

МОНГОЛ-
КАЗАХ
ТОЛЪ

Tyulemissov Madi مەدى ابو اصل

tmadi1@gmail.com

БНМАУ-ЫН ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИ
ХЭЛ ЗОХИОЛЫН ХҮРЭЭЛЭН

Б. БАЗЫЛХАН

МОНГОЛ—КАЗАХ ТОЛЬ

МОНГОЛ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ ИНСТИТУТЫ

Б. БАЗЫЛХАН

МОНГОЛША — ҚАЗАҚША СӨЗДІК

ӨМНӨХ ҮГ

Монгол, казахын ард түмэн бол овог аймгийн үеэс эхлэн түүхэн холбогдол бүхий материаллаг ба оюун санааны амьдралын түвшин нэгтэй, хэл судлаач нарын нотолгоогоор хэлний хувьд ч нэг гаралтай айл хөрш улс юм. Казах хэлээр БНМАУ, ЗХУ, БНХАУ ба бусад оронд нутагладаг 7 сая гаруй хүн хэлэлцдэг бөгөөд үүний нэг хэсэг нь болох Баян-Өлгий аймгийн казахууд бол баруун монголын ард түмэнтэй хэдэн зуун жилийн турш жирийн айл хөршийн харилцаатай байсан ба энэ харилцаа нь 1921 оны Монголын ардын хувьсгалаас хойш улам батжин өрнөж улмаар Монголын ард түмний нэгэн адил эдийн засаг, улс төр, соёл боловсролын тэгш эрхийг эдлэх болсон нь социалист агуулгатай үндэсний хэлбэртэй соёлоо хөгжүүлэх замыг тэдэнд нээсэн билээ. Ардын хувьсгалын анхны өдрөөс эхлэн эдүгээ хүртэл манай орны эдийн засаг, улс төр, соёл боловсролыг хөгжүүлэх үйл явцад казахын хөдөлмөрчид идэвхтэй оролцож ирсэн бөгөөд өнөөдөр БНМАУ-д социализмыг бүрэн төгс байгуулах үйл хэрэгт Монголын ард түмний нэгэн адил мөр зэрэгцэн бүтээлчээр оролцож байна.

Социалист монгол орны эдийн засаг, шинжлэх ухаан, соёл боловсролын хөгжлийн далайц, нийгмийн харилцааны цар хүрээ тэлсэн явдал, нэг талаар казахын хөдөлмөрчдөөс монгол хэлийг бүрэн сурч эзэмших шаардлага ундран гарч байгааг, нөгөө талаар алтай (түрэг, монгол, манж, тунгүүс ба япон, солонгос зэрэг) хэл судлалд чухал хэрэглэгдэхүүн болох талыг харгалзан БНМАУ-ын ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгээс Б. Базылханы зохиосон дөчин мянга (40000) гаруй үгтэй «Монгол-казах толийг» уншигч олонд толилуулж байна.

«Монгол-казах толийн» талаар ажиг мэдсэн алдаа дутагдлаа, сануулах, зөвлөх зүйлээ ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнд ирүүлж байхыг толь сонирхогч олноос хүсье.

**БНМАУ-ын Шинжлэх Ухааны
Академи Хэл зохиолын хүрээлэн.**

АЛҒЫ СӨЗ

Монгол, казак халыктары—рулық, тайпалық дәуірден бастап, тарихи катысы бар, материалдық түрмысы мен рухани ойы деңгейлес халыктар болған. Тіл зерттеушілердің дөделдеуі бойынша тілі де төркіндес ел болды дейді. Казак тілінде МХР-да, СССР-де, ҚХР-да және басқа елдерде мекендейтін 7 миллионға жуық адам сөйлейді. Солардың бір бөлегі—Монгол Халық Республикасының Баян-Өлгий айма-

ғында тұратын қазақтар батыс Моңғол халықтарымен бірнеше жүз жыл бойы байырғы көршілік қатнаста болды. Бұл қатнасы 1921-ші жылғы Моңғолдың халық революциясынан кейін онан бетер нығайып, моңғол еңбекшілерімен бірдей саяси, экономикалық, мәдениет, оқу правосына теңдік алуы, мазмұны социалистік, түрі ұлттық мәдениетін дамытуға жол ашты. Халық революциясының алғашқы күнінен бастап күні бүгінге дейін еліміздің саяси-экономикалық қуатын нығайтуға, білім-мәдениетін дамытуға қазақ еңбекшілері белсенді қатысып келді және бүгінгі күні де МХР-да социализмді толық орнату ісіне моңғол еңбекшілерімен бірдей жасампаз еңбегімен екпінді қатысып келеді.

Социалистік моңғол елінің экономикасы мен ғылымының, оқу-мәдениетінің дамыс қарқыны, қоғамдық қатнастың ауқымы құлаш жая бастауы бір жағынан, қазақ еңбекшілері моңғол тілін үйреніп, толық игеруін талап етсе, екінші жағынан алтай (түркі, монғол, манжур-тунгус және жапония, корей) тілдерін зерттеу үшін қатысты деректер алуға қажеттігі көзделіп, Б. Базылханның жасаған, қырық мыңға (40000) жуық сөз қамтылған «Моңғолша-қазақша сөздікті» оқырман қауымға ұсынып отырмыз.

«Моңғолша-қазақша сөздік» жөнінде өз пікір, ұсыныстарын Моңғол Халық Рспубликасы Ғылым Академиясының тіл және әдебиет институтына келтіріп отыруды оқырман қауымнан тілейміз.

**МХР Ғылым Академиясының
тіл және әдебиет институты.**

УДИРТГАЛ

1. БНМАУ-ын Шинжлэх Ухааны Хүрээлэнгийн хэл бичгийн кабинетээс эрхлэн гуч гаруй жилийн өмнө С. Хабшай, А. Минис нар зохиосон арван мянга (10000) орчим үгтэй «Монгол-казах толь» (1954) хэвлүүлсэн билээ. Энэ толь нь тухайн үед БНМАУ-ын Баян-Өлгий аймгийн казахын хөдөлмөрчид монгол хэлийг сурч эзэмших явдалд практик нэмэр хандив болсон билээ. Энэхүү товч толинд орчин үеийн хэл шинжлэлийн түвшингээс нарийн шаардлага тавьж, үг өөлөн шүүмжлэхийг хүсэхгүй байна. Харин ч, хэлний мэргэжлийн биш хүмүүс ийм толь зохиосонд бид тэдгээр нөхдөд талархал дэвшүүлэх ёстой.

Уншигч олонд толилуулан бүхий дөчин мянга (40000) орчим үгтэй томоохон «Монгол-казах толь» нь хэл шинжлэлийн тользүйн аргаар зохиогдсон болно («толийн зохиомжийн тухай» гэдэг хэсгийг үзнэ үү).

«Монгол-казах толийн» монгол толгой үгийг проф. А. Лувсандэндэвийн ерөнхийлөн редакторлосон «Монгол-орос толь» (1957); Я Цэвэлийн зохиосон «Монгол хэлний товч тайлбар толийн» (1966) үндсэн дээр зохиож, монгол үгсийн үндсэн ба шилжмэл утгыг казах хэлнээ тайлбарлах, орчуулах үед академич С. К. Кенесбаевын ерөнхийлөн редакторлосон «Казах хэлний товч тайлбар толь» (I т, 1959, II т, 1961); проф. А. Ы. Ысқақовын ерөнхийлөн редакторлосон «Казах хэлний их тайлбар толь» (1—8 т, 1971—1984); Б. Базылханы зохиосон «Казах-монгол толь» (1977) зэргийг үндсэн хэрэглэгдэхүүн болгон ашигласнаас гадна янз бүрийн нэр томъёоны орос-монгол, орос-казах толь бичгүүдээс ашигласан болно.

Энэ толинд монгол хэлний үгсийн сангийн баялагийг бүрэн хамарсан юм гэж хэлэхийг би хүсэхгүй байна. Ойрын ирээдүйд монгол хэлний үгсийн сангийн баялаг нь нэлээд бүрэн хамрагдсан үүнээс ч их хэмжээтэй «Монгол-казах их толь» зохиох нь зуун мянга (100000) орчим үгийг хамруулан оруулахыг зорьж, БНМАУ-ын ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнд эдүгээ зохиогдож эхлэсэн «Монгол-орос их тольтой», «Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар тольтой» салшгүй холбоотой, түүний үндсэн дээр зохиогдох ажил юм.

«Монгол-казах толь» зохиоход нэг талаар, эдүгээ улс төр эдийн засгийн амьдрал нь нэг социалист гэр бүлд багтсан БНМАУ-ын Баян-Өлгий аймгийн казах үндэстэнд, тэдний үр хүүхдэд өөрийн эх орны хэл болох, монгол хэлийг өөрийн төрөлхийн эх хэл болох казах хэлээр дамжин даруй сурч эзэмших, нийгмийн бүхий л амьдралд өөр хоорондоо бүрэн харилцан ойлголцох явдалд хоёр үндэстнийг улам бүр ойртуулан нягтруулах хамгийн чухал харилцааны звсэг болон шаардагдаж байгаа хэрэгцээг; нөгөө талаар, Алтайн язгуур (түрэг, монгол, манж ба япон, солонгос) хэлнүүд нэг өвөг хэлнээс түгэн дэлгэрсэн үү? Эсвэл, олон саланги хэл байгаад хожим нийгэм-эдийн засгийн хүрээнд харилцан хутгалдсаны үр дүнд хэлний нийтлэг үзэгдэл бий болсон уу? гэдэг асуудлаар Алтайн язгуур хэл

судлаачдаас нэгэн мөрийн саналтай болж хараахан чадаагүй байгаа онолын маргааныг шийдвэрлэхэд хэрэг болохоор хэлний нийтлэг хэрэглэгдэхүүн түүж авч, түүнийг хэлний түүхийн үзэгдлийн үүднээс харьцуулан судлахад чухал хэрэгцээтэй болж байгаа талыг ч харгалзан үзсэн билээ. Түүнчлэн энэ толь нь монгол хэлийг сонирхогч түрэг хэлтэн хүмүүст ч, казах хэл сонирхогч монгол хүнд ч, оюутан, багш, сурагч, сэтгүүлч, орчуулагч нарын зэрэг нийт олны хэрэгцээнд чухал хэрэгцээтэй юм.

2. Монгол казахын ард түмэн бол угаасаа **овог** аймгийн холбогдол бүхий, материаллаг амьдрал ба оюун санааны нийтлэг зэлтэй улс билээ. Хэрэв казах хэлний үгийн үндсэн санд араб, перс зэрэг гаднаас орсон үгийг; нөгөөтэйгүүр монгол хэлний үгийн үндсэн санд санскрит, төвд, манж зэрэг гаднаас орсон үгийг эс тооцвол, казах монгол хэлний алинд ч нийтлэг үндсэн хөрөнгө үг үлдэнэ.

Казах, монгол хэлэнд нийтлэг махбод нь зөвхөн үгийн сангийн хэмжээгээр биш; авиазүй, хэлзүйн байгуулалд ч их байгаа нь эл хоёр хэлийг харьцуулан судлах явцад мэдэгдэж байна. Оноож хэлбэл монгол казах хэлэнд нийтлэг үгсийн авиазүйн бүтцийг хоёр хэлний одоогийн байдлаар харьцуулан үзвэл эртний монгол хэлний авиазүйн бүтэц нь орчин цагийн казах хэлний авиазүйн бүтэцтэй үндсэндээ тохирно. Харин, орчин цагийн монгол утга зохиолын хэлэн дэх үгсийн авиазүйн бүтцийг орчин цагийн казах хэлний авиазүйн бүтэцтэй харьцуулахад хоёр хэлэнд нийтлэг үгсийн авиазүйн бүтэц нь ихэнх тохиолдолд яв цав дүйж, нэг хэсэг үгэнд сэлгэх, нугарах, шилжих үзэгдэл ажиглагдана. Монгол казах хэлэнд нийтлэг үгсээс жишээ дурдъя: эртний монгол хэлэн дэх (жадагай, чалма, сылтак, кара, тақа) зэрэг үгс нь орчин цагийн монгол утга зохиолын хэлэнд «задгай, цалам, шалтаг, хар, тах» хэлбэр бүтэцтэй байхад орчин цагийн казах утга зохиолын хэлэнд «жадагай, чалма» шалма, сылтау, кара, тақа» хэлбэр бүтэцтэй байна. Нэг хэсэг үгсийг харьцуулахад, жишээ нь эртний монгол хэлэн дэх «көкереку, чигире, чикикү» гэдэг үгс нь орчин цагийн монгол утга зохиолын хэлэнд «хөхрөх, чийр, чихэх» хэлбэртэй, орчин цагийн **казахын** утга зохиолын хэлэнд «көгөрү, чыйыр» шыйыр, сыгу» тыгу» хэлбэртэй байна. Энд авиазүйн хувьд эдгээр үгс нь сэлгэх, нугарах, шилжих үзэгдэлд учирчээ.

Монгол казах хэлнүүд үгзүйн бүтцээр яв цав дүйнэ. Хоёр хэлний үгийн сангийн үндсэн хөрөнгө үгсээс ямар ч үгийг хэсэглэн задлавал, хоёр хэлэнд нийтлэг гарал нэгтэй язгуур ба залгавар бүтээвэр болон задрана. Монгол хэлэнд ч, казах хэлэнд ч эл дурдсан язгуур бүтээврүүд бол үгийн сангийн тогтвортой, үндсэн махбод болно. Эдгээр язгуур бүтээвэрт залгавар бүтээвэр залгахад олон тооны язгуур үг, үүсмэл үндэс үүсдэг. Дурдсан хоёр хэлэнд язгуур бүтээврийн ба залгавар бүтээврийн тооны харьцаа, хэлбэр бүтэц, утга зэрэг нь үндсэндээ яв цав тохирох учир өвөг хэлний үеэс өнөө хүртэл хадгалагдан үлдсэн төрөл нийтлэг үгс олон байна. Ийм үзэгдлийг сайтар нягтлан ажиглавал хоёр хэлний үгийн санг эх хэлний хэмжээнд сурч эзэмшихийг хялбар дөхөм болгоно.

Монгол казах хоёр хэлний өгүүлбэрзүйн байгуулал нь үндсэндээ тохирно. Тухайлавал, холбоо үг, энгийн өгүүлбэр ба нийлмэл өгүүлбэрийн бүтэц, бүтэх арга, дэс дараа нь адил юм (энэ тухай толийн хавсралт хэсгийг үзнэ үү).

3 «Монгол-казах толь» зохиох явцад монгол хэлэн дэх зарим үгс, цэцэн зүйр үгс, өвөрмөц хэллэгийн монгол утгыг казах хэлнээ зөв оноож тайлбарлах, орчуулах ажилд туслаж байсан **Го. Мижиддорж** болон монгол толь үгэнд хэрэглэх жишээ үг, өвөрмөц хэллэг,

цээн зүйр үгийн мянга орчим карт бэлтгэж, түүнийг казэх хэлнээ зөв оноож орчуулахад тусалсан талийгаач хүү маань Рысбек, толь бичгийг хэвлүүлэхэд нэлээд санаа тавьж тусалсан Өлгийн хэвлэх үйлдвэрийн хамт олонд гүн талархлаа илэрхийлнэ.

Бухатын Базылхан.

КІРІСПЕ

1. Моңгол Халық Республикасы (МХР) Ғылыми Комитетінің тіл кабинетінен бұдан отыз жыл бұрын С. Хабшайдын, А. Министін құрастыруымен он мыңға (10000-ға) жуық сөз қамтылған шағын «Моңғолша-қазақша сөздік» (1954) Улан-Батырда басылып шықты. Сөздік өз тұсында МХР Баян-Өлгий аймағы қазақтарының моңғол тілін үйренуіне практикалық септігін тигізді. Бұл шағын сөздікке қазіргі тіл білімінің деңгейінен күрделі талап, сынау-мінеу айтқымыз келмейді. Керісінше, біз, тіл маманы емес адамдардың осындай сөздік жасауына алғыс айтуға борыштымыз.

Алдарыңызға ұсынып отырған қырық мың (40000)-ға жуық лексикалық единица қамтылған көлемді «Моңғолша-қазақша сөздік» тіл білімінің лексикографиялық талабы бойынша жасалды. «Сөздіктің құрылысы жөнінде» дегенді қараңыз).

«Моңғолша-қазақша сөздіктің» сөзтізбесі проф. А. Лувсандэндэвтің редакциясымен шыққан «Моңғолша-орысша сөздік» (1957); Я. Цэвэлдің «Моңғол тілінің қысқаша түсіндірме сөздігі» (1966) негізінде жасалды да моңғол сөздерінің негізгі және қосалқы мағыналарын қазақша дұрыс түсіндіру кезінде академик С.Қ. Кенесбаевтің жалпы редакциясымен шыққан «Қазақ тілінің қысқаша түсіндірме сөздігі» (I т, 1959, II т; 1961); проф. А. Ы. Ысқақовтың жалпы редакциясымен шыққан «Қазақ тілінің үлкен түсіндірме сөздігі» (I—VIII т, 1971—1984); Б. Базылханның «Қазақша-моңғолша сөздігі» (1977) ең негізгі құрал ретінде пайдаланылды. Бұлардан басқа орысша-моңғолша, орысша-қазақша терминологиялық сөздіктердің де көмегі тиді.

Бұл сөздікте моңғол тілінің лексикалық байлығы толық қамтылды дей алмаймын. Болашақта моңғол тілінің лексикалық байлығы недәуір толық қамтылған, мұнан да көлемді «Моңғолша-қазақша сөздік» жасау ісі, жүз мыңға (100000-ға) жуық сөз қамтылу кезде-ліп, МХР ҒА-ның тіл, әдебиет институтында қазір жасалып жатқан «Моңғолша-орысша сөздік» пен «Моңғол тілінің түсіндірме үлкен сөздігіне» тікелей байланысты.

«Моңғолша-қазақша сөздікте», бір жағынан, бүгінгі таңда саяси-экономикалық өмірі бір семьяға сиысып отырған МХР-ның Баян-Өлгий аймағындағы қазақтар үшін, олардың жас жеткіншек ұрпақтары өзінің отандас тілі—моңғол тілін, өз ана тілі—қазақ тілінің деңгейінде үйренуі үшін, бүкіл қоғамдық өмірде өзара ұғынысуға екі ұлт аралық қатнас құралы ретінде күнделікті практикалық қажетті көзделсе; екінші жағынан, Алтай төркіндес (түркі, моңғол,

манжчур-тунгус және жапон, корей) тілдер бір ортақ тілден тараған ба? Әлде, о баста жеке-жеке тілдер болып, кейін келе-келе әлеуметтік-экономикалық тоғысудың нәтижесінде тілдік ортақ көріністер пайда болды ма деген теориялық таласты бір жүйеге келтіруге тілдік ортақ материалдар теріп алып, оларды тарихи тұрғыдан салыстырып зерттеу үшін де қажет екендігі көзделді.

«Моңғолша-қазақша сөздік» сонымен бірге моңғол тілін білгісі келетін, өзге түркі тілінде сөйлейтін адамдарға, сондай-ақ, қазақ тілін үйренгісі келетін моңғол адамдарға және студенттерге, журналистерге, аудармашыларға, жалпы жұрт қауымына өте қажет.

2. Моңғол, қазақ халықтары ежелден рулық, тайпалық қатысы болған материалдық тұрмысы мен рухани ойы деңгейлес халықтар. Екі тілді салыстыра зерттеудің нәтижесінде, егер, қазақ тілінің сөздік қорына араб, парсы сияқты шет тілдерден енген кірме сөздерді; ал, моңғол тілінің сөздік қорына санскрит, тибет т.б. тілдерден енген кірме сөздерді есептемесек; онда моңғол қазақ тілдерінің байырғы сөздік қоры екі тілде де ортақ, бір желілес төркіндес сөздер болып шығады.

Біздің зерттеулеріміз қазақ пен моңғол тілдеріне ортақ элементтер тек қана лексикада емес; фонетика, грамматика салаларында көп екендігін анықтады. Дәлірек айтқанда, моңғол қазақ тілдеріне ортақ сөздердің фонетикалық жүйесі, екі тілдің де қазіргі жағдайымен есептегенде, көне моңғол тілінің фонетикалық жүйесі, қазіргі қазақ тілінің фонетикалық жүйесімен негізінде сәйкеседі. Ал, қазіргі моңғол әдеби тіліндегі сөздердің фонетикалық жүйесін қазіргі қазақ тілінің фонетикалық жүйесімен салыстырғанда екі тілге ортақ сөздердің ден көпшілігінде сәйкеседі де, біраз сөздерде ауытқу, сыну құбылыстары байқалады. Моңғол, қазақ тілдеріне ортақ сөздерден мысал келтірсек: көне моңғол тіліндегі «жадағай, чалма, сылтақ, қара, тақа» сөздері қазіргі моңғол әдеби тілінде «задгай, цалам, шалтаг, хар, тах» тұлғасында ұшыраса; қазіргі қазақ әдеби тілінде «жадағай, шалма («ч»-шыл говорда «чалма»), сылтау, қара, тақа» тұлғасында кездеседі. Ал, кейбір сөздерде, мысалы: көне моңғол тіліндегі «көкерекү, чігіре, чікікү» сөздері, қазіргі моңғол әдеби тілінде «хөхрөх, чийр, чихэх» тұлғасында кездеседі. Бұл сөздер, қазіргі қазақ әдеби тілінде «көгеру, шиыр («ч»-шыл говорда «чийыр»), сығу≈тығу» тұлғасында ұшырап, дыбыстық жүйесінде орын ауысу, алмасу, сыну құбылыстары байқалады.

Моңғол, қазақ тілдері морфологиялық құрылысы жағынан бірдей. Айталық негізгі сөздік қордың кез келген сөзін құрылысы бойынша бөлшектесе, екі тілге де ортақ төркіндес түбір морфемаларға, қосымша морфемаларға жіктеледі. Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де осы аталған түбір морфемалар сөздік қордың ең негізгі, тұрақты ұйтқы элементтері болып шығады. Бұл тұрақты, негізгі элементтерге қосымша морфемалар жалғанып, түбір сөздер, туынды негіз сөздер өне береді. Аталған екі тілде де, түбір морфемалардың, қосымша морфемалардың сандық қатнасы, тұлғасы, мағынасы негізінде дөп үйлесетіндіктен ортақ төркіндес сөздер өте көп. Мұндай көріністерді абайлап отырса, екі тілдің де сөздік қорын бірдей деңгейде үйреніп меңгеруге көп жеңілдік туғызады.

Моңғол, қазақ тілдерінің синтаксистік құрылысы, негізінен алғанда, бірдей. Айталық, сөз тіркесінің, жай сөйлемдер мен құрмалас сөйлемдердің құрылысы, жасалу жолдары, орын тәртібі бірдей. (Бұл туралы сөздіктің соңындағы қосымшадан түсінік алыңыз).

3. «Моңғолша-қазақша сөздікті» жасау барысында моңғол тіліндегі кейбір сөздердің, мақалдар мен мәтелдердің, тұрақты тіркестер мен идиомалардың моңғолша мағынасын қазақ тіліне дұрыс аударып, айқындап беруге көмек көрсеткен **Го. Мижиддорж-ға**; және сөзтізбеге алынатын мысалдарға, терминологиялық сөздерге, мақал мен мәтелдерге, тұрақты тіркестер мен идиомаларға мындаған карточкалар жасап, оның қазақ тіліндегі баламасын дәл қарауға көмектескен **марқұм ұлым Рысбекке** және сөздіктің басылуына көп назар аударған **Өлгий** баспаханасының коллективіне оқырман қауымның алдында ерекше алғыс жолдаймын.

Бұқатұлы Базылхан.

ТОЛИЙН ЗОХИОМЖИЙН ТУХАЙ

1. Энэ толийнд монгол толь үгийг догол мөрөөс монгол цагаан толгойн дэс дараагаар тус тус үүр болгон бичсэн.

2. Толь үгийг том хар үсгээр; утга тодруулах жишээ, өвөрмөц хэллэгийг жижиг хар үсгээр; тайлбарыг бичмэл цагаан үсгээр өрсөн.

3. Казах үгсийг ерийн цагаан үсгээр өрсөн. Монгол, казах үгсийн утгын тайлбарыг хаалтанд авсан.

4. Утга тодруулах жишээ өгөхөд толь үгийг тэр чигээр нь давтаж авалгүй, харин толь үгийн оронд ойролцоогийн тэмдэг (\approx) тавьж, түүний хойноос зохих дагавар, нөхцөл залгаж бичив.

АХ ага; **миний** \approx **ын морь** менің ағамның аты;...

МОРЬ ат; \approx **ны дэл** аттың жалы;...

5. Монгол хэлний ижил буюу ойролцоо үгсийг толь үгэнд дэс дараалахдаа дуудлага адил боловч утгын хувьд хоорондоо эрс ялгаатай (өмоним) үгсийг тус тус догол мөрөөс бичиж, ром тоогоор дугаарласан. Жишээлбэл:

түүх I тарих

түүх II теру

толь I айна

толь II сээдн

6. Дуудлага өөр боловч утга нь ойролцоо буюу адил (синоним) үгсийг догол мөрөөс монгол цагаан толгойн дэс дараагаар тус тус үүр болгон бичиж, хамгийн идэвхитэй хэрэглэгдэх үгэнд оноосон орчуулга, утга тодруулах жишээ өгч, бусад ойролцоо буюу адил үгсийг энэ үгнээс **қ** («**хар**») гэж чиглүүрсэн болно. Жишээ нь:

АВЧРА-Х өкелу, алып, келу;...

АЦРА-Х қ авчрах.

7. Дангаараа хэрэглэгддэггүй, гагцхүү холбоо үгийн дотор тохиолддог үгийг шууд орчуулалгүй, ард нь давхар цэг тавьж, уг холбоо үгийн хамт жижиг хар үсгээр бичсэн болно. Жишээлбэл:

ТАН: тая хийх тарс ету;...

8. Хэвшмэл ба өвөрмөц хэллэгийн утга нь толь үгийн үндсэн ба шилжмэл утгатай эс тохирвол, түүний өмнө таван хошуу тэмдэг бичив. Жишээлбэл:

АЙРАГ қымыз: ☆ **айргийн тав** бас бөйгөнің бес аты;...

9. Ойролцоо утгаар орчуулагдсан зүйр цэцэн үгсийн өмнө дөрвөлжин тэмдэг (□) тавьсан. Хэрэв, үгчлэн орчуулсан бол «үгч.» гэж бичмэл цагаан үсгээр тэмдэглэсэн. Жишээлбэл: **холын бурхнаас ойрын чөтгөр дээр сөзбө.** жырақтағы құдайдан жақындагы сайтан артық; □ өлі арыстаннан тірі тышқан артық; □ ертеңгі құйрық майдан бүгінгі өкпе артық;... г.м.

10. Үгсийн аймгийн айг монгол толь үгэнд дор дурдсан хэлбэрээр оруулсан:

1) Жинхэнэ нэрийг нэрлэхийн тийн ялгалын ганц тооны хэлбэрээр бичсэн;

2) Тэмдэг нэрийг нэрлэхийн тийн ялгалын ганц тооны хэлбэрээр бичсэн;*

3) Тооны нэрээс үндсэн, дэс, хам, тойм тоог толь үгэнд авсан; Жишээлбэл:

НЭГ — бір; **НЭГДҮГЭЭР** бірінші; **ДӨРВҮҮЛ** — төртеу; **АРВААД** — оншақты.

4) Үйл үгийг тодорхойгүй буюу үйлт нэрийн хэлбэрээр бичээд, уг «х» хэлбэрийн өмнө зураас тавьж, утга тодруулах жишээ өгөхөд «х»-гийн өмнөх толь үгийн оронд давхар тахир ойролцоо (≈) тавьж, түүний дараа зохих нөхцөлийг залгав:

ИРЭ-Х келу; ≈ сэн келген; ≈ жээ келіпті...

Монгол хэлний үйл үгийн хэвүүд нь казах хэлний үйл үгийн зохих хэвтэй яг тохирохын тулд нөхцөлийг нь дүйлгэн орчуулав. Жишээлбэл:

АВА-Х алу (үйлдэх хэв)

АВУУЛА-Х алдыру (үйлдүүлэх хэв)

АВАЛЦА-Х алысу (үйлдэлцэх хэв)

ҮЗЭГДЭ-Х көрину (үйлдэгдэх хэв)

ҮЗЭЛЦЭ-Х көрису (үйлдэлцэх хэв)

БАРИЛДА-Х ұстасу (үйлдэлцэх хэв)

5) Төлөөний үгийг ганц тооны нэрлэхийн тийн ялгалын хэлбэрээр оруулж тийн ялгалаар хувилсан хэлбэрийг тэр төлөөний үгийн жишээгээр үзүүлэв: **би** — мен; **миний** — менің; **надад** — маған; **намайг** — мені; **надаар** — мені-мен; **надтай** — менімен бірге... г.м.

6) Дайвар үг, дагавар үг, холбоос үг, аялга үг тус бүрийг толь үгэнд оруулж утга тодруулах жишээ өгсөн;

11. Монгол хэлний үгийн өргөлт нь үгийн эхний үед, казах хэлний үгийн өргөлт нь үгийн эцсийн үед байдаг учир өргөлтийг нэмэлт тэмдгээр тэмдэглээгүй.

12. Монгол, казах хоёр хэлний авиазүй, үгзүй, өгүүлбэрзүйн товч харьцуулгыг толь бичгийн ард нь хавсаргав.

СӨЗДІКТИҢ ҚҰРЫЛЫСЫ ЖӨНІНДЕ

1. Сөздіктің сөзтізбелері азатжолдан (абзацтан), моңғол алфавитінің ретімен берілді.

2. Сөзтізбе бас әріппен, қара шрифтпен басылды. Мысалдар мен фразеологиялық тіркестер кіші қара әріппен; ескертпелер мен түсініктер жазбаша ақ әріппен (курсивпен) терілді.

3. Қазақ тілі сөздері ашық әріппен басылды. Моңғол, қазақ сөздерінің түсініктері жақшаға алынды.

4. Мағынасын анықтау үшін берілген мысалда сөзтізбені қайталап жатпай-ақ, оның орнына жуықтық белгісі (≈) қойылып, оған тиісті қосымшаларын жалғаған мысалдар келтірілді:

АХ аға; **миний** ≈ **ын** морь менің ағамның аты;...

МОРЬ ат; ≈ **ны** дәл аттың жалы;...

5. Моңғол тіліндегі синоним сөздер өзінің алфавиттік орнында тұрады да, сілтеме алфавит бойынша бірінші сөзге, немесе әдеби формасына жасалды. Мысалы:

АВЧРА-Х өкелу, алып келу;...

АЦРА-Х қ. авчрах

6. Моңғол тілі омонимдері жеке сөзтізбе ретінде беріліп, реттері рим цифрымен белгіленді. Мысалы:

ТҮҮХ I тарих

ТҮҮХ II теру

ТОЛЬ I айна

ТОЛЬ II сөздік

7. Егер, моңғол сөзі тек қана тіркесте қолданылатын болса, ол сөз сөзтізбе ретінде алынды да, одан кейін қос нүкте қойылып, түсіндірме сөз тіркесі берілді. Мысалы:

ТАН: тан хий-х тарс ету;....

8. Фразеологиялық тұрақты тіркестер мен идиомалар басқы аударма сөздің мағынасына үйлеспесе, сөздіктегі мысалдың алдынан бесбұрыш (☆) белгісі қойылып басылды. Мысалы:

АИРАГ қымыз; ☆ **айргийн тав** бас бөйгенің бес аты;....

9. Жуық мағынасымен аударылған мақал-мәтел сөздерінің алдына төртбұрыш белгісі (□) қойылды. Егер, сөзбе-сөз аударылса, әлгі балама аударманың алдына «сөзбе.» (сөзбе-сөз) деп жазбаша ақ әріппен (курсивпен) жазылды:

холын бурхнаас ойрын чөтгөр дээр сөзбе жырақтағы құдайдан жақындағы сайтан артық; □ өлі арыстаннан тірі тышқан артық; □ ертеңгі құйрық майдан бүгінгі өкпе артық;... т.б.

10. Сөз таптары төмендегі түрде берілді:

1) Сөзтізбедегі зат есімдер атау тұлғасында, жекеше түрде алынды;

2) Сын есімдердің барлық түрлері, атау тұлғасында берілді;

3) Сан есімдердің есептік, реттік, жинақтық, болжалдық түрлері берілді;

НЭГ — бір

НЭГДҮГЭЭР — бірінші

ДӨРВҮҮЛ — төртеу

АРВААД — оншақты

4) Етістіктер сөзтізбеге «х» тұлғалы қимыл есімдер түрінде берілді де, «х» тұлғаның алдынан сызықша (дефис) қойылды. Мағына анықтау мысалдары берілгенде сөзтізбедегі етістіктің орнына ≈ (≈) жазылып, етістік қосымшалары ≈ соң жалғанды;

ИРЭ-Х келу; ≈ **сэн** келген; ≈ **жээ** келіпті...

Моңғол тілінің етістері (өздік, өзгелік, ырықсыз, ортақ) сөзтізбеге жеке-жеке алынды да, қазақ тіліндегі етістерге баламаланып аударылды; Мысалы:

АВА-Х алу (өздік етіс)

АВУУЛА-Х алдыру (өзгелік етіс)

АВАЛЦА-Х алысу (ортақ етіс)

ТАВИГДА-Х қойылу (ырықсыз етіс)

БАРИЛДА-Х ұстасу (ортақ етіс)

5) Есімдіктердің барлық түрлері, жекеше, атау тұлғасында берілді де, есептелу үлгісі анықтама мысалдар арқылы берілді:

БИ — мен; миний — менің; **надад** — маған; **намайг** — мені; **надаар** — менімен; **надтай** — менімен бірге... т.б.

6) Үстеу, шылау (септеулік, жалғаулық, демеулік), одағай сияқты сөз таптары сөзтізбеге енгізіліп, мысалдар берілді.

11. Сөз екпіні, моңғол тілінде сөздің басқы буынына, ал, қазақ тілінде сөздің соңғы буынына түсетіндіктен екпін түсетін буынды белгілеп көрсетуді қажетсіз санадық.

12. Моңғол, қазақ тілдерінің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік көріністерінің қысқаша салыстырмасы сөздіктің соңында қосымша ретінде берілді.

А

А I 1. а (1) әріп; 2) дыбыс); ≈ үсәт әрдмийн дээж, аяга ңай идээний дээж «а» әрші—білім басы, аяқ шай-ас алды, білімді «а»-дан бастар, асты шайдан бастар; 2. а) (санау жүйесінің бірінші сачы); «а»-д заасан ёсоор «а»-да көрсетуі бойынша; ☆ а, ма-гүй а) хат білмейтін, сауатсыз; б) сөзге шоршақ, сөз білмейтін; в) сақау; ☆ а, э-гүй а) әріпті таяқ деп білмейтін, хат танымайтын; б) үндемейтін, ләм демейтін; в) тілсіз дүлей; г) момын, жуас; «о бұ»-сы жоқ.

А II а («аху» көмекші етістігінің түбірі); явсан ≈ жээз кетіп қалған екен; үзсэн ≈ тал көре тұра, көрсе де.

Аа I 1. ! (қаратпа сөз мағынасында колданылатын шылау) ардууд аа халықтар! сурагчид ≈ оқушылар! 2. әй, ей, ой, а, о (одағай) ≈, чи үу а, сенбісін, а, сен екенсің-ғой; Аюуш ≈ ! әй, Аюуш ≈ хөө нәнеки; әй, қане; ≈ тийм үу а, солай ма! ≈ тәр яах вэ о, оны қайтесің; а, оның оқасы жоқ; ☆ аа хай бәсе, бәрекелді; ☆ аа хулга а) тым-тырыс, жымжырт, тып-тыныш; ≈ хулга газар тым-тырыс жер; ≈ хулга өдөр жымжырт күн, тып-тыныш күн; б) текке, босқа, құр бекер, бекерге ≈ хулга өнжив текке еруледі; ☆ аа гуу әй-әй, әйей, әйей (баланы мақтап айтатын сөз); явсан ≈ гуу бөмбөг вэ недеген әйей доп еді; ☆ аа ший койшы, қойсайшы ☆ аа шүү а-шу, аш-аш (одағай).

Аа II ыза, ашу; ≈ нхтэй хүн ашу шақырғыш адам; ≈ тай залуу ызақор жігіт.

ААВ өне; ≈ ын бийд хүн тань, агтны бийд газар тань өкең барда ел таны. атың барда жер таны; □ асың барда беріп жүріп ел таны, атың барда желіп жүріп жер таны! (мәтел).

ААГ I бояу, ніл, шығым; дайны ≈ шайдың бояуы; а) ≈ тай ңай бояуы ашты шай; б) шығымды, шығымтал (шай).

ААГ II 1. (нәрсе, күбылыс) қапырық тымырсық, тұмша, бұк; ≈ тай халуун өдөр өте қапырық ыстық күн; тым тымырсық ыстық күн;

2. (мінез) кеудесоқ, кеудемсоқ, өркенірен, қызба; ≈ омог кеудесоқ қызба, кеудесоқтық; 3. (эл, қуат) қарым, алым, қару; ≈ тай залуу қарымды жігіт.

ААГ III алқым; хутганы ≈ пышақтың алқымы; хайчны ≈ қайшының алқымы; ☆ ааг зоог хийх о-бү деу, жоқты сылтау ету, жоқтан өзгені сылтау ету.

ААГА қауыз (дәннің қабығы); будааны ≈ бидайдың қауызы;

ААГАЛА-Х қауыздау, қабығын тазалау; будаа ≈ бидайды қауыздау.

ААГАЛУУЛА-Х қауыздату, қауызын аршыту.

ААГҮЙ I 1. бояусыз, нілсіз, шығымсыз (шай) (т. б.) 2. (шай) бояуы шықпаған, бояуы солғын; ≈ ңай уух бояуы шықпаған шай шү.

ААГҮЙ II жүрексіз, қорқақ, ба-тылсыз, жасқаншақ.

ААГҮЙ III қарымсыз, қармаусыз, әлсіз, алымсыз.

ААГҮЙВТЭР (шай) бояуы солғындау, бояуы азырлық.

ААГҮЙДЭ-Х бояуы солғындап кету, бояуы шықпай қалу (шайдың).

ААГҮЙХЭН бояуы жоқтың қасы, бояуы барлы-жоқты (шай).

ААГЖИ-Х I (шай) бояуы шыға түсу.

ААГЖИ-Х II діңкелену, әлдену, қарулану.

ААГИМ аптап, шыжыған, ыстық, қапырық; зуны ≈ халуун өдөр жаздың шыжыған ыстық күні.

ААГИ-Х (ысқыққа) қапалау, қапалану, тұмшалану; халууныг ≈ аж ядан өнгөрөх ыстыққа қапаланып өрең төзу.

ААГЛАГДА-Х (біреуге) өктеу, басылдыру, қорлату; (біреуден) қорлық көру, жапа шегу.

ААГЛА-Х 1. (біреуді) өктеу, басу, қорлау; (біреуге) көңле көтеру, қорлық көрсету, жапа шектіру; дээрәнгүйлән ≈ күш көрсетіп өктеу; әр-ләм чаллаар ≈ білімімен қорлау; 2. (істейтін шаңа) шамадан асу, өлі жетпеу; діңкесін кетіру; ажил ≈ жұмыс шамалан асу.

ААГЛУУ 1. (шама) басым, артық, ден; 2. (мінез) текепар, пан, дандай; ≈ зан текепарлық, паңдық; ≈ зан гар-гах текепарсу, пансу, дандайсу.

ААГЛУУДА-Х 1. (шамадан) басым болу, асу, артылу, дендеу; ≈ сан ажил шамадан асып кеткен жұмыс. 2. (мі-

незі) текепарлану, паңдану, дандайсу.

ААГЛУУЛА-Х 1. (*біреуге*) өктету, басындыру, қорлату; (*біреуден*) қорлық көру. жапа шегу.

ААГТАЙ I 1. бояулы, бояуы ашты, нілді, нілі шыққан; ≈ *дай* бояуы ашты шай; 2. шығымды, шығымтал (*шай*).

ААГТАЙ II 1. қарымды, алымды, қаруды, өлді; 2. (*нәрсе*) сапалы, толымды, жарамды, татымды; ≈ *сайхан* эд татымды көрім нәрсе; 3. жүректі, батыл, өжет, қайсар; 4. өктемшіл, өр көкірек, кеудесөк.

ААГТАЙҒАР 1. бояуы шығыңқыраған, бояуы аштырақ (*шай*); 2. шығымдырақ шығымталдау (*шай*).

ААГТАЙХАН бояуы көп, ашты (*шай*).

ААГШИ-Х бояуы шығыңқырау, бояуы ашты болайын деу.

ААДАЙЛҒА-Х 1. (*денесін*) тырбиту тайпту, дембелшелендіру, төртбақтандыру; 2. (*киімді*) келтиту, шолтиту.

ААДАЙ-Х 1. (*денесі*) тырбию, тайпнию, дембелшелену, төртбақтану; 2. (*киімі*) келтию, шолтию; 3. (*жылқы*) мәстію, тайпнию.

ААДАЛЗА-Х 1. тырбындау, тайпаңдау, тырбың қағу, тайпаң қағу; 2. (*киім*) келтеңдеу, шолтаңдау, келтең қағу, шолтаң қағу; 3. (*жылқы*) мәстең қағу, тайпаң қағу.

ААДАР 1. тебінді, екпінді; ≈ *бороо* несер жаңбыр; 2. (*мінез*) адуын, өркөрірек, қатыгез; ≈ *зан* адуын мінез.

ААДАС: аадас аадас хий-х 1. тырбың-тырбың қағу, тайпаң-тайпаң қағу; 2. (*киім*) келтең-келтең қағу, шолтаң-шолтаң қағу; 3. (*жылқы*) мәстең-мәстең қағу.

ААДГА: аадга аадга хий-х қ. аадас:

ААДГАНА-Х қ. аадалзах

ААДҒАР 1. (*дене*) тырбық, тайпаң, дембелше, төртбақ; 2. (*киім*) келтең, шолтаң, келтек, шолтақ; 3. (*жылқы*) мәстең.

ААЖИВТАР қ. аажуухан.

ААЖИП әже, әжей, әжене (*шешегуыстарының үлкен әйелдері*).

ААЖИМ баяу, жай, ақырын; ≈ *тайван* баяу, бейқам, жай, алаңсыз; ≈ *удаан* баяу ақырын, жай аспай-саспай, алгуур ≈ баяу біртіндеп; ≈ *аар* біртіндеп, бірте-бірте, жайлап.

ААЖИМДАА 1. біртіндеп, жайлап, ақырындап; 2. тегінде, ақырында; кейін, соңында, кейінде.

ААЖИМДА-Х баяулау, жайлау, ақырындау; дәндүү ≈ өте баяулау.

ААЖИМДУУЛА-Х баяулату, жайлату, ақырындату.

ААЖИМРА-Х баяулай түсу, жайлай түсу, ақырындай түсу.

ААЖИМСА-Х 1. баяулаңқырау,

жәйлаңқырау, ақырындаңқырау; 2. қ. аажимтах.

ААЖИМСГА-Х 1. баяулаңқырату, жәйлаңқырату, ақырындаңқырату; 2. қ. аажимтгах.

ААЖИМТА-Х 1. (*жылдамдық*) баяулаңқырау, жәйлаңқырау, ақырындаңқырау; 2. (*уақыт*) кешеуілдеу, кешігу, созылу.

ААЖИМТГА-Х 1. (*жылдамдығын*) баяулаңқырату, жәйлаңқырату, баяулату, жәйлату, ақырындату; 2. (*уақытын*) кешеуілдету, кешіктіру, сөзу

ААЖИМХАН 1. баяулата, жайлап, ақырындай; 2. кешеуілдей, кешіге, соза.

ААЖИМШИГ 1. баяулау, жәйірек, ақырынырақ; ≈ *хөдлөх* баяулау қозғалу; 2. қ. аажимхан.

ААЖУУ 1. баяу, жәй, ақырын; 2. асықпай, аптықпай, жайбарақат; ≈ *уужуу* а) ақырын баяу; б) асықпай-саспай, асықпай-аптықпай; 3. жайбарақат, бейбіт тыныш; ≈ *уужуу* дағ бейбіт қоңташ шақ.

ААЖУУВТАР 1. баяуырақ, жәйірек, ақырынырақ; 2. тым асықпай, тым алтықпай; ≈ *явах* а) баяуырақ жүру; б) тым асықпай жүру; 3. кейінірек, артынан.

ААЖУУДА-Х қ. аажимдах.

ААЖУУДУУЛА-Х қ. аажимдуулах.

ААЖУУРА-Х қ. аажимрах.

ААЖУУРУУЛА-Х баяулай түсіру, жәйлете беру, ақырындата беру.

ААЖУУСА-Х қ. аажимса-х.

ААЖУУСГА-Х қ. аажимсгах.

ААЖУУТА-Х қ. аажимтах.

ААЖУУТГА-Х қ. аажимтгах.

ААЖУУХАН қ. аажимхан.

ААЖУУШИГ қ. аажимшиг.

ААЗАЙЛҒА-Х мыртиту, тырбиту, келтиту, шолтиту.

ААЗАЙ-Х мчотию, тырбию, келтию, шолтию

ААЗАЛЗА-Х мыртындау, мыртың қағу, тырбындау, тырбың қағу, келтеңдеу, келтең қағу, шолтаңдау, шолтаң қағу.

ААЗАС: аазас аазас хий-х қ. аазга:

ААЗГА: аазга аазга хий-х мыртың-мыртың қағу, тырбың-тырбың қағу, келтең-келтең қағу, шолтаң-шолтаң қағу.

ААЗГАНА-Х қ. аазалзах.

ААЗҒАР мыртық, тырбық, келте, шолтақ.

ААЛЗ өрмекші (*жәндік*); ≈ *ны шүз* өрмекшінің ақ кілегейі.

ААЛЗАРХАГ 1. өрмекшілі; өрмекшісі көп; 2. өрмекші секілді (*тәрізді, сияқты*).

ААЛЗАРХУУ қ. аалзархаг 2.

ААЛЗШИГ өрмекшідей, өрмекші секілді (*тәрізді, сияқты*).

ААЛИГҮЙ 1. қылымсыған, тәлім-

сiген, бөлсiген; ≈ хүүхэн қылымсыған әйел; ≈ зан қылымсыған мiнез; 2. жыртақай. жыртақы.

ААЛИГҮЙДӘ-Х 1. қылымсып кету, тәлімсіп кету, бөлсіп кету; 2. жыртақайлашып кету, тәлімсіп кету, бөлсіп кету.

ААЛИГУЙРӘ-Х қылымси бастау, гөлмiсi бастау, бөлсi бастау.

ААЛИГҮЙТӘ-Х қылымсу, тәлімсу, бәлу.

ААЛИГҮЙТҮҮЛӘ-Х қылымсыту, тәлімсіту, бөлсіту.

ААЛИГҮЙХЭН қылымсығандау, тәлімсігендеу, бөлсiгендеу (мiнез).

ААЛИЛА-Х (мiнезi) құбылу, құбылжу.

ААЛЬ I мiнез, құлық; ≈ авир мiнез құлық; ≈ зан мiнез құлық.

ААЛЬ II 1. (мiнез) момын, момақан, жуас; тыныш; тәр чинь нэг ≈ хүн шүү оның бір момын адам ғой; та нар ≈ бай сендер тыныш отырыңдар; 2. (қозғалыс) баяу, ақырын, жай, асықпай; би ≈ явна мен ақырын жүремін.

ААНАЙ 1. тағы, қайта, қайталап; тәр хүн ≈ ирэв ол кісі тағы келді; бас л ≈ шуурга шуурав тағы қайталап бүрқасын борады; ≈ одох тағы жөнеу; 2. сылбыр, баяу, ақырын; ≈ хөдөлдөг хүн сылбыр қозғалатын адам.

ААНАЙВТАР қ. аанайхан.

ААНАЙДА-Х өте сылбыр болу, өте баяулау, өте ақырын болу.

ААНАЙРА-Х сылбырлану, бошалаңдау, баяулау, ақырындау.

ААНАЙТА-Х сылбырлық істеу, бошалаңдық көрсету, баялық көрсету.

ААНАЙХАН 1. (сын) сылбырдау; 2. жөнпәс, жөнсал, нашар; ≈ морь байна жөпәс ат екен.

ААНАЙШИ-Х сылбырау, ыбылжу, баяулау ақырындау.

ААНАЙШРА-Х сылбырлай беру, ыбылжи беру, баяулай беру, ақырындай беру.

ААНДАА жайша, әншейін, жай ғана; би ≈ явж байна. Мен жайша жүрмін.

ААР: аар саар ұсақ-түйек, көр-жөр. уақ-түйек, ікір-шікір; ≈ юм авах ұсақ-түйек нәрсе алу.

ААРАХ: араах гаарах кермалдасу, сөз таластыру, керкілдесу, шекісіп қалу

ААРИГ жықпыл, жыра-жықпыл, жыра-жылға (жер).

ААРИГЛА-Х I (бігеу жара) қызыл сүйелдену, қызыл шорлану.

ААРИГЛА-Х II жықпалдау, жыра-жықпылмен жүру, жыра-жылғамен жүру.

ААРМАГ қарабидай ұны.

ААРУУЛ құрт; хатаасан ≈ кептір-

ген құрт; хорхой ≈ ши құрт.

ААРХАГ кеудесоқ, өркөкірек, данғой.

ААРХА-Х кеудесоқтану, өркөкіректену даңғойлану.

ААРХУУ қ аархаг.

ААРЦ 1. сүзбе (қатық); тарғийн ≈ қатық арған сүзбесі; 2. сүзген құрт; нэрмәлинн ≈ іркіт құрты.

ААРЦАГ 1. шат (сүйек); ≈ хағалах шатын айыру 2. (қашы, қышқақ) алқым; хаяччы ≈ қайшының алқымы

ААТ қ. аатай

ААТАЙ аршынды, атойшы, екпінді; арслан ≈ ч арғанд ордот арыстан атойшы да айлаға арғолар.

ААХА: аахар шаахар ікір-шікір, ұсақ-түйек, көр-жөр (нәрсе).

ААХИЛА-Х аһлау, үһілеу, ентілігі демігу.

ААХЬ: аахь уухь аһы-үһі; аһылай үһілей, аһлап-үһлеп; ≈ ≈ гәсәэр аһ үһ деумен.

ААШ мiнез, құлық; ≈ зан мiнез-құлық; сайхан ≈ тай мiнезi жайдары, биязы мiнез; ≈ муутай мiнезi жаман, мiнезi шадыр.

ААШААР 1. байсалды, сабырлы, ұстамды, байыпты; алғуур ≈ асықпай, байсалды; 2. кейін, артынан.

ААШГҮЙ (мiнез) дәрекі, тұрпайы, оғаш, ерсі.

ААШЛАГДА-Х (мiнезi) ашылу, әшкерелену, көріну, біліну.

ААШЛА-Х 1. (мiнез) ашу, әшкерелеу, көрсету, білдіру; сайхан ≈ жақсы мiнез көрсету; муухай ≈ жаман мiнез білдіру; 2. ұрсу, жәбірлеу, зекіру; ≈ ад яах юм бә ұрсып қайтпекшісің.

ААШЛУУЛА-Х 1. (мiнезiн) аштыру, әшкерелету, көрсету, білдіру; 2. ұрсызыу, жәбірлету, зекірту; ≈ ж ирәх ұрсықызып-ұрсықызып келу.

ААШЛУУР (қаймақ май т. б-ны) таптауыр нұқнығыш.

ААШТАЙ 1. (адам) құбылмалы, тұрақсыз, табансыз; олон ≈ хүн мiнезi құбылмалы адам; 2. тарпаң, шөлкес (жылақы); ≈ морь тарпаң ат.

АБСОЛЮТ абсолют.

АВ I қ. эдэг.

АВ II аң; ≈ тавих аңды бөлу; тарах аңды тарату; ≈ хураах аң жарылып екі жаққа тарау; ≈ ын төв аңды бөлетін оңтайлы жер; ≈ ын сүвээ аң сүбелеуші (аңның екі жағында тұрушылар); ≈ ын гар аң сүбелеушіге ерушілер; ≈ ын од аңның екі шеті.

АВ III: ав ариун тап-таза; ав адил біл-бірдей.

АВ IV: ав сав 1. жеңілтек, жүрдібарды, ұшқалақ, дегбірсіз; 2. ұсақ-түйек, оны-мұны, көр-жөр; ☆ ав зантай құбылмалы, өзгермелі, қылтқыма.

АВААЛ алым; алған (нәрсе); ≈ эд алған нәрсе.

АВААЛЬ атастырган, алгашкы, әуелги; ≈ эм атастырган жары; ≈ эр атастырган күйсү.

АВААС болса; -паса, -песе, -са, -се; **тэр мэдсэн** ≈ сайн ол билген болса (*билсе*) жақсы; **эрт явахгүй** ≈ **өдөртөө** хүрэхгүй ерте кетпесе, күнбе-күн жетпейді.

АВААЧИ-Х 1. апару; әкету; **гэртээ** ≈ үйіне апару; **урьж** ≈ шақырып апару; 2. өзіне тарту; **салган** ≈ айырып өзіне тарту; ☆ **дур мэдэн аваачих** күшпен итермелеу, күш көрсету; ☆ **цаазаар аваачих** заңмен көзін жоғалту, жазалып өлтүрү.

АВАГДА-Х 1. алыну (*нәрсе*); 2. колданылуу; **арга хэмжээ** ≈ шара колданылуу.

АВАГЧ алушы; худалдан ≈ сатып алушы; ☆ **хүлээн авагч** кабылдагыш, кабылдаушы; ☆ **радио хүлээн авагч** радио кабылдагыш.

АВАД өзирге, өзирше, дереу; ≈ **дуу-сахгүй** өзирге бітпейді.

АВАЙ I зайып, жар, жұбай (*эйел*).

АВАЙ II: **дуран авай дүрби** (*аспан*).

АВАЙ III (*одағай*) ой-би, үй-бөу, бөрекелді; ≈ ≈, **эвий** ой-би. бөрекелді-ай.

АВАЙ IV екен; -«ыпты-мыс»; -«іпті-міс»; **але хол одсон** ≈ алысқа кеткен екен, алысқа кетіпті-міс.

АВАЙЛА-Х (*баланы*) әбәйләу, әлдилев, әбәй-әбәй деу, әлди-әлди деу.

АВАЛДА-Х 1. алысу (*нәрсе*); 2. ұйысу, ұстасу.

АВАЛЦАА қиысым, сәйкесім, үйлесім; ≈ *сөйтәй* қиысымды.

АВАЛЦААГҮЙ қиысымсыз, сәйкесімсіз, үйлесімсіз.

АВАЛЦААТАЙ қиысымды, сәйкесімді, үйлесімді.

АВАЛЦА-Х 1. қ. **авцалдах**; 2. (*нәрсені*) алысу; **хуваан** ≈ бөліп алысу; 3. (*көмекші егістік түрінде қолданылады*) **халаа** ≈ кезек алысу, кезектесу; **зангаа** ≈ мінез алысу, мінездесу, мінезін білісу; ☆ **гал авалцах** от алу, маздап жану; ☆ **авалдан хөлдөх** ұстасып қату, жымдасып қату; 4. *сөйл.* алысу, күресу; сіресу, ұстасу.

АВАЛЦУУЛА-Х 1. қ. **авцалдуулах**; 2. (*нәрсе*) алыстыру алмастыру; 3. *көмекші егістік мағынасында* **халаа** ≈ өзара кезек алыстыру, өзара кезектестіру; 4. *сөйл.* алыстыру, күрестіру; сірестіру, ұстастыру; ☆ **гал авалдуулах** от беру, от жағу; от бергізу, от жақтыру; ☆ **буу авалдуулах** мылтықты от алдыру.

АВАМГАЙ 1. (*нәрсе*) алымқор, алғыш, парақор, жемқор; 2. (*сөз*) алғыш, қайтармайтын, дегенді орынлайтын; **үг** ≈ тіл алғыш, сөз қайтармайтын.

АВАМТГАЙ қ. **авамгай**.

АВАМХАЙ 1. қ. **авамгай**; 2. алымпаз, тойымсыз, нысапсыз.

АВАНГААР араны ашылған, ындыны кеткен, ашқарақ қомағай.

АВАНГАРД авангард, алдыңғы қатары, жетекшісі.

АВАНГАРДЛА-Х авангард болу, алдыңғы қатарда болу, жетекші болу.

АВАНХАЙ қырсық, кесір, кесел.

АВАНХАЙЛАГДА-Х (*ықпалына*) тартылу, кесіріне шырмалу, кеселіне оралу.

АВАНХАЙЛА-Х (*ықпалына*) тарту, кесірін тигізу, ықпалына көндіру; **ах нь дүүгээ** ≈ ағасы бауырын ырқынды көндіру.

АВАНХАЙЛУУЛА-Х (*ырқына*) тартқызу, көндірту; кесірін тигіздіру.

АВА-Х 1. (*нәрсені*) алу; **юм** ≈ нәрсе алу; **ажилд** ≈ жұмысқа алу;

эһнэр ≈ әйел алу, үйлену; **бас құрау**; **хүүхэд** ≈ бала алу, бала асырып алу; **түрүү** ≈ алдын алу, ат озу, озып келу; **тарга** ≈ семіздік алу, семіру, қоң алу, қоңдану; **үг** ≈ сөз алу, сөзге көну, тіл алу; 2. (*көмекші егістік мағынасында қолданылады*); *агу, отыр, түр, жатыр т.б.*); сонгож ≈ таңдап алу, таңдау; **сорж** ≈ сынап алу, сынап көру; **мәдәж** ≈ біліп алу; **санаснаа хәлж** ≈ лаа ойына келгенін айтып алды, ойлағанын айтып салды; **цохюд** ≈ соғып жіберу, ұрып қалу; **уншаад** ≈ оқып алу, оқып тастау; 3. (*нәрсе*) алу, алыстау, бөліну, айрылу; **нуруугаа** ≈ арқасын алу, арқасын кетіру; **үс** ≈ шап алу; **хумс** ≈ тұяқ алу; **эмээл** ≈ ер алу; 4. -нан (-нен, -дан, -ден, -тан, -тен) бастап; **эндээс** ≈ **аад тэр хүртэл** осы жерден бастап ана жерге дейін, осыдан бастап анаға дейін; **өглөөнөөс** ≈ **аад орой болтол** тәңертеңнен бастап кешке дейін; ☆ **авах аргагүй** алуға жарамайтын (келмейтін); қажетсіз, керексіз; ☆ **авах танаггүй** а) алуға келмейтін, алып терісі жеп еті жоқ (*мал*); б) тамтығы қалмаған, жемтір-жемтір, алба-жұлба, алба-далба, жұлым-жұлым (*киім*); ☆ **авч орхих** а) мың құбылу, сан алван құбылжу, күйқылжу (*мінез*); б) таңдау, талғау, іріктеу; ☆ **ам авах** үздесін алу, ауыз антын алу; ☆ **амь авах** а) жанын алып қалу, өлімнен алып қалу; б) басын алу, өлтіру; ☆ **анир авах** лыбыс сезу, секем алу; ☆ **газар авах** а) етек алу, жайылу, тарау; б) (*ауру*) ұлғаю, асқыну, үлеу; ☆ **гэрэл авах** жарық сезіп қалу (*фото*); ☆ **зүлд авах** қолкесер ет алу (*ачиыдан*); ☆ **зурх авах** жүрегің алу, қорқыту, запы болдыру; ☆ **идәш авах** соғым сою, мал сою; ☆ **идээ авах** құрт май алу; ☆ **нойр авах** ұяқыға кету, ұйқтап алу; ☆ **ус авах** а) су әкелу; б) сел алу, селге ұшырау; в) суын алу (*ауру*); ☆ **салхи авах** тең қату, жел тию; ☆ **өл авах** өзен жалғау, жүрек жалғау; қорек алу; ☆ **үнэр авах** иіс сезу, иіс алу; ☆ **хайр**

авах жұрт алғысына бөлену, жұрт қа-
йырымын тұту, жұрт ардақтау, көпші-
лік силаду; ☆ хал авах жамандық ой-
лау, қара ниетке жору, арамдық ой-
лау, секем алу, күдіктену, хауіптену;
☆ хулғай авах ұрлану, ұрлыққа түсу;
☆ хүлээн авах қабылдау (*мейманды*);
☆ хүч авах а) күшею, дйкелену, қа-
рулану; ☆ хэл авах тіл алу, хабар
алу; ☆ чийг авах шықтану, сыздану,
дымдану, сыз алу; ☆ шан авах = шаг-
нэл авах силану, силық алу; ☆ ши-
рээ авах арнаулы үстел тағам алу; ☆
төл авах тол аяқтандыру, тол тұғызу;
☆ ургац авах егін жинау; ☆ арга хэм-
жээ авах а) айып жүктету; б) шара
қолдану (*ис-әрекет*); ☆ зээл авах қа-
рыздану, қарыз алу; ☆ цох авах тоқ-
ниек алу (*ойын*); ☆ шав авах білекке
шерту (*ойын*); ☆ хар авах жаман ой-
лау, күдіктену; ☆ мэдээ авах а) ақпар
алу, мәлімет алу, дерек алу; б) хабар
алу, тіл алу, дыбыс есіту; ☆ нэр
авах = дол авах атақ алу; ☆ зэрэг
авах дәреже алу.

АВАХУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) алдыру;
хүнээр ≈ бір адам арқылы алдыру,
біреуер алдыру; юмаа хулғайд ≈ нәр-
сесін ұрыға алдыру; 2. алыну; 3. (*тө-
ді*) алдыру, телу; хурга ≈ қозы алды-
ру, қозыны телу; тугал ≈ бұзауды те-
лу; 4. жеңілу, әлі жетпеу.

АВГА I ұлы, үлкен; өвөг ≈ ұлы
ата; ≈ ах үлкен аға; ≈ эгч үлкен
апаң.

АВГА II авга (*ішкі моңғолияның бір
тайпасы*).

АВГА III жұмыршақ жапырақ; ота-
шы (*өсімдік*).

АВГА IV бүркіт шоқжұлдызы.

АВГАЙ I қа, ке (*адамдарды құр-
меттегенде атының басқы ашық буыны-
ның кейін жалғанатын қосымша*); Дорж
≈ Докс; Дагва ≈ Дақа.

АВГАЙ II 1. қатып, әйел; 2. кем-
пір.

АВГАЙЛА-Х -қан, -кең, (деу).

АВГАЛДАЙ I балапан құрт.

АВГАЛДАЙ II кие қуыршақ (*ша-
ман дінінің*).

АВГАНАР авгалар (*үлкен ата ұр-
пақтары маңасында қолданылатын, іш-
кі моңғолдың бір тайпасы*); зүүн баруун
≈ шығыс батыс авгалар.

АВДАР абдыра, сандық; том ≈ үт-
кен абдыра; айлаас эрэхээр ≈ ндаа
эр сөзбе ауылдан іздегеніне абдыраң-
ның ізде; □ алыстан арбалағанша жа-
қыннан дорбала; ☆ авдран сөзг тал
шарбақ (*абдыра тәрізді беті ашық
ыдыс*).

АВДАРЛА-Х 1. абдыралау, абдыра-
ға салу; хувдас хунараа ≈ киім кеше-
гін абдыраға салу; 2. ауыс. қорлау,
жинау, қорлану; тэднийх хөрөнгөө
≈ сан айл олар дәултін қорлап жина-
ған үй

АВЗААЛА-Х (*мінез*) даурығу, көпі-
ру, өліру, желігу, лепіру;
≈ ын хэрэг юун даурығудың қажеті
2 Б. Базылхан

не?

АВЗААТАЙ даурықпа, көпірме, ел-
ірме, желікпе, лепірме (*мінез*).

АВИА 1. дыбыс, үн; ≈ сонсдох ды-
быс естілу; 2. (*тіл*) дыбыс; эгшиг ≈
дауысты дыбыс; гийгүүлэгч ≈ дауыс-
сыз дыбыс; ≈ ны тогтолцоо дыбыстық
жүйе.

АВИАЗУИ (*тіл*) фонетика; түүхэн
≈ тарихи фонетика; хэлний ≈ н байгуу-
лал тілдің фонетикалық құрылысы;
≈ н бичиг фонетикалық жазу, дыбыс-
тық жазу.

АВИДАРМА мәңгілік (*таным мен
дүние құбылысы ешбір өзгермейді-мыс
дейтін шығыс философиясындағы идеа-
листік ағым*).

АВИЗИИ крокодил шоқжұлдызы.

АВИР I мінез, құлық; зан ≈ мінез
құлық.

АВИР II; авир шивэр ыбыр-сыбыр,
сыбыр-күбір; ≈ ≈ ярих ыбыр-сыбыр
айту; ≈ ≈ хэлэлдэх сыбыр-күбір сөй-
лесеу.

АВИРАМТГАЙ (*ағашқа жартасқа*)
ормселегіш, ормелеп шыққыш, өрге
тырбанғыш.

АВИРА-Х ормелеу, өрге ормелеу,
өрге тырбану, өрге шығу; өөдөө ≈ жо-
ғары өрмелеу.

АВИРГҮИ (*мінезі*) қыңыр, қиқар,
қырыс; ≈ амьтан қыңыр мінез жан.

АВИРГҮИДЭ-Х өте қиңырлану
(қиқарлану, қырыстану).

АВИРГҮИТЭ-Х қиңырланып (қи-
қарланып, қырыстанып) кету.

АВИРЛА-Х мінез көрсету, мінезіа
құбылту; муу ≈ 1) жәйсіз мінез көр-
сету; 2) үйсу жәбірлеу, зекіру.

АВИРМААР ормелерлік, ормелеу-
ге қолайлы (сбдейлі).

АВИРТАЙ мінезі құбылмалы (дере-
кі, қиқар, қырыс).

АВИРУУШТАЙ қ. авирмаар.

АВИНИИ (*көне*) 1. ару ұшық, ара-
сан ұшық; 2. ұшық арасан; ≈ олох
а) арасанмен ұшықтату, ару ұшық іс-
тету; б) хан тағына отыру; ≈ өгөх а)
ару ұшық істесу, арасанмен ұшықтау;
б) ұшық далап жағу, маңдайың ұшық-
тау.

АВЛАГА алымсақ, алым, алық, ал-
атын зат; өр ≈ қарыз алымсақ; өглөг
≈ алым-берім, алатын-беретін (*нәрсе*);
☆ гарын авлага а) жаднама, нұсқама;
б) оқу құралы.

АВЛАЛДА-Х 1. алысу, араздасу,
ошесу, ұстасу (*өзара жамандасу*); 2.
(аң) ауласу, қаумаласу.

АВЛАЛЦА-Х 1. ұрысу, керісу, жақ-
жалдасу; кермалдасу; 2. килігісу, соқ-
тығысу, бірге тиісу; 3. қ. авлалдах.

АВЛА-Х I (аң) аулау; агнах ≈ аң
аулау.

АВЛА-Х II өншелесу, өкше сығалау,
соңына түсу.

АВЛИГА нәрс, ауыз бастырық (*аш-
көздікпен тек алған зат*).

АВЛИГАЛА-Х 1. алымырдану, аш-

коздену, қомағайлану; 2. пәре алу, ауыз бастырық алу.

АВИЛГАЧ алымыр, алымқор, паракор, жемқор.

АВРАГА 1. алып дәу, үлкен; зор; ≈ **хүн** алын (денелі) адам; ≈ **загас** үлкен балық; ≈ **похой** үлкен ит, жой төбет; ≈ **хөрөө** үлкен ара; 2. озат, жүлдегер, бәйгегер; ≈ **төлчин** озат төлші; **цанын** ≈ шаңғы озаты; **дархан** ≈ дархан аврага, үш дүркінгі күрес жүлдегері; **хөёр удаагийн** ≈ екі дүркін жүлдегері; ☆ **аврага могой** айдаһар; ☆ **аврага од жарық** жұлдыз; ☆ **аврага сар** Олімқұдайының (Сатурынның) өткір жұлдызы.

АВРАГАДА-Х 1. алыштық көрсету, дәулінің көрсету; 2. күш көрсету, күшпен жеңу.

АВРАГАЛА-Х 1. алып болу, дәу болу; 2. озат болу, жүлдегер болу, бәйгегер болу.

АВРАГДА-Х 1. (қауіп, қатерден) құтылу, құтқарылу, айығу; азат етілу; **аюулаас** ≈ қауіптен құтқарылу; 2. кешірілу, қамқорлық істелу.

АВРАГЧ құтқарушы, айықтырушы; азат етуші, босатушы.

АВРАЙ қозықулақ (өсімдік).

АВРАЛ 1. құтқарыс, құтылыс, айығым; құтқару, құтылдыру, айықтыру, **зовлонгоос салахын** ≈ мехнаттан сейлудің құтқарысы; 2. мейірім, рақым, қайырым.

АВРАЛТ 1. қ. **аврал**; 2. мейірімді, рақымды, қайырымды; ≈ **гэгээн засаг** мейірімді ақшиет үкімет.

АВРАЛТАЙ 1. құтқарымды, құтқаратын, айықтыратын; 2. құтқарарлық, айықтырарлық; 3. қ. **авралт**

АВРА-Х 1. (қауіп, қатерден) құтқару, құтылу, айықтыру, азат ету, босату; **зовлонгоос** ≈ мехнаттан құтқару, азаптан айықтыру; **амь** ≈ өлімнен құтқару, жанын алып қалу; 2. кешіру, қамқорлық істеу, мейірімділік (қайырымдылық) істеу; ≈ **амьтан** қамқорлық істейтін жәндік, мейірімді жәндік; **өрөвдөж** ≈ жаны ашып қамқорлық істеу; ☆ **аврах бүс** құтқарғыш белбеу; ☆ **аврах онгоц** жедел көмек қайығы.

АВРУУЛА-Х 1. құтқару, айықтыру, құтылу, босатуыру, азат етіру; 2. қамқорлық (мейірімділік, қайырымдылық) істету; 3. қ. **аврагдах**.

АВРАГАС құбыжық, алып (жәндік).

АВС табыт; ≈ **анд хийх** табытқа салу.

АВСААР 1. дереу, лезде, бірден, ізе-шала, шү-дегенде; оңай; ≈ **бүтөх ажил бини** дереу (лезде, бірден) біте қоятын жұмыс емес; **ав** ≈ **хийж чадахгүй** оң-оңай істей алмайды; 2. ыңшама, ебдейлі, ыңғайлы, икемді, қолайлы, шағын; ≈ **хайрцаг** ыңшама жәшікше.

АВСААРГА қ. **авсаар**.

АВСААРГАЛА-Х 1. оңтайлау, бә-

йімдеу, ыңғайлау, икемдеу, ыңшамадау. **АВСААРДА-Х** ыңшама боп кету, шағын боп кету; өте кішірею.

АВСААРЛА-Х қ. **авсааргалах**.

АВСААРХАН ыңшамаырақ, ебдейлік, ыңғайлырақ, икемдірек, қолайлырақ, шағынырақ; ыңшамадау, ебдейлік, ыңғайлылау, икемділеу, қолайлылау, шағындау.

АВСЛАГДА-Х табытқа салыну (өлген адам).

АВСЛА-Х табытқа салу; ≈ **ж оршуулах** табытқа салып жерлеу.

АВСЛУУЛА-Х 1. табытқа салдыру; ≈ **ж оршуулах** табытқа салдырып жерлету; 2. қ. **авслагдах**.

АВТАГДА-Х 1. ырқына кону, еркіне көну, ықпалына кіру, дегеніне көну; **хүний ятгалганд** ≈ біреудің азғырылдысына кону; **хүний нөлөөнд** ≈ біреудің ықпалына кіру; 2. (бір әрекетке) ұшырау, жолығу, шалыну, оралу, кездесу, тап болу, душар болу; **үерт** ≈ селге ұшырау; **түймэрт** ≈ өртке шалыну; **хүчинд** ≈ жеңілуге душар болу; 3. алыну, суырылу; **өргөс** ≈ **гүй байна** тікен алынбай қойды.

АВТАГДАХГҮЙ ырқына көнбейтін, еркіне берілмейтін, ықпалына кірмейтін, дегеніне көнбейтін.

АВТАСХИЙХ 1. ырқына көпейтін дәу, еркіне беріліңкіреу, ықпалына кіріңкіреу, дегеніне көпіңкіреу; 2. (бір әрекетке) ұшырайын дәу, жолығайын дәу, шалынайын дәу.

АВТА-Х 1. (ырқына, ықпалына) кону, берілу, кіру, мойынсу, кону; **нөлөөнд** ≈ ықпалына кону; **ажилд** ≈ жұмысқа берілу; 2. (бір әрекетке) ұшырау, жолығу, шалыну, тап болу, душар болу; **зудад** ≈ жүтқа ұшырау, **түймэрт** ≈ өртке шалыну; **үерт** ≈ селге ұшырау; **хүчинд** ≈ жеңілуге душар болу; 3. жымдасу, жабысу; **гэл** ≈ өзен жымдасып қату; **худаг** ≈ құдық жабысып қату; 4. алыну, суырылу, шығу; **өргөс** ≈ **гүй байна** тікен алынбай тұр.

АВТАХГҮЙ қ. **автагдахгүй**.

АВТО авто (өз, өзі, өзінен өзі» деген ұғымдарды білдіретін күрделі сөздердің бірінші бөлімі) **автомашин** автомашина; ≈ **тээвэр** автотасымал; ≈ **завод** автозавод т. б.

АВТОБАЗ автобаза **шинжилгээний ангийн** ≈ ғылыми бөлімшенің автобазасы.

АВТОБУС автобус; ≈ **аар явах** автобуспен жүру.

АВТОГАРАШ автогараж (автомашиналар тұратын орын).

АВТОМАТ автомат (ішкі механизм арқылы өздігінен жұмыс істейтін аппарат); ≈ **станци** автомат станция; ≈ **буу** автомат мытық.

АВТОМАТЧ автоматшы, автоматчик.

АВТОМАТЧИЛА-Х автоматтандыру.

үйлдвэрнйг ≈ ондірісті автоматтандыру

АВТОМАШИН автомашина; ≈ ы завод автомашина заводу.

АВТОМЕХАНИКЧ автомеханик.

АВТОНОМИ автономия (бір мемлекеттің шеңберіндегі жеке ұлтқа саяси жағлан өзін өзі билеу еркін беру); ≈ эрхтэй автономиялық еркі бар.

АВТОНОМИТ автономиялық; ≈ улс (муж, засаг) автономиялық мемлекет, бәйліс, үрметі)

АВУУЛА-Х 1. алдыру (нәрсені); 2. атыну (нәрсе); 3. (бір әрекетке) шалыну; ұшырау, кезігу, жолығу, тап болу.

АВУУРҰД әрқашан, әрдайым, әрқаз, үнемі, қашанда.

АВХААЛЖ зейін, зейіл, ынта, ықлас, зерде; ≈ сайтай зейінді, зерек, аңғыр; ≈ муутай зейінсіз, зердесіз; ≈ нь сәргәх зейіндену, зейілдену, ынталану ықыластану.

АВХААЛЖҒҮЙ зейінсіз, зейілсіз, ынтасыз, ықыластыз, зердесіз.

АВХААЛЖЛА-Х 1. зейін салу, зейіндену, зейілдену, ынта қою, ықыластану, зерделену; 2. құмарлану, әуестену.

АВХААЛЖТАЙ 1. зейінді, зейілді, ынталы, ықыласты, зерделі; ≈ ХҮҰ хэд зейінді бала; 2. құмар, әуес.

АВХАН 1. ханша, ханның қызы; 2. бейжеткен, бикеш; эрхәм ≈ ч ааш нь хөдөлжә ардақты бейжеткеннің бой күйезі ұстанты.

АВЦАА 1. алымсақ, аласы, алым (алатын нәрсе); 2. үйлесім, жанасым, сәйкесім, қисын; ≈ сайтай үйлесімді, сәйкесімді, жанасымды, қисынды; ≈ муутай үйлесімсіз, жанасымсыз, сәйкесімсіз, қисынсыз.

АВЦАЛДАА 1. қисын, үйлесім, жанасым, сәйкесім; 2. байланыс, түйін, ұласым, қосылыс, ұштасым.

АВЦАЛДААҒҮЙ 1. қисынсыз, үйлеспейтін, жанаспайтын, сәйкеспейтін; ≈ яриа қисынсыз әңгіме; 2. байланыссыз, түйіспейтін, қосылмайтын, жалғанб; ≈ ұштаспайтын, ұласпайтын.

АВЦАЛДА-Х 1. қиысу, үйтелу, жанасу, сәйкесу; яриа нь ≈ әңгімесі қиысу; 2. (техника т.б.) байланысу, түйісу, қосылу, жалғану, ұштасу, ұласу; 3. жабысу, ұстасу; ≈ н хөлдөх жабысып қату; 4. ауыс, (қатынаста) керісу, сіресу, кермалдасу, ерегесу, жаңжалдасу.

АВЦАЛДУУЛА-Х 1. қиыстыру, үйлестіру, жанастыру, сәйкестіру; 2. (тех.) байланыстыру, түйістіру, қосу, жалғау, ұштастыру, ұластыру; 3. жабыстыру, ұстастыру. 4. ауыс, (қатнас) керістіру, сірестіру, кермалдастыру, ерегестіру, жаңжалдастыру.

АВЦА-Х 1. қиысу, жанасу, сәйкесу, үйлесу; ажил онол нь ≈ жұмыс пен теория сәйкесу; 2. жақындау, жуықтау, тіл табысу, жабысу.

АВЦАХҒҮЙ 1. қиыспайтын, жанас-

пайтын, сәйкеспейтін, үйлеспейтін; 2. жақындамайтын, жуықтамайтын, тіл табыспайтын, қашқақ.

АВЦАҒАА-Х алысу, көп адам алу, бәрі алу (нәрсені); ☆ авцғаах бичиг алатын ресми хат.

АВЧ болса да; -са да, -се де; қанымен (кеңімен, -занымен, -генімен); хийсэн ≈ істеген болса да, істесе де, істегенімен; сурсан нь их ≈ дәдлага бага оқығаны көп болса да, жұмысқа дағдысы аз.

АВЧИН аңшы; аңшылар; аңчин ≈ аңшы-қушылар.

АВЧИ-Х I аңшу, тартылу, жиырылу, бүрісу, ықнамдалу (мата, шүберек).

АВЧИ-Х II 1. алып қою, ап қою, алын кету, ап кету; хулгай ≈ сан ұры алып қойған, ұрлап қойған; 2. ала салу; ала сал, ала ғой; чи ≈ л даа сен ала салшы.

АВЧРА-Х әкелу, алып келу; түлэ ≈ отын әкелу; хоршоонооэ хәргәзәт зүйлсәэ ≈ дүкеннен қажетті нәрселерін әкелу.

АВЧРУУЛА-Х әкелту, әкелдіру, алып келгізу (нәрсе т.б.-ны).

АВБСАН абысын; ≈ ажин абысынажын (туысқан адамдардың әйелдері).

АВБЯАС 1. дарын, қабілет, талант; төрөлхийн ≈ тума дарын; ≈ тай дарынды, қабілетті; ≈ чадвар дарындылық, қабілеттілік; ≈ билиг дарын, дарындылық, зеректік, алғырлық; ≈ тай жүжигчин дарынды артис; 2. бейім, ынта, әуес, құмар; мужааны ≈ ағағи шеберінің бейімі; дарханы ≈ ұсталық бейімі; нәг юм хийхэд ≈ тай болох бір нәрсе істеуге әуестену (құмарлану).

АВБЯАСАРХАГ 1. сын дарындылау, қабілеттілеу, таланттылау; 2. бейімірек, ынталырақ, әуесқойлау, құмарлау

АВБЯАСАРХУУ қ. авьяасархаг.

АВБЯАСҒҮЙ 1. дарынсыз, қабілетсіз талантсыз; 2. (бір іске) бейімсіз, ынтасыз, әвесі жоқ, құмары жоқ.

АВБЯАСЖИ-Х 1. дарындану, дарын туу, қабілеті қозу, талант пайда болу, 2. (бір іс-әрекетке) әуестену, құмарлану, ынталану, бейімделу.

АВБЯАСЛАГ 1. дарынды, қабілетті, талаатты; 2. әуесқой, құмар, бейім.

АВБЯАСЛА-Х 1. дарыны біліну, қабілеті сезілу, таланты біліну; 2. дарынның (қабілетін, талантын) көрсету.

АВБЯАСТАЙ 1. дарынды, қабілетті талантты; 2. әуесқой, құмар, бейім.

АВБЯАСТАЙВТАР қ. авьяасархаг. **АГ** I. нық, нығыз, тығыз; қатты; ≈ барих нық ұстау, қатты қысу; ≈ барилдах қатты қысу (киім, етік т.б.); 2. жабысқақ, жабыса; жымдаса; ≈ барилдан хөлдөх жымдаса ұстасын қату.

АГ II: аг чиг жымыжырт, тым-тырыс, жымыжылас, тып-тыныш; ≈ ≈ болох

жым-жырт болу.

АГ III (*шешектин*) секпил, теңбіл, дақ; **дөңгөтсөнээс** үлдсөн ≈ шешек шығудан қалған дақ.

АГ IV: **аг қаған** аппақ; ≈ ≈ **сахал** тай аппақ сақалы бар; **АГАА** 1. ага (*еркек*); 2. апай (*әйел*).

АГААЛБ ежелгі, әдеткі, байырғы, баяғы, бұрынғы; ≈ **заншил** ежелгі салт, байырғы әдет-ғұрып.

АГААР 1. ауа; **цэвэр** ≈ таза ауа; ≈ **аар амьсгалах** ауамен дем алу; **амьтан урсамал** ≈ гүй амьдарч үл чална жөндіктер мен өсімдіктер ауасыз тіршілік ете алмайды; ≈ **мэт чухал** аударай қажет; ≈ **ын байдал** ауа райы; ~ **ын зам** ауа жолы; ≈ **ын мэдээ** ауа хабары (*радиотелеграмма*); ≈ **ын цэрэг** ауа әскері; ≈ **ын байлдан** ауа соғысы (ұрысы); ≈ **ын тээвэр** ауа тасымалы (транспортты); ≈ **ын шуудан** ауа почтасы; ≈ **ын хүчин** ауа күші; ≈ **ын цэргийн хүч** ауа әскері күші; 2. кеңістік; **хосоон** ≈ қуыс кеңістік, ауа кеңістігі; **хий** ≈ аспап кеңістігі, ауа кеңістігі; 3. орын; мекен, жер; **номын** ≈ діни кітап уағыздайтын орын; 4. *ауыс*. шын, шынайы, нақ, қақ; **сэтгэлийн** ≈ шынайы (нақ) көңіл; 5. ауа қабаты, атмосферa; газ; ≈ **ын хугарал** ауа толқынының сынуы, ауа тербелісі; ≈ **ын хуурай багана** ауаның газ бағанасы; ≈ **ын тундас** атмосфералық жауын шашын; ≈ **ын хийн даралт** атмосфералық газ қысымы; ауа қысымы; ≈ **ын хийн урсгал** ауа ағымы, атмосфералық газ ағымы; ≈ **ын үнэмлэхүй чийг** атмосфералық су; ≈ **ын харьдангуй чийг** атмосфералық жауыншашын (мөлшері 30 мм мен 1500 мм аралығында); ≈ **ын давхрага** ауа қабаты, ауа қабаты; ≈ **мандал** ауа қабаты; ≈ **мандал** ≈ **бүрхүүл** ауа қабаты; ≈ **ын сонгол зүй** ауа толқынын зерттеу; ≈ **ын хараазүй** ауа дүрбісі; ≈ **мандалын цахилгаанлиг** ауа қабатындағы электр; ≈ **ын даралтын хэмжүүр** ауа қысымының өлшеуіші;

АГААРА-Х қасару, қарысу; улам л ≈ онан бетер қасару.

АГА (*астр.*) доға шоқжұлдызы.

АГАРМАГ қ. аргамаг.

АГАЛИГ: ағалиг алим алмұртша (жеміс).

АГАР балғын арша (өсімдік).

АГАРУУ I алгүл (*бөлмеге өсіретін өсімдік*).

АГАРУУ II күбі, кеспек, бошке; ≈ дүүрэн айраг күбі толы қымыз; **усны** ≈ су күбісі.

АГАЧ: ағач тахиа тағы тауық, оғаш тауық (*күс*).

АГВУСВАА (агбусба) ағаш қарбыз (*индияда өсетін жеміс*).

АГДАГА: агдага агдага хий-х быртың-быртың қағу, тырбың-тырбың қағу.

АГДАГНА-Х 1. быртыңдау, быртың қағу, тырбыңдау, тырбың қағу; 2. *ауыс*. тырқылдап күлу, ыржақтап күлу; ≈ **н хагдаганап инээх** тырқылдап ішек сілесі қатқанша күлу.

АГДАЙЛГА-Х тырбиту, быртиту; шолтиту, келтиту.

АГДАИ-Х тырбию, быртию; шолтию, келтию.

АГДАЛЗА-Х 1. (*құрт*) жирыңдау, жириңдеу, жирелендеу, ирелендеу; жиылып-созылу; 2. қ. **агдагнах**. 1.

АГДАРГАНА су сарымсақ (өсімдік).

АГДАСХИИ-Х 1. тырбың ету, быртың ету; шолтаң ету, келтең ету; 2. жирың ету, жириң ету, жирең ету, ирең ету (*құрт, жылан т.б.*) ≈ **н зогсох** жирың етін тектай қағу.

АГДГАЛЗА-Х 1. (*құрт, жылан*) жирың қағу, жириң қағу, жирелең қағу, ирелең қағу; 2. қ. **агдалзах**.

АГДГАР тырбың, быртың, шолтан, келтең.

АГДЛА-Х I матау, шырмау, шанду; ≈ **н уях** матап байлау, шырмап байлау; ≈ **н хорих** матап байлап қамау (үстәу).

АГДЛА-Х II (*дене*) сіресу, қарысу, талу, өлсіреу; **хүнд юм өргөхөд бие** ≈ ауыр нәрсе көтергенде дене сіресу.

АГДЛУУЛА-Х I матату, мататып байлату, шандыту, шандытып байлату, шырмату шырматып байлату.

АГДЛУУЛА-Х II (*денені*) сірестіру, қарыстыру, талдыру, өлсірету.

АГЕНТ агент (*1) мекеме тапсырмасын іске асырушы өкіл; 2) жасырын тыңшы*); худалдааны ≈ сауда агенті.

АГЕРТЛАГ агенттік (*хабарлау мекемесі мен оның жергілікті бөлімшелері*) «Мончамэ» ≈ «Мончамэ» агенттігі; **франс пресс** ≈ **ийн мэдээнээс үзэхэд** франс Пресс агенттігінің хабарына қарағанда.

АГЗАГА: агзага агзага хий-х мыртың-мыртың қағу, тырбың-тырбың қағу, тайпаң-тайпаң қағу.

АГЗАЙЛГА-Х (*денесін*) мыртыңдату, тырбыңдату, тайпаңдату; 2. дірдектегу, дірдендегу, селкілдегу, қалтырату.

АГЗАИ-Х (*денесі*) 1. мыртыңдау, тырбыңдау, тайпаңдау; 2. бүрісу, құнысу, қалтырау, дірдектеу, дірдеңдеу, селкілдеу; **бие** ≈ гаад **байна**, **халуурах нь боллолтой** денесі қалтырап тұр, ыстық шығуы мүмкін.

АГЗЛЗА-Х (*тапал дене*) мыртың қағу, тырбың қағу, тайпаң қағу.

АГЗАС агзас агзас хий-х мыртың-мыртың қағу, тырбың-тырбың қағу, тайпаң-тайпаң қағу.

АГЗАМ шанышқы жебе (*құрал*).

АГЗАМЛА-Х шанышқы жебені ату.

АГЗГАНА-Х қ. агзалзах.

АГЗГАР мыртық, тырбық, тайпақ.

АГИРАМ шақылдап (*шегеленіп*) қатқан, жете қатқан, тас боп қатқан.

АГИРА-Х (*су, дым нәрсе*) шақылдап қату, жете қату, тас боп қату; **ус** ≈ су жерге жете қату; ≈ **н** хөлдөх шақылдап қат.

АГИРУУЛА-Х (*суды, дым нәрсені*) шақылдауып қатыру, толық қатыру.

АГИ-Х (*мүз*) обаланып қату.

АГЛАГ 1. иен, ну, қалың, жыныс; ≈ **ой** ну орман; 2. оңаша, аулақ, жырақ, шалғай; ≈ газар оңаша жер; ≈ хол алыс шалғай.

АГЛАГА туыстық алыстауы, ағайындық алыстауы; **үе** ≈ болсои төрөл туыстығы алыстап кеткен жұрағат; ☆ **аглага** далаң жырақ бөгет (*өзен тасқынына арналған бөгет*).

АГЛАГАЛА-Х туыстық алыс, үрім-бұтақ болу, жұрағат боп кету.

АГЛАГАШИ-Х туыс алыстайын деу, үрім-бұтақтана бастау, жұрағаттана бастау; **төрөл** ≈ туыстығы алыстай бастау.

АГЛАГДА-Х ағайындық алыстау, туыстығы алыстау.

АГЛАГЛА-Х 1. ну орманды аралау, жыныс тоғаймен жүру; 2. шалғайлап шығу, жыраққа шығу, оңашалану, аулақтану.

АГЛАГАЧ жырақтап дін күтуші.

АГЛАГЧ: **аглагч** шувуу балықшы құс (*су бойында балық аулайтын ақша құс*).

АГЛИ ұры, шор (*қарағайдың*).

АГЛИУДА-Х қойылып кету, үйіріліп кету, қоймалжыңданып кету, қойырылып кету.

АГЛИУН қою, қоймалжың, қойырылған, үйірілген.

АГЛИУРАХ қоюлану, қоймалжыңдау, қойырылу, үйірілу.

АГЛИУСА-Х қоюлана түсу, қоймалжыңдай түсу, қойырыла түсу, үйіріле түсу.

АГНА-Х 1. аулау, аң аулау; **ан** ≈ аң аулау; 2. *ауыс*. аңду, тору, бақылау, ізіне түсу, өкше сығалау.

АГНУУЛА-Х 1. аулату, аң аулату; 2. *ауыс*. аңдыту, торыту, бақылау, ізіне түсіру, өкше сығалау.

АГНУУР аңшылық, аң аулаушылық; аң аулау; ≈ **ын ажил** аңшылық кәсібі; ≈ **т явах** аң аулауға шығу.

АГНУУРЧИН аңшы.

АГНУУРЬ аң аулайтын жер, аң мекені.

АГРЕГАТ агрегат (*эр алуан машина аспаптары мен тетіктерінен құрастырылған сайман, машина*).

АГРИМБА агримба, дұғашы (*Будда дінінің дұға оқуға маманданған діндеріне берілетін аға*).

АГРОНОМ агрономия (*егін шаруашылығы жайындағы ғылымдар жиынтығы*).

АГРОНОМЧ агроном (*агрономия маманы*).

АГРОТЕХНИК агротехника (*жер өңдеудің ғылыми ережелері мен әдістері*); ≈ **ийн** шаардлага агротехникалық таллаптар.

АГРОТЕХНИКЧ агротехник (*агротехника маманы*).

АГРУУ ақбалауыз жусан (*өсімдік*).

АГСАА ақсығы, кісе дорба, белдорба (*көбінде шүперектен істелініп белбеуге асынатын дорбашық*).

АГСАА-Х 1. асындыру; **зэр зэвсгээ** ≈ қару-жарағын асындыру; 2. (*құйрығын*) көтерту, қоқшаңдаттыру, қоқшиттыру; 3. *ауыс*. көтерілту, желіктіру, асқындыру.

АГСАМ 1. қызба, көтерілгіш, даурықпа, кеудесок; ≈ **хүн** қызба адам; ≈ **тавих** қызбалық істеу, кеуде көтеру; 2. (*ат*) қызба, алып қашпа, елегізгіш, елеңдегіш, еліккіш; ≈ **морь** алып қашпа ат.

АГСАМЛА-Х қ. агсамнах.

АГСАМНА-Х 1. қызбалану, кеуде көтеру, даурығу; жанжал шығару, төбелес шығару; 2. (*ат*) аласұру, ала қашу, алып қашу; ≈ **даг морь** ала қашатын ат.

АГСАН I болған (*тұрған, жүрген т.б. көмекиі етістік түрінде*); **дарга** ≈ бастық тұрған; ≈ **ажгуу** болған (*тұрған, жүрген*) екен

АГСАН II қ. агсам.

АГСАН III өсім, үстемс (*ақшаның*), ≈ **авах** өсімді қарыз ақша алу; ≈ **тавих** өсімді қарыз ақша беру; ≈ **үржил а**) ақшаны өсімімен молайту; б) қарыз ақша, бобыш ақша.

АГСАРГА кісе (*белбеу*); ≈ **бүслэх** кісе буыну.

АГСАРГА-Х I долдандыру, буырқанту, аласұрту, өршеленту, құтырынту, айбат шектіру (*ит, бура т.б. жәндіктері*).

АГСАРГА-Х II (*лауазым, шенінен*) түсіру, төмендету.

АГСАРХА-Х қызбалану, кеуде көру, өктеу, кеуде көтеру.

АГСАРХИЙЛА-Х қ. агсчих.

АГСА-Х I 1. асыну; **зэвсэг** ≈ қару асыну; 2. көтеру, қоқшиту, қоқшаңдату; **сүүлээ** ≈ құйрығын қоқшиту; 3. *ауыс*. көтерілу, асқыну, желігу.

АГСАХ II асқыну, үдеу, ілгері ұмтылу;

АГСГА I оқпантай, кісе қалта (*оқ, дәрі салатын ыдыс*).

АГСГА II шойырылу, бөксе сіресу.

АГСГАДАА қ. агсга II.

АГСГАДА-Х шойырылып қалу, бөксе сіресіп қалу.

АГСГАНА-Х қ. агсамнах.

АГСРА-Х I (*ит, бура т.б. жәндік*) долдану, буырқану, аласұру, өршелену, құтырыну, айбат шегу.

АГСРА-Х II (*лауазым, шені*) түсу, төмендеу.

АГСРУУЛА-Х қ. агсаргах I, II.

АГСУУЛА-Х I (*сайманын*) асындыру.

АГСУУЛА-Х II асқындыру, үдету, илгері ұмтылдыру.

АГСЧИ-Х I (*ит, бура т. б. жандік*) долдана түсу, буырқана беру, аласұры беру, өршелене түсу, құтырына беру, айбат шеге беру.

АГСЧИ-Х II (лауазым, шенін) түсіріп тастау, томендетіп тастау.

АГТ I 1. ақта, пішпе, азбан; 2. аг; **пэргийн** ≈ әскердің аттары; ≈ **ны даа-мал** ага атбегі; ≈ **алдвал барьж бол-дог**, **ам алдвал барьж болдоггүй сөзбг.** аттан айрылса ұстауға болар, сөзден ағырылса ұстауға болмаса; ≈ қызыл тіл бас жарады, бас жармаса тас жарады; аңғармай сөйлеген ауырмай өледі (*мә-тел*); □ **агт мәгж** бедеулеген мегежін.

АГТ II: **агт араа** ақыл азу, ақыл тіс (*адамда 25 жасында шығатын ең түпкі азу тіс*).

АГТ III ердің арқалық қуысы.

АГТААЛА-Х босағаға қол керу; **ҮҮД БҮҮ** ≈ есік босағасын қолмен керме.

АГТАЧ атбегі, атшы.

АГТЛА-Х 1. (*еркек малды*) ақтау, пішу, кесу; 2. (*ұрғашы шошқаның*) жатырын алу; 3. (*өзеншік, жылғаға*) арқалық көпір салу.

АГУЙ үңгір, қуыс; **хадны** ≈ жартастың қуысы; ☆ **агуй их ятга** 25 ішекті арфа (*отырып ойнайтын музыка аспабы*).

АГУУ 1. ұлы, зор, кең; ≈ **их аса ұлы**; ≈ **тавну** өте кең; 2. кең байтақ (*мекен, орын*); 3. кең пейіл, ақ көңіл; кәйырымды, мейірімді; ≈ **санаа** кең пейілділік, ақ көңілділік.

АГУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) сақтау, қоймаға қою; **бараа** ≈ зат сақтау; ≈ **га-зар** қойма, қоймаханана; 2. (*көңілге, жадьга*) сақтау, тоқтату, қалдыру; **сэт-гәлд** ≈ көңілге сақтау (қалдыру).

АГУУЛГА мазмұн, мән; маңыз; **но-мын** ≈ кітаптың мазмұны; **утга** ≈ мағ-на мазмұн.

АГЧ I болатын, тұратын; **усны ёроолд** ≈ загас су түбінде болатын балық.

АГЧ II: **агч мод үйеңкі** (*ағаш*).

АГЧАА-Х ашыту, тартыту, жирыту, қысқарту (*мата, шүперекті*).

АГЧИ-Х (*мата, шүперек*) апшу, тартыту, жирыту, қысқарту; **угаахад** ≈ дағ даавуу жуғанда ашштын шүперек.

АГЧУУЛА-Х қ. **агчаах**.

АГШААЛГА-Х 1. (*мата, шүперек т.б-ны*) ашыттыру, тартыттыру, жирылттыру, қысқарттыру, бырыстырту; 2. қойылттыру, қоймалжыңдаттыру, қойырылттыру, үйірілттыру; 3. топта-ту, жинау, шоғырландырту.

АГШААМАЛ қойылытқан, қойы-зытылтылған, үйірілтілген; ≈ **будаа** қойылытқан бидай; ≈ **тутрага** қойырыл-тылған күріш.

АГШАА-Х 1. (*мағаны, шүперекті т.б-ны*) ашыту, тартыту, жирылту, қысқарту, бырыстыру; 2. **қойылту, қой-**

малжыңдату, қойылту, үйірілту; будаа ≈ бидайды қойылту; 3. топтау, жинау, шоғырлау.

АГШИН әудемде, лезде; ≈ **зуур** көзді ашып жұмғанша, кірпік қаққанша, әп-сәтте.

АГШИРГАНА қ. **агырага**.

АГШИРМАЛ 1. қоймалжыңдаған, қойырылған, үйірілген (*нәрсе*); 2. жі-тілген (ет).

АГШИ-Х 1. (*мата, шүперек*) апшу, тартыту, жирыту, қысқарту, бырысу; ≈ **ж сунах** ашып жазылу, жирылыт созылу; 2. қойылу, қойырылу, үйірілу; **нойтон хөрс әврэн** ≈ **в** дым қыртыс топырақ қойыла кепті; 3. **ауыс** жина-лу, топтау, шоғырлану; **хонь** ≈ **ж хотлох** қой жиналын қоралану.

АГШТАГА 1. комейлік «т», ғәйін әріп (моңғолдың көне ұйғыр алфавитін де қолданатын «га» морфемасының атауы); 2. бырыс, тырыс, бырысуы, ты-рысуы, жирылуы.

АГШРАГА I тамырдарі (*өсімдік*).

АГШРАГА II күйген (қуырдақ), кү-йік; **хуурга биш** ≈ **болжәз** қуырдақ болмай күйік болып кеткен.

АГШРА-Х 1. қойылу, қоймалжың-дану, қойырылу, үйірілу; 2. кесу, шөл-деу, кеберсу; 3. кебірсу, тұтқырлану; 4. (*сүйық*) тоңазықтану, іртіктенсе қою-лану.

АГШРУУЛА-Х 1. қойылту, қоймал-жыңдату, қойырылту, үйірілту; 2. кеп-тіру, тобарсыту, дегдіту (*дым нәрсені*); 3. шөлдету, кеберсіту; 4. кеберсіту, тұтқырландыру; 5. (*сүйық нәрсені*) то-ңазықтандыру, іртіктендіре қойылту.

АГШУУЛА-Х қ. **агшаах**.

АГШУУН 1. қою; қоймалжың, қой-ырылған, үйірілген (*сүйық нәрсе*); 2. кебір, тұтқыр; **идәхэд** ≈ жегенде кебір (тұтқыр); 3. (*нәрсе аралығы*) жиі, тығыз, қалың; бітік.

АГШУУРА-Х 1. қойылу, қоймалжы, қойырылу, үйірілу; 2. кебірлену, тұт-қырлану; 3. (*тығыздық*) жиілену, ты-ғыздану, нығыздану, қалыңдау, бітік-тену.

АГБ I ақизен (*өсімдік*); ≈ **нүдләх** ақизен бүрлену.

АГБ II ханұлы, төре ұлы.

АГИЛУУЛА-Х (*малды*) ақизенге жаю; **хонь** ≈ қойды ақизенге жаю.

АД 1. қушыкеш, түпкіш, қулық-шыл; ≈ **тәй хүүхэд** қушыкеш бала; 2. ерекше, тотеніне, керемет; ≈ **тай хаш-гирах** баж ету, қышқырып қалу; ≈ **тай инәэх** ерекше күлу, тырқақтап кү-лу; 3. албасты, жын, эзезіл; ≈ **зәтгәу** жын-қырсық, албасты-қырсық; ≈ **нох-дөх** албасты басу, марту басу, қара басу; ☆ **ад үзәгдәх** жексұрындану, жек-сұрын болу, жеккөрінішті болу; ☆ **ад үзәх** жек көру, ұнатпау, жақтырмау; ☆ **ад болох** запылдану, запы болу; за-пыландыру, запы қылу, запы ету, за-пысын шығару, жүрегіне тию; ☆ **ад**

нөхпөх жындану, желігу, құтырыну.

АДАГ I 1. (*мекен, орын*) аяғы, соңы төменгі жағы; **голын** ≈ өзөннің аяғы; ≈ **сүүлд** нь: ең аяғында; ақыр соңында; 2. (*сана*) аяғы, нашары, жонпасы; ≈ **гийн муу** ең аяғы, барып тұрған нашары, ең нашары; ☆ **адгийн наад зах нь** ең бері айтқанда; ең болмағанда; ең бергі жағы; тым болмаса; жоқ дегенде; тіпті бәрін қой. аяда.

АДАГ II: адаг чуулған Аламақ шоқжұлдызы.

АДАЙР I адыр, адыраң, адуын, ажар, дүңк (*мінез*); ≈ **зан гаргах** адыр мінез көрсету; ≈ **хэвдэг** адыр-қырыс.

АДАЙР II күрке, лашық, итарқа, шайла; **манай гэр гэж нэг** ≈ біздің үй дегенің бір лашық; **малын** ≈ мал игарқасы.

АДАЙР III (*арбаның*) ағаш адырна; **тэргений** ≈ арбаның адырнасы.

АДАЙРЛА-X I (*мінез*) адыраңдау, адырлану, ажыраю, адыраң қағу, адыр мінез көрсету, одыраңдау.

АДАЙРЛА-X II істеген болу, істегену, істеген кісімсү, бейне көрсету; **ханааа үдэх гэж** ≈ **ж суух** керегесін көктеп отырғансу; ☆ **амь** ≈ өрең жан сақтау, амалдап күнелту, о бұ ғып күн кешу.

АДАЙРЛУУЛА-X істеген болдыру, істегенсіту, істеген кісімсү, бейне көрсеткізу.

АДАМ I. адыраң, одыраң (*мінез*); 2. аласурған, ала қашпа (*ат*).

АДАМБАЛ от амал, түлкіқұйрық (*жемісті өсімдік*).

АДАМНА-X 1. (*мінез*) адыраңдау, одыраңдау, едіреңдеу, оजारлану; 2. (*ат*) аласүру, ойнақшу; ≈ **даг морь** аласүрып тұратын ат.

АДАНГА I дала сайрауығы (*торғай*).

АДАНГА II зер, зерде, зейін, зейіл (*ақыл-ес*).

АДАНГАЛА-X 1. зер салу, зердемен қарау, зейін қою, зейін салу, тәп-тештеп байқау; 2. *ауыс*. асып-сасу, ұшып-қону, дегбірсіздену, сабырсыздану, тағатсыздану.

АДАНГАТАЙ зерделі, зейінді, зейілді, зер салғыш; сергек, ширақ.

АДАР I (*үй*) ішкі төбе; **байшингийн** ≈ үйдің ішкі төбесі.

АДАР II қ. **адайр I**; ≈ **зан** адуын мінез.

АДАРЛА-X I (*үйге*) ішкі төбе салу.

АДАРЛА-X II қ. **адайрлах I**.

АДАРМАА I. адырмақ, адыр, дөнес, белес; ≈ **тай зам** адырмақты жол, бөгетті жол; 2. (*мінез*) қыңырлық, қи қарлық, қырыстық; ≈ **гаргах** қыңырлық істеу.

АДАРМААЛА-X 1. адырмаққа түсу, адырлау, белестеу, кедір-бұдырға түсу; 2. (*мінез*) қыңыраю, қикарлану, қырысу.

АДАРМААТАЙ 1. адырмақты, адырлық, белесті, кедір-бұдырлық (*жол*); 2. алтыр, байқағыш, сұңғыла.

АДА-X 1. (*ит тісіне*) сүйек қыстырылу, сүйек тұрып қалу; 2. (*орақ, жанай*) алып кету, кесіп кету жалап ету; **хянгарт гараа** ≈ **в** жанайға қолын кесіп алу.

АДБИШ 1. шынында, шынымен, айтқысыз; нақ; ≈ **сайхан** шынында тәуір; ≈ **қээн** нақ шешен; 2. теңдесі жоқ, адам айтқысыз.

АДГА-X асығу, тағатсыздану, сабырсыздану, дегбірсіздену; **цаг нь болоогүй байхад** ≈ уақыты болмай тұрғанда асығу.

АДГУУ асыққыш, аласурған, тағатсыз, сабырсыз, дегбірсіз; ≈ **хүн** аласурған адам.

АДГУУС 1. хайуан, айуан (*мал, аң т.б.*) ≈ **ан амтан** хайуанаттар; 2. оңбаған, жексұрын; ≈ **шинг тэнег** айуанлай ақымақ; оңбаған ақымақ.

АДИЛ I. ұқсас, түстес, бірдей (*өң*); ≈ **өнгө** ұқсас өң; 2. (*шама*) тең, бірдей; шамалас, деңгейлес; ≈ **жинтэй** тең салмақты, салмағы тең; ≈ **утгатай** бірдей мағыналы, мағыналас.

АДИЛАВТАР 1. ұқсасырақ, ұқсастау, түстесірек, түстестеу, бірдейірек, бірдейілеу (*өң-түс*); 2. (*шама*) теңірек, теңдеу, бірдейірек, бірдейілеу.

АДИЛСА-X 1. (*өң, түр*) ұқсасу, түстесу, бірдей болу; 2. (*шама*) теңесу, бірдей болу.

АДИЛСУУЛА-X 1. (*өңін, түрін*) ұқсастыру, түстес болдыру, бірдей болдыру; 2. (*шамасын*) теңестіру, теңеу, теңдену, бірдей болу.

АДИЛТА-X қ. **адилсах**.

АДИЛТГАЛ 1. (*өң-түс*) ұқсастырыс, ұқсастыру, түстестіріс, түстестіру, өңдестіріс, өңдестіру; 2. (*шама, қасиет*) теңеу, теңестіру.

АДИЛТГА-X 1. ұқсату, өңдестіру, ұқсас деп көру, өңдес деп көру; 2. теңеу, теңестіру, теңеп көру (*шамасын, қасиетін*).

АДИЛТГАШГҮЙ 1. ұқсас демейтіндей, өңдес демейтіндей (*өң-түсін*); 2. теңестемей, теңестірместей, тең деп көрместей.

АДИЛХАН 1. дәл ұқсас, біп-бірдей, өп-өңдес, үп-ұқсас (*өң-түс*); 2. (*шама, қасиет*) теп-тең, дәл шамалас, бір деңгейлі.

АДИЛШААЛГА-X 1. (*өң-түсін*) үп-ұқсас дегізу, біп-бірдей дегізу, өп-өңдес дегізу; 2. (*қасиетін, шамасын*) теп-тең дегізу, шап-шамалас дегізу, бір деңгейлі дегізу.

АДИЛШАА-X 1. қ. **адилтгах**.

АДИЛШИ-X қ. **адилсах**.

АДИЛШУУЛА-X қ. **адилсуулах**.

АДИС (*діни*) жарылқау бата, оң бата, сәт бата, қарық бата; ≈ **анжис** тәуіптік жарылқау, тәуіткік бата; ≈ **авах**

а) жарылқау батасын алу; б) маңдайына нышан батасын тигізу; ≈ **өгөх** жарылқау батасын беру; алдыңна жарылқасын айту.

АДИСЛА-Х жарылқасын батасын беру, оң батасын беру, қарығың ашылсын деу.

АДИСЛУУЛА-Х жарылқау батасын алу, оң бата алу, сәт бата алу, жарылқасын есту, қарығың ашылсын есту.

АДИСТИТ 1. жарылқау, жарылқасын, ондасын (*дини бата*); 2. қ, адис.

АДИСТИТЛА-Х (*дини*) 1. жарылқау дұғасын оқу, ондасын деп ұшықтау, қарығың ашылсын деп ұшықтау; 2. қі адис өгөх.

АДЛА-Х 1. жындану, есі ауысу, жәдынан айрылу; 2. адыраңдау, одыраңдау, едірендеу, оजारлану.

АДМИРАЛ адмирал (*су әскерінің жоғарғы атағы, шені*)

АДРАА 1. қ, адармаа. 2. **АДРААТАЙ** қ, адармаатай.

АДРА-Х қ, адармаалах.

АДРЕС адрес, тұрақ орны.

АДРЕСЛА-Х адресстеу, тұрақ орнын белгілеу.

АДРУУ адыр, томпақ, бұдыр, бұжыр; ≈ **будруу** адыр-бұдыр, ойлы-қырлы, кедір-бұдыр.

АДРУУЛА-Х 1. адырмақтандыру, бұдырландыру, адыр-бұдыр болдыру, кедір-бұдыр болдыру; 2. *ауыс. (мінезін)* қыңырландыру, қиқарландыру, қырыстандыру.

АДРУУТА-Х адырлану, бұдырлану, томпақтану, бұжырлану.

АДСАГА тулақ; ≈ **дәвсәх** тулақ төсеу.

АДТАЙ 1. пысық, ширақ, сергек; ≈ **хүүхэд** пысық бала; 2. жедел, тез, асығыс, тығыз; ≈ **шаардах** жедел талап ету.

АДУУ жылқы; ≈ **н сүрэг** жылқы түлігі; ≈ **манах** жылқы күзету; ≈ **ны хүн** жылқышы, жылқы бағушы; ≈ **мал** жылқы малы; ☆ **адуун чулуун** серек тастар (*жолдағы*).

АДУУЖИ-Х жылқылану, жылқысы көбею.

АДУУЛА-Х I (мал) жаю, бағу; мал ≈ мал жаю; гахай ≈ шошқа бағу.

АДУУЛА-Х II 1. (*итті*) сүйекке қалту; 2. (*ораққа, жанайға*) алдыру, нестіру.

АДУУЛУУЛА-Х (*малды*) жайдыру, бактыру.

АДУУС қ, адгуус.

АДУУЧИ (*ин*) жылқышы.

АДЪЯА жексенбі (*күн*).

АЖ I 1. е-, (*көмекші егістік*); **байсан** ≈ ээ болған екен; ≈ **ын цаг жұмыс сағаты**, ≈ **үйл** = ≈ **явдал** = ≈ **төрөл** жұмыс өрнет, жұмыс шаруа; ≈ **ын өдөр** жұмыс күні; ≈ **давхцах** жұмыс қабатасу; ≈ **ын чадвар** жұмыс қаблеті; ≈ **ын хөлс** жұмыс жалақысы; **хар** ≈ қара жұмыс, дене сңбері; **гәрийн** ≈ үй жұмысы; ≈ **ын газар** жұмыс орны ≈ **д авах** жұмысқа алу ≈ **аас халах**

хәл-жағдай; ≈ **төрөхтэй** қанағатты; халді, дәулетті; ≈ **байдал** хал-ахуал, тұрмыс жағдайы; ≈ **ахуй** шаруашылық; ≈ **ахуйч** шаруашыл, шаруағз икемді; шаруақор, шаруаға ұқыпты, шаруашылығы тиянақты; ≈ **ахуйч биш** шаруашыл емес; шаруаға икемсіз, ысыраптағыш; ≈ **үйлдвэр** өнеркәсіп; ≈ **үйлдвэржүүлэх** өнеркәсіптендіру; ≈ **үйлдвэрийн комбинат** өнеркәсіп комбинаты.

АЖ II: **ажээ** екен; -ыпты, -іпті; **тійм** нэгэн мангас ≈ ээ сондай бір тажал екен (болыпты).

АЖАА 1. ажа, әже (*аға адамдарды сыйлап айтатын сөз*); 2. лама аға, ламеке (*дини адамдарды құрметтеп айтатын сөз*).

АЖААМУУ етсеңіз, көрсеңіз (*т.б. тілек мағнасындағы 2-ші жақ қалау райы*); **уучлах** ≈ кешірім етсеңіз, кешіре көрсеңіз; **өршөөх** ≈ жеңілдік етсеңіз, кешіре көрсеңіз.

АЖААРА-Х 1. ажарлану, сергектену; 2. байқау, сескену, абайлау, абай болу.

АЖГАР ажыр, бұжыр, бұйра; ≈ **бужгар** ажыр-бұжыр; бұжыр-бұжыр;

АЖИГ байқам сезік, абай, аңғарым; ≈ **сөжиг** байқам сезік; ≈ **авах** байқап қалу, сезік алу; ≈ **авахуулахгүй байх** сезік алдырмау.

АЖИГҮЙ байқамай(тын), аңғармай(тын), абайсыз, аңғал, аңғырт, аңқау; ≈ **өнгөрөх** байқамай өте шығу, абайсыз өту; ≈ **хүн** аңғал (аңғырт) адам.

АЖИГЛАГЧ байқаушы, аңғарушы, тектеуші.

АЖИГЛАЛ байқам, аңғарым; байқау, аңғару, тектеу; **олон янзын** ≈ алуан түрлі байқам.

АЖИГЛАМТГАЙ байқағыш, аңғарғыш, абайлағыш, тектегіш; **их** ≈ **хүн** өте байқағыш адам.

АЖИГЛАМХАЙ қ, ажигламтгай.

АЖИГЛА-Х байқау, аңғару, абайлау, тектеу; **нягглан** ≈ қадағалап байқау.

АЖИГЛУУЛА-Х байқату, аңғарту, абайлату, тектету.

АЖИГНАЙ аң шаншуыш (шанышқы аспап).

АЖИГЧ 1. қ, ажигламтгай; 2. сұңғы, сұңғыла, сақ.

АЖИГЪЯАН: **ажигъяан** бажигъяан аңтаңшыл, аңтаң қалғыш.

АЖИЛ 1. жұмыс, еңбек; ≈ **хийх** жұмыс істеу; ≈ **ын цаг жұмыс сағаты**, ≈ **үйл** = ≈ **явдал** = ≈ **төрөл** жұмыс өрнет, жұмыс шаруа; ≈ **ын өдөр** жұмыс күні; ≈ **давхцах** жұмыс қабатасу; ≈ **ын чадвар** жұмыс қаблеті; ≈ **ын хөлс** жұмыс жалақысы; **хар** ≈ қара жұмыс, дене сңбері; **гәрийн** ≈ үй жұмысы; ≈ **ын газар** жұмыс орны ≈ **д авах** жұмысқа алу ≈ **аас халах**

жұмыстан босату; 2. іс, шаруа, әрекет; **та ямар** ≈ **аар ирсен** сіз қандай шаруамен келдіңіз; ☆ **ажил хаях** ереуілге шығу, ереуіл жасау (*жұмыс тастап дүрлігу*).

АЖИЛГҮЙ 1. жұмыссыз, шаруасыз, жұмысы жоқ, шаруасы жоқ; ≈ **суух** жұмыссыз отыру; **хийх** ≈ істейтін жұмыс жоқ; 2. *ауыс*. ұқыпсыз, салак; ≈ **хүн** ұқыпсыз адам.

АЖИЛГҮЙДЭ-Х жұмыссыздану, жұмыссыз қалу.

АЖИЛГҮЙДЭЛ жұмыссыздық, жұмыссыз қалушылық.

АЖИЛГҮЙТЭ-Х жұмыс табылмау, жұмыс болмау.

АЖИЛГҮЙЧҮҮД жұмыссыздар, жұмыссыз қалғандар.

АЖИЛДА-Х жұмыстау, жұмыспен шұғылдану.

АЖИЛЛАГАА жұмыс, шаруа, іс, әрекет; жұмыстауы, шаруалауы; ≈ **сайтай** жұмыстауы жақсы; ≈ **муутай** жұмыстауы нашар.

АЖИЛЛАГЧ жұмыстаушы, шаруалаушы.

АЖИЛЛАРХАГ жұмысы тәуір, жұмысы өнімді.

АЖИЛЛАРХА-Х жұмысы бар кісім-су, жұмысы бару.

АЖИЛЛАРХУУ қ, **ажиллархаг**.

АЖИЛЛА-Х жұмыс істеу, жұмыстау, еңбек ету; **удаан жил** ≈ **сан** көп жыл жұмыстаған; ≈ **чадвар** жұмыстау қаблеті; ≈ **боломж** жұмыс істейтін мүмкіндік; **чармайн** ≈ тырмысып жұмыстау.

АЖИЛСАГ жұмыс істегіш, еңбек сүйгіш, жұмысқа белсенді.

АЖИЛСА-Х жұмысты сүю, еңбек сүю, жұмысқа бейілдену.

АЖИЛТАЙ 1. жұмысты, жұмысы бар; 2. жұмыстайтын, жұмыс істейтін, еңбек істейтін.

АЖИЛТАН қызметкер; **намын** ≈ партиялық жұмыс қызметкері, **әрдәм шилжилгээний** ≈ ғылыми қызметкер.

АЖИЛЧ 1. еңбеккер, жұмыскер; 2. еңбексүйгіш, еңбеккер, жұмысқұмар.

АЖИЛЧИН жұмысшы; **аж үйлдэрийн** ≈ д өнеркәсіп жұмысшылары; ≈ **таргачны холбоо** жұмысшылар мен шаруалардың одағы; **дэлхий дахины** ≈ ны хөдөлгөөн халықаралық жұмысшылар қозғалысы; ≈ **анги** жұмысшы габы; ≈ **ы нам** жұмысшы партиясы.

АЖИН I ажын (*бауырының әйелі ағасының әйеліне ажын делінеді*); **авьсан** ≈ абысын ажын.

АЖИН II: **ажин түжин** жым-жырт, жым-жылса, тып-тыныш, құлаққа ұрған танадай.

АЖИНДАР күжілдек торғай (*құс*).

АЖИР: **ажир нугас** сұқсыр үйрек (*құс*).

АЖИ-Х қ, **ажиглах**.

АЖНАЙ жүрдек (ат), алымды (ат); ≈ **хөлөг жүрдек** көлік (ат).

АЖРА-Х 1. ажырау, алыстау; жөнеу, кету; 2. *ауыс*. мою, қажу, талығу, шалдығу.

АЖРАХГҮЙ мойымайды, қажымайды. талықпайды, шалдықпайды.

АЖУУЛА-Х 1. қ. **ажиглуулах**, 2. қ. **ажиглагдах**; **ажигдах**.

АЖТЭ 1. екен; 2. -ыпты, -іпті; **байсан** ≈ болған екен, болыпты.

АЗ бақ, бақыт, талай; ≈ **жаргал** бақыттылық; ≈ **болох** а) бақ болу; б) сәті түсу, орайына келу, жөні болу; ≈ **дутах** а) бағы жеңбеу; б) аузының салымы болмау, аузы тайқыллану; **ирсний нь** ≈ **ирзэгүйгй нь** хох келгенінің бағы, келмегенінің соры; ≈ **нь дайрах** а) бағы жеңу; б) сәті келу (түсу), орайына оралу; ≈ **аа үзэх** бағын сынау; ≈ **аар** сәтімен, сәті түскенде; ≈ **мэдэг** а) бақ білсін; б) тәуекел, нар тәуекел.

АЗАД: **азад болох** жек көріну, жексұрылдану, қадірсіздену, қадірі кету.

АЗАДЛА-Х жексұрындату, шеттету, шетке шығару.

АЗАЙ: **азай буурал** көк бурыл (өңтүс).

АЗАМ мүмкін, ықтимал; **чингэх** ≈ сөйтүі мүмкін; **ингэх** ≈ бүйтүі мүмкін.

АЗАР I 1. Азар (*үнді халқының имамы*); 2. сүре тақпақ оқу (*діни*); 3. ұлы ғалым (*үндіше*).

АЗАР II: **азар үхэр** енеке, буйвол (*басы сабалақ жүнді, дала сиыры*).

АЗАР III: **бузар азар** қ, **бузар**.

АЗАРГАН: **азарган доор** дала қырық бұыны (*өсімдік*).

АЗАРГАНА қазтамақ (*өсімдік*).

АЗГҮЙ бақытсыз, бағы жоқ, бақсыз, сор маңдай; ≈ **явдал** бақытсыздық, бақсыздық.

АЗГҮЙВТЭР бағы аздау, бақытсыздау, бағы жоқтау.

АЗГҮЙДЭ-Х бағы таю, бақытсыздану, бағы қайту.

АЗГҮЙТЭ-Х бағы бадалу, бағы жанбау, соры ашылмау.

АЗНА-Х кідіру, аялдау, сәл күту, тоқтай тұру, мүдіру; **жаахан** ≈ сәл кідіру, біраз аялдау.

АЗНУУЛА-Х кідірту, аялдату, сәл күттірту, тоқтата тұру, мүдірту.

АЗОТ азот (*ауа құрамындағы түссіз, иіссіз, дәмсіз, суда аз еритін газ*); ≈ **хүчил** азотты қышқыл.

АЗРАГА I айғыр; **нэг** ≈ **аду** бір айғыр үйір жылқы ≈ **гингэх** айғыр шабу; ☆ **азарган тахна** етеш (*тауық*); ☆ **азарган вохой** төбет (*ит*); ☆ **азарган бороо** еткінші жаңбыр.

АЗРАГА II тез (*кереге, ық, шаңарақ ағашты иетін, түзейтін арнаулы ағаш аспан*).

АЗРАГА III: **хонгор азрага** қыңғуыр ағаш (*қылмысты адамды қалайтын ажырғылы ағаш*).

АЗРАГАДА-Х тезге салу, тезге түсіру, тезбен иію (*үй ағашты*).

АЗРАГАЛА-Х 1. айғыр қайыру, айғыр үйіріне жинау; 2. ауыс. едіреңдеу, қожақтау, ежіреңдеу, кеуде көтеру, адыраңдау.

АЗРАГАЛУУЛА-Х 1. айғырға қайырту, айғыр үйіріне түсіру; 2. ауыс. едіреңдету, қожақтату, ежіреңдету, адыраңдату.

АЗРАГАСА-Х (бие) айғыр көксеу, айғыр тілеу, биешің күйті келу.

АЗРАГАШИ-Х айғырсу, айғырсымақтану; сәуіріксу.

АЗТАЙ бақты, бағы бар, бақытты, талайлы, талайы бар, бағы жанған.

АЗУИ көк темекі (мурынға ататын, ауызға салатын насыбай).

АЙ I 1. категория (заттар мен құбылыстардың жалпы қасиеті туралы тұсінік); **тсо чанарын** ≈ сандық, сапалық категория; 2. топ, жүйе, жік; **үгйин** ≈ сөздік жік, сөз табы; ≈ ≈ **аар** топ-тобымен.

АЙ II әй, а (қаратпа мағыналы одағай); ≈ **даа**, **чамайғ!** әй бөлем, сөсімсе; ≈ **чи наашаа ирээч** әй, сен бері келші.

АЙ III: ай түмән сапсыз, сан жетпейтіп, қалың, мыңғырылған; **араар дүурэн** ≈ түмән адуу теріскей толы мыңғырылған жылқы.

АЙВАРЛА-Х 1. танту, мылжыңдау, шату, шатпақтау; 2. (іс-шаруадан) жалтарту, бұлтару; қашқақтау, бас тарту.

АЙВАРЧ 1. аңғырт, аңғал, аңқау; 2. жалтарғыш, бұлтарғыш, жалтақой.

АЙГУУС қ, мануухай; ≈ **босгох** қарқшы тұрғызу.

АЙГУУТІ А-Х айбарлау, түршіктіру, шошындыру.

АЙД әйт (кенет шошынғанда шығатын дыбыс); ≈ **гэж хашгирах** әйт, деп баж ете түсу.

АЙДАНГА 1. тантық, мылжың, шатпақ; 2. айтақшыл, құймыр, өлермен (жыныстығы).

АЙДАНГАЛА-Х 1. танту, мыжу, шату; 2. (жынысы қозып) айтақтау, құймырлану.

АЙДАНГАРА-Х 1. тантық болу, мылжың болу, шатығыштану; 2. айтақтай бастау, құймырлана бастау.

АЙДАНГУИ 1. көйітігіш, көпіргіш. шатпақы, мылжыңдағыш; 2. құймырлық, олермендік (жынысқа).

АЙДАНГУЙЛА-Х 1. көйіту, көпіру, шатпақтау, мылжыңдау; 2. құймырлану, құймырлығы қозу.

АЙДАНГУЙРА-Х 1. көйітігіштену, көпіргіштену, шатпақылану; 2. құймыр қозайын деу, құймырлана бастау.

АЙДАР қазымыр, тіркіс, қытымыр (мінез); ≈ **хүн** қазымыр адам.

АЙДАРЛА-Х қазымырлану, тіркістену, қытымырлану.

АЙДАС үрей, зәре, түршігіс, қорқыныш; ≈ **хүрэх** үрей ұшу, зәре ұшу, жан түршігу.

АЙЖУУ үкіжәй (баланы қорқытатын

сөз); ий, ≈ I әй, үкіжәй!

АЙЗААЛА-Х долбарлау, тұспалдау, жорамалдау, шамалау.

АЙЗАМ 1. айыс, екпіндік; ≈ **ын зураас** айыстың сызықша (екпіндік) белгі; 2. әуез (халық әні); ≈ **дуу** әуез өлсн.

АЙЛ I. ауыл; ≈ ≈ **аас** ауыл ауылдан; ≈ **бүр** әрбір ауыл; ≈ **аймаг** ауыл аймақ; **көрш** ≈ көрші ауыл; ≈ **хәсәх** ауыл кезу, ауыл қыдыру; ≈ **хунар** ауыл-мауыл таныс үйлер; ≈ **суух** ауылдас болу, көршілес шығу; 2. үй (жеке бір киіз үй); **әлэг әләсә салж тусдаа** ≈ **болох** әке шешесін бөлініп бөлек үй болу; ≈ **гәр болох** а) жеке үй болу; б) үйлену, бас құрау, әйел алу; ≈ **гәр әвдрэх** үйіші бүліну, ерлі-зайыптылар ажырасу; **жаран** ≈ **ын орон сууц** алпыс үйлік тұрғын үй; ☆ **айлаас эрәхээр авдрандаа эр сөбе.** ауылдан іздегенше адыраңдан ізде; □ алыстан арбалағанша жақышнан дорбала; сұрауды әдет сткенше, еңбекті әдет ет; сұрап талқаның бір күндік, еңбекпен тапқаның мың күндік.

АЙЛГААЧ қорқытқыш, шошытқыш (адам).

АЙЛГАМТГАИ тез қорқытқыш, шапшаң шошытқыш.

АЙЛГАМХАИ қ, айлгамтгай.

АЙЛГА-Х 1. қорқыту, шошыту, үрейлендіру; **зориуд** ≈ әдейі (қасақана) қорқыту; 2. жүрексіндіру, запыстандыру.

АЙЛГУУРЧ қоқаң лоқы; жүрексіндіргіш, бопсалағыш (адам).

АЙЛДАЛ нақыл, өсиет; **багшийн** ≈ ұстаз нақылы.

АЙЛДА-Х 1. айту, сөйлеу, қайыру, қату, деу; **хариу** ≈ жауап айту (қайыру); 2. байқау, тану; **багш болгоож** ≈ мұғалім деп тану; 3. бағыңыз, көріңіз; **зооглож** ≈ асқа бағыңыз.

АЙЛДВАР рауаят, ақыл, нақыл (сөз).

АЙЛДУУЛА-Х 1. айтқызу, сөйлету, дегізу, (сөз жауап) қайырту, қатырту; 2. байқату, таныту, 3. (асқа іс-әрекетке) бақтыру, көргізу.

АЙЛСАГ 1. ауылшыл, ауыл қыдырғыш; 2. көрші сүйгіш.

АЙЛСА-Х 1. көрші қону, көрші болу (екі үй); 2. (сайыста) тең түсу.

АЙЛТГАЛ 1. хабарлама, мәлімдеме; ≈ **үг** хабарлама сөз; 2. қошамет.

АЙЛТГА-Х 1. өтініш жолдау, тілек білдіру; 2. қошаметтеу, сыйлау, ықылас білдіру; **үг** ≈ ықылас білдіру; ≈ **бичиг** қошаметтеу хат; **амрыг** ≈ қошаметпен сәлемдесу.

АЙЛТГУУЛА-Х 1. өтініш жолдату, тілек білдірту; 2. қошаметтету, сыйлау, ықылас білдірту.

АЙЛТГУИ қорқар жоқ, жүрексінбе.

АЙЛЧИН 1. ауылшылаушы, ауыл қыдырушы; 2. қонақ, мейман; ≈ **гий-**

чин = айлчин зочин жолаушы қонақ тар.

АЙЛЧЛАЛ (*ресми*) қонақ, сапар; **төрийн** ≈ үкіметтік қонақ.

АЙЛЧЛА-Х 1. ауылшылау, ауыл қыдыру, ауыл аралау; 2. қонаққа бару.

АЙЛЧЛУУЛА-Х 1. ауылшылату, ауыл қыдырту, ауыл аралату; 2. қонаққа шақыру, қонақ болдыру.

АЙЛШИ-Х ауылға үйір болу, ауылдас болу кету.

АЙМААР қорқарлық, шошырлық, үрейленерлік.

АЙМАГ 1. тайпа; **монгол**, **түрэг** ≈ ууд монгол, түркі тайпалары; **нүүдэлчин** ≈ ууд көшпелі тайпалар; 2. аймақ (*әкімшілік бөлісі*); **Баян-Өлгий**, **Увс**, **Ховд** ≈ ууд Баян-Өлгий, Увс, Ховда аймақтары; 3. (*табиғатта, өмірде*) тұр, дүние, тарау; **амьтны** ≈ айуанаттар дүниесі; **ургамлын** ≈ өсімдіктер дүниесі; **ац туурайтны** ≈ аша тұяқтылар түрі; **үег хөлтний** ≈ буын аяқтылар дүниесі; 4. (*тіл*) жүйе, тап, түлік; **үгснйн** ≈ сөз табы.

АЙМАГЛАЛ 1. тайпалану, тайпаға болу; 2. аймаққа бөлу; 3. (*табиғатта*) түрге болу, дүниеге жіктеу, тарау ету; 4. (*тілде*) сөз таптастыру.

АЙМАГЛА-Х 1. аймақ ету, аймаққа бөлу; 2. (*табиғат құбылысын*) түрлеу, түрге болу, дүниеге бөлу, тарауға бөлу.

АЙМАГЛУУЛА-Х 1. аймаққа бөлдіру (*әкімшілік*); 2. (*табиғат дүниесін*) түрге бөлдіру, дүниеге бөлдіру, тарауға бөлдіру.

АЙМАН абыржыс, абдырас, сасқалақ, қысылыс; ≈ **уйман** абыржыс-қысылыс.

АЙМРААЧ абыржығыш, абдырағыш, сасқалақтағыш, қысылғыш.

АЙМРА-Х абыржу, абдырау, сасу, қысылу; ≈ **уймрах** абыржу-қысылу.

АЙМСА-Х ызалана жирену, жек көру, жақтырмау; **ихэд** ≈ өте жек көру.

АЙМТГАЙ қ, аймхай.

АЙМХАЙ қорқақ, жүрексіз, су жүрек, қоян жүрек; ≈ **хүүхэд** қорқақ бала; ☆ **аймхэй мөчөөрс** төс шеміршек (*анат*).

АЙМШИГ 1. қ, **айдас**; 2. қатер, қауіп

АЙМШИГГҮЙ 1. үрейленбейтін, зәреленбейтін; қорқпайтын, жүректі, батыл, ер жүрек, тайсалмас; ≈ **хүн** бәттыл адам; 2. қауіпсіз, қатерсіз; ≈ **газар** қауіпсіз жер.

АЙМШИГТ 1. үрейленер, зәре ұшар, қорқағын, жүрексінетін; 2. қауіпті, қатерлі; ≈ **салхи** қауіпті жел.

АЙМШИГТАЙ қ, аймшигт.

АЙРАГ қымыз; **гүүний** ≈ бие қымызы; ≈ **ийн эмнэлэг** қымыз дәрігері; ☆ **шар айраг** сыра; ☆ **айргийн тав** бас бөйгенің бес атт.

АЙРАГДА-Х 1. қымыз ішіп думан-

лау; 2 қыдырып қымыз ішу.

АЙРАГЛАГ қымыздық, саумалдық (*өсімдік*).

АЙРАГЛА-Х 1. қымыз ашыту; 2. сүг ашыту

АЙРАГЧИН қымызшы, қымыз қыдырушылар.

АЙРГАНА айрауық (*өсімдік*).

АЙСА-Х қ, **айсуй**.

АЙСИХЬ: **айсихь эм** жәдігөй кемпір (*сиқыршы кемпір*).

АЙСМАЛИИ тікенді ағаш (*өсімдік*).

АЙСУИ келе жатыр; **тэд** ≈ олар келе жатыр.

АЙ-Х қорқу, шошу, үрейлену, зәрелену; **юунаас** ≈ **юм бэ** неден қорқасын; ≈ **юу байгаа юм бэ** қорқатын не бар

АЙХАВТАР қ, **айхтар**.

АЙХҮЙ қорқпайтын, жүректі, батыл; **огт** ≈ **хүн** ешқандай қорқпайтын адам; ≈ **гээ авдрагдаа хийсэн** қорқудың не екенін білмейтін.

АЙХТАР кермет, ғажал, сұмдық сұрапыл.

АЙШҮЙ қорқпайтын, шошымайтын, үрейленбейтін; ≈ **юмнаас айх** қорқпайтын нәрседен қорқу.

АКАДЕМИ академия; **Пинжлэх Ухааны** ≈ Ғылым Академиясы; **Хөдөө аж ахуйн ухааны** ≈ Ауыл шаруашылық академиясы; **Нийгмийн ухааны** ≈ Қоғамдық ғылымдар академиясы.

АКАДЕМИЧ академик (*белгілі бір ғылым академиясының толық мүшесі*).

АККУМЛЯТОР аккумулятор (*электр я жылылық энергияларын бір жерге жинайтын аспап шоғырлағыш*).

АКСИОМ аксиома (*шындығы тәжрибе жүзінде анықталған, дәлелдеуді қажет етпейтін қағида*).

АКР акр (4047 кв. метрге тең жер өлшемі).

АКТ акт (*белгілі бір шындықты, оқиғаны растайтын документ*); ≈ **гаргах** акт шығару (жазу); **эмнэлгийн** ≈ дәрігері акт.

АКТЛА-Х актіге шығару, тізімнен кеміту (*нәрсе, мал т.б.*).

АКТЛУУЛА-Х актіге шығарту, тізімнен кемітіру.

АЛ I: ал улаан ал қызыл (*түс. өң*).

АЛ II 1. (*адам*) бұт; 2. (*дамбал, шалбар*) ау; 3. *сөйл.* еркек жыныс мүше.

АЛ III: ал сүүл қызылқұйрық қондырқаз (*құс*).

АЛААН қырылыс, қырқыс, атыс; ≈ **хядаан** ≈ **тулаан** қырқыс-ұрыс, атыс-шабыс.

АЛААЧ 1. аңшы; 2. өлтіргіш, қырғыш.

АЛАВХИИ-Х (*атқа*) скіріп міну, лып етіп міну, ырғып міну; ☆ **алавхийх** тугар секіретін ат ағаш.

АЛАВЦА-Х аяқпен секірту, аяқпен ырғыту.

АЛАВЧ бұттық (*дамбал*).

АЛАГ 1. ала (өң, түс); **хар** ≈ қара ала; ≈ **поохор** ала шұбар; **хээр** ≈ **морь** торы ала ат; 2. бірдей емес, тегіс емес, өртүрлі (*шама, деңгей*); 3. (*қатнас*) ала, жік; ≈ үзэл алалық көзқарас, жікке бөлушілік; ≈ үзэх алалау, ала көру; **аяғаны** ≈ **аас адууны** ≈ **нь дээр сөзбе**. аяқтың аласынан жылқының аласы артық; □ үй іші ала болса, кереге басы толған пеле болар; ≈ **булаг** а) алалау, ала тәрізді; алақ-жұлақ, ала-шұбар; ☆ **алаг мах** бір май, бір ет; семіз ет; ☆ **алаг нүд** тостаған көз, ботакөз; ☆ **алаг онд орох** мал қыстан қонды қоңсыз шығу; ☆ **алаг урасан тариа** алаң-құбаң көктеген егін; ☆ **алаг тариалан** алуан түрлі егістік; ☆ **алаг қоғ** анда-санда, онда-мұнда, бір-азы, бір жері; ☆ **алаг мәлхий өрөх** бақа тігіп ойнау (*асық ойыны*); ☆ **алаг ар күрең** торғай (*құс*); ☆ **алаг барс** теңбіл ілбіс; ☆ **алаг болжмор** қарала торғай; ☆ **алаг бүслүүр** түйе қырғуыл (*құс*); ☆ **алаг галуу** қарала қаз (*құс*); ☆ **алаг дунгар** тағанақ, суық торғай (*құс*); ☆ **алаг марьяа** қалы жара (*ауру*) ☆ **алаг нохой** қарабас көк құс; ☆ **алаг нугас** қарала үйрек (*құс*); ☆ **алаг хэрэз** ақтөс қарға; ☆ **алаг хяруул** қарала қырғуыл (*құс*); ☆ **алаг толгой** ақтөбел құс; ☆ **алаг урацай** құбылмалы қарлығаш; ☆ **алаг пондуул** бурыл тоқылдауық (*құс*); ☆ **алаг нүдөн** цэцэг тостаған гүл (*өсімдік*); ☆ **алаг тахь** тау зебірі (*тағы жылқы*); ☆ **алаг хулан** торала құлан; ☆ **алаг шоргоолж** сарала құмырсқа.

АЛАГҒҮЙ 1. аласыз, бірыңғай (*өң-түс*); 2. (*шама-деңгей*) тегіс, бірдей; 3. (*қатнас*) алаламай, бірдей, жікке бөлмей, жоғары төмен демей.

АЛАГДААГА қ. алагдаахай.

АЛАГДААХАЙ қосаяқ (*тышқан*).

АЛАГДА-Х өлтірілу.

АЛАГЛАЛ 1. алалық, ала шұбарлық (*өң-түс*); 2. алалық, жікке бөлушілік.

АЛАГЛАЛҒҮЙ 1. алаламай, ала-шұбарламай, ала-құла болдырмай; (*қатнаста*) алаламай, жікке бөлмей, тең, бірдей.

АЛАГЛА-Х 1. (*өң-түс*) алалау, ала-шұбарлау, ала-құла болдыру; **ясаар** ≈ **сан** сүйекпен алалап өрнектеген; ≈ **нхан** харагдах ала-шұбарланып көріну; 2 қ. алағчлах.

АЛАГЛУУЛА-Х 1. (*өң-түсін*) алалау, ала-шұбарландыру, ала-құла болдыру; 2. қ. алағчлуулах.

АЛАГСА-Х алалану, ала-шұбарлану, ала-құла болу (*өң-түсі*); 2. қ. алағчлах.

АЛАГТАЙ 1. (*өң-түс*) алалы, аласы бар, ала-шұбары бар; 2. (*қатнасы*) ала, ала көргіш, жікке бөлгіш.

АЛАГТА-Х алалану, ала болу, ала-шұбарлану, ала құлану (*өң-түсі*),

АЛАГТУУ ұзақ (*мойны ақ, қауырсыны көздір кішірек қарға*).

АЛАГЧ I 1. ұрғашы ала; ≈ **гүү** ұрғашы ала бие; **бөөр** ≈ **үнээ** ала бүйір сауын сыры; 2. (*қатнаста*) алалаушы, алалағыш, жікшіл.

АЛАГЧ II қ. алаач.

АЛАГЧИН I 1. алалағыш, ала көргіш, жікке бөлгіш; 2. жағымпаз, жарамсақ, жағымтал.

АЛАГЧИН II қ. алаач.

АЛАГЧИН III қ. алағч.

АЛАГЧИН IV айдарлы қызыл ала торғай (*құс*).

АЛАГЧЛАЛ (*қатнаста*) алалық, жіктік, алалаушылық, жікке бөлушілік, әділсіздік, әділсіздік.

АЛАГЧЛАЛҒҮЙ алаламай, жікке бөлмей, әділдікпен (*көру*).

АЛАГЧЛА-Х (*қатнас*) алалау, жікке бөлу, әділсіздік істеу; ≈ **үзэл адгийн** явдал алалаушылық-барып тұрған оңбағандық.

АЛАГЧЛУУЛА-Х алалату, жікке болдыру, әділсіздік істеу.

АЛАГШИ-Х (*өң-түс*) алалану, ала-шұбарлану, ала-құла болу.

АЛАЛДААН қ. алаан.

АЛАЛДА-Х 1. өлтірісу, қырқысу, атысу; 2. *ауыс*, өлермендей кірісу, өлгенше тырысу; **сурахын төлөө** ≈ үйрену үшін өлгенше тырысу.

АЛАЛЦА-Х бірге өлтірісу, бірге қырқысу, бірге атысу.

АЛАМ жер үңгір, апан ін.

АЛАМГАЙ 1. көдек, шорқақ, икемсіз, сбедейсіз; 2. аңғал, аңғырт.

АЛАМГАН (*дәм*) су татыған, дәмсіз.

АЛАМГУУН қ. аламган.

АЛАМЛА-Х жерді үңгу, апан ін қазу.

АЛАНГИР I борпылдақ, борпас (*топырақ*); ≈ **хөрс** борпылдақ топырақты қыртыс.

АЛАНГИР II қарағай садақ.

АЛА-Х өлтіру; **чоно** ≈ қасқыр өлтіру; ≈ **талах** өлтіру тонау; ≈ **хядах** өлтіру қыру; ≈ **ял** өлтіру жазасы.

АЛБА ресми іс (*қызмет*), міндет ≈ **ны хун** қызметкер адам; ≈ **наших** ресми қызмет атқару; ≈ **ны цаг** ресми қызмет уақыты; ≈ **ны хэрэг** ресми іс; ≈ **ял** ресми жаза; **цэргийн** ≈ әскери міндет; ≈ **нд томилогдох** ресми жұмысқа тағайындалу; **би** ≈ **тай биш** мен міндетті емеспін; 3. міндеттеме, салық; ≈ **авах** міндеттеме алу; ≈ **н татвар** міндеттеме салық; ≈ **огөх**, ≈ **алба барих** міндеттеме беру, міндеттеме салығын өтеу; ≈ **гувчуур** салық міндеттеме, алым салық; ≈ **хугагах** салық сындыру, салықты жеңілдету (*азайту*); 4. ресми; ≈ **ны тариалан** ресми мекемелердің егістігі; ≈ **ны сургууль** ресми мектеп; ≈ **н мэдээ** ресми хабар; ≈ **өнгөрөөх** ресми міндетін өтеу; ≈ **үглэх** ресми рұқсат алу; ≈ **ны хувцас** ресми киім.

АЛБАДАЛ зорлаушылык, күштеу шілік, күшке салушылык.

АЛБАДА-Х зорлау, күштеу, күшке салу, ерік бермеу; ≈ **н** хөдөлмөр хийлгэх зорлап еңбек істету.

АЛБАДЛАГА қ. 1. албадал; 2. хавчлага.

АЛБАДЛАГАГУЙ зорламай, күштемей, еркімен, ыркымен.

АЛБАДУУЛА-Х 1. зорлату, күштеу, күшке салдыру, ерік бергізбеу. 2. қ. шаардуулах.

АЛБАРХАГ атақ құмар, мәнсап құмар, мәнсапшыл.

АЛБАТ бодан, бодам; тәуелді, бағынышты; ≈ **нар** бодандар; **унаган** ≈ байырғы бодан; ≈ **иргэн** бодан азамат (адамдар); ≈ **ард** бодан халық (ел); ≈ **хамжлага** басымбайлы бодандар; ☆ **албат гэр** сенек, қақпа бөлме (*есік үй*); △ **албат овогт хун** тобыр, қара халық.

АЛБАТАН қызметкер.

АЛБАЧ ресми талапкер, ресми талап қойғыш (*адам*).

АЛБАЧЛА-Х ресми талап қою, ресми жолмен қадағалау.

АЛБИН албасты, жың, сайтан; **ад** ≈ жың-сайтан; ≈ **н гал 1**) сайтанның оты (*діни*) 2. көгілдір газ (*ғылыми*).

АЛГА I 1. алақан, қол аясы; **гарын** ≈ қолдың алақаны; ≈ **таших** алақан соғу, қол шапалақтау; ≈ **дарам** алақандай, қол аясындай; ≈ **ын чинээ** алақандай; кішкентай, көлемсіз; ≈ **тосох** алақан тосу, алақан жаю; ≈ **зузайгаа** **таших** алақан соғу, қол шапалақтау; ≈ **хавсрах** алақан қапсыра жаю, екі алақанын қоса жаю; ≈ **хамтатгах** қос алақанын жаю; 2. уыс, алақан; ≈ **дүүрөн** будаа уыс толы бидай; 3. бұтақ (*шідердің тиекті жалпақ қайысы*); **чөдрийн** ≈ шідердің бұтағы.

АЛГА II жоқ; ≈ **болох** жоғалу, жоқ болу, жоғалып кету; ≈ **байна** жоқ екен; ≈ **болчихсон** жоғалып кеткен.

АЛГАГ I алаңқы, алаң, алаңқай; **ойн** ≈ орман алаңқысы; **дэрсний** ≈ шидің алаңқысы.

АЛГАГ II аңғырт, аңғал, алаңғасар; жаңғалақ (адам); ≈ **хун** аңғырт адам.

АЛГАДА-Х 1. шапалақтау, алақанмен ұру; **баавгай** ≈ аю шапалақтау; ≈ **чихлаа** шапалақпен шарт еткізді; 2. алақандап есу, алақанмен ширату; дәс ≈ шүйкеден алақандап жіп есу; **бантан** ≈ үн алақандап ұмаштау; ☆ **газар** алгадах жер екпеттеу; ☆ **ачаа** алгадах қол қабыс ету, селбесу; ☆ **жижиг** алгадах албасты басу, марту басу; ☆ **гуя** алгадах а) қуану, санын шапалақтау, санын ұру; б) (*палуан*) санын шапалақтау, айбар көрсету; ☆ **аман дундуур нь** алгадах ауызын ашырмау, сөйлетпей қақпайлау; ☆ **дал** алгадах жауырынга қағу; ☆ **далавчаараа** алгадах (*бүркіт, кезқұйрық*) қана-тымен қағу (соғу).

АЛГАДУУЛА-Х 1. шапалақтау, алақанмен ұрғызу хүүхэд ээждээ ≈ бала шешесіне шапалақтау; ≈ **ад уйлах** шапалақтатып жылау; 2. **ауыс** аузын буылу, сөзге жеңілу, сөзден ұтылу, үндемей қалу, сөзге меңдеу; **аман дундуураа** ≈ сөзге жеңіліп қалу.

АЛГАЛАГ: алғалаг жимс жалпақ миуа (*шырынды жеміс*).

АЛГАМ: алгам уужим (*мінез*) жайлары, жайдарман, жайрандаған, ақ жарқын, жайма-шуақ.

АЛГАНА алабұға (*балық*); **голын** ≈ өзін алабұғасы; **чонон** ≈ жыртқыш алабұға; ≈ **согос** теңіз алабұғасы; ≈ **ын нам** алабұға төрізділер.

АЛГАНАГ айланшық (*қой құйрығының астыңғы терісі*).

АЛГАСАНГУЙ (*ақыл, ой*) алаңғасар жаңғалақ; ≈ **тул үргэлж самуурна** алаңғасар болғандықтан үнемі шатаса береді.

АЛГАСА-Х 1. аттау, аттап өту, соқпай өту; ≈ **н өнгөрөх** аттап өту; 2. **ауыс** алаңғасарлану, жаңғалақтау, шатысу.

АЛГАСУУЛА-Х 1. аттату, аттатып өткізу, соқтырмай өткізу; 2. **ауыс** алаңғасарландыру, жаңғалақтау, шатыстыру.

АЛГАЧ қармақшы, қармақ салғыш (*адам*).

АЛГЕБР алгебра; ≈ **ийн тэгшитгэл** алгебралық теңдеу.

АЛГУУ (*ақыл-ой*) жаңғалақ, алаңғасар; ≈ **хун** жаңғалақ адам.

АЛГУУДА-Х жаңғалақтанып кету, алаңғасарланып кету.

АЛГУУР жай, ақырын, баяу, жайымен; ≈ **хөдлөх** жай қозғалу; ≈ **аажим** алықпай жай; ≈ **аяар** ақырын жайымен.

АЛГУУРА-Х жаңғалақтану, алаңғасарлану.

АЛГУУРЛА-Х 1. (*қозғалыс, қимыл*) жайлану ақырындау, баяулау, біртіндеу; 2. аттау, аттап өту, соқпау.

АЛД I құлаш; **аргамжийг** ≈ **аар хэмжих** арқанды құлашпен өлшеу; **тавав** ≈ **уурга** бес құлаш құрық; ≈ **дэлэм** құлаш жарым; ≈ **ы нь аваад дэлэмй нь сө.бе.** бір құлашын алып, жарты құлашын тастау; □ керектісін алып керексізін тастау; □ алтынын алып, абдырасын тастау (*мәтел*).

АЛД II (*уақыт*) кез, шен, мезет, шамасы, мерзім; мөлшер; **үдний** ≈ түс кезі; **таван цагийн** ≈ бес сағат шені.

АЛДАА 1. қате, қателік, терістік, жаңылыс; ≈ **гаргах** қателік істеу; **бичгийн** ≈ жазу қателігі; **үгийн** ≈ сөз жаңылысы; 2. шығын, зиян, залал; ≈ **тай наймаа** шығынды сауда, ұтылған сауда; 3. кемістік, олқылық, оғаштық; ≈ **дутагдал** қате кемістік.

АЛДААГУЙ қатесіз, қателіксіз, кемістіксіз; **амар ч** ≈ ешбір қатесіз.

АЛДАГ: алдаг оног алда-санда, оқ-

та текте, кой-кейде; **ажилдаа** ≈ ≈ **очыч** жұмысқа анда-санда бару

АЛДАГҒҮЙ айтуылыша, сөзінше; күмәнсіз, сөз жоқ, күдіксіз; **хуралд** ≈ **ирнэ** жиыналысқа сөз жоқ келеді; ≈ **итгэж болно** күмәнсіз сенуге болады.

АЛДАГДАЛ 1. шығын, шығыс, зиян, шығасы; **аж ахуйн** ≈ шаруашылық шығыны; ≈ **хохирол** шығын зиян; ≈ **д учрах** шығынға ұшырау; 2. кемістік, қателік, жаңылыс.

АЛДАГДАЛГҮЙ шығынсыз, шығыссыз, зиянсыз.

АЛДАГДАЛТАЙ шығынды, шығысты. зиянды, шығыны көп; **нилээд** ≈ недәуір шығынды.

АЛДАГДА-Х (*нәрсе*) шығып кету. сныпырыу, сыпырылып кету; ☆ **санал алдагдах** көңілі қайту, күдер ұзу, көңілі қалу.

АЛДАД (*уақыт*) кезінде, шенінде, мезетінде, шамасында; **үдийн** ≈ түс кезінде; **найман цагийн** ≈ сегіз сағат кезінде.

АЛДАЛ 1. қателік, терістік, жаңылыстық; 2. абыржыс, абыржушылық.

АЛДАМЧ қамбашы; **сангийн аж ахуйн** ≈ қазна шаруашылығының қамбашысы.

АЛДАР 1. ат, есім; ныспы, ат-жон; **тэны** ≈ **хэн бэ** сіздің атыңыз кім? **нэр** ≈ **ы нь асуух** ат-жөніп сұрау; 2. даңқ, атақ, абырой; ≈ **хүнд** абырой-атақ; ≈ **туультай** аты шулы, атағы жер жарған, аты аңызға айналған; ≈ **тай** даңқты, атақты; ≈ **нэрийг гутаах** абыройын төгу.

АЛДАРТ даңқты, атақты, аты шулы; ≈ **нам** даңқты партия; ≈ **зохиолч** атақты жазушы.

АЛДАРТАЙ қ. алдарт.

АЛДАРШИЛ даңқы шығуы, атағы шығуы, абыройлануы.

АЛДАРШИ-Х даңқы арту (шығу), атаққа шығу, абыройы арту, атағы жайылу, аты шулы болу; **улам л** ≈ онан бегер даңқы арту; **нэр нь** ≈ абыройы арту.

АЛДАРШУУЛА-Х даңқын арттыру (көтеру), атағын шығару, абыройын көтеру, атағын жаю.

АЛДАС 1. салғырттық, селқостық; абыржушылық; 2. келеке, мазақ, келемаж; ≈ **болох** мазақ болу.

АЛДАСЛА-Х 1. келеке ату, мазақ қылу, келемаждау; 2. келскелену, мазақ болу.

АЛДА-Х 1. (*нәрседен*) айрылу, айырылып қалу; **юмаа** ≈ нәрсесінен айрылу; 2. (*қолынан т.б.*) шығып кету, сыпырылу, сыпырылып кету; **моринь цулубуураа** ≈ атының шылбырынан айрылып қалу; 3. (*шама, мөлшер*) айрылу; төмендеу; құбылу; өзгеру; **зүс** ≈ оңсіздену, оңі өзгеру; **енгэ** ≈ оңі өзгеру, өңінен айрылу; **хүч** ≈ күші бәсеңдеу, қуатынан айрылу; **хэмжээ** ≈ мөлшерінен айрылу, теріс өлшену; 4.

(*тосын, кездейсоқ іс-әрекет*) шығу, шығып кету, шыға қалу; **шээс** ≈ зәрі (не-себі) шығып кету; **цагга** ≈ іші жүріп кету, тышқақ тис қалу; **буу** ≈ мылтығын байқамай атып қалу; **гал** ≈ а) өрт жіберіп алу, өрт кетіру, б) отынсыз қалу, отыны таусыла қалу; **түймэр** ≈ а) орт кету, өрт шығу; б) орт оршелену, өрт ұлғаю, өрт күш бермеу; **алдаа** ≈ қателік шығарып алу; **хулгайд** ≈ ұрлатып алу; **ниээд** ≈ күліп жіберу; **цус** ≈ қан аға қалу, қан шығып кету; 5. (*сапа, қасиет, шама*) төмендеу, қайту, айрылу; кету; **чадвараа** ≈ әл-қуаты төмендеу; жұмыс қаблетінен айрылу; **баримжаа** ≈ бағытынан айрылу; **гам** ≈ күтімінен айрылу, күтімі чашарлау; **мөр** ≈ жолынан таю; **чанаараа** ≈ сапасы кету, сапасыздану; **чиг** ≈ бағытынан айрылу, жолынан адасу; **итгэл** ≈ сенім кету, сенімнен айрылу; **сахилга** ≈ тәртіптен айрылу, тәртіпсіздену; **тамир** ≈, = **тэнхээ** ≈ діңкесі күү, әлі кету, әл-қуаты нашарлау; 6. (*дүние, дәулет, мүлік*); ұтылу, алдыру, айрылу; құлдырау, төмендеу, ойсырау, азаю; **ашиг** ≈ пайдасыз қалу, пайдадан ұтылу; **бэл** ≈ дәулеті азаю, дәулеті құлдырау; **тоглоомд** ≈ ойында ұтылу; 7. (*іс-әрекетке*) таяу, тақау, жаздау; **уйлан** ≈ жылауға таяу, жылай жаздау; **барин** ≈ ұстауға таяу, ұстап қоя жаздау; ☆ **сойлго алдах** бабы келмеу; қызыл май болу; ☆ **хөл: алдах** қара тер болу, қатты терлеу, батқасы шығу (*ат, түйе т.б.*); ☆ **дуу алдах** баж ету, бақырып қалу; ☆ **ам амдәх** а) байқамай үде беру, жө деп қалу; б) байқамай (тосыннан) айтып қалу; ☆ **аргаа алдах** тарығу; торығу, не істерін білмеу, амалы таусылу; аңтан қалу; ☆ **ая алдах** жайы кету, жөйсіддеу; ☆ **барыц алдах** панасыз қалу, сүйеніспіз қалу, дара қалу; ☆ **зүрх алдах** жүрексіздеу, үрейі ұшу, жүрегі қайту (шайылу), бегі қайту; **қаймығу**, тайсалу; ☆ **өдөж алдах** түрткілеу, түрткілеп көру, қоздыру, қоздырып көру; тынышын кетіру, тынышын алу; ☆ **санаа алдах** күрсінү, ойға шомып үн деу; ☆ **санамж алдах**, = **сэрэмж алдах** абайсыздық істеу, қырағылық, алдыру; ☆ **шүүрс алдах** күрсінү, күрсініп қалу; ☆ **тав алдах**, = **тух алдах** жай-күйі кету, тынышы кету, жөйсіддену; ☆ **томоо алдах** тағатсыздану, тағаты кету, дегбірсіздеу, дегбрі кету, сабырсыздану, сабыры кету; ☆ **тэмцэж алдах** тырмысу, тырысып бағу; тіресіп (сіресіп) көру; ☆ **уйлағ алдах** а) өкіну, өкініп қалу опық жеу, қаны қалу; б) жауқтақтау, жаутаңдау, мүліно; ☆ **уулга алдах** а) зәресі ұшу, суканы ұшу, зәре қалмау; б) байбалам салу, азар да бзер болу, ақ безер де көк безер болу, бет бақтырмау; ☆ **ухаан алдах** талып қалу, есі кету, есі шығу; ☆

амь алдах олу, қаза болу, қаза табу; ☆ үзэж алдах, = үзэлцэж алдах көрүсү, табандасу, сирессу, қарысу, табандасып көрү, сиресіп бағу; ☆ хээгээ алдах арсыздану, ар-ұжданнан айрылу; беттің арын белбуге түю; ☆ **царэй алдах** мүлюю, жаутандау, жаутақтау; ☆ **эх захаа алдах** үлкенді үлкен, кішіні кіші демеу; ар-ұжданнан айрылу; ☆ **алийгаа алдах** қайтерін білмеу, торығу, торығу, дағдару; ☆ **мэдээ алдах** жансыздау, жан кету; ☆ **хөл алдах** а) суда аяқтамау, тереңге шомыту; б) саудада ұтылу (зиян шегу); в) сапта айғыш таппау; ☆ **алдаж онох** а) қаты бірде келу, бірде келмеу; сөті кейде келу кейде келмеу; сөті бірде түсу, бірде түспеу.

АЛДАШ ағат, жаңылыс, жаңсақ, теріс; ≈ **алдас** ағаттық, жаңылыстық, жаңсақтық, терістік.

АЛДЛА-Х 1. құлаштау, құлашпен өлшеу; 2. құлаш созу (*жаю*).

АЛДЛУУЛА-Х 1. құлаштату, құлашпен өлшеу; 2. құлашын создыру (*жайдыру*).

АЛДРА-Х 1. (*байлауы*) босау, сусу, қолқылдау, сырғу, жылжу; **уяа нь** ≈ байлауы босау; 2. (*дене*) босау, әлсіреу, қалжырау, діңкесіздену, діңкесі құру; **бие** ≈ денесі босау; ☆ **зориг алдрах** жігері қайту, жігері құм болу, мысы құру, ынтасы түсу; ☆ **ял алдрах** жазадан құтылу, сот қылмысы кешірілу.

АЛДРУУЛА-Х 1. (*байлауын*) босату, қолқылдату; сусыту, сырғыту, жылжыту; 2. (*денесін*) босату, әлсірету, қалжырату, діңкесіздендіру, діңкесін құру.

АЛДУУЛ айрылған, айрылып қалған, жоғалған; ≈ **мал** айрылған (жоғалып кеткен) мал.

АЛДУУЛА-Х 1. айрылдыру; 2. *к.* алдруулах; ☆ **цус алдуулах** қан сикеттеу, қан тоқтамау; ☆ **барыц алдуулах** а) ұстаған жерін қойдыру; б) абыржыту, сасқалақтату.

АЛДУУРА-Х (*байлау*) босау, қолқылдау; сусу, сырғу, жылжу; **уяа** ≈ байлауы қолқыдау.

АЛДУУРЧИ-Х босап кету, қолқылдап кету; сусып кету, сырғып кету, жылжып кету.

АЛДУУШ қ. алдәш; ≈ алдах ағаттық істеу.

АЛДЧИ-Х айрылып қалу, жоғалтып алу.

АЛДЧИХАХ қ. алдчих.

АЛЖААЛ 1. алжу, алжасу; 2. арыс, шаршас, жүдес; ару, шаршау, жүдеу; 3. *ауыс.* жаңылысу, қателесу.

АЛЖААЛГА-Х 1. алжыту, алжастыру; 2. арыту, шаршату, жүдету; 3. *ауыс.* жаңылыстыру, қателестіру.

АЛЖААЛГҮЙ 1. алжымай, алжаспай; 2. арымай, қажымай, талмай; шаршамай, жүдемей; 3. *ауыс.* жаңы-

лыстырмай, қателестірмей.

АЛЖААНГУУ 1. алжасыңқы, алжынқы; 2. арынқы, қажынқы, талынқы, шаршаңқы, жүдеңкі.

АЛЖААС қ. алжаал.

АЛЖАА-Х 1. алжу, алжасу; 2. ару, шаршау, жүдеу; ≈ **цудахыг эс мэдэх** арын шаршауды білмеу; 3. *ауыс.* жаңылу, қателесу, ағаттық істеу.

АЛЖУУРАЛТАЙ *ауыс.* 1. бытысқан, шатысқан, былыққан; 2. азапты, азабы мол, шаршатарлық, қинарлық.

АЛЖУУХ қажу, талу; **жалқаурау.** **АЛЗА-Х** тайыну, тасалу, жасалу, батылсыздану, жүрексіну; **юун** ≈ **вэ, чи** несіне тайынасың, сен.

АЛЗАХГҮЙ 1. тайынбайтын, тайсалмайтын, жасқанбайтын, батыл, жүректі; 2. төзімді, қажырлы, қайратты; **хүйтэнд** ≈ суыққа төзімді.

АЛЗАШГҮЙ 1. қ. алзахгүй; 2. іркілмейтін, бөгелмейтін, кідірмейтін; ☆ **алзахгүй ертөнц** шексіз өлем (*дүние*).

АЛЗУЛ: алзул цэцэг қызғалдақ (*жуа*).

АЛИА 1. ажуашыл, күлдіргі, өзілқой, сықақшы; 2. қылжақ, қалжақ (*бала*).

АЛИАДА-Х өте ажуашыл (күлдіргі өзілқой) боп кету.

АЛИАЛА-Х 1. ажуалау, күлдіру, өзілдеу, сықақтау; 2. (*бала*) қылжақтау.

АЛИАЛУУЛА-Х 1. ажуалату, күлдіргі (өзіл) айтқызу; 2. қалжақтату, қылжақтату.

АЛИАРА-Х ажуаға (күлдіргіге, өзілқойлыққа) берілу.

АЛИАРХА-Х ажуа (күлдіргі, өзіл) айту.

АЛИАРХУУ ажуашыл, өзілқой, сықақшы, ажуа құмар.

АЛИАТА-Х қ. алларах.

АЛИАХАН (*сын*) ажуашылдау, өзілқойлау, сықақшылдау, ажуа құмарлау.

АЛИБАН албасты, сайтан, өзезіл.

АЛИВ көне, көнеки, қанс, қанеки; ≈ **наан нь** көне, бері.

АЛИВАА 1. барлық, күллі; 2. қандай, қандай бір, нендей, нендей бір; ≈ **юм** қандай бір нәрсе; ≈ **хэрэг** нендей бір әрекет; ≈ **ажил** қандай бір жұмыс.

АЛИГ 1. өлек, әбігер, өуре, дүрбелең; ≈ **шалиг** өлек-шөлек, өуресарсаң; 2. ұшқалақ, жеңілтек (*мінез*).

АЛИГАЛИ: алигалин үсег алигали өрпі (*16-шы ғасырда маңғол тіл маманы Люиш гүүш, үнді тіліне негізден жасаған 16 дауысты дыбыс, 34 дауыссыз дыбысы бар маңғол әліппесі*).

АЛИЙВ қ. алив; ≈ **ирцгээ** көне, келіндер.

АЛИМ алма; ≈ **ны** мод алма аға-

шы.

АЛИМАД к. аливаа; ≈ явдал қандай бір әрекет.

АЛИМХАН ұсақ алма.

АЛИН қайсы; **аль** ≈ қай қайсы; **аль** ≈ аас ч қай қайсысынан да; **аль** ≈ д нь қай қайсысына.

АЛИРВАС алабарыс, жолбарыс (хайуан).

АЛИРС ит бүлдірген (жидектің бір түрі).

АЛИС таспа шоп (өсімдік).

АЛИУС 1. таспасабақ (астық дәнінен қайта көкгеп шыққан сабақ); 2. тырма көк (сел жүрген жерге шыққан көк шөп).

АЛИШИМ қарабұршақ (өсімдік).

АЛМАГАЙ алаң, алаңғасар, аңғырт, енжар, селқос (адам)

АЛМАГАН (дәмі) жылымшы, дәмсіз, су татыған.

АЛМАЙ алаңғасар, ұмытшақ, селқос, жаңғалақ; ≈ **хүн** алаңғасар адам.

АЛМАИДА-Х өте алаңғасарланып (ұмытшақтанып, селқостанып, жаңғалақтанып) кету.

АЛМАЙРА-Х алаңғасарлану, аңғырттану, ұмытшақтану, селқостану, жаңғалақтану.

АЛМАЙРУУЛА-Х алаңғасарландыру, аңғырттандыру, ұмытшақтандыру, селқостандыру, жаңғалақтандыру.

АЛМАЙТА-Х алаңғасар (ұмытшақ, селқос, жаңғалақ) боп кету.

АЛМАЙТУУЛА-Х алаңғасар (ұмытшақ, селқос, жаңғалақ) қып жіберу.

АЛМАН айшық, жарты доға; ≈ **сар** жарты ай (әр айдың 1—8, 23—30 кезіндегі ай); ☆ **алман сүх** ай балта.

АЛМАНЦАГ иттүмсық аюдың күшігі.

АЛМАРАД алмұрт шәкі (1. ағаш; 2. сол ағаштың жемісі).

АЛМАРА-Х салғыртсу, селқостану; шалағайлану, салақсу.

АЛМАС 1. кісікік (тағы адам); 2. (діни) албасты (әйел бейнесіндегі қас күші).

АЛМАС II алмас (1. қатты металл; 2. осы металдан жасалған өткір қару); ≈ **аар шил** зүсэх алмаспен әйнек тілу.

АЛМАТ қыпшақ күбі, құлақты шелек (су ыдысы).

АЛМУУН жылымшы, дәмсіз.

АЛМУУР 1. қолтық таяқ; 2. қараағаш қайықтың тиянақ ағашы.

АЛРИ-Х (шөп) жапырылу, жапыраю, қисаю, налу; **өве салхины аясыг** даған ≈ шөп желдің ығына қарай жапырылу.

АЛРИХАЙ (шөптің) жапырылуы, жапыраюы, қисаюы, налуы.

АЛС 1. ағыс, шалғай, жырақ; ≈ **хязгаар** алыс кереғар (шет); ≈ **ын зам** алыс жол, ұзақ жол; ≈ **аас харах** алыстан қарау; ≈ **ыг ширтэх** алысқа телміру; 2. келешек, болашақ; кейін; ≈ **даа** келешекте, болашақта; ≈ **ын бодлого** келешек сақсаты; ≈ **нь** келешегі болашағы; ☆ **алс алавхийх** ұзақтан ылы етіп секі-

ру; ☆ **Алс** Дорнод Қиыр Шығыс.

АЛСА-Х: уул алсах тау үстінен өту.

АЛСДА-Х өте алыстау (шалғайлану, жырақтану, қашқақтану).

АЛСЛА-Х алыстау, жырақтау, шалғайлау, қашықтау.

АЛСУУН суқарақұс (бүркіт тұқымдас құс).

АЛСХИ алысқы, алыстағы, алыстық; ұзақ; ≈ **зам** алысқы (алыстық, ұзақ) сапар жол.

АЛСХИИ-Х 1. (көңіл-күй) жайлану, жай табу, орнығу; 2. (дене) тыншу, тынши қалу, тынығу, тыныға қалу, тыншығу, тыншыға қалу, дамылдау, тынышталу.

АЛТ 1. алтын; ≈ **ны орд** алтынның ордасы ≈ **ны уурхай** алтынның кеңқазбасы, алтын шахтасы; ≈ **ны газар** алтын қойнауы, алтынды жер; ≈ **түрхэх**, = ≈ **шарах** алтын жалату, алтынмен аптау, алтын жағу; ≈ **аар бүрхэх** алтынмен қаптау; ≈ **ы нь аваад авдры нь хаях** алтынның алып абырасын тастау; = ішіндегісін алып, ыдысын тастау; ≈ **нь дэргэдэх гууль шарлана 1) сөзбе**. алтынның қасындағы мыс сарғаяды, = алтынның буына мыс семіреп; 2. алтын басты адамның атын ұстап аптығу (асқақтау) 2. аяулы, есіл, ардақты, қымбатты; ≈ **ан амиа хайрлахгүй эх орны төлөө үхэх** аяулы жанын аямай Отаны үшін жан қию; 3. аяулы жарық, нұрлы, сәулелі; ≈ **дэлхий жарық дүние, нұрлы өлем**; ☆ **алтан хушуу** өсек, лақап, өсек-аян; ≈ ≈ **өргөх** өсек қаулағу, қақап тарату; ☆ **алтан хушуудах** өсектеу, өсек айту, лақап тарату; ☆ **чых нь алт болог** ести көрмесін; құлағы керек болсын; құлағына тие көрмесін; ☆ **алтан өлгий а)** алтын бесік, туған (өскен, кіндік кескен) жер; б) алтын жамбы, құйма алтын; ☆ **алтан өнгө** сары өң (түс); ☆ **алтан тахиа а)** күрең-сары тауық; б) нұр, күн; ☆ **алтан ураг** Алтынзада, ханзада, алтынұрық; ☆ **алтан хонхорь** тажы қоңырау (көне замандағы тымақ төбесіне тағып, салбыратып қоятын кішкене сопақ қоңырау); ☆ **алтан хөөрөг** мыс көрікше (соғып ойнайтын мыстан істелген күй аспабы); ☆ **тэргүүлсэн алтан хөөрөг** қатарлап орналастырған онекі мыс көрікше; ☆ **жигдэрсэн алтан хөөрөг** жуан жіңішке дауысты, опалты мыс көрікше; ☆ **алтан хуудас** қақтама (таптама) алтын; ☆ **алтан хорголж** домалақтаған алтын; ☆ **алтан цаас** бронзалы қағаз (бронза ұнтағы жағылған қағаз); ☆ **алтан чулуу** сарытас (құрамына алтын араласқан жұмсақ тас); ☆ **алтан элс** майда сары құм; ☆ **алтан утас** оқа, ноқа, алтын зер; ☆ **алтан цэцэг** сарраушан, алтынгүл; ☆ **алтан цэг-цүүхэй** шайқұрай, шілтер жапырақ (өсімдік); ☆ **алтан цацаг** саршашақ, алтын шапақ; ☆ **алтан хумхи цэцэг** тарақбас шылаң (өсімдік); ☆ **алтан хундага** цэлэг жанаргүл, тырнакгүл (өсімдік); ☆ **алтан товч** түймедақ, допшагүл (өсім-

дик); ☆ алтан харгана қызылсары қараған (өсімдік); ☆ алтан сиймхийлэг цэцэг алтын күзсегүл (өсімдік); ☆ алтан ороонго цэцэг сары шырмауықгүл (өсімдік); ☆ алтан бадам сары бадамгүл (өсімдік); ☆ алтан бидэр цэцэг сарғасқа гүл (өсімдік); ☆ алтан бялзуухай цэцэг қараған гүл, сарторғайбас гүл (өсімдік); ☆ алтан гагнуур тамырбас, қызыл дәнекер, бұлақ тамыр (өсімдік); ☆ алтан лусал цэцэг а) тамырбас андыз; б) күлгін сары тамшыгүл (өсімдік); ☆ алтан зул цэцэг қызғалдақ, нарызгүл (өсімдік); ☆ алтан зурж парық (апельсин); ☆ алтан божирго қызылтөбел сарторғай (құс); ☆ алтан нуравдай қызылтұмшық сарторғай (құс); ☆ алтан хаңар домалақ сар балық; ☆ алтан харааңай аңтөс сары қарлығаш (құс); ☆ алтан зулай сартобел аққу (құс); ☆ алтан жигүүр шымшық (құс), алтан загас үшкүйрық сарбалық (алтын балық); ☆ алтан гуралдай бұлбұл (құс); ☆ алтан нүдэн бялзуухай саркірпік торғай (құс); ☆ алтан нүдэт улар саркірпік қырғауыл (құс); ☆ алтат мич сары маймыл; ☆ алтан гадас темір қазық (жұлдыз); ☆ алтан соёмбо алтын соёмбо (медаль); ☆ алтан гадас одон алтан гадас ордені; ☆ алтан мөнгөн шарга кіші аю (шоқ. жұлдыз); ☆ алтан мәлхий саршаняң (жұлдыз).

АЛТАНХУА: алтанхуа цэцэг жалаңсабақ көкнөргүл (өсімдік);

АЛТАДМАЛ алтындаған, алтын жатқан (нәрсе).

АЛТАРГАНА сарыраушан бұта, сарбұта, алтын бұта (өсімдік).

АЛТАЧ алтын зергері, алтын ұстасы.

АЛТГАНА I қ. алтаргана.

АЛТГАНА II сарықарлығаш.

АЛТДА-Х алтындау, алтын жалату, алтынмен аптау.

АЛТДУУЛА-Х алтындату, алтын жалаттыру, алтынмен аптау.

АЛТЛАГ I. алтынды, алтыны бар; 2) алтындай, алтын секілді (төрізді); ≈ өнгө алтын секілді өң.

АЛТЛА-Х қ. алтдах.

АЛТСАН: алтсан цэцэг сарыраушангүл (өсімдік).

АЛТШИН: алтшин цэцэг сарытүйе жоңышқа гүл (өсімдік).

АЛУУЛА-Х олтіру.

АЛУУН ұждансыз ағсыз, ұятсыз; **ичгүүргүй** ≈ амьтан ар-ұждансыз жан; ≈ зан арсыздық, ұждансыздық.

АЛУУРА-Х ұждансыздану, арсыздану, ұйтсыздану; **дәмий** ≈ албаты арсыздану.

АЛХ I балға; ≈ аар дохих балғамен соғу; ≈ хадуур балға орақ.

АЛХ II: алхан хээ балға ою.

АЛХ III (анат.) құлақ ортасындағы кикпене сүйек.

АЛХАА I. адам; ≈ гаа хурдасгах адымын шаншандату; ≈ гишгээ адымқадам; 2. аяңшыл; ≈ тай морь аяңшыл

ат; гүйн хар ≈ тай ат желдірер аяңшыл; замын хар ≈ тай жол жүруге аяңшыл.

АЛХАГ I. алқақ, алқа-салқа, алқам салқам (ұқыпсыз жабағайлық); 2. ауыс. білгірсіген, білгерменсіген.

АЛХАЙ-Х аңқаю, аңқию; салғыртсу; ажиңгүй ≈ муу жұмыссыз аңқайым отыру жәйсіз.

АЛХА ХИЙ-Х 1) қайта-қайта адымдау; адымдай беру; 2. (бала) аяғын басайын деу, аяғын бір екі басу.

АЛХАМ I. адым, қадам; ≈ дутам әр қадам сайын; 2. ауыс. ұмтылыс, талпыныс, қадам, тустай ≈ хийх пайдалы қадам жасау; ☆ нэг алхам урагнаа хоёр алхам хойн бір адым ілгері, екі адым кейін (В. И. Лениннің шығармасы).

АЛХАМЛА-Х адымдау, қадамдау, адыммен өлшеу.

АЛХАСХИЙ-Х адымдаңқырау, адымдап жүріңкіреу.

АЛХА-Х I. адымдау; ≈ ад бай адымдай бер; 2. аттау, аттан өту; сеніру; дэргүүр нь ≈ ж өнгөрөх үстінен аттау өту.

АЛХДАЛ қ. алхаа.

АЛХИЛДААН алысу, ұстасу.

АЛХИЛДА-Х алыса түсу, ұстаса түсу.

АЛХИУЛА-Х алыса түсіру, ұстаса түсіру.

АЛХИ-Х жаншу, үру, тобелеу.

АЛХЛАСХИЙ-Х тездесе адымдау, жітірмелей аяңдау.

АЛХЛА-Х адымдай түсу, қадамдай түсу, тез адымдау; **яарч** ≈ асығыш алымдай түсу.

АЛХЛУУЛА-Х адымдата түсіру, қадымдата түсіру, тез адымдату.

АЛХУУЛА-Х адымдату, қадамдату.

АЛЦ (асықтың) алшы; шағайны ≈

этгээд асықтың алшы жағы.

АЛЦАА I. алшақ; 2. бұт, пат (анат).

АЛЦАГА: алцага алцага хий-х алшаң-алшаң қағу, алшақ-алшақ қағу.

АЛЦАЙЛА-Х алшайту, алшиту (аяқ, сирақ т.б.-ны)

АЛЦАЙ-Х алшаю, алшию, талтаю; (артқы екі аяқ); ≈ н зогсох алшайым түру; ≈ ад булдайх а) алшайғанда құлшию; талтайғанда талтию; б) еңкейсе шалқаю; жө десе, мө деу.

АЛЦАЛЗА-Х алшаңдау, алшаң қағу, алшақтау, алшақ қағу.

АЛЦАН алшаң, алшақ; ≈ хөл алшаң аяқ.

АЛЦАНХАЙ алшаңқы, алшиған, алшақтаған.

АЛЦАС: алцас алцас хий-х алшаң-алшаң қағу, алшақ-алшақ қағу.

АЛЦАСХИЙ-Х алшайыңқырау, алшайыңқырау

АЛЦАНА-Х I алшаң қағу, алшақ қағу; 2. (айел) сыпсыңдау, сепсендеу, сыпсын қағу, сепсен қағу, сайқалдану.

АЛЦАР I. (аяқ) алшайыңқы, алшайыңқы, талтайыңқы, алшақ, алшаң.

талтақ; 2. тыңбық, быртық, тапал, ала-га; ≈ **намхан ширээ** тырбық аласа үстел.

АЛЦГАРДАХ 1. (аяғы) алшайып кету, алынып кету, талтайып кету; 2. (бойы) тырбынып қалу, тайпынып қалу, быртынып қалу.

АЛЦТАЙ тиімді, дәл, дұрыс, тура, анық; **ганцхан** ≈ үг бір гана тиімді сөз.

АЛЧИМ қ, алхам.

АЛЧУУР 1. аршуыш, орамал; **нүүр гарын** ≈ беті қолдың орамалы; 2. сұрткіш, тазалағыш; **тоғооны** ≈ қазан сұрткіші; ☆ **саадаг алчуур** аяқ қалта, бел қалта (аяқ тостаған сап белге асынатық қатпарлы дорба); ☆ **аяғаны алчуур** тостаған қап (белге асынатын ыдыс қалта) ☆ **толгойн алчуур** шыт, бас орауыш.

АЛШ сойыс малы; ≈ **хийх** сойыс малын сою.

АЛЫ 1. қай; қане, көпе, қанеки, көнеки; ≈ **хүн** қай кісі; ≈ **алинаас** қай-қайсысына; ≈ **зүгээс** қай бағыттан (жақтан); **тэр чинь** ≈ вэ? оның қане; ≈ **сайны нь** қай жақсысы; ≈ **морь** қай ат; ≈ **хүртэл** қай жерге дейін; ≈ **хир**, ≈ **зэрэг** қаншалықты, қаншалық; ☆ **аль ааш нь дайрах вэ?** не дер екен; қалай көрер екен; жақтырар ма екен, жақтырмас па екен! 2. бар, біткен; талай, көптеген, өлденше; ≈ **муугаа үзэх** талай мекхат тарту; бар азабын шегу; ≈ **муугий нь дуудах** біткен жаманшылығын айту; жамандап ауызына түскенін танту; аузынан ақ ит кіріп, көк ит шығу; ≈ **муугий нь хүлээх** жаманшылық біткенді мойнына жүктеу; ≈ **байдгий нь илчлэх** барын өшкерсеу; ≈ **сайны нь сонгох** бар тәуірін тандау; ≈ **болох аргаар** бар біткен өдіспен; талай амал өдіспен; ≈ **чадах чинээгээр** бар шыдамымен, бар қабылстмен; ≈ **ныг тэр гэх вэ** қайсыбірін айтамыз; ондайдың талайы болады; 3. (мезгілдік) ерте, ежелгі, баяғы; ≈ **эртнээс** ерте кезден, о бастан, әу бастан, алдақашанан; ≈ **намайг хотод байхаас аваад** баяғыда менің қалада тұрған кезімнен бастап; ≈ **хэдий нь алдақашан**, баяғыда; ☆ **аль дивангарын** әлмисақтап бергі, атам **мәтәһә** бергі; 4. не, немесе, не болмаса, болмаса, әлде, әйтпесе; **бә хэлнә үү**, ≈ **чи хэлэх үү** мен айтатын ба, не сен айтасың ба?

АЛЫ II берші, бере тұршы; -шы, -ші; **номоо** ≈ кітабыңды берші; **үзгээ** ≈ қалмыңды бере тұршы; **миний морийг** апраад ≈ менің атымды әкеп берші; **чи санаагаа хэлээд** ≈ сен ойыңды айтсаңшы

АЛЬБОМ. альбом; **зургийн** ≈ сурет альбомы; **чиркәйн** ≈ марка альбомы.

АЛЬХАН қай, дәл қай; **тэр уулын** ≈ талд үн ана таудың дәл қай жағында

АМ I 1. ауыз; ≈ **аа ангайх** аузын аяқиту (ашу); ≈ **ны хөндий** ауыз құбысы; **том** ≈ үлкен ауыз; **муруй** ≈ қисық ауыз; ≈ **аа зайлах** аузын шаю (тазар-

ту); ≈ **хагах** ауызы кеберсу; ≈ **анд орсон өөхийг хэлээрээ түлхэн гаргах** ауызына кірген майды тілімнен түртпін шығару; ≈ **өз кәсібін біреуе итермеслеу**; өз кәсібін өзі шаю; өз рызығын өзі қайтару; ☆ **ам гәмтэх**, = **ам дәмтох** ауыз уылу (ауру); ☆ **аман хуур** ауыз сырнай; ☆ **аман хүзүү** ауыз омыртқа; ☆ **аман зөхисл** ауыз әдебиет; ☆ **ам хагах** ауызы тобарсу, аузы кеберсу, аузы құрғау, тамағы кебу; ☆ **ам дангах** шөлдеу, аузы кебу; ☆ **чонын амнаас гарч**, **барсын аманд орэх сөзбе** қасқырдың аузынан шығып, барыстың аузына кіру; = қасқырдан құтылып, барысқа тап болу; = бір жаудан құтылып, екінші жауға тап болу; ☆ **ам заваарах** аузы баздану; ☆ **ам жинилэх** ауыз жібіту, таңдай жібіту; ☆ **ам захна** ауыз сөлем, біреуден айтқан сөлем; ☆ **ам зөөлөн** (ат) тізгінге елпек, тез бұрылғыш, басы елпек; **ү амаа мэдэхгүй** (ат) ауыздық көрмеген; жүген-құрық тимеген; жүген-ноқта көрмеген; ☆ **ам зөрөх** сөзге келіспеу, шөлкеш-шалыс келу; өзара сөзге келіспеу; ☆ **ам зөвсөөх** мақсұдасу, құптасу, ауызша келісу, ауызша жөптөсу; ☆ **ам задгай** аның жеңіл ауыз, аузына сөз тұрмайтын; бейпіл ауыз; ☆ **ам дордойх** аузы дүрдию, күрөң қабақтасу, өзара ренжісу; ағайын ара кіржіндесу; ☆ **ам дор дейч** әлэг **дордойхгүй** сөзбе. аузы дүрдисе де, бауыры дүрдимес; ағайын араздасса да алыс кетпес; ат айналып қазығын табар; адасқанның айыбы жоқ, қайта келіп үйірін тапса; ☆ **ам дагах** сөзге қону, мақұлдау, айтқанға көну, дөгенін жөптеу; ☆ **ам дағалах** сөзге кірісу, көлдөсеңнен кимелесу; ☆ **ам озох** шоп еткізіп сую, өбip алу, сүйіп алу; ☆ **ам сул а** тізгіншіл; тізгінге елпек;

б) ашық ауыз; бейпіл ауыз; ☆ **ам хағалах а** (жылақыны) жүгенге үйрету, бастықтыру; жүген құрық салу, мініске үйрету; б) аузын ашу; ☆ **ам хатуу а** (ат) басы қатты, ауыздықпен алысқыш, тұқырып ала жонелгіш, аласұрған; б) аузы берік, албаты айтпайтын, аузы ауыр; в) тілі өткір, тілі ашты; ☆ **а) ам халах** (ат) езуі қажалу, езуі қызару; б) ғызбалану, сөзге қозу; в) шарапқа қызу, сөзі көбію; ☆ **ам хүрэх** ауыз тию, ас тату, тамақ тату; ☆ **ам чагтуун** (ат) басы қатты, тұқырғыш, ала қашпа; ☆ **ам зүгирэх а** (ат) бастығу, жүгенге дағдылану, жуасу; б) тілі жаттығу, сөйлеуге жаттығу, тілдің күрмеуі ашылу; (сөзге, жазуға) машықтану, үйрену, өдеттену; ☆ **ам ихтэй** бейпіл ауыз,, былапыт сөйлейтін; ☆ **ам муудах** жақтырмау, ұнатпау, сөзге қалу, сөзге іліну; ☆ **ам муруйх** ренжісу, күрөң қабақтасу, шөлкеш-шалыс келісу; ☆ **ам нийлэх** сөз қосылу, ауыз бірлік болу, сөзі үйлесу; ☆ **ам сайжрах** жақтыру, ұнату, жұртқа унау; ☆ **ам сулрах** сөзі босөңдеу, көп айтпау, тым ұнатпау; ☆ **ам нээх а** сөз ету, сөз бастау, сөз қылу; б) аузынан

шығару, тіс жару; ☆ **аман** **хүзүү** зангидах күрмең байлау, ілімкөтөп байлау; ☆ **ам зом** ылпың-жылпың, шапшаң; ☆ **ам мөлт** = **ам мөлтөс** жаңа гана (*мезгіл*); ☆ **ханын ам** керегенің қоспасы; ☆ **нохойн амаар нийлэх** керегенің қоспасын айбастыру; ☆ **ам таглах** а) аузын ашырмау, сөйлеспей тастау, үнін өшіру, жым болдыру, айтуға сөз таптырмау; б) немқұрайды болдыру, аты болдыру, нем кетеді болдыру; ☆ **ам удаан** аузы ауыр, сөзге сараң, бейпіл сөйлемейтін, албаты сөйлемейтін; ☆ **ам түргэн** аузы шапшаң, айтып қалатын, бөтің дүңің демейтін; ☆ **ам хавчих** аузын жұму, ауыз ашпау, ауыз жабу, аузын буу; сөйлемесу, үндемесу; ☆ **ам хаацхайлах** = ☆ **ам хаах қ**, **ам таглах**; ☆ **ам улжих** кәсіп іздеу, күн көруге қоныс аудару; ☆ **аман зууш болох** ауыз өсекке іліну; сөзге қалу; жаман атты болу; ☆ **амаа татах** айтпау, үндемеу, сөйлемесу, ауыз бағу; ☆ **амаа өгөх уәде беру**, жө деу, ауызша келісу; ☆ **ам шүд алдах** тіс жару, айтып қалу, сөзден айрылу; ☆ **ам хүдзэх** а) ауызша мақұлдау (құптау); б) аузына қарау, дегенін күту; ☆ **ам хуурай суухүй** а) аузы құрғамайтын, аузынан ас кетпейтін; үнемі жей беретін; аузы тыным таппайтын, б) көп сөйлейтін, сөйлей беретін, аузы тыным таппайтын, мылжындай беретін; ☆ **ам хурдан қ**, **ам түргэн**; ☆ **ам харах** а) бірсудің аузына қарау; не дерін күту; б) жаутаңдау, мүліну; ☆ **ам хумхихгүй** ауыз жаппайтын, сөйлей беретін, көк ауыз; ☆ **ам хумхих қ**, **ам хавчих**, ☆ **ам хазайх** сөзге іліну, өсекке іліну, сөзге қалу; ☆ **ам хагарах** тіс жарып қалу, айта салу; ☆ **аман дээрэ сүрхий**, **ачир дээр базаахгүй** аузымен орақ орган; = қу тілімен қонардың тастайтын, қолынан ештеңе келмейтін; = тілі мырдай, қолы тырдай; ☆ **ам ажин хоёр нь зөрөх** жұмысты ауызбен тындыру; = аузымен орақ ору; = көп сөйлеп, аз істеу; ☆ **ам шаах** ауызға қақпайлау; ☆ **ам гарах** босу, бөжу; ☆ **ам гарздах** = **ам бузардах** құр сөзге айналу, іс бітпеу; ☆ **амны тамхи** а) ауыз насыбай; б) шылым; ☆ **амны гарз** құр сөз, тек сөз; бітпейтін іс; ☆ **амны заваа гаргах** аздап қорек көру, өзек жалғау; ☆ **амны дээр гарах** а) жемейтін нәрсе жеу, шектелген ас жеу (*маселен, мүсәммәс дінділердің шошқа етін жеуі*); б) **өкіліңді** сөзің жуып шаю; аңғармай айтқан сөзінен о бұ деп құтылу; ☆ **ам хагадах** а) жасқанған нәресін айта салу; б) асауды бастықтыру, асауды мінсіке үйрету; ☆ **амаа жимийх** жымияып отыру, үндемесу, аузын бағу; ☆ **амаа барих** аузын басу, аузын ұстау; қап бөлем деп өкіру; бармағын тістеу, опық жеу; ☆ **ам алдах** а) айрылу; жө деп қалу; б) уәде беріп қою, ант етін қалу; 3. *ауыс*. (*нәрсенің*) аузы, кірер (шығар) жері; ернеу, шет; **уулын** ≈ таудың аузы;

утны ≈ дорбаның аузы; **бууны** ≈ мылтықтың аузы; **тоғооны** ≈ қазанның ернеу аузы; **нүхний** ≈ інінің аузы; ☆ **аяғаны ам зуух сөзбе** аяқтың ернеуін тістеу; □ жаңа гана сусын ұрттау; 4. *ауыс*. сөз; **хэл** ≈ **хийх** = **хэл** ≈ **гаргах** сөз шығару, сөз қоздыру; дау сайлау, шұрқан салу, жанжал шығару; **хэл** ≈ **аа билүүдэх** тісін қайрау, бөлем сеніме деу, ыза болу, кектену; **хэл** ≈ **аар доромжлэх** сөзбен тілдеу, сөзбен түйреу, келемаждау, мазақтау; 5. адам; жан; бас; ≈ **бүл үйи-іші**. үй адамы; ≈ **бүл олуулаан** үй адамы көп, басы қап; ☆ **ам данс нэг бір үйге саналатын** (есептелінетін); ☆ **өрх**, **ам үй**, **түтін**; ☆ **хүн** **ам халық**; **хүн амын тоо** халқының саны; ☆ **хүн амын тоо бүртгел** адам санының тізімі.

АМ II: бөхийн ам. атап алып күресетін палуан; **аманд гарах** атаған палуанымен күресуге шығу; **ам угтуул** күресуге атаған (күресетін) екі палуан; **ам угтуул агах** күресетін екі палуанның атағын мадақтау.

АМ III (шам) шаршы топ (буда,тай), төрткіл, төртбұрыш; ≈ **торго** шаршы топ торғын; ≈ **цаас** төрткіл буда қағаз; ≈ **дөрвөлжин** шаршы төртбұрыш, төлтөртбұрыш.

АМАА ұлы ата (апа), нағашы ат (апа), үлкен ата (апа).

АМАЛ қ. амрал.

АМАЛДА-Х қ. ам алдах.

АМАНЦАР 1. сөзуар, сөйлемпаз,сөзшең; ≈ **эхнэр** сөзуар әйел; 2. (*ар*) ауыздықпен алысқан, аласұрған, алақашпа, ұмтылғыш; ≈ **хээр морь** аласұрған көр ат.

АМАР I 1. оңай, оңтайлы, оң, ебдейлі, ыңғайлы, ептейлі, икемді; ≈ **дөхомтэй** зүйлі оңай икемді нәрсе; **шат гавивал гарахад** ≈ саты қойса шығуға ыңғайлы; 2. бейқам, жайбарақат, тыныш, қамсыз, алаңсыз; ≈ **тайван** бейқам-тыныш, қаннен-қаперсіз; ≈ **жимэр** уайым-қайғысыз, қаннен-қаперсіз; ≈ **тавну** қамсыз тыныш; **биенийн** ≈ **ыг харах жан** тыныштығын ойлау; мәнд ≈ **суух** аман-есен алаңсыз отыру; 3. есен, сәлемет, қам; ≈ **байна уу** ессенсіз бе; сәлеметсіз бе; ≈ **сайн уу** аман-есенсіз бе.

АМАР II қаратқыті балық.

АМАРАЛ қ. аман хүзүү.

АМАРҒҮЙ 1. тынышсыз, мазасыз, беймаза; дамылсыз, тынымсыз; 2. ауыр, қиын; бөгетті, кедегілі; қауіпті, қатерлі (*жұмыс, тұрмыс, жөй-күй*).

АМАРҒИ-Х 1. тынышталу, жайбарақаттану, бейқамдану, алаңсыздану; 2. (*әйел*) босану, туу, бала табу; ≈ **саң эмэгтэй** босанған әйел; ≈ **газар** әйелдер босанатын орын, босанухана.

АМАРЖУУЛА-Х 1. тынышталдыру, жайбарақаттандыру, бейқамдандыру, алаңсыздандыру; 2. (*әйелді*) босандыру, туғызу.

АМАРЛИГ сайғақ (*киік тектес жас-чир*).

АМАРЛИНГУИ 1. (*мінез*) байсалды, жайдары, байыпты, сабырлы, ұстамды; 2. *ауыс*. жайбарақат, бейқам, шалағай, салақ, немқұрайды; **ажил хэрэгт** ≈ **хандах** жұмыс шаруаға шалағай қарау;

АМАРЛИХ 1. қ. **амаржих** 1; 2. (*ауру, індеттен*) сауығу, айығу, жазылу; **өвчин тахал устаж** ≈ **в** ауру індет жойылып сауықты.

АМАРМАГ амырақ(тық), құмар(лық), құштар(лық), ынтық(тық), ынтызар(лық).

АМАРМАГЛАХ амырақтану, құмарлану, құштарлану, ынтықтану, ынтызарлану.

АМАРХАГ қ. **аманцар**.

АМАРХАН 1. оңай, жеңіл, қиын емес; ≈ **зүйл** оңай нәрсе; **ав** ≈ **гэж үү** оңай дегенің бел 2. аман-сау, сау-саламат, аман-есен; ≈ **сайн байна уу** сау-саламатсыз ба? ≈ **уу** аман-саусың ба?

АМАХ 1. қ. **амрах**; 2. тыныс алу, тынымдай қалу, тыныстай қалу.

АМБАА қ. **амаа**.

АМБААР 1. шошала, тошала (үй); юм агуулах ≈ нәрсе қоятын шошала үй; 2. қамба; **үр тарианы** ≈ астық қамбасы.

АМБАН I амбын (1921-ші жылғы Моңғол революциясынан бұрын моңғол аймақтарына үкімдік жүргізуге Манчжурия үкіметінен тағайындаған ақсүйек өкілі); **Улиастайн** ≈ Улиастай амбыны; **Хүрэнний** ≈ Хүре амбыны.

АМБАН II үлкен зор дәу; ≈ **шар** үлкен өгіз.

АМБАС амбындар; ≈ **ын яам** амбындар ямы (*министрлігі*).

АМБУЛАТОРИЯ амбулатория (*барыч көрінетін, емделетін дәрігері орын*); **төв** ≈ орталық амбулатория; **хүүхдийн** ≈ балалар амбулаториясы.

АМГАЙ I ауыздық (*темір*); **хазаарын** ≈ жүгеннің ауыздығы; ≈ **зуулгах** ауыздығын салу (тістету).

АМГАЙ II бұғы үшкірік (*бұғы шақыру үшін ышқынып үрлейтін аспап*); ☆ **амгай яр** ауыздық жара (*ерінге, езуге шығатын*).

АМГАЙЧ қ. **амгай I**; ≈ **тай морь** ауыздықты ат.

АМГАЙВЧЛАХ (*аттың*) ауыздығын алу (шығару); **морно** ≈ **н услах** атының ауыздығын алып суару.

АМГАЙЧ қ. **амгайвч**.

АМГАЙВЧЛАХ қ. **амгайвчлах**.

АМГАЛАН I (*дене, көңіл-күй*) бейқам, тыныш, жайбарақат, қаперсіз, алаңсыз; ≈ **тайван байдал** тыныштық, алаңсыздық; ≈ **тайван байдьг** алдағдуулах тыныштығын бұзу, мазасын кетіру; 2. аманшылық, тыныштық, тыш, тыштық; ≈ **байна уу** аманшылық па? тыш па? **айл амьтан** ≈ **уу** ауыл аймақ тыш па? 3. (*мінез*) жуас, сабаз, кең, жайдары; ≈ **хүн** жуас адам, сабаз адам.

АМГАЛАНДАХ өте бейқамдыққа

(жайбарақаттыққа, қаперсіздікке, алаңсыздыққа) берілу.

АМГАЛАНДУУ (*сын*) бейқамдау, тыныштау, алаңсыздау, жайбарақаттау; ≈ **хүн дээ** бейқамдау адам еді.

АМГУЙ сөзге сарап, сөзі аз, көп сөйлемейтін, аузы ауыр; **тэр чинь** ≈ **хүн шүү** дээ оның сөзге сарап адам ғой.

АМДАХ 1. (*төл*) ауыздану, алғаш ему, сме бастау; **хурга** ≈ **қозы ауыздану**; 2. сораптау, ұрттау; 3. айырду, аналдау, аша шығару (*темір, ағаштан нәрсе істегенде*); 4. (*мекен, срында*) табан аузында (дәл аузында) тұру; **зурмыг нүхний нь аман дээр** ≈ **ж байж барих** тараққұйрықты інінің табан аузында тұрып ұстау.

АМДУУ жеңілтек, ұшқалақ, аңғырт, тлаңғасар.

АМДУУЛАХ 1. (*төлді*) ауыздандыру, емізу; **хургыг** ≈ **қозыны** ауыздандыру; 2. сораптану, ұрттату; 3. (*темірді, ағашты*) айырду, ашалату; 3. (*мекен, орын*) табан аузында (дәл аузында) тұрғызу.

АМЕБА амёба (*бір клеткалы жәндік*).

АМЖИЛ (*уақыт*) мұрса, мұрса, мұрша; ≈ **болсонгуй** мұрса болмады.

АМЖИЛТ табыс, нәтиже, қорытынды, жетістік; **их** ≈ **ыг олжээ** зор табысқа қол жетті; ≈ **гаргах** нәтиже шығару; **үйлдвэрийн** ≈ ондірістік жетістік; **их** ≈ **хүсэх** зор табыс тілеу.

АМЖИЛТГҮЙ табыссыз, нәтижесіз, қорытындысыз, жетістіксіз; **ямар ч** ≈ ешбір нәтижесіз.

АМЖИЛТТАЙ табысты, нәтижелі, қорытындыны, жетістікті.

АМЖИХ үлгіру, қа (-ке, -ға, -ге) жету; **цагт нь хийж** ≈ уақытында істеп үлгіру.

АМЖУУЛАХ 1. үлгірту; 2. орындау, атқару; **чиний захисныг** ≈ **ж үзье** сөнің тапсырғаныңды орындауға тырысайын.

АМИА сыбыс, дыбыр, сыбыр-күбір; **чимээ** ≈ сыбыс-күбіс, сыбыр-күбір; **чимээ** ≈ **гарахгүй байна** дыбыр-күбір есітпейді.

АМИАДАХ (*қатнаста*) бейімдеу, бері бұрылу, беттеу, жұмсару.

АМИАРАА өз бетімен, жеке, дара, бөлек; ≈ **хийх** өз бетімен істеу; ≈ **явсан дээр** жеке кеткен жөн; ≈ **хичээл** давтах сабағын дара пысықтау.

АМИАТАХ дыбырдау, ыбыр-дыбыр шығу, дыбыр естілу, дыбыр-дыбыр сту, дабыр-дүбыр сту.

АМИЛАХ жандану, жан кіру, есін жию.

АМИЛУУЛАХ жандандыру, жан кіргізу, есін жидыру.

АМИНДАЙ адас, аттас (*адам*).

АМИНЧ қара басышыл, өзімішіл, қара басының қамышыл; ≈ **зан** өзімішілдік; ≈ **хүн** өзімішіл адам; ≈ **үзэл** өзімішіл көзқарас (эгоист).

АМИНЧЛАХ 1. өзімішілдікке салу.

өз басын ойлау, өз қамын ойлау, қара басын ойлау; 2. ымыраласу, ынтымақта-су, ауыз жаласу, ым-жымдасу.

АМИНЧЛУУЛА-Х 1. өзімшілдікке салдыру, өз басын ойлату, өз қамын ойлату, қара басын ойлату; 2. ымыра-ластыру, ынтымақтастыру, ауыс жалас-тыру, ым-жымдастыру.

АМЛАГ сөзуар, шешен, тілмар, сөз-шен, сөйлеспаз.

АМЛА-Х I 1. уәде беру, сөз байлау; міндет алу; төлөвлөгөөг биелүүліне гэж ≈ планды орындаймын деп уәде беру; 2. (палуан) күресуге атау, ауызға алу; барилдъя гэж ≈ ж авах күресейін дел ауызға алу.

АМЛА-Х II ауыздану, алғаш ему; хүүхэд ≈ бала ауыздану; хурга ≈ қозы ауыздану.

АМЛА-Х III (бұл, матаны) шаршы-лау, төрткілдеу, төртбұрыштау.

АМЛА-Х IV (таудың) аузынан жүру (өту).

АМЛА-Х V ернеулеу, жиктеу (аяқ, шыны т.б. ыдысты); аягыг мөнгөөр ≈ аяқты күміспен ернеулеу.

АМПЕР ампер (электр тогы күшінің бірлігі).

АМПЕРМЕТР амперметр (электр тогы күшін өлшейтін құрал).

АМРАА 1. қиярша (ағаш); 2. сарғыш қиярша (желіс).

АМРАА-Х 1. қ. амруулах; 2. ауыс. (көңіл-күйін) аулау, жайландыру, тоқы-рату, медеулету.

АМРАГ амырақ, көңілдес, ниеттес, ашына, сырлас; ≈ минь көңілдесім; ≈ нөхөр көңілдес дос; янаг амраг сүйіс-пеншілік, махаббат, ғашықтық, құмар-лық; ≈ ийн сэтгэл төгс шынай сүйіспен-шілік, ғашықтыққа шын берілген; ☆ амраг бор қызғылт сарторғай (құс).

АМРАГЛАЛ ғашықтық, құмарлық, сүйіспеншілік, махаббат.

АМРАГЛА-Х амырақтану, ғашық бо-лу, сүю.

АМРАГЛУУЛА-Х амырақтандыру, ғашық болдыру, сүйгізу.

АМРАЛ тыным, тыныс, тыныштық, маза.

АМРАЛГҮЙ тынымсыз, тыныссыз, тыныштықсыз, мазасыз.

АМРАЛТ демалыс, өдрийн ≈ күндіз-гі демалыс; ээлижйин ≈ кезекті дема-лыс; зуны ≈ жазғы демалыс; ≈ ын га-зар демалыс орны; ≈ ын өдөр демалыс күні, жексенбі күні; ☆ амралтын чөлөө а) рұқсат; б) кезекті демалыс; ☆ амралт хужий мод қыша ағашы.

АМРА-Х 1. дем алу, тынығу, тыныс-тау; ажлын дараа ≈ жұмыстан кейін дем алу; унтаж ≈ ұйықтап тынығу; 2. (көңіл) аулану, жайлану, тоқырау, жұ-бану, жай табу; санаа ≈ көңілді жайла-ну.

АМРУУ ауыздық (жара); аманд ≈ гарах ауызға ауыздық шығу.

АМРУУЛА-Х 1. дем алдыру, тынық-

тыру, тыныстату; 2. қ. амраах.

АМРУУТА-Х ауыздық шығу, ауызға ұшық шығу.

АМС бұға бөрттірген бидай.

АМСАЙ-Х емсею, емірею, омсыраю (маңдай тісі түсіп, ерін ішке қарай үңір-ею).

АМСАЛЗА-Х емсірендеу, емірендеу, омырандау (алдыңғы тістері түсіп, ерін-нің ішке қарай ойыса кіруі).

АМСАР ернеу, жиек, шет; ауыз; ху-вингийн ≈ шелектің ернеуі; алтан ≈ тәй хундага алтынмен ернеулеген көзе; ам ≈ ауыз ернеу; тарваганы нүхвий ≈ суыр інінің аузы; ходоодны ≈ жұмыр шақтың аузы; ≈ гарах тесіліп ауыз шығу.

АМСАРДА-Х 1. ауызға жақын тұру; 2. аузы жағында ұстау.

АМСАРДУУЛА-Х 1. аузына жақын тұрғызу; 2. ауыз жағында ұстату.

АМСАРЛА-Х 1. (ыдыс, аяқты) ернеу-леу, жиктеу; хувинг ≈ шелекті ернеу-леу; 2. (ін, жыра) аузынан секіру (ат-тау).

АМСАС: амсас амсас хий-х емсірен-емсірең ету, емірең-емірең қағу, омсы-рақ-омсыраң қағу.

АМСА-Х 1. (ас) тату, ауыз тию; идээ ≈ дән тату, тамақ ауыз тию; цай ≈ шай ауыз тию; 2. (астық) дәмін көру, дәмін байқау; давсы нь ≈ ч үзэх тамақ-тың тұз дәмін көру; 3. көп ішпеу, та-тып қана қою, ерін тигізу; архи ≈ дағ арақ ішпейтін, арақты ауыз тиіп қана қоятын; 4. ауыс. үпі-тәп жету, өрең-пәрең жету; туурга дөнгөж ≈ ч байна тұндрьқ үпі-тәп жетті; 5. ауыс. шегу, кешу, тарту, көру; зовлон ≈ азап ше-гу мехнат тарту; жаргалан ≈ жырғау-лық көру, зейнет көру, игілік көру.

АМСГА: амсга амсга хий-х қ. амсас.

АМСГАНА-Х қ. амсалзах.

АМСГАР емсірейген, емірейген, ом-сырайған (алдыңғы тістері түсіп ерні іш-ке кіру).

АМСУУЛА-Х 1. (ас, тамақ) татқызу, ауыз тигізу; идээ ≈ тамақ (дән) татқы-зу; цай ≈ шай ауыз тигізу; 2. (ас) дө-мін көргізу, дәмін байқау; 3. (арақ, ша-рап) көп ішкізбеу татқызып қана қойғы-зу, ерін тигіздіру; 4. ауыс. (жақсылық, жаманшылық) шектіру, кештіру, тартқы-зу, көрсету.

АМСХИЛГҮЙ дем алмастан, ты-нымдамастан, тынықтамастан; үртіс, үз-діксіз, дамылдамастан, аялдамастан.

АМСХИЛГЭ-Х дем алдыру, тыным-дасу, тынықтыру, дамылдану, аялдану.

АМСХИ-Х дем алу, тынымдау, ты-нығу; дамылдау, аялдау.

АМТ дәм; ≈ сайтай дәмді; ≈ муутай дәмсіз; исгәлэн тарга ащы айран; әхүүч ≈ қышқыл (көрмек) дәм; ≈ шимт дәм, дәм нәр; ≈ оруулах дәмдеу, дәм кіргізу; ≈ алдрах дәмсіздену, дәмні кету; ≈ ы үзэх дәмін көру; ≈ орох дәмдену.

АМТАГДА-Х 1. дәм сезілу, дәм біліну, тату, татып кету; **эхүүн** ≈ қышқыл тату; **цус** ≈ қан татып кету; 2. *ауыс*. асқақтау, дандайсу, мардымсу, мардамсу; **бяр** ≈ ад байна қаруына мардамсып тұр.

АМТАИ 1. ділмар, ділуар, сезуар, шешен; 2. *сөйл.* шипалы, тидағаш, жұғымды; ≈ **сайн** эм шипалы тәуір ем; **шарханд** ≈ эм жараға тидағаш ем; 3. ауызды; ауыз; **хоёр** ≈ буу қос ауыз мылтық; 4. аранды, нәпсілі, құлқынды; **элээ могойд** ≈ кезқұйрық жыланға аранды.

АМТАЙХАН тәбетті, дәмді, тәбет тартарлық; ☆ **амтайхан гуа** дарбыз, қарбыз; ☆ **амтайхан луван** сәбіз (тағам-шөп).

АМТАРХАГ (*ас, тамақ*) дәмдірек, дәмділеу; ≈ **идэә** дәмдірек тамақ.

АМТАРХА-Х 1. (*асқа, тамаққа*) дөңігу, құныгу, аңсары ауу, құмарлану; ≈ **н идэх** құныға жеу; 2. *ауыс*. қызыгу, құштарлану, құмарлану, әдеттену, ынтықтау; ≈ **н унших** құштарлана оқу.

АМТАРХУУ 1. қ. **амтархаг**; 2. дәмдес, дәмі секілді (*сияқты*); **давсны** ≈ түз дәмдес, түздің дөмі секілді.

АМТАТ дәмді; төтті; ☆ **амтат гүйлс** шырынды өрік (*жеміс*); ☆ **амтат жүрж** апельсин; ☆ **амтат луугийн нүд** ұлуқоз мана (*жеміс*); ☆ **амтат зэгс** шырынды құрақ (қамыс); ☆ **амтат хур** дер кезінде жауған жаңбыр.

АМТГҮЙ 1. дәмсіз, жылымшы; ≈ **хоол** дәмсіз тамақ; 2. *ауыс*. сүйкімсіз, ұнамсыз, жағымсыз, тартымсыз.

АМТЛАГ дәмді, сүйкімді, нәрлі, жұғымды, төтті (*тағам*); ≈ **шөл** дәмді сорпа; ≈ **боов** сүйкімді бауырсақ; ≈ **тос** нәрлі май.

АМТЛА-Х 1. (*тамақ*) дөмін көру (байқау); 2. (*тамаққа*) дәм кіргізу, дәмдеу.

АМТЛУУЛА-Х 1. дөмін көргізу (байқау); 2. дәмдету, дәм кіргіздіру (*тамаққа*).

АМТТАИ 1. дәмді, дөмі бар; **чнхэр** ≈ төтті дөмі бар; **гашуун** ≈ аңы дөмі бар; 2. (*дөмі*) сүйкімді, ұнамды, төтті.

АМТТАЙХАН дәп-дәмді, дөмі сүйкімді, дөмі келіскен (тәуір).

АМТТАН дәмділер, төтті-дәмділер (*бал, шекер т.б.*); дөміді тағам;

АМТШИЛ құнығыс, дөңігіс, құныгуы, дөңігуі.

АМТШИ-Х құныгу, дөңігу; дөңдеу; **авч** ≈ алып дөңігу; **идэж** ≈ жен құныгу; ≈ **сан хэрэә арван гурав дахин эргэх** сөзбе. құныққан қарға оңуш қайта айналар; □ дөмін ала-ала дөңігіп алу; □ ішешіе құнығып алу (*мәтел*).

АМТШУУЛА-Х құнықтыру, дөңкірту, дөңдету.

АМУУ дөңді дөңкіл: ≈ **тариа** дөңді дақылдар, дөңді егіс; ☆ **хоног** амуу тарты; ☆ **амуу цэцэг** көкір гүл (*өсімдік*).

АМУУЛАЙ өзген шағаласы (*күс*).

АМУУЛА-Х 1. қ. **амруулах**; 2. қ. **амраах**.

АМУУШУУЛА-Х сабандау, сабағын алу (*дөңді дақылдарды*); **тариа** ≈ дөңді егісті сабандау.

АМЦАЙ-Х омсию, омсыраю, жымқырылу; **уруул нь** ≈ ерні омсию.

АМЦГАР омсиган, омсырайған, жымырылған; ≈ **уруултай хүн** ерні омсырайған адам; ☆ **амцгар ваар** жарты өзекті төбе жабын.

АМЪ 1 жан; хүний ≈ адамның жаны; ≈ **аврах** жанын құтқару (алып қалу); ≈ **бие** жаны, жанды дене; ≈ **нас** жаны, құмыры; өмірі; ≈ **ий нь таслах** жанын алу, өлтіру; ☆ **амь сүйдэх**; = **амь сүйрэх амь хохирах**; ☆ **амь алдах**; = **амь үрэгдэх**; = **амь бусних** кенет қауіптен өлу; қауіп қатерден қаза болу; қазаға душар болу, кенсі қауіптен қазаға ұшырау; өкінішті өлу; ☆ **амь хаацайлах**; = **амь хамгаалах** қара басының қамын ойлау, өз басын ойлау; 2. кәдімгі, нақты, табиғи; жанды; ≈ **д цэцэг** кәдімгі (табиғи) гүл; 3. тыныс, дем алыс, дем; ≈ **бүтэх** тынысы тарылу, тынысы біту, алқыну, еңтігу; ≈ **тэмпэх а)** жанталасу, әбігерлену, бажалақтау, күйіп пісу; б) ыңқылдау; күрсілдеу, алқыну, тынысы тарылу; 4. *ауыс*. ардақты, сүйікті, жанына балаған; **эвэ хүү ч миний** ≈ **даа** бұл бала менің ардақтау; бұл менің жаньыма балаған балам; ☆ **амь бөхтэй а)** ит жанды, оғай тозімді, жаны берік; б) өте берік, өңай жыртылмайтын, сапалы (*бұл*); в) тістекен; өбден сіңісті болған, терең ұялаған (*көне әдет*); ☆ **амь тэвчих а)** өлтіруге батылы бармау; өлтірмеуге тырысу; б) жан аямау, өлермендей кірісу; ☆ **амь орөх** өле жаздау, қауіпке ұшырай жаздау; ☆ **амь дүйх** жанын балау, жан аямау, өлермендей тырысу, жанын салу; ☆ **амь тавих а)** дөмін үзу; демі тыну, демі таусылу, дүние салу, қайтыс болу; б) жанын салу, барынша тырмысу; ☆ **амь зуух газэр** күйпана, күн көрер жер; ☆ **амь зулбах**; = **амь зулдах**; = **амь зайлах**; = **амь зугагах** пәледен жалтарын кету, қауіптен басын алып қашу, қатер төнгенде бұлтару; ☆ **амь гарах** аман қалу, аман-есен құтылу; ☆ **амь гуйх** жанын қалтыруды тілеу, жанын сұрау, өлтірмеуді өтіну; ☆ **амь таслах** өлтіру, басын алу; ☆ **амь тасрах** өлу, жаны шығу; ☆ **амь авах**; = **амий нь авах**; = **аминд орох а)** жанын алып қалу, жанын құтқару, аман қалтыру; б) жанын алу, басын алу, өлтіру; ☆ **амь давирах** қауіптен жалғыз өрең құтылу; ☆ **амь орох а)** жаны кіру, есін жию; б) жандану, қимылдау (*адам, жануарлар құрсағындағы туатын ұрығы*); в) (*сүйік*) жылу, жылы бастау; ☆ **амь татуу** өзіне тартқыш, өзі алғыш; өзімішлі; ☆ **амь татах а)** өзіне тарту; білес қарынға тарту, қол қарынына тарту; б) таныстыққа тарту; алалау, ала қору; ☆ **амин зүрх**; = **амин сүнс** ардақты, аулы, сүйікті; жан жүрсегі; ☆ **амин гол** арқа қолқа, жота қолқа (*анат*); **чухал асуудал** ең тығыз нәрсе, ең басты

мәселе, кезек күткен мәселе, толгагы жеткен мәселе; ☆ **амин судал** жан жері, қауіпті нәзік мүше (*анат*); ☆ **амин судлал** биология; ☆ **амин судлалч** биолог (*маман*); ☆ **амин газар** қ. **амин судал**; ☆ **амин тәжээл** жұғымды (нәрлі) қорек; ☆ **амин гүжрэх** өлімнен бас тартбау, басын тігу; ☆ **амин зуула** қ. **амин тәжээл**; ☆ **амин хувнараа** жеке-жеке, өз бетімен, өз алдына; бет-бетімен; ☆ **аминны** өз басының, тәндік, жеке басының; ☆ **аминны ашиг** өз пайдасы, қара басының пайдасы; ☆ **аминны өмч** қажетті дүниесі, тән меншігі (*мал, киім, үй т. б.*); ☆ **аминны хэрэг** а) өз әрекеті, өзіне қатысты шаруа; б) адам жаына байланысты қылмыс; өлімге байланысты қылмыс; ☆ **аминны үг** өзіндік сөзі, сыры; ☆ **аминны гэрээ** жеке басының келісімі, екеуара шарты; ☆ **амин** өзіп, жеке (өз) басын; ☆ **амин бодох** өз басын ойлау, қара басының қамын ойлау; ☆ **амин арчлах** өзін амалдау, өзімен өзі болу; ☆ **амин борлуулах** өзін амалдау, өз басын сақтау; ☆ **амин хоохойлох**; = **амин бөздейлох**; = **амин хайх** өз басын ойлау, қара басының қамын ойлау; өз басын күйттеу, өз күнін көздеу; ☆ **амин солилдох** басын тігу, басын өлімге байлау, жанын қатерге тігу; ☆ **амин ариллах** қ. **амин солилдох**; ☆ **амин хорлох** өзін өзі өлтіру, у ішіп өлу; ☆ **амин холбох** өлімге басын байлау, жанын құрбандыққа арнау; ☆ **амин солих** өлтірісу, бірінбірі өлтіру; ☆ **амин амнараа** өзді-өзі, жеке-жеке, болен-болек; ☆ **амин бодох**; = **амин хөөх** қара басының қамын ойлау, өз басының қамын ойлау; ☆ **амин халуун** амь а) шыбын жан, аяулы жан; б) бір үйдегі жандар, аяулы адамдар; ☆ **амин халуун амь**, **бүлээн пусаа хайрлахгүй** шыбын жан, ыстық қанын аяма(у); шыбын жанын құрбан ету(у); қасық қанын аяма(у); өлімге басын байла(у); ☆ **амин тарна** жан елпе; ☆ **амин загас** шоқыр (*ұзын балық*).

АМИН қ. амь.

АМЬД тірі, жанды, жаны бар; ≈ **юм байна** жаңды (жаны бар) екен; ≈ **амьган** тірі жәндік; ≈ **хүн** тірі адам; ≈ **ын жин** тірдей салмағы; ☆ **амьд байгаль** органикалық дүние; ☆ **амьд бодисын** хувилах ухаан органикалық химия; ☆ **амьд бодисын хувилах ухаанч** органикалық химиг; ☆ **амьд хэл** тірі тілдер, қазір бар тілдер; ☆ **амьд жишээ** деректі мысал, нақты дәлел; ☆ **амьд сонин** сықақ көрініс; ☆ **амьд хүн** еті тірі (ширақ, пысық, сергек) адам

АМЬДАЙ I адас, аттас (*адам*); тәрминий ≈ ол менің адасым.

АМЬДАЙ II жол қоржын (*жолаушының оны мұнб.сы*).

АМЬДА-Х аптығу, алқыну, демігу, асып-сасу; **зугаадаар явах гэж** ≈ **ж байна** би серуенге кетейін деп аптығып жатырмын, мен.

АМЬДРАГЧ тіршілік етуші, кәсіп-

тенуші, кәсіп етуші; **усанд** ≈ суда тіршілік етуші; **малаар** ≈ малмен кәсіп етуші.

АМЬДРАЛ 1. тірлік, тіршілік; ≈ **ын эх сурвалж** тіршіліктің көзі; **Ангарга дээр** ≈ **бий үү** Қызылжүлдиз өлемінде (Марста) тіршілік бар ма? 2. өмір, тұрмыс; **нийгмин** ≈ қоғамдық өмір; ≈ **ын хэрэгцээ** тұрмыс қажеті; ≈ **улам сайжрах** тұрмыс онан бетер жақсару.

АМЬДРА-Х 1. тірлік ету, тіршілік ету; 2. өмір сүру, тұрмыс ету; ≈ **ын төлөө зүтгэх** өмір сүру үшін тырмысу.

АМЬДРУУЛАГЧ 1. тірлік болатын, тіршілік туғызушы, тіршілік негізі; жаңдандырушы; 2. *ауыс*. күш-қуат беретін, рухтаңдыратын, жігерлендіруші.

АМЬДРУУЛА-Х 1. тірлік еткізу, тіршілік еткізу; 2. өмір сүргізу, тұрмыс еткізу.

АМЬДУУЛА-Х аптықтыру, алқындыру, деміктіру, астырып-састыру.

АМЬЖРАЛ күн көріс, күнелтіс, күн көру, күн кешу (*тіршілік*).

АМЬЖРА-Х күнелту, күн көру, өмір сүру, тіршілік ету.

АМЬЖРУУЛА-Х күнелттіру, күн көргізу, өмір сүргізу, тіршілік еткіу.

АМЬСА-Х I ашыналасу, көңілдесу, сырласу; ниеттесу; **айлсаж** ≈ ауылдас көпшіп ашыналасу.

АМЬСА-Х II 1. дем алу, тыныс алу; 2 дым сезілу, ылғал сезілу; **сэрүүн** ≈ **ад байна**, **бороо орох** магадгүй салқын дым сезіледі, жаңбыр жаууы мүмкін.

АМЬСГАА дем, демалыс, тыныс; ≈ **хүрэх** а) демі тию (*нәрсеге*); б) дем алғысы келу, тыныстарғысы келу; ≈ **авах** а) дем алу, демін ішіне тарту; б) тынығу, дем алу, тыныстау (*жұмыстан, жүристен соң*); ≈ **татах** а) демін ішке тарту, дем алу; б) демі біту (үзлу, шығу, тыну), олу, дүние салу; ≈ **орох** а) дем ала бастау, тыныс ала бастау; б) салқындай бастау, салқын түсу, суый бастау; ☆ **амьсгаа хураах** ақырғы демін тарту, жаны шығу, жан тапсыру; ☆ **амьсгаа давхцах** алқыну, ентігу, ентіге дем алу; ☆ **амьсгааны тоо гүйдэх** дем санауы аяқталу, жан тапсыру, жан төсілім беру, көз жұму, дүние салу ☆ **амьсгааны хэмжүүр** тыныс олшеуіші (*Сэргери аспап*).

АМЬСГААДА-Х ентігу, алқыну, демігу, аптыгу.

АМЬСГААЛА-Х керіле (созыла, жазыла) дем алу.

АМЬСГАЛ 1. тыныс, дем алыс, дем; ≈ **ын эрхтэн** тыныс мүшелері, дем алыс жолдары, тыныс жолы, дем алу жолы; ≈ **ын дасгал** тыныс жаттығулары, дем алыс жаттығулары; 2. ауа (әуе) райы, климат; **уур** ≈ ауа райы; **далайн уур** ≈ мұхиттың ауа райы; **хуурай газрын уур** ≈ құрылықтың ауа райы; **харын** ≈ көктемгі ауа райы; 3. сыйдай, нышан, емеурін, ишара; белгі, ниет; **муу** ≈ **тай**

сыңдайы жаман, аузының емеуіріні жаман; сайшы ≈ алға жақсылықтың нышаны жоқ; висті жоқ.

АМЬСГАЛА-Х дем алу, тыныс алу; **кэзэр агаараар** ≈ таза ауамен дем алу; ≈ эрхтэн дем алатын мүше; кеңірдек.

АМЬСГАЛЛА-Х дем ала беру, тыныс ала беру.

АМЬСГА-Х қ. амьсгалах.

АМЬТАЙ 1. жаңды, жаны бар; 2. *ауыс.* жылы, демі шыққан, демін алған (шай); **дай** ≈ **байна** шай демін алған; 3. *ауыс.* қатпаған, ≈ **ус** қатпаған су, қара су; ☆ **нэг амьтай** ниеттес, тілектес, мүдделес.

АМЬТАН 1. жөндік, жөнділер, жануарлар; ≈ **ы** аймақ жануарлар дүниесі; **аянбаа** ≈ қайсыбір жөндіктер; 2. айуанат, хайуанат, жануар; **гөрийн тэзэзэр** ≈ үй жануарлары, үйреншікті хайуанаттар (*чал, құс т.б.*); ☆ **амьтан судлал** зоология; ☆ **амьтан судлалч** зоолог (*маман*); ☆ **түмэн амьтан** дүйім пенде; **жамагат**; ☆ **улс амьтан** барша жұрт, қалың халық; 3. *ауыс.* сорлы, бейшора, байқұс; **хөөрхий** ≈ сорлы байқұс.

АН I жарық, сызат; **хадны** ≈ жартастың жарығы; **газрын** ≈ жердің жарығы; ≈ **гав**; = ≈ **цав** жарықшақ, сызат түскен жер.

АН II аң; ≈ **агнах** аң аулау; ≈ **гөрөөс** аң киіктер; ≈ **амьтан** аң жануарлар.

АН III құлық; қылық; ≈ **зан** мінез құлық; ≈ **ааль** құлық өрекет.

АНА: ана мана тең-тең, өзара тең.

АНААШ жираф (*мойны, сирақтары ұзын, Африка құрылығындағы теңбіл түсті тағы жылақы*).

АНАВАС анубас балық, қытай алабұғасы (*балық*).

АНАГ жұмыршақша үңгір (*жер*).

АНАГААХ айықтыру, сауықтыру, жазу (*дәрігері*) ≈ **ухаан** дәрігері **ғылым** (*медицина*); ≈ **ухааны дэд эрдэмтөн** дәрігері ғылым кандидаты; ☆ **анагаах уран** сүңгуір қайық шебері.

АНАЛИЗ талдау, ажырату; (анализ); ≈ **хийх** талдау жасау, ажыратып айыру.

АНАР анар (*1. ағаш; 2. анар ағашының жемісі*); 2. күреңқат (*ащы дәмді, қалың қатты қабығы бар, күрең түсті жемі*).

АНАРХИ анархия (өз бетімен кетушілік) ≈ байдал анархистік қасиет.

АНАРХИЗМ анархизм (өз бетімен кетуге бағытталған ұсақ буржуазияшыл саяси ағым).

АНАРХИСТ анархист (*анархизмді жақтаушылар*).

АНАТОМИ анатомия (*адам жануарлар денесінің ішкі, сыртқы құрылысы туралы ғылым*); **хуний биений** ≈ адам анатомиясы; **адуусан амьтны** ≈ хайуандар анатомиясы.

АНАТОМИЧ анатомик (*анатомия маманы*).

АНА-Х I 1. айығу, сауығу, жазылу; **ажчив** ≈ **ж** ялаарышив науқастан айы

ғып сауығу; 2. біту, жетігу, жазылу (*жара*); бітсеулену, жабылу (*нәрсенің тесігі*); **шарх нь** ≈ жарасы біту.

АНА-Х II аңдау, тору, бақылау, абайлау; ≈ **ж байгааад барих** аңдып отырып ұстау.

АНАШГҮЙ жазылмайтын, ем қонбайтын (*науқас*).

АНБАРАЙ шипаұрық (*ыстық, дымқыл жерде өсетін, домалақшалау келген, шипалық ретінде дәрігерде қолданылатын өсімдік*).

АНВААН қытай алабұғасы (*балық*).

АНГА I жарық, сызат, жарылған, сызаттанған.

АНГА II айыр, аша ≈ сум айыр оқ.

АНГААЛА-Х бөлініп аңду (*тору, тосу, бақылау күту*); ≈ **ж барих** бөлініп аңдып ұстау; ≈ **ж** эрэх бөлініп іздеу.

АНГААЛДА-Х өзара аңдысу, бір-бір торысу.

АНГААХАН балапан (*құс*); **шувууылы** ≈ құстың балапаны.

АНГАВАЛЗА-Х 1. (*аузын*) аңқылдата беру, аша беру; 2. *ауыс.* ыржаңдау, ыржақтау Ыржаң қағу, Ыржақ қағу. 3. *ауыс.* мылжыңдай беру, көкі беру, шати беру, албаты сөйлей беру.

АНГАГ шөлдегіш, шөлдемпаз, сусағын; ≈ **цаңгаг** шөлдемпаз.

АНГАГА: ангага ангага хий-х аңқа-аңқа қағу, жырбың-жырбың қағу (*ашылған нәрсе*).

АНГАГАНА-Х аңқаңдау, аңқаң қағу, жырбындау, жырбың қағу (*ашық, тесік нәрсе*).

АНГАГАР 1. аңқитан, аңқайған, ашылған, далиған (*нәрсенің ернеуі, аузы*); 2. *ауыс.* босқа аңқитан, текке мелшиген, бос отыратын.

АНГАЙЛГА-Х 1. аңқиту, аңқайту, ашу; далиту (*нәрсенің аузын, ернеуін*); 2. (*нәрсеге*) жарық түсіру, сызат түсіру; 3. (*ауызын*) аңқиттыру, ашқызу; 4. *ауыс.* аңқиту, мелшиту, таңырқату, аңыр-ту.

АНГАЙ-Х 1. аңқию, аңқаю, ашылу, далию (*нәрсенің аузы, ернеуі*); нийлсән уулзар нь ≈ қосылған жері аңқию; 2. (*нәрсе*) жарықтану, жарық түсу, сызаттану, сызат түсу; 3. (*ауызын*) ашу, аңқиту, аңқайту; (*аузы*) ашылу, аңқию, аңқаю; **амаа** ≈ **а**) ауызып ашу (аңқыту) **б**) аузы ашылу (аңқаю); 4. *ауыс.* текке, босқа) аңқию, мелшию, таңырқау, аңыру, ≈ **н суухаар ажлаа хий** аңқып отырғанша жұмысыңды істе.

АНГАЛ жарықшақ, жарық, сызат; **хадны** ≈ жарта жарықшағы (жарығы); **мөсний** ≈ мұз жарығы (сызаты).

АНГАЛЗА-Х 1. арсалаңдау, арсалаңдау, арсалаң қағу, ыржалаңдау; 2. (*ауызын*) аша беру, аңқита беру; 3. (*нәрсе*) ашыла беру, аңқия беру. 4. **ангавалзах.**

АНГАЛЗУАР I 1. балапан (*құстың*); 2. өзү бөрткен (*балапанның*).

АНГАЛЗУАР II бозаң (*құрғақ, шәлейт жерде өсетін сүржасыл жусан*).

АНГАР: ангар ангар хий-х босқа даңгыр даңгыр ету.

АНГАРАГ 1. сейсембі (*аптаның екі-ші күні*); 2. (*әлем*) Қызылжұлдыз (марс) ≈ гариг дээр амьдрал бий үү Қызылжұлдыз (Марс) әлемінде тіршілік бар ма?

АНГАРАИ 1. аңырма, дағдарма аңырайған, аңкиған; 2. бос, жұмыссыз.

АНГАРАЙТА-Х аңыру, дағдару, аңыраю, аңкию; **ажил хийхгүй** ≈ жұмыс істемей аңырып отыру.

АНГАРХАИ 1. саңылау, тесік, жарық; **шалы** ≈ еденнің саңылауы; 2. аңыбрақ, аңкиған, ашылған; 3. *ауыс*. аңкылдақ, ашық ауыз.

АНГАРХАЙТА-Х 1. саңылаулану, саңылау шығу, тесік шығу, жарық шығу; 2. аңыраю, аңкию, ашылу; 3. *ауыс*. аңкылдау, ашық сөйлеу.

АНГА-Х 1. аңқалану, кебу, құрғау, сусау, шөлдеу; **ам** ≈ аузы кебу (құрғау); ≈ **пангах** аңқа кебу (құру), қатты шөлдеу; 2. (*жер*) қуару, қуаңдау, құрғақтану; **бороо ховордож газар** ≈ жаңбыр сиреп, жер қуаңдау.

АНГИ 1. бөлек, оңаша, жекс, дара; ≈ бөлек-бөлек, жексе-жексе, жексе-дара; 2. (*қоғамдық*) тап; **ажилчин** ≈ жұмысшы табы; ≈ **йн тэмцэл тап** күресі; **тариачин** ≈ шаруалар табы; 3. класс, оқу бөлме; ≈ даа хичээл заах классын сабақ үйрету; ≈ даасан багш класс жетекшісі; ☆ **хичээл ангийн эрхлэгч** оқу ісін меңгеруші; 4. (*мекеме*) бөлім, бөлімше; бөлік, жекс сала; **ойн** ≈ тоғай бөлімі; **шинжилгээний** ≈ ғылыми бөлімше; **цэргийн** ≈ әскери бөлімше; **харуул** ≈ қарауыл (күзет) бөлімшесі; 5. (*кітби*) бөлім, тармақ; **романы нэгдүгээр** ≈ романың бірінші бөлімі; **хуулийн зүйл** ≈ заңның жекс тармақтары, заң тармақтары; 6. *ауыс*. айрықша, ерекше, төтенше, бөлек, ғажап; ≈ **хүн айрықша** адам.

АНГИГҮИ тапсыз; ≈ **нийгэм тапсыз** қоғам.

АНГИД 1. тыс, тысқары; **үүнээс** ≈ мұнан тыс; 2. оңаша, бөлек, оқшау, өз алдына; **хонь үхэр хоёр** ≈ **аа өволжив кой** мен сиыр оңаша қыстады; 3. *ауыс*. оғаш, дерекі, ерсі, сөлекет, өрескел; өзгеше; ≈ **зантай** оғаш мінезді; ≈ **амьтан** өзгеше жәндік; ☆ **ангид хас** жетекші (*шоқжүлдіз*).

АНГИДА-Х бөлектену, оңашалану, жекелену, даралану.

АНГИЖРА-Л 1. айғыс, құтылыс, айығуы, құтылуы; 2. бөлініс, айырылыс.

АНГИЖРА-Х 1. (*мехнат, ауру т.б. дан*) айығу, құтылу, азат болу; **зовлонгоос** ≈ азаттан айығу; 2. айырылу, ажырау, алыстау. жырақтау, бөліну; ≈ **н холдох** алыстап жырақтау; **нохрөөс** ≈ жолдасынан айырылу; 3. (*хим.*) айырылу, ажырау, бөлініп шығу.

АНГИЖРУУЛАГЧ (*тех.*) айырғы,

бөлгіш, жекелегіш (*аспан*).

АНГИЖРУУЛА-Х 1. (*мехнат, науқастан т.б. дан*) айықтыру, құтқару, азат ету; 2. айыру, ажырату, алыстату, жырақтату, бөлу, даралау, жекелеу; 3. (*тех. хим.*) айыру, ажырату, бөліп шығу.

АНГИИИ I таптық (*қоғамда*); ≈ **ухамсар** таптық сана; ≈ **чанар** таптық сипат.

АНГИИИ II аң, аңның; ≈ **үс аң тэрсі**.

АНГИЛАГДА-Х 1. бөлектелінілу, оңашаланылу, жекеленілу, дараланылу, оқшауланғылу ? топтастырылу, бөліну, жіктеліну.

АНГИЛАЛ топтау(ы), бөлу(і), жіктеу(і); **хэлний** ≈ тілді топтау.

АНГИЛА-Х 1. бөлектеу, оңашалау, жекелеу, даралау, оқшаулау; 2. топтау, бөлу, жіктеу.

АНГИЛУУЛА-Х 1. бөлектету, оңашалату, жекелету, даралату, оқшаулату; 2. топтату, бөлдіру, жіктеу.

АНГИНА ангина (*тамақ ауруы*).

АНГИНАТА-Х ангина тию, ангинамен ауру.

АНГИР сарыала қаз (*күс*); ☆ **ангир нугас** сарыала үйрек; ☆ **ангирийн хөл** қазтабан (*өсімдік*); ☆ **ангир шар** қызылсары (*түс*); ☆ **ангир шар уураг** қызылсары үыз.

АНГУУЧ аңкөс, аңсақ, аңқұмар; аңшы (*адам*).

АНГУУЧИН аңшы, аң аулаушы.

АНГУУЧЛА-Х аңшылау, аң аулау, аңға шығу.

АНД 1. ант, серт, уәде, шарт; 2. ант-тас, сенімдес, ниеттес, мүдделес; ≈ **ах анттас** (сенімдес) аға; ≈ **дүү** ниеттес (сенімдес) бауыр; 3. дос, жолдас; ≈ **нохөр** ниеттес дос; **Зөвлөлгийн** ≈ **нохөд** Советтін сенімдес достар; ≈ **барих** достасу, дос болысу; ≈ **боллолдох** достасу, дос болысу.

АНДАЙЛГА-Х (*бөксесін*) жайқақтау, жайпаңдату.

АНДАИ-Х жайпаңдау, жайқақтау.

АНДАЛДА-Х айырбастау, алмастыру, ауыстыру (*бір нэрсенің орнына екінші нэрсні*).

АНДАЛЗА-Х (*бөксесі*) жайпалаңдау, жайқалаңдау, жайпалаң қағу, жайқалаң қағу.

АНДА-Х 1. жазу, жаңылу; аңғармау, байқамау; **эс** ≈ жазбау, жазбай тану; ≈ **эндэх** байқамай жаңылу; 2. аңыру, дағдару, аңтарылу.

АНДАХГҮИ 1. жазбай, жаңылмай, бұлжытпай; **би**, **үзвэл** ≈ **танина** мен, көрсем жазбай танымын; 2. аңырмай, дағдармай, аңтарылмай.

АНДАГAI 1. андағай (*көне тайпалардың өзара соғысқанда айқайлап, түс-түсынан қаптап келгенде айтатын «антгасым» деген мағынадағы ұраны*); 2. ант, серт, уәде, шарт; ≈ **тангараг** айтқан ант, берген серт.

АНДГАЙЛА-Х 1. андагайлау, андагайлап анталау; 2. анттасу, серттесу, узде байласу, шарттасу.

АНДГАНА-Х қ. андалзах.

АНДГАР I қ. андгай.

АНДГАР II қ. (бөксе) жайпаң, жайқарқ.

АНДГАРЛА-Х қ. андгайлах.

АНДИС қ. анжис.

АНДЛАИ жегжат; ≈ худ құдандалы жегжат.

АНДУУ I қыпшақ шелек.

АНДУУ II жаңсақ, жаңғалақ, аңғалақ, жаңылшақ, аңғырт, аңғал; ≈ **ЭНДУУ** жаңғалақ-жаңсақ; ≈ **ТАШАА** аңғырт-аңғалақ, аңғал-даңғал.

АНДУУЛА-Х 1. жаңғалақтау, жаңылдыру, аңғалақтау, аңғыртандыру, аңғалдандыру; 2. ұмыттыру.

АНДУУРАЛ 1. жаңылыс, жаңғалақтық, жаңылыстық, аңғалақтық, аңғырттық, аңғалдық; 2. ұмытшақтық.

АНДУУРАМ жаңылар, шатысар, жаңыларлық, шатысарлық; өте ұқсас, біп-бірдей; ≈ **ЭНДУУРАМ** жаңыларлық өте ұқсас; ≈ **ААР** юм **БАЙНА** жаңыларлық нәрсе екен; ≈ **АДИЛ** шатысарлық өте ұқсас.

АНДУУРА-Х жаңылу, шатысу, қателесу, шатасу; дайдаа ≈ **АД** байх үнесі (ылғи) жаңыла беру.

АНЖИС соқа; **ГАР** ≈ қол соқа; **МОРИН** ≈ ат соқа; **ТРАКТОРЫН** ≈ трактор соқасы; ≈ **НЫ** барнул соқа(ның) тұтқасы; ≈ **НЫ** бөх соқа белдігі; ≈ **НЫ** дөр соқа үзесігі; ≈ **НЫ** деш соқа төсі; ≈ **НЫ** толь соқаның тегістеуіші; ≈ **НЫ** ул соқаның табаны; ≈ **НЫ** хөлөлбөр соқа жеккіш; ≈ **НЫ** чих соқаның тиекшесі; ≈ **НЫ** хошуу соқаның тұмсығы; ☆ **АНЖИСНЫ** хошуу кесіртке (*жұлдыз*).

АНЗ 1. анжы, айып-анжы, айыпқып (айыпқа төлейтін зат, төлем); 2. сөйл. айып, кінә, мін, жазық (*теріс іс әрекет*).

АНЗААРА-Х аңғару, андау, абайлау, байқау; ≈ **АГҮЙ** өигөрчихжээ аңғармай өте шығыпты.

АНЗААРАХҮЙ аңғармай, аңдамай, абайламай, байқамай; аңғарусыз, аңдаусыз, абайсыз, байқаусыз.

АНЗААРГА аңғарым, байым, байқам; ≈ **ТАЙ** аңғарғыш, байқағыш, абайлағыш; ≈ **ГҮЙ** аңғарымсыз, аңғырт, аңғал. аңқау.

АНЗААРУУЛА-Х аңғарту, аңдату, абайлату, байқату.

АНЗЛА-Х анжы бұйыру, айып-анжы салу, анжы төлету.

АНЗЛУУЛА-Х анжы (айып-анжы) тәлету.

АНИА I ажа (*туыс аға адамдарды құрметтеп айтатын сөз*).

АНИА II: **ЧИМЭЭ** **АНИА** дыбыс-сыбыс, дыбыс-дыбыр.

АНИВАЛЗА-Х жыпықтау, жыпыққағу, жыпылықтау, жыпылыққағу

АНИВАЛЗУУЛА-Х жыпықтату, жы-

пық қақтыру, жыпылықтату, жыпылыққақтыру.

АНИВАСХИИ-Х қ. **АНИВДИЙХ**.

АНИВХИИ-Х 1. жыпықтау, жыпылықтау; 2. көз қысу; көзін бітиту (сығырайту; жымию; **НҮДЭЭ** ≈ көзін қысу).

АНИВЧИ-Х қ. **АНИВАЛЗАХ**.

АНИВЧЛА-Х жыпылықтату, жыпылыққақтыру, жыпылықтату, жыпыққақтыру.

АНИВЧУУР жыпық, жыпылық (*көз*), ≈ **ХҮН** жыпық көз адам.

АНИГАНА-Х жіпсіндеу; бітіңдеу, жіпсін қағу, бітің қағу (*көзі*).

АНИГАР жіпсік, бітік, жыпсық, қысық (*көз*).

АНИГАРХАН (*сын*) жіпсіктесу, бітіктесу, жыпсықтау, қысықтау (*көзі*).

АНИЙЛГА-Х (*көзін*) жіпситу, бітиту; жыпсырайту, сығырайту.

АНИИ-Х (*көзі*) жіпсию, бітию; жыпсыраю, сығыраю.

АНИЙДА-А (*көзін*) жұмғылау, жұма беру, көзі іліну; **НОЙР ХҮРЧ НҮД** ≈ ұйқысы келіп көзін жұмғылай беру.

АНИЛЗАХ қ. **АНИВАЛЗАХ**.

АНИЛИН анилин (*әртүрлі бояулар жасаптын сұйық зат*).

АНИЛХИЙЛӘ-Х қ. **АНИЛДАЛ**.

АНИР 1. шуыл, зуыл; **ЧИМЭЭ** ≈ шуыл (зуыл) дыбыс; 2. жаңғырық, діріл; 3. сыбыс, дыбыс, хабар.

АНИРГҮЙ 1. шуылсыз, зуылсыз; 2. жаңғырығы (дірілі) жоқ; 3. жым-жылас, жым-жырт, тып-тыныш, жымдай.

АНИРЛА-Х 1. шуыл (зуыл) шығу; 2. жаңғырығу, дірілдеу; 3. сыбыс (дыбыс) шығу.

АНИРТ 1. шуылды, зуылды; 2. жаңғырықты, дірілді; ☆ **АНИРТ ГИЙГҮҮЛӘГЧ** қатаң дауыссыздар (*тіл*).

АНИРТАЙ қ. **АНИРТ** 1. 2.

АНИРТА-Х 1. шуыл (зуыл) естілу; 2. жаңғырығу, дірілдеу.

АНИУЛА-Х 1. (*көзін*) жұмдыру; 2. (*жараны*) бітіру, жазу.

АНИ-Х 1. (*көз*) жұму; **НҮДЭЭ** ≈ **Ж** үшпиргәл унтах көзін жұмып олгенше ұйықтау; 2. (*жара*) біту, жазылу; **ШАРХ** ≈ **Ж** **БАЙНА** жара жазылып келеді; ☆ **НҮД** ≈ **А**) көз жұму; **Б**) көз жұму, дүние салу, о дүниеге кету.

АНКЕТ анкет; ≈ **БИЧИХ** анкет жазу.

АНОА ережей сиыр (*таудың тағасыры*).

АНСАМБЛЬ ансамбль (*күй аспапты, немесе әншілер тобы*); **ДУУ БҮЖГИЙН** ≈ ән-би ансамблі; **УРАН БАРИЛГЫН** ≈ архитектуралық ансамбль.

АНТАГОНИЗМ антагонизм (*барынши ишеленіскен қайшылық*).

АНТАГОНИСТ антагонисті (*антагонизмді жақтаушы*).

АНТА-Х жарықтану, сызаттану, жарық (сызат) түсу.

АНТЕН антенна; **ХҮЛЭЭН АВАГЧИЙН** ≈ радиоқабылдағыштың антеннасы.

АНУУР андағыш, байқағыш, аңғар-

гыш юманд их ≈ хүн нөрснн өтө аңгаргыш адам.

АНУУРАД шаян (жүлдүз).

АНУУХАН сергек, тың, ширак; ≈ өгөн сергек шал.

АНХ алгаш, тунгыш, сц әуелі; бастап; ≈ удаа алгаш (тунгыш) рет; ≈ ны жил алгашқы (бастапқы) жылы; ≈ андаа алгашында, бастабында, әуелде; ☆ **анх снйвэн** байыргы тірі зат (әрбір жандык және өсімдік клеткасындагы негізгі тірі талшық); ☆ **анхан** од мизам шок; күлдүз; ☆ **анхны тәнтәр** Бишину тәңірі (индлердің ертедегі Бираман руының табылып түрөк ет үлкен күдәйи); ☆ **анхны шувуу** алгашқы самурық (күс); ☆ **анхнаас** ту басында, әу басында, ту басынан, әу басынан.

АНХААРАЛ зейін, ынта, көңіл, ықылас, назар; ≈ **тавих** зейін (көңіл) қою; назар аудару; ≈ **ын төвд байх** назарының төрінде болу; ≈ **муутай** зейінсіз, мнтасыз, көңілсіз, ығылассыз.

АНХААРАЛГҮЙ 1. зейінсіз, ынтасыз, ығылассыз, көңілсіз; **хичээлд** ≈ суудаг хүүхэд сабақка зейінсіз отыратын бала; 2. абайсыз, аңгырт, аңғал; ≈ **гээс болох** абайсыздықтан болу.

АНХААРАЛТАЙ 1. зейінді, ынталы, ықыласты, көңілді; **хичээлд** ≈ **суух** сабақка ынталы отыру; 2. абай, аңгаргыш, сақ, абайлагыш; 3. байқап, қадағалап.

АНХААРА-Х 1. аңгару, аңгарлау, ескеру; зейін салу, ынта (көңіл) қою; назар аудару; **ажиглан** ≈ байқап аңгарлау; **онцгой** ≈ ерекше назар аудару; 2. егжейлеу, тәптіштеу; абайлау, байқау.

АНХААРУУЛА-Х 1. аңгарту, аңгарлату; ескерту; зейін салдыру, ынта (көңіл) қойдыру; 2. тәптіштету, абайлату, байкату, егжейлету.

АНХАЙ-Х аңқаю, аңқию; **ажилгүй** ~н ~уух жұмыссыз аңқиып отыру.

АНХДАГ алгашқы, бірінші; **матерн** ≈ ухамсар хоёрдогч материя алгашқы, сана соңғы (екінші); ≈ **үе** алгашқы, мөүір

АНХДУГААР алгашқы, тунгыш, бірінші; **улсын** ≈ их хурал мемлекеттік алгашқы ұлы хурыл (съезд); ≈ **дэвтэр** бірінші кітапша.

АНХИАН теңіз шайтаны (ірі жыртқыш теңіз балығы).

АНХИЛАМ (хош иіс) аңқырлық, аңқыған; ≈ **сайхан үнэр** аңқырлық хош иіс.

АНХИЛА-Х (хош иіс) аңқу, мұңқу; ≈ **сан сайхан үнэр** аңқыған хош иіс; **цэцгийн үнэр** ≈ шешек (гүл) иісі аңқу.

АНХИЛУУЛА-Х аңқыту, мұңкіт; (хош иісті).

АНХИЛУУН қ. анхилам.

АНХИЛУУР хош иісті, аңқыған, мұңкіт; ≈ **цэцэг** хош иісті шешек (гүл).

АНХЛАН алгаш, әуелі, әу баста; алгашында, бастабында, а дегенде; алдымен; **чи** ≈ **тэгсэн биш билүү** сен алға-

шында сөйткен жоқ па едің? ≈ **ирэх** алдымен келу.

АНЧ аңсақ, аң құмар; аңшыл; ≈ **хүн** аңшыл адам.

АНЧИН аңшы, аң аулаушы; **сайн** ≈ озат аңшы; ≈ **ы эвлэл** аңшылар одағы (тобы).

АНЧЛА-Х 1. аңшылау, аң аулау, аңмен әуестену, аңға шығу; 2. **ауыс**. анду, тору, бақылау, өкше сығалау, ізіне түсу; ☆ **салхи анчлах** желді ықтай жүру, жел ығымен жүру.

АНЬС I қ. алирс.

АНЬС II тетік, жүйе; тиек; ≈ **ыг олох** тетігін табу.

АНЬСГА 1. көз жисігі (қатпары); **нүдний дээд, доод** ≈ коздің жоғарғы, төменгі жиегі; 2. кірпік.

АППАРАТ 1. аппарат (аспап, құрал-жабдық); **гэрэл зургийн** ≈ фото сурет аппараты; 2. мексе, аппарат; **улсын** ≈ мемлекеттік аппарат; **албан** ≈ **ыг хямдруулах** ресми мекемелерді қысқарту.

АПТЕК аптека, аптека (дәрі-дәрмек дайындап сататын мекеме); **эмийн** ≈ ем аптекасы.

АПТЕКЧ аптекашы.

АР I. 1. арт, арты, артқы, қарсы (жақ); **гэрийн** ≈ **тал** үйдің арт жағы; **уулын** ≈ таудың арт (теріс) жағы, тау теріскейі; **авдрын** ≈ абдыраның арты; 2. астар, астыңғы жақ (өң бетіне қарсы жақ); **торгоны** ≈ торғынның астары; **назны** ≈ қағаздың астары; **ар гэр қалган үй иш**; **цэргийн ар гэр** әскердің қалған үй іші; ☆ **ар тал** тыл (соғыс майданнан алыс аудан); ☆ **арын алба** әскери шаруашылық бөлгімі; ☆ **ар дэвтэр** еңгізгі табан; ☆ **ар зурхай** қосалқы қайыс алаң (садақпен қайыс атуда); ☆ **ар хахилаг** саршұбар кекілік (күс); ☆ **Ар Монгол** солтүстік Монғолия.

АР II өрнек, бедер, сызық, жолақ; таңдай; ≈ **гаргаж будах** өрнектеп бояу; **алганы** ≈ алақанның сызығы; **булггарын** ≈ бұлғарының бедері (қышыры); ≈ **тай цаас** бедерлі қағаз; ☆ **усны ар су** қатпары (толқыны).

АР III ар (жүз текше метрге тең жөо ауданының өлшемі).

АРАА I 1. азу (тіс); **агт** ≈ ақыл азу; 2. алқым, комей (қайшы т. б-ның); 3. (тех.) тіс; **дугуйны** ≈ доғаның тістері; ☆ **арааны нүглс гоожих а** аузының суы құру, аузынан сілекейі шұбыру, апсары ауу, өте құмарту, ынтасы ауу; б) аңтаң болу, таңғалу, аңырқап қалу, таңырқау.

АРАА II: **араа тоть** құбылмалы тоты (кү).

АРААЛА-Х 1. өрнектеу, бедерлеу, будырлау, қышырлау; 2. (тех.) тіс шығару; 3. азу шығу (тіс); 4. тізілу, шұбыру; ≈ **н зогсох** тізіліп тұру.

АРААЛДА-Х тізілу, қатарласу; ≈ **н зогсох** тізіліп тұру.

АРААЛДУУЛА-Х тізү, қатарлау, ≈ **н өрөх** тізіп қалау.

АРААТАН 1. азулылар, жыртқыштар; ≈ **амьгад** жыртқыш хайуандар; ≈ **ы хаан арслан** жыртқыштар патшасы-арыстан; ≈ **ыг аргаар**, **адуу малыг дургаар** жыртқыш хайуанды амалмен, жылқы малын құрықпен (*мәтел*); 2. *ауыс жауыз*, қан ішер; ≈ **фашист** қан ішер фашист.

АРАХАЙ қабан (*жабайы шошқа*).

АРААХАН 1. азғана, азғантай, болымсыз, мардымсыз; болар-болмас, сөлғана; 2. өнтөк, бөлкім, сөл.

АРАВ он; **адуу нь** ≈ **жылқысы-он**; **үхэр нь** ≈ **ан тав** сиыры-онбес; ≈ **аар** он оннап; ≈ **дахин** он қайта (есе); ≈ **дахих** он қайталау; ≈ **ан жилийн дунд сургууль** он жылдық орта мектеп; **түүнээс хойш хэдэн** ≈ **ан жил өнгөрчээ** содан кейін (бері), бірнеше он жыл өтіпті; ≈ **ан зүг** он бағыт (негізгі төрт бағыт, оның аралығындағы төрт бағыт; жоғары, төмен екі бағыт; мінеки, барлығы-он бағыт); ≈ **ан хуруу шигээ мэддэг** он саусағындай білетін, толық білетін (игерген); ≈ **ан хоёр эрхтэн** онекі мүше (екі қол-төрт мүше; екі сан-төрт мүше; жая-екі мүше; арқа, мойын-екі мүше; мінеки, барлығы-онекі мүше); ≈ **гаруй** он шақты; ≈ **хир**; = ≈ **орчим**; = ≈ **шахам** онға таяу; ≈ **ан хэд** он неше; оннан астам; **тав** ≈ бес он; ☆ **аравны дарга** а) онүйлік ауылнай; б) ондық бастығы (*өндірісте, жімшілікте*); ☆ **аймхай хүн арав үхнэ сөзбе**, қорқақ адам он өлер; □ қорқақ қырық төт өлер; қолн жүрек-қорқақ келер; ☆ **арван сараа гүйцэсэн аавын хүү** құрсағында жетілген құрыш бала; ≈ **йі** жіптікте жылпың пысық жігіт; ☆ **арван хуруу тэгш сөзбе**, он саусағы тең; = төрт құбыласы тең; төрт түлігі сай; қағанағы қарқ, сағанағы сарқ; әбден қамтамасыз; барлық арманы орындалған; ешбір уайым қайғысыз; ☆ **арван хуруу тэгшгүй сөзбе**, он саусағы тең емес; = төрт құбыласы теңелмеген; төрт түлігі сай емес; ұтырлы-тетірлі; бірі бар да, бірі жоқ; ☆ **арван хоёр жыл сөзбе**, онекі жыл; = мүшел жыл (*тышқан, сиыр, барыс, қоян, ұлу, жылан, жылқы, қой, мүйіз, тауық, ит, доңыз*—осы онекісі мүшел жыл); ☆ **тав арав** аздаған, азмұздаған; шамалы, біраз; ☆ **арван хар нүгөл** он қара күнө, он қаралық (өлтіру, ұрлау, сайқалдау, отірік, өсек, бейпіл ауыз, дау-жаңқал, алаалық, іш тарлық, теріс түсінік—осы онын он қаралық дейді); ☆ **арван қааған буян** он ақтық, он шөйттік (өлтірмеу; ұрламау; сайқалдамау; өтірік айтау; өсек айтау; бейпіл сөйлеу; дауласпау; ала көрмеу; іш тарлық істемеу; дұрыс түсіну—осы онын он шөйттік дейді); ☆ **арван найман там** он сегіз дозақ, он сегіз тамұқ (сегіз ыстық дозақ, сегіз суық дозақ, жер бетіндегі екі дозақ—барлығы он сегіз доз-

ақ).

АРАВГАНА-Х арбаңдау, арбаң қағу, арбақтау, арбаң қағу (*арбыйған икемсіз нәрсе, дене*).

АРАВГАР арбақ, арбаң, арбиган (*нәрсе*); ≈ **саравгар** арбақ-сарбақ; ≈ **бол аалз л биз** арбиган болса өрмекші болар.

АРАВДУГААР оныншы; ≈ **ангы** оныншы класс.

АРАВТ ондық; ≈ **ын мөнгө** ондық тиын; ☆ **аравтын бутархай** ондық бөлшек; ☆ **аравтын ангилал** ондықпен бөлу, жіктеу (*кітапханада*).

АРАГ шарбақ (*тал, шілікті иіп, сірімен байлап істеген, дөңгелекше, төртбұрышша келген, үсті ашық ыдыс*); ≈ **үүрч аргал түүх** шарбақ арқалап тезек теру; **аргалын** ≈ тезектің шарбағы, тезек (теретін) шарбақ; **хунз** ≈ тоқыма шебік шарбақ, ☆ **араг яс қаңқа сүйек**, **қу сүйек** (*егсіз сүйек*); ☆ **араг орхидцо** қақпаңқыл (*қағып ойнайтын, жүқа, жеңіл доп*)-теннис.

АРАГЛА-Х шарбақтау, шарбаққа салу.

АРАЙ 1. өнтөк, бөлкім, болар-болмас, сөлғана, азғана; ≈ **хүрэхгүй** өнтөк жетпейді; ≈ **илүүдэх** болар-болмас артылу; **тэр чинь** ≈ дээр соның өнтөк тәуір; 2. тіпті, сірә; ≈ **тэх хүн биш** сірә, өйте қоятын адам емес.

АРАИХАН қ. 1. араахан; 2. хараахан.

АРАИХИЙЖ зорға, өрең, өрең дегенде, оліп-талып, зорға дегенде; **би** ≈ оллоо мен зорға таптым; ≈ **байж гарах** өрең дегенде шығу.

АРАЛ I арал; **нуурын** (**голын**) ≈ көлдің (өзеннің) аралы; ≈ **хойг** арал түбек; ☆ **хагас арал** түбек (жарты арал).

АРАЛ II тәрте, жетек (*арбаның*); **тэрэгий** ≈ арбаның тәртесі.

АРАЛ III тоға, айылбас (*белбеу, айылдың*); **бүсийн** ≈ белбесудің тоғасы; **олонгийн** ≈ айылдың тоғасы.

АРАЛ IV 1. арынды, алымды, мықты, қарымды; ≈ **тай морь** арынды ат; ≈ **тай сайн эр** қарымды тәуір жігіт; 2. ауқатты, дәулетті; ≈ **тай айл** ауқатты үй.

АРАЛДА-Х (*арбаның*) тәртесі жетелі жерге тірелу.

АРАЛЖИН (*мінез*) құбылмалы, тұрақсыз, алуан мінезді; ≈ **тай амьтан** мінезі құбылмалы жан.

АРАМЖ аям, үнем, ұқып.

АРАМЖЛА-Х аялау, үнемдеу, ұқыптау (*нәрсені, қаражатты*).

АРАН қара, жай, қатардағы (*адам*); ≈ **хөвүд** жай адам, құл-құтан.

АРАНГА I арапазу (*жылқыға артық алу тіс шығаратын ауру*).

АРАНГА II араңдағыш, шығындағыш; тоздырғыш; **чулуутай газар гутлын** ≈ тастақ жер-етік тоздырғыш.

АРАНГА III арухана, табытхана

(бақсының бейіті); бөөгийн ≈ бақсы аруханасы

АРАНГА IV арынды, шашыранды; ≈ **дахилгаан** шашыранды найзағай.

АРАНГА V: **аранга шүд** қос тіс, қабат тіс, таңдай тіс (үстіңі тістің таңдай жағынан қабаттасып шығатын қосалқы тіс).

АРАНГА VI: **аранга төмс** сарана; бек (өсімдік тамыры).

АРАНГА VII: **аранга шурағ** мұнара сырық; **нефтийн** ≈ нефті мұнара сырығы.

АРАНГАЛА-X I жырту, айыру, далдұлын шығару (киім т. б.).

АРАНГАЛА-X II бақсыны жерлеу, аруханалау.

АРАНГАТА-X (жылқы) арназумен ауру.

АРАНДАҒ арандық, богеттік, пәле, кедергі, кесір; **илүү үг толгойн** ≈ артын сөз бас арандар, артық сөз аранға жығар; ≈ қызыл тіл бас жарар, бас жармаса тас жарар.

АРАНДАҒЛА-X аранға жығылу, пәлеге қалу, кесірі (қырсығы) тию.

АРА-X орбын басу, орбына атқару.

АРВААД он шақты, онға жуық; ≈ **адуу** он шақты жылқы; ≈ **хүн** он шақты адам.

АРВААЛЖ өрмекші, арбақай (жәндік).

АРВАН қ. **арав**.

АРВАГА: **арвага арвага хий-х** арбақ-арбақ ету (қағу); арбақ-арбақ қағу (ст.).

АРВАГАНА-X арбаңдау, арбақтау (арбыған нәрсе).

АРВАГНА-X 1. (көне) ондық ауылнай болу; 2. ондыққа бөлу (аданды); 3. (нәрсе) он оннан бөлу (будалау).

АРВАЙ арпа; ≈ **тарих** арпа егу; ≈ **үслэх** арпа түктеу, арпа қауыздау.

АРВАЙЛА-X арбайту, арбаңдату, арбақтату, арбиту.

АРВАЙЛДА-X арбаңдап (арбақтап, арбып) көріну.

АРВАЙ-X арбаю, арбаңдау, арбақтау, арбио; ≈ **н** харагдах арбайып (арбып) көріну.

АРВАЛЗА-X арбаңдау, арбақтау, арбан (арбақ) қағу.

АРВАНТАА он рет (қайта).

АРВАС I: **арвас арвас хий-х қ. арвага**.

АРВАС II арбас, алдам, қулық, айль; ≈ **тай** хүн арбасты (алдайтын) адам; қу адам.

АРВАСЛА-X арбау, алдау, қулық (айла) істеу.

АРВИ 1. мол, үнемді; 2. үнем, ұқып; 3. **ауыс** сараң, қатты, қолы тартық. ≈ **хүн** сараң адам.

АРВИГҮЙ 1. үнемсіз, молаймайтын, өспейтін (тамақ, үн т. б.); 2. ұқыпсыз, үнемсіз құнтсыз; ≈ **хүн** ұқыпсыз адам.

АРВИДА-X 1. молаю, көбею, өсу (үн, тамақ т. б.-ның шамасы); 2. жиналу,

қорлану, қоры молаю.

АРВИДУУЛА-X 1. молайту, көбейту, өсіру (қажетті нәрселерді); 2. қорландыру, жинау, қорын молайту.

АРВИЖИ-X (сан, шама) молаю, көбею, өсу; ұлғайу; **тоо** ≈ **ж байна саны** молайып келеді.

АРВИЖУУЛА-X молайту, көбейту, өсіру; ұлғайту (шамасын санын).

АРВИЛА-X үнемдеу, ұқыптау; ≈ **н хэмнэх** үнемдеп (ұқыптап) ұстау; **эд хөрөнгийг** ≈ **н хэмнэх хэрэгтэй** қаражат, дәулетті үнемдеп жұмсау керек.

АРВИЛУУЛА-X үнемдету, ұқыптану.

АРВИН 1. мол, көп; ≈ **будаа хурааж** авлаа мол астық жинап алды; ≈ **хүн** пуглах көп адам жиналу; 2. **ауыс**, үнемді. молайғыш, өскіш, өсімтал (үн т. б. тамақ).

АРВИНТАЙ 1. үнемді, өсімтал, молайғыш (үн т. б. тамақ); 2. **ауыс**, сараң, қатты, қолы тартық.

АРВИС дәрiс, ілім, ғылым, ≈ **ухаан** дәрiс-ілім, дәрiс-ғылым.

АРВИТАЙ 1. үнемді, өсімтал (үн т. б. тамақ); 2. мол, жетерлік (нәрсе); 3. онша, сонша, оншалық, соншалық; **мардымды**; ≈ **ч юм биш онша** нәрсе емес.

АРВИТА-X молая түсу (бастау), көбейе түсу (бастау).

АРВИТГА X молайта түсіру, молайтып жіберу, көбейте түсіру, көбейтіп жіберу

АРВИХАН молырақ, молдау, көбірек, көптеу.

АРВИЧ 1. үнемшіл, ұқыпты, құнтты (қаражат, дүниеге); **туйлын аж ахуйч**, ≈, **хямгач ... байх** асқан шаруашыл, үнемшіл, ұқыпты ... болу; 2. **ауыс**, өте сараң, қатты; 3. **ауыс**, білгішсіген, алғырсыған.

АРВИЧЛА-X 1. үнемшілсу, ұқыпты кісімсу; 2. **ауыс**. өте сараңсу, сараң (қатты) кісімсу; 3. **ауыс**. білгішсу, алғырсу.

АРВУУЛАА оны, оны бірдей; ≈ **аа хийх** оны бірдей істеу; **бид** ≈ **хамтарч хийлээ** біз онымыз бірдей бірігіп істедік.

АРГА 1. әдіс, амал, тәсіл; ≈ **хэрэглэх** әдіс қолдану, тәсіл керектену; **хичээл заах** ≈ сабақ үйрету әдісі; **даас хийх** ≈ қағаз жасау тәсілі; **эм бэлттэх** ем өзірлеу тәсілі; ≈ **ы нь олох** өдісін (әмалын) табу; ≈ **сүвэгчлэх** амал іздеу (ойластыру); ≈ **барах**; ≈ **аргаа барах**, □ **арга барагдах** амалы таусылу, не істерін білмеу, әбден тарыну, дағдару; **сзин** ≈ жақсы әдіс. қолайлы әдіс; **МУУ** ≈ жаман әдіс, қолайсыз әдіс; **буруу** ≈ теріс әдіс; 2. айла, қулық, амал, ылаж, шара; ≈ **заль** айла қулық, айлакерлік; қулық-сұмдық; ≈ **мэх** айла шарық, амал-айла; ≈ **чарга** айла-шарық, қулық-айла; ≈ **буюу** ылажсыз, шарасыз, амалсыз; ≈ **саам хийх** қулық айла жасау, о. б. деп амалдау; ☆ **арга** хэмжээ шара, амал-шара; ☆ **арга явууллага** іс-жүргізу, іс-өрекет; ☆ **аргын** улирал жыл есе-

би, күндүк уақыт; ☆ **арга зүй** методология (*әдіс жүйөсү*). ☆ **арга билгийн ёс** (*Нагаржуна фил. бойынша*) 1) қарамақарсылық (*Кун мен Ай; ыстық пен суық*); еркек пен ұрғашы); 2) себестестілік.

АРГАГҮЙ 1. амалсыз, шарасыз, ылажсыз; ≈ **явахар болов** амалсыз кетуге тура келді; **ямар ч** ≈ ешбір шарасыз; ≈ **төгәлгүй ях вэ?** шарасыз сойтпегенде қайтөді; 2. мүмкін емес жағдай жоқ; **сноөдөр явах** ≈ бүгін кетуге жағдай жоқ; 3. маңызды; тығыз; **уулзах** ≈ **ачил** сөйлессерлік тығыз шаруа.

АРГАДА-Х 1. амалдау, амалын табу, әдістеу, әдісін табу, лажын табу; 2. уату, жұбату, аулау; **уйласан хүүхдийг** ≈ жылаған баланы уату.

АРГАДУУЛА-Х 1. амалдату, амалын таптыру, әдістету, әдісін таптыру, лажын таптыру; 2. (*жылаған баланы*) уаттыру, жұбаттыру, аулату.

АРГАЙ I арқарсақа, құлжасақа (*үлкен асық*); **аргалийн** ≈ арқардың арқарсақасы.

АРГАЙ II құйматас, жасантас (*ұнтақ тас пен цемент қоспасы*).

АРГАЛ тезек, ≈ **түүх** тезек теру.

АРГАЛА-Х 1. қ. арғадах; 2. алдау, арбау; алдап-арбау.

АРГАЛЦАГ құйма сақа, құйма асық.

АРГАЛЧИН тезекші, тезек теруші.

АРГАЛЬ арқар (*қой тектес жабайлы иң*).

АРГАМАГ арғымақ (*сымбатты, жүрдек, асыл тұқымды жылқы*); ≈ **хүлэг** арғымақ көлік.

АРГАМЖ I арқан; **суран** ≈ қайыс арқан.

АРГАМЖ II (*жүген*) сулық темір.

АРГАМЖАА арқан; ≈ **тай морь** арқандаулы ат.

АРГАМЖИН: аргамжин цецэг арқангүл (*өсімдік*).

АРГАМЖИ-Х 1. арқандау; ≈ **сан морь** арқандаған ат; 2. (*арқанмен*) бастыру, байлау; 3. *ауыс*. (*біреуді жолынан*) бөгету, аялдану, кідірту, жолын байлау; түүннің битгий ≈ **аад бай** оны жолынан бөгеме.

АРГАМЖУУЛА-Х 1. арқандату; 2. (*арқанмен*) байлату, бастырту; 3. *ауыс*. (*біреуді жолынан*) бөгету, аялдаттыру, кідірттіру, жолын байлату.

АРГАС қ. арғал.

АРГАТАЙ 1. амалды, тәсілді; 2. айлалы, қу, залым, қулықшы; 3. *ауыс*. жағымпаз, жарамсақ.

АРГА-Х қоюлану, тұтқырлану; ☆ **нүд** арғак көз ашу, көз дуылдау.

АРГАЦАА жағдай, мүмкіндік; ≈ **байна уу** жағдай (мүмкіндік) бар ма?

АРГАЦААЛГА-Х 1. амалдату, шара істеу, әрекет істеу; 2. айла істеу, амалын таптыру.

АРГАЦАА-Х 1. амалдау, шара істеу, әрекет істеу; ≈ **ж өнгөрөөх** амалдап өткізу; 2. айла істеу, амалын табу.

АРГИАТА-Х қазымырлану, қыты-

мырлану, қатулану, қаһарлану; **тәр өвгөн бүр** ≈ **чигжээ** ол шал тіпті қазымырланып кетіпті.

АРГИЛ өкпе, сақа, ысылған, көпті көрген; ≈ **хүн** сақа адам; 2. алпамсадай, еңгезердей, соқтадай, дәу; ≈ **эр** алпамсадай азамат; 3. жуан, күжілдек, күжіл; ≈ **хоолой** жуан тамақ; ≈ **дуу** күжілдек дәмге; ≈ **баргил** күжілдек жуан; ≈ **хөгжим** жуан үнді күйаспап.

АРГИЛА-Х күту, қам істеу, жәрдем беру, қамқорлық көрсету;

АРГИМАЛ 1. кексе, егде, қақсал, мосқал; ≈ **болчихсон хүн** кекселеніп кеткен адам; 2. қартайып кеткен, көрлік жеткен; өссі түсінік, жабырқанны 3. (*мал*) үлкен, ірі, жасы толған; ≈ **шар** үлкен өгіз.

АРГИ-Х 1. кекселену, егделену, қақсалдану, мосқалдану; 2. қартаюу, көрлік жету; өссі түсу, жабырқау.

АРГОН аргон (*түссіз, иіссіз газ*).

АРГУИ аласа ақшайыр; тышқанқұлақ (*темекінің жапырағы тәрізді өсімдік*).

АРГУУ кебір, тұтқыр, кебер, құрғақ; **хэтэрхий** ≈ **болох** өте кебірсү; ≈ **н хоол** тұтқыр тамақ.

АРГУУН қ. аргуу.

АРГУУДА-Х кебірсү, кебірлену, кеберсу, кеберлену, тұтқырлану, құрғау.

АРГУУЛА-Х кебірсіту, кебірлендіру, тұтқырландыру, кеберсіту, кеберлендіру.

АРГУУСА-Х қ. аргуудах.

АРГУУСГА-Х қ. аргуулах.

АРГУУТА-Х кебіртектену, кебіртекпену, кебірсіту, тұтқырлана беру.

АРГУУТГА-Х кебіртекпендіру, кебіртектендіру, кебірсіте түсіру, тұтқырландыра беру.

АРГУУХАН кебіртек, кебіртек, кебірлеу, тұтқырлау.

АРД I халық; **малчин** ≈ малшы халық; ≈ **түмэн** халық, халық бұқара; ≈ **ын хувьсгал** халық революциясы; ≈ **ын засаг** халық үкіметі; ≈ **иргэн жұртшылық**; **түмэн** ≈ дүйім халық; ≈ **ын аж ахуй** халық шаруашылығы; ≈ **ын жүжигчин** халық артисі.

АРД II арты, арт жағы; **гэрийн** ≈ тіз үйін артында; **ширээний** ≈ үстелдің ар жағында; **хүний** ≈ **орох** а) біреудің артына тығылу; б) жұмыстан қашпақтау; **хүний** ≈ **нуутдах** а) біреудің артына жасырыну; б) жұмыстан бас тарту, жұмыстан бой тасалау.

АРДАГ 1. (*жылқы*) бұла; басасау, мінілмеген; ≈ **морь** бұла ат, басасау ат; 2. (*адам*) бұла, еркін (ерке, қағусыз) ескен, бейнет (қиыншылық) көрмеген; ≈ **хүн** бұла адам; 3. қ. **ярдаг**.

АРДАГДА-Х 1. (*жылқы*) бұлаланып кету, басасулашып кету; 2. (*адам*) бұла бол кету, еркінсіп (еркелеп, еркімсіп) кету.

АРДАГЛА-Х 1. (*жылқы*) бұлалық (басасуалық) істеу; 2. (*адам*) бұлалық мінез көрсету, еркінсіп (еркелеп) кету.

бүлалык істеу.

АРДАГШИ-Х 1. (*жылақы*) бүлалану, бүла боп кету, басасаулану; тағылану; 2. (*адам*) бүлалану, бүла боп кету, еркінсу, еркінсіп кету; дөрөклену, тағылану; **ажыл хийхүй** ≈ жұмыс істемей бүла боп кету.

АРДАГШУУЛА-Х 1. (*жылақыны*) бүла (басасау) ғып жіберу; тағыландыру, тағы ғып жіберу; 2. (*адамды*) бүла қыч (етіп) жіберу, еркінсіту, еркінсітіп жіберу.

АРДАЧ халықтық, халыққа төн; ≈ үзэл халықтық идея; ≈ **чанар** халықтық қасиет; ≈ **зохнол** халықтық шығарма.

АРДИР ұшалау (*Егіздер шоқжұлдызындағы үш өткір жұлдыз*).

АРДУУ ақ елік (*бұғы тұқымдас кішірек ақ*).

АРДУУН жирен елік (*бұғы тектес кішірек ақ*).

АРДЧИЛАЛ демократия; **хөрөнгөтөний** ≈ капиталистік демократия; **нийгөч журама** ≈ социалистік демократия; **намын дотоод** ≈ партиялық ішкі демократия.

АРДЧИЛА-Х демократиялау, демократияға қоширу; ≈ **сан засаг төр** демократиялық үкімет; **ардын ≈ сан улсууд** халықтық демократия елдері.

АРЖГАР (*иаш, тері жүні*) бұйра, бұйраланған; ≈ **үстэй арьс** бұйра жүнді тері; ≈ **буржгар** бұйра-бұйра.

АРЖИЛГА-Х бұйралау, бұйраландыру.

АРЖИИ-Х бұйралану, бұйра боп кету (*иаш, жүн*).

АРЗ арушарап, тұнықшарап (*іріктен, қымыздан екінші рет тұнықталып тартылған сүтшарап*).

АРЗАГА: арсага арзага хий-х 1) ақсаң-ақсаң ету, арсаң-арсаң қағу, ырсаң-ырсаң ету, ырсың-ырсың қағу (*тіс*); 2. кедіргек-кедіргек ету, кедірең-кедірең қағу, кедір-бұдыр қозғалу (*ойлы-қырлы нәрсе*); 3. *ауыс*. тітірең-тітірең ету, быр-жың-тыр-жың ету, быржың-быржың қағу (*дененің бірнәрседен қолайсыздануы*).

АРЗАЙЛГА-Х 1. (*тісін*) ақситу, ақсаңдату, арсаңдату, ырситу; 2. (*денесін*) тітіренту, дірдектету; 3. (*қол-аяғын*) арбаңдату, ербәңдету.

АРЗАЙ-Х 1. (*тісі*) ақсию, ақсаңдау, ырсию; шүд нь ≈ тісі ақсию; 2. (*денесі*) тітіреу, дірдектеу; быржыңдау, тыржыңдау; **бие** ≈ дене тітіреу.

АРЗАЛЗА-Х 1. (*тіс. т. б.*) ақсаңдау, ақсаң қағу, арсаңдау, арсаң қағу, ырсыңдау, ырсың қағу; 2. қ. **арвалзах**; 3. қ. **арваганах**.

АРЗАС: арзас арзас хий-х қ. **арзага**. **АРЗАСХИИ-Х** (*дене*) тітірең ету, дір ету, тітіркеніп (шіміркеніп, түршігіп) жалу; **сочиж бие** ≈ в шошып дене шіміркеніп калты.

АРЗБАЛЗА-Х қ. **арзалзах**.

АРЗГАИ 1. ақсаң, ақсиган, арсайған, ырсайған (*тіс*); ≈ **шүд** ақсиган тіс; 2. ке-

дір, бұдыр, бұжыр, кедір-бұдыр.

АРЗГАНА-Х 1. (*тіс. т. б. нәрсе*) ақсаңдау, ақсаң қағу, арсақтау, арсақ қағу; ырсыңдау, ырсың қағу; 2. кедірсіндеу, кедірең қағу, кедіргектеу (*ойлы-қырлы нәрсе*); 3. (*дене*) тітірендеу, тітірең қағу, дірдендеу, дірдең қағу; шіміркеніп (түршігіп) кету; **бие** ≈ дене тітірендеу.

АРЗГАР 1. қ. **арзгай**; 2. (*жүн*) бұйра, бұйраланған; ≈ **үстэй** бұйра жүнді.

АРИАДУУ еркек ақ киік.

АРИАН үнді жапалағы (*құс*).

АРИГ 1 ұқын, күнт, тиянақ; ≈ **гам** ұқыптылық, құнттылық; **юмагдаа** ≈ **тай** хуухэд нәрсесіне ұқыпты бала.

АРИГ II: **ариг суух** тек отыру, бос отыру. қарап отыру.

АРИГ III ару, таза, тұщы, мөлдір ≈ **ус** таза су, тұщы су; ≈ **цэвэр** тұщы таза.

АРИЛАМ I (*уақыт*) жұмыңнан бір сәкунд.

АРИЛАМ II арыларлық, тазарарлық.

АРИЛА-Х 1 арылу, тазару; **хир нь** ≈ кірі арылу; 2. (*бұлт, жаңбыр*) айығу, тазару; толастау, басылу; **бороо** ≈ жаңбыр жауын айығу; **үүн** ≈ бұлт айығу; 3. айығу, тазару, сауығу; **өвчин тахал** ≈ ауру індеттен айығу.

АРИЛГА-Х 1. арылту, тазарту (*кір, ласын*); 2. (*індеттен*) айықтыру, тазарту, сауықтыру.

АРИЛЖАА I айырбас, алмас; ≈ **наймаа** айырбас сауда.

АРИЛЖАА II: **арилжаа хатир** жол жорға, қой жорға (*желіс пен жорға аралығындағы ат жүрісі*); ≈ ≈ **тай морь** жол жорғасы бар ат.

АРИЛЖААЛА-Х I айырбастау, алмасу (*сауда*); **морийг тэмээгэр** ≈ атты түйеге айырбастау.

АРИЛЖААЛА-Х II (*атты*) жол жорғалату, жол жорғамен жүру, қой жорғалату, қой жорғамен жүру.

АРИЛЖИ-Х I өзара айырбастау, өзара алмасу (*мал, т. б. затты сауда ретінде*); **үнэз гүү хоёроо** ≈ **н авчээ** сауын сиырына биені айырбастап алышты; ☆ **амиа арилжих** а) өзара өлтірісу, бірін-бірі өлтіру; б) басын тігу, жанын қию, басын құрбаң қылу; в) жанын салу, жанын аямау, бар күшін салу; ☆ **бууц арилжих** қора жаңарту, жаңа қораға қону.

АРИЛЖИ-Х II (*ат*) жол жорғалау, қой жорғалау, жол жорғамен жүру, қой жорғамен жүру; ≈ **н явдаг морь** жол жорғалап жүретін ат.

АРИУЛА-Х арулау, тазалау; **үнэргнээр** ≈ хош иісті нәрсемен арулау (тазалау).

АРИУН 1. ару, таза; кірсіз, мөлдір, мұнтаздай; ≈ **цэвэр** тазалық; **хувийн** ≈ цэвэр және басының тазалығы; **үйд-вэрлэийн** ≈ **цэвэр** өндірістік тазалық; 2 адал шынышыл, өділетті, таза, ақ ниетті; ≈ **санаа** адал ниет, ақ ниет; ≈

хөдөлмөр адал еңбек; ≈ **ҮҮРЭГ** адал міндет; ☆ **АРИУН ЗААРТ ДЭЦЭГ** хош ниستی аңгалдақ (*гул, шешек өгімдік*).

АРИУСА-Х арулану, тазалану.

АРИУСГА-Х арулау, тазалау.

АРИУТА-Х арулана бастау, тазалана бас ачу.

АРИУТГАЛ арулық, тазалық; ≈ **ХИЙХ** арулық (тазалық) істеу.

АРИУТГА-Х 1. арулау, арулық істеу, тазалау, тазалық істеу; **ХАЛДВАРТ** өвчтоний хувцсыг ≈ жұқпалы науқастылардың киімін арулау (тазалау); 2. *ауыс (іс-әрекетте)* аластау, тазарту, тазалау, арылту; жою, жоғалту; **ХОР ХӨНӨЛТЭЙ ЗҮЙЛНИЙ** ≈ кесепатты нәрселерді аластау.

АРИУТГУУЛА-Х 1. арулату, арулық істеу, тазалату, тазалық істеу; 2. *ауыс (іс-әрекет)* аластату, тазартқызу, тазалаттыру; арылту; жойғызу, жоғалтыру.

АРИУТГУУР арулауыш, тазалауыш (*аспан*).

АРИУХАН 1. асқан ару, өте таза (ірініксіз); 2. өте адал, асқан ақ ниет, әскері өділ; ≈ **СЭТГЭЛ** асқан ақ ниет.

АРИФМЕТИК арифметика (*сандар және оның амалдары туралы ғылым*); ≈ **ИЙН ДӨРВОН ҮЙЛДЭЛ** арифметикалық төрт амал.

АРИФМОМЕТР арифмометр (*арифметикалық амалмен есептегіш машина*).

АРЛА-Х арқалықтау, арқалық орнату.

АРЛА-Х II артымен жүру, арт жағымен жүру, теріскейлеу; **УУЛ** ≈ тау артымен жүру, тауды теріскейлеу.

АРЛА-Х III артын басу (жалғау), орнын басу (жалғау).

АРМА асыншақ (қылыш, семсер).

АРМАГ андыз, селдір, сирек, тарау; ≈ **ТАРМАГ** мод андыз селдір ағаш; ≈ **ТЭРМАГ** андыз-андыз; андыз-тарау.

АРМАНА бегсмот (*Африкадағы тұщы суларда болатын аша тұяқты; терісі қалың; салмағы 2—3 т; тұрқы 4,5 м-ге таяу; биіктігі 1,5 м-ге жуық; суда жүзгіш; сүт қоректі; алып денелі хайуан*).

АРМА-Х тырмау, тырмалау, қаумалап жинау.

АРМИ армия; **Монголын ардын** ≈ Монғолия халық армиясы; **Зөвлөлтийн** ≈ Советтік армия.

АРСАЙЛГА-Х арсайту, арситу, ырситу; ыржиту.

АРСАЙ-Х арсаю, арсию. ырсию, ыржало (*нәрсенің арасы*).

АРСГАЙ қ. арзгай.

АРСГАР арсақ, арсиған, ырсиған, арсақай; ≈ **ХАД** арсиған жартас.

АРСЛАН I 1. арыстан; ≈ **ГИЙН** толгой том, сүүл урт, шараатар халцгай үстэй; эрэгчин нь урт сагсгар дәл зогдотой арыстанның басы үлкен, құйрығы ұзын, жүні сарғыш жолақ; арланы (еркегі) ұзын сабылақ жал иудалы келеді; ≈ **ГИЙН** айнаас гарч барсын аманд орох

арыстанның аузынан шығып, жолбарыстың аузына түсу; □ бір қатерден құтылып, екінші қатерге тап болу; 2. арыстан (*аймақтық және мемлекеттік меркеде күресіп, бірінші болған палуандарға берілетін ағақ*); **аймгийн** ≈ аймақтық арыстан; **улсын** ≈ мемлекеттік арыстан; ☆ **арслан заан** мамонт, ұзын тұмсық піл (*ежелгі заманда өліп таусылған, жүндес, алып денелі хайуан*).

АРСЛАН II арыстан, қамбар (*шоқ-жүлдыз*).

АРТЕЛЬ артель; **хөдөө аж ахуйн** ≈ ауыл шаруашылық артели; **гар үйлдвэрийн** ≈ қол өндіріс артели.

АРТЕРИ артерия (*жүректен шыққан қанды барлық органдарға тарататын қантамырлары*).

АРУР бұржаңғақ (*дәмі қышқыл, сопақша келген, ағаш ұрығы*).

АРУУ: **аруу таруу** андыз-андыз, андыз-селдір, анда-мұнда, селдір-селдір.

АРУУХАН 1. алғыр, зырек, зейінді; сұңғыла, аңғарғыш; 2. ару, сұлу, сымбатты, көрікті, келбетті; 3. -дан (-ден, -тан, -тен, -нан, -нен.) артық, тоуір, керім, әжептәуір; **ЭНЭ ТҮҮНЭЭС** ≈ бұл онан артық.

АРХАГ I ескі, ескілікті, қайталайтын, созылмалы (*ауру, науқас*); ≈ **ӨВЧИН** ескілікті ауру; ≈ **МЭНГЭР** ескілікті көкірек ауруы; ≈ **ХЭРЭХ ӨВЧИНТЭЙ** ескілікті сарын ауруы бар; **СОЧМОГ ӨВЧИН** ≈ **БОЛОХ** бозгек ауруы ескілікті ауруға айналу.

АРХАГ II 1. қарымды, мықты, қарулы, алымды; ≈ **ЭР** мықты жігіт; 2. алпамсадай, еңгезердей, зор, дәу; ≈ **БИЭТЭЙ** алпамсадай денелі.

АРХАД (*дәни*) күнәға төзу.

АРХАЙ I бөлек, жене; андыз; ≈ **ТАРХАЙ** бөлек-бөлек, жеке-жеке, андыз-андыз.

АРХАЙ II қ. араахай.

АРХАЙ-Х арбию, сораю; икемсіздену, ебдейсіздену (*нәрсе*).

АРХГАР арбақ, арбиған, сорайған; икемсіз, ебдейсіз; ≈ **ДАРХГАР** арбақ-сарбақ, арбақ-ғұрбақ, арбиған икемсіз.

АРХЕОЛОГИ археология (*көне заманғы халықтардың зат ескерткішін, мәдени құбылдарын; сол арқылы мәдениет деңгейін зерттейтін ғылым*).

АРХЕОЛОГИЧ археолог (*археология маманы*).

АРХИ арақ; ≈ **НЭРЭХ** арақ тарту; ≈ **УУХ** арақ ішу; ≈ **ИЦ** орох араққа түсу; **ЦАГААН (ХАР)** ≈ ақ (қара) арақ; **ШИМИЙН** ≈ ақтамақтан тартылған шарап; ≈ **НЫ** үйлдвэр арақ өндірісі; ≈ **НЫ** лүү а) арақтың көзшарбағы (*ыдыс*); б) арақшы, араққор, арақ құмар.

АРХИВ архив (*сақталған іс-қағаздары*); **Улсын** ≈ Мемлекеттік архив.

АРХИДА-Х арақ ішісу, жиылып арақ ішу

АРХИЛАН арқырақ, күрілдек (*арыс-танның бір түрі*).

АРХИРА-Х арқырау, күрілдеу; ырым дау; **нохой** ≈ ит арқырау; **арслан** ≈ арыстан күрілдеу.

АРХИРУУЛА-Х арқырату, күрілдету; ырылдату.

АРХИЧ арақшы, араққор, арақ құмар

АРЦ арша (өсімдік); ≈ **тай газар** аршалы жер; ≈ **ны үнәр** аршаның иісі; ≈ **бургас** арша тал.

АРЦАЛДАА арпалыс, қырқыс, тартыс, талас-тартыс.

АРЦАЛДА-Х арпалысу, қырқысу, тартысу, талас-тартыс істеу.

АРЦА-Х 1. қ. арцалдах; 2. көрісу, керкілдесу, ерегесу, дауласу, айтысу.

АРЦУУЛА-Х керістіру, керкілдістіру, ерегестіру, дауластыру, кермалдастыру.

АРЧ арчаа.

АРЧАА ұқып, қам, тиянақ; икем; ≈ **тай** ұқыпты, жинақы, тиянақты; ≈ **гаа алдах** ұқыпсыздану, салақсу, қамсыз.

АРЧААГУИ ұқыпсыз, қамсыз, салақ икемсіз; ≈ **болох** ұқыпсыздану; **ажилдаа** ≈ жұмысқа салақ.

АРЧААТАЙ ұқыпты, қамды, тиянақты, жинақы; икемді, бейімді; **амьдралдаа** ≈ тіршілігіне ұқыпты; **ажилдаа** ≈ жұмысына тиянақты.

АРЧГАР қатпар, қыртыс; ажым, өжім.

АРЧИЛГА-Х қатпарландыру, қыртыстандыру; ажымдандыру, өжімдендіру.

АРЧИИ-Х қатпарлану, қыртыстану; ажымдану, өжімдену.

АРЧИЛ: арчил бургас шегіршін (өсімдік).

АРЧИН: арчин бязуухай саңырау гөрек (құс).

АРЧИ-Х 1. аршу, тазалау, тазарту; **ширээний тоосыг** ≈ үстелдің тозаңын тазалау; **хальсыг** ≈ қабығын тазалау; 2. сұрту, үйкелеу; **гараа арчуурт** ≈ қолын орамалға сұрту; **самбарыг** ≈ жазу тақтасын сұрту.

АРЧИЛГАА күтім, бағым, қам, бап; **их** ≈ **шаардах** көп күтім талап ету; **малын** ≈ **маллагаа** малдың бағым-күтімі.

АРЧЛА-Х 1. күту, бағу, баптау, қарау, күтіп-бағу, күтіп-баптау; **тарьсан модыг** ≈ еккен ағашты күту; **ядарсан малыг** ≈ **н тэнхрүүлэх** арықтаған малды күтіп-бағып дикселендіру; 2. (*дәулетті*) сақтау, үнемдеу; **улсын хөрөнгийг хайрлан** ≈ мемлекеттік дәулетті ардақтап сақтау.

АРЧЛУУЛА-Х 1. күттіру, бақтыру, баптату, қарату, күткізіп-бақтыру, күтіртіп-баптану; 2. сақтату, үнемдету (*Зәулетті*).

АРЧУЛА-Х 1. аршыту, тазалату, тазартыру; 2. сүрткізу, үйкелету.

АРЧУАР аршуыш, сүрткіш, тазалауыш (*Орамал, аспан т. б.*) **нүүр гарын** ≈ беті-қол сүрткіш (орамал); **аяганы** ≈ 4 Б. Базылхан

шыны аяқ сүртетін орамал.

АРШ дуана, дуана, діни тақуа, дәр-уіш (*діни адам*); ☆ **арш шувуу** ғұрғұз құс (*тырна*); ☆ **аршийн гар** шырынды қиярша (*ыстық жақта өсетін өсімдік*); ☆ **аршийн чавга** дуана өрік (*300 жылда бір рет гүлдейтін, 900 жылда бір рет жеміс шығатын, қышқыл дәмді аңыз өсімдігі*); ☆ **аршийн жимс** шиелі дуана ағаш (*аныз өсімдігі*); ☆ **аршийн алга** алақан дуана (*ағаш*); ☆ **аршийн нудрага** дуана жудырық, (*өсімдік*);

АРШААН 1. арасан; ≈ **ы** уе арасан суы; **халуун** ≈ ыстық арасан; **хүйтэн** ≈ суық арасан; ≈ **эмнэлэг** арасан дәрігері; 2. (*діни*) зәмзәм, шайттік еу. 3. *ауыс. шешек (ауру).*

АРШААНТА-Х ауыс. шешекпен ауру. **АРШИН** аршин (*71 см-ге тең ұзындық өшемі*).

АРШЛАГ: аршлаг цэцэг өсемгүл; гүлпар (*өсімдік*).

АРЬС I тері; **хонь, ямааны** ≈ қой, ешкінің терісі; **гарын** ≈ қолдың терісі; ≈ **өвчин** тері сыдыру (сою); ≈ **элдэх** тері илеу; ≈ **мах** тері (мен) ет; **гангийн** ≈ күбіге (нге) салған тері; ☆ **арьсны өвчин** тері ауруы; ☆ **арьс өнгөний өвчин** сөз ауруы; 2. қабық; **барсүүт жүржийн** ≈ мандариннің қабығы; ☆ **арьсан бөдно** жарғанат бөдене (*құс*).

АРЬС II нәсіл, тұқым, ата-тек; ≈ **ны онол** нәсілдік теория.

АРЬСДА-Х тері сыпыру (сыдыру).

АРЬСЛА-Х 1. терімен қаптау; 2. қ. арьсдах.

АРЬСТАН нәсілділер, тұқымдар, ата-тектілер; **хар** ≈ қара нәсілділер; **цагааш** ≈ ақ нәсілділер.

АРЬСУУ кішкене тырна (құс).

АСААГУУР 1. шақпақ, оттың; 2. тамызғыш, жаңғыш.

АСААЛГА тамызатын нәрсе.

АСААЛУУР қ. асаагуур.

АСАА-Х I тамызу, жағу, от беру; **гая** ≈ от тамызу; **лаа** ≈ шам жағу.

АСАА-Х II (*киім*) киіну, ілу; **баринггаз** ≈ жамылғысын кию.

АСАГ I сылтыма, ақсақ, сырт буын; **тэмээний** ≈ түйенің сылтымасы.

АСАГ II сұрау, анықтау.

АСАГДА-Х қ. асуугдах.

АСАГТА-Х сылту, ақсау, сылтыма тию, сырт буын болу (*мал*).

АСАМТГАЙ тамғыш, жанғыш, от алғыш.

АСАМХАЙ қ. асамтгай.

АСАНГИ қ. ингэмэл.

АСАР I шатыр; 2. мұнара, күмбес (*архит*).

АСАР II аса, сонша, өте, тым, ерекше; ≈ **их** а) аса көп; б) аса соншама, естиялықты; ≈ **догшин** өте асау, ерекше шөлкес.

АСАРЛА-Х шатыр керу (тігу); **халуунд майхнаа** ≈ ыстықта шатырын тігу

АСА-Х I 1. таму, жану, маздау, лау-

лау; гал ≈ от таму (жану); лаа ≈ шам жану; 2. жангыш, жанатын; ≈ хий жангыш газ

АСА-Х II 1. асу; ормелсу, басып өрлеу; өрмелеп шыгу; уул ≈ тау асу; модонд ≈ ағашка ормелсу; хаданд ≈ жарташка өрмелеп шыгу; 2. жабысу, ілігу; дээлэнд хөвөн ≈ шапанга мақта жабысу; 3. асқақтап еркелсу, өршелене еркелсу, үдеп еркелсу; миний хүү битгий ≈ ад бэй балам, асқақтап еркелей берме; 4. ауыс соқтыгу, тиісу, ұрыну, қақтыгу; ах захдаа ≈ ағаларына соқтыгу.

АСГА қорық, қорым (*тас*); ≈тай газар қорым тасты жер; ☆ хад асга шөгінді жартас.

АСГАР төгінді, асынды (*қудықтан мал суарғанда асып төгілген су*); **худгийн** ≈ қудықтың төгінді (асынды) суы.

АСГАРА-Х 1. төгілу, асып төгілу; хувинтай ус ≈ көтелдегі су төгілу; данхтай цай ≈ чихлаа шөйнектегі шай төгіліп қалды; 2. (*тер*) төгілу, шыпылдау, шыгу; хөле ≈ тер төгілу; 3. (*жаңбыр*) құю, құйылу, төгілу; бороо ≈ жаңбыр құю.

АСГАРТА-Х төгінді су тоқтау, асынды су тоқтау.

АСГАРУУЛА-Х 1. (*сұйық*) төгу, асып төгілу; 2. (*көз жасын*) тогу, шығару, моншақтату; нулимс ≈ көз жасын төгу

АСГА-Х I 1. төгу, құю, ақтару, шашу; ус ≈ су тогу; ууж байсаң дайгаа ≈ ж авах ішіп отырған шайын төгіп алу; шуудайтай төмсіңг ≈ қаптардағы картопты төгу; 2. (*тер*) тогу, тер шығару; 3. (*жаңбыр*) құю, жауу, төбелеп жауу; бороо ≈ лаа жаңбыр жауды.

АСГА-Х II (*кітаби*) сұрау, нақтау.

АСГИ-Х аздап жаншу (*нәрсені*).
АСГУУЛА-Х 1. (*сұйық т.б-ны*) төккізу, токтіру, құйғызу, ақтарту; 2. (*терін*) төккізу, тер шығарту.

АСЛИС (*аспр.*) Сары шаян шоқжұлдызы.

АСМАГ азбан шошқа.

АСМАДА-Х олақсу, кодексу (*істеп көрмеген нәрсеге*).

АСМАН 1. азбан (*кестірілген, тарттырылған еркек мал*); ≈ бух азбан бұқа; ≈ шар азбан өгіз; 2. ауыс. құр неуде, күр ауыз; кодекс, олақ; сурсан ажилгүй ≈ хун жұмыс істеп көрмеген кодекс адам; ≈ лам құр неуде лама.

АСМАРА-Х 1. азбаңдау, азбан болу; 2. ауыс. кодексу, олақсу.

АСПИРАНТ аспирант (*ғылыми-зерттеу жұмысына әзірленіп жүрген адам*).

АСПИРАНТУР аспирантура (*ғылыми қызметкерлер әзірлейтін орын*).

АСРАГҒ асыраушы, күтуші, бағушы; хүүхэд ≈ бала асыраушы (күтуші); өвчтөн ≈ науқасты күтуші.

АСРАЛ қ. асрамж.

АСРАЛҒУИ асыраусыз, күтүсіз, бағусыз; күтпей, қарамай, бақпай; ≈ үлдех күтүсіз қалу.

АСРАЛТ қайырымды, мейірімді, мейірбан; ≈ дүү қайырымды бауыр; ≈ эх мейірбан ана.

АСРАЛТАЙ қ. асралт.

АСРАМЖ асырауы, қарауы, күтуі, бағуы; ≈ инд өгөх асырауына беру; ☆ асрамжийн зөвлөл қамсыздандыру кедесі.

АСРАМЖЛА-Х асырауына (қарауына) алу, қамқорлық істеу, қамқорлығына алу.

АСРАНГУИ қамқор, қамқоршы, мейірбан.

АСРА-Х асырау, күту, қарау, қамқорлық істеу; эцэг эхээ ≈ әке-шешесін асырау.

АСРАХУИ I қайырымдылық, мейірімділік, мейірбандылық.

АСРАХУИ II (*мат*) бірдің цифрынан кейін елу екі (52) ноль келетін сан.

АСРУУЛА-Х асыратқызу, күттіру, асырату, нарату, қамқорлығына алдыру.

АССАМБЛЕИ ассамблея (*халықаралық ұйым мүшелерінің жалпы жиналысы*); Нәгдсен Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий ≈ Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы.

АСТРОНОМИ астрономия (*аспан денелері мен әлем құрылысы және олардың динамика жайындағы ғылым*).

АСТРОНОМЧ астроном (*астрономия ғылымының маманы*).

АСТРОФИЗИК астрофизика (*аспан денелерін зерттейтін ғылым*).

АСУУГДА-Х 1. сұралу; хичээлээс ≈ сұбақтан сұралу; 2. анықталу, тектелу, нақтау.

АСУУДАЛ 1. мәселе; гол ≈ басты мәселе; хуралд хэлэлцэх ≈ жиналыста сөйлесетін мәселе; 2. сұрау; над нэг ≈ байна менің бір сұрауым бар.

АСУУЛГА-Х 1. сұрату; 2. анықтату, нақтату, тектету.

АСУУЛТ сұрақ, сұрау; ≈ анд хариулах сұраққа жауап беру; ≈ хариулт сұрау жауап; ≈ ын хуудас сұрау кестесі; анкета; ☆ асуултын тэмдэг сұрау белгісі (*грамм.*).

АСУУРЬ (*дінн*) хауа-ана; ☆ асуурийн чивхэн спирт; ☆ асуурийн цус сарымсақ.

АСУУ-Х 1. сұрау; анықтау, нақтау; нэг зүйлийг ≈ ж лавлах бір нәрсені сұрап анықтау; асуулт ≈ сұрақ сұрау (қою); 2. қалау, тілеу; сұрау; юм ≈ ж авах нәрсе сұрап алу; мэндийг ≈ аманлық сұрау; ☆ асуух огуулбэр сұраулы сөйлем.

АСФАЛЬТ асфальт (*ұнталған тас пещ битум қосындысы*).

АСФАЛЬТЛА-Х асфальттау, асфальт төсеу.

АСХАН I 1. түзу, тура; ≈ уурга түзу құрық; 2. төте, тура, тіке; ≈ зам төте жол.

АСХАН II кешке, ымырт, ақшам, өнөөдөр ≈ явах бүгін кешке кету.

АТ қ. атан.

АТАН атан (түйе); ≈ **тэмээ** атан түйе.

АТАА I қызғаныш, күншілдік, іші тарлық ≈ **гаар хорлоход хүрэх** қызғанышпен өлтіруге айналу; ≈ **жетөө** бақталас, бақкүндес; бақталастық, бақкүндестік; ≈ **тэмцэл** бақкүндестік, бақталастық.

АТАА II сепер ат (*шаман діні бойынша мінбей қастерлейтін ат*).

АТААРХААЧ қ. атаархаг.

АТААРХАГ қызғаншақ, күншіл, іші тар, күндегіш.

АТААРХАЛ қ. атаа. I.

АТААРХАМТГАЙ қ. атаархуу.

АТААРХА-Х қызғану, іштарлық істеу, (*іштей*) көре алмау, қызығу; ≈ **сан** байдал қызғанған ішін; **дотроо** ≈ іштей көре алмау.

АТААРХУУ қызғаншақ, іші тар, күншіл, көре алмас; ≈ **хүн** қызғаншақ адам.

АТААТАН I. қызғаншақтар, іші тарлар, көре алмастар; 2. ата жау, сжелгі жау, ата некгі; ≈ **дайсан** ата дұшпан, ата жау.

АТААЧ қ. атаархааг.

АТАВЧ I. (*ер*) тоқым; 2. түйе тоқым (*ер*); ≈ **тай тэмээ** түйе тоқым тартқан түйе.

АТАН атаға, шабуыл; ≈ **ад орох** а. каға кіру.

АТАСЛА-Х атакалау, шабуылдау, атака жасау, шабуыл жасау.

АТАБЛУУЛА-Х атакалату, атака жасату, шабуылдату, шабуыл жасату.

АТАЛ -а (-е, -й.) тұра; **бий** ≈ **аа үгүй** гэх бар бөла тұра жоқ деу; **жүсэн** ≈ **үзээгүй** гэх көре тұра көргенім жоқ деу.

АТАЛДА-Х I. (*жылан*) ирлендеу, иріндеу; 2. қ. **аталзах**.

АТАЛЗА-Х (*құрт*) жиріндеу, жирелендеу, жиріндеу, жираландау.

АТАЛЦА-Х (*балық*) уылдырық тастау.

АТАР I. тың, тылсым, меңіреу; соны; ≈ **газар эзэмших** тың жер игеру; ≈ **тал** меңіреу дала; ≈ **өвс** соны шоп; 2. бұла, ерін, бейнет көрмеген; ≈ **тан хн хүн** бұла бейнет көрмеген адам; ≈ **мал** бұла мал (*жұмыс, мініс көрмеген түйе, жылқы*); 3. ту (*мал, жер*).

АТАРДА-Х I. (*жер*) тыңға (тылсым соныға) айналу; түсу; сонылану (*мал*) бұла боп кету.

АТАРЖИ-Х (*жер*) тыңсу, түсу, тыңға айналу, туси **бастау**, **тыңаю**; атар ба ≈ **сан газар тың және тыңайған жерлер**.

АТАРЖУУЛА-Х (*жерді*) тыңсыту, тусыту, тыңға айналдыру, тусыта бастау, тынайту.

АТАРЛА-Х (*дене*) бұла боп кету, шау боп қалу, мыж-мыж болу, жалқаулану, бойкүйездену; **биез** ≈ тұла бойы бұла болу.

АТАРЛУУЛА-Х (*денесін*) бұла (шау) ғып жіберу, жалқауландыру, бойкүйез-

дендіру.

АТАРШИ-Х I. қ. **атаржих**; 2. қ. **атарлзх**.

АТАРШУУЛА-Х I. қ. **атаржуулах**; 2. қ. **атарлуулах**.

АТГА I. (*қолдың*) уыс, шеңгел; ≈ **давс** уыс түз; 2. *ауыс*. (*өлшем*) шымшым; титтей, кітімдей, кіттей; ≈ **чимх** титтей шымшым.

АТГААЛ (*анат*) тоқпас жілік.

АТГАГ I. жымысқы, арам, пасық, іш мерез; ≈ **санаа** жымысқы ой; 2. күмән, шүбө, күдік; ≈ **авах** күдік алу; 3. кек, оштік қастық; ≈ **санах** кек сақтау; ✱ **атгаг** тоо жай сан (*бір мен өзіне бөлінетін сач*).

АТГАГҮЙ ақ қоңл, ақ бейіл, көңілшек; жымысқы (арам) ойы жоқ.

АТГАЛА-Х I. жымысқылану, арамдық ойлау; 2. күмәндану, шүбәлану, күдіктену.

АТГАЛА-Х I. уыстай беру, шеңгелдегі беру.

АТГАМАЛ I. уыстаған, шеңгелдеген (*нәрсе*); 2. (*саусағын*) жұмған, бүккен.

АТГАНА жаужұмыр (*өсімдік*).

АТГА-Х I. уыстау, шеңгелдеу; ≈ **жбарих** уыстап (шеңгелдеп) ұстау; 2. (*қолын*) жұму, тую, қысу, қымқыру; **гараа чанга** ≈ **қолын** қатты қысу; 3. *ауыс*. еркіне көндіру, ықпалына кіргізу.

АТГУУЛА-Х I. (*қолына*) уыстау, шеңгелдету; 2. (*қолын*) түйгізу, жұмғыру қыстыру, қымқырту; 3. *ауыс*. еркіне көндірту, ықпалына кіргіздіру.

АТИГА: **атига** **атига хий-х** тырбың-тырбың қағу, мыртың-мыртың қағу, тайпаң-тайпаң қағу.

АТИГАНА Х тырбыңдау, тырбың қағу, мыртыңдау, мыртың қағу, тайпаңдау, тайпаң қағу.

АТИГАР тырбық, мыртық, тайпақ, тапал, тапалтақ; ≈ **нуруутай** тырбық (мыртық) денелі; денесі мыртық.

АТИГАРДА-Х тырбыш қалу, мыртыш қалу, өтс тайпио.

АТИГАРХАН тырбыңқы, тайпиыңқы, мыртыңқы, тырбықтау, тайпақтау, мыртықтау.

АТИИЛГА-Х бугу, ию; майыстыру.

АТИН-Х бүгілу, иілу, майысу; **хөлн** ≈ **аяғы** бүгілу.

АТИЛЗА-Х I. қ. **атиганах**; 2. бүкшендеу, бүкшен қағу, имендеу, имен қағу.

АТИРАА I. (*нәрсе*) қатпар, жықпыл, **хувдасы** ≈ киімнің қатпары; **уудын** ≈ **тау жықпылы**; 2. (*маңдай, бет*) ажим, әжім, қыртыс, қатпар; **магнайн** ≈ **маңдай ажимы**; 3. (*су*) толқыны; **усны** ≈ **су** толқыны.

АТИРААТАЙ I. (*нәрсе*) қатпарлы, жықпылды; 2. (*бет, маңдай*) ажимды, әжімді; 3. (*су*) толқынды.

АТИРА-Х I. (*нәрсе*) қатпарлану, жықпылдану; 2. ажимдану, әжімдену, қыртыстану; 3. бүктелу, бүгілу; 4. (*жылан*) ирліу, жиірілу, жырылу; **могой** ≈ **а хэвтэх** жылан жиырылып жату.

АТИРУУЛА-Х 1. (нәрсені) қатпарландыру, жықпылдандыру; қатпарлау, жықпылдау; 2. ажымдандыру, әжімдендіру, қыртыстандыру, тыржиту; 3. бүктеу, бүгу; 4. (жыланды) иіріңдету, жиырыңдету, жиіріңдету; ☆ хөмсөг атируулақ қабағын тую, түксню.

АТИС: атис атис хий-х қ. атыга.

АТЛАГА шапашот (қол құрал).

АТЛАГАДА-Х шапашотпен шабу.

АТЛАС I атлас; газар зүйін ≈ географиялық атлас; ургамлын ≈ өсімдіктер атласы.

АТЛАС II атлас (бір жақ беті жылтыр жібек мата).

АТЛЕТИК атлетика (дене шынықтыру жаттығуларының жиынтығы); хүнд ≈ ауыр атлетика; хөнгөн ≈ жеңіл атлетика

АТМОСФЕР атмосфера; ≈ ийн дараалт атмосфералық қысым.

АТОМ атом; ≈ ын бөмбөг атом бомбасы; ≈ ын қахилгаан станци атом электр станциясы.

АТРА-Х қ авчрах.

АТТАШЕ атташе (дипломатиялық қызметкердің шені); худалдааны ≈ сауда ачашеси; нэргийн ≈ әскери атташе.

АТТЕСТАТ аттестат (орта дәрежелі оқу орнын бітіргендік туралы куәлік қағаз).

АТУГАЙ не болса да; тәуекел; болмасын; ямар ч ≈ үзсүгэй тәуекел, не болса да, көру керек.

АТУУ ұрғашы балық.

АТУУХ ерек балық.

АУГАА ұлы; керемет, ғаламат; Октябрьийн ≈ их хувсгал Улы Октябрь революциясы.

АХ 1. аға; ах дүү аға бауыр; миний ≈ менің ағам; ≈ минь ағам; ≈ чинь ағаң; ≈ нь ағасы; 2. (жас) үлкен; надаас ≈ менен үлкен; 3. жуық, дос; ≈ дүүгвийн найрамдал туысқандық достық; 4. ағалы, аға буын, үлкен адам; хүн ≈ тай дээл захтай адам ағалы болсын, тон жағалы болсын.

АХАЙ 1. апай, әпекей; 2. ханым (хан, төре әйелі).

АХАЙ II ақай, бөрекелді, ≈ тэгээрэй хүү минь ақай, сөйте ғой балам.

АХАР I 1. (уақыт) қысқа аз; ≈ богино хугацаа өте қысқа мерзім; 2. (түрқы, ұзындығы) шолақ, келте, қысқа; хонинь ≈ ноос қойдың қысқа жүні; қойдың күзгі тірі жүні; ☆ ахар сүүл құйымшақ (анат).

АХАР II қ. аахар.

АХАРДА-Х (ұзындық, түрқы) шолтию, келтию; ≈ чихсап байна шолтиып кетіті.

АХАРДУУЛА-Х (ұзындығын, түрқын) шолтитю, келтитю, келтелеу.

АХАРЛА-Х 1. (қойдың) қысқа жүнін қырку, тірі жүнін қырку; 2. жүн қалу (қырыққанда).

АХАРХАН 1. (уақыт) өте қысқа, өте

аз; 2. (ұзындығы, түрқы) шолтиыңқы, келтиіңкі, шолтиғандау, келтигендеу.

АХАРХА-Х ағасу, ағалық көрсету.

АХАРХУУ ағалағыш, аға мінез көрсеткіш.

АХАС I ағалар, аға адамдар.

АХАС II: ахас ухасхийх қалбалақтау, жалбақтау, бөйек болу.

АХАСЧИЛА-Х ағаларға жалбақтау (бөйек болу).

АХДА-Х 1. аға болу; үлкен болу; 2. (жұмыс) шамадан асу, әл жетпеу; энэ ажил надаас ≈ ж байна бұл жұмыс менің шамаман асып кетті.

АХДУУ шамадан тыс, шектен тыс.

АХДУУЛА-Х шамадан асыру, шегінен асыру; давсы нь ≈ тұзын шамадан асыру.

АХИА ақ тыран (балық).

АХИАД I 1. бала кексе, бала мосқал (жасы егде тартқан, бала секілді мыртық адам); 2. үлкенсіген, егдесіген (бала).

АХИАД II қайта, тағы, қайтадан, жаңадан; ≈ нэг харах тағы бір қарау.

АХИГЛА-Х аһлау, ентігу, демігу, алқыну; ≈ н орж ирлээ аһлап кіріп кьсді.

АХИМАГ кексе, егде, мосқал; ≈ настай хүн егде жасқа келген адам.

АХИМАЛ кекселеген, егделеген, мосқалданған (адам).

АХИМГАЙ қ. ахимга.

АХИМХАЙ үдегіш, үдей түсетін; дөнікіш; ≈ хүн үдей түсетін адам.

АХИР: ахир шихэр қ. аахар шаахар.

АХИУ 1. қ. ахимга; нас ≈ жасы егде; 2. артық, артығырақ, көбірек; ≈ авах артығырақ алу; 3. таяу, тақау, жуық; ≈ дөхүү таяу жуық.

АХИУЛА-Х 1. үдегу, ұлғайту, арттыру (шама, мөлшерді); 2. екпіндету, ілгерілету.

АХИУХАН артығырақ, көбірек, мөлшерлік

АХИ-Х 1. (жас) ұлғаю, кекселеу, егделеу; нас ≈ жас ұлғаю; 2. (мөлшер, шама) үдеу, екпіндеу, ілгерілеу; 3. дөнігу, үдеу.

АХИ-Х II қ. дахих.

АХИЦ 1. үдем, ұлғайым, артым (шама, мөлшер); 2. екпін, қарқын, қарыш, ұмтылыс; ажлын ≈ жұмыс екпіні.

АХЛАГЧ (ис-әрекетте) ағалаушы, бастаушы, жетекші, бас болушы; ≈ тоғоот аға аспазшы; ≈ хүн ағалаушы (бастаушы) адам; ☆ галын ахлагч қос басы, қос бастығы; ☆ төлөөлөгчдийн ахлагч өкілдер басшысы; ☆ ахлагч дэслэгч старшина (әскери басшылардың шені).

АХЛА-Х 1. ағалау, ағалық көрсету; 2. аға жетекші; ≈ дэслэгч аға лейтенант; ≈ түрүүч аға сержант.

АХМАД I. аға, үлкен (адам); ≈ хүмүүс аға адамдар; ≈ эрдэмтэн аға ғалым; 2. (әскери) капитан.

АХУ бар; -лы (-лі, -ды, -ді).

АХУИ 1. бар (кезінде), тұрған(да); намайг гэртээ ≈ д менің үйде отырған

кезімде. мен үйде отырғанда; 2. хал, гүй, жай; ≈ байдал хал-ахуал, хал-жағдай, хал-жай, жай-күй; ≈ нөхцөл тұрмыс-жай, болмыс-жай жай-күй; ≈ бол-зол болмыс, мүмкіндік; 3. (*«аж» сөзімен тіркесте*) аж ≈ шаруашылық.

АХУУ ғарыш, шексіз өлем.

АХУУДЛА-Х (*кітаби*) титығына тию, шабына от түсіру.

АХУУЛА-Х (*кітаби*) запы қылу, жүрегің шау, запыс ету.

АХУУНА ақ үйрек (*құс*).

АХЧЛА-Х аға тұту, аға деп силау, ≈ дүүчлэх ағалық иілікпен қатнасу.

АХЧЛУУЛА-Х аға тұттыру, аға деп силату.

АЦ I 1. аша; сала; бұтақ; ≈ **тай мод** ашалы (бұтақты) ағаш; ≈ бағана мод аша бақан; ☆ **ац туурайтан** аша тұяқтылар, айыр тұяқтылар (*қой, ешкі, сиыр*) ☆ **ац адаг** өзеннің атырауы; ☆ **ац буддлан** екі ұшты былық, құманды шатақ; ☆ **ац нийлэх** былықты екі жақ бірігіп шешу, шатақты бірігіп тергеу (тектеу); ☆ **ап хэл** ежік тіл, жаргон (*сөз буындарына -па, -пе, -по, -пө, -пи, -пэ, -пі*) т. б. ашық буын қосып, екінші тыңдаушыға түсініксіз түрде бұрмалап сөйлеу. Мысалы: *айтпа дегенді апайтпана; кэрмедім дегенді көпермедінім деп айтту*); ☆ **ац хиаг** тарақ бидайық (*өсімдік*); ☆ **ац санаа** екіұшты ой, екі ойлылық; екі ұштылық; ☆ **ац бодол**; ой қайшылығы, ой болінушілігі.

АЦ II көне, маған; көне бер; **над** ≈ маған, көне.

АЦ III: ац өөш ашалы қармақ бау.

АЦАА кедергі, бөгет, тосқауыл; ≈ **тай** явдал тохиолдох кедергілі оқиға кездесу.

АЦАГ I ақы, жалақы, сңбекақы; ≈ хөлс жалақы; ≈ **авах** ақы алу.

АЦАГ II дәйекше, тіс (*көне моңғол жазуының айырым белгісі*); ≈ **шүдтэй бичих** дәйекшелі жазу, дәйекшесімен жазу.

АЦАГЛА-Х біреумен орындату, біреу арқылы орындату; **улсад тушаах сүүг** ≈ мемлекетке тапсыратын сүтті біреу арқылы орындату.

АЦАТ ашалы, айыр; ≈ сум айыр гүйрық оқ.

АЦАХ I қ. арцах; 2. бойкүйездену, енжарлану, селқостану.

АЦДА-Х I ашалау, ашамен көтеру; 2. аша тіреу, ашамен сүйеу; 3. *ауыс*. ашалану, айырлану.

АЦЛА-Х I аша шығару, айырлау, ашалау; 2. қ. ацдах; 3. (*жылақы*) жыралану, жыра салу, сауырлану, сауыры теңкіну; ≈ **сан тарган морь** жыра салған семіз ат; 4. (*қияқ*) айырлана көктеу; 5. (*жазуда*) бір жолдан екі жаққа бөле жазу; 6. *ауыс*. (*іс-әрекет*) екі ұштану.

АЦЛУУЛА-Х I аша шығарту, айырлату, ашалау; 2. аша тіреу, ашамен сүйрету; 3. (*жылақыны*) жыраландыру; жыра салдыру, сауырландыру, сауырын

теңкіту.

АЦРА-Х қ. авчрах.

АЦРУУЛА-Х қ. авчруулах.

АЦ I 1. қайыр, рақым, мейір, қайырым, рақым, мейірім; ≈ **тай густай хун** қайырымды қамқор адам; **эхийн** ≈ ана мейірімі; 2. қамқорлық, мейірімділік; ая, сая, пана; **нам засгийн минь** ≈ партия үкіметтің қамқорлығы; ☆ **ачийг бачар** жақсылыққа жаманшылық істеу; пайда тигізгенге найза тигізу; ☆ **ачий**: хариулах ақ сүтін ақтау, ананың сңбегін өтеу; 3. салдар, нәтиже, себеп; арқасында, арқылы, көмегімен, -ғандықтан, -гендіктен, -қандықтан, -кендіктен; **түүний** ≈ аар соның нәтижесінде (арқасында); **уулын нөмөрт буусны** ≈ аар қасанд дарагдсангуй таудың ығына қонғандықтан қарға басылмады; **эрт боссоны** ≈ аар ерте тұрғандықтан; 4. пайда, маңыз; ≈ **түс** пайда ≈ холбоғдол маңыз.

АЧ II немере (*ата-ананың ұлдары мен* қыздарынан туған бала); ≈ **хүү** немере ұл; ≈ **охин** немере қыз; **үр** ≈ а) немере ұрпақ; б) нәтиже, қорытынды.

АЧ III: ач тач тепе-тең, бп-бірдей; ≈ ≈ **ноцолдох** тепе-тең жағаласу.

АЧАА I жүк; ≈ **тээх** жүк тиеу; ≈ **нь хүндэх** жүгі ауырлап кету; ≈ **ихтэй** жүгі ауыр; **сүүлийн тэмээний** ≈ **хүнд** соңғы түйенің жүгі ауыр (*мақал*); ≈ **чүчээ** жүк-мүк; 2. кіре; ≈ **хөсөг** кіре келік.

АЧААГҮЙ жүксіз, жүгі жоқ; ≈ **тэмээ** жүксіз түйе.

АЧААДА-Х жүгі ауырлау, жүгі ауыр боп кету; ≈ **сан тэмээ** жүгі ауыр боп кеткен түйе.

АЧААЛА-Х жүк арту; **нүүх гэж** ≈ **ж байна** көшпекші болып жүк артып жатыр.

АЧААЛУУЛА-Х жүк артқызу (арттыру).

АЧААР нәтижесінде, арқасында, арқылы; **бүрэн эмчлүүлсний** ≈ толық емделудің нәтижесінде; **ардын засгийн** ≈ халық үкіметінің арқасында.

АЧИМГАЙ I жүкке үйренген жүкке жуас (*көлік*); 2. жүк артқыш, жүкті тез артатын.

АЧИМХАЙ қ. ачимгай.

АЧИТ I қамқор, мейірбан, қайырымды; ≈ **хун** қамқор адам; ≈ **эх** мейірбан ана; ≈ **төрийн аврал** қамқоршы үкіметтің аясы; 2. есіркеуші, мүсіркеуші, есіркегіш, мүсіркегіш, жаны ашығыш, аялы.

АЧИХ I арту, тиеу; тэмээнд ачаа ≈ түйеге жүк арту; **машинд ачаа** ≈ машинаға жүк арту; **галт тэргэнд нүүрс** ≈ отарбаға (поездға) көмір тиеу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекет*) жүктеу, міндеттеу, тапсыру; **бүх ажлыг нэг хүнд** ≈ барлық жұмысты бір адамға жүктеу; 3. *ауыс*. (*кемістікті*) арту, жабу, өзі жалтару, өзінен аулақтау; **буруугаа бусдад** ≈ **ыг оролдох** кемістігін біреуге артуға тырысу;

АЧЛАГА артар, көлік; ≈ **олонтой** айл жүн артатын көлгү көп үй; ≈ **хөсөг** артар көлүк; ≈ **уналга** артатын, мінетиг көлүк.

АЧЛАЛ камкорлык, камкор, мейірім, кайырым; **үр хүүхэд нь эцэг эхдээ** ≈ **хүргөх** балалары эке-шешесине камкорлык истеу.

АЧЛАЛТ 1. камкор, мейірман, кайырымды, мейірімді; ≈ **охин** камкор кыз; ≈ **бэр** мейірман келин; 2. камшыл, көпшіл, кауымшыл; ≈ **хүн** кауымшыл адам.

АЧЛА-Х ақ сүтін ақтау, жақсылыгын кайтару, кайырым истеу; (отуу); **эцэг эхээ** ≈ ата энаньың ақ сүтін ақтау.

АЧЛУУЛА Х (баласына) ақ сүтін ақтату; (баласының) жақсылыгын (кайырымын) көрү.

АЧМАГ I арқа тең (атка артуға арналган қоржын тәрізді жүк); ☆ **ачмаг** сөзөг ұзынша тал шарбак (ыдыс).

АЧМАГ II қ. **ачимгай**.

АЧУУ: ачуу бачуу анас-қапас, аңалас-төлелес қарбалас, асығыс; асын-сасып.

АЧУУЛА-Х артқызу, арттыру, тиету, машинд ≈ **сан ачаа** машинаға артқызган жүк.

АШ қ. **тав тух**.

АШГҮЙ I панай (одағай сөз); ≈ **ямар сәйн юм вэ?па,неткен жақсы нәрсе сд?** ≈ **ямар сәйхан эчвашан** тохиолдов пайқандай сәтү түсті десенші; 2. көңілдегідей, ойдағыдай; ұнамды, татымды; ≈ **сәйн морь** көңілдегідей тәуір ат; ≈ **сәйн хүү** көңілдегідей сүйкімді бала.

АШИГ I 1. (сауда) пайда; кіріс зарлағаа нөхөж цөвэр ≈ **оруулах** шығысын төлеп, таза пайда кіргізу; ≈ **ихтэй бүтэзгөдхүү** кірісі мол өнім; 2. олжа, пайда (еңбексіз кіріс); **хувийн** ≈ **ийг бодох** өз пайдасын ойлау; **олз** ≈ **т шунэх** олжа пайдаға араны ашылу; 3. (мал) түсім, өнім; **малын** ≈ **шим** мал өнімдері; ☆ **эрх ашиг мүдде**; ☆ **үр ашиг** нөти же; тиімділік; өсер.

АШИГ II ісік, томпақ, шор (ауру).

АШИГГҮЙ 1. пайдасыз; кіріссіз; ≈ **зүйл** пайдасыз нәрсе; 2. (нәрсе, мал) түсімсіз, өнімсіз; ≈ **мал түсімсіз мал**, өнімі аз мал.

АШИГЛАГДА-Х пайдаланылу, пайдаға асырылу, керекке жаратылу.

АШИГЛАЛ пайдаланым, керектенім; пайдалану, керектену.

АШИГЛАЛТ пайдаланыс, керектеніс, пайдалануы қолдануы; **техникыйа** ≈ техникалық пайдалануы.

АШИГЛА-Х 1. (нәрсені) пайдалану, пайдаға асыру, керекке жарату; **түүхий эдийг** ≈ шикі заттарды пайдалану; **хаягдылг** ≈ қажетсіз болған нәрселерді қайтадан керекке жарату; 2. өзіне пайдалану, олжалау; **улсын хөрөнгийг** ≈ **сан гэмт хэрэг** мемлекеттік дәулетті өзіне пайдаланған қылмысты әрекет; 3. қолдану, керектену (**біреудің нәрсесін**) пайда көру; 4. (**біреудің**) атын жамылу,

(**біреуді, мекемені**) бетке ұстау, сылтау ету; **байгууллагын нэрийг** ≈ мекеме атын бетке ұстау; **удирдах хүнийг нэрийг** ≈ басшы адамның атын сылтау ету; **сул талыг** ≈ осал жағын сылтау ету; 5. тәртіп ету бағыну; (қадағалау); **цаг** ≈ уақытты тәртіп ету.

АШИГЛУУЛА-Х 1. пайдаландыру, пайдаға асыру, керекке жараттыру (**нәрсені**); 2. (**дәулет, мүлікті**) өзіне пайдаландыру, олжалау; 3. (**біреуге**) қолдандыру, керектену, пайдаландыру; 4. (**біреудің**) жем болу, ұттыру, пайдасына түсіру; 5. (**мекеменің, кісінің атын**) жамылдыру. бетке ұстау, сылтау еткізу; 6. (**уақытты**) қадағалау.

АШИГТ пайдалы; ≈ **малтмал** пайдалы қазбатар; ≈ **үйлийн коэффициент** пайдалы өсер коэффициенті (физ.).

АШИГТАЙ 1. пайдалы, табысты, ерлісті; **их** ≈ өте пайдалы; 2. (**мал, егін т. б.**) өнімді, түсімді, өнімі мол; ≈ **мал өнімді мал** ☆ **ашигтай талбай** пайдаланылатын аудан, таза ауданы.

АШИД мәңгі, өмірлік, ошпейтін, әрдайым; ≈ **ын хэрэг** мәңгілік іс; ≈ **ын түс** өмірлік пайда; ≈ **ын нөхөр** өмірлік жолдас; ☆ **ашид бялзуухай** бозша торғай (құс).

АШЛА-Х жайлану, жайғану, орнығу; жайсарақаттану, бейқамдану; ≈ **тавлах** жайланып алаңсыздану.

АШТАЙ жәйлы, ыңғайлы, қолайлы; не болсын, несін айтасың; ≈ **юу даа** жайлы-ақ кой; шіркін не болсын; **үнээ тугаллавал** ≈ **юу** сиыр бұзауласа, шіркін не болсын.

АШТАЙХАН көп-көрім, тәп-тәуір, әп-өйбөт, жап-жақсы; ≈ **морь байна шүү** дөз көп-көрім ат емес пе.

АШУУБАНИ Үшшоқпар (шоқжұлдыз)

АЮУ I ма (ме); **ийм** ≈ осылай ма; **түйм** ≈ солай ма.

АЮУ II қия, қолбеу, көлбеңкі, еңкім, еңкіш, сұлама. ≈ **газар** қия жер.

АЮУЛ I қауіп, қатер; ≈ **тулгарах** қауіп төну; ≈ **занал** қауіп қатер; ≈ **аас гатлах** қауіптен құтылу; **улсыг** ≈ **аас хамгаалах газар** мемлекетті қауіптен сақтау орны; **дайны** ≈ соғыс қауіп.

АЮУЛ II нәле, пысық, еті тірі, кеселді; ≈ **ын бугай хүүхэд** өскері (өте) нәле бала; ≈ **л даа** өте пәле ғой.

АЮУЛ III марс серігінің жұлдызы (астр.).

АЮУЛА-Х ай-айлау, үркіту.

АЮУЛГА-Х қорқыту, шашыту, үрейін алу.

АЮУЛГҮЙ 1. қауіпсіз, қатерсіз; **ямар ч** ≈ ешбір қауіпсіз; 2. **ауыс**. батыл, өжет; ≈ **халдах** батыл соқтығу; 3. **ауыс**. көрім, тәуір, өйбөт; ≈ **зантай** мінезі тәуір; ☆ **аюулгүйн зөвлөл қауіпсіз** ендіру кеңесі (**БҮҮ-ның**).

АЮУЛТ қауіпті, қатерлі; ≈ **салхн** қауіпті жел; ≈ **өвчин** қатерлі ауру.

АЮУЛТАЙ қ. аюулт.
АЮУЛХАЙ төс шеміршек (*анат*); ≈ дээр ≈ тос шеміршегі тапмаурау.

АЮУМТГАЙ қ. аймтгай.
АЮУМХАЙ қ. аймхай.
АЮУМШИГ қ. аймшиг.
АЮУМШИГГҮЙ қ. аймшиггүй.
АЮУМШИГТАЙ қ. аймшигтай.
АЮУХ қ. айх.

АЮУХАН 1. қиялау, көлбосулеу, еңкімдеу, еңкіштеу, сұламалау (*жер*); ≈ гззәр қиялау *жер*; 2. (*қозғалыс*) ақырынырақ, баяуырақ, жайырақ; **чи** ≈ **яваарай** сен ақырынырақ жүр.

АЯ I 1. әуен, ән, саз; күй; **хөгжмийн** ≈ күй аспабының әуені; **дууны** ≈ өлеңнің әні; **дөмборын** ≈ **иңілүүләх** домбыраның күйін келтіру; 2. өлең, ән; ≈ **бәрх** ән айту (салу), ән шырқау; **өлед** айту; ☆ **ая барих** үн қосу, жақ болу; **зүз** жаласу

АЯ II 1. еп, ыңғай, жөн; икем, бейім; ≈ **зүйг** олох ебін келтіру, ыңғайын табу; ≈ **тай зүйл** икемді (бейімді) нәрсе; 2. амал, әдіс, айла-тәсіл; ≈ **ы нь олох** амалын табу; 3. ырық, ерік, ық, ыңғай; **хүний** ≈ **ыг дагах** адамның ырқына жүгіру; ≈ **ар нь** ырықмен (еркімен) кою.

АЯ III: **ая зан** бөкін-шүкін, көкір-шүкір; ≈ **юу хийж байна** бөкін-шүкін не ісеп жатыр(сын); ☆ **ая шалтаг** сыныққа сыяғу, обв сылтау.

АЯА әй, на, пә (*одағай*); ≈ **хөөрхий** әй, байқұс-ай

АЛАР 1. (*дыбыс*) ақырын, бәс, солғын, бөсең; ≈ **дуугарах** ақырын сөйлеу; ≈ **дуу** солғын дыбыс; ≈ **цохих** ақырын үру; 2. (*қозғалыс*) ақырын, баяу, жай, тездетпей; асықпай; ≈ **явах** ақырын жүру; 3. *сойл.* кейін, артынан; әлтаман, соңыра; **би** ≈ **очно** мен әлтаман барамын

АЯРДА-Х 1. (*дыбыс*) ақырындау, бөсеңдеу, солғындау; 2. (*қозғалыс*) баяулау, ақырындау, жайлану.

АЯРЛА-Х 1. (*дыбысын*) ақырындау, бөсеңдету, солғындату; 2. (*қозғалысын*) баяулату, ақырындату, жайлау.

АЯРТА-Х (*қозғалыс*) баяулау, ақырындау; жайлау; ≈ **саар яваад зогсох** баяулап барып тоқтау.

АЯРХАН 1. (*дыбыс*) ақырын(ырақ), ақырындау, бөсеңдеу; сыбырлап; ≈ **хәләх** ақырын (сыбырлап) айту; 2. (*қозғалыс*) баяу, баяуырақ, ақырын; жай; ≈ **явах** баяу жүру; 3. (*іс-шаруаға*) сылбыр, бос, болбыр, былжыр, ақырын; **ажилд** ≈ **хүн жұмысқа** сылбыр адам.

АЯГ сыр; мінез, құлық; ≈ **ааш** мінез-құлық; ≈ **нь олдохгүй хүн** сыры білінбейтін адам; ≈ **үзүүләх** сыр алдыру; мінезі біліну

АЯГА I (*дыбыс*) аяқ; шыны; **модон** ≈ ағаш аяқ, саптыаяқ, саптыаяқ; ≈ **шаазан** алқшыны, үлкен шыны, шыныаяқ; **мөнген** ≈ күміс аяқ; ≈ **ны гыр** шынықап, шыны қап; ≈ **ны алчуур** шыны орамал;

☆ **аяганы хийц** шыныға салар, аяққа салар (*тамақ*).

АЯГА II: **аяга тахимлаг** сопы, имангер (*діни сенім парыздарын өтеуге берілген адам*).

АЯГАЛА-Х аяқтау, аяққа күйу; **хоол** ≈ **тәмәкты** аяққа күйу.

АЯГАЧ малай (күй) әйел; **хаад ноёдын** ≈ **хандар мен төрлердің** малай әйелі.

АЯГҮЙ сырғауаң, қутаң; ≈ **амьтан** сырғауаң жан.

АЯГЛА-Х 1. сыр алдыру, мінезі біліну; 2. қоқилау, қоқаңдау, кідіндеу, кідіктеу.

АЯГЛУУЛА-Х 1. сыр алдырту, мінезін білдіріп алу; 2. (*біреуге*) қоқилату, қоқаңдату, кідіндету, кідіктету.

АЯГУЙ 1. ыңғайсыз, қолайсыз, жайсыз; ≈ **байдал** ыңғайсыз жағдай, қолайсыз жай; ≈ **өдөр** қолайсыз күн; 2. жиреніс, жиіркеніш, сескеніс, тітіркеніс; **бие** ≈ **болох** дене жирену; ☆ **дотор аягүй болох** лоқсу, жүрек айну; 3. *ауыс.* дорекі, тұрпайы; ≈ **зан гаргах** дорекі мінез көрсету.

АЯГУЙРХЭ-Х 1. ыңғайсыздану, қолайсыздану, жайсыздану; 2. жирену, жиіркену, сескену, тітіркену; 3. (*ауа райы*) сүріңкейлеу, сүйкімсіздану.

АЯГУЙЦЭ-Х 1. ызалану, долдану, булығы; 2. жақтырмау, ұнатпау, жаратпау.

АЯД (*дыбыс, үн*) доғар, өшір, шығарма; **дуу чимзэгээ** ≈ **дыбыс шығарма**.

АЯДА-Х ырқына көну, еркіне көну, ығымен жүру; ≈ **н дагалдах** ырқына көніп дегенін орындау.

АЯЖ шағын күй (*ән, күй шығармасы*).

АЯЛА-Х I сапарлау, сапар шегу, саяхаттау, саяхат жасау, жинан кезу; **алс гззәр** ≈ **н явах** алыс жерге сапар шегу.

АЯЛА-Х II ептеу, амалдау, ыңғайын табу, жөнін келтіру; икемдеу, бейімдеу.

АЯЛА-Х III еңдету, айту, шырқау, салу (ән, өлең); **дуу** ≈ **ж суух** еңдетіл отыру, ән салып отыру, өлең айтып отыру; ☆ **аялан унших** мәнерлеп оқу.

АЯЛА-Х IV аздап аң аулау.

АЯЛГА 1. үн, дыбыс; 2. ән, күй; ☆ **аялга үг одағай** (*тіл*).

АЯЛГУУ 1. үн, дауыс, дыбыс; 2. күй, ән, саз; ≈ **г бүжиг** күйлі би, күймен ойнайтын би; ≈ **ны ухаан** күй-ән зерттейтін ғылым; 3. (*тіл*). диалект; ≈ **ны онцлог** диалектілік ерекшелік; **аман** ≈ **говор**; **казак хәлний зүүн-хойд аман** ≈ **казак тілінің шығыс солтүстік говорлары**.

АЯЛГУУЛА-Х 1. ән шырқау (салу), өлең айту; 2. күй шерту (тарту); 3. (*кітап, өлеңді*) дулап оқу, бәрі мәнерлеп оқу.

АЯЛУУЛА-Х I 1. (*іс-әрекет, нәрсені*) ептеу, амалдау, ыңғайын таптыру, жөнін келтіру; икемдету, бейімдету; 2. (*іс, шаруа, жұмысты*) бітіру, аяқтау, тамамдау.

АЯЛУУЛА-Х II 1. ән шырқату (сал-

дыру); өлең айтқызу; 2. күй шерткізу (тартқызу).

АЯЛУУН қолайлы, жайлы, ыңғайлы, келсімді.

АЯН I сапар; саяхат; **холын** ≈ алыс сапар; ≈ **хийх** сапар шегу, саяхат жасау; ≈ **жин** кіре, керуен; ≈ **ны хэрэглэ**л сапарга (саяхатқа) қажетті нәрселер.

АЯН II жорық, шабуыл, аттаныс; ≈ **д** бэлтгэх жорыққа өзiрлену; ≈ **д мордох** жорыққа аттану; ≈ **дайн** соғыс жорығы; **зағалмайтын** ≈ **дайн** кірестілер жорығы; ≈ **дуу** жорық әні.

АЯНГА жай, найзағай, нажағай; ≈ **буух** жай түсу; ≈ **дайрах** жай соғу, жайлың оты шалу; ≈ **ын сум** жай оғы (оты); ☆ **аянғын сарниул** жай тартқыш (*жай отын тарататын сым*); ☆ **аянга дуугарах** күн шатырлау, найзағай шатырлау; ☆ **аянғын сум** қола жебе, жайдың оғы (*қола дәуіріндегі оқ*).

АЯНГАЛАХ 1. жай түсу; 2. күн шатырлау, найзағай шатырлау.

АЯНДАА I біртіндеп, бірте-бірте, сәйте-сәйте бара-бара, өздігінен; **өөрөө** ≈ мәдні өзі біртіндеп білетін болады; ≈ **илэрхий болно** бірте-бірте белгілі болады; **ясаар байтал** ≈ **хүрэн** бірте-бірте жүре берсең жетесің, жүре берсең өзі де жетесің; 2. түбінде, ақырында; ≈ **бүтэхгүй явдал** түбінде орындалмайтын әрекет.

АЯНТАЛ 1. орай, рет, сәт, оңар ≈ **аар явуулах** орайымен жүргізу; 2. жоллай, жолшыбай, жол-жөнекей; ≈ **ын хүн** жолшыбай адам; 3. қоса, бірге.

АЯНЧ 1. сапар шекіш, саяхат жасағын; 2. жорық құмар; жорыққа (шабуылға) шегіс.

АЯНЧИН 1. сапаршы, саяхатшы; жоллаушы; 2. кіреші, керуенші; ≈ **ы майхан** керуеншілер шатыры.

АЯНШИХ 1. сапар (саяхат) шегіп жүдеу; 2. керуендеп (кіре тартып) жүдеу; ≈ **ж ядарчээ** керуендеп өбден жүдепті.

АЯС 1. (*нәрсе*) рет, оңат, еп, жөн, ық, ыңғай; **юмны** ≈ нәрсеңің ебі; ≈ **нь таарах** реті (оңаты) келу; 2. (*адам*) ырық, ерік; сыңай, пішін; ≈ **ы нь харах** ырқына қарау; сыңайын байқау; ≈ **аар бүтэх** ажил ырқымен бітетін жұмыс; ☆ **аяс** хаалға қосалқы есік, төте есік; ☆ **аясын салхи** ықтас жел, бағыттас жел, арттан соққан жел.

АЯСАЛАН 1. биязы, сыпайы, әдепті (*мінез*); 2. ұнамды, сүйкімді, қолайлы (*жағдай*).

АЯСДАХ 1. ретімен (оңатымен, ебімен, жөнімен, ығымен, ыңғайымен) істеу; 2. ырқымен (еркімен) болу; сыңайына қарау; 3. ырыққа келу, қону, жөнге келу (*көшу*).

АЯСЛАХ 1. ретін (оңатын, ебін жөнін, ығын, ыңғайын) табу; 2. (*ауру*) оңалу, сауыға бастау; 3. (*әйел*) толғату, толғақ қысу.

АЯТАЙ 1. жайлы, ыңғайлы, жағдай-

лы, қолайлы; ≈ **байлгах** жайлы орналастыру (*тұрғызу*); ≈ **нөхлөл** қолайлы жағдай; 2. (*мінез*) сыпайы, биязы, әдепті; ≈ **залтай хүн** мінезі сыпайы адам.

АЯТАЙХАН жайлырақ, жайлылау, ыңғайлырақ, ыңғайлылау, қолайлырақ, қолайлылау.

АЯТАХ 1. оңатына (ыңғайына) келу; 2. (*науқас*) сауыға бастау, тәуірленейін деу, жазылып қалу.

«Б»

Б 1. **б** (*1) дыбыс; 2) әріп*); екінші, екіншісінде; «б»-да; «б»-д **дурдсан нь** «б»-да былай дейді; ☆ **а б-гүй а мен б-ны** айырмайтын, әріпті таяқ деп білмейтін, сауатсыз.

БА I мен, пен, және (*жалғаулық*); **эцэг ба хүүхдүүд** әкелер мен балалар; **марксизм ба ажилчин анги** марксизм және жұмысшы табы.

БА II **биз**; ≈ **бүрэн а)** **биз** бәріміз түгел, баршамыз, һәммеміз; **б)** он сегіз мың ғалам, барлық өлем; **в)** адамзат.

БАА I жасыл қамыс; ≈ **таашуур** жасыл қамыс қамшы.

БАА II айып, жазық; айып-анжы, айып-қиып; **найраас зовшөөрөлгүй гарч одсоны** ≈ тойда рұқсатсыз шығып кеткені үшінгі айып-анжы.

БАА III қулық, мекер; ≈ **тай хүн** қулықшыл адам, мекерлі кісі.

БААВАА әй-әй, пай-пай; **ай** ≈ **!**, **мүүхай** ≈ **!** әй-әй, жаман-ай, пай-пай жаман-ай!

БААВАЙ бабай, атай (*ағайын туыс адамдардың үлкен еркек адамын сыйлап, осылай айтады*).

БААВАР I (*ср*) құйма; **монгон** ≈ күміс құйма; **монгол** ≈ моңғол ердің күміс құйма; **!**

БААВАР II қылшық жүнді тері; ≈ **минж** құндыз (*жәндік*); ≈ **халну** қама, қамшат (*жәндік*).

БААВГАЙ 1. аю; **цагаан** ≈ ақ аю; **хүрэн** ≈ қоңыр аю; **хар** ≈ қара аю; ≈ **н цес** аюдың өті; 2. *ауыс*. аюдай, азулы, қаһарлы; **тэр ч чамдаа** ≈ ол саған аюдай.

БААВГАЙЧЛАХ 1. аюға шығу, аю аулау; 2. *ауыс*. аюдай ақыру, қаһарлану, сұстану, ызбарлану.

БААГИУЛАХ бықсыту, түтіндету, будақтату; **тамхи** ≈ темекіні бықсыту; **утаа** ≈ түтін будақтату.

БААГИХ (*түтін*) бықсу, будақтау, түтеу, түтіндеу; **яндаггаас утаа** ≈ мұр жадан түтін будақтау.

БААГУУР құймақ; ≈ **идэх** құймақ пісіріп жеу.

БААЗ I жөнтск, жөнпас, нашар; ≈ **морь** жөнпас ат.

БААЗ II буда бума, бақша; тожына. **нэг** ≈ **гоймон** бір бума шикөже; **нэг** ≈ **лудэж** бір тожына сіріңке; ≈ **аар** будабудасымен бақша-бақшасымен.

БААЗ III 1. базиналық жолдас, дос, құрбы; **тэр миний** ≈ **мон** ол менің базы-

налық жолдасым; 2. бір қос (*бір от жағып, бірге тамақтанып, өзара селбесіп жүрегін бірнеше кіреші адам*); ☆ **бааз хөөх** керуеншілер соңынан еруші (*адам*).

БААЗ IV 1. база (*мекеме, ұйым*); **цэргийн** ≈ әскери база; 2. баз, қора; **мал туурын** ≈ мал айдау базасы; 3. база, қойма; **бараа** ≈ товар базасы (қоймасы) **түүхий эдийн** ≈ шикі заттар базасы; **мал тэжээлийн** ≈ мал жемінің базасы; 4. *ауыс. база, негіз; социализмын (коммунизмын) материал техникийн* ≈ социализмнің (коммунизмнің) материалдық-техникалық базасы.

БААЗЛА-X I (*нәрсені*) сұрыптау, іріктеу, таңдау.

БААЗЛА-X II будалау, бумалау, бақшалау; тожыналау; **ачаа** ≈ жүкті будалау; **гоймон** ≈ шикенені бумалау; **шүднэз** ≈ сіріңкені тожыналау.

БААЗЛА-X III 1. базыналық дос болу; ≈ **сан хоёр хун** базыналық дос болған екі адам; 2. қостасу, бір қос болу (*кіреші, керуеншілер*).

БААЗХАН жөнтектеу, жөнпастау, нашарлау.

БААЛА-X I іріндеу; **чихний цоорхой** ≈ құлақтың тесігі іріндеу.

БААЛА-X II анжы (айып-анжы) бұйыру; **найрын журам зөрчсөн учир гурван аяга айргаар** ≈ **в** той тәртібін бұзғаны үшін үш шара аяқ қымызды кідірмей ішу анжысын бұйырды.

БААЛУУЛА-X 1. анжы (айып-анжы) бұйырту; 2. анжыға (айып-анжыға) бұйырылу

БААРАГ жазатайым, жаңсақ, мүлтік, жаңылыс, ағат.

БААРАГҒҮЙ жазбайтын, жаңылмайтын, мүлтіксіз, ағатсыз; ≈ **хүн** жазбайтын адам; ≈ **арга** мүлтіксіз өдіс.

БААРА-X I бадалу, мүдіру, кідіру; 2. от алмау; **буу** ≈ мылтық от алмау; 3. *ауыс. айну, жалтару, бұлтару, хэлнэ* ≈ айтқанынан айну.

БААРИН баарин (*шикі Моңғолияның бір тайпасы*); ≈ **аймаг** баарин тайпасы.

БААҒУУ 1. жалтақ, жалтақой, айнығыш, жалтарғыш, бұлтарғыш; ≈ **хүн** жалтақой адам; 2. жасқаншақ, именшек, қорғаншақ қорғалақ; ≈ **сааруу** батылсыз жасқаншақ.

БААРУУЛА-X 1. бадалту, мүдірту, кідірту; 2. *ауыс. айыну, жалтарту, бұлтарту*.

БААС 1. боқ, қи; **хүний** ≈ адамның боғы; **үхрийн** ≈ сыйрдың боғы; 2. саңғыру, саңғырық, нөжі; **шувууны** ≈ құстың саңғырығы; 3. бопай, құмалақ; **адууны** ≈ жылқының бопайы (құмалағы); ☆ **баас хатах** іш жүрмеу, қи қату; ☆ **баас хаагдақ** қи бөгелу (*ауру*); 3 (*темір, көмір*) қақ, ерітінді; 4. тағ, тот; **билүүний** ≈ қайрақтың таты.

БААСАН I жұма (*аптаның бесінші күні*).

БААСАН II Шолпан (*планета*).

БААСҒҮЙ кіршіксіз; мүлтіксіз; **ажил**

нь ≈ жұмысы кіршіксіз.

БААСДА-X боқ жағу, боқпен белгілеу; **ховь** ≈ қойға боқ жағу.

БААСРА-X I боқ (қи) секілдену; 2. жүрексіну, қаймығу, жасқану; ≈ **хэрэггүй зорилго!** жүрексінудің керегі жоқ, батылдан!

БААСРУУЛА-X 1. боқ (қи) секілдендіру; 2. жүрексіндіру, қаймықтыру, жасқандыру;

БААСТАЙ ағаттық, қателік, жаңсақтық; **түүний хийсэн ажил заавал** ≈ бай дағ оның істеген жұмысында қайткенде бір ағаттық болады.

БААСТА-X I боғаю, боққа толу; **хот** ≈ **чихжээ** қора боққа толып кетіпті (*малды*); 2. таттану, тоттану.

БААТАЙ айлакер, айлашыл, амалшыл, тәсілқой; ≈ **хүн** айлакер адам.

БААТАР 1. батыр; ер; алып; **улсын** ≈ мемлекеттік батыр; **хөдөлмөрийн** ≈ Гибек Ері. ≈ **пол олгох** батыр атағын беру; 2. батыл, өжет, жүректі; **айхыг мэдэхгүй** ≈ **хүн** қорқуды білмейтін өжет адам; ☆ **баатар хуйх** тобе құйқа (*малды*).

БААТАРЛАГ батырлық; ерлік; ≈ **үйл явдал** батырлық оқиға; ≈ **тэмцэл** ерлік күрес; ≈ **аар** тулалдах ерлікпен шайқасу.

БААТАРЛА-X 1. батырлық істеу, ерлік жасау; 2. батылдық (өжеттік, жүректілік) т. с. с.

БААТАРЛАХА-X 1. батырсу, ерсу; 2. батылсу, өжетсу, жүректі кісімсу.

БААТАРХА-X қ. **баатарлах**.

БААХ 1. тышу, (қыын, нөжісін шығару) ≈ **шээх** тышу-сною; 2. (*сиа*) таму; жайылу; **бах** ≈ **сиа** таму.

БААХАН 1. біраз, аздаған, шамалы, біразырақ; аздап; ≈ **малтай** біраз мал; **бар**; ≈ **монго** зээлдэх аздаған ақша қарызға беру; **бид** ≈ **зогсож байгаад явчихлаа** біз біразырақ тұрды та кетіп қалдық; 2. -ырақ, -ірек; -дау, -деу, -тау, -теу, -лау, -леу; ≈ **их** көбірек, көптеу; ≈ **хол** алысырақ, алыстау; 3. **энтек**, **болымсыз**, **болағ-болмас**; ≈ **тусгүй явдал** **болжээ** **энтек** жәйсіз әрекет болығы.

БААЦАЙЛГА-X балпаңдату, балпаңту, балпақтау.

БААЦАЙ-X балпаңдау, балпаңио, балпақтау.

БААЦАЛЗА-X қ. **баацганач**.

БААЦАС баацас баацас хий-х балпаң-балпаң қағу, балпақ-балпақ қағу.

БААЦГА: баацга баацга хий-х қ. **баацас**;

БААЦГАНА-X балпаңдау, балпаң қағу, балпақтау, балпақ қағу

БААЦГАР балпаң балпақ, балпаңған, балпаңқтай (*ет-жечлн, толық денелі*); ≈ **бөгөгэй** балпақ денелі; ≈ **гөлөг** балпақ күшік; ≈ **хүүхэд** балпаңқтай бала.

БААЦ I қ. **илбэ**; 2. құлық айла, тәсіл; ≈ **битгий** гарга құлық істеме.

БААШҒҮЙ аңғырт, аңғал, аңқау; ≈ **хүн** аңғырт адам.

БААШЛА-Х алдау, арбау, кулық (айла, тәсіл) істеу, өтірік айту; **өвтэй гэж** ≈ ауру деп алдау.

БААШЛУУЛА-Х алдату, арбату, кулық (айла, тәсіл) істету.

БААШТАЙ 1. қ. илбөч; 2. кулықшыл айлакер, тәсілқой.

БАВАЙЛА-Х 1. үрпиту, тікірейту; 2. (сақал) сапситу, қауқиту.

БАВАЙ-Х 1. үрпиво, тікірею; 2. (сақалы) сапсиво қауқиво; ≈ **сан сахалтай** сапсиган сақалы бар.

БАВАЛЗА-Х 1. үрпендеу, тікіреңдеу; 2. сапсаңдау, қауқаңдау (сақалы).

БАВАС: бавас бавас хий-х 1. үрпен-үрпең қағу, тікірең-тікірең қағу; 2. (сақал) сәпсәп-сапсаң қағу, қауқаң-қауқаң қағу.

БАВГА: бавга бавга хий-х қ. бавас:

БАВГАНА-Х қ. бавалзак.

БАВГАР 1. үрпек, тікірек, үрпиген, тікрейген; 2. (сақал) тапсақ, сапсаңқауқақ, қауқақ; сабалақ; ≈ **сахалтай хүн** сапсақ сақалды адам; ≈ **үстэй малгай** сақал жұн ымақ.

БАВГАРХАН 1. үрпигіңкі, үрпектеу, тікірейіңкі, тікіректеу; 2. (сақалы) сапсыңқы, сапсақтау, қауқыңқы, қауқақтау.

БАВНА 1. бақылдақ, бақылдауық (теке); 2. ауыс. мылжын, кок ауыз.

БАВНА-Х 1. бақылдау, бақ-бақ ету; 2. ауыс. мыжч таңту, шату.

БАВНАА қ. бавнаа.

БАВНА-Х қ. бавнах.

БАВЧАА қ. бавтнаа, бавнаа.

БАВЧИ-Х мыржу, мылжындау, таңту, шатпақылдау

БАВЧУУР қ. бавчаа.

БАГ I бақ (МХР-ның 1959-шы жылға дейінгі әкімшілік бөлісінің ең кіші, алғашқы атауы); ≈ **ийн дарга** бақ бастығы.

БАГ II бет-перде, жасанды бас, бастырма масна; ≈ **I наадам** бал-маснараді; ☆ **багий нь хуу татах** бет пердесін ашу, сырын ашкерелеу, сырын ашу.

БАГ III жақ, топ, жік; **сурын** ≈ қағыс ату тобы; **шагайн** ≈ асық ойнау жағы.

БАГ IV (уақыт) шені, мөлшері; **өглоөний найман цагийн** ≈ т төңдөргенді сегіз сағат шенінде.

БАГА 1. (саны) аз, азғантай, шағын; **загас** ≈ **тай гол** балығы аз өзен; **мал** ≈ **тай** айд малы аз (шағын) үй; 2. (жасы) кіші, кішкентай, кішкене; ≈ **хүүхэд** кішкене бала; 3. алғашқы, бастапқы, әуелгі; ☆ **бага ангийн сурагчид** бастауыш класс оқушылары; ☆ **бага сургууль** бастауыш мектеп; 4. (дәреже, шен) кіші, төменгі; ≈ **дарга** кіші бастық; ≈ **дэслөгч** кіші дәслөгч, кіші лейтенант; ≈ **түрүүч** кіші сержант (әскери); ≈ **эмч** кіші дәрігер (емші); ☆ **бага гарчиг** қосымша тақырып (кітап); ☆ **бага сага** ұсақ түйск, уақ-түйск; ☆ **бага сагалах** уақыт өткізу; ☆ **бага тархи** мишық (анат.); ☆ **бага үд** түс алды (10—11

сағат кезі); ☆ **бага хүйтэн** ақпан алды; ☆ **бага хэвэл** шап қарын (кіндіктен төменгі қарын); ☆ **бага авга** кіші атай, кіші аға (әкесінің бауыры); ☆ **бага авга бөргэн** кіші келін; ☆ **бага эвхмэл** қошаметтік хат; ☆ **бага хураангуй** қысқаша түсінік; ☆ **бага хурал** конференция, кіші құрылтай; ☆ **бага хаалга** есікше, кішкене есік; ☆ **бага хялгана** бетеге, боз, ақ еслеу (өсімдік).

БАГАВАТAR 1. кішірек, кішілеу; 2. азырақ, шағындау.

БАГАГҮИ аз емес, бірталай, недәуір; ≈ **бэрхшээл тохиолдов** бірталай қиыншылықтар кездесті

БАГАДА-Х 1. азаю, кемү, аз болу; **ус** ≈ **су** азаю; 2. (киім) тар боп кету, қысқа болу.

БАГАДМУУЛА-Х 1. азайту, кеміту, аз боздыру; 2. (киімді) тарғын жіберу, қысқағын жіберу.

БАГАЖ құрал, аспап; сайман; ≈ **хэрэгсэл** құрал сайман; **дархны** ≈ ұста саймандары; **мужааны** ≈ ағаш шеберінің аспаптары; **үйдвэрлэлийн** ≈ **зэвсэг** өндірістің құрал саймандары.

БАГАЖЖИ-Х құралдану, аспаптану, саймандану.

БАГАЖЛА-Х аспаптандыру, құралсайманды болдыру.

БАГАЛЗУУР алқым; жұтқыншақ (анат.) ≈ **ыг шахах** алқымдап буындыру; алқымнан алу; **хоолой** ≈ жұтқыншақ

БАГАЛЗУУРДА-Х алқымдау, алқымнан алу, қызығындыру, буындыру, **чоно** ≈ **сан хонь** қасқыр алқымдап неткен кой.

БАГАЛЗУУРДУУЛА-Х алқымдату, алқымнан алдыру, қылғындыру, буындырту.

БАГАЛУУР қонақ, күрмек (өсімдік).

БАГАНА 1. бағана, дңгек; **байшингийн** ≈ үйдің бағанасы; **майхны** ≈ шатырдың бағанасы; 2. ауыс. сүйеніш, тірек; **төрийн** ≈ берік сүйеніш; ☆ **хамрын** бағана мұрынның кеңсірігі (анат).

БАГАНАДА-Х бағана тіреу, дңгек тіреу.

БАГАНАДУУЛА-Х бағана тірету, дңгек тірету.

БАГАНАЛА-Х қ. бағанадах.

БАГАНАТ бағаналы; ≈ **танхим** бағаналы сарай (үй); ≈ **жинлүүр** бағаналы көтергіш.

БАГАСА-Х азаю; кішірею; **цус** ≈ қаны азаю.

БАГАСГА-Х азайту; кішірейту.

БАГАТАЙ аз, кем; **ажил** ≈ жұмыс аз; **чимээ** ≈ дыбыс аз; **ашиг** ≈ пайдасы аз.

БАГАТА-Х азаю, кемү.

БАГАТГА-Х азайту, кеміту.

БАГАХАН азырақ, кемірек.

БАГАЧУУД балалар.

БАГАЧУУЛ қ. багачууд.

БАГАШИГ 1. азырақ, аздау; 2. жапырақ, кішірек (бала).

БАГВААХАЙ I бақ-бақ (*жапырақсыз, сарғын гүлді, сабағы қуыс өсімдік*).

БАГВААХАЙ II қ. **сарьсан баавгай**.

БАГВАГАР тайпақ, тапал, аласа, жайтақ; ≈ гэр тайпақ үй; ≈ малгай жайтақ бұлақ.

БАГЗАЙЛГА-Х тайпиту, жайпиту.

БАГЗАЙ-Х тайпио, жайпио жэйпио.

БАГВАР тозша, тозқап (ыдыс).

БАГИР қошқыл; ≈ хар қошқыл қара; ≈ хүрэн қошқыл күрең.

БАГИРА-Х қошқылдану, қошқыл түстену.

БАГИРДА-Х қошқылданып кету, шоққыл түстеніп кету.

БАГИРЛА-Х қара қошқылдандыру, қара қаралтылдандыру.

БАГИРТА-Х қара қошқылданып кету.

БАГЛАА будақ, бума, буда; ≈ ачаа бума жүк.

БАГЛАРА-Х I. қошқылдану, қою қошқылдану; ≈ сан хар үүл қошқылданған қара бұлт; ≈ сан их ой қою қошқылданған орман; 2. ауыс. булығы, таулығы, тұмшалану; дотор ≈ іштей булығы; 3. (дене) сіресу, қарысу; цээжин бие ≈ кеуде сіресу.

БАГЛА-Х I байламдау, бумалау, будалау; ачаа ≈ жүкті будалау; ☆ багласан ошоғуур қамыс сырнай.

БАГЛА-Х II (*нәрсені*) бөлектеу, топтау.

БАГЧИУН I. (*дене*) дембел, дембелте, жуантық; 2. қою; тығыз, жиі, қабық.

БАГЛУУЛА-Х (*нәрсені*) 1. будалату, бумалау 2. бөлектету, топтату.

БАГС қылбуда, шоққыл, бумақыя баяу, сыр жағатын аспап); будгийн ≈ баяу жағатын қылбула.

БАГСАЙЛГА-Х сапситу, ұйпалақтау, дударлау, бобырат, к. ирату.

БАГСАЙ-Х сапсио, ұйпалау, дударлау, бобырау, қобырау.

БАГСА-Х жақ, жақ болу.

БАГСАР сабалақ, ұйпалақ, дудар, бобырақ, қобырақ.

БАГСДА-Х қылбудамен (шоққылмен) жағу.

БАГСРАГА тұздық.

БАГСРАГАЛА-Х тұздықтау, тұздық істеу.

БАГСРА-Х былғау, араластыру, бұлғау; гурил тос ≈ ұн мен майды былғау.

БАГСРУУЛА-Х былғату, араластырту бұлғату.

БАГТААЛГА-Х сыйдырту, сыйғыздыру.

БАГТААМЖ сыйымдылық, сыйым. **БАГТААМЖГҮЙ** сыйымдылығы аз сыйымы аз; ішті тар.

БАГТААМЖТАЙ сыйымды, сыйымдылығы үлкен, ішті, көп сыйатын; ≈ сав сыйымды (ішті) ыдыс.

БАГТАА-Х сыйдыру, сыйғызу (*біо нәрсенің ішіне*).

БАГТАЛЦА-Х I. (ішіне) сыйғысу; 2. сғығылысу, тығылысу қысылысу; хүмүүс ≈ н ядах адамдар сыймай сығылысу; 3. (*құрамына*) қатысу, кіру, ену; төлөөлөгчдийн бүрэлдэхүүнд ≈ ж явах өкілдер құрамына қатысып жүру.

БАГТАМЖ қ. багтаамж.

БАГТАМЖГҮЙ қ. багтаамжгүй.

БАГТАМЖТАЙ қ. багтаамжтай.

БАГТАР балауыз ағаш (*түйетабан тұқымдасына жататын мәңгі жасыл бұтс*).

БАГТА-Х I. сыю, орналасу, ену; ав дар дотор ≈ абдыра ішіне сыю; хөндий дүүрэн мал ≈ ж ядан байв боктер толы мал сыйғыса алмай жатты; сарын дотор ≈ хэрэгтэй ай ішіне сыю керек; 2. (*көңілге*) сық, үйлесу, сөйкесу, жарасу, сай келу; сәнаанд ≈ көңілге сыю (сай келу).

БАГТАХГҮЙ I. (*нәрсе*) сыймау; сыймай; дотор нь ≈ байна ішіне сыймай қойды; гутал хөлд ≈ байна етік аяғына сыймай қойды; 2. ауыс. сыймайтын, жанаспайтын, орынсыз, келіспейтін, оғаш; аманд ≈ үг ауызға сыймайтын соа.

БАГТАЦ сыйым, сыйымдылық; ≈ сайтай сыйымды, кеп; ≈ муутай сыймайтын, тар.

БАГТАЦГҮЙ сыйымсыз, сыйымдылығы аз, тар.

БАГТАЦТАЙ сыйымды, сыйымдылығы бар, кең.

БАГТАШГҮЙ I. сыймастай, сыймайтын (*нәрсе*); 2. ауыс. (*көңілге*) сыймайтын, үйлеспейтін, жараспайтын, оғаш орынсыз; сәнаанд ≈ зүйл көңілге сыймайтын нәрсе.

БАГТРАА талма (*ауру*).

БАГТРА-Х I. талмаусырау, талықсу; 2. құсалану, қапалану, қамығу.

БАГТРАУУЛА-Х I. талмаусырату, талықсыту 2. құсаландыру, қапаландыру, қамықтыру.

БАГЦ бақша; тожына; бума, буда; ≈ зүү бақша ине; ≈ гоймон буда шикөне; нөг ≈ шүдэн бір бақша сіріңке.

БАГЦАА шама, жоба, долбар, тұспал, нобай (*бір нәрсенің сырттай шамасы*).

БАГЦААЛА-Х шамалау, жобалау, долбарлау, нобайлау, тұспалдау.

БАГЦА-Х қ. багцаала-х.

БАГЦА-Х жақтасу, жақ болу.

БАГЦЛА-Х бақшалау, тожыналау, бумалау, будалау.

БАГЦЛУУЛА-Х бақшалату, тожыналату, бумалату, будалату.

БАГЦ мұғалім, ұстаз; бага (*дунд, дээд*) сургуулийн ≈ бастауыш (орта, жоғарғы) мектептің мұғалімі; гавъяат багш сңбек сіңірген мұғалім; ≈ ийн сургууль мұғалімдер мектебі; ≈ ийн дээд сургууль мұғалімдердің жоғарғы мектебі, педагогикалық институт.

БАГШИМ I. үймелеген, ұйлыққап, сырғылсқан, қысылсқан; 2. қ. агглиун.

БАГШИ-Х I. үймелеу, ұйлығу; сығылысу, қысылысу; ≈ сан олон хүмүүс

үймелеген көп адамдар; 2. қойырылу, қоймалжу, қойылу; **чанасан будаа** ≈ **чигжэ** қайнатқан бидай қойырылып кетіпті.

БАГШЛА-Х мұғалім болу, мұғалімдік істету; олон жыл ≈ сан хун көп жыл мұғалімдік істеген адам.

БАГШЛУУЛА-Х мұғалімдік істету, мұғалім болды.

БАГШРА-Х үймелеу, ұйлығу, шоғырлану, үйме-жүйме болу.

БАГШРУУЛА-Х үймелету, ұйлықтыру, шоғырландыру, үйме-жүйме болдығу.

БАД I бада мүйіз, дөңгелек мүйіз, топ мүйіз (*ою-өрнек*); ≈ **хээтэй торго** ба да мүйіз оюлы торғын; ≈ **тай цөгц** дөңгелек мүйіз оюлы тостаған.

БАД II: **бад мод** банан (*ағашы*).

БАД III: **бад хар** қошқыл қара, қою қара, қап-қара.

БАДАА қ. бадан III.

БАДААН қ. бадаа.

БАДААС құйма шекер (*құм шекер, езілген суды қайнату, қойырылған тәттіні қатырып істеген қатпа*).

БАДАГ I шумақ (*өлең, тақпақ*).

БАДАГ II: **бадаг бүдэг күңгірт**, көмескі; ≈ ≈ **харагдах күңгірт көріну**.

БАДАГЛА-Х шумақтау, шумаққа бөлу (*тақпақ, өлеңді*).

БАДАИРА-Х 1. бадыраю, адыраю, одыраю, 2. қабыну, ісіну, көблігу, ісік жүгіру; **нүүр** ≈ беті қабыну; **буйл** ≈ таңдай ісіну; 3. (*дене*) шымырлау, үю; шміркену; **бие** ≈ дене шымырлау.

БАДАН I бадан (*10,4 л мөлшерінде сыйымдылығы бар көлем өлшеуіші*).

БАДАН II таспа шашақ (*әшекей нәрсе*).

БАДАН III шөпшай (*шай ретінде қолданатын жапырақ*).

БАДАН: бадан хар қошқыл қара, қою қара.

БАДАР I: **бадар цэцэг** насыбайгүл (*өсімдік*).

БАДАР II: бадар хээ бестаған ою (*өрнек*).

БАДАР III: 1. бадар аяга жарапазан тостағаны; бадар барих қайыр (садақа) жиыну; 2. пітір.

БАДАРЛА-Х 1. қайыр сұрау, садақа алу; 2. пітір жию.

БАДАРЧ 1. дуана, днуана; 2. пітірші.

БАДАРЧИН қ. бадарч 1.; ≈ **ы үлгэр** дуаналар ертегісі (*күлдіргі-сықақ, ртегі*).

БАДАРЧЛА-Х 1. дуана (днуана) ша кезу; 2. пітір жию; қайыр сұрау, садақа алу.

БАДГАНА қылтамақ (*ауру*).

БАДГАНАТА-Х қылтамақпен ауру.

БАДИНГА баклажан (*өсімдік*).

БАДЛА-Х бада (дөңгелек, топ) мүйіз салу.

БАДЛИУН толған, семіз жуан; ≈ **сайхан биегэй морь** толған сымбатты

ат.

БАДМА алауша мүйіз (ою); ☆ **бадма** лянхуа бестаған сұғалдақ (*сазды, балшықты жерде өсетін ақ, күлін түсті әсем гүл*); цагаан бадма лянхуа ақ сұғалдақ; ягаан бадма лянхуа күлін сұғалдақ; ☆ **бадма хорхой** сүлік, қандауыр құрт (*оол*).

БАДМАЛА-Х алауша мүйіз (ою) шығару.

БАДМАРА-Х алаурап маздау; **зул** ≈ шырағдан алаурап маздау.

БАДМАРАГА лағыл (*қызыл түсті асыл тас*).

БАДМАТА-Х алауша өрнек түсу.

БАДНА-Х быдыңдау, бөду, мыжу, мылжындау. бөдіктену.

БАДРАА 1. ақ тасғалдақ (*жартасқа шығып, күзде шешектейтін гүл*); 2. бестаған алауша (*ою-өрнек*).

БАДРАА-Х 1. алаурату, маздату, лаулату, жалындату; 2. гүлдендіру, жайнату, дамыту, өркендету; 3. *ауыс*. жігерлендіру, қажырландыру, қайраттандыру.

БАДРАЛ 1. алаурауы, маздауы, лаулауы; 2. гүлденіс, дамыс, өркен; 3. *ауыс*. жігер, қажыр, қайрат; ☆ **бадралт баг бишгүүр** үшкірік, ысқырық (*күй аспабы*).

БАДРАНГУИ 1. алаураған, маздаған, лаулаған; 2. гүлденген, жайнаған, дамыған, өркендеген; ≈ **хөгжил** гүлденген өркен; 3. *ауыс*. жігерленген, қажырланған, қайраттанған; ≈ **зориг** өркеніген қайрат; ☆ **бадрангуй цэцэг** бестаған сарғалдақ (*өсімдік*).

БАДРА-Х 1. алаурау, маздау, лаулау, жалындау; 2. гүлдену, жайнау, даму, өркендеу; 3. *ауыс*. жігерлену, қажырлану, қайраттану.

БАДРИУ бытпиған, быттиған, тырсиган.

БАДРИУДА-Х бытпию, быттию, тырсию.

БАДРИУН 1. қ. бадриу; 2. ересек, есейген, ер жеткен.

БАДРУУЛАГЧ 1. алаураушы, маздатушы, лаулатушы; 2. гүлдендіруші, жайнатушы, дамытушы, өркендетуші; 3. *ауыс*. жігерлендіруші, қайраттандырушы, қажырландырушы, рухтандырушы, дем беруші.

БАДРУУЛА-Х 1. алаурату, маздату, лаулату; 2. гүлдендіру, жайнату, дамыту өркендету; 3. *ауыс*. жігерлендіру, қайраттандыру, қажырландыру, рухтандыру, дем беру.

БАДТА-Х алауша өрнек пайда болу (*өзінен өзі бір нәрсеңің бетіне*).

БАДЧАА бөдік, тантық, мылжың, шатпақыл; ≈ **хүн** бөдік адам.

БАДЧИ-Х бөду, танту, мыжу, щату.

БАЖГАДА-Х 1. бажактау, бажалақтау; 2. збігерлену, байбаламдау; дегбірсіздену, мазасыздану, тағатсыздану, шалғалт өгөх гэж ≈ сын бермек боп збігерлену.

БАЖГАДУУ 1. бажалак, күйгелек; 2. өбигер, байбалам; ≈ **хүн** байбалам адам.

БАЖГАДУУЛА-Х 1. бажақтату, бажаалақтау; 2. өбигерлендіру, байбаламдату; дегбiрiсiздeндiру, мазасыздандыру.

БАЖГИР бұжыр, быжыр; бұйра ≈ **торгон** бұжыр торғын; ≈ **дурдан** бұжыр жібек гөріс.

БАЖИИ Бажи ойыны (*мұхит қабыршақтарын асықша үйіріп ойнау*).

БАЖИИДА-Х бажи ойнау.

БАЖУУНА рауағаш (өсімдік).

БАЗ 1 бажа (*бір адамның немесе ағайынды кісілердің, қыздарына үйленген екі адам біріне бірі бажа болады*).

БАЗ II қ. бааз IV.

БАЗАА-Х әзірлеу, дайындау, қамдау; **юмаа** урдаас ≈ **ж аваз** нәресі күні бұрын әзірлеп алды; **сааль** ≈ **аар сав** ≈ сауыннан бұрын саба әзірлеу.

БАЗААХГҮЙ жөнпас, нашар, жәйсiз; ≈ **эд** жөнас нәрсе; ≈ **зантай хү** мінезі жәйсiз адам.

БАЗА-Х мыжу, сығу, қысу; **яц** ≈ қатты қысу; **аарц** ≈ сүзбе құртты сығу.

БАЗЛА-Х 1. мыжғылау, сыққылау, қысқылау; 2. (*иш*) бұрай беру, шаншу, түйнекшу; гэдэс ≈ **иш** бұрай беру.

БАЗЛУУЛА-Х 1. мыжғылату, сыққылау, қысқылату; 2. (*ишин*) бұрата беру, шаншита беру, түйнекшiте беру.

БАЗМАЛ сықпа; ≈ **ааруул** сықпа күрт (*тамақ*).

БАЙ 1 1. нысана; ≈ **буудах** нысана іту; 2. ара, аралық; ≈ **хол** ара алыстық.

БАЙ II бөйге, жүлде, сыйлық; **морины** ≈ ат бөйгесі; ≈ **олгох** бөйге беру.

БАЙ III қой, доғар; **ужж согтуурахаа** ≈ арақ ішіп мас болатынынды доғар; **тоглохоо** ≈ ойынды қой; ☆ **бай авах а** күпәй ұту, құмар алу; б) тоқинек алу, маңдайға (шекеге) шерту; в) жолды аудандау, жер ортасынан ауу.

БАЙВАН тотыяйын (*металдың күкірт қышқылды тұзы*); **зэсийн** ≈ мыстың күкірт қышқылды тұзы.

БАЙВАНДА-Х (*нәрсені*) тотыяйынды суға қайнату.

БАЙГ тоқтат, доғар, қой; ≈ **гәж загинах** тоқтат деп ұрсу; 2. -а (-е, -й.) берсін; **байвал байж л** ≈ болса бола берсін; **суувал сууж л** ≈ отырса отыра берсін.

БАЙГАА бар, бар тұрған; бәр, барлық; ≈ **юм нь энэ** бар нәрсесі осы.

БАЙГАЛЬ табиғат, жаратылыс; ≈ **ийн** хуулуд табиғат заңдары; ≈ **дәлхий** жер дүние; ≈ **ийн ухаан** табиғат ғылымы.

БАЙГУА қыша тамыры (*өсімдік*).

БАЙГУУЛАГДА-Х 1. орнатылу, құрылу; **шизээр** ≈ жақадан орнатылу; 2. жасалу, істелу; салыну; ≈ **сан гэрээ** жасалған шарт.

БАЙГУУЛАГЧ 1. орнатушы, құрушы; **засаг төрийг үндэслэн** ≈ үкіметті алғаш орнатушы; 2. ұйымдастырушы, менгеруші; **намын зохион** ≈ партиялық жұмыс ұйымдастырушы (менгеруші).

БАЙГУУЛАЛ 1. мекеме, ұйым; **захирах** ≈ әкімшілік мекемесі; 2. құрылыс; құрам, бірлік; **зөвлөлт төрийн** ≈ советтік құрылыс; **хэл зүйн** ≈ грамматикалық құрылыс.

БАЙГУУЛАЛТ құрам, құрылыс, жүйе; **социалист** ≈ социалистік құрылыс; **зохион байгуулалт** ұйымдастыру.

БАЙГУУЛАЛТГҮЙ 1. құрамсыз, құрылыссыз жүйесіз; 2. ұйымдастырусыз, өз бетіммен, беталды; **ямар ч** ≈ **ажил** ешбір ұйымдастырусыз жұмыс.

БАЙГУУЛАЛТТАЙ 1. құрамды, құрылысты, жүйелі; 2. ұйымдастырған, ұйымдасқан.

БАЙГУУЛАМЖ құрылыс, құрам; **улсын** ≈ мемлекеттік құрылыс.

БАЙГУУЛА-Х 1. орнату, құру; **засаг төр** ≈ үкімет орнату; 2. жасау, істеу, салу; **гэрээ** ≈ шарт (келісім) жасау; **залуучуудын орд** ≈ жастар ордасын салу.

БАЙГУУЛАГА мекеме, ұйым; **албан** ≈ ресми мекеме; **захиргааны** ≈ әкімшілік мекемесі; **олон улсын** ≈ халықаралық ұйым; **намын** ≈ партиялық ұйым.

БАЙДАЛ жай, күй, жағдай; **явз** ≈ кескін, пішін; **дур** ≈ кейіп-келбет; **төлөв** ≈ кейіп-кескін, кейіп-келбет; ≈ **төлөв жай** күйі, кейіп-кеспір; **байр** ≈ тұртан күйі, жай-жапсары; бойне-кескіні; **шинж** ≈ қасиеті, өзіндік сипаты; **цаг уурын** ≈ ауа райының жағдайы; **биеийн** ≈ денсаулығы, хал-күйі.

БАЙДАС 1. бедеу, қысыр, бойдақ; ≈ **ан гүү** бедеу бие; 2. байтал (бие).

БАЙДАСРА-Х бедеулену, бедеу қалу қысыр қалу, (*бие. мөгжин*).

БАЙЗ күте тұр, тұра гүр. тоса гүр; ≈ **би ажилтай байна** күте тұр, менің жұмысым бар, ≈ **л даа** тұра тұршы, тоса тұршы.

БАЙЗНА аялда, кідір, тоқта, тос; **жаахан** ≈ біраз аялда.

БАЙЗНА-Х аялдану, кідіру, тоқтау, тосу; **та жаахан** ≈ **ж байгаач** сіз біраз аялдай тұрыңызшы; **чи жаахан** ≈ гүй юу? сен біраз кідіре тұрмайсың ба?

БАЙЛАН қалың қағаз.

БАЙЛА-Х (*товар, дүниені*) қолма-қол санау; көріп санау; **эд хогшил** ≈ зат мүлкті көзбен көріп санау.

БАЙЛГА-Х 1. болдыру, тұрғызу, ұстату, бар болдыру (*бір нәрсені*); **эзэнтэй** ≈ иелі болдыру; **гэрэлтэй** ≈ жарықты тұрғызу; **дулаан** ≈ жылы ұстату; **бэлэн** ≈ өзір тұрғызу; 2. (*ис-эрекетті*) қойғызу, доғарту, тоқтату; **ажлаас** ≈ жұмысын қойғызу; **сургуулиас** ≈ мектебін доғарту; 3. **ауыс** шапалақтан алу, жандырып алу, дүрелеп алу; **жаздахаа** ≈ **ад ав** андағыны шапалақтап алу.

БАЙЛДААН соғыс, майдан, шабуыл;

дәйн ≈ соғыс шайқас; ≈ **ы талбар** соғыс алаңы; ≈ **ы бэлтгэл** соғыс әзірлігі.

БАЙТДААНЧ соғысқа (шабуылға) шебер

БАЙЛДАГЧ жауынгер, әскер; ≈ **ид** жауынгерлер.

БАЙТДАХ соғысу, жауласу; ≈ **н дагуулах** жаулап бағындырып алу, соғысып қаратып алу; ≈ **н дагуулагч** жаулаушы, жаулап алушы; жеңуші; ≈ **н эзләх** жаулап алу; ≈ **н эзләгч** жаулап алушы.

БАЙЛДУУЛАХ соғыстыру, жауластыру.

БАЙЦАХ 1. болысу, бірге болу (*ресми кездесуде*); 2. кезігу, жолыгу.

БАЙЦУУЛАХ 1. бірге қатыстыру, бірге болдыру; 2. жолықтыру, кезіктіру.

БАЙМБАГАЙ 1. қ. **баймгай**; 2. ойлаңқырап, толғаныңқырап.

БАЙМГАЙ (*дене*) толған, жеткен; ≈ **шар** толған өгіз.

БАЙН: **байн байн** әлсін әлсін, қайға қайта; ≈ **ирэх** әлсін-әлсін келу; ≈ **харах** қайта-қайта қарау.

БАЙНГА үнемі, тұрақты, ұдайы, ылығы, орқашан; ≈ **орших** тұрақты тұру; ≈ **ын ажилтай** үнемі жұмыс істейтін.

БАЙНГАРАХ қажу, шалдығу, тұралау, болдыру (*жылақы міністен*).

БАЙР 1. орын, орыңдық; ≈ **анд суух** орнына отыру; 2. жатақ, жатақхана; **оюутны** ≈ студенттердің жатақхана.

БАЙР II жай, күй, жағдай; ≈ **байц** жай-жапсар, мүмкіндік-жай; ≈ **байдал** жай-күй, хал-жағдай.

БАЙР III: **байр ноос** жабағы (*қойдың жүні*); ☆ **байр морь** үш ат шеккен.

БАЙР IV: **байр суурь** тарап, тұрғы; **шахалт үзүүлэх** ≈ **сууринаас** қыспақ көрсету тұрғысынан.

БАЙРАН отырықты, тұрақты; тұрғын; **хотод** ≈ **суугч** қалада тұрақты тұрушылар, қалә тұрғындары.

БАЙРГА I 1. байырғы, тұрғылықты; 2. (*мінез*) бйыпты, сабырлы, орнықты салмақты.

БАЙРГА II ақбас, бақай құрт (*жылақы ауры*).

БАЙРАТАХ (*жылақыға*) ақбас түсу; бақай құрт түсу.

БАЙРГАШИХ 1. байырқалау, тұрақтау; 2. байсалдану, орнығу, салмақтану.

БАЙРГАШУУ 1. байырқалаған, тұрақтанған; 2. байсалды, орнықты, салмақты, байыпты ұстамды.

БАЙРГҮЙ 1. орынсыз, үйсіз, баспансыз; 2. *ауыс*. орнықсыз, тұрақсыз.

БАЙРЛАЛ: **төргүүн** ≈ алғы шең.

БАЙРЛАХ 1. орналасу, орнығу, жайласу; 2. орнықтану, тұрақтану; 3. *ауыс*. бәйсалдану, салмақтану, орнығу.

БАЙРЛУУЛАХ 1. орналастыру, орнықтыру, жайластыру; 2. *ауыс*. байсалдандыру, салмақтандыру, орнықтандыру.

БАЙРШИХ 1. орнығу, тұрақтану, тұрғындану; 2. (*жерге*) жерсіну, көндігу үйрену, бейімделу; **очсон нутагт** ≈ барған жеріне жерсіну.

БАЙРШУУЛАХ 1. орнықтыру, тұрақтандыру, тұрғындандыру; 2. (*жерге*) жерсіндіру, көндіктіру, үйрендіру, бейімдету; 3. қ. **байрлуулах**.

БАЙСХИЙХ 1. аялдай (кідіре, тоқтай, тоса) тұру; ≈ **ж байгад явах** біраз аялдай тұрып кету; 2. әлсін-әлсін, қайта-қайта, дүркін-дүркін; ≈ **гээд орж ирэх** әлсін-әлсін кіріп келу.

БАЙТАЛ -қанда (-кенде, -ғанда, -генде), -а (-е, -й) тура **замд явж** ≈ жолда кетіп бара жатқанда; **үүрэгтэй** ≈ міндетті бола тұра; **ажилтай** ≈ жұмысы бола тұра; **үзэж** ≈ көріп тұрғанда.

БАЙТАХ іркілін қалу, мүдірін қалу (*садақпен қайыс атқанда нысана қайысы ұшып шықпай, сол орнында іркіліг қалуы*).

БАЙТЛААР тегін, арзан юмыг ≈ авах нәрсең арзан алу.

БАЙТУГАЙ тұрғой, -ы (-і) қойып: **тэр** ≈ ол тұрғой; **мориор** ≈ **явгаар** ч **гарч** бөлөхгүй бэрх газар ат тұрғой жағу кісі жүрс алмайтын қиын жер

БАЙТУУ ақ сыржелім.

БАЙТУУДАХ ақ сыржелім жағу.

БАЙХ 1. болу, тұру, бар (болу); **гэрт** ≈ **хэрэгтэй** үйде болу керек; **одоо хотод** ≈ **болно** сңді қалада тұратын болады; 2. (*есімше мен көсемше тұлғалы егістікке көмекші егістік мағнасында тіркеседі*); **ажлаа хийж** ≈ жұмысын істей беру; **маргааш ирэх** ≈ ертең келетін ығар; **замд ирж яваа** ≈ жолда келе жатқан шығар; ☆ **байх л юм чинь** қай жерде де мол нәрсе; біткен жерде бар нәрсе; ☆ **байх аргагүй** тозуге мүмкін емес, төзе алмастай; ☆ **байж болшгүй** төзбестей, төзе алмайтын, шыдамайтын; ☆ **байж ядах** тағатсыздану, тағат таппау, мазасыздану, мазасы кету, дегбірсіздену, сабырсыздану; 3. доғару, тоқтату; қою; **үргүй ажил хийхээ** ≈ нәтижесіз жұмыс істеуді доғару; **дэмий зугаалахаа** ≈ текке срусндсуді қою.

БАЙХҮҮЙ (*нәрсе*) жоқ, жоқ екен; **хэрэгтэй юм** ≈ **байна** керекті нәрсе жоқ екен.

БАЙХУУ байха; ≈ **цай** байха шай.

БАЙЦ I қ. **байр** II.

БАЙЦ II 1. қышпал, қапсағай; 2. жар-бас күз.

БАЙЦАА шарбы тағамшөп, капуста.

БАЙЦААГДАХ 1 (*қылмыскер*) тергеу, тектелу, тексерілу; 2. бақылану, тексерілу (*шаруашылық іс қағаздары*).

БАЙЦААГЧ 1. тергеуші, тектеуші (*қылмыс әрекетін*); 2. нұсқаушы, кеңес сөзтеуші (беруші); **сургуулийн хэлтсийн** ≈ мектеп бөлімінің нұсқаушысы.

БАЙЦААЛ 1. анықтама, дерек; ≈ **бэлгөх** дерек ету; 2. аңкета, сұрау толтырма (*қағаз*); **биенийн** ≈ өзіндік анкет

та, жекс басының аякчасы; 3. мінсз-деме.

БАЙЦААЛГА (кылмыс) тергеліс, тектеліс; тергеу, тектеу.

БАЙЦААЛГА-Х тергету, тектету, тексерту.

БАЙЦААЛТ тергеу, тектеу, анықтау (жылмысы); мөрдөн ≈ явуулах тектеп тергеу жұмысын жүргізу.

БАЙЦАА-Х 1. (кылмыс әрекетін) тергеу, тектеу, тексеру; **хэрэгтнийг** ≈ жылмыскерді тергеу; 2. бақылау, тексеру. **данс** ≈ шаруашылық тізбелерін тексеру; ☆ **байцаах тэмдэг** бақылау мөрі, куәландыру белгісі; ☆ **байцаах тэмдэггүй болгох** тергелісін деректерін жоғалту, тексерілетін деректерді бытыстыру (шатыстыру).

БАЙЦАГЛА-Х к байцаагдах.

БАЙЦАЙ қ. байцаа; **срос** ≈ орыс капуста; **хятад** ≈ қытай капуста; **бөөрөнхий** ≈ домалақ капуста, қаудан капуста; ☆ **байцайны эрвээхэй** ақ көбелек, капуста көбелек.

БАЙЦА-Х қ. байцаах.

БАЙЦЛАГА қ. байцаалга.

БАЙШИН үй; **модон** ≈ ағаш үй; **туйпуун** ≈ көрінш үй; **шавар** ≈ там үй.

БАКТЕРИ бактерия (бір клеткалы организмдер тобы).

БАКТЕРИОЛОГИ бактериология (бактерияларды зерттейтін ғылым).

БАКТЕРИОЛОГИЧ бактериолог (бактериология ғылымының маманы).

БАЛ I бал (ишпалы тәтті тағам); **зөтнийн** ≈ арапың балы **цагаан** ≈ ақ бал; **шар** ≈ сары бал; ≈ **бурам** бал шерер.

БАЛ II 1. көміртекті тас (минерал); ≈ **чулуу** көміртекті тас; 2. қарындаштың өзегі.

БАЛ III 1. қаратот; **туғалғаны** ≈ қорғасынның қаратоты; **зэсийн** ≈ мыстың қаратоты; 2. темір дәм; **зэсийн** ≈ **орох** мыс дәмі шығу; ≈ **амтагдах** темір дәм тағу.

БАЛ IV: бал балбала-х қаз тұру, қазғаз басу, тәй-тәй тұру, тұрып жығылу (бала).

БАЛ V 1. ессіз, ақылсыз; ≈ **болох** есі кету, ақылдан тану; 2. кесел, пәле, кесір, қырсық, кедергі; **хар** ≈ қара пәле, қырсық пәле.

БАЛ VI жасыл терек (ишпалы ағаш елдігі).

БАЛАГ кесір кесел, қырсық, кедергі, пәле; ≈ **аа тарих** кесірін тигізу; ≈ **болох** пәле болу; **бадарч явсан газар** ≈ **тай** дуана жүрген жер дуылдақ (мәтел).

БАЛАГЛА-Х пәлесі тию, кесірі тию.

БАЛАГТАЙ пәлесі, кесірі, күйелі, кеселді, қырсықты; ≈ **хүн** кеселді адам.

БАЛАГТА-Х пәлеге (кеселге) ұшырау; пәлесі (кеселі) тию.

БАЛАГТУУЛА-Х пәлесіне (кеселіне) калу; біреуге күйе жақтыру, кеселі (пәлесі) тию.

БАЛАИ 1. қанас, қараңғы, күңгірт; 2. соқыр; **нүдэн** ≈ **чихэн дүлий сөзбе**.

көзі соқыр, құлағы дүлей; □ соқыр сепім(мен); қара дүрсін(мен); нобай-жорамал(мен); 3. **ауыс**. надан, топас, қараңғы; ≈ **мунхаг** ақымақ надан; **дэмий** ≈ **эрих** тұрпайы оғаш сөйлеу; 4. есалаң, ақымақ, есерсоқ, әумесер, есірік; **элий** ≈ **болох** есерсоқтану, жындану, есалаңдану.

БАЛАИРАХ 1. есалаңдану, есерсоқтану, есінен айрылу, делқұлылану; 2. мылжыңдау, танту, көку, койту.

БАЛАЙРУУЛА-Х 1. есалаңдандыру, есерсоқтандыру, есін кетіру, делқұлыландыру; 2. мылжыңдату, тантыту, көкіту, койтыу.

БАЛАЙТА-Х есалаңданып (есерсоқтанып, делқұлыланып, есуастанып) кету.

БАЛАНС баланс (кіріс, шығыс қаржыларын баламалап теңеу жүйесі); **худалдзаны** ≈ сауда баланстары; ≈ **нийлүүлэх** баланс баламасын үйлестіру; ≈ **аар шилжүүлэх** балансмен откору.

БАЛАНСЛА-Х баланстау, (құнын) шағын теңеу, баламалау.

БАЛАНСЛУУЛА-Х баланстату, (құнын) шағып теңету, баламалату.

БАЛАНЧ қ. уулғамч.

БАЛАНЧЛА-Х қ. уулғамчлах.

БАЛАР 1. көмескі, күңгірт, белгісіз; ≈ **будман** көмескі шағақтар; ≈ **харанхуй** күңгірт қараңғы; 2. жыныс, нуқалың; бітеу; ≈ **ой** жыныс орман; ≈ **шугуй** жыныс тал-шілік; 3. (**уақыт**) өте ерте, белгісіз; ≈ **эртний үсийн амьтан адгүге** өте ерте кездесі жөндіктер мен хайуанаттар; 4. **ауыс**. сыры ашылмаған, сөсебі белгісіз.

БАЛАРДАА көмескілік, күңгірттік, белгісіздік.

БАЛАРДАХ 1. өте көмескілену (күңгірттену, белгісіздену); 2. (**ақыл**, **ес**) есі шығу, есінен тану, есеңгіреу, талыңсу; 3. булығы, қапалану, тығылу, тұтығу.

БАЛАРДУУЛА-Х 1. өте көмескілендіру (күңгірттендіру); 2. есін шығару, есінен тандыру, есеңгірету, талыңсыту; 3. булықтыру, қапаландыру, тығылту, тұтықтыру.

БАЛАРТАХ 1. көмескіленіп (күңгірттеніп) кету; 2. (**ес-ақыл**) есеңгіреу, талыңсу, аңыру, мәңгіру.

БАЛАРТУУЛА-Х 1. көмескілендіріп (күңгірттендіріп) жіберу; 2. есеңгірету, талыңсыту, аңырту, мәңгірту.

БАЛАРХАЙ өшкін, күңгірт, көмескі; ≈ **бичиг** өшкін жазу; ≈ **зам** өшкін жол.

БАЛБА быт-шыт, күл-талқан, парша-парша ≈ **дохих** быт-шытын шығару, күл-талқан ету.

БАЛБАА 1. ұдайы (үнемі, күнде) керектенетін; ≈ **дээл** үнемі киетін шапан (ішкі); ≈ **унаа** күнде мінетін ат; 2. дағдылы.

БАЛБАГА: **балбага балбага хий-х** мыртың-мыртың қағу, тырбың-тырбың

қағу мәстең-мәстең қағу.

БАЛБАГАНА-Х мыртыңдау, тырбыңдау, мәстеңдеу.

БАЛБАГАР мыртық, тырбық, мәстең.

БАЛБАЛА-Х I 1. түйгілей (төпештей, түйгіштей, қойғылай) беру; 2. бүлдіру, қирату.

БАЛБАЛА-Х II (*баланы*) алақандап тұрғызу (көтеру).

БАЛБАЛЗА-Х 1. қ. *балбағанах*; 2. (*желге*) теңселендеу, тербелсеңдеу, ыргалаңдау; *салхинд гэр* ≈ *ж байв* желге квіз үй теңселендеп тұрды; 3. (*мал*) ақсаңдау, сылтықтау, ақсаңдай (сылтыңдай) басу.

БАЛБАЛЗУУЛА-Х 1. мыртыңдату, тырбыңдату, мәстеңдету; 2. (*жел*) теңселсеңдету, тербелсеңдету, ыргалаңдату; 3. (*малды*) ақсаңдату, сылтықтату.

БАЛБАРА-Х 1. (*қатты нәрсе*) бүліну, қирау, шағылу; 2. (*киім*) жыртылу, далдұл болу, пересі шығу; *хувцас* ≈ киім далдұл болу.

БАЛБАРХАЙ 1. бүлінген, қираған, шағылған; 2. жыртылған, далдұл болған, пересі шыққан.

БАЛБАС: балбас балбас хий-х қ. *балбага балбага хийх*.

БАЛБА-Х 1. түйгілеу, төпештеу, түйгіштеу, қойғылау; *төмөр* ≈ темірді түйгілеу; *сүхээр* ≈ балтамен төпештеу; 2. үртіс (үнемі, ұдайы) кию; *дээлээ* ≈ *ж өмсөх* шапанын үртіс кию.

БАЛБАЧИ-Х қ. *балбалх*.

БАЛБУУЛА-Х 1. түйгілету, төпештеу; түйгіштеу, қойғылату; 2. (*бір киімін*) үртіс (үнемі, ұдайы) киігізу.

БАЛГА 1. ұрттам, бір жұтты; *нэг* ≈ *цай* бір ұрттам шай; 2. азғантай, болымсыз; ≈ *архи* болымсыз арақ.

БАЛГАД 1. (*тарих*) көне қалашықтар; 2. (*әкімшілік*) төрехана.

БАЛГАДА-Х 1. балағаттап үрсу, бейпіл тіл тигізу; 2. абыржу, сасқалақтау.

БАЛГАДУУЛА-Х 1. балағаттатып үрсқызу, бейпіл тіл тигіздіру; 2. абыржыту, сасқалақтау.

БАЛГАЛЗА-Х қ. *балгадах*.

БАЛГАЛЗУУР майпаздағыш, майдалағыш, мәнерлегіш, маймөңкеші.

БАЛГАМТГАЙ жұтқыш, ішкіш; *архи* ≈ арақ ішкіш.

БАЛГАМХАЙ қ. *балгамтгай*.

БАЛГАНА жыңғыл (*өсімдік*).

БАЛГАС 1. көне қала; 2. күйреген қала; *эвдэрхий* ≈ күйреген қала қалдығы; ☆ *гандирсан балгас* қалашық тәрізді сағым, мұнара сағым.

БАЛГА-Х жұту, сіміру, ішу; *ус* ≈ су жұту; *архи* ≈ арақ ішу; ☆ *балгах дургай* арақкор, арақнеп, араққұмар.

БАЛГУУЛА-Х жұтқызу, сімірту, ішкізу; *хуйтэн цай* ≈ суық шай жұтқызу.

БАЛДАРГАНА балдырған (*өсімдік*).

БАЛИАМ көйнекше (*сиыр*).

БАЛИАР 1. арам, лас; балық; ≈ *газар* лас жер; 2. дәрскі, ебдейсіз, икем-

сіз, ыңғайсыз, қолайсыз; ≈ *хийцтэй* икемсіз істелген.

БАЛИАРТА-Х 1. арамдану, ластану, былығу; 2. дөрекілену, тұрпайылану, оғаштық істеу, өрескелдік көрсету; *соттуу хүн* ≈ мас адам дөрекілену.

БАЛИАРТУУЛА-Х 1. арамдау, ластау, былықтыру; 2. дөрекілдіру, тұрпайымандыру, оғаштық істету, өрескелдендіру.

БАЛИН быламық (*ұннан істелген қоймалжық талмақ*).

БАЛИУС жалпақ пышақ.

БАЛЛА-Х 1. өшіру, өшіріп тастау, сызып тастау; *самбар дээр бичсэнээ* ≈ тақтаға жазғанын өшіру; 2. *ауыс*. жасыру, (*ізін*) жоғалту, тасалау; *хийсэн хэргээ* ≈ істеген қылмысын дерексіз етіп жасыру; *мөрөө* ≈ ізін жоғалту; 3. *ауыс*. бүлдіру, қирату, талқандау; *дээрэмчид* ≈ тонаушылар бүлдіру.

БАЛЛУУЛА-Х 1. өшірту, өшіртіп тастату, сыздырып тастату; *буруу бичсэн үгий нь* ≈ теріс жазған сөзін сыздырып тастату; 2. *ауыс*. (*теріс іс-әрекетін*) жасырту, жоғалттыру, тасалау.

БАЛЛУУР өшіргі (*резина*); ≈ *аар* баллах өшіргімен өшіру.

БАЛМАГДА-Х қорғалақтау, үрейлейін тығылу, қорғалақтап бұғу; сасып тығылу, алқынып булығы; ≈ *сан гөрөөс зугатаж чадахгүй* қорғалақтаған киік қаша алмайды; ≈ *ад дуугарч чадсангүй* алқынып булықты да еш нәрсе айта алмады.

БАЛМАГДУУ қорғаншақ, үрейшіл, қорғалақ; тығылғыш, алқыңғыш.

БАЛМАД 1. қатыгез, қайырымсыз, мейірімсіз; ≈ *зан* қатыгездік, қатал мінез; 2. бұзақы, бұзақор, бұзық, тентек, сотқар; ≈ *залуу* бұзақы жігіт; 3. жауыз, қанішер, қанышесер, опасыз; ≈ *явдал* жауыздық, қанішерлік.

БАЛМАДЛА-Х 1. қатыгездік (қайырымсыздық, мейірімсіздік) көрсету; 2. бұзақылық (бұзақорлық, бұзықтық, тентектік, сотқарлық) істеу; 3. жауыздық (қанішерлік, опасыздық) көрсету.

БАЛНАД іш сүзегі, іш кезігі (*индет ауру*).

БАЛРА-Х 1. өшіңдірету, көмескілену, күңгірттену; *хараңдаагаар бичсэн нь* ≈ *чээ* қарындашпен жазғаны өшіңдірепті; 2. тозып жоғалу, орны жоғалу; белгісіз болу; *эргний хот* ≈ көне қала тозып жоғалу.

БАЛРАШГҮЙ өшпес, өшпестей, өлпейтін, сөнбейтін; ≈ *мөр* өшпес із.

БАЛРУУЛА-Х 1. өшіңдірету, көмескілендіру, күңгірттендіру; 2. тоздырып жоғалту, орнын жоғалту, белгісіз болдыру.

БАЛТ I балта; ≈ *аар* цохих балтамен ұру.

БАЛТ II балды, балы бар; ≈ *зөгий* балды ара; ☆ *балт туулайн бөөр* емен жаңғақ (*өсімдік*).

БАЛТАГ балдақ; *хутганы* ≈ пышақ-

тың балдагы; илдийн ≈ семсердің балдағы.

БАЛТАИ 1. қ. балт; 2. қ. балагтай.

БАЛТАЙЛГА-Х тайпиту, тырбындау, бұлтыңдату.

БАЛТАЙ-Х тайпию, тырбыңдау, бұлтыңдау (*жуантық аласа дене, т. б. нарсе*).

БАТТАЛЗА-Х қ. балтганах.

БАЛТАРГАНА қ. балчиргана.

БАЛТАС: балтас балтас хий-х тайпаңтайпаң қағу, тырбың-тырбың ету, бұлтың-бұлтың қағу.

БАЛТАЧ (*кустың*) үлпелі без.

БАЛТГА: балтга балтга хий-х бұлтың-бұлтың қағу, бұлтың-бұлтың қағу.

БАЛТГАЛЗА-Х қ. балталзах.

БАЛТГАНА-Х тайпаңдау, тайпаң қағу, тырбыңдау, тырбың қағу, бұлтыңдау, бұлтың қағу (*дембелше адам*).

БАЛТГАР тайпақ, тырбық, бұлтық, бытық, быттыған; ≈ уул тайпақ тау; тарвага шиг ≈ суыр секілді тырбық.

БАЛТГАРДА-Х тайпынып кету, тырбышып қалу, бұлтышып кету.

БАЛТДА-Х балталау, балтамен ұру.

БАЛУУ жасыл терек алмасы (*ыстық жақта өсетін өсімдік*).

БАЛХАЙЛГА-Х бытпиту, былшиту, сыттыту былқылдату.

БАЛХАЙ-Х бытпию, былшию, быттию, былқылдау (*жуан дембелше дене*).

БАЛХАЛЗА-Х қ. балханах.

БАЛХАС: балхас балхас хий-х бытпың-бытпың қағу, былшың-былшың ету, былқ-былқ ету.

БАЛХГА: балхга балхга хий-х былқ-былқ ету, былш-былш ету, ірк-ірк ету (*семіз жуан дене*).

БАЛХГАНА-Х бытпыңдау, бытпың қағу, былшыңдау, былшың қағу, былшылдау, былш-былш ету, былқылдау (*семіз дембелше дене*).

БАЛХГАР быртық, бытпық төртбақ, дембелше, былшыған, бытпыған; ≈ тарған шар быртық семіз өгіз.

БАЛЦАЙ-Х балпию, балшию, балчию, балпанақтай болу.

БАЛЦАЛЗА-Х балпандау, балпаң қағу, балпақтау, балпақ қағу.

БАЛЦАС: балцас балцас хий-х қ. балцга:

БАЛЦГА: балцга балцга хий-х балпаң балпаң қағу, балпақ-балпақ қағу.

БАЛЦГАНА-Х қ. балцалзах.

БАЛЦГАР балпаң, балпақ, балпаған, балпанақтай; ≈ хурга балпақ, (балпанақтай) қозы.

БАЛЧИГ 1. балшық, құй, батпақ; 2. ауыс. лас, боқтық, кір.

БАЛЧИГДА-Х балшықтау, құйлау, батпақтау, балшыққа түсу.

БАЛЧИГНА-Х (*балшық*) шалпылдау, шалп-шүліп ету.

БАЛЧИГНУЛА-Х шалпылдату, шалп-шүліп еткізу.

БАЛЧИГТА-Х балшықтану, балшық-5 В. Базылхан

на айналу, құйлану, құйға айналу, батпақтану, батпаққа айналу.

БАЛЧИН 1. (*садақ*) тұтқалық; 2. күйікшанның жақтауы; 3. (*шалпап*) өшір қоспасы; 4. ауыс. бейшең, бейпіл, быланып, дөрекі; ≈ хун бейшең ауыз адам.

БАЛЧИР жас; балғын; ≈ хүүздік жас бала

БАЛЧИРГАНА қ. балдаргана.

БАЛЧИРДА-Х 1. жас болу; 2. жастық істеу, балалық істеу, білместік істеу.

БАЛЧИ-Х I (*адамды*) ұялту, жерде тығу.

БАЛЧИ-Х II өшіргілеу, өшіре беру.

БАЛЧИ-Х III (*терістігін*) бұлтару, жалтару тайсақтау, бұлтақтау; **бурууға** ≈ гэж ядах терістігін бұлтаруға тыртысу.

БАЛЧУУ шыңшуша (*торғын тәртібі* бұл).

БАЛЬДА-Х I жомартсу, бергенсу, қолы ашық болғансу.

БАЛЬДА-Х II төңселендеу, тербелектеу, төңселектеу, ырғатылу.

БАЛЬДУУ жомартсыған, бергенсіген, қолы ашықсыған.

БАМ (*ауру*) құрқұлақ, сар буын.

БАМБАГА: бамбага бамбага хий-х ырған-ырған ету, ырғақ-ырғақ қағу, тербелең-тербелен қағу.

БАМБАГАНА-Х ырғалаңдау, ырғаң қағу, тербелендеу, тербелең қағу; **орыңлуруш** ≈ тосектің ссріппе темірі ырғалаңдау.

БАМБАГАНУУЛА-Х ырғалаңдату, ырғақтау, ырған қақтыру, тербелендеу, тербелең қақтыру.

БАМБАГАР дүрдек, дүрден, дүрдіген, көлек; ≈ шырдіг дүрдіген сырдық; ≈ уруул көтек ерін, дүрдіген ерін.

БАМБАЙ I қомыт, қомтық (*қомның астына қалықдатып салатын қосымша*); хомын ≈ қомның қомыты.

БАМБАЙ II 1. қалқан (*бұрынғы заманғы батырлардың қорғанатын қол құралы*); 2. алғы тосқауыл (*әскер*); ≈ қарғ; алғы тосқауыл әскер; ≈ д явах алғы тосқауылда жүру; 3 қорғаныс, пана. бас сауға; ≈ барих бетке ұстау, бет перде ету; эрх тушаалын хүнээр ≈ барих мансапты адамды бетке ұстау; ★ бамбай булчирхай қалқанша без; ★ бамбай мөгөрс қалқан шеміршек (*апат*); ★ бамбай улс аралық мемлекет.

БАМБАЙ (*өсімдік*) қоңыраутүл.

БАМБАЙЛА-Х 1. (*түйенің*) қомытын қалыңдату; 2. бөгеу, бөгет жасау, кедергі істеу.

БАМБАЙЛГА-Х дүрдиту, көнтиту.

БАМБАЙЛУУЛА-Х 1. қомытын қалыңдату (*түйенің*); 2. бөгету, бөгет жасау, кедергі істеу.

БАМБАЙ-Х дүрдию, көнтию; **дәстгә** ≈ гаад байна, нимгсгәе төсеніш дүрдіе кетті, жұқартайыш.

БАМБАЙЧ 1. бетке ұстағыш, бет перде еткіш; 2. қалқаншы, алғы тосқа-

уыл (эскер).

БАМБАЛЗА-Х қ. бамбаганах.

БАМБАЛЗУУЛА-Х қ. бамбагануулах.

БАМБАЛЗУУР 1. солкылдақ, был қылдақ; ≈ газар солкылдақ батпақты жер, былкылдақ күй жер; 2. қалтылдақ, сөлқылдақ; ≈ сандал қалтылдақ орындық.

БАМБАРУУШ можық (аюдың күші-гі)

БАМБАРШ қ. бамбарууш.

БАМБАС: бамбас бамбас хий-х қ. бамбага:

БАМИН мүйіз тұмсық (*ніл тәрізді, алғы бақалтақ, терісі қатпарланған тақыр, мұрын ұшында бір мүйізі бар жәндік*)

БАМТА-Х I құрқұлақ тию, сар буын болу.

БАМТА-Х II абыржу, сасу, қысылу; **юунд сүрдәж** ≈ в неге үрейленіп абыр-жыды.

БАНАЦАН бананша (*майлы жеміс*).

БАНБАР көсеу шырақ; ≈ асаах көсеу шырақ жағу.

БАНБАРДА-Х көсеу шырақ жағу.

БАНБАРЛА-Х көсеу шырақ жасау (істеу).

БАНД I бандо (*ағаш қабығын жарып шығатын өсімдік*).

БАНД II бұршақ.

БАНДАЙ-Х балпию, жалпию, бал-ғыш семіру, жалпыш семіру.

БАНДАЛЗА-Х балпаңдау, жалпаңдау, балпаң қағу, жалпаң қағу (*семіз дене*).

БАНЦАН тақтай-сәкі, төсек-сәкі; ≈ шпрээ тақтай-сәкі.

БАНДАС: бандас бандас хий-х қ. бандга:

БАНДГА: бандга бандга хий-х балпаң-балпаң қағу, балпаң-балпаң қағу, жалпаң-жалпаң қағу.

БАНДГАНА-Х (*семіз дене*) балпаңдау, балпаң қағу, балпаңтау, балпаң қағу, жалпаңтау, жалпаң қағу; **тарған хонины сүүл** ≈ ж явна семіз қойдың құйрығы балпаңдап жүр.

БАНДГАР балпақ, балпаң, жалпаң; ≈ сүүлтәй хонь балпақ құйрық қой; ≈ тарған хүн балпақ семіз адам.

БАНДИ банди (*будда діні бойынша солы болға дайындалып жатқан адам*).

БАНДИД бандид (*будда діні бойынша солы болған адам*).

БАНЖ байқа, абайла (*балаға айтыла-тын сөз*).

БАНЖИ-Х (*лажетін*) қамдау, әзірлеу, дайындау.

БАНЗ I тақтай; **зузаан** ≈ қалың тақ-тай.

БАНЗ II дүрелеуіш, дүре қалақша; **ширэн** ≈ қайыс дүрелеуіш; **хулсан** ≈ қамыс дүре қалақша.

БАНЗАЛ I жібек стекше (*киім*),

БАНЗАЛ II сайқал, жезөкше.

БАНЗДА-Х дүрелеу, дүрелеуішпен үрү, дүре қалақшамен соғу.

БАНЗДУУЛА-Х дүрелеу, дүрелеуіш-

пен ұрғызу, дүре қалақшамен соқтыру.

БАНЗЛА-Х 1. тақтайлау, тақтайға айналдыру; 2. (*жүнді теріні*) тақтайлау жазу, тақтайлап терістеу.

БАНТАГНА-Х 1. быламықтану, қо-йырылу, қойылу; **гурил** ≈ үн быламық-тану; 2. *ауыс*. бытысу, шатысу, шатылу, былығы; ≈ **сан ажыл** бытысқан жұмыс.

БАНТАГНУУЛА-Х 1. (*ұнды*) была-мықтандыру, қойырылту, қойылту; 2. *ауыс*. бытыстыру, шатыстыру, шатылды-ру, былдықтыру.

БАНТАЙ-Х (*дене*) балпаю, балпию жалпию, ет жендену.

БАНАН 1. быламық, үн қойыртпақ; ұмаш көже ≈ **хийх** быламық істеу; ұмаш көже; істеу; 2. *ауыс*. былық, ша-тыс, шатақ; **холио** ≈ былық-шатыс; ≈ **хутгах** былықтыру, шатыстыру, шата-стыру.

БАНТГАР (*дене*) балпақ, балпаң, бал-пиған, жалпиған, ет-женді.

БАЛУ сөреңген әк тасы (*үңгір үстінде ордаштанып тұратын әк тасы*).

БАЛУНЦАР жарқаштанған әк тасы.

БАЛУУХАЙ ітқұндыз (*күндіз суда болатын, түнде өзен суының шетіне шығып жататын жәндік*).

БАНХАЙЛГА-Х көнтиту, дүрдиту.

БАНХАЙ-Х көнгию, дүрдию.

БАНХАР көнтек, дүрдек, көнтиген, дүрдиген.

БАНХАС лағыл (*қымбатты асыл тас*).

БАНХГАР қ. банхар.

БАНШ түшпара; ≈ **хийх** түшпара іс-теу.

БАР I су астындағы құм.

БАР II 1. ағаш баспа қалыбы; ≈ **ын ным** ағаш баспа қалыбының кітабы; 2. (*баспада*) оймыш қалып.

БАР III барыс (*теңбіл шұбар жырт-қын ақ*); ☆ **эр бар** сұсты, айбарлы, ай-батты, ызбарлы; ☆ **би чамдаа эр бар** мен саған кашталмын; мен саған ма-нандаймын; менің сендік шамам бар.

БАР IV: бар бар баж-баж, баж-бұж; ~ ≈ **дуугәрах** баж-баж ету.

БАРЛА I 1. бұл, бата; ≈ **ны дәлгүүр** бұл сататын дүкен; ≈ **гүйлгээ** бұл са-ту; 2. жинаған бұйым; **гәр** ≈ үй сыр-тындағы жинаған бұйым.

БАРАА II 1. баран, қара, бейне, тұл-ға; ≈ **ихтәй** баранды, қарасы үлкен; 2. серік, жолдас, атқосшы; ≈ **болох** серік болу, атқосшыға еру; ≈ **болоғ** серіктес-тері, ерушілері; **хүний** ≈ жан досы, жан серігі; ☆ **бараа туруугүй** сайда саны құмда ізі жоқ, көрінетін ешнәрсе жоқ; ☆ **бараны газраас** анадайдап, алыстан, сонадай жерден; ☆ **гәрийн бараа харах-гүй болох** үй бетін көрмейтін болу, да-лабездер боп кету.

БАРАВАТАР барандау, қарагерлеу (*өң-түс*).

БАРАЛАГНА-Х 1. барандану, баран керіну, қарауыту; 2. *ауыс*. қобалжу, ко-ңіл бұзылу; **дотор** ≈ іштей қобалжу.

БАРААГҮЙ I барансыз, қарасыз, бей-

өссіз, түлгасыз; **ямар ч** ≈ **болчихлоо** өзбiр қарасы көрiнбей кеттi.

БАРААГҮИ II тауыспай, түгеспей, тамамдамай, аяқтамай, бiтпей; **хоолоо нiзж** ≈ **байхад** тамақ жеп тауыспай тұрғанда; **ажлаа** ≈ **байхад** жұмысын аяқтамай тұрып.

БАРААДА Х I 1. барандау, баранырау, қарасына еру; **даага адуу** ≈ **дәбегі** (тай) жылқы қарасына еру; 2. **дәс** паналау, пана көру, баран көру, **дә көру**; **хамаатан саднаа** ≈ туыс шатын пана көру; 3. **ауыс** жақындау, таяу, танылау, жуу; **хот** ≈ қалаға жақындау.

БАРААДА-Х I (өңі) барандау, баран болу.

БАРААЛА-Х 1. (өң) барандау, баран болу; **қараю**; **газар** ≈ жер қараю, жерден қары кету; 2. барандату, қаралау.

БАРААЛУУЛА-Х (өңін) барандату, баран болдыру, қарайту.

БАРААЛҰА-Х дидарласу, сөлемдесу, сөлемдасу; кездесу, әңгімелесу.

БАРААЛХУУЛА-Х дидарластыру, кездестіру, әңгімелестіру; сөлемдестіру, сөлемдестіру.

БАРААН (өң) баран; **хар** ≈ қара қор, қара кер; ≈ **өңгө** баран өң; ≈ **түсмин** мал баран түсті мал; ☆ **баран шай** қара шай; ☆ **бараан шувуу** қарға; ☆ **бараан хавтгалж** қара қызғаш (күс); ☆ **бараан гялтгануур** қара жұмсақ тас (үнтаса сары боялға айналған тас).

БАРААНДА-Х өте барандану, баран тарту, қарақоңырлану.

БАРААНДУУ барандау, қарагерлеу (барғы).

БАРААНТА-Х қ. бараандах; **газар** ≈ жер қарая бастау, жердің қары кете бастау.

БАРААТАЙ арбиған, үлкен, қомақтан; ≈ уул арбиған үлкен тау.

БАРААХАН қ. бараанду.

БАРАГ I дерлік; түгел, теріс; ≈ **шөңө** бөлов дерлік түн болды; **ажлыг** ≈ **гүйцтэ** жұмысты дерлік аяқтады; ☆ **тэр ч бараг даа** ол онша емес; ☆ **баргний юм дийлэхгүй** жөп шөкімге күш бермейді, саяға күш бермейді; ☆ **бараг төлөв** нәбінесе, көбінде, көпшілігінде, **көбісінде**; ☆ **бараг сүүдэр** буалдыр күн, күңгірт күн, бұлдыр күн; ☆ **бараг бүрэг** зымырт, қас қарайған кез.

БАРАГ II 0,1 га (аудандық өлшем).

БАРАГДА-Х тауысылу, түгесілу, біту; **арга** ≈ амалы тауысылу; **мал** ≈ мал тауысылу.

БАРАГДАХГҮИ тауысылмайтын, түгесілмейтін, бітпейтін; ≈ **хоол** тауысылмайтын тамақ; ≈ **ажыл** бітпейтін жұмыс.

БАРАГДАШГҮИ тауысылмас, түгесілмес, сарқылмас; **мөд** ≈ **юм шиг** өзiр тауысылмастай; ≈ **их баялаг** сарқылмас а. байлық.

БАРАГДУУЛА-Х тауысу, бітіру, түгесу, тамамдау, аяқтау.

БАРАГЛА-Х 1. дендеу, аудандау; бітуге таяу, аяқтап қалу, тамамдауға таяу; **ажлаа** ≈ **ж байна** жұмысын аудандап келеді; 2. долбарлау, болжалдау, нобайлау, түспалдау; **би** ≈ **ж мәдсэн юм** мен долбарлап білген едім.

БАРАГЛУУЛА-Х 1. (іс-шаруаны) дендету, аудандату, бітуге таяу, аяқтатып қалу, тамамдауға таяту; 2. долбарлату, болжалдату, нобайлату, түспалдату.

БАРАГТАЙ 1. (шама, мөлшер) болымсыз, мардымсыз, болар-болмас, болмашы, онша емес, ұлқаусар емес; **өвдөх нь** ≈ ауруы болымсыз, ауруы болар-болмас, науқасы ұлқаусар емес; 2. (сапа) жөнпас, нашар; жұпыны, жөнсу, жөнтеке; ≈ **юм** жөнпас нәрсе; ≈ **хувдас** жұпыны киім; 3. (көңілге) жайсыз, қолайсыз, сүйкімсіз, ұнамсыз; **салхитай** ≈ **одөр** желді қолайсыз күн; 4. жөп шөкім, кез-келген; албаты; ≈ **хүн дийлэхгүй** жөп-шөкім адамның әлі жетпейді; 5. **ауыс** әдепті, инабатты, сыпайы, биязы; қалыпты; ≈ **байгаарай** әдепті ояру.

БАРАГТАЙВТАР 1. (сапа, қасиет) жөнпастау, нашарлау; жұпынылау, жөнсулау, жөнтектеу; 2. (көңілге) жайсыздау, қолайсыздау, сүйкімсіздеу, ұнамсыздау.

БАРАГТАЙХАН қ. барагтайстар.

БАРАГЦАА долбар, нобай, түспал, жоба, болжал.

БАРАГЦААЛА-Х долбарлау, нобайлау, түспалдау, жобалау, болжалдау.

БАРАГЦАА-Х долбарлау, түспалдау, нобайлау.

БАРАГЦА-Х қ. барагцаах.

БАРАГШИН 1. жартас қарамайы (тас ерігіндісі); 2. құмай тышқан (халық атауы бойынша құмай нәжісі делінеді).

БАРАГШИНДА-Х (жолға) қарамай құю, (жолды) қарамаймен қатыру; ≈ **сан зам** қарамай құйған жол.

БАРАЙЛГА-Х (бет-пішінің) түнерту, түксінту, түнжырату; **царайгаа** ≈ бет пішінің түнерту.

БАРАЙ-Х (бет-пішіні) түнеру, түксіню, түнжырау; **царай нь** ≈ бет пішіні түнеру; **тэнтэр** ≈ аспан түнеру.

БАРАЛЗА-Х (көңіл-күйі) жабырқау, жабығу, қамығу.

БАРАМ I (діни.) садақа; зекет.

БАРАМ II: **ұл барам** ол тұрғой; **қоймай**; **олма**; **түүгээр ч** ≈ **ол тұрғой**; **онымен қоймай**; **ол олма**.

БАРАМНАС сәуле тозаң.

БАРАНЖАЙ торта көбік бейне (діни.).

БАРАС: **барас бүрэс** 1. (ес-ақылы) кіресілі-шығасілі; бірде бар, бірде жоқ; барды-жоқты; **ухаан** ≈ **ес-ақылы** барды-жоқты; 2. қараң-құраң ету; **хараңхуйд нэг юм** ≈ **хийх** қараңғыда бір нәрсе қараң-құраң ету.

БАРАСХИЙ-Х (бет-пішіні) түнеріңкіреу, түнжыраңқырау, түксінңіреу.

БАРА-Х 1. (нәрсе) тауысу, түгесу,

бiтy; аяны хyн хоолоо ≈ жолаушы азыгын тауысу; 2. (*ис-эркет*) yлгiрy, iстеп кету, yлгiре алу; **бичиж** ≈ жазып yлгiрy; **жийж** ≈ iстеп кету; ☆ **нас барах** = **бие барах** eмiрi тауысылу, қаза болу, дyние салу, демi бiтy; ☆ **ичгyр сонжуураа барах** арынан айырылу; ар yятын аякка басу.

БАРАХАИ доңызмал (*жeндiк*).

БАРАХҮИ (*ис-шаруа*) 1. тауыспайтын, түгеспейтiн, бiтпейтiн; ≈ хоол тауса алмайтын тамак; 2. yлгiрмейтiн, түгеспейтiн, бiтпейтiн; ≈ **ажил** yлгiрмейтiн жyмыс.

БАРВАГАР борбак, дyрдeк, кeнтeк, борбиган, дyрдиген, кeнтиген; ≈ **уруул** дyрдeк eрiн; ≈ **дэвсгэр** дyрдиген тeсeнш.

БАРВАЙЛГА-X борбайту, дyрдитy, кeнтитy.

БАРВАИ-X барбау, дyрдию, кeнтию. **БАРГА** барга (*моңгол тайпасының аты*); ≈ **малгай** барга тымак.

БАРГАР 1. (*ауа райы*) кyндiрт, буалдыр, бyлддыр, қараңғы; **тэңгэр** ≈ **байна**, салкиж магадгyй аспан кyндiрт eкeн, жел согуы мyмкiн; 2. *ауыс*. (*бет-нишинi*) тyксiндiкi, тyперiндiкi, жабырқаңқы, жабыңқы.

БАРГА-X (*ауа райы*) тyнерy, кyндiрттенy, буалдырлану, бyлддырлану, қараңғылану; **тэңгэр** ≈ аспан тyнерy.

БАРГИА 1. (*дыбыс*) қырылдақ, қарлыққан, қырылдаған; ≈ **дуу** қырылдақ тауыс; ≈ **хоолой** қарлыққан тамак; 2. **бажылдауык**, **бажылдак**; ≈ **хyн** **бажылдауык** адам.

БАРГИЛТ ақсарғыш ақық (*асыл тас*); ≈ **чулуу** ақсарғыш ақық тас.

БАРГИУЛА-X қырылдатy, қарлықтыру (*тамағын*).

БАРГИ-X (*тамағы*) қырылдау, қарлықy; **хоолой** ≈ тамағы қырылдау.

БАРДААГААР қалайда, қайткенде сөзсiз, шyбөсiз, кyмөнсiз, сөз жоқ; ≈ **чадна** қалайда шыдаймын.

БАРДАГ қ. **бардам**.

БАРДАГНА-X қ. **бардах**.

БАРДАМ 1. дандай, мастаншақ, мепменшiл, тeкаппар, eркекiрек; даңғой; ≈ **дээрэнгyй** дандай-кеудесок; **ам** ≈ дандайсыған, ауыз-даңғой; 2. қ. **бардаагаар**.

БАРДАМЛА-X дандайсу, мастану. мeнменсу, асып-тасу.

БАРДАМНА-X қ. **бардах**.

БАРДАМТГАИ дандайсығыш, мастанғыш, мeнменсiгiш. асып-тасығыш.

БАРДАН қ. **бардам**.

БАРДА-X қ. **бардамлах**; **хэтэрхий** ≈ шектен тыс дандайсу.

БАРДУУЛА-X дандайсыту, мастандыру, мeнменсiту, асып-тасыту.

БАРЖГАР 1. баржиған, бырысқан, тыржиған; 2. бедерлi; ≈ **дурдан** бедерлi жiбек торғын.

БАРЖИЙЛГА-X быржитy, бырыстыру, тыржитy.

БАРЖИЙ-X быржию, бырысу, тыр

жию.

БАРЗАЙЛГА-X қ. **баржийлгах**.

БАРЗАИ-X 1. қ. **баржий**; 2. қyрысу, бырысу, тырысу, жиырылу; **хатаад** ≈ **чихлаа** кеуiп қyрысып қалды.

БАРЗАН I 1. (*бет*) быржык, қыртыс-танған, тыржык; бырысқан, тырысқан; ≈ **нyгyртй хyн** быржык бет адам; 2. **дақты**, **дақ түскен**; сeкпiлдi, тeжбiлдi; ≈ **толь** дақты айна.

БАРЗАН II оймышты тас керпiш.

БАРЗАНТА-X 1. (*бет*) быржию, қыртыстану, тыржию; 2. **дактану**, **дақ түсу**; сeкпiлдeнy, тeжбiлдeнy.

БАРЗГАР қ. **баржгар**.

БАРИА I 1. барымталык, кeпiлдiк (*нәрсе*); ≈ **барих** барымталау, барымталык нәрсе ұстау; 2. айырбас, қолма-қоллык (*сауда*).

БАРИА II кeнбe (*ат, коньки, шаңғы жарысында үздік келгендерге белгілеген шек жер*); ≈ **ны газар** кeнбe орны; ≈ **нд орх** кeнбeге iлiнy.

БАРИА III: **ясан бариа** сyйек қақсау, сyйек шымыр (*ауру*).

БАРИАЧ оташы, сыныкшы; **бeргсeв** ясыг ≈ **ид** үзүүлeх мeртiккeн сyйектi оташыға көрсету; ☆ **уран бариач** мyсiншi; ☆ **морь бариачин** ат ұстаушы.

БАРИАЧЛА-X оташылык iстеу, сынык тану.

БАРИАЧЛУУЛА-X оташылык iстету, сынык тандыру.

БАРИВЧЛАГДА-X ұсталу, түрмеге жабылу; ≈ **сан** этгээд зугадахыг завдах ұсталған адам қашуға тырысу.

БАРИВЧЛА-X ұстау, түрмеге жабу; **хулгайчийг** ≈ ұрыны түрмеге жабу; **хуулийн газраас** ≈ заң орнынан ұстау.

БАРИВЧЛУУЛА-X ұстату, түрмеге жаптыру.

БАРИГДА-X 1. ұсталу, түрмеге жабылу; қолға түсу; 2. (*бір нәрсеге*) ұшырау, жолыгу; басылу; **бөөсөнд** ≈ **бит** басу, биттеп кету; **зовлойд** ≈ мехнатқа ұшырау, азап шегу; ☆ **нар баригдах** күн тұтылу.

БАРИГЧ 1. ұстаушы, қолмен тұтушы (*нәрсени*); 2. мeңгерушi, жауаптанушы; **эрх** ≈ сpкiн ұстаушы, билеушi; **төрсш**; **эх** ≈ апалар босандырушы; кiндiк ше ше дeрiгерлер.

БАРИЛ 1. ұстам, ұстайтын жер; ≈ **аа олж барилдах** күресте ұстайтын жерiн дeл тауып ұстасу; 2. әдiс, тeсiл, амал; ≈ **ы нь олох** әдiсiн табу; ≈ **дадал** әдiс машығы. дағдылы тeсiл.

БАРИЛА-X ұстай беру, қолмен тұта беру (*нәрсени*).

БАРИЛГА I қyрылыс; **их** ≈ күрделi қyрылыс; ≈ **ын хэрэг эрхлeх газар** қyрылыс iсiп басқару орны; ≈ **ын ажилчив** қyрылыс жұмысшылары; ≈ **барих** қyрылыс салу; **уран** ≈ қyрылыс шеберлiгi, архитектура; **уран** ≈ ч архитектор.

БАРИЛГАЧИН қyрылысшы, қyрылыс жұмысшылары.

БАРИЛДА-X 1. ұстасу, күресу (*пал-*

қандар) ұлысын наадамд ≈ сан бөхчүүд мемлекеттік мерекеде күрескен палуандар; 2. ұстасу, жымдасу, ұстасып қату, жымдасып қату.

БАРИЛДЛАГА 1. кезігіс, жолығыс; 2. достық, достық байланыс; ах дүүгийн ≈ туысқандық достық.

БАРИЛДУУЛАХ 1. ұстастыру, күрестіру; 2. ұстастырту, ұстастырып қатыру, жымдастыру, жымдастырып қатыру.

БАРИЛУУЛАХ ұстата бергізу, қолмен тұттыра беру.

БАРИМ ұстам, тұтам; нэг ≈ бір ұстам, бір тұтам.

БАРИМАЛ мүсін, жасаған бейне; уран ≈ көркем мүсін.

БАРИМАЛЧ мүсінші, бейне жасаушы; уран ≈ көркем мүсінші.

БАРИМЖАА 1. (нәрсенің мөлшері) мөлшер, жоба, долбар, долбай, нобай; гарын ≈ гаар хэмжих қол мөлшерімен өлшеу; газрын ≈ гаар ирэх жер долбарымен келу; ийм ≈ осындай долбай; 2. (бағыт) бағдар, бет алыс, бағыт; теорч ≈ гаа алдах адасып бағдарынан айрылу.

БАРИМЖААЛАХ 1. (нәрсені) мөлшерлеу, жобалау, долбарлау, долбайлау, нобайлау; ≈ н авах долбарлап алу; 2. (бет алыс) бағыттау, бағдарлау, беттеу, бет алу; уулыг ≈ н явах тауға қарай беттеп жүру.

БАРИМЖААЛУУЛАХ 1. (нәрсені) мөлшерлеу, жобалау, долбарлау, долбайлау, нобайлау; 2. (бет-алысын) бағыттату, бағдарлау, беттеу, бет алдыру.

БАРИМТ 1. дәлел, кепіл, айғақ, куә ≈ тағ хэрэг дәлелді іс-әрекет; ад мөрийн ≈ дәлелдік нәрселер, кепілдік нәрселер; ≈ болгох дәлел ету, кепіл ету; 2. ресми анықтама, куәлік қағаз.

БАРИМТАТ 1. дәлелді, кепілді, айғақты, куәлі (нәрсе); 2. деректі, нақтылы; ≈ кино деректі кино.

БАРИМТГҮИ дәлелсіз, дерексіз, негізсіз, сенбелсіз; албан ёсны ≈ ресми дәлелсіз.

БАРИМТЛААЧ дәлелкор, дәлелге алынып тістескіш.

БАРИМТЛАГЧ жақтаушы, құптаушы, негізге алушы; тэр талыг ≈ сол жағын жақтаушы.

БАРИМТЛАЛ негіз, арқау, басты ірек; бағыт, басшылық.

БАРИМТЛАХ 1. дәлел ету, дерек ету, негізге алу; 2. жақтау, құптау, бағыт ету, басшылық ету; ұстану; марксизмг ≈ марксизмді жақтау; ямар чиг шугам ≈ өз? қандай бағыт ұстану керек?

БАРИМТЛУУЛАХ 1. дәлел еткізу, дерек еткізу, негізге алдыру; 2. жақтау, құптау, бағыт еткізу, басшылық еткізу, ұстандыру.

БАРИН: барин тавин жұмыс арасында уақыт шығарып; бір аралықта; бір әредікте; ≈ ≈ хийх жұмыс арасында

істеу; ☆ барин тавин худал хэлэх шім-рікпей өтірік айту, ұялмай қызармай өтірік айту; ☆ барин тавин хэлэх айта салу, бетің-жүзің демей айта салу.

БАРИНТАГ 1. сый шапан (куім); 2. кітап шарпы қастершаршы (дини кітап орайтын шүпегек).

БАРИНТАГЛАХ 1. сый шапанын кию; 2. кітапты қастерлеп орау; 3. (өзен суы) жер бауырлай қату.

БАРИНТАГЛУУЛАХ 1, сый шапанын кигізу; 2. кітапты қастерлеп орату.

БАРИУ тар, қысыңқы; ≈ хувдас тар киім; ≈ ханпуйтай дәлел жеңі тар шапан.

БАРИУВЧ баланың тар шапаны.

БАРИУДАХ өте тар боп кету, қысыңқы боп кету (куім).

БАРИУДУУЛАХ өте тар қып жіберу.

БАРИУЛ 1. тұтқа; данхны ≈ шөйненің тұтқасы; хаалганы ≈ ескіктің тұтқасы; 2. тұтқыш; тогооны ≈ қазанның тұтқышы.

БАРИУЛАХ (нәрсені) ұстату, қолмен тұттыру; гарт нь юм ≈ қолына нәрсе ұстату; машин ≈ машина ұстату; ☆ түр баруулах а) уақытша нәрсе беру; б) уақытша қарыз беру; ☆ мөнгө баруулах ақша жауаптандыру; ☆ яс баруулах сынық таңдыру, мертіккі орнына келтіру; ☆ хүний гараар могой баруулах сөзбе біреудің қолымен жылан ұстату; П өзі үшін біреуді азапқа салу; өзіне тиесілі оққа өзгенің кеудесін төсеу; өзгені өзге біреу арқылы түрткілеу.

БАРИУТАХ (куім) онан ары тараю.

БАРИУТГАХ (куімді) онан ары тарайту.

БАРИУХАН тарырақ, тарлау, қысыңқырақ (куім).

БАРИХ 1. (нәрсені) ұстату, қолмен тұту гараар ≈ қолымен ұстату; гараас ≈ қолынан ұстату; гартаа юм ≈ қолына нәрсе ұстату; 2. меншіктену, иемдену; алдуул мал ≈ біреудің жоғалған малын меншіктену; ☆ гүү барих бие байлау; ☆ бэртэлгийг барих сынықты таңу, сыңған сүйекті орнына келтіру; ☆ лаа барих шам жағу; ☆ гэрэл барил а) шам жағу; б) жарық түсіру; ☆ зул барих шырақ жағу; ☆ гэр барих киіз үй тігу; ☆ барилга барих құрылыс салу; ☆ байнин барих ыстық үй салу; ☆ түр барих уақытша керектену; ☆ хөгжим барих күй шерту; ☆ барих газар көнбе (жарыста ат тосып ұстайтын жер); ☆ бариа барих барымтаға алу; ☆ барикаа барих негіздікке нәрсе алу; ☆ тогоо барих аспазы болу, ыдыс аяқ ұстату; ☆ холбоо барих қатнас жасау, байланыс жасау; ☆ мэдээ барих тіл жеткізу, хабар беру; ☆ барьж идэх а) талап жеу; б) ұтылан төну, қамап алқымдау; ☆ барьч барих (дини) салық беру; ☆ дугараэ барих тойда қымыз шарап түгету; ☆ дээж барих ас алдын ұсыну; ☆ зоог барих қонағасы беру, сый тамақ тарту; ☆ эрх барих еркін ұстату, бастау; билеу;

☆ **жолго барих** бастау, басшылык ету;
 ☆ **менге барих** акшаны меңгеру, акша жауаптап жумсау; ☆ **талх барих** нан пісіру; ☆ **ам барих** аузын басу, өкіну қапыда қалу; ☆ **биез барих** сақтану, абайлау, сак болу; ☆ **сэтгэлэз барих** көңілін тоқырау, көңілін жұбатыу; ☆ **түрэз барих** біреуді бетке ұстау, біреуді шокпар ету; ☆ **ул барих** өткен істі үлгі ету; ☆ **улаа барих** лау міндетін атқару; ☆ **урдаа барих** бетке ұстау, ең тәуір деп қору; ☆ **хөөр барих** көңіру, бөжу, даушығу; ☆ **хээл барих** мал іштену; ☆ **анд барих** ағашу, дос-жаран болу; ☆ **хүж барих** ағашыл болысу, залтын істеу; ☆ **элэг барих** басыну, баса-көктеу, кеуде көрсету; ☆ **ихийн шийр барих** мангалау, маньизлану, байсалды кісімсү; ☆ **эх барих** әнедегі босандыру; кіндік келу; ☆ **яе барих** □ **хүүр барих** сүйекке қол тигізу, табыт ұстау, ☆ **нар барих** бұн тұтылу; ☆ **сар барих** ай тұтылу; 3. түру (т. б. *төмөкши етістік тағнасында қолданылады*); явах ≈ жүру түру, жүріс тұрыс; **сууж** ≈ отыру түру, отырып тұру, отырыс тұрыс.

БАРЛАГ I барлаг (Моңғолдың бір тайпа атауы).

БАРЛАГ II 1. жалшы; құл; 2. балта (карта ойынында).

БАРЛА-Х ағаш қалыппен (кітап) басу; **ном** ≈ кітапты ағаш қалыппен басу.

БАРЛУУЛА-Х (кітапты) ағаш қалыппен бастыру.

БАРМАЙ барманда (астық өндірілетін үнді ағашы).

БАРОМЕТР барометр (ауа қысымын өлшейтін арнаулы аспап).

БАРС 1. барыс (түсі шұбар, мысық тұқымдас жыртқыш аң); 2. (уақыт) **барс жыл** барыс жыл (хайван атымен жыл санаудың үшіншісі); **барс сар** көнен айы; **барс цаг** таң сәрі кез (03—05 сағат кезі).

БАРСАЙЛГА-Х бырыстыру, быржиту, тырыстыру, тыржиту.

БАРСАЙ-Х бырысу, быржию, тырысу, тыржию; **нүүр** ≈ беті бырысу; **арсайх** ≈ арсып тыржию.

БАРСГАР 1. (бет) бырыс, быржық, тырысқан, тыржиған; 2. жықпыл, қатпар; ≈ **хад жықпыл** жартаc.

БАРСГАРДА-Х 1. (бет, тері) бырыстану, быржиқтану, тыржиып қалу; 2. жықпылдану, қатпарлану.

БАРСГАРХАН 1. (бет, тері) бырысыңқы, быржиыңқы, тыржиыңқы; 2. жықпылданьық, қатпарланыңқы.

БАРТАА 1. жыра, жықпыл; қойтас, қорым; ≈ **тай зам жыра-жықпылды жол**, қойтасты жол; 2. **ауыс**. кедергі, бөгет, тосқауыл; **ажилд** ≈ **их тохнолдох** жұмысқа көп кедергі кезігу.

БАРТААДА-Х 1. жыралану, жықпылдану; қойтастану, қорымдану; 2. **ауыс**. кедергілену, бөгелу, кедергіге ұшырау, бөгет кезігу.

БАРТАГ икемсіз, дөрөкі, ыңғайсыз, епсіз; ≈ **болгох** икемсіз істеу.

БАРТАГЛА-Х икемсіз істеу, дөрөкі істеу, икемін кетіру.

БАРТАГЛУУЛА-Х икемсіздендіру, икемсіз істеп қою, дөрөкі істеп қою.

БАРУЙ: **баруй бүрий** ымырт, қас қарайған, ымырт жабылған (кез); **харуй баруй** қарауытқан, қараңғы түскен, ымырт үйірілген (уақыт); ≈ **болох** ымырт жабылу, қас қарау.

БАРУР барқыт ағаш (жылы, биязы топыраққа өсетін қызылгүлді ағаш); ≈ **ын нэцэг** барқыт ағаш гүлі.

БАРУУЛ: хэрүүл баруул дау жаңжал, дау-дабыра, дау-дамай.

БАРУУЛА-Х I батысқа беттеу, батысқа қарай жөнеу.

БАРУУЛА-Х II (нәрсені) тауысқызу, бітірту, түгескізу, тамамдату.

БАРУУЛУУЛА-Х I батысқа беттету, батысқа қарай жөнеу.

БАРУУН 1. батыс; ≈ **зүг** батыс жақ; ≈ **урд** батыс оңтүстік; ≈ **хойт** батыс солтүстік; ≈ **этгээд** батыс жақ; 2. оң; ≈ **гар** оң қол; ≈ **гар тал** оң қол жағы; 3. оңшыл (саяси ағым); **намын доторхи** ≈ **ы үзэлтэн** партия ішіндегі оңшылдар.

БАРУУНТАН оңшылдар.

БАРУУНШ батысқа.

БАРУУНШЛА-Х батысқа беттеу.

БАРУУНШЛУУЛА-Х батысқа беттету.

БАРХАН I күм төбе (шөлдегі).

БАРХАН II ағаш қалып баспахана-сы.

БАРХАСБАДЬ 1. бейсенбі (аптаның төртінші күні); 2. есекқырған (юпитер планетасы).

БАРХИРАА барқырауық, бақырауық.

БАРХИРА-Х барқырау, бақыру; **хашгирч** ≈ айғайлап бақыру.

БАРХИРУУЛА-Х барқырату, бақырту.

БАРЦАД пәле, қырсық, кесел, кеспат.

БАРЦАШ қ. бардаагар.

БАРЧ баршы (кітап басатын ағаш қалып оюшы).

БАРЧГАР 1. қ. барзгар; 2. қ. арзгар. **БАРЧГИР** қ. барчгар.

БАРЧИЙ-Х қ. 1. барзайх; 2. арзайх.

БАРШ таусылыс, бітіс, аяқталыс; ≈ **сайнтай** тез бітетін; ☆ **барш ихтэй морь** жүріске алымды ат, жолға ұтымды ат; жер ұтқыш ат; ☆ **барш муутай морь** жүріске алымсыз ат, жолға ұтымсыз ат; жер ұта элмайтын ат; ☆ **барш багатаи ажил** бөгеті көп, бітпейтін жұмыс.

БАРШГУЙ таусыылмас, түгесілмес, сарқылмас; мол; **яндаж** ≈ **далай шиг** сарқылмас толы мұхиттай.

БАРЫЦ I 1. ұстайтын жері; ұстам, ұстам; **бөх** ≈ **аа алдахгүйг хичээх** қалған ұстасынан айырылмауға тырысу; 2. **ауыс**. баран, топан, қалқым; көлем; **-тай ажил** топанدى жұмыс.

БАРЫЦ II 1. зікір сыйлық; **өргөл** ≈ а) зікір садақа; а) жұмалық.

БАРЫЦАА I барымталық, кепілдік, ≈ болгон авсан юм кепілдікке алған нәрсе; ≈нд барих барымталыққа нәрсе алу.

БАРЫЦАА II жалғас, көршілес; ≈ өртөө жалғас өртең; **баруун** ≈ батыстағы көршілес өртең.

БАРЫЦААЛА-X 1. (нәрсені) барымталыққа алу, кепілдікке алу; 2. (іс-әрекетте) ұстасу, тіресу; өзара еселесу.

БАРЫЦААЛУУЛА-X (нәрсені) барымталыққа алдыру, кепілдікке алдыру.

БАРЫЦАЛДА-X 1. ұстасу, тіресу, қоян-қолтық ұстасу; 2. жабысу, ұстасу, жабысып қату.

БАРЫЦАЛУУЛА-X ұстастыру, тірестіру қоян-қолтық ұстастыру.

БАРЫЦА-X (іс-әрекетте) ұстасу, тіресу, бірін-бірі ұстау; **бие биетәйгез** ≈ жажылд гарсангүй бір-бірімен ұстасып жұмысқа шықпады.

БАРЫЦАШ 1. болары болды; нар тәуелді; 2. бар долбай, тұспал жоба.

БАРЫЦҮЙ ұстауы оңатсыз, қолайсыз ұстау.

БАРЫЦТАЙ қолайлы ұстау, ұстауы қатты.

БАРЫЦУУЛА-X (іс-әрекетте) ұстастыру, тірестіру, бір-біріне ұстату.

БАС 1. тағы, және, тағы да, қайта; ≈ жән тағы бір адам; ≈ я явах тағы да кету; ≈ дахнад тағы қайта; 2. өзге, басқа; ≈ бус олон зүйлі өзге тағы да көп нәрселер; 3. әнтек, сәл, мүмкін, бәлкім, бәлкі; ≈ ч тийм биш әнтек ондай емес; **хэрэг болж** ≈ ч мэднэ қажет болуы да мүмкін.

БАСАГДА-X басылу, басынылу.

БАСАМЖЛАГДА-X қ. **басагдах**.

БАСАМЖЛА-X басыну, кеуде көтеру, мазақтау; **дәндүү** ≈ сан хэрэг өте басынғандық.

БАСАМЖЛУУЛА-X 1. басындыру, кеуде көтерту, мазақтау; 2. қ. **басамжлагдах**.

БАСАР: **басар цэцэг** басыргүл (шөл далада өсетін, жіңішке сабақты күлгін шелек).

БАСА-X қ. **басамжлах**.

БАСГА-X 1. бықсу, будақтау; **утаа** ≈ түгін бықсу; **уур** ≈ бу будақтау; 2. ауыс абыржу, сасу, қысылу, әбігерлену.

БАСГУУЛА-X 1. бықсыту, будақтау; 2. ауыс абыржыту, састыру, қысылту, әбігерлендіру.

БАСУУЛА-X 1. қ. **басамжлуулах**; 2. қ. **басагдах**.

БАСХҮҮ тағы да, және де; ≈ олон бий тағы да көшпен бар.

БАТ берік, бекем; мықты; ≈ суурьтай берік орнықты, ≈ төгтвортой; мықты орналасқан; ≈ бөх өте берік; ☆ ерөөл бат орних болтугай - бата қабыл болсын, айтқаның келсін; ☆ бат илэрхийлэх билет (мүшелік куә); ☆ бат од темірқазың жұлдызы; ☆ бат жагаан қа-

ра үйеңкі (өсіндік).

БАТАВТАР беріктеу, берігірек, мықтырақ.

БАТАД қашанда, әрдайым, әрқашан; ≈ итгэх қашанда сену.

БАТАЛГАА дәлелдеме, сенімділік, кепілдік; кепіл; ≈ гаргах сенімділік беру; ≈ тай захидал кепілді хат.

БАТАЛБОН батальон (бірнеше ротадан құралған жылу әскер бөлімі); **барилгын** ≈ құрылыс батальоны; **танкийн** ≈ танки батальоны.

БАТАТГА-X нығайту, бекіту, орнықтыру; **амжилтаа улам** ≈ табысын онам бетер нығайту.

БАТГА 1. бзеу, бортпе; **нүүрөнд** ≈ гарах бетіне бзеу шығу; 2. **батца** (майлы тер).

БАТГАНА қара шыбын; ≈ ы өт қара шыбынның құрты; **бадарч явсан газар балагтай**, ≈ суусан газар өтгэй дуана жүрген жер дулап кетер, қара шыбын қонған жер құрттап кетер.

БАТГА-X батқасы шығу, қатты терлеу; **хөле** ≈ батқа тері шығу (семіз қара малдың).

БАТГУУЛА-X батқасын шығару, батқа терін шығару, қатты терлеу.

БАТДА-X өте нығаю, қатты беку.

БАТЖИП нығайтас, бекініс; **нығаюч**, бекінуі; **улсын хөгжил** ≈ мемлекеттің дамыс нығайымы.

БАТЖИ-X нығаю, бекіну, беку; ≈ в бэхжих нығайып беку.

БАТЖУУЛА-X нығайту, бекіндіру, бекіту, орнықтыру.

БАТЛАГДА-X дәлелдену, анықталу, сенімделу; **маргаангүй** ≈ в даусыз дәлелденді.

БАТЛАМЖ қабылданым, мақұлданым; қабылданған, мақұлданған; ≈ **бичиг** қабылданған ресми дерек.

БАТЛА-X 1. бекіту, беріктеу, берінету; ≈ бэхлэх беріктеп бекіту; 2. қорғау, сақтау; қорғаныс; эх **орноо** ≈ в хамгаалах Отанды қорғау; ≈ в хамгаалах яам қорғаныс министрлігі; 3. **ауыс** қабылдау, мақұлдау; **тогтоол** ≈ қаулы қабылдау; **сайшаан** ≈ мадақтап мақұлдау; 4. **ауыс** анықтау, дәлелдеу; **үзәнийг** ≈ шындығын дәлелдеу; 5. **ауыс** растау, куәландыру, сендіру; **албан ёсоор** ≈ ресми түрде растау; **хуулбарыг** ≈ көшірмені куәландыру.

БАТЛУУЛА-X 1. бекітіру, беріктеу, нығайтыру (нәрсені); 2. қорғау, сақтау; 3. **ауыс** қабылдату, мақұлдату; 4. **ауыс** анықтату, дәлелдету; 5. **ауыс** растату, куәландыру.

БАТНА-X бат-бұттау, бытпырақтау, мылжындау, шатпақтау; **энэ юу гэж** ≈ ж байгаа вэ мынау не деп бат-бұттап тұр.

БАТНУУЛА-X бат-бұттату, бытпырақтау, мылжындау, шатпақтау.

БАТРАГА лоныз жемі.

БАТРА-X I доңыз жемін жеу.

БАТРА-X II беку, орнығу, нығаю.

БАТРУУЛА-Х I доңызга жемін же-
түү.

БАТРУУЛА-Х II бекіту, орнықтыру,
ыңгайту.

БАТСА-Х к. батжих.

БАТТА-Х беки түсү, ныгая түсү, ор-
ныга түсү; улам ≈ саар байна онан бе-
тер беки түсүдө.

БАТХАН беригірек; ыңгайыңкы, ор-
ныгыңкы.

БАТШИ-Х бекіріңкі, бекиін деу, ың-
гайын деу.

БАХ I 1. масат, мээ, шат; **хөөр** ≈
масаттык, шаттык; **хөөр** ≈ болох масат
тану, масайрау, шаттану, мээ-мэйрам
болу; ≈ аа ханатал цэнгэх масаттанып
агыгы басылу, шат-шадьман болу,
мээ-мэйрам болу; 2. таба, шоқ-шоқ, бол-
са сүт; ≈ ханах табасы қану; ≈ тав
ы ханах масайрау, табасы қану.

БАХ II 1. (ағаш) шор, ұры; **модны**
≈ ағаштың шоры (ұрысы); 2. шайыр,
жабысқақ; ≈ тай мод утаа тортог ихтэй
шайырлы; ағаш түтінді көледі.

БАХ III бақа (қос мекенді жәндік).

БАХАРДАЛ абыржыс, қысылыс, сас-
қалақ.

БАХАРДА-Х абыржу, қысылу, сасу;
их я ≈ соншама абыржу.

БАХАРДУУЛА-Х абыржыту, қысыл-
ту, састыру.

БАХАРХА-Х сүйіну, қуану, мақтану,
шаттану; ≈ маар сайхан дуулах сүйінер-
ліктей өсем ең шырқау; **бид** ≈ ж. явдаг
біз мақтаньш етеміз, мақтап тұтамыз.

БАХАРХУУЛА-Х сүйіндіру, қуанту,
шаттандыру, шаттандыру.

БАХҮЙ көріксіз, сүйкімсіз, ұнам-
сыз, қолайсыз.

БАХДАЛ сүйініп қуаныш мақта-
лық, шаттық; **балр** ≈ шат-шадьман,
мээ-мэйрам, шаттық қуаныш.

БАХДАЛТАЙ сүйінерлік, мақтанар-
лық, шаттанарлық.

БАХДА-Х к. бахархах.

БАХИМ 1. бақал, мыртық, тапал; ≈
бастэй бақал денелі; 2. қысқа, шолақ;
≈ хутта кездік, шолақ пышақ.

БАХИМХАН бақалтақ, тапалтақ,
мыртықтау.

БАХИР жал арна, арна жал (өзен
арнасының орта шеніндегі ұзынша келген
бөксесі).

БАХИРА-Х бақыру, айғайлау, қыш
қыру; ханга ≈ қатты бақыру.

БАХИРУУЛА-Х бақырту, айғайлату,
қышқырту.

БАХЛУУР к. багалзуур.

БАХЛА (жазба). шығар, күмәнсіз,
қажетсіз; тэгж бодсон ≈ сөйтіп ойлаған
шығар; ийм ≈ осылайы күмәнсіз.

БАХУУ алқым ісік, алқым қабынба-
сы (ауру).

БАХУУТА-Х алқым ісіну, алқым қа-
быну.

БАХЬ тістеуік, қысқуыр, атауыз,
масайрауыз; ≈ ар хавчих тістеуікпен
жысу.

БАЦАГ (дини) аузы ораза, аузын бе-
кіту, ораза ұстау, ораза тұту (*Буддизм-
ге табынушылар бір күн бойы ет жемей
дін күтүі. Мұсылман дініне табынғандар
бір ай бойы күн бар кезде ас ішпей, тек
күн батқан соң тамақтану салты*); ≈
барих аузын бекіту, ораза ұстау; ≈
авах ораза тұту.

БАЦАГЛА-Х ауыз бекіту, ораза ұс-
тау, ораза тұту.

БАЦАС сүт шырынды шегіршіні
(ыстық жақта өсетін жылтыр қабықты
ағаш).

БАЧ құлық, айла, амал, шара; **арга**
≈ құлық-сұмдық, айла-шарық.

БАЧИГНА-Х (дыбыс) сатырлау, тар-
сылдау; **унгас савж байхад саваны дуу**
тасралтгүй ≈ жүн сабаған кезде сабау-
дың дыбысы үздіксіз сатырлау.

БАЧИМ 1. асығыс, шұғыл, жедел,
қарбалас, қысылшаң (кез, уақыт); ≈
хугаңаа шұғыл кез, қарбалас уақыт; 2.
сасқалақ, байбалам, асыққыш, аптық
қыш; ≈ хүн сасқалақ адам.

БАЧИМДА-Х асығу, сасқалақтау, ап-
тығу, алқыну, демігу; ≈ **хэрэггүй, бүү**
яар! сасқалақтаудың керегі жоқ, асық-
па! **яарч** ≈ асығып аштығу.

БАЧИМДУУ асыққыш, аптыққыш,
деміккіш, байбалам.

БАЧИМДУУЛА-Х асықтыру, састы-
ру, аптықтыру, алқындыру, деміктіру.

БАЧИТ құлықшыл, айлашыл, амал-
шыл; айлакер (адам).

БАЧЛА-Х алдау, арбау, құлық істеу;
аргат үнэг тэгж ≈ в айлағы түлкі сөй-
тіп алдап кетті.

БАЧЛУУЛА-Х 1. алдату, арбау, құ-
лық істеу; 2. алдану, алданып қалу,
арбалу, арбалып қалу.

БАЧИМАГ к. бачим; ≈ хүн байба-
лам адам.

БАЧУУ 1. тар, қысыңқы; ≈ дээл
тар шаян; ≈ углуурғатай сұғындырғы
тесігі тар; 2. к. бачим.

БАЧУУДА-Х 1. тарлау, тар бөп кету,
күлсу; 2. к. бачимдах.

БАЧУУДУУЛА-Х 1. тарайту, тар
қып жіберу; 2. к. бачимдуулах.

БАЧУУХАН 1. тарырақ, тарлау, қы-
сыңқылау; 2. к. бачимдуу.

БАШГАНА көздөрі (өсімдік).

БАШИГ қалампыргүл (өсімдік);

БАШИЛДА-Х I к. багших.

БАШИЛДАХ II тұсау; **морь** ≈ атты
тұсау.

БАШИНГА қаракөз шабақ, торта ша-
бақ (балық).

БАШИР I жымьсықы, жымьсыма; **арга**
≈ жымьсықы құлық; ≈ гаргах жымьсы-
қы құлық істеу, жымьсымалық істеу.

БАШИР II: **башир цэцэг** 1) қалам-
пыр; 2) қалампыр шешек (гүл).

БАШИРЛА-Х жымьсықылану, білдір-
мей алдау, жымьсымалық істеу.

БАШИРЛУУЛА-Х жымьсықыландыру,
білдірмей алдау.

БАШИРТАЙ өте жымьсықы, өте жым

сыма өте қу.

БАШИРЧ жымбысқы адам, жымсыма адам.

БАШИ-Х қ. багших.

БАЯГЛА-Х қ. баярлах.

БАЯД I баяд (Моңғолдың бір тайпасы).

БАЯД II байлар, дәулеттілер.

БАЯДА-Х өте бау, өте дәулеттену.

БАЯЖИ-Х бау, дәулеттену; **их** ≈ сан хун өте байыған адам; **төлөөр** ≈ дағ шөлөөр қадағ төлмен байды, сорпамен тояды.

БАЯЖУУЛА-Х 1. байыту, дәулеттендіру; 2. (дерек) толтыру, толық ету; **баримтаар** ≈ деректермен толтыру.

БАЯЛАГ 1. байлық; **уурхайн** ≈ кен байлығы; **ийгмийн** ≈ қоғамдық байлық; **үсгийн сангийн** ≈ сөздік қордың байлығы; **хэлний** ≈ тіл байлығы; 2. бай, мол; ≈ **уурхай** бай шахта; ≈ **ургац** мол түсім; ≈ **сүрэг** бай түлік; ≈ **хун** бай адам.

БАЯН бай, дәулетті; ≈ **хун** бай адам; ≈ **тарган** бай, толықсыған; төрт түлігі сай; **эрхэм** ≈ эрдэм, дунд ≈ өнөр, адаг ≈ адуу мал сөзбе. білім өнер—сарқылмас байлық; туыс жекжак—тонас байлық, жылқы—жұттық байлық; ☆ **баян жил** молшылық жылы; ☆ **баян түруу** айланшық еті (көтен ішек); ☆ **баян хэнгай а)** бай өлке; б) жер дүние; г) бөрі, қасқыр; ☆ **баян хуур** баян, күй кобдиша.

БАЯР 1. қуаныш, шаттық; көңілділік; ≈ **хөөр болох** шат-шадыман болу, мәз-мейрам болу; ≈ **көңгәл** шаттық думай; 2 мерске, мейрам, той; **улсын** ≈ мемлекеттік мереке; **хүүхдийн** ≈ балалар мерекесі; ≈ **ын хурал** мерекелік салтанатты жиналыс; ≈ **ын утас** мерекелік телеграмма; ≈ **ын бичиг** құттықтау хат; ≈ **ёслол** мерекелік салтанат.

БАЯРГУЙ көңілсіз, жабырқаңқы, қамығыңқы

БАЯРЛАЛАА рахмет, ризамын; **би ях** ≈ мен қатты риза болдым.

БАЯРЛА-Х қуану, шаттану, мәз болу; **би их** ≈ **ж байна** мен қатты қуанып тұрмын; **нэгән адил** ≈ бірдей қуану. 2. мерекелеу, мейрамдау, тойлау; **сайхан** ≈ **ж байна** уу мерекенізбен, жақсы мерекелет, жатырсыз ба?

БАЯРЛУУЛА-Х 1. қуанту, шаттандыру, мәз болдыру.

БАЯРТ қуанышты, шат, көңілді, мәз; ≈ **мәдээ** қуанышты хабар; ≈ **явдал** қуанышты оқиға; ☆ **баярт мод** зор терек (өсімдік); ☆ **баярт шаазгай** жылқышы (құс).

БАЯРХАГ 1. қуанғыш, шаттанғыш; 2 көпесіген, байсыған, барсынған, бай кісімсіген, дәулет мас; ≈ **хун** көпес адам

БАЯРХА-Х байсыну, барсыну; дәулетіне мастану.

БАЯРХУУ қ. баярлах.

БАЯСАЛЦА-Х қуанысу, шаттануысу.

мәз болысу.

БАЯСА-Х қуану, шаттану, мәз болу; ≈ **сәтгәл** шаттық сезім; **даган** ≈ әбден шаттану.

БАЯСАЛАН қуаныш, шаттық.

БАЯСАЛАНТ қуанышты, шат, мәз, көңілді, ≈ **амырдал** шат өмір; ☆ **баясалант** хөрөг көзі тірі кезіндегі мәрмәр шақнасы.

БАЯСГА-Х қуанту, шаттандыру, мәз болдыру.

БАЯЖУУД байлар, дәулеттілер.

БАЯЧУУЛ қ. баячууд.

БЕНЗИН бензин; ≈ **ий үнәр** бензиннің иісі

БЕТОН бстон; ≈ **гүүр** бетон көпір.

БИ мен (жіктеу есімдігінің I жақ жекешесі); ≈ **нэг өвгөнөөс олон үлгәр бичиж авлаа** мен бір қарттан көп ертегі жазып алдым.

БИАД: **биад биад хий-х** іңгә-іңгә деу, іңгәләп жылау (жас бала).

БИВААЛИГ бипілдек, төрт ішекті (күй аспабы)

БИВААН: **биваан нугас** бипілдек үйрек (жәндік).

БИВЛИН сопақ бұрыш (өсімдік).

БИД біз; ≈ **ний** біздің; ≈ **әнд** бізге; ≈ **нээс** бізден; ≈ **әнтәй** цуг бізбен бірге; ≈ **нар** біздер; ≈ **ний зорилт** біздің міндетіміз; ≈ **ний бахархал** біздің мақтанышымыз.

БИДВАЛ жебежапырақ (өсімдік).

БИДНИЙХ біздікі; ≈ **илүү** біздікі артық; ≈ **ийг** үзэх біздікін көру.

БИДОН битон; **сүүний** ≈ сүт битоны.

БИДРЭ-Х іздеу, жоқты қарау.

БИДҮҮ **бидүү** мод пальма (ағаш).

БИДҮҮЧ қара бөкен (аң).

БИДЭГЧ кезбе, қаңғыбас, қыдырма.

БИДЭР 1. бедер, жолақ сызық; 2. теңбіл, секпіл, жолақ дақ; ≈ **тэй хул морь** теңбілді құла ат; **хулаа** ≈ **тэй байлаг** құлан теңбіл шұбар келеді; ☆ **бидэр бялзуухай** қарала торғай (құс).

БИДЭРЛЭГ: **бидэрлэг** мод теңбіл терек (өсімдік).

БИДЭРЛЭ-Х 1. бедерлеу, өрнектеу, жолақ сызық түсіру; 2. теңбілдеу, секпілдеу, жолақ дақ түсіру.

БИДЭ-Х кезу, қаңғу, қыдыру; ≈ **явагч** бялзуухай а) кезбе торғай; б) бітпылдық (құс).

БИЕ бой, дене; **бүх** ≈ тұла бой; **хөвчин** ≈ өне бой, бүкіл дене, тұла бой; ☆ **бие хөнгөжих** босану, бала табу; ☆ **бие хөнгөрөх** сергу, ширау, тыңау, әлдену; ☆ **бие жирэмсэн** екі қабат болған, аяғы ауырлаған; ☆ **бие муу** ауру, науқас; ☆ **бие зүдрэх** шаршау, шалдығу; жүдеу; ☆ **бие нялхрах** діңкелеу, шаршап-шалдығу, діңкесі құру; ☆ **бие өвчлөх** аурып қалу, науқастанып қалу; ☆ **бие сайн** сау, ширақ, сергек; ☆ **бие сул** діңкесіз, шалдыққан, әлсіз; ☆ **бие тэгш** сымбатты, келісті; ☆ **бие хүнд** а) діңкесі құрыған, қалжы-

раган; б) аягы ауырлаган, екі қабат болған; ☆ **бие чанга** дінкелі, ширақ, сергек; ☆ **бие эдэслах** қайтыс болу, дүние салу; ☆ **биед хурэх жасқа жету**, жасы толу, жасы келу; ☆ **бие зайлах** бұлтару, қалтару, жалтару; ☆ **бие боловсрох а)** ер жету, бой жету, көмелетке толу; б) шешек шығу; дене пісу; ☆ **бие шалтаантай** екі қабат, аяғы ауыр; ☆ **бие лагшин** көрімжан; ☆ **бие засах** деретке отыру, түзге отыру; ☆ **бие засах газар** деретхана; ☆ **миний бие** мен, мен өзім; ☆ **бие бие** өзді-өзі, өзара; бір-бірі; ☆ **биез авч явах** өзін алып жүру, онегелі жүру; ☆ **биедээ гомдох** өзіне өкіну; өзіне өзі өкіну; ☆ **биедээ найдах** өзіне сену; ☆ **биез даах** өзін меңгеру, өзін-өзі ұстау; ☆ **биедээ татах** өзіне тарту; ☆ **биез тоох** менменсу, дандайсу; ☆ **баруун** (зүүн, ар, өмнө) бие батыс (шығыс, арт, алдыңғы) жақ; ☆ **бие иргг** тула бой, өне бой; ☆ **бие мөнгө** нақ күміс; күмістің өзі; ☆ **биетэй тусламж** нақты көмек (жәрдем); ☆ **бие бялдар** к-сін, пішін, тұлға; ☆ **бие давхар** екі қабат, аяғы ауыр; ☆ **бие махбод** дене организмі, дене құрылысы; ☆ **биенйя тамяр** дене шынықтыру, спорт; ☆ **биенйя амрыг** харах жан тыныштығын ойлау, жанын аялау, жеңілдік астын, ауырдың үстін көздеу; ☆ **биенйя байдаал** анкета; ☆ **биенйя хүчян үнэлэх** қоғамдық жұмысқа кірісу; ☆ **биенйя хөдөлмөр** дене еңбегі; ☆ **их бие** негізгі қаңқасы (*нәрсенің*); ☆ **биенйя юм** ет-енкір (*эйелдің*); ☆ **бие хамгаалах а)** өзін қорғау; б) өзін күту; ☆ **бие хамгаалагч** сақтаушы, қорғаушы; ☆ **гон бие** жалғыз бас, сопа бас (*адам*); ☆ **бие бүтэцзүй** анатоми; ☆ **биенйя гурван нүгэл** үш күнелік (*өлтіру- ұрлық істеу, сыйқалдық*).

БИЕГҮЙ 1. дерексіз, денесіз (*нәр-ә*); 2. әлсіз, науқас, жарымжан; ≈ **болсон хүн** науқас боп кеткен адам; ☆ **биегүй өгүүлбэр** жақсыз сөйлем (*тіл*).

БИЕЖИ-Х 1. ер жету, есею; денелену, үлкею; 2. ширау, шынығу, шыңдалу.

БИЕЛГЭЭ би; ≈ **хийх би билеу**.

БИЕЛҮҮЛЭ-Х (*іс шаруаны*) орындау, атқару, жүзеге асыру; **заавал** ≈ міндетті түрде орындау.

БИЕЛЭГ I қарақұйрық (*шөп*).

БИЕЛЭГ II денелі, зор, ірі, үлкен; ≈ **шар** денелі өгіз.

БИЕЛЭГДЭ-Х орындалу, атқарылу, жүзеге асырылу.

БИЕЛЭЛ қ. **биелэлт**.

БИЕЛЭЛТ орындалыс, ақтарыс, жүзеге асырыс, іске асырыс; орындалуы, жүзеге асуы, іске асуы.

БИЕЛЭ-Х I біту орындалу, дегені болу, жүзеге асу, іске асу; **ажыл** ≈ жұмыс біту, іс орындалу.

БИЕЛЭ-Х II билеу, би билеу.

БИЕРХҮҮ 1. денелірек, денелілеу,

зордау, ірілеу; ≈ **хүн** денелірек адам; 2. *ауыс*. кеудемсоқ, өркөкірек, бой көрсеткіш (*мінез*).

БИЕРХЭГ қ. **биерхүү**.

БИЕТ денелі, деректі; ≈ **үзүүлэн** денелі көрнекі құрал; ≈ **юм** деректі нәрсе, денелі нәрсе.

БИЕТЭЙ қ. **биет**; ≈ **бодитой юм** деректі нақты нәрсе.

БИЕЧЛЭ-Х қолма-қол кірісу, өзі кірісу; денелі кірісу; ≈ **н шалгах** қолма-қол кірісіп тексеру; ≈ **н удирдах** өзі кірісіп бастау.

БИЕШИ-Х денелену, зораю, ссею.

БИЖ I тоңақ қату (*ауру*).

БИЖ II сықпа (*құрт, ірімшік*).

БИЖИЙЛГЭ-Х бөрттіру.

БИЖИЙ-Х бөрту, быжнау (*бөртпе*); **нчурун дээгүүр нь юм** ≈ **жээ** арқасына нәрсе бөртпін шығыпты.

БИЖИРМЭГ қ. **бижрүү**.

БИЖИРМЭГРЭ-Х бұжырмақтану, шұбарлану, дақтану.

БИЖРҮҮ 1. бұжыр, дақ, шұбар; теңгеқотыр (*ауру*); ≈ **туурах** теңгеқотыр бөртпін шығу; 2. көбік; **айргийн** ≈ қымыздың быжынақ көбігі.

БИЖРҮҮТҮҮЛЭ-Х 1. бұжырландыру, дақ түсіру, шұбарландыру, дақтандыру; 2. быжынақтандыру, көбіктеңдіру.

БИЖРҮҮТЭ-Х 1. (*бет*) бөрту, бұжырлану, дақтану, шұбарлану; **нүүр** ≈ беті бөрту; 2. быжынақтану, көпіршу, көбіктену; **айраг** ≈ қымыз көпіршу.

БИЗ шығар; жоқ па; -ы (і): ма (ме), са (бе), па (пе); **чи ажилд очсон** ≈ сен жұмысқа барған шығарсың; **тэр явсаи** ≈ ол кетті ме.

БИЙ бар; -да (-де, -та, -те); отыр; **оюм юм** ≈ көп нәрсе бар; **тэр ажилдэрээ** ≈ ол жұмысында; **ах гэртээ** ≈ ағам үйде отыр.

БИЙВ бипілдек (*үрлеме күй аслабының үрлеуіші*).

БИЙВАА алты ішекті бипілдек (*куй аспабы*).

БИЙЛЭГ ауқатты, дәулеті.

БИЙЛЭГЖҮҮ ауқаттырақ, ауқаттылау, дәулеттірек.

БИЙР бояғыш, бояу жаққыш; ≈ **ээр бичх** бояғышпен жазу.

БИЙРАА делқұлы, жарымес, өум-сер.

БИЛБҮҮР жалған, өтірікші, алдамшы (*адам*).

БИЛБҮҮРЦЭ-Х алдау, алдап-арбау, өтірік айту.

БИЛБҮҮРЧ алдампаз, өте алдағыш алдаушы, өтірікші.

БИЛЕТ билет; **киноны** ≈ кино билеті; **урилгыш** ≈ шақыру билеті.

БИЛИГ I 1. ақыл, парасат, ой; **оюм** ≈ ақыл-ой; **ухаам** ≈ төгс ақылды, парасатты; 2. білік, білім; ☆ **биягийн ташуур** салтанатқа ұстайтын қамшы.

БИЛИГ II: **биягийн улирал** маусымдық ай, ай санау (*шығыс халықтарында*

жылды айга бөліп санау дәстүрі).

БИЛИГҮҮ 1. ақылсыз, парасатсыз, ойсыз; 2. біліксіз, білімсіз.

БИЛИГТ 1. ақылды, парасатты, ойлы, оюун ≈ авъяас төгөлдөр хүү ақылды, дарынды бала; 2. білікті, білімді; ☆ **билигт гөрөөс керик** (маңдайының үстінде бір мүйізі болатын, ыстық жақта мекендейтін, ірі сүтқоректі жануар); ☆ **билигт өвс түтікті** (өсімдік); ☆ **билигт далдуу** өзекті жөкеағаш (өсімдік).

БИЛИГТЭИ қ. **билигт** 1. 2.

БИЛИНЧ 1. суырып салма, сөзге ишенең; 2. жарамсақ, жағымпаз; 3. алдамшы, өтірікші.

БИЛҮҮ I білеу, қайрақ; зөөлен ≈ жұмсақ білеу; **ширүүн** ≈ қатты қайрақ.

БИЛҮҮ II ... **иа** (пе, ба, бе, ма, ме) еді; **очсон** ≈ барған ба еді, барып па еді; **явах** ≈ кетуші ме еді.

БИЛҮҮДЭ-Х қайрау, өткірлеу; **хутга** ≈ пышақ қайрау; ☆ **хэлээ билүүдэх** өтірік айту, өсек айту.

БИЛЧИР 1. (өзен, су) торап, тоғыс түйіс, қосылыс; **замын** ≈ жолдың торабы; **голын** ≈ өзеннің тоғысы; ☆ **чедрийн билчир** шідердің қоспасы.

БИЛЧИРЛЭ-Х 1. (екі н. се) тоғысу, түйісу, қосылу, тораптану; 2. (қалыс, та) тағандау, ашалау.

БИЛЧЭЭР жайылым, өріс; **малын** ≈ мал жайылымы; **соргол** ≈ соның өріс, тың жайылым

БИН I шеллек; үн самса; **далан давхар** ≈ қалың қатпар шеллек.

БИН II: **бин битүү** 1. бін-бітеу, тұп-тұмша; ≈ ≈ **байшин** бін-бітеу үй; 2. жым-жылмас, тым-тырыс, тып-тыныш.

БИНАИ діндарлық шарият.

БИНГЭС жанат ит (аң).

БИНДЭРЪА көкшіл лағыл (асыл тас).

БИНЗИ бінча (ауы жеміс).

БИНТ I нөл («0»); ≈ **тэмдэг** нөл белгісі.

БИНТ II дәке, дәні (жуқа селдір ақ мата); **шарх боох** ≈ жараны орайтын дәке.

БИНТ III мықты, орнықты.

БИНТЛЭ-Х I нөл белгісін қою.

БИНТЛЭ-Х II дәкелеу, дәкілеу, дәкемен орау.

БИНТОР: **бинтор цэцэг** шиешешек, шиегүл.

БИОЛОГИ биология; ≈ **йн шинжлэх ухаан** биология ғылымы; ≈ **йн хүрээлэн** биология институты.

БИОЛОГИЧ биолог (биология ғылымының маманы).

БИОХИМИ биохимия.

БИОХИМИЧ биохимик.

БИРД 1. (дини) жадығей; 2. ауыс ете сараң, қарау.

БИРДЛЭ-Х 1. (дини) жадығейлеу; 2. ауыс сараңсу, қараусу.

БИРЖГЭР быржық, быржиған, тыржық, тыржиған; **иржгэр** ≈ ыржық-быр-

жық, ыржиған-быржиған.

БИРЖИЙ-Х быржию, тыржию, быржықтану, тыржықтану.

БИРЧИГЭР қ. **биржгэр**; **ирчгэр** ≈ қ. **иржгэр биржгэр**.

БИРЧИЙНЭ-Х быржиңдау, быржиң қағу, тыржиңдау тыржиң қағу.

БИРЧИЙЛЭ-Х быржиту, тыржиту, бноржиңдату, тыржиңдату.

БИРЧИЙ-Х қ. **биржийх**.

БИТНИЙ қ. **битгий**.

БИТГЭИ (болымсыздық) -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе; ≈ **хар** қарама; ≈ **ич жазба**; ≈ **хэл** айтпа.

БИТҮҮ I. бітеу; ≈ **сав бітеу** ыдыс; ≈ **цагаряг** бітеу шығыршық; ≈ **гудамж** бітеу көме; ≈ **хавдар** бітеу жара; ≈ **өвчих** бітеу сою; 2. бүтіндей, түгелдей, жаппай, теріс; ≈ **цас дарах** түгелдей қар басу; **гэрт** ≈ **дэвсгэр дэвсэх** үй ішіне төсенішті жаппай төсеу; 3. **ауыс**.

далда, таса, астарлы, көмескі; ≈ **утга** астарлы мағына; 4. қос шеңгел, қос уыс; **наг** ≈ **будаа** бір қос шеңгел бітпей; ☆ **битүү хууз** қаба сақал; ☆ **битүү сахал** дөңгелек сақал, қаба сақал, ☆ **битүү хилэн** тақыр барқыт; ☆ **си үү нүдээр** харах байқатпай қарау, білдірмей байқау.

БИТҮҮДЭЭ астыртын, астарлап, тасалап; ≈ **чамайт хэлж байна** астарлап сені айтып тұр.

БИТҮҮЛЭГ I. көмескі, таса; белгісіз; ≈ **утгатай** көмескі мағыналы; 2. күмәнді, екі ойлы, шүбәлі; ≈ **үг күмәнді сөз**.

БИТҮҮЛЭГ II наурыз кеші; ☆ **битүүләг** гүйлгәк ерудік берісу.

БИТҮҮЛЭГХЭН I. көмескілеу, тасалау; белгісіздеу; 2. күмәнділеу, екі ойлылау, шүбәлілеу.

БИТҮҮЛЭ-Х 1. бітеулеу, бітеу болдыру; бітеу; ≈ **сэн хашаа** бітеулеген қаша; **нұхнай амыг** ≈ іннің аузын бітеу; 2. наурыз кешін белгілеу; 3. (нәрсе) ауыстыру, алмастыру; **үзгээ** ≈ қаламын ауыстыру.

БИТҮҮМЖ қорғасын мөр (товарға тағылатын және шақа, сандық аузын бекітетін мөр); ≈ **тэй авдар** аузына қорғасын мөр басылған абдыра.

БИТҮҮМЖЛҮҮЛЭ-Х қорғасын мөр бастыру, лацлау.

БИТҮҮМЖЛЭ-Х қорғасын мөр басу, лацлау; **захидал** ≈ хатқа қорғасын мөр басу; **хөрөнгий** ≈ дәулетін лацлау.

БИТҮҮН ай соңы; **зуны сүүл сарын** ≈ тамыз айының соңы.

БИТҮҮРЭ-Х 1. бітеулену, біту, бітіп қалу; **зүүний сүв** ≈ іненің көзі біту.

БИЧИН мешін (жәндік); ☆ **бичин жыл** мешін жыл (жыл қайыру жүйесіндегі тоғызыншы жыл); ≈ **жил** мешін жыл; ≈ **сар** қараша айы; ≈ **өдөр** мешін күні (әр айдың 9, 21, 30 күндері); ≈ **цаг** мешін шақ, мешін кез (әрбір тәуліктегі 15—17 сағат аралығы).

БИЧДЭС жазылуу, жазылым.

БИЧИГ 1. жазу; **хуучин монгол** ≈ көнө моңгол жазуу; 2. хат; **албан** ≈ ресми хат; ≈ **зохиол** жазба өдөбөт; ☆ **хэл бичгийн тасаг** тил бөлімшесі; ☆ **тувхаг бичиг** үндеу; эх **бичиг** өуелгі түп кыска; ☆ **бичгийн хэрэглэл** жазу құраллары; ☆ **бичгийн цаас** жазу парақ қағазы; ☆ **бичгийн зүү** парақ қағаз шанышқысы; ☆ **бичгийн хэл** жазба тілі; ☆ **бичгийн дугтуй** конверт; ☆ **бичгийн машин** жазу машинасы; ☆ **бичгийн таарнаг** портфель.

БИЧИГҮЙ 1. хат білмейтін, сауатсыз; ≈ **хүн** сауатсыз; 2. жазусыз, сөз жазылмаған; ≈ **цаас** жазусыз парақ қағаз.

БИЧИГДЭЛ жазба, жазылған; ≈ **түүх** жазба тарих; ≈ **хууль** жазылған заң.

БИЧИГЛЭ-Х ресми хат жолдасу.

БИЧИГТЭЙ 1. жазулы, жазуы бар; ≈ **хад** жазулы жартас; 2. сауатты, хат білетін; ≈ **хүн** сауатты адам; 3. хат; ≈ **яваа хүн** ресми хаты бар адам.

БИЧЛ биттей, титтей, битімдей, кішкентай; ≈ **бяцхан** біп-биттей, тіп-титтей, кіп-кішкене; ☆ **бичил амин суддал** микробиология; ☆ **бичил амь судлаач** микробиолог; ☆ **бичил түрүү** көк балғын сабаи.

БИЧИЛХЭН биттейірек, титтейірек, кішірек.

БИЧИЛЦЭ-Х жазысу; **захиа** ≈ хат жазысу.

БИЧИ-Х жазу; **захидал** ≈ хат жазу; **бичиг** ≈ **ж суух** жазу, жазып отыру; **зохиол** ≈ шығарма жазу; **роман** ≈ роман жазу.

БИЧМЭЛ қолжазба; ≈ **ном** қолжазба кітап

БИЧҮҮЛЭХ жаздыру; **өргөдөл** ≈ ж авах өтініш жаздырып алу.

БИЧХЭН битімдей, титімдей, кішкентай

БИЧЭЭС сына жазу; **хадны** ≈ жар тастағы сына жазу.

БИЧЭЭЧ көшірмеші, кеңсе хатшысы; **машини** ≈ машинкамен жазушы.

БИШ 1. емес; **энэ** ≈ бүл емес; **тэр** ≈ ол емес; **өөх ч** ≈ **булчирхай ч** ≈ май да емес, без де емес, = алып терісі, жеп егі жоқ; = не онда жоқ, не мунда жоқ; = алып та, беріп те көдеге жарамайтын; 2. басқа, өзге; **болмаса**; **явахаас** ≈, **өөр зам алга** кетуден басқа жол жоқ; **зөвхөн унихаас биш**, **бичдэггүй** тек оқығаны болмаса, жазбайды; 3. өзгеше, ғажап, бір түрлі; **оғаш**; **нэг л** ≈ **хүн** бір өзгеше адам; **ут нь нэг л** ≈ сөзі бір түрлі, оғаш; ☆ **биш үү** -ла (пе, -ба, -бе, -ма, -ме) еді; **чы хэлсэн** ≈ ≈ сен айтқан жоқпа едің.

БИШГҮЙ көп, көптеп, талай рет; ≈ **очсон** көп барған, талай рет барған; **алдаа** ≈ **байна** қатесі көп екен.

БИШГҮҮР 1. (*куй аспабы*) үшкірік, ысқырғы; **багласан** ≈ сырнай; **хөндлөн**

≈ жалпақ сырнай; 2. сыбызғы; **бялар** ≈ тығынды сыбызғы; ☆ **бишгүүр өвс** айрауың (*астық тұқымдас өсімдік*).

БИШГҮҮРДЭ-Х 1. үшкірік үрлеу, ысқырғымен ысқыру; 2. сыбызғы тарту.

БИШГҮҮРДҮҮЛЭ-Х 1. үшкірік үрлету, ысқырғымен ысқырту; 2. сыбызғы тартқызу

БИШГҮҮРЧ 1. үшкірікші, ысқырғышы; 2. сыбызғышы

БИШИД қ. **бусад**.

БИШИЛ қ. **бичил**.

БИШРҮҮЛЭ-Х 1. (*дини*) сендіру, нандыру, табындыру; 2. *ауыс*. ардақтау, аялату; құрметтету, қадірлету, силату; 3. *ауыс*: құрметке бөлену, сиға бөлену.

БИШРЭЛ 1. (*дини*) сенім, наным, табыныс; **сүсэг** ≈ *дәни* сенім; 2. *ауыс*. ардақтау, аялау, бағалау, қадірлеу; **ач тусыг санан** ≈ **төрөх** қамқорлығын еске түсіріп ардақтау, сезімі туу.

БИШРЭНГҮЙ діндар, діншіл, дінкөс.

БИШРЭ-Х 1. (*дінге*) сену, нану, табыну; 2. *ауыс*: ардақтау, аялау, құрметтеу, қадірлеу, силау; **дотроо** ≈ іштей силап ардақтау.

БИШҮҮРХҮҮ тосаңсығыш, жатырқағыш, тосырқағыш, бөтенсігіш; ≈ **хүүхэд** жатырқағыш бала.

БИШҮҮРХҮҮЛЭ-Х тосаңсыту, жатырқату, тосырқату, бөтенсіту.

БИШҮҮРХЭГ қ. **бишүүрхүү**.

БИШҮҮРХЭ-Х тосаңсу, жатырқау, тосырқау, бөтейсу.

БЛОК 1. одақ, блок, 2. (*тех*) доңғалақ темір.

БОВ: **бов бор** қараторы, тотыққан.

БОРОВХОН қараторылау, тотығыңқы.

БОВЬ ақымақ, есеңіреген, мәңгір.

БОГ I уақ, ұсақ; ≈ **мал** ұсақ мал (*қой, ешкі*); ≈ **малын тэжээл** ұсақ малдың жемі.

БОГ II 1. үйін, үйінді; ≈ **өвс** үйін шөп; 2. салыңды (*су ағынымен үйілген шөп, ағаш*) ≈ **хөг** салыңды ағаш-шөп; 3. қағанак; **хурга тугалын** ≈ қозы мен бұзаудың қағанағы; 4. (*көз*) ақ, ноғалы; **нүдэнд** ≈ **унах** көзге ақ түсу; **нүдэнд орсон** ≈, **шүдэнд орсон** мах көзге түскен ақ, тіске қыстырылған ет.

БОГД богда (*білеір, білімді, ақылы өзгеден асқан адамға беретін атақ*).

БОГДО: **богдо богдо хий-х** тырбың-тырбың қағу, быртың-быртың қағу.

БОГДГОНО-Х тырбындау, быртықтау, тырбың қағу, быртық қағу.

БОГДГОР (*дене*) тырбық, быртық.

БОГДО-Х тырбию, быртию.

БОГДӨЛЗО-Х қ. **богдгөнох**.

БОГДОС: **богдос богдос хий-х** қ. **богдо богдо хий-х**.

БОГДОХ, **богдох шүүр** қамыс сібіртки.

БОГЗЛО-Х (*байлау*) сусу, босау.

БОГИНО 1. қысқа, толақ, келте;

≈ **оосор** қысқа бау; ≈ **уыһ** қысқа уық; ≈ нэхий дээл шолақ тері тон; ☆ **богино хавирга** бұғана қабырға; ☆ **богино долгюн** қысқа толқын (10—150 метрлік радио толқын); 2. аласа, тапал, тайпақ; ≈ **нуруутай** бойы аласа; 3. (уақыт) қысқа, аз, шамалы; ≈ **хугадаа** қысқа мерзім, аз уақыт; 4. ауыс, аясыз, өріссіз, шолақ; ≈ **санаа** шолақ ой; 5. шағын, қысқаша; ≈ **яриа** шағын әңгіме, ғысқаша кеңес; ☆ **гар богино** кедей, нәшар.

БОГИНОВТОР қысқарақ, шолақтау, келтелеу.

БОГИНОДО-Х қысқа (шолақ, келте) боп кету; **эне** дээл ≈ **жэе** мына шапан (ішік) қысқа боп кетіпті.

БОГИНОДУУЛА-Х қысқа (шолақ, келте) ғып жіберу.

БОГИНОСГО-Х қысқарту, шолтиту, келтиту.

одор ≈ **ч явни** күн қысқарып кетіно;

БОГИНОТО-Х қысқара (шолтия, келледі).

БОЧИНОГО-Х қысқара (шолтия, келтисе) түсу.

БОГИНОХОН қысқарақ, қысқалау, шолтияңқы, келтиңкі.

БОГОЛЗУУР қ. багалзуур.

БОГОЛЗУУРДА-Х қ. багалзуурдах.

БОГОЛШИ-Х (үн) көгеру, тұтану, түтеу.

БОГОС бүк (биені сауарда аяғына бүкпе салу үшін айтатын одағай сөз).

БОГӨЧ бүкпе, бұғау; **гүүний** урд хөлөнд ≈ **ийг зүүх** биенің алдыңғы аяғына бүкпесі сал.

БОГОЧЛО-Х (биеге) бүкпелеу, бүкпе салу; **гүүг** саахдаа ≈ **в** биені сауғанда бүкпеледі.

БОГОЧЛУУЛА-Х (биені) бүкпелету, бүкпе салдыру.

БОГСОР: **богсор** нохой таңқы мұрын ит.

БОГТ: **богт** чөмөг қ. **богтос**.

БОГТ қалың; **сүй** ≈ қалың мал (күйеу жағынан қыз жағына беруге келіскен мал дүние).

БОГТЛО-Х қыз айттыру, қызды атастыру ≈ **ж авсан гэргий нь** айттырып алған жары

БОГТЛУУЛА-Х қыз айттырту, қызды атастырту.

БОГТОЙ-Х (көңіл-күй) алағызу, алаңдау, елегізу.

БОГТОС кәріжілік (анат).

БОГЦ боқша, қоржын (ердің артқы қасына артылып қоятын тең қалға).

БОГЦЛО-Х боқшалау, боқшаға нәрсе салу; қоржынға салу.

БОГШИРГО боз торғай (құс).

БОГШИ-Х I (шай, сорпа) қоюлану, ғілдену; шулығы; **цай** ≈ шай ғілдену; ≈ **сон шөл** шулыққан сорпа.

БОГШИ-Х II (дене) сіресу, қасару, салдырау; **бие** ≈ дене сіресу.

БОГШИ-Х III дәулеттену, баю, дәулет біту, дәулетке бату, молығу.

БОГШОДОИ сайрауық (торғай).

БОД I 1. қара, іріқара (түйе, жылқы, сиыр); ≈ **малын толгой өсөх** қара малдарының басы өсу; 2. қаракөлік. (шахмат ойынында ат, арба түйе, сияқты көшек бейшелері); **хоёр** ≈ **той**, **гурван хүүтэй** екі қаракөлікті, үш жай дойбылы; 3. боды, қарашағымыл (малды бағасымен, шамасымен баламалау бірлігі. **Мәселен**, бір түйе = 1.5—2 бодыға; бір жылқы = бір бодыға; бір сиыр = бір бодыға; 5—7 қой = бір бодыға; 7—10 ешкі = бір бодыға тең).

БОД II 1. зат, нәрсе, бұйым; **бие** ≈ денелі зат; 2. материя.

БОДВОЛ ойласа, ойға саяса; **би** ≈ мен ойласам, менімше, менің ойымша.

БОДГАЛИС ғаламдық жандар, тірі жандар

БОДГАЛЬ (діни) жан.

БОДГҮИ 1. дерексіз, денесіз; **бие** ≈ дерексіз бейне; 2. жалған, алдамшы, тиянақсыз; ≈ **хэрэг** жалған әрекет.

БОДИЗ бодиза (бүрдің ұрық домалауы).

БОДИС зат; ≈ **ын бүтэц** заттардың қурылысы; **тэрэх бодис** жарылғыш зат; ≈ **ын солиллоо** заттардың алмасуы; ☆ **бодисын зүй** физика; ☆ **түмэн бодис** табиғат тану.

БОДИСАД жаранлар, жамағат.

БОДИТ деректі, нақты; ≈ **зүйл** деректі нәрсе; ≈ **палин** нақты жалақы (ақшаға сатып алатын нақты нәрсе).

БОДИТОЙ нақты, деректі; табиғи; ≈ **нөхөлдсөн** нақты шарттас, ≈ **нөхөлдсөн** бәрқшээл табиғи қиындықтар.

БОДЛОГО 1. ой, ойлам; 2. саясат, мақсат; **улс төрийн** ≈ саяси мақсат; **явуулах** ≈ жүргізетін саясат; 2. есеп; ≈ **бодох** есеп шығару; ☆ **тоо бодлого** арифметика.

БОДЛОГОГҮИ 1. ойламсыз, ойсыз; ақылсыз; 2. саясатсыз, мақсатсыз.

БОДЛОГОТОЙ 1. ақылды, ойламды; ойлы; 2. саясатты, мақсатты.

БОДЛО-Х қара болдыру, қара малға балау.

БОДЛУУЛА-Х қара болдырту, қара малға балату.

БОДМОГЛО-Х 1. шала ойлау, үстірт ойлау, алаңғасар ойлау, жеңіл ойлау; 2. ішімен күбірлеу, өзімен өзі күбірлеп сөйлеу.

БОДОГДО-Х ойланылу, ойына түсу, ойына келу.

БОДОЛ 1. ой, ойлам; көңіл; назар; ≈ **болох** ойға кету, ойға шому, ойға бату, **санаа** ≈ көңіл-ой, ой-көңіл; ≈ **тавих** ой бөлу, көңіл қою; ≈ **гаргах** ой бөлу, көңіл аудару, назар аудару; 2. пікір, ниет; **миний** ≈ **оор бол** менің пікірімше; ≈ **нь тийм хүн** ниеті солай адам; 3. абай, сақ, байқам; ≈ **той байх** абайлау, абай болу, сақ болу; ≈ **үзэл бодол** көзқарас; **өөрөөр үзэл бодол** бүхний хүмүүс көзқарасы әртүрлі адамдар; ☆ **санаа бодол** ой-ниет.

БОДОЛГУИ аңгал, аңғырт, аңқау.

БОДОЛТОЙ 1. ойламды, ақылды, парасатты; 2. абайлағыш, байымдағыш, аңғарғыш, сұңғыла.

БОДОЛХИЙЛЭ-Х ойға кету, ойға шому, ойға бату.

БОДОЛЦО-Х 1. ойласу, өзді-өзі ойлау; 2. есептесу, санасу.

БОДОН қабан; **~гийн сур** еркек қабанның терісі.

БОДОО шешек, қорасан (*ауру*).

БОДО-Х 1. ойлау, ойлану, ақырға салу, еске түсіру; **≈ ж ≈ ж ингэж хэлэв** ойлап-ойлап бүй деді; ары ойлап, бері ойлап бұлай деді; **дотроо** **≈** штей ойлау; **миний** **≈** од менің ойлауымша, менікіше; 2. есептеу, есеп шығару; **сампнягаар** **≈** шотпен есептеу.

БОДРОЛ: **бодрол бичиг** жадынама; түсініктеме, талдама.

БОДТОЙ 1. денелі, деректі; заттай (*нәрсе*); 2. нақтылы, нақ, анық, айқын, дәл; **≈ баримт** нақтылы дәлелдер; ☆ **бодтой сувд** енжу маржан.

БОДУУЛА-Х 1. ойлату, ойландыру, ақылға салдыру, еске түсірту; 2. есептеу, есеп шығарту; **тоо** **≈** есеп шығарту.

БОДЬ 1. (*дини*) кие, қасиет, әулиелік; **≈ ниг олох** киелі болу; 2. бейуаз, момын, момақан, жуас; **≈ амьтэн** бейуаз жөндік; **≈ хүн** момын адам; 3. қайырым, рақым, мейірім; **≈ сэтгэл** қайырымдылық, мейірімділік; ☆ **бодь мөрийн зэрэг** ізгілікті жол; ☆ **бодий нь хөтлөх** көзін жоғалту, о дүниеге жіберу, өлтіру; ☆ **бодь гөрөөс** 1) қара киік (аң); 2) желмая керік (*маңдайында жағыз мүйізі бар, бейнесі шошқа тәрізді, күніне 10000 шақырым жерге жүгіре алатын, барлық елдің тілін білетін аңыз хайуаны*).

БОДЬТОЙ қ. **бодит**.

БОЖМОГ бозамық, бозаң (*жусан*).

БОЖРОГО күрең торғай (*құс*).

БОЗ I 1. құрт көбік (*қайнатқан іркіттің майлы көбігі*); 2. төсбоза (*төстікті төс терісіне орал, жүнін жидітіп пісірген ет*).

БОЗ II: **боз чавга** сопақ өрік (*өсімдік*).

БОЗГО (*құс*) боздақ қауырсын, үлпілдек қауырсын.

БОЗЛОГ I **бозлог гургуул** боздақ қырғауыл (*құс*).

БОЗЛОГ II атжалман (*тышқан*).

БОЙ 1. қам, бағым, күтім; **≈ нь арйлаагуй** ана қамындағы; **≈ нь арйлаагуй, борви нь тэнийгээгуй хүүхэд** ана сүті аузынан четпеген бала; бұны бекіп, бұғанасы қатпаған; ер жетіп, етек жаппаған; 2. *ауыс*. азан, бейнет, қыншылық; **би тэдний** **≈ г бойлж байна** мен олардың азабын арқалап отырмын.

БОЙВ мәсі; **≈ өмсөх** мәсі кию.

БОЙВОГ 1. қ. **бойв**; 2. байпақ (*аяқ киім*).

БОЙГО бұйығы, тұйық, меңіреу, ен-

жар.

БОЙДГО 1. икемсіз, ыңғайсыз, ебдейсіз, қолайсыз; 2. сәлекет, дәрекі, тұрпайы.

БОЙДОНГО қ. **бойдго**.

БОЙДОО I қ. **бүдүүлэг**.

БОЙДОО II меңгеруші, басқарушы (*поендардың шаруашылығын жауаптанушы адам*).

БОЙЖИЛТ өсім, өсуі, есейім, есейіс, үлкейіс; **хүүхдийн** **≈** баланың есейімі; **төл малын** **≈** төл малының өсуі.

БОЙЖИ-Х 1. өсу. есею, үлкею; ер жету; **≈ нас** есетін жасу; **хүүхэд** **≈** бала есею; 2. *ауыс*. еңселену, көтерілу; дәулеттену, дәулет біту (*қону*); **≈ ж яваа** айл дәулеттеніп келе жатқан үй.

БОЙЖЛОГ қ. **бойжилт**.

БОЙЖУУЛА-Х 1. өсіру, есейту, үлкейту; ер жеткізу; 2. *ауыс*. еңселендіру, көтерілу; дәулеттендіру.

БОЙЛО-Х 1. бағу, күту, бағып-қағу, қам істеу, қамқорлық жасау; **өвчтөнийг** **≈** науқақты күту; **≈ тойлох** бағып-қағу; 2. (*ауыр жұмыстан*) еңсеру, меңдеу, еңселеу; **бойв нь** **≈** еңсесі түсіп меңдеу.

БОЙНГО I қ. **болхи**.

БОЙНГО II мөшел (*бала*).

БОЙНОР өртеуін (*хош иісті нәрсені өртейтін ыдыс*).

БОЙР I (*таң*) бүйірі.

БОЙР II ұрғашы; **≈ хандгай** бұлан; **≈ халиу** ұрғашы қамшат.

БОЙРЛО-Х бүйірлеу (*тауды*).

БОЙГОГ I тұғыл (*бұғының сүйек мүйізі түсіп, орнына шыға бастаған қанды мүйіз*).

БОЙТОГ II 1. шәркей, шәрке, шарық (*кыста етік сыртынан киетін тері аяқ киім*); 2. байпақша (*байпақ тәрізді жұмсақ аяқ киім*).

БОЙШИЛ қ. **хув**.

БОКС бокс (*спорт сайысы*) **≈** **ыг тэмцээн** бокс сайысы.

БОКСЧ боксшы, боксер.

БОЛ 1. бол; **чи ажилчин** **≈** сен жұмысшы бол; 2. **бол** = **аваас**, **болбаас**, **болбол** болса; **чи явах** **≈** **яв** сен кегетін болсаң кет; **хэрэв хийх юм** **≈** дуусгал хий егер, істейтін болсаң біткенше істе; 3. дегенмен, болғанмен, болса да; -са да; **дөрөө урт ч** **≈** газарт хүрэхгүй үзегі ұзын болғанымен жерге жетпес; **дүү сайн ч** **≈** ахад хүрэхгүй бауыры қанша жақсы болғанымен ағасына жетпес; **дуртай ч** **≈**, **дургүй ч** **≈** жақмырса да, жақтырмаса да.

БОЛБОЛ 1 болса, болатын болса; **тэр** **≈** ол болатын болса; 2. шама келсе, жөні келсе, болып жатса; **≈ сайт**; **ажиллах хэрэгтэй** шама келсе жақсы жұмыстау керек; **≈ олоод** **ирэхийг бод** жөні келсе, тауып келуді ойла.

БОЛГОН 1. болдырып, етіп; **бөх** **≈** хадах берік етіп қадау (*бекіту*); 2. сайын; біткені, бөрі; **өдөр** **≈** күн са-

бын; хүн ≈ адилгүй, хүлэг ≈ жороогүй адамның бәрі дана емес, аттың бәрі жорға емес (*мәтел*); тэр ≈ оның бәрі, әрдайым.

БОЛГОМЖ абай, абайлық, сақтық, аңғарым, байқам; ≈ муугаас болох абайсыздықтың болуы; ≈ той бай абай бол, сақ бол.

БОЛГОМЖГҮИ абайсыз, аңғал аңғырт, аңқау; ≈ байдал абайсыздық, аңғалдық.

БОЛГОМЖЛОЛ қ. болгоомж.

БОЛГОМЖЛО-Х абайлау, сақтану, аңғару, байқау; *гудамжинд машинаы хөдөлгөскөөс* ≈ көшеде машина қозғалысынан сақтану; *алхам бүхэндээ* ≈ хэрэгтәй қалам сайын абайлау керек.

БОЛГОМЖЛУУЛА-Х абайлату, сақтандыру, аңғарту, байқату.

БОЛГОМЖТОЙ абай, сақ, аңғарымды, байқамды; аңғарып, байқап; ≈ байхгүй бөл болохгүй шүү абай отыр масаң болмайды ғой.

БОЛҒОО-Х 1. қ. болгоомжлох; 2. *сауқастың*) коңілін сұрау; 3. байқау, қарау, қору, тектеу (*ресми нәрсе т.б.*).

БОЛҒО-Х 1. болдыру, болғызу; *ойн әгтәйін дарга* ≈ тоғай бөлімшесінің бастығын болдыру; 2. (*нәрсені*) өңдеу, бітіру; қайнату; ≈ ж идэх пісіріп жеу; *гай* ≈ шай қайнату; *ном* ≈ кітап етіп өңдеу; 3. (*уақыт*) күту, кейінге қалдыру; кейіндету, болдыру; *үд* ≈ түске дейін күту; түс болдыру; *өглөө* ≈ төңкеріс болдыру; төңкерісге қалдыру; төңкерісге жеткізу.

БОЛД болат (*қатты металл*); ≈ сәлэм болат қылыш; ≈ *хэрхэн хатагдсан* құрыш қалай шынықты.

БОЛДОГ төбе, тобешік, дөң, дөңес; ≈ *төләй дээр гарах дөң төбеге шығу.*

БОЛЖМОР боз торғай; ≈ *жиргәх боз торғай шырылдау*; ≈ *бялзуухай* кенқылдақ қор торғай.

БОЛЗӨЛ 1. жағдай, шарт; *ахуй* ≈ болмыс жағдай; 2. талап; шарт; *жүлтә*; ≈ *тавич шарт қою*; *хөдөлмөрийн бәзтрын қол авах* ≈ Еңбек Ері атағын алатын жүлде.

БОЛЗОО 1. қ. болзөл; 2. уәде, келісім; сөрт; ант ≈ *болзох* уәделесу, уәде байласау; ≈ *тогтоох* уәде белгілеу, уәделесу; ≈ *ндәо ирәх* уәделі уақытта келу; 3. уәделі, уәделескен, келіскен; ≈ *т гәзар* уәделі жер.

БОЛЗОӨГҮИ 1. талапсыз, шартсыз; 2. уәдесіз, келісімсіз; 3. сенімсіз, сенбесті.

БОЛЗОӨЛО-Х уәделесу, уәде байласу, сөз байласу, келісу.

БОЛЗОӨТОЙ уәделі, уәделескен, келіскен; ≈ *цаг* уәделі кез.

БОЛЗӨЛ қ. болзөл.

БОЛЗО-Х уәделесу, уәде байлау, сөз байлау, уәде беру; *уулзахаар* ≈ сөйлесуге уәделесу.

БОЛЗОӨГҮИ мүмкін, ықтимал; *тәһм явдал гарч* ≈ сондай оқиға шы-

ғуы мүмкін.

БОЛЗУУЛА-Х уәделестіру, уәде байлату сөз байлату, уәде бергізу.

БОЛИУЛА-Х іс-әрекетті қойғызу, қойдыру, доғарту, тоқтаттыру.

БОЛИ-Х 1. қою, доғару, тоқтату, *счихоо* ≈ баруды қою; *тамхи гатахаа* ≈ шылым шегуді қою, темекі тартуын доғару; 2. бәсендеу, толастау, басылу; *нас орохоо* ≈ қар жаууы бәсендеу.

БОЛМООР боларлық, боларлықтай, болатындай; *хийж* ≈ *ажил* істеуге боларлық жұмыс.

БОЛОВСОН 1. мәдениетті; ≈ *байдал* мәдениеттілік; ≈ *үйлчилгээ* мәдениетті дәйісшылық; ≈ *зөв харьцаа* мәдениетті сынайы қатнас; 2. көрікті, сымбатты; обғейлі, қолайлы, жайлы; ≈ *тохилог хот* көрікті, қолайлы қала; ☆ *боловсон хүчин көрә* ≈ боловсон хүчний хэлтес қалр бөлімі.

БОЛОВСӨГДО-Х 1. пісірілу, жетіл-лу; өңделіну (*тамақ, шикі зат, т.б.*); 2. (*іс-әрекетте*) анықталыну, тектеліну, тиянақталыну.

БОЛОВСРОЛ білім, оқу; *дәэд* ≈ жоғарғы дәрежелі білім; *дунд* ≈ орта білім; *ардын* ≈ *ын яам* халықтың білім министрлігі, *ардын* ≈ *ын хэлтәс* халықтық білім бөлімі; *тусгай* ≈ арнаулы білім; *хүчм систем* білім (оқу) жүйесі; *соёл* ≈ білім мәдениет, оқу мәдениет.

БОЛОВСРОНГУИ 1. мәдениеттенген, жетілген мәдениетті; ≈ *улс* мәдениеттенген ел; ≈ *техник* жетілген техника; ≈ *болгох* жетілдіру; 2. оқыған, білімді; ≈ *хүн* оқыған адам.

БОЛОВСРО-Х 1. пісу, жету; өңделу (*тамақ, шикі зат т.б.*); *жимс* ≈ жеміс пісу; ≈ *арьс* өңделетін тері; 2. (*іс-әрекет*) анықталу, тектелу, тиянақталу; 3. білім алу, мәдениеттену; *сурч* ≈ үйреніп білім алу; ☆ *бие боловсрох а*) дене толу, ер жету, есею; б) дене пісу, дене шынығу.

БОЛОВСРУУЛА-Х 1. пісіру, жетілдіру; өңдеу, қорыту (*тамақтың, шикі затты т.б.-ны*); *хоол* ≈ *эрхтән* тамақ қорығатын мүшелер; *мод* ≈ *комбинат* ағаш өңдейтін комбинат; 2. (*іс-әрекет*) анықтау, тектеу, тиянақтау, көз жеткізу; *хәргийг* ≈ іс-әрекетті анықтау; 3. (*ресми*) жобалау, жобасын шығару, нұсқалау, нұсқасын шығару; *илтгәлийн сәдвийг* ≈ баяндама тақырыбын жобалау; 4. білімін арттыру; мәдениет игерту.

БОЛОВ УУ (ма, ме, па, пе, ба, бе) екен; *мәдәх* ≈ біле ме екен, білер ме екен; *очих* ≈ барар ма екен; *ирәх* ≈ кәлмес пе екен.

БОЛОВЧ болса да, болғанымен; да, де, га, те; *хичнәэн* ≈ қанша болса да; *бага* ≈ аз болса да, аз болғанымен; *хәдий тийм* ≈ қаншама солай болғанымен; *хәзәә* ≈ қашан болса да, қашан да.

БОЛОЛТОЙ мүмкін, ықтимал; тә-

ризді, сияқты; қапдай (-кендей, -ғандай, -гендей); **ирэх** ≈ келуі мүмкін, келетін тәрізді, келгендей; **нисэх** ≈ ұшатын сияқты; **тэнгэр цэлмэх** ≈ аспан ашылғандай.

БОЛОЛЦОО мүмкіндік, жағдай, жай ≈ **бий** мүмкіндік бар; ≈ **г харгалзах** мүмкіндігіне сай ету; ≈ **бүрдэх** мүмкіндігі туу (келу).

БОЛОЛЦООГҮЙ мүмкіндік (жағдай, жай) жоқ; шарасыз, лажсыз.

БОЛОЛЦООТӨЙ мүмкіндігі (жағдайы, жайы) бар, жағдайлы, жайлы; ≈ **бүхнийг хийх** мүмкін болған нәрсенің сөрін істеу.

БОЛОМЖ қ. бололцоо.

БОЛОМЖГҮЙ қ. бололцоогүй.

БОЛОМЖТОЙ қ. бололцоотой.

БОЛОССОЙ болса екен; болса игі еді; -са игі еді; **түргэн** ≈ тез болса екен; **түргэн әдгэрэх** ≈ тез жазылса (сауықса) екен.

БОЛОР меруерт (*асыл тас*); **усан** ≈ мөлдір меруерт; **угаат** ≈ көкшүлан меруерт; **даралттай** ≈ қатты меруерт ★ **белор бие** көз жанары, көз алмасы.

БОЛО-Х болу; ≈ **сон явдал** болған оқиға; **тийм** ≈ **байх** солай болатын шығар; ≈ **эстой** болуға тиіс; ≈ **уу** болама; ≈ **ггүй** нәзәдәдәхгүй байна болар болмасы білінбей тұр; **нэг улс** ≈ бір ел (мемлекет) болу; **боос** ≈ буаз болу, іштену; **чулуу** ≈ тас болу, тасқа айналу; **хир** ≈ кірлену, кір болу; **тулам** ≈ тұлып болу; **хэвшил** ≈ машық болу, әдет болу, машықтану, әдеттену; **үгүй** ≈ жоқ болу, жоғалу; **алга** ≈ жоқ болу, жоғалу; **багш** ≈ мұғалім болу; **архичен** ≈ арақшы болу, араққа түсу, ішімдікке берілу; **бараа** ≈ серік болу; **хань** ≈ а) сөрін болу, жолдас болу; б) жуары болу, зайыбы болу; **түшиг** (тулзуур) **болох** сүйеу (тиянақ) болу; **өр** ≈ оорыш болу, борышқа қалу; **гарз** (хөхирол) ≈ шығын (зиян) болу; **нүгэл** (хилэнц) **болох** күнө (айып) болу; **тээр** ≈ ауыртпақ (масыл) болу; **саад** ≈ сөгет (недергі) болу; **гай** ≈ пәле болу; **хөө** ≈ пәле болу; **гэм** ≈ ақау болу; **шөрвөг** ≈ ашты болу; **идэш** ≈ жем болу; біреуге алдану; **нүд** ≈ көз болу; **гар хөл** ≈ қол аяқ болу, біреуге дем беру; **хэрэг** ≈ керек болу; қажет болу; **хэл** ≈ тіл болу, хабар беру; **цаг** ≈ шақ (уақыт) болу; **зуд** ≈ жұт болу; **харанхуй** ≈ қараңғы болу; **шөно** ≈ түн болу; **зун** ≈ жаз болу; **баяр** ≈ мереке болу; **хөл** ≈ а) думан болу, думан күлі болу, у-ду болу; б) апыр-топыр болу, қайшалысу; **эслөл** ≈ салтанаты болу; **сүйд** ≈ а) бұлқан талқан болу, тас-талқан болу; б) жік-жапар болу, калбалақ қағу, ебелек қағу; **танил** ≈ таныс болу; **эр** ≈ ер (жігіт) болу; **хүн** ≈ адам болу, мінезі қалыптасу; **дургүй** ≈ ноңісіз болу, көңілсіздену; **хийсән** ≈ істеген болу, істеген бейне көрсету; **идсән** ≈ жеген болу, жеген кісімсу, же-

ген сымақ болу; **үзсән** ≈ көрген болу, көрген кісімсу, көрген сымақ болу; **тэлтай** ≈ жақтасты болу, танысты болу; **нүүртэй** ≈ беделді болу; **дуртай** ≈ көңілді болу, көңілдену; 2. пісу, жетілу, толу; **жимс** ≈ жеміс пісу; 3. боларлық, боларлықтай, -лық, -лік; **санаж** ≈ ойлауға боларлық, ойларлық.

БОЛОХГҮЙ болмайтын; болмайды; ≈ **зүйл** болмайтын нәрсе; **хурал** ≈ жиналыс болмайды.

БОЛОХУЙЦ боларлық, боларлықтай, -ліктей, -лықтай; **ууж** ≈ **ус** ішуге боларлықтай су; **аль** ≈ болысынша, барысынша.

БОЛРОНЦОР меруертше, ақжықша (*асыл тас*).

БОЛТОЛ болғанша; (-қа, -ке, -ға, -ге) ішейін; **үд** ≈ түс болғанша, түске шейін.

БОЛХИ дөрекі, тұрнайы, анайы, оғаш. ерсі; ≈ **хийцтэй** әдлел дөрекі жасалған бұйым; ≈ **хүн** тұрпайы адам; ≈ **хөдлөх** дөрені қозғалу.

БОЛХИВТОР дөрекілеу, тұрпайылау, анайылау, оғаштау, ерсілеу.

БОЛХИДО-Х дөрекілену, тұрпайылану, анайылану, оғаштану, ерсілену.

БОЛХИДУУ дөрекірек, тұрпайырақ, анайырақ, оғашырақ, ерсірек.

БОЛЦГО: **болцго болцго хий-х** бұлтақ-бұлтақ қағу, бұлтақ-бұлтақ қағу, бұлталақ-бұлталақ қағу, бұлталақ-бұлталақ қағу.

БОЛЦГОНО-Х бұлталақтау, бұлталаңдау, бұлтақтау, бұлтаңдау.

БОЛЦГОР бұлтық, бұлтиған, томпақ, томниған; бұлтік, бұлтиген; ≈ **хяцартай** бұлтық бет.

БОЛЦОЙ-Х бұлтию, томпию, бұлтию.

БОЛЦОЛЗО-Х қ. болцгонох.

БОЛЦОН бұлтын, бұлтақ, бұлтық.

БОЛЦОС: **болцос болцос хий-х** қ. болцго болцго хийх.

БОЛЦУУ 1. үш, ұштық; **сумны** ≈ ектың ұштығы; 2. бадана, түйнек, буылдық; **үсний** ≈ шаштың түйдегі; **сонгины** ≈ сарымсақтың баданасы.

БОЛЧИМ қ. болгоомж.

БОЛЧИМГҮЙ қ. болгоомжгүй.

БОЛЧИМЛО-Х қ. болгоомжлох.

БОЛНГҮЙ болмас, болмайтын; келмейтін; мүмкін емес; **санаж** ≈ **хэрэг** ойға кіріп шықпайтын нәрсе; **үш ұйыктаса** ойға кіріп шықпайтын нәрсе; **явж** ≈ газар жүруге келмейтін жер; жүруге мүмкін емес жер.

БОЛНИЦ аурухана; **төв** ≈ орталық аурухана; **хүүхдийн** ≈ балалар ауруханасы.

БОЛШЕВИЗМ большевизм (*пролетарияттың революциялық қозғалысының теориясы мен тактикасын белгілейтін лениндік ілім, ленинизм*).

БОЛШЕВИК большевик (*ленинизмді жақтаушы*)

БОМБОГОР домалақтау; бұлтық; томпақтау.

БОМБОЙ-Х домалану; бүлтию, томпино, томпаю, бүлтию.

БОНДГО: бондго бондго хий-х домалан-домалаң қағу, бүлтың-бүлтың қағу, бүлтің-бүлтің қағу.

БОНДГОНО-Х домалаңдау, бүлтыңдау, томпаңдау, бүлтіңдеу.

БОНДГОР қ бондбогор

БОНДОЙ-Х қ. бондбойх.

БОНДОЛЗО-Х қ. бондгонох.

БОНДОС: бондос бондос хий-х қ. бондго бондго хийх.

БОНО кара өрікше (*жеміс*).

БОНХГОР домалақша, домалақ; ≈ шнйдем домалақ бас шоқпар.

БОНХОЙ-Х домалақшалану, шоқпар Састану

БОНЦГОР қ. бондгор.

БОНЦОЙ-Х қ. бондгойх.

БОНЦУУ қ. домалақ, томпиған, бүлтіген (*нәрсе*).

БООВ бауырсақ; хэвийн ≈ қалыптағын бауырсақ; салаа ≈ жарма бауырсақ; нарийн ≈ май-шекерлі бауырсақ; чхэр ≈ ны үйдзвэр бал-бауырсақ өндірісі; ☆ таван салаа боов өгөх шапалақтау, шапалақ жегізу, шапалақпен шыпыллату.

БООВЧИН бауырсақшы, бауырсақ маманы.

БООГДОЛ буылыс, бөгеліс, кедергі, бөгет, тосқауыл; гачигдал ≈ мұқтаждық бөгеті; саатал ≈ кідіріс кедергі.

БООГДО-Х буылу, бөгелу, кедергілену, бөгетке ұшырау; ≈ ж хаагдах бөгеліп жабылу.

БООГДУУЛА-Х буу, бөгелу, кедергі жасау.

БООДЛОГО қ. боодол.

БООДОГ 1. бодық (*малдың терісін бітеу сойып, егін терісіне ыстық таспен аралас салып, терісін үйтіп пісірген ет*).

ямааны ≈ ешкі бодығы; 2. ауыс жұмыр, оқтаудай; ≈ той сэвгэр гэрийн чвиэг жұмыр бұрым үйдің сөні; 3 ауыс. бөгелетін, бөгетті өзек; голын ≈ оор гарах өзеннің бөгетті өзегінен өту; 4. ауыс. бөлсіген, бұлданған, кісім сіген; ≈ хүн бөлсіген адам.

БООДОЙ мойынғұрық, қамытбау (*арбаны*).

БООДОЛ буда, бума, будақ, шумақ; бақша; нэг ≈ даавуу бір буда бүл; жэг ≈ лаа бір бақша шам.

БООДОЛЛО-Х будалау, бумалау, будақтау, шумақтау, бақшалау.

БООДОС будалауыш, бумалауыш, будақтауыш, шумақтауыш, бақшалауыш.

БООЛ 1. құл; ≈ ын нийгэм құлдың ыоғам; албат ≈ басыбайлы құл; ≈ зарц құл жалшы; ≈ ын худалдаачин құл сағушы; 2. солдат (*карта ойыншыда*).

БООЛТ орауыш, байлауыш; таңғыш; шархы ≈ жараның орауышы; хүүхдийннй ≈ дорбаның байлауышы; тол-6 Б. Базылхан

гөйн боолт бас орауыш.

БООЛЧЛОГДО-Х 1. құл болу, құлға айналу; 2. ауыс. езілу, қаналу; дорво зугийн ≈ сон ард түмән шығыстағы езілген халықтар.

БООЛЧЛОЛ құлдық, құлданушылық.

БООЛЧЛО-Х құлдану, құл ету.

БООТЧЛУУЛА-Х құлдандыру, құл етізу.

БООМ қарасан (*жұқпалы ауру*); ☆ гутлын боом етіктің сыздығы.

БООМИЛО-Х 1. буындыру, тұншықтыру; ≈ н алах буындырып өлтіру; 2. ауыс. буу, қысу, қыспақтау, бөгет жасау.

БООМИЛУУЛА-Х буындырту, тұншықтырту.

БООМТ 1. бөгет, кедергі, тосқауыл; ≈ тавих бөгет жасау; замын ≈ жол бөгеті; саад ≈ кедергі бөгет; 2. дарбаза қақпа; ≈ хаалга дарбаза есік; 3. тоспа, өтпе; хилийн ≈ шекаралық тоспа жер; 4. айлақ, кідірме, аялдама; далайн ≈ мұхит айлағы.

БООМТЛОГДО-Х 1. бөгет (кедергі, тосқауыл) жасалу; 2. дарбазалану, қақпалану.

БООМТЛО-Х 1. кедергі (бөгет, тосқауыл) жасау; 2. дарбаза істеу, қақпа істеу.

БООМТЛУУЛА-Х 1. бөгет (тосқауыл, кедергі) жасату; 2. дарбаза істету, қақпа істету.

БООМТО-Х қарасан тию.

БООМЪ бұғам, бұғау; шалма.

БООМЪДО-Х бұғау салу, бұғаулау

БООРЦОГ бауырсақ; ≈ хийх бауырсақ пісіру.

БООС буаз, ішті; ≈ болох буаз бәлу; ≈ ингэ буаз іңген ≈ гүү буаз бие.

БООСО-Х буаз болу.

БООСПО-Х буаз болу, іштену, ішті болу.

БООСТО-Х қ. 1. боосох; 2. боосро-х.

БОО-Х 1. (*нәрсені*) буу, будалау, бумалау; хэсэг хэсэг ≈ белек белек будалау; 2. (*нәрсенің аузын*) буу, буып байлау, орау, оран байлау; хүүдэйн ам ≈ дорбаның аузын байлау; сураар ≈ қайыспен буып байлау; шарх ≈ жараны оран байлау; бэртэнгэ ≈ мертік-ті оран тану; 3. (*тамағы*) булығу, тығылу, тұншығу; хоолой ≈ тамағы булығу; 4. (*қар, топырақ т. б.*) үю, бөгеу; цас ≈ қар үю; замыг ≈ жолды бөгеу; 5. қ боомилох; 6. ауыс. бұлдану, бөлсу, ≈ гоод хэлж өгсөнгүй бұлданып айтып бермеді; ☆ амы нь боох аузын аштырмау, үндетпеу, үнін өшіру, сөйлетпей тастау.

БООХОЙ итқұс; борооны түрүү шороо, ≈ н түрүү хэрэз сэвбе. жаңбыр алды шаң, итқұс алды құзғын; □ жаңбыр жауарда шаң көтерілер, қасқыр келерде құзғын құңқылдар; □ шаң көтерілсе жаңбыр, құзғын құңқылдаса қасқыр.

БООЦ I бөген, бөгеу; тоған; **усны** ≈ **этрах** су бөгені сетінеу (жырылу).

БООЦ II қ. **бооцоо**.

БООЦЛО-Х I (су) бөгеу, бөгендеу, **астандау**, бөген (тоған) жасау; **ус** ≈ **суды** бөгеу, суға тоған жасау.

БООЦЛО-Х II құмар ойнау, ұтысу, ұтысып ойнау; ≈ **ж тоглох** құмар ойнау.

БООЦЛОДО-Х құмар ойнау, өзара ұтысу.

БООЦОО ұнай құмар, ұтыс; ≈ **той тоглох** құмар ойнау; ≈ **алдах** ұтылу, құмар ұпайын беру.

БООЦО-Х қ. **бооцолдох**.

БОР I 1. (өң) боз; сұр; ≈ **морь** боз ат; ≈ **даавуу** сұр шүперек; ≈ **хар**, = **хар** ≈ сұрғылт, сұрғылтым; ☆ **хар бор ажил** ұсақ түйек жұмыс; қара шаруа, дене едігері; ☆ **бор зурх** а) ет жүрек; б) ару дене; ☆ **бор гэр** қосалқы киіз үй, шешер үй; ☆ **бор азрага** көк торғай (күс) ☆ **бор галуу** сұр қаз (күс); ☆ **бор гөрөөс** елік (бұғы тұқымдас *кишкене* аң); ☆ **бор шувуу** торғай (күс); ☆ **бор улнас** көктерек (өсімдік); ☆ **бор улаштар** көк бәйтерек (*ағаш*); ☆ **бор жаз** егістік кенешпеп (өсімдік); ☆ **бор сойх** көкшіл алабұта (өсімдік); ☆ **бор уд** көк тал (өсімдік); ☆ **бор бургас** шегершін (өсімдік); ☆ **бор шават** бұта жусан (өсімдік); ☆ **бор төлег** бұта жусан (өсімдік); ☆ **бор бударгана** бүртікті зорақ (өсімдік) ☆ **бор элгэнэ** бозкілем (жусан тұқымдас көп жылдық өсімдік); ☆ **бор харгана** боз қараған (өсімдік); ☆ **бор таар** аққаңбақ (өсімдік); ☆ **бор жашуу** қаратұмсық (торғай); ☆ **бор азрагачин** ақтөс сұр торғай = ақты шымыш (жәндік); ☆ **бор туулай** сұр дола (жәндік); ☆ **бор харх** сұршұнақ; ☆ **бор дарс** тұнық шарап (тамақ); ☆ **бор хоол** қаға тамақ (ет немесе ет қосылмақ тамақ); ☆ **бор хирийн** хүн көнбіс адам; ☆ **бор хоног** түн; ☆ **бор хараа** ақшам (кейік жарық кез); ☆ **бор гараа** тасрах ақшам бату, ақшам ашу, ымырт жабылу; ☆ **бор шар** ақшы (өң).

БОР II қамшат баласы (зоол.).

БОР III мүсәтір, мұсатыр (техника мен медицинада қолданылатын химиялық элемент).

БОРБИ I (анат.) 1. қылта сүйек; 2. ылта.

БОРБИ II торсық; сүйретпе; **нэг** ≈ **айраг** бір торсық қымыз.

БОРБИ III 1. (анат) өкше тарамыс; 2. тізе, ≈ **бохирохгүй** ажиллап тізе бүкпей жұмыстау.

БОРГИЛ 1. қ. **бургил**; 2. қ. **баргина**.

БОРГИОЛ-Х қ. **бургилах**.

БОРГИО I (су) 1. атқыма, шапшыма; **усны** ≈ су атқымасы; 2. көпіршік.

БОРГИО II борпас ащы, кеупая сор; ≈ **той газар** борпас ащылы жер.

БОРГИОТО-Х 1. (су) атқылау, шапшы; 2. көпіршу, көпіршіктену, көпіру

(сұйық нәрсе); 3. борпас ащы шығу, кеупая сор шығу.

БОРГИ-Х қ. **бургих**.

БОРГОЛЖИН: **борголжин** сахал селдір сақал.

БОРГОО-Х (итке) қамалату, қоршау, ұтылау.

БОРГО-Х (ит) қамалау, қамау, қоршау, ұтылау; **нохой** ≈ ит қамалау.

БОРГОЦОГ қ. **боргоцой**.

БОРГОЦОЙ жаңғақ бүрі (бүршігі); хүнний ≈ бал қарағайдың жаңғақ бүрі.

БОРГОШИ-Х 1. көнбістену, көндігу, шынығу; ≈ **сон** хүүхэд көндіккен бала; 2. (*жара*) қотырлану, біте бастау, жазыла бастау.

БОРГОШУУ көнбіс, көндіккен, шыныққан.

БОРГОШУЛА-Х көнбістендіру, көндіктіру, шынықтыру.

БОРГУУЛА-Х қ. **боргоох**.

БОРДГОР машақ, бұршақ жем.

БОРДМОЛ бордақылаған, жемдеген; ≈ **гахай** бордақылаған шошқа (доңыз); ≈ **шар** бордақылаған өгіз.

БОРДОО 1. бордақ, жем; **малын** ≈ мал бордағы (жемі); 2. тыңайтқыш, құнартығыш; **химийн** ≈ химиялық тыңайтқыш; **хиймэл** ≈ жасанды тыңайтқыш; **эрдэс** ≈ минералдың тыңайтқыш.

БОРДО-Х 1. бордақылау, жемдеу, бордаққа байлау, жемге байлау; **өвөл нагт** малаа ≈ қыста малын бордаққа байлау; 2. (*жер*) тыңайту, құнарландыру; газрыг өтег шивхээр ≈ дог байжээ жерді көң кімен тыңайтатын болыпты.

БОРДО-Х II бозару, бозамықтану, қылаңдану.

БОРДУУ бозамық, бозғылт, ақшыл.

БОРДУУЛА-Х бозарту, бозамықтандыру, қылаңдандыру.

БОРДУР қ. **бордгор**.

БОРЖИН I гранит (*тас*).

БОРЖИН II: **боржин** нугас ұрғашы жасыл үйрек.

БОРЗОН I арқаржалақ, топырақ ащы.

БОРЗОН II құрт жент, ежігей жент.

БОРЛОГ бозғыл, көк бурыл; ≈ **морь** көк бурыл ат.

БОРЛОН серкеш.

БОРЛО-Х I. бозару, бозғылдану, бозамықтану, ақшылдану; **наранд** ≈ күнге бозғылдану; **чанасан** мах ≈ ж эхлэх кайнатқан ет бозара бастау; 2. **ауыс** көндігу, көнбістену, шынығу; **ажилд** ≈ жұмысқа көндігу.

БОРЛО-Х II сатылу; **бараа** ≈ ж гүйцэх зат сатылып біту.

БОРЛО-Х III рлаяқтық жасау, алдап арбау, қыянат жасау, қыянат істеу.

БОРЛУУЛА-Х I 1. (өңін) бозарту, бозғылдандыру, бозамықтандыру, ақшылдандыру; 2. **ауыс** көндіктіру, көнбістендіру, шынықтыру.

БОРЛУУЛА-Х II сату улирлын **бараа** ≈ төлевлогөө мезгілдік зат сату

жоспары: ☆ хувиа борлуулах тиесісін істеу, өзінс міндетті жұмысын істеу; ☆ амина борлуулаж. довоо шарлуулах кара басының қамын жеу, өз қамын гана ойлау, өз басын күйттеу.

БОРОВТОР бозамық, бозғылт, ақ-ғыл.

БОРОГ I: борог өвс қара сірік (шөп).

БОРОГ II борог мах қара ет, майсыз ет.

БОРОГДОХ I (ет) қаракесектену, қара кесек боп кету.

БОРОГДОХ II (мал өрісі) сіріктену, қара сірік болу; хонинны билчээр ≈ од бейна қой өрісі сіріктеніп кетті.

БОРОГЛОХ (мал) сірік жеу, қара сірік жеу.

БОРОГЛУУЛАХ (малға) сірік жегізу, қара сірік жегізу.

БОРОГЧ бозшулан, көкшулан; ≈ түү бозшулан бие.

БОРОЛДОЙ: боролдой болжмор бұлдырық (қус).

БОРОЛЖ бал қайың (өсімдік).

БОРОЛЖГОНО жаңғақ тиін (кішкене 40).

БОРОЛЖГОНО май бұта (өсімдік).

БОРОЛЗГОИ бозаң (құрғақ, шөлейт жерде өсетін шөп).

БОРОН қарақал (жыртқыш аң).

БОРОО жауын, жаңбыр; **ҮҮЛ** гарч ≈ оров бұлт шығып жаңбыр жауды; ≈ грилах жауын айығу; ≈ намжих жаңбыр толастау; ≈ зөөлрех жаңбыр бөседеу; ≈ сөг болох жауын толастай калу; ≈ цайрах жаңбыр ақбұлттану, жаңбыр жауайын деу; ≈ шимтэх жауын жауып жер көктеу; **шиврээ** ≈ сіркірек жаңбыр, ақ жауын; **аадар** ≈ өксер жауын; ≈ шиврэх жауын сіркідеу; ≈ ид нөрэх жаңбырға малтығу.

БОРОО II сүйек шор; ≈ **тогтох** сүйек шор тоқтап қалу.

БОРОО III: сумны бороо садақ оғының бадан (түйеке) ұшы.

БОРОЛОХ шорлану, шорланып біту; **бэртсэн яс** ≈ и эдгэрэх мертіккен сүйек шорланып жазылу.

БОРОРХОГ жауынды, жаңбырлы, жауын-шашынды; **энэ жыл** ≈ жыл биылғы жыл- жаңбырлы жыл.

БОРООТОЙ I шорлы, шоры бар, шор тоқтаған; ≈ **бор морь** шоры бар ақбоз ат.

БОРООТОЙ II жауынды, жауын-шашынды, жауыншы мол; ≈ **жыл** жауын-шашынды жыл.

БОРООХОН шоқпар, сойыл; ≈ **гоор** бәлік шоқпармен ұру.

БОРООХОЙДОХ шоқпармен ұру, сойылмен ұру.

БОРООХОЙДУУЛАХ шоқпармен ұрғызу, сойылмен ұрғызу.

БОРООШИХ I. жаңбыр жауайық деу; 2. жауын молау, жаңбыр жиілеу.

БОРТО I шелекше, қауғаша (3 кг 6°

мөлшеріндеі ыстық сиятын, талдан тоқыған ойыс).

БОРТО II I. ойма шелекше (ағаштан ойып істеген кішкене шелек); 2. (оқ) жез; сумны ≈ оқтың жезі; 3. шам қалпын (шам құятын үлгі қап).

БОРХ к. хамардай.

БОРЦ I. борша (тілімден кесіп келтірген ет); ≈ **мах** борша ет; 2. **ауыс**. қақпыш, семген, қатқан, еті жұқа.

БОРЦЛОХ I. (етті) боршалау; тілу, тілімдеу; ≈ **сөм мах** боршалаған ет; 2. **ауыс**. келтіру, семдіру, етін жұқарту; 3. **ауыс**. қинау, азаптау, азап шектіру.

БОРЦЛУУЛАХ I. боршалату, тілдіру, тілімдету (етті); 2. **ауыс**. келтіру, семдірту, етін жұқартыру, арыттыру; 3. **ауыс**. қинату, азапталу, азап шектірту.

БОРЦОР қ. бордуу.

БОРЧИХ I. (нәрсені) боршалау, боршасын шығару, быт-шытын шығару, пәре пәресін шығару; 2. **ауыс**. жуасу, басылу, бастығу, көңдігу; ☆ **сәтгәл борчих** көңлі орнығу, көңілі жай табу, аптығы басылу, көңілі орнына түсу.

БОРЧУУД I. кедейлер; 2. қара халық (бұқара), төбыр.

БОРЧУУЛ қ. борчууд.

БОРШИХ I I. шулығы, қоюлану (сорна, шай бояуы т. б. сұйық тағам); ≈ **сөм** шөл шулыққан сорна; **цай** ≈ шай бояуы қоюлану; 2. (дәмі) кермектену, ашқылтымдану, қышқылтымдану.

БОРШИХ II қ. борлох I.

БОСГО I. (көне) босаға; 2. табалдырық; ≈ алхах табалдырық аттау; 2. көршілес; жалғас; қатарлас; ≈ **өртөө** көршілес лау орны (лаухана); ≈ **суман** көңіл сумын (аудан).

БОСГОЛ босқын, қашқын (адам).

БОСГОХ I. тұрғызу, тікейтту, тікрейту; **шөп мед** ≈ дінгек тұрғызу; **шурга мод** ≈ сырық ағашты тікейтту; 2. тұрғызу, орнынан тұрғызу, түрегелту; **унгаж байсан хунийг орноос** ≈ ұйықтап жатқан адамды тосегінс тұрғызу; 3. **ауыс**. салу, орнату; **байшин** ≈ үй салу; 4. **ауыс**. сергіту, ширату, көтеру; тұрғызу; қалпына келтіру; **хөл дээр нь** ≈ аяғынан тұрғызу.

БОСГУУЛАХ I. (тігінен) тұрғыздыру, тікейттіру, тікрейттіру; 2. (орнынан) тұрғыздыру, түрегелту; 3. **ауыс**. салдыру, орнаттыру; 4. **ауыс**. сергіттіру, шираттыру, көтерту, тұрғыздыру, қалпына келтірту.

БОСЛОГО көтеріліс, ереуіл; **ардын** ≈ халық көтерілісі; ≈ **гаргах** көтеріліс шығару; ереуілге шығу.

БОСИТ I. тұрғызым, тікейіс; **тұруы**, тікпейі; 2. (орнынан) тұрыс, түрегеліс; 3. **ауыс**. салыс, орнатылыс.

БОСОО тік; ≈ **зогсөх** тік тұру; ≈ **зул** тік шырақ; ☆ **босоо** бүслүүр тау болдеуі; ☆ **босоо шуурга** ақ түтін, түтөген қарлы боран; ☆ **босоо ороолон** аруақ (дiшi).

БОСООГООР тигінен, тікесінен; ≈ **түшпәк тавих** тигінен сүйеп қою.

БОСО-Х 1. түру, түрегелу; **орноос** ≈ төсектен түру; **суудлаас** ≈ орынынан түру; **өглөө эрт** ≈ төңөртөң ерте түрегелу; 2. көтерілу, ереуілдеу; көтеріліске шығу; ереуілге шығу; **дарлалым эсрэг** ≈ канауға қарсы көтерілу; 3. (*үй, құрылыс*) түру, салыну, бой көтеру, ззулімдену; **шинэ барилга** ≈ жаңа құрылыс түру; 4. (*нәрсе, іс-әрекет*) көтерілу, қозу, үдеу, өршу; **шороо** ≈ шаң көтерілу; **хэрэг** ≈ іс қозу; 5. босу, қашу, безу; ≈ **оод явчихжээ** басып кетіпті.

БОСТОН бостон (*жүннен тоқылаған қымбат мата*).

БОСХУУЛ босқыншы, қашқын, безгін.

БОТАНИК ботаника.

БОТАНИКЧ ботаник.

БОТГИРО-Х бытпырау, қойырылу, қойыртыпақтану; ≈ **сон тараг** бытпыраған айран.

БОТГО бота; **цагаан** ≈ ақ бота; ≈ **той ингэ** боталы іңген.

БОТГОЛО-Х боталау; ≈ **сон ингэ** боталаған іңген.

БОТИЛО-Х (*шыгарманы*) ботыға бөлу, томдау, томға бөлу.

БОТУУЛ бетеге (*шөп*); ≈ **шиг өвс** бетеге тәріздес шөп; ≈ **тай уул** бетегелі тау.

БОТЬ боть, том (кітап); **Данжуур 225** ≈ Данжуур 225 том; **50** ≈ **той нэвтэрхий толь** 50 томдық энциклопедия.

БОХИЛО-Х 1. шайырын алу, шайырын тазалау (*қарағайдың*); 2. (*темекинің*) батқасын тазалау, уын тазалау; 3. (*бураға*) шайыр шығу, шайырлау.

БОХИЧДО-Х байбаламдау, бажалақ тау, күйің-пісу, әбігерлену; **ажилдаа** ≈ жұмыста байбаламдау.

БОХИО I боқыр, боқтық, қоқсыр, қоқтық; **бохир** ≈ боқыр-боқтық; **қоқыр-қоқсық**.

БОХИО II 1. инемсіз, ебдейсіз, ыңғайсыз, қолайсыз; 2. сүйкімсіз, жәйсіз, жағымсыз; ☆ **бохио нугас** көдек үйрек (*құс*).

БОХИОРО-Х I қоқсу, быңсу, қоқсықтану, боқтықтану.

БОХИОРО-Х II 1. инемсіздену, ебдейсіздену, ыңғайсыздану, қолайсыздану; 2. сүйкімсіздену, жағымсыздану.

БОХИОУУЛА-Х I қоқсыту, быңсыту, қоқсықтандыру, боқтықтандыру.

БОХИОУУЛА-Х II 1. инемсіздендіру, ебдейсіздендіру, ыңғайсыздандыру, қолайсыздандыру; 2. сүйкімсіздендіру, жағымсыздандыру.

БОХИР I 1. боқтық, қоқсық, қоқыр-соқыр (*нәрсе*); 2. кір, лас, арам; ≈ **буртаг** кір лас; ≈ **гараар барих** кір қалымен ұстау.

БОХИР II 1. маймақ, илек, қисық (*аяқ*); ≈ **хөлтэй хүүхэд** маймақ аяқ бала; 2. (*қозғалыста*) маймақ, қиралан,

бұлғалан, төңселең, бұралаң; 3. тұрпаты, дорекі.

БОХИРДО-Х былғану, ластану, кір-қожаалантану.

БОХИРЛО-Х былғау, ластау, кір-қожаалақтау.

БОХИРО-Х I 1. бүгілу, иілу, имно; ≈ **ч суух** бүгіліп отыру; 2. бүгу, ию, имиту; **едрийн түрш борин** ≈ **лгүй ажиллах** күні бойы тізе бүкпестен жұмыстау.

БОХИРО-Х II 1. шайырлану, шайырлы болу (*қарағай*); 2. (*най, қорқар*) батқалану, батқа түру.

БОХИРТО-Х қ. **бохирдох**.

БОХИРУУЛА-Х I (*алғын, буынын*) бүктіру, идіру, имиту.

БОХИРУУЛА-Х II 1. шайырландыру, шайырлы болдыру; 2. (*найға, қорқарға*) у батқа тұрғызу, батқаландыру.

БОХИСХИИ-Х 1. бүгіңкіреу, иіңкіреу, имиіңкіреу; **борин** ≈ **гээд авъя** кылтамды бүгінкіреп алайын; 2. (*буын, тізе*) бүгіліңкіреу, иіліңкіреу, имиіңкіреу.

БОХЬ I шайыр, сағыз; ≈ **зажлах** шайыр шайнау.

БОХЬ II батқа, у, батқа; **гансны** ≈ қорқардың батқасы, найдың батқасы.

БОХЬ III (*бураның*) саспақ, шайыр; **буурын** ≈ бураның шайыры.

БОХЬ IV (*көне*) қара құл; қара күн.

БОХЬ V: **бохь өвс** сүттіген (*өсімдік*).

БОХЬДО-Х шайырлану, шайыры көбею.

БОХЬТО-Х батқалану, батқа түру; **ганс** ≈ қорқар батқалану; найға батқа түру.

БОШГО I табалдырық; ≈ **гишгүүр** табалдырық баспадағы.

БОШГО II (*көне*) әмірші, басқарушы; **сумын** ≈ аудандық әмірші.

БОШИГ 1. өмір, бұйрық, жарлық; ≈ **ийг халах залуучууд** өмір бұзып жаратушы жастар; ≈ **соёрхох** құптау, мақұлдау; ≈ **гуйх** рұқсат сұрау; өмір қалау; 2. нышан, болжам, сәуегейлік; ≈ **үзүүлэх** нышанын сездіру, сәуегейлік қылу; **иш** ≈ нышан белгісі.

БОШИНЗ жалаң шапан (*киім*).

БӨӨ: бөв бөөрөнхий доп домалақ.

БӨВГӨӨӨ-Х домалаңдау, домалаң қағу.

БӨВГӨР домалақ, домалаңдаған.

БӨВНӨ-Х 1. мінгірлеу, мыңқылдау; ≈ **ж ярих** мінгірлеп сөйлеу; 2. (*жұмыста*) кібіртінктеу, ыбылжу, сылбырау; **ажилд** ≈ жұмыста ыбылжу.

БӨВӨР қ. бөвөөлжин.

БӨВӨӨЛЖӨНӨ сасық көкек (*құс*).

БӨВӨӨЛЖИН бәбісек (*құс*); ≈ **бөө** бөө гэж дуугардаг бәбісек бәб бөб деп шақырады.

БӨГ бүк бүге (*асықтың дөңестеу жағы*); **шагааны** ≈ **этгээд** асықтың бүге жағы.

БӨГЖ сақина; балдақ; **алтан** ≈ алтын сақина; **хутганы** ≈ пышақтың бал-

жағы.

БӨГЖЛӨ-Х сақиналау, балдақтау, сақина салу, балдақ салу.

БӨГЖЛҮҮЛЭ-Х сақиналату, балдақтау, сақина салдыру, балдақ салдыру.

БӨГЛӨЛТ 1. тығындауы, бітеуі; 2. бітелуі, бөгелуі.

БӨГЛӨӨ тығын; **лонхны** ≈ бетелкенің тығыны; ≈ **Г авах** тығынын алу; ≈ **тэй байх** тығынымен түру.

БӨГЛӨӨС тығындық; **шүдний** ≈ **ховхорч унах** тiстiң тығындығы қопсып түсу.

БӨГЛӨРӨ-Х бөгелу, бітелу; **усны цорго** ≈ **чээ** су шүмері бөгеліп қашты; **газе** ≈ қорқар (най) өзегі бітелу.

БӨГЛӨ-Х 1. бөгеу; бітеу, тығындау; **зам** ≈ жолды бөгеу; **лонхы бөглөөгөр** ≈ бетелкені тығынмен тығындау; **чиx** ≈ құлақты бітеу; 2. ауыс. (*ic шаруаны*) немқұрайды болдыру, істеді аты болдыру, істеген бейне көрсету; **ор** ≈ аты болдыру, істеді дегізу; **ам** ≈ істеді дегізу, істеген аты болдыру; **ор нэр** ≈ немқұрайды істей салу; аты ғана болдыру; ☆ **өр бөглөх** борышын өтеу, қарызынан құтылу.

БӨГЛҮҮ I (*дауыс*) қарлыққан, қырылдаған; ☆ **хоолойтой хүн** дауысы қарлыққан адам.

БӨГЛҮҮ II шалғай, шеткері, қиян, шет (*жер*); ≈ **газар** шалғай жер, шеткері жер; ≈ **нь хвр вэ** шалғайлығы қанша жер.

БӨГЛҮҮЛЭ-Х 1. бөгету; бітелу, тығындату; 2. ауыс. (*ic шаруаны*) немқұрайды істету, істеді болдырту, істеген бейне көрсеттіру; ☆ **өр бөглүүлэх** борышын өтеу, қарызынан құтылу.

БӨГӨЛДРӨГ бүлдірге; **ташуурых** ≈ қамшының бүлдіргесі.

БӨГӨНЦӨГ бөгеншік, мұрындық (*ұршық*); **зэрүүлнй** ≈ ұршықтың мұрындығы.

БӨГӨӨД және, әрі; **сэргэлэн** ≈ **гэвшкай** сергек және пысық; әрі сергек, әрі пысық.

БӨГӨӨТӨЛ бола тұра; сөйте тұра; **тарган мах** ≈ **амтгүй** семіз ет бола тұра дәмсіз; **нартай** ≈ **дулаан биш** күн бола тұра салқан.

БӨГ 1. (*анат.*) бөксе; **хонины махыг цээж** ≈ **өөр нь салгах** қойдың етің кеуделік ұшалық етіп екі бөлу; 2. артқы жағы, төменгі жағы, арт жақ; **дүм; тэргэний** ≈ арбаның артқы жағы; **бууны** ≈ мылтықтың арт жағы, мылтықтың дүмі; 3. (*ағаш*) жуантық, түбір (*жар*) **модны** ≈ ағаштың түбір жағы; 4. арты, соңы; ақыры **жагсаалын** ≈ сап арты; **хэргийн** ≈ істің арты; ≈ **ий нь харах** ақыры не боларын байқау.

БӨГСЛӨ-Х бөкселеу, бөксесін бөлу. **БӨГТӨР** бүкір, бүкіс, бүкіш, еңкіш; ≈ **нурутай морь** арқасы бүкір ат.

БӨГТИЛГӨ-Х бүкірейту, бүкішиту, еңкейту.

БӨГТИИ-Х бүкию, бүкірею, бүкшию, еңкию.

БӨГТӨӨ I атқа артқан жүк; жүкті ат; ≈ **хөглөх** жүкті ат жетелеу.

БӨГТӨӨ II (*жер*) еңкіш, еңкім, еңкіу, еңіс; ≈ **газар** еңкіш жер.

БӨГТӨР бүкір, бүкіш; бүкірейген, бүкішген; ≈ **хүн** бүкір адам; ≈ **яргай** бүкір ыргай.

БӨГТӨРДӨ-Х бүкірею, бүкшию; бүкірейшікіреу, бүкшиңкіреу.

БӨГТРӨГ бөктергі, бөктерме, бөктерліңді (*қанжығаға бөктерілген зат*).

БӨГТРӨ-Х бөктеру (*нәрсені ердің арт жағына қаленен қойып, екі қанжығамен байлау*); **анэ эмээлнйн хавтасны хойдуд гудсаа** ≈ **ч** авлаа аңшы ердің артқы қасының артына төсенішін бөктеріп алды.

БӨГТРҮҮЛЭ-Х бөктерту (*қанжығаға, нәрсенің үстіне*).

БӨГЦӨНӨ-Х 1. бүкішіндеу, бүкішін қағу, бүкішендеу, бүкішен қағу, бүкірендеу, бүкірен қағу (*бүкір нәрсе, адам, жануар*); 2. бүгежендеу, күнжындау.

БӨГЦӨГ бүкшек, бүкіш, бүкішен, бүкіш, бүкіс.

БӨГЦИЙЛГӨ-Х бүкішиту, бүкішіндеу, бүкішендету.

БӨГЦИИ-Х бүкшию, бүкішіндеу, бүкішендеу

БӨГЦӨГ: бөгцөг бөгцөг хий-х бүкіш-бүкіш қағу, бүкшек-бүкшек қағу, бүкшеш-бүкшеш қағу; ☆ **бөгцөг яслах** асық ату (*көп асықты үйіріп тастап, түскен үқас түріне, яғни, бүгесіне, шігесіне, тәйкесіне, алышына, қарай саусақпен бір асықты бір асыққа соғу ойыны*).

БӨГЦӨЛЗӨ-Х қ. бөгцөнөх.

БӨГЦӨС: бөгцөс бөгцөс хий-х қ. бөгцөг бөгцөг хийх.

БӨДНӨ бөдене (*күс*); ☆ **бөдний сүүл** бөденешөп (*өсімдік*).

БӨЖ ақ марал (*бұғы тұқымдас, төрт мүйізді жануар*).

БӨЖИГ қ. бүжиг.

БӨЖИГЛӨ-Х қ. бүжиглэх.

БӨЖИГЧ(ИН) қ. бүжигч.

БӨЖИЛХИЙЛЭ-Х жүрексініңкіреу, үрейленіңкіреу, қаймығыңқырау, қорқыңқырау.

БӨЖЯН бөжск, бөже, көжек (*қоянның көжегі*).

БӨЖИХИИ қ. бөжик.

БӨЖРӨГЛӨ-Х бөжектеу, бөжек қағу, бүгсжектеу, бүгсжек қағу, қорғалақтау.

БӨЛ бөле (бір шешеден туған әпеке, сіңілі екі адамның баласы).

БӨЛГӨН әлжуаз, нәзік, талдырмаш, шибік; ≈ **бегзэй хүүхэд** әлжуаз денелі бала; ≈ **саваа мод** шибиген сабау ағаш

БӨЛГӨӨ екен; -ыпты, -іпті; **ан гөрөс маш их** ≈ аң өте көп екен.

БӨЛЗӨГ 1. жүзік, жүзік; алтан ≈ алтын жүзік; 2. білезік; **гартаа** ≈ **зүүх** қолға білезік салу.

БӨЛЗӨГЛӨ-Х 1. (*саусаққа*) жүзік

салу, жүзүк салу; 2. (билекке) білезік салу

БӨЛӨН қ. бөлгөн.

БӨЛҮГӨР бүлтік, бүлтық; көнтек; бүлтиген, бүлтиган; ≈ нүд бүлтік көз; ≈ дарай бүлтық бет.

БӨЛҮГӨ-Х бүлтиту, бүлтиту, көнтиту.

БӨЛҮГӨ-Х бүлтию, бүлтию, көнтию (бет, көз ерні).

БӨЛҮГӨ: бөлцөг бөлцөг хий-х бүлтік-бүлтиг қағу, бүлт-бүлт ету.

БӨЛҮГӨГӨ-Х бүлтиңдеу, бүлтиң қағу, бүлтиң қағу, бүлтиң қағу.

БӨЛҮГӨН қ. бөлцөгөр; ≈ нүдтэй бүлтік көз.

БӨЛЦӨС: бөлцөс бөлцөс хий-х қ. бөлцөг бөлцөг хийх.

БӨМ ұйысқан, үйіскен; ≈ үс ұйысқан шаң; ≈ шороо үйіскен топырақ.

БӨМБИЙ домалақ, домалақша (нәрсе); өкөй ≈ араг сөгсез май домалақ қаңқа шәрбақ (жұмбақ).

БӨМБИЛГӨ-Х дүрдиту, көнтиту, дөңниту, күмпниту.

БӨМБИЛӨ-Х 1. еркелету (жас баланы); 2. (нәрсені) тыңқиту, ықшамдау, жинақылау; 3. домаланту, домалақтау.

БӨМБИЙ-Х дүрдию, көнтию, дөңкию, күмпнию; гәрийг қас ≈ төл дәржә үйді қар дөңкіткенге басыпты.

БӨМБӨГ I 1. доп; ≈ өөр тоглох доп (пен) ойнау; ≈ өшиглө-х доп тебу; ≈ харилдах доп қағысу; гар ≈ қол доп, волей доп ≈ аяқ доп, тенне доп, футбол; одон ≈ кезедоп, қақпақыл, теннис; саргас ≈ баскетбол, тор доп;

☆ бөмбөгөн қахылған домалақ найзағай; 2. бомба атомьн ≈ атом бомбасы.

БӨМБӨГ II: бөмбөг бөмбөг хий-х домалаң-домалаң қағу

БӨМБӨГДӨГЧ бөмбалаушы; ≈ ояғод бөмбалаушы самолет.

БӨМБӨГДӨ-Х бөмбалау; хотыг ≈ қаланы бөмбалау.

БӨМБӨГДҮҮЛӘ-Х бөмбалату.

БӨМБӨГНӨ-Х 1. (домалақ нәрсе) домалаңдау, домалаң қағу; 2. ауыс. бүгежектеу бүгежек қағу, бүрсектеу (қорқанда); 3. ауыс. бүрсендеу, дірдектеу, бүрсен қағу, қалтырау (тоңғанда); даарч ≈ тоңып дірдектеу.

БӨМБӨГНҮҮЛӘ-Х 1. (домалақ нәрсені) домалаңдату, домалаң қақтыру; 2. ауыс. бүгежектеу, бүгежек қақтыру, бүрсектету, қипақтату (қорқытып); 3. ауыс. бүрсендету, дірдектету, бүрсен қақтыру, қалтырату.

БӨМБӨГӨН доғаша, күмбезше, доғдай, күмбездей; ☆ бөмбөгөн цәңг шеңгел гүл (өсімдік); ☆ бөмбөгөн нум доп атқыш (серіппелі доғашық).

БӨМБӨГӨР күмбезше, күмбез тәрізді, доғаша, доға тәрізді; ☆ бөмбөгөр гәр күмбезше киіз үй; ≈ араг доғаша шәрбақ.

БӨМБӨГЧ допшы, доп істеуші.

БӨМБӨЛЗӨ-Х қ. бөмбөгөңх.

БӨМБӨЛӨГ 1. дөңғалақ; ≈ сөзгә дөңгелек шебік; 2. домалақ; ≈ боорцөг домалақ бауырсақ.

БӨМБӨНЦӨГ қ. бөөрөңцөг.

БӨМБӨӨХИЙ кеуала шилтең (ашытып домалақтап пісірген шөллек).

БӨМБӨР дөңғыра, барабан; ≈ дөлдәх даңғыра дүңгірлету, ≈ доңх барабан соғу.

БӨМБӨРДӨ-Х дөңғыра (барабан) дүңгірлету.

БӨМБӨРӨ-Х домалау; бөмбөг газрын руу ≈ чихлэ доп жердің ылдыына қарай домалап кетті

БӨМБӨРЦӨГ 1. шеңбер (геом.); 2. шар, домалақ бейне, доп бейне; агаарын ≈ әуе шары; ☆ газрын бөмбөрцөг жер шары, жер дүниесі, жер әлемі; ☆ бөмбөрцөгийн зүүн хағас шығыс жарты шар; ☆ бөмбөрцөгийн баруум хағас батыс жарты шар.

БӨМБӨС: бөмбөс бөмбөс хий-х қ. бөмбөг бөмбөг хийх.

БӨМБӨ-Х 1. (бала) домалаңдау, домалаң қағу; 2. (ат) дөңкендеу, дөңкін басу.

БӨМНӨЛДӨ-Х 1. (нәрсе) ұйысу, үйісу, түйіртпектелу; 2. жиналу, топтану, үйімелу шоғырлану.

БӨМӨРЦӨГ кішкене домалақ, кішкене шар (нәрсе).

БӨНДӨР домалақша, домалақ; ≈ сав домалақ ыдыс.

БӨНДИЛГӨ-Х домаланту, томпниту.

БӨНДИЙ-Х домалану, томпнию; энд нәг юм ≈ ж байна мұнда бір нәрсе домаланып жатыр.

БӨНДӨГ: бөндөг бөндөг хий-х домалаң-домалаң қағу, томпаң-томпаң қағу.

БӨНДӨГӨ-Х 1. домалаңдау, домалаң қағу, томпаңдау, томпаң қағу; 2. ауыс. бүгежектеу, қорғаншақтау, жасқаншақтау, жалтақтау.

БӨНДӨГНҮҮЛӘ-Х 1. (нәрсені) домалаңдату, томпаңдату; 2. ауыс. бүгежектеу, қорғаншақтату, жасқаншақтату, жалтақтату; хүүдә ≈ баласын бүгежектеу.

БӨНДӨЛЗӨ-Х қ. бөндөгөңх.

БӨНДӨС: бөндөс бөндөс хий-х қ. бөндөг бөндөг хийх.

БӨНДӨР 1. қ. бөндөр. 2. сопақ домалақша, сопақша домалақ.

БӨНЖИГ: бөңжиг бөңжиг хий-х 1. қ. бөндөг; 2. (сопақша домалақ нәрсе) сопалаң-сопалаң қағу, салпаң-салпаң қағу; тербелең-тербелең қағу.

БӨНЖИГНӨ-Х 1. сопалаңдау, сопалаң қағу; 2. тербелеңдеу, тербелең қағу, теңселендеу, теңселең қағу; ээмниң бөңжигнүүр нь ≈ сырғаның салпыншағы тербелеңдеу; 3. қисаңдау, қисалаңдау, бұлғақтау, бұлғалаңдау; толғай нь ≈ басы бұлғақтау.

БӨНЖИГНҮҮЛӘ-Х 1. сопалаңдату, сопалаң қақтыру; 2. тербелеңдету, тербелең қақтыру, теңселеңдету, теңселек қақтыру; 3. қисаңдату, қисалаңдату.

бұлгактату, бұлгалаңдату; 4. қ. бөң-догнүүлэх.

БӨНЖИГНУҮР салпыншақ; ≈тәй ээмәг салпыншақты сырга.

БӨНЖИЙ-Х сопақшалану, сопақтану (сопақша жұмыр нәрсе).

БӨНЖИЛЗӨ-Х қ. бөңжигнөх.

БӨНЖИС: бөңжис бөңжис хий-х қ. бөңжиг бөңжиг хий-х.

БӨӨ бақсы, тәуіп; ≈ мөргөл бақсылық дін, шаман діні; ≈гийн дуудлага бақсы сарыны; ≈ буух бақсы ойнау, жын шақыру.

БӨӨНӨЛДӨ-Х қ. бөөгнөрөх.

БӨӨГНӨРӨЛ жиын, жиынтық, үйінді, үйіліс, топтаныс.

БӨӨГНӨРӨ-Х жиналу, үйілу, топтану; ≈сен олен юмс жиналған көп нәрсе.

БӨӨГНӨРҮҮЛЭ-Х жинау, үю, топтау.

БӨӨГНӨ-Х 1. қ. бөөгнөрөх; олон хүн ≈ көп адам жиналу; хог новш ≈ қобыс боқтық жиналу; 2. ұйысу, ұйысу; үс ≈ шап ұйысу; ноос ≈ жүн ұйысу.

БӨӨГНҮҮЛЭ-Х 1. қ. бөөгнөрүүлэх, 2. ұйыстыру, үйістіру, жиыстыру.

БӨӨДГӨР 1. башақ, нәзік, тырбық; ≈ хурга башақ қозы; 2. снықсыз, сұрлықсыз, ұсқынсыз, кейіпсіз; ≈ парай снықсыз пішін; 3. нашар, өңсіз, жайсыз; ≈ дәэл өңсіз шапан.

БӨӨДИЙ 1. дөрөкі, тұрпайы, оғаш, ерсі; ≈ хүн дөрөкі адам; 2. лас, арам, былық, былапыт; ≈ айл былапыт үй.

БӨӨДИДӨ-Х 1. дөрөкіленіп кету, тұрпайылашып кету, оғаштанып кету, ерсіленіп кету; 2. ластанып кету, арам бөп кету, былығып кету.

БӨӨДИЙЛГӨ-Х 1. дөрөкілендіру, тұрпайыландыру, оғаштандыру, ерсілендіру; 2. ластандыру, былықтыру.

БӨӨДИРЭ-Х 1. дөрөкілену, тұрпайылану, оғаштану, ерсілену; 2. ластану, былығыу.

БӨӨДИЙ-Х 1. башақтану, нәзіктену, тырбино; 2. сиқы кету, сұрқы қашу, сұқшыты кету.

БӨӨДӨГНӨ-Х тырбыңдау, тырбың қағу, мыртыңдау, мыртың қағу.

БӨӨДӨЛЗӨ-Х қ. бөөдөгнөх.

БӨӨЛЖИС құсық; ≈ хутгах құсыкы келу, лоқсу; ≈ хүрмээр 1) құсқы келерлік, құсқысы келерлік; 2) жүрек айырлық; 3) көңіл қайтарлық, көңіл сұырлық-жиркенерлік.

БӨӨЛЖИ-Х құсу; идсэн хоолоо ≈ ішкен тамағын құсу; оғиж ≈ лоқсып құсу; айргийг хэт ууж ≈ қымызды шектен тыс ішіп құсу.

БӨӨЛЖҮҮЛЭ-Х құсқызу, құстыру.

БӨӨЛӨ-Х бақсы жынын қайтару, бақсы жынын алу, бақсы өрепнуі басылу.

БӨӨЛҮҮЛЭ-Х (бақсы) жынын қайтару, жынын алдыру, өрепнуін басу.

БӨӨМ 1. бөлек, кесек, буда; ≈ ноос бөлек жүн; 2. топ, жиын, тобыр; 3.

(қан) түйіршік; түйір; цусны улаан ≈ қанның қызыл түйіршігі; цусны қараан ≈ қанның ақ түйіршігі.

БӨӨМНӨЛДӨ-Х қ. бөөгнөлдох.

БӨӨМНӨРӨ-Х 1. қ. бөөгнөрөх; 2. ұйысу, үйісу, түйіртпектелу; дзөндө хөвөн ≈ шапанның мақтасы ұйысу.

БӨӨМНӨРҮҮЛЭ-Х 1. қ. бөөгнөрүүлэх; 2. ұйыстыру, үйістіру, түйіртпектендіру.

БӨӨМНӨ-Х қ. бөөгнөх.

БӨӨН 1. топ, шоғыр; ≈ хар үзә бір топ қара бұлт; 2. бір топ, бір бөлек; ≈ мал тууж прөх бір топ мал айдап келу; ≈ ≈ топ-топ, бөлек-бөлек; ☆ бөөн бөох домалақ ақ ірімшік сүзә; 3. топ, тобыр, жиын; ☆ бөөн од шөк жүлдіз.

БӨӨНӨӨР тобымен, кесегімен; түгелдей; ≈ нь авах тобымен азу; ☆ бөөнөөр худалдах худалдаа талайын саудла.

БӨӨР 1. (анат.) бүйрек; баруун ≈ оң бүйрек; зүүн ≈ сол бүйрек; 2. бүйір, бүйрек тұсы; ≈ алағ ала бүйір; ☆ эрхний бөөр тәсбих әшешә; ☆ бөөрий нь авах қоқан-лоқы жасау, үрәйін алу, зөресін ұшыру, қоқилау.

БӨӨРӨГ тепсең; уулын ≈ газар таудың тепсең жері.

БӨӨРӨГЛӨ-Х I тепсеңдеу, тепсең жермен жүру.

БӨӨРӨГЛӨ-Х II 1. жағымсу, жағымпазсу, жағымпаздану; жарансақсу; 2. қ. бөөрөнхийлэх; 3. (хайуан) бұлғақтау, бұлғалаңдау; бұлғақтату; нәкоһ ≈ ит бұлғақтау.

БӨӨРӨЛГӨНӨ қой бүлдірген (жәміс).

БӨӨРӨЛЖГӨНӨ қара күрең өріс (жеміс).

БӨӨРӨЛЗГӨНӨ таңқурай (шалдыттегі тау қырқалары мен жылғаларда өсетін шала бұта).

БӨӨРӨНХИЙ домалақ; шар тәріздә ≈ хәлбәр домалақ пішін; бөв ≈ дөң домалақ; ☆ бөөрөнхий үзәл бейтараптық, оқшаулық (идея); опшортувизи; ☆ бөөрөнхий үзәлтән бейтарап нәқарастылар; опшортәстер.

БӨӨРӨНХИЙЛӨ-Х 1. домалақтау; гурил ≈ үнды домалақтау; 2. ауыс бейтараптану, оқшаулану; ≈ лүгй бейтараптанбай; 3. ауыс ықшамдау, ыңғайлау, реттеу; әжлаа ≈ жұмыссыз ықшамдау.

БӨӨРӨНХИЙЛҮҮЛЭ-Х 1. домалақтау; 2. ауыс бейтараптаңдыру, оқшауландыру; 3. ауыс ықшамдату, ыңғайлау, реттеу.

БӨӨРӨЦӨГ бүйрекше; бүйрекше, ядро (қабыстырылған домалақша дене); ≈ шидэх бүйрекше, ядро шидәту.

БӨӨРӨЦӨГ бүйіршек (жәлпақша бүйірлі дене).

БӨӨС бит; ≈ бий болох, бит түсу, биттеу, биттеп кету; ний хижет ≈ ний өвчин бит ауруы, бит сүзәл.

бөртпө сүзек; ☆ **нохой бөөс** қандала, бүрге (қан сорғыш ұсақ жәндік). ☆ **бөөсөн** эм иткендір (*шөл*).

БӨӨСТӨ-Х биттеу; бит түсу; ≈ **чижжээ** биттеп кетіпті.

БӨӨСТҮҮЛЭ-Х биттеу, бит түсіру. **БӨӨЦГҮР** бүкшік, бүкшең, бүкшиген; жүденкі, жадаңқы; ≈ **өвгөн** бүкшік қарт; жүденкі қарт; ≈ **хурга** бүкшіген қоз.

БӨӨЦИЙЛГӨ-Х бүкшиту, бүкшендету, бүкшіңдету.

БӨӨЦИЙЛҮҮЛЭ-Х асырату, күттіру, қарату

БӨӨЦИЙЛЭ-Х асырау, күту, қарау; **хүүхэд** ≈ бала асырау; **биеэ** ≈ өзін күту; **амиа** ≈ жапын күту.

БӨӨЦИЙ-Х бүкшию, бүкшеңдеу, бүкшіңдеу.

БӨӨЦӨГНӨ-Х бүкшең қағу, бүкшің қағу.

БӨӨЦӨЛЗӨ-Х қ. **бөөцөгнөх**.

БӨӨЦРӨ-Х бүкшіңдеу, бүкшеңдеу, бүкірендеу; **гэр зуураа** ≈ үй ішінде бүкшіңдеу.

БӨӨЧЛӨ-Х 1. бақсыға сиыну; 2. бақсы болу.

БӨРТ бөрте; ≈ **нишиг** бөрте лақ.

БӨРТГӨР буалдыр, бұлдыр, көмескі; **нэг** ≈ юм бір бұлдыр нәрсе.

БӨРТИЙЛГӨ-Х буалдырлату, бұлдырату, көмескілендіру.

БӨРТИЙ-Х буалдырлану, бұлдырау; мұнарту, сағымдану; **нэг юм** ≈ **н харагдах** бір нәрсе бұлдырап көріну.

БӨРТӨГНӨ-Х бұлдыраңдау, бұлдыраң қағу, шұбалаңдау; ≈ **н хөдлөх** бұлдыраңдап қозғалу.

БӨРТӨГНҮҮЛЭ-Х бұлдыраңдату, бұлдыраң қақтыру, шұбалаңдату.

БӨРТӨЛЗӨ-Х қ. **бөртөгнөх**.

БӨС бөз; ≈ **даавуу** бөз пұлдар; ≈ **бараа** пұлдар; ≈ **гэр** шатыр.

БӨСГӨ-Х (*уыз*) қатыру; **уураг** ≈ уыз катыру.

БӨХ I палуан; ≈ **барилдах** палуан күресу; ≈ **гарах** палуан күресуге шығу; ≈ **гоцлох** палуанға күрессіз жол беру; ≈ **давах** күрескенін жығу; ≈ **засах** палуан күресін қадағалау; ≈ **тавих** палуанның күресуге беттеу; ≈ **цоллох** палуанның атағын мадақтау; ≈ **шавах** палуан шабыну, палуан санын шапалақтау; ≈ **ийн ам** ауызға алған палуан; ≈ **амлах** палуанды ауызға алу; ≈ **ийн бай** палуанның бәйгесі; ≈ **ийн даваа** палуанның күрес кезеңі; ≈ **ийн засуулч** палуан күрестіруші; ≈ **ийн мэх** палуанның айласы; ≈ **ийн оноо** палуанның кезеңдік ұпайы; ≈ **ийн цол** палуанның атағы.

БӨХ II (*түйе*) өркеш; **тэмээний** ≈ түйенің өркеші; **ширээ** ≈ **тэй тэмээ** тік өркешті түйе; ≈ **ний өөх** өркештің маіы.

БӨХ III терте; **анжисны** ≈ соқаның тертесі.

БӨХ IV 1. берік; ≈ **гутал** берік

етік; **амь** ≈ **тэй** жаны берік; 2. **ауыс**. табанды, орнықты; ☆ **бөх зүрхтэй** қорқпайтын, жүректі, тайсалмайтын; ☆ **нүүр бөхтэй** ұялмайтын, шімірікпейтін, именбейтін, қаймықпайтын; ☆ **ам бөхтэй** аузы ауыр, аз сөйлейтін; аузы берік; ☆ **бөхтэй шивээ** көде (*шөл*); ☆ **бөх цагаан** дала үйеңкісі (*өсімдік*).

БӨХ V: **өө бөх** кедір-бұдыр, ойлықырлы, ой-шұқырлы; ≈ **гүй тэгш газар** кедір-бұдырсыз тегіс жер.

БӨХТӨР бүкір, бүкші; бүкіген, бүкшіген.

БӨХЖИ-Х 1. беку, беріктену; орнығу; **шуд** ≈ тіс беку; 2. шынығу, қатаю; **яс** ≈ сүйек шынығу.

БӨХЖҮҮЛЭ-Х 1. бекіту, беріктендіру; орнықтыру; 2. шынықтыру, қатайту.

БӨХИЙЛГӨ-Х 1. бүкиту, бүкшиту, тоңқайту; 2. **ауыс**. бас идіру, мойын ұсындыру.

БӨХИЙ-Х 1. бүкю, бүкшию, бүкшию, бүкірену; **үүдээр** ≈ **ж орох** есіктен бүкінің кіру; ≈ **н ёслох** тәжім ету, бас иіп ізет қылу; 2. **ауыс**. бас ию, мойын ұсыну; **дарлалд ер** ≈ **гүй** езгіге тіпті де бас имейді.

БӨХЛӨГ берік, мықты (*сапасы*); **хний будуун боловч** ≈ істелуі дөрекі болса да берік.

БӨХЛӨ-Х бекіту, беріктеу, мықтау, орнықтыру; **майхны хэцйиг** ≈ **шатырдың** кермесін бекіту.

БӨХЛҮҮЛЭ-Х бекіттіру, беріктету, мықтау, орнықтыру.

БӨХНӨ бүгелек (*сона гәрізді жәндік*).

БӨХӨВТӨР берігірек, беріктеу, мықтырақ.

БӨХӨГНӨ-Х 1. бүкірендеу, бүкшіңдеу, бүкірең қағу, бүкшең қағу; 2. **ауыс**. бүгежектеу, именшектену, қорғалақтау.

БӨХӨГНҮҮЛЭ-Х 1. бүкірендету, бүкшіңдету, бүкірең қақтыру, бүкшең қақтыру; 2. **ауыс**. бүгежектеу, имендіру, қорғалақтау.

БӨХӨЛЗӨ-Х қ. **бөхөгнөх**.

БӨХӨЛЗҮҮЛЭ-Х қ. **бөхөгнүүлэх**. **БӨХӨН** I бөкен (*дала аңы*); ≈ **гийн** эвэр бөкеннің мүйізі.

БӨХӨН II Кіші аю (*жұлдыз*).

БӨХӨӨ-Х 1. бүктіру, жоғалту; 2. **ауыс**. сөндіру, өштіру.

БӨХӨӨХӨН беріктеу, берігірек, мықтылау.

БӨХӨР тапир (*хайуан*).

БӨХӨРХӨ-Х палуансыну, мықтысыну, күштісіну.

БӨХӨРХҮҮ палуансымақ, мықтысымақ, күштісімек; ≈ **хун** палуансымақ адам.

БӨХӨСХИЙЛГЭ-Х 1. бүкшитіңкіреу, бүкситіңкіреу, бүкитіңкіреу; 2. **ауыс**. бас идіре түсу, мойын сундырып қалу.

БӨХӨСХИЙ-Х 1. бүкшіңкіреу, бүкшіңкіреу; 2. бас ие түсу, мойын ұсындыра түсу.

БӨХӨ-Х 1. бұғу, жоғалу; 2. ауыс. соңу, өшу.

БӨХТЭЙ өркешті; **нэг** ≈ **тэмээ** бір өркешті түйе, нар; ≈ **үхэр** өркешті сиыр, сиыр нар (үндіде, африкада болатын сиыр).

БРЕЗЕНТ брезент (су өткізбейтін тығыз қалың кенеп); ≈ **ээр бүтээх** брезентпен жабу.

БРИГАД 1. бригада (белгілі бір жұмыс меңгеруші адамдар тобы; мал ≈ мал бригадасы; **саальчны** ≈ сауыншы бригадасы; **тариа** ≈ егін бригадасы; **суртчын** ≈ үгіт бригадасы; ≈ **ын дарга** бригада бастығы; ☆ **социалист хөдөлмөрийн** (төлөө) **бригад** социалистік еңбек (үшінгі) бригадасы.

БРИЯНГУУ жыланбас (өсімдік).

БРОМ бром (қызыл күрең түсті, өткір иісті химиялық сұйық элемент).

БРОНЗ 1. бронза, қола; 2. бронза, ұнтақ қола (мыс пен қалайының ұнтағы); **алтан** ≈ алтын бронза; **мөнгөн** ≈ күміс бронза; ≈ **оор будах** бронза жалату.

БРУЦЕЛЛЭЗ бруцеллез (буын, сүйек, нерв жүйелері зақымдалатын жұқпалы ауру); ≈ **оор өвдсөн мал** бруцеллезбен ауырған мал.

БУВ: був буруу теп-теріс; **був буурал** бүп-бұрыл.

БУВАЙ-Х кемсию, мүжино, кемсірею.

БУВАЛЗА-Х кемсеңдеу, мүжындау, кемсірендеу.

БУВАР: **бувар бувар хий-х** кемсең-кемсең қағу, кемсірең-кемсірең ету. мұжыраң-мұжыраң қағу.

БУВАС: **бувас бувас бувас хийх.** бувар бувар хий-х.

БУВА-Х оттау, көйту, соқтыру.

БУВГА: **бувга бувга хий-х қ. бувар бувар хийх.**

БУВГАНА-Х қ. **бувалзах.**

БУВГАР қаба, қою, қалың; ≈ **сахал** қаба сақал.

БУВРА-Х қаужаңдау, кеужеңдеу (тісі жоқ, сақалды адамның нәрсе шайнағы).

БУВТНАА қ. **бавтнаа.**

БУВТНА-Х қ. **бавтнах.**

БУВЧАА қ. **бавчаа.**

БУВТИ-Х қ. **бавчих.**

БУГ 1. жын, сайтан; ≈ **чөтгөр** жын-саятан; 2. ауыс. жексұрын, сұмпайы; масыл, бейнет, азап; **гэрийн** ≈ **болох** үй жексұрны болу, үйге бейнет болу.

БУГА I бұғы (мүйізді ірі аң); ≈ **ын жсан эвэр** бұғының сүйек мүйізі; ≈ **ын идусан эвэр** бұғының қанды мүйізі; ≈ **халгинах** бұғы ышқына өкіру; ≈ **урамдах** бұғы мекірене өкіру (мөңіреу); **уулын** ≈ **үзээд унасан** бұхаа **хях** сөзбе. тау бұғысын көріп, мінген бұқасын тастау; бұғыны көріп, бұқасын қомсыну.

БУГА II бұғы көшек (екі адам асықпен ойнайтын, 35, 24, 25 көшекті, моңғолдың ұлттық ойыны. Бұл ойын қазақтың тоғыз құмалақ ойынына сай келеді);

≈ **тавих** бұғы көшек тігіп ойнау; ☆ **бугын урам** бұғышақ (күй аспабы).

БҮГАЛГА (анат.) тоқпақ жілік, нық сүйек ≈ **чөмөг** тоқпақ жілік.

БУГДАЙЛГА-Х екпеттете бұқтыру, шөке түсіру.

БУГДАЙ-Х екпеттей бұғу, шөке түсу; ≈ **ж хэвтэх** екпеттеп бұғып жату.

БУГДАЛЗА-Х екпетіне бүкшіндеу, екпеттеп бүкшіндау.

БУГДАСХИЙ-Х екпеттеп бүкшіндеңкіреу (бүкшылданқырау).

БУГДГАНА-Х қ. **бугдалзах.**

БУГДГАР бүкшиған, бүкшиген.

БУГЗАЙЛГА-Х (мінезін) томсарту, томсырайту.

БУГЗАЙ-Х (мінезі) томсару, томсырау.

БУГЛАА бітеу ірің; ≈ **г хагалах** бітеу іріңді жару.

БУГЛА-Х 1. іріңдеу; **арсыны дотор** ≈ тері шінде іріңдеу. 2. ауыс. бұғу, жасырыну.

БУГЛУУЛА-Х 1. іріңдету; 2. ауыс. бұқтыру, жасыру.

БУГСА-Х булығы, тығылу; **хилэгнэж** ≈ ашуланып булығы.

БУГСУУЛА-Х булықтыру, тығылту.

БУГУИ білек.

БУГУИВЧ 1. білезік; **алтан** ≈ алтын білезік; 2. білекшін; **үстэй** ≈ жүнді білекшін

БУГУЙЛ бұғалық; ≈ **хях** бұғалық тастау, бұғалық лақтыру; ≈ **аар морь барих** бұғалықпен ат ұстау.

БУГУЙЛДА-Х бұғалықтау, бұғалық салу, бұғалық тастау.

БУГУЙЛДУУЛА-Х бұғалықтату, бұғалық салдыру, бұғалық тастату.

БУГУЙЛЧ бұғалықтаушы, бұғалық салушы.

БУГШИ-Х 1. іріңдеу; 2. ызыт сақтау; 3. (іс-әрекетті) бұғу, жасыру; бұғу; ≈ **сан хулгайч** бұққан ұры.

БУГШМАЛ бүккен, жасырған, бұққан; тыққан; ≈ **хэрэг** жасырған іс; ≈ **хөрөнгө** тыққан дәулет.

БУГШУУЛА-Х 1. іріңдету; 2. ызыт-тандыру; 3. бүктіру, жасырту, бұқтыру.

БУД 1. сәрсенбі (аптаның үшінші күні); 2. Болпан (Меркурий).

БУДАА дөңді дақыл; ≈ **тариа** дақылдар егісі; ≈ **гурил** дақыл ұн; **гурвалжин** ≈ қара құмық жармасы; **хар** ≈ а) сөк; б) тары; **цагаан** ≈ күрші; **шар** ≈ ақтаған тары; **хуний амаар** ≈ идэх сөзбе. біреудің аузымен ас жеу; □ біреудің ақылымен болу, біреуге кіріптар болу.

БУДААЛА-Х 1. тамақтану; 2. қонағасы беру; 3. аямау, шашу, ысыраптау; **хөрөнгийг** ≈ **ж гүйцэх** дәулетін шашып бітіру.

БУДААЛГА салтанатты қонақасы; ≈ **хийх** салтанатты қонағасы беру; ≈ **нд очих** салтанатты қонағасына бару.

БУДААЛУУЛА-Х 1. тамақтандыру;

2. қонағасы бергізу; 3. аяптау, шаштыру, ысыраптату.

БУДААЧ бояушы; ≈ ≈ гэхээр сахлаа будах бояушы бояушы дегенге сақалын бояу.

БУДАГ бояу, сыр; **тосон** ≈ май бояу; **уеан** ≈ су бояу; ≈ **түрхэх** бояу жағу; **шалғы** ≈ еден сыры; (**хөх, шар, хар, ногоон, цагаан**) ≈ (көк, сары, қара, жасыл, ақ) бояу.

БУДАГДА-Х боялу, сырлану, бояу жағылу, сыр жағылу.

БУДАГЛА-Х қ. будах.

БУДАГЧ бояушы, сыршы.

БУДАЛГ боялуы, сырлануы.

БУДАН бұлыңғыр, буалдыр; **тұмач**; ≈ **татах** бұзыңғыр тарту, буалдырлану; ≈ **үүл** тұман бұлт; ≈ **тунах** тұман шөгу; ≈ **дәгжих** тұман көтерілу; ≈ **сөхөх** тұман айыну.

БУДАНГУИ 1. түнек, қараңғы, күңгірт; 2. *ауыс*. жабырқаққы, жабыңқы, көңілсіз.

БУДАНГУИРА-Х 1. түнеру, қараңғылану, күңгірттену; 2. *ауыс*. жабырқау, жабығу, қамығу.

БУДАНГУИРУУЛА-Х 1. түнерту, қараңғыландыру, күңгірттендіру; 2. *ауыс*. жабырқату, жабықтыру, қамықтыру.

БУДАНТА-Х 1. мұнарту, түнеру, қараңғылану, күңгірттену; тұмандану; 2. *ауыс*. (*көгіл-күй*) жабығу, қамығу, жабырқау.

БУДАНТУУЛАХ қ. будангуйруулах.

БУДАРГАНА бұйырғын (*өсімдік*) ≈ **хөллох** бұйырғын тамырлану.

БУДА-Х бояу, бою жағу, сырлау, сыр жағу; **шараар** (**хөхөөр, ногооноор, улаанаар, цагаанаар**) ≈ сарымен (көкпен, жасылмен, қызылмен, ақпен) бояу; **шал** ≈ еден сырлау.

БУДАЦ қ. будалт.

БУДИЗМ буддизм (*Қытай, Үнді, Жапон және кейбір Шығыс елдеріне тараған будда діні*).

БУДЛИАН 1. былық, шагақ; ≈ **хутгах** былықтыру, шатастыру; ≈ **боллох** былығы, шатасу; 2. дау, жаңжал; айтыс, тартыс; қақтығыс; **бөөн** ≈ **боллох** үлкен дауға айналу; ≈ **ыи ээи** дау тудырушы, жаңжал иесі; ≈ **өдүүлэгч** дау (жаңжал) қоздырушы; **хилнийн** ≈ шекаралық қақтығыс.

БУДЛИАНГУИ 1. былығы жоқ, шатағы жоқ; 2. даусыз, жаңжалсыз, айтыссыз, тартыссыз; 3. түзу, әділ; ≈ **хун** түзу адам.

БУДЛИАНТАИ 1. былығы бар, шатағы бар; 2. даулы, талас; ≈ **асуудал** даулы мәселе.

БУДЛИАНТА-Х 1. былығы, шатасу; жаңылу; 2. дауға айналу, жаңжалға айналу.

БУДЛИАНТУУЛА-Х 1. былықтыру, шатастыру; 2. дауға айналдыру, жаңжалға айналдыру.

БУДЛИУЛА-Х 1. былықтыру, шатастыру, шатастыру; 2. дау қоздырту,

жаңжал тудырту; 3. қ. будлиантуулах. **БУДЛИУН** былық, жаңғалақ; **кодек**, олақ; ≈ **амьган** жаңғалақ жан; ≈ **хүн** былық адам, кодек кісі.

БУДЛИ-Х қ. будлиангах; **данс** ≈ даңсаны шатастыру; ≈ **шахах** жаңғыла жаздау; **толгой эргэж** ≈ **н суух** басы айнылып шатасып отыру.

БУДМАЛ боямалы, бояған, бояма, боялған; ≈ **бөс** боямалы бөз.

БУДРА-Х 1. (*қар*) жапалақтау, қапалақтау; **цас** ≈ **ч байна** қар жапалақтап тұр; 2. (*жаңбыр*) борау; **бороо** ≈ жаңбыр борау.

БУДРУУ жапалақ, қапалақ (*қар*).

БУДРУУЛА-Х 1. (*қарды*) жапалақтау, қапалақтау.

БУДУУЛА-Х бояту, бояу жақтыру, сырлату, сыр жақтыру.

БУЖГА божыра (*құс қанатының шалғыдан кейінгі қауырсыны*).

БУЖГИР бұжыр; бұйра; ≈ ≈ **юм** бұжыр-бұжыр нәрсе; ≈ **үс** бұйра шаш; ≈ **арс** бұйра жүнді тері; ≈ **болгох** бұжырлау; бұйралау.

БУЖГИРГА-Х бұжырлану, бұйралану.

БУЖИГНААН дулы-шулы, шаңшұцды, у-шулы, азан-қазан; ≈ **тай гудамж** дулы-шулы көше.

БУЖИГНА-Х 1. (*шаң*) бұрқылдау, бұрқырау, көтерілу; **тоос** ≈ **тозаң** бұрқылдау; 2. *ауыс*. шуылдау, дуылдау, уду бою; **багачууд** ≈ **н наадах** балалар шуылдап ойнау; **шуугилдан** ≈ шуылдап у-ду бою.

БУЖИГНУУЛА-Х 1. (*шаңды*) бұрқылдату, бұрқырату, аспанға шығару; 2. шырқын кетіру, дуылдату, у-ду қылу.

БУЖИЙЛГА-Х бұжырлау, бұйралау.

БУЖИЙ-Х бұжырлану, бұйралану.

БУЗАМГАЙ қ. бузгай.

БУЗАМГАЙРА-Х қ. бузгайрах.

БУЗАМГАЙРХА-Х қ. бузгайрх.

БУЗАР I 1. **нас**, былалыт, лас; ≈ **булай** лас-былалыт; ≈ **бургаг** кір-лас; ≈ **муухай** өте лас; 2. **жөксұрын**, сүмпаиы, жиренішті; ≈ **этгээд** жөксұрын адам; ≈ **хэрэг** жиренішті әрекет.

БУЗАР II өте, тым, аса; ≈ **сайн** өте тамаша; ≈ **олон** өте көп; ≈ **таргаг** өте семіз.

БУЗАРЛАЛ 1. настауы, былалыттауы, ластауы; 2. *ауыс*. (*адамды*) арамдауы, қорлауы, атына кір келтіруі, қарлауы.

БУЗАРЛА-Х 1. настау, былғау, ластау; 2. *ауыс*. (*адамды*) арамдау, қорлау, атына кір келтіру.

БУЗАРЛУУЛА-Х 1. настату, былғау, ластату; 2. *ауыс*. (*біреуді*) арамдату, қорлату, атына кір келтірту.

БУЗАРТАИ 1. насты, былалыттанған, ласты; 2. жиренерлік, өте сүмпаиы.

БУЗАРТА-Х 1. настану, былғану, ластану; 2. *ауыс*. (*адам*) жөксұрындану,

сүмпайылану, қадірі кету.

БУЗАРТУУЛА-Х 1. настандыру, былғандыру, ластандыру; 2. ауыс. (адамды) жексүрынландыру, сүмпайыландыру, қадірін кетіру.

БУЗГАЙ тамаша, ерекше, өзгеше; ≈ дулаан өдөр тамаша жылы күн; ≈ морь ерекше теуір ат; ≈ тарған өзгеше семіз.

БУЗГАЙРА-Х тамашалану, ерекшелену, өзгешелену, ерекше пішін көрсету.

БУЗГАЙРХА-Х 1. батылсу, өжетсу, өктемсу, кеуде көтеру, кеуде керу.

БУЙ бар; бар нәрсе; -ды, -ді, -ты, -ті; ≈ юм (бар нәрсе).

БУЙВОЛ сүйвол (сыыр тұқымына жататын қуыс мүйізді, күйіс қайыратын жануар).

БУИД ен. жапан, құла; шеткері, қиян; ≈ тал нутағ ен дала, жапан дала, құла дүз; ≈ хязгаар ен шеткері, ұла шет; эзлүүд ≈ құла дала.

БУИДА-Х сыпыру, тазалау; хог ≈ боқтық сыпыру.

БУИДУУР сыпырғыш, тазалауыш (құрал).

БУЙЛ I мұрындық; тэмээний ≈ түйенің мұрындығы; ≈ ан товх мұрындық сілбі (мұрындықтың ұшынан өткізген бұйда байлағын сірі).

БУЙЛ II қ. бүйл.

БУЙЛА-Х I боздау; ботго ≈ бота боздау; ингэ ≈ іңген боздау.

БУЙЛА-Х II шырғалау, шырғаға үйрету; бүргэд ≈ бүркітті шырғалау.

БУЙЛА-Х III шулығы, кермектену, қышқылдану, ашқылтымдану; жимс ≈ жеміс кермектену; архи ≈ арақ ашқылтымдану.

БУЙЛА-Х мұрындықтау, мұрындық өткізу (түйе, сырдың мұрынына); тэмээ ≈ түйені мұрындықтау.

БУЙЛМАЛ I шырғаланған, шырғаға үйретілген; ≈ бүргэд шырғаланған бүркіт.

БУЙЛМАЛ II шулыққан, кермектенген, қышқылданған, ашқылтымданған; ≈ архи кермектенген арақ.

БУЙЛС күрнебұта (шөлейт, таулы жерде өсетін тобылғы тәрізді бұташық кімдік).

БУЙЛУУЛА-Х I бозлату; ингэ ≈ іңгенді бозлату; ботго ≈ ботаны бозлату.

БУЙЛУУЛА-Х II шырғалау, шырғаға үйрету; бүргэд ≈ бүркітті шырғаға үйрету; харцгай ≈ қаршығаны шырғаға үйрету.

БУЙЛУУЛА-Х III (дәмін) шулықтыру, кермектендіру, қышқылдандыру, ашқылтымдандыру.

БУЙЛУУЛМАЛ шулықтырылған, кермектенілген, қышқылдандырылған (дәмлі).

БУИМАН қызылайыр (кюта ойымының бір түсті кескіні).

БУИР I ерек қама (камшат).

БУИР II 1. жұрт, орын; гэрийн ≈

киіз үйдің жұрты; ≈ аа засах үй жұртын жөндеу; ≈ шинэчлэх жұрт жаңғырту; 2. дақ, із; жолақ; тамтық; шавар бэйшак-жан ≈ там үйдің тамтығы.

БУИР III байсал, ұстам, байып, орнык, тұрақ; ≈ тай хүн байсалды адам ≈ тай суур. тай явах байсалды орнықты жұру.

БУИРАЛХА-Х байсалдылық көрсету, табандылық істеу, байыптылық істеу.

БУИРГҮ I сабырсыз, ұшқалақ, дегбіреіс, жеңілтек; ≈ хүн сабырсыз адам.

БУИРЛА-Х I орнығу, қону, жұрт шығару.

БУИРЛА-Х II байсалдану, байыптану, ұстамды болу, сабырлы болу.

БУИРТА I байсалды, ұстамды, байыпты, орнықты, тұрақты; ≈ хүн байсалды адам.

БУЛ I 1. (тех.) білік, белдік; гэрэгний ≈ арсаның білігі; 2. (жол) тегістеуіш, тегістегіш; замын индүү ≈ жол тегістегіш; ☆ бул хар чулуу үлкен үй тастар.

БУЛ II үйме, үйгеп; ≈ өвс үйме шөп.

БУЛААЛГА-Х (нәрсесін) күшпен алғызу, тонау.

БУЛААЛДААН 1. (нәрсе) талас, тонас; эд агуурсны ≈ дүние мүлікке талас; 2. (іс-әрекетте) талас, тайталас, айтыс, тартыс; буруу зөвийн тухай ≈ теріс дүріс туралы тайталас.

БУЛААЛДА-Х 1. (нәрсеге) таласу, жармасу, жабысу; юманд ≈ нәрсеге таласу; 2. (іс-әрекет) таласу, айтысу, тартысу, дауласу, керісу; тэмцэн ≈ айтысын тартысу, керісіп таласу, үг ≈ сөз таласу, айтысын керісу.

БУЛАА-Х (нәрсені) тартып алу, зорлықпен алу, күшпен алу; юмы нь гараас нь ≈ н авах нәрсесін қолынан тартып алу; дээрэмдэн ≈ зорлықпен тартып алу; ☆ булаан эзлэх күшпен жаулап алу, зорлықпен басып алу; ☆ дур булаах қыздытыру, құмарландыру, құштарландыру, көз тарту.

БУЛААЦАЛДА-Х қ. булаалдах; ☆ барил булаацалдах (күресте) оңтайлы ұстауға тырысу; ☆ күңс булаацаалдах 1) шешендік көрсетісу, сөзбен шенесу, сөз саптасу, сөз сараптасу; 2) айтысу, талныласу.

БУЛАГ I 1. бұлақ; ≈ ийн хүйтэн ус бұлақтың суық суы; 2. ауыс. көз, қайнар көз, негіз; эх ≈ негізгі көз; эрдмийн эх ≈ білімнің қайнар көзі.

БУЛАГ II бұлақ (күлақ іріні); ≈ күлақтың бұлағы чихнээс ≈ гоожях күлақтан бұлақ ағу.

БУЛАГ III ала; ақ; хөл ≈ морь ала аяқ ат; туурай ≈ луус ақ тұяқ (ала тұяқ) қашар; ☆ алаг булаг алаң-құбан, алаң-жұлақ, ала-құла.

БУЛАГДА-Х 1. (жерге) көмілу; басылу; шорозд ≈ топтыраққа көмілу; 2. ауыс. төгілу, кету; нэр алдар нь ≈ абы-

ройы төгілу.

БУЛАГНА-Х I. жартылау, тең бөлу; **цай** ≈ шайды жартылап бөлу; 2. *ауыс*. жасырыну, тасалану, далдалану.

БУЛАГТА-Х I. бұлактану, құлағы іріңдеу; **чих** ≈ құлағы іріңдеу; 2. қ. алактану, алақ-жұлактану.

БУЛАЙ I өте. тым, аса; ≈ **сайн** өте жақсы; ≈ **муу** тым нашар.

БУЗАР II жиренішті, сұмпайы, сұмырай, сұм; **бұзар** ≈ сұмпайы жексұрыл; ≈ **амьтан** сұмпайы жан.

БУЛАН I I. бұрыш; **ширээний** ≈ үстелдің бұрышы; 2. доғалы, тұйығы, бұрышы; **талхны** ≈ нанның доғал бұрышы; ≈ **цай** шайдың бұрышы; ☆ **өмдөг** булан бүрд түпкір-түпкірде, шет-шетте, әр жақта; ☆ **улаан булан** қызыл бұрыш, қызыл отау, қызыл мүйіс.

БУЛАН II сұғым; шығанақ; **гол**, **нуурын** ≈ өзен, көлдің сұғымы; **далайн** ≈ мұхит шығанағы.

БУЛАНГИР қ. **булинггар**.

БУЛАНГАРТА-Х қ. **булинггартах**.

БУЛАР борпас, борбас (*жер*).

БУЛАРХАЙ борпастау, борбастау, борпылдақ (*топырақ, жер*).

БУЛА-Х I. көму; **шороонд** ≈ топыраққа көму; **цасаар** ≈ қармен көму; 2. *ауыс*. жасыру, тасалау, тығып қою (*нәрсені*); 3. *ауыс*. (*іс-әрекетте*) білдірмеу, сездірмеу, жасыру; **хэргээ** ≈ іс-әрекетін білдірмеу.

БУЛБАГАНА-Х болбыраңдау, үлбірендеу, сылбыраңдау.

БУЛБАГАР болбыраң, үлбірең, сылбыраң.

БУЛБАЙ-Х болбырау, үлбіреу, сылбырау.

БУЛБАГЗА-Х болбыраң қағу, үлбірең қағу, сылбыраң қағу.

БУЛБАРАЙ I. болбырақ, үлбірек, сылбырақ; 2. балпақ, балпаң, балпиган; ≈ **хүүхэд** балпақ бала; 3. балғын, жас, ұылжыған.

БУЛБАРАЙДА-Х I. болбырау, үлбіреу, сылбырау; 2. балпау, балпию.

БУЛБАСХИЙ-Х болбыраңқырау, үлбіренкіреу, сылбыраңқырау.

БУЛГА I бұлғын; ≈ **н** малғай бұлғын тымақ; ≈ **ны арьс** бұлғынның терісі; ☆ **булганы** идээ қызылқат (*жеміс*); ☆ **булган** тавағ мысықтабан (*өсімдік*).

БУЛГА II: **булга татах** бұлқи тарту, жұлқи тарту; **булга цохих** жанши соғу, соғып жіберу.

БУЛГАЛА-Х I. (*буынын*) шығару, тайдыру; 2. бұлғаңдату, ырғаңдату. бұлқи тарту, жұлқи тарту.

БУЛГАЛУУЛА-Х I. (*буынын*) шығарту, тайдырту; 2. бұлғалаңдатыру, ырғалаңдатыру.

БУЛГАН қ. **булга**.

БУЛГАРА-Х I. (*буын*) шығу, таю; шығып кету, тайып кету; **хуруу** ≈ саусақ шығу; 2. суырылу; **мод ёзоороо** ≈ ағаш түбірімен суырылу.

БУЛГАРХАЙ I. буын тайған, буын

шыққан; ≈ **хуруу** буын тайған саусақ; 2. жылжу, сырғу.

БУЛГА-Х (*аузынан*) сырғытып шығару, жылжытып шығару.

БУЛГИЛА-Х I. бұлғалаңдау, бұлғалақтау, бұлғаңдау, бұлғақтау; ≈ **н хөдлөх** бұлғалаңдап қозғалу; 2. дүрсілдеу, лүпілдеу; **зүрх** ≈ жүрек дүрсілдеу, лүпілдеу.

БУЛГИУЛА-Х I. бұлғалаңдату, бұлғалақтату, бұлғаңдату, бұлғақтату; 2. (*жүрегің*) дүрсілдету, лүпілдету.

БУЛГИ-Х I. бұлқу, тулау, жұлқу, бұлқыну, жұлқыну; **эмнэг морь** ≈ **в** асау ат тулады; 2. бұлт ету, бұлғаң ету; **нэг тал руу** ≈ **ж орхих** бір жағына қарай бұлт ету.

БУЛДАА-Х баттастыру; жабыстыру, сіңіру; (*батпақты, майды*).

БУЛДА-Х I I. тегістеу, майдалау; **тарна** ≈ астық еккен жерді тегістеу; **торго** ≈ торғынды майдалап жазу; 2. ұнтау, уату.

БУЛДА-Х II баттасу, жабысу; сіңу; **шавар** ≈ балшық жабысу; **тос** ≈ май сіңу.

БУЛДРУУ I. (*ағаш*) шор ұры; **модны** ≈ ағаштың шоры; 2. бұдыр, томпақ; ≈ **тай газар** бұдыр жер; 3. қатпарлы, бұжырлы.

БУЛДРУУТА-Х I. (*ағаш*) жорлану, ұрылану; 2. (*жер*) бұдырлану, томпақтану; 3. (*нәрсенің беті*) қатпарлау, бұжырлану.

БУЛДУУЛА-Х I. (*жерді нәрсенің бетін*) тегістету, майдалату; 2. ұнтату, уаттыру.

БУЛДУУЛА-Х II (*балшық, май т. б.*) жабыстырту, сіңірту, баттастырту.

БУЛЖИ-Х (*буын*) таю, шығу; **магаа** ≈ асық таю; **мөр** ≈ нық шығу.

БУЛЖУУЛА-Х (*буынын*) тайдыру, шығару.

БУЛЗААРА-Х бұлтару, жалтару, таю, айну, тану; **хийснээ** ≈ істегенін бұлтару; **хэлснээ** ≈ айтқанынан тану.

БУЛЗААРУУЛА-Х бұлтару, жалтарту, тайдыру, айныту, тандыру (*іс-әрекетте*).

БУЛЗААЧ бұлтарғыш, жалтарғыш, айнығыш, танғыш.

БУЛЗАМХАЙ қ. **булзаат**.

БУЛЗА-Х қ. **бултах**; **яж** ≈ **вч** қалай жалтарса да.

БУЛИА еңгезердей, алпамсадай, дәу; ≈ **том** еңгезердей үлкен; ≈ **эр** дәу жігіт.

БУЛИАЛДА-Х қ. **булаалдах**.

БУЛИАХ қ. **булаах**.

БУЛИГААР бұлғары; ≈ **боғд** бұлғары қоржын; ≈ **ын завод** бұлғары заводы; ≈ **гөлем** бұлғары тоқым.

БУЛИГААРЛА-Х оұлғарылау, бұлғарымен қаптау.

БУЛИГДА-Х тапжылмау, қозғала алмау; әлі жетпеу.

БУЛИЛА-Х I. мөңку, тулау; мастану (*дәулетке*); **хөрөнгөөрөө** ≈ **ж** яваа

хүн дәулетіне дандайсып тулап жүрген адам; дәулетімен мастанып жүрген адам; 2. бұлтару, жалтару, бұлтақтау; ≈ ж булхай зан битгий гарга бұлтарып, жалтақой мінез көрсетпе; 3. өктемсу, кеуде көтеру; эрдэж ≈ муу дандайсып кеуде көтеру жаман.

БУЛИМГАЙ қ. булна.

БУЛИНГАР 1. бұлыңғыр, буалдыр, күңгірт; усанд ≈ суух су бұлыңғырлау, су лайлау; 2. қарауыту, бұлдырау; нүд нь ≈ тай байх көзі қарауытып түрү; 3. қанды; ≈ цэр қанды қақырық.

БУЛИНГАРТАЙ бұлыңғырлы, буалдырлы, күңгірттенген.

БУЛИНГАРТА-Х бұлыңғырлану, бұлдырлану, күңгірттену.

БУЛИНГАРТУУЛА-Х бұлыңғырландыру, буалдырландыру, күңгірттендіру.

БУЛИ-Х (күшпен) тапжылтпау, қозғалтпау, тырп еткізбеу.

БУЛРА-Х 1. (дене) қозғалтпау, сіресу, қарысу; бие ≈ дене қозғалтпау; 2. (ақ) сылту, ақсау; морь ≈ ат сылтып қалу.

БУЛРУУЛА-Х 1. (денені) сірестіру, қарыстыру; 2. (аяғын) сылтыту, ақсату.

БУЛТ түгелдей, барлығы, жаппай; та нар ≈ явах болно сендер (сіздер) түгелдей кетесіңдер (нетесіздер); ≈ ын нь авах уу? барлығын аласың ба?

БУЛТААРАА түгелімен, барлықтары, баршасы; дурдсан хүмүүс ≈ явсан аталған адамдар түгелімен кетті.

БУЛТААЧ бұлтақой, жалтақой, бұлтартғыш, жалтартғыш.

БУЛТАГЧ бұлтарушы, жалтарушы (идам).

БУЛТАЙЛГА-Х 1. бұлтиту, томпиту; 2. жылтиту, қылтиту (ішінен сыртына қарай).

БУЛТАЙ-Х 1. бұлтио, томпнио; 2. жылтио, қылтио; хулгана нүхнийхээ амаар ≈ ж байна тышқан інінің аузынан жылтынып тұр; бутны даанаас ≈ бұтаның арғы жағынан қылтио.

БУЛТАЛЗА-Х 1. бұлтаңдау, бұлтаң қағу, томпаңдау, томпаң қағу; 2. жылтыңдау, жылтың қағу, қылтыңдау, қылтың қағу; хулгана нүхний амсраар ≈ ж байв тышқан інінің аузынан жылтыңдап тұрды.

БУЛТАЛЗУУЛА-Х 1. бұлтаңдату, бұлтаң қақтыру, томпаңдату, томпаң қақтыру; 2. жылтыңдату, жылтың қақтыру, қылтыңдату, қылтың қақтыру.

БУЛТАМТГАЙ 1. бұлтаңдағыш, бұттылдағыш; 2. жылтыңдағыш, қылтыңдағыш.

БУЛТАМХАЙ қ. бултамтгай.

БУЛТАС бултас бултас хий-х 1. бұлтаң-бұлтаң қағу, бұлтың-бұлтың қағу; 2. жылтың-жылтың қағу, қылтың-қылтың қағу.

БУЛТАСХИИ-Х 1. бұлт ету, бұлтың ету; 2. жылтың ету, қылтың ету; 3. жылтыңқырау, қылтыңқырау.

БУЛТА-Х 1. (бағыт) бұлтару, жал-

тару, жалт бұрылу; ≈ н зайлаж баригдахгүй явах жалт бұрылып ұстатпай кету; 2. ауыс. (іс-әрекетте) құтылу, сыпырылу, таю, бұлтару, жалтару; хол-богдсон хэргээс ≈ ж гарахыг оролдох байланысқан қылымыстан құтылып шығуға тырысу.

БУЛТГА: бултга бултга хий-х бұлтық-бұлтық қағу, томпаң-томпаң қағу.

БУЛТГАНА-Х бұлтыңдау, бұлтың қағу, бұлтықтау, бұлтық қағу, томпаңдау, томпаң қағу; ≈ н хөдлөх бұлтыңдап қозғалу.

БУЛТГАНУУЛА-Х бұлтыңдату, бұлтың қақтыру, бұлтықтау, бұлтық қақтыру, томпаңдату, томпаң қақтыру.

БУЛТГАР бұлтық, бұлтиған, томшиған; ≈ оготно бұлтиған тышқан.

БУЛТРА-Х бұлтару, жалтару, қашқақтау, бас тару.

БУЛТУУЛА-Х 1. (бағытын) бұлтару, жалтару, жалт бұрылту; 2. ауыс. (іс-әрекеттен) құтылту, сыпырылту, тайдыру, бұлтару, жалтару.

БУЛУУ I жуан басы; чөмөгний ≈ жіліктің жуан басы; ү булуу цагаан сазан (балық); ☆ даахгүй нохой булуу хураах сөзбе. тісі өтпейтін ит сүйен жинау; алжыған ит құсық жинау; □ күш қазандай қайнайды, күресуге дәрмен жоқ; □ әлін білмеген әлек.

БУЛУУ II 1. бұлау, ісік, томпақ, ұры, шор; ≈ болтол уйлах екі көзі бұлаудай болғанша жылау; ≈ болтол хавдах бұлаудай боп ісіп кету; 2. пөле, қырсық, кесел, жамандық; толгойдоо ≈ хуваах өз басына пөле іздеу.

БУЛУУЛА-Х 1. (нәрсені) көмдіру; 2. ауыс. жасырту, тасалату, тықтыру; 3. ауыс. (іс-әреке-ті) білдіртпеу, сездіртпеу, жасырту.

БУЛХА қаралық, қарағұрық, арамдық; ≈ хийхгүй тоглох қаралық істемей ойнау.

БУЛХАЙЛА-Х қаралық істеу, қарағұрық істев.

БУЛХАЙЛГА-Х былқылдату, іркілдету.

БУЛХАЙ-Х былқылдау, іркілдеу.

БУЛХАЙЦА-Х қаралықтату, қарағұрықтату, қаралық істеу, қарағұрық істеу.

БУЛХАЙЧ қаралықшы, қарағұрықшы, алдамшы, жылпос.

БУЛХАЛЗА-Х былқылдау, былқ-былқ ету, іркілдеу, іркіркі ету; хөхүүртэй айраг ≈ ж байв сабадағы іркіт іркілдеп тұрды.

БУЛХАС: булхас булхас хий-х былқ-былқ ету, іркіркі ету.

БУЛХА-Х 1. (еріні) бұлқу, бүлкілдету, дүрдендету, томпаңдату; амаа ≈ аузын бұлқып жуу, аузын дүрдендетіп шаю; 2. (қолын) ысқылау; гараа ≈ қолын ысқылап жуу; 3. шаю, шайқау; тогоогоо тугалгаар ≈ қазанын қорғасынмен шаю; 4. (ақша, дүниеге) былқу, баю, белшесінен бату, дәулетке кенелу;

эд мөнгөөрөө ≈ ж байгаа хүн ақша дүниесе белшесінен батқан адам.

БУЛУХГА: булхга булхга хий-х қ. булхас:

БУЛУХГАНА-Х қ. булхалзах.

БУЛУХГАР былқылдақ, іркілдек, былқылдаған, іркілдеген.

БУЛУХДАС жуынды, шайынды (су).

БУЛУХУУЛА-Х 1. (ернін) бұлқыту, бүлкідеттіру, дүрдеңдеттіру, томпаңдаттыру; 2. (қолын) ысқылату; 3. (бір нәрсемен) шайдыру, шайқағу; 4. (дүние, ақшаға) былқыту, байыту, белшесінен батыру, дәулетке кенелту.

БУЛЦАЙЛГА-Х былшиту, балнигу, быттыту.

БУЛЦАН-Х былшию, балпнию, быттию (семіз дене).

БУЛЦАЛЗА-Х былшындау, былшың қағу, балпаңдау, балпаң қағу, быттыңдау, быттың қағу.

БУЛЦАНА-Х қ. булцалзах.

БУЛЦАР былшиған, балпиған, быттыған, сытық; ≈ тарған хүүхэд балпиған семіз бала; ≈ хоёр хаңар бытық екі бет, екі беті бытық.

БУЛЧИН бұлшық (ет); **гарын** ≈ қолдың бұлшық еті; **зурхний** ≈ жүректің бұлшық еті; **хөлийн** ≈ аяқтың бұлшық еті; ≈ мах бұлшық ет; ≈ тай залуу бұлшық етті жігіт.

БУЛЧИРХАЙ без (анат.); **шүлсний** ≈ сілекей безі; **бамбай** ≈ қалқанша без; ≈ **қочих** без шошу, без ісіну; ☆ **өөх ч биш, булчирхай ч биш сөзбе.** май да емес, боз да емес; □ алып терісі, жеп еті жоқ; не оған, не бұған жарамайтын; екі аралықта бірдеңе.

БУЛЧИРХАЙТА-Х без ісіну, без ісіп кету (ауру).

БУЛШ 1. мола, бейіт; **эртний** ≈ **ухах** көнс мола қағу; 2. қойма, қазына, көмбе; ≈ **малтаж үзэх** қойманы қазып көру; **дервөлжин** ≈ төртбұрыш қойма; ☆ **хәргәсүүр булш** керексүр, оба (көне түркі тайпаларынан қалған, өлген адамдарды жерлеген тарихи ескерткіш).

БУЛШЛАГЧ (саяси) жерлеуші, құртушы, құлатушы; **пролетарн нар бол капитализмны** ≈ пролетариаттар—капитализмді жерлеуші.

БУЛШЛА-Х 1. жерлеу, кому; **хүүр** ≈ табытты жерлеу, сүйекті қою; 2. ауыс. жерлеу, құрту, құлату.

БУЛШЛУУЛА-Х 1. жерлету, көмдіру (табытты); 2. ауыс. жерлету, құртқызу, құлаттыру.

БУЛЫДА-Х бұлықсу, толықсу, молығу; **сүүгээр** ≈ сан дай сүті мол қосылған шай; **гурилаар** ≈ сан хоол ұны мол тамақ; **торгоср** ≈ ж яздағ хүн торғынмен болейп жүретін адам.

БУЛЬХАЙ өсек, жала; дат.

БУЛЬХАЙЛА-Х өсектеу, жала жабу, даттау.

БУЛЬХАЙЦА-Х өсекші болу, жала жабу, даттағыш болу.

БУЛЬХАЙЧ өсектегіш, жалақор, дат-

тағыш.

БУМ жүз мың; ≈ **ан хонь** жүз мың қой; **түм** ≈ **ан хүн** оң мыңдаған, жүз мыңдаған адам.

БУМБА I 1. құмыра (ыдыс); 2. (дәригері) құты, оңқа, банка; ≈ **тавих** құты төңкеру; ☆ **бурхангүй газар бумба галзуурах** аңқау елге арамза молда; бәліксізге білгішсу.

БУМБА II зират, мазарат.

БУМБАГАНА-Х сопаңдау, сопаң қағу.

БУМБАГАР сопақша, сопақтау; ≈ **сав** сопақша ыдыс; ≈ **хаңар** сопақтау бет.

БУМБАДА-Х құты төңкеру, лоңқа қою, банка қою

БУМБАДУЛА-Х құты төңкерту, лоңқа қойдыру, банка қойдыру.

БУМБАЙЛГА-Х сопайту, сопайту (сопақ нәрсені).

БУМБАЙ-Х сопаяу, сопаяу; ≈ ж харағша солып көріну.

БУМБАЛЗА-Х қ. бумбаганах.

БУНДАЙ-Х бұлтию, томпию, дүмпнию; ≈ **сан хөөрхөн хаңартай** хүүхэд беті томниған өдемі бала.

БУНДАЛЗА-Х бұлтыңдау, томпаңдау, домалаңдау.

БУНДАН қ. буйман.

БУНДАНА-Х қ. бундалзах.

БУНДАР бұлтық, томпақ; бұлтиған, дүмпниген; томпиған; ≈ **хаңар** бұлтық бет; ≈ **сав** дүмпниген ыдыс.

БУНДУИ балпанақтай, балпиған (бала).

БУНДУУ түймешік, ұры, сопақ шор (анат.); **шилән хүзүүн дээр** ≈ **ургасан хүн** мойынның желкесінде түймешігі бар адам; ≈ **т хээр морь** түймешікті кері ат.

БУНХАН мазар, күмбез; **Сүхбаатарын** ≈ Сүхбаатар мазары.

БУНЦАЙ-Х 1. сопаяу, сопаяу; 2. монтию.

БУНЦАР 1. сопақша, сопиған; 2. монтиған.

БУНЬАА моншақгүл (өсімдік).

БУР I 1. балдыр (шөл); 2. қараңғы.

БУР II: **бур бур** быр-быр; ≈ ≈ **хийх** быр-быр ету.

БУРАА I бұра, имек; **хавирганы** ≈ **избырганың** имек басы.

БУРАА II шоқ-шоқ бұта, топ-топ тал; **уулын** ≈ таудағы шоқ-шоқ тал.

БУРАМ қамыс қанты; **хар** ≈ қара қант; **бор** ≈ боз қант; **шар** ≈ қант сәтіндісі; **цагаан** ≈ қант ұнтағы; **чи-хэр** ≈ шекер қант.

БУРАМЛАГ алмұртша (шырынды сопақша жеміс).

БУРАНГУИ арсыз, ұятсыз; ≈ **хүн** арсыз адам; ≈ **д шудрагагүй** арсызда адалдық болмайды.

БУРАНГУЙЛА-Х арсыздану, ұятсыздану, арсыздық істеу, ұятсыздық істеу.

БУРАНТАГ 1. мұрындық; **тәмэний** ≈ түйсінді мұрындығы; 2. бүйда; ≈ **аа**

бұйлаас уях бұйдасын мұрындығынан байлау.

БУРАНТАГЛА-Х 1. мұрындықтау, мұрындық тағу, 2. бұйдалау, бұйда тағу.

БУРАНТАГЛУУЛА-Х 1. мұрындықтату, мұрындық тақтыру; 2. бұйдалату, бұйда тақтыру.

БУРА-Х 1. көбіктену, көпіршу, көпіру; **хөөс** ≈ **ж байна** көбік көпіршіп тұр; 2. *ауыс*. мылжыңдау, танту, көку, оттау, шату; **ямар их** ≈ **даг амьтан бэ?** неткен көп мылжыңдай беретін жан еді?

БҮРГААС қ. **бургас**.

БҮРГАНА боргана, қойқараған (*әсімдік*).

БҮРГАНА-Х 1. борау, борағыту, **дас** ≈ қар борау; 2. қ. **бургах**.

БҮРГАС 1. тал (*ағаш*); ≈ **ны мөчир** талдың бұтағы; ≈ **ны гөлөг** талдың бүрі; ≈ **ан хашаа** тал қаша; 2. тал шілік, қалың тал; ≈ **дотор орох** қалың тал ішіне кіру.

БҮРГА-Х (*қар, жаңбыр*) бұрқау, борау, борай соғу, борағыту; **тэзгэр** ≈ аспан түнеріп борау.

БҮРГИЛ бұрқыл, атқақ (*бұлақ, су көзі*).

БҮРГИЛА-Х 1. бұрқылдау, атқақтату; ≈ **н байгаа булгийн хүйтэн ус** бұлғқтың бұрқылдап жатқан суық суы; 2. (*шай*) бұрқылдау, бұрқ-бұрқ ету; ≈ **ж байгаа цай** бұрқылдап қайнап жатқан шай.

БҮРГИЛДА-Х азан-қазан, у-шу, айқай-үйқай; ≈ **н үймсэн айл** азан-қазан болып жатқан үй.

БҮРГИЛУУЛА-Х 1. бұрқылдату, атқақтату (*суы*); 2. (*шайды*) бұрқылдату, бұрқ-бұрқ еткізу.

БҮРГИУЛА-Х бұрқырату, будақтату. **БҮРГИ-Х** бұрқырау, будақтау; **хивс гүвэхэд тоос** ≈ кілемді қаққанда тозаң бұрқырау; **яндангаар утаа** ≈ **ж байна** мұржадан түтін будақтап жатыр.

БҮРГУИ (*аспан*) 1. шұқуыш; **гансны** ≈ най шұқуыш; 2. үрліптеуіш; **несеп түтік**; **шээсний** ≈ **несеп** үрліптеуіш; 3. **клизма**; ≈ **тавич** клизма қою.

БҮРГУИДА-Х шұқуышпен тазалау; **ганс** ≈ найды шұқуышпен тазалау.

БҮРГУИДУУЛА-Х шұқуышпен тазалау.

БҮРДХИЛГЭ-Х бұрқылдату, тез қайнату (*сүйік нәрсені*).

БҮРДХИИ-Х бұрқылдау, тез қайнау (*сүйік г. б. нәрсе*).

БҮРЖГАР 1. бұйра, бұралған, ширатылған; ≈ **үстэй** бұйра шашты; 2. **быржық**, **быржиган**.

БҮРЖИЙЛГА-Х 1. бұйралату, бұралту, ширату; **үсээ** ≈ шашын бұйралату; 2. **быржиту**.

БҮРЖИИ-Х 1. бұйралану, бұралу, ширау; 2. **быржию**.

БҮРЖУИ буржуа; ≈ **нар** буржуалар.

БҮРЖУИЛИГ буржуазиялық; ≈ **хуысгал** буржуазиялық революция.

БҮРЗАЙЛГА-Х бұйралау, ширату, бұрау.

БҮРЗАЙ-Х бұйралану, ширатылу, бұралу.

БҮРЗАН 1. мүштік (*үрлеме күй аспабының ауыздығы*); **бүрээний** ≈ үрлеме түтік мүштігі; 2. **тығын**.

БҮРЗГАР 1. **быржық**, **быржиган**; 2. **домаланған**, **томпиган**.

БҮРИАГУУЛ курилшай (*өсімдік*).

БҮРИАД буриад, бурят (*монгол тұкымдас халық*); ≈ **хэл** бурят тілі; **хорь** ≈ хорь бурят.

БҮРИВАА көк, көктүтек.

БҮРИМАГ бұрмалағыш, жалақор, осекші; ≈ **хүн** бұрмалағыш адам.

БҮРИМДА-Х бұрмалау, жала жабу.

БҮРИМДУУЛА-Х бұрмалату, жала жаптыру.

БҮРНАГА борық тамыры, ақсүйрік тамыр.

БҮРТАГ 1. кір, лас, нас, былғаныш; **хир** ≈ кір лас; **бузар** ≈ лас былғаныш; ≈ **болох** кір болу; 2. **шу**; ≈ **шавхрах** шу салбырап түсу.

БҮРТАГЛА-Х кірлеу, кір болдыру, ластау насту.

БҮРУУ 1. бұрыс, шалғай, қиыс; ≈ **зам** бұрыс жол; 2. *ауыс*. теріс, қисық, кате, дұрыс емес; ≈ **ярих** теріс айту; ≈ **үзэл** теріс идея; ≈ **харах** теріс қарау; ≈ **хэлэх** кате айту; ≈ **санах** теріс ойлау; 3. *ауыс*. қателік, кемістік; ≈ **гаа** хуызэх қателігін мойындау; **миний** ≈ **менің** кемістігім; 4. (*қол*) солақай, сол; ≈ **гар** солақай қол; **моринны** ≈ **тал** аттың сол жағы; 5. оңнан солға, күл шытысқа; **нар** ≈ **эргэх** оңнан солға қарай айналу; 6. **кінө**, **айып**, **жазық**; **гэм** ≈ **кінөсі**, **жазығы**; 7. **кесір**; **түүний** **гэм** ≈ **гаар** соның кесірінен; ☆ **буруу** **номтөн** а) жат дінділер; б) шоқыншылар, дінсіздер; ☆ **буруу** **хсолой** кеңірдек (*анат.*).

БҮРУУДА-Х қателесу, жаңылу, шатасу; **тэгж явсаар** ≈ сөйтіп жүре-жүре қателесу.

БҮРУУДУУЛА-Х қателестіру, жаңылдыру, шатастыру.

БҮРУУЛА-Х 1. (*бағыт*) бұрылу, жалтарту, бұлтару, қалтару; ≈ **н зугтах** бұрыла қашу; 2. *ауыс*. жасқану, қорғану, имену, тайсалу; **нүрээ**; ≈ **жасқан** бет бұру.

БҮРУУЛУУЛА-Х 1. (*бағытын*) бұрғызу, бұрылту, жалтарту, бұлтарту, қалтарту; 2. *ауыс*. жасқандыру, қорғандыру, имендіру, тайсалдыру.

БҮРУУТ айыпты, кінәлі, жазықты (*адам*).

БҮРУУТАИ қ. **буруут**; **хэн** ≈ **вэ?** кім айыпты.

БҮРУУТАН айыпкер, кінәкер, жазықты (*адам*).

БҮРУУТА-Х қателесу, жаңылу, шатасу; ☆ **уруудахад** **буруутах** **жығыл-**

ғанға жүдүрүк; бір сүрінгенде қырк сүрүнү; жығылған үстіне жығылду; бәле үстіне бәле жабысу; сорга сор ко-
сылду.

БҮРУУТГА-Х 1. ұялту, бетіне басу, көзіне шұқу; **чамайг** ≈ **ёстой** сені ұялтуға тиіс. 2. *ауыс.* бұрмалау, өңін айналыту, бұлтарту.

БҮРУУШААГДА-Х айыпталу, кінәлену, жазықты болу.

БҮРУУШААЛ айып, кінә, сөгіс, жазық; ≈ **хүлээлгэх** айыбын мойындату, кінәсін түсіндіру, сөгіс беру.

БҮРУУШААЛГА-Х айыптату, кінәлату, сөгіс бергізу.

БҮРУУШАА-Х айыптау, кінәлау, сөгіс беру, айып тағу; **их л** ≈ **лаа** қатты айыпталды; **битгий** ≈ **гаарай** айыптама.

БҮРХАН будда, **бурхан** (=құдай, күдіре); ≈ **багш** будда жасаған, жасаған алла, құдай тағала; ☆ **бурхант газар**, **буг чөтгөр** алласы бардың албастысы да бар; бір жақсылықтың бір жаманшылығы бар; бір тоқтықтың бір аштығы бар; жақсылық жаманшылық-алма кезек; ≈ **өршөө!** 1) жасаған алла, кешіре көр! 2) е құдай, өзін сақта! жасаған алла, жанға саулық бер! **ай, бурхан минь** ей, жасаған! ≈ **д мөргөх** құдайға сыйыну; **үхэл ирвэл мянган** ≈ **ирсэн ч тусгуй** ажал келсе мың құдай да төтен болмайды; ☆ **бурхан болох** қайтыс болу, дүние салу, дөмі таусылу; ☆ **хольн бурхнаас ойрын чөтгөр дээр** *сөзбе.* жырақтағы құдайдан жақындағы сайтан артық; □ өлі арыстаннан тірі тышқан артық; □ ертеңгі құйрық майдан бүгінгі өкпе артық; ☆ **цагаан бурхан** шешек (*ауру*); ☆ **улаан бурхан** қызылша (*ауру*); ☆ **Долоон бурхан** Жеті қарақшы, үлкен аю (*жұлдыз*).

БҮРХАНГҮЙ құдайсыз, дінсіз, дінге сенбейтін; ≈ **үзэл** атеизм, құдайсыздық; ☆ **бурхангуй газар бумба гэгчээр** алаққау елге арамза молла дегендей...
БҮРХАНГҮЙЧҮҮД құдайсыздар, дінсіздер, атеистер.

БҮРХАНТА-Х шешек шығу.

БҮРХИ дөнен суыр (*зоол*).

БҮРХИРА-Х бұрқырау, бұрқылдау, будақтау; **утаа** ≈ түтін бұрқылдау.

БҮС 1. емес; жоқ; **тийи** ≈ ондай емес; **хол** ≈ газар алыс емес жер; **гишүүн** ≈ мүше емес, мүшеде жоқ; 2. -сыз, -сіз, -ма, -ме, -па, -пе; **хууль** ≈ **хэрэг** заңсыз әрекет, заңға жатпайтын әрекет; **түүгээр зогсох** ≈ онымен тұрмайды; **түүгээр зогсох төдий** ≈ онымен ғана тұрмайтын; 3. өзге, басқа; ≈ **хүн байвал** өзге адам болса; **өгөхөөс** ≈ **аргагүй** беруден басқа шара жоқ; **бас** ≈ **хүн** тағы басқа адам; ☆ **цаг бусын** аюул тосын қауіп, кенет қауіп.

БҮСАД басқа, өзге; бөтен; ≈ **хү-мүүс** басқа адамдар; ≈ **ын хамт** өзгелермен бірге.

БҮСАРМАГ айнығыш, айнымалы,

бұлтартғыш, жалтартғыш.

БҮСАРМАГЛА-Х айну, таю, бұлтарту, жалтарту.

БҮСАХГАРА-Х (*жиреништи әрекеттен*) безу, аулақ кету.

БҮСАДАГ үрпек, жалтақ; ≈ **морь** үрпек ат.

БҮСАМТГАЙ қ. **бусгамхай**.

БҮСГАМХАЙ қ. **бусгадаг**.

БҮСГА-Х 1. үрпек, жарқ беру, жалт ету; **морь** ≈ ат жарқ беру. 2. *ауыс.* аулақтау, безу, аулақ қашу, босу.

БҮСГУУЛА-Х 1. үркіту, жарқ бергізу, жалт еткізу; 2. *ауыс.* аулақтату, бездіру, бостыру.

БҮСЛАГ жапалақ (*күс*).

БҮСНИУЛАГЧ 1. баукеспе, қан кеспе, қанды балақ; 2. бүлікші, ойраншы, апатшы, ойрандаушы.

БҮСНИУЛА-Х 1. бұлдіру, талқандау, ойран салу, ойранын шығару; **эд хөрөнгийг** ≈ дүние мүлікті бұлдіру; **хов хэлж** ≈ өсек айтып бұлдіру; **эвдэж** ≈ бұлдіру; 2. өлтіру, қанын төгу.

БҮСНИУЛАГЧ бұлдіргіш; **хорлон** ≈ бұлдіргіш; алпауыт апатшылар.

БҮСНИ Х бүліну, қирау, бұзылу; ыдырау; **эд хөрөнгө үрэгдэж** ≈ дүние мүлік шашылып бүліну; **эвдэрч** ≈ қирап бүліну.

БҮСРААЧ бұлтартғыш, жалтақой, бұлтақой, жалтартғыш.

БҮСРА-Х 1. бұлтарту, айну, жалтарту; **үгээ будаж** ≈ сөзінен бұлтартып айну; 2. (*дәулетін*) шашу, ысырап ету, шығындау; **хөрөнгө** ≈ **н хоосрох** дәулетін шашып құр алақан қалу.

БҮСХИ 1. бұзақы, бұзық, сотқар, тентек; ≈ **хүн** бұзақы адам; 2. тарпаң, шөлкес; ≈ **морь** тарпаң ат.

БҮСХИЛА-Х 1. бұзақылану, бұзықтану, сотқарлану, тентектену; 2. тарпаңдану, шөлкестену.

БҮЦСАР 1. басқа, өзге; басқаша, өзгеше; ≈ **хэлбэл** басқаша айтқанда; 2. айнығыш, бұлтартғыш, жалтартғыш, жалтақой.

БҮТ I 1. бұта; ≈ **ихтэй** газар бұтасы көп жер, бұталы жер; 2. топ, буда, шоқ; ≈ **үс топ** шаш; ☆ **шоргоолжны** бұт құмырсқаның илеуі.

БҮТ II: бұт ирлгөх быт-шытын шығару, талқандын шығару; **бұт цохих** соққы беру тарту, типандау.

БҮТАН: бұтан хамхаг бұта жусан (*өсімдік*).

БҮТАРГА-Х 1. бытырату, шашырату (*нәрсені*); 2. (*ақша*) ұсақтату, майдалату; **мөнгө** ≈ ақша ұсақтату; 3. ыдырату, тарату.

БҮТАРХАЙ бытыраңқы, тараңқы, шашыраңқы; **тархай** ≈ тараңқы бытыраңқы; ☆ **бұтархай тоо** бөлшек сан; ☆ **сұтархай мөнгө** ұсақ ақша, майда ақша.

БҮТАРХАЙЛА-Х бөлшектеу; бытырату.

БҮТАЧ шата (*арнаулы әкесіз*);

хүүхэд шата бала.

БУТЛА-Х I 1. (акша) ұсақтау, майлалау; менге ≈ акша ұсақтау; 2 к. бутаргах.

БУТЛА-Х II түптену, топтану, будалану, шоктану; ≈ ж ургах түптеніп өсу.

БУТЛУУЛА-Х қ. бутаргах.

БУТРАА-Х бытырату, тарату, шапырату.

БУТРА-Х бытырау, тарау, шашырау, ыдырау; шил хагарч ≈ өйнек сынып шырау.

БУТУУЛ қ. ботуул.

БУТЧИ-Х бытырай беру, тарай беру, шашырай беру, ыдырай беру.

БУТЧУУЛА-Х бытырата беру, тарата беру, шашырата беру, ыдырата беру.

БУУ I мылтық; ≈ буудах мылтық ату; ≈ зэвсэг мылтық сайман; ≈ шуу мылтық сайман; ≈ ны гол төмөр мылтықтың өзек темірі; ≈ ны гэр мылтықтың құндағы; ≈ ны сум мылтықтың оғы; ≈ ны ам мылтықтың аузы; ≈ ны бөгс мылтықтың дүмі; ≈ ны замаг мылтықтың шүрішпесі; ≈ ны овоо мылтықтың қарауылы; ≈ ны хараа мылтықтың нысанасы; ≈ ны хүүхээ мылтықтың оқ таңдайы; ≈ ны сүмбэ мылтықтың сүмбісі; ≈ ны бянт мылтықтың көртігі ≈ ны бялт мылтықтың оттығы; ≈ тавих мылтықты бос ату; их ≈ үхэр ≈ үлкен мылтық, зеңбірек; цахиур ≈ шиті (мылтық); гар ≈ қол мылтық, жең мылтық, тапанша; хоёр амгай ≈ қос ауыз мылтық; шуууны ≈ бытыра (құс мылтығы); ангийн ≈ аң мылтығы; хоосон ≈ наа: хирин хун айх оқсыз мылтықтап он адам қорку; ☆ буу загас жайын (базык).

БУУ II көздік табысу (құмар ойыны); ≈ тавих көздік табысумен ойнау.

БУУДАГЧ атқыш, мерген; мэргэн ≈ үздік атқыш.

БУУДАЙ I 1. бидай; улаан ≈ қызыл бидай; цагаан ≈ ақ бидай; арвай ≈ арпа бидай; ≈ н гурил бидай ұны; 2. теңбіл, дақ, шұбар; ≈ тай борогч гүү тәнбілі бозшулан бие.

БУУДАЙ II: ээдий буудай қ. элий балай.

БУУДАЛ 1. тұрақ, қоныс; ≈ ын газар жолхана, жолайхана; аянчны ≈ керушншілер жолханасы; зэчид ≈ мейманхана, қонақ үй; нисэх онгоцны ≈ аэровокзал; аэродром; галт тэрэгний ≈ пөзд станциясы; 2. аялдама, кідіріс, тоқтам; автобусны ≈ автобус аялдамасы.

БУУДАЛДА-Х атысу (өзара мылтықтану).

БУУДАЛЛА-Х аялдау, дамылдау, кідіру, тынымдау; жуулчид тосгоны ойролдоо ≈ в жолаушылар қыстақ маңайына аялдау.

БУУДАЛЛУУЛА-Х аялдату, дамыл-

дату, кідірту, тынымдату.

БУУДАЛЦА-Х (өзара мылтықтану) атысу.

БУУДАЛЦУУЛА-Х атыстыру.

БУУДА-Х ату; бай ≈ нысана ату; винтовоор ≈ винтовпен ату; их буугаар ≈ зэцбірекен ату; ≈ н алах яа оногдуулах атып өлтіру жазасын бұйыру.

БУУДЛАГА атыс; ≈ ын газар атысқа үйрететін жер; ≈ ын талбай атыс алаңы; ≈ ын сургууль атыс жаттығуы.

БУУДУУЛА-Х атқызу, аттыру.

БУУДЧИ-Х атып тастау; атып қалу.

БУУДЧИХА-Х қ. буудчих.

БУУЗ буз, мөңті (қамырмен ет орап бұға пісіретін тамақ); ≈ жигнэх бууды бұға пісіру.

БУУЛГА мойынтырқы; қамыт (ірі-кіші жуыс малының мойнына киізетік жармалаған ағаш жақтау); тэрэгний ≈ грбаның мойынтырғы; ≈ ны өсөр мойынтырқының бауы.

БУУЛГА-Х 1. түсіру (төмен қарай); құдиту, құлдату; шатаар ≈ сатымен түсіру; ачаа ≈ жүк түсіру; доош нь ≈ төмен қарай түсіру; 2. (үй) жығу; гэрээ ≈ үйін жығу; 3. (мөлшер) түсіру, төмендету; үнэ ≈ бағасын төмендету; тушаалаа ≈ мөнсабынан түсіру; 4. азат ету, босату; ☆ бэр буулгах нелін түсіру.

БУУЛИУЛА-Х шырғаға үйрету, аңға үйрету (бүркітті, қаршығаны).

БУУЛИ-Х (бүркіт) шырғаға үйрену, аңға үйрену; бүргэд ≈ бүркіт шырғаға үйрену.

БУУЛТ I 1. конім, коніс, түсіп беріс; ≈ хийх кону, түсіп беру; 2. соңды, теңгі, тойтарыс; ≈ нь хөнгөн соңдысы жөнлі.

БУУЛТ II азот қышқылы тұз.

БУУР бұра; орсон ≈ жараған бұра; үхсэн ≈ ын толгойноос амьд ат айна өлген бураның басынан тірі атан қорқады (мөгел).

БУУРАГЧ I түсуші, қайтушы; зорь нь ≈ жігері қайтушы.

БУУРАГЧ II бурыл шулан; ≈ гүү бурылшулан бие.

БУУРАЙ I мешеу, төмен, артта қалған; ходрогдсон ≈ орон артта қалған мешеу ел.

БУУРАЙ II қ. буурал; ≈ эмгэж бурыл бас кемпір.

БУУРАЙ-Х 1. қ. бууралтах; ≈ сай сайхан өвген бурылданған сергек қарт; 2. қылаңдану, сүңгілену.

БУУРАЛ I төмендеу, құлдырау (мөлшер).

БУУРАЛ II 1. бурыл; ≈ морь бурыл ат; цал ≈ ақ бурыл; 2. адыл, бозғыл, қылаң.

БУУРАЛТА-Х 1. бурылдану, бурыл тарту, ақ кіру; үс ≈ шашқа ақ кіру; 2. ақшылдану, бозғылдану, қылаңдану.

БУУРАЛТУУЛА-Х 1. бурылдану

ру, бурыл тарткызу, ак киргизу; 2. акпылдандыру, бовгымдандыру, қы-
ландандыру.

БУУРА-Х 1. (мөлшер, шама) қайту, төмендеу; халууны илч ≈ ыстықтың аптабы қайту; 2. (зат, товар) арзандау, төмендеу, кему; барааны үнэ ≈ жээ товардың бағасы арзандапты; 3 құлдырау, күйреу, әлсіреу; капиталист аж үйлдәрийн хөгжилт үр-гәлдеди ≈ саар байна капиталистік өнериәсіптің дамысы үнесі құлдырау-
да.

БУУРЖ құл.

БУУРИЛА-Х орныгу, тұрақтау, жайлану.

БУУРУУЛА-Х 1. (мөлшер, шамасын) түсіру, төмендету; 2. (зат, товар) арзандату, төмендету, кеміту; 3. (дамыс) құлдырату, күйрету, әлсірету.

БУУРЦАГ бұршақ; ≈ т шөл бұршақты сорпа; ногоон ≈ жасыл бұршақ.

БУУРЪ 1. жұрт, қоныс, орын гәрийн ≈ үйдің жұрты; 2. байсал, байыл, сабыр, ұстам; ≈ суурь байсалдылық, байыптылық, сабырлық, ұстаждылық; бөхийн ≈ палуанның бабы.

БУУ-Х 1. (жоғарыдан төмен қарай) түсу, құлдау; уулнаас ≈ таудан түсу; шатаар ≈ сатымен түсу; сүүдәр ≈ көлеңке түсу; солир ≈ комета түсу; нанан ≈ тұман түсу, тұман шөгү; харааноос ≈ аттан түсу; 2. құлату, шығу; ≈ ж байгаа байшин құлатып жатқан үй; гәр ≈ үй жығу; 3. беру, түсу; цалин ≈ үе жалақы түсер кез, айлық беретін кез; 4. (бір жерге) қону, орналау, жайғасу; толгодын энгәрт ≈ төбенің қойнауына қону; хотоц арзәд ахындаа ≈ в қалаға келіп ағамның үйіне орналастым; 5. (құн, баға) төмендеу, арзандау; товарын үнэ хәд дахил ≈ жээ товар бағасы бірнеше есе арзандапты; 6. (ис-шаруадан) түсу, келіту; манаанаас ≈ күзеттен түсу; дәрғәс ≈ әскерден қайту; 7. (ойға, еске) түсу, кіру; ухаанд ≈ ойға түсу; ☆ татан буух қысқарту, ықшамдау (жөкемені); ☆ бууж өгөх дізе бүгу, бас тәу, түсіп беру.

БУУХИА I 1. шабарман (көне); 2. асығыс хат, төтенше ресми хат; ≈ дәмжуулах асығыс хат жолдау; ☆ буухна өргөө тотенше лау орны; 3. (спорт) алмаспалы жарыс (эстафета).

БУУХИАЛА-Х үкім почтаны жалғастыру.

БУУЦ 1. жұрт, қоныс; айлын ≈ үйдің жұрты; 2. көң; хотны ≈ қора көңі; өвелжөө ≈ қыстау көңі; ≈ ны хәрзон көңінің қны.

БУУЧ атқыш, мерген.

БУФЕТ бұфет (жеңіл тамақ, сусын тәтатын орын).

БУФЕТЧ бұфетші.

БУХ бұқа; ≈ таеих бұқа қою; сайн

үүлдрийн ≈ асыл тұқымды бұқа; ≈ ан бяруу тайынша бұқа; ☆ бух гөрөөс зүбр (бизон гәрзді, ірі денелі, жабайы хайуан); ☆ бух шувуу сұқсыр үйрек (қус); ☆ бухын сүүл бұқашық, бұқа епек (сұл); ☆ хөх бух сары шымшық (қус); ☆ бух нохой жалпақ тұмсық ит; ☆ бух тәрэг вагон сүйрейтін бас.

БУХААР бұқар (жылқы терісінен өңделген былғары); ≈ гутал бұқар стік.

БУХАЛ күпөне, шөмелс; ≈ өвс күпөне шөп; сүрлийн ≈ сабанның күпөнасі.

БУХАЛДА-Х күпөналау, шөмеледеу; хадсан өвсөө ≈ ж байна шапқан шөбін күпөналап жатыр.

БУХАЛЛА-Х қ. бухалдах.

БУХАЛШИ-Х (астық) қызу, көгеру, тұтану; тарна ≈ сан байв астық қызып кетіпті.

БУХАНДАЙ: бухандай дәл келте жал (көкіл, шоқтық қалтырмай күзеген ат жалы); ☆ бухандай бяруу кесілмеген тайынша, тайынша бұқа; ☆ хөх бухандай сары шымшық (қус).

БУХАНДАЙЛА-Х (ат жалын) сымлиту, сымштитып күзеу.

БУХАР: бухар тариалан тыңайған егіс алаңы.

БУХА-Х 1. бұқию, тұқию; бұлқыну, жүлқыну; эмнэг морь ≈ асау ат бұқию; 2. (палуан) мықындап тоңғару; 3. ауыс (кемістігінен) бұғу, бұлтару, жалтару; бууруга бусдад ≈ айыбын біреуге бұлтару, жабу.

БУХДА-Х бұқалану, бұқа сиырға қосылу.

БУХИМДАЛ булығы, тығылу, қапалану; ≈ тай хәрэг булығарлық өрекет.

БУХИМДАЛТАИ булығарлық, тығыларлық, қапаланар.

БУХИМДАМ қ. бухимдалтай.

БУХИМДА-Х булығы, қапалану, тығылу; дотор ≈ іштей булығы.

БУХИМДУУ булыққыш, қапаланғыш, тығылғыш; байбалам, күйгелек; ≈ хун булыққыш адам, күйгелек кісі.

БУХИМДУУЛА-Х булықтыру, қапаландыру, тығылдыру, күйгелектендіру.

БУХЛИГ: бухлиг хулғана түйе құлақ (тышқан).

БУХСА-Х (сыыр) күйлеу.

БУХТА-Х бұқасу, бұқа болу.

БУХУУЛА-Х 1. бұқиту, тұқиту; бұлқындыру, жүлқындыру; 2. (палуанды) мықындатып тоңғарту; 3. ауыс (кемістігінен) бұқтыру, бұлтару, жалтару.

БУЦААЛГА-Х 1. қайтарту (келген бағытына қарай); 2. қайтарылу.

БУЦААЛТ 1. қайтарыс; 2. қайтарылыс.

БУЦАА-Х 1. қайтару, қайта жіберу (сүел, келген бағытына); нутагааа ≈ мекенің қайтару; 2. (нәрсені) қайтару; қайтары беру; юмза ≈ ж сгөх нәрсе-сін қайтарды беру.

БУЦАЛГА-Х 1. (сүйүк нәрсені) кайнату; ≈ сан ус кайнаткан су; 2. (тамак) пісіру, кайнату; 3. ауыс. зыгырын кайнату, ызасын түсіру, ашуландыру, ызаландыру.

БУЦАЛГУУР кайнаткыш (аспан)

БУЦАЛТ кайтыс, қайту.

БУЦАЛТҒҮЙ қайтармайтын, қарымтасыз ≈ тусламж біра жола жәрдем, төлн көмек.

БУЦА-Х 1. қайту, қайта кету (келген бағытына) нутақ руу ≈ мекеніле қарай қайту; ажилдаа ≈ ж явах жұмысына қайта кету; 2. ауыс. (ис-әрекетте) қайту, айну, тано; хэлсэн амаа ≈ кеткен аузынан қайту, үде сөзінен айну; хийхээс эс ≈ ісгуден қайтпау.

БУЦАШ: буцаш хорхой ішек құрт, жұмыр құрт (зоол.).

БУЦАШҒҮЙ 1. қайтпас, қайта бұзқилмас; 2. ауыс. (ис-әрекетте) қайтпайтын, айчылмайтын, таймайтын.

БУЦЛАМ қ. буцламгай.

БУЦЛАМҒАЙ қайнап тұрған; ≈ халуун ус қайнап тұрған ыстық су.

БУЦЛА-Х 1. (сүйік нәрсе) қайнау; ≈ ж байгаа ңай қайнап тұрған шай; ≈ сан ус қайнаған су; 2. (тамақ) пісу, қайнау; тоғостой мах ≈ қазандағы ет қайнау; 3. ауыс. (ис-әрекетте) зыгыры қайнау, ызасы түсу, ашулану, ызалау; хор шар ≈ зыгыры қайнау; уур ≈ ыза кернеу.

БУЦУУЛА-Х қ. буцаах.

БУЧИГНА-Х қ. бужигнах.

БУШУУ шапшаң, жылдам, тез; ажлыг ≈ дуусгах жұмысты шапшаң аяқтау (бітіру); ☆ бушуу туулай борвиндо баастай сөзбе, шапшаң қоянның талтасына қиы жүғар; ≈ асыққан алдырар.

БУШУУЛА-Х шапшаңдау, жылдамды; тездеу; ≈ арай шапшаңда, тездет.

БУШУУХАН шапшаңырақ, жылдамдақ, тезірек.

БУЮУ 1. немесе, не, не болмаса, әлде; төмөр ≈ мод темір немесе ағаш; тәнь ≈ ямаа қой немесе ешкі; 2. -сам (ем) еді; ма (ме) еді; сайтар үзнэм ≈ жақсылап көрсем еді; хоолыг иднэм ≈ тамақты жесем еді; ☆ арга буюу амалсыз, лажсыз, шарасыз.

БУЯН адалдық, ақ бейілдік, ақ ниеттік (ны); арван қағанан ≈ он адалдық, он ақ бейілдік; ≈ хийх адалдық істеу; ≈ хийит ырыс, бақыт, арыз салымы. аузының бағы; заяа ≈ аңлай бақ.

БУЯНТ 1. бақытты, ырысты, бағыткер, салымды; 2. адал, ақ бейіл, ақ ниет.

БУЯНТАЙ қ. буянт.

БУЯНТАН адал (ақ бейіл, ақ ниет) адам.

БУЯНЧ қамқоршы, мейірбан, қайырымды.

БҮВНЭ-Х мідгірлеу, мыңғырлау; ≈ я хэлэх мідгірлеп сөйлеу.

БҮВЭГНЭ-Х 1. мідгірлей сөйлеу, мыңғырлай сөйлеу; 2. бүгежектеу, бүгежек қағу; ≈ н хөдлөж ядах бүгежектеп әрен қозғалу.

БҮВЭР: бүвэр бялзуухай бәбісек (құс).

БҮВЭЭЛЖИН қ. бөвөөлжин.

БҮГ қ. бөг.

БҮГД 1. барлық, бүкіл, түгел, барша; жалпы; ≈ ийн хөрөнгө барлығының дәулеті; ≈ ээрээ ирэв барлықтары келді; ≈ ийг хамрах барлығын қамту; ≈ ийн төлөө барлығы үшін; ☆ бүгд хууль заңдар жинағы; ☆ бүгд хурал иленуақ. ☆ бүгд хуралдаан кеңейтілген мәжіліс, толық мәжіліс; ☆ бүгд найрамдах улс төуелсіз республика; 2. әрбір, сайын, басы; айл ≈ әрбір үй, үй басы; хүч ≈ әрбір алам, адам басы.

БҮГДЭЭР барлықтары, түгелдей, жаппай, тегіс; ≈ ээ хуралцэн ирэв барлықтары жетіп келді; ≈ сролдогтун жаппай қатысыңдар.

БҮГНЭГДЭ-Х қапалану, қапырықтану, тұмшалану.

БҮГНЭМ: бүгнэм халуун қапырық (тұмша) ыстық.

БҮГНЭ-Х 1. қапалану, қапырықтау, ыстықтау; 2. тұмшалау, бүркеу, қымтау; ≈ жигнэх тұмшалап бігеу.

БҮГТ көмес, көмескі, күңгірт; ≈ хэрэг көмес әрекет; ≈ өнгө күңгірт өң (түс).

БҮГТДЭ-Х көместену, көмескілену, күңгірттену.

БҮГТҮҮЛЭХ 1. көместендіру, көмескілендіру, күңгірттендіру; 2. (жөтел) булықтыру, тығылту, тұншықтыру.

БҮГТРЭ-Х 1. көместену, көмескілену, күңгірттену; 2. (жөтелге) булығы, тығылу, тұншығу; ханнад ≈ жөтелге булығы.

БҮГТХЭН көмескірек, көмескілеу, күңгірттеу.

БҮГҮҮЛЭХ 1. бүгілту, бүктіру 2. ауыс жасырынту, бұғындыру, тығылту, бой тасалату, паналату; 3. дірдектету, тітіректету, қалшылдату, бүрсектету.

БҮГЧИМ қ. бүгнэм; ≈ халуун қапырық ыстық; ≈ амьсгах тұмшалана дем алу.

БҮГЧИМДҮҮЛЭ-Х булықтыру, қапаландыру, тығылту, тұншықтыру.

БҮГЧИМДЭ-Х булығы, қапалану, тығылу, тұншығу; дотор ≈ іштей булығы.

БҮГЧИМХЭН булығыңқы, қапаланғыңқы, тығылығыңқы, тұншығыңқы; ≈ байлал булығыңқы жай.

БҮГШИ-Х 1. қ. бүгчимдэх; ≈ н ханнах булығы жөтелу; ≈ н инээх тығыла күлу; 2. қ. бүгэх.

БҮГШҮҮЛЭ-Х қ. бүгүүләх.

БҮГЭЭВТЭР бозғылт, бозғылдау, бозаңдау, ақшылдау, бозамықтау; ≈ адуу бозғыл жылқы.

БҮГЭЭДЭ-Х өтө бозгылдану, бозаңдану, ақшылдану, бозамықтану.

БҮГЭЭН бозгыл, бозаң, ақшыл, бозамық; ≈ **өнгөтэй морь** бозгыл түсті ат.

БҮГЭЭРЭ-Х бозару, бозгылтану, бозгылдану, бозгыл тарту.

БҮДГЭВТЭР күңгірттеу, көмескілеу (өң-тус, жарық).

БҮДНҮҮР бөденешөп (өсімдік).

БҮДНЭ қ. бөднө; ☆ **бүднийн сүүл** қ. бөднийн сүүл.

БҮДРҮҮЛЭ-Х 1. мүдірту, кідірту, іркілту 2. (атын) сүрінту, сүріндіру.

БҮДРЭ-Х 1. мүдіру, кідіру, іркілу; ≈ **чихлээ** мүдіріп қалды; 2. (ат) сүріну; ≈ **ч ойчих** сүрініп жығылу; **морь**

≈ **чихлээ** ат сүрініп кетті.

БҮДҮҮВЧ схема, үлгі, желі; ≈ **зохиох** схема жасау.

БҮДҮҮВЧЛЭ-Х 1. схемалау, үлгілеу, желілеу; 2. жобалау, долбарлау.

БҮДҮҮДҮҮЛЭ-Х жуандату, жуан ғып жіберу.

БҮДҮҮДЭ-Х жуандау, жуан боп кету.

БҮДҮҮЛЭГ 1. жабайы, дөрөкі, қарапайым (нәрсе); ≈ **чулуун зэвсэг** жабайы тас құралдар; ≈ **хництэй эдлэл** дөрөкі істелінген бұйымдар; 2. *ауыс*. дөрөкі, тұрпайы, анайы, оғаш, ерсі; ≈ **үг** дөрөкі сөз; ≈ **хүн** тұрпайы адам; 3. *ауыс*. білімсіз, надан.

БҮДҮҮЛЭГДЭХ 1. (нәрсе) жабайылану, дөрөкілену; 2. *ауыс*. дөрөкілену, тұрпайылану, анайылану, оғаштық (ерсілік) істеу.

БҮДҮҮЛЭГЛЭХ 1. дөрөкілік (тұрпайылық) істеу; 2. добалау, добалдау, добалай (добалдай) салу.

БҮДҮҮЛЭ-Х долбарлау, нобайлау, тұспалдау.

БҮДҮҮН 1. (ені, көлденеңі) жуан жіңішке емес; ≈ **утас** жуан жіп; ≈ **мод** жуан ағаш; 2. (дене) жуан, толған, семіз, толық; ≈ **шар** жуан өгіз; 3. (дыбыс) жуан, күңілдеген; ≈ **дуу** жуан дауыс; 4. дөрөкі, қарапайым; ≈ **бараа** қалың бұл (мата); ☆ **бүдүүн гурил** кебек үн; ☆ **бүдүүн хадуун** тұрпайы, жабайы, көдек дөрөкі; ☆ **бүдүүн гэдэс** тоқ ішек (анат.).

БҮДҮҮРҮҮЛЭ-Х жуандату, жуан болдыру.

БҮДҮҮРЭ-Х жуандау, толу, жуан болу.

БҮДҮҮСГЭ-Х қ. бүдүүрүүлэх.

БҮДҮҮСЭ-Х қ. бүдүүрэх.

БҮДҮҮТГҮҮЛЭ-Х қ. бүдүүрүүлэх.

БҮДҮҮТГЭ-Х қ. бүдүүсгэх.

БҮДҮҮТЭ-Х қ. бүдүүсэх.

БҮДЧИ-Х 1. мүдіре беру, мүдіргінтей беру; 2. (ат) сүріне беру, сүрінгінтей беру.

БҮДЭГ 1. күңгірт, көмескі, аланеленке; ≈ **гэрэл** күңгірт жарық; ≈ **харагдах** көмескі көріну; бұлыңғырлану; 2. *ауыс*. тұйық, тымырсық, тұнжыр.

БҮДЭГДЭ-Х өте күңгірттену, өте көмескілену.

БҮДЭГРҮҮЛЭХ күңгірттендіру, көмескіледіру; бұлыңғырландыру.

БҮДЭГРЭХ күңгірттену, көмескілену; бұлыңғырлану.

БҮДЭГТЭХ қ. бүдэгрэх.

БҮДЭГХЭН күңгірттеу, күңгіртірек, көмескілеу, көмескірек, бұлыңғырлау, бұтыңғырт.

БҮДЭНГЭ түсіңкі, жабыңқы; түнеріңкі; ≈ **аньсгатай** кірпігі түсіңкі; ≈ **зовхитой** қабағы жабыңқы.

БҮДЭНГЭРЭ-Х 1. түнеру, тұнжырау, мұнарту; (*ауа райы*); *ауыс*. түнеру, қабағын тую, түксию, жабырқау.

БҮДЭРХИЙ (анат.) сүріншек, тұтқа; **өвчууний** ≈ төс сүріншегі.

БҮДЭРХЛЭ-Х сүріне беру, сүріншектей беру.

БҮДЭХ 1. қ. бүдэг; 2. қ. бүрэг.

БҮДЭХРЭ-Х қ. бүдэгрэх.

БҮЖИГ би; **дуу** ≈ **ийн чуулга** өн, бь ансамблі; **сонгодог** ≈ классикалық би; ≈ **дэглэх** би қою.

БҮЖИГЛҮҮЛЭ-Х билету, би билету.

БҮЖИГЛЭ-Х билеу, би билеу; ≈ **ж** үзүүлсе билеп көрсетейін.

БҮЖИГЧ биші; ≈ **ид** бишілер.

БҮЖИ-Х қ. **бүжиглэх**.

БҮЙЛ (анат.) тістің еті; ≈ **хавдах** тістің еті ісу.

БҮЙЛС қ. **буйлс**.

БҮЙЛЭЭС қ. **буйлс**.

БҮЛ I **боле**; **эгч охин дүү хоёроос төвсөн хүүхэд хоорондоо** ≈ **болно** әпекесі мен сіңдісінен туған балалар өзара бір біріне бола болады; ☆ **ам бұл үйі-іші**; ☆ **бұл зээ ураг** қарын бөле, туған бөле, нағыз бола; ☆ **бұл ач** бөле немере, немере бөле; ☆ **гэр бұл** үйі-іші, үй адамы; ☆ **гэр бұл болох** үйлену, әйел алу, тұрмыс құру, бас құрау.

БҮЛ II қарым, қармау, алым, күш, әл; ≈ **тэй эр** қарымды азамат; **гарын** ≈ **тэй** қолы қармаулы.

БҮЛБИЙЛГЭ-Х болбырату, босаңсыту, сылбырату, үлбірету.

БҮЛБИЙ-Х болбырау, босаңсу, сылбырау, үлбіреу.

БҮЛБЭГНЭ-Х 1. (нәрсе) болбыраңдау, сылбыраңдау, үлбіреңдеу; 2. *ауыс*. тайсалақтау, именшектеу, жасқану, жүрексіну.

БҮЛБЭГЭР 1. (нәрсе) болбыр, босаң, сылбыр, үлбірек; 2. (дәм) дәмсіз, татымсыз, солғын, осал; ≈ **хоол** дәмсіз тамақ; ≈ **айраг** саумал.

БҮЛБЭЛЗЭ-Х қ. **бүлбэгнэх**.

БҮЛБЭР қан жылым; ≈ **цай** қан жылым шай; ≈ **ус** қан жылым су.

БҮЛГЭМ 1. үйірме; топ; **намын нууц** ≈ партиялық жасырын үйірме; **утга зонхольн** ≈ едоби үйірме; 2. (*ұйым*) бөлім; **пионерийн** ≈ пионер бөлімі.

БҮЛГЭМДЭ-Х 1. үйірме болу (күрү); топ болу (күру); 2. бөлмеге бөлі-

ну.

БҮЛГЭМНЭ-Х қ. бүлгэмдэх.

БҮЛДЭ-Х 1. қаумаласу, топтасу; бірлесу білек қосу; ≈ **ж хийх** қаумаласын (бірлесін) істеу; 2. күнтеу, күн жұмсау; 3. (*ат*) ұмтылу, ала қашу; **морь** ≈ ат ұмтылу.

БҮЛТ -ып, -іп, -п; ≈ **дохих** ұрын қалу, соғып жіберу; ≈ **татах** тартып қалу, жулқып қалу; ≈ **үсрэх** секіріп кету; ≈ **шахах** сығып қалу.

БҮЛТГЭР бүлтік, бүлтиген, бүлтық, томпиған; ≈ **нүдтэй** бүлтік көз; **хоёр тал нь** ≈ **шил** екі бүйірі бүлтиген бөтелке.

БҮЛТГЭРДЭХ бүлтип кету, бүлтиып кету, томиып кету.

БҮЛТГЭРХЭН бүлтиңкі, бүлтиыңғы, томиыңқы.

БҮЛТИЙЛГЭ-Х бүлтиту, бүлтиту, томпиту; **нүдээ** ≈ **н** **харах** көзін бүлтиге карау.

БҮЛТИЙ-Х бүлтию, бүлтию, томию; **нүд нь** ≈ көзі бүлтию.

БҮЛТЛҮҮЛЭ-Х бүлтитіп (бүлтитып, томититіп) шығарту.

БҮЛТЛЭ-Х бүлтитіп (бүлтитып, томиытып) жіберу.

БҮЛТРҮҮЛЭ-Х 1. қ. бүлтлэх; 2. суыру, суырып шығару.

БҮЛТРЭ-Х 1. қ. бүлтих; 2. суырылу, суырылып шығу; **нүд** ≈ көзі суырылып шығу; 3. (*қоспа, жапсар*) ашылу, қоссу; **хувингийн ёроол** ≈ **ч** **унах** шелек (көзел) түбі қопсып түсу.

БҮЛТЭГНҮҮЛЭ-Х бүлтиңдету, бүлтеңдету, бүлтиңдату, томпаңдату.

БҮЛТЭГНЭ-Х бүлтиңдеу, бүлтектеу, бүлтиңдау; **нүд нь** ≈ көзі бүлтиңдеу.

БҮЛТЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. бүлтэгнүүлэх.

БҮЛТЭЛЗЭ-Х қ. бүлтэгнэх.

БҮЛТЭН (*көз т. б.*) бүлтең, бүлтек, бүлтин, бүлтық; **нүд** ≈ көзі бүлтең.

БҮЛТЭ-Х (*ат*) ұмтылу, аласұру, жанталасу, арпалысу; **морь** ≈ ат аласұру.

БҮЛҮҮЛЭ-Х 1. пістіру, піскізу, (*піспекпен*); **хөхүүр дүүрэн айргийг** ≈ саба толы қымызды пістіру; 2. шаншыту, піспектеу, шаншықылату, түйрету (*пышақпен, үшкір нәрсемен*).

БҮЛҮҮР піспек (*іркіт, қымыз піспекін аспан*); **айргийн** ≈ а) іркіттің піспекі; б) қымыздың піспекі.

БҮЛХ сiңір; ≈ **тэй** **мах** сiңірлі ет.

БҮЛХГЭР 1. бүлтік, бүлтық, бүлтиген, бүлтиған, дүмниген; **уйланхай шиг** ≈ жылауықтай бүлтиген; ≈ **олгой** бүлтиған бүйен; 2. (*нәрсе*) болбыр, былқыр; кеуапая, кеудіріек; ≈ **цаас** болтыр қағаз; 3. жылымшы, татымсыз, төмсіз; ≈ **най** жылымшы шай.

БҮЛХИЙЛГЭ-Х бүлтиту, бүлтиту, томишты.

БҮЛХИЙ-Х 1. бүлтию, бүлтию, томию; ≈ **ж** **харагдах** бүлтип көріну; 2. *арыс. (иштей)* қобалжу, шіміркену; **догэр** ≈ іш қобалжу.

БҮЛХЭГНЭ-Х бүлтектеу, бүлкілдеу, бүлк-бүлк ету.

БҮЛХЭЛЗЭ-Х қ. бүлхэгнэх.

БҮЛЦГЭР бүлтік, бүлтық, бүлтиген, бүлтиған; ≈ **нүдтэй** бүлтік көзді, көзі бүлтиген.

БҮЛЦИЙЛГЭ-Х бүлтиту, бүлтиту, ісіру, томпиту.

БҮЛЦИЙ-Х бүлтию, бүлтию, ісіну, томпию; ≈ **тэл** **уйлах** көзі бүлтигенше жылау.

БҮЛЦЭГНЭ-Х бүлтеңдеу, бүлтаңдау (*бүлтиген нәрсе*).

БҮЛЦЭЛЗЭ-Х қ. бүлцэгнэх.

БҮЛЦЭН қ. бүлцгэр.

БҮЛЭГ 1. топ, тобыр; **хүн амын явз бүрийн** ≈ халықтың түрлі топтары; ≈ **этгээд** сыбайластар тобы; сурқиялар тобы; 2. бөлек, бөлім; **тавдугаар** ≈ бесінші бөлім (*звено*).

БҮЛЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. топқа бөлдіру, тобырға бөлдіру; 2. бөлектету, бөлімге бөлдіру.

БҮЛЭГЛЭ-Х 1. топқа бөлу, тобырға бөлу; 2. топтасу, сыбайласу, топ құру.

БҮЛЭН I ұйыған қан.

БҮЛЭН II нысана (*көздеп ататын жер*).

БҮЛЭНТЭ-Х (*қан*) қойылу; **дус** ≈ қан қойылу.

БҮЛЭНИЦЭР бөлешар, бөленің бөлеси (*екі бөледен туғандар*); ≈ **зээнцэр** бөлешар жисншар.

БҮЛЭРХҮҮ 1. басты, басы көп, үй іші көп; ≈ **айл** басы көп үй; 2. қарымды, қарулы, әлді; **юм өргөхөд** ≈ нәрсе көтеруге қарымды.

БҮЛЭРХЭ-Х басы қоссу, басы барсу, үй іші қоссу, көптігін көрсету.

БҮЛЭ-Х 1. (*піспекпен*) пісу; **айраг** ≈ қымызды пісу; 2. шаншу, түйреу, піспектеу; **шовгөөр** ≈ бізбен шаншу.

БҮЛЭЭВТЕР жылымшы, жылылау, жылырақ; ≈ **цай** жылымшы шай.

БҮЛЭЭДЭ-Х (*су, шай*) жылып кету.

БҮЛЭЭН жылы; ≈ **цай** жылы шай.

БҮЛЭЭНТЭЙ ыстығы бар; **хүүхэд** ≈ **байна** баланын ыстығы бар.

БҮЛЭЭРҮҮЛЭ-Х 1. (*ауа райын*) жылымықтандыру, маужырату, шуақтандыру; 2. (*екпе*) ыстық шығару, ыстығын көтеру.

БҮЛЭЭРЭ-Х 1. (*күн*) жылмықтану, маужырау, шуақтану; **цаг** ≈ мезгіл жылымықтану; **дулаарах** ≈ жылынып шуақтану; 2. ыстық шығу, ыстығы көтерілу; **тарнага хийлгэсэн хүн** ≈ **чээ** сктірген адамға ыстық шығыты.

БҮЛЭЭСЭГЭ-Х 1. жылыту; **цайг** ≈ шайды жылыту; 2. жылындыру; **дулаан гутал өмсөгүүт хөлийг** ≈ **чихлээ** жылы; етік киісімен аяқты жылындырып жіберді.

БҮЛЭЭСЭ-Х 1. (*аздан*) жылу; **цай** ≈ шай жылу; 2. (*дене*) жылыну; **хөд** ≈ аяқ жылыну.

БҮЛЭЭТГЭ-Х қ. бүлээсгэх.

БҮЛЭЭТЭ-Х қ. бүлээсэх.

БҮЛЭЭХЭН жылырақ, жылылау.
БҮЛЭЭЦҮҮЛЭ-Х ысыту; жылыту; қыздыру.

БҮЛЭЦЭ-Х ысу; жылыну; қызу; **гар хөл** ≈ қол аяқ жылыну.

БҮНХГЭР қ. **бүнхэр**.

БҮНХИЙЛГЭ-Х күмбездендіру, күмбез тәріздендіру.

БҮНХИЙ-Х күмбезденіп көріну, күмбезше көріну; ≈ **н** **харагдах** күмбезденіп көріну.

БҮНХЭР күмбез; ≈ **оройтой байшия** күмбез төбелі үй.

БҮНШИ-Х 1. ыңсу, қыңсу; **чоно** ≈ **н** **улих** қасқыр ыңсып ұлу; **гәншия** ≈ **н** ыңсып-қыңсыл; **гәнших** ≈ қыңсу-ыңсу; 2. сыңсу; ≈ **н** **уйлах** сыңсып жылау.

БҮР 1. сайын; басы, әр; жил ≈ жыл сайын; **гэр** ≈ үй басы, әр үй; **морь** ≈ **ийг** әр атты; **үзэх** ≈ көрген сайын; **хүн** ≈ **д** адам басына, әр адамға; 2. тіпті, еге, тым, ең; ≈ **чанга** дуу тіпті қатты дауыс; ≈ **хол** өте алыс; ≈ **хатуу** өте қатты; ≈ **чухал зүйл** ең тығыз нәрсе; 3. біржола, біржолата, мүлдем; ≈ **хотод суурьших** біржола қалаға қоныстану; ☆ **бүр түр а)** анда-мұнда; б) еміс-еміс барды-жоқты, анда-санда. **әрең-пәрең**; ≈ **түр санаанд орох** еміс-еміс ойға түсө.

БҮРБАБАДИРАБАД бүрбабадирабад (*жиырма сегіз шоқ жұлдыздың ең өткірі*).

БҮРБАБАЛГҮНЬ бүрбабалгүнь (*жиырма сегіз шоқ жұлдыздағы орташа өткірі*).

БҮРВАСЭД бүрвасэд (*жиырма сегіз шоқ жұлдыздың бір өткірі*).

БҮРГЭД бүркіт; ≈ **ээр үнэг бариулах** бүркітке түлікі ұстау; ≈ **ийн савар** бүркіттің тегеуріні; ≈ **ийн дэвэлг** бүркіттің самғауы.

БҮРГЭЛЗҮҮЛЭ-Х бұлдырату, күңгірттендіру, көмескілендіру.

БҮРГЭЛЗЭ-Х 1. бұлдырау, күңгірттену, көмескілену; **нүд** ≈ көз бұлдырау; ≈ **бараа** бұлдыраған баран; 2. ой түсу, ойға елестеу, елестей түсу.

БҮРГЭ-Х I борау; **шороо** ≈ топырақ борау.

БҮРГЭ-Х II абыржу, сасу, сасқалақтау; **дайсан** ≈ жау абыржу.

БҮРД үйек суы; ☆ **баян бүрд үйек** (*табығаты тірілікке қолайлы, күні жылы, шөбі шүгін жер*).

БҮРДҮҮЛЭ-Х 1. толықтандыру, толық болдыру; 2. (*жағдай*) жасау, туғызу; **зохих нөхцөлийг** ≈ қажетті жағдайлар туғызу.

БҮРДЭЛ толық, түгел; **бүх юм** ≈ болох барлық нәрсе толық болу.

БҮРДЭ-Х толықтану, түгелдену, толық болу; түгел болу; **хэргийн учыр** ≈ іс-әрекеттің жөні толық болу.

БҮРЖИ-Х 1. буржию бүрісіп жиылу; **цүг** ≈ қан буржию, қан үю; 2. араластыру, қоюландыру; **жимс** ≈ же-

місті қоюландыру.

БҮРИЙ I ымырт; **харуй** ≈ гээр ымыртта, ымырт кезінде; **үдшийн бүрий болох** кешкі ымырт жабылу, ымырт үйірілу; ≈ **баруй** = **харуй** ≈ кешкі ымырт, қас қарайған кез.

БҮРИЙ II 1. қ. **бүр**; 2. ақыры, соңы; ≈ **дээр нь болох** ақырында нөру; соңында болу.

БҮРЛЭГЧ 1. марқұм; жазатайым болушы, мерт болушы; **жазым болушы**; 2. шығындалушы, шығын болушы, залал шегуші, зиян тартушы.

БҮРЛЭ-Х 1. жазатайым болу, мерт болу, жазым болу, марқұм болу; 2. (*дәулет*) шығындалу, шығын болу, залал шегу, зиян тарту.

БҮРЛЭЧ 1. жазатайым болдырушы, мерт (жазым) болдырушы; 2. шығындаушы, залал (зиян) шектіруші.

БҮРМӨСӨН біржола, мүлде, біржолата; ≈ **өгөх** біржола беру; ≈ **явах** біржола кету; ≈ **болих** мүлде доғару.

БҮРНАВАС бүрнавас (*жиырма сегіз шоқжұлдыздың бірі*).

БҮРНЭЭ түгел, толық, бәрін, түгелдей, толықтай; ≈ **дуусгах** түгелдей аяқтау.

БҮРС: **бүрс барс** әрең-пәрең, бұлдырап, зорға; ≈ **харагдах** әрең-пәрең көріну.

БҮРТГЭГЧ (*сан, тізбе*) тізімдеуші; **тоо** ≈ сан тізімдеуші.

БҮРТГЭЛ тізім, есеп, тізбе; **тоо** ≈ сан тізім; ≈ **гаргах** тізім шығару; **хүн амын** ≈ адам санағының тізбесі; **малын тоо** ≈ мал санағының тізбесі; **тоо** ≈ **ийн** газар сан тізім орны; ☆ **дэргийн** бүртгэл әскери кітапша.

БҮРТГЭ-Х тізімдеу, тізімге алу, есепке алу; **дансанд** ≈ даңсаға (*есеп кітапшасына*) тізімдеу.

БҮРҮҮЛЭ-Х I қаптану, өңдету, тыстату (*нәрсе*); **гэрэ** ≈ үйін қаптану.

БҮРҮЛЭ-Х II 1. (*айран*) үйтқызу; тарағ ≈ айран ұйтқызу; 2. бықтырту бітеулету.

БҮРХ I күрке, қос; **отрын хүмүүсийн** ≈ отордағылардың қосы

БҮРХ II бөрік (*тымақ*); ≈ малғай бөрік тымақ.

БҮРХИЙ 1. күңгірт, көмескі; 2. (*көз*) қарамайтықан.

БҮРХҮҮЛ бүркеме, қаптама, жамылғы; **моторын** ≈ мотордың бүркемесі; **дэнгийн** ≈ шамның бүркемесі.

БҮРХЭВЧ қабат, қабық, сырт; **агаар** ≈ ауа қабаты; **усан** ≈ су қабық; **малгай** ≈ қорық; **салст** ≈ кілегей қабық.

БҮРХЭГ бұлыңғыр, буалдыр, күңгірт; ≈ **өдөр** бұлыңғыр күн.

БҮРХЭГДЭ-Х 1. бүркелу, жабылу (*нәрсемен*); 2. бұлыңғырлану, буалдырлану, қараңғылану; 3. (*ес-ақыл, көз*) қарауыту, бұлдырау.

БҮРХЭГЛЭ-Х 1. бүркелу; 2. буалдыр тарту, бұлыңғырлану.

БҮРХЭ-Х 1. бүркеу, жабу (*нәрсемен*)

давуугаар ≈ шүперекпен бүркеу; 2. (*аспан*) түнеру, жабу, бұлыңғырлану, буалдырлану; **тэнгэр** ≈ аспан түнеру; 3. (*көз*) қарауыту, бұлдырау; **нүд** ≈ көз қарауыту.

БҮРХЭЭР бүркеме күбі, төңкерме күбі (*ақ тағамнан шарап тартқанда қазан үстіне төңкеретін күмбез күбі*).

БҮРХЭЭС қ. **бүрхүүл**.

БҮРЧИГ бүрме ауыз дорбаша.

БҮРЧИГЛЭ-Х бүрме ауыз дорбашаға салу.

БҮРЭГ 1. қаралтым, қаралау, күңгірт; ≈ **цай** қаралтым шай; 2. *ауыс*. қорғалақ, жасқаншақ, қорғаншақ, именшек, ұяң; ≈ **хүүхэд** жасқаншақ бала; 3. қарауытқан, бұлдыраған; ≈ **бараг харагдах** қарауытпн көріну, бұлдырап көріну; 4. (*ес-ақыл*) есалаң, делқұлы, кіресілі-шығасылы; **ухаан** ≈ бараг есі кіресілі-шығасылы.

БҮРЭГДЭ-Х I (өте) қаралтымдану, қаралану, күңгірттену.

БҮРЭГДЭ-Х II қапталу, тысталу, оңделу (*нәрсемен*).

БҮРЭГДЭ-Х III (*айран*) ұйтылу.

БҮРЭГДЭ-Х IV (*жс, тағам. т. б.*) бықтырылу, бітеулену.

БҮРЭГШИ-Х 1. қарауыту, бұлдырау, қараңғы тарту; **нүдний хараа** ≈ көздің қарашығы қарауыту; 2. *ауыс*. (*ес-ақыл*) есеңгіреу, делдұлылану, кіресілі-шығасылы болу; **ухаан** ≈ ес-ақылы кіресілі шығасылы болу.

БҮРЭЛГЭНЭ ұшқат (*өсімдік*); ≈ **ий төгөл** ұшқаттың түп сабағы.

БҮРЭЛГЭ-Х шашу, ысыраптау; **эд хэрэнгийг** ≈ дәулетті шашу.

БҮРЭЛГЭЭЧ (*дәулет, мүлікті*) шашушы, ысыраптаушы.

БҮРЭЛДҮҮЛЭ-Х (*бір нәрсені*) құру, жасау, әзірлеу-құрау; ≈ **н тогтоох** қалыптастыру.

БҮРЭЛДҮҮН қ. **бүрэлдэхүүн**; ≈ **хэсэг** құрамды бөлігі.

БҮРЭЛДЭ-Х I (*бір нәрсе*) құрылу, жасалу, әзірлену, құралу; **социализмның материал техникийн бааз** ≈ **н тогтох** социализмнің материалдық техникалық базасы жасалып қалыптасу; ≈ **н тогтох** қалыптасу.

БҮРЭЛДЭ-Х II (*сүйік нәрсе*) ұю, қойылу, қоюлану; **тараг** ≈ айран ұю; **цус** ≈ қан қойылу.

БҮРЭЛДЭХҮҮН құрам, алқа; **гншүүдийн** ≈ мүшелердің құрамы; **төлөлөөгчдийн** ≈ өкілдер құрамы; **нийгмийн ангийн** ≈ қоғамның талтық құрамы; **редакциян** ≈ редакция алқасы; **тэргүүлэгчдийн** ≈ басқармалар алқасы.

БҮРЭН 1. толық, түгел; ≈ **ойлгох** толық түсіну; ≈ **бүтэн** толық бүтін; қаз қалпы; **малын толгойн тоо** ≈ мал басы түгел; **цөм** ≈ барлығы толық; ≈ **төгсөх** толық түгесу; 2. толық, тәуелсіз; ≈ **эрх** толық ерік; ≈ **эрхт улс** тәуелсіз мемлекет.

БҮРЭНХИЙ ымырт, қас қарайған

нез; ≈ **болох** ымырт жабылу, **ымырт** үйірілу; **харанхуй** ≈ ымырт қараңғысы; **үдийин** ≈ д ымыртта, **ымырт** қараңғысында.

БҮРЭНХИЙЛЭ-Х ымырт жабылу, ымырт үйірілу, қас қарау.

БҮРЭ-Х I (*нәрсемен*) қаптау, тыстау, оңдеу; **шүдийг алтаар** ≈ тісті алтынмен қаптау; **гэр** ≈ киіз үйді қаптау.

БҮРЭ-Х II 1. ұйту; **тараг** ≈ айран ұйту; 2. (*ас, тағамды*) бықтыру, бітеулеу; **нохойн хушуу** ≈ ит мұрынды бықтырып нiлiн шығару.

БҮРЭЭ керней, сызғырық (*үрлемелі музыкалық аспап*); **гуулин** ≈ жез керней; ≈ **татах**, ≈ **үлээх** керней тарту, керней үрлеу; **үхэр** ≈ жуан жез керней; ☆ **бүрээ** хорхой қабыршақ құрт (*зоол.*).

БҮРЭЭДЭ-Х кернейлету, керней тарту; ☆ **давших бүрээ** дауылпаз.

БҮРЭЭС 1. бөзқап, бөзтыс, бөзқаптама (*киіз үйдің*); **гэрийн** ≈ киіз үйдің бөзқабы; 2. тыс, қаптама; **малгайн** ≈ малақайдың тысы; **сандлын** ≈ орындықтың қаптамасы.

БҮРЭЭСЛЭ-Х 1. (*киіз үйді т. б. нәрсемен*) бөзбен қаптау; 2. (*тымақ*) тыстау, қаптау.

БҮРЭЭЧ кернейші, керней тартушы.

БҮС I 1. белбеу, дауу ≈ **шүперек** белбеу; **дурдан** ≈ жібен белбеу; **сурар** ≈ қайыс белбеу; ≈ **ээ чангалах** белбеуін қатты буыну; ≈ **эндээ хавчуулах** белбеуіне қыстыру; 2. (*геогр.*) **белдеулік**; **дэлхийн бөмбөргийг** 24 ≈ **болгох** хуваана жер шарын 24 белдеулікке бөледі; 3. (*жер*) алап, алқап, **өлме**, өңір; **тундрийн** ≈ тундра алабы; 4. **бөлім**, бөлімше; **хайдуулах** ≈ еріткіні бөлімі; ☆ **аврах бүс** құтқарушы шығырық белбеу (*судан құтқаруға арналған*).

БҮС II бикеш жұлдызы (*астр.*).

БҮСГҮЙ қыз, бикеш; ≈ **хүүхэд қыз** бала, бикеш.

БҮСЛҮҮЛЭ-Х 1. белбеу буындыру; 2. қоршату, қамату; **қаумалату** (*қарсылас жақты*).

БҮСЛҮҮР 1. құрсау, белдік шеңбер; **хувингийн** ≈ шелектің құрсауы; 2. белдеу, белдік; **гэрийн** ≈ киіз үйдің белдеуі; 3. (*жер*) аралық өңір.

БҮСЛҮҮРДЭ-Х 1. құрсаулау, белдіктеу (*шелек, күбі т. б.*) 2. (*киіз үйді*) белдеулеу.

БҮСЛҮҮРЛЭ-Х қ. **бүслүүрдэх**.

БҮСЛҮГДЭ-Х қоршалу, қамалу, қоршауға алыну (*қарсылас жағы*); **цэрэгт** ≈ әскерге қоршалу.

БҮСЛЭЛТ қоршау, қамау; **дайсын** цэргийн ≈ ийг эвдэх жау әскерінің қоршауын бұзу.

БҮСЛЭ-Х 1. буыну; **бүсээ** ≈ белбеуін буыну; 2. қамалау, қоршау, қамау; **дайсын** цэргийг ≈ ж авах жау әскеріне қоршап алу.

БҮСРЭГ: бүсрэг яр шикан (*жара өөрчлөх*).

БҮСТЭЙ еркек (бала), үл; ≈ хүүхэд еркек бала.

БҮТҮҮЛЭ-Х 1. (*ис-эрекет*) битиру, орындау, жүзеге асыру, сэтгэн түсирү; 2. битеулеу, битеу, туйықтау.

БҮТЭЛ битис, сэт, орай; **ажил** ≈ жуутай байна жұмыстың битісі нашар; жұмыс сөтї түспей тұр; шаруа орайы-
на келмей тұр.

БҮТЭЛГҮЙ 1. сөтсїз, орайсыз; ≈ хэрэг сөтсїз іс; 2. икемсіз, көдек, қабілетсіз, бейімі жоқ; ≈ хүн икемсіз адам.

БҮТЭЛТЭЙ 1. сөттї, орайлы; 2. жемді, бейімді, қабілетті.

БҮТЭМ битім, сәтї, орайы.

БҮТЭМЖ қ. бүтэл.

БҮТЭМЖГҮЙ қ. бүтэлгүй.

БҮТЭМЖТЭЙ қ. бүтэлтэй.

БҮТЭН 1. бүтін, тұтас; бүлінбеген; **хушас нь** ≈ киімі бүтін; ≈ биш бүтін емес, бүлінген; 2. толық, түгел; ≈ **ижйан** цаг ажиллах толық сөтсї сағат жұмыстау; ☆ **нар бүтэн барих** күн толық көлеңкелеу; ☆ **бүтэн сар** бір ай; ☆ **бүтэн сайн өдөр** жексенбі күні.

БҮТЭ-Х I орындау; ≈ сәнгүй орындамайды; сәтгәлчлән ≈ ойлағандай орындау.

БҮТЭ-Х II (*тынылы*) біту; қапалану бұлыту, тұмшалану; **амьсгал** ≈ тынысы біту, халууцаж ≈ ж үхэх шахах ыстықтап қапаланып оліп кете жаздау.

БҮТЭ-Х III (*жара*) біту, жазылу, жетілу; **шарх** ≈ ж байна жара бітіп келеді.

БҮТЭХҮЙ 1. бітпес, орындалмайтын; ≈ ажил бітпес жұмыс; 2. *ауыс* үмітсіз; оңбаған, жексұрын, сұмшайы; ≈ хүн оңбаған адам.

БҮТЭЦ I 1. бітіс; 2. құрылысы, құрылымы, құрамы; **хэлний** ≈ тілдің құрылысы.

БҮТЭЦ II сәт, орай; **санасан хэрэг** ≈ тэй байна ойлаған ісінің орайы келіп тұр.

БҮТЭШГҮЙ бітпейтін, орындалмайтын; ≈ хэрэг бітпейтін іс.

БҮТЭЭГДЭХҮҮН өнім; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс өнімі; ≈ ий өөрийн өртөг өнімінің өзіндік құны.

БҮТЭЭГЧ жасаушы, оңдіруші.

БҮТЭЭЛ 1. туынды; өнім; **уран** ≈ нерсен туынды, творчество; **шинэ** ≈ жаңа туынды; 2. нәтиже, қорытынды; **үр** ≈ тэй ажиллах нәтижелі жұмыстау; ☆ **шинэ бүтээл оновчтой санал** (ШБОС) жаңа туынды тиімді ұсыныс.

БҮТЭЭЛТ қ. бүтээлтэй; ≈ хөдөлмөр нәтижелі еңбек.

БҮТЭЭЛТЭЙ нәтижелі, өнімді, жемісті; **үр** ≈ ажил нәтижелі жұмыс.

БҮТЭЭЛЧ 1. жасампаз, еңбеккер; ≈ ард түмен жасампаз халық; ≈ **авъяас** жасампаз талант; 2. іскер, шебер; **харкисизмыг** ≈ ээр хэрәгләх маркисизмді

іскерлікпен қоздану.

БҮТЭЭЛЭГ жапқыш, жамылғы, бүркеуш; **орны** ≈ төсек жапқыш; **ачааны** ≈ жүк бүркеуш.

БҮТЭЭМЖ өнімділік; **хөдөлмөрийн** өнйг дээшлүүләх еңбек өнімділігін арттыру.

БҮТЭЭ-Х I 1. (*нәрсе*) жасау, істеу, орындау; **шинэ зүйл** ≈ жаңа нәрсе жасау; **даалгасан ажлыг** ≈ тапсырылған жұмысты орындау; 2. (*бір нәрсе-ні*) жабу, қымтау, бүркеу; **бороо орох нь байна**, **аргалаа** ≈ хэрәгтэй жапқыр жауатын тәрзіді, тезегінді жабу керек; 3. ойлап жасау, ақымен табу; **лүний бүтээн туурвих шавхагдашгүй боломжийг нээн илрүүләх** адамның амылой жемісінің сарқылмас мүмкіндіктерін ашу.

БҮҮ 1. -на, -пе, -ма, -ме, -ба, -бе; **чи** ≈ **яв** сен кетпе; ≈ хэл айтпа; **айвал** ≈ **хий**, **хийвэл** ≈ ай қорқсаң істеме, істесең қорқна (*мәтел*); 2. -сын, -сін; ≈ мәд імі білсін.

БҮҮВЭЙ: **бүүвэй бүүвэй** әубәй-әубәй, әлді-әлді (*баланы жұбатқанда айтылатын сөз*); ≈ **н** дуу әлді өні; ☆ **бүүвэй гүйлс** өрік (жеміс).

БҮҮВЭЙЛҮҮЛЭ-Х әубәйләту, әлділәту (*баланы*).

БҮҮВЭЙЛЭГДЭ-Х 1. (*бала*) әубәйләну, әлділену; 2. *ауыс* ыргалу, ыргатылу, ыргақтау, шайқалу, теңселу; **галт тәрәгінн хөдөлгөөнд** ≈ сээр байгаад унтчижжәе поёздың қозғалысына ыргалып отырып, ұйықтап қалышып.

БҮҮВЭЭ қ. бүүвэй.

БҮҮВЭЭЛЭ-Х әубәйләу, әлділеу; хүүхдийг ≈ сээр байгаад нойрсуулақ баланы әубәйләп отырып ұйықтау.

БҮҮДГЭР 1. (*аспан*) тұнжыраңқы, түнеріккі бұлыңғыр; **тәнгәр** ≈ аспан тұнжыраңқы; 2. *ауыс*. (*көңіл-күй*) жабыраңқы, түксіңкі, қамығыңқы, түсіңкі; **дотор** ≈ болох іштей жабырқау.

БҮҮДИЙ-Х 1. (*аспан*) тұнжырау, түнеру мұнарту; **тәнгәр** ≈ ж байна аспан түнеріп келеді; 2. *ауыс*. (*көңіл-күй*) жабырқау, түксіңу, қамығу, жабығу.

БҮҮР I 1. сә, оте, тым, аса ≈ **сайнаас** нь **шиләс** сә тәуірінен іріктеу; ≈ **хөл газар** оте алыс жер; 2. тіпті, сіре, мүлде, біржола; **явахаа** ≈ **боліх** кетуді мүлде қою; ≈ **боліх** біржола доғару.

БҮҮР II 1. тобыр, топ, шоғыр; үйір; **чоһын** ≈ 1) қасқыр тобыры; 2) бөрі ойнақ; ≈ **нохой** 1) тобыр ит; 2) үйіккен ит; 2. қорда, топ, тобыр; ≈ **хүн** топ адам.

БҮҮР III: **бүүр түүр** күңгірт, көмескі; өлес; ≈ ≈ **санагдах** күңгірт нәрсе өлестеу; көз алдына өлестеу.

БҮҮРГЭН қ. бүүрэг II.

БҮҮРЛҮҮЛЭ-Х тобырландыру, топтандыру, шоғырландыру; үйіктіру.

БҮҮРЛЭ-Х тобырлану, топтану, шоғырлану, үйігу; **чоһо** ≈ қасқыр топта-

ну (жиналу); **чно** ≈ сөн газар бөрі ой-мак.

БҮҮРҮҮЛЭ-Х (кикти) маңырату.

БҮҮРЭГ I (ер) қас; **эмээлийн урд** ≈ ердің алғы қасы; **эмээлийн хойд** ≈ ердің артқы қасы; **эмээлийн ≈ нээсээ барин** явах ердің қасынан ұстап жүру.

БҮҮРЭГ II 1. бүрге (*түлкі, қарсақ, суыр сияқты жәндіктің биті*); 2. сірке (*биттің түрі*).

БҮҮРЭЛХҮҮЛЭ-Х қақпайлату, сырттағтыру, қыспақтау.

БҮРЭЛХЭ-Х 1. қақпайлау, сырттағту, қыспақтау, шеттетуге; **битгий** ≈ **эд бай** қақпайлама, қақпайлай берме; 2. айтысу, сайысу, сөз таласу.

БҮҮРЭ-Х маңырау; **гөрөөс** ≈ киік маңырау.

БҮХ барлық, бүкіл; түгел, барша; ≈ **дәлхийн шудрага хүн төрөлхтөн бүгил** дүние жүзінің өділетті адам баласы; ≈ **нийтээр жапшай, түгелдей**; ≈ **ажилчид барлық жұмысшылар**; ≈ **цэргийн жанжин** әскери басқолбасшы.

БҮХИЙ 1. бар; тұрған, тұратын; ≈ **чадлаараа бэр дөрмөнімөн; энд оршин** ≈ амьтан мұнда мекендеп тұратын жәндіктер; **хадгалагдан** ≈ **хөрөнгө** сақталып тұрған дәулет; 2. барлық, бүкіл, барша; ≈ юм барлық нәрсе.

БҮХЭЛ бүкіл; бүтін; бүтл, тұтас; ≈ **цай бүтін шай**; ≈ **мах тұтас ет** (бұзылмаған ет); ≈ **зуутын дэвсгэр тұтас жүздік** (сом); ≈ **тоо бүтін сан**; ≈ **на** сандаа бүкіл өмірінде, өмір бойы.

БҮХЭН басы, әрбір, біткені бөрі әрқайсы(сы); **хүн** ≈ адам басы, әрбір адам; **хүн** ≈ **адилгүй, морь** ≈ **жороо** гүй адам біткені бірдей емес, ат біткені жорға емес (*мәтел*); **газар** ≈ **ээ** әрбір жерде; **та** ≈ **эд** сіздердің бөрдериңізге, сіздердің әрқайсыларыңызға.

БҮХЭЭГ қалға, ықтырма, пана; **малын** ≈ **малдың** ықтырмасы; **тэрэгний** ≈ арбаның қалғасы.

БҮЧ 1. бау; **малгайн** ≈ **тымақтың** бауы; **барнучын** ≈ **тұтқаның** бауы; ≈ **ийг уях** бауын байлау; 2. галстук; **пионерийн улаан** ≈ пионердің қызыл галстугі; 3. белгі шүшерек (*омырауғи жеңге тағатын*).

БҮЧИГДЭ-Х (*айналасынан*) қоршалу, қамалану, үймелену.

БҮЧИМДЭ-Х (*тыңысы*) тарылу, бұлығу, тұншығу, тығыну.

БҮЧИ-Х (*айнала*) қоршау, қамалау, үймелеу; **хушууран** ≈ **қаумалап** қоршан алу; **ялаа** ≈ **шыбын үймелеу**.

БҮЧЛҮҮЛЭ-Х байлау; байлап белгіттиру, малгайғаа ≈ **тымағын** байлау.

БҮЧЛЭ-Х байлау, байлап бекіту; **малгай** ≈ **тымақтың** бауын байлау.

БҮЧҮҮЛЭ-Х (*айналасынан*) қоршату, қамалату, үймелеу.

БҮШҮҮРХҮҮ қ. **бүшүүрхэг**.

БҮШҮҮРХЭГ қ. **бүшүүрхэг**.

БҮШҮҮРХЭ-Х қ. **бүшүүрхэх**.

БЭВГЭНЭ-Х ілбеңдеу, ілбеңдеу, имен-

деу, өлімсіреу (*эл қуаты нашар жәндік*); ≈ **сөн хурга** ілбеңдеген қозы.

БЭВГЭР ілбеңдеген, ілбеңдеген, имендеген, өлімсіреген; ≈ **хүүхэд** ілбеңдеген бала; ≈ **хурга** имендеген қозы.

БЭВИЙЛГЭ-Х ілбиту, имиту, ілбеңдету, өлімсірету.

БЭВИЙ-Х ілбию, имию, ілбеңдеу, өлімсіреу.

БЭВРЭ-Х (*ис-әрекетте*) сылбырау, бо-саңсу, болбырау.

БЭВТНЭ-Х қ. **бэврэх**; ≈ **эд юу ч хийж чадахгүй хүн** сылбырап ешнәрсе істей алмайтын адам.

БЭВЭЛЗЭ-Х қ. **бэвгэнэх**.

БЭГ: **бэг баатар** байғұз (*құс*).

БЭГТЭЛ қысылыс, абыржыс, сасқалак.

БЭГТЭ-Х қысылу, абыржу, сасу, сасқалақтау; **айж** ≈ **қорқып** қысылу.

БЭГТЭЭ қысылғыш, абыржығыш, сасқыш, сасқалақтағыш.

БЭГТЭР: **бэгтэр хуяг** сауыт (*қылыш найзадан сақтану үшін бұрынғы кезде киетін темір киім*).

БЭГЦГЭР бүкіш, имен, бүкшең, бүкір (*дене*).

БЭГЦИЙЛГЭ-Х бүкшиту, имиту, бүкшеңдету, бүкірейту.

БЭГЦИЙ-Х бүкшию, имию, бүкшеңдеу, бүкірейю.

БЭГЦЭГ: **бэгцэг бэгцэг хий-х** бүкшең-бүкшең қағу, имен-имен қағу.

БЭГЦЭГНҮҮЛЭ-Х бүкшеңдету, бүкшең қақтыру, имендету, имен қақтыру.

БЭГЦЭГНЭ-Х бүкшеңдеу, бүкшең қағу, имендеу, имен қағу.

БЭГЦЭЛЗЭ-Х қ. **бэгцэггэнэх**.

БЭГЦЭС: **бэгцэс бэгцэс хий-х** қ. **бэгцэг бэгцэг хийх**.

БЭДРЭ-Х қ. **бэдрэх**; **эрэх** ≈ **іздел** кезу, **іздел** шарлау.

БЭДҮҮР бедерлі, теңбіл (*барыстыч тергеч аты*).

БЭДЭ-Х кезу, шарлау; **газар газар** ≈ **жер жерге** кезу, **әр жерді** шарлау.

БЭЖИРМЭГ ұсақ бөрткен, бөртпе; қызамық.

БЭЖИРМЭГТЭ-Х ұсақ бөрткен шығу, бөрту, қызамықтану.

БЭЖРҮҮ бөрткен, бөртпе, қызамық.

БЭЖРҮҮТЭ-Х бөрту, бөрткен шығу, қызамық шығу.

БЭЛ I дәулет, ырыс; ≈ **хөрөнгө** ырыс-дәулет; **байлық-қазына**; ≈ **бәнчин** дүние-мүлік, дәулет-байлық; ≈ **монгө** дәулет-ақша, ақша-дәулет.

БЭЛ II әлеміш; **хэт** ≈ **шақпақ-әл-меш**.

БЭЛ III бел; **уулын** ≈ **ээр** давах тау белінен асу.

БЭЛБЭРХИЙ қ. **бэрэвхий**.

БЭЛБЭСРЭЛ тұлдық, тұл қалушылық; ≈ **хийх** тұлдық салт істеу.

БЭЛБЭСРЭ-Х 1. тұл қалу, жесір қалу; 2. жесірлік салт істеу, тұлдық салт істеу.

БЭЛБЭСЭН I тұл, жесір; ≈ **эхнэр**

түл өйөл, жесір өйөл, түл қалған өйөл, жесір қалған өйөл.

БЭЛБЭСЭН II шымқай, бірыңғай. біркелкі, ылни; **малын** ≈ зүс малдзщ шымқай түсі.

БЭЛДВЭР эзірлік, дайындық, даярлық; ≈ хоол эзірлік тамақ.

БЭЛДҮҮЛЭ-Х эзірлету, дайындату, даярлату; **авч явах юмаа** ≈ алып жүретін нәрссесін эзірлету.

БЭЛДЭ-Х 1. эзірлсу, дайындау, даярлау; **аянд** ≈ сапарға эзірлеу; **хүнсний зүйлээ** ≈ азық түлігін эзірлеу; 2. эзірлену, дайындалу, даярлану; **явахар** ≈ жүруге эзірлену.

БЭЛЖИ-Х белдену, дәулеттену, ауқаттану, баю.

БЭЛЖҮҮЛЭ-Х белдендіру, дәулеттендіру, ауқаттандыру, байыту.

БЭЛЛҮҮЛЭ-Х белдету, белмен жүрізу (*тау белімен*).

БЭЛЛЭ-Х I (*тауды*) белдеу, белдей жүру, белімен жүру; ≈ ж явах тауды белдей жүру; тау белімен жүру.

БЭЛЛЭ-Х II қ. бэлжхи.

БЭЛТГЭГЧ эзірлеуші, дайындаушы, даярлаушы; **унаа** ≈ көлік эзірлеуші; **хэвлэдд** ≈ баспаға эзірлеуші.

БЭЛТГГЛЭ 1. эзірлік, дайындық, даярлық; ≈ анги эзірлік бөлімшесі; ≈ ажил дайындық жұмысы; **мал** ≈ мал дайындығы; **ноос** ≈ жүн эзірлігі; **түүхий эдйін** ≈ шикі зат эзірлігі; 2. қор, заңас; **мөсч** ≈ дайындық қор.

БЭЛТГЭХ 1. эзірлеу, дайындау даярлау; **хэрэгцэт зүйлээ урджилан** ≈ наметті нәрселерін алдын ала эзірлеу; 2. қор эзірлеу.

БЭЛТРЭГ бөлтірік; **чонын** ≈ қасқырдың бөлтірігі (*күшігі*).

БЭЛТРЭГЛЭ-Х (*қасқыр*) бөлтіріктеу, бөлтірік табу, күшіктеу.

БЭЛХГЭР жуан, шардақ (*қарын*).

БЭЛХИЙЛЭ-Х (*қарынын*) шардиту, шығару.

БЭЛХИИ-Х (*қарыны*) шардию, шығу.

БЭЛХНЭГ қ. бэлхүүс.

БЭЛХҮҮС (*анат.*) бэл, бүйір, мықын; **нарийн** ≈ тэй қыпша белді.

БЭЛХЭВЧ қ. бөлхэмж.

БЭЛХЭГНЭ-Х 1. шардақтау, шардандау шардақ қағу, шардақ қағу; 2. қ. бэлхэнцэглэх.

БЭЛХЭЛЗЭ-Х қ. бэлхэгнэх 1.

БЭЛХЭМЖ белдемше, алжапқыш (*белге орап байлайтын киімнің түрі*).

БЭЛХЭМЖЛҮҮЛЭ-Х белдемше байлату алжапқыш байлату.

БЭЛХЭМЖЛЭ-Х белдемше байлау, алжапқыш байлау.

БЭЛХЭН 1. эзір, дайын, даяр (*нәрсе*); ≈ хоол эзір тамақ; 2. (*ис-эрекетте*) эзір (түру), дайын (болу); **бид хэзээд** ≈ біз қашанда эзірміз.

БЭЛХЭНЦЭГ 1. (*анат.*) белуар, бүйір, мықын; 2. қ. бэлхэмж.

БЭЛХЭНЦЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. белуарла-

ту, белуарынан келтірту, бүйірлету, бүйірінен келтірту; 2. жеңін беліне байлау.

БЭЛХЭНЦЭГЛЭ-Х 1. белуарлау, белуарынан келтіру, бүйірлеу, бүйірінен келтіру; 2. жеңін беліне байлау; ≈ ж суугаад хоол идэж байв жеңін беліне байлап, тамақ ішіп отырды.

БЭЛШГЭР 1. көпіршіген, көбіктенген; ≈ **қэлцгэр** көпіршіп томпиған; 2. қолдыраған, күлдіреген.

БЭЛШИИ-Х 1. көпіршу, көбіктену; 2. қолдырау, күлдіреу.

БЭЛШҮҮ 1. көпіршік, көбік; 2. қолдырақ, күлдірек.

БЭЛШҮҮТЭ-Х 1. көпіршіктену, көбіктену; 2. қолдырау, күлдіреу.

БЭЛШЭГНҮҮЛЭ-Х 1. қолдырандау, күлдіредету; 2. (*суды*) көлкідету; толқынандандыру.

БЭЛШЭГНЭ-Х 1. қолдырандау, күлдіредету, қолдыраң қағу, күлдірең қағу; 2. (*су*) көлкілдеу; толқындану.

БЭЛШЭЛЗЭ-Х қ. бэлцэгнэх.

БЭЛЧИР торап, түйіс, тоғыс; **олон замын** ≈ көп жолдың торабы; **голын** ≈ өзен торабы.

БЭЛЧИРЛЭ-Х тораптану, түйісу, тоғысу (*жол, су т. б.*).

БЭЛЧИ-Х 1. жайылу, оттау; **хонь** ≈ қой жайылу; 2. қаптау; тарау; бытырау.

БЭЛЧЭЭР жайылым, өріс; **малын** ≈ мал жайылымы; **хөдөө талын** ≈ дала жайылымы; **ус** ≈ сулы жайылым; **өвс** ≈ шөпті жайылым.

БЭЛЧЭЭРЛҮҮЛЭ-Х (*өріске, жайылымға*) жайғызу, жайдыру.

БЭЛЧЭЭРЛЭ-Х (*өріске, жайылымға*) жайылу; **талд хонь** ≈ ж байна жазықта қой жайылып жатыр

БЭЛЧЭЭ-Х жаю; **хояно** ≈ қойын жаю.

БЭЛЭГ I қолкөде, қол сыйлық, жора кәде, қол тарту; ≈ **барих** қолкөде ұсыну; ≈ **өгөх** қолкөде беру.

БЭЛЭГ II жора, ырым, ньшан; ≈ **зохирох** күні бұрын жору; ≈ **зохидох** ньшан беру.

БЭЛЭГ III белгі, таңба; ырым; **тағтаа энх тайвны** ≈ тэмдэг көгершін-бейбітшіліктің белгісі; ≈ **тэмдэг** ырымдық белгі

БЭЛЭГ IV жыныс; **эрийн** ≈ аталық жыныс; **эмийн** ≈ аналық жыныс; ≈ **эрхтэн** жыныс мүшесі; ≈ **ийн** булчирхай жыныс бездері.

БЭЛЭГҮҮ 1. жаман ырым; 2. аузы жамап, былапыт (сөз); **яасан** ≈ үг хэлдэг хун бә! неткен аузы жаман алам еп!

БЭЛЭГДЭЛ жақсылық ньшан (ырым); ≈ **тэй сайхан тэмдэг байна** жақсылық ньшаны бар ізгі белгі екен.

БЭЛЭГДЭ-Х 1. жақсылыққа жору, жақсы ырым көру; 2. бал ашу, құмалақ салу; сөуегейлік істеу.

БЭЛЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. қолкөде бергізу,

қолтарту бергізу; 2. нышанны бергізу, лепесін білдіну.

БЭЛЭГЛЭХ 1. колкөде беру, кол тарту беру; 2. нышан беру, лепес білдіну.

БЭЛЭГТ қ. **бэлэгтэй**; ☆ **бэлэгт** **блз-зуухай** қызылтүмсық қара торғай (құс); ☆ **бэлэгт дәрдь** ардақты самұрық (құс); ☆ **бэлэгт гөрөс** сукерік (маңдайында мүіз тәрізді бір тісі бар теңіз хайуаны); ☆ **бэлэгт цэцэг** қасқыр-жидек (өсімдік).

БЭЛЭГТЭЙ 1. жақсылық, жақсы ырым, жақсы лепес; **баруун чих хан-гинав**, ≈ юм **дуулах нь оң құлағым** шырқарды, бір жақсылық естиді екем; 2. дуалы, дуасы бар; ≈ **сайхан үг дуалы** сөз, дуалы ауыз.

БЭЛЭГЧ балгер, сәуегей (адам).

БЭЛЭГШЭЭЛГЭ-Х жақсылыққа жорыту, жақсы ырым көргізу.

БЭЛЭГШЭЭ-Х жақсылыққа жору, жақсы ырым көру.

БЭЛЭН 1. (нәрсе) өзiр, дайын, даяр; ≈ **мөнгө дайын ақша**; **бүх юм** ≈ барлық нәрсе өзiр; 2. (iс-әрекетте) өзiр, дайын, даяр (тұру, болу т. с. с.) ≈ **болло** өзiр болды.

БЭЛЭНХИЙ-Х өзiрлену, дайындалу, даярлану, намдану.

БЭЛЭНЧ қ. уулғамч.

БЭЛЭНЧЛЭ-Х I қ. уулғамчлах.

БЭЛЭНЧЛЭ-Х II барын керектену, барымен бәзег болу.

БЭМБИЙ I бүгежек, именшек, қорғаншақ.

БЭМБИЙ II илеген қамыр.

БЭМБИЙЛЭ-Х қамыр жазу (жэю).

БЭМБИЙ-Х қолпылдау, қолқылдау.

БЭМБЭГНУҮЛЭ-Х 1. қолпылдану, қолқылдану; 2. ауыс. бүгежектеу, имендіру, қорғандыру; 3. қалтырату, дiрдектеу, қатты тондыру.

БЭМБЭГНЭ-Х 1. (кең жұмсақ нәрсе) қолпаңдау, қолпылдау, қолқаңдау 2. ауыс. бүгежектеу, имену, қорғану, қорғаншақтау; 3. қалтырау, дiрдектеу, қатты тоңу.

БЭМБЭГЭР I қолпылдақ, қолқылдақ (нәрсе).

БЭМБЭГЭР II 1. қ. бэмбий I, 2. қорқақ, үрғей, жүрексіз, су жүрек

БЭМБЭЛЗЭ-Х қ. бэмбэгнэх.

БЭНЧИН қор; дәулет; **чиний** ≈ хүгәх үү сенің дәулетің жете ме?

БЭР I келін; ≈ **буулғах** келін түсіру.

БЭР II 1. қап, қабық, қабықша, қабыршақ (нәрсенің сыртқы жұқа қабаты); **ярын** ≈ жараның қабы; 2. қағанак, ғасық; шарана, шырғыш (төл т. б-ның) ☆ **бэр цэцэг** тегеурінгүл (өсімдік).

БЭРВИЙ-Х 1. бүрсіу, құрысу, сіресеу (суықтан); 2. қорқу, жүрексіну, жасқану.

БЭРВЭГНЭ-Х 1. бүрсендеу, бүрсен қағу, дiрдектеу, дiрдек қағу; (суықтан); 2. бүгежектеу, жасқаншақтау,

қорғаншақтау (қорқудан).

БЭРВЭЛЗЭ-Х қ. бэрвэгнэх.

БЭРГЭЙ қ. бэргэн ☆ **бэргэй хусам** бырылдақ құс (көл суында жүретін құс).

БЭРГЭН жеңгей, жеңге (ағасының әйелі).

БЭРЛЭ-Х I 1. қаптану, қабықтану, қабықшалану, қабыршақтану (жара т. б.); 2. қағанактану; шараналану, шырпытану (төл т. б. жәндік).

БЭРЛЭ-Х II келінше сыйлау, келінше қадірлеу (үлкен адамды).

БЭРС 1. бэрс, ферзь (шахмат ойынында); ≈ **бэре** шалах бэрспен шах деу; 2. ауыс. өктем, басым, үстем.

БЭРСҮҮ 1. беріш, шор (организмдегі қатты ет); ≈ **тоғтох** беріштену, шорлану; 2. бэзеу, бөртпе (адамның терісіне бетіне шығатын қызыл шор).

БЭРСҮҮТ 1. берішті, шорлы; 2. бэзеулі, бөртпелі; ☆ **бэрсүүт жүрж** маңдарип (өңі сарғыш, дәмі тәтті кичікыл шырғанды жеміс).

БЭРСҮҮТҮҮЛЭ-Х беріштендіру, шорландыру (организмді).

БЭРСҮҮТЭ-Х (организм) беріштену, шорлану.

БЭРТЭГЧИН 1. топас, надан; ≈ **хүн** топас адам; 2. тоғышар, ой-өрісі тар, ұсақ мүдделі; ≈ **үзэл** тоғышарлық идея.

БЭРТЭГЭ 1. мертік, зақым, жарақат; **гар хелийн** ≈ қол аяқтың мертігі; ≈ **өздөх** мертігі сырқырап ауру; 2. (iс-әрекетте) өлімсіреген, сілімтір, сілімтік; ≈ **байдал** сілімтірлік.

БЭРТЭ-Х I мертігу, зақымдану, жарақаттану.

БЭРТЭ-Х II қ. бэрлэх I.

БЭРТЭЭ-Х мертіктіру, зақымдау, жарақаттау.

БЭРХ I 1. қиын, ауыр; қиыншылық; **дайны** ≈ **цагт** соғыстың қиын кезінде; ≈ **ажғал** ауыр жұмыс ≈ **ийг туулах** қиыншылықтан оту; **эрхийг сурахаар** - **ийг сур** өркелікке үйренгенше, қиыншылыққа үйрен □ арқалаңып өмір кешкенше, азаптанып өмір кеш □ жатып ішпе, жанталасып іш (мәтел); **бяан хүнтэй зарғалдах** ≈, **баатар хүнтэй барилдах** ≈ баймен айтысу қиын, батырмен алысу қиын □ **күш қазандай қайнайды** күресуге дәрмен жоқ; 2. (iс-әрекетке) шебер, ыспар, жаттық; өрекше, тотенше; **ажилд** ≈ **хүн** жұмысқа шебер адам; ≈ **хурдан** тотенше жыллам.

БЭРХ II құмар (төрт асық үйіргенде «қой, ешкі, алыш, тәйке» түсіріп, ұтыстын асық ойыны) ≈ **буулғах** құмар түсіру; **дөрвен** ≈ **орих** құмар үйіру.

БЭРХДҮҮЛЭ-Х (жұмыс, iс-әрекетті) қиындату, ауырлату.

БЭРХДЭ-Х өте қиындау, ауырлау (iс-әрекет, жұмыс).

БЭРХТЭЙ қиын, ауыр, күрделі; ≈ зам қиын жол.

БЭРХТЭ-Х I қиындай бастау, ауырлай бастау, күрделілену.

БЭРХТЭ-Х II қатты толғату.

БЭРҮШЭЭЛ 1. қиыншылық, ауыртпалық; азап, бейнет; **≈ нйг даван туулаx** қиыншылықтан асу; **≈ учраx** қиыншылыққа ұшырау; 2. кедергі, бөгет; **≈ учруулаx** кедергі жасау.

БЭРХШЭЭЛГЭ-Х (*ис-әрекеттен*) қиынсындыру, қаймықтыру, сескендіру, жүрексіндіру, жасқандыру.

БЭРХШЭЭЛТЭЙ 1. қ. **бэрхтэй**; 2. қиыншылықты, ауыртпалықты, азапты, бейнетті.

БЭРХШЭЭ-Х қиынсыну; қаймығу, сескену, жүрексіну, жасқану; **ажлаас** **≈ жұмысты** қиынсыну; жұмысты жүрексіну.

БЭРЧГЭР 1. кедір, бұжыр, бұдыр (*нәрсенің беті*); 2. быржық, тыржық (*бет т. б. нәрсенің қыртыстануы*) ☆ **бэрчгэр луугийн нүд үлүкөз (жуандығы екі кісінің құшағындай; биік, тік өсетін, сары шырдынд жемісі бар ағаш).**

БЭРЧИГНЭ-Х 1. (*нәрсенің беті*) кедір-реңдеу, бұжыраңдау, бұдыраңдау; 2. (*бет т. б. нәрсенің қыртысы*) быржыңдау, тыржыңдау.

БЭРЧИ-Х 1. кедірлену, бұжырлану, бұдырлану (*нәрсенің беті*); 2. быржино, тыржино (*бет т. б. нәрсенің қыртысы*).

БЭРЧИЛЗЭ-Х қ. **бэрчингэх.**

БЭРЧЛЭ-Х келіндік көрсету, келін жолымен сыйлау.

БЭРЭВГЭР 1. қорқақ, үрей, су жүрек; 2. олімтің, сілімтір.

БЭРЭВХИЙ (*анат.*) бақайшық, бақай.

ГЭРЭЭ аса, асатаяқ; **гэвгүйн** **≈ өміршінің асатаяғы.**

БЭРЭЭДҮҮЛЭ-Х асалату, асатаяқтау, асамен ұрғызу.

БЭРЭЭДЭ-Х асалау, асатаяқтау, асамен уру.

БЭРЭЭМЭГ қызылбоюу (*шөп*).

БЭРЭЭСЭЙ бықтырма (*буға пісірген күріш балаяу*).

БЭСРЭГ I: **бэсрэг** нохой қанден (*ш*).

БЭСРЭГ II тырбық, мыртық, тапал, бақал; **≈ хун** мыртық адам.

БЭСРЭГ III тосаңқымыз (*қымыз бен сиыр сүтін араластырған жуас қоймалжың сүсіні*).

БЭСРЭГДЭ-Х өте тырбино, өте мыртыно, тым тайпыно.

БЭСРЭГЛЭ-Х тосаңқымыз істеу (*қымыз-а сиыр сүтін қосу*).

БЭТ кокос (1. кокос пальмасының мырынды жемісі; 2. кокос ағашы).

БЭТЭГ I ботеге (*құстың қарыны*).

БЭТЭГ II 1. жылауық (*малдан мысыққа, итке жұғып, онан адамға жұғатын күрт ауруының бір түрі*); **элэгний** **≈ бавыр жылауығы**; 2. **ауыс**. уайым, қайғы, шер; **≈ нь хагарах** уайымнан жадырау, қайғысы шығу, шері тар-

қау.

БЭТЭГРЭ-Х жылауықтану, жылауық (*ауруы*) жүғу.

БЭХ I сия; **≈ зуурах** сия езу; **≈ ний сав** сия сауыт, дәуіт; **≈ баалах** сия таму; **≈ уух цаас** сия сорғыш.

БЭХ II бек, бекем, берік, мықты; **бат** **≈ берік-бексм**; **бат** **≈ цоож** өте берік құлып.

БЭХДҮҮЛЭ-Х I сиялату, сия жаққызу.

БЭХДҮҮЛЭ-Х II бекемдету, беріктеу, мықты болдыру.

БЭХДЭ-Х I сиялау, сия жағу.

БЭХДЭ-Х II бекемдену, беріктену, мықтылану, нығаю.

БЭХЖИЛ бекемдік, беріктік, мықтылық; нығайыс.

БЭХЖИ-Х 1. қ. **бэхдэх** II; 2. нығаю, қорлану, белдену, **аж ахуйн талзар** **≈ шаруашылық жағынан нығаю.**

БЭХЖҮҮЛЭ-Х 1. қ. **бэхдүүлэх**; 2. нығайту, қорландыру, белдендіру (*шаруашылық-дәулетін*).

БЭХҮҮЛЭ-Х беріктету, бекіттіру, мықты орнаттыру.

БЭХЛЭЛТ бекініс, қорғаныс, қамал; **цэргэ дайны** **≈ әскери-соғыс бекінісі.**

БЭХЛЭ-Х 1. беріктеу, бекіту, мықты орнату; **үүдээ** **≈ есігін берік орнату**; 2. бекініс (*қорғаныс, қамал*) жасау; **цэргийн** **≈ сән газар әскери бекініс орнатқан жер.**

БЭХЛЭЭ тіреу, сүйсу (*ағаш т. б.*); **≈ хийх** тіреу орнату.

БЭХЛЭЭС тіреуі, сүйеуі; **≈ сайтай** тіреуі мықты.

БЭХТ: **бэхт** болор асыл қаратас, топаз.

БЭХЭР бекіре (*балық*).

БЭЭВГЭР 1. жүдеңкі, жүдеубас; 2. өлімтік, сілімтір, сілімтік.

БЭЭВИЙЛГЭ-Х 1. жүдеңкірету, жүдеубастандыру; 2. өлімсірету, сілімтірлендіру; 3. (*суық*) бүгежеклету, дірдектету.

БЭВИЙ-Х 1. жүдеңкірету, жүдеубастану; 2. олімсірету, сілімтірлену; 3. (*суықтан*) бүгежектеу, дірдектеу.

БЭЭВЭГНҮҮЛЭ-Х бүрсектету, бүрсендеу, бүрсек (*бүрсен*) қақтыру.

БЭЭВЭГНЭ-Х бүрсектеу, бүрсендеу, бүрсек (*бүрсен*) қағу.

БЭЭВЭЛЗЭ-Х қ. **бээвэгнэх.**

БЭЭЛ бейіл (*манжур үстемдігі кезінде берілген ең жоғарғы төрт шеннің екіншісі. Ол төрт шен: ван (уаң), бээл (бейіл), бээс (бейсі), гүн (күң)—төртеуі*).

БЭЭЛГЭ-Х 1. (*ас-тағамды*) көгерту, тұтандыру; 2. кекірту; 3. **ауыс**. түтіктіру, кектендіру, өшіктіру, ызытандыру.

БЭЭЛИЙ биялай, қолғап; **≈ өмсөх** биялай кию; **нэхий** **≈ тері қолғап**; ☆ **бээлийн чинээ хүүхэд** жұдырықтай бала, кіп-кішкентай бала.

БЭЭМЭЛ 1. көгерген, тұтанған (*ас, тамақ*); 2. **ауыс**. түтіккен, кектенген,

өшкөн, ызыттанган (*иштей*).

БЭЭМЭР көгөргөн, тұтанган (*тамақ т. б. нәрсе*).

БЭЭР I ірің, жалқақ, шірік (*жара, ісіктің*).

БЭЭР II екі шақырым (*2 км қашықтық*); зуун ≈ *ийн газар* екі жүз км жер.

БЭЭРЛЭ-X іріңдеу, іріңдену, жалқақтану, шіру (*жара*).

БЭЭРҮҮ қ. **бээрэг**.

БЭЭРҮҮЛЭ-X іріңдету, іріңдендіру, жалқақтандыру, шірту.

БЭЭРЭГ тоңғақ, тоңсирақ, тоңғыш (*суыққа төзімсіз*).

БЭЭРЭГДЭХ тоңғақтану, тоңсирақтану.

БЭЭРЭ-X тоңу, жаурау, мұздау; **даарах** ≈ жаурау тоңу; **миний гар** ≈ чихлээ менің қолым тоңып кетті.

БЭЭС бейсі (*манжсур үстемдігі кезінде берілген*); жоғарғы төрт шеннің үшіншісі).

БЭЭ-X 1. (*ас-тамақ*) көгеру, тұтану; 2. кекіру (*асқазаннан бөлінген ауаны тамақтан шығару*); **байн байн** ≈ әлсіз-әлсіз кекіру; 3. *ауыс*. (*иштей*) түтігу, кектену, өшігу, ызыттану; **дотроо** ≈ іштей түтігу, ішінен кектену.

БЭЭЦГЭР жүденці, жүдеубас; әлжуаз, ашаң; **нэг** ≈ **хүн** бір жүденці адам; бір ашаң денелі адам.

БЭЭЦИЙ-X жүдендеу, жүдеубастану; әлжуазлану, ашаңдау.

БЭЭЦГНЭ-X (*ашаң дене*) бүкшіңдеу, бүгжіндеу, шибендеу.

БЭЭЦЭЛЭЭ-X қ. **бээцэгнэх**.

БЯД I ет-жен, толым; қарым; ≈ **тай** хүн ет-женді адам; ≈ **гүй амьтан** ет-жепсіз жан

БЯД II: **бяд нугас** сүйір тұмсық үйрек (*күс*).

БЯДУУ I. түйық, топас, доғал (*мінез*); ≈ **дорой** түйық ақылсыз; 2. дөрегі, тұрпайы; ≈ **ядуу** тұрпайы-топас.

БЯЛАНГАЧ жарамсақ, жағымпаз, монтаны; **зальхай** ≈ **этгээд** алдамшы жарамсақ адам.

БЯЛАНГАЧДА-X жарамсақ (жағымпаз) боп кету.

БЯЛАНГАЧЛА-X жарамсақсу, жағыну, жағымпаздану.

БЯЛАР биілдек (*сыбызғының бір түрі*) ≈ **бишгүүр** биілдек сыбызғы.

БЯЛАРДА-X биілдек тарту.

БЯЛА-X жағу, сылау, сүрту, сүйкеу (*нәрсенің бетіне*); **тос** ≈ май жағу; **шавар** ≈ батпақ жағу, батпақпен сылау.

БЯЛГА-X жақтыру, сылату, сүрткізу, сүйкету (*майды, батпақты т. б.-ны*).

БЯЛД діңке, қарым, алым, қару; ≈ **тай** хүн қарымды адам; ≈ **тай морь** алымды ат.

БЯЛДАР бітім, бітіс (*дененің*); **бие** ≈ **сайтай** дене бітімі сымбатты; **бие** ≈ дене бітімі, сыртқы-пішіні.

БЯЛДАРТАЙ (*дене*) бітімді, бітісті,

сымбатты

БЯЛДА-X жағу, сүрту; **тос** ≈ май жағу; **давуу** ≈ желім жағу.

БЯЛДУУРХАГ жағымпаз, жарамсақ. **БЯЛДУУРХАГЧ** жағымпазшы, жарамсақшы.

БЯЛДУУРХА-X жағымпаздану, жарамсақтану.

БЯЛДУУРХУУЛА-X жағымпаздандыру, жарамсақтандыру.

БЯЛДУУЧ жағымпаз, жарамсақ, жағынғыш.

БЯЛДУУЧЛА-X жағымпаздану, жарамсақсу, жағыну.

БЯЛДУУЧЛУУЛА-X жағымпаздандыру, жарамсақтандыру, жағындыру.

БЯЛЗУУМАР бадрықкөз (*басы ұлкан, көзі бадрықпан торғай*).

БЯЛЗУУХАЙ торғай.

БЯЛТ білте, оттық; **буугийн** ≈ мылтықтың білтесі.

БЯЛТА-X (*мылтық*) білтелеу, білте жасау, оттық жасау.

БЯЛУУ I күрзі, шоқпар (*басына қорғасын күйіп, сабы қысқа таяқ*).

БЯЛУУ II самса (*ашыған ұнның арасына ет, жеміс салып пісірген тамақтың бір түрі*); **махтай** ≈ етті самса; **байдаатай** ≈ канусталы самса.

БЯЛУУДА-X күрзімен соғу, шоқпармеч ұру.

БЯЛУУЛА-X жаққызу, жақтыру; сүрткізу; сылату (*май, батпақ т. б.*).

БЯЛУУРА-X айну, лоқсу, жүрегі айну, құсқысы келу (*өге майлы тамақты көп жеуден*); **өөхөнд** ≈ май жеп жүрегі айну.

БЯЛУУРУУЛА-X айныту, лоқсыту, жүрелін айныту, құсқысын келтіру.

БЯЛХАА-X 1. (*сұйық нәрсені*) былқыту, толтыру, шыпылдату, лепілдету, асын төгілдіру; 2. *ауыс*. (*тұрмысты*) толықсыту, кемеліне келтіру; 3. *ауыс*. (*дәмис*) құлпырту, жайнату.

БЯЛХАЙ-X былқыдау, былқақтау, былпылдау (*жұмсақ нәрсе*).

БЯЛХАЛЗА-X 1. былқ-былқ ету, былқындау, былпындау; 2. (*сұйық*) шып-шып ету, леп-леп ету.

БЯЛХА-X 1. (*сұйық*) былқы, толу, шыпылдау, лепілдеу, асып төгілу; **сөнд айраг** ≈ **ж байна** күбіде қымыз шыпылдап толып тұр; 2. *ауыс*. (*тұрмыс*) толықсу, кемеліне келу; 3. *ауыс*. (*дәмис*) құлпыру, жайнау.

БЯЛХАНА-X қ. **балхалзах**.

БЯЛХАНУУЛА-X 1. былқ-былқ еткізу, былқындату, былпындату; 2. (*сұйықты*) шып-шып еткізу, леп-леп еткізу.

БЯЛХАР былқылдақ, былпылдақ, солқылдақ (*жұмсақ нәрсе*).

БЯЛХДАС былқыма, балқыма (*жер астынан атылған сұйық зат*); **галт уулын** ≈ жанар таудың балқымасы.

БЯЛХМАЛ балқымалы, былқымалы; ≈ **чулуулағ** балқымалы тау жыныстары.

БЯЛХУУЛА-X қ. **балххаах**.

БЯЛЦАЙЛГА-Х 1. былшылдату, шылкылдату (*балшық, саз*); 2. көлкілдету, іркілдету.

БЯЛЦАЙ-Х 1. былшылдау, шылкылдау (*саз, батпақ*); 2. колкілдеу, іркілдеу.

БЯЛЦАЛЗА-Х 1. былш-былш ету, шылқ-шылқ ету; 2. көлкендеу, іркіңдеу.

БЯЛЦАНА-Х қ. бялцалзах.

БЯЛЦАР 1. былшылдақ, шылқылдақ (*батпақ*); 2. көлкілдек, іркілдек.

БЯЛЦУУ 1. (*нәрсенің*) шор, ұры, томпақ; 2. (*өсімдік*) бүр, бүршік, түйін; *бурғасы* ≈ талдың бүрі.

БЯЛЦУУТА-Х 1. (*нәрсе*) шорлану, ұрылану, томпию; 2. (*өсімдік*) бүрлену, бүршіктену.

БЯМБА I сембі (*бір аптаның алтыншы күні*); ≈ *гарит* сембі күні.

БЯМБА II (*планета, дүние*) сатурн, өлімқұрайы.

БЯНТ 1. ойынды өзек, ұңғы өзек (*мылтықтың*); *бууны* ≈ мылтықтың ойынды өзегі; 2. доға, дөңгелек.

БЯНТЛА-Х 1. ойынды өзек шығару, ұңғы өзек шығару; 2. доғалау, дөңгелектеу.

БЯР қарым, алым, қару, әл ≈ *тай* хун қарымды адам; ≈ *тай морь* алымды ат; ≈ *чадал* күш-қарым.

БЯРАЛХАГ қарымды, алымды, қарулы, әлді.

БЯРАЛХА-Х қарымсу, қарымдысу, алымдысу, қаруына дандайсу.

БЯРАЛХУУ қ. *бярархуу*.

БЯРАРХАГ қ. *бяралхаг*.

БЯРХУУ қ. *бярархаг*.

БЯРГУЙ қарымсыз, алымсыз, қарусыз, әлсіз; ≈ *хун* қарымсыз адам.

БЯРДА-Х күштеу, күш көрсету.

БЯРМАГ бармақгүл (*өсімдік*).

БЯРМАН брахман (*үнді жұртшылығының бір руы*); ≈ *шажин* брахман діні.

БЯРТАЙ қарымды, алымды, қарулы, әлді; *их* ≈ *залуу* өте қарымды жігіт.

БЯРУУ тайынша; ≈ *тай* саалиби

үніз тайыншалы сауын сиыры; ☆ *баруу* өтег күшік аю.

БЯСАА қандала; ≈ *ны хор* қандаланың уы; ≈ *зуух* қандала шағу; ☆ *басаан* цөх бүрге (*зоол.*).

БЯСАЛГАГЧ меңзеуші, шомушы; қиялшы (*бір ойды, қиялды*).

БЯСАЛГАЛ меңзеуі, шомуы; қиялдауы; ≈ *үйлдех* қиялга бату, ойға шому.

БЯСАЛГАЛЧ қ. *бясалгагч*.

БЯСАЛГА-Х меңзеу, шому; қиялдау; ≈ *н бедох* меңзеп ойлау, ойға шому, қиялга бату.

БЯСАЛГАНГУЙ меңзесмес, шомымас; қиялдамас.

БЯСАЛГУУЛА-Х меңзету, шомыту; қияллату.

БЯСЛАГ ақ ірімшік; ≈ *шахах* ақ ірімшік сүзу.

БЯЦ қатты, күштеп; -и, -ып, -іп; ≈ *цөхих* қатты ұру, ұрып қалу; ≈ *базак* күштеп мықу, мыжып жіберу.

БЯЦАРХАЙ 1. ұсақталған, бөлінген, ұсатылған, жарылған. 2. бытыраған, быт-шыты шыққан.

БЯЦЛА-Х бытырату, жару, быт-шыт ету; *өндөг* ≈ жұмыртқаны жару.

БЯЦЛУУЛА-Х бытыраттыру, жарғызу, быт-шыт еткізу.

БЯЦРА-Х бытырау, жарылу, быт-шыт болу; ≈ *сан ясыг эвлүүлэн боох* бытырап сынған сүйекті жігіне түсірін тақу.

БЯЦРУУЛА-Х қ. *бядлақ*.

БЯЦХАН башақ, кішкентай; бітей, кіттей; ≈ *хүүхэд* башақ бала; ≈ *сандал* кішкентай орындық; ☆ *бядхан ээрэг қызылша (ауру)* ☆ *бядхан ээрэг сувнлах* қызылша шығу; ☆ *бядхан алтан хундага цөцөг жанаргүл (өсімдік)*; ☆ *бядхан хонгор галуу* кішкене қоңырқаз (*құс*); ☆ *бядхан догэлон ханчир ақсақ қаз (құс)*; ☆ *бядхан хархираа шувуу* қарамоён тырна (*құс*).

БЯШАЛГА-Х суалтып қару, суалтып тандырлау (*сұйығын көп қайнатып қуюын қалтыру*).

В

В 1. в (*1. әріп; 2. дыбыс*); 2. үшінші; «≈»-д *заасан* «в»-де көрсеткен; ☆ «**В**» *виталин* «В» витамині.

ВАА I көктүтек, көктүтақ (*нәрсенің дым алып көк түктенуі*); ≈ *тоитох* көктүктену.

ВАА II па, көһ! (*аялга*); ≈, *чи яав даа!* па, саған не болды! ≈, *хачин юм даа көһ*, гажаң скен, ө!

ВААДАГНА-Х шаршыға орау, ораушықа орау; *хувцас* ≈ киімін шаршыға орау.

ВААДАГНУУЛА-Х шаршыға орату, ораушықа орату.

ВААДАН шаршы, орауыш (*шүперек*);

өд бзох шаршыға буу; *дээлийн* ≈ ініктің (шағанның) орауышы; ≈ *тай юм* шаршыға ораған нәрсе.

ВААЛ қ. *ваа I*; *гурилын* ≈ ұнның көктүткені.

ВААЛА-Х көктүткену, көктүтақтану; *будаа* ≈ *бидай* көктүткену.

ВААЛУУЛА-Х көктүткендіру, көктүткендіру.

ВААР 1. қыш ыдыс, қыш сауыт; *аьргийн* ≈ қымыздың қыш ыдысы; *цэцэгтэн* ≈ құлдің қыш сауыты; *шааган* ≈ *күн үйлдвэр* шыны, қыш ыдыс өндірісі; 2. қыш балшық, қатырма

балшық (үйдің төбесін жабатын); дарах ≈ бастырғы қыш.

ВААРЛАХ қышпен төбелеу, қыш төбе салу (үйге).

ВААРЛУУЛАХ қышпен төбелету, қыш төбе салдыру (үйді).

ВААРЧ қышшы, қыш шебері.

ВААТАЛ жапалақ (құс).

ВААТА-Х қ. вааләх.

ВАГОН вагон; ачааны ≈ жүк вагоны; суудын ≈ жүргіншілер вагоны.

ВАЗЕЛИН вазелин; сәйрған гарт ≈ түрхәх күстенген қолға вазелин жағу.

ВАКУМ (ВАКУУМ) вакуум (тозаң, аса кіре алмайтын саңлаусыз ыдыс).

ВАКЦИН вакцин (жұқпалы аурудан алдын ала сақтандыратын ем).

ВАЛЬС вальс (би); ≈ хийх вальс билеу.

ВАЛЮТ валют (ақша өлшемі); гадаад ≈ шетел валюті; ≈ ын ханш валют парқы; алтан ≈ алтын валют; банкаар ≈ гуйвуулах банк арқылы валют жіберу.

ВАН I. ван, уаң (манжур үстемдігі кезінде феодалдарға берілетін бірінші дәрежелі шен); ≈, гүнгүүдийн зэрэг феодал ноёд уаң, күндер қатарлы феодал төрелер; 2. король (бружуазиялық мемлекеттің басшысы); английн ≈ англия королі; ≈ т улс корольдық мемлекет.

ВАНДАН I қ. бандан; ≈ ширээ тақтай үстел, тақтай сәкі.

ВАНДАН II: вандан хадаг шағын қадақ (моңғол дәстүрі бойынша сыйға ұсынатын, кішкене шаршы көгілдір торғын).

ВАНДУУ бұршақ; ≈ гаар мал тәжәэх бұршақпен мал жемдеу.

ВАНСЭМБРҮҮ қожашөп (халық дәрігерінде шпалық ретінде қолданатын өсімдік).

ВАНЧУУ панзы, фанза (қытай жібе-гі).

ВАР: вар вар хий-х бақ-бақ ету; ыыр ыыр ету (бақа).

ВАРООН варон (алтын, күміс еріте-тін шағын қыш астау).

ВАТТ ватт (электр қуатын өлшейтін бірлік. 736 ватт бір ат күшіне тең).

ВАЧИР қ. очыр.

ВЕГЕТАТИВ көктеу, көбейіп даму; ≈ үржіл вегетативтік өсіп-өну.

ВЕКСЕЛЬ вексель (қарыз алған ақшаны белгілі мерзімде төлеуге берілетін міндеттеме қағаз); ≈ олгох вексель беру; ≈ авах вексель алу.

ВЕНА вена (жүрекке қарай қан жүретін күре тамыр).

ВИАНГИРИД 1. (діни) қиял; жору.

ВИЗ 1. виза (басқа бір мемлекетке барып қайтуға берілетін паспортқа соғылған белгі); 2. бұрыштама, рұқсат (ресми адамның іс қағаздарына қойған рұқсат қолы).

ВИНТОВ винтовка (мылтық); ≈ оэр буудах винтовкамен ату.

ВИРУС вирус (жұқпалы ауруларды қоздыратын өте ұсақ бактерия).

ВИТАМИН витамин (1. организмнің бірқалыпты тіршілігі үшін аса қажет органикалық зат; 2. сол заттан істелетін дәрі-дәрмек).

ВИТРИН витрина (товарлар мен заттардың үлгілерін қолтын дүкен терезелерінің алды, немесе үсті әйнекпен жабылған жәшік, шкаф тәрізді орын).

ВИШАЙ (анат) мүше; таван ≈ бес мүше; харааны ≈ көру мүшесі; соңсо-лын ≈ ссігу мүшесі.

ВОКЗАЛ вокзал (темір жол, өзен жо-лы бойындағы үлкен станцияның үйі); төмер замын ≈ темір жол вокзалы; усан онгодны ≈ су кемесінің вокзалы, кеме вокзалы.

ВОЛЕЙБОЛ волейбол (қол доп ойы-ны).

ВОЛЬТ вольт (электр тогы күшінің өлшеу бірлігі).

ВОЛЬТМЕТР вольтметр (электр гіз-гендегі екіаралықтың ток күшін өлшей-тін аспап)

ВОЛЬФРАМ вольфрам (жоғары тем-пературада балқитын металл).

ВЭЙ вэй (0,0037301 мг-ға тең салмақ өлшемінің бірлігі).

Г

Г 1. «г» дыбысы; «г» әрпі; 2. төр-тінің, төртіңшеде; «Г»-д дурдсан зүйл төртіңшеде атаған нәрсе.

ГА га (10000 кв. м аудан өлшемі); га тутмаас авах урғац өроір «га»-дан ала-тын түсім.

ГАА I жалбыз; улаан ≈ ызыл жалбыз; цагаан ≈ ақ жалбыз; ≈ тай чияхэр жалбыз дәмді шекер.

ГАА II қ. гааж.

ГААГА 1. қағы, қақты, қарқ; құғы, құрқ (карга, тауықтың дыбысы); хэ-ррә ≈ ≈ дуугарах карға қағы-қағы г ақыру; 2. (адам) қарқ-қарқ ету, ақа-

қайлау; баясч ≈ ≈ гэж хөөрөх шаг-танып қарқ-қарқ етіп көпіру.

ГААГАЛАХ (дыбыс) қағылау, қағы-қағы деу; қаңқылау, құғы-құғы деу.

ГААГАЛУУЛА-Х қағылату, қағы-қағы депізу, қаңқылдату, құғы-құғы депізу

ГААЖ 1. қияс, қасақана, кесе-көл-денең, қарсы, бұрма, қалтарыс, ерегіс; тосқауыл; 2. ұқыптылық, жинақылық, тиянақтылық, ескерімділік; 3. абайлам, байқам, сақтық, сұңғылалық, қыра-ғылық.

ГААЖЛА-Х 1. (іс-әрекетте) қияңқы-

лану, қиянат істеу, қасақана бөгет болу, кесе-көлденең болу, қарсы болу, бұрмалау, қалтару, ерегісу; 2. ұқын тану, жинақылану, тиянақтану; 3. абайлану сақтану, сұңғыла болу.

ГААЖТАЙ I. (іс-әрекетке) қияңқы, қиянатшыл, қастықшыл, бұрмалағыш, ерегесне; 2. ұқыпты, жинақы, тиянақты, есгерімді; 3. абайлағыш, байқағыш, аңдағыш, сақ, сұңғыла; қырағы.

ГААЛИЛАХ баж салу, баж алу (бір елден екінші елге өткізетін товар, басқа мүлік үшін ақшалай алынатын мөч лекет салығы).

ГААЛЫ I. баж (бір елден екінші елге өткізетін товар, басқа мүлік үшін ақшалай алатын мемлекет салығы); ≈ **тавтар** баж салығы; ≈ **авах** баж алу; ≈ **түрээс** баж кірісі, баж өсімі; 2. Бажхана, баж аялдамасы, баж мекемесі ≈ **дээр ирэх** бажханаға келу, баж аялдамасына келу; ≈ **ийн хороо** баж комитеті, баж басқару орны.

ГААНС най, қорқар, сорғы (темекі, көкнәр салып тартатын құрал); ≈ **бур-гуйдах** най батқасын тазалау, қорқар тазалау; ≈ **тамхи төхөөрөх** най темекі өзирлесу; ≈ **ны толгой** найдың тұмсығы; ≈ **ны мод** найдың ағаш сабы ≈ **ны соруул** найдың сорғысы, қорқардың ауыз бөлігі; ≈ **ны сэтгүүр** найдың шұқуышы найдың үрлігі ≈ **ны соёо қ.** ≈ **ны сэтгүүр**; ≈ **ны дохиур** найдың күл қаққышы; ≈ **ны боэх** най батқасы (темекінің уы).

ГААРАМБА (діни) хақим.

ГААРА-Х қасару, ерегісу, өршелену, қасарысу, үдету, үдей түсу; **хэлэх тусам** ≈ айтқан сайын қасару; **хорн-лох тусам** ≈ шектеп гежеген сайын ооршелену; **салхин** ≈ жел үдеу, жел үдей түсу.

ГААРУУЛА-Х қасарту, ерегісіру, өршеленту, қасарыстыру, үдету, үдей түсіру.

ГААТАЙ I жалбызды, жалбыз дәмді, жалбызы бар; ≈ **чихэр** жалбызды текер.

ГААТАЙ II 1. (нәрсеге) жемір, ысырапшыл, ұқыпсыз, тозырғыш, шапшаң; гуталда ≈ **хүүхэд** етікке жемір бала; 2. қ **гаажтай** 2. 3.

ГАВ I сызат, жарық, жік, жарықшақ; **шаазангийн** ≈ шынының сызаты; **ан** ≈ жарық, жарықшақ; ≈ **дав** жарықшақ; **газрын** ≈ жердің жарығы; ≈ **гарах** жарық түсу.

ГАВ II бұғау, қоліссен, қол шынжыр; **гарт нь** ≈ **торгох** қолына бұғау салу.

ГАВ III сп, ыңғай, жөн, рет, қисын; **эв** ≈ **ы нь олох** еңыңғайын келтіру.

ГАВ: **газ** **нав** жып-жып, ып-жылап, ып-жылыңғыл, сып-сын (қозғалыс) ≈ **хийсон залуу** жып-жып еткен жігіт; **ажилд** ≈ **хөдөлдөг** **хүн** жұмысқа ып-жылыңғыл қозғалатын адам.

ГАВ: **гав ганц** жан жалғыз, жападан жалғыз.

ГАВАЛ (анат.) ми сүйек, төбе сүйек; **хүний** ≈ **ын яс** адамның төбе сүйек.

ГАВАР I түлкінің күшігі (зоол.).

ГАВАР II камфара, қампара, гавыр (дәрігерде, техникада қолданылатын өткір иісті, талшықты зат); ≈ **ын мод** камфара ағашы қамфаралы терек (биіктігі 20 50 м; жуандығы—2,5 м, жапырағы қаттылау; ақшыл гүлді; хош иісті; ағашының өне бойында қампара майы бар; терек тектес; мәңгі жасыл ағаш); ≈ **ын цэдэг** қампара гүл, гавыр гүл; ≈ **ык** тәс қампара майы, гавыр майы.

ГАВЖ гавж, қазірет (діни атақ).

ГАВИА қ. гавь.

ГАВИАГҮЙ нашар жөнпас, онша (емес), мәз (емес), мардымсыз, жартымсыз, айтарлық; ≈ **хүк** нашар адам; **ажилдаа дадаж** ≈ жұмысқа онша машықтанбаған.

ГАВИАТАЙ онша, мәз, мардымсыз, азғана цуглуулсан жимс ≈ **юм биш** терген жеміс онша емес.

ГАВИҮЙ коңілге олқы, коңілге тұрмайтын ойдағыдай емес, айтпа тұрмайтын; нашар, жөнпас; ≈ **хүн байна** нашар адам.

ГАВИР (өсімдік) қампаралы бұта.

ГАВИ-Х қомсыну олқысыну, кемсіну, місе тұтпау; **юу** ≈ **вэ** неге қомсынасың; **эне з** ≈ **гүк** **юм байна** бұл қомсыңбайтын нәрсе.

ГАВИХҮЙ алымсыз, мардымсыз, жөнпас, нашар, мәз емес, онша емес; ≈ **мерь** алымсыз ат.

ГАВТА-Х сызаттану, жарықтану, сызат түсу, жарық түсу, жарықшақтану, жарықшаң түсу, **газар** ≈ жерге жарық түсу; **толь** ≈ айнаға сызат түсу.

ГАВТУУЛА-Х сызаттандыру, жарықтандыру сызат түсіру, жарық түсіру, жарықшақ түсіру.

ГАВХИЙ-Х жыпылдау, жып-жып ету, жылыңғылдау, жып-жып ету, шапшаңдау; ≈ **сэн ажилчин** жып-жып еткен жұмысшы.

ГАВШГАЙ I (еңбек) екпінді, озат, белсенді; қарқынды; ≈ **бригад** екпінді бригада; ≈ **ажилчин** озат жұмысшы; ≈ **хөдөлмер** қарқынды еңбек; 2. (қозғалыс) тез, шапшаң, жылдам; ≈ **шаламгай** шапшаң, елік, жылдам, шалымды.

ГАВШГАЙЛА-Х I (еңбекте) екпіндеу, озат ынуу, белсену, қарқындау ≈ **н ажилдах** екпіндей жұмыстау; 2. (қозғалыста) тездеу, шапшаңдау, жылдамдау; ≈ **н явах** тездеп кету.

ГАВШГАЙЛУУЛАХ I. (еңбекті) екпіндету, қарқылдату; 2. (қозғалысты) тездету, шапшаңдату, жылдамдату.

ГАВШГАЙЦУУД екпінділер, озатар, белсенділер; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс екпінділері.

ГАЗЬ айрықша, ерекше; сонша, онша мәз; ≈ **тай сайн эд биш** соншалық тәуір нәрсе емес.

ГАВЪТАЙ соншалык, оншалык, сондайлык, ондайлык, сонша, онша, мез; мардымды, маңдымды; ≈ ч эд биш соншалык тәүір де нәрсе емес; ≈ юч алга маңдымды көп нәрсе жок.

ГАВЪЯА ерлик, даңк; абырой, атак; кадір, бедел; ≈ байгуулах ерлик істеу, даңк өкелу; ≈ зүгэл ерлик-атак, даңк-абырой; абыройлы іс, ерлік іс; ☆ цусан гавъяаны одон жауынгерлік даңк ордені, ерлік даңкы ордені; ☆ хөдөлмөрлөң гавъяаны улаан тугийн одон еңбек қызыл туы ордені.

ГАВЪЯАТ ер, даңқты, абыройлы, атақты; кадірлі, беделді; еңбек сіңірген, ерлік жасаған, даңк өкелген, зғы шулы ≈ зүгэлтэн даңқты қайраткер, еңбек сіңірген қайраткер; ≈ багы еңбек сіңірген ұстаз; ≈ жүкигчин еңбек сіңірген артист; ≈ үйл ерлік іс, даңқты іс.

ГАВЪЯАТАН даңқтылар, абыройлылар, атақтылар; алдар ≈ даңқты ардагерлер.

ГАГАГАР өңкіген, өңкіе сорайған; имие сорайған; ≈ хузүтэй мойны өңкіе сорайған; ≈ нуруутай хун бойы имие сорайған адам; ≈ уурга талдырмаш құрық, өлім перім құрық.

ГАГАГАРДАХ өте өңкію, өте өңкіе сораю; өте имие сораю (үзын нәрсе).

ГАГАГАРХАН өңкіштеу, өңкіген-сорайыңқы; имиген сорайыңқы; ≈ хузүтэй тэмээ мойны өңкіген-сорайыңқы түйе.

ГАГАДАЙ шамақты гүлтөжі (жалпыдагы талдың жапырағынан гөрі кішкене, сабағы желіленіп, бұта-бұта болып өсетін өсімдік); ≈ өвс гүлтөжі шөп.

ГАГАЙ анай, әнке, әпеке; ≈ эгч апай (өкесінің әпкесі).

ГАГАП жалбызмасақ (жұқа күрең қабығы бар, ащы дәмді дән)

ГАГАЛЗАХ 1. (ауызы) кемсеңдеу емсеңдау; 2. (тамақ жегенде) қаужандау, малжандау. 3. имию, ашаңдау, арықтау

ГАГАР: гагар шүгүр жылдам, шалпаң, ылпың-жыпың; ≈ хун ылпың-жыпың адам.

ГАГНАА дөнекер; ≈ нь салах дөнекері боліну; ≈ тай юм дөнекерлі нәрсе.

ГАГНААДАС қ. 1. гагнаас; 2. гагнаас.

ГАГНААС қ. гагнаа; цахилгаан ≈ электр дөнекер.

ГАГНАГДАХ дөнекерлену; жымдасу; цусаар ≈ сан бат найрамдал қанмен найнасқан мызғымас достық.

ГАГНАЛТ дөнекерленуі; жымдасуы; ≈ нь муу дөнекерленуі осал.

ГАГНАМАЛ дөнекерлі нәрсе, дөнекерлеген нәрсе.

ГАГНАХ 1. дөнекерлеу, дөнекерлеп жабыстыру, дөнекермен ұстату; 2. ауыс. бекіту, нығайту, қатайту; ☆ гагнах эм желім шайыр; мүсәтір.

ГАГНУУЛАХ 1. дөнекерлету, дөнекерлеп жабыстырту, дөнекермен ұстату; 2. ауыс. бекіттіру, нығайтыру, қатайтыру.

ГАГНУУР 1. (аспан) дөнекерлету, дөнекерлегіш; ≈ ын хэрэглэл дөнекерлеуіш жабдықтар; ≈ ын алх дөнекер балғасы; 2. қ. гагнаас.

ГАГНУУРЧ дөнекерші, дөнекерлеуші.

ГАГУЙХ созылу, шұбыру, керілу, ирле шұбыру, ирле созылу; их заныр тэмээн жин ≈ ж айсуй ұлы керуенмен кіре түйе ирле шұбырып барады

ГАГЦААР жалғыз, жаңғыз; галц ≈ жалғыз жалғыздан

ГАГЦААРДАХ жалғыздау, жалғызсырау, жаңғыздық қору.

ГАГЦААРДУУЛАХ жалғыздату, жалғызсырату, жалғыздық көрсету, жаңғыздату, жаңғыздық көрсету.

ГАГЦААРЛАХ жалғыз жемдеу, жаңғыз иемдену.

ГАГЦАДАХ қ. гагнаардах.

ГАГЦХУУ тек, тек-қана, бір-ғана; бір-өңкей, бірыңғай ≈ тийм тохиолдед тек, сондай ретте ғана.

ГАДАА 1. сырт, тыс, дала; гораы ≈ үйдің сырты; ≈ хулээж байх далада күте тұру; ≈ гарах сыртқа шығу, далаға шығу; 2. (жер) дала, қыя, хөдөө ≈ явах қыр ойға жүру; олай бұлай жүру; 3. осында-ғана, жапында-ғана; тэднийх ≈ адил олардкі мына тұрған жер; 4. сырты, тысы, сырт жағы, тыс жағы; дэвтрийн ≈ дәптер сытына; ≈ тал сырт жағы.

ГАДААД 1. сыртқы, тысқы; ≈ тал бәр сыртқы тұлға; ≈ байдал сыртқы күйі; 2. шеткі, шеткері, тысқары, шет; ≈ далай шеткі мұхит; ≈ тийн шетке қарай; 3. сырт, шет, жат; ≈ ын үргэ шетел азаматы; ≈ хэлний багы шет тілінің мұғалімі, шетел тілінің мұғалімі; 4. (саяси) сыртқы, сырт; шетел; ≈ яам сыртқы істер министрлі; ≈ бөдлого сыртқы саясат; ≈ тай харына шетелдермен қатынасу; 5. сыртқы жағы, тыс жағы; ≈ энгэр хормой сыртқы қойын өңір.

ГАДААЛАХ 1. сыртқа үзіліс жасау, сыртқа шығу; хурал ≈ жиналыс сыртқа шығу; 2. дүзге отыру, дәрет сындыру

ГАДААЛУУЛАХ 1 сыртқа үзіліс жасату, сыртқа шығару; 2. дүзге отырғызу дәрет сындырту.

ГАДАГН сыртқа, тысқа ≈ гарах сыртқа шығу; ≈ болох сырттау, шеттеу; ≈ хандах сыртқа беттеу; ≈ өссөх сыртына қаратып кию (сай) ≈ гаргах а) сыртқа шығару, далаға шығару; б) сыртқа шығару, шетелге шығару.

ГАДАГШДАХ сырттап кету, өткі сырт боп кету, өте тис боп кету.

ГАДАГШЛАХ сыртталу, сырт боп кету, сыртына шығып кету.

ГАДАГШЛУЛА-Х сырттатып жіберу, сырт қып жіберу, сыртына шығарып жіберу.

ГАДАГШЛУУР сырттатқыш, сыртыауыш.

ГАДАЙЛГА-Х майыстыра қайқиту, майыстыра күжиту, майыстыра илту, майыстыра бүгілту.

ГАДАЙ-Х майыса қайқию, майыса күжию, майыса илу, майыса бүгілу.

ГАДАЛЬ банан (*ыстық жақта өсетін үлкен жапырақты ұзын өсімдік*).

ГАДАР I шылапшын; леген, тегене (*темір идыс*); **нүүр угаах** ≈ бет жұатын шылапшын; **гурил зуурах** ≈ үңілейтін тегене.

ГАДАР II 1. сырт, тыс, сырт жақ, тыс жақ; **дээлийн** ≈ шапанның тысы; **дэвтрийн** ≈ дәптердің қабы; 2. (*ет, май*) қыртыс; шел; ≈ **мах** қыртыс ет; ≈ **халим** қыртыс май, шел май; ☆ **гадар торх** сыртық пішін, кейіп кеспір.

ГАДАРГА (*жер*) беті, қыртысы; **газрын** ≈ жер беті; **хөрсний** ≈ жер қыртысы; **дэлхийн** ≈ жер беті.

ГАДАРГУУ қ. **гадарга**.

ГАДАРЛА-Х I 1. (*киім*) тыстау, қаптау, тыс кигізу; **даалимбаар** ≈ дәйлімбімен тыстау; 2. (*нәрсені, там үйді*) сырлау, жағу; **сылау**; **будгаар** ≈ бояумен сырлау; **шавраар** ≈ батпақпен сылау.

ГАДАРЛА-Х II (*түсінік*) жобалау, түспалдау, жорамалдау, шамалау; **хэргийн** байдлыг ≈ істің жайын түспалдау; **битүүгээр** ≈ ішпей жобалау.

ГАДАРЛУУЛА-Х I 1. (*киімді*) тыстату, қаптату, тыс кигіздіру; 2. (*үйді, нәрсені*) сырлату, жақтыру; сылату.

ГАДАРЛУУЛА-Х II 1. жобалату, түспалдау, жорамалдату, шамалату; 2. қ. **гадарлагдах**.

ГАДАС қазық, **төмөр** ≈ темір қазық; **модон** ≈ ағаш қазық; **зэлний** ≈ желі қазығы; **асар майхны** ≈ шатырдың қазығы; ≈ **шаах** қазық қағу; ☆ **алтан гадас** од темір қазық жұлдызы; ☆ **элтаң гадас одон** алтан жұлдыз ордені.

ГАДАСДА-Х 1. қазық қағу, қазық шаншу; ≈ **чихлаа** қазық қағып тастады; 2. қазықпен ұрғылау, қазықпен маққылау.

ГАДАСДУУЛА-Х 1. қазық қаққызу, қазық шанығыту; 2. қазықпен ұрғылату, қазықпен қаққылау.

ГАДАСЛА-Х қазықтау, қазық қағу, қазықпен тоқтату.

ГАДАСЛУУЛА-Х қазықтату, қазық қақтыру, қазықпен тоқтаттыру.

ГАДВАЛЗА-Х шайқалақтау, теңселектеу, ырғалақтау, тербелеңдеу.

ГАДИЛ 1. алша ағашы; 2. алша жемісі.

ГАДИР алмұртша а) ағаш; б) ағаштың жемісі; ≈ **ын цэцэг** алмұртша гүлі; ≈ **ын жимс** алмұртша жемісі; ≈ **ын хайтан цэцэг** айва гүлі.

ГАДИРА-Х жоғары таңқию, жоғары

тыртию, жоғары тартылу, жоғары жирылу; **дээлийн тагаа** ≈ шапанның мықыны; жоғары таңқию.

ГАДНА 1. сырт, тыс, тысында, сыртында, сыртқары, тысқары; дала; **хотын** ≈ қала сыртында, қаладан тыс; **үүнээс** ≈ мұның сыртында; **гэрийн** ≈ үй сыртында, үйден тыс; ≈ **аас** ирэх сырттан келу, даладан келу; 2. сыртқы, сырттай, сыртқы жағы, сыртынан; ≈ **байдал нь үзэмжтэй** сыртқы күйі көрікті, сырттай көрікті; ≈ **аас нь харахад** сыртынан қарағанда, сырттай қарағанда; 3. басқа, өзге; сыртында; тыс; қоспағанда, есептемегенде; **үүнээс** ≈ мұнан басқа, мұның сыртында, мұны қоспағанда, мұнан тыс; **түүнээс** ≈ оның сыртында, онған басқа, оны қоспағанда; 4. қасы, жаны; жуық, жақын; ≈ **а крич** қасына келеді, жанына келеді; ≈ **а байна** қасында тұр, жанында тұр; 5. (*адам*) сырт, өзге, жат, **бөгдө**, бөтен, бейтаныс; ≈ **ын хүн** бөтен адам, бейтаныс адам.

ГАДНАХЬ сыртқы, тысқы, сыртындағы, тыстағы, сырт жағындағы, тыс жағындағы, сыртқары, тысқары; ≈ **байдал** сыртқы бейнесі **хилийн** ≈ шекараның сыртындағы, шекарадан сыртқары; **гэрийн** ≈ киіз үйдің сыртындағы

ГАДУУР 1. сыртқы, сырт; ≈ **хувцас** сыртқы киім, сырт киім; **гэрийн** ≈ **цагаан бүрээс** киіз үйдің сыртқы бөзқабы; 2. (*жақындық*) қасындағы, жанындағы; шетіндегі; **хотын** ≈ қала қасындағы қала шетіндегі; **гэрийн** ≈ үй жанындағы; 3. (*көңіліздік*) жек, бөтен, жат, сырт; ≈ **үзэх** жек көру; ≈ **санах** бөтен көру, жат санау, сырт санау; 4. бөлек оқшау; тыс; тысқары; **ёсноос** ≈ әдеттен тыс; **заншлаас** ≈ әдет-ғұрыптан тысқары; 5. далаға (жүру), серуендеу; ≈ **явах** серуендеу, саяхаттау.

ГАДУУРЛА-Х жек көру, бөтен көру; сырттату, жексұрындату.

ГАДЖУРХА-Х 1. сырттату, жексұрындату, жек көру, бөтен санау; жеккөрінішті болдыру; 2. қыспақтау, қысу, тұрттөктету, қысымшылық көрсету; ≈ **н үзэх** а) жек көру; б) қыспақтау.

ГАДУУРХИ 1. сырты, сыртындағы, сырт жағындағы; **гэрийн** ≈ **бүрээс** киіз үйдің сыртқы бөзқабы; ≈ **хальс** сыртқы қабығы; 2. қасындағы, жанындағы, қатар жатқан; ≈ **мал** қасындағы мал; **гэрийн** ≈ **аргал** үйдің жанындағы тезек.

ГАДУУРХУУЛА-Х 1. сырттатқызу, жексұрындатқызу, жек көргізу, бөтен санау; жеккөрінішті болдырту; 2. қыспақтау, қысқызу, тұрттөктеткізу, қысымшылық көрсеткізу.

ГАДУУРЧЛА-Х 1. қ. **гадуурлах**; 2. тіс шұқылау, тіс сыздықтау; **шүдний мах** ≈ тістің етін шұқылау.

ГАЖ тіпті, мүлдем, мүдде; нақ, тура; өрескел, сорақы, ерсі; тыс, өзге, бөлек;

≈ өөр типті өзгөшө, мүлдем баскаша; ≈ буруу мүддө теріс, нақ қате; ≈ зан сорақы мінез, ерсі мінез; ≈ ядал сорақы іс, сорақылық, ерсілік.

ГАЖАА I ауытқуы, қыңыры, қисығы, қисаюы; **донхны** ≈ терезенің қисығы; **тэрэгний** ≈ арбаның қисаюы.

ГАЖАА II дуатамыр (*шипалық өсімдіктің тамыры*).

ГАЖААС қ. гажаа.

ГАЖАА-Х қисайту, қыңырайту; **эне модыг** ≈ ж болохгүй бұл ағашты қисайтуға болмайды.

ГАЖИГ I. қисық, қыңыр, бүкір; майысым; **модны** ≈ ағаштың қисығы; **тэ соронзон гажиг** магниттік ауытқулық; 2. *ауыс. (ауру)* ақау, кемтарлық, кемістік; ≈ **тай болох** ақау алу, ақаулы болу.

ГАЖИ-Х I. (*нәрсе*) қисаю, қыңыраю; тайқу; **самбар** ≈ тақта қисаю; **ширээ** ≈ стол қыңыраю; 2. (*орнынан*) таю, (*орнынан*) қозғалу; **тархн** ≈ ми қозғалу; **хүүхэд** ≈ бала қозғалу; 3. қисаю, ауытқу, бұрылу; **ам** ≈ ауызы қисаю; **зам** ≈ жол қисаю; 4. (*іс-әрекет*) бұрылу, бұрмалану, бұзылу; **хууль** ≈ заң бұрмалану.

ГАЖУУ I. (*мінез*) қырыс, қыңыр, қиқар, қырын; ≈ **зан** қырыс мінез, қыңыр мінез; ≈ **зөрүүд** қыңыр тіріс; 2. қисық иір; ≈ **зам** қисық жол; **тойруу** ≈ айналмалы иір; 3. (*қалыптан*) теріс, бұзық тыс, бұрма, бұрыс; қайшы; ≈ сұртал теріс насихат; бұрыс үгіт; **ёснөөс** ≈ әдеттен тыс; **дүрмээс** ≈ ережеден тыс, ережеге қайшы; **буруу** ≈ теріс-қисық; ≈ **үг хэлэх** қайшы сөз сойлуу.

ГАЖУУД қ. гажуу.

ГАЖУУДА-Х I. (*мінез*) қырыстану, қыңырлану, қиқарлану, қырындау; 2. (*нәрсе*) қисаю, иірлену; 3. ауытқу, бұрмалану теріс кету, тыс шығу, тыс кету, қайшы келу; **хэв журмаас** ≈ тәртіптен ауытқу, тәртіптен тыс кету; **утга нь** ≈ мағынасы бұрмалану.

ГАЖУУДУУЛА-Х I. (*мінезін*) қырыстандыру, қырыс қын жіберу, қыңырландыру, қыңыр ғып жіберу, қиқарландыру, қырындату; 2. (*нәрсені*) қисайту, иірлендіру; 3. (*қалыпты жағдайына*) ауытқыту, бұрмалау, бұрысқа салу, теріске түсіру, тыс шығару, тыс кетіру; қайшы келтіру; **нийтийн хэв журам** ≈ жалпылық тәртіпті бұрмалау.

ГАЖУУЛА-Х I. (*нәрсені*) қисайту, қыңырайту; тайқыту; 2. (*орнынан*) тайдыру, қозғау, тайғызу, қозғалту; 3. (*қалтынан*) қисайту, ауытқыту, бұру; 4. (*іс-әрекетті*) бұру, бұрмалау, бұзу, ауытқыту.

ГАЖУУРҒА-Х (*мінез*) қырыстану, қыңырлану, қиқарлану; қырындау, қыңырлық істеу, қиқарлық жасау.

ГАЗАР I 1. жер; ≈ **ын хөрс** жер қыртысы; ≈ **ухах** жер қазу; ≈ **хага-**

лах жер жырту; ≈ **услах** жер суару; **тариалангийн** ≈ егістік жер; ≈ **ангах** жер қурау, жер кесберсу; **пастай** ≈ қарлы жер; **хар** ≈ қара жер, қарсыз жер; **хадлангийн** ≈ шабындық жер; **атар** ≈ тың жер; **атаржсан** ≈ тыңайтылған жер; **хуурай** ≈ қураған жер, құрғақ жер; ≈ **өврөх** жер қақтану, жерге қақ тұру; ≈ **нөмүүрэх** жер дымдану, жер дым алу; ≈ **авах** жер алу, жер иемдену; ≈ **өгөх** жер беру; ≈ **түрээслэх** жерді жалға беру; жер жалдап алу; ≈ **дорхи** жер астындағы; ≈ **дээрх** жер үстіндегі; ≈ **савах** жер сабау; ≈ **хөдлөх** жер қозғалу; ≈ **хагарах** жер жарылу, жерге жарық түсу; ≈ **дэлхий** жер әлемі, жер дүние; ≈ **дээр** жерде, жер бетінде; 2. мекен, орын, тұрақ, жер; ≈ **нутаг** мекен жер; ≈ **ерөн** мекен-тұрақ; **суурин** ≈ тұрғын жерлер; **хөлтэй** ≈ адамды жер, адамы көп жер, адам үзілмейтін жер; **хөд ихтэй** ≈ зяң үзілмейтін жер, адамы көп жер; **бүйд** ≈ иеп жер, елсіз дала, жаппан дала; **аглаг** ≈ шалғай жер, аулақ жер, оңаша жер; **зайдуу** ≈ шеткері жер, шалғай жер, көрегер жер; **хонгийн** ≈ күншілік жер; **өдөрчийн** ≈ күндік жер; ≈ **гэр** жер үй, жертөле; ≈ **сайгүй** жер жерде, жер біткеннің бөрінде, барлық жерде; ≈ **ын** әр жердің, әр жақтың; ≈ **бүр** әр жер, әр жақ; **уулархаг** ≈ таулы жер; **нам** ≈ ойпат жер, ойнат; **хашин моринд** ≈ хол, **харамч хүнд нөхөр** хол сараң атқа жер алыс, қарау адамға дос алыс; ≈ **ын эзэн а)** жер иесі **помощи б)** жер иесі (*діни*) ≈ **ын мухар** шеткері жер, шалғай жер; шеткері, шалғай ≈ **ын бордоо** жер тыңайтқыш; ≈ **ын гадрага** жердің бөті, жер беті; ≈ **ын баялаг** жер байлығы; ≈ **ын алам** жер жарығы, жер сызаты; ≈ **ын парцдас** жердің тасқабаты; ≈ **ын мандал** жер күмбесі; ≈ **ын бөөс** жер кенесі; ☆ **газар судлал** геодезия, жертану; ☆ **газар судлалч** геодезист, жертану маманы; ☆ **газрын эзэн суулгах** жер кисін келтіру, аруақ шақыру (*ауру науқастан арылмай, мал азайып болмаған ретте, бақсы шақырып, жер кисін келтіру деген діни үгым*); ☆ **газрын юм бітеу** жара, шын жара (*ауру*); ☆ **газрын давирхай** батпақ май; ☆ **газрын оньс** қ. газар судлал; ☆ **газрын манан** шөкпе тұман; ☆ **газрын өтгө**, = **газрын үтэг** қ. шар маахай; ☆ **газрын барс** теңбіл барыс; ☆ **газар улаагана** қой бүлдірген (*алқызыл, қышқыл дәмді, жидекті тоғай өсімдігі*).

ГАЗАР II 1. мекеме, орны, басқару орны, басқарма; **засгийн** ≈ үкімет орны; **тусгай** ≈ арнаулы мекеме; **хэрэг эрхлэх** ≈ іс басқару орны; **удирдах** ≈ басқару орны, басқармасы; **ерөнхий** ≈ бас басқарма, жалпылай басқару орны; **албан газар** ресми мекемелер; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс орны; **амралтын** ≈

демалыс орны; **хэвлэлийн** ≈ баспа орны; 2. жер, орын, тұрақ; **энэ** ≈ бұл жер осы жер, бұнда, осында; **тэр** ≈ сол жер, ол жер, сонда, анда; **орох** ≈ кірер жер, кірер орын; **гарах** ≈ шығар жер; **суух** ≈ отырар орын, отырар жер.

ГАЗАР жарты шақырым (576 м шама-масындай ұзындық өлшемі).

ГАЗАРҒҮЙ 1. жерсіз, жер жоқ, орынсыз, орын жоқ, тұрақсыз, тұрақ жоқ; **хорогдох** ≈ паналайтын жер жоқ; 2. мекемесіз, орынсыз, басқару орны жоқ, басқармасыз; 3. шегіне жету, тұйықтау, дей алмау; **хэлэх** ≈ айтуға аузы бармайды, айтатын бет жоқ; **нааш харах** ≈ қарауға беті жоқ; **явах** ≈ барар жер жоқ, тұйықталған, тірелген, үгүй **гэх** ≈ жоқ дей алмайды, жалтақтамайды, бұлтармайды, бұлтара алмайды; 4. жөнсіз, жөні жоқ, орынсыз, қисынсыз, қисыны жоқ; **алга болох** ≈ жоғалатын жөні жоқ.

ГАЗАРДА-Х 1. жерлеу, жерге тию; **нисэх онгод** ≈ самолёт жерге қону; **өв-дог нь** ≈ тізесі жерге тию; 2. (тұрмыс, жағдай) төмендеу, жүдеу-жадау, нашарлау; панасыз қалу, қараусыз қалу; **арчлах хүнгүй учир** ≈ күтетін адам жоқтықтан жүдеу-жадау.

ГАЗАРДАХҒҮЙ қиналмау, шаршамау; тарықпау; ірікпеу, бөгелмеу; **хаа ч** ≈ хүн қайда да қиналмайтын адам.

ГАЗАРДУУЛА-Х 1. жерлету, жерге тигізу; 2. (тұрмысын, жағдайын) төмендету, жүдету, нашарлау, жүдетіп-жадату; 3. жерге кому; **радиогийн утсыг** ≈ радио жібін жерге кому.

ГАЗАРЗҮЙ жер жүйесі, география; **адгуусны** ≈ жануарлардың жерге орналасу жүйесі; **ургалмын** ≈ өсімдіктердің жерге орналасу жүйесі, **эдийн засгийн** ≈ экономикалық география; **н солбицол** географиялық сндік бойлық түйлісі; **н зураг** географиялық карта; **н шинжилгээ** географиялық зерттеулер.

ГАЗАРЗҮЙЧ жер жүйесін зерттеуші, географ.

ГАЗАРЛА-Х 1. жерлеу, жерге тигізу; 2. (өлкіті) жерлеу, қою, кому.

ГАЗАРЛУУЛА-Х 1. қ. газардуулах 1; 2. (өлген адамды) жерлету, көмгізу, қойғызу

ГАЗАРЧ 1. жерші, жолшы, жер көрсетуші, жол көрсетуші; **шинжилгээний авгийн** ≈ ғылыми экспедицияның жолшысы; 2. жершіл, жер танушы, жер танығыш; **их** ≈ хүн өте жер танығыш адам.

ГАЗАРЧЛА-Х жер көрсету, жол көрсету, жол сілтеу, жерші болу, жолшы болу; **төөрсөн хүн** ≈ н явах адасқан адамға жол көрсету.

ГАЗАРЧЛУУЛА-Х жер көрсеткізу, жол көрсеткізу, жол сілтеу, жерші болдыру, жолшы болдыру.

ГАЗАРШИ-Х (мекенге) жерсіну, үйрену, көндігу; **мал** ≈ **чыхлаа** мал жерсініп кетті; **говийн мал хангайд барагтай** ≈ **гүй** говыдағы мал таулы өлкеге жуырмаңда жерсінебейді.

ГАЗАРШУУЛА-Х (мекен жерге) жерсіндіру, үйрендіру, көндіктіру.

ГАЙ I пәле, кесел, пәлекет, кесепат, қырсық, кесір; ≈ **болох** пәле болу, кесел болу; ≈ **дороос** пәле аяқ астынан; ≈ **дуудах** кесел іздеу, пәле іздеу; сау басына сақина тілеу; ≈ **татах** пәлеге қалу, кеселге ұрыну; ≈ **дайрах** пәлеге ұшырау, пәле болу, кесел болу; ≈ **хөө** қырсық пәле, пәлекет, кесепат; ≈ **түй** қырсық, кесел, пәле; ≈ **зовлон** кесел, пәле, азағ, бақтысыздық, сәтсіздік; ≈ **гамшиг** қырсықтық, сәтсіздік, кесірлі-пәле, кесепат; ≈ **зэтгэр** қ. пәле, кесел; ≈ **д гарах** а) зиян болу, шығын болу; садақаға берілу; б) незу, шарлау.

ГАЙ II кетік, алаңқы, ашық **гудамж** ≈ **тэр** сәлгүүцэх көше алаңқасымен найкаға незу.

ГАЙҒҮЙ 1. қауіпсіз, қатерсіз, ештеңе етпейтін, дәнсең етпейтін; оқасы жоқ; ≈ **хор бага** қауіпсіз зияны аз; ≈ **аюулгүй** ештеңе етпейтін қауіпсіз; 2. кыынсынбайтын, ауырсынбайтын, жүрексілбейтін; жеңіл, оңай; ≈ **хөнгө-ажил** кыынсынбайтын жеңіл жұмыс; 3. боларлық, татырлық; тәуір.

ГАЙЛА-Х I 1. шығындау, зияндау, шығынға ұшырату, зиян келтіру; 2. садақаға шығару.

ГАЙЛА-Х II абайлау, аңғару, байқау; **чи огт** ≈ **сангүй** сен ешқандай абайламадың, сен ешқандай аңғармадың.

ГАЙЛИГҮЙ бажсыз, баж салығынсыз; ≈ **оруулах** зүйл бажсыз өткізетін нәрселер, баж салығын салмайтын нәрселер.

ГАЙЛИЛА-Х қ. гаалылах.

ГАЙЛИЛУУЛА-Х баж салдыру, баж алдыру.

ГАЙЛЬ қ. гааль.

ГАЙЛЬЧ баж алушы, баж салығын салушы.

ГАЙМУУ: гаймуу ногоо қышы, қыша (өсімдік).

ГАИС шығын (болған), зая (кеткен); ≈ **эд** шығын болған нәрсе; ≈ **болох** зая кету, шығын болу.

ГАИСЛА-Х шығындату, зая келтіру. **ГАЙТАЙ** 1. пәлесі, пәлекет, пәлесі бар, кеселді, кеселі тиер; кесірлі, күйелі; ≈ **хэрэг** пәлесі іс; ≈ **хүн** пәлекет адам; **яасан** ≈ **хөөтэй амытан бэ** негнен кеселді, күйелі жан еді; 2. бақтысыз, сәтсіз, қырсықтық, ісі ілгері баспайтын.

ГАЙТА-Х 1. пәлесі тию, кеселі тигу; пәлеге қалу, кеселге ұшырау; ≈ **гэдэг чинь дороос шүү дээ** пәлеге қалу дегенің аяқ астынан; 2. шығындалу, зая кету.

ГАЙТУУЛА-Х 1. пәлесін тигізу, кеселін тигізу; пәлеге қалтыру, кеселге

ушырату; 2. шығындау, зая кетіру, шығынға ушырату.

ГАЙХАГДАХ (*біреуге*) таңданылу, таңқалыну; (*жұртты*) таңқалдыру, таңдандыру; тамашалану; **олонд** ≈ жұртқа таңданылу; жұртты таңдандыру.

ГАЙХАЛ 1. пәле, күйелі, кеселді; **нөгө** ≈ **чын**, **тэр лэж байна** әлгі пәлен, өне кетіп барады; **чоно** ≈ қасқыр пәле; 2. ғажап, керемет, төтенше; ≈ **эрх хуухэд төтенше ерке бала**.

ГАЙХАЛТАЙ таңғажайып, ғажап, таң қаларлық, ерекше, керемет, төтенше; ≈ юм таңғажайып нәрсе; ≈ **сониз** ғажап нәрсе; ≈ **сайн** ерекше жақсы; ≈ **жигтэй** біртүрлі ғажап.

ГАЙХАМ ғаламат, тамаша, таңғаларлық, ғажап, керемет; ≈ **сайхан байғал** ғажап әсем табиғат.

ГАЙХАМШИГ тамаша, ерекше, төтенше, ғажап, ғаламат; ≈ **зохиол** тамаша шығарма; ≈ **сайхан эд** ерекше әдемі нәрсе.

ГАЙХАМШИГТАЙ өте тамаша, өте ерекше, өте төтенше, өте ғажап, өте ғаламат, ерекше таңғаларлық.

ГАЙХАРЬ таңғаларлық; мақтанарлық.

ГАЙХАХ таңғалу, таңдану, таңырқау, тамашалау; ≈ **ж зогсож байғал** таңғанып тұрғанда; **их л** ≈ өте таңырқау; **мөл** ≈ **ж цөл хөрөх** аң-таң қалу, аң-таң болу, аңырқап қалу, аңырып қалу, дағдарып тұру.

ГАЙХАШ аң таң, аң, таң, таңдануы, таңғалуы, таңырқауы; аңсар, құмар; ≈ **болох** аң-таң болу, таң қалу; аңырқау, таңырқау; ≈ **барагдах** күдері үзілу, үміті үзілу, әбден түңілу, әбден торығу; ≈ **тасрах** күдер үзу, үміт үзу, торығу, түңілу.

ГАЙХАШРАХ таңдану, таңғалу, аңырқау, таңырқау, аң-таң болу; **яад даа гэж** ≈ қайту керек, ә деп аң-таң болу.

ГАЙХУУЛАХ 1. таңғалдыру, таңдандыру, таңырқату, тамашалату; 2. қ. **гайхагдах**; 3. *ауыс*. көпіру, лепіру, мақтану, бой көрсету; **битгий** ≈ **аад бай** көпірме, мақтанба.

ГАЛ I от; ≈ **ноцоох** от тамызу; ≈ **асаах** от жағу, от тамызу; ≈ **түлэх** от жағу; ≈ **нодох** от алу, от жану ≈ **асах** от алу, от жану; ≈ **авалцах** от маздау ≈ **алдах** а) өрт шығу; б) отын таусылу, отқа жағар қалмау, отынсыз қалу; ≈ **гарах** а) от көріну, от бұлдызат көріну (*алыстан*) б) өрт кету, өрт шығу; ≈ **гаргах** от шығару; ≈ **уиграх** от сөніп қалу; ≈ **хөгжөөх** отты маздауып жағу, отты лапылдатып жағу; ≈ **улазлах** от жарқылдау, от жылтылдап көріну; ≈ **дурвагнах** от маздау, от маздап жану; ≈ **дүрвэлзэх** от лапылдау, от лапылдап жану; ≈ **дүрэлзэх** II **маздау**, от **лапылдау** ≈ **цойих шаң-шақ шағын** от шығару; ≈ **цогших** от

шоқтану; ≈ **ын цог** оттың шоғы; ≈ **сүүмэлзэх** от жылтылдап өрең көріну; ≈ **ын оч** оттың ұшқыны; ≈ **ын дол** оттың жалыны; ≈ **ын илч** оттың қызуы; ≈ **манах** от шығын күлге көму; ☆ **түүдэг** гал алау, костёр; ☆ **гал хөс өрт**; ☆ **гал усны ғашуун зовлон** а) тілсіз жау, өрт, су қатері; б) азап жолында, бейнет жолында, миқанат жолында; ☆ **гал цог** (*мінез*) қатыгез, қатал, қатты; ☆ **гал тахих** отқа табыну, отқа шоқыну (*отқа шарап, май, айран, сүт тамызын сыйынатын шаман, дінінің салт-әдеті*); ☆ **галд тэсэртэй** өртеке төзімді, оңайға жапбайтын, оңайға қызбайтын; ☆ **гал команд** өрт сөндіргіш топ, өрт командасы; ☆ **гал сөнөөгүүр** өрт сөндіргіш (*аспан*); ☆ **гал хамгаалагч** өрттен сақтаушы, өрттен қорғағыш; ☆ **нүдний гал** көздің қарашығы; ☆ **гал шил лупа** (*үлкейткіш шыны*); ☆ **гал цэнгий** көз ашығы, көз бұризағы; ☆ **гал тогоо** а) оттың қазан; б) асхана; ☆ **гал тогооны** газар асхана орны, асхана жері; ☆ **гал улаан** ал қызыл, қып-қызыл; ☆ **гал голонт** қара шаңырақ, үлкен үй, отағасы үлкен шаңырақ; ☆ **гал бурна** отты сүйің сел (*жанартаудың*); ☆ **гал нээх** жауға оқ жаудыру; жауды атқылау; ☆ **галын наадам** салют; ☆ **галын аюул** өрт қауіпі; ☆ **гал од Марс** (*астр.*) 2. қос; **нэг** ≈ **аянчин** бір қос жолаушы, қостас жолаушы; ≈ **ын ах** қос ағасы, қос басы; 3. оттың, от бергіш; бестон; **буугийн** ≈ мылтықтың оттығы; **сумын** ≈ оқтың оттығы. 4. от (*элемент*); ≈ **махбод** от элемент «*Индия философиясы бейнші атайтын бес (ағаш, от, топырақ, темір, су) элементтің бірі*»; 5. үш (*китаби сан*).

ГАЛ II гал зараа кірпіше (*Австралияда, Тынық мұхит аралдарында болатын денесі тікенекті кішірек жануар*).

ГАЛАВ эра, дәуір; **цэрдийн** ≈ бор дәуірі (*мезозой эрасының үшінші геологиялық дәуірі*); **мосен** ≈ мұз дәуірі; ☆ **галав юүлэх** заманақыр болу, ақыр-заман болу.

ГАЛАЙХАН: галайхан эх от несі, от киесі (*шаман діні бойынша*).

ГАЛАНДАГА ата үйрек (*құс*).

ГАЛБИНГА I самұрықша (*адам секілді басы бар, үні сайрап шығатын, мамық жүні құбылмалы, қауырсыны ақ, сайрап салған, ұшып шыға келгенде дүние тып-тыныш бола қалады деп аңызға айналдыған қиял құсы*).

ГАЛБИНГА II: галбинга цэцэг құс-галдақ (*өсімдік*).

ГАЛБИНГАЛИГ тотыша (*тоты тәрзді, мамығы қырғауыл секілді құбылмалы құс*); ≈ **тоть** самұрықша тоты.

ГАЛБИР 1. тұрпат, кейіп, кеспір, тұлга, бейне, кескін, пішін; ≈ **сайтай** тұрпатты, тұрпаты келіскен; ≈ **муутай** кейіпсіз, кескіңсіз; 2. көрік, аңар, келбет; үзэмж ≈ көрік-келбет; 3. (*мінез*) байсал, салмақ, сабыр, шыдам; ≈ **гүй**

амьтан ушқалақ жан.

ГАЛБИРГҮЙ 1. тұрпатсыз, кейіпсіз, кеспірсіз, кейпі жөн, сұрқы жөн; 2. көріксіз, ажарсыз, келбетсіз; 3. (*мінезі*) ушқалақ, табансыз, жеңілтек, ұстамсыз, ұшып-қонған; ≈ **хүн** а) көріксіз адам; б) ушқалақ адам.

ГАЛБИРЖИ-Х 1. келбеттену, көріктену, ажарлану; 2. байсалдану, салмақтану, сабырлы болу, ұстамды болу.

ГАЛБИРТАЙ 1. келбетті, көрікті, ажарлы; сымбатты; 2. байсалды, салмақты сабырлы, ұстамды.

ГАЛБЫН көрім, тәуір, әжептәуір; ≈ **сайн** әжептәуір жақсы.

ГАЛГУЛА-Х ылпылдату, елшлдету, дікілдету (*атты жайлы аяңдату*).

ГАЛГИ-Х ылшылдау, елшлдеу, дікілдеу (*ат жайлы, жұсақ аяңдау*); **морпор** ≈ атпен ылпылдап жүріп отыру, ат ылпылдау.

ГАЛДА-Х 1. жағу, ортеу; от қою; мод ≈ ағаш жағу; **цаас** ≈ қағаз ортеу; 2. өрт қою, өрт жіберу, өрт шығару; ≈ **түймәрдәх** от қойып, өрт шығару.

ГАЛДСАН: галдсан шургааг шамшат сырғауыл.

ГАЛДУЛА-Х 1. жақтыру, өртету; от қойғызу; 2. өрт жіберту, өрт қойғызу.

ГАЛЖИИ-Х қылжию, қисаю, қыңыраю; нум ≈ садақ қисаю.

ГАЛЖИР I қисық, қыңыр; ≈ **болох** қисаю, қыңыраю; қисайып кету, қыңырайып кету; ≈ **гилжир** явах қыңыраңдап жүру, қиқандан жүру.

ГАЛЖИР II қ гал зараа.

ГАЛЖИРДА-Х қисаю, қыңыраю, қиқию, қисайып кету, қыңырайып кету, қиқиып кету.

ГАЛЖИРТА-Х қ. галжирдах.

ГАЛЖРАА қ галжир II.

ГАЛЖРА-Х қ. галжирх.

ГАЛЗУУ 1. құтырық, жынды, жарым ес, есалоп, делкүлы; ≈ **өвчин** құтырық ауру; ≈ **нохой** құтырған ит; 2. *ауыс* а) (адам) ызақор, долы, ашушаң; ≈ **ууртай** хүн долы ашушаң адам; б) (*мал, жануар*) шөлкес, асау, шәрғез; **улахад** ≈ **морь** мінуге асау ат.

ГАЛЗУУРА-Х I 1. құтыру, жындану есі ауысу; **нохой** ≈ **чнхжэ** ит құтырып кетішті; 2. *ауыс* а) (адам) ашулану, ызалану, долдану; б) (*мал, жануар*) моңқу, асаулану, шөлкестену.

ГАЛЗУУРА-Х II 1. түйілу, шүйілу, тену, ентелету; **бүргэд** ≈ бүркіт шүйілу; 2. ұнтау, ұнтақталу, түйілу, түйгілену; **үзэм** ≈ мейіз ұнтау.

ГАЛЗУУРУЛА-Х I. түйілту, шүйілту, тондіру, ентелету (*бүркітті, қаршығаны*); 2. (*мейізді*) ұнтау, ұнтақтау, тую, түйгілеу **үзэм** ≈ мейіз тую (*мейізді түйіп жабьсақ жеміс істеуге бейімдеу*).

ГАЛИГ: галиг үзег транскрипция; **латин** ≈ аар буулгах латын транскрипциямен түсіру; **авианы** ≈ дыбыстық (фонетикалық) транскрипция; **үсгийн** ≈

өріптеме транскрипция **нутгийн** аял-гууны ≈ диалектологиялық транскрипция; **олоң улсын** ≈ халықаралық транскрипция.

ГАЛИГЛА-Х транскрипциялау.

ГАЛИГЧЛА-Х транскрипциямен жазу (түсіру).

ГАЛИН: галин хэрэе ақтөс қарға (х.).

ГАЛИНДАР ұсақ бозторғай (құс).

ГАЛИРА-Х қалтару, қалшию; тайсалу, жасқану; қобалжу **түүнээс** ≈ хэрэггүй одан қалтарудың керегі жоқ; онаң тайсалмау керек.

ГАЛИРХАЙ қалтырауық, қалтарғыш, қалшиғыш; тайсалғыш, жасқанғыш, тайсалғақ, жасқаншақ.

ГАЛЛА-Х 1. от жағу; **пийшин** ≈ пешке от жағу; 2. атқылау; **их буугаар** ≈ зенбірекепн атқылау

ГАЛТ отты, оты бар; жарылатын, жарылығыш; ≈ **бөмбөг** жарылатын бомба; ≈ **зэвэг** жарылығыш сайман; ≈ **сум** мина, жарылығыш оқ; ☆ **галт тэргэ** от-арба, поёзд; ☆ **галт онгоц** кеме, пароход; ☆ **галт тоого** ыстық қазан, әскери қазан; ☆ **галт уул** жанар тау, вулкан; ☆ **сөнөсөн галт** уул сөнген жанар тау; ☆ **галт уулын амсар** жанар таудың тесігі (сөнеуі, аузы); ☆ **галт уулын өрх** жанар таудың сопақ төбесі; ☆ **галт уулын хумхи** жанар таудың күлі; ☆ **галт уулын судлал** жанар тау зерттеу; ☆ **галт уулын бөмбөг** жанар таудың малта тасы; ☆ **галт хорхой** жұлдыз құрт (*жәндік*); ☆ **галт үнэг** жылтылдақ қара түлкі; ☆ **галт хар үнэг** қ. галт үнэг.

ГАЛТАС (*жәндік*) қызыл кірпі; ақ кірпі.

ГАЛТСАН қ. галдсан.

ГАЛУУ қаз, қоңырқаз (құс); ≈ **ны** дэгдээхэй қоңырқаздың балапаны; ≈ **шувуу галтанах** қоңырқаздар қаңқылдау; **тэжэмэл** ≈ асыранды қаз, үй қазы; **зэрлэг** ≈ жабайы қаз; ☆ **галуун** хүзүүг а) қазмойын (ұзын, жіңішке, имек мойын) б) қаз мойын құмьса (*ыдыс*); ☆ **галуун таваг** қазтабан (*өсімдік*); ☆ **галуун қөцөг** қазозы (*қаздар жейтін шөп*).

ГАЛУЧ отшы, от жағушы; **сургуульд** ≈ аар ажилах мектепте от жағушы болып істеу; **ахлах** ≈ аға аспазшы бас аспазшы; ☆ **галч хулгана** от тышқан (*денесі үлкен, салмағы ауыр, ұзын қылышы; жүнді, ақиыя түсті, оққа төзімді тышқан*).

ГАМ ұқып, тиянақ, жинақ; күтім; **ариг** ≈ ұқыптылық, тиянақтылық, жинақылық; **хайр** ≈ үнемшілдік, аяушылық; **эд хорөнгийг** ≈ тай хэрәглэх дәулеті ұқыптан пайдалану; **бкенд** ≈ хэрәгтэй денеге күтім керек; ≈ **аа бүү** элд ұқыптан айрылма, ұқыбыңды қадағалап отыр.

ГАМБИР 1. жұқа қарма (*жұқалап, қатпарлап қарып пісірген нан*); 2. күлше,

көмпөш (нан).

ГАМГУЙ ұқыпсыз, тиянақсыз, жинақсыз, күтімсіз; **эд хөрөңгийг** ≈ зарцуулақ дүние мүлікті ұқыпсыз шау.

ГАММ қатар төртіп; рет қатар.

ГАМНА-Х 1. ұқыптау, үнемдеу; күту, аяу (*мал, дәулет*); **юмаа** ≈ ж хэрәгләх нәрәссін ұқыптап керектену; 2. (*дене турмыс*) күту, баптау, аяу; **биеэ** ≈ хэрәгтәй денені күту керек.

ГАМНУУЛА-Х 1. (*малды, дәулетті*) ұқыпату, үнемдету, күткізу, аяту; 2. (*денені*) күттіру, баптату, аяту.

ГАМС қалақ кесертке (*ыстық жақта болатын түсін өзгертіп, құбылмалы кесертке*).

ГАМТАЙ ұқыпты, тиянақты, жинақы, үнемді; күтімді; **хувдас хунараа** ≈ өмсөк киім кешегін ұқыпты кию.

ГАМШИГ кесепат, пәле, кесел, кесір; **гай** ≈ пәле-қала, пәле-кесепат; **зудын** ≈ жүт кесірі, жұттың кесепаты; ≈ **зовлон** ауыр кесепат, ауыр мехнат; ≈ **тахал** кесепатты індет; **аюул** ≈ қауіп-қатер

ГАМШИГЛА-Х 1. кесепатқа ұшырау, пәлеге қалу, кеселге ұрыну, кесірі тию; 2. кеселге ұрындыру, кесепатқа ұшырату, пәлеге қалдыру, кесірін тигізу.

ГАН I 1. құрыш, болат; ≈ **төмөр** құрыш-төмір; ≈ **болд** құрыш-болат; ≈ **илд** болат семсер; ≈ **татах** төмірге болат араластыру; 2. *ауыс*. құрыштай, болаттай; мықты; ≈ **зоригт** құрыштай қайратты.

ГАН II жарық, сызат, жарықшақ; ≈ **гав**, = ≈ **дав** жарық, жарықшақ, сызат.

ГАН III күбі, кеспек (*темірден, ағаштан істелген бүйірлі ыдыс*); **усны** ≈ су күбісі; ≈ **тай** уе күбілі су, күбідегі су.

ГАН IV н. малма; **арьс**, **ширийг** ≈ д хийх теріні, сіріні иге салу.

ГАН V. **ган ган хий-х** қаңқ-қаңқ ету (*ат*).

ГАН VI қуаң, құрғақ; ≈ **гачиг** қуаңшылық; ≈ **тай жыл** қуаң жыл, жауынсыз жыл; ≈ **болох** қуаңдау, жер қуаң тарту, жер құрғақтану; ≈ **тайлах** қуаңшылықтан айығу, жер дымдану, жаңбыр жауу.

ГАН VII. **ган ан** мөліп (*жабайы ишық*).

ГАНВАЛЗА-Х қайқалаңдау, қайғандау; шалқандау (*белі майысу*); **нуруу нь** ≈ арқасы қайқалаңдау, арқасы майысу.

ГАНАГА: **ганага ганага хий-х** қайғандайқаң қағу, қайқалаң-қайқалаң етеу; шалқаң-шалқаң қағу.

ГАНАГАНА-Х қ. **ганавалзах**.

ГАНАГАР I. (*арқа, бел*) қайқаң-қайғалаң, қайқиган, майысқан; ≈ **нуруу** қайқаң бел; 2. талдырмаш, сидам, сымпыс, сыптығыр; ≈ **уурга** сидам құрық; ≈ **сайхан морь** сыптығыр, сымбатты ат.

ГАНАЙЛГА-Х қайқаңдату, қайқалаңдату; шалқалаңдату, шалқақтату.

ГАНАЙ-Х қайқаңдау, қайқалаңдау; шалқаңдау, шалқақтау; ≈ **ж зогсох** қайқаңдап тұру, қайқалаңдап тұру.

ГАНАЗА-Х қ. **ганаганах**.

ГАНАС: **ганас ганас хий-х** қ. **ганага**:

ГАНАСХИЙ-Х қайқалаңдаңқырау, қайқаңдаңқырау; шалқаңдаңқырау, шалқалақтаңқырау.

ГАНБАГАНА-Х сымпыңдау, сымбіңдеу, сымбеңдеу (*сымпыс көрікті нәрсе*).

ГАНБАГАР I. (*адам*) сымбатты, көрікті, келбетті; ≈ **хүн** келбетті адам; 2. (*ат*) сымбедей, сымбідей; сымпыс, сымпыған; ≈ **морь** сымбідей ат.

ГАНБАЙЛГА-Х 1. сымбаттандыру, көріктендіру, келбеттендіру; 2. (*атты*) сымбідей жарату, сымбедей жарату; сымпичту.

ГАНБАЙ-Х 1. сымбаттану, көріктену, келбеттену; 2. (*ат*) сымбідей жарату, сымбедей жарату, сымпичу.

ГАНБАЛЗА-Х қ. **гамбаганах**.

ГАНГА I тік, құлама (*жар*); **гуу** ≈ тік жар, тік құлама; ≈ **жалга** тік жылға, құлама жылға.

ГАНГА II жапырақты жөбір (*бұта сабағынан салаланып шығатын хош иісті иөп*).

ГАНГАЛА-Х сәндену, әдемілену, сәнқойлану, әсемпаздану; ≈ **гээд** **маяглах** сәнденем деп бәлдену.

ГАНГАЛУУЛА-Х сәндендіру, әдемілендіру, сәнқойландыру, әсемпаздандыру, сәндету.

ГАНГАСАГ кербез, сәнқой, кері, сері, сылқым.

ГАНГАМСАГЛА-Х кербездену, сәнқойлану, керілену, серілену.

ГАНГАМСАГЛУУЛА-Х кербездендіру, сәнқойландыру, керілендіру, серілендіру.

ГАНГАН әсем, әдемі, көрікті, көркем, сәнді; кері, сері; ≈ **хунд** **гархэ** пәмэр сән құмарға сәлде де сән.

ГАНГАР I 1. жұқа шыны (*ыдыс*); 2. шара (аяқ).

ГАНГАР II. **гангар гунгар хий-х** қаңғыр-қуңғыр ету, лаңғыр-дүңғыр ету, дабыр-дұбыр ету (*дыбыс*).

ГАНГАРА-Х қасара түсу, ерегесе түсу, өршелене түсу, қасарыса түсу, үдей түсу

ГАНГАРХА-Х кербезсу, сәнқойсу; керісу серісу.

ГАНГИНА-Х (*дыбыс*) 1. **қанғыр** қаңсылау, қыңсылау; **нохой** **ит** **қыңсылау**; 2. (*адам*) өңсу, солқылдау; **чи битгий** ≈ **ад бай** сен, өксі берме.

ГАНГИНУУЛА-Х 1. (*дыбысын*) қаңқылдату, қаңсылату, қыңсылату; 2. (*адам*) өңсіту, солқылдату.

ГАНГИС борсық (*сусар тұқымдас, сүйір тұмсықты, дәрекі, қылышқ жүнді, кішірек жыртқыш аң*).

ГАНГЫН: **гангын гүмбираа**. Ганга (өзенінің) крокодилі.

ҒАНДАЙ-Х 1. бүкірею, имино, күжі-ред (дене, ағаш т. б.). ≈ сан нуруутай түн бойы бүкірейген адам; 2. шалқаю, жоқкею.

ҒАНДАЛЗА-Х бүкіреңдеу, имсеңдеу, күзәреңдеу.

ҒАНДАН I жілікше үшкірік (сыбызғыны зарпатын діни күй алабы).

ҒАНДАН II: ғандан ғундан сүлкіні түспен, сұқпыты кеткен, ең-сұры қаш-ған.

ҒАНДА-Х I 1. (жер) қуаңдау, қурау, құжылдау; газар ≈ жер қуаңдау, жер құрау; 2. (шөп, өсімдік) қурау, солу, сарғаяу; өс неогоо ≈ шөп қурау, шөп солу; 3 (жасла, күнге) қуару, ағару; қағу; дәл нар салхид ≈ шапан күн шөп желге қуару; 4. (іс-әрекет) еңсе түсу, көңілі қайту; ажлаа алдаж ≈ жазбаа хун жұмысы құлдырап, еңсесі түсіп жүрген адам.

ҒАНДА-Х II (теріні) иге салу, малмаға салу, арыс ≈ теріні иге салу.

ҒАНДГААРЬ аю бадам (өсімдік).

ҒАНДҒАР 1. (жазықтықта) бүңір, шөк, күжір; бүңшең, имец; бүкірейген, имингон, күңірейген; 2. қияда, қайған, шалқақ, кекжек; шалқаң, кекжоң; шалқаған некинген.

ҒАНДИРСАН буалдыр, буалдырланған; ≈ балғасан буалдырланған қала.

ҒАНДУУЛА-Х I 1. (жерді) қуаңдату, қурату, құжылдату; 2. (шөпті, өсімдікті) қурау, солдыру, сарғайту; 3. (жаса, күнге) қуарту, ағарту, қақтыру; 4. (іс-әрекетте) еңсе түсіру, көңілін қайтарту, көңілісздендіру.

ҒАНДУУЛА-Х II (теріні) иге салдыру, малмаға салдыру.

ҒАНДЬ I гандь, азап ағаш (буд. на-лаз жыны алдында шыққа көтеріп тұрып бақыретегін екі басы домалақ арнаулы ағаш).

ҒАНДЬ II бақырауық тоты, ұрғашы тоты (хүг).

ҒАНЖИН оқтау (ун жаймалайтын жүжәр ағаш).

ҒАНЖИР айдарша, айшықша (Губа-делханакын айрықша төбе белгісі); за-ламай ≈ крес айдарша; саран ≈ мешіт айшықшасы.

ҒАНЗАҒА қанжыға; эмээлийн хойд саран ≈ ердің артқы қайыс қанжыға-сы; гары минь ≈ нд, хөлий минь дө-рөңдә хүргәсән сөзбе. а) қолымды қан-жығаға, аяғымды үзенгіге жеткізген; б) ат айылын тартып мінгізген; ер жетпей ел қатарына қосқан; ≈ татуу в) қалжыға қысқа; б) шама жоқ, әл жоқ шабын шалағай, шама шарқы аз; ☆ гәр богино, ганзага татуу қысқа жіп күрәсуге келмейді; жомарттың қолын шықтын байлар; күш қазандай қайнай-ды. күрәсуге дәрмен жоқ; ☆ ганзага шайзақ көңіл сай келу, көңілдегідей болу; ойлағандай (болу) ☆ ганзағаны сәт ханжыға баға (ақ аулаға шыққан-де олжалы келуге арнап ийтқызатын ба-

та); ☆ ганзағын худалдаа ұсақ сауда; қанжыға сауда.

ҒАНЗАҒАЛАА қанжығалаған нәрсе.

ҒАНЗАҒАЛА-Х қанжығалау; боғпоо ≈ боқшаны қанжығалау, қоржынын қанжығалау; цув ≈ судығын қанжы-ғалау; ☆ толгойгоо ганзағалах а) төмен қарап, сүлкіп жүру; б) ат үстінде қалғу; ☆ гуяа ганзағалах санын құшақ-тау, күр келу, құр-алақан келу.

ҒАНЗГАЛУУЛА-Х қанжығалату; боқшалату.

ҒАНИРА-Х 1. (көңіл-күй) қайғыру, қамығу; мұңаю, тұнжырау, ренжу, уа-йымдау; 2. есеңгіреу; масаңдау, қызу.

ҒАНИРУУЛА-Х 1. (көңіл-күйін) қай-ғырту, қамықтырту; ренжіту, мұңайту, уайымдату, тұнжырату; 2. есеңгірету; масаңдату, қыздыру; ≈ ундаа мас қы-латын сусын.

ҒАНИ Х (іс-әрекетке) ынталану, ықы-ластану, тырысу, ұмтылу, тырмысу, та-лаптану; ≈ ж явах тырысып жүру; ≈ ж хийх ынталана істеу.

ҒАНИХРАЛ қ. гансрал.

ҒАНИХРА-Х қ. ганирах.

ҒАНИХРУУЛА-Х қ. ганируулах.

ҒАНИС кішкене борсық (ұрғашы борсық).

ҒАНПАНЗ қамыр жазғыш (илеген ұнды жазатын жалпақ тақтай); гурилын ≈ үн жазғыш.

ҒАНС қ. гаанс; ≈ ны цар найдың батқасы.

ҒАНСРАЛ (көңіл-күй) қайғы, уайым, мұң; қайғырыс, қамығыс; торығыс, тү-ңіліс; ≈ гунихрал уайым-қайғы, қайғы-мұң; ≈ гутрал қайғы-зар, мұң-қайғы.

ҒАНСРАЛТ қ. гансрал.

ҒАНСРА-Х қ. ганирах; ≈ сан сәтгәл қайғылы көңіл.

ҒАНСРУУЛА-Х қ. ганируулах.

ҒАНТАЙ 1. қуаң, құрғақ; жаңбыр-сыз; ≈ жиі қуаң жыл; 2. ауыс. төзімді, көндікпен көміс, шыдамды, сабырлы, тағатты; ≈ өвгөн төзімді қарт, көндік-пен шал; ≈ әр шыдамды азамат, көн-піс жігіт.

ҒАНТА-Х жарық түсу, сызат түсу, жарықтану, сызаттану, жарықшақтану; ≈ чихжәә жарық түсіп қапты.

ҒАНТИ қ. гандь. II.

ҒАНТИГ мәрмөр, мрамор; ≈ чулуун уул мәрмөр тасты тау; ≈ багана мәр-мөр багана; цагаан ≈ ақ мәрмөр.

ҒАНТУУЛА-Х жарық түсіру, сызат түсіру, жарықтандыру, сызаттандыру, жарықшақтандыру.

ҒАНХАҒАНА-Х теңселеңдеу, тербе-лендеу, ыргалаңдау, шайқалаңдау, жай-қалаңдау

ҒАНХАЛЗА-Х қ. ганхаганах.

ҒАНХА-Х 1. (ағаш, шөп, адам) тер-белу, теңселу, ыргалу, шайқалу, жай-қалу, ыргатылу; мод ≈ ағаш теңселу; өвс ≈ шөп жайқалу, шөп тербелу; ≈ ж яваа хун теңселе басып жүрген адам, ыргала басып жүрген адам; 2. ауыс.

(жолдан, багыттан) ауытку, айну, таю; толку; хоёрын хооронд ≈ ж явах екі ортада ауытқып жүру; олай бір, бұлай бір айну.

ГАНХРАЛЗА-Х қ. ганхалзах.

ГАНХУУЛА-Х 1. (ағашты, шөпті, адамды) тербелту, теңселту, ыргалту, шайқалту, жайқалту, ыргатылту; 2. ауыс. (жолынан, бағытынан) ауытқыту, айныту, тәйдыру; толқыту.

ГАНЦ жалғыз, жаңғыз, бір; ≈ морь жалғыз ат; ≈ хун жаңғыз адам; ≈ бие жаңғыз басы, жаңғыз өзі, қара басы, өзі ғана; гав ≈ жападан жалғыз; хүний ≈ хүү біреудің жалғыз баласы; уналғын ≈ морь мінгіштік жаңғыз ат; ≈ нэг жалғыз-жарым, екі-бір, бірер-жарым; ≈ хүний ор жаңғыз кісілік төсек, бір кісілік төсек; ≈ хүний суудал бір кісілік орындық, жалғыз кісілік орындық; ≈ хун хун болдоггүй, ≈ мод гал болдоггүй жаңғыз адам ел болмас, жаңғыз ағаш отын болмас; ☆ ганц бөхтэй тэмээ нар, аруана, мая (Африка мен Азияның кейбір елдерінде мекендейтін, сүтті, керуенге алып жүруге тәзімді, жалғыз ерекшi түле); 2. тек, тек-кана, тек-бір; срекше; айрықша, төтенше; ≈ малын ажил хийх тек малмен шұғылдану; ≈ чи биш тек сен ғана емес; хүссэн ≈ зүйл мишь тілеген ерекше нәрсем; ☆ ганц хуруутах күбіртке шығу (қолдың бір саусағы, көбінесе сұққолдың ішіндеп қабынуы).

ГАНЦААРАА жаңғыз, жалғыз, бір өзі; ≈ байх жаңғыз тұру, өзі ғана тұру; ганц ≈ явах жаңғыз жаңғыздан кету, бір бірден кету; гав ≈ жападан жалғыз, жап-жалғыз; цор ≈ жападан жалғыз, жалғыз өзі.

ГАНЦААРДА-Х жаңғызсырау, жалғызсырау жаңғыздық көру, жалғыздық көру; ажилд ≈ жұмыста жалғызсырау.

ГАНЦААРДУУЛА-Х жалғызсырату, жаңғызсырату, жаңғыздық көрсету, жалғыздық көрсету.

ГАНЦААРЛА-Х жалғыздау, жаңғыздау, жекелеу, даралау, бөлу, оқшаулау; морийг ≈ н хөөх атты даралап қуу.

ГАНЦААРЛУУЛА-Х жалғыздату, жаңғыздату, жекелету, даралату; бөлдiру, оңашалату, оқшаулату.

ГАНЦАГЧИН саяқ, жеке, дара, қара басы, өз қамы; ≈ хун саяқ адам, дара адам

ГАНЦДА-Х 1. қ. ганцаардах; 2. ауыс. ақсау, мұқтаждық көру; мөргэжилтэй хун ≈ гүй маманды адам ақсамайды.

ГАНЦХАН 1. жалғыз-ақ, жалғыз ғана, жападан-жаңғыз, бір-ақ, бір ғана; ≈ морьтой хун жалғыз-ақ аты бар адам; 2. тек қана, жалғыз-ақ, тек, ал-айда, ғана; ≈ чи авах гэж үү тек ғана сен алам дейсің бе?

ГАНШИ-Х I (ыналғалсыздық) қаңсу, қуаңдау, құрғақтау, қурау, құрғау,

небу; бороо ерохгүй ≈ ж байна жаңбыр жаумай қуаңдап тұр.

ГАНШИ-Х II (дыбыс) қаңсылу, қаңсылу; нохой ≈ ит-қаңсылу.

ГАНШИ-Х III (адам) қаң қақсау, зарлау; березеп болу; ≈ даг хун қаң қақсайтын адам.

ГАНЬ сона, жаңғыз, жалғыз; ≈ бие сона басы, жаңғыз басы; ≈ хун жаңғыз адам.

ГАНЬС I борсын күшігі (хайуанат).

ГАНЬС II (өсімдік) ақшешек.

ГАНЬХРАЛ қ. гансрал.

ГАНЬХРА-Х қ. гансрах.

ГАР I (анат.) қол; баруун ≈ оң қол; зүүн ≈ сол қол; ≈ ын хуруу қолдың саусағы; ☆ уран гар шебер, іскер, ұста, шебер қол, қолы шебер; ☆ гар султай берген, қолы ашық, мырза, жомарт; ☆ гар татуу а) қолы тар, сараң, қарау; б) қолы қысқа, кедей, шабан-шалағай, шабан-шалай, шмама-шарқы аз; ☆ гар сул, = сул гар қолы ашық, қолы берекесіз, дүние шашқыш; ☆ хатуу гар а) қарау, сараң, тартық қол; б) қатыгез, қытығыр қатығас, мейірімсіз, қатал; ☆ гар хүнд, = хүнд гартай, = гар хүндтэй а) қолы ауыр (пішкен малы өліп кететін, не өте бала жазылатын адамның қолы туралы); б) екпесі ауырлау, етін ауыртатын; в) садақ кергіш, садақ тартқыш; ☆ гар хөнгөн, = хөнгөн гартай, = гар хөнгөнтэй а) қолы жеңіл (пішкен малы өліп кете қоймайтын, яғни тез жазылып кететін адамның қолы туралы); б) жеңіл егетін, ауыртпай егетін; в) қолы қарымсыз, қол қарымы нашар, қолы әлсіз; ☆ гар урт, = урт гар қолы ұзын, қолынан келетін, етек жеңі кең; ☆ гаргаа авах қолына алу, иелігіне алу, қарауына алу, ықпалына алу; ☆ гарт орох қолына түсу, иелігіне кіру, қарауына алыну, ықпалына кіру; ☆ гар тэнийх а) қолы кеңу, етек жеңі кеңу; рақаттану, қолы жылы суға маңу, жаны рақат табу; б) қолы ашылу, жомарттану, берген бола бастау; ☆ гар дээр есох а) қолында есу, қарауында есу; б) қол бала болу, асыранды бала болу; ☆ гар дохно қол бұлғау, қолмен ымдау; ☆ гар бие оролцох өзі қатысу, бетпе-бет кірісу, қолма-қол кірісу; ☆ гар барих қол ұстасып амаңдасу; ☆ гар гараасаа барилдах өзара қол ұстасу, ынтымақтасу, бірлесу, ұйымдасу; ☆ гартаа дүйтэй шебер, іскер, бес аспап, қолы икемді; ☆ гар сунгах қол ұшың беру, жәрдемдесу, көмектесу; ☆ гар харах а) қолға қарау, біреуге қарау, кіріптар болу, тәуелді болу; біреуге жаутаңдау; б) (бір нәрсе) дөмету, жаутаңдау, үміттену; ☆ гар нийтэх (іс-әрекетте) қол қосылу, көңіл сойкесу, сайма-сай нелу; ☆ гар богино қолы қысқа, кедей, жарлы, шабан-шалағай, шабан-шалай; ☆ гар хүрэх а) қолы тию, ұрып жіберу, қол жұмсау, ұру, соғу; б) (ас) ауыз тию, дем тату; ☆

гар хөдлөх а) сабалау, қол жұмсау, қол көтеру; б) еңбек істеу, қолы қимылдау; ☆ **гар қайх** а) қолы бозару; б) құр алақан қалу, құр қол қалу, дәнеңесіз қалу, жүрдай болу; ☆ **гар қайлгах** а) ессесін қайыру, (қолына) бірдеңе беру; орамал жорасын істеу; б) құр алақан қалдыру, құр қол қалдыру, дәнеңесіз қалдыру, жүрдай болдыру; ☆ **гар зангидах** а) жұдырық түю, жұмырық түю; б) жәбірлеу, кіжіну, шүйілетону; ☆ **гар хаях** жүргенде қол қайшылау, жүргенде қол тастау; ☆ **гар өргөцөх** қол көтерін амандасу; ☆ **гар өргөх** қол көтеру, рұқсат сұрау; б) түсіп беру, қарсылық білдірмеу, қол көтеру; ☆ **гар үйлдвэр** қол өндіріс; ☆ **гар элдүүр** қарапайым илеу, қолмен илеу; ☆ **гар уур** келі (тары, бидай т. б. дөңді дақылдарды түйетін аспан); ☆ **гар ооль** шапанот, қолшот; ☆ **гар онгоц** а) қайық; б) науа; ☆ **гар машин** қол машина; ☆ **гар тээрэм** қол тиірмен; ☆ **гар хөрөө** қол ара ☆ **гар хөгжим** тыңқылдақ (саусақпен соғып шертетін күй аспабы); ☆ **гар хадуур** қол орақ (шөп оратын аспан); ☆ **гар бөмбөг** доп (ойыншық); б) гранат (жарылғыш оқ); ☆ **гар урлал** қолөсер; ☆ **гар нийлүүлөг**, = **гар хээлтүүлэг** қолмен іштендіру, қарапайым іштендіру; ☆ **гар ажиллагаа** қолмен істейтін жұмыс; ☆ **гар буу** тапанша, жең мылтық, қол мылтық, наген; ☆ **гар чийдэн** қол лампаша; ☆ **гар хөл болох** қол аяқ болу, қол жаулық болу, айтқанын істеу, дегенін орындау; біреуге қол шоқпар болу, біреудің ырықында жүру, біреудің шашбауын көтеру; **гар бариад бугуй барих** сөзбе, қолынан ұстап, білектен ұстау, □ үдей түсу, асқына түсу; іштей беру, іштеп кіре беру; үдеп таяй беру; ☆ **гараа** **гаргах** бар өнерін салу; бар ынтасын шығара; ☆ **гараа үүрэх** қолын арқалау; ☆ **гараа тэврэх** қолын құсыру, қолымен ішін құшақтау; ☆ **гараас** **гарах** а) қолынан біту, қолынан шығу (жұмыс шаруа); б) есею, ер жету; в) тозу, қажетсіз болу, көнеру, ескіру; ☆ **гарын** үсег қолы, есімі, аты; ☆ **гарын бэл** ұсақ-түйек нәрселер, уақай нәрселер; ☆ **гарын дор** а) ықпалында, ырқында, ықпалымен, ырқымен, айтқанымен; б) қолында, өзін тұрған, қолдағы, қолда тұрған; ☆ **гарын юм** сирек нәрсе, қолдан шығармайтын нәрсе, тапшы нәрсе; ☆ **гарын бээлий** қолғап, билалай; ☆ **гарын үзүүрээр хийх** қол ұшымен істеу, оңай істейтін, жеңіл істейтін, істеуге оңай, істеуге жеңіл; ☆ **их гарын** өте қу, асқан айлакер, өте залым, асқан залым; ☆ **дунд гарын** орташа, аралықтағы шағын; ☆ **баруун гарын** хүн оң сенімді досы, сенімді дос, арал досы, оң қолы; ☆ **гарын нехер** сенімді досы, адал досы; 2. (бағыт) жақ; **жан**; **баруун** ≈ тал оң қол жағы, оң жағы; **зүүн** ≈ тал сол қол жағы, сол жағы;

замын баруун ≈ **ыг барыж** явах жолдың оң қол жағымен жүру; 3. тұтқа; **хөрөөний** ≈ араның тұтқасы; 4. (екі санының көне аты) сұқ (қол); 5. сәрсенбі (аптаның үшінші күні); ≈ **гариг** сәрсенбі күн.

ГАРАА 1. тебін, екпін; ≈ **сайтай морь** тебінді ат, ұшқыр ат; ≈ **сайтай** тебінді, екпінді; ≈ **муутай** тебіңсіз, екпінсіз; 2. шығу, кезек; ≈ **гаа** хүлээх шығуын күту, кезегін күту; 3. меже; **оны** ≈ жылдық меже.

ГАРААНШ гараж (машиналар тұратын ремонт жасалатын орын); **ачааны тэрэгний** ≈ жүн машиналардың гаражы.

ГАРИГ I 1. планета, аспан өлемдері, ғарыш өлемдері; ≈ **хоорондын автомат станци** планета аралық автомат станция; 2. апталық күн; **даваа** ≈ дүйсенбі күн; **мыгмар** ≈ сейсенбі күн; **лхагва** ≈ сәрсенбі күн; **пүрэв** ≈ бейсенбі күн; **баасан** ≈ жұма күн; **бямба** ≈ сенбі күн; **ням** ≈ жексенбі күн.

ГАРАГ II: гараг өвчин сал ауру; гараг саа сал ауруы.

ГАРАЖ қ. гараш.

ГАРАЛ тек; шығу; көріну, басталу, пайда болу; **уг** ≈ нз әуелгі шығу тегі; **үгийн** ≈ үүсэл сөздің шығу тегі; **үгийн** ≈ судталып тель бичиг создөрдін этимологиялық сөздігі.

ГАРАЛТ I. шығарым, өнім; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс өнім; 2. шығым, түсім; **тарианы** ≈ егіннің шығымы; **сүүний** ≈ сүт шығымы.

ГАРАМ I 1. өткел; **голын** ≈ өзен өткелі; 2. көлденең өту; **замын** ≈ ын дохю жолдан көлденең өту белгісі.

ГАРАМ II ұзын қоңыш етік.

ГАРАМГАЙ I. атақты, даңқты, әйгілі, аты шулы; ≈ **эрдэмтэн** атақты ғалым; ≈ **эмч** әйгілі емші; 2. төтенше, ерекше, әскері, өте, тым, аса; ≈ **зураач** төтенше суретші; ≈ **сүүтэй үнээ** өте сүтті сиыр.

ГАРАН: 1. гаран орон = орон гаран шығып-кіріп, кіріп-шығып, тағат таппай, шыршық атып, тықыршып; **орон** ≈ байж энэ өдрийг өнгөрөөх шыршық атып бүгінгі күнді ораң откізу; 2. шақты, шамалы, жуық; -дай, ≈ -дей, -тай, ≈ -тей; **арав** ≈ он шақты; **тавь** ≈ елудей.

ГАРАНГА I ауағаш, торағаш; **үнэгэнд** ≈ тавих түлкіге торағаш құру.

ГАРАНГА II 1. жетім азушық (жылқы азуына қабаттаса шыққан кішкене тіс); 2. шершеу (жылқы мен есектің танауына бөртпін шығатын шеміршек ауруы).

ГАРАНГА III тозым; **хувцсандаа** ≈ тай хүүхэд киймін тоздырғыш бала; **гуталдаа** ≈ тай хүүхэд етікке жемір бала.

ГАРАНГАТА-Х 1. (жылқыға) қабат азушық шығу; 2. шершеу шығу (жылқыға).

ГАРА-Х 1. шығу, туу, пайда болу;

нар ≈ күн шығу; сар ≈ а) ай туу; б) ай көріну, ай жаңбасы басталу, ай басталу; хээл ≈ а) іш шығу, тойыну, қарны шығу; б) көкке тою (мал); гал ≈ а) от шығу, өрт шығу; б) от көріну, от жылытылду; ус ≈ а) су шығу, су өтіп шығу; б) судан өту, судан кешіп өту; уур ≈ а) бу шығу; б) ашуы шығу, ашуғы басылу, ашуы тарқау; хөлс ≈ а) тер шығу, тер шыпылдау; б) еңбек шығу, еңбек істеліну, күш жұмсалу; сорви ≈ а) тыртық пайда болу, тыртып қалу; б) (іс-әрекеттің) сорасы біліну, сілемі біліну, бағдары біліну; баас ≈ қиын шығару, сұқаның ұшыру; гадаа ≈ сыртқа шығу, тысқа шығу; ногоо ≈ көк шығу, шөп шығу; шүд ≈ тіс шығу; шөл ≈ сөлі шығу, сорпа болу; цагаан мах ≈ ақ еті айналып шығу; нэр ≈ асы шығу, даңқы арту; дуу ≈ дауыс шығу, дыбыс шығу; чямээ ≈ а) дыбыс шығу, дыбыс естілу; б) хабары естілу, хабары біліну; ☆ концерг гарах концерт шығу, концерт ойнау; кино ≈ кино шығу; жүжиг ≈ пьеса шығу, пьеса ойнау; гэдэс ≈ а) қарын шығу, тою; б) тойыну шардию; яр ≈ жара шығу; үүл ≈ бүлт шығу; гарз ≈ шығын шығу, шығындалу, шығын болу; Хүүхэд ≈ бала туу; гай ≈ пәле шығу, қырсық болу; цээр ≈ қақырық шығу, қақырық түсу; хэл ам ≈ ұрыс шығу, аңдаң болу; үнэр ≈ иіс шығу; нус ≈ қап шығу; зам ≈ жол шығу; мөр ≈ а) мөр шығу, із шығу; б) тәртіпке келу, ретке келу; хэрэг ≈ іс-әрекет шығу; дайн ≈ соғыс шығу, соғыс туу; жил ≈ жыл шығу, жыл басталу; нөхөрт ≈ күіеуге шығу; буханд ≈ сиыр бұқадан шығу; 2. (бір орыннан екінші орынға) шығу, бару, кету; хотоос ≈ қаладан шығу; хөдөө ≈ көзге шығу, қырға кету; эмкэлгээс ≈ дәрігерлен шығу; ялаас ≈ жаладан құтылу; ажлаас ≈ жұмыстан шығу, жұмыстан босап кету; хоэлноос ≈ тамақтан шығу, тамаққа көңілсіз болу; махнаас ≈ еттен шығу, ет жемейтін болу; будаг нь ≈ а) сыры кету; б) сыры ашылу; амиц ≈ а) тірі шығу, аман құтылу; б) жаны шығу, демін тарту (өлу); 3. өту, кешу, кешіп өту; гол ≈ өзеннен өту; гүүрээр ≈ көпірден өту; урдур ≈ алдынан өту; хажуугагар гарах жанынан өту; 4. (буйкке) шығу, өрмелеу, орлеу, көтерілу; ууланд ≈ тауға шығу; модонд ≈ ағашқа өрмелеу; ☆ толгой дээр гарах басқа шығу, асқыну, елндайсу, мөнсінбеу, слемеу; ☆ гарахын тийн ялгал шығыс септігі (тл); ☆ гарахын ерөн қ. гарахын тийн ялгал.

ГАРВАЛЬ ата-тек, алғашқы тек; хүн төрөлхтний ≈ адамзаттың алғашқы текі.

ГАРГАГДА-Х 1. шығарылу, тудырылу, пайда болдырылу; 2. (бір орыннан екінші орынға) шығарылу, барғызылу, кетірілу; 3. (жазу, хат) танылатын, шығаратын, оқыларлық; анық; ≈ би-

чиг танылатын жазу.

ГАРГАГДАХГҮЙ (хат, жазу) танылмайтын, шығара алмайтын, оқылмайтын; көмескі, анық емес.

ГАРГАЛ (кітаби.) қосымша шешім, анықтама.

ГАРГАЛГА (кітаби.) қосымша түсініктеме.

ГАРГА-Х 1. (іс-әрекет) шығару, тудыру, көрсету, пайда болдыру; муухай зан ≈ оғаш мінез көрсету, жайсыз мінез шығару; их зан ≈ паңдық көрсету, паңдану, текепарлану; гомдол ≈ екінші білдіру; өргөдел ≈ арыз шығару, тілек ұсыну; үг хэл ≈ сөз шығару, даудыру; мәдээ ≈ мәлімет шығару, хабар шығару, мәлімет жариялау; тогтоол ≈ қаулы шығару; шийдвэр ≈ шешім шығару; санал ≈ пікір шығару, ұсыныс айту; баатар зориг ≈ батырлық көрсету; ерлік көрсету; дүн ≈ қорытынды шығару; баримт ≈ делел келтіру, анықтығын көрсету; баталгаа ≈ көңілдеме шығару; сенім беру; гараас ≈ қолдан шығару, біржола бітіру, бір қолмен бітіру; 2. (бір орыннан екінші орынға) шығару, барғызу, кетіру, жөнелту; ажлаас ≈ жұмыстан шығару, жұмыстан босату; гадаадад ≈ шетелге шығару, өнім өндіру; зээллэг ≈ қарыз шығару, қарыз беру; хэвлэн ≈ басып шығару; ном ≈ кітап шығару; ☆ ХҮҮХэд гарах босану, бала табу (өйел); ☆ хонь гаргах қой сою, қой сыдыру; ☆ идэш гаргах соғым сою, соғым әзірлеу; ☆ хоол гаргах а) ет түсіру, піскен етті түсіру, қазан түсіру; б) мал сою; ☆ бичиг гаргах а) хат жолдау, хат жіберу; б) сауат ашу, хат тану.

ГАРГУУ I (сана) 1. шығыңқы, озық, сорайған; 2. төтенше, артық, тым аса, өте; ерекше

ГАРГУУ II шығасы, шығын (шығынға беретін зат).

ГАРГУУД (өзгеден) ерекше, өзгеше, төтенше, болекше.

ГАРГУУДАА 1. қ. гаргууд; 2. шығын, шығасы; эвдэрч ≈ гарсан юм бүлініп шығын болған нәрсе; 3. қажетсіз, керексіз.

ГАРГУУЛА-Х 1. (іс-әрекетті) шығарту, тудырту; көрсетірту; пайда болдырту; 2. (бір орыннан) шығарту, барғыздырту, кетірту, жөнелтірту; ☆ хонь гаргуулах қой сойдыру; ☆ идэш гаргуулах а) соғым сойдырту; соғым әзірлету; б) азық шығарту; ☆ хоол гаргуулах а) ет түсірту, қазан түсірту, піскен етті түсірту. 3. қ. гаргагдах.

ГАРГУУР шығарғы, шығарғынш (аспан); хогийн ≈ қоқтық шығарғынш.

ГАРДА-Х қолдау, қолмен (істеу, атқару); ≈ж өгсх қолма-қол беру, өз қолымен беру; ≈ж хийх оз қолымен істеу, қолма-қол істеу; ≈н байлдах қолма-қол соғысу, қоян қолтық соғысу, бетпе-бет келу.

ГАРДИ самұрық (*мифологиялық ұғым бойынша құстың ішіндегі ең үлкен әулиесі*); **хан** ≈ әулие самұрық, құс төресі самұрық; **жигүүртнй хаан** ≈, **араатны хаан арслан қанаттылар төресі** самұрық, **жыртқыштар төресі** арыстан (*мәтел*).

ГАРДУУЛА-Х қолға ұстату, қолмақол беру, қол тапсыру, табыс ету, қолға беру; **одон** ≈ орденді қол тапсыру; **итгэмжләх жуух бичиг гардуулах** сенім хат тапсыру;

ГАРЖ: гарж нохой төбет ит (*денесі жуан, жүні сабалақ, басы үлкен, дыбысы қою ит*).

ГАРЗ 1. шығын, шығасы, шығыс, зиян; **эд хөрөнгөний** ≈ дүние мүліктің шығыны; ≈ **хохирол** шығын-зиян; ≈ **сүйтгэл** шығын бүліншілік; ≈ **болох** шығын болу; 2. (*өнім, еңбек*) бос, тек, босқа, артық, текке; қайран; бекер; **хөдөлмөрийн** ≈ тек еңбек, артық еңбек **амны** ≈ тек сөз, артық сөз; **биеній** ≈ текке шаршау, босқа шаршау; **гарын** ≈ қайран қол.

ГАРЗАИ-Х ашаңдау, арықтап кету, жүдеу, жүдеп кету; ≈ **чихжэе** ашаңдап кетіпті

ГАРЗГАР ашаң, арық, жүдеу.

ГАРЗДА-Х 1. шығындалу, шығын болу, шығасы болу, шығынға шығу, зияндалу; 2. тек болу, бекер болу, қайран болу, артық; **хэлээд хэлээд хэл** ≈ **ын нэмэр** айта-айта қайран аузым болу.

ГАРЗДУУЛА-Х шығындату, шығынға ұшырату, зиян келтіру, шығын келтіру.

ГАРИГ қ. гараг.

ГАРЛАГА 1. шығуы, тегі, шығу тегі; 2. қ. гарз; 3. шығыс; **орлогоос** ≈ **нь их байна** кірісінен шығысы көп екен.

ГАРЛАНГУЙ сөз жоқ, аумай, дәл.

ГАРЛА-Х 1. өз қолымен істеу; 2. қолдасу; сөлбесу.

ГАРНИЗОН гарнизон (*қалада немесе қорғанда тұрған әскери бөлімдер*).

ГАРТААМ ақық (*қызыл, жасыл, мөлдір түсті асыл тастар*).

ГАРТА-Х тұйықталу, тірелу, бөгеу.

ГАРУЙ шақты, шамалы, жуық; -дай, -дей, -тай, -тей; **хорь** ≈ жиырма шақты; жиырмадәй; **тавь** ≈ елудей; **метр** ≈ метрдей.

ГАРҮЙ 1. шығыршық; шығыр (*темір*); 2. жүзік сақина; **хурууны** ≈ саусақ сақинасы; ☆ **гархин хуяг** аймауыт, тор сауыт

ГАРХИДА-Х 1. шығыршықтау; шығырлау; 2. сақиналау; құрсаулау, сақина салу, құрсау салу.

ГАРХИДУУЛА-Х 1. шығыршықтау, шығырлату; 2. сақиналату; құрсаулату, сақина салдырту, құрсау салдырту.

ГАРХИТА-Х сақиналану, құрсаула-

ну, дөңгелену; ☆ **нүд гархилах** көз солу, көз үңірену, көз ішіне ену.

ГАРХИТА-Х қ. гархилах.

ГАРХИТУУЛА-Х сақиналандыру, құрсауландыру, дөңгелендіру.

ГАРЦ I шығым, өнім, түсім; **сүүний** ≈ сүт шығымы; **ноосны** ≈ жүн өнімі; **газрын** ≈ жер көктемі.

ГАРЦ II өткел, жүріс жол, өтетін жер; **усны** ≈ судың өткелі; **замын** ≈ жолдан өтетін жер, жол кеспе.

ГАРЦААГУЙ күмәнсіз, сөзсіз, даусыз, міндетті түрде, қайткенде, қайткен күнде; **өноөдөр** ≈ **ирнэ** бүгін, қайткен күнде келеді.

ГАРЧИГ (*кітап*) тақырып; **номын** ≈ кітаптың тақырыбы.

ГАРЧИГЛАГЧ тақырыптаушы, тақырып қоюшы.

ГАРЧИГЛА-Х 1. тақырыптау, тақырып қою (*кітапқа*); 2. тақырып тізімдеу; 3. тақырыбын шолу (шолып өту).

ГАРЧИГЛУУЛА-Х 1. (*кітапқа*) тақырыптату, тақырып қойдыру; 2. (*кітап, газет, журнал*) тақырыбын тізімдету; 3. тақырыбын шолдыру.

ГАРШ 1. шығыңқы, сарайыңқы 2. қ. гарз; хохирол.

ГАРШИ-Х 1. машықтану, дағдылану, өдеттену; 2. дөңігу, дөңдеу.

ГАРШУУЛА-Х 1. машықтандыру, дағдыландыру, өдеттендіру; 2. дөңіктіру, дөңдету.

ГАРЬ (*қустың*) саңғыру, саңғы.

ГАРЬХАН: гарьхан цэцэг шолпанкебіс төрізді гүл

ГАСАЛГА-Х 1. қайғырту, қайғыландыру, күйіндіру, уайымдату, мұңайту, шерлендіру; 2. азап шектіру, азаптандыру, миқанат қорсету; 3. (*итті*) қыңсылату қаңқылдату.

ГАСАН тума пысық, тума ширақ; ≈ **хүүхэд** тума пысық бала, туадан пысық бала.

ГАСЛАН 1. қайғы, күйініш, уайым, мұң, шер; ≈ **д учрах** қайғыға тап болу; 2. азап миқанат, бейнет, мсхнат.

ГАСЛА-Х 1 қайғыру, қайғылану, күйіну, уайымдау, мұңаю, шерлену; 2. азап шегу, азаптану, миқанат қору, бейнет шегу; 3. (*ит*) қыңсылау, қаңқылдау; **нохой** ≈ ит қыңсылау.

ГАСЛУУЛА-Х қ. гасалгах.

ГАСХА қазғы (*бек, сарымсақ қазуға арнал істелен қазықша ағаш*).

ГАТАЛГА (*өзеннің*) өткелі; **гэлын** ≈ өзеннің өткелі.

ГАТАЛГАГЧ (*өзен т. б. судан*) өткізуші, өткелші, өткізетін адам.

ГАТЛА-Х 1. (*өзенді, суды*) өту, кешу; **гэл** ≈ өзеннен өту; 2. (*өмір, тұрмыс*) бастан кешу, бастан өткізу, күн көру, күнелту, күн кешу; **хүнд бэрхний** ≈ ауыр азарты бастан кешіру, қиыншылықты бастан өткізу.

ГАТЛУУЛА-Х 1. (*өзеннен, судан*) өткізу, кешіру; 2. (*тұрмыс, өмір*) бастан кешірту, бастан өткіздіру, күн көргізу,

күнелттизу. күн кештіру.

ГАХАЙ 1. шошқа, доңыз (*жәндік*); ≈ **н торой** шошқа торайы; **тәжәзвәр** ≈ асыранды шошқа, үй шошқасы; 2. (*мезгіл*) доңыз; ≈ **жил** доңыз жыл; ≈ **сар** доңыз айы, қаңтар XII ай, ≈ **өдер** доңыз күн (*әр мезгілдегі әрбір айдың 12, 24, 6, 18, 30 күндері*); ≈ **цаг** доңыз сағат (*түнгі 21—23 сағат кезі*); 2. *ауыс*. **ермағай**, **мешкей**, **тамақсау**, **оңаза**, **өсыр**; ≈ **шиг амьтан а)** шошқа секілді **зәндік** шошқа тәрізді жәндік; б) **қомағай** жан, **тамақсау** жан; ☆ **гахай хавдар** алқым ісік, **тамақ ұры** (*ауру*); ≈ **гахай әм** қызылбояу (*өсімдік*); ☆ **гахай харцагай** қызылтұмсық торғай (*өсім*); ☆ **гахай харацай** балықшы (*өсім*); ☆ **гахайн сор** шошқа қылшық, тік аяқшылық; ☆ **гахайн шир** шошқа терісі, шошқа сірі; ☆ **гахайн ширх** шошқа сіркесі (*шошқаның биті*); ☆ **гахай но-хойдоо** хұрах лағынаттау, балағаттау, аузына ақ ит кіріп, қок ит шығу; аузына келгенін оттау.

ГАХАЙЛИГ қ. **гахайли**.

ГАХАИС қабан, жабайы шошқа (*2 хайуаны*).

ГАХАИЧ 1. шошқа бақташысы, шошқа бағушы; 2. шошқа аулаушы.

ГАХАЙЧЛА-Х 1. шошқа бағу; 2. шошқа аулау, қабан аулау; 3. *ауыс*. (*мінез*) қорсылдау, дөрекілену, оғаш мінез көрсету, қиқарлану.

ГАХАЙЧЛУУЛА-Х 1. шошқа бақтыру; 2. шошқа аулату, қабан аулату; 3. *ауыс*. (*мінез*) қорсылдату, дөрекілендіру, қиқарландыру.

ГАХАЙШИГ қ. **гахайли**.

ГАЦАА I тосқауыл, ілгішек, кедергі, бөгет; ≈ **тохиолдох** бөгет кезігу, кедергіге ілгіге; ≈ **тай** хэрэг тосқауыл әрекет; ілгішектік, кедергілік.

ГАЦАА I (*суға*) мінбе шатқал, мінбе жарта; ≈ **гаар өнгөрох** мінбе шатқалдан өту.

ГАЦАА III қыстақ, тұрғын (*ауыл*); топ-топ (*ауыл*); ≈ **хүй** тұрғын ауылдар ≈ **тогон** тұрғын ауылдар тұрғын қыстақ.

ГАЦАА IV 1. тор, діңгек, тор бағана; 2. шарбақ (*аула*); 3. қанат, таяқшы, сүйеніш (*дуал*).

ГАЦААЛА-Х I 1. тор діңгек тұрғызу, тор бағана тұрғызу; 2. шарбақ аула тұрғызу.

ГАЦААЛА-Х II (*өзен, көл суы*) жарлана қату, жиектене қату **голын ус** ≈ өзен суы жарлана қату.

ГАЦАА-Х 1. (*нәрсені арасынан*) қасарту, тістестіру, ұстастыру; тұтқырландыру; 2. (*мылтықты*) от алдырмау, оғын тірелту; 3. (*сұйық т.б. нәрсені*) жымдастыру, ұстастыру, жабыстыру, жымдастырып қатыру, ұстастырып қатыру, жабыстырып қатыру.

ГАЦАГДА-Х 1. (*нәрсе арасынан*) қасарылу, тістесілу, ұстасылу; 2. (*мылтық*) от алынбау, оқ тіреліну; 3. (*сұйық*

т.б. нәрсе) жымдасылу, ұстасылу, жабысылу, жабыса қатып ұстаса қатылу, жымдаса қатылу.

ГАЦАР жақтау (*ағаш*) **цонхны** ≈ терезенің екі жақтауы.

ГАЦА-Х 1. (*нәрсе арасынан*) қасару, тістесу, ұстасу; **яхах** ≈ қысыла тістесу; **эрэг нь** ≈ бұрамасы тістесу; 2. (*мылтық*) от алмау, оқ тірелу; **буу** ≈ мылтық от алмау; 3. (*сұйық т.б. нәрсе*) жымдасу, ұстасу, жабысу, жымдасып қату, ұстасып қату, жабыса қату; **голын ус** ≈ өзен суы жымдасып қату; ≈ **ж хәлдөх** жабысып қату.

ГАЦАН: гацан загас мұзға қысылып қатқан балық.

ГАЦУУ I жітік, жоқ; **ядуу** ≈ жоқ-жітік, шабан-шалалай, шама-шарқы аз, кедей; **дутуу** ≈ кедей-кембага, кем-кейт, жоқ-жітік, кедей-кепсек.

ГАЦУУ II қазық; ≈ **шаах** қазық қағу.

ГАЦУУЛА-Х 1. қ гацаах; 2. қ гацагдах

ГАЦУУР қ. **гачуур**.

ГАЧААЛ қ **гачиг**; **цагийн** ≈ зар заман; ≈ **цаг** ашаршылық кез, өлсегелен ≈ ашаршылық.

ГАЧИГ жұт, ашаршылық, ашытық, жоқшылық, тапшылық, мұқтаждық; **зуд** ≈ жұт-ашаршылық; **ган** ≈ қуаңшылық, құрғақшылық; ≈ **тохиолдох** жұт болу, жұт-ашаршылыққа ұшырау.

ГАЧИГДАЛ тапшылық, жоқшылық, мұқтаждық; ≈ **тохиолдох** тапшылыққа кез болу, мұқтаж болу; **ар гәрийн** ≈ үй-тұрмысының мұқтаждығы.

ГАЧИГДА-Х тапшылық көру, жоқшылық көру, мұқтаждық көру, тапшылыққа ұшырау, жоқшылыққа ұшырау, мұқтаждыққа ұшырау; ≈ **дутагдах юмгуй** ешбір тапшылық жоқ; төрт түлігі сай; керек-жарағы түгел; қағанағы қарқ, сағанағы сарқ.

ГАЧИГДСАН кеспе шабақ (*балық*).

ГАЧИГДУУЛА-Х тапшылық көрсету, жоқшылық көрсету, мұқтаждық көрсету, тапшылыққа ұшырату, жоқшылыққа ұшырату, мұқтаждыққа ұшырату; **нүүрсээр** ≈ көмір тапшылығын көрсету.

ГАЧЛАН азап, қорлық, бейнет; **аггайчуул үг тоодоггүй нь** ≈ тай қатындар сөз естімейтіні бір қорлық.

ГАЦУУР шырша (*ығи жап-жасыл болып тұратын тікен жалақты ағаш*); ≈ **тад нутагладаг** шыршағалды мекендейді.

ГАШИЛГА-Х (*сүтті т. б. тамақты*) ашыту, қышқылдандыру, шулықтыру.

ГАШЛАА-Х қ. **гашылгах**; **сүү** ≈ сүт ашыту.

ГАШЛА-Х (*сүт, қымыз, т. б. тамақ*) ашу, қышқылдану, шулығы; **сүү** ≈ сүт ашу, сүт қышқылдану; **хоол** ≈ тамақ қышқылдану; тамақ шулығы.

ГАШЛУУЛА-Х ашытқызу, ашытқыру, қышқылдандырту, шулықтырту.

ГАСУУ: уй гашуу кейіс, күйініс, күйініш, қайғы, қасірет; ≈ ≈ болох кею, күйіну, қайғыру.

ГАСУУДАЛІ кейіс, аза, қайғырыс; ≈ зарлах кейіс жарыллау; ≈ т өдөр кейіс күндері; ≈ ын хөгжим кейіс музыкасы; ≈ ын дуваа кейіс шұбырындысы, кейіс тізбегі; ≈ ын дутлаан кейіс жиыны.

ГАСУУДА-Х 1. (дәм) ашты боп кету, ашып кету; шулығып кету; кермектеніп кету; 2. ауыс. ксію, азалау, қайғыру; ихээр ≈ қатты кею.

ГАСУУДУУЛА-Х 1. (дәмін) аштығып жіберу; шулықтырып жіберу; 2. ауыс. кейіске түсіру, кейіту, азалау, азаға түсіру, қайғырту, қайғыға салу.

ГАСУУН 1. (дәм) ашты, қышқыл, кермек, ащы; удай; ≈ амт ашты дәм; ≈ ус кермек су, ащы су; ≈ амтагдах ашты дәм біліну; ≈ утаа ашты түтін, көз ашытарлық түтін; ≈ нясуун ашты кермек, кермек ащы; ≈ хахуун ащы кермек, кермек ащы; ≈ үр ащы сөз, тікен сөз ұлы сөз, зөрілі сөз, кекесін сөз, мұқасын сөз; 2. ауыс. зарлы, мұңды, қайғылы, қасіретті; апатты; ≈ зовлон қайғы, ауыр мехнат, басқа күн туу; ≈ бөрх ащы-зарлы, ауыр-қайғылы, қиын-қыстау, ауыр көз; ☆ гал усны гашуун зовлон сөзбе. от пен судың апаты; □ тілсіз жау, табиғат апаты.

ГАСУУТ: гашуут туулай сауытқұйрық қолн (жәндік).

ГВАРДИ гвардия, таңдамалы әскерлер, үлгілі әскерлер; ≈ ийн хороо гвардия комитеті.

ГЕКТАР (ГА) гектар (га) (10000 шаршы метрге тең жер өлшемі нэг ≈ аас шаршы метрге тең жер өлшемі). нэг ≈ аас 30 центнер тарна авах бір гектардан 30 центнер астық жинау.

ГЕНЕРАЛ генерал (әскери жоғарғы шен); хушууч ≈ генерал-майор, дәслегч ≈ генерал-лейтенант; хурандаа ≈ генерал-полковник, армиян ≈ армия генералы.

ГЕНЕРАТОР генератор (механикалық энергияны электр энергиясына айналдыратын машина); тудырғы, шығарғыш, тудырғыш.

ГЕОГРАФИ география, жержүйесі.

ГЕОЛОГИ геология.

ГЕОЛОГИЧ геолог (геология маманы).

ГЕОМЕТР геометрия; ≈ ийн томьёо геометриялық формула.

ГИ: ги буга тоқал бұғы (жануар).

ГИВААН сары қаса (топырақ немесе тас тәрізді сар бояу, кейде сыыр мен пілдің ішінен шығады); хүнд нэг ухаан, үхэрт нэг ≈ адамда сары алтындай ақыл болар, сыырда сары қасадай бояу болар (мәтел).

ГИВЛҮҮР бетналқа = кимешек (іyelдердiң бас киmінің бiр түрi).

ГИВНҮҮЛӘ-Х (дыбыс) шаңқ еткізу, наңқ еткізу, баж еткізу.

ГИВНҮҮР қ. гивнүүр.

ГИВНЭ-Х (дыбыс) шаңқ ету, қаңқ ету, баж ету.

ГИГҮҮ (құс) шабындық сайрауығы, шабындық тотысы.

ГИЙҮҮЖИН: гийүүжин гарди күн-самұрық, шапақты самұрық (оңтүстіктегі самұрық құ).

ГИЕНҮҮЛӘ-Х қ. гивнүүлэх.

ГИЕНҮҮР шаңқылдақ, қаңқылдақ, бажылдақ.

ГИЕНЭ-Х қ. гивнэх.

ГИЖИГ 1. қытық; суганы ≈ қолтықтың қытығы; хоолойн ≈ тамақтың қытығы алқымның қытығы; ≈ хурэх қытығы келу; ≈ т нь хурэх қытығына тию; ≈ тэй хүн қытықшыл адам; ≈ ≈ тэх қытық, қытық деу; 2. нәзік, осал, әлсіз.

ГИЖИГДҮҮЛӘ-Х 1. қытықтату, қытығын келтіру; 2. қ. қытықталыну.

ГИЖИГДЭ-Х 1. қытықтау, қытығын келтіру; 2. ауыс. қытығына тию, намысына тию. жанына батыру, шабына түрту, ашуын келтіру.

ГИЖИГЛЭ-Х қытықтау, қытығын қоздыру, қытық тудыру, қытық-қытық деу.

ГИЖИГТЭЙ қытықшыл, қытығы бар, қытығы қозғыш; их ≈ хүн өте қытықшыл адам.

ГИЙҮҮЛӘГЧ (тіл.) дауыссыз дыбыс; чанга ≈ қатаң дауыссыз дыбыс; зөөлөн ≈ үңг дауыссыз дыбыс; хам-жих ≈ африкат дауыссыздар (дже, тч, дз, т. б.).

ГИЙҮҮЛӘ-Х 1. (жарық) жарықтандыру, жарқ ету, жарқырату, жарық болдыру, сәулелендіру; 2. ауыс. (сана-сын) ояту, көзін ашу, сергіту; 3. ауыс. (кекесін сөз) қарқ қылу, жетістіру, жарылқау; сый қорсету; хадмынх чинь чамайг юугаар ≈ в дээ! қайның үйі, көнесін, саған не сый қорсетті.

ГИЙГЭНЦӨР (мінез) жарқынсыған, жайдарысыған; серсіген, жөргем сері, сылқым сері, кербезіген; хоосон ≈ зан жалған жарқынсыған мінез; құр жөргем сері.

ГИЙГЭНЦӨРЛЭ-Х жарқынсу, жайдарысу; серісу; жарқын кісімсу, жайдары кісімсу, жөргем серілік істеу, сылқым сері болу, құр кербезсу.

ГИЙГЭ-Х 1. қ. гийх; 2. (көңілге олықылық) қарқ болмау, мәз болмау, жетіспеу, жарымау; яваад ≈ үгүй дээ барып қарқ болмас шығар.

ГИЙЛГЭ-Х 1. қ. гийгүүлэх.

ГИЙЛЖ сайрауың, ұсақ бозторғай (құс).

ГИЙСГЭ-Х (дәулет, дүниесін) сүліктей сору, құныға қанау-аюусыз жеу; хөрөңгий нь ≈ дәулетін сүліктей сору.

ГИЙСЭМ ұшпа, жалама; ≈ хад ұшпа-жартас, жалама-жартас.

ГИЙ-Х 1. жарықтану, саулелену, арайлану, нұрлану, шапақ ату; ашылу; үүр ≈ таң сәулесі арайлану; тэн-

гәр ≈ аспан ашылу; 2. *ауыс. (сана)* ояну, көзі ашылу, сергу, серпілу 3. *ауыс.* жадырау, жайнау, көңілдену, шаттану, масаттану; 4. аяғы жеңілу, жүгі жеңілу, босану.

ГИЙЧИН мейман, қонақ; ≈ **зочин** сый мейман; **айлчин** ≈ ауыл қонақта-ры; ≈ **ирэх** қонақ келу.

ГИЙЧИРХҮҮЛЭ-Х меймансыту, қонақсыту, мейман кісімсіту, қонақ кісімсіту.

ГИЙЧИРХЭ-Х меймансу, қонақсу, мейман кісімсу, қонақ кісімсу.

ГИЙЧЛҮҮЛЭ-Х 1. қонақ болғызу, қонақ еткізу, қонағасы бергізу, қонақты сыйлату, қонақты қошаметтеу; 2. қонаққа барғызу, мейман болдыру. 3. (*малды*) қаптаттыру, бытыраттыру, андыздаттыру (*жаю кезінде*).

ГИЛЧЛЭ-Х 1. қонақ ету, қонақ болу, қонағасы беру, қонақты сыйлау, қонақты қошаметтеу; 2. қонаққа бару, мейман болу, қонақ болу; 3. (*малды*) қаптау, қаптата жаю, бытырату, бытырата жаю, андыздату, андыздата жаю; **хоний** ≈ **ж бэлчээрлүүлэх** қойды қаптата жаю.

ГИЛБЭГ қ. **гилбэс**.

ГИЛБЭГНЭ-Х 1. (*нәрсенің өңі*) жылтылдау, жарқылдау, жалтылдау, жылтыл ету, жарқ-жарқ ету, жалт-жалт ету; 2. (*қорқыныш*) бүгежектеу, қорғалақтау, жасқаншақтау, дірілдеу, қалтырту.

ГИЛБЭЛГЭЭН жарқыл, жалтыл, жылтыл; **алсад** ≈ **жалбалзая** байв алыста жарқыл жарқ-жарқ етіп жатты.

ГИЛБЭЛЗҮҮР жазғалдақ (*ұзын сабақты, жапырағы жасыл, тау бөктерінде қазда шешек ататын гүл*).

ГИЛБЭЛЗЭЛ: **гилбэлзэл цэцэг** алақаншешек (*күлгін, сары түсті гүл*).

ГИЛБЭЛЗЭ-Х 1. қ. **гилбэгнэх**; 2. *ауыс. (адам)* жалтаңдау, қуыстану, сескеніп қысылу, ыңғайсыздану.

ГИЛБЭР (*садақтың*) жарқырауық жебе; **сумны** ≈ садақ оғының жарқырауық жебесі.

ГИЛБЭС: **гилбэс гилбэс хөдлөх** 1. (*нәрсе*) жарқ-жарқ ету, жалт-жалт ету, жылт-жылт ету; 2. *ауыс. (айыпты адам)* қуыстану, жалтаңдау; ыңғайсыздану, сескеніп қысылу.

ГИЛГЭНҮҮЛЭ-Х (*нәрсені*) жылтыраңдату, жалтыраңдату, жылтырақтау, жарқыраңдату.

ГИЛГЭНЭ-Х (*нәрсе*) жылтыраңдау, жалтыраңдау, жылтырақтау, жарқыраңдау.

ГИЛГЭР 1. (*нәрсенің өңі*) жылтыр, жалтыр, жылтырақ, жарқырақ, жылтыраң, жалтыраң; ≈ **толгой** жылтыр бас; 2. майда, жұмсақ, биязы (*нәрсенің беті*).

ГИЛГЭРЭМ жылтырақ, жылтылдақ, жалтырақ, ажарлы, көрікті; ≈ **сайхан өңгө** жалтырақ әдемі өң.

ГИЛГЭРЭ-Х (*нәрсенің өңі*) жылтырау, жалтырау, ажарлану, көріктену.

ГИЛЖГИЙ 1. (*мойын*) қылжық, қылжық, қылжақ, қылжыған, қысық; ≈ **хүзүүтэй** қылжық мойын; 2. қысық, көлбеу; бағана нь ≈ **болөх** бағанасы қисаю.

ГИЛЖГЭНЭ-Х қылжықтау, қылжыңдау, қылжақтау, қылжақты қағу, қылжық қағу, қылжақ қағу, қылжаң қағу, қисаландау, қисалақтау.

ГИЛЖГЭР қ. **гилжгий**.

ГИЛЖИЙЛГЭ-Х (*мойынын*) қылжиту, қылжайту; қылжықтату, қылжыңдату, қылжақтау, қылжың қақтыру, қылжақ қақтыру, қылжың қақтыру, қылжаң қақтыру.

ГИЛЖИЙ-Х (*мойыны*) қылжию, қылжаю; қылжықтау, қылжыңдау, қылжақтау, қылжың қағу, қылжық қағу, қылжаң қағу, қылжақ қағу.

ГИЛЖИЛЗЭ-Х (*қылжақ нәрсе*) қылжалаңдау, қылжалақтау, қылжың-қылжың қағу, қылжақ-қылжақ қағу.

ГИЛЖИР қ. **гилжгий**.

ГИЛЖИРГЭНЭ шырылдақ торғай құс).

ГИЛЖИСХИЙ-Х қылжиыңқырау, қылжайыңқырау, қылжық ету, қылжаң ету, қылжақ ету, қылжық ету.

ГИЛИЙЛГЭ-Х 1. (*нәрсенің өңін*) жалтырату, жылтырату, жылтылдату, жарқырату, жалтылдату; 2. тайғақтау, сырғанақтау.

ГИЛИЙ-Х 1. (*нәрсенің өңі*) жалтырау, жылтырау, жылтылдау, жарқырау, жалтылдау; 2. (*қозғалыс*) тайғақтау, сырғанақтау.

ГИЛС: **гилс гилс хийх** жарқ-жарқ ету, жылт-жылт ету.

ГИЛТЭГНЭХ (*өң беті*) жылтырау, жайнау, жарқырау, өңею, оң алу, ажарлану, ажар алу.

ГИЛЭЛЗЭ-Х (*жылтыр нәрсе*) жарқырау, жылтырау, жарқ-жарқ ету, жылт-жылт ету.

ГИЛЭ-Х (*малды*) иіріп айдау, қуып айдау; **мал** ≈ малды иіріп айдау, малды қуып айдау; **үхэр** ≈ сиырды қуып айдау.

ГИМНАСТИК гимнастика; ≈ **хийх** гимнастика істеу.

ГИН I шындауыл (*бұрынғы замандағы үкіметтік күй аспабы*); ☆ **гин чяан ги** тотыша (*сүртқы бейнесі қырғауыл тәрізді, қауырсын мамығы тоты тәрізді әдемі құс*); ☆ **гин ги** қырғауылша (*құс*); ☆ **гин цэцэг** лапызгүл (*малагүлдер тұқымдасына жататын өсімдік*).

ГИН: II **гин дүү** астық табақша (*сыйымдылығы 8,2845524 литрге тең астық өлшейтін аспан*).

ГИНГИЙН: **гингийн цаас** қазанақ қағаз (*жұқа, өте берік қағаз*).

ГИНГЭНҮҮЛЭ-Х шіңгірлету, шіңкілдету, шөңкілдету, шөңгірлету, шө-

үлдөтү.

ГИНГЭНЭ-Х (*жэңишке дыбыс*) шінгірлеу, шінкілдеу, шөңкілдеу, шөңгірлеу, шөүйлдеу; \approx **н унихх** шінгірлеп оку; \approx **н уйлах** шінкілдеп жылау; \approx **ж улих** шөүйлдеп үлү.

ГИНЖ 1. шынжыр (*темір тізбек бау*) **нохойн** \approx иттің шынжыр бауы; (*тэй байна шынжырлы экен; 2. бұғау (қолға, аяққа салатын кісен); боолчуудын* \approx **тасрах** құлдардың бұғауы үзілу; 3. *ауыс. құлдық, еріксіздік; Октябрьин хувьсгал дарлалын* \approx ийг таслав Октябрь революциясы өзгі бұғауын талқандады.

ГИНЖЛҮҮЛЭ-Х 1. шынжырлату, шынжырмен байлату; 2. бұғаулату, бұғау салдыру; 3. *ауыс. құлдыққа салдыру*, өзгіге салдыру; 4. қ. **гинжлэгдэх**.

ГИНЖЛЭГДЭ-Х 1. шынжырлану, шынжырмен байлану; 2. бұғаулану, бұғау салыну; 3. *ауыс. құлдыққа салыну*, өзгіге түсу, құлдыққа түсу.

ГИНЖЛЭ-Х 1. шынжырлау, шынжырмен байлау; **зуудаг нохойг** \approx **н уях** қабатын итті шынжырлап байлау; 2. бұғаулау, бұғау салу; 3. *ауыс. құлдыққа салу*, өзгіге түсіру, құлдық ету, езу.

ГИНТИ (*құс*) тотыша, кішкентай тоты.

ГИНЭИГНЭ-Х шінгірлей беру, шінкілдей беру, шөңкілдей беру, шөңгірлей беру; шөүілдей беру.

ГИНШИ-Х I қ. **гингэнэх**.

ГИНШИ-Х II (*бақылар*) әндөтү, тамылжыту.

ГИНШҮҮЛЭ-Х қ. **гингөнүүлэх**.

ГИРИЙГЭР аққанат су шошқасы (*солтүстікке тіршілік ететін жәндік*).

ГИРДЭГ (*астр.*) шоқжұлдыз.

ГИРТ: **гирт** бязуухай қарақанат торғай (*құс*).

ГИРЭВ топас, надан, тосаң; \approx **хүв** топас адам, надан адам.

ГИРЭВШИ-Х тосаңсу, тосырқау, жатырқау, бөтенсу; **хүүхэд ааваасаа** \approx **ээд ойртохгүй байна** бала әкесінен тосаңсып жұымайды.

ГИТАР гитар (*ішекті күй аспабы*).

ГИТҮҮРХҮҮ (*құс*) қамыс құры.

ГИЧ I қыша (*сабағы биік, жасыл жапырақты, ашық сары түсті иешегі бар, майлы дөні бар*) дөні қара қоңыр қызыл күрең түсті болып келетін, табиғи және өкпе түрінде кездестіні, крестгүлдер тұқымдасына жататын өсімдік; ☆ **гичийн гоёу** қыша қағаз (*бір бетіне езілген ұнтақ қыша жағылған, дәрігерде қолданылатын қағаз*); ☆ **гичийн бөөс** қышақұрт (*қыша өсімдігімен қоректенетін құрт*)

ГИЧ II (*од*) көчі-көчі, көчік-көчік (*ит шақырғанда айтылатын одағай сөз*); **нохойгоо** \approx \approx гэж дуудах итін көчік-көчік деп шақыру.

ГИЧРЭНЭ жатаған қазтабан (*өсімдік*).

ГИЧИИ олекшін, қаншық (*ұрғашы ит, қасқыр*); \approx **н гөлөг** қаншықтың күшігі, олекшінің күшігі; **халтар** \approx оржағал қаншық.

ГИЧИР сұғындырғы (*садақ жақтауының екі ұшына сұғындыра қадаған ағаш*); **нумын** \approx садақ жақтауының сұғындырғысы; **нуманд** \approx бий, модонд мөчир бий садақ сұғындырғылы келер, ағаш бұтақты келер (*мөтел*).

ГИЧЛЭ-Х көчілеу, көчіктеу, көчі-көчі деу, көчік-көчік деп шақыру; **нохой** \approx ж дуудах итті көчіктеу, итті көчіктеп шақыру.

ГИШ сиыр жоңышқа (*буршақ тұқымдас өсімдік*).

ГИШҮҮЛЭ-Х 1. (*табанмен*) бастыру, таптату, жаншыту; 2. аттату, адымдату, жүргізу; 3. (*айуандар күйті*) шаптыру, шаңқызу, шапшыту, артылту; **азраганд** \approx айғырға шаптыру; **ГҮҮ** \approx өнеге шапқызу; 4. қ. **гичгэгдэх**.

ГИШҮҮР баспалдақ, саты, басқыш; **үүдний** \approx есіктің баспалдағы; **худгийн** \approx құдықтың сатысы; \approx **шат** баспалдақ саты.

ГИШГЭГДЭЛ 1. (*табанмен*) басылыс, тапталыс; басылу, тапталу; 2. *ауыс. өзгі, қанау; езілу, жаншылу, қаналу*.

ГИШГЭГДЭ-Х 1. (*табанға*) басылу, тапталу; жаншылу; 3. (*аяқ*) атталу, адымдалу, жүрілу; 3. *ауыс. езілу, жаншылу, қаналу*; 4. (*айуандар күйті*) шабылу; шабу, артылу; **азраганд** \approx айғырға шабылған; айғыр шапқан.

ГИШГЭДЭЛ қ. **гичгэлт**.

ГИШГЭЛТ 1. (*табанға*) басылым, тапталым; басылыс, тапталыс; басылу, тапталу; 2. (*қозғалыс*) аттау, адымдау, жүру; 3. (*айуандар күйті*) шабыс, шапшыс, артылыс; шабу, артылу, шапшу; 4. ырғақ, бөлшек, такт (*күй шығармаларының ұзындығы бір мөлшерде болған ырғақтары*) **дөрвөн** \approx тэй төрт ырғақты.

ГИШГЭЛЭГ қ. **гичгэлт**.

ГИШГЭЛЭ-Х (*табанымсн, аяғымен*) баса беру, басқылай беру, таптай беру, тапталай беру; **хадлангийн өвсийг битгий** \approx **ээд бажараай** шабындық шобін таптай бермеңдер.

ГИШГЭМ I. (*мөлшер, шама*) ұлтандай, ұлтарақтай, табандай, алақандай; \approx **газар** алақандай жер; \approx **эсгий** ұлтарақтай киіз; 2. адым, аттам, қадам; **алхам** \approx адым қадам.

ГИШГЭ-Х 1. (*табанмен*) басу, таптау; **шороог хөлөөр** \approx тонырақты аяғымен басу (таптау); 2. адымдау, аттау, қадамдау; **алхах** \approx адымдау, аттау, адымдап басу; 3. (*айуандардың күйті*) шабу, шапшу, артылу; **азрага** \approx айғыр шабу, айғыр артылу; **тахиа** \approx тауық артылу.

ГИШГЭЭ 1. табантак, аттама, баспалдақ (*теңіз судан, баптақтан аттап өтуге арнап адымға сәйкестіріп қойған тас*);

2 ГИШГӘДЭЛ.

ГИШҮҮН 1. (жеке адам) мүше, мүшелік; **намын** ≈ партия мүшесі; **эвләлгйн** ≈ жастар мүшесі; **пнионерийн** ≈ пнионер мүшесі; ≈ **ий бат илэрхийләх** мүшелік сенім белгі, мүшелік билст; ≈ **ий үүрэг** мүшелік міндет; ≈ **ий татвар** мүшелік жарна; ≈ **д элсэх** мүшеге ілесу, мүшелікке ілесу; 2. (мемлекеттік, халықаралық) мүше; **бүгд хурлын** ≈ пленум мүшесі; **коллегийн** ≈ коллегия мүшесі; **Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын** ≈ Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшесі (БҰҰ-ның мүшесі).

ГИШҮҮН(Н) (дене, өсімдік) мүше; **бүтэк**; **амтын мөч** ≈ жануарлардың дене мүшесі; **ургамлын мөчир** ≈ өсімдіктің сала бутағы.

ГИШҮҮНЭ рауғаш, рауағаш (сабағының дәмі қымыздыққа ұқсайтын, таулы жерде өсетін, тамырын бояу ретінде қолданатын, құрай тәрізді солқылдақ өсімдік); ≈ **ий үндэс** рауғаштың тамыры.

ГИҮОН гион, пұт (18 кә-ға тең салмақ өлшемі).

ГИҮОҮҮЛЭ-Х (көңіл-күйін) қамықтару, жабырқату, еңсесін түсіру; қайырту, уайымдату, қайғыландыру.

ГИҮӨРЭ-Х (көңіл-күйі) қамығу, жабырқау, еңсесі түсу, қайғылану, қайырту, уайымдау; **чи битгий** ≈ **эд байгаач** сен қамыға бермеші, сен қамықтаныш.

ГЛИЦЕРИН глицерин (техникада, дә-саулық ісінде қолданатын, химиялық жолмен әртүрлі майдан жасалатын, ақшын сұйық зат); ≈ **түрхэх** глицерин тағу.

ГОВИЛ I қобы, кертік, ойық, кертіс (металдық кесілген, кертілген жері); **хутганы** ≈ пышақтың қобтысы, пышақтың кертігі; **хамрын** ≈ мұрынның кертігі.

ГОВИЛ II ойықтауыш, ойықсүргі (аспан).

ГОВИЛДО-Х (нәрсені) қобылау, қобы шығару, оймыштау, оймыш шығару.

ГОВИЛДУУЛА-Х қобылату, қобы шығарту, оймыштату, оймыш шығарту.

ГОВИЛТО-Х қобылану, қобы шығу, шығыштану, оймыш шығу.

ГОВИЛТУУЛА-Х қобыландыру, қобы шығару, оймыштандыру, оймыш шығару.

ГОВИРХОГ (жер) қобылау, шөлейттеу; шөлдесу, шөл тәрізді; ≈ **газар** шөлейттеу жер.

ГОВИРХУУ қ. говирхог.

ГОВОР 1. сида, сидам, сидиған, бұтқасыз (ағаш); ≈ **ширэнгэ** сидам шоң тоғай; 2. (ат) сымпыс; сүмбідей; ≈ **жөр** сүмбідей ат.

ГОВЧИ-Х I гүшыр алу, салық алу; **алба** ≈ міндет салығын алу.

ГОВЧИ-Х II ауыт тарту, шомдау, шомдау; жазылау, жазы салу (жылыға, түйенің арқасына қом киіз, сырдақ

салып тартқанда керекті ағаш жабдығын тартып бөкіту).

ГОВЧИ-Х III аумен сүзу, ау салу (аумен балық сүзіп ұстау).

ГОВЧУУЛА-Х I гүшыр алдыру, салық алдыру.

ГОВЧУУЛА-Х II (түйе, жылықпа) ауыт тартқызу, шомдату, қомдату, жазылату, жазы салдыру.

ГОВЧУУЛА-Х III (балықты) аумен сүздіру, ау салдыру.

ГОВЧУУР I гүшыр, салық (халықтан алатын астық мал т. б. заттай нәрселер); **албан** ≈ міндет гүшыры; ≈ **татвар** гүшыр-салық.

ГОВЧУУР II 1. жіп нөкта; 2. мойынтұрық, жарма ағаш (іріқара жұмыс малының мойнына, қамыт орнына кигізетін жарма нәрсе); 3. шом ағаш, қом ағаш; ☆ **говчуур** эмээл жүк ыңыршақ, қомыт (арба сүйрететін мал арқасына ерттейтін кішкене ашамайша ер)

ГОВЧУУР III 1. ау, сүзгі тор (балық сүзіп алатын аспан); ≈ **өөш** сүзгі ау, тор ау; 2. қайықша (балық аулауға арнап істеген сопақ қайық).

ГОВЧУУРДА-Х I ау салу, тор салу (сүзгі аумен балық алу).

ГОВЧУУРЛА-Х I гүшыр алу, салық алу (халықтан мал, астық т. б. заттай бұйым алу).

ГОВЧУУРЛА-Х II (іріқара малдарын) 1. жіп нөктамен нөқталау; 2. мойынтұрық салу, жарма ағаш салу; 3. шом ағаш тарту, қом ағаш тарту.

ГОВЧУУРЛА-Х III ау салу, сүзгі тор салу (балыққа).

ГОВЬ гобы (орман тоғайсыз, сусыз, құм-қайыршақ тасты дала жер); ≈ **тал** гобы дала; **элсэн** ≈ құм гобы; **цөл** ≈ шөл гобы; ≈ **цөл** гобы шөл; ☆ **говийн шар** а) шөл ащысы; б) арқаржалақ (көл, тоқтау су маңайында бөжын шығатын ащы); в) шөл бұйырғын (өсімдік); г) шөлбүйі (сұрғылт-сары түсті гобы-шөл даласында өмір сүретін өрмекші тәріздес жәндік).

ГОГЖ оңғыш, түлегіш (қус).

ГОГОД қойжуа; таспа жуа; дала жуа (сарымсақ, пиязы тектес өсімдік); ≈ **ыг бог мал иднэ** қойжуаны ұсақ мал жейді; ≈ **ын соёо** қойжуаның сабағы.

ГОГОДО-Х (саусақпен, ілгекпен) ілу, іле тарту, ілгектеу, ілгекпен тарту, ілмектеу, ілмекпен тарту; **утас** ≈ жіпті іле тарту; **дэгэдэж** ≈ ілмектен тарту.

ГОГОДУУЛА-Х ілдіру, іле тартқызу, ілгектеу, ілгекпен тартқызу, ілмектеу, ілмекпен тартқызу.

ГОГОЛ іісті жуа (лалагүлдер тұқымдасына жататын көп жылдық өсімдік).

ГОГООГ (од.) гоғог; **тахиа гургуулын** ≈ **дду нь сонсдох** тауық, қырғауылдың гоғог-гоғог дыбысы естілу.

ГОГООГЛО-Х (ұрғашы тауық, қырғауыл) гоғоқтау, гоғог-гоғог шақыру, гоғог деу.

ГОГООГЛУУЛА-Х гоғоқтату, гоғог-

гогог шақырту, гоғ-гоғ дегізу (*тауықты, қырауылды*).

ГОГОРХОГ әсемпаз, сәнқой, сері, сал, сылқым; ≈ хун өте сәнқой адам.

ГОГОРХО-Х әсемпаздану, сәнқойлану, серілену, салдану, сылқымсу.

ГОГОЧ 1. сәншіл, сәнденгіш, сән қуушы, сәнқұмар; 2. мысқылшы, күлдіргі, шенегіш, келекеші, әжуашы.

ГОГЦОВЧ *тех.* ұршық, орауыш (*жіпті*).

ГОГЦОО 1. (*бұл, мата, жіп*) топ, орам, буда, түйдек, шумақ; ≈ **торго** бір топ торғын; ≈ **дурдам** бір топ шайы (*жібек*); ≈ **утас** бір шумақ жіп; 2. ілмек, ілгек, бау; **бұрх малгайн** ≈ бөрік тымақтың бауы.

ГОГЦООЛДО-Х (*жіп, арқан*) ілмектеу, ілмектеп байлау; ≈ **н уях** ілмектеп байлау.

ГОГЦООЛДУУЛА-Х (*жіпті, арқанды*) ілмектету, ілмектетіп байлау.

ГОГЦОРО-Х (*жіп, арқан*) түйілу, түйдектелу; ілмектену, түйіліп қалу, түйдектеліп қалу, ілмектеніп қалу; **утас** ≈ жіп түйілу, жіп түйдектеліп қалу.

ГОГЦООРУУЛА-Х (*жіпті, арқанды*) түйілу, түйдектелту; ілмектендіру.

ГОД I пұшпақ (*сирақ терісі*); **нэхийн** ≈ қой терісінің пұшпағы; **хурғаны арысны** ≈ елтірінің пұшпағы; **үнэгний арысны** ≈ түлкінің пұшпағы; ≈ **он малгай** пұшпақ тымақ (*түлкі терісінің ұшығынан істелген тымақ*).

ГОД II (*од*) год, ғыд (*сәбилерді сөйлеген, құлдіру үшін айтатын еліктеуіш одағай сөз*); ≈ **нхий** ғыд-ғыд деу.

ГОДВОЛЗО-Х келтендеу, шолтаңдау, келтең-келтең қағу, шолтаң-шолтаң қағу, келтіреңдеу, шолтыраңдау, телтірең-келтірең қағу, шолтыраң-шолтыраң қағу.

ГОДГО: годго годго хий-х 1) келтең-келтең ету, шолтаң-шолтаң ету, келтек-келтек қағу, шолтаң-шолтаң қағу (*шолақ нәрсе*); 2. пұштаң-пұштаң қағу, селтең-селтең қағу, пұштаң-пұштаң ету, пұштаң-пұштаң қағу, ебелек-ебелек қағу (*тұрақсыздық мінез*).

ГОДГОДО-Х 1. (*сұйық*) сәлқ ету, қолқ ету, салқ етіп төгілу, қолқ етіп төгілу; **ғантай ус** ≈ оод асғав күбідегі су салқ етіп төгілді; 2. (*баланы*) қытықтау, қытық-қытық деу.

ГОДГОДУУЛА-Х 1. (*молырақ сұйықты*) салқ еткізу, қолқ еткізу, салқ еткізіп төктіру, қолқ еткізіп төктіру; 2. (*баланы*) қытықтату, қытық-қытық дегізу.

ГОДГОНУУР (*мінез-құлық*) ұшқалақ, пұштағай ебелек, сепсекей, ұшып-қонба, жеңілтек, секектеген; ≈ хун ұшқалақ адам.

ГОДГОР келте, шолақ, келтең, шолтаң; ≈ сүүл келте құйрық, шолақ құйрық; ≈ гээг келте бұрым (*шап*); ≈ **шодгөр** келте-сымпыс, сымпыс шолақ

ГОДГОСХИИ-Х келтеге қалу, шолтаңа қалу, келтең ету, шолтаң ету, келтірең ету, шолтыраң ету, келтек ету, шолтақ ету.

ГОДИЛ I оқырашық (*садақ оғы жебесінің ұшына орналастырған сопақша оқ*) сумны ≈ жебе оқырашығы; ☆ **тэнэг** годил томар (*ағаштың жусанның құраған тамыры*).

ГОДИЛ II 1. таразының ағашы; 2. кір тасы, таразы тасы; **жингийн** ≈ кірдің тасы; **дэнсний** ≈ таразының тасы.

ГОДИЛ III ондық қағушы (*аң аулағанда қаумалап үркітетін адамдар*).

ГОДИЛ IV годил шуудай жіңішке дағар, тар қанар.

ГОДИЛДО-Х 1. оқырашықпен ату; 2. тоңқалаңдау, тоңқалақтау.

ГОДОЙ: годой мах мойын ет; годой сүүл құйрық ұшы; келтек құйрық.

ГОДОЙЛГО-Х келтиу, шолтиту; селтиту; қоқитиу; **оодонгийн** үхэр сүүлэ ≈ **н** давхих оқыралаған сиыр құйрығын келтітіп шапқылау.

ГОДОЛ Х келтиу, шолтиу; селтиу; **дээл нь богинодоод** ≈ **н** харагдах шапаны қысқарып келтіп көріну; **сүүл нь** ≈ құйрығын селтиу.

ГОДОЛЗО-Х келтендеу, шолтаңдау; селтиу, қоқию.

ГОДОН I келте, шолақ, келтең, шолтаң, келтек, шолтақ; ≈ сүүл келте құйрық; ≈ **бор морь** көк шолақ ат; ≈ **шодон** келтиген шолақ.

ГОДОН II кемелек (*ешкінің жұқпалы ауруы*).

ГОДОН III: гэдэн годон ойпыл-тойпыл, аумалы-төкпелі.

ГОДОНТО-Х кемелек тию, кемелекпен ауру.

ГОДОС: годос годос хий-х қ. **годгөнөх**.

ГОДРОИТО-Х 1. тоңқалақтау, тоңқалаңдау, тоңқалаң асу; хүүхэд ≈ бала тоңқалаңдау, **шарга** ≈ шана тоңқалаң асу; 2. (*асық*) оңқы түсу, тоңқию; **шагаа** ≈ асық оңқы түсу.

ГОДРОИТУУЛА-Х 1. тоңқалақтату, тоңқалаңдату, тоңқалақ асыру; 2. (*асықты*) оңқы түсіру, тоңқитиу.

ГОДРОН кемелек (*ешкінің жұқпалы ауруы*) **ямааны** ≈ ешкінің кемелегі; ≈ **г** оурэн устгах кемелекті толық жою.

ГОДРОНТО-Х кемелекпен ауру, кемелек тию (*ешкіге*).

ГОДРОНТУУЛА-Х (*ешкіні*) кемелекпен ауырту, кемелек тигізу.

ГОДХИИ-Х 1. (*сұйық нәрсе*) бұрқ ету, сау ету, сарқ ету; **хамраас цус** ≈ **в** мұрыннан қан бұрқ ету; 2. (*кішкене жәндік*) сып ету, жылт ету, қылт ету; **зурам нұхнээсээ** ≈ **ж** гарав тараққұйрық інінен жылт етіп шыға келді.

ГОЁ I әсем, әдемі, сәнді; көркем, көрікті; сұлу, келбетті; ≈ **сайхан** әсем көрікті; ≈ **дээл** әдемі шапан; ≈ **ХҮҮ-хэн а)** сұлу қыз; б) сұлу келіншек;

ганган ≈ өссм сүлү, өдемі көрікті; ☆ гоё үгээр мэхлэх жылы сөзбен жылпыңдату, майда сөзбен майпаңдату.

ГОЕ өвчян күйез (*мойын бурыймай калатын ауру*).

ГОЕДО-Х өсемдену, өдемілену, көркемдену, көріктену; сүлүлану, келбеттену; дэндүү ≈ өте өсемдену.

ГОЕЛ өшекей, нақыс, ою-өрнек; ≈ **ЫН** дээл өшекейлик шапан; ≈ **ЫН** малгай өшекей тымак; ≈ **ЧИМЭГ** нақыс-өрнек.

ГОЕЛОГ өсемірек, өсемдеу, көркемдеу, өшекейлеу (*нәрсе*).

ГОЕЛХИЙЛӨ-Х қ. хээнцэрлэх.

ГОЕМСОГ 1. (*нәрсе*) өшекейлеген, өсемдеген өдемілеген, көркемдеген, көріктенген; сүлүлаған; ≈ **ГЭР** өсемдеген киіз үй; 2. (*адам*) сөнқой, сәнді, сән күмэр; ≈ **ХҮН** сөнқой адам.

ГОЕМСОГЛО-Х 1. (*нәрсені*) өшекейлеу, өсемдеу, өдемілеу, көркемдеу, көріктеу; сүлүлау; безендіру; 2. *ауыс*. (*сөзді*) майпаздау, жылпыңдату, майын тамызду, майдалау; ≈ **Н** ярих майпаздай сойлеу

ГОЕМСОГМОЛО-Х (*сөзді*) майдалау, жылпыңдату, майпаздау.

ГОЕО шөлмия, шөлжидек (*шөл, шөлейт жерде өсетін, тамыры қызылсары түсті, шырынды, шырыны тәттірек; тағамға қолданатын шапан тартатын өсімдік*); ≈ **УРГАХ** цаг шөлмия көктейтін шақ (*кез*); ≈ **ТҮҮХ** шөлжидек теру.

ГОЕОХИ дала тоқылдағы (*шөл, шөлейт далада өсегін шөлмия, шөлжидек т. б. өсімдікпен қоректенетін құс*).

ГОЕТО-Х күйез ұстау, күйезбен ауру; хүзүү ≈ **СӨН** байна мойын күйезі ұстаған екен.

ГОЕТУУЛА-Х күйезін ұстату, күйезбен ауырту күйез тигізу.

ГОЕ-Х сәндеу, өдемілеу, өсемдеу, өшекейлеу; **ХҮҮХДИЙГ** багаас нь ≈ **ЫН** хэрэггүй баланы жастайынан сәндеудің керегі жоқ; ≈ **ГАНГАЛАХ** сәнден өдемілеу, өсемдеп өшекейлеу; ≈ **ГООДОХ** сәнден жөндеу, өшекейлеп жөндеу.

ГОЕХОН сәндірек, өдемірек, өсемірек, өшекейлеу, сәнділеу, өдемілеу, өсемдеу; ≈ **ЦЭЦЭГ** өдемірек гүл.

ГОЕЧ 1. жағымпаз, жарамсақ, жағымшыл (*адам*); 2. өсімшіл, өз қамышылы таныс қамшылы, танысқа тартқыш, өзіне тартқыш.

ГОЕЧГҮЙ жағымсайтын, жарамсақ-сынайтын; тура, шорт; турашыл, шыншыл, әділ, бірбөст (*адам*).

ГОЕМЛО-Х 1. жағым, жағымсу, жағымпаздану, жарамсақсу, жарамсақтау; 2. өсімшіл болу, өз қамышыл болу, таныс қамшылы болу, танысқа тарту, өзіне тарту.

ГОЕЧЛӨ 1. жағым, ыру, жағымсыту, жағымпаздандыру, жарамсақсыту, жарамсақтадыру; 2. өсімшіл болдыру, өз қамышыл болдыру, таныс қамшылы болдыру, танысқа тартқызу, өзіне тартқызу.

ГОЖГОДО-Х (*сүйік нәрсе*) шашыу, атқақтау, сорылдау, сорылдап ағу, шашшып ағу, атқақтап ағу; **ХООЛОЙНОС** ус ≈ **Ж** байв түтінтен су атқақтап ағыш жатыу.

ГОЖГОДУУЛА-Х (*сүйік нәрсені*) шалшыту, атқақтату, сорылдату, шашшытып ағызду, атқақтатып ағызду, сорылдатып ағызду.

ГОЖГОНО-Х 1. (*сүйік*) сорылдау, сорылдап ағу, атқақтау, атқақтап ағу, шашшу, шашшып ағу; **ЦООРХОЙГООР** ≈ **Ч** гарсан ус тесіктен сорылдап шыққан су; 2. (*бұлақ суы*) сылдырау, сылдырап ағу.

ГОЖГОР тар, қысыңқы, жіңішке; ≈ **ЛОУХ** қысыңқы лоцқа, жіңішке бөтелке.

ГОЖИЙЛГО-Х тарайту, қысыңқы болдыру, жіңішкерту, жіңішке болдыру.

ГОЖИИ-Х тарау, тар болу, қысыңқы болу, жіңішкеру, жіңішке болу.

ГОЗГОНО-Х сопаңдау, сопаң қағу, сопаң-сопаң қағу, тікеңдеу, тікең қағу, тікең-тікең қағу, тікшіңдеу, тікшің қағу, тікшің-тікшің қағу, тікшіңдеу, тікшің қағу, тікшің-тікшің қағу, тікшіңдеу, тікшің қағу, тікшің-тікшің қағу; **СЕЛТЕҢДЕУ**, **СЕЛТЕҢ** қағу, **СЕЛТЕҢ-СЕЛТЕҢ** қағу; **ТАРВАГАНЫ** толгой ≈ суырдың басы тікең-тікең қағу.

ГОЗГОНУУЛА-Х сопаңдату, сопаң қақтыру, сопаң-сопаң қақтыру, тікеңдету, тікең қақтыру, тікең-тікең қақтыру, тікшіңдету, тікшің қақтыру, тікшің-тікшің қақтыру, тікшіңдету, тікшің қақтыру, тікшің-тікшің қақтыру, тікшіңдету, тікшің қақтыру, тікшің-тікшің қақтыру, тікшіңдету, тікшің қақтыру, тікшің-тікшің қақтыру, тікшіңдету, тікшің қақтыру.

ГОЗГОР сопақ, шошақ; тік; тікшіген, сопаған, шошайған; ≈ **ХАД** сопақ жартас; ≈ **ОРОЙТОЙ** малгай шошақ төбелі тымақ; ≈ **ЭВЭР** тік мүйіз.

ГОЗОЙЛГО-Х тікейту, тікшиту, тікшірейту, шошайту; сопиту; **МОГОЙ** толгойгоо ≈ жылан басын тікейту.

ГОЗОИ-Х (*тік, шошақ нәрсе*) тікею, тікю, тікшю, тікшю, шоқаю, шошаю; сопию; **МОД** ≈ **Н** харагдах ағаш тікшіп көріну; **ӨНДӨР** хад холвөс ≈ **Н** харагдах білік жартас алыстан шошайып көріну.

ГОЗОЛЗО-Х қ. гозгонох.

ГОЗОЛЗУУЛА-Х қ. гозгонуулах.

ГОЗОН қ. гозгор.

ГОЗОН II. гозон толгой салт бас, жалғыз бас (*адам*); **ГОИ** бие ≈ **ТОЛГОЙ** салт бас сабау қамшы.

ГОИД төтенше, бөлекше, ерекше, бір түрлі ерекше бір, сондайлық өзгеше, айрықша; ≈ **САЙН** хүн төтенше жақсы адам; ≈ **ДУЛААН** өдер ерекше бір жылы күн.

ГОИДЛО-Х төтеншелеу, бөлекшелеу, ерекшелу, өсірелеу, көтермелеу, күпиту, қолпанштау, көпшік қою; ≈ **ЮМ** алға қолпанштар жоқ, өсірелер жоқ.

ГОЙДОРХО-Х төтеншеленер, бөлешеленер, ерекшеленер, әсіреленер, көтермеленер, күпитер, қолпаштар, көпшік қояр; төтенше дерлік, бөлешке дерлік, ерекше дерлік, әсірелеп айтарлық, күпитерлік, қолпаштарлық; **чанар нь** ≈ юм алға сапасы әсірелерліктей емес.

ГОЙМОН 1. жұмыр кеспе, шикөже, шикеспе (*заводта қамырдан істелген шикі үн тағам*); **нарийн** ≈ жіңішке шикеспе, жіңішке шикөже; **хөндий** ≈ түтік кеспе, қуыс шикөже; ≈ **той хуурга** шикеспелі қуырдақ; ≈ **той шөл** шикөжелі сорпа; 2. *ауыс*. жіңішке, дішке, тішке; ≈ **шиг нарийхан** жіп-жіңішке, ұзын жіңішке.

ГОЙРО-Х (*мал*) жарғау, ішін тарту, ашығу.

ГОЛ I 1. өзен; ≈ **мөрөн** өзеңдер; ≈ **горхи** өзен-бұлақ; ≈ **гарах** өзен кешу, өзеннен өту; ≈ **гәтләх** өзен кешу, өзеннен өтіп шығу; ≈ **захлах** өзен жағалай қату, өзен жиектей қату; ≈ **хадаалах** өзен тұтаса қалыңдап қату; ≈ **унах** өзен түсу (*өзен музыка толық еру*); ≈ **ын түвшин** өзеннің деңгейі; ≈ **ын дөн** өзеннің сеңі; ≈ **ын дөн** гүйх өзеннің сеңі ағу; ≈ **ын хурдас** өзеннің құм қабыршақ үйіндісі; ≈ **ын пайр** өзеннің мұзқаймағы (*өзеннің жаңа қатқан іргік музыка*); ≈ **ын татам** өзен арнасы; ≈ **ын эх** өзеннің басы; (*суаты*) ≈ **ын адаг** өзеннің аяғы; ≈ **ын эрэг** өзеннің жар қабағы; ≈ **ын хөвөө** өзеннің жиегі; ≈ **ын тохой** өзеннің шынтағы; ≈ **ын тэртээ** өзеннің аржағы; ≈ **ын энтээ** өзеннің мына жағы; ≈ **ын цаад тал** өзеннің арғы жағы; ≈ **ын наад тал** өзеннің бергі жағы; **нэг** ≈ **ынх** бір өзендік, мекендес, жерлес; 2. арна (*өзеннің суы тартылған орны*); ☆ **голын шар** өзен сарғалдағы; (*өсімдік*) ☆ **голын хиаг** өзенқияқ, жыланқияқ (*өсімдік*).

ГОЛ II 1. ден, басым, көбі ауданы; басты, негізгі; **малын** ≈ **нь хонь** малдың ауданы қой; ≈ **хоол нь мах**, **цагаан идээ** басты тамағы ет, ақ тамақ; **тарваны** ≈ **нь буудай** егіннің ауданы бидай; **хүн амын** ≈ **нь хөдөө аж ахуйд** халқының басым көпшілігі ауыл шаруашылығында; ≈ **төлөв** көбінесе, көбінде; 2. өзек (*нәрсенің дәл ортасындағы арқау нәрсе*); **өвсний** ≈ шөптің өзегі; **тэрэгний** ≈ арбаның білігі; **шилбөний** ≈ жіліншіктің өзегі; **лааны** ≈ шамның білтесі; ≈ **сууль** өзек қауырсып (*құстың құйрығындағы ең ортасында тұратын құйрық қауырсыны*); ☆ **голт зүрх**, = **амин зүрх** а) жан жері; жан жүжесі; б) арқа сүйер, пана тұтар, тірек етер, сүйенер, арқаланар; 3. орталық, басты; негізгі; ≈ **гудамж** орталық көше; ≈ **зорилго** басты мақсат; ≈ **рольд тоглох** басты рольде ойнау; ≈ **нь барих** а) негізгі бағытты ұстау, негізгі жолдан айрылмау; б) шындықты басшы-

лық өту; в) ортасында жүру, қалып қоймау, озып кетпеу; ≈ **ёс** негізгі салт ≈ **сүнс** негізгі түйін, басты жері; ≈ **нуруу** а) басты арқалық, негізгі мәтше (*құрылыс, үйде*); б) негізгі бөлегі, басты бөлегі, ауданын, көбін; ≈ **зам** орталық жол, басты жол, негізгі жол; ≈ **дуңд** дәл ортасы; ≈ **газар** орталық жер; басты жер; ≈ **багана** а) орталық багана; негізгі багана; б) негізгі адам, басты адам; 4. ортасы, жартысы (*нәрсенің бөлегі*); ≈ **оор нь хуваах** тең ортасынан бөлу, тең жартылай бөлу; ≈ **төвийг барих** тең ортасынан ұстау; ☆ **голы нь таслах** қолқасын суыру қолқасын кию, жүрегін суыру; жанын алу, өлтіру; ☆ **гол судас** = **гол судал** күретамыр (*анат*) ☆ **гол мах** арқа ет (*анат*); ☆ **гол зогоох** жүрек жалғау, өзек жалғау, нәр тағу, болымсыз тамақтану; талшық қылу, нәр қылу, талшықтау;

ГОЛ III жүрекшөп (*өсімдік*); **гол гәсэр цэцэг** қызыргүл, қойгөзгүл, қызыр шешек, қойгөз шешек (*шөлейт дала өңірінде өсетін шешегі көк-күлгін түсті, өсімдік*); ☆ **гол өвс** слекшөп (*өзен, көл жағасында, сортаңдау, шалшықты жерлерде өсетін қоға тәріздес шөп*) ☆ **гол дотор** балдыры, ұяңшөп (*өсімдік*); ☆ **голын эмгэн хумс** өзеннің ширапта қабыршағы (*омыртқасыз, жұмсақ денелі жәндіктің сауыт қабыршағы*).

ГОЛДО-Х дендеу, аудандау, басым көпшілігін (істеу), жартысынан көбін (істеу); **энэ ажлыг** ≈ **ж хийх** бұл жұмысты дендеп істеу.

ГОЛДУУ дені, ауданы, басымы, көпшілігі; денірек, ауданырақ, басымырақ, көбірек; көбінесе, ауданында, көбінде; **хонь** ≈ **малтай** малының ауданы қой; **морь** ≈ **адуутай** жылқысының ауданы ат; **намын гишүүд** ≈ **ажилчид** партия мүшелерінің көпшілігі жұмысшы.

ГОЛДУУЛАХ дендету, аудандату, басым көпшілігі (болдыру), жартысынан көбі (болдыру).

ГОЛДЬ (*сан*) он миллион (10000000) **ГОЛИГОНО-Х** (*қарыны*) шардаңдау, шардақтау, шардаң қағу, шардаң-шардаң қағу, шардақ қағу, шардақ-шардақ қағу.

ГОЛИГОР (*қарын*) шардаң, шардақ, шардиган, мес, жуап; толық; ≈ **тарган шар** шардиган семіз өгіз; ≈ **гэдэстэй хүн** шардақ қарын адам, мес қарын адам.

ГОЛИЙЛГО-Х 1. (*қарынын*) шардигу, шардайту; 2. *ауыс*. шалжиту, ширенту.

ГОЛИЙ-Х 1. (*қарыны*) шардию, шардаю; 2. *ауыс*. шалжию, ширену; **ажил хийхгүй** ≈ жұмыс істемей шалжию.

ГОЛИЛЗУ-Х қ. **голлигонох**. **ГОЛИЛЗУУЛА-Х** шардаңдату, шардаң қақтыру, шардаң-шардаң қақтыру. **ГОЛИО** көк шегіртке, жасыл шегірт-

ке (қос қанатты жәндік); үхэр ≈ көкқасқа шегіртке (жуан бармақтай шегіртке).

ГОЛЛОЛТ 1. (нәрсеге) дендей қарау, басым қарау; 2. (бір нүктеге) қадалу, ортасына сәйкестіру.

ГОЛЛО-Х 1. ортасына (беттеу), орталау; төрлеу; басты болу, негізгі болу; ≈ н суух ортасына отыру, дәл ортасына отыру; төрлеп отыру; ≈ н тоглох басты рөлге ойнау, негізгі рөлге ойнау; 2. (нәрсе-ні) тең жартылау, тең орталау; ≈ н хуваах тең жартылай бөлу, тең ортасынан бөлу; 3. (шама, мөлшер) дендеу, басымдау, дені болдыру, басымы болдыру; **малын ажил** ≈ мал шаруасы дендеу; **тариалангийн ажил** ≈ егіншілік жұмысын басым болдыру; **хоолонд ногоо** ≈ н хэрэглэнэ тамаққа тағамшопті көбірек керектену; 4. (өсімдік т. б. нәрсе) өзектену, өзекті болу; **ургамал** ≈ өсімдік өзектену; 5. (су) ортасына қарай қату, ортасы қату; **ус** ≈ ж байна су ортасына қарай қатып келеді.

ГОЛЛУУЛА-Х 1. дәл ортаға келтіру, дәл ортаны беттеу; 2. (нәрсені) тең жартылау, тең орталату; 3. (шамасын, мөлшерін) гәрийн үүдийг ≈ киіз үйдің есігін тең орталату.

ГОЛОГДОЛ 1. (өнім) жарамсыз, ұнамсыз, сапасыз, кемістігі бар; ≈ гутал жарамсыз етік, сапасыз етік; 2. (мал) ақау, кемтар; ≈ мал ақау мал, кемтар мал.

ГОЛОГДО-Х 1. (өнім) жарамсыз болу, ұнамсыз болу, сапасыз деліну, ұнатылмау, жаратылмау, кемсінілу; 2. (мал) ақау деп көрілу, ақауға саналу, кемтарға саналу; 3. (төл) жерілу.

ГОЛОМТ 1. = қоламта; от орны; 2. қара шаңырақ, үлкен үй (үрім-бұтағы тараған шаңырақ); **аавынхаа гал** ≈ өкемнің қара шаңырағы; **ариун** ≈ ата мекені; ≈ сахих шаңырақ басу, қара шаңыраққа ие болу; ≈ залгамжлагч шаңырақ басушы, үлкен үйіне ие болушы, отбасар; ≈ ы нь баллах а) қара шаңырағын жоғалту, үлкен үйінің отын сөндіру; б) тұқымын құрту, ұрықсыз қалтыру, үрім-бұтағына дейін жою ≈ тасрах қара шаңырағы несіз қалу, түгін ошу, түгінсіз қалу; 3. (себептілік) ошағы, ұясы; тудырушы, қоздырушы; халдварын ≈ жұқпалы ауру ұясы; **дайны** ≈ соғыс ошағы; ☆ **голомтын хүрэлзгэнэ** ошақ шегіртке, қара шегіртке, шырылдауың шегіртке, шілделік (ұсақ қанатты жәндік).

ГОЛО-Х 1. ұнатпау, жақтырмау, жақатпау, елемей; жек көру, көзге ілмеу; олқысыну, қомсыну, кемсіну; **царайгий нь** ≈ шырайын ұнатпау, келбетін жаратпау; **ясы нь** ≈ сапасын ұнатпау, сүйегін жаратпау; **хүчий нь** ≈ күшін олқысыну; қуатын қомсыну; 2. (ана мал) жеру, безу, жеркену, жирену; **хонь хургаа** ≈ қой қозысын жеру; **үнээ тугалаа** ≈ сиыр бұзауын жеру.

ГОЛТ: **голт борын дэцэг** қалампырдың шешегі, қалампырдың гүлі.

ГОЛТО-Х 1. (егін) масақтану, масақ шығайын деу; **тариа** ≈ сгін масақтану; 2. (ағаш, өсімдік) өзектену, өзек пайда болу; 3. (егін) пісіңкіремеу, дүмбілездену.

ГОЛУУЛА-Х 1. ұнаттырмау, жақтырттырмау, жараттырмау, елетпеу; жек көргізу, көзгс ілдірмеу; олқысындыру, қомсындыру, кемсіндіру; 2. таңдату, талтату, іріктеу; 3. (төлін) жеріту, бездіру, жеркенту, жирендіру; 4. қ. **гологдох**.

ГОЛЦУУ қ. **голдзу**.

ГОЛЧ ортақ, бірдей; әділетті, тең (қатынаста); ≈ хун ортақ адам, бірдей адам (олай-бұлай деп ауытқымайтын адам); ☆ **голч шугам а**) диаметр (шеңбер, доға); б) кесс-көлденең (сызық); ☆ **голч гөрөөс** жалғыз мүйіз, су киік (мүйізге ұқсас бір ұлын тісі бар теңіз айуаны).

ГОЛШИГ 1. (мінез-құлық) орағытқан, құйқылжыған, құбылған, тықыршыған; ≈ аальтай хүн мінезі құйқылжыған адам; 2. кербез, кер, сәңкөй, сылқым; сыпайы, әдемі; ≈ үзэмжтэй хүн кері-сыпайы адам; ☆ **голшиг хуй шаазгай** азиялық көгілдір сауысқан (құс).

ГОЛЫН: **голын эмгэн хумс** өзеннің ширатпа қабыршағы (омыртқасыз, жұмсақ денелі жәндіктің сауыт қабыршағы).

ГОМДОЛ наз, наза, окпе, реніш, кірбін (көңіл-күй құбылысы); **хүний** ≈ адамның назасы, адамның өкпесі; ≈ мэдүүлэх наза білдіру, өкпе білдіру, өкпесін айту; **маний** ≈ монің өкпем; **чиний** ≈ сенің өкпең; **түүний** ≈ оның өкпесі; **гашуудал** ≈ кейіс-наза, күйініш-окпе; **харалсал** ≈ өкініш-наза, өкініш-окпе; **хорсол** ≈ кек-өкпе, кек-кірбін, өкпе-кек; ≈ эрэх өкпесін айту, кірбінің білдіру, ренішін айту; ≈ гаргах а) өкпесін білдіру, өкпесін айту; б) шағым айту, шағым білдіру; өтініш білдіру; ≈ тасрах өкпе тарқату, ренжімейтін болу; ≈ барагдах өкпесі таусылу, кірбіңсіз болу, көңілі жай табу; ☆ **гомдлын хайрцаг** шағым арыз қобдишасы; ☆ **гомдлын товчоо** шағым арыз бюросы.

ГОМДОЛТОЙ назды, назалы, өкпелі, кірбіңді, ренішті; өкінішті; **би их л** ≈ байна мен өте өкпелімін, мен соншалықты ренжіп тұрмын.

ГОМДОУ-Х назаландыру, назды болдыру, өкпелету, ренжіту, қынжылту, кейіту, күйіндіру; **сайн нөхрөө** ≈ ж болдохгүй жақсы досыңды ренжітуге болмайды.

ГОМДО-Х назалану, назды болу, өкпелесу, ренжу; қынжылу, кею, күйіну; **ялихгүй юманд** ≈ ын хэрэг юун бэ болымсыз нәрсеге өкпелеудің ісерегі не еді; **гашуудан** ≈ өкініп кею, қапаланып қайғыру.

ГОМДУУЛА-Х окпелету, реижигү, көңилін қалдыру, қынжылату, кейіту. **болж өгөөд** ≈ гүй байх хэрэгтэй шам; келсе, өкпелетпешу керек (дүрыс).

ГОМОРХОЛ қ. гөмдөл.

ГОМОРХО-Х (көңіліне) олқысыну, кемсіну, қомсыну, місе тұтпау; **сана-сандаа хүрч чадаагүйдээ** ≈ ж байна ойлағанына жете алмаған соң көңілі олқысынып тұр.

ГОМОРХУУЛА-Х олқысындыру, кемсіндіру, қомсындыру, місе тұттырмау.

ГОМТГО-Х қ. гомдуулах.

ГОН I: **гөн бие** салт бас, жалғыз бас; ≈ **гөзөн гөлгөй** салт бас, сабау қамшы.

ГОН II: **гон гсн** қоң-қоң, ан-даң-даң-дүң (жағымсыз дыбыс); ≈ **хийх** ан-даң болу, даң-дүң болу (ету), ≈ **хйисэн ямар жигтэй амьтан бэ** даң-дүң елкен қалай адам еді, өзі, ≈ **хйисэн дуу** қоң-қоң еткен дыбыс.

ГОНГИНО-Х 1. қоңылдау, аңылдау, даңылдау, аңырау, даң-дүң болу, ан-даң болу; (дыбыс) ≈ сон дуу сенсдох қоңылдаған дыбыс естілу.

ГОНГИНО-Х II (адам) байбайлау, ойбайлау, айғайлау; күйгелектеу.

ГОНГИНУУР (адам) байбайшыл, ойбайшыл, айғайшыл; күйгелек.

ГОНГИНУУЛА-Х 1. (дыбыс) қоңылдау, аңылдау, даңылдау; 2. (адам-ды) байбайлату, ойбайлату, айғайлату; күйгелектету.

ГОНГОНО-Х (дыбыс) қоңылдау, аңылдау, даңылдау; ≈ **н гуишин дууга-рах** қоңылдап миңгірлей сөйлеу; **улиг домог болгөл** ≈ **вч** үйі қарлыққанша (жағы қарысқанша) даңылдаса да.

ГОНГОНУУЛА-Х қоңылдау, аңылдау, даңылдау.

ГОНЖ қайда, бекер; екі талай, жалған, өтірік; **чиний дийлэн гэдэг чинь** ≈ **!** сенің әлім жетеді дегенің, бекері **чиний тәлэх ч** ≈ **!** сенің ұйтуің екі талай!

ГОНЖГОНО-Х сопаңдау, сопаң қағу, сопаң-сопаң қағу (сопақша нәрсенің қозғалысы).

ГОНЖГОНУУЛА-Х сопаңдау, сопаң қақтыру, сопаң-сопаң қақтыру.

ГОНЖГОР қ. гонзгой.

ГОНЖИИ-Х сопаю, сопаю (нәрсе).

ГОНЖИЛЗО-Х қ. гонзгойох.

ГОНЗГОЙ сопақ, сопақша; **нүүр нь** ≈ беті сопақша.

ГОНЗГОР сопақша, сопақтау, сопақша келген, сопақтау келген; ≈ **моң** сопақша ағаш; ≈ **сав** сопақтау ыдыс.

ГОНЗОЙЛГО-Х сопау, сопайту, сопақтандыру, сопақша келтіру.

ГОНЗОЙ-Х сопаю, сопаю, сопақтану, сопақша келу, сопақ көріну, сопақша көріну.

ГОНСГОР (көңіл-күй) олқы, қомыс, кеміс; жабырқаққы, түнеріңкі, түсіңкі; олқысынар, қомсынар; **сәтгәлд нэг л** ≈ **байна** көңілге бір түрлі олқы сезі-

леді.

ГОНСОЙЛГО-Х (көңіл-күйін) олқыландыру, олқы түсіру, қомыстандыру, қомсынту; жабырқату, түнерту, түсірту.

ГОНСОЙ-Х (көңіл-күйі) олқылану, олқы түсу, қомыстану, қомсыну, кемсіну; жабырқақ, түнеру, түсу.

ГОНСПО-Х қ. гонсойх.

ГОНТОГ сарғылт ақбасқурай (өсімдік).

ГОНТО-Х (дәулет, мүлікке) сұқтану, сұғанактану, қызығу.

ГОНХИУ-Х ортақ есіктеу, үй қосақтау (өкі киіз үйді ортақ есіктеп, жалғастына тігу).

ГОНХОН шіркеу мұнарасы; **бурхны** ≈ Бұркен мұнарасы (будда біні бойынша); **үүиний** ≈ ауыз мұнара.

ГОНШГОНО-Х 1. (дыбыс) қынсылау ыңырау, қынқылдау; 2. (бала) қынқылдау, қынқылдап жылау, мазаны алу; 3. қ. гонгонуа.

ГОНШГОНУУЛА-Х 1. қынсылату, ыңырыту, қынқылдау; 2. (бала) қынқылдау, қынқылдап жылату, мазаны алдыру; 3. қ. гонгонуулах.

ГОНШИ-Х қ. гуиших.

ГОНЬД бөлбырауын (жатырша гүлдер тұқымдасына жататын, сопақша келген дәні бар, ақшагүлді, бір жылдық өсімдік).

ГОО I қ. гоё; ≈ сайхан өдемі көрік, сұлу пішін; ≈ **цэцэг** әсем гүл, өдемі гүл.

ГОО II: **гоо бүргэд** сарша бүркіт (құс) **гөө** бяззуухай айдарлы сарша торғай (құс); **гоо нүдэн** саршадүз (жалғыз көзді, үшқұйрықты, дала мысығына ұқсас аңыз ачы); **гоо шүеуу** сарша тоты, сұлу тоты (құс).

ГООВОЙ; **гөөвэй** цэцэг сары роушан гүл (өсімдік).

ГООГЛО-Х (құс дыбысы) гоқылдау, гоқ-гоқ деу, гоқ-гоқ ету; **тахна** ≈ тауық гоқылдау.

ГООДО-Х әлемілеу, әсемдеу, сандеу; **гөөх** ≈ әземілен жөндеу.

ГООЖИН ағаш рұқсаты, кесу рәстамасы; **медны** ≈ **авах** ағаш кесу рұқсатын алу; ≈ **гийн татвар** ағаш кесуге алатын сабық, ағаш салғы.

ГООЖИНХОЙ сорғалағыш, тамшылағыш; (ыдыс тесігі) ≈ **хувин** сорғалағыш шелек (кәтел).

ГООЖИРХОЙ қ. гөсжинхой.

ГООЖИ-Х (сүйік, ұсақ нәрсе) сорғалау, тамшылау, ағу; шұбыру, саулау; **уе** ≈ су сорғалау; **тос** ≈ май тамшылау; **цус** ≈ қан ағу; **будаа** ≈ бидай саулау; **шүлс** ≈ сілекей шұбыру; ≈ **угаагуур** сорғалатып жуғыш.

ГООЖУУЛА-Х (сүйік, ұсақ нәрсе) сорғалау, тамшылату, ағызу, шұбырту; саулату; **уе** ≈ суды сорғалау; **нусаа** ≈ мұрын боғын ағызу; **хөлсөө** ≈ а) терін ағызу, терін сорғалау; б)

ауыс, еңбектену, еңбек істеу, терін тоғу; в) *ауыс*. (*дүние, мүлікке*) сілекейі шұбыру, аңсары ауу, көңілі ауу; ЭД *юманд шүлсээ* ≈ дүние мүлікке аңсары ауу.

ГООЖУУР сорғалатқыш, ағызғыш (*аспан*); *усны* ≈ су ағызғыш.

ГООЛИГ: гоолиг модон төртбақ терек (*өсімдік*).

ГООМОЙ (*ис-әрекетте*) үстірт, жеңіл-желпі, ат-үсті, ұшқары-ағат; ұшқалақ, жүрді-барды; нем құрайды; ≈ *хүн* үстірт адам, ат-үсті адам; *ажлыг* ≈ *хийх* *болохгүй* жұмысты жүрді-барды істеуге болмайды.

ГООМОЙДО-Х (*ис-әрекет*) үстірттену, жеңіл-желпілену, ат-үсті болу, ұшқары-ағат кету, ұшқалақтану, жүрді-барды болу, немқұрайды болу.

ГООМОЙЛО-Х (*ис-әрекетке*) үстірт қарау, жеңіл-желпі қарау, ат-үсті болдыру, жүрді-барды қарау, немқұрайды қарау.

ГООМОЙРО-Х үстірт боп кету, жеңіл-желпі боп кету, ат-үсті боп кету, жүрді-барды боп кету, нем құрайды боп кету; үстірттікке берілу, жеңіл-желпілікке берілу.

ГООМОЙТО-Х үстірттік істеу, ұшқалақтық істеу, жеңіл-желпілік істеу, жеңілдікке берілу; *ситгий* ≈ *өрой* үстірттік істеме.

ГООНИДОН қ. *гоо нүдән*.

ГООНОГОР 1. (*бой*) сұңғақ, бойшаң; ≈ *нурууғай* сұңғақ бойлы; 2. (*мойын*) имнген, ұзын; ≈ *хүзүүгәй* ұзын мойын.

ГООНОЙ-Х 1. (*бойы*) сұңғақтану, бойшаңдану, сұңғақ болу, бойшаң болу.

ГООНЫ I кешіл (*әйел алмай егдерген адам*); ≈ *эр* кешіл ер.

ГООНЫ II: *гооңь* дәглияй аққанат дегелей (*құс*); *гооңь ирэв* теңбіл дуадақ (*құс*).

ГООРВИС қ. *гооңь ирвэс*.

ГООРОН: гоорон зээрд саз бұғысы (*ач*).

ГООРХОГ сәншіл, сәнқой, сән құмар сән құғыш; ≈ *хүн* сәншіл адам; ≈ *хээндэр* әскері сәнқой, өте сәнқұмар.

ГООРХО-Х сәндену, сәнқойлану, сән құмарлану, сән қуу.

ГООЧ I күдер, үміт, дәме; ниет; ≈ *той хэрэг* күдерлі әрекет; ≈ *той хүн* үмітті адам, дәмелі адам; ≈ *оо* алдақ күдерін үзу, үмітін үзу; ≈ *тасрах* күдері үзілу, үміті үзілу.

ГООЧ II сөрі, сылқым, сал, мырза.

ГООЧ III қоздырғыш, түрткілегіш (*адам*); ≈ *хүн шүү* бір қоздырғыш адам.

ГООЧГҮЙ үмітсіз, күдерсіз, дәмесіз ниетсіз; үміт үзген, күдер үзген; ≈ *хүн* үмітсіз адам, үміт үзген адам; ≈ *болох* үмітсіз болу.

ГООЧЛО-Х 1. (*бір ис-әрекетке*) тамтұмдау, аздап кірісу, түрткілеу; тамсану; *хүүхэд бор хоол* ≈ бала қаратамақ

ішейін деу; бала қара тамаққа тамсану; *хурга ишиг өвс* ≈ *ж* байна қозылақ шөпке оттығайын деу; *аар саар юи* ≈ *ж суух* ұсақ-түйек нәрсе істеген болу; 2. (*адам*) түрткілеу, қоздыру, дөлбесін қоздыру; *чи намайг* ≈ *хэрэгүй* сен мені түрткілеудің керекі жоқ.

ГООЧЛУУЛА-Х 1. (*ис-әрекетке*) аздап кірістіру, түрткілету, тамсандыру; 2. (*адамды*) түрткілету, қоздырту, дөлбесін қоздырту; 3. *гоочлогдох*.

ГООЧТОЙ үмітті, күдерлі, дәмелі, ниетті; ≈ *хүн* үмітті адам.

ГОРДГОР қ. *горзгор*.

ГОРДОЙЛГО-Х қ. *горзойлгох*.

ГОРДОЙ-Х қ. *горзойх*.

ГОРЗГОР 1. сойдақ, сорақ; сойданған, сораған; ≈ *туранхай хүн* сойданған ашаң адам; ≈ *мод* сораған ағаш; 2. кепкен, құрысқан; ≈ *мод* кепкен ағаш; ≈ *сур* құрысқан қайыс; ≈ *борд* кепкен борша.

ГОРЗОЙЖ сұңғыла (*өсімдік*).

ГОРЗОЙЛО-Х 1. сойдиту, сораыту; 2. сопыту; құрыстыру, бүрістіру.

ГОРЗОЙ-Х 1. сойдио, сораю, сойдияш көріну, сораыш көріну; 2. сопыю құрысу, бүрісу.

ГОРИГҮЙ 1. үмітсіз, күдерсіз, үміт жоқ, күдер жоқ; *олох* ≈ табылар үміт жоқ; 2. мүмкін емес, болмайтын, орындалмас, болмас; ≈ *байх* гэж *санаж* *байна* мүмкін емес деп ойлаймын; 3. қауіпті, қатерлі, пәле, кеселді, қиын, оңбаған; ≈ *хүн* пәле адам, кеселді адам; ≈ *хэрэг* пәле әрекет, қатерлі іс.

ГОРИЛО-Х үміттену, дәмелену, деп сену, деп күгу; *тэгэх болов уу гэж* ≈ солай болар деп үміттену.

ГОРИМ 1. ереже, заң; рет, тәртіп, жон; ≈ *журам* ереже-тәртіп, рет-жон; заң-тәртіп; 2. әдет, салт, әдет-ғұрын, салт-сана; *ёс* ≈ *жосын-салт*, әдет-ғұрып.

ГОРЛОС қорлас, гөрлос (*ішкі моңғолияның бір тайпасының аты*).

ГОРОЙЛГО-Х 1. (*көмейге, тамаққа*) тығылту, тұтқырландыру, тірелту; тамақтан жүргізу; 2. (*ойға, сөзге*) тығылту, бөгөу, (іштен) тындыру, қапа болдыру.

ГОРОЙ-Х 1. (*ас, тағам тамаққа, көмейге*) тығылу, тұтқырлану, тірелу, тамақтан жүрмеу; *хоол* ≈ тамақ көмейге тығылу; 2. (*адам сөзге, ойға*) буылу, тығылу, бөгөлу; (*іштен*) тыну, қапа болу; *санаашырч* ≈ ойға шомып тығылу; *дотор* ≈ іштен қапалану.

ГОРОЛЗО-Х 1. (*тамақ, көмей*) жұтқынып қалу, көмейге тығылып қалу, тамағы қырқылдау; 2. (*ой, сөз*) буылып қапалану, тығылып қапалану, жігері құм болу.

ГОРО төңірек, айнала; алқа-қотан; ≈ *хийх* төңірегін айналу, айналасың айналу, алқа-қотан айналу; ≈ *эргэх*

дөңгөлөнө айналуу.

ГОРТИГ I шеңбер сызгыш (*аспан*); ≈ хэрэгсэл шеңбер сызгыш аспан.

ГОРТИГ II дөңгөлөк, шеңбер (*сызык*); ≈ **татах** шеңбер сызу, дөңгөлөк сызу; ☆ **гортиг яр** белжара, дөңгөлөк жара.

ГОРТИГДО-Х 1. шеңбер сызгышпен сызу.

ГОРТИГЛО-Х 1. дөңгөлөктөу, шеңберлеу, дөңгөлөк тарту, шеңбер тарту; дөңгөлөктөн сызу, шеңберлеп сызу; 2. *к. гортигдох.*

ГОРХИ I айылбас, тага; илгек, илмек; **бүсний** ≈ белбеудің тогасы; **оломгийн** ≈ айылдың айылбасы.

ГОРХИ II бұлақ, өзеншік; **гол** ≈ өзеншік.

ГОРХИЛО-Х I айылбастау, айылбасын тарту; тоғалау, тоғалап бекіту.

ГОРХИЛО-Х II бұлақ агу, өзеншік агу; сылдырау, сылдырап агу.

ГОРХИЛУУЛА-Х I бұлақ ағызу, өзеншік ағызу; сылдырату, сылдыратын ағызу.

ГОРХИЛУУЛА-Х II айылбастату, айылбасын тартқызу; тоғалату, тоғалап бекіткізу.

ГОРЬ 1. үміт, деме; сенім; ≈ **бий** үміт бар, деме бар; ≈ **тасрах** үміт үзілу, үмітсіз болу, демесіз болу; 2. (*сана*) керемет, тамаша; оте; галамат,гажап; ≈ **той мэргэн** керемет мэрген; ≈ **чадамгай** галамат ыснар.

ГОРЬДЛОГО *к.* 1. **горь**; 2. **гооч**.

ГОРЬДЛОГОГҮЙ *к.* 1. **гоочгүй**. 2. **горигүй**.

ГОРЬДОМТГОЙ *к.* **горьдомхой**.

ГОРЬДОМХОЙ үміттенгін, дөмөлөнгін, дөметің; сұқтанғыш, сұғанақ; ≈ хүүхэд дөметкіш бала; ≈ **нохой** сұғанақ ит.

ГОРЬДОО-Х (*бір нәрсеге*) дөметтіру, дөмөлөндүрү, үміттендіру.

ГОРЬДО-Х (*адам бір нәрсеге*) дөмету, дөмөлөнү, үміттену; **нэг юм** ≈ бір нәрсө дөмету.

ГОРЬДУУЛА-Х дөметтіру, дөмөлөндүрү, үміттендіру.

ГОРЬТОЙ дөмөлү, үмітті, дөмөсі бар үміті бар; **би ч** ≈ шүү мен дөмөлүмүн.

ГОРЬЧ *к.* **горьдомхой**; ≈ **зантай хүн** дөмөткіш адам.

ГОРЬЧЛО-Х дөметіп жүрү, дөмөлөніп жүрү, үміттеніп жүрү.

ГОСПИТАЛЬ госпиталь (*эскери аурхана*); ≈ **д эмчүүлөх** госпиталда емдөтү.

ГОХ 1. (*мылтык*) кұлағы; **бууны** ≈ мылтықтың кұлағы; 2. (*нәрсе*) илгек, илгешек, илмек, илмешек; **дэгэдэх** ≈ илетін илмек; **сав суулга өлгөх** ≈ ыдыс-аяқ илетін илгешек; **уижлага чимэг зүүх** ≈ салпыншақ тагатын илгек; 3. *ауыс*. илгешек айла, илгешек кұлык; **мэх** ≈ **нь хэтэрсэн** илгешек кұлығы шектен асқан.

ГОХ 1. (*мылтык*) кұлағы; **бууны** ≈ мылтықтың кұлағы; 2. (*нәрсе*) илгек, илгешек, илмек, илмешек; **дэгэдэх** ≈ илетін илмек; **сав суулга өлгөх** ≈ ыдыс-аяқ илетін илгешек; **уижлага чимэг зүүх** ≈ салпыншақ тагатын илгек; 3. *ауыс*. илгешек айла, илгешек кұлык; **мэх** ≈ **нь хэтэрсэн** илгешек кұлығы шектен асқан.

ГОХ 1. (*мылтык*) кұлағы; **бууны** ≈ мылтықтың кұлағы; 2. (*нәрсе*) илгек, илгешек, илмек, илмешек; **дэгэдэх** ≈ илетін илмек; **сав суулга өлгөх** ≈ ыдыс-аяқ илетін илгешек; **уижлага чимэг зүүх** ≈ салпыншақ тагатын илгек; 3. *ауыс*. илгешек айла, илгешек кұлык; **мэх** ≈ **нь хэтэрсэн** илгешек кұлығы шектен асқан.

ГОХ 1. (*мылтык*) кұлағы; **бууны** ≈ мылтықтың кұлағы; 2. (*нәрсе*) илгек, илгешек, илмек, илмешек; **дэгэдэх** ≈ илетін илмек; **сав суулга өлгөх** ≈ ыдыс-аяқ илетін илгешек; **уижлага чимэг зүүх** ≈ салпыншақ тагатын илгек; 3. *ауыс*. илгешек айла, илгешек кұлык; **мэх** ≈ **нь хэтэрсэн** илгешек кұлығы шектен асқан.

ГОХ 1. (*мылтык*) кұлағы; **бууны** ≈ мылтықтың кұлағы; 2. (*нәрсе*) илгек, илгешек, илмек, илмешек; **дэгэдэх** ≈ илетін илмек; **сав суулга өлгөх** ≈ ыдыс-аяқ илетін илгешек; **уижлага чимэг зүүх** ≈ салпыншақ тагатын илгек; 3. *ауыс*. илгешек айла, илгешек кұлык; **мэх** ≈ **нь хэтэрсэн** илгешек кұлығы шектен асқан.

ГОХ 1. (*мылтык*) кұлағы; **бууны** ≈ мылтықтың кұлағы; 2. (*нәрсе*) илгек, илгешек, илмек, илмешек; **дэгэдэх** ≈ илетін илмек; **сав суулга өлгөх** ≈ ыдыс-аяқ илетін илгешек; **уижлага чимэг зүүх** ≈ салпыншақ тагатын илгек; 3. *ауыс*. илгешек айла, илгешек кұлык; **мэх** ≈ **нь хэтэрсэн** илгешек кұлығы шектен асқан.

ГОХ 1. (*мылтык*) кұлағы; **бууны** ≈ мылтықтың кұлағы; 2. (*нәрсе*) илгек, илгешек, илмек, илмешек; **дэгэдэх** ≈ илетін илмек; **сав суулга өлгөх** ≈ ыдыс-аяқ илетін илгешек; **уижлага чимэг зүүх** ≈ салпыншақ тагатын илгек; 3. *ауыс*. илгешек айла, илгешек кұлык; **мэх** ≈ **нь хэтэрсэн** илгешек кұлығы шектен асқан.

ГОХДО-Х 1. (*мылтык*) кұлағынан ұстау; 2. (*нәрсені*) илгектеу, илгешектеу, илмектеу, илмешектеу; 3. *ауыс*. (*кұлык*) илгешектен тарту, алдап тарту, ыркына көндүрү.

ГОХДУУЛА-Х 1. (*мылтықты*) кұлағынан ұстату; 2. (*нәрсені*) илгектету, илгешектету, илмектету, илмешектету; 3. *ауыс*. (*кұлык*) илгешектетіп тартқызу, алдап тартқызу, ыркына көндүртү.

ГОХЛО-Х 1. *к.* **гохдох**; 2. *ауыс*. (*сөзбен*) илгештеу, түрткілеу. кекеу, мұқау, шенеу; **яматт** ≈ **ж байхын хэрэг юүн** үнемі сөзбен илгештеудің керегі не еді.

ГОХОВЧ кұйысқанның илгегі.

ГОХТОЙ (*кұлык*) айлакер, айлашыл төсілжой; ≈ **хүн** айлакер адам.

ГОЦ өрөп, айрыкша, тотенше, ерекше; ≈ **сайн** айрыкша жақсы; ≈ **хурдан морь** өрөп жүйрүк ат; ≈ **муу** төтенше нашар; ☆ **гоц мөргөх** (*палуан*) жолын беру, жыңқаңға есептеу.

ГОЦДО-Х 1. өрөп болу, айрыкша болу, тотенше болу, ерекше болу; 2. (*палуан*) күрөспөй кезек алу, күрөспөй жол алу; **бөх** ≈ палуан күрөспөй кезек алу.

ГОЦЛОЛ сүйемел, демеу; ≈ **дуу** ария, сүйемелді өң; ≈ **хөгжим** сүйемел күй, ариялы күй.

ГОЦЛО-Х 1. (*палуанга*) үстеме ұпай беру, күрөссіз ұпай беру; **бөх** ≈ палуанга үстеме ұпай беру; 2. айрыкша болдыру, тотенше болдыру, ерекше болдыру.

ГОЦЛУУЛА-Х 1. (*палуанга*) үстеме ұпай бергізу, күрөссіз ұпай бергізу; 2. айрыкша болдырту, тотенше болдырту, ерекше болдырту; 3. **гоцлогдох**.

ГОШИИ-Х кұнысу, бүрісу, қисаю, жапырылу (*агаш, шөп*).

ГОЮУ бұластыр, жабысқақ соргыш, жабыстырма ≈ **гаар хөхүүлөх** бұластырмен соргызу; ≈ **наалдуулах** бұластыр жалсыру.

ГӨВГӨР томпақ, бүлтік; томпаған, бүлтиген; кедіргек, кедір-бұдыр.

ГӨВДӨ-Х қағу, соғу; ұру; қаққылау, соққылау, ұрғылау; **саваагаар** ≈ сабаумен қаққылау.

ГӨВДРҮҮ 1. (*ауру*) бөртпө, безеу (*қан айналуының бұзылуынан адамның терісіне, бетіне шығатын томпақ бөрткен*) **биед** ≈ **гарах** денеге бөртпө шығу; **идээтэй** ≈ **гарах** іріңді безеу шығу; 2. (*жер*) томпақ, кедіргек, кедір-бұдыр, ойлы-қырлы; ≈ **газар** томпақ жер, кедір-бұдыр жер.

ГӨВДРҮҮТЭ-Х 1. (*ауру*) бөрту, бөртпелену, безеулену, бөртпө шығу, безеу шығу; 2. (*жер*) томпақтану, кедіргектену, кедір-бұдырлану, ойлы-қырлы болу.

ГӨВДҮҮЛЭ-Х қақтыру, соқтыру, ұрғызу; қаққылату, соққылату, ұрғылату.

ГӨВИЙ-Х қ. гувийх.

ГӨВӨГНӨ-Х 1. (құрт) иіріңдеу, жириңдеу, жирыңдау, жорғалау, жыбырлау, иіріңден жорғалау, жирыңдап жорғалау; 2. ауыс. (адам) тыржыңдау,қыржыңдау.

ГӨВӨ-Х қ. гөвдөх.

ГӨВШИ-Х қ. гөвөш.

ГӨГИИ күбіртке (саусаққа шығатын ісінді жара).

ГӨГИИРҮҮЛЭ-Х күбірткеге жегізу (саусаққа).

ГӨГИРӨ-Х (саусақты) күбіртке жеу, (саусаққа) күбіртке шығу.

ГӨГИТӨ-Х күбірткелену, күбіртке шығу (саусақ).

ГӨГИТҮҮЛЭ-Х күбірткелендіру, күбіртке шығару.

ГӨГӨСГӨНӨ ажырық тамыры (өсімдік).

ГӨЕН 1. (су) таяз, саяз, тайыз, саяыз; ≈ **ус** таяз су; 2. (нәрсе) мардымсыз, болымсыз (ойылған), таяз (ойылған); ≈ **углаурга** болымсыз сұғындырғы.

ГӨЕДӨ-Х 1. (су) таязу, саязу, тайыздану, сайыздану; 2. (нәрсе) мардымсыздану, болымсыз боп кету.

ГӨЕХӨН 1. (су) таязырақ, саязырақ, тайызырақ, сайызырақ, таяздау, саяздау, тайыздау, сайыздау; ≈ **болох** тайыздану, таязу, суы тартылу; 2. (сала, қабілет) мардымсыз, шанақсыз, жартымсыз, мардымы аз, шанағы аз; нашар; тар; **эрдэм сурлага** ≈ оқу үлгірімі мардымсыз; **ажын чадвар** ≈ жұмыс істеуге шанағы аз.

ГӨЛБӨЛЗӨ-Х 1. (айыпты адам) қуыстану, қысылу, қымсыну, ыңғайсыздану; сезіктену; 2. қ. **гөлгөнөх**.

ГӨЛГӨН; **гөлгөн бялзуухай** секпіл торғай (құс); **гөлгөн дом модон** қалақай ағаны (өсімдік).

ГӨЛГӨНӨ-Х 1. тайғақтау, тайғанақтау, тайғанау, сырғанақтау, сырғанау; 2. ауыс. (сөз) мелшию, сазарып үндемеу, қалшып қалу, ауыз ашпау, мыңқ етпеу; **хэлэх үгүгі** ≈ айтарға сөз таппай мелшию; **лэм деп ауыз ашпау**.

ГӨЛГӨР жылтыр, жалтыр, жалама, тегіс, жылтырақ, жалтырақ, тайғақ, тайғанақ, сырғанақ; ≈ **мөс** жалтыр мұз; ≈ **хад** жалама жартас; **шил мэт** ≈ өйнектей тегіс.

ГӨЛЖ; **гөлж борын цэдэг** бұташық (қала бақшаларында егетін, жалпақ гүлді, күреңше түсті, ұсақ бұталар).

ГӨЛЖІЛГӨ-Х 1. жылтырату, жалтырату, тегістеу, жалтыр болдыру, тайғақ болдыру, сырғанайтын болдыру; 2. ауыс. мелшиту, сазарту, телмірту, қалшиту; 3. ауыс. қысылту, қымсындыру, ыңғайсыздандыру.

ГӨЛИЙ-Х 1. (нәрсе) жылтырау, жалтырау, тегістену, жалтыр болу, тайғақ болу, сырғанақ болу; **мөс** ≈ мұз жал-

тырау; 2. ауыс. мелшию, сазару, телміру, қалшию, ≈ **н суух** мелшип отыру, сазарып отыру; 3. ауыс. қысылу, қымсыну, ұялу, ыңғайсыздану.

ГӨЛМИИ көлкес, көлкіген үлкен (балық аулайтын ау, тор); ≈ **өөш** көлкес ау, үлкен ау.

ГӨЛМИЙДӨ-Х көлкес аумен балық сузу.

ГӨЛӨГ I күшік, бөлтірік; **нохойн** ≈ иттің күшігі; **чонын** ≈ қасқырдың бөлтірігі.

ГӨЛӨГ II бұр, бұршік (ағаштың); **бургасны** ≈ талдың бүрі.

ГӨЛӨГЛӨ-Х I 1. (ит, қасқыр т. б.) күшіктеу, бөлтіріктеу, күшік табу, бөлтірік табу; **нохой** ≈ ит күшіктеу; **чон** ≈ қасқыр күшіктеу; 2. ауыс. (ойында) шұбырту, тобымен шығару; **хөзөр** ≈ ойыш картасын шұбырту.

ГӨЛӨГЛӨ-Х II (ағаш) бүрлену, бұршіктену; **бургас** ≈ тал бүрлену.

ГӨЛӨГЛҮҮЛЭ-Х I 1. (итті, қасқырды) күшіктеу, бөлтірігін шығарту, күшік таптыру, бөлтірік таптыру; 2. ауыс. (ойында) шұбырттыру, тобымен шығарту.

ГӨЛӨГЛҮҮЛЭ-Х II (ағаш) бүрлендіру, бұршіктендіру.

ГӨЛӨЛЗӨ-Х қ. **гөлбөлзөх**; **гөлгөнөх**.

ГӨЛӨМ тебінгі (ердің); **эмэлийн** ≈ ердің тебінгісі; **ширэн** ≈ сірі тебінгі; **хивсэн** ≈ кілем тебінгі; ≈ **ний шир** тебінгі ұлтан; ≈ **ний хивс** тебінгі кілем; ☆ **гөлмөн төмөр** қаңбылтыр темір, жүқа темір; ☆ **гөлмөн шил** жүқа өйнек.

ГӨЛӨН жылтыр, тайғақ, майда, тегіс (ағаш).

ГӨЛӨНГӨР жылтыр биязы мата; ≈ **шанхай даавуу** қарапайым биязы шыт,

түссіз арзан кездеме.

ГӨЛРӨӨ мелшиген, сілейген, сазарған, қалшиған; ≈ **хүн** мелшиген адам;

☆ **гөлрөө өвчин** аңырғыш, жабыққыш, саруайымшыл, мұңайғыш (ауру).

ГӨЛРӨ-Х I 1. мелшию, сілею, сазару, қалшию, телміру; ≈ **н суух** мелшип отыру; **ном уншсаар нүд** ≈ кітап оқи оқи көзі талу; **ширтсээр** ≈ қадала қарап телміру; 2. (нәрсенің екніні) басылу, бәсеңдеу; тыну, тынышталу; **айраг** ≈ қымыздың ашуы басылу; **цай** ≈ шайдың қайнауы бәсеңдеу, шай бәсеңдеп шымығалап қайнау.

ГӨЛРӨ-Х II (сезім-күй) жабығу, аңыру, аңырау, аңқаю, аңқию, мұңаю; ≈ **дэг өвчин** жабыққыш сезім, аңырып қалғыш науқас.

ГӨЛРҮҮЛЭ-Х I 1. мелшиту, сілейту, сазарту, қалшиту, телмірту; 2. (нәрсенің екніні) басылдыру, бәсеңдету; тындыру, тынышталдыру.

ГӨЛРҮҮЛЭ-Х II (сезім-күйін) жабықтыру, аңырту, аңырайту, аңқайту, аңқиту, мұңайту.

ГӨЛТГӨНӨ ақ гипс, алебастр.

ГӨЛЧГИИ I қызылшақа баласы; **оготнын** ≈ тынқанның қызылшақа баласы.

ГӨЛЧГИИ II (*ағаш*) балалан; **хар модны** ≈ карагайдың балапаны; **бургасны** ≈ талдың шілік балапаны.

ГӨЛЧГИЙЛӘ-Х I балалау; шақалау; **зурам** ≈ тараққүйрек балалау.

ГӨЛЧГИЙЛӘ-Х II (*ағаш*) 1. бүрлену, бүршіктену, бүр жару, бүршік жару; 2. балспандап өсу, балапандап коктсу.

ГӨЛЧГӨР тайтақ, тайғаң, тайғанаң, тайғанақ, сырғанақ.

ГӨЛЧИГНӨ-Х 1. (*жылтыр, тегіс нәрсе*) тайғаңдау, тайғанақтау, тайғанаңдау, тайғанақтау, сырғанақтау, сырғанаңдау 2. айдындана жарқырау.

ГӨЛЧИЙЛГӨ-Х 1. тайғаңдату, тайғактату, тайғанақдату, тайғанақтату, сырғанақтату; 2. айдындандыру, жалтырату.

ГӨЛЧИЙ-Х 1. тайғақ болу, тайған болу, тайғаңдау, тайғақтау; сырғанақдау, сырғанақтау; 2. айдындану, жалтырау; **гөлийх** ≈ айдынданып жалтырау.

ГӨЛЧИЛЗӨ-Х қ. **гөлчинох**.

ГӨМС олқы қомыс; кем, шала, жетімсіз; **бүтээсэн нь хэврэг** ≈ істегені олқы шала; **утга санаа нь мөчид** ≈ мағынасы олқы; **хүрәлпәхгүй дутмаг** ≈ жетіспейтін кем шала.

ГӨМСДӨ-Х олқылану, қомыстану; кемістену, кем болу, шала болу, жетімсіздену.

ГӨМСЛӨ-Х олқысыну, қомысыну, қомсыну, кемсіну, олқы көру, қомыс көру, місе тұту.

ГӨМСХӨН олқырақ, қомысырақ, олқылау, қомыстау; нашарлау, айтарлықтай емес **сәтгәлд** ≈ **байна** көңілге олқырақ сезіледі; ≈ **сурлагатай хун** нашарлау сқитын адам.

ГӨНЖИ-Х сүймендеу, сүйменмен қопсыту; ≈ **ж өргох** сүймендеп көтеру.

ГӨНЖИГДӘ-Х сүйменделу, сүйменмен қопсытылу.

ГӨНЖӨӨ қасқарша (*сопақша жез шәйнек*).

ГӨНЖҮҮЛӘ-Х 1. сүймендету, сүйменмен қопсыттыру, сүймендеп көтеру; 2. қ. **гөнжигдөх**.

ГӨНЖҮҮР сүймен (*аспан*); ≈ **ээр өргох** сүйменмен көтеру.

ГӨНТӘЙ ажуашыл, ажуа құмар, әзілқой, сықақшыл, мысқылышыл, күлдіргі; **хашыр** ≈ **хун** тақыс ажуашыл адам.

ГӨНХӨЛ; **гөнхөл** бялзуухай сасық көкек (*күс*).

ГӨӨХ шошқаның торайы (*хайуан*).

ГӨӨШИН қызыл шортан (*балық*).

ГӨРДӨӨЧ қ. 1. **гөрч**; 2. **гүжирч**.

ГӨРДӨГДӨ-Х жала жабылу, бөле салыну; өсек айтылу.

ГӨРДӨ-Х 1. жала жабу, бөле салу; өсек айту; 2. (*жазықсыз*) жабысу, килі-

гу; қалалу; үру, сабау, соғу.

ГӨРДҮҮЛӘ-Х 1. жала жапқызу, бөле салдырту; өсек айтызу; 2. (*біреуге көлденеңін*) жабыстыру, киліктіру; қадалту; үрегізу, сабату, соқтыру; 3. қ. **гөрлөгдөх**.

ГӨРЛӨГ I жала, бөле, пөле, өсек.

ГӨРЛӨГ II қ. **гөрмөл**.

ГӨРЛӨН қыдыркік (*бір мүйізді жылқы сирақты, сиыр тұяқты, сиыр құйрықты, қой басты, аяғымен шөп жапырылмайтын, құрт-құмырсқа баспайтын, бақ дәулет оралудың нышан белгісіне есептелетін, қасиетті аңыз ағы*).

ГӨРЛӨӨ өрме, тоқыма, өрім; **тор**; тоқылған; **гззегний** ≈ бұрым өрмесі, өрме бұрым; ≈ **сайтай жирәм өрімі** жақсы жырым, жиі өрілген жырым; **дзэсний** ≈ жіптің өрмесі.

ГӨРЛӨӨЧ қ. **гөрдөоч**.

ГӨРЛӨ-Х қ. **гөрдөх**.

ГӨРМӨЛ өрме, өрмелі, тоқыма; өрілген, тоқылған; ≈ **ташуур** өрмелі қамшы; ≈ **гззэг** өрме бұрым, өрілген бұрым; ≈ **утас** өрме жіп.

ГӨРМӨЛДИЙ баттауық (*өсімдік*).

ГӨРӨЛЧ қ. **гөрч**.

ГӨРӨӨ аң, аң құс; **аң** ≈ аң құс; **аң** ≈ **хнийх** аң аулау, аң-құс аулау, аңға шығу.

ГӨРӨӨДӨ-Х аң аулау, аңға шығу, аң-құс аулау, саятқа шығу.

ГӨРӨӨЛҮҮЛӘ-Х аң аулату, аңға шығару, аң-құс аулату, саятқа шығару.

ГӨРӨӨС азиатұяқ аңдар (*тек шөплен қоректенетін жабайы айуандардың жалпы аты*); **бор** ≈ елің; **сүүлтэй** ≈ қарақұйрық; **жирен**; **бух** ≈ тағы сарлық, тау өгіз, жабайы өгіз.

ГӨРӨӨЧИН аңшы, аңқұсшы, саятшы; ≈ **хун** аңшы адам, саятшы адам; **аңчин** ≈ аңшы-саятшы.

ГӨРӨӨЧЛӨ-Х қ. **гөрөөлөх**.

ГӨРӨ-Х (шаш, қағыс, жіп т.б.) өру; **тсқу**; **торлау**; **гззэг** ≈ бұрым өру; **жирәм** ≈ жырым өру, жырым айыл өру.

ГӨРҮҮЛӘ-Х өрізу; тоқтыу; **торлату** (*шашты, қағысты, жіпті т. б.*) **гззэг** ≈ бұрымын өргізу.

ГӨРЧ жалақор, бөлекор, пәлекор, жала жапқыш, бөелі, пөле жапқыш; ≈ **хун** жалақор адам.

ГӨХ қ. **гөөх**.

ГӨХИЙ қармақ (*балық аулайтын аспан*).

ГӨХИИДӨ-Х қармақтау, қармақ салу (*қармақпен балық аулау*).

ГӨХИЙДҮҮЛӘ-Х қармақтату, қармақ салдыру.

ГӨХӨЛ 1. кекіл (*баланың немесе жылқының маңдайындағы бір шоқ қыл, немесе шаш*); **хүүхдийн** ≈ баланың кекілі; **моринны** ≈ аттың кекілі; ≈ **тавиж** кекіл қою; 2. (*күс*) айдар, кекіл; **шувууны** ≈ күстың айдары.

ГӨХӨЛДӨ-Х 1. кекілдеу, кекілінен ұстау; айдарлау, айдарынан ұстау; 2. *ауыс*. тобелдірліктеу, тобесінен басу, тобелдеп басу.

ГӨХӨЛДҮҮЛЭ-Х 1. кекилдету, кекил-
линен үстату; айдарлату, айдарынан үс-
тату; 2. *ауыс*. төбөлдүрүктөтү, төбөсөнөн
бастыру, төбөлдөтүн бастыру.

ГӨХӨЛЖ к. *генхөл бялзуухай*.

ГРАДУС 1. градус (физика, матема-
тика тәрзиди пәндерде қолданылатын шең-
бердің 360-тиң биріне тең бірлік өлшемі)
90 ≈ *зын өнпөг* 90 градустық бұрыш; 2.
градус (ыстық пен суықты өлшейтін ас-
паптың бөлігі) 30 ≈ *хүйтөн* 30 градус
суық; 15 ≈ *дулаан* 15 градус жылы.

ГРАММ грамм (салмақ өлшемі);
≈ *аар хэмжих* граммдап өлшеу.

ГРАНАТ гранат, көрнат (жарылғыш
қол бомба); *гар* ≈ қол гранат.

ГРАФИК 1. график, көрсеткі сызық
(сан, сапа, өсүі, төмелдеуін белгілеген сы-
зық); 2. график, қимыл көрсеткіші (бел-
гілі бір жұмыстың орындалу нормасы мен
мерзімін дәл көрсететін жоспар)

ГУА I әдемі, әсем, сұлу, көркем, сен-
ді; ≈ *сайхан* әдемі көрікті, көрікті
әсем; ≈ *үзәсгәлән* әдемі көркем, кө-
рікті сұлу; ≈ *жавхлан* әсем ажар, кө-
рікті келбет, сұлу сұс; ☆ *гуа сайхны*
зүй көркемөнер тану, эстетика; ☆ *гуа*
сайхны хүнүүжил көркемдік тәрбие,
эстетикалық тәрбие; ☆ *гуа бүргәд* к.
гоо бүргәд; ☆ *гуа шувуу* к. *гоо шувуу*.

ГУА II теңбіл өсімдік (бақшада өсі-
рілетін, жасыл теңбіл, немесе сары теңбіл,
сопақша, я, домалақ келген бақша өсімді-
гі); *амтат* ≈ қауын; *ший* ≈ қарбыз.

ГУАҒ (еліктеуіш сөз) гуақ; қуақ;
қарқ; *хэрээ* ≈ ≈ *дзугарах* қарға гуақ-
гуақ шақыру; *мәлхэй* ≈ ≈ *гәж байна*
бака гуақ-гуақтап жатыр.

ГУАҒЛА-Х гуақтау, гуақ-гуақ деу
(дыбыс); *хэрээ* ≈ қарға қуақтау; *мәл-
хэй* ≈ бака гуақтау.

ГУАҒЛУУЛА-Х гуақтату, гуақ-гуақ
дегізу (қарғаны, бақаны).

ГУАЙ I. еке, -қа, -ке (сынапшылықты
білдіретін қосымша); *хүн* ≈ кісі еке, үл-
кен кісі; *Дорж* ≈ *Доке*; *Насан* ≈ *Насе-
ке* 2. құрметті, қадірлі; *сайд* ≈ құр-
метті министр

ГУАЙЛА-Х екендеу, -қа деу, -ке
деу; *Насан* ≈ *Насекедеу*.

ГУАЙЛУУЛА-Х екендету, -қа дегізу,
-ке дегізу.

ГУАЛИҒ көрікті, сымбатты, келісті,
келбетті ұнамды; ≈ *морь* сымбатты ат;
≈ *хүн* келбетті адам.

ГУАЛИН бөрене, жұмыр ағаш; *бай-
рилғын* ≈ құрылыс бөренелері ≈ *бай-
шыя* бөрене үй, бөренелі үй; ≈ *гүүр*
бөрене көпір.

ГУАМИН шикеспе, жұмыр кеспе
(үннан істелген тағам); *хөндий* ≈ қа-
уырсын кеспе, қуыс шикеспе; *нарйин*
≈ жіңішке шикеспе.

ГУАНЗ I асхана; ≈ *анд хооллох* ас-
ханада тамақтану, асханадан тамақ
ішу; *сувилын* ≈ жасың тамақ асхана-
сы жеңіл тамақ асханасы, дәрігерлік
асхана

ГУАНЗ II сырнайша, биілдік (сы-

бығының бір түрі).

ГУАНЗДА-Х I асханаллау, асханадан
тамақтану, асханадан тамақ ішу; ≈ *жа-
авах* асханадан тамақтанып алу.

ГУАНЗДА-Х II сырнайша тарту, би-
пілдек тарту, биілдету.

ГУВАЙ сұлу, көрікті, әдемі; ≈ *хүү-
хан* сұлу әйел; ≈ *дагина* сұлу ханша;
☆ *гувай хатан* ит жидек (дәрігерде қол-
данылатын ұлы өсімдік); ☆ *гувай* пәцәг
нартша гүл; тунғыиқгүл (өсімдік).

ГУВАЙЛА-Х томпиту, бұлгиту, қом-
питу, күмпиту, дүмбиту, ісіру.

ГУВАЙ-Х томнио, бұлтио, қомнио,
күмпио, дүмпио, ісіну.

ГУВАР I 1. тегіс, жатық, майда;
жұмыр; 2. (ағаш) сидам, майда, тұзу.

ГУВАР II: *гувар хулгана* саршұнақ
(тышқан).

ГУВАРС 1. үшмүйіз (аңыз хайуаны);
2. *ауыс*. қарасұр маймыл.

ГУВАРХАН I. тегістеу, жатықтау,
майдалау; жұмырлау; 2. (ағаш) сидам-
дау, майдалау.

ГУВАР дөң, жота, дөңес, дөңкіген,
төмпақ, томпиған, бұлтек, бұлтиген,
қомпақ, қомпиған; ≈ *газар* дөңес жер;
≈ *хамар* дөң мұрын.

ГУВЖ сырықша, бұйдасырық, мойын
сырық (бұйдасын, мойын жілін шайна-
ғыш түйе мен иттің бұйдасына мойынша-
ғы ұшына жалған байлайтын сырықша те-
мір, яки ағаш); ≈ *тай нохой* сырықшалы
ит.

ГУВЖЛА-Х сырықшаллау, бұйдасы-
рықтау, мойын сырықтау.

ГУВЖЛУУЛА-Х сырықшалату, бұй-
дасырықтату, мойын сырықтату.

ГУВРА-Х ыргалу, тербелу, теңселу,
шайқалу; *мод* ≈ ағаш ыргалу; *пәцәг*
≈ гүл тербелу, шешек тербелу.

ГУВРУУ I тышқаншық (мал ауры).

ГУВРУУ II ісік, бұлтек (дене жан-
шылыудан пайда болған қабыныс).

ГУВРУУТА-Х I тышқаншықпен ау-
ру (мал).

ГУВРУУТА-Х II ісіктену, бұлтектен-
ну, ісіп кету, бұлтип кету.

ГУВЧГАНА-Х (жіңішке мал, адам)
сыптық қағу, қыпшаң қағу, сыптық
қағу, қыпшақ қағу; бүрсен қағу.

ГУВЧГАР (іші-бүйірі) қыпшақ, сып-
тығыр, қабысыңқы, қынама, тартыңқы;
талдырмаш, әлжуаз, жіңішке; ≈ *морь*
іші қабысыңқы ат, қарны тартыңқы
ат; ≈ *хүн* талдырмаш адам, қынама
бел алам.

ГУВЧИИ-Х (іші, бөлі, бүйірі) қыпшақ-
тану, сыптығырлау, қабысу, бүрісу,
тартылу; талдырмаштану, әлжуаздану,
жіңішкеру.

ГУВЧИЛЗА-Х қ. *гувчганах*.

ГУВЧИ-Х қ. *говчих* I, II, III.

ГУВЧУУЛА-Х қ. *говчуулах*.

ГУВЧУУР қ. *говчуур* I, II, III.

ГУВЧУУРДА-Х қ. *говчуурдах*.

ГУВЧУУРЛА-Х қ. *говчуурлах* I, II,
III.

ГУВШАА (төл, бала) қақтап емгіш,

еміншек, түртпешек; түртпешек эмгін ≈ **хурга** түртпешек қозы; ≈ **хүүхэд** емшегін қақтап емгін бала.

ГУВШААХАЙ (өсімдік) сұңғыла.

ГУВШИ-Х (төл) қақтап ему, түртпешек ему; **хурга эхээ** ≈ қозы енесін қақтап ему; ☆ **гуйж гувших** өзсурепп сұрау, сұқтана сұрау, қадала сұрау, олермендей жабысу.

ГУВШУЛА-Х (төлді) қақтатып емізу, түрткізе емізу.

ГУД -ыш(-ін, -п,) қалу (*беру, жіберу* т. б.); ≈ **татах** тартып қалу; ≈ **дайрах** тап беру; ≈ **сорох** сорып қалу.

ГУДАЙЛА-Х құдиту, еңкейту, құдиту; қолбету, аласарту, төмендету.

ГУДАЙ-Х 1. құдию, құлдилату, еңкею. құлию; қолбеу; аласару, төмендеу **нәр** ≈ күн еңкею; **дэр** ≈ жастық аласару; 2. (*шама, мәшер*) құлдырау, төмендеу, азаю; бәсеңдеу, әлсірсу; **хөрөңгө** ≈ дәулет құлдырау, дәулет азаю; **толгой** ≈ а) бас азаю, үй-іші азаю, б) қабілет нашарлау, ақыл азаю.

ГУДАМЖ тар көше; тар жол; 2) (*үйдің*) тар орын; **байшингийн** ≈ үйдің тар орын.

ГУДАМЖ көше; **хотын** ≈ қала көшелері; ≈ **ны нэр** көше аты; **нәрәмжит** ≈ атындағы көше; ≈ **орон суудны хороо** көшкелік тұрғын үйлер бөлiмшесі; ≈ **аар явах** көше бойымен жүру.

ГУДАМЖЛА-Х көшелеу; **суурин газрын** айл өрхийг ≈ **н буулгах** тұрғын жерлердегі киіз үйлерді қатармен көшелей қондыру, жол шығару.

ГУДАМЖЛУУЛА-Х көшелету, көшелете орналастыру.

ГУДАРГАН бүкіш, еңкіш, бүкір; ≈ **ор** бүкіш төсек; ≈ **дэр** еңкіш жастық.

ГУДАРГАНДА-Х бүкіштену, еңкіштену, бүкішию, бүкірею.

ГУДАРХИЙЛА-Х 1. бүкшендеу, еңкендеу, жалпылдау, далақтау, желпілдеу (*ақ қарасын, жақсы жаманын айырмай бас ізеп жүре беру*); 2. (*адам*) тек кезу, тек қаңғу, тек қыдыру.

ГУДАС I (*жол*) орай, ыңғай, рет; **зам** ≈ жол орайы, жолай, жол-жөнскей, жол бойында; **очих зам** ≈ **даа хургэж өгөх** баратын жол орайында жеткізіп беру.

ГУДАС II ұзынша төсеніш; ықшам төсеніш; **орны** ≈ тосектің төсеніш; **ширмэл** ≈ сырмалы төсеніш, сырматөсеніш.

ГУДАСЛА-Х төсеніш істеу, төсеніш болдыру (*киізді*).

ГУДГАР бүкір, бүкіш, еңкіш; бүкірейген, бүкшиген, еңкіген; ≈ **газар** еңкіш жер; ≈ **дэжтэй морь** бүкіш кеуде ат.

ГУДГАРДА-Х бүкірею, бүкшию, еңкию, бүкірлену, бүкіштену, еңкіштену.

ГУДИГ I. қайғы, уайым, мұң, күйініш; ≈ **төрөх** қайғылану, уайымдау, мұңаю, күйіну; 2 аң, аңғарым, байым, абай.

ГУДИГГҮЙ I. қайғысыз, уайымсыз,

мұңсыз, күйінішсіз; 2. аңсыз, аңғарымсыз, байымсыз, абайсыз; қаперсіз; ≈ **хүн** аңсыз адам.

ГУДИГГҮЙДЭ-Х 1. қайғысыздану, уайымсыздану, мұңсыздану, күйінішсіздену; 2. аңсыздану, аңғарымсыздану, байымсыздану, абайсыздану, қаперсіздену.

ГУДИГГҮЙТЭ-Х 1. қайғысыз болу, уайымсыз болу, мұңсыз болу, күйінішсіз болу; 2. аңсыз болу, аңғырт болу, абайсыз болу, қаперсіз болу.

ГУДРАГА I жіңішке сүргі, ойма сүргі, қазнақ сүргі (*аспан*).

ГУДРАГА II кеңсірік тарту, солқылдау (*иттің ауруы*).

ГУДРАГАДА-Х I ойма сүргімен қазнақ шығару.

ГУДРАГАДА-Х II өте бүкіштену, өте еңкіштену, бүкіш боп кету, еңкіш боп кету.

ГУДРАГАТА-Х (*ит*) кеңсірік тартқылау, ит ішін тартқылау (*ауру*).

ГУДРА-Х I 1. (*ішіне қарай*) салу, кіргізу, тығу, сүгу; құдита кіргізу; **ам руу нь модоор** ≈ аузына ағашты құдита тығу; 2. *ауыс*. ауызға құдиту, ауызға қылағу, сұқтана жесу.

ГУДРА-Х II қ. **гудчих**.

ГУДРУУЛА-Х 1. (*ішіне*) салдыру, кіргіздіру, тықтыру, сұқтыру; құдита кіргіздіру; 2. *ауыс*. аузына қылғыттыру, сұқтандыра жегізу.

ГУДҮЙ қазтабан (*орманды тау белдеулерінде өсетін, жапырағы тікше ұзын, қалқан тәріздес, шоқ гүлді, көп жылдық өсімдік*).

ГУДЧАА пысылдақ, пысқырғыш, іш тартқыш; мұрнын тартқыш; ≈ **хурга** пысқырғыш қозы; ≈ **нохой** іш тартқыш ит, мұрнын тартқыш ит.

ГУДЧИ-Х I 1. (*ішіне қарай*) сала беру, кіргізе беру, тыға беру, сұға беру; құдита беру; 2. *ауыс*. аузына қылғыта беру, сұқтана жей беру, ауызға құдита беру.

ГУДЧИ-Х II пысылдау, пысқыру, ішін тарту, мұрнын тарту (*ит, мал, хайуан*); **нохой** ≈ ит мұрнын тарту.

ГУДЧУУЛА-Х I 1. (*ішіне қарай*) салдыра бергізу, кіргіздіре бергізу, тықтыра бергізу, сұқтыра бергізу, құдитыра бергізу; 2. *ауыс*. аузына қылғыта бергізу, сұқтандырып жегізе беру, ауызға құдита бергізу.

ГУДЧУУЛА-Х II 1. пысылдану, пысқырту, ішін тартқызу, мұрнын тартқызу (*иттің, малдың, хайуанның*).

ГУИВАЛДА-Х 1. (*көп нәрсе*) теңселсеңдеу, тербелсеңдеу, шайқалдану, бұлғалану, бұлталақтау, тәлтіреңдеу; 2. *ауыс*. (*көп адам*) ымыраласу, құпия келісу; жақ болысу; **мөңгийг** ≈ **ж хувьдаа аниглах** ≈ ақшаны ымыраласып өз мүддесіне пайдалану; 3. *ауыс*. айну, ауытқу, қобалжу.

ГУИВАЛЗА-Х қ. **гуйвганах**.

ГУИВАНГ жапалақ (*күс*).

ГУИВА-Х I (*ақша*) ауыстырылу, жі-

берилу; **зардал** ≈ рысқұт ақша ауыстырылды.

ГУЙВА-Х II 1. (*нәрсенің қозғалысы*) тербелу, теңселу; шайқалу; бұлғақтау, сенделу, бұлтаңдау, бұлтыңдау; **салхинд мод** ≈ желге ағаш тербелу; **хөл** ≈ **ж дайвах** аяқ теңселіп ырғақтау; 2. (*адамның ойы, көңілі*) ауытқу, айну, қобалжу; жалтару, бұлтару, қаңғыру, теңтіреу; **аялдан дағалдаж** ≈ ығына жүгіріп айну; **автагдан көлөөлогдож** ≈ ырқына көніп ауытқу; 3. *ауыс. (мән, мағынасы)* бұрмалану, теріс түсінік берілу, мағынасы бұрылу; **утга нь** ≈ мағынасы бұрмалану.

ГУЙВГНА-Х I 1. (*қомақсыз, аумақсыз нәрсе*) тербелендеу, теңселендеу, шайқаландау; бұлғаландау, бұлғалақтау, бұлталдақтау, теңселектеу, шайқалақтау, тәңтірендеу, тәңтірентеу; 2. қ. **гуйвах**.

ГУЙВГАР бұлталақ, бұлтаң, бұлталдаң, теңселек, теңселен, шайқалақ, шайқалаң (*қомақсыз, аумақсыз-нәрсе*); ≈ **юм** бұлталақ нәрсе.

ГУЙВУУЛА-Х I (*ақшаны*) ауыстыру, әіберу; **банкаар мөнгө** ≈ банкімен ақша ауыстыру.

ГУЙВУУЛА-Х II 1. (*нәрсені*) тербелу, теңселту, шайқалту; бұлғақтау, сенделту; бұлтыңдату; 2. (*адамның ойын, тәңілін*) ауытқыту, айныту; қобалжыту; жалтарту, бұлтарту; қаңғырту, теңтірету; 3. *ауыс. (мәнін, мағынасын)* бұру, бұрмалау, аудару, ауытқыту.

ГУЙВУУЛЛАГА (*ақшаның*) ауыстыру қағазы, жіберу қағазы.

ГУЙГУУР (*тұрақсыздық*) құйқылжытқыш; бұлтарғыш, жалтарғыш, бұлтаң, жалтаң, бұлтақ, жалтақ; ≈ **хүн** бұлтарғыш адам.

ГУЙГУУРЛА-Х (*шындықты*) құйқылжыту, құбылту, бұлтару, жалтару, бұрмалау; ≈ **зантай хүн** шынын айтпай, құйқылжытып отыратын адам.

ГУЙГЧ сұранушы; сұранғыш; сұраушы; (*адам*).

ГУЙЛАГЧИН 1. қайыршы, сұраушы, жылшы, жылу жинаушы; 2. жоқ жітік, кейей кенсек.

ГУЙЛАНЧИН қ. **гуйлагчин**.

ГУЙЛАНЧЛА-Х 1. қайыр сұрау, жылу жинау, сұрау сұрау; қайыршы болу; қайыршылыққа түсу; 2. кедейлену, жарылдану, құр алақан қалу.

ГУЙЛАНЧЛУУЛА-Х 1. қайыр сұрату, жылу жинату; 2. кедейлендіру, жарыландыру, құр алақан қалдыру.

ГУЙЛГА 1. қайыр, жылу; ≈ **гуйх** қайыр сұрау; ≈ **хийх** жылу жинау; 2. сұраныс, тіленіс.

ГУЙЛГАЛА-Х 1. қайыр сұрау, жылу әію; 2. сұрану, тілену.

ГУЙЛГА-Х 1. қайыр сұрату, жылу жинау; 2. сұранту, тіленту.

ГУЙЛГАЧИН қ. **гуйлагчин**.

ГУЙЛТ сұраныс, тіленіс; сұраншақтық, тіленшектік; ≈ **хийх** сұраншақтық істеу.

ГУЙЛХИИЛЭ-Х сұраншақтану, тілен-

шектену; сұрана беру, тілене беру.

ГУИМТГАЙ қ. **гуймхай**.

ГУИМХАЙ сұрағыш, тілегіш, сұранғыш, тіленгіш, сұрампақ, сұрампаз; ≈ **мөртөө голомхой** сұрамшақ бола тұра талғампаз.

ГУИРАНЧ(ИН) қайыршы, жылушы, сұраушы (адам); ≈ **аар амьдрах** қайыршылықпен күнелту.

ГУИРАНЧЛА-Х қ. **гуйланчлах**.

ГУИ-Х тілеу, сұрау, өтіну, жалыну, жалбарыну; **чөдөө** ≈ рұқсат сұрау; **өршөөл** ≈ жеңілдік тілеу; **тусламж** ≈ көмек сұрау, жәрдем тілеу; ≈ **ж хүсэх** жалыншы жалбарыну.

ГУЛАСГА-Х I 1. сырғыту, сырғанату, тайдыру, тайғанату, тайғанақтату; 2. (*нәрсенің арасынан*) сусыту, сырылту, жылжыту.

ГУЛАСГА-Х II (*іс-әрекетті*) жылжыту, жалғастыру, созу.

ГУЛБИГАНА-Х 1. (*арық, жүдеу адам, жәндік*) бұралаңдау, ирелеңдеу, бұралу, ирелеңдеу, бұраңдау, кирелеңдеу, киреңдеу; имсидеу; 2. *ауыс. (адамның мінезі)* бұлталақтау, тайсалақтау, бұлтау, жалтару, тайсақтау, тайқақтау; 3. (*құрт*) созылып жорғалау, керіліп жорғалау.

ГУЛБИГАР 1. бұралған, имиген, ашаң, жадау, жүдеу, жадаң, жүден, жадаңқы, жүдеңкі; ≈ **хүн** жүдеу адам; ≈ **дорой** арық жадау мал; 2. иілгіш, маңысқақ; солқылдақ, ағаш; ≈ **төмөр** маңысқақ темір.

ГУЛБИЙЛА-Х 1. (*арықтық*) бұралту, имитү, ашаңдату, жүдету, жадау, арықтату; 2. (*жұмсақ, нәзік нәрсені*) иілту, майыстыру; солқылдату, майбырыту; иію, майыру.

ГУЛБИЙ-Х 1. (*арықтық*) бұралу, имию, ашаңдау, жүдеу, жадау, арықтау; 2. (*жұмсақ, нәзік нәрсе*) иілу, майысу, солқылдау, майбырылу.

ГУЛБИЙЛАЗА-Х қ. **гулбиганах**.

ГУЛБИЛЗУУЛА-Х 1. қ. **гулбийлағх**; 2. *ауыс. (адам)* бұлталақтату, тайсалақтату, бұлталандату, тайсалақтау; 3. (*құрт*) тыржыңдату, иріндету, жиріндету, жирындату.

ГУЛГАЛТ 1. сырғанас, зырғанас; сырғану, зырғану (*шаңғы, конькимен*); 2. тайыс, тайғанас, таю, тайғану.

ГУЛГАМТГАЙ 1. сырғанағыш, зырғанағыш, сырғығыш, зырғығыш; 2. тайғыш, тая бергіш.

ГУЛГАМХАЙ қ. **гулгамтгай**.

ГУЛГАРАА тайғақ, сырғанағыш, тайғыш; ≈ **халтираа** сырғанақ-тайғақ (*жер*).

ГУЛГАРА-Х 1. сырғу, таю, тайғану, зырғану, зыргу, зырғану; сусу, сусып сыпырылу; 2. *ауыс. (сөзден)* сырғақтау, бұлтақтау, бұлтару, жалтару.

ГУЛГА-Х 1. сырғану, зырғану (*шаңғы, конькимен*) **данаар** ≈ шаңғымен сырғану; **тәшүүрээр** ≈ конькимен сырғану; 2. таю, тайып кету; сусу, сырғыш жылжу, (*аяқ т. б. нәрсе*); 3. ауысу.

жалгасу: **ахын хувцас дүүдээ** ≈ агасының киімі бауырына жалгасу.

ГУЛГИДАС кекірінді, шайнанды (*кекіреңде қалта шыққан ас*).

ГУЛГИУЛА-Х кекірінді (*тамақ*) шығарту, шайнанды шығарту.

ГУЛГИ-Х 1. кекірінді (*тамақ*) шығу, шайнанды (*тамақ*) шығу; 2. (*бала*) лоқсу, оқсу, құсқысы келу.

ГУЛГУУЛА-Х 1. сырғанату, зырғанату (*шақғымен, конькимен*) 2. тайдыру, тайдырып жіберу, сусыту, сырғытып жылжыту (*аяқты т. б. нәрсені*); 3. (*бірден бірге*) ауыстыру, жалғастыру.

ГУЛГУУР сырғанақ, мұз айдын; **мөсөн** ≈ мұз айдын, сырғанақ алақ; ≈ мод сырғанақ ағаш.

ГУЛД бойлай, ұзыннан, тұрқымен, бойымен, ұзынымен; ≈ **аар нь хэмжих** ұзыннан өлшеу, тұрқымен өлшеу; **хөндлөн** ≈ а) ен бойымен, ен ұзынымен; б) олай да, бұлай да; о штінен бұ штіне дейін; ☆ **гулд хоног** жер шарының үйектік бойлығы (*жер шарының екі полюсын жалғастырган сызық*).

ГУЛДАА-Х ауыс. құлдиту, құлиту, еңкейту, бас игізу, құлдық ұрғызу, жалындыру, жаппаңдату (*іштей қобалжытып ырқына көлдіріп алу*).

ГУЛДАЙЛҒА-Х (*бойын, тұрқын*) сорайту, сойдиту; сұлату, ұзыннан (*болдыру т. б.*).

ГУЛДАЙ-Х (*бойы, тұрқы*) сорау, сойдну, сұлау, ұзыннан (*болу т. б.*) зам дәэр гуалин ≈ ж хэвтэх жолда борене сұлап жату.

ГУЛДАН 1. иік, доғана; ≈ хаалга иік есік, доғана есік; 2. доғана аралық (*тесік т. б. орын*); доға тесік, доға арқалық; **Гүүрһин** ≈ **хондһи** көпір бағанасының доғаша аралығы; ≈ нұх дота тесік; **замын** ≈ нұх жөн астынан сұғатын доға тесік.

ГУЛДАНГАТА-Х 1. (*нәрсе*) иіктепу, доғалану доғашалану; 2. (*аттың мойны*) сіресу, сіресін қалу, қасару, қасарып қалу; **морь малын хүзүү** ≈ аттың мойнын сіресу.

ГУЛДА-Х ауыс. құлдио, құлио, еңкею, бас ию, құлдық ұру, жалыну, жаппаңдау (*іштей қобалжып, біреудің ырқына көніп, өзінен өзі берілу*).

ГУЛДАЧ 1. іш мерез, пасық, қара көңіл, тың тыңдаушы; 2. (*біреді іштей, бәдірмей*) құлдитушы, құлитушы, еңкейтуші, бас игізуші, құлдық ұрғызушы, жалындырушы, жаппаңдаушы.

ГУЛДАҒАР сорақ, сойдаң, сорақ, сойдақ; сұлаған; сорайған, сойдған; ұзынша (*нәрсе*); **тэр** ≈ **юу вэ** анау сойрайған нәрсе не?

ГУЛДМАЙ 1. ұзынша, сопақша; күмбөзше, мұнараша; ≈ **монгө** сопақша күміс; **баралғын** ≈ құрылыс күмбөзшесі; 2. қ. гулууз. II.

ГУЛДРА-Х (*нәрсені*) сүйреу, сүйрету; **чирэ** ≈ сүйрете тарту; **татаж** ≈ тарта сүйрету, соза сүйреу.

ГУЛДРИЛ 1. құлдыс, құлдырас, құлыс (*көлбей төмендеуі*); 2. (*өзен*) арна, қалып; ≈ **сайр** өзеннің қиыршық тас арнасы; 3. колбеу тесік, құдима тесік (*көпір мен су бөгетінің астынан істелген көлбеу тесік*); **далангийн** ≈ су бөгетінің көлбеу тесігі; **гүүрһин** ≈ көпірдің көлбеу тесігі; 4. ауыс. құхиту, бас игізу, жалынту, жалбарынту (*адам екінші біреді*).

ГУЛДРИ-Х 1. құлдырау, құлдио, құлио (*көлбей төмендеуі*); 2. (*су*) құлдырап ағу, құлдай ағу, көлбей ағу; **ус** ≈ су құлдырап ағу; 3. **ауыс** (*біреуге*) құлио, бас ию, жалыну, жалбарыну; **түүнд** ≈ **ч замаа алдахад хурч байна** оған бас иіп, жолынан айрылуға тап болып отыр; 4. **ауыс** сүңгін кіру, тіліп кіру, аралай кіру; **хүмүүсһин дундуур** ≈ **н явах** қалың (көп) адамдардың ортасын аралай кіріп кету.

ГУЛДИ-Х 1. құлдырай беру, құлдия беру, құлия беру (*көлбей төмендей беру*); 2. (*су*) құлдырап аға беру, құлдап аға беру, көлбеп аға беру; 3. **ауыс** (*біреусе*) құлия беру, бас не беру, жалына беру, жалбарына беру; 4. **ауыс** сүңгін кіріп кету, тіліп кіріп кету, аралай кіріп кету; 5. қ. сандых.

ГУЛЖВАЛЗА-Х қ. гулжганах.

ГУЛЖҒА қ. гулжғар.

ГУЛЖГАНА-Х солқылдау, теңселендеу, тербелендеу, шайқалдану; (*ұзын жіңішке былқылдақ нәрсе*).

ГУЛЖҒАР солқылдақ, теңселгін, тербелгін, шайқалғыш (*тал иілік тәрізді ұзын жіңішке былқылдақ нәрсе*); ≈ **уурга** солқылдақ құрық; ≈ **мод** солқылдақ ағаш.

ГУЛЖИИЛҒА-Х бұғу, майыстыру, ию; бүгілдіру, нілдіру.

ГУЛЖИИ-Х 1. құлжию, бүгілу, майысу, нілу (*ұзын, жіңішке жұмсақ нәрсе*); 2. солу, сеңу, қуару, селу (*сұл, өсімдік*).

ГУЛЖИЛЗА-Х 1. қ. гулжвалзах; 2. (*жылан, арқан*) нірліу, нірелендеу, бұраланлау, иреңдеу.

ГУЛЗАЙЛҒАХ (*бір жағына*) қыйсайту, қыйжыту, шапыраштандыру, жаптайту; қабыстыру; майыстыру, нілту, көлбеу.

ГУЛЗАЙ-Х (*бір жағына*) қисаю, қылжию, шапыраштану, жантаю; қабысу; майысу, нілу, көлбеу; **буугийн гол төмрийт** ≈ **тал цохисон байна** мылтықтың ұңғы темірін майысқанша ұрған екен.

ГУЛЗАЛЗА-Х қ. гулзганах.

ГУЛЗВАЛЗА-Х қ. гулзалзах.

ГУЛЗҒАЙ (*бір жағына қарай*) қисаң, бұраң, жантаң, қисық, қылжаң, шапырап; қабысқан, майысқан, нілген, көлбеген; ≈ **саваз** бұраң сабау, қисық сабау; ≈ **хайч** қисаң қайшы.

ГУЛЗГАНА-Х қисалдану, бұралаңдеу, жантаңдау, қылжаңдау, шапыраштану (*қисық, бұраң нәрсе*).

ГУЛЗҒАР қ. гулзғай.

ГУЛИР қ. гурил.

ГУЛРАЛ (адамның көңіл-күйі) жасуы, мендеуі, еңсесі түсуі, ұнжырғасы түсуі, дағдаруы; ≈ гундрал еңсесі түсіп жасуы.

ГУЛРА-Х (адам) жасу, мендеу, еңсесі түсу, ұнжырғасы түсу; дағдыру.

ГУЛРУУЛА-Х (адамды) жасыту, меңдету, еңсесін түсіру, ұнжырғасын түсіру, дағдырту.

ГУЛСАА-Х I 1. тайдыру, тайғанату, тайғанақтау, тайғақтау (мүздан т. б. жылтыр нәрседен); 2. сырғанату, зырғанату; 3. (арасынан) сусыту, сырғытып жылжыту.

ГУЛСАА-Х II 1. (іс-әрекетті) созу, жалғастыру; 2. (нәрсені) ауыстыру, жалғастыру.

ГУЛСАЛ қ. гулгалт.

ГУЛСА-Х I 1. сырғанау, зырғанау; жөсөн дээр ≈ ж наадақ мұзда сырғанап ойнау; их түргэн ≈ өте шапшаң сырғанау; 2. таюу, тайып кету; тайғанақтау, тайғанау, сусу, сырғып жылжу; ≈ ж увах тайып жығылу.

ГУЛСА-Х II 1. (іс-әрекеттің уақыты) созылу, жалғасу, шегерілу, кейінге қалу; дежүүрт ≈ дежур уақыты жалғастырылу; манаанд ≈ күзет уақыты кейінге созылу; 2. (нәрсе біреуден біреуге) ауысу, жалғасу; ахын хувдас дүүдээ ≈ ағасының киімі бауырына жалғасу.

ГУЛСГАЛ I. сырғанатыс, зырғанатыс; 2. тайдырыс, тайғанатыс, тайғақтаатыс; 3. сусым, сырғым.

ГУЛСГА-Х I 1. сырғанату, зырғанату (мүздан, жылтыр нәрседен); 2. тайдыру, тайғанақтау, тайғанату, тайдырып жіберу; сусыту, сырғытып жылжыту.

ГУЛСГА-Х II 1. (іс-әрекеттің уақыты) созылту, созу, жалғастыру, шегеру, кейінге қалтыру; 2. (нәрсені біреуден біреуге) ауыстыру, жалғастыру.

ГУЛТА-Х тайып кету, тайып жығылу.

ГУЛТАЧ құлама, сырғыма (таудан, жартастан сырғып құлаған зат) ≈ чулуу құлама тас, домалап түскен тас.

ГУЛТГАЛ ұшпа құлама, сырғыма тайғақ (жер).

ГУЛТГА-Х қ. гулсгах.

ГУЛУУЗ I оқтау-гүриялыг ≈ аар хавт-гайлах ұнды (қабырды) оқтаумен жазу.

ГУЛУУЗ II 1. тұтас ет (үсақ мал); тонынны ≈ қойдың тұтас еті; 2. сұрып, тазса, сылма, сылынған (ет); үхрийн ≈ жаз сыйырдың сұрып еті (сүйегінен сылынған ет).

ГУЛУУЗ III: гулууз мөңгө таза құйма күміс.

ГУЛУУЗЛА-Х 1. етті тұтастау, етті бүтін қою (қой, ешкінің етін бұтарлап қол. жылктемей тұтас қою); 2. сопақшалау, сопақша ету, ұзыншалу, ұзынша болдыру; күмбешшелеу, күмбешше болдыру, мұнарашшелеу, мұнарашпа болдыру.

ГУНА I қ. гунан.

ГУНА II: гуна цэцэг (өсімдік) 1. жасыл шілікше шешегі (гүлі) 2. жасыл шілікше (мәңгі жасыл болып тұратын тал тәрізді өсімдік).

ГУНАН құнан (мал, аң, хайуанның үш жасқа шығар еркегі); даага ≈ тай құнан (жылқы); ≈ тэмээ құнан түйе; ≈ бух құнан бұқа; ≈ сэрх құнан серке; шүд-лэн ≈ қасқатіс құнаныша; ≈ барс құнан барыс; ≈ ирвэс құнан ілбіс.

ГУНАГАР: гунагар гунагар алыс-алыс, адымы ұзақ (жүрісте); ≈ ≈ алхаагай алыс-алыс адымды; адымы ұзақ аяншыл.

ГУНГАНА-Х 1. (мал) ыңырсу; емірену; үкээ тугалаа өхөөрдөн ≈ сныр бұзауына еміреніп ыңырсу; 2. міңгірлеу, мыңқылдау, мұрыннан сөйлеу; ≈ сан дуу міңгірлеген дыбыс; ≈ дуу міңгірлек дыбыс, міңгірлеген дыбыс; 3. мыңқылдақ, міңкілдек, мыңғырлақ, міңгірлек, міңгірлеген, мыңқылдаған; дандаа ≈ ж явдаг жигтэй хүн қашан көрсен міңгірлеп кеп жүретін сорақы адам.

ГУНГАР I: гунар галуу қоңырқаз (қоңқ-қоңқ дыбыстайтын су құсы).

ГУНГАР II (дыбыс) сөйл. даңғыр, дабыр, қаңғыр; дөміңи сууснас ≈ гангар хийж сууя текке үндемей отырғанша даңғыр-даңғыр сөйлесіп отырайық.

ГУНДАА: гундаа цэцэг ақбұта шешек, ақбұта гүл (хош иісті, көрікті, ақ, гүлді, шілік тәрізді бұта).

ГУНДАА-Х 1. (атты) тұралату, болдырту, дінкелету, көтерем болдыру; 2. (адамның) дығдырын құрту, қалжырату, дінкесін құрту, әбден шаршату, әбден болдырту; еңсесін түсіру, жасыту, ұнжырғасын түсіру.

ГУНДА-Х 1. (ат) тұралау, болдыру, дінкелеу, көтерем болу; 2. (адам) дығдыры құру, қалжырау, дінкесі құру, әбден шаршау, әбден болдыру; еңсесі түсу, жасу, мендеу, ұнжырғасы түсу; гутах ≈ еңсесі түсіп жасу.

ГУНДАМАЛ (көңіл-күйі) жасық, жасығыш, күйреуік, еңсесіз, меңлегіш; тэр чивь ≈ амьтан оның бір жасық жан.

ГУНДРАЛ қ. гулрал.

ГУНДРАЛ жасу, мендеу, еңсе түсу, күрт түсу (көңіл-күйі, қайрат).

ГУНЖ құнажын (қара мал, ірі аң, хайуанның үш жасқа шығар ұрғашысы); ≈ үкээ құнажын сныр; ≈ гүү құнажын бис; ≈ тэмээ құнажын түйе.

ГУНЖГАР ұзынша, сопақша, сопақ; қыпшақ; бүріккен, тар; ≈ шуудай ұзынша қапар.

ГУНЖИЛГА-Х сопақшалату, сопыту; Сүрісіру, тарайту.

ГУНЖИЙ-Х 1. сопақшалану, сонню; Сүрісу, тараю; 2. қ. гулжий.

ГУНЗАЙЛГА-Х қ. гонзайлгох.

ГУНЗАЙ-Х қ. гонзайх.

ГУНЗГАЙ қ. гонзгай.

ГУНЗГАР қ. гонзгар.

ГУНИА қ. гунни.

ГУНИАЛ қайғы, аяпшы; тобіреніс; ≈ **зохиол** қайғылы шығарма.

ГУНИАХ қ. **гуниглуулах**.

ГУНИГ (*көңіл-күй*) қайғы, түй, зар, шер, қапа, қасірет; уайым; ≈ **тай явдал тохиолдох** қайғылы оқиғаға кез болу; ≈ **төрөх** қайғылану, мұңаю.

ГУНИГАЛЗА-Х қайғылана беру, мұңа-ная беру, қайғыра беру.

ГУНИГА-Х қ. **гуниглах**.

ГУНИГГУИ 1. қайғысыз, мүңсыз, зарсыз, шерсіз, қанасыз, қасіретсіз; уайымсыз; ≈ **хүн** қайғысыз адам, уайымсыз адам; 2. *ауыс. (көңілге)* олқысынбайтын, қомсынбайтын, кемсінбейтін; толы, ұнамды, ойдағыдай, көңілдегідей ≈ **хурдан морь** ойдағыдай жүйрік ат.

ГУНИГЛАЛ 1. қ. **гуниг**; 2. қайғырыс, күйініс, күйініш, мұңайыс; мұңлық, зарлық, шерлік, қапалық, қасіреттік; ≈ **д автагдах** а) қайғыға берілу, уайымға түсу; б) қайғырысқа ұшырау.

ГУНИГЛА-Х қайғыру, мұңаю, қайғылану, уайымдау, күйіну, шерлену, қапалану; **их л** ≈ **н суух** соншама қайғырып отыру; ≈ **н ширтэх** қайғырып тел-міру.

ГУНИГЛУУЛА-Х қайғырту, мұңайту, қайғыландыру, уайымдандыру, күйіну, шерлендіру, қапаландыру.

ГУНИГТ 1. (*көңіл-күй*) қайғылы, мүңды, зарлы, шерлі, қапалы, қасіретті; ≈ **сәтгәл** қайғылы көңіл; 2. (*іс, оқиға*) жан түршігерлік, қорқынышты, аянышты, қайғылы; ≈ **явдал** аянышты оқиға; ≈ **хэрэг** жан түршігерлік әрекет.

ГУНИГТАИ қ. **гунигт**.

ГУНИГШИ-Х қайғылану, қайғыға дұшар болу, қайғыға тап болу; мұңаю, зарлану, шерлену, күйіну.

ГУНИЛТАИ қайғырар(лық), мұңаяр(лық), зәрланар(лық), шерленер(лік), қапаланар(лық), уайымдар(лық); ≈ **явдал тохиолдох** қайғырарлық оқиғаға тап болу.

ГУНИ-Х қайғыру, мұңаю, күйіну, зар-рығу; жасу, меңдеу; ≈ **ж гутахын хэрэггүи** қайғырып жасудың керегі жоқ.

ГУНИХРА-Х (*өткен іске*) қайғылану, уайымдау, қайғылана беру, уайымдай беру, қапаланып өкіну, опық жеу; **битгий** ≈ **ач** қайғылана бермесі, опық жемеші.

ГУНИХРУУЛА-Х (*өткен іске*) қайғыландыру, уайымдату, қайғыландыра бергізу, өкіндіре беру, опық жегізу.

ГУНСРА-Х қ. 1. **гундах**; 2. қ. **гансраха**.

ГУНСРУУЛА-Х қ. 1. **гундаах**; 2. қ. **ганеруулах**.

ГУНХАЛЗА-Х сыптыңдау, сыптың-сыптың қағу, жылпыңдау, жылпың-жылпың қағу (*сом сыптығыр нәрсе, дене*).

ГУНХАЛЗУУЛА-Х сыптыңдату, сыптың сыптың қақтыру, жылпыңдату, жылпың-жылпың қақтыру (*сом сыптығыр нәрсені*).

ГУНХА-Х сыптығырлану, талдыр-

маштану, сомдану, сом жіңішке болу.

ГУНХВАИ: **гунихвай цэцэг** сеппе көк-нәр (*өсімдік*).

ГУНХГАНА-Х қ. **гунихалзах**.

ГУНХГАР сыптығыр сом, талдыр-маш сом, жіңішке сом; сом көрікті; ≈ **сайхан нуруутай хүн** сыптығыр сом денелі адам; ≈ **аятайхан уурга** жіңішке сом күрык.

ГУНШАА мыңқылдақ, миңгірлек, мұрнынан сойлейтін; ≈ **хүн** мыңқылдақ алам, мыңқылдап сойлейтін адам.

ГУНШГАНА-Х 1. мыңқылдай беру, миңгірлей беру, мұрнынан сойлеу; мыңқылдақ ету, миңгір-миңгір ету; ≈ **н дуугардаг хүн** мыңқылдап сойлейтін адам; 2. *ауыс.* мыжыңдай беру, мылжыңдай беру, көкі беру, көйті беру, шатпақылдай беру, танти беру; **чи битгий** ≈ **ад бай** сен мыжыңдай берме.

ГУНШГАНУУЛА-Х 1. мыңқылдата бергізу, миңгірлете бергізу, мұрнынан сойлетсе беру, мыңқылдақ еткізу, миңгір-миңгір еткізу; 2. *ауыс.* мыжыңдата беру, мылжыңдата беру, көкіте беру, көйткізе беру, шатпақылдата беру, тантыға беру.

ГУНШИН атақ, шеп; ≈ **гаа дуудуулах** атағын айтызу.

ГУНШИ-Х 1. мыңқылдау, миңгірлеу, мұрнынан сойлеу; 2. *ауыс.* мыжу, мыжыңдау, мылжыңдау, коку, көйту, шатпақылдау, тантау.

ГУНШУУЛА-Х 1. мыңқылдату, миңгірлету, мұрнынан сойлету; 2. *ауыс.* мыжыту, мыжыңдату, көкіту, көйткізу, шатпақылдату, тантыту.

ГУР құралы (*ан*).

ГУРАВ (ГУРВАН) үш, үшеу (*сан*);

≈ **дахин** үш ссе, үш қайта; **надаас** ≈ **дүү** менен үш жас кіші; **ирсэн нь** ≈ келгені үшеу; ☆ **гурван үүд** үш есік (*бой, тіл, көңіл*); ☆ **гурван хар** үш қара (*сайқалдық, надандық, топастық*); ☆ **гурван шамшуу** үш жол (*өңеш жолы, жүмыршақ жолы, қуық жолы*); ☆ **гурван марал** үш марал (*шоқжүлдіз*); ☆ **гурван амттан** үш дәмділік, үшшекерлік (*бал, шекер, қант*); ☆ **гурван цаг** үш шақ (*мезгіл*); ☆ **гурван цэг** үшнүкте (*грамм*); ☆ **ертөнцийн гурав** әлемдік үшеу (*моңғол ауыз әдебиетінің бір түрі*); ☆ **гурван цагаан** үш ақ (*жас кезінде тісі ақ, қартайғанда шашы ақ, өлгеннен соң ісі ақ*); ☆ **гурван хоосон** үш дерексіз (*түс, сағым, жаңғырық*); ☆ **гурван сөгдөл** үш бүгініс (*жайнамазға үш бүгілу, үш туру*); ☆ **гурван сайн заяа** үш бақытты (*аспан, адам, төңір*); **гурван муу заяа** үш бақытсыз (*тозақ, сайтан, хайуандар*).

ГУРАВДАХ 1. үшіншіде, үшінші реткіде; ≈ **даа учрах** үшіншіде ұшырау; 2. (*ой*) онда да, мұнда да жоқ.

ГУРАВДАХЬ үшіншідегі, үшінші, үшінші бір; ≈ **этгээд** үшінші жақ; ≈ **хүн** үшінші адам.

ГУРАВДУГААР үшінші; ≈ **анги** үшінші класс; ≈ **хэсэг** үшінші бөлім;

≈ зэрэг үшүнші дэреже.

ГУРАВТ I үштік, үшке тән, үшеуге ортак; ≈ **ын** цаас үштік қағаз.

ГУРАВТ II үшүнші, үшүнші рет, үшүнші реткі.

ГУРАВЧ садақ тұтқа (*садақтың ұстайтын жеріне орнатқан жүйіз қабаты*).

ГУРАЛЗА-Х ирелендеу, жирелендеу ирiңдету, жириңдету (*жіңішке ұзын нәрсе*); ≈ **н** хөдлөх ирелендеп қозғалу.

ГУРАЛЗУУЛА-Х ирелендету, жирелендету, ирiңдету, жириңдету.

ГУРАМСАН үштен құралған, үш қабат, үш есе; үштік (*нәрсе*); ≈ **дээс** үш тілді арқан, үш қабат жіп; ≈ **утас** үш ширатпа жіп; ≈ **хуйв** үш тілді қайыс арқан, үш өрмелі қайыс арқан.

ГУРАМСЛА-Х үштеу, үштен құрау, үш қабаттау, үш есселеу; үштіктеу (*нәрсені үштен құрап істеу*).

ГУРАМСЛУУЛА-Х үштегу, үштен құрату, үш қабаттату, үш есселету, үштіктегу (*нәрсені үштен құратып істеу*).

ГУРАНГИДА-Х әбден құрысу, солу, сему; өте имнию, өте кәндию (*ит, қасқыр*).

ГУРАНЗ шарық, құмқайрақ, құмжануыш (*балта, пышақ сияқты құралдарды өткірлейтін аспап*).

ГУРАНЗДА-Х шарықтау, шарықпен қайрау, құмқайрақпен жану, құмжануышпен жану.

ГУРАНЗДУУЛА-Х шарықтату, шарықпен қайрату, құмқайрақпен жаныту, құмжануышпен жаныту.

ГУРАНХЛА-Х ілбию, ілмию, имнию, кәндию (*өте ашығып зып кету*); **нохой** ≈ **ит** ілбию, **ит** кәндию; **морь** ≈ **ат** арықтап имнию.

ГУРАНХТА-Х 1. **г.** гуранхлах; 2. өзегірев, аш өзегіне түсу.

ГУРВААД үштей, үш шақты, үштеген (*болжалдық сан*).

ГУРВАЛЖ су қамыс (*суда өсетін, сабағы үшбұрыш, жасыл өсімдік*).

ГУРВАЛЖИН 1. (*геом.*) үшбұрыш; **тәш өңдегт** ≈ **тік** бұрышты үшбұрыш; 2. үшқырлы; ≈ **хуурай** үшқырлы егеу; ≈ **төмөр** үшқырлы темір; ≈ **мод** үшқырлы ағаш; ☆ **гурвалжны** судлап тригонометрия.

ГУРВАЛЖЛА-Х 1. үшбұрыштау, үшбұрыш болдыру; 2. үш қырлау.

ГУРВАЛЖЛУУЛА-Х 1. үшбұрыштау, үшбұрыш болдырту; 2. үш қырлату.

ГУРВАЛЗА-Х ирiңдету, жириңдету, ирелендеу, жирелендеу; **могой** ≈ жылан ирiңдету; **дээс** ≈ арқан ширатылып ирiңдету.

ГУРВАЛЗУУЛА-Х (*жыланды т. б. нәрсені*) ирiңдету, жириңдету, ирелендету, жирелендету.

ГУРВАЦ қ. гурав; ≈ **жил** үш жыл; ≈ **д** ирэх үшінде келу.

ГУРВАНЦ ұшыяқ бұқа (*аңызда ай-*

тылатын хайуан).

ГУРВАНТАА үш рет, үш дүркін, үш қайта.

ГУРВАС үш бас жылан (*аңызда айтылатын жәндік*).

ГУРЦИ 1. қазнақ, ойма, қобы; **хутганы** ≈ пышақтың қазнағы; ≈ **тай ширээ** оймалы үстел; 2. қазнауыр, қазнақ шығарушы, оймауыр, ойма шығарушы.

ГУРВИДА-Х қазнақтау, қазнақ шығару, ойма шығару, қобылау.

ГУРВИДУУЛА-Х қазнақтату, қазнақ шығарту, ойма шығарту, қобылату.

ГУРВИТА-Х қазнақтану, қазнақ шығу, оймыштану, қобылану.

ГУРВУУЛ үшеуі, үшеу; ≈ **аа хантарч** хийх үшеуі бірлесіп істеу.

ГУРГАЛДАЙ бұлбұл (*кеп тәрізді, денесі торғайдай, әңгі құс*); **алган** ≈ **сарша** бұлбұл; ≈ **шиг** дуугарах бұлбұлдай сайрау.

ГУРГАР жіңішке ұзын (*нәрсе*); ≈ **дээс** жіңішке ұзын жіп.

ГУРГУУЛ қырғауыл (*құс*); ≈ **ын** сүүл қырғауылдың құйрығы; ≈ **ын** тор қырғауыл ұстайтын тор, қырғауыл тор.

ГУРГУУЛДАЙ қара бұлбұл (*құс*).

ГУРЗАЙЛГА-Х 1. (*нәрсені*) құржыту, құрыстыру; **солдыру**, **сендіру**; **бырыстыру**; 2. (*адам, малды*) арыту, арықтату, жүдету, тұралату.

ГУРЗАЙ-Х 1. (*нәрсе*) құржию, құрысу, солу, сену, сему; **бырысу**; 2. (*адам, мал*) ару, арықтау, жүдеу, тұралау.

ГУРЗАЛЗА-Х құржындау, құржық-құржық қағу; **быржындау**, **быржық-быржық қағу**; **имендеу**, **имен-мен** қағу (*құрысқан, талдырмаш нәрсе*).

ГУРЗАНА-Х қ. гурзалзах.

ГУРЗГАР (*нәрсе*) құржық, құржық, құрыс, быржық; құржиган, құрысқан, бырысқан; **ашан**, **арық**, **талдырмаш**, **жіңішке**; **сенген**, **қатып сенген**; ≈ **бке** құржық дене; ≈ **туранхай** хун құржық арық адам; ≈ **нарийн** уурга қатып сенген жіңішке құржық.

ГУРИАТА-Х (*қарыны*) құрысу, қабысу, ашығу, өзегреусу, өзегреусу; **нохой** ≈ **ит**тің іші құрысу, **ит** ашығу; **чоно** ≈ **қасқыр** ашығу; ≈ **сан чоно** ашыққан қасқыр.

ГУРИГ құрыс, құржық, арық, ашаң, имиген, жүдең (*мал, хайуан*); ≈ **горь** құржық ат, арық ат; ≈ **нохой** имиген ит.

ГУРИЛ үн; **цагаан** ≈ **ақ үн**; ≈ **ын** хэвэг унның кебегі; **төмсний** ≈ **картон** ұны; **овёсны** ≈ **сұлының** ұны; **нэгдүгээр** ≈ **бірінші** үн, **ақ үн**; **хөёрдугаар** ≈ **екінші** үн, **қаралтым** үн, **ащыидаа** үн; **дуут** ≈ **сықырлақ** үн, **картон** ұны; ≈ **элдэх** үн **илеу**, **қамыр** **илеу**; ≈ **хөёр** **лөха** үн **илеу**, үн **оқтаулау**, үнды **оқтау** **жез** жазу; ☆ **гурил** **татах** астық бастыру, үн тарту; ☆ **арвайн** **гурил** арла талқа-

ны; ☆ болсон гурил талқан; ☆ гури-
лын комбинат үн комбинаты; ☆ гури-
лын шандас ашымал, ашымак (қайна-
тылған суға үн немесе талқан сеуіп, қо-
былтып жасаған үн қоспа); ☆ нүглігін
нүдәйг гурилар хуурах сөзбе. айыптың
өзін арпамен жабу; істеген қылмысы-
ның ізін де білдірмей кету; күнә ізіне
күм шапу.

ГУРИЛДА-Х 1. (нәрсеге) үн жағу;
тн араластыру; 2. (шайға) үн себу;
шай борлау, шай бордақтау (талқан
қуырын, оған сүтті шай құйып, ара-
ластыру); пай ≈ шай борлау.

ГУРИНДУУЛА-Х 1. (нәрсеге) үн
жақтыру; үн араластыру; 2. (шайға)
үн сеңтіру; шай борлату, шай бордақ-
тату.

ГУРИЛШИ-Х 1. ұнсу, ұнға айнала
бастау (бидай, арпа т. б. дәнді дақыл-
дар); 2. ұнға ұқсау, үн тәріздену.

ГУРИНХ (қарыны, іші) құрысыңқы,
қабысыңқы, құржыңқы; қабысқап, құ-
дысқап, имиген, апаң; арық; ≈ нохой
құрысыңқы ит, имиген ит.

ГУРИНХЛА-Х құрысу, қабысу, құр-
жню; имию, бұралу (қасқыр, ит т. б.
қайранның ашығын аруы); чоно ≈ қас-
қыр ашығып имию.

ГУРИНХТА-Х (қарыны, іші) құрыса
бастау, қабыса бастау, құржия бастау;
имие бастау, бұрала бастау, ашығып
арықтай бастау.

ГУРЬ: гурь бөх шығыс қарамығы
(өсімдік).

ГУТААР нәлім (жіңішке, ұзын, жыр-
тыш теңбіл балық).

ГУТАА-Х 1. (нәрсенің сапасын, өңін)
күдіту, түсіру, төмендету, нашарлату,
бұзу, бүліндіру, жөйсіздендіру; эдйін
нәрәйт ≈ нәрсенің (заттың) беделін тү-
сіру; эд хәрәгләлийг әвдәж ≈ зат бү-
ліндірді қиратып бүліндіру; ялзурулж
≈ шірітіп сапасын бұзу; 2. (көңіл-күйін,
жағдайын) қайтару, түсіру; бұзу, жабы-
рқату, қамықтыру, мұңайту; нашарла-
ту, төмендету, сындыру, құлату; сәтгә-
ләй нь ≈ көңілін қайтару, көңіл-күйін
түсіру; нәрәэ ≈ беделін түсіру.

ГУТАГ (көңіл-күй) қам, қайғы, мұң,
жабырқаныс, қайғырыс, қамығыс; жа-
бырқау, қамығу, мұңаю; ≈ слох қамы-
ғу, қам көңіл болу; ≈ суух көңілі ке-
тілу, көңілі ақаулану, жабырқаныс пай-
да болу.

ГУТАЛ етік; ≈ өмсөх етік кию;
≈ са тайлах етігін шешу; савхин ≈ сә-
жек етік; эсгий ≈ киіз етік; улласан ≈
ұлтарған етік, ұлтарма етік; монгол ≈
монгол етік, қайқыбас етік; ≈ ын ул
етіктің ұлтаны; ≈ ын өсгий етіктің өк-
шесі; ≈ ын босм етіктің қоныш қон-
дырмасы; ≈ ын хавчаар етіктің сызды-
ғы; ≈ ын хәелүүр етіктің қалыбы; ≈ ын
зууэай етіктің сірқюшесі; ≈ ын тәвчээр
етіктің қоныш астары; ≈ ын тос етіктің
жайы; ≈ ын фабрик етік фабрикасы.

ГУТАЛТАЙ 1. етікті, етігі бар; мон-
гол ≈ моңғол етігі бар; 2. етікшең, еті-

гімен; орон дээр ≈ гаа битгий хэвт тө-
сенке етікшен жағпа.

ГУТАЛЧ қ. гуталчин; ≈ хүн етікші
адам.

ГУТАЛЧИН етікші, етік тігуші; ≈ д
очих етікшіге бару.

ГУТАМШИГ 1. масқара, ұят; масқа-
ралық; ұяттық; түүнээс илүү ≈ байх-
гүй онап өткен масқара болмайды; ≈
болөх масқара болу, масқаралану; 2.
әдепсіздік, өнегесіздік, дорекілік, көр-
генсіздік.

ГУТАРЬ 1. жөксұрын, жек; сайн нь
саарч ≈ болсон амьтан қадірі кетіп
жөксұрын болған жан; 2. уайым, қай-
ғы, шер, мұң-шер; санааны ≈ болсон
хүн сары уайымға салынған адам.

ГУТА-Х 1. (нәрсенің сапасы, өңі) құ-
діну, түсу, төмендеу, нашарлау, бұзы-
лу, бүліну, жөйсіздеу; эдйін нэр ≈
заттың беделі түсу; идәлний ногоо муу-
даж ≈ тағамшөл жөйсіздеп бүліну;
үнэр ≈ игі жөйсіздеу; 2. (көңіл-күй,
жағдай) қайту, түсу; жабырқау, қамы-
ғу, мұңаю; бұзылу, нашарлау, сыну,
құлау; сәтгәл ≈ көңілі қайту; көңілі
жабырқау, қамығу; дур ≈ көңілі қай-
ту, көңілі жабырқау, ынтасыздану; ой
≈ ой санадан құлау, көңілі жабырқау.

ГУТГААР үшінші; ≈ боть үшінші

соты; ≈ дөвгөр үшінші кітапша.

ГУТРАА-Х (есінен) құтырту, ауыс-
тыру; (көңіл-күйін) жабырқату, қамық-
тыру, мұңайту; қайғыланғыру.

ГУТРА-Х (ес-ақыл) құтыру, ауысу,
(көңіл-күйі) жабырқау, қамығу, мұңаю,
қайғылану, сәтгәл ≈ көңілі жабырқау.

ГУТРУУЛ ернесуе, қақпақ жиекше-
сі (ыдыс қақпағының ернеуін айналдыра
байлайтын бау); хавтганы ≈ шалаң ер-
несуесі.

ГУТУЕ: гутуй мах мойын ет (анат.).

ГУУ I жыра, сай, жар; суваг ≈ су-
ағар, арық-жыра, сулы-жыра; ≈ жалға
жыр-сай, жылыға сай, суағар-жылға.

ГУУ II ырма, жиек (ағаш); сургийн
≈ суреттің ырма ағашы; ≈ тай хөрөг
ырма ағашты сурет.

ГУУ III (көне) желбіреуік, салпын-
шақ; ≈ чимгээ зүүсэн эхнээр салпын-
шағын таққан әйел.

ГУУ IV өңқағаз (мекеме аты, ай, күні,
қол аты қойылған ресми баспабет қағаз)
бичгийн ≈ ресми хаттың өңқағазы.

ГУУГЛА-Х 1. қуақтау (алыстан жі-
ңішке дауыспен шақырту); 2. қуау-қуау-
лау (сайгүлік мінген баланың даусы); 3.
(тауық) гоқ-гоқтау, ғуақ-ғуақтау.

ГУУГЛУЛА-Х 1. қуақтау (алыстан
жіңішке дауыспен шақырту); 2. қуаулату
(жүйрік ат жарысында); 3. (тауықты)
ғуақтату, гоқ-гоқтату, ғуақ-ғуақтату.

ГУУЖ түлеме құс, шақа құс (мамы-
ғы, қауы сыны түлеп түскен құс).

ГУУЖИРХАЙ қайызғақ, түлеме қа-
быршақ.

ГУУЖИ-Х түлеу, түлеп түсу, жүні
түсу, қабығы түсу; могой ≈ жыланның

кабыны түлөп түсү; **арс** ≈ тері түлөп түсү; **шувууны өд нь** ≈ құстың мамығы түлөу; **хонь** ≈ қойдың өлі жүні көтерілу, қой жүні түлеу; **тахна** ≈ тауықтың қауырсын жүні түлөп түсу.

ГУУЛА-Х 1. жиекті ағашқа салу, жиекті ағашқа орналастыру (*суретті*); 2. ресми хат тізбелеу; **бячиг** ≈ ресми хатты тізбеле алу.

ГУУЛҒАН жез. (жезден істелген); ≈ шақаға жез шоміш; ≈ хөгжим жез үртіме (*жезден істелген, ұрап тартатын күй аспабы*).

ГУУЛУЛА-Х 1. (*суретті*) жиекті ағашқа салдыру, жиекті ағашқа орналастыру; 2. ресми хат тізбелесту.

ГУУЛЬ жез (*үсті мегалдың бір түрі*) ☆ **гууль нь** құжұх сырғы ашылу, сырғы айылу, жасырын ой қылығы білініп қалу.

ГУУР 1. сқыра (*қара малдың, ірі аңның арқа еті мен терісі арасына ұялаған бұзбек пен соқаның балаған құрғы*); үртің ≈ сқырдың оқырасы; **бугын** ≈ бұзбенің оқырасы; 2. **ауыс** жасу, тесік тексеруін ≈ сабаның тесігі; **данхны** ≈ шөйнектің тесігі; ☆ **гуур нь** хөдлөх дөбесі қозу, арқасы қозу, кеу-кеуге еріп қызу; шыбың қағу, ұшып қону.

ГУУРАЙ-Х 1. (*өңі-пішіні*) бозару, қуару, қуыылдану, ренсіздену, оң-түсі қашу; 2. (*қарыны, іші*) қабысу, тартылу, жарау жерині гэдэс ≈ аттың іші тартылу.

ГУУРС 1. (*құс*) қауырсын; **едний** ≈ мамықтың қауырсыны; 2. құрайша, түтінше (*жіңішке ұзын тесік*); **өвсний** ≈ шөптің құрайша сабағы; **хий гэргах** ≈ ауа шығаратын түтінше; ☆ **г гөны гуур** мамық қондырғы (*тымақтың төбесіне қырағалдың мамық қауырсынын шаныш қолты айдарша шомақ*); ☆ **азьсгалын гууре** а) кеңірдек тыныс жолы; б) ауа жіберетін түтінше; ☆ **тарианы гууре** егіннің сабаны, сабан түтінше; ☆ **дөңтін гууре** шешек сабағы, үлді сабағы; ☆ **гуурсан бингүүр** а) түтінше үштірік, түтінше ысқырық; сыбызғы (*салықтың күй аспабы*); б) құрайша айрауық (*өсімдік*).

ГУУРТА-Х 1. жасулану, тар тесік шығу, жасу шығу; тесік шығу, тесілу; **сав суу**ға ≈ ыдыс аяқ тесілу; **хөхүүр** ≈ саба тесілу; 2. оқыралану, сқыра түсу, сқырағы Солу (*сыр терісіне құрт түсу*); 3. **ауыс** күр қалу, құралақан қалу, дөңсесіз қалу; **монгогүй** ≈ ақнасыз құралақан қалу; **давсгүй** ≈ түзсіз күр қалу.

ГУЦА-Х құшу, аяғын құшу, кебін кию, тап болу (*кемшілік, жоқшылық, зәрушілік* т. б.) **дутах** ≈ зәрушіліктің аяғын құшу; жоқшылықта тап болу; бірдей тап кебін кию.

ГУЦАУ құшыншылық, аяғын құшыншылық, кебін киюшілік, тап болушылық (*кемшілікке, жоқшылыққа, зәрушілікке*);

ке); **дутуу** ≈ жоқшылық зәрушілік.

ГУЧ I 1. (*сан*) отыз; **бүх мал нь** ≈ барлық малы отыз; **эр хонь нь** ≈ еркек қойы отыз; ≈ **ин жыл** отыз жыл; ≈ **ин настай** отыз жаста; **таван зургаа** ≈ бес алты отыз; 2. (*ай*) соңы, аяғы; отызғы; **сарын** ≈ **инд** ай соңында, ай аяғында; айдың отызында.

ГУЧ II шөпшек; **ачад терсен хүүхдийг жич**; **ачаид терсен хүүхдийг** ≈ **гэдэс** немереден туған баланы шөбсө, шөбереден туған баланы шөпшек дейді; **эцэг хүн эцэг үзэх гэж барат үгүй дээ** әкесі шөпшек көрүі, екі талай гөй.

ГУЧААД 1. отыздай, отыз шақты; ≈ **малтай** күн отыздай малы бар адам; 2. отызыншы; ≈ **оны үед** отызыншы жылдан кесінде.

ГУЧДУГААР отызыншы; **көмын** ≈ тал кілтатың отызыншы бөті.

ГУЧИН қ. **гуч**.

ГУЧИНТАА отыз рет, отыз қайта. **ГУЧИНЦАР** шөпшекпен (*шөпшектен туған қыз*); **гучид терсен хүүхдийг** ≈ **гөңз** шөпшектен туған Саламы шөпшекпенөй дейді.

ГУЧУУЛ отызғы бірдей; **бид** ≈ **ирев** біз отызымыз бірдей келдік; ≈ **бүрэн** бий отызғы бірдей бөрі бар.

ГУНГАНА-Х қ. **гунган**.

ГУШҒАР құшық; өлжуаз, ашаң, нөзін, шибіген, талтыраған; ≈ **нарйин** өндөр қуруғатай хүн өлжуаз сұңғақ сойлы адам; ≈ **нарйин** гүлденген **уурга** шибіген солмығанды күркі.

ГУШИЛГА-Х 1. (*дөңсө*) құшиту; солдыру, өлжуаздандыру, ашандандыру, нөзінтендіру, шибіну, талтырмаштандыру; 2. (*ұзын жіңішке нәрсе*) құлжиту, майыстыру, иілту.

ГУШИИ-Х 1. (*дөңсө*) құшию, солусо, өлжуаздану, ашандану, нөзінтену, шибіно, талтырмаштану; 2. (*ұзын жіңішке нәрсе*) құлжню, майығу, иілу; **зам дээр уурга** ≈ **ж хэвтэнэ** жерде құрық құлжынып құлап жатыр.

ГУШИЛЗА-Х солдану, сымлақтану, серлену, сымқымдану.

ГУШУУН қыңқыл, кераск, ашығыш (*дөм*).

ГУЯ I 1. (*анат*) сан; ≈ **мах** сан ет; **хсингы** ≈ қойдың саны; ☆ **гуя ганзгалж ирэх сөзбе**, санын қанжығасына байлап қалу; □ құралақан қолу, дөңсө жоқ қолу, күр өлі қолу; 2. жақтау, бір жағы; **хаалганы** ≈ есіктің жақтауы; **хөңхны** ≈ қайшының жақтауы; **тэрэңий** ≈ ербаның жақтауы; 3. астауша; науашық; ≈ **онгөц** астауша қайық; ☆ **хөх гуя** өлеттену, саны көгеру (*ауру*).

ГУЯДА-Х 1. (*атын*) сабаллау, санға ұру, төбелеу, бұттату, ұрғылау; **морно** ≈ **саар** прех атын сабалла-төбелеп келу; 2. ыпылдату, шапаларту, сабау; **эх нь хүүхдээ бүсээрээ** ≈ шөпесі ба-

ласым белбеуімен шапалақтау; 3. (*ұзын нәрсені*) көлденеңдету, көлденеңнен қою; **гуалин модыг** ≈ ж ачич бөрени көлденеңнен арту; 4. (*күресте*) жанбастату, жанбастай шалу; ≈ ж **унагаах** жанбастата шалып жыгу.

ГУЯДУУЛА-Х 1. (*атты*) сабалату, санга ұрғызу, төбелету, ұрғылату; 2. шыпылдаттыру, шапалақтату, сабату; 3. (*күресте*) жанбастаттыру, жанбастай шалдыру.

ГУЯЛА-Х 1. сандау, санын бөлу (*еттен*); **мах** ≈ еттен санын бөлу; 2. *к. гуядах*; 3. *к. гуятах*.

ГУЯТА-Х (*саны*) өлеттену, саны көгеру (ауру) **хөх** ≈ көк сап болу, саны көгеру.

ГҮВ (*су*) шүңет, пірім, айналма; **усны** ≈ судың шүңет жері.

ГҮВГЭНҮҮЛЭ-Х 1. (*ұсақ жәндікті*) жорғалату, жыбырлату, жыбыр-жыбыр еткізу, қыбырлату, қыбыр-қыбыр қозғалту, құжынату, быжынау; 2. (*әлсіз күйде*) жыбырлату, қыбырлату, қимылдату, қозғалту.

ГҮВГЭНЭ-Х 1. (*ұсақ жәндік*) жорғалау, жыбырлау, жыбыр-жыбыр ету, қыбырлау, қыбыр-қыбыр қозғалу; құжынау; быжынау; **хорхой** ≈ құрт жыбырлау; 2. (*әлсіз қозғалыс*) жыбырлау, қыбырлау, қимылдау, қозғалу **арай гэж** ≈ ж **явна** даа өрең қыбырлап жүр; **нуруун дээр юм** ≈ әд **байна** арқасында бір нәрсе жыбырлап жүр.

ГҮВГЭР бұйрат, дөңес, бұдыр, белес-белес; ≈ **нуруу** харагдах бұйра-жон көріну.

ГҮВДРҮҮ 1. (*ауру*) бортпе, бөріткен, желемік; **биед** ≈ **гарах** денеге бөртпе шыгу; 2. (*жер*) томпақ, кедір, кедірек, кедір-бұдыр, ойқыш-ойқыш; ≈ **тэй газар** томақты жер; кедір-бұдырлы жер.

ГҮВДРҮҮТЭ-Х (*дене*) барту, бөртпе шыгу, бөрткен шыгу, желеміктену, желемік шыгу.

ГҮВДЭ-Х (*жіңішке нәрсемен*) сабалау, қаққылау, ұрғылау, шыпылдату **саваагаар** ≈ сабаумен ұрғылау.

ГҮВИИ-Х күңию, күмпию, ісіну, дүмпю; **жанчигдсам ором гүврээ** ≈ ж **харагдах** жаншыған дақ сілемі күңий ісіну.

ГҮВНЭ-Х 1. (*бір орында*) жыбырлау, жыбыр-жыбыр ету, қыбырлау; **хорхой** ≈ құрт жыбырлау; 2. (*жүріс*) жыбырлап жүру, қыбырлап жүру; ≈ **гэлдрэх** ақырын қыбырлап жүру.

ГҮВРЭЭ ісік, томпақ; күмпек; бөртпе; ≈ **арилах** ісік қайту, томпағы басылу.

ГҮВРЭЭТЭ-Х ісу, томпию; күмпю; бөртпе; **бие** ≈ дене бөртпе, денеге бөртпе шыгу.

ГҮВҮҮЛЭ-Х 1. (*тозақ, топырағын*) желпіту, қаққызу, сіліккізу; қаққылату, сіліккілету; **тоосоо** ≈ тозаңын қаққызу; 2. *к. гүвэгдэх*.

ГҮВҮҮР сібірткі; желпіуіш; қаққылауыш; **өдөн** ≈ қауырсын сібірткі; қанат сібірткі; **халгасан** ≈ қыл сібірткі; ≈ **ийн иш** сібірткінің сабы.

ГҮВҮҮРДЭ-Х сібірткілеу, желпіуіштеу, сібірткімен қағу, желпіуішпен желпу.

ГҮВЭ-Х I (*нәрсенің шаң-тозаңын*) желпу, қағу, сілжу; **дэвсгэр** ≈ тосенішті қағу, тосенішті желпу; **тоос** ≈ тозаңын қағу, шаңын сілжу; **хормойгсо** ≈ етегін желпу.

ГҮВЭ-Х 1. (*дәулет, дүниесін*) шашу, мысрап ету, шығындау **байдаг хөрөнгөө** ≈ бар дәулетін шашу; 2. қайтару, шаю, тайдыру, тайқыту (*тиесі үлес сәтсиздігі*); **амныхаа хишиг буйяг** ≈ ауызының салымын қайтару; өз несібесін өзі шаю; өз бағын өзі қайтару.

ГҮВЭЭ I (*жер*) дөңес, белес, бұйрат, адырмақ; **даваа** ≈ бел-белес, белес-бұйрат; ≈ **н дээгүүр давах** дөңес үстімен асу; **ухаа** ≈ бөртешік; бұйрат-белес; адырмақ, қырық-алдыр.

ГҮВЭЭ II тоған, бөгет (*езін, бау-бақша сұару үшін су бөсеу, кедергі төбешік*).

ГҮГ: гүг гүү гүг-ку (*көкектің дауысы*).

ГҮГЭЛ сандал шайыры (*әсілдік*); **ийн үнэр анхилах** сандал шайырының исі шығу.

ГҮДГЭР күдір, күдіс; еңкек, бүкір; дөңес, дөңкіген; ≈ **газар** күдір жер, дөңес жер; ≈ **нуруу а**) күдіс арқа, бүкір арқа (*сүйек*) б) күдір жота, дөңес жон, дөңкіген жон (*жер*);

ГҮДИЙЛЭ-Х күдірейту, күдиту, күдістендіру; еңкейту, бүкірейту; дөңестендіру, дөңкіту.

ГҮДИИ-Х күдірею, күдию, күдістену; еңкею, бүкірею; дөңкію, дөңестону.

ГҮДЭС (*мінез*) күдіс, дүңк, томырық, шорт; ≈ **зан** күдіс мінез, томырық мінез; ≈ **хүн** дүңк адам, шорт кісі.

ГҮДЭСТЭ-Х (*мінезі*) күдістену, дүңктену, томырықтану, күдістеніп кету, дүңктеніп кету, томырықтанып кету, шорт боп кету.

ГҮДЭСХЭН күдісірек, күдістеу, дүңкірек, дүңктеу, томырықтау, шорттау (*мінезі*).

ГҮЕН ноқала, ноқана (*жылықтың кеужір ауруы*).

ГҮЕНТЭ-Х ноқала шығу, ноқана шығу.

ГҮЕЭ жемсау (*құстың жұтқан жемі тұратын орын*).

ГҮЖИН: **гүжин** хөдөг көкекше, кішкене көкек (*күс*).

ГҮЖИР I күжір, киме; жала, айып, нақақ; кінә; **гүр** ≈ күжір жала, киме жала; **хиле** ≈ нақақ жала, нақақ кінә; ≈ **ийн үгэд** хариулахад **бэрх** жала сөзге жауап қыян; ≈ **үг** жала сөз.

ГҮЖИР II күжір, күдіре, көнбіс, мес, тозімді, мықты; тарамысты, табанды; ≈ **дүжир** күдіре мықты, қарысқан табанды; ≈ **товир** күдіре бел төзімді; тарамысты-

табанды, сипірлі-төзімді: ≈ эр күжір ер, мықты ер (жігіт); ≈ морь мес ат, төзімді ат.

ГҮЖИРДҮҮЛЭ-Х жала жаптыру, жала қойдыру, кінәлату, пәле салдыру.

ГҮЖИРДЭ-Х жала жабу, жала қою, кінәлау, пәле салу; **улайн цайн** ≈ ші-мірікпей жала жабу; қаймықпай жала қою; именбестен пәле салу; миз бақпай кінәлау.

ГҮЖИРЛЭ-Х I күжірлену, күдірлену, көнбістену, көмбістену, местену, төзімдену, шынығу.

ГҮЖИРЛЭ-Х II қ. **гүжірдэх**; 2. **гүт-гэх**.

ГҮЖИРМЭГ (*жұмысқа, іске*) ұмтылғыш, ұмсынғыш, ентелегіш, омыраулағыш, талпынғыш.

ГҮЛЖҮРМЭГИИ қ. **гүжірмэг**; **ажилд** ≈ **хүн жұмысқа** ұмсынғыш адам.

ГҮЖИРМЭГИЙЛЭ-Х қ. **гүжірмэглэх**.

ГҮЖИРМЭГЛҮҮЛЭ-Х (*іске, жұмысқа*) ұмтылдыру, ұмсындыру, ентелету, омыраулату, талпынту.

ГҮЖИРМЭГЛЭ-Х (*іс-шаруаға, жұмысқа*) ұмтылу, ұмсыну, ентелеу, омыраулау, талпыну.

ГҮЖИРМЭГЭЭР (*іс-әрекетке*) ұмтыла, ұмсына, ентелей, омыраулай, талпына (*кірісу, істесу*).

ГҮЖИРЧ жалақор, жалақой, пәлеқор, бәлеқор, жала жапқыш, пәле салғыш (*адам*); **гөрч** ≈ жалақор пәле.

ГҮЖРЭ-Х: **амин гүжрэ-х** (*іске, жұмысқа*) жан таласу, жан салу, жантәнін аямау, ықыласын салу, ынталана істеу; **ажил амин** ≈ **ээс будахгүй ажилла** жұмысқа бар ықыласын салып істеу; жұмысқа жан беруден бас тартпай істеу.

ГҮЗЭЭ 1. (*анат.*) қарын; **хонины** ≈ қойдың қарыны; **үхрийн** ≈ сиырдың қарыны; **гэдэс** ≈ іші қарын; ≈ **ний үс** қарынның түгі; 2. қарындаған, қарынға салған (*нәрсе*); ≈ **тос** қарындаған май, бір қарын май ≈ **сүү** қарындаған сүт, қарынға қуйған сүт.

ГҮЗЭЭЛЗГЭНЭ бүлдірген; жидек (*жеміс өсімдігі*).

ГҮЗЭЭЛҮҮЛЭ-Х 1. қарындандыру, қарынын шығару, шардиту, семірту; 2. (*нәрсені*) қарындату, қарынға салдыру.

ГҮЗЭЭЛЭ-Х 1. қарындану, қарыны шығу, шардино, семіру; **шар** ≈ **чихжээ** өгіз қарынданып кетіпті, өгіз шардын кетіпті. 2. (*нәрсені*) қарындау, қарынға салу; ≈ **сән тос** қарындаған май, қарынға салған май.

ГҮЙВҮҮР қ. **дүүгүүр**.

ГҮЙВҮҮРДЭ-Х қ. **дүүгүүрдэх**.

ГҮЙВЭР бастырғы, үктіргі (*егіндік дөңді сабағынан бөлетін қолағаш*).

ГҮЙВЭРДЭ-Х 1. (*астықты*) бастырғылау, үктіргілеу, дөңін бөлу; 2. түктеу, үгіп тастау (*қажетсіз нәрсені*).

ГҮЙДЭЛ 1. жүгіріс, жүгірін, жүгірік; 2. шабыс, жүгіріс, желіс; шабу,

жүгіру, желу; **морины** ≈ аттың шабысы; 3. (*аңның*) жым жол, шұбырын жол; **бугын** ≈ бұғының шұбырын жолы; **чононы** ≈ қасқырдың шұбырын жолы; 4. айналыс, жүріс; айналу, жүру; **цусны** ≈ қан айналысы; қан айналуы; ☆ **цахилгаан гүйдэл** ток жүгіру; электр тоғи; ☆ **гүйдэл дайрах а** (*діни*) жын соғу, пері соғу, құйын соғу (*ауру*) б) сал соғу, сал боп ауру.

ГҮЙЛГЭН жүгірте, сүйреге, тарта (*жазу*); ≈ **бичих** жүгірте **жазу**.

ГҮЙЛГЭНҮҮЛЭ-Х (*сұйық нәрсені*) мөлтілдету, мөлдірету, шыпыллату, шіпідету.

ГҮЙЛГЭНЭ-Х (*сұйық нәрсе*) мөлтілдеу, мөлдіреу, шыпылдау, шіпідету; **нүлимс** ≈ жас мөлтілдеу, жас мөлдіреу; **ус** ≈ су мөлдіреу; су шыпылдау.

ГҮЙЛГЭ-Х I. (*қозғалыс*) жүгірту, тез жүргізу, шапшаң бастыру; **түргән** ≈ шапшаң жүгірту; ≈ **н явах** жүгіртіп отыру; ≈ **н бичих** жүгіртіп жазу, сүйрете жазу; ≈ **н ирүүлэх** жүгіртіп келтіру; 2. *ауыс*. ебелектету, ебелек қақтыру, жылпыллату, жылмаңдату, сыпсыңдату, қутыңдату, ұшып қондыру; далақтату; 3. *ауыс*. жалындыру, бас игізу, мойын сұндыру, ырқына жүгірту; ☆ **нүд гүйлгэх** көз жүгірту, көзбен тез шолу, шапшаң шолып шығу.

ГҮЙЛГЭ-Х II (*аңға*) ит салу, ит жүгірту, ит тіміскіту; **нохой** ≈ аңға ит салу.

ГҮЙЛГЭ-Х III жаһылту, жүгірту; жабыстыру, ұстастыру; **туғалга** ≈ қорғасын ертіп жүгірту.

ГҮЙЛГЭ-Х IV (*ішти*) айдау, өткізу; оту; **гэдэс** ≈ ішти айдау, іш өткізу, іш өту.

ГҮЙЛГЭ-Х V жалғастыру, жолдау, жіберу; **цахилгаан** ≈ а) ток жіберу; б) телеграмма жолдау.

ГҮЙЛГЭЭ (*саудада*) сатым, отім; айналым; ≈ **сайтай бараа** өтімді товар; ≈ **гүй бараа** өтімсіз товар; **бараа** ≈ **ний төлөлгөө** товар айналымының жоспары; **хулалдаа** ≈ сауда өтімі, сауда айналымы.

ГҮЙЛГЭЭГҮЙ өтімсіз, айналымсыз (*товар*).

ГҮЙЛГЭЭЛЭ-Х (*товарды*) саудалау, сату, өткізу, айналу.

ГҮЙЛГЭЭТЭЙ 1. өтімді, айналымды (*товар*); ≈ **бараа** өтімді товар; 2. *ауыс*. жылпос, жылпың, елгі, ыңғайлы; ≈ **хүн** жылпос адам.

ГҮЙЛНЭЙ алша (*кішкентай гана қызыл жеміс өсетін ағаш*) 2. алша жемісі.

ГҮЙЛЭННЭЙ қ. **гүйлээнэй**.

ГҮЙЛС өрік (*майлы дәнi бар, қызғылт сары түсті, шырынды жеміс*); ☆ **гүйлээн шар** қызыл сары (*түс, өң*).

ГҮЙЛТ жүгіріс; жарыс, шабыс; жүгіру, жарысу, шабу; ≈ **сайтай** жүгірісі шапшаң, тез жүгіргіш; **холын** ≈ алысқа жүгіру.

ГҮЙМҮГҮН *к. гүймхий.*

ГҮЙМХНИ I жөрсінбейтін, жөрсіл; калнаган (жал); ≈ морь жөрсінбейтін ат.

ГҮЙМХНИ II жүгіргіш, күйтегіш; артылғыш, шағынш; ≈ бух жүгіргіш бұқа.

ГҮЙН I. тайыз, таяз, саяз; ≈ ус таяз су; 2. *ауыс. (ой-өрісі)* тайыз, шамалы, тар, түйык; *санаа бөдлөгө* ≈ мөңдү ақыт-өбү шамалы, ой өскі тар.

ГҮЙ-Х I жүгірү, таз жүрү, шапқан басу; ≈н *нрах* жүгірпн келү; ≈н *явах* жүгірпн келү; *урадан* ≈ жарысып жүгірү; 2. *(жөрсінбөзө мал)* кашу, ауу, келү; жылыстау; *морь нутагга* ≈ ат жөріпн кашу; 3. *ауыс. өбөлөктөү, жылмылдау, жылмындау, сыныгырау, көпкөметтө. снсу, күчөндөү, күтүн кагу;* 4. *ауыс. жаныу, бас ню, мойын үснү, ыркына көчү;* ≈ж *амма тэнзөх*, жөлянннн жанын сөктөү, бас ипн бас паналау.

ГҮЙХ II *(сүтүктөү қасиеттеі нәрсе)* жайылу, жүгірү, шабысу, ұстау; *тугалга* ≈ көргөснп өрпн жайылу; *наалан* ≈ жылтыр сыр жайылу, жылтыр сыр жабысу; *та нуур* ≈ көчөкөр ұстау.

ГҮЙ-Х III оту, сатылу; жүрү; алмасу; *худалдаа* ≈ сауна оту; *каймаа* ≈ айырбас сауда жүрү; *бараа* ≈ товар оту.

ГҮЙ-Х IV *(мал, кабуанннң күйтi)* жүгірү, күйтөү, артылу, шабу; *бух* ≈ бұқа жүгірү, бұқа артылу; *эр кохой гичийд* ≈ тобет қанышқа артылу.

ГҮЙ-Х V *ауыс, алмасу, жылжу, жүрү, жүгірү; дзе* ≈ қан алмасу, қан жүгірү; *сәткөзгнңкн өзх* ≈ шоттнң тасы жүгірү; *ус* ≈ су жүгірү, су жүрү; *халан* ≈ ілн жүгірү.

ГҮЙЦӘН I. *(сү)* тайыз, тайыз, саяз; жылбырлау; тыңарлау ≈ *ус таяз су*; 2. *ауыс. (бір нәрсеңң жеткен дөзгөңн)* нашар тайыз, тайыз, шамалы, олқы, қомыс, көміс, төмән; *ардан сурлаға* ≈ білімі таяз; *аялғын чадар* ≈ жұмыс қабілеті нашар.

ГҮЙЦӘ-Х *(сан, шама)* толу, жөту, толық болу, жөтпк болу; түгелдену, түгел болу.

ГҮЙЦӘҮҮЛӘ-Х I. *(көңіл, арманын)* толытыру, жөткөдірү, орындату, көншіту; 2. *(ис-шаруаны)* бітірту, бітірткізу, аяқтату, түгеліну, тауыстыру, таусылату; 3. *(шама, мәшгерің)* жөткізу, толытыру, жөтк болдыру, толық болдыру; 4. *(бір нәрсеге)* жөткізу, жанына келтіру.

ГҮЙЦӘҮДӘ-Х I. *(біреуге)* қуып жөтлу; *(біреу)* қуып жөту; *(біреуден)* оза алмау, құтыла алмау; *зугадаад* ≈ кашып құтыла алмау; 2. *(қолайсыз жағдайға)* кезігу, ұшырау, жөлынү, тап болу, душар болу; *зөзлөнд* ≈ бөйнетке жөлыгу, мехнатқа тап болу; *үнөнд* ≈ шыңдыққа тап болу, шыңдық жөну.

ГҮЙЦӘД толық, түгел, барлық, теріс; ≈ хийх толық істеу; *бүрән* ≈ бөлох толықтану, түгелдену; ≈ мәдөх то-

лық білу.

ГҮЙЦӘЛДҮҮЛӘ-Х *(нәрсеңн)* толықтандыру, түгелдендіру, терістендіру, толық болдыру, түгел болдыру, теріс болдыру.

ГҮЙЦӘЛДӘ-Х *(нәрсеңн)* толықтану, түгелдену, терістену, толық болу, түгел болу, теріс болу; сай келу; *хэрә ләх зүл* ≈ қажеттенетін заттар толықтану; *ажил* ≈ж *байна* жұмыс сай болды.

ГҮЙЦӘТГҮҮЛӘ-Х *(істі, шаруаны)* атқарту, орындату, істету, міндетін өтетү.

ГҮЙЦӘТГӘГ *(ис-өрекет, міндетті)* орындаушы, атқарушы, істеуші; ≈ *хүн* атқарушы адам.

ГҮЙЦӘТГӘЛ *(шаруанын, істің)* орындалуы, атқарылуы, істелуі; ≈ий *Нь дүгнөх* орындалуың қорытындылау; ≈ийн *шалгалт хийх* орындалуына тексеру жасау.

ГҮЙЦӘТГӘМ атқарарлық, орындарлық, істерлік; шыдарлық.

ГҮЙЦӘТГӘ-Х *(шаруаны, істі)* атқару, орындау, істеу, міндетін өтеу; атқаратын, орындайтын, істейтін; ≈ *үүрөк* атқаратын міндет, орындайтын міндет; *үүргө* ≈ міндетін атқару; ≈ газар атқару орын, атқаратын мекеме; ≈ *хөрөо* басқару комитеті; ≈ *захиргаа* атқару өкіметі.

ГҮЙЦӘТГӘШҮЙ атқара алмайтындай, орындай алмайтындан; күш жетпестей; ≈ *хөрг* атқара алмайтындық іс.

ГҮЙЦӘ-Х I. *(бір нәрсе)* орындалу, толу, *(дөзгөңн)* болу; *хүсөл* ≈ арманы орындалу, көңілі толу; *санаа* ≈ ойы орындалу, дөзгөңн болу; 2. *(ис-өрекет)* біту, бітіру, аяқтау, орындау, таусу, түгелу, төлемдау; *хийж* ≈ істеп біту; *хэрәлж* ≈ керектеніп таусу; *хугацаа* ≈ уақыты біту; 3. *(мәшгер, шама)* толу, жөтлу, жөту, жөткілікті болу, толық болу; *нас* ≈жасы толу, жасы жөту *шүд* ≈ ісі жөту, ісі толу; *хәмжә* ≈ мәшгері толық болу; 4. *(қозғалыста)* жөту, қатарласу, қуып жөту; *хөән* ≈ қуып жөту; ≈*әд түрүүлөх* қуып жөтпн озу.

ГҮЙЦӘГҮЙ I. *(ис-шаруа)* бітпсген, аяқталмаған, орындалмаған, тауыспаған, түгелснген; ≈ *ажил* бітпсген жұмыс, аяқталмаған жұмыс; *бичык* ≈ жазып біткен жөк; *идөж* ≈ жөп түгелснген, жөп болған жөк; 2. *(көңіл, ойы)* орындалмаған, толмаған, *(дөзгөңн)* болмаған, олқы, орта; *санаа* ≈ арманы орындалмаған; *көңіліне* толмаған; *көңіліне* орта, көңілі олқы.

ГҮЙЦӘЛГӘ-Х *(ис-шаруа, нәрсеңн)* толықтырту, толық болдырту; толық бітірту, толық істету, толық аяқтату.

ГҮЙЦӘ-Х *(ис-шаруаны, нәрсеңн)* толықтыру, толық болдыру; толық бітіру, толық істеу, толық аяқтау; *ажлаа* ≈ж *явах* жұмысын толық бітірпн келү; *түргән* ≈ тезірек толық аяқтау.

ГҮЛ апельсин (*шырынды жеміс*).
ГҮЛБЭ қылқұрт (*сүйексіз ұсақ жәндік*).

ГҮЛДГЭР имиген, имек; ≈ **хүзүүтэй** мойыны имиген, имек мойын.

ГҮЛДИЙЛГЭ-Х 1. бұлтиту, томпиту; 2. бүгу, майыстыру.

ГҮЛДИЙ-Х 1. бұлтию, томпию; **огот-но залгисан ногой шиг** ≈ тышқан жұтқан жылайдай бұлтию; 2. бүгілу, майысу.

ГҮЛДЭГНЭ-Х имендеу, имен-имен қағу.

ГҮЛДЭЛЗЭ-Х қ. гүлдэгнэх.
ГҮЛИН: гүлин нугас ала үйрек (*құс*).

ГҮЛС ақралдақ (*көктемде ерте күлге жаратын гүл*).

ГҮЛЭН: гүлэн модон жөкс (*ағаш*).
ГҮМ: нам гүм тым-тырыс, тып-тыныш (*дыбыс*).

ГҮМБАРАА: гүмбараа матар крокодил (*ыстық жақтарда болатын ірі теңіз жаншары*).

ГҮН I күң, гүң (*Манж-чин үкіметінің ең жоғарғы төрт лауазымның төртіншісі*).

ГҮН II аброй, даңқ; **сылық, атақ:** ≈ **байгуулах** аброй орнату, даңқ өкелу; ≈ **бий** абройлы, даңқты.

ГҮН III шахта; орда; ошақ; **алтны** ≈ алтын шақтасы, алтын ордасы; **нүүрс-гий** ≈ көмір шахтасы.

ГҮН IV дақ, теңбіл, таңба, із; **цэң-гийн** ≈ **тогтох** шешектің дағы қалу.

ГҮН V 1. қалың, ну, тығыз, нығыз; ≈ **ой қалың** орман, пу тоғай; ≈ **шугуй** қалың шілік; 2. терең, шыңырау, тұңғыық; ≈ **ус** терең су; ≈ **жалға** терең жылға; ≈ **шуудуу** терең арық; 3. іші, ортасы; **ойн** ≈ орман іші; **ажлын** ≈ **д орж ажиллах** жұмыс ортасына кіріп істеу; 4. асты, томенгі; **газын** ≈ **ий ус** жер астындағы су; ≈ **ий чулуулағ** жер астындағы тастар; ≈ **ийн хурдас** жер асты шөгінділері.

ГҮН VI (*өң-түс*) қою, күңгірт, қара; ≈ **харанхуй** қою қараңғы; ≈ **ногоон** қаражасыл, күңгірт жасыл; ≈ **улаан** күңгірт қызыл.

ГҮН VII (*ақыл, ой*) терең, күрделі, құпия, таса, астарлы; ≈ **утга** терең мағына; ≈ **бодлого** терең саясат; ≈ **бүтэц** күрделі құрылым; ≈ **бодолд** автагдах терең ойға берілу; ☆ **гүн ухаан** философия; ☆ **гүн ухаанч** философ (*адам*); ☆ **гүн ухаантан** философтар.

ГҮН VIII шебер, мәнерлі, өршекті, ісі жіңішке; ≈ **хийцтэй хэт хутга** шебер істелінген сақиналы пышақ; ≈ **ур-лал** шебер өрнек; ≈ **хийцтэй** шебер істелінген.

ГҮН IX (*дәм*) өте дәмді, татымды; ≈ **амттай** хоол өте дәмді тамақ; ≈ **шөл** қою дәмді сорпа.

ГҮН X гүн шувуу қызылалақ (*торғай*).

ГҮНГЭНҮҮЛЭ-Х (*үнін*) күңгірлету, мінгірлету.

ГҮНГЭНЭ-Х (*үні*) күңгірлеу, мінгір-леу; ≈ **ж унших** күңгірлеп оқу, мінгір-леп оқу; ≈ **ж ярих** күңгірлеп сөйлеу, мінгірлеп сөйлеу.

ГҮНГЭР: гүнгэр гангар хий-х (*дыбыс*) күңгір-күңгір ету, даңғыр-даңғыр ету; ≈ ≈ **ж суух** даңғыр-даңғыр әңгімелесін отыру.

ГҮНГЭРВАА күңгерше, күңгірше (*ардақтан қастерлейтін нәрсе салатын жезден, мыстан істелген жұқалау дыбыс*); **бурхны** ≈ бұрқан күңгершесі, будда құдайының күңгершесі; **зургийн** ≈ сурет күңгіршесі.

ГҮНД сайғалдақ (*ай жарығы түскенде гүл шоғы амылатын; ағашқа шығатын ақ гүл*).

ГҮНДИЙ ұрғашы қара тоты (*құс*).
ГҮНДҮҮГҮЙ (*мінез*) 1. момын, жуас, момақан; бейқам, жайбарақат, алаңсыз, қамсыз; ≈ **хүн** момын адам; 2. адал, тазә, ақ ниет, тура, әділ, дұрыс; ≈ **амтан** адал жан.

ГҮНДЭЭХҮН «гүн» дыбысы (*қастаб күй аспабындағы «гамма»-ның 1-ші сағысы гүн» деген (дыбыс) сөзі «гүндээхүн» болып қалыптасқан*).

ГҮНЖ I қ. сал мод.
ГҮНЖ II ханша (*ханның қызы*).

ГҮНЖИД күнжіт (*май алынатын май шөл*); ≈ **ийн** төс күнжіт майы.

ГҮНЗГИЙ 1. (*су, жер*) терең; ≈ **ус** терең су; **оломгүй** ≈ **ус** ат аяқтамайтын терең су; 2. (*мән, мағына*) терең, күрделі; ≈ **утгатай** терең мағыналы.

ГҮНЗГИЙВТЭР 1. (*су, жер*) тереңірек, тереңдеу; **голын** ≈ **гарам** өзеннің тереңірек откелі; 2. (*сөз, ой*) тереңірек, тереңдеу, күрделірек, күрделілеу.

ГҮНЗГИЙДҮҮЛЭ-Х тереңдету, терең болғыру; тереңдендіре беру.

ГҮНЗГИЙДЭ-Х тереңдеу, терең болу тереңдену.

ГҮНЗГИЙЛУҮЛЭ-Х тереңдеттіру, терең болдырту, тереңдетіре беру.

ГҮНЗГИЙЛЭ-Х тереңдету, терең болдыру, тереңдете беру.

ГҮНЗГИЙРҮҮЛЭ-Х 1. (*жер*) тереңдету, терең қазыру, терең болдырту, тереңдете беру; үңгу; 2. *ауыс (іс-әрекетті) күрделілендіру, тереңдету.*

ГҮНЗГИЙРЭ-Х 1. (*қазылаған, орналаған жер*) тереңдеу, терең болу, тереңдей беру; үңгілену; 2. *ауыс (іс-әрекет) күрделілену, тереңдеу, жіңішкеру.*

ГҮНЧҮҮ гөріс (*жұқа, селдір тоқылған жібек мата*).

ГҮНЭЭ толық, көміл, әбден, жете; өте, ерекше; нақ, шын; ≈ **мэдэх** толық білу, әбден білу; ≈ **итгэх** толық сену, көміл сену ≈ **болгоомжлох** өте сақтау, ерекше абайлау; ≈ **харамсах** ерекше қайғыру.

ГҮР темір кені, темір тасы.

ГҮРВАА (*өсімдік*) құраңгүл.

ГҮРВҮҮЛ қ. гүргүл.

ГҮРВЭЛ кесертке, кесіртке; **хонин**

≈ қой кесертке; **могой** ≈ жылан кесертке.

ГҮРВЭЛЗҮҮЛЭ-Х ирiңдету, жириңдету; жорғалату.

ГҮРВЭЛЗЭ-Х ирiңдеу, жириңдеу; жорғалау, ирiң қағу, жириң қағу, жорғатау қағу.

ГҮРГҮҮЛ қ. гүрвэл.

ГҮРГЭМ зағышыран, запран; мақсыр (жылы жақта өсетiн, қызылсары түстi, дәрілікке қолданатын өсімдік); хач ≈ бояулы мақсыр; зом ≈ тікенді зағышыран, өвсөн ≈ дала запраны; ≈ цэцэг эзіран гүл.

ГҮРГЭР I I. бадырақ, адырақ, одырақ; бадырайған, адырайған, одырайған білеу, білсж (ұзынша нәрсе); ≈ судас бадырайған тамыр, білеу тамыр; одырайған тамыр; 2. білеуленген, кепкен, қабарған, іскен, қампайған; ≈ өром бадырайған ісік, қампайған ісік; білеуленген ісік.

ГҮРГЭР II көргер (қара сарлық тәділі, үні жіңішке хайуан).

ГҮРИВА: гүрива цэцэг қ. гүрваа.

ГҮРИИ-Х бадырау, адырау, одырау; білеудену, білемдену; шанааны судас нь ≈ ж байна шеке тамыры бадырайып тұр.

ГҮРИЛХИИ бақаша, бақамар (кесертке тәрізді бақа).

ГҮРЭВГЭНҮҮЛЭ-Х 1. (ұзынша жұмыр нәрсені) бадыраңдату, одыраңдату, адыраңдату, бадыраң-бадыраң қақтыру, одыраң-одыраң қақтыру, адыраң-адыраң қақтыру; күрдектендіру, күртіктендіру, дөңкеңдету. 2. жириңдету, ирiңдету, жириң-жириң қақтыру, ирiң-ириң қақтыру (жұмыр денелі жәндікті).

ГҮРЭВГЭНЭ-Х 1. (жұмыр, ұзынша нәрсе) бадыраңдау, одыраңдау, адыраңдау, бадыраң-бадыраң қағу, одыраң-одыраң қағу, адыраң-адыраң қағу; күрдектену, күртіктену, дөңкеңдеу; 2. (жұмыр денелі ұзын жәндік) жириңдеу, ирiңдеу, жириң-жириң қағу, ирiң-ириң қағу.

ГҮРЭВГЭР бадыраң, одыраң, адыраң; күрбек, күрбең, дөңкең (жұмыр ұзынша нәрсе).

ГҮРЭЛЗГЭНЭ күрiлдек күр (құс); ≈ зодолдуулах күрiлдек құрды төбестіру.

ГҮРЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1: (тамырды) одыраңдату, бадыраңдату, адыраңдату, одыраң-одыраң қақтыру, бадыраң-бадыраң қақтыру, адыраң-адыраң қақтыру; 2. (жыланды) жириңдету, ирiңдету, жириң-жириң қақтыру, ирiң-ириң қақтыру.

ГҮРЭЛЗЭ-Х 1. (тамыр) одыраңдау, бадыраңдау, адыраңдау, одыраң-одыраң қағу, бадыраң-бадыраң қағу, адыраң-адыраң қағу; судас ≈ тамыр одыраңдау; 2. (жылан) жириңдеу, ирiңдеу, жириңдеу, ирелендеу, ирелендеу, жириң қағу, ирiң қағу; **могой** ≈ жылан ирiңдеу.

ГҮРЭМ (діни) дұға, мінәжат; ≈ ном

хийлгэх дұға оқыту, дұға қылдыру, мінәжат қылдыру; ≈ дором дұға мінәжат.

ГҮРЭМДЭ-Х дұғалау, дұға оқу, мінәжат қылу, дуалау.

ГҮРЭМЧ дұғашы, дұғагөй; ≈ хуи дұғашы адам.

ГҮРЭН держава (ұлы, күшті мемлекет); **нх** ≈ ұлы держава; **улс** ≈ держава елдер.

ГҮРЭЭ күре тамыр (анат.); ≈ ний судас күре тамыр.

ГҮТГҮҮЛЭ-Х 1. жала жабылу, жала тағылу, жалаға қалу, пәле жабылу; өтірік айып тағылу; 2. қ. гүтгэгдэх.

ГҮТГЭГДЭЛ жала жабыс, жала тағылыс, өтірік айып тағылыс.

ГҮТГЭГДЭ-Х қ. гүтгүүлэх.

ГҮТГЭЛЭГ жала, пәле, өтірік айып; ≈ нхнх жала жабу, пәле жабу, өтірік айып тағу.

ГҮТГЭ-Х жала жабу, пәле жабу, өтірік айыптау, жала тағу; ≈ гүжирдэх өтірік жала жабу; зүй бусаар ≈ нақақ пәле жабу.

ГҮТГЭЭЧ жалашы, жалақор, пәлекор, жала-жанқыш.

ГҮТЭГ көтек (қара аю тәріздес жыртқыш жәндік).

ГҮҮ бие; ≈ ний унага биенің құлыны; **гунжин** ≈ құнажын бие; ≈ **барнх** бие байлау; ≈ **саах** бие сауу; ≈ **тавнх** бие ағыту; ≈ ний зәл биенің желісі; ≈ **тэй айлын гүзээтэй** хүү биелі ауылдың ішті баласы; ≈ ний саам биенің сауыны, бие сүті; ≈ **саах хөнгө** бие сауатын көнек; ☆ **гүүний сацал** бие сүтін шашу (бие байлаған күні алғашқы сауын сүтінен көкке шашу салты); ☆ **гүний сацлын судар** бие сүтін шашу батасы; ☆ **гүүний хөх** томагашон (өсімдік).

ГҮҮР көпір; **модон** ≈ ағаш көпір; ≈ **ээр гарах** көпірден өту; **төмөр замын** ≈ темір жол көпірі.

ГҮҮРГИИ күргей (қозы, лақты ұстағанда, не көгендерде айтылатын одағай сөз); ≈ **күргей**, күргей!

ГҮҮРГИИЛҮҮЛЭ-Х күргейлету, күргей-күргей дегізу (қозы, лақты).

ГҮҮРГИИЛЭ-Х 1. (қозы, лақты) күргейлеу, күргей-күргей деу.

ГҮҮРҮҮЛЭ-Х (санасына) тоқыту, ұқтыру, қондыру, түсіндіру, білгізу.

ГҮҮРЭГ көпірше (жылға, бұлақ, жырашық жерден өтуге арналған бірнеше ағаш).

ГҮҮРЭ-Х (санасына) тоқу, ұғу; қону, түсіну, білу; **учир нь** ≈ ч мәдэх себеің тоқи білу.

ГҮҮТЭ-Х (жадына) тоқи білу, ұға білу, қондыра білу, сақтай білу.

ГҮҮШ 1. аудармашы; ≈ **нары орчуулга** аудармашылардың аудармасы; 2. гүш (халфе, ишан тәріздес адам).

ГҮҮШИН білік темір; тэрэгний ≈ а) машинаның білік темірі; б) арбаның білік темірі.

ГҮЦ құманша, құман; шаазан ≈ шы-

ны құманша; төшөр ≈ темир құманша; шайша ≈ шайға арналған құманша; тас шайысқ.

ГҮШ тарышпен (өсімдік).

ГҮШМЭН: гүшмэн жимс тары шшуа.

ГҮШХАЙ дорбақұлақ шошқа (хай-да).

ГЭВ I көп, жаң, т. б. (мәгіма ау-шайтқына өздер); ≈ гэйт көп-көмет, то-сынан, күтпеген жерден; ≈ азгези жаң-жарық; ≈ тийк жаң-жарық болу.

ГЭВ II деді; би ≈ мен деді; үзсеи ≈ үү көрдің деді ме.

ГЭВГҮН әмірші, үкімші; қығчи ≈ шіркеу әміршісі.

ГЭВЧ десе де; дегенмен; алайда, әйтседе, сөйтседе; сайи ≈ саар бас бий сөзбе, жақсы дегенмен жаманы да бар; ≈ мәктай бергенмен даттайтымы да бар; ≈ сөрөө мад алайда өзің біл.

ГЭВШ қари (дин ғұламасы).

ГЭВЭЛ десе; ақил ≈ зайысқийк жұмыс десе бас тарту; мах идье ≈ мама; жамтуу идье ≈ тариғаға ет жейін десең малыңды өсір; нома жейін десең өгі-мінді өсір.

ГЭГДГЭР бүкір, бүкіш, едвіш, кү-ныңс; ≈ куруутай хун бөлі бүкіш адам.

ГЭГДЭ-Х деліну; тийи ≈ солай де-ліну.

ГЭГТЭ-Х қ. ГҮҮТЭХ.

ГЭГЧ деуші; деген; тийи ≈ билээ солай деуші еді; Дорж ≈ хун Дорж деген адам; би . . . ≈ ийнд очив . . . дегеннің үйіне бардым; . . . деген кісі-нің үйіне бардым.

ГЭГМЭЗ-Х (басы) ізендеу, шұлғаң-дау шұлғу, ізектеу, шұлғаңтау, ізек қағу, шұлғаң қағу, ізек қағу, шұлғаң қағу.

ГЭГЭС: гэгэс гэгэс хий-х (басын) ізендету, шұлғаңдату, ізектеу, шұл-ғаңтау.

ГЭГСХИН-Х (басын) ізеп қалу, ізеп еткізу, шұлғын қалу, шұлғаң ет-кізу.

ГЭГЭ-Х (бас) ізеу, шұлғу, иі; тол-гой ≈ бас ізеу; ≈ дохик солқылдау, тығылу, өксу.

ГЭГЭЭ жарық, сәуле, нұр; ≈ ГЭ-рэл, аэрэл гэгээ жарық сәуле, нұр сәуле; ≈ тасрах жарық үзлу, көш бо-лу, күн бату; ақшам бату, қас қараю; ≈ орох сәуле жару, таң бозару, ала-геуідену, таң сызу, таң сазару, таң қы-лаң беру; ≈ гаргах жарық түсіру, сәу-ле түсіру; жарық қылу, сәуле шығару; ≈ тэй тасалған жарық бөлме; ≈ гәйд явах жарықта кету, ақшамда кету, ақшам батудан бұрын кету, қас қараймай кету, ымырт жабылмай кету; ☆ гэгээн зав-сар а) алагеуімде, таң бозарғанда, таң сызғанда, таң қылаң бергенде, таң құ-лан кентегенде; б) аспан икегі.

ГЭГЭЭВТЭР жарықтау, жарығырақ; араи ≈ өптек жарықтау.

ГЭГЭЭВЧ терезе; ≈ ийн алуу тере-

зетің кесе ағаны; ≈ ийн халхавч тере-зе қалқалағаны (араи); ≈ ийн янз тере-зетің жән өрнегі; ≈ ийн сараалж тере-зе торы.

ГЭГЭЭЛЖ тоғай сайрауығы, орман торғайы (көсе).

ГЭГЭЭН I 1. қ. гэгээ; 2. жарық, сәу-леді, нұрлы, жарығы бар, сәулесі бар, нұры бар; ≈ нараң жарық күн, нұрлы күн ≈ сараң жарық ай; 3. өте, тым, сонна, зовшама, айрықша, ерекше; ≈ тунсалж өте жолдір, өте тунық; ≈ азгези өте жемеш, айрықша шешен; діл-мар, ≈ тодорхой өте анық, ап-анық; сайран гүр, аң-ышқ.

ГЭГЭЭН II геген, халфе (дина атақ); Әндер ≈ өндөр геген, = Ұзын халфе.

ГЭГЭЭРҮҮДЭ-Х ағарту, білім беру, білім тарату; одағу, үйрету, тәрбиелеу; арды ≈ хэрэг қалық ағарту ісі.

ГЭГЭЭРЭН I ағарту, оқу, білім; сөби ≈ мәдени ағарту; ≈ боловсрол оқу ағарту, оқу-білім, суртал ≈ ағар-ту-паспақ; ардын ≈ ийн систем қалық ағарту жүйесі.

ГЭГЭЭРЭН II гэгээрэл тахи; оққы-рауық тауық.

ГЭГЭЭРЭ-Х I жарықтану, сәулеле-ну, нұрлану, жарық түсу, сәуле түсу; үр ≈ таң ату, таң бозару, таң сызу; тегээр ≈ аспан ашылу; 2. ауыс, ағару, оқу, білім алу; көзі ашылу; ≈ ч болов-рох оқын білім алу; ≈ сэн хун оқыған адам, білім алған адам, көзі ашылған адам.

ГЭД карақтс, мишның үшкілі (бас сүйектің артқы үшкілі бөлшегі).

ГЭДВЭЛЭЗ-Х I 1. (уялашақ адам) жасқа шығастақ, итпешектеу, қорғалақ-тау, жүрексіну, тайсалаңдау, қорған-лақтау, қымысқу, итпену; 2. (кейкі, қай-қы көрс) кейкеңдеу, кейкең қағу, қай-қаңдау, қайқаң қағу, кейкіно, қайкіно.

ГЭДВЭНЭЗ-Х II 1. шалқаңдау, шал-қыю, шалқаң қағу, шалқаң қағу; 2. дегбірсіздену, тағатсыздану, сабырсыз-дану, ашымдасыздану.

ГЭДГЭР I кейкі, қайқы, шалқы, шалқаң, кейкең, қайқаң; ≈ толгой қай-қы бас; ≈ хад қайқы жарғас; 2. ауыс. (минс) кешкір, керден, менмен, пан, кер, өр, қырас, кешір, қыдыр; иэт ≈ аштан бар кешкір жан.

ГЭДННДГЭ-Х I. (нәрсені) кейкиту, қайкиту, шалкиту, шалқақтату, кейке-тету, кейкеңдету, қайқаңдату; 2. ауыс. (минсін) кешкірлемдіру, кердендету, итпешексіту, шалқаңдыру, кердендету, қы-рыстыру.

ГЭДНН-Х I. (нәрсені) кедію, кекію, кешкіно, кешкіно; кейкіно, қайкіно, шал-қыю, шалқақтау, кейкектеу, кейкеңдеу, қайқаңдау; 2. ауыс. (минсін) кешкірле-ну, керденету, менменсу, пандану, кер-дендету, қырасу; ашад ≈ жұмысқа ке-шігірлену.

ГЭДРЭТ кейін, артқа, кейінге; ≈ удрәк кейін иегіну; ≈ явах кейін жү-

ру; ≈ харах кейн қарау; ≈ хандах кейн беттеу.

ГЭДРЭГДҮҮЛЭ-Х кейндетін жіберту, артка жіберту, кейін қалдырту.

ГЭДРЭГДЭ-Х кейінделу, кейінге жіберілу, артка қалдырылу.

ГЭДРЭГЛЭ-Х (*іске, жұмысқа*) кедірлену, кежірлену, кері тарту, қажығырлану; қыңыраю, қасару; **ажлазе** ≈ жұмыстан бас тарту, жұмысты кері тарту.

ГЭДЭГ I дейтін, дейді, деуші еді деген; «Алтай» ≈ уул «Алтай» деген тау; **үүнайг юу** ≈ мұны не дейді; **тэвчээрлэж сур** ≈ байлаа төзіп үйрен деуші еді.

ГЭДЭГ II: гэдэг гэдэг хийх кейкеңкейкең қағу, қайқаң, қайқаң қағу; кейкек кейкек қағу, шалқаң-шалқаң қағу.

ГЭДЭГНҮҮЛЭ-Х кейкеңдету, кейкектету, қайқаңдату, шалқақтату, қайқақтату.

ГЭДЭГНЭ-Х 1. кейкеңдеу, кейкектеу, қайқаңдау, шалқақтау, қайқақтау, шалқаңдау; 2. қ. гэдэвэлэх.

ГЭДЭЛ сығғалық (*құлақтағы*).

ГЭДЭЛЗЭ-Х қ. гэдэгнэх.

ГЭДЭН I (*мінез*) кедір, кежір, қыңыр, қырыс, қықар; ≈ **гий нь бүү хөдлөгө** қырыстырын алма.

ГЭДЭН II: гэдэн чөдон ұшқалақ, жеңілтек, ұшып-қонған, ұстамсыз, дегбірсіз; ≈ ≈ **хийх** ұшып-қону, ұшқалақтау.

ГЭДЭС іш. қарын; күрсақ (*анат*) ≈ **дотор**, □ ≈ **гүзээ** іші қарын; ≈ **базлах** □ ≈ **мұшғллах** іш бұрау, іші-бауыры шаншу; ≈ **хуржганах** іші қорылдау; ≈ **өлсөх** қарын ашу, ашығу; ≈ **дүүрэн** қарын тоқ; ≈ **дүүрэх а)** қарын тою; б) іш кебу; ≈ **ғарах** іші шығу, қарыны келіну; қарыны тою; ☆ **будуун** гэдэс тоқішек; ☆ **нарийн гэдэс** ащыішек; ☆ **елон гэдэс** ащыішек; ☆ **дээрх гэдэс** онекі елі ішек; ☆ **гэдэс** ғаргах мал сою; ☆ **гэдэс** қайх аққа тою, аққа тойым болу, ақ тамаққа тою; іші ағару; ☆ **их гэдэстэй** жүкті, скі қабат, аяғы ауыр; ☆ **гэдэсний цагаан хорхой** іштің ақ құрты, асқарнда, ащыішектің жұмыр құрты; ☆ **гэдэсний хижиг** кіоне (*бүріп ауыратын іш ауруы*).

ГЭДЭСЖИ-Х қарыны шығу, қарыны шарнио, қарынсаулана тойыну.

ГЭДЭСЛЭ-Х 1. қ. гэдэсжих; 2. қарындану, іштену, жүкті болу, аяғы ауырлау, скі қабат болу.

ГЭДЭСХИИ-Х (*басы*) кедіңкіреу, кежіңкіреу, кекиңкіреу, кекейіңкіреу, қайқиыңқырау; сәл кедію, сәл кежию, сәл кекижию, сәл кекишию.

ГЭЖ деп; деген; дей; ≈ **хэлэх** деп айту; деу; **нөгтру** ≈ **ямар шувуу** вәшіл деген қандай құс, ози? **утаатай болор** ≈ **ямар чулуу** вә көгілдір гауһар деген қандай тас, ози? **чи тэгэх** ≈ **үү** сен сүйтемін дегенің бел

ГЭЗГЭВЧ 1. (*жүгеннің*) желкелігі; 2. дуылға төбесі (*темір бас кийінің*).

ГЭЗЭГ I бұрым (*шаш*); **Үс** ≈ бұрым шаш; ≈ **гөрөх** бұрым өру; ≈ **тавих** бұрым көк; бұрымның өсіру; ≈ **ний боолт** бұрым шолпысы; ≈ **ний даруулга** бұрым басқы, бұрым қысқы; ≈ **ний залгаа** бұрымның жалтауы (*қоспа шаш*); **тав** ≈ айдар (*шаш*); ☆ **гэзэг дарах** тақымдау, тақымдап қуу, қыр соңынан қалмай қуу, алқымдап таяу, ізімен соңынан қалмау, ☆ **гэзэг цэцэг** сепсегуіл (*өсімдік*).

ГЭЗЭГ II (*тау*) төбесі, желкесі; **уул** ≈ тау желкесі.

ГЭЗЭГДҮҮЛЭ-Х бұрымдату, бұрымның ұстату, бұрымның тартқызу.

ГЭЗЭГДЭ-Х бұрымдау, бұрымның ұстау, бұрымның тарту.

ГЭЗЭГЛЭ-Х (*тауды*) желкелеу, желкелей жүру; **уул** ≈ тауды желкелей жүру.

ГЭЛДРҮҮЛЭ-Х (*жүрісін*) аяңдату, ілбіту, жылдыстау.

ГЭЛДРЭ-Х (*жүріс*) аяңдау, ілбу, жылдыстау; **мөрнөр** ≈ **н явах** атиен аяңдап отыру.

ГЭЛДЭРХИИЛЭ-Х 1. жай аяңдау, ақырын ілбу, ақырын жылдыстап отыру, ақырын ілбін отыру; 2. (*адамның аяғы*) сөнделектеу, сәлтіректеу, сөнделендеу, тәлтіреңдеу.

ГЭЛИН: гэлин модон шардақ терек (*ағаш*).

ГЭЛМҮҮЛЭ-Х қорқытып дірілдету, шешытын қалтырату, қорқытын селкілдету, шешытын қалшылдану.

ГЭЛМЭГЭЛЗЭ-Х (*қорқын шошудан*) дірілдендіреу, қалтыраңқырау, қалшылданқырау.

ГЭЛМЭ-Х қорқып дірілдеу, шешып дірілдеу, қорқын селкілдеу, шешып қалшылдау; **айа** ≈ **хэрэггүй** қорқын дірілдеме.

ГЭЛТЭГНЭ-Х (*өсімдік*) жылтырау, жалтырау; түрлену.

ГЭЛЭН I гэлэн, келең-сопы (*дін*); ≈ **болөх** келең болу, **сопы** болу; ≈ **гүүд** келеңдер, сопылар.

ГЭЛЭН II. гэлэн нуғас шүйілгіш кептер (*құс*).

ГЭЛЭНМАА әйел гэлэн, әйел келес, — әйел сопы (*дін*).

ГЭМ 1. кеміс, айып, кінә, жазық; қылмыс, мін; қате, кемшілік; ≈ **тэй хүн** кемісті адам, айыпты адам; ≈ **хийх** қылмыс істеу, айыпты болу, қателік істеу; ≈ **зэ хүлээх** айыпты мойындау, кінәсін жүктеу, мінін жүктеу; ≈ **зэм** мін айып, жазықтық, қателік; 2. (*ауру*) ақау, зиян, сызат; ≈ **олөх** ақау алу, ақау түсу; **зурхний** ≈ жүректің ақауы.

ГЭМГҮЙ 1. ((*э-эрекетге*)) кеміссіз, айыпсыз, кінәсіз, жазықсыз; мінсіз, кемшіліксіз; таза, ақ; ≈ **хүн** кеміссіз адам; жазықсыз адам; 2. жуас, момын, момақан; хэнд ч халгүй, ≈ **хүн** сепкімге зияшы жоқ, бір жуас адам; 3. (*ауру*)

акауусыз, зиянсыз; 4. *сойл.* оқасы жоқ, өштеңе етпейді; ≈, **ирэг ирэг!** оқасы жоқ, келсин, келсин!

ГЭМНЭГДЭ-Х қателік кету, жаңылыс болу, ағат кету.

ГЭМНЭ-Х қателесу, жаңылу, ағаттық жіберу, қателесіп қалу, жаңылып қалу.

ГЭМТ 1. ((*ис-әрекетте*) кемісті, айыпты, кінәлі, жазықты, қылмысты, мінді; қателігі бар, кемістігі бар, айыбы бар, кінәсі бар, міні бар; ≈ **хэрэг қылмысты** әрекет; ≈ **этгээд** айыпты адам; ≈ **хүн гэлбэлээх**, **дайрт мерь шарлаалзах** жазықты адам жалпандағыш келер, жауыр ат жөңкіандағыш келер; 2. (*ауру*) қауіпті, зиянды, несірлі.

ГЭМТЭЙ қ. гэмт.

ГЭМТЭД зақым, ақау, зиян, кәсел, залал, бүлініс, бұзылыс; ≈ **тохиолдох** зақым келу, зақымдану, ақаулану, ақау алу; **машины** ≈ машинаның бүлінісі; ☆ **гэмтлийн тасаг** зақымданушылар бөлімшесі (*дәрігері*).

ГЭМТЭН кемістілер, қылмыстылар, айыптылар, жазықтылар, кінәлілер, айыпкерлер, қылмыскерлер; ≈ **этгээд** айыпкер адамдар; **хэрэгтэн** ≈ қылмыскерлер, айыпты адамдар, айыпкерлер.

ГЭМТЭ-Х 1. зақымдану, ақаулану, зақым келу, зиян келу, залал келу; бүліну, бұзыну; **яг** ≈ сүйек зақымдану, мәртіу; ≈ **зэдрэх** бүлініп қирау; **шнлээн** ≈ нөлөуір зақым келу; 2. тұтану, көгеру, сапасыздану, жөйсіздеу, осал дау; **нөгөө** ≈ тағамшоп жөйсіздеу; ☆ **ам гэмтэх** ауыз уылу (*баланың*).

ГЭМТЭЭ-Х 1. (*нәрсеңі*) зақымдау, ақау түсіру, зақым келтіру, зиян келтіру, залал келтіру; бүліндіру, бұзу; 2. (*ас, тамақты*) тұтандыру, көгерту, сапасын кетіру.

ГЭМШГЭЛЭН қ. гэмшил.

ГЭМШИЛ өкініш, онық, қапы, реніш гэм нь урдаа, ≈ **нь хөйкөө** өкінері алдында, өкініші соңында.

ГЭМШИ-Х өкіну, онық жеу, қапы қалу; **буруугаа** ≈ мізіне өкіну; ≈ **сэтгэл төрөх** оңдуге дунар болу, өкініш сезіміне овалу; еріксіз спық жеу.

ГЭМШУУЛЭ-Х өкіндіру, онық жегізу, қапыда қалтыру.

ГЭМЭРГЭН өкінішек, оныққыш, қапыланғыш, тарыққыш, түңілішек (*мінез*).

ГЭНГЭНЭ-Х 1. (*дыбыс*) кеңілдеу, күңілдеу, кеңгірлеу, күңгірлеу; 2. (*уайым*) күңірену, күйіну, зарлану, өңірсу, зар жылау, тебірену.

ГЭНГЭРЭ-Х 1. (*көңіл-күй*) күңірену, тебірену, аңсару, құмарту; **сэтгэл** ≈ көңілі тебірену, аңсары ауу; 2. (*шөл, аштық*) көңі кебу, қатты шолдсу, сусау; қарауыту, өзгеру; **ундаасаж** ≈ шөлдеп нөні кебу; **өлсә** ≈ ашығып көзі қарауыту; **дотор** ≈ өзгіреп көзі қарауыту.

ГЭНГЭ-Х (*ел, жер*) кезу, шарлау, ара-

лау, ны быру; ≈ **ж амьдрах** кезін тіршілік ету, кезіп жан сақтау; ≈ **явах** кезін жүру, шарлап жүру.

ГЭНДЛЭГ 1. жаңылыс, шатылыс, сбайсыздық, аңғалдық; қателік, жаңсақтық; 2. (*біреуге*) алданыс, арбалыс.

ГЭНДЛЭР жаңғалақ, жаңғылақ, жаңғылыш.

ГЭНДУУ ілбіс (*жыртқыш аң*).

ГЭНДУУЛЭ-Х 1. (*ис-әрекеттен*) жаңылдыру, жаңылту, шатыстыру, жаңғалақтау, қателестіру; ≈ **н асуух** жаңылтып сұрау; 2. (*біреуге*) алдандыру, арбату; алдану, арбану.

ГЭНДУУЛЭЭЧ: гэндуулээч шувуу дала өтөші, тағы қораз (*күс*).

ГЭНДЭЛ жаңылыс, шатыс, қателік, жаңсақтық, жаңсақ; **өсел** ≈ қауіп-жаңылыс, жаңылыс-шатыс.

ГЭНДЭ-Х 1. (*ис-әрекетте*) жаңылу, жоңғалықтау, шатасу, абайламау, аңғармау, қателесу; **санамсаргүй байж** ≈ абайламай жаңылу, аңғармай шатасу; 2. (*біреуге*) алдану, арбату; арбалу; **кууртаж** ≈ алданып жаңылу; ≈ **гэдэг гэнзнийх** алдану деген аңқаулықтікі; арбалу деген албырттықтыкі.

ГЭНТ кенет, тосын, кенеттен, тосыннан, кездейсоқ, күйтөген жерден; ойламаған жерден, аяқ астынан, абайсызда кіріп келу; ≈ **алта болөх** кенет жоқ болу, кенет жоғалу; ≈ **тохиолдох** кенет жолыту, тосыннан көз болу; ≈ **ийн үзэгдөл** кездейсоқ көрініс, кездейсоқ құбылыс.

ГЭНТЭД қ. гэнт.

ГЭНЭ 1. абай, аң, байқам, болжам; алаң, сілең; ≈ **алдах** абайсыздану, аңғалдану, аңғармау, байқамау, болжам; ≈ **гүй байтал** абайсызда, байқаусызда, аңсызда, қапылыста, тосыннан, кенеттен; 2. кенет, тосын; әлсін; ≈ ≈ **бедагозно** кенет еске түседі, әлгін әлсін еске түседі.

ГЭНЭДЭ-Х аңғалдану, аңғалақтау, аңғармау, аңғылдану, аңғырттану; болжам, байқам.

ГЭНЭН I 1. аңқау, аңғал, аңғалақ, аңғырт; ≈ **хонгор бага нас** аңқау-албырт жастық инақ; ≈ **байдлаас болох** аңғалдықтан болу; 2. топас, надан, тұйық, түңғыық (*адам*).

ГЭНЭН II генен, = сопы (*діни атау*).

ГЭНЭХЭН *сын*. аңғалдау, аңқаулау, аңғалақтау, албырттау, аңғырттау, аңғалырақ, аңқауырақ, аңғалырақ, албыртырақ, аңғыртырақ.

ГЭР 1. үй, кигіз үй, киіз үй; ≈ **орен**, □ **орен** ≈ үй орын, орын тұрақ; **моңгол** ≈ моңғол киіз үй, моңғол үй, **эсгий** ≈ киіз үй; **илүү** ≈ қосалқы үй, шөңшлэр үй; **таван ханатай** ≈ бес қанат (керегелі) үй; **арван хоёр ханатай** ≈ онекі қанат (керегелі) үй; **гэр зуур а)** үй маңайы, үй төңірегін; **б)** үй-іші адамдары; ≈ **ийн буурь а)** үйдің жұрты; **б)** үй қонатын жер; ≈ **ийн хэрэглээ** үй бұйымдары, үй жиһаздары; ≈ **ийн**

эзэн үй иесі, шаңырақ иесі; **≈ийн мод** кийз үйдің ағашы; **≈ийн хоймор** кийз үйдің төрі, үй төрі; **≈ийн тэжээвэр амьтан**, үйдің асыранды жануарлары, үй жануарлары; **≈ийн ариун цэвэр** үй тазалығы; **≈ийн хүмүүжил** үй тәрбиесі, өке-шөше тәрбиесі, ата-ана тәрбиесі; **≈ийн даалгавар** үй тапсырмасы, сабақтан тыс оқу жұмысы (*оқушы*); **≈ барих** үй тігу; **≈** бұл үй-ші, үй адамдары; **☆ гэр бұл болох** үйлену, әйел алу, бас құрау; **☆ гэр гэрлэх** а) үйлену, жарлы бою, бас құрау, әйел алу; б) үйіне ие болу; **☆ гэр зовох** кедейлену, дөулеті азаю; **☆ гэр ядуу** кедей, жарлы, құр алақан; **☆ гэр баян** дөулетті, ауқатты; **☆ хар гэр** түрме, абақты; **☆ гэрээс гарах** дін жолын қуу, диуана болу; **☆ дуана** болу; **гэрээс гарсны тэждэг** дуаналық белгі; **☆ гэр бараа** дөулет, үй дөулеті; **☆ улс гэр** бір ел, бір ұлт; **☆ гэрйиг засах** бір елді көтеру, елді дамыту; **☆ гэринн үе** **ийн бичмэл** ата туыс шөжіресі; **☆ гэрйий мухар сахих** үйкүшік болу, ұзан шықпау, от басынан шықпау; от басында, ошақ қасында отыру; **☆ гэрйин хүн**: а) әйелі, жары; б) үйде болатын адам; **☆ гэр барих** а) үйлену, әйел алу, бас құрау; б) отау көтеру, жеке үй болу; в) үй тігу; г) (*даалуу ойынында*) жұп тұрғызу; **☆ гэрйин уянгат мод** шынар (*орамдығы 18 м-дей, ұзындығы 50 м-дей жасыл сүр қабықты, жұмыр ағаш*); **☆ гэрйин хошоонгор** жоңышқа, жоңыршқа (*өсімдік*); **☆ гэрйин буга** асыранды тышқан, асыранды түйеқұлақ (*тышқан*); **☆ гэрйин тотиг** үй тотысы; **☆ гэрйин шувуу** тауық; **☆ гэр загас** китше, ой балық; 2. (*анат.*) қағанақ, қабық; **хурганы** **≈** қозының қағанағы; **тугалын** **≈** бұзаудың қағанағы; 3. қап, құты, қыны, қаптама, құндық; **нүдний шилний** **≈** көзілдірік қабы; **бууны** **≈** мылтықтың құндағы.

ГЭРГИИ зайып, жар, қосақ; әйел; **≈ авах** зайыпты болу, әйел алу; **≈ минь** жарым; **≈ чинь** жарың; **≈ нь** жары.

ГЭРГИИТЭИ зайыпты, жарлы, қосақты; әйелді; зайыбы бар, жары бар, қосағы бар; әйелі бар.

ГЭРГИИТЭН 1. жұбайлылар, зайыптылар, жарлылар, қосақтылар; әйелділер, жұбайы барлар, зайыбы барлар, жары барлар, қосағы барлар; әйелі барлар; 2. лама еместер.

ГЭРГҮИ үйсіз, кийз үйсіз, орынсыз, үй орынсыз; **срөх** **≈** оочих аягагүй кірер үйсіз, ішер аяқсыз; басында үйі жоқ, үйінде қуыс ыдысы жоқ; **огт** **≈** ешбір баспанасыз.

ГЭРДИ ұрғашы самұрық (*аңыз құсы*).

ГЭРДЭН құмайша (*саңғыруын шпалыққа қолданатын құмай тәрізді құс*).

ГЭРДЭ-Х (*балыққа*) жарық түсіру; **загас** **≈** балыққа жарық түсіру.

ГЭРЛҮҮЛЭ-Х I (*нәрсені*) қаптату, құтылату, қындату; құндақтату.

ГЭРЛҮҮЛЭ-Х II үйлендіру, некелестіру, тұрмысқа шығару, әйел алдыру, бас құрату.

ГЭРЛЭГСЭД үйленушілер, әйел алушылар, бас құраушылар, некеленушілер, тұрмысқа шығушылар.

ГЭРЛЭЛТ неке, некелік; некелесу; **≈ээ бүртгүүлэх** некелеу, некелігін ресми тізімге алу; некелігін заңмен бекіту; **≈ээ цудлуулах** некелігінен заңды түрде ажырау; **≈ салалт** некелесу-ажырау.

ГЭРЛЭ-Х I (*нәрсені*) қаптау, құтылау, қындау; құндақтау, қап істеу.

ГЭРЛЭ-Х II үйлену, некелесу, тұрмысқа шығу, әйел алу, бас құрау; **≈сэн хоёр залуу** үйленген екі жас, некелескен екі жас.

ГЭРЛЭЭГҮИ үйленбеген, некелеспеген, тұрмысқа шықпаған, әйел алмаған, бас құрамаған; **≈ залуу** үйленбеген жігіт.

ГЭРМЭ керме, көксе (*кішкентай теңіз балығы*).

ГЭРТЭЭ 1. үйінде, үй орынында; **≈ байх** үйінде болу; **≈ суух** үйінде отыру; 2. үйіне, үйге; **гэр** **≈ харих** үйді үйіне қайту; **≈ урих** үйіне қонаққа шақыру.

ГЭРЧ 1. керуші, таңушы (*түзу көрсетуші*); 2. *ауыс. (іс-әрекетте)* айғақ, кепіл, күә, дәлел; **≈ болох** айғақ болу, кепіл болу; **≈ийн этгээд** айғақ адам, кепіл адам; айғақ болушы, кепіл болушы; **≈ тэмдэг** айғақ белгі, айғақтық белгі; кепіл белгі, кепілдік белгі; **≈ баримт** айғақтық дерек, кепілдік дерек, растайтын дәлел; **≈ нотолгоо** айғақтық негіз, кепілдік негіз, растайтын дәлел; анықтайтын дәлел; **амьд хүний** **≈ болохоор үхсэн хүний дор болсон** дээр тірі адамның айғағы болғанша, олі адамның жастығы болған артық (*мәтел*).

ГЭРЧИЛГЭЭ куәлік, кепілдемесі, анықтама, сенімдеме; **сургууль төгссөн** **≈** мектеп бітірген куәлік; **төргөсдийн** **≈** туған куәлігі; **захиргааны** **≈** әкімшілік куәлігі.

ГЭРЧЛҮҮЛЭ-Х айғақтату, кепілдету, куәлендіру, дәлелдету, анықтату, айғақ болдыру, кепіл болдыру.

ГЭРЧЛЭ-Х айғақтау, айғақ болу, кепілдеу, кепіл болу, куәлеу, дәлелдеу, анықтау; **үүнийг** **≈ж байна** осыны дәлелдейді, осыған айғақ болады.

ГЭРЭВЧ 1. үлкен шамдал, шырақдан (*бірнеше шам жағатын шам қыны*); 2. қалқан жарық, қалқан шам.

ГЭРЭВШИМТГИИ қ. гэрэвшүү.

ГЭРЭВШИ-Х 1. тосансу, тосырмау, жатырмау, жатысу, ботенсу; **хүүхэд** **≈эд ирэхгүй байна** бала тосансып келмей қойды; 2. *ауыс.* тайсалу, жасқану, батпау, илену.

ГЭРЭВШҮҮ (*мінезі*) тосан, тосаңсы-

ғыш. тосырқағыш, жатырқағыш, жатсынығыш, бөтенсініш.

ГЭРЭВШҮҮЛЭ-Х 1. тосаңсыту, тосырқату, жатырқату, жатсындыру, бөтенсіту; 2. *ауыс*. тайсалдыру, жасқандыру, жүрексіндіру, имендіру.

ГЭРЭЛ жарық, сәуле, нұр; ≈ **тусах** жарық түсу; **нарны** ≈ күн сәулесі, күн жарығы; **сарны** ≈ ай жарығы; **галын** ≈ оттың жарығы; **улаан, нэгоон, шар** ≈ қызыл, жасыл, сары жарық; ≈ **цацрақ** жарық шапырау; **цахилгаан** ≈ электр жарығы, ток жарығы; ≈ **авахуулах** жарық түсіріп алу; ≈ **ийн хугарал** жарықтың сынуы; ≈ **ийн ойлгэ** жарықтың ойыстауы, жарық ойыстап қайтуы; **хурд** жарықтың жылдамдығы; ≈ **дохно** жарықым, жарық белгі; ≈ **унтрах** а) жарық сөну; б) ток сөну, электр жарығы сөну; ≈ **гаргах** сәуле шығару, жарық шығару; ☆ **гэрэл зураг** фотосурет; ☆ **гэрэл зургийн газар** фотосурет орны; ☆ **рентген гэрэл** рентген сәулесі; ☆ **гэрэлд харуулах** рентген сәулесімен қарату; ☆ **гэрэл чимэглэл** электр өшекейлері.

ГЭРЭЛГҮЙ 1. жарықсыз, сәулесіз, нұрсыз; жарық жоқ, сәуле жоқ; ≈ **газар** жарықсыз жер, күңгірт жер; 2. *ауыс*. ажарсыз, көріңсіз, келбетсіз, кейіңсіз, шырайсыз; ≈ **хүн** ажарсыз адам, кейіңсіз адам.

ГЭРЭЛДҮҮЛЭ-Х жарық түсірту, жарылпен көргізу.

ГЭРЭЛДЭ-Х жарық түсіру, жарықпен көру; **харанхуй байна**, ≈ **ж байгаад эрж үз** қараңғы екен, жарық түсіріп іздел көр.

ГЭРЭЛЛЭГ жарықтану, сәулетану, оптика (*физиканың жарық құбылыстарын зерттейтін бөлімі*).

ГЭРЭЛС мүйізді кесертке (*аңыз жәндігі*).

ГЭРЭЛТ жарықты, сәулелі, нұрлы; жарқырауық; ≈ **чулуу** жарқырауық тас, сәулелі тас; ≈ **дамхаг** жарықты мұнара, сәулелі мұнара; ≈ **чимэг** нұрлы тас, ақық тас; ≈ **мананцар** жарқырақ тас, меруерт тас; ≈ **мандал** жарық күмбес (*аспанның*); ☆ **гэрэлт хөшөө** құлпы тас (*ескерткіш*); ☆ **гэрэлт ирээдүй** сәулетті болашақ, жарқын келешек; ☆ **гэрэлт жимс** шамшат жаңғақшасы (*өсімдік*).

ГЭРЭЛТҮҮЛЭГЧ жарық түсіруші, сәуле түсіруші.

ГЭРЭЛТҮҮЛЭ-Х жарық түсіру, сәуле түсіру.

ГЭРЭЛТҮҮР жарық түсіргіш, сәуле түсіргіш, жарық шығарғыш, сәуле шығарғыш; **машиньы** ≈ *машинаның жарық түсіргіші*.

ГЭРЭЛТЭГ жанатша (*жанат тұқымдас, ұзын тұмсықты, сүт қоректі жыртқыш жәндік*).

ГЭРЭЛТЭЙ 1. жарық, жарығы бар, сәулелі; жарқырақ, жарқырауық; ≈

тасалгаа жарық бөлме; ≈ **газар** жарық жер; 2. *ауыс*. жарқын, ашық; ажарлы, көрікті, келбетті, кейіпті; ≈ **царай** жарқын шырай, ашық бейне; ажарлы пішін.

ГЭРЭЛТЭЛТ жарықтығы, жарық қуаты; **эдны** ≈ *жұлдыздың жарықтығы*.

ГЭРЭЛТЭ-Х жарықтану, жарық түсу, жарқырау; ≈ **ж эхлэх** жарықтана бастау; ≈ **ж харагдах нингэн эд** жарқырап көрінетін жұқа зат.

ГЭРЭЛЭГ: **гэрэлэг мэдэн** түт бәйтерек (*аңыз ағаш*).

ГЭРЭМ қ. **гэрмэ**.

ГЭРЭЭ I келісім шарт, бітім, келіссөз; ≈ **байгуулах** келісім жасау, шарт жасау; ≈ **хэлэлцээр** шарт-келіссөз, келісім шарт; **харилцан тусалдах** ≈ *өзара көмек шарты*; **хамтран ажиллах** ≈ *бірлесіп жұмыстау* келісімі; ≈ **батлах** келісімді бекіту, шартты бекіту; 2. *көпілдік, айғақтық*; ≈ **гэрч** көпілдік адам.

ГЭРЭЭ II сәуле; ≈ **шарлах** сәуле жару, таң сарғаю, таң сызу, таң бозару; **үүрийн** ≈ *таң сәулесі, алагеуім, алағобе, алағобед* (*уақыт*); ≈ **барих** таң сыла бере; таң сарғал бере; алагеуімде; алағобеле.

ГЭРЭЭ III. **гэрээ хацар** томпақ бет (*апат*).

ГЭРЭЭДҮҮЛЭ-Х I келісім жасату, шарт жасату; **түлээ бэлдүүлэхээр** ≈ *отын ағаш өзірлетуге шарт жасату*.

ГЭРЭЭДҮҮЛЭ-Х II (*түнде суға*) жарық түсірту.

ГЭРЭЭДЭ-Х I келісім жасау, шарт жасау; **мэд авахаар** ≈ *ағаш алуға шарт жасау*.

ГЭРЭЭДЭ-Х II жарық түсіру (*түнде балық аулау үшін суға жарық түсіру*); **зэгас** ≈ *балыққа жарық түсіріп аулау*.

ГЭРЭЭЛЖ сусыыр (*жалғыз мүйізі бар, бір ұзын тісі бар, аңыз ретінде айтылатын теңіз айуаны*).

ГЭРЭЭЛҮҮЛЭ-Х келісім жасату, шарт жасату, келісім істету, шарт істету.

ГЭРЭЭЛЭ-Х келісім жасау, шарт жасау, келісім істеу, шарт істеу; **нүүре** ≈ *көмір алуға келісім жасау*; **мод** ≈ *ағаш алуға шарт жасау*.

ГЭРЭЭС 1. арыз (*өлер алдында айтылатын өтініш сөз*); ≈ **Үг** арыз сөз, арызы; ≈ **захна** арыз талсырма, тапсырған арызы; ≈ **хийх** арыздасу, арызын айту; 2. мұра, белгі; ≈ **эд** мұра нәрсе, белгі нәрсе (*ағадан балаға, баладан ұрпаққа жалғасып қалған белгі ретіндегі өстелік нәрсе*).

ГЭРЭЭСЛҮҮЛЭ-Х арыздастыру, арызын айтқызу.

ГЭРЭЭСЛЭ-Х арыздасу, арызын айту (*өлер алдында өтініш айту*).

ГЭСГҮЙ қ. **гэвүй**.

ГЭСГҮҮН жіңіңі, еріңкі, жібу, еру (*нәрсе*).

ГЭСГЭЛҮҮН қ. **гэсгүүн**; ≈ **газар** жіңіңі жер, жібу жер, тоң емес жер; ≈

мах жібу ет.

ГЭСГЭЛЭН қ. гэгсгэлүүн.

ГЭСГЭ-Х I қ. гэгсгээх I.

ГЭСГЭ-Х II қ. гэгсгээх II.

ГЭСГЭЭ-Х I (*мінезін*) жібіту, жайдарыланғыру, елжірету, босату; **зангий нь** ≈ мінезін жібіту.

ГЭСГЭЭ-Х II (*тоң нәрсені*) жібіту, босату, еріту; **мах** ≈ ет жібіту; **газар** ≈ жері жібіту.

ГЭСЭР I (*сул*) аталық; **цэгийн** ≈ гүл аталығы.

ГЭСЭР II қызыр-үл (*дәрілікке қолданатын аталығы бар гүл*); **Гурван** ≈ үш қызыр-гүл; ☆ **гэсэр** нугас кекілді ала-үйрек (*күс*).

ГЭСЭ-Х I (*мінезі*) жұмсару, жібу, жұмсау, жайдарылану, елжіреу; ≈ **ч** жылжырақ жұмсарып жуасу; ≈ **ч** тәлім-оқитқ жайдарыланып салмақтану, жуасып байсалдану.

ГЭСЭ-Х II (*тоң нәрсе*) жібу, жұмсау; **еру**; **газар** ≈ жер жібу, жер жұмсау; **мөс** ≈ мүз жұмсау; **мүз еру**; **худаг** ≈ құдық жібу.

ГЭТЛҮҮЛЭ-Х (*оқиганы, іс-әрекетті*) кәсіртіу, өкіміздіру, құтылту, айықтыру; құтқарту.

ГЭТЛЭ-Х (*іс-әрекет, оқиға*) кешу, өту, өгізіз; құтылу, айығу; құтқарылу; **Ус** ≈ су кешу, судан өту; **өрнөс** ≈ борыштан құтылу; **өзчөөс** ≈ аурудан айығу.

ГЭТҮҮЛЭ-Х жымысқы жүргізу, білдірмей жүргізу, сөздірмей жүргізу.

ГЭТҮҮР I I. ұмаш, уқалаған (*көже*)

2. умаш көже (*тамақ*).

ГЭТҮҮР II қ. **ЭТҮҮР**.

ГЭТҮҮРЧ (*мінез*) жымысқы, арам, іш мерез; ≈ **хүн** жымысқы адам.

ГЭТЭЧ қ. **ГЭТҮҮРЧ**.

ГЭТЭЛ I. дегенде; дегенне; **явах** ≈ **бәрс** орчихлэо кетейін деп жатқанда жылғыр жауын кетті; 2. алайда, дегенмен, сонда да, сүйтсе де; ≈, **энд ээг ч хүн байгаагүй** алайда, мұнда бір де алам болған жоқ.

ГЭТЭЛГЭ-Х қ. **ГЭТЛҮҮЛЭХ**.

ГЭТЭ-Х жымысқылану, сөздірмеу, білдірмеу, жымысқы жүру, білдірмей жүру, сөздірмей жүру; **хулгай хийхээр** ≈ ұрлық істеуге сөздірмей жөнелу; **Гөрсөлөхөөр** ≈ саятқа жымысқы жөнелу, аң аулауға білдірмей кету; ≈ **отох** жымысқы аңду, сөздірмей аңду.

ГЭТЭЭЧ қ. **ГЭТЭЧ**.

ГЭ-Х деу; **ий нь хараач** деуін қарашты; ≈ **ж** деп; ≈ **эд** деп, деді де; ≈ **сэн** деген; **ийнм** ≈ **лээр** нь солай деген соң; солай дегенде; **яв** ≈ **э** кет де; **юу** ≈ **бол** не дер сен; **одоо яая** ≈ **вэ а**) енді қалай істейік, оған енді не істейік; б) енді оның оқасы жоқ; енді оған қам жемес; ≈ **мэт** тағы басқа; деген сияқты, деген тәрізді; ≈ **зэрэг** қатарлы, сол сияқты.

ГЭХТЭР (*мінез*) кекірек, кекікен, кекішен, шалқақ, менмен, ор кекірек; ≈

зан кекірек мінез.

ГЭХДЭГЛЭ-Х кекіректеу, кекікендеу, кекішендеу, шалқақтау, кекіжию, кекішию.

ГЭХЭГНЭ-Х кекектеу, секектеу, кеккен қағу, секең қағу, кеккен қағу, секең қағу, кекіреңдеу.

ГЭХЭЛЭЭ-Х қ. **ГЭХЭГНЭХ**.

ГЭХЭС: гэхэс гэхэс хийх майпандау, майпаң-майпаң қағу (*күс*).

ГЭХЭСХИЙ-Х кекжіңкіреу, кекжіңкіреу, кекірейіңкіреу, қайқыңқырау, шалқақтақырау.

ГЭЧ ақбасқұдай (*өсімдік*).

ГЭШҮҮ 1. (*ағаштың*) бұтақ; **мәдны** ≈ ағаштың бұтағы; ≈ **түүх** бұтақ теру; 2. (*еркек малдың*) ұма тамыры, ұма шыбығы; **Хурғаны** ≈ пішкен қозының ұма тамыры; 3. (*іс-әрекетте*) теі, жөні, нәркы; себебі; ≈ **бүрдсэн** хэрэг теі анықталған іс.

ГЭШҮҮНЭ раугаш (*сабағы құрай тәрізді, жапырағы жалпақ, жуан сарғыш тамыры бар өсімдік*); ≈ **ий** үндэс нь шар сәізеті раугаштың тамыры сары түсті; ☆ **Гэшуунэ** жэмэ антыр жемісі (*өсімдік*).

ГЭЭ (*шот*) сан, тұтқа; **оолйин** ≈ шоттың тұтқасы; **гэм нь ослэдоэ ч бий, ээдэ ч бий** 1) *сөзбе* кемісі (*мүлкісі*) шотта да бар, шот тұтқасында да бар; 2) ☆ **жманы** да жоқ. жаманнан аманы да жоқ; **мін** онда да бар, мұнда да бар.

ГЭЭГДҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) жоғалдыру, жоғалттыру; 2. *ауыс* өзгерту, тастау, ауыстыру, алмастыру, жаңаға көшіру; 3. *тіл* (*дауысты дыбысын*) түсіру, айып тастау; **эгшиг** ≈ **ж** бичих дауысты дыбысын түсіріп жазу.

ГЭЭГДЭ-Х 1. (*нәрсе*) жоғалу, түсіп қалу, жоқ болу; 2. *ауыс* өзгеру, тасталу, ауысу, ауыстырылу, алмастырылу, жаңаға көшірілу; ☆ **гэггдэх** **эгшиг** түсіп қалатын дауыстылар (*тіл*).

ГЭЭГҮҮЛЭ-Х 1. қ. **ГЭЭГДҮҮЛЭХ**; 2. қ. **ГЭЭГДЭХ**.

ГЭЭГЭЭ ханша (*ханның, төренің қызы*).

ГЭЭЛ 1. (*нәрсенің*) жоғалыс, жоғалым, жоғалуы, жоқ болыс; 2. *ауыс* өзгеріс, тасталыс, ауысылыс; өзгеруі, тастауы, ауысуы.

ГЭЭЛГЭ-Х 1. (*нәрсені*) жоғалттырту, түсірту, жоғалдыру, жоқ болдыру; 2. *ауыс* өзгерттірту, тастаттыру, ауыстырту, алмастырту.

ГЭЛЭЭ-Х (*нәрсені*) әлсін-әлсін жоғалта беру, түсіріп ала беру.

ГЭЭ-Х 1. (*нәрсені*) жоғалту, түсіріп алу; **түлхүүрээ** ≈ **чихжээ** кілтін жоғалтып алты; 2. *ауыс* өзгерту, жаңарту, ауыстыру, алмастыру; тастау; **муу зангаа** ≈ оғаш мінезін тастау; 3. *ауыс* (*дәни*) аластау, ұшықтау; **хүүр** ≈ ар-уақты аластау; **цаас** ≈ қағаз ортеп ар-уақты ұшықтау.

ГЭЭЧ 1. дөші, десеңші; **дүүгээ унт**

≈ бауырыңа ұйықта деши; **ахыгаа тэг** ≈ ағана сүйт деши; 2. деген, дейтін.

ГЭЮҮРЭ-Х уайымдау, құсалану, қапалану, қайғыру, шерлену; **зовж** ≈ **свий** хэрэггүй қиналып уайымдаудың керегі жок.

ГЮН гюн, пұттық (18 кг = 30 жин).

ГЯЛААН: **гялаан** од жарық жұлдыз; **үүрһей** ≈ таңғы жарық жұлдыз.

ГЯЛАВ жарқ; ≈ **хийх** жарқ ету; ≈ **хийх** жарқ-жарқ ету, жарқ-жүрқ ету.

ГЯЛАВХИЙ-Х қ. гялав (гялав хийх).

ГЯЛАЙЛАА (көп) рахмет, ризамын, көңіл қошпиді; көңіл толды; **ях** ≈ коп рахмет, қаты ризамын.

ГЯЛАЙЛА-Х 1. жарқырату, жылтырту, жарқылдату; 2. ауыс. жайнату, жайнаңдату, қуанту, құшырту, көңілдендіру.

ГЯЛАЙН: **гялайн** цайн апашық, көпө көрнеу, көбе-жоз.

ГЯЛАЙ-Х 1. жарқырау, жылтырау, жарқылдау; **гал** ≈ ст жарқырау; **толь** ≈ айна жарқырау; 2. ауыс. жайнау, жайнаңдау, қуану, құшыру, көңілдену; **хүссел ханж** ≈ аңсары басылып жайнаңдау.

ГЯЛАЙЗА-Х 1. (өңді нәрсе) жарқырау, жылтырау, жалтылдау, жарқылдау, жылтырау, жылтылдау; **хөргой дээл** ≈ **л** харагдах қамқа шалап жарқырап көріну; 2. ауыс. (көйі-күй) жайнаңдау, жайдарылану, жарқындану, жайраңдау, көңілдену; ≈ **ж** явах жайнаңдан журу, жайраңдан журу; 3. ауыс. (ис-әрекет) тамаша, жарқын, айқын, анық, көрнекі; (болу) ≈ **сөн** амжилт тамаша табыс.

ГЯЛАЙЗУУЛА-Х 1. (өңді көрсені) жарқырату, жалтырау, жалтылдату, жарқылдату, жылтырату, жылтылдату; 2. ауыс. (көңіл-күйін) жайнаңдату, жайдарылаңдыру, жарқындандыру, жайраңдату, көңілдендіру; 3. ауыс. (ис-әрекетті) тамаша, жарқын, айқын, анық, көрнекі (болдыру).

ГЯЛБАА I жарқыл, жалтыл, жарқыл жүрқыл, жалт-жүлт, жарқ-жүрқ (сәуле).

ГЯЛБАА II сәулеті ту.

ГЯЛБААЛА-Х жарқылдау, жалтылдау, жарқ-жүрқ ету, жалт-жүлт ету; **хурп гэрэл** ≈ өткір сәуле жарқылдау.

ГЯЛБАЛГАН: **гялбалган** бежарго қызылжанат бұлдырқина (құс).

ГЯЛБАЛЗАЛ: **гялбалзал** цэцэг 1) жаллаңсабақ айдарғүл; 2) бұлдырық оты (өсімдік).

ГЯЛБАЛЗА-Х 1. (өткір сәуле) жарқылдау, жарқ-жүрқ ету, жалтылдау, жалт-жүлт ету, жарқ-жарқ ету; 2. ауыс. (адам) жайраңдау, жайнаңдау, ойнақ-шу, жайнаң қағу, жайраң қағу.

ГЯЛБАЛЗУУЛА-Х 1. (өткір сәулені) жарқылдату, жарқ-жүрқ еткізу, жалтылдату, жалт-жүлт еткізу; 2. ауыс. (адамның көңіл-күйін) жайраңдату, жайнаңдату, ойнақшыту, жайнаң қақтыру, жайраң қақтыру.

ГЯЛБАЛЗУУР I (адам, жәндік) жайраңқы, жайнақы, ойнақы, ойнақшыған жайраңдаған, жайнаңдаған, жайнаң қаққан, ойнақ қаққан; ≈ **хүи** жайнақы адам.

ГЯЛБАЛЗУУР: **гялбалзуур** цэцэг ыргай гүл (өсімдік).

ГЯЛБАРЛАГА жарқыл, жалтыл, жарқырақ, жарқылдақ, жалтылдақ.

ГЯЛБА-Х 1. (өткір сәулеге) көз ұялу, көз шағылысу; көз қарлығы; **нараңд** ≈ күн е көзі ұялу; **цасанд** ≈ қарға көз қарлығы; 2. (сәуле) түсу; **нар** ≈ күн (сәулесі) түсу.

ГЯЛБУУЛА-Х 1. (өткір сәулеге) көз ұялту, көз шағылыстыру; көзді қарлықтыру; 2. (сәулені) түсіру.

ГЯЛГАНА: **гялгана** загаа қылқана балық (өзендерде тіршілік ететін кішкентай балық).

ГЯЛГАР I жалтыр, жылтыр, жарқырақ, жалтырақ, жарқырауық, жылтырауық (өң-түс); ≈ **чулуу** жарқырақ тас; ≈ **алт** жарқырауық алтын; ≈ **шил** жылтыр өйнек.

ГЯЛГАР II қылығыр, селдір, сирек; ≈ **хадаг** қылығыр қадақ, көгілдір гөріс (мата орамал); ≈ **ваздан** көгілдір селдір орамал, гөріс орамал.

ГЯЛДАА шашақты салпыншақ (әшекейленген жібек мата).

ГЯЛС: **гялс** гялс хий-х жарқ-жарқ ету, жарқ-жүрқ ету, жалт-жүлт ету.

ГЯЛСХИЙЛГЭ-Х 1. жарқ еткізу, жалт еткізу (жарықты) 2. ауыс. (қозғалысты) жып еткізу, зып еткізу, жып бергізу, зып бергізу.

ГЯЛСХИЙ-Х 1. (өткір сәуле) жарқ ету, жалт ету; **цахылгаан гэрэл** ≈ электр жарығы жарқ ету; **шил** ≈ өйнек жарқ ету; 2. ауыс. (қозғалыс) жып ету, зып ету, жып беру, зып беру; **мерьгой хүи** ≈ гөзд өнгөрох атты кісі жып етіп өте шығу.

ГЯЛТАЙ-Х (нәрсе) жалтырау, жалтырту, жылтырау, жарқырау, жылтырау.

ГЯЛТАЛЗА-Х (жылтыр нәрсе) жалтыраңдау, жылтыраңдау, жарқыраңдау, жалтыраң-жалтыраң ету, жарқыраң-жарқыраң ету, жылтыраң-жылтыраң ету.

ГЯЛТАН: **гялтан-гялтан** хий-х жалтыраң қағу, жалтыраң-жалтыраң қағу, жарқыраң қағу, жарқыраң-жарқыраң қағу.

ГЯЛТГАНА жарқылдақ, жалтылдақ, жарқырауық, жылтырауық (нәрсе); **шорсо чулуугийн** ≈ топырақ, тасқа арақ дөскен жарқырауық нәрсе.

ГЯЛТГАНА-Х жарқылдау, жалтылдау, жарқ-жарқ ету, жалт-жалт ету (топырақ, тастағы жарқырауық нәрсе).

ГЯЛТГАНУУЛА-Х жарқылдату, жалтылдату, жарқ-жарқ еткізу, жалт-жалт еткізу.

ГЯЛТГАНУУР шірімтөл (жарқырауық түсті, тас жынысты, салмағы жеңіл, жұқа

кабыршақ зат).

ГЯЛТГАР шірімталша (*шірімтал тар-
pidi нәрсе*); ≈ шил шірімталша әйнек,
≈ чулуу шірімталша тас.

ГЯЛТУУ аңдур балық.

ГЯНДАН түрме, абақты, қанау; ≈ д
хорих түрмеге жабу; шорон ≈ абақты-
түрме.

ГЯРХАЙ қырағы, көрегі; зерек, түс-
тегіш, танығыш; көреген; анықтағыш,
ақыратқыш; жалд ≈ хуш жанға зерек
адам, мал түстегіш адам; ≈ шөкәй та-
нығыш ит; ≈ нүдтәй көреген, түстегіш

(зерек).

ГЯРХАНДА-Х қырағылығын кету, кө-
ретісін кету, түстегіш бол кету, та-
нығыш бол кету, көреген бол кету.

ГЯРХАНЛА-Х қырағы болу, көрегі
болу; зерек болу, түстегіш болу, таны-
ғыш болу; көреген болу.

ГЯРХАНРА-Х қырағылау, көрегі-
лену; түстегіш болу, танығыш болу;
көреген болу.

ГЯРХАНИ-Х қырағы бола бастау,
қырағылана түсу; көрегілене түсу; түс-
тегіш бола бастау, танығыш бола бас-
тау.

Д

Д I. «д» әріп; «д» дыбыс; 2 бесін-
шіде, бесінші (*реттік сан ретінде*); «д»-д
дурдан ёсоор «д»-де аташ шорсетуі бо-
йынша.

ДАА I 1. (*тарихи*) Да, ұлы; ≈ Хүрә-
Да Хүрә (*қазіргі Улаан-Бағардан ресо-
люциядан бұрынғы аты*); ≈ дарға ұлы
ұлық (*көне*); ≈ дам Да лама, ұлы ла-
ма; 2. (*көне*) ұлық, төрс; чуулган ≈
ұлық мәслихаты; ≈ тәйн жасаа ұлық-
тың дұғаханасы.

ДАА II гөй; унг ≈ ұйықтай гөй; ав
≈ ала гөй.

ДААВУУ I. маңта маталау; цроков
≈, = эрзэн ≈ шығ, сиса; 2. (*металық
бұйымдар*) орны ≈ төссә ақырлесі гә-
рийн ≈ киіз үйдің қан шүберегі; ≈
бәзлий шүберек қолған.

ДААВАРЛА-Х I. (*май, су т. б.*) шы-
мып ету, шығу, сүзлу; 2. (*тар*) шы-
пылдау, шығу; ≈ сан хәж шығылда-
ған тер.

ДААГА I тай; ≈ сурғак тай үйрету;
☆ даған тором тайлақ түйе; ☆ дагаан
чик түйежапырақ, түйеқұлақ (*өсімдік*).

ДААГА II I. күлдіреуші; *қозғалыс* ≈
шаңқырақтың күлдіреуші; 2. басын бу-
ған қос, қосақтаған; ≈ Уав басын бу-
ған қос уық; ≈ н хомоол қосақтаған
құмалақ.

ДААГАЛАЙ: даагалай тәхь эсбір,
жолақ жылқы (*африканың тағы жылқы-
сы*).

ДААГАЛА-Х I. (уық) қосақтау, ба-
сын буу; 2. (*бала*) үйірмелесу, шүйір-
келесу, жуықтасу; хүүкэд ≈ ж авах ба-
ла үйіркелесін жүру.

ДААГДА-Х I. (*нәрсе*) көтерілу, жо-
ғарылау, биіктеу, аспаңдау; 2. *ауыс*.
(*төзімділік*) төзілу, новылу, шыдалу, та-
ғат етілу, сабыр етілу.

ДААГЧ I. (*нәрсені*) көтеруші; биік-
тетуші, жоғарылатушы, аспаңдатушы;
2. кепілдеуші, кепілші, куәші; баглаш
≈ куәгер, кепілдеуші.

ДААЖИГНА-Х ажуалау, мысқылдау,
келемеждеу, сықақтау, мазақтау; бәт-
гий ≈ ад бай ажуалама, мысқылдама.

ДААЖИГНУУЛА-Х ажуалау, мыс-
қылдау, келемеждеу, сықақтау, ма-
зақтау.

ДААЖИН ажуа, мысқыл, келемеж,
саңдақ, мазақ; ≈ хийх ажуалау, ажуа-
қылу, мысқыл қылу, мысқылдау.

ДААЛГАВАР тапсырма, міндет; өт-
сөн ≈ берген тапсырма, берген міндет;
≈ өк тапсырма беру, міндет беру; іс-
райи ≈ үй тапсырмасы.

ДААЛГА-Х I тапсыру, міндет ету,
міндет беру, тапсырма беру; ажал ≈
нұмыс тапсыру, нұмысты міндет ету.

ДААЛГА-Х II (*жұмыс, іс-әрекетті*)
ұқыпты істету, жинақы істеу, тыңғы-
лықты істеу; ажал хийхдә ≈ ж хийх
жұмыс істесінде жинақы істеу.

ДААЛГУУЛА-Х I тапсырту, міндет
етізу, міндет бергізу, тапсырма бергі-
зу.

ДААЛГУУЛА-Х II (*жұмысты, іс-әре-
кетті*) ұқыпты істету, жинақы істету,
тыңғылықты істету.

ДААЛИГНА-Х I. қоржындау, қор-
жынға салу; 2. шиландау, шыланға са-
лу, әмияндау, әмиянға салу.

ДААЛИГ I. қоржын (*ыдыс*); 2. ши-
лан, әмиян, қалта (*кішкентай ыдыс*);
көөрөт ≈ таспақша қалта.

ДААЛИНБА дәйлімбі (*мақты жата*);
≈ н дәл а) дәйлімбі шапан; б) дәйлім-
бі ішік; боәдлын ≈ дестелі дәйлімбі.

ДААЛИНЖИН қ. даалимба.

ДААЛИУ қ. даалуу.

ДААЛТ кепілдік, куәгерлік, кепілді-
лік; куәгер; ≈ аар суллагдах кепілдік;
аркылы босату.

ДААЛУУ I. далу (2—12 көздігі бар,
сүйектен не ағаштан төртбұрышталып іс-
телген бд дана ойыншық); ≈ талых далу
жасын ойнау ≈ таар гәр барых далу
тізбегін тұрғызу; 2. онекі көзді далу;
≈ таар ндәх далумен жеу, далумен тіз-
бек тұрғызу ≈ таар гарах далумен шы-
ғу.

ДААЛУУДА-Х далу ойнау, далумен

ойнау.

ДААЛУУЧ далу ойнагыш, далуға шебер ойнайтын.

ДААМ 1. дойбы; ≈ **тавих** дойбы ойнау; ≈ **нуух** дойбы кошу; 2. дойбы бий; ≈ **гарак** дойбы бий шыгу.

ДААМАЙ орныкты, тиянакты; негизди, байылты; салмакты; **түргөн түүхий**, **удаан** ≈ шапшаңы шала келер баяуы байышты келер (*мәтел*).

ДААМАЛ ағалаушы, басы, басқарушы; үкімші, әкімші; **сургуулийн** ≈ мектеп басы; **агтны** ≈ қос басы; отар ағасы (*жылқышы*); **жасын** ≈ жаса басы (*намазгача басқарушы*).

ДААМГАЙ 1. орныкты адам, тиянакты адам; негизді адам. Байышты адам, салмакты адам; 2. (*жук*) көтергіш көтеретін; мықты; ≈ **ат жүк** көтергіш атан; 3. төзімді, шыдамды; **хүйтэнд** ≈ суыққа төзімді; **ел хоол** ≈ аштық тоқтыққа төзімді.

ДААМДА-Х дойбы ойнау, дойбымен ойнау; **хоёул** ≈ уу екеміз дойбы ойнайық па?

ДААМЖРА-Х созылу, жалғасу; үдеу күшею; **ажил** ≈ жұмыс созылу; **өвчин** ≈ ауру үдеу.

ДААМЖРУУЛА-Х (*іс-әрекеті*) созу, жалғастыру; үдету, күшейту.

ДААМТГАЙ қ. **даамгай**.

ДААН өте, тым; шектен тыс; үнемі, ылғый, оңшең; ≈ **дәндүү байх** өте шектен тыс болу; ≈ **тәгж сурах** ылғый сөйтпн үйрену; ≈ **цөөхөн** өте аз.

ДААНЧ тіпті, болмаса, тіптен; өте, тым; әнтек, сәл; ≈ **нәг ч үлдсәнгүйгәж үү** тіпті, бірсу де қалмады дегенің бе? ≈ **тәгәхгүй биз** әнтек, өйтпейтін шығар.

ДААПАА қ. **даажин**.

ДААПААЛА-Х қ. **даажигнах**.

ДААРА-Х тоңу; мұздау; ≈ **ч чирәх** тоңып тігіреу; ≈ **хорөхийг үл мэдәх** тоңуды білмеу; ☆ **яарвал даарна а)** сөзбе. асықсаң тоңасың; б) асықсаң алдырасың; асықса ағат кетер; асықпаған арбаға мініп, қоянға жетер.

ДААРИНЫ: **дааринь** хорхой бүгелектің құрты (*жылқы арқасындағы*).

ДААРЛИГ: **даарлиг** модон бұтақты емен (*өсімдік*).

ДААРУУЛА-Х тоңғызу, тоңдыру; мұздату.

ДААРЬ арқа ісігі (*мал ауруы*).

ДААТГАЛ (*қаржы*) 1. қауіпсіздік, қамдық; қауіпсіздендіру; **нийгмийн** ≈ әлсуметтік қауіпсіздік; 2. басқамдық; сақтану, қорғану; **амь** ≈ басқамдық жарна; ≈ **зын татвар** сақтану жарнасы.

ДААТГА-Х 1. қауіпсіздендіру; 2. (*белгілі бір қауіптен*) жүктету, міндетету, қамын тапсыру; **амь биез** ≈ қарабасын жүктету; **эд хөрөнгөө** ≈ дүние мүлкін жүктету.

ДААТГУУЛА-Х 1. қауіпсіздендіру;

2. (*қауіп-қатерден*) жүктеттіру, міндеттеттіру, қамын тапсырту.

ДАА-Х I 1. (*нәрсені*) көтеру, жоғарылату, әуслету; **их ачаа** ≈ уу? көп жүк көтере ме? **шуудай гурил** ≈ **ж чадах уу?** бір қанар ұн көтере аласың ба? 2. **ауыс** төзу, көтеру, шыдау; **хүйтән** ≈ суыққа тозу; **тәмээ өл** ≈ **даа сайн** түйе аштыққа төзімді; **тоглоом** ≈ ойын көтеру.

ДАА-Х II (*дүзі*) өту, кесу; өткір; юм ≈ **даггүй хутга** нәрсеге өтпейтін пышақ, өтпес пышақ; ≈ **сайн шүдтэй** тісі өткір; ≈ **гүй хайч** өтпейтін қайшы.

ДАА-Х III кешілдеу, күлеу; жауаптану; **намын гишүүнд элэхэд** ≈ **хүн** партия мүшесіне ілесуе кешілдейтін адам; **батлан** ≈ көпіл болу, күегер болу; ≈ **и авах** жауабына алу, жүктеп алу.

ДАА-Х IV шыпылдау, шығу, шыпу, шыпшу; **тос** ≈ **сан** май шыпылдаған май шыпып шыққан; **чийг** ≈ сыз, жер сыздану (*жерден су шығу*).

ДААХИРА-Х (*жүн, шаш*) ұйысу, жабылану, шырмалу; **гәзгә** ≈ бұрым ұйысу; **моринь сүүл** ≈ ат құйрығы ұйысу.

ДААХИРУУЛА-Х (*жүнін, шашын*) ұйыстыру, жабыландыру, шырмалу.

ДААХЬ 1. ұйысқан жүн, жабағы, жабылған жүн, шырмалған жүн; **дахан дор әр**, ≈ **н дор хүлэг** тон астында ер, жабағы астында келік; 2. (*сәби баланың*) қарын шаш; ≈ **авах** қарын шаш алу; ≈ **гаргах** ұйысқан шашын тарау; ☆ **даахь халах**, = **даахиа** халах түлеу, қабығын тастау (*мал, құс, жылан*).

ДААЦ I 1. (*жук*) көтерімі, көтерімділігі, көтеру қуаты; **машены** ≈, машинаның жүк көтерімділігі; **дөчин тоннын** ≈ **тай** машин қырық тонналық көтерімділігі бар машина; 2. *ауыс*. салмақты, орнықты, байышты, тиянақты; **ажлыг** ≈ **тай** хийдэг хүн жұмысты орнықты істейтін адам.

ДААЦ II (*дүзі*) өткір, дүзді, жүзді; ≈ **тай хөрөө** өткір ара; ≈ **тай хайч** өткір қайшы.

ДААЦ III құйлы, батпақты; ≈ **тай** газар құйлы жер, батпақты жер.

ДААЦЛА-Х (*жерден*) сыз шығу, сыздану, сыз шығып кету.

ДААЧАА атарба; **ачаатай** ≈ жүкті атарба.

ДААШИН жуан тарту арқан.

ДААШИНЗ жалаң шапан.

ДААЯ қорқар (*көкнәр, темекі салым тартатын құрал*).

ДАВ I 1. (сіліктегіш сөз) тап, түп; ≈ **хийх** тап ету, ≈ **дув хийх** тап-түп ету; 2. (*қорқудан*) дүрс-дүрс ету, тарс-тарс ету; **сочсоноос болж бие** ≈ **дув хийх** қорқудан болып жүрегі дүрс-дүрс ету; 3. (*қозғалыс*) ≈ **хийн босох** тап етіп тұра келу, тап етіп түрелу; ≈ **дувыг бодох** төтесін ойлау; тезірегін

ойлау; шапшаңын ойлау.

ДАВ II қазір, қолма-қол, дереу жап-ба-жан; ≈ дээр қазір; дереу; ≈ дээр **хэйл ажил** қолма-қол істейтін жұмыс; ≈ **хэй омбо** ең-алдымен, бәрінен бұрын, алдымен.

ДАВ III. дав ч үгүй шімірікпей, сленжкылмай, қаймықпай; ≈ ≈ **суух** шімірінпей отыру.

ДАВ IV. дав даваар қатарласа, қатарласа, қабаттаса; ≈ ≈ **ирггэх** қатарласа келісу.

ДАВАА I мойнақ; асу; белес; ≈ **давах** мойнақ асу; белес; асу; **ондөр** ≈ байқ мойнақ; ≈ **ны цаана** ≈ мойнақтан мойнақ; асудан асу, белестен белес.

ДАВАА II бөгет, кедергі, тосқауыл, қиындық; ≈ **тай хэрэг** кедергі әрекет, ауыр жағдай; **амаргүй** ≈ оңай бөгет емес, күрделі кедергі.

ДАВАА III (*күресте*) кезек; кезек; **бөхийн төвийн** ≈ **эхлээ** палуандардың бейнесі кәсісі бөстәлді.

ДАВАА IV дүйсінбі (*аптаның бірінші күні*).

ДАВАА V Ай (*планета*).

ДАВААДА-Х әлсіреу, қалжырау, шаршау, діңкелеу, титықтау, шаршап-шалдығу, титығы құру; алдсан малаа **эрж өлөх гэж** ≈ жоғалған малын іздеп табам деп титығы құру; **шалгуулах гэж** ≈ **лаа шүү а**) сын беремін деп өбген шаршағым б) жұмыс тексертемін деп қалжырау кәлдім.

ДАВААДУУ I. мойнағы көп, белесі көп, асуы көп; мойнақ-мойнақ, белес-белес, асу-асу (*жон, тау*); 2. **ауыс** шамалан тыс, мөлшерден тыс, артықтау.

ДАВААДУУЛА-Х I. әлсірету, қалжырату, шаршатту, діңкелету, титықтау, шаршап-шалдықтыру, титығын құру; 2. **ауыс** әсіреу, көгермелесу, қолнаптау; **кажайт бнтгэй** ≈ **ач** мені қолнаптағамшы!

ДАВААТАН I. (*тау, жон*) мойнақты, белесі, кезекті, асулы; 2. **ауыс** кедергілі, бөгетті, тосқауылды; қиын, ауыр; **ылгээн** ≈ л байқ недеуір бөгеті бар шығар; **хүйтөвд** ≈ **шүү** дээ суықта қиын гөй.

ДАВАМГАЙ (*минез*) асқақ, менменсігі, дандайсыған, текепар, өр көкірек; ≈ **зан** асқақ минез, асқақтық.

ДАВАМГАЙЛА-Х (*минезі*) асқақтау, менменесу, дандайсу, текепарлану, өр көкіректену.

ДАВА-Х I асу, басып өту, үстінен өту (*тауды, белесті т. б. биіктен*); **даваа** ≈ мойнақ асу, кезек асу; хашаа **дээгүүр** ≈ **гөра** үстінен асып түсу.

ДАВА-Х II (*ис-әрекет*) құтылу, айығу; босау, асат болу; **аюулыг** ≈ қауіптен құтылу; **овчанийг** ≈ науқастан (ауру-дан) айығу.

ДАВА-Х III артылу, асын кету; **тоо нь** ≈ саны артылу **төсөлгөө нь** ≈ **ж** белестен байна жоспары артылып орын-

далған.

ДАВА-Х IV жеңу, күшпен басу; ұту; (әлі) жету; **хүчээр** ≈ күшпен жеңу; **хэл амаар** ≈ сөзбен жеңу, сөзбен ұту.

ДАВА-Х V (*ис-әрекет мөлшері*) асу, жоғарылау; бұзу, қайшы келу; ≈ **ж заалдах** асып айтысу; **хил** ≈ шекара асу, шекара бұзу; **хууль** ≈ заңды бұзу, заңға қайшы келу, заңнан тыс кету.

ДАВАХҮЙ I аспау, асын жүрмеу; ≈ **гэсэн даваагаар** гүрай дахин **давах** аспаймын деген асудан алты рет асу.

ДАВАХҮЙ II (*ис-әрекеттен*) құтылмау, айықпау; босамау.

ДАВАХҮЙ III (*сан мөлшер*) артылмау, асып кетпеу.

ДАВАХҮЙ IV жеңе алмау; ұта алмау; әлі жетпеу.

ДАВАХҮЙ V (*ис-әрекет мөлшерден*) аспау, жоғарыламау; сүзбау, қайшы келмеу.

ДАВҮЙ шімірінпей, қиынжылмай, санға салмай; ≈ **суух** шімірінпей отыру, қиынжылмай отыру; **өгт** ≈ байқ ешбір шімірікпеу.

ДАВЖАА (*бой тұрқы*) мыртық, мәстек, тырбық, тапал. ≈ **хүүхэд** мыртық бал; ≈ **хурга** тырбық қозы.

ДАВЖААДА-Х мыртың, мәстню, тырбық, тапалдану.

ДАВЖААРА-Х мыртың беру, мәстие түсу, тырбық беру, тапалдай түсу.

ДАВЖАНА-Х (*суыққа*) дірдектеу, қалтырау, тігіреу, діркілеу, дірдір ету, тігірлендеу; **бие** ≈ денесі тігіркендеу; **шүд** ≈ тісі сақылдан тігірлеу.

ДАВЖИ-Х ссею, толысу, ер жету, өсу.

ДАВИГНА-Х даурығу, көпіру, тенту, мылжыңдау, көйгу, бейпіл сөйлеу; ≈ **сан сүрхэй яригатай хүн** мылжыңдаған бейпіл ауыз адам.

ДАВИГНУУР даурықта, көпірме, таптық, мылжың, бейпіл ауыз; ≈ **хүн** бейпіл ауыз адам.

ДАВИЛУУН (*минез*) дандайсыған, мастанған; даурықта, көпірме.

ДАВИРАА (*минез*) дабыра; даурықта, көпірме.

ДАВИРА-Х I 1. дабырлау, даурығу, көпіру; 2. (*атты*) тешкілеу, тебіну; **морь** ≈ атты тебіну; 3. килігу, итермелеу; ≈ **ад унагах** кимелеп жығу.

ДАВИРА-Х II. амь давирэх қара басын ойлау, өз қамын ойлау.

ДАВИРУУЛА-Х I 1. дабырлату, даурықтыру, көпірту; 2. (*атты*) тебінірту, тешкілету; 3. киліктіру, кимелесту; итермелеу.

ДАВИРУУЛА-Х II: амь давирүүлэх қара басының қамын ойлату, өз қамын ойлату.

ДАВИРХАН саржабысқақ, жабысқақ (*шайыр*) **гэр** ≈ сары жабысқақ шайыр; **харгай мөстэй** ≈ қарағай ағаштың жабысқағы; **хү давирхай шил** мөлдір жабысқақтан істелген өйнек.

ДАВИРХАЙДА-Х I. жабысқақ жағу.

жабыскак баттау; 2. жабыскақтану.

ДАВИРХАЙЛА-Х жабысқақ алу, жабысқағын арылту, мод ≈ ағаштың жабысқағын алу.

ДАВИРХАЙЛУУЛА-Х жабысқағын алдыру, жабысқағын арылту.

ДАВИРХАЙТА-Х жабысқақтану, жабыскак шығу (*ағаш*).

ДАВИЧ-Х 1. (*атты*) тебінс беру, тепкілей беру; тепектей беру; **морио данда** ≈ атын үнемі тебіне беру; 2. көйті беру, көкі беру, мыжыңдай беру, сөйлей беру; ≈ **сан сүрхий эмгән** көйті беретін нәле кемірір.

ДАВЛАГАА толқын; **далайн** ≈ мұхит толқыны.

ДАВЛАГАЛА-Х толқындану, толқу; ≈ үсер далад жазад бөрхтэй толқыған көле мұхитта жүру өте қиын.

ДАВЛА-Х 1. даулау, тасу, асу; **дай сриклн** ≈ шай сүрқытпап тасу; 2. толқу, дауын толқу; **тенгосийн ус** ≈ н дөңгіт х т нз суы толқу.

ДАВЛУУЛА-Х 1. (*қайнаған сұйықты*) даудату, тасыту, астырту; 2. толқыту (*тегіз, мұхит суын*).

ДАВРАА-Х қ. **давруулах**.

ДАВРААЧ 1. дабырашы, дабырық, дақыры; 2. *сумы* (*мінез*) қ. **давруу**.

ДАВРАГА дөңгітпа, көржін (*геріден, буталыдыр істелген шагын ыдыс*).

ДАВРАМТГАЙ дауырғыш, даурықпа; азап, асынығын, меймен, дандайсынығу.

ДАВРАМХАЙ қ. **даврамтгай**.

ДАВРА-Х дауыру, даурығу, дүрлігу; асқылу, асқақтау; шектен шығу ≈ **саар** ≈ **саар** даурыға-даурыға.

ДАВРУУ қ. **даврамтгай**.

ДАВРУУЛА-Х дауырғыту, даурықтыру, дүржіктіру; асқындыру, асқақтату, шектен шығару.

ДАВС I 1. тұз; **хослн** ≈ ас тұзы, тамеқ тұзы; **чулуу** ≈ тастұз; **нуугат** ≈ ұнтақ тұз; ≈ **хийвэл уустал**, **ажла хийвэл дуустал** а) *сөзбе*. тұз салсаң ерігенше, жұмыс істесең біткенше; б) бастасаң ақырына дейін аяқта; басынаш аяғына дейін; 2. (*мил*) тұзқыншым; ≈ **ен** хучл тұз қышқылы.

ДАВС II тұздықна (*шөп*).

ДАВСАГ қуық (*зор тұрағын мүше*).

ДАВСАН қ. **давсаг**.

ДАВСАРХАГ тұздырақ, тұздылау, тұзы мол.

ДАВСАРХУУ 1. қ. **давсархаг**; 2. тұз секілді, тұз төрігді.

ДАВСГУУ тұзсыз, тұзы жоқ; ≈ **дай** тұзсыз шай; ≈ **хөл амтгүй** тұзсыз тамақ дәмсіз.

ДАВСДА-Х 1. тұздау, тұз себу, тұз жағу; 2. тұзы көбію, тұзы көп бол кету.

ДАВСЛАГ тұзы молдау, тұздылау, тұзы көптеу.

ДАВСЛА-Х 1. тұздау, тұз жағу, тұз

себу; мах ≈ ет тұздау; **ногоо** ≈ тағамноп тұздау; **арьс нэхий** ≈ тері тұздау; 2. *ауыс*. даурықтыру, өсірелеу. боямалау, ұлғайту; ≈ **ж ярах** даурықтырып айту; ≈ **ж бичх** өсірілеп жағу.

ДАВСЛУУЛА-Х 1. тұздату, тұз жақтыру, тұз септіру; 2. *ауыс*. даурықтырту, өсірелеу, боямалату, ұлғайттыру.

ДАВСНАГ қ. **давсаг**.

ДАВСРА-Х тұз төріздену, тұз сияқтыну.

ДАВСТ тұзды, тұзы бар; ≈ **нуур** тұзды көл.

ДАВСТА-Х тұздану, тұз текету.

ДАВСЧИН тұзын, тұз сүзінші; ≈ **хун** тұз сүзінші адам.

ДАВТАГДА-Х 1. тапталу, нығарлану, жанышу, табанмен басылу, таптап жазылу; **шэроо** ≈ топырақ тапталу; 2. (*темір*) тапталу, жұқару, жұқалану; ≈ **сен төмер** тапталған темір; 3. (*түтін*) шалқы беру; 4. *ауыс*. (*іс-әрекет*) қайталану, қайта істелу; ≈ **сан хэрөг** **ивдал** қайталанған іс әрекет; 5. *ауыс*. басылу, жанышу, мазақталыну, асап шығу.

ДАВТАН 1. қайталану, қайталан, қайталама; пысықтау; ≈ **сургах** қайталан үйрету, пысықтату; ≈ **жывэл** пысықтау сабақтар.

ДАВТА-Х 1. (*топырақ т. б. нәрсені*) таптау, нығарлау, жанышу, табанмен басу, таптап жағу; **шэроо** ≈ топырақ таптау; 2. (*темірді*) таптау, жұқарту, жұқалау; **төмер** ≈ темір таптау, темірді жұқарту; 3. (*түтін*) шалқы; **улаа** ≈ түтін шалқы; 4. *ауыс*. (*іс-әрекетті*) қайталау, қайта істеу; 5. *ауыс*. басу, жанышу, мазақтау, азап шектіру.

ДАВТЛАГА (*сабақ*) пысықтау, қайталану; суралчид ≈ хийж байға оқушылар сабақ пысықтап отыр.

ДАВТМАЛ 1. (*жер, топырақ*) тапталған, нығарланған, жанышқан, табанмен басылған, тытпап жазылған; 2. (*темір*) тапталмалы, тапталған, жұқарған, жұқаланған.

ДАВТУУЛА-Х 1. (*топырақты, жерді*) таптату, нығарлату, жанышты, табанмен бастыру, таптатып жаздыру; 2. (*темірді*) таптату, жұқарттыру, жұқалату; 3. (*түтінді*) шалқыту, қайта теңгірту; 4. *ауыс*. (*іс-әрекетті*) қайталану, қайта істеу; 5. *ауыс*. бастыру, жанышты, мазақтату, азап шектірту; 6. қ. **давтагдах**.

ДАВУУ 1. (*саналық*) артық, саналы, бағалы, құнды, үздік, озат; ≈ **чанар** артық сана; ≈ **морь** артық ат; **ажлаар** ≈ жұмысқа озат; **амьдралаар** ≈ тіршілігі артық; 2. (*сан, мөлшер*) артық, көп, мол, көлемді; **малаар** ≈ малы артық, малы көп.

ДАВУУДА-Х 1. (*сана*) арту, артылу, саналану; бағалану, құнды, үздік шығу, озат шығу; 2. (*сан, мөлшер*) артылу, арту, көбею, молаю; көлемдену.

ДАВУУЛА-Х 1. (*сана, сан, мөлшер*)

асыру, артылту, арттыру, артық болдыру (істеу, т. б.); **төлөвлөгөөг** ≈ жоспарын артылту, жоспарын асыру; 2. *ауыс*. асыру, көңірту, даурықтыру, өсірелеу, баямалау, ұлғайту; ≈ **ж арих** көпірте сөйлеу.

ДАВУУР баспалдақ, басқыш, саты.

ДАВУУСА-Х қ. давуутах.

ДАВУУСГА-Х қ. давуутгах.

ДАВУУТА-Х артылу, артыла түсу, артықтау.

ДАВУУТГА-Х артылдыру, артылта түсу, артықтандыру.

ДАВХ қ. давхаа.

ДАВХАА мүйізтіс (*балық*).

ДАВХАР I 1. (*жер т. б. нәрсе*) қатпар, қабат, қыртыс; 2. (*үй т. б. нәрсе*) қабат; **есен** ≈ **орон сууды байшингууд** тоғыз қабат тұрғын үйлер; 3. (*іс-әрекет*) қабаттасқан, қосымша, қосалқы, үстеме; **олон** ≈ **ажил** көп қосалқы жұмыстар; 4. қайта-қайта, әлсін-әлсін, дүркін-дүркін; ≈ **хэлэх** әлсін-әлсін айту; ☆ **бие давхар** екі қабат, аяғы ауыр, жүкті; ☆ **бие давхар болох** екі қабат болу, аяғы ауыр болу, жүкті болу; ☆ **давхар** цег қос нүкте (*жазу емлесі*).

ДАВХАР II: давхар тосгуурт гүл тостағаншасы (*бот.*); ☆ **давхар чихэт** қ. давчих.

ДАВХАРГА I қабат; **гэрийн** ≈ үйдің қабаты; ≈ **тай гэр** қабатталған үй, қабаты бар үй; **дэвсгэрийн** ≈ тосеніштің қабаты.

ДАВХАРГА II (*қоғамдық*) қондырма; ≈ **бол сууриас төрен гарна** қондырма базистен тұындайды; **нийгэмлэг бүрийн суурьд тохирсон** ≈ байдағ, әрбір қоғамның базисіне сәйкескен қондырмасы болады.

ДАВХАРГАДАС қыртыс, қабат; **хөрсний** ≈ жер қыртысының қабаты; **чулуулгийн** ≈ тас қабаттар.

ДАВХАРГАЛА-Х (*үйді*) қабаттау; **гэр** ≈ киіз үйді қабаттау.

ДАВХАРДА-Х I. (*нәрсе*) қабаттасу, қабат болу; 2. (*іс-әрекетте*) қайталану, қайталау, қайта-қайта істеліну; ≈ **ж аригдах** қайталанып айтылу.

ДАВХАРДУУЛА-Х I. (*нәрсені*) қабаттастыру, қабат болдыру; 2. (*іс-әрекетті*) қайталанту, қайталату, қайта-қайта істету.

ДАВХАРЛАГ қ. давхар I.

ДАВХАРЛАГА (*үйдің*) қабаты; **гэрийн** ≈ үй қабат.

ДАВХАРЛАГЛА-Х қабаттау, қабат болдыру.

ДАВХАРЛА-Х I. (*нәрсені*) қабаттау, қабат болдыру; **гэр** ≈ үй қабаттау; **цонх** ≈ терезені қабаттау; 2. (*іс-әрекет*) қабаттасу, қарбаласу, мұрса бермеу; **ажил** ≈ жұмыс қарбаласу.

ДАВХАРЛУУЛА-Х I. (*нәрсені*) қабаттау, қабат болдырту. 2. (*жұмыс, іс-әрекетті*) қабаттастыру, қарбаластыру, мұрса бергізбеу; 3. қ. **давхарлагдах**.

ДАВХАЦ I. кебенек (*сырт киім*) **цув** ≈ сулық кебенек, **дах** ≈ тон кебенек; 2. **сырт киім, сулық киім**.

ДАВХАЦЛА-Х кебенек кию, сулық (киім) кию.

ДАВХИЙ-Х I. селт ету, жалт ету, селк ету, слен ету; ≈ **н эргэж харах** селк етіп айналып қарау; 2. (*қозғалыс*) жып ету, сып ету.

ДАВХИЛТ шабыс; желіс; ≈ **сайтай морь** шабысты ат.

ДАВХИУЛА-Х (*атты*) шапқызу; желгізу; **морь** ≈ ат шапқызу.

ДАВХИ-Х (*ат*) шабу; желу; зырлау; **жернор** ≈ атпен шабу; **машинаар** ≈ машинамен зырлау.

ДАВХРАА I қабат, қабаттасқан, қыртыстанған; қатпар, қатпарланған; ≈ **хад** қатпар жартас; **үүзний** ≈ бұлт қатпар; ≈ **тай нүд** қыртыстанған көз.

ДАВХРАА II тон, тобыр (*халық*); **хүн алын өргөн** ≈ қалың бұқара топтары; **нийгмийн** ≈ қоғамдық топ, әртүрлі топтар.

ДАВХРААС қ. 1. давхраа; 2. давхрага.

ДАВХРАГА қ. давхарга I, II.

ДАВХРАЛ I бүргебалық (*зоол.*).

ДАВХРАЛ II қабат жақтау, қос жақтау (*терезенің ағашы*) **цонхны** ≈ терезенің қос жақтауы.

ДАВХЦАА-Х қ. давхцуулах.

ДАВХЦА-Х қабаттасу, қарбаласу, қос қабаттау (*жұмыс, іс-әрекет*); **ажил** ≈ жұмыс қабаттасу, жұмыс қарбаласу; **нэг талаас өвчин** ≈ бір жағынан ауру қос қабаттау.

ДАВХЦУУЛА-Х қабаттастыру, қарбаластыру, қос қабаттату (*жұмысты, іс-әрекетті*).

ДАВЦАН тепсең, биік алаң, ернеулі алаң (*поездың*).

ДАВЧ I. тапшы, тар, кем, аз (*нәрсенің көлем, аумағы*); ≈ **хувцас** тар киім; ≈ **өрөө** тар болм; ≈ **болох** тар болу, тапшы болу; 2. *ауыс*. қысылшаң, жөпелдеме, тап берме, қиын, ауыр, қысылтаяң (*жағдай, шақ, кез*); ≈ **хугацаа** қысылшаң кез, жөпелдеме кез; ≈ **амьста-лах** енгіге дем алу; ☆ **давч ухаантай** а) ақылы аз, ақылы шалақ, ақылы тапшы; б) терісі тар, ашуланшақ, ашуланғыш, сөз көтермейтін; в) бейлі тар, іші тар, қызғаншақ, көре алмайтын; ☆ **яаруу давч** апалас-топелес, асыға-үсіге.

ДАВЧДА-Х I. (*көлем, аумақ*) тапшылану, тарау, тарылу, тар боп кету; кему, азаю; **оёсон дээл** ≈ тіккен шапан тар боп кету; 2. *ауыс*. қысу, қысылту, алқымдау, тақау, жақындау, тақымдау, тықсыру; **хугацаа** ≈ уақыт қысу, уақыт тақау; 3. *ауыс*. қысылу, қиналу, булығы, тарылу, тығылу; **битгий** ≈ **н сандар** қысылын саскалақтама; 4. *ауыс*. (*тыныс*) булығы, тығылу, тұтығу, тұншығу; **дотер** ≈ іштей булығы.

ДАВЧДУУЛА-Х I. (*көлемін, аумағын*) тапшыландыру, тарайту, тарылту, тар-

ғып жіберу; 2. *ауыс. (уақытты)* қыстыру, қысылттыру, алқымдату, тақату, жақындату, тақымдату, тықсырту; тығылту; 3. *ауыс. (тынысын)* булықтыру, тығылту, тұтықтыру, түншықтыру.

ДАВЧИХ қорқау қасқыр (*итке ұқсас жыртқыш хайуан*).

ДАВЧРА-Х 1. (*көлем, аумақ*) тарылу, тарау, тапшылуу; 2. (*уақыт*) тақау, таяу, алқымдау, жақындау; 3. *ауыс. (іштей)* булығы, тығылу, тарылу; **дотор** ≈ іштей булығы.

ДАВЧУУ қ. *давч.*

ДАВЧУУДА-Х қ. *давчдах.*

ДАВЧУУРА-Х қ. *давчрах.*

ДАВЧУУРУУЛА-Х 1. (*көлемін, аумағын*) тарылту, тарайту; тапшыландыру; 2. *ауыс. (іштей)* булықтыру, тығылту, тарылту; 3. (*уақытты*) тақату, таяту, алқымдату, жақындату.

ДАВЧУУСА-Х 1. тарыла түсу, тарая түсу; тапшылана түсу; 2. *ауыс. (уақыт)* тақаусырау, таяусырау, тақай түсу, таяй түсу, алқымдай түсу, жақындай түсу; 3. *ауыс. (іштей)* булығы түсу, тығыла түсу, тарыла түсу.

ДАВЧУУСГА-Х 1. тарылта түсу, тарайта түсу; тапшыландыра түсу; 2. *ауыс. (уақытты)* тақаусырату, таяусырату, тақата түсіру, таята түсіру, алқымдата түсіру, жақындата түсіру; 3. *ауыс. (іштей)* булықтыра түсіру, тығылта түсіру; тарылта түсіру.

ДАВЧУУСУУЛА-Х қ. *давчуусгах.*

ДАВЧУУТА-Х (*мінез*) булығы, тығылу, тарылу, қапалану, қамығу; ≈ **хэрэг юун** булығыудың керегі не.

ДАВЧУУТГА-Х (*мінезін*) булықтыру, тығылту, тарылту, қапаландыру, қамықтыру.

ДАВЧУУХАН 1. (*аумақ, көлем*) тарлау, тарырақ; тапшырақ; 2. (*уақыт*) талшы, аз; тақаңқы, таяңқы, алқымдаңқы; асығыс, шұғылдау, асығыстау; 3. *ауыс. (іштей)* булығыңқы, тығылығыңқы, тарылығыңқы, қапаланыңқы, қамығыңқы.

ДАВЧУХАН қ. *давчуухан.*

ДАВШГҮЙ 1. аса алмастай, аса алмайтын, асуы мүмкін емес (*асу, кезек, белес*); 2. *ауыс.* әл жетпейтін, күш жетпейтін, шама келмейтін, шамадан тыс; ≈ **ажил** әл жетпейтін жұмыс.

ДАВШИЛ қ. *давшилт.*

ДАВШИЛТ 1. тап беріс, шабуыл; **цэргийн** ≈ өскери шабуыл; 2. талпыныс, талаптаныс, ұмтылыс; ілгері, ілгерілеу, өрлеу; ≈ **тай хэрэг** ілгері іс; ≈ **гүй хүн** талпынбайтын адам; 3. қ. *дэвшилт.*

ДАВШИЛХИИЛЭ-Х 1. тап беру, шабуылдау, ентелеу; 2. талпыну, талаптану, ілгерілеу.

ДАВШИ-Х 1. ілгерілеу, ұмтылу, ілгері тырысу; **урагш** ≈ ілгері ұмтылу; 2. шабуылдау, тап беру; **цэрэг** ≈ өскер шабуылдау; 3. *ауыс.* үдеу, ұлғаю, етек алу.

ДАВШЛАГА қ. *давшилт.*

ДАВШЛА-Х 1. ілгерілей беру, ұмтыла беру, ілгері тырыса беру; 2. шабуылдай беру, тап-тап беру; 3. омыраулай беру, тақымдай беру, **нохой** ≈ ит тақымдай беру.

ДАВШУУЛА-Х 1. ілгерілету, ұмтылту, ілгері тырыстыру; 2. шабуылдату, тап бергізу; 3. *ауыс.* үдету, ұлғайту, етек алдыру.

ДАГ I 1. дақ, кір, лас; ≈ **болох** дақ болу, дақтану, дақ түсу, кір болу, кірлену, дастану; ≈ **хиргэй** дақ кірлі, кір дақты; ≈ **дэйр болох** дақ май баттасу, май кір баттасу; 2. *ауыс.* жек, жексұрын, сүріңкей; ≈ **болох** жек көріну, жексұрындау, сүріңкейлену.

ДАГ II ылғи, ыңғай, үнсемі; ұдайы, үздіксіз; оңсең; ≈ **үргэлж** ұдайы ылғи; үнемі ыңғай; ≈ **энүүгээр** явах үнемі осы жермен жүру; ≈ **дээл өмсөх** үнемі ішік кию.

ДАГАА көмейші, көмеймен ысқырушы; сыбызғышы.

ДАГАВАР 1. қосымша, үстеме, жанама (*нәрсе*); ≈ **юм өгөх** қосымша нәрсе беру; ≈ **бичиг** қосымша хат; 2. қосалқы, қос; жанасқан, ерген; **тархны** ≈ ми қосалқысы, мишық (*анат.*); ≈ **хүүхэд** еріп келген бала (*екінші жарына еріп келген бала*); 3. (*іс-әрекетте*) қорытынды, нәтиже, тұжырым, шешім; **түүний үр** ≈ соның қорытындысы; **ямар ч үр** ≈ **гүй** ешбір нәтижесіз. 4. (*тіл*) жұрнақ; ≈ **нөхцөл хоёр** жұрнақ пен жалғау; ☆ **дагавар үг** септеулік шылау (*тіл*).

ДАГАЗНА-Х 1. (*соңынан*) ілесіңкіреу, біраз ілесу, аз ілесу, еріңкіреу, біраз еру, аз еру, бірге жүріңкіреу; 2. *ауыс.* бағыныңқырау, ереже етіңкіреу, заң етіңкіреу; 3. *ауыс.* еліктеңкіреу, аздап еліктеу, ұқсауға тырысыңқырау.

ДАГАЗНУУЛА-Х 1. ілесіңкірету, біраз ілестіру, аз ілестіру, еріңкірету, біраз ергізу, аз ергізу, бірге жүріңкірету; 2. *ауыс.* бағыныңқырату, ереже етіңкірету, заң етіңкірету; 3. *ауыс.* еліктеңкірету, аздап еліктету, ұқсауға тырысыңқырату.

ДАГАЛАЛЦА-Х (*көне*) 1. шабан аттыға ілесу, шабан аттымен бірге жүру; 2. *ауыс.* есс алысу, кезек алғысу, есе жібермеу, есе қайтару, үлестіп жібермеу; **ДАГАЛГА** (*кітаби*) түсініктеме, қосымша; ≈ **үг** түсініктеме сөз.

ДАГАЛДАА ере, ілесе; соңынан, артынан, шұбыра; ≈ **гаар хөдлөх** ере жонелу, ілесе жонелу, соңынан еру; **аян хийгчид** ≈ **гаар ирцгээв** саяхатшылар шұбырып келіп жатты.

ДАГАЛДАГЧ еруші, ілесуші, атқосшы, күгуші, бірге жүруші, еріп жүруші; ☆ **аядан дагалдагч** үн беруші, дем беруші, бірсудің қолшоқпары, бірсудің паш бауын көтеруші.

ДАГАЛДАН еліктеуші, ілесуші, еруші; ≈ **сурагч** ілестіп үйренуші, еліктеп үйренуші, практикант, жаттығушы.

ДАГАЛДА-Х 1. (*біреуге, біреумен*) еру, ілесу, бірге жүру, еріп жүру, ілесіп жүру; атқосшы болу, көмекші болу; күтуші болу; **ерөнхий сайд** ≈ **н явах хүмүүсийн хамт** бас министр бірге жүрген адам арымен бірге; 2. (*ой, пікір, көңіл*) еліктеу, еру, ілесу, үн беру, дем беру; ≈ **н хашырах** еліктен айқайлау; **аядан** ≈ а) біреуге еліктеу, біреуге еру; б) біреу не десе, со доу; біреуге дем беру, біреудің үнін көтеру, біреуге қолшоңнар болу.

ДАГАЛІТ 1. (*нәрсе*) қосымша, жанам, үстеме, қосалқы; ≈ **юл** қосымша нәрсе, ≈ **бичиг** жанам хат; **хамрын** ≈ **хөндий** мұрынның қосалқы қуысы; 2. (*адам*) нөкер; атқосшы, күтуші; жәрдемші, көмекші; ≈ **нар** нөкерлер; атқосшылар.

ДАГАЛХИЙЛӘ-Х (*біреуге, біреумен*) ере беру, ілесе беру, бірге жүре беру, еріп жүре беру, ілесіп жүре беру.

ДАГАЦА-Х (*біреудің соңынан*) ерісу, ілесу, соңынан ерісу, ілесіп отырысу, бірге жүрісу, еріп жүрісу.

ДАГАСХИЙ-Х 1. (*біреуге, біреумен*) еріңдіреу, ілесіңдіреу, бірге жүріңкіреу, еріп жүріңкіреу, ілесіп жүріңкіреу; 2. (*ой, пікір, көңіл*) еліктеңдіреу, еріңкіреу, ілесіңкіреу, үн беріңкіреу, дем беріңкіреу.

ДАГА-Х 1. (*біреудің соңынан біреуге*) еру, ілесу, бірге жүру, еріп жүру, ілесіп жүру; атқосшы болу, көмекші болу, күтуші болу; **хөйгөсе** ≈ **ж явах** соңынан еріп отыру, артынан еріп жүру; ≈ **ж прэх** еріп кету; ≈ **ж орах** ере кіру, бірге кіру; 2. *ауыс. (іс-әрекетте)* еліктеу, бөйімдеу, үдесте тырысу, еру, ілесу, үн беру, дем беру; жөптеу; **ая** ≈ еліктеу, жөптеу, не доу со доу; **үг** ≈ сөзге сөз, сөзіне қону; **сагаа** ≈ ойымен болу; көңіліне қарай; 3. *ауыс. (зая, тарткі)* бағыну, тұту, теп беру, бағынылып ету; **саавар туншалыг** ≈ нұсқау бұйрыққа бағыну; **дас заңшалыг** ≈ ерте тұрығын тұту, сәт-сәната қалай болу; 4. бағытымен болу, бағытлау, бағыттау; бойлау, жағалау, қуалау; **нар** ≈ күп бағытымен болу; **зам** ≈ жол бағытымен жүру; **гел** ≈ **ж оғоғ** өзенді бойлай орлеу; ☆ **дагаар** ерх бодан болу, тегелді болу, бағыну, бағыныпты болу; ☆ **яс дагаж мах сөзбе**. а) ет сүйіске қарай; б) сің көрген төн ишер, ата көрген оқ жонар (*жөтел*); ұнда не көрсе, ұшқанда соны алау; ☆ **бух** дагах сийр күйлеу; сийрлы бүқа қуу.

ДАГАЦАА-Х бәрі ерісу, түгел еру, бәрі еру, бәрі ілесу, түгел еріп жүру, бәрі ілесіп жүру, бәрі бірге жүрісу, түгел ерісу.

ДАГДАРШИ-Х тапталу, батталу, нығыздалу, жаншылу, басылу; **шорээ** ≈ топырақ тапталу; ≈ **сан хөрзән** батталған ки.

ДАГДАРШУУЛА-Х (*топырақты, көнді*) таптау, баттау; жаншу, басу, нығыздау.

ДАГДГАНА-Х 1. (*төзімсіздік*) ебелектеу, қалбалақтау, ұшып қону, к ады-аякқа тұрмау, шығыштық ату, бөзек қағу; 2. тітіреңдеу, дірдеңдеу, дірдек қағу, тітірек қағу, дірден қағу, тітірең қағу.

ДАГЖИ-Х (*дене*) қалтырау, дірілдеу, қалшылдау, қалтылдау, дірдектеу, селкілдеу; **чичрән** ≈ тітірсіп қалтырау; ≈ **тал чичрэх** селкілдегеніне қалтырау, қатты қалшылдау, өлгенше дірдектеу; **туд** ≈ тісі сақылдау.

ДАГЖРА-Х 1. қ. **дагжих**; 2. тапталу, тақтақ болу; ≈ **сан хатуу газар** тақтақ болған қатты жер, тапталған қатты жер.

ДАГЖУУЛА-Х (*денені*) қалтырату, дірілдету, қалшылдату, қалтылдату, дірдектеу, селкілдету.

ДАГЖУУР тапталған, тақтақ; батталған; ≈ **газар** тақтақ жер.

ДАГЖ қарақұс (*бас сүйегінің желкедегі ұялкі бөлшегі*).

ДАГИР: 1. **дагир** жерь болдырған ат, тураланған ат, қажыған ат, арыған ат; 2. жалғыз, жалғыз; ≈ **жерге бүү даги** жалғыз атыңды жасыпта.

ДАГКУНА-Х (*көлігі*) қалыпттыру, иялтыру, тұрақтытыру, мойнытыру.

ДАГИ-Х (*ат, көлік*) қажыту, жасыту, мойыту, тұралату; **дан мерю** ≈ **ж хәрэгүм** жалғыз атыңды қажыпта.

ДАГЛАГАР қ. **данггар**.

ДАГЛАИ-Х қ. **данхайх**.

ДАГНАА қ. **дагнаа**.

ДАГНААС таңдай, жалаң; ≈ **гаргаж** булақ таңдайтан болу; жолақтан болу.

ДАГНААСИА-Х таңдайлап болу, жолақтан болу.

ДАГНАН ығни, үнемі, ұдайы, үздіксіз, біркелкі; ≈ **тоғалх хүүзед** ығни ойынтып бала; ≈ **мах ндәх** үнемі ет жет; ≈ **нәг терлийн** аяқил хийк үздіксіз бір жұмыс жұмыс істеу.

ДАГНА-Х I 1. ұрайы (*істеу*), үздіксіз (*істер*), үнемі (*істеу*), ығни (*істеу*); **манда** ≈ нүсәтке ұдайы шығу, ығни күзет істер; **нәг жерь** ≈ **ж унах** сіу атты үздіксіз ілеу, үнемі бір ат міну; 2. (*қимас*) өрмәлу, шарамен жүту, ішу, сіміру; **дугараага** ≈ **ж гәв** донгелк шарамен жұмайық деді; 3. жалаңдау, жөптеу, дарау у; **гәрээ** ≈ үйін жалаң қабаттау; **ажааа** ≈ жұмысын жөкелеу, бір тері жұмыс істеу; 4. қ. **дагнаас-лах**.

ДАГНА-Х II 1. жалау, ақылау, ақы төлеу; 2. бәрымтаға беру, барымталату (*нәрсе, дүниені*).

ДАГНА-Х III жалаң (*орындау*), өзімен (*орындау*); ≈ **н аз** бірх жалаң үнмен өн шырақ.

ДАГНА-Х IV тырмалау, маналау (*жыртылған жердің топырағын тырмамен майдалап тейістеу*).

ДАГНИ 1. пері, перізат (*көне ертегі, жырауларда айтылатын сиқырлы керемет әйел*); **тәнгәрийн** ≈ төңір перісі, аспан

перісі; лусын ≈ су перісі; 2. ауыс. сұлу әйел; хурмаст төнгөрийн ≈ жарылқағыш төңірдің сұлу әйелі.

ДАГНУУЛАХ I 1. ұдайы (істету), үздіксіз (істету), үнемі (істету), ылғи (істету); 2. (қымызды) шаралату, шарамен жұтқызу (ішкізу, сімірту); 3. жалаңдату, жекелету, даралату; 4. (нәрсені) таңдайлатып бояу, жолақтатып бояу.

ДАГНУУЛАХ II 1. жалдату, ақылату, ақы төлету; 2. (бір нәрсені) барымтаға бергізу, барымталату.

ДАГНУУЛАХ III жалаң (орындату), өзімен (орындату).

ДАГНУУЛАХ IV тырмалату; маналату (жыртылған жердің топырағын тырмамен майдалатып тегістету).

ДАГНУУР тырма, мана (жыртылған жердің топырағын майдалап тегістейтін ауыл шаруашылық құралы); төмөр ≈ темір тырма, темір мана.

ДАГТАН I қ. дагтан; 2. қ. даг II.

ДАГТАРШИХ қ. дагдарших.

ДАГТАРШУУЛАХ қ. дагдаршуулах.

ДАГТАХ I. дақтану, кірлену, ластану, дақ болу, кір дақ түсу; 2. ауыс. жексұрындау, жек көріну, жексұрындау, сүріңкейлену.

ДАГТАХ к. дагтарших.

ДАГТУУЛАХ қ. дагтаршуулах.

ДАГУУ I. бойлай, бойымен, жағалай, жағасымен; гөлын ≈ озен бойымен, озен жағалай; зам ≈ жол бойымен, жол жағалай; ≈ ширхэгтэй жібі ұзын бойымен тоқыған; ширхгийн ≈ жіптің ұзын бойымен; 2. бойынша, сәйкес, лайық; зааврын дагуу нұсқауы бойынша; хэлсний ≈ айтуы бойынша; 3. ығы, бағыты; ығына қарай, бағытына қарай; хивсээ үснй кь ≈ шүүрдах кілемінді түк ыбымен тазалау.

ДАГУУДАА I. бойында, бойлата, бойымен, жағалата, жағалай; 2. жаппай, түгелдей, тегіс.

ДАГУУД I. (нәрсе) қоспа, үстемс, жанама, қосын берген; ≈ эд қосып берген нәрсе, енші; 2. (адам) серік, қосалқы, қоса келген, еріп келген; ≈ хүүхэд еріп келген бала, өгей әкелі бала; ≈ охин өгей әкелі қыз; ≈ хүү өгей әкелі ұл; ☆ дәлхийн хийнәл дагуул жердің жасанды серігі.

ДАГУУЛАХ I. (біреуге, біреудің соңынан) ерту, ілестіру, бірге жүргізу, ертіп жүру; атқосшы болдыру, көмекші болдыру, күтуші болдыру; 2. (іс-әрекетте) сліктету, бейімдету, ұқсауға тырыстыру; салту, ерту; ілестіру, өзіне тарту, көндіру; 3. ауыс. (заң, тәртіп) бағындыру, тұттыру, деп көргізу, басшылық етізіу; 4. ауыс. жаулап алу, иеленіп алу, жаулап бағындыру; байлдан ≈ жаулап алу; 5. бағытату, бағыштату; бағдарлау, бағыт беру; ☆ дагуулан оруулах Содан белдыру, тәуелді болдыру, бағынышты ету.

ДАГУУЛБАР I. қ. дагуул; 2. қ. дагавар.

ДАДААГУИ дағдысыз, дағдыланбаған, машықтанбаған, машықсыз, үйренбеген, әдет алмаған, дағды алмаған; ≈ ажил дағдыланбаған жұмыс.

ДАДАЙХ I. (дене, бой тұрқы) мыртыю, тырбию, кушию, бүрсіу; тайшию; 2. (киім) тарыау, кушию, кішірсеа, ашшу, тарау.

ДАДАЛЗАХ I. (бой, дене) мыртыңдау, мыртың қағу, тырбыңдау, тырбың қағу, кушыңдау, кушық қағу, бүрсіңдеу, бүрсең қағу; 2. (киім) шолтаңдау, шолтаң қағу, келтеңдеу, келтең қағу.

ДАДАМГАЙ (іс-әрекетке) I. дағдыланғыш, машықтанғыш, үйренгіш, әдеттенгіш, дағды алығш, машық алығш, көндіккіш; сурамгай ≈ дағдыланғыш; 2. дағдыланған, машықтанған, үйренген, әдеттенген, дағды алған, машық алған, көндіккен; ≈ хун машықтанған адам.

ДАДАХ дағдылану, үйрену, машықтану, әдеттену, дағды алу, машық алу, әдет алу, жаттығу; ажилд ≈ жұмысқа дағдылану; бичиж ≈ жазып үйрену, мөрү унеж ≈ ат мініп үйрену.

ДАДГА: дадга дадга хий-х I. (дене, бойы) мыртың-мыртың қағу, тырбың-тырбың қағу, кушың-кушың қағу; 2. (киім) шолтаң-шолтаң қағу, келтең-келтең қағу, келтек-келтек қағу.

ДАДГАНАХ қ. дадалзах.

ДАДГАР I. (бой, тұрқы) мыртың, тырбың, арық, кушық; тапал, тайлақ; ≈ биетэй хүүхэд мыртық денемі (бойлы) бала; 2. (киім) тар, кушық, ұстаңқы, жабьсыңқы, ашыған; ≈ дәэл а) тар шапан, б) тар ішкі.

ДАДГАРДАХ I. (бой-тұрқы) мыртып кету, тырбып қалу, кушып кету, тайшып калу; 2. (киім) тар боп кету, кушып кету, ашып кету, жабьсые қалу.

ДАДГАС: дадгас дадгас хий-х қ. дадга.

ДАДЛАГА I. дағды, үйреніш, машық, әдет; ≈ тай ажил дағдыланған жұмыс, дағдыны жұмыс; ≈ туришлага дағды-төжірібс, дағдылық, машықтық; 2. (жұмыс, тех.) практика; ≈ ын ажил практикалык жұмыс.

ДАДЛАГАЖИХ дағту машықтану, әдеттену, жаттығу; ажилд ≈ сан хун жұмысқа дағдыланған адам. **ДАДЛАГАТАЙ** дағдылы, үйренішті, машықты, әдетті; дағдыланған, үйреніштіктенген, машықтанған, әдеттенген дағды алған, машық алған; ≈ ажилдте дағдылы жұмысшы.

ДАЙЖИ I. (соғыстағы) талау, тонау, талан-тараж, зорлық-зомбылық; дайжисе ≈ нь хэцүу соғыстан да талан-таржы қиын; дайн ≈ соғыс апаты, соғыс қайыршылығы, соғыс қиыншылығы; 2. ашаршылық, қайыршылық, аштық; ≈ болох ашаршылыққа ұшырау.

ДАИ арқалық, белдік, бел ағал; ≈ хийх арқалық істеу, белдік істеу.

≈ хадах аркалык қадау, аркалык бегіту; ≈ тай шал аркалыкты еден тақтай, белдікті еден тақтай.

ДАЙВАЛЗАЛ 1. тайпалыс; тайқақ (еки жаққа ырмақтауы); 2. ыргалыс, тербеліс, шайқалыс, теңселіс.

ДАЙВАЛЗА-Х 1. тайпалу, тайқақтау; 2. ыргалу, тербелу, шайқалу, теңселу; завь ≈ қайың тербелу; хөл ≈ аяқ теңселу.

ДАЙВАЛЗУУЛА-Х 1. тайпалту, тайқақтау; 2. ыргалту, тербелту, шайқалту, теңселту.

ДАЙВАР 1. қосалқы, үстеме, қосымша; ұсақ-түйек; ≈ ачаа қосалқы жүк; 2. (саудада) қоспа, үстеме, қосып беретін, үстемелік (нәрсе); ☆ дайвар үт үстеу (тіл.).

ДАЙВАРЛА-Х 1. (нәрсені) қосалқылау, үстемелеу, қосымшалау, қосып беру, үстеп беру; нэг сайн юманд өөр нэг юм ≈ ж өгөх бір сапалы нәрсеге өзге бір нәрсе қосалқылап беру; 2. қосалқылату, үстемелету, қосымшалату, қосып бергізу, үстеп бергізу.

ДАЙВА-Х қ. дайвалзах; гуйвах ≈ ыргалақтау, шайқалақтау, ыргатылу, тербелендеу.

ДАЙВГАНА-Х 1. тайпалаңдау, тайқалақтау; 2. ыргатылу, тербетілу, теңселендеу, тербелентеу, ыргалаңдау, шайқалаңдау.

ДАЙВГАР тайтаң, тайтақ; ≈ хөлтэй тайтақ аяқ, аяғы тайтақ.

ДАЙЗ 1. оқшантай; оқтықты белбеу; еумни ≈ оқтың оқтықты белбеуі; ≈ тай еум оқтықты белбеудегі оқ; 2. қ. дайс.

ДАЙЗЛА-Х 1. (оқты) оқшантайлау, оқты оқшантайға салу, оқты, оқтықты белбеуге салу; 2. қ. дайслах.

ДАЙЛААДАС қ. дайлаас.

ДАЙЛААС қ. дай.

ДАЙЛАЛ қ. дайлалдаан.

ДАЙЛАЛДААН қ. байлдаан.

ДАЙЛАЛДА-Х қ. байлдах; дайтах.

ДАЙЛА-Х I қонағасы беру, сый тамақ беру, қонақ қылу; зочдыг ≈ меймандарға қонағасы беру.

ДАЙЛА-Х қ. дайтах.

ДАЙЛА-Х II қ. дайтах.

ДАЙЛА-Х III арқалықтау, арқалық салу, белдіктеу, белдік салу, белағаштау, белағаш салу; шал ≈ еден тақтайын арқалықтау, хаалга ≈ ағаш есікті белдіктеу.

ДАЙЛА үстеме, қосымша, үстеу; (нәрсе) ≈ дайх үстеме қосып беру.

ДАЙЛАЛА-Х үстемелеу, қосымшалау, үстемелеп беру, қосымшалап беру.

ДАЙЛДААН қ. байлдаан.

ДАЙЛДА-Х қ. байлдах.

ДАЙЛАЛА қонақасы, сый тамақ; ≈ хийх қонақасы беру.

ДАЙЛУУЛА-Х I қонақасында болу, сый тамақта болу.

ДАЙЛУУЛА-Х II қ. дайтуулах.

ДАЙЛУУЛА-Х III (еденді, есікті т. б.) арқалықтату, арқалық салдыру, белдік-

тету, белдік салдыру, белағаштату, белағаш салдыру.

ДАЙН соғыс, ұрыс; ≈ хийх соғысу; ≈ болох соғыс болу; аян ≈ жорық; иргәннй ≈ азамат соғысы; ≈ өдөөгчид соғыс қоздырушылар; эх орны их ≈ ұлы отан соғысы; цөмийн ≈ ядролық соғыс; ≈ ы талбар соғыс ошағы; ≈ ны эсрэг соғысқа қарсы; ≈ байлдаан соғыс шабуылы; ≈ дажин соғыс апаты.

ДАЙР I 1. жауыр; морнины нуруу нухагдсаар ≈ болох ат арқасы қажала қажала жауыр болу; 2. жабысқан ірің, іріңді өлей, қатқан жара; тохмын ≈ тсқымға жабысқан іріңді өлет; ☆ даг дайр ірің-жара, жауыр жара, өлетті ірің; ☆ дайран дээр нь давс хийх 1) сөзбе. жауырына түз себу; 2) пәлені үдету, пәленің отын өзгізу, пәлені ұлғайту; арқасын қоздыру; делсбесін қоздыру; қозға су құю, қоламтаға су құю, істі тұтандыру.

ДАЙР II. дайр буга асыл тұқымды бұғы.

ДАЙРАГДА-Х 1. жайрану, шашылу; ашылу; 2. (нәрсе үстінен); басылу, мыжылу, жаншылу, соғылу; 3. (табиғат құбылысына) ұшырау, тап болу, соғылу, басылу; 4. (бреуге, біреуді) жолығу, жолықтыру, кезігу, кезіктуру; 5. (біреуге) басындыру, келемждету, келекелету, ажуалату, мазақтату; 6. (жауға) шабуылдату, шабуылына ұшырау, күшпен кіргізіп алу.

ДАЙРАЛДА-Х жолығу, кезігу, ұшырау; замд ≈ сан уу жолда жолықты ма? олонтоо ≈ көп кезігу, жиі ұшырау; ≈ сан хун болгон кезіккен әрбір адам.

ДАЙРАЛДУУЛА-Х жолықтыру, кезактіру, ұшырату.

ДАЙРАЛТ шабуыл, тап беріс, ұмтылыс; ≈ хийх шабуыл жасау.

ДАЙРАЛЦА-Х шабуылдасу, бірге шабуылдау.

ДАЙРА-Х 1. жайрау (шашылу); 2. (нәрсені үстінен) басу, мыжу, жаншу, соғу; машин ≈ машина басу; хүнийг ≈ шахах кісіні басып кете жаздау; 3. (табиғат құбылысы) алу, соғу, басу, түсу; үер ≈ сел алу; хуй ≈ құйын соғу; үүл ≈ бұлт басу; нар ≈ күн түсу; 4. (жол жөнөкей) түсу; жолығу, кезігу, кездесу, ұшырау; гэрт нь замдаа ≈ ч өнгөрөх жолда үйіне түсіп өту; замдаа биднийг ≈ ч яварай жолда бізге түсіп жолыға кет; 5. ауыс. басыну, келемждеу, келскелеу, ажуалау, мазақтау; үгээр ≈ келемждеу; соқтығу, қақтығу; ≈ ч давшлах басының кеуде көгеру; хүний муу, хүнийг ≈ жамап адам жан біткенге соқтығар; 6. (жауға) шабуылдау, тап беру, күшпен кіру, басып ену; цэргүүд ≈ н орох ескерлер шабуылдап кіру; ☆ саа дайрах салмен ауру, сал тию, сал болу (науқас).

ДАЙРЛАГА басымшылық, келемж, келске, ажуа, мазақ; ☆ дайрлага дайрах кенет өлу, тосыннан өлу.

ДАИРТА-Х 1. жауырлану; жауыр болу, терісі қажалу; 2. (тоқымға) жауыры жабысу, тері өлеті жабысу, өлетті ірің жабысу.

ДАЙРТУУЛА-Х жауырландыру; жауыр қылу, арқасын қажаяу (аттың).

ДАЙРУУЛА-Х 1. жайрату; 2. (нәрсені үстінен) басқызу, мыжыту, жаншыту, соқтыру, соққызу; 3. (сел, құйын, т. б. табиғат құбылысына) алғызу, соққызу; бастыру; түсіру; 4. (жол, жөнекей) түсіру; жолықтыру, кезіктіру, кездестіру, ұшырату; 5. ауыс. басындыру, келемеждету, келекелету, ажуалату, мазақтату; 6. қ. дайрагдах.

ДАЙРЦАА-Х 1. бәрі тап беру, бәрі шабуылдау, түгелдей күшпен кіру, бәрі басып кіру; 2. (бір нәрсені) басысу, мыжысу, жаншысу; 3. (жолда) түгел түсе кету, бәрі түсе кету; бәрі жолығысу, бәрі кезігісу.

ДАЙРШИ-Х 1. (ат арқасы) жауырланайын деу; өлетпейін деу, қажалып жараланайын деу; 2. (тоқымға) жауыры жабысу, өлеті жабысу, өлетті жара жабысу; тохом ≈ тоқым жауырға жабысу.

ДАИС 1. ызба; ≈ оосор ызба бау, ызылған бау; ≈ бүс ызба белбеу; 2. ызба орауыш; шилбө ороох ≈ жіліншік орайтын ызба орауыш.

ДАИСАГНА-Х 1. жауығу, қасығу, жау болу, қас болу, дұшпан болу; жауласу, қастасу; өөр хоорондоо ≈ ад байх өз араларынан жауыға беру; 2. зиян келтіру, кесір тигізу.

ДАЙСАГНУУЛА-Х 1. жауықтыру, қасықтыру, жау болдыру, қас болдыру, дұшпан болдыру; жауластыру, қастастыру; 2. зиян келтірту, кесірін тигіздірту.

ДАИСАН 1. жау, дұшпан, қас адам; ардын ≈ халық жауы; бидний ≈ біздің жауымыз; ≈ ыг бут цохих жауды талқандау, жауды быт-шыт ету; 2. жауы, зиянкес, қастас, шығындаушы, зиян келтіруші, қас жасаушы; малын ≈ чоно малың жауы—қасқыр.

ДАИСАНТАЙ 1. жаулы, жауы бар, дұшпанды, дұшпаны бар олон ≈ көп жауы бар; 2. жаумен, дұшпанмен; ≈ тамырах жаумен күресу.

ДАИСЛА-Х I (жіліншікті) ызба баумен орау, ызба орауышпен орау.

ДАЙСЛА-Х қ. дайсагнах.

ДАЙТА-Х соғысу, жауласу, шабуылдасу; хоёр улс хоорондоо ≈ екі ел өзара соғысу.

ДАЙТУУЛА-Х соғыстыру, жауластыру, шабуыл жасату; өөр хооронд нь ≈ өз арасынан соғыстыру.

ДАЙ-Х 1. (жүк арқанда) үстемелеу, қосу, үстеп арту, қосып тиеу; үстіне бастыру; ачаан дээр нь авдраа ≈ ж тавих жүгі үстіне абдырасын бастыру; 2. (саудада) үстемелеп беру, қосып беру, үстеп беру, қосымшамен беру; худалдах зүйлийн дээр ≈ ж өгөх зүйл сататын

нәрсесінің үстіне үстемселеп беретін нәрсе.

ДАЙЧИН 1. батыл, ержүрек, тайсалмайтын, жау жүрек ≈ әр батыл ер; 2. әскер, жауынгер; Зөвлөлтийн дайчид Совет әскерлері, Совет жауынгерлері; 3. (хөне атақ) дайчин.

ДАЙЧЛАГА жұмылдыру, күш салу, күш төндіру; цэргийн ≈ әскери жұмылдыру; хөдөлмөрийн ≈ еңбекке жұмылдыру.

ДАЙЧЛАГДА-Х жұмылдырылу, күш салыну, күш төндірілу; (қауырт науқан, ресми іске); цэргийн албанд ≈ әскери міндетке шақырылу.

ДАЙЧЛА-Х 1. жұмылдыру, жұмсау; күш салу, күш төндіру (қауырт науқанға, ресми міндетке); ажилд ≈ жұмысқа жұмылдыру; цэрэгт ≈ әскери міндетке шақыру; 2. зорлау, күштеу; ерік бермеу, күшке салу; ≈ н баривчлах зорлап ұстау, қамауға алу, тұтқынға алу; морь ≈ н увах ат зорлап міну; 3. күш салу, күш жұмсау; қадағалау; хамаг хүчээ ≈ бар күшін салу.

ДАЙЧУУЛА-Х 1. (қауырт науқанға, ресми міндетке) жұмылдырту, жұмсату, күш салдырту, күш төндірту; 2. (іс-әрекет) зорлату, күштеу; ерік бергізбеу, күшке салдырту; 3. күш салдыру, күш жұмсату; қадағалату; 4. қ. дайчлагдах.

ДАЛ I жауырын (анат.) ≈ ны яс жауырынның сүйегі; ≈ ны тогоо жауырынның қазаншық сүйегі; ≈ ны мая жауырынның қыр сүйегі; ≈ ны хамар жауырынның арқа сүйегі; ≈ ны хот жауырынның жалпақ жағы; ≈ ны мөгөөрс жауырынның шеміршегі; ≈ ны хуудас жауырынның астыңғы жұмсақ бұлшық еті; ☆ далаа хавчың құнысу, бүрісу; ☆ дал тавих жауырынмен бал ашу; ☆ дал шорородох жауырыны жерге тиюжығылу.

ДАЛ II 1. жетпіс; долоон арав ≈ жеті он жетпіс; ≈ хурэх жетпіске келу; ≈ ан долоо жетпіс жеті; 2. көп, қалың, мол, ≈ ан давхар көп қабат, қалың қабат; ≈ ан давхар бин қалың қатпар шелпек, қатпар-қатпар шелпек; ☆ далан долоон үт дэлгэх әр нәрсені қойту; бірдің басын, бірдің аяғын айту; бас аяқ жоқ сөйлеу; аузына келгенін айту; ☆ далан худалч судыр суайт, шімірікпейтін өтірікші, тайсалмас өтірікші; ☆ далан элс күм төбе, күм дон; ☆ далан хэлт чоцго қараторғай (құс); ☆ далан товч түкті ташыгул (өсімдік); ☆ далан зангилла түйнекті ташыгул (өсімдік); ☆ далан түрүү жатаған укекіре (өсімдік); ☆ далан хальс сүр ұшқат (өсімдік).

ДАЛ III: дал мод пальма (ыстық жақтарда өсетін, жапырағы ұшар басына бітетін, сидам ағаш).

ДАЛ IV 1. ық, ықтасын, қалқа; бод малын ≈ саравч ірі қара малының ықтасыны; 2. (жер) қойнау, ық, ықтырма;

малы ≈ газар харнулах суықта малды ык жерге жаю.

ДАЛ V: дал дал хий-х бат-пүттау, койти беру, көпсө сөйлөү, көп сөйлөү; ≈ ≈ сөн товөгтэй хүн бат-пүттаган кийин адам.

ДАЛААД жетпистой, жетпс шақты; ≈ малгай хүн жетпистой малы бар адам.

ДАЛАВЧ 1. (күс) канаты; шувууны ≈ күстың канаты; ≈ аа дэлгэх канатын жаю; 2. (тех.) канат; давхар ≈ ит онгоц қабат-көс канатты самолёт; 3. қақпа, қонхны ≈ терезе қақпасы; хаалганы ≈ ссік қақпасы; 4. жеңшік, нықшын (палуандардың екі қолына киегін киімі) бох ≈ са өмөч байна палуан нықшынын кийн жатыр.

ДАЛАВЧАДА-Х (палуанның) жеңшігінен ұстау, нықшынынан ұстау; ≈ ж абаад дабрах жеңшігінен ұстап алып тап беру.

ДАЛАВЧЛА-Х 1. канаттану, канат пайда болу; шувуу ≈ ж элзех күс канаттана бастау; 2. (палуан) жеңшігін кию, нықшынын кию; 3. қ. далавчдах.

ДАЛАГ: далаг элжиг теңіздің шұбар арыстаны.

ДАЛАГНА-Х I жалдану, жүйектену; қырлану, қырқалану; дөңестену, белестену; газар ≈ жер жалдану, жер қырқалану; ус ≈ ж хөлдөх су жалдана қату, муз қырқалана қату; дэел ≈ а) шапанның өңірі қырлану; б) ішкіктің өңірі жалдану.

ДАЛАГНА-Х II жалдану, желкесі майлану (жылқы, құлан, есек); адуу ≈ жылқы жалдану.

ДАЛАГНУУЛА-Х I жалдадыру, жүйектендіру; қырландыру, қырқаландыру; дөңестендіру, белестендіру.

ДАЛАГНУУЛА-Х II жалдадыру, желкесін майландыру (жылқыны, құланды, есекі).

ДАЛАЙ I мұхит; ≈ н ус мұхит суы; Атлантын ≈ Атлантика мұхиты; Умард мөсен ≈ Солтүстік мұзды мұхит; Номкен ≈ Тынық мұхит; газар аялах мұхит арқылы саяхат шеру; ≈ н долгон мұхит толқыны; ≈ н ам мұхиттағы суығым жер; ≈ н дээрэмчин мұхит тонаушылары; ≈ н жуулчин мұхит саяхатшылары, теңіз саяхатшылары; ≈ н нисэх хуцан мұхит әуе күштері; ≈ н цэрэг мұхит әскері; ≈ н тувшин мұхит деңгейі; теңіз деңгейі; ≈ н боомт мұхит порты, кеме порты, кеме аяладамасы; ≈ д дусаал нэмэр сөзбе. мұхитта тамшы сеп; бақа снсе көлге сеп; болымсыз нәрсе де демеу; ☆ дөрвөн далай сөзбе. төрт мұхит; төрт түпсіз, төрт шексіз (туу, қартаю, ауру, өлу) ☆ далайн таван хушуут теңіз жұлдызы (жәндік); ☆ далайн од қ. далайн таван хушуут; ☆ далайн зарраа теңіз кірпі; ☆ далайн морь морж (азу тістері ұзын, мұртты, сүтқоректі солтүстік теңіз жануары); ☆ далайн зарьяа теңіз кірпішесі (балық), ☆ далайн заан

мұхит білі (жәндік); ☆ далайн элжиг қ. далайн влжиг; ☆ далайн дорго теңіз құндызы (жәндік); ☆ далайн нохой теңіз иті, түлөн, итбалық (=тюлень); ☆ далайн арслан теңіз арыстаны (ескек жарқанат аяқты, кеудесі мен бауыры астында шуда жалы бар; дене тұрқы 2—3,5 м; салмағы 350—700 кг шамасындай теңіз, мұхит жәндігі); ☆ далайн чоно теңіз қасқыры, мұхит тышқаны (пішіні тышқан тәрізді, дене тұрқы 134 см, салмағы 20 кг шамасындай мұхит балығының бір түрі); ☆ далайн туулай амьтан мұхиттың сұр қояны (дене тұрқы 2,5 м; салмағы 250 кг шамасындай; жон жүні қарасұр, төсі ақсұр, мұзда, қарда ін қазып жататын сүт қоректі жәндік); ☆ далайн наймалжин теңіздің ормекші тәрізді шаяны (жәндік); ☆ далайн мөгөрс теңіз бүйені (дене пішіні бөрік тымақ тәрізді; басы, көзі, қарыны жоқ; іркілдеген, мөдір түсті, жылын балық); ☆ далайн гахай дельфин; ☆ далайн шулмас теңіз шайғаны (балық); ☆ далайн ван хавч теңіз шаяны (жәндік); ☆ далайн сам хорхой теңіз таспа балығы; ☆ далайн цахлай теңіз ит таласы (күс); ☆ далайн хэлт чоңыно теңіз қара шымшығы (күс); ☆ далайн тогиг теңіздің қаратотысы (күс); ☆ далайн таггаа мұхит көгершіні, теңіз көзіліні (күс); ☆ далайн урьдал жиме теңіз өргі (жеміс); ☆ далайн дал мөд теңіз пальмасы (ағаш); далайн дун мөд теңіз шынары, мұхит шынары, (жалпақ жапырақты, үлкен ағаш); ☆ далайн цагаал ногоо теңіз бозгүлі, мұхит бозгүлі (өсімдік); ☆ далайн саргай нәзег талшылік гүлі (өсімдік); ☆ далайн ван кептун, мұхит төресі (планета).

ДАЛАЙ II ауыс. 1. далиган. ұшан-теңіз, шексіз, ұшықпирсыз, далиган шексіз көз жеткізсіз; зөөлонтійн ≈ гаас гэтлөж жаралын ≈ д хурэх ұшан-теңіз мөхят кепіп, шексіз жырғаулыққа жету; азап түңиғыннан иілік рызығына жету; 2. эян, айқын, белгілі, мәлім; атақты; ≈ даян өлемге эян, баршаға белгілі, жұртқа мәлім; цэцэн белгілі шешен, атақты тақуа; ☆ Далай лам Далай-лама (16-ғасырдан бастап, Тибеттегі лама шіркеуі дін басыларының атағы. Далай-лама—«әлемге даналық лама» деген мағына беретін сөз).

ДАЛАЙЛГА-Х I (қолын, нәрсені) құлаштату, сермету, сілтету, нөтерту.

ДАЛАЙЛГА-Х II қорқыту, шошыту, зөрелендіру, үрейлендіру, жүрексіндіру, тайсалдыру; үгээр ≈ созбен қорқыту; сүр ≈ сүспен зөрелендіру, сұстану, айбаттану; ≈ ж авах сүспен бопсалап алу.

ДАЛАЙЛУУЛА-Х қорқыттыру, шошыттыру, зөрелендірту, зәресін ұшырту, үрейін ұшырту, жүрексіндірту, тайсалдырту.

ДАЛАЙ-Х (нәрсені, қолын) көтеру, сермеу, сілтесу, құлаштау; гар ≈ қол көтеру; ташуураа ≈ қамшысын көтеру;

сөзгө ≈ қылыш сермеу; ☆ сүх далай-тал үхэр ажал Балта көтергенше жал табу; қауіптен тез құтылау; а дегенше айла табу (мәтел).

ДАЛАЙХАС суық көкгүл (өсімдік).

ДАЛАЙЦ 1. ауыс. құлаш, өріс, көлем, қарқын, аумақ, екін; **ажлын** ≈ жұмыстың аумағы, жұмыс өрісі; **их** ≈ ұлы қарқын; **хувьсалт** ≈ революциялық қарқын; 2. (тех.) теңселу шегі, шайқал шегі, тербелу шегі, ауытқу ені.

ДАЛАЙЧ теңіз саяхатшысы, теңізде жүзуші.

ДАЛАН I 1. тосна; бөгет; қамал; үй-ме; шөрсөк ≈ тошырақ бөгет; **усны** ≈ су бөгеті; 2. (егістік, бақ) жүйек, атыз, ағым; **шаа** ≈ егістің жүйегі; 3. (жер) бөлес, дөңес; ≈ **нуруу** дөңес жон, белдес жол; ≈ **хуудас** қырқа доң; 4. (киім) жықпыл, қатпар; **дәзліи** ≈ шананың шыққыны, шананың қатпары; 2) ішіктің қатпары; ☆ **тархины** далан ми қатпары (анат.).

ДАЛАН II жал (жылқы, есек, құлан, таспа) ақуыны ≈ жылқының жалы; **дасага** ≈ тай беруу бұлғиытай тай жалды келер, тайынына тарамысы келер.

ДАЛАН III (құрылыс) қатырма балшық; **дәзврийи** ≈ ваар үй төбесін жапатын қатырма балшық.

ДАЛАН IV (ағаш) шор, ұры; **модны** ≈ ағаштың шоры, ағаштың ұрысы; ☆ **далан** құдалы судыр суайт; ☆ **далан** халыс ұшқат (өсімдік); ☆ **харын** далан ағашы.

ДАЛАНЦИГ (су) бөгет, тосқауыл, таспа.

ДАЛАНТАА жетпіс рет, жетпіс қайт.

ДАЛБАА I 1. далба, далбақ (кең, алаңқты нөрсө); 2. жалау, ту; **төрийн** ≈ алаңықтың жалау; **туғ** ≈ ту жалау; **улаан** ≈ қызыл ту; **улаан** ≈ намиран (шөпке қызыл жалау жасау); 2. (келе, қалыңдық) желкем; **хөлөг өнгөцны** ≈ таспа желкемі; 3. (есікті-) жұқа қақпа; **дәзганы** ≈ есіктің жұқа қақпасы; 4. ерек, есе; **ушын** алаңы ≈ су жөнділінің есе-к аяғы.

ДАЛБАА II нұсқаулардың киімі.

ДАЛБААТ I қ. далбаатай; 2. желкемді, желкемі бар; ≈ **сигөц** желкемді кеме.

ДАЛБААТАИ I жалаулы, тулы, жалауы бар, туы бар; 2. (су жөндігі) есекті, есеңсі; 3. қ. далбаат 2.

ДАЛБАГА далбақ, далбалақ, далбац, далбалац; ≈ **хийх** далбалақ далбалақ қағу.

ДАЛБАГАИ далбагай, далбай, далбинан; желінген, жайпақ, жайынған; ≈ **аңсартай** аяға жайпақ ернеулі аяқ.

ДАЛБАГАНА-X далбақтау, далбалақтау, далбаңдау, далбалаңдау, далбақ-далбақ қағу, далбалақ-далбалақ қағу, далбац-далбац қағу, далбалац-далбалац қағу.

ДАЛБАГАНУУЛА-X далбақтату, дал-

балақтату, далбаңдату, далбалаңдату, далбақ-далбақ қақтыру, далбалақ-далбалақ қақтыру, далбац-далбац қақтыру, далбалац-далбалац қақтыру.

ДАЛБАГАР I далбагай, далбай, далбинан, далбақтаған (бас киім); ≈ **малгай** далбагай тымақ; 2. далпақ, қалпақ, қалпац, қалпац; **далинан**, **қалинан**; ≈ **көвч** далпинан жаңырақ; ≈ **мөөг** қалпинан саңырау құлақ.

ДАЛБАЙЛГА-X далпиту, қалпиту, далпайту, қалпайту, далбөту, далбайту.

ДАЛБАЙ-X далбаю, далбю, далпию, қалпию, дәлию, қалпаю; ≈ **сан том** навч далбайған үлкен жаңырақ; ≈ **сан том** мөөг қалпинан үлкен саңырау құлақ.

ДАЛБАЙЗА-X далбаңдау, далпаңдау, далбаң қағу, қалпаңдау, қалпаң қағу (далпинан нөрсөнің алаңысы).

ДАЛБАЙЗУУЛА-X далбаңдату, далпаңдату, дәзбөң көк сыр, қалпаңдату, қалпаң қақтыру.

ДАЛБАН далбаң, далбақ, далпаң, далбинан, далинан (нөрсө).

ДАЛБАРА-X далбақыр, жыртылу, жалсырау; ≈ **н** урағдақ далбыран жыртылу.

ДАЛБАС далбас далбас хий-х далбаң-далбақ ету, далбақ-далбақ қағу.

ДАЛБА-X далбақтау, далбаңдау, желіндеу, далбақ қағу, далбац қағу; **салхид** ерх ≈ желге үзін далбақтау; **туғ хийр** ≈ ту жалау желіндеу; **барааны** бүтөзгө ≈ заттың жамылғысы желіндеу.

ДАЛБИГА далбига далбига хий-х далбаң-далбаң ету, далбақ-далбақ қағу; далбақтай беру, далбақтай беру.

ДАЛБИГАИ қ. далбинан.

ДАЛБИГАНА-X далбаңдау, далбақтау, далбац қағу, далбақ қағу.

ДАЛБИГАНУУЛА-X далбаңдату, далбақтату, далбац қақтыру, далбақ қақтыру.

ДАЛБИГАР далбақ, далбаң, далпаң, далинан, далбинан, далинан; жайпақ, жайынған; ≈ **табағ** далинан табақ, жайынған табақ; ≈ **малгай** далинан тымақ.

ДАЛБИЙЛГА-X далпиту, далбөту, далпиту, далбайту, далинайту.

ДАЛБИИ-X далпию, далбю, далпию, далбаю, далпаю.

ДАЛБИЛЗА-X қ. далбайзах.

ДАЛБИН қ. далбинан.

ДАЛБИС далбис далбис хий-х қ. далбас.

ДАЛГИТ күрке тауың қоразы (құс).

ДАЛД I далда, таса; ≈ **газар** далда жер, таса жер; ≈ **хийх** далдаға тығу, далдалау, көзден таса қылу; **вүд** ≈ көз далда, көзден таса; ≈ **орех** далдаға кіру, далдаға түсу; ≈ **үе** далда кез, таса кез; белгісіз кез; ≈ **ын** далдандалдында, өте далдада, өте тасада; ☆ **далдыг** шүтөх ес тасаға сену бойынша; төңірге табыну.

ДАЛД II жыңғыл (ағаш).

ДАЛДАВЧ далдалагыш, калка, дуал, каша, қоршау.

ДАЛДАВЧЛА-Х далдалау, қалқалау, кашалау, дуал жасау, қоршаулау.

ДАЛДАЛХИЙЛЭ-Х далдалаңқырау, қалқалаңқырау, тасалаңқырау.

ДАЛДАЛХИЙ-Х шықылықтау, шықшық ету (*тілімен*).

ДАЛДА-Х жауырындау, жауырыннан ұстау.

ДАЛДАХЪ I далдадағы, тасадағы; далда жердегі, таса жердегі; ≈ **ийгаа** үзүүлэх далдадағысын көрсету.

ДАЛДАХЪ II желгісінің.

ДАЛДИРАА далдырақ, дірілдек, қорқақ, қалтырақ; жасқаншақ.

ДАЛДИРАМТГАЙ қ. далдирамхай.

ДАЛДИРАМХАЙ далдырағыш, дірілдегіш, қорққыш, қалтырағыш; жасқанғыш.

ДАЛДИРА-Х далдырау, дірілдеу, қорқу, қалтырау; жасқану, қорғалақтау; тайсалу; **хаширсан мэт** ≈ запыс болғандай қалтырау.

ДАЛДИРУУЛА-Х далдырату, дірілдету, қорқыту, қалтырату, жасқандыру, қорғалақтату; тайсалдыру.

ДАЛДИЧАА далдырауық, дірілдеуік, қалтырауық, қорқақ жасқаншақ, қорғалақ, тайсалақ.

ДАЛДИЧИ-Х далдырай беру, дірілдей беру, қорқа беру, қалтырай беру, жасқаншақтай беру, қорғалақтай беру, тайсалақтай беру.

ДАЛДИЧУУР қ. далдичаа.

ДАЛДЛАГЧ далдалаушы, тасалаушы, қалқалаушы; жасырушы.

ДАЛДЛА-Х далдалау, тасалау, қалқалау; жасыру; **нуун** ≈ жасырып далдалау; ≈ **лгүй ярих** жасырмай айту.

ДАЛДЛУУЛА-Х далдалату, тасалату, қалқалату; жасырту.

ДАЛДУГАААР жетпісінің.

ДАЛДУУ I жөке жемісі (*бот.*).

ДАЛДУУ II жөке (*ағаш*); **тэмээн** ≈ түіс жөке; **үхэр** ≈ сиыр жөке.

ДАЛДУУР астыртын, таса; жасырын, құпия; ≈ **муулах** астыртын жамандау.

ДАЛДУУРЛА-Х астырғындау, тасалау; жасыру, құпиялау.

ДАЛЖГА: далжа далжга хий-х жантаң-жантаң қағу, жанталаң-жанталаң қағу, қиқалаң-қиқалаң қағу.

ДАЛЖГАНА-Х жантаңдау, жанталаңдау, қиқалаңдау, жантаң қағу, жанталаң қағу.

ДАЛЖГАР қыңыр; қисық, жантақ; қылжық, иір; ≈ **хүзүү** қыңыр мойын; ≈ **эвэр** жантақ мүйіз.

ДАЛЖИЙЛГА-Х қыңырайту; қисайту, жантайту; қылжиту.

ДАЛЖИЙ-Х қыңыраю, қисаю, жантаю; қылжию; ≈ **сан** хүзүү қыңырайған мойын.

ДАЛЖИЛЗА-Х қыңыраңдау, қисалаңдау, жантаңдау, қылжаңдау.

ДАЛЖИЛЗУУЛА-Х қыңыраңдату, қисалаңдату, жантаңдату, қылжаңдату.

ДАЛЖИР қ. далжгар.

ДАЛЖИС: далжис далжис хий-х қыңыраң-қыңыраң қағу, қисалаң-қисалаң қағу, жантаң жантаң қағу, қылжаң-қылжаң қағу.

ДАЛЖУУ 1. қырын, қиғаш, шөлгез; 2. қыңыр, жантаң, қисаң, қылжаң.

ДАЛИВС ошаған (*өсімдік*).

ДАЛИГА: далига далига хий-х қыңыраң-қыңыраң қағу, жантаң-жантаң қағу, қисаң-қисаң қағу, қылжаң-қылжаң қағу.

ДАЛИГАНА-Х қ. далжилзах.

ДАЛИГАР қ. далжир.

ДАЛИЙЛГА-Х 1. қыңырайту, жантайту, қисайту, қылжаңдату; 2. қырындау, қиғаштату, шөлгездендіру.

ДАЛИЙ-Х 1. қыңыраю, жантаю, қисаю, қылжаңдау; ≈ **сан эвэртэй үхэр** жантайған мүйізді сиыр; 2. қырындау, қиғаштау, шөлгездену; ≈ **ж харах** қырындап қарау.

ДАЛИЛЗА-Х қыңыраңдау, жантаңдау, қисалаңдау, қылжаңдау, қыңыраң қағу, жантаң қағу, қисаң қағу, қылжаң қағу.

ДАЛИМ 1. оңтай, оңы, реті, жөні, қисыпы; **энэ** ≈ д осы оңтайында, осы ретте; **явдлын** ≈ **харах** істің оңтайын қарау; 2. сылтау, желеу, себеп, дәлел; **түүний** ≈ **аар** соның сылтауымен, соны желеу етіп.

ДАЛИМДА-Х 1. оңтай ету, оңы ету, ретін келтіру, жөнін келтіру, қисынын келтіру; 2. сылтаурату, желеу қылу, сылтау ету; 3. ебін табу, жөнін табу.

ДАЛИМДУУЛА-Х 1. оңтайын келтірту, оңын келтірту, ретін келтірту, жөнін келтірту, қисынын келтірту; 2. қ. **далимдах**.

ДАЛИМЛА-Х қ. далимдах.

ДАЛИУ 1. имек, қисық, қыңыр, жантақ; қылжық; ≈ **эвэртэй шар** имек мүйіз өгіз; 2. қылы, шапыраш, шадыр; қырын, қиғаш; ≈ **нүдгэй** қылы көз.

ДАЛИУДА-Х 1. имектену, қисаю, қыңырзо, жантаю, қылжию; 2. қылилану, шапыраштану, шадырлану; қырындау, қиғаштану.

ДАЛИ-Х 1. қисаю, майысу; **банз** ≈ тақтай қисаю; 2. шалқу, шарпу, ауытқу, ауу.

ДАЛЛАГА 1. қол бұлғау, қол сермеу; 2. бақ тілеу, бақыт тілеу (*дини*).

ДАЛЛА-Х (*ет*) 1. қол сермеу, қол бұлғау; ≈ **н дуудах** қол сермеп шақыру; 2. бақ тілеу, бақыт тілеу; ☆ **гай** далах пәле іздеу, пәле шақыру.

ДАЛЛУУЛА-Х 1. қол сермету, қол бұлғату; 2. (*дини*) бақ тілету, бақыт тілету; ☆ **гай** даллуулах пәле іздету, пәле шақырту.

ДАЛУУЛ жетпісі; **бид** ≈ біз жетпісіміз; **та нар** ≈ сендер жетпістерің; **тэр** ≈ ол жетпісі; ана жетпісі; **тэд** ≈ олар жетпісі; ≈ **аа** жетпісі бірдей.

ДАЛЧ жауырынша, жауырын балшы (*жауырынмен бал ашушы адам*).

ДАЛЬ I жыңгылыша (өсімдік).

ДАЛЬ II қанат (құстың).

ДАЛЬТАН қанаттылар (құс).

ДАЛЬС: дальс дальс хий-х қ. далил-зах.

ДАМ I біреуден, біреу арқылы, өзгеден, өзге арқылы; біреу; ≈ хэл явуу-лах біреуден айтып жіберу; ≈ уламж-лах біреу арқылы жалғастыру; ≈ ын үг біреудің сөзі, кісінің сөзі; ≈ сонсох біреуден есту; ≈ хүн өзге адам, біреу; ☆ **дам гингүүр** жылымалы басқыш, көпірше баспаздақ (кеме аялдамасында); ☆ **дам нлд** ұзын жалық семсер; ☆ **дам нуруу** қосымша арқалық (үйдің, есіктің); ☆ **дам энэг** үлкен маңдайша (есіктің); ☆ **дамын наймаа**, ≈ **дамын худалдаа** алыпсатарлық, саудагерлік, ☆ **дамын наймаачын**, ≈ **дамын худалдаачын**, ≈ **дамын пәнзчин** алыпсатар, саудагер, ☆ **дамын хан** алыпсатарлар, саудагерлер.

ДАМ II әдіс, амал; дағды, әдет, машық; ≈ ы нь авах а) әдісін алу; б) дағдылану, машықтану.

ДАМ III бөгет, тосқауыл, кедергі; ≈ тавих бөгет жасау, кедергі істеу; ≈ хийх бөгет болу, кедергі болу.

ДАМ IV триллион (он екі нолі бар бірлік сан—1000000000000).

ДАМ V ұлтан балық (зоол.).

ДАМАР I. даңғыра (екі жағы сірімен қапталған дөңселек күй аспабы); ≈ цохих даңғыра соғу; **ураны** ≈ уран даңғырасы; 2. (тех.) логта тегершігі.

ДАМАРДА-Х даңғыра ұру, даңғыра сөгу.

ДАМАРЛА-Х түртіклеу, шымышылау, қазғылау; ажуалау, келекелеу; **битгий** ≈ ад байгаарай түртікпей берме; ажуалай берме.

ДАМГА сары темекі (өсімдік).

ДАМЖАА I. дамба (будда діні бойынша дұғашы лама); **домын** ≈ ем дом дамжасы; ≈ барих дұғашы лама атағын алу; 2. курс, баспаздақ.

ДАМЖИГ күдік, күмән, шүбә; ≈ бүү сана күдік ойлама.

ДАМЖИГҮЙ күдіксіз, күмәнсіз, шүбәсіз; **ирэх нь** ≈ келуі күмәнсіз.

ДАМЖИГТАЙ күдікті, күмәнді, шүбәлі; **дамын үг** ≈ біреудің сөзі күдікті.

ДАМЖИ-Х I. арқылы өту, арқылы жалғасу, арқылы жүру; **шатаар** ≈ н явах саты арқылы жүру; 2. (қимыл) кезу, жорту, өту; **хот** ≈ қаладан қалаға кезу; 3. (нәрсе) жалғасу, ауысу, алмасу; **гар** ≈ қолдан қолға жалғасу; **цусаар** ≈ қанмен жалғасу, қан арқылы ауысу; **амьсгалаар** ≈ тыныспен жалғасу.

ДАМЖЛАГА I. жалғастыру; ≈ баз жалғастыру базасы; 2. саты, реті; **үйдәэрийн** ≈ өндіріс сатысы.

ДАМЖЛА-Х қолдасу; бірлесу (іс-әрекетте); **хоёул** ≈ екеулеп қолдасу; **дөрвүүл** ≈ төртеу боп қолдасу.

ДАМЖЛУУЛА-Х (іс-әрекетте) қолдас-

тыру; бірлестіру.

ДАМЖУУЛАГЧ I. өткізуші, жалғастырушы (нәрсені бірден екіншіге); 2. (тех.) қозғалту білігі; 3. (электр) өткізгіш; **тог** ≈ ток өткізіші; **хагас** ≈ жартылай өткізгіш, осал өткізгіш.

ДАМЖУУЛА-Х (нәрсені) жолдау, жалғастыру, беру; **захна** ≈ хат жолдау; **үг** ≈ тіл жалғастыру, хабар беру, тіл беру; ☆ **дамжуулах чанар** өткізгіштік қасиет (тех.).

ДАМЖУУЛГА I. (нәрсе, хабар т. б.) жолдаушылық, жалғастырушылық, берушілік; 2. қ. дамжлага.

ДАМЖУУЛА-Х жолдар, берер, жалғастыру (нәрсе).

ДАМЖУУР I. қ. дамнуур; 2. өткел-тас, көпіртас, көпірше (тайыз судан жаяу өту үшін анда-мұнда төсеген тас, ағаш); ☆ **дамжуур царца** көк шегіртке (зоол).

ДАМЖУУРГА I. қ. дамжуур; 2. қ. дамнуурга; 3. жайылмалы, бүктемелі (үстел); ≈ ширээ жайылмалы үстел.

ДАМЖУУРГАЛА-Х қ. дамнах I.

ДАМЖУУРЛА-Х күйентелеу, күйентемен қолдасу.

ДАМЛААЧИН алыпсатар, саудагер, сәулегер.

ДАМЛА-Х I (зат, товарды) алыпсату, алыпсатарлық істеу; ≈ н худалдах бірден бірге алыпсату.

ДАМЛА-Х II қ. дамнах.

ДАМЛУУЛА-Х I (товарды, затты) алыпсатқызу, алыпсатарлық істету, саудалату, саудагерлік істету.

ДАМЛУУЛА-Х II қ. дамнуулах.

ДАМНАГАЛЗА-Х аң-таң болу, аңыру, таңырқау, таңдану; нағайбылдану, күмәндану.

ДАМНАГАЛЗУУЛА-Х аң-таң болдыру, аңырту, таңырқату, таңдандыру; нағайбылдандыру, күмәндандыру.

ДАМНАГДА-Х I. қолдасылу; 2. (қолмен) көтерісу, салмақтау; 3. ауыс артылу, артыла жабысу.

ДАМНАЛДА-Х қолденендеу, қиғаштау, көлбеу; **гуалан мод** ≈ н хэвтэх бөрене ағаш қолденендей жату.

ДАМНАЛДУУЛА-Х қолденендету, қиғаштату, көлбету.

ДАМНА-Х I. (жүк т. б. нәрсе) қолдасу, бірлесе ұстау, жақтай ұстау; **ус** ≈ суды қолдасу; **хоёул** ≈ екеуі қолдасу; 2. (салмағын қолмен) көтеріп көру, қолмен салмақтау; 3. ауыс үстіне артылу, артыла жабысу.

ДАМНУУЛА-Х I. (жүкті т. б. нәрсені) қолдастыру, бірге ұстау, жақтай ұстау; 2. (салмағын) көтертіп көрсету, қолмен салмақтату; 3. ауыс үстіне артылдыру, артыла жабыстыру.

ДАМНУУР қ. дамнуурга.

ДАМНУУРГА I. күйенте, иінағаш; **тэрэгний** ≈ арбаның күйентесі; **усны** ≈ су тасытын иінағаш; 2. зуза; **өвчтөнг** ≈ ар зөөх нағашты зүзмен тасу.

ДАМНУУРЧИН I. күйентеші, күйенте көтеруші, иінағашпен тасушы.

ДАМШУУ 1. күйрек, қирақ, жасық, сылбыр, болбыр; ≈ **хүн** күйрек адам; 2. (*нәрсе*) кеурек, қурақ, қураған; ≈ **эд** кеурек зат; ≈ **юм** қураған нәрсе.

ДАМШУУРАЛ 1 (*заттың*) кеуректенуі, кеуектенуі, күйректенуі; 2. *ауыс*. сөтсіздік, күйзеліс; сөтсіздену, күйзелу, күйреу, құлау; **хоронготний нийгэмлэгийн** ≈ **капиталистік қоғамның** күйзелісі.

ДАМШУУРА-Х 1. (*зат*) кеуректену, кеуектену, күйректену; 2. *ауыс*. сөтсіздікке ұшырау, күйзелу, күйзеліске ұшырау, күйреу қирау.

ДАМШУУРУУЛА-Х 1. (*затты*) кеуректендіру, кеуектендіру, күйректендіру; 2. *ауыс*. сөтсіздікке ұшырату, күйзелту, күйзеліске ұшырату.

ДАМСАГ өтірік тамсарыс, төлімсіген төңігеріс, қылымсыған таңырқаныс.

ДАМСАГЛА-Х өтірік тамсарыс, төлімсің тіндігеріс, қылымсың таңырқау.

ДАМТА-Х дадалану, тасалану, қалқанату.

ДАН I 1. ылың, ыңғай, үнемі, бірыңғай; араласпасыз; ≈ **мах идэх** ылың ет жеу; ≈ **шөл уух** ыңғай сорна ішу; 2. жалаң, жалаң қабат, желөгей, жұқа, қабатсыз; құр, сырдан, жадағай; ≈ **дөөл** жалаң қабат шаңиң; ≈ **майхан** жалаң штыр; 3. жалғыз, сопа; өзі; ≈ **бнесэр** ерсадех жалғыз өзі қатысу, сопа басы қатысу; ≈ **морь** жалғыз ат.

ДАН II (*өзеннің*) құр арна; **голын** ≈ **өзеннің** құр арнасы.

ДАН III түйір; **нэг** ≈ **цагаан будаа** бір түйір күршіл.

ДАН IV дан қарцақай ұсақ шегіртке (*зоол.*).

ДАН V дан (*дыбыс*); ≈ ≈ **хейх** даңдаң ету; ≈ **дун хейх** даңдүң ету.

ДАН VI қашанда, әр қашан, әрдайым; үнемі.

ДАНАЙЛГА-Х 1. арбиту, доңкиту, бадырайту, абажадай болдыру, алпамсадай болдыру; 2. коріктендіру, ажарландыру, сымбаттандыру.

ДАНАГАР (*нәрсе*) 1. абажадай, алпамсадай, арбиган, қаңқиған, дөңкиген, бадырайған; ≈ **морь** арбиген ат; ≈ **ширээ** доңкиген үстел; ≈ **эр** алпамсадай жігіт; 2. корікті, ажарлы, сымбатты; ≈ **малгай** корікті тымек.

ДАНАГАРДА-Х арбын кету, дөңкиіп кету, қаңқиып кету, абажадай боп кету, алпамсадай боп кету.

ДАНАГАРХАН арбындық, дөңкиіңкі, қаңқиыңқы.

ДАНАЙ-Х (*нәрсе*) 1. арбию, дөңкию, бадыраю, абажадай болу, алпамсадай болу; 2. коріктену, ажарлану, сымбаттану.

ДАНАЛЗА-Х аласұру, жанталасу, ойнақшану, шиыршық ату, тықыршу; ≈ **сан сайхан** морь ойнақшыған сымбатты ат ≈ **сан** залду аласұрған жігіт.

ДАНАЛЗУУЛА-Х аласұру, жанталастыру; ойнақшану, шиыршық атқызу, тықыршыту.

ДАНАН: **дажам** бязуухай бөбісек (*құс*).

ДАНИГ *сөйл.* 1. сау, аман, есен; **бие** ≈ **уу** ден сау ма? аман есен бе? 2. табыс, нәтиже; тәуір, сәтті; **ажил** ≈ **уу** жұмыс табысты ма? **бн** ≈ **юм** хийнэ мен тәуір нәрсе істеймін.

ДАНИНАТАЛ 1. жабысқанша, жымдасқанша, ұстасқанша; жабысып, жымдасып, ұстасын; ≈ **хөлдөх** әбден жабысып қату; 2. қаттылап, қысып; ≈ **баглах** қаттылап байлау.

ДАНИНА-Х 1. (*дыбыс*) даңқылдау, даңдаң ету; 2. *ауыс*. қатаю, қысылу, сытылу; тас болу, шақыядау; күшею; **хүйтөн** ≈ **суық** күшею, аяз шақыядау; **ус** ≈ **тал** хөлдөх су тас боп қату; ≈ **тал** хүлэх тас қын матау; 3. *ауыс*. жылшылдау, сыпыңдау, шаңшыңдау; ≈ **сан** хүн жылшылдаған адам; 4. *ауыс*. даңқылдау, ақыру, ұрсу; **түүнэй** ≈ **кь** артагуй оның даңқылдауы жазғыз.

ДАНИНУУЛА-Х 1. (*дыбысын*) даңқылдату, даңдаң еткізу; 2. *ауыс*. қаттыту, қысыру, сықтыру; қысу, сығу; тас болу; тас жылу; шақыялдану; күшейту; 3. *ауыс*. жылшындату, сыпыңдату, шаңшыңдату; 4. *ауыс*. даңқылдату, ақыру, ұрсу.

ДАНДАА 1. үнемі, әрдайым, әрқашан, ылың, ыңғай, қашан да; үртіс, үздіксіз; ≈ **мах идэх** үнемі ет жеу; ≈ **салхлах** үнемі соғу; ≈ **ажиллах** үздіксіз жұмыс істеу; 2. барлығы, түгел, түгелдей, теңіс; ≈ **үсінх** жұмыс түгелдей түстас адамдар; ≈ **шар өнгөтэй** барлығы сары түсті.

ДАНДАЙ (*шахмат*) шах беру, үздіксіз шахтау; ≈ **хийх** шахтай беріп жалаңаш қалдыру.

ДАНДАЙЛА-Х шахтай беру, үздіксіз шах беру.

ДАНДАЙЛГА-Х даңкиту, деңкиту, дөңкиту, кенкиту.

ДАНДАЙЛУУЛА-Х (*шахмат*) шахтата бергізу, үздіксіз шахтату.

ДАНДАЙ-Х даңкию, деңкию, дөңкию, кенкию (*нәрсені*).

ДАНДАЛЗА-Х (*ебсіз қимыл*) даңқаңдау, деңкеңдеу, дөңкеңдеу, қаңқаңдау.

ДАНДА-Х I (*топырақты*) тырмалау, малалау; ұнтау; **шэрээ** ≈ **топырақты** ұнтау.

ДАНДА-Х II жалаңдау, жалаң қабаттану, жалғыз қабат болу; **гэр** ≈ **ад** хүйтөн байла үй жалаңданып суық тұр.

ДАНДАНА-Х қ. дөңдөнөх.

ДАНИГАР қ. дөңдгэр.

ДАНДУУЛА-Х I (*топырақты*) тырмалату, маналату; ұнтау.

ДАНДУУЛА-Х II жалаңдентеру, жалаң қалтандыру, жалғыз қабат болдыру (*тырдық, шатыр, киім*).

ДАНИГ қарыздық, сенімдік (*қарыз алған үшін сенбіне беретін зат*); ≈ **барыцаа** қарыздық барымта зат; ≈ **барыла** қарыздық үшін зат ұстату; ≈ **инн** бүүз қарыздық бұрымтасы (*қарыз ақша*).

берип, орнына сенімдік зат алатын саудагерлік орын).

ДАНЖААД 1. карыз иесі (саудагер); 2. ауыс. үй қожасы.

ДАНЖИЧ өсімқор. өсім алушы (қарыз ақша үшін).

ДАНЖЛА-Х қарыздың (зат) беру, сенімдік (зат) беру.

ДАНЖЛУУЛА-Х 1. қарыздық (зат) бергізу, сенімдік (зат) бергізу; 2. (зат, мүлікті) қарызға беру, сенімге беру.

ДАНИСДАА таниста (28 шоқжұлдыздың бірі).

ДАНС даңса, есеп кітапша, тізім кітапша (шаруашылық үшін); **бичиг** ≈ жазба даңса, хат тізбе кітапшасы; **орлог** зарлағын ≈ кіріс шығыс даңсасы; **эд херснийн** ≈ зат мүлік даңсасы; ≈ **ны бичээч** даңса тізімдеуші; ≈ **анд** тэмдегелэх даңсаға белгілеу; ≈ **хар** есеп кітапшасы, тізім кітапшасы; ≈ **нээх** даңса ашу, даңса қозғалту; ≈ **анд оруулах** даңсаға белгілеу, даңсаға жазу; **харилцах** ≈ қатнас даңсасы; **төсөвлөсөн** ≈ қаржы даңсасы.

ДАНСҮИ даңсасыз, есеп кітапшасыз, тізім кітапшасыз.

ДАНСЛА-Х даңсалау, даңсаға тізімдеу, есеп кітапшаға тізімдеу, тізім кітапшасына белгілеу; **срмого зарлағын** ≈ кіріс шығысты даңсалау; **эд хөгшлө** ≈ дүние мүлікті даңсалау; **мал сүргээ** ≈ мал дәулетін даңсаға тізімдеу.

ДАНСЛУУЛА-Х даңсалату, даңсаға тізімдеу, есеп кітапшаға тізімдеу, тізім кітапшасына белгілеу.

ДАНСТАИ даңсалы, даңсасы бар, есеп кітапшасы, тізім кітапшасы.

ДАИХ шөйнек, шөүім; **гуулин** ≈ мыс шөйнек; **зэе** ≈ мыс шөйнек; ≈ **тай** цай шөйнектегі шай; ≈ **ны цөргө** шөйнектің шүмегі; ≈ **ны таг** шөйнектің қақпағы; ≈ **ны баркул** шөйнектің тұтқасы.

ДАИХАГА даңхаға даңхаға хий-х даңқан-даңқаң қағу, деңкең-деңкең қағу, арбын-арбаң қағу.

ДАИХАЙ төпей ойыны, асық ойыны, деңкиту, арбиту.

ДАИХАЙ-Х даңқаю, даңқино, деңкию; арбно.

ДАИХАИЦА-Х топай ойнау, асық ойнау.

ДАИХАИЗА-Х даңқандау, деңкендеу; арбаңдау; эвэр нь мүйізі арбаңдау.

ДАИХАР қ. даңхтар.

ДАИХАРХАН даңқыңқы, деңкиңкі; арбыңқы.

ДАИХАС даңхас даңхас хий-х қ. даңхаға.

ДАИХГАНА-Х қ. даңхалзах.

ДАИХГАР даңқиган, деңкиген; арбиган; сониган; ≈ эвэргэй арбиган мүйізді, мүйізі арбиган.

ДАИХГАРДА-Х даңқып кету, деңкип кету; арбып кету, сонип кету.

ДАИХИГА даңхига даңхига хий-х қ. даңхас.

ДАИХИГАНА-Х қ. даңхганах.

ДАИХИГАР 1. қ. явхигар; 2. қаңқиған, арбиган, даңқиган, деңкиген.

ДАИХИГАРДА-Х қаңқып кету, арбып кету, даңқып кету, деңкип кету.

ДАИХИГАРХАН қаңқыңқы, арбыңқы, қаңқыңқы, деңкиңкі.

ДАИХИМЛА-Х даңкиту, қаңкиту, арбиту, деңкиту.

ДАИХИИ-Х деңкию, қаңкию, арбию, деңкию; ≈ сан өндөр хун арбиган бойшаң адам.

ДАИХИЛЗА-Х қ. даңхганах.

ДАИХИР қ. даңхигар.

ДАИХИС қ. даңхас.

ДАРАА I 1. кейін, соң; артынан; түүшй ≈ онан кейін, сонан соң, оның артынан; **чажайт** ир-ийи ≈ сен келген соң; ≈ **улзая** артынан сойлөсейік; 2. келесі, келер, ендігі, кейін; ≈ **гийн** жылд келесі жылда; ≈ **гийн сайн** өдер келесі жексенбіде күні, ендігі жексенбіде; 3. өлсін-өлсін, қайта-қайта, дүркін-дүркін ≈ **гаар** өлсін-өлсін, қайта-қайта, дүркін-дүркін; 4. рет, қатар; **дэс** ≈ реті; ≈ **дарагаар** нь ретімен.

ДАРАА II бөгет, көдері, төсқауыл, ілгішек; **вэд** ≈ болөх маған бөгет болу.

ДАРААЛАИ рет, қатар; **үсгийн** ≈ әрп реті; ≈ хийх реттеу.

ДАРААЛА-Х 1. реттеу, қатарлау; **үсэг** ≈ әрпмен реттеу, әрп ретіне келтіру; ≈ **н тавих** қатарлап қою; 2. ретімен, аттамай, түгелдей; қалтырмай (*истегу, оқу т. б.*) **хуудас** ≈ **н укинх** бет ретімен оқу, түгелдей оқын шығу.

ДАРААЛУУЛА-Х 1. реттеу, қатарлау; 2. ретімен, аттамай, түгелдей қалтырмай (*истегу, оқыту т. б.*).

ДАРААС 1. қ. дараа II; 2. масыл, ауыртпақ, қысым, ауыртпалық; ≈ **болөх** масыл болу, ауыртпалығын көтеру.

ДАРААСЛА-Х 1. бөгет болу, көдері болу, төсқауыл болу, ілгішек болу; 2. масыл болу, ауыртпағын арту, ауыртпалық көтеру.

ДАРААХАН аздан кейін, аздан соң, кешікпей, ұзамай; артынан ғана; **түүнэй** ≈ оның артынан ғана; **чеший** ≈ брөв сенен соң кешікпей келді.

ДАРААХЬ кейінгі, соңғы, артқы, келесі, келер, онан кейінгі, онан соңғы; ≈ **ээлж** кейінгі кезек.

ДАРААЧ қ. дараах; ≈ **ийн сайн** өдер келесі жексенбіде; ≈ **ийн хун** онан кейінгі адам.

ДАРАВГАИ қ. дараагар.

ДАРАВГАНА-Х дарбаңдау, дарбаң қағу, дарбаңдау, дарбаң қағу, дарбақтау, дарбақ қағу (*дарбиган, соллиган нөрсө*).

ДАРАВГАНУУЛА-Х дарбаңдату, дарбаң қақтыру, дарбаңдату, дарбаң қақтыру, дарбақтату, дарбақ қақтыру.

ДАРАВГАР дарбақ, салпақ, дарбиган, саллиган, дарбақ, салпақ; ≈ **амтай** дарбақ ауыз, салпақ ауыз.

ДАРАВЧ 1. бастыргы, бастырык; дуулганы ≈ дулыга бастыргысы; 2. (кустың) арткы тырнак; эр тахианы ≈ этештің арткы тырнағы; 3. (атты әскердің) өкше темір; гутлын ≈ етіктің өкше темірі.

ДАРАГДА-Х 1. (нәрсе астына) басылу, бастырылу, астында қалу; жасырылу, таса қалу; гасаңд ≈ қарға басылу, қар астында қалу; 2. ауыс. (іс-әрекет екіні) басылу, бөсеңдеу, солғындау; қайту; урьдахаасаа нилээд ≈ жээ бурынғысынан недәуір бөсеңдепті; 3. ауыс. меңдеу, әлсіреу, хал кету, қалжырау, әлі қуру, дәрмені кету; өвчанд ≈ ауруға меңдеу, науқас меңдету; насанд ≈ көрлікке меңдеу, көрлік меңдету; жас ұлғайып хал кету.

ДАРАГДУУЛА-Х 1. (нәрсені) басылту, астында қалдыру, жасырып тастау, таса қалдыру; тасалау; 2. ауыс. (іс-әрекеттің екінін) басылту, бөсеңдету, солғындату; қайтару; 3. ауыс. меңдету, әлсірету, халін кетірту, қалжырату, әлін құрту, дәрменін кетіру; 4. ауыс. жойдыру, жеңдіру; бастыру.

ДАРАЙЛА-Х дерейту, қсқитү, қатыру (сірі, шүперек т. б. дым нәрсені).

ДАРАЙ-Х (сірі, шүперек т. б. дым нәрсе) дерю, қокию қату; шпр хатаж ≈ жээ сірі қатып қокиынты; угаасан юм ≈ тал хөлдөк жуган нәрсе қокиын қату.

ДАРАЛЗА-Х дераң қағу, қоқаң қағу (қатты нәрсе).

ДАРАЛТ 1. қысым, басым; агаарын ≈ ауа қысымы; ≈ ыг хэмжих қысымды өлшеу; 2. бастыргы; хөхний ≈ емшек бастыргы; хаалғаны ≈ есіктің бастыргысы; ≈ төслөр бастыргы темір; цоңхы ≈ терезе бастыргысы; ☆ хәвләлийн даралт хуудас баспа табағы; ☆ бичийн даралт сия сорғыш (қағаз).

ДАРАЛХИЙЛӘ-Х 1. (төмен қарай) басыңқырау, түсіріңкіреу, төмендетіңкіреу; 2. (іс-әрекет екінін) басыңқырау, бөсеңдету түсу; солғынчата түсу; әлсірете түсу; 3. ауыс. меңдету түсу, әлсірете түсу, халін кетіріңкіреу, қалжыратыңқырау, әлін құртыңқырау, дәрменін кетіріңкіреу.

ДАРАЛЦА-Х 1. (төмен қарай) басысу, түсірісу, төмендетісу; 2. (іс-әрекет) басысу, жаншысу.

ДАРАМ I жон, арқа; үхрийн ≈ ын арс снырдың жон терісі.

ДАРАМ II басарлық; ☆ алга дарам алақандай; ☆ хуруу дарам а) бір елдей; бас бармақтай; б) санаулы ғана, біреу ғана.

ДАРАМТ бөгет, тосқауыл, кедергі; ілгішек: масыл; ауыртпақ; ≈ ыг аридгах бөгетті арылт, кедергіні жой; ≈ тай хэрэг ілгішек әрекет ауыртпақ әркет.

ДАРАМТЛА-Х бөгет болу, тосқауыл болу, кедергі болу, ілгішек болу; масыл болу, ауыртпақ болу.

ДАРАМТЛУУЛА-Х бөгет жасату, бөгет істету, тосқауыл жасау, кедергі іс-

теу.

ДАРАНГУИ I өктемшіл, үстемшіл, диктаторлық; ≈ қэрэг өктемшіл әскер; ≈ засаг диктаторлық үкімет.

ДАРАНГУИ II сыпайы, қарапайым, жұпыны; момын, жуас, момақан; ≈ зайтай мінезі қарапайым, сыпайы қатнастайын.

ДАРАНГУИЛА-Х өктемдеу, үстемдеу; (ағып ұстау, тежеп ұстау хүүхдә ≈ ж байх баланы тежеп ұстау; пролетарийн ≈ н захирах засаг пролетариат диктатурасы.

ДАРАНГУИЛУУЛА-Х өктемдік істету, үстемдік істету; басып ұстату, тежеп ұстату.

ДАРАР бурылдау сақал.

ДАРА-Х 1. (төмен қарай) басу, түсіру, төмендету; төмен басу, төмен түсіру; доон нь ≈ төмен қарай басу; 2. (үстінен) басу, нығыздау, жаншу; жодоор ≈ ағашпен басу; чулуугаар ≈ таспен басу; ☆ хуруу дарах сөзбе. бармақ басу, саусағын санау; б) саусақ табысу, саусақ жасыру (ойын); в) бал ашу; 2. (нәрсенің бетіне) бетіне басу, бетіне түсіру; басу, түсіру; тамга ≈ таңба басу; бар ≈ ағаш қалып басу; ☆ әрхий дарах мөр басу, бармақ басу (бармағын сиялап та ба, белгі ретінде басу); 3. (іс-әрекет, қимылы екінін) бөсеңдету, солғындату, әлсірету, басу; ☆ амьсгаа дарах демін тарту, тынысын тоқтату; ☆ уураа дарах ашуын басу, ашуын тарқату; ☆ нас дарах жас ұлғаю, қартаю, көрлік дендеу; ☆ үнә дарж авах бағасын түсіру, арзандату, бағасын төмендету; ☆ царай дарах а) жақтырмау, ұнатпау, құлқыны сүймеу; б) көйпі кету, рені кету, өңі қуару, түсі қашу; ☆ сүр дарах а) сүс көресту, айбар көресту, қарарлану, сұстану, айбаттану; ☆ цалин дарах айлығынан ап қалу, жалағысынан ап қалу; 4. еңкейту; құлдату; хярд гарсан малыг ≈ ад ирэх қыратқа шыққан малды еңкейтін келу; ≈ толғай басын ию, басын еңкейту; 5. далғалау, қалқалау, бүркеу; көмү; басу; ≈ ж үлдәх далдалап қалтыру; хог ≈ а) боқтықты көму, боқтықты басып тастау; б) боқтықтану, боқтық көбею; ☆ шороо дарах топырақ жабысу, топырақ басу; 6. (жұмыс, іс-әрекет) қабаттасу, қарбаласу, басу, көбею, мүрса бермеу; ажил ≈ жұмыс қабаттасу; хөл ≈ аяқ көбею, көп адам келу; 7. жасыру, тығу, бүгу, көрселпеу; малын тоог ≈ мал санын жасыру; аядууд малыг ≈ жоғалған малды тығу; насаа ≈ жасын жасыру; 8. сақтау, дөр ету, сақтап қою; ногоо ≈ тағам шөпті сақтап қою; бараа ≈ пұл товарды сақтап қою; ажиж ≈ сске сақтау, жадына сақтау; 9. жеңу, күшпен басу, бағындыру; жою, жоғалту; дайснаа ≈ жауын жеңу; 10. ере қуу, өкшелеу, тақымдау; дайсны араас шил ≈ н хөөх жауды артынан өкшелей қуу; ☆ нүх дарах нөзін ты-

ғындау, көзін төңнеру; ☆ хар дарах қорқынышты түс көру; ☆ толғой даран барлығы, түгелдей, жашпай; ☆ дарж бичих көркемдеп асау.

ДАРВАГА: дарвага дарвага хий-х дарбақ-дарбақ ету, дарбақ-дарбақ ету.

ДАРВАЙЛГА-Х дарбиту, дарбайту, салпиту, салбырау (*ерін, ернеу, ыдыстың аузын*).

ДАРВАЙ-Х дарбаю, дарбию, салпию, салбырау (*ауыз, ернеу, ерін*); ам нь ≈ н харагдах ауызы дарбайыш көріну; ауызы салпиыш көріну; ≈ сам том амтай салпифан үлкен ауыз.

ДАРВАЛЗА-Х дарбаңдау, дарбақтау, салпаңдау, дарбаң қағу, салпаң қағу, дарбақ қағу.

ДАРВАС: дарвас дарвас хийх қ. дар-елга.

ДАРВИА қ. дарвинтгай

ДАРВИА қ. дарвинтгай.

ДАРВИАН даурьық, дүрмек; дабыр, у-шу, даң-дүң (*дыбыс*); ≈ гарах даурьыгу, дүрлігу, дабырғау, у-шу болу даң-дүң болу; ≈ д іуіх дүрменне жүгіру; үй-тәэн ≈ дабыр-дүбыр, азан-қазан.

ДАРВИАНТАЙ (*дыбыс*) даурьықты, дүрмекті; л бырлы у-шулы, даң-дүңды, **ДАРВЕЙНА-Х** 1. дарбақтау, дарбаңдау, ербеңдеу, ербектеу; гар хол ≈ қол аяғы ербеңдеу; 2. (*дәм*) қуырылу, ащы сезілу; жалууи вогаекад хэл ≈ бұрышқа тіл қуырылу.

ДАРВЕЙНУУЛА-Х 1. (*қол, аяқты*) дарбақтату, дарбаңдату, ербеңдету, ербектеу; 2. (*тіл, ауызды*) қуыру, бүрістіру, бұру.

ДАРВЕЙМТГАЙ елеурегіш, есіргіш, есер, желіккіш, еліргіш.

ДАРВЕЙМХАЙ қ. дарвинтгай.

ДАРВИУЛА-Х дарбаңдату, елеурету, елірту, есірту, желіктіру.

ДАРВИ-Х дарбаңдау, елеуреу, еліру, есіру, желігу; хүүхэд ≈ ж хөөрөлдөн бужинах бала елеуреп асыр салу.

ДАРВУУЛ (*кеменің*) желкеп; снгоцны ≈ көмсіңді желкені; ≈ ыг дэлгэх желкенді жаю; ≈ ыг хумих желкенді жию.

ДАРГА I бастық, басыы; газрын ≈ мекеме бастығы; хэлгесийн ≈ бөлім бастығы; вогдлийн ≈ бірлестік бастығы; марийн бичгийн ≈ хатшы.

ДАРГА II: дарга дарга хий-х қашыр-қашыр ету, шақыр-шақыр ету, сықыр-сықыр ету.

ДАРГАЛА-Х бастау, бастылық ету, басқару; байгуулағыт ≈ мекемені басқару; хурал ≈ жиналыс басқару.

ДАРГАЛУУЛА-Х састату, басқарту, бастылық еткізу.

ДАРГАНА-Х сықыр-сықыр ету, қашыр-қашыр ету, шақыр-шақыр ету.

ДАРГАР сықыр-к, қашыр-к, шақыр-к (*нәрсе*); ≈ шир сықырлақ сірі; ≈ зуван цаас қашырлақ қалың қағаз.

ДАРГИА (*су*) бұрқыш, қайнақ, қай-

нар, атқақ; шымыр; усны ≈ судың қайнақ көзі; булгийн ≈ бұлақтың бұрқыш көзі.

ДАРГИАН дабыр, у-шу, даң-дүң, аң-даң; наргиан ≈ дабыр-дүбыр.

ДАРГИА-Х (*суйық нәрсені*) бұрқыш-дату, атқақтату; шымырлату.

ДАРГИЛ қатты, тасқынды, қарыңды (*ағын*) ≈ ус ағыны қатты су.

ДАРГИЛА-Х бұрқылдау, атқақтау; қай ≈ н бұзлақ шай бұрқылдап қайнау; ус ≈ н урсех су атқақтап ағу.

ДАРГИЛГА-Х қ. даргилуулах.

ДАРГИЛУУЛА-Х бұрқылдату, атқақтату (*суды, шайды т. б.*).

ДАРГИ-Х қ. даргиллах.

ДАРДАЙ-Х дерею, серею, қоқию (*илікпейтін қатты нәрсе*); қашырлау, шақырлау, сықырлау.

ДАРДАЙЛГА-Х 1. дерейту, серейту, қоқиту; 2. қашырлату, шақырлату, сықырлату.

ДАРДАЛЗА-Х 1. (*илікпейтін қатты нәрсе*) дерейдеу, серейдеу, қоқаңдау; 2. қ. дарганах.

ДАРДАС I 1. (*баспада*) басым, басылым, оттиск; хэвлэлийн ≈ хуудас баспадағы жеке басым беті; 2. бастырған, басқан; ≈ чулуу бастырған тас.

ДАРДАС II: дардас дардас хийх қ. дарга дарга хийх.

ДАРДГА: дардга дардга хийх қ. дардас дардас хийх.

ДАРДГАНА-Х қ. дардэлзах.

ДАРДГАР (*илікпейтін қатты нәрсе*) дерейген, серейген коқиган, қашырлақ, шақырлақ, сықырлақ; ≈ шир дерейген сірі, сықырлақ сірі; ≈ м.д қоқиған аған.

ДАРДГАРДА-Х дерейіп қалу, серейіп қалу, қоқиып қалу; шақырлану, қашырлану, сықырлану (*қаттырақ нәрсе*).

ДАРДГАРХАН (*нәрсенің қаттырағы*) дерейіңкі, серейіңкі, қоқиыңқы шақырлақтау, қашырлақтау, сықырлақтау.

ДАРДИ қ. гарди.

ДАРДЖАР сыбдырлақ, сарпылдақ, сырпылдақ (*жұқа нәрсе*); ≈ нэхий сарпылған жұқа тері.

ДАРДЖАРДА-Х сыбдырлақтану, сарпылдақтану, сырпылдақтану.

ДАРЖИГ I: даржиг даржиг хий-х (*жұқа нәрсе*) сыбдыр-сыбдыр ету, сырпыр ету, сарп-сарп ету.

ДАРЖИГ II (*діни*) тұмар жалау, тұмарша жалау.

ДАРЖИГНА-Х (*жұқа нәрсе*) сарпылдау, сырпылдау; далбаа ≈ н хийсэх жалау сарпылдап желбірлеу.

ДАРЖИГНУУЛА-Х (*жұқа нәрсенің*) сарпылдату, сырпылдату.

ДАРЖИЛЗА-Х қ. даржигнах.

ДАРЖИЛЗУУЛА-Х қ. даржигнуулах.

ДАРЖИН тақаршылық, жоқшылық; ≈ гийн зовлон тақаршылық зардабы.

ДАРЖИС: даржис даржис хийх қ. даржиг даржиг хийх.

ДАРИУЛА-Х даурықтыру, лепірту (той, жиында).

ДАРИ-Х даурыгу, лепіру.

ДАРЛАГА қ. даруула.

ДАРЛАГДА-Х езілу, қаналу, азап шегу, жапа шегу, жөншілу; **дорно дахыны** ≈ сан ард түмөн шығыстағы езілген халықтар.

ДАРЛАГЧ езуші, қанаушы; ≈ анги қанаушы тап.

ДАРЛАЛ езі, езушілік, қанаушылық; езу; қанау; **колонийн** ≈ колониялық езгі; ≈ ығ устгах қанаушылықты жою; ≈ мелжил қанаушылық, езгі-қанау.

ДАРЛАЛЦА-Х 1. қанау, езісу, бірге қанау, бірге езу.

ДАРЛАМТГАИ 1. басымқор, өктемшіл оркеуде, кеудесок; 2. қанағыш, езігіш.

ДАРЛАМХАИ қ. дарламтгай.

ДАРЛАМГУИ қ. дарлагч.

ДАРЛА-Х I 1. қанау, езу; азап шектіру, жапа шектіру; жөншу; **феодалууд** ≈ н мелжих феодалдар езіп қанау; ≈ н харислақ қанап азап шектіру; 2. (қатнас) басу, басымдық істеу, өктемдеу, өктемдік көрсету, кеуде көтеру.

ДАРЛА-Х II басқылау, мыжғылау, мыжи беру; **нуруу** ≈ арқаны мыжғылау.

ДАРЛУУ қ. дарламтгай; ≈ зан гаргах басыну, басымқорлық істеу, кеуде көтеру.

ДАРЛУУЛА-Х I 1. қанату, езіру, езігу; азап шектіру, жапа шектіру; жөншіту; 2. (қатнаста) бастыру, басымдық істету, өктемдегу, өктемдік көрсеткізу, кеуге көгерту; 3. қ. дарлагдах.

ДАРЛУУЛА-Х II (арқаны, жонды) басқылату, мыжғылату, мыжыта беру, бастыра беру.

ДАРМАЛ баспалы, баспа, басқан; ≈ бараа баспалы өрнегі бар сұл (мата, шүперек); ≈ **бичнг** а) қалыппен басқан жазу; б) баспаша жазу, көркем жазу; ≈ **бичнг** баспа кітап, кітап басу; ☆ **дармал бордоо** сүрі шөп, сүрлеген шөп (мал азығы) ☆ **дармал ногоо** сүрлеген тағамшөп, тұздаған асшөп.

ДАРМАЛЛА-Х 1. (кітап, газет) басу, баспамен ондіру; 2. (матаны, бұлды) едерлеу, өрнектеу, әшкейлеу; **торголыг** ≈ торғынды бедерлесу, торғынға әрнек салу.

ДАРМАЛЛУУЛА-Х 1. (кітапты, газетті) бастыру, баспамен ондірту; 2. (бұла, матаға) бедерлету, бедер салдыру, өрнектеу, өрнек салдыру, әшкейлеу.

ДАРС I шарап; **улаан** ≈ қызыл шарап; шар ≈ сары шарап; **үзмиин** ≈ жүзім шарабы; **архи** ≈ арақшарап; ☆ **дарсан чулуу** калий тұзы, жүзім тас (жүзім шырынынан жасалған тұз).

ДАРС II: **дарс дарс хий-х** қ. дардга дардга хий-х.

ДАРСАГА: **дарсага дарсага хий-х** қ. дарс дарс хийх.

ДАРСГАНА-Х қ. дардганах.

ДАРСАЙЛГА-Х қ. дардайлга-х.

ДАРСАЙ-Х қ. дардайх.

ДАРСАЛЗА-Х қ. дардалзах.

ДАРСГАР қ. дардгар.

ДАРСЧ шарапшы, шарап істеуші, шарап тартушы.

ДАРУИ дереу, жедел, жылдам, лезде, тез, кешікпей, қолма-қол; **хариут нэн** ≈ **ирүүлэх** жауабын дереу келтіру; **мэдээг** ≈ **хүргэх** хабарды дереу жеткізу; **тэр** ≈ нь мэдэх лезде білу, қолма-қол білу; ≈ **явах** дереу кету.

ДАРУИХАН дереуірек, жеделісек, жылдамшақ, лезімде, тезірек, кешікпей, шапшаңырақ.

ДАРУУ 1. салпы, салбыраңғы, солпы, солбыраңғы; ≈ **хормойтой дээл** солпы етек шапан, етегі салбыраңғы шапан; 2. **ауыс**. қаранайым, жай; ≈ **өнгө** қаранайым оң; 3. **ауыс**. (мінез) сыпайы, қарпайым, жұпыны; момын, момаған; ≈ **зан** сыпайы мінез.

ДАРУУЛ I 1. қ. дарлага; 2. қ. даралт.

ДАРУУЛ II тауық қора; **тахзаны** ≈ тауық қорасы.

ДАРУУЛ III төңкерме тор; **загасны** ≈ балықтың төңкерме торы.

ДАРУУЛА-Х I 1. (төмен қарай) басқызу, түсірту, томендеткізу, төмен басқызу, төмен түсірту; 2. (жүкті, т.б. нәрсені) бастырту, басқызу, нығыздату; 3. **ачаа** ≈ жүк бастырту; (нәрсенің) бетіне бастыру, бетіне түсірту; **басқы** түсіру; **тамга** ≈ таңба басқызу; **эрхнй хурууг** ≈ бас бармағын басқызу; 4. (іс-әрекет, қимыл екіліні) бәсеңдеткізу, солғындатқызу, әлсіреткізу, басқызу, қайтару; 5. (күшін) бәсеңдету, солғындату, әлсірету, басу; **эм** ≈ емді солғындатып ішу.

ДАРУУЛА-Х II шөп сүрлету, мал азығын сүрлету.

ДАРУУЛГА I 1. бастырық, бастырығы, бастырма; **эмээліиң** ≈ ер бастырығысы; ≈ дзэс бастырығы арқан; 2. сірі кеудеше; (аймауыт сыртынан киетін көкірекше); 3. баскыш (темір).

ДАРУУЛГА II тежеу, шектеу; ≈ **сайн** бол хүмүүжил **сайн** тежеуі келіссе, тәрбиелі келер.

ДАРУУЛДА-Х 1. (жүкті) бастыру, бастыра тарту, бастыра бекіту; 2. (құсты) тормен тоңкеру, торлап қамау; 3. (балықты) тормен сүзу, тормен аулау.

ДАРХ I дархан, ұста; **ур** ≈ шебер дархан; шебер ұста; ≈ **хийх** дархан болу. ұста Солу.

ДАРХ II ерік, ырық, билік; қақы, құқы; **эрх** ≈ еркін ерік, еркін билік.

ДАРХАД дархад (моңғол тайпаларының бірі); ≈ **аялгуу** дархад диалектісі; **Ховсгөлийн** ≈ Ховсгол аймағының дархадтары.

ДАРХАН I шеберлік, қолөнер, ұста; **модны** ≈ ағаш шебері; **төмрийн** ≈ темір ұстасы; ≈ **ы газар** ұста жері, шеберхана; ≈ **ы багаж** ұстаның сайманы; ≈ **хүн** ұста адам; **уран** ≈ шеберлік, қол

өнер.

ДАРХАН II 1. еріктілер, ықтиярлылар, азаттар (*алым-салықтан азат болғандар*); 2. қорық (*қорулы жер*) ≈ **цазаттай газар** қорыққа айналдырған жер, қорулы жер; 3. дархан (*шен, атақ*); ≈ **ван** дархан уаң, дархан ван; ☆ **дархан аврага** дархан абырғы (*мемлекеттік тойда озған палуандарға берілетін*) атақ; 4. ардақты, қадірлі; қорулы; шекті; **дархан хил** ардақты шекара, қорулы шекара; ☆ **дархан бялауухай** құмырсқа торғай.

ДАРХИ сұлама ағаш, жығылған ағаш.

ДАРХИГА: дархига дархига хий-х бытпың-бытпың қағу, арбаң-арбаң қағу, арбақ-арбақ қағу.

ДАРХИГАНА-Х Бытпыңдау, арбаңдау, сытпың қағу, арбаң қағу (*үлкеч, дөрекі дененің икемсіз қозғалысы*).

ДАРХИГАР Бытпық, арбақ, бытпыған, арбиған ≈ **том гар** бытпыған үлкен қол.

ДАРХИЙЛГА-Х бытпиту, арбиту, бытпиту (*үлкен дөрекі, икемсіз денені*).

ДАРХИЙ-Х бытпино, арбино, бытпино (*дөрекі, икемсіз үлкен дене*).

ДАРХИЛЗА-Х қ. дархигана-х.

ДАРХИРА-Х (*көп адам*) дүркірей жүгіру, ентелей жүгіру, жапа тармағай жүгіру.

ДАРХИС: дархис дархис хий-х қ. дархига дархига хий-х.

ДАРХЛАГДА-Х I. (*жер, өңір*) қорықталу, қорылу; ≈ **сан газар** қорыққа алынған жер; 2. азатталған ерік берілген, босатылған (*алым, салықтан азат етілген*); ≈ **сан хүн** азат етілген адам.

ДАРХЛА-Х I шеберлеп істеу; **авдар** ≈ ж суух кезбежині шеберлеп істеу.

ДАГХЛА-Х II 1. (*жер, аймақ*) қорықтау, қорыққа алу, **га.ар уе** ≈ жер суды қорықтау; 2. (*алым, салықтан азаттау*, ерік беру, еркін сту, азат сту; **алчан татвараас** ≈ алым салықтан азат сту).

ДАРХЛУУЛА-Х I шеберлеп істету, әдімілеп істету.

ДАРХЛУУЛА-Х II 1. (*жер, аймақ өңірін*) қорықтату, қорыққа алғызу, қорыту; 2. (*алым, салықтан*) азаттату, ерік бергізу, еркіндік бергізу, азат еткізу.

ДАРХНАГ дәрі ұясы (*шигі мылтықтық дәрі салатын шұңқыршағы*); **цахлур бууны** ≈ шигі мылтықтың дәрі ұясы.

ДАРХЧУУД шеберлер, ұсталар, қолөнершілер (*шебер, уста адамдар*).

ДАРЦААГААР ірнес-тіркес, бірінсің соң бірі.

ДАРЦАГ жалау; ≈ **хнийсгэх** жалауды желбірету.

ДАРЦА-Х бастырмалау, жітірмелеу, төпелеу, қабаттасу, қарбалас болу.

ДАРЦУУЛА-Х бастырмалату, жітірмелету, төпелету, қабаттастыру, қарбаластыру.

12*.

ДАРШ I. сүрлем, сүрлеу, сүрлеген шөп; **эрдэнэ шишийн** ≈ жүгері сүрлемі, сүрлеген жүгері; ≈ **ийн нүх** сүрлем шұңқыры, мал азығын сүрлейтін шұңқыр; 2. баттаған, көмген; ≈ **аргал** баттаған төзек.

ДАРШЛА-Х сүрлеу, сүрлем істеу; **эрдэнэ шиш** ≈ жүгері сүрлеу.

ДАРШЛУУЛА-Х (*мал азығын*) сүрлету, сүрлем істеу.

ДАРЬ дәрі; утаагүй ≈ түтінсіз дәрі; ≈ **ны сав** дәрі сауыт ≈ **үсәргэх** дәрі өртеу, дәріге от беру; ≈ **умшлах** дәріні түйірлеу; ≈ **йн умш** дәрі түйірі.

ДАСАЛ I. әдет, машық, дағды ≈ **болох** әдеттену, машықтану, дағдылану; 2. үйір, әуес, бауырмал; **ижил** ≈ **болох** үйір солу, туыстай боп кету; құрбы-құрдас боп кету.

ДАСАМГАЙ қ. дасамтгай.

ДАСАМТГАЙ I. әдеттенгіш, машықтанғыш, дағдыланғыш; **түргэн** ≈ тез әдеттенгіш.

ДАСАМХАЙ қ. дасамтгай.

ДАСА-Х I. үйрену, бейімделу, көндігу, дағдылану, машықтану; **хүйтэнд** ≈ **чиксан** суыққа көндігіп кеткен; **харан-хуйд нүд** ≈ қараңғыға көз бейімделіп алу; 2. үйірсу, бауырмалсу, үйір боп кету, бауыр боп кету; **хүнд хялбар** ≈ дағ адамға тез үйір белғыш.

ДАСГАЛ I. жаттығу, машықтану, дағдылану (*жұмысы*); ≈ **хийх** жаттығу істеу; ≈ **ын хураамж** жаттығулар жинағы; 2. (*спорт*) жаттығу, шынығу, көндігу, дағдылану, машықтану; **бисейн тақырын** ≈ денешынықтыру жаттығулары.

ДАСГАЛЖИ-Х I. жаттығу, жаттығып алу, машықтану, машықтанып алу, дағдылану, дағдыланып алу; 2. (*спортқа*) шынығу, шынығып алу, көндігу, көндігіп алу, жаттығып алу.

ДАСГАЛЖУУЛАГЧ (*спортқа*) жаттықтырушы, машықтандырушы, дағдыландырушы, шынықтырушы.

ДАСГАЛЖУУЛА-Х (*спортқа*) жаттықтыру, машықтандыру, дағдыландыру, шынықтыру.

ДАСГАЛЧ қ. дасгалжуулагч.

ДАСТА-Х I. (*сүбеке*) үйісету, бейімдеу, көндіктіру, ағдыландыру, машықтандыру; 2. (*адам, мал, құс*) үйірсету, үйір солдыру, үйір қылу, жуықтау.

ДАХ дақы, тері тон; **ямаан** ≈ сәлкі терісі дақы; **чонон** ≈ қасқыр дақы; **даарахал** ≈ эрдэнэ тоңғанда тон пана.

ДАХИАД тағы, қайта, тағы да, қайтадан; ≈ **нэг удаа** тағы бір рет; ≈ **хийлгэх** қайтадан істету.

ДАХИВАР қ. дахилт.

ДАХИН I 1. (*қимыл*) қайта, тағы-әлсің; ≈ **хийх** қайта істеу; ≈ **явах** қайта кету; ≈ **давтган** қайта қайталап, тағы қайта; қайталап; ≈ **нэг** қайта-қайта әлсің-әлсің; **ахин** ≈ әлсің-әлсің, қайта-

қайта.

ДАХИН II бүкіл, күллі, дерлік; **дэлхий** ≈ бүкіл дүние, дүние жүзі, жер шары; **дэлхий** ≈ ы байдал халықаралық жағдай; **Ази** ≈ бүкіл Азия; **Европ** ≈ бүкіл Европа.

ДАХИУЛА-Х (қимыл, іс-рекетті) қайталау қайта істеу; қайта орындату.

ДАХИ-Х қайталау, қайта істеу, қайта орындау; ≈ **ж хийх** қайталап істеу; ≈ **н нэг үзэх** қайта бір қору; **олон** ≈ **н** қайталайта, әлсін-әлсін.

ДАХЛАЙ көрпелдес (кенже туған қозы, лақ) ≈ **хурга** көрпелдес қозы.

ДАХЛА-Х дақы кию, тері тон кию.

ДАХЛУУЛА-Х дақы кигізу, тері тон кигізу.

ДАЦАН шіркеу (діни ғимарат).

ДАШ I: **даш хадаг** ықшам қадақ («хадаг» сөзін қараңыз).

ДАШ II (шапанның) оқа жұрын, қамқа жиек.

ДААШИМГАЙ жағымпаз, жарамсақ, жағынғыш.

ДАШИМГАЙЛА-Х жағымпазасу, жарамсақтану, жағыну.

ДАШИНГА 1. қабырға сөре, жанау сөре; **номоо** ≈ дээр өрж тавих кітабын қабырға сөреге тізіп қою; 2. көпірше тақта.

ДАШИНГАТ ашық сөре, жадағай сөре.

ДАШИ-Х еркінсу, дандайсу, дөнігу.

ДАШЛА-Х ауызға іліну, аты аталу; **тушаалд** ≈ мәнсапқа аты аталу.

ДАШЛУУЛА-Х ауызға алдыру, атын атату (мәнсапқа т. б.).

ДАШМА 1. торсықша (ыдыс); **гуулин** ≈ жез торсықша; **архины** ≈ арақ құятын торсықша; 2. бақырша (ет т. б. тамақ қаритын ыдыс).

ДАШРАМ 1. орай, ыңғай реті, жөні, оңғай, оңы; **ажлын** ≈ жұмыс орайы; ≈ **д нь хэлэхэд** осы орайда айтқанда; 2. қ. **далим**.

ДАШРАМДУУ орайшыл, ыңғайшыл, орайын көздегіш, оңын келтіргіш; сылтаушыл, сылтауратқыш (мінез).

ДАЯАН (діни.) сопылық, иманшылық; ≈ **хийх** сопылық істеу, иман күту; ≈ **д суух** иман күту, сопы болу.

ДАЯАНЧ 1. сопы, иман күтуші; 2. ет жемейтін (адам).

ДАЯАР барлық, бүкіл, күллі, дерлік; бойынша; **улс** ≈ мемлекет бойынша; бүкіл ел бойынша.

ДАЯГ дәйек сөздік (төвд, монгол екі тілдік сөздік).

ДАЯГА: **даяга** даяга хий-х маймаң-маймаң қағу, маймаң-маймаң қағу.

ДАЯГАНА-Х маймаңдау, маймаң қағу, маймақтау, маймақ қағу.

ДАЯГАР маймақ, маймаң, маймиған; ≈ **хөл** маймақ аяқ.

ДАЯИ-Х маймино, маймаңдау.

ДАЯЛЗА-Х қ. **даяганах**.

ДАЯЛУУЛА-Х маймаңдату, маймаң қақтыру.

ДАЯН қ. **даяар**; ≈ **дэлхий** бүкіл дүние, дүние жүзі, жер шары; ☆ **даян аврага** дайын абырғы (палуанға берілетін жоғарғы атақтың бірі).

ДАЯС: **даяс** **даяс хий-х** қ. **даяга** **даяга хий-х**.

ДЕБЕТ дебет (кіріс, шығысты белгілеу кітапшасы).

ДЕБЕТОР борышқор (адам).

ДЕЖУР дежур; ≈ **хийх** дежур істеу.

ДЕЖУРЛУУЛЭ-Х дежурлету, дежур істеу.

ДЕЖУРЛЭ-Х дежурлеу, дежур істеу.

ДЕКАН декан (жоғарғы мектептегі факультет басқарушы) **нийгмийн ухааны факультетийн** ≈ қоғамдық ғылымдар факультетінің деканы.

ДЕПАРТАМЕНТ департамент төрийн ≈ үкіметтік департамент.

ДЕПО депо (поезд жөндейтін орын).

ДЕПУТАТ депутат; **Ардын Их Хурлын** ≈ Халық Ұлы Хуралының депутаты.

ДЕСАНТ десант (кемемен, самолётпен жау тылына түсірілген самолёт) ≈ **буулгах** десант түсіру; **агаарын** ≈ ауа десанты; **далайн** ≈ мұхит десанты.

ДЕЦИГРАММ дециграмм (100 мг-ға тең салмақ өлшемі).

ДЕЦИМЕТР дециметр (10 см-ге тең ұзындық өлшемі).

ДИАГНОЗ диагноз (ауруды айыру).

ДИАГРАММ диаграмма, кесте (графикалық сурет я белгі).

ДИАЛЕКТИК диалектика (табиғаттың, адам қоғамының, ой сананың дамуындағы жалпы заңды зерттейтін ғылым); ≈ **материализм** диалектикалық материализм.

ДИАМЕТР диаметр (шеңберді 180 градус стіп тең екі бөлікке бөлетін түзу сызық).

ДИВААДАД кесепат, пәлекет (адам); **сүрхий** ≈ әскері кесепат адам.

ДИВААДАДЛА-Х кесепат болу, кесепат болу, қырсық болу.

ДИВААЖИН ұжмақ, жұмақ (діни.); ≈ **д очих** ұжмаққа бару.

ДИВАН диван; ≈ **дээр суух** диванға отыру.

ДИВИЗ (әскери); **дивиз**; **танкийн** ≈ танкі дивизиясы; **моторт** ≈ моторлы дивизия.

ДИВИЗОН дивизион (әскери).

ДИДЭН: **дидэн цэцэг** баулықгүл (өсімдік).

ДИЗЕЛЬ (тех.) дизель; ≈ **мотор** дизель мотор.

ДИЗЕНТЕРИ дизентерия, қантышқақ (ауру).

ДИИЗ табақша; **шаазан** ≈ шыны табақша; **шилэн** ≈ шыны табақша.

ДИИЗЛЭ-Х табақшалалау, табақшаға салу.

ДИИЛГЭ-Х қ. **дийлүүлэх**.

ДИИЛДҮҮЛЭ-Х жеңілдіру, талқандалдыру, ұтылдыру; **жеңдіру**, талқандау, ұтыру; бастыру.

ДИИЛДЭ-Х жеңілу, талқандалу, ұты-

лу; басылу.

ДИЙЛЭШГҮЙ жеңілместей, әл жетпестей, жеңуге мүмкін емес; басым, күшті, қуатты.

ДИЙЛУУЛЭ-Х 1. жеңдіру, талқандау, ұту; басу; 2. қ. **дийлэгдэх**; 3. *ауыс*. қисайту, аудыру.

ДИЙЛШҮҮЙ қ. **дийлэшгүй**.

ДИЙЛЭГДЭ-Х жеңілу, әлі жетпесу, басылу, ұтылу, аса алмау, күші жетпесу.

ДИЙЛЭГДЭШГҮЙ қ. **дийлэшгүй**.

ДИЙЛЭНХ басымы ауданы, көпшілігі, дені, молы, көбі; ≈ **нь бог мал** ауданы ұсақ мал; ≈ **олснх нь** басым көпшілігі.

ДИЙЛЭ-Х 1. жеңу, әлі жету, шамасы келу, басу, ұту, асын түсу, күшпен алу; **барилдаад** ≈ күресіп күшпен жығу; **байлдаанд** ≈ соғыста жеңу; **нойр** ≈ ұйқы жеңу, ұйқы басу; **хийж** ≈ істеуге шамасы келу, істеп шыдау, істей алу; 2. (*бір жағына*) қисаюу, ауу, ауытқу; **тэмээнд ачсан ачаа зөв тийшээ** ≈ түйеге артқан жүк оң жағына қарай ауу.

ДИЙЛЭХҮЙ жеңе алмайтын, дәрменсіз, әлі жетпейтін, күші жетпейтін, шамасы келмейтін, күшпен ала алмайтын; ≈ **хүн** дәрменсіз адам.

ДИЙЛЭХТЭЙ жеңе алу, әлі жету, қаптал; күш жету, шама келу; **би чамайгаа** ≈ мен саған қапталмын.

ДИКТАТУР диктатура; пролетарийн диктатура.

ДИЛ күнжіт; **цагаан** ≈ боз күнжіт; **хар** ≈ қара күнжіт; ≈ **ийн тос** күнжіт майғы.

ДИНАМ динамо (*электр тогын өндіретін машина*).

ДИНБУН жүндан (*торғынның аты*).

ДИНШИГ шыңдауыл (*темірден дөңгелекке егін жасаған күй аспабы*).

ДИПЛОМ диплом (1. *мамандық куәлігі*; 2. *озат адамға берілетін белгі куәлігі*); **мэргэжлийн** ≈ мамандық дипломы; **уралдаанд түрүүлж** ≈ зор шагнағдах жарыста озып дипломмен сыйлану.

ДИПЛОМАТ дипломат (*мемлекет атынан өзге елге отыратын өкіл*) ≈ **төлөөлөгч** дипломаттық өкіл; ≈ **бодлого** дипломаттық саясат.

ДИСПАНСЕР диспансер (*емдеп қана қоймай, сонымен бірге аурудан алдынала сақтандыратын дәрігері орын*).

ДИСПЕТЧЕР диспетчер; **баазын** ≈ база диспетчері.

ДИССЕРТАЦИ диссертация; **эрдэийн зэрэг горилсон** ≈ ғылыми дәреже үміттенген диссертация.

ДИЦ никель, никіл (*күміс тәрізді ақ тәсті, онай ерімейтін металл*).

ДИЦДҮҮЛЭ-Х никельдету, никілдету.

ДИЦДЭ-Х никельдеу, никілдеу.

ДИЯАН қ. **даяан**.

ДИЯАНЧ қ. **даяанч**.

ДИЯАНЧЛА-Х қ. **даяанчлах**.

ДО до (*музыка гаммасының бірінші нота*сы).

ДОАЗ доаз (*жеңіс белгісі*).

ДОВ томпақ; ≈ **сондуул** томпақ бүдырмақ; ☆ **ов дов доохор** ала-теңбіл, теңбіл-ала.

ДОВГОР 1. томпақ, дүрдек, дүрдік; ≈ **уруул** дүрдек ерін; 2. (*мінез*) бұртан, кекжең, кекшең, кекірейген, бөлденген; ≈ **зан гаргах** кекшең мінез көрсету.

ДОВЖОО 1. (*үйдің*) іргетасы, табаны; **чулуун** ≈ **той байшин** тас табанды үй; 2. есік баспалдақ; ≈ **дээр зогсох** есік баспалдағында тұру.

ДОВЖООЛО-Х (*үйге*) іргетас салу, табан салу.

ДОВОЙЛГО-Х томпайту, дүрдату, қомпайту, торсенту (*ерінді*).

ДОВОЙ-Х томпаю, дүрдию, қомпаю, торсию (*еріні*).

ДОВТЛОГО шабуыл жорық; **гэнтийр** ≈ кештен шабуыл, тұтқиылдан шабуыл; ≈ **ноос хамгаалах** шабуылдан қорғану.

ДОВТЛОГЧ 1. шабуылдаушы; тап беруші; ≈ **этгээдийг няцаах** шабуылдаушы жақты тойтару; 2. сасқалақтаушы.

ДОВТЛО-Х 1. шабуылдау, тап беру; **ирвэ** ≈ ілбіс тап беру; 2. шабу, шапқылау; **морнор** ≈ атпен шабу; 3. соғысу, шабуылдау; соғыс ашу, шабуыл бастау; **халдан** ≈ өзі соғыс бастау; 4. *ауыс*. (*жұмыс, іс-әрекетті*) шапшаңдату, тезлету, жылпыңдату.

ДОВТЛУУЛА-Х 1. шабуылдату, тап бергізу; 2. (*ат, көлік*) шаптыру, шапқылату; 3. соғыстыру, шабуылдату. соғыс аштыру, шабуыл бастату; 4. (*жұмысқа, іске*) шапшаңдатқызу, тездеткізу, жылпыңдатызу.

ДОВТЛОО жорық, аттаныс; **соёлын** ≈ мәдени жорық.

ДОВТЛОГ-Х қ. **довтлуулах**.

ДОВЬ көк түлкі (*ақ*).

ДОВЦОГ төбешік; ≈ **толгой** төпесің төбешік.

ДОГ төбелдірік; **тутгны** ≈ тудың төбелдірігі; **дээрээ** ≈ **той** үстінде төбелдірігі бар.

ДОГДГОЛЗО-Х дірдендеу, дірдендеу, қалтылау, қалшылдау, дірдек қағудірдек қағу, қалтырақ қағу, қалш-қалш ету.

ДОГДГОНО-Х қ. **догдгөлзөх**.

ДОГДЛОСХИИ-Х дірделендеу, дірделектеу, қалтыраңдау, тербелендеу; дірделен қағу, дірделек қағу, қалтыраң қағу, тербелен қағу.

ДОГДЛО-Х дірдендеу, дірдектеу, қалтырау, тербелу; дүңілдеу; **бие** ≈ дене дірдендеу, **зүрх** ≈ жүрек дүңілдеу; **сэтгэл** ≈ көңіл тербелу.

ДОГДЛУУЛА-Х дірдендету, дірдектеу, қалтырату, тербелту; дүңілдету (*денені, жүректі, көңіл күйді*).

ДОГДЛОГ-Х қ. **догдлуулах**.

ДОГДӨЛЗО-Х қ. **догдөлзөх**.

ДОГДӨЛЗУУЛА-Х қ. **догдлуулах**.

ДОГДОР көксерке (*балық*).

ДОГДОСХИИ-Х қ. **догдлосхийх**.

ДОГЖИР доғалатпа, қою быламың

(*Әіни тағам*).

ДОГЖИРДО-Х доғалатпамен ұшықтау (*Әіни*).

ДОГИРО-Х әккілену, тақыстану, қақсалдану, ысылу, төселу, тіс қағу, әккі болу.

ДОГИРХОГ әккірек, тақысырақ, әккілеу, тәкыстау, қақсалдау, қуырақ, қулау.

ДОГИРХО-Х әккілік істеу, тақыстық істеу; қақсалданып алу, ысылып алу, қулану.

ДОГИРХУУ қ. догирхог.

ДОГМА догма (*тексерусіз, зерттеусіз, тек сенімге ғана сүйенген, дәлелденбеген қағида*).

ДОГМАТИЗМ догматизм (*мәнін бағаламай, «тек сенім» арқылы ғана қабылданған, жалаң қағидаларға сүйенетін талғаусыз ойлау*).

ДОГМАТИК догматик (*адам*).

ДОГНИУДА-Х малғұн боп кету, есуастанып кету, жарыместену, есуастану, есалаңдану, делқұлдану.

ДОГНИУН малғұн, есуас, жарымес, есалаң, делқұл.

ДОГНИУХАН (*сын*) малғұндау, есуастау, жарыместеу, есалаңдау, делқұлдану.

ДОГНОГОЛЗО-Х 1. (*ат*) изендеу, шұлғу; мәрь ≈ ат шұлғу; 2. қ. доноголзох.

ДОГНОГОР (*мәлшер, кейін*) сопақша, ұзынша, сопиган; оқшынқы, оқшырайынқы; қоңқақ; ≈ **толгой** сопақша бас; ≈ **хад** оқшиған жартас; ≈ **хамар** қоңқақ мұрын.

ДОГНОИЛГО-Х (*кейін, мәлшерін*) сопайту, сопиту, оқшиту, оқшырайту, қоңқайту, қоңқиту.

ДОГНОИ-Х (*кейіп, мәлшері*) сопаю, сопнио, оқшию, оқшыраю; қоңқаю, қоңқию.

ДОГОЛ I доғал; мүйіс; бұрыш; тұйық; ≈ **гудамж** доғал көше; ≈ **дахь хаалга** доғал бұрыштағы есік; **байшингийн** ≈ үйдің бұрышы; **булан** ≈ доғал бұрыш, доғал шынтақ; ☆ **доғол мөр** сының жол, кетік жол (*абзац*); ☆ **доғел гаргақ** сының жол тастау, сының жолдан бастау.

ДОГОЛ II бақайқұрт (*малдың ауруы*).

ДОГОЛГО-Х қ. доғолуулах; **морно** ≈ атын ақсату.

ДОГОЛГУУЛА-Х ақсаттыру; жаңтаңдаттыру.

ДОГОЛДО-Х 1. доғалдау, тұйықтау, бұрыштау, мүйістеу; ≈ **ж өңдөг булан** шығару, доғалдап бұрыш мүйіс шығару; 2. *ауыс* (*жұмыс, қозғалыс*) ақсау, мүдіру, ұтыр-тетір болу, кемшілік болу, артта қалу; **зүрхний цохилт** ≈ жүрек соғуы мүдіру.

ДОГОЛДУУЛА-Х 1. доғалдату, тұйықтату, бұрыштату, мүйістету; 2. *ауыс* (*жұмысты, қозғалысты*) ақсату, мүдірту, ұтырлы-тетірлі болдыру, құлату, төмендету.

ДОГОЛОН (*алқ*) ақсақ, ақсаң, солтақ, сылтыма; ≈ **мал** ақсақ мал; ≈ **хүн**

ақсақ адам; ≈ **шаазгай** ақсақ сауысқан; ☆ **доғолсн хакчир** шүрегей тауық (*күс*).

ДОГОЛОНТ саз құсы, саз тауығы (*күс*).

ДОГОЛО-Х (*аяғы*) ақсақтау, ақсаңдау, ақсау, солтақтау, сылту; **хөл нь** ≈ **аяғы** ақсаңдау.

ДОГОЛУУЛА-Х (*аяғын*) ақсақтату, ақсаңдату, ақсату, солтақтату, сылтыту.

ДОГОНЦОО-Х қ. догендуулах.

ДОГОНЦО-Х 1. ақсаңдау, ақсақ қағу, ақсаң қағу, шоршу, шоршаңдау, шоршаң қағу; ≈ **ж толлох** ақсаңдап ойнау; 2. *ауыс* қобалжу, ауытқу, толқу; **сэтгэл** ≈ қоңл қобалжу; 3. *ауыс* төңселу, қисаңдау; **шірээ** ≈ үстел қисаңдау.

ДОГОНЦУУЛА-Х 1. (*аяғын*) ақсаңдату, ақсақтату, ақсаң қақтыру, ақсақ қақтыру, шоршыту, шоршаңдату, шоршаң қақтыру.

ДОГОЦО-Х шоршаңдау, шоршақтау, шоршу; ақсаңдау; ≈ **ж тоглох** шоршаңдап ойнау; ≈ **ж уралдах** ақсаңдап жарысу.

ДОГТОР көксерке (*балық*).

ДОГШДО-Х 1. (*темір*) морттану, күрттену, онырылғыштану; **төмөр** ≈ темір морттану, темір морт сынғыш болу; 2. (*мал, көлік*) асаусу, шөргездену, арындау, бас асаулану; **морь** ≈ ат асаусу; 3. (*қымыз, айрақ*) күшею, қатаю; **айраг** ≈ қымыз күшею; 4. *ауыс* (*мінез*) дөрекілену, қатыгездену, қатулану, қаһарлану.

ДОГШДУУЛА-Х 1. (*темірді*) морттандыру, күрттендіру, онырылғыштандыру; 2. (*көлік*) асаусыту, шөргездену, арындату, бас асауландыру; 3. (*айраң қымызды*) күшейту, қатайту; 4. *ауыс* (*мінезін*) дөрекілендіру, қатыгездендіру, қатуландыру, қаһарландыру.

ДОГШИН 1. (*мінез-құлық*) қатыгез, қатыбас, қатал, мейрімсіз, қайрымсыз; ≈ **уургай хүн** қатыгез ашушаң адам; 2. (*ат, көлік*) асау, шөргез, арынды, бас асау; **эмнэг** ≈ **морь** арынды асау ат; 3. (*темір*) қатты, морт, күрт онырылғыш; ≈ **төмөр** қатты темір; 4. қатты күшті, екпінді; ≈ **салхи** қатты жел; 5. (*дәм*) ащы, ашты, күшті, өткір; ≈ **амт** ащы дәм; ≈ **архи** ашты арақ.

ДОГШООЧ 1. қашарқұлақ; сайғақ; қарақұйрық (*қуыс мүйізділер тұқымдасына жататын аша тұяқты аң*); 2. елік (*аң*).

ДОГШИРО-Х 1. (*мінезі*) қатыгездену, қатыбастану, қаталдану, мейрімсіздену, қайрымсыздану; **битгий догшир** қатыгезденбе; 2. (*ат, көлік*) асаулану, асаулығ істеу, мөңку, шөргездену, арындау; **морь** ≈ ат асаулану, ат мөңку; 3. (*жел*) қатаю, күшею, екпіндеу; **салхи** ≈ жел ішкіею; 4. (*қымыз, айрақ, арақ*) ашу, күшею, қатаю; божу; **айраг** ≈ қымыз күшею.

ДОГШРУУЛА-Х 1. (*мінезі*) қатыгездендіру, қатыбастандыру, қаталдандыру, мейрімсіздендіру, қайрымсыздандыру; 2. (*ат, көлігін*) мөңкітін ғыш жіберу, ас-

ау ғып жіберу, шөргез ғып алу; 3. (қымыз, айран, арақты) ащытып алу, күшейтіп алу, қатайтып алу; божытып алу.

ДОГЪ өккі, тақыс, қақсал, ысылған, тіс қаққан, көпті көрген; ≈ **амьтан** тақыс жан; ≈ **толгой** ысылған адам, тақыс адам.

ДОГЪДО-Х өккілігі дендеу, тақыстығы дендеу, албаты тақыстану.

ДОГЪТО-Х өккісу, тақысу, қақсалсу, ысылғансу, тіс қаққансу, көпті көргенсу.

ДОГЪШРО-Х өккілену, тақыстану, қақсалдану, ығылу, тіс қағу; ≈ **сен амьтан** өбден тақыс болған жан.

ДОДИГОР (мінез) маңғазсыған, байсалды кісімсіген, байыпты кісімсіген; ≈ **эр маңғазсыған** жігіт.

ДОДИЯЛГО-Х (мінезін) маңғазсыту, байсалды кісімсіту, байыпты кісімсіту.

ДОДИИ-Х (мінезі) маңғазсу, байсалды кісімсу, байыпты кісімсу.

ДОДОМДЛОГО 1. сүйемел, дем, көтерме; сүйеу, демеу, көтеру; 2. күтім, бап; асырам; күту, баптау; ≈ **сайтай** күтім жасау.

ДОДОМДО-Х 1. сүйемелдеу, сүйеу, демеу, көтеру, көтермелеу; 2. күту, баптау, күтімін сөйкестіру, бабын келтіру; асырау; күтін асырау; ≈ **ж байгаад УР-гуулах** баштап отырын көктетіп алу; ≈ **ж байгаад мал хийх** күтін асырап отырып мал бөлауыу.

ДОДОМДУЛА-Х 1. сүйемелдету, сүйесту, демету, көтерту, көтермелету; 2. күткізу, бапату, күтімін сөйкестірту, бабын келтірту; асырату, күткізіп асырату.

ДОЕГО: **доёго доёго хий-х** (имектеу нәрсе) имендеу, маймаңдау, имең қағу, имең-имең қағу, имек қағу, имек-имек қағу.

ДОЕГОНО-Х (имек нәрсе) имендеу, маймаңдау, имең қағу, маймаң қағу.

ДОЕГОНУУЛА-Х имендету, маймаңдату, имең қақтыру, маймаң қақтыру (имек ұзын нәрсені).

ДОЕГОР имек, доғашақ, маймақ; имиген, маймиған; ≈ **уурга** имек ұзын құрық.

ДОЕЛЗО-Х қ. **доёгонох**.

ДОЕЛЗУУЛА-Х қ. **доёгонуулах**.

ДОЕН: **доён хурь** жібек құрт (зоол.).

ДОЕС: **доёс доёс хий-х** қ. **доёго**.

ДОЕЛГО-Х (жумсақтау ұзын қатты нәрсені) имиту, маймиту, доғашалату.

ДОЕ-Х имию, маймию, доғашалау (жумсақ, ұзын қатты нәрсе); ≈ **сон өндөр** мод имиген биік ағаш.

ДОЙ алас, ұшық (пәле-қаладан аулақ болу үшін істелетін діни әдет-ғұрып).

ДОЙГОН: **дойгон шөкхор** ақ сұңқар, ақ тұйғын (құс).

ДОКТОР 1. емші, дәрігер; 2. доктор (ғылыми дәреже).

ДОКТОРАНТУР докторантура (ғылыми доктор әзірлейтін мекеме).

ДОЛ I қабық (талшығы тарамдалып

тұратын қабық).

ДОЛ II азал, мехнат, бейнет; **хал** ≈ азап-бейнет; **Долоо доншиж** ≈ **цохьсон** алыс-жуық жортып, азап шеккен; таллайды кешіп, тақыс болған; алыс-жуық жортқан, ащы-тұщы татқан; ≈ **цохь-чыхсон амьтан** азап шегіп, азуы күйген жан; азуы күйіп запы болған жан.

ДОЛГИЛО-Х 1. (су) толқу, тербелу, ыргалу, шайқалу; **далайн ус күчтэй** ≈ мұхит суы қатты толқу; 2. **ауыс** (көңіл-күй) тербелу, толқу, тебірену, құбылу, қобалжу; **сэтгэл** ≈ көңіл толқу, көңіл тербелу; **зүрх** ≈ жүрек тебірену.

ДОЛГИЛУУЛА-Х 1. (суды) толқыту, тербелту, ыргалту, шайқалту; 2. **ауыс** (көңіл-күйін) тербелту, толқыту, тебірену, құбылту, қобалжыту.

ДОЛГИН 1. (ат, көлік) тарпаң, асау, шөргез; ≈ **ааштай морь** тарпаң мінезді ат, мінезі тарпаң ат; 2. **ауыс** жеңілтек, ұшқалақ, алаңғасар, ұстамсыз, дөйексіз; ≈ **зангай хун** жеңілтек мінезді адам, мінезі жеңілтек адам.

ДОЛГИО қ. **долгюн**.

ДОЛГИОЛО-Х қ. **долгиллох**.

ДОЛГИОН I 1. (су) толқын; **далайн** ≈ мұхит толқыны; 2. (физика) толқын; **ағзарын** ≈ ауа толқыны; **гәрлийн** ≈ жарық толқыны; **дуузы** ≈ дыбыс толқыны.

ДОЛГИОН: **долгюн тахиа** су қырғайылы (құс).

ДОЛГИТО-Х толқындану, толқын шығу (су).

ДОЛГИРХО-Х (мінез) жеңілтектену, ұшқалақтану, алаңғасарлану, ұстамсыздану, дөйексіздену.

ДОЛГИСО-Х 1. (дене) жыбырттау, жыбырлау; **бне** ≈ дене жыбырттау; 2. (көңіл) толқу, қобалжу; **сэтгэл** ≈ көңіл толқу; 3. (су) толқындану, толқын шығу.

ДОЛГИ-Х қ. 1. **долгиллох**; 2. **долгисох**.

ДОЛГОНЦОГ 1. қомағай, мешкей, обыр, тамақсау; ашқарақ; 2. сұғанақ, сумақай.

ДОЛГОНЦОГДО-Х 1. өте қомағайлану, өте мешкейлену, өте обырлану, өте тамақсаулану, өте ашқарақтану; 2. өте сұғанақтану, өте сумақайлану.

ДОЛГОНЦОГЛО-Х 1. қомағайлану, мешкейлену, обырлану, тамақсаулану, ашқарақтану; 2. сұғанақтану, сумақайлану.

ДОЛГОНЦОГЛУУЛА-Х 1. қомағайландыру, мешкейлендіру, обырландыру, тамақсаулаңдыру, ашқарақтандыру; 2. сұғанақтандыру, сумақайландыру.

ДОЛГОНЦОГРО-Х 1. қомағайлана бастау, мешкейлене бастау, обырлана бастау, тамақсаулана бастау, ашқарақтана бастау; 2. сұғанақтана бастау, сумақайлана бастау.

ДОЛГОНЦОГТО-Х қ. **долгонцоглох**.

ДОЛДГОНО-Х (мінез) жалбақтау, жағыну, жағымпаздану, жарамсақсу; **дәлд**

гәжәх ≈ танау қағып жалбақтау, жалбаңдап жағыну.

ДОЛДГОНУУЛА-Х жалбақтату, жағындыру, жағымпаздандыру, жарамсақсыту.

ДОЛДГОНУУР (жағымсыз мінез) жарамсақ, жағымпаз жағынғыш; ≈ зан жарамсақ мінез.

ДОЛДОЙ монтаны, мүлөйім, екіжүзді; ≈ хун монтаны адам.

ДОЛДОЙДО-Х I ете монтансу, тым мүлөйімсу.

ДОЛДОЙДО-Х II (жуықтық) сүйкену, елбесу, селбесу, сүйену, тірек ету; олон түмшәй хүчинд ≈ барша халық күшіне сүйену.

ДОЛДОЙЛО-Х мүлөйімсу, монтанысу, екіжүздік істеу; тәгәлгүй яах вә гәж, ≈ сөйтпегендеші, деп мүлөйімсу.

ДОЛДОЙЛУУЛА-Х мүлөйімситу, монтанысыту, екіжүзділік істету.

ДОЛДОЙРХО-Х монтанысу, мүлөйімсу, момьысу.

ДОЛДОЙЧ монтаны, мүлөйім, монтанысыған; мүлөйімсіген.

ДОЛДУГААР жетінші; ≈ сар жетінші ай, шілде, июль.

ДОЛДГОНО-Х I. (көз) қылилану, шапыраштану; шадырлану; 2. қ. долгонех.

ДОЛЖИЛЗО-Х қ. должгонох.

ДОЛЖИР I. (көз) қыли, шапыраш; шадыр; ≈ нүд қыли көз; 2. (нәрсе) сыңар, жалқы, жаңғыз, бір; ≈ эвэр сыңар мүйіз.

ДОЛИГОНО-Х I қылилану, шапыраштану, шадырлану.

ДОЛИГОНО-Х II жарамсақсу, жағымпаздату, жағыну, жалпылдау; ≈ ж явдат явг садгүй алытан жарамсақсып жүретін бір өбеган жан.

ДОЛИГОНУУЛА-Х I қылиландыру, шапыраштандыру, шадырландыру.

ДОЛИГОНУУЛА-Х II жарамсақсыту, жағындырдыру, жағындыру, жалпылдату.

ДОЛИГОНУУР жарамсақ, жағымпаз, жағымшақ, жағынғыш; ≈ зан жарамсақ мінез.

ДОЛИИЛГО-Х (көзі) қылиландыру, шапыраштандыру, шадырландыру.

ДОЛИИ-Х (көзі) қылилану, шапыраштану, шадырлану; ≈ ж харах қылилана қарау.

ДОЛИЛЗО-Х I. қ. должилзэх; 2. қысында, қысың-қысын қағу, шапырашшапыраш қағу, шадыраңдау, шадыраңшадыраң қағу.

ДОЛИЛЗУУЛА-Х қысыңдату, қысыңқысың қақтыру, шадыраңдату, шадыраң шадыраң қақтыру.

ДОЛИНГОР қ. догь; хал дол үзәж ≈ болсап хүн тақаршылық көріп, тақыс болған адам.

ДОЛИНГОРДО-Х қ. догьдох.

ДОЛИНГОРО-Х қ. догьшрох.

ДОЛИНГОРТО-Х қ. догьтох.

ДОЛИНГОРШИ-Х қ. долиггорох.

ДОЛИР I. (көз) қыли, шапыраш, ша-

дыр; ≈ нүд қыли көз; 2. сыңар, бір, жаңғыз; ≈ эвэртэй үхэр сыңар мүйізді сыыр.

ДОЛИУ қ. долыр.

ДОЛЛАР доллар (Американың ақша сы).

ДОЛЛОГО лак (өң беретін желім сыр) ≈ будаг лак бояу.

ДОЛОЛГО-Х I. жалату, жағу; будаг ≈ бояу жалату; 2. (нәрсеңің арасына) тарту, жұлықтау; ховон ≈ мақта тарту.

ДОЛОНО долана (I. жемісті ағаш; 2. долана ағашының жемісі).

ДОЛОО (сан) жеті; ≈ н ≈ дөчин ес жеті жеті қырың тоғыз; ≈ ны өдер жетісі күні; ☆ долон өвгөн, □ долоон бурхан жеті қарақшы (жұлдыздардың тобы); ☆ долоо хомг апта, жетілік; ☆ долоон гариг а) жеті дүнне (I. Күн; 2. Ай; 3. шолтан-генер; 4. қызылжұлдыз-марс; 5. есекқаран-юпитер; 6. өлімжұлдыз-сатурн; 7. Болан-жерсүрий); 6) апталық күн, жетілік күн (дүйсенбі-даза; 2. сейсенбі-мьягар; 3. сәрсенбі-ахаза; 4. бейсенбі-нүрәз; 5. жұма-бааса; 6. сенбі-бамба; 7. жексенбі-ям); ☆ долоон голтой ит жанды; асқан төзімді; әскері көмліс; жаны сірі; жеті жаны, бос мойны бар; ☆ долоон ходооттой қомағай, мешкей, мес қарын; ☆ долоон уулын цаагуур, дов шороон дестуур жемейдің жер түбінде, жеті қабаг жер астында; жер-гар шалғай алыста, күм тебешік астында; ☆ дорейгохын долоон хамсаа жұт жеті ағайында; бір сүрінген қысық сүрінер; ☆ долоо дордеш, найм сәләх бір терінің ішінде неше толып, неше солу; болейт зейнет алма кезек келу.

ДОЛООВОР I сүк (қол); ≈ куруу сүк қол.

ДОЛООВОР II (ерін) ұшыну; ≈ ар ұшынған бөрткен.

ДОЛООВОР III ащы сортаң, (тузды топтырқ); ≈ тәй газар ащылы жер, сортаңғы жер.

ДОЛООВОРДО-Х сүк қолдау, сүк қолмен істеу.

ДОЛООВОРТО-Х ерінге ұшық шығу.

ДОЛООГОНО долана (I. таулы-тасты, өзенді жерлерде өсетін жабайы жемісті ағаш; 2. долана ағашының жемісі).

ДОЛООГУУР: долоогуур үлд ерін қолдырағы, ерін ұшығы (ерінің ішкі жағына шыққан қолдыраған жара).

ДОЛООД жетіден, әр қайсысы жетіден.

ДОЛООДОС жаланды, жалаған нәрсе; нохойн ≈ иттің жаландысы.

ДОЛООЛГО-Х I. (тілімен) жалату; туғалдаа гараа ≈ бузауағна қолын жалау; малдаа хужир ≈ малға ащы жалау; 2. жақтыру; будаг ≈ бояу жақтыру; ☆ чууу долоолгоо суды қаймақшыту (су бетіне жұқа тас лақтырып, дәңгелек-дәңгелек толқын түсіру); ☆ жарарт долоолгох аязға сорғызу, аязға қарыту; аяз сору, аяз қару.

ДОЛООНТАА жеті рет, жеті қайта.
ДОЛОО-Х жалау; **үнээ**, тугалаа ≈ **сиыр**, бұзауын жалау; **хав гары нь** ≈ қанден қолын жалау; ☆ **халуун чулуу долбох** 1) сөзбе. ыстық тас жалау; 2) аузы күй, запы болу, опық жеу; 3) азап шегу, мехнат көру; ☆ **хомхой долбох** ерінге ұшық шығу, ұшынып кету, еріні қолдырау.

ДОЛОР қ. 1. хал; 2. хашир.

ДОЛОРШИ-Х қ. 1. хаширлах; 2. догьшрох.

ДОЛРО-Х I (*жұқа қабық*) сыдырылу, жоғарылу; түлеу, көтерілу; **мод** ≈ ағаш қабығы сығырылу.

ДОЛРО-Х II қ. **догьшрох**; **элдвийгээ үзэж** ≈ сон хүн әр нәрсені көріп, әккі болған адам; талайды көріп тақыс болған адам.

ДОЛУУЛ жетеу; ≈ аа жетеуі де, жетеуі бірдей.

ДОЛШРО-Х қ. долрох II; **олон оймс элзэсний хувд** ≈ нь зөв талай жейде бұрын тоздырғандықтан тақыс болғаны жөн.

ДОМ I жөнетал (*нақыш, өрнек істеуге қолайлы, қабығы қара, жұмсақ, жіңішке ағаш*).

ДОМ II қ. далдуу II.

ДОМ III: эм дом ем дом; **хар дом** тәуіптік; ұшық; **арга дом** балгерлік, бақсылық; **дом засал** шипалық, сиқырлық (*діни*).

ДОМ IV қ. домбо.

ДОМ V шіркеутой (*шіркеу оқуын бітіргенде істейтін тілеу*).

ДОМБО домбы қасқарша (*шүмексіз, сопақ шайнек*); **пайны** ≈ шай құятын домбы; ≈ **той пай** домбыдағы шай, қасқаршадағы шай; ☆ **домбон чихэр сопақ шөкер**; ☆ **домбон үрэл сопақ шерік** (*тех.*).

ДОМБОР домбыра (*қазақтың күй аспабы*).

ДОМНОЛГО 1. емдеу, емдеп домдау; 2. қ. домнох.

ДОМНО-Х 1. (*діни*) домдау, ұшықтау, үшкіріктеу, балгерлік істеу, бақсылық істеу; 2. *ауыс*. домдау, нобайлай салу, істеген болу, көз бояу, көз алдау, нашар істеу, аты болдыру.

ДОМНУУЛА-Х 1. (*діни*) ұшықтату, үшкіріктету, балгерлік істету, бақсылық істету; 2. *ауыс*. домдату, нобайлай салдыру, істеген болдыру, көз бояу, көз алдату, нашар істету, аты болдырту.

ДОМОГ 1. аңыз; **үнгэр** ≈ ертегі аңыз; ≈ **яриа** аңыз әңгіме; **ийм нэгэн** ≈ осындай бір аңыз; ≈ **той** аңызға айналған; 2. лақап әңгіме, аңыз, аты шу; **улиг** ≈ болох лақап әңгімеге айналу, аңызға айналу; ≈ **т баатар** аты шулы батыр, аңызға айналған батыр.

ДОМОГЛО-Х 1. аңыздау, аңыз ғып айту; 2. лақап әңгімеге айналдыру, аңыз ету, атын шу қылу; 3. *ауыс*. істеген кісімеу, істеген болу, көз алдау, көз бояу, нашар істеу, аты болдыру, нобайлай са-

лу.

ДОМОГТ 1. аңызда; ≈ **гардаг шыг** аңызда айтылатындай, аңыздағыдай; 2. лақап әңгіме болған, аңызға айналған, аты шулы болған.

ДОМОГТОЙ аңыз бар; аңыз болған, аңызға айналған; **тийм** ≈ сондай аңыз бар.

ДОМТО-Х (*ауыз*) уылу, бозауыту; ам ≈ ауыз уылу.

ДОМТИ қ. донти.

ДОМЧ домшы, балгер, бақсы, тәуіп; **эмч** ≈ емші домшы.

ДОМЧЛО-Х домшылау, домдау; **эмчлэх** ≈ емшілеп-домшылау, емдеп-домдау.

ДОН I 1. (*діни*) суқан үрей, зәре; сиқырлық; арбау, шақыру; ≈ **нөхцөх** суқанын ұшыру, зәресін ұшыру; ≈ **шүглэх** жың шақыру; 2. құмар, ынтық, ынтызар, әуес; **архны** ≈ **той болох** арақ құмар болу, араққа берілу; **айл хэсэх-ийн** ≈ болох ауыл кезәуді әуес қылу, қылдырмашы болып кету.

ДОН: **дон дон хий-х** 1. (*дыбыс*) дон-доң ету, доң-дүң ету; ≈ ≈ **сэн чимээ** доң-доң еткен дыбыс; 2. (*жағымсыз дыбыс*) мыңқ-мыңқ ету; **битгий** ≈ ≈ **тгээд бай** мыңқ-мыңқ етпе, мыңқылдама.

ДОНБО қ. домбо; **морин** ≈ үлкен домбы, үлкен қасқарша.

ДОНГИО малғуя, топас, надан, есуас, ақымақ, жарымес; **дуугүй явбал** ≈ **гэх дуугараад явбал чалчаа** гэх үнсіз жүрсе малғун деу, үн шығарса қырт деу.

ДОНГОДО-Х малғун боп кету, топас боп кету, надан боп кету; ақымақ боп кету, жарымес боп кету, есуас боп кету.

ДОНГОДУУ малғундау, топақтау, надандау; ақымақтау, есуақтау, жарыместеу.

ДОНГИОРО-Х малғун болу, топас болу, надан болу; ақымақ болу, есуас болу, жарымес болу.

ДОНГИОТ-Х малғундану, топастану, надандану; ақымақтану, есуастану, жарыместену.

ДОНГИОХОН қ. донгиодуу.

ДОНГО: **донго** эм бет жуатын ем.

ДОНГОГ: **донгог** бязлауухай сасық көкек (*күс*).

ДОНГОДО-Х I (*күс*) шақыру; **хөхөө** ≈ көкек шақыру.

ДОНГОДО-Х II ескерту (*ресми шара*) хурал дәэр ≈ жиналыста ескерту; **тушаалаар** ≈ бұйрық шығарып ескерту.

ДОНГОДУУЛА-Х 1. ескерткізу, ескерттіру (*ресми шара*); 2. ескерту алу (*ресми шара алу*).

ДОНГОРОЛ: **донгорол** бязлауухай үй торғайы (*күс*).

ДОНГОСО-Х шату, көйту, шатпақтау, мылжыңдау; **дэмий** ≈ албаты шату, босқа көйту.

ДОНГОСУУЛА-Х шатыту, көйтүту, шатпақтау, мылжыңдату.

ДОНДОН: дондон эрвээхэй түн көбелек; сайтэн көбелек; киелі көбелек.

ДОННИУН қ. догнуну.

ДОНОГОЛЗО-Х (көңіл-күйі) қобалжу, сұзылу, тербелу, тынышсыздану; сэтгэл ≈ көңілі қобалжу.

ДОНОЛЗО-Х қ. доногелзох.

ДОНРОЙ сарғылт бортас (жұмсақ сарыар тасын бір түрі).

ДОНСЛО-Х 1. теңселу, шайқалу, ыргалу; машин ≈ машина теңселу; 2. ауыс. (көңіл) тербелу, қобалжу, тебірену; сэтгэл ≈ көңілі тербелу.

ДОНСЛУУЛА-Х 1. теңселту, шайқалту, ыргалту (машина, ара, т. б. техника қосғалысын); 2. ауыс. (көңіл-күйі) тербелту, қобалжыту, тебірену.

ДОНСОЛГОО 1. теңселіс, шайқалыс, ыргалыс; теңселуі, шайқалуы, ыргалуы; машинаны ≈ машина теңселісі; ≈ той газар шайқалатын жер, талпақ жер, келірі-сұдыр жер; 2. ауыс. (көңіл-күйі) тербеліс, қобалжыс, тебіреніс; тербелуі, қобалжыту, тебіренуі.

ДОНСОЛГО-Х қ. донсолгулах.

ДОНТИ (ауыс) өт; баағтайн ≈ ақдың өті.

ДОНТОЙ араны ашылан, құмартын кеткен, ытызар, әуес; ≈ ашын араны ашылып кеткен; ≈ болық өте құмартын кету.

ДОНТГО-Х алғаны көк, ерліксіз танту, шаттықтану, айыру, айту.

ДОНХГОНО-Х төмен ұсау, төмендеу, дөңгелек, дүңкелеу, дөңгелеу.

ДОНХГОР төңкең, төңкең, деңкең, дүңкің, дөңкең; дөңкілеу, төңкірен, дөңкірен, дүңкірен, дөңкірен; ≈ нағай төңкірен ымык; ≈ гэр дүңкірен үй.

ДОНХОЙЛГО-Х төңкейту; төңкейту, дөңкіту, дүңкіту, дөңкіту (дүңкіге дөңкіт).

ДОНХОЙ-Х төңкею; төңкею, дөңкію, дүңкію төңкію (дүңкіген нәрсе).

ДОНХОЛЗО-Х қ. донхгонох.

ДОНХОР қ. донхгар.

ДОНШИ-Х 1. тіміску, тімсіну, іздеу, түртіну; кезу, қаңғу; дөңзег ≈ сон доғь т. б. талғай тіміскінен тақыс қақбас; 2. ауыс. шатпарылдау, шату, мылжыңды қату.

ДОНШИМОЛ қ. допнээч.

ДОНШООЧ 1. тіміскіліш, тімтіңгіш, тімтіңгіш, түртіңгіш, кезгін, кезбе, қаңғығыш, қаңғыбас; ≈ хуи тіміскіліш адам, кезбе адам; ≈ нь хэтрэх тіміскірген боп кету, өте кезбе боп кету; 2. ауыс. шатпақы, шатығын, мылжың, көк ауыз; дэйдүү ≈ өте шатпақы (адам).

ДОНШООЧДО-Х 1. тіміскі боп кету, тімсіліш боп кету, түртіңгіш боп кету, кезгін боп кету, кезбе боп кету, қаңғығыш боп кету, қаңғыбас боп кету; 2. шатпақы боп кету, шатығын боп кету, мылжың боп кету, көк ауыз боп кету.

ДОНШУУРЧ қ. допншооч.

ДОНШУУРЧДА-Х қ. допншоочдох.

ДОНШУУРЧЛА-Х қ. допншоучлах.

ДОНШУУЧЛА-Х тіміскілеу, тімтіну, тімсіну, түртіну; кезу, қаңғу; ≈ ж аяқ тіміскілеп жүру, тімтініп кету.

ДОНШУУЧЛУУЛА-Х тіміскілету, тімтіңгіру, тімсіндіру, түртіңдіру; кездіру, кезгізу, қаңғыту.

ДОО ұшқын (қанжар, пышақ, ұшыл сүтіндыратын шолақ сопақ қын); жадны ≈ найзаның үш қыны; хутғаны ≈ пышақтың үш қыны.

ДООГ әзіл, қалжың; сықақ, күлкі, мысқыл; ≈ хийх әзілдеу, қалжыңдау, мысқылдау; әлэг ≈ болық әзілге айналдыру, сықақ ету, күлдіргі болдыру, мысқылға айналдыру.

ДООГЛО-Х әзілдеу, қалжыңдау; сықақтау, күлді ету, мысқылдау.

ДООГЛУУЛА-Х әзілдету, қалжыңдату, сықақтату, күлкі еткізу, мысқылдату.

ДООГУУР 1. (мекен, орын) төмен, төмен қарай, төмендету; төменде, астында; нилзан ≈ недуыр төмен; ≈ гулсақ төмен қарай сусу; бүсээ ≈ бүсләх белбеуін төмендеге буыну; усан ≈ ядаг снгоц су астында жүретін сүңгіур кеме; 2. (бағыт) төмен, еңкейе; ≈ харах төмен қарай; 3. ауыс. соңы арты, кейін; соңынз, артында, кейінде; барианд ≈ ерөх сарыста соңында қалу; 4. ауыс. (шек, дәреже) төменгі, дәрежесіз, шенсіз, қаранайым, қозыс, олық; ≈ хушүүе қаранайым адамдар, төменгі адамдар.

ДООГУУРДА-Х төмендеу, төменден кету, төмен боп кету.

ДООГУУРДУУЛА-Х төмендету, төменгіп жіберу, төмендетін жіберу.

ДООГУУРЛА-Х төмен санау, олық көру, менсінеу, қомсыну.

ДООГУУРТА-Х төмендей беру, төменді түсу, төмен боп кету.

ДООГУУРХАН төменірақ, төмендеу, сәл төмен, белкім төмен.

ДООД 1. (бағыт) төменгі; модны ≈ үзүүр ағаштың төменгі ұшы; 2. мекен, орын) сәңғы ақырғы, аяққы; кейін; ≈ дәвтэр соңғы кітапшасы; ≈ тал аяққы шөні; бн ахын ≈ талд суу ағайдың аяққы жағына отырдым; 3. ауыс. қаранайым, жай, қатардағы (адам); ≈ төрелхтен қаранайым тобыр; ☆ доодын хага сар ай ақыры, айдың ақырғы күні, ай соңы.

ДООЖ (нәрсенің) сапасызы, алымсызы, татымсызы, нашары; Дээж нь биш ч гэсэн ≈ нь лав биш сапалысы болмаса да, сапасызы емес.

ДООЖГУИ 1. (нәрсе) сапасыз, алғысыз нашар, татымсыз, сүйексіз; көріксіз, ретсіз; ≈ эд сапасыз нәрсе; 2. (адам) жұпыны, ұсқынсыз, кейіпсіз, сиықсыз, кейіп кеткен, сиықы кеткен; ≈ дарай кейіпсіз пішін.

ДООЖИНО-Х талқуайттау, мазақтау, келенслеу, ажуалау, сықақтау.

ДООЖИН ең нашар, шетке шыккан, алгысыз, нашар; ≈ юм ең нашар, нәрсе; ≈ мал ең нашар мал.

ДООЖО 1. өң, көрік, кейіп, сапа, сүйек, татым; ≈ муутай өңсіз, көріксіз, сапасыз; 2. мінез, ниғыл, пейіл, ниет; ≈ гүй хүн ниғылы жаман адам, ниеті кеткен адам.

ДОЖООГУЙ 1. (нәрсе) өңсіз, көріксіз, кейіпсіз, сапасыз, сүйексіз, татымсыз; 2. (адам) ниғылсыз, ниетсіз, пейілсіз, ниғылы кеткен, пейілі тар, ниеті кеткен; ≈ хүн ниғылсыз адам.

ДООШ қ. доошоо; ≈ нь буулгах төмен түсіру; таваас ≈ насқы бестен төменгі жастағы.

ДООШОО 1. (бағыт) төмен, төмен қарай; ≈ харах төмен қарау; ≈ буулгах төмен түсіру; 2. (сан) аз; кіші; жетпейтін; ☆ доошоо орох өз басын төмен сүйреу, төрдегі басын есікке сүйреу, өзін өзі қорлау.

ДООШДО-Х өте төмендеу, төмендеп кету.

ДООШДУУЛА-Х өте төмендету, төмендетіп жіберу.

ДООШЛО-Х 1. төмендеу, төмен түсу, аласару, аласа болу; дәэрэс ≈ жоғарыдан төмендеу; 2. құдио, ылдилау, құлдау, құлио, құлдырау; **голоор** ≈ ж явлаа өзен бойымен құлдап кетті; 3. ауыс. (қимыл, іс-әрекет) басылу, бөсеңдеу, қайту, баяулау, жайлау, ақырындау, солғындау; өвчтений халуун нь ≈ наукастың ыстығы бөсеңдеу; 4. (сана) нашарлау, төмендеу, осалдау, түсу, кету; нэр хүнд ≈ абыройы төмендеу, беделі түсу.

ДООШЛУУЛА-Х 1. төмендету, төмен түсіру, аласарту, аласа болдыру; 2. құдигу, ылдилату, құлдату, құлигу, құлдырату; 3. ауыс. (қимылды, іс-әрекетті) басу, бөсеңдету, қайтару, баяулату, жайлату, ақырындату, солғындату; 4. (сана, астын, беделін) нашарлату, төмендету, осаллату; түсіру, кетіру.

ДОР 1. (мекен, орын) төмен, асты; төменгі, астыңғы; төменде, астында; газар ≈ жер асты; жер астында; 2. ойпаң, аласа, төмен, ой, ойлы; ≈ газар ойпаң жер; 3. ауыс. бөсең, солғын, ақырын; ≈ дуугаар солғын дауыспен; 4. -ымен, -імен; -ында, -інде; удирдлагын ≈ басшылығымен, басшылығында; захиргааны ≈ өкімшілігінде; 5. (орын реті) кейін, артынан, соң; төменгі (жағында); ≈ суух кейін отыру; 6. аяғында, соң, кейін, төменде; ≈ хавсаргах аяғына қосып тізу; ≈ дурдсан төменде аталған; 7. сапасыз, нашар, төмен; ≈ эд нашар нәрсе; 8. -й сала, -е сала, -а сала; -сымен, -сімен; унхсай ≈ оо ухаарах оқи сала түсіну; харсан ≈ оо қарай сала, қарасымен; ☆ дор орох кедейлену, ауқаты азаю; ☆ дор дороо озді-өзі; әр қайсысы; өз алдына.

ДОРВИ 1. аумақ, көлем, құлаш, ауқым; ≈ той аумақты, көлемді; 2. пәрмен,

екпін, қарқын, тегеурін, қуат; ≈ той, хөдлөх пәрменді қозғалу; ≈ той ақид қарқынлы жұмыс.

ДОРВИГУЙ 1. аумақсыз, көлемсіз, құлашсыз, ауқымсыз; 2. пәрменсіз, екпінсіз, қарқынсыз, тегеурінсіз, қуатсыз.

ДОРВИЛОГ қ. дөрвитой.

ДОРВИРХО-Х 1. аумақтану, аумақ алу, көлем алу, құлаш жаю, ауқымдану; 2. пәрмендену, пәрмен көрсету, екпін көрсету, қарқын көрсету, тегеуріндеу, қуатын көрсету.

ДОРВИТОЙ 1. аумақты, көлемді, құлашты, ауқымды; 2. қабілетті, пәрменді, екпінгі, қарқынды, тегеурінді, қуатты; ≈ зохлох қабілетті мазушы; 3. (нәрсе) сапалы, тәуір, татымды, сүйекті; ≈ эд сапалы нәрсе; 4. денелі, үлкен; ≈ шар денелі өгіз.

ДОРВИТОЙХОН 1. аумақтырақ, көлемдірек; 2. пәрмендірек, екпіндірек, қарқындырақ, тегеурінділеу, қуаттырақ; 3. сапалырақ, тәуірірек, татымдырақ, сүйектілеу; 4. үлкенірек, денелірек.

ДОРВОГО I 1. қазаншық (кішкене қазан); 2. торсықна (сусын құйып алын жүруге арналған ыдыс).

ДОРВОГО II: дорвого дорвого хий-х. дорбақ-дорбақ қағу, дорбақ-дорбақ қағу, дорбалаң-дорбалаң қағу, дүрдең-дүрдең қағу.

ДОРВОГОНО-Х дорбақтау, дорбалаңдау, дүрдендеу, дорбақ қағу, дорбалаң қағу, дүрдең қағу (дорбиган, дүрдыгет нәрсе).

ДОРВОГОР дорбақ, дорбаң, дорбалаң, дүрдең; дорбиган, дүрдыген; ≈ уруул дорбақ ерін, дүрдыген ерін.

ДОРВОЙЛГО-Х дорбайту, дорбиту, дүрлиту.

ДОРВОЙ-Х 1. дорбаю, дорбию, дүрдио; 2. ауыс. (көңіл-күйі) түксню, тұнжырау, түнеру, оіға бату.

ДОРВОЛЗО-Х қ. дорвогбох.

ДОРВОЛЗУУЛА-Х дорбақтату, дорбалаңдату, дүрдендету, дорбақ қақтыру, дорбалаң қақтыру, дүрдең қақтыру.

ДОРВОС: дорвес дорвос хий-х қ. дорвого дорвого хийх.

ДОРГИЛГО қ. доргилт.

ДОРГИЛО-Х дірілдей беру, қалтырай беру, тітірене беру; шайқала беру, сілкіне беру, солқылдай беру.

ДОРГИЛТ қ. доргио.

ДОРГИЛУУР (аспан) дірілдеткіш, тербегіш, шайқағыш; екісеуіш; нарийт ≈ жіңішке тесікті тербегіш.

ДОРГИО 1. діріл қалтырақ, тітірек, тербеліс, шайқалыс, сілкініс, солқыл; ≈ ихтэй дірілі жиі; 2. дүбір, дүрлі.

ДОРГИО-Х қ. доргиулах.

ДОРГИУЛА-Х 1. дірілдету, қалтырату, тітірету, тербелту, шайқалту, сілкіндіру, солқылдату; 2. дүбірлету, дүркірету.

ДОРГИУР (тех.) дірілдеуіш, тербеуіш, тітіреуіш.

ДОРГИ-Х 1. дірілдеу, қалтырау, ті-

тиреу; тербелу, шайқалу, сілкіну, сол-қылау; газар ≈ жер дірілдеу; бие ≈ дене тітіреу; 2. дүбірдеу, дүрілдеу, дүржіреу (*жылқы, сиырдың қатты жүрісі*).

ДОРГО құны, борсың (*кішкене жыртқыш аң*); ≈ **ны арыс** құны терісі.

ДОРГОМЖ болбыр, сылбыр, босаң, болжыр, бос; ≈ **хүн** сылбыр адам.

ДОРГОМЖХОН (*сын*) болбырау, сылбырлау, босаңдау, болбыраңқы, сылбыраңқы (*адам*).

ДОРГОМЖТО-Х 1. болбырау, сылбырау, босаңсу; 2. (*дақыл егіс*) былжырау, өңі кету, реңсіздену.

ДОРД қ. доод.

ДОРДГОР дордақ, дурдек, дорбақ, дордиган, дүрдиген, дорбиган; ≈ **уруул** дордақ ерін, дүрдиген ерін.

ДОРДОЙЛГО-Х I дордайтү, дүрдитү, дордиту, дорбитү; (*ерін, тері т. б. нәрсеңі*).

ДОРДОЙЛГО-Х II *ауыс*. дүрдитү, бүртитү, түнертү (*мінез*).

ДОРДОЙ-Х I дордаю, дүрдию, дордию, дорбию; **арыс** ≈ ж хатах тері дордыш кебу.

ДОРДОЙ-Х II *ауыс*. (*мінез*) дүрдию, бүртию, жақтырмау, түнеру; **ам** ≈ ауызы дүрдию, еріні бүртию; **элэг** ≈ бауыры қату, іштей жақтырмау.

ДОРДОЙХҒҮЙ *ауыс* дүрдимейтін, бүртимайтын, түнермейтін, кегі жоқ, кек сақтамайтын; **ам дордойч** **элэг** ≈ ауызымен айтса да, ар жағында кегі жоқ.

ДОРДОО-Х қ. дордуулах.

ДОРДО-Х 1. (*тұрқы, биігі*) төмендеу, төмен боп кету; аласару; **дөңх нь** ≈ терезесі төмен болып кету 2. *ауыс*. нашарлау, әлсіреу, төмендеу; **эрүүл мәнд нь** ≈ денсаулығы нашарлау.

ДОРДУУЛА-Х 1. (*тұрқын, биіктігін*) төмендету, төмен ғып жіберу, аласарту; 2. *ауыс*. нашарлату, әлсірету, төмендету.

ДОРИУН жіліктікті, жінтікті; тоуір, әдемі, келісті, сымбатты; ≈ **хүн** жіліктікті адам; ≈ **хийдтэй** тоуір істелінген.

ДОРНО шығыс; ≈ зүт шығыс жақ; ≈ зүгійп улсууд шығыс елдері; ≈ **өмнө** шығыс оңтүстік; ≈ умар шығыс солтүстік; ≈ **дахин а)** шығыстағылар; б) шығыс; ≈ **дахинь** суддал шығыстану (*ғылым*); ≈ **дахинь** судлагч шығысты зерттеуші, шығыстанушы.

ДОРНОД шығыс; шығыстық; шығыстағы; ≈ **хязгаар** шығыс шекара; ≈ **ын тал** шығыс даласы, шығыс жазығы.

ДОРОГШ төмен, аласа; **үүнээс** ≈ **болгох** мунап төмендету.

ДОРОГШЛО-Х төмендеу, аласару.

ДОРОГШЛУУЛА-Х төмендету, аласарту.

ДОРОЙ әлсіз, осал, нашар, бос, босаң; **сул** ≈ болбыр осал; ≈ **буурай** әлсіз нашар; ≈ **байдал** халі әлсіз; нашар тұрмыс.

ДОРОЙТЛОГО қ. доройтөл.

ДОРОЙТОЛ әлсіздік, осалдық, на-

шарлық, бостық, босандық; әлсіздеуі, осалдауы, нашарлауы, босауы, босандауы; **насны** ≈ жас ұлғайып дене әлсіздеуі.

ДОРОИТО-Х әлсіздеу, төмендеу, нашарлау, осалдау, босау, босаңдау; **нас ахиж бие** ≈ жас ұлғайып дене әлсіздеу; **ажил** ≈ жұмыс нашарлау.

ДОРОИТУУЛА-Х әлсіздету, төмендету, нашарлату, осалдату, босату, босаңдату.

ДОРОМЖ момын, жуас, қарапайым, момақан; ≈ **зантай хүн** жуас адам; **даруу** ≈ **хүүхэд** жуас момақан бала.

ДОРОМЖЛОЛ басынушылық, зорлық, өктемдік; мазақ.

ДОРОМЖЛО-Х басыну, зорлық істеу, өктеу, өктемдік көрсету, мазақтау; **дайрч** ≈ өктеп мазақтау; **басамжлан** ≈ басынып мазақ ету.

ДОРОМЖЛУУЛА-Х 1. басындыру, зорлық істеу, өктеу, өктемдік көрсеткізу, мазақтау; 2. қ. **доромжлогдох**.

ДОРСГОЙ орсақ, орсиган; ≈ **шүд** орсақ тіс.

ДОРСГОНО-Х орсақтау, орсақ қағу, орсаңдау, орсаң қағу (*орсиган нәрсе*).

ДОРСГОНУУЛА-Х орсақтату, орсақ қақтыру, орсаңдату, орсаң қақтыру.

ДОРСГОР қ. дорсгой.

ДОРСГО-Х қ. дортоох.

ДОРСГУУЛА-Х қ. дортуулах.

ДОРСОГО: дорсого дорсого хий-х орсак-орсақ қағу, орсак-орсақ қағу.

ДОРСОЙЛГО-Х орсайту, орситу.

ДОРСОЙ-Х орсаю, орсию; **бодонгий** **сэёо** ≈ ж байдақ қабаның тісі орсайты тұрады; ≈ **сон шүд** орсиган тіс.

ДОРСОЛЗО-Х қ. дорсонох.

ДОРСОО-Х қ. дортгох.

ДОРСОС: дорсос дорсос хий-х қ. дорсого дорсого хийх.

ДОРСО-Х қ. дортгох.

ДОРСУУЛА-Х қ. дортуулах.

ДОРТГО-Х қ. дордуулах.

ДОРТОО-Х қ. дортуулах.

ДОРТО-Х төмендеу, төмен боп кету, аласару, аласа боп кету; **урьдахаасаа** ≈ бұрынғысынан төмен боп кету.

ДОРТУУЛА-Х төмендету, төмен ғып жіберу, аласарту, аласа ғып жіберу.

ДОРХИ төменгі, төмендегі; астыңғы, астындағы; **газар** ≈ **баялаж** жер астындағы байлық; ≈ **зүйлийг үз** төмендегі нәрселерді көр.

ДОРШОО-Х төменсіту, сілемей, менсінеу; **чи намайг** ≈ ж **байна уу?** сен мені төменсітіп тұрсың ба?

ДОТАЦИ дотаци (*мекемелерге, ұйымдарға белгілі бір шығынның орнын толтыру үшін берілетін мемлекеттік жәрдем қарасы*).

ДОТИМСОГ қара пымышқы (құс).

ДОТНО I жуық, жақын, көңілде; сенімді; ≈ **байх** жуықтасу, жақындасу, көңілде болу; ≈ **ын нөхөр** жуық досы, көңілдесі.

ДОТНО II (*мекен, орын*) ішкі, іші. ішінде, іштей; **гэрйин** ≈ үйдің ішінде; **гадна** ≈ **ын хүн** сырт-іш адамдар, іш-сырттағы адамдар.

ДОТНОЛОГДО-Х жуық көріну, жақын сезілу, іш саналу.

ДОТНОЛО-Х жуық көру, жақын сезу, өзіне санау.

ДОТНОЛУУЛА-Х 1. жуық көргізу, жақын санату, өзіне санату; 2. қ. **ДОТНОЛОГДОХ**.

ДОТНОЧЛО-Х жақын тарту, іш тарту, жуық санау, өзіне санау; ≈ **н ярих** іш тартып әңгімелесу.

ДОТНОЧЛУУЛА-Х жақындаттыру, жақын тарттыру, іш тарттыру, жуық санату, өзіне санату.

ДОТОГШ ішіне, ішінде, ішіне қарай; ≈ **оо** **харах** ішіне қарай қарау; ≈ **зогсох** ішінде тұру.

ДОТОГШДО-Х іштеу, ішіне кіріп кету, өте іштеп кету.

ДОТОГШДУУЛА-Х іштету, ішіне кіргізіп жіберу, өте іштетіп жіберу.

ДОТОГШЛО-Х іштеу, іштей беру, ішке кіру, ішке кіре беру; **хотын төв рүү** ≈ қаланың орталығына қарай іштей кіру.

ДОТОГШЛУУЛА-Х іштету, іштете бергізу, ішке кіргізу, ішке кіргізе бергізу.

ДОТОГШЛУУР іштеткіш, ішке кіргізіп.

ДОТООД 1. ішкі; ≈ **энгэр** ішкі қойын; ≈ **хормой** ішкі оңір етегі; ≈ **гогцоо** ішкі бау; 2. (*мемлекеттік*) ішкі; ≈ **явдын яам** ішкі істер министрлігі; **бусдын** ≈ **хэрэгт оролцох** басқа елдің ішкі ісіне қатысу; ≈ **бодлого** ішкі саясат; ≈ **ын хэрэгцээ**; ішкі қажет; ☆ **дотосд монгол** ішкі монғолия (*ҚХР-дағы монғолдар*).

ДОТООЖ іш киім (*әйелдің*).

ДОТОР 1. (*мекен, орын*) іші, ішінде, ішкі жағында; **гэр** ≈ үй ішінде; **усан** ≈ су ішінде; **ой модон** ≈ **оос** орман тоғай ішінен; 2. (*нәрсе*) іші, астары, іш жағы; **дээлийн** ≈ а) шапанның астары; б) іштің астары (*іші*); **хамбан гадартай халуун** ≈ **той** бүліспен тысталған, жанатпен іштелген (*киім*); ☆ **дотор өөх** іш май; ☆ **дотор мах** іші-қарын; ☆ **дотор базлах** іші бұрау, ішінің кірнесі ұстау; ☆ **дотор муудах** іші бұзылу, іші ауру; ☆ **дотор өвдөх** іші ауру, іші бұрау; ☆ **дотор зайлагдах** іші-бауыры шайқалу, іші-бауыры езілу; ☆ **дотор хуржигнох** іші қорылдау; ☆ **дотер мушгилах** қ. **дотор базлах**; ☆ **дотер өвчин** ішкі аурулар; ☆ **дотрын тасаг** ішкі аурулар бөлімшесі; ☆ **дотрын эмч** ішкі ауруларды емдейтін дәрігер; ☆ **дотор им** ішкі ең; ☆ **дотер гових** өзегреу, өзегі талу, қарны ашу; ☆ **хар дотортой**, □ **хөө дотортой** қара ниет арамза, арам ниет; ☆ **хүйтэн дотортой** қатыгез, мейрімсіз, қатыбас, қатаң мінсзді; ☆ **дотор бухимдах** іштей булығы, іштей тарылу;

апшысы қурылу; ☆ **Дотор пухалдах** қ. **дотор бухимдах**; ☆ **Дотор агсах** ыза кернеу, ашу қысу, ашу кернеу, ашу буу; ашуға булығы, ашуға тығылу; ☆ **дотор саруул болох** көңілі жайлану, көңілі орнығу, көңілі жай табу, көңілі көншу, көңілі толу; іштей кену; ☆ **дотор уужра** қ. **дотор саруул болох**; ☆ **муу дотортой** іш мерез, арамза, қараниет; арам ойлы, арам ниет, арам пиғыл; ☆ **дотрсо санах** іштей ойлау, ішке сақтау, жадына қалтыру; ☆ **дотор өвдөх** іші ашу, қатты күйіну, қатты қынжылу; ☆ **хүний эрээн дотроо, могойн эрээн гадна** *сөзбе*, адамның аласы ішінде, жыланның аласы сыртында; аңқаулығы сыртында, арамдығы ішінде; сырты жылтыр, іші қалтыр; сырты бүтін, іші түтін; 3. ішкі, іш, іштен киетін; ≈ **хувцас** ішкі киім, іш киім; ≈ **цамц** іш жейде, ішкі жейде; 4. ішінде, өзара, ортада; **гэр** ≈ **оо** үй ішінде; **бид** ≈ **оо** біз өзара; **бидний** ≈ біздің ішімізде; біздің ортамызда; 5. (*уақыт*) мөлшерінде, уақытында, ішінде; **долоо хонсгийн** ≈ жеті күннің ішінде **нэг сарын** ≈ бір ай ішінде; ☆ **дотор дэгээ** іштей шалу, іштеп шалу (*палуандардың әдісі*); ☆ **дотер газар** қытай жері; ☆ **дотор хүн** қытай адам.

ДОТОРЛО-Х ішкіліктеу, астарлау, ішкілік салу, астар салу; **дээл** ≈ а) шапанды астарлау, шапанға астар салу; б) ішкі астарлау, ішіне астар салу.

ДОТОРЛУУЛА-Х ішкіліктету, астарлату, ішкілік салдыру, астар салдыру.

ДОТОРХИ ішіндегі, ішкі жағындағы; **гэр** ≈ киіз үй ішіндегі; ≈ **юм нь** ішіндегі нәрсесі.

ДОТУУР 1. ішкі; ≈ **хувцас** ішкі киім; 2. ішіне, ішіне қарай, ішке қарай; ≈ **бүрээс** ішкі қабат (*шүперек т. б.*) ☆ **дотуур дэгээ** қ. **дотор дэгээ**; ☆ **дотуур тамир** жаның аяу, өзін ойлау, өзімедеу.

ДОТУУРДА-Х өте іштеу, өте іштеп кету.

ДОТУУРДУУЛА-Х өте іштету, өте іштетіп жіберу.

ДОТУУРЛА-Х *ауыс*, өзін ойлау, өзіне тарту, өз басын ойлау.

ДОТУУРХАН іштеңкі, ішіне кіріңкі, іштенкіреп кеткен.

ДОТУУРХА-Х *ауыс*, өзіне санау, өзіне тарту, жан тарту, іштей тарту; **таныл хүмүүсээ** ≈ таныс адамына жан тарту.

ДОТЬ қ. **тоть**.

ДОХИВЧЛО-Х ымдай беру, әлсін-әлсін ымдау, ишаралай беру, әлсін-әлсін белгі беру.

ДОХИГО: дохиго дохиго хий-х бүк-жең-бүк-жең қағу, имең-имең қағу, бүкіш-бүкіш қағу.

ДОХИГНО-Х 1. бүг-жеңдеу, имеңдеу, бүкішіндеу, бүк-шеңдеу, имең қағу, бүк-шең қағу; 2. *ауыс*, бүг-жеңктеу, жағыну, жағымсу, жағымназсу; **нахигнах** ≈ **жалпаң** қатып жағымсу, жарамсақсып **жал-**

пылдау.

ДОХИГОР Сүкір, еңкіш, имиген, бүк-шиген, бүкірөйгөн, бүгжиген; ≈ **өндөр** хүн сүкір ұзын бойлы адам; ≈ **урт** жод имиген ұзын етан.

ДОХИЙЛГО-Х Сүкірейту, еңкөту, им-итү, сүкшитү, бү жигү.

ДОХИИ-Х Сүкірейю, еңкюю, имию бүк-шию, бү жюю

ДОХИЛЗО-Х қ. дохилзөх.

ДОХИО 1. м. белгі ишара: ≈ **тэмдәз** ым белгі; **тар** ≈ қол ым, қол белгі; қолмен ымдау; **гэрэл** ≈ жарық белгі; ≈ **ағаш** ым алу, ымды түсіну; ≈ **өтөх** ым сері, ишарат білдіру; ☆ **Дохисны** **Сығач** аударма сөздігі (*көне*); ☆ **дохию** **нәдәт** бағын үл (*өзімдік*).

ДОХИОЛО-Х ым беру, ишарат білді-ру, ымлау; көз ысуу, белгі беру.

ДОХИСОЧ ымлаушы, ым беруші бел-гі (серіні, ишарат білдіруші (*абан*)).

ДОХИС: дохисе дохисе хий-х қ. дохи-то дохигә хий-х.

ДОХИСХИИ-Х ымдап қалу, ым бер-гін қалу, белгі берін қалу; көз қысып қалу.

ДОХИУЛА-Х 1. ымдату, ым бергізу, белгі бергізу, ишарат білдірту; көз қыс-тыру.

ДОХИУР I шыбықша, таяқша: дүм-бірше; **бөмборийн** ≈ барабанның шы-бықшасы; **хәңгәрәгінн** ≈ даңғыранның дүміршесі.

ДОХИУР II аталық (*сүлдің аталық мүшесі*); **нәцгінн** ≈ шөшек аталығы, дүл аталығы.

ДОХИ-Х 1. белгі беру, ымдау, ым беру, ишарат білдіру; **гараар** ≈ қолмен ым беру; **нүдзәр** ≈ көзбен ымдау, көз қысу; 2. (*күл аспабында*) ым жетек беру; 3. бас иезу, мақұлдау; 4. қалғу, шұлғу, ізектеу, ізекдеу; **нәйр хүрч** **тәлгәй** ≈ ұйқысы келіп қалғу.

ДОХЬ сұлан (*бүгін түңмәдас ірі ай-ған*).

ДОШ 1. мұз томпақ, мұз төбешік; ≈ **өвейх** мұз томпақ көтерілу; **өвгор** ≈ дөңненген мұз томпақ; 2. дөң, үйме (то-пырақ); **тәрвағаны** ≈ сұыр інінің дөң топырағы.

ДОШГИДО-Х қ. дөшгидәх.

ДОШГИН қ. дөшгичн.

ДОШГИРО-Х қ. дөшгирәх.

ДОШГИРУУЛА-Х қ. дөшгирүүләх.

ДОШЖИ-Х мұз томпақ шығу, мұз төбешік шығу.

ДОШЛО-Х қ. дөшлөх.

ДОШРО-Х мұз томпақ бөлу, мұз тө-бешік бөлу.

ДОШДО-Х мұз томпақтану, мұз тө-бешіктену.

ДӨВ: дөв дөрвөлжин төп төртбұрыш.

ДӨЖ I қ. дөжин; ≈ **болсон амьтан** қырыс боп кеткен жан.

ДӨЖ II көй көй-шек (*көй, ешкіні қу-ғанға, айдағанда айтаған одағай сөз*).

ДӨЖИН қырыс, қиқар, қыңыр; ≈ **хүн** қиқар адам; ≈ **болох** қырыстану,

қиқарлану; **дүлей** ≈ дүлей қырыс.

ДӨЖИР 1. мөс, төзімді; шабан; ≈ **морь** шабан ат; 2. (*нәрсе*) берік, мықты; ≈ **эд** берік нәрсе; 3. (*адам*) керенау, селқос, жалқау; ≈ **хәйргә** керенау-жал-қау атам.

ДӨЖИРЛӘ-Х 1. (ат) мөс бөлу, төзім-ді бөлу; шабан жүру; 2. (*нәрсе*) берік бөлу, мықты бөлу; 3. (*адам*) керенау-лану, селқостану, жәлжаурау; 4. *ауыс* тартыстану, тақиялық істеу.

ДӨЖРӨ-Х I көр-н болу, мәңреу Со-ғу, керәцдөму, мәңреудену; **чх** ≈ кү-лағы керәц болу.

ДӨЖРӨ-Х II 1. керснаулану, кер-тертислану, керенау-жалқау болу; 2. селқостану, селқостану, еңжарлану.

ДӨЖРҮҮЛӘ-Х 1. (*қулағын*) керәц-гын жәйеру; мәңреу гын жәйеру; 2. кер-снауландыру, кертартиландыру; сел-қостандыру.

ДӨЛ I жалын; **галлин** ≈ оттың жалы-ны.

ДӨЛ II 1. төпсең; жайпаң; **уульн** ≈ газар тау төпсең; 2. пірім; **ургал** уны ≈ газар ағынды сұдың пірім же-рі.

ДӨЛ III жай, қарапайым; ≈ **ука-гаар** азах жай көліктен жүру.

ДӨЛГӨН байсалы, сабырлы, жайба-рақат; ≈ **хүн** байсалды адам; ≈ **түешин** жай сабырлы.

ДӨЛГӨӨН 1. баяу; тынық, тыныш; жайлы; ≈ **салхи** баяу жел, сәмәл жел; ≈ **ус** тынық су; ☆ **Нәмхон** **Дөлгөсн** **далай** Тынық мұхиты; 2. *ауыс*, жайпаң, төпсең; ≈ **газар** төпсең жер; 3. *ауыс*, жылдамдық шван, маужыраған; ≈ **сай-хан** сдөр жайма-шуақ күн; 4. *ауыс*, сылғыр, аңқ, аңқы; ≈ **дуу** сыңғырла-ған аңғың дауыс; 5. *ауыс*, биязы, жай-дары, сыңайы; ≈ **зан** биязы мінез; жай-дары пінін; ≈ **хүн** жайдары адам.

ДӨЛГӨӨРӨ-Х тынышталу, басылу, тыну, тынымықтану; **салхи** ≈ жел ба-сылу.

ДӨЛӨНЦӨГ (*шапан, ішік*) сыртқы өңір дөлігін **жәйг** **әмжих** ішіктің сырт-қы өңірін жиектеу.

ДӨЛӨӨРӨ-Х қ. дөлгөгрөх.

ДӨЛӨ-Х қаймығу, батпау, жасқану, ессену, батылы бармау, жүрексіну; **ойртөж** чадахгүй ≈ қаймығып жақын-дай алмау; **көдуру** ≈ **ж** азах батылы бармай алыстан жүру.

ДӨЛРӨ-Х арсию, ырсию, аңқию (*аған ыдыстың жапсағы ашылу*).

ДӨЛЦӨГ қ. дөлөңцөг.

ДӨМГӨР (*мінез-құлық*) жуас, момын, момақан сүйкімді монтиген, биязы, жай-дары; ≈ **морь** жуас ат; ≈ **сайхан** әр жайдары жарқын жігіт.

ДЕМИИ-Х 1. монгию, момақан көрі-ну, сүп-сүйкімді көріну.

ДӨМНӨ-Х 1. (*жұмыс, істі*) добалау, қобалау, нұсқалау, добалай салу, қоба-лай салу, нұсқалай салу; шала істеу, істеген болу; **хийх** гәж ≈ істеген боп

добалай салу. 2. дем беру, жәрдем беру, қол қабыс ету; чи ≈ ж баптаач сен дем бере жүрші.

ДӨМӨГ алымды, татымды, жарамды, тәуір, сүйекті: ≈ морь жарамды ат; ≈ эд татымды нәрсе.

ДӨМӨГХӨН алымдырақ, татымдырақ, жарамдырақ, тәуірірек сүйектірек.

ДӨМӨ-Х 1. (нәрсе, дүние, тіршілік) үні-төнілену, әрең жету, барғы жоқты Солу; амьдралаар дөңөж: ≈ ж явна тіршілігі үні-төніленіп жүр; 2. (ис-шаруа) демеу, дем беру, жәрдем беру, қол қабыс ету, демең жіберу; 3. қ. Домнох; 2. 4. қ. Дөмөх.

ДӨНГӨ бұғау, бұғаулық (мойынға, қолға салынатын темір шыныжыр); хүзүүнд нь ≈ өмсөгөж, хөлд нь газ торгож шийтәж байлаа мойына бұғау кигізіп, яғына кісен сағып, жазалап отырды (көме); 2. (итгі) мойын ескек (ағаш); ≈тәй нэхой мойын ескекті ит; 3. ауыс ауыртпақ, азап, бейнет, мекнат; ≈тәй ажжәд тохнолдох азап жұмысқа кез болу; жөдөлмөр ≈ болж байснаа жарғал болж хувирах еңбек бейнеттен зейнетке айналу.

ДӨНГӨЖ 1. болар-болмас, сәл-ғана; -а, -е, -й, (сала, бере т. б.); әрең ғана, зорға, әзер дегенде, әрең-пәрең, әрең дегенде; ≈ үүр паймаң таң ата бере; 2. (ызма) небәрі, бар-болғаны, бар-жоғы; ≈ гуравхан небәрі үшеу-ақ; 3. (уақыт) жаңа ғана, жаңа, жәңе; ≈ сая ирлээ жаңа ғана келді.

ДӨНГӨЛӨ-Х 1. бұғаулау, бұғау салу, бұғалықтау. Бұғалық салу (мойынға, қолға); 2. ауыс ауыртпақ арту, азап ардалату, бейнет көрсету, мекнат шектіру.

ДӨНГӨЛҮҮЛЭ-Х 1. бұғаулату, бұғау салдыру, бұғалықтату, бұғалық салдыру; 2. ауыс ауыртпақ артызу, азап арқалатыру, бейнет көрсетізу, мекнат шектіру.

ДӨНГӨН: дөнген данған әрең дегенде өліп-талып, зорға, әреңге, зорға дегенде, әзер деп, әрең-пәрең, қалт-құл етіп; ≈ ≈ хүрәх зорға дегенде жету, әрең-пәрең жету.

ДӨНГӨ-Х әрең істеу, зорға істеу; әрең (зорға) добалау; істеген болу, добалған болу, қобалаған болу; муухан ≈лөө әрең істеген болдым; хийж ≈ зорға істен үлгіру; хәлж ≈ әрең айту, зорға айту; идәж ≈ байх әрең жейтін шығар.

ДӨНГҮҮЛЭ-Х 1. әрең істету, зорға істету, әрең дегенде добалату, әзер істеп үлгірту; 2. ауыс ұтылу, жеңілу; алдыру; отырып қалу.

ДӨНГҮҮР тәуірлеу, тәуірірек, ұтымдырақ, ұтымдылау, көрімірек, көрімдеу, татымдырақ; артықтау, сапалырақ; арай ≈ әнтек тәуірлеу.

ДӨНГҮҮРХЭН недәуір тәуір, недәуір көрім, недәуір татымды, недәуір

ұтымды.

ДӨНДГӨ: дөндгө дөндгө хий-х оқшан қағу, оқшаң-оқшаң қағу, оқшыраң қағу, оқшыраң-оқшыраң қағу, серең қағу, серең-серең қағу, сораң-сораң қағу (оқшыған, середген нәрсе).

ДӨНДГӨР оқшыған, оқшырайған, серейген; сорайған, сойған; ≈ хад оқшыған жарғас, серейген серек; ≈ мод сорайған ағаш.

ДӨНДИЙЛ қ. дөндийлөг.

ДӨНДИЙЛӨГ түндік тіреуіш (бақан ағаш); өрхвий ≈ түндік тіреуіш.

ДӨНДИЙЛӨ-Х түндік тіреуішпен тіреу; өрх ≈ түндікті тіреуішпен тіреу.

ДӨНДИЙЛҮҮЛЭ-Х түндік тіреуішпен тірету.

ДӨНДИЙ-Х оқшию, оқшыраю, серею; сораю, сойдю (ағаш, жарғас т. б.).

ДӨНДӨГНӨ-Х оқшаңдау, оқшыраңдау, сереңдету; сораңдау, сойлаңдау, оқшаң қағу, оқшыраң қағу, серең қағу; сораң қағу, сойдәң қағу.

ДӨНДӨГНҮҮЛЭ-Х оқшаңдату, оқшыраңдату, сереңдету; ссрандату, сойлаңдату, оқшаң қақтыру, оқшыраң қақтыру, серең қақтыру, сораң қақтыру, сойдәң қақтыру.

ДӨНДӨЛЗӨ-Х қ. дөндөгнох.

ДӨНДӨЛЗҮҮЛЭ-Х қ. дөндөгнүүлөх.

ДӨНДӨС: дөндөс дөндөс хий-х қ. дөндгө дөндгө хийх.

ДӨНЖ(ИН) дөнежін (төрт жастағы ұрғашы ірі қара мал) ≈ тэмээ дөнежін түйе; ≈ гүү дөнежін бие; ≈ үнээ дөнежін сиыр.

ДӨНӨН дөнен (төрт жастағы еркек іріқара мал); ≈ тэмээ дөнен түйе ≈ адуу дөнен жылқы; ≈ үхәр дөнен сиыр; ≈ буур буырың.

ДӨР I 1. тығырық; сірге (малдың мұрын тесігінен көлденең өткізген ағаш); **Үхрийн** ≈ сиырдың тығырығы; ≈ хамалч тығырық сірге; ☆ дөргүй Сух шиг а) сөзбе. тығырықсыз бұқадай; б) кеуде сок, өр көкірек, күр кеуде; ☆ дөрсө пэдэхгүй бас асау, басы қатты; 2. (соқа) мұрындық; 3. (ыдыс-аяқ) колденең тұтқа; 4. (суда) қиғаш өткел; 5. (құмысқаялы) мұрындық қима; 6. (тек.) тиекше темір.

ДӨР II ебі, айысы; ығы, жөні; **Яж хийхийнхээ** ≈ айт олекүй байна қалай істеудің ығын таппай отыр; ажжән ≈ кэдэхгүй жұмыстың жөнін білмейді, жұмыс істеп көрмеген.

ДӨР III түр, пішін, сәлет, кескін; ≈ төрх түр кескін, ажар-әлпет; ≈ нь зүгээр түрі тәуір.

ДӨРВӨД дөрвөд, дөрбет (моңғолдың бір тайпасы).

ДӨРВӨЛ төрттік, төрттен (ән, күй-де); ≈ дуу төрттік ән; ≈ хөгжим төрттік музыка.

ДӨРВӨЛЖ I 1. төрткіл шаршы; ≈ даавуу шаршы шүперек; 2. (ыдыс)

төртбүрыш төрткiл; 3. шаршытас (бал ашқанда керектенетiн төрткiл тас); ≈ орхих шаршытас үйрiп бал ашу.

ДӨРВӨЛЖ II I. (өсiмдiк) сасықшөп; 2. төрткiл буда (шөп); ≈ өвс авах төрткiл буда шөп алу.

ДӨРВӨЛЖИН I. шатыраш, төртбүрыш; шаршы; босоо ≈ тiк төртбүрыш, куб; хавтгай ≈ км талбай шаршы км аудан; өдөр гурвалжин шөно ≈ күндiз үшбүрыш, түнде төртбүрыш (жумбақ); ам ≈ шаршы; гонзгой ≈ тiк төртбүрыш; 2. бөп (карта ойыны); ≈ гийн боол боптың салдаты; ☆ дөрвөлжин бичиг төрткiл жазу, төртбүрыш жазу (1269-жылы Пагва лама ойлап шығарған моңғол жазуы).

ДӨРВӨЛЖЛӨ-X I. шатыраштау, төртбүрыштау, шаршылау; ≈ н нугалах шаршылап бүктеу; 2. (палундар) мықындасу; ≈ н авч барилдах мықындасып алып күрeу.

ДӨРВӨЛЖҮҮЛЭ-X I. шатыраштау, төртбүрыштату, шаршылату; 2. (палундарды) мықындастыру, мықындастыра күрестіру.

ДӨРВӨӨД төртеудей, төрттей; төртеу.

ДӨРВҮҮЛ төртеу, төртеуі бірдей; ≈ ирлээ төртеуі келді.

ДӨРГӨР дүрдiген; құнысқан, бүріскен, ұйысқан; бырысқан; банз хатаж ≈ болох тақтай кеуіп құнысып қалу.

ДӨРДГӨР қ. дөргөр.

ДӨРДИЙЛГӨ-X дүрдиату; құныстыру, бүрістіру, ұйыстыру; бырыстыру.

ДӨРДИЙ-X дүрдию; құнысу, бүрісу, ұйысу, ұйығу, бғыысу (тері, қағаз т. б.).

ДӨРДӨГНӨ-X дүрлендеу, құнжындау, бүрсендеу; дүрден қағу, құнжың қағу, бүрсен қағу.

ДӨРДӨЛЗӨ-X қ. дөрдөгнөх.

ДӨРИЙ-X дүрию, дүрдию; құнысу, бүрісу, бырысу; арьсны год мэт ≈ терінің пұшпағындай дүрию (бүрісу).

ДӨРЛӨ-X I. тығырықтау, сіргелеу, тығырық өткізу, сірге өткізу (малдың мұрнына); 2. ауыс. жетегіне алу, ырқына алу, еркіне көндіру; тэр залууг ≈ ж авсан хун ол жігітті ырқына алған адам.

ДӨРЛҮҮЛЭ-X I. тығырықтату, сіргелету, тығырық өткіздіру, сірге өткіздіру (малдың мұрнына); 2. ауыс. (біреуді) жетегіне алдырту, ырқына алдыру, еркіне көндірту.

ДӨРӨВ (сан) төрх; хоёр хоёрын ≈ екі екің төрт; ≈ өн ширхэг төрт дана; ≈ сн дахтар төрт қабаг; сарын ≈ өн айдың төрті; ≈ өнтаа төрт рет, төрт қайта; ☆ дөрвөн бэрх орхих құмар ойнау (төрт асықпен гәйке, ашы, буге, шиге түсіріп ойнау); ☆ дөрвөн гишүүн аяқ-қол (екі аяқ, екі қол); ☆ дөрвөн хөл = дөрвөн мөч қ. дөрвөн гишүүн; ☆ дөрвөн хөллөх еңбектеу (екі қолын жерге тигізіп бүкию) ☆ дөрвөн улирал жыл мезгілдері, жылдың маусым (жаз, күз, қыс,

көктем); ☆ дөрвөн зүг шартарап, төрт құбыла (батыс, шығыс, оңтүстік, солтүстік); ☆ дөрвөн зовхис төрт құбыла арасы; ☆ дөрвөн хүүхэд төрт бала (ішкі моңғолияның бір тайпасы).

ДӨРӨВДҮГЭЭР төртінші; ≈ сар төртінші ай, көкен айы.

ДӨРӨВЛӨӨС көзір (дөңгелек нәрсе-нің төрттен бірі).

ДӨРӨВТӨН төрт өргез (арқасында жалғыз көзі бар, тоғыз құйрықты; егерде; жүнін не терісін адам бөліне ораса, ол адам өмірбақи қорықпайтын, батыл, күшті болады деп қиялдайтын, қой тәрзіді аңыз аң).

ДӨРӨВЧ шылбырлы ноқта.

ДӨРӨГНӨ-X қ. дөрдөгнөх.

ДӨРӨЛГӨН: дөрөлгөн буга тарғыл бұғы (аң).

ДӨРӨЛЖ тарлан мойнақ (тау, төбенің).

ДӨРӨЛЗӨ-X қ. дөрдөлзөх.

ДӨРӨӨ I. үзеңгі; эмзәлийн ≈ ердің үзеңгісі; ≈ ний толь үзеңгінің табаны; ≈ ний таваг үзеңгінің табаны; ≈ ний цагириг қ. дөрөөний хавирга; ≈ ний сәнж үзеңгінің төсірі; ≈ ний сур үзеңгінің бауы; ≈ ний хавирга үзеңгінің жақтауы; төмөр ≈ темір үзеңгі; суран ≈ қағыс үзеңгі; дэсэн ≈ жіп үзеңгі; ≈ давирах үзеңгімен тебіну; ≈ хөдөлгөх үзеңгімен тебіну; ☆ дөрөө тэмцэх ат мінгізбеу; ☆ дэсэн дөрөөтэй наивар, жүрді-барды, табансыз; ☆ гары нь ганзганд, хөлий нь дөрөөнд хүргэх а) сөзбе. қолын қанжығаға, аяғын үзеңгіге жеткізу; б) ат айылын тартып мінгізу; ат жалын тартып мінгізу; ер жеткізін ел қатарына қосу; өзі өмір суретін халге жеткізу; 2. баспалдақ үзеңгі саты.

ДӨРӨӨВЧ I. үзеңгі тоқым; 2. (ердің) шығырық бау.

ДӨРӨӨВЧЛӨ-X үзеңгіге қондырғылау; туг далбаагаа ≈ н бариад аях ту жалауды үзеңгіге қондырғылап ұстап жүр.

ДӨРӨӨЛӨ-X I. үзеңгілеу, үзеңгіге аяқ салу; дөрөөгөө ≈ хэрэгтэй үзеңгіге аяқ салу керек; 2. (аттың) үзеңгі төсі; үзеңгілігі.

ДӨРӨӨЛҮҮЛЭ-X I. үзеңгілету, үзеңгіге аяқ салдырту; 2. (атты) үзеңгілігіне түрткізу.

ДӨРӨСӨНӨ-X I. (жумсақ нәрсе) құрысындау, құнжыңдау, бүрсендеу, жымырындау; 2. (қатты нәрсе) қисандау, жантаңдау.

ДӨРӨСГӨР I. (жумсақ нәрсе) дүрсиген, құнысқан, бүріскен, құрысқан, бырысқан, тығысқан; ≈ арьс құрысқан тері; 2. (қатты нәрсе) қисайған, жантиған, қикингән, қиқыжиқы, қиқышойқы.

ДӨРСИЙЛГӨ-X I. дүрситу, құрыстыру, бүрістіру, бырыстыру, тырыстыру (жумсақ нәрсені); 2. (қатты нәрсені) қисайту, жантиту, қикити, мықтыту.

ДӨРСИЙ-X I. дүрсию; құрысу, бүрісу, бырысу, тырысу (жумсақ нәрсе); 2.

(*катты нәрсе*) қисаю, жантию, қиқию, мыжию.

ДӨРСӨЛЗӨ-Х қ. дөрсөнөх.

ДӨТ 1. төте; ≈ зам төте жол; нэг зам бий, ≈, ≈ ч байсан хол; нэг зам бий, хол, хол ч байсан ≈ бір жол бар, төте, төте болса да алыс; бір жол бар, алыс алыс болса да төте; ≈ өөр явах гэж дөрөв хонох төтемен жүремін деп төрт қону; 2. ауыс. жуық, сырлас, көңілде; надад ≈ хун маған жуық адам.

ДӨТЛӨ-Х 1. төтелеу, төтелей жүру; ≈ гэж дөрөв хонуузай төтелеймін деп төрт көнш жүрдін; 2. ауыс. жуықтау, жақындау, тура қатысу.

ДӨТЛҮҮЛӘ-Х 1. төтелеу, төтелей жүргізу; 2. ауыс. жуықтату, жақындату, тура қатыстыру.

ДӨТЧИЛӨ-Х төтелеу, төтелей жүру, төтелеп кету; ≈ н явах төтелеп жүру.

ДӨТЧИЛҮҮЛӘ-Х төтелеу, төтелепін жүргізу, төтелепін жіберу.

ДӨТЧИЛҮҮР жуықтағыш, жақындағыш, танысқой, жанасқыш, үйірімді; ≈ хун жуықтағыш адам.

ДӨХӨМ бейім, ыңғай, орай, оңай, жеңіл, қолай; **явдлын** ≈ ийг харах істің орайын қарау; **хөсгөөр явах нь** ≈ тэй көлкінен жүру; қолайлы; **тус** ≈ қолайлы жағдай; **хялбар** ≈ жеңіл-оңай, қолай-ыңғай.

ДӨХӨМГҮИ бейімсіз, ыңғайсыз, орайсыз, қолайсыз; оңай емес, жеңіл емес; күрделі; ≈ зам қолайсыз жол.

ДӨХӨМЖ қ. дөхөм; ≈ сайтай ыңғайлы, қолайлы; ≈ муутай ыңғайсыз, қолайсыз.

ДӨХӨМЖҮИ қ. дөхөмгүи.

ДӨХӨМЛӨ-Х (*іс-әрекеті*) бейімдеу, ыңғайлау, орайлау, қолайын келтіру, ыңғайын келтіру, орайын келтіру; жеңілдету, оңайлату.

ДӨХӨМТЭИ бейімді, ыңғайлы, орайлы, оңтайлы, қолайлы; оңай, жеңіл; **яаж хийзэл** ≈ вэ? қалай істесе қолайлы.

ДӨХӨ-Х таяу, тақау, жақындау, жуықтау; ≈ ж очих таяп бару; **нилээн** ≈ недәуір таяу; ≈ ж байна таяп қалды, жақындап қалды; **хутаңаа** ≈ уақыт тақау; **дуусах** ≈ бітуге тақау.

ДӨХҮҮ 1. (*жақындық*) жақынырақ, жақындау, жақын, төтерек; ≈ газар жақынырақ жер, жақын жер; 2. (*шамалашер*) шамалас тақау, таяу; **түүнтэй** ≈ сонымен шамалас.

ДӨХҮҮЛӘ-Х таяту, тақату, жақындату, жуықтату.

ДӨХҮҮХЭН недәуір жақын, недәуір төте.

ДӨЧ қырық; **малын тоо** ≈ малының саны қырық; ≈ ин нас. қырық жас; ≈ ин жыл қырық жыл.

ДӨЧДҮГЭЭР қырқыншы; **номын** ≈ хуудас кітаптың қырқыншы беті.

ДӨЧИНТАА қырық рет, қырық қай-

та.

ДӨЧӨӨД 1. қырық шақты, қырықтай; ≈ малтай хун қырықтай мал бар адам; 2. қырқыншы; ≈ оны үс қырықыншы жылдар кезі.

ДӨЧҮҮЛ қырқы бірдей; қырық төгел; ≈ очив қырқы бірдей барды.

ДӨШ төс; **дархны** ≈ ұстаныс төс; ≈ ний толь төстің табаны; ≈ инн сүүр төстің тұғыры; алх ≈ балға төс.

ДРАМА драма; ≈ ын театр драма театры.

ДРАП драп, мәуит; «Уланбатыр» ≈ «Уланбатыр мәуит» (*моңғол жетінің аты*).

ДУВ тып үп (*күшейткіш сөздер*); ≈ дуугай тып-тыныш, үп-үнсіз.

ДУГ I. дуг нойр шырт ұйқы, қатты ұйқы, тәтті ұйқы; ≈ дунд нь аштыр ұйқыда жатқанда; дуг хийх қалғын кету.

ДУГ II. дұқ (*шахмат ойынында тұрғын «шах» деу*).

ДУГААР 1. -ыншы, -інші; **арау-гаар** оныншы; **гуравдугаар** үшінші; 2. реті; номері, саны; **хаалганы** ≈ есінді номері.

ДУГААРЛАЛ реттік; номерлік, сандық; реттеуі, номерлеуі, санауы.

ДУГААРЛА-Х реттеу, номерлеу, сан белгілеу; **бичиг** ≈ іс қағаздарын реттеу; ≈ н зөгсөх реттелін түру, ретіліс түру.

ДУГААРЛУУЛА-Х реттету, номерлету, сан белгілету.

ДУГАИ үнсіз, дыбыссыз, үп-үнсіз; ≈ байх үндемеу; ≈ бай үндеме; ≈ күн үнсіз адам, үндмейтін адам.

ДУГАН шіркеу; сүм ≈ шіркеуана.

ДУГАНЦАГ шолақ етік (*қашаққа қысқа әйел етік*).

ДУГАНЧ шіркеу күзетшісі.

ДУГАРАА I шашу шара, той шара (*тойға келгендерге ұсынатын шаралас қымыз*); ≈ барих шашу шара ұсыну.

ДУГАРАА II. ээлж дугараа рет зөск, кезек рет; ≈ гаараа хийх рет зөсігімен істеу.

ДУГАРА-Х I 1. дауыстау, дауыс шығару, дыбыстау, дыбыс шығару; **булгун** ≈ күжілдеу; **нарийн** ≈ шіркілдеу; **хууу** ≈ күс шырылдау; **тэнгэр** ≈ күн күркіреу; **яндан** ≈ гудок айқайлау; 2. ауыс. үндеу, сөйлеу, айту; **юн баланд** ≈ кез келгеннің бәріне сөйлей беру; жоқтан өзгенің бәріне сөйлеу.

ДУГАРА-Х II шашу шара ұсыну, той шара ұсыну, айнала ұсыну.

ДУГАРГА-Х сөйлету, айтқызу; радио ≈ радио сөйлету.

ДУГАРИГ дөңгелек, доғаша; ≈ эм-бөртэй доғаша пішінді; ≈ хүрээлэй доғаша жиекті.

ДУГАРИГДУУ доғашалау, дөңгелектету, доғаша келген, дөңгелек келетін.

ДУГАРИГЛА-Х дөңгелектету, доғаша-

лау, дөңгелек болдыру, доғаша болдыру.

ДУГАРИГЛУУЛА-Х дөңгелектету, доғашалату, дөңгелек болдырту, доғаша болдырту.

ДУГАРИГХАН дөңгелегірк доғашықтау.

ДУГАРИНХАЙ шошқаның аш ішегі (саят).

ДУГАРМАГЛА-Х I сөйлемеу, үндемеу, үн қатпау.

ДУГАРМАГЛА-Х II шашу шара ұсыну, той шара ұсыну.

ДУГАРУУЛ таптауыш (тұқым сепкен соң топырақ таптайтын доғаша аспан).

ДУГАРУУЛА-Х I. дауыстату, дауыс шығарту, дыбыстату, дыбыс шығарту; 2. ауыс үндету, сөйлету, айтқызу.

ДУГҒҮИ I. кідіріссіз, толассыз; **борсо** ≈ оров жаңбыр толассыз жауды; 2. көз ілмей, кірпік қақпай, ұйықтамай; ≈ **лодох** көз ілмей қону, ұйықтамай қону, көсер таңды көзімен атыру.

ДУГЖРА-Х көз іліндіру, көздің шығын алу, ұйықтап кету.

ДУГНИУН есеңгі, есеңгіреген, талықсыған көзі қарауытқан, есінен айрылған; ≈ хун есеңгіреген адам.

ДУГТАР ақ қамса (балық).

ДУГАРХИЙЛЭ-Х жұлқылау, тартқылау, жұлмалау.

ДУГТРА-Х I. жұлқу, тарту, жұлу; **хүтэй** ≈ күшпен жұлқи тарту; 2. (шалдан хүресінде) жұлқа тарту, ірке тарту; ≈ н унагах жұлқа тартып жығу; 3. ірке нығарлау, жұлқып нығарлау; ≈ саар доон нь оруулах жұлқып нығарлай томен кіргізу.

ДУГТРУУЛА-Х I. жұлқыту, тартқызу, жұлдыру; 2. жұлқа тартқызу, ірке тартқызу; 3. ірке нығарлату, жұлқып нығарлату.

ДУГТҮИ I. қап, қын; **дэвүүрийн** ≈ сібірлі қыны; **тонгоргийн** ≈ бөкінің қыны; 2. киіндіргі, сұғындырғы; **резин** ≈ резина киіндіргі; **харандааны** ≈ қарындаш сұғындырғы; 3. конверт; **захидана** ≈ хат конверті.

ДУГТҮИЛА-Х I. қаптау, қындау, қабына тығу, қынына тығу; 2. киіндіргілеу, киіндіргіге тығу, сұғындыру, сұғындырғыға сұғу; 3. конверттеу.

ДУГТҮИЛУУЛА-Х I. қаптату, қындату, қабына тықтыру, қынына тықтыру; 2. киіндіргілету, киіндіргіге кигіздіру, сұғындырғылату, сұғындырғыға салғызу; 3. конвертке салдырту, конверттеу.

ДУГТЧИ-Х I. қ. дугтархийлэх; 2. жұлқып қалу, тартып қалу, жұлқа тарту.

ДУГТЧУУЛА-Х жұлқылату, тартқылау, жұлқа тартқызу, жұлдыра тартқызу.

ДУГУИ I. доға, дөңгелек; **сар шиг** ≈ айдай доға; ≈ малғай дөңгелек тымақ; 2. (тех.) доңғалақ дөңгелек, доға; **тэ-**

рэгний ≈ а) арбаның доңғалағы; б) машинаның резин дөңгелегі; **унадаг** ≈ мінетін доға (велосипед); 3. (тамақ) дөңгелек; ≈ **ааруул** дөңгелек құрт.

ДУГУИЛА I. доғалық, дөңгелек; доғалану дөңгелену; айнала, дөңгелене; ☆ **цэпэг нуурын дугуйлан** шешек көлдік алқа-қотан күресі (моңғол феодалдарына қарсы жазылған талап хатқа басышысын білдірмеу үшін көп адам атын дөңгелете жазған қарсылық хат); 2. ауыс үйірме; **гүүх судлах** ≈ тарих үйірмесі; **утга зохиолын** ≈ әдебиет үйірмесі; ≈ **тайн багш** үйірме мұғалімі.

ДУГУИЛА-Х I. доғалану, дөңгелектеу; ≈ ж зурах дөңгелектен сызу; 2. доғалап белгілеу, дөңгелектен белгілеу; **данс** ≈ даңсаны (есеп кітапшаны) дөңгелектен белгілеу.

ДУГУИЛДА-Х I. доңғалау, дөңгелеу; **тэрэгний дугуй** ≈ арба доңғалағы доңғалау; 2. тоңқалақтау, тоңқалақ асу; ≈ **н ойчх** тоңқалақ аса жығылау.

ДУГУИЛДУУЛА-Х I. доғалату, дөңгелету (доғаны, дөңгелекті); 2. тоңқалақтау, тоңқалақ астыру.

ДУГУИЛУУЛА-Х I. доғалату, дөңгелетету (пишін, кескін); 2. (есеп кітапшанда) доғалатып белгілету, дөңгелектетіп белгілету.

ДУГУИРА-Х дөңгелену, доғалану; ≈ **н зогсох** дөңгелене тұру; ≈ **сан эвэр** доға мүйіз.

ДУГУИРУУЛА-Х дөңгеленту, доғаландыру, дөңгелек болдыру, доғаша болдыру.

ДУГУЙТ қ. дугуйтай; ☆ **дугуйт өргүүл** доғаша көтергіш (кран).

ДУГУЙТАЙ доғалы, дөңгелекті, доғасы бар, дөңгелегі бар; **дөрвөн** ≈ төрт дөңгелекті.

ДУГУИЦА-Х алқа-қотан тұру, айнала тұру, дөңгелене тұру; **хүүхдүүд** ≈ ж тоглох балалар алқа-қотан тұрып ойнау.

ДУГУУНИ-Х бас айналу, көз қарауыту, жер көшу; **толгой** ≈ бас айналу.

ДУГХИИ-Х көз іліндіру, көз шығын алу, қалғып алу, мүлгіп алу, шұлғып алу; **үүрээр жаахан** ≈ чихлээ таң сөулесе біраз көз іліндіріп алды.

ДУДРАЙ I жас, жаңа туған оттықпаған (төлі); ≈ **хурга** ишиг оттықпаған қозы, лақ.

ДУДРАЙ II: **дудрай хулгана** есек тышқан (солүстік жақта мекендейтін келірушілер тобына жататын қосаяқ тышқан тәрізді аң).

ДУДРАН қозық (есектің құлыны)

ДУЖИГНА-Х (сөзді) сыпылдату, судырату, жыпылдату; **үг хэлэхэд** ≈ ад өнгөрох хун сөз сөйлегенде сыпылдатып өте шығатын адам.

ДУЖИГНУУЛА-Х (сөз сөйлегенде) сыпылдаттыру, судыраттыру, жыпылдаттыру.

ДУЛ: дул өдер тамылжыған күн, мауыраған күн, балбыраған күн; **найрын**

нэгэн ≈ ≈ күздің бір тамылжыған күні.

ДУЛАА: тэмээний дулаа түйемен шах деу (*шахмат ойнында*).

ДУЛААВТАР жылырақ, жылылау, жылымықтау; **нэгэн** ≈ **өдөр** бір жылымықтау күні.

ДУЛААДА-Х өте жылынып кету, өте жылыну.

ДУЛААЛАЛТ жылылық, жылылау; ≈ **ын систем** жылылау системасы.

ДУЛААЛА-Х жылылау; **гэр** ≈ үйді жылылау; **хашаа хороогоо** ≈ қаша-қораны жылылау.

ДУЛААЛУУЛА-Х жылылату.

ДУЛААН 1. жылы; ≈ **хувцас** жылы киім; ≈ **байшин** жылы (*ағаш, там*) үй; ≈ **өдөр** жылы күн; ≈ **улирал** жылы мезгіл; ≈ **орох** жылымықтану, күн шуақтану; ≈ **илч** жылылық; 2. *ауыс*. жылы пана; **өвөр газар** ≈ қойнау жер жылы; 3. *ауыс*. жылы шырайлы, жайдары, сүйкімді, жылы жүзді; **нүдэнд** ≈ **хүн** көзге жылы шырайлы адам.

ДУЛААРА-Х жылыну, жылымықтану, шуақтану (*күн*) **эрт** ≈ ерте жылыну.

ДУЛААРУУЛА-Х жылындыру, жылымықтандыру, шуақтандыру.

ДУЛААХАН 1. жылырақ, жылылау, жылымық, шуақ; ≈ **өдөр** жылырақ күн; 2. *ауыс*. жылы шырайлы, жылы, жайдары, жылы жүзді; **нүдэнд** ≈ көзге жылы шырайлы.

ДУЛААЦА-Х жылу, жылыну; **галд** ≈ отқа жылыну; **бие** ≈ **ж байна** бойы жылынын келеді.

ДУЛААЦУУЛА-Х жылыту, жылындыру, жылыту; **хөлөө** ≈ аяғын жылыту.

ДУЛААШРА-Х жылыну, жылу, жылына бастау, жылы бастау.

ДУЛАН тұлан, қатыран (*балық*).

ДУЛА-Х дүк деу (*түйемен шахмат ойынында*).

ДУЛА-Х II шерту, шертіп қалу (*саусақпен*); **шанаа руу нь** ≈ **ад авах** шекесіне шертіп қалу.

ДУЛДУИ 1. қаңғырлақ таяқ; балдақ ≈ **тай** бадарчин қаңғырлақ таяғы бар дуана; 2. *ауыс*. жабыстыра, бірге; ≈ **нинг тэвэрч явах** жабыстыра құшақтап жүру.

ДУЛДУИДА-Х 1. таяну, сүйену (*таяқ т. б. нәрсеге*); 2. *ауыс*. сүйену, сүйеніш ету, арқа сүйену, тірек ету; **тусламжинд** ≈ көмекке сүйену; **баримт материалд** ≈ материал деректерге сүйену.

ДУЛДУИЧ балдақты дуана (*балдағының киелі қасиетін мақтап, зікір айтып, жылу алатын адам*).

ДУЛИА шаңқай бұлт; ақша бұлт ≈ **гарч эхлэх** шаңқай бұлт шыға бастау.

ДУЛИАРА-Х шаңқай бұлт көшу, ақша бұлт көшу; ≈ **ч тэнгэр цэлмэх** ақша бұлт көшіп, аспан ашылу.

ДУЛИМ: дутуу дулим шала-шарпы,

шала-пұшық; астым-үстім, жүрді-барды; тиіп-қашып.

ДУЛИМАГ шала, шалағай, жартымсыз, мардымсыз; **дутуу** ≈ шала-шарпы, жүрді-барды, ат-үсті, шала-пұшық.

ДУЛУУЛА-Х I дүк дегізу (*шахмат ойынында түйемен дүк айтқызу*).

ДУЛУУЛА-Х II (*шекеге*) шертікізу, шертікізіп қалу.

ДУЛЬ шала, орташа, мардымсыз, жартымсыз нашар. онша емес; **дутуу** ≈ шала-шарпы; ≈ **бүү хийгээрэй** шала істемес; **чадлаар** ≈ күші мардымсыз, халі нашар; ≈ **хүчтэй** әлі аз, күші нашар; **сурлагаар** ≈ оқуы онша емес.

ДУЛЪХАН шалалау, орташалау; тіпті мардымсыз, өте жартымсыз, өте нашар, тіпті онша емес; **эрдмээр** ≈ **хүн** білімі онша емес адам.

ДУМБАГАР томниған, монтиған, сүйкімді; ≈ **жаал** томниған бала.

ДУМБАЙЛГА-Х томпиту, монтиту, бұлтиту, дүмпиту.

ДУМБАЙ-Х томнию, монтию, бұлтню, дүмпнию.

ДУН 1. құрсақ аяқтылар; ≈ **хөрхой** құрсақ аяқты омыртқасыз құрттар, 2. қабыршақ (*құрсақ аяқтылардың қабы*); ☆ **дун бэрээ** қабыршақ үшкірік (*үрлейтін күй аспабы*); ☆ **дун цагаан** аппақ, шағаладай; аппақ шағаладай.

ДУНАГАР келісті, толымды, лайықты, жарамды сай; ≈ **морь** келісті толық ат; ≈ **айл** лайықты үлкен үй.

ДУНАЙЛГА-Х келістіру, толықсыту, жарастыру.

ДУНАЙ-Х келісу, толықсу, толысу, жарасу (*нәрсенің көңіл күйге, көзге толымды көріңі*).

ДУНАЛЗА-Х тайпаландау, ырғалаңдау, шайқаландау, теңселендеу (*көзге толымды нәрсенің қозғалысы*).

ДУНАЛЗУУЛА-Х тайпаландату, ырғалаңдату, шайқаландату, теңселендету.

ДУНГУИ 1. доңғалақ, доңғелек (*нәрсеге*); 2. ірке, бұра; **сэрээн** ≈ **хийх** ірке тартып төңкеру (*палуанның әдісі*).

ДУНГУЙЛА-Х қ. **дунгуйлдах**.

ДУНГУЙЛДА-Х 1. доңғалау, доңғелеу (*доғаша нәрсеге*); 2. ірке төңкеру, тартып тоңғару (*палуандардың әдісі*).

ДУНД 1. (*орын, мекен*) ортасында, арасында, ішінде; **хотын** ≈ қала ортасында; **хоёр байшингийн** ≈ екі үй арасында; **нуурын** ≈ көл ішінде, көл ортасында; **олны** ≈ көпшілік ішінде; 2. орта, ортасы (*дәл теңдік*); **тэг** ≈ тең орта, дәл орта; **төв** ≈ дәл ортасы, тең ортасы, **өр** ≈ тең орта;

өдөр ≈ дәл түсте, тал түсте; **шөһө** ≈ түн ортасында; **сарын** ≈ ай ортасында; 3. аралық, арада; **хоёрын хооронд**, **гурвын** ≈ не онда емес, не мұнда емес, екі арада; 4. (*шама, мөлшер*) орта, орталау, орташа; ≈ **сургууль** орта мектеп; ≈ **дүңгэй суралцах** орташа оқу; **усыг ху-**

внд ~ **хийх** суды кәтелге орта кую; **5. ауыс** кезінде, мезегінде, мезгліңде; -да, -де, -та, -те; **ажлын** ~ жұмыс кезінде; **нойрын** ~ ұйықтап жатқанда; **зүүдән** ~ түс көріп жатқанда; **6. ауыс** орташа, мардымсыз, онша емес, толық емес; олқы; ~ **зәргийн тарған** орташа семіздік; **чанараар** ~ сапасы онша емес; **сәтгәлд** ~ **байна** көңілге олқы; ☆ **дундыг** баримтлах бейтарап болу, оқшау болу, екі жаққа да қатыспау; ☆ **өвлийн дунд сар** қаңтар айы, бірінші ай; ☆ **дунд хуруу** ортан қол (*анат.*); ☆ **дунд чөмөг** ортан жілік (*анат.*); ☆ **дундыгаа дүүргәж дутуягаа гүйцәэ** кеткенінді келтір, кемтігінді толтыр (*мотел.*).

ДУНДАТ орта; ~ **эртэн** орта ғасырлық; ~ **этрний үе** ерте-орта ғасыр; ~ **зууы** үе орта ғасыр кезі; ☆ **дундат найрт яруу хөгжим** сынсымалы тілеу күйі (*аспанға, жерге, мешітке сиынып жаңбыр, астық тілейтін діни күй*); ☆ **дундат найрт залгамжалат хөгжим** хан ордасындағы сынсымалы-кейіс күй; ☆ **дундат найрт тунгалаг хөгжим** орташа шалқыма күй (*тойда*).

ДУНДАЖ орташа; **жилийн** ~ жылдық орташа; ~ **қалин** орташа айлық; ~ **хурд** орташа жылдамдық; ~ **аар онгодох нь** орташа мөлшермен тиесісі. **ДУНДАХЬ** ортадағы, ортасындағы, арадағы, арасындағы; ~ **гәр** ортадағы үй; **модны** ~ ағаш ортасындағы.

ДУНДУГИ 1. доңғалақ, дөңгелек (*ойыншық*); 2. (*одағай*) доңғала дөңгеле; 3. ортала-ортала (*балалар бір ыдыстағы сусынды бөліп ішкенде айтатын сөз*).

ДУНДУГИЛАХ 1. доңғалау, дөңгелеу (*доғаша кәрсе*); 2. орталалау (*балалар бір ыдыстан сусын ішкенде айтатын сөзі*); **аяғатай сүүгәэ** ~ **ж уух** аяқтағы сүтті (балалар) ортала-ортала деп ішу.

ДУНДДАХ (өте, тым) орталату, орта түсу, орталап кету.

ДУНДУУЛАХ орталату, орта түсіру, орталатып жіберу.

ДУНДЛАХ 1. орталату, орта түсіру; 2. *ауыс*. бейтарап жүру, ешқайсысына қатыспау.

ДУНДРАХ орталату, орта түсу; **нуурын ус ширгәэд** ~ көл суы тартылып орталату.

ДУНДРУУЛАХ орталату, орта түсіру.

ДУНДТАХ ауырлау, ауырлай беру.

ДУНДУУР 1. ортасы, арасы; ортасымен, арасымен; **олон гәрийн** ~ көп үйлердің арасымен; 2. ішімен, ортасында; **уаан** ~ су ішімен; 3. кезінде, мезетте; -да, -де, -та, -те; **шуурған** ~ қарлы боран кезінде; **нойр** ~ сәрәэх ұйықтап жатқанда ояту; **ажлын** ~ жұмыс кезінде; 4. орта, орташа, толы емес; ~ **аяга қай** орта шыны шай; 5. *ауыс*. мардымсыз нашар, жөнпәс, олқы. онша емес; **санаанд** ~ көңілге олқы; 6. *ауыс*. (тең, дәл) жартысы, ортасы; **хагас** ~ тең жартысы, дәл жартысы; **тәхий** ~ қақ

ортасы.

ДУНДУУРДАХ орталату, орта бол кету.

ДУНДУУРЛАХ 1. орталату, орта болдыру; 2. жартылау, жарты болу, ортасы болу; **сар** ~ ай жартылау.

ДУНДУУРХАН ортарақ, орталату, толтырмай; ~ **хийж өгөх** ортарақ құйып беру.

ДУНИАРАХ 1. (*күн*) тамылжу, маужырау, балбырау; ~ **сан сайхан өдер** тамылжыған жайлы күн; 2. *ауыс*. талмаурау, талмаусырау, талықсу; мыжмыж болу, дел-сал болу, мең-зең болу; бей-жай болу; **нүд** ~ көз талмаурау.

ДУНИГАНАХ 1. кербездену, кердендеу, кердең-кердең қағу; 2. менменси беру, пандана беру, керілене беру.

ДУНИГАР 1. кербез, кер, сәнқой, сылқым; 2. кердең, менмен, паң, кері, өр.

ДУНИИХ қ. дуних.

ДУНИЛЗАХ қ. дуниганах.

ДУНИХ 1. кербез болу, кердең болу, сәнқой болу, сылқым болу; 2. менменсу, керілену, дандайсу.

ДУНХАЙЛГАХ қ. дунайлгах.

ДУНХАЙХ қ. дунайх.

ДУНХАЛЗАХ қ. дуналзах.

ДУНХАЛЗУУЛАХ қ. дуналзуулах.

ДУНХГАНАХ қ. дуналзах.

ДУНХГАР қ. дунагар.

ДУНШАА нағайбыл, нарау, қобалжығыш, алаңдағыш; күмөнденгіш; қауіптенгіш; ~ **хүн** қобалжығыш адам.

ДУНШИХ нағайбылдау, нараулану, қобалжу, алаңдау, күмөндену **ямар шийдвәргүй** ~ ешбір шешім шығара алмай қобалжу; ☆ **дуншиж өвдөх а**) толғақсып ауру (*екі қабат әйел*); б) есі ауруы ұстау.

ДУНШМАЛ 1. күмөнденгіш, қауіптенгіш, қобалжығыш, алаңдағыш; ~ **болсон хүн** қауіптенгіш адам; 2. ұстамалы, қайталағыш (*ауру*); ~ **өвчин** ұстамалы ауру.

ДУР 1. ерік ықтияр, ырық, қалау; ~ **зориг** еркіндік; ~ **аараа аашлах** еркінше жөбірлеу, қалауынша ланаттау; ~ **аараа авах** еркінше алу; **өерийн** ~ **аар ажиллах** оз ықтиярымен жұмыстау; **амыыхаа** ~ **аар** аузына не түссе, соны; **санааныхаа** ~ **аар** ойына не келсе, соны; ~ **ы нь дагах** ырықна қону; 2. тілек, ықылас, көңіл; әуестін, құмарлық ынтықтық; ~ **хүсәл** құмарлық, ынтықтық, құштарлық; хайр ~, = **янаг** ~ **сү** іспеншілік, махаббаттық; ~ **булаах** құмарландыру, ынтықтандыру, құштарландыру; көз тарту; ~ **дарах** мауқын басу, көңілі көншу, құмары тарқау; ~ **ханах** мауқы басылу, құмары тарқау, ынтығы басылу, құмары қану; ~ **хүрәх** құмарлану, ынтығу, құштарлану; ~ **гутах** көңілсіздену, көңілі сыну, меселдесі қайту; ~ **болых** көңілі қайту, көңілі соқпау; көңілі жер болу, беті қайту; ☆ **юу сайхан, дур сайхан** қалағаныңмен

бол; нені қаласаң сол; өз қалағаныңмен бол; өзіндікі өзіңе жөн; не десең сол; ☆ **муу дур нь хөдлөх** ұстамасы ұстап қалу; қырысып қалу; тұлан тұту; ☆ **шары нь аваңаар дуры нь ав** ашуын көптіктенше, көңілін көншіт, ашуын арындат, ақылын аяндат; ашуына торыққанша, ақылына байлан; ☆ **дуран дээр хясах** меселдесі қайту, көңілі қалу; ☆ **сайн дурынхан** еріктілер, еркімен келгендер; ықтиярлар, жақсы көңілділер; ☆ **сайн дурын байгууллага** көмекші ерікті ұйымдар; ☆ **дур зоригийн хээлтүүлэг** еркін күйек, еркін іштендіру, күйек алу.

ДУРААР 1. еркімен, ықтиярымен, ырқыммен, қалауымен; 2. тілегімен, ықыласымен, көңілімен.

ДУРАВЛАГ сұлы бас, атқонақ, бидайық, тарлау (*дала шөбі*).

ДУРАЙЛА-Х даңғырату, бадырайту, алдырайту, бажырайту.

ДУРАЙ-Х даңғырау, бадыраю, адыраю, бажыраю, сайрап жату; **тов тодорхой** ≈ и харагдах ап-анық даңғырап көріну.

ДУРАЛ 1. дур; 2. (*бала*) еселесу, есе ұстау, сылтау есе.

ДУРАМЖХАН көңілсіздеу, ұнатпай, жақтырмай, зауықсыз, көңілсіз; ≈ суух ұнатпай отыру.

ДУРАМЧХАН қ. *дурамжхан*.

ДУРАН I мауық, құмар, көңіл; ≈ дээр нь хясах көңілін қайтару, көңіліне дақ салу.

ДУРАН II дүрбі, дүргі; **хоёр нүдний** ≈ екі көзді дүрбі, қос көз дүрбі; ≈ хараатай буу дүрбі қарауылды мылтық; ≈ **авай** қарауыл мұнара, дүрбі мұнара (*өге алысты, жүлдыздарды байқауға арналған аспан*).

ДУРАНБАЙ микроскоп (*ұсақ нәрселерді үлкейтіп көрсететін аспан*).

ДУРАНДА-Х дүрбілеу, дүргілеу, дүрбімен қарау, дүргімен қарау; **холоос** ≈ алыстан дүрбілеу.

ДУРАНДУЛА-Х дүрбілету, дүргілету, дүрбімен қарату, дүргімен қарату.

ДУРВАГАНА-Х маздау, лаулау; **галын дөл** ≈ от жалыны маздау.

ДУРГАН мардымсыз, жетімсіз, жартымсыз, болымсыз; **дутуу** ≈ болар болмас, барды-жоқты.

ДУРГИ-Х еркінсу, еркіндеу, асқақтау, дандайсу; **дураараа** ≈ өз бетімен еркінсіп кету.

ДУРГҮЙ көңілсіз, зауықсыз, ынта-сыз; ұнатпай жақтырмай, тілемей, қаламай; ұнатпау; жақтырмау, тілемей, қаламау; **хоолоңд** ≈ тамаққа көңілсіз; ≈ **хүрэх** көңілсіздену, ұнатпай қалу, ұнатпау; **би** ≈ мен ұнатпаймын; ≈ **боллох** көңілсіз болу, жақтырмау; ≈ **д хүчгүй** ұнатпаса қысамау; ықтиярымен болу.

ДУРГҮЙЦЭЛ наразы, наразылық, қарсылық; **олны** ≈ **ийг хүргэх** жұртты наразы қылу, жұрт наразылығын туды-

ру.

ДУРГҮЙЦЭ-Х 1. көңілсіздену, ұнатпау, жақтырмау; 2. наразылану, наразы болу, қарсы болу; **би** ≈ **гүй** мен қарсы емеспін.

ДУРДАН шайы, дүрдын; (*үлбіреген жұқа жібек*); ≈ **бүс** шайы белбеу; **цэнхэр** ≈ алчуур нөк шайы орамал.

ДУРДАТГАЛ естелік, есте қалғандар; ≈ **яриа** естелік өңгіме; **партизаны** ≈ партизанның естелігі; **миний** ≈ **менің** есте қалғандарым.

ДУРДА-Х 1. есіне түсіру; елестету, көз алдына келтіру; 2. атау, атап көрсету, атап айту; **дээр** ≈ **санчлан** жоғарыда атап көрсеткендей.

ДУРДУУЛА-Х 1. еске түсірту; елестеттіру, көз алдына келтірту; 2. атату, атау көрсеткізу, атап айтқызу.

ДУРДХИЙ-Х ұша жөнелу, ырғи жөнелу.

ДУРЖГАНА-Х сартылдау, сып-сып ету; ≈ **тал харнулах** сып-сып ете жауап беру.

ДУРЖГАНУУЛА-Х сартылдату, сып-сып еткізу.

ДУРЛАЛ 1. сүйіспеншілік, махаббат; 2. ынтықтық, ынтызарлық, құштарлық. **ДУРЛАМ** сүйсінер, ынтығар, құштарланар.

ДУРЛАМААР сүйсінерлік; ынтығарлық, құштарланарлық; ≈ юм құштарланарлық нәрсе.

ДУРЛАСХИЙ-Х сүйіңкіреу, сүйсініңкіреу, ынтығыңқырау, құштарланыңқырау.

ДУРЛА-Х 1. сүйсіну, сүйіну; ынтығу, құмарту, құштарлану, құштар болу; ≈ **маар сайхан хувцас** құмартарлық көрікті киім; 2. ғашық болу; хүүхөнд ≈ қызға ғашық болу; 3. *ауыс*. іздестіру, жиып теру; **хэрэгт** ≈ жамандық іздестіру.

ДУРЛУУЛА-Х 1. сүйсіндіру, сүйіну; ынтықтыру, құмарттыру, құштарландыру; 2. ғашық болдыру.

ДУРМАГЧ қ. *дурамжхан*.

ДУРМАГЧХАН қ. *дурамжхан*.

ДУРМАС бақсы жалбырлақтары (*ойын аспаптары*).

ДУРС жұқа қабық (*ағаш, шөптің*); **хусны** ≈ қайыңның жұқа қабығы.

ДУРСАГДА-Х еске түсіру, еске оралу.

ДУРСАЛ естелік, еске түсіру; ≈ **гүй өнгөрөх** еске түсірмей өту.

ДУРСАМ қ. *дурсмаар*.

ДУРСАМЖ естелік, есте қалғандар. **ДУРСМААР** еске түсірерлік, еске ораларлық.

ДУРСА-Х еске түсіру, еске оралту; **галийгаачийг** ≈ марқұмды еске түсіру; **хааяла** ≈ анда-санда еске түсіру.

ДУРСГАЛ 1. ескерткіш; естелік; ≈ **болгох** ескерткіш ету, естелікке беру; ≈ **ын хөшөө** ескерткіш; 2. мұра, тарихи нұсқа; **бичиг** ≈ жазу нұсқалары; **эдийг** ≈ **заттық** мұра.

ДУРСГА-Х естелік ету, ескерткіш ету, естелікке беру; **≈ ж өгөх** естелік етіп беру; **ном** **≈** кітапты естелікке беру.

ДУРСГУУЛА-Х естелік еткізу, ескерткіш еткізу, естелікке бергізу.

ДУРСЛАГ: **дурслаг жимс** барқыт шөп (*өсімдік*).

ДУРСЛА-Х қабықтау, қабығын аршу (*ағаштың, шөптің т. б.*).

ДУРСУУЛА-Х 1. еске түсірту, еске оралттыру; 2. қ. **дурсагдах**.

ДУРТАЙ 1. сүйгөн, қалаған, аңсаған, таңсық; ұнатқан, жақтырған; **≈ юмаа авах** қалаған нәрссін алу; **≈ хөолоо идэх** аңсаған тамағын ішу; **≈ ажлаа хийх** сүйгөн жұмысын істеу; 2. көңілді, ынталы, құмар, ынтық, әуес; ықтияр, ерік, ырық; **түүнд** **≈** оған көңілді; **сурах** **≈** оқуға ынталы; **ном уиших** **≈** кітап оқуға құмар; **≈ яа хүлээх** ықтиярымен мойындау; **≈ дүргүй** көңілді-көңіліз.

ДУРТГАЛ естелік; **бага насны** **≈** балалық шағының естелігі; **Сухбаатарын** **≈** Сүхбатыр естелігі; **≈ бичиг** естелік хат; **≈ ярна** естелік әңгіме.

ДУРТГА-Х еске түсіру, еске алу; **≈ ж хэлэх** еске түсіріп айту; **≈ н тэмдэглэх** еске түсіріп белгілеу.

ДУРШИЛ 1. ынтық, құмар, құштар (*нәрсеге*); 2. (*ас. тағалға*) жеңсік, жерік, таңсық; **≈ идээ** жерік тамақ, жеңсік ас.

ДУРШИ-Х 1. ынтығу, құмарту, құштарлану (*нәрсеге*); 2. жеңсіктену, жеңсік болу, жеріктену, жерік болу, таңсықтану, таңсық болу.

ДУРЬТА-Х қ. **дурдах**.

ДУРЬТГА-Х қ. **дуртгах**.

ДУСААГУУР тамызғы, тамшуыр, тамызғыш (*аспан*); **нүдний** **≈** көзге ем тамызғы.

ДУСААЛ тамшы; **борооны** **≈** жаңбыр тамшысы; **далайд** **≈** нәмэр мұхитқа тамшы сеп; **бака** **сисе** көлге сеп.

ДУСААЛГА тамызғын (*нәрсе*).

ДУСААЛГА-Х тамыздыру, тамшылаттыру (*сүйыкты*).

ДУСАА-Х 1. тамызу, тамшылату (*сүйык нәрсені*); **нүдэнд эм** **≈** көзге ем тамызу; 2. құю; босу, үстеу; **цайн дээр сүү** **≈** шайға сүт қосу.

ДУСАЛ I 1. тамшы; **усны** **≈** су тамшысы; **≈ ыг хураавал** далай **болно**, **дуулсныг хураавал** эрдәм **болно** тамшыны жинаса мұхит болар, естігенді жинаса білім болар; (*мотел*); 2. үстеме нүкте (*көне ұйғыр әрпінің қосымша белгісі*); «га»-ғийн **≈** «га»-ның нүктесі.

ДУСАЛ II шәуһет. (*еркектің жыныстық талшықтары бар ұрығы*).

ДУСА-Х таму, тамшылау; моншақтау; **бороо** **≈** жаңбыр тамшылау; **нүлмис** **≈** көз жасы моншақтау.

ДУСЛА-Х тамғылау, тама беру, тамшылай беру; моншақтай беру; **ус** **≈** су тамғылау; **бороо** **≈** жаңбыр тамшылай

беру.

ДУСЛУУЛА-Х тамғылату, тамшылату, тамыза беру, тамшылата беру, моншақтау, моншақтата беру.

ДУТАА-Х I қалу, безу; босу.

ДУТАА-Х II (*сан мөлшерін*) кеміту; азайту; **малаа** **≈** мал басын кеміту; **мөнгө** **≈** ақша кеміту.

ДУТАГДАЛ 1. (*сан мөлшер*) кеміс, азайыс, кем; кемуі, азаюы; **мөнгөний** **≈** ақшаның кемісі; **≈ бараа** кем товар; 2. *ауыс*. кемістік, олқылық; **ажлын** **≈** жұмыс кемістіктері; **≈ ыг арылгах** кемістікті арылту.

ДУТАГДА-Х 1. (*саны*) кему, азаю, кеміп қалу, азайып қалу; **мөнгө** **≈** ақша кеміп қалу; **мал** **≈** мал саны кеміп қалу; 2. *ауыс*. жетіспеу, жетпеу, тапшылану; мұқтаж болу; **матернал** **≈** материал жетіспеу; **мөнгөөр** **≈** ақша жетіспеу.

ДУТАГДУУЛА-Х 1. қ. **дутаах** II; 2. *ауыс*. жетістірмеу, жеткізбеу, тапшыландыру, мұқтаж ету.

ДУТА-Х 1. (*саны*) ксму, кеміп қалу, жетпеу, жетпей қалу; **тооноос** **≈** санынан кему; **тавин төгрөг** **≈ ж байна** елу сом жетпей тұр; 2. *ауыс*. жетіспеу, тапшылық көру, мұқтаждық көру; **хөст хуелас** **≈** киім тамақ жетіспеу; **чиний юу** **≈ ж байна** сенде нендей тапшылық бар; сен педен мұқтажсың; 3. *ауыс*. (*сана*) төмен болу, нашар болу; жетпеу; **чанаарар** **≈** санысы жетпеу; ☆ **аз дутах** бағы бадалу, бағы жанбау; сөті болмау, жолы болмау.

ДУТАХҮЙ 1. (*саны*) кемімей, кемін қалмай, азаймай; **төгөөр** **≈** саны кемімейді; 2. (*сана, күш, қабілет*) қалыспай, кем түспей; **чамаса** **≈** сенен қалыспаймын.

ДУТМАГ 1. жетіспей, тапшы, үпі-теңі, әрең; **бид урьд** **≈ амьдарч** байлаа біз бұрын тапшы өмір сүрдік; **ядма** **≈** тапшылық-таршылық, үпі-теңі; 2. бес, осал, нашар, әлсіз; **эрэлхэг зориг** **≈** жүрексіздеу, батылсыздау; **эрдэм чадал** **≈** білім қабілеті нашар.

ДУТМАГДА-Х өте жетіспеу, өте тапшылану.

ДУТУУ 1. (*сан, шана*) кем. аз; шала; **≈ мөнгө** кем ақша; **≈ нөйргөй** шала ұйқы, ұйқысы шала; **≈ дуулих хийх** шала-шарпы істеу; **эртхэн** **≈** мүшесі кем; **хөслөө** **≈** идэх тамағын шала ішу; **≈ болсон** мах шала піскен ет; **≈ бичих** шала жазу; ☆ **дугуу тахир**, = **тахир дугуу** мүгедек, жарымжан; 2. *ауыс*. (*сана, қабілет*) төмен, нашар, бес, осал; **үзэмжээр** **≈** көркі нашар, көріксіздеу; **ясаар** **≈** сүйегі нашар, сүйексіз.

ДУТУУДА-Х 1. (*сана, қабілеті*) төмендеу, нашарлау, осалдау, төмендеп кету, нашарлап кету; 2. *ауыс*. ағат кету, жаңылыс болу; байқамау, аңғармау.

ДУТУДУУЛА-Х 1. (*қабілетін, сапасын*) төмендету, нашарлату, осалдату, төмендетіп жіберу, нашарлатып жібе-

ру; 2. *ауыс*. агат кетіру, жаңылыс жіберу; байкатпау, аңгартпау.

ДУТУУЛА-Х 1. (*санын*) кеміту, кемитіп алу; жеткізбеу; 2. *ауыс*. жетістірмеу, тапшылык көрсету, мұқтаждык көрсету; 3. *ауыс*. (*сапасын*) төмендету, төмен түсіру, нашарлату.

ДУТУУХАН 1. кемірек; азырақ, шалалау (*сан, шама*); 2. *ауыс*. (*сапа, қабілеті*) төмендеу, нашарлау, бәстеу, осалдау.

ДУУ I 1. дыбыс; дауыс; үн; ≈ *сонс*-дех дыбыс естілу; ≈ *чимээ* шу дыбыс; ≈ *гарах* дыбыс шығу; *хүний* ≈ адамның дауысы; *нарний* ≈ жіңішке дауыс, үні жіңішке; *бүдүүн* ≈ жуан дауыс, үні жуан; *чанга* ≈ қатты дауыс, ащы дауыс, күшті үн, ащы үн; *зөөлөн* ≈ нәзік дауыс, бөсен үн; *өндөр* ≈ көтеріңкі дауыс, көтеріңкі үн, ашық дауыс; ≈ *нь тод* дауысы анық, үні анық, | дауысы ашық; *дөрөй* ≈ бөсен дауыс, бөсең үн; *хаштирах* ≈ айқай (*дауыс*); *бууны* ≈ мылтық дауысы; *төнгөрийн* ≈ күннің күркіреген дауысы; ≈ *өгөх* дыбыс беру, дауыс беру, дыбыстау, дауыстау; ≈ *геа авалдах* дыбыстасу, дауыс алысу, айқайласу; ≈ *алдах* дауысы қатты шығу, баж ету; ☆ *дуун ухаан* фонология (*тіл*); ☆ *дууны хөвч дауыс* шымылдығы (*фон*); ☆ *дуу хөрвүүлэгч* а) аударманы б) тілмаш; ☆ *дуу хураагуур* магнитофон; ☆ *дуу зэглэх* жаңғырығу, жаңғырту (*дыбыс*); 2. *ауыс*. сөз, өңіме; ≈ *цөөнтэй хүн* сөзі аз адам, көп сөйлесмейтін адам; ≈ *шуу болох* у-шу болу, азан-қазан болу; 3. *ән, өлең; ардын* ≈ халық өні; *уртын* ≈ халық әуезі; *түүхэн* ≈ тарихи өлең; *харилдаа* ≈ айтыс өлең; *янаг амрагийн* ≈ махаббаттық өндөр.

ДУУ II қынап, қап (*пышақ, қанжар, семсерге кигізетін қын*); *жады* ≈ найзапаны қынабы; *сэлэмний* ≈ семсердің қынабы.

ДУУГАЙ тымырық, үнсіз, тымпиган, тымырайған; ≈ *хүн* тымырық адам; ≈ *байх* үндемеу, ауыз ашпау.

ДУУГАРА-Х қ. дугарах I.

ДУУГАРУУЛА-Х қ. дугаргах.

ДУУГАРЧИН: дуугарчин балзуухай бозша торғай, жыртшы торғай (*құс*).

ДУУГИ-Х 1. жыпылдау, жып-жып ету, шапшаңдау, жылдамдау; *ажилд* ≈ сан залуу жұмысқа жыпылдаған жігіт; 2. елпіддеу, жыпылдау; ≈ *тал явдаг морь* елпіддеп жүретін ат; 3. бейғам, тыныш (болу); ≈ *тал унтах* бейғам ұйықтау.

ДУУГҮЙ 1. үнсіз, үндесмей(тін); тымпиган, тымырсық; ≈ *хүн* үндемейтін адам; тымырсық адам ≈ *суух* үнсіз отыру, үндемей отыру; *үг* ≈ а) үн тұн жоқ, томырайып; б) сөзсіз, бұлтарыссыз; тура, о, бү демей; 2. дыбыссыз, дыбыс жоқ, дыбыс шықпайтын; ≈ *бороо* дыбыссыз жаңбыр, ақ жауын; ☆ *дуугүй гийгүүлэгч* қатаң дауыссыздар

(*тіл*).

ДУУДА-Х 1. дауыстау, шақыру, дауыстап шақыру; *холоос* ≈ алыстан шақыру; 2. әндетіп айту, созып айту, асқақтаға сойлеу; *морний пол* ≈ аттың сынын әндетіп мадақтау; 3. *жариялау*, жар салу, айқайлау; *худалдах морьн* үнийг олны өмнө ≈ сататын нәрсеңіз бағасын жұрт алдында айқайлап айту; ☆ *уриалан дуудах* ұрандау, үндеу.

ДУУДЛАГА 1. айтылуы, дыбысталуы; зөв ≈ дұрыс айтылуы; 2. шақыру, ≈ *явуулах* шақыру жіберу; ≈ *ын тэрэг* шақыруға арналған машина; ☆ *бөөгийн* дуудлага бақсы ойнау, жын шақыру.

ДУУДРАМ тұтарма, доға ішекті (*сүз аспабы*).

ДУУДУУЛА-Х 1. дауыстату, шақырту, дауыстап шақырту; 2. әндетіп айтықыз, созып айтқызу; 3. *жариялау*, жар салдыру, айқайлау.

ДУУЛАЛ 1. салтанаттық өлең; 2. гимн; *төрийн* ≈ мемлекеттік гимн.

ДУУЛАМ қ. дуулмаар.

ДУУЛМААР 1. естірлік, естір; естігі келу; *би чамаса* нэг *харну* ≈ *байна* мен сенен бір жауап естігім келеді; 2. естілетіп; ≈ *байна* уу естілетіндей не.

ДУУЛА-Х I шырқау, әндеу, айту; *дуу* ≈ ән шырқау, өлең айту; *холоой* нийлүүлэн ≈ үн қосып әндеу.

ДУУЛА-Х II тыңдау; есту; ≈ *ж бай* тыңда; *тийм гэж* ≈ солай деп естіу; *нэг чихээр* ≈ ад, *нөгөө чихээр гарах* бір құлақпен есітіп, екінші құлақпен шығару; *жадына сақтамау*; *құйма* құлақтан күйғанда, ақпа құлақтан ағу.

ДУУЛГА (*дулыга*) (*ерте замандағы батғырлардың бас киімі*); ≈ *өмсөх дулыга* кию.

ДУУЛГАЛА-Х дулыга кию.

ДУУЛГАР көңгіш, елгезек, *тіл алғыш*; ≈ *сайтай* тілге көңгіш, айтағандай шықпайтын; ≈ *муутай* тілге көнбейтін, тіл алмайтын.

ДУУЛГАРГҮЙ көнбейтін, тіл алмайтын; ≈ *амьтан* тілге көнбейтін *жэв*.

ДУУЛГАРТАЙ көңгіш, тіл алғыш, елгезек; ≈ *явах* не десе соған *нөнү*, тілін алу.

ДУУЛГА-Х естірту, еске салу; *бладру*; *танд* ≈ *я* сізге естіртейін.

ДУУЛДА-Х естілу; біліну; *юм* ≈ *агүй* *байна* сіннересе естілген жоқ.

ДУУЛИА қ. дуулиан.

ДУУЛИАН 1. жаңғырық; *хадым* ≈ *жартас* жаңғырығы; 2. *ауыс*. өсек, *кәуесет*, лақап, жел сөз, өсек-аяң; *холоос* ≈ *аар* жалған өсекпен.

ДУУЛУУЛА-Х 1. (*ән, өлең*) шырқау, әндеу, айтқызу; 2. естірту; тыңдау.

ДУУЛЬ баллада (*толғау өлеңнің бір түрі*).

ДУУНИ-Х қ. дугууни-х.

ДУУНЫ: дууны гургуул бақырауық құр (*құс*).

ДУУРАМ 1. қойылтылған, қойырмақ; ≈ *сайхан* тарақ қойылтылған *сүт*

айран 2. *ауыс*. жатық, майда; ≈ **айран морь** жатық жүрісті ат.

ДУРА-Х қ. дууриах.

ДУРА-Х II сұйылу, араласу, жаттығу, майдалану; тарағ ≈ айран сұйылу; айрағ ≈ тал бұлақ қымызды араласу жаттыққанша пісу.

ДУРЫЛ тығыз, маңызды; ≈ **дүр** тығыз деп көру; маңыздыға самау.

ДУРИАЛ 1. үлгі, өнеге, тәлім; **Үлкер** ≈ үлгі-өнеге; ≈ **болохуйц** үлгі болармантай, өнеге аларлықтай; 2. еліктеу.

ДУРИАЛА-Х қ. дууриал.

ДУРИАЛГА қ. дууриал.

ДУРИАЛГА-Х 1. еліктіру, еліктеу, ұқсауға тырыстыру; 2. үлгі еткізу, **иіс** алдыру, тәлім алдыру.

ДУРИАМГАЙ қ. дууриамхай.

ДУРИАМТГАЙ 1. еліктегіш, еліктеу, ұқсауға тырысқыш; ≈ **хүн** еліктеуі адам; 2. үлгі еткіш, өнеге еткіш, **иіс** еткіш.

ДУРИАМХАЙ қ. дууриамтгай.

ДУРИАН 1. дыбыс, у-шу; 2. қ. **дүр**.

ДУРИА-Х 1. еліктеу, елігу, ұқсауға тырысу; **ахыға** ≈ ағасына еліктеу; **иіс** алдыру еліктеуге тырысу; 2. үлгі ету, өнеге ету, тәлім ету; ≈ **зүйл** іс еткіш нәрсе.

ДУРИЛА-Х би операсын ойнау, **иіс** алдыру би билеу.

ДУРИАҒ қымыран, шұбат (*іңгеннің* **иіс** алдыру **сүті**, **яғни** *іңген қымыз*); ≈ **ууж** **иіс** алдыру **халарх** қымыран ішіп қатты тырысу.

ДУРЬ опера; ≈ **д** тоглох операда **иіс**; ≈ **бүжгийн** театр опера және **иіс** алдыру; **үндәсний** ≈ ұлттық опера.

ДУРЬСА-Х дәріптелу, мақталу, даңқ алу; атағы шығу; олон даяарт ≈ **иіс** алдыру жұртқа мақталу.

ДУРЬСАЛ дәріп, атақ, даңқ; ≈ **т** **иіс** алдыру дәріптерлік батыр; алдар ≈ **иіс** алдыру **иіс** алдыру абырой атағы жер жару.

ДУРЬСА-Х дәріптеу, мақтау, мақталу; даңқын шығару, атағын шығару.

ДУРСАН бойы, кезінде, уақытында; **иіс** ≈ **иіс** бойы; **шөне** ≈ түн кезінде; **иіс** ≈ күндізгі уақытта.

ДУРСА-Х 1. таусылу, біту, түгесілу, аяқталу; **ажил** ≈ жұмыс біту; **ма** ≈ мал азығы таусылу; **сар** ≈ сар аяқтай бере; 2. толық, тиянақ, біткенше (*істеу*); **ажил хийвэл** ≈ **иіс** алдыру хийвэл уустал жұмыс істеу; **иіс** алдыру біткенше, **түз** салсаң ерігенше, **□** **иіс** алдыру біткенше, **түзды** ерігенше (*иіс*).

ДУСВАР таусыншық, түгесінді, соңы, **иіс**, аяғы.

ДУСВАРЛА-Х қ. дуусах.

ДУСВАЛ қ. дуусвар.

ДУСВАР қ. дуусвар.

ДУУСГАРГУИ таусылмас, түгесілмес, бітпес, аяқтамас; созылған.

ДУУСГА-Х таусу, бітіру, түгесу; аяқтау; **ажлаа** ≈ жұмысын бітіру.

ДУУСГУУЛА-Х тауыстыру, бітірту, түгестіру, аяқтату.

ДУУТ 1. қ. **дуутай**; ☆ **дуут** шувуу жылқышы құс; ☆ **дуут** падуулай қотан торғай (*құс*); ☆ **дуут** болжмор қызыл тамақ (*торғай*); ☆ **дуут** гурил сықырлақ ұн.

ДУУТАИ 1. дыбысты, дыбысы бар; ≈ **кино** дыбысты кино; 2. суылдаған, зуылдаған; ≈ **бороо** суылдаған боранды жаңбыр; ☆ **дуутай** гийгүүлэгч ұяң дауыссыз (*тіл*).

ДУУЧ әнші, өлеңші; **сайн** ≈ жақсы әнші; ☆ **дууч эм** сайқал, жезөкше (*әйел*).

ДУХ маңдай; ≈ **дээр нь үнсэх** маңдайынан лога.

ДУХАЙЛГА-Х бүкіштендіру, бүкіштепдіру, еңкіштепдіру.

ДУХАЙ-Х бүкіштену, бүкістену, еңкіштену.

ДУХА-Х (*киім т. б.*) әрең сию, зорға сию; әрең жету, зорға жету; **гугал** ≈ етік зорға сию; **цамцад хоёр метр даавуу арай л** ≈ жейдеге ски метр шүперск әрең жету; **хаалгаар** ≈ **гуй ачаа** есіктен тіпті де сыймайтын жүк.

ДУХГАР бүкіш, бүкіс, еңкіш; ≈ **гэр** еңкіш үй.

ДУХГАРДА-Х бүкіштеніп кету, бүкістеніп кету, еңкіштеніп кету.

ДУХДА-Х маңдайға шерту; шкеге шертіп қалу.

ДУВЭР: **дүвэр** бялзуухай индия көкегі; **дөй** торғай (*құс*).

ДУГДРЭЛ мүдіріс, кідіріс, тоқталыс (*сөйлеу, жылжу т. б. қозғалыста*); ≈ **гуй арих** мүдірмей сөйлеу.

ДУГДРЭ-Х мүдіру, кідіру, тоқталу; **уншиж чадахгүй** ≈ **эд байх** оқи алмай мүдіре беру.

ДУГДРЭЭ мүдіргіш, кідіргіш, мүдіріншек, мүдіре бергіш; ≈ **хүн** мүдіргіш адам.

ДУГДЧИ-Х мүдіре беру, мүдіргіштей беру, кідіре беру, кідіргіштей беру, тоқтала беру.

ДУГНУУЛЭ-Х қортындылату, бағалату, түйіндету, қортындысын шығарту; **ажлаа** ≈ жұмысын қортындылату.

ДУГНЭЛТ 1. қортынды, түйін; **ерөнхий** ≈ жалпы қортынды; 2. (*ғылымда*) байым, аңғарым; дәлел; **сонин** ≈ қызықты байым; **тодорхой** ≈ хийх дәлелді түрде байымдау.

ДУГНЭ-Х 1. қортындылау, түйіндеу, қортынды шығарту; **ажлын явцыг** ≈ жұмыстың беталысын қортындылау; 2. (*ғылым*) байымдау, аңғарлау, пайымдау.

ДУГРЭГ дөңгелек, доңғалақ; ≈ **сар** дөңгелек ай; ≈ **малгай** дөңгелек тымақ.

ДУГРЭГЛЭ-Х 1. дөңгелену, доңғалану; **сар** ≈ ай дөңгелену; 2. *ауыс*. дөң-

гелектеу, дөңгелек белгі қою (*есеп-қисап кітапшасына*).

ДҮГРЭ-Х айналу, дөңгелеу, доңғалау; **тээрмийн илжиг** ≈ тиірменнің та-сы айналу.

ДҮГЭ-Х (*құлағы*) қақалану, шала есту; ≈ **дүлий** құлағының қақасы бар. **ДҮД** сайтан; албасты; марту; ≈ **бол-лох** сайтан болу; ≈ **орших** албасты ба-су; марту басу.

ДҮДЛЭ-Х албасты басу, марту басу. **ДҮДНЭ-Х** миңгірлеу, мыңғырлау; ≈ **и** **даднан ярих** миңгірлеп-күбірлеп сөйлеу; б) былдырлау (*бала*).

ДҮДНЭЭ миңгірлек, мыңқылдақ; ≈ **хун** миңгірлек адам.

ДҮДТЭ-Х қара басу, марту басу (*ди-ни*).

ДҮДЭГЛЭ-Х дүд-дүд деу (*құстың дауысы*).

ДҮДЭГНЭ-Х миңгірлеу, іштей күбір-леу; ≈ **сэн сүрхий өвгөн** миңгірлеген керемет шал.

ДҮЖИГНҮҮЛЭ-Х дүркірету, дүңгір-лету, дүбірлету, күрлідету; күңілдету, шыңбылату (*қозғалыс дыбысын*).

ДҮЖИГНЭ-Х дүркіреу, дүңгірлеу, дүбірлеу, күрлідеу; күңілдеу, шың-қылдау; ≈ **сэн чимээ** дүркіреген дыбыс; **чих** ≈ кұлақ дүңгірлеу.

ДҮЗЭМ тропика шабдалысы (*жеміс*).

ДҮЙ еп, икем, ыңғай, бейім; шебер; **эв** ≈ **гий нь олох** ебін табу, ыңғайына келтіру; ≈ **муутай** епсіз, икемсіз, сөле-кет, көдек.

ДҮЙВҮҮЛЭ-Х 1. көтермелеу, қол-паштау, көлпештеу, кеукеулеу, өсіре-леу; 2. дүрбелендету, дүрліктіру, ала-сапырандату; ≈ **ж байгад мэдэгдэхүй өнгөрөхийг чармайх** дүрбелендетіп оты-рып, білдірмей кетуге тырысу.

ДҮЙВЭ-Х 1. (*көпшілікке*) көтермеле-ну, қолпаштану, көлпештену, кеукеуле-ну, өсірлену; 2. дүрлігу, дүрбелендеу; бұлталақтау.

ДҮЙВЭЛЭ-Х 1. (*дыбыс*) дүркіреу, дүбірлеу, дүрсілдеу; 2. *ауыс*. аласапы-рандату, дүрліктіру, дүрбелендету, бұлталақтату; **ажлаа** ≈ **ж өнгөрөөх** жұмы-сын аласапырандатып өткізу.

ДҮЙВЭЭН 1. (*дыбыс*) дүркірек, дү-бір, дүрсіл; 2. *ауыс*. аласапыран, дүрбе-лен, дүрлігіс; бұталақ, дүрмек; ≈ **д явах** дүрмекке ілесу, дүрбелендеу.

ДҮЙВЭЭНТЭЙ 1. (*дыбыс*) жаңғы-рықты; дүркіректі, дүбірлі, дүрсілді; 2. *ауыс*. қилы, аласапырандаған, дүрбе-лендеген, дүрліккен, дүрмекке айнал-ған; ≈ **явдал** қилы оқиға, аласапыран-ға айналған жағдай.

ДҮЙГҮЙ епсіз, икемсіз, долаң, орам-сыз, орашалақ, көдек; **гар нь** ≈ **қолы** икемсіз.

ДҮЙЗ 1. жұп, қос; ≈ **ээр нь** жұп жұбымен; қос қостан; 2. десте, буда, бума; ≈ **өвс** десте шөп.

ДҮЙЗЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) жұптау, жұп ету, қосарлау, қос ету; 2. дестелеу, бу-

далау, бумалау; **өвс** ≈ шөп дестелеу.

ДҮЙЛГЭ-Х I 1. толайымдау, шама-лау, жалпылау; 2. салыстыру, салғас-тыру; баламалау; ≈ **ж үзэх** баламалап көру.

ДҮЙЛГЭ-Х II 1. добалату, добалата салдыру; 2. үйлестіру, сәйкестіру, ла-йықтау.

ДҮЙНГЭ мәжнүн, әңгі, әңгүдік; ≈ **болох** әңгілену, әңгүдіктену.

ДҮЙНГЭДЭ-Х әңгі боп кету, әңгүдік боп кету.

ДҮЙНГЭРЭ-Х әңгілену, әңгүдіктену, есалаңдану, әңгі болу, әңгүдік болу.

ДҮЙНГЭТЭ-Х ақымақтану, ақымақ боп кету, әңгілену, әңгүдіктену.

ДҮЙРҮҮЛЭ-Х басын айналдыру, жер көшірту, көзін қарауыттыру.

ДҮЙРЭН қ. **дүйнгэ**.

ДҮЙРЭНБЭ жұлдызшы, астролог.

ДҮЙРЭНГЭ қ. **дүйнгэ**.

ДҮЙРЭНДЭ-Х қ. **дүйнгэдэх**.

ДҮЙРЭ-Х 1. басы айналу, жер көшу, көзі қарауыту; **толгой** ≈ басы айналу; 2. *ауыс*. аң-таң болу, таң қалу; жаңылу; **учрыг олохгүй** ≈ **ч хоцрох** жөнін түсін-бей аң-таң боп қалу.

ДҮЙТЭЙ епті, икемді, бейімді, ше-бер; **гарын** ≈ **хун** қолы епті адам, қо-лы шебер адам.

ДҮЙ-Х I 1. (*сан, мөлшерін*) толайым-дау, жалпылау, жобалау; 2. баламала-ну, салғастырылу, теңесу.

ДҮЙ-Х II 1. добалау, добалай салу (*іс, шаруаны*); 2. үйлесу, сәйкесу, ла-йықтану.

ДҮЛ бойы; **шөно** ≈ түн бойы; **өдөр** ≈ күні бойы.

ДҮЛД қатарда; лажсыз; қайта; ≈ **тийм ажил хийх, хун биш** лажсыз, он-дай жұмыс істейтін адам емес.

ДҮЛИЙ I 1. дүлей; керең, саңырау; **хоёр чих нь** ≈ екі құлағы да дүлей; **таг** ≈ тұлдыр дүлей; 2. *ауыс*. кереңқұ-лақ, тоң мойын, тоң-торыс, томырық (*сөзге құлақ аспайтын адам*); ≈ **дөжин** кереңқұлақ; ≈ **дүмбэд** тоң-мойын.

ДҮЛИЙ II: **гэнгэрийн дүлий** жаңбыр-шы (*саңырауқұлақтың бір түрі*).

ДҮЛИЙ III күңгірт, бұлыңғыр, кө-мескі; ≈ **шил** күңгірт шыны; ≈ **цагаан** ақкүңгірт; ≈ **хөх** көккүңгірт.

ДҮЛИЙРҮҮЛЭ-Х 1. (*құлағын*) дүлей-лендіру, дүлей болдыру, керең қылу; 2. *ауыс*. кереңқұлақтандыру, тоң-мойын ғып жіберу.

ДҮЛИЙРХЭ-Х *ауыс*. дүлейсіреу, дү-лей кісімсү, керең кісімсү.

ДҮЛҮЙРЭ-Х 1. (*құлағы*) дүлейлену, дүлей болу, керең болу; **өрөөсөн чих** ≈ бір құлағы дүлейлену; 2. қ. **дүлийрхэх**.

ДҮЛҮЙ-Х кісау, жантаю; **шоя мод** нэг тийш нь ≈ діңгек ағаш бір жағына қисаю.

ДҮЛҮҮЛЭ-Х I күшендіру.

ДҮЛҮҮЛЭ-Х II жуасыту; жуасытып үйрету; **шувуу** ≈ құсты жуасыту.

ДҮЛЭР қ. **дүлий** I **дүлий** ≈ тұлдыр

дүлей.

ДҮЛЭ-Х I күшөнү; **төрөхөөр** ≈ бо-санганда күшөнү; **өтгөн мөр үзэхээр** ≈ кою дорет алуға күшөнү.

ДҮЛЭ-Х II 1. (*ис-шаруага*) аяибай кірісу, жан аямау, екі иығынан дем алу; 2. (*тунде*) ұйықтамау, көзі ілінбеу.

ДҮМ үшкір жапырақты өмен.

ДҮН I 1. (*сан*) қосындысы, жинағы, жины; **бұх** ≈ барлық қосындысы, жалпы жинағы; 2. *ауыс*. қорытынды, нәтиже; **эксийн үр** ≈ ақырғы нәтижесі; **шургуу ажилласны** ≈ д қажымай жұмыстаудың нәтижесінде; **сайн** ≈ үзүүлэх жақсы нәтиже беру; ☆ **дүндээ дүн** бәрібір, бәрі бірдей, айырмашылық жоқ.

ДҮН II: **дүн дан** дүң-даң, даң-дүн (*дыбыс*); **хонх** ≈ хийх қоңырау даң-дүң ету; **дүнзэн мод** ≈ хийх бөрене дүң-даң ету.

ДҮН III ең, өскері, кермет, қасағат; **өслийн** ≈ хүйтән қыстың ең суық кезі; ≈ **өвол** кермет қыс; ≈ **халгун** қабәғат ыстық.

ДҮН IV қ. дүн.

ДҮН V. дүн блязуухай көкек (*күс*).

ДҮН VI. дүн гуа асабақ (*дарбыс тәрибес тағамшөп*).

ДҮНБЭ дүнбу, дүмпу, дүңку; (*ісік*) бөөрний ≈ бүйрек дүнбу; **хөлийн** ≈ аяқтың дүңкүі.

ДҮНБЭТЭ-Х дүнбулену, дүмпулену, дүңкулену.

ДҮНГУА қ. дүн гуа.

ДҮНГУИ қорытындысыз, нәтижесіз; **үр** ≈ болох нәтижесіз болу.

ДҮНГЭНУҮЛӘХ дүңгірлету, дүңілдету, күңілдету, күңгірлету.

ДҮНГЭНЭ-Х дүңгірлеу, дүңілдеу, күңілдеу, күңгірлеу; **чых** ≈ құлақ дүңгірлеу; **газар** ≈ жер дүңілдеу;

ДҮНГЭР I дүңгіре, даңғыра, күңгіре (*бақырадың жың шақырып ойнайтын күй асабы*).

ДҮНГЭР II. дүңгәр дүшәр дүңгір-дүңгәр (*дыбыс*); ≈ **дуу гарах** дүңгір-дүңгәр *дыбыс шығу*; ≈ **ярих** дүңгір-дүңгәр *аласу*.

ДҮНЭ бөрене; **ээн мод** борсне ағаш; **версан** ≈ самырсын қарағай бөрене; **ээн байшын** бөренелі ағаш ұй.

ДҮНС темекі, дөңсе; **нәгоон** ≈ жасыл темекі (*кытай темекі*); **улаан** ≈ қызыл темекі (*орыс темекі*).

ДҮНСГЭР I. түнеріңкі, қарауытқан; түнерген, түңкыраңқы; ≈ **өдөр** түнеріңкі күн; 2. *ауыс*. көңілсіз, жабырқаңқы, түнерген, түңкыраған, түңсиген; ≈ **қарай** түнерген пішін.

ДҮНСГЭРДҮҮ түнеріңкілеу, түнергендеу, түнеріңкі, түңкыраңқы (*пішін, жер, көз*).

ДҮНСГЭРХЭН қ. дүңсгәрдүү.

ДҮНСИЛГЭ-Х 1. түнерту, түңжырату, қарауыттыру; 2. *ауыс*. көңілсіздендіру, жабырқату, түнерту, түңситу, түңжырату.

ДҮНСИИ-Х 1. түнеру, түңжырау, қарауыту; **тәнгәр** ≈ аспан түнеру; 2. *ауыс*. (*адам*) көңілсіздену, жабырқау, түнеру, түңсину, түңжырау; ≈ **сән қарай** жабырқаған пішін.

ДҮНТЭМ қорытындылы, нәтижелі; **үр** ≈ **ажил** нәтижелі жұмыс.

ДҮНЧҮҮР жүз миллион (10000000)

ДҮНШҮҮР қ. дүңчүүр.

ДҮНЭЙН: **дүнэйн төмс** баданалық (*картоптың бір түрі*).

ДҮР 1. түр, пішін, кескін, келбет, бейне, тұлға; **қарай** ≈ шырай-пішін; **байдал** ≈ бейне-пішін; **өвор** ≈ кейіп-кескін; **баримал** ≈ мүсін бейне. 2. (*әдбьетге*) кейіпкер, қаһарман, бейне; **сайн талын** ≈ жағымды кейіпкер; **муу талын** ≈ жағымсыз кейіпкер; ☆ **хүний дүртэй** адам секілді, байсалды, салмақты.

ДҮРВҮҮЛЭ-Х дүрбелеңдету, дүрлік-тіру, үркіту; үрейлендіру, байбаламдату.

ДҮРВЭЛГУИ дүрбелеңсіз, дүрлікпей, үркіней; үрейленбей, байбаламдамай.

ДҮРВЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. қ. дүрәлзүүлэх.

ДҮРВЭЛЗЭ-Х 1. қ. дүрәлзэх; 2. (*көзі*) жайнау, ойнақшу, жайнаңдау; ≈ **сән нүдтэй хүүхэд** көзі жайнаған бала.

ДҮРВЭ-Х дүрбу, дүрбелеңдеу, дүрлігу, үркіу, үрейлену, байбаламдау; ≈ **ж уул хаданд гарах** дүрбелеңдеп тау тасқа қашың шығу.

ДҮРВЭЭН дүрбел, дүрбелен, дүрлігіс, үркің; үрей, байбалам; ≈ **болох** дүрбелдеу, дүрбелеңдеу; ≈ **дундуур** **явах** дүрбелең кезінде кету.

ДҮРВЭЭ-Х қ. дүрвүүлэх.

ДҮРГӘДЭ-Х дүрбелге ілесу, дүрбеленге ілесу, үркіңге ілесу.

ДҮРГЭЛЭ-Х дүркіреу, дүр-дүр ету; дүңгірлеу, дүңгір-дүңгір ету.

ДҮРГЭ-Х I 1. дүрлідеу, дүркіреу, дүрлігу; ≈ **сән чимээ** дүркіреген дыбыс; 2. дірілдеу, жаңғырығу.

ДҮРГЭ-Х II ирліу, айналу; **голын ус** ≈ озан суы ирліу.

ДҮРГЭЭН дүркірек, дүрлі, дүрмек (*дыбыс*); **тэй чимээ** дүркіректі дыбыс.

ДҮРДХИИ-Х дүр ету, пыр ету; **ятуу** ≈ **н нисэх** шіл дүр етіп шы.

ДҮРЛИЙЛГЭ-Х (*көзін*) бадырайту, бақырайту; бүлтіту.

ДҮРЛИИ-Х бадыраю, бақыраю; бүлтію (*көзімен*); ≈ **н харах** бадырайып қарау.

ДҮРЛЭГНЭ-Х бадыраңдау, бақыраңдау; бүлтендеу; ≈ **сән нүдтэй** көзі бадыраңдаған.

ДҮРЛЭГЭР бадырақ, бақырақ, бүлтеқ (*көз*); ≈ **нүдтэй** бадырақ көз, көзі бадырайған.

ДҮРЛЭЛЗЭ-Х бадыраңдау, бадыраңбадыраң қағу, бақыраңдау, бақыраңбақыраң қағу, бүлтендеу, бүлтең-бүлтең қағу.

ДҮРС 1. түр, кейіп, кескін, бейне, пі-

пши; **хэлбэр** ≈ кейп кескин; ≈ ээр нь таних кейпинен тапу; ≈ **харагдах** бейнесі көрүнү; 2. көрнү, мүсүн; **цээж** ≈ кеуде көркі; **баримал** ≈ күйма мүсүн; 3. *ауыс*. сыңай, мінез; ≈ **төлөв сайтай** сыңайы тәуір.

ДҮРСҮҮМ 1. түрсіз, кейпсіз, кескинсіз. бейнесіз, пішінсіз; тұлғасыз, ұсқынысыз; 2. *ауыс*. сотқар, тентек, бұзақы, содыр; ≈ **хүүхэд** сотқар бала.

ДҮРСҮҮИДЭ-Х 1. түрсіздену, кейпсіздену, түрі кету, кейпі кету, кескіні кету, бейнесі кету, ұсқыны кету; 2. *ауыс*. сотқарлану, тентектену, бұзақылану, содырлану.

ДҮРСҮҮИТЭ-Х *ауыс*. сотқарланып кету, тентектеніп кету, бұзақыланып кету, содырланып кету.

ДҮРСҮҮИХЭН (*сын*) 1. кескінсіздеу, ұсқынсыздау, кескінсіздеу; 2. *ауыс*. сотқарлау, тентектеу, бұзақылау, содырлау.

ДҮРСҮЛЭМ бейнелеу, суреттеу, кейптеу, кескіндеу; **уран** ≈ көркөм бейнелеу; ≈ **сайтай** жақсы бейнелеген.

ДҮРСҮЛЭ-Х 1. (*бір нәрсені*) бейнелеу, бейнесін сызу, суреттеу, суретін сызу, кескіндеу, кескінін сызу; **морь** ≈ атты бейнелеу, аттын суретін сызу; ≈ **урлаг** бейнелеу опери; ≈ **н гаргах** бейнелеп шығару; 2. ұқсау, ұқсауға тырысу.

ДҮРСТӘЙ 1. түрлөс, кейптес, пішіндес; бейнесіз, кескіндес; **зааны** ≈ піл пішіндес; **арлангнйи** ≈ арыстан кейптес; 2. сөзілді, ұқсас; 3. *ауыс*. байсалды, салмақты; ≈ **явах** байсалды жүру.

ДҮРСТӘЙХЭН (*сын*) 1. өнтөк түрлөс, өнтөк кейптес, сәл пішіндес, өнтөк бейнелес, сәл кескіндес; 2. сөзілділеу, ұқсастау; 3. *ауыс*. байсалдылау, салмақтылау.

ДҮРСХИИ-Х дүр ету, лау ету, лап ету; **бүрк ету**; **гал** ≈ от дүр ету; **уур** ≈ ашуу бүрк ету.

ДҮРҮҮЛЭ-Х I (*бір нәрсенің ішіне*) батыру, матыру, малдыру.

ДҮРҮҮЛЭ-Х II (*жерге, қатты нәрсенің ішіне*) сұқтыру, тықтыру, түйрегу; кіргізіру, енгізіру.

ДҮРҮҮЛЭ-Х III (*дәулет, дүниесі*) ұрлату, қымқырту, қол сұқтыру.

ДҮРХРҮҮЛЭ-Х 1. дүркірету, дүбірлету, күркірету (*дыбысын*); 2. *ауыс*. дүрліктіру, дүбірлету, дүрбелендету, азан-қазан болдыру, дүбірге ілестіру.

ДҮРХРЭ-Х 1. (*дыбыс*) дүркіреу, дүбірлеу, күркіреу; ≈ **сән чимээ** дүркіреген дыбыс; 2. *ауыс*. дүрлігу, дүбірлеу, дүрбелендеу, азан-қазан болу; дүбірге ілесеу; ≈ **н хэләдцәх** дүрліге әңгімелесеу.

ДҮРШИ-Х түрлене бастау, кейптене бастау, пішін кйрейін деу, бейнелене бастау, кескіндене бастау.

ДҮРШҮҮЛЭ-Х түрлендіре түсу, кейптендіре бастау, пішіндендіре түсу, бейнелендіре түсу.

ДҮРЭВЧ I табанша, табан ағаш (*сү етіктің ағаш табаны*).

ДҮРЭВЧ II арқалауыш. арқа қоржын (*зат салуға арналған ықшам ыдыс*); **Уүрэг** ≈ арқа қоржын.

ДҮРЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. (*отты*) дүрлдету, маздату, лаулату, жандыру; 2. (*ашуын*) кернеу, қыстыру, булықтыру; 3. *ауыс*. оршту, күшейту, от алдыру, өршелендіру, рухтандыру; 4. (*көзін*) ойнақшыту, жайнаңдату.

ДҮРЭЛЗЭ-Х 1. (*от*) дүрлдеу, маздау, лаулау, жану; **гал** ≈ от лаулау; 2. (*ашу*) кернеу, қысу, булығы; **уур** ≈ ашу кернеу, ыза кернеу; 3. *ауыс*. өршу, күшею, от алу, өршелену, 4. қ. **Дүрвэлзәх**.

ДҮРЭМ 1. ереже, тәртіп; рет, жөн; **сұрағчдын** ≈ оқушылардың ережесі; ≈ **ийг қатуу сахих** тәртіпті қатал сақтау; **хотын хөдөлгөөний** ≈ қала қозғалысының реті; ≈ **заавар** ереже нұсқау; **хууль** ≈ заң ереже; **дагаж мөрдәх** ≈ міндетті түрде орындалтын тәртіп; ≈ **үзәмж** ереже үлгісі; 2. айбар, сұсажар; ≈ **үзүүгәх** айбар көрсету, сұстану; ≈ **тәй хун** айбарлы адам; ☆ **үсгнйи дүрэм** жазу емлесі; ☆ **намын дүрэм** партия уставы; ☆ **әвләлнйи дүрэм** жастар уставы.

ДҮРЭМҮҮИ 1. ережесіз, тәртіпсіз; ретсіз, жөнсіз; ≈ **явдал** ретсіз оқна; 2. батыл, әделсіз, үлгісіз, көргенсіз; ≈ **хүн өден** із адам.

ДҮРЭМДҮҮЛЭ-Х *ауыс*. айбарландыру, сұстандыру; тәртіпке тап бергіздіру.

ДҮРЭМДЭ-Х *ауыс*. айбарлану, сұстану; тәртіпке тап беру, заңға тап беру; ≈ **ж байгад явах** заңзаң деп кету, бірз айбарланып кету.

ДҮРЭМЛЭ-Х 1. тәртіп сақтау; рет сақтау; жөн сақтау; 2. заң сөйлеу, заңға тап беру; 3. айбарлау, сұстану, айбар көрсету, сұс көрсету.

ДҮРЭМТ 1. қ. **Дүрэмтәй**; 2. салтанатты, салтық; ≈ **хуэцае** салтанат кнйімі; ☆ **дүрэмт сав а**) термометр; б) барометр (*дәлбіккен өлшейтін аспаптар*).

ДҮРЭМТӘЙ ережелі, ережесі бар, тәртіпті, тәртібі бар; ретті, реті бар, жөнді, жөні бар.

ДҮРЭМЧ 1. тәртіп сақтаушы; 2. *ауыс*. сұстанушы, айбаршы.

ДҮРЭ-Х I батыру, матыру, малу; **хуруугаа** усаңд ≈ саусағын суға батыру.

ДҮРЭ-Х II (*жерге, қатты нәрсеге*) сүгу, тыгу, түйреу; кіргізу, енгізу; **хутгаар гуя руу нь** ≈ пышақты санына сүгу; **хутгаа гуйд нь** ≈ пышағын санына тыгу.

ДҮРЭ-Х III ұрлау, қымқыру, сүгу; **бусдын көрөнгөнд хуруу** ≈ біреудің дәулетіне қол сүгу.

ДҮҮ I бауыр, іні; кіші (*жас тұрғысы бойынша*); **миний** ≈ менің бауырым, менің інім; **надаас** ≈ **хүн** менен жасы кіші адам; **ах** ≈ аға бауыр, ағалы-інілі; ☆ **ах дүүгнйи найрамдал** туысқандық достық.

ДҮҮ II көнекіс, бақырша (*сиымды-*

лығы 10,354688 л шамасында астық өлшейтін ыдыс).

ДҮҮҮҮНҮЯН шөп шие (алқа тұқымдас жеміс).

ДҮҮҮҮР сақпан; ≈ ээр чулуут үсэргэх сақпанмен тас ыршыту; ≈ барьсан хуухэд сақпан ұстаған бала.

ДҮҮҮҮҮРДЭ-Х 1. сақпанда, сақпанмен ату (тасты); 2. иықтан үйіру, иықтап буралау (палуандар күресте).

ДҮҮҮГЭ-Х 1. дуілдеу, гуілдеу (дыбыс); ≈ ж дуугарах дыбыс дуілдеп шығу; 2. (мінез) бат-бұттау, шат-пұтнау, өр көкіректеу; ≈ эд үг сонсохгүй хүн бат-бұттап сөз естімейтін адам.

ДҮҮҮДИИ бауырым, інішегім, кішкене; ≈ наашаа ирээч інішегім бері келші.

ДҮҮДЭЭРХЭ-Х жаңыла жаздау, жаңылайын деу, адасайын деу, қателесе жаздау, шатаса жаздау.

ДҮҮДЭЭРЭ-Х жаңылу, адасу, қателесу, шаталасу, жаңсақтану.

ДҮҮЖИГНЭ-Х 1. салақтау, салбырау, салаңдау, салбыраңдау; ≈ н буух салақтап түсу; 2. ауыс. (артынан) салпылдап еру, салпаңдап еру; ≈ сээр байгаад хүрч ирэх салпаңдап еріп отырып, жетіп келу; 3. ауыс. күнелту, күн көру, жан сақтау; амь ≈ ж байжээ өрең күнелтіп жүріпті.

ДҮҮЖИН 1. үзеңгі (арқан), тебінгілі (арқан); аспақ (арқан); өндөр хаднаас увжуулсан ≈ оле биік жартастан салбырақтан үзеңгі арқан; 2. өткеншек, алтыбақан; ≈ дээр төглох өткеншек тебу; алтыбақан тебу; 3. тербелме, ыргалма; аспалы, ≈ ор тербелме төсек, ыргалма төсек; ≈ өлгій тербелме бесік, ыргалма бесік; аспалы бесік; 4. соңғы құс (асық ойынында, ең соңғы рет қағатын кішкене асық); ≈ харвах соңғы құс қағу; ☆ **ДҮҮЖИН** урхи аспа тұзақ, тұзақ тор.

ДҮҮЖИН: дүүжин даажин өткеншек-тепкіншек (алтыбақан ойнағанда айтатын сөз).

ДҮҮЖИНЧ: дүүжинч аалзғай аша құйрық маймыл; өрмекші төрізді маймыл; дүүжинч саамар аспақталғыш маймыл, салақтағыш маймыл, дүүжинч саамж; арыстан құйрық маймыл; ұзын-құйрық маймыл; дүүжинч бялзуухай аспа тоты (құс).

ДҮҮЖЛҮҮЛЭ-Х 1. (биік нәрсеге) аспақ, астыру, асқызу; ілгізу; 2. қ. дүүж-лэгдэх.

ДҮҮЖЛҮҮР аспақ, аспа, ілгіш; дар; ≈ мод аспа ағаш; дар ағаш.

ДҮҮЖЛЭГДЭ-Х 1. (биікке) асылу, аспақталу; іліну; ≈ жээ асылыпты; 2. ауыс. тыбылу, булығу, апшысы құрылу.

ДҮҮЖЛЭ-Х (биік нәрсеге) асу, аспақтау; ілу; хадааснаас ≈ шегеден ілу, шегеге ілу; дөнлу ≈ шамды аспақтау; ≈ н алах дарға асып өлтіру.

ДҮҮЖМЭГ аспалы, ілмелі, асып қоя-

тын, іліп қоятын (зат); цағны ≈ аспалы сағат.

ДҮҮЛГЭР ебелек, ұшқалақ, елпілдек, қалбалақ; **ҮҮЛГЭР** ≈ аңғал ебелек; ≈ хүн ұшқалақ адам.

ДҮҮЛГЭРДЭ-Х ебелектену, ұшқалақтану, елпілдеу, қалбалақтану; ≈ чихжээ ебелектеніп кетіпті.

ДҮҮЛГЭРЛЭ-Х ебелектік істеу, ұшқалақтық істеу, елпілдеп кету, қалбалақтанып кету.

ДҮҮЛЛЭ-Х 1. (адамды сырттай) даттау, жамандау; күндеу, көре алмау, қызғану, сұқтану; 2. аласұру, ұмтылу, тап беру, омыраулау.

ДҮҮЛЭГ: дүүлэг буга секіргіш бұғы, қарғығыш бұғы.

ДҮҮЛЭ-Х I 1. секіру, ыргу, қарғу; хэрэм модонд ≈ эд чадамгай тиін ағашқа секіруге ыспар; 2. ұмтылу, арпалысу, аласұру, тап беру; қарғу; долдану; нохой уядаа ≈ ит байлауында арпалысу; 3. (адам) шаптығу, соқтығу, алтығу, ашығу.

ДҮҮЛЭ-Х II көнекшелеу, бақыршаулау, көнекпен өлшеу, бақырмен өлшеу (астық, бидай, арпаны); будаа ≈ бидайды көнекшемен өлшеу.

ДҮҮЛЭ-Х III бауырлық көрсету, інілік көрсету; кішілік көрсету.

ДҮҮЛЭЦЭ-Х ыргу, қарғу, шоршу, секіру; хурга ишиг ≈ н тоглох қозылақ шоршып ойнау.

ДҮҮПҮҮ көпіршік, көбікше (тамақ дәмдеу үшін бұршақ ұнынан көбіктендіріп істеген тағам).

ДҮҮРГЭ-Х 1. (бір нәрсенің ішін) толтыру, толы болдыру, лықылдату; шуудай ≈ қанарды толтыру; хувиңд ус ≈ кетелге су толтыру; гэдсээ ≈ қарнын қампайту, қарнын тойғызу; 2. (ішін) келтіру; 3. ауыс. бітіру, аяқтау, таусу; ажлаа ≈ жұмысын бітіру; сургууль ≈ мектеп бітіру.

ДҮҮРҮҮЛЭ-Х I 1. (ыдыс ішін) толтырту, толы болдырту, лықылдаттыру; 2. (санын) көбейттіру, қаптату, толтырту.

ДҮҮРҮҮЛЭ-Х II 1. (жұмыс, шаруаны) бітірту, аяқтау, тауыстырту; 2. ауыс. шіміріктірмеу, ұялтпау; қайттырмау, тайсалдырмау.

ДҮҮРҮҮЛЭ-Х III (алдына) құшақтау, өңгерту, құшақтатып алу, өңгертіп алу, алу.

ДҮҮРЭГ айнала, төңірең, шет жаға; хотын ≈ қаланың төңірегі.

ДҮҮРЭН 1. толы, толған, лықылдаған; хувиң ≈ сүү шелек толы сүт; хөхүүр ≈ айрағ саба толы қымыз; аяга ≈ сүү аяқ толы сүт; 2. көп, толған, толы, қалың; хот ≈ хонь қора толы қой; тал ≈ адуу жазық толған жылқы; 3. ауыс. көп, қаншама, бірқанша; ≈ бәлэгтэй қаншама сыйлықтары бар; 4. ауыс. тұтастай, түгелдей; дерлік; уул ≈ мод тау тұтастай ағаш; уурхай ≈ алт шахта түгелдей алтын; 5. ауыс. то-

лы, қанықты, толарлық; **сәтгәл** ≈ көңіл толы; **ам** ≈ ауызға толарлық.

ДУҮРЭНДҮҮ 1. толырақ, толылау; 2. көбірек, бірталай.

ДУҮРЭ-Х I 1. (*бір нәрсенің іші*) толу, толы болу, лықылдау; **хувин сүүгээр** ≈ шелек сүтке толу; **шуудай** ≈ қанар толу; 2. (*саны*) көбею, қаптау, толу; **талбайд хумуус** ≈ алаңда адамдар көбею.

ДУҮРЭ-Х II 1. (*жұмыс, шаруа*) біту, аяқтау, таусылу; **бичиж** ≈ жазып біту; **юмаа хийж** ≈ бірдемесін істеп аяқтау; 2. *ауыс*. шімірікпеу, ұялмау, қайтпау, тайсалмау; **ичих зовохыг мэдэхгүй** ≈ **чихсэн амьтан** ұялу жасқануды білмейтін шімірікпейтін жан.

ДУҮРЭ-Х III (*алдына*) құшақтау, өңгеру, құшақтап алу, өңгеріп алу; **хүү-хэд** ≈ алдына бала алу; **эмээл дээрээ** ≈ ер алдына өңгеру.

ДУҮРЭЭ 1. төс шұрай (*ет*); 2. (*бауырдың*) шақпақ еті; **элэг** ≈ бауырдың шақпақ еті.

ДУҮЧ үлкеншіл, үлкенді сыйлағыш, кішіпейіл.

ДУҮЧЛҮҮЛЭ-Х кішіге силату; ініге силату; аға тұттыру, інілік істеу.

ДУҮЧЛЭЛ інілік, кішілік, бауырлық; **ахчлаа** ≈ ағалық-інілік.

ДУҮЧЛЭМДЭГ қ. **ДУҮЧЛЭМТГИЙ**.

ДУҮЧЛЭМДЭ-Х қ. **ДУҮЧЛЭХ**.

ДУҮЧЛЭМТГИЙ інілік істегіш, кішілік істегіш; үлкенді сйлағыш.

ДУҮЧЛЭ-Х 1. інілік істеу, кішілік істеу; үлкенді силау; 2. ағай деу, аға дсу, аға тұту.

ДЭВ I тепсең, дөңес; ≈ **газар** тепсең жер, дөңес жер.

ДЭВ II дәреже, мәртебе, лауазым, шен, атақ; **зэрэг** ≈ шен дәреже; **эрх тушаалын** ≈ ресми жұмыс дәрежесі; ≈ **ээрээ суух** шен дәрежесіне қарай отыру.

ДЭВ III былық, арам, лас; **бузар** ≈ былық лас.

ДЭВДРЭ-Х 1. (*жылықы*) табандау, тұралау (*тұяғы тозып жүқару*); **морь** ≈ **эд явж чадахгүй болох** ат табандап жүре алмай қалу; 2. (*тіс*) қажалу, мұжылу; **шүд** ≈ тіс қажалу; 3. (*күс*) сырпылдау, далпылдау; **харацай** ≈ **ни нисэх** қарлығаш сырпылдап ұшу.

ДЭВДЧИ-Х 1. (*жылықы*) табандап қалу, тұралап қалу; 2. (*тіс*) қажалып қалу, мұжылып қалу; 3. (*күс*) сырпылдай беру, далпылдай беру; 4. *ауыс*. дегбірсіздену, тағатсыздану сабырсыздану; **чи юунд** ≈ **сэж амьтан бэ** сен неге дегбірсізденген жансың.

ДЭВЖИ-Х 1. жақсару, тәуірлену, арту, жоғарылау (*тұрмыс, әл-ауқат* ≈ **ж яваа айл** әл-ауқаты жақсарып келе жатқан үй; 2. өсу, есею, ер жету; ≈ **ж байгаа хүүхэд** өсіп келе жатқан бала; 3. *ауыс*. даму, өркендеу, көтерілу; **ныгаю**; ≈ **ни дэжжх** дамып көтерілу.

ДЭВЖҮҮЛЭ-Х 1. жақсарту, тәуірлендіру, арттыру, жоғарылату (*әл-ауқатын,*

тұрмысын); 2. өсіру, есейту, ер жеткізу; 3. *ауыс*. дамыту, өркендету, көтерілту; **нығайту** (*дамыс*).

ДЭВЖЭЭ 1. төсеніш; **унгасны** ≈ жүн сабаытын төсеніш жүн тулақ; 2. арнаулы орын, арнаулы жер.

ДЭВЛЭГ құлаш, қаршы, сермеу; **гардийн** ≈ **ээр дэвх** самұрықша қанат жаю, құлашын самұрықша сермеу; **сайхан** ≈ **тэй бөх** құлаштай сымбатты билейтін палуан, құлашын сымбатты сермейтін палуан.

ДЭВЛЭ-Х құлаштау, сермеу, сілтеу, жаю (*құлашын, қанатын*).

ДЭВЛЭЭ ішкіне сүрқұтан (*күс*).

ДЭВРҮҮ есірік, есерсоқ, делбе, есер; бөспе; бөжбе; асқақ; ≈ **зан** есірік мінез.

ДЭВРҮҮЛЭ-Х 1. (*мінезін*) есірту, ерсоктандыру, делбелендіру, есерлендіру; бөждіру; асқақтандыру; 2. (*сұйық нәрсені*) атқақтату, бұрқылдату; тасыту, асып төгілдіру; 3. (*шама, көлемін*) асқындыру, үдеу, ұлғайту, көбейту.

ДЭВРЭНГҮЙ: **дэврэнгүй модон** боятын терек; бояу алғыш емен.

ДЭВРЭ-Х 1. (*мінезі*) есіру, есерсоқтану, делбелену, есерлену; бөжу, асқақтау; 2. (*сұйық нәрсе*) атқақтау, бұрқылдау; тасу, асып төгілу; **данхтай цай** ≈ шөйнектегі шай бұрқылдап тасу; 3. (*шама, көлем*) қозу, асқыну, үдеу, ұлғаю, көбею; **өвчин** ≈ науқасы қозу; **халуун** ≈ ыстығы ұлғаю.

ДЭВРЭЭ қ. **дэврүү**.

ДЭВРЭЭ-Х қ. **дэврүүлэх**.

ДЭВРЭЭЧ есіргіш, делбеші, есіреңдегіш, әкірендегіші, құтырынған; ≈ **зантай** есіргіш мінез(ді).

ДЭВС 1. (ердің) көпшік; 2. (*ердің*) бұлғары тоқым.

ДЭВСГЭР 1. төсеніш; **ширдэг** ≈ сырдақ төсеніш; **гэрийн** ≈ киіз үйдің төсеніші; **ширмэл** ≈ сырмалы төсеніш; 2. аумақ, жер; ≈ **нутаг**, = **нутаг** ≈, = ≈ **газар**, = **газар** ≈ жері, жер аумағы; **нутаг** ≈ **өргөн уудам** жер аумағы кен байтақ; 3. өңді, түсті; **улаан** ≈ қызыл түсті, оңі қызыл; 4. қағаз белгі (*ақшаның*); **тавьтын** ≈ елудің қағаз ақша; қағаз ақшаның елудігі; 5. *ауыс*. әл, ауқат, хал; ≈ **сайтай айл** ауқатты тәуір үй; 6. *ауыс*. салмақ, байсал, тағат, шыдам, дегбір, сабыр; ≈ **ээр муухан хун** дегбірсіздеу адам; ☆ **дэвсгэр үсэг** дауыстысыз жазылатын дауыссыз дыбыс.

ДЭВСГЭРГҮЙ 1. (*нәрсе*) төсенішсіз; 2. аумақсыз, жерсіз; 3. өңсіз, түссіз; 4. әлсіз, ауқатсыз, халсыз; нашар; 5. салмақсыз, дегбірсіз, сабырсыз, тағатсыз шыдамсыз, төзімсіз (*адам*).

ДЭВСГЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсенің астына*) төсету, салдыру, жайдыру; 2. *ауыс*. әлдендіру, ауқаттандыру, халдендіру, көтеру.

ДЭВСГЭРЛЭ-Х 1. (*нәрсенің астына*) төсеу, салу, жаю; 2. *ауыс*. әлдену, ауқаттану, халдену, көтерілу.

ДЭВСГЭРТЭЙ 1. (*астында*) төсеніш-

ті, төсеніші бар; **ширдэг** ≈ сырдақ төсенішті; 2. *ауыс*. әлді, ауқатты, халді; ≈ **айл** әлді үй; 3. *ауыс*. салмақты, байсалды, табанды, дегбірлі, сабырлы, тағатты, шыдамды, төзімді; ≈ **хүн** салмақты адам; ≈ **зураг** байыпты сызылған сурет.

ДЭВСЛӘ-Х қ. дэвсчх.

ДЭВСМЭЛ төсsemелі, төселген; ≈ **зам** төсsemелі жол.

ДЭВСРЭГ қ. дэвсгэр.

ДЭВСҮҮЛӘ-Х I 1. (*астына нәрсе*) төсету, салдыру, жайдыру; 2. *ауыс*. амалдату, әдістету, лаждату, қалату, бетін (салдыру) ұстату; 3. қ. **дэвсэгдэх**.

ДЭВСҮҮЛӘ-Х II (*аяқпен*) таптату, бастыру.

ДЭВСЧИ-Х (*аяғымен*) тантай беру, баса беру, нығарлай беру.

ДЭВСЭГ (*жер*) тепсек, тепсең, дөнес; ≈ **газар** тепсең жер.

ДЭВСЭГДӘ-Х 1. (*нәрсе астына*) төселу, салыну, жайылу; **ширдэг** ≈ сырдақ төселу; 2. (*төмен қарай*) тапталу, басылу, нығарлану; **хөлөөр** ≈ аяқпен тапталу.

ДЭВСЭЛХИЙЛӘ-Х қ. дэвлэх.

ДЭВСӘ-Х I 1. (*нәрсені астына*) төсеу, салу, жаю; **ширдэг** ≈ сырмақ төсеу; **хивс** ≈ кілем төсеу; **бууц** ≈ көң салу; **чулуу** ≈ тас төсеу; 2. амалдау, әдістеу, лаждау, қалау, бетін салу; **хэл** ≈ **ж** ярих тілмен амалдан айту.

ДЭВСӘ-Х II (*аяғымен*) таптау, басу, нығыздау; **няц** ≈ қатты таптау; **газар** ≈ жер таптау.

ДЭВТМЭЛ жібіген, жұмсарған; ≈ **шир** жібіген сірі; ≈ **үдээр** жібіген көк, жібіген таспа.

ДЭВТӨШИ-Х жібу, жұмсару (*сірі, көк т. б. нәрсе*); **шир** ≈ сірі жібу; **гутльн** үл ≈ естітін ұлтаны жібу.

ДЭВТӨШҮҮЛӘ-Х (*сіріні, ұлтанды*) жібіту, жұмсарту.

ДЭВТӨР дәптер; **сурагчийн** ≈ оқушы дәптері; ≈ **ийн нүүр** дәптердің беті; ≈ **ийн гадар** дәптердің қабы; ≈ **ийн товхнос** дәптер түптеуі.

ДЭВТӨРЛҮҮЛӘ-Х дәптерлету, дәптер істеу, дәптерлеп түптеу.

ДЭВТӨРЛӨГЧ дәптерлеуші, дәптер істеуші, дәптерлеп түптеуші.

ДЭВТӨРЛӘ-Х дәптерлеу, дәптер істеу, дәптерлеп түптеу; **цаас** ≈ қағазды дәптерлеу; **сонин** ≈ газетті дәптерлеп түптеу.

ДЭВТӘ-Х 1. жібу, жұмсару; **шир** ≈ сірі жібу; **ааруул** ≈ күрт жібу; 2. мас болу; **архинд** ≈ араққа мас болу.

ДЭВТӘ-Х II былғану, ластану.

ДЭВТӨӨР қалтақ, дірілден; ≈ **этгэд** қалтақ адам.

ДЭВТӨӘ-Х I 1. жібіту, жұмсарту (*сіріні, теріні т. б.*) 2. (*арақ*) мас қылу, есін алу.

ДЭВТӨӘ-Х II былғау, ластау.

ДЭВҮҮЛӘ-Х I 1. қақтыру, жайдыру, далпылдату, сермету (*қустың қанатын*);

2. (*адамды*) құлаштату, құлаш жайдыру, қол сермету.

ДЭВҮҮЛӘ-Х II (*астықты*) желпілдету, ұшырту.

ДЭВҮҮЛӘ-Х III (*бір нәрсемен*) желпілдету, желпіту.

ДЭВҮҮЛӘ-Х IV тербелту, ырғалту, желбірету, сарпылдату, желпілдету (*жел*).

ДЭВҮҮР I желпуіш, желпіншек; **салхины** ≈ жел желпуіші; ≈ **ийн унжлага** желпуіш салпыншағы; ≈ **ийн мод** желпуіш қалақнасы.

ДЭВҮҮР II елек, елеуші; **бургасан** ≈ тал елек; **тарианы** ≈ бидай елеуші.

ДЭВҮҮР III қ. дэхүүр.

ДЭВҮҮРДҮҮЛӘ-Х I желпуішпен желпілдеттіру (желпіттіру).

ДЭВҮҮРДҮҮЛӘ-Х II електету, елекке салдыру, елеуішпен елету.

ДЭВҮҮРДҮҮЛӘ-Х III сібірткілету.

ДЭВҮҮРДӘ-Х I (желпуішпен) желпілдету, желпу.

ДЭВҮҮРДӘ-Х II електеу, елекке салу, елеу (*бидайды т. б. дәнді дақылды*); **тариан** ≈ астықты електеу.

ДЭВҮҮРДӘ-Х III сібірткілеу, сібірткімен қаққылау.

ДЭВХЛӨГЧИН бүктеме сатышы, баспалдақшы (*самолёттин*)

ДЭВХЛӘ-Х 1. (*аттан атқа*) секіріп міну, қарғып міну; **морь** ≈ **ж унах** аттан атқа секіріп міну; 2. (*аяқ*) тепкілеу, тебіну; ≈ **н харайх** тепкілен қарғу.

ДЭВХРҮҮЛӘ-Х 1. тепкілету, тептіру; 2. қарғыту, шоршыту, секірту.

ДЭВХРЭГ көк шегіртке (*зоол.*); ≈ **олшрох** көк шегіртке көбсю; ≈ **царцахай** көк қасқа шегіртке, секіргіш шегіртке; ☆ **дэвхрэг** аалз секіргіш өрмекші.

ДЭВХРӘ-Х (*қос аяқпен*) 1. тепкілеу, тебу; 2. қарғу, шоршу, секіру; ≈ **дэвхрөх** қарғын шоршу; **өндрөөс** ≈ **ч буух** биіктен қарғып түсу; **гол** ≈ **н гарах** озеншіктен секіріп өту; ≈ **ч явах** шоршып жүру.

ДЭВХЦҮҮЛӘ-Х 1. тепкілете беру; 2. қарғыта беру, шоршыта беру, секірте беру; 3. *ауыс*. тепсеңдету, діксеңдету, дікілдету.

ДЭВХЦЭЛ: **дэвхцэл гөрөөс** су сиыр.

ДЭВХЦӘ-Х 1. тепкілей беру; 2. қарғылау, шоршаңдау, қарғи беру, шорши беру, секіре беру; ≈ **ж тоглох** шоршаңдап ойнау; 3. *ауыс*. тепсеңдеу, тепкілеу, діксеңдеу, дікектеу, дікілдеу; ≈ **ж** ≈ **ж арай зөгсох** тепсеңден діксеңдеп әрең тоқтау.

ДЭВХЭЭ қыртысты, шымды; ≈ **газар** шымды жер; ☆ **дэвхээний чигирмаа цэцэг** кенептүсті иткендір (*өсімдік*).

ДЭВШИЛ орлеу, ілгерілеу, даму, прогресс.

ДЭВШИЛТ I қ. давшилт.

ДЭВШИЛТ II прогресшіл, үдемелі, дамушы, орлеуші; ≈ **хүн гөрөлхтөн**

прогресшил адамзат; ≈ **ҮЗЭЛТЭН** прогресшил козкарастылар.

ДЭВШИЛТЭЙ қ. **давшилтай**.

ДЭВШИСХИЙ-Х жоғарылаңқырау, өрленкіреу; үдеңкіреу.

ДЭВШИЙ-Х жоғарылау, өрлеу, үдеу; **тушаал** ≈ мансабы жоғарылау; **дээшээ** ≈ жоғары өрлеу; ☆ **нэр дэвших** аты ұсынылу.

ДЭВШЛЭГ ілгерілеу, өрлеу, манду, көтерілу; ≈ **сайтай** ілгерілейтін, мандитын ≈ **муутай** ілгерілемейтін, мандымайтын.

ДЭВШҮҮЛЭ-Х 1. жоғарылату, өрлету, көтеру, үдету; **өргөн** ≈ жоғары көтеру, көтеріп жоғарылату; ☆ **нэр дэвшүүлэх** атын ұсыну (**сайлауда**); 2. (іс-эркет) қою, ұсыну, көтеру; **нийгмийн өмгө амьдралаар** ≈ **н тавьж байгаа** қоғам алдына өмір қойып отырған.

ДЭВЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (**нәрсені**) желпілдету, желкілдету, сарпылдану, желпеңдету; 2. ебелектету; жылыңдату, жылыңдату (**қозғалысын**).

ДЭВЭГНЭ-Х 1. (**нәрсе**) желпілдеу, желкілдеу, сарпылдау, желпеңдеу; **өрх** ≈ үзік желпілдеу; **салхинд** ≈ желге желпілдеу; 2. (**қозғалыс**) ебелектету, жылыңдау, жылыңдау; ≈ **сән сүрхий** хүн жылыңдаған кермет адам.

ДЭВЭЛ: дэвэл хувдас киім кешек.

ДЭВЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. **дэвэгнүүлэх**.

ДЭВЭЛЗЭ-Х қ. **дэвэгнэх**.

ДЭВЭЛХИЙЛЭ-Х желпілдей беру, желкілдей беру, сарпылдай беру, желпеңдей беру.

ДЭВЭР 1. құмыра; **мөнген** ≈ күміс құмыра; **шаазан** ≈ шыны құмыра; 2. сауыт.

ДЭВЭРГЭ-Х 1. сарқылдату, тасыту; **қайгаа** ≈ шайын сарқылдату; 2. **ауыс** көпірту, желдірту, көпіре сөйлеу, желдей есу.

ДЭВЭ-Х I (**астықты**) желпу, ұшыру; **будаа** ≈ бидайды желпу.

ДЭВЭ-Х II (**бір нәрсемен**) желпілдету, желпу; **дэвүүрээр** ≈ сібірткімен желпілдету.

ДЭВЭ-Х III 1. (**құс**) қағу, жаю, далпылдау, сермеу; **шувуу** ≈ құс қанатын қағу; 2. (**адам**) құлаштау, құлаш жаю, көл сермеу; **бөх** ≈ налуан құлаштау.

ДЭВЭ-Х IV тербелу, ыргалу, желбіреу; сарпылдау, желпілдеу; **дэвээр цаваг** ≈ ж дэрвэх үзік жабығы сарпылдап желпілдеу.

ДЭВЭЭ қ. **дэвхээ**.

ДЭВЭЭРЭ-Х дабырдау, даурығу, дуылдау; **хэтэрхий** ≈ **хэрэггүй** албаты даурығудың қажеті жоқ.

ДЭГ I тәртіп, жөн, рет; ≈ **тэй бай** тәртіпті жүр; **бүжгийн** ≈ би жөн; ≈ **журам тогтоох** тәртіп орнату; **сахилга** ≈ **журам** тәртіп пен ықтияттылық.

ДЭГ II **дэг дуг** жарғылай, шала; **шала-шарпы:** ≈ ≈ **унтах** шала-шарпы ұйықтау.

ДЭГ III: **дэг дуг газар** кедір-бұдыр

жер, ұңқыр-шұңқыр жер.

ДЭГГҮЙ тәртіпсіз, әдепсіз, көргенсіз, бейбастақ; ≈ **хүүхэд** әдепсіз бала; ≈ **амьтан** көргенсіз жан.

ДЭГГҮЙДҮҮ (**сын**) бейбастақтау, тәртіпсіздеу, әдепсіздеу, көргенсіздеу.

ДЭГГҮЙТЭ-Х бейбастақтану, тәртіпсіздену, әдепсіздену, көргенсіздену.

ДЭГГҮЙХЭН қ. **дэггүйдүү**.

ДЭГД дегде гүл, қоңырауша гүл (**көкгүлдер тұқымдасына жататын өсімдік**).

ДЭГДГЭР 1. (**киім**) шолақ, қысқа, келте, келтек; ≈ **дээл** 1) пеллақ шапан; 2) қысқа ішік; ≈ **хормой** қысқа етек; 2. (**адам**) тапал, быртық, тайпақ, аласа; ≈ **хүүхэд** быртық бала.

ДЭГДГЭРХЭН 1. (**киім**) шолақтау, қысқалау, келтелеу, келтектеу; 2. (**адам**) тапалдау, быртықтау, тайпақтау, аласалау.

ДЭГДИЙЛЭ-Х 1. (**киімді**) шолтиту, шолтайту, қысқарту, келгитту, келтелендіру, келтектендіру; 2. (**адамды**) тапалдандыру, быртиту, тайнитту, аласарту.

ДЭГДИЙ-Х 1. (**киім**) шолтию, шоллаю, қысқару, келтию, келтелену, келтектену; 2. (**адам**) быртию, тайнию, быртықтану, тапалдану, аласару.

ДЭГДЛЭ-Х сырықтап секіру, сырықпен секіру, сырықтап қарғу.

ДЭГДҮҮР 1. қағаз құс (**ойыншық**); 2. аэроплан.

ДЭГДЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (**мінезін**) ебелектету, жеңілтектендіру, ұшқалақтандыру, ұшып-қондыру, дегбірсіздендіру, сабырсыздандыру, тағатсыздандыру, шыдамсыздандыру; 2. (**нәрсені**) шолтаңдату, келтендету.

ДЭГДЭГНҮҮР (**мінез**) 1. ебелек, жеңілтеу, ұшқалақ, ұшып-қонған, дегбірсіз, сабырсыз, тағатсыз, шыдамсыз; 2. қаңғалақ, желөкпе, жаңғалақ; ≈ **хүн** 1) ебелек адам; 2) қаңғалақ адам.

ДЭГДЭГНЭ-Х (**мінез**) 1. ебелектету, жеңілтектену, ұшқалақтану, ұшып-қону, дегбірсіздену, сабырсыздану, тағатсыздану, шыдамсыздану, қаңғалақтау; ≈ **сән сүрхий көнгөн шиянгән** хүн ебелек қаққан жүрді барды адам; 2. (**нәрсе**) шолтаңдау, келтендету.

ДЭГДЭЛЗЭ-Х қ. **дэгдэгнэх**.

ДЭГДЭНЭ бөдененің балапаны (**құс**).

ДЭГДЭ-Х 1. ығу, секіру, шоршу, қарғу; **туулай** ≈ қола ығу; **хүүхэд** ≈ бала шоршу; 2. **ауыс** көтерілу, шығу, пайда болу, туу; тарау; **хуй** ≈ құйын көтерілу, құйын шығу; **салхи** ≈ жел көтерілу, жел шығу; **өзчин** ≈ ауру шығу; **қуурхал** ≈ лақап тарау; **үймээн** ≈ дау-жаңжал шығу; **пуугиан** ≈ шу көтерілу.

ДЭГДЭЭЛЭЙ өзен шағаласы (**құс**).

ДЭГДЭЭ-Х 1. ырғыту, секірту, шоршыту, қарғыту; 2. **ауыс** көтеру, шығару, туғыру, тарату, пайда болдыру.

ДЭГДЭЭХИЙ балапан (**құс**) **галууны** ≈ қоңырқаздың балапаны; **тахнаны** ≈

тауықтың балапаны.

ДЭГЖДЭ-Х кербездену, сәнқойлану, сырбаздану, өдемілену, серілену, сылқымдану.

ДЭГЖИЛ I өрленіс, көтеріліс; өрлеу, көтерілу, өсу, даму, жоғарылау, өркендеу.

ДЭГЖИЛ II дэгжил хонгор келтеқұйрық киік (ақ).

ДЭГЖИН кербез, сәнқой, өдсмі, сері, сылқым; ≈ хүүхэн кербез әйел.

ДЭГЖИНДҮҮ (сын) кербездеу, сәнқойлау, өдемілеу, серілеу, сылқымдау.

ДЭГЖИНДЭ-Х қ. дэгждэх.

ДЭГЖИРХҮҮЛЭ-Х кербезсіту, кербезсіндіру, сәнқойсыту, сәнқойсындыру, серісіту, серілендіру, сылқымдандыру.

ДЭГЖИРХЭ-Х кербезсу, кербездену, сәнқойсу, сәнқойсыну, серілснү, сылқымдану.

ДЭГЖИ-Х 1. (бағыт) жоғарылау, көтерілу, биіктеу; **шувуу нисэн** ≈ құс ұшып жоғарылау; **2. ауыс.** жақсару, ілгерілеу, манду, тәуірлену; **амьдрал нь** ≈ тіршілігі жақсару; **3. ауыс.** көтерілу, өрлеу, өркендеу, даму; **маздау,** лаулау; ≈ **н хөгжих** өрлеп даму; **гал** ≈ от маздау.

ДЭГЖРЭ-Х 1. өдемілену, өдсмі болу, сөндену, сөнді болу; өсемдену, өсем болу, көркемдену, көркем болу, ажарлану, ажарлы болу; **2. қ.** дэгжих.

ДЭГЖҮҮЛЭ-Х 1. (бағытын) жоғарылату, көтеру, биіктету; **2. ауыс.** жақсарту, ілгерілету, мандыту, тәуірлендіру; **3. ауыс.** көтеру, өрлету, өркендету, дамыту; **маздату,** лаудату.

ДЭГЖЭЭ-Х қ. дэгжүүлэх.

ДЭГЛИИ I 1. жүнді кеудеше; **нэхий** ≈ тері кеудеше; **2. сауыт** кеудеше; ≈ **хуяг** кеуде сауыт (көне).

ДЭГЛИИ II шегелік; **хайчны** ≈ қайшының шегелігі.

ДЭГЛИИ III дегелей (көкқұтан тұқымдас құс).

ДЭГЛҮҮ (мінез) кердең, менмен, паң, кер, өр; ≈ **н зан** кердең мінез.

ДЭГЛҮҮДЭ-Х кердеңдеп кету, менменсіп кету, паңсылп кету, кердеңдеу, менменсу, пансу.

ДЭГЛҮҮЛЭ-Х (кинода, биде) билету, ойнату; қойдыру.

ДЭГЛЭГДЭ-Х I бытысу, былығу, шатасу.

ДЭГЛЭГДЭ-Х II (би, кино) билену, қойылу, ойналу.

ДЭГЛЭМ I. тәртіп, рет, жөн; ≈ **эвдэх** тәртіп бұзу; ≈ **сахих** тәртіп сақтау; **кыйгмийн** ≈ қоғамдық тәртіп; ≈ **дагах** тәртіпке бағыну; **ажлын** ≈ жұмыс тәртібі; **2.** ереже, орныққан тәртіп.

ДЭГЛЭМШИ-Х тәртіптену, тәртіпке келу, реттену, ретке келу, жөнге түсу; тәртіп ету.

ДЭГЛЭ-Х I (кино, би) ойнау, билеу; қою; **бүжиг** ≈ би билеу; **кино** ≈ кино қою.

ДЭГЛЭ-Х II (мінез) кердеңдеу, мен-

менсу, пансу.

ДЭГМЭЛ: дэгмэл хонгор қ. гайхал хонгор.

ДЭГНИИЛГЭ-Х деңкиту, теңкиту, дөңкиту.

ДЭГНИИ-Х деңкию, теңкию, дөңкию.

ДЭГНҮҮЛ I томпақ, кедір-бұдыр; төмпешік; ≈ **тэй газар** томпақ жер.

ДЭГНҮҮЛ II. дэгнүүлйин хотон бір-қазан (құс).

ДЭГНҮҮТ қ. дэгнүүлйин хотон.

ДЭГНЭГНЭ-Х деңкендеу, теңкендеу, дөңкендеу.

ДЭГНЭГЭР деңкең, теңкең, дөңкең, деңкиген, теңкиген, дөңкиген.

ДЭГНЭЛЗҮҮР батпақ, тартпа, құй (жер).

ДЭГНЭЛЗЭ-Х қ. дэгнэгнэх.

ДЭГС 1. ауыт, бұрыс, ауыс; ≈ **буудах** ауыт ату; **2.** аңғалақ, жаңғалақ, қаңғалақ, жүрді-барды; ≈ **хүний үг** жаңғалақ адамның сөзі; ≈ **ярих** жаңылып теріс айту.

ДЭГСДҮҮ (сын) аңғалақтау, жаңғалақтау, қаңғалақтау, жүрді-бардылау (мінезі).

ДЭГСДҮҮЛЭ-Х 1. ауытқыту, бұрыс-тату, ауыс тидіру (мылтық, садақ); **2.** аңғалақтау, жаңғалақтау, қаңғалақтау, жүрді-бардыландыру.

ДЭГСДЭ-Х 1. ауытқу, бұрыстау, ауыс-тию; **бу** ≈ мылтық ауып тию; **2.** аңғалақтау, жаңғалақтау, қаңғалақтау, жүрді-бардылау.

ДЭГСЛҮҮЛЭ-Х 1. ауытқыттыру, бұрыс-тигіздіру, ауытқытып тигіздіру (мылтықпен, садақпен); **2.** аңғалақтаттыру, жаңғалақтаттыру, қаңғалақтаттыру, жүрді-бардыландырту.

ДЭГСЛЭ-Х қ. дэгсдүүлэх.

ДЭГЦЭ-Х сылту, ақсау, сылтындау, ақсаңдау; **чөдөртэй морь** ≈ **ж явах** шідерлі ат сылтындап жүру; **хүүхэд** ≈ **ж наадах** бала ақсаңдап ойнау.

ДЭГЭН: дэгэн догон ұтырлы-тетірлі, кедір-бұдыр; **тегіс емес;** **ширээ** ≈ **хийх** стол ақсаң қағу; ≈ **хийсэн** эвгүй газар кедір-бұдыр епіс жер.

ДЭГЭНЦЭ-Х ақсаңдау, сылтаңдау, сылтыңдау; ≈ **ж явах** ақсаңдап жүру.

ДЭГЭ-Х қ. дэгцэх.

ДЭГЭЭ 1. ілмек, ілгек; қармақ; ≈ **төмөр** ілмек темір; **мах өлгөх** ≈ ет ілетін ілмек; **загасны** ≈ балықтың қармағы; **2.** шалыс, іліс (палуандар әдісі); ≈ **хийх** шалу, ілу; **дотуур** ≈ **хийх** сырттай шалу; **3. ауыс.** ілме, қақпа (арамза құлық); **зіл,** кекесін; ≈ **тэй хун** ілмесі бар адам.

ДЭГЭЭДҮҮЛЭ-Х 1. ілмектету, ілгектету; қармақтау (ілгекпен); **2.** шалдыру, ілдіру (палуандар күресінде); **3. ауыс.** ілмелету, қақпалату; **зілмен** айтқызу, кекесінмен айтқызу.

ДЭГЭЭДЭ-Х 1. (ілгекпен) ілмектеу, ілгектеу; қармақтау; **2.** (күрескенде) шалу, ілу; **3. ауыс.** ілмелеу, қақпалау; **зілмен** айту, кекесінмен айту.

ДЭГЭЭЛЭ-Х 1. қ. дэгээдэх; 2. ілмек шығару, ілгек шығару.

ДЭД 1. екінші; ≈ дэвтэр екінші кітапша; 2. орынбасар; ≈ сайд орынбасар, сайд орынбасар министр; ☆ дэд хурандаа подполковник; дэд эрдэмтэн ғылым кандидаты.

ДЭДГЭР қушық, бүріскен, қушиған, тар; ≈ бага дээл қушиған тар шапан; ≈ жижиг арыс бүріскен кішкене тері.

ДЭДИЙЛГЭ-Х қушату, бүрістіру, тарау.

ДЭДИЙ-Х қушию, бүрісу, тараю (қим, тері т. б.).

ДЭДЛЭ-Х 1. екінші болу, екіншіге жағу; 2. орынбасар болу.

ДЭДЭГНҮҮР дедектеген, әбігер, абыржығыш, байбайшыл, беймаза, тыпшысыз; ≈ хун әбігер адам; 2. ебелек (нәрсе).

ДЭДЭГНЭ-Х 1. (мінез) дедектеу, дедендеу, дедек қағу, әбігерлену, абыржу, байбайлау, мазасы кету, өуреге түсу, әлек болу, бәйек болу; ≈ сэн сүрхний хун дедектеген нәле адам; 2. (нәрсе) ебслектеу, ебелендеу, ебелек қағу, ебелен қағу.

ДЭДЭЛЗЭ-Х қ. дэдэгнэх.

ДЭЛ I 1. жал; **моринь** ≈ аттың жалы; **азрагань** ≈ айғырдың жалы; **хур** ≈ құр жал, тума жал (құлын кезінен қиып танаман жал); 2. ауыс, айдар, төбелдірік, шоқтық (бір нәрсенің үстіне қойылған оқшау нәрсе); ≈ тавих айдар қыю, дүүңний ≈ қашаудың төбелдірігі.

ДЭЛ II дэл сул 1) алаң-ашық, ашық-шашық; юм хум нь ≈ хэвтэх нәрсе-сі ашық-шашық жағу; 2. болбыр, бос, сылбыр, бошалаң; ≈ хун болбыр адам; 3. ауыс: (сөз) артық-ауыс, қажетсіз, ағат; ≈ үг артық-ауыс сөз.

ДЭЛ III күнжіт (майлы шөп); ≈ ийн тос күнжіт майы.

ДЭЛБИЙЛГЭ-Х делбиту, делдиту, делбондету, делдендету.

ДЭЛБИЙ-Х делбию, делдию, делбендеу, делдендеу; **чих нь** ≈ сэн құлағы делбиген.

ДЭЛБЭ I 1. (сұл) жапырақша; **цэңгийн** ≈ гүл жапырақшасы; 2. (құлақ) жарғақ; **чихний** ≈ құлақ жарғағы.

ДЭЛБЭ II -п (-ып, -іп) қалу (кету, . . . т. б.); ≈ цохих соғып жіберу, ұрып қалу; ≈ үсерэх секіріп кету; ≈ дайрах тап беру; ≈ татах тартып қалу.

ДЭЛБЭГ I элбэг дэлбэг мол, жеткілікті, ағыл-тегіл, ≈ амьдрал жеткілікті тіршілік; эд агуурсаар ≈ дүнне мүлкі мол.

ДЭЛБЭГ II делбе, божы (арба-шанаға жегілген көлкіт жөнге салып бұрып отыратық қайыс бау); **тэрэгий моринь** ≈ арба атының делбесі.

ДЭЛБЭГ III делбиген, далиған; жайпақ, жайпиган; ≈ аяга жайпақ аяқ.

ДЭЛБЭГ IV дэлбэг бута қабанша

бұғы (аң).

ДЭЛБЭГЛЭ-Х делбелсу, делбемен сүйрету; **онгоц** ≈ қайықты делбемен сүйрету.

ДЭЛБЭГНҮҮЛЭ-Х делбектеу, делбендету, делбек қақтыру, делбең қақтыру.

ДЭЛБЭГНЭ-Х делбектеу, делбендеу, делбек қағу, делбең қағу; ≈ н хөдлөх делбендеп қозғалу.

ДЭЛБЭГЧ делбеші, божыны (делбе ұстап ат айдаушы адам).

ДЭЛБЭГЭР делбек, делбең, қалқан, делбиген, далбақ, далбан, далбиган, далиған; ≈ чихтэй хун делбек құлақ адам, қалқан құлақ адам; ≈ малтай далбақ тымақ; ≈ цэцэг далбиган гүл; ≈ амсартай ернеуі далиған, далбақ ернеу, жайпақ ауыз.

ДЭЛБЭГЭРДЭ-Х делбиіп кету, далбиіп кету, далишып кету.

ДЭЛБЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. дэлбэгнүүлэх.

ДЭЛБЭЛЗЭ-Х қ. дэлбэгнэх.

ДЭЛБЭЛҮҮЛЭ-Х жарғызу, бұздыру, қопарту.

ДЭЛБЭЛЭГЧ жарушы, бұзушы, қопарушы (маманды адам).

ДЭЛБЭЛЭ-Х жару, бұзу, қопару; **мос** ≈ мұз жару; **чулуу** ≈ тас қопарып жару; ☆ дэлбөлэх гийгүүлэгч шұғыл дауыссыздар (тіл).

ДЭЛБЭН қ. дэлбэгэр.

ДЭЛБЭРҮҮЛЭ-Х қ. дэлбөлэх.

ДЭЛБЭРХИЙ жарылған нәрсе, қопарылған нәрсе.

ДЭЛБЭРЭЛ жарылыс, қопарылыс, бұзылыс.

ДЭЛБЭРЭЛТ жарылуы, қопарылуы, бұзылуы; **атомын** ≈ атом жарылуы; **галт уулын** ≈ жанар таудың қопарылуы.

ДЭЛБЭРЭ-Х 1. жарылу, қопарылу, бұзылу; **бөмбөг** ≈ бомба жарылу; **галт уул** ≈ жанар тау қопарылып атқылау; 2. ауыс: (мөлшер шала) шектен асу, шегінен кету; **уур нь** ≈ эд хүрэх от алып қонаға түсу; шектен тыс ашулану; ≈ тэл идэх шектен тыс жеу; ≈ тэл баяжих шектен тыс бау.

ДЭЛБЭ-Х I делбе ұстау, божы ұстау, ат арба ұстау.

ДЭЛБЭ-Х II делбеу, демеу, көмектесу; элбэх ≈ елбесіп-селбесу, елбеп-демеу, қол қабыс ету.

ДЭЛБЭЭ қ. дэлбэ I.

ДЭЛБЭЭЛЭ-Х (сұл) жапырақ жару; **цэңгэ** ≈ гүл жапырақшасын жаю.

ДЭЛГҮҮ жайпақ, далиған (ыдыстың аузы); ≈ амтай сав жайпақ ауыз ыдыс; ≈ зайтай газар далиған кең жер.

ДЭЛГҮҮДЭ-Х жайпию, далию; ≈ чих жайпынып кету.

ДЭЛГҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) жайдыру, жаздыру; 2. қ. дэлгэгдэх.

ДЭЛГҮҮР дүкен; **бос барааны** ≈ кездеме бұл сататын дүкен; **илэш ууш-**

ны ≈ шпш-жемдер дүкені; ≈ **ийн худалдагч** дүкенші.

ДЭЛГЭГДЭ-Х (*нәрсе*) жайылу, жазылу.

ДЭЛГЭР 1. жадыраган, жайдары, тамылжыган, жайма-шуак; кең, кеңейген; **зуны** ≈ цаг жаздың жадыраган күні; 2. толган, бүтін; ≈ **саран** толган ай; 3. тараган, жайылган, өріс алган; ≈ **болсон заншил** көпке тараган әдет; 4. кең, байтақ; дарқан; ≈ **монгол орноо** кең байтақ монгол елін.

ДЭЛГЭРҮҮЛЭ-Х 1. жаю, тарату, өріс алдыру, етек алдыру; **тэргүүний туршлага** ≈ озат тәжірибе тарату; 2. (*қажетті нәрсені*) молайту, көбейту, қанағатты болдыру; 3. (*іс-әрекет*) қаулату, өршіту, үдету.

ДЭЛГЭРЭЛ: дэлгэрэл цэцэг мақсыргұл (*өсімдік*).

ДЭЛГЭРЭНГҮЙ I 1. толық, кең, көлемді; ұзақ; ≈ **илтгэл** толық баяндама; ≈ **ярих** толық айту; ≈ **үг хэлэх** ұзақ сөз сөйлеу; 2. жиі, көптеп; ұдайы, үнемі; ≈ **үзэгдэх жиі** көріну.

ДЭЛГЭРЭНГҮЙ II. дэлгэрэнгүй тогос ұзынкүйрық тоты (*құс*).

ДЭЛГЭРЭ-Х 1. жайылу, тарау, өріс алу, етек алу; **өвчин** ≈ ауру тарау; 2. молаю, көбею, қанағатты болу; **цагаан идээ** ≈ ақ тамақ молаю; 3. қаулау, өршу, үдеу; **цэцэг** ≈ гүл қаулап өсу; **хувьсгал** ≈ революция қаулап өріс алу.

ДЭЛГЭ-Х 1. жаю, жаю, созу; **шувуу далавчаа** ≈ құс қанатын жаю; **гараа** ≈ қолын жазу; 2. тарату, таратып қою, жаю, жайып қою; **ширээн дээр юмаа** ≈ **тавих** үстел үстіне нәрсесін жайып қою; 3. алшайта ашу, шалқайта ашу; **үүдээ** ≈ **ж орхих** есігін шалқайта ашып тастау; 4. (*іс-әрекетті*) қозғау, қоздыру, көтеру, түркілеу; **яриа** ≈ өңгіме қозғау; **үг** ≈ сөз қоздыру.

ДЭЛГЭЦ жайма, жайғы; жайғыш, өре; **ааруулын** ≈ күрт жаймасы, күрт (жаятын) өре; **киноны** ≈ кино жаймасы; **манай** ≈ дээр біздің экранда.

ДЭЛДГЭР делдек, делден, делбиген, делдиген; тікшиген; ≈ **чих** делден құлақ; **чих нь** ≈ **малгай** құлағы делдиген тымақ.

ДЭЛДГЭРДҮҮ делдектеу, делдегірек, делдендеу, делденірек, делбиңкі, делдиңкі, тікшидіңкі.

ДЭЛДГЭРХЭН қ. дэлдгэрдүү.
ДЭЛДИЙЛГЭ-Х делдиту, делдендету, делбиту, тікшиту.

ДЭЛДИЙ-Х делдно, делдендеу, делбно, тікшию; **чих нь** ≈ құлағы делдно.

ДЭЛДҮҮ делденкұлақ, есекқұлақ (*өсімдік*).

ДЭЛДҮҮЛЭ-Х I 1. соқтыру, ұрғызу, жаншыту, қақтыру; 2. дэлдэгдэх.

ДЭЛДҮҮЛЭ-Х II (*жылқының*) жалдау, жалынан ұстау.

ДЭЛДҮҮХЭЙ құрсақ аяқтылар (*жұмсақ денелі, омыртқасыз сауытты жәндік*).

ДЭЛДЭГДЭ-Х соғылу, ұрылу, жаншы-

лу, қағылу.

ДЭЛДЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (*мінезін*) майпаздандыру, мәслендіру, майдаландыру; 2. (*нәрсе*) делдендету, делден қақтыру, делдектеу, делдек қақтыру; делбендету, делбен қақтыру; **чихээ** ≈ құлағын делдендету.

ДЭЛДЭГНЭ-Х 1. (*мінезі*) майпаздану, мәселену, майдалану, майпақ қағу, құрша жорғалау; 2. (*нәрсе*) делдендеу, делден қағу, делдектеу, делдек қағу; делбендеу, делбен қағу.

ДЭЛДЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. дэлдэгнүүлэх.

ДЭЛДЭЛЗЭ-Х қ. дэлдэгнэх.

ДЭЛДЭН (*нәрсенің пішіні*) делден, делдек; делбен; ≈ **чих** делден құлақ; ☆ **дэлдэн чоно** делденкұлақ қасқыр; ☆ **дэлдэн үнэг** делденкұлақ түлкі.

ДЭЛДЭ-Х I соғу, ұру, жаншу; қағу; **төмер** ≈ темір соғу, темір ұру; **модоор** ≈ ағашпен ұру; **хэнэрэг** ≈ дабын қағу.

ДЭЛДЭ-Х II (*жылқыны*) жалдау, жалынан ұстау; **морю** ≈ **ж байгаад** хазарлах атын жалынан ұстап тұрып жүгендеу.

ДЭЛЛҮҮЛЭ-Х (*жылқыны*) жалдату, жалын күзету.

ДЭЛЛЭ-Х жалдау, жалын күзеу; **адуу** ≈ жылқының жалын күзеу.

ДЭЛСГЭ-Х қ. дэлсүүлэх.

ДЭЛСГЭЭ (*ат*) шабы ісіну.

ДЭЛСҮҮЛЭ-Х I 1. (*нәрсені*) соққызу, ұрғызу, жаншыту, түйгілету; 2. (*жүректі*) соққызу, дүпідету.

ДЭЛСЭ-Х 1. соғу, ұру, жаншу, түйгілеу (*нәрсені*); 2. (*жүрек*) соғу, дүпідету.

ДЭЛСЭ-Х II (*жылқы*) бүйір соғу.

ДЭЛСЭЭ қ. дэлсээ.

ДЭЛСЭЭ-Х қ. дэлсээх.

ДЭЛТ 1. жалды; ≈ **морь** жалды ат; 2. қырлы; ≈ **цоож** қырлы құлы; ☆ **дэлт чоно** көкжал қасқыр; ☆ **дэлт мод** шегіршін (*ағаш*).

ДЭЛҮҮ I 1. көкбауыр; талақ (*анат*); 2. (*ауру*) көкбауыр ісу.

ДЭЛҮҮ II ауыс, түйіс; **илүү** ≈ артық ауыс, ауыс-түйіс.

ДЭЛҮҮРҮҮЛЭ-Х 1. саяқсыту, оқшауландыру (*мал*); 2. *ауыс*. мыжыту, көйттіру.

ДЭЛҮҮРХЭ-Х (*мегезінің*) күйттеуі; ≈ **сэн** мәжж күйттеген мегезін.

ДЭЛҮҮРЭ-Х I (*мал*) саяқсу, оқшаулану; 2. *ауыс*. мыжу, көйту; 3. (*аттың*) шабы ісіну, шабы қабыну.

ДЭЛҮҮТҮҮЛЭ-Х талақтандыру, көкбауырын ісіндіру.

ДЭЛҮҮТЭ-Х талақтану, көкбауыры ісіну; **үхэр** ≈ сиыр талақтануы.

ДЭЛХИЙ жер; дүние, өлем; **манай** ≈ жер шары, біздің дүние, біздің өлем; ≈ **дээр** жер шарында; **алтан** ≈ жарық дүние; ≈ **дахин** дүние жүзі, бүкіл жер шары, күллі өлем; ≈ **н бөмбөрцөг** жер шары (*үлгі мүсін*); ≈ **н байдал** жер жүйесі, география; ≈ **н царцдас** жер қыр-

тысы; ≈ **н соронзон** жердің магнит өрісі.

ДЭЛЭВЧ желінқап, желін жапқы; **ямаан** ≈ ешкінің желінқабы.

ДЭЛЭВЧЛЭ-Х желінқаптау, желінқап тағу, желінқап байлау; ≈ **сэм ямаа** желінқап байлаған ешкі.

ДЭЛЭГНЭ-Х желіндеу, желіні үлкею, тууга таяу (*мал*); **үнээ** ≈ **ж байна** сыыр желіндеп келеді.

ДЭЛЭГЧ күбір қоңыз, саратан қоңыз, тезек қоңыз (*зоол*).

ДЭЛЭМ сыныққулаш (*80 см-ге тең қарапайым ұзындық өлшемі*); **алд** ≈ сыныққулаш.

ДЭЛЭМЛЭ-Х сыныққулаштау, сыныққулашпен өлшеу.

ДЭЛЭН I желін (*анат*); **хонь, ямаа, үнээ, гүүний** ≈ қой, ешкі, сыыр, биенің желіні; **хөх** ≈ емшек желін; ☆ **хар дэлэн** желінсау (*желіннің ауруы*).

ДЭЛЭН II ұры, шор (*ағаштың ұйысқан домалағы*); **модны** ≈ ағаштың ұрысы.

ДЭЛЭНДЭ-Х 1. желіндеу, желінінен ұстау; 2. *ауыс*. жабысу, қалау, соғынан қалмау; өтіну, жалыну; ≈ **сәний хүчээр хэрэг бүтэх** жабысып қалмаудың нәтижесінде ісі орындалу.

ДЭЛЭНТЭ-Х желінсаулану, желінсаумен ауру.

ДЭЛЭНЧ шіркей (*кішкене ұсақ шыбын*).

ДЭЛЭ-Х 1. жаю, жазу, қағу, сермеу, далпылдау; **шувуу далавчаа** ≈ күс қанатын жаю; **бөх** ≈ **ж дэвэх** палуан қолын құлаштан сермеу; 2. (*садақты*) керу, кере тарту; **нум** ≈ садақты кере тарту; 3. жайылу, тарау, етек алу, өріс алу; асқыну, үдеу; **өвчин** ≈ ауру тарау; **ус** ≈ су жайылу; **яр шарх** ≈ жара сырқаты асқыну.

ДЭМ 1. дем, демеу, сүйеу, қолдау; ≈ **авах** дем алу, демеу алу; ≈ **дэмжлэг үзүүлэх** демеу жәрдем көрсету; демеп сүйеу; 2. демеп, ық, жөн, ыңғай, жөй, мөніс; ≈ **ийг олох** ебін табу, ығын келтіру; ≈ **өгөх** дем беру; ≈ **тэй хүн** епті адам, ыңғайын тапқыш адам.

ДЭМБЭРЭЛ 1. бата, тілек, алғыс; 2. сәт, орай, қайыр, жақсылық нышаны.

ДЭМГҮИ 1. демсіз, демеусіз, сүйеусіз, қолдаусыз; 2. епсіз, ықсыз, жөнсіз, ыңғайсыз, жөйсіз.

ДЭМЖИГДЭ-Х демелу, сүйелу, қолданылу.

ДЭМЖИ-Х демеу, сүйеу, қолдау; ≈ **туслах** демеп көмектесу; **санал** ≈ пікір қолдау.

ДЭМЖЛЭГ көмек, жәрдем, сүйеніш, демеу, сүйеу, қолдау; ≈ **үзүүлэх** көмек көрсету; ≈ **тэй хүн** сүйеніші бар адам, қолдаулы адам.

ДЭМЖҮҮЛЭ-Х 1. демеу, сүйету, қолдау; 2. қ. **дэмжигдэх**.

ДЭМИЙ 1. бетімен, еркімен, өз беті-

мен, өз еркімен; ≈ **амьтан** бстімен жан, өз еркімен жан; 2. босқа, текке, бос, тек, албаты; қажетсіз, пайдасыз; ≈ **оролдох** босқа әуре болу, текке әурелену; ≈ **тэнэх** текке қаңғу; ≈ **хэсэх** тек кезу; ≈ **үг** бос сөз, албаты сөз; ≈ **юм** қажетсіз нәрсе.

ДЭМИЙЛ қ. **дэмий**.

ДЭМИЙРҮҮЛЭ-Х 1. босқа әурелендіру, текке әбгерлендіру; тек **салпақтату**, босқа кездіру; 2. **мылжыңдату**, көйтту, шатыту; шатастырту.

ДЭМИЙРЭ-Х 1. босқа әурелену, текке әбгерлену, тек салпақтау, босқа кезу; ≈ **н явах** тек салпақтап жүру; 2. **мылжыңдату**, көйтту, шату, шатасу; 3. **сандырақтау**, естен тану; ≈ **өвчин** сандырақтайтын науқас.

ДЭМНУҮР 1. тепкішек, әткеншек, алтыбақан; ≈ **олс** алтыбақан арқаны; 2. қ. **дэмжлэг**.

ДЭМНЭ-Х I қ. **дэмжих**.

ДЭМНЭ-Х II (*ойын*) тепкішек тебу, әткеншек тебу, алтыбақан тебу; ≈ **ж наадах** алтыбақан теуіп ойнау.

ДЭМТЭЙ 1. демді, епті, ықты, ыңғайлы, жөнді; **гартаа** ≈ қолы епті; 2. демейтін, сүйейтін, қолдайтын; ≈ **сайн нөхөр** сүйейтін алымды жігіт.

ДЭМЧ демеуші, қараушы, бақылаушы, жандайшап (*феодалдық әкімшіліктің бір шені*); **тамгын** ≈ таңба орнының демеушісі, төре жандайшабы; 2. **қағаз тасушы**, жаяу хабаршы; **сумын** ≈ сұмындық жаяу хабаршы; 3. **мешіт күзетшісі**; **сүмийн** ≈ мешіт күзетшісі.

ДЭН I шам; шырақ; ≈ **гийн гэрэл** шамның жарығы; ≈ **асаах** шам жағу; **цахилгаан** ≈ электр шамы.

ДЭН II демдік, жолай, жолшыбай; ≈ **буудал** жолай аялдама.

ДЭН III **дэн дун** 1. зорға, өреңге, өрең, әзср, өрең-нөрең, өрең деп, қалтқұлт; ≈ ≈ **дэсээн дөрөтэй явах** өреңге жіп үзенгілі жүру; 2. (*ақыл, ес*); кіресілі-шығасылы, есуас, есалаң, жарымес, ухаан нь ≈ ≈ есі кіресілі-шығасылы есі барды жоқты.

ДЭНДГЭНЭ-Х сораңдау, сораң қағу, сойдаңдау, сойдаң қағу, арбаңдау, арбаң қағу, ербеңдеу, ербең қағу.

ДЭНДГЭР сораң, сойдаң, ароаң, ербең; сорайған, сойдиган, арбиган, ербиген; ≈ **аалз** сойдаң өрмекші, арбиган өрмекші; ≈ **хөлтэй ширээ** сойдаң үстел, сирағы сорайған үстел.

ДЭНДГЭРДЭ-Х арбып кету, сорайып кету, сойднып кету, ербиіп кету.

ДЭНДИЙЛГЭ-Х 1. сорайту, сойдиту, арбиту, ербиту; 2. шошайту, шошиту; **өрхөө** ≈ үзігін шпшайтып қою.

ДЭНДИЙ-Х 1. сораю, сойдню, арбию, ербию; 2. шошаю, шошию; **өрх** ≈ үзік шошаю.

ДЭНДҮҮ 1. ден, дендеу, басым, ауданы (*мөлшер, шама*); 2. өте, тым, тіп-

ті, аса; ≈ муухай өте жайсыз; ≈ удаан бичих өте баяу жазу.

ДЭНДҮҮЛЭ-Х дендету, басым болдыру, күшейту, ұлғайту, оршту (*ис-өрекет, нәрсеңнің шамасын*).

ДЭНДӘЛЭЭ-Х қ. дэндгэнэх.

ДЭНДЭ-Х дендеу, басым болу-күшею, ұлғаю, өршу (*ис-өрекет, нәрсеңнің шамасы*); арай ≈ ж байна әнтек дендеп кетті.

ДЭНЖ дөң, дөңес; **ногоон** ≈ жасыл дөң; **голын** ≈ өзеннің дөңесі; **өндөр** ≈ дээр гарах биік дөңге шығу.

ДЭНЖТЭР сымпыс, сидам; ≈ ширээ сымпыс сирақ үстел; ≈ аалз сымпыс күйрық өрменші.

ДЭНЖГӨРДЭ-Х сымпыстану, сидамдану, сымпию, сидио (*нәрсеңнің арты, төменгі жағы*).

ДЭНЖИГНҮҮЛЭ-Х сымпыңдату, сымпың-сымпың қақтыру, сидаңдату, сидаң-сидан қақтыру.

ДЭНЖИГНЭ-Х сымпыңдау, сымпың-сымпың қағу, сидаңдау, сидаң-сидан қағу.

ДЭНЖИЙЛГЭ-Х сымпиту, сидиту.

ДЭНЖИЙ-Х сымпию, сидио; ≈ н зогсох сымпыл түру.

ДЭНЖИЛЗҮҮЛЭ-Х қ. дэнжигнүүлэх.

ДЭНЖИЛЭЭ-Х қ. дэнжигэнэх.

ДЭНЛҮҮ бүркемелі шам; **шөне** ≈ барих түнде бүркемелі шам ұстау.

ДЭНС таразы (*салмақ өлшеуіші*); ≈ ний тавағ таразы табақшасы; ≈ ний нуруу таразы арқалығы; ≈ ний од таразы арқалығының тесірі; ≈ ний утас таразының бауы; ≈ ний туухай таразы тасы, таразының тендік тасы.

ДЭНСЛҮҮЛЭ-Х I 1. таразылату, таразыға салдыру, таразымен өлшеу; 2. қ. дэнслэгдэх.

ДЭНСЛҮҮЛЭ-Х II 1. теңселдіру, шайқалдыру, теңселту, шайқалту; 2. ауыс. (*көңіл*) тербелту, қобалжыту, тебірендірту.

ДЭНСЛЭГ I. теңселіс, шайқалыс, ырғалыс; **гэрэгний** ≈ арбаның теңселісі; 2. ауыс. (*көңіл-күй*) тербеліс, тебіреніс; толқу, қобалжу, тебірену.

ДЭНСЛЭГДЭ-Х 1. теңселіну, шайқалыну, ырғалыну; 2. ауыс. (*көңіл-күй*) тербеліну, қобалжылу, тебіренілу.

ДЭНСЛЭ-Х I таразылау, таразымен өлшеу; алт ≈ алтынды таразылау; эм ≈ емді таразылау.

ДЭНСЛЭ-Х II 1. (*қозғалыс*) теңселу, шайқалу, ырғалу; ≈ донслох теңселіп шайқалу; 2. ауыс. (*көңіл-күй*) тербелу, тебірену, қобалжу; ≈ н зовох тербеліп қиналу.

ДЭНСЭЛГЭ-Х (*көңіл-күйін*) тербелту, тебіренту, қобалжыту; ≈ н зовоох көңілін тербелтіп қинау.

ДЭНСЭЛГЭЭ қ. дэнслэг.

ДЭНТЭЙ: дэнтэй дугтай өрең-пәрең, өрең-зорға, өрең дегенде, зорға дегенде; ≈ ≈ гарах өрең-пәрең шығу.

ДЭНХГЭР деңкек, даңқак; деңкиген, даңқиган; ≈ толгойтой басы деңкиген.

ДЭНХИЙЛГЭ-Х деңкиту, доңкиту, даңкиту арбиту, теңкиту.

ДЭНХИЙ-Х деңкию, деңкию, теңкию; даңкию, арбию; ≈ н харагдах деңкий көріну; ≈ сән эвэр арбиған мүйіз.

ДЭНХМЭЛ (*мінез*) дүңк, томырық, ұрт. көрс етпе; ≈ хун дүңк адам.

ДЭНХЭГНҮҮЛЭ-Х деңкеңдету, дөңкеңдету, теңкеңдету; даңқаңдату, арбаңдату.

ДЭНХЭГНЭ-Х деңкеңдеу, доңкеңдеу, теңкеңдеу; даңқаңдау, арбаңдау.

ДЭНХЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. дэнхэгниүүлэх.

ДЭНХЭЛЭЭ-Х қ. дэнхэгниэх.

ДЭНХЭР деңкиген, дөңкиген, теңкиген; даңқиган, арбиған; ≈ толгой дөңкиген бәс; ≈ эвэр арбиған мүйіз.

ДЭНЧИН барымта (*баламалап келдікке беретін зат*); ≈ тағих барымтаға беру.

ДЭНЧИНДЭ-Х барымтаға беру, барымта устатту.

ДЭНШИ-Х тербелу, теңселу, ырғалу, шайқалу.

ДЭНШЭ тербеліс, теңселіс, ырғалыс, шайқалыс; ≈ ихтэй газар тербелісті жер, қатты ырғалатын жер.

ДЭНЭЛЗҮҮР тербелетін, теңселетін, ырғалатын, шайқалатын (*жер*).

ДЭНЭЛЭЭ-Х тербелу, теңселу, ырғалу, шайқалу (*томпақ жерде*).

ДЭР 1. жастық, бас төсеніш; **өдөн** ≈ күс жастық; ≈ ний гэр жастық қап; ≈ ний бүтээлэг жастық жапқыш; **ор** ≈ төсек жастық; ☆ **дэр нэгдэх** бас қосу, үйлену, бас құрау; 2. төсеніш; **босгоны** ≈ табалдырық төсеніші; ≈ мод төсеніш ағаш; ≈ чулуу төсеніш тас.

ДЭРВИЙЛГЭ-Х дербиту, дарбиту, дарбайту; далиту, жайпиту.

ДЭРВИЙ-Х дербию, дарбию, дарбаю; далию, жайпию; ☆ **эрвийх дэрвийхээрэ** 1) сөзбе. ербендеп дербендемей-ак; арбайдан дарбандамай-ак; 2) бар дәрменінше, шама келгенше; болысынша, мүмкінлігінше.

ДЭРВҮҮЛЭ-Х дербендету, дарбандау; жалпылату, сарпылдану.

ДЭРВЭГНҮҮЛЭ-Х дербендету, дербен-дербен қақтыру, дарбандау, дарбаң-дарбаң қақтыру; желіледету, желбірендету, жалпылдану, жалпаң-жалпаң қақтыру, сарпыдану, сарпаң-сарпаң қақтыру.

ДЭРВЭГНЭ-Х дербендеу, дербен-дербен қағу, дарбаңдау, дарбаң-дарбаң қағу, желілідеу, желбірендеу, жалпылдану, жалпаң-жалпаң қағу, сарпыдану, сарпаң-сарпаң қағу; **туг далбаа** ≈ ту жалау желілідеу; **майхан салхинд** ≈ асыр желге сарпылдану, шатырды жел сарпылдану.

ДЭРВЭГЭЛЭЭ-Х жалпылдану, далпылдану, желілідету, делілідету (*балалан күс қанатын*).

ДЭРВЭГЭР I. (*ыдыс аузы*) жайпақ,

жайпаң, жайпнган; ≈ амсартай аяга жайпақ ауыз аяқ; ≈ амтай ваар жайпақ ауыз қыш ыдыс; 2. ербең, дербең, ербек, дербек; **эрзэгэр** ≈ ербек-дербек, ербең-дербең; 3. далбақ, жалпақ, далбаған, жалпнган; ≈ малгай далбақ тымақ.

ДЭРВЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. дэрвэгнүүлэх.

ДЭРВЭЛЗЭ-Х қ. дэрвэгнэх.

ДЭРВЭЛХИЛЭ-Х желпілдей беру, жалпылдай беру, дербендей беру, делпілдей беру.

ДЭРВЭ-Х 1. қ. дэрвэлзэх; 2. қ. дэрвэгнэх.

ДЭРГЭД қасы, жаны; қасында, жанында; қасына, жанына; **түүний** ≈ оның қасында; ≈ **ирж суух** қасына келіп отыру; ≈ **эс нь харах** қасынан қарау; **аавын** ≈ байх өкесінің қасында болу; ≈ **нь барза болох** қасына серік болу; ≈ **ийнхэн** қасындағылар, жанындағылар.

ДЭРГЭДЭХ қасындағы, жанындағы; ≈ **хүн** қасындағы адам; **Сайд нарын Зөөлөлийн** ≈ Сайдтар Кеңесінің қасындағы.

ДЭРГЭЛ арқар, таргыл қошқар (аң).

ДЭРГЭР дерек, дерең, дерейген; делден, делдиген; арбаң, арбнган; ≈ **чнх** дерең құлақ, делден құлақ; ≈ **эвэр** арбаң мүйіз, арбнган мүйіз.

ДЭРДГЭР дердиген, дерейген, дарднган; құрысқан; ≈ **адсага** дерейген тулақ, құрысқан тулақ.

ДЭРДИЙЛГЭ-Х дердиту, дерейту, құрыстыру.

ДЭРДИЙ-Х дердио, дерею, дардио; құрысу; **арьсны год** ≈ **ж харагдах** терінің лұшпағы дерейін көріну.

ДЭРДЭГНЭ-Х 1. (дерейген нәрсе) дердендеу, дереңдеу, дараңдау; құржыңдау; тербелендеу, ыргалаңдау; 2. **ауыс**. (мінез) дірдендеу, дірден қағу, бүгежектеу, бүгежек қағу; ≈ **н гүйх** дірден қағып жүгіру.

ДЭРДЭЛЗЭ-Х қ. дэрдэгнэх.

ДЭРЖГЭР қ. дэрдгэр.

ДЭРЖИГНҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсе) дердендету, дереңдету, дараңдату; тербелендету, ыргалаңдату; 2. **ауыс**. дірдендету, дірдендету, тігірдендету, бүгежектеу, дірден қақтыру, дірден қақтыру, тігір қақтыру, бүгежек қақтыру.

ДЭРЖИГНЭ-Х қ. дэрдэгнэх.

ДЭРИЙЛГЭ-Х дерейту, дердиту, дардиту.

ДЭРИЙ-Х дерею, дердио, дардио; ≈ **тэл хатсан арьс** дерейіп кепкен тері.

ДЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. жастық салдыру, жастық төсету; 2. (мекен, орын) жастату, таяту, маңайлату; 3. **ауыс**. жастандыру, басқа басын алдыру.

ДЭРЛЭ-Х 1. жастану, жастық салу, жастық төсеу; **дэр** ≈ жастық жастау, жастық төсеу; 2. төсеніштеу, төсеніш салу (нәрсеңің астына); 3. (мекен, орың) жастау, таяу, маңайлау; **уул** ≈ **ж буух**

тау жастай қону; **ус** ≈ **ж нутаглах** су маңайлай қону; 4. (артынан) шұбыру, тізілу; жағалау.

ДЭРМИЙЛГЭ-Х қ. дэрдийлгэх.

ДЭРМИЙ-Х қ. дэрдийх.

ДЭРМЭГНЭ-Х қ. дэрдэгнэх.

ДЭРМЭЛЗЭ-Х қ. дэржигнэх.

ДЭРС ши (өсімдік); ≈ **ээр сұлжих** шиден тоқу; ≈ **эн малгай** ши тымақ; ≈ **тэй газар** шилі жер.

ДЭРСДЭ-Х (жер) шилену, шиленіп кету, ши кобейіп кету.

ДЭРСРЭ-Х ши сенілдену, ши төріздену, ши сияқтау.

ДЭРТ: **дэрт** бәлазуухай жаңғыз мүрт торгай (зоол).

ДЭРЧГЭР дерден, делден, делден, қалқақ; ≈ **чнх** делден құлақ.

ДЭРЧИГНҮҮЛЭ-Х дердендету, делдендету, қалқаңдау.

ДЭРЧИГНЭ-Х дердендеу, делдендеу, қалқаңдау, дерден қағу, делден қағу, қалқаң қағу.

ДЭРЧИЙЛГЭ-Х дердиту, делдиту, қалқиту (делдиген нәрсені).

ДЭРЧИЙ-Х дердио, делдио, қалқию; **чнх нь** ≈ **сэн** құлағы делдиген.

ДЭРЧИЛЗҮҮЛЭ-Х қ. дэрчигнүүлэх.

ДЭРЧИЛЗЭ-Х қ. дэрчигнэх.

ДЭРЭВГЭЛЗЭ-Х қ. дэрвэгэлзэх.

ДЭРЭВГЭР қ. дэрвэгэр.

ДЭРЭМГЭЛЗЭ-Х қ. дэрмэлзэх.

ДЭРЭМГЭР 1. қ. дэрдгэр; дэргэр; 2. қ. зэрэмгэр.

ДЭРЭНХИЙ 1. үстірт, жеңіл-желпі, ат-үсті, аңғалақ, аңғал; ≈ **зангай** үстірт мінезді, мінезі аңғалақ; 2. (мінез) еркінсіген, дандайсыған; өр кеуде, кеудемсоқ; ≈ **этгээд** өр кеуде пәлс адам.

ДЭРЭНХИЙЛЭ-Х еркінсу, дандайсу, кеуделеу, кеуде көтеру.

ДЭРЭНХИЙТЭ-Х еркінсіп кету, дандайсып кету, өр кеуде боп кету, кеудемсоқ боп кету.

ДЭС I 1. рет, қатар; ≈ **дугаар** рет қатары; ≈ **ээр** рет-ретімсің, қатар-қатарымен; ≈ **дараалах** реттеу, ретін келтіру; 2. (көне) екінші; орынбасар; ≈ **түшмэл** екінші үезір.

ДЭС II: **дэс қагаан** амуу ақ тары (дәнді дақыл).

ДЭСЛЭГЧ (әскери шен) лейтенант; **бага** ≈ кіші лейтенант; **ахлах** ≈ аға лейтенант; ≈ **генерал** генерал-лейтенант.

ДЭСЛЭ-Х 1. реттеу, қатарлау; 2. (көне) екіншісі болу, орынбасары болу.

ДЭХҮҮР қауырсын, сібірткі; **тоосны** ≈ тозанның қауырсын сібірткісі.

ДЭХҮҮРДЭ-Х қауырсын сібірткімен тазалау.

ДЭЦ қалайы (жұмсақ ақ темір).

ДЭЦДЭ-Х никілдеу, никельдеу, никіл жалату.

ДЭЭВЭР 1. үзік; **гэрийн** ≈ кніз үйдің үзігі; 2. (үй) шатыр, арқа төбе; **байшингийн** ≈ үйдің шатыры; **модон** ≈ ағаш шатыр; **төмөр** ≈ темір шатыр; **ваар** ≈ қыш шатыр.

ДЭЭВЭРЛҮҮЛЭХ 1. үзик жапкызу (*киіз үйге*); 2. шатырлату, шатыр салдыру, арка төбө салдыру (*ағаш, кірпіш үйге*).

ДЭЭВЭРЛЭХ 1. (*киіз үйге*) үзик жабу; 2. (*там, ағаш үйді*) шатырлау, шатыр салу, арка төбө салу; **модоор** ≈ ағашпен шатырлау, ағаш шатыр салу.

ДЭЭГ найза ескегі (*найзага көлденең байлайтын ағаш*).

ДЭЭГҮҮР 1. жоғары, жоғары қарай (*бағыт*); ≈ **ннсэх** жоғары ұшу; ≈ **өнгийх** жоғары қарай үңілу; 2. биік, үлкен, жоғары; зор; ≈ **тушаал** биік мәнсап, үлкен лауазым; 3. асқақ, өр көкірек, менмен, төкапар; ≈ **зан** асқақ мінез; ≈ **санаа** асқақ ой; 4. үсті, үстімен; үстінде; **мөсон** ≈ мүз үстінде; **зүлэг** ≈ жасан үстінде.

ДЭЭГҮҮРДҮҮЛЭХ 1. жоғарылату, жоғарылатып жіберу; 2. биіктеу, үлкендету, жоғарылату, зорайту.

ДЭЭГҮҮРДЭХ 1. жоғарылау, жоғарылап кету; 2. биіктеу, үлкендеу, зораяу.

ДЭЭГҮҮРЛЭХ (*мінез*) асқақтау, дандайсу, менменсу, өр көкіректену, төкаппарлану.

ДЭЭГҮҮРТҮҮЛЭХ жоғарылата беру, жоғарылата түсу.

ДЭЭГҮҮРТЭХ жоғарлай беру, жоғарлай түсу.

ДЭЭГҮҮРХ үстіндегі, бетіндегі. **Үстінгі жағындағы**, **бесті жағындағы**; **ҮҮЛ** ≈ **бүлт** үстіндегі; **газар** ≈ жер бетіндегі; **ширээ** ≈ стол үстіндегі; **сүүн** ≈ **өрөм** сүт бетіндегі қаймақ.

ДЭЭГҮҮРХИ: **дэегүүрхи амуу** күріш басы, күріш ұшы.

ДЭЭГҮҮРХЭН жоғарырақ, жоғарылау, биігірек, биіктеу; үстіне ала, бетіне ала.

ДЭЭД 1. (мекен, орын) жоғарғы, үстіңгі; ≈ **тэнгэр** жоғарғы төңір, жоғарғы аспан; ≈ **бие** кеуде, көкірек (*дене*); ≈ **үзүүр** жоғарғы ұшы; 2. басы, жоғарғы жағы, бастамасы; **усны** ≈ **тал** судың басы; 3. сапалы, асыл; қымбат, бағалы; ≈ **зэргийн цаг** ең сапалы сағат; **алгны** ≈ **нь шижир** алтынның сапасы тазасы; **алтны** ≈ **нь аргамаг** ат асылы арғымақ; 4. алдыңғы, бұрынғы, өткен, арғы (*уақыт*); **монголгын** ≈ **үе** монғолдың бұрынғы тегі; ≈ **үеэс үлдсэн соёлын өв** бұрынғы кезден қалған мәдени мұра; 5. (*шен, мекеме*) жоғарғы, үлкен, мәртебелі, абыройлы; ≈ **эзэн** мәртебелі қожайын; ≈ **эрх барих газар** жоғары дәрежелі мекеме; жоғарғы еркін ұстайтын орын; **улсын** ≈ **шүүх** мемлекеттік жоғарғы сот; 6. (*білім, маман*) жоғарғы; ≈ **сургууль** жоғарғы мектеп; ≈ **боловсрол** жоғарғы білім; ≈ **мэрэжлгтэн** жоғарғы мамандылар; 7. арғы, шегі; ары; ≈ **зах нь** арғы шегі; ≈ **захын баян айл** шегіне жеткен бай үй; ≈ **зах нь** ары айтқанда; 8. алғы, бірінші, маң-

дай; ≈ **дэвтэр** бірінші кітапша; ≈ **боть** алғы томы; ≈ **морь** маңдай аты; ☆ **дээдийн хагас** жарты ай; ☆ **дээд монгол** Көк көл монғолдары (*Қытайда*); ☆ **дээд зэргийн ашиг** өте тиімді пайда, мейлінше тиімді пайда.

ДЭЭДЛҮҮЛЭХ ардақтату, қадірлету, құрметтеу, силату.

ДЭЭДЛЭХ ардақтау, қадірлеу, құрметтеу, силату; ≈ **н хувдэгтэх** ардақтап силату.

ДЭЭДЭС 1. арғылар, бұрынғылар; **өвөг** ≈ арғы ата-бабалар; ≈ **ийн өв соёл** арғы ата-бабалардың мұра мәдениеті; 2. төрелер, билер, шонжарлар; әкімдер; ≈ **ийн зарлиг** төрелердің жарлығы, әкімдер өмірі; 3. (*дин*) әулиелер, киелілер, төңірдегілер; **тэнгэр** ≈ әулие-әнселер.

ДЭЭДЭХ үстіңгі, жоғарғы, үстіңгі жағындағы, жоғарғы жағындағы; ≈ **айл** үстіңгі үй, үстіңгі жағындағы үй; **цөххны** ≈ терезенің үстіңдегі.

ДЭЭДЭЧЛЭХ қадірлеу, құрметтеу, ардақтау; ≈ **н үзэх** қадір көру, құрмет көру.

ДЭЭЖ 1. сұрышы, тәуірі, татыры, алды, татымдысы; **алтны** ≈ алтынның таза тәуірі; **нүүрсний** ≈ көмірдің сұрыптысы; **цайны** ≈ шайдың алды; **архны** ≈ арақтың алды; **хоолны** ≈ астың алды; **ургамлын** ≈ осімдіктердің сұрыптысы; **дээр нь сууж** ≈ **ий нь идэх** төрге отырып тәуірін жеу; ☆ **дээж барих** си тамақ ұсыну, татымды сый ұсыну; ☆ **дээж амсах** астың алдын тату; ☆ **дээжий нь авах** қаймағын алу ең тәуірін алу, іске жарарын алу; ☆ **дээж өргөх** ақ шашу, ас алдын төңірге шашу; 2. асыл, есіл; **жажы**; маңдай; **хүний** ≈ адамның асылы; ≈ **морь** маңдай ат, ең жақсы ат.

ДЭЭЖЛҮҮЛЭХ 1. (*нәрсені*) тәуірін алдыру, татымғысын алдыру; сұрыптау, іріктеу; 2. (*ас, тамақтың*) алдын татқызу, алдын ішкізу; асты қастерлету.

ДЭЭЖЛЭХ 1. (*нәрсе*) тәуірін алу, татымдысын алу; сұрыптау, іріктеу; 2. (*ас, тамақ*) алдын тату, алдын ішу; асты қастерлеу.

ДЭЭЛ а) шапан; б) ішік; **зуны** ≈ жазғы шапан; **өвлийн дээл** ішік; **хурган доторгой** ≈ елтірі ішік; ≈ **мялаах** шапанға көрімдік беру; ≈ **ийн өнгө** а) шапанның (ішіктің) тыс жағы; б) шапанға (ішікке) тыстық бұл; ≈ **ийн юм** шапанға (ішікке) тыстық нәрсе; ≈ **ийн гадар** шапанның (ішіктің) тысы; ≈ **ийн оноо** мықын ойындысы (*шапан, ішік*); ≈ **ийн тавтир** шапан (ішік) өңірінің олы-солпысы; ≈ **ийн ташаа** шапанның (ішіктің) мыңыны; ≈ **ийн хайдаг** шапанның (ішіктің) жұрыны; ≈ **ийн шат** шапанның алғы қос өңіршесі; ☆ **дээлийн бөөс** адамның сіркесі.

ДЭЭР 1. (*мекен, бағыт*) жоғары, үс-

ті, үстіне; қа (-ке, -ға, -те); а (-е); да (-де, -та, -те); ≈ **тэнгэр** хол жоғары аспан алыс: ≈ **нь тавих** үстіне қою; **модон** ≈ **сандайлах** ағашқа міну; **зүлгән** ≈ **хэвтэх** жасаңда жату; **газар** ≈ **гаңц** жерде жаңғыз; **мөсөн** ≈ мүз үстінде, мүзда; 2. (*дақы*) алдында, ерте, ертеде, бұрын, алдақашан; **би** ≈ **мэдсэн юм мен** бұрын білген едім; ≈ **үед** ерте кезде, бұрынғы өткен заманда; ≈ **үейін хүмүүс** ерте кездегі адамдар; 3. (*шама, мәлиер*) тыс, тысқары, үстіне, тағы да; **үндсэн цалингийн** ≈ негізгі жалақысынан тыс; айлығының үстіне; 4. (*сапалық*) сапалы, татымды, ұтымды; жақсы, артық, тәуір; **үүнэс** ≈ **хийх** мұнан сапалы істеу, осыдан артық істеу; **модны бүүдүүн нь**, **махны тарган нь** ≈ ағаштың жуаны, еттің семізі татымды; 5. биік, зор; ≈ **газар сэрүүн** биік жер салқын; 6. дереу, жедел; кезінде; -сымен, -сімен; -а (-е, -і) сала; -ында, -інде; **санасан** ≈ **ээ хэлэх** ойлай сала айту, ойласымен айту; еске түсісімен айту, еске түсе сала айту; **халуун** ≈ **нь ыстық** кезінде, дер кезінде; 7. -дағы, -дегі, -тағы, -тегі; -ына, -іне **аавың нэр** ≈ **байдаг хүүхэд** әкесінің атындағы бала; **миний нэр** ≈ **бичүүл** менің атыма жаздыр; 8. үстіне, сайын. үдей түсу (*ис-әрекет*) **авсан** ≈ **ээ авах** алған сайын ала беру; алған сайын үдей түсу; **унтсан** ≈ **ээ унтах** ұйықтаған үстіне ұйықтау; ☆ **дав дээр** дер кезінде, қолма қол; ☆ **толгой дээр гарах** басыну, еркіндеу, дандайсу, басқа шығу; ☆ **нас дээр гарах** жас ұлғаю; ☆ **дээр нь гарах** жұту, артылу; жығу; ☆ **хэрэг дээрээ** іс жүзінде; шын мәнінде; ақиқатында.

ДЭЭРДҮҮЛЭ-Х 1. биіктету, биіктетіп жіберу, биік қып жіберу; 2. *ауыс*. жақсарту, оңалту, сапаландыру (*сапалық*).

ДЭЭРДЭ-Х 1. биіктеу, биіктеп кету, биік боп кету (*қалыпты биіктігінен*) **газар нь** ≈ жері биік боп кету; 2. *ауыс*. (*сапа*) жақсару, оңалу, арту, сапалану, көтерілу; **бие нь** ≈ денсаулығы жақсару, денесі тыңаю; **чанар нь** ≈ **ж байна** сапасы жақсарып келеді.

ДЭЭРСҮҮЛЭ-Х 1. биіктеттіре түсу, биіктеттіре беру; 2. *ауыс*. жақсарттыра түсу, сапаландырта түсу.

ДЭЭРСГЭ-Х биіктете түсу, биіктете беру; 2. *ауыс*. жақсарта түсу, сапаландыра түсу.

ДЭЭРСЭ-Х 1. биіктей түсу, биіктей беру; 2. *ауыс*. жақсара беру, сапалана түсу.

ДЭЭРТҮҮЛЭ-Х қ. дээрсгүүлэх.

ДЭЭРТГЭ-Х қ. дээрсгэх.

ДЭЭРТҮҮЛЭ-Х қ. дээрдүүлэх.

ДЭЭРТЭ-Х қ. дээрдэх.

ДЭЭРЭЛХҮҮ қ. дээрэлхэг.

ДЭЭРЭЛХҮҮЛЭ-Х (*мінезін*) астамсы-

ту, кеудемсоқтандыру, өрнөкіректендіру, өр кеуделендіру, асқақтату, дандайсыту, тәкаппарландыру.

ДЭЭРЭЛХЭГ қ. дээрэнгүй.

ДЭЭРЭЛХЭ-Х астамсу, кеудемсоқтану, өрнөкіректену, өр кеуделену, асқақтау, дандайсу, тәкаппарлану.

ДЭЭРЭМ тонау; талау; зорлық; **хулгай**; ≈ зорлық-зомбылық; талан-тараж; ≈ **ийн дайн** тонаушылық соғысы.

ДЭЭРЭМДҮҮЛЭ-Х тонату, талату, зорлық-зомбылық істеу.

ДЭЭРЭМДЭ-Х тонау, талау, зорлық-зомбылық істеу.

ДЭЭРЭМЛЭ-Х қ. дээрэмдэх.

ДЭЭРЭМЧ тонаушы, талаушы (*қолма-қол тартып алушы*).

ДЭЭРЭМЧИН қ. дээрэмч.

ДЭЭРЭНГҮЙ 1. (*мінез*) астам, кеудемсоқ, өрнөкірек, өр кеуде, өктемшіл, зорлықшыл; 2. әулекі.

ДЭЭРЭНГҮЙЛҮЛЭ-Х өктемдік істеу, зорлық көрсеттіру; өрнөкіректендіру, өр кеуделендіру.

ДЭЭРЭНГҮЙЛЭ-Х өктемдік істеу, зорлық көрсету, өрнөкіректену, өр кеуделену.

ДЭЭРЭЭС 1. жоғарыдан, үстінен, жоғарғы жағынан, үстінгі жағынан; ≈ **өнгийж** **харах** үстінен үңіліп қарау; 2. себепті; себептен; -дықтан, -діктен, -тықтан, -тіктен; **ийм** ≈ осы себепті; **тийм** ≈ сол себепті; **ажилгүй** ≈ жұмыссыздықтан.

ДЭЭС жіп, арқан; **олс** ≈ кендір жіп; кендір арқан; **сур** ≈ қайыс бау; қайыс арқан; ≈ **томох** жіп есу; арқан есу; ≈ **татах** жіп керу, жіп тарту; ≈ **харайлах** жіптен секіру, жіптен шоршу (*балалар ойыны*); ☆ **дээсэн дөрөстэй гарах** қиыншылықтан өрең өту, әупірімдел шығу.

ДЭЭСЛЭ-Х жіптен өлшеу, арқанмен өлшеу; **газар** ≈ жерді жіппен өлшеу.

ДЭЭСРЭ-Х жіпше ширатылу.

ДЭЭШ 1. жоғары, биік, жоғары қарай, биікке; ≈ **өргөх** жоғары көтеру, биікке көтеру; ≈ **авирах** жоғары өрмелеу; ≈ **нь явуулах** жоғары қарай жүргізу; ☆ **дээш татах а)** демеу, сүйеу, көмектесу; б) жоғары көтеру, жоғары тарту; 2. (*сан, мәлиер*) астам, артық, жоғары; **зуугаас** ≈ жүзден астам.

ДЭЭШДҮҮЛЭ-Х қ. дээрдүүлэх.

ДЭЭШДЭ-Х қ. дээрдэх.

ДЭЭШЛҮҮЛЭ-Х 1. (*бағыт*) жоғарылату, өрлету, биіктету; 2. *ауыс*. жақсарту, сапаландыру, арттыру; оңалту.

ДЭЭШЛЭ-Х 1. (*бағыты*) жоғарылау, өрлеу, биіктеу; 2. *ауыс*. (*ис-әрекет*) жақсару, сапалану, арту; оңалу.

ДЮЙМ дюйм (*бір дюйм—футтың 12-ден бірі, яғни 23 мм шамасындағы ұзындық өлшемі*).

ДЯН жолайхана, жолай аялдама (*жоллаушыларға арналған жол үстіндегі үй*).

Е

Е 1. әріп (й+ә=с).

ЕГӨГДӨ-Х 1. кекелу; мұқату, мұқаттылу, ажуалану, мазақ етілу, келкелену (*біреуге*); 2. үгілу, қажалу, кемірілу; 3. *ауыс*. әлсіреу, нашарлау, арықтау, төмендеу; *зудад мал* ≈ жұтта; мал арықтау.

ЕГӨӨ кекесін, мазақ, келеке, ажуа, зэр, зіл (*сөз*); ≈ **тэй үт** кекесінді сөз, кекесін сөз; ≈ **тэй хүн** кекегіш адам.

ЕГӨӨДӨ-Х кекесу, мұқау, келекелеу, ажуалау, шенеу; ≈ **ж байдаг хүн** кекеп отыратын адам.

ЕГӨӨДҮҮЛЭ-Х кекесту, мұқату, келкелесту, ажуалату, шенету.

ЕГӨӨЛӨ-Х қ. **егөөдөх**.

ЕГӨ-Х 1. қ. **ёжлох**; **егөөдөх**; үгээр ≈ сөзбен кекесу; 2. іштей жеу, зығырын қайнату, іштей ұту; **ажлаар** ≈ жұмысы арқылы іштей жеу.

ЕГҮҮЛЭ-Х 1. қ. **егөөдүүлэх**; 2. **егөдөх**.

ЕЛБИЙН: **елбийн бие** деректі нәрсе, заттық нәрсе (*үнді фил.*).

ЕМБҮҮ жамбы (*құйған күміс*).

ЕНХГӨР қушық, қушиған, қабысыңқы, бүрсіңкі, бүрсиген; ≈ **өвгөн** қушық денелі шал.

ЕНХИЙ-Х қушию, бүрису, қабысу; ≈ **сөн сүрхий эр** қушиған алпамсадай жігіт.

ЕНХӨГНӨ-Х қушыңдау, қушың қағу, бүрсіңдеу, бүрсің қағу.

ЕНХӨЛЗӨ-Х қ. **енхөгнөх**.

ЕНХӨЛЗҮҮЛЭ-Х қушыңдату, қушың қақтыру, бүрсіңдету, бүрсің қақтыру.

ЕНХӨР қ. **енхгөр**.

ЕР I 1. бос, босқа, тек, текке; ≈ **явах** бос кету; ≈ **суух** тек отыру; ≈ **хсэх** текке кезу; 2. сірә, тіпті, ешқашан, түкте; ≈ **үззегүй** сірә көрмеген; ≈ **сонсоогүй** тіпті естілмеген; 3. егер; ≈ **тийм** бұл егер сондай болса; 4. қарапайым, салт, әдеттегі, жай; қалыпты; ≈ **ийн хэрэг** қарапайым өрекет; ≈ **ийн үзэгдэл** салт боп кеткен көрініс; ≈ **ийн хүн** жай адам; ≈ **бусын** таңғажайып, ғажап; 5. тегіннен, ежелден, әу бастан; ≈ **төгж явдаг** тегіннен сөйтіп жүретін.

ЕР II (*сан*) тоқсан; ≈ **эн ес** тоқсан тоғыз; **есөн арав** ≈ тоғыз он тоқсан.

ЕРГӨӨ желіс; ≈ **сайтай морь** желісті ат; ≈ **гөөр явах** желіспен жүру, желдіріп отыру.

ЕРГӨ-Х желу; **ширүүхэн** ≈ қатты желу; ≈ **ж явсаар газар хороох** желіспен жүріп жер ұту.

ЕРГҮҮЛЭ-Х (*атғы*) желдіру.

ЕРД қарапайым, жай, әдеттегі; ≈ **ийн юм** қарапайым нәрсе; ≈ **ийн зан** әдеттегі мінез; ≈ **ийн үзэгдэл** қарапайым кө-

рініс; ☆ **ердийн хөсөг** кірс (керуен) қолік; ☆ **ердийн тээвэр** кірс тасымалы.

ЕРДӨӨ 1. сірә, тіпті; ешқашан, ешбір, ешқандай; ≈ **болохгүй хэрэг** сірә болмайтын іс; ≈ **сул сууж болохгүй** ешбір бос отыруға болмайды; 2. небәрі, бары; ≈ **таван мал** небәрі бес мал.

ЕРДҮГЭЭР тоқсаныншы; ≈ **зүйл** тоқсаныншы тармақ.

ЕРМА қанатбұрыш (*өсімдік*).

ЕРӨНДӨГ шипа, дару; шипалық, дарулық, емдік; **өвчний** ≈ **эм** ауруға шипа ем.

ЕРӨНХИЙ 1. жалпы, біріккен; ≈ **дүн** жалпы қорытынды; ≈ **санаа** жалпы ой; ≈ **боловерол** жалпы білім; ≈ **боловеролын сургууль** жалпы білім беретін мектеп; 2. (*мансан, мекеме*) бас, басалқа; жалпы; ≈ **сайд** бас министр; ≈ **хэлтэс** жалпы бөлім; ≈ **инженер** бас инженер; **удирдах** ≈ **газар** басқарма.

ЕРӨНХИЙДӨӨ жалпысында, негізінде, сайып келгенде; ≈ **зүгээр** негізінде тәуір.

ЕРӨНХИЙДӨ-Х жалпылау, жалпылап кету; үстірттеу; жалпыламалау; жаппайлау; ≈ **вөл бүрхэгдэнэ** жалпыла-са көмескіленеді.

ЕРӨНХИЙЛӨГЧ 1. жалпылаушы; 2. басбилікші, президент; **пинжлэх ухааны академийн** ≈ ғылым академиясының президенті.

ЕРӨНХИЙЛӨ-Х 1. жалпылау, жалпыламалау; ≈ **ж ярих** жалпылай айту; 2. жаппай, жалпылай; ≈ **н захирах** жаппай басқару.

ЕРӨӨЛ 1. мадақ, мақтау, дәріп; **эсгийн** ≈ киіз басу мадағы; **сархдын** ≈ сүт шарап мадағы; 2. бата, алғыс, тілек; ≈ **тавих** бата істеу, бата қылу, алғыс айту; ☆ **ерөөл айлтгах** өлікке жаназа шығару, жаназа оқу (*дини*).

ЕРӨӨЛГӨ-Х 1. мадақтату, мадақ айтқызу, мақтату, мақтау айтқызу; 2. бата істеу, бата қылғызу; алғыс айтқызу.

ЕРӨӨЛТ (*сөз*) мадақтаған, дәріптеген; 2. баталы, алғысты; ≈ **үгс а)** мадақтаған сөз; б) баталы сөз.

ЕРӨӨЛЧ мадақшы, мадақ айтушы (*жырау адам*).

ЕРӨӨР қ. **ерөөл**.

ЕРӨӨ-Х 1. мадақтау, мадақ айту, мақтау; 2. бата айту, бата беру, алғыс беру, алғыс айту.

ЕРТӨНЦ 1. дүние, әлем; **манай энэ** ≈ біздің бұл дүние; 2. планета; **нарны аймгийн** ≈ **өс** күн системасының планеталары; 3. дүние (*табиғат, жаратылыс*) **хүний** ≈ адамзат дүниесі; **адгуусан**

амьтны ≈ жануарлар дүниесі; **ургам-лын** ≈ өсімдіктер дүниесі; 4. *ауыс*. (*алеуметтік*) дүние, система; **социалист** ≈ социалистік дүние; **капиталист** ≈ капиталистік дүние; ☆ **пим ертөнц** органикалық заттар, жанды заттар; ☆ **сав ертөнц** анорганикалық заттар, жансыз заттар; ☆ **ертөнцийн юме үзэгдэл** ғаламзат.

ЕРҮҮЛ тоқсаны бірдей, тоқсаны түгел; ≈ **санал нэгдсен** тоқсаны бірдей пікір қосқан.

ЕРХӨГ селеу (*өсімдік*).

ЕРӨНТЭЭ тоқсан рет, тоқсан қайта.

ЕРЭЭД тоқсандай, тоқсанға жуық.

ЕС 1. (*сан*) тоғыз; **сарын** ≈ **өнд** айдың тоғызында; ≈ **өн настай хүү** тоғыз жасар бала; ☆ **есөн эрдэнэ** тоғыз асыл (*алтын, күміс, маржан, меруерт, гауһар, ақық, көктас, жез, болат*); ☆ **есөн гариг** тоғыз дүние, тоғыз планета; ☆ **есөн гархи** тоғыз шығырық (*ойын*); ☆ **есөн төрөлхтөн** онсегіз мың ғалам; ☆ **есөн цагааны** билег тоғыз боз тартуы (*билтерелерге сиға беретін сегіз боз ат, бір ақ түпе*); ☆ (*діни*) **есөн мөргөл** үш уақысыныу (=үш уақысы намаз); ☆ **есөн орон**

тоғызнүкте (*тұмар*); ☆ **есөн мэнгэ** тоғызкоз (*бал ашатын құйма нәрсе*); ☆ **есөн нұх** тоғызкоз тұмар; ☆ **ес эхлэх** ақпан басталу.

ЕСӨНТЭЭ тоғыз қайта, тоғыз рет.

ЕСӨӨД тоғыздай, тоғыз шақты.

ЕСТ: **ест бүрхүүл** кеупая бауырсақ (*тағам*); ☆ **ест жүрж** кеупиген апельсин (*жеміс*).

ЕСҮҮЛ тоғызды бірдей, тоғызды түгел.

ЕЭ ис, әй (*одағай*); ≈, **чи хүрээд** ирээ үү әй, сен келіп қалдың ба.

ЕЭВЭН тоқаш; **цагаан** ≈ ақ тоқаш; **бор** ≈ қоныр тоқаш.

ЕЭЖГЭР қиқиған, миқиған, мыжырайған; ≈ **эрүү** мыжырайған жақ; ≈ шүд миқиған тіс.

ЕЭЖИЙ-Х қиқию, миқию, мыжыраю. **ЕЭЗГЭР** қ. **еэжгэр**.

ЕЭТГЭР маймақ, маймиған; имек, имиген; қайқаң, қайқиған; ≈ **ултай** гутал маймақ ұлтан етік, қайқы бас етік.

ЕЭТГЭРДЭ-Х маймып кету, имийп кету, қайкып кету.

ЕЭТГЭРХЭН маймақтау; қайқақтау, маймыңқы қайкыңқы.

ЕЭТИЙ-Х қайқию, маймию, имию; ≈ **сэн хамар** қайқиған мұрын.

Ё

Ё ё (й+э=ё) әріпі.

ЕВРОГОТОН 1. быржын, тыржын; дөрекі, тұрпайы; әдепсіз, өрескел; ≈ **дуугарах** ащы дауыс шығару; дөркі тін қатынасу; ≈ **загнах** дөрекілікпен жөбірлеу; 2. зілді, кекесінді, келекелі. ажуалы; ≈ **үгтэй хүн** сөзі зілді адам.

ЕВРО-Х нұқу, тұрту, нұқып қалу, тұртіп қалу; **тохойгоороо** ≈ шынтағымен нұқып қалу.

ЕВРОХИЛО-Х быржындау, тыржындау, адыраңдау, одыраңдау; ≈ **сон хачи зантай хүн** адыраңдаған біу түрлі адам.

ЕВРУУЛА-Х 1. нұқыту, тұрткізу, нұқытып қалу, тұрткізіп қалу; 2. (*біреуге*) кекету, мұқату, тәлқуәйттеу.

ЕВУУР нұқуыш, тұрткіш, таяқша (*ағаш*).

ЕВЧИ-Х 1. нұқылау, тұрткілеу; **гараар** ≈ қолмен нұқылау; 2. дөркілену, тұрпайылау, өрескілдену, ерсілену; ≈ **сон зантай хүн** мінезі дөркіленген адам.

ЕВЧОО тұрпайы, дөрекі, өрескел, ерсі; тұрпідей; ≈ **хүн** тұрпайы адам.

ЕВЧУУЛА-Х 1. нұқылату, тұрткілету; 2. дөркілендіру, тұрпайыландыру, өрескілдендіру, ерсілдендіру.

ЕВЧУУР қ. **ёвчоо**; ≈ **нь хэтрэх** тұрпайлығы дендеу.

ЕГТ астарлы, жұмбақты, тұспалды; ≈ **үг** астарлы сөз, тұспалды сөз; ≈ **оор хэлэх** астарлап ай-

ту, жұмбақтап айту; ≈ **нэр** астарлы ат; ≈ **үлгэр** мысал ертегі; ≈ **үлгэр зохиогч** мысал ертегіші, мысал ертегі жазғыш.

ЕГТЛОЛ (*нәрсені*) астарлауы, жұмбақтауы, тұспалдауы.

ЕГТЛО-Х астарлау, жұмбақтау, тұспалдау; **ёжлох** ≈ кекеу астарлау.

ЕГТЛУУЛА-Х астарлату, жұмбақтау, тұспалдату.

ЕДОР қабыр қада, қамыр қада, бейіт сырық, көр сырық; ≈ **босгох** қабыр қада тұрғызу, бейітке қада тұрғызу.

ЕЖ 1. қ. **егөө**; ≈ **той үг** кекесінді сөз, зілді сөз; 2. қу, зымиян, сұм, сұрқия; ≈ **хүн** сұрқия адам.

ЕЖГҮЙ зілсіз, зәрсіз; кекемейтін, кекеп мұқамайтын, келеке етпейтін, ажуа етпейтін (*адам*).

ЕЖИРХО-Х қ. **егөх**.

ЕЖИРХУУ қ. **ёжломтгой**.

ЕЖЛОМТГОЙ (*сөзбен*) кекегіш, мұқарғыш, шенегіш, зілдегіш, ажуалағыш.

ЕЖЛО-Х 1. (*сөзбен*) кекеу, мұқау, шенеу, зілдеу, ажуалату; 2. зымияндық істеу, сұрқиялық істеу.

ЕЖЛУУЛА-Х кекету, мұқату, шенету, зілдету, ажуалату; **хүнд** ≈ біреуге кекету.

ЕЖТОЙ 1. зілді, зәрлі; кекесінді, мұқасынды, келекелі, ажуалы; ≈ **харах** зілді қозбен қарау; ≈ **үг хэлэх** кекесінді сөз айту; 2. сұрқия, зымиян, мүләйім, жымысық (*адам*).

ЕЖТО-Х сықақтау, мысқылдау, зәрлі

сөз айту.

ЕЖТУУЛА-Х сықақтату, мысқылдату, зәрлі сөз айтқызу.

ЕЗООР негіз, түбір, бөксө; **модны** ≈ ағаштың түбірі; ≈ **той үг** негізді сөз; **уургын** ≈ құрықтың бөксө жағы; ☆ **үзүүр** **эзооргүй** бас аяқсыз; аты жөнсіз.

ЕЙЛО-Х йолау, йо йо деу, ойбайлау; ≈ **дуун гарах** йолаған дыбыс шығу.

ЕЛ құмай (күс); ☆ **ел нохой** салпаңкүлак ит.

ЕЛБОГОР үлбігір, үлбиген, үлбірек, үлбіреген; ≈ **бие** үлбіреген дене; ≈ **эд** үлбіреген нәрсе.

ЕЛБОЙЛГО-Х үлбиту, үлбірету; іл-биту.

ЕЛБОЙ-Х үлбию, үлбіреу; ілбию.

ЕЛОЙЛГО-Х қ. **Елбойлгох.**

ЕЛОЙ-Х қ. **Елбойх.**

ЕЛХГОНО-Х қолқаңдау, қолқылдау, салқылдау, қолқаң қағу, қолқақ қағу.

ЕЛХГОНУУЛА-Х қолқаңдату, қолқылату, салқылдату, қолқаң қақтыру, қолқақ қақтыру.

ЕЛХГОР қолқақ, қолқаң, солқақ, салқақ; қолқиған, солқиған; ≈ **гэдэс** қолқаң қарын.

ЕЛХДОС жалқақ.

ЕЛХДОСЛО-Х жалқақтану, жалқақ шығу.

ЕЛХОЙЛГО-Х қолқайту, қолқиту, солқайту, солқиту.

ЕЛХОЙ-Х (қарыны) қолқаю, қолқию, солқию; ≈ **сон гэдэстэй хүн** қарыны қолқайған адам.

ЕЛХОЛЗО-Х қ. **Елхгонох.**

ЕЛХОЛЗУУЛА-Х қ. **Елхгонуулах.**

ЕЛЦГОНО-Х 1. (қою сұйық нәрсе) былжыраңдау, ылжыраңдау; 2. (дене) болбыраңдау, сылбыраңдау, былбыраңдау.

ЕЛЦГОР 1. (саз т. б.) былжыр, былжырақ, ылжыр, ылжырақ; былжыраған, ылжыраған; 2. (шырай) ақсапақ; ≈ **қарайтай** ақсапақ; 3. (дене) болбыр, бос, сылбыр. былсыр: **бие нь** ≈ денесі болбыр; **угасаа** ≈ **дорой амьтан** ежелден сылбыр жан.

ЕЛЦОЙ-Х 1. (қоюлау нәрсе) былжырау, ылжырау; 2. (дене) болбырау, албырау, сылбырау; **бие** ≈ дене болбырау.

ЕЛЦОЛЗО-Х қ. **Елцгонох.**

ЕМБОГОНО-Х дөңкеңдеу, дүмпіндеу, дүңкіңдеу, томпаңдау.

ЕМБОГОНУУЛА-Х дөңкеңдету, дүмпіндету, дүңкіңдету, томпаңдату.

ЕМБОГОР дөңес, дөңкес, дөңгіл; томпақ; дөңкіген, дүңкіген, томпиған, дүмпиген; ≈ **хаңар** томпақ бет; ≈ **хад** дөңкіген жартас; **ёс** ≈ **төр төмбөгөр** дәстүр жолы дөңес келер, билік жолы белес келер (мәтел).

ЕМБОЙЛГО-Х дөңкиту, дүңкиту, томпиту, дүмпиту.

ЕМБОЙ-Х дөңкию, дүңкию, томпию, дүмпю; ≈ **ж харагдах** дөңкіп көріну.

ЕМБОЛЗО-Х қ. **Ембогонох.**

ЕМБОЛЗУУЛА-Х қ. **Ембогонуулах.**

ЕМБОН қ. **Емборор.**

ЕНДГОНО-Х бүкшеңдеу, бүкшіндеу, дөңкеңдеу.

ЕНДГОНУУЛА-Х бүкшеңдету, бүкшіндету, дөңкеңдету.

ЕНДГОР бүкшен, бүкшиген, бүкірең, дөңкес, дөңкіген; ≈ **ташаатай морь** мыкыны дөңкіген ат; ≈ **бөгстэй үхэр** күймышағы бүкшиген сиыр.

ЕНДОЙЛГО-Х бүкшиту, бүкірейту, бүкіреңдету, дөңкиту.

ЕНДОЙ-Х бүкшию, бүкірею, бүкіреңдеу, дөңкию.

ЕНТГОНО-Х 1. қ. **Ендгонох**; 2. *ауыс*. бүгежектеу, именшектеу, қорғаншақтау (*мінез*).

ЕНТГОР 1. қ. **Ендгор**; 2. *ауыс*. бүгежек іменшек, қорғаншақ.

ЕНТОЙЛГО-Х 1. қ. **Ендойлгох**; 2. *ауыс*. бүгежектендіру, именшектендіру, қорғаншақтандыру.

ЕНТОЙ-Х 1. қ. **Ендойх.**

ЕНТОЛЗО-Х қ. **Ентгонох.**

ЕНХГОНО-Х шүңіреңдеу, шүңірең қағу, шүңірек қағу.

ЕНХОГОНУУЛА-Х шүңіреңдету, шүңірең қақтыру, шүңірек қақтыру.

ЕНХГОР шүңірек, шүңгіл, шүңірейген; ≈ **нүдгэй** шүңірек көзді, көзі шүңірейген.

ЕНХИГОР қаңқиған, қауқиған, қаңқаю (*арық дене*); ≈ **биетэй хүн** денесі қаңқиған адам.

ЕНХИИ-Х қаңқию, қауқию, қаңқаю (*денесі*).

ЕНХОЙЛГО-Х қаңкиту, қауқиту, қаңқайту (*денесін*).

ЕНХОЙ-Х шүңірсю, шүңгілдену, шүңғылдану; **нүд нь** ≈ көзі шүңірею; **хаңар нь** ≈ беті шүңғылдану.

ЕНХОЛЗО-Х қ. **Енхгонох.**

ЕНХОЛЗУУЛА-Х қ. **Енхгонуулах.**

ЕНХОР I қ. **Енхгор.**

ЕНХОР II жібек өрмек (*жіп*); ≈ **утас** жібек жіп.

ЕО йо, ай, алла (*одағай*); өвдөхөд **тэсэхгүй** ≈ **гэх** ауырғанда төзбей йо йо деу.

ЕОЗ I 1. көрік, әлпет, ажар; толым, сапа; ≈ **той эд** көрікті нәрсе; толымды нәрсе; ≈ **мууэй юм** көріксіз нәрсе; толымсыз нәрсе; 2. қ. **жавар II**.

ЕОЗ II екікөздік, екілік (*даалуу ойынының тасы*) аз байвал ≈ **оор хожно** бақ тұрса екікөздікпен-ақ ұтамын.

ЕОЗГҮЙ 1. көріксіз, әлпетсіз, ажарсыз; толымсыз, сапасыз; ≈ **даавуу** ажарсыз бұл, үлбіреген бұл; ≈ **қарайтай морь** көріксіз ат, сымбатсыз ат; 2. жөнпас, нашар, жаман, сұрқия, сүм; ≈ **хүн** жөнпас адам, сұрқия адам.

ЕОЗТОЙ 1. көрікті, әлпетті, ажарлы, толымды, сапалы; 2. тәуір, жөнді, мез, мардымды; **нэг л** ≈ **биш** сондайлық мез емес.

ЕОЛО-Х йолау, йо-йо деу, аллалау.

ЕОТОН қант.

ЕОТУУ тесе; \approx гаар газар уях тесе-мен жер казу.

ЕОХГОР қ. ёхгср.

ЕОХОР еқур, әнді-би (*бурияд халқының әлмен қоса билейтін улттық ойын сауығы*); \approx наадах еқур билеу, әнді-би Силеу.

ЕОЧИН ёчын, қоблиша-қобыз (*қатты ағаштан істелген қобдиша бетіне мыссым ішек көрілген күй аспабы*).

ЕОЧИНДО-Х ёчын тарту, қобдиша-қобыз тарту.

ЕР нышан, белгі; ырым, жорамал; \approx **орх** нышаны біліну, белгі беру; **сайны** \approx жақсылықтың нышаны, жақсы ырым; **муу ёр** жаман ырым.

ЕРВОГОР жырбақ, жырбаң, ырбақ, ырбаң; жырбиған, ырбиған.

ЕРВОН жырбаң, ырбаң.

ЕРГИО делкүл, есерсок, әумесер, есірік; даңғой, елірме; \approx **хүн** даңғой адам.

ЕРГИУЛА-Х делкүлдендіру, есерсоқтандыру, әумесерлендіру, есірту; даңғойландыру, елірту.

ЕРГИ-Х делкүлдану, есерсоқтану, әумесерлену, есіру, даңғойлану, еліру.

ЕРДГОР оқшиған, сорайған, оқшырайған; \approx **хад** оқшиған жартас; \approx **мод** сорайған ағаш.

ЕРДОЙЛО-Х оқшиту, сорайту, оқшырайту, сойдитв.

ЕРДОЙ-Х оқшию, сораю, оқшыраю, сойтию

ЕРДОЛЗО-Х оқшандау, оқшаң қағу, сораңдау, сораң қағу, оқшыраңдау, оқшыраң қағу, сойлаңдау, сойлаң қағу.

ЕРДОЛЗУУЛА-Х оқшандату, оқшаң қақтыру, сораңдату, сораң қақтыру, оқшыраңдату, оқшыраң қақтыру, сойдаңдату, сойлаң қақтыру.

ЕРЗГОР қ. ёрдгор.

ЕРЗОЛ-Х қ. ёрдойх.

ЕРЛО-Х нышан біліну, белгі беру.

ЕРЛУУЛА-Х нышанын білдіру, белгісін бергізу.

ЕРОГ дәрскі, дәрбиген, дөрегей (*алыс-алыс жуан жіппен тоқылған мата*); \approx **даавуу** дөрекі мата.

ЕРООЛ 1. түп; **авдрын** \approx абдыра түбі; **хувингийн** \approx көтелдің түбі; 2. (*тау, орманның*) бөктері, етегі, шеті; **уулын** \approx тау бөктері; 3. (*су*) арна түбі. іші; **усны** \approx **ын амытан** су арнасының түбіндегі жәндіктер; **далайн** \approx мұхит түбі; 4. түбір, негіз; себеп; **хэргийн** \approx іс-әрекеттің негізі; \approx **уудлан байцаах** түбірін ақтарып тергеу; 5. ортасы; **тэ-рэгний хашлагын** \approx арба жақтауының ортасы.

ЕРООЛЫН: ёроолын амуу қалған ұн, сарқын ұн.

ЕРООЛҒҮЙ 1. түпсіз, өте терең, өте шұңқет; \approx **далай** түпсіз мұхит; \approx **ус** өте терең су; 2. (*ыдыс*) түпсіз, түбі түскен; \approx **хувин** түпсіз шелек (көтел); 3. *ауыс*. ақпа құлақ, сөз ұқпайтын, ұмытшақ, миына қонбайтын (*адам*); \approx **хувин шиг хүн** ақпа құлақ адам; **тог-**

тоох \approx **амытан** миына сөз қонбайтын жан.

ЕРООЛДО-Х 1. түбінен ұстау; 2. бөктерлеу, етектеу; жиектеу; **уул** \approx **ж ну-таглах** тау бөктерлей мекендеу; \star **аяга ёроолдох** шайды көп ішу; \star **хул ёроолдох** кымызды көп ішу.

ЕРООЛЛО-Х 1. түптеу, түп салу; **хувин** \approx шелек түптеу, шелекке түп салу; 2. (*тауды, орманды*) бөктерлеу, етектеу, кемерлеу, жиектеу; \approx **ж явах** бөктерлеп жүру.

ЕРООЛЛУУЛ-Х 1. (*ыдысты*) түптету, түп салдыру; 2. (*тауды, орманды*) бөктерлету, етектеу, кемерлету, жиектеу.

ЕРООР қ. ёроол.

ЕРООРЛО-Х қ. ёрооллох.

ЕРЧ сәуегей, сәуегей, болжағыш, болжаушы, нышаншы; **тун сайн** \approx **хүн** өте гажеп сәуегей адам.

ЕС 1. заңғылық, тәуелсілік; **төрөх** \approx туу заңдылығы; **үхэх** \approx өлу заңдылығы; **хувиралх** \approx құбылу заңдылығы; 2. жосын, тәртіп, жөң; дәстүр, әдет, салт; **ардын** \approx халық жосыны; **терийн** \approx үкіметтің тәртіп; **хууль** \approx заң тәртіп; **шажны** \approx діни әдет; **бөлөвссн** \approx мәдени тәртіп; **найр хуримын** \approx той-шашу салты; \approx **мэдэхгүй хүнд ёр халдахгүй** жосын бймегенге жора жұқпас; жатқанға жөн жуымас (*мәтел*); \approx **ёмбогор, төр төмбөгөр** дәстүр жолы доғес келер, билік жолы белес келер (*мәтел*); \approx **журам** әдет-ғұрын; заң-тәртіп; \approx **журмыг** алдах әдет-ғұрыптан айрылу; заң-тәртіпті сүзу; \approx **заншил** әдет-ғұрып, салт-сана; \approx **дагах** дәстүр сақтау; \approx **баримтаах** дәстүрге бағыну, дәстүр бойынша істеу; \approx **сахих** дәстүр сақтау, тәртіп сақтау; \approx **хийх** дәстүр істеу, жосын істеу; \approx **гүйдэтгэх** салт орындау, дәстүр істеу; \approx **ноос гажуу** дәстүрден тыс, әдеттен бөлек, салттан тыс; \approx **носс ангид** салттан тыс, дәстүрге жат, әдеттен тыс; **одоо цагийн** \approx қазіргі жосын, осы күнгі салт; **үдэхийн** \approx **хийх** шығарып салудың салтын істеу; **хагацах** \approx **хийх** ақырғы көз; есудің салтын істеу; **салахын** \approx **хийх а)** шығарудың салтын істеу; б) жерлеу салтын орындау; \approx **онд хазгар** салтка қыңыр, дәстүрге қайшы; \approx **ны юм** дәстүрлік нәрселер, салттық нәрселер; \star **ёс сургахуун** мораль-адамгершілік; \star **ёс төдий** аты ғана, немқұрайды, көңісіз, селқос; \star **албан ёсны** ресми түрде.

ЕСГҮЙ 1. заңдылықсыз; 2. жосынсыз, тәртіпсіз, жөнсіз, дәстүрсіз, әдетсіз, салтсыз; \approx **хэрэг** жөнсіз әрекет; \approx **явдал** әдетсіз әрекет; 3. тиіс емес, себепсіз, жөні жоқ; **тэгэх** \approx өйтуге тиіс емес, өйтетін жөні жоқ.

ЕСЛӨГЧ қошеметтеуші, құрметтеуші, қадірлеуші, силаушы; **хүндэтгән** \approx қадірлеп қошеметтеуші.

ЕСЛОЛ салтанат; **баяр** \approx мерекелік салтанат; **жагсаал** \approx сап салтанаты; \approx **ын хурал** салтанатты жиналыс; \approx

явуулах салтанат өткізү; **≈ ын жагсаал** салтанат сабы; **≈ ын дүрэм** салтанат ережеси; **≈ ын хувцас** салтанат кийімі; **≈ ын хэлтэс** салтанат бөлімі; **≈ ын буудлага** салатнат салюты; **≈ ын хаалга** салтанатты қақпа, салтанат есігі; **≈ ын үдэшлэг** салатнат кештігі, **баяр ≈ төгөлдөр** салтанатпен.

ЕСЛО-Х 1. жосын істеу; дәстүр істеу, әдет қылу, салт белгілеу; 2. бас ию, сәлем ету, тәжім ету, құрмет тұту, ізет қылу; **мэхийн ≈ бас иін амандасу**; **цэрэг гар өргөн ≈ әскер қол көтеріп құрмет тұту**; 3. салтанат істеу; **≈ н тэмдэглэх** салтанатпен белгілеу.

ЕСЛУУЛА-Х 1. жосын істету, дәстүр істету, әдет істету; салт белгілету; 2. бас игізу, сәлем еткізу, тәжім еткізу, құрмет тұтқызу, ізет қылғызу; 3. салтанат істету.

ЕСОН қ. **ёс.**

ЕСОО: ёсоо төмс қызыл жеміс.

ЕСООР 1. жосынымен, дәстүрімен, әдетімен, салтымен, әдет-ғұрпымен; тәртібімен, жөнімен; **өөрийн үндэсний ≈ өз ұлтының дәстүрімен**; 2. бойынша; -ымен, -імен; **хууль ≈ шийтгэх** заң бойынша жазалау; **хэлсэн ≈ айтуы бойынша, айтуымен**; **тсо ≈ саны бойынша, санымен.**

ЕСОРХОГ әдетшіл, жосыншыл, ғұрыпшыл, салтшыл, дәстүршіл.

ЕСОРХО-Х әдет сақтау, жосын сақтау, ғұрын сақтау, салт сақтау, дәстүр сақтау.

ЕСОРХУУ қ. **ёсорхог.**

ЕСТ әдетті, жосынды, ғұрыпты, салтты, дәстүрлі; **≈ хувцас** жосынды киім.

ЕСТОЙ 1. қ. **ёст**; 2. тиісті, тиіс; **тэгэх ≈ билээ** сөйтүге тиіс еді; 3. нақты, нақ, анық, деректі; **≈ хүн** нақты адам; **≈ санах зүйл** нақ ойлар нәрсе; анық ойлар нәрсе, **≈ зүйл** тиісті нәрселер, нақты нәрселер.

ЕСЧЛО-Х 1. әдет тұту, жосын ету, ғұрын тұту, салт тұту, дәстүр тұту. 2. қ. **ёслох.**

ЕТУУ қ. **ятуу.**

ЕУ I құндан (*кірпш, шыны, қыш, саз ыдыс күйсезегін тандыр пеш*).

ЕУ II: **ёу** хас жарқырауық тас.

ЕХ йоқ, әй, үһ (*одағай*); **≈, ядар-чихлаа** үһ шаршап кеттім.

ЕХИВОЛЗО-Х қыржындау, тыржыңдау, қыржың қағу, тыржың қағу.

ЕХИГОНО-Х қ. **ёхиволзох.**

ЕХИР қыңыр, қиқар, қырыс (*мінез*).

ЕХИРДО-Х (*мінезі*) қыңырлану, қиқарлану, қырыстану.

ЕХИРЛО-Х қыңырлық істеу, қиқарлық істеу, қырыстық істеу.

ЕХИУР қ. **ёхир.**

ЕХЛО-Х йоқылау, үһілеу, йоқ-йок деу, үһ-үһ деу.

Ж

Ж ж (1. *әріп*; 2. *дыбыс*).

ЖАА I жә, жәрәйді; **≈ гүйцэтгәе** жә, орындайын.

ЖАА II жа, үштік қос (*даалуу ойынының үштен екі қос тасының аты*); **дан ≈ жалаң үштік**; **давхар ≈ екі үштік, қос үштік.**

ЖААД сапасыз, нашар; **≈ әд** сапасыз нәрсе; **≈ хүн** нашар адам; **≈ алт** қоспалы алтын, арам алтын.

ЖААЗ I 1. ырма, рама (*сурет орналасыратын ырма жиекті төртбұрыш ағаш*) **гуу ≈ ырмалы ағаш**; **зургийн ≈ сурет рамасы.**

ЖААЗ II (*сана*) ақау, сілімтір, нашар; **≈ мал** ақау мал; **хүний ≈ адамның сілімтірі.**

ЖААЗЛА-Х I ырмалау, рамалау (*суретті т. б. нәрсені*).

ЖААЗЛА-Х II ақаулау, ақауын сұрыптау, нашарын іріктеу; **мал ≈ мал ақаулау.**

ЖААЛ 1. кішкене, кішкентай; **≈ хуу** кішкене ұл; **≈ дүү** кішкене бауыр; 2. сәл, біраз, аз шағын, шамалы; **≈ азная** сәл аялдайық; **≈ явъя** біраз жүрсейік; **≈ хүлээх** біраз күту.

ЖААЛА-Х қос үштіктеу, қос үштік тігіп ойнау (*даалуу ойынында*).

ЖААЛХАН қ. **жаахан.**

ЖААП мүйіз айдар; **≈ тай сүм** мүйіз айдарлы шіркеу.

ЖААХАН 1. кішкене, кішкентай, титтей; **≈ хүүхэд** кішкене бала; **≈ юм** кішкене нәрсе; **≈ өгөөч** кішкене берші; 2. сәл, аз, біраз, шамасы; **≈ хүлээ** сәл күт, біраз тос.

ЖАВ сүбеде (*өсімдік*).

ЖАВАА I түйешырмауық (*өсімдік*).

ЖАВАА II он миллион (10000000).

ЖАВАР I аяз; **≈ тай тэнгэр** аязды күн; **≈ тай салхи** үскірік жел; **≈ тай шөно** аязды түн.

ЖАВАР II жабыр, ұнжырға, еңсе, ұсқын, снык; **таны царай ≈ муутай байна** сіз жабырқаңғысыз ғой, сіздің ұнжырғаңыз түсіңкі ғой; **≈ тай нүд** қабағы түсіңкі.

ЖАВАРЛА-Х аяздау, аяз соғу; үскірік соғу; **урьдаасаа ≈ алдынан үскірік соғу.**

ЖАВАРЛУУЛА-Х аяздату, аяз соқтыру, үскірік соқтыру.

ЖАВГА құймақша (*тамақ*).

ЖАВДАН жабдын, орындықтың бет өрнегі.

ЖАВРАИ құймақ (*үннан істелген та-*

гам).

ЖАВХАА келбет, дидар, ажар, сымбат, көрiк; **~тай хүй** келбеттi адам; **оңго** ≈ оң ажары; **~тай морь** сымбаты ат; **~тай эд** ажарлы нәрсе.

ЖАВХААГУЙ 1. келбетсiз, дидарсыз, ажарсыз, сымбатсыз, көрiксiз; 2. жабырқаңқы, үнжырғасыз, еңсесiз, үсқынсыз сыйкысыз.

ЖАВХААТАЙ 1. келбеттi, дидарлы, ажарлы, сымбатты, көрiктi; 2. еңселi, жасымаған, үнжырғасы түснөгөн, сергек.

ЖАВХАЙ-Х сыптығырлану, талдырмаштану, өлжүваздау, шибию.

ЖАВХАЛЗА-Х сыптыңдау, сыптың қағу, шибиңдеу, шибиң қағу (*сыптың ар, жиңишке нәрсе*).

ЖАВХАЛЗУУЛА-Х сыптыңдату, сыптың қақтыру, шибиңдету, шибиң қақтыру.

ЖАВХГАНА-Х қ. жавхалзах.

ЖАВХГАР сыптығыр, талдырмаш, өлжүаз, шибиқ, шибиген; **~бие** сыптығыр дене; **~унага** талдырмаш құлын; **~уурга** шибиген құрық.

ЖАВХЛАН айбын, айбар, айбат, сүс, ызбар; **ажар**; **цөг** ≈ жалынды айбар; **сүр** ≈ сүсты айбын; **золбоо** ≈ ажарлы айбат; **~төгөлдөр** айбынды, ажарлы, айбатты.

ЖАВХЛАНГУЙ 1. айбынсыз, айбарсыз, айбатсыз, сүссыз, ызбарсыз; ажарсыз; 2. қ. жавхаагүй.

ЖАВХЛАНТ 1. айбынды, айбарлы, айбатты, сүсты, ызбарлы; 2. қ. жавхаатай.

ЖАВХЛАНТАЙ қ. 1. жавхлант; 2. жавхаатай.

ЖАВШААН сәт, оңат, ретi, оңы, ор ай; **~тохнох** сәтi түсу; **~тай хэрэг** сәтi түскен iс. орайы келген нәрсе; **~аар уулзах** сәтiмен кезiгу; ☆ **авлг жавшаан** олжа-пайда; ☆ **жавшаан эрэх** олжа түсiруге тырысу.

ЖАВШААНЧ пайдагер, пайдакүнем.

ЖАВШАА-Х пайдаландыру, пайдасына түсiру, ұткызу.

ЖАВШААЧ қ. жавшаанч.

ЖАВШААНЧЛА-Х пайда табу, пайда түсiру.

ЖАВШИГДА-Х пайдаланылу, пайдасына асу; ұтылу; **хүнд** ≈ бiреуге пайдаланылу, бiреудiң пайдасына асу.

ЖАВШИГЧ пайдагер, олжакер, пайдакүнем, пайдакүмар (адам).

ЖАВШИЛ 1. қ. жавшаанч; 2. пайдаланыс, олжаланыс; пайдалану, олжалану.

ЖАВШИМТГАЙ пайдаланғыш, олжаланғыш, ұткыш.

ЖАВШИМХАЙ қ. жавшимтгай.

ЖАВШИ-Х 1. пайдалану, олжалану; ұту; пайда көру, олжа көру; **улсын хөрөнгийг** ≈ мемлекеттiк дәулеттi пайдалану; 2. сәтi түсу, оңы келу, оңаты болу, орайы келу; **чи** ≈ сәган оңаты келу.

ЖАВШЛАГА қ. жавшил.

ЖАВШУУЛА-Х 1. пайдаландыру, олжаландыру; ұттыру, пайда түсiрту, ол-

жа түсiрту; 2. ауыс. сәтiн түсiрту, оңын келтiрту, орайын келтiру; 3. қ. жавшигдах.

ЖАВШУУР (мiнез) тура, тiк, шорт; **хүн шорт** мiнез адам.

ЖАГ: **жаг гөрөөс** мәлiн (*мысық тұқымдас аңның тағы бiр аты*).

ЖАГАР жағыр, үндi (*халық*).

ЖАГЖГАР қ. ягжгар.

ЖАГЖЖУУВ темiрқармақ (*бұршақ тұқымдас өсiмдiк*).

ЖАГЖИИ-Х қ. ягжжйх.

ЖАГСААЛ 1. сап; **цэргийн** ≈ әскери сап; **ёсолын** ≈ салтанатты сап; **сүрт** ≈ айбынды сап; **~ын дарга** сап бұйрықшысы, сап командирi; **~ын цэрэг** саптағы әскер; 2. тiзбек.

ЖАГСААЛТ 1. саптағы, сапта тұрған; 2. (*нәрсе*) тiзбе, ат тiзбе; **нэрсийн** ≈ ат тiзбесi; **барааны** ≈ зат товар тiзбесi; **~ёсоор** тiзбесi бойынша, тiзбесiмен.

ЖАГСААЛЧ сапшы, сапты реттеушi.

ЖАГСАА-Х 1. сапқа тұрғызу; **цэргүүдийг** ≈ әскерлердi сапқа тұрғызу 2. (*нэрсенi*) а) тiзу, тiзбектеп қою; б) ат тiзбесiн жазу, атын тiзiп жазу; 3. (*iс-зркеттi*) реттеу, ретiмен әзiрлеу.

ЖАГСА-Х I сапқа тұру, тiзiлу; **баяраар олон хүн** ≈ мерекеде көп адам сапқа тұру.

ЖАГСА-Х II (*жас, тiс*) жетiлу, тегiстелу, толу, жету; **~сан шар** жеткен өзiс; **~сан ирэг** жеткен iсек; **нас, шүд гүйцэж** ≈ жасы, тiсi жетiп тегiстелу.

ЖАД найза; **сүңгi**; **буун** ≈ мылтықтың найзасы; **морин** ≈ ат найза; **~бялуу** сырық найза (*үзiндыгы 2 метр, салтанат найзасы*).

ЖАДАНГА жылаңға (*шпалық ретiнде қолданатын өсiмдiк ұрығы*).

ЖАДАТ қ. жадтай.

ЖАДЛА-Х найзалау, сүңгiлеу, найза тығу (*шаншы*), сүңгi тығу (*шаншы*).

ЖАДЛУУЛА-Х найзалату, сүңгiлету, найза тыққызу (*шаншыту*), сүңгi тыққызу (*шаншыту*).

ЖАДТАЙ найзалы, сүңгiлi, найзасы бар, сүңгiсi бар.

ЖАДХА қ. жавхаа.

ЖАЙВАЛЗА-Х қисалаңдау, бұралаңдау қисалану, бүкшеңдеу, имеңдеу.

ЖАЙВГАНА-Х қ. жайвалзах.

ЖАЙВГАР қысық, қисалаң, бұралаң, бүкшең, имең, ирең, ир; бүгiлген, ирiлген, илген; **~таваг** ирең табакшз.

ЖАЙВИЙЛГА-Х қисайту, қисалаңдату, бұралаңдату, бүкшеңдету, имеңдету, иреңдету, ир болдыру.

ЖАЙВИИ-Х қисаю, қисалаң болу, бұралан болу, бүкшең болу, имең болу.

ЖАЙВГАНА-Х қ. жайвганах.

ЖАЙВГАР қ. жайвгар.

ЖАЙЖИГ қ. жайжгар.

ЖАЙЖИЙЛГА-Х қ. жайвийлгах.

ЖАЙЖИИ-Х қ. жайвийх.

ЖАЙЖИЛЗА-Х қ. жайвалзах.

ЖАЖУУР үрт (*анат*); ≈ **аа** казах үр-
тын тистеу.

ЖАЛАВЧ қазанша, қазаншық
(*ыдыс*).

ЖАДАН лақтырма найза (*теңіздегі
аңдырға лақтыратын баулы найза*).

ЖАЛАР қорылдақ, монтаны (*мысық-
тың тергеу аты*).

ЖАЛБАЛЗА-Х (*көзі*) жайнаңдау, от-
тай жану.

ЖАЛБИГАНА-Х жайпаңдау, жайпаң
қағу, жалпаңдау, жалпаң қағу, жайпаң
қағу.

ЖАЛБИГАР жайпаң, жайпақ, жал-
пқ, жалпаң; жайпауыт; ≈ **сав** жайпақ
ыдыс.

ЖАЛВИЙЛГА-Х жайпиту, жалпиту,
жалпайту, жайпауыттандыру.

ЖАЛБИЙ-Х жайпию, жалпию, жал-
паю жайпауыттандыру.

ЖАЛБИЛЗА-Х қ. жалбиганах.

ЖАЛГА жылға; **уулыш** ≈ тау жыл-
ғасы; **гүн** ≈ терең жылға; ≈ **суваг**;
≈ **гуу** жылға жыра, жыра-жықпыл;
≈ **нд хунгар тогтох** жыраға омбы қар
үйілу.

ЖАЛГАЙ жылағай, көлбең, көлбең-
кі, сұлаңқы (*өзен суының бір жағасында
таяз, бір жағасында терең болуы*).

ЖАЛГАР жылғар, бұғымаа (*төрт мү-
йізді; мүйізі бұғы тәрізді; алдыңғы екі аяғы
адамның қолы тәрізді; артқы екі аяғы
жылқының аяғы тәрізді; ақ құрықты
аңыз аң*).

ЖАЛГУУМЖТАЙ 1. епті, ыңғайлы,
оңатты; 2. (*ат жәрісі*) жылпың, ылпың,
жылпылдақ, ылпылдақ.

ЖАЛДАМ I жылдым, ылдым-жыл-
дым, ылпың-жылпың (*шаңғышы*); ≈
хүн шаңғыға жылдым адам.

ЖАЛДАМ II жалаң, жазық, мидай;
≈ **газар** жалаң жер; ≈ **тал** жазық да-
ла, мидай дала.

ЖАЛМАГАНА-Х жылмаңдау, жыл-
маң қағу, жылмыңдау, жылмың қағу,
сыпсыңдау, сыпсың қағу.

ЖАЛМАГАР 1. (*беті*) жылмағай,
жылмақтай, жылтыр, жалтыр; ≈ **охин**
жылмағай бет қыз; 2. *ауыс*. шімірікпес,
именбес, қаймықпас, ұялмас

ЖАЛМАЙ-Х 1. жылмию, жылтырау,
жылмақтай болу, жылтырау (*бет, шыра-
йы*); 2. *ауыс*. шімірікпеу, именбеу, қай-
мықпау, міз бақпау, ұялмау.

ЖАЛМАЛЗА-Х 1. қ. жалмағанах; 2.
қ. жалмайх.

ЖАЛУУС сүйелтүмсық (*құс*).

ЖАЛХ қ. 1. жавхаа; 2. золбоо; ≈ **тай**
эр келбетті жігіт; ≈ **муутай царай** жа-
бырқаңқы пішін; еңсесі түскен кескін;
≈ **сайтай** эд ажарлы нәрсе.

ЖАМ заң, заңды, заңдылық; сөзсіз,
шартты; **орчлонгийн** ≈ **ёс** әлемнің заң-
дылығы; **төрөх** ≈ **төрсний эдэст нөг-
чх нь** ≈ туу заңдылық, туған соң өлу
заңдылық; **тэгэх нь** ≈ сөйтүі сөзсіз.

ЖАМАЛ: жамал өвс батпақгүл (*су-
беделер туысына жататын өсімдік*).

ЖАМАР: жамар цэцэг 1. итмұрын
шешегі, итмұрын гүлі (*өсімдік*); 2. ті-
кенді раушан (*өсімдік*).

ЖАМБА кіші құлқайыр, түйме гүл
(*өсімдік*).

ЖАМБИГАНА-Х (*жымпыған нәрсе*)
жымпыңдау, жымпың қағу, жымпырың-
дау, жымпыраң қағу.

ЖАМБИГАР жымпың, жымпаң, жы-
мыраң; жымпыған, жымпырайған; ≈ **ур-
уул** жымпың ерін, жымпыған ерін; ≈
ам жымпырайған ауыз.

ЖАМБИЙЛГА-Х жымпыңдату, жы-
мырайту, жымпиту, жымпыраңдату.

ЖАМБИЙ-Х жымпию, жымпыңдау,
жымпыраңдау.

ЖАМБИЛЗА-Х қ. жамбиганах.

ЖАМТ: жамт хуй шаазгай ұзынқүй-
рық ала сауысқан (*құс*).

ЖАМУГАР: жамугар цэцэг қоңыр
раушангүл (*өсімдік*).

ЖАМЪЯН: жамъян мадаг күнгелді
(*көктемгі сарғалдақтың бір түрі*); **жамъян**
сэрвүүл күнгелді сарғалдақ; **жамъян**
омбо қэлтагүл; **жамъян гарвуу** күлгін-
галла.

ЖАН I қосқұлаш дөңгелек шүңет
(*ұзындығы, ені, тереңдігінің әрқайсысы 3 м
су*); **гурван** ≈ **өргөн ус** үш қосқұлаш
дөңгелек шүңет.

ЖАН II дүреқалақша (*ағаш*).

ЖАН III тағамшөп тұздығы (*ас дәм-
дейтін қоспаалар*); ☆ **жангийн хөрөнгө**
ашытқы, ұйытқы; сірке су.

ЖАН: жан яр соз жара (*ауру*).

ЖАНГУАС тұздаған тағамшөп (*та-
мақ*).

ЖАНГУУ жанғақ (*өсімдік*).

ЖАНГУУВААСАА қ. жангуас.

ЖАНГУАСЛА-Х тағамшөп тұздау.

ЖАНЖИН 1. жанжин, жаңжүң (*эс-
кери басқолбасшы*); **бүх цэргийн** ≈ бы-
кіл әскердің жаңжүңы; 2. *ауыс*. қожа-
йын, билеуші; **ах надад** ≈ ағам маған
қожайын.

ЖАНЖЛА-Х 1. жанжин болу, жаң-
жүң болу, басқолбасшы болу (*әскерге*);
2. *ауыс*. қожайын болу, билеу, билеп
төстеу, өкету, зорлап билеу, күштеу,
омыраулау.

ЖАНЖЛУУЛА-Х 1. (*әскерге*) жанжин
болдыру, жаңжүң болдыру; бас қолбас-
шы болдыру; 2. *ауыс*. қожайын
болдыру, билету, билеп төстеу, өкету,
зорлап билету, күштету, омыраулату.

ЖАНЗ: жанз гүйлс мәңгі нөк бұта
(*өсімдік*).

ЖАНЗИИ жанзилада ұл, төреседа
ұл.

ЖАНЛАН қ. жоом.

ЖААНЛА-Х дүреқалақшамен жапа-
лақтау.

ЖАНЧ 1. сулық, жамылғы (*жауында
киетін жеңсіз киім*); 2. (*ламалардың*) көл-
бең шапан, желегей шапан; **торгон** ≈
торгын көлбең шапан; ☆ **жанч халих**,
≈ **жанч арилжих** лама о дүниеге кету,

лама дүние салу; ☆ **жанчин цэцэг** бес-
қат гүл (*өсімдік*); ☆ **жанчин тахиа** бір-
қазан, қаршы (*қызыл тұмсық қара құс*);
☆ **жанчин хорхой** кішкене алақоңыз
(*зоол.*).

ЖАНЧИ-Х жаншу, қысу, таптау, ба-
су; соғу; **зодох** ≈ ұрып жаншу.

ЖАНЧУУЛА-Х жаншыту, қысқызу,
таптату, басқызу; соқтыру.

ЖАНЧУУР (*аспан*) жаншуыш, тапта-
уыш, жыншығыш, таптағыш, тегісте-
гіп, тегістеуіш; ≈ мод жаншуыш ағаш,
таптауыш ағаш.

ЖАР I 1. (*сан*) алпыс; **хсн ямаа нь**
≈ қой, әшкісі алпыс; **жан хэног** алыс
тәулік алпыс күн; ≈ **гаруй малтай** айд
алпыс шақты малы бар үй; 2. алпыс-
тық, бесмүшелдік (*тибетше жыл қайыру*
жүйесі; бұл 5 12=60 жылға тең); **арван зур-**
гаадугаар ≈ **нь хар бар жыл** (*буюу 1962*
он) он алтыншы бесмүшелдіктің қара
барыс жылы (*яғни 1962-жыл*); ☆ **жаран**
хөлт қырықаяқ (*көп аяқтылар тобына*
жататын улы жәндік).

ЖАР II; **жар жур хий-х** шу-шу ету,
у-шу болу, шар-шұр ету (*дыбыс*).

ЖАРААД I. алпыстай, алпыс шақ-
ты; ≈ **хүнтэй** алпыстай адамы бар; 2.
алпыстап, алыс-алпыс; ≈ **аар нь хуваах**
алпыстап бөлу, алыс-алпыстан бөлу
(*арқайсысына*).

ЖАРААХАЙ шабақ; **уран цагаан** ≈
сұлу ақ шабақ; **загас** ≈ балық шабақ;
≈ **загас** шабақ балық.

ЖАРАВГАНА-Х I. ұзын тар тесікті
(*нәрсе*) жырбықтау, жырбық қағу, жіп-
сіңдеу, жіпсің қағу; 2. *ауыс*. (*мінез*)
жырғандау, жыртақтау, ыржақтау, ыр-
жаңдау.

ЖАРАВГАНУУЛА-Х I. (*нәрсені*)
жырбықтату, жырбық қақтыру, жіпсің-
дету, жіпсің қақтыру; 2. *ауыс*. (*мінезін*)
жырғандату, жыртақтату, ыржақтату,
ыржаңдату.

ЖАРАВГАР I. (*нәрсе*) жырбық жіп-
сің, жырбыған, жіпсіген; ≈ **нүд** жыр-
бық көз, жіпсің қоз; 2. *ауыс*. (*мінезі*)
жырғаң, жырғақ, ыржақ, ыржаң.

ЖАРАН қ. **жар** I

ЖАРАНТАА алпыс рет, алпыс қайта.
ЖАРВАЙ-Х I. (*нәрсенің тесігі*) жыр-
бию, жіпсью, бітию; 2. *ауыс*. (*мінез*)
жырғандау, жыртақтау, ыржақтау, ыр-
жаңдау.

ЖАРВАЛЗА-Х I қ. **жаравганах**.
ЖАРВАЛЗА-Х II 1. **жирвэлзэх**; 2.
бұлдырау, бұлдырап көріну, әрең көрі-
ну.

ЖАРВАЛЗУУЛА-Х қ. **жаравгануулах**.
ЖАРГА жырқа, күнше (*солгүстік*
мұзды мұхиты мен өзгендерінде тіршілік
ететін, лосось тұқымдасына жататын қыз-
ғылт түсті, жырғқыш балық. Кейде «нә-
лім» деп те атайды).

ЖАРГАА-Х I қ. **жаргуулах** I.

ЖАРГАА-Х II қ. **жаргуулах** II.

ЖАРГАЛ жырғау, рахат, ләззат;
≈ **тай амьдрал** жырғаулы тұрмыс; ≈

цэнгэл рахат-игілік; рахаттық, шадман-
дық; **өргүй бол баян, өвчингүй бөл** ≈
борышсыздық-сайлық, науқассыздық-
рахаттық; □ мың биенің борышынан
бір құлақтың тынышы артық (*мәтел*).

ЖАРГАЛАН жырғаулық, рахаттық,
ләззаттық; игілік, шаттық.

ЖАРГАЛАНТ қ. **жаргалантай**.

ЖАРГАЛАНТАЙ жырғаулы, рахат-
ты, ләззатты; игілікті, шатты.

ЖАРГАЛГҮЙ жырғаусыз, рахатсыз,
ләззатсыз; игіліксіз, шатсыз; көңілсіз;
бақытсыз; ≈ **өнгөрсөн амьдрал** жырғау-
сыз өткен өмір, рахатсыз өткен өмір.

ЖАРГАЛТ: **жаргалт** доз жасыл то-
ты (*құс*); **жаргалт хуй шаазгай** жасыл
қанат сауысқан.

ЖАРГАЛТАЙ жырғаулы, рахатты,
игілікті, ләззатты; шатты, көңілді ≈
амьдрал жырғаулы өмір, рахатты өмір;
жавартай тэнгэрийн хаяа улаан, ≈ **эх-**
нэрийн хацар улаан аязды аспанның
жиегі қызыл, жырғаулы әйелдің беті
қызыл; □ аяз тұрған аспанның жиегі
қызыл, сайқал жүрген әйелдің беті қы-
зыл.

ЖАРГА-Х I жырғау, рахаттану, ләз-
заттану, шаттану, көңілдену; **алтайхан**
≈ **ж суух** жайлы ырғап-жырғап отыру.

ЖАРГА-Х II 1. (*нәрсе*) сіңу, бату,
тасалану, жоғалу; **нар** ≈ күн бату, күн
тасалану; **зул** ≈ шырақ сөну, шам сө-
ну; 2. *ауыс*. ұйықтау, ұйқыға кету.

ЖАРГУЙ қара қырғи (*жырғқыш құс*).
ЖАРГУУЛА-Х I жырғату, рахаттан-
дыру, ләззаттандыру, шаттандыру, кө-
ңілдендіру.

ЖАРГУУЛА-Х II 1. (*нәрсені*) сіңіру,
батыру, тасаландыру, тасалау, жоғалту;
2. *ауыс*. ұйықтау, ұйқыға кетіру.

ЖАРД сарбаз, тандаулы қол (*әскер*).
ЖАРДАМ 0,1 секунд (*уақыт өлшемі*).

ЖАРДУГААР алпысыншы (*реттік*
сан).

ЖАРМАГАЙ шабақкескін (*уылды-*
рықтың шабаққа айналу кезеңі).

ЖАРМАГАНА-Х жылмаңдау, жыл-
маң қағу, жылмыңдау, жылмың қағу,
жымпию, жымпың қағу.

ЖАРМАГАР I 1. жылмаң, жылмың,
жымпың, жылмзқ (*шаш, сақал, мүртсыз*)
2. жылмыған, жылмыңдаған, жымшиған

ЖАРМАЙЛГА-Х жылмаңдату, жыл-
мыңдату, жымпыңдату, жылмаң қақты-
ру, жылмың қақтыру, жымпың қақты-
ру.

ЖАРМАЙ-Х I жылмыю, жылмаю,
жымпаю; жылмыңдау, жылмаңдау, жым-
пыңдау, жылмың қағу, жылмаң қағу,
жымпың қағу.

ЖАРМАЙ-Х II қ. **жалмайх**.

ЖАРМАЛЗА-Х I (*адам*) жылмың қа-
ғу, жылмаң қағу, жылмыңдау, жыл-
маңдау, жымпыңдау, жымпың қағу.

ЖАРМАЛЗА-Х II (*нәрсе*) қ. **жармага-**
нах.

ЖАРТАЙЛГА-Х жыртиту, жіпситу,
бітиту (*көзін*).

ЖАРТАЙ-Х (көзі) жыртию, жіпсню, бітию: нүд нь ≈ көзі жыртию.

ЖАРТАЛЗА-Х 1. қ. жармалзах; 2. (көзі) жыртиңдау, жыртиң қағу, жіпсіндеу, жіпсін қағу, бітиңдеу, бітиң қағу.

ЖАРТВАЛЗА-Х 1. жылмындай беру, жылмаңдай беру, жымпылдай беру; 2. (көзі) жыртиңдай беру, жыртиң-жыртиң қағу, жіпсіндей беру, жіпсін-жіпсін қағу, бітиңдей беру, бітиң-бітиң қағу.

ЖАРТГАЙ (көз) жыртиң, жыртиған, қыртиң, қыртиған; жіпсін, бітік, жіпсінген, бітиген; ≈ нүд жыртиң көз, жыртиған көз.

ЖАРТГАНА-Х қ. жарталзах.

ЖАРТГАР қ. жартгай.

ЖАРУУЛ (сан) алпысы бірдей, алпысы түгел; бид хадланд ≈ аа очсон біз шабындыққа алпысымыз бірдей бардық.

ЖАРХАЙ 1. қырағы, көреген, байқағыш, көргіш; 2. (ақыл, ой) сұңғыла, сағ. байымтағыш; зерек, зер салғыш.

ЖАРХИН: жархин тахиа саз тауығы (құс).

ЖАС I жас (намазхана, азанхана, мешит шаруашылығын басқаратын орн); **догчин** ≈ ысқат жасы; **их** ≈ ұлы жас, үлкен жас; ≈ **жав** жас орыны.

ЖАС II: **жас жас хий-х** шын-шын ету, жас-жас ету (еліктеуіш сөз).

ЖАСАА I (тарихи) 1. жаса, жасақ кезегі, жасауыл кезегі; ≈ **авах** жасақ кезегін алу, жасауыл кезегін алу ≈ **тохиолдох** жасақ кезегі келу, жасауыл кезегі келу; ≈ **нд суух** жасақ кезегіне түру, жасауыл кезегіне түру; 2. (мекеме) жаса орны, жасақ меңгеру орны, жасауыл меңгеру орны; **аймгийн** ≈ аймақтық жаса орны; **жайжин** ≈ жасақ меңгеруші бас орын; **суурин** ≈ а) тұрақты жаса орыны; б) жергілікті жасақ меңгеру орыны; 3. **ауыс** машық, әдет; машыққа айналған, әдетке айналған; ≈ **болөх** машық болу, әдет болу; **усанд ордог** ≈ суга түсуге машықтанған.

ЖАСАА II (дiни.) дұға; мiнәжат; ≈ **уишуулах** дұға оқыту, мiнәжат қылдыру; ≈ **даллага** дұға-жалыныш, дұғалық сыну; мiнәжат-жалбарыну.

ЖАСАЛА-Х жаса мiндетiн атқару, жасақ кезегiн атқару, жасауыл кезегiн атқару; **тамгын газар** ≈ **н суух** әкiмшiлiк орынын жасақ кезегiне түру.

ЖАСХИЙ-Х 1. (дене) шымыр ету, шiмiр ету, шiмiркенiп қалу, тiтiренiп қалу, түршiгiп қалу; **хуруу** ≈ саусақ шымыр ету; ≈ **тэл хатгах** шымыр еткiзiп шағып алу; 2. (дыбыс) шiңк ету, шыр ету; **хүүхэд** ≈ **тэл уйлах** бала шыр етiп жылау; 3. керемет, тамаша, ғажап (болу); ≈ **сэн халуун цай** керемет ыстық шай; ≈ **сэн амттай** хоол тамаша дәмдi тамақ.

ЖАХОР жажор (тибеттегi моңғол сү-

йектiлер).

ЖАЦ I қызыл шырын (жемiс).

ЖАЦ II мүсәтiр, мүсатыр; ≈ **давс** ұнтақ мүсәтiрлi түз.

ЖАЯГ (дiни.) шариғат, заң, дiн жо-лы; **давз** ≈ шариғат заңы.

ЖИВ I: 1. **ов жив** айла, құлық, амал, әдiс; айла-шара, құлық-сұмдық, айла-шарық; амал-әдiс; ≈ **тэй амьтан** айла-шарықты адам; ≈ **нь хэтрэх** құлық-сұмдығы денден кету; 2. **хов жив** өсек-аяң, пыш-пыш өсек, өсек-лақаң, өсек-өтiрiк; ≈ **үг** өсек-аяң сөз.

ЖИВ II iрi жарқанат (тышқан тәрiздi ұшатын жәндiк); ☆ **жив шувуу** орман жапалағы (құс).

ЖИВАА он миллион (сан).

ЖИВУУЛ батырғы (балық аулайтын қармақты суга батыратын қорғасын, темiр); **загасны дэгээний** ≈ балық қармағының батырғысы.

ЖИВУУЛЭ-Х (суга) батыру; **онгод** ≈ кемелi суга батыру.

ЖИВХ түбек (бесiк жабдығы).

ЖИВХИЙ-Х 1. шымыр еткiзу, шiмiркендiру, тiтiрендiру; **тохойгоор** ≈ **тэл хатгах** шынтағымен шiмiркендiре түйiп қалу; 2. жып еткiзу, жымпиту, жасыру; **мэдэюг** ≈ **лгэх** хабарды жып еткiзiп бере қою; 3. шанышп қалу, түйреп алу; пiсiп алу.

ЖИВХУУЛ қ. живүүл.

ЖИВЭГ қ. зэвэг.

ЖИВЭЛГЭ-Х қ. улбарсулах.

ЖИВЭР I 1. мұрт; ≈ **хусах** мұрт қыру; 2. сақал.

ЖИВЭР II арқа ескек, арқа қанат (балықтың); **загасны** ≈ балықтың арқа қапаты.

ЖИВРЭ-Х (дене) шiмiркену, тiтiрену, дiрiлдеу, түршiгу; **бие** ≈ дене шiмiркену.

ЖИВХНЭ-Х 1. орналасу, жайғасу; реттелеу, ретiне келу, ыңғайлану; **ажил** ≈ жұмыс ретiне келу; 2. басылу, бөсендеу; жөнiлдеу, жеңiлу; **хөлс** ≈ тер басылу; **бие** ≈ дене жеңiлу; **морь** ≈ аттын терi басылу.

ЖИВХРЭ-Х 1. қ. живхнэх; 2. азаю, кему; таусылу, сұйылу, жұқару; **хөрөнгө** ≈ пөвелет азю, дәулет қайту.

ЖИВЭ-Х бату, сiну, iшiне кiру; **усанд** ≈ суга бату; **онгод** ≈ кеме суга бату.

ЖИГ 1. жiк, сызат; аралық, жапсар; ≈ **орэх** жiк түсу, жiктену; ≈ **болөх** жiктену, сызаттану; 2. **ауыс** (қатнаста) жiк туу, келiспеу, араздасу, ренжису; ≈ **ургах** жiк туу, араздасу; 3. **ауыс** бөгет, кедергi; себеп; **цагтаа ирсэнгүй, нэг з** ≈ **бөлж дээ** уақытында келмедi, бiр бөгет болды ғой; ☆ **жиг жиг хийх** мырмырс күлу, мығынан күлу; ☆ **жиг жуг хийх** пыш-пыш ету, сыбыр-күбiр өсектеу.

ЖИГД I тегiс, бiрдей, бiркелiк, тег; ≈ **ургасан мод** тегiс өскен ағаш; ≈ **зэрэглэх** қаз қатар болу; ≈ **ажиллах**

біркелки жұмыстау; ≈ болгох теңестіру, тең болдыру; ≈ хуваах тең бөлу; ≈ хөдөлгөөнтэй біркелки қозғалысты.

ЖИГД II жігде, жиде (*жемісті өсімдік*).

ЖИГДЛҮҮЛЭ-Х тегістегтіру, бірдей болдырту, біркелки болдырту, теңесту, теңестірту; біртегіс болдырту.

ЖИГДЛЭ-Х тегістеу, тегіс болдыру, бірдей болдыру, біркелки болдыру, теңеу, теңестіру, біртегіс болдыру; ☆ жигдэлсэн бишүүр бақшалаған сыбызғы, қорантаған үшкірік (*күй аспабы*).

ЖИГДРҮҮЛЭ-Х қ. жигдлэх.

ЖИГДРЭ-Х тегістелу, тегіс болу, бірдей болу, біркелки болу, теңелу, теңесу, біртегіс болу; ажил ≈ жұмыс бір деңгейге келу.

ЖИГЖГЭР бүріскен, құнысқан; құныс, бүкір; ≈ биетэй хурга құныс денелі қозы.

ЖИГЖИГНЭ-Х 1. (*құныс нәрсе*) бүрсеңдеу, бүрсең қағу, құнжыңдау, құнжың қағу; 2. қисалаңдау, қисалаң қағу, қисаңдау, қисаң қағу; ақсаңдау; хөл нь ≈ аяғы қисалаңдау.

ЖИГЖИЙ-Х бүрісу, құнысу, бүгжию. **ЖИГЖИЛЭ-Х** 1. қ. жигжигнэх; 2. (*көңіл-күй*) қобалжу, олқылану.

ЖИГИЙНЭ-Х 1. (*жүріс*) алыс кету, алыстап кету, бұлдырап кету; 2. (*нәрсе*) керілу, жазылу, созылу, кеңу, жайылу; тәнийж ≈ кеңіні жазылу; 3. (*көңіл-күй*) жайлану, кеңу, жадырау.

ЖИГЛЭ-Х 1. шімірікпеу, міз бақпау, қайымықпау, именбеу; чи битгий жиглээд бай сен неге шімірікпейсің; 2. ауыс жік түсу, араздасу, ренжісу, араз болу; та нар битгий ≈ңгээ сендер өзара араздаспаңдар.

ЖИГМЭД: жигмэд жием сабындық ағаш (*өсімдік*).

ЖИГНҮҮЛЭ-Х I 1. буга пісірту, бұқтырып пісірту; буга қайнаттыру; (*мәңгі, балау, шай, етті*); 2. бұлаулау, бұлау қойдыру; бастыру; 3. қ. жигнэгдэх. I.

ЖИГНҮҮЛЭ-Х II 1. тараздату, қадақтату, таразбен өлшеу, қадақпен өлшеу (*салмағы*); 2. қ. жигнэгдэх. II.

ЖИГНҮҮЛЭ-Х III ауыс. (*білдірмей*) ұялтыу, бетін қызарттыру, бетқара қылдыру.

ЖИГНҮҮР I бушық (*буга тамақ пісіретін ағаш, темір бұйым*); буузны ≈ буз бушығы, етті мәңгі бушығы.

ЖИГНҮҮР қ. жинлүүр.

ЖИГНЭГДЭ-Х I 1. буга пісірілу, бұқтырып пісірілу; буга қайнатылу (*тамақ*); 2. бұлаулану, бұлау қойылу.

ЖИГНЭГДЭ-Х II тараздалу, таразға тартылу, қадақталу, қадақпен өлшенілу (*нәрсенің салмағы*).

ЖИГНЭМЭЛ буга пісірілген, бұқтырып пісірілген (*тамақ*); ≈ боов бал бауырсақ; ≈ будаа балау.

ЖИГНЭ-Х I 1. буга пісіру, бұқтырып

пісіру; буга қайнату (*балау, ет, мәңгі, шайды*); бууз ≈ бузды (*етті мәңгі*); буга пісіру; қай ≈ шайды буга қайнату; 2. бұлаулау, бұлау қою, басу; халуун юмаар ≈ ыстық нәрсемен бұлаулау; хүйтэн юмаар ≈ суық нәрсе басу; тостой даавуугаар ≈ майлы шүверек басу.

ЖИГНЭ-Х II 1. тараздау, таразбен өлшеу, қадақтау, қадақпен өлшеу, таразға тарту (*нәрсенің салмағы*); гури ≈ ұнды тараздау; тос ≈ майды таразылау; 2. салмақтау, салмағын өлшеу.

ЖИГНЭ-Х III ауыс. (*білдірмей*) ұялтыу, бетін қызарту, бет қара қылу; сайн ≈эд авах қатты ұялтып алу.

ЖИГТЭЙ қызық, ғажап, керемет, таңғажайып; ≈ сонин явдал таңғалаулық қызық нәрсе; ясан ≈ юн бэ неткен қызық нәрсе.

ЖИГТЭЙХЭН қ. жигтэй.

ЖИГУУ өбшек (*өкені өзін қосқанда кейінгі жетінші ұрпақ, яғни әке, бала, немере, шөбере, шөпшек, өбере, өбшек*).

ЖИГУУР 1. қанат; шувуу ≈зэ дэвэх құс қанатын далпылдау; 2. жақ, шет, қанат (*әскери сап*); зүүн ≈ сол жақ, сол қанат; баруун ≈ оң жақ, оң қанат; ☆ жигүүр гэрэл үлкен қақпаның жиек жарығы; ☆ жигүүр даалга кіші қақпа (*есік*).

ЖИГУУРЛҮҮЛЭ-Х 1. қанаттандыру (*құсты*); 2. (*әскери сапты*) жақ еткізу, шетке бөлдiру, қанатқа бөлдiру.

ЖИГУУРЛЭ-Х 1. (*құс*) қанаттану; 2. (*әскери сап*) жақ ету, шетке болу, қанатқа болу.

ЖИГУУРТ: жигүүрт хулғана жарқанат (*тышқан тәрізді ұшатын жәндік*).

ЖИГУУРТЭН қанаттылар; құстар.

ЖИГХИЙ-Х (*сезімі*) тыржың ету, шымыр ету, шіміркеніп қалу, түршігін қалу, тітіреніп қалу, тітірсен ету.

ЖИГШВЭРГҮЙ тыржындамайтын, қыржындамайтын, жек қормейтін; нең кенпейіл.

ЖИГШИГДЭ-Х жексұрындану, жексұрын болу, жеккөрініштену, жеккөрініш болу, жек көрілу, қадірсіз болу, шетке шығарылу.

ЖИГШИ-Х 1. жексіну, жек көру, жексұрындату, шетке шығару; жиіркену, жеркөну; голж ≈ олқысынып жек көру; ≈ сәтгәл жиіркеніс сезім; үнэрээс ≈ пістен жиіркену; зэвүүдэн ≈ жиіреніс жек көру; 2. жиірену, секемдену, шошу, шошыну, безу; тэрэгнээс ≈сэн морь арбадан шошынып қалған ат; нохойнөөс ≈ иттен шошу.

ЖИГШМЭР айбатты, сұсты шүбар (*ілбiстің екінші ағы*).

ЖИГШМЭР 1. жексінер, жек көрерлік, жексұрып, жеккөрініштi, жиіренер, жеркөнер; ≈ хэрэг жек көрерлік іс; ≈ үнэр жиіренер іс; ≈ аяғ жеркөнер дәм; 2. секем аларлық, шошырылыс.

шошынарлык, безерлік.

ЖИГШҮҮЛЭ-Х 1. жексіндіру, жек нөргізу, жексұрындаттыру, шетке шығарту; жиркендіру, жеркендіру; 2. жирендіру, секем алдыру, шошыту, шошындыру.

ЖИГШҮҮР I 1. жексұрын, жеккөрініш; жексұрындық, жеккөрініштік, жеккөрүшілік; жексініс, жиреніш, жеркенис; 2. шошыныс, шошыс, секем.

ЖИГШҮҮР II ауыс сараң, қарау; ≈ амьтан сараң жан, қарау адам.

ЖИГШҮҮРГҮЙ 1. жексінбейтін, жексұрын көрмейтін; жиренбейтін, жеркенбейтін, жек көрмейтін; жиренішсіз; 2. секемсіз, шошынбайтын.

ЖИГШҮҮРТЭЙ қ. жигшмээр.

ЖИГШҮҮРТЭН жексұрындар, жиреніштілер, калірсіздер, жеккөрініштілер.

ЖИГШЭЭ-Х қ. жигшүүлэх.

ЖИГЭНДИЙ күлкіші, тырқылдақ, күле беретін; ёстой ≈ гээч нақты күлкішінің өзі дөші.

ЖИГЭРГЭНЭ сиыр бүлдірген (же-
міс).

Жид жыд, пад (шахмат ойынында королдің қауіпсіз жерге жүре алмайтын жағдайға кездесуі); ≈ хийх жыд (пад) болдыру; ≈эд хорих жыдқа қамау.

ЖИДЛЭ-Х жыдлау, жыдқа отырғызу (шахмат ойынында).

ЖИДУУ I шілік, бұта (өсімдік).

ЖИДУУ II қышыма, қотыр (ауру); жамуу ≈ қотыр қышыма.

ЖИДУУ III зығыр, зығырдан, ыза, ашу, кек; ≈гий нь хургэх зығырын қайнату; ≈ хөдлөх ыза кернеу, ашу кернеу.

ЖИДУУРХЭ-Х зығыры қайнау, ыза кернеу, ашу қысу.

ЖИДУУРЭ-Х қышыма түсу, қотыр түсу (ауру).

ЖИДУУЦЭ-Х жақтырмай зығыры қайнау, ыза кернеу, ашулану, ызалану.

ЖИЖИГ 1. ұсақ, кішкене, уақ; ≈ вал ұсақ мал; ≈ биетэй кішкене денелі; ≈ чулуу уақ тас; 2. (іс-әрекет) ұсақ-түйек, кіші-гірім, оны-бұны, о-бұ; бөлмәсыз; ≈ хэрэг ұсақ-түйек нәрсе; ≈ үзэл бодол мардымсыз саясат; ☆ жижиг хөрөнгөтөн ұсақ капиталистер.

ЖИЖИГДҮҮЛЭ-Х кішірейту, кішірейтіп жіберу; кішкене ғып жіберу.

ЖИЖИГДЭ-Х кішірею, кішірейіп кету, кішкене боп кету; ≈эд тохиромжгүй байна кішірейіп кетіп ебдейсіз көрініш түр.

ЖИЖИГЛҮҮЛЭ-Х кішірейту, кішкене ғып жіберу, ұсақтату, ұсақ қып жіберу.

ЖИЖИГЛЭГДЭ-Х 1. кішірейтілу, кішкене ғып жіберілу, ұсақтатылу, ұсақ қып жіберілу; 2. ауыс. олқы көріну, елеңилмеу, менсінілмеу.

ЖИЖИГЛЭ-Х I кішірейту, кішкене болдыру, бөлшектеу, ұсақтау, ұсақ ету; жекелеу; бөлшектеу; ≈н худалдах ұсақтап сату, жекелеп сату; ≈н худал-

даалах үнэ жекелеп сататын бага.

ЖИЖИГЛЭ-Х II ауыс. олқысыну. олқы көру, елемеу, менсінбеу; ≈ хэрэг-гүй олқысынуп қайтесің.

ЖИЖИГРҮҮЛЭ-Х кішірейту, кішкене ғып жіберу, ұсақтау, ұсақ ету; жекелеп жіберу, бөлшектеп жіберу.

ЖИЖИГРЭ-Х кішірею, кішкене боп кету, ұсақталу, ұсақ боп кету; жекелену, бөлшектелу; хэт ≈ өте кішірейіп кету.

ЖИЖИГХЭН кішкентай, кішкене, биттей, титтей; маш ≈ өте кішкентай.

ЖИЖИР: жижир шувуу ор жолбарыс (айрықша шыртықш жолбарыстың тергеу аты).

ЖИЖРЭГ жексұрын, жек, жеккөрінішті, сұмпайы, сұмбырай, сүйкімсіз; ≈ хун жексұрын адам, сұмпайы адам.

ЖИЖХЭН: жижхэн дондой кішкене сайрауық (қызғыш тәрізді кішкене құс).

ЖИЖҮҮР дежур; ≈ хийх дежур істеу.

ЖИЖҮҮРЛЭ-Х дежурлеу; ээлжээр ≈ кезекпен дежурлеу.

ЖИЖҮҮХИЙ томпиған, монтиған; әдем, сүйкімді; ≈ хүүхэд томпиған бала.

ЖИЙГҮҮЛЭ-Х I (дыбыс) ызыңдату, ызыңдату, дызыңдату, дызылдану.

ЖИЙГҮҮЛЭ-Х II зулату, зымырату, жүйткіту (ат жүрісі).

ЖИЙГЭНДИЙ ала қоңыз (зоол).

ЖИЙГЭ-Х I (дыбыс) ызындау, ызылдау, дызындау, дызылдау; шумуул ≈ шыбын ызындау.

ЖИЙГЭ-Х I зулау, зымырау, жүйткіту; эээрд морьтой хүн ≈эд айсуй жирен атты адам зулатып келеді.

ЖИЙЖИГ сиыржоңышқа (бұршақ тұқымдас өсімдік).

ЖИЙЖУУ: жийжуу бялзуухай аққанат торғай (құс).

ЖИЙЛГЭ-Х I көсілту, аяғын созыру.

ЖИЙЛГЭ-Х II (мінезін) қасарту, қыңырайту, қасарыту.

ЖИЙНГЭ I (ат) алып қашпа, басы қатты, аласұрған, тұқырма, ауыздықпен алысқан, жанталасқан; ≈ амтай морь алып қашпа ат, басы қатты ат.

ЖИЙНГЭ II алшақ, қашқақ, шалғай; ≈ газар алшақ жер; ≈ зам қашқақ жол.

ЖИЙНГЭ III қасарған, қыңыр, қиқар, қырыс (мінез); ≈ зан қырыс мінез.

ЖИЙНГЭДЭ-Х I (ат) алып қашпалану, басы қатты боп кету, аласұрып кету, тұқырма боп кету, ауыздықпен алысқып боп кету.

ЖИЙНГЭДЭ-Х II алшақтану, қашқақтану, шалғайлану.

ЖИЙНГЭДЭ-Х III қасарланып кету, қыңырланып кету, қиқарланып кету, қырыстанып кету.

ЖИЙНГЭРЭ-Х I (ат) алып қашпа болайын деу, аласұрғыштану, тұқырма

болайын деу, ауыздықпен алысайын деу.

ЖИИНГЭРЭ-Х II алшақтай бастау, қашақтай бастау, шалғайлана бастау.

ЖИИГЭРЭ-Х III қасарси бастау, қыңырлана бастау, қиқарлана бастау, қырыстана бастау.

ЖИЙРГЭВЧ 1. (ердің) ішкілік, ішпек, тердік, терлік; **тохмын** ≈ тоқымның ішпегі; **даавуу** ≈ шүперек тердік; 2. (аяқтың) орауыш, шұлғау; төсеніш, аралық.

ЖИЙРГЭВЧЛЭ-Х ішкілік салу, ішпек салу, тердік салу, терлік салу.

ЖИЙРГЭМШИГТЭЙ 1. жиренерлік, жеркәнерлік; жиренішті, жеркәнішті; 2. шошынарлық, түршігерлік, сескенер, үрейленер.

ЖИЙРГЭМШИ-Х тайсалу, батпау, жасқау, имену; сескену, үрейлену, түршігу; бүгенектеу; **нэг л** ≈ **ээд болохгүй байна** тіпті, тайсалып бата алмайды.

ЖИЙРГЭНЭ қ. **жигэргэнэ**.

ЖИЙРХЭ-Х 1. қ. **жйрэх**; **живрэх**; 2. жиркену, жеркену, жек қору; **хүүхэд** ≈ **эд байна** бала жеркәніп тұр.

ЖИЙРЭГ 1. орауыш, шұлғау; аралық, төсеніш; тығын; **хөлайн** ≈ аяқтың орауышы; **хахағ бөлгөнін оролт** ≈ қақпақ тығынның төсеніш орауышы; 2. *ауыс.* демеу, сүйсу, көмек, селбек; **их** ≈ **болох** үлкен демеу болу; 3. *ауыс.* дене орағыш, ет жапқыш, жейде.

ЖИЙРЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. орату, шұлғанту; арасын орату, төсету; тығындату (бір нәрсені және нәрсенің аралығын); 2. *суыс.* демсту, сүйету, көмектестіру, селбектестіру.

ЖИЙРЭГЛЭ-Х 1. орау, шұлғану; арасын орау, төсеу, тығындау; **даавуугаар** ≈ шүперекпен тығындау.

ЖИЙРЭ-Х жирену, тітірену, тітіреу, қалтырау, дірлдеу, дірдентеу.

ЖИЙТАЙЛГА-Х (көзі) бітиту, жіпситу, сығырайту; **нүдэ** ≈ көзін жіпситу.

ЖИЙТАЙ-Х (көзі) бітию, жіпсию, сығыраю; **нүд нь** ≈ көзі бітию.

ЖИЙТАЛЗА-Х бітіңдеу, жіпсіндеу, сығыраңдау (көзі).

ЖИЙТАН қ. **жййтгар**.

ЖИЙТГАНА-Х (көз, қысық тесік) бітің қағу, жіпсін қағу; сығыраң қағу; бітіңдей беру, жіпсіндей беру, сығыраңдай беру.

ЖИЙТГАР бітік, жіпсік, қысық, сығырайған (көз); ≈ **нүдтэй** бітік көз.

ЖИЙ-Х I көсілу, созу; керу; **хөлөө** ≈ **ж гараа сунгах** аяғын көсіліп, қолын созу.

ЖИЙ-Х II (*ауыс.*) кекшию, кекшию, кәйкию, кәкірею; **хәгжүүрхән** ≈ **хәрәг юн** кекшірейіп кекшиюдің керегі не?

ЖИЙХАЙЛГА-Х қ. **жййтгайлгах**.

ЖИЙХАЙ-Х қ. **жййтгах**.

ЖИЙХАЛЗА-Х қ. **жййтгалзах**.

ЖИЙХГАНА-Х қ. **жййтганах**.

ЖИЙХГАР қ. **жййтгар**.

ЖИЛ I (*уақыт*) жыл; ≈ **ийн дөрвөн улирал** жылдың төрт мезгілі, жыл маусымдары; **шиэ** ≈ жаңа жыл; ≈ **гарах** а) жыл шығу, жыл басталу; б) қыстан шығу (*мал*); ≈ **хуучрах** жыл аяқтау, жаңа жыл таяу; **арван хоёр** ≈ он екі жыл, мүшел жыл, он екі мүшел жыл; ≈ **дээ** жылына; **энэ** ≈ осы жыл, биыл; ≈ **ээр** жылмен, жыл мөлшерімен; ≈ **дусан** жыл аяқтай, жыл аяғында; ≈ **тойрон** жыл айналып, жыл уағында; ≈ **турш** жыл бойы; **ноднин** ≈ **былтыр**, **былтырғы** жыл; **ирэх** ≈, = **гарах** ≈, = **эсэргэн** ≈, = **хойгон** ≈ келер жыл, келесі жыл; ≈ **бүр**, = ≈ **тутам**, = ≈ **болгон** жыл сайын; ≈ **орох** мүшел жыл басталу; ≈ **ийн төлөвлөгөө** жылдық жоспар; ≈ **ийн орлого** жылдық кіріс; ≈ **ийн зарлага** жылдық шығыс; ≈ **тэй** жылды, жылы туған; **хулгана** ≈ **тэй** тышқан жылды, тышқан жылы туған.

ЖИЛ II *ауыс.* бірзаманда, сарықтырып, саралытып; ≈ **болж нэг юм ирэх** бірзаманда өрең келу.

ЖИЛБЭ уыз сүт; ақ, сүт; ≈ **сайтай** уыз сүтті, ақты, сүтті; ≈ **муутай** уыз сүтсіз, ақсыз, сүтсіз; **төрөлхийн** ≈ **муутай мал** ежелден сүт шықпайтын мал; **малын** ≈ **сайжрах** мал сүтею, мал желіден сүтею; ≈ **орох** ақ кіру, емшекке сүт кіру, емшегі сүтею; ≈ **суух** ақ кірейін деу, емшегі сүтөйе бастау; ≈ **саарах**, ≈ **татрах** ақ тартылу, мал қожырау; ☆ **жилбэ төрөх** сәті түсу, орайы келу, реті келу (*іс-әрекетте*).

ЖИЛБЭН I (жылқы арқасы) жауыр, қажалыс, ісік; **салхин** ≈ арқасы желдену, арқа кету; **тосон** ≈ қызылмай болу, боқ жыны араласу.

ЖИЛБЭН II (*анат.*) қылта, тақым (*сүйек*); ≈ **гийн бослт** қылта орауыш, тақым орауыш.

ЖИЛБЭНТЭ-Х қылтадан алу, тақымынан ұстау, қылтаға жабысу, тақымға орау.

ЖИЛБЭНТҮҮЛЭ-Х (*атты*) жауырландыру, жауыр қылу, қажалту, ісіру, арқасын кетіру, арқасын желдендіру; қызыл май ғын жіберу, боқ жынын араластыру.

ЖИЛБЭНТЭ-Х (*ат*) жауырлану, жауыр болу, қажалу, ісу, арқасы кету, арқасы желдену; қызыл май болу, боқ жыны араласу.

ЖИЛБЭРХЭ-Х аранын ашу, нәпсіге еру, ындыны кету, сұқтану; құмарту, шабытану.

ЖИЛБЭТЭ-Х I құмарту, сұқтану, ынтығу, ынтызарлану, көңілі ауу, нәпсі соғу, аңсары ауу (*бір нәрсеге*).

ЖИЛБЭТЭ-Х II (*минез-құлық*) сыпсыңдау, жылпылдау, жылмыңдау, қутыңдау, жылмаңдау.

ЖИЛБЭШИ-Х (*малдың*) ақ кірейін

деу, емшегі сүтөйе бастау, мал желіндей бастау.

ЖИЛДЭМ I тақыр, жалаңаш, жалаң, шөпсіз (*жер*); ≈ газар тақыр жер.

ЖИЛДЭМ II 1. жылдам, шапшаң, жылпос, ылдым-жылдым; **цананд** ≈ **хүн** шаңғыға жылдам адам; 2. (*жер*) майда, тегіс; ≈ тал тегіс жазық, майда жазық; ≈ газар тегіс жер.

ЖИЛИИ шайыр, күрең жабысқақ; **харгай модны** ≈ қарағай ағаштың шайыры.

ЖИЛИИГЧ марқұм, қайтыс болған, о дүниеге кеткен.

ЖИЛИЙГЭЭЧ қ. **жилийгч**.

ЖИЛИЙДҮҮЛЭ-Х шайыр жақтыру, жабысқақ жақтыру.

ЖИЛИЙДЭ-Х шайыр жағу, жабысқақ жағу.

ЖИЛИИ-Х 1. жылыстау, жылысу, таю, босу, безу; ≈ **ж алға болох** жылыстап жоқ болу; 2. *ауыс*. ғайып болу, көзі жоғалу, өлу, қайтыс болу; **таллийх** ≈ о дүниеге кету, қайтыс болу, о дүниеге сапар шегу.

ЖИЛТНУУР жылтырақ сар сыр (*болю*).

ЖИМ I 1. жым (*жол*); ≈ **дагаж явах** жыммен жүру, жым жолмен жүріп отыру; 2. жымы, арасы (*жаргас, қойтастың*) **хадны** ≈ жартастың жымы; **асганы** ≈ қойтас жымы, қорымтастағы жым жол.

ЖИМ II ойма шым.

ЖИМГЭР 1. қушық, қысық, жабысқы; бүріскен, шүріпскен; ≈ **уруултай** қушық ерін, ерні бүріскен; 2. *ауыс*. жымысқы, жымиган, жымпиган; (*үнсіз адам*).

ЖИМИИЛГЭ-Х 1. жымпигу, жымқыру, жымигу; қушигу, қысу, жабыстыру, бүрістіру, шүріштіру (*ернин, ернеуін*); 2. жымдыру, жұмдыру, үндетпеу (*сөйлетпеу*).

ЖИМИИ-Х 1. (*еріні, ернеуі*) жымию, жымпию, жымқыру; қушию, қысылу, жабысу, бүрісу, шүрішу; **уруул нь** ≈ еріні жымию; 2. жыму, жұму, үндемеу, сөйлемеу.

ЖИМНЭ-Х жыммен жүру, жым жолмен жүру.

ЖИМС жеміс; ≈ **түүх** жеміс теру; ≈ **тэй** газар жемісті жер.

ЖИМСГЭНЭ жидек бүлдірген (*жеміс*).

ЖИМСЛЭГ жемісті, жемісі мол.

ЖИМСЛЭ-Х 1. жемістену, жеміс шығу; 2. жемісін теру.

ЖИМССЭГ жемісшіл, жеміс құмар, жеміске жеңсік.

ЖИМСТЭЙ жемісті, жемісі бар, жемісі мол.

ЖИМСЭРХҮҮ 1. жемісті, жемісі мол; 2. жеміс терізді.

ЖИМСЭРХЭГ қ. **жымсэрхүү**.

ЖИМУУС шімірікпес, қаймықпас; именбес, ұялмас.

ЖИМУУСЛЭ-Х шімірікпеу, қаймықпау, именбесу, ұялмау.

ЖИН I 1. жің (*500 граммға тең салмақ өлшемі*); 2. таразы; 3. салмақ; **амьдын** ≈ тірілей салмағы; **цэвэр** ≈ таза салмақ; ☆ **хувийн жин** сыбағалы салмақ (*физ.*).

ЖИН II керуен, кіре; **аян** ≈ керуен сапар; ≈ **тээвэр** жүк керуен; ≈ **тээх** кіре тарту; ≈ **гийн тэмээ** кіре түйе.

ЖИН III (*дәрігері*) бұлау; **халуун** ≈ ыстың бұлау, тас бұлау; **элсэн** ≈ құм бұлау; ≈ **тавих** бұлау қою; **хүйтэн** ≈ суық бұлау, тоңазық бұлау.

ЖИН IV: **жин жин хий-х** жың-жың ету, шың-шың ету (*сүйык, жіңішке дыбыс*); **хонхны дуу** ≈ ≈ **хийх** қоңыраудың дауысы шың-шың ету.

ЖИН V: **жин тан хий-х** тап түйнақтай ету, тыңкытып буып тую; төпештеп буып тую, сақадай сай ету; **юмаа** ≈ ≈ **тэл бэлтгэх** нәрсесін тыңкытып буып тую.

ЖИНГҮЙДЭЛ салмақсыздық (*физ.*).

ЖИНГҮЙДЭ-Х (*дене*) салмақсыздану; ≈ **байдалд орох** салмақсызданып кету, салмақсыздық жағдайға ұшырау.

ЖИНГЭНЭМ 1. (*дыбыс*) ызыңдаған, гүілдеген; 2. үскірік, қақаған ≈ **салхи** үскірік жел; ≈ **жавар** қақаған аяз; ≈ **жихүүн** қақаған суық.

ЖИНГЭНЭ-Х I 1. шіңілдеу, шіңгілдеу, шіңгірлеу, шыңылдау, шыңғырлау, сыңғырлау (*дыбыс*); **хонх** ≈ қоңырау шіңгілдеу; **төмөр** ≈ темір шыңылдау; 2. (*жел*) гүілдеу, гулеу; **салхи** ≈ жел гулеу.

ЖИНГЭНЭ-Х II (*аяз, суық*) қақау, қатаю, күшею; ≈ **сэн жавар** қақаған аяз; **хүйтэн** ≈ суық қатаю.

ЖИНГЭР I қаншық ит, өлекшін ит.

ЖИНГЭР II: **жингэр жингэр хийх** (*дыбыс*) шіңгір-шіңгір ету, шіңгіл-шіңгіл ету, шылдыр-шылдыр ету; **гинж** ≈ **дуугарах** кісен шіңгір-шіңгір ету.

ЖИНД таза; нақ; сапалы; ≈ **мөнгө** таза күміс; нақ күміс; ≈ **торго** нақ торғын, сапалы торғын.

ЖИНДҮҮ I салқын; тоңазық; ≈ **шавар байшия** салқын там үй.

ЖИНДҮҮ II арқалық (*арбаның ағаш жабдығы*).

ЖИНДҮҮЛЭ-Х (*суыққа*) тоңазыту, тоңдыру, мұздату.

ЖИНДҮҮХЭН тоңазықтау, тоңдау, мұздақтау.

ЖИНДЭ-Х тоңазу, тоңу, мұздау (*суыққа*).

ЖИНЖҮҮ алқа (*қыз-келіншектер мойнына тағатын тізбектеген маржан, меруерт*).

ЖИНЛҮҮР таразы, кір; салмақ өлшеуіштері; ≈ **чинлүүр** кір таразылар.

ЖИНЛЭ-Х салмақтау, салмағын өлшеу; **ноос** ≈ жүн салмағын өлшеу; **тос** ≈ май салмағын өлшеу.

ЖИНС жинс, жыға, айдар, төбеше, айдарша (*моңғол феодалдарының тымақ төбесіне тағатын меруерт тас, маржан, өңді айнектен істеген тымақ төбешесі*).

ЖИНТҮҮ төртше жастық (моңғол халықтарының ұзынша, төрт бұрыш жастығы).

ЖИНТЭЙ 1. салмақты, ауыр, салмағы ауыр; **их** ≈ ачаа өте ауыр жүк; 2. *ауыс*. байсалды, сабырлы, ұстамды, байыпты; **вилээд** ≈ **хүн** недәуір байсалды адам.

ЖИНХЛЭ-Х нағыздану, нақ болу, нақ ету, өзі ету; **намын гишүүнд** ≈ партияға нақ мүше болу; **ажилд** ≈ жұмысқа нақ орналасу; **даргыг** ≈ бастыққа тағайындалу, бастықтың өзі болу.

ЖИНХЭНЭ нақ, дәл, өзі; ≈ **чанар** нақ сапа; ≈ **гишүүн** нақ мүше; ≈ **эзэн** дәл иесі; ≈ **эсоор** нақты, шындап.

ЖИНЧИН кіреші, керуенші; **цуварч яваа** ≈ шұбырып бара жатқан кіреші.

ЖИНЬ: **жинь цэцэг** сирия раушаны (өсімдік).

ЖИР I қарапайым; жай; ≈ **хүн** қарапайым адам.

ЖИР II: **жир жир хий-х** 1. (*бастау суы*) бұрқ-бұрқ ету, атқақ-атқақ қағу; 2. (*күс*) шыр-шыр ету; 3. (*дене*) жырық-жырық ету, жырыңжырың ету.

ЖИРВИЙ қиғаш; жырыбан; ≈ **хар сахалтай** қиғаш қара сақалды.

ЖИРВИЙЛГЭ-Х жырыбиту, қиғаштандыр.

ЖИРВИЙ-Х жырыбию; жіпсию, бітию, қиғаштану; ≈ **н үзэгдэх** жырыбып көріну.

ЖИРВЭГНҮҮЛЭ-Х 1. жырыбықтату, жырыбыңдату; жіпситу, бітиту, жіпсіңдету, бітіңдету; 2. сағымдандыру, шұбалаңдату.

ЖИРВЭГНҮҮР 1. жырыбық, жырыбың; 2. шұбалаң, сағым.

ЖИРВЭГНЭ-Х 1. жырыбықтау, жырыбыңдау, жіпсіңдеу, бітіңдеу, жырыбыққағу, жырыбыңқағу; 2. сағымдану, шұбалаңдау.

ЖИРВЭГЭР 1. жырыбық, жырыбың, жіпсік, бітік жырыбан, жіпсіген, бітіген; ≈ **хөмсөг** жырыбық қас; ≈ **нүд** жіпсік көз; 2. сағымданған, шұбалаңдаған.

ЖИРВЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. **жирвэгнүүлэх**.

ЖИРВЭЛЗЭ-Х қ. **жирвэгнэх**.

ЖИРГҮҮЛЭ-Х I (*торғайды*) шырылдану, шикылдану, шырлату.

ЖИРГҮҮЛЭ-Х II (*нәрсені*) жырмалату, ұсақтау, бөлшектеу, бұтарлату, жәукемдету.

ЖИРГЭР түзу, тегіс; ≈ **оёдол** түзу тегіс тігіс.

ЖИРГЭ-Х I (*торғай т. б. ұсақ құстар*) шырылдау, шырлау, шикылдау; **болжмор** ≈ торғай шырылдау.

ЖИРГЭ-Х II жырмалау, жәукемдеу, бұтарлау, ұсақтау, бөлшектеу; **мах** ≈ етті бұтарлау; **түлээ** ≈ отынды ұсақтау.

ЖИРГЭ-Х III сақамен ойнау, сақа ұту (*84 не 24 сақамен шахмат ойнау*).

ЖИРГЭ-Х IV *ауыс*. жыртақтау, жырт-

таңдау, ырбықтау, ырбыңдау (*үлкен адаммен орынсыз шешенсіп сөйлесу*).

ЖИРИГ шыратал, саршілік (*тал тектес аласа бұта*).

ЖИРИЙЛГЭ-Х I түзу тегіс болдыру.

ЖИРИЙЛГЭ-Х II (*жүріс, қозғалыс*) шырылдану, зымырату, зырқырату, зуылдану, шапшандату.

ЖИРЖИН атқұйрық бұғы (*оңтүстік африкада өсетін бұғы түстес қара мал*).

ЖИРМИЙЛГЭ-Х жырыбиту, жіпситу, бітиту (*көзін*).

ЖИРМИЙ-Х (*көзі*) жырыбию, жіпсию, бітию; ≈ **сэн хөмсөг** жырыбан қас.

ЖИРМЭГНЭ-Х жырыбыңдау, жіпсіңдеу, бітіңдеу (*көз*).

ЖИРМЭЛЗЭ-Х қ. **жирмэгнэх**.

ЖИРС: **жирс жирс хий-х** жылт-жылт ету, қараң-қараң ету, бұлдыр-бұлдыр ету.

ЖИРСХИЙ-Х 1. (*дене*) тітіркеніп қалу, түршігіп қалу, шымыр ету, зу ету; **дотор** ≈ **гээд явчихав** іштей тітіркеніп қалды; 2. (*қозғалыс*) жылт ету, зу ету, қылт ету, өте шығу; ≈ **н үзэгдэх** жылт етіп көріну, ≈ **н өнгөрөх** зулап өте шығу.

ЖИРХ ақсары тышқан, ала тышқан (*зоол*).

ЖИРХИЙ-Х (*бұлшық ет*) бұлт ету, бүлік ету, **булчин** ≈ бұлшық ет бұлт ету.

ЖИРХРҮҮ шіркейлік (өсімдік) ≈ **цэцэг** шіркейлік гүл, шіркей шешек.

ЖИРХРЭ-Х шіркіреу, шіркі-шіркі ету, шырқырау, шырқ-шырқ ету (*шіркіреуік дейтін шегіртке тәрізді құрттың дыбысы*).

ЖИРХРЭЭ шіркіреуік, шырқырауық (*шегіртке тәрізді құрт*).

ЖИРЭВ: **жирэв жарав хий-х** жалт-жұлт ету, қараң-құраң қағу, қалт-құлт ету.

ЖИРЭВГЭР жырыбық, жырыбың, жырыбан; ≈ **сахалтай** жырыбан сақалы бар.

ЖИРЭВХИЙ-Х жылт ету, жалт ету, қылт ету; **дахилгаан** ≈ электр жарығы жалт ету.

ЖИРЭГ сақа ұтыс (*84 не 24 сақамен ұтысып ойнайтын шахмат ойынының бір түрі*).

ЖИРЭГНҮҮЛЭ-Х жирелендету, жирендету, ирелендету, ирендету (*түзу нәрсені*).

ЖИРЭГНЭ-Х жирелендеу, жирендеу, ирелендеу, ирендеу; **уе** ≈ **н урсах** су ирелендеп ағу.

ЖИРЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. (*қозғалыс*) зулату, зымырату; 2. (*көрініс*) жылтылдану, жылт-жылт еткізу.

ЖИРЭЛЗЭ-Х 1. зулау, зымырау (*қозғалыс*); 2. жылтылдау, жылт-жылт ету.

ЖИРЭМ жырым (ердің мінер жағына тағатын шолақ айыл); **олом** ≈ айыл жырым; **гурамсан** ≈ үштілді жырым.

ЖИРЭМГЭР жіпсік, бітік, жырык, жіпсіген, бітиген, жырыбан.

ЖИРЭМСЛЭ-Х екі қабат болу, аяғы ауырлау.

ЖИРЭМСЭН екі қабат, аяғы ауыр; ≈ **эмэгтэй** екі қабат әйел, аяғы ауыр әйел.

ЖИХРЭ-Х 1. (*суыққа*) тітіреу, қалтырау, қалшылдау, бүрсеңдеу, бүрісу; 2. (*дыбыс*) шіркіреу, шыркырау.

ЖИХҮҮН салқын, суық; **хүйтэн** ≈ газар суық салқын жер; **сэрүүн** ≈ цаг улирал самал салқын мезгіл; ≈ **булаг** суық бұлақ; ≈ **салхи** суық жел; ☆ **жихүүн сэтгэл** жақтырмау, қырын қарау, салқын қарау.

ЖИХҮҮРХЭ-Х (*суықтан*) дірдектеу, қалшылдау, дірлдеу, селкілдеу.

ЖИХҮҮРЭ-Х 1. салқындау, суыту, суыну, суу; 2. (*дене*) жәйсіздеу, сүйкімсіздену, жіркену, жирену, жеркену.

ЖИХҮҮЦҮҮЛЭ-Х 1. (*суыққа*) тоңғызу, тондыру, жаурату, дірдектеу, қалшылдату, дірлдету, селкілдету; 2. *ауыс*. көңілсіздендіру, жәйсіздендіру, жирендіру, жеркендіру.

ЖИХҮҮЦЭ-Х 1. (*суыққа*) тоңу, жаурау, дірдектеу, қалшылдау, дірлдеу, дірлдеу, селкілдеу; 2. *ауыс*. көңілсіздену, жәйсіздену, жирену, жеркену.

ЖИЧ I 1. тағы, жеке, дара, өз алдына, бөлек, оңаша; ≈ **хэлэх** тағы айту; ≈ **ид ярилцах** өз алдына сөйлесу; 2. өзге, басқа, өз алды; ≈ **асуудал** өзге мәселе.

ЖИЧ II шөбере (*немереден туған бала*); **тэр хүний** ≈ **хүү** ол адамның шөбере баласы.

ЖИЧ III: **жич жимс** күйе мия, қара мия (*жеміс өсімдігі*).

ЖИЧИЦЭР шөпшек (*өкеге өзінен кейінгі төртінші бала, яғни бала, немере, шөбере, шөпшек*).

ЖИШИГ I салыстырма, салғастырма; 2. көрестіңі, үлгі; **өсөлтгйн** ≈ өсу көрсеткісі; 3. ұқсас, бірдей; жуық.

ЖИШИМ: **жишимгүй бай-х** шімтіркілеу, міз бақпау, қаймықпау, бүлк етпеу, бедірейін қалу.

ЖИШИ-Х I салыстыру, салғастыру; теңеу, теңестіру; **үлгэрлэн** ≈ үлгі ретінде салыстыру; **хүнд хөнгөнөөр нь** ≈ ауыр жеңілін салғастыру.

ЖИШИ-Х II долбарлау, шамалау, жобалау, мөлшерлеу, нобайлау, тұспалдау; **юм хүрэлцэх эсэхийг** ≈ нәрсе жетер жетпесін тұспалдау.

ЖИШИ-Х III ауу, таю, ауытқу; қисаю, бұрылу; **замаас** ≈ **ээд явчихлаа** жолдан ауытқып кетті.

ЖИШЛЭ-Х жібіту, жұмсарту, дымдау, босату; **арьс** ≈ тері жібіту; **ам** ≈ ауыз жібіту.

ЖИШҮҮ көлбеу, сұла, қия; қиғаш; ≈ **тал** көлбеу жақ; ≈ **талт дөрвөн өндөгт** көлбеу қабырғалы төрт бұрышты; ≈ **харах** қиғаштай қарау.

ЖИШҮҮДЭ-Х көлбеулену, сұлалану,

қиялану; қиғаштану, көлбеу боп кету, сұла боп кету, қия боп кету, қиғаш боп кету.

ЖИШҮҮЛ I. өзінші, өзірлеуші, дайындаушы; ≈ **элч** өзінші адам; 2. күзет басы, күзет айналушы (*адам*); 3. сүйемелші; жөндеуші; кеңесші; **бөхийн** ≈ палуан сүйемелшісі.

ЖИШҮҮЛЭ-Х I салыстырту, салғастырту, теңету, теңестірту.

ЖИШҮҮЛЭ-Х II долбарлату, шамалау, жобалату, мөлшерлету, нобайлату, тұспалдату.

ЖИШҮҮЛЭ-Х III ауғызу, аудыру, тайдыру, ауытқыту; қисайту, бұрылту (*жолдан, бағытынан*).

ЖИШЭЭ мысал; үлгі, өнеге; ≈ **авах** мысал алу, мысал келтіру; **үлгэр** ≈ үлгі өнеге; **харьцуулсан** ≈ салыстырмалы мысалдар; **зэрэгцүүлсэн** ≈ салғастырмалы мысалдар; ≈ **баримт** = **баримт** ≈ мысал деректері.

ЖИШЭЭЛҮҮЛЭ-Х мысалдату, мысал келтірту; үлгі еткізу, үлгіге алғызу, өнеге еткізу.

ЖОВ тәйт, шық, жоғал (*итті қуғанда ұйтатын одағай сөз*).

ЖОВГОН жергөме, жертөле (*баспаның бір түрі*).

ЖОДГОР төртбұрыш асыр, төртбұрыш шатыр; **майхан** ≈ асыр шатыр.

ЖОДОО самырсын; ≈ **бол мөнх ногооя** шилмүүст мод самырсын мәңгі жәсыл қылқанды ағаш.

ЖОЛОМ жолым үй, қараша үй.

ЖОЛОО 1. тізгін, дізгін (*жүгеннің*); **морнин** ≈ ат тізгіні; ≈ **цұлбуур** тізгін шылбыр; 2. *ауыс*. ерік, билік; **төрнийн** ≈ үкіметтік билік, үкімет еркі; 3. руль, бұрғыш тұтқа, бағыт тұтқасы (*тех.*) **машинны** ≈ машинаның рулі.

ЖОЛООДЛОГО басшылық; **намын** мәрген ≈ **ор** партияның дана басшылығымен.

ЖОЛООДОГЧ басшы, көсем; бастауыш (*адам*); **ард түмний** ≈ халық көсемі; ≈ **нам** бастауыш партия.

ЖОЛООДО-Х 1. тізгіндеу, тізгінін ұстау, тізгінін бұру; **морь тэрэг** ≈ ат арба тізгінін ұстау; 2. бастау, басшылық ету, еркін ұстау, билігін алу; **нам берхйг** ≈ партия үкіметті бастау; 3. (*тех.*) басқару, меңгеру, басқарып ұстау, меңгеріп ұстау; **машин** ≈ машинаны басқарып ұстау.

ЖОЛООДУЛА-Х 1. тізгіндету, тізгінін ұстау, тізгінін алғызу; 2. бастау, басшылық еткізу, еркін ұстату, билігін алғызу; 3. (*тех.*) басқарту, меңгерту, басқарып ұстату, меңгеріп ұстату.

ЖОЛООЧ 1. тізгінші; божышы, делбеші; 2. (*тех.*) жүргізуші, айдаушы; **машинын** ≈ машина айдаушы; **нисэх онгооны** ≈ самолёт ұшырушы, ұшқыш.

ЖОЛООЧЛО-Х 1. тізгін ұстау, божы ұстау, делбе ұстау; 2. (*тех.*) жүргізу, айдау.

ЖОМБОГОНО-Х сопаңдау, сопақтаңу, сопаң қағу, сопақ қағу.

ЖОМБОГОНУУЛА-Х сопаңдау, сопаңдату, сопақтандыру, сопаң қақтыру, сопақ қақтыру.

ЖОМБОГОР сопақ, сопақша, сопақтау, сопаң; ≈ **толгойтой** сопақ бас, сопақ басты; ≈ **хушуутай** сопақ тұмсық, тұмсығы сопақ.

ЖОМБОЙЛГО-Х сониту, сопайту, сопаңдату.

ЖОМВОЙ-Х сопию, сопаю, сопаңдау.

ЖОМБОЛЗО-Х қ. жомбогонох.

ЖОМБОЛЗУУЛА-Х қ. жомбогонуулах.

ЖОН: жон жон хий-х мылжыңдау, мыжи беру; бад-бұттай беру.

ЖОНТГОНО-Х қ. жомбогонох.

ЖОНТГОР қ. жомбогор.

ЖОНТОЙЛГО-Х қ. жомбойлгох.

ЖОНТОЙ-Х қ. жомбойх.

ЖОНТОЛЗО-Х қ. жомболзох.

ЖОНХГОР қ. жонтгор.

ЖОНХОЙЛГО-Х қ. жонтойлгох.

ЖОНХОЙ-Х қ. жонтойх.

ЖОНХУУ үнжелім; ≈ **хийх** үнжелім істеу.

ЖОНХУУДА-Х үнжелімдеу, үнжелім жағу; үнжеліммен жабыстыру.

ЖОНХУУЛА-Х 1. үнжелім істеу; 2. үнжелім жағу.

ЖОНХУУРА-Х үнжелім тәріздену; қоймалжыңдану гурилтай хоол ≈ көже қоймалжыңданып кету.

ЖОНХУУШИ-Х қ. жонхуурах.

ЖОНШ талшық тас; (шпат) хайлуур ≈ майда тас; (шпат); **хээрийн** ≈ дала шпаты; **шохойн** ≈ әк талшық тасы.

ЖОДГОЙ итқұс, қасқыр, бөрі.

ЖООЛ: жол дондой тарғақ (құс).

ЖООМ тарақан (зоол).

ЖООТГОНО-Х бітіңдеу, бітің қағу, жіпсіндеу, жіпсік қағу.

ЖООТГОНУУЛА-Х бітіңдету, бітің қақтыру, жіпсіндету, жіпсің қақтыру; қылмындату.

ЖООТГОР бітік, бітиген, жіпсік, жіпсиген; қылмың (көз).

ЖООТОЙЛГО-Х қ. жоотгонуулах.

ЖООТОЙХ қ. жоотгонох.

ЖООТОЛЗО-Х қ. жоотгонох.

ЖООТОЛЗУУЛА-Х қ. жоотгонуулах.

ЖООТОН бітік, бітиген, жіпсік, жіпсиген (көз); **зааны нүд** ≈ пілдің кози бітік.

ЖОР шама нұсқауы, араласу шамасы, мөлшерлік көрсетпе (*емнің, тамақтың*); **эмийн** ≈ емнің араласу шамасы; **хоолны** ≈ тамақ істеудің мөлшерлік көрсетпесі; ≈ **мэдэхгүй эмчээс зовлон үзсэн чавганц дээр сөзбе**. ем араластыра білмейтін емшіден мехнат көрген кемпір артық; = еңкейе білмес ер жігіттен еңбексүйгіш ана артық; = жатып ішкен төреден, кезіп ішкен дуана артық (*мәтел*).

ЖОРЛОН дәретхана.

ЖОРЛО-Х мөлшерімен араластыру, мөлшерлік көрсетпесімен араластыру (*емді*).

ЖОРЛУУЛА-Х мөлшермен араластырту, мөлшерлік көрсетпесімен араластырту (*емді*).

ЖОРОВГОР дүрдек, дүрдиген, көнтөк, көнтиген; ≈ **хушуутай хүүхэд дүрдек** ерін бала.

ЖОРВОЙ-Х дүрдию, көнтию, дүрдектену, көнтөктену; ≈ **сон уруултай дүрдиген ерінді**, еріні дүрдиген.

ЖОРВОЛЗО-Х дүрдеңдеу, дүрдең қағу, дүрдектеу, дүрдек қағу, көнтөктеу, көнтөк қағу.

ЖОРВОЛЗУУЛА-Х дүрдеңдету, дүрдең қақтыру, дүрдекдету, дүрдек қақтыру, көнтөктеу, көнтөк қақтыру.

ЖОРОО жорға; ≈ **морь жорға ат**; ≈ **илжиг жорға есек**; ☆ **жороо хундага жолаяк** (*айнала ауыз тиетін соңғы көзе*).

ЖОРООЛУ-Х жорғалау (*ат*).

ЖОРООЛУУЛА-Х жорғалау.

ЖОУ әмір, жарлық, үкім, бұйрық; ≈ **бичиг** әмір хат, жарлық хат.

ЖӨТӨӨР (*бір адамның*) бәйбіше тоқал, екі қатын; ≈ **эхнэр** бәйбіше тоқал әйел.

ЖӨТӨӨ қызғаныш, күншілдік; ≈ **нх хэтрэх** қызғанышы шектен асу, **өте** қызғаншақ болу; **атаа** ≈ **қызғаншақ** тық, күншілдік, бақталастық.

ЖӨТӨӨР қ. жөтөөр.

ЖӨТӨӨРХӨГ қызғаншақ, қызғанғыш, күншілдеу, күндегіш; ≈ **хүн** қызғаншақ адам.

ЖӨТӨӨРХӨ-Х қызғаншақтаңу, қызғану, күншілдену, күндеу.

ЖӨТӨӨРХҮҮ қ. жөтөөрхөг.

ЖӨТӨӨРХҮҮЛЭ-Х қызғаншақтаңдыру, қызғандыру, күншілдендіру, күндеу.

ЖӨТӨӨЧ өте қызғаншақ, өте күншіл **ЖУГАР** қонақ құмай, кәдімгі құмай (*қонақ тары тұқымдас жем шөп*).

ЖУГУУЛЧ(ИН) қ. жуулч(ин).

ЖУГУУЛЧЛАЛ қ. жуулчлал.

ЖУГУУЛЧЛА-Х қ. жуулчлах.

ЖУГУУЛЧЛУУЛА-Х қ. жуулчлуулах.

ЖУГУУХ қ. жуух.

ЖУДАГ ұждан, ар, қасиет, ұят, ар-ұждан.

ЖУДАГГҮЙ ұждансыз, арсыз, қасиетсіз, ұятсыз, ар-ұждансыз; ≈ **хүн** ұждансыз адам; ≈ **амьтан** арсыз жан.

ЖУДАГТАЙ ұжданды, арлы, қасиетті, ұятты, ар-ұжданы бар, ары бар, ұяты бар, жылты бар; ≈ **сайн хүн** ұжданды жақсы адам.

ЖУНГАА ұзақ (құс).

ЖУНДАН оқалы торғын.

ЖУНДАР (*көне*) қыстақ басы, ауылнай.

ЖУНЗ өрікті палау (*тамақ*).

ЖУРАМ 1. рет, тәртіп, жөн, дәтоод ≈ ішкі тәртіп; **ёс** ≈ **жөн жосын**, нийтийн ≈ жалпылық тәртіп; **саылыг** ≈ тәртіп; 2. ереже, заң, бағыт, жол-жө-

ба; **намын** ≈ партиялық ереже; ≈ болгох ереже ету, заң деп көру; ☆ **бийгем журам** социализм; ☆ **шударта журам** медаль адалдық үшінгі медаль (*орден*).

ЖУРАМ II төсеніш; **ширмэл** ≈ сыр-ма төсеніш.

ЖУРАЙЛА-X 1. рет сақтау, тәртіп сақтау, жөн сақтау; 2. басшылық ету, ереже сақтау, заң деп тұту.

ЖУРАМЛУУЛА-X 1. рет сақтау, тәртіп сақтау, жөн сақтау; 2. басшылық еткізу, ереже сақтау, заң тұтқызу.

ЖУРАМНА-X қ. журамлах.

ЖУРАМНУУЛА-X қ. журамлуулах.

ЖУРАМТ тәртіпті, әдепті; ≈ **нөхөр әдепті** жолдас; ☆ **ардын журамт** цэрэг халық жасақтары; ☆ **журамт эр түл ер**, әйелі өлген ер; ☆ **журамт шувуу жалғыз қаз**, жетім қаз; ☆ **журамт гөрөөс** іліс (*мысық тұқымдас, сүт қоректі, жыртқыш ақ*); ☆ **өөрийн журамт үүрә** өзінің жеңе борышы.

ЖУРАМТАЙ тәртіпті, әдепті, жосынды; **ретті**.

ЖУРАМТАН тәртіптілер, тәртіп сақтағыш; **шударга** ≈ адал тәртіптілер.

ЖУРАМШИ-X тәртіптену, тәртіпке келу, тәртіп сақтау; ≈ **ж эхлэх** тәртіптене бастау, тәртіпке келе бастау.

ЖУРАМШУУЛА-X тәртіптендіру, тәртіпке келтіру, тәртіп сақтау.

ЖУРЖУУР: **журжуур** бялзуухай саркөкек (*құс*).

ЖУРАГВА жалғыз (*өсімдік*).

ЖУУЗ зембіл (*шығыста бай ақсүйектерді отырғызып көтерін жүретін аспан*).

ЖУУЗЛА-X 1. зембілге отыру, зембілмен жүру; ≈ **ж явах** зембілге отырып жүру, зембілмен жүру; 2. зембілге отырғызу.

ЖУУЗЛУУЛА-X зембілге отырғызу.

ЖУУЛГА I жазғытұрғы қоңыз (*зоол*).

ЖУУЛГА II жан; **қорек**, **әл**; **амь** ≈ жан сақтау; **аж** ≈ тіршілік ету, жан сақтау.

ЖУУЛЧИН саяхатшы; жиһангез; **оросын** ≈ орыс саяхатшысы.

ЖУУЛЧЛАЛ саяхат, саяхат жасау, жиһан кезу; ≈ **ар явах** саяхатқа кету, жиһан кезу; ≈ **хийх** саяхат істеу.

ЖУУЛЧЛА-X саяхаттау, саяхат шегу, жиһан кезу; **гадаад орнуудаар** ≈ шет елдерге саяхаттау; **далайгаар** ≈ мүхитқа саяхат шегу.

ЖУУЛЧЛУУЛА-X саяхаттату, саяхат шектіру, жиһан кездіру.

ЖУУМАЙЛГА-X (*ерінін*) жымиту, жымпиту; жымырту, қымқырту.

ЖУУМАЙ-X (*еріні*) жыминю, жымпнию; жымырылу, қымқырылу; **УРУУЛ нь** ≈ **еріні** жымпнию.

ЖУУМАЙЛЗА-X жымындау, күлімсіреу, жымың қағу, күлім қағу.

ЖУУМГАНА-X қ. жуумалзах.

ЖУУМГАНУУЛА-X жымыңдату, күлімсірету, жымың қақтыру, күлім қақтыру.

ЖУУМГАР жымыңқы, жымырайған, жымырайыңқы; ≈ **уруултай** еріні жымыңқы, жымырайған еріні бар.

ЖУУХ: **жуух бичиг** а) мақтау күәлігі; б) сенім хат; сенім күәлігі; **Итгәмжлэх жуух бичиг** дипломатиялық сенім хат.

ЖУУЧИН: **жуучин** хадаас бүйірлі екі ұшты шеге.

ЖУУШ шайнама, жеңіл шөптағам.

ЖУЖИГ елік ойын, еліктеме, пьеса; ≈ **тоглох** елік ойын қою, еліктеме ойнау; ≈ **бүжиг** еліктеме би; ≈ **ийн зохиол** еліктеме шығарма, пьеса; ≈ **зохиогч**, = **жүжгийн зохиолч** еліктеме жазушы, драматург; **инээдәмит** ≈ күлдіргі еліктеме, күлдіргі пьеса; **эмгәнәлт** ≈ қайғылы еліктеме, қайғылы пьеса; **дуулалт** ≈ әуезді еліктеме, әуезді пьеса, опера.

ЖУЖИГЛУУЛЭ-X еліктеме ойнату, пьеса ойнату.

ЖУЖИГЛЭ-X еліктеме ойнау, пьеса ойнау.

ЖУЖИГЧИН еліктен ойнаушы, актёр; ойнаушы; артист; **театрын** ≈ театр артисі; **ардын** ≈ халық артисі.

ЖУЛЧГЭР (*мінез*) қатыгез, тоңмойын, тоңмінез; ≈ **хүн** тоңмінез адам.

ЖУЛЧИГНЭ-X міз бақпау, шімірікпеу, қаймықпау, сазару.

ЖУЛЧИЙ-X қатыгездену, тоңмойындану, тоңмінездену.

ЖУЛЧИЛЭЭ-X қ. жүлчигнэх.

ЖҮН I 1. шындауыл (*куй аспабы*); 2. даңғыра, дүңгіре (*ұранға шақыратын үлкен қоңырау*); ≈ **гийн дуугаар** дүлгарах дүңгіре дыбысына жиналу.

ЖҮН II қабырға сағат.

ЖҮНЗ бармақ нөзе (*арақ ішетін ыдыс*).

ЖҮНС тырна, қыраулақ (*құс*).

ЖҮНХРЭГ қ. жүн I.

ЖҮРЖ апельсин (*жеміс*); **амтат** ≈ лимонат; **алтан** ≈ сар апельсин, алтын апельсин; **бәрсүүт** ≈ іші қызыл апельсин; **ёст** ≈ қышқыл апельсин; **хүчтэй** ≈ ащы апельсин.

ЖҮРЖИМСЭГ апельсинше (*апельсин тәрізді, дәмі осал жеміс*).

ЖҮРЖЛИГ 1. сопақ мандарин (*жеміс*); 2. алмұртша.

ЖҮРҮР долана ұрығы (*шипалық ретінде дәрігерде қолданады*).

ЖҮСҮҮТ: **жүсүүт** модон буылтық қамыс (*ағаш*).

ЖЭЛБЭЭ жебек (*шығыс өзгендері мен көлдерінде болатын үлкен балық*).

ЖЭЭ: **жээ** царцаахай көк шегіртке (*зоол*).

ЖЭЭЛҮҮ тұқы (*балық*).

3

3 «з» (*дыбыс, әріп*).

ЗАА I жә (*одағай сөз*); ≈ **болно** жә, болады; ≈ **мэдэв** жә, білдім; ≈ ≈ жә, жә; ≈ ≈ **чингэс** жә, жә, сөйттейін; ≈ **болноч** жә. қойшы.

ЗАА II ал, сонымен, я, арығарай, сөйтіп; ≈ **тэгээд** ал, сосын; сөйтіп; ≈, **арнач** ал, айтсаңшы; я, айта бер.

ЗААВАЛ қайткенде, міндетті түрде, қайткен күнде; сөзсіз, күмәнсіз; бұл-жытпай; ≈ **өнеөдөр ирэх** қайткенде бүгін келу; ≈ **биелүүлэх** міндетті түрде орындау; ≈ **эмчлэх** қайткен күнде емдеу; **энд** ≈ **ирнэ** мұнда сөзсіз келеді.

ЗААВАР нұсқау, жөн-жоба, кеңес; **ажлын** ≈ жұмыс нұсқауы; **тогтоол** ≈ қаулы нұсқау; ≈ **тушаал** нұсқау бұйрық, бұйрық нұсқау.

ЗААВАРЛАҒ нұсқаушы, нұсқау беруші, жөн-жобашы, кеңесші;

ЗААВАРЛА-X нұсқау беру, жөн-жоба беру, кеңес беру; ≈ **ж байх** нұсқау беріп тұру; ☆ **зохион зааварлах хэлтэс** нұсқау бөлімі.

ЗААВАРЛУУЛА-X нұсқау бергізу, жөн-жоба бергізу, кеңес бергізу.

ЗААВАРЧ нұсқағғыш, нұсқау бергіш, кеңес бергіш.

ЗААГ I. жаға; шет; шек; аралық; **голын** ≈ өзен жағасы; **нутгийн** ≈ мекен жердің шеті; **хилийн** ≈ шекара шегі; **хот хөдөөгийн** ≈ қала мен қырдың аралығы; 2. *ауыс*. айырмашылығы; бөлісі.

ЗААГҮЙ шексіз, албаты; бөліссіз; мөлшерсіз; ≈ **ажил** мөлшерсіз жұмыс.

ЗААГҮЙДЭ-X шексіздену, албаты кету, мөлшерсіздену.

ЗААГДА-X I. үйретілу, түсіндірілу, білдірілу; ≈ **сан хичээл** үйретілген сабақ; 2. көрсетілу, нұсқалу, сілтелу (*саусақпен*).

ЗААГЛА-X шектеу, шегін белгілету; аралығын белгілету; **нутаг** ≈ мекен жерінің шегін белгілету.

ЗААГЛУУЛА-X шектеу, шегін белгілету, аралығын белгілету.

ЗААГТАЙ I. шекті, шегі бар; шетті, шеті бар, аралықты, аралығы бар; 2. айырмашылықты, бөлісті, айырмашылығы бар, бөлісі бар.

ЗААГЧ I. көрсетуші, сілтеуші; нұсқаушы (*нәрсе*); 2. тіл, көрсеткіш; ≈ **зүү** көрсеткіш тіл; **цагны** ≈ сағат тілі.

ЗААДАЛ қ. заадас; ☆ **тэнгэрийн заадал** құсжолы, сүтжолы (*жүлдызды аспандағы ақ жолақ*).

ЗААДАЛЛА-X қ. заадасла-х.

ЗААДАС жік, жым; түйіс, түйін, жапсар; **толгойн** ≈ бастың жігі; **авдрын** ≈ абдыраның жапсары ≈ **аараа**

салах жігі ашылу, жапсары ашылу.

ЗААДАСЛАХ (*нәрсеге*) жік шығару, жапсар шығару, түйін шығару.

ЗААДАСЛУУЛА-X жік шығарту, жапсар шығарту, түйін шығарту.

ЗААДУУР қ. заазуур.

ЗААДУУРДА-X қ. заазуурдах.

ЗААЗ ақау, кем, жөнпас, кемтар; ≈ **мал** ақау мал; ≈ **хүн** кемтар адам; ≈ **эд** жөнпас нәрсе.

ЗААЗЛАГДА-X ақауға шығарылу, ақауы іріктелу, кемтарға жатқызылу, кемтары бөлектеліну, кемге есептеліну; жөнпас деп көрілу (*мал т. б. нәрселер*).

ЗААЗЛА-X ақауын іріктеу, ақауға шығару, кемтарға жатқызу, кемтарын бөлектеу, кем деп көру, жөнпас деп көру (*малды т. б. нәрсені*); **хонь, ямааг** ≈ **ж ялах** қой, ешкіні ақауға шығарып ылғау (іріктеу).

ЗААЗЛУУЛА-X I. ақауға шығарту, ақауын іріктеу, кемтарын бөлектеу, ақауға есептету; 2. *қ. заазлагдах.*

ЗААЗУУР шапқыш, шапшыыр, жазуыр (*үлкен жалпақ пышақ*).

ЗААЗУУРДА-X шапшыырмен шабу, жазуырмен шабу.

ЗААЗУУРДУУЛА-X шапшыырмен шапқызу, жазуырмен шабу.

ЗААЗУУРДУУЛА-X шапшыырмен шапқызу, жазуырмен шапқызу.

ЗААЛГА-X I. көрсеткізу, сілтету, бағдарлату, бағыт бергізу, нұсқату; 2. үйреткізу, білдіру, танытқызу, аңғарту **хичээл** ≈ сабақ үйреткізу.

ЗААЛГА-X II (*бір нәрсенің қосылысын*) айырту, бөлдіру аштыру; **эрүү** ≈ жақ шықшытын айырту.

ЗААЛГА-X III *ауыс*. жүктету, жүктетілу; артылу; **ял** ≈ жаза жүктетілу.

ЗААЛГА-X IV жік шығарту, жым шығарту; түйіс істету.

ЗААЛГУУЛА-X I. көрсеттірту, сілтеттірту, бағдарлаттырту, бағыт бергіздірту, нұсқаттырту; 2. үйреткіздірту, білдірту, танытқыздырту, аңғарттырту.

ЗААЛГУУЛА-X II (*нәрсенің жігін, жымын*) айыртқызу, бөлдірту, аштырту.

ЗААЛГУУЛА-X III (*іс-әрекетті*) жүктеттірту, арттырту.

ЗААЛГУУЛА-X IV (*нәрсе арасына*) жік шығартырту, жым шығарттырту, түйіс істеткізу, түйін істеткізу.

ЗААЛДАГЧ асып айтысушы, мүдде жоқтаушы, жоқтаушы, талапкер; ≈ **этгээд** асып айтысушы адам.

ЗААЛДА-X асып айтысу, мүддесін жоқтау, жоқтау, талап қою; **даван** ≈ асып айтысу; **даван** ≈ **эрхтэй** асып айтысуға ерікті.

ЗААЛДАГА асып айтысушылық,

мүдде жоктаушылык.

ЗААЛДУУЛА-Х асырып айтыстыру, мүддесин жоктату.

ЗААЛТ 1. үйретис, ұғындырыс; берис; үйресту, ұғындыру, беру; **хичээл** ≈ **ын чанар** сабақ үйретісінің сапасы, сабақ үйретудің сапасы; 2. көрсетпе, ескертпе, сілтеме, бағдар: **оновчтой** ≈ тиімді көрсетпе.

ЗААЛХАН дау, егес, керіс, жаңжал; **зарга** ≈ дау-жаңжал, ұрыс-керіс, талас-тартыс, айтыс-тартыс.

ЗААЛХИЙЛӘ-Х 1. үйрете түсу, ұғындыра түсу; 2. көрсете беру, ескерте беру, сілтей беру, бағдарлай түсу.

ЗААМ өндіршек (*киімнің тамақ түйме бауының төмені шені*); **зах** ≈ жаға өндіршек, өндіршек жаға; **энгэр** ≈ қойын өндіршек, өндіршек қойын; ≈ **аа ярах** өндіршегін жару, өндіршегін екі жаққа айыру.

ЗААМАЛ түйістірген, жымдастырған, ырып мінгізген; ≈ **дүнзэн байшин** түйістірген дөңбек үй.

ЗАМДА-Х өндіршектен алу, өндіршектету.

ЗААМДУУЛА-Х өндіршектету, өндіршектен алдыру.

ЗААН 1. піл (*екі азу тісті, ұзын тұмсықты, сүт қоректі ірі жануар*); ≈ **ы сүү** пілдің сүті ≈ **ы соёо** пілдің азуы; ≈ **ы яс** пілдің сүйегі; ≈ **ны ширх** пілдің сіркесі; ☆ **заан мод** мамонтша ағаш (*майда жылтыр қабықты, ыстық жақпа өсетін, жуан ағаш*); ☆ **заан таваг** пілтабан (өсімдік); 2. ауыс. зан, піл (*моңғол палландарының ұлттық күресінде 7 не 8 палланды жыққан адамға берілетін мадақ атақ*); ≈ **ыг хаяж** ≈ **болох** заңды жығып зан болу; **улсын** (**аймгийн**) ≈ мемлекеттік (аймақтық) зан.

ЗААР жұпар; қолаңса, саспақ (*иіс*); **хүдрийн** ≈ күдірдің жұпары; **ухнын** ≈ текенің саспағы; **тарваганы** ≈ суырдың саспағы; ≈ **булчирхай** қолаңса безі, саспақ безі.

ЗААРАГ I тастақ қабат; **газар малтахад** ≈ тохиолдох жер қазғанда тастақ қабат кезігу.

ЗААРАГ II қ. зарар II.

ЗААРА-Х 1. жақ қақсау, жақ шымырлау; **эрүү** ≈ жақ қақсап ауру; 2. жақ кірісі таю, жақ кірісі шығу.

ЗААРМАГ майға илеген ұн, майға илеген қамыр.

ЗААРМАГЛА-Х майға ұн илсу, майға қамыр илеу.

ЗААРМАГТА-Х майға қоймалжыңдану (*үн*).

ЗААРМАГШИ-Х майға қоймалжыңдай бастау.

ЗААРТ қолаңсалы саспақты (*иісті*); ≈ **булчирхай** қолаңса иісті без; ☆ **заарт мод** кампара ағашы (өсімдік).

ЗААРЦАГ I (*балық*) топ, үйір; **загасын** ≈ балық тобы, балық үйірі.

ЗААРЦАГ II ұйма, үйме, жиын, топ, быжынақ; **хорхой шавьжийн** ≈ құрт

құмырсақ быжынағы; **ялаа батганын** ≈ қара шыбын үймелеуі; **хун** ≈ **харагдан** адам ұйма-жұйма көріну, адам апыр-топыр көріну.

ЗААРЦАГЛА-Х топтану, жиналу, үймелеу, ұймалау; быжынау.

ЗААРЫН: заарын мод жұпар ағаш (өсімдік).

ЗААРЬ I азбан бұғы, пішілген бұғы, кестірілген бұғы.

ЗААРЬ II қ. заар.

ЗАА-Х 1. көрсету, сілтеу, бағдарлау, бағыт беру, нұсқау; **чичлэн** ≈ түртіп көрсету; **чиг** ≈ бағыт сілтеу; **бағыт** көрсету; **хуруугаар** ≈ саусақпен нұсқау, қолмен нұсқау; 2. үйрегу, білдіру, таныту; **хичээл** ≈ сабақ үйрету; ≈ **хичээл** үйрететін сабақ; ☆ **заах хуруу сұқ қол**; ☆ **бууры заах** = **хана заах** тақыстық көрсету, тақыстың істеу, табандылық көрсету; дегенінен қайтпау; ☆ **булчин заах** = **шөрмөс заах**, = **шил заах** төзіп бағу, төзіп көру, төзім ету, шыдап көру, тарамысына сүйену; ☆ **зурх заах** = **зориг заах** тәуекел деу, тәуекелге бел байлау; батыл кірісу; жүрексіңбей кірісу, батыл кірісу; ☆ **өмч заах**, = **хувь заах** енші атау, меншігін көрсету; ☆ **чадал заах**, = **чийр заах** а) күшіне бөлсу, күшіне дандайсу; б) дәулетіне дандайсу, дәулетіне мастану; ☆ **яс заах** а) кекию, кәкинию, кекірею, шалқаю, мон-менсу; ☆ **ял заах** жазалау, соттау, жаза жүктеу; ☆ **заах арга** методика, үйрету әдісі; ☆ **заах төлөөний үг** сілтсеу есімдігі (*тіл*); ☆ **заахын тийн ялгал** табыс септік (*тіл*).

ЗАА-Х II (*нәрсең қосылық, жігін*) айыру, болу, ашу; **эрүү** ≈ жақ кірісін айыру.

ЗАА-Х III (*іс-әрекет*) жүктеу, арту, бұйыру; **ял** ≈ жаза жүктеу.

ЗАА-Х IV жік шығару, жым шығару, түйін шығару, түйіс шығару.

ЗАВ I уақыт, мұрса, мұрша, мүмкіндік; ≈ **болбол орой ирнэ** уақыт болса кешке келемін.

ЗАВ II қышпал, сай; аралық (*таудың*); **уулын** ≈ тау қышпалы.

ЗАВААДА-Х 1. (*ас, су*) дәмсіздену; сүйкімсіздену, татымсыз болу; 2. дөрекілену, көдексу, тұрпайылану, өрескелдену; 3. *ауыс*. жексұрындану, қадірсіздену. 4. *ауыс*. былығы, ластану, былғану, кірлену.

ЗАВААН 1. (*тамақ, су*) дәмсіз, сүйкімсіз, татымсыз; ≈ **хоол** дәмсіз тамақ, сүйкімсіз тамақ; 2. дөрекі, көдек, тұрпайы, өрескел; ≈ **хөдөлгөөн** дөрекі қозғалыс; 3. *ауыс*. жексұрын, қадірсіз; сүйкімсіз; ≈ **хүн** жексұрын адам; 4. *ауыс*. былыққан, лас; кір; ≈ **айл** былыққан үй, лас үй; ☆ **заваан** үт шару сөз, тұрпайы сөз, анайы сөз, қылжақ сөз; ☆ **заваан ажил** сөтсіз жұмыс, өнімсіз жұмыс, бадалған жұмыс; ☆ **заваан дургана** ит бүлдірген (*ағашы*); ☆ **за-**

ваан өлөн су қоға (өсімдік).

ЗАВААНДУУ 1. (галак) дәмсізирек, дәмсіздеу, сүйкімсіздеу, татымсыздау; 2. (қимыл, қозғалыс) дөрекілеу, көдөкетеу, тұрпайылау, икемсіздеу; 3. ауыс-жексұрындау, қадірсіздеу, сүйкімсіздеу; 4. ауыс. былығыңқы. лақтау.

ЗАВАРА-Х қ. заваадах; ☆ ам заваарах а) аузы кебу, таңдайы кебу, аузына тілі симау, аузы кеберсу; қатты шөлдеу; б) аузы баздану, аузы көгеру; ☆ шүлс заваарах түкірігі тұтқырлану, таңдайы жабысу, аузы кеберсу; ☆ ажил заваарах жұмысы былығы, ісі өнбеу, ісі өрге баспау, жұмысы оңбау; ☆ бие заваарах меңзығырдану, дене салсал болу, буыны құру, бойы босау, дене дел-сал болу, өбден жалқаурау.

ЗАВААРУУЛА-Х былғау, лақтау, кірлету; ☆ ам завааруулах а) аузын кептіру, таңдайын кептіру, аузын кеберсіту, қатты шөлдету; б) аузын баздандыру, аузын көгерту; ☆ шүлс завааруулах түкірігін тұтқырландыру, таңдайын жабыстыру, аузын кеберсіту; ☆ ажил завааруулах жұмысты былықтыру, істі оңдырмау, істі өрге бастырмау, жұмысты оңдырмау; ☆ бие завааруулах меңзығырдандыру, денені салсал болдыру, буынын құрту, бойын босату, денені дел-сал қылу, өбден жалқаурау.

ЗАВАГ жабық (киіз үйдің екі үзігінің және екі тырдығының айқасқан жері); залхуу хүн ≈ таа хүрэхгүй сөзбе. жалқаудың қолы жабықса да жетпес, □ еріншектің ертеңі таусылмас, □ жеті еріншек сен әкел, мен әкел деп аштан өліпті.

ЗАВГҮЙ уақытсыз, мұрсасыз мұршасыз, уақыт жоқ, мұрса жоқ, мүмкіндік жоқ; очих ≈ баруға уақыт жоқ.

ЗАВДАА 1. уақыт, мұрса, мүмкіндік; чөлөө ≈, = зай ≈ бос уақытта, мұрса тигенде, уақыт шықса; 2. жылпостық, жыпыстық, жылпындық, шапшаңдық; елтілік; ≈ сайтай жылпос, шапшаң; ≈ муутай сылбыр, бошалаң, былжыр, солбыр.

ЗАВДААГҮЙ 1. қ. завгүй; 2. сылбыр, бошалаң, бос, болжыр; былжыр, солбыр; ≈ хүн сылбыр адам.

ЗАВДААТАЙ жылпос, шапшаң, жылпос, елті, икемді, ыңғайлы; ≈ хүн жылпос адам.

ЗАВДАЛ қ. зав; ≈ гаргая уақыт шығарайын ≈ аа харах уақытын сәйкестіру, мұрсатып сәйкестіру.

ЗАВДАМГАЙ қ. завдаатай.

ЗАВДА-Х I 1. үлгіру, шапшаңдау, тездету; түргән хийж ≈ тез істеп үлгіру; 2. орайын келтіру, ыңғайын келтіру.

ЗАВДА-Х II таяу, тақау, жақындау; тап болу; тырысу, ұмтылу; явахыг ≈ кетуге таяу; харахыг ≈ қарауға тырысу.

ЗАВДЛАГА 1. үлгіріс, тездің, шап-

шаңдық; ≈ сайтай үлгіретін, шапшаң, тез; 2. орай, ыңғай, жөні (іс-әрекетте).

ЗАВДУУЛА-Х I 1. үлгірту, шапшаңдату, тездеттіру; 2. орайын келтірту, ыңғайын келтірту.

ЗАВДУУЛА-Х II таяту, тақату, жақындату; тап болдыру (бір іс-әрекетті).

ЗАВИЛАЛ қ. завилгаа.

ЗАВИЛА-Х малдас құру; ≈ ж суух малдас құрып отыру.

ЗАВИЛГАА 1. малдас; айқас, қусырыс (аяқ, қолдың); ≈ ихэдвэл ажил удаашрах малдас кобейсе жұмыс кешігер; 2. айқастыру, үшбұрыштау; ≈ тай юм үшбұрыштап ораған құру.

ЗАВИЛГА-Х 1. малдас көрғызу; 2. (нәрсені) үшбұрыштап орату; эм тан ≈ ж боох ем домлы үшбұрыштап орату.

ЗАВИЛУУЛА-Х малдас құрғызу.

ЗАВОД завод; сүү, тосны ≈ сүт, май заводы; арьс, ширний ≈ тері, сірі өңдейтін завод; сайн үлдірін мал өсгөх ≈ асыл тұқымды мал өсіретін завод.

ЗАВСАР 1. (нәрсе) жапсар, жік, жым, түйіліс; арасы; юмчы ≈ нәрсенің жапсары; арьс махны ≈ ет пен тері арасы; 2. тесік, саңылау, жапсар; ≈ аар нь харах тесігінен қарау; ≈ заалхай саңылау тесік; зай ≈ тесік-жапсар, саңылау-тесік, бос орын; ≈ гүй чигжих тесіксіз етіп бітеу, саңылаусыз етіп бітеу; өбден бітеп тастау; 3. (уақыт) аралық, үзіліс, тыныс, мезет; хавар зуны ≈ көктем мен жаз аралығы; өдөр шөнийн ≈ күндіз бен түн аралығы; ≈ чөлөө бос мезет, бос уақыт, бос кез, бір үзіліс; 4. (мекен, орын) ара, аралық, орта, ортасы; тэнгэр газрын ≈ аспан мен жер аралығы; хоёр хүний ≈ екі адамның ортасы. ☆ завсрия үүл қызыл булт.

ЗАВСАРГҮЙ 1. (нәрсе) тесіксіз, саңылаусыз, жапсарсыз; ≈ чигжих тесіксіз етіп бітеу, саңылаусыз етіп бітеу, өбден бітеп тастау; 2. (уақыт) кідіріссіз, амырсыз, үзіліссіз, ұдайы; ≈ ажиллах үздіксіз жұмыстау; ≈ төглох амырсыз ойнау; 3. ауыс. өте дос, өте тату, өте ниеттес, өте тілектес, өте берілген; ≈ янаг өте берілген ғашық; ≈ ханилах өте ниеттес дос болу.

ЗАВСАРДА-Х 1. тыс қалу, тысқары қалу, сырт қалу, сыртқары қалу; ажил ≈ жұмыстан тыс қалу; сургууль ≈ мектептен тыс қалу; 2. ауыс. араздату, алшақтау, алыстау, жырақтау, ренжісу; нөхөрлөл ≈ достығынан алшақтау.

ЗАВСАРДМАЛ тыс қалған, тысқары қалған, сырт қалған, сыртқары қалған.

ЗАВСАРДУУЛАГЧ 1. тысқарлауыш, сырттақтыш, ажыратқыш (аспан); 2. ауыс. араздатырғыш, араздатушы, жік салушы.

ЗАВСАРДУУЛА-Х 1. тыс қалдыру, тысқары қалдыру, сырт қалдыру, сыртқары қалдыру; 2. ауыс. араздатыру, алшақтату, алыстату, жырақтату, ренжістіру.

ЗАВСАРЛАГА үзіліс, демалыс, ара-лық, кідіріс, тыныс; **үдийн** ≈ түскі үзіліс; **хурлын** ≈ жиналыс аралығы; **хичээлийн** ≈ сабақ демалысы.

ЗАВСАРЛА-Х 1. (*ис-әрекет*) үзіліске шығу, демалысқа шығу, үзіліс болу, демалыс болу; **хичээл** ≈ сабақ үзілісі болу; 2. (*қозғалыс*) тоқтай қалу, толастай қалу; іркіле қалу; **салхи** ≈ жел тоқтай қалу; **бороо** ≈ жаңбыр толастай қалу.

ЗАВСАРЛУУЛА-Х (*ис-әрекет*) үзіліске шығару, демалысқа шығару; тоқта-та қою.

ЗАВСАРТАЙ 1. (*нәрсе*) тесікті, саңылаулы, жапсарлы, тесігі бар; саңылауы бар; 2. (*уақыт*) үзілісті, үзілісі бар, аралықты, аралығы бар; ☆ **завсартай үзэх** айырып көру, ажыратып көру, бөлекше көру; ☆ **загасны мах завсартай сөзбе**. балық еті жікті келер. = өзіңнің екі балаң екі басқа.

ЗАВСАРТА-Х саңылаулану, тесіктену, саңылауланып көріну, тесіктеніп көріну, саңылау шығу, тесің шығу; ≈ **н харагдах** саңылауланып көріну.

ЗАВСАРЧЛА-Х мүрсат табу, уақыт іздеу, мүмкіндік іздестіру, орайын ойластыру, ыңғайын байқау; ≈ **н явах** орайын ойластырып жүру.

ЗАВТАЙ уақытты, мүрсалы, уақыты бар, мүрсасы келетін, бос уақыты бар; **өнеөдор** ≈ бүгін бос уақыты бар.

ЗАВТАЙХАН еркіндеу, мүрсалылау, қолы бастау, аздал уақыты бар.

ЗАВХАЙ I сайқал жезөкше, жүргіш (*әйел*); ≈ **хүүхэн** сайқал әйел; ≈ **зайдан** сайқал, жеңілтек.

ЗАВХАЙ II жұп, мінгестірме (*ойын*). **ЗАВХАЙДА-Х** өте сайқал болу, өте жезөкше болу, өте жүргіш болу.

ЗАВХАЙРА-Х I сайқалдану, жезөкшелену, жеңілтектену.

ЗАВХАЙРА-Х II (*далу ойнында*) жұптасу, мінгесу.

ЗАВХАЙРУУЛА-Х сайқалдыққа түсіру, жезөкшелікке түсіру.

ЗАВХА-Х 1. (*нәрсе*) жоғалу, жоқ болу; **морь** ≈ **ж алга болох** ат аяқ астынан жоғалып кету; 2. (*хабар*) жым болу, ада болу, тылыу; **худал яриа** ≈ өтірік сөз жым болу; 3. тарау, бытырау, ыдырау.

ЗАВХРАЛ (*мұқият, әдейі*) бұрмалаушылық, ауытқушылық, іріткі, қисайтушылық, қарсы ағым; қателік; **ажлын** ≈ жұмыстағы бұрмалаушылық; **алдаа** ≈ бұрмалау қателіктері; ≈ **гаргах** қателік шығару.

ЗАВХРА-Х 1. (*ис-әрекет*) бұрмалану, ауытқу, қателесу, қисаю, қателесіп былығу; **ажил** ≈ жұмыс бұрмалану; ≈ **сан хүн** қателесіп былыққан адам; 2. айығу, тарқау, бытырау, арылу; **үүл** ≈ бұлт айығу; **манан** ≈ тұман тарқап жоғалу; 3. (*нәрсе*) жоғалу, жоқ болу, жоғалып кету; **мал** ≈ мал жоғалу; **эд** ≈ нәрсе жоғалу; 4. (*ұйқы*) қашу, айы-

рылу, келмеу; **нойр** ≈ ұйқы қашу, ұйқы келмеу; 5. қ. **завхайрах**; 6. былығу, шата-су.

ЗАВХРУУЛАГЧ бұрмалаушы, ауытқытушы, бұзушы, бүлдіруші; ≈ **дын үйл ажиллагаа** бұрмалаушылардың іс-әрекеті.

ЗАВХРУУЛА-Х (*ис-әрекетті*) бұрмалау, ауытқыту, бұзу, бүлдіру, қарсы шығу; іріткі салу, **зорнуд** ≈ әдейі бұр-малау.

ЗАВХУУЛ 1. жоғалған, айрылған, жоғалып кеткен, айрылып қалған; ≈ **мал** жоғалған мал; ≈ **эд** жоғалып кеткен нәрсе; 2. несіз; тыс, сырт, тысқары, сыртқары; оқшау; ≈ **хүн** несіз адам, әкімшіліксіз адам; ≈ **этгэд** сырт жүргендер, оқшау жүргендер; 3. қаңғыма, кезбе, қаңғыбас.

ЗАВХУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) жоғалту, жоқ болдыру, жоқ қып жіберу; 2. (*сөз, қауесетті*) жым қылу, жым болдыру, ада қылу, ада болдыру, тию.

ЗАВЧЛА-Х уақыт табу, мүрсат табу, ретін табу, оңын табу, ыңғайын табу; ≈ **н хийх** уақытын тауып істеу.

ЗАВШААН қ. **жавшаан**.

ЗАВШАА-Х қ. **жавшаах**.

ЗАВШААЧ қ. **жавшаач**.

ЗАВШИГЧ қ. **жавшигч**.

ЗАВШИГДА-Х қ. **жавшигдах**.

ЗАВШИЛ қ. **жавшил**.

ЗАВШИ-Х қ. **жавших**.

ЗАВШУУЛА-Х қ. **жавшуулах**.

ЗАВШ қайық; ≈ **ар гатлах** қайықпен оту; ≈ **ар зугаадах** қайықпен серуендеу; **уралдааны** ≈ жарыс қайығы; **дарвуулт** ≈ желкенді қайық; **моторт** ≈ моторлы қайық; **шумбадаг** ≈ сүңгуір қайық.

ЗАВЪЖ 1. езу; **амны хоёр** ≈ ауыздың екі езуі; **шүлс нь** ≈ **аараа гоожих** сілскейі езуінен шұбыру (ағу); 2. сілем (*таудың*); **уулын** ≈ тау сілемі.

ЗАВЪЯА I шәугім; **мөнгөн** ≈ күміс шәугім; **гуулин** ≈ мыс шәугім.

ЗАВЪЯА II тошын, шор, ұры, ұйық, үйік (*ағаштың домаланып ұйыса біткен тамыр домалағы. Онан ағаш аяқ, табақ істеуге де болады*); ≈ **аяга** тошын аяқ, шор аяқ, үйік аяқ.

ЗАГ I сексеуіл; ≈ **бол элсэрхэг, хужиряг газар ургана** сексеуіл-құмайт сортаң жерде өседі; ≈ **салмайх** сексеуіл қабығы додаланып түлеу, сексеуіл қабығы түтеленіп сыдырылу.

ЗАГ II сөз ірің (ауру); ≈ **хүйтэн** сөз, ірің ауруы.

ЗАГАА жұрын, көмкерме (*киім өңірі мен жағасының шетіне бір нәрсені бүгін, шымшып тію*).

ЗАГААДА-Х (*киімді*) жұрындау, көмкермелеу; **хувцас** ≈ киім жұрындау.

ЗАГАГ бөрене мұрындықшасы (*бөрене тізбегін аудырмас үшін бөренелерді тұспа-тұс тесіп өткізген сіре шыбықша*).

ЗАГАЖИЛ: **загажил нугас** жағал үйрек (*құс*).

ЗАГАЛ I жағал, сағал (*өң-түс*); **улаан**

≈ қызыл жағал; цагаан ≈ ақ жағал; бор ≈ сұр жағал.

ЗАГАЛ II тұлпар, пырақ (*жүйрік ат*); Чингисийн хоёр ≈ ын тууж Чингистың қос тұлпары хиқаясы (*эдеби шығарма*).

ЗАГАЛАЙ суқарақұс (*бүркіт тұқым-дас құс*).

ЗАГАЛА-Х (*дене*) қышу, қышыну; дуылдау; бие ≈ дене қышу.

ЗАГАЛМАЙ I шыраш, шытыр (*қосу белгісі тәрізді таңба*); ☆ улаан загалмай нийгәмләг Қызыл крес қоғамы; ☆ загалмай бялзуухай құрша торғай.

ЗАГАЛМАЙ II қақпа тілі (*күй аспабын қағып шертегін жұқа темір*).

ЗАГАЛМАЙДА-Х шыраштау, шытырлау (*тігінді, не бисқа нәрсені төрт тағандан орналастыру*).

ЗАГАЛМАЙДУУЛА-Х шыраштату, шытырлату.

ЗАГАЛМАЙЛА-Х 1. шыраштау, шытырлау; 2. христиан дініне енгізу.

ЗАГАЛМАЙЖИН шырашталған, шытырлаған (*қосу белгісі тәрізденген*).

ЗАГАЛМАЙЛУУЛА-Х шырашандыру, шытырландыру (*қосу белгісі тәріздендіру*).

ЗАГАЛМАЙТ шырашты, шырышты, шырашы бар, шырышы бар.

ЗАГАЛМАЙТАН христиандар, христиан дініндегілер; ≈ ы аян христиандар жорығы, крестілер жорығы (*батыс еуропа феодалдарының 1096—1270 жылдарда жүргізген соғыс жорығы*).

ЗАГАС балық; ≈ ны мах балықтың еті; ≈ ны тос балықтың майы; ≈ барих балық ұстау; ≈ үржүүлех балық өсіру; ≈ ны дэгээ балықтың қармағы; ≈ харвах сэрээ балық шанышқы; ≈ ны залмагай балықтың айғұлағы; ≈ ны далбаа балықтың бауыр ескегі; ≈ ны хайрс балықтың түгі, балықтың қабыршағы; ≈ ны түрс балықтың уылдырығы; ≈ ны сүүл балықтың құйрығы; ≈ ны цавуу балықтың желімі, балық желім; ≈ ая сүүд балық құйрық, балық құйрығы тәрізді; ☆ загасан талх сопақшанан; ☆ загасан нуруу хатгах сопақ шыраш кесте (*тігін*); ☆ загасан нуруу орхих сопақ шыраш кесте тігу (*тігін*).

ЗАГАСАН; загасан од балықша шоқжұлдыздар (*он екі зодиак шоқжұлдызының бірі. Моңғолияның, Қазақстанның солтүстік ендіктерінде жазда, күзде, қыс басында көрінеді*).

ЗАГАСЧ қ. загасчин; ≈ ид балықшылар.

ЗАГАСЧИН балықшы, балық аулаушы (*адам*).

ЗАГАСЧЛА-Х балық аулау.

ЗАГАСЧЛУУЛА-Х балық аулату.

ЗАГАТНАА 1. қышыма, дуылдақ; қышу; ≈ гий нь гаргах қышымасын қасып басу, дуылдағын басу; қышуын басу; 2. ауыс. желік, құмарлық; әуестік, аптық; ≈ гаргах; = ≈ нь дарагдах желігі шығу, аптығы басылу.

ЗАГАТНА-Х 1. қышу, қышыну,

дуылдау; жырыбыңдау; бие ≈ дене қышу; төлгой ≈ бас қышу, бас дуылдау; 2. ауыс. желігу, құмарту, аптығу, әуестену.

ЗАГАТНУУЛА-Х 1. (*денені*) қышыту, қышындыру, дуылдату; жырыбындау; 2. ауыс. желіктіру, аптықтыру, құмарттыру, әуестендіру.

ЗАГАТНУУР қышыма, қотыр (*тері ауруы*).

ЗАГАЧЛА-Х қ. загасчлах.

ЗАГВАР 1. (*нәрсе*) үлгі, пішін, кескін; малгайн ≈ тымақтың үлгісі; байшингийн ≈ үйдің пішіні; үлгөр ≈ үлгі пішін; ≈ сайгай пішінді, кескінді, пішіні тәуір, кескіні тәуір; ≈ муутай үлгісіз үлгісі нашар, кескінісіз, кескіні нашар; 2. ауыс. кейіп, кескін, сыңай; ≈ ыг ажяглах кейпін байқау, сыңайын байқау.

ЗАГВАРДА-Х 1. үлгіге қарау, үлгісін алу, үлгіні еліктеу; 2. ауыс. кейпіне қарау, пішінін байқау, сыңайын байқау; ☆ загвардах явдал бірсарындылық.

ЗАГВАРДУУЛА-Х 1. үлгіге қарату, үлгісін алдыру, үлгіні еліктету; 2. ауыс. кейпіне қарату, пішінін байқату, сыңайын байқау.

ЗАГВАРЛА-Х 1. үлгі ету, үлгі қылу; үлгі істеу, үлгі жасау; 2. ауыс. өнеге ету, үлгі алу.

ЗАГВАРЛУУЛА-Х 1. үлгі еткізу, үлгі қылдыру, үлгі істету, үлгі жасату; 2. өнеге тұттыру, өнеге еткізу, үлгі алғызу.

ЗАГЗАЙЛГА-Х 1. (*денесін*) тайпниту, жайшниту; дембелшендіру, жуантықтандыру; тырбниту; 2. (*шашын, жүнін*) дударландыру, қобырату, сабалақтандыру, додаландыру, үршниту, түтелеңдіру.

ЗАГЗАЙ-Х 1. (*дене*) тайпнио, жайпнио, дембелшелену, жуантықтану; тырбнио; 2. (*шаш, жүн т. б.*) дударлану, қобырау, сабалақтану, додалану, үршнио, түтелеңну.

ЗАГЗАЛЗА-Х қ. загзганах.

ЗАГЗГАНА-Х 1. (*дене*) тайпаңдау, тайпаң-тайпаң қағу, жайпаңдау, жайпаң-жайпаң қағу, дембелендеу, дембелендембелең қағу; тырбыңдау, тырбың-тырбың қағу; 2. (*шаш, жүн т. б.*) дударандау, дудар-дудар қағу, қобырандау, қобыраң-қобыраң қағу, салбалаңдау, салбалаң-салбалаң қағу, додаңдау, додаң-додаң қағу; үрпеңдеу, үрпең-үрпең қағу, түтелеңдеу.

ЗАГЗГАР 1. (*дене*) тайпақ, тайпаң, жайпақ, жайпаң дембіл, дембелше, жуантық, тығыршық; 2. (*шаш, жүн т. б.*) сабалақ, дудар, дудырақ, дуда-дуда, қобырақ, дудыраң, қобыраң, дода-дода, түте-түте.

ЗАГИНА-Х жеку, жекіру, зекіру, ұрсу, ақыру, сөгу; хүүхдийг ≈ баланы жеку; ≈ ад яах юм бэ ұрсып қайтеді, несіне ұрсады.

ЗАГИНУУЛА-Х жекіту, жекірту, зекірту, үрсөкүзү, ақырту, сөктірту.

ЗАГЛАГАР қ. заггар.

ЗАГЛАЙЛГА-Х қ. загзайлгах.

ЗАГЛАЙ-Х қ. загзайх.

ЗАГЛА-Х создану, соз ірің шығу (*жыныс мүшесінен*).

ЗАГЛУУН шақылдақ, қатты.

ЗАГНА-Х I қ. загинах.

ЗАГНА-Х II (*етік*) табандау, табан салу.

ЗАГНУУЛА-Х I қ. загинуулах.

ЗАГНУУЛА-Х II (*етікті*) табандату, табан салдыру.

ЗАГСААЛ сораң, түйсқарын (*өсімдік*).

ЗАГСАА-Х 1. (*бидай, сөк, күрішті*) қойылу, үйірту, қойырылу, қоюландыру, қоймалжыту; 2. (*май, сүт суығанда*) тоңазыту, тоңазықтандыру.

ЗАГСА-Х 1. қойылу, үйірілу, қойырылу, қоюлану, қоймалжу (*бидай, сөк, күріш қайнап жарылғанда*); *будаа* ≈ бидай қойылу; 2. (*май, сүт суығанда*) тоңазу, тоңазықтану, үйірілу, қойырылу; *тос* ≈ май тоңазықтану; *сүү* ≈ сүт қойырылу.

ЗАГТА-Х соз жұғу, созбен ауру; соз ірің шығу (*ауру*).

ЗАГТУУЛА-Х соз жұқтыру, созбен ауырту, соз іріңді болдыру.

ЗАГЪСА-Х (*жас төлді*) жағызсу, өзге енеге емізу; *хурга* ≈ қозыны жағызсу, қозыны өзге саулыққа емізу; *туғал* ≈ бұзауды жағызсу.

ЗАГЪСУУЛА-Х жағыздыру, өзге енеге еміздіру (*жас төлді*).

ЗАД I жай, жөй, ауа бұзылуы, жауын-шашын, ауа құбылуы; *шуууны* ≈ күс жайы, құс қайтын ауа бұзылуы; ≈ *ын чулуу* жайдың тасы (*жаңа тас құралының қалдығы. Оны діни ұғым бойынша ауа райын бұзатын тас дейді*); ☆ *зад өвс* тамырлары (*өсімдік*).

ЗАД II тарс, сырт, шарт шырт, сарт; -ып, -іп, -п қалу (алу т. б.); ≈ *татах* сырт тарту, сырт жұлу, тартып қалу; ≈ *цохих* ұрып қалу, ұрып жіберу; ≈ *мушгях* бұрап қалу, бұрап жіберу.

ЗАДАРГА-Х 1. жадырату, ашу, жадағайлау, жару, жалаңдау (*таса, көмескі нәрсені*); 2. бығырату, ыдырату, бүлдіру (*бүтін нәрсені*); 3. *ауыс*. асқақтату, дандайсыту, мәнменсіту, асқындыру (*мінез-құлық мәлшерінен*); 4. (*ақыл-ойын*) төреңдету, кеңейту, дамыту, өрістету, үдету, арттыру.

ЗАДАРХАЙ 1. (*нәрсенің жымы, жігі*) жадырақ, ашық; ашылған, ырсиған, сынған; ≈ *авдар* жапсары ашылған абдыра; ≈ *сав* жапсары ырсиған ыдыс; 2. *ауыс*. жадағай бейпіл, қаперсіз, алаңсыз, ойламай; ≈ *амтай хүн* бейпіл ауыз адам, аузында тиегі жоқ адам.

ЗАДАРХАЙДА-Х 1. (*жапсар, жым, жік*) жадырау, ашылу, ырсию; 2. *ауыс*. жадағайлану, бейпілдену, қаперсіздену, алаңсыздану.

ЗАДАРХАЙДУУЛА-Х қ. задаргах.

ЗАДАРХАЙТА-Х *ауыс*. бейпіл сөйлеу, жадағай сөйлеу, ойламай айту, аңғармай сөйлеу.

ЗАДГАЙ 1. жадағай, ашық, жайдақ; жалаң; *хонинны* ≈ *хот* қойдың жадағай қорасы; ≈ *хашаа* ашық қора, есігі ашық аула; *үүд* ≈ *орхис* есікті ашық тастау; *энгөр* ≈ кеудесі алаң ашық; ≈ *ус* жадағай су; ≈ *захидал* жадағай хат; *сул* ≈ бос жадағай, алаң-ашық; *хээр* ≈ *билчээр* жайдақ дала жайылым, жазық жайдақ өріс; ≈ *байдал* жадағайлық, алаң-ашықтық; ≈ *амтай сав* аузы ашық ыдыс; 2. *ауыс*. бейпіл, ашық, жадағай, аңқау; ойламай, аңғармай, ойламайтын, аңғармайтын, қаперсіз; ≈ *амтай хүн* бейпіл ауыз адам; ≈ *амтай хүн задрах бий* аңғармай сөйлеген ауырмай өлер; ☆ *задгай хатир* сар желіс (*аттың*) ☆ *задгай мөнгө* ұсақ ақша майда ақша, ұсақ сом.

ЗАДАЙДА-Х 1. жадағайлану, ашық-шашық болу, алаң-ашық болу, жайдақтану, жалаңдану; 2. *ауыс*. бейпілдену, жадағайлану, аңғалдану, ойламау, аңғармау.

ЗАДАЙДУУ 1. жадағайлау, ашық-шашықтау, жайдаңқы, жалаңқы; 2. *ауыс*. бейпілдесу, аңғалдау, аңқыдақ, желпілдік (*сөзге*).

ЗАДАЙДУУЛА-Х 1. жадағай тастау, ашық-шашық қою, алаң-ашық тастау, ашық-шашық тастау; 2. *ауыс*. бейпілдендіру, аңғалдандыру, аңғалақтандыру.

ЗАДАЙЛУУЛА-Х жадағайлату, жадағай тастату, ашық-шашық тастату, алаң-ашық тастату.

ЗАДАЙРА-Х 1. жадағайлану ашылу, жайдақтану, жазылу, кеңу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекетте*) босаңсу, салақсу, жадағайлану, бетімен кету; әдепсіздену, дөрекілену; *ажил* ≈ жұмыс босаңсу; ≈ *сан амьтан* бетімен кеткен бір жан; 3. *ауыс*. (дәрет) қысу, сыздау, шерту; *шээс* ≈ несеп қысу, несеп шығу.

ЗАДАЙРУУЛА-Х 1. жадағайлау, ашу, жайдақтау, жазу, кеңейту; 2. босаңсыту, салақсыту, жадағайландыру, бетімен кетіру, әдепсіздендіру, дөрекілендіру (*жұмысты, іс-әрекетті*); 3. *ауыс*. (*дәреті*) қыстыру, сыздау, шертіру.

ЗАДАЙТА-Х (*іс-әрекетте, жұмыста*) босаңсу, босаңсып кету, салақсу, салақсып кету, жадағайлану, жадағайланып кету, бетімен кету; ≈ *ж болохгүй* босаңсуға болмайды, салақсуға болмайды.

ЗАДАЙХАН қ. задгайдуу.

ЗАДЛАГ айыру, ажырату, талдау, жекелеу; ≈ *арга* талдау әдісі, аналитикалық әдіс.

ЗАДЛАГДА-Х 1. айырылу, ажыратылу, талдану, жекелену, бөлшектену (*нәрсенің құрылысы*); 2. (*бітеу нәрсе*) ашылу, ашық шығарылу.

ЗАДЛАГЛА-Х (*нәрсенің құрамын*) айыру, талдау, ажырату, талдау жасау;

цус ≈ қан құрамына талдау жасау.

ЗАДЛА-Х 1. ашу (*нәрсенің аузын, орауын*); **лаазтай сүү** ≈ лаздағы сүтті ашу; **авдар** ≈ абдыра аузын ашу; **лохтой архи** ≈ ботелкедегі арақты ашу, бөтелкелі арақ аузын ашу; 2. *ауыс*. өшкерелеу, әйгілеу, ашу, ақтару (*іс-әрекеттің сырын, құпиясын*); **нууц** ≈ құпияны өшкерелеу; **үг** ≈ сөз сырын ашу, сөз ақтару; 3. (*нәрсені*) жадағайлау, жаю; жазу; бытырату, тарқату; түту; **ховөн** ≈ мақтаны жадағайлау; **ноос** ≈ жүн түту; **олс** ≈ арқан тарқату; **гэзэг** ≈ бұрын тарқату; 4. (*нәрсенің құрамын*) ажырату, талдау; айыру, бөлшектеу, ыдырату, ұсақтау; **нэгдэл** ≈ құрылысын ажырату, құрамын талдау; **н шинжлэх** талдап зерттеу, айырып талдау, жасау; **машин** ≈ машинаны бөлшектеу; **тогтоол шийдвэр задлах** қаулы қарарды талдау; **мөнгө** ≈ ақша ұсақтау, ақша майдалау.

ЗАДЛУУЛА-Х 1. аштыру, ашқызу (*бітеу нәрсені*); 2. *ауыс*. өшкерелету, әйгілету, ақтару, ашқызу (*көмескі іс-әрекетті*); 3. жадағайлау, жайдыру, жаздыру; бытыраттыру, тарқаттыру, түттіру (*топ, буда нәрсені*); 4. ажыраттыру, талдаттыру, айырту, бөлшектеу, ыдыраттыру, ұсақтату (*нәрсенің құрылысын*).

ЗАДРАА-Х I 1. қ. **задаргах**; 2. *ауыс*. (*көмескі іс-әрекетті*) ашу, өшкерелеу, әйгілеу, ақтару; **нууц** ≈ құпияны өшкерелеу.

ЗАДРАА-Х II (*аспанды, ауаны*) түнерту, күңгірттендіру, түнектендіру, қараңғылату; **тэнгэр** ≈ аспанды түнерту.

ЗАДРАГАА 1. ашылған (нәрсе); ашылыс; 2. *ауыс*. өшкерелік, әйгілік; 3. (*нәрсе құрылысының*) талданасы, ажыратылуы айрылуы, бөлшектенуі.

ЗАДРАНХАЙ 1. ашылған, ашылып қалған (*жігі, жымы, жапсары*).

ЗАДРАНХАЙТА-Х қ. **задархайтах**.

ЗАДРА-Х 1. (*нәрсе*) жадырау, жадағайлану, ашылу, шешілу, тарқатылу, (*бітеу, берік нәрсе*); **боодол** ≈ буда жадағайлану; **ам нь** ≈ аузы ашылу; **хүлээс** ≈ матауы шешілу, **дээс** ≈ арқан шешілу; **утас** ≈ жіп тарқатылу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекет*) өшкерелену, әйгілену, сыры ашылу, біліну; **нууц** ≈ құпиясы әйгілену; **хэрэг** ≈ қылмысы өшкерелену; **мэдээ** ≈ хабар білініп қою; 3. (*нәрсенің құрылысы, құрамы*) ыдырау, бытырау, бөлшектену, ұсақталу; ажырау, талдану, айырылу; бүліну; **бүтэд нь** ≈ құрылысы ыдырау, құрамы бөлшектену; **нүүрс** ≈ көмір ұсақталу; **араг савар** ≈ тал шарбақ бүліну; **хүч** ≈ күші бөлшектену; 5. (*нәрсенің жымы, жігі*) жарылу, ашылу, ырсию, арсию; **шарх** ≈ жара аузы ашылу; **бөмбөг** ≈ доп жарылу; 6. *ауыс*. әдепсіздену, дөрекілену, асқыну, асып-тасу, асқақтау (*қатнаста*) ≈ **сан хүүхэд** әдепсізденіп кеткен бала; асқынып кеткен бала; 7. (*ақыл-ойы*) даму, өрістеу, кеңею, терең-

деу, арту; **ухаан** ≈ ақылы арту, ойы кеңею; **мэдлэг** ≈ білімі тереңдеу.

ЗАДРА-Х II (*аспан, ауа*) түнеру, күңгірттену, түнектену, қараңғылану; **тэнгэр** ≈ аспан түнеру.

ЗАДРУУЛАГЧ 1. ажыратушы, ыдыратушы, бөлүші, талдаушы, бөлшектеуші (*аспан*); 2. *ауыс*. өшкерелеуші, әйгілеуші, сыр ашушы; **нууц** ≈ құпияны өшкерелеуші.

ЗАДРУУЛА-Х I 1. (*бітеу, берік нәрсені*) жадырату, жадағайлау, ашу, шешу, тарқату; 2. *ауыс*. (*іс-әрекетті*) өшкерелеу, әйгілеу, сырын ашу, сырын білу; 3. (*нәрсенің құрылысын, құрамын*) ыдырату, бытырату, бөлшектеу, ұсақтау; ажырату, талдау, айыру; талқандау; 4. (*нәрсенің жымын, жігін, жапсарын*) ашу, жару, ырсиу, арсиу; 6. *ауыс*. әдепсіздендіру, дөрекілендіру, асқындыру, асып-тасу, асқақтату (*қатнаста*); 7. (*ақыл-ойын*) дамыту, өрістету, кеңейту, тереңдету, арттыру.

ЗАДРУУЛА-Х II (*аспанды, ауа райын*) түнерту, күңгірттендіру, түнектендіру, қараңғыландыру.

ЗАДУУЛАЙ жасыл шымшық (*құс*).

ЗАДУУЛЬ: **задууль бялзуухай** сары шымшық (*құс*).

ЗАДЧИ-Х 1. ашқылау, аша беру (*нәрсенің аузын, орауын*); 2. (*құпиясын, сырын*) өшкерелеп тастау, әйгілеп тастау; 3. (*нәрсені*) жадағайлап тастау, жалаңдап тастау, жайып тастау, жазып тастау, бытыратып тастау; тарқатып тастау; түтіп тастау; 4. (*нәрсенің құрылысын, құрамын*) ажыратып жіберу, талдап жіберу, айырып жіберу; бөлшектен тастау, ыдыратып тастау, ұсақтап тастау.

ЗАДЬ жұпар жаңғағы (*өсімдік дәні*).

ЗАЖИГ 1. қайқыбас балық; 2. қ. **догтор**.

ЗАЖИЛБАР (*жейтін нәрсе*) шайналым; ≈ **тай** шайналымды; ≈ **гүй** шайналымсыз.

ЗАЖИЛГАА шайнас, шайнауы (*тамақ*).

ЗАЖЛА-Х 1. шайнау; **бохь** ≈ шайыр шайнау; **мах** ≈ ет шайнау; ≈ **гүй залгнх** шайнамай жүту; бітеу жүту; 2. *ауыс*. сырттай даттау, қабаттау, тісін қайрау; ≈ **ж ярих** сыртынан даттау, қайбат айту; 3. (*қайшы*) тістесу; **хайч** ≈ қайшы тістесу.

ЗАЖЛУУЛА-Х 1. (*тамақ*) шайнату; 2. *ауыс*. сырттай даттау, қайбат айтқызу; 3. (*қайшыны*) тістестіру.

ЗАЖУУР жақ бұлшығы, бет бұлшығы, шайнау бұлшығы (*ет*); ≈ **ьн булчин** шайнау бұлшығы.

ЗАЗАЙЛГА-Х (*шаш, жүнін*) сапситу, сабалактандыру, сапсаңдату.

ЗАЗАЙ-Х (*жүні, шашы*) сапсию, сабалактану, сапсаңдау.

ЗАЗАЛЗА-Х қ. **зазганых**.

ЗАЗГА I селкілдек, дірілдек, тітірек (*қой, ешкінің ауруы*); **хонь ямааны** ≈

өвчин қой ешкінің тітірек ауруы.

ЗАЗГА II беймаза, әбігер, дегбірсіз, тағатсыз, сабырсыз, мазасыз, абыр-сабыр.

ЗАЗГАДА-Х беймазалану, әбігерлену, дегбірсіздену, тағатсыздану, сабырсыздану, мазасыздану, абыр-сабыр болу.

ЗАЗГАДУЛА-Х беймазаландыру, әбігерлендіру, дегбірсіздендіру, тағатсыздандыру, мазасыздандыру, абыр-сабырға түсіру.

ЗАЗГАНА-Х 1. (*шаш, жүні*) сапсаңдау, сапсаң қағу, сабалақтау, сабалақ қағу, сабалаңдау, сабалаң қағу; 2. қ. **зазгадах**.

ЗАЗГАНУУЛА-Х 1. (*жүнін, шашын*) сапсаңдату, сапсаң қақтыру, сабалақтату, сабалақ қақтыру, сабалаңдату, сабалаң қақтыру; 2. қ. **зазгадуулах**.

ЗАЗГАР (*жүн, шаш*) сапсаң, сабалақ, сабалаң; сапсиган, сабалақтаған, сабалаңдаған.

ЗАЗГАТА-Х тітірек тию, дірілден тию, селкілдек тию (*қой, ешкіге тиетін ауру*).

ЗАЙ I 1. жер, орын, бос орын, кеңістік; **гэр барих** ≈ үй тігетін жер; **их** ≈ тай өте кең; ≈ **завсар** бос орын; **дунд** ≈ **ны нисах онгоц** орташа қашықтықта ұшатын самолет; 2. мұрса, мұрсат, уақыт, бос уақыт; мүмкіндік; ≈ **завгүй ажиллах** мұрсатсыз жұмыстау; ≈ **чөлөөг олж уулзах** уақыт тауып кезігу (сойлесу); 2. қашықтық, алыстық аралық; **эндээс нэлээд** ≈ осы жердеп недәуір қашық; **хоорондын** ≈ аралық қашықтық.

ЗАЙ II 1. (*физ*) элемент; 2. батарея, электрлік; ≈ **хураагуур** батарея құрауыш, элемент жинауыш; аккумулятор; 3. сілтiлiк қоспа.

ЗАЙ III алым, ұтым; амал, айла, құлық; **их** ≈ **тай хүн** өте ұтымды адам; ☆ **тэр хүртэл зай ч бий, дай ч бий** оған дейін талай бар; оған дейін не бар, не жоқ; балта көтергенше жал табу.

ЗАЙ IV болымсыз, мардымсыз, болмашы болар-болмас, аз-ғана; ≈ **н төдий махтай хоол** болымсыз ғана сті бар тамақ; ≈ **амсуулах** болымсыз ауыз тигізу.

ЗАЙГУУЛ кезбе, қаңғыбас; қаңғыма; ≈ **хүн** кезбе адам, қаңғыбас адам.

ЗАЙГҮЙ I 1. жерсіз, орынсыз, жер жоқ, орын жоқ, сыймайды; **багтах** ≈ сиятын жер жоқ; 2. мұрса жоқ, мұрсат жоқ, уақыт жоқ; **чөлөө** ≈ бос уақыт жоқ; 3. нық, тығыз; жиі; **огт** ≈ өте тығыз.

ЗАЙГҮЙ II *ауыс*. сырлас, құпиялас, жуық, жақын; **хөл** ≈ **хүмүүс** сырлас адамдар.

ЗАЙГУЙДҮҮЛЭ-Х 1. бос орынсыз қалдыру, сыйдырмай тастау; 2. нығыздау, тығыздау.

ЗАЙГУЙДЭ-Х 1. бос орын қалмау, сыймай қалу; 2. нығыздалу, тығыздалу.

ЗАЙДАГНА-Х жайдақтай міну, жай-

дақ міну, жайлақтай міну, жайлақ міну, ерсіз міну, ер-тоқымсыз міну (*ат, көлікті*).

ЗАЙДАН 1. жайдақ, жайлақ, ерсіз, ер-тоқымсыз (ат-көлік); ≈ **морь** жайдақ ат, жайлақ ат; ≈ **тэмээ** ер-тоқымсыз түйе, жайлақ түйе; 2. жайдақ қора, жайлақ қора (*күзде, көктемде отыратын қалтқысыз қора*).

ЗАЙДАНДА-Х 1. жайдақсу, жайлақсу, ерсіз қолайсыздану; 2. *ауыс*. таба алмай қалу, табылмай бос қалу, табылмай епсіздену; 3. (*жұмыста*) үзіліс шығу; бос уақыт шығу, жұмыссыз қарап қалу; **ажил хоорондоо** ≈ жұмыс арасында үзіліс болу.

ЗАЙДАНДУУЛА-Х 1. жайдақсыту, жайлақсыту, ерсіз қолайсыздандыру; 2. (*жұмыста*) үзіліс шығару, бос уақыт шығару, ередік жұмыссыз қалдыру.

ЗАЙДАС қимай соқта (*қойдың ішегіне, бүйеніне ішмай араластырған қан құйып істейтін тамақ*); **цус** ≈ қимай, қан соқта.

ЗАЙДА-Х шаш жару (*әйел*).

ЗАЙДЛА-Х 1. жайдақ міну, жайлақ міну, ерсіз міну, ер-тоқымсыз міну; **морь** ≈ атқа жайдақ міну; 2. артылу, артыла міну (*ағаш т. б. нәрсеге*); **мод** ≈ ағанқа артыла міну; 3. (*атты*) шоқтықтау.

ЗАЙДЛУУЛА-Х 1. (*көлікті*) жайдақ мінгізу, жайлақ мінгізу, ерсіз мінгізу, ер-тоқымсыз мінгізу; 2. (*ағанқа т. б. нәрсеге*) артылту, артылта мінгізу.

ЗАЙДУУ қашықтау, қашығырақ, алыстау, алысырақ; ≈ **газар** қашықтау жер, алыстау жер.

ЗАЙДУУХАН қашығырақтау, алысырақтау; **голоос** ≈ **буух** өзеннен алысырақтау қону.

ЗАЙЛАМТГАЙ бұлтарғыш, жалтарғыш, қалтарғыш, бұлтақтағыш, жалтақой (*мінез-құлық*).

ЗАЙЛА-Х I 1. жуу шаю, тазалау; **хир буртгийг угааж** ≈ кірін жуып тазалау; 2. (*нәрсеге*) жалату, жұқтыру, жағу; шаю, жүгірту; **тугалгаар** ≈ қорғасын жалату, **тосоор** ≈ май жалату, **эмээр хөслөй** ≈ еммен тамақ шаю; 3. бөк жын араласу (*ауру*).

ЗАЙЛА-Х II 1. (*орнынан*) жоғалу, бұрылу, жалтару, бұлтару, кетіп қалу, қашу; **оргон** ≈ қашып жоғалу; **буруулан** ≈ бұлтарын кету, бұрыла қашу; **зайл** жоғал! кет! ≈ **ж өх көзге көрінбел** кет жоғал! 2. (*іс-әрекеттен*) бас тарту, жалтарту, бұлтару, айну, бұлтақтау, жалталақтау; **харнуцлагаас** ≈ жауаптан бас тарту; 3. (*қауіп-қатерден*) құтылу, жал табу, айығу, жалтару, бет бұру, қашу; **үхлээс** ≈ өлімнен жал табу; **өвч-нөөс** ≈ аурудан айығу.

ЗАЙЛГА-Х қ. **зайлуула-х** I. II.

ЗАЙЛСХИ-Х (*іс-әрекеттен*) бас тарту, қашқақтау, жалтақтау, жалтару, бұлтару, қашу, тайқақтау, бұлтақтау; **бнейн хөдөлмөрөөс** ≈ дене еңбегінен

бас тарту.

ЗАЙЛУУЛ байгүс, бейшара, сорлы; **хөөрхий** ≈ о, байгүс, сорлы бейшара.

ЗАЙЛУУЛА-Х I 1. (*кiрiн*) жудыру, жугызу, шайгызу, тазалату; **тогоо** ≈ казан жудыру; 2. (*нәрсени*) жалаттыру, жүқтырту, жақтыру; жүгiрттiру; шайдыру; **монгоор** ≈ күмiс жалаттыру.

ЗАЙЛУУЛА-Х II 1. (*орнынан*) жогалту, жөнөлтү, бұрылту, жалтарту, бұлтарту, кашыру, кетiру; 2. (*ic-эрекеттен*) бас тарткызу, бұлтарту, жалтарту, айныту, бұталактату, жалталактату; 3. *ауыс.* шыгару, куу, босату, аластау; **ажлаас** ≈ жұмыстан шыгару.

ЗАЙЛУУР шайгыш, шайгыш (*эликсир*); **шүдний** ≈ тiс шайгы (*ем*); ≈ **эм** шайгыш *ем*, шаятын *ем*.

ЗАЙЛШҮЙ күмөнсiз, сөзсiз, қалетсiз, мүбөсiз, ақиқат; мiндеттi, шарт; **ирэх нь** ≈ келуi сөзсiз; **хийх нь** ≈ iстейтiнi күмөнсiз; ≈ **үнэн** ақиқаттық шындык.

ЗАЙМРААЧ жалтақой, жалтаргыш, бұлтааргыш, бұлтақой (*мiнез*).

ЗАЙМРАГЧ қ. **займраач**.

ЗАЙМРА-Х 1. (*ic-эрекеттен*) жалтару, бұлтарту, жалтақтау, бұлтақтау, бас тарту, қашқақтау; **ажлаас** ≈ жұмыстан жалтару; **зайлах** ≈ жалтарып жалтақтау; 2. жаутаңдау, жалтаңдау; **битгий** ≈ **ад бай** жаутаңдай берме.

ЗАЙМРУУЛА-Х I. жалтарту, бұлтарту, жалтактату, бұлтактату, бас тарткызу, қашқақтату; 2. жаутаңдату, жалтандату.

ЗАЙР I қ. **заарь**.

ЗАЙР II қабыршақ мұз; ≈ **тогтох** қабыршақ мұз қату; ≈ **гүйх** қабыршақ мұз қаптану.

ЗАЙРАН бақсы, шаман, бөлгер; ≈ **хүн** бақсы адам.

ЗАЙРМАГ мұздақ, iртік мұз; **кiртік** мұз; ≈ **суух** су мұздақтану, су iртік мұздану, ≈ **тай ус** iртік мұзды су, ☆ **сүүн зайрмаг** балмұздақ, сүтмұздақ.

ЗАЙРМАГТА-Х мұздақтану, iртік мұздану, **кiртік** мұздану; **голын хөвөө** ≈ **ж эхлэх** өзен жиегi мұздақтана бастау.

ЗАЙРМАГТУУЛА-Х мұздақтандыру, iртік мұздандыру, **кiртік** мұздандыру (*су мұзға айналайын деуi*).

ЗАЙРТА-Х қабыршақ мұздану, мұз қабыршақтану, қабыршақ мұз қату; **нуур, голын хөвөө** ≈ **ж эхлэх** қол, өзен жиегi қабыршақ мұздана бастау.

ЗАЙРТУУЛА-Х қабыршақ мұздандыру, мұз қабыршақтандыру, қабыршақ мұз қатыру.

ЗАИС қ. **зайдуу**.

ЗАИСХАН қ. **зайдуухан**.

ЗАИСХИЙҮҮЛЭ-Х қашқақтақтырату, алыстанқырату, жырақтанықтырату, қашықтанықтырату, шалғайланықтырату.

ЗАИСХИЙ-Х 1. қашқақтаңқырау, алыстанқырау, жырақтаныңқырау, қашықтаныңқырау, шалғайланыңқырау; 2. қашқақтау, алыстау, жырақтану, қашықтау, шалғайлану.

ЗАЙТАЙ 1. кең, үлкен, сиымды; аумақты, көлемдi; ≈ **гэр** кең *киіз* үй; ≈ **байшин** кең үй; 2. ұзақ, алыс, қашқақ, жырақ, шалғай, қашық; ≈ **газар** ұзақ жер, шалғай жер; 3. жапсарлы, жікті, жымды ырсыған, аңырайған, жапсары ашылған, жігi ашылған, жымы ашылған; 4. *ауыс.* ұтымды, алымды; қу, зымиян, залым; ≈ **хүн** ұтымды адам; қу адам.

ЗАЙ-Х 1. сандалу, сенделу; қаңғыру, тентіреу, кезу; **дэмий** ≈ тек сандалу; текке тентіреу; 2. (*тауды*) қиялау, беткейлеу, қиялай беттеу; **өндөр уулын хажуугаар** ≈ **ж явах** биік таудың беткейімен қиялай жүру.

ЗАЙЦ жабық (*үзiк пен туырдық айқасқан қоспа жапсары*).

ЗАЙЦА-Х қ. **зайчлах**.

ЗАЙЦУУЛА-Х қ. **зайчлуулах**.

ЗАЙЧЛА-Х жер шыгару, орын шығару, орын босату.

ЗАЙЧЛУУЛА-Х жер шығарту, орын шығарту, орын босаттыру.

ЗАЙЧУУР үзiк айқасы (*киіз үйдiң*).

ЗАЛАА I 1. айдар, шашақ; **малгайн** улаан **әнхэр** ≈ тымақтың қызыл жібек айдары; 2. шоқ күлте, шоқ шашақ; **тугны** ≈ тудың шоқ шашағы; 3. шашақ жіп, жібек күлте; 4. айдар (*құстың*); **тахваны** ≈ тауықтың айдары; ☆ **тарианы** залаа астың масағы, егіннің дәнбасы.

ЗАЛАА II көріжілік (*анат*) ≈ **чөмөг** көріжілік сүйегі.

ЗАЛААЛА-Х 1. (*тымақты*) айдарлау, шашақтау; 2. (*туға*) шоқ күлте тағу, шоқ шашақ тағу; 3. (*жібек жібектi*) шоқ шашақтау, шоқ күлтелеу; 4. (*құс*) айдарлану, айдар шығу; 5. (*егін*) масақтану, дәнбасы шығу.

ЗАЛААЛУУЛА-Х 1. айдарлату, шашақтату (*тымақты*); 2. шоқ күлте тақтыру, шоқ шашақ тақтыру (*туға*); 3. шоқ шашақ істету, шоқ күлте істету (*жібек жіптен*); 4. (*құсты*) айдарландыру, айдар шығару. 5. (*егінді*) масақтандыру, дәнбасын шығару.

ЗАЛААТ 1. айдарлы, шашақты (*нәрсе*); 2. (*құс*) айдарлы; ≈ **тахна** а) айдарлы тауық; б) кекілік.

ЗАЛАГДА-Х I (*қисық терісі*) басқарылу, түзетілу, жонделу.

ЗАЛАГДА-Х II құрметпен шақырылу, қошаменпен шақырылу (*сый адам*).

ЗАЛАГДА-Х III (*мал өріске*) айдалу, бағытталу, бұрылу, беттелу.

ЗАЛАЙД залайттар (*iшкі моңғолияның бір тайпасы*).

ЗАЛАН 1. залың (*манжурия үстемдігі кезінде моңғол феодалдарына беріліп тұрған лауазым*); 2. залың әскер (*манж-*

шүбкө кезіндегі әскери бөлім).

ЗАЛА-Х I (гері қисық, нәрсені) басқару, түзету, жөндеу; тегістеу; **уурга** ≈ құрықты түзету.

ЗАЛА-Х II 1. (сый адамды) құрметпен шақыру, қошаметпен шақыру; **эмч** ≈ дәрігерді құрметпен шақыру; **эрдәстий** ≈ ғалымды қошаметпен шақыру; 2. қалағанын табу, қажетін табу; **эм** ≈ қалаған емін тауып алу; **үнертен** ≈ иіскелеп табу.

ЗАЛА-Х III (малды) өрістету айдау, бағытталу, беттету; **мал** ≈ малды өрістету; **үхрээ** ≈ сиырды өріске беттету.

ЗАЛБИРАЛ (діни) жыныс, напым, сенім, табыныс, шоқыныс.

ЗАЛБИРА-Х нану, сиыну, табыну, сену, шоқыну (дінге); **н бишрэх** сиылып бас ию.

ЗАЛБИРУУЛА-Х (дінге) нандыру, сиындыру, табындыру, сендіру, шоқындыру.

ЗАЛГАА 1. жалғас, жалғам, жалғау ≈ газар жалғас жер; 2. жалғасқан, созылған, тізілген; 3. қосымша; жанама (шаш); **гээзгний** ≈ бұрымның қосымшасы.

ЗАЛГААГААР қ. залгалдаагаар.

ЗАЛГААДАС қ. залгаас.

ЗАЛГААС I (нәрсенің) жалғам, жалғас, жалғама, қосымша; **уурганы** ≈ құрықтың жалғауы; **гээзгний** ≈ бұрымның жалғамасы.

ЗАЛГААС II (өсімдіктің) бунақ, таңыр бунақ.

ЗАЛГАҒ жалғаушы; **шугам** ≈ сымжип жалғаушы.

ЗАЛГАЛДАА жалғасқан, тіркескен, тізбектелген; шұбырған.

ЗАЛГАЛДААГААР жалғасымен, жалғас күйінде, тіркесімен, тіркес күйінде, тізбегімен, тізбек күйінде.

ЗАЛГАЛДА-Х жалғасу, тіркесу, тізбектелу.

ЗАЛГАЛДУУЛА-Х жалғастыру, тіркестіру, тізбектелдіру.

ЗАЛГАЛТ: залгалт модон інжір ағашы (өсімдік).

ЗАЛГАМЖ ұрпақ, жеткіншек, ұлан, өрен; жалғастырушы; **бидний** ≈ біздің жеткіншектеріміз; **прээдүйн** ≈ келешек ұрпақ.

ЗАЛГАМЖЛАҒ жалғастырушы, ұрпақ, жеткіншек; із басушы, мұрагер, мұрасқор; **хойчийг** ≈ келешек ұрпақ, баласақ мұрагер.

ЗАЛГАМЖЛА-Х жалғасу, жалғау, із басу, ұрпақ жалғау; мұрагер болу; **уе** ≈ ұрпақ жалғау, мұра жалғау; **хойчийг** ≈ ұрпақ жалғау.

ЗАЛГААМЖЛУУЛА-Х жалғастыру, жалғату, із бастыру, ұрпақ жалғату, мұра жалғату.

ЗАЛГА-Х 1. (нәрсені) жалғау, байлау, байластыру, ұштастыру; **дээс** ≈ жіб жалғау; **шугам утас** ≈ сымжип жалғау; **уурга** ≈ құрық жалғау; 2. жалғасу, шектесу; шекараласу, хил хязгаар

≈ шокара жалғасу; **нутаг** ≈ мекен шектесу; 3. (іс-әрекет) жалғасу, ұласу; **ажил** ≈ жұмыс жалғасу; **ажил дараа дараагаар** ≈ жұмыс бірінен кейін бірі ұласу; 4. (нәрсенің орнын) толтыру, қанымдау, жалғау, жалғап беру; **өл хоол** ≈ жүрек жалғау өзек жалғау; **шатахуун** ≈ жанармай толтыру; 5. (жұмыс, іс-әрекет) жалғастыру, жалғау, атқару, орындау, өтеу; қосу; **ж бичих** жалғап жазу; **хурал** ≈ жиналысты жалғастыру; **алба** ≈ міндетін атқару; 6. (орнын) басу, алу, жалғастыру; **зэрэг хэргэм** ≈ шенін алу, лауазымын алу, **намын хойчийг** ≈ партияға жеткіншек болу.

ЗАЛГИДАГ қомағай, жалмауыз, мешкей, обыр; **нйн гэрт хоолгүй, залхуугийн гадаа түлээгүй** мешкейдің үйі тамақсыз жалқаудың үйі отынсыз; мешкей асқа жарымас, жалқау отынға жарымас.

ЗАЛГИЛУУЛА-Х жұтқылату, жұтқыза бергізу, жұтқылата бергізу.

ЗАЛГИУЛА-Х жұтқызу, жұтындыру (сусын, тамақты).

ЗАЛГИ-Х жұту, жұтыну; **могой шувууны өндөг** ≈ чихлаа жылан құстың жұмыртқасын жұтып жіберді; **шүлсээ** ≈ сіленейін жұту; **ангайх амтай** ≈ хоолойгүй апар аузы бар, жұтар өңеші жоқ (жұмбақ); ☆ **шүлсээ залгих** сіленейін шұбыру, жалману, аранын ашу, ашкөздеу, аңсары ауу.

ЗАЛГУУЛА-Х 1. (нәрсені) жалғату, байлату; байластырту, ұштастырту; 2. (шет, жиек) жалғастыру, шектестіру, шекараластыру; 3. (іс-әрекетті) ұластырту, жалғастырту, жалғату; 4. (нәрсенің орнын) толтырту, қанымдату, жалғату.

ЗАЛГУУЛАА-Х II (міндет, үлес) атқарту, орындату, істету, отету; бергізу, қостыру; **алба** ≈ міндет атқарту; **өртөөний алба** ≈ ортөң лауға үлес қостыру; **сүү, мах** ≈ сүт, ет міндетін бергізу.

ЗАЛГУУР 1. жалғауыш, жалғағыш; жалғайтын (аспан); **утасны** ≈ сымжип жалғауыш, телефон жалғағыш; ≈ **гэрэл** жалғайтын электр шамы.

ЗАЛИЛАҒДА-Х алданылу, арбалу, айламен көндірілу, қулықпен ұту, қулығын өткізу.

ЗАЛИЛУУЛА-Х 1. алдату, арбату, айламен көндірту, қулықпен ұттырту, қулығын өткіздіру; 2. қ. **залилағдах**.

ЗАЛИРА-Х (бағыт) ауу, ауытқу, қисаю, көлбеу; **бороо** ≈ жаңбыр ауытқу; **үүл** ≈ бұлт ауу.

ЗАЛИРХАҒ қуаң, қушықеш, айлакер, тәсілқой; ≈ **хүн** қуаң адам.

ЗАЛИРХУУ қ. залірхаг.

ЗАЛЛАГА шақыру; **урилга** ≈ қошаметтік шақыру; ≈ **айлтгах** қошаметпен шақыру.

ЗАЛМА жалма, оба, жолым оба; **овзо** ≈ оба жолым; **тайх** ≈ сиынатын оба.

ЗАЛМАГАЙ айқұлақ, айғұлақ, жел-

көн тыныс; (*балықтың*); ≈ **т амьтан** айтулақты жөндік.

ЗАЛМАЙ қ. залмағай.

ЗАЛРАХ I 1. (*нәрсе*) түзелу, түзулену, тегістелу; жөндеу; 2. (*іс-әрекет*) түзелу, оңдалу, жақсару, дұрысталу, жөнге келу.

ЗАЛРАХ II (*қошаметтік*) шақырылу, сыймен келу; сыймен бару; қошаметпен кету; ≈ **ч ирэх** қошаметпен шақырылып келу; ≈ **ч явах** сыймен шақырылып бару; **тэнгэрт** ≈ о дүниеге кету.

ЗАЛРУУЛА-X I 1. (*нәрсені*) түзету, түзулеу, тегістеу, жөндеу; 2. (*іс-әрекетті*) түзеу, оңға түсіру, жөнге салу, дұрыстау.

ЗАЛРУУЛА-X 2. (*сыймен*) шақырту, келтіру; барғызу, жөнелту.

ЗАЛРУУЛГА (*кітаптың*) түзетілуі, дұрысталуы; **номын** ≈ кітаптың түзетілуі.

ЗАЛТАС 1. жаңқа, жарынды (*ағаш*); 2. шөрке, кесінді (*ағаш*).

ЗАЛУУ 1. жас; ≈ **нас** жас кез, жас шақ, жастық шақ; ≈ **хүн** жас адам; ≈ **болөх** жас болу, жасаю, жасару; 2. жігіт; балаң; ≈ **минь битгий тэг** жігітім өйтпс; ☆ **залуу** мод балапан ағаш, уақ көк ағаш.

ЗАЛУУДА-X өте жас болу.

ЗАЛУУДУУЛА-X өте жас болдыру.

ЗАЛУУМСАГ 1. жеңілтек, ұшқалақ, балаң мінез.

ЗАЛУУР 1. тез (*ағаш түзететін аспан*) 2. (*тех.*) тетік тұтқа, тізгін тұтқа; **хөлөг онгопшы** ≈ кемпіш тізгін тұтқасы.

ЗАЛУУРА-X жасару, жасаю, жасаңғырау; ажарлану.

ЗАЛУУРУУЛА-X жасарту, жасайту, жасаңғырату, ажарландыру.

ЗАЛУУРХАГ қ. залуумсаг.

ЗАЛУУРХА-X 1. албырттану, аңғырттану, есерлену, есіру, еліру, лспіру; 2. балалық істеу, жастық істеу.

ЗАЛУУРХУУ жас пішін, жасаң пішін. ажарлы бейне.

ЗАЛУУРХУУЛА-X 1. албыртандыру, аңғыртандыру, есерлендіру, есірту, елірту, лепірту; 2. балалық істету, жастық істету.

ЗАЛУУС жігіттер, жастар.

ЗАЛУУХАН жасырақ, жастау; ≈ **эр** жасырақ жігіт.

ЗАЛУУЧУУД жастар; **малчин** ≈ малшы жастар.

ЗАЛХААЛГА 1. запылық, запыстық, запы болдыруы, запыс болдыруы; 2. жаза, сазай.

ЗАЛХААЛГА-X 1. запы болдыру, запылық көрсеттіру, запыс болдыруы; 2. жазалату, сазайын бергізу, азаптау, бейнет көрсеттіру.

ЗАЛХААЛТ қ. залхаамж.

ЗАЛХААМЖ қ. залхаалга.

ЗАЛХААТАИ жалықтырар, азапты, азабы көп, қорлық көрсететін, әуресі

көп, азап көрсететін, бейнет көрсететін, мехнатты, мехнатты көп; ≈ **ажыл** азапты жұмыс, азабы көп жұмыс; ≈ **амьтан** әуресі көп адам.

ЗАЛХАА-X 1. жалықтыру, азаптау, азап көрсету, бейнет көрсету, мехнат көрсету, запыс келу, запы қылу; 2. жазалау, сазайын беру; ≈ **и дээрлүүлэх** жазаға бұйыру, жазаға тарту.

ЗАЛХАГ I (*мінез*) жалқау, бойкүйез, кежір.

ЗАЛХАГ II жалқақ, жалқаяқ, жалқық (*қанды, іріңді шубатылған жабысқақ зат*); ≈ **тай нус** жалқақты сора.

ЗАЛХАИ шалағай, салақ, ұқыпсыз.

ЗАЛХАЛ запылық, азап, қорлық; **хашрал** ≈ запылық азап.

ЗАЛХАЛТ қ. залхамж.

ЗАЛХАМЖ 1. жаза, сазай; 2. запылық, запыстық, запы, запыс, ескертпе.

ЗАЛХАМЖГҮЙ қайтпас, қайсар, запы болмайтын, запыс болмайтын.

ЗАЛХА-X 1. жалқаурау қалжырау, ығыр болу, мезі болу, тынышы кету; **чанга дуунаас** ≈ қатты дыбыстан ығыр болу; 2. запы болу, запыс болу, жүрегіне тию, тақыстану.

ЗАЛХЛАГА 1. жалқаурық, қалжырақ, ығырлық, мезілік; 2. запыстық, запылық.

ЗАЛХУУ жалқау, еріншек; ≈ **хүн** жалқау адам; ≈ **хүн заваг дахь махандаа хурдэгтүй** жалқаудың қолы жабықтағы етке де жетпес (*мәтел*); ≈ **хүрэх** жалқаулану, еріншектену.

ЗАЛХУУГҮЙ жалықпас, ерінбес, жалқаурамайтын ерінбейтін; ≈ **хүн** жалықпас адам.

ЗАЛХУУРА-X жалқаурау, еріну, жалқаулану, еріншектену; **ажыл битгий** ≈ ач жұмысқа жалқаурамашы; **их** ≈ даг **хүн** өте еріншек адам.

ЗАЛХУУРУУЛА-X жалқаурату, еріндіру, жалқауландыру, еріншектендіру.

ЗАЛХУУТАИ жалығарлық, зерігерлік, жалықтырар, зеріктірер, ығыр қылар, мезі қылар; ≈ **ажыл** жалықтырар жұмыс; ≈ **арга** зеріктірер өңіме.

ЗАЛХУУЧ еріншек, жалқау (*хүн*).

ЗАЛЬ 1. қулық, айла алдау, арбау; **арга** ≈ қулық сұмдық, айла-шарық; ≈ **нэх** қулық сұмдық, алдау-арбау; 2. айбын, сус; **цог** ≈ айбындылық.

ЗАЛЬДА-X қ. зальлах.

ЗАЛЬДУУ қутай, қуақы, қунақы, қушықеш.

ЗАЛЬЖИН қушықеш; ≈ **нарийн шалга** қушықеш нәзік желеу.

ЗАЛЬСАГ қулықшыл, алдағыш, арбағыш.

ЗАЛЬТ қ. зальтай.

ЗАЛЬТАИ қу, залым, сыған, айлакер, алдамшы; **их** ≈ **хүн** өте қу адам; ≈ **үнэг** қу түлкі; **үнэг шнт** ≈ түлкідей қу.

ЗАЛЬХАИ 1. жымысқы, зұлым, іш-

мерез, арамза; ≈ хорт дайсан жымсыкы улы жау; 2. бұзылган, азған; ≈ самуун бұзылып былыққан.

ЗАМ I 1. жол; дардан ≈, = харгүй ≈ даңғыл жол, кең жол, сара жол; жим ≈ жым жол; улбаа ≈ сүрлеу жол, өшкін жол; зөрөг ≈ соңдақ жол; чарга ≈ шыр жол (малдың); дөт ≈ төте жол; тойруу ≈ айналмалы жол, бұрыс жол; ≈ ойтлох жол кесу, жолдан көлденең өту; ≈ тосох жол тосу; ≈ сахих а) жол күту, жол тосу; б) жол үстінде отыру (мекендеу); ≈ гажих а) жолдан шығу, жолдан таю, жолдан ауытқу; б) жолы болмау; істің сәті түспеу; ≈ зуур жол жөнөкей жолдай; ≈ мөр а) жол із, із жол; б) сілтеме бағыт, жөн-жоба; ≈ заагч жол сілтесуші, жол көрсетуші; ≈ бөглөх а) жол бөгеу, жолды кедергілеу, жолға бөгет жасау; б) жұмысқа бөгет болу, жұмысқа кедергі жасау; ≈ гарах а) жол шығу, жол түсу; б) жолдан өту, жолды кесу, жолдан көлденең өту; ≈ хөөх а) жолмен жүру; б) ізіне түсу, жолымен іздеп қуу; ≈ каах а) жолды жабу, жолмен жүруге шек салу; б) жұмысқа кедергі жасау, іске бөгет болу; ≈ нийлөх а) жол қосылу, жол бірігу; б) жұмыста ынтымақтасу, жұмыс сәті болу; ≈ аа алдах а) жолдан шығу, жолдан айрылу; б) жолдан азу, азғындау, бұзылу жаңылу; алсын ≈ а) алыс жол, ұзақ жол; б) болашақ жол, болашақ бағыт, келешек бағыт (мақсат); агаарын ≈ аға жолы, әуе жолы; төмөр ≈ темір жол; усан ≈ су жолы; хуурай ≈ құрылық жолы; цардмал ≈ цемент жол, тоң жол; засмал ≈ тегіс жол, майда жол; зөв ≈ а) дұрыс жол, дөл жол; б) дұрыс бағыт, жөн бағыт, түзу бағыт; буруу ≈ а) теріс жол; б) азғын жол, азғындық, бұзақылық; ≈ аараа явах а) жолмен жүру; б) жөнімен жүру, өдеппен жүру, тәртібімен жүру; ≈ явах бичиг жол күзлігі, жол хат; төв ≈ орталық жол; төйрөг ≈ доңгелек жол; салаа ≈ айрық жол; ≈ ын гудас жол бойымен; ≈ ын сахнул жол күзетшісі; ≈ ын тэмдэг жол белгі; ≈ ын хань а) жол серік, жол жолдас; б) жолбине; ≈ ын хамар жол сілемі; ≈ ын гэр жолдағы үй; ≈ ын билчир жол түйілісі; ≈ ын уулзар жол торабы; жол түйіні; ≈ ын хунс жол азық; улаан ≈ дээр дөл жол үстінде.

ЗАМ II (саяси) өсиет, сілтеу, бағыт; Лениний заасан ≈ аар Ленин өсиетімен.

ЗАМ III (тарих) қазаншы, асбазшы.

ЗАМАА көркі, төркіл шымылдық (төсектің төрт жағына бірдей керіп байлайтын шымылдық).

ЗАМАГ I балдыр; ≈ тай нуур балдырлы көл; зан сайтай хүнд хүн болгон цугларна, ≈ сайтай усанд шувуу болгон цугларна жібек мінез лебіне жап біткені жиылар, балдырлы көл суына күс біткені жиылар; жақсы жанға жан біткені амырақ, балдырлы көлге күс

біткені амырақ (мақал).

ЗАМАГ II шақпақ; бууны ≈ мылтықтың шақпағы; ≈ гацах шақпағы сіресеу.

ЗАМАГДА-X I балдырланып кету, балдыры көбею (су).

ЗАМАГДА-X II шақпақтан ұстау (мылтықтың).

ЗАМАГЛА-X I (су) балдыры көбею, балдырлану; нуурын ус ≈ ад байна көл суының балдыры көбейіп келеді.

ЗАМАГЛА-X II (мылтықтың) шақпағын әзірлеу, шақпағын салу.

ЗАМАГЛА-X III (ар) шырғу, шыршық ату, аласұру, жанталасу, тышыршу.

ЗАМАГРА-X балдырға айналу, балдыр болу.

ЗАМАГТА-X балдырлану, балдырлана бастау, балдыр пайда болу, балдырланып кету (суда).

ЗАМАГТУУЛА-X балдырландыру, балдырландыра бастату, балдыр пайда болдыру, балдырландырып жіберу.

ЗАМАГШИ-X балдыр төріздену, балдыр секілдену.

ЗАМАЛ су жапырақ (өсімдік).

ЗАМАН: заман луус қашар (будан есек).

ЗАМАР помырт (ұсақ жемісті, тікенді бұтағы бар, топ-топ бұта өсімдік); ≈ цэцэг помырт гүлі.

ЗАМБА I орман құлқайыры (өсімдік); ≈ цэцэг түймегүл (ұсақ құлқайырдың шешегі).

ЗАМБА II. замба гүрвэл айдаһар кесіртке (жәндік).

ЗАМБАА арпа ұны.

ЗАМБАГА шырша бұта (бұта тәрізді, қылқанды, мәңгі жасыл бұташық өсімдік); ≈ цэцэг шытырнагүл.

ЗАМБАЛЗАГУЙ қ. замбалазуур.

ЗАМБАЛЗУУР жібекшашақ, торғыншашақ (есікке, қақпаға төгілтіп іліп қоятын желбіреуіктер).

ЗАМБАРАА тәртіп рет; жөн; әдеп, жосын; әмх ≈ тәртіптілік, реттілік; жинақылық; ≈ алдах тәртіп осалдау, қалай болса солай кету; жөн-жосықтан айрылу.

ЗАМБАРААГУИ тәртіпсіз, ретсіз; жөнсіз; әдепсіз, жосынсыз; ≈ байдалд орох тәртіпсіздікке түсу.

ЗАМБАРААТКЕ тәртіпті, ретті; әдепті, жосынды; ≈ байдал тәртіптілік.

ЗАМБУТИВ қ. замбуунн.

ЗАМБУЛИН Біздің әлем, Жер, Жарықдүние.

ЗАМГУИ 1. жолсыз, жол жоқ; ≈ газар жолсыз жер; явах ≈ жүрер жол жоқ; 2. лажсыз, лаж жоқ, шарасыз, шара жоқ мүмкіндік жоқ, амалсыз; арга ≈ ешбір лаж жоқ; зайлах ≈ бұлтарар мүмкіндік жоқ; ≈ хэрэг лажсыз іс, амалсыз іс; 3. ұшан-теңіз, аяқ алып жүргісіз, өте көп; бүр ≈ олон юм аяқ алып жүргісіз көп нәрсе.

ЗАМНАЛ жол, бағыт, бағдар (алған

бер).

ЗАМНА-Х I. жол ету, багыт ету, багдар түтү; 2. жолымен жүрү.

ЗАМНУУЛА-Х I. жол еткүзү, багыт еткүзү, багдар түткүзү.

ЗАМРА-Х I аякталу, тоқталу, түгөсүлү, біту, тамамдалу.

ЗАМРА-Х II сапыру (қайнаган шайды, суды).

ЗАМРА-Х III былыгу, шатысу, бытысу, шым-шытырық болу; ≈ сан хэрэг былыққан ис; ажил ≈ ч гүйцлээ, жұмыс шатысып битті.

ЗАМРУУЛА-Х I аяқтату, тоқтату, түгөсу, бітіру, тамамдау.

ЗАМТАЙ I. жолды, жолы бар; явах ≈ жүретін жолы бар; 2. мүмкіндігі бар жайлы.

ЗАМХ қ. замбараа; эмх ≈ гүй задгай қалай болса солай жадағай.

ЗАМХАР шомырг (өсімдік).

ЗАМХРА-Х I. тарқау, арылу, сіңу, жоғалу (бір нәрсе екінші бір нәрсе ішіне) хөөс ≈ көбік тарқау, көбік сіңу; тоос ≈ тозаң арылу, тозаң жоғалу; 2. қ. завхрах.

ЗАМХРУУЛА-Х I. тарқату, арылту; сіңіру, жоғалту; 2. қ. завхруулах.

ЗАМЧ I. жолшы, жол көрсетуші, жол сілтеуші; 2. жол жөндеуші, жол салушы, жол тегістеуші.

ЗАМЧЛА-Х жолшы болу, жол көрсету, жол сілтеу.

ЗАМЧЛУЛА-Х жолшы болдыру, жол көрсеттіру, жол сілтеттіру.

ЗАМШИ-Х I. жол шығу, жол түсу, жол сорабы түсу; 2. жол тәрзідену, жол сенілдену; 3. ауыс. тәртіпке өдеттену, жолға түсу, ретке келу.

ЗАН I 1. мінез; сайхан ≈ жақсы мінез; муухай ≈ жайсыз мінез; ≈ ааль мінез-құлық; ≈ байдал мінез, мінез құлқы; ≈ заншил мінез-дағды, мінез-салты, әдет-ғұрып; догшин ≈ тұрпайы мінез, дерекі мінез, қатыгездік; даруу ≈ қарапайым мінез, жайдары мінез; ≈ сайт хүн биязы мінез, жайдары мінез; их ≈ асқақ мінез, текепар, өр көкірек, менмен; олон ≈ құбылма мінез, айнығыш, тұрақсыз; ≈ гаа авалдах мінез алысу, мінездес болу, өзара мінезін білісу; 2. жұмыс шаруа, іс, өрекет; ая ≈ жұмыс-шаруа; ☆ зан суртахуун өнегелік, моральдық; ☆ зан суртал салт, әдет-салт; ☆ зан байдлын тодорхойлолт мінездеме.

ЗАН II (етік) ұлтан; ≈ тавих етікке ұлтан шегелеу; ≈ шир ұлтан сірі; ≈ төмөр табан темір (етікке ұлтан шегелерде ішінен тірейтін табан темір).

ЗАНА суықторғай (еркегінің бауыры қызыл, ұрғашысының бауыры бозсұрғылт торғай); улаан ≈ биші қызыл торғай (зоол).

ЗАНАА I қ. занал.

ЗАНАА II ауызша сөлем; захна ≈ а) ауыз сөлем; б) хат мат, сөлем хат; в) сөлемдемс; захна ≈ гий нь өгөх а)

сөлем хатын беру; б) сөлемдемесін беру.

ЗАНААТАЙ I. қ. заналт; 2. өтей, оймен, мұқият; ≈ үйлдсэн хэрэг өтей істеген әрекет.

ЗНАЛ I. кек, өш, қас; кектік, өштік, қастық; ≈ нь дотроо кегі ішінде; 2. қауіп, қатер, қауіп-қатер; қорқы-ныңш; аюул ≈ қауіп-қатер; ≈ учруулах қауіпке ұшырату, қауіп төндіру.

ЗНАЛХИЙЛЭ-Х тону, қауіп-қатер төндіру; хүч хэрэглэхээр ≈ ээс татгалзах күш сайысып қауіп-қатер төндіруден бас тарту.

ЗНАЛТ өш, өші бар, қас, қасы бар, өшті, қасқүнем, кекті, кегі бар; ≈ дайсан өш жау, кекті жау; ≈ этгээд қасқүнем пәле.

ЗНАР тұнбас, тақтатас, тасшым (түнба және ерігінді тау жыныстарынан пайда болған, қабыршақтанған тас тектес зат); шатах ≈ жанар тұнбас, жанатын тақтатас, жанғыш тасшым; талст ≈ талшықты тұнбас.

ЗНА-Х I. өштену, кектену, тісін қайрау, лағынет айту; дайсныг ≈ жауына өштену, жауына тісін қайрау өшөөтөө ≈ өштесіне лағынет айту; 2. жөбірлеу, зекіру, ұрсу, зеку, қорқыту; ≈ ж зэмлэх жөбірлеп ұрсу; ≈ н срдүүлэх қоқаң лоқы көрсету, айбар көрсету.

ЗАНГА ор. тор, тұзақ; хулганын тышқанның тұзағы; зурамны ≈ тараққұйрықтың тұзағы; үнэгний ≈ түлкінің тосқы торы; ≈ зүүх тұзақ құрып қою; ☆ занга нум мүйіз садақ.

ЗАНГАДА-Х тор құру, тұзақ құру.

ЗАНГАДУУЛА-Х тор құрғызу, тұзақ құрғызу.

ЗАНГАЙЛГА-Х торықтыру, тарықтыру, абыржыту, қысылту, тарылту.

ЗАНГАЙ-Х торығу, тарығу, абыржу, қысылу, тарылу, не істерін білмеу.

ЗАНГАЛАЙ I қаратамақ шымшық (құс).

ЗАНГАЛАЙ II (ауыз, ерін) көнтек, дүрдік томпақ; яриа муутай ≈ хүн сөзге шорпақ көнтек ерін адам.

ЗАНГАЛАЙТА-Х (ауыз, ерні) көнтею, дүрдію, томпию; ≈ сан хайшаа хүн бә! аузы көнтіген қалай адам, өзі!

ЗАНГАЛА-Х I 1. (нәрсені) түрткілей беру, түрте беру, шұқылау, шұқылай беру; 2. сілтеп көрсету, нұқып көрсету.

ЗАНГАЛА-Х II 1. торлау, тұзақтау, тор құру, тұзақ құру; 2. торлап алу, қоралап алу, қоршап алу.

ЗАНГАРА-Х булығы долдану; тарылу, қылғыну, алқыну.

ЗАНГА-Х (нәрсені) 1. түрту, түртпін қалу, нуку, нұқып қалу; 2. нұсқап көрсету, сілтеп көрсету, нұсқау, сілтеу.

ЗАНГИ I зәңгі (манжчурия үстемдігі кезінде моңғол феодалдарына берілетін атақ); сумын ≈ сумбын зәңгісі (аудандық би); харуулын ≈ қарауыл зәңгісі.

ЗАНГИ II хабар, мәлімет; ≈ мэдээ хабар-мәлімет; мэдээ ≈ мәлімет хабар; сураг ≈ хабар-ошар; ☆ **занги бялзухай** шықылдақ торғай, хабаршы торғай.

ЗАНГИ III шорт шие: ≈ уяаа шие байлау, шорт байлау; ≈ дан уях шиелен байлау.

ЗАНГИА 1. торап, түйіс, тогыс, түйін (*жол*); 2. (*дичи*) тұмар, бата шаршы; ≈ сахнус дұға тұмар; **адис** ≈ бата шаршы, дұға шаршы; 3. мойынша, галстук; ≈ зүүх галстук тағу; ☆ **зангиа дөдөг** түйдек гүл (*өсімдік*).

ЗАНГИАС 1. шие байлау, түйіп байлау, шорт байлау (*шешилмейтін, ілмексіз байлау*); 2. қ. **зангиа** 3.

ЗАНГИАСЛАХ 1. (*жіп, арқанды*) шиелен тастау, түйіп тастау, шиелен байлап тастау, түйіп байлап тастау; 2. мойыншасын тақтыру, галстугін тақтыру.

ЗАНГИДА-Х 1. шиелеу, тую, шиелен байлау, түйіп байлау; **дәс** ≈ жіпті шиелен байлау; **ноғт** ≈ ноқта тую; **хазаар** ≈ жүген тую; ≈ ж **уях** шиелен байлау; **аман хүзүү** ≈ аузын шиелен байлау; 2. *ауыс*. түнеру, түксіню, түнжырау, қабағын тую, тую; жыму; ≈ **сан дарай** түнерген шырай, түксіню пішін; **хөмсөг** ≈ қабағын тую; **гараа** ≈ қолын тую; **шазуур** ≈ а) иек жыму, ерін жыму; б) тістену, тістеніп жүру, ызытанып жүру; 3. *ауыс*. жұмылдыру, жұмсау, салу; **бүх хүчээ** ≈ бар күшті салу; 4. (*бұлшық*) ширату, қатайту.

ЗАНГИДУЛА-Х 1. шиелету; түйдіру, шиелетіп байлату, түйдіріп байлату; 2. *ауыс*. түнерту, түксіту, түнжырату, қабағын түйдіру; түйгізу; жымыдыру (*қабақ ерін*); 3. *ауыс*. жұмылдырту, жұмсау, салдыру.

ЗАНГИЛАА 1. түйін, шие, түйілгені, шиесі; ≈ тайлах түйін шену; 2. торап, түйіліс, түйін, тогыс; **төжөр замбын** ≈ темір жол торабы; 3. өзекті; ≈ **зорилт** өзекті міндет; ≈ асуудал өзекті мәселелер.

ЗАНГИЛААС қ. **зангиас**.

ЗАНГИЛА-Х (*нәрсені*) тую, шиелеу, түйіп байлау, шиелен байлау; ≈ ж **уях** түйіп байлау.

ЗАНГИЛУЛА-Х түйдіру, шиелету, түйгізіп байлату, шиелетіп байлату.

ЗАНГИЙ: **зангийн** тахта майпаң күр (*күс*).

ЗАНГИРА-Х 1. (*жіп, арқан т. б.*) түйілу, шиелену; ширау, қатаю; **утас** ≈ жіп түйілу; **олс** ≈ арқан шиелену; **бұлчин** ≈ бұлшық ширау; 2. *ауыс*. түйілу, бүрілу, бүрісу, қырнау, кенсу; **хоол** ≈ тамаққа ас түйілу; **хоолэй** ≈ тамақ қырнау; **гэдэс** ≈ іш бүрісу; **хий** ≈ ішті жел кернеу.

ЗАНГИРУУЛА-Х 1. түйілту, шиелендіру; ширату, қатайту (*арқанды, жіпті, т. б-ны*); 2. *ауыс*. бүрілту, бүрісірту, қырнау, кенету, кернету (*тамақ-*

ты, ішті т. б.).

ЗАНГУУ I теміртікен (*өсімдік*); **хонин** ≈ шөптесін теміртіксің, жұмсақ теміртікен, қой теміртіксің; **нохой** ≈ ит теміртікен, улы теміртіксің, теңбіл у бадырған, тікенек теміртікен.

ЗАНГУУ II. **зангуу төмөр** темір ырғақ, ілгек темір (*кемені, төзды тоқтатып қоятын ілмекті темір тетік*); ≈ **хаях** темір ырғақ лақтыру.

ЗАНГУУ III иютор, тікентор, аютікен (*аю аулайтын темір тікенді тор*); **баавгайн** ≈ аюдың тікенторы.

ЗАНГУУДА-Х тікентор құру, аю тор құру; **баавгай** ≈ ж **агнах** аюды тікентормен аулау.

ЗАНГУУРГА I тікентор, жанатор (*жанат, жанат ат аулайтын тор*); **элбэнхийн** ≈ жанат аулайтын жанатор.

ЗАНГУУРГА II (*тілі*) шайпау, ащы, тікен, шақпа, сұқпа, біздей; ≈ **зан** шайпау мінез, шөлкес мінез; ≈ **үг** ащы сөз, шақпа сөз, тікен сөз; ≈ **байдал** шайпаулық; тілі шайпау, шөлкес мінез, шақпа мінез, сұқпа мінез.

ЗАНГУУРГАДА-Х тікентор құру, жанатор құру (*жанатқа, жанат итке*).

ЗАНГУУРГАЛА-Х (*мінезі*) шайпаулану, шөлкестену, сөзбен шағу, сөзбен сұғу, сөзі тікендей болу, ащы сөзбен кекееу, тікен тілмен түйреу; **дандаа егөөж** ≈ үнемі кекен сөзбен шағу.

ЗАНГУУРГАТАЙ шақпа сөзді, тікен тілді, тілі ащы, сұқпа сөзді, кекесінді, сөзі зілді; ≈ **хүн** шақпа сөзді адам.

ЗАНГУЙ I (*мінезі*) қарапайым, байсалды, орнықты, құбылмайтын; бір мінез; ≈ **хүн** қарапайым адам, бір мінез адам.

ЗАНГУЙ II 1. шімірікпес, мізбақпас, қаймықпас; ұялмас, именбес; **ажил хийх** ≈ **хүн** жұмысқа мізбақпас адам; **хичхээн гүйгөч өлт** ≈ қаншама қаласаңда ешбір шімірікпейді; 2. әлсіз, күшсіз, қаблетсіз, әл жетпейді, күш жетпейді, шама келмейді; тапжылмас, қозғалмас; **том чулууг ергөх гэсэн чинь** ≈ нүү үлкен тасты көтермейтін болып өдім, ішті келмеді.

ЗАНДАЛЧ қ. **зандалчин**.

ЗАНДАЛЧИН жентер, баскесер, қанігер; ≈ **ягуур** қанігерлер тұқымы.

ЗАНДАН ырғай (*хош ишті гүлі бар, бұта не ағаш түрінде өсетін ұшқат тұқымдас өсімдік*); **хүрэн** ≈ күрең ырғай; ≈ **ташуур** ырғай қамшы; **улаан** ≈ қызыл ырғай; **цагаан** ≈ ақ ырғай, жұпар терек; ≈ **моден** ырғай ағаш, жұпар терек.

ЗАНДАНШУУЛГА сартаптауы, қаңпыштауы, бальзамдауы (*өлік денені бальзамдан шірімейтін етіп тастау*).

ЗАНДАНШУУЛА-Х (*өлік денесін*) сартаптау, бальзамдан кептіру.

ЗАНДА-Х зекү, жеку, зекіру, жекіру, сөгү, ақыру, ұрсу; **хориглон** ≈ жасқап зекү; **чимээгээ намд гэж** ≈ дыбысындай өшір деп ақыру; **буруушаан** ≈

айыптап үрсү.

ЗАНДАРГА-Х к. зандрүүлөх.

ЗАНДРА-Х зекіру, жекіру, ақыру, үрсү; **айлган** ≈ қорқытып ақыру; **хилэниен** ≈ доданып зекіру.

ЗАНДРУУЛА-Х зекірту, жекірту, ақырту, үрсқызу.

ЗАНДУУЛА-Х 1. зекірту, жекіту, жөбірлету, жасқату; 2. к. зандрүүлөх.

ЗАНЛАН: занлан хорхой тарақан, жом (*жөндік*).

ЗАНТАЙ I мінезді мінезі бар; **сайн** ≈ жайлы мінезді, мінезі биязы, жайдары мінезді; **муу** ≈ жайсыз мінезді, мінезі жайсыз.

ЗАНТАЙ II айбат, тәуір, ұнамды, татымды; кермег; ≈ **сайн** әд тәуір татымды нәрсе; ≈ **сайхан хоол** керемет дәмді тамақ; ≈ **гоё хүүхэн** керемет сұлу қыз.

ЗАНТАЙЛГА-Х қазанбастандыру, қазанбас болдыру; жалпиту.

ЗАНТАЙ-Х қазанбастану, қазанбас болу; жалпию; ≈ **сан том толгойтой** қазанбастанган басы үлкен.

ЗАНТАЛЗА-Х жалпаңдау, жалпаң қағу, жайпаңдау, жайпаң қағу.

ЗАНТАЛЗУУЛА-Х жалпаңдату, жалпаң қақтыру, жайпаңдату, жайпаң қақтыру.

ЗАНТГАНА-Х к. занталзах.

ЗАНТГАНУУЛА-Х к. занталзуулах.

ЗАНТГАР қазанбас; жантақ, жантйған; ≈ **толгойтой** басы қазанбас; ☆ **зантгар загас** жалпақбас балық.

ЗАНТГАРДА-Х қазанбастану; жантаю, жантию.

ЗАНУУЛА-Х 1. өшгендіру, кектендіру, өшіктіру, тісін қайрату, лағынет айтықсу; 2. жөбірлету, зекірту, үрсқызу, зекіту, қорқытқызу.

ЗАНХАЙЛГА-Х к. зантайлгах.

ЗАНХАЙ-Х к. зантайх.

ЗАНХАЛЗА-Х к. занталзах.

ЗАНХАЛЗУУЛА-Х к. занталзуулах.

ЗАНХГАНА-Х к. зантганых.

ЗАНХГАНУУЛА-Х к. зантгануулах.

ЗАНХГАР к. зантгар.

ЗАНХГАРДА-Х к. зантгардах.

ЗАНЧИ-Х к. жанчих.

ЗАНЧУУЛА-Х к. жанчуулах.

ЗАНЧУУР к. жанчуур.

ЗАНШАА-Х к. заншуулах, көндіктіру.

ЗАНШИЛ өдет, машық, дағды, үйреншік, көндігіс; **салт**; **урьдын** ≈ бұрынғы өдет, ескі салт; **хуучын** ≈ көне өдет, ескі салт; **шинэ** ≈ жаңа өдет, жаңа салт; ≈ **болсх** өдеттену, машықтану, дағдылану.

ЗАНШИ-Х өдеттену, машықтану, дағдылану, үйреншіктеу; көндігу; **цагийг хувартай ашиглаж** ≈ уақытты бөліспен пайдаланып өдеттену; **биенін табир хийж** ≈ денешынықтырумен шұғылданып өдеттену.

ЗАНШЛАГА өдеттік, машықтық, дағдылық, үйреншік.

ЗАНШЛАГЧ іздестіруші, ізденуші, іздеуші, іздеп сұрастырушы; ≈ **хүн** іздеуші адам.

ЗАНШЛА-Х іздестіру, іздену, іздеу, іздеп сұрастыру; **хэсч** ≈ кезіг іздену; ≈ **аар явах** іздестіруге кету.

ЗАНШЛУУЛА-Х іздестірту, ізденрту, іздету, іздеп сұрастырту.

ЗАНШУУЛА-Х өдеттендіру, машықтандыру, дағдыландыру, үйреншіктендіру; көндіктіру.

ЗАПАС 1. қор (*байлық*); 2. (*тез*) запас.

ЗАПАСЛА-Х қорлау, қор сақтау, запастав.

ЗАПАСЛУУЛА-Х қорлану, қор сақтау; запастату.

ЗАР I жар, хабар; ≈ **тараах жар** тарату, хабар тарату.

ЗАР II лау күүлгі, лау хаты; **улааны** ≈ лау ат мінетін күүлк.

ЗАРАА 1. кірпі; ≈ **ны эвэрлэг үс** кірпінің тіксіні; **далайн** ≈ теңіз кірпісі; ☆ **зараа уул асқабақ** (*өсімдік*); 2. **зараа** (*мінез*) тік, шөлнес, ≈ **шиг амьган тік** мінез адам.

ЗАРААЛ 1. сатыс, сауда; ≈ **ын хоршин морь** сатыстың көрі аты; 2. **ныгыс**, рыскұт.

ЗАРАГ I іс, өрекет; **хэрэг** ≈ іс-әрекет.

ЗАРАГ II жылқышы (*күс*).

ЗАРАГДА-Х I жалдану, жалға жүру; **бусдад** ≈ **ж амьдрах** біреуге жалданып тіршілік ету.

ЗАРАГДА-Х II (*нәрсе*) сатылу; **зах дээр** ≈ базарда сатылу; ≈ **чихсан** сатылып кеткен.

ЗАРАМ I жарма; **кебек**; **гурилын** ≈ ұшып жармасы; ≈ **гол ұнның небеті**; ≈ **маалинга** дөңді зығыр.

ЗАРАМ II: **зарам хорхой** қабыршақ күрт, жарма күрт (*зоол*).

ЗАРАМ III. **зарам загас** шабақ балық.

ЗАРА-Х I 1. жалдау, жұмыс істету, жалға алу; **ажилд** ≈ жұмысқа жалдау; **хөлслөн** ≈ жалдап жұмыс істету; 2. жіберу, жолдау; жұмсау, жөнелту, аттандыру; **элч** ≈ елші жіберу; **бичиг** ≈ хат жолдау; **хүн** ≈ кісі жұмсау, біреуді жұмсау; 3. (*нәрсе*) жұмсайтын, керектенетін, қолданатын, пайдаланатын, арпаған **хүнсэнд** ≈ **зүйл азық-түлікке** жұмсайтын нәрсе; **уналганд** ≈ **жөр** мінсіке керектенетін ат; **аян жинд** ≈ **тэмээ** кіре сапарға керектенетін түйе.

4. (*Әулет*) жұмсау, арнау; **хөрөнгө** ≈ дәулет жұмсау; **монгө** ≈ ақша жұмсау; ≈ **хөрөнгө** жұмсайтын рыскұт.

ЗАРА-Х II сату; **юмаа** ≈ **нәрсе** сату; **арилжжж** ≈ айырбастан сату; **мал** ≈ мал сату.

ЗАРГА дау, айтыс, талас, тартыс, сонар дау; егес, жаңжал; ≈ **заажаж** айтыс-тартыс, сонар дау; ≈ **тамдан** дау-жаңжал дау-керіс; егес-жаңжал; ≈ **мэдүүлэх** дау айту, дау сайлау; ≈

нийтгэх дау кесу; айтыс-тартысты үзү;
≈ **шүүх** дауды тексеру.

ЗАРГАЛДААН айтыс-тартыс, талас-тартыс; дау-жанжал.

ЗАРГАЛДА-Х дауласу, айтысу, дау сайлау, айтыс-тартысқа түсу, дау-жанжал истеу; ≈ **саар байгаад дийлэх** дауласып отырып жеңу, дауласса-дауласса жеңу.

ЗАРГАЛДУУЛА-Х дауластыру, айтыстыру, дау сайлату, айтыс-тартысқа түсіру.

ЗАРГАЧ даукес, даукер, даушы, даулағыш дау құмар; айтысқор, айтыс құмар, таласқор, талас құмар; **амбасын** ≈ амбас даукері (*моңғолдың ақсүйек феодалдарының даукері*).

ЗАРГУИ қырғи (*құс*).

ЗАРДАЛ рысқұт, шығыс, жұмсалыс, шығатын, жұмсалатын (*дәулет, қаржы, нәрсе*); **хоолны** ≈ тамақ рысқұты; **бичиг хэрэглэлийн** ≈ ресми іс-қағаздарының рысқұты; **төсөв** ≈ қаржы рысқұты, ақша-қаржы, қаржы-қаражат, ақша-қаражат.

ЗАРДАС жалшы, жалданушы; **хувьсгалын өмнө бусдын** ≈ болж явлаа революциядан бұрын біреуге жалшы боп жүрді.

ЗАРДСАН жалшыланған, жалданған, жалшы болған.

ЗАРЖГИН заржгин бялзуухай сыбызғышы (*сайрағыш торғайдың бір түрі*).

ЗАРИГДАА оқта-текте, анда-санда; ≈ **тохиолдох** оқта-текте жолығу.

ЗАРИМ 1. жарым, жарты; жарма; ≈ **хэсэг** жарым кесек, жарым бөлек, жарым-жарты; 2. кейбір, біраз; кей, кейде; ≈ **хүн** кейбір адам; ≈ **ы нь авах** біразын алу; ≈ **цаг үес** кей кездерде, кей уақытта; ≈ **хэсэг нь** кейбір бөлегі; ≈ **талаар** кей жағына.

ЗАРИМДАА кейде, кей кезде, оқта-текте, анда-санда; ≈ **ирж**, ≈ **ирэхгүй** кейде келіп кейде келмейді; ≈ **олдого** оқта-текте табылады; ≈ **нойр нь хүрэхгүй юм байна** кейде ұйқысы келмейтін көрінеді.

ЗАРИМДАГ 1. (*нәрсе*) жарымдық, жартылық, жарты, жарым; 2. (*шала*) жартылай, шала, кем; жарты; ≈ **хэл-бэр** жартылай тұлға; ≈ **сар** жарты ай; ☆ **заримдаг гийгүүлэгч** дауыстылы, дауыстысыз жазылатын дауыссыз дыбыстар (*гил*).

ЗАРИМДАГЛА-Х (*ис-эрекетті*) жартылау, шалалау, жарты тастау, шала тастау; ажлаа ≈ **ад орхих** жұмысын бітirmeй шала тастау.

ЗАРИМДАГЛУУЛА-Х жартылату, шалалату, жарты тастату, шала тастату.

ЗАРЛАГА I шабарман; хат тасушы, хабар жеткізуші; жасауыл; **сумын** ≈ сұмындық хат тасушы (*аудандық хабар жеткізуші*).

ЗАРЛАГА II шығыс, шығын; **орлого** ≈ **ын төсөв** кіріс шығыс қаржысы; ≈ **д**

гаргах шығысқа шығару.

ЗАРЛАГАДА-Х шығысқа шығару, шығыс ету.

ЗАРЛАГАДУУЛА-Х шығысқа шығарту, шығыс еткізу.

ЗАРЛАЛ жария; ≈ **гаргах** жария шығару; **сонины** ≈ газет жариясы; ≈ **тараах** жария тарату, жариялау.

ЗАРЛА-Х жариялау, жария айту, жария тарату; **нийтэд** ≈ жұртқа жариялау; **радиоогоор** ≈ радиомен жариялау; **сонинд** ≈ газетке жариялау; ≈ **сан хойно** жариялаған соң.

ЗАРЛИГ жарлық, бұйрық, өмір; хааны ≈ хан жарлығы; **их хурлын тэргүүлэгчдийн** ≈ ұлы хурал басқармаларының жарлығы.

ЗАРЛИГЛА-Х жарлық ету, бұйрық ету, өмір ету.

ЗАРЛУУЛА-Х жариялату, жария айтысу, жария тараттыру.

ЗАРМАС қызғылт мөңге (*балық*).

ЗАРСХИИ-Х (*нәрсені*) 1. жұмсаңқырау, керектенсікіреу, қолданыңқырау; 2. сатыңқырау, сата түсу, сатыңқырап алу.

ЗАРУУД зарут (*ішкі моңғолияның бір тайпа аты*).

ЗАРУУЛА-Х I 1. жалдату, жалға жүргізу, жұмысын істеткізу; 2. қ. **зарц** лагдах; 3. жолдату, жіберту; жұмсау, жөнелтіру, аттандырту (*бір іс, шаруаға*); 4. жұмсау, керектендіру, қолдандыру, пайдаландыру, арнату.

ЗАРУУЛА-Х II сатқызу; **мал хөрөнгий нь** ≈ мал дәулетін сатқызу.

ЗАРЦ жалшы, малай; ≈ **болох** жалшы болу; ≈ **зарах** жалшы жалдау; **хөлсний** ≈ жалдамалы жалшы.

ЗАРЦЛАГДА-Х жалдану, жалшыға жүру, малай болу; **айлд** ≈ **ж явах** ауылға жалданып жүру.

ЗАРЦЛА-Х жалдау, жалшыға алу, жалшы ету; **хөлслөн** ≈ жалдамалап жалшы ету.

ЗАРЦЛУУЛА-Х 1. жалдату, жалшыға алдыру, жалшы еткізу, жалшы болдырту; 2. қ. **зарц** лагдах.

ЗАРЦУУЛАГДА-Х (*қаражат, қаржы*) жұмсалыну, жұмсалу, керектеліну; **их мөнгө** ≈ **жээ** көп ақша жұмсалыпты.

ЗАРЦУУЛА-Х жұмсау, керектену, қолдану; **аж үйлдвэрд асар их хөрөнгө** ≈ өнеркәсіпке өте көп дәулет жұмсау; ≈ **мөнгө** жұмсайтын ақша.

ЗАРЧ жаршы, жарияшы, жариялаушы; **театрын** ≈ театр жариялаушысы.

ЗАРЧИМ тәртіп, ереже, принцип; **ажлын** ≈ қызмет тәртібі; **намын** ≈ партиялық тәртіп; ≈ **баримтлах** тәртіп ұстау, тәртіпті басшылық ету; **ёс** ≈ әдеп тәртіп; **цааз** ≈ заң тәртібі.

ЗАРЧИМГУИ 1. тәртіпсіз ережесіз, принципсіз, (*белгілі*) тәртіп жоқ, (*белгілі*) ереже жоқ; **тодорхой** ≈ белгілі тәртіп жоқ; 2. бейбастақ, әдепсіз, жүгенсіз, көргенсіз; ≈ **этгээд** бейбастақ адам; ≈ **явдал** бейбастақтық.

ЗАРЧИМЛА-Х 1. тәртіпке түсіру, белгілі жүйеге түсіру; ережеге бағындыру; 2. тәртіп ұстау, тәртіп тұту, тәртіпті басшылық ету.

ЗАРЧИМЛУУЛА-Х 1. тәртіпке түсірту, белгілі жүйені ұстату, ережеге бағындыру; 2. тәртіп ұстату, тәртіп тұттыру, тәртіпті басшылық еткізу.

ЗАРЧИМТ 1. тәртіпті, ережелі, принципті, тәртіп бойынша, тәртіп сақтаған; 2. әдісті, тәртіпті, ибалы.

ЗАРЧИМТАЙ қ. зарчимт.

ЗАРЧИМЧ қ. зарчимтай.

ЗАРЬ бұлан (*бұғы тектес ірі аң*).

ЗАСАА ен (*адам мен жануарлардың аталық жыныс безі*); **хурғаны** ≈ қозының ені; **бұхын** ≈ бұқаның ені.

ЗАСАГ I 1. үкімет; **нам** ≈ партия үкіметі; **≈ ийн газар** үкімет орны; **≈ төр** үкіметтің; **ардын** ≈ халық үкіметі; **Зөвлөлт** ≈ Совет үкіметі; **нам** ≈ ийн бодлого партия үкімет саясаты; **хөрөнгөнің** ≈ капиталистік мемлекет; **тур** ≈ ийн газар уақытша үкімет орны; 2. шара, жүйе, тәртіп; **цәргийн** ≈ әскери жүйе; **эдийн** ≈ шаруашылық жүйесі, экономика; **☆ улс төрийн эдийн засгийн ухаан** саяси экономика ғылымы; **☆ орон нутгийн засаг захиргаа** жергілікті өкімшілік ұйымдары; **☆ засаг заслал** өкімшілік шаралар.

ЗАСАГ II өкімшілік, үкім орны; **хушууны** ≈ хошун өкімшілігі (*аудандық өкімшілік*).

ЗАСАГҮЙ 1. үкіметсіз; 2. өкімшіліксіз.

ЗАСАГДА-Х 1. (*нәрсе*) жасалу, жөндеу, қалпына келтірілу, түзелу жөнге келтірілу, түзету; 2. (*іс-әрекет, сөз, баспада*) түзелу, өңделу, дұрысталу, түзету; 3. *ауыс*. епшілестірілу, ымыраластырылу, келістірілу, ынтымақтастырылу, епке келтірілу.

ЗАСАГЛА-Х 1. үкімдеу, әмірлеу, үкіммен ұстау, әмірмен ұстау; 2. шектеу, тежеу, шектеп ұстау, тежеп ұстау, басып ұстау.

ЗАСАГТАЙ 1. үкіметті, үкіметі бар; **ардчилсан** ≈ демократиялық үкіметі бар; 2. өкімшілікті, өкімшілігі бар.

ЗАСАГЧ I үкіметші (*үкімет*) билігін ұстаушы.

ЗАСАГЧ II жасаушы, жөндеуші, түзетуші; **☆ үс засагч** шаштараз, шаш қиюшы.

ЗАСАЛ I өшеней, өрнек, сәнді ою, зейнет; **чимэг** ≈ өшекейлер, безендірген өрнектер.

ЗАСАЛ II (*ауру*) оңалыс, сауығыс, жазылыс; оңалуы, сауығуы, жазылуы; **эм ууж** ≈ авах ем ішіп оңалу; **☆ мәс засал жару** жәрдем, оперес, операция.

ЗАСАЛТ 1. (*нәрсе*) жасалым, жөнделім, түзелім; жасалуы, жөнделуі, түзелуі; 2. (*баспада, сөзде, іс-әрекетте*) түзетуі, өңдеуі, дұрыстауы.

ЗАСАЛЧ жару жәрдемшісі, хирург; **мэс** ≈ хирург.

ЗАСАМЖЛАГДА-Х қ. засагдах 1. 2.

ЗАСАМЖЛА-Х қ. засах. 1. 2.

ЗАСАМЖЛУУЛА-Х қ. засуулах. 1. 2.

ЗАСА-Х I 1. (*нәрсені*) жасау, жөндеу, қалпына келтірту, түзеу, жөнге келтіру түзету; **орон сууц** ≈ тұрғын үйді жөндеу; **ширээ** ≈ үстелді бүтіндеп жөндеу; **байшингийн хаалга цонхыг** ≈ үйдің есік терезесін жөндеу; 2. (*іс-әрекетте, сөзде, баспада*) түзеу, дұрыстау, түзету, өңдеу; **бичгийн алдаг** ≈ жазу қатесін түзеу; **найруулгыг** ≈ тіл көркемдігін өңдеу; 3. *ауыс*. епшілестіру, ымыраластыру, келістіру, ынтымақтастыру, епке келтіру; **маргаан тэмцлийг эвлүүлэн** ≈ дау-жаңжалды епшілестіру; **☆ ор засах** төсек салу; **☆ ширээ засах** үстелге тамақ реттеу; **☆ тал засах** жақтастық істеу, жең ұшын жалғасу; мүләймсу, жағымсу, жарамсақсу, жағыну; **☆ бөх засах** палуан күрестіру, күресті реттеу; **☆ буурт засах**, = **бууц засах** үй орнын шығару, үй орнын реттеу; **☆ гэр засах** үй жаңарту, үйді реттеу; **☆ явдлаа засах** кемістігін түсіну; жөнге көшу; дұрыс жолға түсу; **☆ санаагаа засах** а) көңілін аулау, көңілін басу, көңілін тоқырату; **☆ үүр засах** ұя салу (*құс*); **☆ бие засах** а) емделу, сергу, дінкелену; б) бой түзеу, әсемдену, сәндену; в) дәретке отыру, дәреттену.

ЗАСА-Х II (*ата малды*) пішу, кесу, тарту; **хурга** ≈ қозы пішу; **даага** ≈ жабағы пішу, тай пішу; **бух** ≈ бұқа пішу; **≈ сан хуц** пішкен қошқар.

ЗАСА-Х III (*ауру*) емдеу, сауықтыру, оңалу, жазу; **өвчнийг** ≈ ауруды емдеу.

ЗАСА-Х IV: **бие засах** дәретке отыру, дәрет сындыру.

ЗАСВАР 1. (*ескірген, бүлінген нәрсениң*) жасауыры, жөндеуі, жамауы; **байшинд** ≈ хийх үйге жасауыр істеу, үйді бүтіндеп жөндеу; 2. түзету, дұрыстау; толықтыру; **гар бичмэлд** ≈ хийх қол жазбаға түзетулер енгізу.

ЗАСВАРЛАГДА-Х 1. жөндеу, жамалу, жасалу (*ескі, бүлінген нәрсе*); **≈ сан шавар байшин** жөнделген там үй; 2. (*баспа сөз*) түзетуі, дұрысталу; толықтырылу.

ЗАСВАРЛА-Х 1. (*бүлінген ескірген нәрсеңі*) жөндеу, жамау, қайта жасау; **хувдас** ≈ киім жөндеу; **гутал** ≈ етік жамау; 2. (*баспа*) түзетуі, дұрыстау; толықтыру.

ЗАСВАРЛУУЛА-Х 1. жөндеу, жамату, қайта жасау (*ескірген нәрсени*); 2. түзетуі, дұрыстату, толықтырту; 3. қ. засварлагдах.

ЗАСВАРТАЙ 1. жөндеп жатқан, жамап жатқан, қайта жасап жатқан; 2. жөндейтін бар, жамайтыны бар, қайта жасайтыны бар; 3. (*баспада*) түзейтін бар, дұрыстайтыны бар; толықтыратыны бар.

ЗАСДАГ жасамалы, жалган, боямалы, монтаны, скі жүзді, алдамшы; ≈ зан монтаны мінез; ≈ үг боямалы сөз.

ЗАСДАГЛА-X 1. монтанысу, момынсу, мүлөйімсу, момакансу, снкіжүздөнсу; хэтрүүлэн магтаж ≈ көпирте мақтап монтанысу; 2. (нәрсені) оймыштау, өрпөктөсу.

ЗАСЛАГ: заслаг жүрж қышқыл ұсақ мандарин (өсімдік).

ЗАСЛАГА 1. түзету, бағытталыс, беттеліс; бағыт бет.

ЗАСЛА-X (нәрсені) жөңдей беру, жамай беру.

ЗАСМАГЛА-X қ. засдаглах.

ЗАСМАЛ жасамалы, жасаған, жөңделген, тапталған, тегістелген; ≈ зам тапталған жол, тас жол; ☆ засмал зүлгө көгал алаң.

ЗАСРА-X 1. түзелу, оңалу, жөңдігу, жөңге түсу, дұрысталу; ≈ эсэхий нь харах түзелер, түзелмесін күту; ≈ төлов орох жөңге түссійн деу; 2. жақсару, оңалу, сапалану; арту; яс чанар ≈ сапасы жақсару; өнгө ≈ оңи оңалу; өзчип ≈ науқасы оңалу, науқасы бөсендеу; ногоо ≈ а) шоп шығымы арту; б) тағамшоп сапалану; бие ≈ дене сергу, днқәлену, әлдену; дене оңалу; тэнгэр ≈ аспан ашыгу.

ЗАСРАШҒҮЙ 1. (нәрсе) түзеуге келмейтін, жөңдеместей, түзелместей, жөңдеуге келмейтін; 2. ауыс. оңалмайтын, оңалмастай, сауықнастай.

ЗАСУУЛ жасауыл, жебеуші, жасауылшы, демеуші, төреші, делдал, байқаушы, сүйсөмелің (паладан күрестіретін адам).

ЗАСУУЛА-X I 1. (нәрсені) жасату, жөңдету, қамшына келтірту, түзеттіру; 2. (баспа сөзде) дұрыстату, түзеттіру, оңдету; 3. ауыс. епшілестірту, ымыраластырту, келістірту, ынтымақтастырту, өпке келтірту; ☆ ор засуулах төсек салдыру; ☆ ширээ засуулах үстел реттету; ☆ бөх засуулах палуан күрестірту; күресті реттету; ☆ буурь засуулах, -

бууд засуулах үй орнын шығарту, үйдің орнын реттету; ☆ Гэр засуулах үй орнын шығарту, үйдің орнын реттету; ☆ Гэр засуулах үйді жаңарту; ☆ явдлаа засуулах кемістігін түсіндіру; жөңге көшірту, дұрыс жолға түсіру; ☆ санаагаа засуулах көңілін аулату, көңілін тоқыраттыру; ☆ Үур засуулах ұя салдыру; ☆ бие засуулах а) дәретке отырғызу, дәретін сындырту; б) бойын түзеттіру, сәндендіру.

ЗАСУУЛА-X II (ата малды) кестіру, шығарту, тарттыру.

ЗАСУУЛЧ қ. засуул.

ЗАСУУР қ. засвар.

ЗАСЦГАА-X жөңдеп алу, реттеп алу.

ЗАХ I 1. жаға, шет, жиек; кенере; кыр; нуурын ≈ көлдің жағасы; даавууны эн ≈ бұлдың ен шеті; юмны ≈ ирмәг нәрсенің шеткі қыры; ≈ хязгаар шет шекара; давууны ≈ бұлдың кене-

рессі; ширээний ≈ үстелдің қыры; 2. (киім) жаға; ышқыр; дээлийн ≈ шапанның жағасы; емдний ≈ шалбардың ышқыры; ☆ зах хязгааргүй шексіз, ұшы-қиырсыз, еселсіз, шегі жоқ; ☆ захаас аван шетінен, кез-келген; бөрі, түгелдей; ☆ захын цамх тас белгі, обатас (мекендік жер шегіне қойған белгі).

ЗАХ II топ; буда, тай, тең бума; ≈ торго бір топ торғын; ≈ даавуу бір тай бұл.

ЗАХ III базар (еркін сауда сагтық орны); барааны ≈ бұл-дүние сататын базар; ≈ зээл базар саудасы.

ЗАХ IV (орман) шеті, шек; ойн ≈ орман шеті.

ЗАХААР шетімен, шетінен, шет жағымен.

ЗАХДА-X шеттеу, шетіне шыгу; хэ-тэрхий ≈ чихсан байна өте шеттеп кеткен екен.

ЗАХДУУ шеткері, шетіне ала, шеткерілеу.

ЗАХДУУЛА-X 1. шеттету, шетіне шығару; 2. шеткерілендіру, шеткерілеп жіберу.

ЗАХДУУХАН шеткерірек, шетіне аларак, шеткерілеңкі.

ЗАХИА 1. хат; ≈ бичих хат жазу; ≈ явуулах хат жолдау; ≈ захидал хат-хабар; ≈ занга хат-мат; хабар-ошар; 2. хабар, хабар-ошар; хэл ≈ тіл-хабар; хабар-ошар; ≈ зарлиг айтар-тапсырар; 3. қалау тапсыру; қалаған, тапсырған; ≈ хоол қалаған тамақ; ≈ хувцас тапсырған киім.

ЗАХИАЛАГЧ қалаушы, тапсырушы; ≈ байғууллаға тапсырушы мекеме.

ЗАХИАЛА-X 1. хат жолдау, хат беру; хат жолдасу, хат берісу; 2. (қажетін) қалау, тапсыру; хувцас ≈ киім тапсыру.

ЗАХИАЛГА қалайтыны, тапсыратыны, қалайтын нәрсе, тапсыратын нәрсе; ≈ өгөх қалайтын нәрсесін тапсыру.

ЗАХИАЛГАТ қ. захналгатай.

ЗАХИАЛГАТАЙ қалаған, тапсырған (нәрсе).

ЗАХИАЛУУЛА-X (қажетін) тапсырту.

ЗАХИГЧ тапсырушы.

ЗАХИДАЛ хат; хувийн ≈ жеке озіннің хаты; албан ≈ ресми хат; ил. ≈ ашық хат; ≈ аар харилдах хатпен қатынасу.

ЗАХИРАГДА-X бағышу, қону, бой сүну, бас ию, табыну; тушаалд ≈ бұйрыққа бағыну.

ЗАХИРАГЧ бағындырушы; басқарушы, төртілші; хушуу ≈ хошун (аудан) басқарушы.

ЗАХИРАЛ директор; басшы; сургуулийн ≈ мектеп директоры.

ЗАХИРАМЖ әкімдемс, бұйрықтама, бұйрық-нұсқама; гүйцөтгөх захиргааны ≈ атқару әкімшілігінің бұйрықтамасы.

ЗАХИРА-X 1. бұйыру, бұйрық ету, әмір ету; 2. бағындыру, басқару.

ЗАХИРГАА өкімшілік; аймгийн гүй-цэтгэх ≈ аймақтық атқару өкімшілігі; **орон нутгийн засаг** ≈ жергілікті үкімет өкімшілігі; ≈ ны зардал өкімшілік қаржысы; ≈ аж ахуын хэлтес өкімшіліктің шаруашылық бөлімі.

ЗАХИРГААҒҮЙ өкімшіліксіз, биліксіз, мекемесіз; бағынбайтын, өз бетімен; **засаг** ≈ явас өкімшіліксіз жүру, өз бетімен кету.

ЗАХИРГААТАЙ өкімшілікті, өкімшілігі бар, мекемесі бар; бағынатын, өз бетімен емес.

ЗАХИРГА-Х қ. захируулах.

ЗАХИРЛАГА өкімдік белгі, әмірлік белгі; **өргөөний** ≈ өртендік (лаудын) өкімдік белгісі.

ЗАХИРУУЛА-Х 1. бағындырту, басқарту; 2. қ. захирагдах.

ЗАХИУЛА-Х 1. хат бергізу, хат жолдату; 2. тапсырту ескерттіру; 3. (қажетін) тапсырту.

ЗАХИ-Х 1. (біреусе) хат беру, хат жолдау; 2. (іс-әрекет) тапсыру, ескерту; 3. (қажетін) тапсыру.

ЗАХЛА-Х 1. (киім т. б.) жағалау; жиектеу; хувцас ≈ киімге жаға салу; ширдэг ≈ сырдақ жиектеу; 2. (көл, теңіз) жағалай қату, жиектей қату; нуур ≈ көл жағалай қату, гол ≈ өзен жиектей қату; 3. шетінде тұру, шеттеп тұру; хснь ≈ қой шетінде тұру; 4. тиянақтап тұру, табандап тұру сіресіп тұру; тәрәгийн морь ≈ н зөгсөх арба аты сіресіп тұру.

ЗАХЛУУЛА-Х 1. (киімге т. б.) жаға салдыру; жиектеу; 2. шетінде тұрғызу; шеттетіп тұрғызу; 3. табандату, тиянақтату, сірестіру.

ЗАХУУР қ. захаар; хот суурины ≈ қала ауылдың шетімен.

ЗАХЧИН захчин (батыс моңғолдың бір ру аты).

ЗАШИН: зашин дегліі жиренқұтан (ұзын тұмсықты, ұзын мойынды, ұзын аяқты құс).

ЗАЯ 1 қ. завь.

ЗАЯ II өзен шаяны, өзен қапшысы, өзен қысқышы (жәндік).

ЗАЯА тағдыр, жазмыш; бақ салым, сымбаға үлес; **хүний хувь** ≈ адамның тағдыры; **сайн** ≈ қолған бақ; ≈ муут салымы жоқ, бағы жоқ; ≈ ныл мәнзге бақыт мені; ☆ **авар заяа үзүүлэхгүй** тыныштық бермейді, тыным таптырмайды, маза бермейді, тынышын кетіреді, мазасын ала береді; ☆ **заяа мәдэг** бағы білсін; жазмыш озі білсін; нар тәуекел.

ЗАЯАҒҮЙ бақытсыз, сорлы, бейшора, бағы жоқ, сор маңдай, талайсыз; сөтсіз; ≈ **хүн** бақытсыз адам; ≈ **явдал** сөтсіз оқиға.

ЗАЯДА-Х тағатсыздану, сабырсыздану, дегбірсіздану, байбаламдану, әбігерлену.

ЗАЯАЛГА-Х бұйырту, нәсібіне кез қылу, дәм жаздыру, сөтін түсіру, тағ-

дыр жаздыру, дәм тарттыру, жолын түсіру.

ЗАЯАТАЙ 1. бақытты, бағы бар, салымды, нәсіпті; ≈ **хүн** бақытты адам, бағы бар адам; 2. сәтті, сәті түскен, оңды, оңы келген; ≈ **хэрэг** сәтті іс; 3. тағдырлы, жазмышты, тағдыры бар, жазмышы бар; дунар еткен, мәжбүр еткен; **сонөх** ≈ сонуге жазмышты.

ЗАЯА-Х бұйыру, нәсібіне кез болу, дәм жазу, сәті түсу, тағдыр жазу, дәм тарту, жол болу; **хсал** ≈ дәм тарту; **Үр** ≈ нәрестелі болу.

ЗАЯАХАЙ сарыаңдыз (өсімдік). **ЗАЯДА-Х** көп бұзау телу (бір ежелік сиырға бірнеше бұзау телу).

ЗАЯДУУЛА-Х көп бұзау теліту. **ЗИЙ** титтей, титімдей, тиземдей (сөйл.); ≈ төдий юм титтей ғана нәрсе.

ЗЕНИТ зенит (аспандағы самолёт апаратын зенитрек).

ЗОВЛОГО жасық, көк бақа, жылбысқа, жылбысқы (өте арық ет); ≈ **мах** жасық ет; **хснь ямааны** ≈ қой, ешкінің жасығы; **улаан** ≈ қызылшынака жасық, көке жасық.

ЗОВЛОГОДО-Х (ет) өте жасық боп кету, көк бақа боп кету, жылбысқа боп кету, жылбысқы боп кету.

ЗОВЛОГОРО-Х жасықтану, көк бақалану, жылбысқалану, жылбысқылану (арық ет).

ЗОВЛОГОШИ-Х (ет) жасықтана бастау, көк бақалана бастау, жылбысқалана бастау, жылбысқылана бастау.

ЗОВЛОН 1. азап, бейнет, мөхнат; ≈ әділх азап шегу, азап тарту; бейнет көру; сәтгәлийн ≈ ой азабы; **гаслан** ≈ қайғы азап, уайым-қайғы; ≈ **зудуур** азап-мөхнат, қайғы-қасірет; 2. ауыс. әуре, әбігер, мазасыз, байбалам; ≈ **той ааштай хүн** бір мазасыз адам; ≈ **той** ажил әуре жұмыс.

ЗОВЛОНҒҮЙ 1. азапсыз бейнетсіз, мөхнатсыз; тыныш, рахат; уайымсыз; ≈ **ажил** азапсыз жұмыс, оңай жұмыс; 2. сөйл. әуресіз, әбігерсіз, оңай; ≈ **бүтэх** оңай біту.

ЗОВЛОНТ қ. зовлонтой; ☆ **зсвдент нуруу**, -- асуух нуруу азапарға (жәл шетіндегі арқа).

ЗОВЛОНТОЙ 1. азанты, бейнетті, мөхнатты; қыншылдықты; қайғылы, ауыр; ≈ амьдарал азанты өмір; 2. ауыс. әуре, әбігер, беймаза, мазасыз; кэг ≈ **хүн юмаа даа** бір беймаза адам екен, озі!

ЗОВНИЛ қайғы, мұң шер, күйініш, уайым, қасірет; сәтгәлийн ≈ көңіл қайғысы.

ЗОВНИУЛА-Х қайғыландыру, күйіндіру, уайымдату, қасіреттендіру, мұңайту, шерлендіру.

ЗОВНИ-Х қайғылану, мұңаю, шерлену, күйіну, уайымдау, қасіреттену; сәтгәл ≈ көңілі қайғылану.

ЗОВОЛ қайғырыс, мұңайыс шерленіс, зарық (көңіл күйдің); үхэл ≈ өлім-

қайғырыс, өлім-жітім; хагацал ≈ мұңзар, мұңшер.

ЗОВОМТГОЙ 1. қайғышыл, мұңшыл, мұңайғыш, шершіл, күйінгіш, уайымшыл; 2. ұялшақ, жасқаншақ, жасық, ұялғыш; *их* ≈ *охин* өте ұялшақ қыз.

ЗОВОМХОЙ қ. **зОВОМТГОЙ**.

ЗОВОНГИ жұбаңқы, жүдеңкі жадаңқы; *сэтгэл* ≈ көңіл күйі жадаңқы.

ЗОВОНГИДУУ жүдеңкірек, жұбаңқырақ, жадаңқырақ, жүдеңкілеу, жұбаңқылау, жадаңқылау (*көңіл-күйі*).

ЗОВООЛГО-Х азаптату, қинату, азап көрсеттіру, мекнат шектірту, бейнет көрсеттіру.

ЗОВОО-Х азаптау, қинау, азап көрсету, мекнат шектіру, бейнет көрсету; *хүнийг* ≈ *ын хэрэг юун билээ* адамды қинаудың нерегі не еді; *тэгвэл хүн* ≈ *ын нэмэр* өйтсе, біреуді азаптау деген сөз.

ЗОВОРЬ азап, бейнет, қиналыс, мекнат, машақат; ≈ *өвчин* азап ауру, бейнет науқас.

ЗОВОРИЛО-Х қиналу, азаптану, азап шегу, бейнет шегу; ≈ *ж өвдөх* қиналып ауру.

ЗОВО-Х 1. азаптану, қиналу, азап көру, мекнат шегу, бейнет тарту; ≈ *ж байж хийх* азаптанып жүріп істеу; 2. беймазалану, мазасыздану, тынышы кету; *санаа* ≈ мазасыздану.

ЗОВУУРИЛА-Х 1. (*науқасқа*) қиналу, азаптану, тыныш таппау; *өвчиндөө* ≈ науқасына қиналу, ауруы жанына бағу; 2. *ауыс*. мұңаю, шерлену, қайғылану, қайғыру.

ЗОВУУРЬ 1. азап, бейнет, мекнат, қиналыс; *өвчий* ≈ аурудың азабы; 2. беймазальқ, мазасыздық, тынышсыздық.

ЗОВУУРЬТАЙ 1. азаптайтын, қинайтын, азап көрсететін, мекнат шектіретін, бейнет тарттыратын; ≈ *өвчин* азаптайтын ауру; 2. беймаза мазасыз, тынышсыз; ≈ *хүн* беймаза адам.

ЗОВХИ қабақ; *дээд* ≈ үстінгі қабақ; *доод* ≈ астыңғы қабақ; ≈ *татах* қабақ тарту.

ЗОВИС шартарап; *дөрвөн зүг, найман* ≈ төрт бағыт, шартарап.

ЗОГ: *зог тусах* тоқтай қалу; *зог хийх* тоқырал қалу.

ЗОГДОР шуда; *тэмээний* ≈ түйенің шудасы; ☆ *зогдор хөдөлгөх* түйемен желкілдету.

ЗОГДОРЛО-Х шудалау, шудасын күзеу, шуда алу (*түйенің*).

ЗОГДОРЛУУЛА-Х шудалату, шудасын күзету, шудасын алдыру.

ЗОГДОРТ шудалы; ☆ *зогдорт аргал* арқар; ☆ *зогдорт янгир* тау ешкі.

ЗОГОГХИЙ-Х серусеуде; саяхаттау.

ЗОГГОЛЗО-Х 1. (*жас бала*) аяғынан түру, тұрайын деу; 2. (*іс-әрекет*) бөсендеу, тоқтаңқырау, басылыңқырау; толастау, саябырлау; *ажил* ≈ жұмыс бөсендеу; *бороо* ≈ жаңбыр толастау.

ЗОГСЗОНО-Х қ. **зогсголзөх**.

ЗОГСЗОНУУЛА-Х қ. **зогсголзуулах**.

ЗОГСОЛ 1. қ. **тогтнял**; 2. аялдама; тоқталыс, кідіріс.

ЗОГСОЛГҮЙ аялдамай, тоқталмай, кідірмей; үзіліссіз үздіксіз; *бороо* ≈ *орох* жаңбыр үздіксіз жауу.

ЗОГСОЛТ тоқталыс, кідіріс, аялдас, үзіліс; тоқталу, кідіру, аялдау, үзлу.

ЗОГСОЛТГҮЙ тоқталыссыз, кідіріссіз, аялдассыз, үзіліссіз; тоқталмай, кідірмей, аялдамай, үзілмей, үздіксіз.

ЗОГСОЛТТОЙ тоқталысты кідірісті, аялдасты, үзілісті; тоқталып, кідіріп, аялдап, үзіліп.

ЗОГСОНГИ тоқыраған, тоқтаған, кідірген, іркілген; ≈ *байдал* тоқырас, кідіріс.

ЗОГСОНГИДУУ тоқыраққы, тоқтаңқы, кідіріңкі, іркіліңкі.

ЗОГСОО 1. тік, түзу; *босоо* ≈ тік тұрған; ≈ *хүний хиртэй* тік тұрған адамдай; 2. үздіксіз, үнемі, ылғи; ≈ *зайгүй цувах* үздіксіз іркес-тіркес шүбау.

ЗОГСООГООР 1. тігінен, тікесінен; ≈ *байгаа* тігінен тұрған, тікесінен тұрған; 2. *ауыс*. үздіксіз, үнемі, ұдайы; тік тұрып, тік тұрған күйінде; ≈ *ажиллах* үздіксіз жұмыстау.

ЗОГСООЛ 1. аялдама, кідірме, тұрақ, тоқтайтын (*орын*); автобусны ≈ автобус аялдамасы; *галт тэрэгний* ≈ поёзд тоқтайтын орын; *хөлөг онгоцны* ≈ кеме тұрағы; 2. тұрақтататын, иретін (*белгілі жер*); *адууны* ≈ жылқыны тұрақтататын жер; 3. шек, мөлшер; *эрэг* ≈ *доо хүрэх* бұрама шегіне жету.

ЗОГСООЛГО-Х тоқтаттыру, тұрақтаттыру; аялдадтыру, кідірттіру (*қозғалысын*).

ЗОГСОО-Х (*қозғалыс*) тоқтату, тұрақтату; аялдату, кідірту; *тэрэг* ≈ арбаны тоқтату.

ЗОГСО-Х (*іс-әрекет, қозғалыс*); тоқтау, тұрақтау; аялдау, кідіру; толастау, бөсендеу; жұмыстамай қалу; *ажил* ≈ жұмыс тоқтау; *үйдвэр* ≈ өндіріс тоқтау; *машин гэмтээд* ≈ машина бұзылып тоқтау; *бороо* ≈ жаңбыр толастау; *салхи* ≈ жел бөсенден тыну; 2. түру, қозғалмау; *босоо* ≈ тік тұру, тікесінен тік тұру; *номхон* ≈ қозғалмай тұру; 3. тұрып қалу, жүре алмай қалу; *морь эңэж* ≈ *в* ат арықтап тұрып қалды.

ЗОГСУУЛА-Х қ. **зогсоох**.

ЗОГСУСА-Х кілт тоқтау, кенет тоқтау; *унасан морь гэгт* ≈ *ад унах шахах* мінген ат кенет тоқтағанда жығыла жаздау.

ЗОГХИЙ-Х 1. қ. **зог хийх**; 2. тыныс алу; саябырлай қалу.

ЗОГЬСО-Х (*тамақ*) қырылдау, қырқыдау, қырқыр ету.

ЗОГЬСУУЛА-Х қырылдату, қырқылдату, қырқыр еткізу (*тамағын*).

ЗОДОГ I зодық, жауырынша, жең

шік (*палуандардың екі жауырынын бастыра екі қолына киетін, берік бұлдан істелген, жауырынтақты жеңісігі*); ≈ **тайлах** 1) зодығын шешу; 2) (*жас палуанға*) зодығын мұра ету, күреспейтін болу.

ЗОДОГ II қарағайдың қабығы; **МОДНЫ** ≈ ағаштың қабығы.

ЗОДОГЛО-Х 1. зодықтану, зодығын кию (*палуандар*); 2. *ауыс*. жұмысқа әзірлену, сақадай сай болу.

ЗОДОГЛУУЛА-Х 1. зодықтандыру, зодығын кигізу (*палуандарды*); 2. *ауыс* жұмысқа әзірлендіру, сақадай сай болдыру.

ЗОДОЙ таран (*балық*).

ЗОДОЛДООН төбелес, сабалас.

ЗОДОЛДООЧ төбелескіш, сабаласқыш.

ЗОДОЛДО-Х төбелесу, сабаласу.

ЗОДОЛДУУЛА-Х төбелестіру, сабаластыру.

ЗОДОН шыбық шарбақ (*ыдыс*).

ЗОДООН ұрғылас, төбелес, сабалас; ≈ **хийх** ұрғыласу, төбелесу, сабаласу; ≈ **гаргах** төбелес шығару.

ЗОДООНЧ қ. **зодолдооч**.

ЗОДООЧ қ. **зодоонч**.

ЗОДО-Х ұру, соғу, сабау; ≈ **жанчих** ұру, жаншу.

ЗОДУУЛА-Х ұрғызу, соқтыру, сабау; **хүнээр** ≈ біреу арқылы сабау, біреуге сабау.

ЗОДУУР ұрғыш, сабағыш, дүрелеуіш (*аспан*); ≈ **нүдүүр** дүре соғатын аспан.

ЗОЖИГ 1. қыңыр, қиқар, тіркіс, оғаш (*мінез*); ≈ **зан** қыңыр мінез; 2. саяқ, оқшау, шеткері, жеке, дара, сайдақ; ≈ **ямаа** саяқ ешкі.

ЗОЖИР үшкіл от (*сабағы түзу, жапырағы қамыс тәрізді, сұрғылт жасыл түсті, шипалыққа қолданатын өсімдік*).

ЗОЛ жол, сәт, орай, жөн, ыңғай; ≈ **болох** жолы болу, сәті болу (түсу); ≈ **дайрах** сәті түсу, орайы келу; ≈ **той гарах** сәті түсін аман құтылу; ≈ **заяа**, = **заяа** ≈ жолдылық, сәттілік, іске сәт; ≈ **сайн** жолы болған, сәті түскен; ≈ **эрэх** жолын қарастыру, сәтін көздеу.

ЗОЛБИГНО-Х қаңғыбастану, кезбелену.

ЗОЛБИН қаңғыбас, кезбе; ≈ **вохой** қаңғыбас ит.

ЗОЛБИНО-Х қаңғыбас боп кету, кезбе боп кету.

ЗОЛБИРО-Х қ. **золбигнох**.

ЗОЛБИРУУЛА-Х қаңғыбастандыру, кезбелендіру.

ЗОЛБИПРО-Х қаңғылану, кезгілену, қаңғын деу, кезейін деу.

ЗОЛБИШУУЛА-Х қаңғыландыру, кезгілендіру.

ЗОЛБОО 1. сымбат, көрік, келбет; ≈ **той залуу** сымбаты жігіт; 2. *ауыс*. сұс, айбын, айбар, айбат, ызбар, қаһар.

ЗОЛГОЛГО қол жолас, қол айқас, қол тиіс (*моңғол адамдарының «наурыздық» сәлемі*).

ЗОЛГОЛДО-Х қол айқастыру, қол жоластыру, қол тиістіру (*наурыздық сәлем беруі*).

ЗОЛГОЛДУУЛА-Х қол айқастырту, қол жоластырту, қол тиіс-тиістірту (*наурыздық сәлем бергіздіру*).

ЗОЛГОЛТ қ. **золголго**.

ЗОЛГО-Х 1. қол айқастырып амандасу, қол жоластырып амандасу, қол тиістіріп амандасу (*моңғолдардың наурыздық сәлемі*); 2. жолығу, кезігу, ұшырау; 3. (*палуандар*) құшақтаса кету, білектесе кету, ұстаса кету.

ЗОЛГУУЛА-Х 1. қол айқастырта амандастырту, қол жоластырта амандастырту; қол тиістірте амандастырту; 2. жолықтыру, кезіктіру, ұшырату; 3. (*палуандарды*) құшақтастыру, білектестіру, ұстастыру.

ЗОЛГУЙ 1. жолсыз, сәтсіз, орайсыз, ыңғайсыз; ≈ **хэрэг** сәтсіз іс; 2. ажарсыз, кейіпсіз, сапасыз, қышырсыз (*нәрсе*); ≈ **эд** ажарсыз нәрсе; 3. (*мінез*) арсыз, ұятсыз; ұсқынсыз, сиықсыз, әлпетсіз; ≈ **зан гаргах** арсыздық істеу.

ЗОЛИГ садақа, зекет; ≈ **т гаргах** садақаға шығару, зекетке шығару.

ЗОЛИГЛО-Х садақалау, зекеттеу, садақаға шығару, зекетке шығару, садақа ету, зекет ету.

ЗОЛИГУЙ 1. қ. **золгуй** 1. 2; өлімтік, сілімтір, сілімтік.

ЗОЛИО қ. **золиг**.

ЗОЛИОДОС садақалық, зекеттік (*нәрсе*).

ЗОЛИОС қ. **золиг**.

ЗОЛИ-Х барымталығын алу, төлемдігін алу.

ЗОМ: **зом гүргэм** заңрангүл (*өсімдік*).

ЗОМГОЛ шөмшек, қоқым, қиқым; **МОДНЫ** ≈ ағаштың шөмшегі; **ҚААСНЫ** ≈ қағаздың қиқымы; ≈ **түүх** шөмшек теру.

ЗОМГОЛДО-Х шөмшек боп кету, қоқым боп кету, қиқым боп кету.

ЗОМГОЛЛО-Х шөмшектену, қоқымдану, қиқымдану.

ЗОМГОЛРО-Х қ. **зомгөллох**.

ЗОНА зона, жер өңірі.

ЗОНИЛОГ. шажылдақ сауысқан (*құс*).

ЗОНДОР ауылнай, ауылнай басы.

ЗОНХИ басым, ден, ауданы, көбі; **олөнхи** ≈ басым көпшілігі; **ихэнхи** ≈ дені, авланы, басымырағы, көпшілігі.

ЗОНХИЛО-Х басым болу, дендеу, аудандау, ауданы болу, көбі болу.

ЗОНЬ: **зонь шаазгай** қ. **зонилог**.

ЗОО I 1. жая; бел (анат); ≈ **пуруу** жон; 2. жон; **үнэгний арьсны** ≈ түлкінің жон терісі; 3. (*тау*) белес, адыр, қырқа, қырат; **уулын** ≈ тау белестері, тау қырқалары; **нуруу** ≈ тау жоталары; **☆ зоо авах а**) шойрылу, шойырылу (*адам*); 2) аяғы ақсау (*түйе, жылқы*); ☆ **зоо хөдлөх** белін сарсу ұстау, шойырылу; ☆ **зоо мах** сауыр ет.

ЗОО II: **зоо нугас** ақ үйрек, түйе үй-

рек (солгүстік жақта мекен ететін ірі теңіз құсы).

ЗОО III: зоо-мал эмнэлэг зоотехникалық мал дәрігері.

ЗООГ 1. тағам, тамақ; ас-су; **~ийн газар** тағам сату орны, тағамхана, тамақхана; **~ барих қонағасы беру**, қонақ асын тарту; 2. серуен; **~ зугаа** ішіп жеп серуендеу.

ЗООГДО-Х 1. кіріп кету, батып кету; **дугуй шаварт** **~** машинаның доғасы батпаққа кіріп кету; 2. (бағана ағаш, т. б.) шапшылу, тұрғызылу, орнатылу.

ЗООГЛО-Х 1. тағам жеу, тамақ жеу; ас-су ішу; 2. (мейман) қонағасын жеу; **хөөл** **~** мейман қонағасын жеу.

ЗООГЛУЛА-Х 1. тағам жегізу, тамақ жегізу; ас-су ішкізу.

ЗООГХИИ-Х 1. серуендеу, сайрандау, серуен құру; 2. (жұмыс шаруада) бұлталақтау, бұлталаңдау, жалтақтау, жалталақтау, тартынақтау; **ааг** **~** о бұ деп бұлталақтау.

ЗООДОЙ қ. зодой.

ЗООГЛО-Х 1. (ішіне) кіргіздіру, батырту; 2. (бағана ағаш) шапшыту, тұрғызылу, орнаттыру.

ЗООГЛУЛА-Х 1. (ішіне) кіргіздірту, батырттыру; (бағана ағашты) шапшыттыру, тұрғыздырту, орнаттырту.

ЗООЛДО-Х (терінің) жондау, жонын кесіп алу, сауырлау, сауырын кесіп алу.

ЗООЛДУУЛА-Х (теріні) жондату, жонын кестіру, сауырлату, сауырын кестіру.

ЗООЛОГИ зоология.

ЗООЛОГИЧ зоолог (зоология маманы).

ЗООЛО-Х I 1. қ. зоолдох; **арьс** **~** теріні жондап тілу; 2. (тау жерде) жоталау, жондау, қыраттау, қырқалау.

ЗООЛО-Х II (семіздік) жондану, арқалану; жаялану, сауырлану; **муур** **~** мысық жондана семіру.

ЗООМОЛ (қазып) орнатылған, шапшылған, тұрғызылған.

ЗООНГИ қ. зоомал.

ЗООПАРК зоопарк.

ЗООРИЛО-Х жерқоймалау, жерқоймаға салу, жерқоймаға орналастыру; **мах сүүг** **~** ет сүтті жерқоймаға орналастыру.

ЗООРЬ 1. қойма; **хүйтэн** **~** суық қойма; **ноғосны** **~** тағаммен қоймасы; 2. дәулет, мүлік; **хөрөнгө** **~** дүние дәулет.

ЗООС ақша; **алтан** **~** алтын ақша; **мөнгөн** **~** күміс ақша; **хурэл** **~** қола ақша; **мөнгө** **~** мыс ақша; **☆ сохор зоосны үнэгүй а)** соқыр тиын пайдасы жоқ, ешбір пайдасы жоқ; б) ешбір құны жоқ, су тегін, ешбір баға жоқ; **☆ улаан зоосны хэрэггүй** қызыл тиын қажеті жоқ, ешбір керегі жоқ; **☆ зоос цэлдий** саршымшық (құс); **☆ зоос цэгдээдэй** қаратамақ шымшық (құс);

☆ зоос цэцэг а) дала сарғалдағы (сұла); б) итмұрынгүл (өсімдік).

ЗООСТ: **зоост** ирвэс; сары ілбіс (мысық тұқымдасына жататын жыртқыш, сүт қоректі жәндік).

ЗООТЕХНИК зоотехника; **~ийн анхны** мэдэгдэхүүн зоотехникалық алғашқы мағлұмат.

ЗООТЕХНИКЧ зоотехник (маман).

ЗОО-Х 1. (ішіне) кіргізу, батыру; **шаварт** **~** батпаққа батыру; 2. (бағана ағаш т. б.) шапшу, тұрғызу, орнату; **газарг** **~** жерге шапшу; **шон мод** **~** дңцгек ағаш тұрғызу; 3. саптау, сапқа орнату; **сүхээ модэнд** **~** балтасын ағашқа саптау.

ЗООХОЧ ләйлек, қарақұтан (құс).

ЗОР жолды, қанжығалы, салымды; **~той гөрөөчин** жолды аңшы; **~ сайтай** **буу** тигіш мылтық, қанды мылтық; **☆ зор эээрхэх** өзі билеу, зоракерлік істеу; **☆ зор эээрхүүлэхгүй** зоракерлеп жүру, кеуделеп жүру, менсіну.

ЗОРГИЛГО-Х 1. қышқыру, бақыру, барқырау; 2. (шаң, тозаңды) қағу, сілкіу; сыыру.

ЗОРГО еркін, жайымен, ықтиярымен, еркімен, қалауымен; **~ороо байх** еркімен болу; **~ороо тэнэх** еркін кезу; **~ороо аашлах** басынып жәбірлеу.

ЗОРГОН 1. қ. зорго; 2. күйтімен, күйлеуімен; **~ хээлтүүлэг** күйтімен іштендіру (малды).

ЗОРГОДОС I бадиян (дәні бидай тәрізді, ащылау дәмі бар, иісі аңқыған шөптесін өсімдік).

ЗОРГОДОС II жоңынды, жоңқа, сыдырынды; **модны** **~** ағаштың жоңындысы **темпийн** **~** темір жоңындысы.

ЗОРГОЛ тайынша бұғы.

ЗОРГУИ жолсыз, қу қанжыға, салымсыз (аңшылық кәсіпте).

ЗОРДОС қ. зоргодос.

ЗОРДОСЛО-Х жоңынды шығару, жоңындыға айналдыру; жоңқалау, сыдыру.

ЗОРИГ I 1. батылдық, жүректілік, қайраттылық; **мохосгүй чин** **~** тайсалмайтын батылдылық; **хэлбэрэхгүй бат** **~** іркілмейтін жүректілік; 2. жігер, қайрат; **~ орох** жігерлену, қайраттану; **~ бардах** жігерлену, қайраттану, жігері үдеу, қайраты өршелену; 3. ерік, ықтияр; қалау; **дур** **~** еріктік, еркіндік; **хүсэл** **~** ықтиярлық, өз қалауы; **ДУР** **~ийн хээлтүүлэг** еркімен іштендіру, күйтімен іштендіру; **☆ зориг мэдэх** басыну, кеуделеу, менменсіп жәбірлеу; **☆ зориг мохох** жүрегі қайту, жүрегі шайылу; **~ алдах** жүрексіну, беті қайту; **~ шантрах** жүрексініп қалу, беті қайту, жүрегі шайылу; **☆ зоригийг тэжээх** көңіл аулау, дем беру, жігерлендіру.

ЗОРИГ II жүз триллион (сан).

ЗОРИГГҮИ жасқаншақ, қорғаншақ, именшек, жүрексінгіш, қорғалақ; **~ хүн** жасқаншақ адам.

ЗОРИГГҮИДЭ-Х жасқаншақтану, қор-

ғаншақтау, именшкентену, жүрексіңгіштену, қорғалақтау.

ЗОРИГЖИ-Х батылдану, жүректену, қайраттану, жігерлену, қайсарлану.

ЗОРИГЖУУЛАГЧ батылдандырушы, жүректендіруші, қайраттандырушы, жігерлендіруші, қайсарландырушы.

ЗОРИГЖУУЛА-Х батылдандыру, жүректендіру, қайраттандыру, жігерлендіру, қайсарландыру.

ЗОРИГЛО-Х 1. өжеттену, қайраттану, қайсарлану, батылдану; 2. ниеттену, ынталану, талаптану, жігерін салу.

ЗОРИГЛУУЛА-Х 1. өжеттендіру, қайраттандыру, қайсарландыру, батылдандыру; 2. ниеттендіру, ынталандыру, талаптандыру, жігерін салдыру.

ЗОРИГООР бетімен, өз бетімен, бетінше, өз бетінше, өз алдына; **Дур** ≈ **явах** өз бетімен кету, қалаған бетімен кету.

ЗОРИГТ қ. зоригтой.

ЗОРИГТОЙ батыл, жүректі, қайратты, жігерлі, қайсар, ер жүрек; еркін; ≈ **тәмцэх** батыл күресу; ≈ **хэлэх** батыл айту; ≈ **тәмцэгч** ер жүрек күрескер.

ЗОРИГШИ-Х қ. зоригжих.

ЗОРИГО мақсат, ниет, ой; нысана; міндет; **бадини** ≈ біздің мақсатымыз; ≈ **тавх** мақсат қосу.

ЗОРИЛТ міндет, көздеу; борын; мақсат; **ээлжит** ≈ кезекті міндет; **одоогийн** ≈ қазіргі міндет.

ЗОРИМГОЙ қ. зоригтой.

ЗОРИМГОЙДУУ батылдау, жүректілеу, қайраттылау, жігерілеу, қайсарлылау, ер жүректеу.

ЗОРИМОЙХОН қ. зоримгойдуу.

ЗОРИМОГ 1. батыл, жүректі, ержүрек; 2. (*бір іс-әрекетке*) мақсаттанған, талпынған, ниеттенген, ұмтылғыш, тырысқыш; ≈ **хүн** талпынғыш адам; 3. (*мінез*) қыңыр, қырыс, тіркіс, бір беткей.

ЗОРИМОГДО-Х 1. батылдану, жүректену, ержүректену; 2. (*іс-әрекетте*) мақсаттану, талпыну, ниеттену, ұмтылу, тырысу; 3. (*мінезі*) қыңырлану, қырыстану, тіркістену, бір беткейлену.

ЗОРИМОГЛО-Х 1. батылдық істеу, жүректілік істеу, ержүректікке салу; 2. (*мінез*) қыңырлық қорсету, қырысып қалу, тіркістікке салу.

ЗОРИМОГООР қырысып, қыңырайып, қарысып, тіркістеніп; қырыстықпен, қыңырлықпен, қарыса, тіркістікпен; ≈ **давших** қырысып жәбірлеу.

ЗОРИУД 1. әтей, әдейі, қасақана, мұқият, біле тұра, көре тұра; ≈ **хэлэх** әтей айту; ≈ **тэгж хийх** қасақана сөйтпін істеу; 2. арнаулы, мұқият; ≈ **бэлт-гэгсэн** арнаулы даярлықтан өткен.

ЗОРИУЛАГДА-Х арналу, әдейі бағытталу; **хэрэгцэнд** ≈ қажетке арналу.

ЗОРИУЛА-Х арнау, әдейі бағыттау; ≈ **сан хөрөнгө** арналған дәулет.

ЗОРИ-Х 1. бағыттау, бағыт алу, бет-

теу, бет алу; **уул руу** ≈ тауға беттеу; 2. ниеттену, талпыну, тырысу, талаптану (*бір мақсатқа*); **сурахын төлөө** ≈ үйрену үшін талпыну.

ЗОРО-Х жону, сыдыру; жоңқалау; **мод** ≈ ағаш жону; **тугалга** ≈ қорғасынды жону.

ЗОРТОН салымды, бағы бар, қанжыгалы, жолды.

ЗОРУУЛА-Х (*ағаш, қорғасын т. б.*) жондыру, сыдырту, жоңқалату.

ЗОРХ I жебе құйрығы (*садақ оғының құйрығы*).

ЗОРХ II сүйск жебе (*садақтың*).

ЗОРХДОС балбырауын (*өсімдік*).

ЗОРХОН: зорхон баязуухай секілі торғай (*құс*).

ЗОРЧИГЧ жүргінші, жолаушы, жол жүруші; **онгоцоор** ≈ ид самолёт жүргіншілері, самолётпен жүрушілер.

ЗОРЧИ-Х 1. (*бала*) аяғын басу, тәйтөй болу; 2. жүргіндеу, жолаушылау, жол жүру; **явах** ≈ олай-бұлай жолаушылау.

ЗОРЧУУЛА-Х 1. (*баланың*) аяғын бастыру, тәйтөй болдыру; 2. жүргіншілету, жолаушылату, жол жүргізу.

ЗОС I жоса; **улаан** ≈ қызыл жоса; **шар** ≈ сары жоса.

ЗОС II зос, мыстын (*мыс пен қола-ның қосындысынан құйған 1, 2, 3, 5, 10, 15, 20, 50 тындық ақша бірлігі*); **зосон** менгө мыс ақша; ☆ **сохср зэсны хэрэггүй** қызыл тиын керегі жоқ; мыс тиындық құны жоқ; мыс тиын қажеті жоқ; ешбір қажеті жоқ.

ЗОСДО-Х жосалау, жоса жағу; **унийн** мод ≈ уық ағашты жосалау; **хонины нуруу** ≈ ж тэмдэглэх қой жонына жоса жағу.

ЗОСДУУЛА-Х жосалату, жоса жақтыру.

ЗОСТОЙ жосалы, жоса жағылған; **нуруундаа** ≈ **хонь** жонына жоса жағылған қой.

ЗОХИД жайлы, жағдайлы, ыңғайлы, қолайлы; ≈ **өдөр** жайлы күн; ≈ **ажил** ыңғайлы жұмыс.

ЗОХИДХОН жайлырақ, жағдайлырақ, ыңғайлырақ, қолайлырақ.

ЗОХИЛ үйлесім, сөйкесім, келісім, жарасым; ≈ **бслөх** үйлесу, жарасу; ≈ **муутай** үйлеспейтін, жараспайтын.

ЗОХИОЛДО-Х үйлесу, жарасу, сөйкесу, келісу; жанасу; **санаа сэтгэл** ≈ **көңіл** жарасу! **ажил явдал** ≈ жұмыс сөйкесу; ≈ **гүй хэрэг** жанаспайтын әрекет.

ЗОХИЛДУУЛА-Х үйлестіру, жарастыру, сөйкестіру, келістіру; жанастыру.

ЗОХИЛТОЙ үйлесімді, сөйкесімді, келісімді, жарасымды.

ЗОХИМЖ жарасым, ұнам, келісім, лайық; ≈ **сайтай** жарасымды; ≈ **муутай** ұнамсыз.

ЗОХИМЖГҮЙ жарасымсыз, ұнамсыз, келісімсіз, лайықсыз; қолайсыз; **харахад** ≈ қарағанда ұнамсыз; ≈ **са-**

нагдах қолайсыз сезілу.

ЗОХИМЖТОЙ жарасымды, ұнамды, келісімді, лайықты; қолайлы; **их** ≈ өте жарасымды.

ЗОХИОГДО-Х 1. (*жұмыс, іс-әрекет*) ұйымдастырылу; ≈ **сон ажил** ұйымдастырылған жұмыс; 2. (*шығарма, әдебиет*) жазылу; шығарылу;

ЗОХИОГЧ жазушы, шығарушы, автор ≈ **ийн санаа** жазушының ойы, автордың ойы.

ЗОХИОЛ I: шығарма, әдебиет, туынды; **ном** ≈ кітап шығарма; **бичиг** ≈ жазба әдебиет; **гүн ухааны** ≈ философиялық шығарма; **сонгодог** ≈ таңдамалы шығарма; ≈ **ын түүвэр** шығармалар жинағы; **аман** ≈ ауыз әдебиеті; **уран** ≈ көркем әдебиет; **бичгийн зохиол** жазба әдебиет; **утга** ≈ әдебиет.

ЗОХИОЛ II: хувь зохиол тагдыржамыш; **бидний** ≈ **ийн ажээ** біздің тагдырымыз осындай екен-ғой.

ЗОХИОЛГО-Х 1. (*іс-әрекет, шаруа*) ұйымдастырту; жұмылдырту; реттету. ыңғайлату; 2. (*әдебиет*) жаздыру, шығарту.

ЗОХИОЛЧ жазушы; әдебиетші; **уран** ≈ көркем әдебиетші; **хүүхдийн** ≈ балалар жазушысы; ≈ **дын холбоо** жазушылар одағы; ≈ **дын хороо** жазушылар комитеті; ≈ **дын их хурал** жазушылар съезі.

ЗОХИОМЖ желісі, құрылысы; **романы** ≈ романның желісі.

ЗОХИОМОЛ жасаңды, қолдан жасалған, табиғи емес; ≈ **хоол** жасаңды тамақ; ≈ **хээлтүүлэг** жасаңды іштендіру.

ЗОХИО-Х 1. (*шаруа, іс-әрекет*) ұйымдастыру, жұмылдыру; реттеу, ыңғайлау; **ажил** ≈ жұмыс ұйымдастыру; 2. (*себи шығарма*) жазу, шығару; **кино** ≈ кино жазу.

ЗОХИРОЛ жарасым, келісім, үйлесім, сәйкесім; ≈ **сайгай** жарасымды, келісімді; ≈ **муутай** жарасымсыз, келісімсіз; ☆ **зохирол эрэмбэ** ішек даусының үйлесуі (*күй аспабында*).

ЗОХИРОМЖ қ. **зохмж**.

ЗОХИРО-Х 1. (*адам*) татуласу, райласу, достасу, жарасу; **эвлэрэн** ≈ ешпінлесін татуласу; 2. (*нәрсе*) сәйкесу, үйлесу, келісу, жарасу; 3. (*құбылыс*) жайлы болу, қолайлы келу, жағдайлы болу, ыңғайлы келу.

ЗОХИРУУЛА-Х 1. (*адамды*) татуластыру, райластыру, достастыру, жарастыру; 2. (*нәрсені*) сәйкестіру, үйлестіру, келістіру, жарастыру; 3. (*жағдай*) жайлы болдыру, жайына қарау, қолайын келтіру, жағдайына қарау, ыңғайын келтіру.

ЗОХИС 1. үйлес, сәйкес, лайық, тиіс; сай; ≈ **той шийдвэр** үйлесімді шешім, сай шешім; ≈ **той арга** лайықты әдіс; 2. ыңғай, жөн, орай, рет; ≈ **ыи нь ұзақ** ыңғайын қарау; ≈ **таарах** жөн келу.

ЗОХИСГҮЙ 1. үйлесімсіз, үйлеспейтін, сәйкеспейтін, лайықсыз, дөрекі,

тұрпайы; ≈ **хэрэг** үйлеспейтін іс; дөрекі қылық; 2. ыңғайсыз, жөнсіз, орайсыз, ретсіз.

ЗОХИСТО қ. **зохистой**.

ЗОХИСТОЙ 1. үйлесімді, сәйкесімді, лайықты, тиісті, сай; ≈ **ажил** лайықты жұмыс; 2. жайлы, қолайлы, ыңғайлы, жағдайлы; ≈ **цаг** жайлы кез, қолайлы кез.

ЗОХИ-Х 1. тиіс; тиісті, керекті, қажетті; **тэвгэл** ≈ **зүйл** сөйтуге тиіс нәрсе; ≈ **үнээр нь** тиісті бағасына; ≈ **арга хэмжээ** тиісті шара; ≈ **нөхцөлийг бүрдүүлэх** қажетті жағдайлар туғызу; 2. (*нәрсе*) жарасу, келісу, үйлесу, сәйкесу; **хувцас хунар** ≈ киім-кешегі жарасу; 3. қарасты, арнаулы; меншікші; ≈ **газар** қарасты мекеме; 4. (*көңілге*) жағу, ұнау, сүйкімді болу.

ЗОХИХҮЙ 1. (*нәрсе*) жараспау, келіспеу, үйлеспеу, сәйкеспеу; 2. (*көңілге*) жақпау, ұнатпау, ұнамау, сүйкімсіз болу.

ЗОХИЦОЛ 1. сәйкестік, үйлестік; 2. қ. **зохирол**.

ЗОХИЦО-Х 1. қ. **зохирох**. 2. ретке келтіру.

ЗОХИЦУУЛАГЧ 1. (*адамды*) татуластырушы, райластырушы, достастырушы, жарастырушы, келістіруші; 2. (*нәрсені*) сәйкестіруші, үйлестіруші, келістіруші, жарастырушы; 3. реттеуші, ретке келтіруші.

ЗОХИЦУУЛА-Х 1. (*адамды*) татуластыру, райластыру, достастыру, жарастыру, келістіру; 2. (*нәрсені*) сәйкестіру, үйлестіру, келістіру, жарастыру; 3. реттеу, ретке келтіру, орналастыру, жөйлестіру.

ЗОЧИН 1. мейман, қонақ; **гийчин** ≈ қонақ-қоныс, мейман қонақ; **гадаадын** ≈ шетел қонақтары; 2. өзге, жат, бөтен; ☆ **зочин бялзуухай** үй торғай, ауыл торғай (*күс*).

ЗОЧИР (*мінез*) булықпа, ызақор, ашунаң, шәлкес, шырт етпе, долы; ≈ **уртай**, шырт етпе; ашунаң; ≈ **зан**, шәлкес мінез.

ЗОЧИРДО-Х (*мінез*) булығы, ызалану, ашулану, долдану, шәлкестену, шырт етпе қалу; ≈ **од үг ч хэлж чадсангүй** булығын сөз де сөйлей алмады; 2. шыңылтырлану, қышқылдану, аңы боп кету (*дәмі*); ≈ **од айраг ууж чадсангүй** шыңылтырланып кеткен қымызды іше алмады.

ЗОЧИРДУУЛА-Х 1. (*мінезін*) булықтау, ызаландыру, ашуландыру, долдандыру, шәлкестендіру, шырт мінез болдыру; 2. (*дәмін*) шыңылтырландыру, қышқылдандыру, аңы ғып жіберу.

ЗОЧИРХОГ 1. қонақжай, қонағуар, қонақкүткіш; **их** ≈ **хүн** өте қонағуар адам; 2. қалбалақ, жалпылдақ, сасқалақ, дегбірсіз; ☆ **зочирхог бялзуухай** қ. **зочин бялзуухай**.

ЗОЧИРХО-Х 1. тайсалақтау, жалта-зектау, жасқану, имену, батылсыздану;

2. қалбалақтау, жалпылдау, сасқалақтау, дегбірсіздену; та бятгий ≈ од бай сіз қалбалақтау берменіз.

ЗОЧИРХУУ қ. зочирхог.

ЗОЧИРХУУЛА-Х 1. тайсалақтату, жалталақтату, жасқандыру, имендіру, бағылсыздандыру; 2. қалбалақтау, жалпылдау, сасқалақтау, дегбірсіздендіру.

ЗОЧЛОМГОИ қонағуар, қонақжай, қонақкүткіш; их ≈ айл өте қонағуар үй.

ЗОЧЛОМТГОИ қ. зочломгой.

ЗОЧЛО-Х 1. ауылшылау, ауыл қыдыру, ауыл аралау; айчлах ≈ ауылшылап қонақ болу; 2. қонақ ету, қошаметтеу, қонақасы беру; ≈ тасалгаа қонақ бөлмесі; ≈ урилга қошаметті шақыру.

ЗОЧЛУУЛА-Х 1. ауылшылату, ауыл қыдырту, ауыл аралату; 2. қонақ еткізу, қошаметтеу, қонағасы бергізу.

ЗОЧМОГ 1. қызба, делбе, желіппе; дүр; ≈ ууртай хүн қызба мінез адам; ≈ хурдтай морь қызба үшқыр ат; 2. шұғыл, тығыз, асығыс, жедел.

ЗОЧМОГДО-Х 1. қызбалану, делбелену, желікпелену, дүрлігу; 2. шұғылдану, тығыздану, асығыстану, жеделдену.

ЗОЧМОГДУУЛА-Х 1. қызбаландыру, делбелендіру, желікпелендіру, дүрліктіру; 2. шұғылдандыру, тығыздандыру, асығыстандыру, жеделдендіру.

ЗОЧМОГЛО-Х қызбалық істеу, делбелік көрсету, желігу, есерлену, есерсоқтану.

ЗОЧМОГРО-Х қызбаланып кету, делбеленіп кету, желігейін деу, есерленейін деу, есерсоқтанайын деу.

ЗОЧМОД 1. меймандар, қонақтар; 2. мейман күтуші, қонақ күтуші.

ЗӨВ жөп, дұрыс, жөн, мақұл, құп, абзал; орынды, қолайлы; ≈ ёс жөн жосын; ганц ≈ зам жалғыз дұрыс жол; ≈ гэх жөптеу, жөн деу, мақұлдау; ≈ санаа дұрыс ой; ☆ зөв тал а) оң қол жақ; б) мінер жақ; ☆ зөв хөл а) оң аяқ; б) мінер жақ аяқ (көліктің); ☆ зөв гар а) оң қол; б) оң жақ (бағыт); ☆ зөв үүд киіз үйдің оң жағы, киіз үй есігінің сол қол жағы; ☆ зөв эргэх оң қол жағымен айналу, күн бағытымен айналу; ☆ зөв энгэр шапанның (ішкітін) оң қол жағына бағытталған өңірі; ☆ нар зөв күн бағытымен; ☆ зөв бичих дүрэм жазу емлесі; ☆ зөв дуудах ёс дұрыс сөйлеу нормасы.

ЗӨВДӨ-Х I 1. (іс-әрекет) жөптелу, дұрысталу, жөнделу, мақұлдану, құп деліну, абзал деліну, орынды болу, қолайлы болу; 2. (тәртіп) түзелу, жөнге түсу, тәртіпке келу.

ЗӨВДӨ-Х II мақұлдасу, жөптесу, құптасу, қабылдасу; ≈ н хэлэлцэх сөйлесіп мақұлдасу.

ЗӨВЛӨГЧ кеңесші, ақылшы, кеңес беруші, ақыл беруші.

17. Базылхан

ЗӨВЛӨЛ кеңес; Сайд нарын ≈ Ми-нистрлер кеңесі, Үйдвэрчний эвлэл-ийн төв ≈ Кәсіпшілер одағының орталық кеңесі; хотын ≈ қалалық кеңес.

ЗӨВЛӨЛГӨӨН мәжіліс, кеңес; сайн малчдын ≈ озат малшылар кеңесі; ≈ д оролцох мәжіліске қатысу.

ЗӨВЛӨЛДӨ-Х кеңесу, мәжіліс істеу, кеңес істеу; ≈ н хэлэлцэх кеңесіп талқылау.

ЗӨВЛӨЛТ кеңес, Совет (ели); ≈ за-саг Совет үкіметі; ≈ Холбоот Улс Со-вет Одағы.

ЗӨВЛӨ-Х I 1. кеңесу, кеңес беру, ақыл беру; ≈ н хэлэлцэх кеңесіп талқылау; ≈ ийг хүсэх кеңес бергісі келу; 2. кеңесші, ақылшы; элчин сайдын ≈ елшіліктің кеңесшісі; ≈ түшмэл кеңес-ші төре.

ЗӨВЛӨ-Х II 1. (іс, шаруаны) үлгіру, шыдау, төтеп беру, төзу; ажлыг хийж ≈ байх жұмысты істеп үлгіре алар; 2. (шам, мөлшер) жету, жетіп қалу, таалу, таяп қалу; даавуу дээлд ≈ бий бұл шапанға жетіп қалар.

ЗӨВЛӨ-Х III астарын тысына теңеу (киімнің); дээлийн дотор ≈ шапанның астарын тысына теңестіру.

ЗӨВЛҮҮЛЭ-Х 1. кеңестіру, ақылдас-тыру (өз-ара); 2. (біреуге) кеңес бергі-зу, ақыл бергізу.

ЗӨВТӨ-Х дұрыстау, дұрысқа шыға-ру, ақтау, дұрыс деу; буруугаа ≈ те-рістігін дұрысқа шығару.

ЗӨВТӨ-Х жөптелу, дұрысқа шыға-рылу, ақталу.

ЗӨВХӨН 1. тек, тек қана; небәрі, бар жоғы; ≈ бог малыг оторлуулах тек ұсақ малды отарлату; ≈ үүнийг өгөх тек осыны беру; 2. әрең, зорға; ≈ багтах әрең сию.

ЗӨВШИЛДӨ-Х қ. зөвлөлдөх.

ЗӨВШИ-Х жөптесу, кеңесу, ақылда-су; ≈ н хэлэлцэх кеңесіп талқылау; ≈ вол буруугүй кеңессе келте болмас; ақылдасса айбыы жоқ.

ЗӨВШЛӨГ жөптік, кеңес, ақыл.

ЗӨВШӨӨМӨР жөптегіш, мақұлда-ғыш, құптағыш (адам); ≈ хүн мақұл-дағыш адам.

ЗӨВШӨӨРӨГДӨ-Х 1. мақұлдану, қа-былдану, расталу, құпталу, дұрыс делі-ну; 2. рұқсатталу, рұқсат етілу.

ЗӨВШӨӨРӨЛ рұқсат; ≈ авах рұқсат алу; ≈ олгох рұқсат беру; ≈ ийг бичаг рұқсат қағаз.

ЗӨВШӨӨРӨЛЦӨ-Х 1. мақұлдасу, қа-былдасу, растасу, құптасу; 2. рұқсатта-су, рұқсат етісу.

ЗӨВШӨӨРӨ-Х 1. мақұлдау, қабыл-дау, растау, құптау; 2. рұқсаттау; рұқ-сат ету; үл ≈ рұқсаттамау.

ЗӨВШӨӨРҮҮЛЭ-Х 1. мақұлдату, қа-былдану, растату, құптату; 2. рұқсат-тату, рұқсат еткізу.

ЗӨВШӨӨ-Х қ. зөвшөөрөх.

ЗӨГИИ ара; ≈ н үүр араның ұясы;

≈ **н** бал араның балы; ≈ **тэжээх** ара асырау; ≈ **тэжээх** газар омарта, ара өсірлетін жер.

ЗОГИЙЛИГ: зогийлиг дэцэг балгалдак, сугалдак (өсмідик).

ЗОГНОГДО-Х 1. ньшан сезілу, бұрын сезілу, қиялданылу; 2. (түс) түске кіру.

ЗОГНОЛ қиял, мегзем; алдағы бағдар, алғы болжал (күні бұрын аңғарлау әрекеті).

ЗОГНОЛТ қияли, қиялды, мегземді; алғы болжалды, алғы бағдарлы, фан-тастикалық; ≈ **уран зохиол** қияли көркем әдебиет; ≈ **роман** қияли роман.

ЗОГНО-Х 1. қиялдау, мегзету, қиял айту, мегзем айту, алдын ала болжау, күн бұрын бағдарлау; 2. ньшандау, ньшан сезу, болжау, бұрын сезу; **бороо орохыг** ≈ жаңбыр жауарын ньшандау.

ЗОГНУҮЛЭ-Х 1. қиялдату, мегзету, қиял айтқызу, мегзем айтқызу, алдын ала болжату, күн бұрын бағдарлату; 2. ньшандату, ньшанын білдіру, болжату, бұрын сездіру.

ЗОГОН: зөгөн халуун дым қапырық, ылғалды тымырсық, дымды тұмша.

ЗОН I сәуегөйлік, сәуегөйлік, білгірлік, болжағыштық; ≈ **билэг** сәуегөйлік сезім, білгір түйсік; ≈ **мәдәл** сәуегөйлік болжам, білгірлік түйсік.

ЗОН II өртсеген кірпіш, күйдірген кірпіш.

ЗОНГӨӨР ырқымен, еркімен, ығымен, ыңғайымен; ырқына, еркіне; ≈ **нь тавих** ырқымен қоя беру, еркімен жіберу ≈ **нь орхик** еркімен қойып қою.

ЗОНГО-Х қымқыру, жымқыру (үсақтүйек нәрсені білдірмей алу).

ЗОНД: зонд нь 1. қ. **зонгөөр:** ≈ **тавих** ырқына жіберу, еркіне қою; 2. көп, мол, талай, бірталай, бірсыпыра; ≈ **уух** бірталай ішу; ≈ **газар** бірталай жер.

ЗОНДӨӨ 1. (сан, шама) талай, бірталай, бірсыпыра, бірқыдыру, бірқауым; ≈ **малтай** бірталай малы бар; ≈ **жил өнгөрсөн койно** талай жыл өткен сон; ≈ **хүн** бірқыдыру адам ≈ **удах** бірталай кешігу; 2. мол, көп, недәуір; ≈ **хоол** идсэн көп тамақ ішті.

ЗОНӨГ алжыған, алжасқан; жаңғалақ, жаңығыш (ақыл, ойдан); ≈ **болсон өвгөн** алжыған қарт.

ЗОНӨГЛӨ-Х алжу, алжасу; жаңғалақтану, жаңылу; ≈ **сөн өвгөн** алжыған қарт; **та битгий** ≈ **өд бай** сіз жаңғалақтана берменіз.

ЗОНӨГЛҮҮЛЭ-Х алжыту, алжастыру; жаңғалақтандыру, жаңылту.

ЗОНӨШИ-Х 1. алжиын деу, алжи бастау, алжаса бастау, жаңғалақтай бастау, жаңыла бастау (ойдан, ақылдан); 2. **ауыс**. масандау, мас болу, есінен тану.

ЗОНӨ-Х қ. **зонөглөх**.

ЗОНС ләйлек, көкқұтан (құс).

ЗОНТӨ-Х (жас ұлғайып) алжу, шөгү,

қартаю, қаусау, кеудіреу; **хүн нас ахиж** ≈ **ж эхлэх** адам жасы ұлғайып алжи бастау.

ЗОНЧ сәуегөй, сәуегей; ≈ **хүн** сәуегөй адам; ☆ **зонч тогоруу** көктырна (құс).

ЗӨӨВӨР жүк; таситын нәрсе; ≈ **зөөх** жүк тасу ≈ **хүргэх** жүк жеткізу; ☆ **зөөвөр буулгах** жүк түсіру.

ЗӨӨВӨРЛӨ-Х жүк тасу; ≈ **хэрэгтэй** жүк тасу керек.

ЗӨӨВӨРЛҮҮЛЭ-Х жүк тасыту.

ЗӨӨГ 1. (тамақ, шай) қан жылы, ыстығы басылған, демін алған; салқындалған; ≈ **цай уух** қан жылы шай ішу. 2. биязы, жұмсақ, майда; ≈ **салхи** самал жел; **бороо** ≈ **орж байна** жаңбыр сіркіреп жауып тұр; 3. (қозғалыс) ақырын, баяу, жай; ≈ **явах хэрэгтэй** баяу жүру керек.

ЗӨӨГДӨ-Х I 1. (шай, тамақ) қан жылылану, қан жылы болу, ыстығы басылу, демін алу; салқындау. **цай** ≈ шай қан жылылану, шай демін алу; 2. биязылану, жұмсарту, майдалану; 3. (қозғалыс) ақырындау, баяулану, жайлану.

ЗӨӨГДӨ-Х II (жүк) тасылу, апарылу, жеткізілу.

ЗӨӨГДҮҮ 1. (тамақ, шай) қан жылылау, ыстығы басылған, демін алыңқыраған; салқындаңқы; 2. биязылау, жұмсақтау, майдалау; 3. (қозғалыс) ақырындау, баяулау, жайлау.

ЗӨӨГДҮҮЛЭ-Х I 1. (тамақты, шайды) қан жылыландыру, қан жылы болдыру, ыстығын басылдыру, демін алдыру; салқындау; 2. биязыландыру, жұмсарту, майдаландыру; 3. (қозғалысын) ақырындау, баяулату, жайлату.

ЗӨӨГДҮҮЛЭ-Х II (жүк) тасылту, тасытылу, тасдырылу, апарғызылу, жеткіздірілу, жеткіздірілу.

ЗӨӨГДҮҮХЭН 1. (шай, тамақ) қан жылымырақ, қан жылырақ, ыстығы басылыңқы, демі алыңқы; салқынырақ. 2. биязырақ, жұмсағырақ; майдарақ; 3. (қозғалыс) ақырынырақ, баяуырақ, жайырақ.

ЗӨӨГӨӨР қ. **зонгөөр**.

ЗӨӨГХӨН қ. **зөөгдүүхэн**.

ЗӨӨГЧ I (нәрсені) тасушы, апарушы, жеткізуші; **цай** ≈ шай тасушы; **хоол** ≈ тамақ тасушы; **ачаа** ≈ жүк тасушы.

ЗӨӨГЧ II апарушы аспап, жеткізуші аспап; ≈ **пуужин** жеткізуші ракета.

ЗӨӨГШИ-Х (шай, тамақ) қан жылым болу, демін алу, ыстығы басылу, қан жылы болу; салқындау; **цай** ≈ **ж байна** шай қан жылым боп келеді.

ЗӨӨГШРӨ-Х қан жылымдай бастау, демін ала бастау, ыстығы басылайын деу, қан жылы болайын деу; салқындайын деу (**ыстық, шай, тамақ**).

ЗӨГШРҮҮЛЭ-Х (ыстық, шай, тамақты) қан жылымдата бастату, демін алдыра бастату, ыстығын басыңқырау, қан жылы болдыру; салқындата бастату. **ЗӨӨГШҮҮЛЭ-Х** қан жылым болды-

ру, демін алдыру, ыстығын бөсөңдету, қан жылы болдыру: салқындату (ыстық, шай, тамақты).

ЗӨӨЛГӨ-Х (жүк, т. б. нәрсені) тасыту, апарту, жеткіздіру.

ЗӨӨЛГҮҮЛЭ-Х тасыттыру, апаратқызу, жеткіздірту (жүкті, т. б. нәрсені).

ЗӨӨЛДӨ-Х (нәрсе) өте жұмсау, өте жұмсап кету.

ЗӨӨЛДҮҮЛЭ-Х (нәрсені) өте жұмсарту, өте жұмсаптып жіберу.

ЗӨӨЛӨН I 1. (нәрсе) жұмсақ; бос; майрылғыш, майысқақ; ≈ төмөр жұмсақ темір; ≈ чулуу жұмсақ тас; ≈ мод жұмсақ ағаш; 2. (нәрсе) майда, биязы, жұмсақ; ≈ үс а) майда жүн; б) майда шаш; ≈ әдлэл жұмсақ бұйымдар ≈ хоол майда тамақ, жұмсақ тамақ; 3. ауыс. (мінез, пішін) жайдары, ақжарқын, ашық, жарқын, көңілді, жайраңдаған, жайма-шуақ; ≈ зан жайдары мінез; ≈ хард жайдары пішін; ≈ хун ақжарқын адам; 4. ауыс. (іс-әрекет) оңай, жеңіл; ≈ ажил оңай жұмыс, жеңіл жұмыс; 5. ауыс. жайлы, тынышты, жұмсақ; ≈ явдалтай морь жүрісі жайлы ат; ☆ зөөлөн сэтгэл көңілі бос, ақ көңіл; ☆ зөөлөн гийгүүлэгч ұяң дауыссыз (тіл); ☆ зөөлний тэмдэг жіңішкелік белгі (тіл).

ЗӨӨЛӨН II. зөөлөн тұтраға амуу жарма күріш, ұсақ күріш.

ЗӨӨЛРӨ-Х I. (нәрсе) жұмсару, жұмсау; майдалану, биязылану; әлдсэн арьс ≈ илеген тері жұмсару; 2. ауыс. (мінез, пішін) жайдарлану, ақжарқын болу, көңілдену, жайраңдау, жаймашуақтану; 3. (іс-әрекет, қозғалыс) бөсеңдеу, баяулау, ақырындау; тынышталу; салхи ≈ жел бөсеңдеу; ☆ зөөлөрсөн гийгүүлэгч ұяңданған дауыссыздар (тіл).

ЗӨӨЛРҮҮЛЭ-Х I. (нәрсені) жұмсарту, жұмсау; майдаландыру, биязыландыру; 2. ауыс. (мінезін, пішінін) жайдарыландыру, ақжарқын болдыру, көңілдендіру, жайраңдату, жайма-шуақтандыру; 3. (қозғалысты, іс-әрекетті) бөсеңдету, баяулату, ақырындату, тыныштандыру.

ЗӨӨЛТГӨ-Х қ. зөөлдүүлэх; зөөлрүүлэх.

ЗӨӨЛТГҮҮЛЭ-Х қ. зөөлрүүлэх.

ЗӨӨЛХӨН (нәрсе) жұмсақтау, жұмсағырақ; майдалау, биязылау, майдарак, биязырақ; өте жұмсақ.

ЗӨӨЛШИ-Х қ. зөөлрөх.

ЗӨӨЛШҮҮЛЭ-Х қ. зөөлрүүлэх.

ЗӨӨМӨР (жүк) тасушы, арқалаушы, көтеруші (адам); ≈ хун жүк тасушы адам; ≈ болох а) жүк арқалаушы болу; б) жүк тасыған кісімсү, жүк арқалаған кісімсү, жүк көтергенсү.

ЗӨӨМТГИЙ тасығыш, арқалағыш, көтергіш (жүкті),

ЗӨӨМХИЙ қ. зөөмтгий.

ЗӨӨН: зөөн дулаан қ. зөгөн халуун.

ЗӨӨНГӨ қ. зөөг.

ЗӨӨНГӨДҮҮ қ. зөөгдүү.

ЗӨӨНГӨДҮҮХЭН қ. зөөгдүүхэн.

ЗӨӨР дәулет, мүлік, дүнне; хөрөнгө ≈ дүнне-мүлік, дәулет-байлық.

ЗӨӨРЖИ-Х дәулеттену, мүліктену, дүниелену, дәулеті молаю, мал-мүлкі көбею.

ЗӨӨСГӨРӨ-Х қ. зөөгшрөх.

ЗӨӨСГӨРҮҮЛЭ-Х қ. зөөгшрүүлэх.

ЗӨӨТГӨРӨ-Х I. (науқасы) тәуірлену, басылу, бөсеңдеу, қайту, сая табу, жан табу; 2. (ашу, мұң) тарқау, басылу, жадырау; 3. қ. зөөсгөрөх.

ЗӨӨ-Х (жүк т. б. нәрсе) тасу, жеткізу, апару; ачаа ≈ жүк тасу; хүн ≈ адамды жеткізу; гэр ≈ нiз үйдi тасу; ☆ хов зөөх өсек айту, өсентеу.

ЗӨӨХИЙ I. кілегей, қаймақ; өрөм ≈ кілегей қаймақ; ≈ тавих сүт сапырып қаймақ түсіру; 2. қаймақ жент (тамақ); ≈ хайлах қаймақ ертіп жент істеу.

ЗӨӨРЛӨГ I. (нәрсе) айқасы, айқарынды, айқарылыс; туурғаны ≈ туырдықтың айқасы; 2. (жол) тарам, тармақ, сала; төмөр замын ≈ темір жолдың тармағы.

ЗӨРӨГ I. қ. зөрлөг; 2. соқпақ, тар жол, сурлеу жол; ≈ замаар явах соқпақ жолмен жүру.

ЗӨРӨЛ қ. зөрчил; зөрөлдөөн.

ЗӨРӨЛДӨӨН қайшылық, қарсылық; алалық, алауыздық; ≈ тэмцэлдээн қайшылық күрес, алалық-алауыздық.

ЗӨРӨЛДӨ-Х I. айқасу, айқасып өту, ары бері өту (жолдан, орыннан); 2. (қатнаста) қайшы келу, қарсы келу, қарсы болу, қарсы сөйлеу; бетінен алу.

ЗӨРӨЛДҮҮЛЭ-Х I. айқастыру, айқастырып өткізу, ары бері өткізу (жолдан, орыннан); 2. қайшы келтіру, қарсы келтіру, қарсы болдыру, қарсы сөйлету; бетінен алдыру.

ЗӨРӨЛӨХ-Х I. қ. зөрөлдөх; тэмцэх; 2. қ. зодолдох; хэрэлдэх.

ЗӨРӨМГИЙ (мінез) қырыс, қыңыр, қиңқар, шөлгез.

ЗӨРӨМТГИЙ қ. зөрөмгий.

ЗӨРӨМ айырма, айырым, айырмашылық, өзгешелік, ерекшелік; ≈ ихтэй айырмашылығы көп; ≈ бағатай айырмашылығы аз; их бағын ≈ үлкен кішілік айырым; көп аздық айырым.

ЗӨРӨ-Х I. (заң, тәртіп) бұзу, орындамау, бағынбау, тұтпау, ұстамау; қайшы келу, қарсы келу; дүрәм ≈ ереже бұзу; санаатайғаар ≈ өтей қайшы келу; 2. (жанынан) өту, жанап өту, айқасып өту, ары бері өту; машин замаар ≈ машина жолмен ары бері өту; 3. (еңі нәрсе) айқасу, айқасып келу, қайшылана келу; савх ≈ шыбықша айқасу; 4. сәйкеспеу, үйлеспеу, жанаспау; алшақтық болу, алшақ кету; тоо ≈ сан сәйкеспеу; санаа бодол ≈ ой үйлеспеу; ам ажил хоёр ≈ сөзі мен ісінде алшақтық болу.

ЗӨРҮҮ I. қиғаш, қия, көлбеу; қи-

сык; ≈ зам қиғаш жол; ≈ ширхэг көлбеу жіп. 2. (*минез*) қыңыр, қырыс, шөлгез, қиқар; ≈ **зантай хүн** қыңыр мінезді адам; ≈ **буруу хэрэг** қыңыр теріс қылық; 3. қ. **зөрөө**; **цалингийн** ≈ айлық айырмашылығы; ≈ **санал** өзгеше пікір; ☆ **зөрүү** хараат дүрбі, дүргі (*аспан*).

ЗӨРҮҮД қ. **зөрөмгий**; ≈ **хүн** қырыс адам.

ЗӨРҮҮДЛЭ-Х (*минезі*) қырыстану, қыңырлану, қиқарлану, шөлгездену.

ЗӨРҮҮДҮҮЛЭ-Х айқастырту (*сырдақты*).

ЗӨРҮҮЛДЭ-Х айқастыру; **ширдгийт** ≈ **н дэвсэх** сырдақты айқастырып төсеу; **уурга** ≈ **н залгах** құрықты айқастыра жалғау.

ЗӨРҮҮЛЭ-Х 1. (*заң-ережені, тәртіпті*) бұздыру, орындатпау, бағындырмау, тұттырмау, ұстатпау; қайшы келтіру, қарсы келтіру; 2. (*жанынан*) өткізу, жанатып өткізу, айқастырып өткіздіру, ары бері өткізу. 3. (*екі нәрсені*) айқастыру, айқастырып келтіру, қайшыландыру; 4. сәйкестірмеу, үйлестірмеу, жанастырмау.

ЗӨРЧИГЧ (*тәртіп, заң, ережені*) бұзушы, орындамаушы, бағынбаушы, тұтпаушы, ұстамаушы; қайшы келуші, қарсы келуші; **хууль** ≈ **этгээд** заң бұзушы адам.

ЗӨРЧИД шүршіт, манжчур; ≈ **аймаг** шүршіт тайпасы; ≈ **хүн** шүршіт адам.

ЗӨРЧИЛ 1. қайшылық; **диалектик** ≈ диалектикалық қайшылық; **дотоод** ≈ ішкі қайшылық; 2. ала ауыздық, ынтымақсыздық, берекесіздік.

ЗӨРЧИЛДӨӨН қ. 1. зөрөлдөөн; 2. маргалдаан; 3. жаңжалдар.

ЗӨРЧИЛДӨ-Х қ. 1. зөрөлдөх; 2. тэмцэлдөх.

ЗӨРЧИЛДҮҮЛЭ-Х қ. 1. зөрөлдүүлэх. 2. маргалдуулах.

ЗӨРЧИЛТ қ. **зөрчилтэй**.

ЗӨРЧИЛТЭИ 1. қайшылықты, қайшылығы бар; 2. (*пікір, ынтымақ*) ала көз, араз, ала ауыз, ынтымақсыз.

ЗӨРЧИМТГИЙ (*тәртіп, заң, ережені*) бұзғыш, бұза бергіш, орындамайтын, бағына бермейтін, тұта бермейтін; ұстай бермейтін қайшы келгіш, қарсы келгіш.

ЗӨРЧИ-Х бұзу, орындамау, қайшы келу, қарсы келу (*тәртіпке, заң, ережеге*); **хууль дүрэм** ≈ заң ережені бұзу; **сахилга журам** ≈ тәртіп бұзу; **ёс** ≈ жосын бұзу.

ЗӨРЧҮҮЛЭ-Х бұздыру, орындатпау, қайшы келтіру, қарсы келтіру.

ЗӨЧИ-Х (*минезі*) қырысу, қыңыраю, қиқарлану, шөлгездену.

ЗӨЧҮҮД қ. **зөрүүд**; ≈ **хүн** қырыс адам; ≈ **морь** шөлкес ат.

ЗӨЧҮҮДЛЭ-Х қырыстану, қиқарлану, қыңырлану, шөлкестену, шөргездену.

ЗУВАГ бітеу арық, жер асты арығы. **ЗУВА-Х** шөпке жасырыну, шөпке тығылу, шөпке паналау.

ЗУВГА қия, көлбеу; ≈ **зам** қия жол; ≈ **дагаж явах** қия жолмен жүру; ≈ **жим** көлбеу жым жол.

ЗУВЦАА жүнді киім; тері ішім (*киім*).

ЗУВЦААЛА-Х 1. қабаттап кию; 2. тері ішік істеу; 3. тері тыстап киім істеу.

ЗУВЧИ-Х 1. (*сөз*) бұрмалау, бұрмалап жәбірлеу; ≈ **н явах** бұрмалап жүру; 2. бұлтарту, жалтару, бұлтара қашу, жалтара қашу; **ятуу** ≈ шіл бұлтара қашу. 3. жалғасу; бірден бірге жалғасу; **ном** ≈ **ж алга болох** кітап бірден бірге жалғасып жоғалу.

ЗУВЧУУЛА-Х 1. (*сөзді*) бұрмалату, бұрмалатып жәбірлету; 2. бұлтарту, жалтарту; 3. (*нәрсені*) жалғастырту, бірден бірге жалғастыру; **малаа** ≈ малын бірден бірге жалғастырып жоғалту.

ЗУГАА I ажуа, күлдіргі, күлкі, мысқыл, келеке; ≈ **хийх** ажуалау, күлкі ету; ≈ **цэнгэл** мысқыл күлкі, ажуа сықақ; **шийр** ≈ ажуа сықақ, күлкі мысқыл.

ЗУГАА II серуен саяхат; ≈ **хийх** серуендеу.

ЗУГААЛА-Х серуендеу, саяхаттау; **уулан** ≈ **ж ирэх** тауға серуендеп келу.

ЗУГААЛГА саяхат, серуен; **сайн өдрийн** ≈ жексенбілік серуен, демалыс күнгі саяхат.

ЗУГААЛМААР серуендерлік, саяхаттарлық.

ЗУГААЛУУЛА-Х саяхаттату, серуендету.

ЗУГААТАЙ ажуалы, күлдіргілі, күлкілі, мысқылшыл, келекелі, әзілқой, сықақшыл; ≈ **тоглоом** күлдіргілі ойын; ≈ **хүн** әзілқой адам.

ЗУГААТАИХАН ажуалырақ, күлдіргілілеу, күлкілілеу, мысқылдырақ.

ЗУГААХИЙ-Х қ. 1. зугаацах; 2. зугаалах.

ЗУГААЦА-Х 1. ажуаласу, күлісу, мысқылдасу, әзілдесу; 2. серуендеу, саяхаттау.

ЗУГААЦУУЛА-Х 1. ажуаластыру, күлдірту, мысқылдастыру, әзілдестіру; 2. серуендету, саяхаттату.

ЗУГАДА-Х қ. **зугтах**.

ЗУГАДУУЛА-Х қ. **зугтуулах**.

ЗУГИЙ айрауық (*өсімдік*).

ЗУГАТААЛГА-Х қашыру, бостыру, босыту, бездіру.

ЗУГАТА-Х қ. **зугтах**.

ЗУГТА-Х қашу, босу, безу; ≈ **н ирэх** қашып келу; ≈ **н гарах** қашып шығу.

ЗУГТЛАГА қашыс, босыс, безіс; қашуы, босуы, безуі.

ЗУГТУУЛА-Х қ. **зугтаалгах**.

ЗУГУУ жай, баяу, ақырын; ≈ **явах** баяу жүру; **югуу** ≈ жай баяу; ≈ **бийч** баяу жазу.

ЗУГУУХАН жайырақ, баяуырақ.

ақырынырақ; жайлап, баяулап, ақырын-дап.

ЗУД жұт; ≈ **болох** жұт болу; ≈ **тай** тэмдэх жұтпен күресу; **цаган** ≈ қар жөту; **хар** ≈ қара жұт, қара суық; **өлөн** ≈ ашаршылық, аштық жұты; **ган** ≈ қуаңшылық жұты, қуаңшылық; ≈ **болоход** нохой таргалда, **зовлон болоход** лам таргалдаг сөзбе. жұт болғанда ит семіреп, қиыншылық түскенде лама семіреп, □ жемтікті жерде ит тояр, өлімді жерде молда тояр (*мақал*).

ЗУДАРХАГ қ. **зудархуу**.

ЗУДАРХУУ жұтаң, жұтаңқы; ≈ **юм** байна жұтаңқы көрінді.

ЗУДЛА-Х I жұтау, жұт болу.

ЗУДЛА-Х II 1. ашу; тарқату, болу, жадағайлау, сөгу (*будасын, байлауын, тігісін*); 2. будырату, дудырату, қобырату, бобырату.

ЗУДЛУУЛА-Х I жұтату, жұт болдыру.

ЗУДЛУУЛА-Х II 1. аштыру, тарқатыру, бөлдіру, жадағайлату, сөктіру (*будасын, тігісін, байлауын*); 2. будыратыру, дудыратыру, қобыраттыру, бобыраттыру.

ЗУДРА-Х 1. (*буда, байлау, тігіс*) ашылу, тарқау, бөліну, сөгілу, жадағайлану; **баглаа** ≈ будасын тарқау; **оёдол** ≈ тігісі сөгілу; **наалт** ≈ желімі ашылу; 2. (*нәрсе*) будырау, дудырау, қобырау, бобырау.

ЗУДТАЙ жұтты, қатты жұт, өте жұтаңқы.

ЗУДТА-Х жұтайын деу, жұтаңқылану, жұтай бастау, жұт басталу.

ЗУДЧИ-Х 1. (*ыдыс т. б.*) ашқылау, аша беру, тарқата беру, бөлгілеу, белгілей беру, сөккілеу, сөге беру; **хайрцаг** ≈ жәшімшені аша беру; 2. (*тігіс*) сөгілу, сөгілу, сыдырылу; **оёдол** ≈ тігісі сөгілу.

ЗУДЧУУЛА-Х 1. (*ыдысты*) ашқылату, аша бергізу; бөлгілеге бергізу, сөккілету, сөктіре беру; 2. (*тігісін*) сөгілдіру, сөгілдіру, сыдырылту.

ЗУДШИ-Х жұтаю, жұтаңқылану, жұт болайын деу.

ЗУЗААДА-Х қалыңдану, толықтану, өте қалың болу.

ЗУЗААДУУЛА-Х қалыңдандыру, толықтандыру, өте қалың болдыру.

ЗУЗААЛАГ 1. қалыңырақ, қалыңдау, толығырақ жуанырақ, жуандау; ≈ **эд** қалыңдау нәрсе; 2. (*дене*) төртбақтау, төртбықтау, төрткілдеу; ≈ **бие-тэй хун** төртбақтау денелі адам.

ЗУЗААЛА-Х 1. (*нәрсені*) қалыңдату, қалың болдыру; толықтыру, толықтандыру; **дэвсгэр** ≈ төсенішті қалыңдату; 2. *ауыс*. қорландыру; молайту, көбейту; **хөрөнгөө** ≈ дәулетін қорландыру.

ЗУЗААЛУУЛА-Х 1. (*төсенішті*) қалыңдатыру, қалың болдырту, толықтырту; 2. *ауыс*. қорландырту, молайттыру, көбейттыру.

ЗУЗААН I 1. (*нәрсе*) қалың; жуан; толық; ≈ **банз** қалың тақтай; ≈ **дэвс-**

гэр қалың төсеніш; ≈ **мөс** қалың мүз; 2. қалыңдық, жуандық, толықтық; ≈ **нь таван сантиметр банз** қалыңдығы бес сантиметр тақтай; 3. *ауыс*. ауқатты; дәулетті, әлді, қуатты; **хөрөнгө** ≈ айл мал дүниеге ауқатты үй; 4. *ауыс*. бекем, берік, мызғымас, орнықты, мықты, нық; ≈ **найрамдал** мызғымас достық; ≈ **холбоо** берік одақ; ☆ **зузаан чай** кірпіш шай; ☆ **зузаан ховол** қабық ағаш, тоз ағаш (*тығын істейтін қалың тоз*).

ЗУЗААН II дос, тату, жақын, сырлас; **тэр хоёр их** ≈ ол екеуі өте дос.

ЗУЗААНДУУ (*нәрсе*) қалыңдау, қалынырақ.

ЗУЗААРА-Х қалыңдау, қалыңдану, жуандау, жуандану; толықтану; қоюлану; **үүл** ≈ бұлт қалыңдау.

ЗУЗААРУУЛА-Х қалыңдату, қалыңдандыру; жуандату, жуандандыру; толықтандыру; қоюландыру.

ЗУЗААСА-Х қалыңдай түсу, қалыңдай беру; қалыңдана түсу; жуандай беру, жуанлай түсу; толықси беру.

ЗУЗААСГА-Х қалыңдата түсіру, қалыңдата беру; қалыңдандыра түсіру; жуандата беру, жуандата түсіру; толықсыта беру.

ЗУЗААСГУУЛА-Х қалыңдата түсірту, қалыңдата бергізу, қалыңдандырта түсіру; жуандаттыра беру, жуандаттыра түсіру, толықсыттыра беру.

ЗУЗААТА-Х 1. біртіндеп қалыңдау; біртіндеп жуандау; біртіндеп толықсу; 2. *ауыс*. бекемдену, беріктену, орнығу, мығымдану, нықтану; 3. *ауыс*. ауқаттану, дәулеттену, әлдену, қуаттану.

ЗУЗААТГА-Х 1. (біртіндеп) қалыңдату; жуандату; толықсыту; 2. *ауыс*. бекемдегу, беріктегу, орнықтыру, мығымдандыру, нықтандыру; 3. *ауыс*. ауқаттандыру, дәулеттендіру, әлдендіру, қуаттандыру.

ЗУЗААТГУУЛА-Х 1. қалыңдаттыру; жуандаттыру; толықсыттыру; 2. *ауыс*. бекемдеттіру, беріктеттіру, орнықтырту; мығымдаттыру, нықтандырту; 3. *ауыс*. ауқаттандырту, дәулеттендірту, әлдендірту, қуаттандырту.

ЗУЗААХАН қалыңдау, қалыңырақ, жуандау, жуанырақ, толықтау, толығырақ.

ЗУЗАЙЛГА-Х томпиту, томпайту, дөңкиту (*томпақ нәрсені*).

ЗУЗАЙ-Х (*томпақ нәрсе*) томпию, томпаю, дөңкию.

ЗУЗГАР томпақ, томпаң, томпиған, томпайған, дөңкен, дөңкең, дөңкиген; ≈ **хадаг** томпақ бет.

ЗУИГАР жарамсақ жағымпаз, жағымтал, жағынғыш; ≈ **хүн зулгаа барна**, зуудаг нохой соёгоо барна жарамсақ адам жетесіз қалар, қабаған ит азусыз қалар.

ЗУИГАРЛА-Х жарамсақтану, жағымпаздану, жағымталсу, жағатсу, жағыну.

ЗУЙРААЧ 1. қ. **зуйгар**; 2. есекші, қайбатшы.

ЗУИРА-Х 1. қ. зуйгарлах; 2. өсектеу, қайбаттау.

ЗУИРГАН 1. қ. зуйраач; 2. қ. ховч.

ЗУЛ шырақ; **цөгцтэй** ≈ шамдалды шырақ; **лаа** ≈ шам шырақ; **тосон** ≈ май шырақ; ≈ **ын цөгц шырақ** шамдалы; ≈ **шандах шырақ** күңгірттену; ≈ **барих шырақ жағу**; ≈ **мандах шырақ маздау**; ≈ **бүхэх шырақ сөну**; ≈ **жаргах шырақ сөну**; ☆ **зул сар** қаңтар айы (*декабрь*).

ЗУЛАВЧ (*арбаның*) терте, жетек (*темир*).

ЗУЛАГ жұлық; **гутлын** ≈ етіктің жұлығы; ≈ **дээрээ угалзтай гутал** жұлығы оймышталған етік; **зусарч хүн** ≈ **аа барна** жағымпаз адам жетесіз қалар; □ өсек өрге жүрмес.

ЗУЛАИ (*анат*) еңбек; **нярай хүүхдийн** ≈ сәби баланың еңбегі.

ЗУЛАМ жұмсақ, қыртыс жұмсақ, қабықша; кілегей қабық; **өндөгний** ≈ жұмыртқаның жұмсақ қыртысы; **модны** ≈ ағаштың жұмсақ қыртысы; **самрын** ≈ жаңғақ дөнінің жұмсақ қыртысы.

ЗУЛАМЛА-Х қыртыстау, қыртысын сыдыру, қабықшалау, қабығын сыдыру.

ЗУЛАМЛУУЛА-Х қыртыстату, қыртысын сыдырту, қабықшасын сыдырту.

ЗУЛА-Х 1. (*нәрсені*) жұлу, жұлып алу; **өвс** ≈ шөп жұлу; 2. түту, түткілеу, тарту; **дээлд хөвөн** ≈ шапанға мақта тарту; **ноос** ≈ жүн түту; жүн тарту; 3. қиюлау, үйлестіру, жігін келтіру, түйістіру; **зүлэг** ≈ **ж суулгаж** шымды жігімен төсеу; **дэвсгэр** ≈ **ж дэвсэх** төсенішті қиюлап төсеу; ☆ **зулах машин** түткіш машина.

ЗУЛУУЛА-Х (*нәрсені*) жұлдыру, жұлғызу; **ноос** ≈ жүн жұлғызу; 2. түткілету, түткізу, түттіру; 3. қиюлату, үйлестіру, жігін келтіру.

ЗУЛБАГАНА-Х майдалаңдау, майдалаң қағу, жылпыл қағу, жылпың-жылпың қағу; тақырандау.

ЗУЛБАГАР майда, майдалаң, жылпыл; тақыр, тақыран; ≈ **арьс** майдалаң тері; тақыр тері.

ЗУЛБАДАГ 1. қ. зулбадай; 2. зулбадас; зулбасга.

ЗУЛБАДАИ 1. тақыр; тазығыр; **булганы** ≈ бұлрынның тақыр терісі; **шилүүсний** ≈ сілеусіннің тақыр терісі; 2. қ. зулбасга.

ЗУЛБАДАС I түлеме қабық; **могойн** ≈ жыланның түлеме қабығы.

ЗУЛБАДАС II қ. зулбасга.

ЗУЛБАДАСЛА-Х 1. (*адам*) түсік тастау; 2. (*қой, ешкі*) шақа туу, шала туу, жетпей туу.

ЗУЛБАЙ-Х майдалану, майдалаң болу, жылпылдау; тақырау.

ЗУЛБАЛЗА-Х қ. зулбаганах.

ЗУЛБАН тақыр, тазығыр; ≈ **мал** тақыр жүнді мал; ≈ **нохой** тазығыр ит; ≈ **тачир арьс үс** тақыр тазығыр тері жүн; ☆ **зулбан тайга** тазы, құмай (*аңшы ит*).

ЗУЛБАРАИ 1. қ. зулбадай; 2. қ.

зулбадас; 3. қ. зулбасга.

ЗУЛБАРАН (*киім*) тақыр ішік.

ЗУЛБАСГА 1. тақыр тері, тазығыр тері; 2. жылбысқа, шақа (*шала туған қозы лақтың терісі*); **хурга, ишигний** ≈ қозы лақтың жылбысқасы.

ЗУЛБА-Х I 1. шала туу, шақа туу, жетпей туу; 2. (*жылан*) түлеу, қабығы түсу.

ЗУЛБА-Х II жалтару, бұлтару, таю, бет бұру; **арай чарай амь** ≈ **ж гарах** әрең-пәрең жан сауғалап жалтарып шығу; **зугадах** ≈ қашып жалтару.

ЗУЛГА жұлқа, ірке, жұлқылай, іркілей; жұлғылай, мыжи; ≈ **татах** жұлқа тарту, ірке тарту; ≈ **угаах** жұлқылай жүн; ≈ **маажих** мыжи қасу.

ЗУЛГААГДА-Х жұлғыну.

ЗУЛГААЛГА-Х жұлдыру, жұлқыту, жұлқылату, жұлдыра тартқызу, жұлқыта тартқызу.

ЗУЛГАА-Х 1. (*нәрсе*) жұлу, жұлғылау; **үс** ≈ а) шаш жұлу; б) жүн жұлу; **өвс** ≈ шөп жұлу; **шүдээрээ** ≈ тісімен жұлу; **чоно** ≈ **чихсан** мал қасқыр жұлып кеткен мал; **нохой** ≈ ит жұлғылау; 2. *ауыс*. (*емшегін*) емгілеу, созылау; **хүүхэд хөхөө** ≈ бала емшегін емгілеу.

ЗУЛГАЛА-Х жұлғылау, жұла беру, жұлмалау.

ЗУЛГАЛУУЛА-Х жұлғылату, жұла бергізу, жұлдыра беру, жұлмалату.

ЗУЛГАРА-Х 1. жұлғыну, қырылу, суырылу, үзілу; **арьсны үс** ≈ терінің жүні жұлғыну; **нэхий дээлийн үс нь** ≈ тері тонның жүні қырылу; 2. түлеу, түсу; **могойны арьс** ≈ жыланның терісі түлеу; **модны навч** ≈ ағаштың жапырағы түсу.

ЗУЛГАРУУЛА-Х 1. (*жүн, шаш*) жұлындыру, қырылдыру, суырылдыру, үзілдыру; жұл, қыру, суыру, үзу; 2. (*қабық, қыртыс т. б.*) түлету, түсіру.

ЗУЛГАРХАИ 1. жұлынған, қырылған, суырылған, үзілген; жұлма, қырма; **толгойны** ≈ бастың шашы жұлынған жер; ≈ **үстэй арьс** қырылған жүнді тері; 2. түлеген, тақыр, тақырайған.

ЗУЛГУИ жағымпаз, жарамсақ, жағынғыш; **зусар** ≈ екібет жағымпаз.

ЗУЛГУИДА-Х жағымсу, жағымпаздану, жағыну, жарамсақсу.

ЗУЛГУИДУУЛА-Х жағымсыту, жағымпаздандыру, жағындыру, жарамсақсыту.

ЗУЛГУИЧ жарамсақ, жағымпаз жылмаң, қошаметшіл; ≈ **хүн зулаггүй, зусар ямаа шимгүй** жарамсақ адам жетесіз келер, туша ешкі ақсыз келер (*мақал*).

ЗУЛДАРГАНА боз өрікше (*өсімдік*).

ЗУЛДА-Х жалтара қашу, бұлтара қашу, бұлтақтай қашу; **амь** ≈ жан ұшырып бұлтара қашу; **зугадах** ≈ қашып бұлтақтау.

ЗУЛЗАГА 1. балапан; **жигүүртний** ≈ құстардың балапаны; **аңгырын** ≈ сарала қаздың балапаны; 2. балапан; шілік; балғын (*өсімдік*); ≈ **н хайлаас**

балапан шегірін, балапан қарағаш; **≈н харғана** балапан қараған; **≈н бурғас** балапан тал, балғын тал; шілік; **≈н хар хус** балапан қайың; **≈н ногоо** балауса, жас шалғын (*шөп*).

ЗУЛЗАГАЛАХ 1. (*жәндік, жануар*) балапандау, **шувуу** **≈** құс балапандау; 2. (*азулы аңдар*) күшіктеу, балалау; 2. (*ағаш*) бүрлеу, бүрлену, бүршіктеу, бүршіктену; **мод** **≈** ағаш бүрлену.

ЗУЛЗАГАЛУУЛАХ 1. (*құс жабайы жануарларды*) балапандату; балалату, күшіктеу; 2. (*ағаш тал т. б.*) бүрлету, бүрлендіру, бүршіктету, бүршіктендіру.

ЗУЛМААХ қ. **зулмалах**.

ЗУЛМАЛАХ 1. жұлмалау, жүлу (*жүн, түк, мамық т. б.-ны*); 2. қ. **зуллах**.

ЗУЛМАЛУУЛАХ 1. жұлмалату, жұлдыру, жұлғызу (*жүнін; түгін, мамығын*); 2. қ. **зулаулаах**.

ЗУЛМАХ жұлмалану, жұлыну, түлеу, жұлынып түсу, түлеп түсу (*жүні, түгі, мамығы*).

ЗУЛМУУЛАХ жұлмаландыру, жұлдындыру, түлету, жұлдындырып түсіру, түлетіп түсіру (*өз бабымен*).

ЗУЛРАХ 1. бұлтару, жалтару, бет бұру; **морь** **≈н** зугадақ ат жалтара қашу; 2. (*қоғалыс*) бұлғалақтау, қисалақтау, теңселектеу, бұлғалаңдау, қисалаңдау, теңселеңдеу; **нэг** **≈сан амьтан юм байна** бір бұлғалақтаған жан екен.

ЗУЛРУУЛАХ 1. бұлтарту, жалтарту, бет бұрғызу; 2. бұлғалақтату, қисалақтату, теңселектету, бұлғалаңдату, қисалаңдату, теңселеңдету.

ЗУЛУУЛАХ 1. (*нәрсені*) жұлдыру, жұлғызу, жұлдырып алғызу, жұлғызып алғызу; 2. тұрттіру, тұрткізу, тұткілету; 3. (*төсейтін нәрсені*) қиюлату, үйлестірту; түйістірту, жігін келтіру.

ЗУЛХАЙ дудырақ, додалақ, қобырақ; дудыраған, додаланған, қобыраған; **≈ноос** дудыраған жүн; **≈ хөвөн** қобыраған мақта; **☆ өнгө зулхай** оң тарту (*киіз басқанда бетіне қолмен түтілген ақ жүн тарту*); **☆ дотор зулхай** қалың тарту (*киіз басқанда оң бетінің астына сабалған, түтілген жүнді қолмен қалыңдатып тарту*).

ЗУЛЧ I кеуде қан (*жәндіктің*).

ЗУЛЧ II шырағданшы, шырағдан жағушы, шырақшы, шырақ жағушы, балауызшы, балауыз жағушы (*мешітханада*).

ЗУЛЧ III. **зулч эрвээхэй сайтан** көбелек, от көбелек, түн көбелек.

ЗУМ жидірме, жидіме, ақ жем (*сыыр, қой, шошқаның жүн, түгін ыстық суға сап жидітіп түсірген еті*); **≈ хийх** жидірме істеу; **≈ идэх** жидірме жеу; **ямааны** **≈** ешкінің жидірмесі; **хонны** **≈** қойдың жидірмесі.

ЗУМЛАХ жидіту, жидітіп қыру, жидітіп жүлу (*мал, асыранды құстың жүнін, түгін, мамығын ыстық суға жидітіп алып қырып, сытырып тазалау*); **ямаа** **≈** ешкіні жидітіп қылшығын қыру; **зулгаах** **≈** жидітіп жүлу.

ЗУМЛУУЛАХ жидіттіру, жидітіп қырығызу, жидітіп жұлдыру.

ЗУМРАХ (*жүн, қылшық, мамық*) жұлыну, жұлынып түсу, түлеу, түлеп түсу.

ЗУМРУУЛАХ жұлдындыру, жұлдыдырып түсіру, түлету, түлетіп түсіру.

ЗУН жаз; **≈** қағ жаз шағы, жаз уақыты; **халуун** **≈** ыстық жаз; **≈ы халуун** жазғы ыстық; **≈ы амралт** жазғы демалыс; **≈ы турш** жаз бойы; **☆ зуны туйл** мамыр аяқталу, маусым басталу, жаз басталу.

ЗУНГАГ 1. тоңғақ; **хурганы** **≈** қозы тоңғағы; **хүүхдийн** **≈** бала тоңғағы; 2. шуаш; **ноосны** **≈** жүннің шуашы; **үсвийн** **≈** шаштың шуашы.

ЗУНГАГЛАХ тоңғақ түсу, тоңғақ тышу.

ЗУНГАГТАХ тоңғақтану, тоңғақ қату (*төлдің, баланың*).

ЗУНГАГШИХ тоңғаққа айналу, тоңғақ секілдену.

ЗУНЖИН жаздай, жаз бойы, ұлан жаздай; **≈ бороо орох** жаз бойы жаңбыр жауу; **≈ ажил хийх** жаз бойы жұмыс істеу.

ЗУНЖИХ жайлау; жазды өткізу; **ой модтой газар** **≈** орман тоғайлы жерде жайлау; **хотод** **≈** жазды қалада өткізу.

ЗУНШИХ жаз басталу, жаз лебі біліну.

ЗУНШЛАГА 1. жаз жайлау; **≈ сайтай нутаг** жаз жайлауы жайлы мекен; 2. жер көктеуі; **≈ сайтай жер көктеуі** тәуір; **≈ муутай жер көктеуі** нашар; 3. *ауыс*. ақ тасқын, мал сүтейген; **≈ сайтай жыл** ақ тасқын жыл.

ЗУНШУУЛАХ жайлату, жазды өткіздіру.

ЗУРАА 1. (*анат*) жыра, қобы; **гуяны** **≈** санның жырасы; 2. (*жер*) жықпыл, жыра, аңғар, сай; **уулын** **≈** тау жықпылы.

ЗУРААДАС түзу сызық, сызықша.

ЗУРААДАСЛАХ түзу сызық тарту, сызықша тарту.

ЗУРААС 1. сызық, сызықша; **≈ тахта** сызық тарту. 2. шимай; **гаргах** шимай салу.

ЗУРААЧ суретші; **≈дын шивэ бүтээл** суретшілердің жаңа туындысы; **≈ хүн** суретші адам.

ЗУРАГ I сурет; **≈ зурах** сурет сызу; **≈ийн дэвтэр** сурет дәптері; **≈ийн харандаа**; сурет сызатын қарындаш хадны **≈** жартас суреттері; **тосов будгийн** **≈** май бояулы сурет; **усан будгийн** **≈** су бояулы сурет; **шог** **≈** сықақ сурет, ажуа сурет, келеке сурет; **гар** **≈** қол сурет; **зураасан** **≈** сызба сурет, сызықты сурет; **хар** **≈** қарындаш сурет; **шугам** **≈** сызу сурет; **сохор** **≈** белгісіз сурет; **газын** **≈** жер суреті, карта; **гэрэл** **≈** фото сурет, **≈** ұгаах сурет жуу; **≈** буулгах сурет түсіру; **≈** авах сурет алу.

ЗУРАГ II бақ, салым, несібе, талай;

≈ **аа** **харах** бағын сынау.

ЗУРАГДА-Х (*сурет*) сызылу, салыну.
ЗУРАГЛА-Х суреттеу, суретін шығару; бейнелеу, бейнесін шығару.

ЗУРАГТ суретті; ≈ **сәтгүүл** суретті журнал; ≈ **сонин** суретті газет; ☆ **зурагт радио** телевиз.

ЗУРАГЧ суретші; уран ≈ көркем суретші.

ЗУРАЛТ 1. сурет бояуы; 2. сызылуы, сызуы (*суреттің*).

ЗУРАМ тараққұйрық (*тышқан*); ≈ **ын арыс** тараққұйрықтың терісі; ≈ **ын шырқ** тараққұйрықтың сіркесі (*биті*).

ЗУРАР тышқан құлақ гүл (*өсімдік*).

ЗУРА-Х I 1. (*сурет, бейне*) сызу, салу; **хүн** ≈ адамды сызу, адамның суретін сызу; **угалз** ≈ мүйіз ою сызу; **навч** ≈ жапырақ сызу, жапырақ суретін салу 2. (*қол*) қою, (*ат*) жазу; **гарын үсэг** ≈ қол қою.

ЗУРА-Х II шағу, тарту; **шүдәз** ≈ сіріңке шағу.

ЗУРВАС 1. тілік, тілкем, тілкім, жолақ, жол-жол, жыртыс (*нәрсе*); ≈ **цаас** тілін қағаз; ≈ **даавуу** жыртыс шүберек; ≈ **газар** жол-жол жер, тілкем жер; 2. жіңішке, ұзынша; ≈ **зам** жіңішке жол; 3. белгілеу, естелік; ≈ **бичиг** тәмдәг-лз күнделік белгілеулер.

ЗУРВАСЛА-Х I 1. (*нәрсені*) тілкімдеу, тілкемдеу, ұзыншалап тілу; 2. жіңішке жол шығару, ұзынша жол шығару; 3. күнделік белгілеу, естелік белгілеу.

ЗУРВАСЛА-Х II (*ағаш қабығын*) жолақтап сыдыру, тілкімдеп сыдыру.

ЗУРВАСЛУУЛА-Х I 1. (*нәрсені*) тілкімдету, тілкемдету, ұзыншалап тілдіру; 2. жіңішке жол шығарту, ұзынша жол шығарту; 3. күнделік белгілету, естелік белгілету.

ЗУРВАСЛУУЛА-Х II (*ағаш қабығын*) жолақтатып сыдырту, тілкімдетіп сыдырту.

ЗУРВАСХАН 1. (*нәрсе*) тілкім ғана, тілкем ғана, ұзыншалау, тілкім ғана; 2. жіңішкедеу, жіңішке ғана, ұзыншалау, ұзынша ғана; 3. белгілеу, сымал, күнделік сымал.

ЗУРГАА алты; ≈ **н** ≈ **гучин** ≈ алты алты-отыз алты; ≈ **н сарын хугацаагаар** алты ай мөлшермен; **өнөөдөр** ≈ **н бүгін** (айдың) алтысы; ☆ **зургаан махбод дини**. алты элемент (*жер-су; ағаш, от, темір, аспан, көңіл*); ☆ **зургаан сав** алты ыдыс (*өт, жұмыршақ, қарын, бүйен, ішек, құық*); ☆ **зургаан уулзар** алты торап (*батыс, шығыс, оңтүстік, солтүстік, жоғары, төмен—осы алты бағыт*); ☆ **зургаан амт** алты дәм (*тәтті, ашты, шыңылтыр, қышқылы, дуылдақ, тұздық*); ☆ **зургаан ийілзәлт** алты түйін (*шығыс, батыс, оңтүстік, солтүстік, төмен, жоғары—осы алты бағыт*); ☆ **зургаан богино хавьс** алты бұғана қабырға; ☆ **зургаан вишай** алты оезім (*өң, дыбыс, иіс, дәм, түйсік, сезік*).

ЗУРГААДАЙ I сандалша (*қатты кү-*

рең ағаш); ≈ **таяқ** сандал таяқ, әңгір таяқ; ≈ **эрх** сандал таспық, таспих.

ЗУРГААДАЙ II қосбармақ (*алтыншы саусақ*).

ЗУРГААТАЙ алтыда, алты жаста.

ЗУРГААГААД алтыдан (*сан*).

ЗУРГААНТАА алты рет, алты қайта.

ЗУРГАДУГААР алтыншы; ≈ **сар** алтыншы ай, маусым (*айы*).

ЗУРГУУЛ алтауы, ≈ **аа явсан** алтауы да кеткен.

ЗУРДАС қ. **зураас**.

ЗУРДАСЛА-Х қ. **зурааслах**.

ЗУРЛАА қ. **зурдас**.

ЗУРЛАГА сызыуы, сызылуы; сызым; ≈ **сайтай** жақсы сызылған; ≈ **муутай** нашар сызылған.

ЗУРЛА-Х сызығылау, сыза беру.

ЗУРМАГ кестелік, кесте көрсеткіш, график.

ЗУРМАЛ сызба, сызған (*сурет*); ≈ **зураг** сызба сурет.

ЗУРСХИЙ-Х 1. а) аздап сызу; сыза түсу, сызыңқырау; б) тезірек сызу, шапшаңырақ сызу; 2. жарқ ету, елес ету, жолақ көрініп қана қалу, жарқ-жүрқ ету; өте шығу; **нүдний өмнө** ≈ **н өнгөрөх** көз алдынан жарқ етіп өте шығу; **сәтгәлд** ≈ **н өнгөрөх** көңілге елес етіп өте шығу.

ЗУРУУЛА-Х (*сурет, бейне*) сыздыру, салдыру; **зуны байғалийг тосон будгаар** ≈ жазғы табиғатты май бояумен сыздыру.

ЗУРХАЙ I 1. көне есеп, көне математика; 2. *дини*. жұлдыз санау, жұлдыз есеп, жұлдыздық үміт, нұжым; **тәнгәрийн** ≈ жұлдыз ай санау.

ЗУРХАЙ II 1. тізбек қайыс, нысана қайыс (*садақпен атып ұпай алу үшін тізбектеп қойған домалақ қайыс*); 2. қайыс құсы (*тізіп қойған домалақ қайыстарды ататын ағаш оқ*); **сурын** ≈ қайыс құсы; 3. (*салық*) тиесі, үлес, алашақ, сыбаға; ≈ **хуваах** салық үлесін бөлу; 4. бейне сурет.

ЗУРХАЙЧ нұжымшы, жұлдызшы, жұлдыз есептеуші, жұлдыз санаушы (*жұлдыздар қозғалысымен бал ашушы*).

ЗУРХАЙЧЛА-Х жұлдызбен бал ашу, жұлдыз санау, жұлдыз есептеу.

ЗУРШИЛ машық, әдет, дағды; ≈ **болчихсон** машық боп кеткен, әдет боп кеткен; **тйім** ≈ сондай әдет; ≈ **гарах** машыққа айналу, әдетке айналу; 2. салт, әдет-ғұрып.

ЗУРШИ-Х 1. машықтану, әдеттену, дағдылану; 2. салт қалыптасу; әдет-ғұрыпқа айналу.

ЗУРШМАЛ 1. машыққа айналған, әдетке айналған, дағдыға айналған; 2. салт боп кеткен, әдет-ғұрыпқа айналған.

ЗУРШУУЛА-Х 1. машықтандыру, әдеттендіру, дағдыландыру; 2. салтқа айналдыру, әдет-ғұрыпқа айналдыру.

ЗУСААЛ көбең; ≈ **морь** көбең ат.

ЗУСАГ 1. тұсақ; ≈ **хонь** тұсақ қой;

2. туша; ≈ **ямаа туша ешкі** ☆ **зусар** зур күнөн елік (*бүгү түкүмдас жөндөк*).

ЗУСАР жарамсақ, жагымпаз, жагын-гыш; ≈ **бялдууч** екиқабат жагымпаз.

ЗУСАРДА-Х жарамсақсу, жарамсақтану, жагымпазсу, жагымпаздану, жагынуу.

ЗУСАРДУУЛА-Х жарамсақсыту, жарамсақтандыру, жагымсыту, жагымпаздандыру, жагындыру.

ЗУСАРЛА-Х қ. **зусардах**.

ЗУСАРЧ 1. жарамсақсыгыш, жарамсақтангыш, жагымсыгыш, жагынгыш; 2. қ. **зусар**.

ЗУСАРЧЛА-Х қ. **зусарлах**.

ЗУСА-Х жайлау, жазды өткізу; **хөдөө** ≈ қырга жайлау; **нүүдәллән** ≈ көшіп қонып жазды өткізу.

ЗУСЛАГ: **зуслег бялзуухай** жаз торғай (*күс*).

ЗУСЛАН жайлау; ≈ **д гарах** жайлауға шығу; ≈ **гыйн айлууд** жайлаудағы ауылдар.

ЗУСМАЛ жаз мінілген (*ат*).

ЗУТААЛГА-Х бастыру, бездіру, қашыру, қашқызу.

ЗУТАА-Х босу, безу, қашу; ≈ **чихлаа** безіп кетті.

ЗУТАН сұйық ботқа, қоймалжың; **гурилын** ≈ ұн қоймалжыңы; **будааны** ≈ күріш (*тары, бидай*) қоймалжыңы; ≈ **хийх** қоймалжың істеу.

ЗУТА-Х 1. жұтау; **мал** ≈ **сан жыл** мал жұтаған жыл; 2. жүдеу, жадау, шалдығу, әлсіреу, азып-тозу; ≈ **гутах** жүдеп жадау.

ЗУТРА-Х қ. **зутах**.

ЗУУ I 1. жүз; **арван арав** ≈ **он, он-жүз**; ≈ **төгрөг жүз сом**; **малаа** ≈ **ни жув өсгөх** малын жүз процент өсіру; ≈ **ны тав** жүздің бесі, жүзден бес; 2. ғасыр, жүз жыл (*уақыт*); **хорьдугаар** ≈ **н жиырманыш ғасыр**; ☆ **зуун мод шоқ** қарағай, оқшау қарағай (*бөлек орман*); ☆ **зуун хоногийн ханиад** көн жөтел; ☆ **зуун овог** әр ата, көп ата (*адамзаттың жалпы атауы*).

ЗУУ II діни. 1. зу, = Алла (*будда діни бойынша құдайлардың бір атауы*); **Зандан** ≈ **Зандан Алла, Қақ құдай**; 2. Аллахана, Құдайхана; мешітхана; **Эрдэнэ** ≈ **Эрдэнэ Аллаханасы**.

ЗУУВАЙЛГА-Х сопиту, сопайту, сопақ болдыру, сопақ ету.

ЗУУВАЙ-Х сопию, сопаю, сопақ болу; ≈ **чихжээ** сопайып кетіпті.

ЗУУВАН сопақ; ≈ **толгой** сопақ бас.

ЗУУВАНДА-Х сопиып кету, сопайып кету.

ЗУУВАНДУУ сопақша, сопақтау, ұзынша келген.

ЗУУВАНДУУЛА-Х сопиту, сопайту, сопигып жіберу, сопайтып жіберу.

ЗУУВАНДУУХАН бөлкім сопақша, бөлкім сопақтау.

ЗУУВАНЦАР сопақша шеңбер, сопақ дөңгелек (*мат*).

ЗУУВГАР қыпшақ сопақ; ≈ **сав** қыпшақ сопақ ыдыс.

ЗУУВГАРДА-Х қыпшақтаңа сопақтаңу, өте сопақ болу, тым сопиып кету.

ЗУУВГАРДУУ бөлкім сопақшалау, әнтек сопақтау, бөлкім сопақша келген.

ЗУУВГАРДУУЛА-Х бөлкім сопақтандыру, өте сопигып жіберу, тым сопайтып жіберу.

ЗУУВГАРХАН қ. **зуувгардуу**.

ЗУУГА арық (*су ағызу үшін арнайы қазылған су жолы*).

ЗУУГААД жүздеі; жүздеген; ≈ **хонь ямаа** жүздеі қой ешкі.

ЗУУГДА-Х тістесу; қысылу, сығылу; **модонд хөрөө** ≈ ағашқа ара тістесу.

ЗУУДУГААР жүзінші; ≈ **зүйл** жүзінші тармақ.

ЗУУЗАИ I 1. ауыздық; 2. сулық (*жүгеннің*); **амгай** ≈ ауыздық сулық;

☆ **зуузай холбох**, = **зуузай зэрэгдэх** (*жүйрік ат*) таласып келу, жанасып келу, қатар келу; ☆ **зуузай зуулгах** ат басын тарта жүру, ат жүрісін тежеп отыру, езулей тарту, езулей тежеу.

ЗУУЗАИ II (*етіктің*) ішкілік ұлтаны; **гутлын** ≈ етіктің ішкілік ұлтаны.

ЗУУЗАИ III алақан; **алга** ≈ **таших** алақан шапалақтау.

ЗУУЗАЙЛА-Х алақан шапалақтау, алақан соғу.

ЗУУЗУУ шөре шөре (*ешкіні шақырғанда айтағын одағай сөз*).

ЗУУЗУУЛА-Х шөрелеу, шөре-шөре деп шақыру (*ешкіні*).

ЗУУЛГА-Х I 1. тістету; **шүдэнд** ≈ тісіне тістету; 2. (*итке, қасқырға*) тістету, қаптыру; **нохойд** ≈ итке тістету.

ЗУУМАЛЗА-Х жымыңдау, күлімсіреу, күлімдеу, жымың қағу.

ЗУУМАЛЗУУЛА-Х жымыңдату, күлімсірету, күлімдеу, жымың қақтыру.

ЗУУМГАНА-Х жымың қағу, күлмің қағу, жымыңдай беру, күлміндей беру.

ЗУУМГАНУУЛА-Х жымың қақтыру, күлмің қақтыру, жымыңдата беру, күлміндете беру.

ЗУУМГАР жымығыр, жымыған; шүрішкен, қушық, бүріскен.

ЗУУМГАРХАН жымырғырдау, жымыныңқы, шүрішіңкі, қушыныңқы, бүрісіңкі.

ЗУУН: **зуун хөлт** жүзбунақ (*құрт*).

ЗУУНТАА жүз рет, жүз қайта.

ЗУУР 1. жолай, жолшыбай, жол-жөнекей, жол бойы, жолда; ≈ **уулзах** жолшыбай сөйлесу; **зам** ≈ **аа** жолшыбай, жол жөнекей; ≈ **аасаа будаж ирэх** жолшыбай қайта келу; 2. -а сала; -е сала, -й сала; **үзэх** ≈ көре сала; **уух** ≈ іше сала; **явах** ≈ кете сала; ☆ **агшин** **зуур** лезде, кірпік қаққанша, көзді ашып жұмғанша; ☆ **түр зуур** уақытша, аз уақыт; ☆ **түргән зуур** шапшаң, сәт сағатта қас қаққанша; ☆ **зуур зуур** еміс-еміс, анда-санда, кейде, ☆ **хоромхон зуур** кірпік қаққанша, сәт сағатта, қас қаққанша, көзді ашып жұмғанша, қас пен көздің арасында; ☆ **өөр зуур** өзара; ☆ **гэр зуур** үйде, үй маңында.

ЗУУРАГДА-Х 1. илену, араласу;

≈ **сан шавар** иленген батпак; **тосонд** ≈ **сан** майға араласқан, маймен иленген; 2. (*нәрсе өзара*) тістесу, ұстасу; қасару, тұтқырлану.

ЗУУРАЛДА-Х 1. қ. **зуурагдах**; 2. ұстасу, баттасу, жабысу; **шавар** ≈ батпак баттасу; **савтайгаа** ≈ **сан жонхуу** ыдысына жабысып қалған үн желім; 3. (*өзара*) тіресу, сіресу, табандасу; **нохой** ≈ **н хэрэлдэх** ит тіресіп таласу; **цэрэг** ≈ **н байлдах** әскер сіресіп шайқасу; 4. (*майға*) айналысу; жабысу, аймалау; **гэрийн ажилтай** ≈ үй жұмысымен айналысу; **хүүхэд** ≈ **ад салдаггүй** бала жабысып қалмайды.

ЗУУРАЛДУУЛА-Х 1. ұстастыру, баттастыру, жабыстыру; 2. (*өзара*) тірестіру, сірестіру, табандастыру; 3. (*бір нәрсеге*) айналыстыру, жабыстыру; аймалату.

ЗУУРАЛТ 1. илеуі, иленуі, араласуы, араластыруы (*үн, батпак, сырдың*); 2. (*нәрсе өзара*) тістесуі, ұстасуы; қасаруы, тұтқырлануы.

ЗУУРАМ 1. шала, толық емес; **ажлаа** ≈ **хийх** жұмысын шала істеу; **дугуу** ≈ шала-шарпы; 2. (*ой, арман*) жетпей, дегені болмай; ≈ **хагацах** жетпей айрылу; **савасан нь** ≈ **болох** ойлағанына жетпей қалу, дегені болмай қалу; 3. (*белгілі орынға*) жетпей, бармай, жолда, таямай; **шидсэн зүйл** ≈ **унах** лақтырған нәрсе жетпей түсу.

ЗУУРАМЛА-Х 1. (*жұмысты*) шала істеу, шала тастау; 2. (*ой, арманына*) жетпей қалу, дегені болмай қалу; 3. (*белгілі жерге*) жетпеу, бармау, жетпей қалу, бармай қалу, жолда қалу, таямай қалу.

ЗУУРА-Х I илеу, араластыру; езу; **гурил** ≈ үн илеу; **шавар** ≈ батпак илеу; **будуг** ≈ сыр езу; **бэх** ≈ сия езу; **усаар** ≈ сумен илеу; **тосоор** ≈ маймен илеу.

ЗУУРА-Х II 1. тістесу, қарысу, ұстасу; сіресу; **шүд** ≈ тісі тістесіп қалу, жағының кірпісі ашылмау; **ам** ≈ аузы қарысып ашылмау; **бахь** ≈ тістеуің тістесіп қалу; **гар** ≈ қолы қарысу, қолы сіресу; **хаалга** ≈ есік тістесу; **доож** ≈ құлып ұстасу; 2. жабысу, жармасу, ұстап айрылмау; **гараас** ≈ қолына жабысу, қолынан ұстап айрылмау; **хормойноос** ≈ етегіне жармасу, етегінен ұстап айрылмау.

ЗУУРД 1. ара, аралық, аралықта, жетпей; ≈ **орхигдох** аралықта қалу, екі ортада қалу; 2. кенет, тосын, мезгілсіз, кенеттен, тосыннан, мезгілі жетпей, уақыттан бұрын; ≈ **аар нас барах** мезгілсіз қайтыс болу; ≈ **ын саад бэрхшээл** кенеттен кез болған бөгеттер.

ЗУУРМАГ I шала, жартылай, бітпеген, аяқталмаған; **дугуу** ≈ шала-шарпы.

ЗУУРМАГ II 1. қ. **зуурмал**; **шаврын** ≈ батпак илмесі, илеме батпак; **шохойн** ≈ эк араласпы, араласпа ән; 2. шала, шала-шарпы (*жұмыс, шаруа*).

ЗУУРМАГЛА-Х I шала тастау, шала істеу, жартылай істеу; **ажлаа** ≈ **ж орхих** жұмысын шала тастап кету.

ЗУУРМАГЛА-Х II 1. (*батпак, эк*) илеу, араластыру, қоспалау; 2. (*сырды*) езу, сұйытту, араластыру.

ЗУУРМАЛ 1. илеме, араласпа, қоспа, қосынды; илеген, араластыраң, қоспалаған; ≈ **шавар** илеме батпак, илеген батпак; 2. езбе, езілген, сұйытылған; ≈ **будуг** езбе сыр, езілген сыр.

ЗУУРУУЛ езігіш, езетін (*сыр, бояу, сия т. б. езетін ыдыс, аспап*); ≈ **сав** езігіш ыдыс ≈ **мод** езігіш ағаш.

ЗУУРУУЛА-Х I илеу, араластырту; ездіру (*батпақты, сырды т. б-ны*).

ЗУУРУУЛА-Х II 1. (*нәрсені*) тістестіру, қарыстыру, ұстастыру, сірестіру; 2. (*адамды іс-әрекетте*) жабыстыру, жармастыру, ұстатып жіберткізбеу.

ЗУУТ 1. (*сан*) жүздік; **тооны** ≈ **ын орон** санның жүздік орны; 2. (*ақша*) жүздік; ≈ **ын дэвсгэр** ақшаның жүздік қағазы; 3. жүздік (*әскери сан*); **цэргийн** ≈ **ын дарга** әскери жүздік басы.

ЗУУХ I пеш, меш; **төмөр** ≈ темір пеш; **шавар** ≈ тандыр пеш; **газар** ≈ жер ошақ, жер пеш.

ЗУУ-Х II 1. тістеу; қабу; тістену; **шүдээрэ** ≈ тісімен тістеу; **нохой** ≈ ит тістеу; ит қабу; **чоно** ≈ **сан мал** қасқыр тістеген мал; **хөмхий** ≈ а) ерінін тістеу; б) тістену, жақтырмау; **шаазуур** ≈ а) ерінін тістеу, ерінін жымыру; б) тұнжырау, түнеру, жақтырмау; **жазуур** ≈ қ. **шаазуур** ≈; **шүд** ≈ а) тістену; б) төзу, шыдау, сабыр ету, тағат ету, төзіп бағу; в) ызыттану, ызбарлану, зілдену, түнеру, тісін қайрау; 2. (*нәрсенен*) шымшү, қысу, тістету; ☆ **явсан нохой яс зуух сөзбе**, кезген ит сүйекке кез болар; □ жүргенге жөргем ілінер.

ЗУУХ III **амь зуух** жан сақтау, күн көру; **аж зуух** күнелту, күн көру, жан сақтау.

ЗУУХАЧ ләйлек (*мойнында жемсау қапшығы бар құс*).

ЗУУХЛА-Х қазу, үңгу; **мөс қасып** ≈ мұз қарды үңгу; ≈ **ж малтах** үңгіп қазу; **худаг** ≈ құдықты үңгіп қазу.

ЗУУХЧ 1) пешші, пеш істеуші; 2) аспазшы, ас пісіруші, аспаз.

ЗУУЦУУ қ. **зуузуу**.

ЗУУЦУУЛА-Х қ. **зуузуулах**.

ЗУУЧ 1. арашы, арашашы, делдал, келістіруші, ымыраластырушы, татуластырушы; ≈ **этгээд** арашы адам; ≈ **аар оролдох** арашы болып қатысу; 2. құдаластырушы, құдалық сөйлесуші, құдалыққа келістіруші (*адам*); ≈ **эмгэн** құдаластырушы кемпір.

ЗУУЧЛА-Х 1. арашы болу, арашашы болу, делдал болу, келістіру, ымыраластыру, татуластыру; 2. құдаластыру, құдалық сөйлесу, құдалыққа келістіру.

ЗУУЧЛУУЛА-Х 1. арашы болдыру, арашашы болдыру, делдал болдыру, келістірту, ымыраластырту, татуластырту; 2. құдаластырту, құдалық сөйлестірту;

қудалыққа келістірту.

ЗУУШ I шайнама, жеңіл тағам; **хоолны** ≈ шайнамалық тағамдар, **қайны** ≈ шайлық сусындар; **хүйтэн** ≈ тоңазық шайнамалар.

ЗУУШ II ауыз өсек, ауыз лақап, жел сөз; **амны** ≈ **болох** ауыз өсекке іліну, сөзге іліну, өсекке таңылу.

ЗУУШЛА-X I шайнама ету, жеңіл тағам ету.

ЗУУШЛА-X II ауыз өсек болдыру, ауыз лақап ету, жел сөз қылу; ≈ **ярилпах** ауыз өсекке айналдыру.

ЗУУШЛУЛА-X ауыз өсек болдырту, ауыз лақап айтқызу, жел сөз қылдыру.

ЗҮВ: **зүв зүгээр** 1. (*нәрсе*) көп-көрім, төп-төуір, әжеп-төуір; ≈ ≈ **эд** көп көрім нәрсе; 2. сап-сау, қалыпты, тыптың, төуір; **бие** ≈ ≈ **байна** дені сап-сау екен; 3. *ауыс*. бостан-босқа, текке, басы ауған жаққа; ≈ ≈ **хәсәх** бостан-босқа кезу; ≈ ≈ **суух** текке отыру.

ЗҮВЛӘ-X 1. тыстау, тысын тігу; **дээл** ≈ а) шапанды тыстау; б) ішік тыстау; 2. астарлау, астар тігу; **дээл** ≈ а) шапанды астарлау; б) ішік астарлау.

ЗҮВЧИ-X жып ету, кетіп қалу, жоқ болу.

ЗҮГ I 1. бағыт, бағдар; **дөрвөн** ≈ **найман зовихс** шартарап, сегіз бағыт; **нар гарах** ≈ күн шығатын бағыт, күн шығыс; **нар жаргах** ≈ күн батар бағыт, күн батыс; 2. жақ, түс, бет, жан; ≈ ≈ жан-жағы, түс-тұсы, бет-беті; ≈ ≈ **т** жан-жағына, түс-тұсына, бет-бетіне; ≈ ≈ **эс** жан-жағынан, түс-тұсынан, бет-бетінен; ☆ **зүг гаргах** = **зүг зүгләх** құбылаға жығылу (*наурыз айында төрт құбыласы түгел болу үшін сиынатын бағыт*).

ЗҮГ II жай, өзі, жайша, әншейін, жай ғана; ≈ **ирлээ** жай келді; ≈ **яваа** жайша жүрген.

ЗҮГҮҮ I есірік, есер, тентек, әумесір, сотқар, бұзақы; ≈ **хүүхэд** есірік бала; 2. шексіз, ұшан-теңіз, айтқысыз; ≈ **их ажил** шексіз көп жұмыс.

ЗҮГҮЙРХӘ-X есірейін деу, есерленейін деу, әумесірленейін деу, тентек болайын деу, сотқарланайын деу, бұзақланайын деу.

ЗҮГҮЙТӘ-X есіру, есерлену, әумесірлену, есіріктену, жындану, аласұру.

ЗҮГЛҮҮЛӘ-X бағытату, бағдарлату, беттеу; ≈ **эд орних** бағыттып жіберу.

ЗҮГЛӘ-X бағыттау, бағдарлау, беттеу; **нэг зүгийг** ≈ бір жаққа бағыттау; **ажилд** ≈ жұмысқа беттеу.

ЗҮГШРҮҮЛӘ-X 1. дағдыландыру, машықтандыру, өдеттендіру, үйрету (*жұмысқа, іс-әрекетке*); 2. бағыттану, беттеу, жөнге салу, жөнін білдіру.

ЗҮГШРӘ-X 1. дағдылану, машықтану, өдеттену; үйрену; **ажилд** ≈ жұмысқа дағдылану; **ном уншиж** ≈ кітап оқып машықтану; **тэргэнд морь** ≈ арбаға ат үйрену; 2. бағыттау, беттеу,

жөнге келу, жөнін білу, жолына түсу; **зам нь** ≈ **ч байна** жолына беттеп келеді.

ЗҮГЭЭР I 1. жай, жайша, әншейін; босқа, текке; ≈ **явах** жайша кету; ≈ **суух** босқа отыру; 2. тырыш, бейқам; ≈ **бай** тыныш отыр.

ЗҮГЭЭР II 1. төуір, көрім, жақсы; сапалы; ≈ **эд төуір нәрсе**; ≈ **зантай** мінезі көрім; **бие** ≈ **болох** дене төуір болу; 2. кәдімгі, кәдуілгі; ≈ **нэг хүн** кәдімгі бір адам.

ЗҮГЭЭР III тек, тегін, бағасыз; ≈ **өгөх** тегін беру.

ЗҮГЭЭРГҮЙ I әжептөуір, тегін емес, текті; ≈ **сайн морь** әжептөуір жақсы ат; 2. қушықеш, қуаң; ≈ **сэргэлэн**. **хүүхэд** қуаң сергек бала; 3. жай емес, қатысы бар; **лав** ≈ қалай да жәй емес.

ЗҮГЭЭРХЭН төуірірек, көрімірек, төуірлеу, көрімдеу.

ЗҮДРҮҮ жүдеу, жадау, жүдеубас, жүдеп-жадаған; ≈ **байдал** жүдеу бейне.

ЗҮДРҮҮЛӘ-X жүдету, жадау, жүдеубастандыру, жүдетіп-жадау.

ЗҮДРЭЛ жүдеулік, жадаулық, жүдеубастық; ≈ **үзсэн хүн** жүдеулік көрген адам, жүдеп көрген адам.

ЗҮДРЭЛТЭЙ көп жүдеген, көп жадаулаған, көп жүдеубастаған.

ЗҮДРЭ-X 1. жүдеу, жүдеулену, жадаулану, жүдеубастану; **их** ≈ **сэн хүн** **байна** көп жүдеген адам екен; 2. шаршау, болдыру, қиналу.

ЗҮДРЭЭ 1. қ. **зүдрэл**; 2. шаршас, болдырыс, қиналыс.

ЗҮДРЭЭ-X 1. жүдету, жүдеулендіру, жадауландыру, жүдеубастандыру; 2. шаршатту, болдырту, қиналту.

ЗҮДҮҮ I жүдеу, жүдеубас, жүдеген, арыған, азған; **ядуу** ≈ жүдеу-жадау, арық-жүдеу, азып-тозған; 2. (*науқастан*) нашар, әлсіз, нашарлаған, әлсіреген.

ЗҮДҮҮЛӘ-X қ. **зүдрээх**.

ЗҮДҮҮР жүдеулік, жадаулық, жүдегендік, арықтық, қажушылық; бұрлығыс, шаршас; **зовлон** ≈ жүдеу-жадаулық; мұң-миканат, жүдеулік-азғындық.

ЗҮДҮҮРТЭЙ жүдеген, жадаған, жүдеп-жадаған, азып-тозған, қалжыраған.

ЗҮДЭГ жүдек, сұмпайы, масқара, ұят; ≈ **хэрэг үйдэх** масқаралық істеу; **даан ч** ≈ тіпті сұмпайы.

ЗҮДЭГДӘ-X жүдектену, сұмпайылану, масқаралану, ұят болу.

ЗҮДЭНГЭ жүденкі, жадаңқы; жүдеген, жүдеубастаған.

ЗҮДЭЛ қ. **зүдүүр**; **зүдэх**.

ЗҮДЭНГЭРӘ-X жүдеңілену, жадаңқылану, жүдеулену, жадаулану.

ЗҮДЭР лас, борсық, арам; ≈ **ус** **уж болохгүй** лас су ішуге болмайды.

ЗҮДЭРГӘ-X қ. 1. **зүдрүүләх**; 2. **зовоох**.

ЗҮДЭРГЭЭ 1. қ. **ядаргаа** (**ядрагаа**); 2. шаршататып, болдыртатып, қинайтын; ≈ **тэй ажил** шаршайтын жұмыс.

ЗҮДӘ-X жүдеу, жадау, ару, азу;

ядах ≈ жүдеу-жадау, жүдеп-жадау.

ЗҮЙ жүйе, жөн, жосық, жол, рет, ық; ≈ **ёс** жөн-жосық, жөн-жора, жөн-жоба; ≈ **зохис** жөн-рет, жөн-тәртіп, жол-жосық; **ЫҒЫ-ЖӨНІ**; ≈ **зарчим** жөн-тәртіп, жөн-жосық, әдет-тәртіп; ≈ **бус** жүйесіз, жөнсіз, негізсіз, орынсыз, албаты; ≈ **тогтоол** заңдылық; ☆ **хэлний** зүй грамматика; ☆ **авианы** зүй фонетика; ☆ **газар** зүй география; ☆ **арга** зүй методология; ☆ **ном** зүй библиография.

ЗҮЙГҮЙ жүйесіз, жөнсіз, жосықсыз; ретсіз, оңсыз, оғаш, ыңғайсыз; ≈ **хэрэг** жүйесіз іс, ыңғайсыз әрекет; ≈ **явдал** оғаш әрекет.

ЗҮЙДЭЛ 1. ендіріме, енжарма (*киимнің т. б. нәрсенің қосымшасы*); **дээлийн** ≈ шапанның ендірімсіз; 2. қосымша, жалғамас; **шпрээний** ≈ үстелдің жалғамасы.

ЗҮЙДЭЛГҮЙ 1. ендірімесіз, енжармасыз; 2. қосымшасыз, жалғамасыз.

ЗҮЙДЭЛТЭЙ 1. ендірімелі, енжармалы; 2. қосымшалы, жалғамалы; ≈ **үс** қосымшалы шаң; ≈ **шпрээ** жалғамалы стол.

ЗҮЙЛ 1. түр, сала, бөлім; ≈ **маш олон** түрі өте көп; ≈ **ээр** түр түрімен; ≈ **ыйн хэрэг** явдал әр түрлі іс-оқиғалар; 2. нәрсе, іс, әрекет; **нэг** ≈ **ийг өгөх** бір нәрсені беру; **нэг** ≈ **асуух** бір нәрсе сұрау; **дахнад тийм** ≈ **гаргахгүй** қайталап ондай іс шығармайды; 3. түр, түлік; **тарианы** ≈ астықтың түрі; **амьтны** ≈ жәндіктер түлігі; 4. (*кітап, іс-қағазда*) тармақ; **хуулийн** ≈ заң тармақтары.

ЗҮЙЛГЭ-Х ендірімелету, енжармалату, қосымшалату, жалғамалату (*киімді т. б. нәрсені*).

ЗҮЙЛҮҮЛЭ-Х 1. түрге бөлдіру, түлікке бөлдіру; 2. тармақтату, тармаққа бөлдіру.

ЗҮЙЛЛЭ-Х 1. түрге бөлу, түлікке бөлу; 2. тармақтау, тармаққа бөлу.

ЗҮЙЛҮҮЛЭ-Х (*түгін, қылшығын*) қырдыру, қырғызу, қырдырып тазарту, қырғызып тастату.

ЗҮЙЛЧЛҮҮЛЭ-Х (*нәрсені*) түліктеу, тармақтау, бөлшектеу, салалату.

ЗҮЙЛЧЛЭ-Х түліктеу, тармақтау, бөлшектеу, салалау; ≈ **н дараалах** түліктеп реттеу.

ЗҮЙЛЭ-Х қыру, қырып тазарту, қырып тастау; **шарний үс** ≈ сірінің қылшығын қыру.

ЗҮЙМЭЛ қиюлама, қиюластырған, жымдаспа, жымдастырған; жалғама, ендіріме; ≈ **тооно** қиюлама шаңырақ; ≈ **шпрээ** жалғама үстел.

ЗҮЙР салыстырма, теңеме, балама; салыстыру, теңеу; ≈ **гүй үг байдаггүй**, **зүйдэлгүй дээл байдаггүй** теңеусіз сөз болмас, жалғамасыз шапан болмас; сөз теңеулі келер, шапан ендірімелі келер; ☆ **зүйр үг** мәтел сөз.

ЗҮЙРГҮЙ 1. теңеусіз, салыстырмасыз, теңемесіз; 2. айтқысыз, өлшеусіз,

шектен тыс; ≈ **их** айтқысыз көп.

ЗҮЙРЛҮҮЛЭ-Х теңету, салыстырту, балату, теңестірту.

ЗҮЙРЛЭЛ теңеме, теңеу, балама, салыстырма, теңестіріме; **Утга зохиолын** ≈ әдебиеттік теңеу; **хэтрүүлсэн** ≈ әсерлеген теңеу.

ЗҮЙРЛЭ-Х теңеу, балау, теңемелеу, теңестіру, баламалау, салыстыру; **сайн юмтай** ≈ жақсы нәрсемен теңеу.

ЗҮЙРЛЭШГҮЙ теңдесі жоқ, адам айтқысыз, ұшан теңіз; ≈ **их** адам айтқысыз көп.

ЗҮЙРС қосбас жылан.

ЗҮЙТЭЙ дұрыс, жөн, мақұл; ≈ **гэж** үзэх дұрыс деп көру.

ЗҮЙ-Х құрау, жалғау, қиыстыру (*қиқымнан, қиықтан*); ≈ **ж оёх** құрап тігу, қиыстырып тігу; **арьс** ≈ тері қиқымын құрау.

ЗҮЙЧ 1. газар **зүйч** географ, жағарапшы.

ЗҮЙЧ II жөнші, әдепті, сыпайы; **нэг** ≈ **хүн** бір жөнші адам, бір жөнге сілтегіш адам.

ЗҮЙЧЛҮҮЛЭ-Х жөнші болдыру, әдепті болдыру, сыпайы болдыру.

ЗҮЙЧЛЭ-Х жөнші болу, әдепті болу, сыпайы болу; ебін табу, ығын келтіру, жөнін табу.

ЗҮЛГҮҮЛЭ-Х 1. ысқылату, үйкелету, ыспалату, 2. өңдету, жылытарату.

ЗҮЛГҮҮР 1. ысқылауыш, үйкелеуіш, ыспалауыш (*аспан*); **төмрийн** ≈ темірді ысқылауыш; **модны** ≈ ағашты үйкелеуіш; 2. шеткі.

ЗҮЛГҮҮРДҮҮЛЭ-Х ысқылауышпен ысқылату, үйкелеуішпен үйкелету, ыспалауышпен ыспалату.

ЗҮЛГҮҮРДЭ-Х ысқылауышпен ысқылау, үйкелеуішпен үйкелету, ыспалауышпен ыспалату.

ЗҮЛГЭГЧ 1. ысқылаушы, үйкелеуші, ыспалаушы; 2. өңдеуші, жылытратушы.

ЗҮЛГЭЛЭГ: **зүлгэлэг цэцэг** тұңғиық гүлі (*өсімдік*).

ЗҮЛЭГНҮҮЛЭ-Х (*атты жүріске*) машықтыру, жаттықтыру, үйрету, көндіктіру.

ЗҮЛГЭНЭ-Х (*ат жүріске*) машығу, жаттығу үйрену, көндігу.

ЗҮЛГЭ-Х ысқылау, үйкелеу, ыспалау; ≈ **ж арчих** ысқылап аршу, үйкелеп тазау.

ЗҮЛД 1. жүлде, басөкпе тұтасы (*малдың өңеш, кеңірдек, өкпе жүрегінің баспен тұтасқан күйінде сойып алу*); ≈ **авах** басөкпе тұтасын сойып алу; 2. (*нәрсенің*) негізі, өзегі, арнасы; **гөд** ≈ басты өзек.

ЗҮЛДЛЭ-Х жүлделеу, басөкпе тұтасын сойып алу.

ЗҮЛМЭ-Х қ. **зэлмэх**.

ЗҮЛЧЭР қатыгез, мейрімсіз, тас бауыр, туыстық сезімсіз.

ЗҮЛЧЛЭЭ-Х (*беті*) қызараңдау, қызарақтау; **нүүр** ≈ беті қызараңдау.

ЗҮЛЭГ жасаң, шалғын; ≈ **суулгах**

жасаң, шым төсөү; ≈ **НОГОО** жасаңшөп, шалгыншөп; **ШИРЭГ** ≈ шым жасаң, сирік шалгын; ☆ **ЗҮЛГИЙН ҮТЭГ** коңыр аю.

ЗҮЛЭГДҮҮ жасаңырақ, жасаңдау, шалгынсымал, шалгындау.

ЗҮЛЭГДҮҮХЭН жасаңырақтау, жасаңсымалдау, шалгынсымалдау.

ЗҮЛЭГЖИ-Х жасаңдану, шалгындану, жасаңданып кету, шалгындынып кету.

ЗҮЛЭГЖҮҮЛЭ-Х жасаңдандыру, шалгындындыру, жасаң төсөтү, шалгын төсөтү.

ЗҮЛЭГШИ-Х жасаңдана бастау, шалгындына бастау, жасаң төселү, шалгын төселү.

ЗҮЛЭГШҮҮЛЭ-Х жасаңдандыра бастау, шалгындындыра бастау; жасаң төсөтү, шалгын төсөтү.

ЗҮЛЭЭ жүлөк, алтыбақан шыгыршыгы (*аспан*).

ЗҮР жүрө, ұрғашы елік (*бұғы түкүмдас, кішкене жабайы ешкі*); **ГҮР** ≈ **ХОЁР** еркек елік пен ұрғашы елік.

ЗҮРГИЙ жибілген; ақ құлмақ (*өсімдік*).

ЗҮРЖ апельсин.

ЗҮРЖИМСЭГ: **зүржимсэг цэцэг** апельсинше гүл; күйдіргі гүл.

ЗҮРЖЛЭГ мандаринше (*өсімдік*).

ЗҮРЛИГ: **зүрлиг буга** елікше.

ЗҮРМҮҮЛЭ-Х (*етті*) жапырақтату, турату.

ЗҮРМЭ-Х (*ет*) жапырақтау, турау.

ЗҮРХ 1. жүрек; ≈ **НИЙ ЦОХИЛТ** жүректің собысы; ≈ **НИЙ ӨВЧИН** жүрек ауруы; ≈ **НИЙ ГЭМ** жүректің ақауы; ≈ **ТОМРОХ** жүрек үлкөү; ≈ **ХАГАРАХ** жүрек жарылу; ≈ **ДЭЛБЭРЭХ** жүрек жарылу; ≈ **ЧИЧРЭХ** жүрек титіреу; ≈ **ЦОХИХ** жүрек соғу; ≈ **ДЭЛСЭХ** жүрек соғу; ≈ **ТҮГШИХ** жүрек титіреу; ≈ **БУЛГИЛАХ** жүрек дүрсилдеу; ≈ **ЦОХИЛОХ** жүрек соққылау, жүрек дүрсилдеу, ≈ **ДОГДЛОХ** жүрек ойнакту; 2. *ауыс*. жігер, қайрат, қажыр, ынта, шабыт; ≈ **ЗОРИГ** жігер-қайрат, қажыр-қайрат; ≈ **ИХ** жігерлі, қайратты, батыл; ≈ **БАГА** жігерсіз, қайратсыз, батылсыз, қорқақ; ≈ **ГАРГАХ** жігерлену, қайраттану, қажырлану, қайсарлану, төуекелге бел байлау; ≈ **ҮХЭХ** жігері қайту, қайраты сыну, көңілі өлу, қорғаншы қалу, батылы бармау; ≈ **АЛДАХ** жігері қайту, қорқып қалу, қорғалақтау; ≈ **ШАНТРАХ** жігері мұқалу, қайраты қайту; қорғанып қалу; қорқып қалу; ≈ **МОХОХ** қ. ≈ **ШАНТРАХ**; ≈ **МУУТАЙ** қорқақ, жігерсіз, қайратсыз, қорғаншак; ≈ **ОРОХ** жігерлену, қайраттану, қажырлану; ≈ **ХҮРЭХГҮЙ** жігерсіз, қажырсыз, батылы бармайтын; ≈ **ШИМШРЭХ** жүрегі шымырлау, аза бойы тік тұру; ≈ **ЭМТРЭХ** көңілі қобалжу, ынтасы түсу, сүлкіні түсу; ≈ **ЭНД ХҮРЭХ** жүрегі айна, батылы бармау; 3. *ауыс*. көңіл, сезім, жүрек, ниет; **ГОЛ** ≈ **ШЫН** көңіл, адал ниет;

АМНИ ≈ жан сезім, шын жүрек; **ЧИИ** ≈ шын жүрек, адал ниет; ≈ **НИЙ АМРАГ** көңілдес, ғапшық жар; ≈ **НИЙ НӨХӨР** көңілдес дос, ниеттес дос.

ЗҮРХГҮЙ 1. жүрексіз, жүрегі жоқ; 2. *ауыс*. жігерсіз, қайратсыз, қажырсыз, су жүрек, қорқақ, жүрексіз; ≈ **ХҮН** жүрексіз адам, қорқақ адам.

ЗҮРХЛҮҮЛЭ-Х *ауыс*. жүректендіру, жігерлендіру, қайраттандыру, қажырландыру.

ЗҮРХЛЭ-Х *ауыс*. 1. жүректену, жігерлену, қайраттану, қажырлану; 2. батылы бару.

ЗҮРХТЭЙ 1. жүректі, жүрегі бар; 2. *ауыс*. жүректі, өжет, жігерлі, қайратты, қайсар, қажырлы, батыл; **ИХ** ≈ **ХҮН** өте өжет адам; 3. *ауыс*. дөрекі, тұрпайы, анымақ.

ЗҮРХШИ-Х *ауыс*. жүрексіну, қаймығу, тайсалу, батылы бармау, қорқу; **АЙН** ≈ қорқып жүрексіну.

ЗҮРХШҮҮЛЭ-Х *ауыс*. жүрексіндіру, қаймықтыру, тайсалдыру, жасқандыру, үрейін алу, қорқыту.

ЗҮРХШЭЭ-Х жүрексініккіреу, қаймығыңқырау, тайсалыңқырау, жасқаныңқырау.

ЗҮРХЭВС ақтөс сары тыпқан.

ЗҮРХЭВЧ I долы, ызақор (*мінез*).

ЗҮРХЭВЧ II қ. **зүрхэвс**.

ЗҮРХЭВЧ III (*тех.*) өзекише.

ЗҮРЭМ (*нәрсенің*) жапырақтама, турама, тілме, тілкім; **МАХНЫ** ≈ еттің жапырақтамасы; **МОДНЫ** ≈ ағаштың тілмесі; **ЦААСНЫ** ≈ қағаздың тілкімі.

ЗҮРЭМДЭГ қ. **зүрэмдес**.

ЗҮРЭМДЭГЛЭ-Х қ. **зүрэмдэслэх**.

ЗҮРЭМДЭС туранды, жапырақ, тілінді, тілме, жонынды; **МАХНЫ** ≈ еттің турандысы; **МОДНЫ** ≈ ағаштың жонындысы.

ЗҮРЭМДЭСЛЭ-Х (*етті, ағашты, қағазды*) турау, турамдау, жапырақтау, тілмелеу, жонғылау.

ЗҮРЭМЛҮҮЛЭ-Х (*етті*) жапырақтау, жапырақтатып турату, тілгілету, жұқалатып жапырақтау.

ЗҮРЭМЛЭ-Х жапырақтау, жапырақтап турау, жұқалап жапырақтау; **МАХ** ≈ ет жапырақтау, етті жұқалап турау.

ЗҮРЭР қ. **жүрүр**.

ЗҮС I жүз, дүз, түс, пішін; **САЙХАН** ≈ ренді жүз; ренді пішін; **МУУХАЙ** ≈ ренсіз жүз, ретсіз пішін; **ӨНГӨ** ≈ өңтүс; ≈ **ЦАРАЙ** жүз шырай, бет-пішін; **ХАР** ≈ қара түс; **АЛАГ** ≈ ала түс; **ХЭЭР** ≈ кері түс; ≈ **ХУВИРАХ** түсі құбылу, түсі өзгеру; ≈ **УЛАЙХ** жүзі қызару, беті қызару; ұялу; ≈ **ҮЗЭХ** жүзін көру; ≈ **БУРУУ** жүзі бөлек, түсі өзгеше; ≈ **ХУВИЛАХ** жүзін өзгерту, түсін өзгерту.

ЗҮС II. зүс **бороо** сіркірек жауын, ақ жауын.

ЗҮСГҮЙ реңсіз, өңсіз, ұсқынсыз, снықсыз.

ЗҮСЛҮҮЛЭ-Х жүздеу, түстету, түсінен айырту.

ЗҮСЛЭГДЭ-Х жүздеу, түстелу, түсінен айрылу.

ЗҮСЛЭ-Х 1. жүздеу, түстеу, түсінен айыру; **адуу** ≈ жылың түстеу; **хурга** ≈ қозыны түсінен айыру; 2. (*нәрсенің*) түсін айту, түсін көрсету; **өгөх морно** ≈ беретін атының түсін айту; ≈ **ж өгөх** түсін көрсетіп беру.

ЗҮСМЭЛ тілме; ≈ **банз** тілме тақтай; ≈ **шал** тілме еден; ≈ **уһь** тілме уық.

ЗҮСРЭ-Х сірніреп жауу, ақ жауын жауу.

ЗҮСТЭЙ өңді, ретті, келбетті; ≈ **хүү** ретті бала.

ЗҮСТЭН: **зүстэн** цецэг шөмішгүл (*өсімдік*).

ЗҮСҮҮЛЭ-Х 1. тілгізу, тілдіру; 2. кесе көлденең өткізу.

ЗҮСҮҮР тілгіш, тілгуір; **аарцны** ≈ сүзбе күрт тілгіш.

ЗҮСҮҮТ, ЗҮСҮҮТ модон ұрықтық қа-мыс (*өсімдік*).

ЗҮСЭГДЭ-Х тіліну; **жирэм гөрөхөөр** ≈ **сэи сур** жырым өруге тілінген қайыс.

ЗҮСЭЛ: **зүсэя хараңай сұлу** қарлығаш; **өзен қарлығашы** (*құс*).

ЗҮСЭМ I 1. (*малдың*) түсі, өңі; **алаг** ≈ **айн морь** ала түсті ат; **малын** ≈ малдың түсі; 2. денелі, өң-түсімен; ≈ **эд денелі зат**; ≈ **мал денелі мал**, тірі мал.

ЗҮСЭМ II тілім, тілген; кесім, кескен; **нэг** ≈ **талх** бір тілім нан; **нэг** ≈ **бяслаг** бір тілім ақ ірімшік.

ЗҮСЭМНЭ-Х (*тағам*) тілу, кесу; тіл-мелеу, кеспелеу; **бяслаг** ≈ ақ ірімшік кесу; **талх** ≈ нан кесу.

ЗҮСЭ-Х 1. (*нәрсені*) тілу; кесу; **сур** ≈ қайыс тілу; **банз** ≈ тақтай тілу; 2. жару, бөлу; **мөс** ≈ мұз жару; **мөс** ≈ **гч хөлөг онгоц** мұз жарушы кеме, мұз жарғыш кеме; 3. кесіп өту, кесе көлденең өту.

ЗҮТГҮҮЛЭ-Х 1. (*лгері*) ұмтылдыру, ұмтылту, тырмыстыру, талпындыру, ұм-сындыру, омыраулату (*жұмыс, іс-әрекетте*); 2. *ауыс*. омыраулату, кимелету, ни-ліктіру, кеуделету, ентелету.

ЗҮТГҮҮР 1. *қ. зүтгээ*; 2. (*тех.*) ит-ергіш, ілгерлеткіш, ұмтылдырғыш.

ЗҮТГЭЛ 1. ұмтылыс, талпыныс, ұм-сыныс; ≈ **сайтай** ұмтылғыш, талпын-ғыш; 2. талап, ынта, жігер; ≈ **тэй** залуу талапты жас; ☆ **гавьяа зүтгэл** абырой-даңқ, абырой-атақ, абыройлы еңбек, сіңірген еңбек.

ЗҮТГЭЛТЭЙ (*белгілі бір мақсат үшін*) 1. ұмтылғыш, талпынғыш, ұм-сынғыш; 2. талапты, ынталы, жігерлі.

ЗҮТГЭЛТЭН қайраткер; **төрийн** ≈ мемлекеттік қайраткер; **нийгмийн** ≈ қоғамдық қайраткер; **шынжлэх ухааны гавьяат** ≈ ғылымға еңбегі сіңген қайраткер.

ЗҮТГЭЛЭГ *қ. зүтгэл*.

ЗҮТГЭМТГИЙ (*мінез*) омыраулағыш, кимелегіш, киліккіш, кеуделегіш, ентелегіш.

ЗҮТГЭ-Х 1. (*бір мақсатқа*) ұмтылу,

талпыну, тырмысу, ұмсыну; **ажия хө-дөлмөрт** ≈ еңбекке ұмтылу; **нэг юм сурах гэж** ≈ бір нәрсені үйренуге талпыну; 2. сүйреу, тарту, күш жұмсау; **тэрэг чаргад** ≈ арба шана сүйреу; ≈ **хучин** көлің, жұмыс қарасы (*ат, өгіз, түйе*); 3. *ауыс*. (*мінез*) омыраулау, көн-беу, кимелеу, килігу, кеуделеу, ентелеу.

ЗҮТГЭЭ 1. қасарғыш, қарысқыш; омыраулағыш, көнбейтін тоң мойын, тоң-торыс (*адам*); ≈ **хун** қасарғыш адам; 2. омыраулағыш, кимелегіш, ұм-тылғыш, киліккіш, кеуделегіш; ≈ **морь** ұмтылғыш ат; ≈ **шар** омыраулағыш өгіз.

ЗҮТГЭЭЧ *қ. зүтгээ*.

ЗҮҮ I 1. ине; ≈ **гээр** оёх инемен ті-гу; ≈ **сүвлэх** ине сабақтау; ≈ **хуруувч** ине оймақ; ≈ **утас** ине жіп; ≈ **ний сү-вэгч** иненің жасуы, иненің көзі; ≈ **тавих** ине шаншу; **тарианы** ≈ екпенің инесі; ☆ **зүү орох** мүйіз тігу; ☆ **зүү орох зайгүй а)** *сөзбе*. ине шаншар жер жоқ, тонның ішкі бауындай, өте дос, өте тату; ☆ **зүүний хулгайч** инешік үпілмәлік (*өсімдік*).

ЗҮҮ II жә, жөн (*одағай*); **бүү** мар-таарай, ≈ ұмытпа, жә; ≈ **заа болох** жә жөмөлөсу.

ЗҮҮВЧ инсап, инеқашшық.

ЗҮҮГДЭ-Х 1. тағылу, салбырау (*ор-ден т. б. нәрсе*); 2. сүйретілу, асылу.

ЗҮҮД түс; ≈ **энд орох** түске кіру; ☆ ≈ **тайлах** түс жору; ☆ **зүүд өвчин** ұйқы сұрау, ұйқылы қозғалыс.

ЗҮҮДЛЭ-Х түс көру; **сайхан зүүд** ≈ жақсы түс көру.

ЗҮҮЛГЭ-Х 1. (*нәрсені*) тақтыру, сал-бырату; 2. астыру, асындыру.

ЗҮҮЛДЭ-Х (*бір нәрсеге*) жабысу, жар-масу, айрылмау.

ЗҮҮЛТ 1. алқа, салпыншақ, салбы-раншақ; **сүвдан** ≈ маржан алқа, мар-жан салпыншақ; **энгэрийн** ≈ омырау алқа; 2. сілтеме, түсіндірме; **номын** ≈ кітаптың сілтемесі; **тайлбар** ≈ түсіндір-мелің сілтеме.

ЗҮҮЛҮҮЛЭ-Х (*бағыт*) шығысқа бет-тету, шығысқа жіберту.

ЗҮҮЛЭГ *қ. зүүлт*.

ЗҮҮЛЭ-Х I түс көру.

ЗҮҮЛЭ-Х II шығысқа беттеу, шы-ғысқа жөнелу.

ЗҮҮН I.1. шығыс; ≈ **зүт** шығыс жақ; ≈ **өмнө** шығыс оңтүстік; ≈ **хойш** шығыс солтүстік; ≈ **тийш** шығысқа қа-рай; 2. сол жақ, сол қол жақ; ≈ **гар** сол қол; ≈ **тал** сол жақ, сол қол жақ; **голын** ≈ **эрэг** өзеннің сол жағасы, өзен-нің сол қол жақ жағасы.

ЗҮҮН II (*тарихи*) солшыл; ≈ **үзэл-тэн** солшылдар; ≈ **ий хэлбэрэл** солшыл ағым, солшыл ауытқушылар; ≈ **ий ду-галаа** солшылдардың асыра сілтеушілі-гі.

ЗҮҮРМЭГ I жиі көтергіш, жиі жүк-ті (*әйел*); ≈ **эмэгтэй** баланы жиі көтер-гіш әйел.

ЗҮҮРМЭГ II (*бала*) шала, ұйқы, ұй-

кылы ояу; хүүхэд ≈ болоод уйлагнах бала шала ұйқы боп жылау; ≈ хүн ұйқылы ояу жатқан адам.

ЗҮҮРМЭГЛҮҮЛЭ-Х қалғыту, көз шырымын алдыру, көз ілдіру, сөл мызғату.

ЗҮҮРМЭГЛЭ-Х қалғу, көз шырымын алу, көз ілу, сөл мызғау; **дөнгөж** ≈ **эд сэрчиклээ** көз іле бере оянып кетті.

ЗҮҮТГЭЛ қ. зүүлт.

ЗҮҮ-Х 1. тағу, қадау; **тәмдэг** ≈ белгі тағу; **зангна** ≈ галстук тағу; **одон** ≈ орден тағу; 2. салу, кигізу; ілу; **бөгж** ≈ **дүзік салу**; **дөнгө** ≈ бұғау салу; 3. асыну; **буу** ≈ мылтық асыну.

ЗҮҮЦЭЛДЭ-Х (бір нәрсеге) тістесу, сресу қарысу.

ЗҮҮЦЭ-Х қ. зүүцэлдэх.

ЗҮХЛЭГ қарғыс сөз, лағнат сөз, қарғау сөз.

ЗҮХҮҮЛЭ-Х қарғату, қарғыс айтызу, лағнаттату, лағнат айтызу.

ЗҮХЭГДЭ-Х қарғалу, қарғыс айтылу, лағнатталу, лағнат айтылу.

ЗҮХЭЛ қарғыс, қарғау, лағнат, нәлет; **занал** ≈ жөбір қарғыс; **хараал** ≈ қарғыс лағнат.

ЗҮХЭ-Х қарғау, қарғыс айту, лағнаттау, лағнат айту; **хараах** ≈ қарғап-сілеу; **занах** ≈ яәбірлеп қарғау.

ЗҮЧИ-Х 1. қ. зөрех; 2. қ. хэвцэглэх.

ЗҮЧҮ-Х қайшы, алауыз.

ЗҮЧЭЭ қамау, қамайтын орын; **адууны** ≈ жылқы қамайтын жер.

ЗЭВ I жебе (*садақтың*); **мэс** ≈ мыс жебе; **сумны** ≈ оқтың жебесі.

ЗЭВ II 1. тот, тат; **төмрийн** ≈ темірдің таты; ≈ **идэх** тоттану, тот басу; 2. тотық; **зэсийн** ≈ мыс тотығы; ☆ **зэвийн** чулуу тотық тасы, күрең бояу тас.

ЗЭВЛЭ-Х тотын арылту, татын арылту.

ЗЭВРҮҮЛ қаблан (*жыртқыш жәндік*).

ЗЭВРҮҮЛЭ-Х тоттандыру, таттандыру.

ЗЭВРҮҮН салқын, сүріңкей; **өнөөдөр** ≈ **байна** бүгін салқын екен.

ЗЭВРҮҮХЭН салқындау, сүріңкейлеу, салқынырақ, жәйсіздеу.

ЗЭВРЭ-Х I тоттану, тот басу, таттану, тат басу.

ЗЭВРЭ-Х II салқындау, салқын болу, сүріңкейлеу, сүріңкей болу.

ЗЭВРЭЭ-Х қ. зэврүүлэх.

ЗЭВСЭГ 1. сайман, қару; зэр зэвсэг құрал-сайман, қару-жарақ; **буу** ≈ мылтық-сайман; **хүйтэн** ≈ атылмайтын қару (*қылыш, найза т. б.*); **цөмийн** ≈ ядролық қару; 2. аспап, құрал, құрал-жабдық, құрал-сайман; **дархы** ≈ ұста құралы; **чулуун** ≈ тас құралдар (*тарихи*); **хуучин чулуун** ≈ көне тас құралы; **хүрэл** ≈ қола құралдар; **хөгжмийн** ≈ күй аспаптары; **үзэл суртлын** ≈ идеологиялық құрал.

ЗЭВСЭГҮЙ 1. саймансыз, қарусыз; 2. аспапсыз, құралсыз, құрал-жабдықсыз, құрал-саймансыз.

ЗЭВСЭГЖИ-Х 1. саймандану, қарулану; 2. аспаптану, құралдану, жабдықты болу, құрал-сайманды болу.

ЗЭВСЭГЖҮҮЛЭ-Х 1. саймандандыру, қаруландыру; 2. аспаптандыру, құралдандыру, жабдықты болдыру, құрал-сайманды болдыру.

ЗЭВСЭГЛЭЛ қару-жарақ; ≈ **зэр хөөцөлдөхнйг зогсоох** қаруланудың соңынан түсуді доғару.

ЗЭВСЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. (*әскери*) қаруландыру, құралдандыру, саймандандыру; 2. (*таным*) білім алдыру, қаруландыру.

ЗЭВСЭГЛЭХ 1. (*мылтық, техникәмен*) қарулану, құралдану, саймандану; 2. (*таным*) білім алу, қарулану.

ЗЭВСЭГТ қарулы, құралды, сайманды; ≈ **хүчин** қарулы күштер; ≈ **бослого** қарулы көтеріліс.

ЗЭВТЭ-Х тоттану, тот басу, таттану, тат басу.

ЗЭВҮҮ ыза, зығыр, кек, ашу, жек; ≈ **хүрэх** ыза кернеу, зығыры қайнау.

ЗЭВҮҮН сүйкімсіз, жексұрын, сұмпайы, жеккөрінішті; ≈ **царайтай амьтан** сүйкімсіз сұқпұты кеткен жан; ≈ **хүн** жексұрын адам.

ЗЭВҮҮРХҮҮ қ. зэвүүхэн.

ЗЭВҮҮРХЭГ сүйкімсіздеу, жексұрындау, сүйкімсізрек, сұмпайылау.

ЗЭВҮҮРХЭЛТЭИ жексұрындатарлық, жек көрерлік, жиіркенерлік.

ЗЭВҮҮХЭ-Х жек көру, сүймеу, жексұрындату, зығыры қайнау.

ЗЭВҮҮХЭН қ. зэвүүрхэг.

ЗЭВҮҮЦҮҮЛЭ-Х 1. жиіркендіру, жеркендіру, жек көргізу, жирендіру, жиренту, зығырын қайнату; 2. түршіктіру, жүрексіндіру, қорқыту, жасқандыру, зәресін ұшыру, қаймықтыру.

ЗЭВҮҮЦЭ-Х 1. (*сүйкімсіз нәрседен*) жиіркену, жеркену, жирену; жек көру, сүймеу, жақтырмау, ұнатпау, құлқы сүймеу; **харахаас** ≈ қараудан жеркену, көргісі келмеу; **хэлэхэсэсэ** ≈ айтуға аузы бармау, айтудан бас тарту; **идэх** гэхэсэ ≈ жеуге құлқы сүймеу.

ЗЭВХИЙ 1. бозамық, бозаң, ақшыл, қылаң, бозғылт, қуаң; ≈ **өнгө** бозамық өң; ≈ **саарал** ақшыл сұр; 2. ақсапақ, сүйкімсіз, жәйсіз (*өң*).

ЗЭВЭГ жібек қ. зэвээ.

ЗЭВЭР 1. сирек, селдір (*нәрсе*); **ховор** ≈ сирек аз; аз-сирек, тапшы;

ЗЭВЭРГЭН қ. зэврүүхэн.

ЗЭВЭЭ жібек, аққайран (*балық*).

ЗЭГЗГЭР бойшаң, сұңғақ (*дене*); ≈ **нуруутай** хүн талдырмаш бойшаң адам.

ЗЭГС қамыс; ≈ **т нуур** қамысты көл; ≈ **эн шугуй** қопа, қамысты қорық.

ЗЭГСЭН тәуір, көрім, тамаша; ≈ **морь** төпір ат; ≈ **эд** көрім нәрсе.

ЗЭГСЧ: зэгсч бязуухай қамыс торғай.

ЗЭГЭ-Х қану, аптығы басылу, мауқы басылу; **хоол идэх** ≈ тамақ ішіп қану; **юм үзэж** ≈ нәрсе көріп аптығы

басылу.

ЗЭД зікірлік (*ламаларға беретін май-да ақша, шаршы пұл т. б. қол тарту*).

ЗЭДГЭНЭ бүлдірген (*жеміс өсімдігі*).
ЗЭДЛҮҮЛЭ-Х зікірлік бергізу (тартқызу).

ЗЭДЛЭ-Х зікірлік беру, зікірлік тарту.

ЗЭЛ 1. желі; **тугалын** ≈ бұзаудың желісі; **унаганы** ≈ құлынның желісі; **гүүний** ≈ биенің желісі; 2. сабақ; **тар-васлы** ≈ қарбыздың сабағы; 3. керме; **морины уяны** ≈ ат байлайтын керме.

ЗЭЛГЭЭН I жылы, қан жылым; ≈ **дай** жылы шай; ≈ **хоол** қан жылы тамақ.

ЗЭЛГЭЭН II 1. талдырмаш, жіңішкелеу; ≈ **уурга** жіңішкелеу құрық; 2. ебейлі, қолайлы.

ЗЭЛЛҮҮЛЭ-Х 1. желілету, желі тартқызу; желіге байлату; 2. кермелеу, кермеге байлату (*атты*); 3. керме тартқызу.

ЗЭЛЛЭ-Х 1. желілеу, желі тарту; желіге байлау; **тугал** ≈ бұзау желілеу; **унагаа** ≈ **эд уях** құлынды желілеп байлау; 2. кермелеу, керме тарту; кермеге байлау; **угаасан юмаа** ≈ **ж тавих** жуған нәрсені кермеге асып қою; **морно** ≈ атты кермелеу; 3. желілену, тізбектелу, шұбыру, шұбау, шұбатылу; ≈ **ж ургасан гуа** тізбектеле көктеп шыққан қауын; **шувуу** ≈ **н нисэх** құс желілене ұшу.

ЗЭЛМҮҮР жүрек жалғау, өзек жалғас, нәр татыс, талшық етіс; **өлөн** ≈ жүрек жалғаушылық.

ЗЭЛМЭ-Х жүрек жалғау, өзек жалғау, нәр тату; **гол** ≈ өзек жалғау; **өл** ≈ жүрек жалғау.

ЗЭЛҮҮД тылсым, иен, несіз, елсіз, жапан; ≈ **нутаг** иен жер; ≈ **тал** жапан дала.

ЗЭЛҮҮДХЭН тылсымырақ, тылсымдау, иенірек, елсіздеу, жапандау.

ЗЭЛХЭН өзір, даяр, дайын; **бэлхэн** ≈ әл-өзір, дап-дайын.

ЗЭЛЭМ тілкім қағаз, тілік қағаз.

ЗЭЛЭН қ. **зэлхэн**; **бэлэн** ≈ а) өзір тұрған; б) пысы-күйік, жей салатын.

ЗЭМ айып, жазық, кінә, терістік; **гэм** ≈ айып-кінә; ≈ **буруу** теріс қылық.

ЗЭМГҮИ айыпсыз, жазықсыз, кінәсіз.

ЗЭМДЭГ кем, кемтар, жарымжан, мүгедек; **эрэмдэг** ≈ кем мүгедек; **хагас** ≈ жарымжан кемтар.

ЗЭМДЭГЛҮҮЛЭ-Х кемтарландыру, кемтар қылу, жарымжандандыру, мүгедек ету.

ЗЭМДЭГЛЭ-Х кемтарлану, кемтар болу, жарымжан болу, мүгедек болу.

ЗЭМДЭГРЭ-Х нем боп кету, кемтарланып кету, жарымжандану.

ЗЭМЛҮҮЛЭ-Х айыптату, айып тақтыру, кінәлату, кінә тақтыру; ұрысқызу, ұрыстыру.

ЗЭМЛЭГДЭ-Х айыпталу, айып тағы-

лу, кінәлану, кінә тағылу.

ЗЭМЛЭЛ айып, кінә, мін, жазық; ≈ **хүлээх** айып жүктеу; ≈ **хүлээлтэх** айып жүктеу.

ЗЭМЛЭ-Х айыптау, айып тағу, кінәлау, кінә тағу.

ЗЭМС қол кесер (*мал сойған адамға беретін сыбаға ет*); ≈ **авах** қол кесер алу; ≈ **өгөх** қол кесер беру.

ЗЭМСЭГ 1. құйма (*ердің, құйысқан-ның*); **хазаарын** ≈ жүгеннің құймасы; **хударганы** ≈ құйысқанның құймасы; 2. сақина, балдақ; **хутганы** ≈ пышақтың сақинасы; 3. (*әскери*) қару, құрал; **зэр** ≈ қару жарақ, құрал-сайман.

ЗЭНДМЭНЭ қ. **чандмань**.

ЗЭНДЭ-Х 1. бүгежентеу, қысылу, қаймығу, жасқану, қорғану; **айж** ≈ **ийн** хэрэг юун қорқып бүгежентеудің керегі не? 2. қауіпке ұшырау, қатерге ұшырау.

ЗЭНЗГЭНЭ-Х 1. жирену, жиркену, сескену, жеркену; кірпияздану; 2. кербездену, сәндену, сәнқойлану, кірпияздану, кердендеу.

ЗЭНЗГЭР 1. жиренгіш, жиркенгіш, сескенгіш, жеркенгіш, кірпияз; 2. кербез, сәнқой, сәншіл, кірпияз, кердең, текепар; ≈ **эмэгтэй** кербез өйел.

ЗЭНЗГЭРДҮҮ сын. 1. жиренгіштеу, жиркеншен, сескеншек, жеркенгіштеу, кірпияздау; 2. кербездеу, сәнқойлау, сәншілдеу, кірпияздау, кердеңірек, текепарлау.

ЗЭНЗГЭРХЭН қ. **зэнзгэрдүү**.

ЗЭНЗИЙЛГЭ-Х 1. жирендіре беру, жиркендіре беру, сескендіре беру, жеркендіре беру, кірпияздандыра беру; 2. кербездендіру, сәндендіру, сәнқойландыру, кердеңдету, кірпияздандыру.

ЗЭНЗИЙ-Х 1. жирене беру, жиркене беру, сескене беру, жеркене беру; 2. кербездену, сәндену, сәнқойлану, кердендеу, кірпияздану.

ЗЭНЗЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. **зэнзийлгэх**.

ЗЭНЗЛЗЭ-Х қ. **зэнзгэнэх**.

ЗЭНТЭР 1. деңкиген, дөңкиген, теңкиген, дөңкек, теңкек; 2. шардақ, шердек.

ЗЭНТЭЛЗЭ-Х 1. деңкеңдеу, дөңкеңдеу, теңкеңдеу; 2. шардану.

ЗЭНХГЭР қ. **зэнтгэр**.

ЗЭНХЭЛЗЭ-Х қ. **зэнтэлзэх**.

ЗЭР: зэр зэвсэг қару-жарақ, мылтық сайман.

ЗЭРВЭСХЭН (*көз*) ойнақшытып, аударып төңкеріп; ≈ **харахад** көз ойнақшытып қарағанда.

ЗЭРГЭД қатар, қатарласқан; ≈ **хоёр** шугам қатарласқан екі сызық.

ЗЭРГЭЛ қабат, екі қабат; ≈ **ял** ногдуулах қабат жаза жүктету.

ЗЭРГЭЛДЭ-Х қабаттасу, екі қабат болу; қатар келу.

ЗЭРГЭЛДЭ 1. қатарлас, қатар; 2. маңайда, маңында, төңірегінде; жуық; ≈ **нэг айл байна** маңында бір ауыл бар екен; **айл** ≈ **нутаг** көршілес мекен.

ЗЭРГЭЭР 1. біркелі, қатарынан, қа-

тарлас; **нэгэн** ≈ **цугларах** бiркелнi жи-
налу; 2. сияқты, тэриздi, секiлдi; аркы-
лы; **гэх** ≈ **ярих** деген сияқты айту;
бичих унших ≈ **суралцах** жазу оку
сияқты жолмен үйрену; 3. -ынша, -и-
ше; **чадах** ≈ **гүйцэтгэх** шыдаганынша
орындау, қабiлетiнше атқару; **хүрэлдэх**
≈ **хэрэглэх** жетiсiнше керектену.

ЗЭРЛЭГ 1. жабайы, тағы; ≈ **гахай**
жабайы шошқа, қабан; ≈ **үхэр** жабайы
сиыр; ≈ **араатан** жыртқыш жануар-
лар; 2. нен, жапан; ≈ **уул тал** нен тау,
жазықтар; 3. дала, табиғи, табиғаттық;
≈ **сонгино** дала сарымсағы; ≈ **олс** та-
биғи кенешшөн; 4. қаңғыған, бағытсыз,
нысанасыз; ≈ **сум** қаңғыған оқ; 5. **ауыс**.
(*минез*) тұрпайы, дорекi, тағы, жабайы;
≈ **зан** тұрпайы минез; ≈ **балмад** хүн
тұрпайы сотқар адам; ☆ **зэрлэг олс**
түздiк кенешшөн; ☆ **зэрлэг үзэм** (*өсім-
дiк*); жабайы мейiз; ☆ **зэрлэг өвс**
түздiк шөп (*өсімдiк*); ☆ **зэрлэг буурцаг**
княк бұршақ, дала бұршақ (*өсімдiк*);
☆ **зэрлэг гаймуу** түздiк қыша (*өсімдiк*);
☆ **зэрлэг халуун өвс** түздiк қалуен
(*өсімдiк*); ☆ **зэрлэг хушганы** мод орман
жаңғақ ағашы (*өсімдiк*); ☆ **зэрлэг цоор**
түлкіңгірық қазоты (*өсімдiк*); ☆ **зэр-
лэг чавга** орман құрмасы (*өсімдiк*); ☆
зэрлэг айдган қабан (*жәндік*); ☆ **зэр-
лэг луус** түз қашары (*жануар*); ☆ **зэр-
лэг цаа** орман бұғысы (*жануар*).

ЗЭРЛЭГЛЭ-Х 1. өлiктi жайлау; 2.
(*жал*) тағылану, тағы боп кету.

ЗЭРЛЭГШИЛ тағылық, жабайылық;
тағылануы, жабайылануы.

ЗЭРЛЭГШИ-Х тағылану, тағы боп
кету, жабайылану, жабайы боп кету;
≈ **сэн адуу** тағыланып кеткен жылқы.

ЗЭРЛЭГШҮҮЛЭ-Х тағыландыру, та-
ғы ғып жіберу, жабайыландыру, жабайы
ғып жіберу.

ЗЭРЛЭГШЭЭР: зэрлэгшээр нугас
дала үйрегі, түз үйрегі (*құс*).

ЗЭРМИЙЛГЭ-Х жыртиту, бітиту, жіп-
ситу, жыртиту, сықситу; (*көзiн, нәрсе-
нiң тесiгi*).

ЗЭРМИЙ-Х жырбию, жіпсию, жырт-
тию, сықсию (*көз, нәрсениң тесiгi*).

ЗЭРМЭГНЭ-Х жырбыңдау, жіпсiң-
деу, жыртыңдау, жырбың қағу, жіпсiң
қағу, жыртың қағу, сықсыңдау, сық-
сың қағу.

ЗЭРМЭГХЭН жырбия, жырбиып,
жіпсие, жіпсийп, жыртия, жыртиып, сық-
сылп; ≈ **харахад** жырбиып қараганда.

ЗЭРМЭЛЗЭ-Х қ. зэрмэгзэх.

ЗЭРТГЭНЭ-Х 1. (*минез*) жыртыңдау,
жыртақтау, ыржақтау, ыржықтау, жыр-
таңдау, орынсыз күлу; 2. (*тік құлағы*)
салпаңдау, солпаңдау.

ЗЭРТГЭР 1. (*минезi*) жыртаң, ыржаң,
жыртақай, ыржақай, жыртақы; ≈ **ааль**
зан жыртаң минез; 2. (*тік құлағы*) тік,
тікшиген.

ЗЭРТГЭРХЭН 1. (*минезi*) жыртаңда-
ғыш, ыржықтағыш, жыртақылау, жыр-

таңдау; 2. (*құлақ*) тікшіңіңі, тікшейіңі,
делдіңкі.

ЗЭРТИЙ-Х 1. жыртаңдау, ыржақдау,
жыртақайлану, ыржақайлану, жыртақ-
айлану (*минезi*); 2. (*құлақ*) тікшиңі, тікшеңі,
делдиңіо.

ЗЭРТЭЛЗЭ-Х қ. зэртэгзэх.

ЗЭРЭГ I 1. дәреже; **эрдийнi:** ≈ ғы-
лыми дәреже; ≈ **хамгаалах зохвол** ғы-
лыми дәреже қорғайтын еңбег; 2. лау-
зым, шен, атақ; **гүңгийн** ≈ **олгах** гүң
шенiн беру (*ақсүйектiк атақ*); ≈ **хэрэгш**
лауазым; ≈ **бууруулах** шенiн төменде-
ту; ≈ **дэвшүүлэх** шенiн өрлету; 3. рет,
қатар; ≈ **дугаар рет қатар**; ≈ **дараа**
рет тізбегі; 4. сапа; **тэргүүн** ≈ **нiйэ**
тамхи ең сапалы төмені.

ЗЭРЭГ II 1. бірге, қатарлас, қоса,
қабат, бірдей; ≈ **ирэх** бірге келу, қатар
келу; 2. сияқты, тэриздi, секiлдi;
хус улнас ≈ **мод қайың**, терек сияқты
ағаш; 3. (*шама, мөлшер*) -ша, -не, -л,
-даған, -деген; -лықты, -лікті; **дунд** ≈
орташа; **бага** ≈ **аздаған**, **аздап**, **кэр** ≈
қаншалықты; 4. қайта, рет; **хэдэн** ≈
бірнеше қайта; 5. -сымен, -сімен, -а сала,
-е сала, -й сала, -а бергенде, -е
бергенде, -й бергенде; **очихтой** ≈ **бары-
сымен**, **бара сала**, **бара бергенде**; **суух-
тай** ≈ **отырысымен**, **отыра сала**.

ЗЭРЭГЛҮҮЛЭ-Х қатарластыру, тіз-
діру.

ЗЭРЭГЛЭ-Х I қатарласу, тізлеу, жағ-
саал ≈ сап қатарласу.

ЗЭРЭГЛЭ-Х II қалау, қабаттау, ар-
ғал ≈ тезек қалау; **түлээ** ≈ **аған**
отынды қабаттау.

ЗЭРЭГЛЭ-Х III 1. (*көзге*) шатылғысу;
(*көзді*) ұялту; **нүд** ≈ **ноз** (*жарыққа*)
шарғылу; 2. (*сәуле*) сағымдану; **гэрэл** ≈
сәуле сағымдану.

ЗЭРЭГЛЭЭ I қатарлас, **нәршилес**; ≈
айл көршілес ауыл.

ЗЭРЭГЛЭЭ II сағым, бұлдыр сәуле;
шұбалаң сәуле; ≈ **татах** сағымдану, сәу-
ле шұбалаңдау; **талын** ≈ **даланың** шұ-
балаң сәулесі; ☆ **Зүүд зэрэглээ шнг**
өте комескі, өте буалдыр, өте күңгірт,
өте бұлғыңыр.

ЗЭРЭГЛЭЭН қ. зэрэглээ.

ЗЭРЭГЛЭЭН: зэрэглээн загас буал-
дыр жармақ қабыршақтылар (*жәндік*).

ЗЭРЭГЛЭЭТҮҮЛЭ-Х (*сәулені*) сағым-
данғыру, бұлдырландыру, шұбалаңдау.

ЗЭРЭГЛЭЭТЭ-Х (*сәуле*) сағымдану,
бұлдырлану, шұбалаңдау.

ЗЭРЭГЦҮҮЛЭ-Х 1. қатарластыру, қатарға
келтіру; 2. салғастыру, теңесті-
ру.

ЗЭРЭГЦЭ-Х I. қатарласу, қатарға
келу; ≈ **ж явах** қатарласын жүру; 2.
салғасу, теңесу.

ЗЭРЭГЦЭЭ 1. (*шама, көлем*) бiркел-
нi, бiртегi; бiрыңғай; ≈ **уул бiрмелдi**
тау; 2. қатарлас, қаз-қатар; ≈ **тэр қаз**
қатар тігілген үйлер; ≈ **шавар бiкiшiнi-**
гууд қатарлас там үйлер.

ЗЭРЭГЦЭЭГЭЭР 1. қатарынан, қатарымен; қабаттастыра; 2. -ымен (-имен) қатар, бірге; **түүний** ≈ сонымен бірге, сонымен қатар; **явахын** ≈ кетужен бірге.

ЗЭРЭМГЭР жырбық, бітік, жіпсік, сықсық; ≈ нүдтэй бітік көз.

ЗЭРЭМГЭРДҮҮ *сын.* жырбықтау, жырбыңқы, бітіктеу, бітиңкі, жіпсіктеу, жіпсіңкі, сықсықтау, сықсыңқы.

ЗЭРЭМГЭРХЭН қ. зэрэмгэрдүү.

ЗЭРЭМДЭГ мүгедек, жарымжан; **эрэмдэг** ≈ кем мүгедек; **дутуу** ≈ кемтар жарымжан, кембаға мүгедек; **хагас** ≈ жартылай жарымжан.

ЗЭРЭМДЭГЛҮҮЛЭ-Х мертіктіру, мертілдіру, мүгедек болдыру, жарымжан болдыру.

ЗЭРЭМДЭГЛЭ-Х мертігу, мертілу, мүгедек болу, жарымжан болу.

ЗЭС I жез, мыс; ≈ **ийн хүдэр жез** (мыс) кені; ≈ **ийн байан** тотияйлы; ☆ **зэс нь цухуйх** әуслелсі көрініп қалу, мардымы байқалып қалу, масқарасы шығу, масқара болу, әшкереленіп қалу.

ЗЭС II баклажан (*тағамдық екпе өсімдік*).

ЗЭСЛЭ-Х жездеу, жезбен қаптау, мыспен қаптау.

ЗЭСҮҮЛ қ. засуул.

ЗЭСҮҮЛЧ қ. засуулч.

ЗЭСЧ жезші, жезшебер.

ЗЭСЭ-Х қ. засах.

ЗЭТГЭНЭ жетекен (*раушан тектес, көп жылдық, жемісті өсімдік*).

ЗЭТГЭР қияпат, қиянат, кесепат, кесір, қырсық; **гай** ≈ **болох** кесепат болу; **ажилд** ≈ **битгий хий жүмысқа** қияпатынды тигізбел

ЗЭТГЭРДЭ-Х қияпат болу, қиянат болу, кесепат болу, кесірі тию, қырсық болу, қырсығы тию.

ЗЭТГЭРЛЭ-Х қияпат жасау, қиянат істеу, кесепат тигізу, кесірін тигізу, қырсығын тигізу.

ЗЭТГЭ-Х 1. (*іс-әрекетке*) тырмысу, ұмтылу, жабысу, қадалу; **үйл** ≈ іске тырмысу, іс тігу, тігінмен айналысу; **дээн** ≈ ж оёх а) шапанды қадалып тігу; б) ішкіті қадалып тігу; 2. (*судан*) өту, өшу; **ус** ≈ ж гарах су кешіп өту; 3. қазу, жыру, жырту, айыру; **суваг шу-дуу** ≈ арық қазу.

ЗЭТЭР (*тырнақ*) көбе, жиек; **хумсны** ≈ **туяқтың** көбесі; ≈ **сөрөх** көбе согілу.

ЗЭХИЙ жөнпас, нашар, жәйсіз, сілімтір, сілімтік; ≈ **хүн** жөнпас адам; ≈ **ядуу** нашар кедей, сілімтір кедей.

ЗЭХИЙВТЭР *сын.* жөнпастау, нашарлау, жәйсіздеу, сілімтірлеу, сілімтіктеу (*сана*).

ЗЭХИЙВЭР қ. зэхийвтэр.

ЗЭХИЙДЭ-Х өте жөнпастану, өте нашарлану, тым жәйсіздену, сілімтірлену, сілімтіктену.

ЗЭХИЙЛЭ-Х жөнпас мінез көрсету, жәйсіз мінез көрсету.

ЗЭХИЙРЭ-Х жөнпастана бастау, на-

шарлай бастау, жәйсіздей бастау.

ЗЭХИЙТЭ-Х қ. зэхийдэх.

ЗЭХИЙ-Х жөнпастау, жәйсіздеу, нашарлау, сілімтірлену.

ЗЭХИЙХЭН қ. зэхийвтэр.

ЗЭХРҮҮН қ. жихүүн.

ЗЭХРҮҮХЭН қ. жихүүхэн.

ЗЭХЭ-Х I қамдау, әзірлеу, қамдану, дайындау; **унаа малаа** ≈ көлігін қамдау; **явахаар** ≈ кетуге әзірлену; 2. әзірлену; **цэхилт өгөхөөр** ≈ соққы беруге әзірлену.

ЗЭХЭЭ қамдаған, әзір, дайын; ≈ **морь** қамдаған ат.

ЗЭХЭЭС қ. зэхээ.

ЗЭХЭЭСТЭЙ қамдаулы, әзірлеген, қамдаған, сақадай сай.

ЗЭХЭЭТЭЙ қ. зэхээстэй.

ЗЭЭ I жә, жәрөйді; ≈, **мәдлээ** жә, ұғындым; ☆ **зээ царцаахай ұсақ** көк шегіртке.

ЗЭЭ II жебе нысанасы.

ЗЭЭ III жиен; ≈ **ач** жиеншар.

ЗЭЭ IV. **зээ хас** қаса (*жылқының қара болу майы*).

ЗЭЭГ I 1. жиек; **дээврйин** ≈ үзіктің жиегі; **ширдгийн** ≈ сырдақтың жиегі; 2. жіңішке жіп, жалаң жіп, жиек жіп (*ескен, жіңішке жіп*).

ЗЭЭГ II керме, кергі, желі.

ЗЭЭГ III қ. зээх.

ЗЭЭГЛҮҮЛЭ-Х I жиектету, жиек тіктуру.

ЗЭЭГЛҮҮЛЭ-Х II қатарластыру, қатар тұрғызу.

ЗЭЭГЛЭ-Х I жиектеу, жиек тіу; **ширдгийт** ≈ сырдақты жиектеу, сырдаққа жиек тігу.

ЗЭЭГЛЭ-Х II қатарласу, қатар тұру; ≈ **ж зогсох** қатарласып тұру.

ЗЭЭЛ I 1. желең, алаң, алаңқы; **гудамж** ≈ алаң көше; 2. (сауда) шоғыр, жыны; **зах** ≈ базар, базар жыпыны; **ху-далдаа** ≈ жәрмеңке, сауда базары.

ЗЭЭЛ II қарыз; ≈ **авах** қарыз алу; ≈ **өгөх** қарыз беру; **мөнгө** ≈ **авах** ақша қарыз алу; **удаан хугаааны** ≈ ұзақ мерзімді қарыз; **өр** ≈ борыш-қарыш.

ЗЭЭЛДҮҮЛЭ-Х қарызға бергізу, қарыздату (*ақшаны*).

ЗЭЭЛДЭГЧ (*ақша*) қарыздаушы, қарыз алушы; **мөнгө** ≈ ақша қарыздаушы; **бараа** ≈ зат товар қарыздаушы; ☆ **нэр зээлдэгч** атын пайдаланушы, есімін желеу етуші.

ЗЭЭЛДЭ-Х 1. қарыздау, қарызға беру (*ақшаны нәрсені*); 2. (*біреудің*) атын пайдаланушы, атын желеу етуші; **нэр** ≈ **сэн этгээдүүд** ат жамылушылар; ☆ **тоо зээлдэх** санды ұсақтау, санды ондықтап ұсақтау; ☆ **зээлдэн туслах касс** өзара жәрдем кассасы.

ЗЭЭЛЛЭГ өсімдік қарыз; ≈ **авах** өсімдік қарыз алу; ≈ **өгөх** өсімдік қарыз беру; **хонжворт** ≈ ұтысты өсімдік қарыз.

ЗЭЭЛҮҮЛЭ-Х уақытша қарыз беру

(ақшаны, затты).

ЗЭЭЛЛЭГЭЭ қ. зээллэг.

ЗЭЭЛЭ-Х 1. қарыздау, қарыз алу (ақша т. б. *нәрсені*); монғо ≈ ақша қарыздау; 2. қ. зээлдэх. 2.

ЗЭЭН салпы ерін (*жәндік*).

ЗЭЭНЦЭР жиеншар (*жиен туыс*).

ЗЭЭР жирен (аң); **цагаан** ≈ ақ жирен; **хар сүүлт** ≈ қара құйрық жирен; ☆ **зээрэн бут май бұта** (*өсімдік*); ☆ **зээрэн төлөг** күрек жапырақты аққаңбақ (*өсімдік*); ☆ **зээрэн дәл жал қаңбақ** (*өсімдік*); ☆ **зээрэн шилбэ** түйе қаңбақ (*өсімдік*); ☆ **зээрийн** унд жиреноты (*бұташа өсімдік*).

ЗЭЭРГЭНЭ дала қышасы (*өсімдік*).

ЗЭЭРД 1. жирен, күрең (*аттың түсі*); **хүрэн** ≈ торы; **улаан** ≈ қызыл жирен;

2. қызарған, қызыл шырайланған; **архи ууж улаан** ≈ болох арақ ішіп қызару; ☆ **зээрд тоншуул** ұзын сүйір қанат тоқылдақ (*күс*); ☆ **зээрд дэглий торқұтан**; ☆ **зээрд элээ** қ. зээрдлээ.

ЗЭЭРДЛЭЭ кезқұйрық (*күс*).

ЗЭЭРДНУУД шиөбөрі (*ит тұқымдас жыртқыш хайуан*).

ЗЭЭРДЭГЧ жиренше (*түс*); ≈ **ГҮҮ** жиренше бие.

ЗЭЭРЭНХИЙ диск, жұқа дөңгелек (*темір*).

ЗЭЭТҮҮ тесе; ≈ **гээр** малтақ тесемен қазу.

ЗЭЭТҮҮДҮҮЛЭ-Х тесемен қаздыру.

ЗЭЭТҮҮДЭ-Х тесемен қазу.

ЗЭЭХ құны, құну (*сусардың бір түрі*); ≈ **малгай** құны тымақ; ≈ **ийн арьс** құны терісі.

И

И 1. дыбыс; 2. әріп.

ИВ I іп, ап; т. б. ≈ ил ап-ашық, айпарадай; ≈ **илэрхий** ап-ашық, беп-белгілі.

ИВ II 1. сарт, тап; ≈ **цохих** сарт ұру; ≈ **дайрах** таш беру, тұра ұмтылу; 2. дүр, күр, гүр; ≈ **хийх** дүр ету; **тэнгэр** ≈ **хийтэл** дуугарах күн дүр етіп күркіреу.

ИВ III еш, тым, тып т. б. ≈ **чив** тым-тырыс, ешқандай, ешбір.

ИВЛҮҮЛЭ-Х I иту, идіру (*малдың емшегін*); **үнээгээ** ≈ сиырын идіру.

ИВЛҮҮЛЭ-Х II құлату, қирату, бүлдіру.

ИВЛЭГЭ-Х қ. ивлүүлэх.

ИВЛЭ-Х I 1. ию (*емшек сүті*); **үнээ** ≈ сиыр ию; 2. (*бұлақ*) атқақтау; **горхи** ≈ бұлақ атқақтау.

ИВЛЭ-Х II құлау, қирау, бүліну.

ИВРҮҮЛЭ-Х қақ айыру, қақ жару, қақ тілу.

ИВРЭ-Х қақ айырылу, қақ жарылу, қақ тіліну; **газар** ≈ жер қақ жарылу.

ИВТНЭ-Х 1. иріңдеу, жириңдеу; **хорхой** ≈ құрт жириңдеу; 2. (*дене*) қышу, қышыну, дуылдау; **бие** ≈ дене қышу.

ИВҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсенің астына*) төсету, тиянақтау; **авдар дор мод** ≈ абдыра астына ағаш төсету; 2. (*ебін, жөнін*) жымдастыру, қисындастыру, үйлестіру; 3. зар қағыттыру, березеп болдыру.

ИВҮҮР 1. төсеніш, тиянақ; **шалны** ≈ еден төсеніші; 2. делдал, дөнекер, жарастырушы; ≈ **хүн** делдал адам; 3. березеп, зарылдақ, зар жақ (*адам*); **хэтэрхий** ≈ **хүн** өте березеп адам.

ИВЭР ыбыр, сыбыр; ≈ **шивэр** ыбыр-сыбыр, сыбыр-күбір; пыш-пыш; ≈ **зэвр**, ≈ **авир** сыбыр-күбір.

ИВЭРХИЙ жарық, жырық; сызат,

төсік; ≈ **ёроолтө** түбі жарық, түбі төсік; **хөхүүрийн** ≈ сабаның төсігі; **цавины** ≈ шаптың жарығы;

ИВЭ-Х 1. (*нәрсенің астына*) **төсеу**, тиянақтау; **авдар дор** ≈ абдыра астына төсеу; 2. (*ебімен, жөнімен*) жымдасу, қисындасу, үйлесу; 3. зар қағу, березеп болу; **ивүүр хүн** ≈ ж байдағ березеп адам березеп болады.

ИВЭЭГЧ есіркеуші, мүсіркеуші, аяушы, жаны ашығыш, есіркегіш, мүсіркегіш, аяғыш, жаны ашығыш.

ИВЭЭЛ 1. қамқорлық, қолдау, сүйеу, қайырым; **таны** ≈ зэр сіздің қамқорлығыңызбен; ≈ **т эзэн** қамқоршы не; 2. жанасым, үйлесім, қисын, ыңғай; ≈ **сайтай** жанасымды, үйлесімді; ≈ **муутай** жанасымсыз, үйлесімсіз.

ИВЭЭЛГҮЙ мейірімсіз, қайырымсыз, рақымсыз ≈ **хүн** мейірімсіз адам.

ИВЭЭЛТЭЙ мейірімді, қайырымды, рақымды; ≈ **сайн** хүн мейірімді жақсы адам.

ИВЭЭЛГЭ-Х 1. есіркету, мүсіркету, аяту, жанын ашыту; 2. мейірлендіру, емірендіру; 3. сүйендіру, панэлату.

ИВЭЭС төсеніш, тиянақ; **авдарны** ≈ абдыра төсеніші.

ИВЭЭ-Х 1. есіркеу, мүсіркеу, аяу, жаны ашу; 2. мейірлену, емірену; 3. мейірім көрсету, қайырымдылық істеу, рақымдық істеу.

ИГ I ұршық (*жiп шiретiн аспап*); ≈ **ийн** дугүй ұршықтың дөңгелегі; ≈ **ийн** иш ұршықтың сабы.

ИГ II. **иг маг хий-х** а) кермалдасу, ерегесу, шекісіп қалу, керкілдесу; **та нар битгий** ≈ ≈ **лц** сендер(сіздер) кермалдаспа(ңыздар); б) ыбылжу, ыргатылу, сыбырау, ыргалу; ≈ ≈ **сний** хэрэггүй ыбылжудың керегі жоқ.

ИГДҮҮЛЭ-Х үршикпен (*эсін*) ирту.

ИГДЭ-Х үршикпен (*эсін*) ирту.

ИГЭРГЭ-Х I өңіреу, өңіреп жылау, өксү, өксіп жылау; **битгнй** ≈ **эд бай** өңірей берме, өңіреп жылай берме.

ИГЭРГЭ-Х II 1. дөрекі сөйлеу, оғаш айту, ерсі сөйлеу; 2. тітіреу, шіміркеу, тітіркену, түршігу.

ИГЭРГЭ-Х III (*атты*) текіректету, шоқырақтату, текектету, сенектету; **морно** ≈ **сээр явж ирэх** атын текіректетіп отырып келу.

ИГЧ бітік, тығыз, қалың; ≈ **урғақтай газар** егін бітік шыққан жер.

ИД I 1. мықты, дiңкелi, қарулы, қарымды; ≈ **залуу насандаа** мықты жiргiт кезiнде; ≈ **хүчтэй үе** қарулы мықты кез; 2. өтс, тым, дер, дәл; ≈ **халуун** өте ыстық ≈ **хүйтән** өте суық; 3. алымды, татымды, мықты, берiк; ≈ **тэй морь** алымды ат; ≈ **тэй багаж** берiк сайман; 4. қызу, дер; **ажлын** ≈ **үе жұмыстың** қызу кезi; ≈ **үедээ** дер кезiнде, қызған кезiнде.

ИД II. **ид шид** сиқырлық, көз байлаушылық; ≈ **үзүүлэх** сиқырлық көрсету; ≈ **тэй** сиқырлы, сиқыры бар, көз байлайтыны бар.

ИДҮҮЙ 1. дiңкесiз, қарусыз, қарымсыз, әлсiз, нашар; 2. өте қу, өте злым; 3. тентек, солқар.

ИДЕАЛИЗМ идеализм (*рух пен субъектiнi сананың негiзi, алғашқы деп, материя мен табиғатты, болмысты туынды деп санайтын, материализмге қарсы философиялық бағыт*). Яғни сана алғашқы, материя туынды деп санайтын бағыт).

ИДЕАЛИСТ идеалист.

ИДЛЭГ ителгi (*құс*).

ИДМЭРТЭ-Х тозу, тозығы жету, тамтығы шығу, додалану, дода-дода болу; түтелену; **дээл** ≈ а) шапан тозу; б) ішік тозу; **дээс** ≈ арқан додалану.

ИДМЭРШИ-Х тозайын деу, тозығы жетейін деу, тамтықтана бастау, дода-лана бастау, түтеле бастау.

ИДРЭЭ ақтамыр, шашыратқы (*кофеге қосылатын жер тамыр*).

ИДТЭЙ I 1. қаруды, қармауды, қарымды, алымды; ≈ **морь** алымды ат; 2. тәуір, шебер; ≈ **сайн зурагч** тәуір жақсы суретші; 3. қапырық, тымырсық; ≈ **халуун** қапырық ыстық.

ИДТЭЙ II сиқырлы, көз байлағыш.

ИДТЭН I алыштар; ≈ **шидтән** құбыжықтар.

ИДТЭН II сиқырлар, көз байлағыштар.

ИДҮҮЛЭ-Х 1. (*тамақ*) жегізу; 2. (*қасқырға*) талату, жегізу; **чононд** ≈ **сән мал** қасқырға жегізген мал; 3. батыру, жұқтыру; **бийрээ** ≈ бийрді сияға батыру; 4. (*нәрсе, дүниені*) тонату, талан-таржаға түсіру

ИДҮҮР итаяқ; **нохойны** ≈ иттің итаяғы.

ИДҮҮШ 1. жеңсік, таңсық, құмар; ≈ **сайтай хоол** жеңсік ас, таңсық ас; 2.

көрек, азық.

ИДҮҮШГҮЙ 1. жеңсік емес, таңсық емес, сүйкімсіз (*ас*).

ИДҮҮШТЭЙ 1. жеңсігерлік, таңсығарлық (*ас*); 2. жайылымды, шөпті (*өріс*).

ИДЭВХ белсенділік; ≈ **гаргах** белсенділік көрсету; ≈ **сайтай** белсенді; ≈ **зориг** қажырлылық; ≈ **зүтгэл** ынталылық; ≈ **буурах** салғыртсу.

ИДЭВХГҮЙ бейжай, салғырт, көңіلسіз, ынтасыз; ≈ **оролдох** салғырт қатысу.

ИДЭВХЖИЛ ынталаныс, көңілденіс, белсеніс, белсенділік; **хөдөлмөрийн** ≈ еңбек белсенділігі.

ИДЭВХЖИ-Х ынталану, көңілдену, пейілдену, ықыластану.

ИДЭВХЖҮҮЛЭ-Х ынталандыру, көңілдендіру, пейілдендіру, ықыластандыру.

ИДЭВХИИЛҮҮЛЭ-Х қ. **идэвхжүүлэх**.

ИДЭВХИЙЛЭЛ қ. **идэвхжил**.

ИДЭВХИЙЛЭ-Х қ. **идэвхжих**.

ИДЭВХЛЭ-Х (*ис-эрекетті*) шапшандау, тездету, жеделдету.

ИДЭВХТЭЙ белсенді, ынталы, пейілді, көңілді, ықыласты; ≈ **ажиллах** ынталы жұмыстау.

ИДЭВХТЭН белсенділер, екпінділер, ынталылар, озаттар, озықтар; **намын** ≈ партия белсенділері; ≈ **ий хурал** белсенділер жиналысы.

ИДЭВХШИ-Х қ. **идэвхжих**.

ИДЭВХШҮҮЛЭ-Х қ. **идэвхжүүлэх**.

ИДЭГДЭ-Х I. (*тамақ*) желіну; 2. мұжылу, қажалу, үгілу, желіну; **усанд** ≈ суға мұжғылу.

ИДЭМГИЙ қ. **идэмхий**.

ИДЭМХИЙ 1. қомағай, ашқарақ; ≈ **хүн** қомағай адам; 2. жемір, жалмауыз ≈ **үхэр** жемір сиыр; 3. парақор, пара құмар, жемшіл; ≈ **түшмэл** пара құмар төре.

ИДЭМШ жолақ шөп, жолақ жайылым (*шөпсіз жердегі таса қалған шөптер*) **малаа** ≈ **дағаж** билчээрлүүл малыңды жолақ жайылым бойына жай.

ИДЭНГЭ таңсық, жеңсік (*ас*); ≈ **сайтай** жеуге таңсық; ≈ **муутай** таңсық емес, жеңсік емес.

ИДЭНГЭРТЭ-Х таңсықтану, жеңсіктену, жеріктену.

ИДЭНГЭШИ-Х (*асқа*) таңсықтана бастау, жеңсіктене бастау, жеріктене бастау.

ИДЭР жас; ≈ **залуу** жас балғын; ≈ **чйрэг** хүн жас ширақ адам.

ИДЭРЖИ-Х жасаю, жасару, ажарлану.

ИДЭРЛЭ-Х қ. **идэрших**.

ИДЭРХЭГ 1. балаңдау, балғындау; 2. қуатты, күшті.

ИДЭРХЭН балаң, жас балғын; ≈ **насандаа** балаң жасында.

ИДЭРХЭ-Х 1. балаңсу, балаң мінез көрсету, жасу, жассыған мінез көрсету; балғынсу, балғынсыған мінез көр-

сегу; 2. кеуде көтеру, дандайсу, өр кө-
ніректеу.

ИДЭРШИ-Х қ. **идәржих**.

ИДЭ-Х 1. (ас, тамақ) жеу; **мах** ≈ ет
жеу; **талх** ≈ нан жеу; ≈ **юм** жейтін
нәрсе; 2. үңгу, қажау, мүжу, жеу; бүл-
діру; **яр** ≈ жара үңгіп жеу; **зэв** ≈ тот
жеу; **хорхой** ≈ құрт үңгіп жеу; 3. (Ду-
ние, ақша) пайдалану, жасырын керек-
тену; 4. (ойында) ұту, ұтып алу; **бэр-
сээр** ≈ арыстанмен ұтып алу; 5. иеле-
ну, ұту.

ИДЭХЭЭР жегенінше, жейтін шама-
сынша; **идэх** ≈ **авах** жейтін шамасын-
ша алу.

ИДЭШ 1. тамақ, жейтін (нәрсе);
≈ **хоол** жейтін тамақ; **махан** ≈ жейтін
ет; ≈ **уушы дэлгүүр** ішіп-жем дүкен-
дері; ☆ **идэш хийх** соғым сою, мал
сою; ☆ **идэш гаргах** қ. **идэш хийх**; ☆
идэш өгөх а) пара беру, ауыз басырт-
қы беру; б) (ойында) ұтқызу; 2. пара,
пәре, ауыз басыртқы; 3. (ойында) ұтым
≈ **өгөх** ұтым беру; 4. өткірлік; ≈ **сай-
тай хөрөө** дүзі өткір ара; 5. (мөлшер,
шама) атым, шымшым; **нэг** ≈ **дарь** бір
шымшым дәрі; ☆ **идэшний ногоо** тағам
шеп.

ИДЭШЛЭ-Х 1. тамақтану, тамақ жеу;
2. оттау, жабылу.

ИДЭЭ I 1. жейтін (нәрсе); тамақ; ≈
хоол жейтін тамақ; ≈ **цагаа** ақ тамақ;
☆ **идээ боловсруулах самшуу** жұмыр-
шақ; ☆ **цагаан идээ** ақ тағам, сүт та-
ғамдар; 2. дәм; ≈ **амсах** дәм тату; 3.
(жеміс) дәні; **хушганы** ≈ жаңғақ дәні;
4. құрғақ ніл; **цайны** ≈ шайдың құрғақ
нілі; ☆ **идээ бээх** сасық кеңірдек болу;
☆ **идээ сонгох** (асқа) жерік болу, жең-
сік болу; ☆ **идээний бага нь амттай** аз
ас дәмді келер; ☆ **идээ суух** дөндену,
дән пайда болу.

ИДЭЭ II и (тері илейтін зат); **арьс**
идээлэх ≈ тері илейтін зат; ≈ **сайн**
орсон арьс и қанған тері; ☆ **идээ суух**
и қону (теріге).

ИДЭЭ III ірің; **яры** ≈ жараның ірі-
ңі; ≈ **татах** іріңдеу, ірің жиналу; ≈
шахах іріңді сығып шығару.

ИДЭЭЛҮҮЛЭ-Х I тамақтандыру.

ИДЭЭЛҮҮЛЭ-Х II (теріге) и жақты-
ру.

ИДЭЭЛҮҮЛЭ-Х III іріңдету.

ИДЭЭЛЭ-Х I тамақтану; ≈ **эд гарах**
тамақтанып шығу.

ИДЭЭЛЭ-Х II (теріге) и жағу; **арьс**
≈ теріге и жағу.

ИДЭЭЛЭ-Х III іріңдеу; **шарх** ≈ сыр-
қаты іріңдеу; ≈ **татах** іріңдеу, ірің
кеулеу.

ИДЭЭМЭРТЭ-Х іріңдеу, ірің кеулеу.

ИДЭЭН жейтін нәрсе.

ИДЭЭР ірің; **яр шархны** ≈ жара
сырқатың іріңі.

ИДЭЭРЛЭ-Х іріңдеу.

ИДЭЭШИЛ үйреншік, әдет, машық;
≈ **сайтай** үйреншіктенген, әдеттенген,
машықтанған; ≈ **муутай** үйреншіктен-

беген, әдеттенбеген.

ИДЭЭШИ-Х 1. үйреншіктену, әдет-
тену, машықтану; ≈ **сэн нутаг** үйрен-
шіктенген мекен; 2. нілдену, нiлi қою-
лану; **цай** ≈ шайдың нiлi шығу.

ИДЭЭШЛЭ-Х машықтану, үйрену,
дағдылану.

ИДЭЭШМЭЛ үйреншікті, машықты,
дағдылы; ≈ **цай** үйреншікті шай; ≈
нутаг үйреншікті мекен.

ИДЭЭШҮҮЛЭ-Х машықтандыру,
дағдыландыру, үйреншіктендіру.

ИЖ толық, жинақты; ≈ **зохиол** то-
лық шығарма; ≈ **бүрэн** барлығы то-
лық; ☆ **иж үг уақ түйек** сөз.

ИЖИИ шеше; ≈ **минь** шешемнің.

ИЖИЛ I ұқсас, бірдей, сәйкес; ≈
юм ұқсас нәрсе; ≈ **өнгө** ұқсас өң; **яг**
≈ дәл бірдей; **ив** ≈ үп-ұқсас, біп-бір-
дей.

ИЖИЛ II үйір, бауырмал, әуес; ≈
дасал болох үйір болу.

ИЖИЛГҮИ I 1. ұқсас емес, бірдей
емес, ұқсамайды (нәрсенің өңі, мөлше-
рі); **үүнтэй** ≈ мұнымен ұқсас емес; 2.
ауыс теңдесі жоқ, тең келмейтін, пара-
пар түспейтін; ≈ **хурдан морь** теңдесі
жоқ жүйрік ат.

ИЖИЛГҮИ II 1. қосағысыз, жұбай-
сыз, жарсыз; серіксіз, доссыз; ≈ **бол-
сон хүн** қосағынан айрылған адам; **ха-
ния хаясан** ≈ **этгээд** жарынан ажырап
жалғыз қалған жан; 2. ерскине, төген-
ше, айрықша, өзгеше; **эрдмээр** ≈ **хүн**
білімі жағынан ерекше адам.

ИЖИЛДҮҮЛЭ-Х қ. **ижилсүүлэх**.

ИЖИЛДЭ-Х қ. **ижилсэх**.

ИЖИЛСГЭ-Х қ. **ижилсүүлэх**.

ИЖИЛСЭ-Х 1. ұқсау, ұқсас болу,
бірдей болу; сәйкесу; 2. үйірсу, үйір
болу, жуықтасу.

ИЖИЛТГЭ-Х қ. **ижилсгэх**.

ИЖИЛТЭ-Х қ. 1. **ижилсэх**; 2. **ижил-
ших**.

ИЖИЛШИ-Х 1. ұқсай бастау, ұқсай
түсу, сәйкесейін деу; 2. қ. **ижилсэх**.

ИЖИЛШҮҮЛЭ-Х қ. **ижилсүүлэх**.

ИЖИР, **ижир нугас** сұқсыр үйрек
(қус).

ИЗ іже (бір қарыстай балық).

ИИ и, ей, әй (одағай сөз); ≈ әй,
әй.

ИИГЛЭ-Х игтеу, иг-иг деу (**жылқы-
шы құстың дыбыстауы**).

ИИГЭЭС 1. бәрекелді, өттегенай; ой-
пыр-ой; бәсе; ≈ **тэхгүй байлгүй** даа бә-
рекелді, өйтпейтін шығар; 2. тіпті, эн-
тек, сөл; ≈ **чингэхгүй нь лав** энтек
өйтпейтіні қак.

ИИЖ, **ийж хийж** үйтіп-бүйтіп, о-бү
деп, өрен-нәрең; ≈ ≈ **ажлаа дуусгах**
үйтіп-бүйтіп жұмысын аяқтау.

ИЙЛЭ-Х, **ойл** ийлэх онда-мұнда ты-
ғылу, олай-бұлай бет бұру.

ИИМ осындай, мынандай; ≈ **нэг юм**
осындай бір нәрсе; ≈ **сайхан өдөр**
осындай өссем күн; ≈ **нэгэн хаан бай-
жээ** осындай бір хан болыпты; ☆ **ийм**

тийм о-бү, оны-мұны; ≈ ≈ **үг** о-бү сөз; ≈ ≈ **юм** оны-мұны нәрсе; ☆ **иймийн** тул мінеки, міне сондықтан, соның үшін, сол себепті.

ИЙМД сонымен, мінеки сондықтан; сөйтп.

ИЙМХЭН осы-ақ, мынау-ақ, осы-ғана, мынау-ғана; **ердео** ≈ **гэж** үү бар жоғы осы-ақ па.

ИЙМЭРХҮҮ осындай, мұндай, осы секілді, бұ секілді, бұ сияқты; ≈ **зүйл-сийг** осындай нәрселерді.

ИЙМЭРХҮҮДЭН осындайырақ, осы секілдірек, осы тәрізділеу.

ИЙН өстіп, осылай, үйтіп; ≈ **хүү** осылайша; ≈ **тийн** үйтіп бұйтіп, о деп, бұ деп; олай деп, бұлай деп.

ИЙНХЭН 1. өстіп қана, осылай-ғана; 2. берірек, таяңқырап.

ИЙР нiр чийр хийх (*тiсi*) шықыр-шықыр ету.

ИЙШ былай; ≈ **нь** былай. былай қарай; ≈ **тийш** явах олай былай кету.

ИЙШДҮҮЛЭ-Х былай болдырып жіберу, былай жақындатып жіберу.

ИЙШДЭ-Х былай боп кету, былай жақындап кету.

ИЙШЛҮҮЛЭ-Х былай болдыру, былайлату, былай жақындату.

ИЙШЛЭ-Х былай болу, былайлау, былай жақындау; ≈ **гэж** **байна** былайламақшы.

ИЛ I 1. көрінеу, ашық, далда емес, таса емес; ≈ **тавих** көрінеу қою, ашық қою; ≈ **гаргах** көрінеуге шығару, ашық шығару, далдадан шығару, тасадан шығару; ≈ **задгай** ашық жадағай; ≈ **захна** ашық хат; **далласан газар нь** ≈ **гарч**, **далайсан газар нь** **далд орох** қол былғаса ашыққа, тап берген жерде тасада (*мақал*); 2. бүкпей, жасырмай, астарламай құпияламай; айпарадай, белгілі; ≈ **хэлэх** бүкпей айту; ≈ **санаа** айпарадай ой, белгілі ниет.

ИЛ II іле, ілей (*бұғының бузауы*).

ИЛБҮҮР алдамшы, алдағын, алдампаз; ≈ **зан** алдамшы мінез.

ИЛБҮҮРДЭ-Х арбау, алдау, алдап арбау.

ИЛБҮҮРХЭН арбағыштау, алдағыштау, алдап-арбағыш.

ИЛБҮҮРЧ алдағыш, арбаушы; ≈ **хүн** арбаушы адам.

ИЛБЭ көз байлау, сиқырлық; ≈ **үзүүлэх** көз байлау істеу, сиқырлық істеу.

ИЛБЭГНЭ-Х бықылдау, іркілдеу, солқылдау, былбыраңдау, былпылдау.

ИЛБЭДҮҮЛЭ-Х көз байлату, сиқырлық істетү.

ИЛБЭДЭГДЭ-Х көз байлану, сиқыр істелу.

ИЛБЭДЭ-Х көз байлау, сиқырлық істеу.

ИЛБЭЛЗЭ-Х қ. **илбэгнэх**.

ИЛБЭНХ қ. **элбэнх**; ≈ **дээл** жанат ішік.

ИЛБЭРҮҮ сүйкімді, ұнамды, жағым-

ды, жәйлі, биязы; ≈ **зантай** хүн мінезі сүйкімді адам; ≈ **тааламжтай юм** биязы ұнамды нәрсе.

ИЛБЭРҮҮХЭН (*сын*) сүйкімділеу, ұнамғылау, жәйлірек, биязырақ.

ИЛБЭРЭ-Х елжіреу, былбырау, ылжырау.

ИЛБЭС. **илбэс дэлбэс хий-х** 1) ел-бел-делбел қағу, үрке-қаша жөнелу; 2. қиш-лақтау, сипалақтау.

ИЛБЭСХИЙ-Х жарқ беру, жалт етіп үрку.

ИЛБЭ-Х 1. (*қолымен*) сипау; **нүүрээ** ≈ бетін сипау; 2. аялау, асырау, ардақтау; ≈ **ж тэжээх** аялап асырау; ≈ **н өр-шөөх** аялап есірлеу.

ИЛБЭЧ көз байлаушы, сиқыршы (*идам*).

ИЛБЭЭР (*жүн, қылыш*) жатығымен, ығымен, жатаған, жығыңқы; ≈ **үстэй** дээл жүні жатаған ішік.

ИЛБЭЭС жұтпа жем, қармақ жем; ≈ **залгих** балық қармақ жем жұту.

ИЛБЭЭСДЭ-Х (*балыққа*) жұтпа салу, қармақ салу.

ИЛБЭЭСЛЭ-Х қармақтау, ілмектесу.

ИЛГЭДҮҮЛЭ-Х 1. күдерілету, күдері жапсырту, жарғақ тері жапсырту; 2. күдері ендірту, жарғақ тері ендірту.

ИЛГЭДЭ-Х 1. күдерілету, күдері жапсыру, жарғақ тері жапсыру; 2. күдері ендіру, жарғақ тері ендіру (*түлкі, бұлғын терісіне*).

ИЛГЭЭЛГЭ-Х жіберту, жөнелттіру.

ИЛГЭЭЛТ 1. жолдама; **эвлэлийн** ≈ жастар жолдамасы; 2. жіберген зат, сөлемдеме; **шуудангаар явуулсан** ≈ почтамен жіберген сөлемдеме.

ИЛГЭ-Х 1. жіберу, жөнелту; **нэг хүн** ≈ бір адамды жіберу; 2. жолдау; **бичиг захидал** ≈ хат хабар жолдау; ≈ **бичиг** жолдайтын хат.

ИЛД I семсер; ≈ **ээ хуйд дүрэх** семсерін қынына тыту; **дам** ≈ үлкен семсер.

ИЛД II дсж, теңбіт.

ИЛД III, **илд өве** бүрлі шөп.

ИЛДЭН, **илдэн** арт ақжон бодене (*күс*).

ИЛДЭ-Х ашыту, ашылып қалу, көр-неулену.

ИЛЖИГ (**ИЛЖГЭН**) есек; ≈ **ий чих** есектің құлағы; ☆ **илжгэн хулгана** түйеқұлақ (*тойшақан*); ☆ **илжгэн чих** қалқанқұлақ (*өсімдік*); ☆ **илжгэн чихэн** цэцэг түйеқұлақ гүл (*өсімдік*).

ИЛЖИМЧ қалқанқұлақ маймыл.

ИЛЖИРХИЙ елжірек, ылжырақ; ылжыраған, былбырақ, былбыраған; ≈ **нэхий** былбыраған тері.

ИЛЖЛЭ-Х қ. **илжрүүлэх**.

ИЛЖРҮҮЛЭ-Х елжірету, ылжырату, былбырату, болбырату.

ИЛЖРЭ-Х елжіреу, ылжырау, былбырау, болбырау; **арьс** ≈ тері ылжырау.

ИЛЛЭ-Х сипалау, сипай беру, сипалай беру.

ИЛРҮҮЛЭГЧ ашықтаушы, айқындаушы, өшкерелеуші; **хэргийг** ≈ өрекетті эшкерелеуші

ИЛРҮҮЛЭ-Х ашықтау, айқындау-өшкерелеу; **нуудыг** ≈ құпияны өшкерелеу; **хэргэ** ≈ өрекетті эшкерелеу.

ИЛРЭЛ көрніс, түр, өлпет, бейне; **яз бүрийн** ≈ әртүрлі көрністер; **үнэ бол өргийн мөнгөн** ≈ мөн баға-күнның ақшалай түрі.

ИЛРЭ-Х ашықталу, айқыңдалу, өшкерелену; **хэргэ нь** ≈ ұрлығы өшкерелену.

ИЛТ анық, айқын, ашық; дәлелді; ап-анық, көпе-көрнеу; ≈ **үнэз зүйл ақиқат шын** нәрсе; ☆ **илт хулгай** қару-жарақты тонаушылар.

ИЛТҮҮЛЭ-Х 1. баяндату, баян еткізу; 2. білдірту, есітірту, есіне салдыру.

ИЛТГЭГЧ 1. баяндаушы, баяндамашы, баян етуші; 2. білдіруші, есірткіруші; ☆ **зэргэ илтгэгч** дәреже көрсеткіш (*мат.*).

ИЛТГЭЛ баяндама; ≈ **хийх** баяндама жасау; ≈ **ийн сэдэв** баяндама тақырыбы; **тайлан** ≈ есепті баяндама.

ИЛТГЭЛЧ баяндамашы, баяндама қоюшы.

ИЛТЭ-Х 1. баяндау, баян ету; 2. білдіру, есітірту, есіне салу; 3. хабарлау, рапорт беру; ≈ **хуудас а)** баяндау хат; б) хабарлама есебі.

ИЛТЭД ашықтан ашық, көпе көрнеу, ап-айқын; ≈ **зүйл** көпе көрнеу нәрсе.

ИЛТЭ-Х ашықталу, ашық болу, көрнеулену, көрінуе болу.

ИЛҮҮ 1. (*сан, мөлшер, сапа*) артық; **тоогоор** ≈ саны жағынан артық; ≈ **цагийн мөнгө** артық сағат жұмыстаған ақша; **чанараар** ≈ сапа жағынан артық; ≈ **халлу** артық ауыс; ≈ **харах а)** артық қарау; б) артық дәмету; ≈ **ду-туу** артық-кем; ≈ **дэлүүгү** артық-ауыссыз, олпы-солпысыз; 2. қажетсіз, керексіз, артық; ≈ **үг** артық сөз; қажетсіз сөз; ≈ **зан** артық мінез; оғаш мінез; ≈ **зардал** артық рысқұт, қажетсіз рысқұт; 3. қосалқы, қосымша; ≈ **гэр** қосалқы үй, тошал үй; ≈ **морь** қосалқы ат; ☆ **илүү дорыг тэмцэх** бақталасу, баққұндес болу; ☆ **илүү од** сатурын, өлімқұдайы (*дүние*); ☆ **илүү сар** қосалқы (артық) ай (*үш жылда бір рет, артық күндер арқылы саналатын ай*).

ИЛҮҮВТЭР 1. артығырақ, артықтау (*сан, сапа, мөлшер*); 2. керексіздеу, қажетсіздеу.

ИЛҮҮДҮҮЛЭ-Х артылту, артылтып жіберу, артық шығару (*сан, шаманы*).

ИЛҮҮДЭЛ артық, артылған, артықтық (*сан мен шама*); **мөнгөний** ≈ ақшаның артықтығы; **хоолны** ≈ артылған тамақ.

ИЛҮҮДЭ-Х артылу, артылып қалу, артық шығу, артылып кету; ≈ **сэн мөнгө** артылған ақша; **малын тоо** ≈ мал-

дың саны артылу.

ИЛҮҮР 1. үтік; ≈ **хайруул, харуул гурав** (*жаңылташ*) сөзбе. үтік, бақыр, сүргі үшеуі, = үтік, үсік, түсік; 2. **май** далағыш, сылақташа (*аспан*); **шаврын** ≈ батпақ майдалауыш.

ИЛҮҮРДҮҮЛЭ-Х 1. үтіктету, үтікпен тегістету; 2. сылақтату, сылақпен майдалату.

ИЛҮҮРДЭ-Х 1. үтіктеу, үтікпен тегістеу; ≈ **ж нугалаасы нь гаргах үтік** теп бырысын жазу; 2. (*батпақты*) сылақтау, сылақпен майдалау.

ИЛҮҮРЧ үтікші, үтіктеуші, үтіппен тегістеуші.

ИЛҮҮТГЭ-Х артылту, артық шығарту.

ИЛҮҮТЭ-Х артылу, артық шығу, артылып қалу.

ИЛҮҮХЭН артығырақ, артықтау, әнтек артық.

ИЛҮҮЦ 1. артылып қалған, артық; қажетсіз, керексіз; ≈ **эд** артылып қалған нәрсе; ≈ **үг** артық сөз, қажетсіз сөз; 2. артық ұтыс (*моңғолдың садақтау ойыны*).

ИЛҮҮЧ қызғаншақ, күншіл, күндегіш, іші тар; ≈ **хүн** қызғаншақ адам; ≈ **зантай күншіл** мінез.

ИЛҮҮЧЛҮҮЛЭ-Х артық шығарту.

ИЛҮҮЧЛЭ-Х артық шығару; ≈ **эг** оғөх артық шығарып беру.

ИЛХЭН айпарадай, ап-анық, көпе-көрінуе; ≈ **үзэгдэх** айпарадай көріну, ап-анық көріну.

ИЛЧ 1. жылу, қызу, жылылық; **нарны** ≈ күннің жылуы; **галын** ≈ **стық** қызуы; 2. сәуле, нұр.

ИЛЧИТ 1. жылулы, қызулы, жылылықты; 2. сәулелі, нұрлы; ☆ **илчит тэрэг** тепловоз.

ИЛЧИ-Х сипалай беру, сипай беру.

ИЛЧЛЭ-Х өшкерелеу, әйгілеу, өшкере ету, өшкере қылу; масқаралау; **хэргээ** ≈ қылмысын өшкерелеу; **гэмээ** ≈ айбын әйгілеу; **биэз** ≈ өзін өшкере қылу.

ИЛЧҮҮ, **илчүү** мод тозағаш, қалың тоз. тығын ағаш; **мөнх ногоон** ≈ **мод** мөңгі жасыл тозағаш.

ИЛЭГ күдері, жарғақ тері; **хонны** ≈ қой күдері; **бутын** ≈ бұғы күдерісі; ≈ **эн** дээл жарғақ тері тон; ≈ **эн бээлий** күдері биялай; ☆ **хамба илэг** көк сауыр.

ИЛЭН илэн даланғүй түп-тура, ап-ашық, бетпе-бет; ≈ **хэлэх түп-тура** бетіне айту; ≈ **ярилцах тура ашық** сөйлесу.

ИЛЭРХИЙ анық, айқын, ашық, белгілі, мәлім; ≈ **харагдах анық көріну**; ☆ **илэрхий хулгай** көпе-көрнеу ұрлық.

ИЛЭРХИЙГЭЭР 1. ап-ашық, көретұра, көпе-көрінуе; 2. ашық күйінде, көрінуе күйінде.

ИЛЭРХИЙЛЭЛ 1. анықталыс, ашықталыс; 2. қ. **илэрхийлэлт**; 3. (*мат.*) өрнек; ≈ **ийн** ұттыг ол өрнектің мөнін

тэд.

ИЛЭРХИЙЛҮҮЛЭХ (бир нэрсені) аниқтату, анықтату, айқынлату; мәлімдату.

ИЛЭРХИЙЛЭЛТ 1. жолдама, жолдау (лат); баярын ≈ мерекелік жолдама; 2. сенім, уәде; анықтама; ≈ гаргах сенім беру.

ИЛЭРХИЙЛЭХ 1. жолдау, құттықтау; 2. сенім ету, уәде ету, анықтау; сарыалаа ≈ ойын анықтау; ☆ бат илэрхийлэх сенімдік кітапша, билет.

ИЛЭХ I 1. сипау (қолмен); гарын алғар ≈ қолдың алақанымен сипау; ≈ таағах сылап сипау; толгойгий нь ≈ басын сипау; 2. (дәрігері) сылау, сипалау, сипалау, сипай басу; нүүрийг ≈ бетін сипап басу; 3. үтіктеу, терістеу; 4. жағу, жалату, сылау; шавар ≈ батпақ жағу.

ИЛЭХ II жіберу, жөнелту, жүргізу.

ИЛЭЭС сылақ, сылау; шаврын ≈ батпақтың сылағы; ≈ сайн болох сылағы жақсы болу.

ИМ I ен (аталық жыныс без); ухаң, худ, бұхын ≈ теке, қошқар, бұқаның ені; им уяғиң а) ені салбырау; б) жарық түсу, жарықтану.

ИМ II ен (малдың белгі, таңбасы); онь ≈ айбар ен; куулбар ≈ тілік ен; ухам ≈ ойық ен; ≈ тәмдэг ен таңба.

ИМ III ым, ишара, белгі.

ИМАН иман бор қызылшілік (өсімдік).

ИМЖ қалталы иік, кенгуру (артқы аяғы ұзық, алдыңғы аяғы қысқа, бауыр қалталы жанбар).

ИМНҮҮЛЭХ I кестіру, пішіту, ендету, енін алдыру (мал, жануардың аталық безін).

ИМНҮҮЛЭХ II (малға) ендету, ен салдыру, ен таңба салдыру.

ИМНҮҮЛЭХ III ымдату, ым қақтыру, белгі бергізу, ишара қылғызу.

ИМНЭХ I енеу, ендеу, енін алу, кесу, пішу (мал, жануардың аталық безін); хурга, ишайт ≈ қозы, лақты енеу (пішу).

ИМНЭХ II ендеу, ен салу, ен таңба салу (малдың құлағына, санына); малың чинийг оттож ≈ мал құлағын тіліп ен салу.

ИМНЭХ III ымдау, ым қағу, белгі беру, ишара қылу; нүдээр ≈ көзімен ымдау.

ИМПЕРИАЛИЗМ империализм; ≈ бол капитализмнің дәуд шат мөн империализм—капитализмнің жоғарғы сатысы.

ИМПЕРИАЛИСТ империалистік; ≈ гүрүүда империалистік держава.

ИМПОРТ импорт (шет елден алатын товарлар).

ИМПОРТЛОХ импортқа келтіру, импортқа алу.

ИМРҮҮЛЭХ (нэрсені) емерту, бүктіру, қымқырту, жымқырту.

ИМРЭХ (нэрсенің шет, жиегін) емеру, бұғу, қымқыру, жымқыру; торгоны асыг ≈ ч үзэх торғынның сүйектілігін емеріп көру.

ИМСГЛ 1. садақ қауырсыны; 2. (қатнаста) ниеттес, ойлас, пікірлес, ымдас; нэг ≈ тэй хүмүүс бір ниеттес адамдар.

ИМХЭРДҮҮЛЭХ қ. имрүүлэх.

ИМХЭРДЭХ қ. имрэх; алчуур ≈ шығты емеру.

ИМЧИХ (нэрсенің шет, жиегін) емергілеу, емере беру, бүккілеу, бүккілей беру, қымқыра беру, жымқыра беру.

ИМЧҮҮЛЭХ емергілету, емерте бергізу, бүккілету, қымқырта бергізу, жымқырта бергізу.

ИМРЭС төртмүйіз, сарлықша (жануар).

ИМЭРСЭН емерме, бүктеме; ≈ цаас бүктеме қағаз.

ИМЭЭ дыбыс; чимээ ≈ дүбір дыбыс.

ИН I тас тиірмен; тарианы ≈ астық басағын тас тиірмен; ≈ гийн тосгуур тас тиірменнің тосқауылы (аузы, шүмегі).

ИН II қоздырғы, жандандырғы (микроб); ≈ хорхой қоздырғы құрт; халд-варт өвчний ≈ хорхой жұқпалы аурудың қоздырғы құрты.

ИН III құнық, дөнік, ыңдын, нәпсі, құлқын, аран; хулгайн ≈ ұрлық құнығы.

ИНАНГИ қызылбалық.

ИНГҮҮЛЭХ I бүйтігізу, бұлай еткізу, өстіту, осылай еткізу.

ИНГҮҮЛЭХ II 1. (нэрсені) ұнтау, үктіру, майдалату, уақтау; 2. емерту, бүктеу, емергіп жұмсарту, бүктіріп уқалату; 3. мендету, еңсесін түсіру, қалжырату, өлсірету.

ИНГҮҮМЭЛ 1. (қыша) ұнтамасы, ұнталған; ≈ хужис ұнталған қыша; 2. ұнтақ, талқан, ұнтақталған, талқандалған; ≈ будаа ұнтақ бидай.

ИНГҮҮХЭН ингүүхэн үг уақ-түйек сөз, о-бү сөз.

ИНГЭМЭЛ (сан) енгүмел, секстрил-лион (1000000000000000000).

ИНГЭ інген; ≈ н тэмээ інген түйе.

ИНГЭХ I бүйту, бұлай ету, өсту, осылай ету; би чамайг ≈ ийг мэдсэнгүй мен, сенің бүйтстіңді билмедім; чи ≈ гэж үү! сен өстігенің бел ≈ чингэх үйтп-бүйту, өсту-сөйту.

ИНГЭХ II 1. (нэрсені) ұнтау, ұмату, үгу, майдалау, уату; хомоол ≈ құмақ тезекті ұмату; 2. емеру, бүктеу, бүктеп жұмсарту; арьс ≈ теріні бүктеп жұмсарту; 3. мендеу, еңсесі түсу, қалжырау, өлсірету; ≈ ж гүйэх мендеп біту.

ИНГЭД өстіп, осылайша, бүйтіп; ≈ ажилдах хэрэгтэй өстіп жұмыстау керек.

ИНГЭЭН ингээн үг жел сөз, бос сөз, қысыр сөз.

ИНГЭЭХЭН қ. ингээн.

ИНДЕКС индекс, тізбе.

ИНДИ қалайы (темір тектес элемент).

ИНДҮҮ үтік; енду; **погийн** ≈ шоқпен қыздыратын үтік; **дахилгаан** ≈ электр үтік.

ИНДҮҮДҮҮЛЭ-Х үтікдету; ендудету.

ИНДҮҮДЭ-Х үтіктеу; ендудеу.

ИНДҮҮЛЭ-Х (бидайды) ұнтату, тиірмендету, тиірменмен ұнтату, диірменге бастыру; **тарна** ≈ астықты тиірмендету.

ИНДЭР мінбе, мауорын; ≈ **дээрээс** үг хэлэх мінбеден сөз сөйлеу; ≈ **ийн** хурал мінбелік жиын, митинг.

ИНДЭ-Х (астықты) ұнтау, тиірмендеу, тиірменге бастыру; **тарнаг** ≈ астық ұнтау (бастыру).

ИНЖ І енші, үлесі, тиесі (бала жеке үй болғанда ата-ананың бөліп беретін мал-мүлкі); ≈ мал енші мал; ≈ эд енші дүние.

ИНЖ II. **инж** буурал көкбасгүл (өсімдік).

ИНЖЕНЕР инженер; машинны ≈ машина инженері.

ИНСТИТУТ институт.

ИНТЕРНАЦИОНАЛ интернационал эвхамтын ≈ коммунист интернационал.

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ интернационализм.

ИНТООР шиє (жеміс); ≈ **ын цэцэрлэг** шиє бағы.

ИНТУРИСТ шетжүргіншілері, интурист.

ИНЧ I тиірменші, диірмен айналдырушы.

ИНЧ II шерту, шертіп қалу, сырт ету (мерзімі).

ИНЧДЭЛ секундтің миллионнан бірі.

ИНЧДЭ-Х шерту, шертіп қалу.

ИНЧРЭЛТ шықылық, таңдай қағыс.

ИНЭЭГЧ күлкіші, күлгіш; ☆ **инээгч** уран мүлөйм, залым. алдамшы.

ИНЭЭД күлкі; ≈ алдах күліп жіберу; ≈ **хүрғэх** күлкі келтіру; ≈ **сайтай** күлкіге сабырлы; ≈ **муутай** күлкіге сабырсыз; **чамд** ≈, **над ханнад** саған күлкі, маған түрпі (мәтел); **хөх** ≈ **нь хүрэх** а) зілмен күлу, зәрмен күлу; б) табамен күлу.

ИНЭЭДГҮЙ күлмейтін, күлкісіз, күлкіге сабырлы.

ИНЭЭДТЭЙ күлкілі, күлерлік, күлдірерлік; ≈ **явдал** күлерлік жағдай.

ИНЭЭДЭМ күлкі, ажуа, сықақ; ≈ **тоглоомын зүйл** күлкі-ойын нәрсесі, күлкі-сықақ нәрсе.

ИНЭЭДЭМТ күлкілі, ажуалы, сықақты, күлдіргі; ≈ **явдал** күлкілі оқиға; ≈ **жүжиг** күлдіргі пьеса; комедия.

ИНЭЭДЭМТЭЙ қ. **инээдэнт**.

ИНЭЭЛГЭ-Х күлдіру, күлгізу, күлкісін келтіру; **өөрийн эрхгүй** ≈ амалсыз күлдіру, лажсыз күлдіру; ☆ **инээлгэх хий** күлдіргіш газ.

ИНЭЭМСЭГ күлімсірек, жымыңдақ,

күлмен, күлімдеген, жымыңдаған (пішін); ≈ **байдал** күлімсіреген пішін.

ИНЭЭМСЭГЛҮҮЛЭ-Х күлімсірету, жымыңдату, күлімдету, күлмендету, жымың қақтыру, күлмең қақтыру.

ИНЭЭМСЭГЛЭ-Х күлімсіреу, жымыңдау, күлімдеу, күлмендеу, жымың қағу, күлмең қағу; ≈ **сэн царай** күлімсіреген шырай (пішін).

ИНЭЭСХИЙ-Х күлімсіреңкіреу, жымыңдаңқырау, күлімдеңкіреу, күлмеңденкіреу.

ИНЭЭ-Х күлу; **чанга** ≈ қатты күлу; **элгээ хөштөл** ≈ ішек сілесі қатқанша күлу, сықылықтап күлу; **чимээгүй** ≈ миығынан күлу, жымыиып күлу; **уйлсан хүнээс бүү асуу**, ≈ **сэн хүнээс асуу** жылағанды сұрама, күлгенді сұра (мәтел).

ИОД 1. иод (химиялық элемент); 2. иод (ем).

ИПРИТ иприт (уландыргыш зат).

ИР I дүз, жүз; **сүхний** ≈ балтаның дүзі; **хөрөний** ≈ араның дүзі; **хутганы** ≈ пышақтың дүзі; ≈ **нь мохох** дүзі мұқалу, дүзі қайту; ≈ **тохируулах** дүзін шығару; ☆ **хутганы ирэн дээр** пышақ дүзінде; қатерлі кезеңде.

ИР II қарым, күш, әл, қуат, алым, қайрат; ≈ **нэмэх** қарымдану, күшею, қайраттану; ≈ **буурах** қарымы қайту, күші бөсендеу, қайраты қайту; ≈ **харих** қайраты қайту;

ИР III құмар, айыз, мейір, әуес, ынта; аптық; ≈ **нь ханах** құмары қану, құмары тарқау, айызы қану; ≈ **орох** құмарлану, құмар болу, ынтық болу, ынтызқарлану; ≈ **дарах** құмарын тарқату, айызын қандыру, аптығын басу; ≈ **суух** а) құмары қану, аптығы басылу; б) қайраттану, қарымдану.

ИР IV жабысқақ; **цавууны** ≈ желімнің жабысқағы.

ИР V қ. ер.

ИРВЭГНҮҮЛЭ-Х 1. ырбыңдату, ырбықтату, жырбыңдату, жырбықтату, ырбың қақтыру, жырбың қақтыру; 2. ербеддету, ербелендету, ербең қақтыру, шұбалаңдату, шұбалаң қақтыру.

ИРВЭГНҮҮР жыпылық, жыбырлағыш; ≈ **эс** жыбырлағыш талшық.

ИРВЭГНЭ-Х 1. ырбыңдау, ырбықтау, жырбыңдау, жырбықтау, ырбың қағу, жырбың қағу, жыпылықтау; **хөл чилж** ≈ аяқ талып жырбыңдау; 2. ербеддеу, ербелендеу, ербең қағу, шұбалаңдау, шұбалаң қағу (сағымданған алыстағы нәрсе); ≈ **н харагдах** ербеден көріну, шұбалаңдап көріну.

ИРВЭЛЗЭ-Х қ. **ирвэгнэх**.

ИРВЭС ілбіс; ірбіс (мысық тұқымдасына жататын жыртқыш жануар); ≈ **ийн арьс** ілбіс терісі.

ИРВЭСХИЙ-Х 1. ырбың ету, ырбық ету, жырбың ету, жырбық ету; 2. ербең ету, ербелең ету, шұбалаң ету.

ИРГҮЙ I дүзсіз, жүзсіз, мұқалған,

өтпейтін; ≈ **хутга** дүзсіз пышақ, өтпейтін пышақ; ≈ **хяңгар** дүзсіз жанай.

ИРГҮЙ II қажырсыз, қышырсыз, табансыз; ≈ **амьтан** қажырсыз жан.

ИРГҮЙ III араны ашылған, ыдыны кеткен, нәпсі кеткен; ≈ **хүн** араны ашылған адам.

ИРГҮҮЛ 1. доғашық, доға бұрыш; смеуір, емерін; **ширээний** ≈ үстелдің доға бұрышы; 2. науаша, қимаша; ≈ **т ваар** науашалы қыш жапқыш.

ИРГҮҮЛГҮЙ 1. доғашықсыз, доға бұрышсыз; 2. науашасыз, қимашасыз; смеуірсіз, емерінсіз.

ИРГҮҮЛТЭЙ 1. доғашықты, доға бұрышты; 2. науашалы, қимашалы; смеуірді, емерінді; ≈ **ваар** науашалы қыш жапқыш; ≈ **таваг** смеуірді табақ.

ИРГЭН азамат; ≈ **бүхний эрхэм үүрэг** әрбір азаматтың адал міндеті; **гадаадын** ≈ шетел азаматы; ≈ **ний эрх** азаматтың ерік; ≈ **эй хуль** азаматтық заң, ≈ **ий хэрэг** азаматтық іс; ≈ **ий дайн** азаматтық соғыс; ≈ **ий гэр бүлийн байдыг** бүртгэх газар азаматтың семья тізімлейтін обын.

ИРГЭШИЛ мәдениеттілік, мәдениеттену.

ИРДҮГЭЭР қ. ердүгээр.

ИРЖҮГЭР 1. бұжыр, бырыс, быржық, құржық; ≈ **даавуу** бұжыр мата; ≈ **арьс** бырыс тері; 2. іртік, түйір; іртікті, түйірлі, қиыршықты.

ИРЖИГҮҮЛЭ-Х 1. быржыңдату, быржың қақтыру, тыржыңдату, тыржың қақтыру; 2. **ауыс** ыржыңдату, мылжыңдату, ыржақтау, ыржаңдату.

ИРЖИГНЭ-Х 1. (*нәрсе*) ыржыңдау, быржың қағу, тыржыңдау, тыржың қағу; 2. **ауыс** ыржыңдау, ыржың қағу, ыржақтау, ыржаңдау, ыржақ қағу, ыржаң қағу.

ИРЖИЙЛГЭ-Х (*нәрсені*) ыржиту, ыржиту, бырыстыру, тыржиту, құрыстыру, тырыстыру.

ИРЖИЙ-Х (*нәрсе*) ыржию, быржию, бырысу, тыржию, құрысу, тырысу.

ИРЖИЛЭЭ-Х қ. иржигнэх.

ИРЖИ-Х араны қайту, нәпсі басылу, нәпсісіз тыю, ыдыны қайту.

ИРҮҮЛЭ-Х дүздету, дүзін шығарту, қайрату; (*балта, ара, пышақ т. б.-ны*).

ИРЛЭ-Х дүздеу, дүзін шығару, жүзін шығару, өткірлеу; қайрау; **хөрөө** ≈ араны дүздеу, араның дүзін шығару; **сүх** ≈ балтаны дүздеу, балтаның дүзін шығару.

ИРМҮҮДЭ-Х екпіндей түсу, тебіндеу түсу, қарқындай түсу, шапшаңдай түсу.

ИРМҮҮЛЭ-Х I екпіндету, тебіндету, қарқындату, шапшаңдату.

ИРМҮҮЛЭ-Х II қоз жұмдыру, кірпік көтерту.

ИРМҮҮН 1. (*іс-әрекет*) екпінді, тебінді, қарқынды, шапшаң, қызу; ≈ **ажыллах** екпінді жұмыстау; ≈ **давхи-**

даг морь қызу шабатын ат; 2. өткір, алымды, қарымды; ≈ **даацтай багаж** өткір қармаулы сайман.

ИРМҮҮСГЭ-Х қ. ирмүүлэх I.

ИРМҮҮСЭ-Х екпіндеу, тебіндеу, қарқындау, шапшаңдау.

ИРМҮҮТГЭ-Х біртіндеп екпіндету, біртіндеп тебіндету, біртіндеп қарқындату, біртіндеп шапшаңдату.

ИРМҮҮТЭ-Х біртіндеп екпіндеу, біртіндеп тебіндеу, біртіндеп қарқындау, біртіндеп шапшаңдау.

ИРМЭГ 1. қыр; **ширээний** ≈ үстелдің қыры; 2. қырқа, қырат; **уулын** ≈ тау қырқасы.

ИРМЭГДҮҮЛЭ-Х қырына тіреу, қырына тірелту.

ИРМЭГДЭ-Х қырына тірелу.

ИРМЭГЛҮҮЛЭ-Х қырлату, қыр шығарту.

ИРМЭГЛЭ-Х 1. қырлау, қыр шығару; **ширээг** ≈ үстелді қырлау; 2. қырқалау, қыраттау; **уул** ≈ тауды қырқалау.

ИРМГҮҮН қ. ирмүүн.

ИРМЭЛ I секундтің жүз мыңнан бірі (*жүз мыңнан бір секунд*).

ИРМЭЛ II келінді; кірімтал (адам); ≈ **хун** келінді адам.

ИРМЭЛХИЙЛЭ-Х 1. (*көзі*) жыпылықтау, жыпылық-жыпылық қағу; 2. қоз қысу, қозбен ымдау.

ИРМЭ-Х қас қағу, кірпік қағу; **нүд** ≈ зуур қас қаққанша, кірпік қаққанша; **нүдээр** ≈ **н дохих** қоз қысып ымдау.

ИРТЭЙ I дүзді, жүзді, өткір; ≈ **хутга** дүзді пышақ, өткір пышақ.

ИРТЭЙ II батыл, өжет, қайсар; ≈ **залуу** батыл жігіт.

ИРТЭЙ III нысапты, қанағатты, мәйекті, төкмейлі.

ИРТЭЛ өте, шектен тыс; ≈ **дүүрэх** өте толып кету.

ИРҮҮЛ I кірімтал, келінді, келген; ≈ **мал** кірімтал мал, қосылып келген мал.

ИРҮҮЛ II шақырғыш; ымдағыш; ≈ **бүрээ** шақырғын үшкірік.

ИРҮҮЛ III бәсекеші, бақталас.

ИРҮҮЛЭ-Х келтіру; **дуудаж** ≈ шақырып келтіру; **харну** ≈ жауап келтіру; ≈ **гүй** келтірмей отыр.

ИРХЭРЭ-Х 1. арқырау, орқырау, күрлідеу; **нохой** ≈ ит орқырау; 2. **ауыс** қадалу, қасқау; **чи над** ≈ **ийн хэрэггүй** сен маған қадалудың керегі жоқ.

ИРЧГЭР 1. қаппарлы, қалың, қыртысты; **булигаарын** ≈ ар бұлғарының қалың жоны; 2. ойқы-шойқы, кедір-бұдыр, орқаш-орқаш; ≈ **хад чулуу** орқаш-орқаш жартастар.

ИРЧИГҮҮЛЭ-Х кедірлендету, шодырландату, бұдыраңдату, одыраңдату.

ИРЧИГНЭ-Х кедірлендеу, шодыраңдау, бұдыраңдау, одыраңдау, кедірең қағу, шодыраң қағу, бұдыраң қа-

гу, олыраң қағу.

ИРЧИЙ-Х 1. қатпарлану, қыртыстану, құрысу; 2. кедірею, шодыраю, бұдырғю олырғю.

ИРЧИЛЗЭ-Х қ. **ирчигнэх**.

ИРШИ-Х қ. **иржих**.

ИРЭГ I ісек: ≈ **хонь** ісек қой; **шар халзан** ≈ сары қасқа ісек.

ИРЭГ II. **иргийн гэр а**) іргелес үй, көрші үй; б) жанама үй, босаға үй (*есіктің бір жағындағы қосалқы үй*).

ИРГЭЛЭ-Х тарту, пішу; **хурга** ≈ қозыны тарту; **төлөг** ≈ тоқтыны пішу; **хуц** ≈ қошқарды пішу.

ИРЭЛЦЭ-Х келісу, бірге келу.

ИРЭ-Х 1. келу; **ойртож** ≈ жақындап келу; **гэртэ** ≈ үйіне келу; **зочин** ≈ мейман келу; **гүйж** ≈ жүгірін келу; **мөлхөж** ≈ еңбектеп келу; 2. кезігу, жолыгу, ұшырау, тап болу; **гай** ≈ пәлеге кезігу; **зовлон** ≈ азанға ұшырау; **үхэл** ≈ өлімге тап болу; 3. келер, келесі; ендігі; ≈ **жил** келер жыл, келесі жыл; ≈ **зун** келесі жаз; 4. сайын; **өдер** ≈ дутама күн сайын; **жил** ≈ дутама жыл сайын ☆ **сарын юм ирэх** әйелдердің стек кірі келу.

ИРЭ-Х II 1. толу, лық толу, әбден толу; 2. әбден тою; 3. (*жұрт*) сабылысу, топырлауы.

ИРЭД тоқсандай, тоқсан шамасы.

ИРЭДҮЙ келешек, болашақ; ≈ **д** келешекте; ☆ **ирэдүй цаг** келер шақ (*тіл*).

ИРЭДҮЙГҮЙ келешексіз, болашақсыз; ≈ **бодлого** келешексіз саясат.

ИРЭДҮЙТЭЙ келешекті, болашақты; ≈ **ажил** келешекті жұмыс.

ИС I ыс, күйе; **тогооны** ≈ қазанның күйесі.

ИС II астарсыз торғын.

ИСГИЙ кигіз; **уртын** ≈ өлі жүннен басылған кигіз; **ахрын** ≈ тірі жүннен басылған кигіз; **тохмын** ≈ тоқымдық кигіз; ≈ **гутал** кигіз етік, пима; ≈ **хэвнэг** кигіз көбенек; ≈ **н эх** кигіз шеті; ≈ **н бул** кигіз басатын өзек ағаш; ≈ **татах** кигізді атпен сүйрегіп басу; ≈ **дарах** кигізді білектен қиу.

ИСГҮҮР I ысқауыр (*басуене пышақ*).

ИСГҮҮР II ашытқыш, ашытқы (*үн аштыатын зат*).

ИСГҮҮЛЭ-Х ашыту, божыту.

ИСГЭЛЭН ашы, қышқыл, ашты, ашыған (*дәм*); ≈ **ус** ашы су, қышқыл су; ≈ **шүүе** ашытпа, ашымал (*сусын*).

ИСГЭРҮҮЛЭ-Х ысқырту, ысқырық шығарту.

ИСГЭРЭ-Х ысқыру, ысқырық шығару; **чанга** ≈ қатты ысқыру; ≈ **н дуудах** ысқырып шақыру.

ИСГЭ-Х ашыту, қышқылдандыру; **айраг** ≈ қымыз ашыту.

ИСГЭЧИ-Х I ашытып қой, ашытып жібер (*қымыз, айран т. б. ны*).

ИСГЭЧИ-Х II ысқырып жіберу, ысқырып қалу.

ИСЛАМ ислам, мұсылман (*діні*).

ИСЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) ысылу, созылу; 2. (*жүн, мақта*) түтілу, түтелену, созылу.

ИСЛЭ-Х II (*суыққа*) домбығу, үсу; ісіну, көбіну.

ИСЛЭ-Х II ашып кету, қышқылданып кету (*дәм*).

ИСМЭГ қышқыл, сілті (*химиялық элементтің сұйық қоспасы*).

ИСТРЕБИТЕЛЬ истребитель (*соғыс самолёты*).

ИСТҮҮЛЭ-Х ыстандыру, күйзелендіру.

ИСТЭ-Х ыстану, күйзелену; **зуух** ≈ пеш ыстану.

ИСЭ бос, тек, босқа, текке; ≈ **суух** бос отыру, тек отыру.

ИСЭЛГЭ-Х (*унды*) ашыту, божыту.

ИСЭЛДҮҮЛЭ-Х сілтілендіру, қышқылдандыру.

ИСЭЛДҮҮР сілтілік, қышқылдық (*зат*).

ИСЭЛДЭ-Х сілтілену, қышқылдану.

ИСЭР тапалпа (*арқасыз орындық*).

ИСЭ-Х ашу, қышқылдану; **бежу**; **айраг** ≈ қымыз ашу; **тараг** ≈ айран божу.

ИТ ұзақ (*кішкене ала қарға дейтін жыл құсы*).

ИТГҮҮЛЭ-Х сендіру, пандыру; иландыру, көндіру.

ИТГЭГДЭ-Х сенілу, наньлу; сенім алу; иланьлу, көнілу.

ИТГЭЛ сенім, наным; иланым, көнім; ≈ **хүлэх** сенім жүктеу; ≈ **найдар** сенімділік; ≈ **эвдэх** сенім бұзу; ≈ **алдах** сенім алдыру, сенімнен айрылу.

ИТГЭЛГҮЙ сенімсіз, нанымсыз; сенбейтін, нанбайтын; ≈ **хүн** сенімсіз адам.

ИТГЭЛТ қ. **итгэлтэй**.

ИТГЭЛТЭЙ сенімді, нанымды; сенерлік нанарлық; ≈ **хүн** сенімді адам.

ИТГЭЛЦЭЛ сенімділік; ≈ **ийг бэхжүүлэх** сенімділікті нығайту; ≈ **ийн** уур амьсгал сенімділік ахуалы (*тынысы*).

ИТГЭМЖ сенім, наным, сенімділік, нанымдылық; ≈ **төрөх** сенім түү.

ИТГЭМЖГҮЙ сенімсіз, нанымсыз; сенбейтін, нанбайтын; ≈ **хүн** сенімсіз адам.

ИТГЭМЖЛҮҮЛЭ-Х сендіру, сенім бергізу, нандыру, наным бергізу.

ИТГЭМЖЛЭГДЭ-Х сенілу, сенім алыну, сенім берілу, сенім корсету.

ИТГЭМЖЛЭЛ сенім, сенімділік, сенім беріс.

ИТГЭМЖЛЭ-Х сену, сенім беру, сенім корсету; **хэтэрхий** ≈ шектен тыс сену; ☆ **итгэмжлэх жуух бичиг** сенім хат.

ИТГЭМЖТЭЙ сенімді, нанымды; ≈ **хүн** сенімді адам.

ИТГЭ-Х сену, нану; илану, көну; **чамд** ≈ саған сену; **хүчиндэ** ≈ күшіне сену; **үгэнд** ≈ сөзіне нану.

ИТГЭШГҮЙ сенбестей, нанбастай, сенбейтін, нанбайтын; сенімсіз, нанымсыз.

ИХ 1. (көлем) үлкен, көлемді, аумақты; **≈ хот** үлкен қала; **≈ устай гол** суы мол өзен; **☆ их бие** тұла бой; **☆ их барилга** күрделі құрылыстар; **☆ их дәлгүүр** түрлі товар дүкені, универмаг; **☆ их буу** зеңбірек; **☆ их бүрээ** үрлеме аспап; **☆ их цэрэг** толық қару-жарақты әскер; **☆ их аюуш** жалпақ көгілдір қадақ (*шунперек*); **☆ их хураангуй** кітаптың тараулық толық түсініктемесі; **☆ их наяд** бір триллион; **☆ их их тэгш** 57 нольмен аяқталған (*сан*); **☆ их тэгш** 56 нольмен аяқталған (*сан*); **☆ их шар цэцэг** қоңыраубас лалагүл (*өсімдік*); **☆ их туулайн бөөр** қоянбүйрек (*өсімдік*); **их малига** ақжұпар гүл (*өсімдік*); **☆ их малига** ақжұпар гүл (*өсімдік*); **☆ их алаг** бялзуухай ала торғай (*құс*); **☆ их бөхгөнө** қансорғыш бүгелең (*шыбын*); **☆ их хонгор галуу** қызылтамақ қоңырқаз (*құс*); 2. көп, мол; қалың; **хүн** **≈ юм** байна адам көп екен; **≈ мал** харагдах көп мал көріну, қалың мал көріну; 3. *ауыс*. өте, тым, орасан, соншалықты, қатты; **≈ санах** өте көп ойлау, қатты сағыну; **≈ баярлах** өте қуану, қатты қуану; **≈ гомдох** өте ренжу, қатты ренжу; **≈ горьдох** өте дәмелену, қатты дәмелену; **☆ их санасан газар есон шөно** хоосон хонох аңсаған ауылында аш қону; дәмеленген жерінде дәнсіз қону (*мәтел*); 4. үлкен, кексе, егде; мосқал; **≈ хүн** кексе (егде) адам; **≈ болох** үлкею, есью; **☆ ихийн шийр барих** байсалды жүру, өзін байсалды ұстау, өзін салмақты ұстау; **☆ их насны морь жуан** ат, толған ат; **≈ ах** үлкен аға; **≈ нагад** үлкен нағашы; 5. ұлы, ардақты, жоғарғы, мәртебелі; **Ульсн** **≈ хурал** Мемлекеттік ұлы хұрал; эрхэм **≈ сайд** ұлы мәртебелі сайд (*министр*); **≈ эрдэмтэн** ұлы ғалым; **☆ их зан** асқақ мінез, мнмен, текепар, дандай; **☆ их сургууль** университет; **☆ их бичгийн хүн** ғұлама ғалым; **☆ их хүлгэн судар** діни ғұлама кітаптар; **☆ их зэрэг сувилах** ақшешек (ауру); **☆ лут** их ажил қыруар жұмыс.

ИХДҮҮЛЭ-Х 1. (көлем, мөлшері) үлкейту, ұлғайту, кеңейту; 2. көбейту, молайту, көбейтіп жіберу, молайтып жіберу.

ИХДЭ-Х 1. (көлемі, мөлшері) үлкею, ұлғаю, кеңею; 2. көбею, молаю, көбейіп кету, молайып кету; **ус нь** **≈** суы көбею; 3. (*киім*) кең боп кету, қолқылдау, қолпылдау, кең болу; **≈ сэн хувцас** кең боп кеткен киім; **гугал** **≈** стігі қолқылдау; 4. мөлшерден асу, шамадан артылу; **зан** **≈** мінезі асқақтау, дандайсу; **давс нь** **≈** тұзы көп боп кету; ашты болу.

ИХЖЭЭР кексесымақ, егдесымақ

(жас жігіттің мінезі).

ИХСҮҮЛЭ-Х қ. ихдүүлэх.

ИХСЭ-Х қ. ихдэх.

ИХТГҮҮЛЭ-Х 1. (көлемі, мөлшері) үлкейттіріп жіберу, ұлғайттырып жіберу, кеңейттіріп жіберу; 2. (*сан, шама*) көбейттіру, молайттыру, көбейттіріп жіберу, молайттырып жіберу.

ИХТГЭ-Х 1. (көлем, мөлшері) үлкейтіп жіберу, ұлғайтып жіберу, кеңейтіп жіберу; 2. (*санын, шамасын*) көбейту, молайту, көбейтіп жіберу, молайтып жіберу.

ИХТЭ-Х 1. (көлемі, мөлшері) үлкейіп кету, ұлғайып кету, кеңейіп кету; 2. (*саны, шамасы*) көбею, молаю, көбейіп кету, молайып кету.

ИХҮҮРГЭЛ жиреніш, жиіркеніш, жеркеніш; **≈ төрөх** жиреніш туу.

ИХҮҮРГЭЛТЭЙ жиренішті, жиіркенішті, жеркенішті.

ИХҮҮРГЭМ жиренерлік, жиіркенерлік, жеркенерлік.

ИХҮҮРГЭ-Х жирендіру, жиіркенту, жеркендіру, жиреніш туғызу, жеркеніш туғызу.

ИХҮҮРЭ-Х 1. жирену, жиіркену, жеркену, жиреніш туу, жеркеніш туу; 2. (*асқа*) мауңы соқпау, көңілі соқпау.

ИХЭВТЭР 1. (мөлшер, көлем) үлкеңірек, кеңірек, аумақтылау; 2. (*сан, шама*) көбірек, молырақ.

ИХЭВЧЛҮҮЛЭ-Х аудандату, басымдату, дендету.

ИХЭВЧЛЭН ауданында, көбінде, көбінесе, дені, басымы; **≈ малчид** көбінде малшылар.

ИХЭВЧЛЭ-Х аудандау, дендеу, басымдау, ауданы болу, басымы болу, дені болу **ажлаа** **≈** жұмысын аудандау, жұмысының ауданын істеу; **≈ н ойлгох** аудандап түсіну.

ИХЭД қатты, соншалықты, орасан, ерекше, сонша, соншама, төтенше; **≈ сандрэх** қатты абыржу; **≈ мөрөөдөх** соншалықты аңсау.

ИХЭМСЭГ 1. лайықты, байсалды, орнықты, салмақты, байышты, сабырлы; **≈ тушаал** лайықты мәнсап; **≈ сайд** байсалды сайд (*министр*); 2. паң, текепар, дандай, мастаншыл; **≈ түшмэл** паң жандайшап; **≈ зан** паң мінез.

ИХЭМСЭГЛЭ-Х паңдау, текепарлану, дандайсу, мастану; **≈ н явах** паңданып жүру, мастанып жүру.

ИХЭМСЭГРЭ-Х паңсу, текепарсу, дандайсу, мастансу.

ИХЭНХ ауданы, басымы, дені, көпшілігі; **≈ нь бөг** мал ауданы ұсақ мал.

ИХЭНХДЭЭ көбінде, ауданында, көбінесе, көбіне; **≈ мал хариулдаг хүн** көбінде мал жаятын адам.

ИХЭР 1. егіз; **≈ хүүхэд** егіз бала; **≈ хурга** егіз қозы; **≈ ийн өрөөсөн** егіздің сыңары; 2. қос; қосар, қосалқы; **≈ қос үй, қосалқы үй**; **☆ ихэр нуруу** жалғас мәтше (*үйдің*); **☆ ихэр чихэр**

Ықыр-шықыр, шықыр-шықыр (*дыбыс*);
☆ **ихэр чихэр** икiр-шiкiр, ұсақ-түйек,
уақ-түйек (*нәрсе*); ☆ **ихэр талст** қатпар
крystalл.

ИХЭРЛҮҮЛЭ-Х егiз туғызу (*мал
жануар*).

ИХЭРЛЭ-Х егiз туу, егiз табу; **ямаа**
≈ ешкiден егiз туу.

ИХЭРХҮҮ қ. **ихэрхэг**.

ИХЭРХҮҮЛЭ-Х паңдандыру, текепар-
ландыру, менменсiту, дандайсыту.

ИХЭРХЭГ паң, текепар, менмен, дан-
дай; ≈ **зан** паң мiнез.

ИХЭРХЭГЛЭ-Х паңдану, текепарлану,
менменсу, дандайсу.

ИХЭРХЭ-Х асқақтау, паңдану, мас-
тану, текепарлану, менменсу, дандайсу;
битгiй ≈ **эд бай** асқақтай берме.

ИХЭС I 1. ұлылар, ұлы адамдар; 2.
ұлықтар, ақсүйектер, төрелер; ≈ **дээ-
дэс** ақсүйек шонжарлар.

ИХЭС II (*анат*) жолдас; ≈ **түдэх**
жолдасы түспеу; ≈ **цөлгөх** жолдасы
түсу.

ИХЭСГҮҮЛЭ-Х қ. **ихтгүүлэх**.

ИХЭСГӘЛ 1. (*молшер, шама*) ұлғай-
ыс, кеңейiс; 2. (*сан*) молайыс, көбейiс.

ИХЭСГЭ-Х қ. **ихтгэх**.

ИХЭЭР 1. қ. **ихэрхэг**.

ИХЭЭР көптеп, өте көп, молдап, мо-
лынған; ≈ **ажиллақ** өте көп жұмыстау.

ИХЭРДЭЭ-Х (*мiнез*) паңданып кету,
текепарланып кету, менменсiп кету, дан-
дайсып кету, асқақтап кету.

ИХЭЭРЛЭ-Х паңдану, текепарлану,
менменсу, дандайсу, асқақтау.

ИХЭЭХЭН недәуір, едәуір, бiрқатар,
бiрталай, бiрсыпыра, бiрқыдыру; **ажилд**
≈ **саад учрах** жұмысқа бiрқатар кедер-
гi кездесу; ≈ **хөрөнгө зарцуулақ** бiр-
сыпыра дәулет жұмсау.

ИЧ 1. оң, түзу, дұрыс; ≈ **этгээд** оң
жақ, дұрыс жақ; ≈ **тэгээ** оң жақ деге
(*садақ асынағын жақ*); 2. ниеттес, ниетi
бiр, пікірлес; **нэг** ≈ **хүмүүс** бiр ниеттес
адамлар.

ИЧҮҮР ар, ұят, намыс, ұждан; ≈
алдах арынан айрылу, ары төгiлу; ≈
сонжуур ар-ұят, ар-ұждан.

ИЧҮҮРГҮЙ арсыз, ұятсыз, ұждан-
сыз, намыссыз; ≈ **амьтан** арсыз жан;
яасан ≈ **хүн бэ** неткен ұятсыз адам
едi.

ИЧҮҮРТЭЙ арлы, ұятты, ұжданды,
намысты, ары бар, ұятты бар, жылы
бар; ≈ **хүн ұяты** бар адам.

ИЧГЭВТЭР арланарлық, ұяларлық,
ұяттау, ұяттырақ; ≈ **хэрэг** ұяларлық
iс.

ИЧГЭЭ қ. **ичиг** ≈ ≈ ұят-ай, ұят-ай.
ИЧГЭЭЛҮҮЛЭ-Х ұят-ай, ұят-ай дегi-
зу.

ИЧГЭЭЛЭ-Х қ. **ичиглэх**.

ИЧИГ: **ичиг** **ичиг** ұят-ай, ұят-ай.
ИЧИГЛЭ-Х ұятайлау, ұят-ай ұят-ай
деу.

ИЧИГСЭД I ұзақ ұйқыға кетушiлер

(*аю, суыр т. б.*).

ИЧИГСЭД II ұялғандар, ұятқа қал-
ғандар.

ИЧИЛТЭЙ ұялар, ұяларлық.

ИЧИМТГИЙ ұялақ, ұялғыш, имен-
шек, қорғаншақ, жасқаншақ; ≈ **хүү-
хэд** ұялшақ бала; ≈ **аймтгай** ұялшақ
қорқақ.

ИЧИМГИЙ қ. **ичимтгий**.

ИЧИНГҮҮРЭЛ ұялшақтық, ұялғыш-
тық, именшектік, қорғаншақтық.

ИЧИНГҮҮРЭ-Х ұялшақтану, имен-
шектену, қорғалақтау, жасқаншақтану.

ИЧИР қ. **ичгүүр**.

ИЧИРГҮЙ қ. **ичгүүргүй**.

ИЧИРТЭЙ қ. **ичгүүртэй**.

ИЧИС төсмүйіз (*жәндік*).

ИЧИ-Х I ұялу, имену; **машид** ≈ қат-
ты ұялу; ≈ **ж нүүр** улайх ұялып бетi
қызару; ≈ **ж зоволгүй** шiмiрiкпестен,
қаймықтастан.

ИЧИ-Х II жату, ұзақ ұйқыға кету;
тарвага ≈ **суыр** (iнiне) жату, **суыр**
ұзақ ұйқыға кету.

ИЧИХТЭР қ. **ичгэвтэр**.

ИЧЛЭ-Х быжынау, құжынау; **шор-
гоолак** ≈ **ж бичилж** явах быжынап-құ-
жынап жүру.

ИЧМЭЭР ұялатындай, ұяларлық,
именстiндей, именерлік; ≈ **юм** ұялар-
лық нәрсе.

ИЧРЭГ ұялары, именерi, тәнi, аруы
(*адамның*).

ИЧҮҮР қ. **ичгүүр**.

ИЧҮҮРГҮЙ қ. **ичгүүргүй**.

ИЧҮҮРТЭЙ қ. **ичгүүртэй**.

ИЧҮЭЭ қысқы iн, апан; **тарваганы** ≈
суырдың қысқы iнi; **баавгайн** ≈ аюдың
апаньы; ≈ **нзэсэ** гарах қысқы iнiнен
шығу.

ИЧЭЭЛГЭ-Х I ұялттыру, иментiру,
бетiн қызарттыру.

ИЧЭЭЛГЭ-Х II қысқы iнiне жатқы-
зу, апанына жатқызу.

ИЧЭЭЛҮҮЛЭ-Х iнiне кiргiзу, апаны-
на кiргiзу.

ИЧЭЭЛЭ-Х iнiне кiру, апанына кiру;
зурам ≈ тараққұйрық iнiне кiру.

ИЧЭЭ-Х I ұялту, именту, бетiн қы-
зарту.

ИЧЭЭ-Х II қысқы iнiне жату, апаны-
на жату.

ИШ I 1. сап, тұтқа; **үзэгний** ≈ қа-
лам сап; **хүрзний** ≈ күректің сабы; 2.
сабақ **иэдгийн** ≈ гүлдiң сабағы.

ИШ II 1. негiз, дәлел; ≈ **үндэс** не-
гiз дәлел; ≈ **баримт** негiз дерек; 2.
сiлтеме, бағыт, рұқсат; ≈ **татах** сiлте-
ме алу; 3. жосын, салт, әдет; ≈ **зүйд**
нийцэггүй жосынға үйлеспейдi.

ИШ III (*дiни*) жадынама, қисын.

ИШ IV. **иш чаа бас** пө, байғұс-ай;
үйбөй-у бейшора-ай.

ИШ V шүлән (*күн жүйесiмен жыл*
санауды қолданатын өң).

ИШИГ лақ; **ихэр** ≈ егiз лақ; ≈ **эв-
рээ** урғахаар эхээ мөргөх лақ мүйiзi

шыккан соң енесін сүзер.

ИШИГЛҮҮЛЭ-Х лақтату (*ешкіні*).

ИШИГЛЭ-Х лақтау; **ямаа** ≈ ешкі лақтау.

ИШЛҮҮЛЭ-Х саптату (*балтаны, пышақты т. б-ны*).

К

К 1. «к» дыбысы; 2. «к» әрпі.

КАБИН кабина; **машиның** ≈ машина кабинасы.

КАБИНЕТ I 1. кабинет (*жұмыс, қызмет бөлмесі*); 2. кабинет (*арнаулы жабдықтаған бөлме*); **физикийн** ≈ физика кабинеті; **шүднийн** ≈ тіс кабинеті.

КАБИНЕТ II кабинет (*кейбір елдегі үкімет мүшелерінің құрамы*).

КАГОР кагор (*қызылшарап*).

КАДЕТ 1. кадет (*революциядан бұрынғы россиядағы буржуазияшыл-монархиялық партия*); 2. кадет (*патшалық россиядағы әскери оқу орны*).

КАЗАХ казах; ≈ **үндәстән** қазақ ұлты; ≈ **хэл** қазақ тілі.

КАКАО какао (*кофе тәрізді сусын*).

КАЛЕНДАРЬ календарь; **шпрэнийн** ≈ стел календары.

КАЛЕНДАРЧЛА-Х календарлау, күнге бөлу; ≈ **сан төлөвлөгөө** календарлық жоспар.

КАЛИ калий (*күміс сияқты, ақшыл тұзді, жұмсақ металл*).

КАЛИБР калибр; ≈ **ын сум** калибр оғы.

КАЛОРИ калория (*жылылық мөлшерін анықтайтын өлшеу бірлігі*).

КАЛОШ калаш; ≈ **әмсөх** калаш кнью.

КАЛЬЦИ кальций (*химиялық элемент*).

КАМЕР камера (1. *резина қап*; 2. *жеке тар бөлме*; 3. *плёнка тұратын жабық бөлім*).

КАМПАНИ 1. кампания; **сонгуулийн** ≈ сайлау кампаниясы; 2. одақ, достық.

КАМПАНИЧЛА-Х кампандасу, одақтасу, достасу.

КАМФАРА камфара.

КАНДИДАТ кандидат.

КАПИТАЛ капитал; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс қашталы; **санхүүгийнн** ≈ ақша капиталы.

КАПИТАЛИЗМ капитализм; ≈ **ын хямрал** капиталистік дағдарыс.

КАПИТАЛИСТ капиталист; ≈ **ууд** капиталистер.

КАПРОН капрон (*жасанды мата*); ≈ **оймс** капрон шұлық.

КАРАБИН карабин (*мылтық*).

КАРАКУЛЬ қарақол (1. *қозы*; 2. *қозының терісі*).

КАРАМЕЛЬ карамель (*кәмпит*).

КАРАНТИЙДАГДА-Х карантинделу.

КАРАНТИЙЛА-Х карантиндеу.

КАРАНТИЙЛУУЛА-Х карантиндету.

ИШЛЭ-Х I саптау; **сүх** ≈ балтаны **ИШЛЭ-Х** II рұқсат алу.

ИШЛЭ-Х III негіздеу, негіз ету; тиянақтау, тиянақ ету.

саптау; **хутга** ≈ пышақты саптау.

КАРАНТИН карантин (*жұқпалы ауру кезіндегі қозғалыс тыймы*).

КАРБОЛ (*дәрігер*) карболен; ≈ **ын хүчил** қарболка ертіңдісі.

КАРБЮРАТОР (*тех*) карбюратор.

КАРБЮРАЦ карбюрация (*сұйық отын мен ауа арқилы жанатын жанғыш қоспа*).

КАРМАН қалта.

КАРТ 1. карта; газрын ≈ жер картасы; 2. карт, талон; **идэш уушны** ≈ ішіп жем қарты.

КАСС 1. (*ақша*) касса; **мөнгөнийн** ≈ ақша кассасы; **зээлдэн түслах касс** қарыз-көмек кассасы.

КАССЧ кассаның, кассир, касса жауаптанушы.

КАССЕТ кассетта (*плёнканың жеңіл қорабы*).

КАТАЛОГ каталог.

КАТЕГОРИ категори.

КАТЕТ катет (*геом*).

КАТОЛИК католик (*діни*).

КАТУШКА катушка (*оралған сымтемір*).

КАУЧУК каучук (*көбінесе өсімдіктен алынатын созылмалы ишкі зат*).

КАФЕ кафе (*түрлі сусын, жеңіл желпі тамақ сататын кішірек ресторан*).

КАФЕДР кафедра; **физикийн** ≈ физика кафедрасы.

КАШ қаша.

КАШМИР кашемир (*мата*).

КВАДРАТ квадрат, төртбұрыш, төрткіл; ≈ **тэгшитгэл** квадрат теңдеу.

КВАС квас (*қышқыл сусын*).

КВИТАНЦИ квитанция; **мөнгөнийн** ≈ ақша квитанциясы.

КЕРОСИН керосин; ≈ **ламф** керосин ламфа.

КИЛО килограмм.

КИЛОВАТТ киловатт (*1000 ватқа немесе 1,36 ат күшіне тең электр қуаты*).

КИЛОГРАММ килограмм (=1000 грам).

КИЛОМЕТР километр (=1000 м).

КИНО кино; ≈ **театр** кино театр; ≈ **үйлдвэр** кино өндірісі.

КИНОАППАРАТ киноаппарат.

КИНОМЕХАНИКЧ киномеханик.

КИНОСТУДИ киностудия.

КИНОТЕАТР кинотеатр.

КИНОФИЛЬМ кинофильм.

КИНОФЕСТИВАЛЬ кинофестиваль.

КИСЕЛЬ кисель.

КИСЛОТА кислота; **азотын** ≈ азот

нислотасы.

КИТЕЛЬ китель (тік жагалы киім).

КЛАПАН клапан.

КЛАССИК классика.

КЛАССИКЧ классикалык.

КЛИНИК клиника.

КЛУБ клуб.

КОВЕРКОТ коверкот.

КОКС кокс (көмір тектес қатты зат).

КОКСЛОХ кокстеу, кокске айналдыру.

КОЛБАСА колбаса; утсан ≈ түтінге ұстаған колбаса.

КОЛЛЕГИ коллегия; ≈ийн гишүүн коллегия мүшелері.

КОЛЛЕКТИВ коллектив.

КОЛОНИ колония; ≈ийн дарлал колониялық езгі; ≈т гүрэн колониялы держава.

КОЛОНИЧЛОГДО-Х колониясы болу, колонияға айналу.

КОЛОНИЧЛОЛ колония стүшілік, колониялық езгі.

КОЛОНИЧЛО-Х колония ету.

КОЛОНЧЛУУЛА-Х колония еткізу, колонияға айналдыру.

КОЛОНК колонка; бензинний ≈ бензин колонкасы.

КОМАНД команда: 1. бұйрық; ≈ өгөх бұйрық беру; 2) лауазым, мәнсап; ямар ≈ қандай лауазым; 3. топ; гал ≈ от сөндіру тобы; волейболын ≈ волейбол командасы.

КОМАНДЛАГЧ командылаушы, командир, басқарушы, әскери бастық.

КОМАНДЛАЛ 1. команда; 2. командирлік.

КОМАНДЛА-Х командалау; 2. команда беру.

КОМАНДЛУУЛА-Х командалату, команда бергізу.

КОМБАИН комбайн; ≈ны жолооч комбайнның тізгіншісі.

КОМБАИНЧ комбайншы, комбайн тізгіншісі.

КОМБИНАТ комбинат; аж үйдвэр-ийн ≈ өнеркәсіп комбинаты; мах ≈ ст комбинаты.

КОМБИНЕЗОН комбинезон (киім).

КОМЕНДАНТ комендант (әскери); хотын ≈ қалалық комендант.

КОМИТЕРН комитерн; ≈ий төв-ийн гүйцэтгэгч хорро комитерннің орталық атқару комитеті.

КОМИСС комиссия (ресми мәселе шешетін арнаулы адамдар тобы); ≈ын шийдвэр комиссия шешімі; сонгуулийн ≈ сайлау комиссиясы; тооллогын ≈ санақ комиссиясы.

КОМИССАР комиссар (әртүрлі елдерде үкімет жүктеген ерекше немесе мәнді қызметтерді атқаратын өкіл); цәргийн ≈ әскери комиссар.

КОМИССЛОГДО-Х комиссиялану, комиссияға көрсетілу.

КОМИССЛО-Х комиссиялау, комиссияға көрсету.

КОМИССЛУУЛА-Х комиссиялату, комиссияға көрсетіру.

КОММУН коммуна (еңбек, мүлік ортақтығы бойынша бірлескен адамдар тобы); көдөө аж ахуйн ≈ ауыл шаруашылық коммунасы; ☆ Парисын коммуун Париж коммунасы (Париж қаласында 1871 жылы көтеріліс жасаған еңбекшілердің одағы).

КОММУНИЗМ коммунизм; ≈ын зарчим нь «хүн бүрээс чадварынх нь хирээр, хүн бүхэнд хэрэгцээнийх нь хирээр» гэдэг зарчим юм коммунизмнің принципі—«әркім қабілетіне жарай, әркімге қажетіне жарай» деген принцип; ≈ын материал техниккийн бааз коммунизмнің материалдық-техникалық база-сы.

КОММУНИСТ коммунист; ≈ нам коммунистік партия; ≈ хүмүүжнл коммунистік тәрбие.

КОМПАНИ компания (буржуазиялық елдерде капиталистердің саудалық немесе өндірістік бірлестігі).

КОМПАС компас (бағыт бағдарлағыш құрал).

КОМПОЗИТОР композитор.

КОМПОТ компот.

КОМПРЕСС компресс (сұйық затқа малып, ауырған жерге жараға тартатын бинт).

КОМСОМОЛ комсомол (коммунистический союз молодёжи).

КОНВЕЙЕР конвейер (жүкті тиісті жеріне жеткізетін жалпақ лента).

КОНВЕРТ конверт.

КОНГРЕСС конгресс (халықаралық съезд, жиналыс).

КОНДЕНСАТОР конденсатор (1. электр күшін жинайтын аспап; 2. буды суға айналдыратын аспап).

КОНДУКТОР кондуктор (поезда, трамвайда, троллейбуста, автобуста жолаушыларға қызмет етуші кісі).

КОНСЕРВ консерв (металл және шыны банкаларда сақталатын азық-түлік); загасны ≈ балық консерві.

КОНСЕРВЛО-Х консервтеу.

КОНСЕРВЛУУЛА-Х консервтеу.

КОНСПЕКТ конспект (қысқаша белгілеу); хичээлийн ≈ сабақ конспектісі.

КОНСПЕКТЛО-Х конспектілеу.

КОНСПЕКТЛУУЛА-Х конспектілету.

КОНСУЛ консул (шет елдік азаматтарды жауаптайтын сол елдің белгілі бір қаладағы немесе аудандағы өкілі).

КОНСУЛЬТАЦИ консультация (берілетін қосымша түсінік, кеңес).

КОНСТРУКТОРЧ конструктор (құрушы, жасаушы).

КОНСТРУКЦИ конструкция (техниканың құрылысы).

КОНТАКТ контакт (түйісу, жалғасу).

КОНТОР контор; ≈т суух конторға отыру.

КОНТОРЛО-Х конторлау.

КОНТОРЛУУЛА-Х конторлату.

КОНТРАКТ контракт (шарт, келісім).
КОНТРОБАНДА контробанда (тыйым салынған немесе салық салуға жататын товарларды, багалы заттарды шетелге құпия түрде өткізу).

КОНЦЕРН концерн (капиталистік монополияның бір түрі).

КОНЦЕРТ концерт; ≈ **ТОГЛОХ** концерт ойнау.

КОНЬКИ коньки; ≈ **ГООР** гулгах конькимен сырғанау.

КОНЬЯК коньяк (жүзім спиртінен жасалған ішімдік).

КООПЕРАТИВ кооператив (бірлескен дүкен, магазин).

КООПЕРАЦИ кооперация (дәулет ортақтастырған шаруашылық бірлестігі).

КОРИДОР коридор (үй ішіндегі ұзынша бөлме).

КОРПУС корпус (жеке үй, мекеменің бөлігі).

КОРРЕКТОР корректор (әрін түзетуші).

КОСМОПОЛИТИЗМ космополитизм.

КОСТЮМ костюм; ≈ **ӨМСӨХ** костюм кнйо.

КОТЛЕТ котлет; **ТӨМСӨН** ≈ картопиялы котлет.

КОФЕ кофе (сусын, шай жасалатын кофе ағашының дәні).

КОФЕИН кофеин (кофе бұршақтарында, шай ағашының жапырақтарында және

басқа кейбір өсімдіктерде болатын, нерв жүйесі мен жүректі әлдендіруге шипалық ретінде қолданылатын дәмі ащы, ақ ұнтақ дәрі).

КОФТ кофта (әйелдер киетін жұқа немесе жылы кеудеше).

КОЭФФИЦЕНТ коэффициент (ауыспалы немесе белгісіз шаманың көбейткіші болатын, тұрақты немесе белгілі шама).

КРАН I кран, шүмек (сұйық нәрсеге арналған тесік).

КРАН II кран (ауыр жүкті көтеруге, түсіруге арналған механизм).

КРЕДИТ кредит (товардай, не ақшадай берілетін несие).

КРЕПДЕШИН крепдешин (креп тәрізді жібек матаның бір түрі).

КРИЗИС кризис, дағдарыс.

КУБ куб (алты жағы да, алты қыры да тең төртбұрыш).

КУБЛУУЛА-X кубтету, төртбұрыштау.

КУБЛӘ-X кубтеу, төртбұрыштау; **МОД** ≈ ағашты кубтеу.

КУБМЕТР кубометр (өлшем).

КУЛЬТИВАТОР культиватор (егістік жерді өңдейтін ауыл шаруашылық құралы).

КУРС 1. курс (қысқа мерзімдік оқу; 2. жылдық оқу; 3. дәргери мөлшерлік емдеу).

Л

Л 1. «л» дыбысы; 2. «л» әрпі.

Л көнеки, -шы, -ші, -ақ (үстеме мағына беретін одағай); **АВБАЛ** ≈ **АВ** алсаң алшы, көнеки, алшы; **ӨГ** ≈ **ДӨӨ** бере салшы; **ХӘДҮҮЛ** ≈ **ХҮН ШҮҮ** қиып-ақ адам-ғой.

ЛАА I 1. шам; ≈ **БАРИХ** шам жағу; ≈ **НЫ ТӨС** шамның майы; ≈ **НЫ ГОЛ** шамның білтесі; ≈ **НЫ СУУРЬ** шам тұғыр; ≈ **НЫ ТАВИУР** шам қондырғы; ≈ **НЫ ХӘВ** шамның қалыбы.

ЛАА II **лаа лаа пу**, мөссаған (олқылық мағына беретін одағай сөз); ≈ **ЯСАН МУУХАЙ ЮМ БЭ** пу, неткен жаман еді.

ЛААВ лава (жанартаудан атып шығатын отты сұйық сел).

ЛААГАЛДА-X қамалу, шегенделу, бөгелу; **ДАСАН ДУНДУУР** ≈ қарға қамалу; **ШУГУЙГААР** ≈ шілік тоғайға бөгелу.

ЛААГАЛТА-X батпырау, қоймалжу, тұтқырлану, қоюлану; ≈ **САН ХООЛ** тұтқырланған тамақ.

ЛААГУУ батпырақ, қою, тұтқыр; батпыраған, қоңылған, тұтқырланған; ≈ **ХООЛ** батпырақ тамақ, батпыраған тамақ.

ЛААЗ 1. лаз, бак (сұйыққа арналған ыдыс); 2. лаз, банка; **КОНСЕРВНЫ** ≈ кон-

серв лазысы.
ЛААХАЙ тықпақысас, тықпаш, итерме; ≈ **ШААХ** тықпалау, тықпаштау, итермелеу.

ЛААХАЙДА-X тықпалау, қысау, тықпаштау, итермелеу.

ЛААХАЙЛА-X тықпалай беру, қысай беру, тықпаштай беру, итермелей беру.

ЛАБОРАНТ лаборант; **ЛАБОРАТОРИЯ** ≈ лабораторияның лаборанты.

ЛАБОРАТОРИ лаборатория; ≈ **ЙН ШИЖИЛГЭ** лабораториялық зерттеу.

ЛАВ 1. терек, үңгі; батыра; ≈ **ОРОХ** терек кіру; **ЗҮҮГЭЭР** ≈ **ХАТГАХ** инемен батыра шаншу; 2. берік, орнықты, мықты; ≈ **БАРИХ** берік ұстау; ≈ **УЯХ** берін байлау, мықтап байлау; 3. ауыс. нақ, қақ, дәл, тап, тура; ≈ **ХӘЛӘХ** нақ айту; ≈ **ҮНЭН** нақ шындық; ≈ **Ы НЬ ОЛОХ** нақ шындығына жету; 4. мүмкін, ықтимал; ≈ **СОССОН** байх аа мүмкін, естіген шығар; ≈ **ТИЙМ** биз ээ мүмкін солай шығар.

ЛАВ II **лав зул** шырағдан, май шам.

ЛАВ III шайыршық (нәрсені бекітуге арналған жабысқақ нәрсе); **НОГООН** жасыл шайыршық; **УЛААН** ≈ қызыл шайыршық.

ЛАВ IV **лав тос** балауыз, жер май

(1. май шам істейді; 2. дәрілік май ретінде қолданылады).

ЛАВ V балауыз (араның балауыз бөзінен бөлінетін қатты зат); **зөгийн** ≈ **ан үүр** араның балауыз ұяшығы.

ЛАВАА I аққұрт (күзде өзен суларында пайда болатын құрт).

ЛАВАА II торқанат құрт (судағы ұсақ жәндік).

ЛАВААЗ тасқашау (тас өңдейтін аспап).

ЛАВАИ I (ұлудың) қабыршақ, үшкірік қабыршақ; **дун** ≈ ұлудың қабыршағы; ≈ **үлээх** үшкірік қабыршақ үрлеу; **пагаан** ≈ ақ қабыршақ.

ЛАВАИ II балауыз бұта (өсімдік).

ЛАВАИЧ үшкірікші, үшкірік үрлегіш (адам).

ЛАВАР. лавар мод балауыз ағаш (өсімдік); ≈ **ны навч** балауыз ағаштың жапырағы.

ЛАВД анық, ақиқат, шындық, белгілі.

ЛАВДАЛ. лавдал цэцэг түйетабан шешек, түйетабан гүл (өсімдік).

ЛАВДА-X I (нәрсеге) шайыршық жағу.

ЛАВДА-X II 1. тереңдеп кету, үңгіріу, батып кету; 2. беріктену, орнығу, мықты болу; 3. ауыс. нақтану, қақтану, дөңдену, дәл болу, нақ болу, қақ болу.

ЛАВДЛА-X нақтау, нағына жету, қақтау, қағына жету, анықтау, анығына жету; ≈ **н** мәдэх нақтап білу; ≈ **н таних** нақтап тану.

ЛАВДУУ I нағырақ, нақтау, қағырақ, қақтау, анығырақ, анықтау.

ЛАВДУУ II байсалды, орнықты, салмақты (мінез).

ЛАВДУУЛА-X I (нәрсеге) шайыршық жақтыру.

ЛАВДУУЛА-X II 1. тереңдету, үңгірту; 2. беріктету, орнықтыру, мықты болдыру; 3. ауыс. нақтандыру, қақтандыру, нақ болдырту, қақ болдырту.

ЛАВДУУХАН нағырақтау, нақтауырақ, қағырақтау, қақтауырақ, анығырақтау.

ЛАВАР әшекей шымылдық.

ЛАВРИ лама орны, лама орындығы.

ЛАВЛА-X I 1. анықтау, нақтау, анығын білу, нағын білу, тектеу, көз жеткізу; **асуух** ≈ сұрап анықтау, сұрап нақтау; **сайн** ≈ хэрэгтэй әбден нақтау керек; ≈ **бичиг** анықтау кітапшасы, мәлімет кітапшасы; 2. анықтаушы (мекеме), мәліметші (орын) ≈ **товчоо** анықтаушы алқа, анықтау бюросы; ≈ **аас асуух** анықтау бюросынан сұрау; 3. (палуандар) әбден ұстасу, толық ұстасу; ≈ **н барилцах** әбден ұстасып алу.

ЛАВЛА-X II 1. (қанды іріңді) қысып шығару, жарып шығару; 2. (жұқа нәр-

сені) тесіп жіберу, тесіп қалу.

ЛАВЛУУЛА-X I (бір нәрсені) анықтау, нақтау, анығын білдіру, нағын білдіру, тектету, көз жеткіздіру.

ЛАВЛУУЛА-X II 1. (қанды іріңді) қысқызып шығарту, жарғызып шығарту; 2. (жұқа нәрсені) тескізу.

ЛАВМАГ шайыршық зат, жабысқан зат.

ЛАВРА-X 1. (бітеу жара) жарылу, аузы шығу; 2. (жұқа ыдыс) тесілу, жарылу; **гүзээ** ≈ қарын тесілу; **хөхүүр** ≈ саба жарылу; 3. жұқарып жарытылу, сүзіліп жыртылу; **дээл** ≈ шапан жұқарып жыртылу; **бүс** ≈ белбеу сүзіліп жыртылу.

ЛАВРИН ламахана, дінхана (лама өз отыратын үй).

ЛАВС жапалақ, қапалақ (қар); ≈ **цас орох** жапалақ қар жауу.

ЛАВСАА жапалақ қар, қапалақ қар. **ЛАВСА-X** (қар) жапалақтау, қапалақтау, жапалақтап жауу.

ЛАВТАИ нақ, анық, нақты, дәл; ≈ **мэдээ** нақ хабар.

ЛАВТАИ-X I. еңкею, бүкшию, бүкшею; 2. (дене) еңсеру, мендеу, қалыңрау, өлсіреу.

ЛАВТРА-X пәресі шығу, жыртылуы қауу.

ЛАВХ қорамсақ, оқ қап.

ЛАВХАН қ. лавдуу I

ЛАВШАА 1. (төл) түртіншек, қақтап емгіш; ≈ **хурга** түртіншек қозы; 2. ауыс. мылжың, көкігіш, шатығын; ≈ **хүн** мылжың адам.

ЛАВШИГ жағасыз шапан.

ЛАВШИ-X I сыру, сырып тігу; **эсгий** ≈ киз сыру.

ЛАВШИ-X II 1. мыжу, көну, шату, нөйту; 2. (ит т. б.) сылпылдату, қомағайлана жеу, оңазалану, қомағайлана сылпылдату.

ЛАВШИРА-X 1. үдеу, өршелену, күшею, қарқындау; 2. (ауру) асқыну, ұлғаяу, күшею.

ЛАВШРУУЛА-X 1. (іс-әрекетті) үдету, өршелендіру, күшейту, қарқындату; 2. (ауруды) асқындыру, ұлғайту, күшейту.

ЛАГ I. лаг шороо лай топырақ (су түбіндегі езілген майда топырақ).

ЛАГ II. лаг мөлхий нолбақа, жасылбақа (жәндік).

ЛАГ III лық, лоқ (еліктеуіш сөз); ≈ **хийх** лық ету; ≈ **буух** лоқ етіп түсіп кету; ≈ **суух** лық түсу.

ЛАГА I шырылдақ құрт.

ЛАГА II. лага яр сыздауық (жара).

ЛАГАИ көлбірек (будда діні бойынша келең адамдар кітап оқығанда киетін көлбіреген жалаң шапан).

ЛАГАЛДА-X батпырау, қойыну; ≈ **саар** хоол батпыраған тамақ; ≈ **сайн лавар**, қой батпақ, құй батпақ.

ЛАГАЛДУУЛА-Х батпырату, қойылту.

ЛАГАР тошын ағаш (өсімдік).

ЛАГЕРИЛА-Х лагерьлеу; **ууланд** ≈ тауға лагерьлеу.

ЛАГЕРИЛУУЛА-Х лагерьлету.

ЛАГЕРЬ лагерь; **пионерийн** ≈ пионерлер лагерь; **цэргийн** ≈ әскери лагерь; **энх тайвын** ≈ бейбітшілік лагерьі.

ЛАГЛАГЕР (дене) дембелше, дембел, тығыршық, жүп-жұмыр.

ЛАГЛАЙЛГА-Х дембелшелендіру, жуантықтандыру, тығыршықтандыру (денесін).

ЛАГЛАЙ-Х дембелшелену, жуантықтану, тығыршықтану (денесі); ☆ **лаглайн суух** а) жалпып отыру, аңқып отыру; б) маңғзданып отыру, паңданып отыру, кербезденіп отыру.

ЛАГС нығыз, тығыршықтай; салмақты; ≈ **биетэй хүүхэд** нығыз денелі бала.

ЛАГХИЙ-Х 1. лық ету, лоқ ету, алқ ету, ірк ету; ≈ **ж унах** лоқ етіп құлап кету; ≈ **тәл суух** алқ етіп отыра кету; 2. шап ету, сәп ету, жалт ету; ≈ **н уулзах** сап етіп кезіге кету.

ЛАГШАА I қ. бум (100000).

ЛАГШАА II сарбауыр (балық).

ЛАГШИМ 1. қоймалжың, батпырақ (нәрсе); 2. жабысқақ, жабысқыш.

ЛАГШИН көрпжәп, ару дене; **бие** ≈ көрпжәп; **таны** ≈ **туңгалаг уу** көрпжәпнің күйлі ме.

ЛАГШИ-Х 1. (тамақ) тұтқырлану, қоймалжыңдану, батпырау; 2. (тіл) тұтығу, күрмелу.

ЛАД. лад чичүү қалың шыншу (матта).

ЛАДУУ қою боза (тағам).

ЛАЙ I лай; **худагны** ≈ құдық суының лайы.

ЛАЙ II машақат, азап, бейнет; **масыл**; ≈ **зовлон** машақат-азап, **үйл** ≈ пәле-азап; **бөөн** ≈ сол күйі машақат; **басынан аяғына дейін азап.**

ЛАЙДАА икемсіз, дөрекі, көдек (қозғалыс); ≈ **амьтан** икемсіз жан.

ЛАЙДА-Х I лайлану, лайдану; **худаг** ≈ құдық лайлану.

ЛАЙДА-Х II қаралау, даттау, жала жабу, пәле жабу.

ЛАЙДГАР діңкесіз, шалдыққан, әлсіреген, шаршаған (адам).

ЛАЙДУУЛА-Х I лайландыру, лайдандыру (суды).

ЛАЙДУУЛА-Х II қаралату, даттату, жала жаптыру, пәле жаптыру.

ЛАЙЖ лыша ұрық (жеміс).

ЛАЛ мұсылман; ≈ **ын шашин** мұсылман діні; ≈ **ын сүм** мұсылман мешіті.

ЛАЛХАЙ-Х алқию, жалпию; ≈ **н суух** алқиын отыру.

ЛАЛХГАР алқиған, шалқиған.

ЛАМ лама (будда дінін күтуші адам); ≈ **кувраг** діндар лама; **даа** ≈ да лама (бас лама); **хамба** ≈ хамба лам (намаз

басшысы лама); **хар** ≈ қара лама, папа (католіг дінінің бастығы); ☆ **лам шувуу** саралағаз (құс); ☆ **лам хорхой** сары жұлдыз құрт (жәндік).

ЛАМАРХАГ ламаша, лама тәрізді; ≈ **хүн** ламаша адам.

ЛАМАРХА-Х лама мінез көрсету.

ЛАМАРХУУ қ. **ламархаг.**

ЛАМП лампа.

ЛАМПАГ қ. **ламп.**

ЛАМТАН ламалар, ламалықтар.

ЛАМТА-Х лама басқару.

ЛАМТУУЛА-Х ламаларды басқарту.

ЛАМХАЙ лама екен, лама жан.

ЛАН 1. лаң (37,301 г шамасындай салмақ өлшемі); 2. лаң, ақша (күмістен құйған арнаулы ақша); ☆ **лан тахиа** боз тауық (құс).

ЛАНГУА бозқауын (өсімдік).

ЛАНГИС қ. **цогондой**; ≈ **н арьс** жанат терісі.

ЛАНГУУ дүкен үстел; **дэлгүүрийн** ≈ сауда дүкенінің үстелі.

ЛАНЗ 1. ланз, ланджа (үнді әрпі); ≈ **үсэг** ланз әрпі; 2. ланз ою, әріп өрнек; ≈ **хээ** ланз оюы.

ЛАНТАЙЛГА-Х алқиту, жайпиту.

ЛАНТАЙ-Х алқию, жайпию.

ЛАНТАНЗ мендуана (өсімдік).

ЛАНТГАНА-Х алқақтау, алқалаңдау, жайпалаңдау, қалқалаңдау.

ЛАНТГАНУУЛА-Х алқақтату, алқалаңдату, жайпалаңдату, қалқалаңдату.

ЛАНТГАР алқақ, алқалаң, жайпалаң, жайпалақ, қолқақ, қолқан; ≈ **толгой** жайпалаң бас; ≈ **бие** қолқан дене.

ЛАНТУУ лом (темір аспап); **төмөр** ≈ темір лом.

ЛАНТУУДА-Х 1. ломдау, ломмен түйгілеу; 2. **ауыс.** қоқаңдау, қоқаң лоқы көрсету.

ЛАНТУУДУУЛА-Х 1. ломдату, ломмен түйгілету; 2. **ауыс.** қоқаңдату, қоқан лоқы көрсетіру.

ЛАНЦУИ екіжүзді пышак, қияқ пышак (ланцет).

ЛАТИН латин; ≈ **хэл** латин тілі; ≈ **үсэг** латин әріп.

ЛАТИНЧЛА-Х латин әрпіне көшіру.

ЛАТИНЧЛУУЛА-Х латин әрпіне көшірту.

ЛАХ I жайын (балық).

ЛАХ II қопақ (балық қармағына байлайтын нәрсе); ≈ **мод** қопақ ағаш.

ЛАХАЙ-Х алқию, маңғздану, байсалдану.

ЛАХГАР дүмдей, дүңкиген, жуан; алқиған, жайпиган; ≈ **тарган шар** дүмдей семіз өгіз; ≈ **том бие** алқиған жуан дене.

ЛАЦ лац, жабысқы, шайыршық (жабысқақ жұмсақ нәрсе).

ЛАЦДА-Х лацлау, лац жабыстыру, шайыршық жабыстыру.

ЛАЦДУУЛА-Х лацлату, лац жабыстырту, шайыршық жабыстырту.

ЛЕКТОР лектор; **намың хорооны** ≈

партия комитетінің лекторы.

ЛЕКЦИ лекция; ≈ **бичих** лекция жазу; ≈ **ушших** лекция оқу.

ЛЕНИНИЗМ ленинизм; **марксизм** ≈ **ийн онол** маркстік-лениндік теория.

ЛЕНТ лента (1. таспа тәрізді шүперек; 2. жазу машинасының жіңішке таспа тәрізді бояулы қағазы).

ЛИБЕРАЛ либерализмді жақтаушылар.

ЛИБЕРАЛИЗМ либерализм (буржуазиялық революциялар дәуірінде өнеркәсіп буржуазиясының мүдделерін білдіруші экономикалық және саяси көзқарастар жүйесі; бұлар империализм және пролетариат революциясы дәуірінде жұмысшы табын және еңбекшілер бұқарасына қарсы мейлінше реакциялық ағым).

ЛИГ 1. лиг мод шетен жапырақемен (өсімдік).

ЛИГ II жапырық, жығық; ≈ **бөх** жапырық өркеш; **зөв** ≈ оңға жапырық; **буруу** ≈ солға жапырық; **зөв** ≈ **буруу** ≈ **бөхтэй** тәмзә қайшы өркеш түйе.

ЛИИ ли (37,301 мг шамасындай салмақ өлшемі).

ЛИИР (өсімдік) 1. алмұрт ағашы; 2. алмұрт жемісі.

ЛИМ қоспалы темір.

ЛИМБЭ сырнай; ≈ **үлзэх** сырнай тарту.

ЛИМБЭДУҮЛЭ-Х сырнай тартқызу.

ЛИМБЭДЭ-Х сырнай тарту.

ЛИМБЭЧ сырнайшы, сырнай тартушы.

ЛИМЖ қ. **имж**.

ЛИМОН лимон; ≈ **ны шүүс** лимонның шырыны.

ЛИН дүрия, шайы (жұқа жібек).

ЛИНОТИП линотип (әріпті өзі құйып теруші баспа машинасы).

ЛИНС қалың жібек (пұл).

ЛИНСКИЙ ұсақ-түйек, уақ-түйек; ≈ **бараа** ұсақ-түйек товар; ≈ **наймаа** ұсақ-түйек сауда, мәліш сауда.

ЛИНХУА субадам (суда өсетін әсем-әул).

ЛИНЧДУҮЛЭ-Х тергеусіз, сотсыз қинау.

ЛИНЧДЭ-Х тергеусіз, сотсыз қинау.

ЛИО жем бұршақ (малдың).

ЛИОХ шабақша (балық).

ЛИОХИА ұсақ алмұрт (жеміс).

ЛИРЛИГ сиырбарыс (тұлғасы сиыр тәрізді, барыс бедерлі аңыз жәндігі).

ЛИСЭЭ өрікше (1. өрікше ағашы; 2. өрікше жеміс).

ЛИТ 1. уақыт кестесі, календарь; 2. альманах.

ЛИТЕР литер (көлікпен тегін жүру куәлігі).

ЛИТР литр (1000 см куб сұйық сымдылығы).

ЛИТРЛЭ-Х литрдеу, литрмен өлшеу.

ЛИШ қалампыр (өсімдік).

ЛОВОН намазхана басшысы (діни).

ЛОВУУ жасыл тоты (құс).

ЛОВХ саздауыт, батпақты (жер).

ЛОВШ боқтық, қоқтық.

ЛОВШДО-Х өте боқтықтану, өте қоқтықтану, боқтық көбею, қоқтық көбею.

ЛОВШИРХОГ боқтығырақ, қоқтығырақ, боқтықтау, қоқтықтау.

ЛОВШИРХУУ қ. **ловширхог**.

ЛОВШРО-Х боқтықтану, қоқтықтану.

ЛОГИКА логика (ой, ойлау жүйесі туралы ғылым).

ЛОГЛОГОР қ. **лохгор**.

ЛОГЛОЙЛГО-Х қ. **лохойлгох**.

ЛОГЛОЙ-Х қ. **лохойх**.

ЛОГШ 1. қабан-төсек, қабан-сабан (қабан төсеген шөп); 2. қ. **ловш**.

ЛОГШИ-Х жәрмеу, андыздата тігу; **эсгий** ≈ кигіз жәрмеу; дәл ≈ шапан жәрмеу.

ЛОГШООС жәрмеу, андыз тіріс; ≈ **оо ханзлах** жәрмеуін сөгу.

ЛОЖ қ. **лоож**.

ЛОЗУН қ. **лоозон**.

ЛОЛ. лол цэцэг сарғалдақ (көктем әулі).

ЛОЛОЙ шошқа асығы.

ЛОМБО 1. қорғасын белгі; 2. бастырган шайыршық (белгі).

ЛОМБОДО-Х 1. қорғасын белгі байлау; 2. шайыршық бастыру.

ЛОМБОДУУЛА-Х 1. қорғасын белгі бастырту; 2. шайыршық бастырту.

ЛОНХ лоңқа, бөтелке; **архины** ≈ арақ лоңқасы; ≈ **ны бөглөө** лоңқа тығыны; **шил** ≈ өйнек бөтелке; **шаазан** ≈ шыны бөтелке.

ЛОНХГОР қ. **онхгор**.

ЛОНХЛО-Х лоңқалау, бөтелкелеу, лоңқаға құю, бөтелкеге құю; **аршаан** ≈ арасанды лоңқаға құйдыру.

ЛОНХЛУУЛА-Х лоңқалату, лоңқаға құйдыру, бөтелкелету, бөтелкеге құйдыру.

ЛОНХОЙЛГО-Х серейту, сойдиту.

ЛОНХОЙ-Х серею, сойдию.

ЛООВУУЗ ловуз (ұзынша дөңгелек, жүн эиекті қыс құлақшын); **үнэгэн** ≈ түлкі ловуз.

ЛООЕЭ 1. ұлы ата; ≈ **аав ұлы ата**; ≈ **гийнд очъё** ұлы атаның үйіне барабын; 2. төре; **ван** ≈ уаң төре; **да** ≈ да төре.

ЛООЖ ложа; **театрын** ≈ театр ложасы; ≈ **инд суух** ложаға отыру.

ЛООЗОН 1. лозун, ұран; ≈ **хашгирах** лозун айту, ұран салу; 2. ұрандама; ≈ **бичих** ұрандама жазу.

ЛООЗОГНО-Х ұран салу, ұран шақыру.

ЛООЛОЙ 1. шоша, шош (шошқаны шақырғанда айтатын одағай); ≈ ≈ шоша, шоша; 2. жезөкше, сайқал (әйел).

ЛООЛЬ қ. **лууль**.

ЛООМ лом (жер түйгілейтін аспап).

ЛООМЬ бөрттіріп басқан күріш.

ЛОТО лото (үтөс ойыны).

ЛОХГОР дүмдей, дөңкиген; ≈ шар дүмдей өгіс.

ЛОХОЙЛО-Х дүмпиту, дөңкиту, күмпиту, дүңкиту.

ЛОХОЙ-Х дүмпию, дөңкию, күмпию, дүңкию.

ЛОШГО тікенек шөп, ошаған (өсімдік).

ЛӨӨ. лөө, лөө болох сәтi түспеу, орайы келмеу, жөнi келмеу.

ЛӨӨЛГӨР көріксіз, жұпыны, сүреңсіз, келбетсіз; ≈ бор гэр жұпыны қара үй; ≈ амьтан келбетсіз жан.

ЛӨӨЛИЙ-Х көріксіздену, сүреңсіздену, келбетсіздену.

ЛӨТНӨ бөдене балапаны.

ЛУГ. луг луг хий-х 1. дүрс-дүрс ету, лүп-лүп ету; зүрх ≈ хийх жүрск дүрс-дүрс ету; судас ≈ хийх тамыр лүп-лүп ету; 2. (ісік) шымыр-шымыр ету, лүп-лүп сыздау; хавдар ≈ хийх ісік шымыр-шымыр ету.

ЛУГАА (кітаби) -менен, -бенен, -пенен; аав ≈ өнесіменен.

ЛУГЛАГАР іркілдеген, күбідей, дүмдей; ≈ тарган шар дүмдей семіз өгіс;

≈ том хүн іркілдеген семіз үлкен адам.

ЛУГЛАЙЛГА-Х іркілдету, күбідей болдыру, дүмдей болдыру.

ЛУГЛАЙ-Х іркілдеу, күбідей болу, дүмдей болу.

ЛУГШИ-Х 1. (тамыр, жүрек) лүпілдеу, дүрсілдеу, соғу, лүпілдеп соғу, дүрсілдеп соғу; зүрх ≈ жүрек дүрсілдеу; судас ≈ тамыр лүпілдеп соғу; 2. (ісік) сыздап бүлкілдеу, шымырлап бүлкілдеу.

ЛУГШУУЛА-Х 1. (жүректі, тамырды) лүпілдету, дүрсілдету, соқтыру, лүпілдетіп соқтыру, дүрсілдетіп соқтыру; 2. (ісікті) сыздатып бүлкілдету, шымырлатып бүлкілдету.

ЛУЖИГНА-Х ызылдау, ызыңдау; ≈ сан дуу ызылдаған дыбыс.

ЛУЖИГНУУЛА-Х ызылдану, ызыңдану.

ЛУИВАР кезептік, жүліктік, бұзықтық, ұрлық, зорлық; ≈ аар явах кезептікке берілу, жүліктеніп кету, жүлік боп кету; ≈ ын юм ұрлықтың нәрсесі.

ЛУИВАРДА-Х кезептену, жүліктену, бұзықтану; зорлық істеу, ұрлық істеу; чи битгий ≈ ад бай сен кезептен бе; улаан цайн ≈ көпе көрнеу зорлық істеу.

ЛУИВАРДУУЛА-Х кезептендіру, жүліктендіру, бұзықтандыру; зорлық істеу, ұрлық істеу.

ЛУИВАРЧИН кезеп, жүлік, бұзық; зоракер, ұры; тэр ёстой ≈ хүн олнақты кезеп адам.

ЛУИЛ алабота; ≈ зулгаах алабота жүлу.

ЛҮС 1. (дини) пері; ≈ ын хаан дәу пері; 2. лус савдаг жын-шайтан, албасты; 2. қосбүйрек (сегіз цифрынның тергеу

аты).

ЛҮТ I алып, үлкен, зор; керемет, таңғажайып; ≈ барилга алып құрылыс; ≈ эр алып азамат; ≈ хэр-г таңғажайып оқиға.

ЛҮТ II бітеу терезе.

ЛҮТ III берік, мықты, орнықты; ≈ суурьгай табаны берік; ≈ бөх өте берік; ≈ бат өте орнықты.

ЛУУ I 1. ұлу (суда болатын жәндік); ≈ ны яс ұлудың сүйегі; 2. ұлу (уақыт, мезгіл атауы); ≈ жыл ұлу жыл (он екі мүшел жыл қайыру жүйесіндегі бесінші жыл); ≈ сар ұлу о., (мамыл ойы); ≈ өдөр ұлу күні (әр айдың 5, 17, 29 т.б.) ≈ цаг ұлу шақ, ұлу кез (таңертеңгі 7—9 сағат кезі).

ЛУУ II айдаһар (ертегіде айтылатын жырқаш жылан тәрізді кейіпкер); ☆ лууны нүд ұлукоздіне (жеміс); ☆ лууны нүдлэг ұлукоздіне (жеміс); ☆ луут хүжин мод шырын қайың (ағаш); ☆ луун хээ ұлушыраш (ою, өрнектің бір түрі).

ЛУУВАН шомыр; улаан ≈ қызыл шомыр; цагаан ≈ ақ шомыр; шар ≈ сәбіз.

ЛУУЖИН құбыланама (жердің төрт бағытын көрсететін аспап).

ЛУУЛЬ 1. бүлдірген; хонин ≈ қой бүлдірген; хурган ≈ қозы бүлдірген; морин ≈ аткөз бүлдірген; улаан ≈ помидор (екпе жеміс); 2. сораң (шөп); ≈ өвс сораң шөп; 3. алабота (өсімдік).

ЛУУС қашар (есек пен жылқы биесінің буданы).

ЛУУХ қ. нуух I; нүднээс ≈ гарах көзден былшың шығу; ☆ луухы нь авах гээд нүдний нь сохлох қылшығын алам деп, былшығын шығару; артық етем деп, тыртық ету; асқындырып алу.

ЛУУХТА-Х қ. нуухтах.

ЛУУХТУУЛА-Х қ. нуухтуулах.

ЛУХАЙЛГА-Х былшиту, быттиту, тырситу (семіздік).

ЛУХАЙ-Х былшию, быттию, тырсию (денесі).

ЛУХАН. лухан жямс жадабос (көп қатпарлы жеміс).

ЛУХГАР былшиған, быттиған, тырсиган (семіз); ≈ тарган шар былшиған семіз өгіс.

ЛУВХИЙ-Х қапырық (тымырсық, ыстық) жел соғу; салхи ≈ н үлээх жел қапырықтана соғу.

ЛҮВЧ қ. өвч.

ЛҮВЧЛЭ-Х қ. өвчлөх.

ЛҮГ. лүг лүг хий-х лүп-лүп ету, дүрс-дүрс ету (тамыр, жүрек); ☆ лүг хийм халуун қапырық ыстық, тұмшаланған ыстық, тымырсық ыстық.

ЛҮГЛИЙ-Х қолпию, қолқылдау, қолпылдау.

ЛҮГЛЭГЭР қолпақ, қолқақ, қолпиған, қолқиған; ≈ дээл шапан; қолқиған ≈ том биетэй хүн қолпиған зор денелі адам.

ЛУГХИЙ-Х 1. қолқ ету, қолп ету; 2. лоқ ету, лық ету, дүрс ету; ≈ **тэл унах** лоқ етіп түсіп кету; 3. (*жүрек, тамыр*) лүшілдеу, лүп ету, дүрсілдеу, дүрс ету; **зүрх** ≈ жүрек лүп ету; 4. қапырықтану, тымырсықтану, тұмшалану.

ЛУГЧИН лүкшегүл (*өсімдік*).

ЛҮД (*дини*) садака.

ЛҮЖИГНЭ-Х шатырлау, сатырлау; **тэнгэр** ≈ күн шатырлау.

ЛҮЖИСГЭЛЭН шайжапырақ (*өсімдік*); ≈ **дэцэг** шайжапырақ гүл.

ЛҮНДЭН сәнім хат; **зарлиг** ≈ жарлық сенім хаты.

ЛҮНТЭН сопақ ұрық (*өсімдіктің*).

ЛҮҮ құмыра (*ыдыс*); **госны** ≈ май құмырасы, май салатын құмыра; ≈ **тэй айраг** құмырадағы қымыз; ☆ **лүү хонөг** тоз көнек (*ыдыс*); ☆ **архины лүү** маскүнем, шарапкүмар; ☆ **хогны лүү** жалмауыз, араны ашылған.

ЛХААРАМБА лхарамба (*будда дін көстеріне берілетін атақ*).

ЛХАГВА сәрсенбі (*аптаның үшінші күні*).

ЛЭГ. лэг бөх жапырық өркеш; ≈ **тэй тэмээ** жапырық өркеш түйе.

ЛЭГЛИИЛГЭ-Х (*жүнін*) сабалақтан-дыру, дударландыру, додаландыру, қобырату.

ЛЭГЛИИ-Х (*жүні*) сабалақтану, дударлану, додалану, қобырану.

ЛЭГЛЭГЭР сабалақ, дудар, дода, қобырақ (*жүн*); ≈ **малгай** сабалақ жүнді тымақ; ≈ **нохой** сабалақ жүнді ит.

ЛЭНСИЙ қ. **линсий**.

ЛЭНТГЭР қ. **лантгар**.

ЛЭНТИИ-Х қ. **лантайх**.

ЛЮСТРА үлкен шамдал, шырақдан. **ЛЯНГА.** лянга хоног амуу қонақта-ры (*дәнді дақыл*).

ЛЯНХУА субадам (*суда өсетін әсем-гүл*); ≈ **дэцэг** субадам шешек, субадам гүл; **цагаан** ≈ ақ субадам; **улаан** ≈ қызыл субадам; ≈ **цанхуй дэцэг** алқызыл раушан гүл; ≈ **дэцгийн хонгордог** субадам бұршағы; ≈ **дэцгийн үр** субадам ұрығы; ≈ **дэцгийн оо** субадам гүлінің ұнтағы.

M

М м (1. *дыбыс*; 2. *әріп*).

МА мә (*нәрсе бергенде, жақтырмаған-да айтатын одағай*); ≈ **үүнийг чи ав** мә, мынаны сен ал.

МАА қ. **ма**.

МААВУУЗ қ. **лоовууз**.

МААДАЙЛГА-Х масайрату, масаттан-дыру, жадырату.

МААДАЙ-Х масайрау, масаттану, жадырау.

МААДАЛЗАХ масайрап қозғалақтау, масаттанып тербелендеу.

МААДГАНА-Х қ. **маадалзах**.

МААДГАР масайрап, масаттанып, жадырап; масайраған, масаттанған, жадыраған; **хөхөө хөхчихөөд** ≈ хэвтэх емшегін еміп алып, масайрап жату.

МААЖИН лак; **шар** ≈ сары лан; ≈ **тай даавуу** лакты шүперек, лак жағылған шүперек.

МААЖИНДА-Х лактау, лак жағу.

МААЖИНДУУЛА-Х лактату, лак жақтыру.

МААЖИ-Х 1. қасу; **загатнасан газрыг** ≈ қышыған жерін қасу; **хумсаар** ≈ тұяғымен қасу; 2. тырнау, тырнап алу; **муур** ≈ **ж орхих** мысық тырнап алу; ☆ **хорыг маажих** ызасын келтіру, шабына от салу, шабына тию, намысына тию, егестіріп алу.

МААЖЛА-Х 1. қасқылау, қаси беру; 2. тырмалау, жер тарпылау; **нохой газар** ≈ **в** ит жер тырмалады.

МААЖУУЛА-Х 1. (*қышыған жерін*) қасыту; 2. (*мысыққа*) тырнату.

МААЖУУР I қышыма, қотыр; ≈ **тусах** қышыма түсу.

МААЖУУР II 1. қасуыш; хулсан ≈ қамыс қасуыш; 2. тырма; **өвсний** ≈ шоп тырма.

МААЖУУР III ұмаш, жүлма; ≈ **боов** ұмаш бауырсақ.

МААЖУУРТА-Х қышыма түсу, қотыр түсу (*денеге*).

МААЗ делбе, даңғой, елірме, еср; ≈ **хүн** даңғой адам.

МААЗАЙЛГА-Х делбелендіру, даңғойландыру, елірту, көпірту.

МААЗАЙ-Х делбелену, даңғойлану, еліру, көпіру.

МААЗАЛЗА-Х қ. **маазганах**.

МААЗГАНА-Х (*минезі*) ебелек қағу, делбелең қағу, ұшып-қону, қолды-аяққа тұрмау.

МААЗГАР ебелек, бөйек, делбелек, даңғой, елірме, көпірме.

МААЗРА-Х дел-салдану, бейжайлану, мең-зең болу, сүле-соқтану; **ажил** ≈ ч эклэх жұмыс дел-салдана бастау.

МААЗРУУЛА-Х дел-салдандыру, бейжайландыру, мең-зең болдыру, сүле-соқтандыру.

МААЛИНГА I (*өсімдік*) зығыр; ≈ **ын** төс зығырдың майы. ≈ **ын** нәхмэл зығыр тоқыма.

МААЛИНГА II зығыр дағар (*қанар*) ≈ **н** шуудай зығырдан тоқылған қанар.

МААЛИНГА III мылжың, шатпақ, көк ауыз; ≈ **амьтан** мылжың жан.

МААЛИНГАРА-Х мылжыңдау, шат-

пактау, көкү.

МААЛГУУ құмырашық; ≈тай архи құмырашыққа құйылған арақ.

МААМ қ. маамаа.

МААМАА 1. апай; 2. апажан.

МААМГАНА-Х майпаңдау, майпаздау, битгнй ≈ад бай майпаздама.

МААМУУ балақай-ау, бала-екеш, балажан-ау; ≈ нааш ир балақай-ау бері кел.

МААНАГ есалаң, есерсоқ, делқұлы, әумесер, әулекі; ≈ гайхал есалаң-әулекі.

МААНАГАР есалаңдаған, есерсоқтанған, әулекіленген.

МААНАГЛА-Х есалаңдау, есерсоқтау, делқұлылану, әумесерлену, әулекілену.

МААНАГРА-Х есалаңдану, есерсоқтау, делқұлы болу, әумесер болу.

МААНАГТА-Х әулігу, желігу, әумесерлену, алаңғасарлану.

МААНАЙЛГА-Х есалаңдату, есерсоқтандыру, әулекілендіру, әумесірлендіру.

МААНАЙ-Х қ. маанаграх.

МААНЬ I -м, -ым, -ім; -мыз, -ымыз, -іміз; эгч ≈ әпкем; хот ≈ қаламыз.

МААНЬ II мань, дұға; ≈ унших мань оқу, дұға оқу.

МААПААН шатақ, былық; ≈тай шатақты, шатағы бар.

МААПААНТА-Х шатақ шығару, былығы.

МААР тиер (күй аспабының).

МААРАЙ-Х салғыртсу, бойкүйездену, кежірлену.

МААРАЛ дәне, селдір мата; ≈аар боох дәкемен орау.

МААРАМБА маарамба (төвд дәргерінің маманы).

МААРА-Х бос тұру, тек тұру.

МААРУУЛА-Х бос тұрғызу, тек тұрғызу.

МААРГАР салғырт, бойкүйсз, кежір.

МААРШИ-Х ақжолақтану; илэг ≈ жарғақ терінің иі ақжолақтану.

МААСАЙ-Х масайрау, масаттану,паздану.

МААСАЛЗА-Х қ. маадалзах.

МААСГАНА-Х қ. маадганах.

МААСГАР қ. маадгар.

МААТАН ұн шайыр.

МААХАЙ I шәрке, шоқай (жеңіл аяқ киім); килэн ≈ барқыт шәрке.

МААХАЙ II 1. төбет аю; шар ≈ сары төбет аю; 2. талыстай, талпинған, икемсіз, үлкен (аяқ); ≈ хөлтэй хүн аяғы талыстай адам.

МААХАЙЦА-Х асық сыпыру (ойын).

МААХУУР ширатпа (бауырсақ).

МААЮУЗ (ердің) жұмсақ көпшік.

МААЮУЗЛА-Х (ерге) жұмсақ көпшік төсеу.

МААЮР ши бауырсақ.

МАГАД 1. шындық, күмәнсіз, наң, нақты; ≈ үнэн күмәнсіз шындық; ≈ыг

олох шындығына жету; 2. мүмкін, ықтимал; ирсэн байж ч ≈ келген болуы да, мүмкін; ☆ магад гарах діндар болу; ☆ магад гарахын тэмдэг а) лама белгісі, діндарлық белгі; б) үйден шығу нышаны.

МАГАДГҮЙ мүмкін; мүмідн емес.

МАГАДЛАГДА-Х анықталу, айқындалу, дәлдену.

МАГАДЛА-Х 1. анықтау, айқындау, дәлдеу; үнэн худлыг ≈ шын өтіргін анықтау; 2. анық белгілеу, дәлелдеу.

МАГАДЛАШГҮЙ тосыннан, кенеттен ойламаған жерден; ≈ хэрэг гарах тосыннан бір әрекет шығу.

МАГАДЛУУЛА-Х 1. анықтату, айқындату, дәлдету; 2. анық белгілету, дәлелдету.

МАГАДЛУУШТАЙ 1. анықтарлық, айқындарлық, дәлдерлік; 2. анық белгілерлік, дәлелдерлік.

МАГНАГ маңлық (күміс жеп араластыра тоқыған, ұлу бедерлі қалың жібек мата); ≈ дәэл маңлық шапан.

МАГНАЙ 1. маңдай (анат); өргөн ≈тай кең маңдайлы, жазық маңдай; ≈ нь атгарах маңдайы қатпарлану; ≈ тэнийх маңдайы жазылу, жадырау, қуану; ≈ авах маңдайға шерту; 2. алды, басы, маңдайы; бөхийн ≈ палуан басы; ≈ хүлэг аттың маңдайы.

МАГНАЙВЧ 1. маңдайша, төбелдірік; сувд ≈ маржан төбелдірік; 2. дулыға маңдайы.

МАГНАЙДА-Х 1. маңдайынан ұстау; 2. ауыс. озу, алды болу; ≈сан морь озып келген ат.

МАГНАЙЛА-Х маңдайлау, озу, алды болу.

МАГНАЙТА-Х қ. магнайлах.

МАГНААЛ мақтау, мадақ, мадақтау; морины ≈ ат мадағы; ≈ сайшаал мадақ қошамет.

МАГТААЛЧ мақтаушы, мадақшы, мадақтаушы; ереөлч ≈ баташы мадақшы.

МАГТАГДА-Х мақталу, мадақталу.

МАГТА-Х мақтау, мадақтау; эх орноо ≈ отанын мақтау; морно ≈ атын мақтау; биеэ ≈ өзін мақтау; ≈ин дуулах мадақтап шырқау.

МАГТЛАГА мақтағы, мадақтауы; хоосон ≈ хор бөлдог құрғақ мақтау құралаған қалтырар.

МАГТУУ мадақ, қошамет; ≈ дуу малак өлең; ≈ үг мадақ сөз.

МАГТУУЛА-Х мақтау, мадақтау.

МАД 1. (шахмат ойынында) мат; ≈ тавих матқа отырғызу; 2. (сөзде) аузын ашырмау, үнін өшіру.

МАДАГ жаңылыс, жаңсақ, қате; алдаа ≈ жаңылыс қате; ≈тай бичиг жаңылыс жазылған хат; ≈ий нь засах қатесін түзету.

МАДАГГҮЙ 1. жаңылыссыз, жаңсақсыз, қатесіз; 2. сенімді, шүбәсіз, күдіксіз.

МАДАГЛА-Х қатесін түзету, қатесін

жөндөү.

МАДАГТАЙ 1. катеси бар, кателі, жаңбылысқан, шатасқан; ≈ **бичих** кателі жазу; 2. сенімсіз, күдікті, шүбәлі.

МАДАЙЛГА-Х кісімсіту, маңғазсыту, паңдандыру, байсалдандыру.

МАДАЙ-Х кісімсу, маңғазсу, паңдану, байсалдану.

МАДАЛ, мадал аяга сырлы шара (аяк).

МАДГАР 1. кісімсіген, маңғазсыган, паңсыган, байсалды кісімсіген (*баланың жас жигиттиң оғаш мінезі*); ≈ **хүүхэд** маңғазсыган бала; 2. жуас, үйрскен (*төл мал*); ≈ **хурга** жуас қозы.

МАДЛА-Х 1. (*шахмат ойынында*) мат беру, жеңу; 2. (*сөзде*) аузын ашырмау, үйін өшіру.

МАДЛАГДА-Х 1. мат алу, жеңілу (*шахмат ойынында*); 2. аузын ашпау, үні ошу (*сөзден*).

МАДЛУУЛА-Х 1. мат бергізу, мат алу, жеңілу (*шахмат ойынында*); 2. қ. мадлагдах 2.

МАЖИЙЛГА-Х қылжиту, қисайту, өлтіру.

МАЖИЙ-Х қылжию, қисаю, өлу; **эргүү хурга** ≈ **чихжээ** жыңды қозы қылжиып қапты.

МАЙ I будақ түтін; **аргал шатааж** ≈ **тавих** тезен тұтатып будақ түтін салу.

МАЙ II мә, мәші (*нәрсе бергенде айтатын одағай сөз*); ≈, **чи ав** мә, сен ал.

МАЙ III май (*айы*) ≈ **н нэгний баяр** бірінші май меркесі.

МАЙ IV, май загас майшабақ (*кішкене балық*).

МАЙГА маймақ, маймаң (*аяқ*); ≈ **хөлтэй хүүхэд** маймақ аяқ бала.

МАЙДА-Х түтін салу; **тарваганы нүх** ≈ суыр ініне түтін салу.

МАЙДУУЛА-Х түтін салдыру.

МАЙЖАНА-Х маймаңдау, маймаң қағу, маймақтау, маймақ қағу (*аяғы*).

МАЙЖАНУУЛА-Х маймаңдату, маймаң қақтыру, маймақтату, маймақ қақтыру (*аяғын*).

МАЙЖАР қ. майжгий.

МАЙЖИГ маймақ, маймаң, маймиған; ≈ **гутал** маймақ стік.

МАЙЖИЙЛГА-Х маймиту, маймақтандыру, маймақ болдыру.

МАЙЖИЙ-Х маймию, маймақтану, маймақ болу; **гутал** ≈ етік маймию.

МАЙЖИЛЗА-Х қ. майжганах.

МАЙЖИЛЗУУЛА-Х қ. майжгануулах.

МАЙЛААН уйлаан майлаан жылап-сықтау, жыласып-сықтасу; ≈ ≈ **болох** жылап-сықтау болу.

МАЙЛААС бозарша (*өсімдік*).

МАЙЛА-Х маңырау; **хонь, ямаа** ≈ **кой**, ешкі маңырау; **хурга, ишиг** ≈ **қозы**, лақ маңырау; ≈ **саар** ≈ **саар мал** болдоғ, **уйлсаар уйлсаар хүн** болдоғ; маңырай-маңырай мал болар, жылай-жылай адам болар.

МАЙЛС балғын арша (*өсімдік*).

МАЙЛУУЛА-Х маңырату (*қой, ешкі, лақ, қозыны*).

МАЙЛЦ қамыс жапырақ (*шөп*).

МАЙМАА қ. наймаа; ≈ **худалдаа** сауда-саттық.

МАЙМААЛА-Х қ. наймаалах; **морно** ≈ атын саудалау.

МАЙМАЙ-Х маймаңдау, қаужаңдау, малжаңдау (*тісі түскен ерін*).

МАЙМАР, маймар маймар хий-х 1. маймаң-маймаң қағу, қаужаң-қаужаң қағу, кемсең-кемсең қағу (*бала, қарт адам*); ≈ ≈ **заяхлах** қаужаң-қаужаң шайнау; 2. тенселең-тенселең ету, тенселең-тенселең қағу; ≈ ≈ **гишгэх** тенселең-тенселең басу.

МАЙМАР маймаң, қаужаң, малжаң; ≈ **амтай** қаужаң ерін.

МАЙМРА-Х 1. (*қозғалысы*) төлтірентеу, қисалаңдау, бұралаңдау, бұлғалаңдау; 2. *ауыс*. (*аузы*) қаужаңдау, қаужаң қағу, кемсендеу, кемсең қағу.

МАЙМУУЛА-Х 1. төлтірентету, қисалаңдату, бұралаңдату, бұлғалаңдату (*қозғалысын*); 2. *ауыс*. қаужаңдату, қаужаң қақтыру, кемсендету, кемсең қақтыру (*аузын*).

МАЙРАГ қ. майрдаг.

МАЙРАГЛА-Х 1. кемиектену, кемсендеу; 2. кеудіреу, қаусау, қартаю; 3. мұқалу, майрылу (*пышақ*).

МАЙРА-Х 1. кемсию, кемиең болу, кемсип қалу, тісі түсу; 2. қаусау, жеусеу, қартаю, шоғу.

МАЙРГА; майрга майрга хий-х (*аяғы*) маймаң-маймаң қағу, маймақ-маймақ қағу.

МАЙРГАНА-Х (*аяғы*) маймаңдау, маймаң қағу, маймақтау, маймақ қағу.

МАЙРГАНУУЛА-Х (*аяғын*) маймаңдату, маймақ қақтыру, маймақтату, маймақ қақтыру.

МАЙРГАР талқы, талыстай, талниған (*аяқ*); ≈ **хөл** талқы аяқ.

МАЙРДАГ 1. кемсиген, кемиектенген, тісі түскен; ≈ **эмтэн** кемсиген кемпір; 2. майрылған, мұқалған, мұжылған (*пышақ*); ≈ **хутга** майрылған пышақ, өтпес кездік.

МАЙРИЙ-Х (*аяғы*) талпию, талқию, талыстай болу.

МАЙТАЛЗА-Х дөтпендеу, дөтпең қағу, талпаңдау, талпаң қағу.

МАЙТГАНА-Х қ. майталзах.

МАЙТГАР дөтпек, дөтпиген, талпақ, талниған (*аяқ*).

МАЙТИЙ-Х дөтпию, талпию, талыстай болу (*аяғы*).

МАЙХАН шатыр; ≈ **шаах** шатыр тігу; ≈ **татах** шатыр керіп құру; ≈ **ны ам** шатырдың есігі; ≈ **ны нуруу** шатырдың арқалығы; ≈ **ны шувуу** шатырдың бағанасы; ≈ **ны гол** шатырдың екі жақ қабырғасы; ≈ **ны самсаа** шатырдың алды-арты; ≈ **ны сүүз** шатырдың (сүйір) күйірығы; ≈ **ны хаявч** шатырдың іргешігі; ≈ **ны хэц** шатырдың кергі

бауы; **≈ны шанаа** шатырдың екі шеке-ті.

МАЙХУА көкгалдақ (өсімдік).

МАЛ мал; **таван хушуу** **≈** бес түлік мал; **ховь** **≈** қой малы; **≈ сүрэг** мал түлік; **ийгүиин** **≈** қоғамдық меншік малы; **аминь** **≈** жеке меншігіндегі мал; **бод** **≈** қара малдар; **бог** **≈** ұсақ мал; **богно холийн** **≈** қысқа сирақ мал (қой, ешкі); **халуун хушуутай** **≈** ыстық тұмсық мал (қой, жылқы); **хүйтэн хушуутай** **≈** суық тұмсық мал (түйе, ешкі, сиыр); **≈ын хашаа** мал қашасы, мал қорасы; **≈ төллох** мал толдеу, **≈ оторлох** мал отарлау; **≈ төвээрэх** мал көтерілу, мал тыңаю; **≈ын тоолго** мал санағы; **≈ын төжээл** мал азығы; **≈ын бөлчээр** мал жайылымы; **≈ бааз** мал базасы (мемлекетке тапсыратын мал қобалдайтын орын); **≈ туувар** мал айдау; **≈ туутч** мал айдаушы; **≈ын ашиг шим** мал өнімдері, малдың пайдалы өнімдері; **≈ эмнэлгийн ухаан** мал дәрігері ғылымы; **≈ын эмч** мал дәрігері; **≈ эмнэлэг** мал дәрігері орны; **≈ няд-дах** мал сою; **≈ын зах** мал базары; **≈ аж ахуй** мал шаруашылығы; **≈ бригад** мал бригадасы; **≈ын захтай** мал малдың жұрнағы бар, әр малдан аздап бар; **≈ төвэл хойшоо**, **мах гөвэл ураг-шаа** мал десе шапқасынан, ет десе екпетінен; мал бақ десе қашқалақтау, ет же десе аймалақтау.

МАЛАР мәлін (мысық тұқымдас дала жәндігі).

МАЛАРХАГ 1. малды, малы көп; **≈ айқ** малды үй; 2. малсақ, малшыл, мал құмар (адам); **≈ хүн** малсақ адам.

МАЛАРХУУ қ. малархаг.

МАЛГАЙ малақай, құлақшын (бас кәім); **годон** **≈** пұшпақ тымақ; **үнэгэн** **≈** түлкі тымақ; **≈н орой** тымақтың төбесі; **≈н сагалдарга** тымақтың бауы; ☆ **малгай** авбал манайх кез келген үй менізі; ☆ **цаасан малгай өмсгөх** бөкдіру, бөстіру, көпірту, желіктіру; ☆ **хадаас-ны малгай** шегенің бүртік басы.

МАЛГАЙЛА-X (қар) жапалақтау, қа-палақтау, **цас** **≈н орох** қар жапалақ-тап жазуу.

МАЛГАЙТ малақайлы, бөрікті, ты-мақты; ☆ **малгайт хадаас** қалпақ бас шеге.

МАЛГАЙЧ малақай тігуші, бөрік ті-гуші, тымақ тігуші (адам).

МАЛЖИ-X малдану; нэлээд **≈сан** хүн недәуір малданған адам.

МАЛЖУУЛА-X малдандыру.

МАЛЗАН қасқа; **халзан** **≈** қап қас-қа.

МАЛИА қ. ташуур.

МАЛИГА ақ шайғалдақ (өсімдік).

МАЛИГАНА-X томпаңдау, домалаң-дау, томпаң қағу, домалаң қағу; **≈сан** саяхат хүүхэд томпаңдаған сүйкімді ба-ла.

МАЛИГАНУУЛА-X томпаңдату, дом-

алаңдату, томпаң қақтыру, домалаң қақтыру.

МАЛИГАР томпақ, домалақ, томпи-ған, домаланған; **≈ царайтай** бет піші-ні томпақ.

МАЛИЙ-X томпино домалану, дүмдей болу; **≈тал таргалах** домаланып семіру. **МАЛИЛЗА-X** 1. қ. малиганах; 2. ауыс. жадырау, жайрандау, масайрау.

МАЛИЛЗУУЛА-X 1. қ. малигануу-лах; 2. ауыс. жадырату, жайрандату, ма-сайрату.

МАЛЛАГДА-X малданылу.

МАЛЛА-X 1. малдану; 2. мал бағу, мал жаю; **хөдөө** мал **≈**дағ қырда мал жаяды; 2. асырау, күту, бағу; **хүүхэд** **≈** бала асырау; 3. ауыс. басыну; алдау, арбау.

МАЛЛУУЛА-X 1. малдандыру; 2. мал бақтыру, мал жайғызу; 3. ауыс. басын-дыру; алдату, арбату.

МАЛТААС қ. ухлаадас.

МАЛТАГДА-X қазылу; **≈сан** газар қазылған жер.

МАЛТАГДАХУУН қазбалар, қазба байлықтар.

МАЛТАГЧ қазушы; уурхайн **≈** шах-та қазушысы.

МАЛТА-X I 1. қазу; **худаг** **≈** құдық қазу; **≈ж гаргах** қазып шығару; 2. үю, жинау, топтау; **цас** **≈** қарды үю; **өтөг** **≈** көң үю; 3. ауыс. қазғылау, түрті-леу, қоздыру, шамына тию; **хоры нь** **≈** шамына тию.

МАЛТА-X II мал сияқтану, малға ұқсау, ақымақтану.

МАЛТАЦ I қазынды, қазып шығар-ған нәрсе.

МАЛТАЦ II шаңғы таяқ.

МАЛТМАЛ қазба, қазбалар; **ашигт** **≈** пайдалы қазбалар.

МАЛТУУЛА-X қаздыру.

МАЛТУУР қазғыш (аспан).

МАЛТУУШ тамыр, түбірі (шөптің, өсімдіктің).

МАЛТУУШЛА-X тамырлану, тамыр шығу.

МАЛУУР қ. мануул.

МАЛУУХАЙ арсылдақ қабан (жән-дік).

МАЛЧ малшы; **≈** хүн малшы адам.

МАЛЧИН малшы; малшылар; **сайн** **≈** озат малшы; **≈ы туршлага** малшы-лар тәжірибесі.

МАМ (дин) албасты.

МАМУУНА ор қоян (жәндік).

МАН біз; **≈д** бізге; **≈ыг** бізді; **≈аас** бізден; **≈тай** бізбен бірге.

МАНА I. ана мана тепе-тең, бір-бір-дей.

МАНА II ымыз, -іміз; -м, -ым, -ім; **бидийн хэлэлцсэн үг** **≈** біздің сөйлес-кен сөздеріміз.

МАНА(Н) III мөрмөр (аса бағалы тас); **цахнур** **≈** ақ мөрмөр, шақпақ мөр-мөр; **утаат** **≈** көкшулан мөрмөр; **халтар** **≈** тақталы мөрмөр; **≈ хөөрөг** мөрмөр

шакпа.

МАНА IV андыз (өсімдік); ≈ н цэцэг андызгүл.

МАНАА I күзет; карауыл, сақшылык; ≈ манах күзет күзету; **ҮҮДНИЙ** ≈ есік күзеті; ≈ халалцах күзет ауысу.

МАНАА II 1. қ. манаадас; 2. қ. манаас.

МАНААДАС жапқан нәрсе; хаяаны ≈ ірге жапқан нәрсе.

МАНААС жапқыш; гэрийн хаяаны ≈ кигіз үйдің ірге жапқышы; галын ≈ от жапқыш (бастыргыш).

МАНААЧ күзетші, карауылшы; дәлтүүрийн ≈ дүкен күзетшісі; **ҮЙЛДЭРИЙН ГАЗРЫН** ≈ өндіріс орынының күзетшісі.

МАНАГААР қ. маргааш.

МАНАЙ біздің; ≈ улс біздің ел; ≈ гэр біздің үй; ≈ х біздікі; ≈ хаас біздікінен; ≈ д бізде; бізге; біздің үйге.

МАНАЙХ 1. біздікі; ≈ аас хол біздікінен алыс; ≈ анд біздікінен; біздікінде; біздің үйге; 2. біздің нәрсе.

МАНАЙХАН қ. манайх.

МАНАН 1. тұман; ≈ татах тұман шөгү, тұмандану; ≈ тай өдер тұманды күні; ≈ будан буалдыр тұман; 2. тозаң, түтін; тоос ≈ буалдыр тозаң; утаа ≈ будақ түтін; улаан ≈ тагуулах тозаңын аспанға шығару; 3. ауыс. у-шу, айқай-шу, у-ду; сүйдийн ≈ болох у-шу болу, айқай-шу болу; ≈ хадаах у-шу қылу, айқай-шу қылу; шүркан салу.

МАНАТА-Х тұмандау, тұмандану, тұман шөгү.

МАНАТУУЛА-Х тұмандату, тұмандандыру, тұман шөктіру.

МАНАРА-Х 1. тұмандану, буалдырлану, күңгірттену; утаа ≈ түтін тұмандану; тоос ≈ тозаң буалдырлану; 2. ауыс. (ес-ақыл) есенгірету, көзі қарауыту, есі кету, есінен айрылу.

МАНАРГА-Х тозаңын көтеру, шаңын аспанға шығару; тоос ≈ тозаңын көтеру.

МАНАРУУЛА-Х 1. тұмандандыру, буалдырландыру, күңгірттендіру; 2. ауыс. (ес-ақыл) есенгірету, көзін қарауытыру, есін кетіру, есінен айрылдыру.

МАНА-Х I күзету, карауылдау; манаа ≈ күзет күзету, күзетке шығу; адуу ≈ жылқы күзету; ≈ цагдах күзетіп карауылдау.

МАНА-Х II көму, жабу, қымтау; шорогоор ≈ топырақпен көму; гал ≈ от шоғын күлге көму; хаягаа ≈ а) іргесін жабу; б) түбін ойлау, сақсыну, іргесін аулақ салу, түбін көздеу.

МАНГАД қ. мангас.

МАНГАН марганец (қызыл-сұр металл).

МАНГАР аңғырт, аңғал, аңғалақ, аңқау; ≈ хун аңғырт адам; ≈ амьтан аңғалақ адам; ☆ мангар тайлах бас жазу, бас түзету.

МАНГАРЛА-Х аңғырттану, аңғалдану, аңғалақтану, аңқаулану.

МАНГАРДА-Х аңғырт бояу, аңғал болу, аңғалақ болу, аңғырттанып кету, аңғалданып кету, аңғалақтанып кету.

МАНГАС жалмауыз, тажал (ертегілерде кездесетін қас күш); арван таван толгойт атгаалжин хар ≈ онбес басты қарымды қара жалмауыз; эм ≈ жөдігей кемпір.

МАНГИНА шалқан (пичэ тәрізді дала өсімдігі).

МАНГИР жауқазын (шалқанның бір түрі).

МАНГИС I қ. дорго.

МАНГИС II жауқазынша (жауқазынның ұсақ түрі).

МАНГУУ өңгүдік, миғұла, делі-құлы; ≈ хун өңгүдік адам.

МАНГУУДА-Х өңгүдіктену, миғұлалану, делі-құлы болу.

МАНГУУРА-Х өңгүдіктеніп кету, миғұла боп кету, делқұлы боп кету.

МАНГУУРУУЛА-Х 1. өңгүдіктендіріп жіберу, миғұла ғып жіберу, делқұлы ғып жіберу; 2. жаңғалақтандыру, жаңылту.

МАНГУУТА-Х өңгүдіктене беру, миғұлалана беру, делқұлылана беру.

МАНГУУХАН өңгүдіктеу, миғұлалау, делқұлылау.

МАНГУУШИ-Х өңгүдіктеніңкіреу, миғұлаланыңқырау, делқұлыланыңқырау.

МАНДАА (діндәр сиынғыштардың) тұғыр, тұғырша; монгөн ≈ күміс тұғыр; гуулин ≈ мыс тұғырша.

МАНДАЛ 1. мандым, үдем, мардым; 2. ауыс. жанарыс, жанданыс, өркен, өрлем; ≈ бадрал өркеніс-көркейіс.

МАНДАЛ II (діни) құрбандық, тасаттық; бурханд ≈ өргөх бурханға (құдайға) құрбандық көтеру; ламд ≈ өргөх ламаға тасаттық ас көтеру.

МАНДАЛ III деңгей, жоғарғы қабат, беті; далайн ≈ мұхит деңгейі; сарнын ≈ айдың беті; газрын ≈ жер беті; усан ≈ су қабаты; агаар ≈ ауа қабаты.

МАНДАЛТ. мандалт цэцэг дөңгелек гүл бақшасы.

МАНДАРИВАА нарғызгүл (өсімдік).

МАНДАРИН мандарин (апельсинге ұқсас жемісті ағаш және оның жемісі).

МАНДАТ мандат (ужкілдікті куәландыратын ресми куәлік); ≈ ын комисс мандат комиссиясы.

МАНДА-Х 1. манду, үдеу, көтерілу; 2. шығу; туу; нар ≈ күн шығу; 3. маздау, лаулау, жану; зул ≈ шырағдан маздау; 4. атағы шығу, даңқы шығу, абройы көтерілу; сайн малчин болоод ≈ ж явна озат малшы болып, атағы шығып келеді.

МАНДГАР дүмдей, дүңкиген, дөңкиген, толық (семіздік).

МАНДЛА-Х мандып-қаулау, мандып-көтерілу, үдеп-манду.

МАНДОЛИН мандолин (күй аспабы);

≈ көхих мандолин шерту.

МАНДТУГАЙ 1. мандысын, көтеріл-
сін, үдесін (*алғыс*); 2. жасасын; **ЭНХ**
ТАЙЗАН ≈ бейбітшілік жасасын.

МАНДУУЛАХ 1. (*ис-эрекетті*) манды-
ту, үдету, көтеру; 2. (*бір нәрсені*) шы-
гару, тудыру; 3. (*от, шырақданды*) маз-
дату, лаулату, жандыру; 4. атағын шы-
гару, данкын шыгару, абройын көтеру.

МАНЕВР 1. манёвр (*әкери шабуылда*
орын ауыстыру); **бүсләх** ≈ қоршау ма-
нiсвiрi; 2. (*әскери*) дала жаттығуы; ≈ **т**
явах дала жаттығуына кету.

МАНЕВРЛА-Х манёврлеу, манёвр
жасау.

МАНЖ I манж, шүршіт (*халық*); ≈
ястан шүршіт сүйектілер; ≈ **Үсэг** манж
ергі.

МАНЖ II бұлан (*бұғы тектес жануар*).

МАНЖ III манж, ысқат шай (*ысқат*
шығару кезінде ламалар ішегін шай).

МАНЖИН тарна; **улаан** ≈ қызылша;
шар ≈ шаңбыр; **чихрийн** ≈ қант қы-
зылшасы.

МАНЖЛАГА салпыншақ (*мықынға,*
жағаға тағатын әшекейлік таспа бау);
ташаандаа ≈ зүүх мықынға салпыншақ
тағу; **нөмрөгийн** ≈ желбегей шапан
салпыншағы.

МАНЖЛА-Х ысқат шай ішу (*лама-*
лар).

МАНЖУУХАЙ I бүйішөп (*өсімдік*).

≈ **көзг** бүйігул.

МАНЖУУХАЙ II қ. муухай.

МАНЗ қ. манж III.

МАНЗШИГА аңғалдақ (*өсімдік*).

МАНИГАР шарық бет бітік көз (*сүй-*
кімсіз бет бейне); ≈ **парайтай** шарық
бет. бітік көзді бет пішін.

МАНИИ біздің.

МАНИИ-Х шарық бет (бітік көз)
болу.

МАНИН қызтеке (*қосжынысты*).

МАНЛАЙ 1. маңдай, басы, алды;
≈ **д явах** маңдай алдында жүру; ≈ **морь**
маңдай ат; озып келген ат; 2. таңдау-
лы, тәуірі; **агт морьдын** ≈ аттардың ең
таңдаулысы.

МАНЛАЙЛАЛ маңдайлық, алғы шеп-
тілік, озағтық; үлгілік; **намын гишүү-**
дйін ≈ партия мүшелерінің авангарды.

МАНЛАЙЛА-Х басшы болу, бастау,
жетектеу; **прелегарийн** ≈ роль проле-
тариятын бастау ролі.

МАНЛАЙЛУУЛА-Х бастату, жетекте-
ту, басшылық еткізу.

МАНЛАЙЧЛА-Х қ. маңлайлах.

МАНТАЙ-Х көнтію, дүрдію, көмпию,
қемпию (*бас бет пішін*).

МАНТГАР көптек, дүрдек, көнтіген,
дүрдіген, көмпиген, қомпиган; ≈ **нүүр**
көптек бет.

МАНТУУ мәңгі, ұнсамса, бушелпек
(*шытықан қалырдан бұға пісірген қалық*
шелпек); **чихэргэй** ≈ тәттілі мәңгі; ≈
житкөх ұнсамсағаны бұға пісіру.

МАНДАЛИГ қ. мантуулиг.

МАНТУУЛИГ, мантуулиг төме дома-
лақ өрікші.

МАНУУЛ I мәлін (*мысық тұқымдас*
жәндік).

МАНУУЛ II қ. мануухай.

МАНУУЛА-Х күзеттіру, күзеткізу,
күзетке шығарту.

МАНУУЛЧ күзет тексеруші.

МАНУУХАЙ 1. қарақшы; ≈ **босгох**
қарақшы тұрғызу; 2. *ауыс*. қуыршақ,
жандайшап; **хүн биш** ≈ басында билігі
жоқ жандайшап.

МАНУХ мәрмәр (*тас*).

МАНХ(АН) құм төбе, бархан; **элс** ≈
құм төбелер.

МАНХАГ дәрі қоржын, дәрмек қор-
жын.

МАНХАГЛА-Х дәрі қоржынға салу,
дәрмек қоржынға салу.

МАНХАЙ-Х 1. маңқию, ашылу, маң-
қиын көріну, анық көріну; 2. шаңқию,
шаңқаю, айқын болу; **үүр** ≈ **тал дайх**
таң шаңқиын ату; **сар** ≈ **тал маңдах** ай
шаңқиын тую.

МАНХАН шаңқиған, шаңқақ; ≈ **ца-**
гаан морь шаңқиған ақбоз ат; ☆ **ман-**
хан үхэр ақбас қара сиыр.

МАНХАР ақдасқа; ≈ **үхэр** ақдасқа
сиыр.

МАНХГАР 1. маңқиған; 2. шаңқи-
ған, шаңқайған.

МАНЦАР ақ ұлпа (*тас үгінді*).

МАНЦУИ құндақ, жөргек; ≈ **тай**
хүүхэд құндақтаулы бала, жөргекке
оралған бала.

МАНЦУИЛА-Х құндақтау, жөргек-
теу, құндаққа орау, жөргекке орау.

МАНЦУИЛУУЛА-Х құндақтау, жөр-
гектету, құндаққа орату, жөргекке ора-
ту.

МАНЦУУ қ. манцуурга.

МАНЦУУДА-Х келсаппен тую, түй-
гішпен тую.

МАНЦУУЛА-Х келсаппен ұрғылау,
түйгішпен түйгілеу.

МАНЦУУРГА келсап, түйгіш; тоқ-
пақ; **төмер** ≈ темір келсап; ≈ **ар** дәл-
дәх келсаппен тую.

МАНЦУУРГАДА-Х қ. манцуулах.

МАНЦУУРГАЛА-Х қ. манцуургадах.

МАНШУУН қ. мангуу.

МАНЬ әлгі, өзі (*жақтырмаған ретте*
айтылатын қыстырма сөз); ≈ **эр юу гэж**
яваа вэ әлгі, жігіт не ғып жүр.

МАР, мар мар хий-х о-бү деу, ана-
мына деу; ≈ **мур хийх** у-ду болу.

МАРАА қ. марз; **хужир** ≈ ашы бо-
рық; **марз** ≈ жалақ, сортаң борық; **мал**
≈ долөөх мал борық жалау.

МАРАЛ I марал (*урғашы бұғы*); ☆
марал дәңгег маралтұл (*өсімдік*).

МАРАЛ II таразы (*шоқжұлдыздың*
аты); **гурван** ≈ ұшарқар таразы.

МАРАМГАР бұжыр, шұбар (*бет*); ≈
нүүр бұжыр бет.

МАРГАА ересепсе, ересіспе, егескіш,
кермалшы, кермалдасқыш; ≈ **хүн** ере-

геспе адам.

МАРГААД қ. маргааш.

МАРГААДАР қ. маргаад.

МАРГААН ерегес, ерегіс, егес, кермал, дау, жаңжал; **дәмий** ≈ бсләх текке ерегесу; ≈ **тәмцән** кермал дау; **хәруу** ≈ кермал жаңжал; ≈ **будлиан** дау шатаң.

МАРГААНҒҮЙ 1. талассыз, даусыз, жаңжалсыз, ерегессіз; **жәар ч** ≈ ешбір даусыз; 2. сөзсіз, қалетсіз, шүбөсіз, сөз жоқ; **ирәх нь** ≈ кәлуі сөзсіз; ≈ **Үнән** қалетсіз шындық.

МАРГААЧ қ. ерегескіш, ерегіскіш, ерегескек, кермалдасқыш; ≈ **хүн** ерегескіш адам.

МАРГААШ ертең, келесі күн; ≈ **хийх гэж байна** ертең істемейші; ≈ **ийн өөхнөөс өнөөдрийн уушиг** дээр ертеңгі майдан бүгінгі өкпе артық.

МАРГАД жасыл мәрмәр (*тас*); ≈ **шигтгәсэн белжиг** жасыл мәрмәр орнатқан дүзік.

МАРГАЛДААН қ. маргаан.

МАРГАЛДА-Х таласу, дауласу, жаңжалдасу; айтысу, егесу; ≈ **хэрэг юун билзә** таласудың ерегі не еді.

МАРГАЛДУУЛА-Х таластыру, дауластыру, жаңжалдастыру; айтыстыру, егестіру.

МАРГАМТГАЙ таласқыш, дауласқыш, жаңжалдасқыш, айтысқыш; ≈ **хүн** таласқыш адам.

МАРГАМХАЙ қ. маргамтгай.

МАРГАСАР сүмбіле (*шоқжүлдыздың аты*).

МАРГАСКИЙ-Х таласыңқырау, дауласыңқырау, жаңжалдасыңқырау, аздап таласу, аздап айтысу.

МАРГА-Х қ. маргалдах; **зөв буруу** ≈ дүрыс терісіне таласу.

МАРГУУЛА-Х қ. маргалдуулах.

МАРЗ сор, борық, жалақ; ≈ **ад суух** (бұғы, марал) сор жалауға келуін аңдыш отыру.

МАРЗАГНА-Х ыржыңдау, мысқылдау, қалжыңдау, қылақтәу, шолжыңдау.

МАРЗАГНУУЛА-Х ыржақтату, мысқылдату, қалжыңдату, қылақтату, шолжыңдату.

МАРЗАЙЛГА-Х ыржыңдату, мысқылдату, қалжақтату, қылақтату, қылақтату.

МАРЗАЙ-Х ыржыңдау, ыржақтау, қылақтау, қалжақтау.

МАРЗАЛЗА-Х ыржалаңдау, ыржың қағу, ыржақ қағу, қылажақтау, қылажалаңдау.

МАРЗАН қалжақ, қылақ, ыржақ, ыржан, шолжың; ≈ **хүн** қылақ адам.

МАРЗГАНА-Х қ. марзалзах.

МАРЗГАР 1. (*тис*) ырсық, ыржиған, ырған; 2. (*мінез*) қ. марзан.

МАРЗЛА-Х сорға келу, борыққа келу, жалаққа түсу (*бұғы, марал т. б. аң*).

МАРИА ет-жен, етжен, етшен, семіз-

дік, толықтық; ≈ **тай хүүхэд** ет-женді бала; ≈ **суух** етжендену, етшендену, боғағы шығу. ≈ **тай** етженді, етшенді, боғағы шыққан; ≈ **муутай** арық.

МАРИАЖИ-Х етжендену, етшендену, семіру, толу (*дене*).

МАРИАЛА-Х қ. мариажих.

МАРИАЛУУЛА-Х етжендендіру, етшендендіру, семірту, боғағын шығару.

МАРИЛ моншақгүл (*өсімдік*).

МАРК 1. марка; **шуудангийн** ≈ почта маркасы; ≈ **ийн цуглуулга** марка жиынтығы; 2. саудалық белгі. **фабрикийн** ≈ фабрика маркасы.

МАРКСИЗМ марксизм; ≈ — **ленинизмийн үзәл санаа** марксизм-ленинизмнің идеясы.

МАРКСИСТ марксист; ≈ **сургаал** марстік өсиет; ≈ **нам** маркстік партия.

МАРЛИГАНА-Х (*beti*) былшыню, шарықтану.

МАРЛИГАР былшық, шарық, былшыған шарықтанған (*bet*).

МАРЛИЙ-Х (*beti*) шарықтану, бытшыю, былшыню.

МАРЛИЦА-Х былшыңдау, бытшыңдау, былшың қағу, бытшың қағу.

МАРМАА, мармаа сугас қызыл шұбар балық.

МАРМАГАНА-Х былшың қағу, бытшың қағу; борбаңдау, борбаң қағу.

МАРМАГАР былшың, бытшың; борбаң; былшыған, бытшыған, борбыған; ≈ **нүүртэй** былшың бет.

МАРМАЙЛГА-Х былшыту, бытшыту; борбыту.

МАРМАЛЗА-Х қ. мармаганах.

МАРТАГДА-Х ұмытылу, естен шығу, жадында қалмау.

МАРТАГДАШҒҮЙ ұмытылмас, ұмытылмайтын, естен шықпас, жадында сақталар; ≈ **үе** ұмытылмас кез.

МАРТАГДУУЛА-Х ұмытылдыру, естен шығарылу, жадынан шығару.

МАРТАГНА-Х ұмытшақтау, ұмыта беру.

МАРТАГНУУЛА-Х ұмытшақтандыру, ұмыта бергіну.

МАРТАМТГАЙ ұмытшақ, жаңылғыш, жаңылшық.

МАРТАМХАЙ қ. маргамтгай.

МАРТА-Х ұмыту, есінен шығу, жадынан шығу; **би** ≈ **чихжәэ** мен ұмытып кетіппін; **би чамайг хәзәэд** ≈ **гүй** мен сені қашанда ұмытпаймын.

МАРТАШҒҮЙ ұмытпастай, есіне сақтарлық, жадында қаларлық.

МАРТЕН, **мартен** зуух мартен пеші (*болат қорытатын пеші*).

МАРТНИ-Х қ. мартагнах.

МАРТНИУЛА-Х қ. мартагнуулах.

МАРТУУЛА-Х ұмыттыру, есінен шығару, жадынан шығару.

МАРТУУШТАЙ ұмытарлық, ұмытып кетерлік, есінен шығарлық, жадынан шығарлық; ≈ **зүйл** ұмытарлық нәрсе.

МАРЧГАНА-Х бұжыраңдау, быр-

жындау, бұжыраң қағу, быржың қағу.

МАРЧГАР қ. марамгар; ≈ нүүр бұжыр бет.

МАРЧИЛГА-Х (бетін) бұжырайту, быржиту, божырайту.

МАРЧИЙ-Х (беті) бұжыраю, быржию, божыраю.

МАРЧИЛЗА-Х қ. марчганах.

МАРШ 1. (әскери) марш, сапар; долоо хоногйи ≈ апталық сапар; 2. (муз) марш, цэргийи ≈ әскери марш.

МАРШ II марш (адымда! жүр! деген бүйрек сөз).

МАРШАЛ маршал (генералдан жоғарғы әскери атақ).

МАРШЛА-Х марштау, маршқа жүру (әскери сапарға жүру).

МАРШРУТ маршрут (жол бағыты).

МАССАЖ массаж, уқалау, сипалау; ≈ хийлгэх массаж істеу, уқалату; ≈ хийх массаж істеу, уқалау.

МАСТЕР 1. мастер (арнаулы өндірістік маман); ээлжийи ≈ кезек мастери; 2. шебер, ұста; гузлыи ≈ етік шебері; 3. (спорт) мастер, шебер, үздігі, озаты.

МАСШТАБ масштаб (үлкен өлшемді кіші өлшемге сиыстыру).

МАТАА имектеу, имек қанжарша (сайман).

МАТААС имек, маймақ; ≈ нь ихдэх артық илду.

МАТАГДА-Х илду, доғалану (нәрсе).

МАТАЛЗА-Х имекдеу, имек қағу, доғалаңдау, доғалаң қағу.

МАТАЛЗУЛА-Х имекдету, имек қақтыру, доғалаңдату, доғалаң қақтыру.

МАТАР крокодил (ыстық жақтарда болатын ірі теңіз жануары); ☆ матрын зам оңтүстік тропик, ешкі мүйіз тропигі (жер шарының экваторынан оңтүстікке қарай 23 градус 27 минут қашықтықта орналасқан бойлық шеңбер).

МАТА-Х 1. ию, доғалау; тоонын хүрээ ≈ шаңырақ шеңберін ию; ханын мод ≈ керекі ағашын доғалау; 2. ауыс. мыту, шымшу, өсектеп жамандау.

МАТГА қ. матаа.

МАТГАНА-Х қ. маталзах.

МАТГАР имек, доғаша, имекше; ≈ сэлэм имек қылыш.

МАТЕМАТИК математика.

МАТЕМАТИКЧ математик (маман).

МАТЕРИАЛ 1. материал, қажет зат; барилгын ≈ құрылыс материалы; 2. мәлімет, дерек; ≈ цуглуулак мәлімет жинау; 3. бұл, мата (киімдік тоқыма-лар).

МАТЕРИАЛИЗМ материализм (сана алғашқы дейтін идеализмге қарсы материя алғашқы деп танитын; объективтік дүние санаға, ойға байланыссыз, тәуелсіз өмір сүреді; дүниені және оның заңдылығын тануға болады деп білетін негізгі философиялық бағыт).

МАТЕРИАЛИСТ материалист; ≈ гүн ухаан материалистік философия.

МАТИГАР қ. матгар.

МАТИЙЛГА-Х ию, имектеу, доғалау; бұгу.

МАТИЙ-Х илду, имию, доғалану; бүгілу.

МАТЛАГА қ. матаас.

МАТМАЛ имек, доғашық, иген, доғалаған; ≈ сандал имек орындық, доғашық орындық.

МАТРА-Х имию, доғалану, илду.

МАТУУЛА-Х 1. идіру, игізу, доғаландыру; 2. ауыс. мытыту, шымшыту, өсектетіп жамандау.

МАУЗЕР мауэзыр (мылтық).

МАХ ет; хонины ≈ қойдың еті; гахайи ≈ шонқадың еті; үхрийи ≈ сқырдың еті; ангийи ≈ аңның еті; шувууны ≈ құстың еті; шинэ ≈ жаңа сойылған ет; тарган ≈ семіз ет, майлы ет; тураг ≈ қара ет, майсыз ет; хуучини ≈ кепкен ет, сүрі ет; хар ≈ қара ет, майсыз ет; өрөөл ≈ жарты ет; ≈ болгох а) ет болдыру, мал сою; б) шаршау, қинау, азап шектіру; ≈ болох а) ет болу, мал сойылу; б) шаршау, қиналу, азап шегу, денесі қозғалтпау; шар ≈ сары ет, қыртыс; қагаан ≈ көтеннің айланшығы; улаан ≈ қызыл ет, шикі ет; ≈ ан хоол етті тамақ, еттен істелген тамақ; ≈ ан хуурга ет қуырдақ; ≈ бэлгэл ет өзірлігі, етте соятын мал өзірлігі; ≈ ны дәлгүүр ет дүкені; ≈ ны мухлаг ет дүкеншесі; ≈ ны тэрэг а) ет арба; б) ет таситын машина; ≈ комбинат ет комбинаты; ≈ нь суух еті басылу, ару; ≈ шуурах еті ысылу, етінен арылу, ару; ≈ татах ет тарту, етті (машинмен) ұсақтау; ≈ суух етею, семіру; ☆ махан баримт денелі дерек, нақты дерек; ☆ махаа идэх азап шегу, азапқа түсу, қиындық көру, азап тарту, мехнат шегу; ☆ махан овоо хийх үсті-үстіне үйілу; ☆ мах мариа қонды, семіз; ☆ мах цусны қандас, қандас туыс, шешелес туыс; ☆ мах ясны өнелес, өнелес туыс; ☆ махан бие құр дене, құр кол, саймансыз; ☆ ямазны мах халуун дээрээ сөзбе. ешкі етін ыстықтайынан; □ істі қызу кезінде, істі дер кезінде; ☆ малын түрүүнд бух, махны түрүүнд уун мал алдында бұқа айдынды, сый табақта жая айдынды (мөтел).

МАХАЙЦА-Х қ. махайцах.

МАХАРХАГ қ. махархуу.

МАХАРХУУ етжесді, етті, толық, семіз.

МАХБОД 1. тек, элемент; язгуур ≈ түбір тек, түбір элемент; 2. (филос.) материя; ☆ бие махбод организм, дене.

МАХИГАР қисық, имек, доғаша, имиген, бүгілген; ≈ уурга имек құрық.

МАХИЙЛГА-Х қисайту, ию, доғалау, имиту, бұгу.

МАХИЙ-Х қисаю, илду, доғалану, имию, бүгілу.

МАХИР қ. махигар; ≈ саваа қисық сабау (тал); ≈ гудамж ирелең көше.

МАХЛАГ еткен, ет-жеңді, семіз, жуан; ≈ **биетэй** еткен денелі.

МАХЛА-Х I етею, семіру, қоңаю, толу.

МАХЛА-Х II *ауыс.* азаптау, азап көрсету, қинау, азап шектіру.

МАХЛУУЛА-Х I етейту, семірту, қоңайту.

МАХЛУУЛА-Х II *ауыс.* азаптату, азап шектіру, азап көрсеттіру, қинату.

МАХРАНЗ (*діни*) діндар патша.

МАХРА-Х (*ис-эрекегке*) жанын салу, жанын жебеу, аямай кірісу, жан аямау, ынғасымен кірісу, ықыласын салу; **үзэхээр** ≈ **н** ажиллап шынымен жан салып жұмыстау.

МАХРУУ ынталы, жан салғыш, аянбайтын, ықыласты; **ажилдаа** ≈ **хүн** жұмысқа ынталы адам.

МАХСАА-Х етқорландыру, етқұмарландыру.

МАХСА-Х I етқорлану, етқұмарлану; **зун цагт их** ≈ **даг хүн** жаз кезінде ете етқұмарланғыш адам.

МАХСА-Х II қ. **махрах.**

МАХСАХГҮЙ I етқорланбайтын, етқұмарланбайтын (*адам*).

МАХСАХГҮЙ II селқос, көңілсіз, селқос (*ис-шаруаға*).

МАХСУУ I етқор, етқұмар (*адам*).

МАХСУУ II қ. **махруу.**

МАХТАЙ I 1. етті, етшен, семіз, қонды; 2. етті, еті бар; ≈ **шөл** етті сорпа.

МАХТАЙ II мықты, қарымды, тарамысты, төзімді.

МАХЧИН 1. ет қоректі, жыртқыш; **чоно—махчин амьтан** қасқыр—жыртқыш жануар; 2. кісі жегіш, жалмауыз; ≈ **ы тухай үлгэр** жалмауыз туралы ертегі. 3. *ауыс.* қанішер, жауыз.

МАХЧЛА-Х I азаптау, қинау, азап шектіру.

МАХЧЛА-Х II сөзбе-сөздеу, сөзбе-сөз (аудару); ≈ **ж орчуулах** сөзбе-сөз аудару.

МАХЧЛУУЛА-Х I азаптату, қинату, азап шектіру.

МАХЧЛУУЛА-Х II сөзбе-сөз аудару (кітапты).

МАХЬ су сиыр.

МАЦАА-Х қ. **мацуулах.**

МАЦАГ кештік ораза, ауыз бекіту (*діни кәде*); ≈ **барих** кештік ораза ұстау.

МАЦАГЛА-Х кештік ораза ұстау, ауыз бекіту.

МАЦАГТАЙ оразалы, аузы берік (*діни кәде күткен*).

МАЦАЛХИЙЛА-Х 1. табандау, тыртысу, жабысып қадалу; 2. ұпайға таласу, күпәй үшін жан салу.

МАЦА-Х 1. шапшу, шапшуылдау, өрге тырысу; **өөдөө** ≈ өрге шапшу; 2. *ауыс.* тырысу, тырмысу, ұмтылу (*ен-бекке*).

МАЦАХААР тәуекелге, нар тәуекелге; ≈ **зүтгэх** нар тәуекелге бел байлау.

МАЦУУЛА-Х 1. шапшыту, шапшуылдату, өрге тырыстыру; 2. *ауыс.* тырыстыру, тырмыстыру, ұмтылту.

МАШ I өте, тым, аса, ерекше, айрықша; ≈ **сайн** өте жақсы; тым жайлы; ≈ **хурдан** өте шапшаң; ≈ **хүчтэй** өте күшті; ≈ **пөөн** өте аз; ☆ **маш эрхэн** маңдай алды, озаты; ☆ **маш ихэд** соншама, соншалықты; ☆ **маш дэлгэмэл** он триллион (1000000000000).

МАШ II шитінің шақпағы (*мылтықтың*).

МАШИД біржол, біржолата; мүлде, тіпті; бүгіндей, толық; ≈ **цээрлэх** біржолата бас тарту, мүлде тию.

МАШИН 1. машина; **оёдлын** (нэхэх, сүүний, махны, бичгийн, үсний, өвсний, сахлын) ≈ **тігін** (тоқыма, сүт, ет, жазу, шаш, шөп, сақал) машинасы; ☆ **суурь машин** қондырғылы машина, станок; 2. машина (*көлік*) **ачааны** ≈ жүк машина; **суудлын** ≈ орындықты машина, жеңіл машина.

МАШИНДА-Х машиналау, машинамен істев.

МАШИНДУУЛА-Х машиналату, машинамен істетү.

МАШИНЖИ-Х машиналану, машиналы болу.

МАШИНЖУУЛА-Х машиналандыру, машиналы болдыру.

МАШИНИСТ машинист; **галт тэрэгний** ≈ **пөзд** машинистісі.

МАШИНЧ машинашы, машинамен жұмыс таушы.

МАШИНЧЛА-Х машиналау, машинамен істев.

МАШЛА-Х 1. (*істі*) біржол болдыру; 2. біріктіру; 3. біржол беру (алу).

МАШУУ (*талактан*) іші шаншу, **МАШУУДА-Х** (*іші*) бүрісу, бүрісіп ауру.

МАШУУТА-Х кірне ұстау, іші бүрісу.

МАЯ I жауырынның ұшы (*анат.*).

МАЯ II шүмекше (*сүйік нәрсені тосып қуйып алуға арналған*).

МАЯРАА тотыңа (*қус*).

МАЯГ I түр, кескін, үлгі, пішін; нүсқа; үлгэр ≈ үлгі кескін; **шинэ** ≈ **ийн** хувнас жаңа үлгінің нәмі; ≈ **татах** үлгі шығару, үлгі жасау; ≈ **хийх** үлгі істеу; **ийм** ≈ **аар** осындай пішінмен; осындай жолмен; **арга** ≈ амал, әдіс; айла.

МАЯГ II бөлденіс, бөлсініс, бұлданьыс, қылымсы; ≈ **гаргах** бөлдену, бұлдану, қылымсу; **хоосон** ≈ құр бөлденіс.

МАЯГҮЙ I жойқын, сұрапыл, соншама, ұлан-асыр, мол, ағыл-тегіл; ≈ **их ус** жойқын су; ≈ **хүйтэн өдөр** соншама суық күн.

МАЯГҮЙ II жымысқы, арам, пасық, үндемейтін, ішмерез; ≈ **хүн** жымысқы адам.

МАЯГЛА-Х I 1. үлгіге түсіру, пішінге келтіру; 2. (*нәрсені*) көркемдеу, әсем-

деу.

МАЯГЛА-Х II қылымсу, бәлдену, бәлсіну, бұлдану; **чи битгий** ≈ ад бай сен қылымсыма.

МАЯГЛУУЛА-Х I 1. үлгіге түсірту, пішінге келтірту; 2. көркемдету, әсемдету.

МАЯГЛУУЛА-Х II қылымсыту, бәлдендіру, бәлсіндіру, бұлдандыру.

МАЯГСА-Х әсемсіту, көркемсіту; ≈ ад байх юу байх вэ әсемсіте берер не бар.

МАЯГТ кесте (арнаулы ресми қағаз).

МАЯГТАЙ I түрлі, кескінді, үлгілі, пішінді, нұсқалы (нәрсе).

МАЯГТАЙ II қылымсыған, бәлсіген, бәлденген, құбылмалы; **ясан** ≈ хүн бә нәткен қылымсыған адам еді.

МЕДАЛЬ медаль (орден); **хөдөлмөрийн хүндэт** ≈ еңбек құрмет медалы; **алтән** ≈ алтын медаль; **хүрэл** ≈ қола медаль; **мөнгөн** ≈ күміс медаль.

МЕНЬШЕВИК меньшевик (россиядағы ашылық дауыс алған, Ленинге қарсы партиялық жік); ≈ ууд пролетарийн диктатурын төлөө тәмцэлийн эсрэг байлаа меньшевиктер пролетариат диктатурасы жолындағы күреске қарсы болды.

МЕРИНОС 1. меринос (биязы жүнді қой тұқымы); ≈ хонь меринос қой; 2. меринос тері, меринос жүн.

МЕРС мерс яр тері жарасы.

МЕТАЛЛ металл; **хар** ≈ қара металл; **өнгөт** ≈ түсті металл; **ховор** ≈ сирек металл.

МЕТАЛЛУРГИ металлургия; ≈ йн комбинат металлургия комбинаты.

МЕТАФИЗИК метафизика (табиғат пен қоғамның құбылыстарын бір-бірінен бөліп алып, бір орыннан қозғалмай қатып қалған күйінде зерттейтін, құбылыстардың ішкі қайшылығын жоққа шығаратын, маркстік диалектикалық тәсілге қарама-қарсы реакциялық әдіс).

МЕТАФИЗИКЧ метафизик (метафизикалық тәсілді көзқарасты жақтаушы адам).

МЕТР метр (ұзындық өлшемі); ≈ йн даавуу метрлеме пұл.

МЕТРО метро (жер астындағы қалалық темір жол).

МЕХАНИЗМ механизм (техникалық аспаптардың ішкі құрылысы).

МЕХАНИК механик (машина т. б. техникалық маман).

МЕХАНИКА механика (қозғалыс және күш заңдары туралы ғылым).

МЕХАНИКЖИ-Х механикалану.

МЕХАНИКЖУУЛА-Х механикаландыру; **гар ажиллагааг** ≈ қол жұмысын механикаландыру.

МЕХАНИКЧ механик (маман).

МИГУИ ұрғашы мысық; ☆ **мигуийн нүд** меруерт маржан.

МИГУИС жанат ит (жанат тәрізді ит).

МИИ мысық.

МИКРОБ микроб (өте ұсақ айуанат). **МИКРОБИОЛОГИ** микробиология (ұсақ айуанаттар туралы ғылым).

МИКРОН микрон (метрдің миллионнан бір бөлегі).

МИКРОСКОП микроскоп (ұсақ айуанаттарды қарайтын аспап).

МИКРОФОН микрофон (дыбысты үдетіп таратушы аспап); ≈ ы өмнө үт хэлэх микрофон алдында сөз сөйлеу,

МИЛ қ. мий.

МИЛИТАРИЗМ милитаризм (қарулану және соғысқа әзірлену жолындағы реакциялық саясат).

МИЛИТАРИСТ милитарист (милитаризм жолына түсуші).

МИЛЛИГРАММ миллиграмм (граммның мыңнан бір бөлегі).

МИЛЛИМЕТР миллиметр (метрдің мыңнан бір бөлегі).

МИЛЛИМИКРОН миллимикрон (микронның мыңнан бір бөлегі).

МИЛЬ миль (ұзындық өлшемі); **газрын** ≈ жер милі (7420 м-ге тең); **далайн** ≈ мұхит милі (1852 м-ге тең).

МИЛЭЭД қ. нилээд.

МИН, **мин** царцаахай көк шегіртке (зоол.).

МИНА 1. мина (жер мен су астында жаратын жарылғыш, арнаулы оқ); **танк** эсэргүүнэх ≈ танкіге қарсылық істейтін мина; 2. миномёттің оғы.

МИНЕРАЛ минерал (тау жыныстарын құрайтын химиялық табиғи зат); ≈ ын бордоо минералдық тыңайтқыш; ≈ ын давс минералдық тұз; ≈ ын будаг минералдық бояу.

МИНЖ күндыз; ≈ ин малгай күндыз тымақ; ≈ ээр зах хийх күндыз жаға істеу; ☆ **минжин сэвэ** күндыз құйрық (сарғыш гүл); ☆ **минжин нагва** күндызшөп (өсімдік).

МИНИЙ менің; ≈ нагац ах менің нагашы ағам; ≈ аав ээж менің өке шешем; ≈ бие менің өзім, мен болсам, менің көріп жаным.

МИНИЙМХИЙЛЭ-Х меншілдік істеу, мен мен деу.

МИНИЙ-Х менікі; **энэ** ≈ бұл менікі; ≈ ийг ав менің ал.

МИНУТ минут (сағаттың алпыстан біріне тең уақыт өлшеуіші); **дөрвөн** ≈ төрт минут.

МИНЧҒЭР (бет) алабұрт, алаураған, талаураған, албыраған; ≈ нүүр алабұрт бет.

МИНЧИЛГЭ-Х (бетін) алабұрттандыру, алаурату, талаурату, албырау.

МИНЧИЙ-Х алабұрттану, алаурау, талаурау, албырау; **нүүр ам нь** ≈ бет аузы алабұрттану.

МИНЧРЭ-Х (күш, әл-қуат, сезім) талмаусырау, талықсу, шымырлап ұю, қалжырау, әлсіреу; **гар хөл** ≈ қол аяқ шымырлап ұю.

МИНЬ -м, -ым, -ім (тәуелдік жалғауының бірінші жақ, жекеше түрі); **ах** ≈

ағам; дүү ≈ бауырым; морь ≈ атым.

МИРЭЭЛЭ-Х қ. эрээлэх.

МИРЭЭН қ. эрээн; эрээн ≈ шұбар-ала, ала-шұбар; ☆ **мирээн гургуул** тау қырғауы; сақалды құр (құс); ☆ **мирээн удвал цэцэг** қырғауыл гүл (өсімдік).

МИС мүкжидек (дәмі қышқыл, сопақша домалақ жеміс).

МИЧ 1. мешін (маймыл); 2. мешін (жыл); ≈ жыл мешін жыл.

МИЧИД үркер (жұлдыз шоғыры).

МИШГЭЛЗЭ-Х жымыс, жымындау, күлімсіреу.

МИШИЛ I қ. мәшиал.

МИШИЛ II (кавказ) қылышы; ≈ сәлем кавказ қылышы.

МИШИЛЗЭ-Х күлімсіреу, жымыңдау.

МИШЭЭЛГЭ-Х күлдіру, күлтізу; мырситу.

МИШЭЭ-Х күлу; мырсюю.

МОВОР сабалақ жүнді барыс (хайуанат).

МОВГО. **мовго жимс** мопқа (ыстық жақта ағашқа шығатын сіңірше жеміс).

МОВЬ. **мовь цэцэг** қызғалдақ (ыстық жақта, көктемде шығатын гүл).

МОГЖИИ-Х іш тырнау, іш бүрису.

МОГЗГОР төртпақ, тапал.

МОГЗОИ-Х төртпақтану, тапалдану, тайינו.

МОГОИ жылан; ≈ н хайре жылан-ның қабыршағы; ≈ мерее танихгүй, хүн биеэ мэдэхгүй жылан ізін танымас, адам өзін білмес; ≈ жыл жылан жыл; ≈ сар тамыз айы (моңғолия жылан айы); ≈ өдөр жылан күні (әрбір айдың 6, 18, 24-і күндері); ≈ цаг жылан сағат (күндізгі, түнгі 9-11 сағат аралығы); хорт ≈ улы жылан; ☆ аварга могой айдаһар; ☆ могой загас жұмыр балық (жылан балық); ☆ могой жарс қайыс ескегүмсық (балық); ☆ могой бялауу-хай жыланбас торғай; ☆ могой идрээ жыланбас (шөп); ☆ могойн зүрхэн зан-дан жылантіл (ағаш); ☆ могой яр жыланкөз қызамық, жыландық жара (ауру); ☆ могойн идээ жылантамыр (істі шөп); ☆ могойн ичээ жыланүйік, жылан ің; ☆ могойн чуулга жылан жиылу, жылан іңге кіру; ☆ могойн зулбадас жыланқабық.

МОГОИРХОГ 1. қ. могойт; 2. қ. могойрхуу.

МОГОИРХУУ 1. жыланша, жылан тәрізді жылан секілді; 2. қ. могойт.

МОГОИТ жыланды, жыланы бар.

МОГОЙЧ. **могойч хулгана** жыланшы тышқан, егеуқұйрық (сүйір тұжық, қызыл құйрық, жылан жегіш тышқан).

МОГОЛЦОГ сопақша, домалақ; ≈ төмөр сопақша домалақ тәмір; ≈ ший-дәм сопақша домалақ тасқ.

МОГОТОЙ-Х тоқалдану, мұқылдану.

МОГОТОР I мұқыл, тоқал; ≈ үхэр

мұқыл сиыр.

МОГОТОР II (мінез) томырық, дүңк, ұрт, көрс етпе; ≈ хүн томырық адам.

МОГОТОРДО-Х 1. мұқылдану, тоқалдану; 2. (мінезі) томырықтану, дүңк-тену, ұрттану.

МОГОТОРЛО-Х 1. мұқылдандыру, тоқалдандыру; 2. (мінезін) томырықтандыру, дүңктендіру, ұрттандыру.

МОГЦГОР қ. мөгзгор.

МОГЦОЙ-Х қ. мөгзойх.

МОГЬСО-Х тынысы тарылу, демі шықпау, қысылу.

МОД I 1. ағаш; ≈ той газар ағашты жер; ой ≈ тоғай ағаш; орман тоғай; зуун ≈ жүз ағаш, шоқ қарағай; ≈ бәлтгәл ағаш өзірлігі; яс ≈ шет, жиек ағаш, сүйеніш ағаш; қаңқа ағаш; цоңх-ны яс ≈ терезенің жиек ағашы; гэрийн яс ≈ киіз үйдің ағашы; ≈ огтлох ағаш кесу; эмээлийн ≈ ер ағаш; ≈ он эдлэл ағаш бұйымдары; ≈ он аяга ағаш аяқ, тостаған; ≈ он байшин ағаш үй; ≈ ха-галах ағаш жару; ≈ хөрөөдөх ағаш аралау; ≈ хөлт ағаш аяқ (ойын); ≈ он морь ат ағаш (дене шынықтыруға арналған ойын ағаш); ≈ ны дурс ағаштың қабығы ≈ ны тасаг ағаш бөлімнесі; ≈ он завод ағаш заводы; ≈ он гадас ағаш шеге; ≈ он хувин ағаш шелек; ≈ ны мужаан ағаш шебері; навчит ≈ жапырақты ағаш; шилмүүст ≈ қылқанды ағаш; хар ≈ қара ағаш; қарағай; нарс ≈ қарағай; самрын ≈ жаңғақ ағашы; ☆ модны нохой итбас маймыл, қара ілбіс; ☆ модны согсор мандар, көкше (ағаш); ☆ модны чийрмаа цэцэг лала-гүл (өсімдік); ☆ модон бадам көкгүр шешек (өсімдік); ☆ модны шавтал есеққұлақ; құрма (ағаш); ☆ модны тол-гой мүштек ағашы; ☆ модоо барих дәу-летін түтесу, құралақан қалу.

МОД II метр; арбан ≈ төргө он метр торғыя.

МОД III шақырым (1,06 км-ге тең ұзындық өлшемі); тавин ≈ газар слу шақырым жер (53 км-ге тең).

МОД IV коздік (ойын); чамд хэдэн ≈ байгаа вэ? сенде неше коздік ойын бар еді.

МОДЕЛЬ модель, үлгі.

МОДЖИ-Х ағаштану, ағашты болу.

МОДЖУУЛА-Х ағаштандыру, ағашты болдыру.

МОДЛО-Х ағашпен өлшеу, метрлеу.

МОДОРХОГ 1. ағашты, ағашы көп; ≈ газар ағашты жер; 2. ағаш секілді, ағаш тәрізді, ағаш сияқты.

МОДОС ағаштың қатты бөлігі.

МОДОЧ ағашшы, ағаш шебері.

МОДРО-Х ағаш секілдену, ағаш тәріздену.

МОДРУУ 1. шөптің түбіртегі; 2. қарағанша (ағаш).

МОДТОЙ ағашты, ағашы мол.

МОДХОЙ итбас қара маймыл.

МОДЧИН ағаш кесуші.

МОЙЛ мойыл (1. ағаш; 2. жеміс);
≈ **он** хар нұд мойылдай қара көз.

МОЙНОҒ шодыр буын (саусақтың);
≈ хуруу шодыр буын саусақ.

МОЙНОҒРО-Х шодыр буындану
(саусақ).

МОЙНО-Х қ. **мойноғрох**.

МОЛҒОР моқал, доғал.

МОЛЕКУЛ молекула; ≈ **ын жин** мо-
лекулалық салмақ.

МОЛМОЛЗО-Х қ. **мәлмәлзэх**.

МОЛОР қ. **болор**; ≈ **эрдэнэ** қымбат
асыл тас.

МОЛТОҒЧИН ор қоян.

МОЛХИ қ. **болхи**.

МОЛЦОҒ 1. түймешік (қой, ешкінің);
хонь ямааны хүзүүний ≈ қой ешкінің
мойын түймешегі; 2. шашақ, шоқ (сән-
дік бұйым); 3. (жүгеннің) шылдырмақ.

МОЛЦОҒЛО-Х 1. түймешіктену; 2.
шашақтану, шоқтану; ≈ **н ужсан** үзәм
шоқтанып салбыраған жүзім.

МОЛЦОҒЛУУЛА-Х 1. түймешіктен-
діру; 2. шашақтандыру, шоқтандыру.

МОЛЦОҒТО-Х 1. түймешік пайда бо-
лу; 2. шашақ пайда болу, шоқ пайда
болу.

МОМИН қ. **номин** I.

МОНГИНО-Х қ. **моншрох**.

МОНГОЛ моңғол (халық); **баруун** ≈
батыс моңғолия; **зүүн** ≈ шығыс моң-
ғолия; **өвөр** ≈ ішкі моңғолия; ≈ **хэл**
монгол тілі; ≈ **ардын дуунууд**
моңғол халқының өндері; ≈ **үсэг** моң-
ғол әрпі (ұйғырша моңғол әрпі, төртбұ-
рыш, анық, соёмбо, жаңа әріптер); **уйгар-
жин** ≈ **үсэг** ұйғырша моңғол әрпі (ерте
кездегі ұйғыр әрпіне негізделген моңғол
әрпі); **тод** ≈ **үсэг** анық моңғол әрпі
(Ойраттың **Зая Бандид** дейтін адамы
1648 жылы жасаған әрпі); **шинэ** ≈ **үсэг**
жаңа моңғол әрпі (Крилл әрпіне негіз-
делген жаңа әрпі); ≈ **бүрээ** моңғол кер-
ней (үрлейтін күй аслабы); ≈ **архи** моң-
ғол шарап (іріктен тартылған ішімдік);
☆ **монгол далан хэлт** моңғол даласын-
дағы сайрауық торғай; ☆ **монгол амуу**
моңғол қонақ бидайы; ☆ **монгол өвс**
моңғол даласындағы ақшыл шөп.

МОНГОЛЖИ-Х моңғолдану, моңғол-
ша өдеттену.

МОНГОЛЖУУ моңғолданған, моң-
ғолша өдеттенген.

МОНГОЛЖУУЛА-Х моңғолдандыру,
моңғолша өдеттendirу.

МОНГОЛОРХОҒ қ. **монголорхуу**

МОНГОЛОРХУУ моңғол тәрізді (се-
кілді).

МОНГОЛЧ 1. моңғолды зерттеуші;
≈ **эрдэмтэн** моңғолды зерттеуші ға-
лым; 2. моңғол хат білетін.

МОНГОЛЧЛО-Х моңғолшылау, моң-
ғолшаға аудару.

МОНГОЛЧЛУУЛА-Х моңғолшылату;
моңғолшаға аударту.

МОНГОЛЧУУД моңғолдар.

МОНГОЛШИ-Х қ. **монголжих**.

МОНДҒОР жұмыр; ≈ **хуурай** жұмыр.
егеу.

МОНДОЛҒҮЙ мол, көп (нәрсе).

МОНДОХҒҮЙ 1. ағыл-тегіл, таусыл-
майтып, сарқылмайтын (нәрсе); 2. мұ-
қалмас, қайтпас, тойтарылмас.

МОНДОШҒҮЙ қ. **мондохгүй**.

МОНЖУУ есалаң, есерсоқ, есірін,
есуас, әңгі; ≈ **хүн** есалаң адам.

МОНЖУУН әңгүдік, әңгі, есуас; **яа-
сан** ≈ **хүн бэ** неткен әңгүдік адам еді.

МОНОПОЛИ I монополия (1. бір нар-
сені не өндіруге, не сатуға бірдей төтен-
ше ие болу; 2. капиталистердің өндірістік,
саудалық төтенше бірлестігі); **гадаад** ху-
далдааны ≈ сыртқы сауда монополия-
сы.

МОНОПОЛИ II ауыс. ерекше ақ ар-
ақ.

МОНОПОЛИЧЛО-Х монополиялау,
монополияға айналдыру.

МОНОПОЛИЧЛУУЛА-Х монополия-
ландыру, монополияға айналдырту.

МОНОС моңыл ағаш (өсімдік).

МОНТАЖ монтаж; **барилғын** ≈ құ-
рылыс монтажи.

МОНТАЖЛА-Х монтаждау, монтаж
істеу.

МОНТҒОР қоңқақ, қоңқаш, дөңки-
ген, қоңқиған.

МОНТӨР монтёр; **цахилгааны** ≈
≈ электр монтёры.

МОНТОЙЛҒО-Х қоңқиту, қоңқайту,
дөңкиту.

МОНТОЙ-Х қоңқию, қоңқаю, дөң-
кию.

МОНТООХОЙ тасбас, дөңжал (ба-
лық).

МОНХҒОНО-Х қоңқандау, қоңқан
қағу, қоңқақ қағу, дөңкендеу, дөңкең
қағу.

МОНХҒОР қ. **монғтор**.

МОНХҒОРДУУ қоңқақтау, қоңқиған-
дау, қоңқиынды, дөңқиінді.

МОНХҒОРХОН сәл қоңқиған (қоң-
қақ, дөңкиген).

МОНХОЙЛҒО-Х қ. **монтойлғох**.

МОНХОЙ-Х қ. **монтойх**.

МОНХОЛЗО-Х қ. **монхгонох**.

МОНХОЛЗУУЛА-Х қоңқандату, қоң-
қан қастыру, қоңқақтау, дөңкендету.

МОНХОР қ. **монғтор**.

МОНХОРДУУ қ. **монхгордуу**.

МОНХОРДУУХАН қ. **монхгорхон**.

МОНЦҒОР қ. **монхгор**.

МОНЦОҒНО-Х қ. **монхгонох**.

МОНЦОҒНОУЛА-Х қ. **монхолзуулах**.

МОНЦОҒ 1. қ. **молцог**; 2. айдар, тө-
бешоқ (құстың).

МОНЦОЙ-Х қ. **монтойх**.

МОНЦОЛЗО-Х қ. **моохолзох**.

МОНЦОЛЗУУЛА-Х қ. **монхолзуулах**.

МОНШИҒНО-Х әңгіленіп кету, әңгү-
діктеніп кету.

МОНШИН әңгі, әңгүдік, есалаң.

МОНШРО-Х әңгілену, әңгүдіктену,
есаланды.

МООВИН: моовин цаас қауыз қағаз (күріш кебегінен істеген қағаз).

МООДГОР 1. қ. маадгар; 2. шолтан, шолтақ, келтең, келтек; ≈ сүүлтэй шолтаң құйрық; 3. ауыс. (мінез) қысқа, шолақ, тар; ≈ зантай шолақ ойлы, ойы шолақ.

МООНИГ қ. мойног.

МОРАЛЬ мораль.

МОРДО-Х 1. міну; мориндоо ≈ атына міну; хүзүүн дээр ≈ мойнына міну; 2. ауыс. аттану, жөнелу, беттеу; хот орохоор ≈ қалаға баруға аттану; ☆ мордохын хазгай әуел бастан қателесу, ту басынан қателесу, о бастан оңбау.

МОРДУУЛА-Х 1. мінгізу; 2. ауыс. аттандыру, жөнелту, беттету.

МОРИГҮИ 1. атсыз, аты жоқ, көліксіз; 2. ауыс. бақытсыз, салымсыз, бағы жоқ.

МОРИЛО-Х 1. атқа міну; ≈ н одох атқа мініп жонелу; 2. қошметпен келу; ≈ н орно уу көнеки, үйге кіріңіз; Дээшээ ≈ жоғары (төрге) шығыңыз.

МОРИЛУУЛА-Х 1. атқа мінгізу, аттандыру; 2. қошаменпен келтіру.

МОРИРХОГ аты барсу, аты бар кісімсу, атына дандайсығыш.

МОРИРХО-Х атына дандайсу, аты барсын мактану.

МОРИРХУУ қ. морирхог.

МОРИУ 1. қыңыр, қиқар, дөрені; дара, оғаш; 2. бытыраңды, шашыраңқы.

МОРЧГОР быржық, тыржық (пішін).

МОРЧИЛГО-Х быржиту, тыржиту.

МОРЧИЙ-Х быржию, тыржию.

МОРЬ ат; хурдан ≈ жүйрік ат; жороо ≈ жорға ат; эмнэг ≈ асау ат; тэрэгний ≈ арбаның аты; ≈ той хун атты кісі; ≈ ны сайныг унан байж мэд, хүний сайныг ханилан байж мэд ат жақсысын мініп жүріп біл, адамның жақсысын достасып жүріп біл; ≈ ны жороо махада барна, хүний жороо хүнсээ барна аттың жорғасы етінен арылар, адамның жорғасы асынан айрылар; ≈ уях ат жарату; ≈ сойнх ат жарату; ≈ тавих ат қосу (1. бәйсеге; 2. жылқыға); ≈ гарах ат жарыса жонелу; ≈ уралдах ат жарысу; ≈ тарлах ат сынасу, атты қара жарысқа салу; ≈ хөлелөх атты терлету; ≈ барих ат ұстау; ≈ н өөртөө ат өртең, ат лау; ≈ ны уяа ат баптау, ат байлау; ≈ н тэрэг ат арба; ≈ хөтлөгч ат қосны; ☆ морин шня шыны күбі (ыдыс); ☆ морин тармуур аттырма; ☆ морин цэрэг атты өскер; ☆ морин дивиз атты дивизия; ☆ морин хуур атбас қобыз; ☆ морин хийл қылқобыз; ☆ морин дээгүүр ат үсті, абырсабыр, асығыс-үсігіс; ☆ морин дэл дээгүүр ат үстінде; аттың жалы түйсін қомында; абырсабыр кезде; ☆ морин зээрғанә тісті түйежоңышқа (өсімдік); ☆ морин улаагана шөңкіш (өсімдік);

☆ морин агь қарақұйрық (шөп); ☆ морин шарилж қаражусан (өсімдік); ☆ морин шаваг сарбалақ, биік жусан (өсімдік); ☆ морин хад тікенек бұта (өсімдік); ☆ морин хулгана түйеқұлақ (тышқан); ☆ морин харацай ақсұйрық қарлығаш (күс); ☆ морин мэлхий теңбіл бақа (көл жәндігі); ☆ морин хэдгэнэ сар сона; ☆ морин зегий орман сонасы; ☆ морин хүрэлзгэнэ қара шегіртке; ☆ морин шоргоолж ұзынаяқ құмырсқа (ұсақ жәндік); ☆ морин шилүүс ит сілсусін (хайуан); ☆ морин хонх аспа қонырау; ☆ морий нь унуулах науқасын ұлғайту, ауруын асқындыру; ☆ морин жил жылқы жылы; ☆ морь босгох алшы түсіру.

МОРЬСОГ атқұмар.

МОРЬТ 1. атты; ≈ цэрэг атты өскер; 2. ауыс. бақытты, салымды, бағы бар.

МОРЬТОЙ 1. атты, ат мінген; хоёр ≈ той хун екі атты кісі; 2. аты бар, көлікті; олон ≈ хун көп аты бар адам; 3. жылқы жылды; ≈ хун жылқы жылды кісі; 4. ауыс. бақытты, бағы бар, салымды.

МОТОР мотор; машины ≈ машинаның моторы.

МОТОРТ моторлы; ≈ завь моторлы қайық.

МОТОРЧ моторшы, мотор жөндеуші.

МОТОЦИКЛ мотоцикл.

МОХДОГ мұқалғыш, жасығыш, жасық, күйреуік (көңіл-күй).

МОХЛИГ, бодох мохлиг есепшөт.

МОХОО 1. жасық, өтпес, майрылғыш, мұқалғыш; ≈ хутга жасық (өтпес) пышақ; 2. ауыс. жігерсіз, күйреуік, жасық, ынжық; ≈ ухаантай жасық көңіл; 3. жалқау, еріншек.

МОХООРДО-Х 1. (пышақ т. б.) жасу, өтпеу, майрылу, мұқалу; 2. ауыс. жігерсіздену, күйреуіктену, жасу, ынжықтану; 3. жалқаулану, еріншектену.

МОХООЛГО-Х 1. (пышақтың т. б.-ның дүзін) жасытыру, өткізбей тастату, майрылдырту, мұқалдырту; 2. (көңіл, жігерін) жігерін қайтару, жігерін күйреттіру, көңілін жасыттыру.

МОХООРО-Х 1. (пышақ т. б.-ның дүзі) жасу, өтпеу, майрылу, мұқалу; 2. жігері қайту, көңіл жасу, жүрегі қайту; зориг нь ≈ жігері қайту.

МОХОО-Х 1. жасыту, өткізбей тастату, майрылдырту, мұқалдырту (пышақ т. б.-ның дүзін); 2. жігерін қайтару, көңіл жасыту, жүрегін қайтару.

МОХО-Х 1. қ. мохоорех; 2. ауыс. тайсалу, батпау.

МОХОШГҮИ қайтпас, тайсалмас, қайсар, батыл.

МОХРОЛ мұқалыс, тайсалыс.

МОХУУЛ I (пышақ т. б.-ның) алқым; хутганы ≈ пышақтың алқымы.

МОХУУЛ II (іс-әрекет) ақыры, тау-

сыншыгы, соңы; **хэргийн** ≈ істің ақыры; ≈ **ыг үзэх** ақыры (соңын) көру.

МОХУУЛГУЙ аяқсыз, соңсыз; шексіз, ушы-қиырсыз.

МӨГӨӨРС I шеміршек; **далны** ≈ жауырынның шеміршегі; ☆ **мөгөөрсөн** хоолой кеңірдек.

МӨГӨӨРС II шеміршек жара (*ауру*).

МӨГӨӨРСТӨ-Х шеміршек жара шығу.

МӨГӨӨС қ. **мөгөөрс**.

МӨГҮҮ жиек ағаш; **цонхны** ≈ терезенің жиек ағашы.

МӨГЦ I мөңше уылдырығы (*балық-тың*).

МӨГЦ II мөңшемай (*өсімдіктің*).

МӨД өзір, өзірше, өзирге; қазірше, қазір; кешікпей, ұзамай; ≈ **ирэхгүй** өзір келмейді; ≈ **ирнэ** қазір (ұззмай) келеді.

МӨДӨД қ. **мөд**.

МӨДХӨН қазір, ұзамай, кешікпей.

МӨЛГӨР I доғал, моқал, мұқыл; ≈ **хутга** доғал пышақ; ≈ **чих** доғал құлақ.

МӨЛГӨР II доғал, жалпақ (*шың, жартас*); ≈ хад доғал жартас.

МӨЛЖИГДӨ-Х 1. (*сүйектің еті*) мұжылу, кемірілу; 2. *ауыс*. қаналу, езілу, жаныылу.

МӨЛЖИГЧ 1. (*сүйекті*) мұжушы; 2. *ауыс*. қанаушы, езуші, жаншушы; ≈ **этгэд** қанаушылар; ≈ **анги** қанаушы тап.

МӨЛЖИМТГНИ 1. (*сүйек*) мұжығыш; 2. *ауыс*. қанағыш, езгіш; жемқор, жемпаз.

МӨЛЖИМХИЙ қ. **мөлжимтгий**.

МӨЛЖИ-Х 1. (*сүйек*) мұжу; **яс** ≈ сүйек мұжу; 2. *ауыс*. қанау, езу, жаншу; **хүн хүнэ** ≈ **ёсыг устгах** адам адамды қанау салтын жою.

МӨЛЖМӨЛТ 1. жемқор, жемпаз, қанағыш (*адам*); 2. *ауыс*. қазғыш, соқтықыш, түрткілегіш.

МӨЛЖӨӨР қ. **мөлжүүр**.

МӨЛЖҮҮЛЭ-Х 1. (*сүйекті*) мұжыту; 2. *ауыс*. қанату, ездіру, жаншыту.

МӨЛЖҮҮР 1. мұжуыр (*сүйектің қалдық еті*); ≈ **тэй яс** мұжуырынды сүйек; 2. шоп қауызы; 3. *ауыс*. қор, дәулет, мүлік; ≈ **тэй айл** қорлы үй; 4. *ауыс*. сапа, мелжем; ≈ **тэй хүн** мелжемді адам.

МӨЛЖҮҮРГҮЙ 1. мұжуырынсыз (*сүйек*); 2. *ауыс*. жуас, бейуаз; ≈ **хүн** жуас адам.

МӨЛЖҮҮРТЭЙ 1. мұжуырынды (*сүйек*); **тоғлоом тоогой нь дээр, толгой** ≈ **нь дээр** сiйін орынды келсе, бас мұжуырынды келсе (*дәтел*); 2. *ауыс*. қорлы, дәулетті, мүлікті; ≈ **айл** қорлы үй; 3. *ауыс*. қоздырғыш, түрткілегіш; ≈ **гоочтой хүн** қоздырғыш әзілқой адам.

МӨЛИЙЛГӨ-Х доғалдандыру, моқалдандыру, мұқылдандыру.

МӨЛИЙ-Х I доғалдану, моқалдану,

мұқылдану (*пышақ т. б. нәрсе*); ≈ **сөн иртэй хутга** дүзі доғалданған пышақ.

МӨЛИЙ-Х II үйірілу, иірілу (*терең су деңгейі*); **их устай гол** ≈ **н урсах** терен сулы өзен үйіріле ағу.

МӨЛМӨЛЗӨ-Х қ. **мөлмөлзэх**.

МӨЛӨГНӨ-Х жылпыңдау, жып-жып ету; **загас** ≈ **өд** баригдахгүй **байна** балық жылпыңдап ұстатпайды.

МӨЛӨЛЗӨ-Х қ. **мөлөгнөх**.

МӨЛӨ-Х I бұтау, бұтарлау, жәукемдеу; **моды мөчрийг** ≈ ағаш бұтақтарың бұтау; **элэх** ≈ майдалап бұтарлау, ықшамдап жәукемдеу.

МӨЛӨ-Х II ысыру, сығу, ысырып шығару, сығып шығару; **түүнийг** ≈ **ж дөнгөх** оны білдірмей ысыру.

МӨЛС қ. **мөс**.

МӨЛТ қалт-құлт, жүрді-барды, әрең-пәрең; **хальт** ≈ **унших** қалт-құлт оқу; **мөчид** ≈ **явдал** жүрді барды әрекет.

МӨЛТЛӨ-Х бұлт ету, шығу, таюу; **мөр нь** ≈ **ныгы** шығып кету.

МӨЛТӨРХИЙ I (*буыны*) бұлтарған, шыққан, тайған, шығып кеткен, тайып кеткен; ≈ **мөр** бұлтарған иық.

МӨЛТӨРХИЙ II жүрді барды, немқұрайды; ұшқалақ, жеңілтек (*ис-әрекетте*).

МӨЛТӨС тосын, кенет, тұтқиыл; тосыннан, кенеттен, тұтқиылдан; ≈ **дайралдах** тосын кезігу, кенет жолығу.

МӨЛТРӨ-Х 1. бұлтару, бұлт шығу, таюу, тайып шығу (*буыны т. б.*); **мөр** ≈ **ныгы** таюу; 2. (*байлау*) сыпырылу, шешілу; **ула нь** ≈ **байлауы** сыпырылу.

МӨЛҮҮ қ. **мөлүүн**.

МӨЛҮҮЛЭ-Х I бұтату, бұтарлату, жәукемдесту (*ағаш бұтағын*).

МӨЛҮҮЛЭ-Х II (*ис-әрекетте*). ысырту, сықтыру, ысыртып шығарту, сықтырып шығарту.

МӨЛҮҮН мұздақ, салқын; ≈ **болох** мұздау, салқындау; ≈ **өдөр** салқын күн.

МӨЛҮҮХЭН салқынырақ, салқындау.

МӨЛХЛӨ-Х еңбектеу, етпеттеу; ≈ **н явах** еңбектеп жүру.

МӨЛХӨӨ 1. еңбек, етпет; ≈ **гөөр явах** етпетінен жүру; ≈ **болох** еңбектеп қалу, етпеттеп қалу; 2. *ауыс*. ұйтқұс, итқұс (*қасқыр*).

МӨЛХӨ-Х еңбектеу, етпеттеу; ≈ **ж явсаар ойртох** еңбектеп отырып жақындау.

МӨЛХҮҮЛЭ-Х қ. **мөлхүүлэх**.

МӨЛХҮҮЛЭ-Х еңбектесту, етпеттету.

МӨН 1. дәл, сол, өзі; **яг** ≈ дәл өзі; ≈ **бишийг ялгах** дәл, дәл емесін айыру; 2. сол, осы; ≈ **оны эхэнд** сол жылдың басында; ≈ **түүнчлэн** тағы сол сияқты; ☆ **мөн чанар мөн** (*фил*).

МӨНГӨ 1. күміс; **алт** ≈ алтын күміс; ≈ **өр хийсөн** күмістен істеген; ≈ **төгрөг** күміс ақша; 2. күмістеген, күмістен істеген, күміс; ≈ **н аяга** күміс аяқ; ≈ **н хазаар** күміс жүген; ≈ **н хутга**

күмис пышак; 3. тын; **иэгтийн** (аравтын, хорьтын, тавьтын) **мөнгө** бір (он, жиырма, елу) тындык; ☆ **мөнгөн тэмдэгт** кагаз ақша, сом; ☆ **мөнгөн ембуу** жамбы, құйма күміс; ☆ **мөнгөн төгрөг** ақша, күміс ақша; ☆ **гулууз мөнгө** күйгәп ұзыншақ күміс, құйма күміс; ☆ **қалин мөнгө** еңбекақы, айлық; ☆ **мөнгөн хөрөнгө** ақша қаражат, күміс дәулет; ☆ **мөнгөн сан** ақшахана; ☆ **мөнгөн тусламж** ақшалай көмек; ☆ **мөнгөн шагнал** ақшалай сыйлық; ☆ **мөнгөн ханш** ақша нарқы, ақша құны; ☆ **мөнгөний ханш буурақ** ақшаның құны түсу; ☆ **мөнгөний эргәлт** ақша айналысы; ☆ **мөнгөн орлого** ақшалай табыс; ☆ **мөнгө гуйвуулах** ақша жолдау (банк арқылы ақша жіберу); ☆ **мөнгө идэх** ақша жеу (ақшаны құпия жолмен жеу); ☆ **мөнгө шамших** ақша шымшу (ақшаны жасырын пайдалану); ☆ **мөнгө дутгах** ақша қую, ақша көмейлету; пәре беру; ☆ **мөнгөний рефовм** ақша өзгерісін жасау, ақша айналымын өзгерту, ☆ **мөнгөний ярав** ақша үлестіргіш, ақша ұстағыш (кассир); ☆ **сохор улаан мөнгө ч өгөхгүй** соқыр тын бермейтін, ешнәрсе бермейтін; 3. дәулет, мүлік; ≈ **их зарах** көп дәулет жұмсау; **өнгө** ≈ **нд дурлах** дәулетке қызығу; **хөрөнгө** ≈ **өр бага** айл дәулеті аз үй; 4. төлем, жалақы; **байрны** ≈ **хураалгах** тұрғын үй жалақысын беру; ☆ **бодын хөлийн мөнгө** мал салығы; ☆ **мөнгөн гүйлс** күміс бұта, ақбұта (өсімдік); ☆ **мөнгөн загас** ақ шабақша (балық); ☆ **мөнгөн цадагт** күймесгүл (өсімдік); ☆ **мөнгөн уруул** ақшершеу (жылқының); ☆ **мөнгөн үс күміс суы, сынап.**

МӨНГӨГҮЙ ақшасыз; ≈ **үлдэх** ақшасыз қалу.

МӨНГӨЛӨ-Х күмістеу; аптау, жала-ту; **аяга** ≈ аяқты күмістеу.

МӨНГӨЛҮҮЛЭ-Х күмістету; аптату, жалату.

МӨНГӨРӨ-Х күмістену, күмісше жарқырау, күміс сәуле шашырау.

МӨНГӨТЭЙ ақшалы; ≈ **хүн** ақшалы адам.

МӨНДИЛӨ-Х домаландыру.

МӨНДӨЛ қ. мөндөн.

МӨНДӨЛЛӨ-Х мөндендеу, мөнден табу.

МӨНДӨН мөнден (суырдың баласы).

МӨНДӨР бұршақ; ≈ **орох** бұршақ жауу; ☆ **мөндөр буулгах** (іс-әрекетте) сабалау, төбелеу, жітірмеслету, жаудыру; **қасаар бичгээр** ≈ ≈ іс қағазын жаудыру.

МӨНӨӨ жаңа ғана, жап-жаңа, әл-гінде ғана; ≈ **энд явж байсан** жаңа ғана осында жүрген.

МӨНӨӨХӨН жуықта-ғана; жуықта-ғана; ≈ **қас их орсон** жуықта ғана қар қалың жауған.

МӨНХ 1. мәңгі; **өндөр уулын** ≈ **қас**

биік таудың мәңгі қары; 2. (сайси) мәңгі, мызғымас; ≈ **найрамдал** мәңгі достық; ☆ **мөнх дэвдэг** мәңгі тоң (геогр.); ☆ **мөнх зул** мәңгі шырақ, өшпес шырақ; ☆ **мөнх бус** өзгерісті (философ.); ☆ **мөнх бусыг үзүүлэх** о дүниеге кету, дүние салу, қайтыс болу; ☆ **мөнх тэнгэр** теңір алла, құдірет теңір, жасаған алла (dini); ☆ **мөнхийн ус** мәңгілік су, алтын су; ☆ **мөнх харгана** мәңгі жасыл қараған (өсімдік); ☆ **мөнх өвс** аршалық жыңғыл (өсімдік); ☆ **мөнх нугас** қара балық.

МӨНХЖИ-Х мәңгілену, мәңгіге қалу, мәңгі сақталу.

МӨНХЖҮҮЛЭ-Х мәңгілендіру, мәңгіге қалтыру, мәңгі сақтату.

МӨНХЛӨ-Х мәңгілеу, мәңгі қалтыру.

МӨНХЛҮҮЛЭ-Х қ. мөнхжүүлэх.

МӨНХРӨӨ қоянбүйрек (жеміс).

МӨНХРӨ-Х қ. мөнхжих.

МӨНХРҮҮЛЭ-Х қ. мөнхжүүлэх.

МӨӨГ саңырауқұлақ (өсімдік); **ңа-гаан** ≈ ақ саңырауқұлақ; **хар** ≈ қара саңырауқұлақ; ≈ **ТҮҮХ** саңырауқұлақ теру; ≈ **ний хүрээ** саңырауқұлақтың қалқаны.

МӨӨГӨЦӨР уақ саңырауқұлақ (биол.).

МӨӨГТ құрақ шылы (құс).

МӨӨР шеңбер; құрсау; **дугуйны** ≈ доғаның шеңбері; ≈ **тэй шал** шеңберлі еден, дөңгелек еден.

МӨӨРЛӨ-Х шеңберлеу; құрсаулау, шеңбер жасау, құрсау жасау.

МӨӨРЛӨДӨ-Х мөңіресу, өкірісу (сыыр); **Үхэр** ≈ сыыр мөңіресу.

МӨӨРС қ. мөгөөрс.

МӨӨРСТӨ-Х қ. мөгөөрстөх.

МӨӨРӨ-Х (сыыр) мөңіреу; **үнээ** ≈ сауын сыыры мөңіреу.

МӨӨРҮҮЛЭ-Х (сыырды) мөңірету.

МӨР I 1. із; **шувууны** ≈ құстың ізі; **туулайн** ≈ қоянның ізі; ≈ **гаргах** із пығару; **ул** ≈ із сілем, дақ із; ≈ **өөр нь явах** ізімен жүру; 2. жол; ≈ **өө алдах** жолынан айрылу, жолдан адасу; **машинны** ≈ машинаның жолы; ≈ **өөрөө явах** жолмен жүру; **догол** ≈ сынық жол, іркін жол (жазуда, кітапта); **дөрвөн** ≈ шүлэг төрт жол тақпақ; бір шумақ тақпақ; ≈ **дэв-шүүлэх** жол көтеру; 3. қатар; **гөл** ≈ орталық қатар; **ар** ≈ артқы қатар; ☆ **мөрөө балла** қылмысын жасыру; ☆ **нэг мөр болгох** бір жүйеге келтіру, жолға қою, істі реттеу; ☆ **мөрийн хө-төлбөр** алғашқы мақсаттар, алғашқы көздеулер (сайси); ☆ **мөрөөрөө явах** түзу жүру, тәртіп сақтау.

МӨР II 1. иық; ≈ **зэргәлдээ** иықтас; ≈ **зэрэгдэх** иықтасу; 2. (садақ) жақтау.

МӨР III арқа; **жон**; **хутганы** ≈ пышактың арқасы; **сүхний** ≈ балтаның

аркасы.

МӨРГӨЛ табыныс, сиыныс (*дини*); **эргэл** ≈ дін жорасы; ≈ **ийн газар** дінхана, табыну орны; ≈ **ийн мод** табына-тын ағаш.

МӨРГӨЛДӨӨН қақтығыс, соқтығыс; **хилийн** ≈ шекаралық қақтығыс.

МӨРГӨЛДӨ-Х 1. сүзису (*мал, аң*); **бух** ≈ бұқа сүзису; **ухна** ≈ теке сүзису; 2. қақтығысу, соқтығысу; 3. *ауыс*. бет кезігу, жольгу; **гудамжинд гэнэт** ≈ көшеде кенет кезігу.

МӨРГӨЛДҮҮЛЭ-Х 1. сүзістіру (*малды, аңды*); 2. қақтығыстыру, соқтығыстыру; 3. *ауыс*. (*бетпе-бет*) кезіктіру, жо-лықтыру.

МӨРГӨЛӨ-Х 1. (*дини*) табына беру, сиына беру; 2. (*бұқа т. б.*) сүзісе беру; 3. кезе беру, тімтіне беру.

МӨРГӨЛЧИН діндар, табынушы, сиынушы; ≈ **хүмүүс** табынушы адамдар.

МӨРГӨМТГИИ қ. **мөргөмхий**.

МӨРГӨМХИИ сүзгіш; сүзіскіш; ≈ **үхэр** сүзгіш сиыр.

МӨРГӨ-Х 1. (*дини*) сиыну, табыну; **бурханд** ≈ Бурханға (құдайға) сиыну; **газарт** ≈ жерге табыну; 2. сүзу; **хуң** ≈ қошқар сүзу; ≈ **дөг үхэр** сүзетін сиыр; 3. *ауыс*. тек бару, босқа бару; **эзгүй гэрт** ≈ **чихээд ирэх** иен үйге босқа барып келу; ☆ **хий мөргөх**, = **гоц мөргөх** сый кезен алу, сый жол алу (*палуандар күресінде қарсы күресегін палуан болмаған ретте, ол палуанды күрестің бір кезегін жықтыға еселтеп, келесі кезегде күресуге жіберу*).

МӨРГҮҮЛЭ-Х 1. сиындыру, табындыру (*дінге*); 2. сүзістіру (*бұқа, қошқар т. б.*).

МӨРДЛӨГ 1. басшылық; нұсқау; ≈ **болгох** басшылық болдыру; 2. (*ис-эрекетте*) тексерінді, тектеу; анықтау; ≈ **явуулах** тексерінді жүргізу.

МӨРДӨГДӨ-Х тексерілу, тергелу, тектелу анықталу.

МӨРДӨ-Х 1. ізіне түсу, іздеу; ≈ **н хөөх** ізіне түсіп қуу; 2. тексеру, тектеу, анықтау; ≈ **н байцаах** тектеп тергеу; 2. *ауыс*. қолдану, іске асыру; басшылық ету; **дагаж** ≈ іске асыру.

МӨРДҮҮЛЭ-Х 1. ізіне түсірту, іздету; 2. (*ис-эрекетті*) тексерту, тектету, анықтату; 3. *ауыс*. қолдандыру, іске асырту; басшылық еткізу.

МӨРИИ құмар, ұтыс; ≈ **тэй тоглоом** құмар ойыны, ұтыс ойыны; ≈ **тавих** құмар беру.

МӨРИЙЦҮҮЛЭ-Х құмар ойнату, ұтыстырып ойнату.

МӨРИЙЦӨ-Х құмар ойнау, ұтысып ойнау.

МӨРЛӨ-Х I нықтау, ныққа көтеру; ≈ **ж өргөх** нықтап көтеру; ≈ **ж явах** ныққа көтеріп жүру.

МӨРЛӨ-Х II 1. іздеу, ізге түсу; 2. із шығару, жол шығару; 3. қатарласу; ≈ **н суух** қатарласып отыру.

МӨРЛӨ-Х III 1. ізімен соғу, ізімен ұру; 2. (*асық*) алшы түсу; **шагаа** ≈ асық алшы түсу.

МӨРЛҮҮЛЭ-Х I нықтату, ныққа көтеру.

МӨРЛҮҮЛЭ-Х II 1. іздету, ізіне түсірту; 2. із шығарту, жол шығарту; 3. қатарластыру.

МӨРЛҮҮЛЭ-Х III 1. ізімен соқтыру, ізімен ұрғызу; 2. (*асықты*) алшы түсіру.

МӨРӨВЧ 1. нықшын, нық белбеу; **бүсний** ≈ белбеу нықшыны; **хуягийн** ≈ сауыттың белбеуі; 2. нықша (*эйелдердің, шапачын әшекейлеуге арнап ныққа тігетін мүйізге ағаш*).

МӨРӨВЧЛӨ-Х нықтау, нығына асыну; **буу** ≈ мылтықты нығына асыну.

МӨРӨВЧЛҮҮЛЭ-Х нықтату, нығына асындыру (*мылтық т. б-ны*).

МӨРӨГ бүрге (*балық*).

МӨРӨГЛӨ-Х қ. **мөрөлөх**.

МӨРӨГЦӨГ шынтақша, иінше (*жер*); **эргэдэг** ≈ шынтақша сұғым жер.

МӨРӨГЦӨ-Х бас тіресу, бас түйісу; **үхэр** ≈ **ж байна** сиыр бас тіресіп тұр.

МӨРӨЛДӨ-Х (*жұмыс, шаруаны*) арқалап алу, жауаптап алу; ≈ **н хариуцах** жұмысты жауаптап алу.

МӨРӨЛСӨ-Х 1. нықтай беру, ныққа көтере беру; 2. іздей беру, ізіне түсе беру; 3. із шығара беру, жол шығара беру.

МӨРӨЛСҮҮЛЭ-Х 1. нықтата бергізу, нығына көтерте бергізу; 2. іздете бергізу, ізіне түсіре бергізу; 3. із шығарта бергізу, жол шығарта бергізу.

МӨРӨЛТӨ-Х қ. **мөрлүүлэх** I, II, III

МӨРӨЛТӨ-Х қ. **мерлөх** I, II, III. **МӨРӨН** өзен; **Ижил** ≈ Еділ өзені, ☆ **мөрний морь** жираф (*Африкадағы теңбіл түсті, тағы жылқы*).

МӨРӨДӨЛ 1. арман, қиял; **хүсэл** ≈ көкейтесті арман; ≈ **болох** армандау, арман ету; 2. зарық, сағыныш; **үзэх гэсэн** ≈ коруге зарығу, сағынып көргісі келу.

МӨРӨДӨ-Х 1. армандау, арман ету, қиялдау, қиял ету; 2. зарығу, сағыну; **санаж** ≈ сағынып зарығу.

МӨРӨДҮҮЛЭ-Х 1. армандату, арман еткізу, қиялдату, қиял еткізу; 2. зарықтыру, сағындыру.

МӨРӨӨЛ қ. **мөрөөдөл**.

МӨРӨӨС қ. **мөрөөл**.

МӨРГЛӨӨ сөйте тұра, сүйтіп тұрып; солай бола тұра; **өөрөө тийм** ≈ өзі сүйтіп тұрып.

МӨРТӨӨ I өзгеше, басқаша, ұқсамай; бөтен; **шал** ≈ **болох** тіпті өзгеше болу, ешбір ұқсамай кету.

МӨРТӨӨ II қ. **мөртлөө**.

МӨРТӨӨ III қиянатсыз, өзімен өзі, өз жолымен; ≈ **явсан хүнийг хэн зэмлэх билээ** қиянатсыз жүрген адамды кім кінәлайды; **явах** ≈ **яв** өзіңмен өзің жүре бер.

МӨРЧ ізшил, ізге түскнш, нисшил; ≈ **нохой** ізшил ит.

МӨС I мұз; **голын** ≈ өзеннің мұзы; ≈ **өн дээр тоглох** мұзда ойнау; ≈ **өн галав** мұз дәуірі; **умард** ≈ **өн далай** солтүстік мұзды мұхит; ≈ **өн уул** мұз тау (*айсберг*); ≈ **өн чихэр** мұз шенер; ≈ **агнх** мұз жымдасу; ≈ **нэмүүрэх** мұз кеуректену (*көктөмдө*); ≈ **барилдах** мұз ұстасын қату; ≈ **далагнах** мұз жалдану; ≈ **павтах** мұз жарықшақтану, мұзға жарық түсу; ≈ **тээрэмдэх** мұз сең үйілу; ≈ **хайлах** мұз еру; ≈ **өрөмгөх** су мұздақтану; ≈ **түгдийх** мұз дүңкию, мұз дөңестену; ≈ **унах** мұз түсу (*көктөмдө*).

МӨС II жебенің қауырсын құйрығы.

МӨС III ұждан; сапа, қасиет; **хүний** ≈ **өөр барагтайхан** адамгершілік ұжданлы шамалы адам; **хүний** ≈ **тэй хун** адамгершілік қасиеті бар адам.

МӨСЖИ-X мұздану, мұз көбею.

МӨСЖҮҮЛӘ-X мұздандыру, мұзын көбейту; ☆ **мөсжүүлән зоорь** мұз қатырған қойма, тоң қойма.

МӨСТӨЛ I мұз басу, мұз қаптау; 2. мұздық, мұз басқан; ≈ **ийн үе** мұз дәуірі.

МӨСТӨ-X мұз қату; **гол** ≈ өзенде мұз қату.

МӨСТҮҮЛӘ-X мұз қатыру.

МӨСЧ: **мөсч хулгана** жүндес піл (*ерте заманда өмір сүрген, қазір өліп таусылған ұзын тұмсықты алып піл*).

МӨТӨГ мүтік (*жебенің екі қыры*).

МӨТӨР жедел, дереу, пашшаң.

МӨТӨРХӨН жеделірек, дереуірек, шашшаңырақ.

МӨХГӨР қабысыңқы (*қарын*).

МӨХИЙ-X қ. **мэхийх**.

МӨХЛӨГ I дән (*астықтың*); **тарианы** ≈ дақыл дәнi; 2. сопақша, домалақша.

МӨХЛӨГТ дөңдi, дөнi бар (*дақыл*); ☆ **мөхлөгт төрс** қара уылдырық.

МӨХӨЛ сөніс, жойылыс; сөнү, жойылу.

МӨХӨӨЛ I сөндіріліс, жойылыс; сөндірілу, жойдырылу.

МӨХӨӨЛ I мұздақ, іртік (*сұйық*) *нәрсенің қатыуы*.

МӨХӨӨЛТӨ-X мұздақтану, іртіктену; **ус** ≈ **су** мұздақтанып қату.

МӨХӨӨ-X сөндіру, жойдыру.

МӨХРҮҮ мөкір (*урғашы қызыл балық*).

МӨХӨС I мүкіс, осал, нашар, әлсіз, олқы; **чадал** ≈ өлі мүкіс, күші осал; ≈ **адуу** нашар кедей; 2. (*көне*) байқұс, сорлы, бейшора; ≈ **мидий бие** байқұс, мен өзім, мен байқұс; ≈ **хүн** сорлы адам.

МӨХӨСДӨ-X мүкістену, осалдану, нашарлау, әлсіздеу; олқылану; **чадал** ≈ өлі мүкістену, күші осалдау.

МӨХӨСДҮҮЛӘ-X мүкістендіру, осалдандыру, нашарлау, әлсіздендіру.

МӨХӨСТӨ-X мүкістене бастау, осал-

дай бастау, нашарлай бастау, әлсіздене бастау; **хүчин чинээ** ≈ күш қайраты мүкістене бастау.

МӨХӨСТҮҮЛӘ-X мүкістендіре бастау, осалдата бастау, нашарлата бастау, әлсіздендіре бастау.

МӨХӨСХӨН мүкісірек, мүкістеу, осалдау, нашарлау.

МӨХӨ-X сөнү, жойылу, құру, таусылу; **сөнөх** ≈ сөніп жойылу; **үхэх** ≈ өліп құру, қырылып жойылу; **гал** ≈ от сөнү; **зул** ≈ шырақ сөнү; **сүйрч** ≈ апатқа ұшырап жойылу.

МӨХӨЦ мөркеше шабақ (*балық*).

МӨЦ-X қ. **мөчиX I**.

МӨЦ I ширек сағат (15 минут).

МӨЦ II 1. қол, аяқ (*адамның*); 2. төрт аяқ (*мал, хайуан*); **дөрвөн** ≈ төрт аяқ; 3. қол, сан (*малдың еті*); ≈ **өөр нь салгах** қолын қол, санын сан етіп бұзу; ☆ **арван хоёр мөч** он екі мүше (екі қол, екі санды сегіз мүше; жаяны екі мүше; арқа мен мойын екі мүше—барлығы он екі мүше).

МӨЧИГ: **мөчиг тачиг** үпі-төпі, өрең-перек; ≈ **тачиг хурэх** үпі-төпі жету.

МӨЧИГДӨ-X I үпі-төпілену, жетіспеу.

МӨЧИГДӨ-X II (білімі) сыналу, байқалу.

МӨЧИГДӨ-X III бұталу, бұтақталу, сідамдалу (*ағаш бұтақтары*).

МӨЧИД I (*нәрсе*) шала, шалағай, шала-шарпы, толық емес; ≈ **барих** шала ұстау; **оосрын үзүүр** ≈ **хүрэх** баудың ұшы шала-шарпы жету; 2. **ауыс**. шала, ағат, қате, теріс, жаңылыс; **ду-туу** ≈ **ойлгох** шала ағат түсіну; **ухвар** ≈ шала түсінікті, түсінбейтін, санасыз; **ухаан** ≈ ақылы аз, зейінсіз.

МӨЧИДДӨ-X I шалалану, шалағайлану; шала-шарпы болу, үпі-төпілену; ≈ **өд барьж болохгүй байна** шалаланып ұстауға келмейді; 2. ағат кету, қате кету, теріс кету, жаңылыс жету.

МӨЧИДДҮҮЛӘ-X 1. шала-шарпы болдыру, үпі-төпі болдыру; 2. ағат кетіру, ағат жіберу, қателестіру, жаңылыс жіберу.

МӨЧИДХӨН 1. шаларақ, шалағайлау, шала-шарпы, үпі-төпі; 2. ағат, үстірт, жеңіл-желпі, астым-үстім; жаңылыстау.

МӨЧИЛ дембелше, тығыршықтай, төртбақ (*дене*).

МӨЧИР I бұтақ; **модны** ≈ ағаштың бұтағы; **хуурай** ≈ **түлэх** құрғақ бұтақ жағу; 2. тарау, тармақ, сала; **хөдөө аж ахуйн салаа** ≈ ауыл шаруашылығының салалары.

МӨЧИРЛӨ-X 1. бұтақтау, бұтау; **мод** ≈ ағашты бұтақтау; 2. тараулау, тармақтау, салату.

МӨЧИРЛҮҮЛӘ-X 1. (*ағашты*) бұтақтату, бұтату; 2. тарауға бөлдіру, тармаққа бөлдіру, салаға бөлдіру.

МӨЧИРХӨГ 1. бұтақты; бұтағы ұзындау (*ағаштың*); 2. бойшаң, сұңғак

(дене).

МӨЧИРХӨ-Х бойшаңсу, сунгаксу, бойшаң кісімсу, сунгак кісімсу.

МӨЧИРХҮҮ (дене) бойшаң, сунгак, бойы ұзын; ≈ хүүхэд бойшаң бала.

МӨЧИС кемтар, жарымжаң, мүкіс.

МӨЧИСДӨ-Х кемтарлану, жарым-жандану, мүкістену.

МӨЧІ-Х I (білім) сынау, байқау.

МӨЧІ-Х II бұтарлау, бұтау, кесіп майдалау (ағаш бұтақтарын).

МӨЧЛӨГ 1. мүшел жыл; ≈ **орох** мүшел жыл кіру; 2. (білім) сынақ, байқау; сын; ≈ **өгох** сынақ беру; ≈ **авах** сын алу.

МӨЧЛӨГЛӨ-Х 1. (білім) сынау, байқау, сын алу; 2. мүшел жыл сөйкөсу.

МӨЧЛӨ-Х (етті) мүшелену, бұттау, сандау, қолдау, сандап бұзу, қолдап бұзу; **махыг** ≈ **ж эвдээрэй** етті қолдап, сандап бұз.

МӨЧӨӨГӨӨ: мөчөөгөө өгтөхгүй бой бермейтін, тіс баппайтын, ырық бермейтін, сапга салмайтын; ≈ ≈ **амаргуй** хүн бой бермейтін пәле адам.

МӨЧӨӨРХӨ-Х тіресу, сіресу, қарысу; ≈ **хэрэггүй** сіресудің керегі жоқ.

МӨЧӨӨРХҮҮЛЭ-Х тірестіру, сірестіру, қарыстыру.

МӨЧҮҮ әрең, зорға, әреңге; ≈ **хүрэв** әрең жетті; ≈ **тачуу** үпі-тапы.

МӨЧҮҮДҮҮЛЭ-Х үпі-тапы болдыру, жетер-жетпес болдыру (нәрсені).

МӨЧҮҮДЭ-Х үпі-тапы болу; жетер-жетпес болу.

МӨЧҮҮЛЭ-Х I (білім) сынату, байқау, сын алдыру.

МӨЧҮҮЛЭ-Х II (ағашты) бұтату, бұтақтау.

МӨШГӨГДӨ-Х 1. өкшелету, өкшесіне түсіру, ізін қудыру; 2. (нақақ іске) бұрмалану, қудалану, жала жабылу; **буруу хэрэгт** ≈ нақақ іске бұрмалану.

МӨШГӨЛӨГ 1. бұрмаланушылық, қудаланушылық, жалакерлік; 2. **ауыс**, теріс (нақақ) тергеу.

МӨШГӨЛТ қ. мөшгөлөг.

МӨШГӨӨР 1. жиек, көмкерме, кенере; ≈ **тэй бүрээс** жиекті үзік; 2. жұрын, емерін; ≈ **тэй нэхий дээл** жұрынды тон.

МӨШГӨӨРЛӨ-Х 1. жиектеу, көмкермелеу, кенерелеу; 2. жұрындау, емеру.

МӨШГӨӨРЛҮҮЛЭ-Х 1. жиектету, көмкермелету, кенерелету; 2. жұрындау, емерту.

МӨШГӨ-Х I 1. өкшелеу, өкшесіне түсу, ізін қуу; **мөрлэй нь** ≈ өкшесіне түсу; 2. (нақақ іске) бұрмалау, қудалау, жала жабу.

МӨШГӨ-Х II қ. мөшгөөрлөх.

МӨШГҮҮЛЭ-Х I қ. мөшгөгдөх.

МӨШГҮҮЛЭ-Х II қ. мөшгөөрлүүлэх.

МӨШӨӨЛТ: мөшөөлт цэцэг мүйізгүл (өсімдік).

МӨШӨӨ-Х мырсию, миығынан күлімсіреу.

МУВГА: мувга жимс шилен жеміс (өсімдік).

МУГЖГАР 1. келте, шолақ; 2. күжиген, төртбақ (дене) ≈ **бярүу** төртбақ тайынша.

МУГЖИЙЛГА-Х күжиту, күжірейту, күждей болдыру.

МУГЖИЙ-Х күжию, күжірею, күждей болу; ≈ **сан хүүхэд** күжиген бала.

МУГЗАЙ-Х лоқсу, жүрек айну, құсқы келу.

МУГУИД 1. қыңыр, қырыс, қикар; 2. абымақ, есалан.

МУГУИДАГДА-Х 1. қыңырландырылу, қырыстандырылу, қикарландырылу.

МУГУИДАЛТ 1. қыңырлық, қырыстық, қикарлық; 2. ақымақтық, есалаңдық.

МУГУИДА-Х 1. қыңырлану, қырыстану, қикарлану; 2. жала жабу, пәле жабу.

МУГУИДАЛГА-Х қ. мугуйдагдах.

МУГУИДЛА-Х қ. мугуйдах.

МУГУИДЛУУЛА-Х қ. мугуйдлагдах.

МУГУИДУУЛА-Х қ. мугуйдлагдах.

МУЖ I 1. аудан; **Москва** ≈ **Москва** ауданы; 2. өңір, аймақ, өлке; **уулархаг** ≈ **толды өлке** (аймақ, өңір).

МУЖ II шөлкес, қыңыр, қикар (минез).

МУЖААН ағаш шебері; ≈ **ны газар** ағаш шеберханасы.

МУЖИГДА-Х 1. қыңырлыққа берілу, қырыстық жоңу, қикарлық билеу; 2. мұжылу.

МУЖИЙ-Х I 1. мұжылу, кетілу; 2. **ауыс**, қисаю, қыңыраю, қырысу, қикарлану.

МУЖИЙ-Х II іш кебу, іші тырнау; **дәтэр** ≈ іші кебу.

МУЖИ-Х 1. қыңыраю, қырысу, қикарлану; 2. қисаю, қырындау, **жалтару** (палаңдардың күрестегі әлсіз).

МУЖЛА-Х ауданға болу.

МУЖЛУУЛА-Х ауданға болдыру.

МУЖУУ қикар, қыңыр, қырыс; ≈ **зан** қытыс-минез.

МУЖУУЛА-Х (минез) қыңырайту, қырыстыру, қикарландыру.

МУЗГАЙ қисық, қисайған.

МУЗГАР қ. музгай.

МУЗЕЙ музей; **хувсталын** ≈ революциялық музей; **түүхийн** ≈ тарихи музей; ≈ **н үзмэр** музей көрмелері.

МУЙХАР 1. ерегесте, ерегескіш, ерегескіш, қасарысқыш; 2. өжет, қайсар.

МУЙХАРДА-Х 1. ерегесу, ерегесу, егесу, қасарсу; 2. абыржу, сасу, әбігерлену.

МУЙХАРДУУ ерегеспелеу, ерегескіштеу, егескіштеу, қасарғыштау (минез оққалығы).

МУЙХАРДУУЛА-Х 1. ерегестіру, ерегесітіру, егесітіру, қасарту; 2. абыржыту, састыру, әбігерлендіру.

МУЙХАРЛАГДА-Х ақылдан айрылу, ашуға берілу, ашу билеу.

МУЙХАРЛА-Х күш көрсету, кеуде

көтеру, тұрпайы зекіру, өр кеудеге салу.

МУИХАРЛУУЛА-Х күшке түсіру, кеудеге салдыру, кеудесін көтерту, тұрпайы зекірту.

МУЛГАР мұқыл, моқал, тоқал; ≈ хулгар мұқыл шүнақ.

МУЛГА-Х байбаламдау, бажалақтау, күйгелектеу.

МУЛГУУ байбалам, бажалақ, күйгелек; ≈ амьтан байбалам жан.

МУЛГУУВАР байбаламдау, бажалақтағыш, байбайшыл, күйгелектеу (*мінез олдылығы*).

МУЛГУУДА-Х байбаламдау, байбайлау, байбалам салу, безек қағу, бажалақ қағу, күйгелеңдеу.

МУЛГУУРА-Х байбаламдану, бажалақ болу, күйгелектеу, күйгелек болу.

МУЛГУУХАН қ. **мулгуувар**.

МУЛЗЛА-Х (*ег т. б-ны*) сілікпелеу, езілту, сілікпесін шығару, мылжалау, паршасын шығару.

МУЛТ -п, -ып, -іп қалу (жіберу, салу т. б. көмекші естік); ≈ **татах** тартып қалу; ≈ **цохих** ұрып жіберу.

МУЛТЛАГДА-Х 1. сыпырылу, босатылу (*жүген, ноқта т. б.*); 2. тайдырылу, шығарылу (*бір орыннан*).

МУЛТЛА-Х 1. сыпыру, босату; **мориньхоо хазаарыг** ≈ **н тавих** атының жүгенін сыпырып қоя беру; 2. тайдыру, шығару (*бір орыннан*); **шагаагаа** ≈ асығын тайдырып алу.

МУЛТЛУУЛА-Х 1. (*жүген, ноқта т. б-ны*) сыпырту, босаттыру; 2. тайдырту, шығарту (*белгілі бір орыннан*).

МУЛТРАМТГАЙ 1. сыпырылғыш, босағыш (*жүген, ноқта т. б.*); 2. тайғыш, шыққыш (*орынынан*).

МУЛТРАМХАЙ 1. қ. **мултрамтгай**; 2. *ауыс*. (*мінез*) жалтақой, жалтарғыш, жалтаң, жалтақшыл, бұлтақой.

МУЛТРА-Х 1. сыпырылу, босау (*жүген, ноқта, байлау т. б.*) **хазаар** ≈ жүген сыпырылу; **уяа** ≈ байлауы босау; **углуургаараа** ≈ сұғындырғысы сыпырылу; 2. таю, шығу (*асық, буын т. б.*) **шагаа нь** ≈ асығы таю; **үе** ≈ буыны таю; 3. (*шама*) асу, ұлғаю; **үе** ≈ мүшелден асу, мүшел жастан асу; 4. *ауыс*. құтылу, құтқарылу, босау, азат болу; **ялаас** ≈ жазадан құтылу; **боолчолоос** ≈ құлдықтан азат болу.

МУЛТРУУЛА-Х 1. сыпырту, босату (*ноқта, жүген т. б.*); 2. (*асығын, буынын*) тайдыру, шығару; 3. (*шамасын*) асыру, ұлғайту; 4. *ауыс*. (*іс-әрекетте*) құтылдыру, құтқару, босату, азат болдыру.

МУЛТЧИ-Х 1. сыпырып жіберу, босатып жіберу; 2. тайдырып жіберу, шығарып жіберу; 2. қ. **мултлах**.

МУЛТЧУУЛА-Х қ. **мултлуулах**.

МУНА 1. шоқпар; **модон** ≈ ағаш шоқпар; **төмер** ≈ темір шоқпар; 2. қол тоқпақ, қолагаш; ☆ **мунан шыл** қолба.

МУНАГ алжыған; **зөнег** ≈ алжып

қартайған, **МУНАГЛА-Х** алжу; ≈ **сан амьтан** алжыған бейшора.

МУНАГТА-Х алжусырау, алжи бастау.

МУНАДА-Х тоқпақтау, тоқпақпен ұру; шоқпармен ұру.

МУНАДУУЛА-Х тоқпақтату, тоқпақпен ұрғызу; шоқпармен ұрғызу.

МУНАЙД 1. қ. **мутуйд**; 2. араққор, араққумар.

МУНАЙДЛА-Х 1. қ. **мутуйдлах**; 2. араққорлану, араққумарлану.

МУНА-Х 1. мұңаю, мұңдану; 2. алжу, абыржу; **зөнег** ≈ алжу, алжасу.

МУНГАНИ-Х қ. **мунгинах**.

МУНГИНАА мұң, қайғы, шер; ≈ **нв-хөтрэх** шектен тыс мұңаю.

МУНГИНА-Х 1. мұңаю, қайғыру, шерлену; **үргэлж** ≈ ұдайы мұңаю; 2. дағдару, тарығу, торығу; ≈ **ад суух** дағдарып отыру.

МУНГИНУУ мұңлы, қайғылы, шерлі.

МУНГИНУУЛА-Х 1. мұңайту, қайғырту, шерлендіру; 2. дағдарту, тарықтыру, торықтыру.

МУНДАА шоқтық, нықтық; **морнын** ≈ аттың шоқтығы.

МУНДАГ кермет, ғажап, сұмдық; ≈ **том шар** кермет үлкен өгіз; ≈ **чанга** дуу сұмдық қатты дауыс.

МУНДАГДА-Х 1. өте кермет болу, өте ғажап болу, өте сұмдық болу; 2. *ауыс*. айбар көрсету, айбат шегу, кіжіну; қорқыту, күш көрсету.

МУНДАГДУУЛА-Х 1. өте кермет болдыру, өте ғажап болдыру, өте сұмдық болдыру; 2. *ауыс*. айбар көрсеттіру, айбат шектіру, кіжінту, қорқыттыру, күш көрсеткізу.

МУНДАГЛА-Х 1. айбарлану, айбаттану, айбар көрсету, айбат шегу; 2. күш көрсету, қорқыту.

МУНДАГЛУУЛА-Х 1. айбарландыру, айбаттапдыру, айбар көрсеткізу, айбат шектіру; 2. күш көрсеттіру, қорқыттыру.

МУНДАЛГУЙ қ. **мундахгүй**.

МУНДАР маскара, ұят; ≈ **тарих** маскара болу, ұятқа қалу; ≈ **аа хутгах** маскаралық істеу, маскараға қалу; ≈ **швишиг** маскаралық, ұяттық.

МУНДАРТАЙ маскаралы, ұятсыз, арсыз; ≈ **амьтан** маскаралы жан.

МУНДАС сансыздауық, сом, сан қабыну (*ауру*).

МУНДА-Х мардымсыз, жартымсыз, қанағатсыз; **тэр зэргийн юм аль** ≈ **вэ** ондай нәрсең жартымсыздығын қайтерсін.

МУНДАХГУЙ талай, мардымды, жартымды, қанағатты, айтарлықтай; ≈ **бужигнаан болох** талай думан болу; ≈ юм мардымды нәрсе; ≈ **их мөнгө** айтарлықтай көп ақша.

МУНДАШГУЙ талай, толып жатыр,

мол, көп; **хийх ажил** ≈ істейтін талай жұмыс бар.

МУНДИР салтанат киімі, жосындық киім (*мерекелік*).

МУНИГ желім шабақ (*балық*).

МУНХАГ 1. надан, топас; **нэг** ≈ амтан бір надан жан (адам); **ухаан-тантай** маргалдвал эрдэм гарах, ≈ тай маргалдвал баас гарах ойшылдармен талассаң білік туар, топастармен талассаң топан қаптар (*мәтел*). **харанхуй** ≈ қараңғы топас, ақылсыз надан; 2. (*көне*) жалған, баянсыз; белгісіз; ≈ хэрэг жалған ерекет; ≈ цаг баянсыз шақ; 3. мөжнүң, аңсыз, албырт; ≈ **болөхыг ухаарах** аңсыздығын ұғыну.

МУНХАГДА-Х надандық істеу, топастану.

МУНХАГЛА-Х 1. жөбірлеу, жөкіру, зөкіру; ≈ **ын хэрэг юун билээ** жөбірлеудің көрегі не еді; 2. долбарлау, нобайлау, түспалдау; **ингэвэл ямар вэ гэж** ≈ өстісе қалай болар деп долбарлау.

МУНХАГРА-Х 1. (*ақыл, естен*) адасу, алжасу, лағу, жаңылу; 2. ақымақтану, есуастану, есалаңдану, делқұлылану; 3. надан боп кету, топас боп кету.

МУНХАГТА-Х 1. қ. **мунхагдах**; 2. адаса бастау, алжиын деу, лаға бастау, жаңыла беру; 3. ақымақтанып кету, есуастана бастау, есалаңдайын дсуделқұлылана бастау.

МУНХАГШИ-Х 1. (*ақыл, ес*) адасайын деу, алжи бастау, лағиын деу; 2. қ. **мунхаграх**.

МУНХРАЛ алжасу, адасу, ақыл таю; **насны** ≈ **ирэх** жас ұлғайып ақыл таю.

МУНХРАХ қ. **мунхаграга**.

МУНХРУУЛАГЧ (*діни*) адастырушы, шатастырушы.

МУНХРУУЛА-Х адастыру, шатастыру.

МУНХРУУЛГА (*діни*) наным, сенім, діндарлық; **шашны** ≈ **д автагдах** діни нанымға берілу, діндарлыққа түсу.

МУНХУУРА-Х алжу, ақылдан таю, есі кету; **насжад** ≈ **ч гүйцөх** жас ұлғайып алжып біту; ≈ **тлаа согтох** есі кеткенше мас болу.

МУНХУУРУУЛА-Х алжыту, ақылдан тайдыру, есін кетіру (*шығару*).

МУНЦ келсап; **модон** ≈ ағаш келсап.

МУНЦДА-Х келсаппен тую (*ұнтақтау*).

МУНЦДУУЛА-Х келсаппен түйгізу.

МУРИЙ: **арай мурий** ерең-пөрең, зорға дегенде.

МУРИУ 1. қыңыр, қысық; ≈ **сарну** қыңыр алпақ; ≈ **гажуу** қыңыр қысық; 2. *ауыс*. (*мінез*) қыңыр, қырыс, қиқар; 3. *ауыс*. қатыгез, мейрімсіз, қатыбас.

МУРИУЛА-Х 1. (*палуан*) бұралату, бұрату; 2. амалдату, әдістету.

МУРИ-Х 1. бұралау, бұрау (*палуандар күресінде*); 2. амалдау, әдістеу.

МУРУЙ 1. иір, ирек; ≈ **зам** иір жол ≈ **шугам** ирек сызық; ≈ **зурах** ирек сызу, иректөп сызу; 2. *ауыс*. қашқақ, жырақ, аулақ, оқшау; **замаас** ≈ жолдан аулақ.

МУРУЙЛГА-Х 1. иірлеу, иректөу, иірлендіру; 2. (*жолды*) ирелеңдету, бұралаңдату; қашқақтату, жырақтату.

МУРУЙ-Х 1. иірлену, иректелу; қисаю; 2. (*жолдай*) бұрылу, жырақтау, қашқақтау, бұралаңдау; ☆ **ам муруйх** а) ауыз қисаю; б) сөз таластыру, айтысу, тайласу.

МУРЧГАНА-Х 1. құржындау, тыржындау, быржындау, құржың қағу, тыржың қағу; ыржың қағу; 2. *ауыс*. тырысқақтану, күйгелектену, тыржың қағу.

МУРЧГАР 1. құржын, тыржың, бырыс (*нәрсе*); 2. *ауыс*. (*мінез*) тырысқақ, күйгелск.

МУРЧИЙ-Х 1. құржино, тыржино, бырысу (*нәрсе*); 2. *ауыс*. құрысу, тырысу, тұксино.

МУРЧИЛЗА-Х қ. **мурчганах**.

МУТАР 1. қолтаңба, қолбелгі (*тарихи*); 2. қол.

МУТАРЛА-Х 1. қолтаңба басу, қолбелгі басу; 2. қол қою, қол мөрін қою (*бас*).

МУТАРЛУУЛА-Х 1. қолтаңба бастыру, қолбелгі бастыру; 2. қол қойдыру, қол мөрін бастыру.

МУУ 1. жаман, нашар, осал; ≈ **эд** жаман (нашар) нәрсе; ≈ **санаа** жаман ой; ≈ **тал** жаман жақ; ≈ **заяа** жамандық, бақытсыздық; ≈ **ёр** жаман ырым; ≈ **гнй нь дуудах** жаман жағын атау; ≈ **хүн** а) жаман (нашар) адам; б) жаман ойлы адам, қараннетті адам; **хүн** ≈ **тай** нашар адам, адамгершілігі аз адам; **бие** ≈ **тай** а) денесі осал, сырқатты; б) екі қабат, аяғы ауыр; ≈ **өдөр** а) жаман күн, сөтсіз күн; б) жайсыз (боранды, жауынды, қарлы) күн; в) қолайсыз күн; ≈ **цаг** жаман шақ (кез); ≈ **даа ноён** жаман жаманға би; ≈ **сайн** жаман жақсы; ≈ **л бол хойт захын хар овоохой** жаман біткенді жанына жолатпау; ☆ **муу олгой** соқыр ішек (*ауру*); ☆ **муу сархинаг** жалбыршақ қарын (*анат*); 2. бәйкүс, сорлы, бейшора; ≈ **өвгөн**, **минь** бәйкүс шалым; ≈ **нөхөр нь** сорлы жолдасы.

МУУВТАР жаманырақ, нашарырақ, жамандау, нашарлау.

МУУВИН: **муувин** цаас кебек-қағаз, күрші қағаз.

МУУДА-Х 1. нашарлау, жөніпастану, нашарлап кету, жөніпастап кету; **чанар нь** ≈ сапасы нашарлау; 2. (*дене*) әлсіреу, әлі кету.

МУУДУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) нашарлату, жөніпастандыру, нашарлатып жіберу, жөніпастандырып жіберу; 2. (*денесін*) әлсірету, әлін кетіру.

МУУЖРА-Х талу, естен айрылу; ≈ **н унах** талып жығылу.

МУУЖРУУЛА-Х талдыру, есін айыру, есінөн таньту.

МУУЛАГДА-Х жамандалу, өсектелу, өсекке илну.

МУУЛАМТГАЙ жамандагыны, өсектешип, өсекке илши.

МУУЛАМХАЙ қ. мууламтай.

МУУЛА-Х жамандау, өсектеу, өсекке илу.

МУУЛУУЛА-Х жамандату, өсектету, өсекке илдіру.

МУУР мысық; ≈ хулгана хоёр мысық пен тышқан.

МУУРА-Х қ. муужрақ.

МУУСАЙН 1. жамақ-жақсы, жақсы-жаман; 2. артық-ауыс, керексіз, жамансу (*нәрсе*).

МУУТА-Х 1. (*сапасы*) нашарлау, төмендеу; ☆ **бие муутах** дене әлсіреу, хал нашарлау; 2. (*нәрсе*) тозу, ескіру; 3. *ауыс*. жамандасу, реңжісу.

МУУТГА-Х 1. нашарлату, төмендету; 2. (*нәрсені*) тоздыру, ескірту.

МУУТГУУЛА-Х 1. нашарлаттыру, төмендеттіру (*нәрсенің сапасын*).

МУУТУУ кендір; ≈ **цаас** кендір қағаз.

МУУХАЙ 1. көріксіз, жәйсіз, өңсіз, ұсқынсыз, сиықсыз; ≈ **дарай** көріксіз пұрай (пішін); ≈ **юм** жәйсіз нәрсе; 2. (*дәм, иіс*) сүйкімсіз, жәйсіз, жиренішті; ≈ **үнәр** сүйкімсіз иіс; 3. лас, былық, былғаныш; ≈ **сав** лас ыдыс; 4. жиреніпшіл, жақтырмай, тұрпайы, қатігездікпен; ≈ **харах** жақтырмай қарау; ≈ **ашпалах** қатігездікпен жөбірлеу; 5. *ауыс*. қара ниет, арам ойлы; бейпілсіз, көңілсіз; ≈ **хун** қара ниет адам; ≈ **юм хийх** қара ниеттік әрекет істеу; 6. жамансу, жаман; бөлтіріскей, домаланған; ≈ **жаал** бөлтіріскей бала; ☆ **муу** ≈ **д нь** хурәх қарғап сілеу; арғы бергісін ақтару; аузынан ақ ит кірін, көк ит шығу; аузына түскенін койту.

МУУХАЙТА-Х (*сын*) 1. көріксіздеу, жәйсіздеу, өңсіздеу, ұсқынсыздау, сиықсыздау; 2. нашарлау, жәйсіздеу, сүйкімсіздеу, ұнамсыздау.

МУУХАЙДА-Х 1. көріксіз боп кету, жәйсіз боп кету, ұсқыны кетіп қалу, сиқы кетіп қалу; 2. нашар боп кету, жәйсізден кету, сүйкімсізден кету.

МУУХАЙРА-Х 1. көріксіздену, жәйсіздену, ұсқынсыздану, сиықсыздану; 2. нашарлай бастау, жәйсіздеуін деу, сүйкімсіздей бастау.

МУУХАЙТА-Х қ. муухайдах.

МУУХАН жамансулау, нашарсымақ (*нәрсе*).

МУУХАНДУУ бөлкім жамансулау, әнтек нашарлау.

МУУЧЛАГДА-Х (*біреуге*) жамандалу; жексұрындану.

МУУЧЛА-Х (*біреуді*) жамандау; жексұрындату; **битгий** ≈ **ад бай** жамандай берме.

МУУЧЛУУЛА-Х 1. (*біреуге*) жамандату, жексұрын болу; 2. қ. муучлагдах.

МУУШААГДА-Х 1. қ. муучлагдах; 2. (*біреуге*) жексұрын болу, еленбеу, көзіне ілінбеу, ескерілмеу.

МУУШААЛ 1. жамандаушылық, жек көрушілік; 2. елеместік, көзге ілмеушілік, ескермеушілік.

МУУШААЛГА-Х қ. муучлуулах.

МУУШАА-Х 1. қ. муучлах; 2. елемей, көзге ілмеу, ескермеу.

МУХАР 1. мұқыл, моқал, тоқал; ≈ **толғой** мұқыл бас; ≈ **ямаа** тоқал ешкі; ≈ **үнзә** тоқал (сауын) сиыр; **муу хүнийг модоор**, ≈ **үхрийг ногтоор** жаман адамды шекпармен, тоқал сиырды нөктәмен (*мәтел*); 2. доғал, өтпес, кездік; ≈ **хутга** доғал пышақ; 3. түйық, мұқыр; **газрын** ≈ жер түйығы; ≈ **гудамж** түйық қоше; 4. құр алақан, құр қол, саймансыз; **гар** ≈ **болох** құр алақан қалу, саймансыз қалу; 5. жырақ, шеткері, шалғай; **газрын** ≈ **т суух** жырақта қалу, шеткері қалу; ☆ **мухар хан-цуйтай** дәл жұдырықшасыз жалаң жеңді шалан (ішін); ☆ **мухар олгой** соқыр ішек (*ауру*); ☆ **мухар сүсәг** жалған сенім (*дін*); ☆ **мухар чийх** бітеу жара, шынжара (*ісік ауру*); ☆ **гәрийн мухар сахих** от басынан шықпау, үйкүшік болу.

МУХАРДАЛ 1. (*біреуге*) түйықталыс, тоқыраныс; түйыққа тірелу; 2. *ауыс*. дағдарыс, күйзеліс; ≈ **д орох** дағдарысқа ұшырау.

МУХАРДА-Х 1. (*біреу жерге*) түйықталу, тірелу, түйықтап қалу; **доғолд** ≈ түйыққа тірелу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекетте*) дағдару, күйзелу, абыржу; ≈ **ж яах Учраа** эс олох дағдарып не істерін білмеу; 3. *ауыс*. ауыз ашпау, ләм демеу, сөзге бөгелу.

МУХАРДУУЛА-Х 1. (*біреу орынға*) түйықталдыру, түйықтату; түйыққа тіреу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекетте*) дағдарту, күйзелту, абыржыту; 3. *ауыс*. (*сөзде*) ауыз ашырмау ләм дегізбеу, сөзге бөгеу.

МУХАРЛА-Х 1. (*нәрсенің ұшын*) мұқылдау, моқалдау, тоқалдау; 2. *ауыс*. құр қалдыру, құр қол қалтыру; **морий нь унаад** ≈ атын мініп жаюу қалтыру; **ташууры нь аваад гары нь** ≈ қамшысын алып құр қол қалтыру; 3. торығу, түңілу, күдер үзу; **адуугаа Эрээд** ≈ **ад ирөх** жылқысын іздеп торығып келу; 4. ізін шығару, сорабын білу; ≈ **ж мәдөх** сұрастырып ізін шығару.

МУХАРЛУУЛА-Х 1. (*нәрсенің ұшын*) мұқылдату, моқалдату, тоқалдау, доғалдау; 2. құр қалдыру, құр алақан қалтыру; 3. (*іс-әрекетте*) торықтыру, түңілту, күдер үздіру; 4. ізін шығарту, сорабын білдіру.

МУХИР иір, ирек, ирелең; ≈ **гудамж** иір қоше.

МУХЛАГ 1. күйме; ≈ **тәрэг** күймелі арба; 2. дүкенше; **идәш уушны** ≈ ішіп-жем дүкеншесі, тағамдар дүкеншесі.

МУХЛАЙДА-Х 1. мұқылдап орау, доғалдап орау; **хөгшин эхийнхээ хөлийг**

≈ **н хучих** қарт анасының аяғын доғалдап орап қымтау; 2. тасалау, оңашалау; ≈ **ж асуух** тасалап сұрау.

МУХЛАЙДУУЛА-Х 1. мұқылдап орату, доғалдап орату; 2. тасалату, оңашалату.

МУХЛИ малай, жалшы.

МУХРИУЛА-Х тоңғарту, төңкерту.

МУХРИ-Х тоңғару, төңкеру.

МУШГАР (мінез) томсарған, түнерген, бұртқан; ≈ **хүн** томсарған адам.

МУШГИА 1. түйдек; шумақ; шүйке; **нэг** ≈ унғас бір түйдек жүн; ≈ **утас** бір шумақ жіп; 2. буда, бума (нәрсе).

МУШГИАЧ (мінез) 1. бұрмалағыш, жалтарғыш; 2. ор кеуде, ор көкірек, өр мінез, қасарғыш, қарысқыш.

МУШГИГДА-Х 1. бұрмалану, жала жабылу; 2. (нәрсе) бұралу.

МУШГИЛА-Х бұрмалай беру; жала жаба беру; ☆ **гэдэс мушгилах** іш бұрай беру.

МУШГИЛУУЛА-Х бұрмалата беру; жала жаптыра беру.

МУШГИМАЛ түйдектеген; шумақтаған, шүйкелеген; ≈ **ноос** түйдектеген жүн.

МУШГИРА-Х 1. түйдектелу; шумақталу; шүйкелену; 2. ауыс. ширау, түйілу бұралу.

МУШГИУ 1. ирелең, ирең, шираң; ирліп, ширатылып; ≈ **байдал** ирелең күй; ≈ **хэвгэх** ирліп жату; 2. ауыс. шираң, түйдек, бұраң.

МУШГИУЛА-Х 1. (нәрсені) бұрату; 2. ауыс. бұрмалату, жала жаптыру; бұрмалану.

МУШГИ-Х 1. (нәрсені) бұрау; **угаасан цамцаа** ≈ жуған жейдесін бұрау; **дэс** ≈ **н** эрчийг чангалах жіпті бұрап ширағын қатайту; 2. ауыс. бұрмалау, жала жабу; **бурругаар** ≈ нақак жала жабу; **буримдан** ≈ бұрмалап жала жабу; ☆ **сүүл мушгих а)** соңына түсу, өкше сығалау; **б)** соңында қалу, артында қалу; ☆ **гэдэс мушгих** іші бұрау, іштің кірнесі ұстау.

МУШГИЛГА-Х (мінезін) томсарту, түнерту, бұртиту.

МУШНИЙ-Х томсару, түнеру, бұртну (мінезі).

МУШИЛЗА-Х күлімсіреу, жымыя, күлімдеу, жымыңдау, күлімді қағу, жылыңды қағу; **дуртай дургүй** ≈ көңілді-көңілсіз күлімдеу.

МУШИЛЗУУЛА-Х күлімсірету, жымыя, күлімдету, жымыңдату, күлімді қалтыру, жымыңды қалтыру.

МҮГЛЭН қараңғы үй, түрме.

МҮҮ мүү (625 *кэ-м-ге тең аудандық өлшем*); ☆ **мүү царцаахай** егін шегірткесі (зоол.).

МҮЭГ биік (28 *шоқжұлдыздың бірі*).

МЭДРЭ-Х абыржу, сасу, сасқалақтау; қысылу; ≈ **ч гүйдэх** абыржып торығу

МЭДҮҮ абыржығыш, сасқалақтағыш, қысығыш (адам).

МЭГДҮҮЛЭ-Х абыржыту, састыру, сасқалақтату, қысылу.

МЭГДҮҮХЭН абыржыңқы, сасыңқы, сасқалақтаңқы, қысылыңқы.

МЭГДЭЛ абыржуы, сасуы, сасқалақтауы, қысылуы.

МЭГДЭ-Х сасу, абыржу, қысылу, сасқалақтау.

МЭГДЭЭ-Х састыру, абыржыту, қысылдыру, сасқалақтату.

МЭГЖ мөгегін (*торайлаған ұрғашы шошқа*).

МЭДЛЭГ білім, білік; **ухаан** ≈ ағыл-парасат, ой-өріс; **сурлага** ≈ оқу-білім; ≈ **ээрээ гайхуулах** білімімен танғалдыру.

МЭДРҮҮЛЭ-Х 1. түйсіндіру, сезіндіру, әсер алдыру; 2. түсіндіру, ұғындыру.

МЭДРЭЛ 1. түйсік, сезім; әсер; ≈ **ийн систем** сөзім жүйесі ≈ **орох а)** түйсіну, сезіну; **б)** жан кіру, есін жию; ≈ **муудах** түйсігі әлсіреу, сезім шаршау; ≈ **ийн судал** сезім талшықтары; **таван** ≈ бес түйсік (*көру, есіту, искеу, дәмін алу, сезу түйсіктері*); ≈ **ийн эрхтэн** түйсік мүшелері (*көз, құлақ, мұрын, тіл, дене*); 2. ауыс. білім, дәріс.

МЭДРЭМХИЙ сезгіш, сезінгіш, түйсінгіш; **ман** ≈ өте сезгіш; ≈ **чанар** сезгіштік қасиет.

МЭДРЭ-Х 1. түйсіну, сезіну; әсер алу (*сыртқы дүниенің әсерін*); **хадуун хүйтнийг** ≈ ыстық суықты түйсіну; 2. түйсіну, ұғыну.

МЭДРЭХҮЙ сезім, түйсік (*сыртқы дүниенің әсерін қабылдап түйсіну қасиеті*); ≈ **н** эрхтэн сезім мүшелері.

МЭДҮҮЛЭГ 1. (*іс-әрекет*) жауап түйсік, мәлімдеме; **хэрэгний** ≈ қылмыскердің жауабы; 2. (*ресми*) мәлімдеме, хабарлама; ≈ **ийн хуудас** мәлімдеме хат; 3. өгіңіш, тілек, арыз.

МЭДҮҮЛЭЛ қ. **мэдүүлэг**.

МЭДҮҮЛЭ-Х 1. білдіру; 2. жауап беру, түйсік беру, мәлімдеу; ☆ **толгой мэдүүлэх** бас билігінен айрылу, кіріп-тар болу, тәуелді болу, бағынышты болу.

МЭДЭГДЭЛ (*ресми*) мәлімдеме, хабарлама; **«Монцамэ-гийн** ≈ **«Монцамэ-нің** мәлімдемесі; ≈ **хийх** мәлімдеме жасау.

МЭДЭГДЭМ білінерлік, білуге оңай.

МЭДЭГДЭ-Х 1. біліну; **хялбархан** ≈ оңай біліну; 2. сезілу, түйсінілу; 2. мәлімдеу, хабарлау.

МЭДЭГДЭХҮҮН 1. мағлұмат, түйсік; **анхис** ≈ алғашқы мағлұмат; 2. хабарлама, мәлімдеме; **улс төрийн** ≈ саяси хабарлама.

МЭДЭЛ 1. білім; **онол** ≈ теориялық білім; 2. билік, төрелік, ерік; **эрх** ≈ ерік, билік; ≈ **ийн юм** билігіндегі нәрсе; **өөрийн** ≈ гүй өзіндік билігі жоқ; ≈ **ихтэй** билігі зор, ерікті.

МЭДЭЛТЭЙ 1. білімді, билікті; ≈ **хүн** білімді адам; 2. ерікті, еркі бар,

билетін; басты, көрнекті: **≈** **хүн нь тэр** ерікті (билетін) адамы сол.

МЭДЭМХИЙ білгірсен, білгішсін, білімдарсыған; **≈** **хүн** білгірсен адам.

МЭДЭМХИЙЛЭ-Х білгірсү, білгішсү, білімдарсү.

МЭДЭМХИРХҮҮЛЭХ білгірсүту, білгішсүту, білімдарсүту.

МЭДЭМХИРХЭ-Х қ. **мэдэмхийрэх.**

МЭДЭМХИЙРЭ-Х қ. **мэдэмхийлэх.**

МЭДЭРХЭГ білгірсінген, білгішсінген, білімдарсыған.

МЭДЭРХЭ-Х қ. **мэдэмхийрэх.**

МЭДЭРХЭЭЧ қ. **мэдэмхий.**

МЭДЭ-Х 1. білу; сезу, түйсіну; **≈** **хэрэгтэй** білу керек; **≈** **дэг байсан** билетін еді; **≈** **нэ** **≈** **нэ** гэж **харнулав** білемін білемін деп жауап берді; 2. түсіну, ұғыну; **үгійн учрыг** **≈** сөздің жөнін түсіну; 3. (*бір нәрсе!*) үйрену, үйреніп білу, тану; **бичыг** **≈** жазу үйрену; 4. тану, білу; **би түүнийг бағаас нь** **≈** **нэ** мен оны жастайынан танимын; ☆ **толгой мэдэх а)** ер жету, есін жию; б) өз ойымен болу, өзін өзі білу; ☆ **цаг мэд-нэ** уақытына жарай, заманға сай; ☆ **ажил мэднэ а)** жұмыс істей алатын, қолынан іс келетін; б) жұмыс жайына қарай, еңбегіне сәй; ☆ **аз мэдэг** тәуекел; бәк білісін, ауыздың салымы білісін; ☆ **заяа мэдэх қ.** **аз мэдэг**; ☆ **хэрэг мэдэх** істің жөнін білу, істің жөніне көз жеткізу; ☆ **үнэр мэдэх** исі бісілу, исі түйсінілу; ☆ **бүү мэд** кім білісін; ☆ **мэдтүгэй гэсэн бичыг** сойт деген талал хат.

МЭДЭЦ білім; **≈** **сайтай** білімді; **≈** **дорей** білімсіз, білімі төмен; **улс төр-гійн** **≈** саяси білімі.

МЭДЭЧ білгіш, білгір.

МЭДЭЭ I хабар, мәлімет, ақпарат, дерек; **≈** **авах** хабар алу; **хэвлэлийн** **≈** баспа хабары; **≈** **гаргах** ақпарат шығару.

МЭДЭЭ II ес, ақыл, сезім; **≈** **орох** ес кіру ес жию; **≈** алдах есінен айрылу, сезімсіз қалу.

МЭДЭЭ III қ. **мэдэл.**

МЭДЭЭЖ мәлім, айқын, аян, белгілі; **нийтэд** **≈** жұртқа мәлім; **≈** **ийн хэрэг** белгілі нәрсе.

МЭДЭЭЛҮҮЛЭ-Х I. мәлімдету, хабарлату, мәлімет бергізу, хабар бергізу; 2. қ. **мэдээлэгдэх.**

МЭДЭЭЛГДЭ-Х мәлімдену, хабарлану мәлімет берілу, хабар берілу.

МЭЦЭЭЛЭГЧ мәлімдеуші, хабарлаушы, мәлімет беруші, хабар беруші.

МЭДЭЭЛЭЛ мәлімдеме, хабарлама, хабар, мәлімет, информация; **≈** **радио-гійн хэрэг** **эрхлэх газар** информация және радио хабарын басқару орны; **≈** **д дурдах** мәлімдемеде атап көрсету; **елон нийгійн** **≈** **ийн хэрэгсэл** бұқаралық хабар құралдары.

МЭДЭЭЛЭ-Х мәлімдеу, хабарлау; **≈** **товчоо** хабарлау алкасы (тобы, бюросы).

МЭДЭЭТЭЙ 1. есті, ақылды, сезім-

ді, есі бар, ақылды бар, сезімді бар; **≈** **хүн** есті адам; 2. ерікті, билікті, еркі бар, билігі зор; 3. зейінді, ұғымтал, ақылды.

МЭДЭЭТЭЙХЭН абаймен, сақтықпен; абайлай, сақтана.

МЭДЭЭЧ 1. хабаршы, мәлімдеуші; 2. билікші, төреші (*адам*); **сангійн** **≈** қазна билікшісі; **дацангійн** **≈** шіркеу төрешісі.

МЭЛ аң, аң-таң **≈** **гайхах** аң-таң болу; **цэл хөхөрүг** **≈** **гайхах** аңсары ауып аң-тан қалу.

МЭЛГЭН иен, жапан, құла (*дала жер*); **≈** **тал** иен дала, жапан дала, құла түз.

МЭЛГЭР 1. кең, құлазыған, мидай; **≈** **хөндій** кең боктер; 2. мол, лайсан, көл-көсір, ұшпан теңіз; **≈** **ус** лайсаң су.

МЭЛГЭЭН қ. **мэлгэн**; **≈** **хоосон** құлазыған иен.

МЭЛЗІЙ-Х қасқаю, қасқыр; жалтыраю, тақыраю (*басы*).

МЭЛЗҮҮЛЭ-Х (*сөзінен*) таныту, жалтарту, бұлтарту, айыту.

МЭЛЗЭМТГІЙ танығыш, жалтарғыш, бұлтартғыш, айнығыш, тайсақтағыш (*бір сөзінде тұрмайтын мінез*).

МЭЛЗЭМХИЙ қ. **мэлзэмтгій.**

МЭЛЗЭН қасқа, қасқиған, жалтырайған, тавырайған (*бас*); **≈** **дұхтай** қасқа маңдайлы; **≈** **халзан** қап-қасқа.

МЭЛЗЭ-Х тәну, жалтарту, бұлтарту, айыту, тайсақтау (*сөзде, істе*); **үзээгүй** гэж **≈** **эгүй** көрмедім деп таңбады; **≈** **эк** **≈** **эд** **давсангүй** таңа-таңа бұлтара алмады.

МЭЛЗЭЭ таныс, жалтарыс, бұлтартыс, айныс, тайсақ; **≈** **хийх** танып бет бақтырмау; **≈** **тавнх** жалтарыс айла істеу.

МЭЛЗЭЭЛЭ-Х танып кету, жалтартып кету, бұлтартып кету, айнып кету, тайсақтау.

МЭЛЗЭЭН қ. **мэлзээ.**

МЭЛЗЭЭЦЭ-Х өзара танысу, жалтартысу, бұлтартысу, айнып қалысу, өзара тәйсақтасу.

МЭЛЗЭЭЧ қ. **мэлзэмтгій.**

МЭЛИГНЭ-Х бұлдырлану, шұбалаңдану, сағымдану, бұлдыраң қағу, шұбалаң қағу.

МЭЛИЙЛГЭ-Х 1. бұлдырату, шұбалаңдату, сағымдандыру (*созылған тегіс ауданды*); 2. (*сүйік нәрдені*), шыпылдау, мөлтідету; 3. (*орынды*) шалқитү, кең болғыру.

МЭЛИЙ-Х 1. бұлдырау, шұбалаңдау, сағымдану (*созылған тегіс аудан*); **≈** **сэн** тал бұлдыраған тегіс жазық; 2. (*сүйік*) шыпылдау, мөлтілдеу; **≈** **сэн** **их** **ус** шыпылдаған мол су; 3. (*орын*) шалқитү, кең болу; **≈** **сэн сайхан тасалгаа** шалқиған кең болме.

МЭЛМИЙ мөлдірқара, мөлдірөк (*көздің қастерлеген ағы*).

МЭЛМЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. (*сүйіқты*) мөлтідету, шыпылдау, мөлдирету; 2.

(көз жасын) мөлдирету, мөлтүлдөтү.

МЭЛМЭЛЗЭ-Х 1. (суйык нәрсе) мөлтүлдөтү, шыпылдау, мөлдиреу; 2. (көз жасы) мөлдиреу, мөлтүлдөтү; ≈ **н уйлах** мөлдүрөп жылау.

МЭЛРҮҮЛЭ-Х 1. мөлүтү, телмирту, мөлүтө карату, телмирте карату; 2. аңтаң болдыру, таң-тамаша болдыру, таң калдыру.

МЭЛРЭГ аңүлді бута (өсімдік).

МЭЛРЭ-Х 1. мөлю, телмирү, мөлюс карату, телмирө карату; ≈ **н суух** мөлюп отыру; 2. аңтаң болу, таң-тамаша болу, таң калу.

МЭЛТИЙЛГЭ-Х мөлдирету, мөлтүлдөтү, шыпылдау (суйык нәрсені ыдыска).

МЭЛТИЙ-Х (суйык) мөлтүлдөтү, мөлдиреу, шыпылдау; **хувингаа** ≈ **тэл дүүр-гэх** шөлөгүн мөлтүлдөгөншө толтыру.

МЭЛТЭГНҮҮЛЭ-Х қ. мөлмэлзүүлэх.

МЭЛТЭГНЭ-Х қ. мөлмэлзэх.

МЭЛТЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. мэлтэгнүүлэх.

МЭЛТЭЛЗЭ-Х қ. мэлтэгнэх.

МЭЛХИЙ бақа; **намгий** ≈ көл бақа; **ногоон** ≈ жасыл бақа; **яст** ≈ тас бақа; ≈ **н шээс** далайд **нэмэр сөзбе**. бақа зөрі көлге сеп; бақа сисе көлге сеп; ≈ **харайыч мөн дороо** бақа қарғығанымен аяғының астына түсер; □ тайынша тулап ыңыршақ шақпас; □ күш қазандай қайнайды, күресуге дәрмен жоқ (*мәтел*); ☆ **мэлхий хаалга** есікше, кішкене қақпа; ☆ **мэлхийн зам** солтүстік троник, шаян трониге (*жер шарының экваторынан солтүстікке қарай 23 градус 27 минут қашықтықта орналасқан бойлық шеңбер*); ☆ **мэлхий ааруул** сықпа күрт (*сүт тағам*); ☆ **алағ мэлхий асық** тізу (*ойын*).

МЭЛЦИЙМ жалаңаш, жалаң, тақыр, жалаңқай; ≈ **гал хөндий** жалаңаш жазық бөктер.

МЭЛЦІГ қ. саармағ.

МЭЛЧИГ (оқ) жолға түсу.

МЭЛЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. мөлмэлзүүлэх.

МЭЛЭЛЗЭ-Х қ. мөлмэлзэх.

МЭЛЭД қ. нилээд.

МЭЛЭН қ. нилээн.

МЭНГЭ мен, қал (дақ); **нүүрәндээ** хар ≈ **тэй** бетінде қара меңі бар; ☆ **мәнгэ нь голлох** істің сәті болмау, істің орайы келмеу, жолы оңғарылмау; бағы бадалу; бағы жанбау, сәтсіздікне ұшырау.

МЭНГЭР кеңірдек қабынуы (*ауру*); ≈ **тэй** болөх кеңірдек қабынып қалу; ☆ **архаг мэнгэр** көкжөтел.

МЭНГЭРЛЭ-Х кеңірдек қабыну.

МЭНГЭРТЭ-Х көкжөтел пайда болу.

МЭНГЭРШИ-Х кеңірдек қабынайын дөсу.

МЭНД аман, есен ≈ **амар байх** аман-есен отыру, аман-есен болу; ≈ **байна уу** амансыз ба, есенсіз бе; ≈ **ийг** мэдэх амандығын білу; ≈ **хүргэх** амандық сөлем жолдау; ≈ **өнгөрөх** аман өту; ≈ **гарах** аман шығу, аман

қалу; ☆ **эрүүл мэнд** денсаулық; ☆ **эрүүл мэндийн бичиг** денсаулық кітапшасы; денсаулық көрсеткен ресми қағаз; ☆ **эрүүл мэндийн байдал** денсаулығы, денсаулық жағдайы.

МЭНДЛҮҮЛЭ-Х амандастыру, есендестіру.

МЭНДЛЭ-Х I амандасу, есендесу.

МЭНДЛЭ-Х II туу, дүниеге келу; ≈ **сэп өдөр** туған күні.

МЭНДНИ-Х тарығу, қиналу, ренжу.

МЭНДҮҮРЭ-Х абыржу, сасу, қысылу.

МЭНДЧИЛГЭЭ құттықтау; **шинэ жилийн** ≈ жаңа жылдық құттықтау.

МЭНДЧИЛЭ-Х 1. амандасу, сөлемдесу; 2. амандық жолдау, сөлем жолдау; құттықтау жіберу.

МЭНДЭЛ тарығыс, қиналыс, қысылыс, дағдарыс; ≈ **яарал** тарығыс-торығыс

МЭНДЭН асыға, үсіге; ≈ **сандан** асыға-үсіге, асығып-сасып, асығып-үсігіп; ≈ **сандан** гүйх асыға-үсіге жүгіру.

МЭНДЭ-Х асығу, сасу, сасқалақтау, аптығу; **ярач** ≈ **хэрэггүй** асып-сасудың керегі жоқ.

МЭНЭГ 1. сал (*ауру*); ≈ **дайрах** сал соғу, салмен ауру; 2. *ауыс*. жарымес, нақұрыс, ақмақ.

МЭНЭГДЭ-Х 1. салдану (*ауру*); 2. жарыместену, нақұрыстану, ақмақтану.

МЭНЭГТЭ-Х 1. сал тию, салмен ауру; 2. есаладану, жарымес боп кету, нақұрыс боп кету, ақмақ боп кету.

МЭНЭГШИ-Х 1. салданайын деу, салмен аурайын деу; 2. есаладана бастау, жарыместене бастау, ақмақтана бастау.

МЭНЭНЦЭР 1. меңіреу, миғұла; делқұлы; ≈ **хун** меңіреу адам; 2. жарымес, нақұрыс, ақмақ.

МЭНЭРҮҮЛЭ-Х 1. (*денені*) шымырлату, ұйыту; 2. меңірейту, аңырту; 2. дел-сал болдыру, мен-зең болдыру.

МЭНЭРЭ-Х 1. (*дене*) шымырлау, үю; **бне** ≈ дене шымырлау; 2. меңіреу, аңыру, меңірейіп қалу, аңырып қалу; **толгой дүйрч** ≈ басы айналып меңіреу; 3. дел-сал болу, мен-зең болу; **аль ч учрыг олохгүй** ≈ **ч ходрох** байыбына бармай дел-сал болу.

МЭР I. **мэр сэр** анда-санда, оқта-текте, аздап, аз-мүздәп; ≈ ≈ **сонсодоно** анда-санда естіледі; **бичигтэй чулуу** ≈ **дайралдана** жазулы тастар оқта-теңге кезігеді.

МЭР II сыр; ≈ **гэж өвдөх** сыр етіп ауру; ≈ ≈ **хийх** сыр-сыр ету.

МЭРГҮҮ есуас, жарымес, нақұрыс; ≈ **хун** есуас адам.

МЭРГЭД даналар, кемеңгерлер, дапағейлер

МЭРГЭДЭ-Х қанжыға майлану, қанжыға қандану, аң байлану.

МЭРГЭМШИ-Х дәрістену, білімдәрлану, білгірлену.

МЭРГЭН 1. мерген, тигізгіш (*аңға, нысанға*); **ан авлақад** ≈ аң аулағанда мерген; ≈ **харваач** мерген атқыш, дәл тигізгіш; 2. балгер, сәуегей, құмалақшы, бал ашушы; ≈ **беловч алдағ**, **мәлхий боловч шаварддағ** балгер де былғыр, бақа да батпақтар; 3. дана, кемеңгер; **намын** ≈ **жолоодлогоор** партияның дана басшылығымен; ☆ **мэргэн үг** нақыл сөз, түйінді ой; ☆ **дцээн мэргэн** шешен. сөзшес, тілмар.

МЭРИЙЛГЭ-Х (*ис-әрекетте*) тырыстыру, ұмтылту, талпындыру, талаптандыру

МЭРИЙЛТ талап, ұмтылыс, талпыныс; ≈ **тэй талапты**, **ұмтылғыш**.

МЭРИЙ-Х тырысу, ұмтылу, талпыну, талаптану; **хожих гэж** ≈ үтуға тырысу; ≈ **вэл сурч болно** талаптанса үйренуге белалы.

МЭРМЭРХИЙ-Х шымыр-шымыр ету.

МЭРҮҮЛЭ-Х 1. (*тіснен*) кемірту; **яс** ≈ сүйек кемірту; 2. (*ис-шаруаны*) тамтұмдан істету, аздап істету; 3. сырқырау, шымырлату.

МЭРЭГЖИЛ маман; ≈ **ийн үнэмлэх** мамандық куәлік; **багшийн** ≈ мұғалімдік маман.

МЭРЭГЖИЛГҮЙ мамансыз, маманы жоқ.

МЭРЭГЖИЛТЭЙ маманды, маманы бар.

МЭРЭГЖИЛТЭН мамандар; **Зөвлөлтійн** ≈ **нараас сурах** Совет мамандарынан үйрену.

МЭРЭГЖИ-Х мамандану; **мужаанаар** ≈ ағаш шөбері бойынша мамандау.

МЭРЭГЖҮҮЛЭ-Х мамандандыру; **ажилд** ≈ жұмысқа мамандандыру.

МЭРЭГЛҮҮЛЭ-Х бал аштыру, балгерлік еткізу, сәуегейлік еткізу.

МЭРЭГЛЭ-Х бал ашу, балгерлік ету, сәуегейлік ету (*құмалақ салу, жауырын қарау т. б.*).

МЭРЭГЧ I бал ашушы, балгер, сәуегей; ≈ **хүн** бал ашушы адам.

МЭРЭГЧ II кеміруші; ≈ **амьтад** кеміруші жәндіктер (*суыр, тышқан, тийн т. б.*).

МЭРЭГЧИД кемірушілер; ≈ **ийн ашп тус хор уршгийг судлах** кемірушілердің пайда зиянын зерттеу.

МЭРЭГШИЛ қ. **мэрэгжил**.

МЭРЭГШИЛГҮЙ қ. **мэрэгжилгүй**.

МЭРЭГШИЛТЭЙ қ. **мэрэгжилтэй**.

МЭРЭГШИ-Х қ. **мэрэгжих**.

МЭРЭГШҮҮЛЭ-Х қ. **мэрэгжүүлэх**.

МЭРЭХ 1. кеміру; **яс** ≈ сүйек кеміру; **хөлдүү тос** ≈ тоң май кеміру; 2. (*ис-шаруа*) аздап істеу, тамтұмдап істеу; **зүгээр суухаар** ≈ **ж суух** қарап отырғанша аздап істей отыру; 3. сырқырау, шымырлау; ≈ **ж өвдөх** сырқырап ауру.

МЭС суық саймандар, дүзді саймандар (*қылыш, найза, қанжар, семсер*); **хутга** ≈ пышақ сайман; **ирт** ≈ дүзді

сайман; ☆ **мэс засал** хирургия; ☆ **мэс засалч** хирург; ☆ **мэс заслын тасаг** хирургиялық бөлімше.

МЭСДЭ-Х тілу, кесу.

МЭСЛЭ-Х қ. **мэсдэх**.

МЭТ сияқты, секілді, тәрізді, сықылды; -дай, -дей, -тай, -тей; -ша, -ше; **айсан** ≈ **болох** қорқандай болу, шошыған сияқты болу; ≈ **үг яриа** пайымдаулар; **энэ** ≈ **явдал** осы секілді әрекет, осындай оқиға; **энэ** ≈ **ээр** осылайша; **шохой** ≈ **юм өк** тәрізді нәрсе; **үзсэн** ≈ **ээр ярих** көрген секілдендіріп айту, көргендей айту; **хайч, хутга** ≈ қайшы, пышақ тәрізді; **гэх** ≈ тағи басқа, деген секілді.

МЭТГҮҮЛЭ-Х I (*ис-әрекетке*) тырмыстыру, тырыстыру, ұмтылдыру.

МЭТГҮҮЛЭ-Х II қасарту, ерегістіру, қасарыстыру (*ис-әрекетте*).

МЭТГЭР имек, майрық, майысқан, маймыған; ≈ **зүү** имек ине, майрық ине.

МЭТГЭ-Х I (*ис-әрекетке*) тырмысу, тырысу ұмтылу.

МЭТГЭ-Х II (*бір нәрсеге, әрекетке*) қасару, ерегісу, қасарысу; ≈ **ж** ≈ **ж дийлсэнгүй** қасара-қасара ақыры жеңе алмағы.

МЭТГЭЭ 1. тырмысым, тырысым, ұмтылыс; 2. ерегес, егес, қасарыс, ерегіс.

МЭТГЭЭЧ 1. (*іске*) тырмысқыш, тырысқыш, ұмтылғыш; 2. ерегеспе, егесіш, қасарысқыш, ерегіспе (*мінез*).

МЭТИЙЛГЭ-Х имитү, майырту, майыстыру, маймиту.

МЭТИЙ-Х имитю, майырылу, майысу, маймыно.

МЭТЭР қ. **мөтөр**.

МЭТЭРХҮҮ сияқтылау, секілділеу, тәрізділеу.

МЭТЧИЛЭН сияқты, секілді, тәрізді; -дай, -дей, -тай, -тей; -ма, -ме; **энэ** ≈ осы сияқты (тәрізді, секілді); осындай, осылайша; **гэх** ≈ деген сияқты (тәрізлі, секілді).

МЭХ 1. айла, амал, қулық; **заль** ≈ айла-шарық, қулық-айла; ≈ **эд автагдах** айлаға түсу, айла-шарыққа шығмалу; 2. (*палуан*) әдіс, амал, тәсіл; **бөхийн** ≈ палчанның әдісі

МЭХГЭР 1. бүрісіңкі, бүкшіңкі, қабысыңқы; **гэдсээрэ** ≈ қарны бүрісіңкі; 2. имек, иміңкі; ≈ **мод** имек ағаш.

МЭХИЙ 1. дүңк, томырық, ұрт, қорсетпе, тоң мінез; 2. ұялшақ, жасқаншақ, қорғалақ.

МЭХИЙДЭ-Х 1. (*мінезі*) дүңктену, томырықтану, ұрттану; қорсылдау, тоң мінездену; 2. ұялшақтану, жасқаншақтану, қорғалақтану.

МЭХИЙЛГЭ-Х 1. (*денесін*) бүкшиту, бүкшиту, еңсейту, бүкірейту; 2. (*қарынын*) ішке тартқызу, ішке қабыстыру, ішке жабыстырту; 3. *ауыс*, қ. **мэрийлгэх**.

МЭХИЙРЭ-Х I 1. (*мінезі*) дүңктене

бастау, томырың бола бастау, ұрттана түсу, қорсылдақ бола бастау, тоң мін-ездеме бастау; 2. ұялшақтана бастау, жасқаншақ бола бастау, қорғалақтй бастау.

МЭХИРЭ-Х II 1. бүрісу, бүкшию, қабысу; 2. имно, илү.

МЭХИСХИИ-Х 1. (денесі) бүкиңкіреу, бүшшиңкіреу, еңкейіңкіреу, бүкірейіңкіреу; 2. (қарынын) ішке тартыңқырау, ішке қабыстырыңқырау, ішке жабыстырыңқырау.

МЭХИИ-Х 1. (денесі) бүкию, бүкшию, еңксю, бүкірсю; илү; ≈н **ёслох** еңкейіп тәжім егу, иліп сәлем беру; 2. (қарынын) ішке тарту, ішке қабыстыру, ішке жабыстыру; 3. ауыс. қ. **мэр-ийх**.

МЭХЛҮҮЛЭ-Х 1. алдату, арбату; 2. қ. **мэхлэгдэх**.

МЭХЛЭГДЭ-Х 1. алданылу, арбалу;

2. алдатып алу, арбатып алу.

МЭХЛЭМТГИИ қ. **мэхлэзч**.

МЭХЛЭСХИИ-Х алдаңқырау, арбаңқырау, алдай түсу, арбай түсу.

МЭХЛЭХ алдау, арбау; ≈ж **урхин-даа** оруулах алдап тұзағына түсіру; **залилах** ≈ алдап-арбау.

МЭХЛЭЭЧ алдағыш, алдампаз, арбағыш, отірікші.

МЭХРЭ-Х 1. мекірену, ыңырану; 2. жымыю, мығынан күлу, езу тарту.

МЭХТ айланыш, айлакер, қу, амалшыл, тәсілқой (адам).

МЭХЧ 1. алдамшы, алдағыш, отірікші (адам); 2. қ. **мэхт**.

МЭХЭЛЗЭ-Х бүкшіндеу, бүкшің қағу, еңкеңдеу, еңкең қағу, бүкірсидеу, бүкірең қағу, имендеу, имен қағу.

МЭХЭРХИИ табан қуысы, табан бүгісі (ачат).

МЭХЭС бүкшің, бүкшең, еңкес, бүкірең, имен.

МЭХЭСХИИЛГЭ-Х бүкшіндету, бүкшеңдету, еңкесдету, бүкіреңдету, имендету.

МЭХЭСХИИ-Х бүкшіндеу, бүкшең, деу, еңкеңдеу, бүкіреңдеу, имендеу.

МЭХЭЭР 1. желкөзқурай тамыры (өсімдік); 2. бек (бүргенгүл дейтін өсімдіктің тамыры); **хонин** ≈ қойбек; **үхэр** ≈ снырбек.

МЭЦ: мэд хорхой таспа құртаққұрт (адамның ішегінде болатын құрт).

МЭЦГИИ қ. мэд хорхой.

МЭЧИН мешін (маймыл); ≈ **жил** мешін жыл (он екі мүшел жылдың тоғызыншы жылы).

МЭЧИД қ. мичид.

МЭШИЛ дүрбі, дөңес әйнек; **хотгор** ≈ ойыс әйнек.

МЭЭТГЭР 1. қ. тахир; 2. қ. этгэр; 3. сопақ, ат жақты; ≈ **нүүр** сопақ бет.

МЭЭТИИ-Х 1. қ. тахийл; 2. қ. этийх; 3. сопию, сопаю, ат жақтану.

МЯГМАН дойбыша (екі өңі, 360 да-на нәрсемен ойнауы).

МЯГМАР I сейсенбі (аптаның екінші күні); ≈ **гариг** сейсенбі күн.

МЯГМАР II марс, қызылжұлдыз (күнді айналатын, күн жүйесіндегі бір дүние).

МЯЛИА қ. мална.

МЯЛААЛГА 1. шөшу (шай), шашу (тілеу); **гэрийн** ≈ үй көтерген шашу шай; 2. көрімдік, жоралғы, байғазы; (жаңа киім кигенде балаға берілетін қол тарту).

МЯЛААЛТ 1. шөшу шай беруі, шашу тілеу істеуі; 2. көрімдік беруі.

МЯЛААА-Х 1. шөшу-шай беру, шашу-тілеу беру; **гэр** ≈ киіз үй көтеріп шашу шай беру; 2. көрімдік беру, жоралғы ұсыну, байғазы беру; **дээлий нь** ≈ шапанына көрімдік беру.

МЯЛАИ-Х жазықтану, жайпию, жайпақтану.

МЯЛАН қ. мялзан.

МЯЛАНТА-Х қ. мялзантах.

МЯЛАНТУУЛА-Х қ. мялзантуулах.

МЯЛГА қ. мална.

МЯЛГАР жазық, жайпақ, жайпаң, көң; ≈ **магнайтай** жазық маңдайлы; ≈ **амсартай** тавағ жайпақ ерпеулі табақ.

МЯЛЗАН ошақ, ақбайпақ, мәлік (сыырдың жұқпалы ідегі).

МЯЛЗАНТА-Х ошақ таю, ақбайпақ тию, мәлік тию (сыырга).

МЯЛЗАНТУУЛА-Х ошақ жұқтыру, ақбайпақ тигізу (жұқтыру), мәлік тигізу (жұқтыру).

МЯЛТГАР 1. (идыс) жайпақ, жайпаң, жалпақ; 2. (мұрын) тайпақ, жалпаған.

МЯНГА мың; ≈ **нэгэн шөнийн** үлгэр мың бір түн ертегісі; ≈н **адуутай** мың жылқысы бар; ≈ **араа** мың-мыңымен, мың-мыңдап; ≈ **түм** сансыз көп, сан жетпейтін.

МЯНГААД мыңдай, мыңдаған; мыңға жуық (таяу).

МЯНГАД мыңғыт (Моңғолдың бір тайпасы).

МЯНГАТ мыңдық (әскери, әкімшілік бөліс).

МЯНДАГ мыңдақ (Будда дінінің ғылыми атағы); **гавжийн** ≈ гавжылық мыңдақ.

МЯНДАС жібек; ≈**ан** утас жібек жіп; ≈**ан зөөлөн ноос** жібектей биязы жүн.

МЯНТУУЗ кеспе; ≈**тай** хоол кеспе көже (тамақ).

МЯНЧУУ жібекше шыншу (пұл).

МЯО I мяо (6250 кв. м-ге тең аудандық өлшем).

МЯО II (көне) мешіт.

МЯРААЛГАХ жымсықылай жақын-дату, жымсытып жақын-дату, ұрлықпен жақын-дату.

МЯРААЛХИИЛЭ-Х жымсып жақын-дай түсу, ұрлықпен жақын-дай түсу.

МЯРААА-Х жымсып жақын-дату, ұрлықпен жақын-дату, баспалдап жақын-

дау.

МЯРАЛЗАХ 1. мырсылдау, мырсылдап күлу; ≈ **н инээх** мырсылдап күлу; 2. (*булак, өзен*) сылдырау, тербеле иреңдеу; ≈ **н урсах** сылдырап агу.

МЯРАХ майрылу; **хутганы ир** ≈ пышақ түзі майрылу.

МЯТАЛ қаймығыс, жасқаныс, жүресініс.

МЯТРАЛ 1. қаймығуы, жасқануы, жүресінуі; 2. майрылыс (*сайман*).

МЯТРАЛГУЙ қаймықпай, жасқан-

бай, жүресінбей.

МЯТРА-Х 1. қаймығу, жасқану, жүресіну; ≈ **ч болохгүй** қаймығуға болмайды; 2. (*түзі, үшы*) майрылу, майысу; **хутга** ≈ **чнхлаа** пышақ майрылып қалды.

МЯТРАШГУЙ 1. қайтпас, қажымас, қайсар; ≈ **тэмдэгч** қайтпас күрескер; 2. майрылмайтын, майыспайтын.

МЯТРУУЛА-Х 1. қаймықтыру, жасқандыру, жүресіндіру.

Н

Н н (*эрин*) (дыбыс белгісі)

НААГДА-Х 1. (*нәрсе*) жабысу, желімдену; **шавар** ≈ балшық жабысу; 2. *ауыс*. жармасу, айрылмау, жабысып қалмау.

НААГУУР 1. (*мекен, орын*) бержақ; бергі жағы, осы жағы, бержағымен, осы жағымен; **уулын** ≈ таудың бер жағымен; **голын** ≈ өзеннің бержағымен; ≈ **явах** бергі жағымен кету; 2. *ауыс*. (*мінез*) жеңіл, жеңілтек, жүрдібарды, ұшқалақ; ≈ **бодох** жүрдібарды ойлау; ≈ **хүн** жеңілтек адам.

НААГУУРДА-Х 1. өте жақындау, өте жуықтау, өте тақау, өте таяу, жақындап кету, тақап кету, таяп кету; 2. *ауыс*. жеңілтенгену, ұшқалақтау, үстірт қарау.

НААГУУРДУЛА-Х 1. (*нәрсені*) өте жақындату, өте жуықтату, өте тақату, өте таяту, жақындатып жіберу, тақатып жіберу, таятып жіберу; 2. *ауыс*. жеңілтектендіру, ұшқалақтандыру, үстірт қарау.

НААГУУРЛА-Х (*нәрсеге*) жеңіл қарау, үстірт қарау, жүрдібарды қарау, ұшқалақтық істеу; (*нәрсені*) жеңіл санау, онай қору, үстірт істеу.

НААГУУРХАН 1. (*мекен, орын*) берірек, тақауырақ, таяуырақ, жақынырақ, жуықырақ; 2. *ауыс*. (*мінез*) жеңіл, үстірт, жүрдібарды, бер жағын қана.

НААГУУРХИЙ-Х 1. (*нәрсені*) жеңілге санау, оңай көру; 2. (*мінез-құлық*); менсінбеу, елемеу, көзге ілмеу, кемсіну.

НААД бергі, осы; жақын, жуық, бері; **түүний** ≈ **этгээдэд** соңың бергі жағында; **нуурын** ≈ **зах** қолдң бергі жағасы; **хамгийн** ≈ **захын журам горим** ең қарапайым ережелер.

НААДАГ үйірсек, жақындағын, жуықтағын; ≈ **хүн нааж** л **яваа биз** үйірсек адам шүйіркелесін жүрген шығар.

НААДАЛ I ойыншық, ойын; әзіл, қалжың; ≈ **хийх** ойнау, әзілдеу, қалжыңдау; ≈ **болгох** ойынға айналдыру, әзіл болдыру, қалжың болдыру.

НААДАЛ II қосылыс, түйін, түйіліс, сұғыныс; ≈ **аараа салах** қосылған жері бөліну; **авдрын** ≈ абдыраның түйіліс жері.

НААДАЛДА-Х ойнау, әзілдесу, қалжыңдасу.

НААДАМ 1. той, мереке, мейрам; **найр** ≈ той мереке; **баяр** ≈ салтанатты мереке; **улсын** ≈ мемлекеттік мереке; ≈ **ын морь** той аты; ≈ **ын бөх** тойда күресетін палуандар; ☆ **эрийн гурван наадам** ерлердің үш ермегі (*ат жарысу, палуан күресу, садақ ату—үшеуін ерлердің үш ермегі дейді*); 2. ойын, сауық, **тоглоом** ≈ ойын-сауық; ≈ **хийх** 1) ойнап күлу; 2) әзілдеу, қалжыңдау; ≈ **болгох** ажуалау, сықақтау, әзілдеу, қалжыңдау.

НААДАМЧ 1. тойшы, мерекеші; 2. әзілқой, қалжыңбас, күлдіргі.

НААДАМЧИН тойшылар, мерекешілер.

НААДА-Х 1. ойнау; ≈ **дөггэх** сауық-сайран құру, ойнап күлу; **тоглох** ≈ ойнап күлу, ойнап көңіл көтеру; **бөмбөг** ≈ доп ойнау; **тайзан дээр** ≈ сахнада ойнау; **мөсөн дээр гулгаж** ≈ мұзда сырғанақ теуіп ойнау; 2. тойлау, сауық-сайран құру; **сайхан** ≈ тамаша тойлау.

НААДАХЬ 1. бергі, осы, бержағы, осы жағы, бергі жақ, осы жақ; **уулын** ≈ **хажуу** таудың бергі беті; **голын** ≈ **эрэг** өзеннің бержақ жағасы; 2. андағы, ол, бұл, әлгі; ≈ **чнь** андағын, оның, бұның, әлгің.

НААДГАЙ I ойыншық; қуыршақ.
НААДГАЙ II 1. сылбыр, бос, шұбалаң сүйретілген; 2. жай, ақырын, баяу; **төрөлхийн** ≈ **хүн** 1) туадан сылбыр адам; ежелден шұбалаң адам; 2) ежелден ақырын адам.

НААЗГАЙ 1. *к. наадгай*; 2. салақ, ұқыпсыз, селқос; **цалгар** ≈ ұқыпсыз салақ; **залхуу** ≈ жалқау селқос.

НААЗГАЙДА-Х ыбылжу, сылбырау.
НААЗГАЙРА-Х 1. ыбылжу, сүйретілу, шұбалаңдау, сылбырау; ≈ **ад байвал цаг** алдана ыбылжи берсең уақыт отп кетеді; 2. ақырындау, баулану,

жаңылану.

НААЛГА-Х (*нәрсені*) жапсырту, жабыстырту, желімдету; **цаас** ≈ қағаз жапсырту.

НААЛДАГДА-Х жабысу, желімдену. **НААЛДАМТГАЙ** жабысқақ, жабысқыш; **гарт** ≈ әд қолға жабысқыш нәрсе.

НААЛДАМХАЙ қ. **наалдамтгай**. **НААЛДАНГИ** жабысқыш, жабысқақты.

НААЛДАНГИР жабысқақ (*нәрсе*); жабысқыш (*нәрсе*); желімдегіш (*нәрсе*); ≈ зүйл жабысқақ нәрсе; ≈ **шавар** жабысқыш балшық.

НААЛДАНГИРА-Х жабысқыш болу, жабысқақ болу.

НААЛДАНГИРТА-Х жабысқыштануын кету, жабысқақтануын кету.

НААЛДАНГИРШИ-Х жабысқақтану, жабысқыштану.

НААЛДА-Х 1. (*нәрсе*) жабысу; желімдену; **цаас** ≈ қағаз жабысу; **давирхай** ≈ жабысқақ шайыр жабысу; 2. (*нәрсеге*) таяу, жабысу, жармасу; 3. *ауыс*. (*бір адамға*) жабысып қалмау, жуықтау, жақындау; ≈ **ж явдаг хүн** жабысып қалмайтын адам.

НААЛДАЦ (*сапс*) жабысқыштық, жабысқақтық; жабысқыш, жабысқақ; ≈ **сайтай** жабысқыштық сапасы жақсы, тез жабысқыш; ≈ **муутай** жабысқыштық қасиеті нашар, жабыспайтын.

НААЛДУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) жабыстыру; желімдеу; 2. (*нәрсеге*) таяту, жабыстыру, жармастыру; 3. *ауыс*. (*бір адамға*) жабыстырып қалдырмау, жуықтату, жақындату.

НААЛДУУР 1. (*анат.*) көк бауыр; 2. (*нәрсе*) жабысқақ, желім; 3. (*күс*) тор.

НААЛИНХАЙ I (*мінез*) 1. жабысқыш, жуықтағыш; жағрықмайтын; ≈ **хүүхэд** жабысқыш бала; 2. мейірбан, кішіпейілді, мейірімді, ақ пейіл.

НААЛИНХАЙ II (*зоол.*) сасық қозы.

НААЛИНХАЙДА-Х (*мінез*) 1. жабысу, жуықтау, жағрықмау; 2. мейірлену; мейірімдену, ықласы түсу.

НААЛИНХАЙРА-Х 1. (*біреуге*) жабыса беру, жабысып қалмау, жуықтай беру; 2. мейірлене беру, мейірімдене түсу, ықласы түсу.

НААЛИНХАЙРУУЛА-Х 1. (*біреуге*) жабыстыра беру, жабыстырып қалдырмау, жуықтата беру; 2. мейірлендіре беру, мейірлендіре түсу, ықласын түсіру.

НААЛИНХАЙТА-Х 1. (*біреуге*) жабысып қалмайтын болу, жабысатын болу, жуықтап кету; 2. мейірленіп кету, ықласы түсіп кету, мейірімденіп кету.

НААЛИНХАЙТУУЛА-Х 1. (*біреуге*) жабыстыру, жуықтату, жабысып қалмайтын болдыру, жабысатын болдыру, жуықтатып жіберу; 2. мейірлендіріп жіберу, ықласын түсіру.

НААЛТ I желімі, жапсырған жері, желімдеген жері; ≈ **аараа ховхрох** желімі көпсу, жапсырған жері ашылу.

НААЛТ II (*анат.*) көнбауыр.

НААМАЛ жапсырмалы, желімдемелі; жапсырған, желімдеген; жапсырма, желімдеме; ≈ **ул** жапсырмалы ұлтан; ≈ **гутал** жапсырма ұлтанды етік; ≈ **банз** жапсырма тақтай, жұқа тақтай, фагера.

НААНА 1. (*мекен, орын*) бері, бергі жағы, бер жағы; **уулын** ≈ таудың бергі жағында; **чиний** ≈ сенің бер жағыңда; **миний** ≈ менің бер жағымда; ≈ **суу** бері отыр; 2. (*бағыт*) анда, андағы жерде; ≈ **чинь хэн байна вэ?** андағы жерде кім отыр; 3. (*мезгіл*) бері, алдында; дейін, шейін; бұрын; **сарын тавны** ≈ айдың бесінен бері, айдың бесіне дейін; бесінен бұрын; **явахын** ≈ кетуден бұрын, кетудің алдында; ☆ **наана цаана болох** асып-сасу, сасқалақтау, абыржу; ☆ **та минь наана** сіз көметтесіңізші; сіз мойын бұрыңызшы; сіз араңғалаңызшы; ☆ **амь наана там цаана** жаны мұрынның ұшында, аттың жалы түйеңнің қомында; матқапыда.

НААНАДАА бері дегенде, бері айқанда; ≈ **сар** удах бері дегенде ай кешігу.

НААНАДА-Х 1. жақындау, таяу, тақау, жақындап кету, таяп кету, тақап кету; 2. қ. **наанадаа**.

НААНАДУУЛА-Х жақындату, таяту, тақтау, жақындатып жіберу, таятып жіберу, тақатып жіберу.

НААНГИ жабысқыш, жабысқақ, жұққыш; ≈ **шавар** жабысқыш батпақ; ≈ **шороо** жұққыш топырақ; ☆ **наанги зангуу** жатаған тікенекті шілік; ☆ **наанги цагаан** тікенекті ақбұта; ☆ **наанги чазга** тікенекті өрік; ☆ **наанги сэрүүн боорцог** жатаған тікенекті бұршақ.

НААНГИНЦАР жабысқақ, жұққыш, жабысқыш; ≈ **шавар** жабысқақ балшық.

НАА-Х жапсыру, жабыстыру, желімдеу; **давуугаар** ≈ желіммен желімдеу; **цаас** ≈ қағаз жапсыру; ☆ **наах эм** жабысқақ ем, пластырь.

НААХНА бергі жағында; берірек, жақынырақ, таяуырақ, тақауырақ; **чиний** ≈ сенің бер жағыңда; **миний** ≈ менің бер жағымда; ≈ **суух** берірек отыру.

НААШ 1. (*бағыт*) бері, бері қарай; ≈ **аа ирэх** бері келу, бері қарай келу; ≈ **нь авчрах** бері әкелу; ≈ **аа харах** бері қарау; ☆ **нааш харахгүй** қарайласпау, көмектеспеу, қарамау; қарайласпайтын, көмектеспейтін, қарамайтын; жаны ашымайтын, қайрымсыз; ☆ **нааш харах ах дүү** қарайласар ағайын, көмектесер ағайын, қарайтын ағайын; жанашыр; ☆ **нааш харах цаг** қарайласар шақ, көмектесер кез, қарайтын кез;

☆ **наашаа болох** орайга келу, икемге келу; жөнгө келейин деу, орайына келейин деу, икемге келейин деу; ☆ **нааш нь татах** а) озине тарту, ыңгалына көндүрү; б) багасын арзандату; ☆ **нааш цаашгүй** о бұсыз, анау мынау-сыз; қалтарыссыз, кумансыз; ☆ **нааштай цааштай** келісерлік, икемге келерлік, жөнгө келерлік, орайга келерлік; 2. (*мөлшер, шама*) бері, төмен; дейін; **сараас** ≈ **ирэхгүй** бір айдан бері келмейді, ай мөлшерінде жүреді; **зуугаас** ≈ **өгөхгүй** жүзден төмен бермейді; жүзден бері бермейді; **хорноос** ≈ **ирнэ** жиырмасына дейін келеді, жиырмасынан бері келеді; 3. (*шарттық*) -паса, -песе, -баса, -бесе, -маса, -месе; -пайынша, -пейынше, -байынша, -бейынше, -майынша, -мейынше; -й тұрғанда; -й тұрып; **өгөөхөөс** ≈ бермейінше; бермесе; бермей тұрғанда; бермей тұрып; **хэлэ-хээс** ≈ айтпаса; айтпайынша; айтпай тұрғанда; айтпай тұрып.

НААШДА-Х жақындап кету; тақап кету, таяп кету; бертіндеп кету; бермен/ ≈ **сан байна** жақындап кеткен екен.

НААШДУУЛА-Х жақындатып жіберу, тақатып жіберу, таятып жіберу, бертіндетіп жіберу; ≈ **ад байх** жақындапта беру.

НААШЛА-Х 1. (*мекен, орын*) жақындау, тақау, таяу, бертіндеу, бермен болу, бері қарау; ≈ **саар** жақындай-жақындай, тақай-тақай; ≈ **ж явна** жақындап келеді; ≈ **тусам** жақындаған сайын; 2. (*бага*) арзандау, бері келу; үнэ ≈ багасы арзандау; 3. (*ауру*) тәуірлену, жазылу, сауығу; **өвчин** ≈ науқасы тәуірлену, аурудан сауыға бас-тау.

НААШЛУУЛА-Х 1. (*орын, мекен*) жақындату, тақату, таяту, бертіндеу; 2. (*бага*) арзандату, бері келтіру, бері тарту; 3. (*науқас*) тәуірлендіру, жазу, сауықтыру.

НААШРА-Х бергелу, бері келу; ≈ **аар** бөлөв бері келмекші болды; ≈ **гүй юу** бері келмей ме?

НАВС (*киім*) жамылғы.

НАВСАЙЛГА-Х қолбаңдату, салпаңдату, далбаңдату.

НАВСАЙ-Х қолбаңдау, салпаңдау, далбаңдау; ≈ **ж явах** қолбаңдап жүру.

НАВСАЛЗА-Х қолбаң қағу, салпаң қағу, далбаң қағу, қолбаң-қолбаң қағу, салпаң-салпаң қағу, далбаң-далбаң қағу.

НАВСАЛЗУУЛА-Х қолбаң қақтыру, салпаң қақтыру, далбаң қақтыру, қолбаң-қолбаң қақтыру, салпаң-салпаң қақтыру, далбаң-далбаң қақтыру.

НАВСАС: **навсас навсас хий-х** қолбаң-қолбаң қағу, салпаң-салпаң қағу, далбаң-далбаң қағу.

НАВСГА: **навсга навсга хий-х** қолбаңдау, салпаңдау, қолбаңдау, дал-

баңдау.

НАВСГАНА-Х 1. (*нәрсе*) қолбаңдау, қолбаң қағу, далбаңдау, далбаң қағу; салпаңдау, салпаң қағу; 2. *ауыс*. (*минез*) қолпаштау, көтермелеу; құр далақтау, құр бекер далбаңдау, далбасалану; ≈ **даг хүн** құр далақтайтын адам.

НАВСГАНУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) қолбаңдату, далбаңдату, салпаңдату, қолбаң қақтыру, далбаң қақтыру; 2. *ауыс*. (*минез*) қолпаштату, көтермелету, құр далақтату, құр бекер далбаңдату.

НАВСГАР 1. қолбаң, далбаң; дал-дұл, дал-дал, далба-дұлба; ≈ **нэвсгэр** далба-дұлба; ≈ **хувдас** далба-дұлба киім; ≈ **гэр** жыртық тамтық киіз үй; 2. (*шама, мөлшер*) қолқылдау, қолпылдау; қолқылдақ, қолпылдақ.

НАВСГАСХИЙ-Х қолбаң ету, далбаң ету, қолбаң етіп қалу, далбаң етіп қалу.

НАВТАЙЛГА-Х тырбиту, тайпиту, быртиту, келтиту, шолтиту.

НАВТАЙ-Х тырбию, тайнию, быртию, келтию, шолтию; ≈ **н харагдах** тырбиып көріну; ≈ **н ирж явна** тайпынып келе жатыр.

НАВТАЛЗА-Х тырбың қағу, тайпаң қағу, быртың қағу, келтең қағу, шолтаң қағу.

НАВТАР = **навтгар**.

НАВТАРХАЙ дал-дұл, алба-жұлба, далба-дұлба; **ураихай** ≈ алба-жұлба, жыртық-тамтық; ≈ **исгий** жыртық-тамтық киіз.

НАВТАС I жалбыр-жұлбыр, алба-жұлба, жемтір, тамтық; **исгий** ≈ киіз тамтығы; ≈ **хөдөс** жемтір тамтық.

НАВТАС II (*анат*) шу, жолдас.

НАВТАС III: **навтас навтас хий-х** тырбың-тырбың қағу, келтең-келтең қағу, тайпаң-тайпаң қағу.

НАВТАСХИЙ-Х тоңқаң ету, бүкшең ету; **үзэягүүт** ≈ **в** көре сала бүкшең етті.

НАВТГА: **навтга навтга хий-х** шолтаң-шолтаң қағу, тырбың-тырбың қағу, келтең-келтең қағу.

НАВТГАНА-Х шолтаңдау, тырбыңдау, келтеңдеу; ≈ **н хөдлөх** шолтаңдап қозғалу.

НАВТГАНУУЛА-Х шолтаңдату, тырбыңдату, келтеңдету.

НАВТГАР тырбық, тайпақ, быртық, келтең, шолтаң, аласа; ≈ **нуруутай хүн** тайпақ бойлы адам, бойы быртық кісі; ≈ **бут** тырбық бұта; ≈ **хад** аласа серек тас; ≈ **модны оройд наян хөхөө дсигдоно** аласа ағаш басында сексен көкек шақырар (*халық әні*).

НАВТГАРДА-Х тырбию, тайпнию, быртию, келтию, шолтию.

НАВТГАРДУУЛА-Х тырбиту, тайпиту, быртиту, келтиту, шолтиту.

НАВТРАГ қол нұсқа, қол шимай; **бичгийн** ≈ жазбаның қол нұсқасы.

НАВТРА-Х түтөлөнү, додалану, түте-түте болу, дода-дода болу; **хувцас нь** ≈ **н урагдах** киими түтөлөнүп жыртылуу.

НАВХАЙЛГА-Х тайпиту, быртиту, тырбиту.

НАВХАЙ-Х тайпио, быртино, тырбино.

НАВХАЛЗА-Х тайпаңдау, быртыңдау, тырбыңдау.

НАВХАС: **навхас навхас хий-х** тайпаң-тайпаң қағу, быртың-быртың қағу, тырбың-тырбың қағу.

НАВХГА: **навхта навхта хий-х** быртың-быртың қағу, тырбың-тырбың қағу, тайпаң-тайпаң қағу.

НАВХГАНА-Х быртыңдау, тырбыңдау, тайпаңдау; ≈ **н нрж явна** тырбыңдап келе жатыр.

НАВХГАНУУЛА-Х быртыңдату, тырбыңдату, тайпаңдату.

НАВХГАР тырбык, тайпак, быртык; тырбиган, тайпиган, быртиган; жатаган, аласа; ≈ **гэр** тайпақ үй; ≈ **ширээ** жатаган үстөл.

НАВЧ 1. жапырақ; **модны ногоон** ≈ ағаштың жасыл жапырағы; ≈ **нахиа** жапырақ бүршік; ☆ **навч цэцэг** гүл бөйшөскө; ☆ **навчин алт** қақтаган алтын; ☆ **навчин тамхи** ұнтақталмаган темекі; ☆ **навчин боордог а)** бу самса (**тамак**); б) балбауырсақ, печень, пішен; 2. құлақ ≈ **инд барааллах** құлаққа мазза бермеу, мазасын кетіру, әурелеу.

НАВЧГАР жалпаң, жалпиган; қабысыңкы.

НАВЧИЛГА-Х жалпайту, жалпиту; кабыстыру.

НАВЧИЙ-Х жалпаю, жалпию; қабысу, жапырылу; ≈ **сан лааз** жалпиган лазы, қабысқан лазы.

НАВЧИРХАГ жапырақты, жапырағы көп.

НАВЧИРХУУ 1. жапырақты; 2. жапырақтай, жапырақ сияқты, жапырақ секілді.

НАВЧИТ жапырақты; ≈ **мод** жапырақты ағаш; ☆ **навчит хуудас** мақтау күөлiгi; ☆ **навчит өргөмжлөл** мадақтау күөлiгi.

НАВЧЛА-Х бүршік жару, жапырақ жаю; **хус** ≈ қайың жапырақ жаю.

НАВЧЛУУЛА-Х бүршік жарғызу, жапырақ жайғызу.

НАВШ мүсатыр, мүсөтір (нашатырь) ≈ **ийн спирт** мүсатырлы спирт.

НАВШАА 1. (**қозы**) түртіншек, түрте беретін; ≈ **хурга** түртіншек қозы; 2. (**бала**) қомағай, ашқоз; ындынсыз; ≈ хүүхэд қомағай бала, ындынсыз бала.

НАВШГАР қ. **навчгар**; ≈ **хамар** жалпақ мұрын.

НАВШИЙЛГА-Х қ. **навчийлгах**.

НАВШИЙ-Х қ. **навчийх**.

НАВШИ-Х қақтау, қақтап ему, емгілеу; **ишиг** ≈ **н хөхөж байна** лақ қақтап еміп жатыр.

НАГА: **нага цэцэг** (*өсімдік*).

НАГАЙ ұрғашы суыр.

НАГАЛ қаумет (иек шұңқырындағы сақал).

НАГАН тапанша, қол мылтық, жең мылтық.

НАГАС: **нагас нагас хий-х** 1) қалбақтау, жалпылдау, жалпаңдау; 2) саскалақтау, абыржу; дегбірсіздену.

НАГАЦ нағашы; ≈ **эцэг** нағашы өне; ≈ **эх** нағашы шеше; ≈ **ах** нағашы аға; ≈ **эгч** нағашы апай; **зээ** ≈ жиен нағашы; **их** ≈ **эгч** нағашы апа; **бага** ≈ **эгч** нағашы өпекө.

НАГВАН сия сауыт.

НАГЖГАР қ. **навчгар**.

НАГЖИЙЛГА-Х тайпиту, тырбиту.

НАГЖИЙ-Х тайпио, тырбию.

НАГТА-Х тұтқырлану; қоюлану; ≈ **н наалдах** тұтқырланып жабысу; **гурил** ≈ **ун** тұтқырлану; **хоол** ≈ тамақ тұтқырлану.

НАГТУУЛА-Х тұтқырландыру; қоюландыру.

НАГЧИРХАЙ кеңсірік қуысы, мұрынның тесігі.

НАД маған, менде; ≈ **өгөөч** маған берші; ≈ **алга** менде жоқ; ≈ **аар** менімен, мен арқылы; ≈ **аас** менен; ≈ **ад** менде, маған; ≈ **тай хамт** менімен бірге; ≈ **тай ярих** менімен сөйлесу, маған сөйлесу.

НАДАР: **надар садар** 1) бөлек салақ, ікір-шікір; ≈ ≈ **ачаа** бөлек салақ жүк; 2) бөлек-бөлек, андыз-андыз, ұбап-шұбап; ≈ ≈ **ирэх** ұбап-шұбап келу.

НАЖ: **наж могой ірі** улы жылан.

НАЖИГНА-Х 1. (*нәрсе*) шықырлау, сықырлау, шықыр-шықыр ету; 2. (*аспан*) шатырлау, күркіреу; ≈ **н дуугарах** шатырлап күркіреу; **тэнгэр** ≈ күн шатырлау; ≈ **нижигвэх** шатұр-шұтыр ету; 3. (*қозғалыс*) жылпылдау, ылпылдау; ≈ **сан залуу шүү** дээ жылпылдаған жігіт емес пе.

НАЖИГНУУЛА-Х 1. (*нәрсе*) шықырлату, сықырлату; 2. (*қозғалыс*) жылпылдату, ылпылдату.

НАЖИД машақат, әбігер, азап, бейнет; ≈ **аа үзэх** машақат көру; ≈ **аа эдлэх** азап шегу, бейнет тарту; ≈ **болох** әбігер болу.

НАЖИДЛА-Х машақаттау, әбігерлеу, азаптау, бейнеттеу, бейнет шектіру, азап шектіру.

НАЖИДТАЙ машақатты, әбігерлі, азапты, бейнетті; ≈ **хэрэг** машақатты іс.

НАЗГАЙ ұқыпсыз, салақ, селқос; салғырт; **цалгар** ≈ салдыр-салақ.

НАЗГАЙДА-Х ұқыпсыздану, салақ-су, селқостану, салғырттану.

НАЗГАЙДУУЛА-Х ұқыпсыздандыру, салақсыту, селқостандыру, салғырттандыру.

НАЗГАЙРА-Х ұқыпсыздана бастау.

салақси бастау, салгыртсу, селқостана бастау.

НАЗГАЙРУУЛА-Х ұқыпсыздандыру, салақсыту, ұқыпсыздандыра бастау, салгыртсыту, селқостандыру.

НАЗГАЙТА-Х ұқыпсыз болу, салақсу, салгыртсу, селқостану, ұқыпсыздану.

НАЗГАЙТУУЛА-Х ұқыбын кетіру, ұқыпсыздандыру, салақсыту, салгыртсыту, селқостандыру.

НАЗГАЙШРА-Х салақси бастау, ұқыпсыздана бастау, салгыртси бастау, селқостана бастау.

НАЙ жай, сыр, сыралғы; ≈ **болсон** хүн сыралғы адам; **ний** ≈ **гүй итгэх** күдіксіз сену, тура сену; ≈ **найрал** силастық, достық; тонның ішкі бауындай; ≈ **самс** тату, силас; ☆ **най хуур** аккордеон.

НАЙГАЛЗА-Х 1. (*нәрсе*) найқалу, тербелу, шайқалу, теңселу, ыргалу; ≈ **сан мод** тербелген ағаш; 2. (*адам*) ыргатылу, сенделу, сандалу, теңселу.

НАЙГАЛЗУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) найқалту, тербелту, шайқалту, теңселту, ыргалту; 2. (*адам*) сенделту, сандалту, теңселту, ыргатылдыру.

НАЙГАЛТ I 1. (*нәрсе*) найқалыс, тербеліс, шайқалыс, теңселіс, ыргалыс; 2. (*адам*) сенделіс, сандалыс, теңселіс.

НАЙГАЛТ: **найгалт** цэцэг ізек гүл (*өсімдік*).

НАЙГА-Х 1. (*шөп, ағаш*) найқалу, тербелу, ыргалу, теңселу; **салхинд** ≈ **сан өвс** желге тербелген шөп; ≈ **сан бургас** теңселген тал; 2. (*адам*) сенделу, сандалу, найқалу; **бусдад уруу татадан** ≈ біреудің ырқына көніп сенделу.

НАЙГУУЛА-Х 1. (*шөп, ағаш*) найқалту, тербелту, ыргалту, теңселту; 2. (*адам*) сенделту, сандалту, найқалту.

НАЙГУЙ нашар, өлімтік, жарамсыз; ≈ **муу мал** алып терісі, жеп еті жоқ мал.

НАЙДАЛ сенім, үміт, күдер; ≈ **тасрах үміт** үзу, күдер үзу.

НАЙДАЛТАЙ сенімді, үміті бар, күдер үзбейтін.

НАЙДАЛЦА-Х сенісу, үміт артысу, сенім білдірісу, өзара күдер үзбеу; **хоёр биедээ** ≈ екеуі өзара сенісу.

НАЙДАМТГАЙ сенгіш, нанғыш (*мінез*).

НАЙДАМХАЙ қ. **найдамтгай**.

НАЙДАНГУЙ 1. сене кеткіш, нана кеткіш; 2. қызғаншақ, көре алмас; ≈ **сэтгэл төрөх** қызғану, көре алмау.

НАЙДАНГУЙЛА-Х 1. сене беру, нана беру; 2. қызғану, көре алмау.

НАЙДАНГУЙРА-Х 1. сенетін болу, нанатын болу; 2. көре алмау, қызғану.

НАЙДА-Х сену, нану; **бат** ≈ көміл сену; **итгэх** ≈ сенім арту, үміт арту; ☆ **дүлийдээ найдаж унгараг** сынықты

сылтау ету, жоқтан өзгені сылтау ету.

НАЙДВАР сенім, үміт, наным; **итгэл** ≈ сенім; сенімділік; ≈ **ыг хангаж чадах** сенімді ақтау.

НАЙДВАРГҮЙ сенімсіз, үмітсіз, нанымсыз; ≈ **этгээд** сенімсіз адам.

НАЙДВАРЛА-Х сену, нану, сенім арту, үміт арту.

НАЙДВАРТАЙ сенімді, нанымды, үмітті; күдер үзбейтін; ≈ **хэрэг** сенімді іс.

НАЙДЛАГА сенім, үміт; ≈ **тай хүн** сенімді адам; **бидний** ≈ біздің сенімміз; **чиний** ≈ сенің сенімің; **таны** ≈ сіздің сеніміңіз.

НАЙДЛАГАГҮЙ сенімсіз, үмітсіз, күдерсіз; ≈ **юм** сенімсіз нәрсе; ≈ **үе** сенімсіз кез.

НАЙДЛАГАТАЙ сенімді, сенім бар, үмітті, нанымды.

НАЙДУУЛА-Х сендіру, нандыру, сенім туғызу.

НАЙЖ көңілдес, анттас, сырлас; ≈ **эмс** сырлас әйелдер.

НАЙЗ дос, көңілдес, жолдас; **миний** ≈ менің досым; ≈ **нохөд** дос-жарандар, жегжаттар; ≈ **ахай** көңілдес ханымдар.

НАЙЗАРХАГ көңілдес, достас, ниеттес, достасқыш; көңілшек; ≈ **хүн** достасқыш адам.

НАЙЗАРХА-Х көңілдес болу, достас болу, ниеттес болу, достық білдіру, көңілшектік білдіру.

НАЙЗАРХУУ қ. **найзархаг**.

НАЙЗЛА-Х достасу, жолдас болу, көңілдес болу, дос болу; **түүнтэй** ≈ онымен достасу; ≈ **маш дуртай** достасуға құштар.

НАЙЗЛУУЛА-Х достастыру, жолдас болдыру, көңілдес болдыру, дос болдыру.

НАЙЛАНХАЙ I шіркей (*ұсақ шыбын*).

НАЙЛАНХАЙ II 1. кішіпейіл, ибалы, әдепті; ≈ **зантай хүүхэд** кішіпейіл бала, әдепті бала; 2. жалпаңдау, қалбалақтау.

НАЙЛАНХАЙДА-Х 1. кішіпейілсу, ибалысу, әдепсу; 2. албаты жалпаңдау, албаты қалбалақтау.

НАЙЛАНХАЙРА-Х 1. кішіпейілділік көрсету, ибалық көрсету, әдептілік көрсету; 2. жалпаңдай беру, қалбалақтай беру.

НАЙЛАНХАЙРУУЛА-Х 1. кішіпейіл болдыру, ибалы болдыру, әдепті болдыру; 2. жалпаңдату, қалбалақтау.

НАЙЛАНХАЙТА-Х 1. кішіпейіл болу, кішік болу, ибалы болу, әдепті болу; 2. жалпаңдау, қалбалақтау.

НАЙЛАНХАЙТУУЛА-Х 1. кішіпейілді болдыру, кішік болдыру, ибалы болдыру, әдепті болдыру; 2. жалпаңдату, қалбалақтау.

НАЙЛЗУУР 1. (*ағаш*) жас бұтақ; ≈ **мод** жас бұтақты ағаш; 2. майысқыш,

тербелгін; 3. жас ұшы; **модны** ≈ ағаштың жас ұшы.

НАЙЛЗУУРХАЙ (анат.) ұйқы; ☆ **долоон булчирхай**, **найман найлзуурхайгаа тоочих** жеті атасын жездей қақтау; аузына келгенін айту; аузына ақ ит кіріп көк ит шығу.

НАЙМ сегіз; **арван** ≈ он сегіз; ≈ **анзуу** сегіз жүз; **сарын** ≈ **анд** айдың сегізінде; ☆ **эр хүн долоо дордож найм сэхвэ сөзбе**, ер жігіт жеті рет сүрініп, сегіз рет есін жиар □ ер жігіт бір терінің ішінде неше рет толар, неше рет солар; ☆ **Найман аймаг** Найман тайпасы; ☆ **Найман хушуу** Найман хошуну (ішкі Монголияның бір ауданы).

НАЙМАА сауда; **арилжаа** ≈ сауда саттық; ≈ **таарах** сауда сәйкесу, саудаға келісу; ≈ **хийх** сауда істету.

НАЙМААД 1. әрқайсысы сегіз; 2. сегізге жуық; сегіздей.

НАЙМААЛА-Х саудалау; сату, сүзуда істету; ≈ **санаатай** саудаламақшы, сатпақшы; сатпақшы ойы бар.

НАЙМААЧ саудагер, алыпсатар, сәудегер; ≈ **хүн найман мэхтэй** саудагердің құлығы сап-алуан.

НАЙМАЛЖ сегізаяқ, шаян құрт.

НАЙМАЛЗАРГАНА жабысқақ бит.

НАЙМДУГААР сегізінші; ≈ **сар** сегізіншісі; ≈ **зүйл** сегізінші тармақ.

НАЙМТ 1. көзір; өшмүшке (**сегіз бөлгеннің бірі**); ≈ **цаас** көзір қағаз; 2. сегіздік; **чил харын** ≈ қарғаның сегіздігі; 3. (**жас**) сегізде.

НАЙМУУЛ сегізі, сегіз; сегізі де; сегізі бірдей; **бид** ≈ біз сегізіміз; ≈ **аарэв** сегізі де келді; ≈ **үүрэг авсан** сегізі бірдей міндет алған.

НАЙМХАН сегіз-ақ, сегіз-ғана; сегіздей; ≈ **хүн ажиллаж байна** сегіз-ақ адам жұмыстап жатыр.

НАЙР I 1. сыпай, сый, ізет, құрмет, қошмет; ≈ **тай сайн харилцаа** сыпайы жайлы қатынас; ≈ **харах** сыпайы қатынасу, ізет көрсету; 2. келісім, көнім, байлам, шарт, уәде; ≈ **тавих** келісу, өзара көну; ≈ **егөх** сөз байласу, уәделесу; ☆ **найр засах** ауыз жаласу, жақ болу; ☆ **найрт салхи** самал жел; ☆ **эв найр** тату, бейбіт; **эв найртай аж төрөх** бейбіт өмір сүру.

НАЙР II той, мереке; ≈ **наадам** той мереке; ≈ **хурим** той жиын; ≈ **хөөр**, ≈ **цэнгэл** той думан, шат шадыман; ≈ **хийх** той істету; ≈ **т оролдох** тойға қатысу; ≈ **хөөр болох** шат шадыман болу; ☆ **хайр найргүй** аяусыз, мейірімсіз, қайырымсыз, рақымсыз.

НАЙРАГ араласпа, қоспа, қосынды; **эмийн** ≈ емнің қоспасы; **химийн** ≈ химиялық қосынды; ☆ **яруу найраг** поэзия, олең, тақпақ; ☆ **найраг дуу** хор, (*копелла*).

НАЙРАГЛАЛ поэма; ≈ **бачих** поэма жазу.

НАЙРАЛ еп, ынтымақ, бірлік берекесі; **эв** ≈ ынтымақтық; **найр** ≈ берекесі;

бірлік; ≈ **тай** ынтымақты; ≈ **гүй** ынтымақсыз; ☆ **найрал хөгжим** күй аспаптар алқасы, оркестр.

НАЙРАЛДА-Х 1. (*қатынас*) ептесу, ынтымақтасу, ымыраласу, шүйірлесу; 2. (*нәрсе*) жымдасу, қиоласу, түйісу.

НАЙРАЛДУУЛА-Х 1. (*қатынас*) ептестіру, ынтымақтастыру, ымыраластыру; шүйіркелестіру; 2. (*нәрсені*) жымдастыру, қиоластыру, түйістіру.

НАЙРАЛХАГ қ. **найрсаг**.

НАЙРАЛХУУ қ. **найралхаг**.

НАЙРАМДАЛ достық, ынтымақ; ≈ **байгуулах** достық қатынас жасау; **улс түмнийн** ≈ халықтар достығы; ≈ **ын нийгэмлэг** достық қоғамы, **эв** ≈ ынтымақтастық.

НАЙРАМДАЛТ дос, тату, достық; **ах дүүгийн** ≈ **орнууд** туысқан елдер.

НАЙРАМДАЛТАЙ қ. **найрамдалт**.

НАЙРАМДА-Х достасу, татуласу, достық қатынас жасау; **хоорондоо** ≈ өзара достық қатынас жасау; ☆ **бүгд найрамдах улс республика**, тәуелсіз ел.

НАЙРАМДУУ досжар, ниеттес, тілектес, тату; ≈ **ёс** досжарлық сезім, ниеттестік сезім.

НАЙРА-Х 1. қ. **найралдах**; 2. (*асық*) үйіру, ойнау.

НАЙРГУЙ епісіз, икемсіз, ыңғайсыз.

НАЙРЛАГА қоспа, қосынды, араласпа; **эмийн** ≈ емнің қоспасы; **химийн** ≈ химиялық қосынды; ☆ **найрлага зүй** стилистика.

НАЙРЛА-Х 1. думандау, тойлау; ≈ **ж байна** думандап жатыр; 2. ептесу, достасу, шүйірлесу.

НАЙРЛУУЛА-Х 1. думандату, тойлату; 2. ептестіру, достастыру, шүйіркелестіру.

НАЙРСАГ достық, жылы (*ы. й*); ≈ **харьцаа** достық қатынас; ≈ **байдал** жылы шырайлы жағдай.

НАЙРТАЙ епті, досжар, тату; жылы, жайлы; достық, дос; ≈ **сайхан байдал** жылы шырайлы жағдай; ≈ **хөрш улс** дос көрші ел.

НАЙРУУ (*мінез*) кішіпейіл, жылы шырайлы; ≈ **зантай хүн** кішіпейіл адам.

НАЙРУУЛАГЧ 1. құрастырушы, үйлестіруші; реттеуші; 2. араластырушы, қоспадаушы; **эм** ≈ ем араластырушы; 3. режиссор.

НАЙРУУЛАМЖ құрылымы, құрылысы; **зохиолын** ≈ шығарманың құрылымы.

НАЙРУУЛА-Х 1. құрастыру, үйлестіру; реттеу; 2. араластыру, қоспалау; **эм** ≈ ем араластыру; 3. (*шығармаға*) режиссорлық жасау.

НАЙРУУЛГА құрылым, құрылыс; ≈ **сайтай** құрылымы жақсы; **хэлнийн** ≈ тілдік шеберлігі; тіл көркемдігі.

НАЙРУУЛУУЛА-Х 1. құрастырту, үйлестірту, реттету; 2. араластырту, қоспа қостыру; 2. (*шығармаға*) режиссорлық жасау.

НАИРЧ 1. думаншыл, сауықшыл; ≈ хөөрч даңғой, елірме, даурықпа; 2. думаншылар, сауықшылар; жиналғандар.

НАЙТААЛГА түшкірік, түшкіру; пысқырық.

НАЙТААЛГА-Х түшкірту, пысқырту; ≈ дағ хамрын тамхи түшкіртетін насыбай.

НАЙТАА-Х түшкіру, пысқыру; хамрын тамхи татануут ≈ чихлаа насыбай атысымен түшкіріп қалды.

НАЛ: нал ердэнэ нартай гауһар, ал-қызыл гауһар.

НАЛАЙ: налай далай жалпиган, далиған.

НАЛАЙЛГА-Х маужырату, балбырату; тыныштандыру; бырдай болдыру; манаурату.

НАЛАЙ-Х маужырау, балбырау; тыныштану; бырдай болу; манаурау; ≈ сан сайхан өдөр маужыраған өсем күн; ≈ тал билчиж байгаа хонь бырдай болып жайылып жатқан қой; манаурап жайылып жатқан қой.

НАЛАМГАР далиған, далпиган, қолқиған; ≈ исгий далиған киіз; ≈ бүрээс далпиган үзік.

НАЛАНГИ солпы, солбырақ, солбырак, салбырақ; ≈ юм солпы нәрсе.

НАЛАРХАЙ солпаң, солпиган, солбыраған, салбыраған.

НАЛА-Х 1. сүйеу, тіреу, сүйену; гэдрэг ≈ ж суух шалқалай сүйеніп отыру; 2. көлбеу, қисаю; салхинд ≈ сан хашаа желде қисайған аула; ≈ ж унах көлбеп құлау; 3. аунау, аунақшу, дөңбекшу; тэмээ үнсэн дээр ≈ в түйе күлге аунады.

НАЛГАЙ қ. налгар.

НАЛГАР 1. (қозғалыс) сылбыр, былжыр. ыбылжыған, ақырын, баяу; ≈ хун сылбыр адам; 2. салғырт, селқос; жалқау; салақ; ≈ цалгар нь хэтрэх салғырттығы, салақтығы шегінен асу; өте селқостанып кету; 3. шуақ, маужырак, елжірек; ≈ сайхан өдөр шуақ жылы күн, маужыраған тамаша күн; 4. тыныш, жым-жырт; ≈ газар тыныш жер.

НАЛДАА жабысқақ, жабысқыш; ≈ цэр жабысқақ қақырық; ≈ шавар жабысқақ батпақ, тұтқыр саз; ≈ шороо жабысқыш топырақ.

НАЛДАЙЛГА-Х тырбиту, тайпиту; келгиту, шолгиту.

НАЛДАЙ-Х тырбию, тайпию, келтию, шолгию; ≈ сан бие тырбиган дене.

НАЛДГАР тырбық, тайпақ, келтең; шолтаң; ≈ биетэй тырбық денелі, денесі тайпақ.

НАЛИНА (өсімдік) су гүлі.

НАЛИ-Х 1. жағыну, жағымпаздану, жарамсақтану; ≈ зантай хун жағынзатын адам, жағынғыш адам; 2. өсектеу, жамандау; ≈ ж явах өсектеп жүру; наашаа ≈ цаашаа цалих бетіне мақтау, сыртынан даттау.

НАЛМАГАНА-Х өрімдену, түтелену, додалану, өрім-өрім болу, түте-түте болу, дода-дода болу.

НАЛМАГАНАУЛА-Х өрімдендіру, түтелендіру, додаландыру, өрім-өрім болдыру, түте-түте болдыру, дода-дода болдыру.

НАЛМАГАР өрім, түте, дода; өрім-өрім, түте-түте, дода-дода; өрімденген, түтеленген, додаланған; ≈ хувцас өрім-өрім киім; ≈ исгий түтеленген киіз; ≈ нэлмэгэр түте-түте, пәре-пәре, өрім-өрім.

НАЛМАЙ-Х далию, далшию, қолкию; ≈ сан юм далпиган нәрсе.

НАЛМАЛА-Х далиту, далпиту, қолкиту.

НАЛМАЛЗА-Х далаңдау, далпаңдау, қолқаңдау, далаң-далаң қағу, далпаң-далпаң қағу, қолқаң-қолқаң сту.

НАЛМАЛЗУУЛА-Х далаңдату, далпаңдату, қолқаңдату; далаң-далаң қақтыру, далпаң-далпаң қақтыру, қолқаң-қолқаң қақтыру.

НАЛМАРА-Х өрімдену, түтелену, додалану; өрім-өрім болу, түте-түте болу, дода-дода болу.

НАЛМАРУУЛА-Х өрімдеу, түтелеу, додалау; өрім-өрім сту, түте-түте қылу, дода-дода қылу.

НАЛМАРХАЙ тамтық, шоқпыт; дээлийн ≈ шапанның тамтығы.

НАЛМА-Х 1. қ. налмарах.

НАЛМИГАНА-Х үлбіреңдеу, үлпеңдеу, үлпелену.

НАЛИМГАР 1. үлбірек, үлпілдек; үлбіреген, үлпілдеген; ≈ малгай үлпілдек тымақ; 2. түтеленген, додаланған, өрімденген.

НАЛМИГАРДА-Х 1. үлбіреп кету; 2. өте түтелену, өте додалану, өте өрімлену.

НАЛМИИЛГА-Х 1. үлбірету, үлпілдету; 2. түтелендіру, додаландыру, өрімдендіру.

НАЛМИЙ-Х 1. үлбіреу, үлпілдеу; 2. түтелену, додалану, өрімдену.

НАЛМИЛЗА-Х үлбіреңдеу, үлбірең-үлбірең қағу, үлбеңдеу, үлбең-үлбең қағу.

НАЛМУУЛА-Х 1. өрімдеу, түтелеу, додалау; 2. үлбірету, үлдірету, үлпілдету.

НАЛУУ қия, көлбеу, сұлама, құлама; ≈ газар қия жер.

НАЛУУДА-Х қиялану, көлбеулену.

НАЛУУЛА-Х 1. сүйету, тірету, сүйендіру; 2. көлбету, қисайту; 3. аунау, аунақшыту, дөңбекшиту.

НАЛУУР сүйеніш, таяныш; түшлэг ≈ аркалық, арқа сүйегіш.

НАЛУУХАН қиялау, көлбеулеу, қияланғы, көлбенкі; ≈ газар қиялау жер.

НАЛХАЙЛГА-Х жалқауландыру, еріншектендіру, салғырттандыру, селқостандыру.

НАЛХАЙ-Х жалқаулану, еріншектену; салғыртсу, селқостану.

НАЛХГАР жалқау, еріншек, салғырт, селкос.

НАЛЦАЛЗА-Х қ. **намалзах**.

НАЛЧГАНА-Х тайпаңдау, жалпаңдау, быртыңдау, келтеңдеу, шолтаңдау.

НАЛЧГАНУУЛА-Х тайпаңдату, жалпаңдату, быртыңдату, келтендеу, шолтаңдату.

НАЛЧГАР тайпақ, таңқы, жалпақ; быртық, келтең, шолтаң; ≈ **сандап** тайпақ орындық; ≈ **хамар** таңқы мұрын.

НАЛЧИЙЛГА-Х тайпиту, таңқиту, быртиту, келтиту, шолтиту.

НАЛЧИЙ-Х тайшию, таңқию, быртию, келтию, шолтию.

НАЛЧИЛЗА-Х қ. **налчганах**.

НАЛЬХ 1. (көз.) қыртыс, қатпар; ≈ **нь улайх** көздің қыртысы қызару; ≈ **нь хөөх** көз қыртысы білеулену; 2. жалқақ, көлшек; **махны** ≈ еттің жалқағы.

НАЛЬХРА-Х 1. (көз.) қыртыстану, қатпарлану; 2. жалқақтану, көлшектену; **мах** ≈ ет жалқақтану.

НАЛЬХРУУЛА-Х 1. (көзді) қыртыстандыру, қатпарландыру; 2. жалқақтандыру, көлшектендіру.

НАЛЬХТА-Х 1. (көз) қыртыстану, қатпарлану; 2. жалқақтану, көлшектену; **мах** ≈ ет жалқақтану.

НАЛЬШИМ (өсімдік) қарабұрыш.

НАМ I партия; ≈ **төр** партия үкімет; **эвхамт** ≈ коммунистік партия; **нийгэм журамт** ≈ социалистік партия; **ажилчый** ≈ жұмысшы партиясы; **хөдөлмөрийн** ≈ еңбек партиясы; ≈ **ын удирдлага** партиялық басшылық; ≈ **ын уур** партия ұясы; ≈ **ын төв хороо** орталық партия комитеті; ≈ **ын дүрэм** партия уставы; ≈ **ын баглах** партия билеті; ≈ **ын орлогч гишуун** партияға кандидат мүше; ≈ **ын татвар** партиялық жарна.

НАМ II 1. топ, тобыр; **дээрэмчний** ≈ тонаушылар тобы; **нэг** ≈ **болох** бір топ болу, топ құру; 2. (қупиялық) жым, тым; ≈ **нийлэх** жым болу; 3. түлік, тұқым; **мийн** ≈ мысық тұқымдастар; **сонгийн** ≈ сарымсақ тұқымдастар.

НАМ III аласа, тапал, тырбық; ≈ **сандап** аласа орындық; ≈ **болгох** аласарту; **нуруугаар** ≈ бойы аласа; ☆ **нам дор газар** ойнат жер, ғй жер.

НАМ IV (дыбыс) тым, жым; ≈ **гүм** тым-тырыс, жым-жылас; ≈ **жим** жым-жылас; ☆ **нам цохих** үнін өшіру, үнсіз қалтыру; ☆ **нам дарах** жасырып тастау, басып тастау.

НАМАА I торсық; ≈ **дүүрэн айраг** торсық толы қымыз.

НАМАА II кейіп, сүрең, сұрық; **хамма** ≈ кейіп кескін, өң-сүрең, сұрық-сиқы; **хамма** ≈ **гаа** алдах кейіп кескін кету, өң-сүреңді қашу.

НАМАА III: **навч** **намаа** бүр жапырақ; **модны** ≈ ≈ ағаштың бүр жапырағы.

НАМАГ батпақ, саз; ≈ **тай газар** батпақты жер; ≈ **т шигдэх** батпаққа кіру, батпақтап қалу.

НАМАГДА-Х батпақтану, саздану.

НАМАГДУУ батпақты, сазды, батпақтау, саздау; ≈ **газар тааралдах** батпақтау жер кез болу.

НАМАГРАХАГ батпағырақ, сазырақ ≈ **газар** батпағырақ жер.

НАМАГРАХУУ қ. **намаграхаг**.

НАМАГТА-Х батпақтану, саздану, батпаққа айналу; сазға айналу.

НАМАЙ-Х 1. (күн) маужырау, шүақтану; **хаврын** ≈ **сан сайхан** өдөр көктемнің маужыраған жайдары күні; 2. бырдай, тып-тыныш (болу); **мал** ≈ **тал билчээрлэж байна** мал бырдай боп жабылып жатыр.

НАМАЙ-Х II шұңқыраю, ойдымдану; майысу; **шал** ≈ **чихжээ** еден майысып ойдымданып кетіпті.

НАМАЛЗА-Х 1. (жоғары, төмен) тербелу, ырғалу, жайқалу; **онгоцны далавч** ≈ самолёттің қанаты ырғалу; 2. (қозғалыс) теңселу, ырғатылу; майпаңдау; **нахилзах** ≈ майпаңдап ырғатылу.

НАМАЛЗУУЛА-Х 1. (жоғары, төмен) тербелту, ырғалту, жайқалту; 2. теңселдіру, ырғактату, майпаңдату.

НАМАНЧЛАЛ 1. (дини) сиыну, табыну, жалбарыну; 2. жалыну, тілену; кешірім; ≈ **гуйх** кешірім сұрау, айыбын мойнына алу; ≈ **тавих** кешірім сұрағысы келу, айыбын мойнына алғысы келу.

НАМАНЧЛА-Х 1. (дини) табыну, сиыну, жалбарыну; 2. кешірім сұрау, айыбын мойындау; **нүглээ** ≈ кінасын мойнына алу; **гэмээ** ≈ мінін мойындау.

НАМАНЧЛУУЛА-Х 1. (дини) табындыру, сиындыру, жалбарындыру; 2. кешірім сұрату, айыбын мойындату; 3. тік айқастыру, тік қалау; **банзыг** ≈ **н орж хатаах** тақтайды тік айқастыра қалап келтіру.

НАМАР күз; ≈ **болох** күз болу; ≈ **ын тариа хураалт** күзгі астық жинау; ≈ **ын хонгор салхи** күзгі самал жел; ≈ **ын хугас дунд** күзгі күн мен түнінің теңелу кезі; ≈ **ын уур орох** күз мезгілінің нышаны біліну; ≈ **ын шар нар** күзгі ыстық күн; **халуун** ≈ **аар** ыстық күзде, күз басында; ☆ **намрын сиймхийлэг цэцэг** күзгі шөшек (гүл).

НАМАРГА шық, тамшы, дымқыл; **навчны** ≈ жапырақ шығы.

НАМАРЖАА күзеу, күздік, күзек; ≈ **нд буух** күзеуге қону.

НАМАРЖААЛА-Х күзеуде отыру, күзеудеу, күздікте отыру, күзектеу.

НАМАРЖААЛУУЛА-Х күзеуде отырғызу, күзеудету, күздікте отырғызу, күзектеу.

НАМАРЖИН күздей, күз бойы; ≈ **өвлийн бэлтгэл хийв** күздей қысқы әзірлік істелі.

НАМАРЖИ-Х күзеу, күзді өткізу, күзеп отыру, күзекте отыру.

НАМАРЖУУЛА-Х күзөтү, күздү өткүздүрү, күзөктө отыргызу.

НАМАРШИ-Х күз болу, күз нышаны сөзлү; ≈ **ж өвс гаддах** күз болып шөп куару.

НАМАРШУУЛА-Х күз нышанын сездү.

НАМБА 1. (*минез*) байсал, сабыр, жайдарылык; салмак; ≈ **тай сайхан хүн** байсалды жақсы адам; ≈ **тай харагдах** жайдары корину; 2. көрүк, ажар, өлпөт; ≈ **нь таарах** көрүк келису, өлпөтү келису.

НАМБААГУИ бейберекет, қалай болса солай, бас-аяқсыз.

НАМБААНАЧАГ көр-жер, ұсақ-түйөк, анау-мынау.

НАМБАГАНА-Х 1. (*минез*) байсалсу, жайдарысу; 2. сөнқойлану, кербездену.

НАМБАГАР 1. (*минез*) байсалды, жайдары, салмақты, сабырлы; 2. сөнқой, кербез.

НАМБАГУИ 1. (*минез*) ұшқалақ, сабырсыз, жеңілтек; ≈ **хүн** ұшқалақ адам; 2. көрүксіз, ажарсыз, өлпөтсіз сүкпінтисыз.

НАМБАЙЛГА-Х 1. байсалдандыру, жайдарыландыру, салмақтандыру, сабырландыру; (*минез*) 2. сөнқойландыру, кербездендіру.

НАМБАЙ-Х 1. (*минез*) байсалдану, жайдарылану, салмақтану, сабырлану; 2. сөнқойлану, кербездену.

НАМБАЛЗА-Х қ. **намбаганак**.

НАМБАТАЙ 1. (*минезі*) байсалды, сабырлы, жайдары, салмақты; 2. көрүнті, ажарлы, өлпөтті, келісті.

НАМГАНА-Х 1. (*қозғалыс*) тербелу, ыргалу, теңселу, шайқалу; 2. *ауыс*. қобалжу, айну, абыржу.

НАМДАА-Х 1. (*екпін, қарқын*) бөсеңсіту, бөсеңдету, саябырлату; 2. аласарту.

НАМДА-Х I 1. (*қарқын, екпін*) бөсеңсу, бөсеңдеу, саябырлау; **эрч нь** ≈ **ж эхлэв** екпін бөсеңси бастады; 2. (*жаңбыр, жел*) толастау, басылу, тынышталу; **бороо** ≈ **жаңбыр** толастау; **шуурга** ≈ **ақбұрқақ** басылу; 3. (*ауру*) тәуірлену, сая табу, басылу; **өвчин нь** ≈ науқасынан тәуірлену.

НАМДА-Х II аласарту, аласарып кету, аласа боп кету.

НАМДУУ аласарақ, тапалдау, төпелтек, жатағандау; **арай** ≈ сөл аласарақ.

НАМДУУЛА-Х I 1. (*қарқын, екпін*) бөсеңдету, бөсеңсіту, саябырлату; 2. (*күш*) әлсірету, басу; 3. (*ауру*) жазу, басу.

НАМДУУЛА-Х II аласарту, тапалдандыру, жатағандату; қысқарту.

НАМЖАА-Х қ. **намжуулах**.

НАМЖИР I маңғазсыған, маңғазданған, кісімсiген, кербесiген, менсiнбей, бұлдана; ≈ **тай дуугарах** маңғаздана сөйлеу; ≈ **тай харах** менсiнбей қарау.

НАМЖИР II (*дiни*) жамылғы, желең

шапан.

НАМЖИРДА-Х маңғазсу, маңғаздану, кісімсi, кербесу; менсiнбеу, бұлдану; **их л** ≈ өте маңғазсу.

НАМЖИРДУУ маңғазғыш, маңғазданғыш, кісімсiгiш, кербесiгiш; бұлданғыш.

НАМЖИРДУУЛА-Х маңғазсыту, маңғаздандыру, кісімсiту, кербесiту, бұлдандыру.

НАМЖИРДУУХАН маңғазсығандау, маңғазданғыштау, кісімсiгiштеу, кербесiгендеу; бұлданғыштау.

НАМЖИРДУУШИГ маңғазсығандай, маңғазданғандай, кісімсiгендей, кербесiгендей; бұлданғандай.

НАМЖИРТАЙ 1. маңғазданған, менсiнген, кісімсiген, тақашар; **тәр чинь** ≈ **хүн** оның маңғазданған адам; 2. кербез, сері, сөнқой.

НАМЖИ-Х 1. (*дыбыс*) басылу, тынышталу, азаю; **дуу чимээ** ≈ **дыбысы** басылу; 2. (*қарқын, екпін*) бөсеңдеу, бөсеңсу, саябырлау, баяулау; қайту, төмендеу; **хөдөлгөн нь** ≈ **қозғалысы** бөсеңдеу; **халуун нь** ≈ **ыстығы** қайту; 3. (*жаңбыр, жел*) толастау, тоқтайын деу, басылу; **бороо** ≈ **жаңбыр** толастау; 4. (*ауру*) тәуірлену, сая табу, басылу.

НАМЖИМАЛ бөсеңдік; ≈ **байдалд** бұпаж орох бөсеңдікке қайта оралу.

НАМЖУУ 1. бөс, бөсең, солғын; ақырын, жай, баяу; **салхи** ≈ **жел бөс**; ≈ **салхи** солғын жел; **халуун нь** ≈ **ыстығы** бөс; **хөдөлгөн нь** ≈ **қозғалысы** баяу; 2. бөс; жоқ; тыныш; **хэл ам** ≈ **а** сөзі бөс; 3. дау жаңжалы бөс; **хэрүүл шуугиан** ≈ **ұрыс-жаңжал** жоқ, дау жаңжалдан тыныш.

НАМЖУУЛА-Х 1. (*дыбысты*) басу, тынышталдыру, азайту; 2. (*қарқынды, екпінді*) бөсеңдету, бөсеңсіту, баяулату, қайтару, төмендету; 3. (*жаңбыр, жел*) толастау, басу; 4. (*аурудан*) тәуірлендіру, сая таптыру, жаза бастау.

НАМИА (*сауыт*) жүрекше.

НАМИЛЗА-Х 1. желбіреу, желпілдеу; тут ≈ ту желбіреу; 2. жайқалу, тербелу, толқу; 3. (*жұмсақтық*) үлпілдеу, үлбіреу; ≈ **сан элдүүртэй вэхий** үлпілдетіп илеген тері; ≈ **тал дэвтсэн** ааруул үлбіреп жұмсаған құрт.

НАМИЛЗГАНА қ. **наймалзаргана**.

НАМИЛЗГАНАТА-Х жабысқақ бит түсу.

НАМИЛЗУУЛА-Х 1. желбірету, желпілдеу; 2. жайқалту, тербелту, толқыту; 3. үлпілдету, үлбірету.

НАМИЛХАЙ (*малдың*) қоң ет, қоңдық.

НАМИНЧЛА-Х қ. **наманчлах**.

НАМИРАА шық, тамшы су; ≈ **тогтох** шық тұру; ☆ **намираа** хур себезгі жауын; ☆ **намираа бороо** сіркірек жаңбыр.

НАМИРА-Х 1. желбіреу, желпілдеу; **тут** ≈ ту желбіреу; 2. тербелу, теңселу, изеңдеу; **салхинд** ≈ **желге** тербелу; 3.

сіркіреу, себезгілеу; **бороо** ≈ **н орох** жаңбыр сіркіреу.

НАМИРУУЛА-Х 1. желбірету, желпілдету; 2. тербелту, теңселту, изендету; 3. сіркірету, себезгілету.

НАМНАЛ 1. (*допты*) ат үстінде ойнау; 2. батылсыздық, тайсалышылық, жасқаншылық.

НАМНАЛГА қ. **намнал**.

НАМНА-Х 1. (*допты*) биіктен ойнау, үстінен ойнау; 2. *ауыс*, батпау, тайсалу, жаскану.

НАМНУУЛА-Х 1. (*допты*) биіктен ойнату, үстінен ойнату; 2. тайсалдыру, жасқандыру, батылсыздандыру.

НАМС I: намс **намс хий-х** теңселеңдеу, теңселең-теңселең қағу, шайқалдау, шайқаң-шайқаң қағу; **нимгән банзан шал** ≈ ≈ **хийв жұқа тақтай** теңселең-теңселең қақты.

НАМС II: намс **яр** шын жара.

НАМСА-Х 1. аласару, тапалдану, қысқару, шөгү, жатағандау; 2. аласара бастау, қысқара бастау, шөгө бастау; 3. (*дыбыс*) бәсеңсу, бәсеңдеу, басылу; **дуу нь** ≈ **дыбысы** бәсеңдеу.

НАМСГА-Х 1. аласарту, қысқарту, тапалдандыру, шөктіру; 2. аласарта түсу, қысқарта түсу; 3. бәсеңсіту, бәсеңдету, басу.

НАМСХИЙ-Х 1. аласара қалу, еңкейе қалу, бұға қалу; ≈ **н бөхийв** аласарып бүкшісе қалу; 2. бәсеңси қалу, бәсеңдей қалу, басыла қалу.

НАМТАА-Х бәсеңдету, басу, бәсеңсіту; **өвчин** ≈ **эм** ауруды басытын см.

НАМТАР 1. өмірбаян; ≈ **аа бичих** өмірбаянын жазу; **түүх** ≈ **өмірбаян тарихы**; 2. (*тарихи*) хикая, оқиға; **тууж** ≈ хикая кітап; **саран хөхөөний** ≈ айшық көкек хикаясы; ☆ **намтраа дуу-дуулах** 1) өткен кеткенін айтқызу, аргы бергісін қозғату; 2) жеті атасын жездей қақтату, жамандығын айтқызып жар салдыру.

НАМТА-Х 1. аласарып қалу, қысқарып қалу, жатағандап қалу; 2. аласару, қысқару, жатағандау, шөгү; 3. (*дыбыс*) жым болу, үні өшу.

НАМТГА-Х 1. аласартып жіберу, қысқартып алу, жатағандагып жіберу; 2. аласарту, қысқарту, жатағандату; 3. (*дыбыс*) жым болдыру, үнін өшіру.

НАМУЙ-Х 1. шұңқыраю, ойдымдану, қоңңию; 2. жым болу, тынышталу, жайлану.

НАМУУ 1. (*мінез*) жай, жайдары, жайлы; ≈ **зан** жайдары мінез; 2. (*ауа, жел*) ақырын, баяу, жаймашуақ, жаймақоңыр; самал; тынық; ≈ **өдөр** жаймашуақ күн; ≈ **салхи** самал жел; ☆ **намуу цэцэг** көкнөр.

НАМУУН 1. (*мінез*) байсалды, жайдары, сабаз; 2. (*жел*) самал, қоңыр, жылы лепті; ≈ **салхи** қоңыр салқын жел.

НАМУУХАН 1. (*мінез*) өте байсалды, өте жайдары, өте сабаз; 2. (*қозғалыс*)

өте ақырын, өте баяу; ≈ **дуугаар хэлэх** өте ақырын дауыспен айту; ≈ **яваарай** өте баяу жүр.

НАМХАЛЗА-Х қ. **намганах**.

НАМХАН аласа, қысқа, тапал, жатаған, төпелтек; ≈ **нуруутай** аласа бойлы, бойы аласа; ≈ **таазтай байшин** жатаған төбелі үй, төбесі аласа үй; **арай** ≈ аласарақ.

НАМХАНДА-Х өте аласару, қысқарып қалу, өте тапал болу, өте жатағандап кету, өте төпелтен болу.

НАМХАНДУУ аласарақтау, аласалау, қысқарақ, қысқарақтау, жатағандау; тапалдау.

НАМХРА-Х 1. (*қарқын*) әлсіреу, басылу, тартылу, төмендеу; **усны үер** ≈ су тасқыны басылу; 2. (*қозғалыс*) бәсеңдеу, саябырлау, азаю; **хөл** ≈ адамдардың қозғалысы саябырлау; **чимээ** ≈ **дыбыс** бәсеңдеу.

НАМХРУУЛА-Х 1. (*қарқын, екпінін*) әлсірету, төмендету, қайтару, басу; 2. (*қозғалыс*) бәсеңдету, саябырлату; азайту.

НАМХТА-Х аласару, қысқару, тапалдап кету, аласарып кету, қысқарып кету.

НАМХТГА-Х аласарту, қысқарту, аласартып жіберу, қысқартып жіберу.

НАНДИГНА-Х 1. асылға санау, құнды деп көру, қымбатқа санау; 2. *ауыс* қадірлеу, ардақтау, қаснеттеу; **намын батлахыг** ≈ **партия** билетін ардақтау.

НАНДИГНУУЛА-Х 1. асылға санату, құндыға есептеу, қымбатқа санату; 2. *ауыс* қадірлету, ардақтату, қаснеттету.

НАНДИН 1. асыл, құнды, қымбат; ≈ **эд** асыл нәрсе; 2. *ауыс* қадірлі, ардақты, қаснетті; ≈ **чанар** ардақты қасист; ≈ **жяндин** аяулы ардақты.

НАНЖИН кербез, кері, сәнқой, сылқым; ☆ **нанжин чавга** сары өрік.

НАНЧИГДА-Х жаншылу, ұрылу, қабысу, тапталу; ≈ **сан юм** жаншылған нәрсе.

НАНЧИЛДА-Х жаншыласу, ұрысу, қабыстырысу, таптасысу.

НАНЧИЛДУУЛА-Х жаншыластыру, ұрыстыру, қабыстырту.

НАНЧИЛЦА-Х жаншысу, қабыстырысу, ұрысып жіберу.

НАНЧИЛЦУУЛА-Х жаншыстыру, қабыстырыстыру.

НАНЧИ-Х жаншу, ұру, қабыстыру, таптау; ≈ **чичжээ** жаншып тастапты.

НАНЧУУЛА-Х жаншыттыру, жаншыту, ұрғызу, қабыстырту.

НАНШАА 1. мылжын, көк ауыз, мылғау, көкігіш, 2. мылқау, меңіреу, мең-зең.

НАНШАА-Х 1. мылжындау, көкү, мылжу; 2. меңірею, мең-зең болу, телміру.

НАНШААЧ қырт, мылғау, мылжын; ≈ **хун** қырт адам.

НАНШИН: **наншин нуншин** қотыр мылжын, көк мылжын.

НАНШИ-Х 1. көкү, шату, мыжу, мылжындау; 2. жаншу, ұру, соғу.

НАНШУУЛА-Х 1. көкіту, шатыту, мыжыту, мылжындату; 2. жаншыту, ұрғызу, соқтыру.

НАР I күн; ≈ ургах күн шығу; ≈ гарах 1) күн шығу; 2) ауыс, бағы жану, күн туу; ≈ маңдах күн көтерілу; ≈ дәгжих күн көтерілу; ≈ хүүшлэх күн тұтылу; ≈ шийгэх □ ≈ жаргах □ ≈ орох күн бату, кеш болу; ≈ хирлэх □ ≈ хиртэх күн тұтылу; ≈ барих күн тұтылу; ≈ таших күн еңкею; ≈ хүрээлэх күн қоралау, күн жиектену; ≈ хошлох күн жиектену; ≈ буцах күн қайту, күн мен түн теңделу; ≈ Үд болох күн түс болу; **наранд шарах** □ **наранд ээх** күнге қыздырылу; ≈ **анд харвагдах** □ ≈ **анд дохигдох** күн өту, күнге күйіп қалу; ≈ **анд гаргах** күнге шығару, күн көрсету; ≈ **садрах** күн шашырау; ≈ **дагах** күн сәулесін құталау; ≈ **салхи үзээгүй** 1) күнге, жөлге жүре алмайтын; ыстық суық көрмеген; 2) *ауыс*. қиыншылық көрмеген.

ащы тұщы татпаған, алыс жуық жортпаған; ≈ **салхи үзээгүй** күнге жөлге жүре алмайтын; ☆ **шар нар**, **бор хоног** күндіз түн, күндіз бен түн; ☆ **шар нар бор хоног өңгөрүүлэх** күндіз түні амыр көрмеу; көгер таңды көзбен атыру; ☆ **наран** угаал күнге қыздырыл емдеу, күн сәулесімен емдеу; ☆ **хурц нар** шыжыған ыстық, өте қанырық; ☆ **нар салхины бараа хараагүй**, ешбір қиыншылық көрмеген; ащы тұщы татпаған, алыс жуық жортпаған; ☆ **нар зөв** бағысқа; ☆ **нар буруу** шығысқа; ☆ **нарны аймгийн ертөнц** күн системасы; ☆ **нарны халк қол** патыр; ☆ **сар нар болсон гэр** жемтір-жемтір киіз ұйжыртық жыртық киіз үй; ☆ **нарны хэмнүүр** күн құбылысын байқағыш (*аспан*); ☆ **наранцэцэг** күнбағар, күнбағыс; ☆ **нартай цэцэг** раушан гүлі; ☆ **наран удвал цэцэг** судың ақ гүлі; ☆ **наран хайнаг** көйнек сиыр; ☆ **наран тэмээ** нар түйе; ☆ **нар нар наашаа сүүдэр сүүдэр цаашаа сөзбе**. күн, күн бері; көлөңке, көлөңке ары □ жақсылық, жақсылық жақында; жаманшылық жаманшылық жырақта; ☆ **нар эрт**, **нас залуу** әлі қайда; көрнепіннен көрмегеннің көп; жылқы жылың ілгері.

НАР II 1. -лар, -лер, -дар, -дер, -тар, -тер; **ДҮҮ** ≈ бауырлар; **ах** ≈ ағалар; **багш** ≈ мұғалімдер; **дарга** ≈ бастықтар; 2. қатарлы, тағы басқа. **Дорж**, **Ермек** ≈ ын зэрэг хүмүүс **Дорж**, **Ермек** қатарлы адамдар.

НАРАМГАНА-Х қ. **наримгана-х**.

НАРАМГАР қ. **наримгар**.

НАРГИА күлдіргі, ажуашыл, әзілқой, сықаққой; ≈ **хүн** күлдіргі адам; ≈ **даргна** ойын-күлкі, ажуа-сықақ.

НАРГИАН 1. күлкі, әзіл, ойын, ажуа, сықақ; ≈ **хйх** ажуалау; **кайр** ≈ **дуртай** ойын күлкіге амырақ; 2. қы-

зық, гажап, таңғажайып; ≈ **тай юм** гажап нәрсе.

НАРГИАЧ күлкіші, әзілқой, ажуашы, сықаққой; ≈ **хүн** күлкіші адам.

НАРГИЛ: **наргил мод** күнжіт (*ағаш*); ≈ ≈ **ны тос** күнжіт ағашының майы.

НАРГИ-Х 1. күлліп ойнау, ойнап күлу, әзілдеу, ажуалау, сықақтау; ≈ **ж хэлэх** әзілдеп айту; 2. күлкі болу, шиі шығу, әшкерелену.

НАРДА-Х күн өту, күнге кую; **хүү-хэд** ≈ **чихжээ** балаға күн өтіп кетіпті.

НАРДУУЛА-Х күн өткізу, күнге күйдіру.

НАРИВЧЛА-Х дөлдеу, қадағалау, дұрыстау; ≈ **н шалгах** дөлдеп тексеру; ≈ **н тодорхойлох** қадағалап анықтау.

НАРИЙВТАР 1. (*нәрсе*) жіңішкерек, жіңішкелеу; **арай** ≈ өнтек жіңішкерек; 2. (*жүн*) биязы, майда.

НАРИЙВЧЛАГДА-Х дөлдену, дұрысталу, қалағалану.

НАРИЙВЧЛАЛ дөлдік, қадаға, дұрыстық; дөлдеу, қадағалау, дұрыстау; ≈ **гүй болохгүй** дөлдіксіз болмайды, дөлдемей болмайды.

НАРИЙВЧЛА-Х өте дөлдеу, өте анықтау, өте қадағалау, өте дұрыстау; ≈ **н судлах** өте дөлдеп зерттеу; ≈ **н хлянах** өте қадағалап тексеру.

НАРИЙВЧЛУУЛА-Х өте дөлдету, өте анықтату, өте қадағалату, өте дұрыстау.

НАРИДА-Х жіңішкеру, жіңішке боп кету; **их** ≈ **чихсан байна** өте жіңішке боп кетіпті.

НАРИДУУЛА-Х жіңішкерту, жіңішке қып жіберу.

НАРИЛА-Х 1. ұқыптау, тиянақтау, пысықтау, қадағалау; **хэргий** ≈ **н шалгах** істі тиянақтап тексеру; ≈ **н ажиллах** қадағалап жұмыстау; 2. жасыру, тығу; **мэдсэнээ** ≈ білгенін жасыру; 3. аяу, сараңсу, сараңдық жасау; **юмаа** ≈ **ад өгөсөнгүй** нәресін аяп бермеді; 4. (*нәрсе*) ұнтақтау; **эм** ≈ емді ұнтақтау.

НАРИЙН 1. жіңішке, жұқа, талдырмаш; ≈ **шугам жұқа** сызғыш; ≈ **гуурс** жіңішке қауырсын; ☆ **нарийн гурил** майда ұн; ☆ **нарийн гэдэс** 1) аш ішек; ☆ **нарийн шүрэг** ыңшама қырғыш; ☆ **нарийн дуу** жіңгілдем дауыс, нәзік дауыс; ☆ **нарийн зам** тар жол, еңсіз жол; ☆ **нарийн энтэй бөс** тар енді пұл; ☆ **нарийн хийц** істелуі шебер; ☆ **нарийн зураг** шебер сызылған сурет; ☆ **нарийн нандин** асыл таңсық; сирек; ☆ **нарийн ширийн** сирек, таңсық, құштар; ☆ **нарийн бараа** торғын торқа, жібек; ☆ **нарийн эд** сапалы зат, берік істелген зат; ☆ **нарийн чулуу** өңделген тас, майдалаған тас; ☆ **нарийн учир** нақ себебі, дәл жөні, негізгі тетігі; ☆ **нарийн хэрэг** күрделі өрекет, құпия өрекет; ☆ **нарийн арга** шебер әдіс; ☆ **нарийн тодорхой** ап-ашық, айпырадай, бөп-белгілі; ☆ **нарийн нанжин** қырағы, сұңғы; ☆ **нарийн зан** қа-

рау, саран; ☆ **нарийн хувь** 1) ең үзәк бөлшк; 2) ең кішкене үлес; ☆ **нарийн хоол** жеңсик ас, таңсық тамақ; ☆ **нарийн бичгийл дарга** хатшы; ☆ **нарийн боов** балбауырсақ; ☆ **нарийн өвчин** қылтамақ, жұмыршақ ауруы; ☆ **нарийн нят** дәл, нақты; ☆ **нарийн ширийн** зүйл егжей-тегжейін; ☆ **нарийн төвөгтэй том зорилт** күрделі зор міндеттер.

НАРИЙТА-Х қылтамақ болу, қылтамақпен ауру, жұмыршақ рағымен ауру.

НАРИЙТУУЛА-Х қылтамақ болдыру, қылтамақпен ауырту, жұмыршақ ауруын абырту.

НАРИЙСА-Х жіңішкеру, тарау, тарылу; ≈ **чихсан** жіңішкеріп кеткен, тарылып кеткен.

НАРИСГА-Х жіңішкерту, тарайту, тарылту.

НАРИСГУУЛА-Х жіңішкерттіру, тарайттыру, тарылттыру.

НАРИЙТА-Х жіңішкеріңкіреу, тарайыңқырау, тарылыңқырау.

НАРИЙТГА-Х жіңішкеріңкірету, тарайыңқырату, тарылыңқырату.

НАРИЙТГУУЛА-Х жіңішкеріңкіреттіру, тарайыңқыраттыру, тарылыңқыраттыру.

НАРИЙХАН жіңішке, тар; ≈ **саваа** жіңішке сабау; ≈ **гол еші тар өзен**; ≈ **нүх тар ін**.

НАРИЛА-Х қ. **нарийлах**.

НАРИМГАНА-Х жалпаңдау, далбаңдау, тайпаңдау, жалпаң-жалпаң қағу, тайпаң-тайпаң қағу.

НАРИМГАР талпақ, жалпаң, талпаң; талпаған, жалпаған; ≈ **хамар** талпақ танау, талпақ мұрын.

НАРИН қ. **нарийн**.

НАРЛА-Х күншуақтау, күншуаққа отыру, күнге қыздырыну.

НАРЛУУЛА-Х күншуақтату, күншуаққа отырғызу, күнге қыздырту; **ХҮҮХЭЭ** ≈ баласын күншуақтау.

НАРМАЙ I ұлы, еңселі; ≈ **улс** ұлы ел, еңселі ел.

НАРМАЙ II кеңсірік қуысы.

НАРМАЙЛГА-Х талпиту, жалпиту, талпайту, жалпайту.

НАРМАЙ-Х талпию, жалпию, талпаю, жалпаю.

НАРМАЛЗА-Х талпаңдау, жалпаңдау, талпаң-талпаң қақтыру, жалпаң-жалпаң қақтыру.

НАРМАЛЗУУЛА-Х талпаңдату, жалпаңдату, талпаң-талпаң қақтыру, жалпаң-жалпаң қақтыру.

НАРМИГАР қ. **нарамгар**.

НАРМИЙЛГА-Х 1. жалпиту, талпиту, жалпайту, талпайту; 2. (**нәрсені**) қабыстыру, жабыстыру.

НАРМИЙ-Х 1. жалпию, талпию, таңкию; ≈ **сан хамар** жалпаған мұрын; 2. (**нәрсе**) қабысу, жабысу, бүліну.

НАРМИЛЗА-Х қ. **нармалзах**.

НАРМИЛЗУУЛА-Х қ. **нармалзуулах**.

НАРС самырсын; ≈ **ан ширээ** са-

мырсын үстел; ≈ **ан банк** самырсын тақтай; ≈ **ны давирхай** самырсынның сағызы, самырсынның шайыры; ≈ **ны шилмүүсний шүүе** самырсын қылқанының шырпы; ≈ **ны боргоцой** самырсынның бүрі.

НАРСАН самырсын; ☆ **нарсан өвс** қылына шөп.

НАРТАЙ күнді, күн бар, күн ашық, ашық күн; ≈ **өдөр күн** ашық күн, ашық күн; ≈ **байхад ирэх күн** ашықта келу; күн батпай келу; ≈ **унтах күн** барда ұйықтау, күндіз ұйықтау, ерте ұйықтау.

НАРЦА-Х 1. (**нәрсеге**) жармасу, жабысу, таласу; 2. (**дау**) дауласу, керісу, таласу.

НАРШИ-Х 1. (**нәрсе**) күнсу, күнге кую; ≈ **сан юм** күнсiген нәрсе; 2. (**нәрсеге**) күн өту, күн өтіп кету; **ХҮҮХЭД** ≈ балаға күн өтіп кету; **УНАГА** ≈ құлынға күн өту.

НАРСУУЛА-Х 1. (**нәрсені**) күнсіту, күнге күйгізу, қуарту; 2. (**нәрсеге**) күн өткізу, күн өткізіп жіберу.

НАРЬ 1. (**ет**) нәрі, дәмі; 2. **ет**.

НАРЬДА-Х 1. (**ет**) нәрлену, дәмдену; 2. **стею**.

НАРЬДУУЛА-Х 1. (**етті**) нәрлендіру, дәмдендіру; 2. **етейту**, семірту.

НАС жас; ≈ **өндөр болох** жас ұлғаю; **залуу** ≈ жас кез, балалық шақ; **урт настай** жасы ұзақ, құмыры ұзақ; ≈ **тай хүн** жасы ұлғайған адам, қарт адам;

≈ **ны ялгавар** жас айырмашылығы; **наян** ≈ **тай хөгшин** сексен жастағы қарт, сексендегі қарт; ≈ **гуйцэх** жас толу, жасқа жету; жету, толу; ≈ **гуйцсэн эр хонь** жеткен еркек қой; ≈ **анд хүрэх** жасқа толу, көмелеттік жасқа толу; ≈ **ахих** жас ұлғаю, қартаю; ≈ **болох** а) жас келу, жас ұлғаю; б) ☆ дәмі біту, дәмі таусылу; ≈ **дарах** жас ұлғаю, қартаю; ≈ **аа дарах** жасын жабыру, жасын төмендету; ≈ **хэтрэх** жасы асу; ≈ **тэнцэх** жас теңелу, жасы келу; ≈ **анд хүрээгүй** жасқа толмаған, жасы жетпеген; ☆ **нэг настай, ялх үстэйгээ нь эхлэн** бала кезінің қаршадайынан; ☆ **олон наст ургамал** көп жылдық өсімдік; ☆ **нас нөгцөх = нас барах** = нас әзделэх қайтыс болу, дәмі таусылу; ☆ **насаа идэх** өмірін о бұмен өткізу; ☆ **насан турхруу** өмір бойы; ☆ **насаараа = насан турш** өмір бойы, өмірбақи; ☆ **талаар насаа барахгүй** өмірді бекер өткізбеу, өмірді тек өткізбеу; ☆ **нас чинь залуу, цус чинь шингэн байна** жас жаның, бос мойның бар; көргеніңнен көрмегенің көп; әл, талай өмір кешесің; әлі қайда.

НАСГУИ насгүй болох дене тозу, халі кету, дәрменді кету.

НАСАД өмір бақи, өмір бойы; ≈ **зүтгэх** өмір бойы тырмысу; ≈ **үзээгүй** өмір бақи көрмеген.

НАСЖИ-Х жас ұлғаю, жас келу, егделеу, қартаю.

НАСЖУУ жас ұлғайған, жас келген, егделеген, қартайып қалған; ≈ **харагдах** жас ұлғайған көріну.

НАСЖУУЛА-Х жасын ұлғайту, жасын келтіру, егделету, қартайту.

НАСЛА-Х жасау, ұзақ жасау; **урт** ≈ ұзақ жасау, көп жасау.

НАСОС насос; **хийн** ≈ ауа насосы.

НАСТАЙ 1. жаста, жастағы; **арван** ≈ он жаста; 2. жас ұлғайған, сақа, егде; ≈ **хүн** сақа адам.

НАСТАЙТАР жасы келген, сақа, егде; ≈ **хүн** егде адам.

НАСТАЙХАН сақалау, егделеу, жасы ұлғайып қалған; ≈ **хүн харагдах** сақалау адам көріну.

НАСТАН 1. сақалар, егделер, жасы ұлғайғандар, қария; **өндөр** ≈ жасы ұлғайғандар; 2. жастағылар, құрдастар; **арван найман** ≈ он сегіз жастағылар, он сегіздегі құрдастар.

НАТАЙ-Х жалпыю, далпыю; ≈ **чигсан** жалпынып қалған.

НАТГАМТАЙ қ. **натгамхай**.

НАТГАМХАЙ жалтарғыш, бұлтарғыш.

НАТГА-Х жалтару, бұлтару.

НАТРИЙ натрий.

НАТУРАЛИЗМ натурализм (*эстетика мен көркемөнерде XIX ғасырдың екінші жартысында болған реализмнен бөлек табиғат заңы мен қоғам заңдарының арасына теңдік белгі қоюшы, мазмұнды есептемей болмыстың сырт көрінісіне ғана мән беруші бағыт*).

НАХАЙ иек шұңқыры, иек ойдымы.

НАХИА бұр; **навч** ≈ бұр жапырақ.

НАХИАЛА-Х бұрлену, бұр жару; **мод** ≈ ағаш бұрлену.

НАХИАЛУУЛА-Х бұрлендіру, бұр жарғызу.

НАХИАТА-Х бұрлеу, бұрлену, бұр жару.

НАХИГАНА-Х қ. **нахилза-х**.

НАХИГАР бүкір, бұраң, қисық, ишек; ≈ **саваа** қисық сабау; ≈ **уурга** ишек құрық.

НАХИД ойпаң, ой, аңғар (*жер*).

НАХИДАГ ойдым, ойпаң; ≈ **аар давах** ойпаңнан асу.

НАХИШЛГА-Х бүкшіту, бүкшеңіту, қисайту, иміту.

НАХИЙ-Х бүкшію, бүкірею, қисаю, имію.

НАХИЛА-Х бұрлену, бұршіктену, бұр біту, гүл шашу; **найгах** ≈ бұрленіп жайқалу.

НАХИЛЗА-Х 1. бұраңдау, тербелу, майысу, пілу, қиралаңдау, ирелендеу; **модны мөчир** ≈ **н хөдлөх** ағаш бұтағы майыса қозғалу; 2. бүкшеңдеу, имеңдеу, изектеу; ≈ **бөхөлзөх** бүкшең-бүкшең қағу, изек-изек қағу.

НАХИЛЗУУЛА-Х 1. бұраңдату, тербелдіру, майыстыру, пілдіру, қиралаңдату, ирелендету; 2. бүкшеңдету, имеңдету, изектету.

НАХИСХИЙЛГЭ-Х 1. бұралту, бұра-

лаңдату, майыстыру; 2. бүкшіту, иміту, изеңдету.

НАХИСХИЙ-Х 1. бұралу, бұралаңдау, майысу; 2. бүкшію, имію, изеңдеу.

НАХИУ 1. ишек, бүкір, снкіш; таңқы; ≈ **хамар** ишек мұрын; 2. ойдым, мойнақ, кетік; **ууаын** ≈ таудың мойнағы.

НАХИ-Х жақындау, жабысу, таяу, жуықтау; **наалдаж** ≈ жақындап жабысу, жампырықтау.

НАЦИОНАЛИЗМ национализм (*ұлттық идея*).

НАЦИОНАЛИСТ националист.

НАЧИН 1. (*қус*) лашын; ≈ **шонхор** лашын сұңқар; 2. **начин** (*палуиндарға берілетін атақ*); **уахын** ≈ мемлекеттік начин.

НАЯ сексен; **зуун** ≈ жүз сексен; ≈ **н толгой** мал сексен басты мал; ☆ **наян** найрағ сұлу пішін, келісті тұлға.

НАЯД 1. сексендей, сексен шақты; ≈ **хүн** сексендей адам; 2. әрқайсысы сексен.

НАЯД миллиардтық (*сан*); **нх** ≈ триллион (*1000000000000*).

НАЯДУГААР сексенінші; ≈ **зүйл** сексенінші тармақ; ≈ **суудал** сексенінші орындық.

НАЯУЛ сексені бірдей; ≈ **нрэх гэнэ** сексені бірдей келеді дейді.

НАЯХАН сексен-ақ, сексендей-ақ; ≈ **төгрөгтэй үлдэх** сексен-ақ соммен қалу.

НЕГАТИВ негатив (*пленкаға түсірілген сурет*).

НЕЙТРОН нейтрон (*атом ядросының құрамындағы электр заряды жоқ бөлшегі*).

НЭВТ мұнай; ≈ **ийн ая** үйдвэр мұнай өнеркәсібі; ≈ **ундраал** мұнай көзі.

НИВШИ-Х жаншу, ұру, сөгү.

НИВШРЭ-Х I 1. (*дене*) салғыртсу, селжостану, бейжай болу; **бне** ≈ дене салғыртсу; 2. ауырлау, басу, салмақ түсіру; ≈ **тэл ачих** баса арту, ауырлата арту; ☆ **нивширтэл унтах** өлгенше ұйықтау; ☆ **нивширтэл жанчих** өлтіре жаншу, өлгенше ұру.

НИВШРЭ-Х II бықу, қаптау. Бықылау, самсу; ≈ **сэн олон хонь** бықыған қалың кой.

НИГУРС қ. **нугас II**.

НИГУРС (*ағаш*) тобылғы.

НИГҮҮЛСУҮЛЭ-Х қайырымдандыру, рақымдандыру, мейірімдендіру, рақымы түсу, мейірімі түсу.

НИГҮҮЛСЭГДЭ-Х қайырымы түсу, мейірімі түсу, рақымына болену, есіркелу, аялу.

НИГҮҮЛСЭЛ қайырым, мейірім, рақым; аяныш, есіркеніс; ≈ **өршөөл** аяп есіркеу; **энэрэл** ≈ рақым мейірім.

НИГҮҮЛСЭЛГҮЙ қайырымысыз, мейірімсіз, рақымсыз, қатыгез.

НИГҮҮЛСЭЛТЭЙ қайырымды, мейірімді, рақымды, есіркегіш, аяғыш; ≈ **амьтан** қайырымды жап.

НИГҮҮЛСЭНГҮЙ қ. **нигүүлсэлтэй**.

НИГҮҮЛСЭ-Х аяу, жаны ашу, есіркеу, мейірімі түсу; ≈ **сэтгэл** жапы ашығыш, есіркегіш; көңілі бос.

НИШИ-Х 1. (*дэм*) ашу, тату, шыңылтырлану, қышқылдану; ≈ **сэн амт** татып кеткен дәм; 2. (*иис*) күлімсу, қоламсу; ≈ **сэн үнэр** гарах күлімсіген иіс шығу.

НИГШҮҮЛЭ-Х 1. (*дэмин*) ашыту, татыту, шыңылтырландыру, қышқылдандыру; 2. (*иисін*) күлімсіту, қолаңсыту.

НИГШҮҮРЭЛ жиреніш, жиреніс; ≈ **төрөх** жиреніш туу.

НИГШҮҮРЭЛТЭЙ жиренішті, жиркенерлік; сүйкімсіз; ≈ **амт** жиренішті дәм; ≈ **үнэр** жиркенерлік иіс.

НИГШҮҮРЭ-Х жирену, жиркену; **өөхөнд** ≈ май жеуге жирену; **Үнэр тарт** ≈ иіс қоңысқа жиркену.

НИГШЭЭ-Х қ. **нигшүүлэх**.

НИДРҮҮЛЭ-Х 1. жұдырықтату, үйқалату, үйкелету; 2. қ. **нидрэгдэх**.

НИДРЭГ 1. үйкелегіш, үйқалағыш, жұдырықтағыш, **модон** ≈ араш үйкелегіш; **төмөр** ≈ темір үйкелегіш; 2. ирек, талыс (*гері үйқалайтын аспан*).

НИДРЭГДҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) үйкелету, үйқалату, жұдырықтату; 2. (*геріні*) иректету, талыстату.

НИДРЭГДЭ-Х 1. (*нәрсе*) үйкелену, үйқалану, жұдырықталу; 2. (*гері*) иректелу, талыстату.

НИДРЭ-Х 1. (*нәрсені*) үйкелеу, үйқалау, жұдырықтау; 2. (*геріні*) иректету, талыстау, талысқа салу; **арьс** ≈ **геріні** иректеу.

НИДЧИ-Х 1. (*нәрсені*) үйкелей беру, үйқалай беру, жұдырықтай беру; 2. (*гері*) иректөй беру, талысқа сала беру.

НИДЧҮҮЛЭ-Х 1. үйкелеге беру, үйқалата беру, жұдырықтата беру; 2. иректете беру, талысқа салдыра беру.

НИЖГЭР үлкен; салты, әжептәуір; кәделі; ≈ **хурим** үлкен той.

НИЖГЭЭД бір бір, бірден; **хүн бүр** ≈ **айг** олгох әркімге бір бірді беру; ≈ **морьтой** бір аты бар.

НИЖИГНҮҮЛЭ-Х 1. сатырлату, дүрілдету, шатырлату, күркірету; 2. күрсілдету, тарсылдату.

НИЖИГНЭ-Х 1. шатырлау, сатырлау, күрілдеу, күркіреу; **тәнгэр** ≈ күн шатырлау; **гал** ≈ **тэл** асақ от шатырлап жану; 2. тарсылдау, күрсілдеу; ☆ **нижигнэтэл** алга таших ду қол шапалақтау.

НИЖИГНЭЭН 1. (*дыбыс*) шатыршұтыр, тасыр-тұсыр, сатыр-сұтыр, шатырлақ, тасырлақ, сатырлақ; 2. (*адам*) айқай, шу, у-шу, азан-қазан.

НИЖЭЭД қ. **нижгээд**.

НИЙ I қию, жым, қысын, мәніс; ≈ **найрал** бую қию, ым-жым; ≈ **самс**

жік-қию, үйлесім; ≈ **болох** ым-жымы бір болу, сырлас болу, ымыралас болу.

НИЙ II: **ний нуугүй** жасырмай, бүкпей, ашық, тура, күдіксіз; ≈ ≈ **ярнх** жасырмай айту, ашық айту; ≈ ≈ **итгэлцэх** күдіксіз сенісу, тура сенісу; ≈ ≈ **болох** өзара күдіксіз болу, өзара сенісу.

НИЙГЛЭ-Х ортақтау, ортақ болдыру, ортаға салу.

НИЙГТГЭ-Х теңестіру, теңеу, тең болдыру.

НИЙГТЭ-Х теңелу, тең болу, теңесу.

НИЙГЧЛҮҮЛЭ-Х ортақтастыру, қауымдастыру, қоғамдық болдыру, жалпылық болдыру.

НИЙГЧЛЭ-Х ортақтасу, қауымдасу, қоғамдық болу, жалпылық болу.

НИЙГЭМ 1. қоғам, әлеумет; **хүний** ≈ адамзат қоғамы; ≈ **ийн хөгжлийн**

хуулхуд қоғамдық дағдыс заңдары;

≈ **ийн ухаан** қоғамдық ғылымдар;

≈ **ийн хувьсгал** әлеуметтік революция;

2. жалпы, ортақ, тең; ≈ **ийн өмч** жалпылық меншік, ортақ меншік; ≈ **тэгш**

теңдік қоғам, жалпылық теңдік; ≈ **ийн хөрөнгө**

қоғамдық дәулет, ортақ дәулет; ≈ **ийн ашинг**

қоғамдық пайда; 3. қауым, бұқара, көпшілік, барша; ≈ **даяар**

қауым болып, көпшілік түгел; ≈ **ээрээ оролцох**

барша жұрт қатысу; ☆ **нийгминн хангамж**

әлеуметтік қамсыздық, бұқаралық қамсыздық, жұртшылық қамсыздығы; ☆ **нийгмийг аюулаас**

хамгаалах яам қоғамды қауіптен сақтау министрлігі; ☆ **нийгминн үзэгдэл**

әлеуметтік өмір көріністері; ☆ **нийгмийн гарал**

әлеуметтік төгі, таптық төгі.

НИЙГЭМЛЭГ 1. қоғам; **хөрөнгөтний**

≈ капиталистік қоғам; **нийгэм журмын**

≈ социалистік қоғам; 2. (*мекеле, ұйым*) қоғамдық, қауымдық; **эрдэм түгээх**

≈ білім тарату қоғамдығы; **найрамдлын**

≈ достық қоғамы.

НИЙГЭМЛЭ-Х қоғамдастыру, қауымластыру, ортақтастыру.

НИЙГЭМЧЛҮҮЛЭ-Х 1. қауымдастыру, қоғамдастыру, ортақтастыру; 2. қ. **нийгэмчлэгдэх**.

НИЙГЭМЧЛЭГДЭ-Х қоғамдастырылу, қауымластырылу, ортақтастырылу.

НИЙГЭМЧЛЭ-Х 1. қоғамдастыру, қауымдастыру, ортақтастыру; **мал хөрөнгөө**

≈ мал дәулетін қоғамдастыру; 2. теңестіру, теңеу, тең егу; ≈ **н олгох**

теңестіріп беру.

НИЙГЭН жаппай, түгелдей; барлығы; ≈ **даяар**

барлығы түгелдей; ≈ **ээр сонсох**

жаппай есіту, түгелдей есіту; **Үүл**

≈ **бүрхэх** бұлт түгелдей басу.

НИЙДЭМ барша, барлығы; түгелдей, жаппай.

НИЙДЭМХИИ зоракер, зорлықшыл, озбыр; ≈ **зангай хүн** озбыр адам.

НИЙДЭМХИЙЛЭ-Х зоракерлену, зорлық істеу, озбырлану, озбырлық істеу.

НИЙЛБЭР 1. қосынды, қосылыс; **тооны** ≈ сандардың қосындысы; 2. (*жол, су*) түйіліс, торап, тоғысы; **замын** ≈ жол түйілісі; **усны** ≈ су торабы; 3. үйлесім, жанасым, келісім, сәйкесім; ≈ **сайтай** үйлесімді; ≈ **муутай** үйлесімсіз.

НИЙЛГҮҮР сінбірін қап, сінбірінш ыдыс; ≈ **сав** сінбіретін ыдыс.

НИЙЛГЭ-Х сінбірту.

НИЙЛЛЭГ 1. жолығыс, кезігіс; 2. түйін, торап, тоғыс.

НИЙЛМЭЛ араласпа, қоспа, қосынды; ≈ **юм** қоспа зат; ☆ **нийлмэл өгүүлбэр** құрмалас сөйлем; ☆ **энгийн нийлмэл өгүүлбэр** салалас құрмалас сөйлем; ☆ **хавсарсан нийлмэл өгүүлбэр** сабақтас құрмалас сөйлем.

НИЙЛҮҮЛЭГ 1. жолықтыру, кезіктіру; 2. түйістіру, жалғастыру; 3. (*мал*) іштендіру; **мал** ≈ мал іштендіру; **гар** ≈ қолдан іштендіру; **дур зоригийн** ≈ малды өз бетімен іштендіру.

НИЙЛҮҮЛЭГЧ 1. (*үлес*) қосушы, ортақтастырушы; 2. әзірлеуші, дайындаушы, даяшы; 3. *ауыс*. ымыраластырушы, келістіруші, ептестіруші.

НИЙЛҮҮЛЭ-Х I 1. қосу, біріктіру, араластыру; **хүч** ≈ күш қосу; **хонь хурга** ≈ қой қозыны қосу, қой мен қозыны жамырату; **ус сүү** ≈ су мен сүтті араластыру; 2. үйлестіру, жарастыру, табыстыру; **хоёр залууг** ≈ екі жасты үйлестіру; 3. *ауыс*. үйлестіргенсү, жарастырғансү, табыстырғансү, ақылшысү; ☆ **хувь нийлүүлэх** ортақтасу, үлесті ортаққа салу, жарна қосу; ☆ **дуу нийлүүлэх** қостау, қолдау, дем беру. үн қосу; дауыс қосу; ☆ **нийлүүлэх гэрээ** сауда шарты; ☆ **юм нийлүүлэх** нәрсе беру, нәрсе тапсыру.

НИЙЛҮҮЛЭ-Х II (*мал*) іштендіру, қосу; **хуң** ≈ қошқар қосу, қошқардың күйегін аду; **сайн угсааны бухтай** ≈ асыл тұқымды бұқаман қосу.

НИЙЛҮҮЛЭ-Х III (*сайман*) өткірлеу, таптау, шыңау; **хадуураа** ≈ орағын таптау.

НИЙЛҮҮЛЭЭЧ ақылғөйсү, ақылғөйсіген, ақылшы кісімсү; ≈ **нь хэтэрсэн амьтан** ақылғөйсін асқақтаған жан.

НИЙЛҮҮР жануыш, қайрауыш; **хутгань** ≈ пышақ жануыш.

НИЙЛЦ 1. жанағыш, қосылғыш; ≈ **сайтай гурил** иленгіш үн, иленгенде қосылғыш үн; 2. үйлесім, жанасым, сәйкесім.

НИЙЛЭГ 1. жинақтау, құрастыру синтез (*эдис*) ≈ **арга** жинақтау әдісі; 2. (*нәрсе*) қоспа, құранды, құрама; ≈ **бодис** қоспа заттар.

НИЙЛЭЛ 1. үйлесім, жанасым, сәйкесім; 2. түйін, торап, қосылыс, түйіліс; 3. құранды топ, құрама бөлек; 4. құрам, жиынтық; **химийн** ≈ химиялық құрам.

НИЙЛЭЛДЭ-Х 1. үйлесу, жанасу, сәйкесу; қыысу; 2. қосылу, түйісу, тү-

йілісу; 3. құралу, араласу, жиналу.

НИЙЛЭЛТ 1. үйлесім, жанасым, сәйкесім, 2. түйілісі, түйіні, қосылған жері; 3. құрамы, құрылымы.

НИЙЛЭЛЦЭ-Х қ. **нийлэлдэх**.

НИЙЛЭМЖ қысын, жанасым, үйле, сім, сәйкесім; ≈ **сайтай** қысыны келу.

НИЙЛЭМЖГҮЙ қысынсыз, жанасымсыз, үйлесімсіз, сәйкесімсіз; қыспайтын, үйлеспейтін, сәйкеспейтін.

НИЙЛЭМЖТЭЙ қысында, жанасымды, үйлесімді, сәйкесімді, ұнасымды.

НИЙЛЭ-Х I 1. қосылу, бірігу, араласу; **ажлыг** ≈ **ж хийх** жұмысты бірігіп істеу; **хонь хурга** ≈ қой қозы қосылу; 2. үйлесу, жанасу, сәйкесу, қыысу; **үхэнтэй** ≈ шындығын жанасу; 3. (*ой, көңіл*) жарасу, табысу, келісу, үйлесу, қосылу; **сагаа** ≈ көңіл жарасу;

☆ **эв нийлэх а)** ыптымақтасу, ептесу, епшілесу, бірлесу, ұйымдасу; б) қиюы келу, жігі сәйкесу; ☆ **санал нийлэх** бір пікірде болу, ұйғару, ұнату; ☆ **хэл нийлэх** тіл табысу, өзара түсінісу, ұғысу; ☆ **зам нийлэх а)** жолы бір, жолы қосылар; б) мақсаты бір, мүддесі бір; ☆ **гар нийлэх а)** қолы қосылар, бірге істесер; б) ойы бір, мақсаты бір; ☆ **хувь шийлэх** үлес қосу, ортақтасу; ☆ **ганзата нийлэх** көңіл табысу, ынтымақтасу, ептесу; ☆ **зүс нийлэх** түсі ұқсау, өңі сәйкесу, түстес келу; ☆ **коолой нийлэх** үн қосу, қостау, қолдау; ☆ **хөл нийлэх а)** тең басу, біркелкі жүру; б) мақсаты бір, қоздеуі бір, мүддесі бір; ☆ **ам нийлэх а)** аузы жалғасу, аузы түйісу, аузы қосылу; б) тіл табысу, сөз табысу, ұғысу, түсінісу; ☆ **баг нийлэх** екі жақ болу, екі топ болу; ☆ **нам нийлэх** жасырын жақ болу, құпия ымыраласу, ымыжымын бір болу; жең ұшып жалғасу; ☆ **ном нийлэх а)** әріптес болу, пікірлесу болу; б) кітапты нұсқамен салыстыру; ☆ **бичиг нийлэх** ресми хатты нұсқамен сәйкестіру; ☆ **хил нийлэх** шекараласу; ☆ **хэрэг нийлэх** істі шешу, дау-жаңжалды реттеу; ☆ **олон яс нийлэх** жая түйілісі, сегізкөз.

НИЙЛЭ-Х II жану, үйкелеу қайрау, өткірлеу; **хутга** ≈ пышақ жану; **хадуур** ≈ орақ жану.

НИЙНТЭГ үрей, зәре; ≈ **т дарагдах** үрейі ұшу, зәресі ұшу, үрейлену, зәрелену; ≈ **т автагдаад хөдөлж эс чадах** зәресі ұшып қозғала алмау.

НИЙНТЭГҮЙ үрейсіз, зәресіз, шімірікпей, именбей; ≈ **хэлэх** шімірікпей сойлу.

НИЙНТЭГДЭ-Х үрейлену, зәрелену, шіміркену, имену.

НИЙНТЭГЛЭ-Х үрейлендіру, зәрелендіру, шіміркенту, именту.

НИЙНТЭГРЭ-Х үрейленетін болу, зәреленетін болу, шіміркенгіш болу, именгіш болу.

НИЙНТЭГТЭЙ үрейлі, зәрелі, шіміркенгіш, именгіш.

НИЙНТЭГШІ-Х зәрелену, үрейлену,

имену, ишміркену; зәрсі ұшатын болу, үрейі ұшатын болу, именгіш болу, жасқанғыш болу.

НИИС үйлесім, жанасым, ұнасым; ≈ **сайгай** ұнасымды, жарасымды; ≈ **муутай** ұнамысыз, үйлесімсіз.

НИИСГҮЙ ұнамысыз, үйлесімсіз, жанасымсыз жәйсіз.

НИИСЛӘ астана; ≈ **нь** астанасы; ≈ **ийн хөдөлмөрчид** астана еңбекшілері; **улсын** ≈ мемлекетінің астанасы.

НИИСЛӘЛҮҮЛӘ-Х астана болғыздыру, астана еткіздіру, астанаға айналдыру.

НИИСЛӘЛЛӘ-Х астана болғызу, астана еткізу, астанаға айналу, астана болу.

НИИСЛӘ-Х астана болу, астана ету, астанаға айналу; ≈ **сэн хот** астана еткен қала.

НИИСТӘЙ ұнасымды, үйлесімді, жанасымды, келісімді.

НИИТ 1. жалпы, барлық, түгел, тегіс, бүкіл; ≈ **ард түмән** жалпы халық; ≈ **ээрээ оролцох** барлығы қатысу, түгелдей қатысу; ≈ **ийн сонгууль** жалпыға бірдей сайлау; 2. барша, жұрт, көпшілік, жалпылық, халықтық; ≈ **ийн хөрөнгө** халықтық дәулет; ≈ **ийн орон сууд** жұртқа арналған тұрғын үй; **олон** ≈ көпшілік; **олон** ≈ **ийн ажил** көпшілік жұмысы; ≈ **эд зарлах** жұртқа жариялау.

НИИТГҮҮЛӘ-Х (*жин*) шираттыру, естіру, шумақтату, будақтату.

НИИТГӘМӘЛ (*жин*) ширатпа, шумақ, будақ.

НИИТГӘ-Х (*жинги*) ширату, есу, шумақтау, будақтау; **утас** ≈ жіп ширату; ≈ **сэн утас** ширатқан жіп.

НИИТЛҮҮЛӘ-Х (*баспа*) бастыру, жариялау, жарыққа шығару.

НИИТЛӘГ жалпы, ортақ; жалпылық, ортақтық; ≈ **үндәсләл** ортақ негіздеме; ≈ **эрх ашиг мүдде** ортақтығы; **хәлийй** ≈ тіл ортақтығы; ≈ **чанар** ортақ қасиет.

НИИТЛӘГДӘ-Х (*мақала*) басылу, жариялану, жарыққа шығу.

НИИТЛӘГЧ 1. көпке жаюшы, жұртқа таратушы; 2. (*баспа сөзде*) жариялаушы, басушы; **өгүүләл** ≈ өңгіме жариялаушы.

НИИТЛӘХ (*баспа, мақала*) басу, жариялау, жарыққа шығару, басып шығару, **сонинд** ≈ газетке басу; **хәвлән** ≈ баспаға басу, баспаға жариялау; ≈ **ийн өмнө** басудың алдында, басу алдында.

НИИТӘ-Х ортақтастыру, жалпыға айналдыру.

НИИ-Х сiңбіру; ≈ **чыхләэ** сiңбіріп қалды; **нус** ≈ мұрын боғын сiңбіру; ≈ **сэн нус** сiңбірген сiңбірік.

НИИЦ 1. үйлесім, лайық, қысың, жанасым, сәйкесім; ≈ **сайн** үйлесімді, лайықты; ≈ **муу** үйлесімсіз, лайықсыз; 2. ептілік, еп, икем, икемділік; ≈ **тәй болох** ебдейлі (икемді) болу.

НИИЦВӘР 1. үйлесімділік, лайықтылық, қысыңдылық, жанасымдылық, сәйкесімділік; 2. ебі, икемі, ыңғайы.

НИИЦВЭРГҮЙ 1. үйлесімсіз, лайықсыз, қысыңсыз, жанасымсыз, сәйкесімсіз; 2. епсіз, икемсіз, ыңғайсыз.

НИИЦВЭРТӘЙ 1. үйлесімді, лайықты, ыңғайлы, жанасымды, сәйкесімді; 2. епті, икемді, қолайлы.

НИИЦГҮЙ 1. (*тамақ*) сүйкімсіз, жәйсіз, ұнасымсыз; 2. епсіз, икемсіз, тұрпайы, дөрекі, лайықсыз, оғаш; (*миез*); ≈ **хүн** дөрекі адам; ≈ **явдал** лайықсыз өрекет, оғаш нәрсе.

НИИЦТӘЙ 1. сүйкімді, жәйлі, ұнады; үйлесімді, лайықты, ыңғайлы; 2. епті, икемді, жағымды.

НИИЦҮҮ 1. (*нәрсе*) лайықты, үйлесімді, ыңғайлы, жанасымды, сәйкесімді; 2. (*адам*) сүйкімді, икемді, жайлы, бейімді, епті.

НИИЦҮҮЛӘ-Х сәйкестіру, үйлестіру, лайықтау, тарылту, жанастыру; икемдеу, бейімдеу; **санаанд нь** ≈ көңіліне сәйкестіру.

НИИЦӘТ қ. **нийцтәй**.

НИИЦӘ-Х сәйкесу, үйлесу, лайық келу, сай келу, тару, жанасу, икемделу, бейімделу; **санаанд нь** ≈ көңіліне сәйкес келу; **зан заншилд** ≈ өдет тұрпына сай келу.

НИИЧЛӘ-Х мен сен демесу, менікі сенікі демесу, мен сені жоқ (*болу*); ортақтасу; ≈ **сэн хүмүүс** мен сен демейтін адамдар.

НИКЕЛ никель (*күміс сияқты ақ түсті оңай ерімейтін металл*).

НИКЕЛДӘ-Х никельмен қаптау, никель жағу, никельдеу; ≈ **сэн ор** никельмен қаптаған тосса.

НИЛ I: **нил хий-х** мұңку, мұңсу; **бәэчихсэн махны** ≈ ≈ **сэн үнәр** иистенген еттің мұңкіген иісі.

НИЛ II: **нил цәцэг** күлгін шешек, күлгін гүл (*өсімдік*).

НИЛЧИГНӘМ: **нилчигнәм халуун** шыжыған ыстық.

НИЛӘГ мүңсіген сасық, қызған иіс. **НИЛӘӘД** недәуір, әжептәуір, бірталай, бірқатар; ≈ **олон хүн** недәуір көп адам; ≈ **сайн әд** әжептәуір сапалы нәрсе; ≈ **дас орох** бірталай қар жауу; ≈ **дутағдал** бірқатар кемістіктер.

НИЛӘЭН қ. **ниләэд**.

НИМБӘГ (*өсімдік*) лимон; ≈ **ийн мод** лимонның ағашы; ≈ **ийн хүчил** лимонның шырыны.

НИМГӘДҮҮЛӘ-Х жұқартып жіберу, жұқалап тастау, жұқа болдырып жіберу.

НИМГӘДӘ-Х жұқарып кету, жұқаланып кету, жұқа боп кету; ≈ **сэн байна** жұқарып кеткен, жұқа боп кеткен.

НИМГӘЛҮҮЛӘ-Х жұқартқызу, жұқалату, жұқартқызу, жұқалапқызу.

НИМГӘЛӘ-Х жұқалау, жұқарту, жұқа қылу, жұқа болдыру; **банзыг** ≈

тактайды жүқалау.

НИМГЭН 1. жүқа, қабыршық; ≈ банз жүқа тактай; **их** ≈ өте жүқа; ≈ мөс қабыршық мұз; ≈ цаас жүқа қағаз; 2. болымсыз, аз, шағын; **хөрөнгө** ≈ дәулеті шағын; **мәдлэг нь** ≈ білімі аз, білімі таяз; 3. *ауыс*. (*мал*) арық, семірмеген, жүқалаң, қонданбаған; **малын тарга** ≈ мал жақсы семірмеген.

НИМГЭРҮҮЛЭ-Х жүқарту, жүқалау, жүқа болдыру.

НИМГЭРЭ-Х 1. жүқару жүқа болу, жүқалану; **үүл** ≈ бұлт жүқару; **мөс** ≈ мұз жүқару; 2. (*нәрсе*) азаю, шағындау, жүқару; **хөрөнгө нь** ≈ дәулеті азаю.

НИМГЭСГЭ-Х жүқарта түсу, жүқалай түсу.

НИМГЭСҮҮЛЭ-Х жүқартынқырау, жүқалаңқырау, жүқарта түсу, жүқалай түсу.

НИМГЭСЭ-Х жүқара түсу, жүқара беру жүқару, жүқарып кету.

НИМГЭТГЭ-Х қ. **нимгэстгэ-х**.

НИМГЭТҮҮЛЭ-Х қ. **нимгэсүүлэ-х**.

НИМГЭТЭ-Х қ. **нимгэсэх**.

НИМГЭХЭН жүқарақ, жүқалау, қабыршақтау.

НИНГЭДҮҮЛЭ-Х қ. **нимгэдүүлэ**.

НИНГЭДЭХ қ. **нимгэдэх**.

НИНГЭЛҮҮЛЭ-Х қ. **нимгэдүүлэ**.

НИНГЭЛЭ-Х қ. **нимгэлэх**.

НИНГЭН қ. **нимгэн**.

НИНГЭРҮҮЛЭ-Х қ. **нимгэрүүлэ**.

НИНГЭРЭ-Х қ. **нимгэрэх**.

НИНГЭХЭН қ. **нимгэхэн**.

НИР: **нир хий-х** күрс егу, дүрс егу; ≈ **н** буух күрс етіп құлау; ≈ **сэн** чимээ күрс еткен дыбыс; ≈ **нар** хийх дүр дүр егу.

НИРВААН қ. **нирваан**.

НИРГҮҮЛЭ-Х 1. шатырлату, күрлдету, дүрлдету; 2. бастыру, соққы бергізу, тойарту, бетін қайтару.

НИРГЭЛТ соққы, тойтарыс, ұрғы, түйгі.

НИРГЭ-Х 1. шатырлау, күрлдеу, күркіреу, дүрлдеу; **аянға** ≈ найзағай шатырлау; **тэнгэр** ≈ күн шатырлау; 2. басу, соғу, тойтару, қайтару, талқандау; **дәйснэг** ≈ жауды тойтару; **бут** ≈ бетін қайтару, талқандау.

НИРД: **нирд хий-х** түрс егу, дүрс егу, күр егу, дүр егу.

НИРХИЙ-Х дүр ету, ду ету; ≈ **тэл** ннээлдэх дүр етіп күлісу, ду етіп күлу; ≈ **тэл** босцоогоох дүр етіп түру.

НИРЧИГНЭ-Х дүркіреу, дүр дүр ету, дүрлігу.

НИСВААНИС қ. **нясвааняс**.

НИСГҮҮЛЭ-Х ұшырту.

НИСГЭ-Х ұшыру; **онгоц** ≈ самолёт ұшыру; **тагтаа** ≈ көгершін ұшыру.

НИСГЭГҮ 1. ұшырушы; 2. ұшқыш; ≈ **дәйн** сургууль ұшқыштар мектебі.

НИСГЭЛ ұшқыш, әуелегіш; ≈ **бөмбөлөг** ұшқыш шар; ☆ **нисгэл шувуу**

қағаз күс (*ұшырып ойнайтын қағаздан істелген күс*).

НИСЛЭГ ұшу; ≈ **хийх** ұшуга шығу; ≈ **ийн** үезер ұшу кезінде.

НИСЭГЧ 1. ұшушы; 2. ұшқыш.

НИСЭЛТ ұшу, ұшыс, ұшым; ≈ **ийн** хурд ұшу жылдамдығы.

НИСЭ-Х 1. ұшу; **шувуу** ≈ күс ұшу; **бүргэд** ≈ **ч** явна бүркіт ұшып барады; ≈ **сээр** хурэх ұша-ұша жету; 2. секіру, қарғу, ырғу; **хадан дээрээс** ≈ жартастан секіру; **өндрөөс** ≈ биіктен секіру; 3. зымырау, зулау; **морьтой хүн** ≈ атты адам зымырау; ☆ **нисэх онгоц** самолёт; ☆ **нисэх хөлөг** хөлөг самолёт; ☆ **нисэх хүчин** әуе күші (*эскери*); ☆ **нисэх тэрэг** вертолет; ☆ **нисэх талбар** аэродром, ұшу алаңы; ☆ **нисэх бөмбөг** ұшатын шар; ☆ **нисэх од** ақпа жұлдыз; ☆ **нисэх онгоцны хөлөг** самолётке арналған алыш кеме; ☆ **нисэх онгоцны буудал** аэродром; ☆ **нисэх алт** сары бронза; ☆ **нисэх үнэг** ұшқыш тышқан; ☆ **нисэх хулгана** жарғанат тышқан.

НИТ көзінше, бетінше.

НИТГЭЛ шулығы, қоюлану; **шолний** ≈ сорпаның шулығы; **қайны** ≈ шайдың бояуы қоюлануы.

НИТГЭЛРЭ-Х (*сорпа, шай*) шулығы, шулығыш кетуі, қоюлануы, қоюланып кетуі.

НИТГЭЛТЭ-Х (*сорпа, шай*) шулығыш кету, қоюланып кету.

НИТГЭЛШИ-Х шулығы бастау, шулығыш деу, қоюланайын деу.

НИТГҮҮЛЭ-Х 1. (*жіп, арқан*) ширату, есу, бурау; 2. (*нәрсенің өңін*) қырғызу, жанайлату; 3. *ауыс*. (*тері*) сыдыру, сыпыру; 4. (*садақ оғын*) ыспалау, ысқылау.

НИТГЭРЭ-Х 1. (*жіп, арқан*) ширау, ширатылу, есілу, бұралу; **утас** ≈ жіп ширау, жіп ширатылу; **дээс** ≈ жіп арқан ширау, жіп арқан бұралу; 2. (*нәрсенің өңі*) қыру, жанайлау; қырылу, жанайлану; **арыс** ≈ тері қыру, тері жанайлау; **хянгараар** ≈ жанаймен қырылу, жанаймен жанайлану; 3. (*терісі*) сыдырылу, сыпырылу; 4. (*садақ оғы*) ыспалану, ысқылану.

НИТГЭЧИ-Х 1. (*арқан, жіп*) ширата беру, ескілеу, ширатқылау, бұралу; 2. (*нәрсенің өңін*) қыра беру, жанайлай беру; 3. (*терісін*) сыдырғылау; 4. (*садақ оғын*) ыспалай беру, ысқылай беру.

НИТЭГ (*нәрсенің*) тұнба, қою, іртік; **айргийн** ≈ қымыздың тұнба іртігі.

НИТЭГРЭ-Х тұну, қоюлану, іртікте-ну.

НИЧИГНЭ-Х шатырлау, сатырлау; **тэнгэр** ≈ күн шатырлау; **бөмбөр** ≈ барбан сатырлау; ☆ **алга** **ничигнэтэл** таших ду қол шапалақтау.

НИШИНГЭ шекер шөбі, қант шөп.

НОВ жап; ≈ **ногоон** жап жасыл.

НОВШ 1. боқтық, қоқтық; **хөг** ≈ қоқтық боқтық; 2. *ауыс*. (*үйдін*) ұсақ-түйек, көң-қоқыр (*зат*) ≈ **ихтэй айл**

көң-коқырлы үй.

НОВШИРХОГ қ. новширхуу.

НОВШИРХУУ ұсақ-түйекті, көң-қоқырлы.

НОВШРО-Х былғу, ластану; ≈ **сон айл** былыққан ауыл.

НОВШРУУЛА-Х былықтыру, ластау.

НОВШТО-Х боқтық болу, қоқтық болу.

НОГДОЛ бөліс, тиесі; міндеттеме; **сүүний** ≈ сүт міндеттемесі; **махны** ≈ ет міндеттемесі.

НОГДО-Х 1. бөліс беру, тиесісін беру; міндеттеме белгілену; 2. бөліс берілу, тиесісі берілу.

НОГДУУЛА-Х бөліс бергізу, тиесісін бергізу; міндеттеме белгілеу, міндеттеме жүктету.

НОГОО 1. көк (*шөп*); ≈ **ургах** көк шығу; ≈ **духуйх** көк қылтию; **зүлгән** ≈ көк шалғын; **мал** ≈ **хөөх** мал көк қуалай жайылу; **нар дээр байхад**, **ногооны сөлтэй байхад** а) күннің ерте кезінде, шөптің сөді кезінде; б) ☆ ерте бастан, күн өткізбей; 2. тағамшөп, асшөп, тамақтық шөп; **идэшний** ≈ жейтін тағам шөп; ≈ **той хоол** ас шөбі бар тамақ; ≈ **той шөл** асшөп сорпасы, ас шөбінің сорпасы; ☆ **ногоо дарах** асшөпін тұздап сақтау; ☆ **ногооны газар** а) асшөп алаңы; б) асшөп хана; в) асшөп дүкені; ☆ **ногооны хашаа** асшөп ауласы, асшөп қорасы; ☆ **ногооны зоорь** асшөп қоймасы.

НОГООВОР I қара жасыл; ≈ **өнгө** қара жасыл түс, қара жасыл өң.

НОГООВОР II: **когоовор хөгц** жасыл көкекше (*торгай*).

НОГООВОРХОН қара жасылдау.

НОГООВТОР жасылдау, сүр жасыл; ≈ **өнгө** жасылдау өң.

НОГООДО-Х жасылдану, жасыл боп кету.

НОГООДУУЛА-Х жасылдандыру, жасылдату, жасыл ғып жіберу.

НОГООЖИ-Х 1. (*шөп*) көктеу, көктеп кету, көк шығу; 2. асшөп молау, тағам шөп молау.

НОГООЖУУЛА-Х 1. (*шөп*) көктету, көк шығару; 2. (*жерді*) көгалдандыру, жасандандыру.

НОГОЛДОЙ көкше торгай (*құс*).

НОГОЛИН мыс тоғығы; көк бояу.

НОГОЛО-Х I (*малды*) көкке тойғызу, көкке тою; ≈ **ж цагаалах** мал көкке тойын, аққа тойым болу.

НОГОЛО-Х II (*өң, түс*) жасылдау, жасылға айналдыру, жасыл болдыру.

НОГООН 1. (*өң, түс*) жасыл; ≈ **өнгө** жасыл өң, жасыл түс; ≈ **будаг** жасыл бояу; 2. (*шөп*) көк, жасыл; ≈ **зүлгән дээр** көк шалғынға, көк шалғында, көк шалғын үстінде; ☆ **ногоон хас** көк мөлдір тас; ☆ **ногоон өвс** көк шөп, пішен (*шауып кептірген шөп*); ☆ **ногооны хөөнгө** көк мұнары, шөп буалдыры; ☆ **ногоон цай** көк шай, сар шай; ☆ **ногоон цээл** көк ирім, көк шүңет; ☆ **ногооны**

буурдаг қияқ бұршақ; ☆ **ногоон буурдаг** көк бұршақ, жасыл бұршақ; ☆ **ногоон төлгойт** көк бас сона; ☆ **ногоон галуу** көкшіл қаз, (*құс*); ☆ **ногоон тоть** көк тоты, жасыл тоты (*құс*); ☆ **ногоон доожинч** көк торгай (*құс*); ☆ **ногоон хөдх** көк көдек, көк көкекше (*құс*); ☆ **ногоон мэлхй** көл бақа; ☆ **ногоон хурэлзгэнэ** көк қасқа шегіртке, жуан жасыл шегіртке.

НОГООРО-Х 1. жасылдану, көгеру; **мод** ≈ ағаш жасылдану, ағаш бүрлену; ≈ **ч харагдах** жасылданып көріну; **газар** ≈ жер көгеру; ≈ **сон их ус** көгерген ирім; 2. (*сана*) *ауыс*. көгеру, баздану; **шіру**; **мах** ≈ ет көгеру; 3. *ауыс*. (*күй, жағдай*) көгеру, бозару, көгеріп сазару, түсі қашу; **бөдірсю**, **телміру**; ≈ **тлоо согтох** көгеріп сазарып мас болу.

НОГООРУУЛА-Х 1. (*өң, түс*) жасылдау, жасыл болдыру, жасыл түске бояу; 2. (*шөп*); көгалдандыру, шымдандыру; **хотыг** ≈ **ажил** қаланы көгалдандыру жұмысы.

НОГООХОН жасылдаңқырау, жасылырақ, жасылсымал.

НОГООЧИН 1. асшөп күтуші, оның бақташысы; 2. бақшашы.

НОГТ ноқта; **суран** ≈ қайыс ноқта; **дээсен** ≈ жіп ноқта; ≈ **той морь** ноқталы; ат; ≈ **чөдөр** ноқта шідер; ☆ **номхон моринь чинь ногт болъё**, **дегшин моринь чинь чөдөр болъё сөзбе**. жуас атыңның ноқтасы болайын, асау атыңның шідері болайын; □ айтқаныңа көнейін айдағаныңа жүрейін; □ отыңыңмен кірпін, күлпінмен шығайын; □ өл десең өлейін, тіріл десең тірілейін.

НОГТЛОГДО-Х ноқталану; ≈ **сон морь** ноқталанған ат.

НОГТЛО-Х 1. ноқталау; **морь** ≈ ат ноқталау; 2. торттағанда, төртжақтау ≈ **ж баглах** төрттағанда буу, төртжақтап буу; ≈ **ж уях** төртжақтап байлау, ноқталап байлау.

НОГТЛУУЛА-Х ноқталату; **морио** ≈ **ж авах** атын ноқталатып алу.

НОГТМОЛ қартайған қабан; ☆ **ногтмол нугас** шүрегей үйрек.

НОГТОС (*жирен, арқа*) тақыр жүні.

НОГТРУУ шіл (*құс*).

НОДИН *нодин*.

НОДНИН былтыр, өткен жыл; ≈ **гийн** былтырғы; ≈ **жил** былтырғы жыл; ≈ **зун** өткен жыл жазда.

НОЕГТОЙ 1. ханым (*ханның әйелі*); 2. ханша (*хан әйел*).

НОЕЛОГ 1. октем, үстем, асқақ, астам, басым; 2. (*тау*) асқар, зәулім, биік; ≈ **уул асқар тау**; ≈ **өндөр нь** асқар шыңы, зәулім биігі.

НОЕЛОГДО-Х 1. октемделу, үстемдік етілу, басылу, езілу; билену, жаншылу; 2. қ. **ноёлуулах**.

НОЕЛО-Х 1. (*билік*) өктемдеу, үстемдік ету, басу, езу, билеу, билеп тестеу, жаншу; **хүчээр** ≈ күнпен үстемдік ету; 2. (*сандық шама*) астам, басым,

көпшілігі, ауданы; ≈ **хэсэг нь** басым көпшілігі, ауданды бөлігі; 3. (*мінез*) асқақтау, дандайсу, менменсу, көкірентеу; **чи над** ≈ **хэрэггүй** сен маған дандайсыма.

НОЕЛУУ 1. асқақ, өр көкірек, менмен, дандай; 2. зоракер, басымқор, өктем.

НОЕЛУУЛА-Х 1. (*билік*) өктемдету, үстемдік еткізу, бастыру; езгізу, билету, билеп төстету, жаншыту; 2. (*сандық шама*) астам ету, басым болдыру, аудандату, ауданды болдыру, басым көпшілігі болдыру; 3. (*мінез*) асқақтау, дандайсыту, менменсіту, көкірентету.

НОЕН 1. жоян, төрс; ≈ **ны зарц** төрснің жалшысы; ≈ **зан** төре мінез; ≈ **той өстэй бол хонгогүй, нохойтой өстэй бол хормойгүй сөзбе**. төремен өшескен қоңсыз қалар, итпен өшескен етоксіз қалар □ айғырмен ойнаған ат арқасын алдырар; ≈ **урваач нохой шарваач** төре итаршы келер, ит құйрықшы келер; төре жалтаңдар, ит бұлғандар; ☆ **ноён нуруу** биік шатыры, биік төбесі; ☆ **ноён орой** шыңы, төбесі (*тау*) 2. *ауыс*. король (*шахмет*).

НОЕРХОГ 1. басымқор, зоракер; 2. асқақ, менмен, дандай, өр көкірек.

НОЕРХОЛ үстемдік, өктемдік, езгі; ≈ **нь хэтрэх** өктемдігі шөгінен асу; **капитализмийн** ≈ капитализмнің үстемдігі.

НОЕРХО-Х 1. билеу, билеп-төстеу, үстемдік жүргізу, өктемдеу, басып-билеу; ≈ **апти** үстемдік жүргізетін тап; 2. ислену, не болу, иемдену, меншіктену; **далайг** ≈ мұхитты иелену.

НОЕРХУУ қ. **ноёрхог**.

НОЕРХУУЛА-Х 1. билету, билеп-төстету, үстемдік жүргіздіру, өктемдету, басып билету; 2. иелендіру, не болдыру, иемдендіру, меншіктендіру.

НОЕХОН ханша (*ханның қызы*).

НОЖИД келеке, кекесіп, ажуа.

НОЖИДЛО-Х келекелеу, кенеу, ажылау.

НОЖИДТОЙ келекеші, кекегіш, ажыашы.

НОЗОРО-Х (*дене*) салғыртсу, салғырттану, селқостану, салдырау, жасық жібу; **халуунд бие** ≈ ыстықта дене салғыртсу.

НОЗООРУУЛА-Х (*денені*) салғыртсыту, салғырттандыру, селқостандыру, салдырату, жасық жібу.

НОИР I ұйқы; ≈ **хүрэх** ұйқы келу; ≈ **авах** ұйықтау; ≈ **ханах** ұйқы қану; ≈ **хулнх** ұйқылы ояу жату; ≈ **хулжих** ұйқы көшу, ұйқы ашылу, ұйқы келмеу; ≈ **сэргэх** ұйқы ашылу, ұйқыдан серту; ≈ **дутуу** шала ұйқы, ұйқы шөла; ≈ **сайтай** а) ұйқысы жақсы, ұйқысы қалыпты, қалыпты ұйқылы; б) ұйқыға сергек, оянғыш; ≈ **муутай** а) ұйқысы

қашқан; ұйқысы келмейтін; б) ұйқыға төзімсіз; в) шала ұйқы, ұйқы қалбау; ≈ **ны эм** ұйқының емі; ≈ **ихтэй** ұйқышыл, көп ұйықтайтын; ≈ **багатай** ұйқысы аз, күс ұйқы, оянғыш; ≈ **сэргэг** ұйқыда сергек, ұйқыда сақ, сергек ұйқы сақ ұйқы; ☆ **нойрноос морно, чөмөгөөс хутгаа** ұйықтаймын деп атыңнан айрылма, жілік шағам деп пышағыңнан айрылма.

НОИР II ұйқы (*без*); **гэдэснээ** наалдсан ≈ қарынға жабысқан ұйқы без.

НОИРГҮЙ 1. ұйқысыз, ұйқысы қашқан, ұйқысы аз; 2. ұйықтамаған.

НОИРМОГ ұйқылы-ояу; ұйқысы ашылмаған; **дөнгөж сэзэд** ≈ **байх** ояна сала ұйқылы-ояу жату.

НОИРМОГЛО-Х қалғу, шұлғу, қалғып-шұлғу; ≈ **н суух** қалғып-шұлғып отыру.

НОИРМОГЛУУЛА-Х қалғыту, шұлғыту, қалғытып-шұлғыту.

НОИРСОХ маужырау, маужырап-қалғу, ұйықтау; **хүүхэд** ≈ **ж байна** бала маужырап ұйықтап жатыр.

НОИРСУУЛА-Х маужырату, маужыратып-қалғыту, ұйықтату.

НОИРТ ұйқылы, ұйқысы бар.

НОИРТОЙ 1. ұйқышыл, көп ұйықтайтын; 2. көп ұйықтау, олгенше ұйықтау.

НОИТ шық, дым, сыз; **агаарын** ≈ ауаның дымқылы.

НОИТДО-Х шықтану, дымдану, сыздану.

НОИТДУУЛА-Х шықтандыру, дымдандыру, сыздандыру.

НОИТЛО-Х шықтау, дымдау, сыздау, шық болдыру, дым болдыру, сызғып жіберу.

НОИТЛУУЛА-Х шықтату, дымдату, сыздату, шық болдырту, дым болдырту, сызғып жіберту.

НОИТОВТОР (*сын*) дымқылдау, дымқылырақ, сыздауыт, шығырақ, шықтау.

НОИТОГНО-Х 1. дымдану, дымқылдану, сыздану, пықтану, дым боп кету, сыз боп кету; 2. *ауыс*. мыжу, мылжыңдау, былшылдау, оттау, көку.

НОЙТОН дым, су, дымқыл, сулы, дымқос, ылғалды; ≈ **алчуур** дымқыл орамал; ≈ **оо** дымқыл бор, сықпа бор; ≈ **мод** дым ағаш; ☆ **нойтон** хамуу маңқа, сумұрын (*жұқпалы ауру*); ☆ **нойтөн хамуу оргх** мазалау, беймазалау, мазасың кетіру, тынышын алу, жабысып қалмау.

НОЙТРО-Х дым болу, су болу, дымқылдану.

НОЛ: **нол магнаг** оқалы маңлық, оқалаған тоқыма, ноқалы маңлық.

НОЛГО I: **нолго баяжих** толықсын баю, торт түлігі сай болу.

НОЛГО II сылдырмақ, әлеміш, шылдырмақ (*бақыстардың мықынына буы-*

нып, ойнау кезінде шылдырлататын темір бұйымдары).

НОЛГОЙТ теңбіл сілеусін (жәндік).

НОЛИГ мыжғау, мылжың, көк ауыз кырт

НОЛИГЛО-Х мыжу, мылжыңдау, кырту, коку, оттау; ≈ од байдаг хун мылжындай беретін адам.

НОЛОЛДО-Х (құс) жемсеу, шабыттану емірсену, аңсау.

НОЛОМ қамқа (өң бетін алтындап, күміспен тоқыған жібек мата).

НОЛОРВОС көктеңбіл сілеусін.

НОЛЦГОР 1. үлбірек, үлдірек, жүқа, үлбіреген, үлдіреген; ≈ дурдан үлбіреген жібек мата; ≈ бес үлбірек пұл; 2. (дене) үлбіреген, қаусаған, жүденні, сылбыр, әлсіз; ≈ бие үлбіреген дене; ≈ хун қаусаған адам.

НОЛЦОЙ-Х 1. (сана) үлбіреу, үлдіреу, болбырау, жүқару; 2. (дене) босау, үлбіреу, қаусау, сылбырау, босаңсу.

НОЛЦГОР болбыр, сылбыр, бошалаң, бос; ≈ номхон хун сылбыр жуас адам.

НОМ кітап; ≈ ын хуудас кітаптың беті; ≈ унших кітап оқу; унших ≈ оқитын кітап; ≈ ын худалдаа кітап саудасы; ≈ ын хаят кітаптың аты; ≈ хэвлэх кітап басу; ≈ барлах кітапты ағаш қалыппен басу; ≈ ын шүүжж кітапқа сын; ширэний ≈ үстел кітабы, қолма-қол керек кітап; ☆ номын сан кітапхана; ☆ номын санч кітапханашы, кітап маманы; ☆ ном зүй библиография, кітап жүйесі; ☆ ном зүйч кітап жүйелеуші, библиограф; ☆ ном хийх шығарма жазу, кітап жазу; ☆ ном шийлэх селбесіп оқу, ортақтасып оқу; ☆ номын ах бұрын оқығандар; ☆ номын дүү кейін оқығандар; ☆ ном хаялқах ғылыми мәселеге таласу, ғылыми айтқас жүргізу; ☆ эрдэм ном білім, өнер; ☆ эрдэм ном сурах білім алу, өнер үйрену; ☆ ном сурах білім үйрену, білім алу; ☆ ном заалгах білім алу, білім үйрену, өнер үйрену, ☆ ном үзэх а) білім үйрену, мектеп оқу; б) хат үйрену, сауат ашу; ☆ номдоо муу боловч цавтаа сайн жүрпін білімсіз де, жатып іше алады; □ істем алмаса да, жей алады; □ жалпырып істемейтін, жатып ішетін; ☆ номтэй хун 1) білімді адам; 2) кітабы бар.

НОМГОРО-Х қ. номхрох.

НОМГОРУУЛА-Х қ. номхруулах.

НОМГОТГОХ қ. номхотгох.

НОМГОТГУУЛА-Х қ. номхотгуулах.

НОМГОЧЛО-Х қ. номхочлох.

НОМГОЧЛУУЛА-Х қ. номхочлуулах.

НОМЕР номер.

НОМЕРЛО-Х номерлеу, реттеу.

НОМЕРЛУУЛА-Х номерлету, реттеу.

НОМИН I көк қауһар, көк гауһар; ≈ чулуу көк гауһар тас.

НОМИН II: сохор номин жер тыш-

қан.

НОМЛОГДО-Х 1. уағыздалу, өсиеттелу, үгіттелу; 2. айтылу, түсіндірілу.

НОМЛОГЧ 1. уағыздаушы, өсиеттеуші, үгіттеуші; 2. айтушы, түсіндіруші.

НОМЛОЛ қағида, өсиет, уағыз; **Марксын** ≈ Маркстің қағидасы.

НОМЛО-Х 1. уағыздау, өсиеттеу; 2. айту, түсіндіру; зөндөө ≈ көп түсіндіру.

НОМЛУУЛА-Х 1. уағыздату, өсиеттеу; 2. айтқызу, түсіндірту.

НОМОЙ момын, момақан, жуас; нэг ≈ амьтан бір момын жан; ≈ номхон момақан.

НОМОЙДО-Х өте момын болу, өте момақан болу, өте жуас болу.

НОМОЙЛО-Х 1. момындыққа берілу, момақандыққа берілу, жуастыққа берілу; 2. сылбыр болу, сылбырлау, ыбылжу, босаңсып кету.

НОМОЙРО-Х жуасу, жуас болу, момын болу, момақан болу; ≈ чихсон байна жуасып кетіпті.

НОМОЙТО-Х момынсу, момақансу, монтио.

НОМОН қ. номин II.

НОМОРХО-Х 1. білімді кісімсу, ғалымсу, ғалым кісімсу; 2. кітабына бөлсу, кітабына бұлдану.

НОМХДО-Х өте жуасу, өте жуас болу, өте момын болу.

НОМХОМСОГЛО-Х жуасу, момынсу, момақансу.

НОМХОН (мінез) 1. жуас, момын; ≈ хун жуас адам; ≈ амьтан момын жан; 2. биззү, сынайы, жайдары; ☆ номхон хүний дотор нум сум бий жуастан жуан шығар; □ жуас деме нақ пеленің өзі; □ жуас деп жұлындатып алма.

НОМХОТГОЛ жуасуы, басылуы, бастығуы.

НОМХОТГО-Х 1. жуасыту, басу, бастықтыру, көндіру; догшын хэрцгийг ≈ бұзақы тентекті жуасыту; хатан хатууг ≈ қатыгез қияңқыны басу; догшин морнийг ≈ асау атты бастықтыру; 2. қайтару, бәсеңдету, әлсірету; хорыг арлггаж ≈ уын қайтару, уытын қайтару.

НОМХОТГУУЛА-Х 1. жуасыттыру, бастыру, бастықтырту, көндірту; 2. (уыт) қайтарту, бәсеңдеттіру, әлсіреттіру.

НОМХРО-Х 1. (мал) жуасу, бастығу; эмнэг морь ≈ асау ат жуасу; 2. (адам) көну, ақылға келу, мойын сұну; 3. (қуш) басылу, әлсіреу, қайту.

НОМХРУУЛА-Х 1. (малды) жуасыту, бастықтыру; 2. (адамды) көндіру, ақылға келтіру, мойын сұндыру; 3. (қушын) басу, әлсірету, қайтару.

НОМХТО-Х 1. (мал) жуасып қалу, бастығып қалу; 2. қ. номхрох.

НОМХОЧЛО-Х момындығын пайдалану, жуастығын пайдалану; момынсы-

ту, жуасыту, басыну; **хэтэрхий** ≈ момындыгын шектен тыс пайдалану; **үргэлж** ≈ үнемі басыну.

НОМХОЧЛУУЛА-Х момындыгын пайдаландыруу, жуастыгын пайдаландыруу; басындыруу.

НОМЧ 1. китап жазушы, шыгармачы, автор; 2. китап құмар, китап оқыгыш.

НОМЧИРХОГ білімпазсыған, білімді кісімісінген, ғалымсыған; ≈ **хүн** білімпазсыған адам.

НОМЧИРХО-Х білімпазсу, білімді кісімсү, ғалымсү; ≈ **дог хүн** білімпазсытын адам.

НОМЧИРХУУ қ. **номчирхог**.

НООГДВОР 1. (*нәрсе*) тиесі, үлесі, бөлісі; 2. (*математика*) бөлінді.

НООГДОЛ (*мөлшер*) ресми бөліс, ресми үлес, ресми тиесі, ресми міндеттеме; ≈ **хуудас** ресми бөліс қағазы; ≈ **оос чөлзөлөх** ресми міндеттемеден азат ету.

НООГДО-Х (*бөліс мөлшері*) тию, бөліну; міндетталу, жүктелу; ≈ **сон зүйл** бөлінген нәрсе; **мах сүү** ≈ ет сүт міндеттелу; **хэдээр** ≈ юм бэ? нешеден тиеді?

НООГДУУЛА-Х (*бөліс мөлшерін*) тигізу, болу, міндеттеу, жүктеу; **алба** ≈ ресми міндет жүтету.

НООЛОЛДО-Х жұлысу, жұлқысу, жағаласу, алысу; **ноцолдох** ≈ алысып-жұлысу.

НООЛОЛДУУЛА-Х жұлыстыру, жұлқыстыру, жағаластыру, алыстыру.

НООЛОЛЦО-Х қ. **ноололдох**.

НООЛОЛЦУУЛА-Х қ. **ноололдуулах**.

НООЛО-Х жағаласу, алысу, жұлу, жұлқылау; ≈ **соор номхон болтох** жағалас-жағаласа жуасыту; ☆ **номхон тэмэ ноолоход амар жуас** түйе жүндеуге жақсы.

НООЛУУЛА-Х жағаластыру, алыстыру, жұлыстыру, жұлқылату.

НООЛУУР түбіт; **ямааны** ≈ ешкінің түбіті; **нохойн** ≈ иттің түбіті; ≈ **цэмбэ** түбіт шүға; ≈ **дэр** түбіт жастық.

НООРОГ I (*жазу*) қол нұсқа; **бичгэйн** ≈ қолжазбаның нұсқасы.

НООРОГ II (*нәрсенің*) тамтық; **дээлэйн** ≈ шапанның тамтығы; **хувдасны** ≈ үлдэх киімнің тамтығы қалу.

НООРОГЛО-Х (*жазу*) қол нұсқалау; **бичгэйн эх** ≈ жазбаны қол нұсқалау.

НООРОГЛУУЛА-Х қол нұсқа жасату.

НООРОНХОЙ шоқпыт, жыртық, алба-жұлба, шоқпыт-шоқпыт, жырым-жырым; ≈ **дээл** шоқпыт шапан; ≈ **майхан** алба-жұлба шағыр.

НООРО-Х 1. (*жүн*) түтелену, додалану, дударлану, дудырау, қобырау; **хонны ноос** ≈ қойдың жүні көтеріліп түтелену; **ноолуур** ≈ түбіт дудырау; 2. *дүзіс*. шоқпыттану, жырымдалу, шоқ-

пыт-шоқпыт болу, алба-жұлба болу; ≈ **сон** дээл шоқпыттанған шапан.

НООРС мамық (*жүн*); **шувууны** ≈ құстың мамығы; ☆ **ноорс шаа** селдір жібек; ☆ **ноорс торго үкі** жібек, мамық жібек (*құс жүнінен тоқылған мамық торғын*).

НООРХОЙ 1. қ. **нооронхой**; 2. тесік; **уранхай** ≈ жыртық-тесік.

НООС жүн; түк; **хонины** ≈ қой жүні; **тэмээний** ≈ түйе жүні; **үс** ≈ жүн-жүрқа; ≈ **он** дааву жүн мата; ≈ **ны фабрик** жүн фабрикасы; ≈ **оор нэхэх** жүнінен тоқу; **хонны урт** ≈ қойдың өлі жүні; **хонны ахар** ≈ қойдың тірі жүні ≈ **хяргах жүн қырку**; ≈ **сэмләх** жүн түту; **байр** ≈ жабағы (*жүн*); **хонны** ≈ **хөөрөх** қойдың жүні көтерілу.

НООСРОХОГ жүндес, жүні мол, жүні өсік, жүні ұзын; ≈ **хонь** жүндес қой.

НООСРОХУУ жүндестеу, жүні молдау, жүні өсіктеу, жүні ұзындау, жүні өсіңкіреген.

НООСРО-Х түтелену, түтілу, додалану, қобырау.

НООХОЙ қорық, ін, ұя; **хулганын** ≈ тышқанның қорығы; ☆ **ноохой зөөх үе** тышқанның пішен тасу кезі.

НООХОЙЛО-Х қорық қазу, ін қазу, ұялау; **оготно** ≈ тышқан қорық қазу.

НОРГО-Х су өткізу, сулау; ☆ **хоолой норгох төднй** 1) тамақ шаярлық; 2) таңдай жібітерлік.

НОРГУУЛА-Х су өткіздіру, сулату; ☆ **хоолой нооргуулах төднй** 1) тамақ шайғызарлықтай; 2) таңдай жібіткізерліктей.

НОРМ 1. норма, өлшем; **ажнлчны хувдасны** ≈ жұмысшылардың киім нормасы; ≈ **ын хувдас** нормалы киім; 2. мөлшер, шама, шек, көлем; **хууль цаазны** ≈ заң мөлшері; 3. арна, қалып; **утга зохнолын хэлний** ≈ әдеби тілдің арнасы.

НОРМЛО-Х нормалау, өлшемін белгілеу, шамасын белгілеу, мөлшерін белгілеу.

НОРОМ кесілген бөрене, бұталған бөрене.

НОРОМЛО-Х кесілген бөренені жинау, бұталған бөренені жинау.

НОРО-Х (*су*) малтығу, өту, судану, дымдану; **бороонд** ≈ жаңбыр өту; **усанд** ≈ суға малтығу, су өту.

НОРХОЙ тақыр, тазығыр; ≈ **үстэй арьс** тақыр жүнді тері; **үс нь** ≈ жүні тазығыр.

НОТ I нота; ≈ **той цаас** ноталы қағаз; **хөгжмийн** ≈ күй аспабының нотасы; күй нотасы; ≈ **оор ваадах** нотамен ойнау; **дууны** ≈ ән нотасы.

НОТ II нота (*бір үкіметтің екінші үкіметке дипломатиялық үндеуі*); ≈ **солилдох** нота алысу; **эсэргүүцлийн** ≈ қарсылық нотасы.

НОТ III бекем, нық, мық; **бат** ≈ бе-

рик бкем.

НОТАРИАТ нотариат (заңдық актылар мен документтерді куәлап беретін орын).

НОТАРИУС нотариус (заңды актылар мен документтерді куәландыратын адам).

НОТЛОГДО-Х куәлену, расталу; дәлелдену, анықталу; **баттай** ≈ сон нақ дәлелденген.

НОТЛО-Х куәлеу, растау, демелдеу, анықтау; **тал бүрээс нь** ≈ жан-жақты дәлелдеу.

НОТЛУУЛА-Х куәлету, растату, дәлелдету, анықтау.

НОТОД 1. нақ, шын; дәл, тура, көміл; ≈ **итгэх** нақ сену; 2. нақты, тура, деректі; ≈ **баримтлах** нақты басшылыққа алу, тура ісгіз ету.

НОТОЛҒОО куә, дәлел, негіз, дерек; дәлелдеме, анықтама; ≈ **сайтай** дәлелді, негізді, дәлелденген, анықталған; ≈ **муутай** дәлелсіз, негізсіз; дәлелденбеген, анықталмаған.

НОТОЛҒООГҮЙ куәсіз, дәлелсіз, негізсіз, дерексіз; дәлелденбеген, анықталмаған.

НОТОЛҒООТОЙ куәлі, дәлелді, негізді, деректі; дәлелденген, анықталған.

НОХ дәл, дөп, нақ (*үйлестік*).

НОХИЛО-Х көріктену, өсемдену, сендену, ажарлану, сыландау; ≈ **н явдег хүүхэн** өсемденіп жүретін келіншек; **нахилах** ≈ сылақтанып сыландау.

НОХИТО-Х үндесу, жақтасу; күңкілдесу, пыш-пыштасу, ауыз жаласу, ымыраласу; **түүнтэй** ≈ **ын хэрэггүй** онымен пыш-пыштасар жоқ.

НОХИТО-Х (*бет*) сатпақтану, кірлеу; (*көз*) былшықтау.

НОХОЙ 1. ит; **хотны** ≈ қораға үретін ит, қол ит; **өлөгчин** ≈ қаншық ит; ≈ **н гөлөг** иттің күшігі; ≈ **н байр** ит жатақ; **гөрөөч нохой** аңқөс ит; **хоточ** ≈ қотаншы ит, қораға сақ ит; **анч** ≈ аңшы ит, тазы, құмай; **золбин** ≈ қаңғыбас ит; ≈ **тавих а**) итпен аң аулау; б) (*урьга*) ит салу, итпен іздеу; ≈ **тухиррах** ит қосу, итті еліктіру; 2. *ауыс*. ку, оңбаған, пәле, кеселді; ☆ **нохой хун** ку адам, пәле адам; ☆ **нохой явдал болох** пәле болу, кесел болу; ☆ **нохой хэрэг** оңбағандық, пәлекіт; ☆ **нохой зан** сұмырай, жексұрын; ☆ **нохой жыл** ит жыл; ☆ **нохой нүцгэн** құр алақан, жүрдай; ☆ **гахай явган нохой нүцгэн** құр алақан қалған, құр қол қалған, қолында ештемесі жоқ, өбден кедейленген; ☆ **нохой гахайдаа хурэх** ренжісу, аузына ақ ит кіріп көк ит шығу, жеті атасын жасдей қақтау; ☆ **нохойн дуу ойртох** іс бітуге таяу, жұмысты тамамдауға таяу, аяғына жетуге дәс қалу, көздеген мақсатқа жетуге таяп қалу; ☆ **нохойн толгойг ширээн дээр гавич шороо дээр** 1) жаманға қайтіп жақсылық істесең де жаманатқа қаларсың; □ жақсының шарабаты тиер, жаман

ның кесепаты тиер; □ жаман атқа жал бітсе, жанына торсық байлатпас; 2) қайтіп сүйесең де, еңсесі көтерілмеу; ☆ **нохойн гэдсэнд шар тос тогтохгүй** иттің ішіне сары май жұқпас; жаманға жақсылығың да қас; ☆ **нохой хамартаа тулбал усч** басқа түссе баспақшыл; □ балта көгергенше жал табу; □ жан ұшырса, жал табу; ☆ **нохой хараадай** көкше торғай (құс); ☆ **нохой мяч** итбас мешін, итбас маймыл; ☆ **нохойн ялаа** ит сона (*шыбын*); ☆ **нохой галуу** балықшы (құс); ☆ **нохой шогшор** шұбар торғай; ☆ **нохой өтөг** тапал аю; ☆ **нохой бөөс** қандала; ☆ **нохойн далаа** хальс ала тал; ☆ **нохой хуш** самырсын, бал қарағай; ☆ **нохойн хуух** май бұта; ☆ **нохойн хушуу** итмұрын; ☆ **нохой зангуу** шақпа шөп; ☆ **нохойн шэрэн** итсиген (*жусан*); ☆ **нохойн хэл** дала май бұтасы; ☆ **нохойн шийр** итбабан (*өсімдік*); ☆ **нохойн хоншоор** иттен; ☆ **тэнгэрийн гурван нохой үш мара** (*жұлдыз*).

НОХОЙДО-Х оңбағандық істеу, пәле шығару, кесел шығару.

НОХОЙМСОГ қ. **нохойрхуу**.

НОХОЙРОГ қ. **нохойрхог**.

НОХОЙРХОГ қ. **нохойрхуу**.

НОХОЙРХО-Х қ. **нохойтох**.

НОХОЙРХУУ ку, залым, арамза, сүм; ≈ **хүн** залым адам.

НОХОЙТО-Х арамза болу, залым болу, қулану, арамзалық істеу, залымдық істеу.

НОХОЙТУУЛА-Х арамза болдыру, залым болдыру, қуландыру, арамзалық істету, залымдық істету.

НОХОЙЧ 1. оңбаған, сүм; 2. ит асыраушы.

НОХОЙЧЛО-Х 1. қуу, қуалау; 2. малтау, жүзу, итше малтау; ≈ **ж сэлэх** төрт аяқтап есу, төрт аяқтал малтау; 3. оңбағандық істеу, иттік істеу.

НОЦ пәле, кесір, зиян; **үгний** ≈ сөздің пәлесі; **хэргийн** ≈ істің кесірі.

НОЦГОНО жөке.

НОЦҮЙ мардымсыз, жартымсыз; өнбейтн, онша емес.

НОЦЛО-Х 1. (*жөндік*) тістелеу, жұлғылау; 2. (*қолмен*) тартқылау, ырғақтау, жағаласу; 3. (*нәрсені*) жұлып қалу, тартып қалу.

НОЦОГДО-Х 1. ұсталу, қолға іліну; 2. қолға түсу, тұтқындалу; 3. *ауыс*. шатасу, байланысу, шатысу; **хилс хэрэгт** ≈ нақақ іске шатасу; 4. тістету, қапқызу; **нохойд** ≈ итке қапқызу.

НОЦОЛГОНО аққұлақ (*шиңкілден* итше *шебеленіп* үретін *басы мен құлағы ақ түсті* *тышқан*).

НОЦОЛДОУЧ 1. алысқын, жағаласқыш, жұлысқыш; 2. күрескіш, ұстасқыш.

НОЦОЛДО-Х 1. алысу, жағаласу, жұлысу, ұстасу; **хэрэлден** ≈ ұрсыып ұстаса түсу; ≈ **ноолоддох** алысып жұлысу; 2. (*жұмыс, әрекет*) кірісу, шұғыл-

дану, соңына түсү, эрекеттену, айналысу; **ажлаар** ≈ жұмысқа кірісу; **цагаар** ≈ уақытпен шұғылдану; **хонь малаар** ≈ коймен айналысу.

НОЦОЛДУУЛА-Х 1. алыстыру, жағаластыру, жұлыстыру, ұстастыру; 2. (жұмысқа) кірістіру, шұғылдандыру, соңына түсіру, эрекеттендіру, айналыстыру.

НОЦОЛГО 1. жаққыш, тамызғыш, оттык; **чййдэнгийн** ≈ электр шамының жаққышы; 2. жағатын, тамызатын, от беретін; ≈ **бензин дуусах** жағатын бензин түгесілу.

НОЦОЛГО-Х 1. (от) жақтыру, тамыздыру; 2. (сіріңке) шақтыру, тартқызу.

НОЦОО-Х 1. (от) жағу, тамызу; **гал** ≈ жағу; 2. (сіріңке) шағу, тарту; **шүдэнз** ≈ ж тамхн татах сіріңке шағып темекі тарту.

НОЦО-Х I жану, таму, от алу; **гал** ≈ от таму; **гэрэл** ≈ шам жану.

НОЦО-Х II 1. (нәрсени) ұстай алу, шап ету; жабыса түсу; **эмнэг даага** ≈ н барих асау тайды ұстай алу, асау тайға жабыса түсу; 2. шатасу, шағысу; тартылу; **хулгайн хэрэтт** ≈ ұрлыққа шатасу; 3. қабу, тістеу; талау; **нохой чоно** ≈ ит қасқырды талау.

НОЦТОИ керемет, ірі, зор, ерекше, айрықша, елеулі; ≈ **дутагдал** ерекше кемістік; ≈ **хэрэг** керемет қылмыс; ≈ **шалтгаан** айрықша себеп; ≈ **уршиг тарих** елеулі нұсқан келтіру.

НОЦУУЛА-Х I 1. қ. **ноцоох**.

НОЦУУЛА-Х II 1. (нәрсеге) шап еткізу, жабыса түсіру; 2. (іс әрекетке) шатастыру, шатыстыру, тарту; 3. қаптыру, талату, тістету; 4. қ. **ноцогдох**.

НӨГӨӨ 1. екінші, өзге; арғы, ар; **юмны** ≈ тал өзеннің екінші жағы; **голын** ≈ тал өзеннің арғы жағы; 2. әлгі, жаңағы, бағанағы; ≈ **юм чинь** әлгі нәрсен; ≈ **хүн** әлгі адам.

НӨГӨӨДӨР бүрсігүні; ≈ **явахар** болов бүрсігүні кетпек болды.

НӨГӨӨДҮҮЛ әлгілер, жаңағылар, әлгіндегілер, бағанағылар; ≈ **чинь ясан бэ?** әлгілерің қайтті?

НӨГӨӨЛӨ-Х әлгілеу, әлгілей беру, өзгени жамандау, окше сығалау.

НӨГӨӨТӨХ әлгі, әлгіндегі; ≈ **ий нь үзэх** әлгісін көру; ≈ **чинь хаа байна** әлгің кайда.

НӨГӨӨТЭГҮҮР екінші жағынан, (мұның) сыртында, жөне; тағы; **үүний** ≈ мұның екінші жағынан.

НӨГӨӨХ әлгі, екінші; ≈ **ий нь ав** әлгісін ал.

НӨГЧИ-Х (уақыт) 1. өту, озу, өткен, озған; **цаг** ≈ уақыт өту; **цаг** ≈ **тутам** уақыт өткен сайын; 2. көшігу, кідіру, аялдау, өткізу; 3. **ауыс** дөмі таусылу, өмірі түгесу, қайтыс болу; **нас** ≈ қайтыс болу.

НӨГЧӨӨ-Х (уақыт) 1. өткізу, оздыру, өткізген, оздырған; 2. кешіктіру,

кідірту, аялдану, өткіздіру; 3. **ауыс** дөмін таусу, өмірін аяқтау, өлу.

НӨЖ ұйыған қан; **бөөн бөөн** ≈ кесек-кесек ұйыған қан.

НӨЖЛӨ-Х қан ұйыту.

НӨЖРӨӨ-Х қ. **нөжлөх**.

НӨЖРӨ-Х 1. қан үю, қан ұйысу; 2. (ет) қанталу, көгеру, көгеріп қалу.

НӨЖРҮҮЛЭ-Х 1. қан ұйыту, қан ұйыстыру; 2. (ет) қан талату, көгерту, көгертіп жіберу.

НӨЛ (от) жалын.

НӨЛДӨ-Х (от) жалындату, жалынын лаулату.

НӨЛӨӨ I 1. сал (ауру); ≈ **дайрах** сал тию, салмен ауру; 2. сынық, жарты, бұрмалағыш; ≈ **тэй толь** бейне сынып көрінетін айна.

НӨЛӨӨ II әсер, ықпал, ырық; ≈ **үзүүлэх** әсер тигізу, ықпал ету; ≈ **нд автагдах** ырқына көну; ≈ **ихтэй** әсері күшті, өте ықпалды; ≈ **тэй хүн** әсерлі адам, беделді адам.

НӨЛӨӨ III (от) қызу, жылу; **галын** ≈ оттың қызуы.

НӨЛӨӨГҮЙ әсерсіз, ықпалсыз; беделсіз; **ямар ч** ≈ ешбір әсерсіз.

НӨЛӨӨДӨ-Х әсер болу, әсері тию, ықпал болу, ықпалы тию.

НӨЛӨӨЛӨГДӨ-Х әсері тию, әсер болу, ықпалы тию, ықпал болу.

НӨЛӨӨЛӨЛ әсер етуі, ықпал тигізуі, әсер тигізуі, ықпал етуі.

НӨЛӨӨЛӨ-Х әсер ету, ықпал ету, әсері тию, ықпалы тию; **сайн талаар** ≈ жақсы әсер ету, **муугаар** ≈ жәйсіз әсер ету.

НӨЛӨӨЛҮҮЛЭ-Х 1. әсер еткізу, ықпал еткізу, әсер тигізу, ықпал тигізу, әсерлендіру; 2. қ. **нөлөөлөгдох**.

НӨЛӨӨТӨ-Х 1. салмен ауру, сал тию; 2. әсері тию, ықпалы тию, әсері болу, ықпалы болу.

НӨЛӨӨТЭЙ 1. әсерлі, ықпалды, әсері бар, ықпалы бар; 2. беделді, беделі бар; ≈ **хүн** беделді адам.

НӨЛӨ-Х үйрілу, ұйығу, үйігу; **салхинаа** ≈ **сөн шороо** желге үйріле ұшқан толырақ; **уснаа** ≈ **сөн** элс суда ұйыққан құм.

НӨЛТӨ-Х (от) жалын лаулау, жалын лапылдау.

НӨМЙИЛГЭ-Х (ағаш) қоқиту, дөңкіту, қоқайту, сойдиту.

НӨМЙИ-Х (ағаш) қоқио, дөңқио, қоқайо, сойдіо.

НӨМӨР 1. ық, қалқа, пана; ≈ **газар** ық жер; **өзөр газар** ≈ **тэй** байдағ қойнау жер ық келеді; ≈ **барих** 1) ық жасау; 2) ықтай, ық жермен; 2. **ауыс** ая, пана; **сайн юмны** ≈ т жақсылықтың аясында, **сайн хүний** ≈ т мейірімді адамның панасында.

НӨМӨРДӨ-Х 1. ықтау, паналау, қалқалау; 2. ық болу, пана болу; 3. **ауыс** аясында болу, пана көру, пана тұту, паналау.

НӨМӨРДҮҮ ықтасын, ықтау, пана-

лау, жылы; ≈ газар ықтасын жер.

НӨМӨРДҮҮЛЭ-Х 1. ықтау, паналау, қалқалату; 2. ық болдыру, пана болдыру, қалқа болдыру; 3. ауыс. аясында болдыру, пана көргізу, пана тұтыру, паналау.

НӨМӨРЛӨ-Х ық істеу, пана жасау, қалқа жасау, ық тұрғызу, ықтырма істеу.

НӨМӨРЛҮҮЛЭ-Х ық істету, пана жасату, қалқа жасату, ық тұрғыздыру, ықтырма ісету.

НӨМӨГ (*жеңсіз киім*); 1. (*әйел*) желек; 2. жамылғы; 3. (*мал*) жабу.

НӨМӨГЛӨ-Х қ. нөмрөх.

НӨМӨ-Х 1. жамылу, жабу, бүркену, қымтау, қымтану; дээлээ ≈ шапанын жамылу; көнжлөө ≈ көрпесін жамылу; көнжлөөр ≈ көрпесін жабу; борсонд күз ≈ жаңбырда сулық жамылу; 2. ауыс. (*су*) жайылу, қаптау, алу, асып кету; үерһий уе ≈ сел қаптау, сел алу, тасқын су жайылу; ☆ егөрһөн бороһны хойно цузаа нөмрөх жау кеткен соң қылышымен су шабу; өгкен іске өкһну; 4. тону, қоршап алу; цөһийн сүйрэл ≈ еос ангирах ядролық апат тонуден айығу.

НӨӨГӨ-Х (*нәрсені*) жинату, жидыру, артық сақтау.

НӨӨЛӨГ 1. (*жел*) ұйтқыма, соқпа, айналма, құйық; ≈ салхи ұйтқыма жел, ұйтқып тиегін жел; ≈ тэй газар жел ұйтқып тиетін жер; ≈ тэй ам ұйтқыма желдің өті; 2. (*түгін*) шалқу, желге бөгеу; ≈ утаа шалқыған түгін.

НӨӨЛӨГЛӨ-Х 1. (*жел*) ұйтқу, ұйтқып тию; 2. (*түгін*) шалқу, жел бөгеу.

НӨӨЛӨ-Х (*жел*) ұйтқу, шалқу; ≈ салхи ұйтқыған жел.

НӨӨ-Х (*нәрсе*) жинау, жию, артық сақтау, қорлау, қор жию; наадамд айраг ≈ тойға қымыз жию.

НӨӨЦ 1. қор, байлық; бәлтгәл ≈ әзірлік қор; ≈ ихтэй қоры мол; нүүрһһий ≈ көмр қоры; ≈ байлаг байлық қоры, байлығы; 2. әзірлік, даярлық, дайындық, қам; ≈ ихтэй аж ахуй әзірлігі мол шаруашылық; свһийн ≈ қыстың қамы.

НӨӨЦЛӨ-Х 1. қор жинау, қор жасау; 2. әзірлік жасау, даярлық істеу, дайындық жасау, қамдану.

НӨӨЦЛҮҮЛЭ-Х 1. қор жинату, қор жасату; 2. әзірлік жасату, даярлық істету, дайындық жасату.

НӨР 1. үздіксіз, созылған, үнемі, ұзақ; бороо ≈ өн орох жаңбыр үздіксіз жауу; ≈ өн ярих ұзақ сөйлеу, зеріктіру, мазаны кетіру; 2. (*науқас*) ескі, сіңісті, созылған; ≈ өвчин ескі ауру, сіңісті ауру; 3. (*мінез*) қиқар, қырыс, қыңыр, өркөкрек; 4. қажырлы, табанды, қайсар, шыдамды; ≈ хөдөлмөр қажырлы еңбек.

НӨРЛӨ-Х қажымау, қайтпау, қажырлық істеу, табандылық істеу, қайсарлану, қажырлану, батылдану; ≈ н байл-

дах қажымай соғысу, қайсарлана соғысу.

НӨРӨӨ I қыңыр, қырыс, қиқар; ≈ хун қырыс адам.

НӨРӨӨ II шұбар; дақ; шұбар дақ; цәцэг өвчиоос нүүрт тогтһһөн ≈ шешек аруһнан бетте қалған шұбар дақ.

НӨРӨӨТЭЙ шұбарлы, дақты, шұбар дағы бар; нүүртээ ≈ бетінде шұбар дағы бар.

НӨРӨ-Х I 1. қырыстану, қиқарлану, қыңырлану; ≈ хун қырыстанағын араһ; 2. мазалау, тыныш кетіру.

НӨРӨ-Х II қисаю, қисю, қыңыраю.

НӨРҮҮ қисық, қыңыр, қиқанд, қиқын.

НӨХВӨР селбек, сеп, көмек, жәрдем; нәмүүр ≈ қосымша жәрдем, селбек-селбек; бһөср ≈ болох денекі жәрдем көрсету; эд юмзар ≈ болох зат бұйымдай селбек көрсету.

НӨХВӨРЛӨ-Х селбек болу, сеп болу, көмек болу, жәрдем болу.

НӨХӨД жолдастар; достар; ≈ өө! жолдастар! нөхөд сәлт дос-жарандар.

НӨХӨДТЭЙ дос-жаранды, жолдастары бар, достары бар.

НӨХӨӨС 1. жамау; ≈ тавих жамау салу; дээлийн ≈ шапанның жамауы; ☆ далаһ нөхөс қырқ шоқығ, жамау-жасқау; шоқығ-шоқығ; 2. ауыс. сырқат, жара, тыртық; шарх ≈ тыртық жара, тыртық-тыртық; 3. ауыс. сел, қосымша, селбек; нәмэр ≈ қосымша селбек, септік; 4. ауыс. орны, төлеу; хүний ≈ сид явах біреудің орнына кету.

НӨХӨӨСЛӨ-Х 1. жамау салу, жамап-жасқау; 2. жамау болу; 3. ауыс. жаралану, тыртық болу, тыртиню.

НӨХӨР 1. жолдас, дос; ≈ иһий хувнар хәлэх жолдастық тұрғыдан айту; ≈ ёһны жолдастық; хән нь ≈, хән нь дайсан болохығ ялғаш кімі дос, кімі бас екенін айығу; ≈ иһий чанар зовох цагт таниғдана достық қасиеті иһийиһийиһийта танылады; ☆ нөхөр татах (*хылыжада*) біреуді ала кету, біреуді қоса ұстат айту; ☆ нөхөр хань ерлі-зайын; ☆ нөхрийн шүүх жолдастық сөз.

НӨХӨРЛӨГ қ. нөхөрсөг.

НӨХӨРЛӨЛ достық, серіктестік; сәхәтһий ≈ зиялылар серіктестігі.

НӨХӨРЛӨ-Х достасу; серіктесу; хүний ясығ ≈ ж мәдәх адамның сапасын достасын блу.

НӨХӨРЛҮҮЛЭ-Х достастыру; серіктестіру.

НӨХӨРСӨГ достық; тату, иштетес, тлектес; ≈ харилдаа достық қатнас.

НӨХӨРТЭЙ 1. досы көп, жолдасы көп; 2. күйсуі бар, ері бар.

НӨХӨ-Х 1. жамау, жамап-жасқау, бүтіндеу; гәрийн цоорхойг ≈ киіз үйдің жыртығын жамау; 2. ауыс. орнын басу, орнын толтыру, қайталау; дугуу ороһтоог ≈ кем орынды толтыру; ≈ н төлөх қайта төлеу; төлеуін толтыру; ☆ алба нөхөх біреудің міндеттемесін өтеу.

НӨХҮҮЛЭ-Х 1. жамату, жамап-жаскаату, бүтіндету; 2. *ауыс*. орнын бастыру, орнын толтыру, қайталату; ☆ **алба нөхүүлэх** біреудің міндеттемесін атқарту.

НӨХЦӨЛ 1. шарт, талап; әсер, себеп; ≈ шалтгаан шарт себеп; 2. болмыс, мүмкіндік; жағдай; ≈ **д тохвируу** лах жағдайға сәйкестіру; ≈ **байдал** хал жағдай; **хамгийн наад захын амьдралын** ≈ **ийг бүрэлдүүлэх** ең қарапайым түрмыс жағдайларын жасау; 3. (*грамм*) жалғау; **үгэнд** ≈ залғаш сөзге жалғау жалғау; ☆ **нөхцөл үйл үг** көсемше.

НӨХЦӨЛГҮЙ 1. шартсыз, талапсыз; 2. болмыссыз, мүмкіндіксіз, жағдайсыз; **бүтэх** ≈ хэрэг орындалмайтын іс.

НӨХЦӨЛДӨ-Х 1. шарттасу, шарты келу; 2. болмыс сәйкесу, мүмкіндік сәйкесу, жағдай туу.

НӨХЦӨЛДҮҮЛЭ-Х 1. шарттастыру, шартын келістіру, шартын келтіру; 2. болмысын сәйкестіру, мүмкіндігін келтіру, жағдай тудыру.

НӨХЦӨЛТЭЙ 1. шартты, шарты келген, шарты сәйкескен; 2. мүмкіндігі бар, жағдайы бар, мүмкіндігі сәйкескен, жағдайы сәйкескен.

НӨХЦӨӨХ 1. қ. **нөхцүүлэх**; 2. (*уақыт*) өткізу, бос өткізу, бос жіберу, зая кетіру; **цаг** ≈ уақытты тек жіберу.

НӨХЦӨ-Х 1. шарты келу, шарты сәйкесу; 2. райласу, келісу, жарасу, дидарласу; **ханилж** ≈ достасып дидарласу; 2. *ауыс*. құштарлану, әуестену, ынтызарлану, құмарлану, құмарту; **айл хасэхийн дон** ≈ ауыл кезуге құмарту; **тоглохын дон** ≈ ойнауға құштарлану.

НӨХЦҮҮЛЭ-Х 1. шартын келтіру, шартын сәйкестіру; 2. райластыру, келістіру, жарастыру, дидарластыру; 3. *ауыс*. құштарландыру, әуестендіру, ынтызарландыру, құмарландыру.

НУГА I 1. шалғын, көк орай; **голын** ≈ өзеннің шалғыны; **малаа** ≈ дагуула; **билчээх** малын шалғын жағалата жаю; 2. дөң, донес, жон; **уул** ≈ тау дөңі; **нуруу** ≈ жон дөңес.

НУГА II бүкшште, қайқайта; бүге, майыстыра; ≈ **дарах** бүге басып қалу; ≈ **татах** қайқайта тарту.

НУГАЛАА 1. бүктем, бүктеу; ≈ **гарах** бүктелу; 2. *ауыс*. бұрмалау, асыра сілтеу; **зүүний** ≈ солшылдардың бұрмалауы (*теория мен практиканы саясатта бұрмалау*).

НУГАЛААС бүктеуі, бүктеліс, қатпар; ≈ **гарах** бүктелу.

НУГАЛААТАН бұрмалаушылар, асыра сілтеушілер; **зүүний** ≈ солшылдар.

НУГАЛАМ буын, бунақ; **нэг** ≈ **харцага** бір буын белдеме.

НУГАЛА-Х 1. бүктеу; **цаас** ≈ қағаз бүктеу; **номын хуудсыг** ≈ кітаптың бетін бүктеу; 2. (*ұшы*) бұгу, ию, майыстыру; тойтару, майыру; **хадаасны үзүүрийг** ≈ шегенің ұшыны ию; 3. (*сүйек*) буындау, буынын шығару, бөлу; **нуруу-**

ны үе ≈ арқаны буындау; **хүзүү** ≈ мойынды буындау; 4. еселеу, үстеу, қосу; ≈ **н торгох** еселеп салық салу; **хэдэи хувиар** ≈ бірнеше % қосу; 5. (*саясат*) бұру, бұрмалау; қателік (*шығару, істеу*); ≈ **гаргах** теріске бұрмалау.

НУГАЛБАР 1. бүктеме, бүктелген; ≈ **цаас** бүктеме қағаз; 2. *ауыс*. (*тарихи*) хат.

НУГАЛБАРЛА-Х бүктеу, бүктеме-леу; даавуу ≈ шүперекті бүктеу; **цаас** ≈ қағазды бүктеу.

НУГАЛРА-Х бүктелу, қабатталу, қатталу.

НУГАЛУУР (*анат.*) ұлтабар; **ходоодны** ≈ жұмыршақ қарынның ұлтабары.

НУГАЛХИЙЛА-Х бүктеу, бүктелеу, қабаттау, қаттау.

НУГАН ұл; ≈ **хөвгүүн** ұл бала.

НУГАРААЧ бүктелгіш, иілгіш; **уран** ≈ шебер иілгіш (*гимнастика шебері*).

НУГАРАЛ 1. бүктеліс, ниліс; бүктелу, иллу; 2. сыну.

НУГАРАЛТ қ. **нугарал**.

НУГАРА-Х 1. бүктелу, қайырылу, бүгілу; жиырылу; **хормой** ≈ етек бүктелу; **зах** ≈ жаға қайырылу; 2. бұгу, қайыру, бүктеу, жиыру; **өвдөг** ≈ тізе бұгу; **гэдэр** ≈ кейін қайыру; 3. *ауыс*. қайту, бәсеңдеу, әлсіреу, төмендеу; **хүйтний ид** ≈ суықтың ызғары қайту; **өвчний байдал** ≈ науқас бәсеңдеу, науқасы тәуірлену; 4. *ауыс*. аудандау, бітуге таяу, жақындау; **ажил** ≈ жұмыс бітуге таяу, жұмыс аудандау.

НУГАРУУЛА-Х 1. бүктеу, қайыру, бұгу, жиыру; 2. бүктіру, қайырту, бүктету, жиырту; 3. *ауыс*. қайтару, бәсеңдету, әлсірету, төмендету; 4. *ауыс*. аудандату, бітуге таяту, жақындату.

НУГАРХАЙ бүктелген жері, бүгілген жері; қайырылған жері, жиырылған жері.

НУГАС I үйрек; ≈ **ны дэгдээхэй** үйректің балапаны; ☆ **нугас дуурнаж** элээ усанд **унах** 1) *сөзбе*. үйрекке еліктеп, кезқұйрық суга түсу; □ 2) қарға қаз боламын деп аяғын үсіту.

НУГАС II жұлын; **тархи** ≈ жұлын тұта; ≈ **ны ус** жұлынның суы; ≈ **тасрах** жұлын үзілу; ≈ **ширгэх** жұлын суалу.

НУГАС III 1. (*тех.*) үңғы; 2. (*есік*) топса; **хаалганы** ≈ есіктің топсасы; 3. сыздық, сыздықпа; **хөёр банзны** ≈ екі тақтайдың сыздығы.

НУГАСЛАГДА-Х 1. (*жәндік*) жұлындану, жұлын тұталану, жұлыны үзілу; 2. *ауыс*. іліндірілу (*аралаған ағаш*); 3. *ауыс*. (*ағаш*) үңғыланып жалғастырылу; 4. топсалану, топса салыну.

НУГАСЛА-Х 1. (*жәндік*) жұлындау, жұлын тұталау, жұлынын үзу; ≈ **н** алах жұлындап өлтіру, 2. *ауыс*. (*ағаш*) іліндіру; **хөрөөдсөн модоо** ≈ аралаған ағашты іліндіру, кескен шөркені іліндіру; 3. *ауыс*. (*ағашты*) үңғылап жалғастыру; 4. топсалау, топса салу.

НУГАСЛУУЛА-Х 1. (*жәндікті*) жү-

лындату, жұлын тұлатату, жұлынын үздіру; 2. *ауыс. (ағаш)* іліндірту; 3. *ауыс.* ұдғылатып жалғастырту (*ағашты*); 4. топсалату, тонса салдыру.

НУГАСХИЙ-Х 1. бүгіп жіберу, бүктеп жіберу, жымырып жіберу; **хөлөө** ≈ тізесін бүгіп жіберу; **ширдғинг** ≈ сырдақты бүктеп жіберу; 2. бүгіндіреу, бүктендіреу, жымырыңқырау.

НУҒАЦ пана, таса, далда; ≈ **суух** паналау, тасалау.

НУГАЧИ-Х 1. (*сүйек*) бүккілеу, маңырғылау, буындау, жұлындау, жіліктеу; **сээрний ясыг** ≈ **ж орхис** арқа сүйекті буындап тастау; 2. бұғу, бүгіп қалу, бүктеп жіберу; **хөлөө** ≈ **н сууж орхис** тізе бүгіп отыра кету.

НУГАЧУУЛА-Х 1. (*сүйекті*) буындату, жұлындату, жіліктеу; 2. бүккізу, бүктіру, бүктіріп жіберу.

НУГДАҒА бүкшең, құнжың, еңкең; ≈ **хйх** бүкшең-бүкшең қағу, құнжың-құнжың қағу.

НУГДАЙЛА-Х бүкшеңдету, құнжыңдату, бүкшең қақтыру, құнжың қақтыру, еңкеңдету.

НУГДАЙ-Х бүкшию, құнжию, еңкеңдеу, бүкшең қағу, құнжың қағу, еңкең қағу.

НУГДАЛЗА-Х бүкшең қағу, құнжың қағу, еңкең қағу.

НУГДАЛЗА-Х қ. нугдалзах.

НУГДАНА-Х бүкшеңдеу, бүкшең қағу, құнжыңдау, құнжың қағу, еңкеңдеу, еңкең қағу.

НУГДАҒАР 1. (*мойын*) қысқа, быртық, күжірейген; ≈ **хүзүү** қысқа мойын; 2. (*дене*) тапал, дембелше, тайпақ, аласа; ≈ **биетэй** тапал денелі.

НУД сырт, шырт, шықыр; (*еліктеуіш сөз*); ≈ **хйх** сырт ету; **хуруу** ≈ **хйх** саусақ сырт ету; **хүзүү** ≈ **хйх** мойын шырт ету.

НУДАРҒАН байлар, дәулеттілер; ≈ **баянтай тэмцэх** дәулетті байлармен күресу.

НУДАРҒАНЧУУД дәулетті байлар.

НУДРАГА 1. жұдырық; ≈ **зангидах** жұдырық тую; 2. *ауыс.* ыспар, іскер, шебер; ≈ **суух** ыспарлану, ыспар болу; ≈ **тай зураақ** шебер суретші; 3. жеңішк, жеңуші; ≈ **тай дээл** 1) жеңішігі бар шапан; 2) жеңішігі бар ішк.

НУДРАГАДА-Х 1. күштеу, зорлау, еркіне қоймау, күшпен көндіру; **хашраараа** ≈ тақыстығынан күшпен көндіру; 2. жұдырықтау, жұдырықпен іреу, жұдырықпен сою; 3. жеңу, басу, ұту; **чадлаараа** ≈ күшпен жеңу.

НУДРАГАЛАДА-Х 1. жұдырықталу, жұдырықпен ірелу, жұдырықпен сойылу; 2. жәбірлену, жәбір көру, жапа шегу, қорлық көру.

НУДРАГАЛА-Х 1. жұдырықтау, жұдырықпен іреу, жұдырықпен сою; 2. жәбірлеу, жәбір көрсету, жапа шектіру, қорлық көрсету.

НУДРАГАЛУУЛА-Х 1. жұдырықтату;

жұдырықпен ірету, жұдырықпен сойдыру; 2. жәбірлету, жәбір көрсеткізу, жапа шектірту, қорлық көрсетіру.

НУДРАГАШИ-Х ыспарлану, іскерлену, шеберлену, жаттығу, дағдылану, машықтану, ысылу, төселу; **ажилд** ≈ жұмысқа дағдылану.

НУДРАГДА-Х түрткілу, нұқылу; ысырылу, ығыстырылу.

НУДРА-Х 1. түрту, нұқу; ысыру, ығыстыру; **хоншоороороо** ≈ түмсығымен түрту; **гараараа** ≈ қолымсін нұқу; 2. *ауыс.* сою, сыдыру, сыпыру; **хонь** ≈ қой сою.

НУДРУУЛА-Х 1. түрткізу, нұқыту; ысырту, ығыстырту; 2. *ауыс.* сойғызу, сыдырту, сыпырту.

НУДЧАА түрткіш, түртіншек; ≈ **хурга** түртіншек қозы.

НУДЧИХ түрткілеу, түрте беру; **тугал эхйгээ** ≈ **ж** байз бұзау енесін түрткілей берді.

НУДЧУУЛА-Х түрткілету, түрткізе беру.

НУЖИГНА-Х сықырлау, сықыр-сықыр ету, сытырлау, сыртылдау, шиқылдау, шықырлау; **хуруу** ≈ саусақ сыртылдау; **хунгар** ≈ қасат қар сықырлау.

НУЖИГНУУЛА-Х сықырлату, сықыр-сықыр еткізу, сытырлату, сыртылдату, шықырлату, шиқылдату.

НУЛГАА-Х жұлғылау, тістелеу; **мах** ≈ етті жұлғылап жеу, етті тіспен жұлып жеу.

НУЛИМА-Х 1. түкіру, қақыру; **цэрээ** ≈ қақырығын қақырыну; 2. *ауыс.* балағаттау, бетке түкіру.

НУЛИМС 1. жас; **нүдний** ≈ көз жасы; ≈ **ны булчархай** жас шығаратын без; ≈ **асгаруулан уйлах** көз жасын төгіп жылау, өкіріп жылау; ≈ **аа унагаахаар нудрагаа зангид** жысыңды сыққанша жеңіңді сыбаң; □ жылап өкінгенше, қайраттанып бекін; 2. түкірік, қақырық; **нус** ≈ былшық жас; ≈ **шүлс** қақырық-түкірік.

НУЛМАЛА-Х 1. қақырыну, түкіріну, қақырыша беру, түкіріне беру; ≈ **ад байдаг хун** түкіріне беретін адам; 2. *ауыс.* балағаттай беру, бетке түкіру, аузына келгенін айту.

НУЛМАС қ. нулимс.

НУЛМА-Х қ. нулимах.

НУЛМИДАС түкірінді, қақырынды.

НУЛМИУЛА-Х 1. түкірту, қақырту; 2. *ауыс.* балағаттату, бетке түкірту, аузына келгенін айтқызу.

НУЛМУУР (*идыс*) түкіргіш, қақырғыш.

НУЛТ сылбыр, бошалаң, болбыр, бос; ≈ **дорой хүүхэд** сылбыр бос бала; ≈ **нунж** сылбыр кобалаң.

НУЛХ кісе шылдырмақ, мықыншақ (*бақсылар ойнағанда мықынына салбыратып тағынатын, шылдырлатып дыбыс шығаратын киім әшекейі*).

НУМ 1. садақ; ≈ **хйх** садақ істеу; ≈ **ны сум** садақ оғы; ≈ **ны ховч** садақ-

тың кермесі; ≈ **орох** садақтың бір жақтауы майысу; ≈ **буух** садақ кермесі сыпырылу; ≈ **гүйтэх** садақ кермесін сыпырып шығару; ≈ **галжиртах** садақ қисаю; ≈ **татах** садақ кермесін кере тарту; ≈ **тэлэх** садақты керілгенше тарту; ≈ **ны амгайвч** садақтың ауыздығы; ≈ **ны үүсгэр** садақ істейтін ағаш; ≈ **ны элэг** садақтың мүйіз шыбығы; ≈ **ны баатар** садақтың имек өсі; ≈ **ны бариул** садақ тұтқалығы; ≈ **ны хайгуул** садақ жақтауының кіндігі; ≈ **ны хамар** садақ жақтауының донесі; ≈ **ны хэрсүү** □ ≈ **ны хайгуул**; ≈ **ны хачир** садақ ұшының имегі; ≈ **ны хөвчлүүр** □ ≈ **ны амгайвч**; ≈ **ны галжир** садақ жақтауының иіні; ≈ **ны төвх** садақ тепкісі; ≈ **ны төвх** □ ≈ **ны баатар**; 2. *ауыс.* адым, аттам, бір адым, бір қарыс; ≈ **ны газар** аттам жер; 3. (*тех.*) доға темір; **машины** ≈ машинаның доға темірі; 4. (*геом.*) доға; **тойргийн** ≈ шеңбердің доғасы; ☆ **дуган жагсаал** сапқа доғалана түру; ☆ **сумаа харваад нумаа нуух** өзін аманға қалғыру, біреуді жамағқа қалғыру; өзін жасыру, кісіні батыру; өзгенің қолымен жылан ұстату.

НУМАВЧ доғаша, доғашық; **ерөм эргүүлэх** ≈ бұрғы айналдыратын доғаша; ☆ **шагаа харвах нумавч** асық атағын құсы (*ойын*).

НУМДА-Х доғашамен түткілеу, доғашамен түту; **унгас** ≈ өлі жүнді доғаша тарақпен түткілеу.

НУМДУУЛА-Х доғашамен түткілету, доғашамен түткізу (*жүнді*).

НУМЛА-Х 1. 1) садақтап өлшеу, садақпен өлшеу; 2) адымдау, адыммен өлшеу; **газар** ≈ 1) жерді садақпен өлшеу; 2) жерді адымдап өлшеу; 2. иілу, майысу, бұгілу; **гәдрэг** ≈ **н толгойго** **газар хүрэх** шалқайып басын жерге жеткізу; ≈ **н нугарах** иліп бүктелу; **уурга** ≈ құрық ию, құрық доғалау.

НУМЛУУЛА-Х 1. 1) садақпен өлшеу; 2) адымдату, адыммен өлшеу; 2. илдіру, бүткізу, майыстырту.

НУМЧ 1. садақшы, садақ істеуші; 2. жүн түтушы, жүн түткілеуші.

НУМЧИН 1. садақшылар, садақ істеушілер; 2. жүн түтушілер, жүн түткіштер.

НУНЖ сылбыр, бошалаң, бос, былжыр, ұнжырғасы түскен, еңсесі түскен; ≈ **хүүхэд** сылбыр бала; ≈ **биэтэй** денесі бос, ілбиген денелі.

НУНЖГАР ілбиген, имнген, ұнжырғасы түскен еңсесі түскен; ≈ **биэтэй** ілбиген денелі.

НУНЖГАРДА-Х ілбиіп кету, имиіп кету, ұнжырғасы түсу, еңсесі түсу, сүлкіні кету.

НУНЖИИ-Х ілбию, имию, ұсқыны қашу, сыықы кету, сұқпыты кету.

НУНЖРА-Х сылбыр болу, бошалаң болу, бос болу; имию, ілбию, сыықы кету, ұсқыны қашу.

НУНТАГ ұнтақ, үгінді; ұнталған,

үгілген; ≈ **ааруул** ұнтақ құрт; ≈ **эм** ұнтақ ем; **тамхяны** ≈ темекінің үгіндісі.

НУНТАГЛА-Х 1. ұнтақтау, үгу; **эм** ≈ ем ұнтақтау; ≈ **сан тамхи** ұнтақтаған темекі; 2. *ауыс.* жүрді-барды болу, ауытқу; былығу, шатысу.

НУНТАГЛУУЛА-Х 1. ұнтақтату, үктіру; 2. *ауыс.* ауытқыту, былықтыру, шатыстыру.

НУНТАГРА-Х ұнтақталу, үгітілу; ≈ **чихсан ааруул** ұнтақталып кеткен құрт; **тамхи** ≈ **чихжээ** темекі үгітіліп кетіпті.

НУРМА I қоламта, ыстық күл, қоз; **халуун** ≈ д булақ ыстық қоламтаға көлу.

НУРМА II ұрыс, жаңжал, ұрыс-қарғыс; ≈ **а тарих** ұрыс шығару, жаңжал тудыру; **хэрүүлһийн** ≈ жаңжалдың иесі, дау қоздырғыш.

НУРАМГАНА-Х имендеу, ілбендеу, имен-имен қағу, ілбең-ілбең қағу.

НУРАМГАР реңсіз, сүренсіз, реңі кеткен, сүрені қашқан, кейіпсіз, ұнжырғасы түскен, еңсесі түскен.

НУРАМГАРХАН реңсіздеу, сүренсіздеу, реңі кетіпкі, сүрені қашыпқы, кейіпсіздеу, ұнжырғасы түсіңкі, еңсесі түсіңкі.

НУРМАЙ-Х реңі кету, сүрені қашу, кейпі кету, ырбию, ұнжырғасы түсу, еңсесі түсу.

НУРУУ 1. арқа, жота (сүйек); ≈ **яс** арқа сүйек; **мориньы** ≈ **авах** аттың арқасын кетіру; ≈ **хөших** арқа сіресу; жон сіресу; 2. (*жағы*) арт жағы, арқа жағы, жон жағы, арқасы, жоны; ≈ **н тал** арқа жағы, жон жағы; ≈ **гаа үүрэх** екі қолын арқалау; 3. (*адам*) бой, тұрық; **дунд зэргийн** ≈ **тай** орташа бойлы, тапалдау; 4. (*тау*) жота, жон; **уулын** ≈ тау жотасы; 5. (*үй, аула*) арқалық, мәтше, ≈ **мод** мәтше ағаш; **майхыы** ≈ шатырдың арқалығы; 6. *ауыс.* негізді, жөңді, жон білетін, тиянақты; ≈ **тай хүн** негізді адам, жон білетін адам; 7. (*нәрсе*) жал, мая; ≈ **өвс** мая шоп; ≈ **аргал** мал тезек.

НУРУУВЧ I (*нәрсе, іс*) дені, ауданы, басымы.

НУРУУВЧ II 1. (*ер*) ішпек, ішкілік; 2. арқалық, белдік; 3. (*киім*) белдемше.

НУНТАГШИ-Х қ. **нунтаграх.**

НУР (*еліктеуіш сөз*) сырт, шырт, сатыр, шатыр, сытыр, шытыр; ≈ **хийх** сытыр ету, шытыр ету; сытырлау, шытырлау; ≈ ≈ **хийх** сырт-сырт ету, сытыр-сытыр ету; шырт-шырт ету, шытыр-шытыр ету.

НУРАА құлама, құлаған, омырылған, опырылған; **эрэг** ≈ құлама қабақ, опырылған қабақ.

НУРАА-Х 1. құлату, сұлату, түсіру; **эргийг** ≈ жар қабақты құлату; 2. *ауыс.* күйрету, талқандау, быт-шытын шығару; 3. *ауыс.* құлдырату, төмендету.

НУРАМ қ. **нурма.**

НУРА-Х 1. құлау, сұлау, томен түсу;

хураасан түлээ ≈ жинаган отын құлау; 2. *ауыс.* күйреу, талқандалу, талқан болу, быт-шыт болу, быт-шыты шығу; 3. (*ис, әрекет*) құлдырау, төмендеу, орындалмау, үзілу; **ажил** ≈ жұмыс төмендеу; төлөвлөгөө ≈ жоспар үзілу.

НУРГИУЛА-Х 1. (*құсты*) құңқылдату, сұңқылдату, қаңқылдату; 2. *ауыс.* (*сүйік затты*) шымырлату, жыбырлату; 3. *ауыс.* (*жауын*) сіркірету, себезгілету; 4. (*жүрісі*) аяңдату, тайпалту.

НУРГИ-Х 1. (*құс*) құңқылдау, сұңқылдау, қаңқылдау; **нуурын дүнд** ≈ сан нугас көл ортасында құңқылдаған үйрек; 2. *ауыс.* (*сүйік зат*) шымырлау, жыбырлау; **дай ≈ и буцлах** шай жыбырлап қайнау; 3. *ауыс.* (*жауын*) сіркіреду, себезгілеу; **бороо ≈ н орох** жауын себезгілеп жауу; 4. (*ат жүрісі*) аяңдау, тайпалу; **морь сайхан** ≈ ж явах ат жайлы тейпала аяңдау.

НУРУУВЧЛА-Х I (*ис, жұмыс*) аудандау, ауданын бітіру, дендеу, денін бітіру.

НУРУУВЧЛА-Х II 1. (*ерге*) ішпектеу, ішкіліктеу, ішпек салу, ішкілік салу; 2. арқалық орнату, белдік салу; 3. (*киім*) белдемше байлану.

НУРУУВЧЛУУЛА-Х I (*жұмыс, істі*) аудандау, ауданын бітірту, дендету, денін бітірту.

НУРУУВЧЛУУЛА-Х II 1. (*орді*) ішпектету, ішкіліктету, ішпек салдыру, ішкілік салдыру; 2. арқалық орнатқызу, белдік салғызу; 3. (*киім*) белдемше байлау.

НУРУУГУЙ 1. (*сүйек*) арқасыз, арқасы жоқ, бүкір; 2. арқасы кеткен, жауыр; ≈ **морь жауыр** ат; 3. *ауыс.* (*адам*) жөн білмейтін, табапсыз, жүрді-барды, тұрақсыз.

НУРУУЛА-Х I (*жүрісі*) жондау, қырқалау, жоталау.

НУРУУЛА-Х II қ. нуруулдах.

НУРУУЛДА-Х маялау, жалдау, үю, жинау; **өвс** ≈ шоп маялау; **мод** ≈ ағашты жалдап жию; **гурил** ≈ ұнды жалдап үю.

НУРУУЛДУУЛА-Х маялату, жалдату, үйдру, жинау.

НУРУУЦА-Х аудандау, ауданын бітіру, дендеу, денін бітіру; **ажил** ≈ ж байта жұмыс аудандап келеді.

НУРШАА мылжың, дуасыз, бәтуасыз; бимаза, мазасыз; ≈ **үг** мылжың сөз; ≈ **хүн** бимаза адам.

НУРШИН 1. (*сапа*) жабысқыш, жабысқақ, желімденгіш; ≈ **цауу жабысқыш** желім; ≈ **чанар жабысқыштық** сапасы; 2. *ауыс.* мылжың, көк ауыз; бимаза, мазасыз; ≈ **хүн** мылжың адам; 3. *ауыс.* жуысқыш, тиіскіш, ұрынашақ, соқтықыш.

НУРШИ-Х 1. мыжу, мылжыңдау, көку, шату, шатпақылдау; **олон үг** ≈ көп сөз айтып мыжу, аузына келгенін көку; 2. *ауыс.* соқтығу, тису, ұрыну; **бусдад** ≈ өзге біреуге соқтығу.

НУРШЛА-Х (*сөз*) мыжи беру, шати беру, мылжыңдай беру, шатпақылдай беру.

НУРШУУ (*сын*) мыжғаулау, мылжыңдау, көкігіштеу, шатығыштау; бимазалау, мазасыздау (*адам*).

НУРШУУДА-Х артық мыжу, артық көку, артық шату, артық мылжыңдау, артық шатпақылдау.

НУРШУУЛА-Х 1. мыжыту, мылжыңдату, көкіту, шатыту, шатпақылдату; 2. *ауыс.* соқтықтыру, тиіскізу, ұрынту.

НҮС сіңбір к, мұрынның сорапы, мұрын боғы; ≈ **нийх** сіңбіру, мұрынның сорапын шығару; ≈ **гсөжих** сіңбірігі салақтау, мұрын боғы салақтау; ≈ **кэ-тах** сіңбірік қату; ≈ **ны алчуур** мұрын орамал, сіңбірік орамал, сіңбіретін орамал; ☆ **нус нулимс болох** жылап сықтау; көз жасы мұрын боғы сорғалау; анылап-үйілеу.

НҮСАРХАГ сіңбірікті, сіңбірігі көп, мұрын боғы көп.

НҮСАРХУУ сіңбірігі көптеу, мұрын боғы көптеу.

НҮСАЙ 1. сіңбірік сорғалағыш, мұрын боғы салақтағыш, сорапы, сіңбірікті; ≈ **жаал** мұрын боғы салақтағыш бала; 2. тұмау; ≈ **хүрэх** тұмау тию, мұрын біту; ≈ **ханад хүрэх** тұмау жотел тию.

НУСТАЙ қ. нусгай 1.

НУСТА-Х 1. сіңбірігі көбею, сорапы көбею, мұрын боғы көбею; 2. тұмаурау, тұмау тию, жөтелу, мұрны біту.

НУСКАЙ қ. нусгай.

НУТ қ. нот III.

НУТАГ 1. ел, жұрт, туған ел, ел жұрт, туған жер; **төрсөн** ≈ туған ел; **эх** ≈ туған жер, ата мекен; ≈ **ийн хүн** жерлес адам; ☆ **нутаг дэвсгэр** жер аумағы, территория; ☆ **орон нутаг** жергілікті жер; ☆ **нутгийн цагаар** жергілікті уақыт бойынша; ☆ **нутаг асуу** асуу ат-жөнін сұрау; ☆ **нутгийн айлгуу** тілдің жергілікті ерекшелігі, диалект; ☆ **нутгийн судлал** өлке тану; ☆ **нутгийн захиргаа** жергілікті өкімшілік; ☆ **нутгийн ард иргэд** тұрғындар, тұрғын халықтар; ☆ **нэг нутгийн хүн** жерлестер, жерлес адам; 2. мекен, қоныс; ≈ **хаана** өз? мекен қайда? ≈ **сонгох** қоныс таңдау; ≈ **сэлэх** қоныс аудару; ≈ **ус** қоныс-тұрақ, мекен жай; ≈ **билчээр** өріс-қоныс, қоныс-жайылым; 3. жұрт; **нүүсэн айлын** ≈ көшкен ауылдың жұрты; ≈ **дээр** өрхигдох жұртта қалу; **аянчны** ≈ жолаушының жұрты.

НУТАГЖИ-Х 1. мекенді болу, қонысты; болу; 2. қ. нутагшях.

НУТАГЛА-Х 1. мекендеу, қоныстау, қоныстану; ≈ **ж идээшсэн газар** мекендеп жерсiнiп кеткен жер; 2. (*көне*) қоныс-өріс талғау, отарлау.

НУТАГЛУУЛА-Х 1. мекендету, қоныстау, қоныстандыру; 2. (*көне*) қоныс-өріс талғау, отарлау.

НУТАГШИ-Х жерсiну (*қонысқа*) үй-

рену, көндүгү, коныстанып кегү; одоо л
≈ ж байна жаңа гана жерсінни келеді.

НУТАД қ. **нотод**.

НУТЛАГАА қ. **нотолгоо**.

НУТЛАГДА-Х қ. **нотлогдох**.

НУТЛАЛ қ. **нотолгоо**.

НУТЛА-Х қ. **нотлох**.

НУТЛУУЛА-Х қ. **нотлуулах**.

НУУГДА-Х жасырыну, далдалану, тасалану, көрінбеу, көрінбей қалу; ≈ ж **хопрох** жасырынып қалу; ≈ ж **тоглох** жасырынып ойнау, жасырынбақ ойнау; ≈ **саар явах** жасырына-жасырына жүру.
НУУГДУУЛА-Х жасырынту, көрінбей қалтыру.

НУУТИ-Х 1. қоймалжу, қойыртпақталу, сүйылу; ≈ **сан тараг** қоймалжыған айран; 2. (*ат*) күйылықту, тербелу, жайқалу, теңселу, ыргалу; ≈ **сан хул зээр морь** күйылықтан ұза жүрен ат.

НУУГИУЛА-Х 1. (*айран*) қоймалжыту, қойыртпақтату, сүйылу; 2. (*ат жүрісі*) күйылықту, тербелту, жайқалту, теңселту, ыргалту.

НУУР көл; ≈ **ын ус** көл суы; **хунт** ≈ аяқулы көл; ≈ **ын дөвөө** көл жағасы; **давст** ≈ тұзды көл; ≈ **ын долгон** көл толқыны; ≈ **долгих** көл толқу; **цөнгөг устай** ≈ тұнды сулы көл; ≈ **амар бол нугас амар** көл тынық болса үйрек те тыныш; **загаст** ≈ балықты көл; ☆ **нуур** судал көл тану ғылымы.

НУУРАМ қоймалжың, қойыртпақталған, сүйытылған; ≈ **тараг** қоймалжың айран.

НУУРА-Х 1. қоймалжу, қойыртпақталу, сүйылу; ≈ **сан тараг** қоймалжыған айран; **тараг** ≈ айран қоймалжу; 2. шымырлау, жыбырлау; ≈ **тал бұңдах** жыбырлап қайнау; 3. мауқырау, тынышталу, бірдай болу; **хонь** ≈ **тал билчих** қой мауқырап жайылу.

НУУРЛА-Х қолжіктену, қолшік тоқтау; **хурын ус хонхор газар** ≈ жаңбыр суы шұңқыр жерге қолжіктену.

НУУРМАГ I тоған, бөгет, қолшік.

НУУРМАГ II қойыртпақ, қоймалжың, сүйылған; ≈ **тараг** қойыртпақ; ≈ **шавар** қоймалжың батпақ.

НУУХ I былшық, іріңше; **нүдний** ≈ көздің былшығы; ≈ **ы нь явах** гээд **нүдний нь сохдох** 1) былшығын аламын деп, қылышығын алу; 2) ☆ **шай ал десе бас алу**; сақалын алам деп сағын сындыру.

НУУХ II доға тығын; **алтан** ≈ **тай манан** хөөрег алтын тығынды **гауһар** шақша.

НУУ-Х III жасыру, тасалау, далдалау; ≈ **н далдлах** жасырып далдалау; **хүнээс** ≈ біреуден жасыру; **мууг** ≈ **аар сайн илчил** жаманыңды жасыр, жақсыңды асыр; ≈ **вч нуруунаас нь илхэн**, **далдлач** **далнаас нь илхэн** тасаланса да тұрқы көрнер, жасырыпса да жауырышы көрнер.

НУУХТА-Х былшықтану; **нүд** ≈ көз былшықтану.

НУУХТУУЛА-Х былшықтандыру (*көзін*).

НУУЦ 1. жасырын, құпия, астыртын; ≈ **хэрэг** жасырын іс әрекет; ≈ **үг** құпия сөз, жасырын белгі; ≈ **аар явах** астыртын кегү; 2. (*орин*) пана, таса, далда; ≈ **ад сууж** ағнах тасада отырып аулау; ☆ **нууцын эрхлөгч** құпия с менгерушіс; ☆ **нууц нэр** жалған ат, жасырын ат; ☆ **нууц үг ым**, шартты белгі; ☆ **нууц байгууллага** жасырын мекеме, құпия мекеме; ☆ **нууц сонгууль** жасырын сайлау, пікірін жазбаша беретін сайлау; ☆ **мууц** саяал егек құпия пікір беру, жазбаша пікір беру; ☆ **нууц эрхтон** зыныс мүшесі.

НУУЦЧИЛА-Х қ. **нууцлах**.

НУУЦГАН жасырын, таса, далда; **уулавд** ≈ **суух** гауда жасырын орналау; ≈ **газар** таса жер, жасырын орлы.

НУУЦЛА-Х жасыру, тығу, тасалау, далдалау; ≈ ж **явах** жасырын жүру.

НУУЦЛУУЛА-Х жасырту, тықарту, тасалату, далдалау.

НУУЦАГДА-Х 1. нұқылу, уқалану, илену, үйкелу, ысқылау; 2. ұнтақталу, ұнтақталу, ұнтау; 3. қ. **кухлагдах**.

НУХАМШ езбе, қоспа, араласпа; **ээзгийн** ≈ еж гөй езбесі; ≈ **хийх** езбе істеу.

НУХАМШЛА-Х езу, қоспалау, араластыру.

НУХА-Х 1. нұку, илеу, уқалау, үйкелу, ысқылау; **гурил** ≈ үн илеу; **шавар** ≈ батпақ илеу; **арьс** ≈ тері илеу; **нүд** ≈ көзді уқалау; 2. ұнтақтау, уғу; ≈ **сан эм** ұнтақтаған ем; 3. (*нарсені*) басу, нығарлау, тую; 4. *ауыс*, көзін жоғалту, жою.

НУХАЦТАЙ байсалды, табанды; ≈ хөлелдөө **хийх** байсалды көлсесіз жүргену.

НУХЛАГДА-Х 1. нұқылу, уқалана беру, үйкелене беру, ысқылана беру; илене беру; 2. ұнтақталу, уғу, үгітілу; 3. басылу, нығарлану, нығалу, түйгілену; 4. *ауыс*, түрткілену, шетке шығу, езілу, жаншылу, азап шегу.

НУХЛА-Х 1. уқалай беру, үйкелей беру, ысқылай беру, илей беру; **нүдээ** ≈ көзін уқалай беру; 2. ұнтақтай беру, үге беру, үгіте беру; 3. нығарлау, нынау, түйгілеу, басу; ≈ **ад бай** нығарлай бер; 4. *ауыс*, түрткілеу, шетке шығару, түркеттеу; езу, жаншу, азалтау, азап шектіру.

НУХЛУУЛА-Х 1. нұқыту, нұқыта беру, үйкелете беру, ысқылата беру, илетте беру; 2. ұнтақтау, ұнтақта та беру, үгітте беру, үгітте беру; 3. нығарлау, нығату, түйгілету, бастыра беру; 4. *ауыс*, түрткілету, шетке шығару, түркеттеу, езігу, жаншыту, азалтату, азап шектіру.

НУХМАЛ нұқымалы, нұқылған, ұнталған, ұнтақталған, үгілген, үкпелі; ≈ **алт** ұнталған алтын.

НУХУУЛА-Х 1. нұқыту, илету, уқа-

лату, үйкөтү, ысқылату; 2. ұнтату, ұнтақтау, үккірү, үккізу; 3. нығарлату, нығату, түйгөлету, бастыру; 4. *ауыс.* түрткөлету, шетке шығарту, түртектетіру, өзгізу, жаншыту, азаптату, азап шектірту; 5. қ. **нухлагдах; нухагдах.**

НУХУУР 1. нұқығыш, илегіш, уқалағыш, түйгіш (*аспан*) келсап; **эмийн** ≈ ем нұқығыш, ем келсап.

НУХЧИГДА-Х қ. нухлагдах.

НУХЧИ-Х қ. нухлах.

НУХЧУУЛА-Х қ. нухлуулах.

НУГСХИЙ-Х айызы қану, табалау.

НУГЭЛ 1. (*Әини*) күнә, қылмыс; ≈ **хийх** күнәға бату, күнә істеу; ≈ **ээ намачлах** күнәсін шаю, күнәсін жуу, күнәсін өтеу; ≈ **хилэнц** күнәкерлік; 2. *ауыс.* айып, жазық, кіна; **худал хэлбэл** ≈ өтірік айтса айып; **хулгай хийх** ≈ ұрлық істесе кіна; ☆ **нүгэл хураах** күнәсін көтеру, обалын көтеру; ☆ **амьдын хар нүгэл** кешірілмейтін күнә, адам айтқысыз қылмыс; ☆ **арван хар нүгэл** кешірілмес он күнә (кісі өлтіру, ұрлық істеу, сайқалдық істеу, сараң болу, күнәсін көтеру, арамдық ойлау, қарғау, өсектеу, өткір айту, мазақтау).

НУГЭЛГҮЙ 1. (*Әини*) күнәсіз, ақ, қылмыссыз; 2. айыпсыз, жазықсыз, кінасыз, айып жоқ, жазық жоқ, кіна жоқ; ≈ **амьтан** жазықсыз жан; **ямар ч** ≈ ешбір жазық жоқ.

НУГЭЛТ 1. (*Әини*) күнәлі, қара, күнәсі көп, 2. айыпты, жазықты.

НУГЭЛТЭЙ 1. күнәлі, кіналы, айыпты, жазықты; 2. керемет, қабағат, өте, ғажап; ≈ **том** керемет үлкен; ≈ **хурдан** өте жүйрік; ≈ **сайхан** ғажап әдемі; 3. қиянатты, кеселді, зиянды, кесірілі; ≈ **үг** қиянатты сөз.

НУГЭРС ақ қайың.

НУД 1. көз; **баруун** ≈ оң көз; **зүүн** ≈ сол көз; ≈ **ний өвчин** көз ауру; ≈ **ний хараа** көздің қарашығы; ≈ **аних а)** көз жұму; □ б) қайтыс болу, демі таусылу; ≈ **ний аьсага** көздің кірпігі; **хар** ≈ қара көз; ≈ **ний цагаа** көздің ағы; ≈ **сайтай** көзі өткір, көзі жақсы көретін, қарашығы жақсы; ≈ **муутай** көзі осал, қарашығы нашар, көзі жақсы көрмейтін; ≈ **ярғак** көз шаншу; **хурц а)** өткір көз, қырағы көз; б) ойнақшыған көз; ≈ **гялбах** көз қарығу, көзге шағылысу; ≈ **бүлтрэх** көз бүлтініп шығу; ≈ **ний эмч** көздің дәрігері; ≈ **далд** көз далда, көзге таса; ≈ **имнэх** көз қысу, көзбен ымдау; ≈ **хялайтал хуурах** көзінше өтірік айту, көзін бадырайтып қойып алдау; ≈ **ний булай** көзге жайсыз, көзге көріксіз; ≈ **ний хуруу** көздің қалысы; ≈ **дуурэн** көзге толы, көзге көрікті; ≈ **ний цагаа** көздің ағы; ≈ **ний цэцгий** көз домалағы; ≈ **ний хөмх** көздің қолкегі; көздің қарашығы; ≈ **ний үүл** көздің шелі; ≈ **ний цагаан** көздің ақ қабығы; ☆ **нүд-ний шял** көзділдірік, көзәйнек; ☆ **нүд-ний саравч** күнқағар, маңдайқалқа; ☆ **нүд алдах** шатасу, көз жамырау, көзге

бұлдырау; ☆ **нүд тайлах** көпті көру, ашы түшсе тату; ел жер көру; ☆ **нүд хорхойтой** дүниеокор, көрсеңызар; ☆ **нүд чычак үрсү**, жәбірлеу, көзге шүкү; ☆ **нүд үзүүрлэх** оңаша жәбірлеу, оңаша үрсү; ☆ **нүд улайх а)** көз қызару; б) қызарқтау, ашулану, ренжу; ☆ **нүдэнд хүйтэн** жек көріну, жәйсіз көріну, жириенішті сезілу; ☆ **нүдэнд дулаан** жәйлі көріну, ұнамды көріну, жылы сезілу; ☆ **нүд хуурах** алдау, көз бояу, бейне көрсету; ☆ **нүд алдам** шексіз, ұшы қиырсыз, көз жеткісіз; ☆ **нүдээ улайлгах а)** арын сағу, ұялмастан қызарақтау; б) ашулану, долдану; ☆ **нүд хужирлах а)** құмарын қандыру, ынтығы басылу, айызы қану; б) көпті көру; ☆ **нүдний гэм** өте сирек, саябыр) ☆ **нүдний цэцгий мэт хайрлах** өте ардақтау, өте құрметтеу, көздің қарашығындай сақтау; ☆ **нүдэндээ галтай нүүрэндээ цогтой** еті тірі пысық, оттай жайнаған, пысық-ширақ; ☆ **нүдөн балай чихэн дүлий а)** құлаққа ұрған танадай, ешбір хабарсыз; б) естімегендей, көрмегендей болу; мүләймсу, тәлімсу; ☆ **нүд тулах** бет көрісу, танысу; ☆ **нүдтэй эд** көрікті зат, әдемі нәрсе; ☆ **нүд булаах** қызықтыру, құмарттыру, көз тарту, көңілін аудару; ☆ **нүд гарах** шұбарлану, алалану; ☆ **нүдэнд орсон хог, шүдэнд орсон мах** түкке тұрмайтын; тіске сыздық болмайтын; болымсыз; алып терісі, жеп еті жоқ; ☆ **нуухы нь авах гээд нүдний нь сохлех** қылшықтаймын деп былшықтай; баяушы боюшы дегенге сақалын бою; бүгіндеймін деп бүлдіру; ☆ **мөнгө цагаан нүд улаан** дүниеге қызығу; беттің арын белбеуге тую; ар-ұждашын аңпаға сату; ☆ **нүдээ бүлтийлгэх** айбарлану, ызбарлану, көзін алайту; ☆ **нүд нь орой дээрээ гарах** көзі шарасынған шығу,суқаны ұшу, зәресі ұшу; ☆ **нүдний нь харнулах** бақылау, байқау, ернінің емеурінін байқау, лебізін байқау; ☆ **нүдэнд өртөхгүй** өте ұсақ, өте көшкене, көзге түспейтін, көзге көрінбейтін; ☆ **нүд цавчих зуур** кірпік қаққанша, қас қаққанша, көзді ашып жұмғанша, лезде; ☆ **нүд ирмэх зуур** лезде, кірпік қаққанша, қас қаққанша, көзді ашып жұмғанша; ☆ **нүдээрээ инээх а)** өтірік күлу, жымыю, жымысып күлу; б) мүләймсу, тәлімсу, қылымсу; ☆ **өвдөгний нүд** тізе тобығы; ☆ **нүд талмиарах** □ **нүд талмиатах** мейірлене телміру, езіле қарау; ☆ **нүд чилэх** көз талу; ☆ **хэрээний нүд** қарғашық (*гүлді өсімдік*); ☆ **үхрийн нүд** сныркөз (*бүлдірген*); ☆ **хоннын нүд** қой бүлдірген; 2. сөре, тақта, тор, көз; **дөххны** ≈ терезенің көзі; **хананы** ≈ керегенің тор көзі; 3. бедер, таңдай; **дэмбәнний** ≈ шұғаның таңдай бедері; 4. *ауыс.* екі (*сан*); 5. тесік; **шургуулганы** ≈ суырманың тесігі.

НУДГҮЙ 1. көзсіз, соқыр, су қараңғы; ≈ **хүн** соқыр адам; 2. *ауыс.* көрік-

сиз, бедерсиз, өрнексиз, ажарсыз; ≈ эд көрөксиз нөрсө; 3. *ауыс*. кыли, шадыр (көз).

НУДЛУУЛЭ-Х 1. (*нөрсө, мал*) түстө-ту, түсүн айырту, таныту; 2. (*шөл*) кылтнту; 3. (*жара, сыздауык*) ауыз шыгару; 4. (*нөрсөгө*) тесик шыгарту, көз салдыру.

НУДЛЭГДЭ-Х 1. (*мал, нөрсө*) танылу, түстөлу; 2. (*сыздауык, жарага*) ауыз шыгарылу; 3. (*нөрсөгө*) тесик шыгарылу, көз салыну.

НУДЛЭ-Х 1. (*мал, нөрсө*) түстеу, көрө тану, түсүнөн тану; мал ≈ малды түстеу, түсүнөн тану; 2. (*шөл*) кылтию, жылтию, жаңа көрүнү; агь ≈ жусан жаңа гана кылтию; 3. (*жара, сыздауык*) ауыз шыгу, жарылууга таяу; *хатиг* ≈ шикан-ның аузы шыгу; 4. (*қар*) шүбарлану, ала-құла еру; *қас* ≈ қар ала-шүбар еру; 5. (*нөрсөн*) тесу, көз орнату, көз шыгару; *шургуула* ≈ суырмаға көз шыгару.

НУДТЭИ 1. көзді, көзі бар; 2. *ауыс*. танығыш, түстөгөш, зерек; 3. *ауыс*. көрiктi, жәйлi, ажарлы; ≈ эд көрiктi зат.

НУДУУЛЭ-Х 1. нұқтыгу, түйгізу, ұнтату, ұнтақтату; 2. ұрғызу, түйгілету жаншыту, сабау; 3. қ. нүдэгдэх.

НУДУУР келсал, түйгіш, ұнтағыш; *қайны* ≈ шай келсал; *эмийн* ≈ ем ұнтағыш.

НУДЭВЧ көзжетек, жетекші, жетектеуші; *сохор хүний* ≈ соқыр адамның жетекшісі.

НУДЭГДЭ-Х 1. нұқылу, түйілу, ұнталу, ұнтақталу; 2. ұрылу, түйілу, жаншылу, сабау.

НУДЭ-Х 1. нұқу, тую, ұнтау, ұнтақтау; *қай* ≈ шай тую; *эм* ≈ ем ұнтау; 2. уру, түйгілеу, жаншу, сабау; *хүнийг* ≈ біреуді түйе жуу.

НУЖИГНУУЛЭ-Х шатырлату, сатырлату, шатыр-шүтыр еткізу, сатыр-сүтыр еткізу.

НУЖИГНЭ-Х шатырлау, шатыр-шүтыр ету, сатырлау, сатыр-сүтыр ету; *тэнгэр* ≈ *н дуугарах* күн шатыр-шүтыр күркіреу; ≈ *н нижигтэн дуугарах* шатыр-шүтыр дыбыс шыгу.

НУНЖИГ 1. майлы, тоқ, жұғым; ≈ *тэй* хоол майлы тамақ, тоқ тамақ; ≈ *тэй* идэ жейтін майлы тамақ; *сөх* ≈ *ийн* зүйл тоқ майлы заттар; 2. сапалы, ажарлы, сүйекті; ≈ *тэй* эд сапалы нөрсө; 3. *ауыс*. пиғыл, ниет; ≈ *тэй* айл пиғылды үй; ≈ *тэй* хүн ниетті адам; ≈ *гүй* хүн ниетсіз адам, ниеті кеткен адам.

НУНЖИГГҮИ 1. майсыз, мейексіз, жұғымсыз (*тамақ*); 2. (*нөрсө*) сапасыз, ажарсыз, сүйексіз; 3. *ауыс*. пиғылсыз, ниетсіз, пиғылы кеткен, ниеті кеткен (*адам*).

НУНЖИГТЭИ 1. майлы, мейекті, жұғымды (*тамақ*); 2. (*нөрсө*) сапалы, ажарлы, сүйекті; 3. *ауыс*. пиғылды ниетті.

НҮР I (*өсімдік*) қара жидек, қара-мық.

НҮР II (*елiктеуiш сөз*) дүр, күр; ≈ *хийх* дүр ету; ≈ ≈ *хийх* дүр дүр ету.

НҮРГЭЛЭ-Х күр күр ету, күрiлдей беру, дүр дүр ету, дүрiлдей беру.

НҮРГЭ-Х күрiлдеу, дүрiлдеу; ≈ *чимэ* дүрiлдек дыбыс.

НҮРГЭЭН 1. дүрiл, күрiл, дүбір, дүрiл; *тэнгэрийн* ≈ күн күрiлi, күнiн күрiлдеген дауыс; ≈ *сондох* дүбір есiтiлу; 2. у-шу, дүрмек, дүрбелен; *юун их* ≈ *бэ?* неғылған қатты дүрмек?

НҮРГЭЭНТЭИ 1. (*дыбыс*) дүрiлдек, күрiлдек; дүрiлдеген, күрiлдеген, дүбірлеген, дүрiлдеген, дүңкiлдеген. 2. (*жагдай*) дүрбелен, аласапыран, у-шу, дүрмек; ≈ *их* *ажил* аласапыран көп жұмыс; ≈ *цаг* дүрбелен шақ, қилы заман.

НҮСГЭР қ. нүсэр.

НҮСЭР 1. (*топан, көлем*) керемет, орасан, қабағат; ≈ *олоң* керемет көп; ≈ *их* қабағат мол; ≈ *хүнд* *ажил* керемет ауыр жұмыс; 2. (*салмақ*) ауыр, зiлдей; ≈ *ачаа* ауыр жүк; *өргөхөд* ≈ *хүнд* көтергенде зiлдей ауыр; 3. (*сан*) артық, көп; *албан газрын* ≈ *орон тоог хасах* мекеменiң артық жұмыс орнын қысқарту.

НҮСЭРДЭ-Х 1. (*сан, көлем*) үлғаю, арту, көбю; 2. (*салмақ*) ауырлау, зiлдей болу; 3. (*жагдай*) қиындау, мүшкiлдеу, ауырлау, күрделену.

НҮҮГЭЛТҮҮЛЭ-Х топтандыру, шоғырландыру, ишнау, үйiрiлту.

НҮҮГЭЛТЭ-Х топтану, шоғырлану, жиналу, үйiрiлу; ≈ *сэн* бараан юм шоғырланған баран нөрсө.

НҮҮДЭЛЭ-Х қ. нүдэллэ-х.

НҮҮДЭЛ 1. көшiс, көш, көшiгөн, көшү; ≈ *хийх* көшү; *их* ≈ ұлы көш; ≈ *суудал* көшiгөн; ≈ *суудал* *хийх* көшiп қону; ≈ *ийн* мал *аж* *ахуй* көшпелi мал шаруашылығы; 2. жүргiн, ауыспалы, көшпелi; ≈ *ийн* *жүжигчин* жүргiн сауықшылар; ≈ *ийн* *жүжиг* ауыспалы ойын көрiнiсi, ауыспалы пьеса; 3. (*шахмат*) көшек; ≈ *ийг* *сайн*; *харах* көшегiн қалағалап қарау.

НҮҮДЭЛЛЭ-Х көшу, көш и қону; ≈ *ж* *явах* көшiп жүру.

НҮҮДЭЛЧИН көшпелi; ≈ *аймаг* көшпелi тайпа; ≈ *д* көшпелiлер.

НҮҮД 1. жер ағаш, жер бөрене; 2. үйме, үйiп жаққан от; ≈ *д* *дулацах* үйiп жаққан отқа жылыну.

НҮҮЛГЭ-Х 1. көшiру, көшiрiп қондыру; ≈ *сэн* айлууд көшiрген ауылдар; *айл* ≈ *хээр* *очих* ауыл көшiруге бару; 2. *ауыс*. лақтыру; *чулуу* ≈ тас лақтыру.

НҮҮЛСЭЛ мейiрiм, қайрым, рақым, есiркеу, аяныш, жаны аянығыш (*сегiл, көңiл*).

НҮҮЛСЭНГҮИ мейiрiмдi, қайырымды, рақымды, аяғыш, жаны ашығыш, есiргегiш.

НҮҮЛСЭ-Х қ. нигүүлсэх.

НҮҮНЭ: нүүнэ хорхой қызыл қоңыз, саратан, зауза.

НҮҮР 1. (*анат.*) бет; ≈ **царай** бет шырай; **гар** ≈ беті қол; **толниц** ≈ **ээ** **харах** айнада бетін көру; ≈ **гарын алчуур** беті қол орамалы; ≈ **гараа** угаах беті қолын жуу; ≈ **ээ харацх** бет қарасу, темірісу; ≈ **улайх** а) бет қызару; б) ұялу, имену; ≈ **учрах** бет көрісу, бетке-бет жолығу, бет кездесу; ≈ **тулах** бет жолығу, бет кезігу; **улаан** ≈ **ээрэе** **уулаах** өз бетімен жолығу; ☆ **нүүр** **улаазах** ұялу, бет қарамау; ☆ **нүүр** **өгөх** жылы шырай беру, жақтыру; ☆ **нүүр** **шагнах** силау, ардақтау; ☆ **нүүр** **хагарах** ұялмайтын болу, беті ашылу; ☆ **нүүрнээс** гал **гарах** шиг болох бетінен оты шығу, қатты ұялу; ☆ **нүүр** **хийх газаргүй болох** ұялғаннан жерге кіру; ұялғанда кіруге жердің тесігі табылмау; ☆ **нүүрэн** **дээр нь** хэлэх бетіне айту, өзі барда айту; ☆ **нүүрээ** **буруулах** қарай алмау, қарауға ұялу; теріс қарау; ☆ **нүүрийн** **буянтай хүн** жұртқа сый адам, беделді адам; мағдайына бітпей, таңдайына біткен адам; сддің бермесін алағын адам; ☆ **нүүр** **сайтай** беделді, сый; ☆ **нүүр** **муутай** беделсіз, қадірсіз; ☆ **нүүр** **бөхтэй** = **зузаан нүүртэй** шімірікпейтін, қаймықпайтын, именбейтін, ұялмайтын; ☆ **нүүр** **зулчилаах** қысығу, имену, бет дүзі ұялу; ☆ **нүүр** **жалмайх** шімірікпеу, қаймықпау, именбеу, ұялмау; ☆ **тагих хүний нүүр** **халуун** бет көрсе, дүз ұялу; ☆ **ичих нүүрэндээ** **элэг** **наах** беттің арын белбеуге тую; ақпаға арын сату; ☆ **нүүргүй** **өлзноос нүүртэй гарз** **дээр** арын сатқан олмадан арымен жеген қалжа артық; ☆ **нүүр** **өгөхөд шүүр** **өгөх** жақсылыққа жамандық істеу, жаман сыйлағанды білмес, сиыр сипағанды білмес; 2. **ауыс**, ар, намыс; ≈ **алдах** ары кету, қадірі кету; ≈ **ээ барах** ар-ұжданнан айрылу, абыройдан айрылу; **мэрийн хор** = **нүүрийн** **хир** арына тиер нәрсе, намысқа шаптыратын нәрсе; 3. бет жақ, ауыз жақ, есік жақ; **байшингийн** ≈ **тал** тамның есік жағы; **авдрын** ≈ **тал** абдыраның ауыз жағы; **ширээний** ≈ **тал** үстелдің үстіңгі жағы; 4. (*кітан*) бет; 5. (*ресми хат*) оң, ең беті; **албан бичгийн** ≈ ресми хаттың оң беті; 6. (*уақыт*) жүзі, басы; **шинэ жилийн** ≈ жаңа жылдың жүзі, жаңа жылдың басы; **гурван сарын** ≈ үш айдың жүзі.

НҮҮРГҮЙ 1. бетсіз; ≈ **албан бичиг** оң бетсіз ресми хат; 2. беделсіз, қадірсіз; **хүнд** ≈ **болох** адамдарға беделсіз болу; 3. арсыз, ұятсыз, бетсіз, ары жоқ, ұяты жоқ, беті жоқ; **ичих** ≈ **хүн** арсыз адам, ұялатын беті жоқ адам.

НҮҮРДҮҮЛЭ-Х беттестіру, дүздестіру, бет көрістіру; **гэртэй нь** ≈ айғағымен беттестіру.

НҮҮРДЭ-Х беттесу, дүздесу, бет көрісу; ≈ **ж гэрчлэх** беттесіп куәлеп беру.

НҮҮРЛҮҮЛЭ-Х ең бетін реттеу, ең бет істету; **бичиг** ≈ ресми хаттың ең бетін істету.

НҮҮРЛЭ-Х 1. оң бет істеу, бетін жондеу, беттеу; **авдар** ≈ абдыраның ең бетін жондеу; 2. (*кітан*) мазмұндау, топшылау, қысқаша беру; 3. (*ресми хат*) оң таңба басу; 4. **ауыс** кеселдену, шалдығу, қырсығу, кеселге ұшырау, кесепатқа кездігу, қырсық шалу, зиян шегу; **өвчин** ≈ ауруға шалдығу; **хулгай** ≈ ұрлықтан зиян шегу.

НҮҮРС көмір, таскөмір; **чулуун** ≈ тас көмір; ≈ **ийи уурхай** көмір шахтасы; ≈ **ээр** **галлах** көмір жағу.

НҮҮРСЖИ-Х 1. көмірлену, көмір пайда болу; 2. көмірді болу, көмір тауып алу.

НҮҮРСЖҮҮЛЭ-Х көмірлендіру, көмірді болдыру, көмір беру.

НҮҮРСШИ-Х көмірге айналу, көмір сияқтану.

НҮРСШҮҮЛЭ-Х көмірге айналдыру, көмір сияқтандыру.

НҮҮРСЧ 1. көмір қазушы, көмірші; 2. көмір жағушы; 3. көмір тасушы.

НҮҮРТЭЙ беделді, сый, тағысы көп; **олонд** ≈ **хүн** жұртқа беделді адам.

НҮҮРЧЛЭ-Х 1. бетке тарту, тағыстыққа тарту, жолдастыққа тарту; 2. жалыну, жалбарыну, жалынп-жалпау, бетін сату.

НҮҮРЭЛДЛЭГ бетке-беттік, жүзбе-жүздік, беттестік.

НҮҮРЭЛДҮҮЛЭ-Х беттестіру, жолықтыру, бет сойлестіру, дүздестіру.

НҮҮРЭЛДЭ-Х беттесу, жолығу, бет сөйлесу, жүздесу; ≈ **сэн хоёр хүн** беттескен екі адам.

НҮҮРЭМГИЙ шімірікпес, қаймықпас, қынжылмас, арсыз, ұятсыз, жылпас, қынжылмас, арсыз, ұятсыз, жылтсыз.

НҮҮХ 1. көшу; **эрт** ≈ ерте көшу; ≈ **ж яваа** **айл** көшіп бара жатқан ауыл; **гэрээс байшинд** ≈ **ж орох** киіз үйден тамға тасынып кіру; **ҮҮЛ** ≈ **бүлт** көшу; 2. (*сұйық*) жайылу, қаптау, етек алу; **астарсан бэх** ≈ төгілген сия жайылу; **дуссан тос** ≈ **ж том** **толбо болох** тамған май жайылып үлкен даққа айналу; 3. (*шахмат, дойбы*) көшу, көшек жаусау; **хүүгээ** ≈ баланы көшу.

НҮХ 1. тесік, саңылау; **доолсон** ≈ тескен тесік; **дундаа** ≈ **тэй** ортасы тесік, ортасында тесігі бар; **чыхний** ≈ құлақтың тесігі; ≈ **сүв** тесік-месік, саңылау-маңылау; 2. ін, іуыс; **тарваганы** ≈ суырдың іні; ≈ **ухах** ін қазу; 3. **ауыс**. (*сан*) тоғыз; ☆ **нүх** **сүв** **эрэх** айла шарқын іздеу, амал-әдіс ойлау; ☆ **нөхөр муутай хүн** нүхэнд **унах** көпсіз адам көрге кірер, жолдассыз адам жолда қалар; ☆ **нүхэн** **гэр** жертөле,

жер үй; ☆ **далууны нүх** далу ойының көздөрі; ☆ **нүх шахах** далу ойынында көзін жұптап ойнау.

НҮХДҮҮЛЭ-Х 1. тесігін сөйкестіру, тесігіне тарылттыру; 2. тесік қып жіберту; 3. (ойын) көзін жұптату.

НҮХДЭ-Х 1. тесігі сөйкесу, тесігі тару; 2. тесік қып жіберу; 3. (ойын) көзін жұптау.

НҮХЛҮҮЛЭ-Х тескізу, тесік шығарту.

НҮХЛЭ-Х тесу, тесік шығару; **төмөр** ≈ темір тесу; **шовгөөр** ≈ бізбен тесу; **уулыг** ≈ тауды тесу; ≈ **сэн уул** тескен тау.

НҮХТЭ-Х тесілу, тесік шығу; саңылаулану, саңылау шығу.

НҮХЭР мүйіз түмсық, керік (жұпаны ұлкен денелі; басы ұзын, түксіз қалы; қатпар терлі, түмсығының үстінде бір екі мүйізі бар; өсімдікпен қоректенетін, сүт қоректі жануар).

НҮЦГЭН 1. жалаңаш, киімсіз; хөл ≈ аяғы жалаңаш; **төлгой** ≈ басы жалаңаш; ≈ **бие** жалаңаш дене; ≈ **шалдан** тырдай жалаңаш; **гахай явган нохой** ≈ жалаңаш-жалпы; киер, ішері жоқ; жалаңдай; мінерге аты, ішерге асы жоқ; 2. тырдай; **чармай** ≈ тырдай, тырдай жалаңаш; 3. түксіз, жұнсіз; **улаан** ≈ қызыл шақа; 4. тақыр, ку, шопсіз, ағашсыз; ≈ **тал** тақыр дала; ≈ **уул** сидиган тау, тақыр тау; ☆ **нүцгэн ховол** ақ үйеңкі.

НҮЦЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. жалаңаштау, шешіндіру, тырдай қылу, сидигу; 2. **нүцэглэгдэх**; 3. (шахмат) корольмен қалдырту.

НҮЦЭГЛЭГДЭ-Х 1. жалаңашталу, шешіндірілу, тырдай қалу; 2. (шахмат) король қалу.

НҮЦЭГЛЭ-Х 1. (киім) жалаңаштау, жалаңаштану, шешіну, тырдай болу; **хувсаа тайлж** ≈ киімін шешіп жалаңаштану; 2. (шахмат) корольмен қалдыру.

НҮЦЭГРҮҮЛЭ-Х 1. жалаңаштапдыру, шешіндіру, тырдай қылу; 2. киімсіз қалдыру, жалаңаш қалдыру; 3. (шахмат) корольмен ғана қалдыру.

НҮЦЭГРЭ-Х 1. жалаңаштану, шешіну, тырдай болу; 2. киімсіз қалу, жалаңаш қалу; 3. (шахмат) король ғана қалу.

НЭВСГЭР 1. далиған, даллиған, далбайған; ≈ **дах өмсөх** далиған тон кию; 2. ұлла, жүмсақ, елжірек; ≈ **нас** ұлла қар.

НЭВСИЛГЭ-Х сымшиту, сидигу.

НЭВСИЙ-Х сымшию, сидию; ≈ **ж суух** сымшиппи отыру.

НЭВСЭНҮҮЛЭ-Х далаңдату, далбаңдату, далпаңдату.

НЭВСЭНЭ-Х далаңдау, далбаңдау, далпаңдау; ≈ **эд байх** далаңдай беру.

НЭВСРЭ-Х 1. далию, далбаю, далпию; 2. **нэвшрэх**.

НЭВСЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. **нэвсгэнүүлэх**.

НЭВСЭЛЗЭ-Х қ. **нэвсгэнэх**.

НЭВТ тура, тікс, өтіп, толық; ≈ **шувт** тұп-тура, тіп-тіке; ≈ **гарах** тура шығу; ≈ **хатгах** тіке шаншу, шанышп қалу; **бороо** ≈ **норох** жаңбыр өтіп кету; ≈ **мэдэх** толық білу.

НЭВТГЭЛЗЭ-Х (тігіс) сыру, қаю, қайып тігу, сырып тігу; ≈ **н оёх** қайып тігу.

НЭВТГЭЛЗЭЭС қайыс, қайыған тігіс; сырыс, сырыған тігіс.

НЭВТЛҮҮЛЭ-Х тескізу, өткізу, ойғызу, тесіту; ≈ **чыхлээ** тесітің тастады.

НЭВТЛЭГДЭ-Х тесілу, өтілу, ойылу.

НЭВТЛЭ-Х тесу, ою, оту, тесіп шығу, ойып шығу, өтіп шығу; **шовгөөр** ≈ **бзбен** тесу; **уулыг** ≈ тауды тесу; **бороо дээлийг** ≈ **хээр орох** жаңбыр шаныштан откенше жауу.

НЭВТРҮҮЛЭГ насихат, үгіт, түсінік, кеңес; **сургал** ≈ үгіт насихат; **радио** ≈ радио насихаты; радио хабары.

НЭВТРҮҮЛЭГЧ 1. насихатшы, түсінік беруші, кеңесші, кеңес беруші; **сургал** ≈ үгіт насихатшы; үгітші; 2. диктор радио, телевизия хабарын оқитын адам.

НЭВТРҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) тескізу, ойғызу, тесіту; 2. (нәрсе) өткізу, жіберу, келтіру; **гадагш** ≈ сыртқа өткізу; **гаданас** ≈ сырттан келтіру; 3. қолдану, іске асыру, жүзеге асыру, енгізу; **үйдэвэрлэлд** ≈ өндірісте қолдану, өндіріске енгізу; **ажилд** ≈ жұмыста қолдану; 4. (үгіт) жүргізу, тарату; ☆ **цахилгаан нэвтрүүлэх чанар** электр өткізгіштік қасиет.

НЭВТРЭ-Х 1. тесу, ою, тесіп шығу, ойып шығу; **хадаас** ≈ **н гарах** шеге тесіп оту; 2. оту, өтіп кету; **борээ** ≈ жаңбыр оту; **үл** ≈ өтпейтін, берік; 3. жүру, оту, ену, оту рұқсаты; **хил** ≈ шекара оту, ≈ **бичиг** ресми оту рұқсаты; ≈ **тэмдэгт** оту рұқсатының белгісі; ≈ **тэмдэгтээр оруулах** оту рұқсатының белгісі бойынша кіргізу; ☆ **архид нэвтрэх** араққа соғылу, араққа мылжалану.

НЭВТЭРХИЙ толық, жете, анық, терек; ≈ **мэдэх** толық түсіну; ≈ **харах** анық қарау; ≈ **сурах** терек үйрену; ☆ **нэвтэрхий толь энциклопедия**; ☆ **нэвтэрхий эрдэмтэн** ғұлама, ғалым.

НЭВТЭСРЭ-Х секіріп кету, ыршып кету, тік секіру.

НЭВЧИ-Х (сүйык) қолку, көлкілдеу, лықылдау, толу; **ус** ≈ **сэн газар** су көлкігән жер; 2. (ірің) кеулеу, үңгу, қуыстау; **идээр** ≈ ірің кеулеу.

НЭВЧРЭ-Х көлкілдеу, қолку, толу; **булагны ус** ≈ **н гарах** бастау суы көлкіп шығу.

НЭВШРЭ-Х 1. бей-жай қылу, делсал қылу, мыж-мыж қылу, бейжай болу, делсал болу, мыж-мыж болу; ≈ **сэн халуун өдөр** бей-жай қылған ыстық

күн; **бие** ≈эд байна дене дел-сал боп түр; 2. (*шама*) дендеу, асыру, басып, өлгөнше, шектен тыс, көп, артык; ≈**тэл ачих** басып арту; ≈**тэл жанчих** өлгөнше жашу; ≈**тэл унтах** өлгөнше ұйықтау, көп ұйықтау; 3. былъғу, шашылу, ластану.

НЭГ 1. бір; **энэ сарын** ≈энд осы айдың бірінде; **олы** ≈ көптің бірі; ≈ **ээр цуврах** бір бірден шұбыру; 2. жалғыз, жаңғыз; ≈ **морьтой хүн** жаңғыз аты бар; ☆ **нэг үхрийн эвэр доргибол мянган үхрийн эвэр доргино а) сөзбе.** б.р снырдың мүйізі тітіресе, мың снырдың мүйізі тітірнеді □ б) бірдің кесепаты мыңды әкстеді □ бір қарын сары майды бір құмалақ шірітеді; ☆ **нэг ч** ешбір, бір де; □ **нэг удаа а)** бір рет, бір кезек; б) бір мезет, бір уақ, бір мезгіл; ☆ **нэг бус** неше, әлденеше, бірнеше; ☆ **нэг шингэх эм** бір шім ем; ☆ **нэг амнар** бір демде, дем алмай; ☆ **нэг амьсгаагаар** шапшаң, тыныссыз, лезде; ☆ **нэг үе** бірде, бір мезет, бір уақ; ☆ **нэг үеийн** тұстас, шамалас; ☆ **нэг суурь а) (мал)** қора, табын, қос үйір; б) (*нарсе*) тдп, буда, есте, тай; ☆ **нэг ай** бір жік, бір жүйе, бір тап; ☆ **нэг анги** бір топ, бір болек; ☆ **нэг ик** толық, бүтін; ☆ **эрийн нэг** бытырау, шашылу; ☆ **нэг талыг баримтлах** сыңар жақтылық істеу, б.р жақты ойлау, шала ойлау; ☆ **нэг жыл** бүтін жыл, бір жыл; ☆ **нэг сар** бүтін ай, бір ай; ☆ **нэг хоног** бір қонақ, б.р сөтке, бір тәулк (*24 сағат уақыт*); ☆ **нэг едөр** бір күн, күндіз (*күн шыққаннан күн батқанға дейінгі уақыт*); ☆ **нэг цаг** сағат, бір сағат (*60 минут*); ☆ **нэг мөч** шарек сағат (*15 минут*); ☆ **нэг эр** 17750 шаршы метр егістік жер (=1,775 га); ☆ **нэг өрлог** 3750 шаршы метр егістік жер (=0,375 га); ☆ **нэг үр** 921,6 шаршы метр егістік жер (=0,09216 га); ☆ **нэг хувиар** 9,216 га егістік жер; ☆ **нэг газар** 576 м егістік жер; ☆ **нэг хувь а)** бір процент; б) бір үлес; ☆ **нэг дундуур** тең жарты; ☆ **нэг дээс** 57,6 м; ☆ **нэг төрөл** бір түр, бирыңғай (*нарсе*); ☆ **нэг аймаг а)** бір дүние, бір тек, бір туыс; б) жерлес, мекендес; ☆ **нэг нам** сыбайлас, ниеттес, мүдделес; ☆ **нэг мөр** бір жүйе, бір тәртіп, бір рет; б) бір жол; ☆ **нэг дуугаар** бір дауыспен, бір ниеттен; ☆ **нэг санаа** ортақ ниет, ортақ мүдде; айнымас; ☆ **нэг зорилго** ниеттес, мүдделес, бір мақсат; ☆ **айл хүний амь нэг саахалт хүний санаа нэг сөзбе.** ауылдастың ары б.р, көршілестің көңілі бір □ ағайынның аты сзғанша, ауылдастың тайы озсын; ☆ **нэг дэсээр** қабаттасу, мүрса бермсу; ☆ **нэг зэргээр** тег.с, бір мезетте, түгелдей, дәл кезінде; ☆ **нэгэн хамтаар** барлығы, түгелдей, тегіс; ☆ **бас нэг** тағы, қайта, енді бір.

НЭГБҮР әрбір, әрбіреуі; **хүн** ≈ әр-

бір адам; ≈**ийн үгэ** әрбіреуінің бағасы; **мал** ≈**ийг** әрбір малды.

НЭГБҮРЧЛЭН әрбіреуін, әрқайсысын, жеке-жеке, жеке дара; жекелеп; ≈ **үзэх** әрқайсысын көру.

НЭГБҮРЧЛЭ-Х жекелеу, бір-бірлеу, жеке-даралау, өзін даралау, жалғыздау, дербестеу.

НЭГДМЭЛ 1. қоспалы, бірікпелі; 2. біріккен, біртұтас, ынтымақты, бірлескен; ≈ **хүч** біріккен күш, ≈ **нам** біртұтас партия; ≈ **санаа** ынтымақты сана; ≈ **бодлого** біртұтас саясат; ≈ **систем** біртұтас жүйе.

НЭГДҮГЭЭР бірінші; ≈ **зүйл** бірінші тармақ; ≈ **гурил** бірінші үн; ≈ **зэрэг** бірінші дәреже.

НЭГДҮҮЛЭ-Х қосу, біріктіру, бірлестіру, ұйымдастыру, ынтымақтастыру.

НЭГДЭЛ 1. бірлік, ынтымақ; **бат** ≈ берік бірлік, берік ынтымақ; ≈ **нягтрал** ынтымақтастық, ынтымақ; 2. (*мекеле*) бірлестік, ұйым, қолхоз; ≈**ийн гишүүд** бірлестік мүшелері; ≈**ийн ерөнхий хороо** бірлестіктің бас комитеті; ≈**ийн дарга** бірлестік бастығы; ≈**ийн үлгэрчалсэн дүрэм** бірлестіктің үлгі ұстауы.

НЭГДЭ-Х I бірігу, қосылу, бірлесу, ұйымдасу, ынтымақтасу; **орон бүхний пролетари нар** ≈**түн** барлық елдің пролетарлары бірігіндер; ≈**ж эхлэх** біріге бастау; ≈**ж ажиллах** бірлесіп жұмыстау.

НЭГДЭХ бірінші, бастапқы, алғашқы; ≈ **эдэр** бастапқы күні.

НЭГЖИГДЭ-Х тигізілу, ізделу, қарау.

НЭГЖИЛТ тінткі, тінтіс, тінту.

НЭГЖИ-Х тінту, іздеу, қарау; **гэр** ≈ үй тінту; **биезийг** ≈ **н үзэх** өне бойын тінтіп көру.

НЭГЖЛЭГ ресми тінту; ≈ **явуулах** ресми тінту жүргізу.

НЭГЖҮҮЛ қ. **нэгжилт.**

НЭГЖҮҮЛЭ-Х 1. тінткізу, тінттіру, іздеу, қарату; ≈**сэнгүй** тінткізбеді.

НЭГЛИИ қ. **бутаг**; ≈ **хүүхэд** шата бала.

НЭГМЭСӨН 1. біржолла, біржолата, бірақ; ≈ **явах** біржолла кету; 2. түгел, түгелімен, түгелдей, тегіс; **идэш уушаа** ≈ **азах** ішкі жемін түгел алу.

НЭГНЭЭ бірден; ≈ **хэлсэн үгэзэ** буцалтай бин бірден айтқан сөзінен қайтағы емес.

НЭГТГҮҮЛЭ-Х біріктіру, қостыру, бірлестіру, ұйымдастырту, ынтымақтастырту.

НЭГТГЭГДЭ-Х біріктірілу, қостырылу, бірлестірілу, ұйымдастырылу, ынтымақтастырылу.

НЭГТГЭЛ біріктірілген, қосылған; **жмнжак** ≈ **бүртгэл** біріктірілген тізім; ≈ **товчоо** тізім жинағы.

НЭГТГЭ-Х біріктіру, қосу, бірлестіру, ұйымдастыру, ынтымақтастыру;

юмаа ≈ нэрсесін қосу; ≈ **н томсгох** қосып ұлғайту.

НЭГТЭЙ 1. бір, бірге; ≈ лас, ≈ лес, ≈ дас, ≈ дес, ≈ тас, ≈ тес; **эрх ашиг**; ≈ бір мүдделі; мүдделес; 2. бірден, әйтеу; ≈ **явахаас хойш** бірден кететін болған соң, әйтеу кететін болған соң; 3. бір жерге, бірдемеге; **үүнийг** ≈ **гээ** далд хийх мұны бірдемеге сала салу.

НЭГТЭЙГҮҮР қ. **нэгэнтээгүүр**.

НЭГШИ-Х 1. дымдану, дымқылдану, дымқыл тарту, дым иісі шығу; ≈ **сэн ааруул** дымданған құрт; 2. көгеру, баздану, иістену; **мах** ≈ ет иістену.

НЭГЭНТ бірден, әйтеу, әйтеуір, қалай да; ≈ **нрэхээр шийдэв** әйтеу келуге шешті.

НЭГЭНТАА бір рет, бірғана рет, бір-ақ рет; ≈ **дуудах** бір-ақ рет шақыру.

НЭГЭНТЭЭГҮҮР бір жағынан; ≈ **ийм, нөгөтээгүүр тийм** бір жағынан осылай, екінші жағынан солай.

НЭЖГЭЭД бір-бір, бірден; **хүн тутам** ≈ әркімге бірден.

НЭЖЭЭД қ. **нэжгээд**.

НЭЛ түгелдей, жаппай, дерлік, тұтас; ≈ **ногоон** жаппай жасыл; **цас** ≈ **бүрхэх** қар түгелдей жауу; **бороо** ≈ **орох** жаңбыр тұтас жауу.

НЭЛГЭР 1. жайылған; ≈ **ус** жайылған су; 2. созылған, мидай, құла; ≈ **тал** құла дала.

НЭЛДГЭР далбаң, далбақ, делден, делбек, салпаң, салпақ; ≈ **чихтэй** малғай делден құлақ тымақ, салпаң құлақ тымақ.

НЭЛДИЙЛГЭ-Х далбигу, далбайту, делдигу, делбигу, салпигу, салпайту.

НЭЛДИЙ-Х далбио, далбаю, делдино, делбио, салпиво, салпаю; ≈ **сэн чих** делдиген құлақ; **малғайн чих** ≈ **ж унжих** тымақтың құлағы салпыл салбырау.

НЭЛДЭГНЭ-Х далбаңдау, далбаң қағу; далбаңғау, далбақ қағу, делбендеу, делден қағу, делбектеу, делбен қағу, салпаңдау, салпақ қағу.

НЭЛИИ жайқын, көлкіген, жайылған, қаптаған (*сұйық, су*).

НЭЛИИЛГЭ-Х (*суды*) жайқындату, жаю, қапату, көлкігу, жайқын ғын жіберу, қапатын жіберу.

НЭЛИИ-Х 1. (*су*) қолку, жайылы болу, жайылу, қаптау; ≈ **сэн гол** жайқын бсп жаңаң өзген; 2. мидай болу, созылу, шексіз созылу, құлазу; ≈ **сэн тал** құлазынған дала.

НЭЛМЭИ-Х қолқию, қолқандау, қолқию, қолқыдау; ≈ **сэн малғай** қолқиған тымақ.

НЭЛМЭННҮҮЛЭ-Х қолқыту, қолқандату, қолқыту, қолқыдату.

НЭЛМЭНГЭ-Х қолқию, қолқыдау, қолқаңдау, көлкендеу, қолқаң қағу,

қолқ-қолқ ету, көлкен-көлкен ету.

НЭЛМЭЛЗЭ-Х қолқалаңдау, көлкендеу, қолқылдай беру, көлкендей беру.

НЭЛХГЭР 1. қолқаң, көлкен, қолқиған, көлкіген, қолбаң, қолбиған; ≈ **дээл** а) қолқиған шапан; б) қолбиған ішік; 2. (*сұйық зат*) сұйықыл, қоймалжың; 3. қызылшақа, түксіз.

НЭЛХИЙЛГЭ-Х 1. қолқайту, қолбиту, қолқыту, көлкіту.

НЭЛХИЙ-Х I қолқаю, қолбио қолқию, көлкію.

НЭЛХИЙ-Х II (*иіс*) мұңсу, мұңку.

НЭЛЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. (*сұйық*) көлкілдету, мөлтілдету, қолқыту; 2. құлазыту, шексіз созу, бұлдырату.

НЭЛЭЛЗЭ-Х 1. (*сұйық*) қолку, көлкілдеу, жайылу; 2. құлазу, шексіз созылу, бұлдырау.

НЭЛЭМГЭР қолқаң, қолбаң, көлкен; қолқиған, қолбиған, көлкіген; ≈ **хувцас** қолбиған киім.

НЭЛЭНХИИ жаппай, түгелдей, жалпылама; **бороо** ≈ **дээ орох** жаңбыр жаппай жауу; ≈ **дээ бичиг үсэг** мэдэх түгелдей сауат ашу.

НЭЛЭНХИЙДЭ-Х жаппайылынып кету, түгелдей қамтын кету, жаппай боп кету.

НЭЛЭНХИЙРЭ-Х жаппайылану, түгелдей қамтылу, дендеу, аудаңдау.

НЭЛЭНХИЙШИ-Х жаппайылана бастау, түгел қамтын деу, дендей бастау, аудаңдай бастау.

НЭЛЭЭД недөуір, біргалай.

НЭМБЭР қосымша, қосқан нәрсе.

НЭМЛЭГ үстеме, ссе; ≈ **нь бага** үстемесі аз.

НЭМНҮҮЛЭ-Х жабулату, жамылғылату.

НЭМНЭГДЭ-Х жабулану, жамылғылану.

НЭМНЭ-Х жабулау, жамылғылау; **тұғал бюруугаа** ≈ **бұзау** тайыншаны жабулау.

НЭМНЭЭ жабу, жамылғы; **ботгоны** ≈ **ботаның жабуы**; **тұғалын** ≈ **бұзаудың жабуы**; **хурдан жорины** ≈ **жүйрік аттың жамылғысы**.

НЭМСХИЙ-Х қосынқырау, қоса түсу; ≈ **ж өгөх** қосынқырал беру.

НЭМҮҮ артық, қосып, қосымша, үстеме; ≈ **өгөх артық** беру; ☆ **нэмүү өртөг** қосымша күн.

НЭМҮҮЛЭ-Х қосытыру, қосымшалату, үстемелету.

НЭМҮҮН I артығырақ, артықтау, ауданы, депі, көбі; ≈ **өгөх** артығырақ беру; ≈ **ий нь авах** ауданын алу.

НЭМҮҮН II 1. борпылдақ, борпан, бос, жұмсақ; ≈ **хөсетэй газар** борпылдақ иымды жер; **дөлөөн** ≈ **борпан** жұмсақ; 2. биызы, сымайы, оденті; ≈ **заштай** биызы минер.

НЭМҮҮР қ. **нэмбэр**.

НЭМҮҮРЭ-Х жумсау, жибу, жумса-
ру, босау; **газар** ≈ жер жумсау; **арьс**
≈ тері жибу.

НЭМҮҮХЭН артығырақтау; қосың-
қырап; көбірек; **хоолыг** ≈ **өгөх** тамақ-
ты артығырақтау беру.

НЭМЭГДҮҮЛЭ-Х қостыру, арттыру;
көбейту; **үнэ** ≈ бағасын қостыру; **хүч**
≈ күш қостыру; **маһын тарга төвээр-
гийнг** ≈ малдың семіздігін арттыру.

НЭМЭГДЭЛ қосымша, үстеме; ≈
қалың қосымша айлып; ≈ **татвар** үсте-
ме салық.

НЭМЭГДЭ-Х қосылу, арту, көбею,
үдеу; **гөһын ус** ≈ өзен суы қосылу;
жан ≈ салмақ қосылу.

НЭМЭЛТ қосымша, үстеме; ≈ **юм**
қосымша нәрсе.

НЭМЭЛЦҮҮЛЭ-Х 1. қосыстыру, үс-
тестіру.

НЭМЭЛЦЭ-Х қосу, қосысу, үстесу,
қосымсын жіберу, үстесін жіберу; **Үнэ**
≈ баға қосысу; **ам** ≈ үн қосу, дем беру;
☆ **хунтуу нэмэлцэхээр хуруугаа** ≈
ауызбен айтқандаша қолмен істесе; □
ауызбен егін органың бәлі ауырмай-
ды.

НЭМЭР 1. (*нәрсе*) қосымша, үстеме,
үстіргі, жанаша; ≈ **өгөх** қосымша бе-
ру; 2. сеп, селбек, демеу, көмек; ≈
болөх сен болу; ≈ **авах** көмек алу; **тус**
≈ септік, селбектік; ≈ **сэмэр** сен-мен,
қолжабыс; **хувь** ≈ үлес, септік; ≈ **хан-
дыв** қосымша септік, тырнақалды үлес;
хувь ≈ **ээ оруулах үлес қосу**; ☆ **Да-
лайд тусал нэмэр** 1) *сөзбе*, дарияға
тамшы да сеп; □ 2) аз да болса сен,
бақа сіңсе көлге сен; □ көп түкірсе
көл бопар.

НЭМЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) қосым-
ша қостыру, қосымшалау, үстемелеу;
2. сеп болғызу, селбегін тигіздіру;
көмектестіру, жәрдем бергізу, үлесін
қостыру; 3. *ауыс*, асыра айтқызу, қос-
ып айтқызу.

НЭМЭРЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) қосымша-
лау, үстемелеу, қосымша қосу, үстіргі
қосу; 2. сеп болу, селбек болу, септі-
гін тигізу, селбегін тигізу, үлес қосу,
көмектесу, жәрдемдесу; **би хувиа** ≈ **в**
мен үлесімді қостым; 3. *ауыс*, асыра
айту, қосып айту; ☆ **даарь дээр нь**
давс нэмэрлэх 1) *сөзбе*, тырпаған жа-
раға түз жағу; 2) қоздырып қосып ай-
ту, тарыдайды таудай қылу.

НЭМЭ-Х 1. қосу, көбейту; **тоог** ≈
санды қосу; ≈ **тусал** қосқан сайын;
улам ≈ қоса беру, көбейте беру; ☆
нэмэх тэмдэг қосу белгісі.

НЭМЭЭС 1. қосымша, үстеме, үс-
тіргі; ≈ **нь ихдэх** қосымшасы артып
кету; ≈ **ний нь тохируулах** үстіргісін
сәйкестіру; 2. *ауыс*, бөгет, кедергі; ≈
болөх гэсэн биш нэрмээс болөх 1) сеп-
тік болмай бөгет болу; 2) пайда тигіз-
бей пайза тигізу.

НЭМЭЭСЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) қосым-
шалау, қосу, үстемелеу, үстіргі қосу;

2. *ауыс*, бөгет болу, кедергі болу.

НЭН тым, отс, сонша, соншама, тіп-
ті, тіптең, ≈ **их** отс көң; ≈ **ховор** сон-
шама сирек; ≈ **ч бэрү** тілті қиын; ☆
нэн ялангуяа әсіресе, көбінесе, негізі-
нен; ☆ **нэн түрүүнд** ең алдымен, бәрі-
нен бұрын; ☆ **нэн маңид** тосбей, тос-
бесей.

НЭНДҮҮ 1. (*нәрсе*) артық, шамадан
тыс; ≈ **их юм** шамадан тыс көп нәрсе;
2. (*минез*) асқақ, мәлмен, оркөкірек; ≈
зантай хүн асқақ минс адам.

НЭНДҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) артылу, ша-
мадан тыс кету; 2. (*минез*) асқақтау,
мәлменсу, оркөкірексу.

НЭНДЭ-Х 1. (*нәрсе*) арту, шамадан
асу, шамадан тыс болу; 2. көбею, жиі-
леу, көбейе беру, жиілей беру; **бороо**
≈ жаңбыр көбею, жаңбыр жиілей бе-
ру.

НЭР ат, есім; **уртамал амьтдын** ≈
өсімдік пен жануарлардың ағы; ≈
чинь хэн бэ атың кім; ≈ **төрөл** ат түлгі;
≈ **хэмтрах** көп ат қосу; **оэр** ≈ **тэй** өзге
аты бар, жалған ағы бар; ≈ **дэвшүү-
лэх** ат ұсыну; ≈ **тшлэх** атын екеншіге
ұсыну; ≈ **дөхөх** ағын алау; ≈ **ээндэх**
≈ **ээлэх** өзгенің атын жамылу, бі-
реудің атын пайдалану; ≈ **цээрлэх** ат
тергеу, ағын өзгене айту; **бага** ≈ ба-
ла көзіндегі ағы; **шиххэзэ** ≈ өз аты,
нақ аты; ≈ **ийн цэс** ат тізімі, ат тізбесі;
≈ **бүхий** ағы бар, ағы аталған; ≈ **ха-
рах** атын ойлау, арнамыс сақтау; ≈
цэвэршин атын тазарту; ≈ **ээ хугалах**
атын шығару, арын кетіру; ≈ **ээ цэвэр-
лэх** атын тазалау, атын айықтыру; ≈ **ээ**
цагаатгах ағын ақтау; ≈ **ээ бодох** атын
ойлау, арнамысын ойлау; ≈ **ээ хайрлах**
атын ардақтау, арнамысын сақтау;
сайн ≈ **хүсвч** олдохгүй, **муу** ≈ **ху-
сагч** арилахгүй жақсы ат жалынса да
табылмас, жаман ат қырса да арыл-
мас; **хүн** ≈ **ээ**, **төгөс** шүчуу өдөө адам
атын ардақтар, тсғы күс мамығын ардақ-
таңтар; ☆ **жнххэнэ нэр** зат есім
(*грамм.*); **бодисын нэр** деректі заттар;
☆ **хийсвэр нэр** дерексіз заттар; ☆
оэссөн нэр жалқы есім (*грамм.*) ☆
нэр төмгөо атаулар, терминдер; ☆
нэр төмгөоны судлал атаулар зерттеуі,
терминология; ☆ **орлогын нэр** кіріс
тізбесі; ☆ **зарлагын нэр** шығыс тізбесі;
☆ **нэрийн хуудас** ат-тұрақ белгілеуі,
адресі; ☆ **нэрийн цэс** әліппе-реттік ті-
зім, ат тізімі; ☆ **нэрд гарах** даңқы шы-
ғу, аты шығу; ☆ **нэр тортэй** абырой-
мен, көңілдегідей, ойдағыдай; ☆ **нэр-
тэй зартай** жақсы да, жаман да атаң-
ған; ☆ **нэр бүтэн** жаман ат естімеген;
☆ **нэр олох** аты шығу, ауызға іліну;
☆ **нэр хүнд** 1) аброй, атақ; 2) ар, на-
мыс; ☆ **нэр муутай** беделсіз, қадірсіз,
абыройы төгілген; ☆ **нэр сайтай** бедел-
ді, қадірлі, абройлы; ☆ **нэр сүр** 1)
атақ, абырой; 2) ар, намыс; ☆ **нэр тор**
атақ, даңқ, абырой, ар, намыс; ☆ **нэр**
гутах = **нэр гутрах** абыройы айрандай

төгүлү, беделден айрылу; ☆ **нэр хугарах** бедел түсү, айырыны жетү; ☆ **нэр алдарних** даңкы шыгу; даңкы жайылу, аты шыгу, аты шулы болу; ☆ **нэр хэмээх** аты кылу; нэмдүрайды йсетү; ☆ **нэрийн** емнөөс үшгн, атынан; ☆ **нэр төрд дуртай** — нэр алдарт дуртай даңк күмөр.

НЭРВЭГДҮҮЛЭ-Х жолыктыру, ушырату, шалыктыру, тап кылу, душар кылу, шектиру, кештиру.

НЭРВҮҮЛЭХ-Х жолыгу, ушырау, шалыгу, тап болу, душар болу, шегу, кешу; **овчанд** ≈ ауруга үшырау; **гачигдал зовлонд** ≈ азап шегу, мехнат шегу.

НЭРВЭ-Х к. нэрмэх.

НЭРВЭЭС к. нэрмээс.

НЭРВҮҮЛЭХ к. нэрмүүлэх.

НЭРГҮҮЙ 1. атысыз, аты жоқ; 2. *ауыс*. беделсез, абыйройсыз, кәдірсиз; ☆ **нэргүй хуруу** аты жоқ саусақ (*қолдың төртінші саусағы*).

НЭРИЙДЭЛ к. нэрийдөл.

НЭРИЙДӨЛ сылтау, жалган, өтпик, ат; **хийх** ≈ээр йсету деген сылтаумен; **тийм** ≈ээр сондай атпен.

НЭРИЙДЭ-Х 1. атау, ат қою; **ю гэж** ≈ не деп атау; 2. *ауыс*. аты кылу, ат кылу, атақ кылу; **хийсэн гэж** ≈ К-тегөн аты кылу.

НЭРИЙТГЭЛ жалпы атау; ☆ **нэрийтгэл** нэр жалпы есім.

НЭРЛҮҮЛЭ-Х атау, ат қойғызу.

НЭРЛЭГДЭ-Х атау, атану, ат қойылу.

НЭРЛЭ-Х атау, ат қою; **тэгж** ≈сэн сойгн атаган; ☆ **нэрлэхийн тийм** ялгал атау сөптгн.

НЭРМҮҮЛЭ-Х 1. (*біреуден, бір нэрседен*) азап тарту, азап шегу; (*болык*) жүдеу, қиналу; 2. к. **нэрмэгдэх**.

НЭРМЭГДЭ-Х 1. азапталу, қиналу, жүдеу; 2. к. **нэрвэгдэх**; 3. к. **нэрмүүлэх**; 4. төмендеу, нашарлау.

НЭРМЭМ айырылган, ажыратылган, айдалган; ≈ уе тазартылган су. сүзілген су; ≈ архи сүтшарап, қолдан тартқан арақ.

НЭРМЭ-Х азаптау, қинау, жүдеу, төмендету, нашарлау; **ядарсан амьтның битгий** ≈эд бай қалқыраган жанды азаптай берме.

НЭРМЭЭС кедергі, бөгет, тосқауыл, қырсық, азап, бейнет, мехнат; **битгий** ≈ бол кедергі болма, бейнет болма; **нәмер болохоосезо** ≈ **болох** зейнет болмай бейнет болу; **пайда болмай пайза** болу.

НЭРМЭЭСЛЭ-Х кедергілеу, бөгетлеу, тосқауылдау, кедергі жасау, бөгет жасау, тосқауыл болу, қырсық тигізу, азап болу, азап шектиру, бейнет көрсету, мехнат шектиру.

НЭРС I (*өсімдік*). көкқат.

НЭРС II аттары, өсімдері; **хүний** ≈

адамның аттары; **жийн жағсаалт** ат тәбесі.

НЭРТ атақты, өйгілі, аты шулы; ≈ әрдемтән атақты талым; ☆ **нэрт қәзег** тұтша гүл (*өсімдік*).

НЭРТЭЙ 1. атақты, аты шулы, өйгілі; 2. атағы шыңдап, атағы жер жарған, аты шулы болған, өйгілі болған.

НЭРҮҮЛЭ-Х айырту, ажырату, айдау, тазартқызу, сүзгізу, сүздіру; **ус** ≈ суды қайнатып тазартқызу; **архи** ≈ арақ тартқызу.

НЭРШИ-Х атау. аты шыгу, аталу, ат қойылу; **тэгж** ≈сэн **хүн** солай атаған адам.

НЭРШҮҮЛЭ-Х атандыру, атын шығару, ат қойдыру, аталдыру.

НЭРӘЛХҮҮ к. **нэрәлхэг**.

НЭРӘЛХЭГ 1. менмен, даңғой, дандай, таваппар; 2. арланғыш, аршыл; 3. қылымысқан, төлімсіген.

НЭРӘЛХЭ-Х 1. менменсу, даңғойсу, дандайсу, таваппарлану; 2. арлану, ар сақтау, ұялу; 3. қылымсу, төлімсу.

НЭРӘМЖИТ атындағы, атымен; ≈ **бөлгөх** атымен атау.

НЭРӘМШИ-Х атымен атау, атында болдыру.

НЭРЭ-Х 1. айыру, ажырату, ағызу, айдау (*қайнату я қыздыру арқылы бастапқы тегінен айыру, ажырату*); **тоғоо** ≈ ашыған ақтағамнан сүтшарап ажырату, сүтшарап тарту; **нәфть** ≈ мұнайды айырып шығару; **давирхай** ≈ жабысқақты қайнатып ағызу; 2. тазарту, сүзу (*қайнату арқылы*); **ус** ≈ суды қайнатып тазарту; 3. сору, тарту, шегу; **тамхи** ≈ темекі тарту, шылым шегу.

НЭС нас, лас, ең, өте, сорақы, өрескел; ≈ **муу** ең сорақы, өте нашар, нас жамап.

НЕТ өрескі, сорақы, өте, тіпті; **урьдахаасаа** ≈ **болох** бұрынғыдан да сорақы болу; ≈ **болох** сорақылану, өрескілену.

НЕТРҮҮ өрескілеу, сорақылау, үденкі, шамадан тыс.

НЕТРҮҮЛЭ-Х өрескілдендіру, сорақыландыру, үденкірету, шамадан асыру.

НЭТРЭ-Х өрескілену, сорақылану, үденкіреу, үдей түсу, шамадан асу; **улам** ≈ өрескілене беру, сорақылана беру; **тамхи татах нь** ≈ темекі тартуы үдей түсу.

НЭХДЭС (*биология*) талшық; **булчин** ≈ бұлшық талшықтары; **холбох** ≈ құрастырғыш талшықтар; ☆ **нэхдэс суддал** талшық зерттеу ғылымы.

НЭХИЙ (*қой, ешкінің*) тері; ≈ **дээл** тері тон; **өнгө** ≈ шылы тері, иленбеген тері.

НЭХЛИЙ к. **нэглий**.

НЭХЛЭГ тоқыма, тоқу; ≈ийн **ажил** тоқымалық жұмыс, тоқу жұмысы.

НЭХМЭЛ тоқыма; ≈ **ийн фабрик** тоқыма фабрикасы; ≈ **бөс бараа** тоқыма бұлдар; ≈ **бээлий** тоқыма қолғап.

НЭХМЭЛЧ(ИН) тоқымашы, тоқушы; ≈ **хүн** тоқымашы адам.

НЭХҮҮЛ 1. қуғыншы, қуғын; ≈ **ирөх** қуғыншы келу; ≈ **бичиг** ресми қуғын хат; 2. атқосшы, жәрдемші; ≈ **дагуул** жаңдайшап.

НЭХҮҮЛЭ-Х I тоқыту; **бөс** ≈ 1) бөз тоқыту; 2) бұл тоқыту; **торго** ≈ торғын тоқыту; **оймс** ≈ байпақ тоқыту.

НЭХҮҮЛЭ-Х II 1. сұрату, талап етілу; **өр** ≈ борыш сұрату; 2. (*қайта*) көтермелету, сүйемелдету, өсірелету, кеукеулету, қоздырту, қозғату; ≈ **н өргөмжлөх** қайта көтермелету; **хэрэг** ≈ істі қайта қоздырту; 3. қайта көрістіру; **даагаа** ≈ қайта көрістіру; **шовхоо** ≈ соңғы рет көрістіру, ақырғы рет көрістіру; 4. қуғызу, қудыру, ізіне түсіру, соңына түсіру; ≈ **хөөлгөх** артынан қуғызу; 5. ілестіру, ерту, ергізу, лестіру; **улаа** ≈ лауға ілестіру, лауға ерту.

НЭХЭГДЭ-Х I тоқылған; ≈ **сэн бөс бараа** тоқылған бұлдар.

НЭХЭГДЭ-Х II 1. (*борыш, нәрсе*) сұралу, талап етілу; 2. (*қайта*) көтерілу, көтермелену, сүйемелдену, өсірелену, кеукеулену, қозылу, қозғалу; 3. қайта көрілу, қайта сыналу; 4. қуылу, қуалану, ізделу; 5. (*лауға*) ерілу, лестірілу, лесілу.

НЭХЭГЧ I тоқушы, тоқымашы.

НЭХЭГЧ II 1. (*борыш*) жиюшы, жинаушы, талап етуші; 2. (*қайта*) қозғаушы, көтеруші, сүйемелдеуші, өсірелетуші, қоздырушы, кеукеулетуші; 3. қайта көруші, қайта сынаушы; 4. қуушы, қуғыншы, іздеуші; 5. (*лауға*) лесуші, еруші, лау өкелуші.

НЭХЭЛ қуғын, іздес, қуыс; ≈ **дағал** қуғындаушылық, іздеушілік; ≈ **дағал бөлох** жабысып қалмау, қадалып лесіп отыру.

НЭХЭЛТ I тоқым, тоқыс; ≈ **сайтай** тоқысы берік, берік тоқылған.

НЭХЭЛТ II 1. қуушы, іздеуші, қуғыншы; 2. ресми талап, ресми тақауыр.

НЭХЭМЖЛҮҮЛЭ-Х (*ресми*) сұрату, іздеу, талап қойғызу, талап еткізу.

НЭХЭМЖЛЭГ (*ресми*) сұрау хат, іздеу хат, талап хат; **албан газарт** ≈ **явуулах** ресми мекемеге сұрау хат жолдау.

НЭХЭМЖЛЭГДЭ-Х (*ресми*) сұрау, іздеу, талап етілу.

НЭХЭМЖЛЭГЧ (*ресми*) іздеуші, сұраушы, талап етуші; **өр** ≈ борышты ресми түрде іздеуші.

НЭХЭМЖЛЭ-Х (*ресми түрде*) сұрау, іздеу, талап ету; **өр** ≈ ресми түрде борын іздеу; **хэрэг** ≈ істі талап ету.

НЭХЭХ I тоқу; **бөс** ≈ бұл тоқу, мата тоқу; **оймс** ≈ байпақ тоқу; **торго** ≈

торғын тоқу.

НЭХЭХ II 1. сұрау, талап ету, тілеу; **өрөө** ≈ борышын сұрау; **хүүхэд чихэр** ≈ бала тәтті тілеу; 2. (*қайта*) көтеру, көтермелету, сүйемелдету, өсірелету, кеукеулету, қоздыру, қозғау, сөз қылу; ≈ **н өргөмжлөх** қайта көтермелету; өлген соң сөз қылу; **хэрэг** ≈ істі қайта қоздыру; 3. (*қабілет*) қайта көрісу, қайта сынасу; **даагаа** ≈ қайта көрісу; **шовхоо** ≈ соңғы рет көрісу, ақырғы рет көрісу; 4. қуу, ізіне түсу, соңына түсу, іздеу; ≈ **хөөх** соңына түсіп қуу; 5. лесу, еру, ілесу, еріп жүру; **улаа** ≈ лауға лесу, лауға еріп жүру.

НЭХЭЭС тоқылыс, тоқылды; **наринь** ≈ **тэй** әд тоқылысы тығыз бұл; тығыз тоқылған зат, жиі тоқылған зат.

НЭШ жағынды, жұғынды, жұғын, тамған (*қан*) суманд наалдсан ≈ оққа жұтқан жұғынды қан.

НЭШЛЭ-Х ашу, қышқылдау, божу; **сүү** ≈ сүт ашу; **тараг** ≈ айран божу.

НЭЭГДЭ-Х ашылу; **хаалга** ≈ есік ашылу.

НЭЭГЧ 1. (*істі*) бастаушы, ашушы; 2. (*ыдыс т. б. нәрсеңіз аузы*) ашушы.

НЭЭЛГИЙ қақпақ, ауыз жапқып, ашқыш, аузы; **тогооны** ≈ қазаның қақпағы; **авдарны** ≈ абдыраның аузы.

НЭЭЛГЭ-Х аштыру, ашқызу; **хаалга** ≈ есік ашқызу.

НЭЭЛТ ашылыс, жаңалық; **шинжлөх ухааны** ≈ ғылыми жаңалық.

НЭЭЛХИЙ қ. **нээлгий**.

НЭЭРЭЭ шын, нақ, шынымен, шынында, рас; ≈ **юү** шын ба, нақ па; ≈ **байх шүү** шын екен ғой; ≈ **тийм юм байна** шынымен солай екен.

НЭЭ-Х ашу; **авдар** ≈ абдыра ашу; **хаалга** ≈ есік ашу; **хурал** ≈ жиналыс ашу, жиналыс бастау; **ам** ≈ ауыз ашу; **нүд** ≈ 1) көзін ашу; 2) дүние таңу, көз таңу; ☆ **ханш нээх** көк шығар кез, шілде басы.

НЯ-БО (*няглан бодох*) өспепі.

НЯВТАЛ тақыр; **үс** ≈ **тай нэхий** жүлі тақыр төрі; **газар** ≈ **гарах** жер тақырлану, жер шөбі азаю.

НЯВТАЛДА-Х тақырлану, тақыр болу, тақырланып кету.

НЯВТАЛРА-Х тақыраю, тақырлау, тақырлану.

НЯВТАЛХАН тақыррақ, тақыршақ, тақырдау, тақырлау.

НЯГ нық, тығыз, нығыз; ≈ **ургасан шүгуй** нық өскен тал-шылқ; ≈ **пэхээс-тэй бараа** тығыз тоқылған мата.

НЯГТ 1. (*құрылымы*) нығыз, тығыз, жиі; **өве** ≈ **ургах шон** нығыз шығу; 2. (*сапа*) мықты, берік; ≈ **әд** мықты зат; ≈ **бөдес** берік зат; 3. *ауыс*, сұңғыла, сая; ≈ **хүн** сұңғыла адам; ☆ **нягт ням-бай** ұялшы, жинақы, тиянақты, пысық; ☆ **нягт шар** құрма (*ыстық жақта өсетін агаш*).

НЯГТАРХА-Х ұялшысу, жинақысу,

тиянақтысу, пысытысу.

НЯГТДА-Х тығыздалу, нығыздалу, тығыз боп кету, нығыз боп кету.

НЯГТДУУЛА-Х тығыздалдыру, нығыздалдыру, тығыз қып жіберу, нығыз ғып жіберу.

НЯГТЛА-Х нақтау, анықтау, растау; көз жеткізу; ≈ ж үзэх нақтап қору, көз жеткізу; ☆ **нягтлан бодох** есепші.

НЯГТЛУУЛА-Х нақтату, анықтату, растау, көз жеткіздіру.

НЯГТРАЛ 1. тығыздық, нығыздық; 2. *ауыс.* ынтымақ, бірлік; **нәгдәл** ≈ батпақ ынтымағы нығаю.

НЯГТРА-Х 1. тығыздану, нығыздану; 2. *ауыс.* ынтымақтау, бірігу, бірігі нығаю.

НЯГТРУУЛА-Х 1. тығыздау, нығыздау; 2. *ауыс.* ынтымақтастыру, біріктіру.

НЯДГАЛА-Х ойла бақсы ойнау.

НЯДГАН қ. удған.

НЯДЛААН қырып цуст ≈ қанды қырып.

НЯДЛА-Х қыру, сою; мал ≈ мал сою, мал қыру.

НЯДЛУУЛА-Х қырысу, сойғызу.

НЯД 1. қыя нәл мнх майпаздау, мәнерлеп майпазды.

НЯД 2. нәл нәлө шешек гүл.

НЯДАДА-Х жағылу, жағылу.

НЯДА-Х 1. жағып жабысу, жағылу; будақ ≈ бояу жағып; 2. жағу, сылау; шавар ≈ батпақ жағып.

НЯДУУЛА-Х 1. жақтыру, жабыстыру; 2. жақтырып жақтыру.

НЯДЫА (бала) ұрық без, ұрын, ұрылған; жабықты.

НЯДЫДА-Х 1. жақтау, баттап шығу; шавар ≈ батпақ жақтау; тос ≈ майпақ батпақ шығу; 2. баттасу, баттау.

НЯДЫДУУЛА-Х баттату, баттастыру; баттап шығару.

НЯДЫАЛА-Х 1. жылындыдау, жылындылау; тос ≈ батпақ жылындылау; шавар ≈ батпақ жылындыдау; 2. үлгіледу, үлгілеу; ≈ батпақпен арыз үлгіледен шықсаң; 3. *ауыс.* (және) жылындылау, жылындыдау, қутындау, шығару; батпақ бааштай амьлап жылындыдан шығару.

НЯДЫАНЫУЛА-Х 1. жылындату, жылындылау; 2. үлгіледу, үлгілету; 3. *ауыс.* (және) жылындату, жылындылау, жылындытату, қутындау, шығардыру.

НЯДЫДА-Х жас, жабу, пәле салу, өзінен аулақтау; жүйсән хэргээ ≈ зиг оролдох істеген қымысын біреуге жабуға тирмсу; ≈ дәл жүн жала жапқыш адам.

НЯДЫА-Х 1. жабысу, лесу, еру; ≈ н үрэгдэх жабысын жоғалу; 2. (кесір, зиян) рию, жүгу, шалу.

НЯЛЗРАЙ 1. (мал) жас, жаңа аяқтанған, ширамаған; **нялх** ≈ **хурга** жас ширамаған қозы; 2. (адам) сәби, нә-

ресте, жас; ≈ **хүүхэд** сәби бала; ☆ **нялх нялзрай** қызыл шақа, жүн шықпаған.

НЯЛЗРАЙДА-Х 1. (төл) аяқтана алмау, ширамау; 2. (бала) ширамау, сергімеу.

НЯЛЗУУЛА-Х 1. (нәрсені) жабыстыру, лестіру, еру; 2. (кесір, зиян) тигізу, жүқтыру, шалдыру.

НЯЛМАЛА-Х түкіріну, қақырыну; ≈ ад байдақ хүн түкіріне беретін адам. **НЯЛМАС** жас; моншақ; ≈ **гарах** жас шығу; **нүдний** ≈ ны булчирхай көздің жас безі.

НЯЛМА-Х түкіру, қақыру; ≈ **чихлаа** түкіріп қалды.

НЯЛМАЧИ-Х түкіріп қалу, қақырып қалу, түкіріп жіберу, қақырып жіберу.

НЯЛМУУР (ыдыс) түкіргіш, қақырғыш; әмнэлгийн ≈ ууд аурухананың түкіргіш ыдыстары.

НЯЛТЛА-Х (қабық, қыртыс) сыпыру, сыдыру, сыпырып алу, сыдырып тастау.

НЯЛТРА-Х (тері, қыртыс, қабық) сыдырылу, сыпырылу; **арьс** ≈ тері сыдырылу.

НЯЛУДА-Х 1. (дәм) жылымшу, жылымшы тағу; 2. (мінез) жағыну, жақымпаздану, жарамсаңсу, жарамсаңтаңу.

НЯЛУУЛА-Х 1. жүқтыру, жүқтызу, жабыстыру, 2. жақтыру, сылау.

НЯЛУУН 1. (дәм) жылыманы, сүйкімсіз; ≈ амт жылымшы дәм; 2. (мінез) жағылпаз, жарамсаң, жағынғыш; ≈ зян жағылпаз мінез; ≈ Үг жарамсаң дәм.

НЯЛУУРА-Х жылымылману, жылымдан дем шығу.

НЯЛХ 1. (төл) жас, жаңа туған, ширамаған; ≈ төл жас төл; 2. (бала) сәби, нәресте, жас; ≈ **хүүхэд** жас бала, нәресте; ≈ **хойган** жас ширамаған; ≈ **балчир** жас балтын; 3. балтын, нәл ≈ баға нас жас балтын нәл; ≈ **затуу үе** жастың нәл; ☆ **нялман хазуу** қызбалын; ☆ **нялм** бие осан дене, балбар дене, сүлгөу дене; 4. *ауыс.* көкөң келе жатқан, қылынш келе жатқан; қылынған ≈ ногоо қылынған бие.

НЯЛХАМСАГ балаң, жастық, балаңды (мінез); ≈ **хүүхэд** балаң мінез бала.

НЯЛХАМСАГЛА-Х қ. **нялхамсах**.

НЯЛХАМСА-Х балаңсу, жастық істеу, балалық істеу.

НЯЛХАС сәбилер, нәрестелер.

НЯЛХРА-Х дінде құру, әлі кету, дінде есіздену; **бие** ≈ денеден әл кету, дінде құру.

НЯЛХРУУЛА-Х дінде сін құрту, әлін кетіру, дінкесілдендіру.

НЯЛЦАЙЛА-Х жабысқандыру, шылқылдату, езілдіру.

НЯЛЦАЙ-Х шылқылдау, езілу, жа-

бысқақтану; зуурсан гурил ≈ илеген үн шылқылдау; ☆ бие нялцайх дене қалжырау, дене босау, дене салғырттану.

НЯЛЦАЛЗА-Х қолқылдау, былқылдау, шылқылдау, өзилу; шавар ≈ саз көлкіздеу, батпақ шылқылдау; ≈ сан юм былқылданған нәрсе.

НЯЛЦАЛЗУУЛА-Х қолқылдету, былқылдау, шылқылдау, өзилу.

НЯЛЦГАЙ 1. шылқылдау, өзілген, сұйық, жабысқақ; ≈ зуурсан гурил шылқылдатып илеген үн; ≈ шавар сұйық батпақ; 2. үлб.рек (қызыл) шақа, тырдай; улаан ≈ қызыл шақа; ☆ нялцгай биетән былқылдақ денелер.

НЯЛЦАЙДА-Х 1. шылқылдат кету, өзліп кету, сұйылдап кету, жабысқақтанып кету; 2. (дене) осалдану, салғырттану, қалжырап кету.

НЯЛЦГАЙДУУЛА-Х 1. шылқылдатып жіберу, өзліп жіберу, сұйылдатып жіберу, жабысқақтандырып жіберу; 2. (денені) осалдандыру, салғыртандыру, қалжырату.

НЯЛЦГАЙЛА-Х шылқылдату, өзилту, сұйылдату, жабысқақтандыру.

НЯЛЦГАЙРА-Х 1. шылқылдау, өзилу, сұйылдау, жабысқақтану; 2. (дене) босау, салғырттау, қалжырау, осалдану.

ҚАЛЦГАНА-Х 1. шылқ-шылқ ету, шылқылдай беру, өзиле беру, сұйылдай беру; 2. (дене) босану, салғыртсу, қалжырай беру, осалу.

НЯЛЦГАНУУЛА-Х 1. шылқ-шылқ еткізу, шылқылдата беру, өзилге беру, сұйылдата беру; 2. (дене) босансыта беру, салғыртсыта беру, қалжырата беру, осалсыта беру.

НЯЛЦҒАР қ. нялцгай.

НЯЛЦҒАРДА-Х қ. қалцғайдах.

НЯМ жексенбі (күн); ≈ гарягт амрах жексенбі күні дем алу.

НЯМБА I: ямба мод шайыр ағаш, желім ағаш.

НЯМБА II: ямба хийх дін күту, намаз оқу.

НЯМБАЙ ұқыпты, жинақы, икемді, күтімді; ≈ хүн ұқыпты адам; ≈ айл күтімді үй; ажилд ≈ жұмысқа икемді.

НЯМБАЙДА-Х 1. ұқыптану, жинақылдану, икемдене беру; 2. тақыстану, қулану.

НЯМБАЙЛА-Х 1. ұқыпты болу, жинақы болу, икемді болу; 2. тақыс болу, қу болу.

НЯМБАЙРА-Х 1. ұқыптана беру, жинақылдана беру, икемдене беру; 2. тақыстай беру, қуақылдана беру.

НЯМДАН ығрай (қызыл қабықты талшілік өсімдігі).

НЯМНУУН 1. тақыр, тазығыр; ≈ үстэй жүні тазығыр; ≈ арыс тақыр тері; 2. қақпш, ашаң, ысылған; ≈ хүчтэй морь қақпш күшті ат; хүч тарга ≈ семіздігі ашаң.

НЯН микроб, тірі талшық, жанды

талшық; ≈ хорхой ұсақ талшық құрттар.

НЯПТА-Х микроб осу, тірі талшықты болу, жанды талшық пайда болу

НЯПЦАДА-Х шерту, қағу, шертіп қалу, тырс еткізу; магнай дээр нь ≈ маңдайына шертіп қалу.

НЯПЦДУУЛА-Х шертікізу, қақтыру, шертікізіп қалу, тырс еткіздірту.

НЯРАВ (қаражат, зат) сақтаушы, жауаптанушы; барааны ≈ зат сақтаушы, мөнгөннй ≈ ақша жауаптанушы; ☆ сангийн жасын нярав шербі.

НЯРАВТА-Х меншіктену, иемдену, иелену.

НЯРАВТУУЛА-Х меншіктендіру, иемдендіру, иелендіру.

НЯРАЙ сәби, нәресте; нялх ≈ жас сәби; ≈ хүүхэд сәби бала; ≈ бие жақа туған бала; ☆ ≈ нялх қалың ет.

НЯРАЙЛА-Х (дене) босану, туу; ≈ сан әх босанған ана; ≈ әх босанатын әйел; ≈ сан хүүхэд туған бала.

НЯРАЙЛУУЛА-Х босандыру, тудыру, туғызу.

НЯРВААН (дін) шөйт (болу), гайып (болу), көз жұму, олу; ≈ болох шөйт болу; ≈ дүр үзүүлэх демін тарту, көз жұму.

НЯРДХИЙ-Х бырт ету, бытыр ету; ширзәннй хөл ≈ в үстөлдң аяғы бырт еткі.

НЯРХИЙ-Х бырт ету, бытыр ету; нар ≈ сән чимээ бытыр-бытыр еткен дыбыс.

НЯС: тарс, түрк, түрс; тас ≈ хийх тарс-түрс ету.

НАСАЛГАА 1. шөртсе, шөртүі, сырт еткізуі; ≈ сайтай шөртсеі теуір; ≈ муштай шөртүі найар; 2. әбігер, азан.

НАСВААНЯС 1. (дән) күнә, кінә, қаттыс; 2. кесел, кесір.

НАСЛАҒДА-Х 1. (саусақпен) шертілу, сырт еткізілу; 2. асапталу, әбгерлену.

НАСЛА-Х 1. (саусақпен) шерту, сырт еткізу; духан дээр нь ≈ маңдайына шерту; 2. азаптау, әбгерлеу.

НАСЛУУЛА-Х 1. (саусақпен) шертікізу, сырт еткізу; 2. азаптату, азап шектірту, әбгерге түсіру.

НАСУУ сыздауық, борткен.

НАСУУН ашты; гашуун ≈ ашты тұшты.

НАСУУРА-Х сыздауық шығу, борткен шығу.

НАСУУТА-Х сарбастану, сыздауық шығу, бөрткен шығу.

НЯСЧИ-Х (саусақпен) шертілеу, сыртылдау беру.

НЯТЛА-Х қ. нядлах.

НЯТЛУУЛА-Х қ. нядлуулах.

НЯЦ қатты, күшті; ≈ цохих қатты соғу; ≈ дарах қатты басу, мыжи басу; ☆ хөх няц болох көк ала болу, көгеріп қалу.

НЯЦААЛГА тойтарынды, қайтарынды, шегіндіріс.

НЯЦААЛТ тойтарыс, қайтарыс, соңқы; ≈ хүлээх тойтарыс алу.

НЯЦАА-Х тойтару, қайтару, соғу; ≈ чихлаа тойтарып тастады.

НЯЦАЛТ 1. тойтарыс, қайтарыс, соңқы, шегініс; 2. қайту, айну, таңу.

НЯЦАРХАЙ 1. уатылған, ұсатылған, мыжылған; 2. сынған, сыпқы; ≈ ташуур сынған қамшы.

НЯЦА-Х 1. қайту, айну, таю, таңу; ам ≈ үздесінен қайту; **буцах** ≈ қобалжып айну; 2. қобалжу, жүрексину, қайту; **зориг** ≈ жүрегі қайту; **буцаж** ≈ гүй қайтпас қайсар.

НЯЦАШҮЙ қайтпас, айнымас, таймас, қайтпайтын, айнымайтын, таймайтын.

НЯЦЛАГДА-Х 1. уатылу, ұнталу, үгіт-лу, майдалану, бөлшектену; 2. жәншілу, жаншылу, басылу.

НЯЦЛА-Х 1. уату, ұнтау, үгіту, май-

далау, бөлшектеу; 2. жәншу, жаншу, басу, мыжу.

НЯЦЛУУЛА-Х 1. уаттыру, ұнтату, үгіттіру, майдалату, бөлшектету; 2. жәншіту, жаншыту, мыжыту.

НЯЦРА-Х 1. уатылу, үгілу, ұнталу, мыжылу; ≈ юм уатылатын нәрсе; **шүдәнэний хайрцаг** ≈ сіріңкелің қабы мыжылу; 2. жәншілу, жаншылу; **арьснь** ≈ н хөхрөх терісі жәншіліп көгеру; 3. (*дене*) зорығу, болдыру, езілу; **хамаг бие** ≈ тула бойы зорығу.

НЯЦУУЛА-Х 1. қайтару, айныту, тайдыру, таңыту; 2. қобалжыту, жүрексіндіру, қайтару.

НЯЦЧИ-Х 1. уатып тастау, ұнтап тастау, үгітіп тастау; 2. шағып тастау, бытшығ ету.

НЯЦЧУУЛА-Х 1. уатып тастату, ұнтаттырып тастау, үгіттіріп тастау; 2. шақтырып тастау, бытшыт қылдыру.

ОАЗИС оазис, көгал, үйек.

ОБЛИГАЦИ облигация (*билет*).

ОБСЕРВАТОРИ обсерватория (*жұлдыздар әлемі мен ауа райына бақылау жасайтын арнаулы жабдығы бар мекеме*).

ОБЪЕКТ 1. объект, сыртқы дүние, шындық (*ол біздің саналығызға тәуелсіз, бізден тыс өмір сүреді*); 2. зат, құбылыс (*бұған белгілі бір іс әрекет бағытталып отырады*).

ОБЪЕКТИВ I 1. объектив, дүние шындық (*ол, адамның санасынан тыс, одан тәуелсіз, өз бетімен өмір сүреді*); 2. нақты, әділ; ≈ үзән нақты шындық.

ОБЪЕКТИВ II жарықтандырғыш аспаптың алдыңғы шынысы.

ОВ I қулық, айла, амал, әдіс; ≈ **гаргах** қулық істеу; ≈ **жив** айла-шарық; ≈ **мэх** әдіс-айла; ≈ **ын амьтан** қу, залым; ☆ **овт дозтлогоо** атпен ойнау.

ОВ II анда-мұнда, аз-мүз, өне жер-міне жер; ≈ **тов цоохор** алақ-ақұлақ шұбар; ≈ **тов цас** ала-шұбар қар.

ОВ III (О әрпімен басталатын сөзге күшейтпелі мағына үстейді) ≈ **ойр** жап-жақын; ≈ **ондоо** бағ-басқа, өп өзгеше.

ОВ IV: **ов шувуу** кекілік (*құс*).

ОВГОНО-Х 1. қараңдау, қараң-құраң қозғалу; **бид** ≈ ж байгаағ үзвэл **мал байжэ** біз қараңдап жүргенге қарасақ мал екен; 2. быжынау, құжынау. үйілу, үймелеу.

ОВГОНУУЛА-Х 1. қараңдату, қараң-құраң қозғалту; 2. быжынағу, құжынағу, үймелету.

ОВГОР дөң, шошак, дөңкиген, шо-

шайған; ≈ газар дөң жер; ≈ **товгор** дөң томпақ; ≈ **шороо** дөңкиген томпақ, үйілген топырақ.

ОВҮЙ 1. аңдау, бейқам, қулығы жоқ, айласыз; ≈ **хүн** аңдау адам; 2. икөмсіз, дөрескі.

ОВЪЕС сұлы; ≈ **тарих** сұлы егу; **моринд** ≈ егөх атақа сұлы беру; ≈ **ны түрүү** сұлының сабағы.

ОВЪЕСЛО-Х сұлынау, сұлы жегізу, сұлы беру; **морно** ≈ атына сұлы жегізу.

ОВЪЕСЛУУЛА-Х сұлылату, сұлы жегіздіру, сұлы бергіздіру.

ОВЖИГНО-Х қутыңдау, жылмыңдау, шұпаңдау; ≈ **сон сүрхий** хүн қутыңдаған пәле адам.

ОВЖИН қуақы, қутың, қу, қунақ; ≈ **хүүхэд** қуақы бала.

ОВЖИНДО-Х өте қуақылану, өте қутыңдау, өте қу болу, өте қунақылану.

ОВЖИНТО-Х қулану, қуақылану, қутың қағу, қу болу, қулық істеу.

ОВЖИРХОГ (*сын*) сырғауаң, қуақылау, қутыңқырақ, қуақырақ, қунақырақ; ≈ **залуу** қуақылау жігіт.

ОВЖИРХО-Х қ. **овжинтох**.

ОВЖИРХУУ қ. **овжирхог**.

ОВИЛГО сыр, мінез-құлық, жай; әлпет, ыңғай, емеурін; ≈ **нь олддоггүй хэдүү** хүн сыр бермейтін сырғауаң адам.

ОВИЛГОГҮЙ (*мінез*) құбылмалы, тұрақсыз, ұшып-қонған, байыпсыз, жүрді-барды; ≈ **амьтан** байыпсыз жан.

ОВИЛГОҮЙДЭ-Х өте құбылу, өте тұрақсыздану, өте байыпсыздану, өте жүрді-барды болу, өте ұшып-қону.

ОВИЛГОҮЙТЭ-Х құбылу, тұрақ-

сыздану, ұшып-қону, байыпсыздану, жүрді-бардылану.

ОВЛИГО қ. **овилго**.

ОВЛИГОҒҮЙ қ. **овилгоғүй**.

ОВЛИГОҒҮЙДЭ-Х қ. **овилгоғүйдэх**.

ОВЛИГОҒҮЙТЭ-Х қ. **овилгоғүйтэх**.

ОВЛОГ қуаң, қуақы, сырғуаң; ≈ **ХҮҮ** қуаң бала; ≈ **амьтан** сырғуаң жан.

ОВЛОГДО-Х алдану, сеніп қалу, аузын басу.

ОВЛО-Х алдау, сендіру, қулығына түсіру, аузын бастыру.

ОВЛУУЛА-Х 1. алдату, сендірту, қулығына түсірту, аузын бастырту; 2. алдану, сеніп қалу, қулығына түсу, аузын басу.

ОВНО күйкентай (құс ұстап жейтін кішкене жыртқыш құс).

ОВОГ 1. ру; ≈ **ийн байгуулал** рулық құрылыс; ≈ **ийн толгойлогч** ру басы; ≈ **нэгтэй** рулас, руы бір; **эртний** ≈ ертедегі ру; ≈ **оор** ру-руымен; **нүүдэлчин** ≈ кошпелі ру; 2. өке; ≈ **ийн нэр** өкесінің аты; ≈ **нэр** өкесі мен өз ағын.

ОВОГЛО-Х 1. руын атау; 2. өкесін атау, өкесінің атымен атау; **хойт** эңгээрээ ≈ оғой өкесімен атау.

ОВОГЛУУЛА-Х 1. руын атау, руымен атау; 2. өкесімен атау, өкесін атау.

ОВОЙГО-Х дөңкиту, томпиту, төбелендіру.

ОВОЙГУУЛА-Х дөңкиттіру, томпиттыру, төбелету.

ОВОЙ-Х дөңкино, томпино, төбелену, үймелену; **мөс** ≈ ж қолдох муз дөңкині қату; ≈ **товойх** дөңкип теңкино.

ОВОИЗО-Х 1. дөңкеңдеу, томпаңдау, үймелену; 2. быжынау, үймелену, жиынау, жұмынау, үймелесу, үйме-жүйме болу; **жсон** олон хүн үймелеген көп адам.

ОВОЛЗУУЛА-Х 1. дөңкеңдету, томпаңдау, үймелеңдету; 2. быжынату, жұмынату, үймелету, жиынау.

ОВОО I 1. үйме, үйінді, жима; ≈ **аргал** үйме тезек; ≈ **дас** үйінді қар; 2. **оба**; **даса** бүрiнiн сөзi дээр байгаа ≈ әр мойнақтың үстіндегі **оба**; ≈ **босгох** **оба** тұрмазу; ≈ **тахих** **обаға** сиыну; **дас** **ясан** **овоо** **босгох** адамды қыру, қырғынды үю; **★ хилийн** **овоо** шекаралық белгі; **★ махан** **овоо** **хийх** үсті-үстіне үйілу (**ойын**); **★ овоо** **босгооғүй** болшаағай **хаанаас** **суух** **вэ?** **сөзбе**. **оба** тұрғыбасса сауысқан қонар ма еді; □ жатқан жыланның құйрығын баспасаң шағар ма еді; □ тек жүрсөң тоқ жүресің; □ үндемеген үйдей полден құтылар; **★ уул** **овоо** тау төбе, көп.

ОВОО II (**мылтық**) қарауыл; **бууны** ≈ **мылтықтың** қарауылы; ≈ **харааг** тааруулах қарауыл нысананы сәйкестіру.

ОВОО III (**бас**) тастөбе; ≈ **дээрээс** **нь шүүрэн барих** тастөбеден қусыра

ұстау.

ОВОО IV недәуір, әжептәуір, тәуір, көрім; ≈ **сайн** недәуір жақсы; ≈ **юм** тәуір нәрсе; ≈ **харагдах** көрім көріну.

ОВООДОЙ (**бас кийм**) шошақ сөлде, шошақ шалма; ≈ **гоо** өмссөн лам шошақ шалма тыммағын киген лама.

ОВООДО-Х тастөбеден ұстау, тастөбеден алу; **барсыг** ≈ **ж** **өвдөг** **дороо** **хийх** барысты тастөбеден ұстап тізесіне басу.

ОВОЛОЛЛОГО 1. мұнара; **Мисрийн** ≈ **Мысыр** мұнарасы; 2. **ауыс**. итарқа; 3. (**спорт**) үймелену, көгермелену (**бірін бірі көтеретін ойынның түрі**).

ОВОЛОГДО-Х 1. (**нәрсе**) үйілу, үймелену; 2. (**жұмыс, іс**) жүктеле беру, тасырыла беру, арғыла беру.

ОВОЛОЛДО-Х 1. (**нәрсе**) үйме-жүйме болу, үйілісу, үйме-жүйме болу; 2. быжынасу, жұмынасу, үймелесу.

ОВООЛО-Х 1. (**нәрсені**) үю, үймелесу, жию; **шороо** ≈ топырақ үю; **дас** ≈ қарды үймелесу; **зомыг** **нэг** **дөр** ≈ **нәрсені** бір жерге жию; 2. (**іс, жұмыс**) жүктеті беру, тасыра беру, арта беру; **бүх** **ажлыг** **гэнч** **хүн** **дээр** ≈ **барлық** **жұмысты** бір адамға жүктеті беру.

ОВООЛУУЛА-Х 1. үйгізу, үймелету, жиызу; 2. жүктете беру, тасыра беру, арқыла беру.

ОВОСРОЛДО-Х үйіну, үймелену, жиыну, топтану, үйме-жүйме болу.

ОВОСРОЛДУУЛА-Х үйіну, үймелену, жиыну, топтану.

ОВОСО-Х I 1. үймелену, үйілу, жиылу, топтану; **шоргоолж** ≈ құмырсқа үймелену; 2. быжынау, жұмынау.

ОВОСО-Х II абайнау, байқау.

ОВОСОРУУЛА-Х 1. үйкілету, үйгідету, жиылату; 2. быжынату, жұмынату; 3. бадалаңай қылу, бадырайту.

ОВОСХОЙ 1. шалма, күрке; **холтсон** ≈ бұтан; күрке; **өссөн** ≈ шөл күркі; 2. итарис; **муу** ≈ **г** **хэн** **ч** **эс** **тоожээ** **жалан** итарқаны ешкім элементі.

ОВООХОН тәуірлеу, көрім, тамаша, сәбәт; ≈ **эд** **харагдаз** тәуірлеу нәрсе тәрізді.

ОВОР 1. қомақ, қалқын; **аумақ**, **көлемі**; ≈ **ихтэй** **қомақты**, **қалқынды**; ≈ **бағатай** **қомақсыз**, **қалқыныз**; 2. **кексе** егде, ұлғайған; ≈ **ихтэй** **хүн** **кексе** **тәртіп** **адам**; ≈ **шинж** **кекселін**, **егделін**; 3. **пішін**, **келбет**; **залуу** ≈ **той** **пішін** **жас**.

ОВОРЖИ-Х 1. (**нәрсе**) қомақтану, қалқындану, аумақтану, көлемдену; 2. (**жас**) **кекселену**, **егделену**, **ұлғаю**, **өсею**.

ОВОРЖУУ 1. (**нәрсе**) қомақтырақ, қалқындырақ; 2. (**адам**) **кекसेлеу**, **егделеу**, **ұлғайыңқыраған**.

ОВОРЖУУЛА-Х 1. (**нәрсені**) қомақтандыру, қалқындандыру, қомақты болдыру, қалқынды болдыру; 2. (**жас**)

көксөлдүрү, егделендүрү, ұлгайту, есейту.

ОВОРХИИЛО-Х I адыраңдау, ажыраңдау, ақыраңдау, қожандау.

ОВОРХИИЛО-Х II (ar) қорс ету, шегініп қалу, жарк ету.

ОВОРХИЛУУЛА-Х адыраңдату, ажыраңдату, ақыраңдату, қожандату.

ОВОРХОГ күтан, қуақы, қунақы, сергек, ширақ; **сүрхнй** ≈ **хүн** керемет қуаң адам.

ОВОРХО-Х күтаңдау, қуақылану, қунақылану, сергектену, ширақтану.

ОВОРХУУ қ. күтан, қуақы, қунақы, ширақ, сергек.

ОВРО-Х 1. байлау, абайлау; 2. сұңғыла болу, сак болу.

ОВОРУУЛА-Х 1. байлау, абайлау; 2. сұңғыла болдыру, сак болдыру.

ОВС 1. күшыл, айла, амал, тәсіл; 2. икем, бейім; 3. аспау, көз болу.

ОВСЛО-Х 1. күшыл істеу, айла істеу, айла табу; 2. икемделу, бейімделу; 3. айдану, мәзік байлау.

ОВСХИИ-Х сөзін ету, қонаң ету.

ОВТ қ. сөзін.

ОВТОЙ амалар, алашыл, тәсілқой, күшыл, қуақы, кк. өте айлакер.

ОВУУНА сөзін амалқылдақ.

ОВХГОНО-Х дөңкейдеу, томпаңдау, дөңкей қағу, томпаң қағу; дөңкіно, томпаңно.

ОВХГОНУУЛА-Х дөңкейдеу, томпаңдау, дөңкей қағару, томпаң қақтыру.

ОВХГОР дөң келінген, дөңес, томпаң, томпаң берік серейген; ≈ **хамар** дөң мүрын ≈ **хад чулуу** серейген тастар.

ОВХОЙЛГО-Х дөңкіту, томпаңту, серейту, қорайту.

ОВХОИ-Х дөңкіно, томпаңно, серейно, сораю.

ОВХОЛЗО-Х қ. овхгелох.

ОВХОЛЗУУЛА-Х қ. овхгонуулах.

ОВЦОГ: овног зөмет дөңдөң, томпаң, томпаң, көдір, бөліз.

ОВГДГОНО-Х шөлақдау, селтендеу, күнжылдау, күнжылдау.

ОВГДГОР шөлақ келген, шөлаң, селтен, күнжыл, күнжыл, шөлаңтан, селтенген, күнжылтан ≈ дәл келте шалаң, шөлақ шалаң; ≈ сүүі шөлақ күйрық, келте күйрық.

ОВГДОИ (сөзін) шөлақкүйрық, келтекүйрық; үхер ≈ сүйекулақ тышқан; хээрийн ≈ дәл келтекүйрық тышқаны.

ОВГДОИЛГО-Х шөлаңту, келтиту, күнжылту, күнжылту.

ОВГДОИ-Х шөлаңно, келтино, күнжылно, күнжылно.

ОВГДОЛЗО-Х шөлаңдау, келтендеу, күнжылдау, күнжылдау.

ОВГДОЛЗУУЛА-Х шөлаңдату, келтендету, күнжылдату, күнжылдату.

ОГЗОМ 1. (дене) тапал, тайпақ, быртық; ≈ **бнетэй** тапал денелі, денесі тайпақ; 2. (мінез) ызақор, долы, ашушаң, шамкөс, шамшыл, шырт етпе; ≈ **зантай хүн** ызақор адам, шырт етпе адам.

ОГЗОМДО-Х 1. (тұрық, дене) тайпино, быртино, келтино, шөлтино; 2. (мінез) ызақорланып кету, долыланып кету, шамкөстеніп кету.

ОГЗОМЛО-Х ызақорлану, долылану, шамкөстену, шамкөс болу, ашушаң болу.

ОГЗОМХОН (сын) 1. (тұрық, дене) тайпақтау, быртықтау, келтендеу, шөлаңдау; 2. (мінез) ызақорлау, долылау, шамкөстеу, ашушаңдау.

ОГИУЛА-Х 1. лоқсыту, құсқысын келтіру, жүрегін айныту; 2. (бесікпесі баланы) ұмсындыру, талпындыру.

ОГИ-Х 1. лоқсу, құсқысы кету, жүрегі аину; **муу үнөрт** ≈ жаман ніске лоқсу; **хий** ≈ жай лоқсу, құрғақ лоқсу; 2. (бала) бесіктен ұмсыну, тұруға талпыну; **хүүхэд олгийгөөсөө** ≈ бала бесіктен тұруға талпыну.

ОГЛО (күшейтпелі мағна үстейтін сөз) сарт, тарс, сырт, дыр, тыр; ≈ **татах** тартып қалу, іліп қалу, дыр етізу; ≈ **дехих** иқула тартып қалу ≈ **үсрөх а)** дыр етіп жарытылу; б) секіріп кету, ыршып кету; ≈ **харайх** ыршып кету, қарғып кету, қарғын жөнелу, секіре жөнелу.

ОГЛОЛО-Х қ. оглоруулах.

ОГЛОРО-Х сыдырылу, сыпырылу, жартылу, айрылу, қонарылу, қонысу.

ОГЛОРУУЛА-Х сыдыру, сыпыру, жарту, айыру, қонару, қонысу.

ОГЛОЧИ-Х сыдырғылау, жартылау, сыпыра беру, айыра беру, қонарғылау, қоныста беру.

ОГНИУД огнилер (ішкі монғолшадағы бір тайпаның аты).

ОГНОГОНО-Х серендеу, сораңдау, ербөңдеу, сербендеу, серектеу.

ОГНОГОР тік, жалама, серек, тікпен, біздіген; ≈ **хад** жалама жартақ, тік серек; ≈ **хамар** істіген мүрын.

ОГНОИ-Х тікино, біздіно, істіно, серейно, сораю, ербею; **хөлсө** ≈ **н** харағдсан хад алыстан біздіп көрінген серек.

ОГНОЛЗО-Х қ. огногелох.

ОГСО 1. тіпті, мүлдем, тіпкен, ешбір; ≈ **танихгүй хүн** тіпті танымайтын адам; ≈ **үзээгүй** ешбір көрмеген; 2. тым, өте, бірегей, тамаша, ең; ≈ **сайн** бірегей жақсы, ең тамаша.

ОГООРОГДОГСОД ұмытылғандар, естен шығарылғандар.

ОГООРОГДО-Х 1. ұмытылу, естен шығарылу, ұмыт болу; 2. **ауыс**. қойылу, доғарылу, тоқтатылу.

ОГООРО-Х 1. ұмыту, естен шығару, ұмыт қылу; 2. **ауыс**. қою, доғару, тоқ-

тату; архи тамхийг ≈ чихлоо арақ пен темскин қойып кетті.

ОГООРУЛА-Х 1. ұмыттыру, естен шығарту, ұмыттырып жіберу; 2. ауыс. қойғызу, доғарту, тастатқызу.

ОГООТ 1. қ. огоо; 2. ағат.

ОГОТНО тышқан; ≈ ын нұх тышқанның іні; ≈ мэрэх тышқан кеміру; ≈ ын ноохой тышқанның қорығы; ≈ мэт тышқандай, тышқан сияқты.

ОГОТОР 1. келте, шолақ, тылтық; ≈ сүүл шолақ құйрық; 2. талпақ, талпан, таңқы, жалпаң, жалпиган; ≈ хамар талпақ танау.

ОГОТОРДО-Х 1. келтию, шолтию, тылтию; хуцас ≈ чихжээ киім келтиін келтіні; 2. талнию, талпаю, таңцию, жалцию, жалпаю.

ОГОТОРДУУЛА-Х 1. (киімді) келтиту, шолтиту, тылтиту; 2. (көлем) талшиту, талпайту таңқиту, жалшиту, жалпайту.

ОГОТОРЛО-Х (тұрық, ұзындық) келтиту, шолтиту, тылтиту.

ОГОТОРЛУУЛА-Х (тұрық, ұзындық) келтиттіру, шолтиттыру, тылтиттыру.

ОГСГОНО-Х 1. қ. оғдгонох; 2. оқшаңдау, оқшыраңдау.

ОГСГОР 1. қ. оғдгөр; 2. оқшаң, оқшыраң.

ОГССОЙЛО-Х 1. қ. оғдөйлгох; 2. оқшиту, оқшырайту.

ОГССОЙ-Х 1. қ. оғдөйх; 2. оқшию, оқшыраю.

ОГССОЛЗО-Х 1. қ. оғдолзөх; 2. оқшаң қағу, оқшыраң қағу.

ОГССОЛУУЛА-Х 1. қ. оғдолзуулах; 2. оқшаңдағу, оқшыраңдағу.

ОГТ 1. түк, ештеңе, ешнәрсе, дөнене; ≈ мәдәзгүй түк білмейді, ештеңе сезбейді; ≈ бейхгүй ешнәрсе жоқ; 2. тiптi, тiнген, мүлдем, ешбiр, ешқандай; ≈ хәрәггүй тiптi қажетсiз, ешбiр қажетi жоқ; ≈ биш тiптi емес, мүлдем өзгене, ешбiр ұқсамайды.

ОГТЛОГДО-Х 1. (нәрсе) кесiлу, қылу; 2. (қозғалыс) көлденең кесiн етiлу, қыып отiлу.

ОГТЛОДОС 1. (нәрсе) кесiндi, қыынды; модны ≈ ағаштың кесiндiсi, ағаш шөркесi; 2. (мата) қыық, кесiндi, ойынды; даавууны ≈ бұлдың қыығы; дээлийн ≈ шапанның ойындысы.

ОГТЛО-Х (чорсенi) кесу, қию, тiлу; хутгаар ≈ пышақпен кесу; мах ≈ ет кесу; мод ≈ ағаш кесу; 2. ауыс. көлденеңдеу, көлденең өту, бүйірлеу, бүйiрнен өту; зам ≈ жолдан көлденең өту; амыг хондлон ≈ аузынан көлденең өту.

ОГТЛУУЛА-Х 1. (нәрсенi) кестiру, қидыру, тiлдiру; 2. ауыс. көлденеңдету, көлденең өткiзу, бүйiрлету, бүйiрiнен өкiзу.

ОГТОРГУЙ 1. әус, аспан, көк, әлем; ≈ н уудам аспан кеңiстiрi; ≈ г эзэмших

аспан әлемiн игеру; ≈ н хязгааргүй аспан әлемiнiң шексiздiгi; ☆ огторгуйн оёдол күс жолы (астр.) ☆ огторгуйн тов галактика осi (астр.); ☆ огторгуйн нисгәгч космонавт. 2. ноль («0») - жоқ-тық шаманы бiлдiретiн сандық белгi).

ОГТОРХОЙ сұққы, шерткi; ≈ тавих сұқ қолға сұққылау, сұқ қолға шеркiлеу.

ОГТОС к. огц.

ОГТРОО 1. (жер) жықпыл, жыра, адыр; 2. (тон) ендiргi, қыынды (жалғау); нәхий дээлийн ≈ терi тошның ендiргiсi; 3. ауыс. жаңылыс, жаңсақ, шатақ; ≈ той хәрәг жаңылыс iс, жаңсақ көткен iс; 4. ауыс. кесел, пәле, кесепат, қыңырлық; ≈ той хун кеселдi адам.

ОГТРООЛО-Х 1. (жер) жықпылмен жүру, жыралай жүру, адырлау; 2. (тонды) ендiру, ендiргi жалғау, қыындылау, қыынды жалғау.

ОГТРО-Х 1. (жер бетi) тегiстелу, тепсенделу; 2. (киiм) ендiру, қыындылау.

ОГТХОН тiптi, мүлде, ешбiр, ешқандай; ≈ ч хийж бсолохгүй ешбiр iстеуге болмайды; ≈ ч бүү чингээрәй ешқандай сойтушi болма.

ОГТЧИ-Х кесiп тастау, қыып тастау, тiлiп тастау.

ОГТЧУУЛА-Х кестiрiп тастағу, қидырып тастағу, тiлдiрiп тастағу.

ОГЦ 1. шорт, тура, тiк; ≈ эчих тура сыла, шорт үзiлу; 2. кенег, абайсызлағ, тосыннап, ойламаған жерден.

ОГЦОМ 1. шұғыл, қысаң, тар; ≈ әргәх шұғыл айналу; ≈ газар тар жер; 2. жiңішке, еңсiз; ≈ огтлох жiнiшкестiлу; 3. ауыс. шолақ, қысаң; ≈ бодло-го а) шолақ ой, қысаң ойлау; б) ауызша сел; ☆ огцом зан шырт етiс мiнез, долы, ызагор; ☆ (тiл) огцом эгшиг көмескi дауыссыздар.

ОГЦОМДО-Х 1. (аумақ) шұғыл болу, қысаң болу, тараю, тар болу; 2. (ұзындық) шолтию, қысқару, қысқа болу; гоццо нь ≈ од байна iлмегi қысқа боп тұр.

ОГЦОМЛО-Х (мiнез) шырт ету, екi айланбау, ашулана кету, жұлына кету.

ОГЦРО-Х I (мәртебе, дәреже) түсу, босау, азат етiлу; тушаалаас ≈ мәртебесiнен түсу; албанаас ≈ ресми қызметiнен азат етiлу.

ОГЦРО-Х II шорт үзiлу, шорт қылу, тура үзiлу, шорт сыну.

ОГЦРУУЛА-Х I (дәреже, мәртебе) түсу, босату, азат ету.

ОГЦРУУЛА-Х II шорт үзу, шорт қию, тура үзу, шорт сындыру.

ОГШИ-Х 1. оқшию, көгерiлу, қайрылу, түрiлу; хормой ≈ етек түрiлу; (тiс) орсню, оқшию; шүд ≈ тiс орсню; 3. сораю, сорайып шығу; сәлэм ≈ қылып сорайып шығу; 4. қ. оғшуурах.

ОГШУУЛА-Х 1. оқшиту, көтеру, қайыру, түру; 2. (тiсiн) орситу, оқшиту;

3. сорайту, сорайтып шығару; 4. лоқсыту, күсқысып келтіру.

ОГШУРА-Х лоқсу, күсқысы келу, жүрек айну.

ОГЬСО-Х қ. огих.

ОД 1. жұлдыз; ≈ **гара** жұлдыз әлемі; ≈ **оч бодис зүй** жұлдыз жүйесінің құрылысы; ≈ **судлал** жұлдыз тану ғылымы; ≈ **судлаач** жұлдыз зерттеуші; ≈ **он орныг судлах оргил** жұлдыздар әлемін зерттейтін биік орын; ≈ **ны дуран** жұлдыз дүрбісі; ≈ **жирвэлзэх** жұлдыз жымыңдау; ≈ **түгэх** жұлдыз (*тәлі*) шығу; ≈ **снійрэх** жұлдыз сиреу, жұлдыз көмескілене беру, жарық түсу, таң ату; ≈ **нягт** жұлдыз жиі, жұлдыз толы; ≈ **жирвэ жирвэ болох** жұлдыз сиреп көрінбейін деу; ≈ **харвах** жұлдыз ағу; ≈ **унах** жұлдыз ағу; ≈ **зарах** жұлдыз ағу; ≈ **ны гэр** жұлдыз ұясы; 2. (*салмақ өлішеуіні*) көрсеткіш, тілдік; **дэнсний** ≈ безбеннің көрсеткіші, қадақ тілдігі; 3. оқабедер; ≈ **той торго** оқабедерлі торғын; 4. жарқырақ болішер; **чулууны** ≈ тастың жарқырақ болішері; 5. (*мылтық*) қарауыл; ≈ **овоо** қарауыл; 6. ұшы, шеті; **авыи** ≈ қаумалаған аңның шеті; 7. бақ, салым; ≈ **тагой хун** бағы бар адам, аузының салымы бар адам; ≈ **нь онгойх** бағы жану, бағы ашылу; ≈ **нь цоорох** бағы қайту, бағы бадалу.

ОДЕЯЛ одеял.

ОДЛО-Х көрсеткіш істеу, тілдік жасау.

ОДОИ қортық, тырбық, ергежейлі; ≈ **хун** ергежейлі адам, қортық адам; ☆ **одой шуд** қос тис; ☆ **одой тахна** құрқатауық.

ОДОИ орден; ≈ **гээр шагнах** орденмен синау; **хедомжөрнийн гавьлааны** ұлаан тугийн ≈ әнбек қызыл ту ордені.

ОДОНТ орденді.

ОДОНЧУУ (*мата*) мауыт, мәуіт; ≈ дәл мәуіт шапан; ≈ **гаар бүтээх** мәуітпен қаннау.

ОДСО 1. қазір, қазіргі, қазірге, көзір, көзірге, көзірге; ≈ **цаг** қазіргі шап; ≈ **гөөс завдах** қазірден қамдану; ≈ **болтол** қазірге шейін; ≈ **гнийн хүмүүс** қазіргі адамдар; 2. қазір, көзір, тез, ұзамай; ≈ **очкы** қазір бару, тез бару; 3. енді; ≈ **лах вэ** енді қайту керек; ≈ **хүлээх хэрэггүй** енді күтудің қажеті жоқ; ☆ **одоо дээр** көзінше, қолма-қол.

ОДООХОН қазір, көзір, кешікпей, ұзамай, дереу; ≈ **очих** қазір бару, дереу бару; ≈ **доо** қазірше, әзірше, әзір.

ОДООХ осы ретте, осы тұста.

ОДО-Х жөнеу, жөнелу, жүріп беру, жүріп кету.

ОДОЙ 1. жұлдызды; ≈ **тэнгэр** жұлдызды аспан; 2. (*зат*) дақты, тапты, жарқырауық, оқа бедерлі; ≈ **торго** оқа бедерлі торғын; 3. ырысты, несібелі, салымды; ≈ **жил** ырысты жыл.

ОДУУЛА-Х жөнету, жөпелту, жүргізу, беттеу.

ОЕГ 1. (*жүріс*) шабан, баяу; ≈ **морь** шабан ат; 2. ақау, кемтарлық; ≈ **суух** ақау түсу; ≈ **олох** ақау алу, кемтарлық пайда болу.

ОЕГДО-Х тігілу; **түргэн** ≈ тез тігілу.

ОЕГЛО-Х 1. (*жүріс*) шабанду, баяулау; 2. ақаулану, кемтарлану, ақау алу.

ОЕГЛУУЛА-Х 1. (*жүріс*) шабандату, баяулату, 2. ақау түсіру, кемтар қылу.

ОЕГОР: **оёгор соёгөр** ұтырлы-тегірлі, ұзынды-қысқалы.

ОЕДОЛ 1. тігін; ≈ **ын** машин тігін машинасы; ≈ **ын бүлгэм** тігін үйірмесі; ≈ **ын үйдвэр** тігін өндірісі; 2. тігіс; ≈ **оор ханзрах** тігісінен соғілу; ≈ **ний-лүүэх** тігіс айқастыру; ☆ **тэнгэрийн оёдол күс** жолы, ақ сам (*астр.*).

ОЕДОЛЧИН тігінші, тігуші; ≈ **эм-згэй** т.гінші әйел.

ОЕМОЛ тікпелі, тігілген, оймалы; ≈ **хөрөг** тігілген көрік, оймалы көрік.

ОЕО I: **оёо соёо** ұтыр-тегір, ұзындықса; ≈ ≈ **ургасан мод** ұтыр-тегір өскен ағаш.

ОЕО II жайың (*балық*).

ОЕО III тігіс; ≈ **нь бөх** тігісі берік.

ОЕОДО-Х ілу, ілгенгеу; **оонын эврээр** ≈ кник мүйізімен ілу.

ОЕОР гүп; **хувингийн** ≈ шелектің түбі.

ОЕОРЛО-Х түптеу, түп салу.

ОЕОРЛУУЛА-Х түптеу, түп салдыру.

ОЕОС тігіс; ≈ **оороо ханзрах** тігісінен соғілу.

ОЕУЛА-Х тіккізу, тіккіру; ≈ **ад авсан** тіккілген алғау.

ОЕ-Х тігу; **хувцас** ≈ өйдө түгу; ≈ **хувцас** тігетін киім; **гараар** ≈ қолмен тігу; **лашккаар** ≈ машинмен тігу; ≈ **гөөр байгаад оёдолчин** болөх тіге-тіге тігінші бола.

ОЖИРС (*шөп*) өлең.

ОЗООР түбірі, арты, бөкесі; **медны** ≈ ағаштың түбірі; **уурганы** ≈ құрықтың арсы.

ОЗО-Х озу, сүю; ≈ **ж** авах озу алу.

ОЗУУЛА-Х оңгіру, сүйдіру, сүйгізу.

ОЙ I орман, тоғай; **шигүү** ≈ ну орман; **нэл** ≈ тұтас тоғай, жаншай орман; ≈ **дотор явах** тоғай інімен жүру; **тоғай аралау**; ≈ **н зах** орманның шеті; ≈ **мод** орман тоғай, орман ағаш, тоғай ағаш; ≈ **цэцэрлэг** тоғай алаңдысы; ≈ **н үхэр бөөрөлгөнө** орман сиыр бүлдіргені; ≈ **н анги** тоғай бөлімшесі; ≈ **н цагдаа** тоғай сақшысы, орманшы; ≈ **н аж ахуй** тоғай шаруашылығы.

ОЙ II той, мереке; **жильин** ≈ жылдық мереке; **жылдық** ≈ **н их баяр** торқалы той; ☆ **ойдоо хүрсэн хүүхэд** жасқа толған бала.

ОЙ III ой, ақыл, ес; ≈ **сайтай** а)

ақылды, есті, ойлы; б) зейінді, зерек, ұққыш; ≈ муутай а) ақылсыз, ессіз, ақылы жок, ақылы аз; б) зейінсіз, ұғымсыз, зейін аз, ұғымы аз, қабілеті нашар; ≈нд орох ойына келу, ой түсу; ≈нд багтахгүй а) ойға сирғысыз; б) түсінбейтін; ≈ тойнд орох а) есіне түсу, ойға келу; б) ойлаған жерден шығу, көңіліне сай келу; ≈д ормоор, олонд сонсогдмвор есе түсерлік, сл естірлік; ≈ гутах көңілі қайту, уайымдау, шердену, құса болу.

ОЙБОРГОН 1. ұшқалақ, жеңілтек, ұстағамыз; ≈ хун ұшқалақ адам; 2. жандайнап, жағымпаз, жарамсақ.

ОЙГУЙ I ормансыз, тоғайсыз; ≈ нүшгән уул ормансыз жаланап тау.

ОЙГУЙ II ойсыз, ақылсыз, зейінсіз, ессіз, ақылы аз, зейін аз.

ОЙГУЙ III шексіз, теңдесі жоқ, айтар жоқ.

ОЙГО (жылы) сипу, сыным, сынық; төрліін ≈ жарықтың сынуы; ≈ын өңгөр сыну бұрышы.

ОЙГОЛТ түсінік, ұғым, түсіну, ұғу; түүний ≈ор оның түсінігі бойынша; чиний ≈ор менің түсінігімше; чиний ≈ор сенің түсінігіңше; * эргалзах ойголт дүдөман, шүба, күмен, күдік.

ОЙГОМИН түсінігі, ұғымы, түсінуі, ұғуы; ≈ сайтай түсінігі жақсы; ≈ муутай түсінігі нашар.

ОЙГОМИНГҮЙ түсініксіз, ұғымсыз.

ОЙГОМИНГОЙ түсінікті, ұғымды, ұғымыңды; ≈ Халбозээр хйрәк ұғымыңды түрде жәндөү.

ОЙГОХ I теңіз, ұғу; өси ≈ дүрыс түсінді; ұғымы ≈ себепті түсіну, жәндөү; өсиңи нигән ≈орой өсеті түсін.

ОЙЛОЙ а. ойлайт, ойлағаны.

ОЙГУУЛАХ түсіндіру, ұғындыру; бұрон ≈ж үз дүниә түсіндіріп көр.

ОЙГУУР бұрықалып, жалғарғып, қалтырып; ≈ ирн бұрықалып а ам.

ОЙДЗОГО жиналыс бөлігі, ойыштама; газар нүгтін ≈ ирн әлқиспін айнағаны бөлігі.

ОЙЛОГ орманшы, тоғайшы.

ОЙЛО-Х I ойшап, ұғу, түсіну.

ОЙЛО-Х II 1. (нәрсе) ойындау, ойылану, ойысу; 2. (мүз) ойып тату; 3. (адам, мал) ойып, бұрылу.

ОЙЛУУЛА-Х I ойлату, ұғындыру, түсіндіру.

ОЙЛУУЛА-Х II 1. (нәрсе) ойылату, ойыландыру, ойыстыру; 2. (мүз) ойығыра қатыру; 3. (адам, малды) ойыстыру, бұру.

ОЙЛХИЛӘ-Х 1. (нәрсе) ойысыңқырау, ойыстандырау, ойыса көтерілу, ойыстай орлеу; 2. (мүз) ойыса қайқау, ойыса жалдану; 3. (бағыт) ойысу, бұрылу; 4. секіру, секіріп түсу, қарғу, қарғып түсу, ырғу, ырғып түсу.

ОЙМ I (өсімдік) ойма жапырақ, қамысыпа жапырақ, қалақша жапырақ.

ОЙМ II 1. (кескін, пішін) ойма, ұң-

ғы, астауша; 2. астауша қайық, ойма қайық, ұңғы қайық; ☆ **оймон** бязлуу-хай сүксыр торғай.

ОЙМ 1. (пішін, кескін) оймып, ойман; 2. (киім) байпақ; эсгий ≈ кигіз байпақ; **торгон** ≈ торғып байпақ; **ноосон** ≈ жүн байпақ; ≈ **цоолдох** байпақ жамау; ≈ **ны хараа** байпақтың қонышы; **элээсэн** ≈ тоздырған байпақ; ☆ **оймс** элээх талайды көру, көпті көру. бір жейдені бұрып тоздыру.

ОЙР 1. (мекен, орын) жақын, жуық, таяу, тот; их ≈ өте жақын; ≈ газар жақын жер; ≈ **очих** таяп бару; ≈ **зуур** жақын маңай, жуық маңай; 2. туыс, жақын, туысқан; ≈ төрлийн хүн туысқас адам, жақын-лік адам; 3. ұқсас, сәйкес, тәріздес, шамалас; 4. (мезгіл) таяудағы, таяу, тақау; ≈ **ын одр-үүдэд** таяудағы күндері; ≈ **ын ирээдүй** таяу келешек; ≈ **ын жылд** таяудағы жылдары.

ОЙРД Ойрат (монгол тайпасы); дөрвөн ≈ төрт ойрат (бөрсөд, хойб, хонид, цорс тайпасы); ≈ аялгуу ойрат диалектісі.

ОЙРДОО (мезгіл) жуықта, таяуда, жақында, соңғы күндері, соңғы кезде, аздап бәрі; ≈ **борсо** эрөөгүл жуықта жәндөү жуауған жоқ; ≈ **өнд** аяқ байсап юм таяуда осында жүр өл.

ОЙРДО-Х өте жақындау, өте жуықтау, өте таяу; арай ≈ өңтөн жақындап бару.

ОЙРДӘЛА-Х өте жақындату, өте жуықтату, өте таяту.

ОЙРДЮГ 1. (мезгіл) жуық, таяу, таңып көтөд ≈ **очих** қалаға таяп бару; 2. (мезгіл) жуықта, таяуда, тамауда; ≈ **төлөңөң** хүн жуықта танысқан адам.

ОЙРНООС аздап бәрі, жуықтан бәрі, талдан бәрі; ≈ **элбэг** үзгөдөг аздап бәрі көр аңшгөй бару.

ОЙРӨЛӨР 1. (мекен, орын) жақынды, жақындық, таяуырақ, тақудыңақ; гөр нь ≈ үйі жақындау; 2. (мезгіл) таяуда, жақында, жуырда; ≈ **ирсэн** хүн жуықта көлгөн адам.

ОЙРОЛЦОО 1. шамалас, таяу, жақын, жуық; (мезгіл) ≈ **очих** шамалас бәрі; 2. (мекен) жақында, жақын жерде; оы маңда; жуық жерде; адуу ≈ **бәснә** жылы жақында жату; 3. (өшпөт, шана) бірдей, шамалас; нуруу ≈ хүүхэд бойы шамалас бала.

ОЙРТГО-Х жақындату, жуықтату, таяту, тақату.

ОЙРТО-Х жақындау, таяу, жуықтау, жуу, жолау; ≈ **ж ирөх** жақындап келу; их л ≈ өте таяу; дуусах ≈ бітуге таяу; цаг ≈ уақыт таяу.

ОЙРТУУЛА-Х жақындату, таяту, жуықтату, жуыту, жолату.

ОЙРХИ 1. жақын, таяу, жуық; ≈ **дорнодын орнууд** таяу шығыс елдері; 2. маңай, маң, төңірек, қорші; ≈ **айл-ууд** маңайдағы ауылдар.

ОЙРХОГ тоғайлылау.

ОЙРХОН жақынырақ, таяуырақ, жуығырақ;

ОЙРХУУ қ. ойрхон.

ОИС *анат.* тос шеміршек.

ОИТ орманды, тоғайлы, ағашты; ≈ **хээрийн бүс** орманды дала өңірі.

ОЙТОЙ I орманды; ≈ **газар** орманды жер.

ОЙТОЙ II 1. ойлы, зейінді, зерек, ұғымтал; ≈ **хүүхэд** зейінді бала; 2. *ауыс.* шімірлікпес, именбейтін, қаймықпайтын.

ОЙ-Х 1. ойысу, ойылу; **ус** ≈ **ж** хөлдөх су ойыса қағу; 2. ойыса көтерілу; **бөмбөг газар буумағц** ≈ **ж өөдөө хөөрөх** доп жерге түсісімен ойыса тік көтерілу; 3. *ауыс.* ойыса бөліну, ойыса үзілу (*мал, аң т.б.*); ☆ **цус ойх** көз қызару, көзге қан ую.

ОЙЧИ-Х 1. құлау, жығылу; **мориноос** ≈ аттан жығылу; **ширзэн дээрээс** ≈ үстел үстінен құлау; 2. (*күрес*) жығылу; **барилдаад** ≈ **в** күресін жығылды; ☆ **муурч** ≈ есінен тану, есі кету.

ОЙЧУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) құлату, жығу; 2. (*күресте*) жығу, жықтыру; ☆ **муурчи ойчуулах** есінен тандыру, есін кетіру.

ОЙШООГДО-Х еленілу, ескерілу, есіне алыну, көңіл бөліну.

ОЙШООЛГО-Х слету, ескерту, есіне алғызу, көңіл бөлдіру.

ОЙШОО-Х елеу, ескеру, есіне алу, көңіл болу; **ер** ≈ **сонгүй** ешбір елемеді; ≈ **сон** байдалтай елегендей, ескергендей.

ОЙШООХГҮЙ елемеу, ескермеу, есіне алмау, көңіл болмеу; ≈ **нь буруу** елемеуі теріс.

ОЙШООЛТОЙ елер, ескерер, есіне алар, көңіліне алар; ≈ **зүйл** елер нәрсе.

ОКОП окоп; ≈ **т хэвтэх** окопка жату.

ОКТАБРЬ 1. (*ай*) октябрь, қазан; 2. Октябрь (Ұлы Октябрь Социалистік Революциясы).

ОЛБИ 1. ұшатын тиін, жарғанат аяқ тиін; 2. *ауыс.* жылпос, жылпын; ≈ **шинг хүүхэд жылпос бала.**

ОЛЕОГ 1. төсеніш, маяуза; ≈ **дөвгәр** маяуза сырдақ; ≈ **тавих** маяуза салу, маяуза төсеу; 2. тақ төсек; ≈ **цюргол суусан мәрғәнээс.** **олныг тойрсон** мунхаг дээр *сөзб.* тақ төсек төсілгенше отырған данадан, көп жер нәрзген ақымақ артық.

ОЛБОГО ақ балық.

ОЛБОР 1. олжа, табыс; **олз** ≈ **олжа** молжа; ≈ **толбор** олжа-толжа; 2. (*тауихи*) табылған (зат), қолға түскен (зат); ≈ **ынн зүйл** табылған зат; ☆ **олбор хүү** көтерің алған бала, асыран алған бала; **олбор ядах** 1) бет көрес дүз ұялу; 2) нәрсе дөмету.

ОЛБОРИ-Х 1. (*көңіл*) алаңдау, алан болу; 2. құбылу, өзгеру; 3. омақа асу, төңкерілу.

ОЛБОРЛОХ өндіру; ≈ **үйлдвэр** өндіруші өнеркәсіп.

ОЛГОЙ *анат.* бүйен; ☆ **мухар олгой** соқыр ішек; ☆ **олгой хорхой** бүйенжылан (*өте ұлы жылан*).

ОЛГОЙДО-Х 1. (*нәрсені*) бүйенге салу, бүйендеу; 2. (*сүйық*) атқақтау, лақылдау.

ОЛГОЙДУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) бүйенге салдыру, бүйендету; 2. (*сүйық*) атқақтау, лақылдату.

ОЛГО-Х беру; **цалин** ≈ айлық беру; **эрх олгох** ерік беру; **шагнал** ≈ сыйлық беру; ≈ **зүйл** беретін нәрсе; ≈ **мөнгөн хөлс** беретін ақшалай жалақы.

ОЛГУУЛА-Х бергізу; **хүссэн зүйлийнь** олгуулах қалаған нәрсесін бергізу.

ОЛДОЙ көдек, икемсіз, епсіз, ыңғайсыз, бейімсіз; ≈ **хүн** көдек адам; ≈ **хийцтэй** эд икемсіз жасалған нәрсе.

ОЛДО-Х I 1. (*нәрсе*) табылу, кез болу, **эрсэн юм нь** ≈ іздеген нәрсесі табылу; **амархан** ≈ оңай табылу; 2. (*мән, жөн*) түсінікті болу, белгілі болу, келу, сөйкесу, табылу; **учир нь** ≈ себебі түсінікті болу; **арга нь** ≈ амалы табылу; 3. *ауыс.* тәрбиелеу, жөнге келтіру; ≈ **н засах** жөнге салу.

ОЛДО-Х II көбію; ≈ **од алыны нь авахаа эс мэдэх** көбейіп кетіп қайсысын аларын білмеу; **үг олдож үхэр холдох** әңгіме бұзау емізер, бұзау таяқ жегізер.

ОЛДОШҮЙ (*нәрсе*) табылмас, сирек, табылмайтын; ≈ **ховор эд** табылмайтын сирек зат.

ОЛДУУРИЛА-Х (*нәрсе*) үнемдеу, шалшау, ұқыптау; ≈ **н хэрэглэх** үнем деп ұстау.

ОЛЖГО *анат.* соқыр ішек.

ОЛЗ олжа; ≈ **ашиг олжа** пайда; ≈ **омог олжа** табыс; ☆ **олзны цэрэг** қолға түскен әскер.

ОЛЗЛОГДО-Х 1. (*нәрсе*) олжалану; 2. (*әскер*) қолға түсу; ≈ **сон цэвэг** қолға түскен әскерлер.

ОЛЗЛО-Х 1. (*нәрсені*) олжалау; 2. (*әскер*) қолға түсіру.

ОЛЗЛУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) олжалату, олжаға түсіру; 2. (*әскерді*) қолға түсірту.

ОЛИГ I 1. (*ауыр*) жарымжан, көмтар, мүредек; ≈ **олсон амьтан** жарымжан бөл көткен жан; 2. (*сөз*) байып, мардым, қарғым; ≈ **солнг** жарым-қарты, байып-баға.

ОЛИГ II: **олиг муутай** мардымсыз, жарымсыз, мез емес, онша емес.

ОЛИГГҮЙ (*сана*) мардымсыз, сапалы, жарымсыз, жөйсіз, нашар; ≈ **амьтан жөйсіз** жан; ≈ **эд** нашар нәрсе.

ОЛИГДО-Х іліну, ілігу, қармалану.

ОЛИГОР (*көз*) қылы бадыран; ≈ **нуд** қылы бадырақ көз.

ОЛИГТОЙ тәуір, көңіл, жөнді, оңды, маз, жақсы; ≈ **юм** тәуір нәрсе; ≈ **биш** жөнді емес, маз емес.

ОЛИГТОЙХОН тәуірлік, тәуірлеу.

жөндөлсү, оңдылау, көрөмүрөк; ≈ **морь унах** тауирлеу ат мінү; ≈ **харагдах** көрөмүрөк көрүнү.

ОЛИГТО-Х (*наукас*) жарымжан болу, кемтар болу, мүгөдөк болу.

ОЛИЙЛГО-Х I (*көзін*) кылыту, шапыраштау.

ОЛИЙЛГО-Х II (*жол, багыт*) кысайту, ауыткыту, бұру.

ОЛИЙ-Х I (*көзү*) кылино, кыли болу, шапыраштану.

ОЛИЙ-Х II (*багыт, жолы*) кысаю, ауыткы, бұрылу.

ОЛИМНАД олимпнад (*спорттан, театралык өнөрдөн өткізилетін жарыс*).

ОЛИУ: **олиу солну** кычы-шойкы, кычыр-кысык, кычы-жыкы; ≈ **эвэр** кычыр мүйіз.

ОЛИУЛА-Х (*үшкүр нәрсөсө*) илгизу, илдіру, шаныштыру.

ОЛИФ олифа (*кендир майы*).

ОЛИФДО-Х олифалау (*кендир майын жагыу*).

ОЛИФДУУЛА-Х олифалату, олифа жақтыру.

ОЛИ-Х (*үшкүр нәрсөмөн*) иту, шанышты, кармалау; **эврээрээ** ≈ мүйүзүмөн иту; **узууээр** ≈ ұшымен шанышту.

ОЛМОСИ 1. зөйтүн аганы; 2. зөйтүн жөмөсү.

ОЛНОО (*тарихи*) 1. көпшілікке жүрүк; ≈ **өргөдөх** көпшілікке көлөпөшүлү, көпшілік дөріптөү, жүрүккө калгану; ≈ **өргөдөсөн** көпшілік көлөпөштөгөн, жүрт калаган (*Автономиялык Монголия үкіметинен хан тагына отырганарга берилетін шен*); ≈ **гийн арлан нэгдүгээр он** көпшілік көлөпөштөгөн ханышкы он бірінші жылы (*ягни 1921 жыл*).

ОЛОГНО-Х белдеу, белдемшөлсү, белденен байлау; **аздраа** ≈ **ж бэхлэх** абдыраны белдемшөлөп бөкүнү.

ОЛОИР алайыр, ақ айыл, ақшап; (*көп мінділп айыл табы түскөндүктөн, аттың қарын түгі түсіп агарған ақ жолак жері*); ≈ **той хар морь** ақ айылды қара ат.

ОЛОИРО-Х қ. **олойртох**.

ОЛОИРГО-Х (*ат*) алайырдау, ақ айыл болу, ақшап болу.

ОЛОИРТУУЛА-Х (*атты*) алайырдау, ақ айыл болдыру, ақшап болдыру.

ОЛОИРЛУУЛА-Х қ. **олойртуулах**.

ОЛОЛТ табыс, жетістік; ≈ **амжилт** қол жеткен табыс.

ОЛОМ I (*өзен*) тайыз, таяз, ат бауыры; **голыг** ≈ **оор гатлах** өзеннің тайыз жерінен өту, өзеннің ат бауырынан келетін жерінен өту.

ОЛОМ II айыл; ≈ **татах** айыл тарту. ≈ **оо чангалах** айылын қатайту.

ОЛОМГҮЙ I (*су*) терең, ат бауырламайтын; ≈ **газраар гатлах** терең жерден өту; ☆ **оломгүй далай а)** түпсіз шүңет су; б) кеңістік, әлем.

ОЛОМГҮЙ II айылсыз, айылы жоқ; **жирэмтэй атлаа** ≈ жырымы бола тұра

айылы жоқ.

ОЛОМЛО-Х айыл тағу.

ОЛОМТОЙ I (*өзен*) таяз, тайыз, откөлдi, откөлі бар; ≈ **гол** таяз өзен, откөлдi өзен.

ОЛОМТОЙ II (*ер*) айылды, айылы бар; ≈ **эмээл** айылды ер тоқым.

ОЛОН I. көп; ≈ **юм** көп нәрсе; ≈ **хонь** көп қой; ≈ **хүн** көп адам; ≈ **цөон** көп аз; ≈ **болох** көбею; ≈ **үг** көп сөз; ≈ **үг хэлэх** көп сөйлесу; ≈ **өнгө** көп он. көп түс; ≈ **ярих** көп сөйлесу, қайталай беру; 2. көпшілік, жұрт, қауым;

≈ **ыи өмнө** көпшілік алдында, жұрт алдында; ≈ **нийт** көпшілік; ≈ **нийтийн байгуулаға** көпшілік ұйымдары; ≈ **түмөн** жұрт халық бұқара, көпшілік; ≈ **түмний ажна** бұқаралық жұмыстар, көпшілік жұмыстары; ≈ **оороо** жаппай, түгелдей, барлығы; ≈ **д алдарших** жұртқа айрылу, көпшілікке даңқы жабылу; ≈ **д хундгүй** жұртқа қадірсіз, көпшілікке беделсіз; 3. талай, қайта, қаншама, бірағатар, бірталай; ≈ **жил өнгөрөх** талай жылдар өту; ≈ **ирж очих** қайта қайта барып келу; ≈ **дахих** қайталай беру; ☆ **олон зан** □ **олон ааш** құбылмалы мінсз, тұрақсыз мінсз;

☆ **олон үгтэй** мылжың, көк ауыз, көкігіш, шатығын; ☆ **олон юм үзэх** қолты көру, талай өмір кену; аңы түңы тату, алыс жуық жұрту; ☆ **олон улсын байдал** халықаралық жағдай; ☆ **олон тоо** көпше (*грамм*); ☆ **олон таван үг** артық сөз, бос сөз, қажетсіз сөз; өсек сөз; ☆ **олон яс нийлэх** □ **олон яс нийлэх** сегізкөз, құйымшақ; ☆ **олон гишүүнт** көп мүшелік (*геом*); ☆ **олон өцөгт** көп бұрышты (*геом*); ☆ **олон талт** көп қабырғалы, көп жақты (*геом*); ☆ **олон ирвэл цайгүй, орой ирвэл зайгүй** қайталап келсе қадірі кетер, жаппырақтап келсе орыны кетер.

ОЛОН II қ. **олом** II.

ОЛОНГОДОЙ ұзынқоңылы (*етік*).

ОЛОНДОЙ қ. **онондой**.

ОЛОНТАА көп, көп көк, талай, жиі, үнемі; ≈ **үзэх** көп көру, талай көру; ≈ **тохнолдсх** көбірек кездесу, жиі кездесу.

ОЛОНХИ көпшілігі, басыммы, дені, ауданы; ≈ **йн саналаар шийдвэрлэх** көпшілігінің пікірі бойынша іштену.

ОЛОНХИДОО көбінде, көбінесе, ауданында, көп жағдайда.

ОЛОНЦ саумалдық, қымыздық (*өсімдік*).

ОЛОНЦОГ (*ер*) көпшік; **эмээлийн** ≈ ердің көпшігі.

ОЛОНЦОР (*ер*) көпшік қайыс, көпшік бастырғы.

ОЛОНЧУУ қ. **олонц**.

ОЛО-Х 1. табу, кез болу; **алдуул** малаа ≈ жоғалған малын табу; ≈ **од авчихжээ** тауып алып қойыпты; **эрж яваад** ≈ іздеп жүріп табу; **ашиг** ≈ пайда табу; **өлз** ≈ олжа табу, олжалы болу; **эрх мэдэл** ≈ ерік алу, ерікті бо-

лу; 2. түсүнү, үгү, білу; **учры нь** ≈ жөнүн түсүнү, мөнүн үгү, жөнүн табу, ретин келтиру; ☆ **учры нь олак хужры нь тунгаах** ақ карасын айыру, аныгына көз жеткізүү; ☆ **алдар нэр олох** абыройы шыгу, атағы шыгу, даңкы шыгу, ат алу; ☆ **эрх чөлөгөө олох** бос тандык алу, ерүүндүк алу; ☆ **нэр хүнд олох** бедел алу, беделди болу.

ОЛС 1. (*осидик*) кендір; ≈ **ны үзүүр** кендірдик сабагы, кендірдин талшыгы; ≈ **ны тос** кендір майы; 2. кендір аркан; ≈ **дээс** кендір жіп; ≈ **оор хүлэх** кендір арканмен матап байлау; **татлагын** ≈ таргаттын кендір аркан; ☆ **олсон хараадай** секіл карлыгаш.

ОЛСГО-Х көбөйтү, молайту.

ОЛСО-Х көбөю, молаю.

ОЛТГО-Х көбөйтө берү, молайта беру, онан бетер көбөйтү, онан бетер молайту.

ОЛТО-Х көбөйтө берү, молаю берү, онан бетер молаю, онан бетер көбөю.

ОЛТРИГ жалгас ұсақ арацдар; **холог онгоц** ≈ **т ойртох** кеме ұсақ арацдарга жақындау.

ОЛУУЛ топ, көп, тобымен, барлығы; **гэртээ** ≈ үйшде көп адам; ≈ **аа явах** тобымен жүрү.

ОЛУУЛА-Х 1. тапкызу, кез болдыру; 2. түсіндірү, үгүндүрү, бладүрү.

ОЛХИО: олхио муутай жөнпас, мардымсыз, оңбойгын, мардымтайтын, ісі ілгерілемейтін, ісі мандымайтын; ≈ **хүн** ісі ілгерілемейтін адам.

ОЛХИОГУИ қ. олингүй.

ОЛХИОН: олхон үгү қажетсіз соз, бос соз, жел соз, шатыган соз, көкген соз.

ОЛХИТОИ тәуір, жөнді, көрім, оңды, ісі онімді, ісі ілгері, ісі мардымды; ≈ **арьс** тәуір тері; ≈ **явах** тәуір жүрү.

ОЛХИТОИХОН тәуірлеу, жөндіреск, көрімдеу, оңдылау, ісі онімділеу, ісі ілгерілеу, мардымдылау; ≈ **ярилцах** жөнін келгире әңгімелесу, жақсылап сөйлесу; ≈ **хүн явуулах** жөнін білетін адам жіберу.

ОЛХОН көбірек, молырақ, бірқатар, педәуір; ≈ **хүн цугларах** бірқатар адам жиналу.

ОЛШРО-Х көбөю, молаю, көбөйтө түсу, молай түсу; **тоо** ≈ саны көбөю; ≈ **тусам** көбөйген сайын.

ОЛШРУУЛА-Х көбөйтү, молайту, көбөйтө түсу, молайта түсу.

ОЛЬДОИ 1. мәжнүн, есалаң, нақурыс, дөкір, тұрпайы; ≈ **хүн** мәжнүн адам; 2. (*нәрсе*) дорекі, ыңғайсыз, спсіз, дөрөкі, тұрпайы; ≈ **хийцтэй ширээ** дорекі істелінген үстел.

ОМГО: омго омго хий-х шомең-шомең қағу, бүрсең-бүрсең қағу.

ОМГОЛДО-Х 1. мөңкү, тулау; 2. асау боп кету, тарпаң боп кету.

ОМГОЛОН асау, тарпаң, шөлкес; ≈ **морь** асау ат; ≈ **зан** шөлкес мінсез.

ОМГОЛТО-Х (*ерін*) көзөру, жарылу; **салхинд уруул** ≈ желге ерін көзөру; ≈ **сон уруул** көзөрген ерін.

ОМГОНО-Х I 1. (*нәрсе аузы*) жирылу, бүрісу, жымырылу, шүрішу; **уруул нь** ≈ **н уйлахыг завдах** еріні жирылып жылауға таяу; 2. (*нәрсе*) құрысу, бырысу, жазылу; **хөдөс** ≈ **н түлэгдэх** қиқым тері құрысын кую.

ОМГОНО-Х II (*құрт, құмырысқа*) иріндеу, жирындау; **хорхой** ≈ **н явах** құрт иріндеп жүрү.

ОМГОНУУЛА-Х I 1. (*нәрсеңің аузын*) жирылту, бүрістірү, жымырү, шүріптірү; 2. (*нәрсеңі*) құрыстырү, бырыстырү, жирылту.

ОМГОНУУЛА-Х II (*құрт, құмырысқаны*) иріндету, жирындату.

ОМГОР 1. (*нәрсеңің аузы*) шүрішкен, бүріскен, қысық, тар; ≈ **уруул** шүрішкен ерін; ≈ **хомхөр** бүріскен тар; ≈ **ууо** тар ауызды көлі.

ОМГОРХОГ қ. омөрхөг.

ОМГОРХУУ қ. омөрхөг.

ОМГОС: омгос омгос хий-х қ. омго.

ОМГОГ I кеудесок, өркөкірек паңдық, менмендік, тақаппарлық; **той хүн** кеудесок адам; ≈ **нь шатах** кеуде көтеру; ≈ **ий нь дарах** өркеудесін басу; ≈ **төрөх** кеуде көтеру, өктемсу; ≈ **бардам** кеудесок, дандай, менмен; ≈ **иктэй** өге кеудесок.

ОМГОГ II (*нәрсе*) доға қыр; **чүхний** ≈ құлақтың доға қыры; **нудзаганы** ≈ жеңнің қайырмасы.

ОМГОГ III (*тарихи*) ру; ≈ **ийн байгуулал** ру құрылысы; **ямар** ≈ **ийн хүн бэ?** қай рудың адамы?

ОМГОДО-Х 1. кеудесоктау, өркөкіректөу, дандайсу, кеуде көтеру, менменсу; ≈ **хэрэггүй** кеуде көтерудің қажеті жоқ; 2. жәбірлеу, ұрсу.

ОМГОДУУЛА-Х 1. кеудесоктату, өркөкіректету, дандайсыту, кеуде көтерту, менменсіту; 2. жәбірлету, ұрысқызу.

ОМОГЛО-Х қ. омогдох.

ОМОГТОИ кеудесок, өркеуде, өркөкірек, паң, дандай, менмен, тақаппар; **ямар** ≈ **хүн бэ?** негнен кеудесок адам?

ОМОГШИ-Х кеудесоктану, өркеуделену, өркөкіректену, паңдану, дандайсу, менменсу, тақаппарлану.

ОМОГШУУЛА-Х кеудесоктандыру, өркеуделендіру, өркөкіректендіру, паңдандыру, дандайсыту, менменсіту, тақаппарландыру.

ОМОИ-Х құрысу, бырысу, бүрісу, жирылу; **түлэгдсэн хөдөс шиг** ≈ күйген қиқым терідей құрысу; **ам нь** ≈ аузы бүрісу.

ОМОЛГОДО-Х тарпаң боп кету, асауып кету, шөлкестеніп кету.

ОМОЛГОН қ. омголон.

ОМОЛЗО-Х қ. омгонох I, II.

ОМОЛЗУУЛА-Х қ. омгонуула-х I, II.

ОМОРО-Х қ. овоорох.

ОМОРХОГ кеудесок, өркеуде, өркө-

кірек, дандай, паң, менмен.

ОМОРХОГЛО-Х қ. омордох.

ОМОРХО-Х қ. оморхоглох.

ОМРУУ 1. омырау; (*ат*) төс қасқа, сүріншек; 2. (*құс*) төс; 3. (*сыыр*) әуке.

ОМТГОЙ ағат, жаңылыс, қате, теріс; **осол** ≈ ағаттық, жаңсақтық; ≈ **мөңд** байқамай ағат; ≈ **болох** ағат кету.

ОМТГОЙДО-Х ағат кету, жаңылыс болу, қате кету, теріс кету, ағаттық істеу, жаңылу; ≈ **сон** байна ағаттық істеген.

ОМТГОЙДУУЛА-Х ағаттық істету, жаңылдыру, қателестіру.

ОМТГОЙЛО-Х ағат көру, жаңсақ ойлау, теріс сезіну, жаңылу.

ОМТГОЙХОН ағатырақ, ағаттау, жаңсағырақ, жаңсақтау, терістеу, қателеу.

ОМТДО-Х ағат болу, жаңылу, дәл болмау, теріс болу; **сум** ≈ оқ тимеу.

ОМТОГО: **омтого санах** ағат ойлау, жаңылу, қате ойлау, теріс ойлау.

ОМТГОДО-Х қ. оментгодох.

ОН I жыл ≈ **сар**, **өдер** бичих жыл. ай, күнін жазу: ≈ **удтал** көп жыл бойы; **шинэ** ≈ жаңа жыл; ≈ **оор** ялғаш жыл жылымен айыру; ☆ **онд** **орох** қыстан шығу; ☆ **он туулах** қысты өткізу, көктемге жету; ☆ **он түших** қыс таяу, қыс болайын деу; ☆ **он цаг** суық күндер; ☆ **он цагт тарган оров уу** қыстан аман шықты ма.

ОН II: **он тусам** оқ бойы, оқ түсерлік (*қашықтық*); **он тусах** алысқа ату; **он тавих** белгі қою.

ОНГИ ұңғы (*балға, шөміштің сап өткізетін тесігі*); **шанаганы** ≈ шөміштің ұңғысы; **хүрзний** ≈ күректің ұңғысы; ☆ **онгин тамга** ортасы тесік доға таңба.

ОНГИЛОГДО-Х ұңғылану, ұңгілену, қазылу.

ОНГИЛО-Х I 1. ұңғылау, ұңгілеу, қазу; **газрыг** ≈ **н** ухах жерді ұңғылап қазу; 2. тұрткілеу, жыртқылау; 3. *ауыс*. ақтару, қопару, ішін ашу; **авдраа** ≈ абдырасын ақтару; **түрийвчээ** ≈ күмәкнесін ақтару.

ОНГИЛО-Х II ұңғылау, ұңғы шығару.

ОНГИЛУУЛА-Х I 1. ұңғылату, ұңгілету, қаздыру; 2. тұрткілету, жыртқылату; 3. *ауыс*. ақтару, қопарту, ішін ашызу.

ОНГИЛУУЛА-Х II ұңғылату, ұңғы шығарту.

ОНГИРГОН қ. онгироо.

ОНГИРГО-Х 1. мақтандыру, бөстіру, көпірту, бөждіру; 2. есалаңдату, ұшқалақтандыру, желпіледету.

ОНГИРОО 1. мақтаншақ, бөспе, көпірме, бөже; 2. есалаң, ұшқалақ, жеңілтек, данғой, елірме.

ОНГИРООДО-Х 1. мақтаншақтану, бөспелену, бөжбелену; 2. есалаңдап кету, ұшқалақтану, жеңілтекпену, дан

ғойлану, елірмелену.

ОНГИРООТО-Х 1. мақтаншақ боп кету, бөспе боп кету, бөжігіш болу; 2. есалаң боп кету, ұшқалақ боп кету, жеңілтек боп кету, данғой боп кету, елірме боп кету.

ОНГИРО-Х 1. мақтану, бөсу, көпіру, бөжу; 2. есалаңдау, ұшқалақтау, желпілдеу, данғойлану, еліру; **биез тоож** ≈ дандайсып еліру; 3. *ауыс*. жырттылу, тозу.

ОНГИРУУЛА-Х мақтандыру, бөстіру, көпірту, бөждіру; 2. есалаңдандыру, ұшқалақтандыру, желпіледету, данғойландыру, елірту; 3. *ауыс*. жырту, тоздыру.

ОНГИЧИ-Х 1. (*ыдыс*) ақтару, қопару, тінткілеу, ақтара беру, қопара беру, тінткілей беру; 2. ұңғылау, ұңгілеу, қазғылау; **гахай хоншоорооро газрыг** ≈ ж байна шошқа тұмсығымен жерді қазғылап жатыр.

ОНГИЧУУЛА-Х 1. (*ыдысты*) ақтару, қопарту, тінткілету; 2. ұңғылату, ұңгілету, қазғылату.

ОНГО I қ. онгод.

ОНГО: **онго цонго** қ. онгор.

ОНГОГ I 1. қ. онгон; 2. ерке, шолжың; ≈ хүүхэд ерке бала; ≈ хурга ерке қозы.

ОНГОГ II алтын түйме.

ОНГОД (*діни*) кие, ие, аруақ; жын; ≈ **ыг урнх** жыш шақыру, киесін шақыру ≈ **дуудах** жыш шақыру, киесін келтіру; ≈ **нь орох** а) жыны келу, киесі ұстау; б) бақыс боп ойнау.

ОНГОДО-Х (*нәрсенің бойына*) жайылу, тарау, ұңгіп кіру, жайыла сіну; **бэх қасанд** ≈ сия қағазға жайылу; **тос** ≈ май жайыла сіну.

ОНГОЙЛГО-Х 1. ашу, үңірейту; **хаалга** ≈ есік ашу; 2. (*орын*) босату, бос қалдыру, несіз қалдыру; 3. айықтыру, арылту, ашқызу; **бороог** ≈ жаңбырды айықтыру, аспанды ашқызу; **мананг** ≈ тұман айықтыру; 4. (*көңіл*) жайландыру, көтеру.

ОНГОЙЛГУУЛА-Х 1. ашқызу (*нәрсенің аузын*); 2. (*орын*) босатқызу, бос қалдырту, несіз қалдырту; 3. (*бір нәрседен*) айықтырту, арылтырту, ашқызыдыру; 4. (*көңіл, күй*) жайландырту, көтертірту.

ОНГОЙ-Х 1. (*нәрсенің аузы*) ашылу; үңірею; **хаалга** ≈ есік ашылу; **дәлгүүр** ≈ дүкен ашылу; ≈ **сон тем нүх** үңірейген үлкен іп; 2. (*орын*) босау, бос қалу, несіз қалу; ≈ **нн байгаа орон тоо** жаңадан босаған орын; 3. *ауыс*. (*бір нәрседен*) айығу, арылау, ашылу; **бороо** ≈ жаңбыр айығу, аспан ашылу; **манан** ≈ тұман ашығу; 4. *ауыс*. (*көңіл, күй*) жайлану, жайдарылану, тынышталу, көгерілу; **дотор** ≈ көңіл жайлану; ≈ **од нь онгойх** бағы жану, бағы ашылу.

ОНГОЛЗО-Х 1. (*нәрсенің аузы*) ашыла беру; салхинд үүд ≈ **сд** байлаа иелге есік ашыла берді; 2. *ауыс*. еліру,

даңгойлану, есіру, даурығу, өулкелену; **БІТГІЙ** ≈ **од бай** есірме, даурықта.

ОНГОЛДУУЛА-X 1. (*нәрсениң аузын*) аша беру, ашыкпай беру; 2. *ауыс. (мінез-күлкө)* есірту, даңгойландыру, есірту, даурыктыру, өулкелендіру.

ОНГОЛДУУЛА-X енгізіту, демікіту.

ОНГОЛУ-X енгіту, деміту.

ОНГОЛУ-X 1. (*дінн*) табыну, сиыну, қасиеттеу, киелі деп көру, иелі деп көру, иесине табыну, несине табыну; ≈ **дог уум** қасиет табынатын тау, қасиеттілігін тау; 2. ардақтау, қадірлеу, аялау, қол тигізбеу; ≈ **сон тартқан адуу құрық** итпесен семіз жылқы; ≈ **өзүң дәл күзгелігіңи жал**; 3. *ауыс.* ертелетеу, мөпсөлеу, өлпештеу; ≈ **сон хүүтөд өлпештеген бала**; 4. *ауыс. (мінез)* ишпеней болдырту, ибалы болдырту, әдетті болдырту.

ОНГОЛУУЛА-X 1. (*дінн*) табындыру, сиындыру, қасиеттеу, итпесине сиындыту, итпесине сиындыту; 2. ардақтау, даурыту, аялау, қол тигіздірмеу; 3. *арыс.* ертелеттіру, мөпсөлеттіру, өлпештеу; 4. *арыс. (мінез)* ишпеней болдырту, ибалы болдырту, әдетті болдырту.

ОНГОУ 1. (*дінн*) киелі, иелі, табынатын қылығын; ≈ **уум** итпесін тау, иелі тау ≈ **а) киелі дала; б) соны дала, күзгелігіңи дала; ≈ таямаңа сиынатын иелі;** 2. ту, соны, қол тигеген, аял, баспаған, ардақты, қадірлі; ≈ **тартқан адуу соны ту шығары, құрғын тиметкен жылқы; ≈ дәл күзгелігіңи жал; өлпеш ≈ құрық тиметкен асуу;** 3. *ауыс. (мінез)* ерке, ауылы, мөпсөлеген, өлпештеген, қадірлі, ардақты; ≈ **бәйтай сым, мінезі ерке, мөпсөген өң;** 4. (*мінез, құрық*) ишпеней, ибалы, әдетті; **өлпештеу ≈ баязы ишпеней, сынайы әдепті.**

ОНГОУ-X (*өң, түс*) оңдыру, оңи өзгерту, қуарту.

ОНГОУ **өзгөр көзгөр** ұқшыр-шұңқыр, ұқшыртыра, ойлы-арғыны.

ОНГОУОУ-X 1. (*тесік*) аңырайған, үңірейген; ≈ **дөмбө шүмәгі аңырайған қасқарыа, аузы үңірейген тік шәйнек; ≈ хажартай мұрны аңырайған;** 2. *ауыс. (мінез)* есірме, есірме, бөспе, бөмбе, есерсоқ, делбе.

ОНГОУОУО-X (*мінез, құлық*) есіру, есіру, бөсу, бөму, есерсоқтану, делбелену; **бітгіей** ≈ **од бай** есірме, делбеленбс.

ОНГОУОУО-X 1. аңырайған, ашық; ≈ **нүх** аңырайған тесік; **хаалга нь** ≈ есігі ашық; 2. тесік, саңылау; ≈ **досрой** жыртық-тесік; 3. *ауыс. (орын)* бос, иесіз, ашық; **ажызын** ≈ **орон тсо** жұмыстағы бос орын.

ОНГОУОУОДО-X 1. (*ауыз*) аңыраю,

ашылу; 2. (*нәрсе*) тесілу, саңылаулану; 3. *ауыс. (орын)* бос қалу, иесіз қалу, ашық қалу.

ОНГОСХИЙ-X 1. оңырайыңқырау, ашылыңқырау, сол ашылу; **ҮҮД** ≈ есік ашылыңқырау; 2. *ауыс. (көңіл-күй)* жайлау, тынышталу, жайдарылану, жайбаракаттану; **дотор** ≈ көңілі жайлану.

ОНГО-X 1. (*өң, түс*) оңу, қуару; **уртамал** ≈ өсімдік оңу, өсімдік сарғаю; **бөс** ≈ шүнерек қару; 2. (*жәлік*) шөңдеу, көбу, қаңсу.

ОНГОҢ I 1. кеме; көзгө ≈ су кеме-сі; **дәлбәт** ≈ жолдосы кеме; **шүңгә-дөг әңгөз** ≈ шүңгәдөг өңгөз сүңгүр кеме; ≈ **хйіх газар** кеме жасайтын орын; ≈ **ны алмуур** кемелің қалақша-сы; ≈ **ны заууу** кемелің қалақша-сы; ≈ **ны шүрөст** кемелің өңі сарыақшасы; ≈ **ны дөр** кемелің көзгө ардағы; ≈ **ны сәлбүр** кемелің өңгөз; ≈ **ны дәртүз** кемелің иелігін жолдосыңи; ≈ **ны хәтә** өңгөз бөкесі; ≈ **тәмх** кемелің суға түсету; ≈ **ны хичт** кемелің ардағығы; ≈ **ны тәвәһи** кемелің суға түсетуін жер; ≈ **сәлбөх** кемелің өңгөзге; ≈ **ны хәлүр** кемелің өңгөз; ≈ **дәлбәт** кемелің түсетуі мағы ≈ **қарайх** кемелің көзгө қару; ≈ **ны газар** суға түсетуін кемелің шәйлігіна ағашы; **атомыи** көзгө ≈ **атом** кемесі; **нәс әүсөх** көзгө ≈ **нәс** жаратын кеме; 2. самолёт; **нәсөх** ≈ **ны дәлбәч** самолёттің қанағы; **нәсөх** ≈ **ны жолооч** самолёттің ұшқышы; **нәсөх** ≈ **ны буудал** самолёт қонатын жер, аэродром.

ОНГОҢ II 1. науа; мал ұстах ≈ мал суаратын науа; ≈ **өнд хужир хйіх** науаға арны салу; 2. шоғылғы, мошина науа, өзгеш; ≈ **өнд ерж** биее ұстах шоғылғыға түсіп жуыну; 3. (*нәрсениң*) науағығы, қуыс қабы.

ОНГОСӨЧ 1. кеме жасаушы (*ақыл*); 2. науа істелші.

ОНГУУЛА-X 1. (*өң, түс*) оңдыру, қуарту; 2. *ауыс.* шөңдету, көлдіру, қаңсыту.

ОНДГОНО-X томпаңдау, томпаңдеу, теңкеңдеу.

ОНДГОУУЛА-X томпаңдау, төмпендеу, теңкеңдеу.

ОНДГОР томпаған, томпаған, теңкіген; ≈ **бөгстәй мөр** жаясы теңкіген ат.

ОНДОЙЛГО-X теңкіту, томпау, томпау.

ОНДОЙ-X теңкіну, томпау, төмпіну.

ОНДОЛЗО-X қ. **ондгонох.**

ОНДОЛЗУУЛА-X қ. **ондгоуулах.**

ОНДОО 1. (*ұқсастық*) өзгеше, басқаша, ұқсамайды, бірдей емес; **жууч-наасаа** ≈ бұрынғысынан өзгеше; 2. өз-

ге, басқа, бөтен, екінші бір; ≈ газрын хүн өзге жердің адамы; 3. бөлек, жеке, бөлек-бөлек, жеке-жеке; хоёр ≈ суух ең жеке оғыру.

ОИДООЛО-Х 1. жекелеу, бөлентеу, оңашлау, болу; 2. өзгерту, өзгеше болдыру.

ОИДООЛУУЛА-Х 1. жекелету, бөлентету, оңашалату, болдірту; 2. өзгерттіру, өзгеше болдырту.

ОИДООШИ-Х 1. (ұқсастығы) өзгешелену, басқашалану, өзгеше болу, басқаша боп кету, ұқсамай кету, өзгеріп кету; 2. жекелену, бөлентену, бөліну, оңашалану; ☆ авиан оидооших ұқсас дыбыстың бірі өзгешеленуі (грамм.).

ОИДООШУУЛА-Х 1. (ұқсастығын) өзгерту, өзгеше ғып жіберу, өзгешелендіру, басқашаландыру, өзгеше болдыру, басқаша болдыру; 2. жекелеу, бөлентеу, оңашалау, болу.

ОИДРО-Х (ат) бұлқыну, жұлыну, тулау, мөңкү.

ОИДЧИ-Х (ат) бұлқына беру, жұлына беру, тулай беру, мөңки беру.

ОИДЧУУЛА-Х (ат) бұлқындрып алу, жұлындрып алу, тулатып алу, мөңкітіп алу.

ОИНИВ: онив онив хий-х жымың-жымың қағу.

ОИНИВОЛЗО-Х жымыңдау, жымың қағу; нүд нь ≈ көзі жымыңдау.

ОИНИВОЛЗУУЛА-Х жымыңдату, жымың қақтыру.

ОИНИВЧ 1. бастапқы кезде, әуелі, бастабында, салған жерде; ≈ хурдан морь бастабында үшқыр ат; әуелі шаппақ ат; 2. дер кез, кезі, дер шақ, дер күн; ≈ ухаантай ақылы дер кезі, зерек кезі; 3. ынтық, ынтызар, күштар, құмар.

ОИНИВЧОН 1. әу баста, ту басында, а дегенде, шү дегенде; тун сүрхий ≈ морь әу баста өте керемет ат; салған жерден оқна кететін ат; 2. өте ынтық, ынтығырақ, ынтызарлау, күштарлау, өте құмар.

ОИНИГ: ониг загас қызылқанат (билек).

ОИНИГОНО-Х жіпсің қағу, жіпсіңдеу, бітің қағу, бітіңдеу, жыпсію, жыпсің қағу.

ОИНИГОНУУЛА-Х жіпсіңдету, жіпсің қақтыру, бітіңдету, жыпсіңдату, жыпсің қақтыру.

ОИНИГОР 1. жыпсық, бітік, жіпсік, тар; ≈ нүд жыпсық көз; 2. қушықтар, бүріскен, шүрішкен; ≈ нүх тар ің; ≈ амсартай ернеуі қушық.

ОИНИМГО-Х 1. жыпсіту, бітиту, жіпсіту, тарайту; 2. қушиту, бүрістіру, шүрістіру.

ОНИЙ-Х 1. жыпсію, бітію, жіпсію, тараю; нүд нь ≈ көзі жыпсію; ≈ сон нүдтэй көзі жіпсіген; 2. қушню, бүрісю, шүрісю; ≈ сон амсартай ернеуі қушған.

ОНИЛЗО-Х 1. (тар нәрсе) жыпсің-

дау, жіпсіңдеу, бітіңдеу, жыпсің қағу, жіпсің қағу; 2. (жарық) жыпсің қағу, жыпсің қағу, жымың қағу, жымыңдау; гэрэл ≈ жарық жыпсің қағу.

ОНИЛЗУУЛА-Х 1. (тар нәрсені) жыпсіңдату, жіпсіңдету, бітіңдету, жыпсің қақтыру, жіпсің қақтыру; 2. (жарықты) жыпсіңдату, жымыңдату, жыпсің қақтыру, жымың қақтыру.

ОНИЛОГДО-Х I 1. кетізу, ашалану, айырлану, тармақтану, тіліну; 2. (садақ оғы) тартылу, кермелену, кермесіне керілу; 3. (садақ оғының) құйрығы оймалану.

ОНИЛОГДО-Х II ұлау қосылу, ұлау беруді күту.

ОНИЛО-Х I 1. (нәрсені) кету, ашалау, айыру, тармақтау, тілу; 2. (садақ оғын) тарту, кермелеу, кермесіне керу; 3. (садақ оғының) құйрығын оймалау, 4. (әскери) нысаналау, көздеу.

ОНИЛО-Х II ұлау қосу, ұлау беруге әзірлену, ұлау кезегіне әзірлену.

ОНИЛУУЛА-Х I 1. (нәрсені) кеттіру, ашалау, айырту, тармақтау, тілгізу; 2. (садақ оғын) тартқызу, кермелету, кермесіне кергізу; 3. (садақ оғының) құйрығын оймалату; 4. (әскери) нысаналау, көздеу.

ОНИЛУУЛА-Х II ұлау қостыру, ұлау беруге әзірлету; ұлау кезегіне әзірлендіру.

ОНИИУД қ. огниуд.

ОИНОВ тиім, қолай, ыңғай; ≈ сайтай тиімді, қолайлы.

ОИНОВЧ I кездіңше (пышақ).

ОИНОВЧ II дәлдік, лайық, үйлесім, қисын, жарасым, сай, тиім; ≈ пий ажиглақ дәлдігін байқау; ≈ муутай дәл келмейді, лайық емес, тиімді емес.

ОИНОВЧТОЙ дәл, лайықты, үйлесімді, қисынды, жарасымды, тиімді, сайма-сай; ≈ хэлэх дәл айту; ≈ арга хэмжээ лайықты шаралар; ≈ санап тиімді пікір.

ОИНОГ: алдаг оног анда-санда, оқта-текте, кейде, кей кезде, кей уақытта, тиіп машып; ≈ ≈ үзгедэх анда-санда көріну; ≈ ≈ хийх тиіп-қашып істеу.

ОИНОГДОЛ 1) бөлсі, тиесі; 2) (ресми) міндеттеме, жүктеме; албан журмык ≈ ресми міндеттеме; мах, сүүний ≈ ст пен сүттің міндеттемесі.

ОИНОГДО 1. (нәрсе) бөліну, тию; таваар ≈ бестен тию; 2. тап болу, ұшырау, кез болу; зээр суманд ≈ жиреп оққа тал болу; 3. (ресми) жүктелу, міндеттелу, тапсырылу; үүрэг ≈ міндет жүктелу.

ОИНОГДОШҒҮЙ 1. (нәрсе) бөлінбес, тимес, бөлінбейтін, тимейтін; 2. (нәрсе-ге) тап болмас, ұшырамас, кез болмас; тап болмайтын, ұшырамайтын, кез болмайтын; 3. (ресми) жүктелмес, міндеттелмес, тапсырылмас.

ОИНОГДУУЛА-Х 1. (нәрсені) бөлдiру, тигізу; 2. (нәрсеге) тап болдыру, ұшы-

рату, кез болдыру; 3. (*ресми*) жүкте-ту, міндеттегу, тапсыру.

ОНОЛ I к. **оновор**.

ОНОЛ II теория; **марксизм-ленинизм**ийн ≈ марксист-лениндик теория; **тания мэдэхийн** ≈ таным теориясы; ≈ **ын бага хурал** теориялык конференция.

ОНОЛДО-Х I 1. (*нәрсе*) тиісу, беттесу, жақтасу, жанасу; **хобр этгээдээр** ≈ екі жағы тиісу; 2. жолыгу, кездесу, ұшырау; 3. үйлесу, тару, сөйкесу, қиысу; санаа ≈ ойы үйлесу.

ОНОЛДО-Х II 1. жапаң теория айту, теорияшыл келу; 2. теорияшыл кісімсү, теория білгішсү.

ОНОЛДУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) тиістіру, беттестіру, жақтастыру, жанастыру; 2. жолықтыру, кездестіру, ұшырату; 3. үйлестіру, тарылту, сөйкестіру, қиыстыру.

ОНОЛЧ теорияшыл, қисыншыл, теоретик; ≈ **хүн** теорияшыл адам.

ОНОНДОМ көкірекше, кеудеше; ≈ **хүрэм** қысқа көкірекше.

ОНОН **онон одох** (38 орынды сан) 100.....0=10-ның 38 дәрежесі (*моңғолша «арван их сайтар» деп те атайды*).

ОНОО I 1. (*ойын*) ұпай; **их** ≈ **авах** көп ұпай алу, ұпайды көп алу; 2. сөт, орай; ≈ **сөйтэй өдөр** сөтті күн, орайлы күн; 3. дәл келу, дәл тию.

ОНОО II (*палуандар күресінде*) ауызга алу, күресетін кісіні атау; **бөхийн** ≈ **хнийх** палуандардың күресетін кісісін белгілеу; 2. *ауыс*. жазмыш, салым, тағдыр.

ОНОО III (*кеудешенің*) етек жырмышы, етек оймышы, кесігі; ≈ **той дээл** жырмыш етек шапан; **хүрэмний** ≈ кеудешенің етек оймышы; 2. (*тау, қорған*) жырмышы, кетік; 3. (*жылқы семіздігі*) жыралану, жыра салу; **морь таргалаад** ≈ **суух** ат семіріп жыра салу; ☆ **оноо заяя** жаял-жон.

ОНОСЛО-Х I 1. (*ойын*) ұпай алу, ұпай ұту; 2. (*іс, әрекет*) сәті түсу, орайы келу; 3. (*іс, әрекет*) дәл келуі, дәл тиюі.

ОНОСЛО-Х II (*палуандар күресінде*) күресетін кісісін белгілеу.

ОНОСЛО-Х III 1. (*кеудешеге*) жырмыш шығару, оймыш істеу; 2. (*семіздік*) жыралану, жыра түсу.

ОНОС-Х 1. (*нәрсеге*) тигізу, дәл тигізу; 2. *ауыс*. дәл айту, дәл сөйкестіру; 3. *ауыс*. міндеттегу, жүктегу.

ОНООЧ 1. (*ойында*) ұпайшы, ұпай алушы; 2. дәл айтатын, айтқаны келетін; ≈ **хүн** дәл айтатын адам.

ОНО-Х 1. (*нәрсеге*) тию, дәл тию; 2. *ауыс*. айтқаны келу, айтқаны дәл сөйкесу.

ОНОЦ 1. дәлдік, сөйкестік, дәл тиюі; ≈ **сайтай** дәл тигізетін, дәлшіл; ≈ **муутай** дәл тимейтін; 2. айтқаны келуі, айтқаны дәл сөйкесуі, орынды бо-

луы.

ОНОЦОЛДО-Х тап болу, жолыгу, ұшырау, кез болу, сөйкесу.

ОНОЦОЛДУУЛА-Х тап болдыру, жолықтыру, ұшырату, кез болдыру, сөйкестіру.

ОНОЦТОЙ к. **оновчтой**.

ОНОЧИ-Х 1. (*нәрсеге*) тиіп кету, дәл тиіп кету; 2. *ауыс*. дәл табу, тауып айттып қалу.

ОНОШ (*ауруды*) табу, айыру, белгісін қою, белгісі; ≈ **тавих** ауруды табу; ≈ **тогтоох** ауруға белгі қою; **өвчний** ≈ аурудың белгісі.

ОНТОЙ (*мал*) қонды, күйлі, қыстан шығар; **ямар ч гэсэн** ≈ **мал** қалайда қыстан шығар мал.

ОНТУДА-Х к. **онтусах**.

ОНТУСАМ (*садақ оғы*) жетерлік, түсерлік (*жер*) ≈ **газар** садақ оғы жетерлік жер.

ОНТУСА-Х (*садақ оғы*) 1. нысанаға тию, алысқа түсу.

ОНУУЛА-Х 1. (*нәрсеге*) тигізу, дәл тигізу; 2. *ауыс*. тапқызу, тауып айтқызу, дәл айтқызу.

ОНХ I (*асық*) оңқа; ≈ **босох** оңқа түру; **пагааны** ≈ **этгээд** асықтың оңқа жағы; ≈ **дарах** оңқа түсіру.

ОНХ II **онх цонх-онгор цонгор** ұңқыр-шұңқыр, ұңғы-жыра, ойлы-қырлы, томпақ-томпақ.

ОНХГОР 1. (*биіктік*) оңқиған, серейген, оңқа, серек; ≈ **хад** оңқиған серек; 2. (*тереңдік*) шұңғыл, шұңқыр, шұңқыр; ≈ **аяга** шұңғыл аяқ.

ОНХИ ыңғай, шыт, су; = **йн шинэ** ыңғай жаңа, шыт жаңа.

ОНХИЛО-Х к. **онхолдох**.

ОНХОЛ I: **онхол бялзуухай** (*күс*) ұңғығыш торғай, жаңғақ торғай.

ОНХОЛ II: **онхол цонхол-онхол тонхол** ұңғыл-шұңғыл, ұңқыр-шұңқыр, ұңыр-шұңыр.

ОНХОЛДО-Х 1. оңқию, оңқаю, омақа асу; **морн тэрэг** ≈ ат арба омақа асу; 2. (*машина*) құлау, төңкерілу, **машин** ≈ машина құлау.

ОНХОЛДУУЛА-Х 1. оңқиу, оңқайту, омақа астыру; 2. құлату, төңкерілу, төңкеріп тастау.

ОНХОР ұңқыр; ≈ **хонхор** ұңқыр-шұңқыр.

ОНХОИХ 1. оңқию, оңқаю; 2. шұңқыраю, шұңғылдану.

ОҢЦ 1. өте, тым, аса, айрықша; ≈ **хүчтэй** өте күшті; ≈ **хурдан** өте жылдам; ≈ **дүнтэй сурах** айрықша оқу; 2. толық, төтенше, ерекше, болекше; ≈ **бүрэн эрхт** төтенше ерікті; ≈ **эрх** толық ерік; ≈ **их хурал** төтенше съезд; ☆ **таван онц** бес асыл іс.

ОҢЦГОЙ 1. (*сана*) ерекше, айрықша, төтенше; ≈ **сайн** ерекше жақсы; ≈ **юм** айрықша нәрсе; 2. (*назар*) арна-

йы, өдөй, мүңият; ≈ анжаарал тавих арпайы коңил бөлү; 3. (мекен) дара, жекө, оңана, жырак; баруун этгээдэд нь байгаа ≈ гэр оң жагындагы оңана үй; ≈ суух оңана коңу.

ОНЦГОЙДО-Х 1. (сапа) ерекшелену, айрыкшалалу, төгөнчелену, ерекше болу; 2. (көңіл, назар) арнайы коңу, өдөй коңу, мүңият карау; 3. (мекен) даралану, жекелену, оңашалану, жырактау.

ОНЦГОЙДУУ 1. (сапа) ерекшелену, айрыкшалалу, төгөнчелену; ≈ үзэх ерекшелену коңу; 2. (мекен) даралау, жекелену, оңашалау, жырактау, дараак, жекерек, оңашарак, жырагыраак; ≈ суух жекерек отыру.

ОНЦГОЙДУУЛА-Х 1. (сапа) ерекшелендүрү, айрыкшалаңдыру, төгөнчелендүрү, ерекше болдыру; 2. (көңіл, назар) арпайы көргүзү, өдөй көргүзү, мүңият карау; 3. (мекен) даралаңдыру, жекелендүрү, оңашалаңдыру, жырактау.

ОНЦГОЙДУУХАН 1. өтө ерекшелену, өтө айрыкшалау, өтө төгөнчелену, өтө ерекшелену, өтө айрыкшараак, өтөк төгөнчөрөк; 2. (мекен) өтө даралау, өтө жекелену, өтө оңашалау, өтө жырактау, өтөк дараарак, өтөк жекерек, өтөк оңашараак, өтөк дарагыраак.

ОНЦГОЙЛӨ-Х ерекшелену, айрыкшалау, өдөйлөнү, арпайылау; ≈ үз көр цохож хөлөк ерекшелен атын агай айту; ≈ үзүк ерекше коңу.

ОНЦГОЙЛУУЛА-Х ерекшелену, айрыкшалау, өдөйлөнү, арпайылау, арнайы коңил болгүзү.

ОНЦГОЙРО-Х жекелену, даралану, оңашалану; гандараа ≈ н явах жалгыз жекелену коңу.

ОНЦГОЙРӨУЛА-Х жекелендүрү, даралаңдыру, оңашалаңдыру.

ОНЦЛО-Х өтө ерекшелену, өтө төгөнчө болу, өтө ерекше болу, өтө айрыкша болу.

ОНЦЛОГ ерекшелик, өзгөчөлүк, айрыкшалау; өдөрмөч ≈ өзүндөк өзгөчөлүк; ≈ зүйл ерекше нерсе.

ОНЦЛО-Х ерекше коңу, өзгөчө коңу, айрыкша коңу; ерекшелену, өзгөчөлөнү, айрыкшалау; ≈ ж үзэх ерекшелену коңу.

ОНЦЛУУЛА-Х ерекше көргүзү, өзгөчө көргүзү, айрыкша көргүзү, ерекшелену, өзгөчөлөнү, айрыкшалау.

ОНЧ I мөн, жөн, мөн с, мөк, рет, жөй; ≈ ий нь олох мөнисин табу, жөнүн табу, ыгына келтиру.

ОНЧ II (жөп) ширагы, бүралуу, түйдеги.

ОНЧ III к. оновч.

ОНЧДО-Х 1. к. ончрох; 2. (садак офын) түзөгү, түзүлү.

ОНЧРО-Х (жөп, арқан) 1. тилдиги ир-күлү, жақтауы ир-күлү; 2. ширагы түй-лү, ширагы домалану.

ОНЧТОЙ 1. жөңдү, ретти, мөнү бар,

ыгы бар, жөнү бар, қисынды; 2. к. оновчтой.

ОНЪ I 1. (нәрсе) айыр, сала, аша' ≈ гаргах айырмау, аңалау; сумны ≈ октың айыры; ☆ онъ ийи қыяқ он (макдың құлағын үйбүрүсиган қиған ен таңбасы); 2. (тау) қапсагай, жықшыл; ≈ хөтөл қайқы мойнақ; уулын ≈ ор давах тау мойнагымен асу.

ОНЪ(ОНИН) II 1. басында, алғашында, ту басында, а дөңдө, өу басында, ≈ дээрээ их л өзгөчөкх алғашында соншама таманшалау; ≈ дээр ту басында, бастаңқы кезде. 2. бастапқы, алғашқы, оуелги, бірінші; ≈ дағазд узақ бастапқы айыалында жығылу (палуан); 3. (улау) көзек, рет; улааны ≈ хулазх улаудың көзөгін күту.

ОНЪДО-Х ашалау, ашамен тірсу, сақандау, айырмау тірсу.

ОНЪС I 1. ілгек, ілгенек, ысырма, үздіңи ≈ өскіңи ілгек; жөңө түлжик ілгенек бөкіту, ілгектеу; жөңөн ≈ ашш ілгек; 2. (төк) қозғаушы тетік, қозғаушы түйін.

ОНЪС II мөн, жөн, мөн с, мөк, рет, тетік; жөн нь олох мөнүн табу, тетігін табу.

ОНЪСГО жұмбақ; ≈ таалдах жұмбақ табылу; ≈ хөлөк жұмбақ айту; ≈ таах жұмбақ шену, жұмбақ табу; ≈ таалдах жұмбақ таңқылау; ≈ худалдах жұмбақ алмасу (біреуі жұмбақ таба алмаса, екіншісі орнына бір жұмбақ айту).

ОНЪСДО-Х 1. ілгектеу, бөкіту; 2. ілгек салу, ілгек орнату, ілгенек орнату.

ОНЪСЛО-Х 1. ілгек салу, ілгенек салу; үздээ ≈ өскіңи ілгек салу; 2. ілгектеу, ілгенектеу.

ОНЪСЛУУЛА-Х 1. ілгек салдыру, ілгенек салдыру; 2. ілгектеу, ілгенектеу.

ОНЪСТОЙ қозғаушы тетік, қозғаушы түйін; ≈ тоғлоом қозғаушы тетігі бар ойыншық.

ОО I 1. ұнтақ (бор); шүдәңи ≈ тістің боры; көйтен ≈ сыңа бор, дымқыл бор; 2. опа; күүрний ≈ бетке жағатын опа; ≈ түрхэх опалау, опа жағу; ≈ тавих опа жағу; ☆ оо түрхүүр мамықша, опа жақкыш.

ОО II (одағай) III, ой! ≈, жүухай ий, жаман!

ООДОГНО-Х 1. (сыыр) оқыралау; ≈ сон үхэр оқыралаған сыыр; 2. ауыс. (көрпе) стегін желпу, аяғын желпу; хормойгий нь ≈ етегін желпу.

ООДОГНУУЛА-Х 1. (сыырды) оқыралау; 2. ауыс. (көрпе) стегін желпіту, аяғын желпіту.

ООДОЙ к. одой.

ООДОН 1. келте, шолақ, тапал, аласа, қысқа; ≈ сүүл келте құйрық; ≈ дээл шолақ шапан; 2. оқыралау;

≈ **гнийн үхэр** оқыралаган сиыр.

ОДОНДО-Х келтино, шолтино, тапдану, аласару, қысқару.

ОДОНТО-Х қ. **оодогнох**.

ООДРО-Х (мінез) 1. одыраю; 2. ауыс. есіру, елеуреу, масаттану; **хэрэг байна уу даа** есірудің қажеті бар ма? 3. (бала) алақайлап жүгірту, қуанып жүгіру, алақайлап секіру; ≈ **сон хүүхэд** алақайлап жүгірген бала.

ООДРУУЛА-Х (мінез) 1. одырайту; 2. ауыс. есірту, елеурету, масаттандыру; 3. (баланы) алақайлатып жүгірту, қуандырып жүгірту, алақайлатып секірту.

ООЛЬ шот; **гар** ≈ қол шот; ≈ **ор давч** шотпен шабу; **аавын** ≈ **ахиж** давчих әксім шоты асып тию.

ООЛЬДО-Х шотпен шабу.

ООЛЬДУУЛА-Х шотпен шаптыру.

ООНО киік; ≈ **ын эвэр** киіктің мүйізі; ≈ **эвэрдмээр**, **зээр сүүлдмээр** **урдан морь** киікті мүйізінен ұстарлық, жиренді құйрығынан ұстарлық жүйрік ат.

ООР 1. қалы (мен), жалпақ дақ; ≈ **мэнгэтэй хүн** қалысы бар адам; 2. тегі, зағы, ежелгі, әуелгі; ≈ **монгол** тегі монғол.

ООРЦОГ 1. орсак, оқшау, оңаша, дарақ, бөлек; ≈ **толгой** орсак төс, оқшау төбе; 2. жеке, дара, жалғыз; ≈ **хүн дара** жүретін адам; ≈ **нохой** жалғыз жүретін ит.

ООСОР 1. бау; **ваадангийн** ≈ орауыштың бауы; **цагны** ≈ сагаттың бауы; **өрхний** ≈ түндіктің бауы; 2. мойыншақ; **хүзүүндээ** ≈ **той тугал** мойыншағы бар бұзау.

ООСОРЛОГДО-Х 1. байлау, 2. бау тағылу, мойыншақ тағылу.

ООСОРЛО-Х 1. байлау; ≈ **н дүүжлэх** байлап салақтау; 2. бау тағу, мойыншақ тағу.

ООСОРЛУУЛА-Х 1. байлау; 2. бау тақтыру, мойыншақ тақтыру.

ООЧ I 1. қаумет (шек шүңқырындағы шоқ сақал); 2. иек шүңқыры; ≈ **ны сахал** иек шүңқырындағы шоқ сақал.

ООЧ II (сүйік) ұрттам, жұғым; **нэг** ≈ **цай бір** ұрттам шай.

ООЧИН: **осчин цоочин** ала-шұбар, анда-мұнда, ала-құла; **ногоо** ≈ **газар ургах** көк жерге ала-құла көктеу.

ООЧИ-Х ұрттау, ішу; **халуун цай** ≈ ыстық шай ұрттау.

ООЧЛО-Х ұрттай беру, ұртталай беру, ұрттап-ұрттап ішу.

ООЧЛУУЛА-Х ұрттата беру, ұртталай бергізу, ұрттатып-ұрттатып ішкізу.

ООЧУУЛА-Х ұрттату, ішкізу; **жаахан цай** ≈ аздап шай ұрттату.

ОПЕР опера (әнненен орындалатын драмалық шығарма).

ОПЕРАТОР оператор.

ОПЕРАЦИ операция (емдеу жәрдемі) ≈ **хний** операция жасау.

ОППОЗИЦ оппозиция (қарсы саясат жүргізуші топ).

ОППОРТУНИЗМ оппортунизм (екі беткей ымырашыл топ).

ОППОРТУНИСТ оппортунист (ымырашыл, келісімпаз).

ОР I төсек; **модон** ≈ ағаш төсек, кіреует; **төмөр** ≈ темір төсек; **хоёр хүний** ≈ екі кісілік төсек; ≈ **он дээр хэвтэх** төсекке жату; ≈ **ны хэрэглэл** төсек орын бұйымдары; ≈ **ны тоо** төсек саны.

ОР II 1. тап, із, дақ; **хурууны** ≈ **гарах** саусақтың табы түсу; 2. шындық, растық, негіз, жөн; **олны үг** ≈ **той** келтің сөзінде шындық бар; ≈ **той л үг** жөні бар сөз; 3. орын, үшін, бола; ≈ **ы нь олох** орнын табу; **хүний** ≈ **онд ірэх** біреудің орнына келу; ☆ **ор сураггүй** із тозсыз, хабарсыз, хабар-шарсыз; ☆ **ор нэр болгох** жоқтың қасы болдыру, істеген сымақ болдыру; ☆ **ор нэр тодий** жоқтың қасы ғана, аты ғана.

ОР III тіпті, ешбір; ≈ **тас мэлзэх** ешбір шімірікпей тану, шімірікпей жалғару; ≈ **сураг чимээгүй** ешбір хабарсыз, тіпті хабар-шарсыз.

ОРВОГ 1. үрпек, тік; 2. төбешік, төмпешік, дөңес.

ОРВОГОНО-Х үрпекдеу, үрпек-үрпек қағу, тікшендеу, тікшең-тікшең қағу.

ОРВОГОР үрпек, тікірек, ұйпалақ, сабалақ (шап).

ОРВОЙЛГО-Х 1. ұрпиту, тікейту; 2. төбешіктендіру, төмпиту, дөңестендіру.

ОРВОЙ-Х 1. ұрпиво, тіківо, тікшеңдеу; 2. төбешіктену, төмпиво, дөңкиво, дөңестену.

ОРВОЙЗО-Х қ. **орвогонох**.

ОРВОН 1. түп, шоқ (өсімдік); ≈ **гоор нь суга татах**; түбімен жұлақ тарту; ≈ **бут** бір түп тал; 2. тамыр, түбір; **Үсний** ≈ шаштың түбірі.

ОРВОСХИЙ-Х тікірең ету, үрпек ету, сабалаң ету, ұйпалаң ету.

ОРГАНИЗМ организм (жанды дүниенің тіршілік ету үшінгі дене құрылысы); ≈ **ын хөгжил** организмнің дамысы.

ОРГАНИК 1. органикалық; ≈ **хими** органикалық химия; 2. жанды; ≈ **хол-боо** жанды байланыс, органикалық байланыс.

ОРГИЛ (тау) шың; **ондор уулын** ≈ биік таудың шыңы; **эрдмийн** ≈ білім шыңы; ☆ **одон орны оргил** астрономиялық бақылау орны.

ОРГИЛО-Х 1. (су, сүйік) атқақтау, тасу, бұрқылдау; 2. кенет көтерілу, бұрқ ету; **ардын бослого** ≈ **н гарах** халық көтерілісі бұрқ ету.

ОРГИЛУУН екпінді, тебінді, қарқынды, зор; ≈ **тэмүүлэл** зор ұмтылыс.

ОРГИЛУУЛА-Х 1. (суды, сүйіқты) атқақтату, тасыту, бұрқылдату; 2. ке-

нет көтерілту, бүрк еткізу.

ОРГИЛУУР аткак, бүрккы; **усан** ≈ су аткағы.

ОРГИУЛА-Х 1. (*суды*) аткақтату, шапшыту, бүркылдату; 2. (*шайды*) бүркылдату, саркылдату; 3. (*жай-күй*) сезілту, кетіру, көгеру; **халуу** ≈ ыстығын көтеру.

ОРГИ-Х 1. (*су*) аткақтау, шапшыту, бүркылдау; 2. (*шай*) саркылдау, бүркылдау; 3. (*жай-күй*) сезілу, боп біліну, тино; **халуу** ≈ ыстық сезілу; **сэрүү** ≈ салқын боп біліну; **хатуу** ≈ қатты тино.

ОРГОДОЛ қанқын, босқын; ≈ **хүн** қанқын адам.

ОРГОЙ (*бақсының*) киелі құлақшын, мүйізді дулыға; ≈ **өмссон боо** киелі құлақшын иіген бақсы.

ОРГО-Х қашу, босу; **цэргээс** ≈ әскерден қашу; **гяндангаас** ≈ **сон ялтан** түрмеден қашқан жазакер; ≈ **н зайлах** қашып қутылу.

ОРГУУЛА-Х қашыру, қашқызу, бос-тыру.

ОРГУЙ орынсыз, ізсіз, із-тозсыз, белгісіз, біржолата; ≈ **алға болох** орынсыз жоғалу, із-тозсыз болу; ≈ **худал хэлэх** орынсыз өтірік айту.

ОРД I орда, сарай; **хааны** ≈ патша сарайы; **цагаан** ≈ ақ орда; ≈ **харш** орда сарай; **соёлын** ≈ мәдениет сарайы; **засгийн газрын** ≈ үкімет үйі; ≈ **ны эргэлт** орданың өзгеріс, патша ауысуы.

ОРД II (*тышқан*) 1. қорық; **хулганы** ≈ тышқанның қорығы; 2. қоры, ордасы; **алтны** ≈ алтынның ордасы; **нүүрсний** ≈ көмір қоры.

ОРД III шоғыр, топ; **оддын** ≈ жүлдіздар шоғыры.

ОРДЕР ордер (*бір нәрсеге иелік үшін, бір затты алу үшін берілетін ресми қағаз*) **төлберйін** ≈ төлем ордері; **орон сууцны** ≈ тұрғын үй ордері.

ОРДОС I ордос (*ішкі монғолияның бір тайпасы*); ≈ **аялгуу** ордос диалектісі.

ОРДОС II мүдде, мүлдем, мүлде, біржола; ≈ **алға болох** мүдде жоқ болу.

ОРДОСЛО-Х I (*науқас*) қайталау, асқыну, ұлғаю.

ОРДОСЛО-Х II (*іс, әрекет*) өзгерту үзу, кесу.

ОРДО-Х 1. ізіне түсу, соңына түсу; 2. (*істі*) аты болдыру, істеді болдыру, неміқұрайды қылу.

ОРДОЧ: **ордоч бор** түйеқұлақ (*тышқан*).

ОРИЛОО 1. (*түйе*) бақырауық; ≈ **тэмээ** бақырауық түйе; 2. (*бала*) жылауық; 3. (*адам*) бажалақ, байбалам; **нэг** ≈ **хүн** бір бажалақ адам.

ОРИЛО-Х 1. бақыру, бажалақтау, бажылдау; ≈ **чарлах** өкірін бақыру; ≈ **н уйлах** бақырын жылау, 2. айқайлау, дауыстау.

ОРИЛУУЛА-Х 1. бақырту, бажалақтау, бажылдату; 2. айқайлату, дауыстау.

ОРИМОО (*балық*) шоқыр, теңбіл балық.

ОРЛОГО кіріс, кірім; **үндэсний** ≈ ұлттық кіріс; **мөнгөн** ≈ ақшамай кіріс; **цэвэр** ≈ таза кіріс; ≈ **зарлага** кіріс шығыс.

ОРЛОГОГУЙ кіріссіз.

ОРЛОГОДО-Х кіріске алу, кіріске тізімдеу.

ОРЛОГОДУУЛА-Х кіріске алдыру, кіріске тізімдету.

ОРЛОГЧ 1. (*лауазым*) орынбасар; ≈ **сайд** министрдің орынбасары, орынбасар сайд; ≈ **дарга** орынбасары; **намын** ≈ **гншүүн** нарттың кандидаты мүше; 2. (*істе*) орын атқарушы, орнына істеуші, уақытша атқарушы; **даргыг** ≈ бастықты уақытша атқарушы.

ОРЛО-Х 1. орнына болу, орын басу; **эдгий**: ≈ әке орнына әке болу; 2. орнына істеу, үшін істеу, уақытша атқару; **даргыг** ≈ бастықты уақытша істеу, уақытша бастық болу.

ОРЛУУЛА-Х 1. орнына ... болдыру, орын бастыру; 2. орнына істету, үшін істету, уақытша атқарту.

ОРОВГОР 1. үзім, уыс, шүйке, тұлым; ≈ **үс** бір тұлым шаш; 2. салпы, солпы, салбырақ, солбырақ; ≈ **уруултай** салпы ерін.

ОРОГ (*түс*) ор жағал; ≈ **саарал** сұр жағал, ор жағал; ☆ **орог зусар** сұртышқан (*жымық*)

ОРОГДО-Х I (*өң, түс*) ор түсті болу, жағалдану.

ОРОГДО-Х II (*үйқыда*) түс елестеу, түс көру.

ОРОГНО-Х 1. орналасу, паналау, орын ету; **өссөн озоохойд** ≈ шоп күркеде орналасу; 2. (*үйге*) кіру, кірмелену; **хүний гэрт** ≈ біреудің үйіне кірмелену; 3. бекіну, тығылу, қорғалау, жасырыну; **ууланд** ≈ тауға бекіну.

ОРОГНУУЛА-Х 1. орналастыру, паналату, орын теңкізу; 2. (*үйге*) кіргізу, кірмелендіру; 3. (*бір жерге*) бекірту, тығылту, қорғалау, жасыру.

ОРОЙ I 1. (*уақат*) кеш, жай; **намар** ≈ **болох** күз жай болу, күз кешігу; 2. кеш, кешкі; ≈ **болчихлоо** кеш боп кетті; **аяклын** ≈ **н зэлтк** жұмыстың кешкі көзегі; ≈ **н дөрвөн цаг** кешкі төрт сағат; 3. кеш, соң, кешігіп, соңынан, артынан; ≈ **ирэх** кеш келу, артынан келу.

ОРОЙ II (*нәрсеңің*) 1. төбесі, басы, жоғарғы ұшы; **уулын** ≈ таудың төбесі; **модны** ≈ ағаштың басы; ≈ **дээр туг хатгах** төбесіне ту тігу; **малгайн** ≈ тымақтың төбесі; 2. үеті, жоғарғы жағы; **онгоц** ≈ **дээгүүр инсэх** самолёт үетінен ұшу; ☆ **орой дээр нь гарах** басыну, басқа нығу, еркіндеу, дапдайсу.

ОРОЙ III (*өлшем*) шаршы; ≈ **торго** шаршы торгын; ≈ **хоргой** шаршы камка.

ОРОЙГУУР (*уақыт*) кешкерек, кешірек, жайырақ.

ОРОЙЛО-Х 1. тобелсу, төбе салу, төбе істеу; **байшинг** ≈ бөрсө үйге төбе салу; 2. *ауыс*. бастау, үлгі көрсету, алғы шепте жүру; **бусдыг** ≈ **н явах** өзгеге үлгі көрсету; ≈ **н удирдах** бастап жетектесу.

ОРОЙЛУУЛА-Х 1. (*үйгө*) тобе салдыру, тобелету, төбе істету; 2. *ауыс*. бастау, үлгі көрсөткізу, алғы шепте жүргізу.

ОРОЙТО-Х кешігу, жайға қалу, кеш қалу, кідіру, жай боп кету; **бид** ≈ **чх-лоо** биз кеш қалдық; **одоо** ≈ **ж доо** қазір жай боп кетті.

ОРОЙТУУЛА-Х 1. кешіктіру, жайға қалтыру, кеш қалтыру, кідірту; 2. жайлау, кешігу, асықпау.

ОРОДЛОГО 1. талап, ынта, ыждағат, талпыну, тырысу; ≈ **сайтай** талпаты, тырысқыш, 2. өрекет; **аливаа** ≈ қандай да (кез келген) өрекет.

ОРОДЛОГОҒҮЙ талапсыз, ынтасыз, ыждағатсыз, талпынбайтын, тырыспайтық.

ОРОДЛОГОТОЙ талапты, ынталы, ыждағатты, талпынғыш, тырысқыш.

ОРОДОО тырысқыш, талпынғыш, еңбек сүйгіш; **юм юманд** ≈ **той хүн** әр нәрсеге тырысқыш адам.

ОРОДООТОЙ қ. **оролдлоготой**.

ОРОДЛО-Х 1. (*іс, әрекет*) кірісу, шұғылдану, жағаласу, алысу; **ажлаар** ≈ жұмыспен шұғылдану, 2. (*талап*) тырысу, тырмысу, талпыну; **сурахаар** ≈ үйренуге тырысу; **олохыг** ≈ табуға тырысу; 3. *ауыс*. қол тигізу; **хатнаг** ≈ сыздауыққа қол тигізе беру; 4. *ауыс*. жүргізу, түрткілеу, түрткестету; **хүүхдээр** ≈ **хэрэггүй** баланы түрткілей берудің қажеті жоқ; ☆ **эдээрээ оролдол** эдэхийн тэмдэг, эхнэрээрээ оролдол салахын тэмдэг балаға жолама пәлесі тиер, қатынға жолама жаласы тиер.

ОРОЛДОҢ қ. **оролдлого**.

ОРОЛДУУЛА-Х 1. (*іс, әрекетке*) кірістіру, шұғылдандыру, жағаластыру, алыстыру; 2. (*талап*) тырыстыру, тырмыстыру, талпындыру; 3. *ауыс*. қол тигіздіру; 4. *ауыс*. жүғыстыру, түрткілету, түрткестікізу.

ОРОЛТ кіріс, кіруі.

ОРОЛДОҒЧ кірісуші, қатысушы; хуралд ≈ жиналысқа қатысушы.

ОРОЛЦОО 1. қатысуы, кірісуі; **түүний** ≈ **хэрэгтэй** оның қатысуы қажет; 2. көмек, селбек; **та бүхний** ≈ **гоор** сіздердің көмектеріңізбен.

ОРОЛЦО-Х (*іс, әрекетке*) 1. кірісу, қатысу; **би** ≈ **сон билээ** мен қатысқан едім; 2. көмектесу, селбесу; **гар бие** ≈ талмақол көмектесу; 3. килігу, жарнасу; **хондлөнгөөс** ≈ қолденсінінен килігу.

ОРОЛЦУУЛА-Х (*іс, әрекетке*) 1. кірістіру, қатыстыру; 2. көмектестіру, селбестіру; 3. киліктіру, жармасыру.

ОРОМ тап, із; ≈ **гарах** табы түсу; **хурууны** ≈ саусақтың табы.

ОРОМГОЙ қ. **оромтгой**.

ОРОМДО-Х I таптауу, іздену, тап түсу, із түсу; ☆ **оромдоод оромдох** асықна түсу, үдей түсу.

ОРОМДО-Х II 1. аты қылу аты болдыру, немқұрайды істеу, істеген атағы қылу; ≈ **юм бол хийсний хэрэггүй** аты болдырсаң істегудің қажеті жоқ; 2. жүрді барды болу, дөкерлей салу, іліндіре салу; **би нэг юм** ≈ **гч хүн** мен бір нәрсені дөкерлей салатын адаммын.

ОРОМДУУЛА-Х I таптандыру, іздендіру, тап түсіру, із түсіру.

ОРОМДУУЛА-Х II 1. (*істі*) аты қылдыру, аты болдырту, немқұрайды істету, істеген атағы болдырту; 2. жүрді барды болдыру, дөкерлей салдыру, іліндіре салдыру.

ОРОМЖ баспана, күркешик, күрке.

ОРОМЖЛО-Х қ. **орлох**.

ОРОМЛО-Х 1. тап түсіру, із түсіру; 2. қ. **оронцолох**.

ОРОМЛУУЛА-Х қ. **оронцолуулах**.

ОРОМТГОЙ (*іс, әрекетке*) 1. кірісіні, қатысқыш; 2. көмектескіш, селбескіш; 3. *ауыс*. килікіні, жармасықыш.

ОРОМХОЙ қ. **оромтгой**.

ОРОН I 1. отан, ел; эх ≈ туған отан, туған ел; **уле** ≈ ел, отан; ≈ **бүхэн** әрбір ел; 2. жер, мекен; ≈ **нутаг** жергілікті жер; **халуун** ≈ ыстық жер, ыстық жақ; ☆ **орон нутгийн захиргаа** жергілікті әкімшілік.

ОРОН II орын, пана, үй; ≈ **байшинг** баспана, үй; ≈ **сууд** тұрғын үй; ≈ **гэр үй-күй**, баспана; ≈ **суурин** (*көне*) қала орны, қала тамтығы, қала қалдығы; ≈ **суурь а)** үлкен үй, қара шапырақ; б) қала орны, қала қалдығы.

ОРОН III 1. (*жұмыс*) орын, сан; **ажилчин, албан хаагчдын** ≈ **тоо** жұмысшы қызметкерлердің орын саны; ≈ **гарах** орын шығу, орын босау; ≈ **тоо батлах** қызмет орынының санын белгілеу; 2. үшін, орнына; **хүний** ≈ **д ажиллах** біреудің орнына жұмыстау, біреу үшін жұмыс істеу; **бүхын** ≈ **д буур авах** бұқа орнына бура алу; ☆ **орон зай** кеңістік (*филос.*); ☆ **орон цаг** (*мекенді*) уақыт (*филос.*); ☆ **орон нөцөл** (*мекенді*) болмыс (*филос.*); ☆ **орон цаг, нөцөл** кеңістік, уақыт, шарттылық.

ОРОНГИ (*ақсақтық*) шойнаң, шоңқаң; ≈ **татаңхай** шойнаң тартыңқы.

ОРОНГО I киік (*тау ешкінін бір түрі*).

ОРОНГО II айыр ту, айыр жалау.

ОРОНЖИ-Х орынды болу, баспаналы болу, үйді болу.

ОРОНЖУУЛА-Х орынды болдыру, баспаналы болдыру, үйді болдыру.

ОРОЦОГ 1. орышшақ, орынсымақ, -сымақ, -сімек; **гэрийн** ≈ үй орынсымақ; **унавны** ≈ көліксымақ, нашар көлік; 2. жоқтың қасы, аты гага.

ОРОЦОГЛО-Х 1. орны қылу, жоқтың қасы қылу, аты қылу; **хийх гэж** ≈ істеген аты қылу; 2. үшін істеген болу, орнына істеген болу; орны болған болу; **хүнийг** ≈ біреу үшін істеген болу.

ОРОЦОГЛУУЛА-Х 1. (ісi) орны қылдыру, жоқтың қасы қылдыру, аты қылдыру; 2. үшін істеген болдыру, орнына істеген болдыру, орны болған болдыру.

ОРОНШИ-Х жерсіну, үйрену, елсіну; ≈ **чихжээ** жерсініп кетінігі.

ОРОО I қашаған; ≈ **морь** қашаған ат; ≈ **морийг уургаар**, **ууртай хүнийг аргаар сөзбө.** қашаған атты құрықпен, ашушаң адамды айламен; ☆ **орөнд ороо** борышқумар, борыш бермес, алғанын бермейтін; ☆ **ороо нь ороогоороо**, **жороо нь жороогоороо сөзбө.** қашағаны қашағанымен, жорғасы жорғасымен □ **а)** көңілі сүйгенімен, сүйгені тигенімен (**болу**); **б)** бай байға құяр, сай сайға құяр.

ОРОО II (**мал**) күйт, күйлеу, қашу; ≈ **нь орох** күйті келу, күйттеу; **малын** ≈ **нь орсон үе** малдың күйлген кезі; **от** ≈ күйті, күйлеуі.

ОРООГДО-Х 1. оралу, байлану, буылу; 2. **ауыс.** аймалау, жабысу, айрылмау; 3. **ауыс.** шырмалу, шатысу, жаңылу, срайлану, ілігілеу.

ОРООДОС 1. орама, байлама, бума, орауыш; ≈ **даавуу** орауыш шүперек; 2. оралған нәрсе.

ОРООДОСЛО-Х 1. (нәрсе) орау, орап буу; 2. **ауыс.** айну, бұлғару, жалтару; 3. **ауыс.** (науқас) қайталау, асқыну, шырмалу.

ОРОДОСЛУУЛА-Х 1. (нәрсені) орату, орап будыру; 2. **ауыс.** айныту, бұлғарту, жалтарту; 3. **ауыс.** (науқас) қайталау, асқындыру, шырмалату.

ОРОДОСТОЙ 1. айнымалы, айнығыш, жалтарғыш, жалтақой, бұлтарғыш, бұлғалақ; ≈ **хүн** жалтақой адам; 2. (науқас) қайталағыш, асқынғыш; қайталай беретін, асқына беретін; ≈ **өвчин** қайталай беретін ауру.

ОРООЛГО-Х 1. (нәрсені) орату; ≈ **чихсан** оратып тастады; 2. **ауыс.** аймалату, жабыстыру, айналдырту, кідірткізуге; 3. **ауыс.** (бір нәрсеге) шырмалату, шатыстыру, жаңылыту, орату; 4. шыбыртқылату, остыру; **шилбүүрээр** ≈ шыбыртқымен шыбыртқылату.

ОРООЛГУУЛА-Х 1. (нәрсені) ораттыру, оратқызу; 2. **ауыс.** аймалатқызу, жабыстырту, айналдыртқызу, кідірткіздіру; 3. **ауыс.** (бір нәрсеге) шырмалттыру, шатыстырту, жаңылттыру, оралттыру; 4. шыбыртқылаттыру, остырту.

ОРООЛДО-Х 1. (бөгет) оралу, ора-

лып қалу; **оронет** хөл ≈ ат аяғы оралу; 2. (*ic, әрекет*) шатысу, былыту, ілігу; **гэмт хэлэгт** ≈ қылымсақа шатысу; 3. ілігу, орамысу; **могей** ≈ жылап орамысу; ☆ **гэдэс ороолдох** ішек түйілу.

ОРООЛОН 1. ібіліс, шайтан (*дини*); 2. тентек, сотқар.

ОРООЛО-Х 1. (ат) қашу, бұлғалақтап қашу, бұлғару қашу; **мөрь** ≈ ат бұлғару қашу; 2. бермей жалтару, бермей қалқалақтау; **өр өгохгүй** ≈ борышын бермей жалтару.

ОРООЛТ 1. (нәрсе) орауыш, ораған (*қап*); **барааны** ≈ заттың орауышы; ≈ **утас** ораған жіп; 2. (*аяқтың*) шұлғау, орауыш; **хөлийн** ≈ аяқтың шұлғауы.

ОРОЛУУЛА-Х 1. (атты) қуу, қашқызу, бұлғалақтағып қуу, бұлғару қашқызу; 2. (*борышын*) бермей жалтарту, бермей қалқалақтау.

ОРООМОГ 1. (нәрсе) орам, байлам, буда; **нэг** ≈ өле бір орам кендір, бір буда кендір; 2. (*ас*) жорғем; **нарйин гэдсээр** ≈ **хийх** аш ішекпен жорғем істеу; ☆ **ороомог нэцэг** тікеншелі шырмауық, раушан гүлді тікенше.

ОРООМОЛ орамалы, оралған, орап істеген; зүү ≈ инс орап істеген; ≈ **юм** орамалы нәрсе.

ОРООНГО сабақ, шыбық; **үзмийн** ≈ жүзім сабағы; ☆ **ороонго дэнс** таспа шырмауық (*өсімдік*); ☆ **ороонго зэл** сұлама шырмауық; (*өсімдік*); ☆ **ороонго** нәр арам шырмауық; (*өсімдік*); ☆ **ороонго од шоқ** жүздіз (*астр.*).

ОРОНГУУ қ. **ороонго**.

ОРОО-Х I 1. (нәрсе) орау; **юмаа** ≈ жаях нәрсесін орап алу; ≈ **чихсон юм** орап тастаған нәрсе; 2. (*бала*) айналдыру, жабысу, аймалау, оралу; **хүүхэд эхийгээ** ≈ бала шешесіне жабысу; 3. **ауыс.** (*ic, әрекетке*) шатыстыру, іліктіру, шырмау, шатастыру, жаңылдыру; **муу санаагаар** ≈ арам оймен шатыстыру; **асуж** ≈ сұрап жаңылдыру; ☆ **зүү ороох** қайып тігу (*тігін*).

ОРОО-Х (ақаулық) шоңқандау, шойнаңдау, сылту, ақсаңдау; **тэмээ** ≈ **чихжээ** түйе шойнаңдап қапты, түйе артынан сылтып қапты.

ОРООЦОЛДО-Х 1. (нәрсеге) жармасу, жабысу, оралу, орау; **юм юманд** ≈ **дуртай хүн** көрінген нәрсеге жармасқыш адам; **цұлбуур холд** ≈ шылбыр аяққа оралу; **урт хормой холд** ≈ ұзын етек аяққа оралу; 2. (*ic, әрекет*) шатысу, ілігу, ұрыну, шырмалу, шатасу; **будднанд** ≈ пәлеге ұрыну.

ОРООЦОЛДУУЛА-Х 1. (нәрсеге) жармастыру, жабыстыру, оралдыру, орату; 2. (*ic, әрекетке*) шатыстыру, іліктіру, ұрындыру, шырмату, шатастыру.

ОРОС орыс; **их** ≈ ын ард түмән ұлы орыс халқы; ≈ **оронд** орыс елінде; ≈ **хэл** орыс тілі; ≈ **оор ярнх** орысша сой-

леу.

ОРОСЖИ-Х орыстану, орыс салтына түсу.

ОРОСЖУУЛА-Х орыстандыру, орыс салтына түсіру.

ОРОСЧЛО-Х 1. орыс салтына түсіру; 2. орысшалау, орысша аудару.

ОРОСЧЛУУЛА-Х 1. орыстандырып жіберу, орыс салтына түсірткізу; 2. орысшалау, орысша аударту.

ОРОСШИ-Х орыстана бастау, орыс салтына түсе бастау.

ОРО-Х I 1. (*ийіне*) кіру, сну, түсу; **гэрт** ≈ үйге кіру; **салхи** ≈ жел кіру; **сургуульд** ≈ мектепке кіру, мектепке түсу; **намд** ≈ партияға кіру, партияға ілесу; **замд** ≈ жолға түсу; **байранд** ≈ тұрғын үй алу, тұрғын үйге кіру; 2. (*багыт*) бару, кету; **хот** ≈ қалаға бару, қалаға кету; **зах** ≈ од **ирэх** базарға барып кету; 3. (*бет алыс*) беттеу, бағыттау; **гол руу** ≈ өзенге қарай беттеу; **уул руу** ≈ тауға қарай бағыттау; 4. (*қажет*) жұмсалу, кету, керектену; **түләэ их** ≈ отын көп жұмсалу; **ус их** ≈ су көп кету; 5. (*жинақтық*) жауу, түсу; **цас** ≈ қар жауу, қар түсу; **бороо** ≈ жаңбыр жауу; 6. құмарлану, құштарлану, соңына түсу, әуестену, ынтық болу, ынтызар болу; 7. ойға түсу, еске түсу; **нэр нь гэнэт дотор** ≈ аты еске түсе кету; ☆ **бүртгэлд орох** тізімделу, тізімге алыну; ☆ **дансанд орох** есеі кітапшасына тізімделу; ☆ **орлогод орох** кіріске алыну; ☆ **хоолонд орох** а) ас ішу, тамақтану; б) (*бала*) асқа үйрену, тамақ ішуге машықтану; ☆ **гуанзанд орох** асханадан тамақтану; ☆ **усанд орох** суға шомылу, моншалау; ☆ **далд орох** далдалану, тасалану; ☆ **нар орох** күн бату, кеш болу; ☆ **номд орох** өсиетке кіру; ☆ **шашинд орох** дінге сиыну, дін күту, дінге кірудіңге табыну; ☆ **дагаар орох** ырқына кону, құрамына сну; ☆ **хүргэн орох** күйеу болу, қайында болу; ☆ **хэл аманд орох** сөзге ілігу, ауызға алыну; ☆ **хэрэгт орох** қылмысқа байланысу; ☆ **ял зэмлэдд орох** қылмысқа ұрыну; ☆ **нүд орох** көзі көретін болу; ☆ **зүүдэнд орох** түске кіру, түсіне сну; ☆ **тэргэнд орох** а) арбаға үйрету; б) арба шегу; ☆ **хүч орох** а) күшею, өлдену, күш кіру; б) аңы болу, апу; ☆ **үнэр орох** ністену, нісі шығу; ☆ **амт орох** дәмдену, дәм кіру; ☆ **зүрх орох** жүректену, бағылдану; ☆ **зориг орох** жігерлену, қайраттану; ☆ **онгө орох** өңею, оң кіру, өңдену; ☆ **царай орох** пырайлану, нұрлану, көріктену; ☆ **хэлд орох** (*бала*) тейтейге кету, аяғын басу, жүре бастау; ☆ **хэлд орох** (*бала*) тілі шығу; ☆ **үнэд орох** бағасы қосылу; ☆ **үгэнд орох** ақылға кону, сөзге кону, ақыл алу; ☆ **жил орох** жыл кіру; (*жаңа*) жыл басталу; ☆ **ухаан орох** а) ақыл түсу, ақыл тоқтау; б) есің жию,

есі кіру; ☆ **амь орох** жандану, жаны кіру; ☆ **голд орох** а) сыртын білу, іштесіп кету; б) сеніп кету, әбден еснү; ☆ **аминд орох** а) жанын құтқару; б) жанын алу; ☆ **онд орох** қыстан шығу.

ОРО-Х II 1. жарату, шабу, артылу, шығу (*ірі қара ата малдарының күтті келіп, ана малды іштендіруі*); **бууэ** ≈ бура жарату; **азрага** ≈ айғыр шабу; **бух** ≈ бұқа артылу; 2. күйлеу, күйті кету; 3. (*ит, қасқыр*) ытығу.

ОРСГОЙ орсак, орсған; ≈ шүд орсак тіс.

ОРСГОР қ. **орсгой**.

ОРСОЙЛГО-Х орситу; **шүдээ** ≈ тісін орситу.

ОРСОЙ-Х орсаю, орсню; **шүд нь** ≈ сөн тісі орсған.

ОРТОЙ негізі бар, пындығы бар, жаны бар, негізді, жанды; ≈ **үг** негізі бар соз.

ОРТООМ ұртымдық (*көйнектен туған сиыр*).

ОРТУУЗ жирен (*тікенді өсімдік*).

ОРУУЛА-Х кіргізу; **гэрт** ≈ киіз үйге кіргізу; **цохиж** ≈ ұрып кіргізу; ☆ **санал ороулах** пікір ұсыну, пікір білдіру; ☆ **өргөдөл ороулах** арыз жолдау, өтініш беру; ☆ **өрчөлөлт ороулах** өзгеріс жасау, жаңалық қосу, қосымша жаңалық енгізу; ☆ **бүрэлдэхүүнд ороулах** құрамына алу, аяқасына енгізу; ☆ **талдаа ороулах** ырқына көндіру, өз жағына тарту, жақтап болдыру; ☆ **хараанд ороулах** а) бақылауға алу, қарауына алу; б) нысаналау, нысанаға алу; ☆ **эрхэнд ороулах** ығына көндіру, ықпалына кіргізу; ☆ **гайд ороулах** пәлеге қалтыру, азапқа түсіру; ☆ **теорөгөддл ороулах** адастыру, шатастыру, жаңылдыру.

ОРУУЛГА 1. (*ресми*) қосымша, толықтыру; **бичгийн** ≈ ресми хаттың қосымшасы; 2. (*киім*) ендіргі, енжарма; **дээлийн** ≈ шапанның сідіргісі.

ОРХИГДОГСОД қалғандар, қалған адамдар.

ОРХИГДО-Х қалу, қалып қою; **төнд** ≈ **жээ** сонда қалып қойынты.

ОРХИДОС қалған нәрсе, қалып қойған нәрсе.

ОРХИЛГО 1. қойма, қойған нәрсе, нәрсе қою; 2. шалма, бұғалық; 3. (*өшекейлік*) салпыншақ.

ОРХИЛО-Х (*нәрсені*) қоя беру, тастай беру.

ОРХИМЖ иық жамылғы (*будда діні ламаларының сол иығына жабағын қызыл иіңперегі*); ≈ **нөмрөх** иық жамылғы жамылу.

ОРХИРО-Х (*барыс, бұғы, есек*) орқырау, ышқыну, қорқырау; ☆ **оржирох урам** бұғының орқырап оқырауы.

ОРХИУЛ I 1. бау; **ховооны** ≈ қауғаның бауы; 2. салпыншақ (*әйелдердің өшекейі*).

ОРХИУЛ II (*ойын*) үйүрү, үйүрү тастау.

ОРХИУЛА-Х 1. (*нәрсени*) койгызу, тастату, калтырту; 2. ұмыттыру; 3. (*асық*) үйүрту, 4. лақтырту.

ОРХИ-Х 1. (*нәрсени*) қою, қойып кету, тастау, тастап кету, қалтыру; **замд** ≈ **чичжэ** жолда тастап кетіңгі; 2. ұмытып кету, ұмыт қалу; **юмаа гэрт** ≈ **од явах** нәрсени үйге ұмытып кету; 3. (*асық*) үйүрту, лақтыру; **шагаа** ≈ **асық** үйүрү; 4. (*көмекші етістік*) салу, қалу, кету т. б. ≈ **хэли** **орхих** айтып салу; **унтаж** ≈ үйықтап қалу; **мартаж** ≈ ұмытып кету.

ОРХИЦ I (*тоқыма*) арқау; **нэхмэлийн** ≈ тоқыма арқауы.

ОРХИЦ II дәйектис, тіс (*көне араб*, үйгер, моңғол жазуларының қосымша тіс белгілері).

ОРХИЦОО (*доп ойыны*) лақтырыс, қағыс.

ОРХИЦО-Х 1. (*доп ойыны*) лақтырысу; **бөмбөг** ≈ доп лақтырысу; 2. *ауыс*. (*іс, әрекет*) бір біріне сілтеу, мен сен деу; ≈ **ын хэрэггүй** бір біріне сілтеудің керегі жоқ.

ОРХООДОЙ: **хүн орхоодой** хауана тамыр (*Қиыр Шығыста өсетін, пішіні түрегеп тұрған адам секілді, тамырын қытай, моңғол, тибет дәрігерінде алуан түрлі науқасқа шипалық ем ретінде керектенетін өсімдік*); ☆ **далайн орхоодой** домалақ шаян.

ОРЦ 1. орша (*қуыс орын*); 2. *ауыс*. кіріс, кірім, пайда; ≈ **сайтай** кірісі мол; 3. *ауыс*. (*қыстан*) шығу; **малын** ≈ малдың қыстан шығуы.

ОРЦГОР (*кейін*) тыржиң, кіржік, тыржиган, кіржиген, бырысқан, құрысқан.

ОРЧИЙ-Х (*нәрсе*) тыржию, кіржию, бырысу, құрысу, тыржиып қалу, кіржиіп қалу, бырысын қалу, құрысын қалу.

ОРЧИЛ айналым, өтім, айналу, өту (*заман, кубылыс, оқиға*).

ОРЧИМ 1. маң, төңірек, айнала, маңай; **тэр** ≈ д сол маңда; **хотын** ≈ д қала төңірегінде; 2. (*мөлшер*) шамасында, шақты, шамалы, -қа (-ке, -ға, -ге,) жуық, (-тай,-тей, -дай, -дей), **дөч** ≈ **ын** хүн қырық шамасындағы адам; **гуч** ≈ мал отыз шақты мал, отызға жуық мал, отыздай мал.

ОРЧИН 1. маң, маңай, төңірек, айнала, орта; **тэр** ≈ д байж магад сол маңда болуы мүмкін; ≈ **тойрон** айнала, орта; **ойр** ≈ жуық маң, жақын маңай; 2. кеңістік, орын, мекен, іші; **дуу тархах** ≈ дыбыс тарайтын кеңістік; **давс шингэн** ≈ д уусна түз сұйық ішінде ериді; ☆ **орчин үе** қазіргі заман; ☆ **орчин ахуй** болмыс.

ОРЧИ-Х 1. айналу, дөңселену; ≈ **н** эргэх шыр айналу; 2. *ауыс*. ішінде болу, араласу, төңіректеу, бірге болу.

ОРЧЛОН әлем, ғалам, дүние.

ОРЧЛОНТ: **орчлонт ертөнц** материналық дүние.

ОРЧУУЛАГДА-Х аударылу; ≈ **сан зохиол** аударылған шығарма.

ОРЧУУЛАГДАШГҮЙ аударылмайтын, аударуға келмейтін.

ОРЧУУЛАГЧ I аудармашы, аударушы; өөр **хэлэнд** ≈ өзге тілге аударушы.

ОРЧУУЛАГЧ II айналдырушы, дөңселетуші.

ОРЧУУЛА-Х I аудару; **орес хэлэнд** ≈ орыс тіліне аудару.

ОРЧУУЛА-Х II (*нәрсени*) айналдыру, дөңселету.

ОРЧУУЛШГҮЙ аударуға келмейтін, аударылмайтын.

ОРЧУУЛГА I аудармасы, аударылуы; **орос** ≈ орыс аудармасы; **монгол** ≈ моңғол аудармасы.

ОРЧУУЛГА II 1. айналысы, дөңселісі; 2. *ауыс*. ішінде болуы, араласуы, төңіректеуі, бірге болуы.

ОРЧУУЛУУЛА-Х аударту, аудартқызу (*өзге тілге*).

ОРШ кіресі, кіретіні (*нәрсе*) ≈ **их** кіресісі мол, кіретіні мол ≈ **муу** кіресісі аз.

ОРШДОС (*кен*) орда, орналасуы; **хүдрийн** ≈ кен ордасы; **чулуун нүүрсний** ≈ газар таскөмір кенінің орналасқан жері.

ОРШИЛ I (*шығарманың*) кіріспе; **номд** ≈ **бичих** кітапқа кіріспе жазу.

ОРШИЛ II бейіт, қамыр, мола.

ОРШИЛГҮЙ I (*мінез, құлық*) тұрақсыз, ұшқалақ, жеңілтек, ұстамсыз.

ОРШИЛТОЙ II I. (*көңіл-күй*) байсалды, байышты, ұстамды, табанды.

ОРШИНГУЙ (*көңіл*) бейқам, алаңсыз, жайбарақат, қамсыз, қаннен қаперсіз.

ОРШИ-Х 1. мекендеу, мекен ету, тұру; **ууланд** ≈ тауда мекендеу; ≈ **газар** мекендейтін жер; 2. (*жөн, себеп*) болу, табылу, тұру, саю; **юунд** ≈ **ж** байна **вэ?** неге келіп саяды; **учир нь үүнд** ≈ **но** жоні осында тұр, себебі осында ғана; 3. (*қуат, хал*) талу, әлсіреу; **хөл** ≈ **ж орхих** аяқ талып кету; ☆ **өгөх оршихын тийн** ялғал барыс жағыс септігі.

ОРШУУЛА-Х I 1. мекендету, мекен еткізу, тұрғызу; 2. (*әл, қуат*) әлсірету, талдыру.

ОРШУУЛА-Х II (*әлік, табыт*) жерлеу, қою; **шарилыг** ≈ табытты жерлеу.

ОРЬ I қыршын, боздақ; ≈ **залуу** қыршын жас, бозбала; ≈ **сайтай** қыршындай, жап-жас.

ОРЬ II еңіреніс, өкіріс, өңіренуі, өкіруі; ≈ **дуу тавих** өкіріс қоя беру, өкіріп жылау; ≈ **дуу алдах** өңіреп жылау.

ОСГОО-Х (*суық*) үсіту, үсіндіру.

ОСГОР 1. (*нәрсе*) құрғақ, кеуік, кеп-

кен: 2. к. **осгоруу**.

ОСГОРТО-Х к. **осгоруу**тах.

ОСГОРТУУЛА-Х күстөндүрү, жару (бетти).

ОСГОРУУ күс, түк, күстөнү, түктөнү; **нүүрний** ≈ беттиң күсү.

ОСГОРУУТА-Х күстөнү, түктөнү, күс басу, түк басу, жарылуу; **нүүр** ≈ бет күстөнү, бет жарылуу.

ОСГО-Х үсү, үсүнү; **хүйтэнд** ≈ ж үхэх суыкка үсүнү олу; **шуурганд** ≈ қарлы боранда үсүнү.

ОСГОЧИ-Х үсүнү кету, үсүн кету, үсүнү; ≈ **шахах** үсүнү кете жаздау.

ОСГОЧУУЛА-Х үсүндүрү, үсүтүн жиберу, үсүндүрүн жиберу.

ОСГУУЛА-Х (суыкка) үсүтү, үсүндүрү.

ОСОЛ агат, қате, жаңылыс, абайсыздық, аңғалдық, байқаусыздық, қауіп, қатер; ≈ **болох** агат кету; ≈ **цалгар** абайсыздық ≈ **эндөл** жаңылыс; ≈ **гай қауіп қатер**; ≈ **гаргах** жаңылуу, аңғалдық істеу; ≈ **ын харгагаас** абайсыздықтан, аңғалдықтан; ≈ **гарэх** қауіпке ұшырау, сәтсіздікке ұшырау.

ОСОЛҒҮЙ 1. қауіпсіз, қатерсіз; ≈ **газар** қауіпсіз жер; ≈ **техник** қауіпсіз техника; 2. нақ, анық; ≈ **үнән** нақ шындық.

ОСОЛДО-Х 1. агат кету, қателесу, жаңылуу, аңғармау, байқамау; ≈ **ддоггүй хичээнгүй хүн** агат кетірмейтін ұмытшы адам; 2. қауіп болу, қатер болу, қауіп тону, қатерге ұшырау, қауіпке ұшырау; ≈ **дохох** қауіпке ұшырай жаздау.

ОСОЛДУУЛА-Х 1. агат кетіру, қателестіру, жаңытту, байқатпау, қоз жаздыру; 2. қауіп тондыру, қатерге ұшырау, қауіпке ұшырату.

ОСОЛТОЙ 1. қауіпті, қатерлі, қорқынышты; **их** ≈ зам өте қауіпті жол; ≈ **өвчин** қауіпті науқас; 2. аңқау, бейнәш, нағмыш; ≈ **байдлаас** болох аңқаулықтан болу.

ОСО-Х 1. (нәрсе) осу, өту; 2. (суыққа) үсу.

ОСХ осқа, түк, күс.

ОТ I қ. **отоо**.

ОТ II (аң) ұты, қамау, қоршау; **авын** ≈ аң ұтысы, аңды қамауы.

ОТГО (тир.хи) тоты тобе, тоты айдар (моңғол феодалдарына озаттығы үшін **тымақ төбесіне тағып беретін тоты қарсағышы**).

ОТГОЛО-Х 1. (іс, әрекет) аяқтау, бітіру, бітіру; **найр** ≈ той аяқтау; 2. (нәрсе) тамамдалу, таусылу, түгесілу; (нәрсені) таусу, таусысу, түгесу, тамамдау; **айраг** ≈ қымыз тамамдалу, қымызда таусысу.

ОТГОН 1. (бала) кешке; ≈ **хүү** кенже ұл; 2. соңғы, ақырғы; ≈ **найр** соңғы той; ≈ **сур** соңғы садақ оғы; 3. (қол **аспан**) жіңішке, нәзік; ≈ **чавхдас** жіңішке ішек.

ОТЛО-Х I (мал, аң) күйлсу, күйті келу, күйттеу; **мал** ≈ **үе** мал күйлеген кез.

ОТЛО-Х II (аңды) ұтылау, қамау, қоршау.

ОТОГ I ауылнай (революциядан бұрынғы ең шағын әкімшілік бөлісі).

ОТОГ II аңпана; **анчны** ≈ аңшының аңпанасы

ОТОГ III 1. от орны; 2. оттық, шақпақ тас.

ОТОГЛО-Х I 1. ауылнайға болу, ауылнай болу; ауылнайға бағыну.

ОТОГЛО-Х II (аңшы) аңпаналау, аңпанана жату.

ОТОЙ қ. **одой**.

ОТОЛ қу үпелек (қамыстың ікі тәртізді үлбірек зағы).

ОТОМДО-Х қ. **омтгойдох**.

ОТОО (мал) оты, күйті, күйлеуі, қашуы; ≈ **ны үе** оты келген кез, күйті кезі; ≈ **ороо** күйті-күйлеуі.

ОТОР отар; ≈ **ын мал** отардағы мал; **малын** ≈ мал отары; ≈ **хийх** отарлау, отарла шығу.

ОТОРЛО-Х 1. отарлау, отарға шығу; ≈ **сөя мал** отарлаған мал; 2. отарлату, отарға шығару; **малаа** ≈ малын отарлату; 3. **ауыс**. (жұмыстан) қашпақтау, басын алып қашу, жанын аялау; **биез** ≈ басын алып қашу, жанын аялау.

ОТОРЛУУЛА-Х 1. отарлату, отарға шығарту; **малаа** ≈ малын отарлату; 2. **ауыс**. (іс, әрекет) қашпақтау, басын алып қашқызу, жанын аялату.

ОТОРЧИН отаршы; ≈ **ы соёл ахуйн үйлчилгээ** отаршылардың мәдени-тұрмыстық даяшылығы.

ОТОРЧЛО-Х отаршылау, отарлап кошу.

ОТО-Х 1. отау, ұту; 2. аңду, тосу, аңдып отыру, тосып отыру; ≈ **ж барих** аңдып ұстау; **ірэхий нь** ≈ **ж байх** келуін аңдып отыру; ☆ **муу санаа бие отох** жаман ой жанға қасу.

ОТОЧ оташы (соның тачушы).

ОТОЧЛО-Х оташылау, оташылық істеу.

ОТРЯД отряд (бірыңғай топ, бөлім); **цэргийн** ≈ әскери отряд; **пионерийн** ≈ пионер отряды.

ОТУУЛА-Х 1. отату, ұтқызу; 2. аңдыту, тосқызу, аңдып отырту, тостырту, тосқыздыру.

ОФИЦЕР офицер; ≈ **ийн ордон** офицерлер сарайы.

ОХИЛО-Х спиртін алу; **архи** ≈ арақ спиртін алу.

ОХИН 1. ұрғашы; ≈ **унага** ұрғашы құлын; ≈ **хурга** ұрғашы қозы; 2. қыз (бала); **нэг** ≈ **той бір** қызы бар; ≈ **том болох** қыз ержету.

ОХИНЦОР қызтөне.

ОХОР қысқа, шолақ, танқы, келте; ≈ **богино** шолақ келте; ≈ **дээл а)** келте шапан; б) шолақ топ, шолақ ініс; ≈ **бодол** қысқа ой, тар ой; ≈ **санаа**

шолақ ой, қысқа ой; ☆ **охор харавч** сауыт жеңпігі; ☆ **охор хуч** күндеме, күндеме жалшы; ☆ **охор яс** құймышақ сүйек; ☆ **охор сүүл** құйыршық сүйек.

ОХОРДО-Х қысқару, шолтию, таңқию, келтию; ≈ **чихжээ** келтіп келтіпті.

ОХОРДУУЛА-Х қысқарту, шолтиту, таңкиту, келтиту.

ОХЬ I (*ишімдік*) күші, қуаты; қызықтырғыш, құмартқыш; (*зат*) **архины** ≈ арақтың күші, арақтың қызықтырғыш заты; **айргийн** ≈ қымыздың күші, қымыздың спирті; ≈ **дээж** күшті дән; ≈ **шим** күшті шырыны.

ОХЬ II 1. басы, бастамасы; қозқайнар; **бичгийн зохиолн** ≈ жазба әдебиетінің бастамасы; 2. *ауыс*. маңдайы, алды, озаты, үздігі; ≈ **манлай** маңдай алды; ☆ **охь од** шаңдай жүлдыз (*астр.*).

ОЦГОНО-Х оқшию, одыраю, көлбеңдеу, жайпаңдау.

ОЦГОУУЛА-Х оқшиту, одырайту, көлбеңдету, жайпаңдату, оқ.

ОЦГОР оқшақ, одырақ, қолбек, жайпаң; ≈ **хад** оқшақ серек.

ОЦГОРДО-Х оқшып тұру, одырайып тұру, оқшып кету, одырайып кету, көлбию, жайпию.

ОЦГОРДУУЛА-Х оқшиту, одырайту, оқшитып жіберу, одырайтып жіберу, көлбиту, жайпиту.

ОЦГОРХОН оқшылық, одырайыңқы, көлбиіңкі, жайпыңқы.

ОЦОЙЛГО-Х үңілту, шұқшиту, төндіру, мінбелету.

ОЦОЙ-Х үңілу, шұқшию, төну, мінбелету; ≈ **н суух** шұқшып отыру, жүрелей отыру.

ОЦОЛЗО-Х үңірендеу, шұқшындау, төне беру, мінбелей беру.

ОЦОЛЗУУЛА-Х үңірендету, шұқшындату, төндіру, мінбелету.

ОЦОН үңірейген, шұқшиған, төнген, мінбелеген.

ОЦОС: **оцос хий-х** үңірең ету, шұқшып қалу; төңің қалу, үңіліп қалу.

ОЧ ұшқын, шоқ; **галын** ≈ от ұшқыны; ≈ **үсрэх** ұшқып ыршу, шоқ ыршу; ≈ **харвах** ұшқын түсу, шоқ ыршу; ☆ **нүднээс оч үсрэх** көздің оты жарқ ету, көзден от шыққандай сезілу.

ОЧИР бек, берік, мықты; **элдэв очир** бектүтқа, бекшілік (*буддизм діни бойынша діни кітап оқығанда қоңырау ретінде ұстайтын төрт тісті қола тұтқа*).

☆ **очир** алмас, откір алмас.

ОЧИ-Х бару; ≈ **ж ирэх** барып келу; **эмчид** ≈ дәрігерге бару; ≈ **газар** баратын жер; ☆ **хүнд очих** тұрмысқа шығу, күйсуге кету, үйлену.

ОЧУУЛА-Х барғызу; **тийш нь** ≈ солай барғызу.

ОЧУУШТАЙ барарлық, баратын, баруға тиіс.

ОЮУ көкжасыл тас.

ОЮУЛА-Х тіккізу, тіктіру; ≈ **ж авах** тіккізіп алу.

ОЮУН ой, ес, ұғым; ≈ **ухаан** ақыл-ой; ≈ **билэг** ой білім, білім ой, ақыл-ой; ≈ **ы хөдөлмөр** ой еңбегі.

ОЮУТ I көкжасыл тасты.

ОЮУТ II ойлы, ақылды, есті, білімді.

ОЮУТАН студент (*жоғарғы білім үйренушілер*); ≈ **зөвлөл** студенттер кеңесі; ≈ **сэхээтэн** оқыған интеллигенттер, оқығандар.

Ө ө (*әріп, дауысты*).

ӨВ 1. мұра, үлес, мирас; **эцгээс үлдсэн** ≈ хөронгө өкден қалған мұра доунет; ≈ **хувиа авах** мұралық үлесін алу; ≈ **идэх** мұрасын алу; ≈ **залгамжлах** мұрагер болу, мұрасын жалғастыру; ≈ **хөронгө** мұрагерлік; 2. мұра, нұсқа (*тарихи*); **соёлын** ≈ мәдениет мұрасы.

ӨВГӨД қарттар, қариялар; ≈ **ийн үг** қарттар сөзі; ≈ **дээдэс** ата-баба; ≈ **ирвэл үг нэмнэ**, **хүүхэд ирвэл хүч нэмнэ** қарт келсе ақылы есп, жас келсе күші сеп.

ӨВГӨЛЖИНӨ құтан, айдарлы торғай (*қус*).

ӨВГӨН 1. қарт, шал, **буурал** ≈ бурыл қарт; **эмгэн** ≈ **хоёр** шал мен кешпір; 2. (*жас*) кәрі, егде, ұлғаю, егделу; **нас** ≈ **болох** жас ұлғаю, жас егделу; 3. (*әзіл сөз*) кәрі, бай-еке; ≈ **чинь** кәрің; ≈ **оо әй** кәрі; ☆ **долоон**

өвгөн жеті қарақшы (*жұлдыз*).

ӨВДМӨӨР ауырар, ауыратып.

ӨВДӨГ I 1. тізе; **хоёр** ≈ екі тізе; ≈ **өөр овдох** тізе ауру; ≈ **сөхрэх** тізе бұғу; ≈ **зэрэгцэн суух** тізелесіп отыру; **тэмээний** ≈ **зогдор** түйсің тізе шудасы; 2. *ауыс*. (*тау*) дөң, беслес; **уулын** ≈ тау дөңі, тау беслесі, ☆ **өвдөг шороодох** күресіп жығылу; ☆ **өвдөг мушгих** ірке тарту (*күрес*); ☆ **өвдөг хумбих** бір тізелен отыру.

ӨВДӨГ II теріскен; **нүдэнд** ≈ **гарах** көзге теріскен шығу.

ӨВДӨГДӨ-Х тізелету, тізесінен ұстау.

ӨВДӨГЛӨГДӨ-Х тізелету, тізерлету, тізесімен бастырту, тізеге түсу.

ӨВДӨГЛӨ-Х тізерлету, тіземең басу, тізеге түсіру.

ӨВДӨГЛҮҮЛЭ-Х тізерлету, тіземең басқызу, тізеге түсірту.

ӨВДӨГЦӨӨ 1. тізеден; ≈ **цас** тізеден қар; ≈ **ус** тізеден су, су тізеден;

2. тізе жетерлік.

ӨВДӨГЧ I тізешік, тізе қан; ≈ **өмсох** тізе қан кино.

ӨВДӨГЧ II имек құмырасы; **архины** ≈ арақтың имек құмырасы.

ӨВДӨЛ: өвдөл цөвдөл қоқым, ұнтақ мұнтақ (*ас, тамақ*); **махны** ≈ еттің қоқымы.

ӨВДӨЛТ ауруы, науқасы; ≈ **нь ямар байна** ауруы қалай екен.

ӨВДӨМ қ. өвдмөөр.

ӨВДӨӨ-Х 1. ауырту, науқастандыру;

2. (*көңіл, күй*) бас қатыру, іш ашыту.

ӨВДӨ-Х 1. ауру, науқастану; ≈ **сон учир** ауырғандықтан; 2. (*көңіл, күй*) бас кату, ішті ашу; **толгой** ≈ бас кату.

ӨВДҮҮЛЭ-Х қ. өвдөөх.

ӨВЛӨ-Х мұра ету, мұра қызу, орнын басу; **эцгийн хураасыг хүү нь** ≈ әкесінің жыны тергенін баласы мұра ету; ≈ **эрх эдлэх мұрагер** болу.

ӨВЛҮҮЛЭ-Х мұра еткізу, мұраға беру, орнын басыру.

ӨВӨГ I баба; ≈ **дээдэс** ата-баба; ≈ **эцэг** ата; **элэңц** ≈ ұлы ата; **хулаңц** ≈ арғы ата.

ӨВӨГ II (*күс*) айдар; **шувууны** ≈ күстың айдары.

ӨВӨГЖӨӨЛ қ. өвөгжөөр.

ӨВӨГЖӨӨР (*жас*) егде, сақа, егделеген, сақалаған, егделену; ≈ **хүн** егде адам.

ӨВӨГРӨ-Х (*жасы*) егделену, сақалану, егде тарту, сақа тарту.

ӨВӨГРҮҮЛЭ-Х (*жасын*) егденендіру, сақаландыру, егде тартқызу.

ӨВӨГТ айдаршы; ≈ **шувуу** айдарлы күс.

ӨВӨГЧЛӨ-Х егдесіну, үлкенсіну, егде түту, үлкен түту.

ӨВӨЛ қыс; ≈ **ийн хүйтэн** қысқы суық; **хөхөө** ≈ **ийн хүйтэн** қыстың қақпаған суығы; **хатуу** ≈ қатаң қыс; ≈ **ийн хувцаэ** қысқы киім, қыс киімі; ☆ **өвлийн туйл** қыс шегі, қыс күшінің қысқару шегі, ақпан басталу; ☆ **өвлийн урь** қыс нышаны, қыс басталу.

ӨВӨЛЖИН қыстай, қыс бойы; ≈ **малд өвс тэвэрлэх** қыстай малға шөп тасу; ≈ **эунжин** қыстай жаздай; ≈ **гөө** қыс бойы, қыстай.

ӨВӨЛЖИ-Х қыстау, қыстал шығу; **тэнд** ≈ **дөг** сонда қыстайды.

ӨВӨЛЖӨӨ қыстау, қыстау-қора; ≈ **нд буух** қыстауға қону; ≈ **гөө засах** қыстауын жондеу; ≈ **нөөс нүүх** қыстаудан қону.

ӨВӨЛЖӨӨЛӨ-Х қыстауына қону, қыстау қораға қону.

ӨВӨЛЖӨӨЛҮҮЛЭ-Х қыстауына қондыру, қыстау қораға қондыру.

ӨВӨЛЖҮҮЛЭ-Х қыстау, қысты өткізу; **нэг** ≈ бір қыстау.

ӨВӨӨЛЖ (*күс*) бөбісек.

ӨВӨР I 1. (*тау, т. б. нәрсе*) күңгей, күн жағы, қойнау; **уулын** ≈ тау күңгейі; ≈ **тал** күн жағы; **мал хайрханы**

≈ **т билчих** мал тау қойнында жайылу; 2. (*адамның*) алды, тізе үсті; ≈ **дээр суух** алдына отыру; ☆ **өвөр монгол** ішкі моңғол (*Қытай халық республикасында мекендейтін моңғолдар*); ☆ **өвөр зурхай** ішкі тоспа, пысана қойны (*моңғолдар садақпен доналақтаған қайыс атқанда, қайыс тізіп қоятын жердің топырағын жалдайды да, садақ атушы жағына доналақ қайысты қатарластырып қояды. Осы жерді «нысана қойны» дейді*).

ӨВӨР II (*киім*) 1. қойын; **хувнасны** ≈ киімнің қойыны; **хүүхдээ** ≈ **төө авт унтах** баласын қойнына алып ұйықтау; 2. іш қалта; **цаңцны** ≈ жейденің іш қалтасы; ☆ **өврйин дэвтэр** қойын дәптер, блокнот.

ӨВӨРЛӨГЧ ішкі моңғол; ≈ **хүн** ішкі моңғол адам; ≈ **нд** ішкі моңғолдар.

ӨВӨРЛӨ-Х I 1. қ. өвөрлөх; 2. *арыс*. нек сақтау, өшігу; **өшөө** ≈ нек сақтау, өшігу.

ӨВӨРЛӨ-Х II (*тау*) күңгейлену, қойнаулау, күн жағына шығу; **мал уул** ≈ **н билчих** мал тауды күңгейлей жайылу.

ӨВӨРМЦЛЭ-Х (*тауды*) күңгейлету, қойнаулату.

ӨВӨРМӨЦ өзгеше, ерекше, өзгешелік, ерекшелік, айрықша, басқана; ≈ **байдал** өзгеше жағдай; ≈ **манар** өзіндік өзгешелігі, өзгеше қасиет; ≈ **үзэх** айрықша көру; ≈ **сонирхөл** өзіңдік мүдделері.

ӨВӨРТЛӨ-Х 1. қойынға тығу, қойынға тығу; **тамхиа** ≈ темекінің қойынға тығу; 2. жанына алу, қойынға алу; **хүүхдээ** ≈ **яг унтах** баласын қойнына алып ұйықтау.

ӨВӨРТЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) қойынға тығқызу, қойындату; 2. жанына алғызу, қойынға алғызу.

ӨВӨРЧ I аһылағын, үйлегіні елтікеш.

ӨВӨРЧ II жанасымпаз, үйлесімпаз, жанаскын, таяғын.

ӨВӨРЧЛӨ-Х 1. қ. өмчлөх; 2. *ауысу*. (*өзгеше*) жанаса қоту, жабыса қоту, өзіне тарту; 3. *ауыс*. майпаздау, майдалау, мөңкерлеу.

ӨВӨР-Х I (*өл, қуат*) әлсіреу, қалжырау, қажу; ≈ **ч доройтох** әлсіреп төмендеу.

ӨВӨР-Х II көгеру, нүктену; ≈ **ч муудсан** көгеріп нашарлаған.

ӨВӨР-Х III шіру, үгілу; **мод** ≈ ағаш шіру, ағаш шіріп үгіту.

ӨВС I шөп; ≈ **ногсө** шөп шалаң; ≈ **ний сор** шөптің соңысы; **эмийн** ≈ ендік шөп, пілпалық шөп; ≈ **шнг хийсэх** шөптей желпілдеу; 2. пішен, шөп; ≈ **өнд гарах** пішенге шығу; ≈ **нөөс буух** пішенді аяқтау; ≈ **нуруулдах** шөпті майлау; ≈ **ний хашаа** шөп ауласы, шөп қора; ≈ **бухалдах**

шөп күнөналдуу; ≈ дүйзлөх шөптү дестелеу; ☆ **өвсөн гэр** шалаң, шөп күрөк; ☆ **өвсний хадуур** шалаң, орак; ☆ **тэнэг өвс** мендуана; ☆ **өвсөн шахай** шөркө, боршны, шөп шакай.

ӨВСВЭЭН өзі, біртіндеп, сойте-сойте; ≈ **мөдөх** өзі білу.

ӨВСЛӨ-Х шөп беру, шөп салу; **үхрөө** ≈ сырына шөп салу.

ӨВСЛҮҮЛЭ-Х (*малга*) шөп бергізу, шөп салгызу, шөп жегізу.

ӨВСӨРХӨГ 1. шөптү, шөбі мол, шөптөсін; ≈ **газар** шөптү жер; 2. шөптөй, шөп сияқты, шөбі мол; ≈ **урга-мал** шөп сияқты өсімдік.

ӨВСӨРХҮҮ қ. **өвсөрхөг**.

ӨВСТӨ-Х (*егін*) шөптөнү, арамшөп шығу, жабайы шөп шығу.

ӨВСЧИН пішенші, шаппашы.

ӨВТГӨӨ-Х ауыртқызу, науқастандырту.

ӨВТГӨ-Х ауырту, науқастандыру.

ӨВТГҮҮЛЭ-Х қ. **өвтгөөх**.

ӨВХГӨР бүкір, еңкіш, құныс; **нэг** ≈ **амьтан** бір бүкір жан.

ӨВХИЙЛГӨ-Х бүкірейту, еңкейту, құнжиту.

ӨВХИЙ-Х бүкшию, еңкіштену, құнжито; ≈ **н суух** бүкшіп отыру.

ӨВХӨГ бүкшең, еңкең, құнжың; ≈ ≈ **хийх** бүкшең-бүкшең қағу, құнжың-құнжың қағу.

ӨВХӨГНӨ-Х бүкшеңдеу, бүкшіңдеу, еңкеңдеу, құнжыңдау, бүкшең қағу, бүкшің қағу, еңкең қағу, құнжың қағу.

ӨВХӨГНҮҮЛЭ-Х бүкшеңдету, еңкеңдету, құнжыңдату, бүкшіңдету, бүкшең қақтыру, еңкең қақтыру, құнжың қақтыру, бүкшің қақтыру.

ӨВХӨЛЗӨ-Х қ. **өвхөгнөх**.

ӨВХӨС; **өвхөс өвхөс хийх** қ. **өвхөг**.

ӨВЦӨЛДӨ-Х араласу, қосылу, бірігу.

ӨВЦӨЛДҮҮЛЭ-Х араластыру, қосу, біріктіру.

ӨВЦӨ-Х (*қан*) ауысу, алмасу.

ӨВЧ толық, түгел, сай; ≈ **хувцас** толық кийім; ≈ **бүрэн хэрэглэлтэй гэр** сақадай сай үй; ≈ **бүрэн тоноглогдсон** толық жабдықталған.

ӨВЧИН науқас, дерт, ауру ≈ **зовлон** ауру, науқас; ≈ **эмгэг** дерт-дербез; ≈ **тахал** ідет ауруы; **халдварт** ≈ жұқпалы ауру; **нүдний** ≈ қоз ауруы; ≈ **тусах** науқастану, дерт тию; ≈ **орох** ауыра бастау; ≈ **нь ихдэх** науқасы ұлғаю, дерті үдеу; ≈ **тарих** ауруы жүгу, ауру тарау; ≈ **зэрэх** ауру шырмау; ≈ **ороох** ауру төңіректеу; ≈ **эргүүлэх** науқастану беру, аурудан бас көгермеу; ≈ **д шаналах** аурудан азап шегу; ≈ **олох** ауру жүгу, дерт тию, науқастану; ≈ **хүдрэх** ауруы асқыну, науқасы ұлғаю; ≈ **д баригдах** аурудан айыңдау, науқастан бас көгермеу; ≈ **д нэрвэгдэх** аурудан азап

шегу; ≈ **ялаарших** ауруы тәуірлену, науқастан серги бастау; **ужиг** ≈ сіңісті ауру, ескі ауру, сүйекке сіңісті науқас; ≈ **үгдрэх** ауруы асқыну, науқасы ұлғаю; **арьсны** ≈ тері ауруы; ≈ **дарах** ауруды басу, науқасты тәуірлендіру; ≈ **ний хуудас** науқастық анықтама, науқас анықтамасы.

ӨВЧИНГҮЙ аурусыз, науқассыз, дертсіз, сау, дені сау; **өргүй бол баян**, ≈ **бол жаргал сөзбе**, борышсыз болсаң баюын, дертсіз болсаң жыргауың □ денсаулық—зор байлық; **ямар ч** ≈ ешбір ауруы жоқ, дені сау.

ӨВЧИ-Х (*тері*) сыдыру, іреу, сою, сыыру; **арьсыг** ≈ теріні сыдыра сою.

ӨВЧЛӨЛ науқас, ауру; **ердийн** ≈ **ийн улмаас** кәдімгі науқастың кесірінен.

ӨВЧЛӨ-Х ауру, науқастану, дерт тию.

ӨВЧЛҮҮЛЭ-Х ауырту, науқастандыру, дерт тигізу, ауру жұқтыру, дерт жұқтыру.

ӨВЧТӨН науқас адам, ауру адам; ≈ **ийг сувилах** науқас адамды күту, науқас адамды емдеу; ≈ **г хүлээн авах** науқас адамды қабылдау.

ӨВЧТЭЙ 1. ауру, науқас, дертті; ≈ **хүн** ауру адам, науқас адам; 2. *ауыс*, әулекі, әумесер, дарақы, делбе, даңгой; **нэг** ≈ **амьтан** бір әулекі жан.

ӨВЧҮҮ төс; ≈ **цорой** төс шұрай; ≈ **ний ойс** төс шөміршек; ≈ **ний хуруу** төс шершеу; ≈ **түших** төсін шалқалату (*сойған мал*); ☆ **өвчүүнд түшүүлэх** ұмғыну, тырысу, таллантану.

ӨВЧҮҮЛЭ-Х (*теріні*) сыдырту, сойддыру, іреу, сыпырту.

ӨГВИЙ-Х қ. **өөвийх**.

ӨГВӨГӨР қ. **өөвгөр**.

ӨГҮЙ 1. өгей; ≈ **эгч** өгей әпке; 2. әкей, үкей (*сыйлап шақырғанда айтылатын сөз*).

ӨГЗӨГ ұршың (*анат.*).

ӨГЛӨГ 1. берімеек, бересі (*нәрсе*); ≈ **авлага** берімеек-алымсақ, бересі-аласы, алым-берім; 2. береген, бергіш, жомарт, мырза, шүлен; ≈ **ийн эзэн** береген жомарт.

ӨГЛӨГЛӨ-Х 1. берімеегін беру, бересісін беру; 2. береген болу, жомарт болу, мырза болу.

ӨГЛӨГЧ жомарт, мырза, береген; ≈ **хүн** жомарт адам; ≈ **хүн оортөө хоосон** жомарт құр алақан қалады □ жомарттың қолын жоқшылық байлайды.

ӨГЛӨӨ төңертең, төңертең; ≈ **эрт босох** төңертең ерте тұру; **маргааш** ≈ ертең төңертең; ≈ **бүр** әр күші төңертең.

ӨГЛӨӨГҮҮР төңертең, төңертең, төңертең ерте; ≈ **явах** төңертең ерте кету.

ӨГНӨ-Х қонды болу, семіз шығу; **өвөлд нь** ≈ **ж, зунд нь согнож бай**

кыста койың коңды болсын, жазда жагаң жайлауда болсын.

ӨГӨГДӨ-Х берилу; ≈ **сон нь** берилгөнү.

ӨГӨЛЦӨ-Х берилу; **авч** ≈ алысып берилу.

ӨГӨӨ берим, береси, берер; ≈ **аваа** берер-алар, береси-аласы; ≈ **аваатай** беримсек алымсаң, береси-аласы.

ӨГӨӨЖ түсім, кіріс, пайда; **эдний засгийн** ≈ экономикалык пайдасы.

ӨГӨӨМӨР 1. береген, жомарт, кол ашык, кол тартпайтың; ≈ **хүн** жомарт адам; ≈ **тусламж** кол тартпайтын жердем; 2. бай, мол, толыксуу, кемелине келу; ≈ **баян** толыксыган бай.

ӨГӨӨМӨРЧ к, өглөч.

ӨГӨР 1. (өң-түс) акшыл, куарган, куқыл, сүр; ≈ **өнгөтэй даавуу** куқыл түсті шүперек; 2. (жер) куаң, құрғақ, реңсиз, жұпыны; ≈ **газар** куаң жер.

ӨГӨРШИ-Х 1. (өң-түсі) куқылдау, куаруу, акшылдау; **нар салхинд** ≈ **сөн даавуу** күн мен желге куқылдап кеткен шүперек; 2. (нәрсе) кеуректену, курау, каудырау.

ӨГӨРШҮҮЛЭ-Х 1. (өң-түсүн) куқылдату, куарту, акшылдану; 2. (нәрсени) кеуректендіру, куарту, каудырату.

ӨГӨ-Х беру, тапсыру; **нэт юм** ≈ бір нәрсе беру; **монгө** ≈ акша беру; **шагнал өгөх** силық беру; **гардуулж** ≈ қолма-қол тапсыру; **хоол** ≈ тамақ беру; **унд** ≈ сусын беру; **цай** ≈ шай беру; **эм** ≈ ем беру; ☆ **заавар өгөх** кеңсе айту, жұмысқа нұсқау; ☆ **амсаж өгөх** дөмін тату, тағып кору; ☆ **худалдаж өгөх** сату, саудалау, сатып өткізу, саудалап өткізу; ☆ **даалгавар өгөх** тапсыру, міндет жүктеу; ☆ **зөвшөөрөл өгөх** рұқсаттау, рұқсат ету; ☆ **тушаал өгөх** бұйыру, бұйрық ету; ☆ **цежилт өгөх** соғу, сонды беру, тойтару; ☆ **харнулт өгөх** жауап кабыру, жауап беру; ☆ **засаж өгөх** көрсету, сілтеу; ☆ **нэр өгөх** атау, ат коюу; ☆ **хоч өгөх** мазактау, келеке ету; ☆ **дехно өгөх** ым беру, ымдау, белгі беру; ☆ **хэл өгөх** хабар айту, т.л. жаластыру, қатнасу; ☆ **ам сөнг өгөх** уәде беру, ант ету; ☆ **сөнг өгөх** шағым билдіру; ☆ **мөдүүлэг өгөх** шағым беру; ☆ **бууж өгөх** түсіп беру, мойындау; ☆ **санаал өгөх** шыр беру; ☆ **хүч өгөх** күш беру, көмектесу, себептесу, көмек беру; ☆ **үнэ өгөх** баға айту, баға беру; ☆ **сэтгэлээ өгөх** көңілі ауу, ястық болу; ☆ **эрх өлтөх** өрік беру, өрікідік беру; ☆ **үг өгөх** сөз байлау, уәде қылу, ант ету; ☆ **жншээ өгөх** а) үлгі беру, өнеге көрсету; б) мысал беру, дәлел көрсету; ☆ **огч явуунах** арқылы жүргізу, ден жүргізу; ☆ **барьж өгөх** ұстап беру, ұстау; ☆ **хэмжээ өгөх** тұрғын олшету; ☆ **өгөх оршихын тийн** ялгал ба-

рыс жатыс септігі (грамм.).

ӨГРӨ-Х 1. (өң-түс) оңу, куқылдау, куару; 2. (сана) кеуректену, курау, каудырау; **гөрийн бүрээс** ≈ кигіз үйдің үзігі кеуректену.

ӨГРҮҮЛЭ-Х 1. (өң-түсті) оңдырту, куқылдау, куарту; 2. (сана) кеуректендіру, куарту, каудырату.

ӨГСӨӨ-Х орлету, жоғары қарай жүргізу.

ӨГСӨ-Х өрлеу, жоғары қарай жүру; **уул өөд** ≈ тауга қарай өрлеу; ≈ **өд явчихлаа** өрлеп кетіп қалды; ≈ **уруудах** өрлеп құлдау.

ӨГСҮҮЛЭ-Х орлету, жоғарылату.

ӨГСҮҮР өр қайқаң, шалқақ, қайқы; ≈ **газар** өр жер, қайқаң жер.

ӨГТӨ-Х 1. өктеу, көктеу, омыраулау; 2. ауыс. берілу; 3. ауыс. өлсіреу, өлі жетпесу, өктету, омыраулату; **мөчөөгөө** ≈ гүй өктетпейтін, жеңілмейтін.

ӨГҮҮЛБЭР сөйлем; **әнгийн** ≈ жай сөйлем; **нйилмэл** ≈ құрмалас сөйлем; ≈ **ийн гишүүн** сөйлем мүшелері; **гишүүн** ≈ бағыныцқы сөйлем; **гол** ≈ басыцқы сөйлем; ≈ **зүй** синтаксис.

ӨГҮҮЛЛЭГ әңгіме; **хошин** ≈ сықақ әңгіме.

ӨГҮҮЛШГҮЙ айтар жоқ, сөз етпес, айтуға ауыз бармас; ≈ **сайхан** айтар жоқ, әйбат.

ӨГҮҮЛЭГДЭХҮҮН бастауыш (грамм.); ≈ **гишүүн** бастауыш мүше; **гишүүн өгүүлбөрийн** ≈ бағыныцқы сөйлемнің бастауышы.

ӨГҮҮЛЭЛ 1. сөз, әңгіме; ≈ **гаргах** сөз шығару, әңгіме тудыру; 2. мақала; **сонинд** ≈ **бичих** газетке мақала жазу; ☆ **өмнөх өгүүлэл а)** бас мақала (*газет*); б) кіріспе (*кітап*).

ӨГҮҮЛЭ-Х I сөйлеу, баяндау, әңгімелесу; **чингэж** ≈ **сэнд** осылай әңгімелегенде.

ӨГҮҮЛЭ-Х II (нәрсени) бергізу, бердіру; ≈ **эгүй** бергізбеді.

ӨГҮҮЛЭХҮҮН (грамм.) баяндауыш; **сгүүлбөрийн** ≈ **гишүүн** сөйлемнің баяндауыш мүшесі.

ӨГЦӨӨ бересі, берімсек, берер; ≈ **тэй хүн** бересісі бар адам, берімсегі бар адам.

ӨГЧИГӨ-Х беріп жіберу, арқылы жіберу; **юмы чинь** ≈ **е** нәрсеңді беріп жіберейін.

ӨГЬБӨ үйме, пішен; **өгөтнын** ≈ тышқанның үймесі, тышқанның пішені.

ӨД мамық (*жүн*) шувууны ≈ құс мамығы; ≈ **өн малгай** мамық тымақ; ≈ **өн дэр** құс жастың; ☆ **өдтэй бичиг** үкілі хат, мамықты хат (*асығыс хат*); ☆ **өден гүвүүр** қанат сібіртігі; ☆ **өдөн үүл** ақша бұлт; ☆ **сдиээс хонгөн, сумнаас** хурдан мамықтан жеңіл, оқтан жылдам (*малга ен салганда, малды пішкенде «қолы жеңіл, тез жазылады»*

мағынасында айтатын сөз).

ӨДИН I (*уақыт*) 1. болған жоқ, әлі қайда, талай уақыт; **явах** ≈ кететін болған жоқ, кетуге әлі қайда; **очих** ≈ **байна** баруға талай уақыт бар.

ӨДИН II 1. (*көлем, шама*) қаншама, ұшан-теңіз, толып жатқан, мұнша, осынша, мұндай, осындай; ≈ **их юм** осынша көп нәрсе, ұшан-теңіз көп нәрсе ≈ **тедий** қаншама; 2. (*уақыт*) осы күнге, әлі күнге, қазірге, осы кезде; осы уаққа; ≈ **хуртэя** осы күнге шейін, әлі күнге дейін; ≈ **д дулаахан** осы кезде жылырақ; **маргааш** ≈ **д ертен** о.ч. ұста.

ӨДИНЖОН I (*уақыт*) әлі болған жоқ, бола берген жоқ, талай уақыт бар.

ӨДИНЖОН II (*шама*) өте шамалы, осындай ғана, мұндай ғана, осындай-ақ, мұндай-ақ ≈ **юм осындай** ғана нәрсе **эвөөэ** осындай ғана.

ӨДИНЖӨӨ (*шама, көлем*) осындайлық, осыншама, мұншама, осынша, мұнша ≈ **их осындайлық** үлкен; ≈ **уэт осындай** ұсын.

ӨДУУ 1. мамық осу, мамығы шығу; **күрүү** ≈ күстың мамығы осу; 2. мамық жүзу, мамығын жүзу; **шү-вуу** ≈ күстың мамығын жүзу; 3. (*садақ*) оқ қауырсындату; **еуи** ≈ садақ оғына қауырсын шаныу.

ӨДУУЛӨ-Х (*жүз*) 1. мамығын өсіру; 2. мамық жүздіру; 3. (*садақ*) оқты қауырсындату, оққа қауырсын шаныштыру.

ӨДӨСҮ қоздырушы, түрткілеуші, тудырушы; **халған** ≈ шанығын қоздырушы; **дәйн** ≈ соғыс тудырушы; **халдан** ≈ тәсіл түрткілеуші.

ӨДӨБИ қоздырғы, түрткі, тудырғы, көтерер, түрту.

ӨДӨБЛӨ-Х қоздырту, түткілеу, тудырту.

ӨДЕСЛОӨ түрткі, қоздырғы; **түүний** ≈ сондай түрткісі.

ӨДӨӨ-Х қоздыру, түрткілеу, тудыру; **хэрүтэ** ≈ дау қоздыру; ≈ **и хатгах** түрткілеп шағу; **дәйн** ≈ соғыс тудыру.

ӨДӨР I күндіз, күн; ≈ **ийи** ажил күндізгі жұмыс; ≈ **урсах** күн ұзару; ≈ **шөнгүй** күндіз-түн, күні-түні; ≈ **тоо хурэх** күнбе-күн жету; ≈ **бүр** күн сайын, әр күні ≈ **туж** күні бойы; ≈ **тутам** күн сайын; ≈ **туры** күні бойы; ≈ **дүл** тал түсте; ≈ **өвс өдөрт** күннен күнге; **горсон** ≈ туған күн; ☆ **өдөр онгорехгүй** күн өтпейді, зергерлік, іш пысарлық, жалығарлық; ☆ **бүтэн сайн өдөр** жексенбі (*күн*); ☆ **хагас сайн өдөр** сенбі (*күн*); ☆ **баярын өдөр** мереке күн; ☆ **өдрийн сонин** күнделік газет, күндік газет; ☆ **өдрөө хүлээх** олуге таяу, дәмі таусылуға таяу, кемді күн қалу; ☆ **амралтын өдөр** демалыс күн; ☆ **ажлын өдөр** жұмыс күні; ☆ **хөдөлмөр өдөр** еңбек-күн; ☆ **өдрийн**

өд шиг сөзбе. күндізгі жұлдыздай □ анда-санда, оқта-текте, сирек; 2. сөгке, тәулік; **гурван** ≈ үш тәулік.

ӨДӨРЖИИ күні бойы; ≈ **ажил** хийх күні бойы жұмыс істеу; ≈ **шө-нөжин** күндіз түні.

ӨДӨРЛӨ-Х күннің белгілеу, ай-күннің белгілеу.

ӨДӨРЛҮҮЛӨ-Х күннің белгілету, ай-күннің белгілеу.

ӨДӨ-Х қозу, оршу, туу, шығу; **хэрүүи** ≈ дау қозу; **үг** ≈ сөз қозу, сөз шығу; ≈ **сөдэх** қозып оршу.

ӨДҮҮЛӨӨР қозғы, қоздырғы, түрткі, тудырғы, қозуы, өршу.

ӨДҮҮЛӨӨРЛӨ-Х қоздырғы болу, түрткі болу, қоздыру, өршіту, ұлғайту.

ӨДҮҮЛӨ-Х қоздыру, өршіту, тудыру, шығару; **хэрэг** ≈ істі қоздыру, көрсек шығару.

ӨЕГ (*ас, тамақ*) 1. нәрлі, қоректі, жұғымды, тоқ; ≈ **хоол** нәрлі тамақ, тоқ тамақ; 2. (*асқа*) тойым, тоқ, қанағат; **гәдэе** ≈ **байна** қарын тоқ, асқа тойлы; 3. төкмейіл, қанағатты, місе тұтышы; ≈ **бөлсон хүн** төкмейіл адам, қанағатты адам.

ӨЕГДӨ-Х 1. (*асқа*) тоғай, тойымдық блу; 2. (*нигыл*) өте тоқмейілеу, өте қанағатсу; 3. *ауис* әлсізден кету, сүлдері қалу, сүлдесі қалу.

ӨЕГДҮҮЛӨ-Х 1. (*ас, тамақ*) нәрлендіру, қорегін арттыру, жұғымды болдыру; 2. (*нигылын*) төкмейілету, қанағаттыту; 3. *ауис* әлсіздену, сүлдерін қалдыру, сүлдесін қалдыру.

ӨЕГШИ-Х 1. (*ас, тамақ*) нәрлене бастау, қоректі бола бастау, жұғымды бола бастау; 2. (*нигыл*) төкмейілеу, қанағатсу, місе тұту.

ӨЕӨ үйе, қия; ≈ **газар** үйе жер, қия жер.

ӨЕӨӨ-Х I үйелену, қиялану, үйе боп кету, қия боп кету.

ӨЕӨӨ-Х II 1. үйелеу; ≈ **ж унах** үйелел жығылу; 2. жығылау, көтерем болу; **хурга** ≈ **өд уначихав** қозы көтерем боп жығылып қалды.

ӨЕӨДҮҮ үйелеу, қиялау, үйерек, қиярақ (*жер*); ≈ **газар** үйелеу жер.

ӨЕӨӨ-Х қ. өездэх.

ӨЕХ қ. өехий.

ӨЕХИИ төстабан (*анат.*).

ӨЕХИЛӨ-Х төстабандау, төстабанын сыдыру.

ӨЕХИЛҮҮЛӨ-Х төстабандату, төстабанын сыдырту.

ӨЕХӨН I алқанты, кең, еркін.

ӨЕХӨН II үйекті, қиялы, қиялау, үйектеу (*жер*).

ӨЖ қыңыр, қиқар, қырыс, өжет, қайсар; ≈ **нөр** өжет қыңыр.

ӨЖИЛТ қыңырлық, қиқарлық, қырыстық, өжеттік, қайсарлық.

ӨЖИМТГИИ қыңырланғыш, қиқарланғыш, қырыстанғыш, өжеттенгіш,

қайсарланғыш.

ӨЖИМХИЙ қ. өжимтгий.

ӨЖИНГӨ қ. өжүүн.

ӨЖИНХИЙ қ. өжимтгий.

ӨЖИ-Х I қыңырлау, қиқарлану, қырыстану, өжеттену, қайсарлану; **битгий** ≈ өөд бай қыңырлана берме.

ӨЖИ-Х II 1. нашарлау, жөйсіздеу; 2. сайқалдау, жеңілкеткену.

ӨЖӨӨ-Х I қыңырландыру, қиқарландыру, қырыстандыру, өжеттендіру, қайсарландыру.

ӨЖӨӨ-Х II 1. нашарлату, жөйсіздеу; 2. сайқалдыққа түсіру, жеңілкеткендіру.

ӨЖҮҮ (*мінез*) қырыс, қиқар, қыңыр; ≈ **гий нь хөдолгөх** қырыстандыру, қиқарландыру.

ӨЖҮҮН тіркiс, қырыс, қыңыр, қиқар; ≈ **хүн** қырыс адам.

ӨЖҮҮРХҮҮ қ. өжүүрхэг.

ӨЖҮҮРХҮҮЛӘ-Х қырыстандыру, қиқарландыру, қыңырландыру.

ӨЖҮҮРХЭГ (*мінезі*) тіркiстеу, қырыстау, қыңырлау, қиқардау; ≈ **зантай хүн** мінезі қырыстау адам.

ӨЖҮҮРХӘ-Х қырыстану, қиқарлану, қыңырлану, тіркiстену; ≈ **эд суучхлаа** қырыстанып отырып алды.

ӨЛ I 1. (*сана*) нәр, жұғым; ≈ **тэй хоол** нәрлі тамақ, ≈ **муутай** нәрсіз, жұғымсыз; ≈ **шимгүй** нәрі аз, жұғымсыз; 2. ас, тамақ; ≈ **хоолгүй явах** аш жүру, аштан аш жүру; ≈ **залгах** өзегін жалғау, аздап тамақ жеу; ☆ **өл даахдаа сайн** аштыққа төзімді.

ӨЛ II сұры, сұрғылт; ≈ **буурал** хангай сұрғылт ақбас тау; ☆ **өл буурал морь** кок бурыл ат; ☆ **өл халзан** кок қасқа.

ӨЛ III аласа, жатаған, тайнақ; ≈ **хотол** жатаған мойнақ; ☆ **өл даваа** мойнақ оба.

ӨЛБӨЛЗӨ-Х 1. мөлдiрету, мөлкету; ≈ **н** харах мөлдiрен қарау; 2. (*ас, тамаққа*) сұғанақтану, сумақайлану, қомағайлану.

ӨЛБӨЛЗҮҮЛӘ-Х 1. мөлдiрету, мөлкетету; 2. (*асқа, тамаққа*) сұғанақтандыру, сумақайландыру, қомағайландыру.

ӨЛБӨРГӨ-Х қ. өлборүүлә-х.

ӨЛБӨРӨ-Х ашығу, қарны ашу, аштыққа ұшырау; ≈ **ч үхэх** ашығын олу.

ӨЛБӨРҮҮЛӘ-Х ашықтыру, қарнын ашыру, аштыққа ұшырату.

ӨЛГИЙ 1. бесік; ≈ **тэй хүүхэд** бесіктегі бала; ≈ **н дуу** бесік жыры; 2. *ауыс*, тұған, ата тұма, кіндік кескен; ≈ **нутаг** тұған жер, ата мекен, кіндік кескен жер; 3. (*жер*) қойнау, ықпана; ☆ **өлгий алт** бір лаң алтын (37,3 грамм.); ☆ **өлгий** монғо слу лаң күмсе (1 кг 865 г.)

ӨЛГИЙДӨ-Х бесікке бөлету; ≈ **сөн** хүүхэд бесікке бөлеген бала.

ӨЛГИЙЛӨ-Х қ. өлгийдох.

ӨЛГИЙДҮҮЛӘ-Х бесікке бөлету.

ӨЛГИЙЛӘ-Х қ. өлгийдох.

ӨЛГӨГДӨ-Х іліну; модонд ≈ ағашқа іліну.

ӨЛГӨМӨЛ ілімелі; ☆ **өлгөмөл** шипши коже.

ӨЛГӨӨСТЭЙ қ. өлгөөтэй.

ӨЛГӨӨТЭЙ ілулі; ≈ **юм** ілулі нәрсе.

ӨЛГӨР шошақ, шошаң, үшкір, сүйір; ≈ **толгой** шошақ бас.

ӨЛГӨ-Х 1. (*нәрсені*) ілу; **өлгүүрт** ≈ ілгішке ілу; **ханьн толгойд** ≈ **сөн хазаар** кереге басына ілген жүген; 2. (құрықты) салу, бұғалықтау, мойнына сұғындыру; 3. *ауыс*. өрлеу; **уулын ам өөд** ≈ тау аузына қарай өрлеу; 4. *ауыс*. таңдау, сұрыптау; **дотроос нь** ≈ **ж авах** ішінен таңдап алу; 5. *ауыс*. (*сөз*) ерекшелеу, атап айту; **үг** ≈ сөзді ерекшелеп айту.

ӨЛГӨЦ мәлімдемсе; **утга зохиолын** ≈ **өдеби** мәлімдемсе.

ӨЛГӨЦӨӨ (*ойын*) асық сыпыру ≈ **өлгөцөх** асықты ұыстай сыпыру.

ӨЛГӨЦӨ-Х (*асық*) сыпыра қағу.

ӨЛГҮЙ (*ас, тамақ*) 1. нәрсіз, жұғымсыз; 2. аш. жарату; ≈ **хоносон морь** аш түнеген ат.

ӨЛГҮҮЛӘ-Х 1. (*нәрсені*) ілдірту; 2. (*жылақы*) құрық салдырту, бұғалықтау, мойнына сұғындырту; 3. *ауыс*. (*биікке*) орлету; 4. *ауыс*. таңдату, сұрыптау; 5. *ауыс*. (*сөз*) ерекше айтқызу, атап айтқызу.

ӨЛГҮҮР 1. ілгін; **хувцасны** ≈ **кiмiңiң** ілгiнi; **махны** ≈ ет ілгiн; 2. (*дiскейiлiк*) салбырауық, салпыншақ; ≈ **зэмэг** салбырауық сырға.

ӨЛДӨӨ-Х I ашықтыру, өлімсiрету, талықтыру.

ӨЛДӨӨ-Х II қолқылдату, кең келтіру, кең ғыш жіберу.

ӨЛДӨ-Х I ашығу, өлімсiреу, талығу; **морь өөд явахгүй** байна ат ашығып жүрмей келеді.

ӨЛДӨ-Х II қолқылдау, кең келту, қолқылдап кету, кең бол кету; ≈ **өд сугарч** ойчихлоо қолқылдап сұбырылып қалды.

ӨЛДҮҮЛӘ-Х қ. өлдөөх.

ӨЛЗИЙ I сәт, орай, рет; ≈ **болөх** сәт; түсу, орайы келу; ≈ **гөө өгөх** сәтiне ораду, бағы жану; ≈ **бус** сәтсіз, орайсыз, жолы болмаған; **еэ** ≈ **бус** е, құрыш қалғыр; ≈ **хутга** іске сәтiң, жолы болу, бағы жану.

ӨЛЗИЙ II таңдай ою, ширатпа ою; ≈ **зурах** ширатпа ою сызу; **давхар** ≈ қос таңдай ою; **түмэн** ≈ ширатпа ою.

ӨЛЗИЙГҮЙ I сәтсіз, орайсыз, ретсіз бағы бадалған, сор маңдай.

ӨЛЗИЙГҮЙ II таңдай оюсыз, ширатпа оюсыз.

ӨЛЗИЙГҮЙДӘ-Х бағы қайту, бағы бадалу, бағы жанбау, соры ашылмау.

ӨЛЗИЙЛӨ-Х тыңышталу, тыңыш,

болу, тыныштық беру; **чоно нохой** ≈ қасқыр итке тыныштық беру, қасқырдан қора тынышталу.

ӨЛЗИИТЭЙ I тыныш, бойқам, қамсыз; **чоно ойрынхдоо** ≈ қасқыр жақшыдағырларға тыныш.

ӨЛЗИИТЭЙ II таңдай оюлы, ширатпа оюлы.

ӨЛЗИИХҮҮ қарақшы (мал үшін).

ӨЛЗИЙГӨ-Х өндірісегін көтерту, өндірісегін сөздыру, аяқымын көгерту.

ӨЛЗИЙ-Х өндірісегін көтеру, өндірісегін сөзу, аяқымын көгеру; **хоолойгоо** ≈ ж **товчоо товчулулар** өндірісегін көтеріп түймесін түймелетті.

ӨЛЛӨ-Х I (мал) оттату, жүлгізу; **морно** ≈ атын оттату, атына жүлгіздіру.

ӨЛЛӨ-Х II жаттықпен жүру, жаттық жермен жүру.

ӨЛМИЙ I 1. (анат.) табан ұшы; ≈ дээрээ **зогсох** табан ұшымен тұру; 2. (етік) ұлтап ұшы; **гутлын** ≈ етіктң ұлтап ұшы.

ӨЛМИЙ II (тақпақ) қайталамасы.

ӨЛМИЙДӨ-Х табандату; ≈ ж **унагаах** тұқырғын жығу, екпеттеге түсіру.

ӨЛМИЙДҮҮЛЭ-Х табандату, тұқырту, екпеттету.

ӨЛМИЙЛДӨ-Х 1. табан ұшымен тұру; 2. (күрес) аяғыммен ілу, аяқ ұшымен ілу.

ӨЛМИЙЛДҮҮЛЭ-Х 1. табан ұшымен тұрғызу; 2. (күрес) аяғыммен ілдіру, аяқ ұшымен ілдіру.

ӨЛМҮҮ: **олмүү зөлмүү** жетер жетпес, тиер тимес үш-тәпті.

ӨЛӨГ I өлік (б.л.нбейтін жансар ауру); ≈ **өсчин** өлік ауру, жансар ауру.

ӨЛӨГ II 1. шикі зат; **арьс шир зэрэг** ≈ ийн зүйл тері, сірі тағы басқа шикі заттар; 2. (тарихи) коне бұйымдар.

ӨЛӨГТӨ-Х өлік науқас тию, сызба науқас тию, өлімсірету.

ӨЛӨГЧИН өлекшін, қаншық; ≈ **чоно** өлекшін қасқыр, қаншық қасқыр; ≈ **нохой** өлекшін ит, қаншық ит.

ӨЛӨЛЗӨ-Х оңмендеу, оңірендеу, оңмен қағу, оңірең қағу.

ӨЛӨЛЗҮҮЛЭ-Х оңмендету, оңірендету, оңмен қақтыру, оңірең қақтыру.

ӨЛӨМ: **өлөм шөлөмгүй** кейінсіз үе-қысыз, сиықсыз, кейін кеск несе, сиқы кескен, сұрқы қаржқан; ≈ ≈ **зэвхий** цагаан **қарайтай** хүн кейіп-кескінсіз ақ шолмек адам.

ӨЛӨН I аш, жару; ≈ **хүн** аш адам; **өлөн элгэн дээрээ эм уух** аш қарында ем ішу; ≈ **бие дээрээ** аш күйінде, аш кезінде, аш қарында; ≈ **явах** аш жүру; ≈ **морь** жару ағ; ☆ **өлөн шороо** бос топырақ, борпылдақ топырақ; ☆ **өлөн гэдэс** аш ішек; ☆ **өлөн зуд** ашар-

шылық кез; ☆ **өлск ховдэг** ашқарақ, оңаза, тамақсау; ☆ **өлөн хир** стек кір (әйелдің); ☆ **өлөн өргөс** жіңішке тікен; ☆ **өлөн нүд** зерек, таңғыш.

ӨЛӨН II олең (шөп); **намгийн** ≈ саз жердің олеңі; **голын** ≈ өзін олеңі; ≈ **өвс** олең шөп; ☆ **өлөн сахал** олеңше қияқ; ☆ **өлөн хутгуур** қасқалдақ (құс).

ӨЛӨНГӨ I (өсімдік) құлын ембес; ≈ **ийг** адуу **их** иддэг құлын ембест. жылқы көп жейді.

ӨЛӨНГӨ II ашқарын, аш.

ӨЛӨНГӨТГӨ-Х ашықтыру, оңазаландыру, ашқарақтандыру.

ӨЛӨНГӨТӨ-Х ашығу, оңазалану, ашқарақтану.

ӨЛӨРХӨ-Х ашығу, тамақ іздеу, обырлану.

ӨЛӨ-Х сүймендеу; ≈ ж **өргөх** сүймендеп көтеру.

ӨЛСГӨЛӨН ашғық, ашаршылық; ≈ **болох** аштық болу, аштыққа ұшырау; ≈ **д нэрээгдэх** ашаршылыққа күйзелу, ашаршылықта күйзелу.

ӨЛСГӨ-Х қ. **өлсүүлэх.**

ӨЛСӨӨ-Х қ. **өлсүүлэх.**

ӨЛСӨ-Х 1. (ас, тамақсыз) ашу, ашығу; **гэдэс** ≈ қарын ашу; ≈ **цэгт идэх** ашыққан кезде жәу; **хоол идээгүй** ≈ тамақ ішпей қарын ашу; 2. **ауыс** шөлдеу, сусау, қағалау, солу; **алим** ≈ алма сусау, алма шөлден солу; ☆ **өлсөхөд өл буурал** бұғын **эвэр зөөлөв**, **цадахад цгаан хурганы мах хатуу** *сөзбе.* ашыққанда кәрі бұғының мүйізі де жұмсақ, тойғанда қозының еті де қатты □ тойғаннан соң тоқты еті де топырақ татиды.

ӨЛСҮҮЛЭ-Х ашықтыру, қарын ашыру; **их** ≈ ж **болохгүй** көп ашықтыруға болмайды.

ӨЛҮҮЛЭ-Х сүймендету, сүйменмен көтеру.

ӨЛТӨГ қ. **өртөг.**

ӨЛТӨГЛӨ-Х бағалау, бағасын белгілеу.

ӨЛҮҮР сүймен; ≈ **ээр хошиж өргөх** сүйменмен сүйсіп көтеру.

ӨЛХӨН I 1. (көлем, көңістік) кең, бос, мол, қыспай, кең мөлшан; ≈ **багтах** кең сию, кең мөлшан сию; 2. **ауыс**. (беріктік) бос қана, сипай, өлсіз, ерк ідеу, бостау; ≈ **дөвгөх өржих** бос қана сүйсіп салу.

ӨЛХӨН II 1. (саросыз) кеуная, олеңдей, нәрсіз, құрымсыз; 2. **ауыс**. шала, аз, ашна-жалал, шамалы тама; ≈ **унтах** шала ұйықтау; ≈ **цадах** ашна-жарал болу, шала тою.

ӨЛЧИР суықшыл, суыққа төзімді, тоңа қоймас; ≈ **хүн** суыққа төзімді адам.

ӨЛЧИРЛӨ-Х суықшыл болу, суыққа тезу, тоңа қоймау.

ӨМ I -ып (-іп, -п) қалу (т. б. көмекші етістіктер тіркесімен); ≈ **хазах** шайнап алу, тістеп қалу; ≈ **очих** жөнеп

беру, кетіп қалу; ≈ **тат-х** тартып қалу; ≈ **түлэгдэх** күйіп қалу, күйіп кету; ≈ **цом** қымқыра, жымқыра.

ӨМ II: см **цэрэг** бой сақшы, басын қорғаушы; **эажны** ≈ **цэрэг** бас қолбасшының бой сақшысы.

ӨМБҮҮ үммөө... (*силр мөңіреуі*); **үхэр** ≈ **гэж мөөрөнэ** сныр үммөө деп мөңіреді.

ӨМБҮҮЛ күркө, ығарқа.

ӨМГӨЛӨ-Х қ, өмөлзөх.

ӨМГӨНӨ-Х (*тарлық*) шөмөңдөу, шүр-р-шү, шөмөң қату, шүр-шө кезгалу, бүрсендеу, бүрсе қозғалу.

ӨМГӨӨЛӨГЧ 1. ақтаушы; **хэрэгтний** ≈ қылмыскердің ақтаушысы; 2. қорғаушы.

ӨМГӨӨӨЛӨЛ 1. қылмыс ақтау, ақтау жұмысы, ақтаушылық.

ӨМГӨӨЛӨ-Х 1. (*қолмыс*) ақтау, арашалау, күтқару; 2. қорғау, сақтау.

ӨМГӨӨЛҮҮЛӨ-Х 1. (*қолмысты*) ақтату, арашалау, күтқарту; 2. қорғау, сақтау.

ӨМГӨР шөмейген, шүршікен, бүрсікен; ≈ **амтай лонх** аузы шүршікен бөтелке; ≈ **сэв** шүршікен ыдыс; ≈ **гээ** бүрсікен кигіз үй.

ӨМГӨРДҮҮ шөмейткі, шүршіткі, бүрсіткі.

ӨМД бұғ киім (*шалбар, дамбал*); **гадуур** ≈ шалбар; **дстуур** ≈ дамбал; ≈ **ний тэлээ** шалбардың бауы, шалбар болбау; ≈ **ний шуумаг** шалбардың балағы; ≈ **ний гуя** шалбардың құйрығы; **хөвөнтэй** ≈ мақғалы шалбар.

ӨМИЙЛГ-ӨХ шөмейту, шүршітіру, бүрсіту.

ӨМИЙ-Х шөмею, шүршішу, бүрсісу; ≈ **сн** амтай сзв аузы шөмейген ыдыс.

ӨМЛӨ-Х (*ыдыс*) бүрсітіре тарту, қымқыра тарту, шүршітіре тарту; **ирмэгэс нь** ≈ **н авч үзэх** ернеулен бүрсіте ре тартып көру.

ӨМЛҮҮЛӨ-Х (*ыдыс аузын*) бүрсітіре тартқызу, қымқыра тартқызу, шүршітіре тартқызу.

ӨМНӨ I. оңтүстік, түстік; ≈ **зүг** гийн ернууд оңтүстіктегі елдер, түстік жақтағы елдер; **баруун** ≈ **зүг** батыс оңтүстік жақ; **зүүн** ≈ шығыс оңтүстік; 2. (*мекен, орын*) алың алдына, алдында; **герийн** ≈ үй алдында; **олны** ≈ көшпелік алдында; **нүдний** ≈ көз алдында, көз ініне; ≈ **хойно** алды арты; 3. (*мезгіл*) бұрын, алдында; **жильий** ≈ бір жыл бұрын; **свол болохын** ≈ қыс болудың алдында, қыс болудан бұрын; ☆ **юуны өмнө** бәрнен бұрын, ең алдымен, ең әуелі, әу баста; ☆ **өмнө зөгсөж байгаа** кезек күтіп тұрған, алда тұрған.

ӨМНӨД алдыңғы; ☆ **өмнөд туйл** (*жер шарының*) оңтүстік күндік, оңтүстік полюс.

ӨМНӨӨ өзге, басқа, бөген; **их л**

≈ **болчихжээ** өте өзгеріп кетілгі; **үүн-ээс** ≈ **хүн** мұнан басқа адам.

ӨМНӨӨЛӨ-Х өзгешелеу, басқа болдыру, бөген болдыру.

ӨМНӨӨЛҮҮЛӨ-Х өзгеше болдырту, басқаша болдырту, бөген болдырту.

ӨМНӨЭС I. алдынан, алдыңғы жағынан, қарсы алдынан; ≈ **харах** алдынан қарау; ≈ **нь гарах** қарсы алдынан шығу; 2. үшiн, орнына, атынан; **олны** ≈ көшпелік атынан; **ахын** ≈ **хийх** ағасы үшiн істеу, ағасы атынан істеу, ағасының орнына істеу; 3. тұрғыдан; **цайлан санаан** ≈ ақ ниеттік тұрғыдан.

ӨМНӨ-Х I. (*мезгіл*) бұрыңғы, өткен, ерте, өткендегі, ертедегі; ≈ **түүх нь** бұрыңғы тарихы; ≈ **үе** өткен дәуір; 2. (*мекендік бағыт*) оңтүстіктегі, түстік жақтағы; ≈ **орон** оңтүстіктегі елдер; 3. алдыңғы, алда отырған, алдыңғы жақтағы; ≈ **хүн** алдыңғы адам; 1. *ауыс*. алғы, басындағы, басқы; ☆ **өмнөх огуулэл а** бас мақала (*газет*); б) кiрiспе (*газет*).

ӨМӨГ тірек, сүйеніш, қамқоршы, ≈ **түшиг** сүйеніш трек; ≈ **сздан** қамқоршы туыс.

ӨМӨГЛӨГЧ 1. (*іс, әрекет*) ақтаушы, демесуші, дұрыстаушы; 2. тірек сүйеніш тұтушы, қамқор кәруші, пана тұтушы; 3. трек болушы, қамқор болушы, сүйеніш болушы, қорғаушы, пана болушы.

ӨМӨГЛӨ-Х ақтау, қорғау, сүйеу, демесу, трек болу, сүйеніш болу, қамқор болу пана болу.

ӨМӨГЧ ақтағыш, қорғағыш, сүйегіш, демегіш.

ӨМӨГЧӨ-Х қ, өмөглөх.

ӨМӨГШИХ қ, өмөглөх.

ӨМӨЛЗӨ-Х шөмею, шүршішу, бүрсісу, емерілу; **уруул нь** ≈ ерні шүршішу.

ӨМӨЛЗҮҮЛӨ-Х шөмейту, шүршітіру, бүрсітіру, емерірту.

ӨМӨН (*ауру*) улы ісік; **ходоодны** ≈ жұмыршақтың улы ісігі; ☆ **өмөн үү** рақ, қылтамақ.

ӨМӨӨЛӨХ қ, өмгөөлөх.

ӨМӨӨРӨГЧ қ, өмгөөлөгч.

ӨМӨӨРӨ-Х қ, өмгөөлөх; **биеэ** ≈ өзін ақтау.

ӨМӨӨРҮҮЛӨ-Х 1. ақтату, қорғату, демесу, сүйету; 2. қ. өмөөрөгдөх.

ӨМӨӨРӨГДӨ-Х ақтату, қорғату, демесу, сүйелу.

ӨМӨӨЧЛӨ-Х 1. қ, өмгөөлөх 1. 2. ақтағансу, қорғағансу, демегенсу, сүйгенсу, майноздау.

ӨМӨРХИЙ емерілу, қымқырылған, жымқырылған, шөмейген, шүршікен, кетілген, жырылған; ≈ **цөмөрхий** жыртық кетік.

ӨМРӨ-Х омырылу, ойылу, кетілу, жырылу; ≈ **н унах** ойылып түсу.

ӨМРҮҮЛӨ-Х омырылту, ойылту,

омыру, ою, кетілдіру, жырылдыру, кету, жыру.

ӨМСГӨЛІ жамылгы; **бөхийн** ≈ пал-уанның жамылгысы.

ӨМСГӨ-Х (*киймін*) жамылту, кигізу, киіндіру.

ӨМСӨ-Х (*киім*) кию, киіну, гутал ≈ етік кию; **малгай** ≈ тымақ кию; **дээл** ≈ а) шапан кию; б) ішік кию; **хувцсаа** ≈ **ж авах** киімін киініп алу.

ӨМСҮҮЛЭ-Х кигізу, киіндіру; **хувцсы нь** ≈ киімін кигізу.

ӨМСХИЙ-Х 1. (*ерін*) шүрішіңкіреу, шөмейіңкіреу, бүрісіңкіреу, жымырылдыңқырау, қусырылдыңқырау; **уруул нь** ≈ в еріні шүрішіңкіреді; 2. жымың ету, жымың етіп күлу.

ӨМХ шірік, шіріген, үгітілген; ≈ **мод шірік ағаш**; ≈ **түлээ утаа ихтэй шірік** отын түгінді келеді.

ӨМХИЙ 1. сасық; ≈ **үнәр сасық** ніс; **их** ≈ өге сасық; **өмхий хүрэн сасық күзен**; 2. *ауыс*. кекссін, келеке, арам, арамза, қара ниет; ≈ **үгээр утаа** кекеп сойлеу, келеке ету; ≈ **санаа гаргах** арамзалаық істеу, ойын бугу.

ӨМХИЙРӨ-Х сасу, ністену, нісі шығу, сасып кету; **мах** ≈ **чихжээ** ет сасып кетіпт.

ӨМХИЙРҮҮЛЭ-Х сасыту, ністендіру, нісін шығару, сасығып жіберу.

ӨМХРӨ-Х шіру, шіріктену, үгітілу; **мод** ≈ ағаш шіріктену; ≈ **сөн хайс** шіріктеніп керкен аула.

ӨМХРҮҮЛЭ-Х шіріту, шіріктендіру, үгітілдіру.

ӨМЧ 1. меншік, тиссі, өзіндік (*нәрсе*); ≈ **хувь** тиссі меншік, өзіндік үлес; 2. (*қоғамдық*) дәулет, меншік, **улсын** ≈ мемлекеттік дәулет; **нийгмийн** ≈ қоғамдық дәулет; 3. жеке меншік, өзіндік дәулет; ≈ **ийн хөрөнгө** өзіндік дәулеті, жеке меншігі; ≈ **хуваах** жеке меншігін болу.

ӨМЧИРХӨГ меншікшіл, өзімшіл, меншік құмар.

ӨМЧИРХӨ-Х меншікшіл болу, өзімшіл болу, меншік құмар болу, өзімдікпей беру, менікпей беру.

ӨМЧИРХҮҮ қ. **өмчирхө**.

ӨМЧИРХҮҮЛЭ-Х меншікшіл болдыру, өзімшіл болдыру, меншік құмар болдыру.

ӨМЧИ-Х 1. омырылып кету, ұшып кету; 2. қымқыра-қымқыра тарту, жымқыра-жымқыра тарту, емере-емере тарту.

ӨМЧЛӨ-Х 1. меншіктену, меншіктеу, иелену, иемдену; ≈ **ж авах** меншіктеніп алу; 2. меншіктету, меншіктендіру, иелендіру, иемдендіру, меншікке беру; ≈ **ж өгсөн хөрөнгө** меншіктетіп берген дәулеті.

ӨМЧЛҮҮЛЭ-Х меншіктету, меншікке беру, меншіктендіру, иемдендіру, иелендіру, ие болдыру.

ӨМЧҮҮЛЭ-Х 1. омырылтып жіберу,

кетілтп жіберу; 2. қымқырта тартқызу, жымқырта тартқызу, емерте тартқызу.

ӨН 1. оң, жайлы, жылы; ≈ **тэй өвөл** жылы қыс; **өвөл** ≈ **тэй өнгөрөх** қыс жылы өту; 2. (*мал*) қонды, семіз; **мал** ≈ **тэй өвөлжих** мал қонды қыстап шығу, мал қыстап семіз шығу.

ӨНГИЙЛГӨ-Х үңілту, үңілдіру, шүкшиту, төндіру.

ӨНГИЙМ мінбе, төнбе; ≈ **хад** мінбе жартас.

ӨНГИЙМӨЛ мінбелеген, төнген, шүкшиған; ≈ **мод** мінбелеген ағаш.

ӨНГИЙ-Х 1. үңілу, шүкшино, төну; ≈ **н харах** үңіліп қарау; **тотгон дээгүүр** ≈ маңдайшадан үңілу; 2. (*нәрсе*) асып түсу, көтеріліп кету, жоғарылап кету; **дээвэр дээгүүрээ** ≈ **ж байна**, үзік қасы көтеріліп кетті; 3. (*біреуге*) соқтығу, тиісу, шүкшино, төну; **хүнд** ≈ **н халдах** біреуге шүкшиып соқтығу.

ӨНГӨ 1. өң, түр, түс; **хар** ≈ қара өң; **шар** ≈ сары түс; **олон** ≈ **ийн будаг** түрлі түсті бояу; **хүрэн** ≈ күрең өң, күрең түс; **хурц** ≈ откір өң, ашық түс; ≈ **ийн харандаа** түрлі түсті қарындаш; ≈ **буурах** өңі оңу, қуару, құқылдау; ≈ **орох а**) оңею, оң кіру, оңдену; б) ажарлау, көріктену, келбеттену; ≈ **алдах а**) өңі кету, өңі қашу, құқылдау, қуару; б) жүдеу, ажары кету, көркі кету, келбеті кету; 2. (*нәрсенің*) үсті, беті, оң беті, тысы; **газын** ≈ жер беті, жер үсті; ≈ **н тал** оң беті; **бөсийн** ≈ бұздың тысы; **дээлийн** ≈ шапандық тыс, ішкіктің тыс; 3. өңді, ретті, әдемі, көрікті; ≈ **тэй торгон** өңді торғын; ≈ **сайтай** ретті, әдемі, өңді; 4. жүз, шырай, пішін; ≈ **нд унах** жүзіне қарап өліп талу; ≈ **монгенд шунах** ақшаға арын сағу; ≈ **н дээрээ магтах** жүзін көріп магтау; ☆ **өнгө нэхий дээл** ақ тері тон, тысталмаған тон; ☆ **өнгөий өвчин** сөз ауру, жіңішке ауру; 5. *ауыс*. реңі, түрпаты, аңғары, емеурін; **үгний** ≈ сөздің реңі, ерінінің емеуріні; **хэргийн** ≈ **ийг ажиглахад** істің аңғарын байқағанда.

ӨНГӨГҮИ 1. өңсіз, түссіз, түрсіз; 2. мөлдір; ≈ **шингэн зүйл** мөлдір сұйық нәрсе; 3. *ауыс*. кейіңсіз, кесіріңсіз; ұсқынсыз, сиқы кеткен, сұқпыты кеткен; 4. (*киім*) тыссыз, тысы жоқ; 5. (*жер*) қыртыссыз, шөпсіз, тақыр.

ӨНГӨЛЗЛӨГӨӨ (*жау*) сұғынуы, сұқтануы, қадалуы, үңілуі, шүкшиноы, төнуі; **дайсны** ≈ жаудың төнуі.

ӨНГӨЛЗӨГЧ сұқтанушы, қадалушы, үңілуші, шүкшиношы, төнуші.

ӨНГӨЛЗӨМТГИЙ сұқтанғыш, қадалғыш, үңілгіш, шүкшиғыш, төнгіш.

ӨНГӨЛЗӨМХИЙ қ. **өнгөлзөмтгий**.

ӨНГӨЛЗӨ-Х 1. үңілу, төну, шүкшино; ≈ **н харах** үңіліп қарау; 2. *ауыс*. сұқтану, қадалу, көре алмау, іштарлық істеу; 3. соқтығу, тиісу, шүкшино; ≈ **дайсан** соқтығар жау.

ӨНГӨЛЗҮҮЛЭ-Х 1. үңілту, төндіру, шүкшипу, үңілдіру; 2. *ауыс.* сұқтандыру, кадалту, іштарлықка түсіру, көре алмастық істету; 3. соқтықтыру, тиіскізу.

ӨНГӨЛЗҮҮР 1. *анат.* өндірішек, алқыл; 2. **өнгөлзөмтгэй.**

ӨНГӨЛМӨЛ өңдемсі, өңделген, өңдеген, ажарландырган, түрлендірген.

ӨНГӨЛӨГДӨ-Х өңделу.

ӨНГӨЛӨ-Х 1. (*өз, түс*) өңдеу, көріктеу, ажарландыру; **зүлгәж** ≈ үйкеп өңдеу; **төмөр** ≈ темір өңдеу; 2. *ауыс.* майпаздау, мөнерлеу, майдалау; ≈ **ж ярих** майпаздатып сойлеу; 3. (*киім*) тыстау; **дээлийг торгоор** ≈ а) шапанды торғынмен тыстау; б) ішкігі торғынмен тыстау.

ӨНГӨЛҮҮЛЭ-Х 1. (*өң*) өңдету, көріктендіру, ажарландыру; 2. *ауыс.* майпаздату, мөнерлету, майдалату (*сөз*); 3. (*киім*) тыстату.

ӨНГӨЛҮҮР I қ. **өнгөлзүүр** 1.

ӨНГӨЛҮҮР II өңдеуші, өңдегіш (*аспан*).

ӨНГӨР оңез, көк (*көгеріп базданган нәрсе*); **хэлний** ≈ тілдің оңезі; **хөхүүрийн** ≈ сабаның оңезі.

ӨНГӨРГӨ-Х қ. **өнгөрүүләх.**

ӨНГӨРГҮЙ 1. оңезсіз, көксіз, оңезденбеген, көгермеген, базданбаған; 2. *ауыс.* қарау, қайырымсыз, рақымсыз; ≈ **этгээд** қайырымсыз неме; ☆ **гәдәс өнгөрүй болох** іш ауру, іш құрғақ бұрау.

ӨНГӨРЖИ-Х оңездене бастау, көгерге бастау, оңездену, көгеру.

ӨНГӨРӨГЧ 1. (*уақыт*) өткен, өтіп кеткен; ≈ **хавар** өткен көктемде; 2. (*адам*) өтуші, марқум, қайтыс болған; ≈ **хүн** қайтыс болған адам.

ӨНГӨРӨӨ-Х қ. **өнгөрүүләх.**

ӨНГӨРӨӨ-Х 1. (*жүріс*) өту, өте шығу; машин дәрэгдүүр нь ≈ **чихлээ** машина қасынан өте шықты; 2. (*құбылыс*) болу, болып өту; **салхи** ≈ жел соғып басылу; **үер** ≈ сел жүріп өту; **жыл** ≈ жыл аяқтап өту, жыл өту; 3. (*жәк. жәшер*) өтіп кету, асып кету; **буудлаас** ≈ жол аялдамасынан өтіп өту; **битгий** ≈ **чихээрэй** өтіп кетіп жүрді; 4. (*адам*) қайтыс болу, өту, құрылу; **шөно** ≈ сөн хүн түнде қайтыс болған адам; ☆ **өнгөрсөн боороны хойноос цув** нөмрөне өткен іске өкіште, жау кеткен соң қызышыңды өт шаппа; өкінерің аядыңда, өкінішің қанында; ☆ **өнгөрсөн цаг** өткен уақыт (*адам*).

ӨНГӨРТЕ-Х оңездену, көгеру, баздану, оңез түру; **хөхнүүр** ≈ саба оңездену, саба көгеру; **хэл** ≈ тіл базда-

қыт) өткізу, өткізіп алу, асырып жіберу, кешіктіру, кешеуілдеу.

ӨНГӨРШИ-Х 1. оңездену, көгеру, баздану; **хөхүүр** ≈ **ж эхләх** саба оңездене бастау; 2. *ауыс.* пиғылдану, тоқмейілдену, тоқмейілсу.

ӨНГӨСХИЙ-Х I тыс кету, шамадан асу, артық кету.

ӨНГӨСХИЙ-Х II үңіліп қалу, төніп қалу, үңіле қарау.

ӨНГӨТЭЙ өңді, әдемі, көрікті, түсті; **их** ≈ **юм** өте өңді нәрсе; **сайхан** ≈ өңді әдемі, өте өңді; **ямар** ≈ **юм бэ?** өңді неткен әдемі, қандай әдемі нәрсе; ≈ **хувдас** өңді киім, тәуір киім.

ӨНГӨЦ I жапқыш, бет тосеніш; **орны** ≈ төсек жапқыш.

ӨНГӨЦ II 1. (*нәрсені*) жұқа, бетін ғана; ≈ **түрхэх** бетіне ғана жағу; ≈ **будах** болуды жұқа жағу; 2. жеңіл, ауыр емес, аты ғана; ≈ **шарх** жеңіл жара; 3. *ауыс.* (*мінез*) алдамшы, жалған, сырттай, мүләйім; ≈ **зан** алдамшы мінез; ≈ **сонюч** сырттай қызыққыш, сырттай ынтызар.

ӨНГӨЦХӨН 1. (*нәрсе*) беттей, беті ғана, жұқа; **ус** ≈ **хөлдөх** судың беті ғана қату; 2. *ауыс.* мүләйім, жуассыған, момысыған, алдамшы, жалған; ≈ **зан гаргах** мүләйімсу, момынсу.

ӨНГӨЧ 1. кербез, сәнқой, кер, сылқым; ≈ **байхгүй** үү кербездің өзі емес пе; 2. *ауыс.* мүләйім, сиқыр, жағымпаз, жарамсақ.

ӨНГӨЧЛӨ-Х 1. кербездену, сәнқойлану, керілену, сәндену; 2. *ауыс.* мүләйімсу, сиқырсу, жағымпаздану, жарамсақтану.

ӨНГӨШРӨ-Х оңею, оң кіру, реттену.

ӨНДӨВЧ *анат.* ұрғашы талшық, өсім жынысы, ұрықша.

ӨНДӨРХҮҮ жұмыртқадай, жұмыртқа тәрізді.

ӨНДИЙЛӨГ-Х көтеру, шошайту, тұрғызу; **толгой** ≈ басып көтеру.

ӨНДИЙ-Х көтерілу, шошаю, тұру; **цээж нь** ≈ кеудесі көтерілу; **босохоор** ≈ тұрға көтерілу, тұрмақшы болу.

ӨНДӨГ I жұмыртқа; **тахияны** ≈ тауықтың жұмыртқасы; ≈ **хағалах** жұмыртқа жару; ≈ **ний хальс** жұмыртқаның қабығы; ≈ **ний зулам** жұмыртқаның қыртысы; ≈ **ний уураг** жұмыртқаның сары уызы; ☆ **өндгөн моог** саңырауқұлақ (*өсімдік*); ☆ **өндгөн хэв** жұмыртқалы бауырсақ; ☆ **өндгөний хагемал** бин жұмыртқалы шөлпек; ☆ **өндгөн сүй а** атастыру (*әке, шешесі ұл мен қызын құрсақтағы кезінен, немесе кішкентайынан алысып берісуге құдаласатын көне әдет-салт*); б) ана сүтінің тартуы, ұрын тарту, олтір беру (*құдаласқан екі жақтың ұл жағынан қыз жағына ана сүтінің қақысы ретінде беретін тартуы*).

ӨНДӨГ II бармақ басы; **хурууны** ≈ саусақтың бармақ басы; ≈ **дарам**

ӨНГӨРҮҮ шамадан тыс, артық.

ӨНГӨРҮҮЛЭ-Х 1. (*жүріс*) өткізу, көшіріп жіберу; 2. *ауыс.* кешіру, кешу, кешіп өтпеу, қапу өту, төзіп өткізу; ≈ **ууда** ≈ бір жолы кешіру; 3. (*уа-*

бармак басым, бармактай; ≈ **ний кус** бармак басының қаны.

ӨНДӨГ III ұрық (*апат*).

ӨНДӨГЛӨГ жұмыртқа төрізді, жұмыртқа сияқты.

ӨНДӨГЛӨ-Х жұмыртқалау; **тахиа** ≈ тауық жұмыртқалау; **шузуу** ≈ үе күс жұмыртқалайтын кез.

ӨНДӨГЛҮҮЛЭ-Х (*күсти*) жұмыртқалау.

ӨНДӨЛЗЭ-Х шошаңдау, шошаң-шошаң ету, ербеңдеу, ербең-ербең ету, қараң-қараң ету.

ӨНДӨЛЗҮҮЛЭ-Х шошаңдату, ербеңдеу, қараңдату, шошаң қақтыру, ербең еткізу, қараң қақтыру.

ӨНДӨР 1. биік, зор, ұзын; ≈ **уул** биік тау; ≈ **байшин** биік үй; ≈ **хүн** ұзын бойлы адам; 2. үлкен, ұлы, зор; ≈ **эмээ** ұлы шеше; ≈ **өвөг** үлкен ата; ≈ **заяа** зор бақыт; 3. қатты, зор; ≈ **дуугаар** қатты дауыспен, зор дауыспен; ☆ **өндөр хавс** төрт тал қара қабырға; ☆ **өндөр шар бударгана** биік бұйырғын (*өсімдік*); ☆ **өндөр удвал** қэцэг салалы райхан (*әул*); ☆ **өндөр настан** қарт, қария; ☆ **өндөр настай** ботса жас ұлғаю, кекселену, кексе тарту; ☆ **нас өндөр болох** кекселену, жас ұлғаю, егделу; ☆ **өндөр жыл** високос жыл, толық жыл (*366 тәулігі бар жыл*); ☆ **өндөр үнэлэх** жоғары бағалау, зор бағалау; ☆ **өндөр соёл** жоғарғы мәдениет.

ӨНДӨРДӨ-Х биіктеу, биіктеп кету, биік болу, болған нә атсы ≈ сән байна бағанасы өңтек биіктет кеткен екен.

ӨНДӨРДҮҮЛЭ-Х биіктеу, биіктетіп жіберу, биік болдыру.

ӨНДӨРЛӨГ 1. (*тау*) биік, жон; **уулын** ≈ дээр гарах таудың биік жеріне шығу; 2. биіктік; **сигсөц** ≈ со авах самолёт биіктігін алу.

ӨНДӨРЛӨ-Х 1. биіктету, биік болдыру; **үүнээс арай** ≈ мұнан өңтек биіктету; 2. жоғарылау, биіктігін алу; **онгоц** ≈ в самолёт биіктігін алды; 3. **ауыс** кету, тарау, өңше көгеру; **найр** ≈ той тарау.

ӨНДӨРЛҮҮЛЭ-Х 1. биіктеттіру, биік болдырту; 2. жоғарылау, биіктігін алдыру; 3. **ауыс** кетіру, тарату, өңше көгерту.

ӨНДӨРСӨ-Х биіктендірету.

ӨНДӨРСӨ-Х биіктендірету, биік болдыру.

ӨНДӨРТӨ-Х к. өндөрсөх.

ӨНДӨРТГҮҮЛЭ-Х биіктендіретеге түсірету.

ӨНДӨРТӨ-Х биіктендіреті түсу, биіктірек болу.

ӨНДӨРТҮҮЛЭ-Х биіктендіретеге түсірету.

ӨНДӨРХӨН биітірек, биіктеу.

ӨНДӨСХИЙЛГЭ-Х көгеріңкірету, ұмтылыңшырату, ұмсыныңқырату.

ӨНДЕСХИЙ-Х көгеріңкірету, ұмтылыңшырау, ұмсыныңқырау, көтеріп

қалу, ұмтылың қалу, ұмсының қалу; ≈ **н босөх** ұмтылыңқырап барып тұру.

ӨНЖИЛГӨН жыл аттап, жылдан соң; ≈ **хусран** (*қысырап қалған*) қысырақ, (*бір жылғы*) ту; ≈ **үгээ** қысыр қалған сиыр; ≈ **гүү** бір жылғы ту бие.

ӨНЖИ-Х (*уақыт*) 1. ерулеу, еру бір күн өткізу, бір күн аттау; ≈ **өөд** явах ерулеп кету; **хонон** ≈ еру жату, ерулеп қону; **гэртээ** ≈ үйде еру жағу, үйде ерулеу; 2. аттау, өткізу; **жил** ≈ **өөд** тугаллах жыл аттап бұзаулау, қысыр қалып бұзаулау.

ӨНЖӨӨ-Х **дэлтэй морь** жыл асқан күр ат; ≈ **идээ** жыл асқан ақ тамақ (*қурт, май*).

ӨНЖӨӨ-Х қ. **онжүүлэх**.

ӨНЖРӨГ (*садақ*) шыбықшасы.

ӨНЖҮҮЛЭ-Х (*уақыт*) 1. ерулету; **хоёр хоног** ≈ екі күн ерулету; 2. аттату, өткіздіру; **тарианы талбайг** ≈ егістік алаңына жыл өткіздіріп ету.

ӨНӨ (*уақыт*) өте, тым; ≈ **эртний** өте ертедегі; ≈ **удаан** өте баау; ≈ **болох** өте кешеулету, өте баау.

ӨНӨД мәңгі, өмір бақи; ≈ **бат** мәңгі бақи, өмір бақи.

ӨНӨЖИ-Х (*уақыт*) оту, ескіру, көнеулету.

ӨНӨӨ 1. қазіргі, жуық, осы; ≈ **цагт** қазіргі шақта, осы кезде; ≈ **сая-хэн** жуықта гана, жаңа гана; 2. бүгін ≈ **явах** бүгін кету; ≈ **маргаш** бүгін ертең; ≈ **маргашгүй** бүгін бө ертең бе, бүгін-ертеңнен; 3. әлгі, жаңағы, бағанағы; ≈ **хүн маань** әлгі адамым, әлгі кісім; ≈ **юм** әлгі нәрсе.

ӨНӨӨДӨР бүгін; **ашин** ажил бүгінгі жұмыс; ≈ **тоо** энд **байх** бүгінше осында болу.

ӨНӨӨДӨХГҮИ тәңдеу, тәңдеу, жітірмелету, асыту; **өнөө** ≈ **бүйх** хэ-рэгтэй асығыт тәңдемеу керек.

ӨНӨӨЛҮҮЛ әлгілөу, жаңарту, бағанағылар; ≈ **ийг** хүлээх әлгілерді күту; ≈ **чинь** явах гэж **байла** әлгілерің кетпекші болып жатыр.

ӨНӨӨТӨХ әлгі, әлгібір, бағыда, ертеде; ≈ **алдсан морь** чинь әлгі жоғалтқан атын.

ӨНӨӨХ әлгі, әлгі нәрсе, әлгібір нәрсе; ≈ **юмаа** әлгі нәрсен; **ийгөө** әлгіңді; ≈ **өөсөө** әлгіңнен; ≈ **чинь** әлгің.

ӨНӨӨХӨН 1. өзір, өзірге, өзірше, бүгін-ертең; ≈ **инэхгүй** өзір кетпейді; бүгін-ертең кетпейді; 2. жаңа гана, әлгіңде гана.

ӨНӨР 1) ағайынды, ағайын-туысты; ≈ **олон** ағайын туысы көп; 2) балалы, бала-шағалы; ≈ **гэр бүл** бала-шағасы көп үй, бала-шағалы үй.

ӨНӨРДӨ-Х 1) ағайынды көбею, ағайын-туысы көбею; 2) көп балалы болу, көп бала-шағалы болу.

ӨНӨРЖИ-Х қ. **өнөрдөх**.

ӨНӨРЖҮҮЛЭ-Х 1) агайынын көбөйтү, агайын туысын көбөйтү; 2) көп балалы болдыру, көп бала-шагалы болдыру.

ӨНӨРШН-Х 1) агайыны көбөйө бастау, агайын туысы көбөйсүн деу; 2) балалы бола бастау, көп балалану.

ӨНТЭЙ 1. жылы; ≈ **өвөл** жылы кыс, кыс жылы; 2. күйл, семіз, коңды; **мал** ≈ **өвөлжих** мал күйл кыстап шыгу.

ӨНХРӨ-Х 1. домалау; **бөмбөг** ≈ доп домалау; **хамхуул хийсч** ≈ қаңбақ желге ұша домалау; 2. омақасу; ≈ **ч ойчих** омақаса жыгылуу.

ӨНХРҮҮЛЭ-Х 1. домалату; 2. омақастыру; 3. *ауыс*. саудалау; **бага сага юм** ≈ **ж амьдрах** азмүздаған нәрсе саудалап тіршілік ету.

ӨНЦГӨРХҮҮ бұрышпа, бұрышсы-мал.

ӨНЦӨГ 1. бұрыш; **тэгш** ≈ тік бұрыш; **хурц** ≈ сүйір бұрыш; **мохоо** ≈ доғал бұрыш; 2. *ауыс*. (сөз) ауыс-кыс, томпагы, күдігі; **үгний өө** ≈ сөздің томпагы.

ӨНЦӨГДӨ-Х 1. бұрышталу; 2. бұрышка кезігу.

ӨНЦӨГДҮҮЛЭ-Х 1. бұрыштату; 2. бұрышка кезіктүрү.

ӨНЦӨГЛӨГ бұрыштау, үшкір, сүйір.

ӨНЦӨГЛӨ-Х бұрыш шыгару, үшкірлеу, сүйірлеу.

ӨНЦӨГТЭЙ 1. бұрышты; **гурван** ≈ үш бұрышты; 2. *ауыс*. қырагы, байқағыш, өткір; ≈ **нүд** қырагы көз; ≈ **үг** өткір сөз

ӨНЦӨГЧ қ. **өөнтөгч**.

ӨНЧДӨ-Х жетімдік көру, жетімшілік көру.

ӨНЧИН жетім; ≈ **хүүхэд** жетім бала; ≈ **хурга** жетім қозы; ≈ **хоцрох** жетім қалу; ≈ **өрөсөн** жетім-жесір, жетімек; ☆ **өнчин** мод жаңғыз ағаш; ☆ **өнчин** элэг бөлек бауыр, жетім бауыр; ☆ **өнчин саримсаг** дала сарымсағы.

ӨНЧРӨ-Х жетімсіреу, жетім қалу; ≈ **сөн хүүхэд** жетім қалған бала; **ихэд** ≈ **ч явах** өте жетімсіреп жүру.

ӨНЧРҮҮЛЭ-Х жетімсірегу, жетім қалдыру.

ӨӨ I 1. (*нәрсе*) мін, олпы-солпы, артық-ауыс; ≈ **сэв** олпы-солпы жері, артық-ауыс нәрссі; ≈ **гий нь дарах** олпы-солпысын мінеу; 2. (*жер*) кедір-бұдыр, ой-шүнқыр, бөгет; **замын** ≈ жолдың кедір-бұдыры; 3. *ауыс*. (сөз) мін, қате, артық-ауыс; **үгний** ≈ сөздің міні, сөздің артық-ауысы; ≈ **сэв эрэх** мін іздеу, кемістік іздеу; ☆ **өө бөхгүй** қысынсыз, ыңғайсыз.

ӨӨ II (*олқысыну мағынасындағы одағай*) өн, па; ≈ **чи юунд ингэж орхив** па, сен неге бүйтіп тастадың.

ӨВ (*одағай*) ауқау; **туғал**, **үхрийг** ≈ **гэж дуудна** бұзау мен сиырды

«ауқау, ауқау» деп шақырады.

ӨӨВГӨР ишоақ, селтек, шошайған, селтиген, бүкшент; **морин дээр яваа** ≈ **чинь хэн бэ** ат үстінде селтип кетіп бара жатқаның кім.

ӨӨВИЙ-Х бүкшию, шошаю, селтию; **бээр** ≈ **ж суух** тоңып бүкшип отыру.

ӨӨВЛӨ-Х ауқаулау; **туғалаа голло-сон үнээг** ≈ бұзауын жеріген сиырды ауқаулау.

ӨӨВЛҮҮЛЭ-Х ауқаулату (сиырға бұзау телу).

ӨӨГ I 1. мүйет, көпшік; **мөрөн дээрээ** ≈ **тавих** иығына көпшік қою; **хомны дор** ≈ **тавих** қом астына мүйет қою; 2. талбөгет, қамысбөгет (су бөгейтін торлама аспап).

ӨӨГ II 1. қ. **хөрс**; 2. қ. **хөөг**.

ӨӨГЛӨ-Х 1. қ. **өөвлөх**; 2. *ауыс*. жаңылу, жаңылыс істеу, жаңсақ істеу; 3. мүйеттеу, көпшіктеу, мүйет қою, көпшік қою.

ӨӨГҮЙ 1. мінсіз, ақаусыз, олпы-солпысыз, кем-кетіксіз; **өндөг шиг** ≈ жұмырқадай мінсіз; 2. **тегіс**, жап-жазық, үңқыр-шүнқырсыз, кедір-бұдырсыз; ≈ **тал** тегіс дала, жап-жазық дала; 3. *ауыс*. көңілдегідей, әйбөт, ойдағыдай, айғар жоқ; ☆ **өөгүй хүн жуас** адам, момын адам; 4. *ауыс*. пәлеге ұрынбай, шатаспай, шатылмай, быт-ыспай, қателеспей; ≈ **явах** пәлеге ұрынбай жүру.

ӨӨГШИ-Х 1. дөнігу, есіру, дандай-су; **даварч** ≈ асқақтап дөнігу; **эрэмшиж** ≈ дандайсып дөнігу; **улам** ≈ онан бетер дөнігу; 2. демігу, қызыгу, дем алу, қолпаштану; (*біреудің көмек аясында*).

ӨӨГШҮҮЛГЭ деміктіруі, қызықтыруы, қолпаштауы.

ӨӨГШҮҮЛЭ-Х 1. дөніктіру, есірту, дандайсыту; 2. деміктіру, қызықтыру, дем беру, қолпаштау.

ӨӨД I жоғары, жоғары қарай, басына қарай; ≈ **гоө харах** жоғары қарау; **уул** ≈ **авирах** тау басына қарай өрлеу; 2. алды, қарсы алды; ≈ **өөс харах** қарсы алдынан қарау; ≈ **өөс нь тосох** алдынан тосу; 3. *ауыс*. (*үй*) төр; **та** ≈ **өө суу** сіз төрге отырыңыз; 4. *ауыс*. тәуір, жақсы, оңды; ≈ **тэй юм** тәуір нәрсе; ≈ **тэй явах** жақсы жүру; 5. *ауыс*. сапа, қасиет; ≈ **муутай** сапасыз, жәйсіз; ☆ **өөд нь татах** қолдау, сүйеу, демеу; ☆ **өөдөө хаясан чулуу өөрийн толгойд** өз істегенің өзің; ☆ **өөд болох** а) таңқа отыру, сырмақ шетіне іліну; б) о дүниеге кету, қайтыс болу; в) төрге шығу, төрге отыру, жоғары шығу, жоғары отыру.

ӨӨДГҮЙ жәйсіз, нашар, сапасыз, онша емес. ≈ **амьтан** жәйсіз адам; ≈ **зантай** мінезі жәйсіз; ≈ **эд** сапасыз нәрсе.

ӨӨДЛӨ-Х 1. жоғарылау, өрлеу, биіктесу; 2. *ауыс*. даму, көтерілу, сергу, жақсару, ілгерілеу; ≈ **ж яваа аж ахуй**

дамып келе жаткан шаруашылык; 3. *ауыс.* о дүниеге кету, тәңирге кету, қайтыс болу (*тергеу сөз*).

ӨӨДЛӨХГҮИ 1. жоғарыламайтын, өрлемейтін, биіктемейтін; 2. *ауыс.* дамымайтын, көтерілмейтін, сергімейтін, жақсармайтын, ілгерілемейтін, ілгері баспайтын.

ӨӨДЛӨШГҮИ түзелмейтін, көнбейтін, бұзақы, соқкар, жонге келмейтін; ≈ **эттед** түзелмейтін адам.

ӨӨДЛҮҮЛЭ-Х 1. жоғарылату, орлету, биіктеу; 2. *ауыс.* дамыту, көтеру, сергіту, жақсарту, ілгерілету.

ӨӨДӨН мақпал (*торғынша барқыт*).

ӨӨДӨӨ 1. жоғары, жоғары қарай; 2. шалқалай; ≈ **харж хэвтэх** шалқалап жату.

ӨӨДӨС 1. алдынан, қарсы алдынан; ≈ **нь тосох** алдынан тосу, алдынан күту.

ӨӨДӨС 1. қиқым, кесінді, қалғаны; **даавууны** ≈ нұлдың қиқымы; **модны** ≈ ағаштың кесіндісі; 2. *ауыс.* титтей, кіп кішкене, тинамдай; ≈ **шиг алытан** титтей гана жан.

ӨӨДТЭИ тәуір, сапалы, көрім, ілікке алар, ілікке жарар; ≈ **юм** тәуір нәрсе; ≈ **нь энэ** ілікке алары осы.

ӨӨДТЭЙХЭН 1. тәуірлеу, сапалырақ, тәуіррек, көрімрек, көрімдеу, ілікке жарары, ілікке алары; ≈ **ээс ав** тәуірлеуінен алу; 2. тәуір, сапалы, жақсы; ≈ **хийх хэрэгтэй** тәуір істеу керек.

ӨӨЕ ау, я (*жауап ретіндегі одағай*).

ӨӨД өліт (*батыс Моңғолияның бір тайпа аты*); ≈ **ардын дуу** өліттің халық ені; ≈ **аялгуу** өліт диалектісі (*тіл*).

ӨӨЛИИ баллиған, балланақтай; ≈ **хүүхэд** балланақтай бала; ≈ **хурга** балланақтай қозы.

ӨӨЛӨ-Х 1. (*нәрсе*) мінеу, танау; **өө сэвийг** ≈ артығын мінеу; 2. мін іздеу, мін тағу, өкше сығалау; 3. айыптау, айып тағу.

ӨӨЛӨГДӨ-Х 1. (*нәрсе*) мінеу, танау; 3. мін іздеу, мін тағылу, айып тағылу.

ӨӨЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) мінету, танау; 2. (*көмістік*) мін іздеу, мін таққызу, өкше сығалау, айыптау.

ӨӨНТӨГ 1. мін, кемістік; ≈ **эрэх мін** іздеу; ≈ **санах** мін көру; 2. өкпе, реніш, наз.

ӨӨНТӨГӨ-Х 1. (*бір нәрсе*) мін көру, кемістік көру; 2. (*бір нәрсе*) өкпелесу, ренжу, реніш көру, наз арту.

ӨӨНТӨГЧ 1. мін көрiңд, мiнсiңш, кемiстiк көрiңш; 2. өкпелiң, өкпелесiңш, ренжiңiш, ренiш көрiңш, наз артқыш; ≈ **хүн өөртөө буруутай** а) өкпеші адам өзіне өкінер; б) өкпешінің тамағы тоқ, битіе өкпелеп тон шешіне.

ӨӨР I 1. (*түр, түс, көлем*) өзгеше, түрлі, басқа, ұқсамау; **хоорондөс** ≈ өзара өзгеше; **хоёр** ≈ екі басқа, екі

түрлі; 2. жат, ботен, өзге, басқа; ≈ **оронд очих** жат елге бару; ≈ **хүн** ботен адам; ≈ ≈ **ажил** екі басқа жұмыс.

ӨӨР II өз, өзі (*есімдік*); **өөр өөрийн-хөө** өзді-өзінің; ≈ **төө гомдох** өзіне өкіну; ≈ **ийн хүн** өз адамы; ≈ **өө мэд** өзің біл; **өө өөр хооронд** бір біріне өзара ☆ **оор зуураа** ішінен, араларынан; ☆ **өөрийн шүүмжлэл** өзара сын, жолдастың сын; ☆ **өөрийн эрхгүй** лажсыз, шарасыз, амалсыз, ☆ **өөртөө эзэрхэх эрх** өзің билеу еркі; ☆ **өөр-тоо тегтнөх** — **өөртөө засах** тәуелсіз туру, тәуелсіздік.

ӨӨРГҮИ 1. бірдей, ұқсас, түстес, түрлес; 2. өзге жоқ, басқа жоқ.

ӨӨРИЙМСӨГ өзімсіген, өзіндей, өзіне санаған; ≈ **хүн** өзімсіген адам.

ӨӨРИЙМШИ-Х өзіңкіндей болу, өзіңкіндей саналу.

ӨӨРИЙМШҮҮЛЭ-Х өзіңкіндей болдыру, өзіңкіндей.

ӨӨРИЙНСӨ-Х өзіңкіндей санау, өзіңкіндей ойлау.

ӨӨРИЙНХ өзіңкі; ≈ **өө санаагаар** өзіңің ойымен, өз ойлағанымен; ≈ **өө дураар** өзіңің еркімен, өз еркімен.

ӨӨРӨӨ өзі; ≈ **өөрийгөө** өзің-өзі; ≈ **л мэд** өзің біл; ≈ **хожгор байж бусдын халзанг** эзгелэх өзі таз бола тұра өзгенің қасқасын күлкі етуге, жығылып жатып сүрінгенге күлу.

ӨӨРС ірің; **идээ** ≈ ірің-жара.

ӨӨРСНӨӨ қ. **өөрсөд**.

ӨӨРСӨД өздері, көпшілігі; ≈ **ий** нь хэлэхіңг **чагнах** өздеріңің айтқаның тыңдау; ≈ **өөс** нь **асуух** өздеріңен сұрау.

ӨӨРТӨ-Х өзгешелену, өзгеше болу, өзгеру, басқа боп кету, ботен боп кету, жат боп кету.

ӨӨРЦҮИ өзгелігі жоқ, бөтендігі жоқ, жаттығы жоқ, айырмашылығы жоқ; **аль нь ч** ≈ қайсысының да бөтендігі жоқ.

ӨӨРЧЛӨГДӨ-Х өзгерілу, өзгеше болу, құбылу, ботен болу, жат болу; **нилээн** ≈ недөуір өзгерілу.

ӨӨРЧЛӨЛ өзгеріс, жаңалық, өзгеру, құбылу.

ӨӨРЧЛӨЛТ жаңалық, өзгеріс; ≈ **хийх** өзгеріс жасау; ≈ **оруулах** өзгеріс енгізу.

ӨӨРЧЛӨ-Х өзгерту, жаңарту, өзгеріс жасау, жаңалық жасау; ≈ **н засах** өзгертіп түзету; **саналаа** ≈ пікірін өзгерту.

ӨӨРЧЛҮҮЛЭ-Х өзгерттіру, жаңарттыру, өзгеріс жасау, жаңалық жасау.

ӨӨТӨХ мінді болу, ақау түсу, мін алу, ақау алу.

ӨӨТҮҮЛЭ-Х мінді болдыру, мін түсіру, ақау түсіру, мін шығару; ☆ **өөтүүлэн шийтгэх** мін тағып ұрындыру, мінеп-сынап шатастыру.

ӨӨХ май; ≈ **тэй** мах майлы ет; до-

тор оөх иш май; ☆ өөхөн тос тон май; ☆ өөх өгсөн хүнд өглөө босоод заргалдах жақсылыққа жамандық ойлау, май бергенді у бергендей кору; ☆ өөх ч биш, булчирхай ч биш сөзбе. май да емес, без де емес □ алып терісі, жеп еті жоқ бір нәрсе □ ски орталық бір нәрсе; ☆ өөхөн дун май шам, шырагдан; ☆ өөхөн чулуу ақ тас; ☆ өөх цацах майлану, семіре бастау, майлана бастау.

ӨӨХҮЙ 1. майсыз, майы жоқ; 2. арық, ашаң, жүдеу, нәзік.

ӨӨХДӨ-Х 1. (семіздік) шайлану, өте майлану, майланып кету, семіріп кету; 2. (ас, тамақ) май боп кету, майы көбөю; мах ≈ өд идэж болсонгүй ет май боп кетіп жеуге келмеді.

ӨӨХЖИ-Х 1. (мал) семіру, майлану; 2. (ас, тамақ) майлы болу, май боп кету.

ӨӨХЛӨӨГҮЙ (мал) семірмеген, майланбаган.

ӨӨХЛӨ-Х майлану, семіру; ≈ чихжээ майланып кетіпті; ≈ төлөвтэй майланатын секілді, семіретін секілді.

ӨӨХЛҮҮЛЭ-Х майландыру, семірту.

ӨӨХТЭЙ 1. (мал) семіе, семірген, майланган; ≈ хонь семіе кой; ≈ мал семірген мал; 2. (ас, тамақ) майлы; ≈ мах майлы ет; ≈ хоол майлы тамақ.

ӨӨЧЛӨГДӨ-Х міне түсу, сынга түсу, мінін іздегірту, ниспаққа түсу.

ӨӨЧЛӨ-Х мінеу, міне түсіру, сынау, сынга түсіру, мін іздеу, кемістік іздеу; 2. өөчлөгдох. хэрэг байхгүй мін іздеудін керегі жоқ.

ӨӨЧЛҮҮЛЭ-Х 1. мінету, мінге түсірту, сынау, сынга түсірту, мін іздету, кемістік іздеу; 2. өөчлөгдох.

ӨӨШ 1. тор (күт, батық ұстайтын аспап); 2. қонақ жем ≈ өөр загас барих қонақ жеммен бала ұстау; 3. ауыс, пәре, пара, ауыз бастырық, ауыз жабар; ≈ өгөх пәре беру, ауыз бастырық беру.

ӨӨШЛӨ-Х пәре беру, пара беру, ауыз бастырық беру, ауыз жабар беру.

ӨӨШЛҮҮЛЭ-Х пәре бергізу, пара бергізу, ауыз бастырық бергізу, ауыз жабар бергізу.

ӨР 1 борыш, берісу, берісе (нәрсе); ≈ шир борыш-арыш; ≈ ширд дарагдсан амытан борыш басқан жан, борышқа жығылған адам; ≈ нэхэх борыш сұрау; ≈ өө төлөх борышын төлеу; ≈ гүй бол баян өвчингүй бол заргал борыш из болға байлығы, дертсіз болса жыртары □ мың биенің борышынан бір құлақтың тынышы артық; ☆ өрөд баратлақ, өгөнд идэгдэх сөзбе, борышқа шағнамду, құртқа желіңу □ арда ет арда борбай ет; борша болу.

ӨР II анаг. тос, тос өтегі, тос жүрек; ≈ ий нь цолох тос өтегін тосу;

≈ өн дээр өвдох тос жүрегі ауру; ☆ өр зөөлон мейірімді, қайырымды, рақымды; ☆ ор өвдох жаны ашу, аяу, есіркеу, мүсіреу.

ӨР III 1. (еден) от маңы, дәл ортасы; шалны ≈ еденнің от маңы; ≈ дунд дәл ортасында; ≈ ий нь сайн олох дәл ортасын нақ табу.

ӨРВИЙЛГӨ-Х үрпиту, тікірейту.

ӨРВИЙ-Х үрпину, тікірею; үс нь ≈ чихжээ шаны үрпін кетіпті.

ӨРВӨГНӨ-Х үрпендеу, үрпен қағу, тікіреңдеу, тікірең қағу; ≈ сөн юм үрпендеген нәрсе.

ӨРВӨГНҮҮЛЭ-Х үрпендету, үрпен қақтыру, тікіреңдету, тікірең қақтыру.

ӨРВӨЛГӨ 1. (күс) мамық; өд ≈ мамық қауырсын; ≈ н дэвсгэр мамық тосек; ≈ н дэр мамық жастық, күс жастық; 2. (тауық) айдар; 3. (бура) тобе шуда.

ӨРВӨЛЗӨ-Х қ. өрвөгнөх.

ӨРВӨЛЗҮҮЛЭ-Х қ. өрвөгнүүлэх.

ӨРГӨВТӨР кеңдеу, кеңірек, ендірек, енділеу.

ӨРГӨГДӨ-Х (нәрсе) көтерілу, дороос ≈ төменнен көтерілу; ☆ олон өргөгдөх жұрт көшеметтеу, жұрт сыйлау, жұрт қадірлеу; ☆ айлд өргөгдөх біреу асыран алу, кісі асырап алу.

ӨРГӨДӨГ 1. көтергіш; ≈ машин көтергіш машина; 2. арық, көтерем (мал).

ӨРГӨДӨ-Х 1. (кеңдік) енді боп кету, кең боп кету, қолқылдау; 2. жуан, жуан боп кету; мөд ≈ ағаш жуан боп кету.

ӨРГӨДҮҮЛЭ-Х 1. (кеңдік) ендендіру, енді ғып жіберу, кеңейту, қолқылдау; 2. жуандату, жуан ғып жіберу.

ӨРГӨЖИ-Х 1. кеңею, кең болу, енді болу; их ≈ сөн ете кеңейген; 2. қосылу, өсу, ұлғаю, құлаш жаяу; жылээ жылд ≈ жылдан жылға қосылу, жылдан жылға ұлғаю.

ӨРГӨЖҮҮЛЭ-Х 1. (орда) кеңейту, кең болдыру, енін ұлғайту; 2. (шала) қосу, өсіру, ұлғайту, құлаш жайдыру.

ӨРГӨЛ садана; ≈ бары қайыр садана; ≈ өгөх садана беру.

ӨРГӨЛТ 1. (сарың) көтерім, көтеру; ачаа ≈ жүк көтерім; 2. (арам) екінің үгійн ≈ еден екінің; ≈ тэй үг екіпіді бұын.

ӨРГӨЛЦӨ-Х көтерісу.

ӨРГӨМЖ 1. асыран, мейірім, қайырым, асырау; ≈ сайтай асырауы жақсы, мейірімді, қайырымды; ≈ асрамж ≈ өөр дэвшлэқ қоллаштаумен өрлеу.

ӨРГӨМЖЛӨГ көтермелену, көшеметтеу, қоллаштау; ≈ сайтай жақсы көтермеленген.

ӨРГӨМЖЛӨГДӨ-Х көтермелену, көшеметтелу, қоллаштану.

ӨРГӨМЖЛӨЛ көтерме, қошемет, қоллаш; ≈ бичиг қошемет хат.

ӨРГӨМЖЛӨ-Х көтеру, қошеметтеу, көтермелеу, қолпанғау; **нәр қол** ≈ атағын көтеру; ☆ **нәкәж өргөмжлөх** атағын артынан беру, атағын қайта беру, қайта беру.

ӨРГӨМЖЛҮҮЛӘ-Х (атақ, лауазм) көтерту, қошеметтеу, көтермелеу, қолпантату.

ӨРГӨМӨЛ 1. көтерме, көтерілген; 2. (бала) асыранды, бауырына салып асыран алған; ≈ **хүү** асырап алған бала.

ӨРГӨМТГИЙ 1. (нәрсе) көтергіш, көгеріп кететін; 2. *ауыс*. (мінез) көтермелегіш, мақтағыш, дәрінтегіш, мақтағыш, қолпаштағыш.

ӨРГӨМХИЙ қ. **өргөмтгий**.

ӨРГӨН 1. енді, кең, жалпақ; ≈ **энтэй дааву** енді бұл; ≈ **тал кең** дала; ≈ **магнайтай** кең маңдайлы; 2. *ауыс*. көп, қалың, барша, жаппай, түгелдей; ≈ **өмон қалың бұқара**; ≈ **түмөн** барша халық; ≈ **өөр оролцох** жаппай қатысу, түгелдей қатысу.

ӨРГӨӨ 1. сарай; **хааны** ≈ хан сарайы; 2. *ауыс*. үй, қара шаңырақ; **гэр** ≈ қара шаңырақ үйі.

ӨРГӨӨЛӨ-Х 1. үлкен үйге кіру, қара шаңырақтың есігін ашу; 2. *ауыс*. отау көтерту, жеке үй болу.

ӨРГӨСЛҮҮЛӘ-Х 1. үлкен үйге кіргезу, қара шаңырақтың есігін аттату; 2. *ауыс*. отау көтерту, жеке үй болдыру.

ӨРГӨРӨГ ендік; **умард** ≈ солтүстік ендік; **смнед** ≈ оңтүстік ендік.

ӨРГӨС 1. тікенек, тікен, шөгір, шөңге; **харганын** ≈ қарағанның тікені; ≈ **орсх** тікен кіру; 2. (құлын) тілдік; **гурван** ≈ тэй цоож үш тәлдігі бар құлын; 3. (бала) сүт тісі; ≈ **нь цу-хуйж** сүт тісі қылғаю.

ӨРГӨСТ тікенекті, тікенді, тікені бар; ≈ **ургамал** тікенекті өсімдік; ☆ **сөггест хэмж қияр**; ☆ **өргөст ногоо** дала тікенесі; ☆ **өргөст хамхаг** тікенбетта шақпабұта; ☆ **өргөст цэцэг** тікенел түйе табан; ☆ **өргөст хадаас** түрпі ішеге.

ӨРГӨСӨ-Х қ. **өргөдөх**.

ӨРГӨТГӨЛ (көлем, шима) ұлғайтылу, кеңейту, үлкейту, ұлғайым, кеңейім; **барилгын** ≈ құрылыс ұлғайтылуы.

ӨРГӨТГӨ-Х ұлғайту, кеңейту, үлкейту; ≈ **ажил** ұлғайту жұмысы; **зам** ≈ жолды кеңейту.

ӨРГӨТГҮҮЛӘ-Х ұлғайттыру, кеңейттіру, үлкейттіру.

ӨРГӨТӨ-Х (көлем, аумақ) ұлғаю, кеңею, үлкею, ұлғая беру, кеңейсе беру, үлкейсе беру; ≈ **ж эхлэх** ұлғая бастау.

ӨРГӨ-Х 1. (нәрсе) көтеру; **гараар** ≈ қолымен көтеру; **тэмээ** ≈ **бөх** түйе көтерергін палуан; **ачаа** ≈ **жүк** көтеру; ☆ **тангараг өргөх** ант беру, ант көтеру; ☆ **толгойгоо өргөх** а) басын

көтеру; б) сергу, тыңаю, диңкелену; ☆ **сүүлээ өргөх** а) құйрығын көтеру, б) мастану, пандану, менменсу, текапарлану, төкәшпарлану; ☆ **гэр өргөх** а) қол көтеру; б) түсіп беру, тізе бұгу; 2. көтермелеу, қолпаштау, қошеметтеу; **дүнг** ≈ **ж тавих** қорығындысын көтермелеп қою; ☆ **өргөн барих** айтпағаш бичигі тілек жолдау хаты, қошеметті хат; ☆ **өргөн барих нугалбар** ілтипатты хат; **хүн** әке-шешесіне жақсы қарайтын адам.

ӨРГҮҮ 1. көтеріңкі, жоғары, келтең, келтіген; ≈ **ташаатай дээл** мыңқыны көтеріңкі шапан; 2. (мінез) бөспе, күліншек, мақтаншақ, күпілдек, дүр, бөжігіш; ≈ **хүн** күліншек адам.

ӨРГҮҮДӘ-Х күліншектену, мақтаншақтану, күпілдек боп кету, дүр болу, бөжігіш болу.

ӨРГҮҮЛ (аспан) көтергіш, көтеретін; **машинын** ≈ машина көтергіш.

ӨРГҮҮЛӘ-Х 1. (нәрсені) көтерту; **нуруун дээр** ≈ арқасына көтерту; **хүнд юм** ≈ ауыр нәрсе көтерту; ☆ **тангараг өргүүлэх** ант бергізу, ант көтерту; ☆ **толгойгоо өргүүлэх** а) басын көтерту; б) сергіту, тыңайту, диңкелендіру; ☆ **сүүлий нь өргүүлэх** а) құйрығын көтерту; б) мастандыру, пандандыру, менменсіту, текапарландыру, төкәшпарландыру; ☆ **гар өргүүлэх** а) қол көтерту; б) тізе бүктіру; 2. көтермелеу, қолпаштау, қошеметтеу; 3. асырату, сақтату, қарагу.

ӨРГҮҮР қ. **өргүүл**.

ӨРДӨ-Х I (от) толтыра жағу; **зууханд гал** ≈ пешке отты толтыра жағу.

ӨРДӨ-Х II борыштану, борыш алу, қарыздану, қарыз алу; **бусдаас** ≈ біреуден қарыздану.

ӨРДҮҮЛӘ-Х I (отты) толтыра жақтыру.

ӨРДҮҮЛӘ-Х II қарыздандыру, қарыз алдыру, борыштандыру, боғыш алғызу.

ӨРЛӨГ I (бала) емшек ана, емшекке алған ана; (өзінен тумаса да біреудің баласын емшекке алып, асыраған ана); ≈ **эх** емшек ана.

ӨРЛӨГ II (әскери) жендет; ≈ **жанжин** бас жендет; **есөн** ≈ тоғыз жендет.

ӨРӨВГӨР үрпек, үрлік, тікірек, үрпиген, тікірейген; ≈ **үс** үрпек шаш, үрпиген шаш.

ӨРӨВДМӨӨР жанашырлық, аярлық, жанашыр, аяр; ≈ **хүн** жанашырлық адам.

ӨРӨВДӨМ қ. **өрөвдмөөр**.

ӨРӨВДӨ-Х аяу, жан ашу, есіркеу, мүсіркеу; ≈ **сэтгэл** жанашырлық сезім; ≈ **сэтгэлгүй ширүүн хүн** жаны ашымайтын қатыгез адам.

ӨРӨВЛӨГ (құс) мамық; **шувууны** ≈ құстың мамығы; ≈ **өн дэвсгэр** мамық төсек, құс төсек; ≈ **өн дэр** құс жастық.

ӨРӨСӨ-Х қ. өрөсдох.

ӨРӨТӨЛ түрпі; **нарийн** ≈ жіңішке түрпі; **бүдүүн** ≈ жуан түрпі; ≈ өөр үрэх түрпімен үйкеу.

ӨРӨТӨЛДӨ-Х түрпілеу, түрпімен үйкеу.

ӨРӨВХИЙ-Х сарт еткізу; ≈ **н залгих** сарт еткізіп жүту.

ӨРӨГ 1. тізбек, тізбе; **шагааны** ≈ асықтың тізбегі; 2. көшек; **шатрын эхний** ≈ шахматтың бастапқы көшегі; **сүүлчийн** ≈ соңғы көшегі.

ӨРӨГДӨЛ өгініш, тілек, арыз; ≈ **егөх** өгініш егу; ≈ **гаргах** арыз жазу; ≈ **ийн хавну** өтінішке жауап.

ӨРӨГЧ 1. орупш, тізуші, қалаушы; **туйнуу** ≈ керпіні қалаушы; 2. теруші; **үсэг** ≈ өріп теруші.

ӨРӨЛ (*жеміс*) бүлдірген; ≈ **ийн мод** бүлдіргеннің бұтасы.

ӨРӨЛБӨ (*үсга*) сүйір қышқаш; ≈ **бахь** сүйір түмсық тістеулік.

ӨРӨЛБӨДӨ-Х қышқаншау, қысып ұстау.

ӨРЛӨГӨӨ қ. еглөө.

ӨРЛӨГҮҮР қ. өглөөгүүр.

ӨРЛӨ-Х 1. от маңын жиктеу, от срыны шығару; 2. (*жәндік*) төсетегін тесу.

ӨРЛҮҮД өрлеуг (*Моңғолдың бір тайпасы*).

ӨРЛҮҮЛЭ-Х 1. от маңын жиктету, от срыны шығару; 2. (*жәндік*) төсете, ет тесіну.

ӨРМӨГ (*бул*) өрме, терме, тоқыма; ≈ **дань** өрме шуга; ≈ **таар** терме даяр; ≈ **шуудай** қал.

ӨРНӨ батыс; ≈ **зүг** батыс жақ; ≈ **зүгийн онууд** батыстағы елдер.

ӨРНӨД қ. өрно.

ӨРНӨЛ өрлеу, ілгерілеу, даму. үдеу, алға басу; ≈ **бэдрал** өрлеу үдеу; ≈ **халғал** даму ілгерілеу.

ӨРНӨЛТ 1. дамыс, өрлес, даму, үдеу; ≈ **тэй** дамысты; 2. алқатғы, көрсеткі, аумақты.

ӨРНӨ-Х даму, өрлеу, үдеу, ілгерілеу, етек алу, жайылу, талалу, көлем алу, ұлғаяу; **салхи** ≈ жел үдеу; **гал** ≈ сәл маздау; от ұлғаяу; **хилэн** ≈ ыза көрну.

ӨРНҮҮЛЭ-Х дамыту, өрлету, үдету, ілгерілету, етек алдыру, жаю, тарау, ұлғайту.

ӨРНҮҮН өрлеген, үдеген, тасқын, етек алған, ұлғайған, қызу, дер; ≈ **хөдөлмөр** өрлеген еңбек, қызу еңбек.

ӨРӨВ I қ. өрөстес.

ӨРӨВ II: **өрөв хий-х** 1) ткірең ету; **үс нь** ≈ шапы ткірең ету; 2) қорп еткізу; ≈ ≈ **н залгих** қорп еткізіп жүту.

ӨРӨМ I 1. қаймақ; **тогсоны** ≈ қазанның қаймағы; 2. (*сұйық беті*) қабыршық; ☆ **өрөм хулгайч** маса (*шыбын*).

ӨРӨМ II (*аспан*) бұрғы; **ээрүүл** ≈ бұрандалы бұрғы; **нумавч** ≈ доғалы

бұрғы.

ӨРӨМДӨГЧ 1. бұрғышы, бұрғылаушы; **ууржтйн** ≈ шахмат бұрғышысы; 2. бұрғылау, бұрғылаушы (*аспан*).

ӨРӨМДӨ-Х бұрғылау, бұрғымен тесу.

ӨРӨМДҮҮЛЭ-Х 1. бұрғылау, бұрғымен тесіру; 2. бұрғылау.

ӨРӨМЛӨ-Х 1. бұрғылы болу; 2. бұрғылау, бұрғымен тесу.

ӨРӨМТӨ-Х 1. (*сүт*) қаймақтану, қаймақ түсу; 2. (*сү*) қабыршықтану, қабыршықтана қату.

ӨРӨМТҮҮЛЭ-Х 1. (*сүт*) қаймақтандыру, қаймақ түсіру; 2. (*суды*) қабыршықтандыра, қабыршықтандыра қатыру.

ӨРӨМЧ қ. өрөмдөгч.

ӨРӨӨ бөлме; **олон** ≈ **тэй** байшын көп бөлмелі үй; ≈ **тасалгаз** жеке бөлме; ≈ **дүүрэн** күн бөлме толы адам.

ӨРӨӨЛ I жарты; ≈ **булгаар** жарты булғары; ≈ **мах** жарты ет; ≈ **ийн өрөөл** жартының жартысы; ≈ **давуу** жарты шаршы шүперек.

ӨРӨӨЛ II өрелі, оре; ≈ **тэй** мөрь өрелі ат; ☆ **өрөөл** татақхай қалың денесінде жан жоқ.

ӨРӨӨЛДӨ-Х I жартылау, екіге бөлу; **мэх** ≈ етгі жартылау.

ӨРӨӨЛДӨ-Х II 1. өрелу; **мөрно** ≈ **ж** орлх ағын өрелеп тастау; 2. (*киім*) айқыра жамылу; **дээлээ** ≈ **н** нсмрөх шапанын айқыра жамылу.

ӨРӨӨЛДҮҮЛЭ-Х I (*норсең*) жартылау, екіге бөлдүру.

ӨРӨӨЛДҮҮЛЭ-Х II 1. (*атты*) о бөрту; 2. (*киімді*) айқыра жамылдыру.

ӨРӨӨЛӨ-Х бөлмелеу, жекеу.

ӨРӨӨЛҮҮЛЭ-Х 1. жартылау, екіге бөлдүру; 2. бөлмелеу, жекеу.

ӨРӨӨСГӨЛ 1. сыңар, бір жағы; ≈ **гутал** сыңар еткі; 2. дақ, жұмыртқа; ≈ **тсо** дақ сан (3, 5, 7); 3. жалғыз, дара, өз басы.

ӨРӨӨСДӨ-Х сыңарлану, сыңар қилу, бір жағымен бөлу.

ӨРӨӨСДҮҮЛЭ-Х сыңарлантыру, сыңар қалтыру; бір жағымен бөлдүру.

ӨРӨӨСЛӨ-Х сыңарлау, сыңар қалтыру, бір жағымен бөлдүру.

ӨРӨӨСЛҮҮЛЭ-Х сыңарлау, сыңар қалтыру, бір жағымен бөлдүру.

ӨРӨӨСӨН сыңар, бір жақ; ≈ **эвэр** сыңар мүйіз; ≈ **гутал** сыңар еткі; ≈ **нүд** бір жақ көзі; ≈ **тийшээ** бір жағына қарай.

ӨРӨӨСТЭЙ 1. оруд; 2. тәліптендір-бектеген; ≈ **цөдэг** тәліп қойған түл.

ӨРӨ-Х I 1. ору; 2. тізу, қалау; **шагаа** ≈ асық тізу; **туйнуу** ≈ керпіні қалау; 3. теру; **үсэг** ≈ өріп теру.

ӨРӨ-Х II (*палдақ*) шабыну, айбарлануы; **хоёр бөх** ≈ **н** **эгсөх** екі палуан шабынып тұру.

ӨРСӨЛДӨГЧ бәсекелесуші, бақта ласушы, жарысушы, егесуші.

ӨРСӨЛДӨӨН бәсеке, егес, талас,

бакталастык.

ӨРСӨЛЦӨ-Х (өзара) бөсөкөлөсүү, егесу, таласу, бакталасу.

ӨРСӨ-Х ентелесу, жанталасу, кеуделеу, бөсөкөлөсүү, бакталасу, егесу.

ӨРСҮҮЛЭ-Х ентелету, жанталастыру, кеуделету, бөсөкөлөстүрү, бакталастыру, егестіру.

ӨРТӨГ 1. күн; **өөрийн** ≈ өзіндік күн; **нөмүү** ≈ қосымша күн; 2. баға; **юмны** ≈ нәрсениң бағасы.

ӨРТӨГДӨ-Х 1. біліну, сөзілу, ұсталу, іліну; 2. (нәрсе) құндалу, қымбатталу.

ӨРТӨГЛӨ-Х құнын белгілеу, бағасын белгілеу.

ӨРТӨГСӨД тап болушылар, жәбірленушілер; **халдлагад** ≈ шабуылға тап болушылар.

ӨРТӨМТГИИ ұрыншақ, тынышсыз, соқтыққыш, қиліккіш, ілінгіш; ≈ **хүн** ұрыншақ адам.

ӨРТӨМХИИ қ. **өртөмтгий**.

ӨРТӨМШИ-Х қ. **хөгшрох**.

ӨРТӨӨ 1. лаухана; ≈нд **байрлах** лауханаға орналасу; 2. өртең (30 км жер); **гурван** ≈ газар үш өртең жер (90 км жер); ≈ **хний** лау міндетін атқару; ≈ **улаа хэрэглэх** өртеңнің лау атын міну; ☆ **галт тэрэгний өртөө** поёзд аялдамасы.

ӨРТӨӨЛӨ-Х 1. дамылдау, аялдау; ≈н **очих** дамылдап бару; ≈н **хөөх** дамылдап қуу; 2. лау міну, лау ат міну; 3. бірден бірге жалғастыру; **туйлуург** ≈н зөөх керлішті бірден бірге жалғап тасу.

ӨРТӨӨЛҮҮЛЭ-Х 1. дамылдау, аялдау; 2. лау мінгізу, лау ат мінгізу; 3. бірден бірге жалғастыру.

ӨРТӨӨЧИН 1. лаушы, лау міндетін атқарушы; 2. лау әкелуші, лауға еруші.

ӨРТӨ-Х I 1. (нәрсе) біліну, сөзілу, ұсталу, іліну; **гарт агүй жижигхэн** қолға ұсталынбайтын кішкене; **нүдэнд агүй шахам** көзге күнбөйөздей, өте кішкентай; 2. тап болу, дүңдәр болу, көз болу, ілігу, шатысу, ұрыну; **муу юманд** ≈ жаман нәрсеге тап болу; **юм болгонд** ≈ж явах өр нәрсеге ұрынып жүру; **зэрлэх суманд** ≈ таңғыған оққа тап болу.

ӨРТӨ-Х II борыштану, борышты болу.

ӨРТҮҮЛЭ-Х I 1. (нәрсе) біліндіру, сөзіндіру, ұстату, іліндіру; 2. тап болдыру, дүңдәр болдыру, көз болдыру; іліктіру, шатыстыру, ұрындыру.

ӨРТҮҮЛЭ-Х II борыштандыру, борышты болдыру.

ӨРТЭЙ I борышты, борышты көп; ≈ хүн борышты адам; **их** ≈ борышы өте көп.

ӨРҮҮ қ. **нөрүү**.

ӨРҮҮЛ теріс бөлгіш, тәзбек бөлгіш.

ӨРҮҮЛЭ-Х I 1. өзігу, 2. тіздіру,

қалату, тізгізу; 3. тергізу.

ӨРҮҮЛЭ-Х II (палуан) шабындыру айбарландыру.

ӨРҮҮТЭ-Х қисаю, қыңыраю, қиқаю.

ӨРХ I түндік, түндік; **гэрийн** ≈ кигіз үйдің түндігі; ≈ **бүтээх** түндік жабу; ≈ **хушуудлах** түндікті ілгерілету; ≈ **татах** түндікті ашу; ≈ **тэгшлэх** түндік жабу; ≈ **дэндийлэх** түндікті бақанмен көтеріп қою, түндікті шошайту; ≈ **дорвөлжлөх** түндік жабу; ≈**ний гэгээв** түндікше терезе.

ӨРХ II үй, үй іші; ≈**ийн тэргүүлэгч** үй иесі; ≈ **толгойлох** үйге бас болу, үй иесі болу, ≈**ийн доторх хүмүүс** үй ішіндегі адамдар; ☆ **өрх тусгаарлах** отау көтеру, үй көтеріп бөліну; ☆ **өрх салгах** отау көтеру, жеке үй болу.

ӨРХ III 1. күй; ≈**өнд орох** күйға түсу; ≈**тэй газар** күйлы жер; ☆ **усны өрх** су шүңеті, айналма иірім; 2. шүңғыл, шүңет тесік; **галт уулын** ≈ жанар таудың доға шүңғылы.

ӨРХЛӨ-Х (жер) күйлану, күйлы болу.

ӨРЦ (бауырдың) шақпақ ет; ≈ **сунах** шақпақ ет созылу.

ӨРШӨӨГДӨ-Х 1. жаны ашу, есіркеу, мүсіркеу, аялу; 2. кешірілу, кешірім етілу.

ӨРШӨӨЛ 1. аяныш, есіркегіс, мүсіркегіс, аяу, есіркеу, мүсіркеу; **энэрэл** ≈ аяныштық, есіркеп аяушылық; 2. кешірім, жеңілдік; ≈ **үзүүлэх** жеңілдік көрсету.

ӨРШӨӨЛГӨ-Х 1. қарайластыру, есіркету, мүсіркету, аялату; 2. кешірту, жеңілдету.

ӨРШӨӨЛТ аяғыш, есіркегіш, мүсіркегіш, мейірбан, қайырымды, рақымды; ≈ **нам мейірбан** партия.

ӨРШӨӨМТГИИ 1. аяғыш, мейірімді, мейірбан, есіркегіш; 2. кешіргіш, кешірімді, кешірімпаз.

ӨРШӨӨНГҮЙ қ. **өршөөмтгий**.

ӨРШӨӨ-Х 1. аяу, жаны ашу, есіркеу, мүсіркеу; 2. кешіру, жеңілдік беру; **олон удаа** ≈ талай рет кешіру. ☆ **бурхан өршөсөх** Алла жарықау, Алла өзі кешіру.

ӨС өш, кек, қас; ≈ **санах** өнөсу; ≈ **бодох** өш қалтыру; ≈**тэй хүн** өші бар адам; **өш** адам, кегі бар адам.

ӨСВӨР өсетін, өсім, өспірім; ≈**тэй өшөд**; ≈**гүй өсімсіз**; ≈**ийн мал өсім малы**; ≈**ийн багачууд** жас өспірімдер.

ӨСГИИ 1. өкше; ≈н **яс** өкшенің сүйегі; **өймсны** ≈ байпақтың өкшесі; 2. (ақ) тақа, сірөкше; **гуталд** ≈ тавулақ етікке тақа салдыру; **өндөр** ≈тэй гутал биік өкшелі етік.

ӨСГИКДӨ-Х 1. өкшелеу, өкшесінен ұстау; 2. (палуан) аяғынан шалу, аяққа қағу.

ӨСГИКДҮҮЛЭ-Х 1. өкшелеу, өкшесінен ұстау; 2. (палуан) аяғынан шалдыру, аяққа қақтыру.

ӨСГИКДӨ-Х қ. **өсгийдөх**.

ӨСГИЙЛДҮҮЛЭ-Х қ. өсгийдүүлэх.
ӨСГӨВӨР өсім, ұрық; ≈ **ийн мал** өсім малы.

ӨСГӨГЧ 1. өсіруші, асыраушы, баптаушы; **мал** ≈ мал өсіруші; **хүүхэд** ≈ бала асыраушы; 2. (көлөм) үлкейтүш; ұлғайтушы, өсіруші; ≈ **шил** үлкейтүш өйнек, лупа.

ӨСГӨДӨГ 1. өсіретін, асырайтын, баптайтын; 2. (көлөм) үлкейтетін, ұлғайтатын; өсіретін.

ӨСГӨЛӨН ересек, бадырайған, денелі, бытпаған.

ӨСГӨН қ. өтгөн.

ӨСГӨРӨЛТ қ. өтгөрөлт.

ӨСГӨРӨ-Х қ. өтгөрөх.

ӨСГӨРҮҮЛЭ-Х қ. өтгөрүүлэх.

ӨСГӨ-Х 1. өсіру; **мал** ≈ мал өсіру; **үхәр сүргээ** ≈ сныр түлігін өсіру; 2. қосу, молайту, көбейту; **тоог** ≈ санын молайту.

ӨСГҮҮЛЭ-Х 1. өсірту; 2. қосқызу, көбейткізу, молайтқызу.

ӨСӨГ I қымыран, шұбат.

ӨСӨГ II қ. өтөг.

ӨСӨГЛӨ-Х 1. қымыранды болу, шұбатты болу; 2. қойылату, қоюлату, қою болдыру.

ӨСӨЛТ өсуі, дамуы, өсім, дамыс; **үйлдвэрлэх хүчний** ≈ өндірістік күштердің өсуі; ≈ **ийн хурдац** өсу шапшаңдығы.

ӨСӨРХӨ-Х қ. өшөөрхөх.

ӨСӨ-Х 1. (дене) өсу, ержету, үлкею; **хүүхэд** ≈ бала өсу; **мод** ≈ ағаш өсу; **мал** ≈ мал өсу; 2. (сан) көбею, молаю; **тоо нь** ≈ саны көбею; **буддаа** ≈ бидай борту, бидай жарылу; ≈ **н** нәмэгдэх арта түсу, өсе түсу.

ӨСТ өшті, өш, кекті, қасы бар, өшті бар; ≈ **дайсан** өшті жау, кекті жау.

ӨСТӨН өшескен, өшіккен, кек сақтаған, қастас, егескен; ≈ **дайсан** өшескен дүшпан, егескен жау.

ӨСТЭЙ қ. өст; ≈ **хүн** өшіккен адам, қастас адам.

ӨТ күрт; ≈ **өнд идэгдэх** күртқа желіну, күрт жеу; ☆ **өрөнд баригдах өтөнд идэгдэх сөзбе**. борышқа шырмалу, күртқа желіну □ тапқанын ит жеу, арқасын бит жеу □ сайда саны, құмда ізі қалмау.

ӨТГӨДӨ-Х қоюлану, қою болу кету.

ӨТГӨДҮҮЛЭ-Х қоюландыру, қою

ғыш жіберу.

ӨТГӨН 1. (сүйық) қою; ≈ **тараг** қою айран; ≈ **бэх** қою сия; ≈ **цай** бояуы ашты шай, қою шай; ≈ **сүү** қою сүт; 2. тығыз, нығыз, нық, қою; ≈ **ургасан ой** тығыз өскен тоғай; ≈ **үс** қою шаш; 3. (дыбыс) жуан; ≈ **дуутай** дауысы жуан; 4. (адамның) қн, бок; ≈ **мөр үзэх** ауыр дәретке оғыру (қыш шығару).

ӨТГӨР құрыс, тырыс, бырыс.

ӨТГӨРӨЛТ (сүйық) қойылыс, қоулық, қоюлану.

ӨТГӨРӨ-Х 1. (сүйықтық) қойылу,

қоюлану; **сүү** ≈ сүт қойылу; 2. тығыздалу, нығыздалу, нықтану, қоюлау; 3. (дыбыс) жуандау, күжілдеу; **дуу** ≈ дыбысы жуандау. 4. **ауыс** (сүт) тартылу, суалу; **үнээ** ≈ **ч** байна сныр суалына келеді.

ӨТГӨРҮҮЛ (аспан) қойылтқыш, қоюлатқыш.

ӨТГӨРҮҮЛЭ-Х 1. (сүйық нәрсені) қойылу, қоюлату; 2. (сиректік) тығыздалдыру, нығыздандыру, нығыздау, нықтау; 3. (дыбысты) жуандату, күжілдету; 4. **ауыс** (сүт) суалту, тартылдыру.

ӨТГӨС қарт, қария; **өвгөд** ≈ қарт шалдар, қарттар.

ӨТІЙ-Х құрысу, тырысу, бырысу.

ӨТЛӨ-Х қартаю, көртею, егделеу.

ӨТЛҮҮЛЭ-Х қартайту, көртейтү, егделеу.

ӨТӨВХИЙ-Х бырысу, тырысу, бырысып қалу, тырысып қалу; **арьс шир** ≈ тері сірі бырысып қалу; **гутал** ≈ етік тырысу.

ӨТӨГ I (мал) көң; ≈ **бууц** көң қара; ☆ **өтөг хорхой** шылаушаң, қызыл күрт, жауын күрты.

ӨТӨГ II түмба, іріткі, қою, маңыз; **айрағны** ≈ қымызғың түнбасы; **нэфтийн** ≈ мұнайдың түнбасы.

ӨТӨГ III аю.

ӨТӨГЖИ-Х 1. көңею, көңі молаю; 2. түнбалану, түмба түру.

ӨТӨГЖҮҮЛЭ-Х 1. көңейту, көңін молайту; 2. түнбаландыру, түнбасын шөктіру.

ӨТӨГШИ-Х 1. көңею, көңді болу, көң түсу; 2. түмба шоғу, түнбалану.

ӨТӨГШҮҮЛЭ-Х қ. өтөгжүүлэх.

ӨТӨЛ 1. қарапайым, жай, бейуаз, қатардағы; ≈ **хүн** қарапайым адам; ≈ **ард** жай халық; 2. егделексе; ≈ **нас** егде жас.

ӨТӨ-Х күрттау, күрттану, қату; **шарх** ≈ жара күрттау.

ӨТРӨ-Х бырысу, құрысу, алымыдану.

ӨТҮҮЛЭ-Х күрттау.

ӨТЧЛӨ-Х құртын тазалау, күрттау, құртын алу.

ӨТЧЛҮҮЛЭ-Х құртын тазалау, күрттау, құртын алдыру.

ӨТЧЛҮҮР күрттауыш, күрт алғыш.

ӨХ қ. өгөх.

ӨХИЙ (палуан) ілме, тартпа, іле тарту.

ӨХИИДЕ-Х (палуан) аяғымен ілу, іле тартын қалу.

ӨХИЙЛДӨ-Х қ. өхийдөх.

ӨХГӨР бүкір, бүкішен, бүкішиген.

ӨХИЙЛГӨ-Х бүкірейту, бүкішигу, бүкішендету.

ӨХИЙ-Х бүкірөю, бүкішно, бүкішендеу.

ӨЦӨГ қ. очиг.

ӨЦӨГДӨР кеше; ≈ **ийн ажил** кешегі жұмыс; ≈ **өөс хойш** кешеден бері.

ӨЦӨГНӨ-Х бүкірөңдөү, бүкшнцдөү, бүкшөңдөү, бүкірөң қағу, бүкшнц қағу, бүкшөң қағу.

ӨЦӨГНҮҮЛЭ-Х бүкірөңдөгү, бүкшнцдөгү, бүкшөңдөгү.

ӨЦӨД кыын.

ӨЦӨЛЗӨ-Х қ. өцөгнөх.

ӨЦӨСХИЙ-Х бүкшнц егу, бүкірөн егу, бүкшнц қағу.

ӨЦҮҮТЭ-Х пүшгано, баттей болу, тинемтай болу.

ӨЦҮҮХЭН 1. блтей, титтей, титмдей, кышантай, азгантай, болымсыз. ивэ к — биетэй дөпөсі блтей; ≈ дуугаар нөзк дауыспен; 2. (уақыт) біраз, шамалы, азгана, аздау; ≈ суух біраз отыру; ≈ унтах азгана ұйықтау; ☆ сцүүхэн дүүрэн шлденц басы; ☆ сцүүхэн халуун шлденц аязы; ☆ сцүүхэн хүйтэн қаңтардың қацаган суыгы; ☆ сцүүхэн цас ақпан аязы.

ӨЦҮҮДЭ-Х блтей боп кету, тинөмдей боп кету, тигімдей боп кету.

ӨВҮҮХМЭД кенже, ең кши.

ӨЧ: өч авах жондау, жонын алу.

ӨЧИГ 1. жауан; ам ≈ өө өгөх ауыз-ша жауабын беру; 2. арыт, шағым; ≈ мэдүүлег шағым арыз.

ӨЧИГЛӨЛ қ. счиг.

ӨЧИЛ арыз, өгнш, шағым.

ӨЧИ-Х 1. мәлімдеу, жонш айту, айту; кэлэх ≈ мәлімдеп айту; ≈ үг минь айтар сөзім; 2. блдру, ашықтан беру.

ӨЛӨГ қ. счиг.

ӨЧНӨӨН осынша, осындай, осыншама; ≈ тоңноон қашшама; ≈ их осынша үлкен.

ӨЧҮҮДЭ-Х кшкене боп кету, биттей боп кету.

ӨЧҮҮЛЭ-Х 1. мәлімдету, жонш айтқызу, айтқызу; 2. блдру, ашықтатын бергізу.

П

ПАА па (одағай); ≈ ямар муухай юм да, пөткен жаман нөрсө сді.

ПААДАЙЛГА-Х тырбыту, мәститу, қортыту, мөртиту, тейшиту.

ПААДАЙ-Х тырбыно, мәстию, қортыно, мыртыно, тейшино.

ПААДАЛЗА-Х тырбындау, тырбынц қағу, мәстенцдөү, мәстең қағу, қортаңдау, қортаң қағу, мыртындау, мыртың қағу, тейшенцдөү, тейшенц қағу.

ПААДГАНА-Х тырбындай беру, тырбынц қағу, мәстенцсөй беру, мәстең қағу, қортаңдай беру, қортаң қағу, мыртындай беру, мыртың қағу, тейшенцсөй беру.

ПААДГАР тырбык, мәстек, қортык, мыртык, тапалтақ.

ПААЛАН 1. (темір) сыр, жылтыр

ӨЧҮҮТГЭ-Х кшпрөйту, биттей қылу, титтей ғып жіберу.

ӨЧҮҮХЭН қ. сцүүхэн.

ӨШ өш, кек, қас; ≈ сзпах өшгу, кек сақтау, қас ойлау.

ӨШИГЛӨВӨР серпіше, серпін, серпіпелік, серпінділік.

ӨШИГЛӨ-Х 1. тебу; морь ≈ ат тебу; бөмбөт ≈ донгы тебу; 2. табан ету, тіреніш ету, сүйсініш ету.

ӨШІГҮҮЛЭ-Х 1. тепкілеу; 2. табан еткізу, тіренш еткізу.

ӨШИГЛҮҮР табанша, табан трегш, тепкіш (аспап).

ӨШИГЧИ-Х тепкілеу, тепкілей беру.

ӨШИГЧҮҮЛЭ-Х тепкілету, тепкілете бергізу.

ӨШИ-Х өшгу, өшөсу, өш болу, кек сақтау; ≈ шл занах өшгшн жөбрлөу.

ӨШӨӨ өш, өштік, кек, қас, қастық; ≈ санах өштік ойлау; ≈ хонзон өш-көкгік, өштөңділік; ≈ өворлөх өшгу, өшөсу, кек сақтау; ≈ болөлдох өшөсу, көктөсу, өзара өш-кек сақтау; ≈ авах өшшн алу.

ӨШӨӨЛӨ-Х 1. өшөсу, өшгу, кек сақтау; 2. өшшн алу, кегшн қайтару.

ӨШӨӨЛҮҮЛЭ-Х 1. өшөстөру, өшөктөру, кек сақтату; 2. өшшн алдыру, кегшн қайтару.

ӨШӨӨРХӨ-Х өшгу, өшөсу, өгөсу.

ӨШӨӨРХҮҮЛЭ-Х өшөктөру, өшөстөру, өгөстөру.

ӨШӨӨТӨН өштөс, қастас, сөмкөкөн, өшкөкөн; ≈ дйсан өштөс дүшпан өшкөкөн жау.

ӨШӨӨТЭИ өш, өші бар, кекті, кегі бар; ≈ хүн өш адам.

ӨШРӨГДӨ-Х өшгшн кету, өшөсіп кету, өгөсп кету, өшөсу, өшгу, өш болу.

ӨШРҮҮЛЭ-Х өшөктөру, өшөстөру, өгөстөру.

сыр; ≈ тай саз сырлы ыдыс; ≈ гүйлгөх сыр жағу, сырмен жылтырату; 2. (тіс) кереуке, жылтыр қабық; шүдний ≈ тісшң кысуқесі.

ПААЛАНДА-Х сырлау, сыр жағу, сырмен жылтырату.

ПААЛАНДУУЛА-Х сырлату, сыр жақтыру, сырмен жылтыратқызу.

ПААЛАНТАЙ 1. сырлы, жылтыр сырлы; ≈ хувин сырлы кәтел; 2. кіреукелі, жылтыр қабықты; ≈ тәссөгө жылтыр қабықты кшшш.

ПААЛАНШИ-Х 1. сыр тәріздөну, сырға айналу; 2. кіреуке тәріздөну, жылтыр қабық тәріздөну.

ПААХ (одағай) пақ, пөк, па, по; ≈ би даарчихлаа па, тоңып кеттім.

ПАВИЛЬОН павильон, көрмө; хөдөө аж ахуйн ≈ ауыл шаруашылык павильоны.

ПАГ нашар, төмөн, бос; сурлагаар ≈ оку дүгрүмү нашар; ☆ **паг амьтан** а) мылкау жан; б) билер, жоқ, ешпөрсө блэмейтін, түк блэмейтін; ☆ **паг болсх** а) үндемеу, аузын ашпау; б) түйыңталып калу, ич исерин блмеу, не дөрн блмеу, не айтарын блмеу.

ПАГДАЙЛГА-Х қ. п-адайлгах.

ПАГДАЙ-Х қ. п-адайх.

ПАГДАЛЗА-Х қ. паадлзах.

ПАГДАНА-Х қ. паадганах.

ПАГДАР қ. паадгар.

ПАГДАРДА-Х тырылып калу, келтип кету, мәстийп калу, мыртылып калу, гортып кету, тәйги и кету.

ПАГС бояушып, болу жақкың; ≈ аар будах бояушыпшен бөлу.

ПАГСДА-Х баяушыпшен жағу.

ПАД I пал пад хий-х шып-шып егу; гыла ≈ хийтел аягдах санын шыпшып еткізіп шанаалақтау.

ПАД II қап (*күшеіткіш сөз*); ≈ хар қапқара; ≈ *хараехуй* қат-қараңғы.

ПАДААН падан, есел қағаз (*алушыға беретін тоға, дың аты, бағасы жазылған қағаз*).

ПАДАН қ. пад II.

ПАРХИИ-Х 1. (*нәрсе*) тоқ ету, тақ ету, тық ету; 2. шып ету, шыпшып ету.

ПАЙ I қ. даалуу.

ПАЙ II па, по, пай-пай; ≈ **пүй боллох** пай-пайлау.

ПАЙ III қ. бэй.

ПАЙЗ пөйзі, белгі, белгіше (*ресми түрде сөз немесе сан жазылған, не темірден, не ағаштан істелген шағын ғана шартты белгі*); ≈ ны бичиг пөйз. жазуы; мәтін ≈ күмс пөйзі.

ПАЙЗЛАГДА-Х пөйзлеу, пөйзі тағылу, белгі тағылу, белгі байлану.

ПАЙЗЛА-Х пөйзілеу, пөйзі тағу, белгі тағу, белгі байлау.

ПАЙЗЛУУЛА-Х 1. пөйзілеу, пөйзі тақтыру, белгі тақтыру, белгі байлау; 2. қ. пайзлагдах.

ПАЛ: пал хий-х 1. (*су*) шалт ету; 2. (*қорқыныш*) шіміркеніп калу, тітіреніп калу, зу ету; **дотор зүрх** ≈ жүрегі зу ету, жүрегі тас төбесіне шығу; ☆ *пал хийх* мысқындау, салықтау, шату, көку, салысаты ету.

ПАЛАН қ. салан.

ПАЛАНЦАГ 1. былық, салақ, нас; 2. ауыс, тарандық, жамандық; **гэднаа** гяландцаг, **дотисо** ≈ сырттай амандық, іштей жамандық, сыртынан жылтырау, ішнен қалтырау, сырттай жылу, іштей түну.

ПАЛЕОНТОЛОГИ палеонтология (*тасқа айналып қатып қалған жәндіктер мен өсімдіктердің қазып алынған қалдықтарын зерттейтін ғылым*).

ПАЛЕОНТОЛОГИЧ палеонтолог (*палеонтология маманы*).

ПАЛХАЙЛГА-Х (*нәрсені*) бытпиту, дүмпиту, бытгиту, былшиту.

ПАЛХАЙ-Х бытпию, дүмпю, быттию, былшию.

ПАЛХАЛЗА-Х бытпың қ. палхган-ах.

ПАЛХАЛЗУУЛА-Х қ. палхгануула-ах.

ПАЛХГАНА-Х бытпыңдау, бытпың қағу, былшыңдау, былшың қағу, іркілдеу, быттың кату.

ПАЛХГАНУУЛА-Х бытпыңдату, бытпың қақтыру, былшыңдату, былшың қақтыру, іркілдету, быттың қақтыру.

ПАЛХГАР быртық, былштан, бытпың, бытгитан, іркілдек, іркілдеген; ≈ **тағтан шаз** быртық семіз отіз.

ПАЛХИИ-Х 1. (*сүйык*) шалт ету; ус ≈ су шалт ету; 2. (*сезім*) шіміркену, тітірену, шіміркеніп калу, тітіреніп калу, зу ету; **зүрх** ≈ жүрегі зу ету; **дотор** ≈ іштей тітірену.

ПАЛЬТО (*киім*) пальто; **өвлийн** ≈ қыстық пальто.

ПАМБАГАР дүрдек, дүрден, дүрдәң, дүрдиген, қалың; ≈ **УЕГУУЛ** дүрдек ерні; ≈ **дөвсгәр** қалың төсеніш.

ПАМБАГАНА-Х дүрдектеу, дүрдендеу, дүрдек қағу, дүрден қағу.

ПАМБАГАРДА-Х дүрдейп кету, қалың бөп кету.

ПАМБАГАРДУУЛА-Х дүрдейп жіберу, қалың ғыл жіберу.

ПАМБАЙЛГА-Х дүрдату, дүрдейтп жіберу, қалыңдату, қалың ғыл жіберу.

ПАМБАИ-Х дүрдию, дүрдейп кету, қалыңдау, қалың бөп кету.

ПАМЕАЛЗА-Х қ. памбаганах.

ПАН: пан пан хий-х (*дыбыс*) тарс ету, тарс-тарс ету.

ПАНДАЙЛГА-Х дүрдиту, томшиту, кеупиту.

ПАНДАИ-Х дүрдию, томпию, кеупию.

ПАНДАЛЗА-Х қ. пандганах.

ПАНДАНА-Х дүрдендеу, тозлаңдау, кеуендеу.

ПАНДГАР дүрдәң, дүрдек, томпан, томпақ, кеуен, кеуен, дүрдейген, томшиған, кеуиген.

ПАНЗ I панзы (*қытай жібек*).

ПАНЗ II (*сауда*) алысатарлық, ұңғытық, мөлш сауда; ≈ *нэйлаа* алысатарлық сауда; ≈ *үсәргәх* бірден алып, бірге сатып жүйіктіу.

ПАНЗЛА-Х алып сатарлық істеу, ұңғыттық істеу, мөлш сауда істеу.

ПАНЗЧИН алысатар, ұңғыт, сәудегер (*адам*).

ПАНС пансы, панзы (*қытай жібек*); **цәнхәр** ≈ **ан алчуур** кок пансы орамал.

ПАПИРОС шылым, темекі.

ПАР (*дыбыс*) пар, пыр, быр, дүңгір; ≈ **хийх** пыр ету; ≈ **дуугарах** дүңгір-дүңгір ету.

ПАРАЛЛЕЛЬ параллель, жарыспа коссыйык, қосар сызык; ≈ **шугам** параллель сызык.

ПАРАШЮТ парашют, кеулеме шатыр; ≈ **аар буух** парашютпен түсу.

ПАРАШЮТАТ парашютты, кеулеме шатырды.

ПАРЛАМЕНТ парламент (*капиталистік мемлекеттердегі заң шығаратын укілдік жоғарғы жиналыс*); ≈ **ын сонгууль** парламенттік сайлау.

ПАРТ парта (*оқушылардың класс үстелі*).

ПАРТИЗАН партизан (*өз еркімен топтасқан әскерлер*); ≈ **ы хөдөлгөөн** партизандық қозғалыс; ≈ **ы дуу** партизандардың айбынды әні.

ПАС қ. **пад**.

ПАСПОРТ паспорт (*ресми күделік*); **иргәний** ≈ азаматтық паспорт.

ПАТРИОТИЗМ патриотизм (*отан сүйгіштік*).

ПАХ (*одағай*) пах, по, па.

ПЕРПЕНДИКУЛЯР (*мат.*) перпендикуляр (*тік бұрыш жасайтын тік сызык*).

ПИВ сыра; ≈ **ны комбинат** сыра комбинаты.

ПИГ лық; ≈ **дүүрән** лық толы.

ПИД (*еліктеуін сөз*) пыт; ≈ **хийх** пыт-пыт ету.

ПИЖИГНЭ-Х дүбірлеу, дүрсілдеу, дүсірлеу; **әгтны туурай** ≈ ат тұяғы дүбірлеу; **паяжгнах** ≈ дүбірлеп дүрсілдеу.

ПИИШИН пенн. меш; **ширмән** ≈ шойын пеш; **шавар** ≈ тандыр пеш; **уурын** ≈ бу пеш.

ПИИ I 1. пенн. амбар, шошала (*үй*), тошала (*үй*) **саравчтай** ≈ себетті пенн. себетті шошала *үй*; 2. сепек пеннауыз пенн. есік пенн.

ПИИ II (*дыбыс*) дүң, түң, дүңк, түңк; ≈ **хийх** дүңк ету; **дүңз** ≈ **хийтэл** унав доңбек дүңк етіп күлач кетті.

ПИИ III (*өлс.*) кешке тоқал.

ПИНС таразы, қадақ (*салмақ өлшеуіші*); ≈ **ээр хәмжих** таразымен өлшеу.

ПИНСЛЭ-Х таразылау, қадақтау.

ПИНТҮҮ кекіліз (*шаш*); ≈ **тавих** кекілізеш шаш қою.

ПИОНЕР пионер; ≈ **ийн дуу** пионер әні; ≈ **ийн лагерь** пионер лагері.

ПИР (*еліктеуін сөз*) I. **пир** пыр; ≈ **хийх** пыр ету; ≈ **чимээ** пыр-пыр дыбыс; 2. (*нәрсе*) сысыр, шығыр; **дас** ≈ **хийх** қағаз шығыршытыр ету.

ПИРЖИГНЭ-Х (*дыбыс*) сыдырлау, шығырлау.

ПИРЭН: **пирән** **паран** (*дыбыс*) сықыр-сықыр, шытыр-шытыр.

ПИС (*еліктеуін сөз*) пыс, пыпп; ≈ **хийх** пыс ету; ≈ **хийтэл хағарах** пыс етіп жарылау.

ПИТЛЭЭ тоңнақ балық (*тукті, сар бауыр тәріздес жыртқыш балық*).

ПИУ билеу, мөр қағаз; **худалдааны** ≈ сауданың мөр қағазы.

ПИУГҮЙ билетсіз, мөр қағазсыз.

ПЛАКАТ плакат.

ПОВААРЬ дала қалампыры, қара бұрыш.

ПОДАНЬ жасыл өрік.

ПОЖҮР өрімше (*қабықты жеміс*).

ПОЛ: **пол** **пол хий-х** (*сұйық*) шалп-шалп ету.

ПОМБОГОНО-Х томпаңдау, домалаңдау, томпаң қағу, домалаң қағу.

ПОМБОГОР томпаң, домалаң, томпақ, домалақ.

ПОМБОЙЛГО-Х томпайту, томшиту, домаланту, домаландату.

ПОМБОЙ-Х томпаю, томпию, домалану, домаландау.

ПОО қ. **буу**.

ПООДО-Х қ. **буудах**.

ПООЛУУ I қамыс шарбақ.

ПООЛУУ II қ. **пуулуу**.

ПООЧ қ. **бууч**.

ПОР: **пор** **пор хий-х** пыр-пыр ету, быр-быр ету (*қайнаған сұйықтың дыбысы*).

ПОРЧИГНО-Х (*қайнаған сұйық*) пырылдау, бырылдау, пыр-пыр ету, сарқылдау.

ПӨМБИЙЛГӨ-Х томшиту, домаланту

ПӨМБИЙ-Х томнию, домалану.

ПӨМБӨГНӨ-Х томпендеу, домалаңдау.

ПӨМБӨГӨР қ. **бомбөгөр**.

ПӨМБӨГӨРДӨ-Х қ. **бөмбөгөрдөх**.

ПӨМБӨГӨРЛҮҮЛЭ-Х қ. **бөмбөгөрдүүлэх**.

ПӨХ (*одағай*) пок, по, по, па; ≈ **явчихлаа** пок, кетп қалды.

ПРАКТИК I. практика; **онол** ≈ **ийн холбоо** теориямен практиканың байланысы; 2. тәжірибе, дағды, іскерлік; ≈ **тай хүн** тәжірибелі адам; ≈ **хийх** дағдылану жұмысын жүргізу.

ПРОГРАММ I. программа (*негізгі мақсат жазынчасы*); **намын** ≈ партиялық программа 2. программа (*хичээл сурғалтын төвч ачуулағ*) **хичээлийн** ≈ сабақ программасы; 3. программа (*тоғалтын өл жуури*) **концерттын** концерт программасы.

ПРОКУРОР прокурор; **улсын** ≈ мемлекеттік прокурор.

ПРОЛЕТАРИ пролетарлар; **орон бүхний** ≈ нәр нәгдәгтүн барлық елдердің пролетарлары бірігіндер.

ПРОЛЕТАРИЖИ-Х пролетарлану.

ПРОЛЕТАРИШИ-Х пролетарға айналу.

ПРОПОРЦИ I. сай келушілік, шамаластық; 2. (*мат.*) сандық қатнастық; **геңдігі**; ≈ **чавар** пропорциялық қасиет.

ПРОПУСК пропуск; **ажлын** ≈ жұмыс продукциясы.

ПРОТОКОЛ (*ресми*) I. белгілеу, 2. келісім күәсі.

ПРОТОПЛАЗМ негізгі талшық (жануарлар мен өсімдіктер клеткасының негізгі заты).

ПРОФЕССОР профессор.

ПРОЦЕНТ процент (жүздің бір бөлігі).

ПУЙ: пуй пай (одағай) пай-пай.

ПУЛ: пул хий-х шалп ету; **чулуу** усанд ≈ хийтел унав тас суға шалп етіп түсіп кетті.

ПУЛЕМЕТ пулемёт; ≈ оор шүршик пулемётпен жаудыру; ≈ зоох пулемёт құру.

ПУЛНАА улнаа.

ПУН пұң (0,37301 г салмақ).

ПУР: пур хий-х (сұйық) бұрқ ету, сарқ ету, бұрқылдау, сарқылдау.

ПУРХИЙ-Х бұрқылдау, сарқылдау.

ПУРЧИГНА-Х (шаң, түтін) бұрқырау, бұрқылдау, будақтау, көтерілу; ≈ сан тоос бұрқыраған шаң.

ПУУЖИН 1. ракета; 2. жарық оқ.

ПУУЖИТ ракеталы.

ПУУЛУУ темір доп.

ПУВИН саңырауқұлақша (жеміс).

ПУД: пуд хий-х бырт ету, сырт ету, пыт ету; ≈ н тас үсрэх бырт етіп ыршып кету.

ПУЙПАЙ (одағай) пай-пай, ай-пай.

ПУЛ: пул хий-х шалп ету, шолп ету.

ПУЛХИЙ-Х қ. палхийх.

ПУН I пұң (0,32 см=32 мм).

ПУН II; пүн хий-х қ. пан.

ПУНЗ үйшік; тугалын ≈ бұзаудың үйшігі.

ПУНЛУУ төтенше жалақы, арнайы жалақы.

ПУНХГЭР доғалау; ≈ оройтой байшин доғалау төбелі там үй.

ПУНХИЙ-Х I қ. түнхийх.

ПУНХИЙ-Х II тып-тыныш, желсіз, жып-жылы; ≈ ж орних тып-тыныш бола қалу, жып-жылы бола қалу.

ПУНХУАН қ. гарди.

ПУРД: пурд хий-х пыр ету, бор ету (отқа, қоламтаға сұйық төгілгенде шығатын дыбыс).

ПУРДХИЙ-Х бор ету, быр ету, пыр ету (от, қоламта).

ПУРШ серіпше; орны ≈ төсектің серіппесі; ≈ нь сулрах серіппесі созылу.

ПУРШТЭИ серіппелі; ≈ сандал серіппелі орындық.

ПУРЭВ I бейсенбі (аптаның төртінші күні).

ПУРЭВ II (астрономия) юпитер (дүние әлемі).

ПУУ I пұт (=16,3 кг салмақ).

ПУУ II шыжыған, қапа; ≈ халуун шыжыған ыстық.

ПУУД қ. пүү I.

ПУУЗ I сауда-отауы.

ПУУЗ II 1. пүзі, жүрекше белгі (феодалдардың төсіне тағынатын шен белгісі); 2. доға ою.

ПУУЛЭ-Х пұттау, пұтпен өлшеу.

ПУУС қ. пүүз; ☆ пүүсэн хээ дөңгелек ою.

ПУУСГЭР дыбырақ, дүрдек, добырайған, дүрдиген; ≈ зузаан дээл добырайған қалың ішік.

ПУУСИЙ-Х добырау, дүрдию; ≈ чихсэн байна добырайып кетіпті.

ПУУСУУ атлас (торғын).

ПФУУ (одағай) пөө, поо, пүү.

ПЭЛИЙ-Х көңілі жадырау, құрыстырысы жазылу.

ПЭМБИЙ-Х қ. памбайх.

ПЭМБЭГНЭ-Х қ. памбаганах.

ПЭМБЭГЭР қ. памбагар.

ПЭМБЭЛЗЭ-Х қ. памбалзах.

ПЭНДГЭР қ. пандгар.

ПЭНДИЙ-Х қ. панддайх.

ПЭНДЭГНЭ-Х қ. пандганах.

ПЭНДЭЛЗЭ-Х қ. пандалзах.

ПЭНС шылапшын, елеген.

ПЭНСЭЛДЭИ елегеншік, шылапшына.

ПЭЭ (одағай) пе, по, пө, па; ≈ бүү үзегд па көрінбе.

ПЯЛ жайпақ табақ.

ПЯЛАЙ-Х 1. (сұйық) жайылу, қантау; ≈ тал асгарах жайыла төгілу; 2. ауыс. бялуурах.

ПЯНЗ (патефона) сызықты табақша.

ПЯС (дыбыс) пыс; ≈ хийн хагарах пыс етіп жарылу.

Р

Р р (дыбыс), р (әріп).

РАВЖИМ (сан) жүз миллиард (10000000000).

РАДИАТОР радиатор; машины ≈ машинаның радиаторы.

РАДИЙ (хим.) радий (жылылық және сәуле қуатын шығаратын металл).

РАДИКАЛ I радикал (санның түбірін есептеп шығару белгісі).

РАДИКАЛ II радикал (буржуазияның пайдасына кейбір демократиялық реформалар жасауды талап етуші «солшыл» буржуазиялық партияны жақтаушы).

РАДИКАЛИЗМ радикализм (радикалдардың саяси бағыты және жалпы қозғалысы).

РАДИО (тех.) радио; ≈ чагнах ра-

дио тыңдау; ≈ **ТАВИХ** радио аспабын орналастыру; ≈ **ХҮҖЭЭН** авагч радио қабылдаушы; ☆ **ЗУРАГТ** радио телевиз; ☆ **РАДИО** идэвх радиоактив (*кейбір химиялық элементтердегі атомдық ядроның сәуле жарығын шығарумен өз-өзінен таралуы*); ☆ **РАДИО** идэвхт радиоактивті.

РАДИОСТАНЦИЯ радиостанция.
РАДИОТЕХНИКА радиотехника.
РАДИУС радиус; **ТОЙРГИЙН** ≈ шеңбер радиусы.

РАЙОН 1. район, аудан; 2. маң, төңірек.

РАЙ I (*өсімдік*) қыша.
РАЙ II жиекті ағаш, рама; **ЗУРГИЙН** ≈ суретке арналған жиекті ағаш.

РАПОРТ 1. рапорт; ≈ өгөх рапорт беру; 2. мәлімдеме, хабар.

РАХ рақ (*жұлдыз*); ☆ **РАХ** барих күн мен ай тұтылу.

РАХУ қ. рах.
РАШААГНА-Х (*діни*) арасанмен ұшықтау.

РАШААН 1. арасан; **ХАЛУУН** ≈ ыстық арасан; **ХҮЙТЭН** ≈ суық арасан; ≈ **Д** өрөх арасанға түсу, арасанға шоғылу; 2. (*діни*) үшірткі су, дем суы; ☆ **РАШААН** хур себезгі жауын, сіркірек жауын; ☆ **УЛААН** рашаан қызылша, қызыл шешек; ☆ **ҚАГААН** рашаан ақ шешек.

РАШААНТА-Х қызылша шығу, шешен шығу.

РЕАЛИЗМ реализм (*әдебиетте және көркеөнерде шындықты кейіптік бейне арқылы толық және дұрыс етіп суреттеу бағыты*).

САА I 1. сал (ауру); саа дайрах сал ауруымен ауру.

САА II ноқа, оқа; **САА** хээтэй оқалы зер, ноқалы кесте.

СААГДА-Х 1. сауылу; **СААГДСАН** үнээ сауылған сиыр; 2. қысқару; өдер **СААГДАХ** күн қысқару; 3. өлсіреу, қалжырау, (әл, қуат, шама, қал) азаю, кету; **САДАЛ** саагдах қуат кету; 4. бөсендеу, саябырлау, азаю; **АЖИЛ** саагдах жұмыс бөсендеу.

СААД бөгет, кедергі, тосқауыл, ілгішек; **АЖИЛД** саад жұмысқа бөгет; **СААД** тавих тосқауыл жасау.

СААДАГ I қорамсақ; **СААДАГ** агсах қорамсақ асыну.

СААДАГ II саулы; **СААДАГ** үнээ саулы сиыр.

СААДАГ III: **СААДАГ** алчуур шыны қап.

СААДАГТ қорамсақты; ☆ **СААДАГТ** шоргоолж қанатты құмырсқа.

РЕАЛИСТ реализмді жақтаушы.

РЕДАКТОР редактор; **ХАРУЦЛАГАТАЙ** ≈ жауапты редактор.

РЕДАКТОРЛО-Х редакторлау.

РЕДАКТОРЛУУЛА-Х редакторлау.

РЕЗИН резина; ≈ **БӨМБӨТ** резин доп.

РЕКОРД рекорд (*ең жоғарғы дәрежелі табыс көрсеткіші*).

РЕКТОР ректор (*Университеттің бастығы және кейбір жоғары дәрежелі оқу орнының жетекшісі*).

РЕНТГЕН рентген; ≈ **ЦАЦРАГ** рентген сәулесі.

РЕНТГЕНЧ рентгенші.

РЕСТОРАН ресторан.

РЕФЕРЕНТ референт (*белгілі мәселелер жөнінде баяндап түсінік беріп отыратын адам*).

РЕФЛЕКС рефлекс (*организмнің сыртқы әсерге жасайтын қимылы*); **БОЛЗОЛҒҮЙ** ≈ туа біткен рефлекс, шартсыз рефлекс; **БОЛЗОЛТ** ≈ өмірде пайда болған рефлекс, шартты рефлекс.

РИВААДИ шоқ жұлдыз.

РИД сиқыр, әулие; ≈ **ШИД** сиқыр әулие.

РОВААГИНЬ қ. риваади.

РОЛЬ 1. роль (*орына, үшін*); ≈ **Д** тоглох роліне ойнау; 2. міндет, бөрыш.

РОМАН роман; **ТҮҮХЭН** ≈ тарихи роман.

РОМАНТИЗМ романтизм (*әдебиеттегі қиялшыл, арманшыл бағыт*).

РОМАНТИКЧ романтизмді қолдаушы.

С

СААДГҮЙ бөгертсіз, кедергісіз, тосқауылсыз, іркілмей; **СААДГҮЙ** явах бөгертсіз кету; **СААДГҮЙ** хэлэх іркілмей жіту.

СААДТАЙ бөгертті, кедергілі, тосқауылды, ілгішекті; **СААДТАЙ** явдал бөгертті іс.

СААДХИЙЛ 1. бөгеліс, кешігіс, кідіріс; 2. қ. саад.

СААДХИЙ-Х бөгеу, кедергілеу, тосқауылдау, бөгет жасау, кедергі жасау.

СААЗ: сааз алт шайылмаған алтын. **СААЛГА** сауын, сауын (кезі); **ОРОЙН** саалга кешкі сауын кезі.

СААЛГА-Х I саудыру, сауғызу; **ХОНЬ** саалгах қой сауғызу.

СААЛГА-Х II 1. қысқарттыру, саудыру; **ГАДУУР** бүслүүрийг саалгах сыртқы белдеуді саудыру; 2. ауыс. арзандаттыру.

СААЛТ I 1. сауын; өглоөний саалт

төнертенгі сауын; 2. сауыс.

СААЛТ II 1. қысқарыс, сауыс; бүслүүрийн саалт белдеудің сауысы; 2. (бага) арзандау, төмендеу.

СААЛЦА-Х (мал) сауысу.
СААЛЬ I тор (*жайран, киік тәрізді аң жолына қуратын тор*).

СААЛЬ II 1. сауын; саалний үнээ сауын сиыры; 2. ақ, сүт; сааль сүү элбег ақ тасқын; 3. ақ тамақ, құрт май; сааль хураах құрт май алу.

СААЛЬДА-Х торлау, тор құру.
СААЛЬДУУЛАХ торлату, тор құрығызу.

СААЛЬЧИН сауыншы.
СААМ I 1. саумал; гүүний саам биенің саумалы; 2. сауым; саам болох сауымы болу.

СААМ II: арга саам айла шарық, қулық; арга саам кийх айла шарық өйлау, қулық жасау.

СААМГАЙ қ. саадаг II.
СААМГАНАХ 1. жырғандау, жыртындау, жыртақтау, ыржақтау; 2. бұралу, майысу.

СААМГАНУУЛАХ 1. жыртаңдату, жыртындату, жыртақтау, ыржақтау; 2. бұралту, майыстыру.

СААМГАР 1. жыртаң, жыртақ, ыржақ, қылжақ; 2. бұралған, майысқан.

СААМХ: саамх загас.
СААМХАЙ қ. саамгай.
СААМШИ-Х (желіні) сыздау; ямаа саамшижжээ ешкінің желіні сыздап кетіпті.

СААМШРА-Х қ. саамших.
СААМШУЛА-Х (желінін) сыздау.

СААР I жаман, нашар; сайн явахад сәдан олон, саар явахад дайсан олон жақсы жүрсен досың көп, жаман жүрсен дұшпаның көп.

СААР II: аар саар ұсақ-түйек, көржөр, уақ-түйек; аар саар зүйл оролдох ұсақ-түйек нәрсемен шұғылдану.

СААРАГ 1. жасық, бос, босаң, болбыр, нашар; 2. селдір, сирек, шашау.

СААРАЛ сүр; саарал морь сүр ағ; цагаан саарал ақ сүр; саарал өнгө сүр түс.

СААРА-Х 1. (байлау) босау; 2. (тебін) бөсеңдеу, төмендеу, қайту; халуун нь саарах ыстығы бөсеңдеу; 3. жүркенсіу, тайсалу, жасқану; зориг нь саарах батылы бармау.

СААРГҮЙ 1. лажсыз, амалсыз, ерліксіз; 2. күмәнсіз, шүбасыз, қалетсіз; сааргүй бүтнө күмәнсіз орындалады.

СААРМАГ қызтеке; ☆ саармаг явдал шешімсіз, не онда, не мұнда жоқ; ☆ солиг саармаг ақ қарасы белтисіз; ☆ саармаг эгшиг ортақ дауысты дыбыс.

СААРМАГЛА-Х дүдәмалдану, нағайбылдену.

СААРМАГЛУУЛА-Х дүдәмалдану.

СААРМАГЛУУЛА-Х дүдәмалдану.

дыру, нағайбылдендіру.

СААРМАГТА-Х дүдәмалдау, нағайбылдеу.

СААРУУ 1. босаң, болбыр; 2. жасқаншақ, жүрексіз, жалтақ; сааруу баару жүрексіз жалтақой.

СААРУУЛА-Х 1. (байлау) босату; 2. (тебін) бөсеңдету, төмендету, қайтару; 3. жүрексіндіру, тайсалдыру, жасқандыру.

СААТАЛ бөгет, кедергі; саатал тохиолдох бөгет кездігу.

СААТА-Х I 1. бөгелу, кідіру, кешігу, тоқтау, аялдау; зашдаа саатах жолда кідіру; бороонд саатах маңбырда аялдау; 2. алдану, ермек ету, айлану; хүүхэд саатах газар бала айланар жер; ясли; 3. түстену.

СААТА-Х II салмен ауру, сал ауруымен ауру.

СААТУУЛА-Х 1. бөгеу, кідірту, кешіктіру, тоқтату, аялдату, айландыру; 2. түстендіру.

САА-Х I сауу; хонь саах қой сауу; ☆ саах тавих бойлақ, саулық болу.

САА-Х II 1. қысқарту, сауу; уяғний нь саах байлауын қысқарту; 2. (бага) арзандау, төмендеу, нему; үнээ саачихжжээ бағасы арзандапты.

СААХ III: саах юм дерлік, опшама, оншалық; туршилага саах юм байхгүй төжірибе дерлік нәрсе жоқ.

СААХАЛТ көршілес; саахалт айл көршілес ауыл; айл хуний амь нэг, саахалт хуний санаа нэг ауылдастың жаны бір, көршілестің көңілі бір □ ағайынның аты озғанша, ауылдастың тайы озсын; ☆ саахалт одод топ жүлдыз.

САВ I ыдыс; савтай уу? ыдысын барма; аяға сав ыдыс аяқ; сав суулга ыдыс аяқ; ☆ голын сав өзен арнасы; ☆ сав зэвсэг үй бұйымдары; ☆ таван сав бес нығыз (өкпе, бүйрек, жүрек, бауыр, көкбауыр—бесеуі).

САВ II жатыр; савны өвчим жатыр ауруы.

САВ III: сав ертөнц жансыз дүние, сыртқы әлем; савын бодис әлі заттар; сав шимийн бодис он сегіз мың галам.

САВ IV ақыл, ой; сав савтай ақылды, ойлы.

САВ V: сав үсэг тибет жазу.

САВ сав-саяхан жап-жаңа.

САВАА сабау; бургасам саваа тал сабау.

САВААГҮЙ I ұрыншақ, иліккіш, кимелегіш.

САВААГҮЙ II сабалмаған; саваагүй ноос сабалмаған жүн.

САВААГҮЙТҮҮЛЭ-Х ұрыншақтандыру, киліктіру, кимелету.

САВААГҮЙТЭ-Х ұрыншақтау, нилігу, кимелеу; саваагүйтэж яндаг ұрыншақтанып жүретін.

САВААДА-Х сабаулау, сабаумен ұру

дээл саваадах иштикі сабаумен үрү.

САВААДУУЛА-X сабаулату, сабаумен үрғызу.

САВАГ қ. саваа.

САВАГДА-X сабаулану, сабалу; савагдсан ноос сабалган жүн.

САВАН сабын; **барааны саван** кір сабын; **савангийн хөөс** сабынның көбігі.

САВАНДА-X сабындау, сабын жағу; **савандаж** угаах сабындап жуу.

САВАНДУУЛА-X сабындату, сабын жақызу.

САВАР 1. тегеурін, шеңгел; **бүргэд-ийн савар** бүркіт тегеуріні; 2. ағаш шеңгел, сабыр (тезекті жерден іліп алуға арналған құрал); 3. шөп аша.

САВАРДА-X 1. тегеуріндеу, шеңгелдеу; 2. ағаш шеңгелмен теру (салу), сабырдау; **аргал савардах** тезекті ағаш шеңгелмен теру.

САВАРДУУЛА-X 1. тегеуріндету, шеңгелдету; 2. ағаш шеңгелмен тергізу.

САВА-X 1. сабау, сабаулау; **унгас савах** жүн сабау; 2. сабалау, шапалақтау; 3. ұзынынан түсу, екпінімен жығылу; **савж ойчсон** ұзынынан түсті; 4. үйіру, шыр айналдыру; **савж орхиод явчях** үйірін жыға сал.

САВГА сабалақ жүн; **сарлагийн савга** сарлықтың сабалақ жүні; **савгын** хялгас сабалақ жүннің қылшығы.

САВГАДА-X I сабалақ жүннен ұстау.

САВГАДА-X II іздесу, қарасу, табысу.

САВГАЛА-X (сарлықтың) сабалақ жүнін алу.

САВГУЙ 1. ұқыпсыз, салақ, икемсіз; 2. зейінсіз, ынтасыз, миғұла.

САВДАА 1. ұқып, икем, бейім, ыңғай; 2. зейін, ынта, ұғым, қабілет.

САВДААГУЙ 1. ұқыпсыз, икемсіз, бейімсіз, дорекі; 2. зейінсіз, ынтасыз, ұғымсыз, қабілетсіз.

САВДААТАЙ 1. ұқыпты, икемді, бейімді; 2. зейінді, ынталы, ұғымды, қабілетті.

САВДАГ I кие, ие, аруақ.

САВДАГ II қ. саваагүй I.

САВДАГЛА-X қ. саваагүйтэх.

САВДА-X ұқыпты болу, икемді болу, бейімді болу.

САВДАНУУР қ. савдаг

САВИРА-X (сүйық) тамшылау; шұбыру, созылу; шүле савирах сілекей шұбыру, ☆ **шээс савирах** өвчин шыжың.

САВИРУУЛА-X (сүйық) тамшылату, шұбырту, созылу.

САВЛА-X I ыдысқа салу; **гурил савлах** ұн қанарлау; **сүү савлах** ыдысқа сүт құю.

САВЛА-X II жиектесу, шектесу; **нутаг савлах** мекені шектесу.

САВЛУУЛА-X ыдысқа салғызу; **гурил савлуулах** ұн қаптату; **сүү сав-**

луулах ыдысқа сүт құйғызу.

САВЛУУР алты бақан; **савлуур** дээр савах алты бақан тебу.

САВСАГ 1. селсек, шыбжың, шыбжаң, мазасыз, тынымсыз; 2. жезөкше, жүргіші, сайқал.

САВСАГЛА-X 1. селсектеу, селсеңдеу, шыбжыңдау, мазасыздану, тынымсыздану; 2. жезөкшелену, жүргіштеу, сайқалдау.

САВСА-X будақтау; **утаа савсах** түтін будақтау.

САВСЛАГА 1. қысқыш, іскенже; **адуу агтлах савслага** жылқы пішетін қысқыш; 2. ыспақ (ағаш).

САВСЛАГАДА-X 1. қысқыштау, қысқышпен қысу; 2. қыспақпен қысу, қыспақ ағашпен қысу.

САВСЛАГАДУУЛА-X 1. қысқыштау, қысқышпен қыстыру; 2. қыспақ ағашпен қыстыру.

САВСЛАГАЛА-X қ. савслагадах.

САВСЛА-X будақтау, будақтану, будақ будақ көтерілу.

САВСЛУУЛА-X будақтандыру, будақтату.

САВСУУЛА-X будақтату, будақ будақ шығару.

САВТАРХАЙ жұлма, жыртық, жұлмаланған, сетінеген; **савтархай навтархай** жұлма-жұлма, пере-пере, алба-жұлба, жұлым-жұлым.

САВУУЛА-X 1. сабату, сабаулату; 2. үрғызу, сабалату, шапалақтату; 3. ұзынынан түсіру; 4. үйірту, шыр айналдырту.

САВХ 1. шыбық; **ясан савх** сүйек шыбық; **хулсан савх** қамыс шыбық; **савхын хоног** қылынның шыбығы; 2. жоңқа шыбық, жаңқа шыбық; **савх** хадах жоңқа шыбық шегелеу; 3. сыздық шыбық.

САВХАН: **савхан** хувни астаушы; **гуулин савхан** мыс шара; **алаг савхан** сырлы аяқ; ☆ **савхан** өвс қосар гүл, гүл табақшасы.

САВХАНЦАР таяқша құрт; **дуранабайд савханцар** үзэгдөв микроскопқа таяқша құрт көрінді.

САВХДА-X шыбықпен қысу.

САВХДУУЛА-X шыбықпен қыстыру.

САВХИ(Н) I сәпек, торғын жарғақ, шегірен; **савхин гутал** сәпек етік; **савхин** дээл торғын жарғақ тон.

САВХИ II: **савхи** цэцэг торғын гүл.

САВХЛА-X 1. қ. савхдах; 2. жоңқа шыбық шегелеу; 3. сыздық шыбық салу.

САВХЛУУЛА-X 1. қ. савхдуулах; 2. жоңқа шыбық шегелету; 3. сыздық шыбық салдыру.

САВХРА-X шыбықтану, шыбық тәрізді болу.

САВЧИ-X 1. үйіру, үйіріп қалу; 2. шыпылдану.

САВЧУУЛА-X 1. үйірту, үйірті-

қалдыру; 2. шыпылдаттыру.

САВЧУУР ебелек, сөпсек, шыбжың, шыбжаң, мазасыз, тынымсыз; **савчуур** хун ебелек адам.

САГ I сірке ұрығы; **ялааны сағ** шыбынның сірке ұрығы.

САГ II: хог **саг** көң қоқыр.

САГА: бага **сага** аздаған, аз-мүздаған, аз-мүз, аз-маз.

САГАГ I қара құмық; **сагагыйн** гурил қара құмық ұны; **сагагыйн** агшаамал қара құмық бөртпесі.

САГАГ II қ. **саглага**.

САГАДАЙ қ. **сагаг I**.

САГАЛДРАГА I. сагалдырық хазарын сагалдрага жүгеннің сагалдырығы; 2. (тымақ, уық) бау; 3. (қамшы) бүлдірге.

САГАЛДРАГАЛА-X 1. сагалдырығын байлау; 2. бауын байлау; 3. бүлдірге тағу.

САГАЛДРАГАЛУУЛА-X 1. сагалдырығын байлату; 2. бауын байлату; 3. бүлдірге тақтыру.

САГА-X 1. божу, быжылдау, көпіршу; **сагасан тараг** божыған айран; **тараг сагах** айран божу; 2. (тамақ) кеңірдектей тою, кеңірдектен келу; 3. *ауыс*. кеңірдектеу, өңештеу, көкіректеу.

САГЛАГА шаша; **адууны саглага** жылқының шашасы; **саглага дээрээс** нь **барих** шашасынан ұстау.

САГЛАГАР I. түте-түте, дода-дода, алқам-салқам; **саглагар гэр** түте-түте үй; 2. сапсиган, сабалақ, ұйпаланған; **саглагар үхэр** сабалақ жүнді сиыр; 3. бұтақты, тармақты; **саглагар мод** бұтақты ағаш.

САГЛАЙЛГА-X 1. түтелендіру, додаландыру, түте-түте ету, дода-дода ету, алқам-салқам ету; 2. сапсигу, ұйпаландыру; 3. ербиту, селтиту.

САГЛАЙ-X 1. түтелену, додалану, түте-түте болу, дода-дода болу, алқам-салқам болу; 2. сапсигу, ұйпалану; 3. ербигу, селтигу.

САГНА-X аластау, ұшықтау.

САГС I. өрме, тор; **зэгсэн саге** қамыс тор; 2. шебік; **қайны зэгсэн саге** шайдың қамыс шебігі; ☆ **саге бөмбөг** баскедбөл.

САГСАЙЛГА-X 1. үршиту, тіктейту; 2. божыту, быжыту; 3. бөрттіру, торсату.

САГСАЙ-X 1. үршию, тіктейю, дударлану; **үс сагсайх** шаш үршию; 2. божу, быжынау; **тараг сагсайх** айран божу; 3. бөрту, торсию; **будаа сагсайх** бидай бөрту.

САГСАЛЗА-X үрпең-үрпең қағу, тікпей-тікпей ету, сабалақ-сабалақ қағу, дудар-дудар қағу; **үс нь сагсалзах** шашы тікпей-тікпей қағу.

САГСАЛЗУУЛА-X үрпең-үрпең қақтыру, тікпей-тікпей еткізу, сабалақ-сабалақ қақтыру, дудар-дудар қақты-

ру.

САГСГАНА-X 1. үрпеңдеу, тікпейдеу, сабалаңдау, дударлану; **сагсгана-сан** үс сабалаңдаған шаш; 2. желкілдеу, желпілдеу, шайқалу; **зөгдөр сагсганах** шуда желкілдеу.

САГСГАНУУЛА-X 1. үрпеңдету, тікпейдету, сабалаңдату, дударландыру; 2. желкілдету, желпілдету, шайқалту.

САГСГАР 1. үрпек, сабалақ, дудар, үрпиген, тікпейген, дударланған; **сагсгар** үс дудар шаш; 2. бұтақты, тармақты; **сагсгар мод** уулын чимэг бұтақты ағаш таудың көркі.

САГСРАГА қырау; **сагсрага суугаад хүйтний шниж орох** қырау тұрып, салқын түсе бастау.

САГСРА-X өңештеу, көкіректеу, кеңірдектеу.

САГСУУ даңғой, көкірек, есерсоқ, мақтаншақ, делбе; **сагсуу хун** есерсоқ адам.

САГСУУРА-X даңғойлану, көкіректеу, есерсоқтану, делбелену.

САГСУУЛА-X 1. божыту, быжылдау, көпіршиту; 2. кеңірдектей тойғызу; 3. кеңірдектеу, өңештету, көкіректеу.

САД I: сад тавих сорғалау, сикектеу; **хамраас пус сад хийх** мұрыннан қан сорғалау.

САД II сағат; **алтан сад** алтын сағат; **мөнгөн сад** күміс сағат.

САДАА қ. **саад**; **садаа болох** бөгет болу.

САДААГҮЙ қ. **саадгүй**.

САДААЛА-X қ. **саадхайх**.

САДААРА-X бөгелу, көпшигу, кідіру, бөгет кездігу, көдергі кездігу.

САДААТАЙ қ. **саадтай**.

САДААТА-X қ. **садаалах**.

САДАГНА-X туыс қуу, ағайын қуу.

САДАН туыс ағайын, туысқан; **садан төрөл** ағайын туыс; **хольн садан** алыс туыс, шөбере-шөпшек, ілік, жұрағат; **эдгийн садан** әкесімен туысқан.

САДАР зинақор, сайқал, жүргіш; **садар самуун** зинақорлық; **садар самуун** явах зинақорлық істеу.

САДАРЛА-X зинақорлық істеу, сайқалдау, жүргіштеу.

САДАРХАЙ I түйіс, тоғыс; **садархай газар** түйіс жері.

САДАРХАЙ II 1. тарамданған, бөлшектенген, шашыраған; **садархай юм** тарамданған нәрсе; 2. тарам, бөлшек, шашырау; **гэрлийн садархай** жарық шашырауы.

САДАРХА-X туыссыну, ағайынсыну, жұрағатсыну, туыс қору, ағайын көру, жұрағат көру.

САДАРХУУЛА-X туыссындыру, ағайынсындыру, жұрағатсындыру, туыс көргізу, ағайын көргізу, жұрағат көргізу.

САДВИС ақша жұлдыз.

САДГА I қ. садаа.

САДГА II садга, қағаз бақсы (бақсылардың жыны келгенде іліп қояды).

САДГАЛА-X қ. саадхйх.

САДГАНА-X I дегбірсіздену, тағатсыздану, сабырсыздану, дегбірі кету, тағат ташпау, сабыры кету.

САДГАНА-X II саулау, төгілу.

САДАҒНУУЛА-X 1. дегбірін кетіру, тағатын кетіру, сабырын кетіру, дегбірсіздендіру, тағатсыздандыру, сабырсыздандыру; 2. саулату, төгілту, төгу.

САДГАТА-X қ. саадхйх.

САДРА-X тамшылау, ағу; шархваас цуе садрав жарадан қан ақты.

САДРУУЛА-X тамшылату, ағызу.

САЖИН сажын (сажень=2,13 м-ге тең).

САЖИ-X 1. (бас) шайқау, шұлғу; толгой сажиж үгүй гөв басын шайқал, жоқ—деді; 2. (қол) сермеу, сілтеу, серпу; гар сажиж, дохию оғлөө қол сілтеп ым берді; 3. (жең) сыбану, түру; хандуй сажиж жеңін түру.

САЖИЦ 1. (қол) сермеу шегі, сілтеу шегі, серпу шегі; 2. теңселу шегі, шайқалу шегі; дүүжигийн гуйвалтын сажиж алтыбақаның теңселу шегі.

САЖЛА-X I 1. құлашпау, атпау; 2. аяңдау, сажилж яваад хурэх аяңдап отырып жету; 3. ауыс зорға күн көру, әрең тіршілік ету.

САЖЛА-X II (қол) сермеу, сілтеу.

САЖЛУУЛА-X аяңдату; сажлуулсаар явах аяңдатып жүру.

САЗ үккіш.

САЗДА-X үккішпен үгу.

САЗДУУЛА-X үккішпен үккізу.

САИ I жуықта, жуырда.

САИ II (өзен) арна малға тасы.

САИВАН тігінші.

САИВАР аяңшыл, жорға аяң; сайвар морь аяңшыл ат.

САИВАРЛА-X (ат) аяңдау, жорға аяңға салу.

САИВАРЛУУЛА-X аяңдату, жорға аяңға салдыру.

САИД министр; саяғийн лажны сайд финанс министрі; ерөкхий сайд, бас министр.

САИДА-X 1. бұла болу, мөпелену; 2. жақсару, жақсы болу.

САИДУУЛА-X 1. бұла болдыру, мөпелендіру; 2. жақсарту.

САИЖРАЛ жақсарыс, түзәліс, жақсару, түзелу.

САИЖРА-X жақсару, саналану, жақсы болу, сапалы болу, түзелу; ажил сайжрах жұмыс жақсару.

САИЖРУУЛА-X жақсарту, саналандыру, сапасын арттыру.

САИМСАРЧ жағымпаз, жарамсақ, жағынғыш.

САИМСРА-X жағымпаздану, жарамсақтану.

САИМШРА-X жағыну, жағымсыну,

жарамсақсу, жалпылдау.

САИН I. жақсы; муу биш, сайн жанман емес, жақсы; хүйий сайн адамның жақсысы; хөлгийн сайн көлігің жақсысы; 2. сапалы, тәуір, ұнамды, жайлы; сайн эд сапалы нәрсе; сәтгәлд сайн көңілге ұнамды; ☆ сайн зан жібек мінез; ☆ сайн бөх арты атақты палуан; ☆ сайн дур сәрі, қалауы; ☆ сайн угсаа асыл тұқым; ☆ амар сайн уу? сәлеметсіз бе? ☆ сайн өдер жексенбі, азат күн; ☆ хағас сайн өдер сенбі, жарты азат (күн), ☆ сайн сайхан игі, игілік; ☆ сайн сархинағ жұмыршақ (қарын); ☆ сайн санаа ізгі ниет, ақ ниет, қамқорлық; ☆ сайн данхар тоты (күс); ☆ гөйд сайн тамаша.

САИР I малға тас; гөлын сайр өзеннің малта тасы.

САИР II шегірен, жарғақ.

САИР III күс; гарын сайр қолдың күсі.

САИРАРХАГ малға тасты; сайрархаг газар малға тасты жер.

САИРА-X қ. сайжрах.

САИРТА-X күстену; хөл нь сайртжә аяғы күстеніп келіпті.

САИРТУУЛА-X күстендіру.

САИРХААЧ қ. сайрхагч.

САИРХАГ I. бөспе, көпірме, мақтаншақ; 2. жағымпаз, жарамсақ, жағынғыш.

САИРХАГЧ қ. сайрхаг.

САИРХАЛ I. боспелік, көпірмелік, мақтаншақтық; 2. жағымпаздық, жарамсақтық, жағынғыштық.

САИРХА-X 1. бөсу, бөжу, көпіру, мақтау; сайрхаад байсаң, аль өз? бөсіп тұрғаның қайда? 2. қ. саймсрах.

САИРХУУЛА-X бөстіру, бөждіру, көпірту, мақтандыру.

САИТАИ 1. артық, жақсы, сапалы; чанар сайтай сапасы жақсы; 2. көп, мол, -ты, -ті, -ды, -ді, -лы, -лі; сүү сайтай сүті мол, сүтті; өвс сайтай шөбі мол, шөпті; мал сайтай малы көп, малды; төслөг сайтай майлығы көп, майлы; ☆ мөс сайтай хун бауырмал адам, үйірсек адам, алымды адам.

САИТАР I. жақсы, сапалы; сайтар боловсеруулах жақсы онду; 2. өсетым, анық, айрықша, ерекше; сайтар болгоомжлох өте абайлау; сайтар захих айрықша тапсыру; ≈ укаарах анық ұғыну (түсіну).

САИХАН жақсы, сұлу, әсем, көрікті; сайхан хүүхэн сұлу қыз; сайхан морь жақсы ат; 2. жайлы, ыңғайлы, қолайлы; сайхан амьдрах жайлы тіршілік ету; сайхан үнэр жайлы ніс, хош ніс; сайхан хөөл жайлы тамақ, дәмді тамақ; ☆ уран сайхан көркемөнер; ☆ сайхан сәтгәл ақ көңіл, шын жүрек, ізгі ниет; ☆ сайхан зан кышпейіл, жібек мінез; ☆ хавгүй сайхан хувь тавилан тәуіррек тағдыр.

САИХЬ әлгі, сол, жапағы; сайхь

хүмүүс элги адамдар.

САЙЧУУД озаттар, үздіктер, озыктар; **тэргүүний сайчууд** маңдай алды озаттар.

САЙЧУУЛ к. сайчууд.

САЙШААГДА-Х мақталыну, мадактану.

САЙШААЛ мақтау; **сайшаалын үн-эмлэх** мақтау күөлүгі.

САЙШААЛГА-Х мақтау.

САЙШААЛТАЙ мақтарлык, мадактарлык; **сайшаалтай хэрэг** мақтарлык іс.

САЙШАА-Х мақтау, мадақтау; **сайшаавал зохих** мақтауға тиіс.

САКС: **сакс бүрээ** үрлеме барабан, саксофон.

САКСФОН к. сакс бүрээ.

САЛ I салы, **сал урсаг** салы ағызу; **салын мод** салынның ағашы.

САЛ II: **сал сул жүрді-барды**; **сал сул хун жүрді-барды** адам.

САЛ III: **сал хийх** (дене) сал сал болу, сал сүйек болу, әлсіздеу.

САЛ: IV сал мод.

САЛАА 1. сала, айрық, айыр; **голын салаа** өзеннің саласы; **салаа зам** айрық жол; 2. бұтақ; **модны салаа** ағаштың бұтағы; 3. бөлік, тарау, сала; **үйлдзэрийн салаа мөчир** өндірістің саласы; 4. бөлімше; **цэргийн салаа өскери** бөлімше; 5. тіс; **гурван салаатай ац үш тісті аша**.

САЛААЖИ-Х салалану, тарамдану, бөлшектену.

САЛААЛА-Х 1. салалау, тарамдау, бөлшектеу; 2. айрықтану, айырлану; **гол салаалж урсаг** өзен айрықтанып ағу.

САЛААЛУУЛА-Х салалату, тарамдату, бөлшектету.

САЛААРА-Х к. салаажих.

САЛААТА-Х бұтақтану, айырлану, ашалану.

САЛАЙ шаукет, ұрық.

САЛАЛГҮЙ айрылмастан, (бірге) бөлінбестен (бірге); **салалгүй дагах** айрылмастан бірге еру.

САЛАЛЖ жылқышы (күс).

САЛАЛТ ажырау, айрылу, ажырас, айрылыс.

САЛАЛЦА-Х айрылысу, ажырасу.

САЛАМ -ып кеп қалу, іп кеп қалу; **салам цохих ұрып** кеп қалу; **салам татах** тартып кеп қалу.

САЛАМГАНА-Х албаң-жұлбаң ету, жалбаң-жұлбаң қағу, жалбаң-жалбаң қағу.

САЛАМГАР алба-жұлба, дал-дүл, өрім-өрім.

САЛАМЛА-Х алба-жұлба болдыру, дал-дүл қылу, өрім-өрім қылу.

САЛАН салақ, ұқышсыз, селқос; **салан хун** салақ адам; **салан задгай** салақ, селқос; **салан задгай** байдал 1) салақтық, селқостық, ұқышсыздық; 2) ашық-шашық, қырағылықсыз; ☆ **салан**

шувуу көкек.

САЛАНГАД бөлек, оқшау, оңаша, жеке, дербес; **салангад үзэх** оқшау қарау.

САЛАНГИ 1. к. салангад; 2. екі бөлек, екі жеке, дара.

САЛАНГИДУУ бөлектеу, оқшаулау, оңашалау, жекелеу, даралау.

САЛАНХАЙ к. салангад.

САЛА-Х 1. айрылу, болыну, бөлектену; **хөбр тийш нь салах** екі жаққа айрылу; 2. құтылу, айығу, босау, азат болу; **салахыг оролдох** құтылуға тырысу; 3. ажырасу, айрылу, ажырау; **эхнэрээсээ салах** әйелінен айрылу; 4. құтылу; **өгч салах** беріп құтылу; **хэлж салах** айтып құтылу; ☆ **салах ёс шы** ғарып салу, қосғасу.

САЛБА I (өсімдік).

САЛБА II жаңғалақ, алаңғасар; **салба хун** жаңғалақ адам.

САЛБАГАНА-Х салбыраңдау, салпаңдау, қолбаңдау, салбыраң-салбыраң ету, салпаң-салпаң қозғалу, қолбаң-қолбаң қағу.

САЛБАГАНУУЛА-Х салбыраңдату, салпаңдату, қолбаңдату, салпаң-салпаң еткізу, қолбаң-қолбаң қаққызу.

САЛБАГАР 1. салбаң, қолбаң, салбыраңқы, қолбыраңқы, салниған, қолпиған; **салбагар дэвээр** салбыраңқы үзік; 2. алба-дұлба, дал-дүл, өрім-өрім.

САЛБАГАРДА-Х өте салпино, өте қолпино, өте салбырау.

САЛБАДАЙ 1. к. салба II; 2. мылжық.

САЛБАДА-Х 1. к. салбах; 2. жаңылу, шатасу.

САЛБАДУУЛА-Х 1. к. салбуулах; 2. жаңылдыру, шатастыру.

САЛБАЙЛГА-Х салпиту, қолпиту.

САЛБАЙ-Х салпино, қолпино.

САЛБАЛЗА-Х салпаңдау, қолбаңдау, салпаң-салпаң қағу, қолпаң-қолпаң қағу.

САЛБАН I қатпар; **сархивагийн салбан** жалбыршақ қарынның қатпары.

САЛБАН II жалқау, салақ; **салбан хун** жалқау адам.

САЛБАН III 1. үшкіл жеңуш; **жанчны салбан** жамылғының үшкіл жеңушы; 2. бүрме.

САЛБАР I 1. сала, айрық; **усны салбар** су айрығы; 2. бөлімше; **эмнэлгийн салбар** дәрігер бөлімшесі.

САЛБАРС тегеурін, шенгел.

САЛБАРАХ 1. тарқатылу, тарамдану; **ташуурын үзүүр салбарцээ** қамшының ұшы тарқатылыпты.

САЛБАРЛАХ 1. салалану, тарамдану; **тал тал тийш нь салбарласан жан** жаққа салаланған; 2. бөліну, бөлектену.

САЛБАРЛУУЛАХ 1. салалау, тарамдау; 2. бөлу, бөлектеу.
САЛБАХ 1. білгішсе, білгерменсеу; 2. (шөп) босқа шашу, босқа тастау.

САЛБУУЛАХ 1. билгiшсiтy, билер-мешсiтy; 2. (шөл) босқа шаштыру, босқа тастату.

САЛГА I 1. қалтақ, дiрiлдeк, қалшылдақ, гар нь салга қолы қалтақ; 2. салаң, селқос.

САЛГА II бүркeнiш, жамылғы.

САЛГАЛАХ 1. дiрiлдeу, селкiлдeу, қалшылдау; толгой нь салгалан хөдiлдiрiп басы селкiлдeн қозғалу; 2. теңселу, сандалу, сенделу.

САЛГАЛУУЛАХ 1. қалтақтату, дiрiлдeтy, селкiлдeтy, қалшылдату; 2. теңсeлдy, сандалту, сенделту.

САЛГАМЖ ақырағы (тоқитын жiптiң бiрiншiсiн үстiне алмастырып отырағын тоқитын ашабы).

САЛГАН: үлгeн салган iлбиген, имиген.

САЛГАНА-X қ. салгалах.

САЛГАНГИ қ. саланги.

САЛГАНУУЛАХ 1. дiрiлдeтy, селкiлдeтy, қалшылдату; 2. теңсeлдy, сандалту, сенделту.

САЛГАТА-X селкiлдeу, дiрiлдeу, қалшылдау.

САЛГАУ-X 1. болу, бөлeктeу, жеке-леу; хоёр дiңгiз нь салгах екi жаққа болу; 2. айырау, ажырату; эхнээрэс шараалтаж өйелдiнeу, айыру; 3. жоғалту, жойып болдыру, сесед.

САЛГУУЛА-X бөлдiру, бөлeктeтy, жеке-леу; 2. айырау, ажыраттыру; 3. жоғалттыру, жой болдырту.

САЛДАГ бөлдiңгiн рөлшектенетiн; бөлeк, бөлшек; салдаг өр бөлiнетiн төсiң.

САЛДАЙ-X сал-сал болу; бие салдайх дeнe, сал-сал бeлдiрy.

САЛДАН I: жаран бұт; II: тырдай, жалған.

САЛДАР I: бeлiң, тауыры; хараа-шығарлар ұйыранды; II: жоғалаң, айырың, салдар зам сапа жол.

САЛДАР II: салдар сұлдар, тура, тeлeу тiлiнeн кeрiс сурт, салдар сұлдар тeлeу сурт, суртiнeн кeрiс яшiр бeлдeж.

САЛДАНУУЛАХ салдануу, салдануу, салдануу, ұзыншап түсiрy, мадз ұзыншап түсiрy.

САЛДАНУУ салдануу, салдануу, салдануу, ұзыншап түсiрy, мадз ұзыншап түсiрy.

САЛДАНУУ салдануу, салдануу, салдануу, ұзыншап түсiрy, мадз ұзыншап түсiрy.

САЛДАТА-X жалғыз қалтақтату, дiрiлдeтy, селкiлдeтy, қалшылдату; 2. теңсeлдy, сандалту, сенделту.

САЛДАУ I: салдануу, салдануу, салдануу, ұзыншап түсiрy, мадз ұзыншап түсiрy.

САЛДАУ I: салдануу, салдануу, салдануу, ұзыншап түсiрy, мадз ұзыншап түсiрy.

САЛДАУ I: салдануу, салдануу, салдануу, ұзыншап түсiрy, мадз ұзыншап түсiрy.

САЛМАРУУЛА-X өрiмдeу, жемтiр-леу, түтелеу, өрiм-өрiм ету, жемтiр-жемтiр ету, түте-түте қылу.

САЛС (жұмсақ) шырыш, былжыр (қабық) сауыт.

САЛСТ шырышты, былжыр; салст бүрхәвч былжыр қабық.

САЛСТА-X шырыштану, сауыттану, былжыр қабықтану.

САЛСТУУЛА-X шырыштандыру, сауыттандыру, былжыр қабықтандыру.

САЛСУЛ 1. тура, сарт-сурт, ап-ашық, бетiң-дүзiң демей; 2. бөлсiнбейтiң, қарапайым, тәлiмсiмейтiң.

САЛТАА 1. бұт, борбай; салтаа доогуур нь шургах бұты астына кіру; 2. ау; салтаағараа урагдах ауынан жыртылу.

САЛТААДА-X 1. бұтынан көтеру ашалап көтеру; 2. ауынан ұстау.

САЛТААДУУЛА-X 1. бұтынан көтерту, ашалап көтерту; 2. ауынан ұстату.

САЛТАР қ. салсул.

САЛХАЙ ақ күйрық қабаң.

САЛХАЙЛА-X 1. (киім) қолқылдату, қолпылдату; 2. (дене) салғырттау, селқостату, салғырт қылу, селқос қылу.

САЛХАЙ-X 1. (киім) қолқылдау, қолпылдау; 2. (дене) салғырттану, селқостану, салғырт болу, селқос болу.

САЛХГАНА-X қолқылдау, қолпылдау.

САЛХГАНУУЛА-X қолқылдату, қолпылдату.

САЛХГАР I. қолқылдаған, қолпылдаған, кең, қолқиған; салхгар хувцас қолқылдаған киім; 2. ауыс, жалқау, ерiншек, шабан; салхгар хув жалқау адам; 3. ауыс. (дене) iлбиген, имиген.

САЛХИ(Н) жел, боран; урғыхан (хонгор) салхи самал жел; эрүүл салхи түнiк жел; ширүүн салхи күшiтi жел; цагаан салхи сыйырмайым жел; улаан салхи шаң-тозаңды жел; хар салхи дауыл; хуй салхи күйiн; жиңүүн салхи боран; халуун салхи исық жел; хүйтeу салхи үскiрiк; салхи сeрeк желге қарсы (жүру); салхи дағах желге ыңтай (жүру); салхин тeрeрм жел тiрмен; ☆ салхин кeзeг (ауру) жел шешек, қызылша; ☆ салхинд тавих далаға қою, ауаға шығару; ☆ салхинд гарах ауаға шығу; ☆ салхи нeкiх шан-ну қадалу, суық ұстау; ☆ салхи авах ны(ан) нiс алу, сезу, сезiну; 2) суық қадалу, суық ұстау; ☆ салхи аңглах (сезiнi) желкeндeу; ☆ салхины доогуур гаршүүй жақындамастай, жуымастай.

САЛХИВЧ (терезе) жел тартқыш, ауадағы қоз; салхивч нeкiх жел тартқыштың аңуы.

САЛХИВЧ (терезе) жел тартқыш, ауадағы қоз; салхивч нeкiх жел тартқыштың аңуы.

САЛХИВЧ (терезе) жел тартқыш, ауадағы қоз; салхивч нeкiх жел тартқыштың аңуы.

САЛХИВЧ (терезе) жел тартқыш, ауадағы қоз; салхивч нeкiх жел тартқыштың аңуы.

САЛХИВЧ (терезе) жел тартқыш, ауадағы қоз; салхивч нeкiх жел тартқыштың аңуы.

желге карсы жүрү.

САЛХИДУУЛА-Х 1. желге шарша-ту; 2. желге карсы жүргүзү.

САЛХИИХ (дене) салдырау, сал-сал болу, дел-сал болу; салхыйсан бие салдыраган дене.

САЛХИЛА-Х желдету, жел соғу.

САЛХИЛУУЛА-Х желдеттиру, жел соқтыру.

САЛЧИН (алдыңгы) салшы.

САЛШҮҮИ айрылмастай, бөлінбөстөй, ажырамастай, айрылмас, бөлінбөс, ажырамас; салшгүй хань айрылмастай жолдас; салшгүй хэсэг бөлінбөс бөлөгү.

САЛЮТ салют.

САМ 1. тарақ; үсний сам шаш тарақ, шаш тарағы; 2. сүзгі; пийшингийн сам пешгич сүзгиси; ☆ сам борцог бүктөмө шөлпөк; ☆ сам хорхой су шаян.

САМАЛДАГ кеужир.

САМАЛДАГЛА-Х кеужирге үрү.

САМАР жаңгак, шөкйдөуик; хушийн самар бал караай жаңгагы; самар цөмөх жаңгак шагу; самар томөх жаңгак шагу; самрын дөм жаңгак дөни; самрын яс жаңгак сүйегі; самрын тос жаңгак майы; самрын боргодой жаңгак бүршігі; самар цайруулах жаңгакты бүршігінен алу.

САМАРГА-Х I қ. самруулах.

САМАРГА-Х II қ. самуруулах.

САМАРДА-Х тырнау, тырналуу; тараараа самардах қолымен тырнау.

САМАРДУУЛА-Х тырнату, тырналату.

САМАРЧ: самарч балзуухай жаңгак торғай.

САМАРЧИН жаңгакшы.

САМБАА 1. еп, ыңғай, айла, тәсіл, өдіс; самбааг олох ебін табу, ыңғайын келтіру; самбаа алдах ебін таппау, ыңғайынан айрылу; 2. (уақыт) ыңғай, қолай, ыңғайы келгенде, қолайы келгенде, мұрса (келгенде), қол тигенде; нэг самбаанда бір қолайы келгенде, бір мұрса келгенде.

САМБААГҮИ 1. епсіз, ыңғайсыз, айласыз, тәсілсіз, өдіссіз; 2. (уақыт) қолайсыз, ыңғайсыз, мұрсасыз.

САМБААЛА-Х 1. ебін табу, ыңғайын келтіру, айласын табу, өдісін табу; 2. (уақыт) қолайын келтіру, ыңғайын келтіру, мұрса келтіру.

САМБААТАЙ 1. епті, айталы, өдісті, ебін тапқыш, ыңғайын келтіргіш, өдіскіш; 2. (уақыт) қолайлы, ыңғайлы, қолайы келген, ыңғайы келген, мұрса болған.

САМБААЧЛА-Х қ. самбаалах.

САМБАГАА қ. самбаа.

САМБАГААГҮИ қ. самбаагүи.

САМБАГААТАЙ қ. самбаатай.

САМБАГАНА-Х 1. қобалаңдау, бобалаңдау; 2. саамганах.

САМБАГАР қобалаң, бобалаң.

САМБАЙ I қол көде.

САМБАЙ II: сахал самбай сақал мұрт.

САМБАР тақта; самбар дээр тақтаға; хүндэт самбар құрмет тақтасы; ☆ улаан самбар құрмет тақтасы; ☆ хар самбар жиреніш тақтасы.

САМБАРЛА-Х тақталау, тақта істеу.

САМБАРЛУУЛА-Х тақталату, тақта істету.

САМГАН кемпір.

САМГАРДА-Х жаңылу, жаңғалақтану.

САМГАРДУУ жаңғалақ.

САМГАРДУУЛА-Х жаңылту, жаңғалақтандыру.

САМДИ I (діни) кітап аудару; самдид суух кітап аударуға отыру.

САМДИ II тақыр тос маймыл.

САМЖ маймылша, сарша маймыл.

САМНАА самса.

САМНАГДА-Х таралу.

САМНАЛГА тарау (жұмысы).

САМНА-Х 1. тарау; үс самнах шаш тарау; ямаа самнах ешкі тарау; 2. таңдайлау; 3. іздеу, тінту; модон дотуур самнан явап тоғай ішімен іздеп жүрді.

САМНУУЛА-Х 1. тарату; 2. таңдайлаңдыру; 3. іздендіру, тінттіру.

САМНУУР тарақ.

САМШИН шот; самшин цохих шот қару.

САМШИНДА-Х шот соғу, шотпен есептеу.

САМШИНДУУЛА-Х шот соқтыру, шотпен есептету.

САМРА-Х 1. сапыру; сүү самрах сүт сапыру; 2. шапшу, шапши тарту; азрага самрах айғыр шапшу; 3. есу; усанд самрах суда есу.

САМРУУЛА-Х 1. сапырту; 2. шапшыту; 3. естіру.

САМРАЛЦА-Х 1. сапырысу; 2. шабысу, шапшысу; 3. есісу.

САМСАА қанат; хамрын самсаа мұрынның қанаты.

САМУУН 1. бүлік, сойқан, жаңжал; самуун дэгдээх бүлік салу; 2. зинақор, сайқал, жүргіш, жезөкше; садар самуун зинақорлық.

САМУУРАЛ 1. жаңылыс, қателік, адасушылық; 2. бүлік, жаңжал; 3. зинақорлық, жүргіштік, сайқалдық.

САМУУРА-Х 1. жаңылу, шатасу, қателесу, адасу; 2. бүлік салу, жаңжал шығару; 3. зинақорлық істеу, жүргіштену, сайқалдау.

САМУУРУУЛА-Х 1. жаңылдыру, шатастыру, қателестіру, адастыру; 2. бүлік салдыру, жаңжал шығарту; 3. зинақорлық істету, сайқалдату.

САМХАЙ сасық; өңкей самхай сасып шіріген.

САМЦА-Х 1. шчелену; 2. түйілу; үтсө самцах жип түйілу.

САМЦУУЛА-Х 1. (арқан) шчелендіру; 2. (жип) түйілту.

САМЧИ-Х 1. сапырыңқырау, әлсін

өлсін сапыру; 2. кимелеу, килігу.

САМШАА-Х (дәулетті) шаштыру, тоздырту, пайдаландырту.

САМШИГДАЛ шығын, зиян; **сәмшигдал** учруулах шығынға ұшырату, зиян келтіру.

САМШИГДА-Х (дәулет) шашылу, зияндалу, шығындалу, зияндалу, зиян болу, шығын болу.

САМШИГДУУЛА-Х қ. самшаах.

САМШИ-Х (дәулетті) шашу, тоздыру, пайдалану, шығындау, зияндау; **нйиғмин** өмчийг самшиж болохгүй.

САМШУУ (ас қорыту) жолы **ходоод гэдэсний самшуу** ішек қарын жолы.

САМШУУЛА-Х қ. самшаах.

САН I 1. қазына, байлық, мүлік; **улсын сан** мемлекеттік қазына; 2. мемлекет, соғам, үкімет; **сангийн аж ахуй** мемлекеттік шаруашылық, қазына шаруашылығы; **сангаас хэрэглэх** мемлекеттен керектену; ☆ **номын сан** кітапхана; **эмийн сан** смхана; 3. қойма, бөгет, қор; **усан сан** су қоймасы, су бөгеті, су қоры.

САН II (діни) дәрет; **сан тавих** дәрет алу.

САНАА 1. ой; **санаа муутай** ойы жаман; **хар санаа** арам ой; **цагаан санаа** адал ой; **муу санаатай** жаман ойлы, ойы жаман; арамза; **хорон санаа**, — **хорт санаа** арам ой, арамзалық; **санаа авэх** ой салу, ойландыру; **санаа бодол** ой-ниет; **санаа сэрэх** ой түсу, ояну; **санаа авах** ой түсу, есіне түсіру; 2. көңіл; **сэтгэл санаа** көңіл күй; **үнэн санаа** лшн көңіл; **санаа тавих** көңіл болу; **сакаа тэжээх** көңіл аулау; ☆ **гол санаа** мазмұны; ☆ **санаа алдах** күрсіну; ☆ **саначаасаа зохнох** ойдан қысытыру.

САНААРХАЛ 1. ойланыс, ойлау; 2. дөме, дәмелену.

САНААРХА-Х 1. ойлану; 2. дәмелену, деме қылу.

САНААРХУУЛА-Х 1. ойландыру; 2. дәмелендіру.

САНААТАЙ 1. ойлы, ойы бар; 2. дәмелі, дәмелі бар; 3. көңілді, көңілі бар; 4. әдей, әдейі, қасақана; **санаатайгаар хийх** қасақанаға істеу.

САНААЧЛАГА 1. бастама; **шинэ санаачлага** жаңа бастама; 2. белсенділік.

САНААЧЛАГЧ 1. бастамашы, бастама ойдаушы; **шинийг санаачлагч** жаңа бастама ойдаушы; 2. белсенді.

САНААЧЛАЛ 1. қ. санаачлага; 2. ой, қарар, бейіл.

САНААЧЛА-Х 1. бастама ойластыру; 2. оялау, ойластыру; **санаачлан хийх** оялау шығару, ойластырып істеу; 3. белсенділік көрсету.

САНААЧЛУУЛА-Х 1. бастама шығарту, бастама көтерту.

САНААШИРХА-Х 1. ойға шому, ой-

ға бату, ойға кету; 2. құмарту, құмарлану, ынтызарлану.

САНААШРАЛ 1. уайым, қайғышер; 2. құмарлық, ынтызарлық.

САНААШРА-Х 1. уайымдау, қайғылану, қайғыру, шерлену, құса болу; 2. құмарлану, құмарту, ынтызарлану.

САНААШРУУЛА-Х 1. уайымдату, қайғыландыру, қайғырту, шерлендіру, құса болдыру; 2. құмарландыру, ынтызарландыру.

САНАГАЛЗА-Х қайта ойлау, ұмытпау, есіне түсіру.

САНАГАЛЗУУЛА-Х қайта ойлату, ұмыттырмау.

САНАГДА-Х 1. оялану; 2. есіне түсу; 3. сезіну, сезіну, аңдалу, байқалу, біліну.

САНАГДАШГҮИ 1. ойламастай; 2. есіне түспейтін, ойға кірлі шықпайтын; 3. сезілмейтін, аңдалмайтын, байқалмайтын, білінбейтін.

САНАГДУУЛА-Х 1. ойландыру; 2. есіне түсіру; 3. сездіру, сезіндіру, аңдату, байқату, білдіру.

САНАЛ 1. пікір, ой, ұсыныс; **санал хэлэх** пікір айту; **санал нийлэх** пікір қосылу; **санал төрөх** ой туу; **санал болгох** ұсыну, ұсыныс ету; 2. тілек, мақсат, қалау; **саналаар ажиллах** тілегі бойынша жұмыстау; 3. дауыс; **олонхийн санал** көпшілік дауысы; **санал хураах** 1) дауыс беру; 2) дауыс алу.

САНАЛГА ақыл, зейін; **саналга сайтай** ақылды, зейінді; **саналга муутай** ақылсыз, зейінсіз.

САНАЛГАГҮИ ақылсыз, зейінсіз.

САНАЛГАТАЙ ақылды, зейінді.

САНАЛТАЙ пікірлі, ойлы, пікірі бар, ойы бар; **ямар саналтай** қандай пікірлі, қандай пікірі бар.

САНАМГҮИ ойда жоқ, ойға кірмейтін, ойда түсте жоқ; **санамгүй зүйл** ойда жоқ нәрсе.

САНАМЖ 1. зейіл; **санамж сәргэмж** зейін зейіл; 2. ескерім, аңғарым, ескерту, аңғарту; **санамж өгөх** ескерім айту, ескерту беру.

САНАМЖЛА-Х ескерту, аңғарту, ескертіп айту, аңғартып айту.

САНАМЖЛУУЛА-Х ескерттіру, аңғарттыру, ескертіп айтқызу, аңғартып айтқызу.

САНАМСАРГҮИ 1. ескермей, аңғармай, байқамай, бейғам, алаңсыз, жайбарақат, қанен қаперсіз; 2. тосын, кенет, тосыннап, кенеттен, ойламаған жерден, кездейсоқ; **санамсаргүй байхад** тосыннап, кездейсоқ.

САНАМСАРЛА-Х ескеру, аңғару, байқау.

САНАТОРИ санатория.

САНА-Х 1. оялау; **хар санах** жаман оялау; **муу санах** жаман оялау; **сайн санах** адал оялау, жамандық ояламау; **буруу санах** теріс оялау; **санасандаа хурэх** оялаганьпа жету; 2. сағыну;

гэрээ санах үйин сағыну; ☆ санах нь сарнаар, явах нь нарнаар сриншеггич ертеці таусылмас, Базар базардан қайтқанда, Назар базарға барар; ☆ их санасан газар есөл хоног хоосон біреудің қыздай, өзінікі түздай сезілу.

САНВААР дін, ғибадат; **санваар** сахих дін куту, ғибадат қылу.

САНВААРТАН дінкестер, ғибадат етушлер.

САНГАС I саңғыру, саңғырық; **шууны** сангас құстың саңғырығы.

САНГАС II 1. сабалақ (жүн); **сангас** үхәр сабалақ бас сиыр; 2. діни басшы; **сангас лам** діни басшы лама.

САНГАЙ-Х (шаш) дударлану, сабалақтану.

САНГАРЦАГ (шаш) дударланған, сабалақтанған, ұйпаланған.

САНГАРЦАГЛА-Х (шаш) дударлану, сабалақтану, ұйпалану.

САНГАСХИЙ-Х қоқшаң ету, ұшып туру.

САНГА-Х (күс) саңғу.

САНД(АН) санд мэнд сандан мэндэн асып-сасып, асыға-үсіге, абыр-сабыр, асығыс-үсігіс; **санд** мэнд гүйх асып-сасып жүру.

САНДААЛГА-Х паштыру, шаштырып тастату.

САНДААХ шашу, шашып тастату.

САНДААЧИ-Х 1. қ. сандаах; 2. шашқылау.

САНДАЙЛА-Х (аяғын) салақтату; модон дээр сандайла суух арашқа аяғын салақтатып отыру.

САНДАЙЛУУЛА-Х (аяғын) салақтаттыру.

САНДАЛ орындық; **сандал** дээр суух орындыққа отыру.

САНДАРГА-Х састыру, сасқалақтау, абыржыту.

САНДАРХАЙ 1. сасқалақ, сасқалақтағыш, абыржығыш; 2. абыр-сабыр, асығыс-үсігіс.

САНДА-Х 1. шашылу, шашылып қалу; 2. ашылу; кучлага сандах қымтауы ашылу.

САНДИЛ сандал.

САНДРАА-Х қ. сандаргах.

САНДРАЛ сасқалақ, сасу, абыржу; **сандрал** учрах сасқалаққа ұшырау.

САНДРА-Х сасу, абыржу, сасқалақтау; битгэй сандар саспа, абыржыма.

САНДРУУ қ. сандархай.

САНДРУУЛА-Х састыру, абыржыту, сасқалақтау.

САНДУУРА-Х абыржу, тұрақтамау, тыншысыздану.

САНДЧИ-Х 1. абыржу, сасу, сасқалақтау, асып-сасу, асығып-үсігу; 2. абыржыту, састыру, сасқалақтау.

САНДЧУУЛА-Х 1. қ. сандаргах; 2. қ. сандруулах.

САНЖГАНА-Х 1. салбырау, салпиу, салақтау; **санжганасан юм** салбыраған

нәрсе; 2. сүйретілу; **санжганан** хөдлех сүйретіліп қозғалу.

САНЖГАНУУЛА-Х 1. салбырату, салпиу, салақтау; 2. сүйрету.

САНЖГАР 1. салбыраған, салниған, салақтаған; 2. сүйретілген.

САНЖИЙЛГА-Х салбырату, салпиу, салақтау.

САНЖИЙХ салбырау, салақтау, салпиу.

САНЖИЛЗА-Х салбыраңдау, салақтау, салпаңдау, салбыраң-салбыраң ету, салақ қағу, салпаң-салпаң қозғалу.

САНЖИЛЗУУЛА-Х салбыраңдату, салақтату, салпаңдату, салбыраң-салбыраң қозғалту, салақ қақтыру, салпаң-салпаң қозғалту.

САНЖИН: **унжин санжин** 1. салбыраңдаған, салақтаған; 2. сүйретілген, ілбиген, ұнжырғасы түскен, еңсесі түскен.

САНЖИР: **унжир санжир** қ. **унжин санжин**.

САНЖИ-Х 1. салбырау, салақтау; **унжин санжих** олбырап-солбырау.

САНЖЛАГА сәукеле.

САНИТАР санитар.

САНИЙ қара. бидай.

САНСАР асиан өлемі, ғарыш, **сансрын** далай тозаңды дүние; **сансрын хүрд** (дiни) аспэн өлемінің доғалары; ≈т байрлуулах ғарышқа орналастыру.

САНСКРИД санскрит (үндiлердiң көне әдеби тілі).

САНТИМЕТР сантиметр (см).

САУУЛАГЧ әскергүші, аңғартушы, абайлаушы.

САУУЛА-Х ескерту, аңғарту, абайлату, ескертетін, аңғартатын, абайлататын, ескергер, аңғартар, абайлатар.

САУУЛГА ескерту, ескертпе; **сауулла авах** ескерту алу.

САНХАЙЦА-Х тебырлану, топтану.

САНХАЙ-Х ұйысу; **санхайсан** үс ұйысқан шаш.

САНХРА-Х аңғармау, байқамау, аңдамау.

САНХУУ фишан; **санхүүгийн** хэлтэе фишанс бөлімі.

САНЧ қозынашы; ☆ **номин санч** кітапхананы; ☆ **санч** хэрээ ақбас қарға.

САНИГ самай; **санчиг** үс самай шаш; **санчиг** яс самай сүйек.

САНИГ Сатурн.

САР(АН) I 1. ай; **сарны** гэрел айдың жарығы; **заримдэг сар** жарты ай; **арван тавны сар** толған ай; **төргөл сар** толған ай; **сар бүрел** ай күңгірт; **сар бүрхий** ай күңгірт; **сар хүрээлэх** ай тоғау; **саран сүх** ай бапта; 2. *ауыс*. төбел; **сартай** зээрд марь жирен төбел ат; 3. (мылтық) қарауыл.

САР II ай; **аравдугаар сар** екыншы ай, октябрь айы; **сарын** шинэд ай жа-

ңасы; **сарын хуучнд** ай ортасынан ауу; **сар хуучрах** ай аягы болу; **цагаан сар** наурыз айы, жыл басы; **тэргүүн сар** маусымның бас айы, мезгілдің бас айы (1, 4, 7, 10-ай); ☆ **сарны хир, сарын бэлэг, сарын тэмдэг** етек жip; ☆ **сарны боордог** тоқаш; ☆ **саран гариг** дүйсенбі (күн); ☆ **сарны зурхай** жұлдызнама.

САР III (күс) ителгі.

САР IV сар сар хийх 1) сықыр сықыр ету; 2) шыр шыр ету.

САРААЛА-X айғыздау, шимайлау; **эрээлэх сараалах** айғыз-айғыз ету, ала жолақ сызу.

САРААЛЖ 1. тор, шарбақ; **цонхны сараалж** терезінің тор ағашы; 2. сүзгі; **зуухны сараалж** пешінің сүзгі темірі; 3. (жаза құралы) балтыр эсігіш.

САРААЛЖДА-X (жаза) балтыр есу.

САРААЛЖИН тор көз. торлаған, шарбақтаған; **сараалжин цонх** торлаған терезе; **сараалжин хана** тор көз керек.

САРААЛЖЛА-X торлау, шарбақтау. **САРААНА** сарана.

САРААНАГ ұма.

САРААЧИ-X айғыздап тастау, шимайлап тастау, айғыздау, шимайлау; **харадаагаар сараачих** қарындашпен айғыздап тастау.

САРААЧУУЛА-X айғыздатып тастау, шимайлатып тастау, айғыздату, шимайлау.

САРАВГАНА-X тырбаң-тырбаң ету, ербең-ербең ету, тырбаңдау, ербеңдеу; **хөл нь саравганасан** аяғы тырбаңдаған; 2. **ауыс**. босқа тырғыңдау, босқа жармасу; **олон юмаңд битгий саравганаңд бай** көп нәрсеге босқа жармаса берме.

САРАВГАНУУЛА-X 1. (қол аяқ) тырбаңдау, ербеңдету, тырбаң-тырбаң еткізу, ербең-ербең еткізу.

САРАВГАР 1. салалы, бұтақты; **саравгар** мөд бұтақты ағаш; 2. сарайған, сойдиган; **саравгар хөл** сойдиган аяқ; 3. көп сала.

САРАВЧ 1. себетті қора; **саравч барих** себетті қора салу; **малын саравч** малдың себетті қорасы; 2. қалқа; **саравчтай** малғай маңдай қалқалы тымақ.

САРАВЧЛА-X қалқалап қарау, күн сап қарау.

САРАВЧЛУУЛА-X қалқалап қарату, күн сап қарату.

САРАЙЛГА-X сарайту, серейту.

САРАЙ-X сораю, серею; **сарайж** харагдах сарайып көріну.

САРАМГАР 1. жұқаша, жұқалаң; 2. талдыңмаш, пезік.

САРАМПАЙ 1. қағанақтай, қабыршықтай, жұқа; **сарампай банз** жұқа тақтай; 2. үлдіреген, жұқарған; **сарампай эсгий** үлдіреген иігіз.

САРВАА (жылқы) жабағы.

САРВААДА-X 1. түлеу, жаңару; 2. тап болу, мәжбүр болу.

САРВААДУУЛА-X 1. түлету, жаңарту; 2. тап болдыру, мәжбүр болдыру.

САРВАЙЛГА-X 1. сарайту, сойдигу; 2. (қол) сөздыру.

САРВАЙ-X 1. сораю, сойдю; 2. (қол) созу; **сарвайсан гар** созған қол; 3. (қол) үю, шымырлау; 4. (ат) торт аяқтау; 5. тырысу, тырмысу.

САРВАЛЖ (өсімдік) қымыздыңша.

САРВАЛЗА-X сораңдау, сойдандау.

САРВАЛЗУУЛА-X сораңдату, сойдандату.

САРВАСХИЙ-X сораң ету, сойдаң ету; **гар нь сарвасхийхийн зуур** қолы сораң ете бере.

САРГАЙ: саргай цэцэг райхан гүл, роза.

САРГАР сарайған, сойдиган.

САРДАГ: сардаг тоть құлпы тоты.

САРЗАЙЛГА-X 1. селдіреу, сирету; 2. торлау, торлату, тор көзді болдыру.

САРЗАЙ-X 1. селдіреу, сирету; 2. торлану, тор көзді болу.

САРЗГАР 1. селдір, сирек; **сарзгар даавуу** селдір мата; 2. кедір-бұдыр, ойлы-қырлы, олшы-солшы.

САРИГ қ. сарьдаг.

САРИЙ маймақ, қисық; **сарний хөлтэй** маймақ аяқ.

САРИЙЛГА-X маймиту, қисайту.

САРИЙ-X маймию, қисаю; **муруйх сарний** маймыл қисаю.

САРИМГАР қабыршықтай, қағанақтай, жұқа.

САРИМСАГ сарымсақ.

САРИНАЛ ыдырау, бытырау, тарау, бөліну.

САРИНА-X (ет) ыдырау, бытырау, тарау, бөліну.

САРИНУУ ыдыраңқы, бытыраңқы, тараңқы, шашыраңқы.

САРИУ қ. сарий.

САРИУЛА-X (ит) сарыту.

САРИ-X (ит) сару.

САРЛАГ сарлық.

САРЛА-X 1. шимайлау, жазу; **бичих гэж сарлачыхжээ** жазам деп шимайлап тастапты; 2. тырнау; **нүүр сарлах** бет тырнау.

САРМАГ қ. мамжин.

САРМАГЧИН маймыл.

САРМАГЧЛА-X 1. маймылшылау; 2. маймыл аулау.

САРМАЙ түлеме (тері); **сармай дээл** түлеме ішік; 2. қырылған, тақыр; **сармай аръс** қырылған тері.

САРМИЙ-X қабыршықтану, қағанақтай болу, жұқару.

САРНАГАР кең, талпақ; **сарнагар хамар** кең танау.

САРНАЙ: сарнай цэцэг қ. саргай.

САРНАЙЛГА-X (танау) кеңейту, тал-

пайту, шелейту.

САРНАЙ-Х (танау) кеңею, талпию, шелею.

САРНИ: сарни шороо сар топырақ.

САРНИЛ қ. саринал.

САРНИЛТ 1. ыдыраушылық, бытыраушылық, тараушылық, бөлінушілік; 2. қ. саринал.

САРНИУ 1. қ. саринуу; 2. алауыз, бірліксіз, ынтымақсыз.

САРНИУЛ таратқыш, жайғыш, ыдыратқыш; **алнгын сарниул** жай тартқыш.

САРНИУЛА-Х ыдырату, бытырату, тарату, бөлшектеу, быт-шыт ету, тоз тоз ету.

САРНИ-Х ыдырау, бытырау, тарау, бөлшектену, шашырау; **сарнисан адуу** бытыраған жылқы; **сарнисан туяа** шашыраған сәуле.

САРТ 1. (мал) тобел, қасқа; 2. айшық.

САРТАЙЛГАХ қ. сарнайлгах.

САРТАЙХ қ. сарнайх.

САРТАЛЗА-Х (танау) желбіреңдеу, талпаңдау, шелеңдеу.

САРТАЛЗУУЛА-Х (танау) желбіреңдету, талпаңдату, шелеңдету.

САРТАН I қ. сарнагар.

САРТАН II танау.

САРТВААХЬ 1. теңізші басшысы; 2. жол сілтеуші.

САРТГА: сартга сартга хийх желбір-желбір қағу, талпаң-талпаң ету, шелең-шелең қағу.

САРТГАНА-Х (танау) желбіреу, талпаңдау.

САРТГАНУУЛА-Х (танау) желбірлету, талпаңдату.

САРТГАР желбір, кең, талпаң; **сартгар хамар** желбір танау.

САРТУУЛ сартуыл (*бір моңғол тайна*).

САРУИ қисық, қыңыр; **муруй саруи** қыңыр қисық.

САРУИЛГА-Х қисайту, қыңырайту.

САРУИ-Х қисаю, қыңыраю.

САРУУЛ 1. жарық; **саруул тасалгаа** жарық бөлме; 2. кең, алқапты, байтақ; **саруул нутаг** кең жер, байтақ жер. 3. *ауыс.* (кеңіл, жайлану, жай табу; **дотор саруул болох** кеңіл жай табу; 4. ақылды, ойлы; **саруул ухаан** ақылды ой.

САРУУЛХАН 1. жарығырақ; **саруулхан тасалгаа** жарығырақ бөлме.

САРХАД шарап, ішімдік; **сархад** уух шарап ішу.

САРХАЙЛГА-Х қ. сартгауулах.

САРХАЙ-Х қ. сартганах.

САРХАЛЗА-Х қ. сартга сартга хийх.

САРХАЛЗУУЛА-Х қ. сарталзуулах.

САРХГАНА-Х қ. сартганах.

САРХГАР қ. сартгар.

САРХИА қ. сархиаг.

САРХИАГ I 1. жықпыл, жыра; **сархиаг дагаж** жықпыл бойымен; 2. жыртық, тесік, шүрқ-шүрқ, тесік-тес-

ік; **сумаар сархиаг болгох** оқпен шүрқ-шүрқ ету.

САРХИАГ II саңырауқұлақ.

САРХИАТА-Х жықпылдану, жыралану.

САРХИИ-Х 1. (дыбыс) сыр-сыр ету; 2. (сүйык) сар ету, лақ ету.

САРХИНАГ 1. домалақ қарын, жұмыршақ қарын; **сайн сархиаг** таз қарын; **муу сархиаг** жалбыршақ қарын; 2. *ауыс.* тесік-тесік, шүрқ-шүрқ; **сархиаг болтол** шүрқ-шүрқ болғанша; ☆ **зегийн сархиаг** балауыз, араның ұясы.

САРЧГАНА-Х шытырлау, шытыршытыр ету.

САРЧГАНУУЛА-Х шытырлату, шытыршытыр еткізу.

САРЧГАР шытырлақ, шытыршытыр етегін; **сарчгар қаас** шытырлақ қағаз.

САРЧИГНА-Х қ. сарчганах.

САРЧИГНУУЛА-Х қ. сарчгануулах.

САРЧИЙЛГА-Х жұқарту, жұқаландату, жұқа болдыру.

САРЧИИ-Х жұқару, жұқалану, жұқа болу.

САРЧИЛЗА-Х қ. сарчганах.

САРЬДАГ I қарлы күз; **өндөр сарьдгийн хормой** биік қарлы күздің бөктері.

САРЬДАГ II 1. көпірме, лепірме; **сарьдаг хүн** лепірме адам; 2. жылдам, ойнақшыған; **сарьдаг морь** ойнақшыған ат.

САРЬС(АН) жарғақ; **сарьсан хамар** жарғақ мұрын, ☆ **сарьсан баазгай** жарғанат.

САРЬС сауыр; **ногоон сарьс** жасыл сауыр.

САРЬСЛА-Х сауырлау; **гутал сарьслах** етік сауырлау.

САРЬСЛУУЛА-Х сауырлату.

САТИН (пұл) сәтсін.

САХ сақа.

САХАЙ-Х ұрпю, тікерею.

САХАЛ I 1. сақал; **сахал самбай** сақал мұрт; **сахал тавих** сақал қою; 2. сабақ; **солгнын сахал** сарымсақтың сабағы.

САХАЛ II өег өвс.

САХАЛГУИ сақалсыз.

САХАЛДА-Х сақалынан ұстау.

САХАЛДУУЛА-Х сақалынан ұстату.

САХАЛЛАГ қап сақал.

САХАЛТ сақалды; ☆ **сахалт яра** алж мұртты итбалық; ☆ **сахалт цохор** мүйізді жұлдызқұрт; ☆ **сахалт хөх** бух сары шымшық; ☆ **сахалт тоодог** ер дуадақ.

САХАЛТАИ сақалды.

САХДА-Х сақамен ату.

САХИА қ. сахиау.

САХИГЧ күзетші, күзетуші.

САХИЛ 1. әдеп, тәртіп; **сахил алдах** әдептен айрылу; 2. (діни) шарқат ұс-

тау; **сахил санваар** дін күту; **сахил хууртэх** дини шен алу.

САХИЛГА тэртін, өдөп; **сахилга бат** дэргийн сахилга бат эскери тэртін; **сахилга алдах** тэртін буюу.

САХИЛГАГУЙ тэртінсиз, өдөпсиз.
САХИЛГАЖИ-Х тэртінтену, өдөптөнү, тэртінти болу, өдөпти болу.

САХИЛГАЖУУЛА-Х тэртінтендүру, өдөптөндүру, тэртінти болдыру, өдөпти болдыру.

САХИЛГАТАЙ тэртінти, өдөпти.
САХИЛТАН динкестер, дін күтушлер.

САХИУЛ күзөтши, сақшы.
САХИУЛА-Х күзөттүру, сақтату.

САХИУЛСАН дини пішін, наным тишини; **бурхан сахиулсан** құдай наным пішини.

САХИУС тұмар; **сахиус зүүх** тұмар тағу.

САХИ-Х 1. күзету, қорғау; **гэр сахих үй күзету; өвчтөнийг сахих** наукасты күзету; 2. тосу, анду, тосып анду; **тарвага сахих** суырды тосып анду; **зам сахих жол тосу**; 3. сақтау, күту; **хэв журам сахих** тэртін сақтау; **санваар сахих** дін күту; **төлөнийг сахих** жуас жүру, момын жүру; **төвийг сахих** бейтарап жүру.

САХЛАГ I тазғыр жұлдызкүрт.
САХЛАГ II сабалақ, ұзын; **сахлаг үс** сабалақ шап; **сахлаг өвс** ұзын тиөп.

САХЛАРХУУ 1. сақалды; 2. сақал секілді, сақал сияқты.

САХЛА-Х қ. **сахдах**.

САХУЙ-Х үрпю, тікерею, додалану; **шувууны үс өрөвлөг нь сахуйх** күстың мамық қауырсыны тікерею.

САХУУ маңқа; **адууны сахуу** жылқының маңқасы.

САХУУРА-Х маңқа тию, маңқамен ауру.

САХУУТА-Х қ. **сахуурах**.

САЦ -а сала, -е сала, -й сала, -сымен, -сімен, -ысымен, -ісімен; **хүрээд сац** жете сала, жетісімен; **ирээд сац** келсе сала, келісімен.

САЦА-Л қ. **цақал**.

САЦА-Х қ. **цацах**.

САЦЛА-Х I теңесу, қатарласу.

САЦЛА-Х II қ. **цацлах**.

САЦРАГ қ. **цапраг**.

САЦРА-Х қ. **цапрах**.

САЦРУУЛА-Х қ. **цацруулах**.

САЦУУ қ. **цацуу**.

САЦУУР қ. **цацуур**.

САЦУУХАЙ құлпы қырауыл.

САЦЧИ-Х қ. **цацчях**.

САЯ I миллион.

САЯ II жаңа, жуырда, жуықта, жаңадан; **сая ирвэ** жаңа келді.

САЯЕТАР таяуда, жуықта, жуырда, жаңа ғана; **саявтар ирвэн** жуықта келген.

САЯДАА таяуда, жақында, тақау-

да, жуықта.
САЯТ(АН) миллиондық, миллионер.

САЯХАН қ. **саявтар**.

СЕКУНД секунд.

СЕМИНАР семинар.

СИЙГҮҮЛЭ-Х шалқыту, ұйтқыту, шарпығу.

СИЙГЭХ шалқу, ұйтқу, шарпу утаа **сийгээд байна** түтін шалқып гүр.

СИЙЛЭЭР өрнек, бедер; **сийлбэр-ийн хутга** өрнек пышағы.

СИЙЛЭЭРЛҮҮЛЭ-Х өрнектету, бедерлету.

СИЙЛБЭРЛЭ-Х өрнектеу, бедерлеу.

СИЙЛБЭРТ өрнекті, бедерлі.

СИЙЛБЭРТЭЙ қ. **сийлбэрт**.

СИЙЛБЭРЧ(ИН) өрнекші, бедерші.

СИЙЛГЭ-Х қ. **сийлүүлэх**.

СИЙЛМЭЛ өрнектеген, бедердеген, ойып жасаған, ойма, оймыш; **сийлмэл шатар** ойып жасаған шахмат.

СИЙЛҮҮЛЭ-Х оймыштату, өрнектеу, нақыштату, әшекейлету, оюлату.

СИЙЛЭГЧ өрнекші, бедерші, нақышшы.

СИЙЛЭ-Х 1. оймыштау, өрнектеу, нақыштау; **моден дээр сийлэх** ағашқа оймыштау; 2. ою, ойып салу, ойып жасау; **модоор морь сийлэх** ағаштан ат ойып жасау; 3. кесу, тілу; **мах сийлэх** ет кесу; ☆ **ухаан сийлэх** ақылға салу, ойлап көру.

СИЙМЭЭР 1. селдір, сирек; **сиймгэр нэхгэдсэн** селдір тоқылған; 2. жүка, қағанақтай; **сиймгэр** давуу жүка шүперек.

СИЙМИЛГЭ-Х 1. селдірлету, сирету; 2. жүқаландату, жүқарту.

СИЙМИИ-Х 1. селдірлеу, сиреу; 2. жүқалану, жүқару.

СИЙМХИЙ 1. селдір, сирек, андыз; **сиймхий давуу** селдір шүперек; 2. кеуек, қуыс, бос; **хавирғаны сиймхий** қабырғаның ара қуысы; **шүдний сиймхий** тістің қуысы; 3. алаңқы, ашық жер; **ойн сиймхий** орман алаңқысы; 4. реті, жөні, ыңғайы; **сиймхийгый** нь олох ретін табу.

СИЙМХИЙДҮҮЛЭ-Х 1. селдірлету, андыздату, сиректету; 2. кеуектеу, қуыстау; 3. алаң ашық ету.

СИЙМХИЙДЭ-Х 1. селдіреу, селдірлену, сиреу, андыздану; 2. кеуектену, қуыстану; 3. алаң ашық болу.

СИЙМХИЛЭ-Х қ. **сиймхийдүүлэх**.

СИЙМХИЙРЭ-Х қ. **сиймхийдэх**.

СИЙРС(ЭН) ши тоқыма; **сийрсэн** малғай ши тоқыма тымақ; **сийрсэн дэвсгэр** ши тоқыма төсеніш.

СИЙРҮҮЛГЭ-Х сиректету, сиреттіру, селдірлеттіру, андыздаттыру.

СИЙРҮҮЛЭ-Х сиректету, сирету, селдірлету, андыздату; ☆ **бичиг сийрүүлэх** жазу көшіру; ☆ **мах сийрүүлэх** ет боршалау.

СИЙРЭГ I сирек, андыз, бытырау; **айл сийрэг** буух ауыл сирек қону.

СИЙРЭГ II байсалды, сабырлы; **сийрэг ажиллах** байсалды жұмыстау.

СИЙРЭГДЭ-Х 1. сиректеу, андыздау, сиректену, андыздану.

СИЙРЭГЖИ-Х 1. сиректей бастау, андыздай бастау, сиректену, андыздаму; 2. азаю, саябырлау; **ажил сийрэг-жиж** байна жұмыс саябырлап келеді.

СИЙРЭГЖҮҮЛЭ-Х 1. сиректей бастату, андыздай бастату, сиректендіру, андыздандыру; 2. азайту, саябырлату.

СИЙРЭГХЭН сирегірек, андызду, сиректеу.

СИЙРЭГШИ-Х сиренкіреу, сиректенкіреу, андыздандырау.

СИЙРЭГШҮҮЛЭ-Х сиренкірету, сиректенкірету, андыздандырату.

СИЙРЭ-Х 1. сиреу, селдіреу, азаю, кему; үіл **сийрэх** бұлт сиреу; **хүн сийрэх** адам азаю; **хөл сийрэх** адам азаю, ап-тап басылу; 2. кебу, тобарсу; **мах сийрэх** ет кебу; **газар сийрэх** жер тобарсу; 3. мұрса тию, қол тию; **ми-ний** ажил **сийрэх** менің мұрсам тию, менің қолым тию.

СИЙ-Х I 1. селдіреу, сиреу; **шүд нь сийх** тісі селдіреу; 2. (аспан) ашылу, сиреу.

СИЙ-Х II тырсыу, тырмысу.

СИЙХҮЙ міз бақпау, шімірікпеу;

сийхгүй суух міз бақпай отыру.

СИЙЧИ-Х 1. ою, үңгу; **хутгаар сийчих** пышақпен үңгу; 2. айқыштау, айқыш-үйқыш салу; **газар сийчих** жерді айқыштау.

СИЙЧЛҮҮЛЭ-Х 1. үңгілету, қазғылату; 2. айқыштату, айқыш-үйқыш салдыру.

СИЙЧЛЭ-Х 1. үңгілеу, қазғылау; 2. айқыштау, айқыш-үйқыш салдыру.

СИМФОНИ симфония.

СИНДИКАТ синдикат.

СИСТЕМ систем, құралым.

СИСТЕМЛЭ-Х системалау, жүйелеу.

СЛЕСАРЬ слесарь.

СО: со өтег мазалай.

СОВ қама, қамшат.

СОГОГ 1. ақау-сөгөг олох ақау салу, ақаулану; **согог суух** ақау түсу; 2. мін, айып; **согогий нь хэлэх** мінін айту; **согогтой хүн** мінді адам.

СОГОГДО-Х 1. ақау іздеу; 2. мін іздеу, айып тағу.

СОГОГЛО-Х 1. ақау көру; 2. мін көру, айып көру.

СОГОГРО-Х 1. ақау түсу, ақаулану; 2. мінді болу, айыпты болу.

СОГОГТО-Х 1. ақаулы болу, ақаулану; 2. мінді болу, айыпты болу.

СОГОО марал; **согооны чих** маралдық құлағы; ☆ **согоон чих** марал құлақ (өсімдік).

СОГООВОР (өсімдік) тарлау, сұлыбас.

СОГООЛИН (өсімдік) лалагүл баданасы.

СОГОЦ (балық) айбалық.

СОГСГОР үрпек, тікрейген, саба-

лак; **согсгор үс** үрпек шаш.

СОГСОЙЛОГ-Х үрпиту, тікрейту.

СОГСОЙ-Х үршию, тікрейю; **гэээг нь согсөйх** бұрымы тікрейю.

СОГТОНГИ масаң, қызыңқы; **согтогй байдалтай** масаңдау, мастау.

СОГТООГЧ мас болдырушы, мас етуші, мас болдыратын, мас ететін; **согтоогч унд** мас болдыратын ішімдік.

СОГТОО-Х мас болдыратын, мас ететін.

СОГТО-Х 1. мас болу; архинд **согт-сон хүн** араққа мас болған адам; 2. *ауыс.* масайрау, мастану; **үгәнд согтох** сөзге мастану.

СОГТУУ мас; **согтуу хүн** мас адам; ☆ **согтуу өвс** меңдуана.

СОГТУУРА-Х 1. қ. **согтох**; 2. меңзен болу, бейжай болу.

СОГТУУРУУЛА-Х 1. мас болдыру; 2. меңзен болдыру, бейжай болдыру.

СОГТУУРХАХ масаңсу, мас болу.

СОГШИН: согшин ивээх мырсылдау, мырс ету.

СОД(ОН) I айрықша, ерекше, өзгеше, дара; **содон хүн** айрықша адам; **содон харагдах** ерекше көріну; ≈ **ДҮР** дара тұлға.

СОД II 1. қауырсын қанат; **тасын сод** тазқараның қауырсыны; 2. қауырсынды оқ.

СОДЛО-Х I айрықша болу, ерекше болу, өзгеше болу.

СОДЛО-Х II оқ қауырсындау.

СОДОЛЬ (өсімдік) жабайы сарымсақ.

СОЕЛ мәдениет; **соёлын түүх** мәдениет тарихы; **соёл боловсрол** мәдени білім; **соёлын өв** мәдениет мұрасы.

СОЕЛЖИ-Х мәдениеттену, мәдениетке көшу.

СОЕЛЖУУЛА-Х мәдениеттендіру, мәдениетке көшіру.

СОЕЛТ мәдениетті; **эртний соёлт орон** ертен мәдениетті ел.

СОЕЛЧ мәдениетті.

СОЕМБО қ. **соёнбо**.

СОЕНБО I. (әріп) соёнбо; **соёнбо** **үсэг** соёнбо әрпі; 2. соёнбо (Моңғолияның мемлекеттік жалауындағы мәнді белгісі).

СОЕНГО пішке ақсақ.

СОЕНГОРО-Х пішуден ақсау.

СОЕНГОТО-Х пішпеден ақсау.

СОЕНГОТУУЛА-Х пішп ақсату.

СОЕО I 1. азу; **зааны соёо** пилдің азуы; 2. сүмсуір; **уяа тайлах соёо** түйін шешетін сүмсуір; 3. аршуыш; **гансны соёо** найдың аршуышы; 4. *ауыс.* алаң-құбаң, анда-мұнда; ☆ **соёо сахал** мұрт; ☆ **соёо мөс** сүңгі мұз.

СОЕО II (егіннің) сабақ, бүршік; **соёо нь цухуйх** сабағы қылтию.

СОЕОДО-Х 1. езулеу, азулау; **зааныг соёодон барих** пілді езулеп ұстау; 2. қауу, қазу; **нохой соёодон** авав ит

қауып алды; 3. сыңарлану, жалғыз қалу.

СОЕОДУУЛА-Х 1. езулету, азулату, езуінен алдыру; 2. қаптыру.

СОЕОЛОН бесті; **соёолон морь** бесті ат; **соёолон үхэр** бесті сиыр; **хавчиг соёолон** алты жасар ат.

СОЕОЛО-Х I азу пығу.

СОЕОЛО-Х II (мөк) қылтию, сабағы шығу.

СОЕОЛУУЛА-Х қылтиту.

СОЕОРО-Х (нөк шөп) қылтию.

СОЕОХОЙ құнанша жирен.

СОЕРХОЛ лұқсат, рұқсат.

СОЕРХО-Х 1. лұқсаттау, рұқсаттау; **айдан соёрхон уу** айтып беріңізі; 2. қошаметтеу, силау.

СОЕРХУУЛА-Х 1. лұқсаттату; рұқсаттату; 2. қошаметтеу, силау.

СОЕХ ағарту, оқығу, үйрету; **соён сургах** ағартып оқыту.

СОЙВОН күтуші, көтеші.

СОЙЗ шөткі; **шүдний сойз** тістің шөткісі; **хувчасны сойз** киімнің шөткісі.

СОЙЗДО-Х шөткілеу; **сойздож** цэ-вэрлэх шөткілеп тазалау.

СОЙЗДУУЛА-Х шөткілету, шөткімен тазалату.

СОЙЛГО 1. шоқтық; **моринд сойлго тавих** атқа шоқтық қою; 2. бап, жарату, баптау; **уяа сойлго** байлап жарату; **сойлго** алдах бабы келмеу, шала жарау; **сойлго ханах** бабы келу, дәл жарау; **сойлго шийлүүлэх** бабын келтіру.

СОЙЛГО-Х 1. қаңтарту; 2. ат жараттыру, баптау.

СОЙЛГУУЛА-Х 1. қаңтарттыру; 2. (ат) жараттырту, баптау.

СОЙЛО-Х қ. **дойлох**.

СОЙЛТ I қайыру; **замгийн сойлт** шақпақтың қайыруы.

СОЙЛТ II бап, жарам, бабы, жарату; **сойлт нь тохирох** бабы келу.

СОЙР құр.

СОЙ-Х 1. (ат) қаңтару; **сойж уяж** қаңтарып байлау; **жолоого сойх** дізгінің қаңтару; 2. (ат) жарату, баптау; 3. жарау, аз ішу; **гәдсә сойх** аз ішіп жарау; 4. суытпалау, салқындату; **хүйтэн усаар сойх** суың сүмен суытпалау. 5. тоназыту, қатыру.

СОЛБИ қайшы; **солби бөхтэй тэмээ** қайшы өркеш түйе; **солби хэвтээ бөх** қайшы жапырық өркеш.

СОЛБИЛТ қайшы келу, айқас, айқас келу.

СОЛБИО қайшы, айқас, қайшы келген; **солбио чих** қайшы құлақ.

СОЛБИОР қ. **солбио**.

СОЛБИУЛА-Х қайшылату, қайшы келтіру; айқастыру, айқас келтіру.

СОЛБИУР (өрмек) адарғы; **нэхэх солбиур** өрмек адарғысы.

СОЛБИ-Х 1. айқастыру, қайшылау; **хайч солбих** қайшы айқастыру; **чих солбих** құлағын қайшылау; 2. *ауыс*.

шадырау; **шүд ыь солбих** көзі шадырау; 3. адарғылау; ☆ **хөлөө солбих** малдас құру.

СОЛБИЦОЛ (сәуле) шағылыс; **гэрлийн солбицол** сәуленің шағылысы.

СОЛБИЦОД-Х 1. айқасу, қайшы келу; 2. (сәуле) шағылысу.

СОЛБИЦОЛДУУЛА-Х 1. айқастыру, қайшы келтіру; 2. (сәуле) шағылыстыру.

СОЛБИЦО-Х 1. айқасысу, қайшы келісу; 2. (сәуле) шағылысысу.

СОЛГО I 1. кемпір қосақ; 2. (ел) солонгос; ☆ **солго гуа** қауын; ☆ **солго бин** бал күймақ; ☆ **солго бялуу** бал бауырсақ; ☆ **солго цаас** солонгос қағаз.

СОЛГО II қызба, ұрыншақ; **солго хүн** қызба адам.

СОЛГОЙ 1. солақай; **солгой гар** солақай қол; **солгой тал** солақай жақ; 2. (күн) солдан түсу; **солгэй эрчтэй** күн солдан түскен; ☆ **солгой ёс** дөрені жосын, дөрені дәстүр; ☆ **солгой тэгээ** 1) сол жақ; 2) шығыс жақ.

СОЛГУУР (желім) жаққыш.

СОЛГУУРДА-Х (желім) жаққышпен жағу.

СОЛЖГОР сыңар, жалғыз.

СОЛЖИЙЛГО-Х сыңарлау, жалғыздау, сыңар ету, жалғыз ету, сыңарлатқызу.

СОЛЖИИ-Х сыңарлану, жалғыз қалу, сыңар қалу.

СОЛЖИР сыңар, жаңғыз, жалғыз.

СОЛЖИРДО-Х қ. **солжий-х**.

СОЛИГ: **солиг саармаг** қыңыр, қысық; **солиг саармаг хэрэг** қыңыр қылық.

СОЛИГДМОЛ 1. ауыспалы, айнымалы; **солигдмол үүл** ауыспалы бүлт; 2. оңғыш, өзгергіш; **солигдмол эд** оңғып зат.

СОЛИГДО-Х 1. ауысу; **зэлж солигдсон** кезек ауысқан; 2. *ауыс*. оңу, өзгеру.

СОЛИЛДО-Х 1. ауысысу; 2. араласу, бытысу, былығы, шатысу.

СОЛИЛЦОО айырбас, алмасу; **товарын солилцоо** товар айырбасы; **эдийн солилцоо** заттар алмасуы.

СОЛИЛЦО-Х 1. ауысу, алмасу, алысу; **зэлж солилцөх** кезек ауысу; **санал солилцох** пікір алысу; 2. айырбастау; **эд солилцох** зат айырбастау.

СОЛИЛЦУУЛА-Х 1. ауыстырту, алмастырту; 2. айырбастату.

СОЛИО I 1. айырбас; ≈ **наймаа** айырбас сауда; 2. араласу, бытысу, былығы, былық, шатыс; **хольо** ≈ аралас-шатыс.

СОЛИО II есуас, жынды, жармес, құтырық; ≈ **той хүн** жармес адам.

СОЛИОРО-Х есуастану, жындану, құтыру, жарместену, есуас болу, жынды болу; **битгий** ≈ оод бай есуастанба, жындан ба; ≈ **сон хүн** жынданған адам.

жынды болган адам.

СОЛИОРУУЛА-Х есуастандыру, жындындыру, кутырту.

СОЛИОТОЙ кутырык, жынды, жар-мес; ≈ хун кутырык адам.

СОЛИР I (элемадик) үшкын тас; ≈ унах үшкын тас түсү.

СОЛИР II қ. солжир.

СОЛИУ ауыс, ауысқан; ухаан ≈ есі ауысқан.

СОЛИУЛА-Х 1. ауыстырту, алмастырту; 2. өзгертү; 3. бытыстырту, шатыстырту, араластырту.

СОЛИУРА-Х қ. солиорох.

СОЛИУТА-Х есі ауысу, есалаң болу, кутыру.

СОЛИ-Х 1. ауыстыру, алмастыру; **хуғдас** ≈ киім ауыстыру; 2. өзгертү; **ажил** ≈ жұмыс өзгертү; 3. бытыстыру, шатыстыру, араластыру; **номын хуудас** ≈ кітап бетін бытыстыру.

СОЛО (әннің) бас үні, солист.

СОЛОНГО I кемпірқосақ; ≈ **гатах** кемпірқосақ түсу; ≈ **сарних** кемпірқосақ жоғалу; ≈ **бүдәгрәх** кемпірқосақ өшкіндеу; ☆ **солонгон бурхэвч** көздің сыртқы мәлдір қабығы.

СОЛОНГО II сасықкүзең.

СОЛОНГОЛО-Х 1. кемпірқосақтан-дыру; 2. ауыс, түрлену, құлпыру.

СОЛОНГОРО-Х кемпірқосақтану, кемпірқосақша көріну.

СОЛОНГОТО-Х кемпірқосақтай көріну, кемпірқосақша көріну.

СОЛОНГОТУУЛА-Х кемпірқосақтан-дыру.

СОЛОЧ солист.

СОЛЬДО-Х 1. өлсін-өлсін ауысу, дүркін-дүркін ауысу; 2. (іс) бытысу, былыну, шатысу.

СОМРОН сары шымшық.

СОМРОНЗ кендір тұқымы.

СОНАТ сонет (14 жолды өлең).

СОНБАС сонбас (бұғы өкіргенде киетін бұғыбас тымақ).

СОНГИНО сарымсақ; **таримал** ≈ екпе сарымсақ; **зэрлэг** ≈ жабайы сарымсақ.

СОНГОГДО-Х 1. сайлану; ≈ **сон хун** сайланған адам; 2. таңдалу, іріктелу, сұрыпталу, екшелу.

СОНГОЧ I сайлаушы; 2. таңдаушы, іріктеуші, сұрыптаушы, екшеуші.

СОНГОДОГ 1. таңдамалы, таңдаулы; ≈ **зохиол** таңдамалы шығарма; 2. сапалы, жарамды, жақсы; ≈ **хоол** сапалы тамақ; ≈ **морь** жарамды ат.

СОНГОЛГО сұрыптау, іріктеу, екшеу; ≈ **хйх** сұрыптау істеу.

СОНГОЛТ қ. сонголло.

СОНГОМОЛ I қ. сонгодог; 2. сұрыпталған, іріктелген, екшелген.

СОНГО-Х 1. таңдау, талғау; ≈ **жавах** таңдап алу; **мэргэжил** ≈ **в** мамандық талғады; 2. сайлау; **улируулан** ≈ **лоо** қайта сайлады; ≈ **х** ≈ **лдох** эрх

сайлайтын, сайланатын ерік.

СОНГУУЛА-Х 1. таңдату, талғау; 2. сайлау.

СОНГУУЛЬ сайлау; **нууд** ≈ жасырын сайлау.

СОНД: **сонд** бязуухай кекілік.

СОНДГОЙ сыңар; ☆ **сондгой тоо** дақ сан.

СОНДГОЙДО-Х сыңарлану.

СОНДГОЙРО-Х сыңарлану, сыңар болу.

СОНДГОЙРУУЛА-Х сыңарлату, сыңарлау, сыңарландыру.

СОНДОЙЛГО-Х қ. сондгойруулах.

СОНДОЙ-Х қ. сондгойрох.

СОНДОР алқа.

СОНДУУЛ төбе, дөң; **дов сондуул** төбелер.

СОНЖГУУР қ. сонжгуур.

СОНЖИГДО-Х ұнамау, еленбеу, жақпау; **буслад** ≈ басқаға ұнамау.

СОНЖИМТГОЙ ұнатпайтын, елемейтін, жақтырмайтын, сынағыш, мінегіш.

СОНЖИМХОЙ қ. сонжооч.

СОНЖИ-Х ұнатпау, елемей, жақтырмау; ≈ **зантай** ұнатпайтын.

СОНЖООЧ сынағыш, мінегіш, сыншыл, міншіл, ұнатпайтын, елемейтін, жақтырмайтын; ≈ **хун** міншіл адам.

СОНЖУУЛА-Х 1. ұнаттырмау, елетірмау, жақтырттырмау; 2. қ. **сонжигдох**.

СОНЖУУР ар, ұят, өдеп; ≈ **гүй** арсыз; **ичгуур сонжгуургүй** ар ұятсыз.

СОНЖУУЧ қ. сонжооч.

СОНЖУУЧТАЙ ұнатпастай, елеместей, жақтырмастай.

СОНИВЧХОН қ. соннуч.

СОНИН I газет; ≈ **ы газар** газет орны; ≈ **сурвалжлагч** газет тілшісі.

СОНИН II қызық, ғажап, тамаша, таңырқарлық; ≈ **эд** қызық нәрсе; ≈ **явдал** ғажап оқиға; ≈ **сэвүүн** жаңалық, тың хабар, өзгеріс; ≈ **юу байна не** жаңалық бар?

СОНИРХОГ соңырқағыш, таңырқағыш, құмартықш, соңырқарлық(тай), таңырқарлықтай(тай), құмартарлық(тай).

СОНИРХОГДО-Х соңырқалу таңырқалу, құмартылу.

СОНИРХОЛ ынта, ықылас, пейіл, қызық; ≈ **ихтэй** өте ынталы; ≈ **муутай** пейілсіз; ≈ **татах** ынта тарту; ≈ **төрүүлэх** ынта туғызу; ☆ **өвөрмоң сонирхол** өзіндік мүдделері.

СОНИРХОЛГҮЙ ынтасыз, ықылассыз, пейілсіз, қызықсыз.

СОНИРХОЛТОЙ ынтық, құмар, күштар, ынтызар, қызықты; ≈ **киво** қызықты кино.

СОНИРХО-Х 1. соңырқау, таңырқау; 2. ынтығу, құмарту, күштар болу.

СОНИРХУУ қ. сонирхог.

СОНИРХУУЛА-Х 1. соңыркату, таңыркату; 2. ынтықтыру, құмар болдыру, күштар болдыру.

СОНИУЧ соңырқағыш, құмарқыш, оған сақ,... бұған сақ; ≈ хун соңырқағыш адам.

СОНИУЧХАН қ. сонюч.

СОНО сона.

СОНОВТОР айдарша; **дуулганы** ≈ дулыға айдаршасы, шілем айдаршасы. **СОНОМ** орташа (қадақ); ≈ хадаг орташа қадақ.

СОНОМСОР сақ, сергек; ≈ хун сақ адам.

СОНОР I 1. есту (мүшесі), есіту (мүшесі), құлақ; ≈т хургэх құлақ қағыс ету; ≈ын эрхтэн есту мүшесі; 2. сақ, сергек; ≈ чихтэй сақ құлақ; 3. ауыс. қырағы, сергек; ≈ сэрэмж қырағылық; ≈ унтах сергек ұйықтау.

СОНОР II (сүйек).

СОНОРДО-Х 1. сақ болу, сергек болу; 2. естілу, есту.

СОНОРДУУЛА-Х 1. сақ болдыру, сергек болдыру; 2. есітіру, естірту.

СОНОРХОН сергектеу, сақтау, сергегірек, сағырақ.

СОНСГОЛ хабарлама; ≈ хийх хабарлама жасау.

СОНСГО-Х 1. есірту, есіту; 2. хабарлау.

СОНСДО-Х естілу; ≈гүй байна естілмей түр.

СОНСОГДО-Х қ. сонсдох.

СОНСОГЧ 1. тындаушы; 2. естүші.

СОНСОЛ естім, есту; ≈ сайтай естімді жаксы.

СОНСО-Х 1. есту, есіту; ≈ эрхтэн есту мүшесі; 2. тындау; үлгэр ≈ ертегі тындау.

СОНСУУЛА-Х 1. есіту, есітіту; 2. тындату.

СОНЬ ынта, көңіл, қызық; ≈ татах көңіл тарту, ынталандыру; ≈ буурах көңіл қалу, қызығы кету.

СОНЬХОН қызығырақ, ғажабырақ, тамашарақ.

СОНЬЧ қ. сонюч.

СООД сода; хоолны ≈ ас содасы.

СООТГОНО-Х делдио, делдеңдеу; чих ≈ құлағы делдеңдеу.

СООТГОРУУЛА-Х делдиту, делдеңдету.

СООТГОР делдең, делдек; ≈ чихтэй делдең құлақ.

СООТОЙЛГО-Х делдиту, делдеңделдең қаққызу.

СООТОЙ-Х делдио, делдең делдең қағу.

СООТОЛЗО-Х делдеңдеу, делдеңделдең қағу.

СООТОЛЗУУЛА-Х делдеңдету, делдең делдең қақтыру.

СООТОН қ. соотгор.

СООХГОНО-Х делбеңдеу, делдеңдеу; битгий соохгоноод бай делбеңдеме.

СООХГОР 1. (мінез) делбе, қызба;

2. (нәрсе) шолтаң.

СООХОЙЛГО-Х делбиту, делдиту.

СООХОЙ-Х делбио, делдио; соохойж харагдах делдиіп көрину.

СООХОЛЗО-Х делбелену, қызбалану.

СОПРАН ашық дауыс.

СОР 1. қылшық; **ангийн үсний** ≈ эң жүнінің қылшығы; **булганы** ≈ булғынның қылшығы; **цагаан** ≈той ақ қылшықты; 2. соны; **өвсний** ≈ шептің сонысы; 3. ауыс. сапалы, төуір; ≈ нь л тэр сапалысы-ақ сол; ≈ хөөх 1) төуірін еліктеу; 2) талғау.

СОРВИ тыртық, дақ; **шархны** ≈ жараның тыртығы; ≈ тогтох тыртық болу; ≈ анх тыртық біту.

СОРВИТО-Х тыртықтану, тыртық болу.

СОРВИТУУЛА-Х тыртықтандыру, тыртық болдыру.

СОРВО (шеп) сорап.

СОРГОГ 1. қырағы, көреген, байқағыш; ≈ байх қырағы болу; 2. сақ, сергек.

СОРГОГЛО-Х 1. қырағылану, қырағы болу; 2. сақ болу, сергек болу.

СОРИГДО-Х сыналу, байқалу, тексерілу.

СОРИЛТ сынау, байқау, тексеру, сайыс, тәжік; ≈од бэлтгэх сынауға эзірлеу.

СОРИУЛА-Х сынату, байқату, тексерту, сайыстыру.

СОРИ-Х 1. сынау, байқау, тексеру, тәжікелеу; **сорьж үзэх** сынал көру; 2. сығайлау; **бөх** ≈ палуан сығайлау.

СОРО-Х 1. қылшықтау, қылшығын суыру; 2. ауыс. сұрыптау, іріктеу.

СОРМОС қ. сормуус.

СОРМУУС кірпік; нүдний ≈ көз кірпігі.

СОРОГДО-Х 1. сорылу; 2. ауыс. каналу.

СОРОГЧ 1. сорушы; **шим шүүс** ≈ дөн сөлін сорушы; **тоос** ≈ тозаң сорушы; 2. ауыс. қанаушы, езуші; **бусдын хөдөлмөрийг** ≈ басканың еңбегін қанаушы.

СОРОЛТ тарту; **яндангийн** ≈ мұржа тартуы.

СОРОМ 1. тұрақсыз, оған сақ, бұған сақ; 2. бағдарсыз.

СОРОНЗОН магнит, өзіне тартқыш; ≈гоор татуулах магнитке тарттыру.

СОРОНЗДОГДО-Х магниттелу.

СОРОНЗДО-Х магнитке тарту, магнитпен тарту.

СОРОНЗДУУЛА-Х магнитке тартқызу, магнитпен тартқызу.

СОРО-Х 1. (ішке) тарту, сору; **тамхи** ≈ темекі сору, темекі тарту; 2. (сүйік) жұту, ему, сору; **ус** ≈ су жұту; 3. ауыс. қанау, жеу, сору; **сорон мөлжих** сорып қанау, қанап жеу.

СОРС I май бауыр; ≈ идэх май бауыр жеу.

СОРС II жуалы катық; ≈ **той хоол** жуалы катық салган тамак.

СОРСЛО-Х I 1. май бауыр істеу; 2. жуалы катық істеу; 3. *ауыс.* қинау, азаптау.

СОРСЛО-Х II (кніз басқанда) жүн тарту.

СОРСЛУУЛА-Х 1. май бауыр істету; 2. жуалы катық істету; 3. (кніз басқанда) жүн тартқызу.

СОРСОН еліктің терісі.

СОРТГОНО-Х 1. делдендеу, делбеңдеу, делден делден қағу, делбең делбең қағу; 2. шолтаңдау, шолтаң шолтаң ету.

СОРТГОР 1. делден, делбең; 2. шолтаң.

СОРТОЙЛГО-Х 1. делдендету, делбеңдету; 2. шолтаңдату.

СОРТОЙ-Х 1. делдендеу, делбеңдеу; 2. шолтию, шолтаңдау.

СОРТОЛЗО-Х қ. **сортгонох.**

СОРТОЛЗУУЛА-Х 1. делдендету, делбеңдету, делден делден қақтыру, делбең делбең қақтыру; 2. шолтаңдату, шолтиу.

СОРТОО 1. салым, бақ; ≈ **той эр** салымды жігіт; ≈ **той юм** байна бағы бар енен; 2. ақыл, қабілет.

СОРТООҒҮЙ 1. салысыз, бақсыз; 2. ақылсыз, қабілетсіз.

СОРТООЛО-Х 1. салымы болу, бағы жану; 2. ақылға салу, ақылға келу, ойға салу, ойға келу.

СОРТООТОЙ 1. салымды, бақты, салымы бар, бағы бар; 2. ақылды, қабілетті, ақылы бар, қабілеті бар.

СОРУУЛ 1. (най) мүштік, сорғыш **чулуун** ≈ **тай гане** тас мүштікті най; 2. сорғыш; ≈ **бумба** сорғыш шүмек.

СОРУУЛА-Х 1. (ішке) сорғызу, тартқызу; 2. (*сүйық*) жұтқызу, емізу, сорғызу; 3. *ауыс.* қанату, сорғызу, жегізу.

СОРУУДЛА-Х мүштікпен тарту, сорғышпен тарту.

СОРЬС жуа сықпасы.

СОРЬЦ 1. сынау, сынап көру, байқау, байқап көру; 2. қоспа; **хэдэн** ≈ **ыш алт** вэ қанша қоспасы бар алтын.

СОС: сос цэцэг сосагүл.

СОХ 1. соқырайғанша; 2. ада гүде, із-тозсыз; ≈ **дутах** ада, гүде жоғалу.

СОХЛОГДО-Х 1. соқырайтылу; 2. (сия) таму; 3. өшірілу.

СОХЛО-Х 1. соқырайту; **нүдний нь** ≈ **көзін** соқырайту; 2. (сия) тамызу; 3. өшіру; ☆ **нуухы нь авах гээд нүдний нь сохлох** былшықтаймын деп, қылшықтау, бояушы дегенге сақалын бояу.

СОХЛУУЛА-Х 1. соқырайтқызу; 2. (сия) тамыздыру; 3. өшірткізу, өшірту.

СОХОЙЛГО-Х 1. соқырайту, соқыр болдыру; 2. ою, қоңқайту; 3. (сәуле) күңгірттендіру, көмескілендіру.

СОХОЙ-Х 1. соқыраю, соқыр болу; 2. қоңқию, қоңқаю; **хадаасны тав сохойчихжээ** шегенің ұшы қоңқитып кетіпті; 3. (сәуле) күңгірттену, көмескілену; **сохойгоод юм харагдахгүй байна** күңгірттеніп нәрсе көрінбей тұр.

СОХОЛЗО-Х 1. соқырандау; 2. (сәуле) шұбалаңдау, бұлдырау.

СОХОЛЗУУЛА-Х 1. соқырандату; 2. (сәуле) шұбалаңдату, бұлдырату.

СОХОР 1. соқыр; ≈ **хүн** соқыр адам; **таг** ≈ су қараңғы; 2. белгісіз, тымырсық; **мухар сохор юм хэлэх түһйық** тымырсық нәрсе айту; 3. надан, қараңғы.

СОХОРДО-Х соқыраю.

СОХРО-Х 1. соқыраю, соқыр болу; **нүд** ≈ **көзі** соқыраю; 2. кіру, қоңқию; **хадаас** ≈ шеге кіру.

СОХРУУЛА-Х 1. соқырайту, соқыр болдыру; 2. кіргізу, қоңқиту.

СОХЧИ-Х 1. соқырайта салу; 2. кіргізе салу, қоңқита салу.

СОХЧУУЛА-Х 1. соқырайттыра салу; 2. кіргіздіре салу, қоңқиттыра салу.

СОЦИАЛ - ДЕМОКРАТ социал-демократ.

СОЦИАЛИЗМ социализм.

СОЦИАЛИСТ социалист.

СОЧИЛ үрей, қорқыныш, сескеніш.

СОЧИ-Х үрейлену, қорқу, сескену.

СОЧОО-Х үрейлендіру, қорқыту, сескендіру.

СОЧУУЛА-Х қ. **сочоох.**

СӨГ I: сөг өлен қоға өлен (шөп).

СӨГ II: сөг сөг (түйе) шөк шөк.

СӨГДӨЛ бүгіс, иліс, бүгілу, иілу.

СӨГДӨӨ-Х қ. **сөгтгөх.**

СӨГДӨ-Х 1. (тізе) бүгу, ию; **сөгден суух** тізе бүгін отыру; 2. шаршау, қалжырау; **сөгдтөл** ажилла қалжырағанша жұмыстау; 3. *ауыс.* тәжім ету, ізет қылу, бас ию; **сөгден мөргөх** тәжім етіп бас ию; 4. *ауыс.* табыну, сыну.

СӨГДҮҮЛӘХ 1. (тізе) бүктіру, идіру; 2. шаршау, қалжырату; 3. *ауыс.* бағындыру, бас идіру; 4. *ауыс.* табындыру, сындыру.

СӨГЛӨ-Х (түйе) шөгеру, шөк шөк деу.

СӨГЛҮҮЛӘХ (түйе) шөгерту, шөк шөк дегізу.

СӨГНӨ-Х (қымыз) тегенелеу, саба-лау; **сөгнөсөн айраг** тегенелеген қымыз.

СӨГНҮҮЛӘХ (қымыз) тегенслету, сабалату.

СӨГӨӨ дәрмен, әл, қуат, шама; ≈ **тасрах** дәрмені кету, әлі құру; ≈ **орох** әл кіру, әлдену, қуат алу.

СӨГТГӨ-Х қ. **сөгдүүлэх.**

СӨД I (*шөп*) сөде.

СӨД II ақылды, ойшыл.

СӨДГИИ сөдегей.

СӨДГӨР дүрдек, дүрдиген; ≈ **уруул**

дүрдөк ерин.

Сөдий-Х дүрдию; уруул нь ≈ ерни дүрдию.

Сөдлөг айналма (жол).

Сөдөгнө-Х дүрдөңдөү, дүрдөң дүрдөң қағу.

Сөдөлзө-Х дүрделендөү, дүрдөң дүрдөң өтү.

Сөдрөг (жылкы ауруы) ақбақай.

Сөдрөгтө-Х ақбақай тию (ауру).

Сөл (шөп) көк, ніл, сөл; **ногооны** ≈ шөптін көгі; ≈ **дагаж** бүүх көк қуалай көшу; ☆ **насны** залуу ногооны сөлтөйд халді жас кезде.

Сөлгөр қ. **сөлөр**.

Сөлжир солжир.

Сөлийлгөх қылилаттыру, шапыраштану, шадырлану.

Сөлмө-Х 1. (мал) сөлдөну, су жүгіру, шырлану; 2. (дөм) нөрлену, шырлану; 3. көк қуалау; малаа **сөлмөж** билчээрлүүлөх малын көк қуалай жайылту.

Сөлүүлэ-Х 1. (мал) сөлдөндіру, шырлаңдыру; 2. дөмдөндіру, нөрлендіру; 3. көк қуалау.

Сөлөгнө-Х (көз) қылидану, шапыраштану, шадырау.

Сөлөлзө-Х (көз) қылиып қарау, шапыраштана қарау, шадыраа қарау.

Сөлөлзүүлэ-Х (көз) қылилағу, шапыраштату, шадырайту.

Сөлөр (көз) қыли, шапыраш, шадыр; ≈ **нүдтэй** қыли көз.

Сөлөрдүү қылилау, шапыраштау, шадырлау; **нүд** нь ≈ көзі қылилау.

Сөмс суы, нілі; **қагаан будааны** ≈ күрші суы.

Сөн I сабалаған (қымыз, арақ), күбілеген (қымыз, арақ); ≈ **түших** сабалалаған қымыз құю.

Сөн II қ. **сөн** I.

Сөндлөгө жайуат, өткел; **голын** ≈ **өөр** гатлақ өзеннің жайуатынан өту.

Сөндлө-Х (өзеннің) жайуатынан өту, өткелінен өту.

Сөндлүүлэ-Х (өзеннің) жайуатынан өткізу, өткелінен өткізу.

Сөнөд сөнөд, түнше (моңғолдың бір тайпасының аты).

Сөнөл өшіс, сөніс, құрыс, өшім, сөнім, құрым, өшу, сөну, құру.

Сөнөөгч 1. өшіруші, сөндіруші, құртушы; **гал** ≈ от сөндіруші; 2. бомбалаушы, бомба тастаушы; ≈ **онгоц** бомбалаушы самолёт.

Сөнөө-Х 1. сөндіру, өшіру, құрту, сөндіретін, өшіретін, құртатын; 2. бомбалау, бомба тастау, бомбалайтын, бомба тастайтын; ≈ **онгоц** бомбалайтын самолёт.

Сөнө-Х сөну, өшу, құру, сөнөтін, өшетін, құритын, сөнөр, өшер, құрыр; **гал** ≈ от сөну; ≈ **үе** сөнөр кез, сөнөтін кез; **сөнөсөн галт** уул сөнген жанар тау.

Сөнчин сабалалаған қымыз құюшы.

Сөөг I (өсімдік) топ, түп; **сөөг сөөгөр** ұрғах түп түп болып көктеу.

Сөөг II сөөг сөөг (түйені) шөк шөк деу.

Сөөлгө-Х (дауыс) қарлықтыру.

Сөөлжии-Х сыңарлану, жалғыздану, жаңғыздану.

Сөөлжир сыңар, жалғыз, жаңғыз.

Сөөлжи-Х 1. сыңарлану, жалғыздану, жаңғыздану, сыңар қалу, жалғыз қалу; 2. (болмені) кезу, аралау.

Сөөлжүү қ. **сөөлжир**.

Сөөлжүүлэ-Х сыңарлату, жалғыздату, жаңғыздату, сыңар қалдыру, жалғыз қалдыру, жаңғыз қалдыру.

Сөөм сүйем; **мухар** ≈ **сынық** сүйем.

Сөөмлө-Х сүйемдеу, сүйеммен өлшеу.

Сөөнгө қарлыққан, қырылдаған; ≈ **хоолой** қарлыққан дауыс, қарлыққан тамақ.

Сөөнгөдүү қарлығыңқы, қырылдаңқы.

Сөөнгөрө-Х қарлығыңқырау, қырылдаңқырау.

Сөөлгөтө-Х (дауыс) қарлығы, қырылдау.

Сөөнгөтүүлэ-Х (дауыс) қарлықтыру, қырылдану.

Сөөргөлө-Х қайта жүру, қарсы жүру.

Сөөргөө 1. қайта; **өөдөө** ≈ алдынан қайта; 2. қарсы; ≈ **явзх** қарсы жүру.

Сөө-Х (дауыс) қарлығы; **хоолой** ≈ тамақ қарлығы, үн қарлығы.

Сөөхий тері шәркей, тері бойтүк.

Сөр сөре.

Сөргөлдөөн тайталас; үзөл суртлын ≈ идеологиялық тайталас; **кэрэг дайны** ≈ әскери соғыс тайталасы.

Сөргөлдө-Х тайталасу; ≈ **н** тэмцәлдәх тайталасып тіресу.

Сөргөлдө-Х қарсыласу, қарсы келісу.

Сөргөө-Х қарсыластыру, қарсы келтіру.

Сөргө-Х қарсыласу, қарсы келу, қайшы келу; **салхи** ≈ желге қарсы келу; **үг** ≈ сөзге қарсы келу; ☆ **үг сөргөвөл хэрүүл** **болдогүүл сөргөвөл бороо** **болдог сөзге** сөз қайшы келсе, ұрысқа айналар, бұлт қайшы келсе, жаңбырға айналар, аң көбейсе даң көбейер, бұлт көбейсе жаңбыр болар.

Сөргөцөлдө-Х қарсыласу.

Сөргөцөлдүүлэ-Х қарсыластыру.

Сөргөцө-Х қарсыласу, қарсы келісу, қайшы келісу.

Сөргүү 1. қарсы, қайшы; ≈ **үг** қарсы сөз; 2. (мінез) қыңыр, қисық; ≈ **зантай хун** қыңыр мінез адам.

Сөргүүлэ-Х қарсыластыру, қарсы қою, қайшы қою; ≈ **н** тавих қарсы қою.

Сөргөгөр дүрдөк, дүрдөң, дүрдиен.

СӨРЛӨГ денешынықтыру сайысы;
≈ ийн талбай денешынықтыру сайысы-
ның алаңы.

СӨРЛӨ-Х сөрелеу, сөре жасау.

СӨРЛҮҮЛЭ-Х сөрелету, сөре жаса-
ту.

СӨРӨГ қарсы; ≈ **тавих** қарсы қою;
цэргийн ≈ төвлөрөл әскери қарсы шо-
ғырлану.

СӨРӨ-Х 1. қарсы (жүру); **урсгал** ≈
ағынға қарсы жүру; **салхи** ≈ желге
қарсы жүру; 2. (жіп) арқау болу; ☆
зәтэр сөрөх қолға қығақ түсу; 3. қай-
шы келу, қарсы келу, қарсыласу, көл-
денседеу.

СӨРС қыңыр; ≈ **хүн** қыңыр адам.

СӨРҮҮЛЭ-Х 1. қарсы (жүргізу); 2.
қарсы келтіру, қарсыластыру, көлде-
неддету.

СӨРЧ көнбейтін, келіспейтін, қың-
ыр.

СӨС өт; ≈ иий гэр өттің қабы; ≈
үрзвсх өт қабыну (талаурау, ісіну); ☆
сөс их батыл, өжет, қайсар; ☆ **сөс**
хэмхрэх зәрсеі ұшу, үрейі ұшу, суқа-
ны ұшу; ☆ **сәстэй** кеудесөк, меймен,
мақтаншақ.

СӨСЛӨ-Х 1. өт алу; 2. өт ісу, өт
ұлғаю; 3. **ауыс** жағыну, жағымпазда-
ну, жарамсақтану.

СӨСТӨ-Х (ауру) сарғаю, өт ісу.

СӨХ омбы (қар), қасат (қар), үйл-
ген (қар); ≈ **ңас** омбы қар.

СӨХӨГДӨ-Х 1. түрліу, қайырылу,
көтерілу; 2. ашылу; 3. (қылмыс) әшкө-
релену, әйгілену.

СӨХӨГНӨ-Х жағыну, жалпақтау.

СӨХӨЛЗӨ-Х жалпақтап изеңдеу,
жалпақтап қалу.

СӨХӨӨЛ қысқақ, қысым.

СӨХӨӨЛГӨ-Х қыспақтау, қыстыру.

СӨХӨӨ-Х қыспақтау, қысу.

СӨХӨРГӨ-Х бүктіру.

СӨХӨ-Х 1. түру, қайыру, көтеру;
хала ≈ ірге түру; **ҮҮд** ≈ есік түру;
малгай ≈ тымақтың құлағын қайыру;
2. аңу; **нүдзэ сөхөж** харах көзін ашып
қарау; 3. (қылмыс) әшкерелеу, әйгі-
леу; **хэрэг** ≈ қылмыс әшкерелеу.

СӨХРӨ-Х бұғу, ию, майысу, еңкею;
өздөг ≈ тізе бұғу; **сөхөрч** суух тізе
бүрші отыру.

СӨХРҮҮЛЭ-Х бүгілту, бүгілдіру,
бүктіру.

СӨХҮҮЛЭ-Х 1. түргізу, қайырту,
көтеру; 2. ашыту; 3. (қылмыс) әш-
керелету, әйгілету.

СӨХҮҮР күнқағар, маңдай; мал-
гай ≈ тымақтың күнқағары.

СПАРТАКИАД спартакиад.

СПИРТ спирт.

СПОРТ спорт.

СТАНДАРТ стандарт.

СТАНЦ станция.

СҮБ сүб, сүб боп-бос.

СҮБ; сүв сүл боп-бос, үлбіреген, жүн
жүмсік.

СУВАГ 1. арық; ≈ **малтах** арық
тарту (қазу), ≈ **гуу** арық жырасы,
арық; ≈ **шуудуу** арық, арық жырасы;
2. канал; **Ижил**, **Доны** ≈ Еділ, Жайық
каналы.

СУВАГЛА-Х арық тарту (қазу).

СУВАГРА-Х жыралану, арыққа ай-
налу.

СУВАГТА-Х жыра болу, арық болу,
жыраға айналу, арыққа айналу.

СУВАЙ қысыр, бойдақ ≈ **үнээ** қы-
сыр сиыр; ≈ **гүү** қысыр бие.

СУВАЙЛА-Х бойдақтау, қысырын
болу; **хонь** ≈ қойды бойдақтау (бой-
лағын болу), **үхэр** ≈ сиыр бойдақтау.

СУВАЙРА-Х (мал) қысырау, қысыр
қалу, ту қалу; мал ≈ мал қысырау.

СУВАЙРУУЛА-Х (мал) қысырату,
қысыр қалдыру, ту қалдыру.

СУВД маржан; **шүр** ≈ енжу мар-
жан; алт, **монгө**, **шүр** ≈ алтын, күміс,
енжу маржан.

СУВДАГ обыр, мешкей, жалмауыз,
жебір; ≈ **шунахай** обыр жөбір.

СУВДАГЛА-Х обығу, құнығу, жа-
ланду.

СУВДАГРА-Х қа. сувдаглах.

СУВДАГРАХА-Х обыға түсу, құны-
ға түсу, жалаңдай түсу.

СУВДАГТА-Х қа. сувдаглах, сувдаг-
рахах.

СУВДЛА-Х (дене) сарбастану, бор-
ту, қорасан шығу.

СУВДЛИГ маржандай.

СУВДЛУУЛА-Х (денені) сарбастан-
дыру, бортіру.

СУВИЛАГДА-Х 1. асырану, күтілу;
2. асыраттыру, күттіру.

СУВИЛАГЧ асыраушы, күтуші.

СУВИЛАЛ асырау, күту; **сувиллын**
газар күтім орны; **сувиллын гуанз**
арнайы күтетін асхана.

СУВИЛА-Х күту, асырау; **өвчтонийг**
≈ науқасты күту; ☆ **их зэрэг** сувилах
денеге қорасан шығу.

СУВИЛГАА күтім, асырам; ≈ **сай-
тай** күтімі жақсы (жайлы); **сайн** ≈
жайлы (жақсы) күтім.

СУВИЛУУЛА-Х 1. күттіру, асырат-
тыру; 2. күтілу, асырану.

СУВРАА тізбек, тізілген, шұбырын-
ды; ≈ **зулуу** тізбек тас.

СУВРАГА (дін.) суврага, шошақ
мұнара, табынатын мұнара.

СУВРАГАЛА-Х шошақ мұнараға
қою, табынатын мұнараға қою.

СУВРА-Х шұбыру, шұбау, тізілу;
суварч явах шұбырып жүру.

СУВС I дәмсіз, татымсыз, осал, өл-
сіз; ≈ **архи** осал шарап.

СУВС II моншақ, алқа.

СУВСЛА-Х сушарап болдыру, су-
шарап алу.

СУЕСРА-Х су тату, дәмі кету. та-
сымсыз болу.

СУВДАГ мешкей, қомағай; хоол-
онд ≈ тамаққа мешкей.

СУВЬДАГДА-Х мешкейлену, қомағайлану, ашқарақтау, обырлану.

СУВЬДАГЛА-Х қа. сувьдагдах.

СУВЬДАГЛУУЛА-Х қомағайландыру, мешкейлендіру.

СУВЬДАГРА-Х қомағай болу, мешкей болу, обыр болу, ашқарақ болу.

СУВЬДАГТА-Х қа. сувьдаглах.

СУГА I 1. (дәне) қолтық; ≈ндаа хавчуулах қолтығына қыстыру; ≈ны булчирхай сөчих қолтық безі шошу; ≈ таяғ қолтық таяқ; 2. (киім) қолтық жең түп; ≈ ханзрах қолтық сөгілу; 3. (тау) жықпыл; уулын ≈ тау жықпылы; 4. түйіліс.

СУГА II: суга татах суыра тарту; суга цохих ұрып қалу; суга үсрэх секіре жөселу.

СУГАВЧ қолтықша; хуягийн ≈ сауыт қолтықшасы.

СУГАВЧЛА-Х қолтықтау, қолтыққа қыстыру; сугавчлан явах қолтықтап жүру.

СУГАВЧЛУУЛА-Х қолтықтату, қолтыққа қыстырту.

СУГАДАЛЦА-Х қолтықтасу; сугадалцан явах қолтықтасып жүру.

СУГАДА-Х қолтықтай сүйеу, қолтығынан көгеру; моринд сугадаж мордуулах атқа қолтығынан көтеріп мінгізу.

СУГАДУУЛА-Х қолтықтай сүйегу, қолтығынан көтерту.

СУГАЛАА I. зербе; ≈ сугалах зербе суыру; 2. ұтыс, ұту; хонжворт ≈ ұту білеті.

СУГАЛА-Х I 1. суыру, тарту; сэлэм ≈ қылын суыру; 2. жүлу, ұзу; шувууны одайт ≈ құстың қауырсынын жүлу; ☆ соды нь сугалах дәл табу.

СУГАЛА-Х II (киім) қолтығын бітеулеу.

СУГАЛДРАГАЛА-Х сыңар жеңдеу; халууд сугалдрагалан явах ыстыққа сыңар жеңдеп жүру.

СУГАЛДРАГАН сыңар жеңмен. сыңар жеңдеп; ≈ гарч гүйв сыңар жеңмен шығын жүгiрдi.

СУГАЛУУЛА-Х I. суырту, тартқызу; 2. жүлдыру, үздіру.

СУГАЛУУР I. суырғыш, тартқыш; 2. жүлғыш, үзгіш.

СУГАР I. жұма (күн); 2. Шолпан.

СУГАРА-Х I. суырлыу; хутга хуйгааса сугарчээ пыпақ қынынан суырлышыты; 2. ауыс. оқшаулану, жекелену, бөлектену; сугаран гарах оқшауланьп шығу, оқшау шығу; сугарч хоцрох бөлектеніп қалу.

СУГАЦАЛДА-Х қа. сугадалцах.

СУГАЧИ-Х I. суырғылау, тартқылау; 2. жүлғылау, үзгілеу; 3. жүлынып қалу. суырылып қалу.

СУГАЧУУЛА-Х I. суырғылату, тартқылату; 2. жүлғылату, үзгілету.

СУГДА-Х тік көріну, түзу көріну; сугдалсан сайхан мод түзу көрінген

әсем ағаш.

СУГСРА-Х дем алдыру, тыныстағу.

СУГСРУУЛА-Х дем алдырту, тыныстатқызу.

СУДАГ қа. суваг.

СУДАИ әуке; үхрийн ≈ сиырдын әукесі.

СУДАЛ I 1. тамыр; бөөрний ≈ бүйрек тамыр, несеп жолы; 2. талшық; мэдрэлийн ≈ сезім талшығы; ☆ хий судал сезім.

СУДАЛ II жолақ, таңдай; ≈тай даавуу жолақты шүперек; ☆ тэнгэрийн судал ақ сам; газрын ≈ жер қыртысы.

СУДАЛГА-Х зерттеу.

СУДАЛТА-Х жолақтау, таңдайлану; судалтаж харагдах жолақтана көріну.

СУДАР сүре, нұсқа, шежіре; ном ≈ кітап сүрелер; түүх ≈ тарихи шежіре; бичиг ≈ жазу нұсқалар; ☆ удам судар арғы ата, ата баба; ☆ цутаг судар ата мекен, туған жер; ☆ судар бичгийн хүрээлэн ғылыми комитет.

СУДАРЧЛА-Х 1. сүршелену, нұсқалау, шежірелеу; 2. сүрше істеу, нұсқада істеу, шежіреше істеу.

СУДАС тамыр; цусны ≈ қан тамыры; ≈ барих тамыр ұстау; ≈ үзэх тамыр ұстау.

СУДЛААГУИ зерттелінбеген, анықталмаған, бақыланбаған.

СУДЛАГАА зерттеу, анықтама, бақылау.

СУДЛАГДА-Х зерттеліну, анықталу, бақылағу; бүрэн судлагдсан толық зерттелінген.

СУДЛАГДАХУУН зерттейтін нәрсе.

СУДЛАГЧ зерттеуші, анықтаушы, бақылаушы.

СУДЛАЛ I. зерттеу, анықтау, бақылау; шувууны ≈ құс зерттеулері; 2. тану; орон нутгийн ≈ олке тану; сургууль ≈ мектеп тану.

СУДЛАЛЧ зерттеуші; шавжийн ≈ құрт құмырсқа зерттеуші.

СУДЛА-Х I. зерттеу, анықтау, бақылау; бүрэн ≈ толық зерттеу; ≈ зүйл зерттейтін нәрсе; 2. тану, білу; ажилгаж ≈ байқап тану; уншиж ≈ оқып білу.

СУДЛАХУУН зерттейтін нәрсе.

СУДЛУУЛА-Х I. зерттеу, анықтау, бақылату; 2. таныту, білдіру.

СУЙЛА-Х сұғу, тығу, салу, кіргілау; гар суйлж тэмтрэх қол сұғып синалау; өвөр ≈ қайыңға тығу; суйлж унагаах суга көтеріп жығу; ☆ хармаа суйлах ұрлық істеу.

СУЙЛУУЛА-Х сұқтыру, сұққызу, тықтыру, тыққызу, салдыру, кіргіздіру.

СУЙТАЛЗА-Х сылту, ақсаңдау, сылтықтау; суйталзан явах сылтып басу.

СУЙТАН қабан.

СУЙГАНА-Х қа. суйталзах.

СУЙ-Х (өсімдік) қарақұйрық; ☆

суйхан чулуу көкшл тас.

СУЛ 1. бос, босанып (кету), шешіліп (кету); аргамжсан морь ≈ **явж байна** аркандаган ат босанып жүр екен; 2. байлаусыз, ораусыз, бос; **ачаан дээр** ≈ жүк үстінде байлаусыз; 3. әлсіз, нашар, діңкесіз; ≈ **бие** әлсіз дене; ≈ **доройн шинж тэмдэг** әлсіздіктің белгісі; 4. (дыбыс) нәзік, ақырын; ≈ **дуу** нәзік дауыс; 5. бос, еркін, азат; **ажилгүй** ≈ байх жұмыссыз бос отыру; 6. жұмыстан тыс, пайдаланылмаған, бос; ≈ **тэрэг** бос машина; 7. жаман, нашар; ≈ **сурлагатай** үлгірімі нашар; ☆ **сул** амт дәмсіз; ☆ **давс нь сул** тұзы шықпаған, дәміне келмеген; ☆ **сул шороо** бос топырақ; ☆ **сул өгөх** арзан беру, тегін беру; ☆ **сул авах** арзан алу, тегін алу; ☆ **сул қалин** ақшалай жәрдем, пенсия; ☆ **сул тұл** осалдық, кемістік; ☆ **сул орох** 1) босқа түсу; 2) қолқ ету, кең келу; ☆ **сул зогсох** бекер өткізу, құр өткізу, жұмыссыз қалу; ☆ **сул үг** 1) шылау сөз, 2) осек; ☆ **дәл сул** алақ, бос белбеу; ☆ **гар сул** берген, жомарт; ☆ **ам султай** ашық ауыз, аузы жеңіл, аузына сөз тұрмайтын; ☆ **сул газар** тын жер; ☆ **сул сайд** үкіметтік сайд, мемлекеттік министр.

СУЛАВТАР босаң, босау, босаңдау, сылбырлау.

СУЛБАГАР 1. дәмсіз, дәмі жоқ; ≈ **архи** дәмсіз шарап; 2. діңкесіз, әлсіз, халсіз; ≈ **бие** әлсіз дене.

СУЛБАЙЛГА-Х 1. дәмін кетіру; 2. діңкесін кетіру, әлін кетіру.

СУЛБАЙ-Х 1. дәмі кету; 2. діңкесі кету, әлі кету.

СУЛДАЙ-Х діңке құру, титығы құру, әлі құру, хал кету, қалжырау.

СУЛДА-Х 1. босау, босап кету, босап қалу; **уяа нь сулджээ** байлауы босап кетіпті; 2. (*дәм*) бөсеңдеу, солғындау; **давс нь** ≈ тұзы солғындау.

СУЛДАГ *қа. сулбагар.*

СУЛДУУЛА-Х 1. босату, босатып жіберу, босатып қалу.

СУЛЛАГДА-Х 1. босатылу; 2. босау, шығу; **гяндангаас** ≈ түрмеден босау.

СУЛЛА-Х 1. босату; **сав** ≈ ыдыс босату; **өрөө** ≈ бөлме босату; 2. шығару, босату; **шоронгоос** ≈ түрмеден шығару.

СУЛЛУУЛА-Х 1. босаттыру; 2. шығарту, босаттыру.

СУЛРАЛТ босаңсу, босау.

СУЛРА-Х 1. босау, шешілу; **нохой** ≈ ит шешілу; 2. (*күш*) бөсеңдеу, әлсіреу; **күч нь** ≈ күші бөсеңдеу; **бие** ≈ дене әлсіреу; 3. (ағын) баяулау, бөсеңдеу; 4. (ыдыс) босау; **суларсан сав** босаған ыдыс; 5. (*дәм*) су тату, дәмсіздену, дәмі кету; ☆ **нийтийн ам сулрах** жұрт жамандау.

СУЛРУУЛАЛГҮЙ 1. босатпай, шешпей; 2. бөсеңдетпей, әлсіретпей, босаң-

сытпай.

СУЛРУУЛА-Х 1. босату, шешу; 2. (*күш*) бөсеңдету, әлсірету; 3. (*дәм*) дәмін кетіру.

СУЛТА-Х бос қалу, босау.

СУЛТГАЛ босаныс, бос қалыс, босану.

СУЛТГА-Х 1. босату; 2. (*күш*) бөсеңдету, әлсірету.

СУЛТГУУЛА-Х 1. босаттыру; 2. бөсеңдеттіру, әлсіреттіру.

СУЛХАН 1. босаң, босаңдау, босау; ≈ **уяқ**; 2. сылбыр, салақ; 3. (*қа- билет*) дарынсыз, ой өрісі тар; ≈ **зө- хюлч** ой өрісі тар жазушы.

СУЛЬ (*шөл*) бетеге, боз, ақ селеу.

СУЛЬДАА зорық, шаршау, болдыру; **биеный** ≈ **гарах** дене зорығы шығу.

СУЛЬДАА-Х зорықтыру, шаршау, болдырту.

СУЛЬДА-Х зорығу, шаршау, болдыру, әлсіреу.

СУЛДУУЛА-Х зорықтыру, шаршау, болдырту.

СУЛЬФАТ сульфат.

СУМ I 1. оқ; ≈ **тай буу** оқты мылтық; ≈ **ны хонгио** оқтың жезі; ≈ **шы агуулах** оқ қалта; **үрлэн** ≈ домалақ оқ; ☆ **зэрлэг сум** қаңғыған оқ; ☆ **сум тоолох** оғы зая кетпеу, оқ біткені тиіс; ☆ **аянғын сум** жебе; ☆ **тэнгэрийн сум** жебе; ☆ **тэнэсэн сум тархинд** айтқаны келмей, сандырағы келу; ☆ **сумаа харваад нумаа нуух** істегенін жасыру, ізін өшіру; із білдірмеу; ☆ **сумын оvd** оқшантай; ☆ **шагааны сум асық атқыш**, асық құсы; ☆ **шүүргийн сум асық сыпыратын құс**; ☆ **сумаар заах сілтемен** көрсету.

СУМ II сұмын (*МХР-дың* жергілікті өкімшілік ұйымы); ≈ **ын захиргаа** сұмын өкімшілігі; ≈ **ын харъяат** 1) сұмынға қарасты, сұмын өкімшілігінде; 2) сұмын азаматы.

СУМ III дәзлийн сум (*шапан*) сыртқы өңірдің кемері.

СУМ IV: **чөдрийн сум** шідердің оқпаны; ≈ ≈ **нь богиноджээ** шідердің өресі қысқарып кетіпті.

СУМ V: **тэрэгний сум** арбаның жақтауы.

СУМ(АН) емен, қара ағаш; **суман** мод емен ағашы; **суман ташуур** емен қамшы.

СУМАН (әскери) бөлімше, рота.

СУМАН (жол қатынас) аялдама, дамыл, аялдау, дамылдау; ≈ **газар аялдама орны** (қашықтығы 20—25 км жерде); ☆ **суман могой оқ жылаң**; ☆ **суман онгоц науа, астауша**; ☆ **суман төмөр сақина**; **хутганы хуйны сум** ышақ қынының сақинасы; ☆ **суман цэцэг** бунақ гүл.

СУМДА-Х 1. (*асық*) күспен ату; **шагаа** ≈ асықты күспен ату; 2. (*асықтық*) құсы ауырлау, атқышы ауырлау.

СУМЛА-Х оқтау; **буу** ≈ мылтык оқтау.

СУМЛУУЛА-Х оқтату; **сумлуумен** буу оқтаткан мылтык.

СУМЬЯА 1. дүйсөнбө (күн); 2. Ай (дүниеси).

СУНАА-Х 1. ұзарту, созу; 2. **ка. сунгах.**

СУНАГАР 1. сунғақ, бойшаң; ≈ **бне** сунғақ бой; 2. талдырманш, жіңішке, ұзын жіңішке; ≈ **уурга** ұзын жіңішке **күрык**; ≈ **гээг** жіңішке бұрым.

СУНАЙЛГА-Х 1. **ка. сунаж**; 2. ұзын жіңішке болдыру, талдырманштандыру.

СУНАЙ-Х 1. **ка. сунаж**; 2. ұзын жіңішке болу, сунғақтану, талдырманштану.

СУНАЛ созылыс, созылым, ұзарыс. **ұзарым.**

СУНАМАЛ 1. созылмалы; 2. созылган, ұзарған.

СУНА-Х 1. созылу, ұзару; ≈ **зүйл** созылатын нәрсе; 2. екпеттеу; **сунаж мергөх** екпеттеп жатып сынуу; 3. көсілу, секіру, қарғу, ырғу; **морь чадлаара** ≈ ат дерменімен көсіле шабу; **үнег хирээрээ** ≈ түлкі барышша сеніре жөнеу; 4. салбырау, сүйретілу; ☆ **әр хүн өсдөг, эсгнй сунадаг**; жас өсіп, жарлы байды.

СУНГАА кара жаныс; ≈ **нд давхисан** морь кара жаныста шапқан ат.

СУНГАЛ созым, ұзарым, созылыс, ұзарыс.

СУНГА-Х 1. созу, ұзарту; **арьс** ≈ тері созу; **гараа** ≈ қолын созу; 2. (ат) сынау, кара жарысқа салу, бауырын жазу; **морь** ≈ ат сынау, атты кара жарысқа салу; 3. (уақыт) қосу, созу; **хугагаа** ≈ мерзім қосу.

СУНГУУ 1. ұзақтау, алыстау, қашандау, жырақтау; ≈ **газар** ұзақтау жер; 2. (мерзім) ұзақ, көп, созылған; ≈ **хугагаа** ұзақ уақыт.

СУНГУУДА-Х 1. алыстау, ұзақтау, жырақтау, алыс болу, ұзақ болу, жырақ болу; 2. (мерзім) ұзару, созылу.

СУНГУУЛА-Х 1. (нәрсені) создыру, ұзартқызу; 2. (ат) сынату, кара жарысқа салдыру, бауырын жаздыру; 3. (уақыт) қостыру, создыру; 4. (қанықтық) ұзақтау, алыстату, жырақтау.

СУНГУУРА-Х 1. ұзақтырау, алыстау, қашықтау; 2. (мерзім) созылу, көсілу, кешеуілдеу.

СУНГУУТА-Х 1. ұзақтырау, алыстақтырау, қашықтақтырау; 2. (мерзім) созылу, кешеуілдеу.

СУНД; **сунд** **бялзуухай** кекілік.

СУНДАГ созылмалы, созылғын.

СУНДАЛДА-Х **ка. сундлах.**

СУНДЛА-Х 1. мінгесу; **морин дээр** ≈ атқа мінгесу; 2. қабаттасу, қағарласу, арттаса тізбелі; **сундалсан** гәр арттаса тізілген үйлер; ☆ **сундлан** байлдах қуалай соғысу.

СУНДУУЛА-Х мінгестіру.

СУНДУЙ: **ундуй сундуй** 1. қоқсыған, ыбырсыған, шашылған; **юм нь** **ундуй сундуй** нәрсесі қоқсыған; 2. байбалам.

СУНДУУ I тікенек, тікен, қылқан.

СУНДУУ II қылқанды ағаш.

СУНДУУЛИГ: **сундуулиг** дәдэг тікенекті гүл.

СУНДУУТ тікенекті, қылқанды; ☆ **сундуут** хайле шегірін.

СУНДУУТАЙ 1. тікенді, тікенекті; 2. шегірінді.

СУНЖИ-Х 1. (уақыт) созылу, кешігу, кідіру; **хугагаа** ≈ уақыт созылу; 2. **ауыс** өзгеру, құбылу; **үг яриа** ≈ сөз құбылу.

СУНЖРА-Х 1. кешігу, кідіру, созылу; 2. алыстау, жырақтау; **төрөл** ≈ туыстығы алыстау; 3. өзгеру, құбылу.

СУНЖРУУЛА-Х 1. кешіктіру, кідірту, созу, соза беру (түсу); **цаг хугагааг** ≈ уақытты соза түсу; 2. алыстау, жырақтау; 3. өзгерту, құбылту.

СУНЖУУ созылған, ұзақ; ≈ **ажил** созылған жұмыс; ≈ **яриа** ұзақ әңгіме.

СУНЖУУЛА-Х 1. созу, кешіктіру, кідіру; 2. **ауыс** өзгерту, құбылту.

СУНИАЛГА-Х (денені) керілту, созылту, күрсытырысын жаздыру.

СУНИА-Х (дене) керілу, созылу, күрсытырысын жазу; **оглоо суннаж** занышан төнертен керіліп машықтапған.

СУНЧИН шама, дәрмен; **чамд тийм** ≈ **байна** уу сенде сондай шама бар ма? ≈ **тасрах** шама кету, дәрмен кету.

СУНЧИНДА-Х шама кету, дәрмен кету.

СУР(АН) 1. қайыс; **сур** әлдәх қайыс илеу; **суран** жолао қайыс тізгіні; **дан** **суран** ност жалаң қабат қайыс ноқта; **сураар** бағлақ қайыспен буу; **суран** татлага қайыс арқан; **суран бүс** қайыс бөлбеу; 2. түйген қайыс; **сур харвах** түйген қайыс ату.

СУРАГ хабар, хабар-ошар, мәлімет; дыбыс; ≈ **сонсох** хабар есіту; ≈ **танаг** хабар-ошар; ≈ **танаггүй** алға болох хабар-ошарсыз жоғалу; ≈ **чимээ** хабар-ошар, дыбыс-сыбыс; ≈ **ажиг** хабар-ошар.

СУРАГҮЙ хабарсыз, хабар-ошарсыз, мәліметсіз, дыбыссыз.

СУРАГЛА-Х сұрастыру, іздестіру, анықтау, хабарын білу; **сураглаж** олох сұрастыра табу; **асууж** сураглаж сұрап іздестіру; **сурагласаар** явах сұрастыра сұрастыра жүру.

СУРАГЛУУЛА-Х сұрастырту, іздестірту, анықтау, хабарын білдіру.

СУРАГҮ 1. үйренуші; 2. оқушы.

СУРАЛ 1. үйреніс, үйрену; 2. ізденіс, сұрау, іздену; **эрлийг** сұрлаар өлдет жоқты сұраумен табады.

СУРАЛЦА-Х 1. (бірге) оқу, (бірге) үйрену; 2. оқу, үйрену; **сургуульд** ≈ мектепте оқу.

СУРАЛЦУУЛА-Х окуту, үйрөтү.

СУРАМГАЙ машықты, дагдылы, үйреншикти; ≈ хун дагдылы адам; ≈ болох дагдылану, машыктану; ☆ сурамгай дөгөлөн тума аксак.

СУРА-Х 1. үйрену, оку; эрдэм ном ≈ билим үйрену; сургуульд ≈ мектепте оку; сурсан нь далай, сураагүй нь балай сөзбө. с. үйренген адам мұхит, үйренбеген адам меңреу, □ билимдиге дүңсө жарык, билимсиздің күнү көрүп; ☆ сурах бичиг окулык; 2. машыктану, дагдылану, өдөттену, үйрену; даг ашиглаж ≈ уақыт пайдаланура машыктану.

СУРА-Х II сұрау, іздеу; чамайг нэг хун сурч байша сени бир адам іздеп жүр.

СУРВАЛЖ 1. түп, тамыр, түбір; шудий ≈ тистиң түй; ургамалын ≈ өсімдіктің тамыры; 2. тек, тұкым, нөсүл; 3. нуска, бастама; ≈ бичиг нуска хат; хэргийн ≈ истиң бастамасы; 4. ауыс хабар, мөлімет, дыбыс.

СУРВАЛЖИТ 1. түпті, тамырлы, түбірлі; 2. текті, тұкымды, нөсүлді; ☆ сурвалжит гэр атагың үй; ☆ сурвалжит баян ата-тегінен бай; ☆ сурвалжит эрдэмтен ата-тегінен бері галым.

СУРВАЛЖЛАГДА-Х (хабар, мөлімет, издестірілу, сұрастырылу).

СУРВАЛЖЛАГЧ 1. издеуші, сұраушы, анықтаушы; 2. (газет, мекеме) тілші; сокин ≈ газет тілшісі.

СУРВАЛЖЛА-Х 1. издеу, сұрау, анықтау; сурвалжан олох; іздеп табу; 2. (хабар) беру, (мөлімет) беру; мэдэ ≈ хабар беру; ☆ эрэн сурвалжлах ажил ізденістер.

СУРВАЛЖЛУУЛА-Х 1. издеттіру, сұрау, аныктату; 2. (хабар, мөлімет) берізу.

СУРВАЛЖТАЙ 1. текті, негізді, түбірлі; 2. нускасы бар; бастамасы бар.

СУРВАЛЖТАН текті, негізді; ≈ хумуе текті адамдар

СУРГААГ(АН) сырғауыл; сургааган хашаа сырғауыл қора.

СУРГААЛ 1. өсиет, нақыл; ≈ үгійн доморлинг нақыл сөздер жипагы; элэг эхійн ≈ ата-апаның өсиеті; 2. қағида, заң; Марксын ≈ Маркс қағидасы; 3. уағыз, насихат; шашины ≈ діни уағыз.

СУРГАГЧ нұсқаушы.

СУРГАЛТ оку, окуту, үйрөтү, үйрену; ≈ хумуужил оку, тәрбие.

СУРГАМЖ 1. өсиет, ақыл; ≈ өгөх өсиет айту, ұқтыру; 2. ауыс сабақ, ескертпе; түүхийн ≈ тарих сабақ.

СУРГАМЖЛА-Х 1. өсиет айту, ақыл айту, ұқтыру, үйрөтү; 2. ауыс сабақ болу, ескертпе болу.

СУРГАМЖТАЙ 1. өсиет боларлық; ақыл боларлық; 2. ауыс сабақ боларлық; ескертпе боларлық.

СУРГАР қазанақ (емге керектене-

тін улы шөп)

СУРГА-Х 1. үйрөтү, окуту; бичиг үсэгт ≈ хат үйрөтү; хөдөлмөрт ≈ еңбекке үйрөтү; 2. жуасыту, бастықтыру, үйрөтү; эмнэг ≈ асауды жуасыту, 3. кондіру, ақылға келтіру, мойын сундыру; сурган хэлж өгөх көндіре айтып беру. ☆ сурахад бүү алжаа, сургахад бүү халшир мақ-мат, сөзбө. с. үйренуге қажы ма, көндіруге жүрек-сін бө.

СУРГУУЛА-Х 1. үйреттіру, окутыру; 2. жуасыттыру, бастықтырту, үйреткізу; 3. кондірту, ақылға келтірту, мойын сундырту.

СУРГУУЛИЛА-Х (сабақ, оку) окуту, сабақ істету.

СУРГУУЛИЛУУЛА-Х (сабақ, оку) окутыру, сабақ істеткізу.

СУРГУУЛЬ 1. мектеп, оку орны; бага, дунд ≈ бастауыш, орта мектеп; дээд ≈ жоғарғы оку орны; 2. сабақ, ескертпе; хожин ≈ болох койин сабақ болу; 3. (бір нәрсеге) жаттыру, дагдылану, шынығу, бейімделу; цэргийн хэргийн ≈ әскери дала жаттығуы; 4. машық, әдет, дагды; ≈ тай нохой машықтанған ит; циркийн ≈ тай адгуус циркийн машықтанған хайуанаттары.

СУРЛАГА (оку) үлгірмі, оку; ≈ сайн оку үлгірмі жақсы; ≈ — хумуужлийн ажил оку-тәрбие жұмысы.

СУРЛАГАТАН оқығандар, оқушы; дунд ≈ орта оқығандар.

СУРМАГ көнбіс, комбіс, төзімді, шыдамды; хонь их ≈ қой өте көнбіс.

СУРТАЛ 1. әдет, салт, дәстүр, әдет-ғұрып, салт-сана; нийтийн заншсан ≈ жұрт қалыптасқан әдет; 2. үгіт, насихат; ≈ ухуулғын ажил үгіт-насихат жұмысы; ≈ нэвтрүүлэгч үгітші, насихатшы; ☆ үзэл суртал идеология.

СУРТАЛДА-Х үгіттеу, насихаттау.

СУРТАЛТАН насихатшылар; ☆ хунд сурталтан көдөсшил, көдөсшилдік.

СУРТАЛЧ үгітші, насихатшы.

СУРТАЛЧЛА-Х үгіттеу, насихаттау.

СУРТАЛЧЛУУЛА-Х үгіттеу, насихаттау.

СУРТАХУУН әдет, салт, мінез; ёс ≈ әдет-ғұрып, салт-сана; зан ≈ мінез-құлық; хэв ≈ қалыптасқан әдет.

СУРУУЛА-Х қа. сургалуулах.

СУРХИРА-Х шұрқырау, ықыру, суылдау.

СУРХИРУУЛА-Х шұрқырату, ықырту, суылдату.

СУРЦ үлгірім, ұғым, үлгіру, ұғу; ≈ сайтай үлгірмі жақсы (тәуір); ≈ ын хэмжээ дорой үлгіру өресі томен.

СУРЧИН қайыс атқын (моңғолдың ұлттық ойыны).

СУУ: суу заль айбар, айбат, айбын, бонса; ≈ нжтэй айбарлы, айбынды.

СУУВЧЛА-Х қа. сугавчлах.

СУУВЧЛУУЛА-Х қа. сугавчуулах.

СУУДАГ отырықты, тұрақты, оты-

ратын, тұратын; ≈ **байшин** отырықты үй **хотод** ≈ **хүн** қалада тұратын адам.

СУУДАЛ I. орындық, орын; **зуун** (**хүний**) ≈ **тай** жүз (адамның) орындығы бар; 2. кезек, келесі, алмасу; **өнөө** ≈ **тай**, **маргааш** **амрана** бүгін кезегі бар, ертең дем алады; ☆ **суудлын машин** жеңіл машина; ☆ **суудлын галт** тәрәп кісі таситын поёзд.

СУУЛГА I 1. күбі, шелек; **сав суулга** 1) көтел-мөтел, шелек-мелек; 2) ыдыс аяқ.

СУУЛГА II тышқақ; **улаан** ≈ қан тышқақ.

СУУЛГА-Х I 1. отырғызу; **ширдэг дээр** ≈ сырдаққа отырғызу; 2. тұрғызу, мекендету, қоныстандыру; **хотод** ≈ қалаға тұрғызу. 3. (*ат көлік*) шегіндіру, көткеншектету; **морно гәдрэг нь** ≈ атын кейін шегіндіру; 4. (ағаш) отырғызу, сғу. 5. ұстап қалу, шегеріп қалу; **қалингаас нь суулгаж авах** айлығынан ұстап қалу.

СУУЛГА-Х II тышқақтау; **хүүхэд суулгаад байна** бала тышқақтап тұр.

СУУЛГАЧ I күбіші, күбі жасаушы, ыдыс аяқ жасушы.

СУУЛГАЧ II күбі (шелекпен)-мен өлшеуші.

СУУЛЦА-Х 1. отырысу; 2. қатысу, бірге болу; **хуралд** ≈ жиналысқа қатысу.

СУУЛЦУУЛА-Х бірге отырғызу, бірге болғызу.

СУУМАЙ мәңгі, түшпара.

СУУМАЛ отырып қалған; ≈ **хүн** отырып қалған адам.

СУУМГАЙ қа. **суумал**.

СУУМТГАЙ қозғалмайтын, жүрмейтін, ұйқышкі.

СУУМХАЙ қа. **суумтгай**.

СУУНАГ I шөкпе, шөккен, шөкпелі; ≈ **утаа** шөккен түтін; **манангийн** ≈ тұманның шөкпесі.

СУУНАГ II: **суунаг од** құйрықты жұлдыз.

СУУНАГЛА-Х (*түтін*) будақтау, будақтау; (*тұман*) шөгү; **утаа** ≈ түтін будақтау; **манан** ≈ тұман шөгү.

СУУНАГЛУУЛА-Х (*түтін*) будақтату; (*тұман*) шөктіру.

СУУР (*мүйіз*) тұғылы, тұңылы.

СУУРИГНА-Х отырықтану, қоныстану, тұрғындану.

СУУРИГҮЙ I. орнықсыз, тұрақсыз; 2. *ауыс*. ұшықалж, жеңілтек, жүрді-барды, ұшып-қонған; **байр** ≈ ұшып-қонған.

СУУРИЛА-Х 1. орнықты ету, тұрақты ету; 2. *ауыс*. байсалдану, салмақтану; 3. (*мал*) бір қора ету, табын ету; **үхэр** ≈ сиырды бір табын ету.

СУУРИЛУУЛА-Х 1. орнықтырту, тұрақты отырғыздыру; 2. (*мал*) бір қора болдырту, бір табын еткізу.

СУУРИН отырықты, тұрғын, тұрақты; ≈ **газар** тұрғын жерлер; ≈ **сууз**

тұрақты мекен ету.

СУУРИНШИ-Х отырықтану, тұрғындану, қоныстану.

СУУРЬ I 1. қондырғы, тұғыр, орнык; **лааны** ≈ шамның қондырғысы; 2. (*үй*) ірге тас, табан; **байшингийн** ≈ үйдің табаны; ≈ **довжоо** ірге қанат, тірек қанат; 3. орын, қалдық; **хотын** ≈ қаланың орны; **ором** ≈ мекен қалдықтары, мекен орындары; 4. орын, орындық; **суурин дээрээсээ босох** орнынан тұру; **байр** ≈ орын тұрақ; ☆ **орон суурин** қара шаңырақ, үлкен үй; **тәдний орон суурин** айл олардың қара шаңырақ үйі; ☆ **суурь машин** орнатылған машина, қондырылған машина, станок; 5. *ауыс*. байсалды, сабырлы, ұстамды, табанды; ≈ **тай** хүн байсалды адам; **буурь суурина** алдах сабырсыздану, шыдамсыздану, мазасыздану, тағат ташпау; 6. *ауыс*. рет, қатар, орын; ≈ **әзлүүлэх** орын иелендіру; 7. *ауыс*. (мал) қора, үйір, бөлек; **таван** ≈ **мал** бес қора мал.

СУУРЬ II (*қоғам*) базис, экономикалық құрылыс, негіз тірек.

СУУРЬТАЙ 1. қондырғылы, тұғырлы, орнықты, қондырғысы бар, тұғыры бар; 2. мықты, берік, табанды; ≈ **барилдах** табанды күресу; 3. **орнықты**, байсалды, салмақты; ≈ **үзэх** орнықты қарау.

СУУРЬШИЛ орнык, тұрақ; ≈ **тай** **ажиллах** орнықты жұмыстау.

СУУРЬШИЛГҮЙ орнықсыз, тұрақсыз, орнықпаған, тұрақтанбаған.

СУУРЬШИЛТАЙ орнықты, тұрақты, орныққан, тұрақтанған.

СУУРЬШИ-Х орнығу, тұрақтану, қоныстану, мекендену; **нийсләэд** ≈ астанаға қоныстану.

СУУРЬШУУЛА-Х орнықтыру, тұрақтау, қоныстандыру, мекендету.

СУУСАР (*аң*) сусар; (*тері*) сусар терісі; ≈ **малгай** сусар берік.

СУУТ дана, кемеңгер, данышпан; ≈ **удирдагч** дана қолбасшы; ≈ **жолоодогч** кемеңгер көсем.

СУУТГАЛ есеп (ақша); ұстайтын, тартатын; ≈ **мөнгө** есеп ақша.

СУУТГА-Х (есепке) ұстау, тарту; **қалингаас нь** ≈ айлығынан ұстау.

СУУТГУУЛА-Х (есепке) ұстату, тартқызу.

СУУ-Х I 1. отыру; **явган** ≈ жүресінен отыру; **завилж** ≈ малдас құрып отыру; **оқойн** ≈ (*ит*) шоқайып отыру; ☆ **гәдрөг суух** (*жылқы*) 1) тартыншақтау, көткеншектету; 2) жалтару, еріну; ☆ **хөлд нь суух** 1) (*жылқы*) шашасынан ұстау, аяғына отыру; 2) ырқына көндіру, ыңғайына келтіру; ☆ **хойш суух** 1) шегіну; 2) жалқаурау, жалтарау; **суух гәэд чулуу шүүрэх**, **суннах** **гәэд толгой цохих** отыграм деп тас сыпыру, керілем деп бас сыпыру; 2. **қону**; **қонхон дээр суусан** ялаа теревеге

конган шыбын; 3. тұрып қалу, бұзылып қалу; **машин** ≈ машина бұзылып қалу; **шаварт** ≈ сазға тұрып қалу; 4. (*таққа*) отыру; (*біреу*) болу; **хаан ширээнд** ≈ хан тағына отыру; **ноён** ≈ ноён (төре) болу; 5. қосылу, қалыңдау; **үс** ≈ шаш өсу; **мах** ≈ етею; **өөх** ≈ майлану; 6. басылу, шөгү; **доошоо** ≈ төмен қарай басылу, шұңқырау; 7. жабысу, (*бір нәрсе*) пайда болу; **утгаа** ≈ күйелену; **хыр** ≈ кірлеу; ☆ **марзанд суух** (аңшы) жалақ тосу (аңду).

СУУ-Х II 1. түру, мекендеу; **хотод** ≈ қалада тұру; 2. орналасу, болу, тұру; **айлд** ≈ ауылға орналасу; 3. үйлену, тұрмыс құру; **хүнтэй** ≈ біреумен үйлену.

СУУЦ үй, орын; **орон** ≈ тұрғын үй; **орон** ≈ **ны барилга** тұрғын үй құрылысы.

СУХАИ (*бот*) тобылғы, жыңғыл; ≈ **ташуур** тобылғы қамшы; ☆ **улаан сухай** көгала, қырт, мылжын.

СҮВ 1. тар тесік, тар көз; **зүүний** ≈ иненің тар көзі (жасуы); **эр** ≈ шыбық үрпі; 2. тесік; **орох гарах** ≈ кіріп шығар тесік; ☆ **хил сүв** шекара асуы, шекара өткелі; ☆ **арга сүв** айла-шарғы айласы.

СҮВЛҮҮЛЭ-Х 1. (инені) ұшықтату, сабақтату; 2. *ауыс.* айла-шарғын таптыру, айласын тапқызу.

СҮВЛЭ-Х 1. (ине) ұшықтау, сабақтау; 2. *ауыс.* айла-шарғын табу, айласын табу.

СҮВРЭГ шершеу.

СҮВРЭГДЭС *қа.* сүврэг.

СҮВЭГЧ 1. көзі, жасуы, тесігі; **зүүний** ≈ иненің көзі, иненің жасуы; 2. (*жін*) ұп. ұшық; **утсанд** ≈ гаргах жіпке ұшық шығару, жіпті ұшықтау.

СҮВЭГЧЛҮҮЛЭ-Х 1. амалын іздеу, тесілін іздеу, айласын іздеу; 2. іздеу, сұрастыру.

СҮВЭГЧЛЭ-Х 1. амалын іздеу, тесілін іздеу, айласын іздеу; **арга зам эрж** ≈ айла, жол іздеуге тырысу; 2. іздеу, іздестіру, сұрау, сұрастыру.

СҮВЭРХЭГ көзді, тесікті, көзі көп, тесігі көп.

СҮВЭЭ сүбе; ≈ **гээр хатгах** бүйірден шаңшу; ≈ **хавирга** сүбе қабырға.

СҮГ кескін, келбет, бейне; **хүний** ≈ адамның кескіні; ☆ **хий сүг** жын, аруақ, пері; ☆ **сүг болох** жүдеу, арықтау, аруақ болу; ☆ **зураг зүг** сиқыр суреттер, наным суреттері (көбінесе тастар мен жартастар бетіне сызылған).

СҮД 1. *қа.* сәзән; 2. көкірегі ояу, саналы.

СҮЕЭ соя, қылтан, қылтанақ; (жаңа көктеп келе жатқан өсімдік, ағаш); **тарнаны** ≈ астық қылтаны; **модны** ≈ ағаш қылтаны.

СҮЕЭЛҮҮЛЭ-Х (*өсімдік ағаш*) қылтанту.

СҮЕЭЛЭ-Х (*өсімдік ағаш*) қылтию; **тарна сүеэлж эхлэв** астық қылтия бастады.

СҮЖ 1. сүтті; ≈ мал сүтті мал; 2. суы мол; ≈ **худаг** суы мол құдық; 3. балажан; ≈ **үнеэ** балажан сиыр.

СҮЖИГ *қа.* сүсэг.

СҮЖИГЛЭ-Х *қа.* сүсеглэх.

СҮЖИГТЭН *қа.* сүсэгтэн.

СҮЖИГЧ діннес, діншіл, дінге сенгіш.

СҮЗЭГ *қа.* сүсэг.

СҮЗЭГЛЭ-Х *қа.* сүсеглэх.

СҮЙ I қалың, жыртыс, кәде; ≈ **тогтох** қалың малға келісу; **өндген** ≈ (*қайыңға*) ұрын бару, сүт ақы (күйеудің енесіне беретін алғашқы тартуы); **бэлэг** ≈ құда түсу, жыртыс жырту (құдағиы қыздың шешесіне апаратын тартуы); ≈ **тавих** қалың мал беру.

СҮЙ II: сүй мана жайдың тасы.

СҮЙ III: таңба салығы, таңба алымы; ≈ **хураах** таңба салығын алу.

СҮЙГҮЙ қалыңсыз, қалың малсыз.

СҮЙД I шығын, зиян, залал; ≈ **болох** шығын болу, шығынға ұшырау, зиян шегу, залал көру; ≈ **хийх** шығындау, зияндау, шығынға ұшырату, талқандау, бүліндіру; ≈ **ий нь хутгах а**) ойран топырын шығару; б) бытыстыру, шағастыру; ≈ **майд** быт-шыт, тас-талқан.

СҮЙД II 1. сүйд болох бөйек болу, жік жапар болу, қалбырақтау; 2. жөн-пас, нашар; ≈ **тэй** хүн жөн-пас адам.

СҮЙДЛҮҮЛЭ-Х бүлдірттіру, қираттыру, талқандау.

СҮЙДЛЭГДЭ-Х бүліну, қирау, талқандалу, талқан болу.

СҮЙДЛЭ-Х бүлдіру, қирату, талқандау.

СҮЙДТЭЙ зиянды, зиянкес, залалды, бүлдіргіш, бүлікшіл; ≈ **юм** зиянды нәрсе; ≈ **амьтан** зиянкес жәндік.

СҮЙДҮҮЛЭ-Х күйзелу, күйрету, апатқа ұшырату, қырғынға ұшырату, бүліндіру.

СҮЙДЭЛ күйзеліс, апат, қырғын, бүліншілік.

СҮЙДЭ-Х күйзелу, апат болу, апатқа ұшырау, қырғын болу, қырғынға ұшырау, бүліну, күйреу; **үерт** ≈ селге күйзелу, сел апатына ұшырау; **салхинд** ≈ желге апат болу; **дайн дажинд** ≈ соғыста күйзелу, соғыста қырғынға ұшырау; **амь** ≈ қаза болу, жан тәсілін беру; **эд хөрөнгө** ≈ дүние мүлік бүліну.

СҮЙЖИН түссіз, шыны, мөлдір шыны.

СҮЙЛГЭЛЭ-Х 1. еңгіу, демігу; **сүйлгэлэн орж ирэх** еңтіге кіріп келу; 2. *ауыс.* жағыну, жарамсақтану, жағымпаздану.

СҮЙЛХЛЭ-Х демігу, еңтігу; **сүйлхлэн амьсгалах** еңтіге дем алу.

СҮЙЛЭ-Х I 1. қалыңдық айттыру;

2. калың беру, калын мал беру.
СҮЙЛЭ-Х II демігу, енгігу; амьсгал ≈ енгісе дем алу.
СҮЙЛЭ-Х III таңба салыгын алу, таңба алымын алу.
СҮЙРҮҮЛЭ-Х қа. сүйдүүлэх.
СҮЙРЭЛ қа. сүйдэл; цөмийн ≈ ядролық ачат.
СҮЙРЭ-Х қа. сүйдэх.
СҮЙТ 1. қалыңды, қалың малды, қалың малы берілген; 2. айттырған; ≈ охин айттырған қыз, қалыңдық.
СҮЙТГҮҮЛЭ-Х 1. қа. сүйдүүлэх, сүйдүүлэх; 2. ысырап болдырту, шығындау.
СҮЙТГЭГДЭ-Х 1. қа. сүйдлэгдэх; 2. ысырапталған, ысырап болған, шығындалған.
СҮЙТГӨГЧ 1. бүлдіруші, қиратушы, талқандаушы; 2. ысыраптаушы, шығындаушы.
СҮЙТГЭЛ 1. шығын, бүліншілік, зиян; дайны ≈ соғыс шығыны; 2. төлем, өтем. хулгайн ≈ ұрлық төлемі; торгуулийн ≈ айып салығының төлемі; 3. рысхұт, шығын, ысырап; ≈ ихтэй шығыны мол, ысырапты; ≈ бага шығыны аз.
СҮЙТГЭ-Х 1. бүлдіру, қирату, талқандау; 2. ысыраптау, шығындау; мөнгө ≈ ақшаны босқа шығындау.
СҮЙТӨЛЗЭ-Х ақсаңдау, сылтықтау.
СҮЙ-Х I күйме; ≈ тэрэг күйме, күймелі арба; дамнуурган ≈ қолдаспа күйме; жууз ≈ қолдаспа күйме, зембіл күйме.
СҮЙ-Х II 1. сырға; чихэндээ ≈ зүүх құлаққа сырға салу; ☆ сүйхэн им (малдың) сырға таңба, шығыршық таңба, 2. шашақ; хэнгэрэгний ≈ дабыл шашнағы; ☆ сүйхэн цэцэг бүршік гүл.
СҮЙХЭЭ сүйкесетін, жанасатын, селбесетін, септесетін, жалғасатын; ≈ ихтэй хун селбесетіні көп адам.
СҮЙХЭЭЛДЭ-Х (пайда үшін) сүйкесу, жанасу, селбесу, септесу, жалғасу.
СҮЙХЭЭЛЭ-Х (пайданы көздеп) сүйкессе қалу, жанаса қалу, селбессе қалу, септессе қалу, жалғаса қалу.
СҮЙХЭЭТЭЙ сүйкесетін(+1 бар), жанасатын(+ы бар), селбесетін(+1 бар), септесетін(+1 бар), жалғасатын(+ы бар).
СҮЛ I қа. сол I.
СҮЛ II хош ністі қарамай.
СҮЛВҮҮЛЭ-Х 1. түйрету, шаныштыру, қадату; 2. тіккізу, тіктіру, жапсырту.
СҮЛБЭЛДЭ-Х қа. сүлбээлдэх.
СҮЛБЭЛДЭЭН сыбайластық; нууц ≈ құпия сыбайластық.
СҮЛБЭ-Х 1. шанышу, түйреу, қадау; хутгаар ≈ пышақпен шаныгу; 2. тігу, жапсыру; ходоодны амсар ≈ жұмыршақтың аузын тігу; холбож ≈ жалғап тігу.
СҮЛБЭЭ 1. байланыс, қарым-қатынас; холбоо ≈ қарым-қатынас; 2. ша-

тыс, ілік; улбаа ≈ ұрық-шатыс; ураг удвын ≈ тэй туыстық ілік-шатысы бар;
 3. сыбайластық.
СҮЛБЭЭЛДҮҮЛЭ-Х қа. сүлбээлүүлэх.
СҮЛБЭЭЛДЭ-Х қа. сүлбээлэх.
СҮЛБЭЭЛҮҮЛЭ-Х шатастыру, ілік-тіру.
СҮЛБЭЭЛЭЛДЭ-Х қа. сүлбээлэх.
СҮЛБЭЭЛЭ-Х 1. ілігу, шатасу, жаңылысу, қателесу.
СҮЛБЭЭР 1. түйреуіш; гээзэгний ≈ бұрым түйреуіш; 2. тіккіш, жалғаныш; ходоодны ≈ жұмыршақ жалғаныш.
СҮЛБЭЭТЭЙ 1. туыс-шатыс, ілік-жілік, ілік-шатыс; 2. қу, залым; 3. байланысы, қарым-қатынасты.
СҮЛД сүлде, сүлдер, қаңқа; ☆ сүр сүлд рух, қуат, күш; ☆ сүг сүлд айбын, рух, қуат; сүлд жавхлан айбар, айбын, айдын, қуат; ☆ сүлд дуулар рухтық өлең, гимн; ☆ сүлд мод ёлка ағашы; ☆ сүлд модны наадан ёлка ойыны; ☆ сүлд тэмдэг рухтық белгі, герб; ☆ сүлд од жарық жұлдыз.
СҮЛДЭС қаңқа, дене сүйек, сүлдер; хулсны ≈ қамыстың қаңқа сүйегі; ☆ сүлдэс эрэх өкше сығалау, кемістік іздеу.
СҮЛЖ 1. шумақ жіп, ұршық жіп; 2. (тоқыма) көрме ағаш.
СҮЛЖИ-Х I өру; гээзг ≈ бұрым өру; жирэм ≈ жырым өру.
СҮЛЖИ-Х II 1. тоқу, құру; сэгс ≈ көрзенке тоқу; тор ≈ тор құру; 2. кезу, аралау, шарлау; өрөө тасалгаа ≈ жеке бөлмелерді шарлау; 3. (су) кешу, оту; олон голыг сұлжин гатлах көп өзеннен кешіп шығу.
СҮЛЖЛЭ-Х 1. қа. сұлжих. 2. кестелеу, торлау.
СҮЛЖМЭЛ 1. өрме, өрім, тоқыма, өрілген, тоқылған, торланған; ≈ сав тор ыдыс; ≈ бургасан хашаа торланған тал қора (аула); ≈ оосор тоқыма бау; 2. ширатпа, ширатылған; ≈ боорцог ширатпа бауырсақ.
СҮЛЖҮҮЛЭ-Х I өргізу, өрдіру.
СҮЛЖҮҮЛЭ-Х II 1. тоқыту, құрғызу; 2. кездіру, аралату, шарлату; 3. (су) кештіру, өткізу.
СҮЛЖҮҮР аспап тоқығыш, өргіш, торлағыш.
СҮЛЖҮҮРЛЭ-Х қа. сұлжих.
СҮЛЖЭЭ 1 қа. сұлжээс; 2. кесте, өрнек; хэрээ ≈ кесте өрме; ☆ үгийн сұлжээ сөз жұмбақ, сөз кесте.
СҮЛЖЭЭЛЭ-Х 1. өрмелесу, торлау, тоқу; 2. кестелеу, өрнектеу.
СҮЛЖЭЭС өрме, тоқыма, өрілу, тоқылу; ≈ сайтай тоқымасы жақсы. (сапалы); ≈ тоқылуы жақсы (сапалы); ≈ нь задрах тоқымасы тарқау.
СҮЛМҮҮ өлмүү сүлмүү болар-болмас, аздап-ғана; ≈ ≈ хоол болар болмас тамақ.

СҮЛҮҮЛЭ-Х 1. сүттету; 2. қа. сүлгэдэх.

СҮЛЭГДЭ-Х сүттелу.

СҮЛЭ-Х I сүттеу; **цай** ≈ шай сүттеу.

СҮЛЭ-Х II шағыстыру, өшіктіру; **хөлих** ≈ шатастырып өшіктіру; **хутгаж** ≈ жаңылдырып шағыстыру.

СҮЛЭЭЧ шағыстырушы, өшіктіруші, шаңпа, өсекші; ≈ **хүний үг** шағыстырушы адамның сөзі.

СҮМ (дiнa мекеме) мешіт, шіркеу; **дуган** (дiнa шіркеу); ≈ **хийд** мешіт, мешіт-медіресе; **Буддын шашны** ≈ Будда дінінің шіркеуі

СҮМБҮМ (dini.) шығармалар жинағы.

СҮМБЭ сүмбе, таяқша; **бууны** ≈ мылтықтың сүмбесі; **төмөр** ≈ темір сүмбе; **гуулин** ≈ мыс сүмбе.

СҮМБЭР: сүмбэр уул 1. жер әлемі, жиһан; ≈ **ығ гүвээ байхад, сүн далайғ шалбааг байхад сөзбе. с.** жиһанның төбе кезінде. мұхиттың саз кезінде □ ерте-ерте ертеде, ешкі кұйрығы келтеде (ауыз әдебиет); 2. **ауыс** зәулім, биік.

СҮМГЭНҮҮЛЭ-Х бұлдырату, көмескілендіру.

СҮМГЭНЭ-Х бұлдырау, көмескілену, сағымдану.

СҮМГЭР қа. сүүмгэр.

СҮМҢИЛГЭ-Х бұлдырату, көмескілендіру.

СҮМИИ-Х бұлдырлау, шүбалаңдау, көмескілену.

СҮМЭЛЗҮҮЛЭ-Х қа. сүүмэлзүүлэх.

СҮМЭЛЗЭ-Х қа. сүүмэлзэх.

СҮМЭР қа. сүмбэр.

СҮНГЭНҮҮЛЭ-Х суылдату, гулету, ысқыру.

СҮНГЭНЭ-Х 1. суылдау, гулеу, ысқыру; **сүнгэнэн шуурах** ысқыра соғу; **сүнгэзэтэл дуугарах** гулеген дауыс шығару; 2. зулау, зәуылдау; **сүнгэнэтэл давхих** зулай жөнелу.

СҮНДЛЭ-Х тартымды болу, сүйкімді болу, көз тарту.

СҮНДЭР асқар, зәулім, биік.

СҮНДЭРЛЭ-Х зәулімдену, биік болу, биік көріну.

СҮНДЭС ұрғашы бұлан.

СҮНС 1. тетік, түйін, негіз; **хэргийн** ≈ **ийд олох** істің тетігін табу; 2. аруак, кие, үрей, суқан; ≈ **сүлд** аруақ сүлде; ≈ **зайлах** суқаны ұшу, үрейі ұшу.

СҮНСҮЙ жалтақ, қорқақ, үрей, табансыз; ≈ **амьтан** жалтақ жан; ≈ **гүжирч хун** жалтақ жалақор адам.

СҮР I айдын, айбын, айбар, айбат, ызбар, сүс, қаһар; ≈ **хүч** айдын, куат, айбын; ≈ **үзүүлэх** айбын көрсету; ≈ **бадруулах** айбаттану, ызбарлану; ≈ **гаргах** сүстану, қаһарлану; ≈ **ихтэй** айбатты, айбынды, айбарлы; ≈ **сайтай** сұсты, ызбарлы, қаһарлы; ≈ **жавхлан** айбын, қаһар, сүс; ☆ **ээр сүр** аб-

рой, бедел, қадір; ☆ **газрын сүр** (ауру) лоқсу, қобалжу; ☆ **сүр яс** бұғаназ.

СҮР II (жол) гу; ≈ ≈ гу-гу.

СҮРГАР қ. сургар.

СҮРДҮҮ 1. қ. сүржии; 2. жасқаншақ, именшек-сескеншек.

СҮРДҮҮЛЭГ қоқаңлоқы, қыр, қыр көрсету; **дайны** ≈ маудың қоқаңлоқысы, жаудың қыры.

СҮРДҮҮЛЭГЧ қорқытқыш, қыр көрсеткіш, жасқандығын, сескендіргіш, өктемшіл.

СҮРДҮҮЛЭ-Х қорқыту, жасқандыру, имендіру, сескендіру.

СҮРДЭМТГИЙ қорқақ, жасқаншақ, именшек, сескеншек.

СҮРДЭМХИЙ қ. сүрдэмтгий.

СҮРДЭ-Х қорқу, жасқану, сескену, тайсалы, жүрексіну.

СҮРЖИИ 1. қоқаң-лоқы, қыр көрсеткіш; 2. көпірме, лепірме, елірме, бөспе; **сүрхий** ≈ **хун** керемет елірме адам; ≈ **мөдэгдэл** лепірме мәлімдеме.

СҮРЛЭГ 1. асқар, зәулім; ≈ **уул** асқар тау; ≈ **өндөр** зәулім биік; 2. айбарлы, сұсты; ≈ **амьтан** айбарлы жәндік.

СҮРСЭГ анызасуар (шығыс ертегілерінде айтылатын алты аяқты, сабалық күндіз күйрықты жәндік).

СҮРТ айбынды, айбарлы, айбатты, ызбарлы, сұсты; ≈ **жатсаал** ереуіл, қыр көрсету.

СҮРТЭЙ сұсты, қаһарлы, ызбарлы; ≈ **харагдах** сұсты көріну; ≈ **амьтан** ызбарлы жәндік.

СҮРХИЙ 1. сүріңкей, қорқынышты, жексұрын; ≈ **ааш** сүріңкей мінез; ≈ **араатан** қорқынышты жыртықшы; 2. ерекше, керемет, айрықша, гажан, өзгеше; ≈ **дуу** ерекше дауыс; ≈ **салхи** керемет жел; ≈ **амт** айрықша дәм; ≈ **үзэр** өзгеше иіс; 3. өте, тым, аса; ≈ **сайхан** өте жақсы; ≈ **жуухай** тым нашар; ≈ **хәудү** өте қыш.

СҮРХРЭ-Х (дыбыс) сүрбіреу, сіркіреу.

СҮРЧИГ өтір, ниссу.

СҮРЧИ-Х бүркі, сөбу; **уе** ≈ **су** шүршу, су бүркі.

СҮРЧЛЭ-Г қ. сүршлэг.

СҮРШИ-Х қ. сүрчэх.

СҮРШЛЭГ 1. ниссу, өтір, 2. (аснан) бүріккіш, сепкіш.

СҮРШҮҮЛЭ-Х шүршіту, бүркіту, септіру.

СҮРШҮҮР бүріккіш, сепкіш.

СҮРЬЕ күрт ауруы, туберкулёз; **уушигны** ≈ өкпе ауруы; **ясны** ≈ сүйек ауруы.

СҮРЭГ түлік, үйір, топ, шоры; ≈ **Т нийлэх** түлікке қосылу; **мал** ≈ мал түлігі, мал үйірі; **хөний** ≈ қой түлігі; **адуун** ≈ жылқы үйірі; ≈ ≈ **ээр явах** топ тобымен жүру; ☆ **сүрэг тавих**, біреуге мал қосу; ☆ **сүрэг хадгалах** біреудің малын қосу; ☆ **төмөр сүрэг тө-**

лы үйір, үйеме үйір, үйір толы; ☆ **СҮРЭГ** тамга бескөз таңба.

СҮРЭГЛҮҮЛЭ-Х (мал) үйирге бөлдіру, топқа бөлдіру, топтату, шоғырлату.

СҮРЭГЛЭЛ үйір, сүрек, топ, шоғыр.

СҮРЭГЛЭ-Х сүректеу, үйірлеу, топтау, шоғырлау, сүрекке болу, үйирге болу; малаа ≈ малын үйірлеу, малын үйирге болу.

СҮРЭГЧИН (мал) түлікші, түлік багушы, үйір багушы.

СҮРЭЛ сабан; **тарнаны** ≈ егиннің сабаны.

СҮРЭЛЛЭХ сабандау, сабанын бөлу.

СҮРЭЭ қ. сүртэй.

СҮСЛЭХ масайрау, масаттану, мерейлену.

СҮСЭГ (дін) наным, сенім; ≈ **бишрэл** діни наным; **мухар** ≈ соқыр сенім.

СҮСЭГЛҮҮЛЭ-Х (дінге) нандыру, сендіру.

СҮСЭГЛЭГДЭ-Х наньлу, сенілу.

СҮСЭГЛЭ-Х (дін) нану, сену.

СҮСЭГТЭЙ (дінге) нанушы, сенуші, діншіл, діннес.

СҮСЭГТЭН діндар, сопы, діншіл (адам), дінкөс (адам).

СҮҮ сүт; **эхийн** ≈ ана сүті; ≈ **н** тәжээлген сүт қоректілер; ≈ **сааль** сүт, ақ; ≈ **тэй** цай сүтті шай, ақ шай; **тараг** ≈ айран сүт; **богшоосон** ≈ қойылтылған сүт; **борцолсон** ≈ кептірген сүт; ☆ **сүү өргөх** жол болсын деп жолаушы артынан сүт шашу (моңғол халқының дәстүрі); ☆ **сүү шиг дотор-той** ақ қоңыл, ақ бейіл, ақ жарқын, ақ ниет; ☆ **сүүн хорс** (шөл) у қорғасын; ☆ **сүүн үндөс** бек.

СҮҮГҮЙ сүтсіз, ақсыз; ☆ **мақ. сүүгүй** мал сүж, **сүсэгтүй** лам мөргөөч құр желін мал балажан келер, дінсіз лама бас игіш келер.

СҮҮДЭВЧ сая, көлеңкешік.

СҮҮДЭГНҮҮЛЭ-Х бұлдырату, сағымдандыру, шүбалаңдату, көмескілендіру.

СҮҮДЭГНЭ-Х қ. сүүтэгнэх.

СҮҮДӘР I көлеңке; **уулын** ≈ таудың көлеңкесі; ≈ **т суух** көлеңкеге отыру; ☆ **сүүдәр барих** сая жасау, көлеңкешік істеу; ☆ **сүүдәрт шүхәр** қол шатыр; ☆ **сүүдәр зураг** үнсіз вино; ☆ **сүүдәртэй** тал осал жақ, жаман жағы, кемістігі; ☆ **сүүдәр өвчин** сал ауру.

СҮҮДӘР II: **нас сүүдәр** жас, ғұмыр, өмір; **нас** ≈ **хэд хурч байна?** жасыңыз нешеге келді.

СҮҮДЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. көлеңкелету, көлеңке түсірту; 2. көлеңкелену.

СҮҮДЭРЛЭГДЭ-Х көлеңкелену.

СҮҮДЭРЛЭ-Х көлеңкеу.

СҮҮДӘРТҮҮЛЭ-Х көлеңкелендіру, көлеңке түсіру; ☆ **сүүлээ сэрвээ дээрээ тавих** а) даңдайсу, менменсу; б)

ақырандау, қожаңдау; **сүүлээ сэрвээдээ тавыж** айллах ақырандап қорқыту.

СҮҮЛД кейін, соң, соңынан, артынан, кейінге, соңында, артында; ≈ **уулзья** кейін кездесейік; **ажлын** ≈ жұмыс соңынан, жұмыстан кейін; **олыы** ≈ **орох** көпшіліктің артында қалу.

СҮҮЛДҮҮЛЭ-Х 1. құйрықтау, құйыршықтау, құйрығынан алдыру, құйыршығынан алдыру; 2. кейіндету, кейінге қалдыру, артында қалдыру.

СҮҮЛДЭГДЭХ қалыну, кейінделу, кейінге қалыну, соңына қалыну.

СҮҮЛДЭХ 1. құйрықтау, құйыршықтау, құйрығынан алу, құйыршығынан алу; 2. кейіндеу, кейінге қалу, артында қалу.

СҮҮЛТ құйрықты; **дугуй** ≈ **хонь** дөңгелек құйрықты қой; **хар** ≈ қара құйрықты; ≈ **од** құйрықты жұлдыз.

СҮҮЛТЭЙ қ. сүүлт.

СҮҮЛЧ соңы, соңғы, ақырғы, арты, аяғы; **дәтрийн** ≈ дәптер соңы; **тэднийн** ≈ **нрәв** олардың арты келді; ≈ **ийн** удаа соңғы рет, ақырғы рет; ≈ **ийн** зам соңғы жол, соңғы сапар.

СҮҮДӘРТЭЙ көлеңкелі, саялы.

СҮҮДӘРТЭ-Х I көлеңкелену, көлеңке түсу.

СҮҮДӘРТЭ-Х II (*ауру*) салдану, салмен ауру.

СҮҮДЭ-Х сүтке күпті болу, сүт тышқақ тию.

СҮҮЖ жанбас; ≈ **ний яс** жанбастың сүйегі, жанбас сүйек.

СҮҮЛ 1. соңы, аяғы, ақыры, арты; **наадмын** ≈ той соңы, тойдың аяғы; **номын** ≈ кітаптың соңы; 2. соңғы, кейінгі, ақырғы; ≈ **ийн** тэмээний ачаа

хүнд соңғы түйенің жүгі ауыр; ≈ **ийн сонин** соңғы газет; ≈ **ийн өдрүүдэд** соңғы күндері; 3. құйрық, құйыршық; **нохойн** ≈ иттің құйрығы, ит құйрығы; **хоннын** ≈ қойдың құйрығы, қой құйрығы; **годон** ≈ келте құйрық; **нохой** ≈ ээ, ≈ **хонгорцгоо** (мақал) сөзбе сөз. ит құйрығын, құйрығы сабалағын □

(мағна) ит итті жұмсайды, ит құйрығын жұмсайды; ☆ **сүүл хавчих** а) ауыз жабу, ауыз бағу, сыр бермеу, байқап сөйлеу; б) аузы күйу, запы болу, запсы болу, жүрексіну, тайсалу; ☆ **сүүл агсах** = **сүүл сөхөх**; ☆ **сүүл сөхөх** а) бөсу, кепіру, еліру; б) маскарасы шығу, ұятқа қалу, шии шығу; в) ақырандау, қожаңдау; ☆ **сүүл барих** = **сүүл мушгих** арта қалу, соңында қалу, көш қалу; ☆ **сүүл дарах** а) қ. сүүл мушгих; б) өкшелей қуу;

СҮҮЛЭ-Х сүттеу, сүт қосу; **цай** ≈ шай сүттеу, шайға сүт қосу.

СҮҮЛЭЭР кейін, артынан, кейінірек, соңынан; ≈ **очих** кейін бару.

СҮҮМГЭР (жарық) көмескі, күңгірт, бұлыңғыр; ≈ **гэрэл** көмескі жарық.

СҮҮМГЭРДЭ-Х (жарық) көмескілену, күңгірттену, бұлыңғырлану.

СҮҮМИИЛГЭ-Х (*жарык*) көмөскілендіру, күңгірттету, бұлыңғырландыру.

СҮҮМИЙ-Х қ. сүүмгәрдіх.

СҮҮМХИЙ I көмөскі, күңгірт, бұлыңғыр.

СҮҮМХИЙ II 1. көдек, тұйық, томырық (адам); 2. (көз) қысық, бітік, жіпсік.

СҮҮМЭГНҮҮЛЭ-Х = сүүмийлгэх.

СҮҮМЭГНЭ-Х = сүүмийх.

СҮҮМЭЛЗҮҮЛЭ-Х жылтылдату, жылтындату, жылт-жылт еткізу, жылтың-жылтың еткізу.

СҮҮМЭЛЗЭ-Х жыртындау, жылтылдау, жылт-жылт ету, жылтың-жылтың ету.

СҮҮРС: сүүрс алда-х күрсіну, қыңжылу, қиналу.

СҮҮТ сүүт өвс сүттіген (*өсімдік*)

СҮҮТГЭЛЗЭ-Х жылтылдау, жылтындау, жылт-жылт ету, жылтың-жылтың ету.

СҮҮТГЭР = сүүмгәр.

СҮҮТГНҮҮЛЭ-Х күңгірттендіру, көмөскілендіру, қараңдату.

СҮҮТЭГНЭ-Х күңгірттену, көмөскілену, карауыту.

СҮҮТЭЛЗҮҮЛЭ-Х = сүүтэгнүүлэх.

СҮҮТЭЛЗЭ-Х = сүүтэгнэх.

СҮЦХЭЭ = сүйхээ.

СҮЦХ балта; том ≈ үлкен балта; жиңг ≈ кішкене балта; тал ≈ айбалта; хангинуур ≈ ақ балта; ≈ ний иш балтаның сабы; ≈ ээр цавчих балтамен шабу; ☆ сүх далайтал үхэр амрах балта көтергенше жал табу.

СҮЦДҮҮЛЭ-Х балталату, балтамен шаңқызу, балтамен үрғызу.

СҮЦДЭ-Х балталау, балтамен шабу, балтамен үру.

СҮЦЛЭ-Х = сүцдэх.

СҮЦЛЭЧ айбалта, балташық.

СЭВ I 1. мін, ақау, кем, кетік; өө ≈ эрэх мін іздеу, кем-кетігін көздеу; 2. қожыр, бұжыр; будаг нь ≈ гарах сыры бұжырлану; 3. дақ, кір, қожалақ, сатпақ; буртаг ≈ кір қожалақ; 4. тат, тот; хортон ≈ гарах тат дақ тұру; 5. қайызғақ; гээзегний ≈ шаштың қайызғағы; ☆ сэвтэй хүн сээрээ маажина қылмысты адам қырынан қысылар.

СЭВ II сып, сап; ≈ сэрүүн сап-салқын; сэм ап-ақырын, тып-тыныш; ≈ хийх сып-сып ету; ≈ салхлах жел зу зу соғу.

СЭВГҮЙ 1. мінсіз, ақаусыз; 2. кірсіз, дақсыз, кіршіксіз.

СЭВГЭР 1. (*иаш*) дудар, дудырақ; 2. шүйке бас, әйел.

СЭВЛҮҮЛЭ-Х сұытпалату, томыртқа қалату.

СЭВЛЭГ 1. бұрым, айдар; 2. (*өсімдік*) тамыр, тамыр шашақ.

СЭВЛЭ-Х сұытпалау, томыртқалау.

СЭВРЭ-Х дегду, сорғу, кебу.

СЭВРЭЭГҮЙ дегдімеген, сорғымаған, кеппеген.

СЭВРЭЭ-Х дегдiту, сорғыту, кептіру; салхинд ≈ желге кептіру.

СЭВС (малдың) жың; хивэгч малың ≈ күйіс малының жыны.

СЭВСТЭР жұмсақ, бос, майда, ұла, ұлпілдек; ≈ шороо бос топырақ; ≈ цас ұла қар; ≈ аргал жас тесек.

СЭВСДЭ-Х (түйе) жың шашу, жының төгу.

СЭВСИЙЛГЭ-Х ұлпалау, үлпелеу, үлпеленту, үлпілдету, жұмсарту.

СЭВСИЙ-Х ұлпалану, үлпелену, үлбіреу, мамықтай болу, жұмсарту.

СЭВСЛҮҮЛЭ-Х (*бұлау*) жыңға түсу, жың қойдыру.

СЭВСЛЭ-Х жың қою, жың басу, жыңмен бұлаулау.

СЭВСПЭ-Х 1. (*овоц*) түтеу, көгеру, шіру; 2. жындай болу, іру; 3. жүрексіну, тайсалу.

СЭВСТЭ-Х 1. жың қою, жыңмен бұлаулау; 2. (түйе) жың шашу.

СЭВСҮҮЛЭ-Х = савсуулах; (*будақтау*).

СЭВСЭ-Х = савсах.

СЭВТҮҮЛЭ-Х таттандыру, тоттандыру.

СЭВТЭ-Х таттану, тоттану.

СЭВТЭЭ-Х = сэвтүүлэх.

СЭВҮҮН I қызық, гажап, тамаша; ≈ гайхалтай таңғаларлық қызық; ≈ юм гажап нәрсе; ≈ үг қызықты сөз; сонин ≈ қызық тамаша; ≈ амсах қызық көру; 2. самал, жайлы қоңыр; ≈ салхи самал жел.

СЭВҮҮН II асқақ, дандай, менмен; ≈ зан асқақ мінс; ≈ санаатай зэвүүн хүн дандэйсыған жексұрын адам.

СЭВҮҮР желпуш.

СЭВҮҮРХЭ-Х (*асқа*) жеңсіктену, таңсыктану, жеңсік көру, таңсық көру.

СЭВХ 1. секпіл, теңбіл, мең; 2. тат, тот.

СЭВХИЙЛГЭ-Х 1. тынықтыру, тыныстау, тынымдату; 2. салқындату, суыту, басу; 3. кептіріңкіреу, құрғатыңқырау, дегдіткіңкіреу; 4. (қозғалыс) сып еткізу, жып еткізу.

СЭВХИЙ-Х 1. тынығу, тыныстау, тынымдау; түр ≈ уақытша тынығу; 2. салқындау, суыну, басылу; хөлс ≈ тері басылу; 3. кебу, құрғау, дегду; угаасан юм ≈ жуған нәрсе кебу; 4. сып ету, жып ету; гэнэг ≈ кенет жып ету.

СЭВХТЭ-Х 1. секпілдену, теңбілдену; 2. таттану, тоттану.

СЭВШЭЭ сэвшээ салхи самал жел, жайлы қоңыр жел.

СЭВШЭЛЭ-Х самал есу, самал соғу; намырн хонгор салхи ≈ күзгі қоңыр самал жел соғу.

СЭВЭГ шебік; цайны ≈ шайдың шебігі; сийрсэн ≈ торлаған шебік; хулсан ≈ қамыс шебік.

СЭВЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) жел-

беңдету, желпидету, желбірету; 2. (жел) үрлету, ұйтқыгу, соқтыру; 3. (қозғалыс) жылпыңдату, жылпылдау.

СЭВЭГНҮҮР=сэвэлзүүр.

СЭВЭГНЭ-Х 1. (желге) желпидеу, желбіреу, желпидеу, желбеңдеу; **үс** ≈ **шаш** желкідеу; 2. (жел) баяу есу, баяу соғу; **салхи** ≈ жел баяу есу, жел баяу соғу; 3. жылпостану, жылпыңдау; ≈ **хүн** жылпос адам.

СЭВЭЛЗҮҮЛЭ-Х=сэвэгнүүлэх.

СЭВЭЛЗҮҮР 1. (жел) самал, ноңыр; ≈ **салхи** үлээх самал жел есу; 2. (қозғалыс) жылпос, жылпың, епті, Ыңғайлы; ≈ **хүн** жылпос адам; 3. (мінсез) жеңілтек, үшқалақ, жслөкпе; ≈ **зан** жеңілтек мінсез.

СЭВЭЛЗЭ-Х=сэвэгнэх.

СЭВЭ-Х 1. (нәрсемен) желпу, желпидету; **дэвж** ≈ бұлғай желпу, сипай қаға желпу; **үлэж** ≈ үрлесе желпу, естіре, желпу; 2. (желге) кептіру, дедіту, сорғыту; **салхинд** ≈ желге кептіру; 3. (ыстық сұйықты) суытпалау, суыту, салқындалу; **хүйтэн усаар** ≈ суық сумен суытпалау; 4. (жел) баяу есу, баяу соғу; **салхи** ≈ жел баяу есу.

СЭВЭ-Х II ұрыну, әурелену, әуреге түсу, азаптану, бейнеттену, машақаттану; ≈ **гүй юманд** ≈ әуреленбейтін нәрсеге ұрыну.

СЭГ I 1. жемтік, өлексе; **хонины** ≈ қойдың жемтігі; 2. тамтық, жұғын, қалдық; **дээлийн** ≈ ішкітін тамтығы; ≈ **болж гүйцэх** тамтығы қалу; 3. шала; ≈ **зәмдэг** шала-шарпы; 4. жарым, жарымжан, мүгедек, кемтар; **өвчний** ≈ **болсон амьтан** аурудан жарымжан болған адам.

СЭГ II толас, саябыр, сөл кідіріс; **бороо** ≈ **хйх** жаңбыр толастау; **ажил** ≈ **хйх** жұмыс сөл кідіру.

СЭГҮЙ толастамай, саябырламай, кідірмей, толассыз, саябырсыз, кідіріссіз; **бороо** ≈ **орох** жаңбыр толастамай жауу; ≈ **ажиллах** кідіріссіз жұмыстау.

СЭГЛИЙ=сэгэл I.

СЭГЛИЙЛГЭ-Х (*шаш, жүн*) дудырату, қобырату, сабалақтандыру.

СЭГЛИЙ-Х (*шаш, жүн*) дудырау, қобырау, сабалақтау; **үс нь** ≈ жүні дудырау.

СЭГЛЭ-Х (ат жүрісі) текірек, шоқырақ; **морины** ≈ **ээр явах** аттың теңірегімен жүру.

СЭГЛЭГЭ-Х (*шаш, жүн*) дудырақ, қобырақ, сабалақ; ≈ **үс** сабалақ жүн.

СЭГЛЭ-Х I 1. шала тастау, шала-шарпы істеу; **ажил** ≈ жұмысты шала тастау; 2. тоздыру, жырту, тамтығын шығару; **номсо** ≈ кітабын тоздыру; **мак эвдэх гэж** ≈ ет бұзам деп тамтығын шығару.

СЭГЛЭ-Х II=сэгхйх.

СЭГРЭ-Х тозу, тамтық болу, жемтірлену.

СЭГС тор (ыдыс); ≈ **энд хйх** торға

салу.

СЭГСГЭР=сэглэгэр.

СЭГСГЭРХЭН (*шаш, жүн*) дудырақтау, қобырақтау, сабалақтау.

СЭГСИЙЛГЭ-Х=сэглийлгэх.

СЭГСИЙ-Х=сэглийх.

СЭГСРҮҮЛЭ-Х 1. (*шаң*) қақтыру, сілкіту; 2. (бас) шайқату; 3. (*іс әрекет*) басын аулақтату, басын алыстау, жолаттырмау.

СЭГСРЭГДЭ-Х 1. (*шаң, тозаң*) қағылу, сілкілу; 2. (*бас*) шайқалу; 3. (*іс, әрекет*) бас аулақталу, бас алыстау, жолатылмау.

СЭГСРЭЛТ 1. (*шаң*) қағыс, сілкіс, қағу, сілкіу; 2. (*бас*) шайқас; 3. (*іс, әрекет*) аулақтық, алыстық, аулақтау, алыстау, жоламау.

СЭГСРЭ-Х 1. (*шаң, тозаң*) қағу, сілкіу; **шәрдэг** ≈ сырдақ қағу; 2. (*бас*) шайқау; **толгой** ≈ бас шайқау; 3. (*іс, әрекет*) басты аулақтау, басты алыстау, жоламау.

СЭГСҮҮРЭГ сөңсөң; ≈ **ээр доторлох**; сөңсенмен астарлау.

СЭГСЧИ-Х қаңқылау, сілкілеу, қағып-қағып жіберу, сілкіп-сілкіп жіберу.

СЭГСЧҮҮЛЭ-Х қаңқылату, сілкілету, қақтырып-қақтырып жіберу, сілкітіп-сілкітіп жіберу.

СЭГСЭГНҮҮЛЭ-Х (*шаш, жүнді*) дудыраңдату, қобыраңдату, сабалаңдату.

СЭГСЭГНЭ-Х (*шаш, жүн*) дудыраңдау, қобыраңдау, сабалаңдау, дудырақтау, дудар-дудар болу.

СЭГСЭЛЗҮҮЛЭ-Х=сэсэгзүүлэх.

СЭГСЭЛЗЭ-Х=сэсэгзэх.

СЭГХИЙЛГЭ-Х 1. (қимыл) кідірту, тоқтау, аялдау; 2. (жел, жауын, қар) толастату, басу, тоқтау; 3. (жұмыс, әрекет) шала тастату, шала істету, шала-шарпы істету.

СЭГХИЙ-Х 1. (*қимыл*) кідіру, тоқтау, аялдау; 2. (жаңбыр, жел, қар) толастау, басылу, тоқтау, саябырлау.

СЭГЭЛ I шөп төсснш; ≈ **дэвсэх** шөп төсснш төсеу.

СЭГЭЛ II сэгэл санаа күпір, күпіршілік; ≈ **тай** күпіршілік ойлайтын; ≈ **тай хүн** күпіршілік ойлайтын адам; ≈ **шрээң дээр гэгчээр** күпіршілік күбі үстінде дегендей.

СЭГЭЛГЭ-Х (*аттың жүрісі*) бүлкілдету; **морно** ≈ атын бүлкілдету.

СЭГЭЛДРЭГ бүлдірге, бау; **ташуурын** ≈ қамшының бүлдіргесі; **малгайың** ≈ тымақтың бзуы.

СЭГЭЛДРЭГЛҮҮЛЭ-Х бүлдірге тақтыру, бау тақтыру.

СЭГЭЛДРЭГЛЭ-Х бүлдірге тағу, бау тағу.

СЭГЭ-Х (аттың жүрісі) бүлкілдеу.

СЭГЭЭ ақыл, ес, ой; ≈ **орох** ақыл кіру, ес кіру, ой түсу; ≈ **гаргах** ақылға салу, ойға салу.

СЭГЭЭЛЭ-Х ақылға салу, ойлау, ой-

ға салу, ақылмен ойлау.

СЭГЭЭРҮҮЛЭ-Х ақыл беру, ақыл айту, есіне түсіру, ой салу.

СЭГЭЭРЭ-Х ақыл кіру, ой түсу, ес кіру, зиян кіру.

СЭГЭЭТЭЙ ақылды, есті, зиянды.

СЭДЛЭГ жаңалық, жаңа бастама.

СЭДРҮҮЛЭ-Х 1. (жара) асқындыру, ұлғайту; 2. (іс, әрекет) тудыру, ұлғайту, шығару, жамау.

СЭДРЭ-Х 1. (жара) асқылу, ұлғаю, үлкею; **хатиг** ≈ сыздауық асқыну, шикан ұлғаю; 2. (іс, әрекет) туу, ұлғаю, өршелену, шығу; **хэрэг улам** ≈ қылмыс ұлғаю беру.

СЭДРЭЭХ—сәдрүүлэх.

СЭДҮҮЛЭ-Х жаңаны ойлату, жаңалық шығарту, жаңа бастама көтерту.

СЭДЭВ I 1. тақырыл; егүүлэлгійн ≈ әңгіме тақырыбы; 2. тезис, ой желісі, пікір желісі.

СЭДЭВ II күдік, кәдік, шүбә, сезік; **хэргийн** ≈ жәдәгдәх істің күдігі біліну.

СЭДЭВЛҮҮЛЭ-Х 1. бастама көтерту, жаңаны ойлату; 2. күдік туғызу, сезік туғызу, сезік алғызу.

СЭДЭВЛЭГДЭ-Х 1. бастама көтерілу, жаңа нәрсе ойланьлу; 2. күдік туу, сезік туу, сезіктеліну, сезік алыну.

СЭДЭВЛЭ-Х I 1. бастама көтеру, жаңа нәрсе ойлау; 2. тақырып жобалау.

СЭДЭВЛЭ-Х II күдіктену, күдік алу, сезіктену, сезік алу.

СЭДЭРГЭНЭ (өсіндік) шырмауық.

СЭДЭ-Х 1. алғаш ойлау, тұңғыш ойлау, бастама көтеру, жаңа нәрсе ойлау; 2. (тері) қоздыру, тігірету, түршіктіру; 3. (ойдан) қыйыстыру, ойластыру; **хуурамч зүйл** ≈ ж гаргах жалған қисын ұсыну; ≈ ж хэрәгжүүлэх ойластырып жүзеге асыру.

СЭЖИГ I сезік, күдік, күмән; ≈ санах сезік ойлау, сезік туу; **хар** — жаман ой; 2. сескеніш, жиреніш; ≈ **хүрэх** сескену, жирену; ≈ **ээр өвдох** сескеніштен ауру; ≈ **ээр чөтгөр**, **сүзгээр бурхан** жиренішпен сайтан, сныныспен бурхан (*қудай*); 3. байқам, абай; **ажиг** ≈ байқам.

СЭЖИГҮҮЙ 1. күдіксіз, күмәнсіз, шүбәсіз; 2. жиренбейтін, сескенбейтін; ≈ **хүн жиренбейтін** адам.

СЭЖИГДЭ-Х I 1. (мүйіз) шайқалу, ырғалу; 2. (мүйізбен) шанылу, шанылып төгілу.

СЭЖИГДЭ-Х II сезіктену, күдіктену, сезік ойлау, күдік ойлау.

СЭЖИГЛҮҮЛЭ-Х сезіктендіру, күдіктендіру, сезік алдыру, күдік туғызу.

СЭЖИГЛЭГДЭ-Х сезіктенілу, күдіктенілу, сезік алыну, күдік туу.

СЭЖИГЛЭЛ сезік, күдік, күмән, шүбә.

СЭЖИГЛЭЛТЭЙ сезікті, күдікті, сезігі бар, күдігі бар; ≈ **явдал** сезікті іс.

СЭЖИГЛЭМТГИЙ сезіктенгіш, күдіктенгіш, сезік алғыш, күдік алғыш.

СЭЖИГЛЭМХИЙ—сэжиглэмтгий.

СЭЖИГЛЭ-Х 1. сезіктену, күдіктену, сезік алу, күдік алу; ≈ **хэрэггүй** сезіктенудің қажеті жоқ; 2. жирену, жек көру, сескену; ≈ **юм жиренетін** нәрсе.

СЭЖИГТЭЙ сезікті, күдікті, сезігі бар, күдігі бар; ≈ **хүн** сезікті адам.

СЭЖИГЧ сезгіш, сезімтал, сезімпаз; **их** ≈ **хүн** өте сезгіш адам.

СЭЖИ-Х 1. (мүйізін) шайқау; 2. (басын) ізесу, шұлғу, шұлғыту.

СЭЖЛҮҮР (аспап) шайқауыш, ырғауыш, тербеуіш.

СЭЖЛЭ-Х 1. (мүйізін) әлсін-әлсін шайқау; 2. (басын) әлсін-әлсін ізесу, дүркін-дүркін шұлғу.

СЭЖҮҮЛЭ-Х 1. (мүйізін) шайқату; 2. (басын) шұлғыту, ізектету.

СЭЖҮҮР 1. (нәрсе) шет, үш, жиек; **борооны** ≈ жаңбырдың шеті; **зах** ≈ шет жиек, шет пушпақ; 2. (киім) етегі, әдібі, ұшы; **дәлігін** ≈ шапанның етегі; **хормойн** ≈ етек әдібі; **ханцуйн** ≈ жең ұшы; 3. (сөз) сыбыс, ұшық; **үгний** ≈ сөндөх сөз сыбысы естілу.

СЭЖҮҮРДЭ-Х 1. жиектеу, жағалау, жиекке шығу, жағаға шығу; 2. (киім) жиектеу, көмкөгу, өдіптеу.

СЭЖҮҮРЛЭ-Х—сэжуүрдэх.

СЭЛБҮҮЛЭ-Х 1. жамату, жөндету; 2. суытпалау.

СЭЛБҮҮР ескек; **усан онгоцны** ≈ көме ескегі; ☆ **сэлбүүр көлтөн жарған** аяқтылар (тегіз жөндіктері).

СЭЛБҮҮРДЭ-Х ескектеу, ескекпен есу.

СЭЛБЭГ 1. селбек, көмек, жәрдем; 2. (техникалық) жабдық; ≈ **хэрэгсәл** жөндеу жабдығы, жамау жабдығы, бүтіндеу жабдығы.

СЭЛБЭГНЭ-Х салпаңдау, салбыраңдау, салпылдау, салпаң-салпаң ету.

СЭЛБЭГЭР салпаған, салбыраған, салпы, салпаң.

СЭЛБЭЛЗЭ-Х (бос қимыл) жалтаңдау, жалпылдау, желпілдеу, далақтау.

СЭЛБЭЛЭГ жамау, жөндеу; ≈ **бағатай** жамауы аз.

СЭЛБЭ-Х I 1. жамау, жөндеу, бүтіндеу; ≈ **зүйл** жамайтын нәрсе; 2. **суыту**, суытпалау; **халуун цайг** ≈ ыстық шайды суытпалау.

СЭЛБЭ-Х II есу, ескектеу; **усан онгоцны** ≈ көмені есу.

СЭЛБЭЭС—сэлбэг.

СЭЛГҮҮЛЭ-Х 1. алмастырту, ауыстырту; 2. кездіру, қаңғыту, аралату, шарлату, қыдырту.

СЭЛГҮҮР ескек, еспе.

СЭЛГҮҮЦҮҮЛЭ-Х серуендеу, қы-

дырту, бой жаздыру.

СЭЛГҮҮЦЭ-Х серуендеу, қыдыру; кезу, бой жазу. **гудамжаар дәмий** ≈ көшеде босқа серуендеу.

СЭЛГЭЛЭГ 1. (орын) ауыспалық, кезектік; (іс) ауысу, алмасу; (сын) ауыспалы, кезек; **тариалангийн** ≈ **талбай** егіннің ауыспалы алаңы; 2. серуен, қыдырыс, кезіс; ≈ **хийх** серуендеу, кезу.

СЭЛГЭ-Х 1. (орын) ауыстыру, алмастыру, кезектеу; **тариаланг** ≈ егісті ауыстыру; **нутаг** ≈ мекен ауыстыру; 2. серуендеу, кезу, қыдыру, босқа жүру; **дәмий** ≈ босқа кезу; ☆ **авиа сэлгэх** дыбыс алмасу, дыбыс өзгерту.

СЭЛГЭЦ 1. ауыспалық, кезектік; 2. серуен, кезіс, қыдырыс, бос жүріс.

СЭЛГЭЦЭ-Х ерсілі-қарсылы, серуендеу, әрі-бері кезу.

СЭЛДИЙ ен, ұма; **эр адгуусны** ≈ аталық жануарлардың ені.

СЭЛТ оны мұны, уақ-түйек; **неход** ≈ жолдас жора; **бэлэг** ≈ уақ-түйек тарту, тарту-марту, **мэдээ** ≈ хабар ошар; **бичиг** ≈ хат-мат, оны-мұны қағаз, қағаз-мағаз.

СЭЛТРЭ-Х (өң беті, қабығы) сыдырылу, сыпырылу, қоқсу; **наасан қаас** ≈ жабыстырған қағазы сыдырылу.

СЭЛТЭР: **сэлтар салтар** абыр-сабыр, апалаң-топалаң, асыға-үсіге, асып,саса; ≈ **бөлөх** абыр-сабыр болу.

СЭЛҮҮЛЭ-Х I 1. (қайық, кеме) естіру, еспелету; 2. (суда) малтату, жүздіру, естіру.

СЭЛҮҮЛЭ-Х II (нәрсені) ауыстырту, өзгерту.

СЭЛҮҮН 1. тыныш, жайлы, жым-жырт, у-шусыз; **нохой муу сайн юм** ≈ **сайхан байх** ит-күс жаманаттан тыныш болды; 2. еркін, бос; **ажил** ≈ **байх** жұмыс еркін болу.

СЭЛҮҮР (кеме, қайық) ескек; (сал) күрек; **онгоңы** ≈ кеме ескегі; **сал мод урсгах** ≈ сал ағаш ағызатын күрек.

СЭЛҮҮРДҮҮЛЭ-Х ескектету, естіру, ескекпен естіру, күрекпен естіру.

СЭЛҮҮРДЭ-Х ескектеу, есу; (салы) күректеу, күрекпен есу.

СЭЛҮҮРЧ (суда) жүзгіш, малтағыш, ескіш; **их** ≈ **хүн** өте малтағыш адам.

СЭЛҮҮХЭН 1. тынышырақ, тыптыныш, жым-жырт; 2. еркінірек, босырақ.

СЭЛҮҮЦЭ-Х=сэлгәцэх.

СЭЛХРЭ-Х (дене) қабыну, ісіну,көблiгy; **нүүр** ≈ бегі көблiгy.

СЭЛХРЭЭ ісік, қабын, көблiк; **нүдний** ≈ көздің ісігі.

СЭЛЭГ: **бэлэг сэлэг** тарту-марту, сыйлық-мыйлық, тарту таралғы.

СЭЛГЭЦ (су жөндігі) ескекші.

СЭЛЭМ қылыш; ≈ **ний хуй** қылыштың қыны; ≈ **жад** қылыш найза; **сэл-**

мэн эвэр қылыш мүйіз.

СЭЛЭМДЭ-Х қылыштау, қылышпен шабу; **бургас** ≈ талды қылышпен шабу.

СЭЛЭ-Х I 1. (қайық, салыны) есу, ескектеу, күректеу, ескекпен есу, күрекпен есу, **онгоң** ≈ кемеіні есу; **завь** ≈ қайықты есу; 2. (суда) жүзу, малтау, есу; **усанд** ≈ суда жүзу.

СЭЛЭ-Х II 1. (*бір нәрсені*) ауыстыру, алмастыру, өзгерту; **хувцас** ≈ кіім ауыстыру; **морь** ≈ ат ауыстыру; 2. (мекен) аудару, ауысу, ауу, қошу; **нутап** ≈ мекен аудару, елден ауу.

СЭЛЭЭ ауыс, өзгеріс; **халаа** ≈ ауыс-қыыс; ≈ **солио** өзгеріс-мөзгеріс, ауыс-түйіс; 2. кезек.

СЭМ 1. (*қозғалыс*) ақырын, баяу, жой; ≈ **ярих** ақырын сөйлеу; 2. (дыбыс) үндемей, үнсіз, дыбыссыз; ≈ **чагнах** үндемей тыңдау; 3. (*мінез*) жымсыңы, тымырсық, арамса, білдірмей, астыртын; ≈ **хүв** жымсыққа адам; ≈ **стох** білдірмей аңду; ≈ **нолох** астыртын ажуалау; ≈ **хуйвалдах** астыртын ымыралау.

СЭМБИЙЛГЭ-Х үлпілдету, үлпілдек болдыру, ұлпадай болдыру.

СЭМБИЙ-Х 1. (*нәрсе*) үлпілдеу, үлпелену, майдалану, үлпілдек болу, ұлпадай болу; 2. (*мінез*) серілену, серілік құру, сал болу.

СЭМБЭГНҮҮЛЭ-Х (жұмсақ нәрсені) үлбіреңдету, үлпелендету, үлбірең-үлбірең қозғалту, ұлпаң-ұлпаң қозғалту.

СЭМБЭГНЭ-Х (жұмсақ нәрсе) үлбіреңдеу, үлпелендеу, үлбірең-үлбірең қозғалу, үлпек-үлпек ету.

СЭМБЭГЭР 1. (нәрсе) үлпек, ұлпа, жұмсақ, үлпілдек, ұлпадай, үлпілдеген, үлбірек, үлбіреген; 2. (мінез) сері, сал, кірпияз.

СЭМБЭГЭРХЭН *сын*. 1. (нәрсе) үлпектеу, жұмсақтау, үлпілдектеу, үлбіреңкі; 2. (мінез) серілеу, салдау, кірпияздау, сәнқой.

СЭМБЭЛЗЭ-Х=сэмбэгнэх.

СЭМТЭР (*нәрсе*) жүқа, талдырмаш, жіңішке; (бұлт) шарбы; ≈ **даавуу** жүқа пұл; ≈ **үүл** шарбы бұлт.

СЭМЖ шарбы (*май*); ≈ **инд ороосон** элэг шарах шарбыға ораған бауыр қақтау; ≈ **ни** үлп шарбы бұлт; ≈ **ни өөх** шарбы май; ☆ **сэмж доолох** күйтсіз артылу, құр оқырану.

СЭМЖЛЭ-Х 1. шарбылану; 2. семіру, тойыну, майлану.

СЭМЛҮҮЛЭ-Х (*пұл*) сетінеттіру, тарқаттыру; (жүн) түткізу.

СЭМЛЭ-Х (*пұл*) сетінету, тарқату; (жүн) түту.

СЭМРҮҮЛЭ-Х (*пұл*) сетінету, тарқату, (жүн) түту.

СЭМРЭ-Х (*пұл*) сетінеу, тарқау; (жүн) түтілу; **бөс** ≈ пұл сетінеу.

СЭМТГЭР сетік, жырық; **эмтгэр** ≈ кетік-сетік.

СЭМТИЙ-Х сетілу, сетінеу, жырылу.
СЭМТРЭ-Х шетінеу, сетінеу.
СЭМХЭН сэм; ≈ **нрэх** ақырын келу.
СЭМЧИ-Х (*жүн*) түту, түткілеу;
ноос ≈ **в жүн** түткіледі.

СЭМЧҮҮЛЭ-Х (*жүн*) түткізу, түткілеу.

СЭМЭРХИЙ 1. жырық, сетік, жырылған, сетілген; 2. жыртын, тозық, жыртылған, тозған; ≈ **даавуу** жыртық шүперек.

СЭМЭРХИИДЭ-Х тозыгы жегу, ескіру, көнеру.

СЭМЭЭР жасырын, құпия, астыртын; ≈ **сурвалжлах** құпия іздетісу; ≈ **хуйвалдах** астыртын ымыраласу.

СЭМЭЭРХЭН жасырын-ғана, ақырын-ғана, үндөмей, білдірмей, үнсіз, дыбыссыз; ≈ **босох** білдірмей тұру.

СЭНГЭНЭ-Х 1. (самал) есу, соғу; 2. (*иіс*) аңқу, шығу, сезілу; **үнэр** ≈ иісі аңқу; 3. жару, **хамар** ≈ мұрын жару.

СЭНДИЛҮҮЛЭ-Х қазып тегістету, қазып жылмағайлату.

СЭНДИЛЭ-Х қазып тегістету, қазып жылмағайлау; **дөгуур нь** ≈ астын қазып тегістету.

СЭНДЛҮҮЛЭ-Х 1. қаздырып тегістету, қаздырып жылмағайлату; 2. жүлқылату, сілкілету, ыргату.

СЭНДЛЭ-Х 1. = **сэндилэх**; 2. жүлқылау, сілкілеу, ыргау.

СЭНДЧИ-Х жүлқылай беру, сілкілей беру, ыргай беру.

СЭНДЧҮҮЛЭ-Х жүлқылата беру, сілкілете беру, ыргата беру.

СЭНДЭН (ағаш) саңдал.

СЭНЖ I 1. (ыдыс) тұтқа; **хувингийн** ≈ көгелдің тұтқасы; 2. ілгек, ілмек; **дөрөөний** ≈ үзеңгінің ілгегі; 3. көз, тесік; **тогчы** ≈ түйменің көзі; 4. шарық, орам; **нэг** ≈ **утас** бір шарық жіп; ☆ **сәнжтэй** аяға кесе; **сәнжтэй** **баруул** ілмек тұтқа.

СЭНЖГЭР салпақ, салбырақ, салпан, салбыраң, салпаған, салбыраған.

СЭНЖИГНҮҮЛЭ-Х = **саянжануулах**.

СЭНЖИГНЭ-Х = **санжганах**.

СЭНЖИД таңба тұтқасы.

СЭНЖЛҮҮЛЭ-Х 1. (ыдыс) тұтқа салдыру, тұтқа орнаттыру; 2. ілгек шығарту, ілмек орнаттыру; 3. тесік шығарту, көз шығарту.

СЭНЖЛЭ-Х 1. (ыдыс) тұтқа орнату, тұтқа салу; 2. ілгек шығарту, ілмек орнату; 3. тесік шығарту, көз шығарту; ☆ **нохой сәнжлэх** ит қабу, иттің тісі кіру.

СЭНС I тіс ескек, мұрындық; **усны** ≈ судың тіс ескегі; **онгоцны** ≈ самолёттің тіс ескегі.

СЭНС II сеңсең; **хурганы** ≈ **арьс** қорының сеңсең терісі.

СЭНСЛҮҮЛЭ-Х (*дога, дөңгелекті*) торлату, көзету, бұрату.

СЭНСЛЭ-Х (*дога, дөңгелек*) торлау,

көзеу, бұрау, мұрындықтау; **дугуй** ≈ **дога** торлату.

СЭНСРЭ-Х I сеңсеңдеу (қозы сеңсеңдеу).

СЭНСРЭ-Х II мұрындық орнатылу, мұрындықталу; **дугуйны хэгээс** ≈ **доганың** белдігіне мұрындық орнатылу.

СЭНСТЭЙ тіс ескекті, мұрындықты; ≈ **чарга** тіс ескекті моторлы шана; ≈ **худаг** жел ескекті құдық.

СЭНХРҮҮЛЭ-Х түсіндіру, ұғындыру; **ухуулан** ≈ үгіттеп ұғындыру.

СЭНХРЭ-Х түсіну, ұғыну; ≈ **болсон байна** түсінетін болшыты.

СЭР: **сэр сэр** (*жаңбыр*) сыр, сыр; (жел) ызың-ызың; ≈ ≈ **салжиллах** ызың-ызың соғу; ≈ ≈ **борзэ** сыр-сыр жаңбыр; ≈ ≈ **бероо хувдас барна**, **шавэр авир үг ая барна** сыр-сыр жаңбыр киім тоздырар, сыбыр-күбір сөз еп тоздырар-сіркірек жаңбыр киімнен өтер, сыбыр-күбір сөз сүйектен өтер.

СЭРВИЙЛЭ-Х 1. (нәрсе) біздіту, үрпиту, тікелейту, серейту; 2. (*ауру*) сауықтыру, жазу, тәуірлендіру.

СЭРВИЙ-Х 1. (нәрсе) біздию, үрпийю, тікелейю, серею; 2. (*ауру*) сауыгу, жазыу, тәуірлену.

СЭРВЭГНҮҮР 1. (*мінез*) тік, шөлкес; ≈ **хүн** шөлкес адам; 2. ебелек, жеңілтек.

СЭРВЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсе) сербеңдету, ербеңдету, ізектету; 2. (жел) желпілдету, сарыылдату, желпендету; 3. (мінез) ебелектету, аталақтату, ербеңдету.

СЭРВЭГНЭ-Х 1. (*нәрсе*) сербеңдеу, ербеңдеу, ізектеу, ізендеу, **өвсний толгой** ≈ шөл басы ізендеу; 2. (жел) желпіу, желпі соғу, сипай соғу; **салхи** ≈ жел желпі соғу; 3. (мінез) ебелектеу, аталақтау, желпендеу, ебелек, желпі, аталақ; ≈ **зантай** ебелектейің мінезі бар, ебелек мінез.

СЭРВЭЛЗЭ-Х ебелеңдеу, тікереңдеу, біздендеу, сереңдеу, сербеңдеу.

СЭРВЭН 1. серек, тіке, тік, серейген, біздіген, тікелейген; ≈ **хад** серек тас; 2. оқшау, жеке.

СЭРВЭСХИЙ-Х 1. (*нәрсе*) сереңету, тікең ету, біздең ету; 2. (сезім) тырқың ету, тітіркеніп қалу, шіміркеңіп қалу.

СЭРВЭЭ 1. шоқтық; **адууны** ≈ жылқының шоқтығы; **өндөр** ≈ **тэй** биік шоқтық, шоқтығы биік; 2. арқа қанат; **загасын** ≈ **балықтың** арқа қанаты; 3. (тау) қыр, жота; ≈ **хад** жота жартастар; ☆ **сэрвээ сэртэн** қылқан омыртқалы (сүйек).

СЭРГИЙЛҮҮЛЭ-Х күзеттіру, қорғату, сақтау, қарауылдату.

СЭРГИЙЛЭ-Х 1. күзету, қорғау, сақтау, қарауылдау; **хил хязгаарыг** ≈ шекараны күзету; 2. сақтану, қорғау, аман алып қалу; **урьдчлан** ≈ алдын-

ала сактану; ☆ **цагдан сэргийлэх** сакшы. **СЭРГЭВЭЛЗЭ-Х** қалбалақтау, жал-балақтау, жалпылдау, сасқалақтау, дегбірсіздену.

СЭРГЭГ 1. (*үйқы*) сергек, ширақ, қағылез; **нойр** ≈ үйқыға сергек; 2. (*ұқыл*) сақ, қырағы, пысық; ≈ **сөргөг** сақ пысық.

СЭРГЭЛЗЭ-Х = **сэргэвэлзэх**.

СЭРГЭЛЭН 1. пысық, ширақ, ұқыпты, жинақы; ≈ **қовоо** пысық сезімтал; 2. шағ, жарқып, ашық; ≈ **байдалтай** ашық жүзді.

СЭРГЭЛЭНДЭ-Х өте пысық болу, өте ширақ болу, өте ұқыпты болу, өте жинақы болу.

СЭРГЭМЖ = **сэрэмж**.

СЭРГЭМЖЛҮҮЛЭ-Х = **сэрэмжлүүлэх**.

СЭРГЭМЖЛЭ-Х = **сэрэмж**.

СЭРГЭР сида, жіңішке; ≈ **эвэртэй** үхэр сида мүйіз сиыр; ≈ **үзүүртэй** мод ұшы сида ағаш.

СЭРГЭ-Х 1. (*көңіл-күй*) сергу, ширау, көтерілу, ашылу; **сэргэл** ≈ көңілі көтерілу; **нойр** ≈ үйқы ашылу; **нүд** ≈ а) көзі ширау, көз шырымын алу; б) шаттану, қуану, көңілі көтерілу; 2. (*хал жағдай*) жақсару, көтерілу; **амьдрал нь** ≈ тұрмысы жақсару; **ажил нь** ≈ жұмысы жақсару; 3. (*науқас*) сергу, тыңаю, тәуірлену; **муурч унаад** ≈ талып жығылып есін жинау; 2. (*бір нәрсені*) еске түсіру, қайта елестету; **хэрэг** ≈ істі еске түсіру.

СЭРГЭЭ-Х 1. (*көңіл-күй*) сергіту, ширау, көтеру, ашу; **сэргэлээ** ≈ көңілін көтеру; **нойроо** ≈ үйқысын ашу; 2. (*хал-жағдай*) жақсарту, көтеру; **амьдралы нь** ≈ тұрмысын жақсарту; 3. (*науқас*) сергіту, тәуірлендіру, тыңайту; **өвчнөөс** ≈ аурудан сергіту; 4. (*нәрсені*) еске түсірту, қайта елестету; ☆ **сэргээн босгох** қалпына келтіру.

СЭРДҮҮЛЭ-Х сескендіру, қауіпсіну, қауіптендіру.

СЭРДХИЙ-Х сескеніп қалу, тітіреніп қалу, қалтырап кету, шіміркеніп қалу; **дотор** ≈ іштей сескеніп қалу.

СЭРДЭГДЭ-Х сескеніс сезілу, қауіп боп көріну, сескенілу, тітіркенілу.

СЭРДЭ-Х сескену, қауіпсіну, қауіптену; **хулгайд** ≈ ұрлыққа қауіптену.

СЭРЖГЭР 1. жеңіл, жұмсақ; 2. селдір, жұқа, көз-көз; ≈ **дазлуу** селдір мата.

СЭРЖИГНҮҮЛЭ-Х 1. (*жел*) суылдату, зуылдату, ебелектеу, дірілдету; 2. (жапырақ) сыбдырлату; (*қағаз*) сықтырлату, сықырлату.

СЭРЖИГНҮҮР 1. (*жел*) суыл, зуыл, діріл; ≈ **салхи** суыл жел; 2. (*мінез*) жеңілтек, ұшқалақ, ебелек; ≈ **зан** ұшқалақ мінез; 3. (*дыбыс*) сыбдырлақ, сытырлақ; ≈ **цаас** сытырлақ қағаз.

СЭРЖИГНЭХ- 1. (*жел*) суылдау, зуылдау; **салхи** ≈ жел суылдау; 2. (*дыбыс*) сыбдырлау, сытырлау, сықыр-

лау; **навч** ≈ жапырақ сыбдырлау; 3. (*мінез*) ебелектеу, ұшқалақтау, жеңіл-тектену, дегбірсіздену.

СЭРЖИЛГЭ-Х 1. (*ұзындық*) серейту, сорайту, сойдиту; 2. (*тығыздық*) селдірету, жұқарту, жұқалау.

СЭРЖИЙ-Х 1. (*ұзындық*) серею, сораю, сойдию; **өндөр хамаа** ≈ биік қаша сораю; 2. (*тығыздық*) селдіреу, жұқару.

СЭРИЙЛГЭ-Х серейту, сойдиту, сораюту.

СЭРИЙ-Х серею, сойдию, сораю; **холоос** ≈ алыстан серею.

СЭРЛЭГ = **сургар** (*өсімдік*).

СЭРМЭ-Х 1. (*нәрсені*) мінеу, мінін алу, танау; 2. (*төл мал*) оттығу, шөп жеп үйрену; **өве** ≈ шонке оттығу; 3. (*шөлгі*) сермеу, шалу, сонырқалау; **билтээр** ≈ жайылым сонырқалау.

СЭРСХИЙ-Х (*дене*) шіміркеніп қалу, тітіреніп қалу, селк ету, дір ету; **бие** ≈ дене шіміркеніп қалу; **дотор** ≈ азабойы тік тұру, суқаны ұшу.

СЭРТВЭЛЗЭ-Х 1. (*жәндік*) алаңдау, жалтандау, жалтақ-жалтақ қарау, қайта-қайта қарау; 2. (*мінез*) аталақтау, ебелектеу, далақтау, ұшып-қону.

СЭРТГЭР 1. тік, тікше, тікірен; ≈ **эвр** тік мүйіз; ≈ **чих** тік құлақ.

СЭРТИЙЛГЭ-Х тікейту, тікшину, тікірейту.

СЭРТИЙ-Х тікею, тікшию, тікірею; **чих нь** ≈ құлағы тікшию.

СЭРТЭВХИЙ-Х (*ат құлағы*) тікшебе қалу, тікшебе қалу, едірейе қалу.

СЭРТЭГНҮҮЛЭ-Х 1. тікшеңдету, тікіреңдету, тікшең-тікшең қақтыру, тікірең-тікірең қақтыру; 2. (*құлақ*) салпаңдату, салпаң-салпаң қақтыру, делдендету, делдату.

СЭРТЭГНЭ-Х 1. тікшеңдеу, тікіреңдеу, тікшең-тікшең қағу, тікірең-тікірең қағу; 2. делдендеу, делбеңдеу, делден-делден қағу.

СЭРТЭЛЗҮҮЛЭ-Х = **сэртэгнүүлэх**.

СЭРТЭЛЭН-Х = **сэртэгнэх**.

СЭРТЭН тік, делдек, делден; ≈ **хнийх** делден-делден қағу; ☆ **босоо сэртэн** арқа омыртқалы; ☆ **хөндлөн сэртэн** көлденең омыртқалы.

СЭРТЭНДҮҮЛЭ-Х (*біреуді*) қыздырту, көтермелету, түрткілету.

СЭРТЭНДЭ-Х (*біреуді*) қыздыру, көтермелеу, түрткілету.

СЭРҮҮ салқын; ≈ **орох** салқын түсу; ≈ **орих** салқын тарту.

СЭРҮҮВТЭР салқынырақ, салқындау; ≈ **өдер** салқынырақ күн.

СЭРҮҮДҮҮЛЭ-Х салқындату, суыту.

СЭРҮҮДЭ-Х салқындау, суу; ≈ **тусам** салқындатқан сайын.

СЭРҮҮЛЭГ шырқырауық, оятқыш қоңырау; ≈ **тэй** цағ сятқыш қоңыраулы сағат.

СЭРҮҮЛЭ-Х ояттыру; **эрт** ≈ ерте ояттыру.

СЭРҮҮН I салқын; **хүйтэн** ≈ суық

салкын; ≈ **бүлээн** қан жылым; ☆ **сэрүүн асар** 1) жаз күресі; 2) жалаң шатыр, жалаң асыр; ☆ **сэрүүн дэцэг** бүкенек (гүл).

СЭРҮҮН II ояу; ≈ **хэвтэх** ояу жа-ту.

СЭРҮҮТЭ-Х салқындай түсу; **улам** ≈ онан бетер салқындай түсу.

СЭРҮҮХЭН суың; **гадаа** ≈ **байна** дала суың түр.

СЭРҮҮЦҮҮЛЭ-Х салқындату.

СЭРҮҮЦЭ-Х салқындау; ≈ **хэрэгтэй** салқындау керек.

СЭРХ серке; **эзертэй** ≈ мүйізді серке.

СЭРХГЭР = **сэргэр**.

СЭРХИЙЛГЭ-Х = **сэргийлгэх**.

СЭРХИЙ-Х = **сэргийх**.

СЭРХЛЭГ серкелік (өсімдік).

СЭРХНЭД (ауру) есекжем.

СЭРШ I сөзіс, сезімдік, ояну, сергу.

СЭРШ II қадақша (сый қонаққа екі қолдан ұсынатын көгілдір торғыннан істелінген шағын ұзынша орамал).

СЭРШҮЙ 1. оянбай, сезбес, оянбай, сезбей; ≈ **гээр** ұнтах оянбастан ұйықтау; 2. елең қылмау, ескермеу, көперіне келмеу, саңға салмау, елең қылмайтын, ескермейтін, көперіне келмейтін, саңға салмайтын; ≈ **юманд** **сэвэх** саңға салмайтын нәрсеге сандалу.

СЭРЭВГЭР серек, тік, біздиген, тік-ірейген; ≈ **хад**; серек тас; ≈ **мод** біздиген ағаш; ≈ **үс** тік-ірейген шаш.

СЭРЭГДЭ-Х 1. сезілу, түйсінілу; ≈ **юм** сезілетін нәрсе; 2. (ұйқы) оятылу, аштырылмау; 3. біліну, сезілу, әшке-релену, ашылу; **хулгайд** ≈ ұрыға біліну.

СЭРЭГДЭХҮҮН 1. түйсік, сезім, түйсіктік нәрсе, сезімдік нәрсе; 2. түйтік, қауіп, күдік.

СЭРЭМЖ абайлық, сақтық, қырағы, абай, сая; **сөвөр** ≈ қырағылық; ≈ **тэй байх** ағай болу, сақ болу.

СЭРЭМЖҮЙ абайсыз, қырағылықсыз, аңғал; ≈ **хүн** қырағылықсыз адам, аңғал адам.

СЭРЭМЖЛҮҮЛЭ-Х аңғарту, қырағыландыру, сезіндіру, түсіндіру.

СЭРЭМЖЛЭ-Х аңғару, қырағы болу, абай болу, сақ болу, сезіну, түсіну; **урьдае** ≈ ұйқыдан ояну; 3. білу, сезу, күдік алу, сезік алу; **хэрэгт** ≈ бір істен күдік алу; **хулгайд** ≈ ұрлықтан сезік алу.

СЭРЭМЖТЭЙ қырағы, сақ, сергек; **их** ≈ **байх** өте қырағы болу.

СЭРЭ-Х 1. сезу, түйсіну; ≈ **чадвар** сезу мәбілеті; 2. (ұйқы) ояну, ашылу; **нойроос** ≈ ұйқыдан ояну; 3. білу, сезу, күдік алу, сезік алу; **хэрэгт** ≈ бір істен күдік алу; **хулгайд** ≈ ұрлықтан сезік алу.

СЭРЭХҮЙ түйсік, сезім, түйсіну, сезіну; ≈ **н үндэ** түйсік негізі; ≈ **г үүгэх** түйсік тұғызу.

СЭРЭЭ 1. шанышқы; ≈ **гээр** идэх шанышқымен жеу; 2. (қурал) айыр, ашалы темір; **өвсийг** ≈ **гээр хураах** шөпті айырмау жинау.

СЭРЭЭДҮҮЛЭ-Х 1. шанышқылату; 2. айырмау жинау, айырлату.

СЭРЭЭДЭ-Х 1. шанышқылау; 2. айырлау, айырмау жинау.

СЭРЭЭЛГЭ-Х ояттыру, тұрғыздыру; ≈ **гүй өөрөө босох** хэрэгтэй ояттырмай өзін түру керек.

СЭРЭЭЛЖ қалақша; **жимс түүх** ≈ жеміс теретін қалақша.

СЭРЭЭ-Х ояту, тұрғызу; **яг цагт нь** ≈ дәл сағатында ояту; ≈ **цаг** оятатын сағат.

СЭТ -ып, -іп, -п; ≈ **цохих** соғып жіберу, ұрып қалу; ≈ **малтах** қазып жіберу; ≈ **огтлох** кесіп жіберу, қиып қалу; ≈ **татах** тартып қалу.

СЭТГҮҮЛ журнал; **сонни** ≈ газет журнал; **тусгай** ≈ арнаулы журнал; ≈ **ийн эрхлэгч** журнал меңгерушісі.

СЭТГҮҮЛЭ-Х I ойлату.

СЭТГҮҮЛЭ-Х II шұқтыу.

СЭТГҮҮР сым шұқуыш; **гавсны** ≈ найдың сым шұқуышы.

СЭТГЭДЛ пікір, ой, көңіл; ≈ **торөх** ой түу.

СЭТГЭДЭ-Х ойланылу, сезілу, біліну; **тэгж** ≈ солай сезілу, сөйтіп сезілу.

СЭТГЭГДЭХҮҮН ойлайтын нәрсе, сезілетін нәрсе.

СЭТГЭГЧ 1. ойлаушы, сезуші; 2. ойшыл, дана, данышпан, кеменгер; **их** ≈ **хумүүс** ұлы ойшылдар.

СЭТГЭЛ ой, көңіл, зейін, назар, шабыт; **санаа** ≈ көңіл-күй; **бодол** ≈ ақыл-ой; **дур** ≈ көңіл шабыты, көңіл ынтығы, ғашықтық; **хүсэл** ≈ ынтызарлық, құштарлық, құмарлық; ≈ **тэжээх** көңіл аулау, көңіліне қуат түту; ≈ **алгасах** ойы бөліну, жаңғалақтау; ≈ **үймрэх** көңілі бөліну, ойы бөліну, алаң болу; ≈ **тэнүүн** көңілі жай, жайдары; ≈ **ханах** көңілі жай табу, көңілі қоңшу; ≈ **хувирлал** көңілі бөліну, алаңдау, екі ойлы болу; ≈ **хөёрдох** екі ойлылану, бейтарап болу; ≈ **хөдлөх** көңілі тербелу, көңілі босау, ой тербелу; ≈ **уярах** жаны ашу, көңілі толқу, көңілі босау; ≈ **зөөлрөх** көңілі түсу, мейірлену, ықыласы түсу; ≈ **төөрөх** көңілі алаңдау, қобалжу, көңілі бұзылу; ≈ **татах** көңіл тарту, көз тарту; ≈ **зовох** ойға бағу, уайымдау; ≈ **булаах** көңіл тарту, ғашық болу, көңіл ауу; **цагаан** ≈ ақ көңіл, ақ ниет; **хар** ≈ қара ниет, арамза; **буруу** ≈ көңілге томпақ, көңілге жарасымсыз; **хөрт** ≈ арам ниет, қара ниет; **зөв** ≈ көңілі түзу, адал ниет; **үнэн** ≈, **чин** ≈ ақ жүрек, шынайы көңіл, шын ниет; ≈ **хангалуун** көңіл толы, көңіл жай; **нижнин сэтгэл** мейірім, қайырыл; **энэрэггүй** ≈ жанашырлық сезім; **хайр** ≈ ғашық көңіл, ғашықтық; **янаг** ≈

ЫНТЫҚТЫҚ, ҒАШЫҚТЫҚ; хатуу ≈ қатыгез, мейр-меіз, қатал; зөөлөн ≈ көңілшек, биязы, есіркегін; ≈ дурнаа зохистой көңілге ұнамды, көз тартарлық; ≈ ийн хөдөлгөөн көңіл тербелісі; ≈ ийн хөдөлөл ысылық; ≈ ийн зөвлөн ой азабы, уайым, қайғы-қасірет; ≈ ийн сөз көңіл дағу; ≈ ийн бузар көңіл жиреніні, жек көңіл; ≈ ийн бахдал көңіл шаты, көңіл хешы; ≈ ийн өвчин уайым, қайғы, шер; мақ. сэтгэлийн өвчнийг үгээр, биеий өвчнийг эмээр уайымды сөзбен жазар, ауруды еммен жазар; ≈ д төмстөх көңілге олқы сезілу; ≈ д дотно көңілге жайлы, көңіл толы; ≈ д хүрэхгүй көңілге олқы, көңілге жайсыз; ≈ д орох көңілге келу, ойға түсу; ≈ д хадах ойға току; ≈ нийдэх көңіл үйлесу, ой жанасу; нэг ≈ ээр бір оймен, бір көңілмен; ≈ тэй болох көңілді ауу, ғашық болу; ≈ судлал психология; ≈ судлагч психолог; ≈ зүрх жан жүрегі.

СЭТГЭЛГЭЭ—сэтгэлөг.

СЭТГЭЛЧЛЭН ойдағыдай, көңілдегідей, ойлағандай; ≈ бүтэх ойдағыдай орындалу.

СЭТГЭЛЭГ ой, ақыл, парасат.

СЭТГЭ-Х I ойлау, ақылға салу; ≈ чадвар ойлау қаблеті; сэрэх ≈ сезу-ойлау; бөдөх ≈ бағымдап ойлау, ақылға сәлу.

СЭТГЭ-Х II шүкү, түрту, нүкү ганс ≈ нэй шүкү.

СЭТГЭХҮЙ ойлау; хэлнийг ≈ гэес салғач бөлөхгүй; тілді ойлаудан бөлуге болмайды; хэл ≈ хоёрын изгдэл тіл мен ойлаудың бірлігі.

СЭТГЭШГҮЙ ойға кірмейтін, ойға келмейтін, ойлауға келмейтін; ≈ зүйл ойға кірмейтін нәрсе.

СЭТЛЭ-Х I. (пұл, мата) сетінеу, тарқату, ыдырату; 2. (нәрсенің шетін) сету, жыру; сувгийн эргийг ≈ арықтың кемерін жыру; ус далангаа ≈ су тоғанын жыру.

СЭТЭР-Х I. (пұл, мата) сетінеу, тарқау, ыдырау; 2. (нәрсенің шеті) кетілу, жырылу; шаазангийн ам ≈ шынының ернеуі кетілу; зүүний сүвэгч ≈ иненің нөзі жырылу.

СЭТЭР сөтер (діни түсінік бойынша «Күдайға» деп атаған мал. Ол малды соймайды, мінбейді. Мойныыз, шоқтығына тұмар байлайды) ≈ мал сөтер мал; ≈ жөрь сөтер ат; ☆ сэтэр зүүх жалған атак, болса есім.

СЭТЭРЛҮҮЛЭ-Х сөтерлеу, сөтер тақтыру.

СЭТЭРЛЭГДЭ-Х сөтерлену, сөтер табылу.

СЭТЭРЛЭ-Х сөтерлеу, сөтер тағу.

СЭТЭРХИЙ I. кетік, кетілген; ≈ шаазан кетік шыны; ≈ хул кетік шаара; 2. жырық, жырылған; ≈ узуул жырық ерін; 3. жықпыл, жыра; уулын ≈ тау жықпылы.

СЭХ—сэхээ.

СЭХЛҮҮН күлінген, күпішшек, күпілдек, мақтаншақ; ≈ сапаағтай хүн күлінген адам.

СЭХРҮҮЛЭ-Х I. (жай куйді) сергіту, жақсарту, көгеру; 2. (мөн-жайды) түсіндіру, ұғындыру, білдіру.

СЭХРЭСХИЙ-Х I. (жай-күй) сергіткіреу, жақсарыққырау, көтеріңкі болу, тәуірлене бастау; 2. (мөн-жайды) түсіне бастау, ұғына бастау.

СЭХРЭ-Х I. сергу, жақсару, тәуірлену; 2. түсіну, ұғыну.

СЭХҮЙ-Х I. сапсано; сахал нь ≈ сақалы сапсқан; 2. серею, сораю; сэхүйсэн өндөр хад серөйген биік жартаа.

СЭХҮҮН—сэхлүүн.

СЭХЭ-Х I. (хал-жай) сергу, жақсару, көтерілу; сэхэн засарч явад аж ахуй сергіп келе жатқан шаруашылық; делло дордож, найм ≈ жөні рет жерленіп, серіз рет сергу; 2. есін жию, есі кіру; муужирч унаад ≈ талып жығылып, есін жию; 3. (науқас) тәуірлену, сауыға бастау; өвчинээ ≈ аурудан сауыға бастау.

СЭХЭЭ I. 1. ақыл, ес, ұғым, ой, сана; ≈ нуутай ақылы аз, ақылы жоқ, ақылысыз; ≈ авах ақылға салу, есіне түсу, ұғыну, ойға келу; ≈ орох есіне түсу, ақылға келу, ұға бастау, ойына түсу; ≈ ухаагүй ақылысыз, ақылы аз, ессалаң; 2. (істің) реті, жөні, ыңғайлы, ығы; самбаа ≈ гаргах ретін табу, жөнін келтіру, ығын табу.

СЭХЭЭ II саңлау, тесік-

СЭХЭЭВЧ биік терезе, тикше терезе.

СЭХЭЭГҮЙ I. ақылсыз, ессалаң, ақылы аз, санасыз; 2. (істің) ретін таппайтын, жөнін білмейтін, ығын талмайтын.

СЭХЭЭРҮҮЛЭ-Х ақылға келтіру, есіне түсіру, ұғындыру, ойға келтіру, ойына түсіру.

СЭХЭЭРЭ-Х ақылға келу, есіне түсу, ұғыну, ойға келу, ойына түсу.

СЭХЭЭТЭН оқығандар, білімділер, интеллигент.

СЭХЭЛЭ-Х I. (хал-жайды) сергіту, жақсарту, көгеру; 2. (сөзім-күйін) есін жинау, есін кіргізу; 3. (науқасты) сауықтыру, тәуірлендіру.

СЭЦЭН қазен. ☆ сэцэн ове мойылна. Түсі жасыл, жұмсақ тікенді, сопақша келген жұмыр өсімдік. Ел аузында қақырдың жөмі деседі).

СЭЦЭРХҮҮ шешенсіген, тілмарсыған, сөзлексіген.

СЭЦЭРХЭ-Х шешенсу, тілмәрсу, сөзшеңсу.

СЭЧИГ айдар; тақнаань ≈ тауықтың айдары.

СЭЭР арқа; ≈ яс арқа сүйек; ≈ ийн үе арқа бұзылы; ☆ сээр нуруутак омыртқалы жануарлар; ☆ сэрээн дунгуй басынан асырып лақтыру (палуандардың бір әдісі).

СЭЭРДҮҮ асқақ, ор көкірек, мөнмен; ≈ зан асқақ мінез.

СЭЭРДЭ-Х асқақтау, дандайсу, мөнменсу; ≈ ийн хэрэггүй асқақтаудың қажеті жоқ.

СЭЭТГЭР 1. қылымсыған, тәлімсіген, бәлісінген; 2. делден, делдек.

СЭЭТГНҮҮЛЭ-Х қылымсыту, тәлімсіту, бәлісіндіру,

СЭЭТГНҮҮР тәлімсіген, бәлісінген, білгенсіген; ≈ хүүхән тәлімсіген әйел.

СЭЭТГНЭ-Х қылымсу, тәлімсу, бә-

сіну.

СЭЭТЭЛЗЭ-Х делдендеу, делдектеу, делден-делден қағу, делдек-делдек қағу.

СЭЭТЭН 1. делден, делдек; ≈ зихтэй делден құлақ; 2. =сээтэгнүүр.

СЭЭХТЭР=сээтгэр.

СЭЭХЭЛЗҮҮР жеңілтек, ебелек, ұнқалақ.

СЭЭХЭЛЗЭ-Х 1. қылымсу, тәлімсу; 2. =сээтэлзэх.

T

ТА сіз; ≈ нар сіздер; ≈ бүхән сіздер; ≈ ны сіздің; ≈ хоёр сіз екеуіңіз, сіздер; ≈ нд сізге; ≈ ыг сізді; ≈ нтай хамт сізбен бірге; ≈ наар сізбен(ен), сіз арқылы; ≈ наас сізден.

ТААВААР жайлы, ыңғайлы, тыныш, еркін; ≈ амрах жайлы дем алу; ≈ аа байх еркін тұру.

ТААВАР 1. шешу, табу; оньсого ≈ жұмбақ шешу; 2. күпір, күдік, шүбә; сэжиг ≈ күпіршілік; 3. жұмбақ; ≈ таах жұмбақ шешу.

ТААВАРЛА-Х 1. байымдау, жобалау, шамалау, болжау, ... деп көру; тэгж ≈ сүйтіп байымдау; хүрсән гэж ≈ жетті деп көру; 2. күдіктену, күпірлену, шүбәлену; сэжиглән ≈ ын хэрэггүй сезіктеніп күдіктенудің керегі жоқ.

ТААВАРЛУУЛА-Х 1. байымдату, жобалату, шамалау, болжату, ... деп көргізу; 2. күдіктендіру, күпірлендіру, шүбәлендіру.

ТААГҮЙ I 1. жайсыз, күйсіз, қолайсыз, жағдайсыз; ≈ үе жайсыз кез; 2. сүйкімсіз, ұнамсыз, жағымсыз; ≈ әд сүйкімсіз нәрсе.

ТААГҮЙ II көңілсіз, ықыластыз, жабырқанқы; ≈ суух көңілсіз отыру.

ТААДАЙЛГА-Х шолтиту, құнтиту, шолтаңдату.

ТААДАЙ-Х шолтию, құнтию, шолтаңдау.

ТААДАЛЗА-Х шолтаңдау, шолтаңшолтаң қағу, құнжыңдау, құнжыңқұнжың қозғалу.

ТААДАС: таадас таадас хийх бүгежек-бүгежек қағу, құнжың-құнжың қағу, шолтаң-шолтаң ету.

ТААДГА: таадга таадга хийх шолтаң-шолтаң қағу, бүгежек-бүгежек қағу, бүгжең-бүгжең қағу.

ТААДГАНА-Х шолтаңдау, құнжыңдау, бүгжендеу.

ТААДГАР шолтаң, қысқа, тырбық, шолтиған, тырбиған; ≈ дәл шолтиған шапан.

ТААЗ (үйдің) төбе; байшингийн ≈ үйдің төбесі; ≈ шохойдох төбені әктеу; ≈ ны хөндий шатыр мен төбе ара-

сы.

ТААЗЛА-Х (үйге) төбе салу; байшин ≈ үй төбесін салу.

ТААЗЛУУЛА-Х (үйге) төбе салдыру.

ТААЛАГДА-Х (көңілге) ұнау, жағу, тәуір көріну; сэтгәлд ≈ көңілге ұнау; ≈ гүй байна ұнамай тұр.

ТААЛАЛ ұнам, жағым, жарам; ≈ д нийлүүлэх көңілге ұнамды ету; ≈ гажих көңілге ұнатпау; ☆ ≈ төгсөх дүние салу, дүниеден өту, өмірден өту, қайтыс болу; тогтоосон ≈ парыз.

ТААЛАМЖ ұнам, ұнасым, сүйкім, жарам, жағым; ≈ муухан ұнамсыздау.

ТААЛАМЖҮЙ ұнамсыз, ұнасымсыз, сүйкімсіз, жарамсыз, жағымсыз, жайсыз; ≈ юм ұнамсыз нәрсе; ≈ үнәр жайсыз ніс.

ТААЛАМЖЛА-Х=таалах.

ТААЛАМЖЛУУЛА-Х=таалуулах.

ТААЛАМЖТАЙ ұнамды, сүйкімді, жайлы, жағымды, қолайлы; сэтгәлд ≈ көңілге ұнамды; ≈ байдал қолайлы жағдай; ≈ хоол жағымды тамақ; ≈ үнәр сүйкімді ніс; ≈ салхи жайлы жел, самал жел.

ТААЛА-Х 1. (көңілге) ұнату, жақтыру, жарату, сүю; ойшоон ≈ ерекше ұнату; дурлан ≈ шынайы сүю, сүйіп ұнату; 2. (ауызбен, ерінмен) сүю, өбу; үнсч ≈ ауызбен сүю.

ТААЛГА таавар=таавар таалга жұмбақ шешіс, жұмбақ табыс.

ТААЛГА-Х тапқызу, шештіру.

ТААЛСХИИ-Х табыңқырау, шешіккіреу, жуықтата табу, жуықтата шешу.

ТААЛУУЛА-Х 1. (көңіліне) ұнаттыру, жараттыру; 2. (ерінмен) сүйгізу, сүйдіру, сүйдірту.

ТААЛЦА-Х табысу, шешісу; оньсого ≈ жұмбақ табысу; шагаа ≈ асық табысу (бірнеше адамдар алақанына асық жасырып, еркім асықтың дәл санын табу үшін ойша сан айтып, барлық алақандағы асық санын дәл тапқаны ұтатын асық ойының бір түрі).

ТААМ=таавар,

ТААМААРАА еркін, еркімен, бетімен, еркінше.

ТААМАГ 1. долбар, шама, мөлшер, жоба; ≈ аар ыяак долбармен жүрү; ≈ аар хийх шамамен істеу; ≈ аар хэлэх жобамен айту; 2. күдік, сезик, күмөн, шүбө; ≈ сэжиг ихдэх күдік сезик көбөю, күдіктене тусу; 3. (гылыми) болжал, жорамал, болжам; шинжлэх ухааны урьдчилсан ≈ гылыми алдын-ала болжам.

ТААМАГЛАЛ—таамнал.

ТААМАГЛА-Х 1. долбарлау, шамалау, мөлшерлеу, жобалау; нүдээр үззөгүй ≈ көзбөн көрмөй долбарлау; 2. күдіктену, сезиктену, күмөндөнү, шүбөлөнү; тийм гэж үндөсгүй ≈ солай деп негизсиз күдіктену.

ТААМАГЛУУЛА-Х 1. (нәрсені) долбарлату, шамалату, мөлшерлеу, жобалату; 2. (ой, көңлүн) күдіктендірү, сезиктендірү, күмөндөндүрү, шүбөлөндүрү.

ТААМНАЛ—таамаг.

ТААМНА-Х—тааварлах.

ТААНА жуа; ≈ ихтэй газар жуалы жер.

ТААНУУС сиздер.

ТААР дагар, қанар; ≈ тай ноос дағарлы жүн.

ТААРАЛДА-Х 1. —таарах; 2. жолығу, кезігу, ұшырау; замд ≈ жолда кезігу; ≈ газар жолығатын жер.

ТААРАЛДУУЛА-Х жолықтыру, кезікіру, ұшырату, кездестіру.

ТААРАМЖ қолай, ыңғай, жағдай; ≈ сайтай қолайлы, ыңғайлы; ≈ муутай қолайсыз, ыңғайсыз.

ТААРАМЖҮҮІ қолайсыз, ыңғайсыз, жағдайсыз.

ТААРАМЖТАИ қолайлы, ыңғайлы, жағдайлы.

ТААРА-Х I 1. (көлемі) сөйкесудәл келу, сай келу; өнгө ≈ өңі сөйкесу; биендээ ≈ хуцас денесіне дәл келетін киім; 2. (көңілге) ұнау, жағу; сәтгәлд нь ≈ көңіліне ұнау; 3. (көңөсін) келісу, жетісу; хэлж байғааг хараачи таарч дээ айтып тұрғанын қарашы! келісп-ақ түр!

ТААРА-Х II (іш) кебу, сыздау; гәдс ≈ іш кебу, қарын сыздау.

ТААРАХҮҮІ 1. (нәрсе) сөйкеспеу, дәл келмеу, сай келмеу; ≈ байна сөйкеспөңді; 2. (көңілге) ұнамау, жақпау, келіспеу; сәтгәлд нь ≈ байх көңіліне ұнамайтын шығар; 3. жайсыз, қолайсыз, еспіз, ыңғайсыз.

ТААРЛА-Х дағарлау, дағарға салу; шоос ≈ жүнді дағарға салу.

ТААРЛУУЛА-Х дағарлату, дағарға салдыру.

ТААРУУ 1. әлім-берім, орташа; бүдүүнғүй, нарийнғүй ≈ мод жан да емес, жіңішке де емес, әлім-берім ағаш; 2. шамалы, онша емес; ≈ тарғатай мал семіздігі шамалы мал.

ТААРУУЛА-Х 1. (көлем) сөйкестіру, дәл келтіру, сай келтіру; 2. (көңілге) ұнамды егу, жағатын егу.

ТААРУУХАН 1. әлім-берімдеу, орташалау, шамалы ғана; ≈ юм әлім-берімдеу нәрсе; 2. (мінез) жайсыз, ыңғайсыз, дөрекі, тұрпайы; ≈ ааш дөрекі мінез.

ТААРЦАГ дағарша, дөрба; илгән ≈ жарғақ дөрба; бичгийь ≈ сумна.

ТАРЦАГЛА-Х дағаршаға салу, дөрбаға салу.

ТААРЦАГЛУУЛА-Х дағаршаға салдыру, дөрбаға салдыру.

ТААСХИЙ-Х (жұмбақты) табыцқырау, шешіңкіреу.

ТААТАИ жайлы, қолайлы, ыңғайлы; ≈ өдер жайлы күн; сәтгәлд ≈ көңілге жайлы.

ТАА-Х—тааварлах; оньсого ≈ жұмбақ шешу.

ТААХАЙ бақай, башбай, башай; ≈ ас бақай сүйек.

ТААХАЙЛА-Х келтиту, шолтиту, қысқарту.

ТААХАЙХ келтию, шолтию, қысқарту.

ТААХАЛЗА-Х келтендеу, шолтаңдау, селтендеу.

ТААХАС: таахас таахас хийх келтең-келтең егу, шолтаң-шолтаң қағу.

ТААХГА: таахга таахга хийх—таахас.

ТААХГАНА-Х—таахалзах.

ТААХГАР келте, шолтаң, келтең; ≈ юм келте нәрсе.

ТААЦА-Х сөйкесу, үйлесу, жанасу; тохирох ≈ дәл сөйкесу; ≈ тәнцәх үйлесу, деңгейлесу.

ТААЦУУЛА-Х сөйкестіру, үйлестіру, жанастыру.

ТААШААГДА-Х елену, ескерілу, еске алыну, көңіл бөліну.

ТААШААЛГА-Х елету, ескерттіру, еске алдыру, көңіл бөлдүру.

ТААШАА-Х елеу, ескеру, еске алу, көңіл бөлу; их л ≈ соншалықты еске алу.

ТААШААХҮҮІ елемөу, ескермеу, еске алмау, көңіл болмеу; ≈ байдал елемөгөн бейне.

ТААШҮҮІ 1. долбарға келмейтін, шамалауға келмейтін, мөлшерлеуге келмейтін, долбарланбайтын, шамаланбайтын, мөлшерленбейтін.

ТАБЛИЦ таблица, кесте.

ТАВ(АН) I бес; ≈ тав хорин тав бес бес жиырма бес; ≈ хушуу мал бес түлік мал; ≈ хушуу бес бұрыш; ≈ эрхтөн бес мүше (көз, құлақ, мұрын, ауыз, аяқ); ≈ қул өкпе бауыр, ішкі бес мүше (жүрек, бүйрек, бауыр, өкпе, көк бауыр); ≈ хуруу шигээ мэдэх бес қолдың саласындай білу; ≈ хуруу тэгшгүй бес саусақ бірдей емес; ≈ саваагүй бес тазалауыш (мұрт жүлғыш, шаш тарақ, құлақ аршығыш, тіс жуғығыш, тұяқ тазалауыш бөсөуі); ≈ нүд бес көз ою; ≈ гишүүш бес мүше (екі қол, екі аяқ, бас бөсеуі); ≈ махбод бес элемент (алтын, ағаш, от,

су, топырақ осы бес элементті шығыс халықтары жыл қайыру жүйесіне қолданады); ≈ халуун бес түрлі бұрыш (ас дәмдейтін бес түрлі ашы өсімдік); ≈ тамсағ бес таңсық (сүлу бейне, өсем ән, хош иіс, тәтті дәм, мамықтай жұмсақ осы бесеуі); сарын ≈ немесе өңөдер ≈ айдың бес жаңасы.

ТАВ II жай, күй, жағдай, жай-күй, маза, тынышы; ≈ тай амрах жайлы дем алу; ≈ тух жай-күй; ≈ алдах мазасы кету, тынышы кету.

ТАВ III таба, күлді, мазақ; ≈ нь ханах табасы қану; бах ≈ нь ханах табасы қанып масайрау.

ТАВ IV бұршік, бас, бүркеншік; хадаасны ≈ шегенің басы; шургийн ≈ бұраманың бүркеншігі; ≈ барьж хадах сыналап қағу, бұршік орнатып қағу.

ТАВ V кекіл, айдар; ≈ тавих айдар қою.

ТАВ VI сарт, тарс, тәп; ≈ гэх сарт ету, топ ету; ≈ хийх тарс ету; хаалга ≈ хийв есік тарс етті; ☆ тав хийтәл дөп, дәл, тура; ≈ ≈ тохирох дөп үйлесу.

ТАВААД 1. бестен, бес бестен; 2. бексе жуық, бестей.

ТАВААР 1. товар (сатуға, сатып алуға, айырбасқа арналған өндіріс өнімі); ≈ ын үйдвэрлэл товар өндірісі; 2. қажетті зат; бараа ≈ қажетті заттар; эд ≈ зат дүние, керекті бұйымдар.

ТАВАГ I табақ; ≈ тай идээ табаққа салған тамақ; ≈ таых тамақ қою, дастархан жаю; ☆ модон таваг астау.

ТАВАГ II 1. табаң; тэмээний ≈ түйенің табаны; 2. бақайкүрт (ауру).

ТАВАГЛА-Х I табақтау, табаққа салу; боордог ≈ бауырсақты табаққа салу.

ТАВАГЛА-Х II матау, шырмау; тэмээ ≈ түйені матау; ≈ тэмээ матайтын түйе.

ТАВАГЛУУЛА-Х 1. табаққа салдыру; 2. (байлам) мататтыру, шырматтыру.

ТАВАГТА-Х бақайкүртпен ауру, бақайкүрт тию.

ТАВАЛЖИН бес бұрышты, бес бұрышы бар.

ТАВАНТАА бес рет, бесінші рет.

ТАВАРГА-Х 1. (түйе, жылқыға) тарпыту; 2. тайлақтату, тайрандату, тайтаңдату; тэмээгээр ≈ түйемен тайрандату; 3. тарбандату; тарвага ≈ суырды тарбандату; 4. көктеу; хол хол ≈ алыс алыс көктеу.

ТАВГҮЙ 1. жайсыз, жағдайсыз, жай-күйсіз, мазасыз, тынышсыз; ≈ цаг жағдайсыз кез; ≈ болох мазасыздану, мазасы кету, тынышы кету; 2. наукас, ауру, ауыр, зіл; лагшин ≈ дене ауыр, тула бой зіл.

ТАВГҮЙДЭ-Х жайсыздану, жайы кету, жағдайы кету, мазасы кету, тыны-

шы кету.

ТАВГҮЙРХЭ-Х мазасыздану, тынышсыздану.

ТАВГҮЙРЭ-Х жайы кету, жағдайы кету, жай-күйі келмеу, мазасы кету, тынышы кету.

ТАВГҮЙЦЭ-Х = тавгүйрхэх.

ТАВДАН жәшікше.

ТАВДАХЬ бесінші, бесінші реткі.

ТАВДУГААР бесінші.

ТАВИАД 1. елудей, елу шақты; ≈ хонь елудей қой; 2. елуінші; ≈ оны үед елуінші жылдар кезінде.

ТАВИГ сиыну кәдесі, табыну кәдесі, жалбарыну кәдесі; тахил ≈ сиыну кәдесі.

ТАВИГДА-Х қойылу, қалану; шинэ зорилт ≈ жаңа міндет қойылу; ≈ зорилт қойылатын міндет; анхны үндэс ≈ алғашқы негізі қалану.

ТАВИГЛА-Х кәдемен сиыну, кәдемен табыну, кәдемен жалбарыну.

ТАВИГЛУУЛА-Х кәдемен сиындыру, кәдемен табындыру, кәдемен жалбарындыру.

ТАВИЛ көшек; шатрын ≈ шахмат көшегі.

ТАВИЛАН I 1. жазмыш, тағдыр; хүний ≈ адамның жазмышы; 2. ауыз салымы, ауыз бағы; ≈ муутай аузының салымы жоқ.

ТАВИЛАН II жадағай (жер), жайуат, өткел; голын ≈ өзеннің жайуаты.

ТАВИЛАНТАЙ 1. жазмышты, тағдырлы; нийм ≈ хүн осындай жазмышты адам; 2. аузының салымы бар, маңдайының бағы бар.

ТАВИЛГА I 1. (дини) қайыр, садақа, тарту, сыйлық; өргөл ≈ сиынуға қойылған садақа; барилга ≈ жалбарыну сыйлығын беруге үде беру; 2. босату, шығару, қоя беру; барилга ≈ ұстаудан босату; 3. киесге табынатын тақтайша.

ТАВИЛГА II жиһаз, үй мүлкі.

ТАВИЛГА III (өсімдік) тобылғы.

ТАВИЛГАНА (өсімдік) гораңғыл, тораңғы.

ТАВИЛГҮЙ қалдырмай; хойш ≈ кейінге қалдырмай.

ТАВИН 1. ашық, тура, бетне-бет, жүзбе-жүз; барин ≈ хәлэх бетне-бет айту; 2. ара-тура, ара-арасында, оқтатекте; барин ≈ хийж дуусгах ара-тура істеп бітіру; 3. көпе-көрнеу, көзінше, көз алдында; барин ≈ худал хәлэх көпе-көрнеу өтірік айту.

ТАВИНТАА елу рет.

ТАВИУ(Н) 1. байтақ, кең; уудам ≈ кең байтақ, ұлан байтақ; 2. жұтсыз, күйлі, қоңды; өн ≈ жұтсыз күйлі; 3. (мінез) кең, жайдары, сабаз, кең пейіл; ≈ зан кең мінез; 4. шуақ, жылы, жайлы; ≈ аятай өдер шуақты жайлы күн.

ТАВИУДА-Х кеңею, жалпию, жайылу, жалпақ болу, кең болу.

ТАВИУЛ қоспа мал.

ТАВИУЛ(АН) елуі де.

ТАВИУЛА-Х 1. қойдыру, қойғызу; **ширэн дээр** ≈ үстел үстіне қойғызу; **гадаа** ≈ далаға қойғызу, сыртқа қойғызу; 2. босатғыру, жіберту; **нохой** ≈ итті шештіру, **ГҮҮ** ≈ биені ағыттыру; ☆ **буу** ≈ мылтық атқызу; 3. бекіттіру, тоқтаттыру, жапсырту; **гуталд зан** ≈ етікке табан шегелету; **нөхөс** ≈ жамау жамау; 4. жасау, орнаттыру, тұрғызу, салдыру; **ГҮҮР** ≈ көпір салдыру; **радно** ≈ радио орнатқызу; **шат** ≈ саты жасату; 5. жаздыру, сыздыру, бояту, жақтыру; **нэрээ** ≈ атын жаздыру; **тоо** ≈ цифр жаздыру; **оо** ≈ бор жақтыру; 6. айтқызу, сөйлеткізу, қойғызу, жеткіздіру; **өгүүлэл** ≈ сөз шығарту, көрсөлік білдірту; **асуулт** ≈ сұрақ сұрату, сұрақ қойғызу; **ерөөл** ≈ бата айтқызу, бата жеткіздіру; **хараал** ≈ қарғыс айтқызу, қарғаттыру; **илтгэл** ≈ баяндама қойғызу; **тайлан** ≈ баяндама қойғызу; **дуу** ≈ а) бақырттыру; б) жылаттыру; 7. қалау, салдыру, шығарту; **үндэс** ≈ негізін салдыру; **суурь** ≈ негізін қалау; **гал** ≈ от шығарту, өрт қойдыру; 8. ойнату; **хөзөр** ≈ карта ойнату; **шатар** ≈ шахмат ойнату; **даам** ≈ дойбы ойнату; 9. болдыру, қойғызу; **бух** ≈ бұқа қойғызу; **буур** ≈ бұра қойғызу; **хуц** ≈ қошқар қойғызу; **ухна** ≈ теке қойғызу; **азрага** ≈ айғыр қойғызу; 10. аударту, бөлдiру; **анхаарал** ≈ назарын аударту, көңiлiн бөлдiру; 11. көрсеткізу, ойнатқызу, қойғызу; **кино** ≈ кино көрсеткізу; **көкцерт** ≈ концерт ойнатқызу; **жүжиг** ≈ пьеса қойғызу; ☆ **бөх тавиулах** палуан күрестірту; ☆ **саах тавиулах** бойлақ саулық болдыру (бір ауылға бойлақ қой мен қозыны жайғызу, екінші ауылға сауатын қой ешкіні бірыңғай бақтыру жұмысын ұйымдастыру); ☆ **ер тавиулах** борыштандыру, борышты болдыру; ☆ **морь тавиулах** газар ат жарыстыратын жер; ☆ **хугадаа тавиулах** уақыт белгілету; ☆ **хориг тавиулах** немесе **хорио тавиулах** шек салдыру, шектеттіру; ☆ **тэмдэг тавиулах** белгілеттіру, белгі қойдырту; ☆ **хойн тавиулах** кейінге қалдырту, шегерттіру; ☆ **мөрий тавиулах** құмар ойнатқызу; ☆ **тагнуул тавиулах** тыңшыға жүргіздіру; ☆ **ааруул тавиулах** күрт кептірту; ☆ **сүрэг тавиулах** мал қостырту, мал қосын бақтырту; ☆ **май тавиулах** түгіндеттіру, түтін салдырту.

ТАВИУР 1. қондырғы; **лааны** ≈ шірмені қондырғысы; **зулах** ≈ шірмені қондырғысы; 2. сөре, зөре; **сав суулганы** ≈ ыдыс-аяқ сөресі; 3. қиялсық

ТАВИ-Х 1. қою, орналастыру; **юмны дээр** ≈ нәрсенің үстіне қою; ≈ **газар** көптіні жер; 2. босату, жіберу, шешу, ағыту; **нохой** ≈ итті шешу; **ГҮҮ** ≈ биені ағыту; ☆ **буу тавих** ату; ☆ **сум тавих** оқ ату; 3. бекіту, тоқтату, жап-

сыру, қондыру; **гуталд зан** ≈ етікке табан шегелету; **нөхөс** ≈ жамау салу, жамау жамау; 4. беру, қою; **идээ** ≈ ас қою, тамақ беру; **архи** ≈ шарап беру; 5. өсіру, қою; **сахал** ≈ сақал қою; 6. орнату, жасау, салу; **утас** ≈ телефон орнату; **радио** ≈ радио орнату; **шат** ≈ саты жасау; **ГҮҮР** ≈ көпір салу; 7. жазу, сызу, бояу, жағу, қою; **нэрээ** ≈ атын жазу; **тоо** ≈ санын жазу, цифр жазу; **тэг** ≈ нүкте қою; **оо** ≈ бор жағу, 8. айту, сөйлеу, қою, жолдау, жеткізу, қою; **өгүүлэл** ≈ сөз шығару; қарсылық білдіру; **асуулт** ≈ сұрау қою, сұрақ сұрау; **ерөөл** ≈ бата айту, бата жеткізу; **хараал** ≈ қарғау, қарғыс айту; **Ылтгэл** ≈ баяндама қою; **тайлан** ≈ есеп беру, баяндама жасау; **дуу** ≈ а) бақыру; б) жылау; **цуурхал** ≈ өсек тарату; 9. қалау, салу, тудыру, шығару; **үндэс** ≈ негізін қалау; **суурь** ≈ негізін салу; **эхлэл** ≈ басын бастау; **Үүсвэр** ≈ бастама тудыру; **гал** ≈ от қою; 10. ойнау; **хөзөр** ≈ карта ойнау; **шатар** ≈ шахмат ойнау; **даам** ≈ дойбы ойнау; 11. қою; **бух** ≈ бұқа қою; **буур** ≈ бұра қою; **хуц** ≈ қошқар қою; **ухна** ≈ теке қою; **азрага** ≈ айғыр қою; 12. болдыру, қою, тағайындау; **дарга** ≈ бастық қою; 13. жайылу, кену, созылу; **өдөр** ≈ күн ұзару; **ган** ≈ қуаңшылықтан арылу; **цад** ≈ күн жылыну; 14. көңіл бөлу, назар аудару, тырмысу; **анхаарал** ≈ көңіл бөлу, назар аудару; **амь** ≈ тырмысу, ұмтылу, арпалысу; **чих** ≈ құлақ түру, құлақ салу, **құлақ** тігу; **нүд** ≈ көз тігу, қадалу, қадала қарау; 15. бсрау, ұйтқу, көтерілу, соғу; **шуурга** ≈ борау; **салхи** ≈ жел соғу; **шороо** ≈ топырақ көтерілу; 16. көрсету, ойнау, қою; **кино** ≈ кино көрсету; **көкцерт** ≈ концерт ойнау; **жүжиг** ≈ пьеса қою; 17. беру; **цалин** ≈ айлық беру; **нормын хувцас** ≈ норма (кіім беру) ☆ **найр тавих** мақұлдау, құптау, дем беру, қолдау; ☆ **бөх тавих** палуан күрестіру; ☆ **саах тавих** бойлақ саулық болу (жұмыс күшін үнемдеуге келіскен екі ауылдың бірі, екі ауыл сауатын қой ешкіні бағады да, екінші ауыл, бойлақ малға қозы лақ қосып бағады. Міне, мұны, бойлақ саулық болу дейді); ☆ **өр тавих** борыштану, борышты болу; ☆ **морь тавих** газар ат шапғыратын жер; ☆ **хугадаа тавих** уақыт белгілеу, уақытқа келісу; ☆ **чөлөө тавих** рұқсат беру, рұқсаттау; ☆ **хориг тавих** немесе **хорио тавих** шек қою, шек жасау; ☆ **дээр тавих** а) тергеу, сыпайы айту; б) ырымдау, ырым көру, жора қылу; ☆ **тэмдэг тавих** белгілеу, белгі байлау, белгі қою; ☆ **хойн тавих** кейіндету, кейінге қалдыру; ☆ **мөрий тавих** құмар ойнау; ☆ **тагнуул тавих** тыңшыға тағайындау; ☆ **ааруул тавих** күрт кептіру, күрт жаю; ☆ **сүрэг тавих** біреуге

мал қосу; ☆ май тавих түтін салу, түтінді будақтату; ☆ мэдээ тавих сезімсіз қалу, жаны кету; ☆ төөнө тавих бұлаулау, терлету; ☆ жин тавих бұлау қою; ☆ үгээр жин тавих кекеу, ажуалау, мысқылдау; ☆ хүн тавих өлікті жерлеу, өлікті көму.

ТАВЛАГДА-Х 1. (нәрсенің ұшы) тойарылу, қайрылу; 2. табалану; хүнд ≈ біреуге табалану.

ТАВЛА-Х I тойтару, қайыру, майыру; хадаас ≈ шегені тойтару.

ТАВЛА-Х II жайлану, тынышталу; тавлан суух жайланып отыру.

ТАВЛА-Х III табалау, шоқ шоқ деу; муу санаагаар ≈ арам оймен табалау.

ТАВЛА-Х IV бестікпен, бес бестен; хөзөр ≈ картаны бес бестен ойнау.

ТАВЛУУЛА-Х 1. (нәрсенің ұшын) тойтарту, қайырту, майыстырту; 2. табалату, шоқ шоқ дегізу.

ТАВНАН (көне) төренің күйсе баласы.

ТАВРАГА = тарвага.

ТАВРА-Х 1. тарпу; тэмээ ≈ түйе тарпу; 2. (түйе) тайрандау, тайтаңдау; 3. (адам) жүгіру.

ТАВРУУЛА-Х 1. тарпыту; 2. тайрандату, тайтаңдату; 3. (адам) жүгірту.

ТАВСАГ сандықша, жағылан.

ТАВСАЙЛГА-Х жалпиту, жалпайту; оройг ≈ төбесін жалпиту.

ТАВСАЙ-Х жалпнио, жалпаю; орой нь ≈ төбесі; жалпнио.

ТАВСАЛЗА-Х жалпаңдау, жалпаң-жалпаң қағу, жали-жалп егу.

ТАВСАЛЗУУЛА-Х жалпаңдату, жалпаң-жалпаң қақтыру.

ТАВСАН I биік тақ; ≈ д гарч холыг харах биік таққа шығын алысқа қарау.

ТАВСАН II жалпақ; ≈ толгойтой жалпақ төбелі.

ТАВСАНА-Х = тавсалзах.

ТАВСАР жалпаң, жалпнған, жалпақ; ≈ оройтой жалпақ төбелі.

ТАВТ бестік; ≈ ын дэвсгэр бестік ақша.

ТАВТАЙ I жайлы, тыныш, еркін; ≈ суух жайлы отыру; ≈ амрах тыныш дем алу; ≈ тарган амрах жайлы күйлі жақсы қыстау.

ТАВТАЙ II басты, бүршікті, басы бар; ≈ хадаас басы бар шеге.

ТАВТАЙА ойдағыдай, көңілдегідей, ұнамды келісімді, жарасымды, жайлы; сэтгэлд ≈ нийлэлцэх көңілге көңілдегідей үйлесу.

ТАВТАЛЬ масақ, бас (дөнді өсімдіктің).

ТАВТИР I 1. (адам) дегбір, сабыр, тағат, тозім, шыдам; ≈ муутай дегбірсіз, сабырсыз, дегбірі жоқ, сабыры жоқ, дегбірі аз, сабыры аз; 2. (мал) селтек, селтен, аталақ.

ТАВТИР II (кнмнің мықыны) салбыраққы, түсіңкі, салбаң, қолбаң; ≈ ихтэй дээл мықыны өте салбыраққы

шапан.

ТАВТИРГҮЙ 1. (адам) дегбірсіз, сабырсыз, тағатсыз, төзімсіз, шыдамсыз; ≈ хүн дегбірсіз адам; 2. (мал) селтектеген, селтеңдеген, аталақтаған, тарпаң; ≈ мал селтектеген мал.

ТАВУУЛ(АН) бесеуі, бесеу; бид ≈ біз бесеуіміз.

ТАВХАЙ 1. табаң; хөлийн ≈ аяқтың табаны; тэмээний ≈ түйенің табаны; 2. (түйе ауруы) табаң тіліну.

ТАВХАЙДА-Х (аяқты) табанынан көгеру, шашасынан көтеру.

ТАВХАЙЛГА-Х жалпиту, талпиту, жалпайту, талпайту.

ТАВХАЙТА-Х (түйе ауруы) табаны тіліну, табаңға қиғақ түсу.

ТАВХАЙ-Х жалпнио, талпнио, жалпаю, талпаю.

ТАВХАР = тавхгар.

ТАВХАР 1. жалпақ, талпақ, жалпнған, талпнған, ≈ толгойтой жалпақ төбелі, жалпнған төбесі бар; 2. қыртысты, қалың, қатпарлы; ≈ газар қыртысты жер.

ТАВЦАН 1. сәкі, жайдақ тақ (отыруға, жатуға арналған орын); 2. мінбе; тайз ≈ мінбе, мінбе тағы; 3. тақта алаң (поэзға мінетін жердегі биіктеу алаң); Төмөр замын буудлын ≈ темір жол станциясының тақта алаңы.

ТАВШИ-Х тапылдату, қағу; мэрөн дээр ≈ ыңқа тапылдату, ыңқа қағу.

ТАВЪ(ТАВИН) елу; мал нь гавь малы елу; тавин жыл елу жыл; тавин нас елу жас; тавин мөнгө елу тиын.

ТАВЪДАХЪ елуінші, елуінші (рет); ≈ дэвтэр елуінші кітапша; ≈ удаа елуінші рет.

ТАВЪДУГААР елуінші.

ТАВЪТ елудік, елуден, елу елуден; ≈ ын дэвсгэр елудік ақша; ≈ аар жагсах елу елуден саңқа тұру.

ТАВЪЦ 1. қойысы, қойылысы, орналасуы; ≈ нь аятайхан қойысы жайлы; 2. қойған нәрсе; ≈ нь бага қойған нәрсесі аз.

ТАГ I (тау) жота, төбе, таз; уулын ≈ тау жотасы; ≈ нийн бүс жотаның шөпті алқабы.

ТАГ II қақпақ; данхны ≈ шөйнектің қақпағы; тогооны ≈ қазанның қақпағы.

ТАГ III 1. жым; ≈ бөлөх жым болу, хабарсыз кету; ≈ чимээгүй байх хабар-ошарсыз жату, хабарсыз жату; 2. үндемей, тып-тыныш, үнсіз; ≈ суух үндемей отыру; ≈ зегсох үнсіз тұрып қалу; 3. түк... дым; ≈ дүллий түк өстімейтін дүлей; ≈ сохор түк көрмейтін соқыр; мөнгөөр ≈ суух ақшадан жүрдай болу, ақшадан дым қалмау.

ТАГАЛЦАГ бақай, бақайшық; хонны ≈ қойдың бақайшығы.

ТАГДАЙЛГА-Х шолтиту, келтиту; **ТАГДАЙ-Х** шолтио, келтио; дээл нь ≈ шапаны шолтио.

ТАГДАЛЗА-Х шолтаңдау, келтең-

деу, шолтаң-шолтаң қағу, келтең-келтең ету.

ТАГДГАНА-Х = тағдалзах.

ТАГДГАНУУЛА-Х шолтаңдату, келтендету, шолтаң-шолтаң қақтыру, келтең-келтең еткізу.

ТАГДҒАР 1. шолтаң, келтең, шоллақ, келте, келтиген, шолтиған; ≈ дээл шолақ шапан; 2. тағал, тайпақ, тапалтақ, төртбақ; ≈ **бне** тапал дене; ≈ **өвгөн** тайпақ шал.

ТАГЖГАНА-Х = тағдганах.

ТАГЖГАНУУЛА-Х = тағдгануулах.

ТАГЖҒАР тапал, қысқа, аласа, шоллақ, келте; ≈ **нуруутай** тапал бойлы.

ТАГЖИЙЛҒА-Х шолтиту, келтиду, қысқарту.

ТАГЖИИ-Х шолтию, келтию, қысқарту.

ТАГЖИЛЗА-Х шолтаңдау, келтеңдеу, селтеңдеу.

ТАГЖИЛЗУУЛА-Х келтеңдету, шолтаңдату, келтең-келтең қақтыру, шолтаң-шолтаң қақтыру.

ТАГЖИРХАЙ = тағжранхай.

ТАГЖИ-Х бітеу, жабу, тығындау; нүх ≈ інді бітеу, інің аузын жабу.

ТАГЖРАНХАЙ 1. (ауыз, тесік) бітеу, жабық, тұйық; ≈ **нүх** бітеу ін; 2. (мұрын тынысы) біту, тарылу, біткен, тарылған; ≈ **хамар** тынысы біткен мұрын.

ТАГЖРА-Х 1. (ауыз, тесік) бітелу, бітеулену, жабылу, тығындалу; 2. (мұрын) бітіп қалу, біту, тарылу; **хамар** ≈ мұрын бітіп қалу.

ТАГЖРУУЛА-Х 1. бітеулендіру, бітеу, жабылдыру, жаптыру, тығындату.

ТАГЛИ (шегеге) бас шығарғыш, қалпақша шығарғыш (аспап); **дархны** ≈ ұстаның шегеге бас шығарғышы.

ТАГЛАА қақпақ; **бөглөө** ≈ тығын қақпақ **хувингийн** ≈ көтелдің қақпағы; ☆ **мәдэхгүй гэдэг, мянган үгний таглаа сөзбе.** білмеймін деу мың сөзге тиек □ (*мар.*) үндемеген үйдей поледен қытылар, □ жоқ деген сөз кесіп айтқан бір-ақ сөз.

ТАГЛАРА-Х = тағжрарх.

ТАГЛАРУУЛА-Х = тағжруулах.

ТАГЛА-Х 1. қақпақтау, тығындау; **зуух** ≈ пештің қақпағын жабу; **лонх** ≈ ботелкені тығындау; 2. бітеу, жабу; **нүхийг шороогоор** ≈ інді топырақпен бітеу; 3. қалқалау, далдалау; **нар таглаж зогсох күнді қалқалат** тұру.

ТАГЛУУЛА-Х 1. (*идяс*) қақпақтау, тығындату; 2. (*ин*) бітеу, жаптыру; 3. (бір пәрсені) қалқалату, далдалату.

ТАГНАЙ 1. таңдай, хэл ≈ **хоёр** тіл мен таңдай; 2. (пұл) бедер, таңдай; ≈ **гаргах** бедерлесу; ≈ **тай** даауу бедерлі пұл, ақ кеңірдек пұл; 3. үзін, түйін, жалғас; ≈ **гаргаж залгах** түйін шығарып жалғау; **уурғаны** ≈ құрықтың жалғау түйіні; ☆ **тагнай өвчин** таңдай

ісу (ауру).

ТАГНАЙЛА-Х бедерлесу, таңдайлау. **ТАГНАЙРА-Х** 1. (жылқы) таңдай ісу; 2. бедерлену, торлану.

ТАГНАЙТА-Х (ауру) таңдай ісу.

ТАГНАЙШИ-Х таңдайға тию; ☆ **тагнайшсан гийгүүлэгч** таңдай дауыссыздары, жіңішке дауыссыздар.

ТАГНАЙШУУЛА-Х 1. таңдайға тигізу; 2. *тіл* дауыссыздарды жіңішкертіп айту.

ТАГНА-Х 1. тың тыңдау, тыңшылық істеу, бақылау; **цэргийн хүчин чадал** ≈ әскери қарулы күшке тыңшылық істеу; 2. сынау, байқау, бақылау; **тагнан турших** сынал байқау.

ТАГНУУЛ 1. тыңшылық; ≈ **хийх** тыңшылық істеу; ≈ **ын ажил** тыңшылық жұмысы; 2. тыңшы; ≈ **тавих** тыңшыға тағайындау; ≈ **явуулах** тыңшы жіберу, тыңшы өткізу; ≈ **баригдах** тыңшы ұсталыну.

ТАГНУУЛА-Х тың тыңдату, тыңшылық істету.

ТАГНУУЛЧ тыңшы; ≈ **ид** тыңшылар.

ТАГНУУР (егін) тырма, тырнауыш.

ТАГТ қабат үй; ≈ **дээр гарч** алыс **харах** қабат үйге шығып алысты болжау.

ТАГТАА көгершін, көгаршын, кептер; **энх тайвны** ≈ бейбітшілік кептері.

ТАГТА-Х I салбырап қату.

ТАГТА-Х II тапталу, нығыздалу, жабысу.

ТАГШ I сапты аяқ, **модон** ≈ ағаш сапты аяқ; **нэг** ≈ **цай уух** бір ағаш аяқ шай ішу.

ТАГШ II қылқан, тікенек (бот).

ТАГШАА жолшыбай түстік; ≈ **хийх** жолшыбай түстік шай ішу.

ТАГШИ-Х I (ауру) сыздау, сырқырау; **цээж** ≈ кеуде сырқырау.

ТАГШИ-Х II (бүркіт) саңқылдау, піштөктеу.

ТАГШУУЛА-Х 1. (ауру) сыздау, сырқырату; 2. (бүркітті) саңқылдау, піштөктеу.

ТАЖ тазы, түксіз, тақыр; ≈ **магнаг** маңлық.

ТАЖҒАР тазығыр, тырбық, аласа; **өвс** ≈ газар шөбі тазығыр жер; ≈ **үстэй арьс** тақыр жүнді тері.

ТАЖИГНА-Х 1. (дыбыс) сартылдау, тарсылдау, дүрсілдеу; **морини хөл** ≈ ат аяғы дүрсілдеу; 2. қытырлату, күтірлету, қаудырлату; **ааруулыг тажиг-натал идэх күртти** қытырлағып жеу.

ТАЖИИ-Х тазығырлану, тырбию, тақырлану.

ТАЙ I (үй) аялдама, дамыл, жолхана; ≈ **ны гэр** аялдама үйі; **өртөөний** ≈ өртең жолханасы.

ТАЙ II 1. шағыр, төбехана (үй төбесіне салынған баспана); ≈ **тагт** төбехана; 2. аспалы күзетхана; **маназч** ≈ дээр **зогсох** күзетші аспалы күзетханада тұру.

ТАЙВАН тыныш, бейкам, бейбiт, алаңсыз жай, қамсыз; амгалан ≈ жай-барақат, қаннен қаперсiз; ≈ суух бейкам отыру; сэтгэл ≈ көңiл жай; ≈ цаг бейбiт кез; тавтай ≈ жайлы; энх тайван бейбiшiлiк.

ТАЙВАНҒҮЙ мазасыз, тынышсыз, алаң, әбiгер, жанғалас, қарбалас; ≈ байх мазасыздану.

ТАЙВУУ I байсалды, сабырлы, ұстамды; ≈ хун байсалды адам.

ТАЙВУУ II арқалық, белаған, мәт-ке.

ТАЙВУУ III (тарихи) тайбу (феодалдық шен).

ТАЙВШИРҒА-X 1. (көңiлiк) жайландыру, мазаламау, орнына түсіру; мағасын кетiрмеу, тынышын алмау; 2. (уақыт, қимыл, оқиға) тынышталдыру, жайбарақаттандыру; қауiпсiздендiру, қауiпсiз болдыру.

ТАЙВШРАА-X—тайвширгах.

ТАЙВШРА-X 1. (көңiл-күй) жайлану, жай табу, орнына түсу, бейкам болу, алаңсыз болу; сэтгэл ≈ көңiл жайлану; дотор ≈ күдiктелбеу, қаперсiз болу; 2. тынышталу, жайбарақаттану, қауiпсiздену, тыныш болу, жайбарақат болу, қауiпсiз болу.

ТАЙВШРУУЛА-X—тайвширгах; сэтгэл ≈ көңiл жайландыру.

ТАЙГА 1. тайга (Сибирдiң қалың орманы); 2. ну, қалың; ой ≈ ну орман; ховч ≈ ну орманды жота.

ТАЙГА II (ит) тазы, құмай; ≈ нохой тазы ит.

ТАЙГАН III әтек (хан сарайына қызмет ету үшін әдейi тарттырылған еркек).

ТАЙД од. тәйт; ≈ гэх тәйт деу.

ТАЙЖ тәйжi, ханзада; хохь ≈ құр алақан ханзада, жалаң ханзада (қолында басыбайлылары жоқ тәйжi); ☆ тайжәйи жинс қырғауыл құйрық (өсiмдiк).

ТАЙЗ сахна; ≈ анд гарах сахнаға шығу; ≈ ны заслал сахнаның безендiрiлуi; эргэдэг ≈ айналмалы сахна.

ТАЙЛАГ тайлақ; ≈ түйе тайлағ тэмэ; бiтгү шүдтәй ≈ бiгеу тiс тайлақ.

ТАЙЛАҒДА-X 1. (жiп) шешiлу; зангилаа ≈ түйiн шешiлу; хаалга ≈ есiк шешiлу; 2. босатылу, рұқсат етiлу; албанаас ≈ қызметтен босатылу; хичээлээс ≈ сабақтан рұқсат етiлу.

ТАЙЛАЛ I 1. шешу, табу; оньсгын ≈ жұмбақтың шешуi; 2. шешiм; үгийн сүлжәэний ≈ сөз жұмбақтың шешiмi.

ТАЙЛАН I есеп; ≈ гарах есеп шығару, бүртгэл ≈ есеп тiзiмi; данс ≈ есеп кiтапшасы, есеп-қисап тiзбесi; 2. баяндама; ≈ тавих баяндама қою; ≈ сонгуулийн хурал есеп беру сайлау жиналысы.

ТАЙЛА-X 1. шешу; дээс ≈ жiп шешу; гутал ≈ етiк шешу; бүс ≈ белбеу шешу; 2. ашу; доож ≈ кiлт ашу; 3. түсiндiру; үт ≈ сөз түсiндiру; 4. ше-

шу, табу; оньсго ≈ жұмбақ шешу; 5. тану, бiлу, үйрену; бчиг үсэгт ≈ хат тану; хөгжимд ≈ музыка үйрену; 6. (көңiл) жайландыру, тарқату, аулау, жұбату; гомдол ≈ өкiметiн тарқату; уйтгар ≈ шерiн тарқату; уй гашуу ≈ кейiстi көңiлдi жұбату, мұңын тарқату; 7. босату, құтылу, азат болу; өртөөний албанаас ≈ өртең мiндетiнен құтылу; ☆ нүд тайлах көз көру, көзi қаңықты болу; ☆ хор тайлах уын қайтару, ұғытын қайтару, зардабын қайтару.

ТАЙЛБАР түсiнiктеме, анықтама, қосымша түсiнiк; ≈ болгәх қосымша түсiнiк беру; ☆ тайлбар толь түсiндiрме сөздiк.

ТАЙЛБАРЛАГЧ түсiндiрушi, түсiнiк берушi; музейн ≈ музейдiң түсiндiрушiсi.

ТАЙЛБАРЛАЛ түсiнiк, анықтама, түсiнiктеме; ≈ хийх түсiнiктеме беру.

ТАЙЛБАРЛА-X түсiндiру, ұғындыру, түсiнiк беру, ұғыныс беру; дэлгэрэнгүй ≈ жан жақты тәуiк түсiндiру; ≈ даа маш чадамгай түсiндiруге өте шебер.

ТАЙЛБАРЛАШҒҮЙ түсiндiрiлмейтiн, ұғындырылмайтын түсiндiруге келмейтiн, ұғындыруга келмейтiн.

ТАЙЛАРУУЛА-X түсiндiрту, ұғындырту, түсiнiк берiсу; өөр хүнээр ≈ өзге адам арқылы түсiндiрту.

ТАЙЛАРУУШТАЙ түсiндiрерлiк, ұғындырарлық, түсiндiруге тиiс, ұғындыруға тиiс.

ТАЙЛБАРЧ 1. түсiнiкшi, түсiнiк берушi; 2. шолушы, шолу жасаушы.

ТАЙЛГА (дiни) мiнажат, сиыну, табыну; ≈ тахилга мiнажаттық, сиынушылық.

ТАЙЛА-X—тайлагдах.

ТАЙЛИАН жылтыр қағаз.

ТАЙЛЛАГА шешiм, түсiнiк, жiктеме.

ТАЙЛАҒДА-X 1. (жiп) шешiлу; 2. (нәрсенiң аузы) ашылу; 3. (сөз) түсiндiрiлу; 4. табылу, шешiлу; 5. танылу, бiлiну, тану, бiлу, үйрену; 6. (көңiл) тарқау, аулану, жұбатылу; 7. (бiр нәрседен) босану, босау, құтылу, азат болу.

ТАЙЛУУЛА-X 1. (жiп) шешiту; 2. (бiр нәрсенi) аштыру; 3. (мағна) түсiндiрту; 4. (нәрсенi) таптыру, шешiрту; 5. таныту, бiлгiзу, үйрету; 6. (көңiл) тарқаттырту, жұбаттыру, аулату; 7. (бiр нәрседен) босаттыру, құтыту, азат болдыру.

ТАЙР еркек бұғы.

ТАЙРАҒДА-X таналу, мiнелу, кесiлу, кыялу.

ТАЙРАЛЗА-X арбаңдау, сораңдау, арбаң-арбаң қағу, сораң-сораң ету.

ТАЙРАНХАЙ таналған, мiнелген, кесiлген, кыялған.

ТАЙРА-X тану, мiнеу, кесу, қию; үзүүрий нь ≈ ұшың танау; уртаас нь ≈ ұзынынан кесу; хөрөөгөөр ≈ арамен

кесу; гэзгээ ≈ бұрымын қию.

ТАЙРГАНА-Х—тайралзах.

ТАЙРГАР арбиган, сорайған.

ТАЙРДАС 1. кесінді, тілімі, бөлегі; 2. шөрке; **модны** ≈ ағаштың шөркесі, ағаштың кесіндісі.

ТАИРИЙЛГА-Х арбиту, сорайту.

ТАИРИЙ-Х арбию, сораю.

ТАИРМАЛ таналған, мінелген, кесілген, қиылған; ≈ гэзэг қиылған бұрым.

ТАИРУУЛА-Х танату, мінету, кестіру, қидыру.

ТАЙТАЛЗА-Х маймандау, қисаңдау.

ТАЙТАЛЗУУЛА-Х мәймаңдату, қисаңдату.

ТАЙТГАНА-Х маймаң-маймаң қағу, қисаң-қисаң қағу.

ТАЙТГАР маймақ, қисық, маймиған, қисайған; ≈ **хөлтэй** маймақ аяқ.

ТАЙТГАРА-Х 1. (көңіл) жұбану, жайлану, жадырау, көңілдену; **сэтгэл** ≈ көңіл жадырау; 2. мауңын басу, көңілі көншу, абтығы басылу; **уйлж** ≈ **хүүхэд** жылап мауңын басатын бала.

ТАЙТГАРУУЛА-Х 1. (көңілін) жүбатыу, жайландыру, жадырату, көңілдендіру; 2. мауңын бастыру, көңілін көншіту, абтығын бастыру.

ТАЙТГАРГУУ (көңіл) жұбанбастай, жайланбастай, жадырамастай, көңілденбестей, мауңы басылмастай, көңілі көншімстей, абтығы басылмастай; ≈ **зөвлөн** жұбанбастай қайғы.

ТАЙ-Х табыну, сыыну; ≈ **тахих** мін-ажат қылу; **уул** ≈ тауга сыыну; **онгод** ≈ киге сыыну, аруаққа сыыну.

ТАЙШ тэйші, шенеунік (моңғол феодалдарына берілген мәртебе, шен).

ТАКСИ такси; ≈ **дуудах** такси шақыру; ≈ **зы** буудал такси аялдамасы.

ТАКТИК тактика.

ТАЛ I дала, жазық; ≈ **газар** жазық жер; **зэгүй** ≈ ең дала; **уудам** ≈ байтақ дала; **нүд алдам** ≈ көз жеткісіз кең дала.

ТАЛ II 1. жақ; **гадна** ≈ сырт жақ, сырт жағы; **дотор** ≈ іш жақ, іш жағы; **өвөр** ≈ қойын жақ, қойын жағы, қойны; **өргөн** ≈ еңді жағы; **карийн** ≈ жіңішке жағы, еңсіз жағы; **жажуу** ≈ бүйір жағы, бүйірі, жаны; **дээд** ≈ жоғарғы жағы; **доод** ≈ төменгі жағы; **урд** ≈ алдыңғы жағы, алды; **хойг** ≈ а) солтүстік жағы, терістік жағы; б) арт жағы, артқы жағы; **баруун** ≈ батыс жақ; **зүүн** ≈ шығыс жақ; ☆ **ар тал** а) теріскей; б) тыл; 2. жарты; ≈ **талх** жарты нан; ≈ **бие** жарты дене, бір жағы; ≈ **бөмбөрдөг** жарты шар; ≈ **дугуй** жарты доға, жарты дөңгелек; ≈ **сар** жарты ай; ≈ **хуаь** 50%. қақ жарғысы; 3. топ, тобыр, жыны, жақ; **нэг** ≈ **аас гар-ах бөх** бір топтан шығатын палуан; **нэг** ≈ **болох** бір жақ болу; 4. өң белгі; ≈ **торго** өң бетгі торғын; ≈ **цэмбэ** өң бетгі шұға; ☆ **найман тал** шартарап, төдірек, маңай, ☆ **сайн тал** жақсылы-

ғы, жайлы жағы; ☆ **муу тал** жаманшылығы, жаман жағы; ☆ **давуу тал** артықшылық, артық жақ.

ТАЛ III таныс, дос, жақ; **танил** ≈ таныстық, достық, көңілдестік; ≈ **засах** а) таныс болу, дос болу; б) жақ-жақ болу, екіге бөліну; ≈ **харак** немесе ≈ **тохой татах** таныстыққа тарту, достыққа тарту, өз жағына тарту.

ТАЛ IV: **тал тул** әрең-пәрең, барды-жоқты, қалт-құлт; ≈ ≈ **ярих** әрең-пәрең сөйлеу.

ТАЛААР I қажетсіз, керексіз, гең, албаты, бекер, бет алды; ≈ **хэрэг** қажетсіз нәрсе; ≈ **битгьлі** тәг албаты үйтпе; **очсон минь** ≈ **болсонгуй** барғаным бекер болмады.

ТАЛААР II туралы, жөнінде, жайында, жағынан; **тэр** ≈ ол туралы, ол жөнінде; **сайжруулах** ≈ жақсарту жөнінде; **тооны** ≈ сан жағынан.

ТАЛАҒДА-Х талату, тонау, талану, тоналу, **дээрэмчинд** ≈ тонаушыларға тонау.

ТАЛАРХАГ жылы шырайлы, достық лебізі; ≈ **хүн** жылы шырайлы адам.

ТАЛАРХАГДА-Х алғысқа бөлену, риза қылу, риза ету, алғысына бөлену; **түүнд** ≈ оның алғысына бөлену; ≈ **ёстой** алғысқа бөленуге тиіс.

ТАЛАРХАЛ алғыс, ризалық, рахмет; ≈ **хүргэх** алғыс жолдау; ≈ **илэрхийлэх** ризалығын білдіру, рахмет айту; ≈ **хүлээх** алғысқа бөлену.

ТАЛАРХА-Х риза болу, ризы болу, қуану, алғыс айту; **машид** ≈ соншалық риза болу.

ТАЛАРХУУ—талархаг.

ТАЛАРХУУЛА-Х риза болдыру, риза қылу, ризы болдыру, қуанту, рахметін айтқызу, алғыс жолдату.

ТАЛА-Х талау, тонау; **ард иргэдийг алах** ≈ жұртты талап тонау; **харайх барайхы нь** ≈ қарағып көрінгенін тонау, түгін қоймай тонау.

ТАЛБАГ 1. талпақ (жайған нәрсе); 2. көмкерме (көмкерген төсек төсеніші).

ТАЛБАЙ алаң, аула; **биений тамырын** ≈ дене шынықтыру алаңы, спорт алаңы; **жимсний** ≈ жеміс ауласы.

ТАЛБАР 1. алаң; **Сұхбаатарын** ≈ Сұхбаатар алаңы; 2. снац, орталық; **байлдааны** ≈ соғыс ошағы.

ТАЛБИРА-Х 1. талпию, жайылу, жазылу; 2. (көңіл) жайлану, жадырау, көңілдену; **сэтгэл** ≈ көңіл жайлану; 3. (әуе райы) кеңу, ашылу, жарқырау, шуақтану, жылыну; **цаг** ≈ күн жылыну.

ТАЛБИРУУЛА-Х 1. талпиту, жаю, жазу, кеңейту; 2. (көңіл) жайландыру, жадырату, көңілдендіру.

ТАЛБИУ 1. талпиған, талпақ, жалпақ; 2. (кнім) кең; **суга нь** ≈ дээл қолтығы кең шапан; ≈ **шиг хийх** кеңірек істеу.

ТАЛИЙГААЧ марқұм; ≈ **эх минь**

марқұм анам.

ТАЛНИЙҮЧ = талниҮҮЧ.

ТАЛНИЙЛҒА-Х 1. талпиту, жалпайту, кеңейту; 2. жөнелту, зымырату; 3. жою, жоқ қылу.

ТАЛНИЙ-Х 1. далию, талпию, жалпию; 2. жөнелу, жөнел беру, кетіп қалу, кетіп беру; ≈ **ж өгсөн байх** кетіп қалған шығар, 3. олу, дүние салу, ғайып болу.

ТАЛЛАҒДА-Х 1. (нәрсе) жартылану, ортасынан бөліну; 2. жанынан алыну.

ТАЛЛА-Х 1. (нәрсе) жартылау, (ортасынан) бөлу; **дундуур нь** ≈ ортасынан болу; 2. жанынан алу; **ууц** ≈ жалны жанынан кесу; 3. топ болу, жақ болу; ≈ **ж төгдох** екі топ болып ойнау.

ТАЛЛУУЛА-Х 1. (нәрсені) жартыға бөлдіру, екіге бөлдіру; ≈ **ж ав** жартыға бөлдіріп ал; 2. топ болдыру, жақ болдыру; ≈ **ж толдуулах** екі жақ болдырып ойнату.

ТАЛМИА (көз) ботақоз, қадалған, тесірейген.

ТАЛМИАРА-Х (көз) қадалу, тесірею.

ТАЛМИАТА-Х = талмиарах.

ТАЛОН талон; ≈ **бичүүлөх** талон жаздыру; ≈ **таслуулах** талон жыртыру.

ТАЛС 1. (ыдыс) талыс; 2. көп жақты.

ТАЛСАҒ I талшық, көп қырлы; ≈ **чулуулаг** талшық тастар.

ТАЛСАҒ II жылы шырайлы, достық лебизді; ≈ **хүн** жылы шырайлы адам.

ТАЛСТ талшықты-көп қырлы.

ТАЛСТА-Х талшықтану, қырлану; **давс** ≈ **дүз** талшықтану.

ТАЛСТУУЛА-Х талшықтандыру, қырландыру.

ТАЛТ I жақты, бүйірлі; **олон** ≈ көп жақты.

ТАЛТ II: **талт мөлт** қалт-құлт, әрең-пәрең, зорға, әрең, өзер; ≈ ≈ **сонсох** зорға есту; ≈ ≈ **хийх** әрең-пәрең істеу.

ТАЛТ III таңыстас, жақтас, достас; ≈ **хүн** жақтас адам.

ТАЛТАЙ I жақты. бүйірлі, жағы бар, бүйірі бар; **дөрвөн** ≈ төрт жақты төрт бүйірлі.

ТАЛТАЙ II таңысы бар, досы бар, жолдасы бар; ≈ **хүн** талым **чинээ**, **тавилдүй** **хүн** алғын **чинээ** таңысы бар — даладай, таңысы жоқ — танадай.

ТАЛТАЛХИЙЛӨ-Х тамсаңдау, тамсаң-тамсаң қағу.

ТАЛТАЛХИЙ-Х тамсаңу, тамсанып қою, тамсаңдау.

ТАЛУУЛА-Х талату, товату.

ТАЛХ 1. нан; **хар** ≈ қара нан; **цагаан** ≈ ақ нан; ≈ **тарна** астық; ≈ **зүсөх** нан тілу, нан кесу; **зүсэм** ≈ тілім нан, кесім нан; ≈ **ны** газар наубайхана, нан пісіретін жер; ≈ **ны** дәлгүүр нан дүкені; ≈ **ны** хөрөнгө нанның ашытқысы; ≈ **барих** нан пісіру.

ТАЛХ(АН) талқан, ұсақ, уақ; ≈ **эм**

талқан ем; ≈ **болгох** талқандау, ұсақтау.

ТАЛХДА-Х талқандау, ұсақтау, уақтау.

ТАЛХИ I талқы (теріні жұмсартатын ағаш аспап); ≈ **ны** нугас талқының арқалығы; ≈ **ны** хэл талқының бастырығысы; ≈ **ны** даруулға талқының бастырығысы.

ТАЛХИ II 1. езгі, қанау, талқы; 2. қыспақ, азап, қиындық.

ТАЛХИГДАЛ қанау, езгі, азап; **хөрөгөтний** ≈ капиталистік қанау.

ТАЛХИГДА-Х қаналу, езілу, жаншылу; ≈ **сан** қаналған.

ТАЛХИДАҒДА-Х 1. езілу, қаналу; 2. алдану, сену.

ТАЛХИДАЛ азап, мекнат, бейнет.

ТАЛХИДА-Х I 1. қинау, азаптау; 2. алдау, арбау, сендіру.

ТАЛХИДА-Х II азам көрсету, қинау, азаптау.

ТАЛХИДУУЛА-Х 1. азаптау, қинау; 2. алдату, арбау, сендіру.

ТАЛХИУЛА-Х I (теріні) талқылату, талқыға бастырту.

ТАЛХИУЛА-Х II 1. шаршаттыру, зорықтыру, қинау; 2. қанау, езілету, азапқа түсірту.

ТАЛХИ-Х I (теріні) талқылау, талқыға басу; **арс** ≈ теріні талқылау.

ТАЛХИ-Х II 1. шаршату, зорықтыру, қинау; **ганц морно** ≈ жалғыз атын қинау; 2. қанау, езу, азапқа түсіру; **ардыг** ≈ **н зовоох** халықты езіп жаншу.

ТАЛХЛАҒДА-Х 1. талқандалу, ұнтақталу; 2. күйзелу, азап шегу, зәбір көру, күйреу, бұліну.

ТАЛХЛА-Х I талқандау, ұнтақтау, ұсақтау; **эм** ≈ ем талқандау.

ТАЛХЛА-Х II күйреу, бұліну, қирау.

ТАЛХЛУУЛА-Х 1. күйрету, бұліндіру, қирату; 2. талқандату, ұнтақтату, ұсақтау; 3. = **талхлагдах**.

ТАЛЦАА-Х жікке бөлу, жаққа бөлу, екіге бөлу, жақ-жақ болдыру, жік-жік болдыру.

ТАЛЦА-Х жік болу, жақ болу, екі бөліну, топ болу; ≈ **ж барилдах** жақ болып күресу, екі бөлініп алысу; ≈ **ж тэмцэлдөх** екі бөлініп сайысу.

ТАЛЦУУЛА-Х = талцаах.

ТАМ I 1. тамұқ, тозақ; **халуун** ≈ ыстық тозақ; **хүйтэн** ≈ суық тозақ; ≈ **ын зовлон** эдлэх тозақ азабын тарту; 2. азап, қорлық, мекнат, бейнет; ≈ **аа** эдлэх азап тарту, мекнат шегу; ☆ **тамаа цайж явах** а) күнә азабын тарту, тамұқ кешу, тозақ тарту; б) күнәсінен арылу, тамұқтан өту; 3. апан, зындан; **уудыг тал болтол, талыг** ≈ **болгол**, тау жазық болғанша, жазық апан болғанша (мезгіл).

ТАМ II (= **Дам тибет.**) триллион (1000000000000).

ТАМАА жалпақ балық, камбала.

ТАМА-Х I иіру, есу, ширату; **утас**

≈ жип ийрү; дээс ≈ аркан есу.

ТАМА-Х I 1. (аңды) қамалау, ұтылау; 2. (жол) қиырлану, бұрылу, қисаю.

ТАМГА 1. таңба, ен, белгі; **МАЛЫН** ≈ малдың таңбасы, малдың ені; ≈ **дарах** таңба салу, ен салу; 2. таңба, белгі; **төрийн** ≈ мемлекеттік таңба; ≈ **дарсан бичиг** таңба басқан хат; 3. (тарихи) әкімшілік, хүкім, үкім; **хушууны тамгын газар** хушуун (зудан) әкімшілігі, хушуундық хүкім орны; 4. (карта ойнында) түз, **дөрвөлжингийн** ≈ боптың тұзы.

ТАМГАЛАГДА-Х 1. (мал) таңбалану, ен салыну; 2. (ресми хат) таңбалану, таңба басылу, белгі басылу.

ТАМГАЛА-Х 1. (мал) таңбалау, ен салу; **адуу** ≈ жылқы таңбалау; 2. (ресми хат) таңбалау, таңба басу; **бичиг** ≈ хатты таңбалау, хатқа таңба басу.

ТАМГАЛУУЛА-Х 1. (мал) таңбалату, ең салдыру; 2. (ресми хат) таңбалату, таңба бастыру.

ТАМГАТ таңбалы, таңбасы бар. **ТАМГАТАЙ=тамгат**; ≈ мал таңбалы мал; ≈ **цаас** таңбалы қағаз.

ТАМИР 1. (мүше) тамыр; 2. дінке, әл, күш, қуат; ≈ **орох** дінкелену әлдену, қуаттану, күш алу; ≈ **дөройтох** дінке құру, әл құру, қуат қайту, күш қайту; ≈ **аа узэх** дінкесін көру, әлін көру, күш сынау; ≈ **барах** әл кету, қал қету, жүдеу, шаршау; ☆ **биений тамир** дене шынықтыру, спорт; ☆ **дотуур тамир** арам нист, бұзық ой, жаман ой; ☆ **гадуур тамир** алдамшы, жалған (мінез).

ТАМИРҒҮЙ 1. тамырсыз; 2. дінкесіз, әлсіз, күшсіз, қуатсыз; 3. **ауыс**, ақ коңіл, ақ пейіл, ақ жарқын, адал.

ТАМИРҒҮЙДҮҮЛӘ-Х дінкесін кетіру, әлін кетіру, дымын құрту.

ТАМИРҒҮЙДӘ-Х дінкесі құру, әлі кету, дымы құру, дәрмені кету; **наас өтөлж** ≈ жас ұлғайып дәрмен кету.

ТАМИРДА-Х 1. дінке құру, әл кету, хал кету, шама кету. 2. әл келмеу, шама келмеу, хал келмеу; **өөд гарах-даа** ≈ жоғары шыққанда хал келмеу.

ТАМИРДУУЛАХ дінкесін құрту, әлін кетіру, шамасын кетіру, халін кетіру.

ТАМИРЖИ-Х әлдену, халдену, әл кіру, хал кіру; **хурдан** ≈ тез әлдену.

ТАМИРЖУУЛА-Х әлдендіру, халдендіру, әл кіргізу, хал кіргізу.

ТАМИРТ=тамиртай.

ТАМИРТАЙ әлді, халді, дінкелі; ☆ **дотуур тамиртай** жаман ойлы, арам нист, бұзық ойлы.

ТАМИРЧ 1. дене шыныққан; 2. спортшы.

ТАМЛАГДА-Х азап шегу, азап тарту, бейнет көру, мехнат тарту.

ТАМЛАГЧ азаптаушы, қинаушы, мехнат көрсетуші, бейнет көрсетуші.

ТАМЛА-Х I азаптау, қинау, мехнат

көрсету, бейнет көрсету, азап шектіру.

ТАМЛА-Х II бақсы жың шақыру.

ТАМЛУУЛА-Х 1. азаптату, динаттыру, мехнат көрсеттіру, азап шектірту; 2. бақсыға жың шақырту.

ТАМС 1. (нәрсең) көмкеруі, жиегі; 2. құр (бау); 3. шалма.

ТАМСАГ=тамсаг.

ТАМСАГЛА-Х сәндену, серілену.

ТАМТАГ тамтық, қалдық; **дээлийн** ≈ шапанның тамтығы; **гөрийн** ≈ киіз үйдің тамтығы.

ТАМТАГҒҮЙ 1. тамтықсыз, қалдықсыз, тамтығы да жоқ, қалдығы да жоқ; **авахын** ≈ юм алатын тамтығы да жоқ екен; 2. әдепсіз, ибасыз, ұятсыз, тәртіпсіз; ≈ **явбал тамд унама** әдепсіз жүрсең азап шегесің.

ТАМТАГЛАГДА-Х тамтықтану, жұлмалану, тамтығы қалмау.

ТАМТАГЛА-Х тамтықтау, жұлмау, тамтық болдыру, жемтірлеу.

ТАМТАГЛУУЛА-Х тамтықтату, жұлмалату, тамтық болдырту, жемтірлету.

ТАМТА-Х тамтық болу, тамтықтану, жұлма-жұлма болу.

ТАМТЛА-Х 1. тамтықтау, тамтық ету, тамтық болдыру; 2. азаптау, қинау.

ТАМТРА-Х 1. тамтық болу, тамтығы қалмау, тозу, жыртылу; **дээл нь** ≈ шапаны тозу; 2. азаю, кему, түк қалмау; **хөренгө үрэгдөж** ≈ дәулст шапылып түк қалмау.

ТАМТРИ-Х жүлу, жұлғылау; **өвсийн** ≈ н иләх шөвтi жүлып жеу.

ТАМТУМ 1. там-түм, там-түмдап, аздап; 2. өрең, зорға, қалт-құлт, шала-шарпы ≈ **сонсох зорға есту**; ≈ **хийх** шала-шарпы істеу.

ТАМТУМЛА-Х там-түмдау, таусу, біргінден түгесу.

ТАМТЧИ-Х тамтықтан тастау, жұлмалап тастау, тамтық болдырып жіберу.

ТАМТЧУУЛА-Х тамтықтағып тастау, тамтық болдырып жіберту.

ТАМХИ темекі; ≈ тарих темекі егу; ≈ **хатаах** темекі кентіру; **ороодог** ≈ орайтын темекі; ≈ **ны хүүдй** темекінің қалтасы; ≈ **ны навч** темекінің жапырағы; ≈ **ны хөр** темекінің уы; ≈ **нд орох** темекіге үйрену, темекі тартатын болу; ≈ **наас гарах** темекіден шығу, темекі тартпайтын болу; ☆ **хар тамхи апиын**; ☆ **хамрын тамхи** насыбай.

ТАМХИЛА-Х 1. темекі ұсынысу-насыбай ұсынысу; **хөоргөө гарган** ≈ в тас пақшасын шығарып насыбай ұсынысты; 2. темекі тарту, насыбай ату.

ТАМХИЛУУЛА-Х 1. темекі тартқызу, шылым шектіру; 2. насыбай атқызу.

ТАМШАА 1. паң сияқты, (көріну), сұсты сияқты (көріну); ≈ **Зав паң** сияқты көріну, сұсты көріну; ≈ **байдал** паң сияқты мінез, **сырттай сұсты**

миңез; 2. тоқмейіл, тоқ қанағатты; **ндэхдээ** ≈ **хүн** асқа тоқмейіл адам.

ТАМШААЛА-Х 1. паңдану, менменсу, төкаппарлану; 2. тоқмейілсу, қанағатсу, қанағаттану, көңілге тоқ тұту.

ТАМШААЛГА-Х 1. паңдандыру, менменсігу, такаппарландыру; 2. тоқмейілсіту, қанағат тұттыру.

ТАМШААЛҒУУЛА-Х —тамшаалгах.

ТАМШАА-Х I 1. тамсану, дәмін тау, дәмін көру; **амталж** ≈ дәмін көріп тамсану; 2. **ауыс**. таңдану, таңырқау; **дургүй янзтай** ≈ көңілсіз пішінмен таңдану.

ТАМШАА-Х II (садақты) тартып көру, шертіп көру; **күм** ≈ садақты тартып көру.

ТАН I (емнің) тұнбасы, нiлi; **эм** ≈ ем тұнбасы.

ТАН II: (өзендер) қорым, тастақ, күмәйт; ≈ **газар** өзендегі қорым жер.

ТАН III: (дыбыс) таң, тұң, даң, дүң; ≈ **хийх** таң ету; ≈ **түн хийх** таң-түң ету.

ТАН IV сiз: ≈ **тай** хамт сiзбен бiрге; ≈ **аас** сiзден; ≈ **аар** дамжуулан сiз арқылы жалғап.

ТАНА(Н) тана; ≈ **н төвч** хадах тана түйме тағу.

ТАНАГ I 1. жарасым, ұнам, лайық, үйлесім; ≈ **тасрах** жараспау, лайықсыз болу; ≈ **аа алдах** ұнамыз болу; 2. дiңке, дөрмен, әл, қуат; ≈ **сайтай** дiңкелi, әлдi.

ТАНАГ II: **сураг** **танаг** хабар, хабар-ошар; ≈ **байхгүй** хабар-ошар жоқ, хабар-ошарсыз.

ТАНАГҒҮЙ 1. тамтықсыз, тозған, жыртылған; **авахын** ≈ аларлық тамтығы да жоқ; ≈ **болох** тозу, жыртылу; 2. (мінез) оңбаған, сұмпайы, жексұрын; ≈ **муу хүн** оңбаған жайсыз адам; 3. хабарсыз, дыбыссыз; **сураг** ≈ алға болох хабар-ошарсыз жоғалу.

ТАНАГДА-Х (киім) таналу, мінелу, ықшамдалу.

ТАНАГТАЙ 1. тәуір, жөнді, тәуірлеу; ≈ **майхан** тәуір асыр, тозбаған асыр; 2. дөрменді, дiңкелi, әлдi қуатты; ≈ **байхад нь** дөрмені кезінде.

ТАНАЙ сiздiң; ≈ **гәр** сiздiң үй; ≈ **улс** сiздiң ел.

ТАНАЙХЬ сiздiңi; **энэ** ≈ **уу** мынау сiздiңi ме?

ТАНАМАЛ (киім) танамалы, мінемелі, таналған, мінелген; хасмел ≈ кесілген таналған.

ТАНАР **үнәр танар** иіс-қоңыс; ≈ **нь муухай** иіс-қоңысы нашар.

ТАНА-Х (киім) танау, мінеу; **уртаас нь** ≈ ұзынынан танау; **эргән гойрон** ≈ айнала мінеу.

ТАНГАЛЗА-Х кеуделеу, снтелеу, кеуде көтеру.

ТАНГАРАГ ант, серт, сенім; ≈ **өргөх** ант беру, серт ету; **дәргийн** ≈

әскери ант; ≈ **алдах** немесе ≈ **нядах** серттен таю, антын бұзу; ≈ **ийн гэрээ** сенім шарты.

ТАНГАРАГЛАЛ ант, серт, сенім.

ТАНГАРАГЛА-Х ант беру, серт ету, ант ету.

ТАНГАРАГЛУУЛА-Х ант бергізу, серт еткізу, ант еткізу.

ТАНГАРА-Х 1. тоңғару; 2. қос аяқпен тебу; **азрага** ≈ айғыр қос аяқпен тебу.

ТАНГАРУУЛА-Х 1. тоңғарту; 2. қос аяқпен тептіру.

ТАНГАЧИ-Х 1. тоңғарып тастау; 2. қос аяқпен тебу.

ТАНГАЧУУЛА-Х 1. тоңғартып тастату; 2. қос аяқпен тептіру.

ТАҢДА-Х I қайырлау, тықырлау; ≈ **сан онгон** қайырлаған кеме.

ТАҢДА-Х II аңдау, аңғару, абайлау; **тагнах** ≈ тыңдап аңдау.

ТАҢДА-Х III (ерістік жерді) тырмалау, терістеп балғау.

ТАНДУУ (ерік) тырма, тырнауыш.

ТАҢДУУЛА-Х (*ерістік жерді*) тырмалату, терістету.

ТАНЗУУР танзуур (шекерге батырған домалақ бауырсақ).

ТАНИГДА-Х танылу; **огт** ≈ **гүй бай** на тіпті танылмайды.

ТАНИГДАШҒҮЙ танылмастай; ≈ **бөлох** танылмастай болу.

ТАНИЛ таныс, танымал; ≈ **ихтэй** танысы көп; ≈ **хүн** таныс адам; ≈ **бөлох** таныс болу.

ТАНИЛҒҮЙ таныссыз, танымайтын; ≈ **хүн** таныссыз адам.

ТАНИЛТАЙ танысты, танысы бар.

ТАНИЛЦА-Х 1. танысу; **нэг хүнгэй** ≈ бір адаммен танысу; 2. түсіну, танысу; **бичгийн утгатай** ≈ хаттың мағынасын түсіну.

ТАНИЛЦУУЛА-Х 1. таныстыру; 2. түсіндіру, таныстыру.

ТАНИМГАН танығыш, зерек; ≈ **хүн** танығыш адам.

ТАНИМГАЙРА-Х танығыш болу, зерек болу.

ТАНИМГАЙРХА-Х танығышсу, зерексу.

ТАНИМХАЙ—танымгай.

ТАНИР 1. (дыбыс) шу, дыбыр; **анир** ≈ дыбыр-гүбір; 2. хабар, хабар-ошар; **сураг** ≈ хабар-ошар; 3. иіс; **үнэр** ≈ иіс-қоңыс.

ТАНИРЛА-Х 1. иіскеу; **үнэрлэх** танирлах иіскелеу, иісін білу; 2. хабар ету; 3. (*дiңи*) қабыл болу, аруақ қабыл алу.

ТАНИУЛА-Х 1. таныстыру, таныту; 2. түсіндіру, ұғындыру, білгізу; **ухуулан** ≈ **ажыл** үгіт-насихат жұмысы.

ТАНИУЛГА таныстыру (жұмысы), үгіт, насихат; **ярна** ≈ түсінік, таныстыру жұмысы; **ухуулга** ≈ үгіт-насихат.

ТАНИ-Х тану, білу, айыру; **хүн** ≈

адам тану; ≈ **хүн** танитын адам; малаа ≈ малын тану.

ТАНИХГҮЙ 1. танымау; ≈ байх танымау; 2. танымай, танымайтын, танымас, бейтаныс; ≈ **өнгөрөх** танымай өту; ≈ **хүн** бейтаныс адам; **хүн** ≈, **газар** мэдэхгүй адам танымайтын, жер билмейтн.

ТАНИШГҮЙ танымастай; ≈ **өөр болох** танымастай өзгөшө болу, танымастай өзгеру

ТАНК танк ≈ **ийн** цуваа танкн тиз-бегн.

ТАНСАГ 1. таңсық, жеңсик, әуес, жерик; ≈ **идээ** таңсық ас, жеңсик тамак; ≈ **идэш** жерик ас; 2. тэтти, дәмдн, сүйкнмдн; ≈ **амт** тэтти дәм; 3. жылы, жайлы, ұнамды; ≈ **үг** жайлы сөз; 4. бұла, ерке, мөпелеген, әлпештеген; ≈ **өссөн** хүүхэд мөпелеп өсирген бала.

ТАНСАГЛАГДА-Х 1. таңсық көрнү, жеңсик көрнү, жерик асы болу; 2. (дәм) тэтти сезнлу, дәмдн сезнлу, сүйкнмдн сезнлу; 3. (көңілге) жылы сезнлу, жайлы сезнлу; 4. бұла өснрнлу, ерке өснрнлу, мөпелену.

ТАНСАГЛА-Х 1. (ас) таңсық көру, жеңсик көру, жерик болу; 2. (бала) бұла өснру, еркелету, мөпелету.

ТАНСАГЛУУЛА-Х 1. (ас) жеңснгн тарту, жерик болдыру; 2. (баланы) бұла өснру, еркелетнру, мөпелетнру.

ТАНСАР: тансар хилэн мақдал (баркыт).

ТАНТАЙЛГА-Х дөңкнту, дөрекн болдыру, дүңкнту.

ТАНТАЙ-Х дөңкнн, дүңкнн, дөрекн болу.

ТАНТАН (ыдыс) түкнргнш, қақырғыш.

ТАНТАР: тантар тунтар сенделе, сандала; ≈ ≈ алхах сенделе басу, сандала басу.

ТАНТТАР дөрекн, дөкнр, дөңкнген, дүңкнген.

ТАНУУЛА-Х 1. (кнм) танату, мнелту; 2. таналу, мнелту; ≈ **сан** дээл мнелген шапан.

ТАНХАЙ 1. (мнез) тұрпайы, дөрекн, анайы, дөкнр; ≈ **хүн** тұрпайы адам; 2. жұмыссыз, бос, бекер, тек; ≈ **явах** тек жүру, жұмыссыз жүру.

ТАНХАЙРА-Х 1. (мнезн) дөрекнелену, тұрпайылану, тұрпайы мнез көрсету, дөрекн мнез көрсету; 2. жұмыссыз жүру, бос жүру, тек жүру.

ТАНХАЙРУУЛА-Х 1. (мнезн) дөрекнеленднру, тұрпайыландыру, тұрпайы мнез көрсетнру, дөрекн мнез көрсетнру; 2. жұмыссыз жүргнзу, бос жүргнзу, тек жүргнзу.

ТАНХАЙ-Х сандалу, салпақтау, тек жүру, бос жүру; ≈ **ж хэвтэх** тек жату, жұмыссыз жату.

ТАНХИ бұла, ерке, әлпеш, мөпелелеген, әлпештеген; ≈ **өссөн** бұла өскен, мөпеленнп өскен; **ардаг** ≈ қинал-

маған бұла, бейнет көрмеген ерке; **эрх** ≈ мөпеленген ерке.

ТАНХИД—танхн.

ТАНХИДА-Х өте бұла өсу, өте ерке өсу, тым әлпештену, өте мөпелену; ≈ **сан** хүүхэд өте бұла өскен бала.

ТАНХИДУУ бұлалау, еркелету, әлпештенн, мөпеленн.

ТАНХИЛ—танхн; ≈ **охин** ерке қыз, бұла қыз; **ардаг** ≈ мөпеленген ерке, әлпештн ерке.

ТАНХИЛА-Х әлпештену, мөпелену, күтнну.

ТАНХИЛГАН әлпештн, мөпелн, аяулы, күнгнн.

ТАНХИЛЗА-Х 1. маймөңкелеу, боямалау; 2. сәйқалдау, жүргнштеу, жезөкшелнкке түсу (ерлн-байлы адамдар); 3. мөпелену, әлпештену, күтнну, аяну.

ТАХИЛЗУУР 1. маймөңкешн, боямашы; 2. (ерлн-байлы адам) сәйқал, жүргнш, жезөкше.

ТАНХИМ 1. мекеме, палата; **дээд** ≈ жоғаргы палата; 2. зал; **хурлын** ≈ жиналыс залы; **лекцнйн** ≈ лекцннн залы; 3. орын. бөлме, хана; **хичээлнйн** ≈ оқу орны.

ТАНШИГДА-Х 1. аң-таң қылу, аң-таң болу; 2. маймөңкелену, боямалану.

ТАНШИ-Х 1. шықылықтау, таңдай қағу; **тагнайгаа** ≈ таңдайын қағу; 2. тек сандалу, бекер салпақтау, босқа сенделу; **тэнэх** ≈ кезнп тек салпақтау; 3. маймөңкелеу, боямалау; ≈ **ж хэлэлдэх** маймөңкелей сөйлесу.

ТАНШЛАГА 1. шықылық, таңдай қағыс; 2. тек салпак, бос сандалыс тек кезн; 3. маймөңкелн, боямалық.

ТАНШУУЛА-Х 1. шықылықтату, таңдай қақтыру; 2. текке сандалту, бекер салпақтау, босқа сенделту; 3. маймөңкелету, боямалату.

ТАР I 1. (хал) әуселе, шама, шарқ, әл, дәрмен; ≈ **танаг** шама-шарқ, әл-дәрмен; ≈ **нь танигдах** әүсөлесн танылу, шама-шарқы байқалу; 2. ниет, пнғыл; ≈ **нь танигдах** ниетн бнлнну, пнғылы бнлнну.

ТАР II (ат) жарам, бап; **хурдан морнны** ≈ жүйрнк аттың жарамы, жүйрнктнң бабы.

ТАР III: тар ннйлэлдэх нмесе тар ннйлэх (жун) ұйысу, жабагылану.

ТАР IV: тар няр хнй-х тасыр-тұсыр өту, шақыр-шұқыр өту; **мод, чулууны** ≈ ≈ ≈ **сэн дуу** ағаш, тастың шақыр-шұқыр өткен дыбысы; ☆ **тар түр хнй сарт-сұрт** болу, тарс-түрс өту, күрөң қабақтасып қалу, ренжнснп қалу.

ТАР V—тарга.

ТАРААГДА-Х 1. таратылу; 2. бытыратылу, шашылу; 3. бернлу, тапсырылу; 4. жайылу.

ТАРААЛГА-Х 1. тараттыру; 2. бытыраттыру, шаштыру; 3. бергнзднру, тапсырту; 4. жайдыру.

ТАРААЛТ 1. таралыс, таратым, таралуу, таратылуу; 2. берилуу, тапсырылуу; **сонинь** ≈ газеттин берилуу.

ТАРАА-Х 1. тарату, бет-бетине жиберу, жан-жакка жиберу; **хурал** ≈ жиналысты тарату; 2. шашу, бытырату; **өзө** ≈ шоп шашу; 3. беру, тапсыру; **сонинь сэтгүүл** ≈ газет журналдар беру; 4. жаю, тарату, шашу; **зар** ≈ жар шашу; **өвчинь** ≈ ауру тарату; **цуу үт** ≈ лакап тарату.

ТАРАГ айран; ≈ **бүрөх** айран үйту; **элгөн тараг** катык, катык айран; **хоньны элгэн** ≈ койдун катык айраны; **үнээний** ≈ сиырдын айраны.

ТАРАГЛА-Х айран шыгу, айранды болу (көктөмдөгү алгашкы айран); **тэднийх** ≈ сан байма оның үйи айран үйта бастапты.

ТАРАЙЛА-Х тырайту, серейту.

ТАРАЙ-Х тыраю, серею; ≈ **ж хэвтөх** тырайып жату.

ТАРАМДА-Х тарамдау, тарамдану.

ТАРАМДУУЛА-Х тарамдату, тарамдалдыру, тарамдандыру.

ТАРАНГИ тараңкы, бытыраңкы, шашыраңкы.

ТАРАНГИДУУ тараңкылау, бытыраңкылау, шашыраңкылау.

ТАРАНГУИ таранги.

ТАРА-Х 1. тарау, бет-бетине кету, жан-жакка кету; **хурал** ≈ **сан** жиналыс тарады; ≈ **ж бутрах** тарап бытырау; **ажлаас** ≈ жұмыстан тарау; 2. жайылу, қаптау, бытырау; **хонь** ≈ **ж одов** кой бытыран кетти; 3. ұлгаю, етек алу, жайылу, тарау; **халдвар** ≈ индет етек алу, жұмсалы ауру тарау; **цуурхал** ≈ есек тарау, лакап тарау.

ТАРВАГА суыр; ≈ **агнах** суыр аулау; **тарваганы арс** суыр терісі; ☆ **тарваган тахал** (индет) оба; ☆ **тарваган шийр** кандауыр (жапырақты өсімдік).

ТАРВАГАЦАА тарбақ (ойны), тарбақ (ойны) біреуін қасқыр болдырып, кошпелігі суырша тарбадан жүгіретін балалар ойыны).

ТАРВАГАЦАА-Х тарбақ ойнын ойнау; ≈ **ж тоглох** тарбақ ойнымен ойнау.

ТАРВАГАЧИН суыршы, суыр аулаушы.

ТАРВАГАЧЛА-Х суыр аулау.

ТАРВАЛЗА-Х тарбаддау, тарбақтарбан қағу.

ТАРВАС қарбыз; ≈ **тарих** қарбыз еғу.

ТАРГА семіздік, қоң; ≈ **тэвээрэг** семіздік күйі; ≈ **авах** семіру, қоңдану; **малыз** ≈ малдың семіздігі.

ТАРГААГ тархаг.

ТАРГАДА-Х майлану, шайлау, қаты семіру.

ТАРГАЛА-Х семіру, қоңдану; **мал** ≈ **ж байна** мал семіріп келеді.

ТАРГАЛЖ (күс) тарғақ.

ТАРГАЛУУЛА-Х семірту, қоңдандыру, семіздік алдыру; **зусаал морно** ≈ **ж авсан** көбең атын семіргіп алған.

ТАРГАН 1. семіз, қоңды, күйлі; **мал** ≈ мал семіз; ≈ **шар** семіз өгіз; ☆ ≈ **орох** қыстан мал күйлі шығу; 2. жайлы; ≈ **мах** майлы ет.

ТАРГИЛ (өзен, көл) қайраң; таяз, тайыз; **голын** ≈ **ыг** дағж гаялах өзеннің қайраңын қуалай өту.

ТАРИА дақыл, егін, астық; **амуу** ≈ дақыл өгісі; ≈ **тарих** егін еғу; ≈ **ны газар** егістік жер; ≈ **ны талбай** егіс алаңы; ≈ **хураах** егін жинау; ≈ **тоғидөх** егін пісу, егін жотылу; ≈ **хадах** егін ору; ≈ **қайлгах** астық елеу, астық қауыздау; ≈ **ны ааг** астық қауызы; ≈ **ны хивэг** астық көбегі; ≈ **авах** астық алу, астық жинау; ≈ **алдах** астықтан айрылу, астықты жия алмау; 2. (ем) екпе; ≈ **хийх** екпе істеу, еғу; **амь** ≈ жан екпе, жүрек екпесі.

ТАРИАЛАН егіс, егістік, егіндік; ≈ **гийн** ажил егістік жұмысы; ≈ **гийн багаж** егіс аспаптары; **халхурсан** ≈ жайқалған егіндік; ☆ **тариалан хөгч** а) шегіртке; б) арам тамак.

ТАРИАЛА-Х егін еғу; ≈ **газар** егін егетін жер.

ТАРИАЛУУЛА-Х егін ектіру.

ТАРИАТАЙ 1. егінді, астықты; ≈ **газар** егінді жер; 2. екпесі бар, ектіретін; ≈ **хүн** екпесі бар адам.

ТАРИАЧИН 1. егінші, диқан; 2. шаруа; ≈ **гаралтай** шаруа текті, шаруадан шыққан; ≈ **ны хөдөлгөөн** шаруалар қозғалысы.

ТАРИГДА-Х 1. егілу, себілу, отырғызылу; ≈ **сан тарна** егілген егін; **мод** ≈ ағаш отырғызылу; 2. (ем) егілу.

ТАРИЛГА 1. егіс, егіндік, егістік; **хаврын** ≈ көктемгі егіс; 2. екпе; **цөгтийн** ≈ шешек екпесі.

ТАРИМАЛ екпе, егілген, қолдан отырғызылған; ≈ **мод** екпе ағаш; ≈ **жимс** екпе жеміс.

ТАРИУЛА-Х 1. ектіру, септіру, отырғыздыру; 2. (ем) ектіру.

ТАРИ-Х 1. еғу, себу, отырғызу; **тарна** ≈ егін еғу; 2. тарату, жаю, етек алдыру; **өвчинь** ≈ ауру тарату; 3. шығару, тудыру, қоздыру; **хэрэг** ≈ қызымыс шығару, керек шығару; 4. (ем) еғу; **судсанд** ≈ тамырға еғу; **булчинд** ≈ бұлшыңқа еғу.

ТАРЛАГЧ(ИН) ұрғашы тарлан (жапуар); ≈ **үнээ** ұрғашы тарлан сиыр.

ТАРЛАН тарлаң; **шар** ≈ сары тарлаң; **алаг** ≈ ала тарлаң; **газар** ≈ **болөх** жер аламыптау, жер алашұбарлану, қар ала-құла кету.

ТАРЛАНДА-Х өте тарланду, тарландану.

ТАРЛАНТА-Х 1. (өң) тарланду, тарлаң болу; 2. (қар) алашұбарлану, алашарпылану, ала-құла болу; **цас**

хайлыз, уулын өвөр ≈ аж ахлэх қар ерiп тау қойнауы алашубарлана бастау.

ТАРЛАНТУУЛА-Х 1. (өң) тарландату, тарлан болдыру; 2. (нәрсенi) алашубарлау, аламыштау.

ТАРЛА-Х I 1. (ат) сынау, жарату, бөйгеге жаттықтыру, қара жарысқа салу.

ТАРЛА-Х II семiру, қоңдану.

ТАРЛА-Х III (бiр нәрсе-нi) байымдау, жобалау.

ТАРМАГ тармақ, тарам, тарау, андыз, сирек, бытыраңқы; ≈ мод тарау ағаш, андыз ағаш; **армаг** ≈ тарам-тарам, андыз-андыз.

ТАРМАГДА-Х 1. тармақтану, тарамдану, тараулану, андыздану, сиректену, бытыраулану; 2. (шөп) тырмамен жиналу, тырмалану.

ТАРМА-Х (шөп) тырмау, тырмалау, тырмамен жинау; **өвс** ≈ шөп тырмалау.

ТАРМУУЛ=**тармуур**.

ТАРМУУЛА-Х (шөптi) тырмату, тырмалату, тырмамен жинату.

ТАРМУУЛДА-Х=**тармуурда-х**.

ТАРМУУЛДУУЛА-Х = **тармуурдуулах**.

ТАРМУУР (шөп аспабы) тырма, тырнауыш.

ТАРМУУРДА-Х (шөптi) тырмалау, тырнауыштау, тырмамен жинау.

ТАРМУУРДУУЛА-Х (шөп) тырмалату, тырнауыштау; тырмамен жинату.

ТАРНИ 1. дұға; ≈ **унишх** дұға оқу; 2. кие, жын; ≈ **урих** кие келтiру, жын шақыру.

ТАРНИДА-Х дұғалау, дұға оқу, дұға қылу, аластау, ұшықтау; ≈ **ж үлээх** дұғалап ұшықтау, дұға оқып аластау.

ТАРНИДУУЛА-Х дұғалату, дұға оқыту, дұға қылдыру, аластату, ұшықтату.

ТАРНИ-Х есею, өсу; **хүүхэд** ≈ бала есею.

ТАРНИЧ дұғашы, дұға оқушы, арбаушы, сиқыршы; ≈ **хүннiй арга** мэх дұға оқушы адамның айласы.

ТАРНИЧЛА-Х дұға оқу, дуалау, арбау, сиқырлау.

ТАРТАЙ 1. әлдi, дiңгелi, мықты, дәрмендi; ≈ **хөгшин** дiңкелi қарт; ≈ **хүн** мықты адам; 2. (мал) мес, төзiмдi, тарамысты, шыдамды; ≈ **мал** мес мал; ☆ **тарчиг залуугаас** ≈ **хөгшин дээр** жетесiз жiгiттен қара сiңiр қарт артық.

ТАРУУ тарау, андыз, селдiр, бытыраңқы; **холоос** ≈ **харагдах** алыстан тарау корiну; **хонь** ≈ **бөлчиг** байна қой бытыраңқы жайылып жатыр; ≈ **мод** селдiр ағаш.

ТАРХАА-Х тарқату, тарату, бытырату.

ТАРХАЙ тарқау, тарқаған, тарау, андыз; ≈ **бутархай** тарқау-бытырау, бөлек-бөлек, андыз-андыз.

ТАРХА-Х тарқау, тарау, бытырау.

ТАРХИ 1. ми; **уураг** ≈ бас миы, ор-

талық ми; ≈ **хөдлөх** ми шайқалу; 2. *ауыс*. ақыл, ес, ой; ≈ **тай хүү** ақылды бала; 3. (аспаптың) жуан басы; **сүхний** ≈ балтаның жуан басы; 4. *ауыс*. миғұла, ақымақ (жөбiрлен ренжiгенде айтатын сөз); **ясан задарсан** ≈ **вэ?** неткен миғұла едiң? ☆ **тархин чулуу** ақық (қызыл-жасыл, жалт-жүлт еткен асыл тас).

ТАРХИГҮИ I есер, тентек, сөтқар, ұрышпақ; ≈ **жаал** есер бала.

ТАРХИГҮИ II ақымақ, миғұла, есалаң, есерсок; ≈ **хүн** ақымақ адам.

ТАРХИДА-Х ақымақ деу, миғұла деу, азарлану, жөбiрлеу; ☆ **давааны цаанаас** ≈ азар да безер болу, көшкүрды жерден жолатпау.

ТАРХИДУУЛА-Х 1. ақымақ дегiзу, миғұла дегiзу, жөбiрлету; 2. азарландыру, азар да безер болғызу.

ТАРХИЛА-Х 1. қоқилау, кеуделеу, ентелеу, ұмтылу; 2. (ойын жүрiсi) бөггеу, кедергiлеу, аялдану; **тоглоход** ≈ **ж суух** ойнағанда жүрiсi бөгеп отыру.

ТАРХМАЛ тарқамалы, тараған, жайылған, стек алған; ≈ **өвчин** тарқамалы ауру, тарейтын ауру; ≈ **үг** тараған сөз, жайылған сөз.

ТАРХНАГ (жездiң) қуысы, кеуiгi.

ТАРХУУ тарқау, тарау, шашыраңқы; бытыраңқы.

ТАРЧ сарша (суыр).

ТАРЧИГ 1. (нәрсе) мардымсыз, бөлiмсыз, жетiлiксiз, болмашы азғашшы; ≈ **хоол** мардымсыз тамақ; **өвс ногоо** ≈ шөп жетiлiксiз; 2. (жағдай) қысылғаяң, қысылшаң, ауыр; ≈ **цаг** қысылтаяң шақ; **хаврын** ≈ **үе** көктемгi қысылшаң кез; ≈ **байдал** ауыр; жағдай.

ТАРЧИГДА-Х 1. (нәрсе) тапшылану, азаю, жетiспеу; 2. (*жағдай*) қысылу, қиындау, ауырлау, қиналу.

ТАРЧИГДУУЛА-Х 1. (нәрсенi) тапшыландыру, азайту, жетiстiрмеу; 2. (жағдайды) қысылдыру, қиындату, ауырлату, қиналдыру, қинау.

ТАРЧИГНА-Х (*дыбыс*) шиқылдау, қиқылдау, шық-шиқ ету, шықырлау, шықыр-шықыр ету; ≈ **сан модон** тәрэг шиқылдаған ағаш арба; **тракторын гиж** ≈ **ж байв** трактордың шыңжыры шықыр-шықыр еттi.

ТАРЧИГНУУЛА-Х (*дыбыс*) шиқылдау, шықырлату, шықырлату.

ТАРЧИГНУУР 1. шиқыл, шықыр, сықыр; 2. шиқылдақ (ойыншық) 3. ұшқалақ, ұшып-қонған, дегбiрсiз, сабырсыз; ≈ **хүн** дегбiрсiз адам.

ТАРЧИЛГА-Х қинау, азаптау, азап шектiру, мекнат шектiру, бейнет көрсету.

ТАРЧЛАА-Х=**тарчилгах**.

ТАРЧЛА-Х 1. қиналу, азаптану, азап шегу, мекнат шегу, бейнет көру; 2. = **тарчилгах**.

ТАРШИ-Х (*дауыс*) қарлығы, қырылдау; **хоолой** ≈ тамақ қарлығы.

ТАС I (күс) таз, тазкара; ≈ **ын булга**—**ын хөөмий** тазкараның жемсауы; ☆ **тасын хуж** жанаргүл (өсімдік).

ТАС II (күшейтпелі мағына үстейтін сөз); 1. үзілгенше, бөлінгенше, біржолала, -ып, -п. -и (тастау...); ≈ **огтлох** кесіп тастау; ≈ **хазах** қатты тістеу; ≈ **хяргэх** қырқып тастау; ≈ **хөрөөдөх** аралап тастау; ≈ **хайчлах** қайшылап тастау; 2. қатты, аямай; ≈ **алгадах** қатты шапалақтау; ≈ **дохих** қатты соғу, аямай ұру; ≈ **тэврэх** қатты құшақтау; ≈ **загнах** қатты ұрсу; ≈ **шүүмжлэх** аямай сынау; ☆ **тас хар** қап қара.

ТАС III тура, тікелей, шімірікпей, міз бақпай; ≈ **зөрөх** тура қайшы келу; ≈ **зөрүү** тура қайшы; ≈ **хориглох** тікелей шек салу; ≈ **гүжирдөх** шімірікпей жала жабу; ≈ **мэлзэх** тура бұлтау; **ор** ≈ **гүтгэх** шімірікпей жала жабу; ≈ **гэдрэгээ** унах тура шалқасынан тасу; ☆ **тас өөр** түбірімен өзгеше, ұқсамайды, тіпті басқаша; ☆ **тас мөртөө** өзгеше, басқаша.

ТАС IV тарс, топ, дүрс, шатыр, сарт; **буу** ≈ **хийх** мылтық тарс ету; ≈ **буух** топ ету; ≈ **няс хийх** шатыр-шұтыр ету.

ТАСАГ бөлімше; **модны** ≈ ағаш бөлімшесі; **сүүний** ≈ сүт бөлімшесі; ☆ **тасаг нясаг** әлсін-әлсін, ауық-ауық.

ТАСАЛБАР I ақыр, соң, ақырғы, соңғы; ≈ **болгох** ақыр болдыру.

ТАСАЛБАР II үзінді, кесінді, бөлшегі; **чехний** ≈ чех үзіндісі.

ТАСАЛБАРЛА-X үзу, кесу, бөлу.

ТАСАЛГАА бөлме; **том нэг** ≈ үлкен бір бөлме; **олон** ≈ тай көп бөлмелі.

ТАСАЛДАЛ үзіліс, бөлініс, кесіліс.

ТАСАЛДА-X 1. үзілу; **юм** ≈ **аж байна** нәрсе үзіліп келмей жатыр; 2. кешігу, қалу, кідіру; **хичээл** ≈ сабақтан кешігу; 3. орындалмау, үзілу; **төлөвлөгөө** ≈ жоспар орындалмау; 4. (үн) шықпай қалу; **дуу** ≈ үні шықпай қалу.

ТАСАЛДУУЛА-X 1. үзу; 2. кешіктіру, кідірту.

ТАСАМ I таспа, жұрын; **нэхий дээлийн** ≈ тері тонның жұрыны.

ТАСАМ II қайыс.

ТАСАМДА-X таспалау, жұрындау; **дээл** ≈ шапанды таспалау.

ТАСАМДУУЛА-X (киімді) таспалау, жұрындату.

ТАСАРХАЙ 1. бөлшек, үзік, кесінді, қиымы; **дөсний** ≈ жіптің үзігі; **цааныс** ≈ қағаздың қиқымы; 2. алшақ, оқшау, бөлшек, жеке, дара; **олноос** ≈ **явах** көпшіліктен дара жүру; ☆ **яс махны тасархай** қандас. туыстас.

ТАСГИМ: **тасгим хүйтэн** қақаған суық, қатты суық.

ТАСДА-X 1. болу, бөлшектеу, жеке-леу; **дундуур нь** ≈ ортасынан болу; 2. үзу, жүлу, кесу; **гурил** ≈ үн үзу.

ТАСДУУЛА-X 1. бөлдiру, бөлшектеу, жеке-леу; 2. үздiру, жүлдiру, кесiру.

ТАСЛАГА=**таслал**.

ТАСЛАГДА-X 1. (нәрсе) үзілу, кесілу, жұлыну; ☆ **амь таслагдах**=**гол таслагдах** жаны қиылу, өлтірілу; 2. тоқтатылу, шектеліну, үзілу; 3. орындалмау, үзілу.

ТАСЛАЛ үтір (**тыныс белгі**) ≈ **тавих** үтір қою; **цэгтэй** ≈ нүктелі үтір.

ТАСЛАЛГУЙ 1. үзбестен, үзбей; **ажлаа** ≈ жұмысын үзбестен; 2. үтірсіз (тыныс белгісіз); **цэг** ≈ нүкте үтірсіз.

ТАСЛА-X 1. (нәрсені) бөлу, үзу, кесу, қию; ≈ **ж авах** бөліп алу; **утас** ≈ жіп үзу; **ула** ≈ байлауын қию; ☆ **амь таслах**=**гол таслах** өлтіру; 2. (қатынас) тоқтату, шектеу, доғару; үзу; **харилцаагаа** ≈ қатынасын үзу; 3. (жұмыс, іс) кешігу, кідіру, үзу; **хичээл** ≈ сабақ үзу, сабақтан кешігу; 4. орындамау, үзу; **төлөвлөгөө** ≈ жоспарды орындамау, иланды үзу; 5. (мәселе) шешу, үзу; **хэрэг** ≈ қылмысты шешу; **зарга** ≈ дауды үзу; **маргаан** ≈ таласты шешу; 6. (қажет) үзіліп қалу, келмей қалу; **махаар** ≈ еттен үзіліп қалу, ет келмей қалу; **сүүтээр** ≈ сүт келмей қалу.

ТАСЛУУЛА-X 1. (нәрсені) бөлдiру, үздiру, кесiру, қидыру; 2. (қатнас) тоқтаттыру, шектету, доғарту, үздiру; 3. (жұмыс, іс) кешіктіру, кідірту, үздiру; 4. орындатпау, үздiру; 5. (мәселе) шештіру, үздiру, бір жағына шығарту; 6. (қажетті) үзіліп қалу, келтірмей қою.

ТАСРАЛ 1. үзіліс, тоқталыс, кідіріс; 2. ақыр, соң, таусыншық; 3. (самолёт) көтерілу, аяғын жію.

ТАСРАЛГУЙ 1. үзіліссіз, тоқталыссыз, кідіріссіз, үзілмей, тоқталмай, кідірмей; ≈ **цувах** үзілмей шұбау; 2. тауысылмай, түгесілмей; ≈ **хүрэх** түгесілмей жету; 3. (самолёт) көтерілмей, аяғын жимау.

ТАСРА-X 1. үзілу, бөліну, ажырау; **хөлбоо** ≈ қатынас үзілу; **дээс** ≈ жіп үзілу; ☆ **гол тасрах** өлу, дүние салу; **гол тасартал горьдлого тасрахгүй** өл-өлгенше үміт үзілмес=кештік ғұмырын болса, түстік мал жина; ☆ **гэгээ тасрах** қас қарау, ымырт жабылу; 2. істелмеу, болмау, үзілу; **хичээл** ≈ сабақ істелмеу; **хурал** ≈ жиналыс болмау; 3. орындалмау, үзілу; **төлөвлөгөө** ≈ жоспар орындалмау; 4. шешілу, бір жағына шығу; **хэрэг нь** ≈ ісі шешілу; 5. үзілу, келмей қалу; **сүү** ≈ сүт келмей қалу; **түлээ** ≈ отын үзілу; 6. қалу, жоғалу; **чигээ** ≈ дыбыс жоғалу.

ТАСРАШГУЙ 1. үзілместей, бөлінбестей, ажырамастай, берік; 2. созылған, жалғасқан; ≈ **хурал** созылған жиналыс.

ТАСРУУЛА-X 1. үздiру, бөлдiру, ажырату; 2. істетпеу, бөлдiрмау; 3. **срындатпау**, үзу; 4. шештіру, біржағына шығарту; 5. келтірмеу, тұтындыру; 6. жоғалдыру, үзу.

ТАСХИМ шақылдаған, қақаған; ≈ **хүйтэн** шақылдаған аяз, қақаған суық.

ТАТААЛ I. арық; ≈ **суваг** бас арық;

2. түтік, құбыр; **усны** ≈ су құбыры.

ТАТААС (АН) жарғақ жіп, жырым жіп; ≈ **оссор** жарғақ бау.

ТАТАГ тарық, болмашы, шамалы аз; ≈ **мөңгі үш-тәш**, болар-болмас.

ТАТАГДА-Х I. тартылу; **хүчінд** ≈ күшіне тартылу; 2. (ықпалға) көну, еру, азу; **хүней комрогонд** ≈ біреудің былығына еру; 3. шатасу, былығу, байланысу; **хэрэгг** ≈ қылысқа шатасу; 4. жіберілу, жүргізілу, бару, кету; **цэрэгт** ≈ әскерге жіберілу.

ТАТАИ біркелді. сөй-бүй (*көкесін* сөз).

ТАТАЙЛГА-Х тартыту, тарайту.

ТАТАЙ Х тарылу, тарау, тар болу; дәл пь ≈ **чыхжээ** шапаны тар бол кетті.

ТАТАЛ I түсініктеме; **иш** ≈ сілтеме.

ТАТАЛ II тарту. қарқын, бекітіш.

ТАТАЛГА-Х сүйреге (жазу), соза (жазу); ≈ **и бичи**х сүйреге жазу; ≈ **и бичээч** сүйреге жазушы.

ТАТАЛДА-Х 1. (сөзім) тарту, жырбыздау, жырбың-жырбың ету; (сіңір) түйілу, тартылу; ≈ **и унах** сөзімі тартып өсініп талу; ≈ **өсчии** сіңір түйілу, сал ауру; 2. (қим) қатпарлану, бүктелу; **дээлайи хермей** ≈ шапаның өңірі қатпарлану.

ТАТАНХАГ 1. тартық, шолақ, ақсақ; ≈ **хөл шөлек аяқ**; ≈ **халаңхай** шолаң-шоңираң; әрбәл ≈ **ақсақ-тоңсақ**; 2. **ауыс** саран, қарау; ≈ **гартай** қолы саран, саран қолды.

ТАТАРГА-Х I. (малды) суалту, сүтін асайту; 2. (нозалысты) сирегу, бөсеңдету, азағу.

ТАТА-Х I (жан-жаққа) тарту, көру; **чанга** ≈ қатғы тарту; **нум** ≈ садақ ату; **олом** ≈ ағыл тарту; ☆ **эсгнй** татах кигіз басу; ☆ **ерх** татах түндік ашу; 2. (жүк) бекіту, басу; **ачаа** ≈ жүкті басу, жүкті бекіту; 3. (арқан жіп) бейлау, тарту, бекіту; **дээсээр** ≈ арқанмен тарту, арқанмен бекіту; **хэц** ≈ көріп тарту; **дээ** ≈ желі тарту; ☆ **дээс** татах тығын салу, жүруге ішек қою; 4. (дене мүше) жырбындау, жырбырлау, тарту; **нүд** ≈ көз тарту; **хөл** ≈ аяқ жырбырлау; ☆ **цорей** татах жұмыршақ батып ауру; ☆ **шөрмөс** татах сіңір түйілу; ☆ **хэл** татах тіл жұрмелу; 5. қазу, тарту; **суваг** ≈ арық қазу; 6. (*ет оwoць*) турау, ұсақтау; **мах** ≈ ет турау; 7. өрпектеу, өшенейлеу; **гуталд толлой** ≈ етіктің басын өшенейлеу; 8. (ден) ішке алу, ішке тарту; **амьсгәл** ≈ демін ішке тарту; **тамж** ≈ темекі тарту; 9. тасу, өкелу; **юшаа** ≈ **аж** авах нәресін өкелу; **түләэ**; ≈ отын тасу; **ачаа** ≈ жүк тасу; 10. (*күй аспабы*) тарту, ойнау, күңіренте үрлеу; **лимбэ** ≈ сыбызғы тарту; **бурээ** ≈ барабан тарту; 11. (міндет) алу; тарту; **алба** ≈ міндетге алу;

цэрэг ≈ әскерге алу; **хэрэгт** ≈ қымысқа тарту; 12. (көңіл, назар) аудару, бөлу, тарту; **сәтгәл** ≈ көңіл тарту; **сонирхөл** ≈ назарын аудару; ☆ **хань** татах дәстүту; көңілдес болу; ☆ **нөхөр** татах серік ету, біреуді ілестіру; ала кету; ☆ **тал тохой** татах тапшытыққа тарту, бетке тарту; 13. жабу, далдалау, басу; **маная** ≈ тұман түсу, тұман басу; **уинар** ≈ мунарту; **хөшиг** ≈ көшкі жабу; 14. (салмақ) тарту, шығу; **хүнд нь 300 кг** ≈ **сан байна** ауырлығы 300 кг тартты; ☆ **өөд** татах а) жақсарту, ретке келтіру; б) сүйеу, қолдау, демеу; ☆ **уруу** татах кесір тигізу, көдергі жасау, бөгет істеу; ☆ **солонго** татах кемпірқосақ шығу; ☆ **ус** татах су қайту; ☆ **тэдсээ** татах інін қабыстыру, інін тарту; ☆ **амаа** татах андап сөйлеу, байқап сөйлеу; ☆ **үнэ** татах бағасын түсіру, құнын түсіру; ☆ **татан буулгах** (мекемеш) ық-шамдау, қысқарту.

ТАТАШ I тартқан, ұсақтаған; ≈ **мах** тартқан ет.

ТАТАШ II қарғыс, секіріс, қарғу, секіру; ≈ **холтай** қарғысы ұзақ, алысқа қарғитын.

ТАТВАЛЗАМТГАЙ ыржаң, қылжаң, ырбың, қылжық, ыржаңдағыш, қылжаңдағыш, ырбыштаған, қылжықтаған; ≈ **зантай** ыржаң мінез.

ТАТВАЛЗА Х жырбындау; **нүд ам** ≈ көзі, аузы жырбындау, тәр хөл ≈ қол аяғы жырбындау.

ТАТВАЛЗУУЛА-Х жырбыңдату.

ТАТВАЛЗУУР I. тартынақ, шөгіншек; 2. -**тагвалзамтгай**.

ТАТВАР I 1. салық, алым; **албан** ≈ ресми салық. ≈ **и**н кууль салық заңы; 2. жарна, үлес; **гаштүний** ≈ мүшелік жарна; ☆ **татвар эм күн** тоқал.

ТАТВАР II будан, дубара.

ТАТВАРЛА-Х салық салу, салық алу; **ард иргэдээс** ≈ халықтан салық алу.

ТАТВАРЛУУЛА-Х салық салдыру, салық алдыру.

ТАТГАЛЗАЛ бас тарту, мақұл көрмеу.

ТАТГАЛЗАМ бас тартарлық, мақұл көрмейтіндік.

ТАТГАЛЗА-Х I. бас тарту, мақұл көрмеу; ≈ **санат** бас тартатын пікір; 2. күдіктену, шүбелену.

ТАТГАЛЗВАР = **таггалзал**.

ТАТГАЛЗВАРТАЙ - **таггалзам**.

ТАТГАЛЗУУЛА-Х I. бас тартыру, мақұлдату; 2. күдіктендіру, шүбелендіру.

ТАТГАЛЗУУР - **таггалзар**.

ТАТГАНА-Х - **таггалзах**.

ТАТГАНУУЛА-Х - **тагвалзуулах**.

ТАТЛАА тартыс, тарту; ≈ **түлхлээ** игіс тартыс.

ТАТЛАГА I тарту арқан; **ачааны** ≈ жүктің тарту арқаны.

ТАТЛАГА II алу, тарту; **цэрэг** ≈

әскерге алу; әскер тарту.

ТАТЛАГАЛА-Х бекіту, тарту; ачаа-гаа сайн ≈ арай жүгіңді берік бекіт.

ТАТЛА-Х I 1. тартқылау, жүлғылау; 2. тарту, бегет жасау; ≈ түлхләх ары бері тарту.

ТАТЛА-Х II созу, сүйрету; таталж бичен бичиң созып жазған жазу.

ТАТЛУУЛА-Х 1. тартқылау, жүлғылау; тартқызу, бегет жасату; 2. создыру, сүйреткізу.

ТАТМАЛ 1. қазған, тартқан; ≈ суваг тартқан арың; 2. тазартылған, сүзілген; ≈ ус сүзілген су; ☆ **татмал бурман** ұн жент.

ТАТРА-Х 1. (мал) суалу, (сүті) қайту; сазаль ≈ сүті қайту; 2. (су) азаю, тартылу, суалу; ус ≈ су тартылу; 3. азаю, сиреу, бөсеңдеу; хөл хөдөлгөөн ≈ қозғалыс сиреу; 4. (жаңбыр) толастау, саябырлау, тоқтау.

ТАТРУУЛА-Х 1. (малды) суалту, сүтін қайтару; 2. (су) азаю, асайту, сіңіру; 3. асайту, сирету, бөсеңдету.

ТАТУУ 1. аз, ташшы жетпейтін; ≈ хийх аз істеу; 2. кішкене, шағын; ≈ юм кішкене нәрсе; 3. ауыс сараң, қарау; ≈ зан гаргах сараңсу, сараңдық істеу; гар ≈ қолы сараң.

ТАТУУДА-Х 1. өте азаю, өте тапшылану, жетпейтін болу; 2. өте кішірею, өте шағын болу; 3. сараңсу, қараусу.

ТАТУУР I 1. суырма; ≈ ширээ суырмалы стол; 2. науа, астауша; ≈ онгөц кішкене қайық; ≈ өөш тартпа (балық аулайтын аспап); ☆ ≈ хутга айшық пышақ; ☆ ≈ шугам сызық жіп; ☆ ≈ дэж құмар ұтысы.

ТАТУУР II сәукеле.

ТАТУУРА-Х (жаңбыр) толастау, саябырлау, тоқтау; (су) тартылу, суалу.

ТАТУУРГА I суырма.

ТАТУУРГА II тартқыш, тұтқа.

ТАТУУРГА III (өзеннің) саласы, тарамы.

ТАТУУРУУЛА-Х 1. саябырлату, бөсеңдету, тоқтату; 2. (суды) суалту, тартыру.

ТАХ I тақа, таға; **моринь** ≈ аттың тағасы; **гутлын** ≈ етіктің тағасы; ≈ хадах тақа қағу.

ТАХ II домалақ бас балық, қыш балық.

ТАХАЛ оба, індет (жұқпалы ауру); ≈ өвчин оба ауруы; ≈ дэлгэрэх оба тарау; тарваган ≈ чума.

ТАХАЛТА-Х оба тию, обамен ауру, індет тию, індетпен ауру.

ТАХАЛТУУЛА-Х оба жұқтыру, обамен ауырту, індет тигізу, індетпен ауырту.

ТАХАРВАР тақыр қара барыс, тақыр бар.

ТАХҮЙ тақасыз; ≈ морь тағасыз ат.

ТАХИА тауық; ≈ ны мах тауықтың еті; ≈ ны өндөг тауықтың жұмыртқасы; әр ≈ өтеш, қораз; ≈ жил тауық жыл;

≈ ны хонуурь тауықтың қонағы; азарган ≈ қораз, өтеш; эм ≈ мекен, ұрғашы тауық; ☆ **тахнан тардь самұрық**, әулие құс; ☆ **тахнаны цэцэг айдар гүл** (өсімдік).

ТАХИГАР имек, илген, имиген. доғаша; ≈ уурга имек құрық; ≈ төшөр илген темір.

ТАХИГДА-Х 1. қабыл болу, құрбандық істелу; 2. табынылу, сиынылу.

ТАХИГЛА-Х = тахих.

ТАХИЙЛГА-Х майыстыру, ию, бүгу. **ТАХИЙ-Х** майысу, илу, бүглу; ≈ сан хадаас майысқан шеге.

ТАХИЛ құрбан, тасаттық; ≈ өргөх құрбан шалу; ≈ тавих тасаттық беру; ≈ ын цегн құрбан тостаған.

ТАХИЛАГ жапалақ (құс).

ТАХИЛГА табыныс, сиыныс. табыну, сиыну; тайлга ≈ құрбандық, тасаттық; уулын ≈ тауға табыну; овооны ≈ обаға сиыну.

ТАХИЛГАЛА-Х (дин) табыну, сиыну, жалбарыну, құрбан шалу, тасаттық беру.

ТАХИЛЗА-Х солқылдау, теңселу, гербелу, шайқалу; ≈ сан нарийн бургас солқылдаған жіңішке тал; уурга нь ≈ құрығы теңселу.

ТАХИЛЗУУР толарсақ; ≈ аар өвдөх толарсақтан ауру.

ТАХИЛЧ діндар, діншіл. тақуа.

ТАХИМ тақым; хүний ≈ адамның тақымы; ≈ авах а) тақымынан алу; б) палуан қолтығынан өту.

ТАХИМДАЙ ДА-Х тақымдалыну, тақымынан алыну.

ТАХИМДА-Х I тақымдау, тақымынан алу.

ТАХИМДА-Х II мейірімдену, мейірім көрсету, қайырымды болу.

ТАХИМДУУ мейірімді, қайырымды, рақымды; эгөз эхдэ ≈ хүүхэд өке шешесіне мейірімді бала.

ТАХИМДУУЛА-Х 1. тақымдату, тақымынан алдыру; 2. мейірімді болдыру, қайырымды болдыру.

ТАХИМЛАГ (дини) әулие; аяга ≈ әулие, әнбие.

ТАХИР имек, майысқан, қисық; муруй ≈ қиқы шойқы, имиген майысқан; ≈ мод имек ағаш; ☆ **тахир дугуу** мүредек, жарымжан.

ТАХИРА-Х I ұйысу, ширатылу, жабысу, гүйдектелу.

ТАХИРА-Х II 1. (нәрсе) қисаю, шірлену, майысу; 2. (жол) бұралаңдау, иркендеу.

ТАХИРЛА-Х 1. иректеу, шимайлау, иректеп сызу, ≈ ж зурах иректеп сызу; 2. (жол) иркендеу, бұралаңдау; ≈ сан зам бұралаңдаған жол.

ТАХИРЛУУЛА-Х 1. иректеу, шимайлату, иректетіп сыздыру; 2. (жол) иркендеу, бұралаңдату.

ТАХИУЛА-Х 1. табындыру, сиындыру, жалбарындыру; 2. (дини) құрбан шалдыру, тасаттық бергізу.

ТАХИ-Х 1. табыну, сиыну, жалбарыну; ≈ **н шүтэх** бас ию; 2. (*дини*) құрбан шалу, тасаттық беру.

ТАХЛА-Х 1. тақалау, нәлілеу, тақа қағу; **гутал** ≈ етікке тақа қағу; 2. (*ат*) тағалау; **морь** ≈ ат тағалау; ☆ **НҮҮР** тақла ауыз жабу, пәре беру.

ТАХЛУУЛА-Х 1. (етік; тақалату, нәлілету); 2. (*ат*) тағалату.

ТАХТАЙ 1. (етік) тақалы, нәлілі, тақасы бар, нәлісі бар; ≈ **гутал** тақалы етік; 2. (*ат*) тағалы, тағасы бар; ≈ **морь** тағалы ат.

ТАХЬ құлап (*жылқының тағы тұқымы*).

ТАЦ I тазы (*тау қорымының арасындағы сазды шалғын жерлер*).

ТАЦ II (бұта) шілік; ≈ **мод** шілік бұта.

ТАЧААГДА-Х 1. (ғашықтық) көзге түсу, көңіл тарту, ғашық болу, ынтық болу; 2. (дүниеқорлық) араны ашылу, араны кету, нәпсісі билеу.

ТАЧААДА-Х сабырсыздану, шыдамсыздану, мазасыздану, тағаты кету.

ТАЧААЛ сабырсыздық, шыдамсыздық, мазасыздық, тағатсыздық.

ТАЧААЛГА-Х 1. (*ғашықтық*) ғашық болдыру, ынтық болдыру; 2. сабырсыздандыру, шыдамсыздандыру, мазасыздандыру, тағатсыздандыру; сабырын кетіру, тағатын кетіру.

ТАЧААНГУИ 1. араны ашылған, араны кеткен нәпсі билеген; 2. сабырсыз, тағатсыз, шыдамсыз.

ТАЧАА-Х 1. ғашық болу, ынтық болу, ынтығар болу; **өнгөнд** ≈ өңіне қарап ғашық болу; 2. аранын ашу, араны кету, нәпсісі билеу; **мөнгөнд** ≈ ақшаға аранын ашу.

ТАЧИГ: **мөчиг тачиг** әрең, зорға, үпі-төпі; ≈ ≈ **хүрэх** зорға жету; **өмсөхөд** ≈ кигенде үпі-төпі,

ТАЧИГНА-Х 1. шатырлау, сатырлау, күркіреу, дүрлідеу, сартылдау, тарсылдау; **тэнгәр** ≈ **в** күн шатырлады; **буу** ≈ **ж байлаа** мылтық тарсылдап жатты; 2. *ауыс* зіркілдеу, ақыру; **аав** ≈ **ж** гарав әкем зіркілдеп шығып кетті.

ТАЧИГНУУЛА-Х 1. шатырлату, сатырлату, күркірету, дүрлідету, сартылдату, тарсылдату; 2. *ауыс* зіркілдету, ақырту.

ТАЧИР 1. тақыр, нәзік; ≈ **өвстэй** газар тақыр шөпті жер, шөбі тақыр жер; ≈ **үстэй арьс** тақыр жүнді тері, жүні тақыр тері; 2. селдір, андыз; ≈ **тариалаа** селдір шыққан егін.

ТАЧИРДА-Х 2. тақырлану, тырбию; 2. селдірлену, андыздану.

ТАЧИРЛА-Х 1. тақырлау, тырбиту; 2. селдірлету, андыздату, селдір болдыру, андыз болдыру.

ТАЧУУ 1. (*киім*) тар; ≈ **хувцас** тар киім; 2. (мінез) ашушаң, ашулапшақ, шырт етне, тар, ызақор; ≈ **бачим** хүн ашушаң байбалам адам.

ТАЧУУДА-Х 1. (киім) тараю, тары-

лу; 2. (мінез) тарылу, қысылу, ашушаң болу, ызақор болу.

ТАЧЬЯДАЛТАЙ төзбестей, шыдамастай, қапаланаң, зығыр қайнар.

ТАЧЬЯДАМ төзбес, шыдамас, қапаланаң, зығыры қайнар; ≈ **халуун** төзбес ыстық.

ТАЧЬЯДА-Х төзбеу, шыдамау, қапаланаң, зығыры қайнау; **хорсч** ≈ қызғанып төзбеу; **даарч** ≈ тоңып шыдамау, тоңып қолды-аяққа тұрмау; ≈ **тал инээх** ішек сілесі қатқанша күлу.

ТАШАА I жаңылыс, жаңсақ, қате, теріс; **худаа** ≈ өтірік жаңсақ; **хилс** ≈ нақақ қате; **омтгой** ≈ байқалмаған қате; ≈ **үг** жаңылыс сөз; ≈ **явдал** жаңсақ іс.

ТАШАА II мықын, бүйір; **баруун** ≈ оң жақ мықын; **зүүн** ≈ сол жақ мықын; ≈ **тулах** мықындау, мықынын тіреу, сүйірін таяну; **дээлиин** ≈ шапанның мықыны; ≈ **нь унижуу** мықыны сүйретілген, мықыны ұзын; **өргүү** ≈ **тай** дээл келте мықынды шапан, мықыны келте шапан; ≈ **толгой** мықын сүйек.

ТАШААЛАВЧ 1. (араның) бал қорламасы, бал торы; 2. бөлмеше, сенек.

ТАШААЛАГДА-Х аулақтану, оқшаулану, жекелену, бөлектену; аулақ жату, қашқақ тұру, оқшау көріну; **Уул гол** ≈ **ан орших** тау, өзен оқшауланғаны жату.

ТАШААЛА-Х I тасалау, қалқалау, далдалау, қоршау.

ТАШААЛА-Х II аулақтау, оқшаулау, жекелену, бөлектену.

ТАШААЛДА-Х 1. мықындау, мықынын таяну, мықынын тіреу; ≈ **ан зогсох** мықындап тұру, мықын таянып тұру; 2. (*киім*) мықын шығару.

ТАШААЛУУЛА-Х 1. тасалату, қалқалату, далдалату, қоршау; 2. аулақтату, оқшаулату, жекелету, бөлектету.

ТАШААРАЛ жаңылыс, жаңсақтық, терістік, қателік; **эндүүрэл** ≈ адасу-жаңылысу.

ТАШААРА-Х адасу, жаңылу, қателесу, шатасу; ≈ **ч мәднэ** адасуы мүмкін; **чи** ≈ **ч** байна сен қателесіп тұрсың.

ТАШААРСХИИ-Х адасыңқырау, жаңылыңқырау, қателесіңқыреу, шатасыңқырау.

ТАШААРУУЛА-Х адастыру, жаңылту, қателестіру, шатастыру.

ТАШИЛХИЙЛАГДА-Х тәжікелену, сыналу, байқалу, тексерілу.

ТАШИЛХИЙЛА-Х I тәжікелеу, сынау, байқау, тексеру; ≈ **ан үзэх** сынап көру.

ТАШИЛХИЙЛА-Х II 1. (бір нәрсеге) елігу, қызығу, берілу; 2. (мінез) жағыну, жарамсақтану, жағымпаздану.

ТАШИЛХИЙЛУУЛА-Х 1. (бір нәрсеге) еліктіру, қызықтау; 2. (мінез) жағындыру, жарамсақтандыру, жағымпаздандыру; 3. = **ташилхийлагдах**.

ТАШИМГАЙ жағымпаз, жарамсақ, жағынғыш.

ТАШИМГАЙЛА-Х жэҕыну, жаҕымпаздану, жарамсақтану, жарамсақсу, жалшылдау.

ТАШИРЛА-Х 1. қатарлау, қатар-қатар ету; 2. қар ≈ кигіз үйді қатарлап тігу; 3. қатарласу, қатар-қатар болу; ≈ **в зогсох** қатарласып тұру.

ТАШУЛА-Х 1. (жол, бағыт) бұрғызу, аудыру, ауытқыту, қисайту; 2. (қиядан) тайдыру, сырғыту; 3. (жілік) шақтыру, жарғызу; 4. (палуан) аяғын қақтыру; 5. (қол) шапалақтату; 6. *ауыс*. жағындыру, жағымпаздандыру, жарамсақтандыру.

ТАШИ-Х 1. (жол, бағыт) бұрылу, бұру, ауу, ауытқу, қисаю; замаас ≈ ж **явах** жолдан бұрылып жүру; **бороо** ≈ ж **орох** жаңбыр ауытқи жауу; 2. (қия жерден) таю, сырғу; ≈ ж **явчуузай**, **мэдээрэй!** тайып кеттің, байқа; 3. (күн) еңкею, батуға айғалу; **нар** ≈ **в** күн еңкейді; 4. (сүйек, жілік) шағу, жару, сындыру; **чөмөг** ≈ **в** жілік шақты; 5. (палуан) аяғын қағу; 6. (қол) шапалақтау; **алға** ≈ қол шапалақтау; 7. *ауыс*. жағыну, жарамсақтану, жағымпаздану.

ТАШЛАА-Х (ерекше нәрсенің) екіншісі болу, ендігісі болу, **ташилсан** тәр екіншісі болушы сол.

ТАШЛУУЛА-Х 1. (ерекше нәрсенің) екіншісі болдыру, ендігісі болдыру; 2. қоса, қосып; ≈ **ан барих** қоса ұсыну.

ТАШРАМ (істің) сәті, орайы, реті, ыңғайы, қисыны; ≈ **д нь хэлэх** орайына сай айту; **дайралдсан** ≈ **д** кездескен сәтте; **явдлын** ≈ **ыг харах** істің ыңғайып байқау; ≈ **ын хүнээр** реті келген адаммен; ☆ **ташрам** хаалта тоте есік, қосалқы есік.

ТАШРАМДА-Х 1. сәтін түсіру, орайын келтіру, ретін табу, ыңғайын байқау; 2. (іс) кездейсоқ болу.

ТАШРАМДУУЛА-Х 1. сәтін түсірту, орайын келтірту, ретін таптыру, ыңғайын байқау; 2. (істі) кездейсоқ болдыру.

ТАШРАМЛА-Х—ташрамдах.

ТАШУА қия, қолбеу; қығаш, көлденең; **уулын** ≈ тау қиясы; ≈ **газар** қия жер; ≈ **хавтгай** қолбеу жазық; ≈ **зам** қия жол; ≈ **шугам** қығаш сызық.

ТАШУУДА-Х қиялану, қолбеулену.

ТАШУУЛА-Х—ташуулах.

ТАШУУР қамшы; ≈ **ын сур** қамшының қайысы; ≈ **ын сәгэлдрэг** қамшының бүддіргесі; **суран** ≈ қайыс қамшы; **хулсан** ≈ қамыс қамшы; **хүрэн** **зандан** ≈ күрең сандал қамшы; **гөрмөл** ≈ өрме қамшы; ≈ **аар цохих** қамшымен тарту; ≈ **ын үүстэр** қамшының сабы; ≈ **гөрөх** қамшы өру; ☆ **ташуур хорхой** таспақұрт.

ТАШУУРАЛ 1. жайбарақаттық, бейқамдық, алаңсыздық, қаперсіздік; 2. дандайлық, күпірлік, асқақтық, күпінушілік, ісінушілік.

ТАШУУРА-Х 1. жайбарақаттану, бейқам болу, алаңсыз болу, қаперсіз болу;

2. дандайсу, күпіну, асқақтау; **жаргалдаа** ≈ жақсылыққа дандайсу.

ТАШУУРДАГДА-Х қамшылану, қамшымен тартылу, қамшымен ұрылу.

ТАШУУРДА-Х қамшылау, қамшымен тарту, қамшымен ұру; **морно** ≈ атын қамшылау.

ТАШУУРДУУЛА-Х қамшылату, қамшымен тартқызу, қамшымен ұрғызу.

ТАЯГ таяқ; **гар** ≈ қол таяқ; **суга** ≈ балдақ, қолтық таяқ; **зургадай** ≈ ырғай таяқ; **зандан** ≈ сандал таяқ.

ТАЯГДАГДА-Х 1. лақтырылу, тасталу; 2. таяқталу, таяқпен ұрылу.

ТАЯГДА-Х 1. лақтыру, тастау; **гийш нь** ≈ **аж орхив** солай лақтырып қалды; 2. таяқтау, таяқпен ұру, таяқпен соғу.

ТАЯГДУУЛА-Х 1. лақтырту, тастату; 2. =таягдагдах.

ТАЯГЛА-Х таяну, таяқтау, таяққа сүйену; ≈ **н явах** таянып жүру.

ТАЯГЛУУЛА-Х таянту, таяқтату, таяққа сүйену.

ТЕАТР театр; **хүүхэлдэйн** ≈ қуыршақ театры.

ТЕЛЕГРАММ телеграмма.

ТЕЛЕГРАФ телеграф.

ТЕЛЕСКОП телескоп.

ТЕЛЕФОН телефон.

ТЕМПЕРАТУР температура.

ТЕННИС теннис.

ТЕОРЕМ теорияма.

ТЕХНИК техника.

ТЕХНИКУМ техникум.

ТЕХНОЛОГИ технология.

ТИВ құрылық, материк; **Азия** ≈ **Азия** құрылығы; **таван** ≈ бес құрылық, бес материк.

ТИЙ: тий тий и, и (*одағай*).

ТИИЗ 1. мөр, қол белгі; ≈ **дарах** мөр басу; 2. (*ескі*) күміс ақша.

ТИИЗДҮҮЛЭ-Х 1. мөр бастыру, қол белгі бастыру; 2. **тийздэгдэх**.

ТИИЗДЭГДЭ-Х мөр басылу, қол белгі басылу.

ТИИЗДЭ-Х мөр басу, қол белгі басу; ≈ **сэн** мөр басқан.

ТИИЛЭ-Х (ат) жарау, ішін тарту, бауырын тарту) ≈ **сэн морь** жараған ат.

ТИИМ сондай, ондай, солай; ≈ **юм** сондай нәрсе; ≈ **ёс** ондай жосын, сондай салт; ≈ **байх** солай болу; ≈ **учраас** сондықтан, сол себепті; ≈ **ийн** тул соның үшін, солай болғандықтан; ≈ **ээ** я, соләй.

ТИИМХЭН жайсыз, қолайсыз, жағдайсыз, нашар; ≈ **хүн** жайсыз адам; ≈ **хэрэг** қолайсыз қылық, жайсыз әрекет.

ТИИМШИГ сондайлық, сондай сияқты, сондық; солай, сондай; **саваа нь** ≈ **л байна** ойы сондайлық қана.

ТИИМЭРХҮҮ 1. (ұқсастық) сондай, сондайлық; **яг** ≈ дәл сондай; 2. (сапалық) жайсыз, нашар, жөнпас; ≈ **хүн** жайсыз адам.

ТИИН 1 солай, сүйте, сүйтіп, солай бола; ≈ **атал** солай бола тұра; ≈ **амь-**

дарч байтал сүйтін тіршілік етіп тұрғанда; **тнйжүү** солай; ≈ гэж сүйтін; ≈ гэвч сүйтсе дс, сүйте тұрғанмен.

ТИЙН II: **тийн** ялгал (*грам*) сепгік жалғау.

ТИЙН III: **тийн** мэдэх солай білу, сүйтін түсіну; сезініп қалу.

ТИЙНХЭН әрмен, әрмен қарай, ары-қарай.

ТИИРҮҮЛЭ-X 1. (түйе, сиыр) тепкізу; тепкілету; 2. (мылтық) дүмпіту; 3. =**тийрэгдэх**.

ТИИРЭГ тор, тұзақ; **шувуу барих** ≈ күс ұстайтын тор; **тийргэнд орох** торға түсу.

ТИИРЭГДЭ-X 1. (түйе, сиырга) тебілу, тепкілену; 2. (қатты қозғалысқа) дүмпілу, итерілу.

ТИИРЭЛТЭТ ілгері итергіш, ілгері түйгіш (реактивтік).

ТИИРЭН (*дин*) ібіліс, жын-шайтан.

ТИИРЭ-X 1. (түйе, сиыр) тебу, тепкілеу; ≈дэг үнээ тепкілейтін сиыр; 2. (мылтық) дүмпу, кейін тебу; **буу** ≈ мылтық дүмпу.

ТИИЧИГНҮҮР 1. (қара мал) тепкіш, тепкілгіш; 2. (ұсақ мал) тыпыршыған, тыпырлағыш.

ТИИЧИНЭ-X 1. (қара мал) тепкілеу, тепкілей беру, тебе беру; 2. =**тайчлэх**.

ТИИЧИХ теуіп қалу, теуіп жіберу.

ТИИЧЛҮҮЛЭ-X 1. тепкілету, тепкілсе беру, тепгіре беру.

ТИИЧЛҮҮР =**тийчигнүүр**.

ТИИЧЛЭ-X =**тийчигнэх**.

ТИИШ қарай, былай, солай; **уул** ≈ **явах** тауға қарай кету; ≈ **нь яв** былай жүр; ≈**эз явсан** солай кетті.

ТИИШЭ солай, былай, солай қарай; -ка (-ке, -ға, -ге), -на (-не) қарай; **гэр** ≈ **явах** үйге қарай кету; ≈ **явах** солай қарай жүру; ≈ **тавь** былай қой.

ТИТЭМ 1. таж (патша мен хандардың әшекейлі бас киімі); **хааны** ≈ хан тажысы; 2. әршн тісі (араб, көне ұйғыр жазуларында әріптердің ирек тіс белгісі).

ТОВ I 1. уәде, уағда; ≈ **нь нь дуулах** уәдесін есіту; 2. анық, дәл; ≈ **нь гараагүй** анығы білінген жоқ, дәл білінген жоқ.

ТОВ II: **өз тов** анда-мұнда, әр жерде, ала-құла; ≈ **ноохор** ала-құла шұбар.

ТОВ III: **тов хий-х** 1. топ ету; 2. жинақы, мыңшам, тыңқиган; ≈ **сэн айл** жинағы үй.

ТОВ IV **тол** (біріншісі **то-** буынды «т» әрпімен басталған негізгі сөздердің алтыннан осы атқалған «то» буынына «ө» жалғану арқылы қос сөз жасайтын күнәтпелі сөз); ≈ **тодорхой** ап-анық; ≈ **төригун** үр-үлкен, еп-ересек.

ТОВ V: **тов хий-х** (сй) сарт ету, түсе кету, түсе қалу; **санаанд** ≈ **тэл орох** есіне сарт ете қалу, есіне түсе кету; **тэв** ≈ **ж санагдах** өлсін әлсін есіне түсе қалу.

ТОВ VI: **тов тов** (дыбыс) **тоқ-тоқ;** ≈ **алхлан ирэх** тоқ-тоқ басып келу.

ТОВГОР томпақ, дөңес; **өвгор** ≈ томпақ-томпақ; ≈ **газар** томпақ жер.

ТОВГОРДО-X томпақтану, дөңестену, томпию, дөңкию; ≈**сон байна** томпақтанып кетіпті.

ТОЕЖИНО-X 1. (*сөз*) анық айту, тоқ еткізу, ашық айту; ≈**тол ярх** ап-анық айту; ≈**н уиших** анық оқу; 2. (*қозғалыс*) дік-дік басу, тық-тық басу.

ТОВИМОЛ 1. қашамалы, оймалы; қашаған, ойған; 2. оймыштаған, оюлаған, әшекейлеген, өрнектенген; ≈ **товог оймыштаған** бұйым.

ТОВИ-X 1. қашау, ою; 2. **оймыштау**, оюлау, әшенейлеу, өрнектеу.

ТОВЛО-X 1. уәделесу, уәде байласу, уағдаласу, уағда байлау, уақыт көрсету; ≈**сон цаг** уәделескен уақыт, көрсеткен уақыт; 2. (уақыт) анық белгілеу, дәл белгілеу; **хәдейд болдохыг** ≈ **н хэлэх** қашан болатындығын дәл белгілеу.

ТОВОЙЛГО-X 1. томшиту, дөңкиту, томшиту, бадырайту; 2. **ауыс**, сыналту, үздік шығару, көрнекті етіп көрсету.

ТОВОЙ-X 1 (нәрсе) томпию, дөңкию, төмпию, бадыраю; **холоос** ≈ **ж харагдах** алыстан томпынып көріну; 2. **ауыс**, сыналу, үздік шығу, көрнекті болу; **олны дотроос** ≈ **н гарах жұрттан** үздік шығу, бұқарадан сыналу.

ТОВОЛЗО-X томпаңдау, томпаң-томпаң қағу; **домалаңдау**, **домалаң-домалаң қағу**; **оволзох** ≈ томпаң-томпаң ету.

ТОВОЛЗУУЛА-X томпаңдату, томпаң-томпаң қақтыру.

ТОВРОГ топырақ, ұнтақ, талқан; ≈ **болгох** топырақ ету, ұнтақ ету; **тоосон** ≈ **болгох а)** тозаң топыраққа айналдыру; б) жою, жоғалту; **үнсән** ≈ **болгох** күл талқан болу, топырақтай ұнтақталу.

ТОВРОГЛО-X 1. топырақ қылу, күл қылу, талқан қылу, талқандау; 2. жою, жоғалту.

ТОВРУУ 1. (*жер*) дөңес, дөң; 2. (*нәрсе*) домалақ моншақ; ≈**тай хазаар** домалақ моншақты жүген.

ТОВРУУТ домалақ; ≈ **чимэг** домалақ моншақ; ≈ **хадаас** домалақ бас шере.

ТОВРУУТАН домалақ; ≈ **монгөн тоногтой хазаар** худрага домалақ күміс құймалы құйысқан.

ТОВТОЙ мардымды, жарытымды, мез; ≈ **юм сонессонгүй** мардымды нәрсе ести алмадым.

ТОВХ 1. өшпе; өндөр ≈**той гутал** биік өкішелі етік; 2. түйдек қар, домалақ қар; **гутлын уланд** ≈ **наалдах** етіктің табанына түйдек қар жабысу; 3. сілбі; **бұйлын** ≈ **мұрындықтың** сілбісі.

ТОВХГОР қалың, дүрдиген, томпиған, теңкиген; ≈ **ұлтай гутал** қалың ұлтанды етік; ≈ **хайрцаг** теңкиген жәшікше.

ТОВХИМОЛ кітапша; жинақша; ≈ хәлуүлөх кітапша бастыру.

ТОВХИОС 1. қашау, ою; 2. өрнек, оймыш, ою, әшекей; ≈ **сайтай** өрнегі жақсы; ≈ гүй өрнекісі.

ТОВХИУЛА-Х түптеу, қалыңдаттыру.

ТОВХИ-Х (қағаз, іс қағаз) түптеу. қалыңдату; дәстөр ≈ дәптер түптеу.

ТОВХОЙЛГО-Х 1. (қар) түйдектеу, домалақтау; 2. (нәрсе) деңкиту, теңкиту, томпиту.

ТОВХОЙ-Х 1. (қар) түйдектелу, домалақтану; **дас** ≈ **тол** наалджээ қар түйдектелгенше жабысыпты; 2. (нәрсе) деңкию, теңкию, томпию; юм хумаа ≈ **тол хураажээ** оны мұнысын теңкігенше жинапты.

ТОВЧ I түйме; **дээлийн** ≈ шапанның түймесі; ≈ қадах түйме қадау; ≈ **бышилбэ** түйменің сабағы; ≈ **ны сэнжэ** түйменің көзі; ☆ **хөхний товч** емшектің үрпі; ☆ **завалын товч** шақпақ тартқыш; ☆ **дахилгаан товч** сыдырма түйме.

ТОВЧ II топшы, түйін, қысқаша, тұжырым; ≈ **түүх** қысқаша тарих; **үгэий** ≈ сөздің түйіні; ≈ **дүгиэлт** қысқаша қорытынды; ≈ **хэлэхэд** тұжырымдап айтқанда, қысқаша айтқанда; ≈ **эн төднй дурдахад** топшылағанда, **сайып** келгенде, түйінін айтқанда.

ТОВЧДО-Х топшылану, қысқару, тұжырымдалу.

ТОВЧДУУЛА-Х топшылату, қысқарту, тұжырымдату.

ТОВЧИ-Х топшылау, қысқа айту, түйінін айту.

ТОВЧЛОГДО-Х I түймелену.

ТОВЧЛОГДО-Х II топшылану, қысқартылу, тұжырымдалу.

ТОВЧЛОЛ қысқаша белгілеу; **номын** ≈ кітаптың қысқаша белгілеуі.

ТОВЧЛО-Х I түймелеу; **товч** ≈ гүйме түймелеу.

ТОВЧЛО-Х II 1. (*жол, жүріс*) төтелеу, туралау, қысқарту; ≈ **н очих зам** төтелей баратын жол; 2. (*магна, мазмүн*) қысқарту, топшылау, тұжырымдау, гүйіндеу; ≈ **н ярих** қысқартып айту. қысқаша айту; ☆ **товчлон захирах** бір ортадан бастау, төте басқару.

ТОВЧЛУУЛА-Х I (түйме) түймелету.

ТОВЧЛУУЛА-Х II 1. (*жүріс, жол*) төтелеу, туралау; 2. (*магна, мазмүн*) қысқарттыру, топшылату, тұжырымдату, түйіндеу; 3. = **товчлогдох**.

ТОВЧЛУУР I топшы; бұғана; **шуууны** ≈ құстың топшысы; **хүнйй** ≈ адамның бұғанасы; ☆ **товчлуур төмөр** қақпаның тер темірі.

ТОВЧЛУУР II (түйме) төсігі, ілгегі.

ТОВЧСО I 1. жинақ, қорытынды; тізбе; **бүртгэлийн** ≈ тізбе жинағы; **хүн амын** ≈ халық санының қорытындысы; ≈ **хййх** жинақ тізбесін жасау; 2. (*тарих*) шежіре; **Монголдын нууд** ≈ Моңғолдың құпия шежіресі; **Алтан** ≈ Алтын шежіре.

ТОВЧОО II 1. (*мекеме*) меңгеру орны, меңгерушілер; **тоо бүртгэлийн** ≈ сан тізбесін меңгеру орны; 2. (басшылық алқабы) бюро; **улс төрийн** ≈ саяси бюро; ≈ **ны гашүүд** бюро мүшелер.

ТОВЧОО-Х=**товчло-х**.

ТОВЧРУУТА-Х түймелену, домалану, түймедей болу, домалақ болу.

ТОВЧРУУТУУЛА-Х түймелендіру, домаландыру, түймедей болдыру, домалақ болдыру.

ТОВЧУУРЛА-Х (ыдыс) аузын торлау.

ТОВЧУХОН қысқаша, топшы, түйінін ғана; ≈ **илтгэх** қысқаша баяндау.

ТОВШИ-Х I 1. тепшу, көктеу; ≈ **ж оёх** төшпін тігу; **гүлэйн ул** ≈ етіктің табанын көктеу; 2. **ауыс**, сынау, байқау, сырын тарту; **хүнйй** ≈ **ж үзэх** адамды сынап көру.

ТОВШИ-Х II (*палуан күресі*) аяққа қағу; ≈ **ж уыгаах** аяққа қағып жығу.

ТОВШИ-Х III (*күй аспабын*) қағу, шерту, соғу.

ТОВШООС (*тізік*) тепшіс, көктес, тепшу, көктеу; ≈ **нь хөлдөх** тепшісі алыстау.

ТОВШУУЛА-Х 1. (*тізік*) көктету, тепшіту; 2. (*сыр*) **ауыс**, байқату, сынау, сырын тартқызу; 3. (палуан) аяққа қақтыру; 4. (күй аспабы) шерткізу, қақтыру, соқтыру.

ТОВШУУР домбыра, төвшүр; ≈ **ын чавхдас** домбыра ішегі.

ТОВШУУРДА-Х домбыра шерту, төвшүр тарту.

ТОВШУУРДУУЛА-Х домбыра шерткізу, төвшүр тартқызу.

ТОВЪЕГ тізім, тізбе; ≈ **хййх** тізім жасау.

ТОВЪ: **товъ** мағнай төбетей, тақия.

ТОВЪД астау.

ТОГДГОНО-Х келтеңдеу, шолтаңдау, келең қағу, шолтаң қағу.

ТОГДГОНУУЛА-Х келтеңдету, шолтаңдату, келтең қақтыру, шолтаң қақтыру.

ТОГДГОР келтең, шолтаң, келтіген, шолтігән; ≈ **дээл** келтіген шапан.

ТОГДГОРХОН келтеңдеу, шолтаңдау, келтігендеу, шолтігәндау.

ТОГДОЙЛО-Х келтіту, шолтіту.

ТОГДОЙ-Х келтію, шолтію; ≈ **сон дээл** келтіген шапан

ТОГДОЛЗО-Х=**тогдговсх**.

ТОГДОЛЗУУЛА-Х төгдгонуулақ.

ТОГИЛ: **тогил** бұғас ийлік

ТОГЛОГДО-Х ойналу.

ТОГЛОГОР 1. қарулы әлусті, күшті, әлді; ≈ **эр** қарулы жігіт; 2. сымбатты, келбетті, еткенді, денелі

ТОГЛОЙЛГО-Х етею, семірту, сымбаттандыру, келбеттендіру.

ТОГЛОЙ-Х етею, семіру, сымбаттану, келбеттену.

ТОГЛОМТГОЙ ойнағын, ойыншыл; ≈ **хүүхэд** ойнағын бала.

ТОГЛОМХОЙ 1. = **тогломтгөй**; 2. **эз**

ілшіл, ажуашыл, қалжыңбас, күлдіргі.

ТОГЛООМ 1. ойыншық; **хүүхдийн** ≈ баламар ойыншығы; ≈ **ын морь** ойыншық аты; ≈ **ын буу** ойыншық мылтық; ≈ **ын дөлүүр** ойыншық дүкені; 2. ойын; **шатар** ≈ шахмет ойыны; **даам** ≈ дойбы ойыны; ≈ **ын талбай** ойын алаңы; **мөрийтэй тоглоом** құмар, ұту ойышы; 3. ажуа, өзіл, қалжың; ≈ **хийх** ажуалау өзілдеу, қалжыңдау; ≈ **даах** ажуаға төзу, өзілді көтеру, қалжыңды көтеру; 4. **ауыс**. оңай, болмашы, түкке тұрмайтын; **тэр бол** ≈ юм ол түкке тұрмайтын нәрсе; ☆ **тоглоомын засгий** газар қуыршақ үкіметі.

ТОГЛООМЧ ойыншы.

ТОГЛО-Х 1. ойнау; **өдөржин** ≈ күні бойы ойнау; ≈ **хүүхэд** ойнайтын бала; **нуугдаж** ≈ жасырынып ойнау; **шатар** ≈ шахмет ойнау; 2. (**өнер**) орындау, ойнау; **гол рольд** ≈ басты рольге ойнау; **бүжиг** ≈ би билеу; 3. **ауыс**. ажуалау, өзілдеу, қалжыңдау.

ТОГЛУУЛА-Х 1. ойнату; 2. (**өнер**) орындату, ойнату; 3. **ауыс**. ажуалату, өзілдету, қалжыңдату.

ТОГОНЦОГ шолақ етік.

ТОГОО қазан; **ширмэн** ≈ шойын қазан; ≈ **ны таг** қазанның қақпағы; ≈ **ны бариул** қазаның құлағы; ≈ **ны чх** қазанның құлағы; ☆ **тогоо барих** ас пісіру, тамақ істеу; ☆ **гал тогоо** асхана; ☆ **тогоо нэрэх** сүт тағамынан шарап тарту; ☆ **тогооны газар** асхана; ☆ **тоооны хүн** әйел, от басындағы адам; ☆ **уурын тогоо** бу пеші; ☆ **нэг тогооноос** хсол ндэх бірге жұмыстау. бірге болу.

ТОГООЛО-Х 1. тамақ істеу, қазан асу; 2. шарап тарту.

ТОГООТОЙ 1. қазанды, қазаны бар; **том** ≈ үлкен қазаны бар; 2. қазандағы, қазан; ≈ юм **чнь болсон биш уу** қазандағы тамағың піскен жоқ па? ≈ **цай бір қазан шай**.

ТОГООЧ асбазшы, тамақ пісіруші.

ТОГОРОУ тырна; ≈ **ны цуваа** тырналар тізбегі.

ТОГОС тоты; ≈ **ны өд** тотының қауырсыны; ≈ **ны сүүл** тотының құйрығы; ≈ **шувуу** тоты құс.

ТОГТВОР 1. (**қоныс**) отырық, тұрақ, орнық; ≈ **суурьшил** отырықшылық, тұрғыншылық 2. **ауыс**. (мінез) ақыл, ес; байсал, салмақ; ≈ **суух** ақыл кіру, салмақтану.

ТОГТВОРГУЙ 1. (**қоныс**) отырықсыз, тұрақсыз, орнықсыз; көшпелі; **нутаг** ≈ мекені тұрақсыз, 2. (**мінез**) жеңілгек, тұрақсыз, ұшқалақ, дрісксіз.

ТОГТВОРЖИ-Х 1. (**қоныс**) отырықтану, тұрғындану, орнығу; 2. **ауыс**. (мінез) ақыл кіру, ес кіру, байсалдану, салмақтану.

ТОГТВОРЖУУЛА-Х 1. (**қоныс**) отырықтандыру, тұрғындандыру, орнықтыру; 2. **ауыс**. (мінез) ақылға келтіру, есіне түсіру, байсалдандыру, салмақ-

тандыру.

ТОГТВОРЛО-Х = **тогтворжих**.

ТОГТВОРТОЙ 1. (**қоныс**) отырықты, тұрақты, орнықты; 2. (**мінез**) тұрақты, байсалды, салмақты, байыпты; ≈ **саваа** тұрақты ой; ≈ **байдал** тұрақтылық.

ТОГТВОРШИ-Х 1. (**қоныс**) отырықтана бастау, тұрақтана бастау, орныға бастау; 2. (**мінез**) тұрақтану, салмақтану; байсалдану.

ТОГТМОЛ 1. тоқтамалы, тоқтау, тоқтаған, тұрақты; ≈ **ус** тоқтау су; 2. қалыпты, үйреншікті, дағдылы, машықтанған, өдеттенген; ≈ **заншил** үйреншікті өдет; ≈ **үг** үйреншікті сөз.

ТОГТМОЛЖИ-Х 1. тұрақтану, орнығу; 2. дағдылану, машықтану, өдеттену.

ТОГТМОЛЖУУЛА-Х 1. тұрақтандыру, орнықтыру; 2. дағдыландыру, машықтандыру, өдеттендіру.

ТОГТНИЛ тұрақ, тиянақ, орнық; ≈ **сайтай** тұрағы төуір, тұрақты; ≈ **шуутай** тұрағы нашар, тұрақсыз; ☆ **тусгаар тогтнил** тәуелсіздік.

ТОГТНИЛГУЙ тұрақсыз, тиянақсыз, орнықсыз.

ТОГТНИЛТОЙ тұрақты, тиянақты, орнықты.

ТОГТНИУЛА-Х 1. тұрақтандыру, орнықтыру, жайландыру; 2. (**қозғалыс**) тоқтату, аялдату, кідірту; 3. орнату, тоқтату.

ТОГТНИ-Х 1. тұрақтану, орнығу, жайлану; **олны санаа** ≈ жұрт көңілі жайлану; 2. (**қозғалыс**) тоқтау, аялдау, кідіру; **мал** ≈ мал аялдау; 3. орнау, тоқтау; **тусгаар** ≈ сон уле тәуелсіз тоқтаған ел.

ТОГТОНГИ тоқтаңқы, тоқыраңқы, кідіріңкі; ≈ **байдал** тоқыраңқы жағдай; ☆ **тогтонги өвчин** сіңісті ауру.

ТОГТОНГИЖИ-Х тоқтаңқырау, тоқырау, кідіру.

ТОГТОНГИЖУУЛА-Х тоқтаңқырату, тоқырату, кідірту.

ТОГТОНГИРО-Х = **тогтонгижих**.

ТОГТОНГИШИ-Х тоқтаңқы болу, тоқырай бастау, кідіре бастау.

ТОГТООГДО-Х 1. тоқтатылу, кідірітілу; 2. белгілену, тоқтамға келтірілу, шешім берілу.

ТОГТООЛ 1. қаулы; **хурлын** ≈ жиналыстың қаулысы; ≈ **д заснаар** қаулыда көрсетуі бойынша; 2. **тұрқы**, өлшем, көлем; ≈ **оо олох** тұрқы жету, көлеміне келу; ☆ **зүй тогтоол** заңдылық.

ТОГТООЛГО-Х 1. тоқтау, белгілету, көрсету; **тәог** ≈ санын белгілету; 2. жаттату, жат білгізу; **шүлэг** ≈ тақпақ жаттату.

ТОГТОО-Х 1. тоқтату, бекіту; **хадаасаар** ≈ негемен тоқтату; 2. бөгеу, аялдату, тоқтату, кідірту; **хонно** ≈ қойын аялдату; **адууи** ≈ жылқыны тоқтату; 3. (шешім) қабылдау, белгілеу, қаулы ету; **хурлаас** ≈ нь жиналыстан қаулы етеді; 4. орнату; **ардын засгийт** ≈ ха-

лык үкіметін орнату; 5. жаттау, жаттап алу; **шүлөг** ≈ тақпақ жаттау.

ТОГТО-Х 1. (қозғалыс) тоқтау, кідіру, аялдау; **ус** ≈ су тоқтау; **мал** ≈ **моор газар** мал тоқтарлық жер; **оршин** ≈ тоқтап тұру, өмір сүру; ☆ **нас тогтох** жасқа жету, ақыл кіру, ес кіру, салмақтану; ☆ **сэтгэл тогтохгүй** байх көңілі бөліну, алақөңілдену, ойы бөліну; 2. (нәрсе) орнау, пайда болу, шығу, болу; **шинэ засэг** ≈ жаңа үкімет орнау; **уул** ≈ тау пайда болу; **сорзи** ≈ тыртық болу; 3. басылу, тоқтау; **бороо** ≈ жаңбыр басылу; **салхи** ≈ жел басылу; 4. қалу, сақталу; **өвчөөс юм** ≈ аурудан дақ қалу; 5. шешу, келісу, белгілеу; **хэлэлцэн** ≈ талқылап шешу; ≈ **сон шийдвэр** белгілеген шешім; **хийхээр** ≈ істеуге келісу; 6. (*шама*) қалыптасу.

ТОГТУУН тұрақты, тоқтаңқы.

ТОГТУУРИГҮЙ 1. (*нәрсе*) тұрақсыз, орныксыз; ≈ **пирээ** орныксыз үстел; 2. (*мінез*) ұшқалақ, жеңілтек, тұрақсыз ұстамсыз; ≈ **ааш** ұшқалақ мінез; ≈ **хүн** тұрақсыз адам.

ТОГТУУРЬ 1. (*нәрсе*) тұрақ, орнык, тиянақ; ≈ **сайтай** орнықты; ≈ **муутай** орныксыз; 2. (*мінез*) ұстам, салмақ, байсал, байш, тұрақ; ≈ **сайтай хүн** ұстамды адам.

ТОГТУУРЬТАЙ 1. (нәрсе) тұрақты, орнықты, тиярақты; 2. (*мінез*) ұстамды, салмақты, байсалды, байыпты, тұрақты.

ТОГТУУХАН тоқтаңқырап, байырқалай; ≈ **идэшилэх** байырқалай жайылу.

ТОГТНИРО-Х 1. (қозғалыс) тоқтайын деу, кідірейін деу, аялдайын деу; 2. (нәрсе) орнайын деу, пайда болайын деу, шығайын деу, болайын деу; 3. басылайын деу, тоқтайын деу; 4. қалайын деу, сақталайын деу.

ТОГШИГДО-Х 1. (*дыбыс*) тоқылдау, тыңылдау; 2. пысыра жөнелу (*хайуандардың иіс сезініп қашуы*).

ТОГШИХ 1. (*дыбыс*) тоқылдату-тықылдату; **хаалга** ≈ есік тықылдату; **харандаагаар** ≈ қарындашпен тықылдату; 2. (*хайуандар*) пысыра жөнелу, үрку.

ТОГШОО ашалы төр, ашалы тұзақ; ≈ **гоор шувуу барях** ашалы төрмен құс ұстау.

ТОГШОО-Х 1. (*дыбыс*) тоқылдаттыру, тықылдаттыру; 2. (*хайуандар*) үркіту; 3. *ауыс*. сынау, сыр тарту, байқап көру; **байды нь** ≈ **гоод үзэх** мән жаһын сынап көру.

ТОГШУУЛА-Х = **тогшоох**. 1. 2.

ТОГШУУР 1. дүңгірше, дүмбірше (дыбыс шығаратын аспап); 2. балғаша; қол тоқпақ; ☆ **тогшуур тогших** дүңгіршемен ұнай салу (Бір топ адам дөңгелене тұралы да біреуі дүңгіршені дүңгірлетеді. Басқасы бір нәрсені бір біріне ұсынып жүгіртеді. Дүңгірлек

дыбыс тоқтай қалғанда олгі нәрсе ұстаған кісіге ұнай салынады).

ТОГШУУРГА 1. = **тогшуур**; 2. (*құс*) тоқылдақ.

ТОГШУУРЧ дүңгіршені, дүңгірлетуші.

ТОД анық, айқым, ашық; **ил** ≈ **ап-анық**; ≈ **томруун** ап-айқын, қомақты, айпырадай; ≈ **харагдах** айқын көріну; ≈ **сонсдох** анық естілу; ☆ **тод үсэг** айқын алфавит, айқын (анық) жазу.

ТОДДОЛ анықтық, айқындық, ашықтық.

ТОДДО-Х ап-анық болу, ап-айқын болу, ап-ашық болу.

ТОДОГ (*құс*) көккүткен; ≈ **тогөрүү** көккүткен тырна.

ТОДОЛ: **хар тодол** қара төрғай.

ТОДОРХОЙ 1. анық, айқын, ашық, белгілі; ≈ **хэлэх** анық айту; **утга нь** ≈ мағынасы белгілі; **тов** ≈ ап-анық; 2. толық, түгел; ≈ **ярах** толық айту; 3. нақты, дәйекті, деректі; ≈ **арга хэмжээ** нақты шаралар.

ТОДОРХОЙДО-Х өте анық болу, өте айқын болу, ап-анық болу, ап-айқын болу.

ТОДОРХОЙЛОГДО-Х 1. анықталу, айқындалу, ашықталу, белгілі болу; ≈ **сон** анықталған; ≈ **оогүй** анықталмаған; 2. ерекшелену, белгілену; **хурц ширүүн сергөлдөн тэмдэлцэж байгаагаар** ≈ **но** өткір қатал тайталасымен ерекшеленеді.

ТОДОРХОЙЛОЛ анықтама, қорытынды; **онолыг**. ≈ теориялық анықтама.

ТОДОРХОЙЛОЛТ анықтама, анықтама, мінездеме, сипаттама; **аашын** ≈ жұмыс мінездемесі.

ТОДОРХОЙЛО-Х 1. (мән жаһ) анықтау, көз жеткізу, әшкерелеу, айқындау, белгілеу; 2. мінездеме беру, сипаттама беру.

ТОДОРХОЙЛУУЛА-Х 1. анықтату, көз жеткіздіру, айқындату, әшкерелеу; 2. мінездеме бергізу, сипаттама бергізу.

ТОДОТГОГЧ айқындағын; ☆ **тодотгогч шил дүпа**, үлкейткіш шыны.

ТОДОТГОЛ 1. анықтама; 2. (*грам*) анықтаушы мүше.

ТОДОТГУУЛАГЧ 1. анықтатушы; 2. айқынлатушы.

ТОДОТГО-Х 1. анықтау, айқындау, анық болдыру, айқын болдыру; **балархай газрыг** ≈ көмескі жерін анықтау; 2. *ауыс*. түсінікті болдыру, белгілі болдыру; **утгы нь** ≈ мағынасын түсінікті болдыру.

ТОДОТГУУЛА-Х 1. анықтату, айқындату, анық болдырту, айқын болдырту; 2. *ауыс*. түсінікті болдырту, белгілі болдырту.

ТОДРО-Х 1. анықталу, анық болу, айқындалу, айқын болу, анық көріну; **ойртохдоо тодорч эхлэх** таяаада анық бола бастау; 2. *ауыс*. түсінікті болу,

белгілі болу; учир нь ≈ себебі түсінікті болу.

ТОДРУУЛ (өн) көрсөткүш, шыгаргыш.

ТОДРУУЛАГДА-Х анықталыну, айкындалыну, айкын болгызылу, анык болгызылу.

ТОДРУУЛА-Х 1. анықтау, айкындау, анык болдыру, айкын болгызу; 2. *ауыс.* түсінікті болдыру, белгілі болдыру.

ТОДТО-Х өтө анык болу, өтө белгілі болу.

ТОДХОН ап-анык, ап-ашык; ≈ **харагдах** ап-анын көрүнү.

ТОЖГОНО-Х күнжындау, быртындау, шолтандау, келгендеу.

ТОЖГОНУУЛА-Х күнжындату, быртындату, шолтандату, келгендету.

ТОЖГОР I 1. (жүн, қылшык) тазығыр, қысқа селдір, сұйык; ≈ **үстэй** тазығыр жүнді, жүні тазығыр; 2. (*узундық*) келте, шолак, келтең; ≈ **сүүл** шолак құйрық.

ТОЖГОР II 1. мыртык, мыртыған, тырбык, талпақ, төпелтек, аласа; ≈ **баруу** мыртык тәйишша; ≈ **ишиг** мыртык лақ; ≈ **хүүхэд** мыртыған бала; 2. жиырылған, бырысқан, ашыған, тартылған; ≈ **дәдәл** аштыған шапан.

ТОЖИГНО-Х (дыбыс) 1. тықырлау, тысырлау; ≈ **сон юм** тықырлаған нәрсе; 2. кеудірлеу, кеужірлеу; ≈ **сон боорцөг** кеудірлеген бауырсақ.

ТОЖИГНУУЛА-Х (*дыбыс*) 1. тықырлату, тысырлату; 2. кеудірлету, кеужірлету.

ТОЖИЛГО-Х 1. (жүн, қылшық) тазығырлау, селдірету, сирету; 2. (*түркіні*) келтиту, шолтиту.

ТОЖИИ-Х 1. (*жүн, қылшық*) тазығырлану, селдіреу, сиреу, сұйылу; **Үс нь ойчаг** гезег нь ≈ шашы түсіп бұрымы сұйылу; 2. (*түрқы*) келтию, шолтию; **сүүл** ≈ **сон** құйрығы келтиген.

ТОЖИЛЗОХ келтендеу, шолтаңдау, келтең-келтең қағу, шолтаң-шолтаң қағу.

ТОЖИЛЗУУЛА-Х келтендету, шолтаңдау, келген-келген қақтыру, шолтаң-шолтаң қақтыру.

ТОЖИИ талпақ, шолтаң, келтең, тырбык; **хүүхэд** ≈ ≈ алхлах бала талпақ-талпақ басу.

ТОЙ 1. той (үйлену жиыны); **хурам** ≈ жиын той; 2. телу, жакастыру.

ТОЙВ кедергі, бөгет, ауыр, азап, ауыртпалық, мехнат; ≈ **той ажил** азабы көп жұмыс; **биенд** ≈ **той юм а)** денеге ауыр нәрсе; б) өзіне ауыртпалығы көп нәрсе.

ТОЙВОР балдақ.

ТОЙВТОИ кедергілі, бөгетті, азапты, ауыртпалығы көп, мехнаты көп.

ТОЙГ I 1. тобық; **тобы яс тобық** сүйек; ≈ **мултрах** тобық шығу; 2. (*тарихи*) құйма ақша; **мөнгөн** ≈ күміс ақша; **таван лаңгийн** ≈ бес лаңдың

күміс ақша (лаң=37,301 г.).

ТОЙГ II (*қозы*) телу, тойге; ≈ ≈ **дуудах** тойге-тойге деп телу.

ТОЙГДО-Х (*күрес*) ірке тарту.

ТОЙГЛОГДО-Х 1. (*қой*) тойгелену, теліну; 2. *ауыс.* шығралану, алдану, арбалу.

ТОЙГЛО-Х I =**тойголох**.

ТОЙГЛО-Х II (*малды*) тізерлеп байлау, матау.

ТОЙГЛУУЛА-Х 1. (*саулық қойға*) тойгелету, телу; 2. *ауыс.* шығралату, алдату, арбағу.

ТОЙГО: **тойго** **тойгө** (саулықты) тойге-тойге (*деу*).

ТОЙГОВЧ тізеқап; ≈ **өмсөх** тізеқап кию.

ТОЙГОЛО-Х 1. (*саулық қойды*) тойгелеу; **хургаа голсон хонийг** ≈ **ж байна** қозысын жеріген саулық қойды тойгелен жатыр; 2. *ауыс.* шығралау, алдау, арбау.

ТОЙЛО-Х I асырау, күту, қарау; **аав ээжйгээ** ≈ өке ишені асырау.

ТОЙЛО-Х II (*шаш*) алу, тақырлау; қыру; **үсий нь** ≈ шашын тақырлап алу.

ТОЙМ 1. мөлшер, шама, жоба, болжам; **бүдүүн** ≈ жалпы мөлшер, көз жоба; **ы нь хэлэх** мөлшерін айту, жобасын айту; 2. толайым, жалпы; ≈ **үнэ** толайым баға; 3. шолу; ≈ **лекци** шолу лекция

ТОЙМГҮЙ 1. мөлшерсіз, шамасыз, жобасыз, болжамсыз; 2. *ауыс.* беталды, албағы, қалай болса солай; 3. *ауыс.* шексіз, ұшаң-теңіз, ұлап-асыр; ≈ **олон** ұшаң-теңіз көп.

ТОЙМИИ (*тамақ*) тұшпара; ≈ **хйх** тұшпара істеу.

ТОЙМЛО-Х мөлшерлеу, шамалау, жобалау, болжау; ≈ **н хэлэх** шамалап айту.

ТОЙМЛУУЛА-Х мөлшерлету, шамалату, жобалату, болжау.

ТОЙМОГ 1. тоқал, мұқыл, тұғыл; ≈ **үхэр** тоқал сиыр; 2. тақыр, жалтыр; ≈ **толгой** тақыр бас.

ТОЙМТОЙ 1. жинақы, ұқыпты; **юм** нь ≈ нәрссі жинақы; 2. мөлшерлі, шамалы, жобалы, болжамды, бағдарлы; ≈ **үг** болжамды сөз.

ТОЙМЧ шолушы; **сопнины** ≈ газет шолушысы.

ТОЙН (*Дини*) 1. соны, тақуа; ≈ **хувраг** сопы-ишаң; 2. имам.

ТОЙНОГ—**түйнэг**.

ТОЙРОЛОГ шеңбері, құрсауы.

ТОЙРОГ 1, шеңбер, дөңгелек; ≈ **зурах** шеңбер сызу; 2. айналым, айналу; **замын** ≈ жол айналымы; **дөлхийн** ≈ **зам** жерді айналу жолы; 3. төңірек, өңір; округ; **сонгуулийн** ≈ сайлау округі.

ТОЙРОМ (*көлдің*) қақ шұңқыр; **бөроо орж** ≈ **бүрд ус тогтов** жаңбыр жауып әрбір қақ шұңқырға су тоқтады.

ТОЙРОН 1. айнала, төңірек; **эргэн** ≈ жан-жак, айнала; 2. маң, маңай; **орчин** ≈ маңай; 3. (*уақыт*) бойы, ...ға (-ге, -қа, -кө) таяу; **жил** ≈ жыл бойы, жылға таяу.

ТОЙРОНХОЙ (шошқанғын) аш ішек,
ТОЙРО-Х 1. айнала, жағалау, қоршау; **ширээ** ≈ үстелге айнала отыру; 2. бұлтару, жалтару; **гәнг хэргэс** ≈ қылмыстан жалтару; 3. сенделу, босқа жүру; **хэсч** ≈ **хэрэггүй** кезіп сенделудің қажеті жоқ; ≈ **н өнгөрөх** орағыта оту; 4. бұрылу, айналу; **халтиргәанәас** ≈ тайрактан бұрылу.

ТОЙРУУ 1. (*жол*) бұрыс, айналма, оралма; ≈ зам бұрыс жол; 2. *ауыс*. бұлтара жалтара; бұрмалай, астарлай, бүркемелей; ≈ **ярих** бұлтара сөйлеу.

ТОЙРУУДА-Х (*жол*) бұрыс болу, айналма болу, оралма болу.

ТОЙРУУЛА-Х айналдыру, жағалату; ≈ **ан** сууллах; айналдыра отырғызу; ≈ **ан хэләцәх** айналдыра талқылау; ☆ **нүд тойруулан** харах көз жүгірте қарау.

ТОЙРУУЛГА I айналма, оралма, доғаша (*жол*); **гэрэгний** ≈ зам арбаның айналма жолы; **мэрин** ≈ ат шаптыратын айналма жер.

ТОЙРУУЛГА II (*киіз үйдің*) дөңгелек төсеніш; **гэрийн** ≈ киіз үйдің дөңгелек төсеніші.

ТОЙХО (*қус*) түйғын; ≈ **шонхор** түйғын сұңқар.

ТОЛБО I дақ, мең, теңбіл; **хар** ≈ қара дақ; **нүүрний** ≈ беттің меңі.

ТОЛБО II түкті бақа.

ТОЛБОРО-Х дақтау, теңбілдену, дақ түсу, теңбіл түсу, мең тоқтау.

ТОЛБОШИ-Х дақтана бастау, теңбілдене бастау.

ТОЛГОД төбешік; ≈ **оор дамжин** **явах** төбешік гермен жүру.

ТОЛГОЙ I 1. бас; ≈ **өвдөх** бас ауру; ≈ **н өвчин** бас ауруы; ≈ **дохих** Сас изеу; ≈ **дүнснйх** бас аурайын деу; ≈ **дууганих** бас ың-дың болу; ≈ **эргэх** бас айналу, мең-зең болу; ☆ ≈ **түрүү** бас көз, ақылшы; ☆ ≈ **түрүүгүй**, **эх** ≈ **гүй** Сасы көзсіз, бас аяқсыз, ай дейтін ажасыз, қол дейтін қожасыз; ☆ ≈ **холбох** а) өленде бірыңғай дыбыстардың қайталануы; б) үйлену, тұрмыс құру, бас құрау; ☆ ≈ **үсэг** бас еріп, үлкен еріп; ☆ ≈ **даах** ер жету, азамат болу, кемелетке толу; ☆ ≈ **эргүүлэх** басын айналдыру, арбау, алдау; ☆ ≈ **мәдәх** өзіне не болу; өзін өзі меңгеру; ☆ **эх** ≈ **гоо алдах** ретсіз жағдайға ұшырау; ☆ ≈ **хоргодох** баспанаулау, бас сауғалау; ☆ **қагаан** ≈ алфавит; ☆ ≈ **тэргүүн** басы, ақылшы; 2. жоғарғы жағы, басы, төбесі, ұшы; **уурғаны** ≈ құрық ұшы; **өвсний** ≈ шөп басы; **ханын** ≈ кереге басы; **унны** ≈ уықтың қаламы; **шүдәнзний** ≈ сіріңкенің отығы; **уулын** ≈ таудың төбесі; ≈ **залгах** үш жалғау; **хөөрөгний** ≈ шақ-

шаның тығыны; 3. (*жер*) төбе, төбешік, томпақ; **хүрэн** ≈ күрең төбе; **холбоо** ≈ тізбек төбе; ☆ **ухаантай толгой** ақылды, ақыллы бар; ☆ **мангуу толгой** ақымақ, ақыллы аз, ақылсыз; ☆ **хашир толгой** көпті көрген, ысылған тәжірибелі; ☆ **тоо толгой** саны; ☆ **хэдэн толгой** қанша, неше; ☆ **толгой дараалах** әрбіреуін қатыстыру; ☆ **толгой тоолох** бір бірден санау; 4. кез, мезет; **явахын** ≈ дәэр жүртін кездес.

ТОЛГОЙ II буда, топ, бөлек, бақша; ≈ **цаас** буда қағаз; ≈ **цууянбуу** бір топ бөз; ≈ **лаа** бақша шам.

топ бөз; ≈ **лаа** бақша шам; **нэг** ≈ **зүү** бір бақша ине; **нэг** ≈ **шүдэнз** бір бақша сіріңке.

ТОЛГОЙҒҮЙ 1. ақылшысыз, басшысыз, басқарушысыз; 2. бас аяқсыз, қалай болса солай.

ТОЛГОЙЛОГЧ 1. ақылшы, басшы, басқарушы; 2. ие; **өрхийн** ≈ үй несі.

ТОЛГОЙЛО-Х I 1. ақылшы болу, басшы болу, басқару; **албан газар** ≈ мекемені басқару; 2. ие болу, **бас** болу; **айл өрх** ≈ ауыл үйге бас болу; 3. басы шығу, томпау; **гутал** ≈ етікке бас қондыру; **хатиг** ≈ сыздауың томпау.

ТОЛГОЙЛО-Х II будалау, топтау, бақшалату; **мөнгө цаас** ≈ ақшаны будалау.

ТОЛГОЙЛУУЛА-Х 1. бастату, басқарту; 2. (*нәрсе*) будалату, топтату, бақшалату.

ТОЛГОЙТ басты, басы бар; **салаа** ≈ айыр басты; **хар** ≈ қара басты.

ТОЛГОЙТОЙ = **толгойт**.

ТОЛИГОНО-Х 1. (*нәрсе*) жарқыраңдау, жылтыраңдау; 2. *ауыс*. (мінез) биязылану, жайдарылану.

ТОЛИГОНУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) жарқыраңдату, жылтыраңдату; 2. *ауыс*. (мінез) биязыландыру, жайдарыландыру.

ТОЛИГОР 1. (*нәрсе*) жарқыраған, жылтыр, жылтыраған; ≈ **арьс** жылтыр тері; 2. *ауыс*. (мінез) сыпайысыған, мүләйім, жылтыр; ≈ **зан** жылтыр мінез.

ТОЛИЙЛГО-Х жылтырату, жарқырату.

ТОЛИЙ-Х жылтырау, жарқырау; ≈ **ж** харагдах жылтырап көріну.

ТОЛИЛЗО-Х = **толигонох**.

ТОЛИЛЗУУЛА-Х = **толигоноулах**.

ТОЛИЛО-Х = **тольдох**.

ТОЛИЛУУЛА-Х 1. = **тольдуулах**; 2. ұсыну; ≈ **ан бүхий** ұсынып отырған; **дәэд газар** ≈ жоғарғы мекемеге ұсыну.

ТОЛИМОН жылтыр, жылтырақ; ≈ **торго** жылтыр торғын.

ТОЛИО 1. көрік, дидар, келбет, ажар; ≈ **сайтай** көрікті, келбетті; ≈ **муухан** көріксіз, ажарсыз; 2. томпаған, дөңкіген; **нурууны** ≈ **дагуулж маажих** арқаның жапымен қасу.

ТОЛИРО-Х 1. =толийх; 2. (*науқас, хал*) тәуірлену, сергу, көтерілу. тыңаю; **өвчин нь** ≈ ч байна науқасы тәуірленіп келеді.

ТОЛИУР нашар, әлсіз, болбыр, сылбыр; ≈ **морь** нашар ат; ≈ **биетэй хүн** болбыр денелі адам; ≈ **эд болбыр** нәрсе.

ТОЛИУРХАҢ нашарлау, әлсіздеу, болбыраған, сылбыраған; ≈ **эд болбыраған** нәрсе.

ТОЛИ-Х жазылу, созылу, жайылу, тегістелу; **арьс** ≈ тері созылу; **шир** ≈ сірі жазылу; **адсага** ≈ тулақ жайылу.

ТОЛНО (*жеміс*) долана.

ТОЛТИ 1. сақина, балдақ; **хутганы** ≈ пышақтың сақинасы; 2. қолқа; **зүрхний** ≈ жүректің қолқасы.

ТОЛХИ дөкір, тұрпайы, епсіз, инемсіз, олақ; **маш** ≈ **хүн шүү** өте тұрпайы адам ғой.

ТОЛХИЦО-Х балағаттасу, лағынеттесу.

ТОЛХИУЛА-Х 1. (пышақ) жапыру, мұқалту, майыстыру; 2. *ауыс.* тұрпайыландыру, топастандыру.

ТОЛХИ-Х 1. (пышақ) жапырылу, мұқалу, майысу; ≈ **сон тонгорот** дүзі мұқалған бөкі; 2. *ауыс.* тұрпайылану, топастану; 3. текке арықтау, текке зорығу; **хонны морь** ≈ қойға мінетін ат текке арықтау.

ТОЛЬ I 1. айна; **хавын** ≈ қабырға айна; **толнид харах** айнаға қарау; 2. (*аспан*) жарқырауық; ☆ **анжисны толь** соқаның дөңгелек басқышы.

ТОЛЬ II сауыт (батырлардың темірден тоқылған киімі).

ТОЛЬ III сөздік; **орчуулгын** ≈ аударма сөздік; **тайлбар** ≈ түсіндірме сөздік; **нэвтэрхий** ≈ энциклопедия.

ТОЛЬДОГДО-Х айнаға түсірілу.

ТОЛЬДО-Х 1. айнаға түсіру, айнаға қарау; 2. *ауыс.* есіркеу, мүсіркеу, аяу; **намайг** ≈ **ож хайрлах** мені есіркей көр.

ТОЛЬДУУЛА-Х 1. айнаға түсірту, айнаға қарату; 2. *ауыс.* есіркету, мүсіркету, аяту; 3. =тольдогдох.

ТОЛЬТ =тольтой.

ТОЛЬТОЙ I 1. айналы, айнасы бар; ≈ **шүүгээ** айналы шкаф; 2. *ауыс.* ажарлы, келбетті, көрікті, сымбатты жайнаған; ≈ **царайлаг хүн** келбетті шырайлы адам; ≈ **эд ажарлы нәрсе**; ≈ **сайхан морь** сымбатты жақсы ат.

ТОЛЬТОЙ II сөздікті, сөздігі бар.

ТОМ I 1. үлкен, көлемді, дәу, абажадай; ≈ **харагдах** үлкен көріну; ≈ **аж ахуй** көлемді шаруашылық; ≈ **хүн дәу** адам; ≈ **гэр** абажадай үй; 2. көмелетке келген, жасы жеткен, сақа; ≈ **болох** көмелетке келу.

ТОМ II жым (*аңның ізі, жолы*); **бугын** ≈ бұғының жым жолы; **аргаль угалзын** ≈ арқар құлжаның жым жолы.

ТОМБОГОР деңкиген, дөңкиген; ≈ **толгой дээр гарах** деңкиген төбеге шы-

ғу.

ТОМБОЙЛГО-Х деңкиту, дөңкиту.
ТОМБОЙ-Х деңкию, дөңкию; ≈ **сон юм** деңкиген нәрсе.

ТОМДО-Х (көлем) үлкею, кеңею, үлкен болу, кең болу, үлкен болып кету, кең болып кету.

ТОМДУУЛА-Х (*көлемін*) үлкейту, кеңейту, үлкен болдыру, кең болдыру, үлкейтіп жіберу, кеңейтіп жіберу.

ТОМИЛОГДО-Х тағайындалу, жолдама берілу; **ажилд** ≈ жұмысқа тағайындалу.

ТОМИЛОЛ =томилолт.

ТОМИЛОТ жолдама; ≈ **авах** жолдама алу; ≈ **ын хуудас** жолдама қағаз.

ТОМИЛО-Х тағайындау, жолдама беру; **тушаалаар** ≈ бұйрықпен тағайындау; ≈ **сон газарт очих** тағайындаған жеріне бару.

ТОМИЛУУЛА-Х 1. тағайындату, жолдама бергізі; 2. =томилогдох.

ТОММОЛ шүйкеліп ескен, еспелі; ≈ **дээс** шүйкеліп ескен арқан.

ТОМОГЛО-Х тұртқылеу, қоздыру, шырмалау, ызаландыру.

ТОМОЛЦО-Х есісу, ширатысу; **дээс** ≈ **ож** өгсөн жіп есісіп берген.

ТОМОО байсал, салмақ, байың, ұстам; ≈ **орох** байсалдану, салмақтану; ≈ **суух** байсал тарту, байсал табу; ☆

томоо тасрах шамдығу, әлі құру, талықсу.

ТОМООГҮЙ 1. ес кірмеген, ақыл кірмеген, ақыл тоқтатпаған; ≈ **хүүхэд** ақыл кірмеген бала; 2. ұшқалақ, жеңілтек, тентек, сотқар; ≈ **хүүхэд** тентек бала; 3. аңқау, абайсыз, алаңсыз, бейқам; ≈ **суух** абайсыз отыру; ≈ **ашлах** абайсыз үрсу.

ТОМООЖИ-Х байсалдану, салмақта-ну, ес кіру, ақыл кіру.

ТОМООЖУУЛА-Х байсалдандыру, салмақтандыру, ес кіргізу, ақыл кіргізу.

ТОМООЛО-Х дөңгелене (тұру) қоралай (тұру), айнала (тұру); ≈ **он суух** дөңгелене отыру; ≈ **он зогсох** қоралай тұру.

ТОМООРХО-Х байсалсу, салмақсу, байыпсу; ≈ **сон хүн** байсалсыған адам.

ТОМООТОН байсалды, салмақты, байыпты, ұстамды; ≈ **хүн байсалды** адам.

ТОМОРХОГ нан, менмен, төкаппар; ≈ **зан** паң мінез.

ТОМОРХО-Х паңдану, менменсу, төкаппарлану.

ТОМОРХУУ =томорхог.

ТОМОРХУУЛА-Х паңдандыру, менменісту, төкаппарландыру.

ТОМОРЦОГ тал шарбақ (балық ұстайтын құрал).

ТОМО-Х I есу, ширату; **түүдгээр** дээс ≈ шүйнеден жіп есу.

ТОМО-Х II шағу, жару; **самар** ≈ жаңғақ шағу.

ТОМО-Х III (алды артынан) қама-

лау, ұтылау.

ТОМРО-Х үлкею, кеңею, кеңу; ≈ **тусам** үлксейген сайын.

ТОМРУУЛА-Х үлкейту, кеңейту, кеңіту.

ТОМРУУН 1. үлкенірек, зорырақ, ересегірек; 2. айпарадай, ап-айқын, аланық, баданадай; ≈ **тодорхой** айпарадай анық; **тод** ≈ **харагдах** ап-айқын көріну, қомақты көріну.

ТОМСГО-Х үлкейту, кеңейту.

ТОМСО Х I үлкею, кеңею.

ТОМСО-Х II үлкенсу, агасыну, жоғарысыну.

ТОМТГО-Х=**томсгох**.

ТОМТО-Х 1. = **томдох**; 2. = **томсох**.

ТОМУУ тұмау; ≈ **хүрэх** тұмау тию;

ханиад ≈ жетел тұмау; **тахал** ≈ индет тұмау.

ТОМУУЛА-Х 1. (*жип*) естіру, шираттыру; 2. (*жаңғақ*) шақтыру, жарғызу.

ТОМУУРА-Х тұмаурау, тұмаурату.

ТОМУУРУУЛА-Х тұмаураттыру, тұмау тигізу.

ТОМУУТ=**томуутай**.

ТОМУУТАЙ тұмаулы, тұмауы бар, тұмау тиген; ≈ **пазар бүү сэлгүүц** тұмауы бар жерге кезбе.

ТОМУУТА-Х индет тұмау тию.

ТОМШҮЙ ұшан-теңіз, ұлан-асыр, ұшы-қиырсыз, шексіз; **тоо** ≈ **олон** ұшан-теңіз көп; ≈ **олон** шексіз көп.

ТОМБЕО 1. ат; **нэр** ≈ атау; **нэр** ≈ **ны толь бичиг** атаулар сөздігі; 2. белгі; ≈ **тэмдэг** жалпылық белгі, шартты белгі, формула; ≈ **ны ухаан** алгебра; ☆ **мэдээ томбёо** сезім; ≈ **алдах** сезімен айрылу.

ТОМБЕОЛОГДО-Х 1. атау берілу, белгі берілу; 2. шамалану, мөлшерлену, болжалдану.

ТОМБЕЭЛОЛ атау, шартты белгі, формула. ≈ **той** шартты белгісі бар.

ТОМБЕОЛО-Х 1. атау беру, белгі беру; ≈ **сон тэмдэг** шартты белгі, формула; 2. шамалау, мөлшерлеу, болжалдау; **юмаа** ≈ **ж үзэх** нәрсесін шамалап көру.

ТОМБЕОЛУУЛА-Х 1. атау бергізу, белгі бергізу; 2. шамалау, мөлшерлеу, болжалдату; 3. = **томбёологдох**.

ТОМБЕОЛШҮЙ=**томшгүй**.

ТОН I = **тун II**.

ТОН: тон тон хийх дүң-дүң ету,тыңтың ету.

ТОНГОНО-Х тоңқандау, тоңқалдау, бүкшеңдеу.

ТОНГОНОУЛА-Х тоңқандату, тоңқаландату, бүкшеңдету.

ТОНГОЙЛГО-Х тоңқайту, еңкейту, бүкшүту.

ТОНГОЙ-Х 1. тоңқаю, еңкею, бүкшию; ≈ **н суух** тоңқайып отыру; 2. үңілу; ≈ **н харах** үңіліп қарау.

ТОНГОЛЗО-Х тоңқалаңдау, тоңқаңтоңқаң қағу, тоңқалаң-тоңқалаң қағу.

ТОНГОЛЗУУЛА-Х тоңқалаңдату, тоңқаң-тоңқаң қақтыру, тоңқалаң-тоңқалаң қақтыру.

ТОНГОРОГ бәкі; **хурд** ≈ өткір бәкі.

ТОНГОРОГДО-Х 1. тебілу, тепкілену; 2. (*күрес*) тоңқалақ асу; 3. (*ыдыс*) төңкерілу.

ТОНГОРО-Х 1. (ыдыс) тоңғару, төңкеру; **аягаа** ≈ аяғын тоңғару; 2. (*ат*) тебу, тепкілеу; **морь** ≈ ат тебу; 3. тоңқалақ асу; ≈ **он унах** тоңқалақ аса жығылу; 4. (*күрес*) тоңқалақ асыру; **ташаалдаж** ≈ мықындап тоңқалақ асыру.

ТОНГОРУУЛА-Х 1. (*ыдыс*) төңкерту, тоңғарту; 2. (*атқа*) тепкізу, тептіру; 3. тоңқалақ асырту.

ТОНГОРЦОГЛӨ-Х 1. төбесінен тұру, төбесінен шаншылу, төбесінен тік шаншылу; 2. (*ат*) омақасу; **морь** ≈ **ойчих** ат омақаса жығылу.

ТОНГОРЦОГЛУУЛА-Х 1. төбесінен тұрғызу, төбесінен шаншылту; 2. (*атты*) омакастыру.

ТОНГОЧИ-Х тыпырлау.

ТОНЖ тым, өте, тіпті; ≈ **тодорхой** өте анық; ≈ **бөх** атақты палуан; ≈ **тасархай** өте алшақ, тіпті дейдала.

ТОНЖРО-Х 1. үздік шығу, айрықша озу, қарасын көрсетпеу; **олвоос** ≈ **он гарах** топ ортадан үздік шығу; 2. біліну, әйгілену; **саянаас** ≈ жаңадан біліну.

ТОНЖРУУЛА-Х 1. үздік шығару, айрықша оздыру, қарасын көрсеттірмеу; 2. білу, әйгілеу.

ТОНИЛГО-Х 1. жоғалту, жою, құрту, жоқ ету; 2. құтқару, айықтыру, босату.

ТОНИЛОЛ 1. жоғалыс, құртылыс, жоғалу, құрту; 2. құтқарыс, босаныс.

ТОНИЛО-Х 1. жоғалу, жойылу, құру, жоқ болу; 2. құтқарылу, айығу, босану; 3. *ауыс*. гайып болу, өлу, дүние салу.

ТОНИЛУУЛА-Х=**тонилогх**.

ТОНИЛШҮЙ жойылмастай, жоғалмастай.

ТОНН тонна (=1000 кг).

ТОНОГ жабдық, сайман, жабдық бұйым, керек-жарақ; **эмээлийн** ≈ ер жабдықтары; **хазаарын** ≈ жүгеннің жабдық бұйымдары.

ТОНОГДО-Х (нәрсе) тоналу, талану. **ТОНОГЛОГДО-Х** жабдықталыну, жабдыкпен қанымдалыну.

ТОНОГЛОЛ жабдық, құрал-сайман; ≈ **сайтай** жабдығы жақсы; ≈ **нуутай** жабдығы нашар; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс құрал-саймандары.

ТОНОГЛО-Х 1. әшекейлеу, безендіру; **эмээл** ≈ ерді безендіру; 2. жабдықтау, жабдықпен қанымдау; **үйлдвэрийг** ≈ өндірісті жабдықтау.

ТОНОГЛУУЛА-Х 1. әшекейлету, безендірту; 2. жабдыктату, жабдықтасу.

қанымдату.

ТОНОГЧ тонаушы, талаушы.
ТОНОДОС тоналған зат, таланған зат.

ТОНООЧ=тоногч.

ТОНО-Х тонау, талау; ≈ дээрэмдэх тонау-талау; ≈ мөлжих тонау-қанау.

ТОНТГОНО-Х томпаңдау, томпаң-томпаң қағу, дөңкендеу, дөңкен-дөңкен қағу, домалаңдау, домалаң-домалаң қағу.

ТОНТГОР томпиган, дөңкиген, домалаңдаған, домалақ; ≈ арғал томпиган тезек; ≈ гүзээ домалақ қарын; ≈ бөгс дөңкиген бөксе.

ТОНТОЙ-Х дөңкию, дөңкию, домалану; бөгс нь ≈ бөксесі дөңкию.

ТОНТӨЛЗО-Х=тонтгонох.

ТОНТУУЛ=тоншуул.

ТОНУУЛ 1. тонаушылық, талаушылық, талан-тараж; **дээрэм** ≈ зорлық тонаушылық; **2.** тоналған, таланған; ≈ эд тоналған зат.

ТОНУУЛА-Х 1. тонау, талату; **2.** =тоногдох.

ТОНУУЛЧ тонаушы, талаушы; ≈ хүн тонаушы адам.

ТОНХОЛ: энхэл тонхол кедір-бұдыр, қиқы-шойқы; ≈ газар кедір-бұдыр жер.

ТОНХУУ қара құмық (дәнді өсімдік).

ТОНШИГДО-Х 1. (дыбыс) тоқылдау, тоқ-тоқ ету; **2.** (құс) шоқыту, тоқылдатылу.

ТОНШИЛХИИЛЭ-Х 1. (дыбыс) тоқылдай беру, тоқ-тоқ ете беру; **2.** (құс) шоқи беру, тоқылдата беру.

ТОНШИ-Х 1. (нәрсені) тоқылдату; **ашхаар** ≈ балгамен тоқылдату; **2.** (құс) шоқи, тоқылдату; **мод** ≈ ағашты тоқылдату; ☆ хэрээ тонших махгүй көгерем, арық, қу жаны бар.

ТОНШУУЛ тоқылдақ (құс).

ТОНШУУЛА-Х 1. (дыбыс) тоқылдатыру, тоқ-тоқ ұрғызу; **2.** (құсқа) шоқыту, тоқылдаттыру; **3.** =тоншигдох.

ТОНШУУР тоқылдатқыш (аспап).

ТОО сан; бүхэл ≈ бүтін сан; **буғархай** ≈ бөлшек сан; **тәгш** ≈ жүп сан; **сондгой** ≈ дақ сан; ≈ тоолох сан санау; ☆ **тоо авах** қорытынды алу; ☆ **тооноос** хасақ тізімнен шығару; ☆ **тооноос** гарах а) тізімнен шығу; б) төмендеу, нашарлау, әлсіздеу; ☆ **тоонд өруулах** а) тізімге алу; б) сергіту, көтеру; ☆ **тоонд орох** а) тізімге кіру; б) қатарға қосылу, сергу, көтерілу; ☆ **тоо бүрэн толгой мэнд** мал аман бас түгел, шығынсыз аман-есен; ☆ **тоо бодлого** арифметика; ☆ **тооны хурд** есеп шот; ☆ **тооны ухаан** математика; ☆ **тооны машин** есеп машина; ☆ **тоо бүртгэл** тізім; ☆ **тоо бүртгэгэ** есепші; ☆ **олон тоо грам** көпше; ☆ **тооны үг грам** сан есім; ☆ **хам тооны үг грам** жинақтау сан есімі; ☆ **тоо алдах** а)

теріс есептеу, қателесу; б) шексіз көп болу; ☆ **тоо томшгүй** ұшан-теңіз, шексіз, телегей-теңіз; ☆ **орон тоо** қызмет орны.

ТООГДО-Х саналу, есептеліну.

ТООГҮЙ I сансыз, шексіз, ұшан-теңіз; ≈ **олон** шексіз көп.

ТООГҮЙ II од. ай, әй, қайран; **хөөрхий**, ≈ дээ! әй, байқұс, қайран бейшора!

ТООДГОР қысқа, шолтпаған, келтен, келтиген; ≈ дээл қысқа шапан.

ТООДОГ дуадақ (құс).

ТООДОЙЛГО-Х келтиту, шолтиту.

ТООДОЙ-Х келтию, шолтию.

ТООДОН келте, шолақ; ≈ сүүл келте күйрық; ≈ дээл шолақ шапан.

ТООЛГО-Х=тоолуулах.

ТООЛЛОГО санақ, санау; ≈ **явуулах** санақ жүргізу; **эд хогшлын** ≈ шаруашылық санағы; **бүртгэл** ≈ тізім санақ; ≈ **ын комисс** санақ комиссиясы; ≈ **ын төв** санақ жұмысының орталығы.

ТООЛОГДО-Х саналу, есептеліну.

ТООЛОЛ санау жүйесі; **он** ≈ жыл санау жүйесі; **аргын улирлын он** ≈ күн системасы бойынша жыл қайыру жүйесі; **билгийн улирлын он** ≈ мүшелмен жыл қайыру жүйесі; **манай** ≈ біздің жыл санауымыз.

ТООЛОЦҰ-Х санау, есептесу.

ТООЛО-Х 1. санау, есептеу; **мал** ≈ мал санау; ≈ **ж авах** санап алу; **2.** тізімдеу, тізімге алу; **3. ауыс** деп ойлау, ра санау; **сайн хүнд** ≈ жақсы адам деп ойлау; жақсы адамға санау.

ТООЛУУЛА-Х 1. санату, есептету; **2.** тізімдеу, тізімге алдыру; **3.** =тоологдох.

ТООЛУУР санайтын, есептейтін (нәрсе); санағыш, есептегіш (аспап); ≈ **эрх** санзйтын тәспих; ≈ **машин** есептегіш машина; **цахилгаан** ≈ электр есептегіші.

ТООЛШҮЙ I 1. саналмайтын, санауға келмейтін; **2.** шексіз, ұшан-теңіз, телегей-теңіз.

ТООЛШҮЙ II алпыс орынды сан.

ТООМЖ 1. (сақтық) абай, байқам, ескерім, санат; ≈ **сайтай** абайлағыш, сақ; ≈ **муутай** аңғал, аңқау; **2.** (жинақшылық) күнт, ұқып-қам.

ТООМЖҮЙ 1. абайсыз, байқаусыз, аңғал, аңқау, аңғармай; **2.** күнтсыз, ұқыпсыз, қамсыз.

ТООМСОГ дүбара, асыл (жылқы).

ТООМСОР=тоомж.

ТООМСОРГҮЙ = тоомжгүй; ≈ гээс торд унах абайсыздан торға түсу; аңғармай жүріп, ауырмай өлу.

ТООМСОРЛОГДО-Х абайлану, байқау, ескерілу, аңғарылу, санатына жосылу.

ТООМСОРЛО-Х 1. абайлау, байқау, ескеру, аңғару, санатына қосу; **парық ұғылу; юмыг** ≈ ж явах нәрсені абайлап жүру; **2.** күнттау, ұқыптау, қадағалау.

ТООМСОРЛУУЛА-Х 1. збайлату, байкату, ескерту, ацгарту; санатына кoстыру, парык кылгызу; 2. =тоомсорлогдох.

ТООМШИР—тоомсор—тоомж.

ТООМШИРГҮЙ = тоомсоргуй = тоомжгуй.

ТООНО шаңырак; **гэрийн** ≈ кийз үйдің шаңырагы; ≈**ны дамхаг** шаңырақтың күлдүрөүші.

ТООНО II; **тооно туши-х** (*байлам*) күрмеу, ілмектеу; ≈ ≈**ж уях** күрмөн байлау.

ТООНОЛЖИН төрткүлак, шыраш, кертеш; ≈ **тэмдэг** шыраш белги.

ТООНОЛЖЛО-Х төрткүлактау, шыраштау, кертешгеу.

ТООНОТ—тоонотой.

ТООНОТОЙ шаңырақты; **том** ≈ үлкөн шаңырақты, шаңырагы үлкөн; ☆ **тоонотой гэрт толгой холбож суух**; а) отау көтөрү; б) үйлену, бас кұрау.

ТООНОЧ шаңырақшы, шаңырақ істеуші.

ТООНЦОГ—тогонцог.

ТООР I (*жемис*) шабдалы; ≈**ын мод** шабдалы ағашы; ≈ **цэцэг** шабдалы гүлі.

ТООР II; **тоор урхи** тор тзақ.

ТООРИНХОЙ—тойронхой.

ТООРМОС тормоз, тежеу.

ТООРМОСЛОГДО-Х тормоздалу, тежелу.

ТООРМОСЛО-Х тормоздау, тежеу, токтату.

ТООРМОСЛУУЛА-Х 1. тормоздату, тежеу; 2. =тоормослогдох.

ТООРОГ 1. еритін (*зат*); 2. томыртқа музы.

ТООРОГТОЙ 1. еритін затты; 2. томыртқа мүзды; ≈ **ус** томыртқа музы бар су.

ТООРОЙ I кызыл тал; ☆ **тоорой цэцэг** қалақша гүлі.

ТООРОЙ II од. күргей, күргей (қозы, лақты жинап жем бергенде айта тын сөз); **хургаа** ≈ ≈ гэх қозысын күргей деу.

ТООРОЙЛО-Х күргейлеу, күргей-күргей деу; **хурга** ≈ қозыны күргейлеу.

ТООРОМ сәбіз.

ТООРЦОГ I гүл тостағаншасы; ☆ **тоорцог хэнгэрэг** дүңгірше барабан.

ТООРЦОГ II кепеш, бөрік, бөрікше.

ТООС(ОН) тозаң, шаң; ≈ **шороо** тозаң топырақ; **өлөн** ≈ бос тозаң; ≈

болох тозаң жүгу, шаң басу; ≈ **гарах** тозаң шығу, шаң көтерілу; ≈ **хадах** тозаң көтерілу, шаң аспанға шығу; ≈

манарах шаң көтерілу; ≈ **татах** шаң аспанға шығу; ≈ **бургих** тозаң борау, шаң соғу; **хумхийн** ≈ ұсақ тозаң; ≈**он**

товрог топырақ тозаң.

ТООСГО(Н) кіріш; ≈**ны завод** жірпіш заводы.

ТООСГОРО-Х кірішштей болу.

ТООСЛО-Х тозаңын тазалау, шаңын тазалау.

ТООСЛУУЛА-Х тозаңын тазалату, шаңын тазалату.

ТООСОРХОГ тозаңдау, шаңдау, тозаңы бар, шаңы бар.

ТООСОРХУУ 1. =тоосорхог; 2. тозаң сияқты, шаң сияқты.

ТООСРО-Х тозаңдану, тозаң көтерілу.

ТООСРУУЛА-Х тозаңдандыру, тозаң шығару.

ТООТ санды; **гурван** ≈ үшінші санды; ☆ **албан тоот** ресми хат.

ТООТОЙ 1. көп; ≈ **юм** көп нәрсе; 2. аз, шағын; **амархан барагдах** ≈ **юм** лезде таусылатын аз нәрсе.

ТООТОЙХОН 1. көбірек; 2. азырақ, шағын.

ТООТОН қыпшақ күбі.

ТОО-Х елеу, сапасу, есептесу; ≈**ж анхаарах** елеп ацғару; ☆ **бие тоох** дандайсу, мәнменсу.

ТООХГҮЙ санатқа қоспай, көзге ілмей; **хүн** ≈ **байхад** адам көзге ілмей тұрғанда.

ТООЦОГДО-Х саналу, есептеліну; **хүчинтэйд** ≈**сон** күші барға саналған.

ТООЦОО есеп, есеп-қисап; ≈ **хийх** есеп істеу; ≈**тоор олгох** есеп бойынша беру.

ТООЦООЛО-Х есептеу, есеп істеу, есеп-қисап істеу; ≈**ж дуусгах** есеп істеп біту.

ТООЦО-Х 1. =тооцоолох; 2. тізімдеу, тізімге алу, есепке алу; 3. санау, ойлау.

ТООЦУУУЛА-Х 1. есептету, есеп істету, есеп-қисап істету; 2. тізімдету, тізімге алдыру, есепке алдыру; 3. санау, ойлау.

ТООЧИГДО-Х ашық айтылу, бастан-аяқ айтылу.

ТООЧИЛЦО-Х ашық айтысу, бастан-аяқ айтысу.

ТООЧИ-Х ашық айту, бастан-аяқ айту; **санаа зорилгоо** ≈ ойын мақсатын ашық айту.

ТООЧУУЛА-Х 1. ашық айтқызу, бастан-аяқ айтқызу; 2. =тоочигдох.

ТОР I көтерілген тозаң.

ТОР II тор, ау; ≈ **нэхэх** тор тоқу, ау тоқу; **загасны** ≈ балықтың ауы; **цонхны** ≈ терезенің торы; ≈**он сав** тор ыдыс.

ТОРГО(Н) торғын; ≈**н утаб** торғын жіп; ≈**н дээл** торғын шапан; **хиймэл** ≈ жасанды торғын; ☆ **торгон** тал немесе **торгон дөл** оттың жалыны; ☆

торгон элс майда құм; ☆ **торгон цэрэг** жасауыл (әскер); ☆ **торгон савхи** жарғақ былғары, жұмсақ былғары, шевро;

☆ **торгон илэг** күдері, сақтыян, торғын жарғақ; ☆ **торгоны хорхой** жібек құрты.

ТОРГОГДО-Х салық салыну, алым жүктелу.

ТОРГОГЛО-Х 1. босқа дауласу, босқа тайласу; 2. босқа кезу, босқа қыдыру; 3. (*тигіс*) теппу.

ТОРГОЛЗО-Х іліндіру, әрең тоқтату, іліндіріп қою; **хялгасан дээр** ≈ қылға іліндіру.

ТОРГОЛЗУУЛА-Х іліндірту, әрең тоқтаттыру, іліндіріп қойғызу.

ТОРГОМСОГ 1. торғынша, торғын сияқты; ≈ **бараа** торғынша пұл; 2. торғыншыл, торғын құмар, торғын кигіш; ≈ **хүн** торғын құмар адам.

ТОРГОР бұлдыраған, қарауытқан, сағымданған; **холоос нэг** ≈ **юм хараг-дав** алыстан бір бұлдырған нәрсе көрінді.

ТОРГОСОГ = **торгомсog**.

ТОРГО-Х I салық салу, алым жүктету; **мөнгөөр** ≈ ақшалай салық салу; **малаар** ≈ малдай салық салу.

ТОРГО-Х II тоқтату, іліндіру; **оёж** ≈ тігіп іліндіру; **уяж** ≈ байлап тоқтату; **тулж** ≈ сүйей тоқтату; **утсаар** ≈ жіппен іліндіру.

ТОРГУУД торғауыт (моңғолдардың бір руы).

ТОРГУУЛА-Х 1. салық салдыру, алым жүктеттіру; 2. (*бір нәрсені*) іліндіру, тоқтаттыру; 3. = **торгогдох**.

ТОРГУУЛИГҮЙ 1. салықсыз, алымсыз; 2. іліндірмей, тоқтатпай, сүйемей.

ТОРГУУЛЬ I салық, алым; **мөнгөн** ≈ ақшалай салық, ≈ **могдох** салық түсу.

ТОРГУУЛЬ II тиек, ілгек.

ТОРДОГДО-Х асыралу, күтілу.

ТОРДО-Х асырау, күту; **биез** ≈ өзін күгу; **эцэг эхнийгээ** ≈ эне шешесін асырау; **өңчин ядуусыг** ≈ кедей-кепсектерді асырау.

ТОРДУУЛА-Х 1. асырату, күтіру; 2. = **тордогдох**.

ТОРЛО 1. (өсімдік) көк шыбық; 2. дүре шыбығы, сабау.

ТОРЛОГДО-Х I дүре шыбығымен ұру, сабаумен ұру.

ТОРЛОГДО-Х II торлану.

ТОРЛОГДУУЛА-Х 1. дүре шыбығымен ұрғызу, сабаумен ұрғызу; 2. торландыру.

ТОРЛО-Х торлау; **утсаар** ≈ жіппен торлау; **үдээгээр** ≈ таспамен торлау.

ТОРЛУУЛА-Х торлату.

ТОРМОГОНО-Х 1. (*нәрсе*) домалаңдау; 2. (*көз*) ойнақшу, жайнаңдау; **хоёр нүд нь** ≈ екі көзі ойнақшу.

ТОРМОГОНУУЛА-Х 1. (нәрсені) домалаңдату; 2. (*көз*) ойнақшыту, жайнаңдату.

ТОРМОГОР (*көз*) ойнақы, ойнақшыған, жайнаған; ≈ **нүдтэй** ойнақы көзді, көзі ойнақшыған.

ТОРМОЗ = **тоормос**.

ТОРМОЗЛОГДО-Х = **тоормослогдох**.

ТОРМОЗЛО-Х = **тоормослох**.

ТОРМОЗЛУУЛА-Х = **тоормослуулах**.

ТОРМОЙЛГО-Х (*көз*) ойнақшыту, жайнаңдату.

ТОРМОЙ-Х (*көз*) ойнақшу, жайнаңдау; ≈ **сон хар нүд** ойнақшыған қара көз.

ТОРМОЛЗО-Х = **тормогонох**.

ТОРМОЛЗУУЛА-Х = **тормогонуулах**.

ТОРНИУЛА-Х есейту, үлкейту, ерсеіту.

ТОРНИУН есейген, үлкейген, ересек; ересейген; ≈ **хүүхэд** есейген бала; ≈ **хурга** ересек қозы.

ТОРНИ-Х есею, өсу, үлкею, ересею; **хүүхэд** ≈ **ж байна** бала есейіп келеді; **ишиг** ≈ лақ ересею.

ТОРОВ *дини*: мал айту, мал айтып сою.

ТОРОЙ торай; ≈ **гоо дагуулсан мэгж** торайын ерткен мегежін.

ТОРОЙЛГО-Х тырайту, серейту.

ТОРОЙ-Х тыраю, серею.

ТОРОМ I тайлақ (*түйе*).

ТОРОМ II тұрма, шомыр (тамырын тамаққа керектенетін дәнді өсімдік).

ТОРОМ III (*оқтың*) жібек шашақ, желбіреуік.

ТОРОМГОНО-Х = **тормогонох**.

ТОРОМГОНУУЛА-Х = **тормогонуулах**.

ТОРОМГОР = **тормогор**.

ТОРОМЖ кертiк, кертпе.

ТОРОМЖЛО-Х кертү, белдеулеу.

ТОРОМТОГ тұмылдырық, тұмсық тор, томаға.

ТОРОМТОГЛО-Х тұмылдырықтау, тұмсық тор байлау, томағалау.

ТОРО-Х тірелу, бөгелу; **хоолой** ≈ тамаққа түйілу; **хавханд** ≈ қақпанға түсу; ≈ **ж унах** тіреліп жығылу; ≈ **ж зогсох** бөгеліп тұрып қалу; **ял** ≈ жалаға жолығу, қылмысқа ұрыну.

ТОРОХГҮЙ бөгелмей, кідірмей, іркілмей, тірелмей; **шүлэг** ≈ **унших** тақпақты іркілмей оқу; ≈ **гүйх** бөгелмей жүгіру; ≈ **ярих** кідірмей айту.

ТОРТОГ 1. ыс; **утаа** ≈ түтін ыс; ≈ **болох** ыс болу; ≈ **суух** ыс тұру; 2. шайыр, сағыз; ≈ **той мод** шайырлы ағаш.

ТОРТОГДОГДО-Х ысталу, ысқа ұсталу.

ТОРТОГДО-Х ыстау, ысқа ұстау; **мах** ≈ ет ыстау; ≈ **сон мах** ыстаған ет.

ТОРТОГДУУЛА-Х ыстату, ысқа ұстату.

ТОРТОГЖИ-Х ыстану, ыс болу.

ТОРТОГЛО-Х ыстау, ысқа ұстау, ыс болдыру.

ТОРТОГЛУУЛА-Х ыстату, ысқа ұстату; ыс болдырту.

ТОРТОГТ 1. ысты, ысы бар, ысқа ұсталған; 2. шайырлы, сағызды, жабысқақты.

ТОРТОГТОЙ = **тортогт**.

ТОРТОГТО-Х 1. ыстану, ыс тұру.

ыс болу; 2. шайыр шыгу, сағызды болу, жабысқақ шыгу.

ТОРТОШИХ-Х 1. мстана бастау, ыс тұра бастау, ыс бола бастау; 2. шайыр шығайын деу, сағызды болайын деу, жабысқақ шынайын деу.

ТОРУУ тайынша торай.

ТОРХ күбі; **усны** ≈ су күбісі; ≈ **той** ус күбілі су; **айргийн** ≈ қымыз күбісі.

ТОРЧИГНО-Х тасырлау, тысырлау.

ТОРЧИГНУУЛА-Х тасырлату, тысырлату.

ТОС май; **малын** ≈ малдың майы; **ургамлын** ≈ өсімдік майы; **өөхөн тос** іш май, шыжғырылмаған май; **самрын** ≈ жаңғақ майы; **загасны** ≈ балықтың майы; **дөңгийн** ≈ кілегей май; **шар** ≈ сары май; **сүү** ≈ ны завод сүт май заводы; **олсны** ≈ кендір майы; **маалинганы** ≈ зығыр майы; **дэлийн** ≈ күнжіт майы; **нүүрний** ≈ бетке жағатын май; **≈ он дән** май шам; **≈ он будағ** май бояу; **≈ он туула** іш қуатын май; **≈ даах** майы шыгу; **≈ он харгана** май қараған; **≈ он харгай** бал қарағай.

ТОСВОР тосар, тосатын (нәрсе).

ТОСГОН село, ауылдар тұрағы; **хот** ≈ қала мен село.

ТОСГУУЛ тосқан (нәрсе).

ТОСГУУР 1. тосқыш; 2. тиірмен тасы; 3. төсеніш.

ТОСГУИ 1. майсыз, нәрсіз; 2. қуқыыл, өңсіз, реңсіз.

ТОСДО-Х май жағу; ☆ **хушуу тосдох** ас ауыз тию.

ТОСЛОГДО-Х майлану, май жағылу.

ТОСЛОГ майлық; ≈ **ихтэй** майлығы көп; **сүүний** ≈ сүттің майлығы.

ТОСЛО-Х майлау, май жағу; **машин** ≈ машина майлау.

ТОСЛУУЛА-Х майлату, май жаққызу.

ТОСЛУУР майлағыш, май жаққыш (аспап).

ТОСОГДО-Х тосылу, күтілу.

ТОСОРХОГ майлы, майы көп.

ТОСОРХУУ 1. тосорхог; 2. май сөкілді, май сияқты.

ТОСО-Х 1. (алдынан) тосу, күту; **урдаас** ≈ алдынан тосу; ≈ **ч авах** тосып алу; 2. (астына) жаю, төсеу, тосу; **гараа** ≈ қолын жаю; **хормой** ≈ етегін төсеу.

ТОСТ майлы, майы бар; ≈ **агь** майлы жусан.

ТОСТОЙ майлықты, майлы; ≈ **сүү** майлы сүт, майлығы бар сүт.

ТОСТО-Х 1. майлану, майлы болу; 2. майлау.

ТОСУУЛ 1. (алдынан) тосушылар, күтушілер; 2. (нәрсе) тосқан нәрсе, күткен нәрсе.

ТОСУУЛА-Х 1. (алдынан) тосқызу, күткізу; 2. (астына) жайғызу, тосету, тостыру.

ТОТГО 1. тұтқа; 2. (үді) маңдайша; **гэрийн** ≈ **ор шагаах** қыз үйдің маң-

дайшасынан сығалау.

ТОТГОР 1. (қоюлық) тұтқыр, ұстағыш; 2. **ауыс**. бөгет, кедергі; **саад** ≈ тосқауыл бөгет; ≈ **болох** бөгет болу; ≈ **ыг арналгах** кедергіні тазарту.

ТОТГОРДО-Х 1. тұтқырлау, тұтқыр болу; 2. **ауыс**. бөгет жасау, кедергі жасау.

ТОТГОРЛОГДО-Х 1. тұтқырлану; 2. **ауыс**. бөгелу, бөгетке ұшырау, кедергілену, кедергіге ұшырау.

ТОТГОРЛО-Х 1. (қоюлық) тұтқырлау, ұстап жібермеу; 2. **ауыс**. бөгет жасау, кедергі жасау, бөгет болу.

ТОТГОРЛУУЛА-Х 1. тұтқырландыру; 2. **ауыс**. бөгет жасату, кедергі жасату, бөгет болдыру; 3. = **тотгорлогдох**.

ТОТЬ тоты (құс); ≈ **шувуу шит** тоты құстай, тоты құс секілді.

ТОХИГУИ 1. (жағдай) жайсыз, қолайсыз, ыңғайсыз, жағдайсыз; ≈ **суух** ыңғайсыз отыру; ≈ **амьдрах** жайсыз тіршілік ету; 2. (минез) жағдайсыз, дөрекі, тұрпайы, оғаш, ерсі, сөлкет; ≈ **зан** дөрекі мінез; ≈ **айл** жағдайсыз үй.

ТОХИЛОГ 1. жайлы, қолайлы, ыңғайлы, жағдайлы, көрікті, әсем; ≈ **байр** жайлы үй; ≈ **тосгон** көрікті тұрғын ауылдар; ≈ **хүн** қолайлы адам; 2. ұғыпты, жинақы.

ТОХИЛО-Х жайлану, тынышталу, жайы келу, қолайлы болу, ыңғайлы болу, жағдайлы болу.

ТОХИЛУУЛА-Х жайландыру, тынышталдыру, жайын келтіру, қолайлы болдыру, ыңғайлы болдыру, жағдайлы болдыру.

ТОХИОЛ 1. кенет (оқиға), тосын (оқиға), күтпеген (оқиға), тұтқиыл (жағдай); **учрал** ≈ кенеттен болған оқиға; 2. қолай, ыңғай, рет; **сайн** ≈ жайлы қолай; **муу** ≈ жайсыз рет; **сайн муугийн** ≈ жайлы жайсыз рет; ≈ **болдх** қолайы келу, реті келу.

ТОХИОЛГО-Х = **тохиолдуулах**.

ТОХИОЛ рет, оңат; **нэлээд** ≈ **д нөп** ретте.

ТОХИОЛДО-Х 1. жолығу, ұшырау, кезігу, кездесу; **замд** ≈ **сон** жолда жолыққан; ≈ **бүр** кездескен сайын; 2. (науқас) ұшырау, тию, шалдығу; **өвчин** ≈ ауруға шалдығу.

ТОХИОЛДУУЛА-Х 1. жолықтыру, ұшырау, кезіктіру, кездестіру; 2. орай (істеу), сай (істеу); **баярыг** ≈ **ан** мерекеге орай.

ТОХИО-Х 1. (бірдегеге) тап болу, ұшырау, сап ету; 2. = **тохиолдох**.

ТОХИР бүкір, бүкіш, еңкіш, бүгілген, бүкпе; **бохир** ≈ бүкір еңкіш; ≈ **хуруу** бүкір саусақ; ≈ **гар** бүкір қол, тартық қол.

ТОХИРОЛ сәйкесім, үйлесім, сәйкесу, үйлесу; ≈ **сайтай** сәйкесімді, сәйкесетін; ≈ **муутай** үйлесімсіз, үйлеспейтін.

ТОХИРОЛГУЙ—тохирохгүй.

ТОХИРОЛТОЙ үйлесімді, сөйкесімді, сайма-сай, лайық.

ТОХИРОЛЦО-Х (*ис-арекетте*) келісу, уағдаласу.

ТОХИРОМЖ үйлесім, сөйкесім, үйлестік, сөйкестік, лайық, жарасым.

ТОХИРОМЖГУЙ үйлесімсіз; сөйкесімсіз, үйлеспейтін, сөйкеспейтін, лайықсыз, жарасымсыз.

ТОХИРОМЖТОЙ үйлесімді, сөйкесімді, лайықты, жарасымды.

ТОХИРОО 1. сөйкесім, үйлесім, рет, ыңғай; ≈ **бүрдэх** сөйкесу, реті келу, ыңғайы келу; 2. (*маа*) күйт, күйлеу; **хээлтэгч хээлтүүлэгч малын** ≈ шөгөнгөтін ишпендіретін малдың күйт; ☆ **хувьсгалын тохироо бүрдэх** революцияның толғагы жету.

ТОХИРО-Х үйлесу, сөйкесу, сай келу, лайық келу, жарасу, реті келу, ыңғайы келу, дәл келу; ≈ **енгө** үйлесетін он; ≈ **ажил** лайық келетін жұмыс; ≈ **үе** реті келетін кез.

ТОХИРОХГУЙ үйлеспейтін, сөйкеспейтін, жараспайтын, лайық келмейтін, реті келмейтін, ыңғайы келмейтін, дәл келмейтін.

ТОХИРУУЛ үйлестіргіш, сөйкестіргіш, реттегін төгк.

ТОХИРУУЛА-Х үйлестіру, сөйкестіру, лайықтау, жарастыру, ретін келтіру, ыңғайын келтіру, дәл келтіру.

ТОХИЙЛ тұрақ, орнык, тиянақ; ≈ **сайтай** тұрақты, орнықты; ≈ **муутай** орнықсыз, тұрақсыз.

ТОХИЙЛА-Х тұрақтандыру, орнықтыру, тиянақтандыру.

ТОХИЙ-Х тұрақтау, орныгу, тиянақтау; ≈ **төвхнөх** тұрақтанып жайлау; **тогтож** ≈ жайлап орналау.

ТОХОГДО-Х 1. (*ер*) ерттеу; (*тоқым*) тскыту; 2. бөктөрү, жабылу; 3. *ауыс* (*кемістік*) жабыту, өлтену, тағылу.

ТОХОЙ 1. (*дене мүшөсү*) шынтақ; *гарын* ≈ келдің шынтагы; 2. (*күй*) жөнің шынтагы; ≈ **цоорөх** жөнің шынтагы тскыту; 3. (*ұзындык*) шынтақ өлшем (32 см-ге тең); **наан** ≈ **өндөр** сөккөн шынтақ биік (80X32 см-25 м 60 см); **үзүүр** ≈ бүтін бір шынтақ (шынтақтан кел саусақтарының дейінгі ұзындық өлшемі); **мухар** ≈ сының шынтақ (шынтақтан кел саусақтарының бүтіндей жеріне дейінгі ұзындық өлшемі); 4. (*өзен*) ирлім; **толын** ≈ өзеннің ирлімі; ☆ **тол тохой татах** өз жагына тарту, тапыстыкка тарту, туыстыкка тарту бетке тарту.

ТОХОЙЛДО-Х шынтақтау шынтақпен сүйесу.

ТОХОЙЛДУУЛА-Х шынтақтату, шынтақпен сүйесу.

ТОХОЙЛО-Х шынтақпен өлшеу; **шагаачид газраа** ≈ **ж байв** асық ойнаушылар жерін шынтақпен өлшен жатты.

ТОХОЙЛУУЛА-Х шынтақпен өлшеу.

ТОХОЙРО-Х 1. шынтақтау, шынтақ шыгу; 2. (*өзен*) ирліу; **гол** ≈ **ч урсах** өзен ирліле агу.

ТОХОЙРУУЛА-Х 1. шынтақтандыру, шынтақ шыгару; 2. (*өзеннің*) ирлімін бойлату, ирледету.

ТОХОМ тоқым; **эсгий** ≈ киіз тоқым; **эмээлийн** ≈ ердің тоқымы; ≈ **татах** тоқым тарту; ≈ **ын хайдаг** тоқымның ішкілігі, ішпек.

ТОХОО-Х 1. (*ер*) ерттеу; (*тоқым*) тоқыту; 2. тағайындау; **ажилд** ≈ жұмысқа тағайындау; ≈ **н томилох** тағайындап кою.

ТОХО-Х 1. (*ер*) ерттеу; (*тоқым*) току; **эмээл** ≈ ер ерттеу; 2. (*нәрсені*) бөктеру, жабу; **дэвсгэрийг** ≈ тосенішті бөктеру; 3. *ауыс* (кемістікті) біреуге жабу, біреуге сйлтеу, біреуге тагу; **буурууга хүн дээр** ≈ өз кемістігін өзгере жабу.

ТОХОШ 1. тоқымша, тоқым (*ер*) **хивс** ≈ кілем тоқымша.

ТОХОШЛО-Х тоқымшалау, тоқымшаны ерттеу.

ТОХОШЛУУЛА-Х тоқымшалату, тоқымшаны ерттеу.

ТОХРОЛ—тохирол.

ТОХРО-Х 1. тохирох; 2. қалпына келу, қалпына түсу, жөніне келу; **нигэж** ≈ **шив дээ** осылайша қалпына келді депі.

ТОХРУУЛА-Х 1. тохируулах; 2. қалпына келтіру, қалпына түсіру, жөніне келтіру.

ТОХУУ ажуа, сықақ, келсеке, мазақ; **тогдосм** ≈ күндіргі-мазақ, сықақ-күлкі; **наадом** ≈ әзіл-сықақ, әзіл-күлкі; ≈ **хййх** ажуалау, сықақтау, мазақтау; ≈ **тай хүн** ажуаның адам, әзілқой адам.

ТОХУУЛА-Х 1. (*ер*) ерттеу; (*тоқым*) тоқыту; 2. тағайындау; 3. (*сала*) жаптыру, тақтыру; 4. =**тохогдох**.

ТОХУУРХА-Х ажуалау, сықақтау, келсекедеу, мазақтау.

ТОХУУРХУУЛА-Х ажуалату, сықақтау, келсекедеу, мазақтау.

ТОХЬ I 1. жай, жағдай, күй, жайкүй; ≈ **сайтай** жайлы, жағдайлы; ≈ **муутай** жайсыз, жағдайсыз; 2. маза, тыныш; ≈ **алдах** маза кету, тыныш кету; **тав** ≈ тыныштық; ≈ **тух** жай-күй.

ТОХЬ II дүйекеу.

ТОХЬТОЙ жайлы, жағдайлы, қолайлы; ≈ **хүн** жайлы адам; ≈ **айл** жағдайлы үй; ≈ **эд** ұнамды нәрсе; ≈ **товоотой** бай-ақты жуас.

ТОШГИРО-Х—шагшрах.

ТОШГИРУУЛА-Х—шагшруулах.

ТОШГИЧИ-Х—шагшчих.

ТОШИГНО-Х қызыл су агу; **гол** ≈ өзенде қызыл су қаптау.

ТОШИГНУУЛА-Х өзенге қызыл су қаптау.

ТОШИН қызыл су; ≈ **гүйх** қызыл су қаптау.

ТОШИНТО-Х кызыл су шыгу.
ТОШЛОГ тошала (*жеміс*); ≈ **ТҮҮХ**
тошала теру.

ТӨВ I 1. (*орын*) орта, ортасы, орталык; ≈ **ДУНД** дөл ортасында; **ХОТЫН** ≈ қаланың орталығы; 2. жалпы, басты, негізгі, орталык; ≈ **ХОРОО** орталық комитет; ≈ **ГАЗАР** басты жерлер; ☆ **ТӨВИЙГ** сахих бейтарап болу; ☆ **АНХААРЛЫН** төвд назарының торінде; ☆ **ТӨВ** газар отырық жерлер, тұрғын жерлер; ☆ **ТӨВ ӨС** түсінік түйіні, система (Үнді философиясының атауы); ☆ **ТӨВИЙГ** сахих орон бейтарап елдер.

ТӨВ II 1. бейкам, алаңсыз, қамсыз; ≈ **СУУХ** бейкам отыру; 2. байсалды, сабырлы, салмақты; **ТҮВШИН** ≈ табанды, байсалды; ≈ **ХҮН** адал адам; ≈ **ЗАН** сабырлы мінез; ≈ **ҮЗЕЛ** әділетті идея; ≈ **САНАА** адал ой; **СӘТГӘЛИЙГ** ≈ **БАЙЛАХ** көңілді жүру, жайдары жүру.

ТӨВГӨР томпақ, доңес; ≈ **ГАЗАР** томпақ жер.

ТӨВГӨРДӨ-Х томпию, дөңкию, томпиш кету, дөңкиш кету.

ТӨВГӨРЛӨ-Х томпиту, дөңкиту.

ТӨВИЙ-Х томпию, дөңкию, дөңкию; ≈ **СӨН** газар томпиған жер.

ТӨВЛӨРӨЛ шоғырлану, цэргийн сөрөг ≈ өскери қарсы шоғырлану.

ТӨВЛӨРӨ-Х 1. шоғырлану, жиналу; 2. орталықтану.

ТӨВЛӨРҮҮЛЭ-Х 1. шоғырландыру, жинау, топтаңдыру; **ГОЛ** анхаарлаа ≈ басты назарды шоғырландыру.

ТӨВЛӨ-Х 1. орталықтану; ≈ **Ж** байгаа газар орталықтанып жатқан жер; 2. шоғырлану, жиналу; ☆ **ТӨВЛӨН** удирдах зарчим бір орталықтан бастау принципі.

ТӨВЛҮҮЛЭ-Х 1. орталықтандыру; 2. шоғырландыру, топтаңдыру.

ТӨВӨГНӨ-Х томпаңдау, доңкендеу, томпаң томпаң қағу.

ТӨВӨЛЗӨ-Х = төвөгнөх.

ТӨВӨН көмей.

ТӨВӨНТӨ-Х алқым безі ісу.

ТӨВӨНХ = төвөн; ≈ **НИН** авиа көмей дыбыстары.

ТӨВӨНХИЙ = төвөнх.

ТӨВХНӨ-Х орналасу, жайласу, тұрақтау, орын тебу; **ТОХНИХ** ≈ орналашып жайласу; **НҮҮЖ** бугуаад ≈ **Ж** байна көшіп көшіп орналасып жатыр.

ТӨВХНҮҮЛЭ-Х орналастыру, жайластыру, тұрақтандыру, орын тептіру.

ТӨВХНҮҮН орнықты, жайлы, тұрақты, орын тепкен, жайласқан; **ТОХИЛОГ** ≈ жайлы орналасқан.

ТӨГИЙ қамыт, мойынтұрық (арба жабдықтары).

ТӨГӨЛ тораңғыл, тораңғы (тал сияқты өсімдік).

ТӨГӨЛДӨР толық, түгел, толы; **БҮРЭН** ≈ бас аяғы толық; **УХААН** ≈ ақылы толық, ақылды; **УТГА** агуулга ≈ мазмұны толық, мазмұны терең;

АВЪЯАС ≈ қабілеті жетік, өнері асқан; **ХҮЧИН** ≈ қуатты, күші бар; күшінде, қуатында; **ХҮЧИИ** ≈ **Т** үзэх қуатты деп көрілу; ☆ **ТӨГӨЛДӨР** нийгэм толыққан қоғам, жетілген қоғам.

ТӨГРӨГ 1. төңірек, айнала, жан-жақ; 2. дөңгелек; 3. *ауыс*. ақша, сом; **МӨНГӨ** ≈ ақша; **ЗУУН** ≈ жүз сом.

ТӨГРӨГЛӨ-Х төңіректеу; дөңгелек-теу, доғалау.

ТӨГС түгес, толық, толған; ≈ **САР** толық ай, толған ай (30 күннен бітегін ай); ≈ **ҮНЭН** толық шындық, нақтылы ақиқат; **АВЪЯАС** биліг ≈ ақылы толған, ақылды, ұраат сатты; ≈ **ЭРХ** толық ерік; ☆ **ТӨГС** ураг туған өне шеше.

ТӨГСӨВӨР 1. түгесінді, соңы, аяғы, ақыры, арты; **ЮМНЫ** ≈ нәрсеңіз түгесіндісі; 2. түгелдену, тегістелу, толықтану.

ТӨГСӨЛ соңы, аяғы, соңғы, ақырғы; **ХУРЛЫН** ≈ жиналыс соңы; ≈ **НИЙ** хуралдан соңғы мәжіліс; ≈ **НИЙ** үг соңғы сөз, қорытынды сөз; ≈ **НИЙ** **БАРИМТ** бичиг соңғы ресми дерек.

ТӨГСӨГ-Х түгесу, тауысу, бітіру, аяқтау.

ТӨГСӨЛ түгесім, тауысым, бітім, аяқталыс, аяғы, соңы; ≈ **БОЛОХ** түгесілу, аяқтау.

ТӨГСӨ-Х түгесілу, тауысылу, біту, аяқтау; ☆ **ӨНГӨРӨН** төгссөн цаг (*грам*) бұрыңғы өткен шақ.

ТӨГСҮҮЛЭ-Х түгесіту, тауыстыру, бітірту, аяқтату; ≈ **НИЙ** **ХИЧЭЭХ** тауыстыруға тырмысу.

ТӨЦӨГ I шала, күйелі, толық жанбаған ағаш; ≈ **МОД** шала ағаш, күйелі ағаш.

ТӨЦӨГ II сақа, егде; **ХӨГШИН** ≈ егде тартқан, жасы ұлғайған; **ХӨГШИН** ≈ **БОЛТЛОО** егде тартқанша, жасы ұлғайғанша.

ТӨД жаңа, қазір, дерсу, жана ғана, әлгіде, сала, -сымен (-сімен); ≈ **АВСАК** жаңа ғана кетті; ≈ **ВРИЭ** қазір келеді; **ХҮРЭН** ≈ жете сала, жетісімен.

ТӨДГҮЙ нашар, жайсыз, осал, онша емес; ≈ **АСТАЙ** эд нашар сапасыз нәрсе; **БНЕ** **НЬ** ≈ денесі осал.

ТӨДИЙ қанша, қаншама, қаншалық, сондай, сонша, соншалық; ≈ **ЦАГ** **БАРАХ** қаншама ұақыт жұмсау; ≈ **Ч** **АМАР** **БИШ** соншалық оңай емес.

ТӨДИЙЛӨН онша, оншама, сонша; ≈ **НУУХ** **Ч** **ҮГҮЙ** онша жасырмайды да.

ТӨДИЙХӨН сондайлық, сондай ғана, сонша ғана.

ТӨДӨГ = төдүүл.

ТӨДҮҮЛ I 1. ышқыр, ышқыр бау; 2. сыздық.

ТӨДҮҮЛ II сонша, қанша, бір топ.

ТӨЛ төл; мал ≈ өөр өснө мал төлден өседі; ≈ **АВАХ** 1) төл алу; 2) мал иштену; ≈ **САЙТАЙ** өсімтал, төл ерітп; ≈ **МУУТАЙ** төл ермейтін, өспейтін; ≈ **САЙН** авах төл аман еру, төлді аман аяқтау.

дыру; ≈ бойжуулах ажил төл алу нау-
каны.

ТӨЛБӨР төлөм, борыш, өтөм; **өр** ≈
борыш төлөм; ≈т орох төлсөмдү болу,
борышка жыгылуу.

ТӨЛЖИ-Х 1. төлдөнү; мал ≈сөөр.
байна мал төлдөнүп өсүп жатыр; 2. өсу-
көбөю.

ТӨЛЖРӨ-Х 1. төлдөнү, төлү көбөю;
2. өсө берү, көбөйө берү.

ТӨЛЖҮҮЛЭ-Х 1. төлдөндүрү, төлүн
көбөйтү; 2. өсире берү, көбөйтө берү.

ТӨЛЛӨЛТ төлдеу, төлдеу кези, төл-
дейтін; мал ≈ийн ид үе мал төлдейтін
жауырт кез.

ТӨЛЛӨ-Х төлдеу; мал ≈ж байна
мал төлдөп жатыр; ≈ цаг төлдейтін
шак.

ТӨЛЛҮҮЛЭ-Х төлдөгү; мал ≈ ажил
мал төлдөгү жұмысы.

ТӨЛӨВ пішін, кескин, бейне, келбет,
жай, күй, жагдай; **тіймэрхүү** ≈ сон-
дайлык пішін; **хэтийн** ≈ болашақ жағ-
дайы, болашағы; ☆ **их төлөв** көбінесе,
көбінде; ☆ **гол төлөв** көбінесе, негізін-
де, көбінде; ☆ **өсіресе**; ☆ **бараг төлөв**
дерлік, түгелдей; ☆ **төлөв зэхий** жеңіл-
тек, үшқалақ-қаңылтақ жүрді-барды;
☆ **төлөв хүн** байсалды адам, салмақты
адам; ☆ **төлөв томоо** байсал, салмақ.

ТӨЛӨВГҮЙ пішінсіз, кескинсіз, бей-
несіз, келбетсіз, ниетсіз, жайсыз, жағ-
дайсыз; **нар гарах** ≈ күн шығар бей-
не жоқ; **засрах** ≈ түзелер ниет жоқ;
☆ **төлөвгүй хүн** үшқалақ адам; жай-
сыз адам.

ТӨЛӨВЖИ-Х байсалдану, салмақта-
ну.

ТӨЛӨВЖҮҮЛЭ-Х байсалдандыру,
салмақтандыру.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨ 1. жоспар; **ажлын** ≈
жұмыс жоспары; **жидлийн** ≈ жылдық
жоспар; 2. жоба, мөлшер; **зураг** ≈ су-
рет жобасы.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨГҮЙ 1. жоспарсыз; 2.
жобасыз, мөлшерсіз.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨЖИЛТ жоспарлылык,
мөлшерлілік, болжаушылык.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨЖИ-Х 1. жоспарлану;
2. жобаланылу, мөлшерлену.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨЖҮҮЛЭЛТ жоспарлан-
дырушылык, 2. жобаландырушылык,
мөлшерлендірушілік.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨЖҮҮЛЭ-Х 1. жоспар-
ландыру; 2. жобалаттыру, мөлшерлет-
тіру.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨТ 1. жоспарлы; 2. жо-
балы, мөлшерлі.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨТЭЙ—төлөвлөгөөт.

ТӨЛӨВЛӨГӨӨЧ—төлөвлөгөч.

ТӨЛӨВЛӨ-Х 1. жоспарлау; **ажлаа**
≈ жұмысын жоспарлау; 2. жобалау,
мөлшерлеу; **хүний санааг** ≈ адамның
ойын жобалау.

ТӨЛӨВЛҮҮЛЭ-Х 1. жоспарлату; 2.
жобалату, мөлшерлету.

ТӨЛӨВТЭЙ 1. байсалды, салмақты;

багаасаа ≈ хүүхэд бала кезінен бай-
салды бала; 2. түрі бар, пішіні бар,
сияқты, тәрізді, реті бар; **дуусахгүй** ≈
бітпейтін сияқты.

ТӨЛӨШҮҮЛЭ-Х қалыптастыру;
ухамсарыг ≈ санасын қалыптастыру.

ТӨЛӨГ I тоқты, бойлақ (*қой*); **эр** ≈
еркек тоқты; **эм** ≈ ұрғашы тоқты.

ТӨЛӨГ II (*дінү*) бал, жору; **мэрэг**
≈ балгерлік, сәуегейлік; ≈ **тавих** бал
ашу.

ТӨЛӨГДӨ-Х I —мэрэглэх.

ТӨЛӨГДӨ-Х II төлену, өтелу; ≈**сон**
өр төленген борыш, өтелген борыш.

ТӨЛӨГДҮҮЛЭ-Х бал аштыру, жоры-
ту.

ТӨЛӨГЛӨ-Х бал ашу, жору.

ТӨЛӨГЛҮҮЛЭ-Х бал аштыру, жоры-
ту.

ТӨЛӨГЧ I балгер, бал ашушы; ≈
лам балгер лама; **мэргэн** ≈ айтқаны
келетін балгер, дегені келетін балгер.

ТӨЛӨГЧ II төлеуші, өтеуші; **өр** ≈
борыш төлеуші, борыш өтеуші; **татвар**
≈ жарна төлеуші.

ТӨЛӨГЧ III: **төлөгч өвс** қырықбуын
(өсімдік).

ТӨЛӨӨ орнына, үшін; **хүний** ≈ **ирэх**
біреудің орнына келу, біреу үшін ке-
лу; **эх орны** ≈ отан үшін; ☆ **төлөөний**
түшмэл жауаптанған би; ☆ **төлөөний**
хүн орнын жауаптанған адам; ☆ **төлө-
ний үт** өсімдік (*грам*).

ТӨЛӨӨЛӨГЧ өкіл; ≈ид өкілдер;
хурлын ≈ жиналыс өкілдері.

ТӨЛӨӨЛӨ-Х орнын басу, орнын
жауаптау; ≈ж суух орнына отыру;
≈ж **ирэх** орнына келу.

ТӨЛӨӨЛҮҮЛЭ-Х орнын бастыру, ор-
нын жауаптандыру.

ТӨЛӨӨНӨӨ орнына, жауаптанған,
үшін; ≈ **явах** орнына кету; ≈ **гарын**
үсэг зурах орнына қол қою.

ТӨЛӨӨС борыш, төлем, өтөм; **өр** ≈
борыш қарын.

ТӨЛӨӨСЛӨ-Х 1. қарыздану, несие
алу; 2. -төлөөлох.

ТӨЛӨӨСЛҮҮЛЭ-Х қарыздандыру,
несие алдыру.

ТӨЛӨӨСӨН 1. орны; 2. борыш, нес-
ие, қарыз, бересі, төлем.

ТӨЛӨ-Х төлеу, өтеу; **мөнгөөр** ≈**сон**
ақшалай төлеген; ≈ **өр** төлсін бор-
ыш; **алба** ≈ міндеттесе төлеу; **хөлс**
≈ жалақы төлеу; ≈**өөгүй** төлемеген.

ТӨЛҮҮЛЭ-Х төлету, өтеу; **өр** ≈ бо-
рыш төлету.

ТӨМБИЙЛГЭ-Х томпиту, күмпиту,
дүмпиту.

ТӨМБИЙ-Х томпию, күмпию, дүм-
пию; ≈**чихсэн** байна томпынып келтіті.

ТӨМБӨГӨР томпақ, дөңес, томпыған,
дөңкіген; ☆ **төр төмбөгөр өс** **ёмбогор**
үкімет үкімімен, салт-салтымен; заң
заңымен, салт салтымен.

ТӨМӨР темір; ≈ **хайлах** темір бал-
қу; ≈ **ширээх** темір шындау; ≈**ийн**

сайныг давтаж мэддэг, нөхрийн сайныг ханилж мэддэг темірдің асылы таптағанда білінер, жолдастың асылы үйленгенде білінер; **≈ ийн сайн зөвөрдөггүй**, төрлийн сайн мартагддаггүй асыл темір тоттанбайды, асыл туыс ұмытылмайды; **төрөөгүй хүүхдэд ≈ өлгий бэлдэх** 1) тумаған балаға темір бесік эзірлеу; 2) ☆ тумаған сиырдың уызын күту; **≈ ийн хүдэр** темір рудасы; **≈ ийн үе** темір дәуірі; **≈ хувин** темір кетел; **≈ зам** темір жол; **≈ хүрз** темір күрек; **≈ зуух** темір пеш; **≈ замчин** темір жолшы; **≈ мэт** темірдей; ☆ **төмрийн дархан** ұста; ☆ **төмрийн хонд** күрең болу; ☆ **зам төмөр** рельс; ☆ **төмөр манжуу** шоң балға; ☆ **төмөр хуур** сырнай; ☆ **төмөр сүрэг** индетсіз, шығынсыз түлік, мәңгі түлік (би, төрелердің басы сол қалпында тұруға тиіс малы).

ТӨМӨРДӨ-Х 1. темірдеу, темірмен қаптау; 2. темірлену; 3. кісендеу, темір бұғау салу.

ТӨМӨРДҮҮЛЭ-Х 1. темірдету, темірмен қапату; 2. темірлендіру; 3. кісендету, темір бұғау салдыру.

ТӨМӨРЛӨГ металл; **эрхэм ≈ асыл металл** (алтын, күміс); **өнгөт ≈ түсті металл** (мыс, қорғасын, мырыш); **хар ≈ қара металл** (құрыш, шойын); **≈ ийн үйлдвэр** металлургия ондірісі.

ТӨМӨРЛӨ-Х темірлеу, темірмен қаптау; **пийшин ≈ пешті** темірмен қаптау.

ТӨМӨРЛҮҮЛЭ-Х темірлету, темірмен қапату.

ТӨМӨРЧ(ИН) ұста; **≈ ний алх дөш ұстаның** балға төсі; **≈ ний хөөрөг** ұстаның көрігі.

ТӨМПӨН елеген; **төмөр ≈ темір елеген**; **сиян ≈ сырлы елеген**; **гуулин ≈ жез елеген**.

ТӨМС картоп; **≈ тарих картоп** егу; **≈ хураах картоп** жинау; **≈ ний гурил картоп** ұны; ☆ **цаған төмс** бек (жем-іс); ☆ **төмс засаа** ең (жыныс безі).

ТӨМСТЭЙ картопты; **≈ хуурга** картопты қуырдақ; **≈ хоол** картопты тамақ.

ТӨНХЛӨГ ойма, қуыс, үңгіме; **малтлага ≈ қазба** ойма.

ТӨНХӨ-Х 1. ою, қуыстау, үңгілеу; **ухах ≈ қазу-үңгілеу**; 2. **ауыс** түрткілеу, қоздыру, қажату, мазалау, тыншын алу; **хүнийг ухчлан ≈ ж ууры нь хүргэх** адамды қазғылаң түрткілей ашыын келтіру.

ТӨНХҮҮЛЭ-Х 1. ойдыру, қуыстату, үңгілету, үңгіту; 2. **ауыс** түрткілету, қоздырту, қажату, мазасын алдыру, тыншын кетірту.

ТӨӨ (өлшем) қарыс; **≈ гөөр хэмжих** қарыспен өлшеу.

ТӨӨЛӨГДӨ-Х қарысталу, қарыспен өлшену.

ТӨӨЛӨ-Х 1. қарыстау, қарыспен өлшеу; 2. тұрықшамен өлшеу.

ТӨӨЛҮҮЛЭ-Х 1. қарыстату, қарыспен өлшеу; 2. тұрықшамен өлшеу; 3. **≈ төөлөгдөх**.

ТӨӨЛҮҮР тұрықша (дене өлшеуіші) **≈ ээр хэмжих** тұрықшамен өлшеу; ☆ **төөлүүрт орох** ер жету, азамат болу; ☆ **төөлүүр хорхой** жұлдыз құрт, буылтық құрт.

ТӨӨНӨ бұлау (науқасты терлету); **≈ тавих** бұлау қою, бұлаулау.

ТӨӨНӨГДӨ-Х бұлаулау.

ТӨӨНӨРӨ-Х 1. (дене) кую, қызу; 2. (науқас) ыстық шығу.

ТӨӨНӨРҮҮЛЭ-Х 1. (денені) күйдіру, қыздыру; 2. (науқас) ыстық шығару.

ТӨӨНӨ-Х 1. қыздыру, күйдіру; **ар нурууг нар ≈ ж эхлэв** арқаны күн қыздыра бастады; 2. (ем) бұлаулау, бұлау қою.

ТӨӨНҮҮЛЭ-Х 1. қыздырту, күйдірту; 2. **≈ төөнөгдөх**.

ТӨӨРӨГ 1. жазмыш, тағдыр, жазған; **төрсөн өдрийн ≈ гарсан өдрийн гариг** мэдэг гээд явав сөзбе. туған күннің жазуы, шыққан күннің сәті білсін деп жүріп берді □ **мағна**. төуекелге бел байлап жүріп берді; 2. бақ, салым; **≈ өө үзе** бағымды сынайын.

ТӨӨРӨГДӨЛ теріс түсінік, адасу, шатасу; **шашны ≈ дини теріс түсінік**; **≈ өөс** салгах адасудан айықтыру.

ТӨӨРӨГДӨ-Х адасу, шатасу, теріс түсіну; **мухар сүсэгт ≈ дини сенімге** адасу.

ТӨӨРӨГДҮҮЛЭ-Х адастыру, шатастыру, теріс түсіндіру, қателестіру.

ТӨӨРӨЛ адасу, жаңылу, қателік, жаңылыс; **≈ д оруулах** адастыру, қателестіру.

ТӨӨРӨЛДӨ-Х адасу, жаңылу, шатасу, қателесу, теріс түсіну.

ТӨӨРӨ-Х 1. (бағыт) адасу, теріс кету, бағыттан айрылу; **цасан шуурганд ≈ чих** қарлы бұрқақта адасып кету; **≈ ч ≈ ч төрөлдөө сөзбе**. адасып адасып ағайынға □ **мағна** снласуға жат жақсы, жыласуға туыс жақсы; □ **заман ақыр болғанда** жат жақынын табар; 2. адасу, жаңылу; **санаа ≈ ақылдан** адасу; **ухаан төөрөх** ақылдан адасу, жаңытыс болу.

ТӨӨРҮҮЛЭ-Х 1. (бағыт) адастыру, теріс жіберу, бағытын жаңылдыру; 2. (ақыл) қателестіру, жаңылдыру, адастыру.

ТӨӨЧ: төөч хорхой жұлдыз құрт, буылтық құрт.

ТӨР 1. үкімет; **ардын ≈ халық үкіметі**; **≈ барих** үкімет еркін алу; **≈ булаах** үкімет еркіне таласу; **түмэн олны ≈ бұқара үкіметі**; 2. мемлекет; **≈ ийн бодлого** мемлекеттік саясат; **≈ ийн зүтгэлтэн** мемлекеттік қайраткер; ☆ **үлс төр** саяси; **үлс төр-эдийн засаг** саяси экономика; **үлс төрийн нам** саяси партия; **≈ ийн далбаа** мемлекеттік ту; ☆ **≈ ийн дуулал** гимн; ☆ **төрийн ятга**

арфа, үштіл музыка; ☆ **төрийн хатан** ханша; **төрийн авхай** ханша, З. заң, ереже, төртін; ≈ **эрхийн асуудал** заң-ерик мәселеси; **ёс** ≈ заңдылық; ≈ **төм-бөгөр ёс ёмбор** заң заңымен, салт салтымен; = салт жолы дөңсө келер, төрөлік жолы белес келер; ≈ **ёстой** белгілеген заңы ережеси бар; **хурим** ≈ той-тәртібі; ☆ **нэр тор** абырой, бедел, даңқ, атак; **хөдөлмөр бол нэр** ≈ **ийн хэрэг мөн** сибек-даңқ ісі; **нэр** ≈ **ийн хойноос хөөцөлдөх** даңққұмарлану; атак соңына түсу, мәнсап үшін күресу.

ТӨРӨЛ 1. туыс, ағайын, туысқан, жақын; ≈ **төрөгөд** туысқаңдар, ағайын-туыстар; ☆ **хойт төрөл** (дүни) о дүниде кайта туу; ☆ **урьд төрөл** (дүни) о баста туу; ☆ **төрөл арилжих** (дүни) 1) өлу; 2) орнына туу, өзгеріп туу; ☆ **садан төрөл** жамағайын; ☆ **ураг төрөл** ұрықтас, аталас, тұқымдас; ☆ **цусан төрөл** шеше туыстары, нағашы; ☆ **ясан төрөл** әкесінің туыстары; ☆ **торлийн ах** сүйектес аға, рулық аға; ☆ **торлийн дүү** сүйектес іні, рулық іні; ☆ **төрөл хэл** ана тіл; 2. (өспідік, жаншар) тұқым, тек, түлік, түр; ≈ **анги** жеке тұлғи; ≈ **өөр нь** түлік тұлғимен; **цаңгийн төрөл** 1) гүл тұқымы; 2) гүл түрі.

ТӨРӨЛТӨН төрөлхтөн.

ТӨРӨЛХ 1. тума, туған; ата; ≈ **нутаг** туған жер; 2. ежелгі, ежелден, бұрыннан; ≈ **ийн муухай зантай хүн** ежелден мінезі жаман адам; ☆ **төрөлх хэл** ана тілі.

ТӨРӨЛХТӨН тумалық, туғандар, туыстылар; **хүн** ≈ адамзат, **адгуусан** ≈ хайуанат туыстылар.

ТӨРӨХ 1. туу; ≈ **сөн хүүхэд** туған бала; ≈ **сөн эцэг эх** туған әке-шеше; ≈ **сөн нутаг** туған жер; ≈ **сөн хүү** туған ұлы, өз ұлы; ≈ **сөн газрын шороо** алт туған жердің тоңырағы алтын; 2. (ой) туу, келу, түсу; (іс) шығу; **бодол** ≈ ой туу; **зориг** ≈ жігерлену; **уйтгар** ≈ зерігу; іш пысу, жалтыгу; ☆ **аж төрөх** тіршілік ету, өмір сүру; ☆ **торөөгүй** хүүхэд төмөр өлгий бәлдөх есгеабыл нәрестеге ер тұрман әзірлеу.

ТОРУҮЛЭХ 1. тудыру, талтыру; ≈ **сэн хүүхэд** талтырған бала; 2. (ой) тугызу, келтіру, түсіру; (іс-әрекет) шығару; **санаа** ≈ ой тугызу, көңілге келтіру, сөйне түсіру; 3. тәрбиелеу; **мэргэжилтэн** ≈ мамандар тәрбиелеу.

ТОРХ 1. көсін, келбет, пішін, тұлға, сымбат; **шинэ хүний шинж** ≈ жаңа адамның келбеті; **онцгой** ≈ дара тұлға; ≈ **сайтэй морь** сымбатты ат; 2. мінез, құлық; ≈ **луутай хүн** мінезі жаман адам.

ТОРХҮЙ 1. (мінез) дөрекі, түрпалы, жайсыз, паншар; 2. бейбастақ, әдепсіз, есер, тентек, соқкар, ұрыншақ; ≈ **хүүхэд** бейбастақ бала.

ТОРХЖИ-Х байсалдану, салмақтау,

әдепті болу, сыпайы болу; ізетті болу; ≈ **өөгүй** байсалданбаған, ұшқалақ, дег-бірсіз; ≈ **ниж эхлэх** салмақтаана бастау.

ТОРХЖҮҮЛЭ-Х байсалдандыру, салмақтандыру, әдепті болдыру, сыпайы болдыру, ізетті болдыру.

ТОРХӨМ төркін; ≈ **дөө будах** төркініне қайту, ажырасу, айрылу.

ТОРХӨМЛӨ-Х төркіндеу, төркінге қыдыру.

ТОРХӨМСӨГ төркіншек, төркіншіл, төркініше тарқкыш.

ТОРХӨМСӨ-Х төркінесу, төркіншіл болу, төркінін сүю.

ТОРХӨМСҮҮЛЭ-Х төркінесіту, төркіншіл болдыру, төркінін сүйдіру.

ТОРХТЭЙ (мінез) байсалды, салмақты, әдепті, сыпайы, ізетті, ізбалы; ≈ **яваарай** әдепті жүр; ≈ **хүн** байсалды адам.

ТӨС 1. түс, оң, рең, түр; **их** ≈ **тэй** өте түстес, өте ұқсас; **адил** ≈ **тэй юм** бірдей түстес нәрсе; 2. ұқсас, бірдей.

ТӨСҮЙ 1. түссіз, еңсіз, түрсіз, реңсіз; 2. ұқсас емес, бірдей емес, ұқсамайтын, өзгеше, басқанца.

ТӨСЛӨ-Х 1. түстөу, өңін айыру, түрін айыру, реңін айыру; ≈ **ж байна** түстеп жатыр; 2. (сөйл.) долбарлау, түспалдау, шамалау, жобалау, мөлшерлеу; **бичиг** ≈ **төдийхөн** хат долбарлайтындай ғана.

ТӨСЛҮҮЛЭ-Х 1. түстөту, өңін айырту, түсін айырту, түрін айырту; 2. долбарлату, түспалдату, шамалату, жобалату, мөлшерлету.

ТӨСӨВ қаражат, қаржы, ақша; **жиллийн** ≈ жылдық қаражат, жылдық ақша; **зарлагын** ≈ шығыс қаражаты, жұмсайтын ақша; **орлогын** ≈ кіріс ақша, жинау қаражаты; ≈ **ийн хууль** қаржы заңы; ≈ **өөс хэгрэх** қаржы мөлшерінен асу.

ТӨСӨВЛӨГДӨ-Х қаржы жобалану, қаражат мөлшерлену.

ТӨСӨВЛӨЛ қаржы жобасқ, қаражат мөлшері, ақша жобасы.

ТӨСӨВЛӨ-Х қаржы жобалау қаражат мөлшерлеу, ақша жобалау.

ТӨСӨВЛҮҮЛЭ-Х қаржы жобалату, қаражат мөлшерлету, ақша жобалату.

ТӨСӨГ 1. (ұқсастық) ұқсас, түстес; 2. (мекен) жуық, жақын, таяу; **ойр** ≈ жақын маңайда; **ойр** ≈ **эмээлтэй морь** байна уу жақын маңайда ер тоқымды ат көріне ме? 2. арзан; **хямд** ≈ арзан бағалы; **хямд** ≈ **эд** арзан бағалы бұйым; 3. (мезгіл) жақында, жуықта; **ойр** ≈ **тийл юм дуулдаагүй юм** шүү жуықта ондай пәрсе естілген жоқ қой.

ТӨСӨӨ I 1. түстестік, ұқсастық; ≈ **байна уу** ұқсастығы бар ма? 2. ұқсас, үйлес.

ТӨСӨӨ II 1. олақ, кодек, өкемсіз, еңсіз; **гар их** ≈ **болох** қолы көденсіп кету; 2. түспал, долбар.

ТӨСӨӨГҮЙ I ұқсамау, үйлеспеу, бас-

каша, өзгөшө; **огт** ≈ ешкандай үксамайды, тлпг баскаша.

ТӨСӨӨГҮЙ II 1. түспалсыз, долбарсыз; 2. икемсіз, бейімсіз; олак, көдек.

ТӨСӨӨЛӨЗ пайым, түсүн.к: **бидний** ≈ ийг баяжуулах биздин түсүнүгүмүздү байыту.

ТӨСӨӨЛӨ-Х түспалдау, долбарлау; шамалау, молшерлеу; **бичыг** ≈ хатгы түспалдау; **чингэж** ≈ ж байна сонай шамалан отыр.

ТӨСӨӨЛҮҮЛЭ-Х түспалдату, долбарлату, шамалату, молшерлету.

ТӨСӨӨРӨ-Х көдөкөү, олакөсү, икемсіздөнү, епсиздөнү: **удаад** ≈ чихжээ кешигил көдөкөсүн кетитт.

ТӨСӨӨТЭЙ түстөс, үксас, бірдей, үйлес; ≈ зүйл түстөс нөрсө; **их** ≈ отө үксас; **көбулла** ≈ кеуи де бірдей.

ТӨСӨР 1. төтө, тике, тура; ≈ дөхөм төтө таюу, төтө жагыш; 2. арзан; хямд ≈ үнэтэй арзан багалы.

ТӨСӨРГҮЙ I (*мекен*) алыс, шалгай, жырак, қиян; ≈ байх шалгай түрү; 2. (*мезгіл*) ерте, бұрын; ≈ цагт ерте кезде, ертеде.

ТӨС-ӨХ түспалдау, долбарлау, молшерлеу, жобалау, шамалау.

ТӨСТЭЙ түстөс, үксас, өндөс, реңдөс, көйиңтөс; ≈ даавуу түстөс пуд, өндөс мата; **их** ≈ отө үксас; **аавтай** ≈ экеси көйиңтөс.

ТӨХӨЙ шүңкыр, шүкыр, шүкүнак; **төрд элч ширүүн**, ≈ д зарла ширүүн; **томорт хуурлай ширүүн** үкіметте өлші түрпү, шүңкырда кірпү түрпү, темірде өсөү түрпү (жиһанның үш түрпүсі).

ТӨХӨӨ 1. тақау, таюу, үксас, түстөс; ≈ тэй харагдах тақау көрүнү, үксас көрпү; 2. салмак, байсал; ≈ тэй хүн салмакты аялам.

ТОХӨӨРӨГ 1. өзирлік, дайындык, кам; ≈ сайтай өзирпиги жақсы; 2. жабдык, күрөл, аспап; ≈ ихтэй жабдыгы мол.

ТОХӨӨРӨМЖ жабдык, күрөл сайман; **барилгын** ≈ құрылыс жабдыктары; **тоног** ≈ күрөл саймандар; **үйлдээрпийн** ≈ өндіріс жабдыктары; **шинэ** ≈ жаңа жабдык.

ТОХӨӨРӨ-Х 1. өзирлеу, дайындау, камдану; **аянд юм** ≈ ч байна сапарга нөрсө өзирлеп жатыр; 2. (*табу*) соно, сыдыру, сыныру, жөркемдеу; **үхэр** ≈ ч байна сындыры жөркемдеп жатыр.

ТӨХӨРҮҮЛЭ-Х 1. өзирлету, дайындау, камдандыру; 2. (*табу*) сойгызу, сыдырту, жөркемдету.

ТӨЧӨӨН сонша, соншалықты, соншама; **тоо** ≈ саны сонша; ≈ **удтал** соншалықты көшіккенде; ☆ **өчнөөн** **точнөөн** даннама, қаншалықты, талай.

ТӨШӨӨ икемсіз, бейімсіз, олак, көдек, өнсіз; **гар** ≈ болох қолы икемсіздөнү, қолы көдексү.

ТӨШӨӨРӨ-Х икемсіздөнү, бейімсіздөнү, олакөсү, көдексү, епсиздөнү;

≈ чихсэн байна көдексіп кеткен.

ТРАКТОР трактор; ≈ т засвар хийх тракторга жөндөү иурвизу; ≈ аар чирүүлэх трактормен сүйрөттүрү.

ТРАКТОРДА-Х трактормен істөү.

ТРАКТОРЖИ-Х тракторлану, тракторлы болу.

ТРАКТОРЖУУЛА-Х тракторландыру, тракторлы болдыру.

ТРАКТОРЧ тракторшы.

ТРАМВАЙ трамвай.

ТРАПЕЦ траперция (карама қарсы өкі жақтары өзара тең төртбұрыш).

ТРЕСТ трест; **барилгын** ≈ құрылыс трестісі.

ТРОЛЛЕЙБУС троллейбус.

ТУГ I 1. ту; ≈ **далбаа** ту жалау; ≈ **хатгах** ту қадау; ≈ **боггох** ту түргызу; **ялалтын** ≈ жөңсө туы; **улаан** ≈ кызыл ту; ≈ **тайх** туға сас ноо, туға сиыну; 2. *ауыз*, өсиет, қарғида; ≈ **ийн дор** өсиетімен, өсиеті бойынша; 3. *ауыз*, маңдай, саңлақ; **тэдний** ≈ нь олардың маңдайы.

ТУГ II буда, булак, түйдек, шок; ≈ үс түйдек шағы; ≈ **сүүл** түйдек құйрык; ≈ өвс буда шок; ☆ **туг ширээ** тін тия; **туг ширээ бөхтэй** тил-тік өркешті.

ТУГААР жуықта, жақында.

ТУГААРХАН жуығырақта, жақынырақта.

ТУГАЛ бузау; ≈ **сүрэг** бузау тернак; ≈ ын хүзүүвч бузаудың мойыншаны; ≈ ын хашаа бузаудың үйшігі; ≈ ын арбе бузау тәрпсі; ☆ **тугал улаан** болох күнө күрө күнө.

ТУГАЛГА қорғасын, қалайы; **хар** ≈ қорғасын; **кагаан** ≈ қалайы; **тугалган жад шантрахдаа амархан**, **туылбаргүй хүн бұдақхдаа амархан** (*шакал*). қалайы найза майрылғыш келер, табансыз адам аяңғырпш келер; ☆ **тугалган цакө күмө қағаз**; ☆ **хайлсан тугалга шиг** (*мнөз*) биязы, жібек мнөз.

ТУГАЛГАДА-Х қорғасындау, қалайылау; **тсгоо** ≈ қазанды қалайылау; **хувин** ≈ көтелді қалайылау.

ТУГАЛГАТ = **тугалгатай**.

ТУГАЛГАТАЙ қорғасынды, қалайылы; ≈ **газар** қорғасынды жер, қорғасыны бар жер.

ТУГАЛЛА-Х бузаулау; ≈ сан үнээ бузаулаған сиыр; **үнээ** ≈ үе сиыр бұсаулайтын қез.

ТУГАЛЛУУЛА-Х бузаулату.

ТУГАЛМАЙ түғын (*мүйізін* ішкі белегі).

ТУГДАМ орда; **өксөлі үй**; **торийн** ≈ үкіметтік орда; **ламын** ≈ ламаның өксөлі үйі; **нөсёны** ≈ торенің өксөлі үйі.

ТУГНАЛ (*мөлшер*) ішім, салым.

ТУГНА-Х (*мөлшерлеу*) ішімге бөлу, салымға бөлу; **эм** ≈ емді ішімге бөлу; ≈ **сан эм** ішімге бөлген ем.

ТУГНУУЛА-Х (*мөлшерлету*) ішімге

бөлдүрү, салымға бөлдүрү; эм ≈ ж байна емді ішімге бөлдүрүп жатыр.

ТУГНУУР ем таразы, ем қалақша; ≈ **аар хэмжих** ем таразымен өлшеу.

ТУГУЙ өткел ағаш (өтуге қойылған жаңғыз ағаш).

ТУГТАМ жаңадан, жаңа ғана; **шинэ** ≈ жаңадан ғана; ≈ **тулгар** жаңадан.

ТУГЧ тушы, ту ұстаушы.

ТУЖ 1. (*уақыт*) бойы; **шенө** ≈ түні бойы; **өдөр** ≈ күні бойы; 2. түгелдей, дерлік, жаппай, созылған, жалғасқан; ≈ **хар мод түгелдей қарағай**; ≈ **давхар байшин** дерлік қабат үйлер; 3. кідірмей, аялдамай, тоқтамай; ≈ **явах** кідірмей жүру.

ТУЖРАГА тостаған, саптаяқ.

ТУЖРА-Х масаттану, шаттану.

ТУИВАЛЗА-Х ебелеңдеу, ебелектеу, ербендеу; **салхинд** ≈ желге ебелендеу.

ТУИВАЛЗУУЛА-Х ебелеңдету, ебелектеу, ербендету.

ТУИВАН I ебелек (өсімдік).

ТУИВАН II шыбық; ≈ **гаар жанчих** шыбықпен дүре соғу.

ТУИВАНДА-Х шыбықпен ұру, дүре соғу.

ТУИВГАНАХ сенделу, теңселу, тәлт-тіректеу, бұлғақтау.

ТУИВГАНУУЛА-Х сенделту, теңселту, тәлт-тіректеу, бұлғақтату.

ТУЙЛ 1. шек, шет; ≈ **даа хүрэх** шегіне жету; 2. өте, ең, тым, аса, нақ; ≈ **ын муу** өте жаман, ≈ **ын сайн** ең жақсы; ≈ **ын үнөн** нақтылы шындық; ≈ **ын хайрт** аса қымбатты; 3. үйек, шет; дәлхийн өмнөд ≈ жер шарының оңтүстік үйегі; дәлхийн умард ≈ жер шарының солтүстік үйегі.

ТУЙЛААДАС (*қар*) жапалақ, қылау; **тэмээн** ≈ жапалақ қар; **ингән** ≈ қылау.

ТУЙЛА-Х 1. (түйе, ат) тулау, мөңкү, бұлқыну; **тэмээ** ≈ түйе тулау; **морь** ≈ ат мөңкү; **тэмээ** ≈ **ад тэнгэрт хурэхгүй**, **ямаа** ≈ **ад янгирцаг эвдэхгүй** (*мақал*) түйе тулап аспанға шықпас, ешкі тулап ыңырақ шақпас; 2. *ауыс*. еркіну, тайрандау, дандайсу; ≈ **ж явах** еркінсіп кету.

ТУЙЛГҮЙ 1. шексіз, ұшан-теңіз, тегелей-теңіз; ≈ **их цас** шексіз қалың қар; ≈ **их ус** тегелей-теңіз су; 2. *ауыс*. еркінсіген, дандайсыған, бетімен кеткен; ≈ **дүрсгүй хүүхэд** еркінсіген сот-қар бала.

ТУЙЛДАС туйлаадас.

ТУЙЛДА-Х 1. шегіне жету, түйықтау; 2. *ауыс*. тұралау, болдыру, дінкесі кұру, шаршау; **бүр** ≈ **жээ** әбден тұралапты.

ТУЙЛДУУЛА-Х 1. шегіне жеткізу, түйықтату; 2. *ауыс*. тұралау, болдырту, дінкесін кұрту, шаршау.

ТУЙЛУУЛА-Х 1. (түйе, ат) тулату, мөңкіту, бұлқынту; 2. *ауыс*. еркінсіту, тайрандау, дандайсыту.

ТУЙПУУ кірпіш; **түүхий** ≈ шикі кірпіш, күйдірілмеген кірпіш; **болсон** ≈ күйдірілген кірпіш; ≈ **байшин** кірпіш үй, там; ≈ **шатаах** кірпіш өртеу, кірпіш күйдіру; ≈ **ны завод** кірпіш заводы; ≈ **ны хэв** кірпіштің қалыбы.

ТУИТАЛЗА-Х 1. (*аяқ*) маймаңдау, маймию; 2. (*ат*) сүріншектеу, сүрінгіштей беру, сүріншектей беру.

ТУИТАЛЗУУЛА-Х 1. (*аяқ*) маймаңдау, маймиту; 2. (*ат*) сүріншектету, сүріншектете беру, сүрінгіштете беру.

ТУИТГАНА-Х 1. маймаңдау, маймаң-маймаң қағу; 2. = **туйталзах**.

ТУИТГАР 1. (*аяқ*) маймақ; 2. (*ат*) шойнақ, шойқы. сүріншек.

ТУИТРА-Х (*аяқ*) бүгілу, шойнаңдау, ақсаңдау.

ТУЛ I (*балық*) табан.

ТУЛ II 1. (*шыл*) себепті, -дықтан (-діктен), -тықтан (-тіктен); **ирсэн** ≈ келген себепті, келгендіктен; **хйисэн** ≈ істегендіктен, істеген себепті; 2. үшін, бола; **чиний** ≈ сен үшін, саған бола.

ТУЛААС тіреніш, сүйеніш, тіреуіш, тіреу.

ТУЛАГДА-Х 1. тіреду, сүйелу, тіреу қойылу, бағана қойылу; 2. таялу, сүйелу; 3. (орыңға) жетілу, тірелу; 4. таятылу, тақатылу; 5. (біріне-бірі) тиісу, жанасу; шектесу; 6. ренжісу, жанжалдасу.

ТУЛАЙ (*ауру*) құяң, сар су; ≈ **гэм** құяң ауруы; ☆ **хэлэн тулай** шолжың, шүлдір.

ТУЛАЙТА-Х 1. құяң түсу, сар су түсу; 2. (*тілі*) шолжыңдау, шүлдірлеу.

ТУЛАЛДААН шайқас, ұрыс, майдан; ≈ **ы талбар** шайқас алаңы; ≈ **д орох** шайқасқа түсу, шайқасу; **Сталинград-ын** ≈ Сталинград майданы; ≈ **ы талбар** ұрыс даласы.

ТУЛАЛДА-Х шайқасу; ұрысқа шығу, соғысу.

ТУЛАЛДУУЛА-Х шайқастыру, соғыстыру.

ТУЛАЛЦА-Х 1. тіресу, сүйесу, тіреу, қойысу, бағана қойысу; 2. таясу, жанасу, тиісу, шектесу; 3. ренжісу, жанжалдасу, ұрысу, қағысу.

ТУЛАМ мес, шанаш, тұлып (*бітеу сойылған тері*); **ямаан** ≈ ешкі месі; ≈ **тай сүү** месті сүт, меске құйған сүт; ☆ **хоолны тулам** мес қарын; мешкей, қорқау, тамақсау; ☆ **мөнгөний тулам** ақша жегіш, жеменқор, жемқор; ☆ **хээрүүлйин тулам** даукес, жаңжалшыл, дауқулар, созкумар.

ТУЛАМЛАГДА-Х 1. (*тері*) местелу, тұлыпталу, бітеу салылу; 2. (*ыдыс*) меске құйылу, тұлыпталыну, тұлыпқа салыну; 3. *ауыс*. мешкейлену, қомағайлану.

ТУЛАМЛА-Х 1. (*теріні*) местеу, тұлыптау, бітеулеп сою; ≈ **ж өвчих** тұлыптап сою; 2. (*ыдыс*) меске салу, тұ-

лыптау, тұлпыңка салу; **сүүтээ** ≈ в сүт-ті тұлпыңка кұйды; 3. *ауыс. (асқа)* мес қарын болу, мешкейлену, қомағайлану.

ТУЛАМДЖУЛА-Х 1. (тері) местету, тұлпыңтату, бітеулетіп сойғызу. 2. (*ыдыс*) меске салдыру, тұлпыңтату. тұлпыңқа салдыру; 3. (*асқа*) мес қарын болдыру, мешкейлендіру, қомағайландыру.

ТУЛАН: тулан загас табан балық.

ТУЛАР 1. (науаның) түбі, арқасы; 2. (*қайық*) бөген.

ТУЛА-Х 1. тіреу, сүйеу, тіреу қою, бағана қою; **модоор** ≈ в ағашпен тіреді; 2. таяну, сүйену, демеу; **эрүүгээ** ≈ жағын таяну, **гараараа** ≈ ж **босов** қолымен демеп тұру; **таяғ** ≈ таяққа сүйену; **ташаагаа** ≈ мықындау, мықынын таяну; 3. тықырлау, тірелу, түбіне жету; **ёроолд** ≈ түбіне тірелу; 4. *ауыс.* таяу, жақындау, жуықтау; **гэрт** ≈ ж **очих** үйге таяп бару; 5. бетпе-бет келу, жанасу, қоян-қолтық келу; **нүүр** ≈ ж **уулазах** бет қосып сөйлесу. бетпе-бет сөйлесу; 6. шайқасу, соғысу. тіресу; **байлдах** ≈ шайқасу-тіресу; 7. ренжісу, жаңжалдасу; **ам хэлээр** ≈ ауыз жүзінде ренжісу.

ТУЛБАА табаншабақ (*балық*).

ТУЛБАР үскі, тескіш (темір, ағаш тесетін аспап).

ТУЛГА 1. ошақ; **зуух** ≈ шарбақ ошақ; ≈ **тойрон суух** ошақ басын айнала отыру, от басын айнала отыру; 2. жүк аяқ; ≈ **дээр тавих** жүк аяққа қою; ☆ **тулга тойрсон** үг өсек, осек-аян.

ТУЛГАГДА-Х 1. =тулагдах; 2. жүктелілу, мойындатылу, артылу; ☆ **буу тулгагдах** мылтық кезелу, мылтық оқтау; 3. сүзестірілу, тиістірілу, соғыстырылу; 4. ауыстырылу, алмастырылу.

ТУЛГАМ қысылтағаяң, қысылшаң, қиын-қыстау, ауыр; ≈ **хугадаа** қысылтағаяң кез.

ТУЛГАМДА-Х 1. қысылу, қиналу, бөгелу, сасу; ≈ **аад хэлэх үгээ ч олохгүй байв** қысылып айтар сөзін таппады; 2. (уақыт) болу, таяу, тақау, алқымау; **хугадаа** ≈ уақыт тақау.

ТУЛГАМДУУЛА-Х 1. қысылту, қинату, састыру, бөгелдіру; 2. (*уақыт*) таяту, тақату, алқымдату.

ТУЛГАР I 1. жаңадан, жаңа, жаңа гана; **тугтам** ≈ жаңадан гана; **шинэ** ≈ жаңа гана; ≈ **төр** жаңа үкімет; 2. алғашқы, тұңғыш, түп; ≈ **бичиг** алғашқы хат; ≈ **баримт** түп нұсқа; ☆ **тулгар биетэй** а) тұмса әйел; б) босануға таяған, күні толған (әйел).

ТУЛГАР II ұялшақ, жасқаншақ, тайсалғыш, именшек.

ТУЛГАРАЛТ 1. (*міндет*) жүктем, жүктелу; 2. (*машық*) бөгелу, кідіру, жүрмеу; 3. тосын кездесу, кенет жолығу.

ТУЛГАРА-Х 1. жүктелу, артылу;

зорилт ≈ міндет жүктелу; 2. (*машық*) бөгелу, жүрмеу. кідіру; **айраг** ≈ аад. **байна** қымыз жүрмей тұр; 3. тосыннан кездесу. кенет жолығу; **тэнд** ≈ **чээ** сонда кенет жолығыпты; 4. (*буын*) таю, жылыу, сығу; **хуруу нь** ≈ **чээ** саусағының буыны тайыпты; 5. тап болу, ұшырау; **хүчирхэг эсэргүүцэлтэй** ≈ қуатты қарсылыққа тап болу.

ТУЛГАРДА-Х 1. икемсіздену, бейімсіздену, көденсу, ебсіздену; ≈ **ан ажилдаа самгардаж байна** икемсізденіп жұмыста қысылып жатыр; 2. имену, ұялу, жасқану; ≈ **аад юу ч хэлсэнгүй** именіп ешнәрсе айтпады.

ТУЛГАДУУЛА-Х 1. икемсіздендіру, бейімсіздендіру, көденсіту, ебсіздендіру; 2. имендіру, ұялту, жасқан-дыру.

ТУЛГАРИЛА-Х (*күрес*) тіресу.

ТУЛГА-Х 1. күштеу, зорлау, күшпен жүктету, күшпен мойындату; ≈ **н хүлээлгэх** күштен мойындату; ≈ **н тушаах** күшпен бүйіру; ☆ **буу тулгах** мылтық кезеу, мылтық оқтау; ☆ **тулган шаардах бичиг** үзілді-кесілді талап хат; 2. сүзестіру, тиістіру, соғыстыру; **хундага** ≈ тосты соғыстыру; 3. ауыстыру, алмастыру.

ТУЛГУУЛА-Х 1. күштету, зорлату, күшпен жүктеттіру, күшпен мойындатыру; ☆ **буу тулгуулах** мылтық кезету, мылтық оқтау; 2. сүзестірту, тиістірту, соғыстырту; 3. ауыстырту, алмастырту.

ТУЛГУУР I 1. тіреуіш, тіреу, бағана; **модоор** ≈ **хийх** ағаштан тіреуіш істеу; 2. (*қайық*) тіреуіш құрық, тіреуіш бақан; ☆ **тулгуур онтоц** есексіз қайық, құрықпен жүретін қайық; 3. *ауыс.* сүйеніш, пана, қамқоршы; **гол** ≈ **нь** басты сүйеніші; **түшиг** ≈ сүйеніш-пана; ☆ **тулгуур судалгаа** іргелі зерттеулер.

ТУЛГУУР II =тулгар.

ТУЛГУУРГҮЙ 1. тіреуішсіз, тіреуішсіз, бағанасыз; 2. (*қайық*) тіреуіш құрықсыз, тіреуіш бақансыз; 3. *ауыс.* панасыз, қамқоршысыз, сүйенішсіз.

ТУЛГУУРДА-Х 1. тіреуішпен тіреу, тіреу қою, тіреу, сүйеу; **хазайсан хашааг** ≈ қисайған қораға тіреу қою; 2. (*қайықты*) бақанмен тіреп жүргізу.

ТУЛГУУРДУУЛА-Х 1. тірету, сүйету, тіреу қойдыру, бағана қойдыру; 2. (*қайық*) құрықтату, құрықпен тіретіп жүргізу.

ТУЛГУУРИЛА-Х 1. =тулгуурдах. 2. = **түшиглэх**; 3. үзілді-кесілді айту, кесіп айту; **би** ≈ **н хэлж чадахгүй байна** мен үзілді-кесілді айта алмаймын.

ТУЛГУУРИЛУУЛА-Х 1. = тулгуурдуулах; 2. = **түшиглүүлэх**; 3. үзілді-кесілді айтқызу, кесіп айтқызу.

ТУЛГУУРЛА-Х 1. =тулгуурдах; 2. = **тулгуурилах**; 3. (*себен*) негіздеу, сүйену, дәлел ету.

ТУЛГУУРЛУУЛА-Х 1. = тулгуурдуулах; 2. = тулгуурилуулах; 3. (*себен*) негиздету, сүйөндүрү, долел болдыру.

ТУЛГУУРТАЙ 1. тиреүшүгү, сүйеүлү, тиреүш койылган, сүйеу койылган баганалы; 2. сүйөнүш бар, панасы бар, камкоршысы бар; 3. *ауыс*. табандык, ажылы, укышты.

ТУЛГУУРЪ демөө, сүйеу, колдау, жәрдем, көмөк.

ТУЛГУУРЪТАЙ демөөлү, сүйеүлү, колдаулы, демөө бар, сүйеу бар, сүйөнүш бар; = *хүн* сүйөнүш бар адам.

ТУЛД = тул II.

ТУЛДУЙДА-Х сүйөнү, жордемін алу, көмөгін алу, тирек туту; *алды хүчинд* ≈ журт күшіне сүйөнү; *дэмжлэгт* ≈ колдагына сүйөнү.

ТУЛМАН: тулман хөөрөг месқобыз (*күй аспабы*).

ТУЛУУЛА-Х 1. тирету, сүйету, тиреу койгызу, багана койгызу; 2. таянгу, сүйенту, демету; 3. түбіне жеткизу, түбіне тирелту; 4. таягу, жақындату, жуықтату; 5. бетпе-бет келтиру, жанастыру, қоян-қолтық келтиру; 6. шайқастыру, соғыстыру, тирестіру; 7. ренжістіру, жаңжалдастыру.

ТУЛХИ 1. әлсіз, дәрменсіз; 2. икемсиз, бейімсиз, кодек; 3. тонас; ☆ *тулхи хутга* кезлік, өтпес пышақ.

ТУМАРХАГ томырық, түйық (*мінез*).

ТУМАРХА-Х томсару, томыраю, томсыраю, түнеру, бүртию; ≈ *сан хүн* томсырайған адам.

ТУМАРХУУ: тумархаг.

ТУМБАГАНА-Х 1. дөңестену, томпино; 2. көлкендеу, томпаңдау;

ТУМБАГАНУУЛА-Х 1. дөңестендіру, томпиту; 2. көлкендету, томпаңдагу.

ТУМБАГАР 1. дөңес, томпақ; *дунда* ≈ *арыс* ортасы дөңес тері; 2. көлкең, томпаң, көлкіген, томпиған.

ТУМБАЙЛА-Х 1. іркідету, іркір еткізу; 2. томпиту, деңкиту, діңкиту.

ТУМБАЙ-Х 1. іркілдеу, іркіркі ету; 2. томпино, доңкино, діңкино; 3. үнсіз калу, жымыно; ≈ *ж хоцрох* жымпынып калу.

ТУМБАЛАЙДА-Х тумлайдах.

ТУМБАЛАЙДУУЛА-Х = тумлайдуулах.

ТУМБАЛЗА-Х = тумбаганых.

ТУМБАЛЗУУЛА-Х = тумбагануулах.

ТУМБАН = тумбагар.

ТУМЛАЙДА-Х тумшалау, жабу, бітеу, қымтау; *гөрийн хаяга* ≈ киіз үйдің іргесін тумшалау; *дээлээрээ хөлөө* ≈ шапанымен аяғын қымтау;

ТУМЛАЙДУУЛА-Х тумшалату, жаптыру; бітегу, қымтату.

ТУМЛА-Х 1. түнеру, бүртию, томсыраю, 2. үрейлену, зәрелену; *хүүхэд* ≈ бада үрейлену.

ТУН I (*ем мөлшері*) ішім, салым, іш-

ерлік; *зургаан* ≈ халууны эм алты ішім ыстықтың емі; *хүүхдийн* ≈ бала ішерлік мөлшер.

ТУН II 1. тым, өте, аса, тіпті, айрықша, ерекше; ≈ *сайн* өте жақсы; ≈ *муу* тым нашар, өте жаман; ≈ *хайргтай* айрықша ардақты, ерекше сүйкімді; ≈ *сөөтөэй* ерекше өшіккісін.

ТУНАА-Х 1. (лай) тұндыру, шөктіру; 2. (*сана*) екшеу, сұрыптау, іріктеу; 3. (жіп, арқан) түю, ширату, түйдектеу; 4. (*нишин*) түнерту, тұнжырату, бүртигу.

ТУНАМАЛ тұнба, тұнған, шөкпе, шөгінді; ≈ *ус* тұнба су; ≈ *чулуулаг* шөкпе тастар.

ТУНАРА-Х 1. (тігіс) іркілу, аттау; *оёдол нь* ≈ тігісі іркілу; 2. (*сана*) екшелу, сұрыпталу, іріктелу; ≈ *ч үлдэх* іріктеліп калу.

ТУНАРУУЛА-Х 1. (тігіс) іркілту аттату; 2. (*сана*) екшету, сұрыпталу, іріктету.

ТУНА-Х 1. тұну, шөгү; *цайны нитгэл* ≈ *жээ* шайдың шары тұнышты; *усны булинггар, нь* ≈ *жээ* судың лайы тұнышты; 2. (*сана*) екшелу, іріктелу, сұрыпталу; ≈ *ж үлдсэн бөх* сұрыпталып қалған палуан; 3. (*жіп, арқан*) түйілу, ширатылу, түйдектелу; *дээсний эрч* ≈ арқанның ширағы түйілу; 4. (*нишин*) түнеру, тұнжырау, бүртию; *дотор нь* ≈ іштей түнеру.

ТУНГААМАЛ тұнба, тұнық, таза; ≈ *алт* таза алтын, тұнық алтын; ≈ *зэс* тұнық мыс.

ТУНГАА-Х 1. тұндыру, шөктіру; *усан доторхи шороо булинггары* ≈ су ішіндегі топырақ лайды тұндыру; ☆ *алт тунгаах* алтынды шаю, алтынды екшеу; 2. *ауыс*. анықтау, көз жеткізу, шыңдығын білу, ашығын айыру; *учры нь олж, хужры нь* ≈ анығына көз жеткізу, ақ қарасын айыру.

ТУНГАЛАГ тұнық, мөлдір, таза, ашық; *шил шиг* ≈ эйнектей мөлдір; ≈ *ус* тұнық су; ≈ *сар* ашық ай; ≈ *огторгуй* тұнық аспан; ☆ *тунгалаг жан* мөлдір тұздық; ☆ *тунгалаг дай* кептірген шай; ☆ *тунгалгийн судас* қан тамыр; 2. *ауыс*. серек, ширақ, пысық; *саруул* ≈ ашық жарық, ақ жарқын; *сэргэлэн* ≈ пысық-ширақ, еті тірі; ≈ *ухаан* парасатты, ақылды; 3. *ауыс*. сәлемет, аман-есен, саламат; ≈ *сайхан морилж байна уу?* сау-сәлемет келдіңіз бе? *бие лагшин* ≈ уу? 1) көңіл-күйіңіз қалай? хал-жайыңыз қалай? 2) көріп-жәнеңіз күйлі ме?

ТУНДАС I шық, ылғал; *агаарын* ≈ ауа шығы.

ТУНДАС II тұнба, шөкпе, шөгінді; *дарсны* ≈ шарап тұнбасы.

ТУНДР тундра; ≈ *ийн* ургамал тундра өсімдіктері; ≈ *ийн бүс* тундра алабы.

ТУНЖРА-Х тұнжырау, түнеру, түйі-

лу, коюлану; ≈н харагдах тунжырап көрүнү; ≈ан явах тунжырап жүрү; үүл ≈ бүлт түнөрү.

ТУНИМТГАЙ—тунирхаг.

ТУНИРХАГ 1. бөлсүгүн, бүлдангыш, бөлсүгөн, бүлданган; ≈ хун бөлсүгүш адам; 2. билгенситин, төлөмситин.

ТУНИРХА-Х 1. бөлсүнү, бүлдану; **битгий** ≈! бөлсүнбө! бүлданба! 2. билгенсу, төлөмсү.

ТУНИРХУУ—тунирхаг.

ТУНИ-Х бөлсү, бүлдану, бөлсүнү; **чи битгий** ≈ад бай сен бөлсүнбөш, сен бүлданбашы.

ТУНСАА мүсөтүр (дөнекерге, емге керектенегин зат).

ТУНСААДА-Х мүсөтүрлеу, мүсөтүр жагу; ≈ж гагнах мүсөтүрлөп дөнекерлеу.

ТУНТАЙЛГА-Х томпигу, домаланту.

ТУНТАЙ-Х томпино, домалану; **галын хажууд** ≈н хэвтэх от басында томпнын жагу.

ТУНТАЛЗА-Х томпацдау, домалаңдау.

ТУНТАЛЗУУЛА-Х томпацдату, домалаңдату.

ТУНТГАНА-Х томпаң-томпаң қагу, домалаң-домалаң қагу, томпаң қагу, домалаң қагу.

ТУНТГАР домадак, томпиган, домаланган; **туламд хийсэн** ≈ юм түлпкца салган домалаң-нөрсө.

ТУНТРА-Х 1. тумлайдах; 2. жинау, жию; **мөнгө** ≈ ақна жинау; **бараа** ≈ жиһаз жию.

ТУНТРУУЛА-Х 1. тумлайдуулах; 2. (*жиһаз*) жинату; жигызу.

ТУНХАГ 1. үндеу, манифест; **Эв хамт намын** ≈ Коммунист партияның манифесті; **ардын намын** ≈ халық партиясының үндеуі; ≈ **бичиг** үндеу хат; 2. ұран, үндеу; ұрандама, шақыру.

ТУНХАГЛАЛ манифест.

ТУНХАГЛА-Х 1. үндеу, мәлімдеу; ≈н зарлах **бичиг** салганатты үндеу хат; ≈ж байна мәлімдейді; 2. ұрандау, шақыру.

ТУНХАГЛУУЛА-Х 1. үндету, мәлімдету; 2. ұрандату, шақыру.

ТУНХУУ I (*ыдыс*) тасшеүгім, таскүман; **цайны** ≈ шайдың тасшеүгімі.

ТУНХУУ II баданна (өсімдік).

ТУР I тамтық, үйінді, қалдық; **туйр сүймийн** ≈ бүтінген мешіт тамтығы; **балгасны** ≈ қала тамтығы.

ТУР II талдырмаш, жіңішке, нәзік; ≈ **муутайхан уурга** талдырмаш нашар құрық.

ТУРААЛ тұралаған, көтерем, қу сүйек; ≈даа **хүрэх** көтерем болу.

ТУРАА-Х арықтату, арыту, тұрала-ту.

ТУРАГ тұрық; (*ұзындық мөлшер*) ≈ мал тұрықты мал ірі мал; ☆ ≈ **шувуу** самұрық (күс); **туурайт морь давхиж хүрэхгүй**, ≈ **шувуу** нисч хүрэхгүй га-

зар тұяқтыда ат жетпес, қанаттыда самұрық жетпес жер (аныз ертегі) ☆ **тураг** загалмай тұйғын (күс); ☆ **тураг тас** күшіген; ☆ **тураг хэрээ** ала қарға; ☆ **тураг гөрөөс** бұғы тектестер; ☆ **тураг солонго** күзен; ☆ **тураг сараанын цэцэг** қызғалдақ; ☆ **тураг мах** сұрын ет, сұрпы ет.

ТУРАНГИ ашаң, арықтау, қағылсз, нөзіктеу.

ТУРАНГИДА-Х ашандау, арықтап кету, қағылсздену, нөзіктену.

ТУРАНГИЛА-Х ару, арықтау, арып кету, арықтап кету.

ТУРАНГИЛУУЛА-Х арыту, арықта-ту, арытын жіберу, арықтастып жіберу.

ТУРАНХАЙ 1. арық, ашаң, қойсыз; **эцэнхий туранхай** арық-тұрық, арық-тұрақ; ≈ мал арық мал; 2. (*ет*) жасық, арық; ≈ **мах** жасық ет, арық ет.

ТУРАНХАЙДА-Х өте ару, өте арып кету.

ТУРАНХАЙДУУЛА-Х өте арыту, өте арытып жіберу.

ТУРА-Х тұралау, ару, арықтау; ≈ж үхэх арықтан олу; ≈**сан** мал тұралаған мал, арықтаған мал; **эцэх** ≈ 1) тұралау-ару; 2) арып шаршау.

ТУРБИН құбыр, турбина (будын, газдың, судың күшін пайдаланатын аспап).

ТУРГИ-Х 1. пысқыру, осқыру; **морь** ≈ ат пысқыру; **ямаа** ≈ ешкі пысқыру; 2. түшкіру, пысқыру, сіңбіру; **битгий** ≈арай түшкірме; 3. бүрку, себелеу, шапырату; **ус** ≈вал тоос бургихгүй су бүріксе, тозақ көтерілмейді.

ТУРГУН мардымыз, жартымсыз; **дутуу** ≈ болар-болмас, үпі-тәпі.

ТУРЛААХЬ—турлиах.

ТУРЛИА-Х (күс) алақарға, ұзаққарға.

ТУРСАГА тұрықтері, қағанақтері, жемтіктері (арықтан олгес қой, сиікнің терісі).

ТУРУУ—туурай.

ТУРУУТ—туурай.

ТУРУУТАН тұяқтылар; **ад** ≈ аша тұяқтылар; **салаа** ≈ айыр тұяқтылар.

ТУРХАН—туранхай.

ТУРХАНДА-Х—туранхайдах.

ТУРХАНДУУЛА-Х—туранхайдуулах.

ТУРШ 1. бойымен, жағасымен; **замын** ≈ид мод **тарих** жол бойымен ағаш егу; 2. бойы; **жиллийн** ≈ жыл бойы.

ТУРШИГДА-Х 1. сыналу, тексерілу, байқалу; 2. тәжірибе істеліну.

ТУРШИЛ 1. сын, тексерінді, байқау, сынау, тексеру; 2. тәжірибе.

ТУРШИЛТ сынау, байқау; **цөмийн зэвсгийн** ≈ ядролық қаруды сынау.

ТУРШИ-Х 1. сынау, тексеру, байқау; **битүү** ≈ астыртын сынау; ≈**иж асуух** сынап сұрау; **тэнсэх** ≈ сынап көру; 2. тәжірибе істеу; **шинэ загварын машин** ≈ жаңа үлгінің машинасы.

на тәжірибе істеу; **ннсэх онгод** ≈ самолётке тәжірибе істеу; 3. көрү, байқау; ≈ **аад үзье** көрейін.

ТУРШЛАГА 1. тәжірибе; ≈ **солилдох** тәжірибе алмасу; 2. машық, әдет, дағды; **ажлын** ≈ **тай** жұмысқа машықтанған; ≈ **суух** машықтану, дағдылану; ☆ **туршлага хийх** сынау, байқау.

ТУРШЛАГАҒҮЙ 1. тәжірибесіз; 2. машықтанбаған, дағдыланбаған, әдеттенбеген.

ТУРШЛАГАЖИ-Х 1. тәжірибелену; 2. машықтану, дағдылану, әдеттену.

ТУРШЛАГАЖУУЛА-Х 1. тәжірибелендіру; 2. машықтандыру, дағдыландыру, әдеттендіру.

ТУРШЛАГАТАЙ 1. тәжірибелі; 2. машықтанған, дағдыланған, әдеттенген.

ТУРШЛАГАШИ-Х = **туршлагажих**.

ТУРШУУЛ сынаушы, барлаушы, сынау, барлау; **тагнуул** ≈ тыңшы, барлаушы; ≈ **ын ажил** сынғу жұмысы; ≈ **хийх** сынау, барлау.

ТУРШУУЛА-Х 1. сынату, тексерту, байқау; 2. тәжірибе ісету; 3. = **туршигдах**.

ТУРШУУЛЧ сынаушы, барлаушы.

ТУС I септік, селбек, көмек, жәрдем, пайда; **нэмэр** ≈ септік-селбек; **ашиг** ≈ пайда; ≈ **болох** септігі тию; **ач** ≈ 1) пайда; 2) маңыз; **ач** ≈ **ихтэй** 1) пайда-сы зор; 2) маңызы зор; ≈ **үзүүлэх** жәрдем көрсету; ☆ **ашиг тус** мүдде; **ангийн ашиг** ≈ тап мүддесі; ☆ **тусыг усаар** 1) пайдаға найза; жақсылыққа жамандық; ☆ **тусад орох** бала қолғанат бола бастау; ☆ **тус хүргэх гэж үс хүргэх** пайда тигізем деп найза тигізу; ☆ **тусыг усаар хариуль болохгүй** пайда тигізгенге найза тигізбе.

ТУС II түс, маңай; **мөрний** ≈ иықтың түсы; **толгойн** ≈ бастың маңайы.

ТУС III бүт.осы. мына, өз; ≈ **улсын харьяат** осы елдің азаматы; ≈ **орны хөгжлийн түүх** бұл елдің дамыс тарихы; ≈ **аймаг** бұл аймақ; ≈ **ынхаа үүрэгт ажил** озді-өзінің міндетті жұмысы; ☆ **тус тус** жеке-жеке; ☆ **тус бүр** әрқайсысы.

ТУСАА-Х 1. (**нәрсені**) тигізу; 2. (**сәуле, жарық**) түсіру; 3. (**нәрсе, бейне**) көрсету; 4. бүліндіру.

ТУСАМ I онан бетер; -қан (-нен, -ған, -ген) сайын **хэлэх** ≈ айтқан сайын; **явах** ≈ жүрген сайын.

ТУСАМ II жетер, жетерлік, тиер, тиерлік; **сум** ≈ **газар** оқ жетерлік жер.

ТУСАМТГАЙ 1. (**нәрсе**) тигіш; 2. (ауру) жұққын, тигіш, ауырғыш; **өвчин** ≈ **хүн** ауырғыш адам.

ТУСА-Х 1. тию; **сум** ≈ оқ тию; **шидсэн чулуу** ≈ лақтырған тас тию; 2. (**жарық, сәуле**) түсу; **гэрэл** ≈ жарық түсу; **нар** ≈ күн түсу; **сүүдэр** ≈ көл-енке түсу; 3. (**нәрсе, бейне**) көріну, түсу; **толинд** ≈ айнадан көріну, айнаға түсу; **дүрс усанд** ≈ бейне судан көрі-

ну, бейне суға түсу; **нүд** ≈ көз түсу; 4. бүліну; **хага** ≈ жарылу, айрылу; **хуга** ≈ сыну, үзілу; **поо** ≈ тесілу; ☆ **зог тусах** 1) топ ету; 2) кенет тоқтау, кенет кідіру.

ТУСБҮР әрбір, басына, жеке-жеке, әрқайсысы; **хүн** ≈ **ийн** әрбір адамның, әрқайсысының; **хүн** ≈ **т** адам басына.

ТУСГААР 1. жеке-өзі, оңаша, дара; ≈ **хийх** жеке істеу; ≈ **явах** оңаша кету; 2. тәуелсіз; ≈ **улс** тәуелсіз ел.

ТУСГААРЛАГДА-Х 1. жекелену, оңаша болу, даралану, оқшаулану; 2. тәуелсіздену.

ТУСГААРЛАГДМАЛ 1. жекеленген, оңашаланған, дараланған, оқшауланған; 2. тәуелсізденген.

ТУСГААРЛАГЧ жекелегіш, оңашалағыш, даралағыш, оқшаулағыш; **цахилгаан** ≈ электр жекелегіш.

ТУСГААРЛА-Х жекелеу, оңашалау, даралау, оқшаулау, бөлу; **халдварт өвчтэй малыг** ≈ жұқпалы ауруы бар малды жекелеу.

ТУСГААРЛУУЛА-Х жекелету, оңашалату, даралату, оқшаулату, бөлдiру.

ТУСГААРЛУУР - **тусгаарлагч**.

ТУСГАГДАХ бейнелену.

ТУСГАГЧ 1. (**жарық, сәуле**) түсіруші; 2. бейнелеуші.

ТУСГАЙ 1. бөлек, жеке, оңаша, дара; **ам өрх** ≈ үйі бөлек; ≈ **байлгах** жеке тұрғызу; ≈ **бүлэг** жеке тарау; 2. ерекше, айрықша, өзгеше; ≈ **шалтван** ерекше себеп; **хуулийн** ≈ **анги заңның** айрықша бөлімі; 3. арнайы, өз алдына, әдейі; ≈ **ярнлгах** арнайы сойлесу, өз алдына сойлесу; ☆ **тусгай мэрэгжил** мамандық, арнаулы маман, жеке маман; ≈ **мэрэгжийн сургууль** арнаулы мамандық мектебі.

ТУСГАЙЛАГДА-Х 1. бөлектену, жекелену, оңашалану, даралану; 2. ерекшелену, айрықшалану, өзгешелену.

ТУСГАЙЛА-Х 1. бөлу, жекелеу, оңашалау, даралау; 2. арнау, ерекшелеу, айрықшалау, өзгешелеу; ≈ **н бэлтгэсэн** орон байр арнап әзірлеген орын.

ТУСГАЙЛУУЛА-Х 1. бөлектету, жекелету, оңашалату, даралату; 2. арна-ту, ерекшелету, айрықшалату, өзгешелету; 3. = **тусгайлагдах**.

ТУСГАЙРА-Х бөліну, жекелену, жеке болу, оңашалану, даралану; ≈ **ан салах** жеке бөліну.

ТУСГАЙРУУЛА-Х бөлектету, жекелеу, жеке болдыру, оңашалау, даралау.

ТУСГАЛ 1. (**далдик**) тию, тиетін; ≈ **сайтай** дәл тиетін; ≈ **муутай** дәл тимейтін, аубт кететін; **дунд** ≈ **ын цөмийн пуужин** орта қашықтық (арналған) ракета; 2. бейне, кейіп; **толинд**; **туссан** ≈ айнаға түскен бейне, айнадан көрінген кейіп.

ТУСГАЛТАЙ 1. тиетін (**оқ, ракета**); 2. қашықтықта қолданылатын; **хол** ≈ **далавчит пуужин** қашықтыққа қолда-

нылатын канатты ракеталар.

ТУСГА-Х 1. (*далдик*) тигизу; 2. (*жарык, сауле*) түсіру; 3. (*нәрсені*) бейнелеу, көрсөтү, кейіптеу.

ТУСҮҮЙ 1. пайдасыз, себи жок, селбегі жок; 2. ұнамсыз, қолтасыз, жайсыз; **өнөөдөр** ≈ бүгін қалайсыз; ≈ **хүн** жайсыз адам; 3. қайырымсыз, рақымсыз, мейірімсіз; **эцэг эхдээ ямарч** ≈ әке шешесіне ешбір қайырымы жок.

ТУСЛАГЧ 1. көмекші, көмек етуші; ≈ **хүн** көмекші адам; 2. (*гарих*) болыс көмекшісі; **тамғын** ≈ әкімшілік көмекшісі; **хушууны** ≈ аудандық көмекші.

ТУСЛАМЖ 1. жәрдем, көмек; ≈ **үзүүлөх** жәрдем көрсөтү; **ах дүүгийн** ≈ туыскандық көмек; ≈ **авах** көмек алу; 2. қайырым, мейірім, рақым-қолтабыс, селбек; ☆ **түргән тусламж** дәрігерлік жедел жәрдем.

ТУСЛАМЖЛА-Х жәрдемдесу, көмектесу, жәрдем беру, көмек көрсөтү.

ТУСЛАМЖЛУУЛА-Х жәрдемдестіру, көмектестіру, жәрдем бергізу, көмек көрсеткізу.

ТУСЛА-Х 1. көмектесу, жәрдемдесу, көмек беру, жәрдем беру; **мөнгөөр** ≈ **в** ақшалай көмектесті. 2. қолтабыс ету, септік тигізу; **ажилд** ≈ жұмысқа қолтабыс ету; 3. орынбасар, көмекші; **дарғын** ≈ бастықтың орынбасары; ☆ **туслах чанарын аж ахуй** қосалқы шаруашылық, көмекші шаруашылық; ☆ **туслах үйл үг** көмекші етістік.

ТУСЛУУЛА-Х 1. көмектестіру, жәрдемдестіру, көмек бергізу, жәрдем бергізу; 2. қолтабыс еткізу, септік тигіздіру.

ТУСТАЙ пайдалы; **нийгәмд** ≈ қолға пайдалы; **биенд** ≈ өзіне пайдалы.

ТУТАМ басы, әрбір, сайын, басына; **хүн** ≈ адам басы, әрбір адам, жан басы; **өдөр** ≈ күн сайын; **сар** ≈ ай сайын.

ТУТРАГА күрші.

ТУУ I од. ту (ит қосқанда айтатын одағай сөз).

ТУУ II ұзақ (құс); **алаг** ≈ ала мойын ұзақ.

ТУУВАР (*мал*) айдау, айдам, айдайтын; ≈ **ын мал** айдайтын мал; **мал** ≈ мал айдау; ≈ **ын зам** мал айдайтын жол.

ТУУВАРДА-Х (*мал*) айдаудан зорығу, айдаудан тұралау.

ТУУВАРДУУЛА-Х (*малды*) айдаудан зорықтыру, айдаудан тұралау.

ТУУВАРЛА-Х (*мал*) айдау; **мал** ≈ **ажил мал** айдау жұмысы.

ТУУВАРЛУУЛА-Х (*мал*) айдатқызу.

ТУУВАРШИ-Х=туувардах.

ТУУВАРШУУЛА-Х=туувардуулах.

ТУУГДА-Х 1. (*мал*) айдалу; ≈ **сан мал** айдалған мал; 2. (*желсе*) ұшу;

(*жел*) ұшыру.

ТУУГЧИД (*мал*) айдаушылар; **мал ын туршлага мал айдаушылардың** тәжірибесі.

ТУУЖ повесть, хикая; ≈ **бичиж** повесть жазу; **адал явдалт** ≈ хикая.

ТУУЖУУ сыпырғыш, сүрткіш; **хялгасан** ≈ қылдан істелген сыпырғыш; **өвсон** ≈ шөптен істелген сыпырғыш.

ТУУЖУУДА-Х сыпыру, сібірткілеу, сүрту.

ТУУЖУУДУУЛА-Х сыпырту, сібірткілету, сүрткізу.

ТУУЗ таспа, бау; **эрээн** ≈ өрнекті таспа, өрнекті бау; **саатай** ≈ оқалы таспа, нока; **дулгуй** ≈ өрнексіз таспа.

ТУУЛАЙ қоян; ≈ **н бөжин қоянның** көзегі; ≈ **н арьс** қоянның терісі, ≈ **г хөөх** қоянды қуу; **молтогчин** ≈ ор қоян, үй қояны; ≈ **н хирээр нумаа тат**, **тугалын хирээр ээлээ тат** қоянға шақтап садағынды тарт, бұзауға шақтап желінді тарт □ әр нәрсені өз бойына шақта; ☆ **туулай жил** қоян жыл (*жыл*) қайыру жүйесіндегі төртінші жыл; ☆ **туулайн бөөр** қоянбүйрек (*өсімдік*); ☆ **туулайн тагнай** қоянтаңдай (*сарғылт*) гүлді, 5—6 күлтәлі емге керектенетін өсімдік).

ТУУЛА-Х I 1. (сү) оту, кешу; **ус** ≈ судан оту; **шалбааг** ≈ батлақ кешу; 2. (*қыыншылық*) бастан өткізу, бастан кешіру; **бәрхшээлийг** ≈ қыыншылықты бастан өткізу; **хүн төрөлхтөн** ≈ **ж байгаа** адамзат кешіп отырған.

ТУУЛА-Х II 1. басып оту, кесіп оту; **фронтыг** ≈ фронтты кесіп оту; 2. ысылу, төселу, көндігу, көпті көру; **ихийг** ≈ **сан хүн** ысылған адам, көпті көрген адам.

ТУУЛА-Х III (ауру) шығу, бөрту; **улаан эсэргэнэ** ≈ бөртпе шығу, бөрту, қызамық шығу.

ТУУЛА-Х IV іші оту, іші жүру, тышқақ тию.

ТУУЛГА (*дәрі*) іш жүргізетін, іш қуатын; **давсан** ≈ іш жүргізетін тұз дәрі; **тосон** ≈ іш қуатын май дәрі.

ТУУЛГА-Х I (*дәрімен*) іш жүргізу, іш қуғызу.

ТУУЛГА-Х II 1. (*мал*) айдау; 2. (*желге*) ұшырту, ұштыру; 3. =**туугдах**. **ТУУЛИ-Х** зорлықпен тонау, күшпен олжалау.

ТУУЛУУЛА-Х 1. (судан) өткізу, кештіру; 2. (*қыыншылық*) бастан кешірту, бастан өткіздіру.

ТУУЛЬ жыр, эпос; **баатарлаг** ≈ баатырлар жыры; **үлгэр** ≈ ертегі жыр.

ТУУЛЬЧ жыршы, жырау, эпосшы; **ардын** ≈ халық жыршысы, жыраулар.

ТУУР I тарна (жеміс өсімдігі).

ТУУР II шақпақ ет.

ТУУР III тұяқ.

ТУУРАЙ тұяқ; **қомбон** ≈ **сом тұяқ**, **тік тұяқ**, **жұмыр тұяқ**; **хомбон** ≈ **тін**

түяк, жұмыр **түяк**; **далбан** ≈ талпақ
түяк, жалпақ **түяк**.

ТУУРАЙТ түяқты.

ТУУРАЙТАН түяқтылар: **битүү** ≈ бітеу түяқтылар; **ац** ≈ аша түяқтылар.
ТУУРАХ (қызамық, бөрте) шығу, бөрту, есекжем шығу.

ТУУРВИЛ 1. бастама. бастау; **ик** ≈ ұлы бастама; 2. өзiр болу, даяр болу, аяқтау.

ТУУРВИ-Х 1. бастау; 2. өзiрлену, даярлану; 3. шұғылдану, кiрiсу; 4. жазу; **ном** ≈ шығарма жазу.

ТУУРГА 1. туырдық; **гэрийн** ≈ ки-из үйдiң туырдығы; **эсгий** ≈ киіз туырдық; **эсгий** ≈ **тан** киіз туырдықтылар, көшпелiлер; 2. қанат, қабырға; **бай-шигийн** ≈ үйдiң қабырғасы.

ТУУРГАТАН 1. көшпелiлер, көшпелi тайпалар; 2. ұлт, тiлдес; **монгол** ≈ монғол тiлдес.

ТУУРТ = туурайт.

ТУУРТАН = туурайтан.

ТУУРЬ 1. шежiре; 2. новелла.

ТУУС 1. тура, тiке, түзу; ≈ **зам** түзу жол; ≈ **явах** тура тарту, айнамай кету; 2. жалғасқан, созылған, ұзын; ≈ **мод** жалғасқан ағаш; ≈ **ширээ** ұзын үстел.

ТУУСЛА-Х 1. туралату, тiкелету, түзулету; 2. жалғастыру, созылту, ұзарту.

ТУУСРА-Х 1. туралау, тiкелеу, түзулеу; 2. жалғасу, созылу, ұзару.

ТУУ-Х айдау; **мал** ≈ **ж ирсэн** мал айдап келдi; ≈ **мал** айдайтын мал; **хөөх** ≈ кuu айдау.

ТУУХАЙ I кiрдiң тасы; **юм хэмжих** ≈ нәрсе өлшейтiн кiрдiң тасы.

ТУУХАЙ II алшы; **шагааны** ≈ **этгээд** зыяқты алшы жағы; ☆ **туухай** заңидах күрмеу, күрмеп байлау.

ТУУХАЙЦА-Х (ойын) алшы түсiру; ≈ **ац** наадах алшы түсiрiп ойнау.

ТУУХАЙЦУУЛА-Х алшы түсiрiп ойнатқызу.

ТУУШ 1. тура, түзу; ≈ **шугамтай дәстөр** түзу сызықты дәптер; ≈ **урт мод** түзу ұзын ағаш; 2. бойы; **өдөр** ≈ күнi бойы.

ТУУШГҮИ табансыз, тиянақсыз, төзімсіз, қорқақ, жүрексіз; ≈ **этгээд** табансыз адам.

ТУУШРА-Х реттелу, ыңғайлану; **ажил** ≈ **гэж** байна жұмыс реттейiн деп қалды.

ТУУШТАЙ 1. табанды, төзімді, ысылған, жүректі, батыл; ≈ **байх** табанды түру; ≈ **үг хэлэх** батыл сөйлеу; ≈ **тэццэгч** табанды күрескер; 2. дөйектілікпен; ≈ **хүмүүжүүлэх** дөйектілікпен төрбиелеу.

ТУХ жай, жағдай, маза, тыныш; **тав** ≈ жай-күй; ≈ **тай суух** жайлы отыру; ≈ **алдах** маза кету.

ТУХАЙ 1. туралы, жөнiнде, жайында; **ядалтын** ≈ жеңiс туралы; **аз**

жаргалын ≈ бақыттылық жайында; 2. шаруамен, шаруаға, шаруаға болз, жұмыспен, жұмысқа, жұмысқа бола; **та юун** ≈ **ирсэн бэ?** сiз не шаруаға келдiңiз? **ямар** ≈ **ясан бэ?** қандай жұмыспен кеттi? 3. жеке-жеке, өз алдына, әрқайсысын; ≈ ≈ **авч үзэх** жеке-жеке алып көру; 4. дер кезi; **цаг** ≈ **д нь арга хэмжээ** авах дер кезiнде шара қолдану; 5. тұрғы, тұрғысы, жағы; **энэ** ≈ **д гэвэл** бұл тұрғысына келсек, бұл жағына келсек.

ТУХАЙЛАГДА-Х 1. аталу, атап айтылу, анығырақ айтылу, ашық айтылу, дәлiрек айтылу; 2. долбарлану, шамалану, жобалану; молшерлену.

ТУХАЙЛА-Х 1. атау, атап айту, анығырақ айту, ашық айту, дәлiрек айту; ≈ **ан хэлбэл** атап айтсақ; 2. шамалау, жобалау, долбарлау, молшерлеу; ≈ **ж бодоход** шамалап ойлағанда; ≈ **ж сууна** долбарлап отыр.

ТУХАЙЛУУЛА-Х 1. атату, атап айтқызу, анығырақ айтқызу, ашық айтқызу, дәлiрек айтқызу; 2. шамалату, жобалату, долбарлату, молшерлету.

ТУХАЙТАЙ 1. жуық, шамалы; **ни-лээд** ≈ **байна** недәуір жуық екен; 2. ұқсас, бiрдей.

ТУХГҮИ жайсыз, жағдайсыз, жай-күйсiз, тынышсыз, мазасыз; ≈ **байдалд** жайсыз жағдайда, жағдайсыз кезде ≈ **болох** мазасыздану.

ТУХГҮЙДЭ-Х жайсыздану, жағдайсыздану, жай-күйсiздену, тынышсыздану, мазасыздану.

ТУХГҮЙХЭН (сын) жайсыздау, жағдайсыздау, жай-күйсiздеу, жайсызырақ, жағдайсызырақ, жайы келмей, жағдайы келмей; тынышсыздау, мазасыздау.

ТУХИРАГДА-Х 1. (ит) қосыңу, жиберiлу; 2. егестiрiлу, өшiктiрiлу, ерегестiрiлу.

ТУХИРАГЧ 1. (ит) қосышы, үргiзу-шi, жиберушi; 2. өшiктiрушi, егестiрушi, ерегестiрушi.

ТУХИРА-Х 1. (ит) қосу, үргiзу, жиберу; **нохой** ≈ ит қосу; 2. өшiктiру, егестiру, ерегестiру; **битүүтээр** ≈ **ч байна** бiлiндiрмей егестiрiп отыр.

ТУХИРЛАГА 1. (ит) қосыншылық, үргiзушiлiк; 2. өшiктiрушiлiк, егестiрушiлiк, ерегестiрушiлiк.

ТУРХИРЛАГА = тухирлага.

ТУХИРУУЛА-Х 1. (ит) қостыру, үргiздiру; 2. өшiктiру, егестiру, ерегестiру; 3. = **тухирагдах**.

ТУХЛАГДА-Х жай жасалу, қолай жасалу, күтiлу.

ТУХЛА-Х 1. жайлану, тынышталу, жайғасу; ≈ **н суух** жайланып отыру; **тавлах** ≈ жайлану, орналасу; 2. күту.

ТУХЛУУЛА-Х 1. жайландыру, тынышталдыру, жайғастыру; 2. күттiру; 3. = **тухлагдах**.

ТУХТАЙ жайлы, жағдайлы, ыңғай-

лы, қолайлы, бейқам, алаңсыз, тыныш; ≈ байр жайлы орын; ≈ ажиллах алаңсыз жұмыстау.

ТУШАА I 1. тұсау, тұсамыс; **моринь** ≈ аттың тұсамысы; ≈ **гаар туших** тұсаумен тұсау; **төмөр тушаа** кісен; 2. (*шомың*) бау; **шаттық** ≈ шомың бауы; 3. мәтше, арқалық; **байшингийн** ≈ мод үйдің мәтше ағашы; 4. *ауыс*. кедергі, бөгег; **чи битгий** ≈ **болоод бай** сен кедергі болма; ☆ **тус болох гээд тушаа болох** пайда тигізем деп найза тигізу.

ТУШАА II 1. түс, маңай; **энэ** ≈ мына тұқ; 2. жеке-жеке, дара-дара; ≈ **явггах** жеке-жеке кету; 3. шамасы, шамалы; **хорин тав** ≈ жиырма бес шамалы.

ТУШААГДА-Х I бұйырылу, өкімделу, бұйрық берілу, әмір етілу.

ТУШААГДА-Х II берілу, тапсырылу, өткерілу.

ТУШААЛ I. бұйрық, әмір, жарлық; ≈ **гаргах** бұйрық шығару; ≈ **аар томилох** бұйрықпен тағайындау; 2. лауазым, шен, дәреже, мәнсап; **албан** ≈ ресми мәнсап; ≈ **аас буулгах** лауазымын алу; 3. міндет, жауап; ≈ **хүлээх** міндет жүктеу.

ТУШААЛГА-Х I бұйырту, бұйрық бергізу.

ТУШААЛГА-Х II бергізу, тапсырту, өткертү.

ТУШААЛДА-Х кездігу, жолыгу, кездесу.

ТУШААЛДУУЛА-Х кездіктіру, жолықтыру, кездестіру.

ТУШААЛТ I лауазымды, мәнсапты, лауазымы бар мәнсабы бар.

ТУШААЛТ II (*науқан*) беру, тапсыру, өткеру; **мал** ≈ мал беру; **ноос** ≈ жүн беру.

ТУШААЛТАЙ—тушаалт I.

ТУШААЛТАЙ шенділер, мәнсаптылар, дәрежелілер, лауазымдылар; **албан** ≈ ресми мәнсаптылар.

ТУШАА-Х I бұйыру, бұйрық беру, әмір ету, жарлық беру; **дээрээс** ≈ жоғарыдан бұйыру; ≈ **нь** бұйыратыны.

ТУШАА-Х II беру, тапсыру, өткеру; **монгө** ≈ ақша өткеру, ақша беру; **мах** ≈ ет тапсыру.

ТУШИМ сауыттың қабыршағы.

ТУШИ-Х тұсау; **морь** ≈ ат тұсау; **үнээ** ≈ савын сиырын тұсау.

ТУШУУЛА-Х тұсагу; **морийг** ≈ **аад тавьчих** атты тұсатып қой.

ТУЯА сәуле, жарық; **нарны** ≈ күн сәулесі; **галын** ≈ оттың жарығы; **туйлын** ≈ солтүстік шұғыласы.

ТУЯАЛА-Х сәулелену, сәуле шашу, нұрлану; **нар** ≈ күн сәуле шашу.

ТУЯАЛУУЛА-Х сәулелендіру, сәуле шаштыру, нұрландыру.

ТУЯАРА-Х сәулелену, нұрлану; **солонго** ≈ **ан харагдах** кемпірқосақ сәу-

леленіп құбыла көріну; **улаан гэрэл** ≈ **ч байна** қызыл жарық сәулеленіп тұр.

ТУЯАРУУЛА-Х сәулелендіру, нұрландыру.

ТУЯАТ сәулелі, нұрлы, сәулесі бар, нұры бар.

ТУЯАТАЙ—туяат,

ТУЯАНА-Х 1. (*нәрсе*) қылдырықтай боп көріну, қылдай боп көріну, жіп-жіңішке көріну; 2. (*сәуле*) шұба-лаңдау, қылаңдау.

ТУЯГАР 1. (*нәрсе*) қылдырықтай, қысқай, жіп-жіңішке; 2. (*сәуле*) шұба-лаң, қылаң, ақшыл.

ТУЯЛА-Х (*бұлт*) қызғылттану.

ТУЯЛИГ: туялиг мод алаша ағашы (жеміс ағашы); **туялаг цэзэг** алаша гүлі (алаша жемісінің гүлі).

ТУЯХАН 1. (*нәрсе*) қылдырықтай, жіп-жіңішке; ≈ **уурга** жіп-жіңішке құрық; 2. (*адам*) талдырмаш, ашаң, арлық, нәзік; ≈ **хүн** ашаң адам; ≈ **бие** талдырмаш дене.

ТУЯХАНДА-Х 1. (*нәрсе*) қылдырықтай боп кету, жіп-жіңішке боп кету; 2. (*адам*) өте талдырмаштану, өте ашаңдау, өте арықтау, өте нәзіктену.

ТҮВДҮҮЛЭ-Х 1. дегбірсіздендіру, тағатсыздандыру, сабырсыздандыру, шыдамсыздандыру; 2. абыржыту, састыру, қысылту.

ТҮВДҮҮРГҮИ дегбірсіз, тағатсыз, сабырсыз, шыдамсыз.

ТҮВДҮҮРТЭИ дегбірлі, сабырлы, тағатты, шыдамды.

ТҮВДЭ-Х 1. дегбірлену, сабырлы тұру, тағаттау, тозу, өзін-өзі ұстау; **хүлцэн** ≈ құлшып төзу, тағат тұту; **цээрлэн** ≈ сөкем алмай сабыр ұстау; 2. ұрынау, тиіспеу, соқтықпау; **эвдэж** ≈ бүддіруге батылы бармау; **амийг таслан** ≈ өлтіруге батылы бармау.

ТҮВДЭШГҮИ тазбес, тазбейтіндей, тозуге болмайтын, шыдамас, шыдамайтындай.

ТҮВШГҮИ ашүшаң, ызақор.

ТҮВШДҮҮЛЭ-Х 1. жайландыру, бейқам болдыру, жайбарақатандыру, алаңсыз болдыру; 2. тегістеу, деңгейлестіру, бірдейлеу, кедір-бұдырсыз болдыру; 3. мінсіз болдыру, ақаусыз болдыру, кем-кегіксіз болдыру; 4. байсалдандыру, салмақтандыру.

ТҮВШДЭ-Х 1. жайлану, бейқам болу, жайбарақаттану, алаңсыз болу; 2. тегістелу, деңгейлесу, бірдей болу, кедір-бұдырсыз болу; 3. мінсіз болу, ақаусыз болу, кем-кегіксіз болу; 4. байсалдану, салмақтану.

ТҮВШИН 1. жайлы, жағдайлы, ыңғайлы, қолайлы, бейқам, жайбарақат, алаңсыз, тыныш; ≈ **цаг** қолайлы шақ; ≈ **өдөр** жайлы күн; **энх** ≈ жайбарақат; ≈ **тогтнуун** бейқам; 2. тегіс, деңгейлес, бірдей, кедір-бұдырсыз; ≈ **газар**

тегіс жер; 3. мінсиз, ақаусыз, кем-ке-
ткісиз; 4. байсалды, салмақты; ≈ хуҗ
байсалды адам; ≈ зан салмақты мінсиз;
5. деңгей; далайн түвшин теңіз деңгей-
йи; мадлэгийн ≈ билим деңгейи.

ТҮВШИТГҮҮЛЭ-Х 1. (жазықтык) тегіс-
теу, деңгейлестіру, кедір-бұдырсыз
болдырту; 2. (тыныштык) реттеу, тәртіпке
келтірту, жайластырту, жайлан-
дырту, тынышталдырту, орналас-
тырту, алаңсыз болдырту.

ТҮВШИТГЭ-Х 1. (жазықтык) тегіс-
теу, деңгейлестіру, кедір-бұдырсыз
болдыру; ≈ н хийх тегістеп істеу; 2.
(тыныштык) реттеу, тәртіпке келтіру,
жайластыру, тынышталдыру, жайлан-
дыру, орналастыру, алаңсыз болдыру;
баруун хязгаары ≈ багыс өлкени тәртіпке
келтіру.

ТҮВШЛҮҮЛЭ-Х 1. =түвшинтүүлэх;
2. =түвшлэгдэх.

ТҮВШЛЭГДЭ-Х 1. (нәрсениң беті) тегіс-
телу, деңгейлестірілу, кедір-бұдыр-
сыз болдырылу; 2. (тыныштык) ретте-
лу, тәртіпке келтірілу, орналастырылу,
жайластырылу, тынышталдырылу, алаң-
сыз болдырылу.

ТҮВШЛЭ-Х—түвшитгэх.

ТҮВШРҮҮЛЭ-Х—түвшдүүлэх.

ТҮВШРЭ-Х—түвшдэх.

ТҮВШТЭ-Х 1. (нәрсениң беті) тегіс-
телу, теңесу, деңгейлесу, бірдей болу;
2. (тыныштык) тынышталу, тыныш бо-
лу, алаңсыз болу, жайбаракаттану; цаг
төр ≈ заман тынышталу, дәуір тыныш-
талу.

ТҮВШҮҮР 1. үнөмі, үздіксіз, уда-
йы, әрқашан, әрдайым, ылғи; 2. бей-
қам, тыныш, алаңсыз, жайбаракат.

ТҮВШҮҮРГҮЙ 1. үздік, әредк, ара-
кідік, анда-санда, еміс-еміс; 2. бейма-
за, алаң, тынышсыз, мазасыз.

ТҮВШҮҮРТЭЙ 1. үрдіс, әдет, ма-
шық, салт; 2. қорқыныш, қатер, қауіп.
ТҮВШЭЭРЭ-Х (көңіл, жай-куй) орна-
ласу, тынышталу, жайлану, реттелу,
қалыпқа келу.

ТҮВЭГ машақат, әуре, әбiгер, бей-
нет, азап; ≈ болох машақат болу, әуре
болу, азап шегу; яршиг ≈ әуре-сарсаң,
әурешілік; ≈ ийг барах машақаттан кү-
тылу, азаптан айығу; ≈ багатай әуресі
аз, азабы аз; ≈ тарих машақатқа ұшы-
рату, азапқа салу.

ТҮВЭГГҮЙ жеңіл, оңай; ≈ ажил
жеңіл жұмыс; ≈ хийх оңай істеу.

ТҮВЭГЛҮҮЛЭ-Х машақаттату, әуре-
лету, азаптату, әбiгерлету, бейнет шек-
тірту.

ТҮВЭГЛЭ-Х машақаттау, әурелеу,
азаптау, әбiгерлеу, бейнет шектіру.

ТҮВЭГТҮҮЛЭ-Х машақаттандыру,
әурелендіру, азаптандыру, әбiгерленді-
ру, бейнеттендіру.

ТҮВЭГТЭЙ 1. қиын, ауыр, күрделі;
2. пәле, кеселді; ≈ хун пәле адам.

ТҮВЭГТЭ-Х машақаттану, әурелену,

азаптану, әбiгерлену, бейнеттену.

ТҮВЭГШИЛ түвэг; ≈ бага гаргах
ноп азаптанбау; ≈ учрах азап шегу,
машақат болу, бейнетке ұшырау.

ТҮВЭГШИЛГҮЙ—түвэггүй.

ТҮВЭГШИЛТЭЙ—түвэгтэй.

ТҮВЭГШЭЭЛ қиындық, ауырталық,
қиыншылық.

ТҮВЭГШЭЭНГЭ қиынсынғандық,
ауырсынғандық.

ТҮВЭГШЭЭ-Х 1. қиынсыну, ауыр-
сыну; хийхээс ≈ істеуді қиынсыну; 2.
жүрекіну, жасқану.

ТҮГ I: түг түм қаншама, толып жат-
қан, қалың, ұшан-теңіз; ≈ ≈ хун қан-
шама адам.

ТҮГ II: тоқ, дүп, тарс, түрс; ≈ ≈
хийх тоқ-тоқ ету; ≈ таг хийх тарс-түрс
ету; зүрх ≈ ≈ цохилох жүрек дүн-дүн
соғу.

ТҮГДГЭР бүкір, бүкіл, еңкіш; ≈ хун
бүкір адам.

ТҮГДИЛГЭ-Х бүкшитү, бүкірейту,
мықшиту.

ТҮГДИЙ-Х бүкшию, бүкірею, мық-
шию; ≈ гээд суун байна бүкшиип отыр.

ТҮГДРҮҮЛЭ-Х (сөз) мүдірту, кідір-
ту.

ТҮГДРЭЛ мүдіріс, кідіріс.

ТҮГДРЭ-Х I (сөз) мүдіру, кідіру, кіді-
ріп қалу, мүдіріп қалу; ≈ ээд ярьж
чадсангүй мүдіріп сөйлей алмады; ун-
шихдаа ≈ оқығанда мүдіру.

ТҮГДРЭ-Х II бүлдіру, қирату, шағу,
талқандау.

ТҮГДЧИ-Х I мүдіріңкіреу, кідірің-
кіреу, мүдіріңкірей беру, кідіріңкірей
беру.

ТҮГДЧИ-Х II бүлдіріп тастау, қира-
тып тастау, шағып тастау, талқандап
тастау.

ТҮГДЧҮҮЛЭ-Х мүдіріңкірету, кіді-
ріңкірету.

ТҮГДЭГНЭ-Х бүкшеңдеу, бүкірең-
деу, мықшаңдау.

ТҮГДЭЛЗЭ-Х бүкшең-бүкшең қағу,
бүкірең-бүкірең қағу, мықшың-мық-
шың қағу.

ТҮГДЭРХИЙ I 1. мүдіргіш, кідір-
гіш, мүдіріп қалғыш, кідіріп қалғыш;
2. шорт, памкос, долы, ызақор.

ТҮГДЭРХИЙ II 1. бүлінген, қира-
ған, шағылған; 2. (нәрсе) морт, шорт,
курт.

ТҮГЖГЭР 1. тоқал; ≈ бярүү тоқал
тайынша; 2. тұйық, бітеу.

ТҮГЖИГДМЭЛ 1. тұйықталған, бі-
теуленген, жабық; ≈ байдалтай тұйық-
талып қалған; 2. бекітілген, жабылған,
қамалған.

ТҮГЖИГДЭ-Х 1. бекітілу, жабылу,
бітелу, қамалу; 2. ауыс, тұйықталу, ті-
релу.

ТҮГЖИЙ-Х 1. тоқыраю; 2. тұйықта-
лу, тірелу.

ТҮГЖИ-Х 1. бекіту, жабу, бітеу,
қамау; хаалга ≈ есік бекіту; ҮҮД ≈

есік бекіту; **нүх** ≈ тесік бітеу; 2. *ауыс*. түйықтау, тіреу.

ТҮГЖРҮҮЛЭ-Х бітеулеу, бөгеу.

ТҮГЖРЭ-Х 1. (тесік) бітелу-бөгелу; **гаанс** ≈ най бітелу; 2. біту; **хамар** ≈ мұрын біту.

ТҮГЖҮҮЛЭ-Х 1. бекітіру, жаптыру, бітеу, қамату; 2. түйықтату, бөгелдіру.

ТҮГЖЭЭ ілгек, ілгешек, ысырма; **хаалғаны** ≈ есіктің ілгегі; **үүдний** ≈ есіктің ысырмасы.

ТҮГЖЭЭС—түгжээ.

ТҮГМЭЛ жалпы, жалпылама, жайылған, тараған; **энд гэнд** ≈ онда мұнда тараған.

ТҮГШҮҮР тоқпақ ≈ **ээр жанчих** тоқпақпен жаншу; **мөдон** ≈ ағаш тоқпақ.

ТҮГСЭ-Х тоқпақтау, тоқыдату, төмештеу; **тарна** ≈ астықты тоқпақтау; **самар** ≈ жаңғақты тоқыдату; **төмөр** ≈ темірді төмештеу.

ТҮГШИЛГЭ қорқыныш, үрей, лүпіл, дүрсіл.

ТҮГШИ-Х 1. (*жүрек*) лүпілдеу, дүрсілдеу, қорқу, үрейлену; **зүрх** ≈ жүрек дүрсілдеу; **дотор** ≈ үрей ұшыру; 2. (*ат*) тұралау, қажу, шабын тебу, жымыраңдау; **миний морь** ≈ **чив** менің атым тұралап қалды.

ТҮГШЛЭГ 1. —түгшилгэ; 2. (*ат*) тұралауы, қажуы, шабын тебуі, жымыраңдауы.

ТҮГШМЭЛ 1. қорқар, үрейленер; (*жүрек*) лүпілдер, дүрсілдер; 2. (*ат*) тұралаған, қажыған.

ТҮГШҮҮЛЭ-Х 1. қорқыту, үрейлендіру; (*жүрек*) лүпілдету, дүрсілдету; 2. (*ат*) тұралату, қажыту.

ТҮГШҮҮР I шақпақ ет.

ТҮГШҮҮР II қол тоқпақ.

ТҮГШҮҮР III 1. қорқыныш, қауіп, қатер, үрей; ≈ **зарлах** қорқыныш жариялау; 2. қобалжу, алаң; **сэтгэлийн** ≈ көңіл алаңы.

ТҮГШҮҮРГҮИ 1. қорқынышсыз, қауіпсіз, қатерсіз, үрейсіз; 2. қобалжымай, алаңдамай.

ТҮГШҮҮРТЭИ I қорқынышты, қауіпті, қатерлі, үрейлі; ≈ **цаг** қатерлік, қауіпті кез; ≈ **байдал 1)** қауіпті жағдай; 2) шиеденіс ≈ **байдалыг** нам-жаах шиеденісті бөкеңдету.

ТҮГЭ-Х түгеу, тарау, жайылу; **олонд зар** ≈ жүртің жария жайылу; **өвчин** ≈ ауру тарау; **од түгэх жүндыз шыгу, жүлдыз көрину**.

ТҮГЭТҮҮР түгеуші, таратушы, түтің; **ус** ≈ су түгеуші, су түтігі.

ТҮГЭЭГЧ түгетуші, таратушы, үлестіруші; **цэрэгт** ≈ байсан әскері үлестіруші еді.

ТҮГЭЭЛ үлес, тиесі, сыбаға; ≈ **өгөх** үлесін беру, тиесіні беру; ≈ **хүргэх** үлесін жеткізу, тиесіні жеткізу; **түгээл тоо** жинақтық сан есім (*грам*).

ТҮГЭЭЛГЭ-Х үлестірту, таратқызу.

ТҮГЭЭМЭЛ жалпы, жалпылама, жайылған, тараған, етек алған; ≈ **түүх** жалпы тарих; ≈ **өвчин** етек алған ауру.

ТҮГЭЭ-Х үлестіру, тарату; ≈ **чихсэн** үлестіріп жіберген.

ТҮДГЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. (*жұмыс*) кейінге қалдырту, шегерту; 2. (*ой, пікір*) бейтарап болдыру, нағайбылдату.

ТҮДГЭЛЗЭ-Х 1. (*жұмыс*) кейінге қалдыру, шегеру; **ажилд орохоо** ≈ жұмысқа орналасуды кейінге қалдыру; 2. (*ой, пікір*) бейтарап болу, нағайбылдау; **санал хураахад** ≈ пікір бергенде бейтарап болу.

ТҮДҮҮЛЭ-Х 1. —түдгэлзүүлэх. 2. кешіктіру, кідірту, кеш қалдыру, айналдыру.

ТҮДЭ-Х 1. = түдгэлзэх; 2. кешігу, кідіру, кеш қалу, айналу; **баахан** ≈ сәл кідіру, аз айналу; **удах** ≈ кешігіп қалу.

ТҮДЭЭ-Х кешіктіру, кідірту, айналдыру.

ТҮЖГЭР 1. төпселтек, қортық, мыртық; ≈ **бярүү** қортық тайынша; ≈ **хурга** мыртық қозы; 2. (*өсімдік*) тырбық, аласа, тырбиған, тазығыр; ≈ **өвс** тазығыр шөп.

ТҮЖИЛГЭ-Х мәстияту, мыртияту, тәйияту, тырбиғу.

ТҮЖИИ-Х 1. мәстию, мыртию, тәйлию, қортию; ≈ **сэн морь** мәстиген ат; 2. (*өсімдік*) тырбию, тазығырлану; ≈ **сэн өвс** тырбиған шөп; ≈ **сэн бутнууд** тырбиған бұталар.

ТҮЖИР I кеудірлек, қаудырлақ, кеудір, қаудыр; ≈ **боов** кеудірлек бауырсақ; ≈ **ааруул** қаудырлақ күрт.

ТҮЖИР II 1. (*мал*) мес, көнбіс-мықты; ≈ **морь** мес ат; 2. (*адам*) табанды, төзімді, шыдамды; **ажилд** ≈ **хүн** жұмысқа төзімді адам.

ТҮЖИРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*мал*) мес болдыру, көнбіс болдыру; 2. (*адам*) табанды болдыру, төзімді болдыру, көндіктіру, көңіктіру.

ТҮЖИРЛЭ-Х 1. (*мал*) мес болу, көнбіс болу, көндігу; 2. (*адам*) табанды болу, төзімді болу, көндігу, көну.

ТҮЖРҮҮЛЭ-Х 1. (*жағдайға*) шыңдау, шынықтыру, көндіктіру; 2. (*тері*) шынықтырыландыру.

ТҮЖРЭ-Х 1. (*жағдайға*) шыңдалу, шынығу, көндігу; 2. (*тері*) шынықтырылану.

ТҮЙВҮҮЛЭ-Х 1. мазалау, әбегерлеу, тыншың алу, мазасын кетіру; 2. абыржығу, састыру.

ТҮЙВЭРГЭ-Х 1. —түйвүүлэх; 2. (*жүзе*) былықтыру, бығыстыру, шатығытыру, араластыру, ретін кетіру; **юмыг** ≈ **орхих** нәрсеңі бығыстырып жіберу.

ТҮЙВЭ-Х 1. маза кету, тыншың кету, әбегер болу; 2. абыржу, сасу.

ТҮЙВЭЭГЧ мазалатушы, байбаламшы.

ТҮЙВЭЭЛГЭ-Х 1. мазалату, өбигерлегу, тыншын алдыру, мазасын кетирту; 2. абыржыту, састыру.

ТҮЙВЭЭ-Х мазалау, өбигерлеу, тыншын алу, мазасын кетиреу.

ТҮЙДҮҮЛЭ-Х 1. түйдөктөту; 2. бөгөүл жасату, тосқауыл жасату, шіркеу келтирү.

ТҮЙДЭГДЭ-Х 1. түйдөктөлу; 2. бөгөүл болу, тосқауыл болу, шіркеу келү.

ТҮЙДЭ-Х 1. түйдөктөту; 2. бөгөүл жасау, тосқауыл жасау, шіркеу келтирү.

ТҮЙДЭН түйдөк: ≈ хэлэлцэх мұңын еске түсіру, мұң-зарын еске түсіру.

ТҮЙМЭР өрт: гал ≈ өрт, өрт апаты; ≈ идэх өрт шалу, ≈ т идэгдэх өртке шалыну; ≈ т сүйдэх өртке кету; ≈ ийн гал өрт жалыны; ≈ ийн утаа өрт түтін; урагн муутыг усан дотроос ≈ авах ісі ігері баспайтынды су ішінде өрт алар (мақал); ≈ цохих өрт соғу, өрт сондіру, өртті ұрғылау; ≈ тавих өрт қою, өртеу; ≈ алдах өрт кету, өрт жберіп алу; ≈ цуравдах өртке қарсы өрт берү, өртке қарсы жер өртеу; ≈ ийн цурав өртенген жер, өрт дағы; ≈ ийн цурам өрт дағы, өртенген жер; ≈ ийн уулга өртін ошағы, өрт өзөгі.

ТҮЙМЭРДҮҮЛЭ-Х 1. (отқа) өртеу; 2. (от) көп жақтыру.

ТҮЙМЭРДЭ-Х 1. (отқа) өртеу; 2. (отты) көп жағу.

ТҮЙНЭГ түйнек, түймеш.

ТҮЙТГЭР 1. түйтек, түйіртпек; 2. ауыс. бөгет, кедергі, бөгөүл, тосқауыл; **тотгор** ≈ кенер кедергі; ≈ саад тосын тосқауыл; ≈ тохислдох кедергі кездігу; ≈ хийх бөгет жасау; ≈ болох бөгөүл болу.

ТҮЙТГЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. түйтектөту, түйіртпектөту; 2. бөгет болдыру, кедергі кезіктіру, бөгөүл жасату, тосқауыл жасату.

ТҮЙТГЭРЛЭГДЭ-Х 1. түйдөктөлу, түйіртпектөлу; 2. бөгөлу, кедергі кезігу, бөгөүл жасалу, тосқауыл жасалу.

ТҮЙТГЭРЛЭ-Х 1. түйдөктөту, түйіртпектөту; 2. бөгөу, бөгет жасау, кедергі істеу, бөгөүлдеу, бөгөүл жасау, тосқауылдау, тосқауыл жасау.

ТҮЙТЭ-Х 1. түйдөктөлу; 2. бөгөлу, қамалу, бөгетке ұшырау, кедергіге ұшырау; 3. бөгет болу, кедергі болу.

ТҮЛБЭРЭ-Х кідірікпіреу, аялдаңқырау, бөгеліңіреу.

ТҮЛГЭ-Х талыну, ұмтылу, тырысу; **бие хайргүй** ≈ сээр ирсен жаң аямай тырысумен келген; ≈ эд бай ұмтыла бер.

ТҮЛҮҮЛЭ-Х 1. (от) жақтыру, өртеу; 2. = түлгәдэх.

ТҮЛХЛҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсе) итергу, итермелету; 2. (іс, әрекет) жалтарту, бұлтарту.

ТҮЛХЛЭГ = түлхээс.

ТҮЛХЛЭ-Х 1. (нәрсе) итеру, итермелету; 2. (іс, әрекет) жалтару, бұлтарту.

ТҮЛХҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсе) итергу; 2. (іс, әрекет) жаатарту, бұлтарту; 3. түрткілету, сырттаттыру, жат көрїзу; 4. (кілт) ашыру; 5. = түлхгдэх.

ТҮЛХҮҮР I түрткі, қоздырғы; 2. итергін, зшқыш, кілт; **цоожны** ≈ құлыптың кілті; ≈ ээр онгойлгох кілтпен ашу; ☆ **нууц түлхүүр** құпия алфавит, шифр.

ТҮЛХҮҮР II (қар, топырақты) итергін, сыпырғыш.

ТҮЛХЦЭ-Х (іс, әрекет) итерісу, жалтарысу, бұлтарысу; **битгий** ≈ ээд бай итеріспе, жалтарыспа!

ТҮЛХЧИ-Х 1. игеріп қалу, түргіп қалу; **модыг** ≈ ағашты итеріп қалу; 2. (кілт) ашып жіберу, ашып қалу.

ТҮЛХЭЛГЭЭ — түлхээс.

ТҮЛХЭГДЭ-Х 1. (нәрсе) итерілу; 2. (іс, әрекет) жалтарылу, бұлтарылу; 3. түрткілену, сырттатылу, жат көрілу; 4. (кілт) аштырылу.

ТҮЛХЭЛДЭ-Х — түлхэлцэх.

ТҮЛХЭЛЦЭ-Х 1. итерісу; 2. жалтарысу, бұлтарысу; 3. түрткілесу, сырттасу, жат көрісу.

ТҮЛХЭ-Х 1. (нәрсені) итеру, сыру; ≈ эж унагах итеріп қулату; **тэрег** ≈ арбаны итеру; **гараараа** ≈ қолымен итеру; 2. (іс, әрекет) бұлтарту, жалтару, (біреуге) жабу, арту; **бусдад** ≈ басқа біреуге жабу; 3. түрткілеу, сырттату, жат көру; ≈ ж гадуурхах түрткілен сырттату; 4. (су) тасу, молау, асу; **ус нилээд** ≈ жээ су недеуір тасылты; 5. ашу; **цоож** ≈ құлып ашу.

ТҮЛХЭЦ 1. итергі, қоздырғы, қозғал, түрткі, дем; ≈ сайтай түрткілі, түрткі беріп отыратын, дем беріп отырағын; **ажилд** ≈ болох жұмысқа қозғау болу.

ТҮЛХЭЭ (су) толуы, тасуы; **далайн усны** ≈ мұхит суының толуы.

ТҮЛХЭЭЛЭ-Х (мұхит суы) толу, тасу.

ТҮЛХЭЭС 1. бұлтарыс, жалтарыс; 2. түрткі, дем, себеп, қоздымы; ≈ хийх түрткі болу.

ТҮЛХЭЭСЛЭ-Х 1. бұлтарысқа салу, жалтарысқа салу; 2. түрткілеу, қоздырғы жасау, дем беру, себеп болу.

ТҮЛХЭЭСТЭЙ 1. бұлтарысты, жалтарысты; **цзанаа** ≈ аржағында бір жалтарысқа бар; 2. түрткілі, қоздырғылы, себепгі.

ТҮЛЦ отын; ≈ бэлтгэх отын эзірлеу; ≈ тууқ отын теру; ≈ зэхэх отын қамдау.

ТҮЛЭГДЭ-Х 1. (от) жағылу, өртелу; 2. күйө.

ТҮЛЭНХИЙ 1. күйік, күйген; ≈ нүүр күйген бет; ≈ газар күйген жер; ≈ амт күйік дем; ≈ сүү күйген сүт.

ТҮЛЭ-Х 1. (от) жағу, өртеу; **тулганд** ≈ сән арғал ошаққа жаққан теек; **мод**

≈ ағаш жағу; 2. күйгізу; **гараа** ≈ қолын күйгізу.

ТҮЛЭЭ отын ағаш, ағаш отын; ≈ **тулш** ағаш отын; ≈ **хөрөөдөх** отын ағаш аралау; ≈ **хагалах** ағаш отын жару; ≈ **ний сұх** ағаш отын жаратын балта.

ТҮМЭН 1. он мың; **тавин** ≈ елу мың; ≈ **түм** бір миллион; 2. көп, жұрт, барша; **ард** ≈ халық бұқара; **олон** ≈ көпшілік, жұрт; **улс түмэн** халықтар; ≈ **ий нэг көптің бірі**; ☆ **түмэн зөв** дәл шындық, өте дұрыс; ☆ **түмэн үнэн** нақты ақиқат; ☆ **түмэн буруу** өте теріс, түбірлейн қате, қисынсыз қате; ☆ **түмэн зангилаа** шырмауық (*өсімдік*); ☆ **түмэн елзін** мүйіз ою, ширатпа ою; ☆ **түмэн сүүдэр** сырма ою; ☆ **түмэн бодис** 1) табиғат тану; 2) ғалам.

ТҮМБИЙЛГЭ-Х томпиту, дөңкиту, домаланту, дүрдиту.

ТҮМБИЙ-Х томпию, доңкию, домалану, дүрдио.

ТҮМБЭГНЭ-Х томпаңдау, дөңкеңдеу, домалаңдау, дүрдеңдеу.

ТҮМБЭГЭР томпақ, дөңес, домалақ, дүрдөң, томпиған, дөңкиген, домаланған, дүрдиген; ≈ **уул** дөңкиген тау; ≈ **сав** домалақ ыдыс.

ТҮМБЭЛЗЭ-Х томпаң-томпаң қағу, домалаң-домалаң қағу, дүрдең-дүрдең қағу.

ТҮМД түмд (ішкі Моңғолияның бір тайпасы).

ТҮНГЭ қоныш қайыс.

ТҮНГЭРЦЭГ (*ыдыс*) дүңгіршек.

ТҮНГЭРЦЭГЛҮҮЛЭ-Х (*иш*) шардиту, қампиту, кептіру.

ТҮНГЭРЦЭГЛЭ-Х (*иш*) шардию, қампию, кебу.

ТҮНИЙДҮҮЛЭ-Х кейіп жылжыту, кейін сырғыту, кейін аудару.

ТҮНИЙДЭ-Х кейін жылжу, кейін сырғу, кейін ауу.

ТҮНПЭН тегене, слеген **гурил зуурах** ≈ үн илейтін тегене; **гар нүүрийн** ≈ беті-қол жуатын слеген.

ТҮНСГЭР=**түнтгэр**.

ТҮНСИЙЛГЭ-Х дүңкиту, дөңкиту, дүрдиту, томпиту.

ТҮНСИЙ-Х дүңкию, дөңкию, дүрдию, томпию; **тэлэгдэж** ≈ **чихлээ** керіліп дүңкип кетті.

ТҮНСЭ-Х ұру, қағу, ұрып түсіру, қағып түсіру; **тариа** ≈ астық дөнін қағып түсіру.

ТҮНТГЭР 1. домалақ, дөңкиген, дөңес; ≈ **толгой** домалақ бас; 2. шардақ, шардиган; ≈ **гэдэс** шардақ қарын.

ТҮНТИЙЛГЭ-Х 1. домаланту, дөңкиту, томпиту; 2. шардиту.

ТҮНТИЙ-Х 1. домалану, дөңкию, томпию; 2. шардию.

ТҮНТЭГ мәңгі (тамақ).

ТҮНТЭГНЭ-Х 1. түйтектеу, түйтеңдеу; 2. домалаңдау, доңкию, томпаңдау, дүрдеңдеу.

ТҮНТЭЛЗЭ-Х 1. түйтең қағу, **түйтең** қағу; 2. домалаң қағу, томпаң қағу, дүрдең қағу.

ТҮНХ 1. (жанбастың) шұңқыры; 2. (ортан жіліктің) домалақ басы.

ТҮНХГЭР 1. дүңкиген, томпиған, дөңкиген; **савтай** ≈ юм ыдыстағы дүңкиген нәрсе; 2. шардақ, шардиган; ≈ **гэдэс** шардақ қарын.

ТҮНХИЙЛГЭ-Х 1. дүңкиту, томпиту, дөңкиту; 2. шардиту.

ТҮНХИЙ-Х 1. дүңкию, томпию, дөңкию; 2. шардию.

ТҮНШ 1. көрші саудагер; ≈ **зэс зээл авах** көрші саудагерден қарыз алу; 2. дос-жолдас, жора; ≈ **хүн дос** адам; 3. әріптес; **бидний** ≈ **үүд** әріптестеріміз.

ТҮНШИГДЭ-Х тоқпақталу.

ТҮНШИ-Х 1. тоқпақтау, тоқпақпен ұру, тоқпақпен соғу; **хушийг** ≈ **вж самрын нь унагаах** самырсынды тоқпақтап жаңғағын түсіру; **оготын ордыг** ≈ тышқанның інін тоқпақпен тұңқырды; 2. **ауыс**. сыр тарту, сөз тарту, пікірін білу, ойын аңғарлау; **битүүгээр** ≈ **ээд үзэх** құпия сыр тартып көру.

ТҮНШЛЭ-Х көрші болу, достасу, дос болу, жолдастасу, жолдас болу.

ТҮНШҮҮЛЭ-Х 1. көрші болдыру, достастыру, дос болдыру, жолдастастыру, жолдас болдыру.

ТҮНШҮҮР тоқпақ; **самрын** ≈ жаңғақ тоқпағы; ≈ **муна** тоқпақ шоқпар.

ТҮНШҮҮРДҮҮЛЭ-Х тоқпақтату, тоқпақпен ұрғызу, тоқпақпен соқтыру.

ТҮНШҮҮРДЭ-Х тоқпақтау, тоқпақпен ұру, тоқпақпен соғу.

ТҮНЭР түнер, түнек; **хар** ≈ **қара** түнек; ≈ **хар қарай** түнерген шырай, қара түнек пішін.

ТҮНЭРТЭ-Х түнеру, түнек болу, қарауыту; ≈ **сэн хар үул** түнерген қара бұлт; **түймэрт шатсан газар** ≈ **эн хар**адақ өрт шалған жер қарауытып көріну.

ТҮР I 1. уақытша; ≈ **ажиялах** уақытша жұмыстау; ≈ **засгийн газар** уақытша үкімет орны; 2. сәл, аз, шамалы; ≈ **саатах** сәл кідіру; ≈ **хүлээх** аз күту; ≈ **орших** шамалы болу; ≈ **хэдэн** хоноғ шамалы күн; ☆ **түр зуурын** аялдақ кездейсоқ (тосын, кенет, тұтқиыл) оқиға.

ТҮР II: **түр тар** тарс-түрс, сарт-сұрт; ≈ **тар хийх** тарс-түрс ету; ≈ **тар чимээ** сарт-сұрт дыбыс.

ТҮРГЭДҮҮ шапшаң, шамкөс, жылдам; ≈ **зан** шапшаң мінез, мінезі **шамкөс**.

ТҮРГЭДҮҮЛЭ-Х 1. шапшаңдату, жылдамдату, тездету; 2. састыру, абыржыту.

ТҮРГЭДЭ-Х 1. шапшаңдау, жылдамдау, тездеу; 2. сасу, абыржу.

ТҮРГЛҮҮЛЭ-Х 1. тездету, жылдамдату, шапшаңдату; 2. састыру, абыржыту.

ТҮРГЭЛЭ-Х 1. тездеу, жылдамдау, шапшандау; 2. сасу, абыржу, саска-лақтау.

ТҮРГЭН шапшаң, жылдам, тез, лезде; ≈ **явах** шапшаң кету, тез кету; **хурдан** ≈ жылдам, шапшаң; **бушуу** ≈ тез шапшаң; ☆ **түргэн гол** ағынды өзен. ағысты өзен; ☆ **түргэн зан** кызба мінез, шамкөс, ашушаң; ☆ **түргэн буцалгагч** тез қайнатқыш; ☆ **түргэн ус** ағыны қатты су, екпінді су; ☆ **түргэн өвчин** жүкпалы ауру; ☆ **түргэн тусламж** жедел жәрдем (*дәрігері*); ☆ **түргэндээ орох** бел байлау, төуекелдеу; ☆ **түргэн түүхий** жүрді-барды, шала-шарпы, жоқтың қасы, ат-үсті; ☆ **түргэн цагаан** алмас.

ТҮРГЭСГЭ-Х шапшаңдату, жылдамдау, тездету.

ТҮРГЭСЭ-Х шапшаңдау, жылдамдау, тездеу.

ТҮРГЭТГЭ-Х = түргэгсэх.

ТҮРГЭТЭ-Х = түргэсақ.

ТҮРГЭЧ 1. қызба: ≈ **хүн** қызба адам; 2. ≈ **морь** ұшқыр ат.

ТҮРД од. дүрт, тырт; ≈ **хийх** дүрт ету, тырт ету.

ТҮРДХИЙ-Х 1. дүрт ету, дүр ету; **ятуу** ≈ **н нисэв** шыл дүр етіп ұша жөнелді; 2. сарт ету; ≈ **н унах** сарт етіп құлау; ≈ **тэл татан явах** сарт еткізіп тартып алу.

ТҮРДЭ-Х сыну, кеміктелу. сынып жоғалу, кеміктеліп тозу.

ТҮРИЙ қоныш; ≈ **тэй гутал** қонышты етік; **гутлын** ≈ етіктің қонышы; ☆ **өвөр түрийдээ орох** а) іштеп кіру, сырын алу; б) ауыз жаласу, достасу. ☆ **хошногын түрий** көген ішектің айланшығы.

ТҮРИЙВЧ шилан, күмәжник, әмиян; ≈ **тэй мөнгө** шиланға салған ақша.

ТҮРИЙВЧЛҮҮЛЭ-Х шиланға салдырту, күмәжникке салдырту, әмиянге салдырту.

ТҮРИЙВЧЛЭ-Х шиланға салу, күмәжникке салу, әмиянге салу.

ТҮРИЙЛҮҮЛЭ-Х қонышқа тықтыру.

ТҮРИЙЛЭ-Х қонышқа тығу; **гансаа** ≈ **эд босов** найын қонышы тығып түрегелді.

ТҮРЛЭГ (*өлең*) шумақ, тармақ; **гурван** ≈ **дуулах** үш шумақ ән шырқау; ≈ **айлтгах** түгел ән шырқау.

ТҮРС уылдырық; **загасны** ≈ **балықтық** уылдырығы; ≈ **орхих** уылдырық шашу, уылдырықтау.

ТҮРҮҮ I 1. сабақ; **тарианы** ≈ **дөрөөнд** тұлах егіннің сабағы үзеңгіге тірелу; 2. (*егін*) масақ.

ТҮРҮҮ II 1. бағана, әлгінде; ≈ **ирээд явлаа** бағана келіп кеткен; ≈ **нд ирсэн** әлгінде келген; 2. алдында, бұрын, алды; ≈ **нд нь явах** алдында жүру; **борооны** ≈ **нд шороо**, **богдын** ≈ **нд элч** сөзбе жаңбырдан бұрын тозақ жүрер, шатшадан бұрын елші жүрер;

≈ **ний гарсан чихнээс сүүлһий гарсан эвэр хатуу** бұрын шыққан құлақтан соңғы шыққан мүйіз қатты; ☆ **толгой түрүү** а) бас; б) масақ; ☆ **түрүү сүүлгүй** бассыз аяқсыз. басы да емес, аяғы да емес; ☆ **тэвэг түрүү** айланшық (көтсн ішектің аузы).

ТҮРҮҮЛҮҮЛЭ-Х 1. (*егін*) сабақ шығару, сабақтандыру; 2. (*дән*) масақ шығару, масақтандыру; 3. алдына шығару, оздыру; 4. итерттіру, түрткіздіру, сырдырту.

ТҮРҮҮЛЭГЧ озушы, озған, үздік, озаг; ≈ **морь** озған ат; ≈ **хүн** озат адам.

ТҮРҮҮЛЭ-Х I (*егін*) 1. сабақтау, сабақ шығу; 2. масақтау, масақ шығу; **тарна** ≈ а) сабақ шығу; б) масақ шығу.

ТҮРҮҮЛЭ-Х II озу, үздік шығу, озып шығу; **урацдаанд** ≈ жарыста озу; **тэмцээнд** ≈ сайыста озу.

ТҮРҮҮЛЭ-Х III итерту, түрткізу, сырдырту.

ТҮРҮҮТЭ-Х (*егін*) 1. сабақ шыға бастау, сабақтана бастау; 2. масақ шыға бастау, масақтана бастау; **тарна** ≈ а) егін сабақтана бастау; б) егін масақтана бастау.

ТҮРҮҮЧ I 1. алдыңғы, алғашқы, әуелгі, бастапқы; ≈ **ийн хэсэг** алдыңғы бөлегі; ≈ **ийн** қас алғашқы қар; 2. жаңағы, әлгі; ≈ **ийн хүн** жаңағы адам.

ТҮРҮҮЧ II сержант (әскери атақ).

ТҮРХЛЭ-Х жаққылау, сүйкелеу, жаға беру, сүрткілеу, сүрткілей беру.

ТҮРХМЭЛ 1. жаққан; ≈ **будаг** жаққан бояу; **маажин** ≈ кендір май жаққан; 2. жалатқан, жалатпалы; **алт** ≈ алтын жалатқан.

ТҮРХҮҮЛ — түрхүүр.

ТҮРХҮҮЛЭ-Х 1. (*бояу, нәрсе*) жақтыру, сүрткізу, сүйкелу, бояту; 2. (*алтын, күміс*) жалаттыру; 3. = **түрхэгдэх**.

ТҮРХҮҮР 1. (*аспан*) жаққыш, сүйкеліш, бояғыш, сүрткіш; **будаг** ≈ бояу жаққыш, сыр жаққыш; 2. жалатқыш; **алт** ≈ алтын жалатқыш.

ТҮРХЭГДЭ-Х 1. (*бояу, нәрсе*) жағылу, боялу, сүйкелу, сүртілу; 2. (*алтын, күміс*) жалатылу.

ТҮРХЭЛТ 1. (*бояу, нәрсе*) жағылуы, сүйкелуі, боялуы, сүртілуі; ≈ **сайгай** жағуы жақсы, жақсы жағылған; 2. (*алтын, күміс*) жалатуы; **алт** ≈ алтын жалатуы.

ТҮРХЭ-Х 1. (*бояу, нәрсе*) жағу, сүйкелу, бояу, сүрту; **будаг** ≈ бояу жағу; **павуу** ≈ желім жағу; **тос** ≈ май жағу; 2. (*алтын, күміс*) жалату; **алт** ≈ **сэн аяга** алтын жалатқан аяқ.

ТҮРХЭЦ 1. (*бояу, нәрсе*) жағылуы, боялуы, сүйкелуі; 2. (*алтын, күміс*) жалатуы, жалатыс, жалатқан, қақтаған; ≈ **алт** жалатқан алтын; ≈ **тэй шармал** қақтаған алтын.

ТҮРЧИГНҮҮЛЭ-Х шықырлату, шикылдату, сықырлату.

ТҮРЧИГНЭ-Х шықырлау, шикылдау, сықырлау; тэрэг ≈ сонсдов арба шикылы естілді.

ТҮРЧИ-Х I аршу, сурту, тазалау; **арчих** ≈ аршу сурту, сүртіп тазалау.

ТҮРЧИ-Х II I итеріп қалу, түртіп қалу; 2. итергілеу, түрткілеу, қайта-қайта итеру, қайта-қайта түрту.

ТҮРЭГДЭ-Х I I. итерілу: **урагш нь** ≈ илгері итерілу; 2. кимелену, бастырмалану.

ТҮРЭГДЭ-Х II 1. (*әуез*) шырқалу, айтылу.

ТҮРЭЛХИИЛЭ-Х 1. кимелеу, омыраулау, кеуде көтеру; 2. (*ат*) ала қашу, ұмтылау.

ТҮРЭМГИИ 1. (*мінез*) кеудесөк, өр кеуде, менмен; ≈ **зан гаргах** кеудесөк мінез көрсету; 2. басымқор, жыртқыш; **эзэрхэг** ≈ импералист; ≈ **дайн дэгдэх** қырғи-қабақ соғыс тұтандыру.

ТҮРЭМГИЙЛҮҮЛЭ-Х 1. (*мінез*) кеуде көрсеткізу, кимелету, омыраулату, кеуде көтеру; 2. басымқорлық істету, жаулату, басқыншылық істету.

ТҮРЭМГИЙЛЭГЧ басқыншы, шапқыншы.

ТҮРЭМГИЙЛЭ-Х 1. (*мінез*) кеуде көтеру, кимелеу, омыраулау; 2. басымқорлық істету, жаулау, басқыншылық істету; ≈ **ән эзләх** басып алу.

ТҮРЭМГИРҮҮЛЭ-Х 1. (*мінез*) кеудесөк болдыру, өр кеуде болдыру; 2. басымқор болдыру, жыртқыш болдыру.

ТҮРЭМГИРЭ-Х 1. (*мінез*) кеудесөк болу, өр кеуде болу; 2. басымқор болу, жыртқыш болу; басқыншы болу, шапқыншы болу.

ТҮРЭМГИЙЧҮҮД басқыншылар, шапқыншылар.

ТҮРЭ-Х I 1 итеру, түрту; ≈ **ж түлхэх** итеріп қозғату; тэрэг ≈ арба итеру; 2. кимелеу, омыраулау, кеуделеу; ≈ **ж түрэмгийлэх** кимелеп басымшылық істету; ≈ **хэрэг юү билээ** омыраулаудың керсегі не еді?

ТҮРЭ-Х II (*әуез*) шырқау, айту.

ТҮРЭЭ: **хүчээр түрээ барих** басымдық көрсету, күш көрсету.

ТҮРЭЭС 1. уақытша жал, уақытша меншік; **газын** ≈ жерге уақытша меншік; ≈ **тогтоох** уақытша жалға белгілеу; уақытша меншікке белгілеу; 2. алым, салық; **гайль** ≈ баж салығы; ≈ **татвар** баж алымы.

ТҮРЭЭСЛҮҮЛЭГЧ уақытша жалға беруші, уақытша меншікке беруші.

ТҮРЭЭСЛҮҮЛЭ-Х уақытша меншікке бергізу, уақытша жалға бергізу.

ТҮРЭЭСЛЭГЧ 1. уақытша меншікке беруші, уақытша жалға беруші; 2. уақытша жалға алушы, уақытша меншікке алушы.

ТҮРЭЭСЛЭ-Х I уақытша меншікке беру, уақытша жалға беру; ≈ **н өгөх**

уақытша меншікке беру; 2. уақытша жалға алу, уақытша меншікке алу; ≈ **н авах** уақытша жалға алу; **газар** ≈ жерді уақытша меншіктету.

ТҮС: **түс хий-х** сарт ету, тарс ету, түрс ету; ≈ **тэл шидэж орхих** тарс еткізіп лақтырып қалу; ≈ **тас хийх** сарт-сүрт ету; ☆ **түс тас хэлэх** тура айту, бетін-жүзін демей айту; ☆ **түс тас хүн** шорт адам, морт адам, дүңк адам.

ТҮСГИЙЛГЭ-Х 1. кептіру, қампиту, қампайту; 2. шардату, ішін шығарту, қарынсаулапдыру.

ТҮСГИИ-Х 1. кебу, қампию, қампаю; **үхсэн мал хөөж** ≈ **чихжээ** олған мал кеуіп қампийн кетіпті; 2. қарынсаулау, іші шығу, шардию; ☆ **түсгийж хэвтэх** босқа шалжиып жату, текке шіреніп жату.

ТҮСГЭГЭР 1. (*иш*) кепкен, қампиган, қампайған; 2. қарынсау, шардақ, шардиган.

ТҮСҮҮЛЭ-Х 1. (*су*) сарқыту, түгел төктіру; 2. бүркіту, шаштыру.

ТҮСРЭГ су құйғыш, су сепкіш.

ТҮСРЭ-Х 1. (*су*) сарку, түгел төгу; 2. бүрку, шашу; **ус** ≈ су бүрку.

ТҮСЭРГҮҮЛЭ-Х 1. (*су*) саркыттыру, түгел төктіру; 2. бүркітіру, шаштыру.

ТҮСЭРГЭ-Х—**түсрүүлэх**.

ТҮҮВЭР 1. (*нәрсе*) жиынтық; ≈ **юм** жиынтық нәрсе; 2. (*шыгарма*) жинақ; **дууны** ≈ өлеңдер жинағы; ≈ **зохиол** шығармалар жинағы.

ТҮҮВЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) жиынтық істету; 2. (*шыгарма*) жинақтау.

ТҮҮВЭРЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) жиынтық жасау; 2. (*шыгарма*) жинақтау; ≈ **н бичих** жинақтап жазу; ≈ **н цугтуулах** жиып теру.

ТҮҮГЭЭР 1. онымен, сонымен; ≈ **юу хийх вэ?** онымен не істейсің? 2. (*мекен*) сол жермен, сонымен, ол жермен, онымен; ≈ **явах** сол жермен жүру, сонымен көту; **үүгээр** ≈ **явах** олай бұлай жүру; 3. (*себеп, шарт*) солайша, сөйтіп, сондай оймен, онымен, сонымен; ≈ **бодвол** солайша ойласа, сондай оймен ойласа; ≈ **бүтэхгүй** онымен бітпейді; ≈ **үл барам** сонымен қоймай; сөйтіп қана қоймай; 4. (*орын*) сонда, сол жерде, сол маңда; ≈ **гүйцэтгэх** сонда орындау; ≈ **шийдвэрлэх** сол жерде шешу.

ТҮҮД: **түүд болох** жамандауға жасқану.

ТҮҮДРЭ-Х мүдіру, кідіру, жасқану, тайсалу.

ТҮҮДЭГ I алау; ≈ **гал** алау оты; ≈ **галын дэргэд** алау оты қасында.

ТҮҮДЭГ II түйдек, шүйке; ≈ **хийх** шүйке істету; **унгасан** ≈ жүп шүйке; **хялгасан** ≈ қыл шүйке.

ТҮҮДЭГ III: **түүдэг овчин** бұрташ (*зэр шыклайтын ауру*).

ТҮҮДЭГЛЭ-Х 1. шүйкелеу, шүйке

есу; **хялгас** ≈ қылшық шүйкелесу; **унгас** ≈ жүн шүйкелесу; 2. арқалау, көтеру; **хүүхэд** ≈ баланы арқалау.

ТҮҮДЭГТЭ-Х бұрташ болу, қуық тұтығу (*ауру*).

ТҮҮДЭЭ мүдіріс, кідіріс, жасқанғыс, тайсалғыс, жалтақ, қорғалақ.

ТҮҮДЭЭГҮИ мүдіріссіз, кідіріссіз, жасқанбай, тайсалмай, жалтақтамай, қорғалақтамай.

ТҮҮДЭЭРХЭ-Х жалтақойлану, қорғаншақтану, жаңығу, мүдіру, кідіру.

ТҮҮДЭЭРЭЛ жасқаншақтық, тайсалғыштық, жалтақтық, қорғалақтық.

ТҮҮДЭЭРЭ-Х жалтақтау, қорғалақтау, жасқану, тайсалу, дүдәмал болу; ≈ **хэрэггүй** жалтақтаудың керегі жоқ; ≈ **ч** суух дүдәмал болып отыру.

ТҮҮН со- (-сол); ≈ **ий гэр** соның үйі; ≈ **д орох** соған кіру; ≈ **ийг дуудах** соны шақыру; ≈ **ээс хойш** сонап кейін; ≈ **тэй хамт** сонымен бірге.

ТҮҮНИЙ-Х соныкі; **эмээлтэй морь** ≈ ертоқымды ат соныкі.

ТҮҮНЧЛЭН сол сияқты, сондай, сондай-ақ; тағы сондай; ≈ **бусад зүйлүүд** сол сияқты басқа нәрселер.

ТҮҮР: **ҮҮР ТҮҮР, БҮҮР ТҮҮР** комескі, күңгіргі, белгісіз, беймәлім; **ҮҮР** ≈ санагдах белгісіз сөзләу.

ТҮҮРХИЙ кетілген, кетік, сетік, шетінген.

ТҮҮРЭГ I төңірек, айнала; **хотын** ≈ т кала төңірегінде.

ТҮҮРЭГ II күйрек, күйреуік, уатылғыш, омырылғыш.

ТҮҮРЭГДҮҮЛЭ-Х күйректендіру, уатылғыш, омырылғыш.

ТҮҮРЭГДЭ-Х күйректену, уатылғыш болу, омырылғыш болу.

ТҮҮРЭ-Х күйреу, уатылу, омырылу; ≈ **нь амар** уатылуы оңай, оңай омырылғыш.

ТҮҮХ I 1. тарих; ≈ **ийн хичээл** тарих нәні; ≈ **судлагч** тарих зерттеуші; ≈ **эн роман** тарихи роман; ≈ **эн үе** тарихи кезең; **түгээмэл** ≈ жалпы тарих; ≈ **судар** тарихи шежіре; ≈ **шашдир** тарихи хикая; 2. ғажайып, ғажап; **их** ≈ **тэй** явдал өте ғажап оқиға; 3. өмірбаян; ≈ **намтар** өмірбаян; ≈ **ээ ярих** өмірбаянын айту; **гурван үелін** ≈ үш ағаның тарихы.

ТҮҮХ II теру, жинау; **жимс** ≈ жеміс теру; **өөг** ≈ саңырауқұлақ теру; **эргэд** ≈ төзек теру.

ТҮҮХИЙ I ірңді бөртпе, сарбас жары; **түүр дээр нь түүхий гарсан байв** бөртпе сарбас жара түсіңгі; ≈ **ний тос** ірңді бөртпенің майы.

ТҮҮХИЙ II 1. (*тамақ*) шикі, дүмбілдеу, шала піскен; ≈ **мах** шикі ет; **гурил** нь ≈ ұшы шала піскен; 2. (*жеміс*) жасыл, көк піспеген; ≈ **мойл** піспеген мойыл; ≈ **алим** көк алма; 3. *ауыс* шала, көм, толық емес, дегейіне жетпеген; ≈ **зохиол** дегейіне жетпеген шы-

ғарма; **асуудлыг** ≈ **тавих** мәселені шала қою; ☆ **түүхий будаа** сөк, тары; ☆ **түүхий шохой** сөндірілмеген әк, езілмеген әк; ☆ **түүхий** әд шикізат, өңделмеген материал; ☆ **түүхий тоосго** өртелмеген кірпіш; ☆ **түүхий хэрэг** анықталмаған іс; ☆ **түргэн түүхий явдал** жүрді-барды әрекет. немжұрайды іс.

ТҮҮХИЙДҮҮЛЭ-Х 1. (*тамақ*) шикі қалтыру, шала пісіріп қою; 2. (*жеміс*) жасыл күйінде қалдыру, көк күйінде қалдыру.

ТҮҮХИЙДЭ-Х 1. (*тамақ*) шикі боп кету, шала пісу; 2. (*жеміс*) жасыл күйінде қалу, көк күйінде қалу.

ТҮҮХИЙРҮҮЛЭ-Х 1. (*тамақ*) шикі қалдыру, шала пісіру; 2. (*дәм*) татығын жіберу.

ТҮҮХИЙРЭ-Х I 1. (*тамақ*) шикі қалу, шала пісу; 2. (*дәм*) татып кету.

ТҮҮХИЙРЭ-Х II ірңді бөртпе шығу, сарбас жара шығу.

ТҮҮХТ тарихи; ≈ **хүн** тарихи адам; ≈ **явдал** тарихи оқиға; ≈ **өдөр** тарихи күн.

ТҮҮХЧ тарихшы.

ТҮҮХЭН соған, сонымен, болымсыз нәрсе; ≈ **д нарийлаад юү хийнэ** соған тістегі қатып қайтесің; ≈ **ээр яах юм бэ** сонымен не қыласың.

ТҮҮХЭЭ бастауық; ≈ **сэрх** бастауық сәрке; ≈ **шар** бастауық өгіз.

ТҮҮШ 1. шеткі азу; 2. жақтың кірісі; ☆ **түүш авах** жаққа тарту, жаққа ұру.

ТҮҮШҮҮ =түүш; ≈ **багалзуур** езу алқым; ≈ **зуурах** ауыз жұму, жақ сіресу; ≈ **гний нь** шахах алқымдау, алқымш сығу.

ТҮҮШҮҮДЭ-Х 1. жақ таяну; 2. (бетке) ұру, тарту.

ТҮХГЭР 1. дембелше, жуантық, дүмдей; 2. шардақ, қарынсау, шардиган; ≈ **хэвэлтэй** шардақ қарын; **қарны шардиган**.

ТҮХИЙЛГЭ-Х шардиту, дүмдей болдыру.

ТҮХИЙ-Х шардию, дүмдей болу; ≈ **сэн тарган шар** шардиган семіз өгіз; **гэдэс нь** ≈ қарны дүмдей болу, қарны шардию.

ТҮШГЭРЭ-Х *од.* (*қойды*) түшеттеу; **хонь** ≈ қойды түшеттеп шақыру.

ТҮШИГ 1. сүйеніш, тиянақ, тірек, тіреу, таяныш; 2. қамқоршы, қорғаушы, сүйеуші, сүйеніш; ≈ **сайтай** сүйеушісі сенімді, сүйеніші бар; ≈ **муутай** сүйеушісі нашар, сүйеніші жоқ; ☆ **түшиг тулгуур** тиянақ.

ТҮШИГГҮИ 1. сүйенішсіз, тиянақсыз, тірексіз, тіреусіз; 2. қамқоршысыз, қорғаушысыз, сүйеушісіз, сүйенішсіз.

ТҮШИГГҮИДЭ-Х 1. тірексіз қалу, тіреусіз қалу, тиянақсыз қалу, сүйенішсіз қалу; 2. қамқоршы болмау, сүй-

йеуші болмау, сүйеніші болмау, сүйенішсіз қалу.

ТҮШИГДЭ-Х 1. тіреулену, тіреу қойылу, тірек қойылу, тиянақ қойылу, сүйеулену, сүйеу орнатылу; 2. паналану, қамқорына алыну, сүйенішіне алыну.

ТҮШИГЛҮҮЛЭ-Х 1. тіреулету, тіреу қойғызу, тіректету, тірек қойғызу-тиянақтату, тиянақ қойғызу, сүйету, сүйеу қойғызу; 2. паналату, қамқорына алғызу, сүйенішіне алғызу, сүйеткізу.

ТҮШИГЛЭ-Х сүйену, арқалану, паналату, жәрдем алу, көмек алу, тірек ету, тиянақ ету.

ТҮШИГТЭЙ 1. тіреулі, тіректі, сүйеулі, тиянақты; 2. паналы, панасы бар, қамқоршысы бар, сүйеніші бар.

ТҮШИ-Х 1. сүйеу, тіреу, тиянақтау, сүйеу қою, тірек қою; **ээд тавих** сүйен қою, тіреп қою; 2. сүйену, паналату, жәрдем алу, пана түту, көмек алу; **эж амьдрах** сүйеулі тіршілік ету; **ахыг** \approx ағасын паналау, ағасына сүйену; 3. тірену, тіреу ету, таяну, таяныш ету, сүйеніп қалу; **хазайхад** \approx , **халтирахад тулах** қисайғанда сүйен қалу, тайғанда тіреп қалу.

ТҮШЛЭГ арқалық, сүйеніш; **арын** \approx арқалық; **гарын** \approx қол сүйеніш; **олбог** \approx арқалықты төсеніш.

ТҮШЛЭГТ арқалықты; сүйеніші; **олбог** \approx арқалықты төсеніші бар.

ТҮШЛЭГТЭЙ арқалықты; \approx сандал арқалықты орындық.

ТҮШМЭД шешіндер, төселер, маңғаздар.

ТҮШМЭЛ төре, шенеунік, маңғаз; **эрхэлээн** \approx төреші, би; **дэслэх** \approx орынбасар төреші, би орынбасары; **туслах** \approx көмеші төре, шенеунік; **түших** төреге сүйену; \approx **эвдэх** төре шенін алу, төреліктен түсіру; \approx **зан гаргах** маңғаздану.

ТҮШҮҮЛЭ-Х 1. тірету, сүйету, тіреу қойғызу, сүйеу қойғызу; 2. паналату, сүйенгу, жәрдемдестіру, көмектестіру; 3. **түшигдэх**.

ТҮШЭЭ тиянақ, рақым; \approx **гүн** рақым төре (Манчжурия кезіндегі жағалғы төрт мәртебелің төртіншісі).

ТЭВ I тық, дік, тоқ, тақ; \approx **тав хвйх** тық тық ету \approx **алхлах** дік-дік басу; ☆ **тэв хийгэл хураах** тыңқитып жинау, қаздитып жинау.

ТЭВ II теп; \approx **тэги** теп тегіс; \approx **тэндуу** тэн тэн.

ТЭВДҮҮ асығыс, сасқалақ, әбігер, беймаза; \approx **хүн** асығыс адам; \approx **байдалд орох** әбігерлену.

ТЭВДҮҮЛЭ-Х асықтыру, састыру, әбігерлендіру, абыржыту.

ТЭВДЭЛ асығыстық, сасқалақтық, әбігерлік, абыржушылық.

ТЭВДЭ-Х асығу, сасу, сасқалақтау, әбігерлену, абыржу; **ажилд** \approx жұмыс-

қа асығу; **шалгалтанд** **их** \approx сында қатты сасқалақтау.

ТЭВДЭЭ **тэвдүү**.

ТЭВНЭ I тебен; **зүү** \approx ине тебен; \approx **эр оёх** тебенмен тігу.

ТЭВНЭ II табан (**балық**).

ТЭВРҮҮЛЭ-Х құшақтату.

ТЭВРЭЛ құшақтас, құшақтауы.

ТЭВРЭЛДЭ-Х құшақтасу.

ТЭВРЭЛЦЭ-Х өзара құшақтасу.

ТЭВРЭ-Х құшақтау; **хүүхэд** \approx баланы құшақтау; **элгээ** \approx бауырын құшақтау; **оьчүүгээ** \approx тосін құшақтау; ☆ **тэврэн эслгох** құшақтасып амандасу.

ТЭВХ I 1. төлкі, теккі, тиянақ; 2. тек; **хөгжимийн чавхдасны** \approx күй аспабы шөгінің текі; 3. тірек (тірейтін жер) **нумны хөвчингэй** \approx садақ керме бауының тірегі.

ТЭВХ II (**өлшем**) ширек, дөре; \approx **цай** дөре шаф.

ТЭВХГЭР 1. теккіген, дүңкі, дөнес; \approx **хэйрцаг** теккіген жөшікше; \approx **ном** теккіген кітап; 2. төртбақ; \approx **ширээ төртбақ** үстел; 3. жылпос, епті, ыңғайлы.

ТЭВХГЭРДҮҮЛЭ-Х 1. теккіту, дүңкіту, дөңкіту; 2. төртбақтандыру.

ТЭВХГЭРДЭ-Х 1. теккію, дүңкію; 2. төртбақтану.

ТЭВХДҮҮЛЭ-Х 1. тиянақ орнатыру, тірек орнатыру; 2. (**күй аспабына**) тек орнатыру.

ТЭВХДЭ X 1. тиянақтау, тиянақ орнату, тірек қою; 2. (**күй аспабына**) тектеу, тек орнату.

ТЭВХИЙЛГЭ-Х тэвхгэрдүүлэх.

ТЭВХИЙ-Х тэвхгэрдэх.

ТЭВХЛҮҮЛЭ-Х тэвхдүүлэх.

ТЭВХЛЭ-Х I **тэвхдэх**.

ТЭВХЛЭ-Х II 1. төртбақтау; 2. төртбұрыштан керту; **мах** \approx етті төртбұрыштан керту.

ТЭВХӨГНЭ-Х теккендеу, теккен теккен қағу, допкендеу, дөңкен-дөңкен қағу.

ТЭВХЭЛЗҮҮЛЭ-Х жылпындату, жылпың-жылпың қактыру, жылпыңдату, шапшаң қозғалту, шапшаңдату.

ТЭВХЭЛЗЭ-Х жылпындау, жылпың-жылпың қағу, жылпылдау, шапшаң қозғалу, шапшаңдау; \approx **сэн сүрхий эр** жылпындаған керемет жігіт.

ТЭВХЭР **тэвхгэр**.

ТЭВХЭРДЭ-Х **тэвхгэрдэх**.

ТЭВХЭРЛҮҮЛЭ-Х I күтгіру, бақтыру, қараттыру.

ТЭВХЭРЛҮҮЛЭ-Х II **тэвхгэрдүүлэх**.

ТЭВХЭРЛЭГ 1. (**қамқорлық**) күтім, бағым, қарау; 2. тиянақ, тірек, орнык; \approx **сайтай** тиянақты, орнықты; \approx **муутай** тиянақсыз, орнықсыз; 3. тыңқиган, төртбақ.

ТЭВХЭРЛЭ-Х I (**қамқорлық**) күту, бағу, қарау; **хүүхдийг** \approx баланы күту;

өвгөд настныг карияларды күтү, карияларга карау.

ТЭВХЭРЛЭ-Х II 1. тыңкиту, төрт-бактау, реттеу; 2. теңкигу, дүңкигу, дөңкиту.

ТЭВХЭЭ сазды, саздауыт, жасаң; ≈ газар сазды жер.

ТЭВЧИГДЭХҮҮН төзөрлик нөрсө, төзөтін нөрсө, тагаттарлык нөрсө, сабыр етер нөрсө.

ТЭВЧИЛ—тэвчээр.

ТЭВЧИЛГҮЙ—тэвчээргүй.

ТЭВЧИЛТЭЙ—тэвчээртэй.

ТЭВЧИ-Х 1. тэзу, шыдау, сабыр ету, тагаттау; ≈ ж үз төзіп көр; 2. көну, коңдигу, бойсуну; амь ≈ көну; буруу үйлнйг ≈ болмас іске бойсуну; 3. аяу, кимау; өгч ≈ аямай беру, беріп көрү; эвдэж ≈ бүлдіруге кимау.

ТЭВЧҮҮЛЭ-Х I. төздүрү, шыдагу, сабыр еткізу, тагаттату; 2. көндіру, көндіктіру, бойсундыру; 3. аяту, кимайтын болдыру.

ТЭВЧЭЭР I. тэзім, шыдам, сабыр, тагат; ≈ сайн тэзімді, сабырлы; ≈ муу төзімсіз, сабырсыз.

ТЭВЧЭЭР II (*тик*) сыздык; **лутлын** ≈ стіктің сыздыгы.

ТЭВЧЭЭРГҮЙ төзімсіз, шыдамсыз, сабырсыз, тагатсыз. ≈ хүн төзімсіз адам.

ТЭВЧЭЭРЛҮҮЛЭ-Х төзімдендіру, шыдамдандыру, сабырландыру, тагаттандыру, төзімді болдыру, шыдамды болдыру, сабырлы болдыру, тагатты болдыру.

ТЭВЧЭЭРЛЭ-Х I тэзу, шыдау, сабырлану, тагаттану, төзіп көрү, шыдап көрү, төзімді болу, шыдамды болу, сабырлы болу, тагатты болу.

ТЭВЧЭЭРЛЭ-Х II (*етик*) сыздықтау, сыздык тйгу.

ТЭВЧЭЭРТЭЙ тэзімді, шыдамды, сабырлы, тагатты. их ≈ өге төзімді; хүлээц ≈ тагаттык төзімді.

ТЭВШ астау; аинд хийх астауға салу; ≈ ааруул бир астау күрт; уртлаг ≈ сопақ астау.

ТЭВШТЭЙ астарты, астауы бар.

ТЭВЭГ 1. (*ойын*) тепкішек; ≈ наадак тепкішек ойнау; өшиглөх тепкішек тебу; 2. айдар ≈ тавих айдар кою.

ТЭВЭР күшак, нэг ≈ түлээ бір күнөк ағаш отын; ≈ дүүрэн күшак толы.

ТЭВЭЭР—тэвээрэг.

ТЭВЭЭРТЭЙ—тэвээрэгтэй.

ТЭВЭЭРҮҮЛЭ-Х (мал) коңдапдыру, күйлендіру, семірту.

ТЭВЭЭРЭГ (*малдыч*) коң, күй, семіздік; тагга ≈ семіздік күйі.

ТЭВЭЭРЭГТЭЙ (мал) коңды, күйлі, семіз.

ТЭВЭЭРЭЛ—тэвээрэг.

ТЭВЭЭРЭЛТЭЙ—тэвээрэгтэй.

ТЭВЭЭРЭ-Х (мал) коңдану, күйлену.

семіру; мал ≈ ч эхлэв мал коңдана бастады.

ТЭГ I 1. (*сан*) ноль, нөл; ≈ бичих ноль жазу, нөл жазу; 2. жок, күр, беркер.

ТЭГ II тең, дәл; ≈ дундуур тең ортасы, дәл ортасы.

ТЭГ III сүйт, сөйт, солай істе, солай ет; ≈ хүү минь сүйт, балам; ≈ ээ сүйте ғой.

ТЭГДГЭР—тагдар.

ТЭГДИЙЛГЭ-Х—тагдайлағ.

ТЭГДИЙ-Х—тагдайх.

ТЭГДЭГНҮҮЛЭ-Х—тагдгануулағ.

ТЭГДЭГНЭ-Х—тагдганах.

ТЭГДЭЛЗҮҮЛЭ-Х—тагдалзуулағ.

ТЭГДЭЛЗЭ-Х—тагдалзах.

ТЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (*жүк*) теңдету, теңету, теңен артықсу; 2. асылдыру, артыту; 3. таразылату, таразымен олшегу.

ТЭГНҮҮР таразы; ≈ ээр хэмжих таразымен олшеу.

ТЭГНҮҮРДҮҮЛЭ-Х таразылату, таразымен олшегу.

ТЭГНҮҮРДЭ-Х таразылау, таразымен олшеу.

ТЭГНЭ-Х 1. (*жүк*) теңдеу, теңеу, теңеп арту; ачаагаа ≈ жүгін теңдеу; ≈ ж ачых теңдеп арту; 2. асылу, артыту; хүүхэд хашаа ≈ бала аулаға асылу; 3. таразылау, таразымен олшеу.

ТЭГНЭЭ (*жүк*) тең; ≈ ачаа тең жүк.

ТЭГШ 1. тегіс, жазық, кедір-бұдырсыз; ≈ газар тегіс жер; ≈ тал жазық дала; ≈ ширээ кедір-бұдырсыз үстел; 2. тең, бірдей; ≈ эрх тең ерік; ≈ байдал тең жағдай; 3. түзу, тура, тик; ≈ шугам түзу сызык; ≈ мод түзу ағаш; ☆ таван хүруу Тэгш а) бесаспап, іскер; б) төрт түлігі сай, шигенеге зәрушілігі жок; ☆ тэгш тоо жүп сан.

ТЭГШДЭ-Х 1. тегісделу, тегісдену, жазық болу, кедір-бұдырсыз болу; 2. теңелу, тең болу, бірдей болу; 3. түзулену, түзу болу, туралану, тура болу.

ТЭГШИТГЭЛ 1. тегістік, бірдейлік, теңестіру; 2. (*математика*) теңдеу; **тооны** ≈ сандық теңдеу; ≈ зохиох теңдеу құру.

ТЭГШИТГЭ-Х 1. (шама) теңсету, теңестіру, тең ету; алба ≈ міндеттемені теңестіру; 2. мінеу, теңеу, деңгейлестіру; илүү дутууг ≈ артық ауысын мінеу; 3. үйлестіру, сөйлестіру; үний нь таацуулан ≈ бағасын долбарлап сөйлестіру.

ТЭГШЛҮҮЛЭ-Х тегісету, теңету, теңестіру; ≈ өрхнйг тэгшлүүләх түндік жалтыру.

ТЭГШЛҮҮР (*аспап*) тегістетіш, теңетіш, теңестетіш.

ТЭГШЛЭ-Х тегісету, теңеу, теңестіру; газар ≈ жер тегісету; алба ≈ міндеттемені теңеу; үнэ ≈ баға теңестіру; ☆ өрх тегішләх түндік жабу.

ТЭГШРҮҮЛЭ-Х тегістелдіру, тегіс-

тендіру, теңелдіру, теңестіру, тең бөлдіру.

ТЭГШРЭ-Х тегістелу, тегістену, теңелу, теңесу, тең болу; **газар** ≈ жер тегістелу; **алба** ≈ міндеттеме теңелу.

ТЭГШТЭ-Х тегістеле бастау, тегістене бастау, теңеле бастау, теңесе бастау.

ТЭГШХЭН 1. теп-тегіс, теп-тең, теп-тең; 2. *ауыс.* түп-түзу, түп-тура.

ТЭГЭХ сүйту, сөйтү; ≈ ж хийх сүйтп істеу; **би** ≈ гэж бодож байсан юм мен сүйтейін деп ойлаған едім.

ТЭГЭЭД сүйтп, сөйтп; сонан соң сонан кейін; ≈ **явчихлаа** сүйтпн кетп қалды; **эхлээд өөрөө сур, тэвэд бусдыг сурга** әуелі өзің үйрен, сонан соң басқаны үйрет.

ТЭД олар, солар; ≈ **ний хамт** олармен бірге; ≈ **энтэй хамт** олармен бірге ≈ **нийг явуулах** соларды жіберу; ≈ **нээр хийлгэх** соларға істеу; ≈ **нээс ирсэн** олардан келген, солардан келген; ≈ **энд өгөх** соларға беру, оларға беру.

ТЭДГЭЭР олар, солар, ол, сол; ≈ хун ол адамдар, сол адамдар; ≈ мал сол малдар, ол малдар; ≈ **ийг** оларды соларды.

ТЭДНИИ-Х солардікі, олардікі; **энэ чинь** ≈ үү мынауың солардікі ме? ≈ **хаа буусан бэ?** олардікі қайда қонған скен?

ТЭДЭН солар, олар; ≈ **д очих** соларға бару, оларға бару; ≈ **ий адуу** солардың жылқысы; ≈ **ийг дагуулаад ир** оларды ертп кел.

ТЭЖГЭР тазығыр, аласа, тырбық, қысқа; ≈ **өвстэй газар** тазығыр шөпті жер, шөбі тазығыр жер; ≈ **үс** қысқа шаш.

ТЭЖЭЭВЭР асыранды, үйреншікті; ≈ **нохой** асыранды ит, үй ит; ≈ **шувуу** асыранды құс; ≈ **мал жемдеген мал**, асыранды мал; ☆ **тэжэвэр хүүхэд** қол бала, көтеріп алған бала; асыранды бала.

ТЭЖЭЭГДЭ-Х 1. асыралу, бағылу, күтілу; 2. *ауыс.* қамқорлығына алыну.

ТЭЖЭЭГЧ 1. асыраушы, бағушы, күтуші, ≈ **ээ алдсаны тэтгэвэр** асыраушысынан айрылғандарға беретін жәрдем ақша; 2. *ауыс.* қамқоршы.

ТЭЖЭЭЛ 1. (*мал*) азық, жем; ≈ **ийн бааз** жем баясы; **өвсөн** ≈ жем шөп; **морини** ≈ ат жемі; 2. тамақ, ас, қорек; **хүнс** ≈ азық-түлік; **идэш** ≈ ішіп-жем; ≈ **ихтэй** қоректі.

ТЭЖЭЭЛГЭ-Х 1. асырату, бақтыру, күтіну; 2. *ауыс.* қамқорлығына алдыру; 3. = **тэжээгдэх.**

ТЭЖЭЭЛЧ жемші, жем беруші, жемдеуші; ≈ **хүн жем беруші** адам.

ТЭЖЭЭ-Х 1. (*мал*) асырау, бағу, күту; **сүүтгээр** ≈ сүтпен асырау; **өвсөөр** ≈ шөппен асырау; **өвёсоор** ≈ сұлымен асырау; 2. қамқорлығына алу; ≈

тэтгэх асырап сақтау; ☆ **тэжэсэн бяруу тэрэг эвдэх** *сөзбе.* асыранды тайынша арба шағар □ қасқырдың күшігі; асырасаң, қайырылып қабар; □ жаман атқа жал бітсе, жанына торсық байлаңнас; □ жаман малды асырасаң аузың майға толар, жаман кісіні асырасаң аузың қанға толар; ☆ **гэдэс тэжээх** тамақ асырау, күн көру; ☆ **амь тэжээх** жан сақтау, күн көру; ☆ **тэжээсэн эцэг эх** асырап алған әке шеше, көтеріп алған әке шеше.

ТЭЛИИ-Х қисаю, қыңыраю; ≈ **чихсэн байна** қисайып кеттіпті.

ТЭЛМЭН: теңселген, ыргалған, тайпалған; ≈ **жороо** теңселген жорға; **усан** ≈ **жороо** су жорға; ≈ **жорос морьтой** л гэнэ су жорға аты бар дейді.

ТЭЛРҮҮЛЭ-Х есін жидыру, есін кіргізу, сөргіту.

ТЭЛРЭ-Х ес жино, есі кіру, сергу. **ТЭЛҮҮ** кең, байтақ, алқапты; ≈ **хашаа** кең аула; ≈ **газар** байтақ жер; ≈ **зайтай** алқапты тынысты.

ТЭЛҮҮЛЭ-Х I ұмтылдыру, ұмтылту, ентелету.

ТЭЛҮҮЛЭ-Х II 1. кергізу, жаздыру, создыру; 2. = **тэлэгдэх.**

ТЭЛҮҮР кергіш; ≈ **мод** кергіш ағаш.

ТЭЛҮҮРДҮҮЛЭ-Х кергіштету, кергізту.

ТЭЛҮҮРДЭГДЭ-Х кергіштелу, кергізу.

ТЭЛҮҮРДЭХ кергіштеу, керу, кергішке ілу; **арьс шир** ≈ тері кергіштеу, тері терсек керу.

ТЭЛЧИГНҮҮЛЭ-Х -тэлчлүүлэх.

ТЭЛЧИГНЭ-Х тэлчлэх.

ТЭЛЧЛҮҮЛЭ-Х (*дене*) керілту, созылту, құбыс-тырыс жаздыру.

ТЭЛЧЛЭ-Х (*дене*) керілу, созылу, құрыс-тырыс жазу, тепкілену; **хөлөөрөө** ≈ аяғымен тепкілену; ≈ **ж байгаад хучлэгаа сандаачижээ** керілі; созылтып жатып жамылғысын ашып тастапты.

ТЭЛЧЭЭ керіліш, созылғыш, тепкіленгіш.

ТЭЛЭГДЭ-Х 1. (*нәрсе*) керілу, созылу, жазылу; 2. (*ауру*) жайылып кету, таралып кету, етек алып кету.

ТЭЛЭ-Х I 1. (*нәрсені*) керу, созу, жазу; **арьс** ≈ теріні керу; **эсгий** ≈ ки гізді созу; **зураг** ≈ **ж өлгөх** суретті жазып ілу; 2. (*су*) жайылу, тасу; **үс** ≈ су жайылу; **гол** ≈ өзен тасу; 3. (*ауғу*) жайылу, тарау, етек алу; **шарх** ≈ жара ақыну; **тахал** ≈ індет етек алу.

ТЭЛЭ-Х (*төл мал*) телу; **хурга** ≈ қозы телу; **тугал** ≈ бұзау телу; ≈ **сэн ишиг** телген лақ.

ТЭЛЭЭ I (*шалбар*) белбеу; **өмдний** ≈ шалбардың белбеуі.

ТЭЛЭЭ II телі ≈ **хурга** телі қозы;

≈ тугал телі бузау.

ТЭЛЭЭЛҮҮЛЭ-Х I (*шалбар*) белбеулету.

ТЭЛЭЭЛҮҮЛЭ-Х II (*төл малды*) телділету, теліту.

ТЭЛЭЭЛЭ-Х I (*шалбар*) белбеулеу; омад ≈ шалбарды белбеулеу.

ТЭЛЭЭЛЭ-Х II (*төл малын*) телу, телілеу.

ТЭЛЭЭС кергіш, керме; ≈ **сайтай** кергіші берік, мықты керілген; ≈ **муутай** кергіші осал, бос керілген; ≈ **ны чангаджээ** кермесі қатты болып кеткен.

ТЭМБҮҮ: соз; ≈ **яр** соз ауруы, жіңішке ауру.

ТЭМБҮҮРҮҮЛЭ-Х (*ауру*) соз жұқтыру.

ТЭМБҮҮРЭ-Х (*ауру*) соз жұғу, созбен ауру.

ТЭМДЭГ 1. белгі, таңба, ен-таңба; **таних** ≈ танытын белгі; ≈ **тавих** белгі салу; **малын тамга** ≈ малдың ен-таңбасы; **саран** ≈ ай таңба; **чандмань** ≈ алау таңба; **тоон** ≈ күлдіреуіш таңба, шаңырақ таңба; **үсег** ≈ ою таңба, әріп таңба; 2. мөр, дақ, із; ≈ **дарах** мөр басу; **тамга тэмдэг** таңба мөр; **нууцын** ≈ құпиялық мөр; **мутрын** ≈ мәртебелік мөр; ☆ **им тэмдэг** ен-таңба; ☆ **одон тэмдэг** орден; ☆ **энгэрийн тэмдэг** значок; ☆ **сарын тэмдэг** әйелдердің етек кірі; ☆ **шинж тэмдэг** нышан, касиет, белгі; ☆ **билэг тэмдэг** нышана, нышан, айрықша белгі; ☆ **гар тэмдэг** құпия белгі; **гарын тэмдэг** қол қою мөрі; ☆ **нэрийн тэмдэг** ат жазылған мөр; ☆ **эрхийн тэмдэг** лауазымдық мөр; ☆ **ёр тэмдэг** жорамал, жоралау, ырым; ☆ **сэжиг тэмдэг** күдік, сезік, шүбе; ☆ **өдрийн тэмдэг** іс қағаздарының ресми тізбесі; ☆ **үүрийн тэмдэг** таң шаптағы; ☆ **тэмдэг мэдэгдэх** сезіну, сезіле бастау, біліну, біліне бастау; ☆ **тэмдгийн нэр** сын есім (*грам.*).

ТЭМДЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. белгілету; 2. = **тэмдэглэгдэх**; 3. тізімдету; 4. мерекелеу, тойлау, белгілеп өткізуді.

ТЭМДЭГЛЭГДЭ-Х 1. белгілену; 2. тізімделу.

ТЭМДЭГЛЭГЧ 1. белгілеуші; **цаг уурын** ≈ әуе райын белгілеуші; 2. тізімдеуші.

ТЭМДЭГЛЭЛ белгілеу; **өдрийн** ≈ күнделік белгілеу; **замын** ≈ жол белгілеу; ≈ **ийн дәвтэр** белгілеу дәптері.

ТЭМДЭГЛЭЛТ 1. белгілерлік, даталы; ≈ **зүйл** белгілерлік нәрсе; ≈ **өдөр** даталы күн; 2. мереке, той, мүшел; **тавин насны** ≈ **өдөр** елу жастық мүшел тойы.

ТЭМДЭГЛЭЛТЭЙ белгілейтіндей, белгілерлік.

ТЭМДЭГЛЭ-Х 1. белгілеу, белгі салу; белгі тағу; **мал** ≈ малға белгі салу; 2. тізімдеу; **дансанд** ≈ тізбе кітап

шасына тізімдеу, тізімге алу; 3. мерекелеу, тойлау, белгілеп өткізу; **мэндэлсний ойг тэмдэглэх** туған күнін мерекелеу; **Октябрин баярыг** ≈ Октябрь мерекесін белгілеп өткізу.

ТЭМДЭГТ 1. белгісі бар, белгі қойылған, ен-таңбалы; 2. сом, ақша; **мөнгөн** ≈ қағаз ақша; 3. куәлік; **худалдааны** ≈ сауда еркінің куәлігі; ≈ **ийн татвар** куәлік үшінгі салық; **гаалийн** ≈ баж куәлігі; ☆ **тэмдэгт бичиг а)** таңбалы ресми қағаз; б) ресми кепілдік; ☆ **сүлд тэмдэгт** гербілі, гербісі бар.

ТЭМДЭГТЭЙ белгілі, белгі қойылған, белгісі бар, ен-таңбалы.

ТЭМНҮҮР (*тирменнің*) өзек ағаш.

ТЭМТҮҮЛ (*кұрт-құмырсқа*) тұмсық; **аалзны** ≈ өрмекшінің тұмсығы; **хорхойн** ≈ құрттың тұмсығы.

ТЭМТҮҮЛЭ-Х 1. тентірету; 2. сипалату, тімтіндіру, тімсіндіру, іздету; 3. = **тэмтрэгдэх**; ☆ **хүйс тэмтрүүлэх** 1) қырып жою, талқанын шығару, быт-шыт ету, күлін көкке ұшыру; 2) қалжырату, әлсірету.

ТЭМТРЭГДЭ-Х сипалану, тімсіне беру, тімтіне беру.

ТЭМТРЭ-Х 1. тентіреу; 2. сипалау, тімтіну, тімсіну, іздеу; **гараар** ≈ **н үзэх** қолымен сипалап қору; ☆ **хүйс тэмтрэх** 1) қырылу, талқаны шығу; быт-шыт болу, күлі көкке ұшу; 2) қалжырау, әлсіреу.

ТЭМТЧИ-Х тентірендеу, тентірей беру; ≈ **ж яваад юу хийнэ, гэртээ сууж бай** тентірей беріп не істейсің, үйде отыр.

ТЭМТЧҮҮЛЭ-Х тентірендету, тентірету беру.

ТЭМТЭРХИЛЭ-Х тентірей түсу, тентіренкіреу.

ТЭМҮҮЛҮҮЛЭ-Х 1. ұмтылту, ентелеу, омыраулау, ұмсындыру; 2. *ауыс*. талпындыру, талаптандыру, тырыстыру.

ТЭМҮҮЛЭЛ ұмтылыс; **ориглуун** ≈ зор ұмтылыс.

ТЭМҮҮЛЭ-Х 1. ұмтылу, ентелеу, омыраулау, ұмсыну; **уяа хүлээгээ тайлуулах гэж** ≈ байлауын шештіруге ұмтылу; 2. *ауыс*. тырысу, талаптану, талпыну; **хөдөө гарах гэж** ≈ қырға шығуға тырысу; **сурах гэж** ≈ оқуға талаптану; ≈ **ж суугаа хүүхэд** талпынып отырған бала.

ТЭМЦҮҮЛЭ-Х 1. күрестіру, сайыстыру, алыстыру, жағаластыру; 2. (*сөз*) таластыру, айтыстыру; 3. (*бағыт*) беттеу, тырыстыру, бет алдыру.

ТЭМЦЭГЧ күресуші, күрескер, ард түмний төлөө ≈ халық үшін күресуші; **баатарлаг** ≈ ер жүрек күрескер.

ТЭМЦЭЛ күрес, ереуіл; ≈ **хийх** күрес жасау; ≈ **д босох** күреске шығу; **ажил хаях** ≈ ереуілге шығу; **ангийн** ≈ тап күресі; **энх тайвны төлөө** ≈

бейбітшілік үшінгі күрес; ☆ атаа тэмцэл ата жаулық, ежелгі кек, бақ-таластық.

ТЭМЦЭЛДҮҮЛЭХ 1. күрестірту, сыйыстырту, алыстырту, жағаластырту; 2. (сөз) таластырту, айтыстырту; шенеу

ТЭМЦЭЛДЭХ 1. күресу, сайысу, алысу, жағаласу; 2. (сөз) таласу, айтысу, шенесу.

ТЭМЦЭЛЦЭХ 1. (бірге) күресісу, сайысысу, өзара алысу, өзара жағаласу; 2. (сөз) өзара таласу, өзара шенесу.

ТЭМЦЭХ 1. күресу, сайысу, алысу, жағаласу қарсыласу; амьдралын төлөө ≈ өмір үшін күресу; ≈ ж ялах күресіп жөнү; 2. (сөз) таласу, айтысу, шенесу; үг булаалдан ≈ сөз тастап таласу; 3. (бағыт) беттеу, бет алу, тырысу, тарту; гэрийн зүг ≈ үйге қарай беттеу, үйге қарай тарту; ☆ амь тэмцэх жан-таласу, арпалысу.

ТЭМЦЭЭН 1. жарыс, бөсеке, сайыс; уралдаан ≈ жарыс бөсеке; спортын ≈ спорт жарысы; ≈ д оролдох бөсекеге түсу; хурдан морины ≈ сайгүлік сайысы; сорилт ≈ сынау бөсекесі; 2. ауыс. айтыс, талас; онолын ≈ явуулах теориялық айтыс өткізу; ≈ маргаан айтыс-талас, айтыс- тартыс.

ТЭМЭЭ түйе; атан ≈ атан түйе; ганц бөхтэй ≈ нар. аруана; (түйе) ≈ н жин кіре түйе; ≈ ний ноос түйенің жүні; ≈ ний зогдор түйе шудасы; ☆ тэмээ гэхэд ямаа гэх сөзбе. түйе десе, емші деу □ бас десе, құлақ деу; ☆ тэмээ харнулсан хүн буурынхаа занг андахгүй сөзбе. түйе жайған адам бур-асының сырын жақсы білер □ бірге өскен адам жолдасының сырын жақсы білер (мақал); ☆ тэмээн хөх түйе емшек (өсімдік); ☆ тэмээн шаваг түйе өрік (жеміс); ☆ тэмээн гөрөөс жабайы түйе, тағы түйе; ☆ тэмээн хяруул түйеқұс; ☆ тэмээн хоолой. қымыздық, саумалдық; ☆ тэмээн сүүл май бұта (өсімдік); ☆ тэмээн харгана түйе қараған; ☆ тэмээн хэл қос жапырақты раушан (өсімдік).

ТЭМЭЭЖИХ түйелену, түйесі көбею.

ТЭМЭЭЖҮҮЛЭХ түйелендіру, түйесін көбейту.

ТЭМЭЭЛЗГЭНЭ ишелік (жәндік), тэмээнчин түйесі, түйе бағушы.

ТЭН 1. (жүк) тең; ≈ хийх тең буг; тэңцүүлэх теңді теңестіру; 2. (өлшем) тең; бірдей; ≈ адил тең әділ, бірдей тең; ≈ хуваах тең болу; ☆ тэн татах (үй) салма салу, бастыру; ☆ тэн чацуу 1) теңбе-тең; 2) түйдей жасты, құрдас; ☆ тэн хагас жартысы; ☆ тэнгийн мод таразының арқалық ағашы.

ТЭНГҮЙ 1. (жүк) теңсіз; 2. (шама) теңсіз, теңдесі жоқ, шенсіз, шектен тыс, алып; ≈ хүчтэй хүн теңдесі жоқ

күшті адам; ≈ том биетэй шектен тыс үлкен денелі, алып денелі.

ТЭНГЭР 1. тәңір, аспан, әуе, көк; хөх ≈ көк тәңір, көк аспан; агаар ≈ көк әуе; ≈ муухай аашлах әуе райы бұзылу; ≈ нийн хаяа көк жиегі; ≈ хаяарах көк жиегі соғилу, күннің арты ашылу; ≈ нийн хөрмой көк жиегі; ☆ тэнгэр арилах күн ашылу, бұлт көшу; ☆ тэнгэр үүлтэх күн бұлттай бастау; ☆ тэнгэр үүлсэх күн бұлттау; ☆ тэнгэр бүрхэх күн түнеру, бұлт шүйілу; ☆ тэнгэр бүүднийх күн бұлттай бастау; ☆ тэнгэр гийх күн ашыла бастау; ☆ тэнгэр задрах күн жайлау (ауа райы бұзылу); ☆ тэнгэр зохирох күн жайма шуақ болу, күн жадырау; ☆ тэнгэр хуйсрах күн бұзылу (ауа райы жайсыздау); ☆ тэнгэр ниргэх күн шатырлау; ☆ тэнгэр дуугарах күн күркіреу; ☆ тэнгэр хүйтрэх күн суыту; ☆ тэнгэр цэлмэх күн ашылу, бұлт айығу; ☆ тэнгэр дулаарах күн жылыну; ☆ тэнгэрийн енгө а) көгілдір түс; б) әуе райы, күннің реңі; ☆ тэнгэрийн оёдол немесе тэнгэрийн заадал Құс жолы (астрономия); ☆ тэнгэрийн орой тік тобе; ☆ тэнгэрийн дуу күн күркірегі, күн шағыры (дыбыс); 2. ауыс. тәңір, құдай, алла; муу зүгийн немесе хар зүгийн ≈ қара ниет тәңір, қара періште; (шаман будда діні бойынша); сайн зүгийн ≈ немесе цагаан зүгийн ≈ жарылқағын тәңір, ақ періште (шаман, будда діні бойынша); ☆ тэнгэр мэдэг құдай жарылқасын. құдай өзі білсін, бағың білсін, тағдыр өзі білсін; ☆ тэнгэрийн хөвгүүн тәңір ұрпағы, құдай-алланың ұрпағы; ☆ тэнгэрийн ван Уран (планета); ☆ тэнгэрийн дүлий жаңбыршы (саңырауқұлақтың бір түрі).

ТЭНГЭС теңіз; Хар ≈ Қара теңіз; ≈ далай теңіз мұхит.

ТЭНГЭСЧ теңізші.

ТЭНГЭЦҮҮЛ лайықты, арналған, теңелген; дәл келген.

ТЭНГЭЦҮҮЛЭХ лайықтату, арнату, теңету, дәл келтіру.

ТЭНГЭЦЭЛ лайықтануы, арналуы, теңелуі, дәл келуі.

ТЭНГЭЦЭЛГҮЙ лайықсыз, арналмаған, теңелмеген, дәл келмеген.

ТЭНГЭЦЭХ 1. лайықтану, сәйкесу, арналу, теңелу, дәл келу; уралдаанд ≈ жарысқа лайықтану; нас ≈ жасы дәл келу; 2. тең болу, тең келу.

ТЭНД сонда, сол жерде; ≈ байх сонда болу, сонда тұру; ≈ ээс явах сол жерден жүру; энд ≈ онда мұнда; энд ≈ гүй өне жер, міне жерде, онда бірі, мұнда бірі, көрінген жерде, көз келген жерде; энд ≈ ээс онан мұнан; ол жер, бұл жерден, одан бұдан.

ТЭНДЭХ сондағы, сол жердегі; ≈ байдал сондағы жағдай; ≈ нийн хүмүүс сол жердегі адамдар.

ТЭНЖЭЭ (*жип, арқан*) тең, теңдік; ≈ *олс* теңдік арқан, тең теңдейтін жип; ☆ *сур* теңдік қайыс.

ТЭНИЙЛГЭ-Х 1. (*нәрсе*) жазу, созу, жаю, кеңейту; 2. (*көңіл*) сергіту, көтер-ту.

ТЭНИЙ-Х 1. (*нәрсе*) жазылу, созылу, жайылу, кеңею; *хөл* ≈ аяқ жазылу; *утас* ≈ жип созылу; *гар* ≈ қол жазылу; *арыс* ≈ тері созылу, тері жайылу; 2. (*көңіл*) көтерілу, сергу; *сэтгэл* ≈ *көңіл* көтерілу, көңіл сергу.

ТЭНСҮҮЛЭ-Х 1. (*шала*) сынату, байқату, тексерту; 2. (*шындық*) анықтау, көз жеткіздіру; 3. **тэнсэгдэх**.

ТЭНСЭГДЭ-Х 1. (*шала*) сыналу, байқалу, тексерілу; 2. (*шындық*) анықталу, көз жеткізілу.

ТЭНСЭЛХИЙЛЭ-Х 1. (*шала*) сынаңқырау, байқаңқырау, тексеріңкіреу; 2. (*шындық*) анықтаңқырау, көз жеткізіңкіреу; *байдлы нь* ≈ жағдайын анықтаңқырау.

ТЭНСЭ-Х 1. (*шаманы*) сынау, байқау, тексеру; *чадлаа* ≈ қуатын сынау, күшін сынау; 2. (*шындық*) анықтау, көз жеткізу; ≈ *ял шийтгэх* анықтау жазасын белгілеп жіберу.

ТЭНТГЭР шардиган, семіз, жуан; ≈ *тарган шар* жуан семіз өгіз; ≈ *махлаг хүүхэд* семіз өтшең бала.

ТЭНТИЙЛГЭ-Х шардиту, семірту, дүмпиту.

ТЭНТИЙ-Х шардию, семіру, дүмпію.

ТЭНТЭГНҮҮЛЭ-Х шардаңдату, балпаңдату.

ТЭНТЭГНЭ-Х шардаңдау, балпаңдау, шардаң-шардаң қағу, балпаң қағу.

ТЭНТЭЛЗҮҮЛЭ-Х—тэнтэгнүүлэх.

ТЭНТЭЛЗЭ-Х—тэнтэгнэх.

ТЭНТЭР: тентірек, тэлтірек, қисалаң, бұралаң; ≈ *туңтар хийх* тентіректеу, тэлтіректеу, тентірек қағу, тэлтірек қағу.

ТЭНҮҮЛ қаңғыбас, кезбе, қыдырма; ≈ *зайгуул* қаңғыбас кезбе; ≈ *хүн* қаңғыбас адам; ≈ *мал* кезбе мал; ≈ *бадарчин* кезбе диуана.

ТЭНҮҮЛЧ қаңғыбас (адам), кезбе (адам), қыдырма (адам).

ТЭНҮҮЛЭ-Х қаңғыту, кездіру, тентірету.

ТЭНҮҮН 1. (*мекен*) кең, байтақ 2. (*минез*) жайдары, жарқын, сабаз, кең; *сэтгэл* ≈ көңілі жайдары; ≈ *хүн* сабаз адам, кең адам; 3. (*ауа райы*) ашық, жадыраған; күншуақ; ≈ *өдөр* ашық күн; *хаврын* ≈ *өдөр* жазғытұрымғы күншуақ күн.

ТЭНҮҮЧЛҮҮЛЭ-Х қаңғыттыру, қаңғыбастандыру, кездірту, кезбелендіру, тентіреттіру.

ТЭНҮҮЧЛЭ-Х қаңғу, қаңғыбастану, кезу, кезбелену, тентіреу; ≈ *н* явах қаңғыбастанып кету.

ТЭНХЖИ-Х дiңкелену, әлдену, хал-

дену; ≈ *ж* әкләх дiңкелену бастау.

ТЭНХЛҮҮН дiңкелi, әлдi, халдi, дәрмендi; ≈ *өвгөн* дiңкелi қарт...

ТЭНХЛЭГ 1. бiлiк, белдiк, белағаш; *тэрэгний* ≈ арбаның бiлiгi; 2. тiсқ, тетiк; *хөгжийн* ≈ күй аспабының тиегi; 3. кiндiк, осы; *Дэлхийн* ≈ Жердiң кiндiгi, Жер өсi.

ТЭНХМЭЛ 1. дiңкелi, әлдi, дәрмендi; 2. кезбе, қаңғыбас.

ТЭНХРҮҮЛЭ-Х 1 дiңкелендiру, әлдендiру, халдендiру; 2. *ауыс* есiн жидыру, есiн кiргiзу.

ТЭНХРЭ-Х 1. дiңкелену, әлдену, халдену; 2. *ауыс* есiн жию, ес кiру.

ТЭНХЭГ дiңкелi, қарулы, мықты, күштi; ≈ *хүн* қарулы адам.

ТЭНХЭЛ дiңке, қару, дәрмен, хал, әл, күш; ≈ *сайтай* қарулы, дiңкелi, дәрмендi; ≈ *муутай* дiңкесiз, әлсiз, дәрменсiз.

ТЭНХЭ-Х—тэнхжих.

ТЭНХЭЭ дiңке, дәрмен, әл, қару, хал, күш; *чадал* ≈ хал дәрмен, әл қуат; *тамир* ≈ қару күш, әл дәрмен, күш қуат; ≈ *алдрах* дiңке құру; ≈ *тасрах* хал кету; ≈ *барах* әл, құру; ≈ *муудах* әл кету, қалжырау; ≈ *доройтох* дәрмен кету, күш қайту; ≈ *орох* дiңкелену, әлдену, халдену, қару кiру.

ТЭНХЭЭГҮЙ дiңкесiз, дәрменсiз, қарусыз, әлсiз, халсiз.

ТЭНХЭЭДҮҮЛЭ-Х 1. арпалыстыру, жағаластыру, жанталастыру; 2. дiңкесiн құрту, мысын құрту, дәрменiн кетiру.

ТЭНХЭЭДЭ-Х 1. арпалысу, жағаласу, жанталасу; *хүндiг* *бргөх гэж нилээд* ≈ *в* ауыр нәрсенi көтерем деп недәуір арпалысты; 2. дiңкесi құру, мысы құру, дәрменi кету; *бүр* ≈ *ж орхих* тiптi дiңкесi құрып кету.

ТЭНХЭЭЖИ-Х 1. = тэнхжих; 2. тэнхрэх.

ТЭНХЭЭЖҮҮЛЭ-Х—тэнхрүүлэх.

ТЭНХЭЭТЭЙ дiңкелi, дәрмендi, қарулы, әлдi, мықты, қарымды, алымды; ≈ *эр* қарулы жiгiт; ≈ *морь* мықты ат; ≈ *хүн* қарымды адам.

ТЭНЦВЭР теңдiк, дәлдiк; ≈ *ий нь олох* теңдiгiн табу.

ТЭНЦВЭРГҮЙ теңдiксiз, дәлдiксiз, тең емес, дәл емес.

ТЭНЦВЭРТЭЙ теңдiктi, дәлдiктi, тең, дәл, теңдiгi бар, дәлдiгi бар; ≈ *байдал* тең-теңдiк.

ТЭНЦҮҮ тең, дәл, бiрдей; *тэн* ≈ тең-тең; *хүнд хөнгөн нь* ≈ ауыр жеңiл, бiрдей, салмағы тең; *их бага нь* ≈ үлкен кiшiлiгi бiрдей, көлемi бiрдей; *тоо* ≈ саны тең.

ТЭНЦҮҮЛЭ-Х теңестiру, дәлдеу, бiрдей ету; *хоёр талы нь* ≈ скi жағын теңестiру.

ТЭНЦҮҮР—тэнцвэр.

ТЭНЦҮҮРГҮЙ—тэнцвэргүй.

ТЭНЦҮҮРТЭЙ—тэнцвэртэй.

ТЭНЦЭ-Х 1. (*шама*) теңесу, тең келу, теңелу, бірдей келу; жин ≈ салмағы теңесу; **урт нь** ≈ түркы теңелу; 2. (*қабилет*) сай келу, бейім келу, икем келу, жету; **ажилд** ≈ жұмыс қабілеті сай келу; **сургуульд** ≈ мектеп оқу қабілеті жету; **чадвар** ≈ шыдамы сай келу; **хүч** ≈ күші сай келу; ☆ **тэнцэх** тэмдэг теңдік белгісі.

ТЭНЦЭЭР—тэнцвэр.

ТЭНЦЭЭРГҮЙ—тэнцвэргүй.

ТЭНЦЭЭРТЭЙ—тэнцвэртэй.

ТЭНЧРЭ-Х тентіреу, азап шегу, бейнег көру, мекхат тарту.

ТЭНЧҮҮРЭ-Х—тэнчрэх.

ТЭНШИ-Х 1. шықылықтау, таңдай қағу, аң-таң қалу; 2. тентіреу, кезу, қаңғу; 3. жөнін келтіру, ретін табу.

ТЭНЭГ ақымақ, есерсоқ, есалаң; ≈ **мохоо** ақымақ топас; ≈ **дүйнгэ** есерсоқ ынжық; ≈ **толгой хөлийн дайсан** ақымақ бас аяққа жау □ ақылсыз бас аяққа тыныштық бермес; ≈ **цэцэн хоёр хөөрөлдөж чадахгүй, тэмээ ямаа хоёр мөргөлдөж чадахгүй** ақымақ пен шешен айтыса алмас, түйе мен ешкі сүзісе алмас (мақал) □ аттыға жауу серік болмас; ☆ **тэнэг түрүү** айланшық (қой түлігінің көтен ішегінің зузы); ☆ **тэнэг өвс** меңдуана.

ТЭНЭГДҮҮ *сын.* ақымақтау, есерсоқтау, есалаңдау.

ТЭНЭГДЭ-Х ақымақтану, есерсоқтау, есалаңдану, ақымақтанып кету, есерсоқтанып кету, есалаңдап кету.

ТЭНЭГЛҮҮЛЭ-Х ақымақтандыру, есерсоқтандыру, есалаңдандыру, ақымақ қып жіберу, есерсоқ қып жіберу.

ТЭНЭГЛЭ-Х 1. ақымақтық істеу, ақымақ болу; **чи битгий** ≈ **эд бай сен ақымақтық істеме!** 2. —тэнэгдэх.

ТЭНЭГТЭ-Х—тэнэглэх.

ТЭНЭГХЭН өте ақымақ, өте есерсоқ, өте есалаң.

ТЭНЭГЭР I (*ағаш*) ≈ мод бүршікті тапан; (*тас*) **хас** ≈ яшма (бедерлі тас).

ТЭНЭГЭР II 1. кең, байтақ, көлемді; ≈ **нутаг** байтақ мекен; 2. енді, көлемді, апшымаған; ≈ **даавуу** енді пұл; ≈ **арьс** көлемді тері, апшымаған тері; 3. *ауыс*. кең, шат, жайдары, көңілді; **сэтгэл** ≈ көңіл шат.

ТЭНЭМГИЙ—тэнэмхий.

ТЭНЭМХИЙ кезбе, қаңғыбас; ≈ **хүн** кезбе адам.

ТЭНЭМЭЛ қаңғы, қаңғыма, қаңғыбас, кезбе; ≈ **бадарчин** кезбе дуана; ≈ **бух** қаңғыбас бүқа.

ТЭНЭ-Х тентіреу, кезу, қаңғу; **дэмий** ≈ текке тентіреу, босқа кезу; ≈ **ж доншуучлах** кезіп тентіреу; ≈ **төөрөх** қаңғып адасу.

ТЭР ол, сол, со; анау; ≈ **хүн** ол адам; ≈ **уул** анау тау; ≈ **л биз** сол шығар; ≈ **хир** сол мезетте, сол кезде; ≈ **мэт**

сол сияқты, сондай; ≈ **тушаа** со түс, со маң; ≈ **ч байтугай** ол түргой, оны қайып; **энэ** ≈ о бұ, оны мұны; ☆ **тэртэй** тэргүй онсызда; ☆ **тэр даруй** дереу, қолма-қол; ☆ **тэр хир** оның бөрі, соның бөрі, айтқанның бөрі; ☆ **тэр болгон** әрдайым, оның бөрі.

ТЭРБУМ миллиард (1000000000).

ТЭРГҮҮЛЭГЧ 1. ие; **өрхийн** ≈ үй иесі; 2. бастаушы, басқарушы; 3. басқарма, мүше; **хурлын** ≈ жиналыс басқармасы; ≈ **гишүүн** басқарма мүше; ☆ **тэргүүлэгч** цэцэг раушан (гүл).

ТЭРГҮҮЛЭГЧИД басқармалар, мүшелер; **Их Хурлын** ≈ Ұлы Хурап Басқармалары.

ТЭРГҮҮЛЭ-Х 1. ие болу, бас болу; **гэр** ≈ үйге бас болу; 2. бастау, басқару; ≈ **тушаал** басқару мәртебесі.

ТЭРГҮҮН 1. басы, алды; **толгой** ≈ маңдай алды, ең басы; 2. алдыңғы (жағы), бас (жағы); **онгоцны** ≈ **захуур** қайықтың алдыңғы ескері; ≈ **этгэд** алдыңғы жақ; 3. *ауыс*. бас, басы, бастаған, жауаптаған; ≈ **сайд** бас министр; **төлөөлөгчдийн** ≈ өкілдер басшысы; ≈ **захас** бастаған адам; 4. *ауыс*. озат, үздік; **хөдөлмөрт** ≈ еңбекте озат; ≈ **ий ажигчид** озат жұмысшылар; 5. *ауыс*. бірінші, алғы, бас, бастапқы, әуелгі; ≈ **дөвтэр** бірінші кітапша; ≈ **өгүүлэл** бас мақала; ≈ **байрлал** алғы шеп.

ТЭРГҮҮР соқпақ, керуен (*жол*); **зам** ≈ соқпақ жол.

ТЭРГҮҮТЭН бастаған, қатарлы, сияқты; **Сүхбаатар** ≈ **Ардын Намыс нөхөд** Сүхбаатар бастаған Халық Партиясының жолдастары; **алт** ≈ **бусад үнэт** зүйіс алтын сияқты басқа бағалы заттар.

ТЭРГЭЛ 1. (*өң*) тарғыл, теңбіл; 2. доға, дөңгелек; ≈ **сар** доғаланған ай, толған ай; ≈ **өдөр** ай қорғалау, ай доғалану; ☆ **тэргэл од** Жеті қарақшы (тарғыл жұлдыздар).

ТЭРИЙЛГЭ-Х (*нәрсені*) дерейту, тырайту, серейту.

ТЭРИЙ-Х (*нәрсе*) дерсу, тыраю, серею; ≈ **ж унах** дерейіп құлзу; ≈ **ж хөвтэх** тырайып жату; ≈ **н ойчых** тырайып жығылу, тыраң ету.

ТЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*ұрық, түсік*) бейнелендіру, тұлғаландыру, кескіндендіру, пішіндендіру; 2. *ауыс*. (*жұмыс*) аяқтату, бітірту, тамамдау; 3. = **тэрлэгдэх**.

ТЭРЛЭГ жұқа шапан; **эрээн даавуу дотортой хөх чинчүү** ≈ шыт астарлы көк шыншу шапан.

ТЭРЛЭГДЭ-Х 1. (*ұрық, түсік*) бейнелендірілу, тұлғаландырылу, кескіндендірілу, пішіндендірілу; 2. (*іс, шаруа*) аяқталу, бітірілу, тамамдалу.

ТЭРЛЭ-Х 1. (*ұрық, түсік*) бейнелену, тұлғалану, кескіндену, пішіндену; **эх**

ийн умай д сая ≈ ж бүхий үр ана құрсағына жаңа бейнеленіп келе жатқан ұрық; 2. (іс, шаруа) аяқтау, біту, тамамдау; ажлаа ≈ ж байна жұмысын аяқтап келеді.

ТЭРМЭ(Н) терме, мәуіт; **цөмбэ** ≈ терме шүға; ≈ н дээл мәуіт шапан; ☆ **тэрмэз аугас** асыранды қаз.

ТЭРС теріс, бұрыс, қарсы, қыңыр, қықар; ≈ **үзэлтэн** теріс көзқарастылар, қарсы көзқарастылар; ≈ **этгээд** қыңырлар, қықарлар; ≈ **ном** қарсы дін, діннен азу, дін бұзу; ≈ **номтон** дін қарсылары, діннен азғандар, дін бұзушылар; ≈ **үүд** қықарлар, қыңырлар.

ТЭРСДЭХ теріс келу, бұрыс келу, қарсы болу, қыңырлану, қықарлану.

ТЭРСЛҮҮ қарсы, қыңыр, қықар, бұзақы; ≈ **явдал** қарсы іс; ≈ **зан** қыңыр мінез, қықар мінез.

ТЭРСЛҮҮЛЭХ қарсы келтіру, қыңырландыру, қықарландыру, бұзақыландыру.

ТЭРСЛЭХ қарсы келу, қыңырлану, қықарлану, бұзақылану; **үлс төрд** ≈ саясатқа қарсы келу; **чи битгий** ≈ эд бай сен қыңырланба; ☆ **урвах тэрслэх** беріліп кету, екі беткөйлік істеу.

ТЭРСҮҮД қыңыр, қықар, бұзақы; ≈ **зан таргах** қыңыр мінез көрсету, қыңырлану.

ТЭРТЭЭ 1. ар жағындағы, ана жағындағы; **голын** ≈ өзеннің ар жағындағы; ≈ **талд** ар жағында; 2. сонау, анау; ≈ **уул** сонау тау.

ТЭРТЭХ ар жағындағы, ана жағындағы; **усны** ≈ судың ар жағындағы.

ТЭРҮҮ(Н)—түуи.

ТЭРҮҮГЭЭР—түүгээр.

ТЭРҮҮХЭН 1. сол бір, сол, соның, анау бір; ≈ **мөч** сол бір кез; ≈ **төнд** сол жерге, анау бір жерге; ≈ **хооронд** соның арасында, соның арасында.

ТЭРХҮҮ сол, дәл сол, тақ сол; ≈ **ажил** сол жұмыс; ≈ **хүн** дәл сол адам.

ТЭРХЭН сол, соның, сол бір, дәл со, тақ со; ≈ **үе** сол кез; ≈ **зуур** соның арасынша, соның арасында, лезде; ≈ **газар** тақ со жер; ≈ **цагт** сол кезде, со мезетте.

ТЭРЭГ 1. арба; **морин** ≈ ат арба; **үхэр** ≈ өгіз арба; ≈ **энд ачич** арбаға арту; ≈ **чарга** арба шана; **нэг** ≈ **түлээ** бір арба ағаш отын; **түрдэг** ≈ **төшке**, қол арба; **галт** ≈ от арба, **пөсэд**; ≈ **ний боодой** арбаның мойын-тұрығы, арбаның қамыты; ≈ **ний бүрхэч** арбаның күймесі; ≈ **ний гол** арбаның білігі; ≈ **ний гуя** арбаның тертесі, арбаның оқ ағашы; ≈ **ний нум** арбаның солқылдақ темірі; ≈ **ний төвш** арбаның шанағы, арба астаушасы; ≈ **ний хашлага** арбаның ернеуі; ≈ **ний хөнджөч** арбаның көлденеңі; ≈ **ний хүрд** арба доғасы; ≈ **ний цөн** арбаның төлкесі; ≈ **ний чир** арбаның кіндік те-

мірі; ≈ **ний чих** арба тертесінің құлағы; ≈ **ний эмээл** арба ершігі; 2. машина; **ачааны** ≈ жүк машина; **суудлын** ≈ жеңіл машина; ☆ **нисдэг тэрэг** вертолет; ☆ **тэргэн** одон жетіқарақшы (жұлдыз).

ТЭРЭГЛҮҮЛЭХ арбалату, арбамен тасыту.

ТЭРЭГЛЭХ 1. (жүк) арбалау, арбамен тасу, арбаға арту; 2. (адам) арбаға түсу, арбамен жүру.

ТЭРЭГЧ 1. арбашы, арба жасаушы; 2. арбақеш, арба айдаушы.

ТЭРЭМ I терме тарлау (*дала шөбі*).

ТЭРЭМ II кереге.

ТЭРЭХЭН—тэрхэн.

ТЭС I тіке, тура, түп-тура, тіпті; ≈ **буруу** тура қате; ≈ **зөрүү** тікс қайшы; ≈ **өөр** тіпті өзгеше.

ТЭС II бұлт, бұлтаң сарт; **нүд** ≈ **нохих** көзін бұлтаң еткізу, көзге сарт еткізу.

ТЭС III тас, топ; ≈ **хөлдөх** тас қату; ≈ **хөлдүү** топ-тоң.

ТЭС IV шеген ағашы (жидек ағашының бір түрі).

ТЭСВЭР төзім, шыдам, сабыр, тағат; ≈ **сайтай** төзімді; ≈ **муутай** төзімсіз; ≈ **ээ** алдах төзімі кету, сабырсыздану.

ТЭСВЭРГҮЙ төзімсіз, шыдамсыз, сабырсыз, тағатсыз; ≈ **хүн** төзімсіз адам.

ТЭСВЭРЛҮҮЛЭХ тездіру, шыдату көндіру, көндіктіру.

ТЭСВЭРЛЭХ төзу, шыдау, кону көндігу; ≈ **н өнгөрүүлэх** төзіп өткізу.

ТЭСВЭРЛЭШГҮЙ төзбестей, шыдам-астай, төзуге болмайтын; ≈ **халуун** төзбестей ыстық.

ТЭСВЭРТЭЙ төзімді, шыдамды, көнбіс; **хүйтэнд** ≈ суыққа төзімді.

ТЭСГИЙЛГЭХ шардиту, дүмдей болдыру, теңкиту.

ТЭСГИЙХ шардию, дүмдей болу, теңкию; ≈ **сэн бүдүүн гэдэстэй** шардиган жуан қарынды; ≈ **тэл таргалах** дүмдей болып тойыну; ≈ **сэн том юм** теңкиген үлкен нәрсе.

ТЭСГЭГЭР шардақ, қарынсау, дүмдей, жуан; ≈ **хүн** шардақ адам; ≈ **шар** жуан өгіз.

ТЭСГЭЛ—тэсвэр.

ТЭСГЭЛГҮЙ 1. = тэсвэргүй; ≈ **хүн** төзімсіз адам; 2. = тэсвэрлэшгүй; 3. төзбей, шыдамай, сабыр етпей, тағат етпей; ≈ **явах** төзбей кету; ≈ **инээх** төзбей күлу, еріксіз күлу; ≈ **хүлээх** тағат ташпай күту.

ТЭСГЭР—тэсгэгэр.

ТЭСГЭХ I —тэсүүлэх.

ТЭСГЭХ II алымдау, салықтау; ≈ **н татах** салықтап тарту, алымдап жинау; ≈ **н авах** алымдап алу, салықтап алу; ≈ **н татварлах** салық салу, алым жүктеу.

ТЭСИЙХ—тэсгийх.

ТЭСРҮҮЛЭХ жару; **агаарт** ≈ **сэн**

ауада жарған.

ТЭСРЭГ қарсы; **эсрэг** ≈ қарама қарсы; **эсрэг** ≈ **явдал** қарама қарсылық; ≈ **салхн** қарсы жел.

ТЭСРЭМТГИЙ жарылғыш; ≈ **бодис** жарылғыш зат; ≈ **чанар** жарылғыш қасиет; ≈ **хий** жарылғыш газ.

ТЭСРЭ-Х жарылу; **агаарт** ≈ ауада жарылу; ≈ **бодис** жарылғыш зат.

ТЭСТЭШГҮЙ = **тэсэшгүй**.

ТЭСҮҮЛЭ-Х тездіру, шыдату, кендіктіру, көндіру.

ТЭСЭГ теріскен (*өсімдік*).

ТЭСЭМ төзім, шыдам, сабыр, тағат. **ТЭСЭРГҮҮ** қарсы, қайшы; **эсэргүү** ≈ қарама қайшы.

ТЭСЭРГҮҮЛЭ-Х қайшы келтіру, қарсы келтіру.

ТЭСЭ-Х тезу, шыдау, сабыр ету, тағат табу, көну, көндігу; ≈ **ч үз** тәзіп көр; ≈ **ч ядах** тағат таппау; ≈ **үйез бэрх** тезуге қиын, төзбестей; ≈ **аргагүй** тезу мүмкін емес; **галд** ≈ **тоосго** отқа төзімді кірпіш.

ТЭСЭШГҮЙ төзбес, шыдамас, сабыр етпес, тағат таппас; ≈ **хэрэг** төзбес қылық.

ТЭТГИЛЭ-Х дірденктеу, тоңып дірлдеу, қалтырау, дір-дір ету.

ТЭТГҮҮЛЭ-Х 1. асырату, қарату, қамқорлығына алдыру; 2. — **тэтгэдэх**.

ТЭТГЭВЭР жәрдем ақша, көмек ақша, пенсия; ≈ **авах** жәрдем ақша алу; ≈ **тогтоох** жәрдем ақша белгілеу; ≈ **ийн мөнгө** жәрдем ақша; ☆ **тэтгэврйн** газар пана орны, асырау жері; ☆ **улсын тэтгэвр хангамжийн нэгдсэн систем** мемлекеттің біртұтас қамсыздандыру жүйесі; **өндөр насны тэтгэвр** жасы ұлғайғандардың пенсиясы.

ТЭТГЭВЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. жәрдем ақша бергізу, көмек ақша бергізу; 2. асырату, қарауына алдыру.

ТЭТГЭВЭРЛЭ-Х 1. жәрдем ақша беру, көмек ақша беру; 2. асырау, қарауына алу, пана болу.

ТЭТГЭГДЭ-Х асыралу, қаралу, қамқорлығына алыну.

ТЭТГЭЛТ 1 1. жәрдем, көмек; 2. асырау, қарау.

ТЭТГЭЛТ II уақыт, мезгіл (жылай, күн белгілеу); ≈ **нь зөв биз** уақыты дұрыс қойылған ба екен.

ТЭТГЭЛЭГ = **тэтгэмж**.

ТЭТГЭМЖ көмек, жәрдем, селбек, сүйеу; **дүүгийнхээ** ≈ ээр бауырының көмегімен.

ТЭТГЭМЖЛҮҮЛЭ-Х жәрдемдестіру, көмектестіру, асырату, қарату, сүйету.

ТЭТГЭМЖЛЭГДЭ-Х жәрдем алу, көмек алу; асырауында болу, қарауында болу, қамқорлығында болу.

ТЭТГЭМЖЛЭ-Х жәрдем беру; көмек беру; асырау, қарау, қамқорлығына алу; ≈ **ж байх** жәрдем беріп тұру.

ТЭТГЭ-Х I жәрдемдесу, көмектесу;

асырау, қарау, қамқорлығына алу; **ядуу зүдүү хүмүүсийг** ≈ **ж байх** кедей адамдарға жәрдемдесіп отыру.

ТЭТГЭ-Х II уақытын белгілеу.

ТЭХ I таутекс; ≈ **ийн эврйг** тәнгәрт тулғад, **тэмээн сүүлйг** газарт **хүртөл хүлээх** ешкі мүйізі көкке тірелгенше, түйе күйрыгы жерге жеткенше күту.

ТЭХ II сөйту, солай істеу, сондай; ≈ **нь ямар вэ?** сөйту қалай? ≈ **санаатай** сондай ойы бар.

ТЭХИЙ тең жарты, тең орта; ≈ **хагас нь** тең жартысы; ≈ **дуздаа орох** тең ортасына келу.

ТЭХРҮҮЛЭ-Х шегіндіру, көткеншектеу.

ТЭХРЭ-Х шегіну, көткеншектеу.

ТЭХҮҮН кертартпа, кикар, қырыс; ≈ **зан** қикар мінез.

ТЭХЭЛ шегініс, көткеншек, шегіну, көткеншектеу.

ТЭШГҮЙ керемет, тамаша; ≈ **сайн ат** керемет жақсы атын; ≈ **зантай** **хүүхэд** мінезі тамаша бала.

ТЭШИ-Х 1. таяу, сырғу; **хазгай газар** ≈ **ж явчихуузай** қия жерден тайып кетіп жүрділіз; 2. сырғанау, сырғанақ тебу; **гулгуур дээгүүр** ≈ **ж төглох** сырғанақ үстінде сырғып ойнау; I. (*түйе*) тайлақтау; **тэмээ** ≈ **түйе** тайлақтау; 5. (*норсе*) сүру, сузу; шарпыс; **сум** ≈ **ж очоод** онсх он шарпып барып тию.

ТЭШҮҮ = **тануу**.

ТЭШҮҮЛЭ-Х 1. тайдыру, сырғанау; сырғыту; 2. тайлақтау; 3. шарпыту, сүргізу, сүздіру.

ТЭШҮҮР 1. сырғанақ; ≈ **ийн талбай** сырғанақ алаңы; 2. коньки; ≈ **ээр гулгах** коньки тебу, конькимен сырғанау.

ТЭШҮҮРЧИД конькишілер.

ТЭЧЬДАЛТАЙ дегбірсіденер, төзбестей, шыдамастай, сабыр етпестей, тағат таппастай; **дан ч** = тіпті төзбестей.

ТЭЧЬДАМ дегбір кетер, төзбес, шыдамас, сабыр етпес, тағат таппас.

ТЭЧЬДА-Х дегбір кету, төзбеу, шыдамау, сабыр етпес, тағат таппау; ≈ **н хорсох** төзбей іші ашу; **бачимдаж** ≈ **хэрэггүй** тарығып дегбірсіденудің қажеті жоқ.

ТЭЭВЭР транспорт, тасымал, тасу, тиеу; **ачаа** ≈ жүк тасымалы, жүк тиеу; **жин** ≈ кіре тарту; **зам** ≈ жол қатынас; ≈ **хийх** жүк тасу; **ачаа** ≈ **ийн төлөвлөгөө** жүк тиеу жоспары; ≈ **ийн яам** транспорт министрлігі; ≈ **ийн товчоо** транспорт торабы; ≈ **ийн тэрэг** жүк машина.

ТЭЭВЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*жук*) тасыту, тиеу; 2. — **тээвэрлэгдэх**.

ТЭЭВЭРЛЭГДЭ-Х (*жук*) тасылу, тиеу.

ТЭЭВЭРЛЭ-Х (жүк) тасу, тиеу; ачаа ≈ сэн машин жүк тасыган машина; ≈ зүйл тасгын нөрсө.

ТЭЭВЭРЧИН (жүк) тасушы, тасымалшы.

ТЭЭГ I 1. тиек; чөдрийн ≈ шидердич тиегі; хавхны ≈ қақпанның тиегі; хэтний ≈ шақпақтың тиегі; 2. илгек, тетик; үүдний ≈ өскитиң тиегі.

ТЭЭГ II: тээг тээг текек-төек, маңман; ≈ явдал маң-ман басу.

ТЭЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. (нэрсені) тиектеу, илгектеу; 2. (бір нэрсеге) илгектеу, шалындыру; 3. ауыс. бөгөлдүрү, түйықтау, бөгөтү, кедергілету, тоскауылдату.

ТЭЭГЛЭГДЭ-Х 1. (нэрсені) тиектелу, илгектелу; 2. (бір нэрсеге) илгү, шалыну; 3. ауыс. бөгөлү, түйықталу, кедергілену, тоскауылдану.

ТЭЭГЛЭ-Х 1. (нэрсені) тиектеу, илгектеу; тээгээр ≈ в тиекнен тиектеді; 2. (бір нэрсеге) илгү, шалыну, илү, шалу, қагу; хөлд нөг юм ≈ в аякка бір нөрсө илгиді, аяқты бір нөрсө қагып қалды; 3. ауыс. бөгөлдү, мүдірү, тұрыш қалу; хэлэх гэсэн үгэнд ≈ в айтайын деген сөзіне мүдіріп қалды; залынсан юм хоолой дээр ≈ в жүткан нөрсө көмей; тұрыш қалды; 4. ауыс. бөгөу, кедергілеу. бөгөт жасау, кедергі жасау; зам ≈ жол бөгөу.

ТЭЭГЧ тиеуші, тасушы.

ТЭЭГЭЛДЭ-Х 1. илгү, шалыну, илгін қалу, шалынш қалу; босгонд ≈ н унах табалдырыққа шалынып жығылу; 2. тұрыш қалу, қақалу, түйілү; ндсэн юм хоолой дээр ≈ в жеген нөрсө комейге түйіліп қалды.

ТЭЭДҮҮЛЭ-Х 1. мүдірту, кидірту; 2. ауыс. жаңылдыру, шатастыру, арбау.

ТЭЭДЭ-Х 1. мүдірү кидірү; 2. ауыс. жаңылу, шатасу, алдану.

ТЭЭЛ сұқпа тиек; хайчаны ≈ қайшының сұқпа тиегі.

ТЭЭЛГЭ-Х тасыту, тисту; ачаа ≈ жүк тасыту.

ТЭЭНЭГЛЭ-Х күмілкү, күмандану, шүбәлену, күдіктену.

ТЭЭНЭГЭЛЭ-Х дүдәмалдану, нағай-

былдану. дүдәмал болу, нағайбыл болу, күмандану, шүбәлену, күдіктену; шийдөж чадахгүй ≈ шенз алмай дүдәмал болу.

ТЭЭР бөгөт, кедергі, бөгөуіл, тоскауыл, шірнеу; ≈ дараас кедергі илгіншек; ≈ болох бөгөт болу, кедергі болу; ≈ үзэх бөгөтсінү, қиынсыну, ауырсыну; ≈ ийн нөмөр бір өлек, нақ өуре.

ТЭЭРТЭМ бір өуре, бір өлек, нақ өуре, нақ өлек; энэ чинь ≈ хэрэг байна даа мынауың бір өуре іс екен.

ТЭЭРҮҮЛЭ-Х (қарын, іш) қампайту, қамниту, сыздату, шардиту.

ТЭЭРШЭЭ-Х ауырсыну, қиынсыну, өуре көрү, өлек көрү; ≈ ж байна ауырсының түр, өуре көріп түр.

ТЭЭРЭМ тиірмен, диірмен; гар ≈ қол тиірмен; усан ≈ су тиірмен; салхин ≈ қол тиірмен; цахилгаан ≈ электр тиірмен; ≈ д орох тиірменге тарту; ≈ ийн мөрү тиірменнің аты; ≈ ийн хүйс тиірмен өзгі; ≈ ийн чулуу тиірменнің тасы.

ТЭЭРЭМДҮҮЛЭ-Х тиірмендету, тиірменге тартылу.

ТЭЭРМДЭ-Х тиірмендеу, тиірменге тарту; будааг ≈ бидайды тиірменге тарту.

ТЭЭРЭМЧ тиірменші.

ТЭЭРЭ-Х I (қарын, іш) қампау, қампило сыздау, шардино; кебу; хэзэл ≈ қарын қампау, іш сыздау, іш кебу.

ТЭЭРЭ-Х II (мал) үйездеу, үйлыгу, топтану; үдийн халуунд мал ≈ эд байна түскі ыстыққа мал үйездеп қалды.

ТЭЭ-Х 1. (жүк) тасу, тиеу; Тээвэр ≈ жүк тасу; тэмээн жингээр ≈ лээ кіре түйемен тасыды; 2. көтеру, арқалау; гэдсэн дөтрөө ≈ іште көтеру, құрсағында көтеру; 3. көтеріп апару; шагааг хуруунд ≈ ж аваачих асықты саусағымен салып апару.

ТЭЭХЭЛЭ-Х дандайсу, менменсу, кеуде көтеру; биеэ гайхуулж ≈ бой көрсөліп дандайсу.

ТЭЭШ жүк; ≈ хадгалах газар жүк сақтайтын орын; гар ≈ қол жүк, қол бұйым.

У I у (дыбыс, өріп).

УВ: ув улаан ып-қызыл.

УВАА: уваа цуваа ұбақ-шұбақ, тіркесс, созыла, шұбатыла.

УВААН сопақ, ұзынша; уваан буурцаг сопақ бұршақ.

УВАДНА сүр тоқылдақ.

УВАЙГҮЙ 1. именбейтін, шімірікпейтін, қаймықпайтын, арсыз, ұятсыз; ≈ харамч амьтан именбейтін сараң жан; 2. тайсалмайтын, тайыпбайтын қайтпайтын, бағыл, жасқанбайтын; ≈ зан

битгий гарга батыл мінез көрсетпе; ≈ зантай хүн тайсалмайтын адам.

УВАЙЛА-Х 1. имену, шіміркену, қаймыгу, тайсалу, жасқану; ≈ сангүй именбеді; 2. тітірену, тітіркену, шіміркену; хүйтэнд ≈ гүй байв суыққа тітіркенбеді.

УВАН: уван цуван ұбап-шұбау, ұбырып-шұбыру; ≈ ≈ ырэх ұбап-шұбап келу; ≈ ≈ явах ұбырып-шұбырып кету.

УВДИС (дин) сиқыр, алдау, арбау; ≈ үзүүлэх сиқырлау, көз байлау, си-

кырлык истеу.

УВДИСЛА-Х 1. сиқырлану, сиқырлы болу, көз байлау; 2. сиқырлы болдыру, сиқыр үйрету.

УВДИСЛУУЛА-Х сиқырландыру, сиқырлы болдырту, сиқыр үйреткізу, көз байлайтын болгызу.

УВСАНЦ әйел сопы, сопы әйел.

УВШ сопы.

УГ 1. түбі, түбір, түбіртек, тамыр; **модны** ≈ ағаштың түбірі; **үсний** ≈ **дайх** шаштың түбі ағару; 2. **ауыс**. тегі, негізі, әуелгі, бастапқы, алғашқы, ежелгі; ≈ **гарал** шығу тегі; ≈ **чанар нь** негізгі қасиеті; ≈ **нутаг** әуелгі мекен, туған жер; **уг заасан газар** бастапқы көрсеткен жер; ≈ **үндәс** әуелгі тегі; ≈ **аасаа** ежелден, тегіннен; ≈ **ийн ажилсаг хүн** ежелгі еңбек сүйгіш адам; ☆ **уг зүрхнээсээ** шын жүректен, ақ ниетпен; ☆ **зүрхний угаас** ақ ниетпен, шын жүректен, адал пейілмен; ☆ **уг нь** шынында; әу баста, о баста, тегінде; ☆ **уг туйл** шегі, тиянағы, шеті; ☆ **угийн бичаг** ата-бабалық шежіре.

УГААДА-Х 1. жуылу, кірі кетірілу; ≈ **сан аяга сав** жуылған ыдыс аяқ; ≈ **аагүй** жуылмаған; 2. шайылу, кірі кету; **бороонд** ≈ жабдырға шайылу.

УГААГУУР жуғыш, тазалағыш; **тогооны** ≈ қазан жуғыш; ≈ **ын түмшэн** кір жуғыш елеген; ≈ **ын гүц** құман; ≈ **машин** кір жуатын машина.

УГААДАС жуынды, шайынды; ≈ асгах жуындышы төгу.

УГААДАСЛА-Х=**угаа**.

УГААЛ жуыс, шайыс; жуу, шаю; ≈ хийх кір жуу; ≈ **ын гадар** кір жуатын ыдыс, елеген, шылапшы; ≈ **ын тэвш** жуынатын астауша, елеген; ☆ **наран** угаал күнге қыздырыну.

УГААЛГА жуу, тазалау; жуатын, тазалайтын; ≈ **ын газар** кір жуатын жер; ≈ **ид оғех** жууга беру, тазалауға беру; ☆ **хүүхдийн** угаалға баланы бесікке салу.

УГААЛГА-Х жудыру, жуғызу, тазалау.

УГААЛТ жуысы, тазаласы, жууы, тазалауы; ≈ **муухан** жуысы нашар, жууы нашар.

УГААЛТУУР=**угаагуур**.

УГААЛЦА-Х жуысу, тазаласу.

УГААЛЦУУЛА-Х жуыстырту, тазаластырту.

УГААЛЧ жуушы, кірші, тазалаушы; **хувдас** ≈ киім жуушы.

УГАА-Х 1. жуу, тазалау; **усаар** ≈ сүмсен жуу; **гар нүүр** ≈ беті қол жуу; **тогго** ≈ қазан жуу; **биеэ** ≈ денесін тазалау, суга түсу; **көсс** ≈ газар жүн жуатын орын; **юм** ≈ машин бұйым жуатын машина; **хүүхэд** ≈ а) баланы шөлбылдыру; б) баланы бесікке салу; 2. **ауыс**. жарқырату, жайнату; 3. **асық** айрылу, түспеу; **сумаа** ≈ **чих** құс асықтан айрылу.

УГААШ 1) ақ көрпе, жастық қап; 2) іш киімдер; 3) ас жаулықтар; ≈ **солих**; а) ақ көрпе, жастық қап ауыстыру; б) іш киімдерді ауыстыру; в) ас жаулықты ауыстыру.

УГАЛЗ I құлжа; **аргаль** ≈ **элбэг** газар арқар құлжасы көп жер; **зааны ширээр хөхүүр хийж**, ≈ **ын эврээр ут-гуур хийх** пл терісінен саба істеп, құлжа мүйізінен шөміш істеу.

УГАЛЗ II ою, өрнек, нақыс, кесте; **хээ** ≈ ою өрнек; ≈ **тай гутал** оюлы етік, оюлаған етік; ≈ **оёх** оюлап тігу; ≈ **наах** өрнек жапсыру, нақыстау; ≈ **хатгах** кесте тігу; ≈ **тавих** оюлау, өрнектеу, нақыстау, кестелеу.

УГАЛЗ III құм дауыл; **говь цөлд** ≈ **босох** құм шөлде құм дауыл көтерілу.

УГАЛЗАРХАГ оюы көп, өрнегі көп, нақысы көп; кестесі көп.

УГАЛЗАРХУУ 1. =**угалзархаг**; 2. оюдай, өрнектей, нақыстай; кестедей, ою сияқты, өрнек тәрізді, нақыс сияқты, кесте тәрізді.

УГАЛЗЛА-Х 1. оюлау, өрнектеу, нақыстау, кестелеу; ≈ **н оёх** оюлап тігу; 2. иректелу, ирендеу, ирендеу, бұраңдау; ≈ **н урсах** гол ирендеп ағатын өзен.

УГАЛЗЛУУЛА-Х 1. оюлату, өрнектету, нақыстату, кестелеу; 2. ирендету, ирендету, бұралаңдату.

УГАЛЗТАЙ оюлы, өрнекті, нақысты, кестелі; ≈ **гутал** оюлы етік; ≈ **алчуур** кестелі орамал.

УГЖ емізік, еміздік; ≈ **аар тэжээх** емізікпен асырау, емізік емізу; ≈ **ны хөхөл** емізік үрпі; ≈ **ны хүүхэд** емізік емегін бала, емізікпен асырайтын бала.

УГЖИ-Х емізіктеу, емізік емізу, емізік беру; **налх хургыг сүүтээр** ≈ жас қозыны сүтпен емізікпен асырау.

УГЖУУЛА-Х емізіктеу, емізік еміздірту, емізік берісдірту.

УГЗ жүла, ірке, суыра; ≈ **татах** жүла тарту, ірке тарту; **морь жолоогоо** ≈ **тата** ат тізгінін ірке ірке тартуы.

УГЗРАЛТ жүлыс, іркіс, суыра тартыс; жүла тартуы, ірке тартуы, суыра тартуы; ≈ **ын хүч** жүлыс күші, ірке тарту күші.

УГЗРА-Х жүла тарту, ірке тарту, суыра тарту; ≈ **ад дийлсэнгүй** жүла тартып әлі жетпеді.

УГЗРУУЛА-Х жүла тартқызу, ірке тартқызу, суыра тартқызу.

УГЗЧИ-Х жүлқылау, жүлқылап тарту, ірке тартқылау, суыра тартқылау; **байн байн** ≈ **ж байв** өлсін-өлсін жүлқылай берді.

УГЗЧУУЛА-Х жүлқылату, жүлқылап тартқызу, ірке тартқылату, суыра тартқылату.

УГЛАА сұқпалы, сұғынды, сұғын-

дырмалы, кірмелі, кимелі; ойынды; ≈ мод сұқпалы ағаш; **гэрийн** ≈ бүрээс киіз үйдің кимелі жамылтқысы; ≈ **дамц** ойынды жейде, алды бітеу жейде.

УГЛАРГА = углуурга.

УГЛА-X 1. сұғындыру, ойып орнату, кималан орнату, сұғып орнату; **хаалганы углууры** ≈ есіктің қимасын сұғындыру; 2. кино, кигізу; сұғу; **хуруундаа** ≈ саусағына кино; саусағына кигізу; **дамцаа толгойдоо** ≈ жейдесің басына сұғу.

УГЛУУЛА-X 1. сұғындырту, ойып орнатқызу, кималан орнатқызу, сұғып орнатқызу; 2. кидіру, кигізу, кигіздіру; суктыру.

УГЛУУР кима, ойма, сұқпа, кигірібе, киме; **хаалганы** ≈ есіктің қимасы; ≈ газар ойма жері; ≈ хэсэг сұқпа болері, киме болері, сұқпасы, кимесі.

УГЛУУРГА қимасы, оймасы, сұқпасы, кимесі, кима жері, ойма жері, сұқпа жері, киме жері; **хаалганы** ≈ есіктің қимасы, есіктің сұқпа жері.

УГЛУУРГАДА-X 1. кималау, кима шығару, оймалау, ойма шығару, сұқпалау, сұқпа шығару, кимелесу, киме шығару; 2. сұғындыру, қимасына орнату, оймасына орнату, кимесіне орнату.

УГСАА I 1. тек, нәсіл; **язгуур** ≈ шығу тегі; 2. әулет, журағат, ұрпақ, тұқым; ≈ **валгамжлах** әулет қуу, тұқым қуу; **удам** ≈ әулет, тұқым; ата-тегі; 3. ру, тайпа, ұлт; **яс** ≈ ру тайпа; **үндэс** ≈ ұлт; 4. ұрық, тұқым; **сайн** ≈ ия асыл тұқымдас; **сайн** ≈ ия бук асыл тұқымды бұқа.

УГСАА II сұлақ қайыс (*шильба мен тізгің байлауың әуыздыға тасылған қайыс*).

УГСААЛАТ асыл тұқымды.

УГСААЛА-X I асыл тұқымды ұрлықандыру, тұқым шығару, ұрық шығару.

УГСААЛА-X II асыл тұқым қуу, журағат қуу.

УГСААТАМ I тұқымды ұрықты.

УГСААТАМ II асыл тұқымды, журағатты.

УГСААТАН I ұлт, нәсіл; ≈ ия зүй этнография; 2. (*ағалы*) тұқым, тек, тұқымдас, тегтес; **халдан** ≈ патша тұқымы.

УГСААР 1. туысымен, журағатымен, ұрлағымен, тұқымдасымен; 2. түлікпен.

УГСАРМАЛ құрастырмалы, сұғындырмалы, кимелі; **жалғамалы** ≈ байыны құрастырмалы ұй.

УГСРАА 1. қатар, тізімнен шыбырған, жалғас, тізбек; ≈ гэр қатар киіз үй; ≈ **толгод** тізілген төбелер; **кино** ≈ гаар гарах кино жалғасын шығу; 2. тіркес, тұтас, жалғас; ≈ тағ гэрэг тіркесті машина; ≈ байыны тұтас ұй.

УГСРАГЧ 1. құрастырушы, жасау-

шы, істеуші; **машин** ≈ машина құрастырушы; **эмээл** ≈ ер тұрман істеуші; 2. тіркеуші, жалғаушы, тізбектеуші; 3. қайталаушы.

УГСРА-X 1. қатарлау, тізу, шыбырту; **гэр** ≈ ч барих үйді қатарлап тігу; 2. құрастыру, жасау, істеу; **тэрэг** ≈ арба құрастыру; **эмээл** ≈ ер тоқым істеу; 3. тіркеу, жалғау, тізбектеу; **байшин** ≈ ч барих үйді жалғап салу; 4. қайталау; **гурав** ≈ ч дуулах үш қайталап өң салу; **хэд** ≈ н пай чанах неше қайталап шай қайнату.

УГСРУУЛА-X 1. қатарлату, тіздіру, шыбыртқызу; 2. құрастыру, жасату, істеу; 3. тіркету, жалғату, тізбектеу; 4. қайталау.

УГССУРГА (*ер тоқым*) ілмек қайыс; **олом уях** ≈ айыл байлайтын ілмек қайыс; **жирэм уях** ≈ жырым байлайтын ілмек қайыс; **худрага торгох** ≈ құйысқан бекітетін ілмек қайыс.

УГТА-X 1. қарсы алу, тосу, күту; **зождыг** ≈ меймандарды қарсы алу; **дәйсныг** ≈ н байлдах жаумен тосып соғысу; **урдаас нь** ≈ алдынан күту; 2. орайлау, орай істеу, орай болу; **сөнгууль** ≈ сен хөдөлмөр сайлауға орай істеген еңбек; ☆ **угтан хэлэх** бұрын айту, алдымен айту.

УГТВАР 1. алғы, алдына ала; ≈ төловлогөө алғы жоспар; ≈ нехцөл алғы шарт; 2. (*грам*) сөз алды қосымшасы; **үгийн** ≈ дағавар сөз алдынан келген жұрнақ.

УГТЛАГА 1. алғы, алдындағы, орай; қарсы алған; ≈ ын хурал алғы салтанат жиналысы; орай жиналыс; 2. тосыны, күтуші, қарсы алушы; 3. кездесу, жоыну.

УГТУУЛ 1. кездесуші, жоынушы, қарсы алушы, күтін алушы; **зождын өлкөсө** ≈ ягуулаз меймандардың алдынан күтін алушы адамдар жіберді; 2. ауызға алу (*аға нагуаньы кілмен күрсетіндігін атап айтты, білез шығы*); 3. болуын қашығы; ☆ **угтууа цэцэг** қызыл гүлді бұта (*асидис*).

УГТУУЛА-X 1. кездестіру, жолықтандыру; қарсы алуға жіберу, күтін алуға жіберу; 2. орайлау, орай істеу, тосу болдыру; ☆ **угтууан хэлүүлэх** бұрын айтыу, алдымен айтыу.

УГЦ кенет, тосын, кенеттен; ≈ гэмтэх кенет бұзылу; ≈ тасрах кенет үзілу.

УГЦРА-X I 1. босау, әнсіреу; 2. кенет, ілмек, босау.

УГЦРА-X II —огырақ.

УГЦРҮН келек, кілемсіз, дөрені; ≈ шалған келек киім, кілемсіз шап.

УД үйенкі (*ағаш*); ≈ модны дүрс үйенкі ағашының қабығы; ☆ **уд тайх** үйенкіге енгізу, күшті ағашқа табыну (*шамандардың үйенкі ағашың өзәге орнатып арқан кезі торғын байлап, рызық тілейтін табыну салты*).

УДАА 1. рет, анх ≈ тұңғыш рет;

≈ дараа бірнеше рет, әлденеше рет; 2. қайта; хэдэн ≈ неше қайта; 3. кейін, соң; чиний ≈ би ирээ сенен соң мен келдім.

УДААДА-Х баяулау, ақырындау, жайлау; арай л ≈ ад байна сәл баяулады.

УДААДУУЛА-Х баяулату, ақырындау, жайлату.

УДААН 1. (уақыт) көп уақыт, ұзақ уақыт; ≈ ажиллап көп уақыт жұмыста; ≈ суух ұзақ уақыт отыру; 2. (қозғалыс) баяу, ақырын, жай; ≈ хөдөлгөөн баяу қозғалыс; ≈ явах ақырын жүру; ≈ көлтәй баяу жүрісті, шабан; ☆ удаан самж сбелек маймыл (кішкене сарша маймылдан гөрі үлкенірек, жүні қарағылтым, сергек, нәрсеге зер салып байқағыш маймыл).

УДААРА-Х 1. реттелу, ретімен болу, тәртібімен болу, қатарымен болу; 2. баяулау, ақырындау, жайлау.

УДААРУУЛА-Х 1. реттеу, ретімен болдыру, тәртібімен болдыру, қатарымен болдыру; 2. баяулату, ақырындау, жайландыру.

УДААСА-Х өте баяулау, өте ақырындау, өте жайлау.

УДААСГА-Х өте баяулату, өте ақырындау, өте жайлату.

УДААТА-Х баяулай беру, ақырындай беру, жайлана беру.

УДААТГА-Х баяулата беру, ақырындау беру, жайландыра беру.

УДААХ I кешіктіру, кідірту, кеш қалдыру; хәрнү өгөхгүй ≈ жауап бермей кешіктіру.

УДАА-Х II қоздыру, тудыру, өршіту, көтеру; хәруүүл ≈ дау қоздыру; хәруүүл ≈ үг жаңжал тудыратын сөз; үг ≈ сөзді өршіту; түвэг ≈ қиыншылық тудыру.

УДААХАН сын. баяулау, ақырындау, жайлау; баяуырақ, ақырышырақ, жайырақ.

УДААХЪ келесі, ендігі, кейінгі; ≈ хун келесі адам, кейінгі адам.

УДААШРА-Х (мегіл) кешігу, кешейілдеу, кеш қалу, кідіру; дәндүү ≈ шамадан тыс кешігу; хәрнү ирэхгүй ≈ в жауап келмей кешейілдеді.

УДААШРУУЛА-Х (мегіл) кешіктіру, кешейілдеу, кеш қалдыру, кідірту.

УДАЛ кешігіс, кеш, кешейіл, кідіріс, бөгет; кешігу, кешейілдеу, кідіру; ≈ гүй кешігіссіз, кешікпей; ≈ тай бол хүнээр явуулах кешіксе біреу арқылы жіберу.

УДАМ 1. тұқым, тек, ұрық, әулет; ≈ дағх тұным қуалау, тегіне тарту, ұрқына тарту; ≈ ұгсаа ата-тегі, ата баба; ≈ судар тұқым-жұрағат, үрім-бұтақ; сайн ≈ асыл тұқым, текті; муу ≈ осал тұқым тексі; хурды ≈ тай морь жүйрік тектес ат; тегі жүйрік ат; 2. мұра, нәсіл, мирас; ұрт насалдаг ≈ тай ұзақ жасайтын мұрасы бар;

көп жасау тұқым қуған; ☆ удам судрыг дуудах ата-тегің байанда, тұқым-жұрағатың шежірелеу, үрім-бұтағың тарту.

УДАМБАР тұт (ағаш).

УДАМЛА-Х тұқымына тарту, тегіне тарту, ұрқына тарту.

УДАМЛУУЛА-Х тұқымына тартызу, тегіне тартқызу, ұрқына тартқызу.

УДАМТАЙ 1. тұқымдас, тектес, ұрықтас, нәсілдес; 2. текті, асыл; ≈ гүүний унага текті биснің қулығы.

УДАМШИЛ мирас, мұра, нәсіл, тек.

УДАМШИ-Х тек қуу, тұқым қуу, ұрық қуу, текке тарту, тұқымға тарту, ұрыққа тарту.

УДАМШУУЛА-Х тұқым қудыру, тек қудыру, ұрық қудыру, тегіне тартқызу, тұқымына тартқызу, ұрқына тартқызу.

УДАР сөге, жырта, айыра; ≈ татах сөге тарту, жырта тарту, айыра тарту.

УДАСХИЙ-Х кешігінкіреу, кешейілкіреу, кідіріңкіреу.

УДА-Х I (уақыт) 1. өту, озу, цаг ≈ тусам уақыт өткен сайын, уақыт озған сайын; 2. кешігу, кідіру, айналу, кешейілдеу; ≈ ж ирсэн кешігін келген; 3. көп болу; хотод ирээд ≈ ж байна қалаға келген! көп болды.

УДА-Х II (ис, әрекет) қозу, туу, өршу, көтерілу; хәруүүл ≈ жаңжал қозу; ам хэл ≈ сөз қозу.

УДВАЛ (өсімдік) қызғалдақ.

УДГАЛА-Х 1. (дін) әйел бақсы ойнау; 2. (ат) майда желіске саау, майда желіспен жүру; жол жорғалау.

УДГАЛУУЛА-Х 1. (дін) әйел бақсыны ойнату; 2. (ат) майда желіске саялдыру, майда желіспен жүргізу.

УДГАН әйел бақсы; әйел абыз; ☆ удган хатир жол жорға; майда желіс, сар желіс; ☆ удган эрвээхий сайган көбелек, түңгі көбелек; ☆ удган эрүүү зырылдауық; ☆ удган мод келді ағаш.

УДИРДААЧ жетекші; хөгжлийн ≈ музыка дирижёры.

УДИРДАГЧ 1. жетекші, басшы; эрдэм шинжилгээний ≈ гальми жетекші; 2. көсем, қолбасшы; ард түмний ≈ халық көсемі.

УДИРДАЛТ бастауы, жетектеу, басқаруы.

УДИРДАМЖ басшылық, нұсқау, кенес, жөн-жоба; дээрээс ≈ өгөх жоғарыдан басшылық беру; ажлын ≈ жұмыс нұсқауы.

УДИРДА-Х 1. бастау, басшылық өту; ≈ тушаалын ажил бастау қызметі, басшылық өту қызметі; 2. жетектеу, өрту; ≈ н сургах жетектеп үйрету; газарч ≈ н явлаа жерші ертіл жүрді.

УДИРДЛАГА басшылық, жетекшілік; намын ≈ партия басшылығы, партиялық басшылық.

УДИРТГАЛ 1. желкен; ≈ ын далбаа

кеме желкені; 2. кіріспе; **зохиолын** ≈ шығарманың кіріспесі; ≈ **үг** кіріспе сөз.

УДРА-Х 1. жыртылу, сөгілу, айрылу; дәл ≈ шапаң жырғылу; 2. *ауыс*. асқыну, өршу, қозу; **өвчин** ≈ ауру асқыну; **хэрэг** ≈ қылмыс қозу.

УДРУУЛА-Х 1. жырту, сөгу, айыру; 2. *ауыс*. асқындыру, өршіту; қоздыру. **УДЧИ-Х** 1. сөккілеу, жыртылау, сөгіп-сөгіп жіберу, жыртып-жыртып қалу, айырып қалу; ≈ **ж байна** сөккілеп жатыр; 2. *ауыс*. асқыныңқырау, өршіңкіреу, қозыңқырау.

УДЧУУЛА-Х 1. сөккілету, жыртылау, сөктіріп-сөктіріп жіберу, жыртып-жыртып қалу, айырып-айырып қалу; 2. *ауыс*. асқыныңқырату, өршіңкірету, қозыңқырату.

УЖИГ 1. (*мезгіл*) ұзақ, ескі, көне, созылған; ≈ **өвчин** сүйекке сіңген ауру; 2. дағдылы, сіңісті, үйреншікті; ≈ **болсон хэрэг** сіңісті болып кеткен іс; 3. баяу, сылбыр, бос; ≈ **хүн** сылбыр адам.

УЖИГЛА-Х 1. ұзаққа созыну, ескіру, көнеру; ≈ **ж эхлэх** ұзаққа созыла бастау; 2. дағдыға айналу, сіңісті болу, үйреншікті болу; 3. сылбырау, ыбылжу.

УЖИД I 1. (*табандылық*) өжет, қайсар, бір бет, өр; ≈ **залуу** өжет жігіт; 2. (*мінез*) қыңыр, қырыс, қиқар.

УЖИД II жеңілтек, сайқал.

УЖИДЛА-Х I 1. (*табандылық*) өжеттену, қайсарлану, бір бетімен болу, өрлену; 2. (*мінез*) қыңырлану, қырысу, қиқарлану, қасарсу.

УЖИДЛА-Х II жеңілтекке түсу, сайқалдыкқа берілу.

УЖИДЛУУЛА-Х 1. өжеттендіру, қайсарландыру, бір бетімен болдыру, өрлендіру; 2. қыңырландыру, қырыстыру, қиқарландыру, қасарсыту.

УЖИ-Х (*мезгіл*) ұзау, ұзару, ескіру, көнеру.

УЗУУР түбі, түбірі, тамыры.

УИ уайым, қайғы; ≈ **гашуу** қайғырыс, кәсіс; ≈ **хийх** қайғыру, кею; ≈ **тайлах** көңіл жұбату, қайғыны жұбату, ішер тарқату.

УИГАГҮИ қажымай, жалықпай, талықпай; ≈ **ажиллах** қажымай еңбек ету; ≈ **оролдох** талықпай кірісу.

УИГАРЛА-Х сыңсу, көрісу, жоқтау.

УИГУР ұйғыр (түркі тілдерінің қарлұқ тобына жататын, тілі өзбек тілімен туыстас, ертедегі көшпелі тайпаның аты); ≈ **үсэг** ұйғыр әрпі; ≈ **ын** сөбіл ұйғыр мәдениеті.

УИДАА-Х 1. зеріктіру, жалықтыру, ішін пысыру, мезі кылу; 2. запыстандыру, запыландыру, запы кылу, запыс кылу.

УИДАМ—**уйдмаар**.

УИДА-Х I 1. зерігу, жалығу, іш пысу, мезі болу; **гандаараа** ≈ жалғыз зерігу; 2. запыстану, запылану, запы

болу, запыс болу; **надаас** ≈ жээ менен запыстанды, маған запыс болды.

УИДА-Х II қажалу, босау, мұжылу; ≈ **сан эрэг** қажалған бұрама; ≈ **н болох** босап кету.

УИДМААР 1. зерігер, жалығар, іш пысар, мезі болар; **хүн** ≈ адам зерігер; ≈ **байна** зерігерін екен; 2. запыстанар, запыланар, запы болар, запыс болар.

УЙЛ 1. (*су*) ирім, айланба; шүңет; **голын усны** ≈ өзен суының иірімі, өзен суының айланба шүңеті; 2. (*бас*) орай, дөңгелек ыңғай; **үсний** ≈ шаштың орағы.

УЙЛАА—**уйлаамтгай**.

УЙЛААН жылас, сықтас; ≈ **майлаан** жылас-сықтас, жылау-сықтау; ≈ **болох** жылау, сықтау.

УЙЛАГНА-Х жылаамсырау; ≈ **н дуугарах** жылаамсырап сойлеу.

УЙЛАЛДААН жылаасу, сықтасу, жылап-сықтасу.

УЙЛАЛДА-Х жыласып-сықтасу.

УЙЛАМТГАИ жылауық, жылағыш; ≈ **хүүхэд** жылауық бала.

УЙЛАМХАЙ—**уйлаамтгай**.

УЙЛАНХАЙ I (*анат*) жылауық, торсылдақ.

УЙЛАНХАЙ II =**уйлаамтгай**.

УЙЛАНХАЙТА-Х I жылаамсырау.

УЙЛАНХАЙТА-Х II (*анат*) жылауық пайда болу.

УЙЛАНХАЙТУУЛА-Х жылаамсырау.

УЙЛА-Х жылау, еңіреу; ≈ **унжих** жылап еңіреу; ≈ **хайлах** сылап-сықтау; **гашуудан** ≈ кейіп жылау; ≈ **сан хүний учир бүү асуу**, **инвэсэн хүний учир асуу** жылаған адамның жөнін сұрама, күлген адамның жөнін сұра жылағанды сұрама, күлгенді сұра.

УЙЛУУЛА-Х жылату, еңірету.

УЙЛХАЙ—**уйлаамтгай**.

УЙМА-Х I шырылап өту, қуалай өту; **усанд** ≈ судың қайраңын қуалай өту.

УЙМА-Х II үйілу, молаю; мол жету.

УЙМРАА (*көңіл*) 1. алаңғасар, еса-лаң; ≈ **хүн** алаңғасар адам; 2. әбігер, абыр-сабыр, сасқалақ, жанталасқан.

УЙМРА-Х (*көңіл*) 1. алаңғасарлану, алаңдау, алаң болу; **санаа сэтгэл** ≈ көңіл аландау; 2. әбігерлену, абыр-сабыр болу, сасқалақтау, жанталасу.

УЙМРУУЛА-Х (*көңілі*) 1. алаңғасарландыру, алаңдату, алаң болдыру; 2. әбігерлендіру, абыржыту, сасқалақтату, жанталастыру.

УЙСА-Х—**уйдах**.

УЙТАВТАР (*көлем, кеңдік*) тарырақ, қысыңқырақ, қушығырақ, тарлау, қысыңқылау, қушықтау.

УЙТАЙ қысылпаң, қарбалас, қысылтаян; ≈ **цаг** қысылпаң шақ, қысылтаян көз.

УЙТАН (*көлем, кеңдік*) тар, қысың-

қы, кушық; ≈ **ханцуйтай** дээл тар жеңді шапан, жеңі тар шапан; ≈ **гутал** тар етік; ☆ *грам.* **уйтан** эгшиг қысаң дауысты.

УЙТАТГА-Х тарайту, қысыңқы болдыру, қушиту.

УЙТАТГУУЛА-Х тарайтқызу, қысыңқы болдырту, қушиттыру.

УЙТГАР (*көңіл*) 1. зерік, жалық, іш пысыс; ≈ **тай өдөр** зерікті күн; ≈ **хүрэх** зерігу, іш пысу; ≈ **аа сәргәэх** зерігін басу, көңілін аулау; 2. қайғы, мұн, шер; ≈ **тай парай** қайғылы пішін; ≈ **тай дуу** мұнды өлең; ≈ **тай хөгжим** шерлі күй.

УЙТГАРЛА-Х 1. зерігу, жалыгу, іш пысу, мезі болу. ≈ **н суух** зерігіп отыру; 2. қайғыру, мұңаю, шерге ба-ту; ≈ **н зовох** қайғырып қиналу.

УЙТГАРЛУУЛА-Х 1. зеріктіру, жалықтыру, іш пысырту, мезі болды-ру; 2. қайғырту, мұңайту, шерге ба-тыру.

УЙТГАРТАЙ 1. зерікті, зерігер-лік, жалығарлық, іш пысарлық, мезі боларлық; 2. қайғылы, мұнды, зарлы, шерлі; ≈ **парайгаар явах** қайғылы пішінмен жүру; ≈ **дуу байна** зарлы өлең екен.

УЙТГА-Х тарылыту, қушиту, қысын-қы болдыру.

УЙТГУУЛА-Х тарылттыру, қушит-тыру, қысыңқы болдыру.

УЙТДА-Х өте тарылу, өте қушию, өте қысыңқы болу.

УЙТДУУЛА-Х өте тарылыту, өте қу-шиту, өте қысыңқы болдыру.

УЙТТА-Х тарыта беру, қушия бе-ру, ашпи беру.

УЛ 1. ұлтан; **гутлын** ≈ етіктің ұл-таны; ≈ **ны шир** ұлтандық сірі; ≈ **ыг хатгадағ** занғу ұлтан шегелейтін жаң-ғақ шеге; 2. табан; **оёдлын** **машины** ≈ **төмөр** тігін машинасының табан темі-рі; **харуулын** ≈ сүргінің табаны; **чар-ганы** ≈ шпананың табыны; 3. *ауыс.* дө-лел, дерек, айғақ, негіз, мән, тірек; ≈ **ы нь олох** дәлелін табу, негізін табу; ≈ **тай хөдлөх** а) негізді істеу, дәлелді істеу; б) байсалды істеу, тұрақты іс-теу; ≈ **авах** дерек алу, негіз алу; ☆ **ул шагаах** өкше сығалау, қастық ой-лау, арамдық ойлау, кемістігін жиын-теру.

УЛАА лау (*бір жәрден екінші жерге жеткізетін ат көлік*); **өртөө** ≈ лаухана лауы, лаухана көлігі; **уурғын** ≈ лау аты, лауға беретін ат, құрық лауы; ≈ **барих** лау ұстау, лау міндетін атқару; ≈ **нэхэх** лауға еру, лау әкелуге еру; ≈ **шүүс** лау тамағы, лауға керекті ас-су; ≈ **ны морь** лаушының аты, лау әке-летін ат, атыкомшынның аты, лауға еру-шінің аты; ≈ **ны зар** лау міндетін ресми хат, лау күәлігі.

УЛААВАР қызғылт, қызғылтым, қы-зылы солғын; ≈ **өнгөтэй** қызғылт түс-ті.

УЛААВТАР қызылырақ, қызылдау, қызылы басыңқы; ≈ **туяа** қызылырақ сөуле.

УЛААГАНА қызылқат (*жеміс*).

УЛААГА(ИН) қызылшулан (үрғашы мал, хайуанаттардың қызғылт түсі); ≈ **үнээ** қызылшулан сауын сиыры; ≈ **тахиа** қызылшулан мекен.

УЛААДА-Х 1 лаудау, лаулау; ≈ **ж явах** а) лаумен жүру, лау көлігін мі-ну; б) лауға еру, лау әкелуге бірге жүру.

УЛААДА-Х II (*өң*) қызару.

УЛААДУУЛА-Х I лаудагу, лаулату.

УЛААДУУЛА-Х II қызарту.

УЛААЛА-Х 1. лаулау, лаудау, лау-мен жүру; 2. лаумен апару, лаумен жеткізу, лаулау, лаудау; 3. *ауыс.* өктеп алу, күштеп алу, өктеп керектену, күш-теп керектену.

УЛААЛЗГАНА қызылқат (*жеміс*).

УЛААЛУУЛА-Х лаулату, лаумен жеткіздірту.

УЛААН 1. қызыл; ≈ **туг** қызыл ту; ≈ **будаг** қызыл сыр; қызыл болу; ≈ **дәрс** қызыл шарап; ≈ **ыг үзәж урвах**, **шарыг үзәж шарвах сөзбе**, қызылды көріп қызыгу, сарыны көріп сарғаю □ оны көрсе оған сақ, мұны көрсе бұған сақ □ төреңі көріп қалтаңдау, жарлы-ны көріп балпаңдау □ төреге жағыну, жарлығы қағыну; **ертөнцийн гурван** ≈ жиһанның үш қызылы; ≈ **бор** қызыл күрең; ≈ **шарга** қызыл теңбіл (*жылқы*); ≈ **цоохор** қызыл шұбар; ≈ **тарлан** қы-зыл тарлан (сыыр); ≈ **зээрд** қызыл жирен; ≈ **хүрөн** қызыл жүрсі; ≈ **хон-гор** қызыл қоңыр; ≈ **халтар** қызыл жағал; ≈ **хээр** қызыл көрі; ≈ **зур** қы-зыл жирен; ≈ **нәлий** қып-қызыл, қан жоса; ≈ **бах** қызыл тас бояу; ≈ **мөнгө** қызыл мыс ақша; ≈ **арьстан** қызыл терілілер; индейлер (Америкалық ха-лық); ≈ **цах** қызыл шақа; 2. *ауыс.* қы-зыл; көңес, насихат; ≈ **арми** қызыл армия, көңес үкіметінің армиясы; ≈ **дәрэг** қызыл әскер, көңес үкіметінің әскері; ≈ **булан** қызыл мүйіз; ≈ **гөр** насихат үйі, қызыл үй; 3. *ауыс.* бетпе-бет, қолма-қол, жалақан, тырдай, құр; ≈ **тулгарах** бетпе-бет көздесіп қалу; ≈ **нүдгөн** тырдай жалақан; ≈ **гараа-раа уулзах** құр қолымен істеу, қызыл қолымен істеу; ≈ **күүрээрээ учрах** бет-пе-бет жолығу; 3. *армс.* аран, ыңыш, нәпес; **мөнгө** қаған, нүд ≈ *сөзбе.* ақ-ша ақ, көз қызыл □ ақшаға араның ашу, ақшаға арын салу; ☆ **улаан цайн** гүжирдөх шыршықшай жала жабу, ұял-май беле салу; ☆ **улаан дайрах** тал беру, ұмтыла кірісу, шар-шүп ұстай алу; ☆ **улаан буудай** қызыл бидай; ☆ **улаан хонгс** тәтті; ☆ **улаан бударгана** қызыл жүсаң; ☆ **улаан харгана** қызыл қараған; ☆ **улаан гүлээ** шөк бұта; ☆ **улаан тулаан** тұнғына (*су*); ☆ **улаан толгой** бұлттық (*сүлді шөп*); құлын ем-бес; ☆ **улаан лууль** помidor; ☆ **улаан**

лууван сөбиз; ☆ улаан манжин кызыл-ша; ☆ улаан бургас күрөңгө тал; ☆ улаан уд жыңгыл; ☆ улаан зандан күрөңгө агаш, сандал; ☆ улаан чигийрме чөңгө кызыл шырма гүл; ☆ улаан сарт тогшуурга кызылгаска токылдак; (күс); ☆ улаан хушуут хэрээ шаукарга (күс); ☆ улаан бор азрага күрөңгө шымшык; ☆ улаан болжмор күрөңгө торгай; ☆ улаан хүзүүт күрөңгө мойын (күс); ☆ улаан туруу күлгін ұзақ (күс); ☆ улаан дэлбө күрөңгө жаргак (балык); ☆ улаан догондой күрөңгө жанат (ег көрөктө жөндөк); ☆ улаан ҳол кызылгак торгай; ☆ улаан гарди тауыс (күс); ☆ улаан толгойт кызылгас (торгай); ☆ улаан нүдөн гариг Марс (элең дүңнеси); ☆ улаан шуурга күм дауыл; ☆ улаан салки дауыл; ☆ улаан гэрэл кызыл ишарат, кызыл сәуле ымы; ☆ улаан гол а) пысана; б) күрө тамыр; в) шын жүрөк, ақ инег; ☆ улаан хоолой өңөш; ☆ улаан эсергөнө бөбөжик бортош; ☆ улаан сам жентше (ас); ☆ улаан хас-мал боордоп қарыма күймак (ас); ☆ улаан өңдөг христиан мойрамы.

УЛААНУУД өсекжемі (ауру).

УЛААНТАН кызылдар (революционерлер).

УЛААЧ аткөмшi, лаушы, лау өкелушi, лауға ерушi.

УЛААЧЛА-Х лаушы болу, лаушы мiндетiн атқару.

УЛААЧЛУУЛА-Х лаушы болдыру, лаушы мiндетiн атқарту.

УЛАВЧ 1. ұлтарақ; эсгнй ≈ киіз ұлтарақ; ≈ дөвсөх ұлтарақ салу; 2. табан, төсөңш; хәрхны ≈ қақпанның табаны.

УЛАГ I 1. кесiр, зардап, қырсық, зиян, залал; ≈ балағ кесiр зиян; 2. әсер, салдар; ≈ әр бөлөх әсерiнен болу; 3. кедергi, бөгiт.

УЛАГ II ағаны ашылған, ындыны көтiрiп, нөлсiсi билеген адам; хэтэрхнй ≈ хүн араны шөктен тыс ашылған адам.

УЛАЙ жемтiк өтiсө; тас ≈ г андах-гүй тазара жемтiнiн казбай көрөдi; ☆ улай гарет мал арам өлү, арам шығын болду; ☆ улай удах а) жаман ырым бастау; б) күрөңгө шөңгө; ☆ улай хнйх малды қырып соғо, қасап өтiн өлiрiсө.

УЛАЙДА-Х қандау, қан жүктiру, қан жағу; гарза ≈ ж авлаа қолына қан жағып алды; дәлзә ≈ ж асқан шапанын қан жүктiрiп алды.

УЛАЙДУУЛА-Х қандау, қан жүктiру, қан жағтыру.

УЛАЙЛГА-Х I 1. қызарту, қызылмен бояу; нүүрзә ≈ бетiн қызылмен бояу; 2. арыс, ұялту, қызылту, қызарту, бетiне басу; нүүрнй нь ≈ ұялту, бетiне басу.

УЛАЙЛГА-Х II (iс, қолмыс) мойындау, жүктеу; хэргнй нь ≈ қылмысын жасау.

УЛАЙН: улайн пайн қызарақтап, шi-мiрiкпей, қаймықпай, ұялмай; ≈ ≈ гүтгэх гс мiрiкпей жала жабу; ≈ ≈ мөлзэх қаймықпай безек қағу.

УЛАЙРА-Х I қызарту, алаурау алаулау; тэнгэрнйн хаяа ≈ аспан инегi алаурау.

УЛАЙРА-Х II 1. (iске) тырмысу, ұмтылу, тырысу, жанталасу, берiлу, жанын салу; ажнндаа ≈ жұмысқа тырмысу; тоглоомд ≈ ойынға берiлу; 2. ұмтылу, тап беру; тайсалмау, жасқанбау; сарлагнйн бух нэг улайрвал тун бэрхтэй сарлықтың бұқасы бiр тап берсе өте қын; ≈ сан мэт дайрах тайсалмастай тап беру.

УЛАЙРУУЛА-Х I қызарту, алаурау, алаулату.

УЛАЙРУУЛА-Х II 1. (iске) тырмыстыру, ұмтылғу, тырыстыру, жанталастыру; берiлту, жанын салдыру.

УЛАЙСА-Х 1. қызарту; галд ≈ сав төмөр отқа қызарған темiр; 2. шыжу, ысу, күю; халуунд ≈ ыстықта шыжу; газар ≈ жер күю; дэвэрнйн төмөр ≈ шатыр темiрi ысу.

УЛАЙСГА-Х I. қызарту; галд ≈ отқа қызарту; 2. шыжыту, ысыту, күйдiру.

УЛАЙСХИИ-Х қызарыңқырау, қызылдану.

УЛАЙТА-Х I 1. қызарту; 2. ысу, күю, шыжу.

УЛАЙТА-Х II жемтiк болу, шығын болу.

УЛАЙТГАЛ 1. қызартуы; 2. ысытуы, күйдiруi, шыжытуы; 3. жемтiк болдыруы, шығын болдыруы.

УЛАЙТГА-Х 1. қызарту; 2. ысыту, күйдiру, шыжыту; 3. жемтiк қылу, шығын қылу.

УЛАЙ-Х I 1. (чарс) қызарту, қызылдану; 2. (күн, аспан) алаурау, алаулау; тэнгэрнйн хаяа ≈ ж байна аспан инегi алаурап тұр; ☆ нүүр улайх ұялу, күзi күю, қысылу; ☆ парай улайх а) қызыл шыррайлану; бетi қызарту; б) ұялу, қысылу.

УЛАЙ-Х II (iске) тырысу, тырмысу, ұмтылу; жанын салу, жанталасу, берiлу; ажлаа гүйцзэхэр ≈ ж байна жұмысын бiсiруге тырысын жаттыо; ≈ ж байгаад гүйцзэх жанын салып отырып бiрту.

УЛАЙ-Х III (iс, өрөкет) мойындау, жүктеу; хулгайх хэргзә төдорхой ≈ жзә уры қылмысын анық мойындады; хуурч мэхэлснзә ≈ в өтiрiк алдауын мойындады.

УЛАЙШРА-Х = улай; II = улайрах II.

УЛАЙШРУУЛА-Х = улайруулах II.

УЛАЛЖ өлсi; ≈ салбах өлен ору, өлсн шабу; ☆ улалигнйн гэр итарға, лашык, күрзе, көс.

УЛАЛЗА-Х (от) лаулау, маздау, лапылдау; алаулау; ≈ н асқан гал лаулап жанған от; ≈ ж харагдах алтаулап көрi-

ну; ☆ **НҮҮР** улалзах кызарақтау, ашулану.

УЛАЛЗУУЛА-Х (отты) лаулату, маздаду, лапылдату; алаулату.

УЛАМ 1. онан бетер, барган сайын онан ары, тигит, бұрынгыдан, бұрынгысынан; салхн ≈ ширүүсөх жел барган сайын қагау; ≈ ихсөх онан бетер көбею. бұрынгыдан көбею, барган сайын молаю; ≈ дордох типти төмендеу; 2. эсери, салдары, дыктан (диктен), тыктан (тиктен); түүний ≈ аас соңың эсеринен, соңың салдарынан; хэлэлдесиний ≈ аас көлөскөндиктен; мэдэхийн ≈ аас билгендиктен.

УЛАМЖИЛЛАГА—уламжлал.

УЛАМЖЛАЛ өдөт, салт, дөстүр, дагды, машык; ард түмний эртний ≈ халыктын ежелги өдөт; баатарлаг ≈ ерлик салты; ≈ын зарчим ежелги дөстүрү, калыптаскан дагдысы.

УЛАМЖЛАЛТ өдөттеги, ежелги бұрынгы, дөстүрлү, дагдылы, машыкты, үйрөншкит; ≈ баяр дөстүрлү мереке; ≈ соёл ежелги мөдениет; ☆ уламжлалт үг акыл сөз, накыл сөз; аталы сөз, мөндү, орынды сөз.

УЛАМЖЛА-Х 1. ұласу, жалгасу, ұштасу; эртнээс ≈ саар ирсан заншил ежелден ұласып келе жаткан салт; үе улиран ≈ ұрпақтан ұрпақка жалгасу; 2. аркылы (истех, жолду, жиберу); ≈ н мэдэгдэх аркылы билдирү; бичгээр ≈ хат аркылы жолду; та ≈ ж өгно үү сиз жолдоп бериндиз; захиргаагаар ≈ н явуулах өкүмшүлүк аркылы жиберу.

УЛАМЛА-Х ой алу, ес алу, негиз алу, ой келу. ≈ н бодоход негиз алып ойлаганда.

УЛАМЛУУЛА-Х ойна салу, өсино түсүну, ойга кетирү, негиз беру.

УЛАНГАСА-Х көрлөну, кабарлану, ыбарлану, сөрсөнү, куттырыну, жүлөкөнү, колдану; ≈ н дөстлөх кабарлана ұмтыну; ≈ сан чөлө колданган көсүмү.

УЛАНГАСУУЛА-Х көрлөнтүх, кабарландыру, ыбарлардыру, сөрсөндүру, куттырту, жүлөкөндүрү, колдандыру.

УЛАНГИР тербөөн (көз арга).

УЛАНГИРТА-Х тербөөк шыкты.

УЛАР улар (көз).

УЛАСХИЙЛӨ-Х марқ өткөх, марқ өтүрү.

УЛАСХИЙ-Х марқ өту, жылт өтү ≈ гөзү унтрах марқ өтүн соңу; гүзүт ≈ в сөзүө жылт өтти; ☆ нүүр уласхийл бети кызарып кету, ұялып калу; ≈ карай уласхийл бети кызараң өгу, кысымып калу.

УЛБАА I шык, тамшы, дымкылт; унах шык түсү; ≈ тегтөх шык түрү.

УЛЕАА II 1. шыыр, сүрлеу (жөз); малын ≈ гаар ороод явсам мал шыярма на үсүп жүрдү; 2. изд-түз, кабар-ошар; ≈ гий нь менгөх кэне түсү; өтт ≈ гүй өшкүр из-түзсүз, өшкүр кабар-ошарсыз.

УЛБАГАНА-Х үлбрендеу, үлбренетү; ебелендеу, ебелектеу.

УЛБАГАНУУЛА-Х үлбрендегу, үлбренетегу; ебелендегу, ебелектегу.

УЛБАГАР 1. (мата) үлбрен. селдир, жүкү; ≈ торго үлбрен торгын; 2. (ас, тагам) жылымшы дөмсүз, сүйкүмсүз, осал; ≈ амтай хоол дөмү жылымшы тамак; 3. (эл-куат) үлбренген, кагылез, ашан, көзүк, талдырманш, жүкү; ≈ биетэй хүн ашан денелі адам.

УЛБАЙЛА-Х 1. (нүл) үлбренегу, селдирегу, жүкүрту; 2. (ас, тагам) жылымшы болдыру, дөмүн кетирү, сүйкүмсүз болдыру; 3. (эл-куат) өлүн кетирү, куатын кетирү, арыту.

УЛБАЙ-Х 1. (мата) үлбренү, селдиреу, жүкүрү; 2. (ас, тагам) жылымшы болу, дөмү кету, сүйкүмсүз болу; 3. (эл-куат) өлі кету, куаты кету; ару, жүдөү.

УЛБАЛЗА-Х I 1. (от) лаулау, маздау, ланылдау, алаулау, алаурау; гал ≈ в от лаулады; 2. ауыс. (миңс) кызарандау, кызарақтау, ашуын келу.

УЛБАЛЗА-Х II үлбренү-үлбренү кагу, үлбренү-үлбренү кагу, ебеленү-ебеленү кагу, желбенү-желбенү өгу, желенү-желенү кагу.

УЛБАЛЗУУЛА-Х I 1. (от) лаулату, маздаду, лапылдау, алаулату, алаурау; 2. ауыс. (миңс) кызараңдату, кызарақдату, ашуын келтирү.

УЛБАЛЗУУЛА-Х II үлбренү-үлбренү кақтыру, ебеленү-ебеленү кақтыру, желбенү-желбенү кақтыру.

УЛБАР I кызгылт, кызылдуу; шар кызгылт сары; ≈ бөр кызгылт кыры; ☆ улбар балзуухай күлгін торгай; ☆ улбар шувуу коңырказ; ☆ улбар яргүй күлгін күлгөңү (өсидик).

УЛБАР II улбар ядах жамык ашары; бауры өлкүрөү, сөрсөү, мүсүнү.

УЛБАРА-Х 1. үлбренү, шылдырма болу, мамыктай болу; 2. уулау, дөстүрөү.

УЛБАРЫ-Х 1. (өлтүс) күбүлдү сөрсөү, кызылөх, түмтөнү; 2. (ас, тагам) үлбренү арыту, тогуу.

УЛБАРИУЛА-Х 1. (ас, тагам) күбүлдү сөрсөртү, кызылөх, түмтөнү; 2. (өлтүс-күй) тогуу, тогуу.

УЛБАРУУЛА-Х 1. үлбренү, шылдырма болдыру, шылдырма болду; 2. уулау, өшкүрөү.

УЛБАС I 1. (ас, тагам) үлбренү, шылдырма болдыру; мамыктай болу; 2. үлбренү; 2. кайра айта, өтүрөлдөү, дүрүк алууну; ≈ балтөт күлөкөңү; кайра айта үлбренү, көсүмү; 3. бөлөт өтүрөлдөү; кайра айта өтүрөлдөү.

УЛБАС II күлөкөңү; ≈ күйүл марараң кызарып өту.

УЛҮҮН I күлөкөңү, ұлтаны көңүлү түрү; ұлтаныз көңүлү; 2. сүрөксөңү, тилеңсөңү; ≈ юм орындогыз күлөкөңү; ауыс. ұшкалак, жөңдөсөк, жүрдү-барды, үстүрг. атүсүк; ≈ хөрөг бүү үйдү ұшкалак іс істеме.

УЛДА-Х тасырқау, табандау, тұра-
лау; ≈ сан морь тасырқаған ат; **тэмээ**
≈ түйе табандау.

УЛДУУЛА-Х тасырқау, табандату,
тұралату.

УЛЖГАР=улбагар.

УЛЖИЙ-Х=улбайх.

УЛЖИ-Х күнелту, жан сақтау, күн
көру, өмір сүру; **амь** ≈ әрең жан сақ-
тау; **өл залгам** ≈ әрең күн көру.

УЛИА ұлыгыш, ұлитың; ≈ **нохой**
ұлығыш ит.

УЛИАН ұлып қалғыр (қаргыс).

УЛИАНГАР көктерек.

УЛИАС терек; ≈ ан ой теректі то-
ғай.

УЛИГ 1. әуре, әбiгер, әуре-сарсаң,
маза; ≈ домог болох әурелену, әбiгер-
лену, әуре-сарсаң болу; ≈ болох маза-
ны кетiру, беймазалау; 2. кеспат, ке-
сiр, қырсық, пәле; ≈ т торох кеспатқа
жолығу; ≈ т чирэгдэх пәлеге ұшырау;
3. ауыс. тәмсіл, нақыл, ≈ болох тәмсіл-
ге айналғу.

УЛИГЛА-Х әурелеу, әбiгерлеу, әуре-
сарсаңға салу, мазалау, беймазалау.

УЛИГЛУУЛА-Х әурелету, әбiгерле-
ту, әуре-сарсаңға салдыру, мазалату,
беймазалату.

УЛИГТ 1. әуре, әбiгер; ≈ хәрэг әу-
ре іс; 2. тәмсілге айналған, нақылға
айналған; ≈ ыгаа домоглох тәмсілін
аныз ету.

УЛИМТГАЙ=улиа.

УЛИНГАР боршылдақ, борпас, бос,
жұмсақ; ≈ газар борпылдақ топырақ-
ты жер; ≈ хөре борпылдақ қыртыс.

УЛИНХАЙ=улай.

УЛИРАА-Х ұластыру, созу, жалғас-
тыру; қалтыру; **цаг** ≈ уақыт созу;
анги ≈ класқа қалтыру.

УЛИРАЛ 1. мезгіл, мерзім, маусым;
дөрвөн ≈ төрт мезгіл, хүйтний ≈ қыс
мезгілі; дулааны ≈ жар мезгілі; ≈ ын
ажилчия маусымдық жұмышы; 2. ток-
сан; ≈ ын дүн токандық қортынды;
☆ хуучин улирал ескине жыл қайыру,
көне жыл қайыру; ☆ билгийн улирал
ай белгісімен жыл қайыру; ☆ аргын
улирал күн белгісімен жыл қайыру;
☆ шие улирал жаңаға жыл санау,
жаңаға жыл қайыру.

УЛИРА-Х 1. (уақыт) ету, озу; **цаг**
≈ тутам уақыт озған сайын; 2. (іс,
әрекет) созу, жалғасу; таду, қайталау;
≈ н ажилдах қалып жұмыстау; ≈ н
сонгодох қайтадан сайлау. ☆ анги
улирах класқа қалу; ☆ улиран хувьсах
біріндеп құбылу, біріндеп өзгеру; ☆
үе улирах ұрпаққа жалғастыру, тек қуу,
тұқым қуу.

УЛИРУУЛА-Х 1. (заят) өткізу, озды-
тыру; 2. (іс, әрекет) оздытыру, жалғас-
тыру, қалдыру, қайталау; ☆ анги ули-
руулах класқа қалдыру, ☆ үе улируу-
лах ұрпаққа жалғастыру.

УЛИУЛА-Х ұлыту (ш. қасқыр).

УЛИ-Х ұлу; **чоно** ≈ қасқыр ұлу;

нохой ≈ ит ұлу.

УЛЛАА тарамыс; **гутлын** ≈ етік ті-
гетін тарамыс.

УЛЛАГА 1. ұлтарма; 2. ұлтаруы;
≈ сайтай гутал ұлтаруы жақсы етік.

УЛЛА-Х 1. ұлтару; табан тігу;
гутал ≈ етік ұлтару; **оймс** ≈ байпаққа
табан тігу; 2. табандау, табан тіреу;
≈ ж суух табандап отыру; 3. ауыс. та-
банды, байсалды, срынысты, тұрақты, те-
зімді; ≈ суурилах табанды болу; ≈ ж
үзэх байсалды көру.

УЛЛА-Х II ұмтылу, сіресу, қарысу.

УЛЛУУЛА-Х ұлтарту; **гутал** ≈ ж
авах етік ұлтартын алу.

УЛМААР 1. біртіндеп, онан бетер,
барған сайын; ≈ бәжжүүләх біртіндеп
нығайту; 2. сойтіп, мұның сыртында,
тары да.

УЛМААС әсерінен, салдарынан;
-дықтан, -діктен; -тықтан, -тіктен;
юуны ≈ ненің салдарынан; **хэлсний**
≈ айтқандықтан; **мэдсэний** ≈ білген-
діктен.

УЛС I 1. мемлекет; ел; **Зөвлөлт Хол-
боот Улс** Совет Одағы; **бүгд найрамдах**
≈ республика; **Монгол** ≈ монгол мем-
лекеті; **Дундат** ≈ Қытай мемлекеті; ≈
≈ аас әр елден; **тусгаар** ≈ тәуелсіз ел;
холбооны бүгд найрамдах ≈ одақтас
республика; ≈ ын далбаа мемлекеттік
жалау; ≈ ын сүлд мемлекеттік гербі;
≈ ын дуулал мемлекеттік гимн; ≈ ын
хөрөнгө мемлекеттік дәулет; ≈ ын
гүнж ханша, ханның қызы; ≈ ын тавнан
ханның күйеу баласы, ханшаның күйе-
уі; ≈ ын судар үкімет шежіресі; 2.
адамдар, жамағат; **баахан** ≈ біраз
адамдар; **морьтой** ≈ атты адамдар; 3.
әулет; **Чин** ≈ ын үед Чин әулеті кезін-
де; ☆ **улс төр** а) мемлекет, үкімет; б)
саяси; ☆ **улс төрийн бодлого** саясат;
☆ **улс төрийн эдийн засгийн ухаан**
саяси экономия; ☆ **улс түмән** халық-
тар, ☆ **улс үндэстэн** әр ұлттар; ☆
олон улсын халықаралық.

УЛС II қызылшақа тері.

УЛСХИЙ-Х 1. (сәулә) жарқ ету, жалт
ету, жалт-жүлт ету; **гал** ≈ в от жарқ
етті; 2. (өң, пішін) қызарып кету, қы-
зараң ету; **царай** ≈ чихлээ шырайы қы-
зарып кетті, беті қызараң етті.

УЛУУ руяң, сарысу.

УЛХАЙЛА-Х үлбірету, үзілту; жү-
қарту, талдырмаштандыру.

УЛХАЙ-Х үлбіреу, үзілу; жүқару,
талдырмаштану.

УЛХАЛЗА-Х үлбірендеу, үзілу; үл-
бендеу, ілбию.

УЛХАНА-Х үлбірең-үлбірең қағу,
үлбең-үлбең қағу, ілбелі-ілбелі қағу.

УЛХГАР 1. үлбірег, үлбіреген, сел-
дір, жүқа; ≈ төрго үлбірек торғын; ≈
даавуу үлбіреген шүперек; 2. дәмсіз,
жылымшы, осал; **давсгүй** ≈ амттай
түзсыз, дәмі жылымшы; 3. ауыс. ілби-
гөң, илмген, ашаң, арық, нәзік; ≈ сул
бие ілбиген осал денс.

УЛЦАЙЛГА-Х 1. (*ісік*) қолдырату, ісіндіру, кебіндіру, бұлтиту, бұлтиту; 2. (*денені*) салдырату, әлсірету, қалжырату.

УЛЦАЙ-Х 1. қолдырау, ісіну, кебіну, бұлтию, бұлтию; ≈ **сан шарх** қолдыраған жара; 2. (*дене*) салдырау, әлсіреу, қалжырау; **бие** ≈ гаад л **байна** дене салдырап тұр.

УЛЦАЛЗА-Х 1. қолдырап тұру, ісініп тұру, кебініп тұру, бұлтыып тұру, бұлтийп тұру; **уйланхай мэт** ≈ жылауықтай қолдырап тұру; 2. қолдыраңдау, бұлтаңдау, бұлтендеу, домалаңдау.

УЛЦАН 1. бұлтек, бұлтек, домалақ; ісіген, ісік; 2. жасаурағыш, жас аққыш; ≈ **нүд а** ісік көз; б) жасаурағыш көз.

УЛЦАР: улцар өвчин көз ісік, көз ірің (ауру).

УЛЦВАЛЗА-Х=улцалзах.

УЛЦГАНА-Х=улцалзах.

УЛЦГАНУУЛА-Х 1. қолдырату, ісіндіру, кебіндіру; бұлтиту, бұлтиту; 2. қолдыраңдату, бұлтаңдату, бұлтендеу, домалаңдату.

УЛЦГАР 1. қолдыраған, ісінген, кебінген, көлкілдек; ≈ **нясуу** қолдыраған шығу, кебінген ісік; ≈ **нүд** ісінген көз; 2. *ауыс*. үлбірек, үлбіреген, жұқа, селдір; ≈ **дурдан** үлбірек шайы, үлбіреген жібек.

УЛЦРАН көз ірің, көз ісік (ауру).

УМАЙ жатыр; **эхийн** ≈ ана жатыры.

УМАЙЛГА-Х 1. жұмдыру, жымдыру, жымырту; 2. бұру, жиру, бүрістіру, тырыстыру.

УМАЙ-Х 1. жұму, жыму, жымыру; **онгойж явахар** ≈ **ж яв** ашып жүргенше жұмып жүр; 2. бүрісу, тырысу, құрысу. бүріду, жирылу; **нэхий түлэгден** ≈ **жээ** илеген тері күйіп бүрісіп қапты. **өнгө нэхий наранд** ≈ **жээ** шылғи тері күнге құрысып қапты.

УМАЛЗА-Х 1. жұмғылау, жымғылау, жымыраңдау; ≈ **ж байна** жымыраңдап тұр; 2. бүрісіңкіреу, тырысыңқырау, құрысыңқырау, бүріліңкіреу, жирылыңқырау.

УМАЛЗУУЛА-Х 1. жұмғылату, жымғылату, жымыраңдату; 2. бүрісіңкірету, тырысыңқырату, құрысыңқырату, бүріліңкірету, жирылыңқырату.

УМАР солтүстік, терістік; ≈ **зүг** солтүстік жақ, терістік жақ.

УМАРД=умар; ≈ **туйл** солтүстік үйек, терістік кіндік.

УМАРТА-Х ұмыту.

УМАРТУУЛА-Х ұмыттыру.

УМАРХИ солтүстіктікі, терістіктікі.

УМБАГАР 1. үлпек, үлбіреген, өте жұмсақ.

УМБАХ 1. омбу, омбылау, бату, кіріп кету; 2. сүңгу, шомбу; **усанд** ≈ сұға сүңгу; 3. *ауыс*. бөлену, орану; **жырғау**; **торгонд** ≈ торғынға бөлену; **тосонд** ≈ майға орану.

УМБУУЛА-Х 1. омбыту, омбылату,

батыру, кіргізіп жіберу; 2. сүңгіту, шомбыту; 3. *ауыс*. бөлеу, орау, жырғау.

УМГАР 1. қушық, қысыңқы; сопақша, тар; ≈ **сав** қушық ыдыс; ≈ **хүүдй** сопақша дорба, тар дорба; 2. (*тесік*) қысық, тар, сықсима, сықсық, бітік, сығырайған, бітеген; ≈ **амтай ваар** аузы қысық құмыра; ≈ **ам** тар ауыз; ≈ **нүд** сығырайған тесік.

УМД=унд.

УМДАГ 1. шат; ≈ **яс** шат сүйек.

УМЗАД=унзад.

УМРА-Х 1. смыру; 2. жырттылып кету.

УМС қарта (*жылақынның майлы жуан ішегі*); ≈ **идэх** қарта жеу.

УМШ дәрі.

УМШЛА-Х дәріні ұнтақтау.

УНАА көлік; ≈ **унаш** ат көлік; ≈ **морь** мінетін ат, ат көлік; ≈ **юүлэх** көлік ауыстыру; **ганц** ≈ жалғыз көлік; ≈ **муутай** көлік аз, көлік шамалы; ≈ **сайтай** көлікті, көлігі бар; ≈ **нд муу** ат мінуге нашар; ≈ **нд сайн** атқа мықты, шабандоз.

УНААЖИ-Х көліктену, ат көлікті болу, мінгішті болу.

УНААЖУУЛА-Х көліктендіру, ат көлікті болдыру, мінгішті болдыру.

УНААРХА-Х көлікті кісімсу, ат көлікті кісімсу, ат көлігіне бәлсу, ат көлігіне дандайсу.

УНААСАГ көлікшіл, атшыл, ат көлікке көңілді.

УНААШРА-Х (*көлік*) қажу, тұралтау ару; **морь** ≈ **ад муухай** ааштай болох ат қажып тістеуік болу.

УНААШРУУЛА-Х (көлікті) қажыту, тұралтау, арыту.

УНАГА 1. құлын; ≈ **тай** гүү құлынды бие; ≈ **н жороо** тума жорға, туадан жорға; ≈ **орхих** құлын тастау; ≈ **хаях** құлын тастау; ≈ **хөндөлсөх** құлын жатырда жетілу; **хүн болох багаасаа**, **хөлөг болох** ≈ асаа адам болу бала кезінен, ат болу құлын кезінен; 2. *ауыс*. ежелгі, ту бастағы, әуелгі, тума; ≈ **н дэл** ежелгі жалы, тума жалы, туадан күзелмеген жал; ≈ **н морь** тума ат, қолтума ат; ☆ **унаган албат** байырғы мәлей; ☆ **унаган** боса басыбайлы құл; ☆ **унаган түрүү** құлынтабан (өсімдік); ☆ **унаган шийр** бадава (өсімдік).

УНАГАА-Х 1. құлату, жығу; **шанд** ≈ **ж авсан** еденге құлатып алды; 2. өзгерту, ауыстыру, құлату; **феодалын төрийг** ≈ **ж ардын төрийг** байгуулав феодалдық үкіметті құлатып, халық үкіметін орнатты; ☆ **нулимс унагаах** жылау, көз жасын төгу; ☆ **төлбөрт унагаах** борышқа жығу, борышқа қалдыру; ☆ **ял унагаах** пәлеге ұшырату, жалаға ұшырату, соттату.

УНАГАЛА-Х I құлындау; ≈ **сан гүү** құлындаған бис; ≈ **үе** құлындайтын кез.

УНАГАЛА-Х II құлатып-құлатып жіберу, жыққылау.

УНАГА-Х 1. құлату, жығу, құлата салу, жыға салу; 2. жатқызу, жабыстыру, тегістеу; **дээлейін хажлага** ≈ шаланның емеруін жатқызу, шаланның көмкермесін тегістеу; **оёдлыг** ≈ тігісін жатқызу; 3. жүктеу, бұйыру; **ял** ≈ жапа жүктеу; **соттату**; 4. ұшырату, ұрындыру; **хэрэгт** ≈ пәлеге ұшырату, қымыса ұрындыру.

УНАГУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) құлаттыру, жықтыру; құлата салдыру, жыға салдыру; 2. (*тігіс*) жатқыздыру, жабыстырту, тегістеу; 3. (*іс, әрекет*) жұктеттіру, бұйырту; 4. (*нәрсеге*) ұшыраттыру, ұрындырту.

УНАДАГ I мінгіш, мінетін; ≈ **дугуй** велосипед; ≈ **тэмээ** мінгіш түйе.

УНАДАГ II: **унадаг өвчин талма**: ≈ **өвчинтэй хүн талма** ауруы бар адам.

УНАЛ=**уналт**.

УНАЛГА мінгіш, көлік; ≈ **морь** мінгіш ат, көлік ат; ≈ **машин** көлік машина.

УНАЛТ 1. құлау, күйреу; ≈ **ад орох** құлауға жету; 2. (*а-буқаты*) төмендеу, нашарлау, күйзелу; **амьдралын** ≈ тіршілік төмендеу; **санаа сэтгэлийн** ≈ көңіл-күй күйзелісі.

УНАМГАЙ бас білгі, міңуге үйретілген; ≈ **тэмээ** бас білгі түйе; ≈ **сарлаг** бас білгі сарлық.

УНАНГИ 1. жығылған, құлаған; сұлаған; ≈ **мод** сұлаған ағаш, құлаған ағаш; жер ағаш; 2. аспа, мінбе; **голын** ≈ **мод** өзіндегі мінбе ағаш, көпір ағаш.

УНА-Х I 1. жығылу, құлау; **шат дээрэс** ≈ сатыдан құлау; **салхинд** ≈ **сан мод** және жығылған ағаш; **барилдад** ≈ күресіп жығылу; ≈ **н тусан хүрч ирэх** жығыла сүріне келу, жығылып сүрініп келу; 2. есі кету, таңу, күйзелу, абыржу, талу; **санаа сэтгэлийн талаар** ≈ көңіл-күй жағынан күйзелу; **муужран** ≈ есінен тану; **шуугнан үймэнтэй газар** ≈ **ад** байдаг шуды дүмән жерде тала беретін; 3. (*сана*) төмендеу, бәсеңдеу, нашарлау; **ажил нь** ≈ **сан газар** жұмысы нашарлаған жерге.

УНА-Х II міну артында **морь** ≈ ат міну; **тэмээ** ≈ түйе міну; **мод** ≈ ағашқа артылу.

УНАЦ түсім, шығым, шығыс, көктеу; **өвсний** ≈ **сайн** ісәл шығысы тәуір, шөл көктөуі жақсы.

УНАЧИ-Х құдай кету, жығыла салу; **күлач кету**, жығылып калу.

УНАШ: **унаа унаш** ат көлік, мінгіштің.

УНГАЛДА-Х 1. (*жылың*) омырану, емірену; **морь** ≈ **в** ат оқыранлы; 2. (*дыбыс*) кісінеу; **элээ** ≈ **ж сууна** кез күйык кісінеп отыр.

УНГАЛДУУЛА-Х 1. (*жылың*) оқыранту, еміренту; 2. (*сөзкүйык*) кісінеу.

УНГИЛА-Х 1. күшену, жанталасу; 2. еңгігу, алқыну.

УНГАМТГАЙ осырақ, осырғыш.

УНГАРАГ=**унгамтгай**.

УНГАРИЛ 1. (*жүн*) үлпілдек, ұяң, биязы; **зөөлөн** ≈ ұяң жүн, жүннің үлпілдегі; 2. (*құс*) мамық; **шувууны** ≈ құс мамығы; 3. (*өсімдік*) үлпілмәлік.

УНГАС I өлі жүн, жабағы жүн; **тэмээний** ≈ түйе жүні; **хонинь** ≈ қойдың өлі жүні; ≈ **савах** жүп сабау; ≈ **нумдах** жүн түтіп түйдектеу; ≈ **урах** жүн түту.

УНГАС II осырық; ≈ **алдах** 1) осыру; 2) ☆ **мыжу**, шату, мылжындау, көку.

УНГАСА-Х I **унгатах**.

УНГАСА-Х II 1. (*адам*) мейірлену, емірену; 2. (*жылқы*) оқырану; (*қой*) мекірену; (*сыр*) ыңырау.

УНГАСУУ мекіренгіш, еміренгіш, мейірленгіш; **хүүхэддээ** ≈ баласына мейірленгіш.

УНГАТА-Х (*от*) тұтау, тұтану, жана бастау; **гал** ≈ **от** жана бастау.

УНГАТГА-Х (*от*) тұтату, тұтандыру, жандыра бастау; **гал** ≈ **от** тұтату.

УНГА-Х осыру; ≈ **чыхлаа** осырып жіберді.

УНГУУЛА-Х осырту.

УНД шай, сусын; **чай** ≈ шай сусын; **хоол** ≈ шай тамақ; ≈ **шингэ** сусын-мусын, сусындық нәрсе; ≈ **уух** сусын ішу; ≈ **шингэ уух** сусындық нәрсе ішу; **сэрүүн** ≈ салқын сусын; **халуун** ≈ ыстық сусын; ≈ **ааны ус** ауыз суы.

УНДАА сусын.

УНДААН сусын; **идээн** ≈ ішіп жем; **хөлчүүрүүлэх** ≈ арақ шарап.

УНДААСА-Х шөлдеу, сусау; **қангах** ≈ шөлдеп кебу; ≈ **ж байна** шөлдеп тұрмын.

УНДААСГАЛАН 1. шөлдеуі, сусауы; 2. шөлдеміз, сусағыш, шөлдегіш.

УНДАРГА-Х=**ундруулах**.

УНДАРЛАГА (*су*) қайнар, көз, бастау; **усны** ≈ судың қайнары; **аршааны** ≈ арасанның қайнар көзі.

УНДЛА-Х сусындау, сусын ішу, шөлін қандыру; **сайн** ≈ **ж явах** жақсы сусындап кету, сусынға әбден қанып кету.

УНДЛУУЛА-Х сусындату, сусын ішізу, шөлін қандырту.

УНДРАА-Х=**ундруулах**.

УНДРАГА I (*су*) көзі, қайнары, бастауы; **усны** ≈ судың қайнар көзі; ≈ **сайгай худаг** қайнары жақсы құдық; **су көзі** мол құдық, сүтті құдық.

УНДРАГА II жарқырауық, жарқылдақ, меруерт.

УНДРАЛ 1. -- **ундрага**; 2. сарқылмас көз, бай көз; **соёлын** ≈ мәдениеттің сарқылмас көзі.

УНДРАМ=**ундрага** II.

УНДРА-Х 1. (*су көзі*) қайнау, атылу, шымырлау; **бұлгийн ус** ≈ бұлақ суы қайнау; **аршааны ус** ≈ **н урсч**

байна арасанның суы шымырлап ағып жатыр; 2. *ауыс.* (сөз) ағытылу, шешілу, суырылу; **қаңән үг** ≈ шешен сөз ағытылу, суырыла сөйлеу; 3. *ауыс.* қаулау, құлаш жаю, етек алу; **хөдөлмөр** ≈ еңбек етек алу; ☆ **хэрэг ундрах** кесел шығу, пәле шығу.

УНДРУУЛА-Х 1. (су көзін) қайнату, атылдыру, шымырлату; 2. *ауыс.* (сөз) ағыту, шешіле сөйлеу, суырыла сөйлеу; 3. *ауыс.* (іс, әрекет) қаулату, құлаш жайдыру, етек алдыру.

УНДСА-Х=ундаасах.

УНДУЙ: ундуй сундуй алқам салқам, ашық шашық қалай болса солай; ≈ **орхж одох** ашық шашық тастап кету; ≈ **явах** құныперен кету.

УНЖГАЙ=унжгар.

УНЖГАНА-Х салаңдау, салпаңдау, салбырандау.

УНЖГАНУУЛА-Х салаңдату, салпаңдату, салбырандату.

УНЖҒАР 1. салбыраңқы, салбыраған, түсіңкі; ≈ **цэцэг** салбыраған гүл; 2. *ауыс.* сүле, сүлейсоң, жабырқаңқы, жүдеңкі, қабағы түсіңкі, сүлдер, сүлде, қанқа; ≈ **қарай** жабырқаңқы пішін; ≈ **биетэй** сүлде денелі, денесі сүлдер; ☆ **унжгар** уд салбыр тал, жасық тал; ☆ **унжгар хайтан цэцэг** үлбірек шиегүл (*өсімдік*).

УНЖИЙЛГА-Х 1. салбырату, солбырайту, салпату; 2. *ауыс.* жабырқату, жүдету, қабағын түсіру; сүлдерін қалдыру. діңкесін кетіру, дәрменін кетіру.

УНЖИЙ-Х 1. салбырау, солбырау, солпнио; 2. *ауыс.* жабырқау, жүдеу, қабағы түсу; сүлдері қалу, діңкесі құру, дәрмені кету; ≈ **н** суух жабырқап отыру; ≈ **ж орхих** діңкесіз қалу.

УНЖИЛЗА-Х=унжганах.

УНЖИН: унжин санжин 1. (*нәрсе*); салбыраң, солбыраң, салпиган, олақ-солпақ, салпы, түсіңкі. 2. (*жүріс*) салбаң, қолбаң, былғаң.

УНЖИР: унжир санжир алқам-салқам, жырым-жырым, өрім-өрім; **урагдаж** ≈ ≈ **болох** жыртылып өрім-өрім болу.

УНЖИ-Х 1. салбырау, салақтау; солпнио, солбырау; **усан үзэм** ≈ су жүзімі салбырау; **өрхний осор** ≈ түндіктің бауы салбырау; 2. *ауыс.* жабырқау, қабағы түсу; ☆ **уйлах унжих** жылап-сықтау.

УНЖЛАГА 1. (*сән бұйым*) салпыншақ; ≈ **чимэг** алқа; ≈ **зүүлт** тана моншақ; 2. құбылалама (бағыт көрсеткіш аспап); ☆ **унжлага цэцэг** салбырақ күлге (*сұл*).

УНЖРА-Х кешігу, созылу, кідіру, жалғасу; **цаг** ≈ уақыт кешігу; **хэтэрхий** ≈ шектен тыс созылу.

УНЖРУУЛА-Х кешігірту, кідірту, созу, жалғастыру.

УНЖУУ 1. салпы, салбыраңқы, түсіңкі; ≈ **хормой** салпы етек; 2. баяу, ыбылжыған, сылбыр, болбыр; **хэт** ≈

өте баяу; 3. *ауыс.* жабырқаңқы, түнеріңкі, қабағы түсіңкі, қам көңілді.

УНЖУУЛА-Х 1. салбырату, салақтату; солпиту, солбырату; 2. *ауыс.* жабырқату, мұңайту, түнерту, ренжіту; ☆ **уйлуулах унжуулах** жылатып-сықтау.

УНЖУУРГА 1. алқа, өлеміш (*сән бұйымы*); 2. қосымша, үстеме; 3. *ауыс.* (*көңіл-күй*) ұнжырга; ≈ **болох** ұнжыргасы түсу, еңсесі түсу.

УНЗАД азаншы; ☆ **унзад хөөлой** күжіл дауыс, жуан дауыс.

УНИАР мұнар; бұлдыр ауа, буалдыр ауа; **утгаа** ≈ түгін мұнар; ≈ **манан** бұлдыр тұман; ≈ **татах** мұнарту, мұнарлану; **намрын ногооны** ≈ күзгі шөп мұнары.

УНИАРТА-Х мұнарту, мұнарлану, буалдырлану; ≈ **н** харагдах мұнартып көріну.

УНИАРТУУЛА-Х мұнарттыру, мұнарландыру, буалдырландыру.

УНИВЕРСИТЕТ университет.

УНТАА ұйқыда, ұйықтап жатып; ≈ **дээрээ эс мэдэв** ұйқыда білмеді. ұйықтап жатып білмей қалды.

УНТАРГА-Х--унтраах.

УНТАРШҮЙ сонбестөй, сөндіре алмастай.

УНТА-Х ұйықтау; **цагтаа** ≈ уақытында ұйықтау; ≈ **цаг** ұйықтайтын уақыт; ≈ **ж хоцрох** ұйықтап кешігу; ≈ **тасалгаа** ұйықтайтын бөлме.

УНТЛАГА ұйқы, ұйықтау, жату; ≈ **ын цаг** ұйқы кезі, ұйықтайтын уақыт.

УНТРААГУУЛ сөндіргіш, өшіргіш; **гал** ≈ от сөндіргіш.

УНТРААЛГА 1. (*ток*) жалғағыш; жүргізуші; 2. сөндіргіш, жандыргыш; **чйидэнтгйн** ≈ а) электр лампасын жалғағыш; б) электр лампасын сөндіргіш.

УНТРААЛГА-Х сөндірту, сөндірткізу, өшірту, өшірткізу.

УНТРАА-Х 1. сөндіру, өшіру; **гал** ≈ от сөндіру; **чйидэн** ≈ электр лампасы сөндіру; 2. *ауыс.* (іс, әрекет) жабу, үнсіз қалдыру, басу; бөсендету, салғырттату, саябырлату, баулау. әлсірету.

УНТРА-Х 1. сөнү, өшу; **гэрэл** ≈ жарық сөнү; **гал** ≈ **в** от сөнді; 2. (*іс, әрекет*) жабылу, үнсіз қалу, басылу, бөсендету, салғырттау, салбырлау, баяулау, әлсіреу, төмендеу; **өкөөх хэрэг** ≈ **чээ** әлгі әрекет үнсіз қапты; **ажил** ≈ **ч** байна жұмыс бөсеңдеп барады.

УНТУУ зәр, қаһар, айбат, айбын, айбар; **уур** ≈ ашу айбар, ыза кек; ≈ **гаргах** 1) зәрін шашу, қаһарын төгу; 2) ☆ қырсығын ашу, жолын ашу (*ырым, жора*).

УНТУУЛА-Х ұйықтату; **хүүхдээ** ≈ **в** баласын ұйықтатты; ≈ **эм** ұйықтата-тын ем.

УНТУУРА-Х қырысу, қасарсу, жо-

лы болмау.

УНТУУРХА-Х—унтууцах.

УНТУУЦА-Х зөрлөнү, қаһарлануу-айбат көрсөтү, айбын көрсөтү, айбарлануу.

УНТУУЦУУЛА-Х зэрлендирү, қаһарландыруу, айбаттандыруу, айбын көрсөткүзү.

УНУУЛА-Х мінгизу; морь ≈ атка мінгизу.

УНУУЛЬ мінбелі, аспалы; ≈ **ГҮҮР** аспалы колор.

УНУУШ аян; ≈ **тай морь** аяншык ат.

УНХИГҮЙ дорекі, кодек, икемсіз; **тийн** ≈ амьтан сондай дорекі жан.

УНХАЙ-Х жүдөү, ару, жабырдау, үн-жыргасы түсү, өңсөсі түсү.

УНХГАР жүдөңдү, арык, жабырдаңкы, кабагы түсүңкү, өңсөсі түсүңкү.

УНХЛА-Х 1. (тол) түрткөлөү, түрту; жалмандау, оттыгу; **тол хөхөө** ≈ тол өмшөгін түрткөлөү; **тол тэжээл өвсийг** ≈ тол жөм шолкө оттыгу; 2. (ата мал) искелеу, кайыру; **бух** ≈ бүкка искелеу.

УНШААЧ мөнөрип окушы.

УНШИГЧ окушы, оқырман; ≈ **ДЫН** зөвлөлгөн оқырмандар кеңсеси; **ном** ≈ **күмүүс** китан окушы адамдар.

УНШИ-Х 1. оку; **ном** ≈ китап оку; ≈ **ном** окутын китап; 2. ана тили (окулык); ≈ **ном** ана тили окулыгы.

УНШЦАА-Х оқысу, бәри оку; ≈ **сан** бәри окуды.

УНШЛАГА (зат) оку, оку жұмысы; ≈ **ягуулах** оку жұмысын жүргизу; ≈ **ын танхим** оку залы, оқухана; **уран** ≈ көркөм оку, мөнөрлү оку, шебер оку, **сонин** ≈ газет оку.

УНШУУЛА-Х оқыту; **ном** ≈ китап оқыту.

УНШУУШТАЙ оқырлык, окутын, кызыкты, гажал; ≈ **ном** оқырлык китап.

УНЬ уык; **гэрийн** ≈ **тооно**, хана киз үйдик уык, шаңырак, керөгеси; ≈ **тогтоох** уык байлау.

УР 1. шебер, іскер, ісмер; ≈ **дарх** шебер ұста; **гартаа** ≈ **тай хүн** колы шебер адам, кол шеберлігі бар адам; 2. көркөм, әсем, көрікті, өдөмі; ≈ **сайгай хатгамал** көрікті кесте; ☆ **уран зохиол** әдеби шыгарма; ≈ **ын цоморлог** альманах, әдеби жинак; ☆ **уран зохиол** әдебиетші, жазушы;

ууган ≈ ≈ ага жазушы; ☆ **уран сайхан** өнөр, көркөмдік, шеберлік; ≈ **ы кино** көркөм шыгармалык кино; ☆ **уран сайханч** өнөрпаз, таланткер; ☆ **уран зурагч** суретші; ☆ **уран баримал** сәулет өнөрі, мүсін; ☆ **уран барималч** сәулетші, мүсінші; ☆ **уран бүтээл** көркөм туынды; ☆ **уран хүн** ұста; ☆ **уран хуруу** сүк кол; ☆ **уран арга** айла, төсіл, қулық; ☆ **уран мөх** айла, қулық, тәсіл; ☆ **уран үг** а) шешендік сөз; б) жалған сөз, бояма сөз; ≈ **ээр улсыг хуурах**, **усан балингаар лусыг хуурах** бояма сөзбен үкіметті алдау, су дога-

латпамен аруақты арбау; ☆ **уран хараадай** үй қарлығаны (құс); ☆ **уран шувуу** құрқылтай (құс); ☆ **уран хажин** айдарлы үйрек (құс).

УР II ұры, томпақ; **хацар дээрээ** ≈ **тай хүн** бетінде ұрысы бар адам; **модны** ≈ ағаштың ұрысы.

УРАГ ұрык, тұқым; ≈ **терөл** ұрык жұрагат; ≈ **садан** тұқым жұрагат; ≈ **садны хол нь сайн, ус аргалын ойр нь сайн** сөзбе. ұрык жұрагаттың алысы жақсы, су мен тезектің жақыны жақсы □ жағын отырып тістескеннен, алыс отырып кісінескен жақсы (**мақал**); ☆ **ураг элгэн** туган-туысқан, ағайын-жұрт; ☆ **ураг топтох** а) құдаласу, құда болу; б) (**айел**) бала көтеру, жүкті болу, екі қабат болу; ☆ **ураг бололцох** құдаласу, құда-құдағи болу, құдандал болу; ☆ **ураг удам** а) ата-тек, ата-баба; б) шығу тек, арғы тек; ☆ **ураг унагах** а) (**айел**) түсік тастау; б) (**жануар**) иш тастау, шала туу; ☆ **ураг хөндөх** бұрын босану, түсік тастау; б) (**жануар**) шала туу, иш тастау, бұрын туу.

УРАГДА-Х жыртылу, айрылу; **дээл** ≈ а) ішкі жыртылу; б) шаланы жырттылу.

УРАГЛА-Х құдаласу, құда болу, құдандал болу.

УРАГЛУУЛА-Х құдаластыру, құда болдыру, құдандал болдыру.

УРАГСА-Х (**мейір**) ұрықсу, тұқымсу, ұрқына тартылу, тұқымына тартылу, ұрық сүю, тұқым сүю.

УРАГШ 1. (**барыт**) ілгері, алга; ≈ **хойш** ілгері-кейін; ≈ **аа явах** ілгері қарай жүру, алга қарай жүру; ≈ **аа харах** алга қарау; ≈ **аа давших** ілгері ұмтылу, алга ұмтылу; 2. (**мезіл**), бұрын алдында; **үүр гэгээрэхэс** ≈ **харанхуй байдаг** таң атудан бұрын қараңғы болады; 2. **ауыс** табыс, нәтижесі; ≈ **тай ажил** нәтижелі жұмыс; ≈ **муутай** нәтижесіз; ☆ **урагш муутай үг** ықпалсыз сөз, жақтырмайтын сөз, көңілсіз сөз, жек сөз.

УРАГШГҮЙ (**іс әрекет**) сөтсіз, ор-айсыз; нәтижесіз, ілгері баспаған, алга баспаған; ≈ **явдал** сөтсіз іс; ≈ **ажил** нәтижесіз жұмыс; ≈ **амьтан** ісі ілгері баспаған жан; ≈ **урагшгүй ноёнд ухаангүй** албат **учрах** топас төреге ақылсыз күл кез болу (**мақал**),

УРАГШДА-Х ілгерілендіреу, өте ілгерілету.

УРАГШДУУЛА-Х ілгерілендірету, өте ілгерілету.

УРАГШИД ілгерірек, арағырақ, алғарақ, онан ілгері, онан ары; ≈ **хичээнгүйлэх** ілгерірек тырмысу; алғарақ ұмтылу.

УРАГШИ-Х ілгері, алғы, ілгері жақтағы, алғы жақтағы.

УРАГШЛА-Х 1. (**барыт**) ілгерілеу, алга басу, алга ұмтылу; **нэг алхам** ≈ бір адым ілгерілеу; 2. оңтүстікке бет бұру, түстікке қарай жүру; 3. **ауыс**.

(*ис, эрекет*) сөтине келу, орайына келу, табысты болу, нәтижелі болу, ілгері басу; ≈ **сан ажил** сөтине келген жұмыс, ілгері басқан жұмыс; ☆ **урагшлах** үе бұрыңғы кез, бұрыңғы уақыт.

УРАГШЛУУЛА-Х 1. (*багыт*) ілгерілету, алға бастыру, алға ұмтылдыру; 2. оңтүстікке бет бұрыңызу, түстікке қарай жүргізу; 3. *ауыс. (ис, эрекет)* сөтине келтіру, орайына келтіру, табысты болдыру, нәтижелі болдыру, ілгері бастыру; ☆ **хугацаа урагшлуулах** уақыт ұту, жеделдету, тездету, уақыт тездету.

УРАГШТАЙ (*ис, эрекет*) сәтті, орайлы, ілгері, алда, табысты, нәтижелі; **ажил** ≈ жұмыс сәтті, **ажил** ≈ жұмыс табысты.

УРАЙ ұран, ұра; ≈ **хийх** ұрандау, ұралау, ұран шақыру; ≈ **хашгирях** ұран шақыру, ұран салу.

УРАЙЛА-Х ұрандау, ұралау.

УРАЙЛУУЛА-Х ұрандату, ұралату.

УРАЛГУУ 1. ийлігіш, майысқақ, бүгілгіш; ≈ **нум** майысқақ салақ; 2. (*ат*) тізгіншіл, бұрылғыш; ≈ **морь** тізгіншіл ат.

УРАЛДААЛА-Х = уралдах.

УРАЛДААН 1. жарыс, бөйге, шабыс; **морны** ≈ ат жарысы, ат бөйгесі, ат шабыс; 2. сайыс, бәсеке, жарыс; **биевийн тамырын** ≈ дене шынықтыру сайысы, спорт бәсекесі; ☆ **социалист уралдаан** социалистік жарыс.

УРАЛДАА-Х = уралдах.

УРАЛДА-Х 1. жарысу, бөйгеге түсу, шабысу; **морь** ≈ ат жарысу; ≈ **сан морь** бөйгеге түскен ат; 2. сайысу, бәсекелесу; ≈ **н тэмцэх** сайысу, сайысқа түсу; 3. *ауыс.* таласу, айтысу; **хүнтэй битгий** ≈ **н ярь** біреумен таласпай сөйле.

УРАЛДУУЛА-Х 1. жарыстыру, бөйгеге түсіру, жарысқа қосу, бөйгеге қосу; 2. сайыстыру, бәсекелестіру.

УРАЛДУУР (*мал*) сүріншектің еті, өуке еті, бұғақ еті.

УРАМ I 1. (*бұғы, бұқа*) өңіреуі, өкіреуі, оңырауы; 2. (*дыбыс аспап*) үшкірік, сыбызғы ысқырғы; **бутын** ≈ бұғыша өңірейтін үшкірік.

УРАМ II көңіл, ынта; жігер, қайрат; ≈ **орох** көңілдену, ынталану, жігерлену; ≈ **зориг** ынта жігер, жігер қайрат; ≈ **хугарах** көңіл қайту, көңілі суу, жігері мұқалу, көңілсіздену; ≈ **харих** нәсілі түсу, ынтасы қайту, көңілі суу.

УРАМГҮЙ көңілсіз, ынтасыз, жігерсіз, қайратсыз; жабырқақты, еңсесі түсіңі; ≈ **болох** көңілсіз болу, еңсесі түсу.

УРАМДА-Х 1. (*бұғы, бұқа*) өңіреу, оңырау, өкіру; **буга** ≈ **ж байна** бұғы өңіреп жатыр; 2. үшкірікпен өңіреу, ысқырғымен оңырау, үшкірік тарту, ысқырғы тарту.

УРАМДУУЛА-Х 1. (*бұғыны, бұқаны*) өңірету, оңырату, өкірту; 2. үшкірік

тартқызу, ысқырғы тартқызу, үшкірікпен өңірету, ысқырғымен оңырату.

УРАМТАЙ бейілді, көңілді, ынталы, жігерлі; ≈ **ажиллах** бейілді жұмыстау.

УРАМШИЛ 1. сыйлық, тарту, мадақ; дем, қоздырғы; ≈ **ын юм** сыйлық нәрссесі; 2. күйт, шабыт, зауық; **бухны** ≈ **буқанын** күйіті.

УРАМШИ-Х 1. көңілдену, ынталану, бейілдену; **улам** ≈ көңілдене түсу, бейілдене түсу; 2. сыйлау, сыйлық беру, мадақтау, тарту беру; ≈ **ж байх** сыйлық беріп тұру; 3. күйті келу, шабыты келу, зауықы соғу; лээзат алу.

УРАМШУУЛА-Х 1. көңілдендіру, ынталаңдыру, бейілдендіру; 2. сыйлау, сыйлық бергізу, мадақтату; 3. = **урамших** 2; 4. күйтін келтіру, шабытын келтіру зауықын соқтыру.

УРАН ур. 1.

УРАНХАЙ жыртық, жыртылған, тозған, айрылған; ≈ **дәл** жыртық шапан; ≈ **ноорхой** жыртық тесік, жемтір-жемтір, алба-жұлба.

УРА-Х 1. жырту, айыру; **цаас** ≈ қағаз жырту; **даавуу** ≈ шүперек жырту; ≈ **ж оғжих** жыртын тастау, айырын тастау; 2. тырнау, тырналау; **жыру**; **хумсаар** ≈ тырнағымен тырнау; 3. (*нәрсені*) тесу, жыру; 4. (*ит*) қабу, ору, жыру; **нохой** ≈ ит ору; ≈ **даг нохой** қабатын ит; 5. (*көңіл-күй*) қобалжыту, бұзу, болу; **сәтгәлийг** ≈ көңілді қобалжыту.

УРВААЧ бұлтақ, жалтақ, ек беткей, екі жүзді, опасыз, азғыш, сатылғыш; **ноён** ≈ **нохой шарваач** төре бұлтақтағыш келер, ит бұлғақтағыш келер (*мақал*).

УРВАГАНА-Х 1. (*домалақ нәрсе*) бұлтыңдау, бұлтындау, бұлтаңдау, бұлтақтау, бұлт-бұлт ету, бұлтақ-бұлтақ ету; 2. жыламысрау, кемсеңдеу; **уйлагнах** ≈ кемсең қағу; жыламысрап кемсеңдеу; 3. *ауыс.* жылмыңдау, тәлімсіу, көлбендеу.

УРВАГАНУУЛА-Х 1. (*домалақ нәрсені*) бұлтыңдату, бұлтылдату, бұлтаңдату, бұлтақтау, бұлт-бұлт еткізу, бұлтақ-бұлтақ еткізу; 2. жыламысрау, кемсеңдеу; 3. *ауыс.* жылмыңдату, тәлімсіту, көлбендету.

УРВАГАР 1. ырбақ, ырбын; 2. домалақ, көллек, бұлтең, бұлтек; қолдырақ, ісік; **шархны** ≈ жараның қолдырағы; 3. (*көңіл-күй*) жабырқақты, түксіндікі, реңжіңкі қамығыңқы; ≈ **қарай** жабырқақты пішіні; 4. *ауыс.* жүденкі, жадаңқы, жүдеу, жадау.

УРВАГЧ азғын, қашқын, сатылған; опасыз, қашушы, сатушы; **эх орноосоо** ≈ отанынан қашушы, отанын сатушы.

УРВАЙЛГА-Х 1. (*жара*) қолдырату, ісіндіру, кебіндіру, қабындыру; 2. (*көңіл-күй*) жабырқату, мұңайту, қамықтыру, реңжіту, түксіту.

УРВАЙ-Х 1. (*жара*) қолдырау, ісіну, кесіну, қабыну; *шарх* ≈ жара қолдырау; 2. (*көңіл-күй*) жабырқау, мұңаю, қамыну, ренжу, түткіно; *юунд* ≈ гаад *байна* өз? неге жабырқап тұрсың?

УРВАЛ құбылыс, өзгеріс, түрленіс; құбылу, өзгеру, түрлену; *химийн* ≈ химиялық реакция, химиялық өзгеріс.

УРВАЛДА-Х 1. =урвах; 2. =урваганнах.

УРВАЛДУУЛА-Х=урвагануулах.

УРВАЛЗА-Х=урваганнах.

УРВАЛЗУУЛА-Х=урвалдуулах,

УРВАЛТ азу, қашу, сытылу, еңікүздік, опасыздық; ≈ *аас болох* қашудан болу, опасыздықтан болу.

УРВАЛХИЙЛЭ-Х жалтақтау, бұлтақтау, бұлталаңдау.

УРВАМТАЙ азғыш, сатылғыш, ескі жүзді, екібеткей, опасыз; ≈ *хүн* ескі жүзді адам, опасыз адам.

УРВАМХАЙ жалтақ, жалтарғыш, бұлтарғыш, айнығыш, жалтақой.

УРВА-Х 1. (*ішкі жағы сыртына қарай*) айналу, зударылу, сыртына шығу, төңкерілу; *зовхи* ≈ кірпіл айналып шығу, көз қыртыстану; *хошгиног* ≈ көтен айналу, көтен ішегі шығу; 2. *ауыс* қопарылу, зударылу, оңу, көңу; *газрын хөрс* ≈ жер қыртысы оңу; 3. қашу, бөзу, кету; *айлд* ≈ *сан хүүхэд* өзге ауылға сіңіп кеткен бала; 4. қашу, азу, берілу, сатылу, түсіп беру, опасыздық істеу; ≈ *ж ирсэн дэрэг* түсіп берген әскер; беріліп кеткен әскер; *Эх орноосоо* ≈ *сан* Отанынан қашқан; ≈ *н тэрс-лэгчид* түсіп берушілер, опасыздық істеушілер.

УРВУУЛА-Х 1. (*ішкі жағын сыртына қарай*) айналдыру, сыртына шығару, төңкеру; 2. *ауыс* қопару, зудару; көшіру, оңдыру, өзгерту; *газрын хөрсийг* ≈ *н хаях* жер қыртысын қопарып тастау; 3. бездіру, жеріту, жуытпау, азғыру; *ятгаж* ≈ *сан* азғырып бездірген; 4. азыру, сатылдыру, опасыздық істеу, азғыру, тоздыру.

УРГАА 1. (*ағаш*) тік, өсіп тұрған табиғи; ≈ *мод* тік ағаш, өсіп тұрған ағаш, *габинг* ағаш; 2. (*тас*) ежелгі, табиғи, жердік; ≈ *чулуу* табиғи тас, жер тас; ☆ *ураг урагтаа хүнд*, *ургаа чулуу газартаа хүнд сөзбе*. ұрқы ұрқына салмақ түсірер, табиғи тас жерге салмақ түсірер □ *жаманат* келсе жұрағат көтерер, *ауыр тас* түссе жер көтерер (*мақал*).

УРГАЛТ көктеуі, шығуы; көктемі, шығымы, түсімі.

УРГАМАЛ өсімдік; ≈ *ын аймаг* өсімдіктер дүниесі; ≈ *ын зүйл* өсімдіктер түрі; ≈ *ын түүвэр* кептірілген өсімдіктер жинағы; ≈ *ын зүй немесе*. ≈ *ын суднал* ботаника; ≈ *модны нахигар нь жимстэй байхын тэмдэг, унаал атын номхон нь хурдан байхын тэмдэг өсімдік ағашының имек келуі—жемісті болуының белгісі, басбілгі атавның жуас болуы—жүйрік болуының белгі-*

сі; (мақал) ☆ эмийн ургамал шигалық шоптер.

УРГАМАЛГУИ өсімдіксіз.

УРГАМАЛЗУИ ботаника; ≈ *н сурах бичиг* ботаника оқулығы.

УРГАМАЛЗУИЧ өсімдік зерттеуші, ботаник.

УРГА-Х 1. көктеу, шығу, осу; *ногоо* ≈ шоп көктеу; *мод* ≈ ағаш шығу; *хумс* ≈ тырнақ өсу; 2. *ауыс*. көтерілу, шығу, пайда болу; ≈ *нарнаар* күн шыға, күн шығысымен; *үүл* ≈ бұлт шығу, бұлт көтерілу; 3. (*ес, ой*) туу, түсу; *сэтгэлд* ≈ еске түсу, ойға түсу, ой туу.

УРГАЦ өнім, түсім; шығым, көктемі; *тарианы* ≈ егіннің шығымы; *арвин* ≈ мол өнім; ≈ *сайтай* жыл егін мол шыққан жыл, мол өнім жылы; ≈ *ын далай* егін мұхиты; ≈ *хураах* егін жинау; ☆ *ургацын баяр* сабан той.

УРГАЦГУИ (*егін*) шықпаған, көктемеген, өнімсіз, шығымсыз; ≈ *жыл* егін шықпаған жыл.

УРГАЦТАЙ (*егін*) шыққан, көктеген, өнімді, шығымды; ≈ *жыл* егін шыққан жыл.

УРГИ-Х булақтау, көтерілу; *утаа* ≈ түтін булақтау, түтін көтерілу.

УРГУУЛА-Х 1. (*өсімдік*) көктету, егу, өсіру, шығару; *улнас* ≈ терек өсіру; *ногоо* ≈ шөп көктету; 2. (*іс, әрекет*) тудыру, шығару, қоздыру; *явдал* ≈ а) жұмыс шығару, б) кесел шығару; *тү-вэг* ≈ қиындық тудыру, істі ауырлату.

УРГУУШТАЙ 1. (*өсімдік*) көктерлік, шығарлық, өсерлік; ≈ *харагдана* көктерліктей көрінеді; 2. (*іс, әрекет*) туарлық, шығарлық, қоздырарлық.

УРД 1. оңтүстік, түстік; ≈ *зүг* оңтүстік жақ; 2. алды, алғы, алдыңғы, беті; ≈ *хөл* алдыңғы аяғы; ≈ *этгэд* алды, алдыңғы жағы; ≈ *аасаа харж суух* қарама қарсы отыру; 3. алдымен, әуелі, бұрын, алдында; ≈ *аар явах* алдымен кету, бұрын кету; ≈ *явж байна* алдында кетіп барады.

УРДАХ алдыңғы, алдындағы; бұрыңғы, әуелгі, алғы; ≈ *уул* алдыңғы тау; ≈ *хүн* алдындағы адам; ≈ *түүх* бұрыңғы тарих; ≈ *хүмүүс* әуелгі адамдар.

УРДДА-Х озу, ілгерілеу, алдына шығу; ≈ *ж явах* озып кету, ілгерілеп кету.

УРДДУУЛА-Х оздыру, ілгерілету, алдына шығару.

УРДУУР 1. алды, алдыңғы жақ; *түүний* ≈ соның алды; ≈ *нь өнгөрөх* алдынан өту; *бидний* ≈ *суух* біздің алдыңғы жағымызға отыру; 2. бұрын, әуелі, алдымен; *чи* ≈ *яв* сеп бұрын кет.

УРДУУРХАН 1. алдына таман, алдыңғырақ жақ, ілгерірек; ≈ *суух* алдына таман отыру, ілгерірек отыру; 2. бұрынырақ, әуелірек, алдын-ала; ≈ *явах* бұрынырақ кету.

УРДУУРХИ алдындағы, алдыңғы,

әуелігі, бұрынғы.

УРДУУРХИН сәл алды, сәл алдыңғы сәл ілгері.

УРДХАН 1. алғарақ, алға таман, алдына таман, ілгерірек; ≈ суух алғарақ отыру, ілгерірек отыру; 2. бұрындау, бұрынғызақ, әуелірек.

УРЖДАР алдыңғыні, алдыңғы күні, мұрнағы күні; ≈ явсан алдыңғыні кеткен, мұрнағы күні кеткен; ≈ ын цаад өдөр алдыңғынің алдында мұрнағы күнінің алдында.

УРЖИГДАР—урждар.

УРЖИЙН: уржийн цаад өдөр алдыңғы күнінің алдында.

УРЖНАН алдыңғы жыл; ≈ гийн зусландаа алдыңғы жылғы жайлауында.

УРИА 1. дауыс, үн, хабар; ≈ татах дауыс беру, барабан тарту; ≈ цохих үн шығару, дабыл қағу; ≈ тэмдэг хабар белгісі, шақыру белгісі; 2. құлақтандыру, хабарлама; 3. үндеу, ұрандама; ард яртөдэд гаргасан ≈ халық бұқараға жолдаған ұрандама; ☆ уриа салхи жауын шақырған жел, жаңбыр алдындағы жел.

УРИАДА-Х 1. дауыстау, дауыс беру, үндеу, үн беру, хабарлау; 2. үндеу шығару, ұрандама шығару.

УРИАДУУЛА-Х 1. дауыстату, дауыс бергізу, үндету, үн бергізу, хабарлату.

УРИАЛАГ 1. елпек, тіл алғыш; 2. биязы, кішіпейіл, жайдары.

УРИАЛАГДА-Х 1. шақырылу, хабарлану; 2. үндеу, ұрандалу.

УРИАЛАГХАН 1. елпектеу, тіл алғыштау; 2. биязылау, кішіпейілдеу, жайдарылау.

УРИАЛАЛ 1. шақыру, хабарлама; 2. үндеме, ұрандама.

УРИАЛА-Х 1. шақыру, хабарлау; 2. үндеу, ұрандау.

УРИАЛГА I ұрандама, үндеу; ≈ гаргах үндеу шығару.

УРИАЛГА II —уриалаг.

УРИАЛГА III майбұта.

УРИАЛГАН—уриалаг.

УРИАЛУУЛА-Х ұрандату, үндету.

УРИАНХАЙ 1. ұлт (монғол тайпадарының бірі); ≈ аялтуу урианхай дилектісі (тiа); 2. тува (түркі тілдес халық).

УРИВЧЛА-Х—урьдчилах.

УРИГНА-Х долдану, буырқану.

УРИЛА-Х ызалану, ашулану.

УРИЛГА шақыру; ≈ ын хуудас шақыру хат; ≈ илгээх шақыру жіберу.

УРИН I шуақ, жылы леп, маужырақ; ≈ дулаан цаг жылы шуақ кез; хаврын ≈ дулаан өдөр көктемді маужыраған күн.

УРИН II долы, ызақор; ≈ мунхаг долы түңгеық, ≈ тачаангуй ызақор бiндiсiсiз.

УРИ-Х. I 1 шақыру, келтіру; зочин

≈ қонақ шақыру; бужигт ≈ биге жүруге шақыру; биге жүруді қалау; 2. үндеу, жұмылдыру, шақыру; социалист уралдаанд ≈ социалистік жарысқа үндеу, социалистік жарысқа шақыру; ☆ урнх шошго қошамет белгісі, ізет белгісі (шақырған белгі).

УРИХ II: урнх салхи а) ыстық жел соғу; б) жаңбыр шақырған жел, жауын алдындағы жел; урдаасаа ≈ алдынан соғу.

УРЛАГ I 1. өнер, шеберлік, іскерлік; ардын ≈ халық өнері; дүрслэх ≈ сурет өнері, бейнелеу өнері; 2. көркем өнер, өнер; ≈ ийн. хэрэг эрхлэх хороо көркемөнер жөніндегі комитет; соёл ≈ мәдени өнер; ≈ судлал өнер зерттеу; ≈ судлалын ухаан өнер зерттеу ғылымы; ≈ судлагч өнер зерттеуші; ≈ ийн гавъяат зүтгэлтэн өнерге еңбек сіңірген қайраткер.

УРЛАГ II табан жапырақ (остидик); ☆ урлаг бязуухай көкше торғай.

УРЛАЛ әсемдік, көркемдік, көрік, шеберлік; ≈ сайтай әсем, әсем істелген, шебер істелген; хийц ≈ істеу әсемдігі, істеу шеберлігі.

УРЛА-Х әсемдеу, көріктеу, әдемілеу, сәндеу, әшкелейту, пақыштау; ≈ газар әсемдейтін жер, әсемхана; ≈ ж байгаа угалз өшекейлеп жатқан мүйіз ою; 2. ауыс. шешен сөйлеу; ≈ үг шешендік сөз.

УРЛУУ—уралгуу.

УРЛУУЛА-Х әсемдету, көріктету, әдемілету, сәндеу, әшекейлету.

УРМАС—урам.

УРСА-Х 1. ағу; гол ≈ өзен ағу; 2. қалқу, қалпу, жүзу; усан дотор мод ≈ су ішінде ағаш қалпын ағу; хөл адран ≈ аяқтамай қалпын ағу; 3. сорғалау, ағу; цус ≈ қан сорғалау; 4. шығу, күю; халуунд ≈ ыстықта шығу; 5. жүгіру, ағу; пахилгаан ≈ электр жүгіру.

УРСГАЛ 1. (су) ағыс, ағым; усны ≈ судың ағысы; ширүүн ≈ қатты ағыс; зөөлөн ≈ баяу ағыс; далайн халуун ≈ мұхиттың жылы ағысы; 2. ағынды, ағатын; ≈ ус ағынды су, ағатын су; 3. ығы, бағыты; салхны: ≈ желдің ығы; 4. ауыс, өзбегі, өздігі, ағым; ≈ ын чанаргай болох өзбегімен кету, ағым ретінде кету; 5. ауыс. жік, алауыздық, бағыт, ағым; Марксизмийн эсрэг ≈ Марксизмге қарсы ағым.

УРСГА-Х 1. ағыз; усаар ≈ сумен ағыз; сал ≈ салы ағыз; 2. төгу, сорғалау, ағыз; цус ≈ сан дайн қан төккен соғыс, кескілескен соғыс.

УРСГУУЛА-Х 1. ағыздыру; 2. төктіру, сорғалаттыру, ағыздыру.

УРСУУЛА-Х—урсгах.

УРТ 1. ұзын; ≈ мод ұзын ағаш; ≈ таяг ұзын таяқ; ≈ хормой хөл орооно, ≈ хушуу хузүү орооно сөзбе. ұзын етек аяқ орайды, ұзын тұмсық мойын

орайды □ аңгармай сөйлөген ауырмай өледі; 2. ұзындық; ≈ нь ұзындығы; ≈ ын хэмжээ ұзындық өлшем; 3. ауыс. созылған, ұзақ, алыс; ≈ зам ұзақ жол; ≈ намар созылған күз; ☆ урт хэлт мылжық, көк ауыз, суайт, өсекші; ☆ урт хушуут өсекші, өсекшіл, лақапшы. өтірікші; ☆ урт чихт ұзынқұлақ, құлақ түргіш, сақ; ☆ уртын харайлт ұзаққа секіру; ☆ урт қорхой жылан; ☆ урт сүүлт цагаан хуй шаазгай қырауыл құйрық ақбалақ сауысқан; ☆ урт наслах көп жасау, құмыры ұзақ болу; ≈ удаан наслах болтугай көп жаса, құмырың ұзақ болсын; ☆ уртын дуу әуез, әуен (халық әндері); ☆ уртын жин керуе; ☆ урт сандал көп кісілі орындық; ☆ урт хүч малай, жалшы; ☆ урт эгшиг созылыңқы дауыстылар (грам).

УРТААШ ұзынша, ұзыннан, ұзындығынан; ≈ нь хэмжих ұзынынан өлшеу; ≈ нь тавих ұзыннан қою.

УРТАВТАР ұзынырақ, ұзындау; үүзэс арай ≈ мынадан әнтек ұзынырақ.

УРТАЙ I 1. ісмер, шебер, іскер; гартаа ≈ қолы шебер; 2. әдемі, көрікті, әсем, сәнді; ≈ хийх әдемі істеу, көрікті істеу.

УРТАЙ ұрылы, ұрысы бар, томпағы бар; хүзүүндээ ≈ хүн мойнында ұрысы бар адам.

УРТАСГА-Х ұзарту, созу; ұзартылу. созырылу; бага зэрэг ≈ аздап ұзарту, шамалы ұзарту.

УРТАСГУУЛА-Х ұзарттыру, созыдыру, ұзарттырту, созыдырту.

УРТАТГАЛ (сөз) екпін белгісі; ≈ ын тэмдэгт екпінге қойылатын белгі.

УРТАТГА-Х ұзарту, созу.

УРТАТГУУЛА-Х ұзарттыру, созыдыру.

УРТАЧЛА-Х I (үн, дыбыс) созу, әуендету, әуезге салу, әуенге салу; 2. ұзынын таңдау; бургаснаас ≈ ж авах талдың ұзынын таңдап алу.

УРТАЧЛУУЛА-Х I (дыбыс, үн) созыдыру, әуендеттіру, әуезге салдыру, әуенге салдыру; 2. (нәрсениң) ұзынын таңдау.

УРТДА-Х ұзын болу, ұзын боп кету; ≈ сая хандуй ұзын боп кеткен жең.

УРТДУУЛА-Х ұзын болдыру, ұзын ғып жіберу.

УРТЛАГ сопақша, сопақ, ұзынша.

УРТРАГ (геогр.) бойлық.

УРТСА-Х ұзару, созылу; ұзарылу,

УРТТАХ ұзарып кету, ұзын боп кету.

УРТХАН ұзынырақ, ұзындау; арай ≈ шгээс нь сөл ұзынырағынан.

УРТШИГ=уртхан.

УРУУ I ылди, құлди, төмен, сұлама, құлаберіс; ≈ гаа буух құлдилау, құлдау; уул ≈ буух тау ылдилай түсу; ≈ газар ылди жер, құлама жер; 2. ауыс. ұсқынсыз, снықсыз, сұқпытсыз,

жөнпас, кейіпсіз; ≈ царай гаргах ұсқынсыз пішін қорсету, сұқпытсыз көріну; ≈ царайлах сұқпытты кету, кейпі кету; 3. -га (-ге, -қа, -ке): қарай, таман; уул ≈ тауға қарай; пол ≈ өзенге таман; хүн ≈ харах адамға қарай қарау; ☆ уруу татах кейін тарту, шегіндіру, шегеншектету, бөгет болу; ☆ уруу суух а) бас тарту, қашқалақтау; б) тышқақ тию, іші ауру.

УРУУДАМТГАН I еңісіл, ылдилағыш, құлдилағыш; 2. ауыс. керітартпа, қырыс, қикар.

УРУУДА-Х I құлдау, еңкею, құлдилау, бойлай жүру; уул ≈ таудан құлдау; гол ≈ өзен құлдау; 2. ығу, ықтау, ығымен жүру; хонь цасан шуурганд ≈ в қой қарлы бұрқақта ықты; салхн ≈ н явах жел ығымен жүру; 3. (исәрекер) құлдырау, төмендеу, әлсіреу, нашарлау; теріс жолға түсу; ажил ≈ жұмыс төмендеу; ≈ ж явах хүн нашарлаған адам; ☆ уруудах буруудах құлдырап жек көріну; □ жығылғанға жудырық; ☆ уруудах хос эгшиг бәсеңситін қос дауысты, дифтонг (грамм).

УРУУДУУЛА-Х I құлдату, еңкейту, құдиту; 2. ықтату, ықтыру, ығымен жүргізу; 3. (исәрекер) құлдырату, төмендету, әлсірету, нашарлату; теріс жолға түсіру.

УРУУЛ ерін; дээд ≈ үстңді ерін; доод ≈ астыңғы ерін; ≈ аа хазах ернін тістеу; ≈ аа унжуулах а) ернін солпиту; б) епелеу; ☆ уруулын (эгшиг, гийгүүлэгч) еріндік (дауысты, дауыссыз).

УРУУЛДА-Х еріндіктеу, ерікнен үстау.

УРХАВЧ=урхи.

УРХАГ I түйін, тиянақ, тетік, көз; уг ≈ негізгі түйін; ≈ нь юундаа байна өз? тетігі неде тұр? ≈ шалтгаан негізгі себебі, негізгі тиянағы; овчний ≈ аурудың тетігі.

УРХАГ II салғырт, маубас, селқос; ≈ хүн салғырт адам; тэр нэг ≈ амьтан ол бір маубас жан.

УРХАГЛА-Х I түйіндеу, тиянақтау, тетігін іздеу, көзін табу; 2. салғырттану, селкостану, маубастану.

УРХАН майда, жылмағай, жып-жылмағай, жайдары; ≈ үгээр мэхлэх майда сөзбен алдау.

УРХИ I тұзақ; оготход ≈ тавих тышқанға тұзақ құру; 2. ауыс. қулық, айла, тәсіл, амал; ≈ нд орох тұзаққа түсу, қолға түсу, алдану; ≈ нд оруулах тұзағына түсіру, қолына қондыру, ырқына көндіру, алдап түсіру; ☆ урхи цалам тұзақ шалма, ілмен шалма.

УРХИДАГДА Х тұзақталу, тұзаққа түсу.

УРХИДА-Х тұзақтату, тұзаққа түсіру; оготхыг ≈ ж барьжээ тышқанды тұзақтап ұстапты.

УРХИДУУЛА-Х I тұзақтату, тұзаққа түсірту; 2. =урхидагдах.

УРХИЛАГДА-Х тұзақталу, тұзаққа

түсү, тұзаққа түсірілу.

УРХИЛА-Х=урхидах.

УРХИЛУУЛА-Х=урхидуулах.

УРХИРА-Х (*дыбыс*) оркырау, қорқырау, қорылдау, аҥқырау: **арслан** ≈ арыстан орқырау.

УРХИ-Ч тұзақшы, тұзақ құрғыш.

УРЦ қос, күрке, итарқа: **өвсон** ≈ шөп күрке, **холтсон** ≈ қабық қос: ≈ **гэр** итарқа.

УРЧЛА-Х 1. әдемілеу, әшекейлеу, сәндеу, орнектеу, оюлау; ≈ **н хийх** сәндеп істеу; 2. *ауыс* маймөңкелеу, мэйпаздау, мөнерлеу, майдалау; ≈ **н хэлэх дургүй** хүн маймөңкелеуді жақтырмайтын адам.

УРЧУУД ісмерлер, шеберлер, ұсталар, зергерлер.

УРЧУУЛ=урчууд.

УРШИГ пәле, кесел, қырсық, кесір, зиян, кедергі; ≈ **удах** пәле болу, кесел болу; **чиний** ≈ **аас болов** сенің кеселіңнен болды; **түүний** ≈ **аар** соның кесірінен.

УРШИГЛА-Х пәле шығару, кесел шығару, кесір тигізу.

УРЬ(УРИН) 1. (*күн*) леп, шуақ, лебіз, жылмық, маужырақ; ≈ **унах** күн шуақтану, күн маужырау; ≈ **орох** күн жылына бастау, күн шуақтана бастау, жылмықтау, шуақтану; 2. жеу желіну, босау, бүліну, жібу; ≈ **идэх** а) лебіз жеу, лебізге желіну; б) шуаққа босау, лебізге жібу; ≈ **н цаг** шуақ кез, жылмық кез; ≈ **н дулаан болох** күн шуақтану, жылмықтау, күн маужырау; ☆ **урни зөөлөн** жамқары, биязы, сыпайы, әдәлсіз, жайлы; ≈ ≈ **сэтгэл** жайдары мінез.

УРЬД (*мезгіл*) 1. бұрын, бұрынғы, ертеде, ерте; ≈ **байсан** бұрын болған; ≈ **цагт** бұрынғы кезде; **эрт** ≈ **цагт** ерте кезде; бұрынғы өткен шақта; ≈ **хожд** бұрын сонды; ≈ **ын нэгэн адил** бұрынғыдай, бұрынғыша; ≈ ≈ **ын** өткөндөгі; ≈ ≈ **аас** бұрынғыдан; 2. алдымен, әуелі, бұрын; ≈ **аар ирэх** алдымен келу, бұрын келу; 3. күні-бұрын, алдын ала, күн ілгері; ≈ **аас болгоомжилөх** алдынала сақтау; ≈ **аас мәдэх** күні бұрын білу; ≈ **аас хамгаалах** күн ілгері сақтау.

УРЬДАЛ (*нәрсе*) беттік, жүздік, бетдүздік, ≈ **болгох** бетке ұстау, бетдүздік ету.

УРЬДАХЬ бұрынғы, алдыңғы, өткен; ≈ **явдлаа санах** бұрынғысын еске түсіру; ≈ **жил** алдыңғы жыл.

УРЬДХАН бұрындық, бұрындау, ертерек, ілгерірек; ≈ **очих** бұрындық бару.

УРЬДЧИЛА-Х бұрын (істеу), алдынала (істеу), күн бұрын (істеу); ≈ **н сәргийлэх** алдынала сақтау; ≈ **н санчуулах** алдынала ескерту; ≈ **сана** **арга хэм-жээ** алғы шара; **мөнтө** ≈ **н авах** ақшаны куя; бұрын алу.

УРЬДЧИЛГАА лайық ақша, мөл-

шерлі ақша, алғы ақша, аванс; ≈ **авах** мөлшерлі ақша алу; ≈ **өгөх** алғы ақша беру.

УРЬДЧИЛУУЛА-Х (*ақша*) лайық ақша беру, мөлшерлі ақша беру; ≈ **ығ хүсье** мөлшерлеп ақша беруді тілеймін. **УРЬСА-Х** маужырау, шуақтану, жылмықтау.

УРЬТА-Х I бұрын (істеу), алдымен (істеу); ≈ **ж хэлэх** бұрын айту, алдымен айту.

УРЬТА-Х II жылмық болу, маужырай бастау, шуақтана бастау, жылына бастау.

УРЬТУУЛА-Х 1. (*іс, әрекетті*) бұрын істеу, алдымен істеу; 2. (*жылылық*) маужырату, жылыту, ұйыту.

УРЬХАН 1. жылы, самал, қоңыр салқын, лепті; ≈ **салхи** самал жел; 2. биязы, жайдары, жарқын, жылы жүзді; ≈ **хонгор найз** жайдары жарқын дос.

УРЬЧЛА-Х=урьдчилах.

УРЬЧЛУУЛА-Х=урьдчилуулах.

УРЬЧИ-Х 1. = **урьсах**; 2. шуаққа босау, жылмыққа жібу.

УС су; ≈ **уух** су ішу; ≈ **ан дээр очих** суға бару; ≈ **үзээгүй гутал тайлах**, **уул үзээгүй хормой пуух** сөзбе. су көрмеген етік шешер, тау көрмеген етек түрер □ алыс жуық жортпаған, ашы тұщы татпаған □ ана сүті аузынан кетпеген □ жоқтан өзгеге жүрексіну; ≈ **авах** а) су алу; б) ☆ сел алу; ≈ **гарах** а) жерден су шығу; б) судан өту; ≈ **гатлах** судан өту, су кешу; ≈ **туулах** а) судан өту, су кешу; б) үйге су кіру; ≈ **нэвтрэх** (*нәрседен*) су өту; ≈ **зэтгэх** судан өту, су кешу; **уух** ≈ ішетін су, ауыз суы; ≈ **татах** а) су ағызу, су жіберу; б) су тартылу, су азаю; ≈ **татрах** су қайту, су азаю; ≈ **үерлэх** су тасу, сел жүру; ≈ **хадаалах** су тұтасып қату; мұз тұтасып қату; ≈ **оргнилох** а) (*жерден*) су атылу, су атқақтау; б) су қайнау, су қайнап тасу, су қайнап бүрқылдау; ≈ **бятлах** су толу, су шынылдау, су шынылдап толу; ≈ **бяддах** су асып төгілу, су арнадан шығу; ≈ **шүүрэх** а) (*жер*) сөз шығу, сөз болу, дым шығу; б) су сүзілу, суы сығылып шығу; в) (*жара*) су толу, қолдырау, сулану; ≈ **даацлах** (*нәрседен*) су шынылдау, шып-шып шығу; ≈ **зайртах** су қабыршақтану; ≈ **гәсэх** су түсу, мұз еру; ≈ **холдох** су қату, мұз қату; ≈ **хөрөөлөх** су жиегі қату, су жиектей қату; ≈ **анд хөвөх** суда қалпы, суда жүзу. ≈ **анд живэх** немесе ≈ **анд чивэх** суға бату, су түбіне шөгу; ≈ **анд сэлэх** суда есу, суда есіп жүру, суға жүзу; ≈ **ан хуй** а) су шүңеті; б) ☆ тік құйын, үйілген құйын; ≈ **ны ирэлж** су қатпары, судың ирек толқыны, су иреңі; ≈ **ны боргно** судың шымырлаған көзі, су шымыры; ≈ **ны гарам** судың өткелі; ≈ **ны олом** судың таяз жері, су ат бауыры; ≈ **ны сан** су қой-

масы, су бөгөтү, су тоғаны; ≈ны эх су басы, су көзү; ≈ны хариг су қайраңы, судың таяз жері; ≈ны хұрхрээ су құламасы; ≈кұлама су, күркіреме, сарқырама; ≈ны уур су буы; ≈ны цорго су шүмегі; ≈ны уйл немесе ≈ны эргүүлэг су айланбасы, су шүңегі; ≈ны сав су ыдысы; ≈ны сав газар су атырабы, су алабы; ≈ны цалгиа су шалқымасы, судың шалқыған толқыны; ≈ны дусал су тамшысы; ≈ны долгио су толқыны; ≈ны таргил судың сырдырақ ағыны; ≈ны дарвилзуур судың сылдырақ ағыны; ≈ны хөвон су балдыры; ≈ны харгиа судың жыбырлақ ағыны; ≈ны харз су жылымы, қызыл су; ≈ны урсгал су ағыны, су ағысы; ≈ны эрэг судың жағасы, судың жар қабағы; ≈ны ар су қаймағы, судың қаймақ шыққан толқыны; хөлгүй ≈ терең су, аяқтамайтын су; ≈ан доогуур су асты; су астыңда; ≈анд автах су алу, сел алу; ≈нд авахуулах суға алдыру, селге ұшырау; ≈анд орох суға түсу, суға шомылу; ≈ан оргилуур су атқақ, атқақ су (фонтан); ≈ан хөөрөг су сепкіш, су бүркітші, өрт сөндіргіш (аспан); ≈ан хулгана болох су тышқандай болу □ тер ағу, тер сорғалау, сүмек болу; ≈ан тээрэм су тиірмен; ≈ны аюул су қаупі, су апаты; ≈ан зам су жолы; ≈ан цэрэг су өскері; ≈анд сайн а) суныл, суға жүзгін; б) суға жақсы; в) су өтпейтін; ≈анд муу а) суға жүзе алмайтын; б) суға нашар; в) су өткіш; ≈ан будаг су бою; ≈ан эм су ем, сүйік ем; ≈ан уусгамал су ерітіндісі; ☆ монгон ус күміс суы, сынап; ☆ ус төрөгч сутегі; ☆ ус задлак тұздарды судан ажырату; ☆ усан хаван қолдырау, ісіну, қабыну; ☆ усан шил мөлдір шыны, тұнық шыны; ☆ усан болор таза шыны, табиғи шыны; ☆ ус уух хувь таңдыр, су інерлік өмір; ☆ усан тэнэг су мн, миғула; ☆ усны шувуу жыл құсы, су құсы; ☆ усан бунга саз құндызы; ☆ усан шаазгай ала сауысқан, балықшы сауысқан; ☆ усан тас су бүркіт (құс); ☆ усан бүднэ су боденесі (құс); ☆ усан барс жайын (балық); ☆ усан нохой қана, қамшат (жәндік); ☆ усны үхэр су сиыр; ☆ усны ирвэс морж (солтүстік теңіз жануары); ☆ усан ууль шағала (құс); ☆ усан аалз ұзынақ өрмекші; ☆ усан хулгана сұр тышқан; ☆ усан гахай су шоңқа; ☆ усан хэног жануар; (астық тұқымдас өсімдік); ☆ усан үзэм су жүзім, су мойы; ☆ усан чацаргана шабаргүл; ☆ усны мөнх модуль ақ жинекті бұта; ☆ усан сонгино су сарымсақ; ☆ усан цзе уылыык, аюқонақ (жеміс); ☆ усан шимэлдэг жануар; мылдық (сарғалдақ тұқымдас өсімдік).

УСАВХИ (дәм) жылымшы, дәмсіз, сүйкімсіз.

УСАРХАГ сулы; намагтай ≈ газар батпақты сулы жер.

УСАРХУУ 1. =усархаг; 2. судай, су секілді, су сияқты.

УСГАЛ 1. тынық, тыныш; 2. ауыс. бейғам, бейқам, алаңсыз, жайбарақат, қанпен қаперсіз, байсалды; ≈ зөөлөн бейғам жайдары; ≈ номхон байсалды жуас.

УСГҮИ сусыз; ≈ газар сусыз жер, шол жер; урсах ≈, ургах ойгүй газар ағынды суы жоқ, өскен тоғайы жоқ жер □ құлазыған қу дала.

УСДА-Х суланып кету.

УСЖИ-Х сулану, сулы болу.

УСЖУУЛАЛТ з. суландырыс, суландыру.

УСЖУУЛА-Х ет. суландыру.

УСЛАГ сулы.

УСЛАГДА-Х 1. суландырылу, су жіберілу; 2. (мал) суарылу, су берілу.

УСЛАЛТ суландыруы, су жіберуі; суаруы; модны ≈ ағаш суаруы.

УСЛА-Х 1. сулау, су себу, суару; эсгін ≈ кигізге су себу; газар ≈ жер-суару; 2. су жүргізетін, су ағызатын, су жіберетін; ≈ суваг су ағызатын арық; 3. суару, су беру; мал ≈ мал суару, малға су беру.

УСЛУУЛА-Х 1. сулау, су септіру. суарту; 2. (мал) суарту, су бергізу.

УСЛУУР суарғыш, суаратын (аспан).

УСТ сулы, суы бар; ☆ уст хиэг су қияқ.

УСТАИ сулы; ≈ газар сулы жер.

УСТА-Х I жойылу, құртылу, қырылу; феодалын анги ≈жээ феодал табы жойылды; ☆ уст, тоина а) жоғал, кеті б) жойылсын.

УСТА-Х II 1. сулану, суы көбею; 2. (жүз, қар) суға айналу, еру; 3. қолдырау, суға толау; ууниг ≈ өкіс суға толау.

УСТГАГДА-Х жойылу; жойдырылу, қырылу.

УСТГАГЧ жойғыш, жойыт жіберуші, жоюшы.

УСТГАЛ жойғысы, жойдырылыс, жоюшы.

УСТГА-Х жою, құрту, қыру; ≈чихсан жойыт жіберген.

УСТГУУЛА-Х жойдыру, құртқызу, жоғарту.

УСТӨРӨГЧ сутегі.

УСТУУЛА Х 1. суландыру, суын көбейту; 2. (жүз, қар) еріту, суға айналыну; 3. қолдырату, суға толтыру.

УСЧ(ИН) 1. суныл, малтағын, жүзгін; ≈ хүн суныл адам; 2. суны, су тасытып, су өңелетін; морин тэрэгтэй ≈ ат арбағы суны, ат арбамен су тасыны.

УСЧЛА-Х сөз, жүзу, малтау; ≈н гавэх малтал шығу.

УТАА түтін; тағын ≈ оттың түтіні; тамхины ≈ төмкінің түтіні; ≈ тавих түтін салу, тұтау; ≈ баагнх түтін будақтау; ≈ суунаглах түтін созылу; ≈ хоргодох түтін бөгеу, түтін шықпау;

≈ **орох** түтін сінү; ≈нд **согтох** түтінге улау; ≈н **хөшиг** түтін тұман, түтін далда, түтін қалқа; ≈н **хөшиг тавих** түтін далда салу, түтінмен далдалау.

УТААГУЙ түтінсіз, түтін жоқ; ≈ юм **байна** түтінсіз екен; **огт** ≈ ешбір түтін жоқ.

УТААДА-Х 1. мор сінү, түтін шалу, ыс сінү, құрым болу; ≈сан **гэр** ыс сінген киіз үй, құрым болған киіз үй; 2. түтінге ұсталу, ысқа ұсталу; ≈сан **шир** ысқа ұстаған сірі; ≈сан **хиам** сүрілеген шұжық.

УТААДУУЛА-Х түтінге шалдыру, ыс сінү, түтінге ұстау, ысқа ұстау.

УТААРЬ мор, ысхана, түтінхана (ет, балықты түтінге ыстайтын орын).

УТААТ түтінді, түтіні бар; ☆ **утаат од** құйрықты жұлдыз; ☆ **утаат сум** түтінқұйрық оқ; ☆ **утаат хотон** түтінбудақ мұнара; ☆ **утаат болор** сұрғылт асыл тас, көкшүлан асыл тас; ☆ **утаат мана** көкшүлан гауһар (тас).

УТААТАЙ түтінді, ≈ **дарь** түтінді дәрі; ≈ **дуңал** түтінді шала.

УТААТА-Х морлану, ыстану, ыс болу, құрым болу.

УТАГДА-Х морлану, ысталу, ысқа ұсталу.

УТАС 1. жіп; юм **оёх** ≈ нәрсе тігетін жіп; ≈ **ээрэх** жіп иіру; ≈ **нийтгэх** жіп ширату; ≈ **өлгөлдөх** жіп шыраш ойнау (жіпті саусағымен іліп ойнау); 2. сым; **төмөр** ≈ темір сым; **зэс** ≈ мыс сым; **хөгжмийн** ≈ күй аспабының сым ішегі; 3. телефон, сым аспап; ≈**аар ярих** телефонмен сөйлесу, сым аспаппен сөйлесу, жіппен сөйлесу; ☆ **пахилгаан утас** телеграмма; ☆ **утас тавих** телефон орнату, сым аспабын орнату; ☆ **баярын утас** мерекелік телеграмма; ☆ **утас явуулах** телеграмма жолдау; ☆ **утас татах** телефон бағанасын орнату; ☆ **утасны хороо** телефон қатынас орны; ☆ **утсай хорхой** таспа құрт.

УТАСГУЙ 1. жіпсіз, жіп жоқ; **оёх** ≈ тігетін жіп жоқ; 2. телефонсыз, телефон жоқ, қатнас аспабы жоқ; ≈ юм **байна** телефоны жоқ екен.

УТАСДА-Х 1. жіппен өлшеу; 2. телефонмен сөйлесу; **гэрээсээ** ≈в үйінен телефонмен сөйлесті.

УТАСДУУЛА-Х 1. жіппен өлшеу; 2. телефонмен сөйлестіру.

УТАСЛА-Х 1. жіппен өлшеу; 2. жіппен өшекейлеу, жіп өрнек салу; 3. (күй аспабына) ішек тағу, ішек байлау.

УТАСЛУУЛА-Х 1. жіппен өлшеу; 2. жіппен өшекейлету, жіп өрнек салдыру; 3. (күй аспабына) ішек тақтыру, ішек байлау.

УТА-Х 1. ыстау, мор салу, ысқа ұстау, түтінге ұстау; **шир** ≈ сіріні ыстау; ≈сан **мах** ысқа сүрілеген ет; 2. түтін салу, түтінге тұншықтыру; **тарвага** ≈ суырды түтінге тұншықтыру, суыр ініне түтін салу; 3. түтіндету, бықсыту; **тамхиараа** ≈ темекі түтіні

бықсыту.

УТГА мағына, мән, маңыз; **үгтийн олон** ≈ сөздің көп мағынасы; ≈ **агуула** мазмұны; ≈ **учир** мәні мазмұны; мән-жайы; ≈ **санаа** маңызы, мағынасы; **гол** ≈ ең негізгі мағынасы; **ек** басты мазмұны; **гүн** ≈ терең мағына, терең мазмұн; ≈ **төгөлдөр** толық мағыналы, мазмұны толық; **далд** ≈ астарлы мағына, көмес мағына; **битүү** ≈ таса мағына, астарлы мағына, көмескі мағына; **ёгт** ≈ кекесін (мағына), келесе (мағына), ажуа мағына; ☆ **утга зохиол** әдебиет; ☆ **утга уялга** тебіреніс, ой толқу, шабыт ≈ **ын шүлэг** тебіреніс тақпақ, шабыт өлендері, **дирика**; ☆ **утга учиргүй** 1) албаты, жөн жосықсыз; 2) сорақы.

УТГАГУЙ мағынасыз, мәңсіз, мазмұнсыз, маңызсыз, мағына жоқ, мән жоқ, мазмұн жоқ, маңыз жоқ; **ямар ч** ≈ ешбір мағына жоқ.

УТГА-Х 1. (сүйык) батыру, матыру, малу, батырып алу, матырып алу, малып алу; **шанагаар ус** ≈ шөмішпен су құю, суға шөміш батыру; 2. (қою зат) көсу, көсіп алу; **хүрээр шороо** ≈ ж авах күрекпен топырақ көсіп алу.

УТГАЧ түсінетін, жөн білетін; **байымдайтын**, сұңғыла; ≈ **хүн сұңғыла** адам.

УТГАЧЛА-Х мағынасын тую, мағынасын қысқарту, мағынасын тошнылау; ≈н **орчуулах** мағынасын қысқартып аудару.

УТГУУЛА-Х 1. (сүйык) батыртып алу, матырып алу, малдырып алу, батырту, матырту, малдыру.

УТГУУР батырғыш, матырғыш, малғыш, көсігіш (қауғашөміш т.б. ыдық); **угалзын эврээр** ≈ хийх құлжа мүйізім қауға ету.

УТЛАГА 1. түтін оты, ыс оты; 2. түтін салу, түтін бықсыту; **ялазны** ≈ шыбынға түтін салу.

УТОПИ утопия (қоғамдық өмірден шалғай социалистік ілім).

УТУУЛА-Х 1. ыстау, ысқа ұстату, түтінге ұстау; 2. =**утагдах**.

УТУУР мор, ыстағыш, түтіндеткіш (**аспан**); **арсны** ≈ тері ыстағыш.

УУ шыл. 1. ма, ме, ба, бе, па, не; **байна** ≈ бар ма? **очсон** ≈ бардың ба? 2. -ыңыз, -іңіз, -ыңыздар, -іңіздер; -ыңызшы, -іңізші; **номоо авна** ≈ кітабыңызды алыңыз; **тавтай морилно** ≈ қол келдіңіз!

УУГАН 1. тұңғыш, алғашқы; ≈ **хүү** тұңғыш ұл; 2. аға, әуелгі; ≈ **гншүүк** аға мүше; 3. марқа, ересек; ≈ **хурга** марка қобы.

УУГИУЛА-Х тұтату, бықсыту.

УУГИ-Х тұтау, бықсу; **арц** ≈ арна тұтау; **утаа** ≈ түтін бықсу; **хомоол** ≈ құмалақ тұтау.

УУГУУЛ=ууган.

УУГУУШТАЙ ішерлік, сүйкімді; ≈ **айраг** ішерлік қымыз; ≈ **пай сүйкімді**

шай.

УУДАМ I 1. (*мекен, орын*) кең, байтақ, алқапты, ұлан-байтақ; ≈ **их нутаг** ұлан-байтақ жер; ≈ **эх орон** кең байтақ отан; 2. (*мінез*) сабаз, кең, ақылды, жайдары; ≈ **зан** кең мінез, жайдары мінез; ≈ **хүн** сабаз адам.

УУДАМ II (*көне*) көкірек бадан, көкірек сауыт.

УУДАМДА-Х кеңу, кеңею, кең болу, алқапты болу, ұлан-байтақ созылу.

УУДАМДУУЛА-Х кеңіту, кеңейту, кең болдыру, алқапты болдыру, ұлан-байтақ созыру.

УУДАМХАН кеңірек, кеңдеу, алқаптырақ.

УУДАМЧ сабаз, кең, ақ ниет, пиғылды, қайырымды, көңілшек.

УУДАМЧЛА-Х сабаздығын көрсету, кең пейіл көрсету, кең пиғылын білдіру, қайырым көрсету.

УУДАМШИГ сабаздау, кеңдеу, қайырымдылау.

УУДЛАГДА-Х қотарылу, ауыстырып құйылу.

УУДЛА-Х I қотару, ауыстырып құю; қай ≈ шай қотару; хөхүүрээс наалантай хувиңд айраг ≈ сабадан сырлы кәтелге қымыз қотару.

УУДЛА-Х II 1. (*нәрсенің ішін*) ақтару, ашу, ашып қарау; **авдар** ≈ абдыраны ақтару; 2. (*қуыс*) үңгеу, үңгу, қопарып қазу; **хонгилыг** ≈ н ухах қуысты үңғылай қазу; 3. *ауыс. (жөн, себен)* тексеру, анықтау, ашу, зерттеу, әшкерелеу; **хэргий нь** ≈ қылмысын әшкерелеу; **уг үндсий нь** ≈ арғы тегін анықтау; 4. *ауыс.* мол алу, шеңгелдеу, дорбалап алу; **мөңгийг** ≈ ж авах ақшаны мол алу.

УУДЛУУЛА-Х I 1. (*нәрсенің ішін*) ақтару, аштыру, ашқызып қарату; 2. (*қуысты*) үңғыту, үңгіту, қопара қаздыру; 3. *ауыс. (жөн, себен)* тексерту, анықтату, аштыру, әшкерелеу, зерттеу; 4. *ауыс.* шеңгелдету, мол алғызу, дорбалату.

УУДЛУУЛА-Х II (*сүйік нәрсені*) қотарту, ауыстырып құйғызу.

УУЖ желек, жамылғы (*әйел киімі*).

УУЖИМ I. (*мекен, орын*) байтақ, кең, алқапты, кең-байтақ, ұлан-байтақ; ≈ **сайхан нутаг минь** кең-байтақ осем мекенім; 2. *ауыс. (мінез)* сабаз, кең, маңғаз, байыпты, байсалды; ≈ **дотортой** кең пиғылды; ≈ **саруул** кең сабаз; 3. (*киім*) кең.

УУЖИМДА-Х I. (*мекен, жер*) кеңею, кеңу, көсілу, созылу; 2. *ауыс. (мінез)* байсалдану, салмақтану, асып-саспау.

УУЖИМДУУЛА-Х I. (*мекен, орын*) кеңейту, кеңіту, көсілту, созу; 2. *ауыс. (мінез)* байсалдандыру, салмақтандыру, асып-састырмау.

УУЖИМСА-Х I (*мекен, орын*) кеңейдікірету, кеңікірету, көсіліңкірету, созылыңқырау; 2. *ауыс. (мінезі)* байсалдана түсу, салмақтана түсу; 3. (*киім*)

кеңею, кең болу.

УУЖИМСГА-Х I. (*мекенді, жерді*) кеңейдікірету, кеңікірету, көсіліңкірету, созылыңқырату, соза түсу; 2. *ауыс. (мінез)* байсалдандыра түсу, салмақтандыра түсу; 3. (*киім*) кеңейту, кеңіту.

УУЖИМСГУУЛА-Х I. (*орын, мекен*) кеңейдікіреттіру, кеңікіреттіру; 2. *ауыс. (мінез)* байсалдандыра түсіру, салмақтандыра түсіру; 3. (*киім*) кеңейттіру, кеңіттіру.

УУЖИМТА-Х I. (*орын, мекен*) кеңейте түсу, кеңі түсу, көсіле түсу, созыла түсу; 2. *ауыс. (мінез)* салмақтана беру, байсалдана беру; 3. (*киім*) кең боп кету, үлкен боп кету.

УУЖИМТГА-Х I. (*орын, мекен*) кеңейте түсіру, кеңіте түсіру, көсілдіре түсу, соза түсу; 2. *ауыс. (мінез)* салмақтандыру, байсалдандыру; 3. (*киім*) кең ғып жіберу, үлкен ғып жіберу.

УУЖИМТГУУЛА-Х I. (*мекен, орын*) кеңейттіре түсіру, кеңіттіре түсіру, создыра түсіру; 2. (*киім*) кең ғып жіберту, үлкен ғып жіберту.

УУЖИМХАН I. (*жер, мекен*) кеңірек, алқаптырақ, байтағырақ, кеңеуір кең; 2. *ауыс. (мінез)* өте сабаз, өте кең, өте байыпты; 3. (*киім*) үлкенірек кеңірей.

УУЖИМШИГ I. (*жер, мекен*) кеңсу, кеңірексу, алқаптырақсу, байтағырақсу; 2. *ауыс. (мінез)* сабазсу, кеңсу.

УУЖМАГ бүрмежелен, бүрмелі жамылғы (*әйел киімі*).

УУЖРАЛТ (*мінез*) байсалдануы, салмақтануы; (*көңіл*) жайлануы, жай табуы, тынышталуы, кеңуі.

УУЖРА-Х (*мінез*) байсалдану, салмақтану; (*көңіл*) жайлану, жай табу, тынышталу, кеңу, көсілу; **дотор** ≈ көңіл жайлану; **сэтгэл** ≈ көңіл кеңу.

УУЖРУУЛА-Х (*мінез*) байсалдандыру, салмақтандыру; (*көңіл*) жайландыру, жай таптыру, тынышталдыру, көсілту, кеңіту.

УУЖУУ I. (*орын*) кең, еркін, үлкен, зор; сымды, ішті; ≈ **болох** кең болу; ішті болу; ≈ **багтах** еркін сыю; 2. (*мезгіл*) саспай, асықпай; **аажуу** ≈ асықпай-саспай; **аажуу** ≈ **ярилцах** асықпай-саспай әңгімелесу; 3. (*көңіл-күй*) кең, жай, тыныш; **дотор** ≈ **болох** көңіл жай табу.

УУЖУУХАН I. (*орын*) кеңірек, еркінірек, тіпті кең, тіпті еркін; ≈ **багтах** кеңірек сыю; ≈ **хөдлөх** еркінірек қозғалу; 2. *ауыс. (іс, шаруа)* асықпай, саспай, байсалды, салмақты; ≈ **хийх** асықпай істеу.

УУЛ I 1. гау: **өндөр** ≈ бнік тау; **сүмбэр** ≈ асқар тау; ≈ **ын чинээ** таудай; ≈ **ын чимэг мод** таудың көркі ағаш; 2. *ауыс.* жөтеу (жеті сабының сыңақ атауы); ☆ **уул завсарлах** таң жару, таң бозару, жер көріне бастау; ☆ **уул наадах** сағымдану, сағым көрі-

ну, сәуле шүбалаңдау; ☆ уулын таг тазы (гаудын үсті); ☆ уулын цайн цәңгәг шөпшай (гүл); ☆ уулын шаазгай ұзыққұйрық сауысқан; ☆ уулын ногоодой балзуухай қарабас торғай.

УУЛ II (тамыздық) білте, қу; хэтний ≈ шақпақтың білтесі.

УУЛ III 1. тегінде, әуелі, әу баста, бұрын, әуелгі; ≈ нь нйм байсан тегінде осылай болған; ≈ нь мэдсэн бол әу баста білген болса; ≈ аас бұрыннан, тегіннен, ежелден; 2. сол, әлгі; ≈ юмаа әлгі нәрссен; 3. байырғы, ежелгі, тума; ≈ нутаг байырғы мекен, ежелгі мекен.

УУЛАВЧ дөңдөкү, қу қалта, білте қалта (шақпақтың білтесін салатын қалта).

УУЛАРХАГ таулылау, тауы көптеу; ≈ газар тауы көптеу жер, таулы жер.

УУЛАРХУУ 1. уулархаг; 2. тау секілді, тау сияқты.

УУЛГА I тұтқиыл шабуылшы, тұтқиыл шапқышы; ≈ тавих тұтқиыл шабуылшы жіберу; ≈ нь дарагдах шабуыл екпіні қайту, шабуыл тебіні қайту.

УУЛГА II: уулга алдах зәресі ұшу, үрейі ұшу, суқаны ұшу.

УУЛГАЛАГДА-X 1. тұтқиыл шабуылдау; 2. үрейін ұшыру, зәресін ұшыру, суқанын ұшыру.

УУЛГАЛА-X I тұтқиыл шабуылдау, өршелену, долдану; ≈ н булаах тұтқиыл шабуылдап олжалау; ≈ н дайрақ өршелене тап беру.

УУЛГАЛА-X II баж ету, үрейлену, суқаны ұшу, зәресі ұшу.

УУЛГАЛУУЛА-X I 1. тұтқиыл шабуылдау, өршелендіру, долдандыру; 2. = уулгалагдах.

УУЛГАЛУУЛА-X II баж еткізу, үрейлендіру, суқанын ұшыру, зәресін ұшыру.

УУЛГАМЧ қорқақ, үрейленгіш, су жүрек, қоян жүрек; ≈ хүн қорқақ адам, су жүрек адам.

УУЛГАМЧЛА-X қорқу, үрейлену, зәресену, үрейі ұшу, зәресі ұшу, суқаны ұшу.

УУЛГАМЧЛУУЛА-X қорқыту, үрейлендіру, зәресендіру, үрейін ұшыру, зәресін ұшыру, суқанын ұшыру.

УУЛГАР I I бажалақ, күйгелек, абыржығыш, сасқалақ, қысылшаң, шұғыл; төзімсіз, дегбірсіз; ≈ дүүңгәр асығыс-үсігіс, абыр-сабыр; ≈ өвчтэй күйгелек ауру; 2. жаңғалақ, алаңғасар.

УУЛГАР II ежелгі, тегіндегі, әуелгі, байырғы, тәр; миктэй ≈ эд менің ежелгі нәрсем.

УУЛГА-X ішкізу ≈ чихлаа ішкізіп жіберді; ≈ ач ішкізді.

УУЛЗАЛДА-X өзара кездесу, кездесу.

УУЛЗАЛТ 1. кездесу, жолығу; ≈ хийх кездесу істеу, чуулаа ≈ мәслихаттық кездесу; ≈ ын хурал кездесу

жиналысы; 2. әңгімелесу, сөйлесу.

УУЛЗАМТГАЙ 1. кездескіш, жолыққыш; 2. әңгімесқой, әңгімеқұмар, әңгімелескіш.

УУЛЗАР 1. торап, түйін, тоғыс, қосылыс; замын ≈ жол торабы; усны ≈ су түйіні; гудамжны ≈ көше түйілісі; 2. қиыс, қима; хаалғаны ≈ есіктің қимасы.

УУЛЗА-X 1. кездесу, жолығу; зочндтой ≈ мейманмен кездесу; 2. әңгімелесу, сөйлесу; тэдэнтэй ≈ олармен сөйлесу; 3. түйілісу, қосылу; хоёр зам ≈ екі жол түйілісу.

УУЛЗВАР = уулзар; = уулзуур.

УУЛЗАЛАГА = уулзалт.

УУЛЗУУЛА-X 1. кездестіру, жолықтыру; 2. әңгімелестіру, сөйлестіру; 3. түйілістіру, қосу.

УУЛЗУУР = уулзвар.

УУЛЗУУШТАЙ 1. кездесуге тиіс, жолығуға тиіс, кездесерлік, жолығарлық; 2. әңгімелесуге тиіс, сөйлесуге тиіс, әңгімелесерлік, сөйлесерлік; 3. түйісуге тиіс, қосылуға тиіс, түйісерлік, қосыларлық.

УУЛТАЙ таулы, тауы бар.

УУЛЬ байғыз; ≈ дуугарах байғыз шақыру.

УУЛЬХАЙ сескеншек, үрейленгіш, дірілдек, селкілдек.

УУЛЬХАЙДА-X сескеншектену, үрейленгіш болу, дірілдек болу, селкілдек болу.

УУЛЬХАЙЛА-X сескену, үрейлену, дірілдеу, селкілдеу.

УУР I бу; усны ≈ судың буы; ≈ манан бу туман; ≈ ын хүч будың күші; ≈ цан бу сүңгі; ≈ ын тэрэг бу машина, паравоз; ≈ ын хөдөлгүүр бу қозғалтқыш; ≈ ын зуух бу пеші; ≈ ын нүх булық, бу түтігі; ≈ ын угаал хийх буга түсу, бұмен терлеу, бу моншаға түсу; ≈ амьсгал ауа тынысы, ауа райы, климат; цаг ≈ әуе райы, ауа райы; цаг ≈ ын мэдээ әуе райы жөнінде мәлімет; ≈ т жигнэх буга пісіру.

УУР II ашу, ыза, зығыр; ≈ хүрэх ашу келу, ыза болу; ≈ хилэн ашу, зығыр; ≈ хилэн бадрах ыза кернесу, зығыры қайнау; ≈ бие зовооно, уул морь зовооно ашу адамды қинар, тау атты қинар.

УУР III келі; цайны ≈ шай келі; ≈ анд хийж нүдэх келіге сап тую; ≈ ндүүр келі келсап.

УУР IV: уур мөнгә қалы (үлкен қара мөң).

УУРАГ 1. ұрық; 2. уыз; шар ≈ сары уыз; ≈ аа шимәх уызын ему, уызын сору; ≈ анд цадсан төл уызға тойған төл; ≈ бөстөх уыз қатыру, уызды ұйытып пісіру; ≈ хатаах уыз қару; ☆ уураг сүүл түймелі құйрық; мөлiш құйрық; ☆ уураг тархи ми.

УУРГА құрық; ≈ аар морь барых құрықпен ат ұстау; ≈ ын морь құрықшыл ат, құрық салуға мінетін ат; ≈ ын

улаа кұрық лауы, лау ат.

УУРАГДА-Х лау міну.

УУРАГДУУЛА-Х лау мінгізу.

УУРГАЛАГДА-Х 1. лауга мінгу; 2. кұрықтау, кұрықпен ұсталу, кұрық салыну.

УУРГАЛА-Х 1. кұрықтау, кұрықпен ұстау, кұрық салып ұстау; 2. — уургадах.

УУРГАЛУУЛА-Х 1. кұрықтату, кұрықпен ұстату, кұрық сап ұстату; 2. — уургадауулах.

УУРГАЧ 1. кұрықшы, кұрық салғын; ≈ кұн кұрықшы адам; 2. кұрыққа үйренген, кұрық салуға дағдылы ≈ *морь* кұрық салуға дағдылы ат.

УУРЛАЛ ашуланыс, ызаланыс, ызабелгі; ашулану, ызабелгі.

УУРЛАСХИЙ-Х ашулапшықшырау, ызалапшықшырау.

УУРЛА-Х 1. ашулану, ашуы жету, ызалану, ызасын келу; ≈ *чихсан* байна ашуланып кетіні; 2. *ауыс*. кек сақтату, жаман ойлау.

УУРЛУУЛА-Х 1. ашуландыру, ашуын келтіру, ызаландыру, ызасын келтіру; 2. *ауыс*. кек сақтату, жаман ойлау.

УУРС I дүние, мүлік, жиһаз, жасау; *гэрийн* әд ≈ үй жиһаздары.

УУРС II тырна (*құс*).

УУРСА-Х I ашулану, ызалану, ызабарлану.

УУРСА-Х II булану, буга айналу; *уc* ≈ *чихсан* су буга айналып кетті.

УУРСУУЛА-Х 1. буландыру, буга айналдыру; 2. ашуландыру, ызаландыру, ызбарландыру; бұлқан-талқан белдыру.

УУРТ=ууртай.

УУРТАЙ ашулы, ызалы, ызбарлы; зілді, сұсты; ≈ *царай* ашулы шырай, ызалы пінін; сұсты кескіл.

УУРХАЙ 1. кен, шахта; *чулуук нүүрсний* ≈ тас көмір шахтасы; *алтын* ≈ алтын кені, алтын шахтасы; ≈ *н үйлдвэр* кен өндірісі; ≈ *н ажилчян* кен жұмысшысы, шахтёр; 2. кундан, күндәк; *гооско түлэх* ≈ кірпіш ертеітін күндәк; 3. ұя, сяз, шүңкыр; *шүдний* ≈ тістің ұясы, тістің оязы; 4. *ауыс*. (*ис, зркет*) негіз, тек, тетік; *хэргийн* ≈ *г уудлах* істің тетігін ашу.

УУРХАЙЧ кенші, шахтёр.

УУРШИ-Х булану, булана бастау, буга айнала бастау.

УУРШМАЛ буланған, буга айналған (*нәрсе*).

УУРШУУЛА-Х буландыру, буга айналдыру, булату.

УУСА-Х 1. еру, сұйыққа айналу; *дәве* ≈ түз еру; ≈ *дәве* еритін түз; ≈ *көтөр* ерітіндік қасиет; *ажил хийвэл дүгестал дәве хийвэл* ≈ *тал* жұмыс істесе біткенше, түз салса ерігенше □ *ис* бастасаң біткенше ақырына дөйін біте □ *максымыл* істесең басынан аяғына дөйін істе; 2. *ауыс*. кірігу, бірігу,

тоғысу; *өөр хэләнд* ≈ өзге тілге кірігу.

УУСАХҮЙ 1. ерімейтін; ≈ *бодис*. ерімейтін зат; 2. *ауыс*. кіркіштің, біркештің, тоғыспаптың.

УУСВАР еріткіш, еріткіш (*қасиет*), **УУСВАРГҮЙ** ерімес, ерімейтін (*нәрсе*).

УУСВАРТАЙ еріткіш, тез еріткіш, сұйығыш.

УУСГАМАЛ ерітінді.

УУСГА-Х 1. еріту, сұйыққа айналдыру; 2. *ауыс*. кіркірту, сідіру, тоғыстыру.

УУСГУУЛА-Х 1. еріткізу, сұйыққа айналдырту; 2. *ауыс*. кіркірту, сідірту, тоғыстырту.

УУСМАЛ ерітінді, еріген, сұйылған (*нәрсе*).

УУТ дорба, қалта; *зегий* ≈ *кыз* дорба; *дэрний* ≈ жасаяқ қан; *хурганы* ≈ *кереған*; ≈ *анд хийх* дорба; салу.

УУТАНЦАР дорбана, қалпанка.

УУТАЧ (*урлак*) қымқылғыш, жымқылғыш, сұйық көп.

УУТЛА-Х 1. дорбалау, қалталату, дорбаға салу, қалтаға салу; 2. *ауыс*. көп алу, мейлінше алу.

УУТЛУУЛА-Х 1. дорбалату, қалталату, дорбаға салдыру, қалтаға салдыру; 2. *ауыс*. көп алдыру, мейлінше алдыру.

УУ-Х I 1. ішу, ұрттау; *цай* ≈ *шай* ішу; ≈ *цай* ішетін ішкі; ≈ *сан цай* ішкен шай; *айраг* ≈ қымыз ішу; *шөл* ≈ сорпа ішу; 2. *ауыс*. сідіру, сору; *бәх* ≈ *даг цаас* сия сідіретін қағаз; 3. *ауыс*. obu, жалмау, көп керектену; *их* ≈ *даг* сөз обыр.

УУХ II (*көне*) 1. ауыстыру; 2. (*сұйық*) қотару.

УУХАЙ *од.* 1. аһей, о-коой, ақақай а-һей, оһой! 2. (*жайлы сөзім*) а-кей, я-е, бөрекелді; 2. өзез, ыртақты әуен; *сурьк* ≈ қайыс ату әуені.

УУХАЙЛА-Х *од.* 1. аһейлеу, оһойлайу, ақақайлау.

УУХАЙЛУУЛА-Х *од.* 1. аһейлету, оһойлайу, ақақайлату; 2. қайыс әуенін ұйтқызу.

УУХАНЧИН 1. аһейлеуші, оһойлаушы, ақақайлаушы; 2. қайыс әуенін айтушы.

УУХАН кішкентай; ≈ *цагаан тархи* кішкентай ақ мишық.

УУХИЛА-Х үһілеу, аһылау, демігу, еңтігу, алқыну; *аахилах* ≈ аһылап-үһілеу, демігу; ≈ *сан морь* еңтіккен ат.

УУХИЛУУЛА-Х үһілету, аһылату, деміктіру, еңтіктіру, алқындыру.

УУХИРА-Х оқырау, оқыру, бақыру.

УУХИРУУЛА-Х оқырату, екірту, бақырту.

УУЦ 1. жал; ≈ *ны мах* жаяның еті; 2. жаялы кұйрық (*моңғол* халқының сый табаққа тартатын еті); ≈ *тавих* жаялы-кұйрықты сый табақ тарту; ≈ *таллах* жаялы-кұйрық кесу; ☆ *уудаа* үүрэх екі қолын арқалау.

УУЧ ақылгой, ақылшы; кешірімді, мейірімді.

УУЧЛААЧ кешіргіш, мейірлі, ақылды.

УУЧЛАГДА-Х кешірілу, кешілу; гапу етілу, айып етілмеу; ≈ сан хэрэг кешірілген іс.

УУЧЛАЛ кешірім, кешіріс, жеңілдік; ≈ гуйх кешірім тілеу.

УУЧЛА-Х кешіру, кешу, гапу ету, айып етпеу; жеңілдік беру; **та** ≈ **арай** сіз кешіріңіз; **ялыг** ≈ жазаны кешіру; **амийг** ≈ жанын алыш қалу.

УУЧЛАШГҮЙ кешпейтін, кешірмес, кешірілмес, жеңілдік бермес; ≈ хэрэг кешпейтін әрекет.

УУЧЛУУЛА-Х 1. кешірту, кештіру, гапу еткізу, айып еткізбеу, жеңілдік бергізу; 2. —уучлагдах.

УУШ сусын, ішім; **идэш** ≈ ішіп-жем; **идэш** ≈ ны дәлгүүр ішіп-жем дүкені.

УУШГИ өкпе; ≈ үрөвсэх өкпе қабыну; ≈ ны өвчин өкпе ауруы, көксау; **маргаашийн өөхнөөс өнөөдрийн** ≈ дээр ертеңгі майдан бүгінгі өкпе артық (**мақал**); ≈ ны сүрвэе өкпе түберкүлөзі, көкірек ауру; ☆ **уушгин чулуу** жеңіл ертінас.

УУШИГ = уушги.

УХАА I құлагер, қызылсұр; ≈ хонгор морь қызылсұр ат.

УХАА II тобенік, дөңес (**жер**).

УХААН III ақыл, ес, ой; **оюун** ≈ ақыл-ой; **их** ≈ **тай** өте ақылды; ≈

гаргах ақыл ойлау; ≈ **сум** ақыл есебі, ойлау есебі; 2. сезім, ес, ми; ≈ **мәдрэл** ми-сезім; ≈ **сэхээ** ақыл-ес; ≈ **алдах** а) есі кету, есі шығу, талу; б) төзбеу, төзе алмау, тоқтай алмау; в) зересі үшу, сұқаны үшу, үрегі үшу; ≈ **орох** а) есі кіру, сергу; б) ес кіру, ақыл кіру, ес-ақыл тоқтату; в) есіне түсу, ойға түсу, ойлап табу; ≈ **гарах** есі шығу, сасу, абырғу; ≈ **балардах** есенгірех, меңзең болу, меңірею; ≈ **жолоогүй** ес-ақылсыз, алдыартына қарамай;

≈ **муудах** а) меңіреу болу, есі кету; б) сезім, ауру; ≈ **заах** ақыл үйрету, жонін айту, айла шарқын үйрету; **нарийн** ≈ жіңішке айла, шебер ақыл, пәзік әдіс; **хар** ≈ ой жобасы, қара дүрсін; **бүдүүн** ≈ нобәй, күр жоба, ой-жорасы; ≈ **гаргах немесе**; ≈ **зарах** а) ой жұтсау, ой жіберу, ақыл жұмсау, салмақтау; б) айла табу, құлық ойлап табу; 3. ғылым, ілім; **шинжлэх** ≈ **ы ололт** ғылым жетістігі; **гүн** ≈ философия; **сурган хүмүүжүүлэх** ≈ педагогика ғылымы; **анатагх** ≈ медицина ғылымы; **хувилдахуй** ≈ химия ғылымы; 4. **ауыс** себеп, жөн; **ямар** ≈ **тай юм бэ?** қандай себебі бар; не себепті?

УХААГНА-Х — ухаалах.

УХААГЧ (өң) құлагершулан, қызылсұрлулан; ≈ **гүү** құлагершулан бие; ≈ үнээ қызылсұрлулан сиыр.

УХААЛАГ алғыр, зерек, ұғымтал,

зейінді; **их** ≈ **хүүхэд** отс алғыр бала; ☆ **ухаалаг хэрэглээний соёл** парасатты тұтыну мәдениеті.

УХААЛА-Х ақыл ойлау, ақылға салу; ≈ **ж бодох** ақылға салып ойлау.

УХААЛУУЛА-Х ақыл ойлату, ақылға салдыру.

УХААНГҮЙ 1. ақылсыз, ессіз, есалаң, есерсең; **чи ясан** ≈ **амьтан бэ?** сен,неткен есерсең жан едің; 2. ес жоқ, ес түссіз, жансыз; ≈ **хэвтэж байз** ес жоқ жатыр екен; 3. **ауыс** алды-артына қарамай, есілдергімен; ≈ **явах** алды-артына қарамай жүру.

УХААНТАЙ 1. ақылды, саналы; парасатты, білімді; ≈ **хүнийг үгээр**, **ууртай хүнийг** өзээр ақылды адамды сөзбен, ашулы адамды ешкен (**мақал**); 2. есі бар, ес түсі бар, жаны бар; 3. **ауыс** себеп бар, дегісі бар; **ямар** ≈ **юм бэ?** қандай себебі бар?

УХААРАГДА-Х түсінілу, ұғылу, ойланьлу, ойға түсірілу.

УХААРАЛ түсінік, ұғым, ойлам, ойланьс.

УХААРА-Х I түсіну, ұғу, ұғыну, ойлану; **одоо л** ≈ **ч эхлэв** енді гана түсіне бастады.

УХААРА-Х II (өң) қызылсұрлану, құлагерлену; ≈ **н харагдах** қызылсұрлашып көріну.

УХААРУУЛА-Х түсіндіру, ұқтыру, ұғындыру, ойына түсіру.

УХААРХАГ — ухаалаг.

УХААРХА-Х білгірсу, білгіршеу, білгіршіну; алғырсу, зерексу, ұғымталсу.

УХААРХУУЛА-Х білгірсіту, білгіршісіту, білгіршіндіру; алғырсыту, зерексіту, ұғымталсыту.

УХААРШГҮЙ ұғылмас, түсінбес (**нәрсе**).

УХААЧЛА-Х — ухаала-х.

УХАГДА-Х I (**жер**) қазылу, айылу, шұңқырлану.

УХАГДА-Х II ұғылу, түсінілу, ойланьлу.

УХАГДАХГҮЙ ұғылмайтын, түсінілмейтін, ойланьылмайтын.

УХАГДАХУЙ ұғыл, түсінік.

УХАЛ кабинет, ұғым, түсінуі.

УХАМ ойым, ойың, ойымаң; **малын** ≈ **им** маңдын ойың оң.

УХАМИЖ — ухвар.

УХАМИЖЛА-Х — ухварла-х.

УХАМСАР 1. сана, ақыл, ой; түсінік, ұғым; ≈ **сайтай** саналы; түсінетін, ақылды; ≈ **муутай** санасыз, түсінбейтін, ақылсыз; 2. **санг**, **санг-сезім**, ой-өріс, ой-кіріс, **амийг** ≈ **тагтыг** санасым; **үлэ төрүйн** ≈ **арден** санасы, санасы өтпейді.

УХАМСАРГҮЙ 1. санасыз, ақылсыз, ойы тар, түсінігі төзе ұғыны нашар; 2. (**саньси**) санасыз, санасы оянбаған, сана-сезімі оянбаған, ой-өрісі тар.

УХАМСАРАЛА-Х 1. түсіну, ұғу, ақылға салу, ой алу; **сайг** ≈ **жақсы** түсіну; 2. (**саньси**) саналы ояту, саналы

болу, ой-өрісі кену, сана-сезімі ояну.

УХАМСАРЛУУЛА-Х 1. түсіндіру, ұғындыру, ұқтыру, ақылға келтіру, ойына түсіру; 2. (*санси*) санасын ояту, саналы болдыру, ой-өрісін кеңіту.

УХАМСАРТАЙ 1. саналы, ақылды, ойлы, түсінетін, ұғатын; ≈ **хүн** ақылды адам; 2. (*санси*) саналы, санасыз оянған, ой-өрісі кен; қырағы, сана-сезімі оянған.

УХАМТГАЙ 1. ұққыш, алғыр, зерек, зейінді; 2. *ауыс*. (*іс, әрекет*) түрткілегіш, қоздырғыш, желіктіргіш.

УХАР шұқығыш, түйрегіш, шанышқы.

УХАРХАЙ шұқыр, шүңірек, шүңқыр, ойдым; **нүдайи** ≈ көздің ойдымы, көздің шүңірек орны; ≈ **ғий нь ухах шүңқырын** ою.

УХАС: **ухас хийх** тап беру, ұмтылу.

УХАСХИЙЛГЭ-Х тап бергізу, ұмтылу.

УХАСХИЙ-Х 1. тап беру, ұмтылу; **буу ч тасхийв, би ч** ≈ **в** мылтық та тарс етп, мен де тап бердім; **нохой** ≈ **в** ит тап берді; 2. ырғу, секіру; ≈ **гээд ирэх ырғыш жетіп** келу.

УХА-Х I 1. қазу, шүңқырлау, ою; **нүх** ≈ ор қазу; **шуудуу** ≈ арық қазу; **худаг** ≈ құдық қазу; 2. шүкү, шұқылау, үңгу, үңгілеу; **ғансны толгой** ≈ найдың басын шұқылау; 3. *ауыс*. ақтару, тінту, **хүүдий** ≈ дорба ақтару; **авдар** ≈ сандық ақтару; 4. *ауыс*. ою, ойып алу, дөңгелентіп алу; **дээлийн зах** ≈ шапанның жағасын ою; **дээврийн хоолой** ≈ үзінтің қасын дөңгелентіп алу.

УХА-Х II ұғу, түсіну; ≈ **ж мэдэх** ұғып білу; ≈ **даг хүн** түсінетін адам.

УХВАР 1. ұғым, түсінік; зейін, қабілет; ≈ **сайтай** ұғымды, зейінді; ≈ **мөчид** зейінсіз, ұғымды нашар; 2. ес, ақыл, сана.

УХВАРГУЙ 1. зейінсіз, қабілетсіз, ұғымсыз, түсініксіз 2. ақылсыз, санасыз, есалаң.

УХВАРЛА-Х ұғылу, түсіну, ойлау.

УХВАРЛУУЛА-Х ұғындыру, түсіндіру, ойлау.

УХВАРТАЙ 1. ұғымды, зерек, зейінді, қабілетті; 2. ақылды, саналы, есті.

УХДАС=ухлаадас.

УХИАЛ дәрет; жуыныс, шайыпыс; ≈ **хийх** дәрет алу; ≈ **ын гадар** дәрет ыдысы, құман; ≈ **ын тэвш** шылапшың.

УХИЛАМТГАЙ=уйламтгай.

УХИЛАМХАЙ=уйламхай.

УХИЛА-Х=уйлах.

УХИЛУУЛА-Х=уйлуулах.

УХИРАЛТ=ухралт.

УХИРА-Х=ухрах.

УХИРУУЛА-Х=ухруулах.

УХЛААДАС ойымды; **захны** ≈ жағаның ойындысы; **модны** ≈ ағаштың ойындысы.

УХМАЛ оймалы; ойған, үңгімелі, үң-

гіген; ≈ **онгоц** оймалы **науа**, үңгіген **науа**; ≈ **уур** оймалы келі.

УХМАЛЛА-Х оймалау, ою, үңгу.

УХМИ (*аснап*) оймалағыш, ойғыш, үңгігіш.

УХМИДА-Х ойғышпен ою; үңгігішпен үңгу.

УХМИДУУЛА-Х ойғышпен ойдырту, үңгігішпен үңгіту.

УХНА теке; ≈ **тавих** теке қою.

УХНАСА-Х теке іздеу, текере күйті келу.

УХНАТА-Х 1. теке болу, теке ешкі қуу; 2. (*ешкі*) бақыдау.

УХРААЛГА-Х шегіндірту, көткеншектеттіру, шегіншектеттіру.

УХРАА-Х шегіндіру, көткеншектету, шегіншектету; **жаахан** ≈ **гаач** сәл шегіндірші.

УХРАЛТ шегініс, шегіну; **дайсны** ≈ жау шегінісі.

УХРА-Х 1. шегіну, көткеншектету, шегіншектету; **гэдрэг** ≈ кейін шегіну; ≈ **араа** шегінетін беріліс; 2. *ауыс*. айну, қайту, жасқану, жүрексіну.

УХРУУЛА-Х 1. шегіндіру, көткеншектету, шегіншектету; 2. *ауыс*. айныту, қайттыру, жасқандыру, жүрексіндіру.

УХУУЛАГЧ ұғындырушы, үгітші, насихатшы.

УХУУЛА-Х I 1. ұқтыру, түсіндіру; 2. үгіттеу, насихаттау; ≈ **ажил** үгіт жұмысы; ≈ **бичиг** насихат хат.

УХУУЛА-Х II (*жер*) қаздыру, үңгіту, ойдыру; **худаг** ≈ құдық қаздыру.

УХУУЛГА 1. үгіт, насихат; ≈ **ын ажил** үгіт жұмысы; 2. насихат қағаз, насихат хат, үгіт хат; ≈ **наах** насихат хат жапыру (*аснап*).

УХУУР (*аснап*) шұқуыш, шұқығыш; **чихний** ≈ құлақ шұқығыш; ≈ **хутга** шұқуыш пышақ; ≈ **мод** шұқуыш қал-ақша.

УХЧЛА-Х I 1. (*мал*) тарпы, тарпылау; **мал үндэс** ≈ мал шөп тамырын тарпылау; 2. *ауыс*. қазғылау, түрткілеу; **дутагдыл** ≈ **н илрүүлэх** кемістікті қазғылап әшкерелеу.

УХЧЛА-Х II салмақтау, байқау, байымдау, абайлау; ≈ **н бодох** салмақтап ойлау.

УХЧЛАГДА-Х 1. (*малға*) тарпылу, тарпылану; 2. (*іс, әрекет*) қазғылау, түрткілену; 3. (*ойға*) салмақтанылу, байымдалу, абайланылу.

УХЧЛУУЛА-Х 1. (*малға*) тарпыту, тарпылату; 2. *ауыс*. (*іс, әрекетті*) қазғылату, түрткілеу; 3. (*ойға*) салмақтату, байымдату, абайлату; 4. = **ухчлагдах**.

УЦААР күйгелек, тіркіс, ашушаң, ызақор; ≈ **ааштай** күйгелек мінез; **өвчний урншаар** ≈ **болох** аурудың кесірінен тіркіс болу.

УЦААРЛА-Х күйгелектену, тіркістену, ашулану, ызақорлану; **юм асуухад** ≈ нәрсе сұрағанда ызақорлану.

УЦААРЛУУЛА-Х күйгелектендіру, тіркістендіру, ашуландыру, ызакорландыру.

УЧИГ I 1. ұшық (*жин*); ≈ **пинггэх** ұшықты таусылғанша тігу; 2. (*жин*) ұшы, ұшығы; ≈ **гаргах** ұшық шығару, жия ұштау.

УЧИГ II (*сүт*) үріп қалдығы; дәлөнд ≈ **үддэх** желінде үріп сүт қалу.

УЧИГЛА-Х I (*жин*), ұшықтау.

УЧИГЛА Х II (*сүт*) үріп қалдығын сауу.

УЧИР себеп, жөн, мән, маңыз; ≈ **шалтгаан** себеп-жөн; ≈ **холбогдол** маңыз; ≈ **байдал** мән-жәй, жөн-жоба; ≈ **утга** себебі, мәні, мағынасы; ≈ **ухаан** мән-жәй, жөні, себебі, мәні; ≈ **чанар** жөн-тегі, себеп-дәйісі; **ийм** ≈ **тай** осындай себебі бар, осындай мәні бар; ≈ **ы нь олох** жөнін табу, себебін табу, мәніне жету; ≈ **ы нь олж хужры нь тунгаах сөзбе**. себебін тауып, ащысын тұндыру □ ақ қарасын айырып, анығына көз жеткізу; ≈ **мөдэх а)** себебін білу, жөнін білу; **б)** келісу, ымыраласу; ≈ **зүггүй** орынсыз, албаты, қысынсыз, беталды; шектен тыс; өте, қақты; ≈ **нажиргүй а)** мән-жәйіне қарамай, мәнін еске алмай; **б)** беталды, қалай болса солай; ☆ **учир шалтгааны ухаан** логика; 2. тағдыр, жазмыш; **уулзах** ≈ **байвал** сөйлесер тағдыр болса; 3. себепті, үшін; -дықтан, -діктен, -тықтан, -тіктен; **явуулсан** ≈ жүргізгені үшін, жүргізгендіктен; 4. жөнінде, туралы; **энэ асуудлын** ≈ **таниялцах** бұл мәселе жөнінде танысу; ☆ **учир ёс** жол-жора, жосы; ☆ **учир зүй** өдет, машық, салт.

УЧИРГҮЙ 1. себепсіз, жөнсіз, мәнсіз; ≈ **юм** себепсіз нәрсе; 2. өте, тым, **иенкіс**, шектен тыс, шамадан тыс; ≈ **үнэтэй** өте қымбат; ≈ **хэрэгтэй** өте қажет; ≈ **баярлах** шексіз қуану; ☆ **мөхөх учиргүй** құруға тиіс емес; ☆ **утга учиргүй** жөн-жосықсыз, албаты.

УЧИРЛАЛ мән, жөн, мән-жәй, жәй-жаңсар.

УЧИРЛА-Х мәнін айту, жөнін айту, мән-жәйін айту, жәй-жаңсарын айту; ≈ **ж гуйх** жөнін айтып өтіну.

УЧИРЛУУЛА-Х мәнін айтқызу, жөнін айтқызу, мән-жәйін айтқызу, жәй-жаңсарын айтқызу.

УЧИРТАЙ себепті, мәнді, жөнді; себебі бар, мәні бар, жөні бар; себеппен, мәнмен, жөніммен; **ямар** ≈ қандай себепті, қандай себебі бар; **ирэх** ≈ келетін жөні бар; **юм** ≈ **мод мөчиртэй** нәрсеңіз жөні бар, ағаштың бұтағы бар.

УЧИРТАЙХАН жөнімен, мәніне жарай, себебіне қарай, жөніне қарай, мәнісіне қарай, ойлаңқырай; **чи** ≈ **бодно биз сен** жөніне қарай ойлап көр.

УЧРАА ұшырас, жолығыс, кездесім, ұшырауы, жолығуы, кездесуі; ≈ **сайтай** ұшырасы жәйлі, ұшырауы сәтті; ≈ **жуутай** жолығысы жәйсіз, сәтсіз ұшырас.

УЧРАЛ 1. ұшырам, кезігім, жолығым; ұшырас, кезігіс, жолығыс; ұшырау, кезігу, жолығу; **баяртай** ≈ қуанысты кезігіс; 2. тағдыр, жазмыш; **ингэх** ≈ **байж** даа оститін тағдыр болған екен.

УЧРАЛТ ұшыраған, жолыққан, кезіккен, жазған; ≈ **амраг** тағдыр табыстырған ғашық.

УЧРА-Х ұшырау, жолығу, кезігу, көру; **гарз** ≈ шығынға ұшырау; **зах дээр** ≈ **в** базарда жолықты. **саад** ≈ бөгет кезігу; **нүүр** ≈ бетпе-бет сөйлесу, бет көру.

УЧРУУЛА-Х 1. ұшырату, жолықтыру, кезіктіру; 2. тәндіру; **ноцтой аюул занал** ≈ елеулі қатер төндіру.

УЯУЛА-Х байлату, таңдыру, шандыту.

УЯА 1. (*ат*) дінгек, ат желі; **морны** ≈ ат дінгегі; 2. мойынбау, байлауы; **нохойн** ≈ иттің байлауы; ☆ **хулгайчийн уяа** ұрлық матау (ұрылардың ұрлаған малын жасырын байлап матауы); ☆ **уяаны морь а)** жаратқан ат, баптаған ат; **б)** лау ат; ресми көлік ат.

УЯАС 1. байлау; ≈ **ы нь чангалах** байлауын қатайту; 2. түйін, тетік; 3. *ауыс*, бөгет, кедергі.

УЯТАЙ байлаулы, матаулы; ≈ **тутал** байлаулы бұзау; ≈ **нохой** байлаулы ит.

УЯЧИН атбегі, атбапшыл, ат жаратушы.

УЯШИ-Х (*ат*) жарау, бабына келу; ≈ **сан морь** жараған ат.

УЯШРА-Х (*ат*) жарай бастау, бабына келе бастау.

УЯДАА-Х жұмсарту, созылдыру.

УЯГДА-Х 1. байлану, маталу; ≈ **сан морь** байланған ат; 2. (*ат*) жарау, бапталу; 3. *ауыс*, бөгелу, кешігу, бөгет жасалу, кедергі жасалу; **ажил** ≈ жұмыс кешігу, жұмысқа бөгет жасалу.

УЯДА-Х жұмсарту, созылу, жұмсақ болу, созылғыш болу.

УЯДУУЛА-Х жұмсарту, созу, жұмсақ болдыру, созылғыш болдыру.

УЯИ: **уяй** загас ақ балық.

УЯЛГА 1. = **уяа** 1; 2. (*ат*) бап, күй, жарам; ≈ **нь таарсан морь** бабына келген ат, жараған ат; ☆ **уялга үг** мерзеу сөз; ☆ **уялга төмөр** шығыршық темір.

УЯЛГАЛА-Х мерзеу сөз беру (шығарманың мағынасын білдіретін сөзді алдына беру).

УЯЛДАА үйлесім, жанасым, сәйкесім қисын, байланыс, ұласым; **хоорондын** ≈ өзара үйлесім, өзара қисын; ≈ **байхгүй** қисыны жоқ, үйлесімі жоқ; **нягт** ≈ **тай явуулах** тығыз байланыста жүргізу.

УЯЛДА-Х 1. байланысу, матасу, түйілу (*байлау*); 2. үйлесу, жанасу, сәйкесу, қиысу; **хоорондоо** ≈ өзара үйлесу.

УЯЛДУУ 1. (*сөз*) ұйырлық, ұнамды.

жайлы, унасымды; 2. жібіген, жұмсақ.

УЯЛДУУЛА-Х 1. байластыру, ұштастыру, түйілістіру, матастырту; 2. үйлестіру, жанастыру, сөйкестіру, қиыстыру.

УЯЛЦА-Х 1. байласу, матасу; 2. (ат) баптасу, күтісу, жаратысу.

УЯЛЦУУЛАХ байластыру, матастыру.

УЯМАН алапес (теріде болатын жұқпалы ауру).

УЯН 1. жұмсақ, созылмалы; ≈ төмөр жұмсақ темір; ≈ хатны нь тохируулах а) қаттылық жұмсақтығын сөйкестіру; б) ☆ суын табу, жөніне көлтіру, ретіне келтіру, жөнін табу; 2. ауыс. көңілшек, аяғыш, қайырымды, есіркегіш; ≈ сәтгәлт көңілшек мінез; ≈ зан биязы мінез; көңілі бос; ≈ санаа жаны ашығыш, кісіні аяғып, есіркегіш; ☆ уян хатан байдал а) қайырымдылық, мейірімділік, көңілшектік; б) икемділік, бейімділік.

УЯНГА 1. (шыбыс) уяң, нәзік; ≈ дуу нәзік дыбыс; 2. (көңіл) тебіреніс, толғанғыс, сүйініш, күйініш; утга ≈ нәзік сезім, сүйініш-күйініш; утга -ын шүлэг лирикалық өлеңдер.

УЯНГАЛА-Х тебірену, толғану; сүйіну, күйіну; ≈н дуулах тебірене шырау.

УЯНГАЛУУЛА-Х тебірену, толғану, сүйсіндіру, сүйіндіру, күйіндіру; ≈н дуулах тебірену шырау.

УЯНГАТ=уянгагай; ☆ уянгат мод бойтөрек.

УЯНГАТАИ 1. сазды, сарынды; ≈ дуу сазды өн; ≈ хөгжим сазды күй аспабы; 2. (әдебиет) тебіреністі, толғанғысты; сүйінішті, күйінішті.

УЯРАЛ (көңіл) ұюы, елжіреуі, егілуі, босауы; езілуі, жібуі.

УЯРАЛТАИ 1. (көңіл) ұйыр, елжірер, егілер босар; езілер, жібір; сәтгәл ≈ көңіл ұйыр, көңіл босар; 2. күйінішті, қайғылы.

УЯРА-Х 1. (көңіл) үю, елжіреу, егілу, босау, езілу, жібу; дотор ≈ иі бауыры елжіреу; сәтгәл ≈ көңіл босау; 2. (нәрсе) жұмсау, босау, жұмсару, жібу.

УЯРУУЛА-Х 1. (көңілді) ұйыту, елжірету, егілту, босату, езілту, жібіту; 2. (нәрсе) жұмсарту, босату; жібіту; 3. баурау; оюун ухаан, сәтгәл зүрхийг ≈н эззгнх ақыл-ой, жан-жүрегің баурап алу.

УЯСА-Х=уятах.

УЯСГА-Х=уятгах.

УЯТАИ жұмсақ, биязы, майда.

УЯТА-Х 1. (нәрсе) жұмсару, жұмсау, босау, жібу; 2. (суық) сыну, жылына бастау, қайту.

УЯТГА Х 1. (нәрсені) жұмсарту, жұмсату, босату, жібіту; 2. (суықты) сындыру, жылыту, қайтару.

УЯ-Х 1. байлау; матау; орхний оосор ≈ түңіктің бауын байлау; ≈ сан тугал байлаған бұзау; ≈н татах бос байлау, шала байлау; 2. бекіту, байлау; морь ≈ а) ат бекіту; б) ат жарату, ат баптау; 3. ауыс. кешіктіру, кідірту, бөгет жасау, кедергі жасау; явдал ≈ істі кешіктіру; битгнй ≈ ад бай бөгет жасама, кедергі болма.

УЯХАН 1. (көңіл) нәзік, бос; көңілшек, аяғыш, егілгіш; елжірек; ≈ сәтгәл нәзік көңіл; 2. (нәрсе) жұмсақ, созылмалы; биязы, майда; ≈ төмөр жұмсақ темір.

У

У ү (әріп, дыбыс).

УВТӘГШ тым, өте, ғажап, асқан; ≈ сайхан өте әсем; ≈ ғайхамшиг асқан ғажап, өте таңғалайын; ≈ баялаг асқан байлық, шалқыған байлық; ☆ үзтәгш харилцаа үйтәсімді қарым-қатынас.

УГ сөз; ≈ хәлэх сөз сөйлеу; өмнөх ≈ алғы сөз; ≈ийн гарал сөздің шығу тегі; ≈ийн язгуур сөздің түбірі; ≈ийн үндәс сөздің негізі; ≈ийн баялаг сөздің байлығы; ☆ үг үг зүй морфология; ☆ үг хәл=үг арна әңгіме, әңгіме дүкен; ☆ үг дуугүй үңсіз сөзсіз; ☆ их үг хәлэх көйту, көп сөйлеу; ☆ уран үг көрәем сөз; ☆ үгээр дайрах кеңеу, мұқау, мазақтау, келемеждеу; ☆ үгний домог болох елге мазақ болу, елге күлкі болу; ☆ шүрүүн үг хәлэх жәбірлеу, ұрысу, қатты айту, ламақтау; ☆ зәелөн үг мейірлі сөз, жылы сөз, сүй-

кімді сөз, жайлы сөз; ☆ муу үг суық сөз, жайсыз сөз, жаман сөз, суық хабар; ☆ эгзэгтэй үг а) орынды сөз, сын сөз, мінеу сөз; б) кекесін, келеке-ажуа, астарлы сөз; ☆ үг гаргах сөз шығару, сөз тудыру, сөз қоздыру; ☆ үг авах сөзге келу, ақылға көну, ақыл алу; ☆ үг алдах қате сөйлеу, жаңсақ сөйлеу, сөзден айрылу; ☆ үг дуулах мақұл көру, ақыл алу, сөзге келу, ақылға көну; ☆ үгээр үг хийх сөз қуу, сөз аңду, сөз бағу, сөзді жішке тізу; ☆ үгәнд дуртай сөзуар, сөз қуғыш, тілмар; ☆ үг өгөх үде беру, ант беру, сөз байлау; ☆ үгәндзә хүрәх айтқанын орындау, айтқанына жету; ☆ зүйр үг мәтел, мақал; ☆ цэцэн үг 1) шешендік сөз; 2) мақал; ☆ хуух үг нақыл сөз-мәтел сөз; ☆ сургаал үг өсиет, ақыл; ☆ үг булаалдах сөзге таласу, тайласу; ☆ үг дагуулах мақұлдау, жөптеу, де-

генине көнү; ☆ **УГ** үсэгчлэн сөз бойыша, сөз күйиңше, сөзбө сөз; ☆ **үг таслах** сөйлөүдү догару, сөзди үзү; ☆ **үг өөлөх** сөз бурмалтау, сөзди мінеу; сөзди сылтаурату; ☆ **үг гээдэгүй** сөз тизгін, сөз кугыш, сөз тергін.

УГДЛУУЛЭ-Х (*ауру*) асқындыру, үдету, ұлгайту, күшейту.

УГДЛЭ-Х (*ауру*) асқынү, үдеу, ұлгаю, күшено.

УГДРУУЛЭ-Х (*науқас*) асқындыру, асқындырыш жіберу, үдету, үдетіп жіберу, ұлгайту, ұлғайтын жіберу.

УГДРЭ-Х (*ауру*) асқынү, үдеу, ұлгаю, күшено; асқынның кету, үдеп кету, ұлғайыш кету, күшейіп кету; **ханняд** ≈ жөтел асқынү.

УГДРЭЭ-Х—үгдрүүлэх.

УГДЭРГЭ-Х—үгдрээх.

УГИЙГҮҮ—үгээгүү.

УГИЙГҮҮРЭХ—үгүйрэх.

УГИЙГҮҮЯА—үгүй хоосон.

УГИЙРҮҮЛЭ-Х—үгүйрүүлэх.

УГИЙРЭЛ—үгүйрэл.

УГИЙРЭ-Х—үгүйрэх.

УГИЙСГҮҮЛЭ-Х—үгүйсгүүлэ-х.

УГИЙСГЭЛ—үгүйсгэл.

УГИЙСГЭ-Х—үгүйсгэх.

УГЛУУЛЭ-Х 1. сөктіру, ұрыстыру, балағаттау; 2. (*сөз*), мылжыңдату, шатқызу, көкіту.

УГЛЭ-Х I 1. соғу, ұрысу, балағаттау; 2. (*сөз*) мылжыңдау, шату, көкү; **их** -дэг хүн көп мылжыңдайтын адам; ☆ **аман дотроо үглэх** іштей күбірлеу, миңгірлеп сөйлеу; ☆ **алба үглэх** а) жұмыстаң шығуды өтінү; б) салықтаң аз-ат етуді өтінү, салықты жеңілдетуді тілеу; ☆ **тушаал үглэх** лауазымнан босатуды өтінү, лауазым өзгертуді тіле-нү.

УГЛЭ-Х II (*аңға*) дыбыстау, дауыстау.

УГС сөздер; ≈ **ийя** тайлбар сөздердің түсінігі; **утга хуучирсан** ≈ мағынасы көнерген сөздер; ≈ **ийн** сан сөздік қор; ≈ **ийн** бүрәлдэхүүн сөздік құрам; ≈ **ийн** үндсән сан негізгі сөздік қор; ≈ **ийн** аймағ сөз табы.

УГСРЭ-Х I жалқаулану, ерину; бейжай болу, дел-сал болу; **бие хүндэрч** ≈ дене ауырлап бейжай болу.

УГСРЭ-Х II 1. (*сапа*) нашарлау, сапасы кету, жәйсіздеу, ескіру; ≈ **сән эд бараа** нашарлаған зат, бұйым; 2. қасарысу, қасару, қарысу, сіресу; өлердей, өлгенше; ≈ **тэл баримтләх** қарысыл қалу, өлердей сіресу; ≈ **тэл унтах** өлгенше ұйықтау.

УГСҮҮЛЭ-Х I (*ой, пікір*) мақұлдас-тыру, келістіру, мақұлдату, күштату.

УГСҮҮЛЭ-Х II (*сапа*) нашарлату-ескірту, сапасын кетіру.

УГСЭЛ ризалық, сенім, келісім; мақұл, күп, рас; ≈ **ээр үйлдэх** мақұлдас-тып істеу; ≈ **ээр кийләх** ризалығымен қосылу.

УГСЭ-Х I (*ой, пікір*) мақұлдасу, ке-

лісу, ризаласу, көнісу.

УГСЭ-Х II (*сапа*) нашарлау, ескіру, сапасы кету, жәйсіздеу; **өвс** ≈ шөп ескіру; **мах** ≈ еттің дәмі кету; ≈ **н байцаа** солған ескі қапуста; ≈ **н ургамал** солған өсімдік.

УГТ ірке, жұлака; ≈ **татах ірке тар-ту**, жұлака тарту; ☆ **УГТ болох** астан ентігу, астан алыну.

УГТЭЙ сөзді, сөзі бар; **тавин мынган** ≈ толь еду мың сөзді сөздік.

УГТЭЭХ жұлқылау, тартқылау, жұлака тарту. Ірке тарту; **мөчрөөс нь** ≈ бұтағыман жұлака тарту; **гараас нь** ≈ қолынан тартқылау.

УГУЙ 1. жоқ, бий ≈ **хоёрыг мәдэх-гүй** бар мен жоқты білмейді; ≈ **юм** жоқ нәрсе; ☆ **үгүй юм** үхрээе хашпа жоққа жүйрік жетпейді, жоқты жонып таппайды; ☆ **үгүй болох** а) ғайып болу, жоғалу, жоқ болу; б) дүние салу, қаза болу, дәмі таусылу; ☆ **үгүй хийх** а) жоғалту, жоқ қылу, таусу, құрту, жою; б) көзін жоғалту, өлтіру; 2. түгесілу, таусылу, жоқ болу; ≈ **н зовлон** жоқшылық тақсиреті; ≈ **хоосон** жоқшылық, қайыршылық; ≈ **ядуу** құралақан кедей, жоқ-жігіт; 3. -сыз, -сіз; -пай, -пей, -май, -мей; (*өсім сөздер мен етістікке «гүй» түрінде жалғанып, сөзге болымсыздық мағына үстейді*); **усгүй газар** сусыз жер; **яаралгүй** явах асықпай кету, асықпай жүру; **тэр ирэхгүй** ол келмейді; 4. жо, жоқ, нәне; ≈, **би явна** жоқ, мен кетейін; **явах уу**, ≈ **ҮҮ** жүре ме, жоқ па; кете ме, жоқ па; 5. -да, -де, -та, -те; бойы, демей; **өвөл зунгүй** қыста да, жаз да; қыс жаз бойы; қыс жаз демей; **өдөр шөнегүй** күндіз де, түнде де, күн түн бойы, күн түн демей; **хөгшин залуугүй** кәрі жас демей; кәрі де, жас та; **эр эмгүй** еркек, әйел демей; еркек те, әйел де; **энд тэндгүй** энда да, мында да.

УГУЙДУУЛЭ-Х жоғалту, жоқ болдыру, кеміту.

УГУЙДЭ-Х жоғалу, жоқ болу, кему; **ажил хийх хүн** ≈ **эд байна** жұмыс істейтін адам жоқ болып тұр.

УГУЙЛУУЛЭ-Х 1. (*нәрсен*) жоқтату, іздету; 2. (*көңіл-күй*) сағындыру, көргісін келтіру, жоқтату.

УГУЙЛУУШТЭЙ жоқтаулы, жоқтар-лық, жоқтауға жарайтың.

УГУЙЛЭГДЭ-Х 1. жоқталу, жоғы біліну; 2. сағыну, көргісі келу, есіне түсу; **хүү минь** ≈ **эд байна** баламды сағынып тұрмын; балам есіме түсіп тұр.

УГУЙЛЭ-Х 1. (*нәрсен*) жоқтау, іздеу; **чартааш нь тэмээгээ** ≈ **в** ертеңде тү-йесін жоқтады; 2. (*көңіл-күй*) сағыну, ақсау, жоқтау, көргісі келу; **эхийтээ** ≈ шешесін сағыну.

УГУЙРҮҮЛЭ-Х қайыршылыққа, ұш-ырату, жоқшылыққа ұшырату.

УГУЙРЭЛ жоқшылық, қайыршылық; ≈ **ийн үршиг** жоқшылықтың кесірі,

УГУЙРЭ-Х жоқшылыққа, ұшырау.

қайыршылыққа ұшырау; кедейлену. қайыршылану, ≈ **н хоосрох** құр алақан қалу, қайыршылыққа ұшырау.

ҮГҮЙСГҮҮЛЭ-Х теріске шығарту, мойындатпау.

ҮГҮЙСГЭЛ 1. (*философия*) теріске шығару, жоққа шығару; ≈ **ийн хууль** жоққа шығару заңдылығы; **диалектик** ≈ диалектикалық жоққа шығару.

ҮГҮЙСГЭ-Х терістеу, мойындамау, теріске шығару, жоққа шығару; **хөгж-лийг** ≈ дамысты мойындамау; ☆ **үг-үйсгэх үзэл** нигилизм (жоққа шығару, дәлелсіз қарсылық) ☆ **үгүйсгэх үзэл-тэн** нигилист (жоққа шығарушы, дәлелсіз қарсыласушы).

ҮГҮЙТЭЙ жоқ-жітік, кедей-кепсек, кем-кетік; ≈ **хоосон** жоқ-жітік құр алақан.

ҮГҮЙТЭ-Х=үгүйрэх.

ҮГҮҮ=үгэхүү.

ҮГҮҮ ЯА=үгійгүүяа.

ҮГҮҮЛБЭР=өгүүлбэр.

ҮГҮҮЛЛЭГ=өгүүллэг.

ҮГҮҮЛЭГДЭХҮҮН= өгүүлдгдэхүүн.

ҮГҮҮЛЭЛ=өгүүлэл.

ҮГҮҮЛЭХ=өгүүлэх.

ҮГҮҮЛЭХҮҮН=өгүүлэхүүн.

ҮГЧЛҮҮЛЭ-Х сөзбесөздету.

ҮГЧЛЭ-Х сөзбесөзду, сөзбесөз; ≈ **н орчуулах** сөзбесөз аудару; ≈ **н цэж-лэх** сөзбесөз жаттау; ≈ **н увших** сөзбесөз оқу; ≈ **н хөрвүүлэх** сөзбесөз ауда-ру.

ҮГЭЭХҮҮ жоқ-жітік, кем-кетік, кедей-кепсек; кедей, қайыршы; ≈ **хоосон** құралақан кедей.

ҮГЭЭР (*жара*) жалқаяқ, ірің жалқақ.

ҮГЭЭРЛЭ-Х жалқаяқтану, ірің-жалқақ болу.

ҮГЭЭРТЭ Х жалқаяқ пайда болу, ірің-жалқақ пайда болу.

ҮГЭЭРШИ-Х жалқаяқтана бастау, ірің-жалқақтану.

ҮД түс; ≈ **болох** түс болу; **жиң** ≈ тал түс, шаңқай түс; **бага** ≈ сөске түс; ≈ **ийн амралт** түскі шай, түскі демалыс, түстену; (*жолаушы*) **хонь** ≈ **орүүл-лах** түскі қой келтіру (қойды түсте қораға келтіріп сауу, жусату); ≈ **ийн халуун** түскі ыстық, түскі қапырық; ≈ **ийн хоол** түскі тамақ, түстік (*ас*), сәсенелік (*ас*).

ҮДЛҮҮЛЭ-Х 1. (*жолаушы*) түстендіру, дамылдану; 2. түскі үзіліске шығару, түскі шайға шығару; 3. түскі қой келтіру.

ҮДЛЭГ (*қонақ, мейманды*) шығару, шығарып салу; ≈ **өгех** шығару салтын істеу.

ҮДЛЭЛ (*мейман, қонақ*) шығару, шығарып салу.

ҮДЛЭ-Х 1. (*жолаушы*) түстену, дамылдау; **аявчид замд** ≈ **в** саяхатшылар жолда дамылдады. 2. (*түскі*) үзіліске шығу, шайға шығу; **албан хаагчид** ≈ **в** қызметкерлер түскі шайға шықты; 3. түскі қой келу (қойды түсте саууға

қораға әкелу); түсте қой жусату; **хонь** ≈ түскі қойды әкелу.

ҮДРҮҮЛЭ-Х=үгдрүүлэх.

ҮДРЭ-Х=үгдрэх.

ҮДҮҮЛЭ-Х шығарту, шығарып салдыру.

ҮДҮҮШТЭЙ шығарар, шығарып салар, шығарарлық, шығарып саларлық.

ҮДЭ-Х I шығару, шығарып салу; **зочдыг** ≈ **ж гаргах** меймандарды шығарып салу; ≈ **ёслол** шығару салты.

ҮДЭ-Х II 1. көктеу, тігу; **хана** ≈ кереге көктеу; 2. түптеу, қаптау; **дэвтэр** ≈ дәптер түптеу. **ном** ≈ кітап түптеу; ☆ **амаа** **үдэх** ауыз ашпау, ауызға алмау, үндемеу, үн шығармау, жауап бермеу.

ҮДЭШ кеш; ≈ **болох** кеш болу; ≈ **ийн хир** кеш кезі; ≈ **бүр** әрбір кеш, кеш сайы; ≈ **ийн хоол** кешкі тамақ; ≈ **ийн хонь** **ирэх** кешкі қой келу; ☆ **үдшийн бүрэнхий** ымырт, қас қарайған кез.

ҮДЭШЛЭГ кештік, сауық кеш; ≈ **болох** сауық кеш болу; ≈ **т оролдох** сауық кешке қатысу; **уран зохиолын** ≈ әдеби сауық кеш.

ҮДЭЭР көк, таспа; **хананы** ≈ керегенің көгі; **аргийн** ≈ шарбақтың таспасы; ≈ **ний шир** көк тілетін сірі, таспа тілетін сірі; ☆ **хөх үдээр** **болох** тері тарамысы қалу, арып-жүдеу, тарамысына іліну.

ҮДЭЭС 1. көк, таспа; **сайн** ≈ **тэй хана** берік көкті кереге, көгі берік кереге; 2. жіп, бау; **юм үдэх** ≈ **ний юм** **байна уу** нәрсе түптейтін жіп-мім бар ма; ☆ **дансны үдээсэнд орох** қылмыс білімбей қалу.

ҮДЭЭСЛЭ-Х 1. көктеу, таспалау; 2. түптеу.

ҮЕ I 1. буын; **гарын** ≈ қолдың буыны; **өвдөгний** ≈ тізе буыны; **курууны** ≈ жота буыны; **сээрний** ≈ арқа буыны; **сүүлний аскы** ≈ құймышақ сүйек буыны; 2. бунақ, буылтық; **хулсны** ≈ бамбук өсімдігінің бунағы; **дәрсний** ≈ шидің бунағы; **зэгсний** ≈ қамыстың буылтығы; 3. қабат, қыртыс, жықпыл, қатпар; **газрын хөрсний** ≈ жер қыртысының қабаты; **хад чулууны** ≈ жартақ қатпары; 4. кез, незде, дәуір, шақ, заман; **одоо** ≈ қазіргі кез, қазіргі шақ; **шинэ** ≈ жаңа заман, қазіргі дәуір; **дайны** ≈ сорғы кезі; **хувьсгалын** ≈ революциялық дәуір; **тайван** ≈ бейбіт кез, тыныштық кез; **манай** ≈ **д** біздің дәуірімізде, біздің заманымызда; 5. ұрпақ, буын; **хойд** ≈ кейінгі ұрпақ, болашақ буын; **ачийн** ≈ ұрпақтың ұрпағы кезі; ☆ **үе мөчний өвчин** буын, сарсу, сар буын (*ауру*); ☆ **үе шувтрах а**) кезегі біту, тиесісін орындау; б) дәуірі өту, өтіп кету; ☆ **үеэ олсон** кезі келген, күтіп тұрған, толғағы жеткен; дер кезіндегі; ☆ **үе үе** әлсін-әлсін, дүркін-дүркін, ауық-ауық, үздік-үздік, мезгіл-мезгіл; ☆ **үе холдох** туыстық алыстау,

өбере-шөбере болу; ☆ **үе сунжрах** өбере шөбере болу, туыстық алыстау; ☆ **үе мултрах** мүшелі жас үлкен болу; ☆ **нас үе** жас шамасы; ☆ **үейін хүй** тұрғылас, замандас, құрбылас, шамалас; ☆ **үейін нөхөр** сырлас, мүңдас; ☆ **үе унтрах** тұқым қуалау, ұрпақ қуу, ұрпаққа жалғасу; ☆ **тәр үейін** бичмәл ұрық жұрағат шектессе; ☆ **үе залгах** (маж) көкпе тою, көкпе дңкелену; көкпе әлдену; ☆ **үе залгамж-лах** ұрпақ жалғау, ұрпақ қуу, ұрпаққа жалғасу; ☆ **хойч үе** болашақ ұрпақ, кейінгі ұрпақ; ☆ **үейін үед** ұрпақтан ұрпаққа, дәуірден дәуірге, мәңгі-бақи; *грам.* ☆ **үгийн үе** сөздің буыны; ☆ **битүү үе** бітеу буын; ☆ **задгай үе** апық буын.

ҮЕ II: үе загас буылтық сүр (балық).

ҮЕ III: үе цагаан немесе. цагаан үе ақ селсеу (өсімдік).

ҮЕГҮИ 1. буынсыз; бунақсыз, буылтықсыз; ≈ мод бунақсыз аған; 2. ауыс. илгіш, майысқыл.

ҮЕЛҮҮЛӘХ I 1. (уақыт) кезенге бөлдіру, дәуірге бөлдіру, мезгілге бөлдіру; 2. (күй) үдетіру, көтерту.

ҮЕЛҮҮЛӘХ II (оқу) буындату, әб-жәттету.

ҮЕЛӘХ 1. кезенге бөлу, дәуірге ба-лу; 2. буындау, әбжәттеу; ≈ н унших буыялап оқу.

ҮЕН ақтышқан (күзен тұқымдас жән-дік).

ҮЕНЦӘР өбере; ≈ ах дүү өбере аға-іні; ≈ хүү өбере ұл.

ҮЕР 1. (су) сел, тасқын; ≈ ийн ус сел суы, селдің суы; **усны** ≈ **татрах** су тасқыны бөсеңдеу; 2. (жаңбыр) нөсер; ≈ **өрох** нөсер жауу; ≈ **асгах** нөсер күю; ≈ **буух** нөсер сел болу; ≈ ийн үүл нөсер бүлтгі.

ҮЕРЛҮҮЛӘХ 1. селдету, тасқында-ту; 2. нөсерлету.

ҮЕРЛӘЛ 1. тасқын болуы, сел бол-уы; 2. нөсер жаууы.

ҮЕРЛӘХ 1. (су) селдеу, тасу, тас-қындау; **гол** ≈ **өзен** тасу; 2. (жаңбыр) нөсерлеу, нөсер жауу; ≈ н **орсон бороо** нөсерлеп жауған жаңбыр.

ҮЕРХҮҮЛӘХ сырластыру, мұңдас-тыру, жағындастыру.

ҮЕРХӘХ сырласу, мұңдасу, жақын-дасу; ≈ **дэг хүүхән нь тәр** сырласатын әйелі сол.

ҮЕС 1. кезде, мезетте, тұста, дәуір-де, заманда; **тәр** ≈ сол кезде; **эне** ≈ осы мезетте; **орчин** ≈ қазіргі заманда; 2. сала, тармақ, буын; ≈ **гишүүн** сала мүше.

ҮЕТ I 1. буынды; **нэг** ≈ бір буын-ды; 2. қабағ, қатпар; ≈ **юм** қатпар нәрсе; ☆ **үет бичиг** буындық жазу (*тил*).

ҮЕТ II бунақты, буылтықты; ≈ **ургамал** бунақты өсімдік; ☆ **үет цагаан**

жатаған бидайық.

ҮЕТҮҮЛӘХ бунақтандыру, буыл-тықтандыру.

ҮЕТЭН 1. (дене мүше) буынды; 2. (хал, куат) буынды, қармаулы, қарулы, мөлжемді, күшті, әлді; ≈ **залуу** қару-лы жігіт.

ҮЕТЭН құрдас, құрбылас, замандас; ~гнйн настай жасты, жасы шамалас, тетелес.

ҮЕТӘХ бунақтану, буылтықтану; буын-буын болу.

ҮЕЧЛӘЛ дәуірлеуі, дәуірге бөлуі, кезенге бөлуі.

ҮЕЧЛӘХ дәуірлеу, дәуірге бөлу, кезенге бөлу; **дәлхнй дахны** түүхнй ≈ дүние жүзілік тарихты дәуірлеу.

ҮЕЭЛ = үеәлд.

ҮЕЭЛД шөбере; ≈ **ах дүү** шөбере аға-іні; ≈ **бәр** шөбере келін; = **хүү** шөбере ұл.

ҮЖИЛ (түс оңуы) қураған, қуарған, қуан қуғыл; ≈ **өвс** қураған шөл.

ҮЖРҮҮЛӘХ (нәрсе) қурату, қуар-ту, қуақдату, қуқылдату.

ҮЖРӘХ (нәрсе) қурау, қуару, қуаң-дау, қуқылдау; **арьс** ≈ тері қурау; **давуу** ≈ шүперек қуару; **мод** ≈ ағаш қуару.

ҮЖШИЛ (өң, түс) қурауы, оңуы, қуаруы, қуқылдауы, қуаңдауы.

ҮЙШИХ (өң, түс) қурай бастау, оңа-йын деу, қуара бастау, қуқылдайын деу, қуаңдайын деу.

ҮЗВӘР көрме; ≈ ийн газрууд көрме орындары; ≈ **т тавих** көрмеге қою.

ҮЗЛӘГ 1. көру, байқау, болжау, сы-нау; **эмчнйн** ≈ дәрігері байқау; **сайды** ≈ министр байқауы ≈ **явуулах** бай-қау жүргізу; 2. (дін) бал, балгерлік, сөуегейлік жора.

ҮЗЛӘГЧ (дін) балшы, бал ашушы, балгер, сөуегей, жора айтушы.

ҮЗМӘР 1. көрме бұйымы; **музейд** ≈ **дүтлуулах музейг** көрме бұйымда-рын жинау; ≈ **судлах** көрме бұйымын зерттеу; 2. көрмехана, көрме орны.

ҮЗМӘРЧ балшы, бал ашушы, бал-гер, жорашы, сөуегей.

ҮЗҮҮЛӘГЧ 1. көрсетуші; **үүннй** ≈ мұны көрсетуші; 2. көретін, көрсете-тін; ≈ **хүн тәр** көретін адам анау; көр-сететін атам сол.

ҮЗҮҮЛӘЛ көрсетім.

ҮЗҮҮЛӘЛТ көрсеткіш; **тооны** ≈ сая көрсеткіші; **бүх** ≈ **ээр түрүүләх** барлық көрсеткіш бойынша озу.

ҮЗҮҮЛӘН: үзүүлән таниулах көр-некті қурап, көрнекі қурап.

ҮЗҮҮЛӘХ 1. көрсету; **юмаа** ≈ сәп-гүй нәрсесін көрсетпеді; ≈ **ж авах** көр-сетіп алу; **сүр** ≈ айбын көрсету; 2. бер-ру, көрсету; **тусламж** ≈ көмек беру, көмек көрсету; 3. көріну, байқату; **эмчид** ≈ емшіге көріну, емшіге байқа-ту; ≈ **сургууль** байқату жаттығуы.

УЗУУР 1. үш, **зүүний** ≈ иенің үшы; **харандааны** ≈ қарындаштың үшы; **хурд** ≈ біздіген үш; **өргөсний** ≈ тікеннің үшы; **хэлний** ≈ тіл үшы; **курууны** ≈ саусақтың үшы; ≈ **гаргах** үш шығару, ұштау; 2. бас жақ, жоғарғы үш; **модны** ≈ ағаштың жоғарғы үшы; **уудың** ≈ таудың бас жағы, таудың төбесі; 3. **ауыс**. еکشелген, іріктелген, сыналған; ≈ **ийн бөх** еکشелген палуан, іріктелген палуан; ≈ **булаалдах** еکشелген соңғы екі палуан күресу; 4. **ауыс**. шек, шет; **зах** ≈ **гүй** шексіз, үшы-қырсыз; **нүдний** ≈ көз аясы, көз жетер шек; ≈ **хязгааргүй** шексіз-шетсіз; **сәтгәлний** а) көңіл тиянағы; б) бір нист, бір мақсат).

УЗУУРГҮН 1. үшсыз, үшы жоқ, доғал; ≈ **харандаа** үшсыз қарындаш; 2. **ауыс**. шексіз, үшы-қырсыз.

УЗУУРЛҮҮЛӘ-Х 1. ұштату, сүйірлету, үшын шығарту; 2. ұштатылу, сүйірлетілу, үшы шығартылу; ☆ **нүд** **УЗУУРЛҮҮЛӘХ** шеттетілу, сырттатылу, шетке шығарттыру.

УЗУУРЛӘГДӘ-Х 1. ұшталу, сүйірлену, үшы шығарылу; 2. (*палуан*) сыналғу, еکشелу, іріктелу.

УЗУУРЛӘ-Х 1. ұштау, сүйірлеу, үшын шығару; **шөвөг** ≈ бізді ұштау; 2. (*палуан*) сыналғып озу, еکشеліп озу, іріктеліп озу; ☆ **нүд** **УЗУУРЛӘХ** шеттету, сырттату, шетке шығару.

УЗУУРСӘГ (*тері*) түлеме; **хонины** ≈ **арс** түлеме қойдың терісі; ≈ **дәэл** түлеме тері ішік.

УЗУУРСӘГЛӘ-Х (*тері*) жүні тегістелу, түлемелену.

УЗУУРТ 1. (*нәрсе*) ұшты, үшы бар; 2. (*көңіл, мақсат*) бағытты, бетті; **нэгэн** ≈ **сәтгәлээр зүтгәх** бір бағытты мақсатпен ұмтылу.

УЗУУРТӘЙ 1. (*нәрсе*) үшы бар, ұшты; 2. таусыншық, түгесіншік, сон.

УЗУУРХӘ-Х (*мінез*) кеуделеу, ентелеу, кимелеу.

УЗУУШТӘЙ көрерлік, көруге болатын, көрерліктей; ≈ **жүжит** көрерлік пьеса.

УЗШИЛ көрінер; көрінер белгі.

УЗЭГ 1. қаламұш; **төмөр** ≈ темір қаламұш; **хулсан** ≈ қамыс қаламұш; 2. қалам, қаламсап.

УЗЭГДҮҮЛӘ-Х көріндіру, байқалдыру.

УЗЭГДЭЛ 1. көрініс, құбылыс; **байгалийн** ≈ табиғат көрінісі; ≈ **ийн мөн чанар** құбылыстың мәні; **ердийн** ≈ а) қарапайым көрініс; б) саятка айналуы, әдетке айналуы; **хоосон** ≈ жалған құбылыс, бекер нәрсе; 2. (пьеса) көрініс; **жүжгийн нэг** ≈ пьесаның бір көрінісі.

УЗЭГДӘ-Х көріну, байқалу; **хөлөөс** ≈ алыстан көріну; ☆ **үзәдәх сар ай жаңасы** ай көріну.

УЗЭГДӘШГҮЙ 1. көрінбестей, көрінбейтін; көз жеткісі; ≈ хол көрінбестей алыс; 2. **ауыс**. өте, тым, аса; ≈ **сайхан**

өте әдемі, тым әсем; ≈ **муухай** өте жайсиз, тым нашар; 3. кездесе бермейтін, көріне бермейтін; ≈ **ховор** кездесе бермейтін сирек.

УЗЭГЧ көруші; ≈ **ийн хувьд хәлэхэд** көруші тұрғысында сөз еткенде; ≈ **олон** көруші жұрт, көрермен.

УЗЭЛ көзқарас; пікір, ой; **ертонцийг** үзэх ≈ дүниеге көзқарас; ≈ **суртал** идеология, насихат; ≈ **санаа** көзқарас, идея; **улс төрийн** ≈ саяси көзқарас; **ардчилсан** ≈ т демократ; **үндәсний** ≈ ұлттық көзқарас; **дәвшилт** ≈ әділетті идея, ілгері даму идеясы, алға басу идеясы; **харгис** ≈ дұшпандық көзқарас, жауыздық көзқарас, әділетсіз идея; **зөв** ≈ дұрыс идея, дұрыс көзқарас; **буруу** ≈ теріс көзқарас, теріс идея; ≈ **баримтлал** ұстанған көзқарасы.

УЗЭЛДӘ-Х 1. көрісу; 2. **ауыс**. күресу, алысу, жағаласу.

УЗЭЛТӘЙ көзқарасты, пікірлі, ойлы, көзқарасы бар, пікірі бар, ойы бар; **марксист** ≈ маркстік көзқарасты; **эх оронч** ≈ отаншыл көзқарасты; патриот **идеалист** ≈ идеялистік көзқарасты.

УЗЭЛТЭН көзқарастылар, пікірлілер, ойлылар; **ардчилсан** ≈ демократиялық көзқарастылар; **бөөрөнхий** ≈ оппозиционер; **ард** ≈ халықшылдар, демократтар.

УЗЭЛЦӘ-Х 1. көрісу, өзара жолығысу, кездесу; 2. **ауыс**. күресу, алысу, жағаласу.

УЗЭЛЧ—үзәлгч.

УЗЭМ жүзім, мейіз; **усан** ≈ су жүзімі; **усан** ≈ **ийн чихэр** су жүзімінің шекері; ≈ **идэх** мейіз жеу.

УЗЭМЖ I көрік, әлпет, ажар, кейіп, кескін; ≈ **сайтай** көрікті, әлпетті; ≈ **муутай** көрікіс, ажарсыз, кейіпсіз.

УЗЭМЖ II қарау, қарап шеңу, ...деп қору, ...деп санау, ... деп өспітеу, білгенінше; ≈ **ээр өлгөх** қараумен беру, ...деп көріп беру; ≈ **мәднә** қарауы біледі, ...деп көруі біледі.

УЗЭМЖГҮЙ көрікіс, әлпетсіз, ажарсыз, кейіпсіз, кескінсіз; ≈ **харагдах** көрікіс көріну.

УЗЭМЖИТ көрікті, әлпетті, ажарлы, кейіпті, кескінді; ≈ **сайхан нутаг** көрікті әсем мекен.

УЗЭМЖТӘЙ—үзәмжит.

УЗЭМЧ жүзімші, жүзім егуші.

УЗЭМЧИН үзәмчин (*Моңғолдың бір тайнасы*); ≈ **аялгуу** үзәмчин диалектісі.

УЗЭСГЭЛЭН 1. сұлу, сымбат, келбет, көрік; ≈ **төгәлдөр охин** қас сұлу қыз, асқан сұлу қыз; 2. көрме; **хөдөө аж ахуйн** ≈ ауыл шаруашылық көрмесі; **ардын** ≈ халық көрмесі.

УЗЭСГЭЛЭНТ—үзәсгәләнтәй; ≈ **сайхан байгаль** көрікті әсем табиғат.

УЗЭСГЭЛЭНТӘЙ 1. сымбатты, келбетті, сұлу көрікті; ≈ **охин** келбетті қыз; 2. (*табиғат*) әсем, әдемі, көрікті, құлпырған, түрленген, жайнаған, сұлу; ≈ **цәцәр.тәг** құлпырған бақша.

УЗЭ-Х 1. көрү; зураг ≈ сурет көрү; **толинд** ≈ айнадан көрү; **нүдээрээ** ≈ көзүмөң көрү; **кино** ≈ кино көрү; 2. оқу; үйренү; **ном** ≈ кітап оқу; **гадаад хэл** ≈ шет тилин үйренү; 3. **байқау**, тексеру, бақылау, ацдау; **өвчтөнийг** ≈ эд эм өгөв наукасты байқап ем берді; 4. сынау, есептеу, ойлау, көрү; **зов гэж** ≈ дүрыс деп санау, дүрыс деп көрү; **буруу гэж** ≈ теріс деп санау, теріс деп көрү; 5. (*бал*) ашу, жору; **төлөг** ≈ бал ашу, балгерлік істеу; **дал тавьж** ≈ жауырынмен жору, жауырынга қарап түспал айту; 6. шегу, тарту, кешу, көрү; **зовлон** ≈ мехнат тарту; **гачигдал** ≈ мұңтаждық көрү; 7. сынау, байқау, тексеру; **хүчээ** ≈ күшин сынау; **янзы нь** ≈ инетін байғау; 8. (*дам*) тату, көрү; **амты нь** ≈ дөмін тату, дөмін көрү; **давсы нь** ≈ түзын тату, түзын көрү; 9. (*төлім*) тырмысу, тырмысын бағу, көрү; **хичээж** ≈ тырмысып бағу; **биеэ барьж** ≈ тәзіп көрү, өзін ұстай білу; **тогтоож** ≈ токтатып алу; ☆ **их юм** үзэх ысылу, көндігу, көпті көрү; ☆ юм **үзэж нүд тайлаж** көпті көріп ысылған, көпті көріп көндіккен; ☆ **хал үзэх** азап шегу, мехнат көрү; ☆ **хал үзэж, хашыр суусан** алыс-жуықты жорытқан, аңы-туңыны татқан; көпті көріп ысылған, көпті көріп көндіккен; ☆ **үзэх** харах асырау, жаны ашу, қарайласу; ☆ **үзэх ядах** үзэл өшпөнділік, жек көрүшлик, жаренушлик.

УЗЭШГҮЙ көрместей, көрместей, на- шыр, жайсыз; ≈ муухай көрместей на- шар.

УЗЭЭГҮЙ 1. көрмеген, көрген жоқ; **огт юм** ≈ еш нәрсе көрмеген; **би** ≈ мен көрмеген нәрсе; **би** ≈ мен көр- гем жоқ; **чи** ≈ сен көрген жоқсың; 2. жолькыларан, көзікпеген; жольқтырма- ган, көзіктірмеген; ≈ юм көзікпеген нәрсе көзіктірмеген нәрсе; ☆ **Узээгүй юм үзэж, үхэр** цамаа харайх сиыр жы- нын шақырып, сиыр бақсы ойнату.

УЗЭЭС I од. көтек; ≈ хөднийнээ ир- чихжээ көтек, алдагашан көп қойыпты.

УЗЭЭС II тегінде, екезде, тегіннен, екемден; о баста, ау баста; ≈ **тнийм байсан** тегінде солай болған, о баста солай болған.

ҮЙ қаншама, қанша, көп, неше; ≈ олон қаншама көп; ≈ түмән хүн қан- шама көп адам; ≈ түмән адуутай мың- ғырылған қалың жылқысы бар.

ҮЙЛ 1. қимыл, іс, әрекет; ≈ **хэрэг** іс, іс-әрекет; ≈ **ажиллагаа** қызметі, іс- әрекеті; **сайн** ≈ жақсы іс, жақсы әре- кет, жақсылық; **муу** ≈ жаман іс, жа- ман әрекет- жаманшылық; ≈ **хийх** іс істеу, жұмыс істеу, әрекет істеу; 2. тігін, іс; ≈ **их хийх** көп іс тігу; ≈ **сайтай** тігінге шебер, іс тігуге шебер; ≈ **муутай** тігінге нашар, іске олақ; ≈ **бүт** ісің өңсін, ісің ілгері

бассын; 3. азап, бейнет, мехнат; ≈ **ээ эдлэх** азап шегу, бейнет көру, мехнат тарту; ≈ **ээ үзэх** азап көру, бейнет кө- ру; **ий нь үзүүлэх** көзөгесін көгерту, көкесін таныту, азап шектіру, бейнет көрсету; ≈ **там** ашы-азап; ауыр-азап; ≈ **зовлон** ауыр азап, ауыр бейнет; ≈ **тамаа қайх** ауыр азап тарту, ауыр бей- нет кешу, қатты қиналу; **ийн үр** аз- аптың кесірі; бейнеттің зардабы; ☆ **үйл нь ирэх** өлім келу, ажал түрту, қаза келу; ≈ **нь ирсэн хулгана муурын бөөрийн маажина** ажал түрткен тыш- қан, мысықтың бүйрін түрткілер □ тышқанға өлім керек, мысыққа ойын керек.

ҮЙЛГЭ-Х (*ас, тамақ*) салдыру, үйді- ру.

ҮЙЛДВЭР 1. өндіріс; **боловсруулах** ≈ өңдеу өндірісі; **вэхмэлийн** ≈ тоқы- ма өндірісі; **гутлын** ≈ аяқ киім өндірі- сі; **ийн ажилчяж** өндіріс жұмысшысы; **малтах** ≈ қазба өндірісі; **хүнд** ≈ ауыр өндіріс; **хөнгөн** ≈ жеңіл өндіріс; **гар** ≈ көл өндірісі; **хүнсний** ≈ азық-түлік өндірісі; **ийн бүтээгдэхүүн** өндіріс өнімі, **ийн эрон** өндірісті ел; 2. (*көне*) іс, әрекет.

ҮЙЛДВЭРЖИ-Х өндірістену, өндірі- істі болу.

ҮЙЛДВЭРЖҮҮЛЭ-Х өндірістендіру, өндірісті болдыру.

ҮЙЛДВЭРЛҮҮЛЭ-Х (*өлім*) өндірту, өндіріп шығарту.

ҮЙЛДВЭРЛЭЛ 1. (*өлім*) өндірту, өн- діріліп шығару; 2. өндіріс; **ийн харь- цаа** өндіріс қатынасы.

ҮЙЛДВЭРЛЭ-Х өндіру; **нь гаргах** өндіріп шығару; ☆ **үйлдвэрлэх хүчин** өндіріш күш, өндірістік күш.

ҮЙЛДВЭРЧИН 1. кәсіпкер, өндіруші (*адам*); 2. (*мекеме*) кәсіподақ, кәсіпші- лер одағы; **ий эвлэл** кәсіпкер ода- ғы; **ий эвлэлийн гишүүд** кәсіподағы- ның мүшесі.

ҮЙЛДГЭХ (*жұмыс, әрекет*) істету; ≈ **ял өйбек** істету соты.

ҮЙЛДҮҮЛЭ-Х (*жұмыс*) істету.

ҮЙЛДЭЛ 1. әрекет, қимыл, іс; 2. әсер, ықпал; **харилцан** ≈ осара әсер- лестік.

ҮЙЛДЭ-Х істеу, жасау; ≈ **ажил нь** істейтін жұмысы; ≈ **сөз буруу хэргийг** гэмшив істеген теріс қымысына өкін- ді; ≈ **орон жұмыс** істейтін орын; ☆ **үйлдэхийн тийн** ялгал көмектес септік (*грам.*).

ҮЙЛДЭХҮҮН өнім; **ий яс чапар** өнімнің сапасы; **ий өөрийн өртөг** өнімнің өзіндік құны.

ҮЙЛЗЭ-Х 1. (*су, жел*) толқу, тербе- лу, ұйтқу; **далайн ус давлан** ≈ мұхит суы ирдей толқу; **салхи хоролзон** ≈ жел ұйтқып тию; **галын дөл сажин** ≈ от жалыны ырғала шалқу; 2. (*көңіл*) қобалжу, бұзылу, толқу; **сэтгэл** ≈ кө-

ніл толқу, көңіл қобалжу.

ҮЙЛС 1. іс, әрекет; көздеу, мақсат; ≈ **бүтәх** іс орындалу; мақсат жүзеге асу; 2. бақ, салым, несібе; ≈ **нь харлах** бағы қайту, аузының салымы жоқ. несібесі кету.

ҮЙЛСҮҮІ 1. (іс, әрекет) сәтсіз, орайсыз; пайдасыз, нәтижесіз; ≈ **явдал** сәтсіз іс, орайсыз оқиға; **ямар** ≈ **өдөр өз?** нектен нәтижесіз күн еді? 2. бақсыз, салымсыз, несібесіз, бағы жоқ, салымы жоқ, несібі жоқ.

ҮЙЛСТӘЙ 1. (іс, әрекет) сәтті, орайлы; пайдалы, нәтижелі; **их л** ≈ өте сәтті; 2. бақты, салымды, несібелі; бағы бар, салымы бар.

ҮЙЛТ істі, әрекетті; ☆ **үйлт нэр** есімше (грамм.).

ҮЙЛТӘЙ 1. істі, әрекетті; 2. ауыс. күнәлі, айыпты, қылмысты.

ҮЙЛЧИН тігініші, ісмер, істі, шебер.

ҮЙЛЧІЛГӘЭ 1. даяшылық; ≈ **ний** газар даяшылық орны; ≈ **сайтай** даяшылығы жақсы; ≈ **муутай** даяшылығы нашар; ≈ **г сайжруулах** даяшылықты жақсарту; 2. күтім, бал.

ҮЙЛЧҮҮЛӘ-Х 1. күттіру, күткізу, баптау, даяшылық істеу; 2. = **үйлчлэгдэх**; 3. адал қызметтеу, адал еңбек істеу.

ҮЙЛЧЛЭГДЭ-Х күтілу, бапталу, даяшылық істеліну.

ҮЙЛЧЛЭГЧ даяшы, күтуші; ≈ **хүн** даяшы адам, күтуші адам; ≈ **ээр ажнла**х даяшы болып істеу.

ҮЙЛЧЛЭЛ 1. даяшылық, күтушілік; ≈ **ийн байдал** даяшылық жағдайы; 2. адал еңбек, адал қызмет; 3. әсер, ықпал; **харилцан** ≈ өзара әсерлесік.

ҮЙЛЧЛӘ-Х 1. күту, баптау; даяшылық істеу; **эцэг эхдээ** ≈ әке шешені күту; **зоцод** ≈ қонақтарға даяшылық істеу; 2. қызметтеу, еңбек істеу; **эх орондоо үгэч шудрага** ≈ отанлына шын, адал еңбек істеу.

ҮЙМРӘ-Х (көңіл, ой) алаңдау, қобалжу, алаң болу; ≈ **сэн сэтгэл** алаңдаған көңіл.

ҮЙМҮҮЛӘ-Х 1. (көңіл, ой) алаңдату, қобалжыту, алаң болдыру; 2. (іс, әрекет) мазасыздандыру, тынышсыздандыру, мазасын кетіру, тыншың кетіру, беймазалау, мазалау, өбігерлендіру, абыржыту; **хүүхдүүд ээ. битгий** ≈ **эрэй** балалар, мазаламандар.

ҮЙМЦҮҮЛӘ-Х 1. апыр-топыр болдыру, топырластыру, жабырлату; 2. (ой, көңіл) мазалау, беймазалату, мазасың кетіру, тыншың кетіру; 3. (жел, жаңбыр) көтерілу.

ҮЙМЦӘ-Х 1. апыр-топыр болу, топырлау, жабырлау; 2. (көңіл, ой) мазалану, тынышсыздану, дегбірсідену, маза кету, тыншың кету, дегбірі қашу; 3. (жел, жаңбыр) көтерілу; **салхн** ≈ жел көтерілу.

ҮЙМЭЛДӘ-Х 1. апыр-топыр болысу, топырласу, жабырласу, жиылысу; 2.

өзара соқтығысу, маза кетірісу, тыныш кетірісу, бірінші бірі мазасын кетіру.

ҮЙМЭЛЦӘ-Х 1. өзара топырласу, өзара жабырласу, апыр-топыр болысу; 2. (көңіл, ой) өбігерлену, абыржысу, өзара мазасыздану.

ҮЙМЭН 1. топырлау, жабырлау, жиналу, апыр-топыр болу; ≈ **ж** ≈ **ж байна** апыр-топыр болып жатыр; 2. (ой, көңіл) алаңдау, қобалжу, алаң болу; өбігерлену, абыржу; **дотөр** ≈ іштей қобалжу; **сэтгэл** ≈ көңіл алаңдау.

ҮЙМЭН 1. айғай-шу, апыр-топыр; ≈ **бужигнаан** апыр-топыр айғай-шу; ≈ **шууниан** у-шу, астан-кестен; 2. бүлік, жаңжал, сойқан; ≈ **самуун** дау-жаңжал, бүлік-шатақ; **хөл** ≈ ұрыс қақтығыс.

ҮЙМЭНЧ 1. айғайшы, айқайшы; 2. бүлікші, жаңжалшы, бүлік шығарушы, жаңжал шығарушы.

ҮЙРМЭГ 1. үгілген, ұнтақ, майда, ұсақ; ≈ **ээгий** үгілген ежігей; ≈ **ааруул** ұнтақ күрт; ≈ **шороо** майда топырақ; 2. үгіліш, үгітілгіш, үгілмелі.

ҮЙРҮҮЛӘ-Х үгу, үгіту, ұнтақтау, ұсақтау, майдалау.

ҮЙРЭМ—үйрмэг.

ҮЙРӘ-Х үгілу, үгітілу, ұнталу, ұсақталу, майдалану; ≈ **ч унах** үгіліп тұсу; **боов** ≈ бауырсақ үгітілу; **талх** ≈ нан үгілу.

ҮЙС тоз (қайыңның қабығы) ≈ **эн хувин** тоз шелек; ≈ **ээр гал ноцоох** тозбен от тамызу; ≈ **эн түүс** тоз шыныған (ыдыс).

ҮЙСЛӘ-Х 1. тоздуу, тозбен қаптау; **хутганы хуй** ≈ пынақтың қынын тозбен қаптау; 2. тоз сыдыру; қабық сыдыру; **хусыг** ≈ қайыңның тозын сыдыру; **мод** ≈ араш қабығын сыдыру.

ҮЙТЭН: үйтән хуар масаты (мата); ≈ **дээл** масаты шапан.

ҮЙ-Х I 1. үю, жинау, топтау; 2. салу; **тогоонд мөх** ≈ қазанға ет салу; **цай** ≈ шай салу.

ҮЙ-Х II 1. бату, көмілу, малтыту; **усанд** ≈ **ж: үхэх** суга көміліп өлу; 2. үйілу, үйігу, жиналу, топталу.

ҮЙЧҮҮР ұйық құмар (түрлі-түрлі жәндіктердің суретіне баға белгілеп, асық үйреді). Түскен саны бойынша ұтысатын ойын); ≈ **наадах** ұйық құмар ойнау.

ҮЛ (болымсыздық) ≈ **ма**, ≈ **ме**, ≈ **ба**, ≈ **бе**, ≈ **па**, ≈ **пе**: бей-, емес. ≈ **болох** болмау, болмайтын; ≈ **барак** тауыспау, таусылмау; таусылмайтын, таусылмайтың; ≈ **таннх хүн** бейтаныс адам, танымайтын адам, таныс емес адам; **орж** ≈ **болно** кіруге болмайды; ☆ **бичиг** **үл** мэдэх **явдал** сауатсыздық, хат білмеушілік; ☆ **үл барам** ғана қоймай, ол олма, қоймай, ≈ қанымен (**≈ кечимен**, ≈ ғанымен, ≈ ғенімен) қоймай; ☆ **үл хөдлөх хөрөңгө** қозғалыссыз мүлік, негізгі дәулет; ☆ **үл тоох** елемей, ескермей, санға салмау; ☆ **үл мэдәч** **болох** мүләймәсу, білмегенсу, мүсәнірсәу, тө-

лімеу, жылымсу.

ҮЛБИЙЛГЭХ 1. (қозғалыс) үлбендеу, ілбиту, баяу жүргізу, жылыстату, бәсеңдету, баяулату; 2. (дәм) жылымшы болдыру, сүйкімсіз болдыру; 3. (сапа) үлбіреу, ілбиту, имиту.

ҮЛБИЙ-Х 1. (қозғалыс) үлбендеу, ілбу, жылыстау; бәсеңдеу, баяулау; **эрч нь** ≈ екпіні бәсеңдеу; 2. (дәм) жылымшылану, сүйкімсіздену, жылымшы болу, сүйкімсіз болу; **амт нь** ≈ дәмі жылымшы болу; 3. (сапа) үлбіреу; **ілбию**, **илбию**, **нэг** ≈ сән амьтан бір үлбіреген жан.

ҮЛБЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (қозғалыс) үлбендету, ілбендету, ілбиту; **жылыстату**; 2. (хал-қуат) мықшындату, имендету, бүкшеңдету.

ҮЛБЭГНЭ-Х 1. (қозғалыс) үлбендеу, ілбендеу, ілбию; **жылыстау**; 2. **мықшандату**, **имендеу**, **бүкшеңдеу**.

ҮЛБЭГЭР 1. (қозғалыс) үлбірек, жылыс, баяу, ақырын, сылбыр; 2. (дәм) жылымшы, солғын, сүйкімсіз; ≈ **амттай** жылымшы дәмді, дәмі солғын; 3. (сапа) бос, үлбірек, үлбіреген; **ілбиген**, **имиген** ≈ **эрчтэй дэсэ** бос ширатылған жін; ≈ **бие** үлбіреген дене, **илбиген** дене; ≈ **ястай** әд үлбірек дене.

ҮЛБЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. үлбірендету, желбір-ендету; 2. ілбендету, имендету.

ҮЛБЭЛЗЭ-Х 1. үлбірендеу, желбір-ендеу; 2. ілбендеу, имендеу.

ҮЛБЭН моншақ; ≈ **хэлхэж** зүүх моншақ тізіп тағу.

ҮЛБЭР қалған, қалдық; ≈ **хоол** қалдық тамақ.

ҮЛГҮҮЛЭ-Х 1. (төл) емгілету, түрткілету, түрткілетіп емізу; 2. (бала) емізе беру, емпіктен аузын алдырмау.

ҮЛГЭН: үлгән салған жүдеп-жадаған, арып-шаршаған, жүдеген, арықтаған.

ҮЛГЭР I ертегі: ардың ≈ халық ертегісі; ≈ **хэлэх** ертегі айту; **явған** ≈ ауыз ертегі; ≈ **домог** ертегі аңыздар; **бадараны** ≈ диуананың ертегі; **эгт** ≈ мысал ертегі; ≈ **ийн** баатар ертегі көбінесе.

ҮЛГЭР II 1. үлгі, кейп, пішін, кескін; **жалғайн** ≈ тымақтың үлгісі; **авых үлгі алу**; 2. өнерге, тәлімге үлгі сөйлеу; ≈ **авых**, **сағраас** жигішні зайлақ жақсыдан үлгі алу, **жаманған** шіркену; ≈ **яһнээ** болох үлгі болу; **дүр а** үлгі бойына; **б**) өнерге, үлгі.

ҮЛГЭРЛҮҮЛЭ-Х үлгі өткізу, өнерге етілау, өнерге түтқызу.

ҮЛГЭРЛЭЙ үлдік, өнеретік, тәлімдік.

ҮЛГЭРЛЭ-Х үлгі ету, өнерге ету, өнерге түзу, кейп ету; ≈ **ж хэлэх** үлгі етіп айту, үлгі ретінде айту; өнерге алды өнерге тағу.

ҮЛГЭРЛЭШҮҮ 1) үлгі өткізетін өнерге түтпастай, тәлімге алмастай; 2) сөзіндырмастай; **тендесі жоқ**.

ҮЛГЭРЧ ертегіші, ертегіші; ≈ **туульч**

ертегіші, жырау.

ҮЛГЭХ 1. (төл) емгілеу, түрткілеп ему, қақтап ему; 2. (бала) еме беру, емшеккен аузын алмау; **хөхөө үргэлж** ≈ **ж байх а**) емшегін ұдайы түрткілеп еме беру (төл); **б**) емшектен аузын үнемі алмау (бала).

ҮЛДБЭР (нәрсе) қалған нәрсе.

ҮЛДҮҮР (аспан) қаққыш, үркіткіш, құрыш; **ялааны** ≈ шыбын қаққыш.

ҮЛДЭГДЭЛ қалдық, сарқыншақ, сарқып; **юмны** ≈ нәрсең қалдығы; ≈ **хоол** тамақтың қалдығы, қалған тамақ; **цайны** ≈ пгайдың сарқыны; **хуучин** нийгмийн ≈ көне қоғамның сарқыншағы.

ҮЛДЭГДЭ-Х I 1. (нәрсе) қалыну, қалтырылу, қалу, сақталу; 2. (қозғалыс) қалтырылу, қалу, бір орында болу.

ҮЛДЭГДЭ-Х II (қозғалыс) қуалану, қуылу.

ҮЛДЭЛ қалдық, қалған нәрсе; ≈ **нь энэ** қалдығы осы; ≈ **хэтрэл** қалдығы артығы, артық-ауысы.

ҮЛДЭХ I 1. (нәрсе) қалу, сақталу; ≈ **сән юм** қалған нәрсе; **огт** ≈ **эгүй** түк қалмады; 2. (қозғалыс) қалу, жүрмеу, болу; **гэртээ** ≈ үйде қалу, үйде болу.

ҮЛДЭХ II (қозғалыс) қуу, қуалау; ≈ **н хөх** қуалау, артынан қуу; ≈ **н зайлуулах** қуып жоғалту.

ҮЛДЭЦ қалдық, сарқын, сарқыншақ, қалған нәрсе; **бага зэрэг** ≈ аз-мүз қалдық; ≈ **сайтай** әжептәуір қалған; ≈ **муутай** жөнді қалмаған, қалдығы барды-жоқты; ≈ **тэй сайн юм** есте қаларлық көрім нәрсе.

ҮЛДЭХ I 1. (нәрсе) қалдыру, сақтату; ≈ **сән юм** қалдырған нәрсе; 2. (қозғалыс) қалтыру, жүргізбеу, болдыру; **эндээ** ≈ мұнда қалтыру, осында болдыру.

ҮЛДЭХ II (қозғалыс) қуалау, артынан қуу.

ҮЛЖГЭР—үлбегэр.

ҮЛЖИГНЭ-Х 1. (нәрсе) үлбірендеу, үлбіректеу; 2. (адам, жәндік) имендеу, ілбиген, ілмендеу.

ҮЛЖИЙЛГЭ-Х—үлбегнүүлэх.

ҮЛЖИЙ-Х—үлбегнэх.

ҮЛЖИЛЗЭ-Х—үлбэлзэх.

ҮЛИИ тышқан қорық, қорыс; ≈ **тэй** газар тышқан қорықты жер, қорысты нәр; ≈ **д ойчх** тышқан қорыққа жығылу.

ҮЛИИРЭ-Х (тышқан) қорықтану, қорықтану.

ҮЛИИТЭ-Х (тышқан) қорықты болу, қорысты болу.

ҮЛИИШИ-Х қорықтана бастау, қорықтана бастау.

ҮЛТ 1. күл-талқан, быт-шыт, борша-босқа; ≈ **қоқх** соғып күл-талқан қылу; 2. озілгенше, елкірегенше; ≈ **чанах** езілгенше қайнату.

ҮЛТЛҮҮЛЭ-Х—үлтрүүлэх.

ҮЛТЛЭ-Х—үлтрүүлэх.

ҮЛТРҮҮЛЭ-Х 1. қажалту, мұжылту.

мұқалту; 2. шырту, қоздыру, сөйрту; 3. (*ег, тамақ*) елжірету, аялату; 4. *ауыс*, *сау*, *қанау*, *қаннау*, *жанну*.

ҮЛТРЭ-Х 1. (*норес*) қажалту, түйы-
лу, мұқалу; 2. шырттылу, қозу, сөйру;
3. (*ас, ет*) елжірту, есілду; 4. *ауыс*, есі-
лду, қаналу, қиналу, жаннуылу.

ҮЛТЧИ-Х 1. қажалау, мұшынды; 2.
жыртқылау, тоздыра беру, ескіргі беру;
3. (*ег*) есілтіп жіберу, елжіретіп
жіберу; 4. *ауыс*, қанап беру, *сау* беру,
қинап беру, *жанну* беру.

ҮЛТЭС 1. сынық, жарынышақ, жар-
ықшақ; 2. үгінді, уақ; 3. тамтық ≈
ч алға тамтық та жоқ.

ҮЛТЭСРҮҮЛЭ-Х 1. сынық ет, жар-
ықшақтау, жарықшақтау; 2. үгінді-
тау; 3. тамтықтау, тамтық ету.

ҮЛТЭСРЭ-Х 1. жарынышақтау, жар-
ықшақтау, сынық, сынық болу; 2.
үгілду, үгінділу; 3. тамтықтау, тамтық
болу.

ҮЛҮҮ-илуу.

ҮЛҮҮДҮҮЛЭ-Х-илуудуулах.

ҮЛҮҮДЭ-Х-илуудэх.

ҮЛҮҮР күйенге таразы (көзбенің
салмағын немесе өлшеуін кұрал).

ҮЛҮҮХЭН-илуулах.

ҮЛҮҮЧЛЭ-Х=илуучлах.

ҮЛҮҮЧЛҮҮЛЭ-Х=илуучуулах.

ҮЛХГЭР 1. (*байлау*) бос, босан, қол-
қылдақ; ≈ *уаа* бос байлау; 2. (*ас*,
тамақ) демеу, жылыныны ≈ амт жы-
лымыны демеу; 3. (*күш, қуат*) ілбиген, им-
нген, дінкесіз; ≈ *бие* ілбиген демеу; 4.
(*жип*) бос ширатылған, бос өсілген; ≈
дәсе бос ширатылған жип.

ҮЛХИЙ (*ерін*) кезерген, жарылған;
базданған, оңезденген; ≈ амтай ерні
кезеген; ≈ *болөх* ерні базданға кет-
ту.

ҮЛХИЙЛГЭ-Х 1. (*байлау*) босандыту,
қолқылдату; 2. (*ас, тамақ*) демеуденді-
ру, жылымынландыру; 3. (*күш, қуат*) іл-
бигу, имити, дінкесіздендіру; 4. (*жип*)
бос ширату, бос есу.

ҮЛХИРЭ-Х (*ерін*) кезеріп кету,
жарылып кету; базданып кету, оңезде-
ніп кету.

ҮЛХИЙ-Х 1. (*байлау*) босансу, босау,
қолқылдау; 2. (*ас, тамақ*) демеудену,
жылымыншылау; 3. (*күш, қуат*) ілбигу,
имно, дінкесіздену; 4. (*жип*) бос шир-
ау, бос есілу.

ҮЛХЭГНҮҮЛЭ-Х 1. қолбаңдату, қол-
қылдау; 2. (*тағам, ас*) дөмін келтіру,
жылымыншыландыру; 3. (*күш, қуат*) іл-
бигу, имити, дінкесіздендіру; ілбигендіту,
имендіту; 4. босандыту.

ҮЛХЭГНЭ-Х 1. қолбаңдау, қолқыл-
дау; 2. (*ас, тағам*) жылымыны тату, су
тату, дөмсідену; 3. (*қуат, күш*) имен-
деу, ілбигену; 4. босансу.

ҮЛХЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. қолбаң-қолбаң
еткізу, қолбаң-қолбаң еткізу, қолп-қолп
еткізу; 2. имен-имен қақтыру, ілбең-іл-
бең жүргізу.

ҮЛХЭЛЗЭ-Х 1. қолбаң-қолбаң ету,

қолқаң-қолқаң қағу, қолп-қолп ету; 2.
имен-имен қағу, ілбең-ілбең жүру.

ҮЛШҮҮ 1. (*сана*) өте тамаша, тең-
десі жоқ, ерекше жақсы; 2. (*жашар*)
өлшеусіз, шексіз, ұшы қырысыз.

ҮЛЭГ I (*өң-түс*) құбаң, құқыл; ☆
үлэг гүрвэл аңдаһар, динозавр (*алып*
кесертке).

ҮЛЭГ II мензыгыр, мен-зен, дел-сал;
менрейген, аңырған; ≈ **өвчтэй** мензы-
гыр ауру; ≈ **болөх** мен-зең болу, дел-
сал болу.

ҮЛЭГДЭЛ-үлдэгдэл.

ҮЛЭМЖ 1. өте, аса, тым, недөуір;
көп, ауданы; ≈ **хүчтэй** өте күшті; ≈
сайн недөуір жақсы; ≈ **хэмжэнэй** көп-
теген; ≈ **олон** өте көп; 2. алын, ұлы,
асқан, орасан; ≈ **биетэн** алын денсәй-
лер; ≈ **их** орасан көп; ≈ **укаантан** ас-
қан ойшыл, кемелер, дөнышпан.

ҮЛЭМЖИД-үлэмж.

ҮЛЭМЖДҮҮЛЭ-Х 1. (*сан*) өте кө-
бейту, аса асыру, тым молайту, тым

көбейту; недөуір қосу, недөуір көбей-
ту; 2. (*көлем*) үлкейту, ұлғайту.

ҮЛЭМЖДЭ-Х 1. (*сан*) өте көбею, аса
асу, тым молаю, тым көбею, недөуір
қосылу, недөуір көбею; тоо **нь** ≈ саны
көбею 2. (*көлем*) үлкею, ұлғаяу; хэм-
жээ ≈ көлемі үлкею.

ҮЛЭМЖЛЭ-Х 1. (*сан*) көбейту, қосу,
молайту; 2. (*көлем*) үлкейту, ұлғайту,
зорайту.

ҮЛЭМЖХЭН недөуір, сдөуір, бұрта-
лай, өксіптеуір; ≈ **мал** недөуір мал; ≈
бараа недөуір қажетті заттар; ≈
хэсгий нь бұралаң болегін.

ҮЛЭ-Х I қалу, жүрмеу.

ҮЛЭ-Х II күйентемей өлшеу, дол-
барлап өлшеу.

ҮЛЭЭВЭР үрлеме (*аспан*) үшпiрiк
(*үрлейтін аспан*).

ҮЛЭЭГДЭ-Х үрлему, үрліу.

ҮЛЭЭГҮҮР 1. сырнай; 2. (*от*) үрле-
гін, үрлейтін галың; ≈ *от* үрлегін тү-
тің; 3. үлэзвэр; ≈ **хөгжим** үрлеме ас-
пап, үрлейтін аспап.

ҮЛЭЭГҮҮРЧ 1. сырнай тартқысы; 2.
үрлүсін, үрлен ойнаушы.

ҮЛЭЭЛГЭ-Х 1. үрлету, үрлізу; галың
≈ отты үрлету; 2. -үлээгдэх.

ҮЛЭЭЛЭГ 1. үрлеу, үру; 2. сырнай,
үшпiрiк.

ҮЛЭЭ-Х I 1. үрү үрлеу; гал ≈ от
үрлеу; гүзээ ≈ көзгә үру, ≈ сәп гүзээ
үрген қарын; 2. (*сәп*) үрлеу, үру, со-
ғу; салху ≈ жөл соғу; 3. тарту, үрлеу;
хөгжим ≈ аспапты үрлеу.

ҮЛЭЭ-Х II қалыру, жүргізеу.

ҮМБҮҮ үлеу, мо (*сәпкене баланың*
сүйе белег сөзі).

ҮМГЭР-өмгөр.

ҮМИЙЛГЭ-Х=өмийлгэх.

ҮМИЙ-Х=өмийх.

ҮМРҮҮЛ өмеру, смеурін (дағардың
аузын байлайтын қайыс бау).

ҮМРҮҮЛЭ-Х (*тігіс*) көктеу, қабу.

ҮМТЭ-Х (*балық*) көпіршік шығару,

көбик шығару.

УМХИЙ сасық, шірік; ≈ **үнэр** сасық ис; **их** ≈ өте сасық.

УМХИЙРҮҮЛЭ-Х сасыту, шіріту; ≈ **чихсэн мах** сасығын жіберген ет.

УМХИЙРЭ-Х сасу; шіру; ≈ **сэн мах** сасыған ет.

УМХ (*мөлшер*) 1. (ет, т. б.) ауыз толым, ауыз толар, бір шайнам; бір жапырақ, бір асам; (*ун, бидай*) бір уыс, бір шеңгел; ≈ **хоол** ауыз толар ас; ≈ **мах** бір асам ет; ≈ **будaa** бір уыс бидай; 2. *ауыс*. аз, болымсыз, тигтей.

УМХЛЭ-Х (*мөлшер*) 1. (ет, т. б.) ауыз толы асау, ауыз толы шайнаңдау; шеңгелден асау, уыстап асау; **мах** ≈ ауыз толы ет асау; **будaa** ≈ бидайды уыстап асау; 2. *ауыс*. азсығу, олқысыну, коңілі толмау.

УМХҮҮЛЭ-Х (*мөлшер*) 1. (*тамақ*) ауыз толы асату, ауыз толы шайнаңдату; шеңгелден асату, уыстап асату; 2. *ауыс*. азсындыру, олқысындыру.

УМХЭ-Х 1. (*ауызға*) асау, толтыру, нығау; **ганц** ≈ **ж орхих** бір асап жіберу; **нохой** ≈ **чихлэ** ит асап жіберді; 2. (*тістөуік*) тістөу, қабу, қысу; ≈ **хазах** қаба тістөу, тістөй қабу.

УНГҮҮЛЭ-Х 1. үңгіту, үңгілету, үңгірлету, кеулету, қуыстау; 2. үңгілену, үңгілу; 3. *ауыс*. үңгітіру, ұнтақтату, уақтату, майдалату; 4. *ауыс*. өңін кетірту, тоздырту, оңдырту; 5. *ауыс*. түрткілету, нұқыту, түрткізу, қоздырту.

УНГЭГДЭХ 1. үңгілу, үңгілену, үңгірлену, кеулену, қуысталу; 2. *ауыс*. үңілу, ұнтақталу, уақталу, майдалану; 3. *ауыс*. өңі кету, ону, тозу; 4. *ауыс*. түрткілену, нұқылу, түрткілу, қоздырылу.

УНГЭЛДЭ-Х 1. үңгілесу, үңгісу, үңгірлесу, кеулесу, қуыстасу; 2. *ауыс*. үңісу, ұнтақтасу, уақтасу, майдаласу; 3. *ауыс*. бірге түрту, бірге нұқу, бірге қоздыру.

УНГЭ-Х 1. үңгу, үңгілеу, үңгірлеу, кеулеу, қуыстау; 2. *ауыс*. үгу, ұнтақтау, уату, майдалау; **аргал** ≈ тезек уату; **тамхи** ≈ темсiк ұнтақтау; 3. *ауыс*. өңін кетіру, оңдырту, тоздыру; **хувцаа** ≈ киімін тоздыру; 4. *ауыс*. түрту, түрткілеу, нұқу, қоздыру; **дүүгээ битгий** ≈ **эд бай** бауырыңды түрткілей берме; **нохойг** ≈ итті қоздыру.

УНДСЭРХҮҮ негізді, дәлелді, жөні бар.

УНДСЭРХЭГ 1. түбірлі, жөні бар, негізді, дәлелді; 2. ұлтшыл; ≈ **үзэл** ұлтшыл көзқарас, ұлтшылдық.

УНДСЭРХЭ-Х ұлтын мақтау, ұлтын артық деу, ұлтын көтермелесу; ұлттық көзқарас шығару; ≈ **үзэл** ұлтын мақтау көзқарасы.

УНДЭС(УНДСЭН) 1. түп, негіз, тамыр, түбір; **модны** ≈ ағаштың тамыры; ≈ **ээр нь булгалах** түбімен қопсыту, тамырымен жұлғылау; **үндсэн аяға** түбір саптыаяқ (ағаштың домалақ тү-

бірінен істеген ағаш аяқ); 2. бас, көз, негіз, тірек, ұйтқы, түбір; **гарах** ≈ шығатын көз; ≈ **ээр нь өөрчлөх** түбірімен өзгерту; **үндсэн өөрчлөлт** түбегейлі өзгеріс; ≈ **болох** негіз болу; **онолын** ≈ теориялық негіз; **үндсэн суурь** байырғы негіз; **үгһийн** ≈ сөздің негізі; **үндсэн өнгө** негізгі өң (*ақ, қара, сары, көк, қызыл бесегін негізгі өң дейді*); **үндсэн хөрөнгө** негізгі дәулет; **үндсэн хууль** негізгі заң; **үндсэн захиргаа** негізгі әкімшілік; ≈ **ний үер** көктемгі тасқын, қар суы тасқыны; **үндсэндээ** негізінде, жалпысында; 3. ұлт, ұлттық; ≈ **ний эрх чөлөө** ұлт бостандығы; ≈ **ний бүжиг** ұлттық би; ≈ **ний үзэл** ұлттық көзқарас; ≈ **ний асуудал** ұлт мәселесі; ≈ **ний тусгаар тогтнол** ұлттық тәуелсіздік; ☆ ≈ **угсаа** ұлт, ұлттық, ұлттық тегі; ☆ **яс** ≈ ұлттығы, ұлттық тегі, халықтығы; **яс үндэс ялгаварлах** ұлтқа бөлу, ұлтқа жіктеу; 4. *ауыс*. себеп, дәлел, орны, негіз; **ямар** ≈ **тэй вэ?** нендей себебі бар; ≈ **тэй асуудал** орынды мәселе; **тэж хэлэх** ≈ солай дер дәлел, сөйтіп айтар дәлел.

УНДЭСГҮЙ 1. (*ағаш, өсімдік*) тамырсыз, түпсіз; 2. (*іс, әрекет, нәрсе*) тетіксіз, тиянақсыз, негізсіз, ұйтқысыз; 3. (*себептік*) себепсіз, дәлелсіз, орынсыз, негізсіз.

УНДЭСЖИ-Х нығаю, беку, қалыпта-су, тамырлану.

УНДЭСЖҮҮЛЭ-Х нығайту, бекіту, қалыптастыру, тамырландыру.

УНДЭСЛҮҮЛЭ-Х 1. (*өсімдік*) тамырландыру; 2. *ауыс*. (*іс, әрекет*), негізге алдыру, негіздету, дәлелге алдыру, дәлел еткізу, себепке есептету, себепке жатқызылу.

УНДЭСЛЭГ (*өсімдік*) тамырлы, тамыры берік, тамыр жайған.

УНДЭСЛЭГДЭ-Х 1. (*іс, әрекет*) негізделу, сүйенілу, себепке алыну, негізге алыну, дәлелге алыну; 2. (*мүмкіндік*) сүйеніш етілу, таяныш етілу, тіреніш етілу, тірек етілу.

УНДЭСЛЭЛ 1. (*себептік*) негіздеме, зияқтама, байымдау; **нийтлэг үндэслэл** ортақ негіздеме; 2. (*мүмкіндік*) тірек, негіз, тіреніш, сүйеніш.

УНДЭСЛЭ-Х 1. (*өсімдік*) тамырлану, тамыр жаю; 2. (*іс, әрекет*) негіздеу, сүйену, себепке алу, негізге алу, дәлелге алу; 3. (*мүмкіндік*) тірек ету, сүйеніш ету, тиялақ ету.

УНДЭСТЭЙ 1. (*өсімдік*) тамырлы, тамыры бар; 2. *ауыс*. (*іс, әрекет*) негізді, орынды, дәлелді, себепті, негізі бар, орны бар, жөні бар, дәлелі бар, себебі бар; ≈ **хэрэг негізді іс**, негізі бар іс; ≈ **санаа** орынды пікір.

УНДЭСТЭН ұлт; ≈ **бүр** өрбір ұлт; **нийгэм журамт** ≈ социалистік ұлт; **Нэгдсэн** ≈ **ий Байгууллага Біріккен Ұлттар Ұйымы**.

УНЖРЭГ жебесіз оқ, масақсыз оқ (*садақ оғы*).

ҮНС күл; **аргалын** ≈ тезек күлі; **хөрсөнгийн** ≈ қидың күлі; **хүжнийн** ≈ хош нис қылыша күлі; **тамхыны** ≈ темекі күлі; ☆ **үнсән товрог болох** күл талқаны шығу, қирап қалу, бүлініп қалу; ☆ **үнсән саарал көк сүр;** ☆ **үнсән буу тавих** а) қоламтаға су құйылып бор ету; б) аузы мұрнынан шығу, ашылып-шашылып жату; ☆ **үнсән самбар** күл тақта (күл жағыш, жазу жазуға, сурет сызуға арналған ағаш тақта); ☆ **үнсән өңгө** көкшүлаң, көгілдір.

ҮНСҮЙ бейсиық, сиықсыз, сұрықсыз, ұсқынсыз, сиқы кеткен, сұрық қашқан; ≈ **парай** сиықсыз пішін; ≈ **өңгө** сұрық қашқан, ұсқынсыз.

ҮНСДҮҮЛЭ-Х (нәрсеге) 1. күл жақтыру; 2. күл жағылу.

ҮНСДЭ-Х (нәрсеге) күл жағу.

ҮНСИЙЛГЭ-Х сиқын кетіру, сұрықын қашыру, еңсесін түсіру.

ҮНСИЙ-Х сиқы кету, сұрық нашу, еңсесі түсу; ≈ **сән нэг амьтан** сиқы кеткен жан.

ҮНСЛҮҮЛЭ-Х = үнсдүүлэх.

ҮНСЛЭ-Х I күл жағу.

ҮНСЛЭ-Х II 1. (иic) нискелеу, нисін сезіну, қайта-қайта нискеу; 2. (мейір) сүйгілеу, сүйе беру, өпкілеу, ебе беру.

ҮНСТЭ-Х I (неш) күлге телу, күл толу; зуух ≈ пеш күлге толу.

ҮНСТЭ-Х II = үнэртэх.

ҮНСҮҮЛЭ-Х 1. (иic) нискету, нис алдыру, нис сездіру; 2. (мейір) сүйдіру, сүйгілау, өпкілау, өптіру.

ҮНСЭ-Х 1. (иic) нискеу, нис алу, нис сезу; 2. (мейір) сую, өбу, нискеу; **ХҮҮХДЭ** ≈ баласын сую, баласын нискеу.

ҮНХЛЭБЭР (қылыш, семсер, пышақ) ұңғы, бөлегі, сұғынды бөлегі; сәләмний ≈ қылыштын ұңғы бөлігі.

ҮНХЭЛЦЭГ (жүрек) қап, қабық; **зүрхний** ≈ жүректің қабы; ≈ **нь хагарах** а) жүректің қабы жарылу; б) ☆ **зәрсіс** ұшу, суқаны ұшу, үрей ұшу.

ҮНЭ I 1. баға; юны ≈ **нәрсенің бағасы**; ≈ **хямдрах** бағасы арзандау; ≈ **өртөг** құны, нарқы; ≈ **төлбер** а) борыш, төлем; б) құны, бағасы; ≈ **тол-бөргүй** а) борышсыз, төлемсіз; б) құнсыз, бағасыз; тек, ақшасын ≈ **нэмөх** баға қосу; ≈ **толтоох** баға айту; бағасын белгілеу; ≈ **зохнох** бағасын есептеу, құнын есептеу; ≈ **хайрлахгүй** бағасына қарамау; бағасына қарамай, жоғарғы бағамен, қымбат; ≈ **таах** бағасын белгілеу, құнын келісу; а) **Техярох** а) бағасы сөйкесу, құны келісу; б) бағасына келісу, құнына келісу; ≈ **ардах** бағасына келіспеу, құнына келіспеу; ≈ **буух** бағасы төмендеу, бағасы арзандау, құны түсу; ≈ **бүгий** бағасын; ≈ **өгөх** бағасын айту, баға беру; ≈ **дхүрэх** қымбаттау, бағасы арту, бағасы қосылу; ≈ **хаялцах** баға берісу, баға қосысу, бағасын арттыра беру; ≈ **хаддах** бағасы арту, қымбаттау; ≈ **засагч** баға белгілеуші (адам); 2. арыс, бедел.

абырой, қадір; ≈ **э барах** беделі кету, беделінен айрылу, абыройдан айрылу, қадірсіз болу.

ҮНЭ II (аң) сусар; ≈ **ний арьс** сусардың терісі, сусар терісі.

ҮНЭГ түлкі; **улаан** ≈ қызыл түлкі; **хар** ≈ қара түлкі; ≈ **ән малгай** түлкі тымақ; ≈ **ний арьс** түлкінің терісі, түлкі терісі; ≈ **ний нүх** түлкінің іні; **үгний** үнэн нь сайхан, ≈ **ний улаан нь сайхан** сөздің шындығы жақсы, түлкінің қызылы жақсы; ☆ **үнэгэн заль-үнэгэн** мэх алдамшы өдіс, жымысқы құлық, сөзбен алдау, отірік сендіру; ☆ **үнэгэн сүүл** құлын ембес, түлкі құйрық (*орманды алқанта өсетін, құлын көбірек сүйін жейтін өсімдік*); ☆ **үнэгэн харанхуй** қою қараңғы.

ҮНЭГЭНЦЭР түлкішек.

ҮНЭГЧЛЭ-Х 1. (аң) қас қарайымда аулау; алагеүімде аулау, алагебеде аулау; 2. (*жас сәби*) шалықтау, езу тарта күлу, жымиып күлу.

ҮНЭДЭ-Х бағалы болу, қымбат болу, қымбаттау; **их** ≈ **эд байна** өте қымбаттан түр.

ҮНЭЛҮҮЛЭ-Х 1. бағалату, бағасын белгілеу, баға тоқтату; 2. мөлшерлету, шамалату, қорытындылату.

ҮНЭЛШГҮЙ 1. асыл, қымбат, құнды, бағалы; ≈ **эрдэнэ** асыл зат, қымбат дүние; 2. бағаланбас, бағалануы мүмкін емес; ≈ **эд** бағаланбас зат; 3. *ауыс*. төндесі жоқ, айтуға сөз жетпес, шексіз; ≈ **тусламж** төндесі жоқ көмек.

ҮНЭЛЭГДЭ-Х 1. (*зат*) бағалану, баға тоқтатылу, баға белгілену; 2. мөлшерлену, шамалану, қорытындылану.

ҮНЭЛЭЛТ 1. (*зат*) баға, бағалануы, баға тоқтатуы, баға белгілеуі; 2. (*жұмыс*) баға, қорытынды, қорытын; **ажилд** ≈ **өгөх** жұмысқа қорытынды беру.

ҮНЭЛЭ-Х 1. (*зат*) бағалау, баға тоқтату, баға белгілеу; **бүтэгдэхүүн-ийг** ≈ ойымдә бағалау; 2. (*жұмыс*) қорытындылау, қорытын шығару, баға беру; өңдөр ≈ зор баға беру; **ажлы нь** ≈ жұмысын қорытындылау; ☆ **биенйн хүчин үнэлэх** а) жұмыс істеу, жұмысқа шығу; б) жандану, еңбегін жалдану; ☆ **үнэлсэн хүч** жанданушы, жалшы.

ҮНЭМЛЭ-Х I сену, нын деп қору.

ҮНЭМЛЭ-Х II куәлік, сенімдік; **сургууль төгссөн** ≈ мектеп бітірген куәлік; **зам явах** ≈ жол жүруге берілген куәлік; **сайшаалын** ≈ мазтау куәлігі.

ҮНЭМЛЭХГҮЙ ақиқат, дауыс, күтөнсіз, қалатсіз; ≈ **үнэн** ақиқат шындық.

ҮНЭМШИЛ сенім, ныным, иланым; ≈ **тэй хэлбэрээр** иланымдә түрде.

ҮНЭМШИ-Х сену, нану, илану; ≈ **зүйл сенөр** нәрсе; ≈ **хэрэгтэй** сену керек; ≈ **мээр** зүйл сенерлік нәрсе; ≈ **мээргүй** зүйл сенбестей нәрсе.

ҮНЭМШҮҮЛЭ-Х сендіру, нандыру,

иландыру; ≈н хүмүүжүүлэх сөндүрп төрбөлөү.

ҮНЭН шын, шындык; нақ, рас; ≈ хэлэх шын айту; **тэр** ≈ ҮҮ сол шын ба, сол рас па; ≈ мөн дәл шындык; ≈ хэрэг шын іс, шындык; ≈ ҮҮ шын сөз; ≈ээр явбал, үхэр тэргээр туулай гүй-дэх (мақал) сөзбе. шын жүрсен, өгіз арбамен қоян қуып жетерсің □ ☆ шындык шыңға шығарар □ ☆ тек жүрсен тоқ жүресің □ ☆ асықпаған арбаға мініп қоянға жетер; ≈ үг хэл-сен хүнд хүн өшоотэй. үхэр унасан хүнд нохой өшоотэй (мақал) сөзбе. шын сөз айтқан адамға адам өштенгіш келеді, сныр мінген адамға ит өршелен-гіш келеді □ ☆ жақсыға сөз ереді, жа-манға шөп ереді; ☆ Үнэн шудрага адал, тура, дұрыс; ☆ чин үнэн адал, нақты ой, шындык; ☆ үнэн гол ақ ни-ет, адал ой, шын жүрек, нақ ой; ☆ үнэн зүрх шын жүрек; ақ ниет, адал көңіл, ақ көңіл; ☆ үнэн сэтгэл нақ кө-ңіл, ақ ниет, шын жүрек; ☆ объектив үнэн объективтік зқиқат (филос.); ☆ туйлын үнэн абсолюттік ақиқат; ☆ харьдангүй үнэн относительдік (салыс-тырмалы) ақиқат.

ҮНЭНХҮҮ нақты, шын жүректен, шын көңілмен, ақ ниетпен; ≈ сабаа-наасаа туслах шын жүректен көмек ету; ≈ тэмцэгч нақты күрескер.

ҮНЭНЧ адал, шыншыл; ақ ниет, шын жүрек; ≈ нөхөр адал серік, адал дос; ≈ээр ажиллах адал жұмыстау; ≈ шудрага адал ниетті, әділетті.

ҮНЭНЧИРХЭ-Х адаласу, шыншылсу; ≈сэн хүн адаласыған адам.

ҮНЭНЧЛЭ-Х адалдык істеу, адал жүру, шын істеу, шыншыл болу.

ҮНЭР ніс; ≈ гарах ніс шығу; сайхан ≈ жәйлі ніс, хош ніс, муухай ≈ жәй-сіз ніс; ≈ танар ніс-қоңдыс; ≈ ханхлах нісі аңку, ніс шығу; ≈ авах ніс алу, ніс сезу (аң); ≈ гаргах ністендіру, са-сыту; ≈ орох а) ністену, сасу, шіру; б) нісі сіңу; ≈ гутах ністену, сасу, шіру, сасық ніс шығу; ≈ анхилах нісі аңку, нісі мұрын жару; ☆ хүний үнэрээ алдах арсыздық істеу, ұятсыздық істеу, ұжданнан айрылу, арын сату, адамгер-шіліктен айрылу; ☆ үнэргүй алман опасыз жан, қайырымсыз жан, үнэм-сыз жан.

ҮНЭРГҮЙ ніссіз, нісі жоқ; үнэртэй ≈ бодис ністі ніссіз зат; ☆ хүний үнэргүй опасыз, қайырымсыз, рақым-сыз.

ҮНЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. (ніс) ніскету, ніс-келету; нісін сөздіру; 2. (майір) сүйгі-зу, сүйдіру, ніскету, өпкізу, аймалату; 3. (ит) тіміскіту; 4. ауыс. сөзіктендіру, сөзік алдыру, күдіктендіру, күдік ал-дыру.

ҮНЭРЛЭ-Х 1. (ніс) ніскеу, ніскелөу; нісін сезу, ніс алу; ≈н үзэх ніскеп ко-ру; 2. (майір) сүю, ніскеу, өбу; айма-лау; хүүгээ ≈ баласын сүю, баласын

ніскеу; 3. (ит) тіміску; ≈сэн нохой ті-міскіген ит; 4. ауыс. сөзіктену, сөзік алу, күдіктену, күдік алу; нэг юм ≈сэн боллолтой бір нәрсені сөзіктелгендей.

ҮНЭРДҮҮЛЭ-Х 1. ніс алдыру, нісін сөздіру, нісін шығару; 2. (ем) ніскету; эм ≈в ем ніскетті,

ҮНЭРДЭ-Х 1. ніс алу, нісін сезу, ні-сі шығу, нісін білу; ≈нихлээ нісін се-зіп қояды; 2. (ем) ніскеу; эм ≈ ем ніскеу.

ҮНЭРТ 1. ністі, нісі бар; 2. хош ніс-ті, жұпар ністі; ≈ ус хош ністі су, ніс-су, нісмай; ≈ хуж хош ністі қылша; ≈ цуу хош ністі сірке су; ☆ үнэрт ногоо жұпар шөп, камфара.

ҮНЭРТҮҮЛЭ-Х 1. ніс сөздіру, ніс алдыру, ніс шығару; нісгендіру, нісін мүнкіту; 2. (ем) ніскету; 3. (ит) тіміс-кілету.

ҮНЭРТЭЙ ністі, нісі бар; сайхан ≈ хош ністі, жұпар ністі; өмхий ≈ сасық ністі, сасық нісі бар, сасық; ≈ ус ніссеу, нісмай.

ҮНЭРТЭН хош ністі, жұпар ністі (зат); ≈ хужис хош ністі қылшалар.

ҮНЭРТЭ-Х 1. ніс сезу, ніс алу, ніс шығу; ністену, нісі мүнкіу; 2. (ем) ніс-кеу; 3. (ит) тіміску, тіміскілеу.

ҮНЭРХҮҮ 1. бөлсігіш, бөлсінгіш, тәлімсігіш, бұлданғыш; ≈ хун бөлсігіш адам; 2. кірпияз, көрім, паң, менсін-бейтні.

ҮНЭРХҮҮЛЭ-Х 1. (мінез) бөлсіту, тәлімсіту, бұлдандыру; 2. (қун, баға) бұлдату, көтерту, қымбат айтылау.

ҮНЭРХЭГ-ҮНЭРХҮҮ.

ҮНЭРХЭ-Х 1. (мінез) бөлсу, бұлда-ну, тәлімсу; битгий ≈эд бай бөлсінбе, бұлданба; ≈ тунирхах бөлсу, тұнжы-рау; 2. (баға, қун) бұндау, көтерукым-бат айту.

ҮНЭС-Үне.

ҮНЭСДҮҮЛЭ-Х-үнедүүлэх.

ҮНЭСДЭ-Х-үнедэх.

ҮНЭСЛЭ-Х-үнедлэх.

ҮНЭСТЭ-Х-үнестэх.

ҮНЭСҮҮЛЭ-Х-үнесүүлэх.

ҮНЭСЭ-Х-үнесэх.

ҮНЭТ=үнетэй.

ҮНЭТЭЙ 1. бағасы, құнды; их ≈ өте бағалы, қымбат; хямд ≈ арзан ба-ғалы, арзан, сүтегіш; зуун тогрогний ≈ бағасы жүз сом; тун ≈ өте құнды, қымбат; ясан ≈ әд нәткен қымбат зат; 2. (қазына) тәйт, құнды.

ҮНЭТЭЙДЭ-Х бағасы арту, құны арту, қымбаттау; ≈эд байх шив дээ қымбатпен тұрғой, өді.

ҮНЭТЭ-Х қымбаттау, бағасы көтері-лу, баға қосылу, құны арту.

ҮНЭХЭЭР шығында, расында, шын-дығында, ақиқатында, шыншым; ≈ гайхалтай шығында танғажайыш; ≈ чингэг бодох шығында сөлей ойлау; ≈ тийм расында сөлей.

ҮНЭХЭЭРЭЭ-үнехээр.

ҮНЭЧ (өң-түс) оңған, құбылған, қуан,

қуқыл.

ҮНЭЭ (сауын) сиыр; **тугалтай** ≈ бұзаулы сиыр; **сувай** ≈ қысыр сиыр; **хусран** ≈ а) саулы сиыр; б) қысыр сиыр.

ҮНЭЭР—үнэхээр.

ҮНЭЭРЭЭ—үнэхээрээ.

ҮНЭЭРЭН—үнээр.

ҮР I (*өсімдік, жануар*) тұқым, ұрық, дән; **урғамлын** ≈ өсімдік тұқымы; **тарианы** ≈ астықтың ұрығы; ≈ **хөрөнгө** тұқымдық дән; ≈ **үндес** ұрықтық дән; ≈ **тариа** астық, дәнді дақыл; ≈ **ийн тос** дәннен алынған май; ≈ **сонгох** ұрыққа дән сурыштау, тұқым сурыштау; ≈ **дөмөө** дән, ұрығы, тұқымы; ≈ **қацах** дән шашу, тұқым себу; ≈ **тарих** дән себу, тұқым себу, ұрық егу; ≈ **шимийн мал** ұрғашы мал, ана мал; ☆ **ұрт оронгор** дақылды шырмауық (*өсімдік*).

ҮР II (*адам*) тұқым, ұрпақ, жұрағат, бала; **хүний** ≈ адамның ұрпағы; **үр дағак** тұқым қуу; ≈ **угеаа** жұрағат; ≈ **ач** нәмерелер (*ұл жағынан*), жиендер (*қыз жағынан*); ≈ **ийн** ≈ д **үүрд** жарға ұрпақтап ұрпағына дейін мәңгі жырға; **эхийн санаа** ≈ д, **ийн санаа** ууланд ана көңілі балада, бала көңілі далада; ≈ **т хүний үрүү** нойтон балалы үй базар, баласыз үй азар □ ұл туғанға күн туғат.

ҮР III (*іс, әрекет*) 1. нәтиже, қорытынды; ≈ **дүн** нәтиже; **хийсний** ≈ **ээр** істеудің нәтижесінде; 2. салдары, арқасы; **явсны** ≈ **ээр** кетудің салдарынан; **түүний** ≈ **ээр** соның арқасында; 3. нәрменді; ≈ **пөлөвтэй** нәрменді; ☆ **үр ашиг** тиімділік, пайда.

ҮРВЭЛЗҮҮЛЭ-X I (*отты*) маздату, лаулату, жағу; 2. (*мінел-құлық*) ебелектету, қалбалақтау, ұшып қондыру; 3. (*мал*) үркітіп алу, сескендіру, дірілдету, ебелектету.

ҮРВЭЛЗҮҮР 1. (*адам*) ұшқалақ, ебелек, жесіптек, ұстамсыз, ұшып-қонған; ≈ **сайтай** хүн ұшқалақ мінезді адам; 2. (*мал*) үркек, дірілдек, сескеншек, ебелек; ≈ **аштай** **морь** ебелек мінезді ат; ≈ **ашшай** мал сескеншек мал.

ҮРВЭЛЗЭ-X 1. (*от*) маздау, лаулау, жану; гал ≈ от маздау; ≈ **н асах** лаулап жану; 2. (*адам мінезі*) ебелектеу, қалбалақтау, ұшып-қону, ұшқалақтау, ұстамсыздану; 3. (*мал*) үрку, дірілдеу, сескену, ебелектеу.

ҮРГҮЙ I (*өсімдік, жануар*) тұқымсыз, ұрықсыз, дәнсіз.

ҮРГҮЙ II (*адам*) ұрпақсыз, жұрағатсыз, тұқымсыз; баласыз; ≈ **хүн** ұрпағын адам, баласыз адам.

ҮРГҮЙ III (*іс-әрекет*) нәтижесіз, қорытындысыз; ≈ **ажил** нәтижесіз жұмыс.

ҮРГЭДЭГ (*мал*) үркек; үріккіш, шошынғын қорғақ ≈ **морь** үркек ат.

ҮРГЭЛЖ 1. (*туғастық*) ұштас, жал-

ғас, ұлас, тұтас, іргелес; **хэрэг** явдал **залгаа** ≈ оқиғасы жалғас-ұлас; ≈ **эд бөс** топ пұл, топ мата; ≈ **хашаа** жалғас аула, қанаттас аула; 2. (*қимыл*) ұдайы, үнемі, үздіксіз, ылғи; ≈ **хийх** ұдайы істеу, үзбей істеу; ≈ **салхилах** жел ұдайы соғу, жел үздіксіз соғу; ≈ **мах ндэх** ылғи ет жеу; ≈ **бодох** үнемі ойлау.

ҮРГЭЛЖИД 1. —**үргэлж**; 2. қашанда, әр қашан, әр дайым, әр уақытта.

ҮРГЭЛЖЛҮҮЛЭ-X 1. (*туғастық*) ұштастыру, жалғастыру, ұластыру, тұтастыру, қанаттастыру; 2. (*қимыл*) ұдайы істету, үнемі істету, үздіксіз істету, ылғи істету; үзбей істету.

ҮРГЭЛЖЛЭЛ жалғасы, ұштас болегі, жалғас болегі; ≈ **нь дараа** жалғасы кейін; **түүний** ≈ соның жалғасы.

ҮРГЭЛЖЛЭ-X 1. (*туғастық*) ұштасу, жалғасу, созылу, ұласу, тұтасу, қанаттасу; **уулын өсөн нуруу нууд** таудың созылған жоғалары; 2. (*іс-әрекет*) жалғасу, үзілмей істету, созылу, үздіксіз істету; **ажил** ≈ жұмыс жалғасу.

ҮРГЭМТГИЙ (*мал, ат*) үркек, селтек, қорқақ, шошынғын; ≈ **морь** үркек ат.

ҮРГЭМХИЙ—үргэмтгий.

ҮРГЭ-X (*мал, аң*) үрку; шошу; **морь** ≈ ат үрку; **хонь** ≈ қой үрку.

ҮРГЭЭЛЭГ (*анды*) үркіту, қағу; ≈ **энд** гарах анды қағуға шығу, анды іздеп үркітуге шығу.

ҮРГЭЭ-X (*мал, аң*) үркіту, шошыту; ≈ **ж туух** үркітіп айдау; **үнэгийг** ≈ түлкіні үркіту.

ҮРДЭС I 1. (*пұл, мата*) қиынды, кесінді, қиық, қиқым; **давууны** ≈ **өөдөс** пұлдың қиынды қиығы; 2. (*қатты зат*) сыпық, ұсақ, кетінді, жарықшақ; 3. (*үгілейін зат*) үгінді, ұнтақ, нүк; **ааруулын** ≈ құрттың ұнтағы; **модны** ≈ ағаштың нүгі.

ҮРДЭС II (*жеміс*) кептірінді, құрғатынды; **мойдны** ≈ мойыл кептіріндісі; **нэрсний** ≈ бұлдіргеннің кептіріндісі.

ҮРЖИГДЭХҮҮН көбейткіштер (көбейгіш пен көбейтілгін); ≈ **ий байрыг** **солих** көбейткіштердің орнын ауыстыру.

ҮРЖИЛ 1. (*мал*) өсім; ≈ **мал** өсім малы; ≈ **төл** өсім телі; ≈ **сайтай** өсімді, өсімтал, өсімін; ≈ **сүрәс** өсім түлгі (мал); ☆ **үржил** жеміс бақша бұлдіргені (*жеміс*); 2. (*топырақ*) құнар, шұрай; ≈ **сайтай** хар **шороо** құнарлы қара топырақ.

ҮРЖИЛГҮЙ 1. (*мал*) өсімсіз, өспейтін, бедеу; ≈ **гүү** бедеу бие; 2. (*топырақ*) құнарсыз, шұрайсыз; ≈ **шороо** құнарсыз топырақ.

ҮРЖИЛТ—үржилтэй.

ҮРЖИЛТЭЙ 1. (*мал*) өсімді, өсімтал, өскін; ≈ **мал** өсімтал мал, өсімді мал; 2. (*топырақ*) құнарлы, шұрайлы; ≈ **хөрс** құнарлы топырақ.

ҮРЖИ-X 1. (*мал*) осу, көбею; **мал**

≈ мал осу; 2. (*егін*) көктеу, шығу; **ҮР тариа** ≈ егін көктеу, егін шығу.

ҮРЖЛЭГ 1. (*мал*) өсуі; **малын** ≈ малдың өсуі; 2. (*егін*) көктеуі, шығуы; **тарианы** ≈ астық шығуы; ≈ **сайн** көктеуі жақсы, шығуы теуір; ≈ **муу** көктеуі нашар.

ҮРЖҮҮЛЭГ 1. (*мал*) өсім; өсіру; өсіру; ≈ **ийн** мал өсім малы; ≈ **ийн аж ахуй** өсім шаруашылығы; 2. (*мал*) іштендіру; ≈ **ийн ажил** мал іштендіру жұмысы.

ҮРЖҮҮЛЭГЧ 1. (*мал т. б.*) өсіруші; **гахай** ≈ шошқа өсіруші; 2. (*сан*) көбейткіш.

ҮРЖҮҮЛЭ-Х 1. (*мал*) өсіру, көбейту; **мал** ≈ мал өсіру; 2. (*сан*) көбейту; ≈ **үйлдэл** көбейту амалы.

ҮРЛЭГ ысырап, шығын; **мөнгөний** ≈ ақша ысырабы, ақша шығыны; ☆ **үрлэг** зарлаға тұрмыс қаражаты.

ҮРЛЭГЧ I (*егін*) тұқым себуші, ұр-ық егуші.

ҮРЛЭГЧ II (*ұқыпсыздық*) ысыраптаушы, шығындаушы, шашушы, үнемсіз (адам).

ҮРЛЭН домалақ; ≈ **чихэр** домалақ шекер.

ҮРЛЭ-Х 1. (*ұрық, тұқым*) себу, егу, шашу; **хаврын** ≈ **ажыл** көктемгі тұқым себу жұмысы; 2. (*егін*) қылты; маңақтану, жылғыю.

ҮРЛЭЭЧ тұқым себетін машина.

ҮРС ұрпақтар; **хойи** ≈ кейінгі ұрпақтар; ☆ **үрс гаргах** ақ шашу (малдың үрші сүтін сауып, көкке шашатын **шаман** дініне лайық ескі мирас); **гүүний үрс гаргах** бие үршін шашу; **желі шешуын істеу** (*жыл сайынғы маусымда алғаш бие байлағанда тұңғыш ұлга айғыр мінгізіп, тұңғыш туған құланды құрықтан ұстатып, желіге байла-тады. Сонан соң ауыл адамдары өзге құланды жабылып желіге байлайды да, желі шашу-ас тамағын әкелісіп, оны ішер алдында бие үршін сауып, көнекпен көкке шашатын моңғол халқының шаман дініне қатысты ескі мирасы*). Мұны «Гүүний үрс гаргах» (*бие үршін шашу*) *дегі-ой*) **үхрийн үрс гаргах** сиыр үршін шашу; **тэмээний үрс гаргах** иттен үршін шашу; **хөнь, ямааны үрс гаргах** қой, ешкінің үршін шашу; (*шілбе ала-нда бойлақ-саулық болып, алғаш желі қос-сақтан сағанда үрші сүтін көнекпен көкке шашу салты*).

ҮРСЛҮҮР көшет (*өсімдік тамырландыратын срын*); **цэцгейн** ≈ гүлдер көшеті.

ҮРСЛЭ-Х ұршыты тамырландырып егу (пұл, калуста т. б.).

ҮРСЭГ 1. үйіреті; 2. мекіренгіш, оқыраңғыш, еміренгіш.

ҮРСЭЛ мекіреніс, еміреніс, оқыраңғыс.

ҮРСЭ-Х мекірену, емірену, оқыраңғыу.

ҮРТЭЙ I (*өсімдік*) тұқымды, ұрық

ты, дәнді.

ҮРТЭЙ II (адам) балалы, ұрпақты, ұрықты; **эцэг эхийн ачийг** ≈ **болж санав** ата ананың қадірін балалы болып Байқадым.

ҮРТЭЙ III (*іс, әрекет*) нәтижелі, табысты, жемісті; ≈ **ажил** нәтижелі жұмыс.

ҮРТЭС үгінді, ұнтақ, нүк; **модны** ≈ ағаш нүгі; ағаштың үгіндісі; **талхны** ≈ нанның үгіндісі, нан ұнтағы; **томрийн** ≈ темір үгіндісі.

ҮРҮҮ—**эрүү** I.

ҮРЧЭЭМЭЭ-Х—**үрчилзэх**.

ҮРЧГҮЙ—**үрчгэр**—**арчгар**.

ҮРЧГЭР 1. бырыс, тырыс, бүріскен, быржың, тыржың, быржаң, тыржаң; бырысқан, тырысқан, бүріскен, быржысқан, быржыған, тыржыған; ≈ **даавуу** бырыс пұл, бырысқан пұл; ≈ **шир** құрысқан сірі; ≈ **арьс** бырысқан тері; 2. (*бет*) ажым, қатпар; ≈ **магнай** ажым маңдай, қатпар маңдай; ≈ **нүүр** қатпар бет, ажым бет.

ҮРЧГЭРДҮҮЛЭ-Х 1. бырыстыру, тырыстыру, бүрістіру, құрыстыру, быржындату, тыржындату; 2. (*бет*) ажым түсіру, қатпарландыру.

ҮРЧГЭРДЭ-Х 1. бырысу, тырысу, бүрісу, құрысу, быржыно, тыржано; 2. (*бет*) ажымдану, қатпарлану.

ҮРЧГЭРТЭ-Х 1. бырыстану, тырыстану, бүрістану, құрыстану, бырысып калу, құрысып калу, быржынып кету, тыржынып кету; 2. (*бет*) ажым түсу, қатпарла-лып кету.

ҮРЧГЭЭР—**үрчгэр**.

ҮРЧГНҮҮЛЭ-Х 1. быржың қақтыру, тыржың қақтыру; 2. (*бет*) быржындату, тыржындату, тыржындату.

ҮРЧГНЭ-Х 1. быржың қағу, тыржың қағу; 2. (*бет*) быржындау, тыржындау, тыржындау.

ҮРЧЙЛГЭ-Х быржиту, тырытты, бүріктету, құрыттыру, быржындату, тыржындату.

ҮРЧИ-Х 1. быржыно, тырысно, бүрісно, құрысно, быржылану, тыржылану, құрысу, тырысу, бүрісу, құрысу; 2. **арьс**, үршино, тікірею; **чи болгый алгэд бай** сел үршино.

ҮРЧИЛҮҮЛЭ-Х 1. быржың быржың қақтыру, тыржың-тыржың қақтыру, быржындату, тыржындату; 2. (*жүмсеқ нәрсе*) үлбірендету, үлбірету, суындату.

ҮРЧИЛЭЭ-Х 1. быржың-быржың қағу, тыржың-тыржың қағу, быржындау, тыржындау; 2. (*жүмсеқ нәрсе*) үлбірендету, үлбірету, суындату.

ҮРЧИС быржың, тыржың; **үрчис хийх** быржың егу, тыржың егу; ≈ **хийх** быржың-быржың егу, тыржың-тыржың егу.

ҮРЧЛҮҮЛЭ-Х (*біреудің баласы*) 1. асыратып алу, көгертіп алу; 2. асыра-ту.

ҮРЧЛЭ-Х (*била*) асырап алу, көте-

рип алу; **хүнээс хүүхэд** ≈ жи авах біреуден бала асырап алу.

ҮРЧЛЭЭ ажым, қатпар; **магнайн** ≈ маңдай ажымы.

ҮРЧЛЭЭС қатпары, жықпылы, ажымы; ≈ **гарах** қатпарлану, жықпылдану.

ҮРЧРЭЭ—үрчлээ.

ҮРЭВДЭС—үртэс.

ҮРЭВДЭ-Х—үрвэсэх.

ҮРЭВСҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсеңи*) молайту, көбейту, ұлғайту, етек алдыру; 2. (*науқас*) талаурату, қызарту, күреңдету.

ҮРЭВСЭЛ (*өкпе*) қабынуы, талаурауы, ісіну; **уушигны** ≈ өкпенің қабынуы.

ҮРЭВСЭ-Х 1. (*нәрсе*) молаю, көбею, ұлғаю, етек алу; 2. (*ауру*) қабыну, талаурау, қызару, күреңдеу; **уушиг** ≈ өкпе қабынуы.

ҮРЭВТГЭЛ оттық, от бергіш.

ҮРЭВТГЭ-Х от алдыру, от беру.

ҮРЭВТЭЛ (*аспан*) үйкегіш, ысқыш, үйкелегіш, ысқылағыш; **модны** ≈ ағаш үйкегіш; **төмрийн** ≈ темір үйкегіш.

ҮРЭВТЭ-Х (*ис-әрекет*) ұлғаю, үдеу, өршелену, етек алу, жайылу, тарау; **гал түймэр улам** ≈ жарт онан сайын ұлғаю; **яр түүхий** ≈ жара асқыну.

ҮРЭДҮҮЛЭГЧ 1. (*қаражат*) босқа жоюшы, тек шығындаушы, ысыраттаушы, шығындаушы; 2. *ауыс*. бүлдіруші, талқандаушы.

ҮРЭДҮҮЛЭ-Х 1. (*қаражат*) босқа шашу, зая кетіру, тек шығындау, ысырап қылу, текке кетіру; **монгөө** ≈ **жээ** ақшасын босқа шашыаты; 2. *ауыс*. бүлдіру, талқандау.

ҮРЭГДЭЛ 1. (*қаражат*) шығын, зиян, ысырап; **хий** ≈ тек шығын; 2. *ауыс*. бүліншілік, бүлініс, талқан.

ҮРЭГДЭ-Х 1. (*қаражат, дүние*) босқа шашылу, зая кету, текке кету, ысырап болу, тек шығын болу; 2. *ауыс*. бүліну, қирау, талқан болу; 3. үйкелу, ысқылдану; 4. нажалу, мүжылу.

ҮРЭЛ домалақ; ≈ сум домалақ оқ.

ҮРЭЛТ (*физика*) үйкеліс; ≈ **ийн хүч** үйкеліс күші.

ҮРЭЛХЭГ домаланпа, совақша; ☆ **үрэлхэг хулс** бұршақты қамыс (*өсімдік*); ☆ **үрэлхэг сәпег** ұзын сарғалдақ (*ауа*).

ҮРЭМ (*топырақ*) күнай; сусымалы; ≈ **шорю** күмайт топырақ.

ҮРЭМТГИЙ (*ақша, қаражат*) шашқыш, ысырапшыл, шаша беретін, ысыраптай беретін; ≈ **хүн** шашын адам.

ҮРЭМХИЙ—үрэмтгий.

ҮРЭН: **үрэн тарап** 1. тасан тарап, шығыш; 2. (*шығын*) бекер босқа тектен-текке, бостан-босқа; ≈ ≈ **хийл** бекер-босқа кетіру, тектен-текке шығындау.

ҮРЭ-Х I 1. үйкеу, үйкелу, ысу, ысқылау; **үрөвлээр** ≈ үйкелішпен үйкелу; **хуурайгаар** ≈ егеумен ысқы-

лау; **алчуураар** ≈ орамалмен ысқылау; 2. қажаяу, мүжу; **гутал өсгий** ≈ **эд байна** етік өкпені қажаяп тұр.

ҮРЭ-Х II (*қаражат, дүние*) босқа шашу, текке шашу, ысырап ету, зая кетіру, тек шығын қылу; ≈ **тарах** бекер босқа шашу; ≈ **сүйтгэх** тектен текке шығындау; ≈ **шамших** босқа зая кетіру; **эд хөрөнгөө** ≈ қаражат дүниесін тек шашу.

ҮРЭ-Х III (*ис-әрекет*) есепке алмау, тоздырып жоғалту, жабу; **хэргий нь** *ис-әрекетін* есепке алмау.

ҮРЭ-Х IV (*нәрсеге*) себу, шашу; **гурил** ≈ ұн себу; **давс** ≈ түз себу; **шорю** ≈ топырақ себу.

ҮРЭЭ(Н) еркек жас жылқы; **шүдлэн** ≈ құнан; **хязаалан** ≈ дөңси; **соёолон** ≈ бесті ат; ≈ **азрага** сәурін, жас айғыр.

ҮРЭЭНЦЭР тілдігін басқан ат.

ҮС 1. шаш; ≈ **авах** шаш алу; ≈ **хағалах** шаш жару, шашты екіге бөлу; ≈ **зайдах** шашын төбеге өру; ≈ **засах** шаш жасау, шашын реттеу; ≈ **тавих** шаш қою, шаш өсіру; ≈ **даахирах** шаш ұйысу; ≈ **самнах** шаш тарау; ≈ **ширэлдэх** шаш ұйысу; ≈ **сэгсгийх** шаш сексію, шаш үрлію, шаш өсіп кету; ≈ **шанхлах** шаш жару, шаш бұрымдау; ≈ **ний даахь** шаштың ұйысуы; ≈ **ний сэв** жүлынған шаш, түскен шаш; ≈ **татах** шаш жасап қадау; ☆ **ангийн үс** аң терісі; 2. (*өсімдік т. б.*) үпелек, үлбіреген шашпақ; ≈ **тогтох** үпелек шығу.

ҮСДҮҮЛЭ-Х 1. шашынан тартқызу, шашынан жүлгізу; 2. —**үсдэгдэх**.

ҮСДЭГДЭ-Х шашы жүлыну.

ҮСДЭ-Х шашынан тарту, шашынан жүлу.

ҮСЛҮҮЛЭ-Х 1. (*тері т. б.*) қылшықтау, қылшығын суырту, қылшығын тазалау; 2. (*бір нәрсеге*) қылшық жап-суырту, қылшық орнатқызу, қыл түптеу; 3. (*арпа, бидай*) қауыздату, қабығын айырту, қауызын тазалау.

ҮСЛҮҮР (*арпа аспан*) қылшықтағыш, қылшық суырғыш; **төсны** ≈ май қылшықтағыш.

ҮСЛҮҮРДЭ-Х қылшықтау, қылшық ағашпен суырту, қылшық суыру.

ҮСЛЭГ жүндес, жүні мол, жүні ұзын, жүні өсік; ≈ **арбе** жүндес тері; ≈ **ан амьтан** жүндес андар.

ҮСЛЭ-Х 1. (*тері т. б.*) қылшықтау, қылшығын суыру, қылшығын тазалау; **үслэг арсыг** ≈ жүндес теріні қылшықтау; 2. **төс** ≈ май қылшықтау; (*бір нәрсеге*) қылшық жапсыру, қылшық орнату, қыл түптеу; **сөйз** ≈ шөпкіне қылшық жапсыру; **магтай** ≈ тымаққа қылшық түптеп орнату; 3. (*арпа, бидай*) қауыздау, қауызын тазалау, қабығын айыру; **арвай** ≈ арпа қауыздау.

ҮСРҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсеңи*) ырпыту, үйкелу, ыршытын жіберу; 2. (*біктік*

қозғалыс) секірту, қарғыту.

УСРЭ-Х I 1. (*нәрсе*) ыршу, ұшу, ыршып кету; **чулуу** ≈ тас ыршу; 2. (*биіктік қозғалыс*) секіру, қарғу; **мод өөд** ≈ **н авирав** ағаниқа секіріп өрмеледі.

УСРЭ-Х II су шашу, су себу.

УСТ 1. жүнді, жүні бар; ☆ **үст хорхой** буылтық құрт, нобелек құрт; ☆ **үст ан** бағалы аңдар (бұлғын, түлкі т. б.); ☆ **үст даавуу** түккі; мата, түкті пүз.

УСТҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсеге*) қылшық жабыстыру, жүн ілестіру; 2. (*көгерген нәрсе*) көгертіп үпелектендіру, тұтандыру.

УСТЭЙ 1. (*тері*) жүнді, жүндес; ≈ дәл жүнді тері тон; ≈ **амьтан** жүндес жөндік; 2. шашты, шашы бар; **өтгөн хар** ≈ қою қара шашты.

УСТЭ-Х 1. (*нәрсеге*) қылшық жабысу, жүн ілесу, қылшық ілесу; 2. (*көгерген нәрсе*) көгеріп үпелектену, көгеріп тұтану.

УСХИЙ—үслә.

УСУЧИН шашшы, шаштараз; ≈ **д ус засуулах** шаштаразға шаш қидыру.

УСЧИ-Х 1. қос аяқтау, ыршу, шоршу; 2. **ауыс**, соқтығу, қақтығу, тиісу, ұрыну; **хүн бүр өөд** ≈ оған бір, бұған бір соқтығу.

УСЧҮҮЛЭ-Х 1. қос аяқтату, ыршыту, шоршыту; 2. **ауыс**, соқтықтыру, қақтықтыру, тиістіру, ұрындыру.

УСЭГ әріп; **шивэ** ≈ жаңа әріп; **латип** ≈ латын әріп; ≈ **өргөч** әріп теруші; ≈ **ийн хэв** әріптің қалыбы; ☆ **үсэг бичих жазу**; ☆ **үсэг засагч** = **үсэг хянагч** корректор; ☆ **үсгийн дүрэм** емле, орфография; **үсгийн дүрмийн толь бичиг** емле сөздігі; ☆ **гарын үсэг** қолы, қол хат; **гарын үсэг зурах** қол қою, мөріп басу.

УСЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. әріптеу; 2. **ауыс**, сөзбе сөз (жаттау), сөз күйінде (жаттау).

УСЭГЛЭЛ әліппе; ≈ **ийн зураг** әліппе суреті; ≈ **ийн баяр** әліппе тойы.

УСЭГЛЭ-Х 1. әріптеу; ≈ **н унших** әріптеп оқу; 2. **ауыс**, сөзбе сөз (жаттау); сөз бойынша (жаттау); ≈ **н цэжлэх** сөзбе сөз жаттау.

УСЭД өте, тым, аса, айрықша, өзгеше, тіпті, мүлдем; ≈ **хол** өте алыс; ≈ **нэмэгдэх** айрықша көп қосылу; ≈ **өөр мүлдем** басқанға.

УСЭРГЭ-Х I (*дәрі*) от алдыру дәрі ≈ дәрінің от алдыру.

УСЭРГЭ-Х II (*ат*) сынау, қара жарысқа салу, сынал жарыстыру; **морь** ≈ **ат сынау**.

УСЭРГЭ-Х III (*су*) шашу, шаша төгу, шалп екізу; **ус** ≈ суды шалп еткізу.

УСЭРХИЙЛЭ-Х 1. —**үсчих**; 2. (*жара, сыздауық*) өршу, үдеу, әр жерге шығу, үдей беру, өрши беру.

УТРЭМ қырман, астық алаңы; **та-**

рианы ≈ астық қырманы.

УТРЭН: **үтрэн дайрах** пыл-пыштау, құбылғу, пын-пын өсек айту.

УТРЭ-Х үгітелу, тию, қажау.

УТРЭЭ (*абау*) жатыр түтігі, жатыр қынабы.

УТЭЛ 1. (*ащтылық*) босан, сылбыр, бос, болбыр; ≈ **хүн** босан адам, сылбыр адам; 2. (*жұмыссыздық*) босқа, текке, қарап, бекер, жай, қарапайым; ≈ **суух** босқа отыру, текке отыру; ≈ **төрөлхөн** қарапайым халық; ≈ **зүгээр** бекер қарап, бекер босқа.

УТЭР жедел, дереу, шапшаң, тез; ≈ **ир** жедел кел; ≈ **түргөн** дереу жылдам, жедел шапшаң.

УТЭРЛҮҮЛЭ-Х жеделдету, дереулету, шапшаңдату, тездету.

УТЭРЛЭ-Х жеделдеу, дереулеу, шапшаңдау, тездеу.

УТЭЭР (*ер*) қаптал қайыс, қаптал көк.

УТЭЭРХҮҮ—**үтээрхэг**.

УТЭЭРХҮҮЛЭ-Х 1. қызғандыру, іші күйдіру, қызғаншақтандыру, қызғаншып тұтыу.

УТЭЭРХЭГ қызғаншақ, іші тар, күншіл; ≈ **зан** қызғаншақ мінез.

УТЭЭРХЭГДЭ-Х қызғанылу, қызғанышқа түсу.

УТЭЭРХЭЛ қызғаныш, іші тарлық.

УТЭЭРХЭ-Х қызғану, іші тарлық істеу, күншілдік істеу.

УТЭЭРЭ-Х опасыздық істеу, екі жүзділік істеу.

ҮҮ I (*шыл*) ма, ме, па, пе, ба, бе; **ирсэн** ≈ келді; **мс**; **чи үзсэн** ≈ сен көрдің бе.

ҮҮ II сүйел: **гар дээр** ≈ **гарав** қолға сүйел шықты; ☆ **өмон үү** рақ (*ауру*).

ҮҮВЭР: **үүвэр түүвэр** жиып терген, жиын-терін, ≈ ≈ **юм** жиып терген нәрсе.

ҮҮГНЭ-Х (*сыыр*) аңырау, сыырау; **үхэр** ≈ **в** сыыр оңырады.

ҮҮГЭ-Х (*сиік жел*) аңырау; **салхн** ≈ **жел** аңырау; **донхоор** ≈ терезден аңырау; ≈ **сүүгэх** аңырау азынау, аңырап соғу.

ҮҮГЭЭР 1. (*нәрсе*) мынамен, мұнымен, осымен, мұны, осыны; ≈ **ях юм бэ** мұнымен не қыласың, мұны не істейсің; ≈ **түүгээр** мынамен анамен; 2. (*бағыты мекен*) мынамен, мына жақпен, осымен, осы жақпен; ≈ **яв** мынамен кет, мына жақпен кет; ≈ **түүгээр** онда мұнда, осы-бұлай; ☆ **үүгээр үзвэл** бұған қарағанда, осылайша көргенде; ☆ **үүгээр бодвол** осымен пайымдағанда, осылайша ойлағанда.

ҮҮД есік, қақпа; ≈ **нээх** есік ашу; ≈ **хаах** есік жабу; ≈ **хаалга** есік; ≈ **эид** **суух** есік алдында отыру; **гэрийн** ≈ **киіз** үйдің есігі; ≈ **сөхөх** есік түру; **хашааны** ≈ **аула** қақпасы; ☆ **үүдэн шүд** маңдай тіс; ☆ **үүднээс** тұрғысынан, тұрғыдан, деген оймен; **тус-**

лахын ≈ көмөктөсү түргысынан, көмөктөсөйи деген оймен; ☆ **ҮҮДНИЙ** өрөө сенек, ауыз бөлмө.

ҮҮДЭЛ шыгуу, тегі, бастамасы.

ҮҮДЭХ шыгу, басталу.

ҮҮДЭЧ есікші, қақпашы.

ҮҮЛ I бүлт; **сөмжин** ≈ шарбы бүлт; ≈ **хурах** бүлт шоғырлану; ≈ **гарах** бүлт шыгу; ≈ **арилах** бүлт айыгу, бүлт арылу; ☆ **ҮҮЛЭН** хээ бүлт өрнек, бүлтча ою. бүйірлі сопақ ою; ☆ **ҮҮЛЭН** цэнхэр көгілжик, көгілдір.

ҮҮЛ II 1. (*көз*) ақ, ноғала, көз сүйел; **күдний** ≈ көздің ағы, көз сүйел; **нүдэндээ** ≈ **тэй** көзінің ағы бар; **күдний** ≈ унах көздің ағы үшу, көз сүйелі жазылу; 2. таспиктің иек моншағы.

ҮҮЛГЭР ұшкалақ, жеңілетек, сасқалақ; ≈ **дүүлгэр** ұшып қонған.

ҮҮЛГЭРДҮҮ (*сын*) жеңілтектеу, ұшқалақтау, сасқалақтағыш.

ҮҮЛГЭРДҮҮЛЭХ жеңілтектету, ұшқалақтату, сасқалақтау.

ҮҮЛГЭРДЭХ жеңілтектеу, ұшқалақтау, сасқалақтау, асып-сасу.

ҮҮЛГЭРТҮҮЛЭХ жеңілтектендіру, ұшқалақтандыру, сасқалақтандыру.

ҮҮЛГЭРТЭХ жеңілтектену, ұшқалақтау, сасқалақ болу.

ҮҮЛДЭР тұқымы; малын ≈ **сайжруу** лақ малдың тұқымын жақсарту; **сайн** ≈ **ийн** бух азыл тұқымды бука; ≈ **сайтай** тұқымы асыл, тасыл тұқымды.

ҮҮЛТ I ≈ **үүлтэй** I.

ҮҮЛТ II ≈ **үүлтэй** II.

ҮҮЛТЭЙ I бүлтты; ≈ **тэнгэр** бүлтты аспан; ≈ **өдөр** бүлтты күн; ≈ **зэрэнцүүлээд** бүлтпен салғастырғанды.

ҮҮЛТЭЙ II (*көз*) ақын, ағы бар, ақ түскен, ноғаласы бар; **нүдэндээ** ≈ көзінде ағы бар, көзіне ақ түскен.

ҮҮЛТЭХ I бүлттау, бүлттану; ≈ **ж** эхлээ бүлттай бастылу.

ҮҮЛТЭХ II (*көз*) ақ түсу, ақ тоқтау.

ҮҮЛШИХ I бүлттайын деу, бүлттана баслау, бүлт шыға бастау; **тэнгэр** ≈ **төлөвтэй** аспан бүлттайын деп келеді.

ҮҮЛШИХ II (*көз*) ағарайын деу, ақ түсейін деу, ақ тоқсайын деу; **нүднь** ≈ **ж** байна көзі ағарып келеді.

ҮҮЛЭРХҮҮ I. — **үүлэрэг**; 2. (*көз*) ақ секілді, ноғала сияқты.

ҮҮЛЭРХЭГ (*сын*) бүлттау, бүлттырақ бүлтты; **тэнгэр** ≈ **байна** аспан бүлттырақ көрмеді.

ҮҮН 1. бұ-, мұ-, о-, осы; ≈ **ий** бұны, мұның, осының, ≈ **ийг** бұны, мұны, осыны; ≈ **эс** бұдан, мұнан, осыдан; ≈ **д** бұған, мұнда, осыған; 2. бұны, мұны, осы; ≈ **тэй** хамт бұнымен бірге, мұнымен бірге, осымен бірге.

ҮҮНИЙХ (*есілдік*) бүнікі, мұнікі, осынікі.

ҮҮНЧЛЭН осылайша, бұлайша, осы секілді, бұ секілді; ≈ **хийх** осылайша

істеу.

ҮҮР I ұя (*бастауыш мекеме*); **намын** ≈ партия ұясы; ≈ **ийн товчоо** ұяның бюро мүшесі.

ҮҮР II 1. (*күс*) ұя; **шувууны** ≈ күстың ұясы; 2. (*қасқыр, аю т. б.*) апан, иі, үңгір; **чонын** ≈ қасқырдың апаны; 3. (*құрт, құмырсқа*) илеу; **шоргоолжны** ≈ құмырсқаның илеуі.

ҮҮР III таң; ≈ **ийн туяа** таң шалағы, таң арайы; **адуундаа** ≈ **ээр мордох** жылыыға таң сәриде аттану; **ҮҮР цайх** ≈ **ҮҮР гийх** таң ату; ≈ **гэгээрэх** таң алаурау, таң қылтаңдау; ≈ **цайлах** таң атыру; ≈ **шарлах** таң сарғау, таң бозару; ≈ **ийн тэмдэг** таң белгісі, таң нышаны; ≈ **тэмдигрэх** таң белгі беру, таң соллау; ≈ **ийн харанхуй** алағөбе, елен-алад, таң қараңғысы; ≈ **ийн хяраа** алағеуім, таң сәрі; ☆ **ҮҮРИЙН** **бялзуухай** боз торғай, сайрауық (*күс*).

ҮҮР: **ҮҮР** **түүр** шала, көмескі, барды жоқты, күңгірт; ≈ **санаанд** өрөх еске шала түсу.

ҮҮРГЭВЧ арқа қоржын; ≈ **иед хийх** арқа қоржынға салу.

ҮҮРГӘЛСХИЙХ (*уйқы*) қалғып кету, көз ілініп кету; ≈ **н суух** қалғып кетіп отыру.

ҮҮРД қашанда, әр уақыт, үнемі, әр қашан; ≈ **мөнх** қашанда мәңгі; ≈ **бат** әр қашан берік; ☆ **ҮҮРДИЙН** **дурсгал** мәңгілік ескерткіш; мәңгілік естелік; ☆ **ҮҮРДИЙН** **найрамдал** мәңгілік достық.

ҮҮРЖИХ I мәңгілену, мәңгі болу, мәңгі сақталу.

ҮҮРЖИХ II 1. (*мекеме*) ұялы болу; 2. (*күс*) ұялану; (*аю, қасқыр*) апанды болу, үңгірлі болу, інді болу; (*құмырсқа*) илеуді болу.

ҮҮРЖҮҮЛЭХ I мәңгілендіру, мәңгі болдыру, мәңгі сақтау.

ҮҮРЖҮҮЛЭХ II 1. (*мекемені*) ұялы болдыру; 2. (*күсты*) ұяландыру, ұя салын болу.

ҮҮРЛЭХ 1. (*күсты*) ұялату; 2. *ауыс*. (*адам*) жасырындыру, паналату, тығындыу, ұялату.

ҮҮРЛЭХ 1. (*күс*) ұялау; **шувуу** ≈ **күс** ұялау; 2. *ауыс*. жасырынду, паналау, тығындыу, ұялау; **ууланд** ≈ **сэн хулгайч** тауға жасырынған ұя; **дайсан** ≈ жау паналау.

ҮҮРМЭГ = **үйрмэг**.

ҮҮРСЭХ (*жылқы*) оқырану; **түү унагаа** қаран ≈ бие құлыншына қарап оқырану; **бордооны морь** ≈ бордақ аты оқырану.

ҮҮРТҮҮЛЭХ 1. (*жүк*) ауырлату, көтере алдырмау; 2. (*жүк*) бастырылу, басындыру, үлгірпеу.

ҮҮРТЭХ 1. (*жүк*) ауырлау, көтере алмау; 2. (*жүк*) бастырылу, басылу, үлгірмеу.

ҮҮРҮҮЛЭХ 1. (*нәрсе*) арқалату, арқаға көтерту, арқалатып көтерту; 2. (*ауыртпалық*) жүктету, көрсету, артты-

руу. **ҮҮРЭГ** I. = үүргэвч; хавчиг ≈ қыпшақ арқа қоржын; ≈ нийн араг арқа шарбақ (талдан тоқылған, тезек теруге арналған, төртбұрыш шөмс); 2. міндет, борыш; ≈ ээ бислүүлэх міндетін орындау; ≈ даалгавар міндет тапсырма, міндеттөме; ≈ зорилго міндет мақсат; **ариун** ≈ адал міндет, адал борыш.

ҮҮРЭГЛҮҮЛЭ-Х I (нәрсе) арқалау, арқага көтөрү.
ҮҮРЭГЛҮҮЛЭ-Х II (үйкы) қалғыту, көз ілңдіру, мүлгіту.

ҮҮРЭГЛЭ-Х I (нәрсе т. б.) арқалау, арқага көтеру, арқалап көтеру; **хүүхэд** ≈ баланы арқага көтеру; араг ≈ шарбақ арқалау.

ҮҮРЭГЛЭ-Х II (үйкы) қалғу, көз іліну, мүлгу; **сандэл дээр** ≈ н суух орындыққа қалғып отыру; **байн байн** ≈ өлсін өлсін қалғу.

ҮҮРЭ-Х I 1. (нәрсе) арқалау, арқага көтеру, арқалап көтеру; **үүрэг** ≈ арқа қоржын арқалау; **түлээ** ≈ отын арқалап көтеру; **хүүхэдэ** ≈ сэн эмэгтэй баласын арқага көтерген әйел; 2. ауыс. (ауыртпалық, тауқымет) көтеру, жүктеу, ару, шегу; **хамаг хүндийг** ≈ бар ауыртпағын көтеру, бар азабын шегу.

ҮҮРЭ-Х II (нәрсе) үгу, ұнтақтау, ұнталау.

ҮҮСВЭР 1. бас, бастама; ≈ ээсээ аваад төгсгөлөө хүртэл басынан аяғына дейін; 2. басталуы, шығуы, тууы; ≈ нь басталуы; эх ≈ алғаш шығуы.

ҮҮСГЭГЧ 1. негізін салушы, негіздеуші, тудырушы; **хувьсгал** ≈ революцияны негіздеуші; 2. (ис, әрекет) бастаушы, қоздырушы; **ажил** ≈ жұмыс бастаушы; **хэрүүл** ≈ жаңжал қоздырушы.

ҮҮСГЭЛ негіз, бастама, туышды.
ҮҮСГЭР 1. (оқ) доға жол; **сумын** ≈ оқтын доға жолы; 2. = үүсгэл.

ҮҮСГЭ-Х (ис, әрекет) тудыру, бастау.

ҮҮСЭЛ тек туу, шығу, басталу; **гарал** ≈ шығу тегі.

ҮҮСЭ-Х шығу, найда болу, туу; ≈ ч элэх шыға бастау.

ҮҮТЭ-Х сүйсел шығу; **гар** ≈ қолға сүйел шығу.

ҮҮТЭН: **үүтэн** мод қатты терек.
ҮҮХРЭ-Х өкіру, айғайлау, айқайлау; **хаширах** ≈ бақыру өкіру, өкіріп бақыру.

ҮҮХЭРДҮҮ бажалау, қысылшаң, сасқалақ, байбалам; ≈ хүн байбалам адам.

ҮҮХЭРДЭ-Х бажалақтау, байбаламдау; қысылу, сасу; ≈ хэрэггүй бажалақтамау керек.

ҮҮЦ 1. (ет) сүрі; ≈ идэх сүрі жеу; ≈ ний мах сүрілеген ет; 2. ауыс. қор, сақталған зат.

ҮҮЦЛҮҮЛЭ-Х 1. (ет) сүрлету, кептірту; 2. ауыс. қор сақтату, зат сақ-

тату.
ҮҮЦЛЭ-Х 1. (ет) сүрлеу, кептіру; 2. ауыс. қор сақтау, зат сақтау.

ҮҮЧИ-Х I 1. (нәрсе) арқалай беру, арқага көтере беру; 2. (ауыртпалық, тауқымет) көтерге беру, жүктесте беру, арта беру, шектіре беру.

ҮҮЧИ-Х II (нәрсе) үге беру, ұнтақтай беру.

ҮХ (адам) араманнет, қараннет, бүкпе.

ҮХДЭЛ өлімтік, өлексе, жемтік; ☆ **Үхдлийн идээ** құзғының жемі.

ҮХЛҮҮТ 1. өлімші, өлім халіне келген, титығына жеткен; ≈ **өвчтэй** өлімші науқас; 2. берік, қатты; ≈ уях берік байлау; ≈ хадах қатты қағу; ≈ **ярилцах** берік сенім берісу.

ҮХТГЭГЧ (науқас) талма; ≈ **өвчин** талма ауру.

ҮХТГЭ-Х (ауру) талу.

ҮХҮҮЛЭ-Х 1. әлгіру; 2. буу, байлау, бөкігу; ≈ эд **уячихсан** бөкітп байлап тастаған; **хаалгаа** ≈ эд **хадчив** есікті берік бөкітіп тастады; ≈ **н хэллэцж тохирсон** сөз байлап келіскен.

ҮХШИРЭ-Х 1. өлгенше, үнемі, ... бойл, ... шейн; ≈ **тэл унтах** олгенше ұйықтау; ≈ **тлээ үнэмших** өлгенше сену; ≈ **баримтлах** өлгенше ұстану, үнемі молдану; өлгенше ұстануға сіресу; 2. санасы кету, ескіру, көнеру; ≈ **сэн** эд санасы кеткен нәрсе; ≈ **сэн** идээ ескірген тамақ; ☆ **үхширч** эчих дөрмені кету, халі кету; ☆ **үхшрэх** өзчин созылма ұйқы, соз ұйқы.

ҮХЭГ кебеже; **авдар** ≈ абдыра кебеже.

ҮХЭЛ өлім, қаза, ажал; ≈ **тохиолдох** өлім кез болу; ≈ **ийн аюул** өлім қауіп; ≈ **ийн цаг** өлер шақ, өлеги нәз.

ҮХЭЛДЭ-Х өліп-талу, өліп-тірліу, жан-тәнін салу; **ажилд** ≈ жұмысқа өліп-талу; **дурлаж** ≈ құмартын өліп-талу.

ҮХЭЛТ өлімі, шығыны; **толийн** ≈ бага төл шығыны аз.

ҮХЭНГЭ өлімші, өлмелі.

ҮХЭР сиыр; ≈ **сүрэг** сиыр түлігі; **сарлаг** ≈ сарлық сиыр; ≈ **харчулах** сиыр бағу, сиыр жаю; ≈ **шуудайд хийсэн үхрийн эээр шиг сөзбе**, қанарға салған сиырдың мүйізіңдей □ алты бөкең ала ауыз □ қырық пышақ болу; **үхрийн бөөр шиг сөзбе**, сиырдың бүйрегіңдей □ құранды, жиынды, қырық құрау; онан мұнан жиылған; ☆ **үхэр шахах** сиырды бордақылау, сиырды бордаққа байлау; ☆ **үхэр бүрээ** күжілдек керней; ☆ **үхэр тэрэг** оғіз арба, ырдуан арба; **үнэнээр** явбал, ≈ **тэргээр туулай гүйдэнэ сөзбе**, адал жүрсе, оғіз арбамен қоянға жетер □ асықпаған арбаға мініп қоянға жетер □ сөз пынына тоқтар, пынақ қынына тоқтар; ☆ **үхэр буу** зенбірек; ☆ **үхэр дағлимба** дорекі мата, жуан жіпті дәйлімбі; ☆ **үхэр гал** үйш жаққан от;

☆ **УХЭР АРВАЙ** қауыздаған арпа; ☆ **УХЭР** нүд **УХРИЙН** нүд сиыр көз, жер қарақат (*желіс*); ☆ **УХЭР** шүлхий таракша жуқан (*өсімдік*); ☆ **УХРИЙН ХЭЛ** түйе табан (*өсімдік*); ☆ **УХЭР** **ҒОНЬД** балбырауын; ☆ **УХЭР** **ДӘД** ит табан (*өсімдік*); ☆ **УХЭР** **БӨЛЖИРГӨНӨ** қара бұлдірген; ☆ **УХЭР** **ХАРГАНА** түйе қараған; ☆ **УХЭР** **ҮҮРГЭНЭ** шай құрай, жол желкен, қияқша (*өсімдік*); ☆ **УХЭР** **СОНДУУ** ақ жирен (*өсімдік*); ☆ **УХРИЙН ШҮЛӨ** баданагүл (*өсімдік*); ☆ **УХЭР** **МӘХЭЭР** шаянбек (*өсімдік*); ☆ **УХЭР** **ТӘРНА** сиыр бұршақ (*өсімдік*); ☆ **УХЭР** **ОГДОЙ**— **УХЭР** **ХУЛГАНА** түйеқұлақ (*тышқан*); ☆ **УХЭР** **БӨДНӨ** бұлдырық бөдене; ☆ **УХЭР** **ХАРААЦАЙ** жыл қарлығашы; ☆ **УХЭР** **ЦУУЦАЛЬ** жылқышы (*қус*); ☆ **УХЭР** **ЗАҒАС** қарабалық; ☆ **УХЭР** **ХАЛИУ** су тышқан, жұпар тышқан; ☆ **УХЭР** **СҮҮЛ** жөбеқұйрық (*балық*); ☆ **УХЭР** **ЦОХ** сасық коңыз; ☆ **УХЭР** **ГҮРЭЛЭГЭНЭ** қара шегіртке, тұздықшы; ☆ **УХЭР** **ЗӨГИЙ** маса; ☆ **УХЭР** **ЖИЛ** сиыр жыл (мүшелмен жыл есептеудің екінші жылы); ☆ **УХЭР** **ИН** тас тиірмен; ☆ **УХЭР** **ЧУЛУУ** жер тас сөрек тас.

УХЭРЖИ-Х сиырлану, сиырлы болу, сиыр көбейу.

УХЭРЖҮҮЛЭ-Х сиырландыру, сиырлы болдыру, сиырлы көбейту.

УХЭРЧИН сиыршы, сиыр бағушы; ≈ **ХҮҮ** сиыршы бала.

УХЭТХИЙ-Х 1. талу, есі кету, есінен айрылу; 2. *ауыс*, сүлелену, сүлкіні түсу, ұнжырғасы түсу, өңсесі түсу.

Ф

ФАБРИК фабрик; **цэмбэньи** ≈ шүға фабрикасы; **цаасны** ≈ қағаз фабрикасы; **гутлын** ≈ етік фабрикасы.

ФАБРИКЧ фабрикант.

ФАКТУР фактур (алушыға берілетін товардың аты, бағасы жазылатын қағаз).

ФАКУЛЬТЕТ факультет (жоғары оқу орынында ғылымның белгілі бір саласын қамтитын бөлімі); **нйгмийн ухаавы** ≈ қоғамдық ғылымдар бөлімі.

ФАШИЗМ фашизм.

ФАШИСТ фашист.

ФЕЛЬДМАРШАЛ фельдмаршал.

ФЕОДАЛ феодал; **монголын хар шар** ≈ **ууд** моңғолияның қара сары феодалдары.

ФЕОДАЛИЗМ феодализм.

ФЕРМ ферма; **сүүний** ≈ сүт фермасы; **гахайн** ≈ шошқа фермасы.

ФЕСТИВАЛЬ фестиваль; **Дэлхийн залуучууд-оюутны фестиваль** Дүние-

УХЭ-Х 1. **сэвү** ≈ **сэн хойно** өлген соң; ≈ **қатах** өліп талу; ≈ **шахах** өле жаздау; ≈ **сэхэх** өліп талын ес жинау; ≈ **төрөх** өлу, туу; ≈ **сэн буурын толгойгоос** ашд ат айх *сөзбе*. өлген бурынц басынан тірі атан қорқу □ тек айбарынан қорқу; ☆ **УХЭХДЭЭ** **УХЭР** **БУУГАА** тавих азырғы демде қарманып қалу, ақырында барын істен бағу; ☆ **УХЭХ** **СЭХЭХЭЭ** **УЗЭХ** бар күшін салу, төуекелге бел байлау; ☆ **УХЭН** **АЛДАХ** = **УХЭХ** **АЛДАХ** = **УХЭХ** **ШАХАХ** жанталасу, арпалысу, өліп талу; ☆ **УХЭН** **ЗҮТГЭХ** = **УХЭН** **ТЭМЦАХ**— **УХЭН** **БАЙЛДАХ** өліп-тірлілу, жан-тәнін салу, бар күшін салу; 2. (*өсімдік*) **қурау**, **құрғау**, **көктемей** қалу; ≈ **сэн** **мөд** **қураған** **ағаш**; **цэцэг** ≈ **гүл** **қурау**, **гүл** **көктемей** **қалу**; ☆ **УХЭСЭН** **ГАЗАР** **ҚАҒЫР** **ЖЕР**, **ШӨП** **ШЫҚПАЙ-ТЫН** **ЖЕР**, **ҚАҚ** **ЖЕР**.

УХЭЭНЦ өлімтік, тірі өлік, сілімтір; **үнжырғасы** түскен, **сүлкіні** түскен; ≈ **байдал** бір өлімтік; ≈ **дорой** **үнжырғасы** түскен, **өте сілімтір**; ≈ **царайтай** **сүлкіні** түскен, **сұқпыты** қашқан.

УХЭЭР 1. **бейіт**, **қабыр**, **қамыр**; ≈ **ийн газар** **бейіт**, **қамыр** **басы**; 2. = **УХЭЭНЦ**.

УХЭЭРТЭ-Х өлімсіреу, сілімтірлену, сұқпыты қашу, **үнжырғасы** түсу, **сүлкіні** түсу; ≈ **ж орхижээ** **сұқпыты** қашып бітіпті.

УХЭЭРШИ-Х **сүлкіні** түсу, **сұқпыты** қашу, **үнжырғасы** түсу.

жүзілік студент-жастар фестивалы.

ФИЗИК физика; **онолын** ≈ теориялық физика; **атомын** ≈ атом физикасы.

ФИЗИКЧ физик (физика маманы).

ФИЗИОЛОГИ физиология; **хүний** ≈ адам физиологиясы; **ургамлын** ≈ өсімдіктер физиологиясы.

ФИЗИОЛОГИЧ физиолог (*физиология маманы*).

ФИЛОСОФИ философия.

ФИЛОСОФИЧ философ (*философия маманы*).

ФОНД фонд, қор.

ФОНЕМ фонема; **эгшиг** ≈ дауысты фонема; **гийгүүлэгч** ≈ дауыссыз фонема; ≈ **судлал** **фенология**.

ФОТО фото; ≈ **зураг** **фото** **сурет**.

ФОСФОР фосфор.

ФРОНТ фронт.

ФУНТ фунт (—409,5 грамм).

Х 1. «х» (арип); 2. «х» (быбыс).

ХАА I (ет) кол; ≈ илж кол ет; хонкы ≈ қойдың қолы; ≈ тулар нь эвдох қол сан ғып белгі.

ХАА II ол, екіне, үй-еңд (түйе, сиыр-ға айтылатын сөз).

ХАА III 1. (мекен) қайға; ғар ≈ өз? үйің қайда еді; 2. (мекендік бағыт) қай; қайда; ≈ қасар қай ітер; ≈ «түйі қай қайда, қай қай жерде де, қайда да, қай жерде де».

ХААДАЛ бөгеліс, тоқталыс, тіреліс, іркіліс, бөгет, қодергі, тосқауыл; бөгет-діл ≈ бөгет қодергі.

ХААДАХ бөгелу, тоқталу, тірелу, қамалу, қедерлікелу, іркілу; ұсаңд ≈ суға қамалу; заң ≈ иел бөгелу.

ХААГЧ 1. жабушы, жаптың; қерго ≈ шүмек жаңыры; 2. (іс, қызмет) атқарушы, өтеуші; ақбел ≈ қызметкер; қарғын албан ≈ ескері міндет өтеу-ші.

ХААДАЙ (інгенің) белдемше жабуы; кінгенің әсігі ≈ інгенің киіз белдем-ше жабуы.

ХААДАЙЛАХ (інгенді) белдемше жабумен жабу.

ХААДАУХ быртыю, қолтыю, шол-тыю.

ХААДАС I кездес кездес хыяқ көл-тең-келтең қағу, шолтан-шолтан қағу.

ХААДАС II дала, қайға.

ХААДАЛСАХ шолтаңдау, көлтең-деу.

ХААДГА хаадга хаадга хийк шол-тан-шолтан қағу, көлтең-келтең қағу.

ХААДГАНАХ көлтеңдеу, шолтең-дау.

ХААДҒАР көлтең, быртық, шолтан; көлтеңген, быртыған, шолтанған.

ХААЙ (жара) қотыры, қабыршағы.

ХААЖТАХ (жара) қотырлану, қа-быршақтану.

ХААЖА 1. есік; гөргейн ≈ киіз үйің есігі; 2. қақпа, дарбаза; хаша-ны ≈ қара қақпасы; жөзімийн ≈ дуалдың қақпасы; дуақ қақпасы; явған ≈ есік-ше; гүлдеп ≈ білік дарбаза, білік қақ-па.

ХААЖАХ 1. (есік т. б.) жаптыру, жаптырау; үуд ≈ есік жаптызу; қығх ≈ қарсақ жаптыру; дөңгүүр ≈ дүкел маңқызу; 2. (қозғалыс) бөгеттіру, тоқ-таттыру, жаптыру; гем ≈ в шолд; бөгеттіру; ☆ аты нь қаздағх аузын жаптыру; ☆ жұрты жаптық жиналыс-ты аяқтату; ☆ алба ақалғх міндет атқару; ☆ ар хаалғат борын өтеу, борынның жабуы.

ХААЖАЧ жақлауы, есікші; хаа-наққа хаалғат нь жағынал қақпаны-

сы қиын; зөңд бүүдәңн ≈ мойманка-на есікшісі.

ХААЛТ 1. бөгет, қодергі, бөгелу, тосқауыл, тоспа; ≈ бөлет қодергі бө-лет; ұсыз ≈ су тоспасы; 2. (жатағалық) жақша; их ≈ үлкен жақша «(»); дүдд ≈ орташа жақша, төрт борын жақша; баға ≈ кішкене жақша, кішк жақша; ≈ аңд авах жақшаға алу.

ХААЛТАЙ 1. (қозғалыс) бөгетті, қодергілі, бөгелді, тосқауылды, тос-палы; 2. (есік, терезе) жабулы, бекіту-лі; ≈ үуд жабулы есік; 3. жабық қу-пия; ≈ хурал жабық жиналыс; 4. ар-найы, арнаулы, дербес, жеке; ≈ дәл-гүүр арнаулы дүкен.

ХААНА 1. қал (<қала>), патша ≈ суух ≈ ширээңд суух хан тағына отыру; ≈ мы өрд қанның ордасы; эзэ ≈ патша, император; ≈ көр хандың үкімет; ≈ ширээ хан тағы, патша та-ғы; ≈ хүү == ≈ хөтүүр патша бала, хан бала, бала патша; 2. ауыс, ке; хар гөртээ ≈ бор гөртээ бөд сөзбе. шар-қанда иелін, қодыр үйінде қолмыс П ☆ эс үйім өлең тосам; ☆ жаңы бұғулач ширээңд реті өлең; ☆ хаа аз-лақ қы сонарда аң аулау.

ХААНА қайда, қай жерде; ≈ ч қайда да; ≈ ақылмақ қайда қарыс-тау; нөгөө том мңы ≈ еэ өлің не сөң қайда?

ХААНААС I қайдан, қай жерден ≈ ирээң ч қайлап келсе де; ≈ хас хүртээ қай жерден қай жерге дейі; хаа ≈ аа қай-қай жағынан, әр жағы-нан.

ХААНААС II қалай, қалайың, не-ліктен, неге; ≈ дәлі қалайша, неге.

ХААНАХЪ 1. қайдағы, қай жерде-гі; қай жақтың, қай жердің; ≈ газрын хан тағы бөд қай жақтың нем деген кісілі егер; 2. қай жақтың, қай жердің; та «ың хун бэ сіз қай жердің?».

ХААНТ қаптыр, патшалық; ≈ улс қандық мемлекет; ≈ бс қандық билік; ≈ эсағ патшалық үкімет.

ХААХ 1. жабу, бекіту; үуд ≈ есік жабу; қонқ ≈ терезе жабу; дөңгүүр ≈ түленді бекіту, есіккі істемей; 2. бөгет, бөгет жасау, қалдытау, бөгел-дітеу, тоспау; үэ ≈ су бөгет, суды бөгет; ≈ ам хаақ аузын жабу, айтқыз-бау тастау; ☆ хурал хаақ жиналысты тастау, жиналысты жабу; ☆ алба мақ міндет атқару, қызмет атқару; ☆ ер хаақ борын өтеу, борынның өтеу, борынның жабуы.

ХААХАНХ қақпа, қақпа, қақпа, сөва, сойдю; ≈ м эзгөх қаққайып тұру.

ХААХАЛЗА-Х 1. (қозғалыс) қақаңдау, қаңқаңдау, сораңдау, сойдандәу; 2. ауыс. (мінез) кеуделеу, қаңқу, қағыту, кекеу; ≈ сан хаашаа амьтан бә кеуделеген қалай жан.

ХААХАЛЗУУЛА-Х 1. (қозғалыс) қақандату, қаңқаңдату, сораңдату, сойдандәту; 2. ауыс. (мінез) кеуделету, қаңқыту, қағыттыру, кекету.

ХААХАС: хаахгас хаахгас хийх қақаң-қақаң қағу, сойдаң-сойдаң қағу, сораң-сораң қағу.

ХААХГА: хаахга хаахга хийх қақаң қағу, сойдаң қағу, сораң қағу, сойдаң-сойдаң қағу.

ХААХГАНА-Х қақаңдау, қаңқаңдау, сораңдау, сойдандәу.

ХААХГАНУУЛА-Х қақандату, қаңқаңдату, сойдандәту, сораңдату.

ХААХГАР қаңқиған, қаңсағай, денелі, алпамсадай: ≈ сайхан әр қаңсағай сұлу жігіт.

ХААЦ 1. ық, қалқа, таса, қағыс; салкшы ≈ желдің ығы; 2. бөгегіш, бөгет, тоспа: усны ≈ су бөгегіш.

ХААЦАЙЛА-Х 1. қалқалау, тасалау, бүкпелеу, бүркеніш егу, көлегейлеу, ықтау; салхи ≈ желді қалқалау; 2. ауыс. ара түсу, арашалау, ақтау; көхрөө ≈ жолдасына ара түсу.

ХААЦАЙЛУУЛА-Х 1. қалқалату, тасалату, көлегейлету, ықтау; 2. ауыс. ара түсіру, арашалату, ақтату.

ХААЧИ-Х I қайда бару, қай жаққа бару: чи ≈ гэж байна сен қайда бармақшысың; ≈ нь мэдәгдәхгүй қайда баратыны белгісіз.

ХААЧИ-Х II жаба салу, жауып тастау, бекітіп тастау: хаалгаа ≈ сан есігін жаба салды; 2. бөгет тастау, тоқтатып тастау: замыг ≈ гэж байна жолды бөгеп тастамақ болып жатыр; ☆ хурлыг хаачих жиналысты аяқтап жіберу, жиылысты жаба салу; ☆ албыг хаачих міндетті атқарып тастау, қызметті атқарып тастау; ☆ өрийг хаачих борышты өтеп жіберу, борышын жауып тастау.

ХААЧУУЛА-Х I қайда барғызу, қайда жүргізу, қайда апару: намайг ≈ гэсэн юм бә? мені қайда апармақ едіңіз.

ХААЧУУЛА-Х II 1. (шық нәрсені) жаба салдыру, жауып тастату, бекітіп тастату; 2. бөгеттіріп тастату, тоқтатырып тастату.

ХААШ 1. қалай, қалай қарай: ≈ нь ясап қалай кеткен; ≈ аа явах юм қалай қарай жүреді; ≈ аа қалай қалайынан, қай жағынан; 2. қалай, неткен, неғылған, нағылған: ≈ аа янзын хүн бә қалай шызық адам, неткен қызық адам; ☆ хааш хэрэг ұнамсыз, жағынсыз, қолайсыз (іс, әрекет); ≈ гарах ұнамсыз өреспет шығу; ☆ хааш яаш а) қалай болса солай, албағын, немқұрайды; б) салдыр салаң, ұқыпсыз, салқын, алқам салқам ≈ үзәх қалай

болса солай қарау, немқұрайды қарау; ≈ хүн салдыр-салаң адам; ☆ хааш боловх не болса да, әйтеу, нағылғанмен, неғылғанмен.

ХААЯА (уақыт) кейде, бір мезет, бір кез, анда-санда; үргәлж биш ≈ үргіс емес, кейде; ≈ тәгәх бір мезет сөйту; ≈ анда-санда, әредік-әрседік.

ХААЯАГҮЙ 1. (уақыт) үнемі, ұдайы, үргіс, үздіксіз; ≈ ирәх үнемі келу; 2. (мекен) барлық жерде, жер біткенде, жаппай, онда да, мұнда да; мал ≈ таргалах мал барлық жерде семіру, мал жаппай семіру.

ХАВ I қарым, қармау, қару, алым, әл, күш; ≈ тай чадалтай әр қарымды қарулы азамат.

ХАВ II қанден; арслангийн өөдөөс ≈ хуцах арыстанның алдынан қандән уру; ☆ хав загас шаянбалық.

ХАВ III қап (демеу); ≈ хар қап-қара; ≈ хатуу қап-қатты; ≈ харанхуй қап-қараңғы.

ХАВААС (тігіс) қабыс, қабынды, қабу; дәэлийн ≈ шапанның қабуы.

ХАВАГНА-Х 1. (дене мүшесі) қабыну, талаурау, ісіну; 2. (киім) бырысу, қатпарлану, бүктетілу, қыртыстану; дәэлийн өнгө ≈ ішіктің тысы қатпарлану.

ХАВАГНУУЛА-Х 1. (дене мүшесін) қабындыру, талаурау, ісіндіру; 2. (киімді) бырыстыру, қатпарландыру, қыртыстандыру, бүктетілдіру.

ХАВАН I (ауру) қабыныс, қабыну, ісік, талаурау; ≈ суух қабынып кету, ісік пайда болу; холийн ≈ аяқтың ісігі.

ХАВАН II қабан (шошқаның ернегі).

ХАВАН III (тарихи) бас үзір.

ХАВАН IV (тігіс) іркінді, бырыс, қатпар, қыртыс.

ХАВАННА-Х—хавагнах.

ХАВАНТА-Х (дене мүше) қабыну, қабынып кету, талаурау, талаурап кету, ісіну, ісініп кету.

ХАВАР көктем, жазғытұрым: ≈ цаг көктемгі шақ; ≈ болох көктем болу, көктем келу; ≈ хатуу намар баян көктем қатал, күз жайдары; көктемде тапшы, күзде толы; көктемде көкпек, күзде төкпек; ≈ ын улирал көктемгі маусым, көктем айлары; ≈ ын уур орох = ≈ ын урь орох көктем лебі келу, көктем шуағы басталу; ≈ ын хагас дунд көктемгі күн түн телену; ≈ ын тарна көктемгі егіс; ≈ ын тәнгәр шиг а) көктем күніндей; б) ☆ құбылмалы, айнымалы, тұрақсыз (мінез); ☆ хаврын пәцәг сарғалдақ, ақғалдақ (көктем әулі).

ХАВАРЖАА көктем қора, көктемдік, көй қоздататын қора; ≈ индаа буух көктем қорғаға нону; ≈ намарнаа көктемдік, күздік.

ХАВАРЖААЛА-Х көктем қораға

қону, қой қоздатағын қораға қону.
ХАВАРЖИН көктем бойы, көктемдей; ≈ салхилах көктем бойы өкпек сөгу.

ХАВАРЖИ-Х көктемді өткізу, жазғытұрымды өткізу, көктемдеу; **тавтай** ≈ көктемді жайлы өткізу.

ХАВАРЖУУЛА-Х көктемді өткіздіру, жазғытұрымды өткіздіру, көктемдеу.

ХАВАРШИ-Х көктем шығу, жазғытұрым болу; **энэ жыл эрт** ≈ ж байна быыл көктем ерте шығайын деп келеді.

ХАВАРШУУЛА-Х көктемді шығарту, көктемді өткіздіру.

ХАВАРЧ: хаварч бязуухай сайрауық (*торгай*), дала боз торғайы.

ХАВА-Х 1. (*тігіс*) қабу, алыс тепіну; **хөнжыл** ≈ көрпе қабу; **дээл** ≈ шөнан қабу; ≈ ж **оёх** қабып тігу; 2. *ауыс*. жапсарлай өту, аралай өту; **арьсазд** ≈ ж **орсон өргөс** теріге жапсарлай кірген тікен.

ХАВГҮЙ 1. жайсыз, көңілсіз, қоздайсыз; **тун** ≈ **өдор** өте жайсыз күн; 2. дәрекі, икемсіз, көріксіз, еңсіз, ыңғайсыз, кодек; **эв** ≈ **ширээ** дәрекі ұста; **эв** ≈ **дрых** дәрекі сойлеу; **эв** ≈ жүн икемсіз адам, көдек адам.

ХАВДАА-Х—хавдуулах.

ХАВДАР ісік, білеу; **хорт** ≈ улы ісік; ≈ **томрөх** ісік ұлғаю; ≈ **тай** ісік-ті.

ХАВДА-Х ісу, ісіну, білеулену; **чичжэ** ісіп кетіпті, ісініп кетіпті.

ХАВДУУЛА-Х ісіту, ісіндіру, білеулендіру.

ХАВЖИГНА-Х I (*дене мүше*) дірілдеу, қалтырау, дірдір өту; сақылдау, дірдектеу; **шүд** ≈ тісі сақылдау; ≈ **н чичрэх** қалтырап дірілдеу.

ХАВЖИГНА-Х II (*тілмарлық*) дінкілдеу, зіркілдеу; ≈ **сан сүрхий хэл** әйтпай дінкілдеген сөзшең пөле.

ХАВЖИГНУУЛА-Х I (*дене мүшені*) дірдектету, дірілдету, қалтырату, сақылдату.

ХАВЖИГНУУЛА-Х II (*тілмарлық*) дінкілдету, зіркілдету.

ХАВИАРА-Х қатысу, байланысу, қатысы болу, байланысы болу; **над** ≈ **хгүй** маған қатыспайды, маған қатысы жоқ.

ХАВИГҮЙ (*өлшеп*) шексіз, есепсіз, ұшы-қырсыз; өте, тым, алдағайда, айтқысыз, салыстырғысыз; ≈ **олон** шексіз көп, өте көп; ≈ **дээр** алдағайда артық; ≈ **муу** айтқысыз нашар.

ХАВИЙНХАН маңайындағылар, тоңырағындағылер, айталасындағылар; **энэ** ≈ **л нржээ** осы маңайдағылар ғана көліпті.

ХАВИР: хавир үтэр хий-х керісу, керілдесу, кермалжасу, жаңжалдасу; **битгий** ≈ ≈ ≈ ж бай керілдеспе, жаң-

жалдаспа.

ХАВИРА-Х 1. үйкелу, қажалу; **тэрэгвий дугуй юманд** ≈ арбаның доғасы нөрсеге қажалу; 2. үйкеу, қажау; қайрау, үйкелеп тарту; **шүдэнэ** ≈ сіріңкеш үйкеп тарту, сіріңке шағу; **шүд** ≈ тісін қайрау; 3. жану, қайрау, өткірлеу; **хутгаа** ≈ пышағын жану, пышағын қайрау; 4. ауыс. маңайлау, жуықтау, таяу, тақау; **огт** ≈ **хгүй** ешқандай маңайламайды.

ХАВИРГА 1. қабырға; **сүвээ** ≈ сүбе қабырға; ≈ **ар халгах** қабырғадан қадалу, қабырға шаншып ауру; ≈ **хадах** қабырғаны сөгу, қабырға басып шығару; ≈ **ны бураа** = **ны толгой** қабырғаның басы; 2. *ауыс*. бір жағы, бір жаны, қабырғасы, қапталы; **уулын** ≈ тау қабырғасы, тау қапталы; **тоосгыг** ≈ **ар нь өрөх** керпіпті бір жанымен жинау; ☆ **хавирган сар ай жацасы**, ай басы.

ХАВИРГАЛА-Х 1. қабырғалау, қапталдау; **уул** ≈ тау қабырғалау, тауды қапталдау; 2. *ауыс*. қырындау, қырымен жату, қабырғалай жату; ≈ ж **хэзтэх** қырындап жату; 3. (*жұлдыз*) төбеден ауу, жапсақа түсу; **миңд** ≈ ж **байх үед** үркер төбеден ауған кезде, үркер жапсақа түскен кезде; 4. *ауыс*. қырындау, қыр көрсету, нықтау; **чи надад** ≈ **сны хэрэггүй** сен маған қыр көрсетудің керекі жоқ.

ХАВИРУУЛА-Х 1. (*нөрсені*) үйкелту, қажалту; 2. (*нөрсені қолмен*) үйкелту, үйкелету; қайрату, үйкелеп тарту; қызу; 3. жану, қайрау, өткірлету; 4. *ауыс*. маңайлату, жуықтау, тарту, тақтау.

ХАВРАГ жауқұмыр (*сәйдік*).

ХАВСАА серік, дос, жолдас; **хэнь** ≈ серіктестер, маңайластар, достар; **бұл** ≈ топтастар сыбайластар.

ХАВСАИ ширатпа, тастама (*барыр-сак*).

ХАВСАИДАГДА-Х септілі тиво, селбегі тиво.

ХАВСАИДА-Х селбесу, бірлесу, септесу; ≈ ж **хйх** селбесін істеу, ≈ ж **жандчх** бірлесіп уру, бірлесіп жану.

ХАВСАЙДУУЛА-Х септестіру, бірлестіру, септестіру.

ХАВСРАГАДА-Х қара суыққа арықтау, өкпек өту, өкпекке жүдеу.

ХАВСРАГАЛА-Х қара суық болу, өкпек соғу.

ХАВСАРГА-Х 1. (*екі нөрсені*) қапсырту, айқастырту, түйістірту, жабыстырту; 2. (*паллағға*) құшақтау, тықсырту, жабыстырту, қыстыру; 3. (*зіргелік*) қостыру, бірлестіру, селбестіру, септестіру; 4. (*жүжис, міндег*) қоса істету, қоса атқарту, бірге істету, қабат істету, қатар атқарту.

ХАВСА-Х 1. (*іске*) қабысу, селбесу, бірлесу; **ажлаа** ≈ ж **хйх** жұмысын қа-

былып істеу; 2. ұрылау, түйсілеу, то-
белеу; **қан** ≈ дүңгіршені дүңгірлету,
дүмбіршені ұрылау.

ХАВСРАҒА I 1. қабысуы, беттесуі,
бірлесуі; 2. *ауыс*. қосымша, үстеме, жа-
нама (*қуш*) *ортөңғий* ≈ ортеннің қосымша
күші; ≈ **ын** орх үстеме жау әзірлеген
үйі.

ХАВСРАҒА II өплек, қара суық;
хавран ≈ көктемгі өплек, жазылту-
рының қара суық; ≈ таях өплек соғу,
қара суық болу.

ХАЭСРАҒДА-Х 1. (*екі нәрсе*) қап-
сырылу, айқастырылу, түйістірілу, жа-
быстырылу; 2. (*паалан*) құшақтау,
тыңсырыну, жабыстырылу, қысылу; 3.
қосылу, бірлестірілу, селбестірілу, сеп-
тестірілу; 4. (*жұмыс, міндет*) қоса бо-
рылу, қоса істеу, бірге атқарылу, қат-
тар сөйнеділу.

ХАВСРАЛТ қапсырынды, қосымша,
жанама; ≈ **хуудас** қосымша бет; ≈
интген жаңама баяндама.

ХАВСРА-Х I 1. (*екі нәрсе*) қапсы-
ру, құсыру, айқастыру, түйістіру, жа-
быстыру; **алға** ≈ алақан қапсыру;
мақ ≈ 4 хәндөк етті беттестіріп қап-
сыру; 2. (*палуы*) қапсыру, құшақтау, тың-
сыру, қысу; ≈ **н** **тахиқ** аяққа қапсыра
қағу; 3. (*бірселік*) қосу, бірлесу, селбе-
су, септесу; **хүч** ≈ күш қосу; 4. (*жұ-
мыс, міндет*) қоса істеу, қоса атқару,
бірге істеу, қабағ істеу, қатар атқару;
манаачийг ≈ сан нярав күзетшіні қоса
атқарған шаруашылық меңгерушісі.

ХАВСРА-Х II өплек соғу, қара су-
ық соғу.

ХАВСРУУЛА-Х 1. = **хавсаргах**; 2.
= **хавсаргах**.

ХАВТ - хавтай.

ХАВТАГ 1. жазықтық, қаптал; ≈
дәсрж шүтөм жазықтықтағы сызық; 2.
қанат; **ниссэх** өңтөңғы ≈ самолёттің
қанаты.

ХАВТАИ 1. қарымды, қармауды,
қаруды, алымды, әлкі күшті; ≈ **хәр-
ваз** қарымды салан тартқыш, қар-
мауды садақ атқыш; ≈ **явдентай** **морь**
жүрдек алымды ат; 2. толымды, тол-
ық; **сәтгәд** ≈ санагәд көңілге то-
лымды сөзілу.

ХАВТАС 1. (*кітап, дәптер*) мұқаба,
қап, тыс; **көптең** ≈ кітаптың мұқабасы;
бингін ≈ іс қағаздарының қабы;
хатуу ≈ қатты мұқабас; **т** **хәрэг**, **а**
мұқабалы іс қағаздары; **б** қылмысқа
байланысты рәсім деген қағаздардың
ингінғыры; 2. (*ер*) қалалық әңгәлің
≈ сөздің қапталы; 3. бір беті; **хаалған-
ныт** ≈ өсіктің бір беті; 4. қабыршақ;
мәлітәйн ≈ бақаның сыртқы қабырша-
ғы.

ХАВТАСНИ-Х 1. мұқабалану, көп
мұқабалы болу; 2. (*ер*) қапталды бо-
лу; 3. *ауыс*. іс деректері толықтану;
қылмыс деректері толықтану.

ХАВТАСЖУУЛА-Х 1. мұқабалы

болдыру; 2. іс деректерін толықтыру,
қылмыс деректерін толықтыру.

ХАВТАСЛАҒЧ 1. мұқаба істеуші;
2. түптеуші; **жәң** ≈ кітап түптеуші.

ХАВТАСЛА-Х 1. мұқабалау, мұқа-
ба істеу, қаптау; 2. түптеу; **жәң** ≈ кі-
тап түптеу; 3. қаптаудау, жан салу;
хаала ≈ өсікті қаптаудау, өсікке жан
салу.

ХАВТАСЛУУЛА-Х 1. мұқабалану,
мұқаба істету; қаптау; 2. (*кітап, дәп-
тер*) түптеу; 3. (*ер*) қаптаудау; (*өсік*)
жан салдыру.

ХАВТАСТ I тасбана.

ХАВТАСТ II - хавтастай.

ХАВТАСТАЙ 1. мұқабалы, мұқаба-
сы бар, қабы бар; 2. (*ер*) қапталды;
(*өсік*) жағы бар.

ХАВТАСХИЙ-Х тоңмаң ету, бұншоң
ету, тоңмайы қалу, бұншый қалу.

ХАВТГА қапшық; әмиян, қалта;
тамхины ≈ темекі қапшығы; **аяғаны**
≈ аяқ қалта; **чимгійн** ≈ өшекей бұ-
йым әмияны.

ХАВТГАДА-Х (*тарихи*) қалақшамен
дүрелеу.

ХАВТГАЙ I 1. жазық, тегіс; ≈
газар жазық жер; **сөгүй** ≈ тал тегіс
жазық дала; ☆ **хавтгай** дөрбөлжин тік
тортбұрыш; ☆ **хавтгай** жөд а) тақтай;
б) ұн тақтай; в) (*тарихи*) дүре қалақ-
шасы; ☆ **хавтгай** **мөлвөх** а) (*тарихи*)
қалақшамен дүрелеу; б) тақтайлау; 2.
жалпақ, жазылған; ≈ чулуу жалпақ
тас; ≈ **гурил** жазылған ұн; 3. *ауыс*.
жалпылама бет алды, үстірт; ≈ **ярих**
жалпылама айту; ☆ **хавтгай** загас ты-
ран (*балық*); ☆ **хавтгай** хорхой таспа
күрт; ☆ **хавтгай** сахал ақтаспа, сінгір-
лек (*өсімдік*).

ХАВТГАЙ II жабайы түйе.

ХАВТГАЙДА-Х 1. жазықтану, те-
гістену; 2. жалпаю, жалнию, жазылу;
3. *ауыс*. жалпылама айтылу, бет алды
айтылу, үстірт айтылу; 4. *ауыс*. қалақ-
шамен дүрелеу.

ХАВТГАЙДУУЛА-Х 1. жазықтан-
дыру, тегістендіру; 2. жалпайту, жал-
ниту, жаю; 3. *ауыс*. жалпылама айт-
қызу, бет алды айтқызу, үстірт айтқы-
зу; 4. *ауыс*. қалақшамен дүрелеу.

ХАВТГАЙЛА-Х 1. (*нәрсе*) тегістеу;
2. жаюу, жаю, жалниту; 3. *ауыс*. жал-
пылама айту, бет алды айту, үстірт
айту; 4. *ауыс*. (*сөздің*) маңауақтау,
сөзбен аулау, сөзге жаюу.

ХАВТГАЙЛУУЛА-Х 1. (*нәрсе*) те-
гістеу; 2. жаздыру, жайдыру, жалнит-
тыру; 3. *ауыс*. үстірт айтқызу, жалпы-
лама айтқызу; 4. *ауыс*. (*сөз*) сөзге жу-
аттыру, сөзбен ауыту.

ХАВТГАЙРА-Х 1. жазықтану, тегіс-
тену; 2. жалнию, жалпаю, жазылу; 3.
ауыс. стек алу, жалыту, құлаш жаю,
тараду; **һийгәд** ≈ жалны стек алу; 4.
ауыс. жалпылама болу, бет алды кету,
үстіртке айналу; **аһил** ≈ жұмыс үс-
тіртке айналу.

ХАВТГАЙРУУЛА-Х 1. тегістендіру, жазықтандыру; 2. жалпиту, жалпайту, жазу; 3. *ауыс. (ис, әрекет)* етек алдыру, жаю, тарату; 4. *ауыс. (жұмыс)* жалпылау, бет алды жіберу, үстіртке айналдыру.

ХАЕТГАЛА-Х қапшыққа салу, қалтаға салу, емилге салу.

ХАВТІАЛЖ қызғыш (құс).

ХАВТГА-Х ішпу, темпиту, білеулендіру.

ХАВУУЛА-Х (*тігіс*) қабыту, алыс темпиту.

ХАВХ қапшақ тарвағаны ≈ суырдың қапшаны, оғоты ≈ тышқанның қапшаны; ≈ **тавх** = ≈ **зүүх** қақпан құру; ≈ **ны тар** қақпанның серпегі, қақпанның теппесі; ≈ **ны нлбээс** = ≈ **ны улавч** қақпанның табаны; ≈ **ны нуруу** = **ны хуц** = ≈ **ны қамхаг** қақпанның жақтауы; ≈ **ны тэвх** қақпанның тнегі; ≈ **ны тазег** = ≈ **ны ул** қақпанның дөңгелек темір табары; ≈ **ны чирүүл** қақпанның сүйреткісі.

ХАВХААС—хавхаг.

ХАВХАГ қақпақ; **авдрын** ≈ абдыра қақпағы; **тоғооны** ≈ қазанның қақпағы; **данжы** ≈ шөйнектің қақпағы.

ХАВХАГЛА-Х 1. (*ыдыс*) қақпақтау; ≈ **сан** тегес қақпақтаған қазан; 2. *ауыс. (нәрсені)* тығу, тыққыштау, жасыру; юмаа ≈ ад байдаг хун нәрсесін тыққыштай беретін адам.

ХАВХАГЛУУЛА-Х 1. (*ыдыс*) қақпақтату; 2. *ауыс. (нәрсені)* тықтыру, тыққыштату, жасыру.

ХАВХДА-Х қақпаздау, қақпанмен ұстау.

ХАВХДУУЛА-Х қақпаңдату, қақпанмен ұстау.

ХАВХЛАГА қақпақша, жапқыш.

ХАВЦАЛ қыпшал, қапсағай; аңғар, сай; хадан ≈ жарғас қыпшал; **хясаа** ≈ күлама қыпшал, тік қыпшал; **гүн** ≈ терен қыпшал, тік қыпшал.

ХАВЦАН 1. қапсағай, тік жарғас, жөпема жарғас; **дуут** ≈ жаңғырықты қапсағай; 2. (*жарғас*) жыңыл, қапша.

ХАВЧ қалпы, қызы; **далайн** ≈ мұхит қалпысы; **теңіз шаяны**.

ХАВЧААР 1. қысқыш; **үсней** ≈ шаш қысқыш; **мөнген** ≈ күміс қысқыш; **күзегі** ≈ қамыс қысқыш; 2. (*тігіс*) сыздық, жіек, көмкерме, жапсырма; **туалын** ≈ етіктің сыздығы.

ХАВЧААРЛА-Х 1. қысқышпен қысу; 2. (*тігіс*) сыздықтау, жіектеу, көмкеру.

ХАВЧААРЛУУЛА-Х 1. қысқышпен қыстыру; 2. (*тігіс*) сыздықтату, жіектету, көмкерту.

ХАВЧААХАН I 1. дөрені садаққалсағай садақ; 2. заңды, садақша; **хулсап** ≈ қамыс садақша.

ХАВЧААХАН II —хавч.

ХАВЧГАР 1. қыпшақ, қушық, сопақ, қысыңқы; ≈ **толғой** сопақ бас; 2. ашаң, арықтау, қушықтау; ≈ **хучтэй**

хун ашаң күшті адам.

ХАВЧГАРДА-Х қыпшақтау, қушықтау, сопақ, қысыңқылану.

ХАВЧГАРДУУЛА-Х қыпшақтандыру, қушықтандыру, сонайту, қысыңқы болдыру.

ХАВЧИГ 1. қыпшақ, қушық, қысыңқы, сопақ; ≈ **толғой** қыпшақ бас; ≈ **үүрег** қушық шарбақ; 2. тар, қысаң; **уузын** ≈ ам таудың қысаң аузы; ≈ **өрөө** тар бөлме; 3. қыпшақ күбі; ≈ **тай ус** қыпшақ күбіні су; 4. = **хавчаар**; 5. (*жаз*) толмаған, жетпеген; ≈ **сөбөмон** толмаған бесті; 6. *ауыс. (тол)* марқа; ≈ **ишиг**, **хурга** марқа лақ, қозы.

ХАВЧИГДАЛ қыспақ, қысым, қыншылық; ≈ **үзэх** қыспақ көру; ≈ **бага** қыспақ аз.

ХАВЧИГДАЛГУИ қыспақсыз, қысымсыз, қыншылықсыз.

ХАВЧИГДА-Х 1. (*азан, бейнег*) қыспақталу, қысымдалу, қыспақ көру, қысым көру, қыншылық көру; **хоёр талаас нь** ≈ екі жағынан қыспақталу; 2. (*екі жағынан*) қысылу, сығылу; 3. қиналу, қысылу, сасу, абыржу; **аргагүйн Эрхэнд** ≈ лажсыздан қиналу; 4. жалғызсырау, жалғыздық көру; **туңих** ≈ жалғыздықты бек көру.

ХАВЧИГХАН (*сын*) қыпшақтау, сопақтау, қысыңқытау, қушықтау.

ХАВЧИИЛГА-Х—хавчгардуулах.

ХАВЧИИ-Х—хавчгардах.

ХАВЧИЛ—хавдал.

ХАВЧИЛТ—хавилаға.

ХАВЧИ-Х 1. қысу, сығу; **Балнар** ≈ тігесүйнеп шығу; **хавчараар** ≈ қысыңпыл қысу; 2. *ауыс.* қыспақтау, қысу, сырттату; ≈ **зооғкуулах** қыспақтал берет жасау; **шүүмәләләл** ≈ сынды қыспақтау.

ХАВЦЛАГА 1. қыспақ, қысым; ≈ **түүзэх** қыспақ көрсету, қысым көрсету; 2. *ауыс.* үнімдеу, күштеу; ≈ **ар цүтага нь суулах** үнімден түген жеріне көшіру; ☆ **хавцлага** дарек балықты қыпшақ төрге үркітін алдау.

ХАВЦЛАГАГҮИ қыспақсыз, қысымсыз; **ерін**; **ямар ч** ≈ **хейх** ешбір қыспақсыз істету, еркін істету.

ХАВЦЛАГАТАИ қыспақты, қысымды; **ерінсіз**, **биліксіз**.

ХАВЦЛА-Х 1. қысыңқылау, сыққылау; 2. *ауыс.* қыспақтай беру, қыса беру, сырттата беру.

ХАВЦРАИ 1. (*қозы, лақ*) марқа, көмкермес; 2. (*жымыс*) бесті.

ХАВЦУУЛАГДА-Х 1. қысылу, сығылу; 2. *ауыс.* қыстырылу.

ХАВЦУУЛА-Х 1. қыстыру, сықтыру; 2. қысылу, сығылу, қысу; **сугандаа** ≈ **колтығана** қысу; ☆ **толғой хавцуулах** бірете қарау, паналау, сауғалау, қорғалау; ☆ **хөрмөйдө салхи хавцуулах** бекер босқа сенделу, басы ауған жаққа көту.

ХАВЦУУР 1. —хавчаар; **Бичгийн** ≈

ис кагаз кысқыч; 2. эрең пана, зорға сауға; ≈ болж явах эрең паналап жүрү.

ХАВШАА (сөз) мылжың, кыргыдау-сыз.

ХАВШНИЛГА-Х—хавчийлгах.

ХАВШНИ-Х—хавчийх.

ХАВШИ-Х I көгү, қабу; загас усан дээрх ялааг ≈ балың су үстіндегі шыбынды кагу.

ХАВШИ-Х II 1. (сөзбөл) кақкылау, түрткөлөү; 2. мылжындау, кырту, көкү, шату.

ХАВЪ 1. (жөкөн) маң, маңай, төңірек; ойр ≈ жақын маңай; энэ ≈д бұл маңда; ≈ийн айлауд төңірегіндегі арылдар; 2. (уақыт) көптен бері, соңгы кезде; ≈д болсогуй көптен бері болмаган.

ХАВЪГҮН теңдеси жоқ, тәуір, көрм; ≈ сайхан хувь тавилан тәуірлек тагдыр.

ХАВЪС 1. к. хавирга; 2. қабыршак, қатпар; хушгийн ≈ сауыт қатпары; ☆ хавьсан сар имек ай, ай жаңасы, ай соңы.

ХАВЪСГАНА (өсіндік) қылқанша.

ХАВЪСЛА-Х 1. (нәрсеңі) доғалау, имгү; 2. ауыс. доғалану, тұтылу; сар ≈ ай тұтылу; нар ≈ күн тұтылу.

ХАВЪТАА-Х маңайлату, жуықтату, таяту.

ХАВЪТА-Х 1. маңайлау, жуықтау, таяу; ≈ж ойртох маңайлап жақындау; 2. ауыс. жабысу, қадалу.

ХАВЪТАХҮН маңайламайтын, жуықтамайтын, таямайтын; ≈ хол маңайламайтын алыс.

ХАВЪТУУЛА-Х таяту, жуықтату маңайлату.

ХАВЪЦАА маң. маңай; жуық, таяу; уулын ≈ тау маңында.

ХАВЪЦАГ (анат.) шат.

ХАВЪЦА-Х к. хавьтах.

ХАВЪЦАХҮН к. хавьтаххүй.

ХАВЪЧАА 1. мылжың, қырт, көн ауыз; 2. тынышсыз, мазасыз.

ХАВЪЧ-Х 1. мылжыңдау, кырту, көкү, шату; 2. тынышсыздану, мазасыздану.

ХАВЪЧУУЛА-Х 1. мылжыңдату, кырттыру, көкіту, шатыту; 2. тынышсыздандыру, мазасыздандыру.

ХАГ I қына; **чулууны** ≈ тастың қынасы; ☆ **толгойн хаг** бастың қайызғағы; ☆ **шүдний хаг** тістің көк өңезі, тістің көгі; ☆ **төмрийн хаг** темірдің қағы.

ХАГ II (мал) қағанак.

ХАГА (күшейткіш мағына) қақ; ≈ зүсэх қақ тілу; ≈ цохих қақ жару; ≈ татах тартып қалу; ☆ **шүд хага таших** тіс суыққа зырқырау.

ХАГААС (балық) жұтпа.

ХАГАДАС I жарған ағаш, жоңқа.

ХАГАДАС II (балық) қылтан, қылтан сүйек.

ХАГАЛА-Х 1. бүлдіру, шағу, қира-

ту; ≈ чихсан юм бүлдіріп тастаған нәрсе; 2. (нәрсеңі) жару; **түлээ** ≈ ағаш отын жару; 3. (нәрсеге) тілгізу, тілу; **шилэнд гараа** ≈ әйнекке қолын тілгізу; 4. (жер) жырту, қонару, оңделу; **газар** ≈ жер жырту; 5. (шаш, жал) жару, екі бөлу; **үсээ** ≈ шашын жару; 6. ауыс. (дау, айтыс) үзу, кесу, шешу; **зарга** ≈ дау кесу.

ХАГАЛБАР 1. (егін) жаңа егілген; ≈ тарналан жаңа егілген егін; 2. (су) айырық; **усны** ≈ судың айырығы; 3. (шаш, жал) жарған, екі бөлген; ≈ дәл екі жарған жал.

ХАГАЛБАРЛА-Х к. хағалах.

ХАГАЛБАРЛУУЛА-Х к. хағалуулах.

ХАГАЛАГДА-Х (нәрсе) 1. бүлдірілу, қиратылу, шағылу; 2. жарылу; 3. (нәрсеге) тіліну, тілгізілу; 4. (жер) жыртылу, қонарылу, оңделу; 5. (шаш, жал) жарылу, екіге бөліну; 6. ауыс. (дау, айтыс) үзілу, кесілу, шешілу.

ХАГАЛАЛТ 1. (нәрсеңің) бүлдірілу, қиратылуы, шағылуы; 2. (жер) жырттылуы, қонарылуы, оңделуі; жырту, оңдеу; **газар** ≈ жер жырту.

ХАГАЛГАА 1. (нәрсе) жару, тілу; 2. (жер) жыртуы, қонаруы, оңдеуі; жырту.

ХАГАЛГА-Х к. хағалуулах.

ХАГАЛУУЛА-Х 1. (нәрсеңі) бүлдірту қиратқызу, шақтыру; 2. жарғызу; 3. (нәрсеге) тілдіру, тілгіздіру; 4. (жер) жыртқызу, қонарту, оңдету; 5. (шаш, жал) жару, екіге бөлу; 6. ауыс. (дау, айтыс) үздіру, кестіру, шештіру.

ХАГАРАЛ 1. (нәрсеңің) жарылыс, жарылым, бөлініс; жарылуы, бөлінуі; 2. (қарым-қатынас) жік, араз, ала ауыздық, араздық, бас араздық; ≈ гарах жік туу, араз болу; **зидрэл** ≈ ала-ауыздық, бас араздық.

ХАГАРА-Х 1. (нәрсе) сыну, бүліну, шағылу, қирау; **шил** ≈ әйнек сыну; **шаазан** ≈ шыны сыну; 2. жарылу, айрылу; **газар** ≈ жер жырттылу; **уруул** ≈ ерні жарылу; 3. (қарым-қатынас) жікке бөліну, араздасу, араз болу; **түнжин** ≈ араздасу, аразлық туу; ☆ **нүүр хагарах** ұялу, бет қарамау.

ХАГАРХАЙ 1. сынған, шағылған; қираған; ≈ ваар сынған қыш; ≈ шил сынған әйнек; 2. сынық; **шилний** ≈ әйнектің сынығы; ☆ **хагархай** өмд шолақ бүт шалбар; ☆ **хагархай хэңгэрэг шиг** ашық ауыз, аузына сөз тоқтамайтын, көк ауыз; ☆ **хагархай хушга** сопақ жанғақ.

ХАГАС 1. жарты, жарым; **юмны** ≈ нәрсеңің жартысы; **бүтэн** ≈ бүтін жарты; ≈ **нь алга** жартысы жоқ; ≈ **хувийг** эзлах жарты есесін иелену; **цаг** ≈ сағат жарым; 2. жарымдай, жартылай; ≈ **заримдаг** жарым жарты, жартылай; ≈ **дугу** шала шарпы, жарым-жарты; ≈ **хугас** жарым-жарты, үпі-төпі, аз-мүз; ☆ **хагас дамжуулагч** жартылай өкілігіштік; ☆ **хагас арал**

гүбек; ☆ хагас колони кіріптар ел, жартылай отар.

ХАГАСДА-Х жартылану, жарымдану, жарты боп кету, жарым боп кету.

ХАГАСЛАГДА-Х жартыланып кету, жарымданып кету.

ХАГАСЛА-Х 1. жартылау, жарымдау, жарты болдыру, жарым болдыру, тең болу; 2. шала, шала-шарпы; ≈ ж орхих шала тастау; 3. (*уақыт*) ортасы; ортасы ауу; **шене** ≈ н мордох түн ортасы ауа аттану.

ХАГАСЛУУЛА-Х 1. (*нәрсе*) жартылату, жарымдату, жарты болдырту, жарым болдырту, тең бөлдірту; 2. шала болдыру, шала-шарпы болдыру; 3. (*уақыт*) ортасы болдыру, ортасын аудару.

ХАГАЦАА-Х 1. айыру, ажырату, бөлу; 2. күтқару, айықтыру.

ХАГАЦАЛ 1. айырылуы, ажырауы, бөліну; 2. күтқарылуы, күтылуы, азат болуы; ≈ **ирэх** қатер болу, айрылып қалу; ≈ **дайрах** қатер төну, қауіп болу.

ХАГАЦАЛДА-Х 1. айрылысу, ажырасу, бөлісу; 2. күтқарысу, айығысу, күтылысу.

ХАГАЦА-Х 1. айырылу, ажырау, айырылып қалу; **салж** ≈ айырылып кету, ажырап кету; **сайн нөхрөссө** ≈ жақсы жолдасынан айырылу; 2. (*қауіп*) күтылу, күтқарылу, айығу, аман қалу; **үхлээс** ≈ өлімнен күтылу.

ХАГАЦАШҮЙ 1. айырылмастай, ажырамастай, айырылмайтын; ≈ **сайн нөхөр** айырылмастай жақсы жолдас; 2. (*қауіптен*) күтылмас, күтқарылмас, айықпас; күтылмайтын, айықпайтын.

ХАГАЦУУЛА-Х қ. хагацаах.

ХАГАЧИГДА-Х жарғылану, жарқаштана ұрғылану.

ХАГАЧИ-Х 1. жарғылау, жарқаштай ұрғылау; ≈ ж хаях жарғылап тастау; 2. жарылып қалу, сынып қалу; **шаазан** ≈ жээ шыны сынып қапты.

ХАГАЧУУЛА-Х 1. жарғылату, жарқаштата ұрғылату; 2. жарғызу, сындыру.

ХАГД I қу шөп, қураған шөп, сүрі шөп; ☆ **хагд ожорс** өлең.

ХАГД II **хагд үе** білек буыны.

ХАГДГАНА-Х изендеу, теңселеңдеу, ыргалаңдау; ≈ н **инээх** изендеп күлу; ≈ н **гүйх** теңселеңдеп жүгіру; **агдгана** ≈ н ыргала теңселе.

ХАГДГАР мыртық, тапал, тайпақ, мәстек.

ХАГДРА-Х (*өсімдік*) қурау, солу; **өвс** ≈ ч **эхлэх** шөп қурай бастау.

ХАГЖ қабыршақ.

ХАГЗАРХАЙ қ. ханзархай.

ХАГЗЛА-Х қ. ханзлах.

ХАГЗРА-Х қ. ханзрах.

ХАГЗЧИ-Х қ. ханзчих.

ХАГИ-Х (*шешек, қызылша ауруы*) түлеу, ұшу.

ХАГЛА-Х (*тесік, жапсар*) бітеу, жа-

бу.

ХАГЛИН үлбірек, жұқа (*шүперек*).

ХАГСАА 1. қаңсық; **торхны** ≈ ч **гаргах** күбінің қаңсығын шығару; 2. кепкен, қатқан, қатып семген.

ХАГСАМАЛ 1. қаңсыған, кепкен; 2. кептірілген, сүрілген; ≈ **мах** кептірілген ет.

ХАГСАА-Х 1. қаңсығу, кептіру, құрғату; 2. (*қара мал*) жарату, ішін тартқызу; **морь** ≈ ж **уах** ат жаратып міну; ☆ **мах хагсаах** ет кептіру, ет сүрілеу.

ХАГСА Х I 1. қаңсу, кебу, құрғау; сему, солу; 2. (*ағаш өдыс*) қаңсып ашылу, семіп жапсар шығу; ≈ **сан хавчиг** қаңсып ашылған қышпақ шелек; 3. *ауыс*. ашығу, қарын қабысу, қоңқылдау; **морь** ≈ ат ашығу; **дотор** ≈ қарын қабысу, іші қоңқылдау; ☆ **шүд хагсах** 1) тіс қақсау; 2) тіс ысылу, тіс қушию.

ХАГСА-Х 1. қақтану, қақ тоқтау; 2. қына шығу.

ХАГСРАА-Х жарату, ішін тартқызу; **морь** ≈ ат жарату, аттың ішін тартқызу.

ХАГСРА-Х I жарау, ішін тарту; ≈ **сан морь** жараған ат; ішін тартқан ат.

ХАГСРА-Х II кеудірлеу, қаудырлау.

ХАГСРУУЛА-Х I жарату, ішін тартқызу.

ХАГСРУУЛА-Х II кеудірлету, қаудырлату.

ХАГСУУРА-Х 1. қ. хагсах; 2. хагсрах.

ХАГТАА-Х қ. хагтуулах.

ХАГТА-Х 1. қақтану; 2. (*шаш*) қайызғақтану, қайызғақ түсу.

ХАГТУУЛА-Х 1. қақтандыру, қақ тоқтату; 2. (*шаш*) қайызғақтандыру, қайызғақ түсіру.

ХАГШААС салынды (*су тасығанда үйіліп қалатын ағаш, қоға, қамыс, шөп-шалақ*).

ХАГШРА-Х 1. (*өсер*) қақтану, қақ түру; 2. (*жара*) қату, қабыршақтандыру.

ХАД I жартас; **уул** ≈ тау тас, тау жартас; ≈ асгатай газар жартас қойтасты жер; ≈ **ан хушуу** тұмсық жартас; ≈ **ны хайлмал** бұжыр жартас; ертінді тас; ≈ **ны дууриан** жартастың жаңғырығы; ☆ **хадан өвс** қылша (*өсімдік*); ☆ **хадны хуж** тас қызылшасы; ☆ **хадны болжмор** сұр қарлығаш; ☆ **хадны харагчин** сары торғай; ☆ **хадны гөрвөл** дала кесерткесі; ☆ **хадны хаг** тас қына (*өсімдік*); ☆ **хадны мангаа** = **хадны өвгөн үбіжөй** (*баланы қорқытқанда айтатын сөз*).

ХАД II (*жеміс*) қат, қарақат.

ХАДАА жиек мұз, жұқа мұз, бет мұз.

ХАДАЛААГҮЙ (*мұз*) жұқа қатқан, беті қатқан, толық қатқан; **гүйцэд** ≈ гол толық қатпаған өзен.

ХАДААЛА-Х (мүз) жүкк кату, бети кату; ≈ сан жөсөн дээгүүр явах жүкк кату; катуң мүз үстүнөн жүрү.

ХАДААЛУУЛА-Х (мүз) жүкк кату, түрү, бетин катуру, толык катурмау.

ХАДААС I шөгө; төшөр ≈ темир шөгө; ≈ аар хадах шөгө кату; **хулсан** ≈ камыс шөгө; ≈ тавлаа шөгөнү тойтару; ≈ ны тав шөгөнүң басы, шөгөнүң бүрүшү; **бүдүүн урт** ≈ жуан ұзын шөгө.

ХАДААС II топалаң (койда болатын сөрт).

ХАДААС III (өсүндүк) у қорғасын.

ХАДААС IV (жөлшерден) артық, тыс, мол; ≈ тай бөлүгү артық өзирлеу.

ХАДААСДА-Х шөгөсү көбөйү, шөгө көп карылу.

ХАДААСЛА-Х шөгөлеу, шөгө кату.

ХАДААСРА-Х шөгө секілдену, шөгө сыяктану.

ХАДААСТАЙ I шөгөлі, шөгөсү бар; 2. (нөрсө) шөгөсөңгөң, шөгө қагылган, бөлүлгөн; 3. артық өзирлик, мол өзирлик.

ХАДААСТА-Х (койга) топалаң тию.

ХАДАА-Х I (ой, еске) сақтау, кадалату; саяааааа ≈ ойга сақтау, еске сақтау, зер салып кадалату; 2. (ойбис) жаңгырту, жаңгырықтыру; дуу ≈ дауыс жаңгырту, айқайлау; жанан ≈ айқайлап састыру, байбалам салу, айқай-шу көтөрү.

ХАДААШИ-Х еске кату, жадьга сақтау.

ХАДААШРА-Х еске сақталайын деп, еске калайын деп.

ХАДАГ қадақ (сөй алаканга жайып устат, сүт күйүлгөн күнөс аакты үстүнө койот, сый қонаққа ұсынагың көгілдір тартып орамал); асчанд ≈ барың қонаққа қадақ ұсыну; ≈ тәзник құдалың сойлескенде сөй қадақ ұсыну; ≈ шу-даг қадақ шарың ≈ саябай қадақсымақ, карапайым қадақ; бараньд ≈ барыңзыт қадақ (тибет дини бойынша бурханга (құдайга) құрчыллық ету тұртында торга, кейін бегнесін марбаган шызған жалын тартындай мүйізден шызған бір құлаң тартындай ең сый қадақ); **Аюуш** ≈ аянш қадағы (тибет дини бойынша адамсыра ұзақ күмүр берүүш Аюуш бурханның (құдайдың) суретине самурьқ күстүн суретин шызған сый қадақ); даш ≈ даш қадағы (шир-атпа аюуш торғын қадақ); сэрэн ≈ сэр-шн қадақ (қырау тартыда әрн бар шалын шолық қадақ); ваньд ≈ бандын қадақ (төртбүрүнч бүктөгөң әрн бар шалын қадақ) саябай хадаг саябай қадақ (қабатталың дөкеге сүйиң үн бы-ламьқ жаағын кептірген, ою сурет шызыл-ган саранайым қадақ); каньд ≈ сэрэн хадаг.

ХАДАМ қайың; ≈ эңг қайың ата; ≈ эх қайың ене; ≈ ах қайың аға; ≈ ыдда айчлан очих қайыңшылап бару, қайың жұртқа бару.

ХАДАМЛА-Х қайыңдау, қайыңшы-лау.

ХАДАМСАГ қайыңсақ, қайыңшыл.
ХАДАМСА-Х қайыңсақтану, қайың-сақ болу.

ХАДАМСУУ қ. хадамсаг.

ХАДАР шоқыр (балық).

ХАДАРГАН I (ар) алыңқашма, ала-қанша; ≈ морь саяншана ат.

ХАДАРГАН II I тистеуін, тисте-гін, жұлғын; 2. ауыс. жемір, қонағай; 3. ауыс. жемірш, бүдіргіш, қырат-қыш, талқандалғын.

ХАДАРМАГ (өсіндік) рауаған.

ХАДАРХАГ жартасты; ≈ газар жартасты жер.

ХАДАРХУУ қ. хадархаг.

ХАДА-Х I 1. қалау, жапсыру, тағу; төви ≈ түйме қадау; сүч ≈ бау тағу; 2. кату, шөгөлеу, саяту; хадаасаар ≈ шөгө кату, шөгөмен шөгөлеу; гутал ≈ етік шөгөлеу; 3. ауыс. қадалу, түрш қаду, кадалып қалу; хөлөйд яс ≈ та-маққа сүйен түрш қалу; 4. ауыс. ше-кесіне жауу, тұсына аударып қою, жа-зып қою; галыг үсөрг ≈ транскрип-циямен жауу; ☆ саязанд хадах жадь-на сақтау, еске сақтау.

ХАДА-Х II ору; көсу, шабу; өс ≈ шөп шабу; тарға ≈ егін ору.

ХАДА-Х III I (ойбис) жаңгырығу, жаңгыру; дуу төңгөрг ≈ дыбыс аспап-ға жаңгырығын шығу; 2. көгерту, будақтану; жанан ≈ түман көгерту; төсө ≈ төзаң көгерту.

ХАДАК IV: хавирга хада-х қабыр-ғаны сөгу, қабырғаны арқадан шыға-ру.

ХАДГАЛАГДА-Х I (ой, еске) сақ-тану, сақталып қалу, ойда қалу, есте қалу; 2. (нөрсө) сақтау, тұру; агуу-лакт ≈ қоймада сақтау.

ХАДГАЛАГЧ I (еске, ойга) сақтау-шы, ойда қалдырушы, есте қалдыру-шы; 2. (нөрсө) сақтаушы, қоюшы.

ХАДГАЛАЖТ I ойда қалуы, есте қалуы, еске сақталуы; 2. (нөрсө) сақ-талу, қойылу; ≈ хадгаалакт күтін сақтау, сақталынуы, естеліп күтуі.

ХАДГАЛАЖН I (нөрсөнің) сақта-мы, күеімі, сақталуы, күтуі; 2. (ақша) сақтық, жинам; ≈ айн қас-сақтық қасасы.

ХАДГАЛА-Х I (еске, ойга) сақтау, сақтал қалу, ойда қалынуы, есте қал-дыру; 2. (нөрсө) сақтау, қою; агуулах газарт ≈ қоймаға сақтау, қоймаға қою; аадьрт ≈ абырға сақтау; бие-ддэ ≈ бойға сақтау, қыша алып жү-ру.

ХАДГАЛУУЛА-Х (нөрсені) сақтау, қойғызу, қойдыру; ≈ сан байр нь сақ-татқан орны.

ХАДЛАН I шабындық, пішендік (жөр); ≈ д гарах шабындыққа шығу; ≈ гий газар шабындық жер; 2. пішен, шөп; ≈ хураах пішен жинау; ≈ гийн багаж хэрэгсэл пішен шабатын құрал

жабдыктар.

ХАДЛАНЖИ-Х шабындыктану, шабындыкты бөлү, шабындыгы молаю.

ХАДЛАНЖУУЛА-Х шабындыктандыру, шабындыгы болдыру, шабындыгынын молайту.

ХАДЛАНЖИ-Х шабындыкта айналуу, шабындыктаа басаю.

ХАДЛАР аксары тышкан, ала тышкан.

ХАДМАЛ 1. кадамалы, жапсырмалы; 2. (*kitap*) қосымша түсінік, түсініктеме; шешім; ≈ толь түсініктеме сөздік қосымша сөздік.

ХАДМАЛЛА-Х 1. (*нәрсе*) қадамалау, жапсырмалау; 2. (*кітаби*) қосымша түсінік беру, түсініктеме беру, шешім беру.

ХАДМАЛЛУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) қадамалату, жапсырмалату; 2. (*кітап*) қосымша түсінік берісу, түсініктеме берісу, шешім берісу.

ХАДРАГДА-Х 1. (*тіспен*) тістеліну, қабылу, орылу, жаралану; 2. обырланып кету, ішің жеу, жәбірлеу; 3. *ауыс*. бұйыну, қиратылу, шағылу; 4. (*нәрсені*) шимайлау, айғыздалу.

ХАДРАН ала бұға (*балық*).

ХАДРА-Х 1. (*тісімен*) тістету, қабу, жырту, ору, жаралау; шүдсәрсә ≈ тісімен ору; 2. (*асаң*) обырлану, оба іну; хәәл ≈ обырлана ішу; 3. *ауыс*. бұлдіру, қирату, шағу; 4. (*нәрсені*) шимайлау, айғыздау; ☆ хәзәссә хадраһ айналасын жәбірлеу, маңайының шығарып кетуі.

ХАДРУУЛА-Х 1. тістету, қаптыру, жыртқызу, жаралау; 2. (*ас, тамаққа*) обырландыру, оба ішкізу; 3. *ауыс*. бұлдіру, қиратқызу, шаққыру, шаққызу; 4. (*нәрсені*) шимайлау, айғыздату; 2. к. хадрагдах.

ХАДУУЛА-Х I 1. (*нәрсені*) қалату, жапсырту, таққызу; 2. қақтыру, шегелету, сінгіздіру; 3. *ауыс*. қалалту, қақалту, тіренту; 4. *ауыс* (*кітап*) шекесіне жаздыру, түсінік аударып қойғызу, жабып қойғызу.

ХАДУУЛА-Х II (*шөпті*) орғызу, кестіру, шаптыру.

ХАДУУЛА-Х III 1. (*дыбыс*) жаңғырдықтыру, жаңғырту; 2. (*тозаң, түтік*) тосаңдату, бұлақтату, көтеру.

ХАДУУЛА-Х к. хадуулах.

ХАДУУН дәрәкі қалың, жуан, тейтпек; бұдуун ≈ дәрәкі жуан.

ХАДУУР орақ, өвсәй ≈ шөп орағы; тарқаны ≈ өгін орағы; аяқ ≈ балға орақ.

ХАДУУРА-Х 1. (*ат*) ала қашу, тұқыра ұмтылу ≈ аяқ мөрә ала қашпата; 2. *ауыс* (*мінез*) қыңырлану, қыңыраю, қисаю, көтбеу; ≈ ч зрях қыңырлана сөйлеу; ≈ ч сәссәх қисық есту, жақсақ есту.

ХАДУУРУУЛА-Х 1. (*атты*) тұқырту, ала қашқызу, ұмтылдыру; 2. *ауыс* (*мінез*) қыңырландыру, қисайту, қыңырайту.

қыңырайту.

ХАДУУ-Х (*тіске*) қыстырылу, тістесу, іліну; ноқоһи шүдәнд яс ≈ иттің тісіне сүйек қыстырылу.

ХАЖ I жілек, әдіп, көмкерме; ≈ тай мейтән дәмбә жілекті күміс қасқарша (*сопақ, шәһәк*).

ХАЖ II темір тұзақ; ≈ зүүх темір тұзақ құру.

ХАЖААС к. хажлага.

ХАЖИИ (*мінез*) қыңыр, қырыс; симайттын, дара ≈ амьтан қырыс адам; ≈ згәзәд сәң қарғақ қыңыр дәрәкі мінез нәрсәу.

ХАЖИИЛАГДА-Х (*мінез-құлық*) қыңырланып кету, қырыстанып кету, дәрәкілену кету, дараланып кету.

ХАЖИГЛА-Х қырыстану, қыңырлану; дәрәкілену, даралану.

ХАЖИГЛУУЛА-Х 1. қырыстандыру, қыңырландыру; дәрәкілендіру, дараландыру; 2. к. хажиглагдах.

ХАЖИИГАЛА-Х жіектеу, көмкеру, көмкермелесу, әдіптеу, жұрындау.

ХАЖИ-Х I к. хажиглагах.

ХАЖИ-Х II қашау, сырттату, қудалау, түстөтету.

ХАЖЛАГА көмкерме, жұрын, әдіп; дәуліш ≈ 1) шағанның көмкермесі; 2) иштің жұрыны; ≈ тағых көмкеру, жұрындау, әдіп салу.

ХАЖМАЛТ жалғыз бас, сола бас; адам.

ХАЖМУ 1. бір жағы, бүйірі, бір жақ жады. бөкейін көгән ≈ дененің бір бүйірі; зүүн ≈ шығыс жақ жабы; 2. қасы, жағы; ≈ д нь суух қасына отыру, қасын отыру; ≈ гийд айл қасындағы аял; 3. (*тау*) бөктері; уулыш ≈ д бәңгәх тау бөктерінде жайылу; 4. ара, аңтар, бірге; арада, сәл кездә; ядәһ бәйхәһ ≈ д сөйгіп тұрғанда, сәл арада; 5. (*тау*) беткей; (*бәңә*) қырып уулыш ағдар явах тау беткеймен жүру; ағдар дәрәкәх қырымен жату.

ХАЖУУААҒКИ жаңындағы, қасындағы, маңындағы; ≈ күтс жаңындағы маңе.

ХАЖУУУКАН жаңында ғана, қасында ғана; тая жаңында, тал қасында; тәһәй ≈ д сәддәң үйдін қасында ғана, сәддәң үйдін тал қасында.

ХАЖУУЛА-Х I 1. қырыммен жату, бүйірімен жату; ≈ ж байғаад бәссәх қырыммен жатып тұру; 2. (*нәрсені*) жаңау, сүйеу, жаңап қою, сүйеп қою.

ХАЖУУЛА-Х II беткейлеп жүру, шиялап жүру.

ХАЖУУЛА-Х III к. хажих I, II.

ХАЖУУЛДА-Х 1. қырындау, бүйірлеу, қырындап жату, бүйірлеп жату; 2. беткейлеп, қатталдау; ≈ ж явах беткейлеп жүру.

ХАЖУУДУУЛА-Х 1. қырындау, бүйірлеу, қырындап жатқызу, бүйірлеп жатқызу; 2. беткейлету, қатталдау.

ХАЖУУЛСХИИ-Х 1. қырындақы-

рау, бүйірлеңкіреу; 2. беткейлей, қапталдай.

ХАЖУУЛУУЛА-Х I 1. қырындату, бүйірлету; 2. жанату, сүйету, жаната қойғызу, сүйете қойғызу.

ХАЖУУЛУУЛА-Х II беткейлете жүргізу, қиллата жүргізу.

ХАЖУУЛУУЛА-Х III (*қия*) жұрындатқызу, коммермелеткізу, едіптеткізу.

ХАЖУУЛУУШТАЙ қырындатарлық, жұрындатарлық бүйірлетерлік.

ХАЖУУХАЙ томпыған, бүлтіген; **ажүүхий** ≈ к-і-ішкене бүлтігені.

ХАЗААР жүген; **суран** ≈ қайыс жүген; **төрзуутай** ≈ түймелі жүген; **≈-ын толгой** бас жүген (*шылбырсыз, тізгінсіз жүген*) **≈-ыи хамар** жүгеннің кенсіргі; **≈ дарак жүгенді атың шұлғыу;** ☆ **хазар** өзе бұнақ жүсан (*өсімдік*).

ХАЗААРГАНА (*өсімдік*) күште жүсан, шоғыр жүсан.

ХАЗААРҒҮЙ 1. жүгенсіз, жүгені жоқ; 2. *ауыс*. әдепсіз, бейбастақ, тәртіпсіз, бетімен кеткен.

ХАЗААРЛАГДА-Х 1. (*ат*) жүгенделу; 2. *ауыс*. шектелу, тежеу, шек салыну.

ХАЗААРЛА-Х 1. (*ат*) жүгендеу; **морь** ≈ ат жүгендеу; 2. *ауыс*. шектеу, тежеу, шек салу, тежеу салу, тыю, тыйым салу; **амы нь ≈ ж байх** аузын тыйып отыру.

ХАЗААРЛУУЛА-Х 1. (*атты*) жүгендету; **морно** ≈ ат жүгендеу; 2. *ауыс*. шектету, тежеу, шек салдыру, тежеу салдыру, тыйғызу, тыйым салдыру.

ХАЗААРТАЙ (*ат*) жүгенді, жүгені бар; **мөңгөн** ≈ күміс жүгенді.

ХАЗАГДА-Х 1. тістелу, шайналу; 2. (*жылан, шыбынға*) шақтыру, шаққызу; 3. тістеліну, қыстырылу.

ХАЗАЙЛА-Х 1. (*бағыт*) қисайту, ауытқыту; көлбету; 2. (*үзде, серт*) қайтқызу, айныту, бұлтарту; 3. *ауыс*. төмендету, бөсеңдету, салғырттату, құлату; ☆ **уттыг хазайлгах** мағынасын бұрмалау, жалтару.

ХАЗАЙ-Х 1. (*бағыт*) қисаю, ауытқу, көлбеу; **түг** ≈ тү қисаю; 2. (*үзде, серт*) қайту, айну, бұлтарту; **хэлсэн үгнээс** ≈ сөзінен қайту; (*екпін*) 3. *ауыс*. төмендеу, бөсеңдеу, салғырттау, құлау; **≈ сан дээр нь хазайлгах** 1) төмендеген үстіне төмендету; 2) ☆ жығылғанға жүдырық; ☆ **заяа нь хазайх** бағы қайту.

ХАЗАЛЗА-Х ақсаңдау, ақсақтау, қисаңдау; **≈ ж мижилзэх** ақсаң-ақсаң қағу, қисаңқисаң қағу; **≈ ж явах** ақсаңдап жүру.

ХАЗАМТГАЙ тістегіш, шайнағыш, қапқыш; **≈ буур** шайнағыш бұра.

ХАЗА-Х 1. тістеу, шайнау; **шүдээр** ≈ тіспен тістеу; **≈ даг морь** тістеуік ат; **тас** ≈ тістен алу; 2. шағу; **шумуул** ≈ шыбын шағу; **хорхой** ≈ жылан шағу; 3. қысу, тістеу; **бахь** ≈ тістеуік қысу; **хайч** ≈ қайшы өтпейтін болу.

ХАЗВАЛЗА-Х қ. хазалзах.

ХАЗГАЙ 1. қия, көлбеу; **≈ газар** қия жер; **≈ хэвгий** қия бст; 2. теріс, ағат; **≈ гншгэх** теріс басу; **≈ хэлэх** теріс айту; 3. *ауыс*. арамдық, жамандық; **≈ санаж явах** арамдық ойлап жүру.

ХАЗГАЙДА-Х (*жер*) қиялану, көлбеулену, қия боп кету, көлбеу боп кету.

ХАЗГАЙДУУ (*жер*) қиялау, көлбеулеу; қиялаңқырау, көлбеулеңкіреу; **≈ газар** қиялау жер.

ХАЗГАЙДУУЛА-Х (*жер*) қияландыру, көлбеулендіру, қиялату, көлбету.

ХАЗГАЙРА-Х 1. қисаю, көлбеу, қиялау; қисайып кету, көлбеу боп кету, қия боп кету; 2. *ауыс*. жанаспау, қыспау, қисық кету, сөйкеспеу, үйлеспеу.

ХАЗГАЙРУУЛА-Х 1. қисайту, көлбету, қиялату, қисайтып жіберу, көлбетіп жіберу; 2. *ауыс*. жанастыру, үйлестіру, қыстыру, сөйкестіру.

ХАЗГАЛЗА-Х қ. хазвалзах.

ХАЗГАНА-Х қисаңдау, қиқыраңдау; **≈ ж явах** қисаңдап жүру, қиқыраңдап жүру.

ХАЗГАНУУЛА-Х қисаңдату, қиқыраңдату.

ХАЗГАР I ақсақ, шойнақ; қисаң, қиқыраң; **≈ мал** ақсақ мал; **хөл** **≈ болох** аяғы ақсау.

ХАЗГАР II (*ой*) қисық, бөтен; арамза.

ХАЗГАРДА-Х I ақсау, ақсаңдау, шойнаңдау, қисаңдау, қиқыраңдау.

ХАЗГАРДА-Х II (*ойы*) қисаю, бөтен болу, арамзалық істеу.

ХАЗГАРЛА-Х қисық ойлау, бөтен ойлау, жаман ойлау.

ХАЗГАРЛУУЛА-Х қисық ойлату, бөтен ойлату, жамандық ойлатқызу.

ХАЗГАРТАЙ жаман ойлы, бөтен ойлы.

ХАЗДАГ (*жылақы*) тістеуік, тістегіш; **≈ гүү** тістеуік бие.

ХАЗЛА-Х тістелеу, тістелей беру, жүлғылау.

ХАЗЛУУЛА-Х (*шөл*) тістелету, жүлғызу, жүлдыру, шалдыру, оттағу; **яха замдаа морно** ≈ жолда атын шалдырып алу.

ХАЗУУЛА-Х 1. (*тіспен*) тістету, шайнату; 2. (*жыланға, шыбынға*) шақтыру; 3. (*тістеуікпен*) қысу, тістету; 4. қ. хазагдах.

ХАЗУУР 1. тістеуі, қысуы; 2. тістейтін нәрсе, қысатын нәрсе; 3. тістеуік.

ХАЗУУРДА-Х тістету, қыстыру.

ХАЗЧИ-Х 1. тістелеу, шайналу; тістеп алу, шайнап алу; 2. (*тістеуікпен*) қысып қалу, тістеніп қалу; 3. (*жылан, шыбын*) шағып алу, шағып жіберу, шағып қалу.

ХАЙ I (*одағай*) әй, бөле; пай; апырай; **≈ даа, мэдэхгүй** әй, білмеймін; **≈ ≈, ях бол доо!** пай-пай, қайтер

екен; ≈ 1 даа бөсө дені; ≈ даа апырай

ХАЙ II таныс, билис; ≈ ≈гаа гатах таныстыгын тарту.

ХАЙВ I: хайв тогоо тай қазан.

ХАЙВ II кішкене қазан.

ХАЙВ III өрсті, кең, аумақты; ≈ хүн өрсті адам, толғамды адам.

ХАЙВАЛЗА-Х қ. хайвганах.

ХАЙВАЛЗУУЛА-Х қ. хайвгануулах.

ХАЙВАЛЗУУР теңселгіш, ыргалғыш.

ХАЙВА-Х 1. теңселу, ыргалу, шайқалу; 2. (мал, құс) маң-маң басуы.

ХАЙВГАНА-Х 1. теңселу, тайпалу, ыргалу; ≈ и жорсолах тайвала жорғалау; 2. теңселектеу, ыргалақтау, шайқалақтау; 3. (құс, мал) ыргатылу, маң-маң басу.

ХАЙВГАНУУЛА-Х 1. теңселту, ыргату, шайқалту, жайналту; 2. теңселектеу, ыргалақтату, шайқалақтату; 3. (мал, құс) ыргалту, маң-маң бастыру.

ХАЙВГАСХИЙ-Х 1. теңселең ету, ыргалаң ету, теңселін қалу, ыргалып кету, шайқалып кету.

ХАЙВУУЛА-Х 1. теңселту, ыргалту, тайналту; 2. теңселектеу, ыргалақтау, шайқалақтау.

ХАЙГА тыран (*балық*).

ХАЙГУУЛ 1. (геол.) барлау, іздеу, зерттеу; **ашигт малтмалын** ≈ пайдалы иен қазбаларын барлау; 2. (*әскери*) барлаушы, шолғыншы; ≈ **д гарсан цэр-гүүд** барлаушыға шыққан әскерлер; ☆ **хайгуул халхавч** сүйенер пана, сенімді серік.

ХАЙГУУЛГАЛА-Х 1. (геол.) барлау, барлау ісін жүргізу, іздестіру, зерттеу жүргізу, аңғарлау; 2. (*әскери*) барлаушыға шығу, шолғыншылық жүргізу.

ХАЙГУУЛЧ 1. барлаушы, іздеуші, зерттеуші; 2. (*әскери*) барлаушы, байқаушы, шолғыншы.

ХАЙГУУР байқағыш, абайлағыш, аңдағыш, бақылағыш, сақ, сұңғыла.

ХАЙГУУРГҮЙ аңғал, аңғырт, аңқау, бейқам.

ХАЙДАА (*өсімдік*) табан балдыр.

ХАЙДАГ I (мал) саулы; ≈ **үнээ** саулы сныр; ≈ **ямаа** саулы ешкі.

ХАЙДАГ II (*мінез*) өсекші; ≈ **хүн** өсекші адам; ☆ **хайдаг морь** мінген ат, жаңғыз ат; ☆ **хайдаг мод** (*қайықтың*) арқалық ағашы; ☆ **тохмын хайдаг** тоқым ішкілігі, ішпек.

ХАЙДАГЛА-Х өсектеу, өсек тасу, өсек айту.

ХАЙДАГРА-Х өсекке айналу, өсек боп кету.

ХАЙДАГТА-Х өсек болу, өсек айту.

ХАЙДАГШИ-Х саулыға үйрену; ≈ **сан үнээ** саулыға үйренген сныр.

ХАЙДАГШУУЛА-Х саулыға үйрету; **үнээ** ≈ снырды саулыға үйрету.

ХАЙЛААС шегіршін (*ағаш*).

ХАЙЛАГДА-Х ерітілу, балқытылу.

ХАЙЛАЛТ ерітілуі, балқытылуы; **болд** ≈ болат ерітілуі; **ширэм** ≈ шойын балқытылуы.

ХАЙЛАН I жұмсақ шыт (*мата*).

ХАЙЛАН II (*Әнш.*) намазға тұру.

ХАЙЛА-Х I 1. еру, балқу; **ңас** ≈ қар еру; **мөс** ≈ мұз еру; **туғалға** ≈ қорғасын балқу; 2. *ауыс*. жылау, егілу; **уйлах** ≈ жылан сықтау.

ХАЙЛА-Х II сұйылу, еру, араласу; **усанд даве чихэр** ≈ суга тұз, тәтті еру.

ХАЙЛГАН (мал) қызыл май болатын, майы ертіні; ≈ **цаг** қызыл май боп кететін кез.

ХАЙЛГАНА шағала (*құс*).

ХАЙЛГА-Х қ. хайлуулах.

ХАЙЛГУУР (*видис*) еріткіш, балқытқыш; ертітін, балқытатын; **цавуууны** ≈ желім еріткіш.

ХАЙЛДАН жарғақ шалбар.

ХАЙЛМАГ I. тоңазыған, тоңазық; ≈ **төс** тоңазыған май; ≈ **ңас** мұзалаң қар; 2. түмба, ерітінді; **өрмийн** ≈ төс қаймақтың еріген түмба майы.

ХАЙЛМАГЛА-Х тоңазығу, тоңазыққа айналығу.

ХАЙЛМАГРА-Х тоңазу, тоңазыққа айналу.

ХАЙЛМАГТА-Х тоңазн бастау, тоңазыққа айнала бастау.

ХАЙЛМАГШИ-Х тоңазынын деу тоңазықтану.

ХАЙЛМАЛ ерімелі, балқымалы; ерітінді, балқынды; ≈ **шил** ерімелі әйнек; **төмрийн** ≈ темір ерітіндісі.

ХАЙЛС шегіршінше (*ағаш*).

ХАЙЛУУЛА-Х 1. еріту, балқыту; **ширэм болд** ≈ шойын болат балқыту; 2. қ. **хайлагдах**; 3. *ауыс*. (*көңіл күй*) елжірету, босату, егілу.

ХАЙЛУУР I: **хайлуур жонш** ашудас (*ерігін, дәмі қышқыл, ақ тас*).

ХАЙЛУУР II қ. хайлгуур.

ХАЙЛЦ (*қасиет*) ерігіш, балқығыш, ерігіштік, балқығыштық; ≈ **сайтай** ерігіштік қасиеті жақсы, жақсы ерітін; ≈ **муутай** ерігіштік қасиеті нашар, нашар ерітін.

ХАЙЛЦҮЙ ерімейтін, балқымайтын; оңай ерімейтін, оңай балқымайтын.

ХАЙЛШ ерігінді, балқынды; **төмөрлөгийн** ≈ металл ерігіндісі.

ХАЙМСА-Х сырық (*оқпен*) ату.

ХАЙМУУР сырық; ≈ **сум** сырық оқ.

ХАЙН тең; **шатар тоглоод** ≈ **болох** шахмат ойнап тең түсу.

ХАЙНАГ (*сыыр*) кәйнек (*сыыр мен сарлықтың арасынан туған будан сыыр*); ≈ **ийн шар** кәйнек өгіз; **наран** ≈ сыыр кәйнек; **саран** ≈ сарлық кәйнек.

ХАЙНГА үстірт, жеңіл-желпі, ат-үсті, нем құрайды ≈ **хандах** үстірт қару; ≈ **үйлэх** ат-үсті ісеу.

ХАЙНГАДА-Х өте үстірт болу, тым ат-үсті болу; өте немқұрайды қарау.

өте салгыртсуу.

ХАЙНГАРА-Х үстүрт болу, ат-үстү болу, немкүрайы карау, салгыртсуу.

ХАЙНГАГА-Х үстүрт карау, жеңил карау, ат-үстү болу, салгырттык истеу.

ХАЙНГАШИ-Х (*ис-аркет*) үстүртсуу, үстүртке айналуу, салгыртсуу, жайбара-каттыкка айналуу.

ХАЙНЦАА-Х *д.* хайицуулах.

ХАЙНЦА-Х 1. тең түсү, бирдей жыгылдуу; ≈ саян бөх тең түскөн палуан; 2. жеңе алмау, жеңилсөө, тең болу; **шатар тогтоод** көбүлөө ≈ в шахмат ойнал, екоүл тең болду.

ХАЙНЦУУСА-Х 1. тең түсүрү, бирдей жыгылдыруу, тегне есептеу; 2. жеңе алмаганга есептеу, жеңисенгенге есептеу, тең дел көрү.

ХАЙР I 1. кайыр, рақым, жәрдем, жақсылык; ≈ жүрөк алуу, аяныш сезим туу; ≈ булаак көңүл тарту; ≈ **ихтэй** өтө аянышык, өтө суюу, өтө гашык; ≈ **ын сэтгел** гашык көңүл; аяныш сезим; эхэйи ≈ ана мейрими; халуун ≈ өтө кайырымдылык; ≈ **дурлал** гашыктык; ≈ **кайргүй** кайырымсыз, мейрimsiz; ≈ **тамгүй** алуусыз, кайырымсыз; 2. кайырым, мейрiм, аяныш; ≈ **хипиг** мейрiмдiлiк, кайырым; **өршөөл** ≈ жеңилдик, аяныш; ≈ **хүндөтөл** ардақтау, ардактын көрү, сыйлау.

ХАЙР II 1. кайыр, майта тас, майда тас; 2. күм кайрак; майда күм; ≈ **дөксөк** астына кум кайрак тогу; ≈ **тай газар** күм кайракты жер.

ХАЙРАДА-Х 1. карылуу; **төмрөөр** ≈ төмөргө карылуу; 2. (*ас, таган*) карылуу, карыгып пісірүү; 3. (*суыкка*) үсүн көтү, карылуу; **хүйтэнд** ≈ суыкка үсүп көтү.

ХАЙРАН (*д.* айи *одагайы*) кайран; ≈ юм кайран карас; ≈ **хүн** кайран адам.

ХАЙРАРХАГ карыган дерлик; жаны ашыртык; ≈ **кайран** кайран дерликтей кез.

ХАЙРАРХУУ *д.* хайрархап.

ХАЙРА-Х I 1. (*нөрсөнi*) кару, күйгүзү; халуун төмөр; ≈ **ыстык** төмөрмен кару; 2. (*ас, тамак*) кару, карып пісірүү; **муушур** ≈ салсаңы карып пісірүү; 3. (*суык*) кару, үстү; **хаалганы баруу** кар ≈ ескен түтүдөсү кол кару.

ХАЙРА-Х II (*ат*) шаптай тебу, тарпи тебу; **новь олом татахад** ≈ чиклаа ат айып тертманга шаптай теуип калды.

ХАЙРА I кайрак (*тас*); 2. күм, кайрак күм; күм кайрак.

ХАЙРАДА-Х 1. кайрактану, кайрак тас молаю; 2. (*жеср*) күмайтану, күм кайрагы молаю; 3. (*су*) тайыздау, кайрандау.

ХАЙРАЖИ-Х 1. кайрак тасы молаю; 2. күмү молаю; 3. (*су*) кайраңдай бастау, тайыңдай бастау.

ХАЙРАЛА-Х 1. (*тас*) кайрактан-

дыру, кайрак тасты болдыру; 2. (*жеср*) күмайтандыру, күм кайрак тогу; 3. (*су*) кайрандагу, кайрандап калу, тайыздау, тайыздап жүрүү.

ХАЙРАТАМ 1. күлгін карлыгаш; 2. дала бозторгайы.

ХАЙРАШИ-Х 1. (*тас*) кайрактану, кайрак таска айналуу; 2. (*жеср*) күмайтану, күм кайрактану; 3. (*су*) кайрандау, тайыздау.

ХАЙРГҮЙ I. кайырымсыз, кайыр жок, кайырымсыз, мейрimsiz; ≈ **хүн** кайырымсыз адам, кайыр жок адам; 2. алуусыз, аямай, калай болса солай; ≈ **эдаах** аямай жүмсау.

ХАЙРАЛАДА-Х (*жеңилдик жесртка*) кайрактану, ардактагыну, аялану, сыйлану, кайрагына болону.

ХАЙРЛА-Х 1. (*мейрiм*) еркелету, ардақтау, кайрагыну, сыйлау, аяу; ≈ **н** өсгөсөн **хүүжөд** ардактап өсүргөн бала; ≈ саян **нохой** каңар дөксөк еркелеткен ит ерiн жалар; 2. (*нөрсө*) алуу, үнөмдөү, ұқыптау; ≈ **н** **гамнах** аян ұқыптап ұстау; **улсын хоронгийт** ≈ мемлекеттик дөулетти аяу; 3. бершi, берiңиз, бер көрiңиз; **хипиг** ≈ садака беру, кайыр беру; **та хөлж** ≈ ач сiз айтып берiңизшi.

ХАЙРЛУУЛА-Х 1. еркелеттiрүү, ардақтау, кайрагыну, сыйлау, аяту; 2. үнөмдөгү, ұқыптау; 3. бергiзүү.

ХАЙРЛУУШТА I 1. аярлык, аярлыктай, ардактылык, кайрагылык; 2. аярлык, үнөмдөрлiк, ұқыптарлык (*нөрсө*).

ХАЙРМАЛ кайырган, карыган; ≈ **боордог** куйрган бауырсаң.

ХАЙРС кайырмак, кабык, түк; **затасы** ≈ балыктын түгү; **мөгөйл** ≈ жыланның кабыгы.

ХАЙРСЛА-Х 1. кайырмактау, кабыгын алуу, түгүн алуу, кабыгын тазалау, түгүн тазалау; **затас** ≈ балык түгүн тазалау; 2. кабык жапсыруу, түк жапсыруу.

ХАЙРСЛУУЛА-Х 1. кайырмактатуу, кабыгын алгызу, түгүн алгызу, кабыгын тазалау, түгүн тазалау; 2. кабык жапсыртуу, түк жапсыртуу.

ХАЙРТ ардакты, сүйүктү, кымбатты; ≈ **эх** ардакты ана; ≈ **камдаа** сүйүктү партияга.

ХАЙРТАЙ 1. *д.* хайрт; 2. ардактайтын, сыйлайтын, сүйөтүн, кайрагылык; **эх сөрсөдөө** ≈ отанын сүйөтүн.

ХАЙРУУЛ (*ыдыс*) бақыр, таба, карыгыш; ≈ **төмөр** бақыр, карыгыш; ≈ **таваг** таба.

ХАЙРУУЛА-Х 1. (*нөрсөнi*) карыту, күйгүздүртүү; 2. (*ас, тамак*) карыту, карытып пісіртүү; 3. (*суыкка*) карыту, үстү, домбыктыруу.

ХАЙРХАГ (*тас*) кайырмак, кайырымсыз, иңи күм.

ХАЙРХАН I шарапатты, болон, оқшау; кайрагы, ардакты; ≈ **уул** шарапатты тау; ☆ урт кайрхан жылан.

ХАЙРХАН II қ. хайран.

ХАЙРЦАГ I. қобдишақ, сандықша; авдар ≈ сандықша; шүдәзінкәй ≈ сирікке қаншығы; 2. ауас сымбат кескін; ≈ сайтай жер сымбаты ат; 3. (ауыз) қуысы, іші; ақыл ≈ ауыз қуысы.

ХАЙРЦАГЛА-Х қобдишақтау, сандықшалау; қобдишаққа салу, сандықшаға салу; ☆ бөх хайрцаглах қол-қолтық ұстау.

ХАЙРЦАГЛУҒЛА-Х қобдишақтату, сандықшалату, қобдишаққа салғызу, сандықшаға салдыру.

ХАИС I шарбақ, аула; цецәрлэгнй ≈ бақша шарбағы; төмөр ≈ темір шарбақ аула.

ХАИС II қазанның, қышқоқ қазан.

ХАЙСАН I. дуан. 2. қ. хайс.

ХАЙСЛА-Х шарбақтау, аулалау, шарбақ істеу, аула салу, шарбақ жасау, аула жасау.

ХАЙСЛУҒЛА-Х шарбақтату, аулалату, шарбақ істеу, аула салдыру, шарбақ жасау, аула жасау.

ХАЙТАН: хайтан бәзег нәк гүлі (өсімдік).

ХАЙ-Х іздеу, іздеу; іздестіру; сұрастыру, сұрау; әрәх ≈ іздеу сұрау; оль ≈ олма іздеу; ақыл ≈ жұмыс іздестіру; алдуулы ≈ жоқ малды іздеп сұрастыру.

ХАЙХРАГДА-Х ескерілу, елену, есіне елдіу; абайлау, аңдалу.

ХАЙХРАМЖ ескеріс, еленіс; ескеру, елену; абай, аңғарып, байқам, сәк; ≈ сайтай абайлағын, аңғарып, сәк.

ХАЙХРАМЖҒҮЙ I. ескермей, елемей, абайламай, аңғармай, ескерусіз, елеусіз, абайсыз; ≈ орнах ескермей қалтыру, елеусіз қалтыру; 2. салақ, салғырт, сәлқос, жадағай, ұқысыз; ≈ хун салақ атам.

ХАЙХРАМЖҒҮДӘ-Х I. ескермеу, елемесу, абайламау, аңғармау; 2. салақсу, салғыртсу, сәлқостачу.

ХАЙХРАМЖЛА-Х I. ескеру, елеу, есіне алу; абайлау, аңдау; 2. салақсымау, салғыртсымау, сәлқостанбау.

ХАЙХРАМЖТАЙ абайлағын, байқағын, аңғарғын; елегіш, ескергіш.

ХАЙХРА-Х I. ескеру, елеу, есіне алу; абайлау, аңғару; ач тәк елс ескеру, есіне алу; 2. қ. хайхрамжих.

ХАЙХРУҒЛА-Х I. ескерту, елеу, есіне алдыру; абайлау, аңғарту; 2. салақарыңау, салғырттыңау, сәлқостандырмау.

ХАЙЧ I. қайшы; төмрәйн ≈ темір қайшысы; ≈ ны баруал қайшының тұтқасы; ≈ ны өзг қайшының алқымы; ≈ солбих қайшы тұтқасын айласу; 2. қыпқаш, шығарғы; қалыс ≈ от ышықат; ☆ хайч бөрнег ишретпа бауырсақ; ☆ хайч хөрхой қырықаяқ (құрт); ☆ хайч өс қырқыбуы (өсімдік).

ХАЙЧ (шекаралық) айқасу нүктесі, белгілі жер; хиләйи ≈ шекаралық ай-

қасу нүктесі.

ХАЙЧИН сұңқар.

ХАЙЧЛА-Х I. қайшылау, қырку, қио; хайчлар ≈ қайшымен қайшылау; 2. ауас. көлденендеу, көсе оту, айқасу; ≈ я азақ айқасып жүру.

ХАЙЧЛУҒЛА-Х I. қайшылату, қырыққызу, қиғызу; 2. ауас. көлденендету, көсе отқызу, айқастыру.

ХАЙЧЛУҒҒ сәулең ойдауығы.

ХАЙЧЛУҒҒТА-Х сәулең сыздауықтату.

ХАЙИ (одағай) һай, һей; ≈ ≈ һай, һай.

ХАЛ I I. азап, бейнет, мекнат, қиыншылық; ≈ хонөд азап-ардап; ≈ үзәх азап ишеу. Бейнет көру, мекнат тарту; ≈ авах а) азап көру, бейнет көру, қиынсыну; б) көп алу, көк көру, араз болу; ≈ азахгүй азапсызбас, бейнетсілбас; қажырлы, төмді; ≈ балгүй зиллы жоқ, кесірі жөң арың о бұсы жоқ; 2. кесел, пәле, көзепат, кесір; ≈ тай бөлек кесел болу.

ХАЛ II үшпәткі, үшпәтін (күй аспабы).

ХАЛАА көзек, алмасу; ауысатын, орнын басатын, орнына, орнына қоятын ақпәлн ≈ жұмыс көзегі; ≈ ны нь хун жүрлөз орнына адам көлді; мәнәа ≈ күзет алмасу; хуақаны ≈ киім ауыстыруы.

ХАЛААҒҮЙ I. көгеріс, алмаспайтын, ауыспайтын, орнын баспайтын; 2. өзгермеген, ауыспаған.

ХАЛААД (күй) қозат, сулық күй, жеңіл күй.

ХАЛААҒЛА-Х жылытқызу, ысытқызу, жылыттыру, ысыттыру.

ХАЛАА-Х жылыту, ысыту; ≈ сан хоол жылытқан тамақ.

ХАЛААХАН қ. халғай.

ХАЛАҒ (өкінің сөзінәй) өкітенәй, бөрекеді; ≈ хонжидектәк өкітенәй. көшігін қалды.

ХАЛАҒДА-Х (жұмыста) бәуір ауысу; ақпәс ≈ ад явчкәсәл ақпәстан бөсәп көткәк; ≈ солдәк бәуір ауысу.

ХАЛАҒЛА-Х I. өкің, өт қонайлау, өкітенәй дәу, бөрекеді дәу; 2. қаны қат; орың аңу, өкің.

ХАЛАҒТАЙ қ. халғай II.

ХАЛАҒЦАН қ. халғай.

ХАЛАҒ-Х I. айқасып жүру; 2. байқау, көрау, байқалу; арақ ≈ қарап нәз жүргізу; 3. сен, алды, көрдің, көмек; нәд көл ≈ болып ху аңған бір септігін түрәсә ме өкән.

ХАЛАҒЛА-Х көзетіну, көзек алысу; орын алмасу, орын берілу; орынның өзгә алғытыну.

ХАЛАҒҒҮҒЛА-Х көзеттестіру, көзек алыстыру; орын алмастыру, орын берістіру, орынның өзгә ауыстырту.

ХАЛАМЖ жан аңғар, мойың, қамқорлық, алу; ≈ тай өз мойыңді ана; ≈ тай хун қамқорны адам.

ХАЛАМЖГҮЙ мейірімсіз, жаны ашымайтын, рақымсыз, қатыгез, қатап.
ХАЛАМЖЛА-Х жаны ашу, мейірімдену, есіркеу, аяу; ≈ **хүн** жаны аштың адам.

ХАЛАМЖЛУУЛА-Х жанын ашыту, мейірімдендіру, есірнегу, аяту.

ХАЛАМЖТАЙ мейірімді, рақымды, қайырымды, жаны ашығыш.

ХАЛАМСА-Х қ. халамса-х.

ХАЛАМСУУЛА-Х қ. халамсуулах.

ХАЛАМЦА-Х (*шарап*) қызу, масаңдау, қыза бастау.

ХАЛАМЦУУ (*шарапқа*) қызыңқы, масаңданғы, қызыңқыраған.

ХАЛАМЦУУЛА-Х (*шарап, ішімдікке*) қыздыру, масаңдату, қыздыра бастау.

ХАЛАМЦУУХАН (*ішімдікке*) қызыңқылау, масаңдақырау, қызыңқырап алған, масаңдап алған, масаңдаққы.

ХАЛАНГИ лепіріңкі, қызыңқы, лепіре бастау, лепіре сөйлеу, қыза сөйлеу; ам ≈ лепіре сөйлеу.

ХАЛАНХАЙ күйік, тыртық; ≈ **тағанхай** күйік тыртық; ≈ **хаңартай** күйік тыртықты бет.

ХАЛА-Х I 1. ысу, кую; **уе** ≈ **су** ысу; **нзранд** ≈ күнге кую; 2. (*ыстыққа*) қапалану, тұмшалану, булығы; 3. *ауыс*. масаңдау, лепіру, сөзі көбею; **ам** ≈ сөзі көбею, лепіру; 4. *ауыс*. көңілдену, жігерлену, үдей түсу, қызу, үлеу; ≈ **ж** *нрэхдээ явдал нь нэмэгдэх мөрв* қыза көле жүрісі үдей түсетін ат; 3. *ауыс*. ұялу, кую, имену; **нүүр** ≈ бет ұялу, жүз ұялу.

ХАЛА-Х II 1. (*іске*) ауыстыру, кезектеу, өзгерту; алмастыру; ≈ **ж** *барих* кезектеп ұстау; **барилла** ≈ әдісін өзгерту, ұстауын өзгерту; 2. (*іс, жұмыс*) босату, ауыстыру, өзгерту; **ажлаас** ≈ жұмыстан босату.

ХАЛА-Х III 1. жуықтау, жақындау, тақау, маңайлау; ≈ **ж** *очих* жақындап бару; ≈ **ж** *хавьдах* жақындап тақау; 2. соқтығу, тиісу, қағу, түрту; ≈ **ж** *едөөх* соқтығып қоздыру; ≈ **ж** *шөглөх* қағып ажуалау; 3. жүрекіну, тайсалу, жасқану, батылсыздану; ≈ **ж** *очихгүй* жасқанып бармау; ☆ *хөл халах* аяғы калжау; ☆ *дотор халах* іші кую; ☆ *эдлэгэнд халах* мінсікә қағу, мінсікә көтермеу.

ХАЛАХГҮЙ 1. соқтыға алмайды, тиісе алмайды, жасқанып жақындамайды, тайсалып бармайды; 2. өзгертпейді, ауыстырмайды.

ХАЛАХЦАЙ (*одаргай*) көтек; ≈, **ямар халуун юм бэ** көтек, шеткен ыстың нөрсө еді.

ХАЛБАГА I 1. қалаң; **хсолны** ≈ **ас** қалағы; 2. ожау; **қайны** ≈ 1) шай қалаң; 2) шай ожау; ≈ **шанага** ожау шөміш.

ХАЛБАГА II (*көйін-кескін*) қалбалақ қалбақ; ≈ ≈ **хийх** қалбалақтау, қалбалақ қағу, қалбақ қалбақ қағу.

ХАЛБАГАДА-Х 1. қалақтау; 2.

ожаулау; **шөл** ≈ сорпа ожаулау; **тараг** ≈ қатық айранды ожаулау.

ХАЛБАГАДУУЛА-Х 1. қалақтату; 2. ожаулау.

ХАЛБАГАЛА-Х 1. қ. халбагадах; 2. қалақпен өлшеу; 3. ожаумен өлшеу.

ХАЛБАГАНА-Х қалбаңдау, қалбалаңдау, қалбақтау, қалбақ-қалбақ қағу, қалбаң-қалбаң қағу, қалбалаң-қалбалаң қағу.

ХАЛБАГАНУУЛА-Х қалбаңдату, қалбалаңдату, қалбақтау, қалбақ-қалбақ қақтыру, қалбаң-қалбаң қақтыру, қалбалаң-қалбалаң қақтыру.

ХАЛБАГАНТ I қалбағай (*күс*).

ХАЛБАГАНТ II балтыр (*анат*).

ХАЛБАГАР қалпақ, көлшек, қалпыған, көлкірген; ≈ **хүрэм** көлшек көкірекше; ≈ **дах** қалпыған дақы, көлкірген тегі.

ХАЛБАЙЛГА-Х қалпиту, көлкіту, қалпайту, көлкіту.

ХАЛБАЙ-Х қалпаю, көлкію, қалпаю, көлкею.

ХАЛБАЛЗА-Х қалпаңдау, көлкеңдеу; қалпаң қағу, көлкең қағу.

ХАЛБАЛЗУУЛА-Х қалпаңдату, көлкеңдету, қалпаң қақтыру, көлкең қақтыру.

ХАЛБИГАР қалпақ, жалпақ, жайпақ, қалпыған, жалпыған, жайпыған; ≈ **навч** қалпыған жапырақ; ≈ **таваг** жайпақ табақ.

ХАЛБИЙЛГА-Х қалпиту, жалпайту, жайпиту, жалпиту.

ХАЛБИЙ-Х қалпаю, жалпаю, жалпаю, жайпаю.

ХАЛБИНЫ қалбаң, қалбақ (*жочыгда түгі бар, бауырында түгі жоқ ұлтан торізді жалпақ балық*).

ХАЛГАА 1. тайғақ, тайғанақ, сырғанақ; ≈ **ихтэй** газар өте тайғақ жер, тайғанақты жер; ≈ *халцара* қың тайғақ, қия тайғанақ; 2. *ауыс*. пәле, көсел, кесепат; ≈ **тай** хэрэг пәлене иленкәсел; ≈ **тай** зан мінезі кәселди, мінезі пәле.

ХАЛГААТАЙ 1. (*жөр*) т. йақты, тайғанақты, сырғанақты; 2. *ауыс*. пәлді, кәселді, кесепатты; ≈ **хүн** кәселді адам; ≈ **мөрв** кәселді ат; 3. *ауыс*. зақымды, сивиди, чәселді; ≈ **ашыл** зақымды жұмыс.

ХАЛГАА-Х жуыту, тасту, жанату, маңайлау.

ХАЛГААХГҮЙ 1. жуытпау, тастау, жанатпау, маңайлатпау; **түгәла** ≈ **үеэ** бұзауын жуытпайтын сыыр, бұзауын жергін сыыр; 2. *ауыс*. бөреп бою, жолатпау, ант су ішу, өзіне шаң жуытпау.

ХАЛГАЙ (*өсімдік*) шақпа шоп, өсіргән; ≈ **хатгах** шақпа шоп шағу; ≈ **д** түзілгәх ошағанға шақтырып ашу.

ХАЛГАЙДА-Х шақпа шоппен осу, ошағанмен ұрып қаду.

ХАЛГАЙДУУЛА-Х шақпа шоппен өстүру, ошағанмен ұрызу.

ХАЛГАРА-Х тайгақтау, сырғақтау, тайганақтау, сырғанақтау.

ХАЛГА-Х I таю, сыргу, тайгақтау, тайып кету, сырғып кету.

ХАЛГА-Х II таяту, маңайлату, жақындау, жуықтату; дөргэдээ ≈ н агуулах қасына жақындатып алу.

ХАЛГА-Х III тайсалу, жасқану; тітірену; қорқу, сескену, жүрексіну; хүйтнээс ≈ ад гарахгүй суух суықтан жасқанып шықпай отыру.

ХАЛГИА (*шам, жөшер*) шыпылдақ, шыпылдау, асып төгілу; ≈ **ихтэй** оте шыпылдап кету.

ХАЛГАХГҮЙ 1. таятпау, маңайлатпау, жақындатпау, жуықтатпау; 2. (*өзіне*) жолатпау, березен болу, шаң жуытпау, ант су ішу; **бнендээ огт** ≈ байв өзіне ешнәрсе жолатпады.

ХАЛГИДАС (*шамдан*) асқан нәрсе, асып төгілген нәрсе.

ХАЛГИЛА-Х (*сүйык*) шыпылдау, асып төгілу.

ХАЛГИУЛА-Х (*сүйықты*) шыпылдау, асып төгілдіру.

ХАЛГИ-Х 1. (*сүйык*) шыпылдау, асып төгілу; 2. (*шам*) асу, арғылу, асып кету, арғылып қалу; ≈ **ж илүү гарах** молшерінен артық шығу; 3. (*асқа, талаққа*) лоқсу, лоблу; **гулгич** ≈ лоқсын күеқысы келу.

ХАЛГИЦ 1. (*сүйык*) шыпылы, асып төгілуі; 2. (*нәрсенің жөшері*) артылуы, артылып қалуы.

ХАЛД (*балықтың*) көкбауыр.

ХАЛДААЛГА-Х (*ауру, індет*) жұқтырту, жұққыздыру.

ХАЛДАА-Х (*індет*) жұқтыру, жұққызу; **өвчин** ≈ науқас жұқтыру; ≈ **ж авах** жұқтырып алу.

ХАЛДАГДА-Х (*ауру, науқас*) жұқтырылу, жүргілу.

ХАЛДАМГАЙ 1. (*індет*) жұқпалы, жұққыш, жұға беретін; ≈ **өвчин** жұқпалы ауру; 2. *ауыс*. *килің* келіңкі, кіріскін, араласқын; ≈ **зайтай** хүн бір нәрсеге қиялқын адам.

ХАЛДАМТГАЙ қ. **халдамгай**

ХАЛДАМХАЙ 1. (*ауру*) жұққыш, жұқпалы, жұға бергіп, тез жұғатын; ≈ **өвчин** жұқпалы ауру; 2. *ауыс*. *килің* ге бергіш, қиялқын, араласқын, кірісе беретін; ≈ **хүн** қиялқын адам.

ХАЛДА-Х 1. жүту, жабысу, өтну; **тос** ≈ **гүй** әд май жұқпайтын нәрсе; **уе ул** ≈ **уеу** су өтпейтін сулық (*киім*); 2. *ауыс*. *талау*, *тамау*, *жуу*, *жуықтау*, *маңайлау*; ≈ **гүй** **тойрон** явах таямай айналып кету; 3. (*ауру*) жүгу, жабысу; ≈ **өвчин** жұғатын ауру; 4. (*іске, қылымсқа*) шатысу, ілігу, байланысу, қатысу; **хэрэг** ≈ іске шатысу, қылмысқа байланысу; **ал** ≈ жала жабысу, қылмысқа шатысу; 5. өсер болу, ықпалтну; **муутай** нехөрлөвол муу нь ≈ жаманнан кесепат; 6. соқтығу, қақнығу, ұрыну, тису; **эрхэнд** ≈ еркіне қол соғу; **хөрхөнд** нь ≈ дәулетіне қол сұ-

ғу; ≈ **н довтлох** шабуыл жасау; ≈ **сае этгэдүүд** соқтыққандар.

ХАЛДАЦ (*қасиет, сана*) жұққыштығы, жабысқыштығы; жүғуы, жабысуы. **жабысқақтығы**; ≈ **сайтай** өте жабысқыш, өте жұққыш; ≈ **муутай** жақсы жұқпайтын, нашар жұғатын.

ХАЛДАЦГҮЙ жұқпайтын, жабыспайтын, нашар жұғатын.

ХАЛДАЦТАЙ жұққыш, жабысқыш, жабысқақ жұға кететін.

ХАЛДАШГҮЙ 1. жуымас, таямас, маңайламас, тақамас; 2. соқтықтас, соқтықпайтын, қол сұқпайтын; қақтықпайтын, ұрынбайтын, тиеспейтін; ≈ **эрх** ешкі қол сұқпайтын ерік; **хил хязгаарын** ≈ **дархан байдал** шекараларға қол сұғылмайтындық.

ХАЛДВАР 1. өсер, ықпал; **суртал журмын** ≈ үгіт насихат өсері; 2. (*індет, ауру*) жұқпалылық, жүғуы; **өвчний** ≈ аурудың жұқпалылығы.

ХАЛДВАРГҮЙ жұқпайтын, зиянсыз, өсерсіз, ықпалсыз.

ХАЛДВАРГУИТГӘХ жұқпайтын ету, зиянсыз болдыру; өсерін жою, ықпалсыз ету.

ХАЛДВАРГУИТӘХ жұқпайтын болу, зиянсыз болу; өсерсіз болу, ықпалсыз болу.

ХАЛДВАРЛА-Х 1. өсер ету, ықпал ету, өсерін тигізу, ықпалын тигізу; **суртал нь** ≈ насихаты өсер ету; 2. (*індет*) жүгу, тно; **өвчин** ≈ ауру жүгу.

ХАЛДВАРЛУУЛА-Х 1. өсер еткізу, ықпал еткізу, өсерін тигіздіру, ықпалын тигіздіру; 2. (*індет*) жұқтыру, тигізу.

ХАЛДВАРТ 1. өсерлі, ықпалды; 2. (*індет*) жұқпалы, жұққыш; жұғатын; ≈ **өвчин** жұқпалы ауру.

ХАЛДВАРТАЙ жұққыш, жұқпалы, жұғатын.

ХАЛДАЛАГА қоздығы, түрткі дәйесы ≈ жаудың түрткісі.

ХАЛДУУЛА-Х жұқтыру, жұққызу, өвчин ≈ ауру жұқтыру.

ХАЛЗ (*сиа*) сауыт; бөхний ≈ сия сауыт.

ХАЛЗ II 1. (*киім*) сөздық; өмеру, жүрме; **гулгын** ≈ етіктің қасқа сөздігі; 2. (*күй* *үй*) бастығы бау; **гөрһин** ≈ үйдің бастығы бауы.

ХАЛЗ III қарсы алдынан, маңдай алдынан; ≈ **мөргөдлох** қарсы алдынан сұғысу; ≈ **дайрах** қарсы алдынан тал беру; ≈ **тулгарах** қарсы алдынан жөлінгіп қалу; ☆ **халз үзэх** (*ойын*) жекпе-жек көрісу, жекпе-жек алысу, жекпе-жек шығу.

ХАЛЗ IV (*жер*) 1. белегір, түмсық ай; ≈ **аар** давах белегірден асу; ≈ **дээрээс** қарах белегірден қарау; 2. алаңқы; **уулын** ≈ тау алаңқысы; **ойн** ≈ орман алаңқысы.

ХАЛЗАВТАР қасқалау.

ХАЛЗАН 1. қасқа; ≈ **толгой** қасқа бас; ≈ **болох** қасқалану, қасқа болу;

2. (шол) төбөл, қасқа; эээрд ≈ азрага жирен қасқа айғыр; бор ≈ хонь қоңыр төбөл қой; 3. алаңқы; ойт уулын ≈ хөтлөөр давах ормандағы таудың алаңқы мойнағынан асу; ☆ халзон анпир қасқа саралаңаз (күс).

ХАЛЖАЛА-Х 1. қасқалау; ≈ жи сөх қасқалану тігу; 2. (шан) қасқалау, қасқа болдыру.

ХАЛЖЛУУЛА-Х 1. (тігіс) қасқалату, қасқалай тікпеу; 2. (шан) қасқалау.

ХАЛЗРА-Х (шан) қасқалату, қасқа болу.

ХАЛЗРУУЛА-Х (шанын) қасқаландыру, қасқа болдыру.

ХАЛИА (су) жылым, қызыл су; ≈ гарах жылым шығу, қызыл су шығу; ≈ ұрсақ жылым ағу.

ХАЛИАДА-Х (еггі) жұқалау, жұқалап тігу.

ХАЛИАР шалқан (нияз төрөдес өсімдік).

ХАЛИАТА-Х жылым тоқтау, жылым жабыну.

ХАЛИАТУУЛА-Х жылым тоқтату, жылым бөгесу.

ХАЛИА-Х I жасқану, тайсалу, имсону, сөксену; ≈ чихлаа жасканып қалды.

ХАЛИА-Х II аңлау, абайлау, байқау, көзін аудару, нөңіл қою.

ХАЛИА-Х III қ. халнула-х.

ХАЛИВ I қ. халмет.

ХАЛИВ II бұрағыш, бұрауыш, бұрандауыш, бұрайтын аспап.

ХАЛИВДА-Х бұрандалау, бұрандауыштау, бұрандауышпен бұрау.

ХАЛИВТУУЛА-Х бұрандалату, бұрандауышпен бұрандауышпен бұрату.

ХАЛИВЛА-Х қ. халжаглах.

ХАЛИЛ (тар) күз, күзәр, ұшпа; нисэл ≈ ұшпа күз, биік нисэл шығырау күз.

ХАЛИМ I (балық) шайын; ≈ загас жайын балық.

ХАЛИМ II шөл (май); арақим ≈ төрінің шөл майы.

ХАЛИМ III қ. хална.

ХАЛИМАГ I қалмақ (сағат едәгінді тұратын моңғол төлөккі аты); ≈ ийи автосемит муж қалмақ автономиялық облысы; ≈ хал қалмақ тілі.

ХАЛИМАГ II қалмақ (халымай бітеу шығарған ерек шаш) ≈ тавих қолмақ шаш қою; бятүү ≈ бітеу қолмақ; задгай ≈ жартылай талмақ нәзік.

ХАЛИМАЙ I (су) ағым, қайылған асын көккел; ≈ ус арнадан асқан су, асын қайылған су.

ХАЛИМАЛ II (ет) жапыреқтаған, жұқа жапырақ; ≈ мах жапыреқтаған ет.

ХАЛИМДА-Х (нарсе) шөлдей кіру, қырғыстай кіру.

ХАЛИМЛА-Х (гері) шөлдеу, шөл (майын) алу; май қырғыстау; арьсыг ≈ теріні шөлдеу, терінің шөл майын алу.

ХАЛИМУУЛА-Х (гері) шөлдеу, шөл (майын) алғызу, май қырғыстау.

ХАЛИМТА-Х I (терісе) шөл кету, шөл қырғыс кету, шөл май кету.

ХАЛИМТА-Х II (су, көр) қабыршықтану, қабыршақтау.

ХАЛИМУУЛА-Х 1. (май) шөлдендіру, қырғыстандыру; 2. (күз) қабыршақтауы.

ХАЛИРА-Х I 1. қайшығу, жүрексінуге, сөксену, батылы бармау; 2. (ат) жалтану, ұрғу.

ХАЛИРА-Х II (тардың дүзі) мұқалду, қайту; хуғшаны ир ≈ тышпақтың дүзі мұқалу.

ХАЛИРҰЛА-Х (дүзі) мұқалту, қайтару.

ХАЛИРХАЙ жасылмақ, именшек, сөксеншек, қайыңқалы, қорқақ.

ХАЛИУ I. (жолмақ) қам, қамшат, 2. (тар) қамшат төрі; ≈ манғай қамшат тымақ; ≈ зах қамшат жаға.

ХАЛИУГЧ құласурыл; ≈ гүү құласурына био; ≈ үзбө құласурына сныр.

ХАЛИУЛА-Х I (қалмақ) шынылдау, асын төгілдіру.

ХАЛИУЛА-Х II сарғайту, ұшырту, шығытату.

ХАЛИУЛА-Х III ұшыру, жығу, құлау.

ХАЛИУН (өң-түс) құласу; қагаан ≈ мөрә өң құласу; ил мәр ≈ мөрә қарасу ат.

ХАЛИУРА-Х жайылу, тербелу, шайқалу; ≈ еси тербелген жайқалған өгіл.

ХАЛИУРУУЛА-Х жайқалту, тербелту, шайқалту.

ХАЛИ-Х I (сүйек) шынылдау, асын төгілу; ≈ тал дүргәх асын төгілгенше төгілу; голын ус ергәзәсә ≈ өсен сүй қырғасынан асыл төгілу.

ХАЛИ-Х II самғау, түгу, шарықтау; ≈ н нисам самғап үшп.

ХАЛИ-Х III гайын болу, о дүңгесе кету; сүүләр ≈ гайын болу, шан шығу.

ХАЛИ-Х IV (біктер) үңі, күләу, үңін түсу, құлап түсу; мотәсәс ≈ ағаннан құлап түсу; жеринәсәс ≈ аттан үңіп түсу.

ХАЛИМА-Х қалмақ сымбатын алу, қармау алу; бәтін қалмақ алу.

ХАЛИМУУЛА-Х қалмақ, сыпырып алуық, қарман алуық; бәтін қалмақтың алуық.

ХАЛСАР (күс) қоныс.

ХАЛТА-Х жасқан, имену, қайшығу, жүрексінуге, сөксену, батылы бармау.

ХАЛТ; халт шөлт қалт-қалт, әрең-пәрен, зорға, эзеру ≈ ≈ гүйдәх әрең-пәрен қуыш кету; ≈ ≈ ярих зорға әрең алу.

ХАЛТАГЧ күзе шүбар; ≈ гүү күла шүбар ала.

ХАЛТАЛЖ (өсімдік) түйетәбан, табан жапырағы.

ХАЛТАН қ. халтар.

ХАЛТАНТА-Х қ. халтардақ.

ХАЛТАНТУУЛА-Х к. халтартуулах.

ХАЛТАР 1. (өң-түс) кұла шүбар, теңбіл, тарғыл, тарлан; ≈ морь теңбіл ат; 2. (ит) ор, оржагал; ≈ нохой оржагал ит; дөрвөн нүдтэй улаан ≈ нохой төрт көз ор ит; 3. (түлкі) қаратаңдақ; ≈ үнэг қара таңдақ түлігі. 4. ауыс. сатпақ, айғыз, ұйпаланған; ≈ болох сатпақтану, ұйпалану; ☆ халтар хултар 1) алашұбар, шала-шарпы; 2) жүрді барды, жоқтың қасы; ☆ халтар ухна саспақ теке; ☆ халтар мод аршылған ағаш; ☆ халтар нугас ала үйрек.

ХАЛТАРДА-Х (өң-түс) 1. құлашұбарлану, теңбілдену, тарғылдану, тарландану; 2. (ит) орлану, оржағалдану; 3. (түлкі) қаратандақтау; 4. ауыс. сатпақтану, айғыздану, ұйпалақтану.

ХАЛТАРЛА-Х 1. теңбілдеу, теңбілдендіру, тарғылдандыру, тарландандыру; 2. ауыс. сатпақтау, айғыздау, ұйпалақтау; 3. ауыс. (сауаттылық) шала тану, шырамыту; бичиг жаахан ≈ төдий хат шырамытаулық ғана.

ХАЛТАРЛУУЛА-Х 1. теңбілдендіру, тарғылдандыру, тавлаңдандыру; 2. ауыс. сатпақтау, айғыздату, ұйпалақтау; 3. ауыс. (сауатты) шала таныту, шырамытыру.

ХАЛТАРТА-Х 1. шүбарлану, алашұбар болу, теңбілдену, тарғылдану, тарландану; 2. ауыс. сатпақтану, айғызлану, ұйпалақтану.

ХАЛТАРТУУЛА-Х к. халтарлуулах.**ХАЛТАС** жарым, шарты.

ХАЛТГАНА-Х 1. (балық) қайраңдау; 2. ауыс. (міңсөз) қалбалақтау, жалпандау, жалпылдау, жалбыраңдау; ≈ н шилтэгән қалбалақтап жін-жапар болу.

ХАЛТИ 1. (өліктеуіш) қалт, қалтқұрт; 2. шала, шала-шарпы; ≈ мөлт уулзах шала-шарпы сөйлесу; ≈ цохих шала ұру; ≈ сонсөх шала тыңдау; ≈ харах шала көріп калу.

ХАЛТИРАА тайған, тайғанақ; ≈ нхтэй зам өте тайған жол.

ХАЛТИРА-Х таю, тайғақтау, тайғанақтау; хазғай газар ≈ қия жерден таю; мөсен дээр ≈ ч унах мұзда тайып жығылу; ≈ ад байдағ тайғанақтай беретін.

ХАЛТИЧИ-Х тая беру, тайғақтай беру, тайғанақтай беру.

ХАЛТИЧИ-Х 1. (аған қабығы) шүбарлап сыдыру, сыдырғылау; 2. ауыс. (сауаттылық) шырамыту, оқи алу; бичиг ≈ хун жазу шырамытар адам.

ХАЛУУ I. халуу мөргән балықшы (сарғыш түсті, қанаты ұзын, құйрығы келте, мойны жуан, балықпен қоректенетін құс); ☆ халуу цөцөг жалбыз (су жағасында өсетін, хош иісті, дәрілік қасиеті бар өсімдік).

ХАЛУУ II к. халуун; ≈ буцлах а) ысу, қайнау; б) шыжу, ысу, ысып кету; 3б. Б. Вазыях ан

≈ оргих а) ысып кету, ыстықтау; б) ыстық шығу, ыстығы көтерілу; б) пысынау, терлеп-теншу.

ХАЛУУВТАР ыстығырақ, ыстықтау; ≈ юм байна ыстығырақ екен.

ХАЛУУДА-Х 1. (суық) ысып кету, қайнауға таяу; 2. (хун) ысып кету; 3. (дене) пысынау, терлеп-теншу.

ХАЛУУЛА-Х I к. халаах.

ХАЛУУЛА-Х II (жұмыстан) босаттырту, өзгерттірту; ажлаас ≈ члхсан жұмыстан босаттырып жіберген.

ХАЛУУН 1. ыстық; ≈ хүйтэй ыстық суық; ≈ ус 1) ыстық су; 2) монша; зуны ≈ нязгы ыстық; ағам ≈ шыжыған ыстық, қапалаған ыстық; ☆ халуун өвчин = халуун хиинг жүкпалы ауру, жүкпалы індет; ☆ халууны эм ыстықтың емі, ыстық түсіретін ем; ☆ бга халуун күн қайту, күн ысқара бастау; ☆ их халуун күн ұдай бастау, күн төбеге келу; ☆ халуун эгэх күн шыжу, әуе айналып жерге түсу; ☆ халуун ханз жерпен; ☆ халуун сав ыстық сақтағыш, термос (ыдыс); ☆ халууны ыыл ыстық өлшеуіш, ыстық өлшегіш; ☆ халуун тоғоо бұқтырма тоға (ыдыс); ☆ халуун оргих I) (күн, от) ысып кету, күйіп кету; 2) (адам) ыстық шығу, ыстық көтерілу; ☆ халуун рашаан ыстық арадан; ☆ халуун зэвсэг мылтық, оттықты сайман; 2. (дәл) аңытқыш, құйрығы, дыбыздатқыш; ≈ амт аңы дәм; ☆ халуун ээе кинкоты, ұыты шөп (өсімдік); 3. ауыс. шын, нақ, адал; ≈ зүрхний угаас шын жүрекпен, адал ниетпен; ☆ халуун

нөхер сенімді дос, адал жолдас; ☆ халуун амь үй-іші; ☆ халуун зуур өздері, өзара, ағайын ара; харь газар үгээ бэхэл, халуун зуур эвээ бэхэл (мақал) жат жерде сөзінді белгі ағайын ара ебінді бекіт; 4. ауыс. қалу, қысылу, қаймығу; таних хүнай нүүр ≈ бет қорсе, дүз ұялар; ☆ халуун нүүр бетпе бет, көзінің; ☆ халуун сэрэг ту басында, ау басында, алғашында, а дегенде; ☆ ямааны мах халуун дээрээ сөзбе, елкінің етін ыстықтай; □ қызу көбінде, дөр көзінде, ұмытпаймай тұрғанда; ☆ халуун чулуу долоох сөзбе, ыстық та, жалау; □ а) қаныда қалу, өкініп қалу, аузы күйу, аузын басу; б) азап шығу, мекнат тарту, азап тарту.

ХАЛУУРА-Х ыстық шығу, ыстық көтерілу; ханзад хүрч ≈ жөгел тиіп ыстық шығу.

ХАЛУУРУУЛА-Х ыстық шығарту, ыстық көтеру.

ХАЛУУТА-Х ыси бастау, ыстық шыға бастау.

ХАЛУУТГА-Х ысыту, ысыта бастау, ысытып жіберу.

ХАЛУУТГУУЛА-Х ысыттырту, ысыта бастату, ысыттырып жіберу.

ХАЛУУХАН ыстыгырақ, ыстықтау.
ХАЛУУЦА-Х қапалау, терлеп-тепшу, ыстықтау; ≈ ж хөлрөх қапалап терлеу, ыстықтап терлеу; бид ≈ чихлаа биз қапалап кеттік.

ХАЛУУЦУЛА-Х 1. қапалату, терлеп-тепшігу, ыстықтату; 2. ауыс. ұялту, қызарту, имендіру; **чихий нь** ≈ құлағын қызарту.

ХАЛ-Х I 1. қалқа, пана; ықтырма, таса; **галын** ≈ оттың қалқасы; отқа пана; **салхины** ≈ желдің ықтырмасы; 2. қалқан, қорғанғыс (*көне құрал сайман*).

ХАЛХ II халх, халқа (*МХР-дағы негізі монгол жұрты*); ≈ монғол халх монгол; ≈ аялгуу халх диалектісі.

ХАЛХАВЧ 1. қалқалағыш, ықтырма, пана, ынтасын; **нарын** ≈ күн қалқалағыш; **салхины** ≈ желге ықтырма; 2. қосалқы жанана, қолгедей, қосымша; ≈ хаалға қосалқы сөк.

ХАЛХАЙ қ. халагшай.

ХАЛХАЙЛГА-Х қалқайту, қалқыту, қолкитү.

ХАЛХАЙ-Х қалқаю, қалқию, қолқию.

ХАЛХАЛЗА-Х қалқаңдау, қалқақ қағу, қолқаңдау, қолқақ қағу.

ХАЛХГАНА-Х қалқаңдай беру, қалқан-қалқан қағу; қолқаң-қолқаң қағу.

ХАЛХГАНУУЛА-Х қалқаңдату, қалқаңдата беру, қалқаң-қалқаң қақтыру; қолқаң-қолқаң қақтыру.

ХАЛХГАР қалқаң, қолқаң; қалқан, қолқан; ≈ дәл қалқаншапан.

ХАЛХГАРДА-Х қалқаю, қалқию; қолқию, қалқып кету, қолқып кету.

ХАЛХГАРДУЛА-Х қалқайту, қалқыту; қолқыту; қалқытып жіберу; қолқытып жіберу.

ХАЛХДА-Х халқашалау, халқаша өңдету.

ХАЛХЖИ-Х 1. халқаша сөйлеу, халқа тіліне көшу; 2. халқалану, халқа өдетіне түсу.

ХАЛХЛАДА-Х қалқалану, далдалану, тасалану.

ХАЛХЛА-Х қалқату, далдалау, тасалау; нүүрөө ≈ бөкн қалқалау; гөрөл ≈ жарықты қалқану.

ХАЛХТУУЛА-Х қалқалату, далдалату, тасалату.

ХАЛХНАЙ қ. халхай.

ХАЛХЧУУД халқалар, халқа жұртшылығы.

ХАЛХНИИ-Х қ. халхник.

ХАЛЦ (*жүмейткіш сөз*); халц татах тартып қалу, жұлып қалу; халц цөхих сөғып жіберу, ұрып қалу.

ХАЛЦАРХАЙ жұлынған, тақыр; ≈ нәхний тақыр тері, жүні жұлынған тері; ≈ газар тақыр жер.

ХАЛЦГАЙ I (*жүн, шөл*) тақыр, тырбық; ≈ үстөй нәхний тақыр жүнді тері, жүні тақыр тері; **өвс нь** ≈ ургасан газар шөбі тарбық өскен жер.

ХАЛЦГАЙ (*одағай*) поһ, көтек! ≈, ямар халуун юм бә? поһ, істкен ыстық еді.

ХАЛЦГАЙВТАР (*шөл, жүн*) тақырлау, тырбықтау.

ХАЛЦГАЙДА-Х өте тақырлану, өте тырбию, тақырланып кету, тырбылып кету.

ХАЛЦГАЙДУУЛА-Х өте тақырландыру, өте тырбиту, тақырлату, тақыртайту.

ХАЛЦГАЙРА-Х тақырлану, тырбию.

ХАЛЦГАЙРУУЛА-Х тақырландыру, тырбиту, тақыртайту.

ХАЛЦГАЙГА-Х тақырлану, тырбию, тақырлана беру, тырбия түсу.

ХАЛЦЛА-Х тақырлау, тырбату, тақырайту.

ХАЛЦМАЙ майдалаған асық.

ХАЛЦРА-Х тақыраю, тырбию, тақырлану; малгайн үс ≈ тымақтың жүні тақырлану.

ХАЛЦГАНА-Х көлбеңдеу, желбеңдеп, көлбең қағу, желбең қағу; **дан тэрлэгтэй** ≈ и явах жалаң шапанмен көлбеңдеп жүру.

ХАЛЦГАНУУЛА-Х көлбеңдету, желбеңдету, көлбең қақтыру, желбең қақтыру.

ХАЛЦГАР жалаң, жүқа; ≈ дәлтей даарах жалаң шапанмен тоңу.

ХАЛЦГАРДА-Х (*шапан*) өте жалаңдау, өте жүқалачу, өте көлбеңдеу, өте желбеңдеу.

ХАЛЧИЛГА-Х (*жүқа киім*) көлбіту, желбіту, көлбеңдету, желбеңдету.

ХАЛЧИЙ-Х көлбию, желбию, көлбеңдеу, желбеңдеу.

ХАЛЧИЛЗА-Х көлбелендеу, желбелендеу, көлбең қағу, желбең қағу, көлбең қағу, желбең қағу.

ХАЛЧИ-Х 1. (*бийке*) тесілу, тесіле қарау, қадала қарау; 2. (*ет т. б. нәрсе-ні*) жүқалау, қайыштану.

ХАЛЦРАЛ 1. ауырлық, қиындық; зіл, масыл; 2. жүрексіздік, тайсалыс, қаймығыс.

ХАЛЦРАЛГУУ 1. ауырсымбай, қиынсымбай, зілсізбей, масылсымбай; 2. жүрексізбей, тайсалмай, қаймықпай, батыл.

ХАЛЦРА-Х 1. ауырсыну, қиынсыну, зілсіну, масылсыну; 2. жүрексіну, тайсалы, қайыштану, батылы бермау; ≈ ад үзгезжәңдемішүй жүрексінін сөйлессе алмады.

ХАЛЦРУУЛА-Х 1. ауырсындыру, қиынсындыру, зілсіндіру, масылсындыру; 2. жүрексіндіру, тайсалдыру, қаймықтыру.

ХАЛЦС қабық; өңдөгний ≈ жұмыртқаның қабығы; төменний ≈ картоптың қабығы; ≈ ыт нь жуулах қабығын сындыру; ≈ тай қабықты; ☆ шар халцс ет қыстыс.

ХАЛЦСА-Х қабықтану, қабығы қалындау.

ХАЛЦСЛА-Х қабықтау, қабығын ар-

шу, қабығын сыдыру.

ХАЛЬСЛУУЛАХ қабықтату, қабығын аршыту, қабығын сыдырту.

ХАЛЬСРАХ қабықтану, қабығы қалыңдай түсу.

ХАЛЬСРУУЛАХ қабықтандыру, қабығын қалыңдата түсіру.

ХАЛЬСТАХ қабықтана түсу, қабығы қалыңдай түсу.

ХАЛЫТ қ. халти.

ХАЛЫТРАА тайғақ, тайғанақ; ≈ тай зам тайғанақты жол, тайтын жол.

ХАЛЫТРАХ қ. халтирах.

ХАЛЫТРУУЛАХ тайғақтату, тайғанақтау, тайдыру.

ХАЛЫТЧЫХ тайғақтай беру, тайғанақтай беру.

ХАЛЫТЧУУЛАХ тайғақтата беру, тайғанақтата беру.

ХАМ бірге, қоса, бірлескен, қосылған, біріктірілген; ≈ явах бірге жүру; ≈ үйдер біріктірілген өндіріс.

ХАМАА 1. қатыс, байланыс; ≈ алға қатысы жоқ, юунм ≈ байх нә? не қатысы бар; 2. әдеп, иба, тәртіп, іззет; ≈ гаа алдах әдептен айрылу, ибасы кету; ≈ намаагүй болох ар ұяданнан айрылу, әдептен жүрдай болу; 3. ілік, жұрағат, шатыс; ≈ сұлбээ ілін шатыстық, ілін жұрағат.

ХАМААГҮЙ 1. қатысыз, байламысыз, қатысы жоқ; **над ч, чамд ч** ≈ маған да, саған да қатысыз; 2. әдепсіз, ибасыз, тәртіпсіз, іззетсіз; орысыз, албаты, жөнісі; ≈ хун әдепсіз адам; ≈ заггах орысыз жөбірлеу; 3. дөрегі, тұрпайы; ≈ хун дөрегі адам; 4. іліксіз, жұрағатсыз, шатысыз; **надтай** ≈ хун маған іліктігі жоқ адам.

ХАМААРАГДАХ қатысу, байланысу; **үүнд** ≈ зүйл бұған қатысатын нәрселер.

ХАМААРАГЧ 1. қатысушы, байланыстышы; 2. (ресми) уақытына жауаптанушы.

ХАМААРАЛНАХ қатыстыру, байланыстыру.

ХАМААРАХ 1. қатысу, байланысу; 2. (ресми істі) уақытына жауаптау.

ХАМААРАХҮЙ қатысатын, байланыспайтын; қатысы жоқ, байланысы жоқ.

ХАМААРУУЛАХ 1. қатыстырту, байланыстырту; 2. жұртызу, сыйластыру.

ХАМААРХАХ 1. қатысу, байланысу; 2. жанасу, шатысу.

ХАМААРХУУЛАХ 1. қатыстырып көру, байланыстырып көру; 2. жанастыру, шатыстыру.

ХАМААСАХ іліксіз, жұрағатсыз, шатысы, жер-жатом; ≈ дағ хун іліксізін адам.

ХАМААСУУЛАХ іліксіту, жұрағатсыту, туыссыз, жер-жатсыту.

ХАМААТАЙ 1. қатысты, байланысты, қатысы бар, байланысы бар; **хэнд**

≈ юм бэ кімге қатысты еді; 2. қатысы жоқ, байланысы жоқ, қақы жоқ; байланыспайды, қатыспайды; **чамд ямар** ≈ юм бэ саған ешбір қатысы жоқ; 3. ілік, туыс, жұрағат, ілік-шатыс; **надтай** ≈ хун маған ілік адам.

ХАМААТАН ілік, туыс, шатыс, жұрағат; ≈ **садан** ағайын-туыс, ілік-шатыс; **төрөл** ≈ туыс жұрағат.

ХАМАГ 1. нөм, барлық, барша, түгел, бар; ≈ **амьтан** барлық жөнді; ≈ **төрөлхөн** барша жұрт; ≈ **мал хөрөнгө** бар мал дәулеті; ≈ **хүч** бар күші; 2. ең; ≈ **ийн түрүүн** ең алды, алдымен; ≈ **ийн сайн** ең жақсы; ≈ **ийн бага** ең кішкенесі; ≈ **ийн адаг** ең аяғы.

ХАМАГДАХ қауымдалу, қауымдалу, жиналу.

ХАМАГЧ I (мал) сірге, мұрындық; **дөр** ≈ мұрындық сірге.

ХАМАГЧ II қаумалаушы, жинаушы; ≈ машин қаумалап жинаушы машина.

ХАМАГЧЛАХ I сіргелеу, сірге салу; 2. (өзіне, маңайына) қаумалау, жинау, топтастыру.

ХАМАГЧЛУУЛАХ 1. (мал) сіргелеу, сірге салдыру; 2. (өзіне, маңайына) қаумалату, жинату, топтастырту.

ХАМАЛЦАХ 1. (нәрсені) қаумаласу, жинасу; 2. ауыс, селбесу, көмектесу, селбесіп жіберу, көмектесіп жіберу.

ХАМАЛЦУУЛАХ 1. қаумаластырту, жинастырту; 2. ауыс, селбестірту, көмектестірту, селбестіртін жіберу, көмектестіртіп жіберу.

ХАМАР 1. (жер) қамыр, дөңес-түмсық, маймақ; ≈ газар түмсықтай жер, дөңес жер; 2. (ақат) мұрын, түмсық; ≈ **хоншоор** мұрын түмсық; ≈ **лн бага** на мұрын кенсігі; ≈ **ын пух** мұрын тесігі; ☆ **хамар хатуу** тарылшан; ☆ **хамрын** тамки насыбай; ☆ **хатрын өвчин** маңқа; 3. ортақ, шектес; ≈ **хашаа** ортақ аула; **хашааны** ≈ аулаңы ортақ қабырғасы; 4. көршілес, шатағ; ≈ **хашаа көршілес** аула; 5. (шілме, шатағ) бір бет, бір парақ.

ХАМАРДАЙ сірге (енесін жіберу үшін тайынса мұрыны тәлім орналастыратын төртбұрыш мұрын ағам).

ХАМАРДАХ мұрындалу, мұрыннан төру.

ХАМАРЛАХ I (аула) ортақ қабырға ернату, қабырға болу; **хашаа** ≈ аула қабырғасын бөлу.

ХАМАРЛАХ II (тау) түмсықтау, түмсық айналу; **уулыг** ≈ **я** явах тауды түмсықтай жүру.

ХАМАХ қаумалау, жинау, топтау; **егс** ≈ шол жинау; ≈ **я** асаад явах жинап алдып кету.

ХАМБА I қамбы, имам; (бұдда діндегі дін басы).

ХАМБА II; маңлық, паң; ≈ **торго** маңлықты торғын; ≈ **хилзи** тақыр бүліс; ≈ **хээ** маңлықты дөңгелек бедер;

☆ хамба шармак үлөдөк жусан (өсімдік).

ХАМБЫЛ қымбыл (өсімдік).

ХАМГААЛАҒДА-Х 1. қорғалу, сақтау; 2. ақталу, жақталу, арашалану.

ХАМГААЛАҒУ 1. қорғаушы, сақтаушы; 2. ақтаушы, жақтаушы, арашалаушы.

ХАМГААЛАЛ қорғау, сақтау; қарғалзат ≈ қорғап сақтау; ≈ тавих қорғауға алу.

ХАМГААЛАЛАТ 1. қорғаныс, бекініс; қамал, бөгет; бат бөх ≈ берік қорғаныс; усны ≈ су бөгеті; 2. қорғауыш, орауыш; қажылғааны ≈ электр қорғауыш; 3. күтім.

ХАМГААЛАЛАТҒҮЙ 1. қорғаныссыз, бекініссіз, қамалсыз, бөгетсіз; 2. қорғаушысыз, орауышсыз; 3. күтімсіз, бақсыз.

ХАМГААЛА-Х 1. сақтау, қорғау; эх орғын ≈ отан қорғау; зрүүлэйг ≈ денсаулықты сақтау; 2. ақтау, жақтау, арашалау; емгөбелен ≈ ақтап сөзін сөйлеу.

ХАМГААЛУУЛА-Х 1. қорғату, сақтау; 2. ақтату, жақтату, арашалау.

ХАМГАЛЗА-Х 1. қорғай тұру, сақтай тұру; 2. ақтай тұру, жақтай тұру, арашалай тұру.

ХАМҒАР дапа сарымсағы.

ХАМҒАА селбелен, демеу, сүйеу; ≈ болох демеу болу, сүйеу болу; ≈ хамсаа сүйеудемеу.

ХАМЖИЛІА-Х қауымдасу, селбесу, демеу, сентесу, жалғасу; ≈ ж хийх қауымдасын бірге селбесіп істеу.

ХАМЖИЛІУУЛА-Х қауымдастыру, селбестіру, демеуіру, сентестіру, жалғастыру.

ХАМЖИ-Х қауымдау, қабысу, селбеу, демеу, сентесу; қолғабыс ету, селбегін тигізу, демеу болу; селбесу, демеу, сентесу; ≈ ж хийх селбесіп істеу.

ХАМЖЛАҒА басыбайлы, малай; ≈ын бөсл басыбайлы; күл; ≈ын хүн басыбайлы адам.

ХАМЖЛАҒАҒУ басыбайлысыз, малайсыз; ≈ тайж малайсыз ақсүйек.

ХАМЖЛАҒАТ басыбайлылық; ≈ ёсыг ұстах басыбайлылықты жою.

ХАМЖЛАҒАТАЙ басыбайлылық, малайлық; ≈ тайж басыбайлы адамы бар ақсүйек.

ХАМЖУУЛА-Х қауымдастыру, селбестіру, демеуіру, сентестіру.

ХАМНИҒАН түнтүе (Сөзет одағының шығыс жағында мекендейтін зөөнк, зөөн, нанай, үдей халықтарының ортақ аты).

ХАМРА-Х қамту, түгелдеу, барлығын қамту; түгел қатыстыру; нийтээр нь ≈ жашпай қамту, түгелдей қамту.

ХАМРУУЛА-Х қамтыту, түгелдеу, барлығын қамтыту, түгел қатыстыру.

ХАМСАА 1. сөрік, сүйеніш, тірек; хань ≈ сөрік молдас; 2. атқосшы, қолшоқпар (адам); хәнэй хань ≈ болохың

мәдэх кімнің қолшоқпары екендігін білу.

ХАМСА-Х қабысу, селбесу, бірлесу; ажалла ≈ ж хийх жұмысын қабысып істеу; ≈ ж бәлтгәх бірлесіп әзірлеу.

ХАМСРА-Х қ. хамсаа.

ХАМСРУУЛА-Х қ. хамсуулах.

ХАМСУУЛА-Х 1. (жумис) қабыстыру, селбестіру, бірлестіру; 2. (ис, әрекет) байланыстыру, қатыстыру, шатыстыру.

ХАМТ 1. бірге, қоса, бірлесе; ≈ явах бірге кету; ≈ хийх бірге істеу, бірлесе істеу; ≈ын хүчээр бірлескен күшпен; ≈ын гөрээ ортақ шарғ; ☆ эв хамт ёс көмүнісік салт; 2. -сымен, -сімен; -а (-е, -й) сала; -а (-е, -й) бергенде; гарахын ≈ шығысымен, шыға сала, шыға бергенде; 3. қатар, -умен бірге, сыртында; тыс; ажиллахын ≈ жұмыстаумен қатар; ☆ хамтын ажиллағға ынтымақтастық.

ХАМТАЙ қ. хамт.

ХАМТАТТАЛ бірлестірушілік, біріктірушілік; бірлестіру, қосу.

ХАМТАТТА-Х біріктіру, бірлестіру, қосу; ≈ хийх біріктіріп албеу.

ХАМТАТТУУЛА-Х біріктірту, бірлестірту, қостыру.

ХАМТЛА-Х бірлесу, бірігу, қосылу; ☆ хамтдах цөнг күрғақак гүл (өсімдік).

ХАМТЛА-Х қ. хамтатгах.

ХАМТЛУУЛА-Х қ. хамтаттуулах.

ХАМТРАҒУ бірігуші, бірлесуші, қосылушы (адам).

ХАМТРАЛ қолхөз, бірлестік (шаруашылық мекемесі).

ХАМТРАЛЖИ-Х қолхоздану, бірлестіктену.

ХАМТРАЛЖУУЛА-Х қолхоздандыру, бірлестіктендіру.

ХАМТРАЛЧ қолхозшы, бірлестікші (мүше).

ХАМТРА-Х бірігу, қосылу, бірлесу, ұйымдасу, ынтымақтау; ≈ сан хүч бірліккен күш; ≈ ч ажаллах ұйымдасын жұмыстау.

ХАМТРУУЛА-Х біріктіру, қостыру, бірлестіру, ұйымдастыру, ынтымақтастыру.

ХАМУУ қотыр (арту); ≈тай тэмээ қотыры бар түйе; хуурай ≈ құрғақ қотыр; шөнтон ≈ су қотыр; ☆ нойтон хамуу шөт жабысат қалмайтын, соңынан қалмайтын, жабысып айрылмайтын, жабыққақ.

ХАМУУЛА-Х қаумалату, жинау, топтату.

ХАМУУР (шөл) жинауыш, тырма, тырнауыш; өвсний ≈ шоп тырма; хөгпий ≈ боқтық жинауыш.

ХАМУУРА-Х қотыр болу, қотыр түсу, қотырлану; тэмээ ≈ түйеге қотыр түсу.

ХАМУУРУУЛА-Х қотыр болдыру, қотыр түсіру, қотырландыру, қотыр жұқтыру.

ХАМУУТАН қотыр, қотыры бар; ≈ төмээ қотыр түйе.

ХАМХ: хамк докх қабыстыра ұру.

ХАМХАГ сарнусан (*өсімдік*).

ХАМХИДА-Х жабылу, жұмылу.

ХАМХИУЛА-Х жаптыру, жұмдыру.

ХАМХИ-Х жабу, жұму; **ҮҮДЭЭ** ≈ ж өзінх есіні жарып тастау; ☆ аян хамхидгүй жөңі ауыз, аузына сөз тұрмайтын.

ХАМХЛА-Х қабыстыру, жабыстыру, жаптыру.

ХАМХРА-Х қабысу, жабысу, жапырылу.

ХАМХУУЛ қаңбақ ≈ шиг хөлгөз қаңбақты иелік; ≈ хийсөх қаңбақ ұшу.

ХАМХҮИ-Х қабыстырын тастау, жабыстырып тастау.

ХАМШАА танқы, жайпақ, жапшырык; ≈ хамарай күн таңсы мұрын адам.

ХАМШАР 1. таңқитан, жайпиган, жайырайған; ≈ хамар таңқитан мұрын; 2. кемсеп, кеміс; **ЭҮҮ** кемсеп иек.

ХАМШИГТА-Х 1. таңқиты, жайпигты, жапшырайту; 2. кемсөздеу, кемсигту.

ХАМШИИ-Х 1. (*мұрын*) таңқию, жайпию, жапыраю; 2. (*иек*) кемсню, кемсөздеу.

ХАН I хан (*түрік және моңғол халықтарында елге үстемдік жүргізүші бектер*); ☆ хан гәрді күн төресі, самұрык; ☆ хан хас асыл меруерт (*тас*).

ХАН II: хан төмөр бүйен көк (*өсімдік*).

ХАН III: хан хий-х 1. қаң ету, шың ету; төмрийн дүү ≈ хийв төмір қаң ет-ті; 2. (*иек*) аңқ ету, аңқылдеу; сарни-саг ≈ хийв сарылақ аңқ ету.

ХАНА 1. кереге төрлән ≈ иніз үйдің керегесі; шиги штай гәр бес керегелі иніз үй; ≈ шиги шиги керегесің қоспасы; ≈ шиги шиги керегесің көзі; ≈ шиги төлгөй керегесің басы; ≈ шиги үдээр керегенің көгі; ≈ шиги үдээр керегенің көктелуі; ≈ шиги шиги керегенің сағасы; 2. (*үй*) қабырга; бәйшигәйи ≈ үйдің қабырғасы; ұтсармай ≈ жалғамалы қабырга; 3. (*үйе*) қабырга төзі; ≈ қадах қабырга тор қадау; 4. (*оқын*) тізбе, тізбег; ≈ хармай сыйқ тізбегің ату; 5. (*ауа*) тошны тұмырсын; ☆ ишкис сөзін қабырга газет; ☆ ханап хээ кереге көз ою; тортбұрыш көсте; ☆ ханың қал қабырга сарап; ☆ ханап езд жалмаж жарғас; тик шығын.

ХАНАА-Х I 1. (*сусын, қорек*) қандыру, тойыну, сусынату; 2. (*көңіл, құмарлық*) толдыру, қандыру, тарқату; 3. (*іс, әрекет*) ақырына дейін шұғылдан-дыру, шөгінге шөгін айналдыру, ақырына дейін шұғылдыру.

ХАНАА-Х II қанау, қап алдыру.

ХАНА-Х I 1. (*сусын, қорек*).

ХАНАГАР 1. таңқитан, қаңқайған, қаңдырайған, абын қай алпамсадай, ең

гөзердей; ≈ тәр қаңқайған үй; ≈ амь-тан еңгөзердей жан; 2. қанымды, қанағаты, жеткілікті, мол; ≈ айы жеткілікті үй, мол үй.

ХАНАГДА-Х I 1. қ. ханаах. 1. 2.

ХАНАГДА-Х II қаналу, қан алыну.

ХАНАЙЛА-Х (*қажеттілік*) қанымдау, қанағаттау, жеткіліктеу, жолау.

ХАНАЙ-Х (*қажеті*) қану, қанымдау, қанағаттану, жеткіліктену, жолау.

ХАНАЙ I. қаным, қанық, қану; ≈ тай қанымды, қанықты; ≈ ығ мэдәхгүй қануды білмейтін, қанбайтын; 2. шиги, пейи; араң құлқын, ыядың, пөпсі; ≈ нь хәтәрәх шигилы кету, араңы ашыну; ≈ нь барағдахгүй араңы ашылу, пөпсісі ауу.

ХАНАЛҮҮИ шигилысы, пейілісі; араңы ашығам, шигилы кеткен, аңқарақ.

ХАНАЛЭА-Х қанағатсу, шигилдансу, пейілдену, араңы жабыну, тоқмоқтосу.

ХАНАМХ қ. ханамих.

ХАНАМИГҮҮИ қ. хангамыгүй.

ХАНАМИГТАИ қ. хангамжитай.

ХАНАМИАР қабырғашық, жақтау; ходоодны ≈ аңсаған қабырғашықтары; судасны ≈ тамырдың ішкі жақтаулары.

ХАНАРА-Х 1. қабырғалай қисаю, қисаю, мықыраю, мықырал қисаю; хаша ≈ и ұнах қана (*аула*) қабырғалай құшау; 2. құшарлану, құмарлану, ынтызарлану; ≈ и датах құшта; дана қиреу; 3. аңғалау, еңгелеу; ≈ и дидрах аңғалап тап беру.

ХАНАРУУЛА-Х 1. қабырғалата қисайту, мықырайту, мықырайта қисайту; 2. құштарландыру, құмарландыру, ынтызарландыру; 3. аңғалату, еңгелету.

ХАНА-Х I 1. (*сусын, қорек*) қандыру, сусынату; үкәзәң ≈ сусынға қандыру; ууқ ≈ ішкі қану; ≈ тал ууқ қандырыла ину; 2. (*көңіл, құмар*) толдыру, тарқату; сөтгәл ≈ көңіл толдыру; сәл ≈ құмары тарқату; шөрг ≈ үкәзәң қану; 3. (*іс, әрекет*) шөгінге жету, шөгінге тірелу, ақырына тақу; ≈ тал әргүрәй; шөгінге жеткенге аңғалысу.

ХАНА-Х II қанау, қап алу; судеыг ≈ қандырып қанау, тамаштан қан алу.

ХАНАЧЛА-Х кереге көздеу, тортбұрышпау; ≈ шиги өкх кереге көздеп тігу; ≈ шиги шиги кереге көздеп сыру; ≈ шиги шиги кереге көздеп шөгін.

ХАНА қ. хана.

ХАНАГА қанға, көңілге, кергі (*бұлған, түрлі сияқты терісі бағалы аң терісі көретін кергіш ағаш*).

ХАНГАДА-Х 1. (*қажет*) қанымдау, қантамасын етілу, жеткілікті етілу; 2. (*көңіл, арман*) орындалу, ақталу, толу, аяқтың басылу.

ХАНГАДА-Х (*теріні*) 1. қанғалау, кергіштеу, кергілеу; бұлғаны арысыг ≈ бұлған терісін кергіштеу; 2. (*теріні*) кергілген илеу, кергіштен илеу.

ХАНГАДУУЛА-Х (*теріні*) 1. қанға-

лату, көргүштөтү, көргүлөтү; 2. көргүлөп илету, көргүштөн илету.

ХАНГАЙ 1. (*орманды тау жогалары*) ≈ газар орманды таулы жер; ≈ гөвийя хооронд таулы орманды гобы арасында; 2. *суус* жер, дүңис, жинан; ≈ дэлхий жер дүңис жер жинан; 3. *суус* ил-күс (*кажыр*); ≈ өлзий байна уу иткүс тыш па; ☆ хангайы хар төмө көк жапырак.

ХАНГАЙ I 1. (*жылкы*) асау, үйрөтүлмөгөн, шөлкөс; ≈ үрээ асау соуры; 2. (*алам*) бүтө, ерке, меленечген; ≈ хун була өскөн адам.

ХАНСАЙ II к. хангалт.

ХАНГАЛТ қанымы, кам, өзирлик, дайындык; ≈ сайтай қанымыда өзирлікті; ≈ муштай қанымы, өзирлісі, дайындығына.

ХАНГАЛЕТҮЙ қанымына, қанымы, өзирлігіне, дайындығына, жеткілісіне; маш ≈ өте қанымысы.

ХАНГАЛТАЙ қанымы, қанымы, өзирлігіне, дайындығына, жеткілісіне; бүх юм ≈ барың көрсе қанымы.

ХАНГАЛҒУЙ I. (*қасер*) жеткілігі, қанымы, сыр, дүймі; 2. (*көңіл-күй*) разы, толы, ұла; сөзіл ≈ көңіл толы, көңіл разы; 3. қатары, алаңсыз, жайбараңқы ≈ алақ қатары журу.

ХАНГАМЖ қажет, қанымы, қамтамасыздығы, қанымылығы, қанымыдауы, жеткілісіне, қанымадау; бүх ≈ уағаса барлық қанымы үйімсеткен ≈ сәйкәй қажеті толы; ≈ муштай қажеті жеткілісіне; сәйкәй беттегер ≈ ийи көңілмен сәйкәй жеткілісіне біртүгел қанымадан-дыру журу.

ХАНГАМЖҒЫЙ қанымысы, қажеті нашар, жеткілісіне.

ХАНГАМЖЫН қанымадау, қанымысы ету, жеткілісіне ету, қанымадап беру.

ХАНГАМЖЫН қанымы, жеткілікті, толы, жеткілісіне, қанымадау.

ХАНГАРА-II қанымы, қанымы, бақытсыз көну, беталды көну; сун ≈ оқ қанымы; сун сун қаныма оқ.

ХАНГАУХ I. (*қаныма*) қанымадау, қамтамасыз ету, қанымы ету; **ДУГАДАЛТАЙ сүйлээр** ≈ жеткілісіне нәрсемен қанымадау; 2. (*көңіл-күй*) толтыру, ақтау; орындау, етеу; хүрәй ≈ көңіл толтыру, арманын ақтау.

ХАНҒИ I. (*сәйкәй*) қан, дүңіш; шарт, шарт; ≈ халкөк нәрсе қату; ≈ цохк қан сәйкәй ху; 2. (*жәһәр*) толық, түгелдей, жете; ≈ элэх толық илеу, ий қадару.

ХАНҒИЛ (*жарғас*) бізден, сөрайған, сөрайген; ≈ хәвдгай бізден шоқы, сөрайген жарғас.

ХАНҒИНА-Х I. (*темір*) қаңғырлау, шінгірлеу, қанылдау, шінділеу, данылдау; ≈ сан төмөр қаңғырлаған темір; ≈ и жингәнэх қаңылап-шінділеу; 2. жәбірлеу, ұрсу, тілдеу, сөгу, шаңқылдау; ≈ ад байлағ хун жәбірлегін адам; 3. (*суық*) шаңқылдау, күшею, қатаю;

жәвар ≈ аяз шаңқылдау; хүйтән ≈ суық күшею; 4. (*иіс*) аңку, мұңку; **омхий** ≈ сасық иіс мұңку; 5. (*сырқат*) сырқырау, сыздау, шаңну; **яс** ≈ сүйек сырқырау; **гар** ≈ қол сырқырау; 6. жылыс, шапшаң; ≈ сан сүрхін хун жылыс керемет адам.

ХАНҒИНУУЛА-Х I. (*темірді*) қаңғырлату, шінгірлету, қаңылдату, шінділету, даңылдату; 2. жәбірлету, ұрсыту, тілдету, сөктіру, шаңқылдау; 3. (*иіс*) аңкыту, мұңкыту; 4. (*сәуқат*) сырқырату, сыздату, шаңыту.

ХАНҒИНУУР I. (*дыбыс*) қаңғырлақ, шыңғырлақ, қаңылдақ, шыңылдақ, даңылдақ; ≈ сун шыңылдақ балта; 2. жылыс, шапшаң, шыңылдаған, шыңылдаған; ≈ хун жылыс адам.

ХАНҒИР (*елінгәй*) қанымы, даңғыр, күңгір; ≈ жингәр қаңғыр-күңгір, даңғыр-дүңгір (*дыбыс*).

ХАНҒИМАҒ (*адам*) көрікіліктің ұны (*сүйек*).

ХАНҒИС шамақты, кәбіл шыт; ☆ хәвдә шығас майх қаңғыр-дүңгір ету, даңғыр-дүңгір ету.

ХАНҒУУЛА-Х I. (*қаныма*) қанымадау, қамтамасыз еткісі, қанымы еткізу; 2. (*көңіл-күй*) толтыру, ақтау; орындау, етеу; 3. **к. халғидах.**

ХАНД ніл, тунба, тундырма; **қайны** ≈ шайдың нілі; ≈ эи тундырма ем.

ХАНДА-Х I. бағыттау, беттеу, бет алу, бет қояу; түүнй сүг ≈ соған қарай бағыттау; ұял руу ≈ тауға қарай беттеу; 2. (*көзқарас*) қарату, көру, балау, салау, шығу; сәурама хәрхә ≈ көрселеге қарай қарау; әрхә ≈ қарсы шығу; 3. арқау, бағыттау, әдейілеу, меншіктеу; сәлм сүг ≈ и жәлэх жұрқа арқау ақтау.

ХАНДАЙ бүлән (*бүлән тектес жаңғақ*).

ХАНДАЛАГА бағыт, ағым, бетбұрыс; зөв ≈ дұрыс бағыт; **буруу** ≈ бұрыс бағыт, теріс бағыт; **әдәлгәрт хандах** ≈ әділден көзқарасы.

ХАНДАЛАҒДА-Х (*нәлі*) тунылау, тундырылау.

ХАНДЛА-Х (*нәлі*) тундыру, тунбалау, тундырмалау; дәй ≈ шай нәлін тундыру; эи ≈ ем тунбалау.

ХАНДУУЛА-Х (*нәлі*) тундырту, тунбалау, тундырмалау.

ХАНДРА-Х нәлдене нәлі қоюлану; ≈ хәхсан төч бәйна нәлі қоюланып кәлтә.

ХАНДУУЛА-Х I. бағытату, беттеу, бет алдыру; 2. (*көзқарас*) қарату, көргәу; балау, санау, шығару; 3. арнау, бағытату; әдейілету, меншіктету.

ХАНДИИ-Х нәлдене бастау, нәлі қоюлана бастау; туна бастау.

ХАНЖААР к. хангаз.

ХАНЖААРЛА-Х көкірекше нию, көкөшпе нию.

ХАНЗ жантайма төсек, нар төсек;

халуун ≈ астында жылткышы бар нар төсек; ≈тай байшын нар төсектi үй; ☆ ханзан ширээ жагаган ұзын үстел.

ХАНЗАРХАЙ (*тигіс*) сөгілген, сөгілген, сыдырылған; гүлгын ≈ стiктiң сөгілген тiгісі.

ХАНЗЛАГДА-Х 1. (*киім*) сөгілу, жыртулу; 2. (*ыдыс*) ашылу, ақтарылу; 3. *ауыс* (*дәне*) мылжалану, ауырлау, селкостану.

ХАНЗЛА-Х I 1. (*киім*) сөгу, жырту, дәл ≈ шапан согу; 2. (*ыдыс-аяқ*) ашу, ақтару, жару; архна ≈ арағының аузын ашу; 3. жүлғылау, тарту.

ХАНЗЛА-Х II (*дәне*) ауырлау, селкостау, мылжалану.

ХАНЗЛУҒЛА-Х 1. (*киім, нәрсе*) сөктіру, жыртқызу; 2. (*ыдыс аузын*) ашқызу, ақтару.

ХАНЗРА-Х 1. (*тигіс*) сөгілу, сөгілу, сыдырылу; гүтал ≈ етік сөгілу; 2. (*жансар, дәнекер*) ашылу, ырсию, шығын кету; авдар ≈ абдыраның жапсары ашылу; данхны цорго ≈ шәйнектің шүмегі шығып кету; 3. (*көктем қары*) шұбарлану, сөгіле еру; қас ≈ қар шұбарлану.

ХАНЗРУҒЛА-Х 1. (*тигіс*) сөгілдіру, сөгілту, сыдырылту; 2. (*дәнекер, жансар*) ашу, ырсигу, шығарып жіберу; 3. шұбарландыру, сөгілту, алашұбар болдыру.

ХАНЗЧИ-Х 1. (*тигіс*) сөгіліп кету, жыртқылып қалу, сыдырылып кету; 2. (*дәнекер, жансар*) ашылып кету, ырсиып кету, шығып кету.

ХАНИАД жетел: ≈ жүрәк жетел тие; ≈бы эм жетелдің е ≈ томуу жетел тұмау; бүтінүзде ≈ булықтыратын жетел; көк жетел; хуурай ≈ құрғақ жетел.

ХАНИАДАН: күлкі, жыртақ; инзәдән ≈ күлкі жыртақ.

ХАНИАЛГА қ. ханиад.

ХАНИАЛГА-Х жетелту, жетелдіру.

ХАНИА-Х жетелу: ≈ж байна жетеліп тұр; ≈тзад байж жетеле беру; хә-хүүжә ≈ булығы жетелу; хуурай ≈ күршілдеп жетелу.

ХАНИҒҒҒҒ 1. зайыпсыз, жұбайсыз, әйелсіз; 2. *ауыс*. жеке, дара, досы жоқ, сқинау, бөлек.

ХАНИЛА-Х 1. зайыпты болу, жұбайлы болу, әйел алу; ≈сан хун зайыпты болған адам; сәлтләә ≈ қосағымен қоса қартаю; 2. серіктесу, бірлесу; ≈и явах серіктесіп кету, бірге кету.

ХАНИЛУҒЛА-Х 1. зайыпты болдыру, жұбайлы болдыру, әйел алғызу; 2. серіктестіру, бірлестіру.

ХАНИН қ. хайдаа.

ХАНИРХАГ қ. ханьсар.

ХАНИРХА-Х 1. достасу, жақындасу, жолдаспасу, дос болу, жақын тарту, жолдас беру; 2. дос-жарансу, досы бар кісімсү. жолдасы бар кісімсү, жақыны бар кісімсү.

ХАНСА-Х (*гері*) жүнін г

алу.

ХАНСИИ қ. ханш IV.

ХАНТААЗ көкірекше, кеудеше; хош-моғтой ≈ жиекті көкірекше.

ХАНТАЙРА-Х 1. (*ат*) қаңтару, шегеріп байлау, тежеп байлау; *морно* ≈ атын қаңтару; 2. (*жүк*) теңдеу, тең тарту; 3. тұсау, тұсап байлау.

ХАНТАЙРҒА 1. (*аттың*) қаңтарғы, қаңтару; *морини* ≈ аттың қаңтарғысы; 2. (*жүктің*) тең жіп; 3. (*жылықы*) тұса-мыс.

ХАНТАЙРУҒЛА-Х 1. (*атты*) қаңтарту, шегеріп байлау, тежеп байлау; 2. (*жүкті*) теңдету; 3. (*жылықы*) тұсарту.

ХАНТРАҒА қ. хантайрга.

ХАНТРА-Х 1. (*ат*) қаңтарылу, шегеріп байлану, тежеп байлану; 2. (*жүк*) теңделу; 3. (*жылықы*) тұсалу.

ХАНТРУҒЛА-Х 1. (*ат*) қаңтарылдыру, қаңтарту; 2. (*жүк*) теңделдіру, теңдету; 3. (*жылықы*) тұсау.

ХАНУҒЛА-Х 1. (*қажет*) қанымдату, қамтамасыз ету; 2. (*сусынға*) қандыру.

ХАНУҒР қандауыр (*қан алатын үшкір пышақ*); ≈ хутга қандауыр пышақ. ☆ хануур жад үшкір найза; ☆ хануур зев үшкір пышақ; ☆ хануур хәрхой қандала.

ХАНХАЙ I қанқай, қанқа, қаңқиған; қуыс, бос; ≈ гәр қаңқиған үй; ≈ авдар бос абдыра; ≈ эмәл қанқа ер; ≈ тәрәг бос арба, жүксіз арба.

ХАНХАЙ II (*шахмат*) арба.

ХАНХАЙЛА-Х қаңқалау, қанқиту; бос қалдыру, қуыс қалдыру; гәр ≈ үйді қанқиту.

ХАНХАЙЛҒА-Х қанқайту, қанқитту; бос қалдырту, қуыс қалдырту.

ХАНХАЙ-Х қаңқало, қаңқано, бос қалу, қуыс қалу.

ХАНХАЙЗА-Х 1. қаңқаңдау, қаңқаң қағу; өрген цзәж нь ≈ еңселі кеудесі қаңқаң қағу; 2. *ауыс*. дандағу, кеуделеу, менменсу; *архинд солтож* ≈ж явах арқина масаңпап кеуделей жүру.

ХАНХАЙЗУҒЛА-Х 1. (*кеуделі*) қаңқандату, қаңқаң қақтыру; 2. *ауыс*. дандағыту, кеуделесу, менменсіту.

ХАНХАР 1. (*нәрсе*) қаңқиған, аба-жадай, үлкен; ≈ гәр абажадай үй; 2. (*кеуде*) еңселі, зор, көгеріңкі; ≈ цзәж еңселі кеуде.

ХАНХАР қ. 1. ханхар; 2. сойдыған, серейген.

ХАНХАНА-Х (*нәрсе*) қаңқаңдау, қаңқаң қағу, арбаңдау, арбаң қағу; сойдаңдау, сойдаң қағу, сереңдеу, серең қағу.

ХАНХИАЛ 1. қ. ханхгар; 2. (*бала*) ерке, арқалағыш, шолғын, үдегіш; ≈ хүүхэд ерке бала; 3. (*бой, тұрқы*) тапал, мәстек; ≈ биетэй морь мәстек ат.

ХАНХИҒАР қ. ханхгар.

ХАНХИИ-Х (*нәрсенің көлемі*) қаңқию, қаңқаю, арбию, арбаю, сойдаю серею.

ХАНХИЛА-Х қ. ханхлах.

ХАНХИР қ. ханхар.

ХАНХЛА-Х (*ис*) аңку, мүңсу, мүңку, ис шыгу; **үзэр** ≈ исі аңку; **архи** ≈ арқ исі шыгу.

ХАНХЛУУЛА-Х (*ис*) аңкыту, мүңкіту, мүңсіту, исін шыгару.

ХАНЦУЙ (*киім*) жек; **өргөн** ≈ кең жек; **мухар** ≈ тай шолак жеңді, жеңі шолак; ≈ **шамлах** жеңін сыбану, жеңін түгу; ≈ **сажик** жеңі салпылдау; ☆ **ханцуй өөш** жеңілік тор (*балық аулайтын оспан*); ☆ **ханцуй шамлах** белсене қағысу, екпінді кірісу; ☆ **ханцуй сажик** қолын алмапезек тыстау.

ХАНЦУЙГҮЙ жеңсіз; ≈ **цамц** жеңсіз жеңде.

ХАНЦУЙТАЙ жеңді; ≈ **цамц** жеңді жеңде.

ХАНЦУЙЛА-Х 1. (*киім*) жеңін кию; 2. (*нәрсеңі*) жеңіне тыгу; ≈ **ж авсан юл** жеңіне тығып алған нәрсе. 3. *ауыс*. ұрлау; ≈ **даг хүн** ұрлайтын адам, ұры адам.

ХАНЦУЙЛУЛА-Х 1. жеңін киізу; 2. жеңіне тықпысу; 3. *ауыс*. ұрлатқызу.

ХАНЧИН мәсіше (*тибет етігі*).

ХАНЧІР 1. (*анаг.*) кек ет; **цоройн** ≈ шұрайдың кек еті; 2. (*қолы*) тартылған; тартылғын; түйлігін; ≈ **хүн** бір қолы тартылғын адам.

ХАНШ 1. (*баға, құн*) нарық, құн; **мөнгөңгі** ≈ бұрақ ақша нарықы төмендеу; **юмғы** бах зээлімн ≈ нәрсеңін бааарлау; **исі** шы.

ХАНШ 2. (*аббат*) жаңдапуы, тірлеу; ≈ **нәк** шаңдана бастау, тірле бастау.

ХАНШ 3. **шірім**, қайырым; ≈ **тай** нөкер мейірімді жолдас; ≈ **муутай** зәңгу қайырымды жігіт.

ХАНШ 4. **үлкен** торғынша (*мата*).

ХАНШААР (*апат*) кеңсірік; **хамрак** ≈ **мүлкінің** кеңсірігі; ☆ **ханшаарың** төмөр адрәңнің өлгені шылдырмақтары.

ХАНШҮЙ мейірімсіз, қайырымсыз.

ХАНШУТАЙ мейірімсіз, қайырымсыз.

ХАНШ серік, дос, жолдас; ≈ **Әхкәр** серік жолдас; **нзг насны** ≈ өмірлік серігі, **өмірлік досы**; ≈ **татах** серік қылу, **өміне** тарту; **дотын** ≈ кеңілдес серігі, **өсімің** жолдасы; ☆ **замын хань** жол досы, жолдан қосылған.

ХАНШ берекеттің күшігі.

ХАНШАС досшыл, достасқыш, достар; ≈ **хүн** достасқыш адам.

ХАНША-Х қ. ханшах.

ХАНША-Х 1. үйлену, тұрмыс құру, үйленуменді болу; ≈ **н суух** үйленіп алу; 2. **дотасу**, серіктесу, жолдаспасу.

ХАНШУЛА-Х 1. үйлөндіру, тұрмыс құру, үйлі-баранды болдыру; 2. **дотастыру**, серіктестіру, жолдасастыру.

ХАНЫШАА-Х серікке алғызу, өзіне тартысу.

ХАНЫШАА-Х серікке алу, өзіне тарту.

ХАР 1. 1. (*өң, түс*) қара; ≈ **өңгө** қара өң, **қара түс**; ≈ **дағзуу** қара шүберек; ≈ **будад** қара болу; ≈ **саяхин** гутал қара сөпек етік; ≈ **гәртгә** хаан, **бөр гәрт бөгд** қара үйінде хансың, өз үйінде төрессің; өз үйін өлең төсегің (*мақал*): ≈ **Бор** қара қоңыр; ≈ **хээр** қара кер; ≈ **хүрән** қара күрөң; ≈ **хох** қара көк; ≈ **сәэрал** қара сұр; ≈ **ноғон** қара жасыл; **ертеңнің гурван** ≈ өлемдегі үш қара (*бдыс аяқта қазан қара, ас таяқта арақ қара, алтынмен аптап, күміспен күтесе де шаш қара*); ≈ **дай** қара шай (а) *кірпін шайдың бір түрі*; б) *сүттемеген шай*); ≈ **хусам** қара қаспақ; ≈ **талх** қара нан; ≈ **гурма** қара ұн, **көк ұн**; ≈ **мақ** қара ет, майсыз ет; ≈ **бурам** қара шекер, қалыс қанты; ≈ **төс** қара май, **көндір** майы; ≈ **архи** қара арақ; ≈ **хәре** қара топырақ, қара қыртыс; ≈ **нөрөө** қара топырақ; ≈ **ғазар** қара жер, қарсыз жер; ≈ **чийг** жағзы шық, күзгі шық; ≈ **ус** қара су, қатпайтын бастау суы; ≈ **хөлс** қара тер; ≈ **туғалга** қара қорғасын; ≈ **хас** қара гауһар, қара һәуһар; ≈ **байсан** қара ашық қара тотиял; ≈ **аар** **наадақ** қарамен ойнау (*шахмат*); ≈ **лам** қара-лама (*христиан дінінің имамы*); 4. (*өсімдік*), ≈ **тамхн** а) қара темекі, көкнөр; б) **алиын**; ≈ **қағазны** **ғазар** қара мен ағы таныларлық жер, жақын жер; ≈ **дәл** қара жал, қара дән (*өсімдік*); ≈ **көре** қара жидек, қарамың; ≈ **шарниж** қара бота; ≈ **чһір** қара балбырауын; ≈ **даль** қара өмен; ≈ **шайлига** қара зығыр; ≈ **шәйле** қара ағаш, ташыр; ≈ **балчирғана** қара мойыл; ≈ **зәэргәнә** қара құйрық; ≈ **мөд** көре ағаш, қарағай; ≈ **меег** қара саңырау құлақ; ≈ **атар** қара шырша; ≈ **хус** қара қайың; ≈ **хәмгә** қара құмық; ≈ **хәмхәг** қара құмық; ≈ **шазәг** қара өрік; ≈ **гүйле** қара ұшқат; ≈ **будад** **наса** бидай; қара тары; 2. (*құстар*) ≈ **өзөс** қара төс тырна, **көңсүтан**, **лөйлек**; ≈ **свууна** қара қырың; ≈ **гургууа** қара қыргауы; ≈ **галуу** қара қаз; ≈ **кәхәә** қара көкек; ≈ **хәрәә** қара қарға; ≈ **сөйр** қара құр; ≈ **тоғоруу** қара тырна; ≈ **үзөг** қара түлкі; 3. (*баспа жәндіктер*) ≈ **хүн** қара құла барыс; ≈ **хулаң** қара құлан, **мөлін** киік; ≈ **хайта** қара шардақ (*балық*); ≈ **анар** қара қайқаң (*балық*); ≈ **голино** қара шеіртке; ≈ **дәләңч** қара шіркей; ≈ **ада** қара шыбын; ≈ **сайр** қара сауыр, қара жарғақ (*илеген тері*); ≈ **сарь** қара жарғақ, қара сауыр (*тері*); 2. *ауыс*. арамза, қара-нөт, зальым, сұм, бұзық, қаралық; ≈ **дотөргөй** арамза, ойы жаман, ойы бұзық; ≈ **санаа** қарайнет, сезім ой, күдік, **сәй**; ≈ **үйл** ісі қара, күнә, кіле, қаралық тұрпайы әрекет; ≈ **хәл** ая жел сөз, әсек сөз, бос сөз; ≈ **дом** алдап арбау, үнкіріктеу (*діни ишпалық*) арван

≈ нүгөл он күнө, он каралык, он арамдык; (дөлмөн, дөкөмөн истейти: үр-лык истеу, кісі өлтүрү, сайкалдык истеу үшеу); Тилмен ордондойтын: өсөк, қаргыс; өтірік, жала төртөу; оймен болатын: көк-тік, арамзальы, күңгілдік үшеу; міне осы оны он күнө болады); ≈ көлтөй қа-ра тилді ауыт қылау, жамандық айта-тын; өссінші, қартышық; ≈ санах арам ойлау, жаман ойлау, сезіктену; ≈ бұ-рзу санах арамдық ойлау, жамандық ойлау; ≈ тәу 1) қара үй; 2) түрме абақты; ≈ салқа қара боран, қауінгі жел; ≈ шұдурға қара боран, апат жам; ≈ дәлел қара жөлін, ақ болу, жөлін-сау; ≈ қаңар қара шошқ, күл (қой індегі); ≈ хүч қара күш, өткендік, ба-сымдығы; ≈ түйхәр қара дүрөні, ақы-мақтығы; ≈ аманнны қара жұмысыңы, қарашайы жұмысыңы; ≈ аман қара жұмыс, дене сүйекі; ≈ бөлөх а) қара болу; кілеу; б) қарашылы болу; 3. ауыс жалғыз өзі, қара басы, ≈ бие жаңғыз өзі, сона бөем қара басы. ≈ толгойдас гөмдөх өзіне өзі өкіну; ≈ аман бөдох қара бөемін ойлау, қара басының қамын ойлау, өзін қана ой-лау; ☆ хар баға нақжасе күнжөнтайден, қаршадайдан, бала көзінен; ☆ хар жықадх өшкі күзгү (ит пен иесті ешкі-ні қасқирдан қозғана бала ойыны); ☆ хар төргүүт қарға малык, жаманат,көп-шілік; ☆ хар элзеті а) қармаз, тас бағыр; б) қармаз жоқ, туыс емес; ☆ хар бұуу қарған қалу, өкіну, қалыда қалу; ☆ хар шал еденнің сырғауын төсеріні; ☆ хар тәкэй қара табан, қа-ра тапан кедей; ☆ хар дәрх қорқы-ныштың үс көгу; ☆ хар өзәр бас арқа (ағалы).

ХАР II күздік, сөзін, арам ой, кедей, шүбө; ≈ шайы күздіктенгіш; ≈ хар іні алу, көре алмау, іштанғын бітеу.

ХАР III тағы бөсқа, тағы жөре ≈ ат тағы басқа; хит ≈ 1) адам тағы басқа; 2) кісі-міні.

ХАР IV (биде) қау, күр, арғы, һар; ≈ хийх қар болу; көкөй ≈ хүр хийх ит арс-үрс ету.

ХАРАА I 1. (көз) қарашық; күздік ≈ көздің қарашығы; ≈ сөйтәй қар-шығы өтірі; ≈ күдүтай қарашық ие-шар; ≈ орех көретін болу, қарашық түзелу; ≈ харман қу қарашық; 2. (жалғыз) қарауыл, көздеуін; бұғын оғоо ≈ мылтықтың нысана қарашығы, бууы өнө ≈ мылтықтың жалды көз-деуілі; 3. (дүрбі) көзі; дүбағкян ≈ дүрбінгі көзі; 4. ауыс. болжау, көздеу, мақсат, найман; алыын ≈ тәй болашты-ты болжаған, алысты көздеген; 5. ауыс. қырағылық, байқамсақтық; ≈ тай байх қырағылықты болу.

ХАРАА II (ыдыс) ерлеу, мойын; дөкбөзы ≈ қасқаршөнің ерлеуі; көх-үүрнн ≈ сабанын мойны.

ХАРАА III тісбе, есеп дәптер; би-чиг ≈ жазба есеп дәптер.

ХАРАА IV қ. харгаа.

ХАРАА V аша шатыр; ≈ асар аспа шатыр үй.

ХАРАА VI түс, тұспа-түс; ≈ бараа тұспа-түс, ≈ қаралдан өкпе-түс, тұспа-түс.

ХАРААҒДА-Х қарғалу, қарғыс есту. ХАРААҒҮЙ 1. (көз) қарашықсыз, көрмейтін, соқыр; ≈ бөлөх көзі көр-мейтін болу; 2. көрмеу, жолықтырмау; бн түүуітәй ≈ мен оны көрмем жоқ.

ХАРААҒИ қарғыс, нөлел, лағышат; ≈ тағы қарғау, қарғыс айту, лағынат айту; ≈ зүхәл қарғап сілеу; ≈ ндөх қарғыс есту, қарғыс алу; ≈ хүрөх қарғысыға жолығу, қарғыс тию, қарғыс алу; аман үзүүр құс, ерөөлннн үзүүр тәс қарғыс соңы қан болар, бата соңы май болар (мәтел).

ХАРААҒИҒА-Х қарғату, қарғыс есту, қарғыс алу; хүнд ≈ біреуге қарғау, біреуден қарғыс есту, кісінің қарғы-сын алу.

ХАРААҒАЛА-Х қаралау, қаралану, ба-рағдат.

ХАРААҒАЦА-Х қарғасу, қарғасып сілеу, қарғап сілесу.

ХАРААҒИҢ қарғышық, қарғағыш, қарған сілеуш (сдан).

ХАРААҒИҢҒАЙ қарғағыш, қарғай берген, қарғышық, қарғыс айтықш.

ХАРААҒИХАЙ қ. хараағиғай.

ХАРААҒИҢ биік қарағыш, биік көзде-лік.

ХАРААҒАТ қарасты, еріндегі, қара-манжираты, төуенді; түүид ≈ соған қарасты; ≈ ором еріндегі ел; ≈ бай-дал төуенділік.

ХАРААҒАТАЙ I 1. көрінерлік, көз кө-ріні; ≈ газар көз көрім жер; 2. көсе, қорық, бекірия, көзін аша ≈ газ ұстах қарал ұшықтау, көзін ашқан күйінде ұшықтау; 3. бараңды, көрнегі, төле-ні; ≈ барағтай сыртынан барағтай.

ХАРААҒАТАЙ II жалшылы, жалшысы деп, басыбайлылары бар.

ХАРААҒАХ қарғау, сілеу, қарғап сі-леу, лағынаттау; ≈ зүхәх бағататтау, қарғап сілеу; ≈ ерөөх қарғап сілеу; бағғын ≈ тағад бай қарғама.

ХАРААҒАХАН I өнтек, бәлім сәл, ағана; ≈ өндөр өнтек биік; ≈ бслю-түй бәлім бола берген жоқ; ≈ қалхан сәл аласарақ; ≈ үлдөх ағана қалу; 2. өрен, өзөр, зорға; ≈ хүрмәңг өрен же-те бергенде; ≈ гәхәд зорға дегенде.

ХАРААҒАЦАЙ қарлығыш; алған ≈ үй қарлығышы; тәмзән ≈ сұр қарлы-ған; үхэр ≈ күрсең қарлығыш; ≈ н үүр қарлығыштың ұясы; хознн ≈ бұлды-ғынға қарлығыш.

ХАРААҒАТ (өт) қаралау, қаралтым.

ХАРААҒДА-Х 1. (көзге) көріну, бай-қалу, қаралу; ≈ аар газар көрінерлік; ≈ мағар көрінетін, көрінерлік; 2. ауыс, көмегі тию, сөзбегі тию.

ХАРААҒУ қарашы қара; ≈ түү қара бие.

ХАРАГЧИН I к. харагч.

ХАРАГЧИН II (хус) сарыкірпик; ≈ хараңдай таудың сарыкірпик қарлығашы.

ХАРАЙЛ қарғым, секірім; нэг ≈ газар бір қарғым жер.

ХАРАЙЛА-Х қарғи беру, секіре беру.

ХАРАЙЛГА-Х қарғыту, секірту, ыргыту; нөдөн мөр ≈ ат ағаштан қарғыту.

ХАРАЙЛТ қарғыс, секіріс, ыргыс, қарғу, секіру, ыргу; ондрийн ≈ биіктен қарғу; урғын ≈ ұзаққа ыргу; ≈ би өндөр қарғу биіктігі.

ХАРАЙЛУУЛА-Х қарғыта беру, секірте беру.

ХАРАЙ-Х қарғу, секіру, ыргу; горхин дзэгүүр ≈ бұлақтан қарғу; босон ≈ биікке секіру, тік секіру; буун ≈ тіктен секіру, биіктен ыргу; явуут ≈ жбуух ұзақтан секіріп түсу.

ХАРАЛГАН I (көз) су қараңғы; ≈ болот көзі қараю; ≈ сохор көрсөқыр; 2. ауыс. алдын ойламайтын, болжамсыз, ой-өрісі тар, қысқа ойлайтын; ☆ харалган явдал келеңсіздік.

ХАРАЛГАНДА-Х I (көз) су қараңғы болу, көрсөқыр болу; 2. ауыс. алдын ойламау, болжамау, ой-өрісі тараю. қысқа ойтау.

ХАРАЛГАНТА-Х к. харалгандах.

ХАРАЛДАА қарайлас, түс, маңтүстас, маңйлас; ≈ уул тұсындағы тау; нас ≈ жасы түстас, жасы шамалас.

ХАРАЛСАЖ қарайласу, көмектесу, көз қырын салу.

ХАРАМ қарау, сараң; ≈ саян қарау мүнөз; ≈ сәттең қайырымсыз көңіл.

ХАРАМЖ қаруы, сөесі; ≈ егек қаруын қайтару, әссөң қайтару.

ХАРАМЛА-Х қараулану, қарау болу, сараңсу, сараң болу; ≈ од өгсәжгүй қарауланып бермеңі.

ХАРАМЛУУЛА-Х қарауландыру, қарау болдыру, сараң болдыру.

ХАРАМНА-Х к. харамлах.

ХАРАМСАЛ өкініш.

ХАРАМЧ қарау, сөраң; их ≈ хун өтс қарау адам; ≈ баян қарау бай.

ХАРАНГА дүмберле (қаладан істелген сөзіңге күй астабы); ≈ цөхих дүмберлеңі дүңгірлету.

ХАРАНГАДА-Х өзгерев. аш өзегіне түсу, талықсу; ≈ н ойчик өзгереп жығылу.

ХАРАНГАДУУЛА-Х өзгерету, аш өзегіне түсіту, талықсыту.

ХАРАНГАСАА-Х к. харангасуулах.

ХАРАНГАСА-Х к. харангадах.

ХАРАНГАСУУЛА-Х к. харангадуулах.

ХАРАНГУИ I к. харанхуй.

ХАРАНГУИ II (оң-түс) қаралтым, қаралау; ≈ өңгө қаралтым өң, қаралау түс.

ХАРАНГУИДА-Х к. харанхуйдах.

ХАРАНГУИЛА-Х к. харанхуйлах.

ХАРАНДАА қарындаш; ≈ гаар бичх қарындашпен жазу; ≈ үзүүрлэх қарындаш ұштау; будгийн ≈ бояулы қарындаш; хсртой ≈ көк сиялы қарындаш.

ХАРАНХУИ I қараңғы; ≈ гаар явах қараңғыда жүру; ≈ шөне қараңғы түн; шонийн ≈ түнгі қараңғы; ≈ болох қараңғы болу, қараңғылау; 2. ауыс. білімсіз, сауатсыз, نادан; бүүүүлэг ≈ хун тұрпайы نادан адам; ≈ хоцрох надан қалу; 3. ауыс. тұйық, көмескі, ашық емес; ≈ хэрэг көмескі іс өрсеке; ☆ харанхуй мод жыныс орман, қалың тоғай, ну орман.

ХАРАНХУИДА-Х қараңғылану, қараңғы болу.

ХАРАНХУИЛА-Х I қараңғылау, қараңғы түсіру; 2. көлеңкеләу, көлеңке түсіру; гэрел таглаж ≈ жарықты жауып көлеңкеләу.

ХАРАНХУИЛУУЛА-Х I қараңғылату, қараңғы түсірту; 2. көлеңкелету, көлеңке түсірту.

ХАРА-Х I 1. қарау, көру, көз жіберу; алсаас ≈ алыстан қарау; өөдө ≈ көкке қарау, жоғары қарау; зорүү ≈ қырынан қарау; муунай ≈ алайып қарау, бажымайып қарау; ашгүй ≈ сұстана қарау, қадала қарау; бараа ≈ баранына қарау, баранын көру; сәрыг ≈ жаңына қарау, жуықты көру; хо-лыг ≈ алысқа қарау, алысты көру, ұзаққа қарау, ұзақты көру; далин ≈ соңына қарау; сәтгәл ≈ нөңліне қарау, қабалына қарау; хүнй тар ≈ біреудің қолына қарау, жаутоңдау; хү-мей ам ≈ біреудің аузына қарау; не десе со доу; ≈ зрәхән қарайтын мүнне; мал ≈ малды қарау, мал жазу; ☆ кер харах дәрет алу, дүзге отыру, бой түзсу; ☆ дөт сәз харах көмістік іздеу, өкше сығалау, ізіне түсу; ☆ күтәг харах жер іздеу, мекен іздеу; ☆ бууур харах қоныс іздеу, жүрт іздеу; ☆ хүний қарай харах біреудің қолынан демеу, біреудің қолына қарау, бірсуге қарасты болу; ☆ буруу харах 1) беті ары болу, қайтыс болу; 2) теріс қарау, жақтырмау; 3) ұялу, бетін далдалау; 4) теріс айналу, қатынас үзу; ☆ нүүр харах бетке тарту, сыйбейтасын жақтау, өзімшілдік істеу; ☆ тал харах жаққа тарту, бетке тарту; өзімшілдік істеу; ☆ нүүр тал харах таныстыққа тарту, бетке тарту; 3. ауыс. қарайласу, көмектесу, пана болу, көз қырын салу; ≈ ж үзәх хүнгүй қарайласар адамы жоқ; ☆ хүүхәд харах бала бағу, бала асырау.

ХАРА-Х II (тегі) қыру, жанайлау; хусах ≈ қырып жанайлау.

ХАРВАА I теңбіл балық, тарғыл балық.

ХАРВАА II I (садақ) тартып, атқып, дөлшіл, тигізгіш; ≈ сайтай дөл тигізгіш; ≈ муутай дөл тигізе алмайтын; 2. түс, дөл бағыт; ≈ хатгаа дөл

тұсы, дәл үсті; айлдаа ≈ хатгаа хүрэх ауылдың дәл үстіне бару.

ХАРБААЧ (*садақ*) дәл тигізгіш, дәл атқыш, дәл тартқыш; сур ≈ қайыс атқыш; шагаа ≈ асық атқыш.

ХАРБАҒДА-Х (*садақ*) тартылу, атылу.

ХАРВАГЧ 1. (*садақ оғын*) татушы, тартушы; 2. (*жұлдыз*) ақша; ≈ ед ақша жұлдыз; ☆ харвагч сөс бетеге, ақ селеу.

ХАРВАЛ (*оқ*) жетерлік, түсерлік.

ХАРВАЛА-Х (*садақ*) тартқылау, атқылау.

ХАРВАЛГА (*садақ оғын*) тарту, ату.

ХАРВАЛТ (*садақ*) тартыс, атыс.

ХАРВАЛЦА-Х (*садақ оғын*) тартысу, атысу.

ХАРВА-Х 1. (*оқ*) тарту, ату; сур ≈ қайыс ату; шагаа ≈ асық ату; 2. ұшыру; *пұлғани* ≈ ракета ұшыру; *жымьы дегуу* ≈ жасынды серік ұшыру; 3. (*сұйық нәрсе*) қарау, жайыту; тарихид цус ≈ миға қан шабу; 4. (*жұлдыз*) ату; од ≈ жұлдыз ату; 5. (*соғуле*) өту; нар ≈ күл өту; 6. (*нәрсеңі*) ұшыру, ұру; хушпа ≈ жаңғақ ұру; бай ≈ нысананы ұшыру; 7. (*жұлдыз*) шанышты, атылу; жетегі ≈ айлан атылу; 8. *ауыс* зулау, зымырату, зырқырату; хар гүйх-ээрэе ≈ қарак жүсірген сипінімен зулау өте шығу; 9. *ауыс* (*ой*) түсе қалу, көле қалу, уқалаи ≈ ой түсе қалу;

☆ сұзша херсаад нұгааа цуух сөзбе. оғын атып садағын жасыру; □ біреудің қолынан қылқан ұстату; □ біреуді араңға шығу, өлі аман қалу.

ХАРВИНА-Х 1. шарлану, шардану, семіру ишээр ≈ шикан өте семіріп кеткен; 2. *ауыс* шартаңдау, шардақтау, салақтау.

ХАРВИН шұрай (*май*); шап (*май*); ≈ суух шардақтау, шарлыны семіру.

ХАРВИНДА-Х шұрайлану, шарлай майлау, шабы майлану.

ХАРВАР қараңғылы барыс.

ХАРВЕР ұрау (*күс*).

ХАРВИС қатыр (*анар*).

ХАРВОР I (*өсімдік*) көкбұта.

ХАРВОР II (*өсімдік*) хош кіс жапырақ.

ХАРВУЛ (*сайман*) атқыш; миға ≈ миға атқыш.

ХАРВУЛА-Х 1. (*оқ*) тартқызу, атқызу; 2. (*төк*) ұшырту; 3. (*сұйық нәрсе*) таралту, жайыту; 4. (*соғуле*) өткізу; 5. (*нәрсеңі*) ұрғызу, ұрғызып түсірту; 6. (*өсімдік*) шаныштыдыру, атылдыру; 7. *ауыс* зулау, зымырату, зырқырату.

ХАРГАА кесір, салдар, әсер, ғырысқ, зиял, залал; *түүний* ≈ гаар соның кесірінен; цаг хожимдсоны ≈ гаар қақыт өткізіп алудың салдарынан.

ХАРГАЙ қарағай (*өсімдік*).

ХАРГАЛДА-Х 1. (*нәрсе, нәрсеге*) жолығысу, кездесу; 2. таласу, тармасу; айтысу, тартысу.

ХАРГАЛДУУЛА-Х 1. (*нәрсеңі, нәрсеге*) жолықтыру, кездестіру, кезіктіру; 2. таласғыру, тармасғыру, айтыстыру, тартыстыру.

ХАРГАЛЗАҒДА-Х 1. күзетілу, сақтау, қорғалу; (*қамқорлық*) асыралу, асырауында болу, қарауында болу; 3. еске алыну, есебіне алыну.

ХАРГАЛЗАГЧ 1. күзетші, сақшы; 2. (*қамқорлық*) асыраушы, қараушы.

ХАРГАЛЗА-Х 1. күзету, сақтау, қорғау; 2. маңақ ≈ күзетіп сақтау; (*қайырым*) асырау, қарау, қарайласу; ≈ н асрақ қарайласын асырау; 3. ескеру, есептесу, еске алу; байдығын ≈ н үзбх жағдайымен есептесу, жағдайын ескеру; өе ≈ ескермеу, есепке алмау, қармау.

ХАРГАЛЗАЛАҒА 1. күзетуі, сақтауы, қорғауы; 2. асырауы, қарауы, қарайласуы; 3. ескеруі, есептесуі, еске алуы.

ХАРГАЛЗУУЛА-Х 1. күзетіру, күзетісу, сақтау, қорғау; 2. асырау, қарау, қарайласыру; 3. ескерту, есептету, еске алыру, еске алыру.

ХАРҒАМ сөзсіз, ұша (*ақал*); ұхарған хатхш шыраң тігу (*тігін*).

ХАРҒАМЦА-Х (*тігін*) шыраңтау, шыраң тігу.

ХАРҒАНА (*өсімдік*) қараған; ұлаан ≈ қызыл қараған; алтан ≈ сары қараған; өргөст ≈ тікенетті қараған.

ХАРҒА-Х 1. (*нәрсе, нәрсеге*) жолығу, кезігу, кездесу; 2. (*сөз*) таласу, айтысу, тартысу.

ХАРҒАЦА-Х қ. хартадақ.

ХАРҒАЦА-Х қ. хартақ.

ХАРҒИ (*өзек*) сарқырама, қалаң ағыс; төлшн ≈ өзеннің ағысы; *нәрсе*.

ХАРҒИ I сақа, шығыған (*өзен*).

ХАРҒИ II (*өзен*) қайың, жеміс-жан.

ХАРҒИ III (*өсімдік*) күрделі талшым, жемірылы.

ХАРҒИС 1. (*мінез*) қатаң, мейімісіз, қатаң қатынас; ≈ күл қатынас адам; ≈ зян қатынас мінез қатаң мінез; 2. (*прогреске*) қарсыты жау, дұшпаны; ≈ зтгээд қарсыты керітарты; ≈ үзетпен қара жүзділі, қара жүзді керілер, ерминнет дұшпанды; ≈ сәлдалшы қаранкет қаншын.

ХАРҒИСА-Х (*маңақ, маңақ*) қорғалау, аялау, сақтау, қамасау; ұр зүлғага ≈ баласын қорғалау.

ХАРҒИСАҒДА-Х 1. (*нәрсе*) жөбірлену, жірілдету, нәтулану; 2. езілу, жапа шегу, қаналу, азап шегу, қорлық көру.

ХАРҒИСАЛ 1. жөбір, жапа, қорлық, азап, бейнет, мекнат; 2. айуандық, мейімісізлік, қатаңдық; ≈ вь хээрэх айуандығы шектен асу; 3. қаранкеттілік, қара жүзділік, қаншөрлік.

ХАРҒИСЛА-Х 1. жөбірлеу, жірілдеу, қағулану; 2. езу, қанау, жапа шектіру, азап шектіру, қорлық көрсе-

ту; ≈ и дарлак азын шектіріп сөзілеу.

ХАРГИСЛУУЛАХ 1. жөбірлеу, зір-кілдеу, катуландыру. 2. езігу, қана-ту, жапа шектіру, азап шектірту, қор-лық көрсетіу.

ХАРГУИ соқпақ ≈ зам соқпақ жол.

ХАРГУУЛАХ 1. (нәрсеің, нәрсеге) жолықтыру, кезірту, ұшырату; 2. (сөз) айыстыру, таластыру; 3. (нәрсе тәдігі) баламалату, теңестіру, теңдестіру; харь; улаи ≈ салыстырып теңдестіру.

ХАРГУИ (мәңг-қалақ) 1. момақан, жуас, момын; ≈ хун момақан адам; ≈ номхан мөрә өте жуас ат; 2. бей-қам, алаңсыз, қатерсіз сезіктенбейтін, жамандық ойламайтын, ақ көңіл.

ХАРД (әліктегіні басыс) қарш, қарт, қыр, шығар; ≈ шик қарш ету; шы-қыр ету; шүдә ≈ шик тісін қарш ет-ізу.

ХАРДАГДАХ (бізге) сөзіктендіру, күдіктендіру, сөзін тартыу, күдік ту-ғызу; қызғандыру, ызғаныш туғызу.

ХАРДАХ 1. сөзіктену, күдіктену, сө-зін туу, күдік туу; қызғану, қызғаныш туу; ≈ ж сөзгіміз албаты сөзіктену; ≈ иі ұрлап күдіктеніп ашу шақыру.

ХАРДАХ II (әл) қаралану, қара боп кету, қарау.

ХАРДУМАД I сөзіктендіру, күдік-тендіру, сөзін тартыу, күдік туғызу; қызғандыру, қызғаныш туғыдыру.

ХАРДУМАД II (әл) қараланды-ру, қара боп кету, қарау, қарайтқызу.

ХАРНИГ (басыс) қарш-қарш, күрт-күрт; ≈ ≈ шик қарш-қарш ету, күрт-күрт ету.

ХАРНИГНАУ қаршылдау, қарш-қарш ету, күрт-күрт ету.

ХАРНИГНАУ қаршылдату, қарш-қарш етіу, күрт-күрт етіу.

ХАРЗ қара су (малта қатпайтын бас-тау суы); малға азық улақ малын қара судан суару; ≈ харз хәрәи қара тың, күзгі қара тың.

ХАРЗАЙХ 1. (әл) қыржию, қу-шию; 2. (сүйек) қанжы, ыржию.

ХАРЗГАР 1. (сүйе) қырысқ, қу-шық; 2. (сүйек) қанжы.

ХАРЗДАХ қара сулану, қара су ұлаған.

ХАРЗНАХ қара су жайылу, қара су келу; гол ≈ жәз өзенге қара су жайылы кету.

ХАРИГ (өзә) жыбырлақ, қайраң; усны ≈ судың жыбырлағы, судың қайрағы.

ХАРИЛАХ (су, өзә) жыбырлақ шығу, қайраң шығу, малта тас шығу.

ХАРИЛ (өкпін, бағыт) қайту, түсу, томендеу.

ХАРИЛАХ (қыз) ұзатылу, жат жер-ге кету.

ХАРИЛТ (бағыт, өкпін) қайтыс, түс-іс, томендес; қайтуы, түсуі, томендеуі.

ХАРИЛХАХ жатсыну, жатырқау; ≈ ын хәрәгүи жатынба, жатсынудың

керегі жоқ.

ХАРИЛДАА қатынас; ≈ холбоо қа-рым-қатынас; соёлын ≈ мәдени қаты-нас; дикәмет ≈ дипломаттық қатынас; гадаад ≈ шетелдік қатынас; ≈ гаа тас-лах қатынасын ұзу,

ХАРИЛЦАН ары-бері; өзара; бір-бі-ріне; ≈ туслах өзара көмегтесу; ≈ туслах ақ бір-біріне көмегтесу, өзара көмегтесу; ≈ хәләлқә өзара сөйлесу; ≈ бәе бәенің хуңдәгәх өзара бір-бірі құрметтеу; ≈ хуңдәи бәиһәрәх өзара мақұл көрісу.

ХАРИЛДАХ қатынасу, қатынас жа-сау; алысу, берісу; захидәсә ≈ хат-пен қатынасу, хат жазу; гадаадтай ≈ шетелдермен қатынас жасау; усаир ≈ телефонмен сөйлесу; ☆ дуу харил-дах ән шығасу; ☆ бәмбәт харилдах дол лақтырысу, дол ойнау; ☆ харил-дах дәне ақша тікбесің кітаншасы, айна журналы.

ХАРИЛУУЛАХ қатынастыру, қа-тынас жасату, алыстыру, берістіру; алыс-беріс жасату.

ХАРИЛУУР қатынас аспабы.

ХАРИМ қарма ет, қантағи ет.

ХАРИМАЛ 1. (қуш, қуат) қайтқан, әлсіреген, бәсеңдеген; ≈ бәх қаруы қайтқан палуан; 2. күтімді келген, қай-та келген; ≈ әшкә қайтып келген әйел.

ХАРИМАЛ (сабақ шің) қарымды, серпілш; ≈ кум шің қарымды садақ.

ХАРИН 1. бәсе; ≈, тілш көм байна бәсе, сондай нәрсе екен; ≈ зә бәсе дө-сеңші; ≈ гәзә бәсе делш; 2. тілті, қай-та; ≈ ч өзәо көм байна шүү, тілті. тә-уір нәрсе екен ғой; ≈ ч мәдә үлдәв қайта аман қалды.

ХАРИУ I 1. қару, жауап; ≈ үг қару сөз; ≈ сәхна жауап хат; ≈ хәләх жа-уап беру; 2. (нәрсе) қару, есе. ≈ өгәх қаруын қайтару, ессін қайтару; ала-ғы ≈ өдәртәө, алғын ≈ милдзә (ма-қал) аяқ астың ессі күнбә-күнге ора-лар, ат көліктін ессі жымыншыға оралар; □ ер мойнында нын арқан ші-рімес; ≈ бәләг қару сый, ала сүйгәй-ға сый; ≈ теларқал сыйға сүй сәлем, қару сәлем; ≈ сана қару күту, ессін дәмәту; ☆ харуу азах 1) кегін алу, өшін алу; 2) шешім алу; ☆ харуугаа азах есе алу, ессін и қару; кегін алу, өшін алу, кен жасу.

ХАРИУ II қисық, келер, қисайың-қы, көлбелді.

ХАРИУГҮИ 1. қаруыз, жауапсыз; 2. (нәрсе) қарусыз, ессіз; 3. (әл-қуат) қарусыз, әлсіз, діңкесіз, бос, осал, на-шар; бәе нь ≈ денесі осал, діңкесі кеткен, денесі әлсіз.

ХАРИУЛАЛ 1. қаруыз, жауабы; 2. (нәрсеің) қаруыз, ессіз.

ХАРИУЛТА 1. бағын, күтім, қарап; ≈ сайтәй күтімді жақсы; 2. (нәрсе) қай-таратын, қайта беретін; ≈ көм қайта-ратын нәрсе.

ХАРИУЛЛАГА қ. хариулга.

ХАРИУЛЛАТ қ. хариуллага.

ХАРИУЛА-Х I жауап беру; **чанга** ≈ шаңқ етіп жауап беру; ☆ **ачийг ба-чаар харуулах** пайда тигізгенге найза тигізу; жақсылыққа жамандық істеу; ☆ **өшөсг харуулах** өшін алу, кегін алу, кегін қайтару.

ХАРИУЛА-Х II 1. (*бағыт*) қайтару, қайта жіберу; **нутагт нь** ≈ жеріне қайтару, мекеніне қайтару; 2. (*екпін, күш*) қайтару, тойтару, босөңдету; **эрчнй нь** ≈ екпінін қайтару; 3. (*нәрсе*) қайыру, қайтару, қайтарып беру; **мөнгө** ≈ ақша қайырып беру.

ХАРИУЛА-Х III 1. (*мал*) бағу, жаю, бағып қағу; **мал** ≈ мал бағу; **хснь** ≈ қой жаю; 2. *ауыс*. байқау, бақылау, аңдау, болжау; **нүднйг** ≈ көз қарауын бақылау.

ХАРИУЛТ 1. (*сөз*) жауап; **асуулт** ≈ сұрау жауап; 2. (*ақша*) қайыру, артығын беру; **мөнгөшнй** ≈ ақша қайыру.

ХАРИУЛУУЛА-Х I 1. (*бағыт*) қайтарту, қайта жіберту; 2. (*екпін, күш*) қайтарту, тойтарту, босөңдетіру; 3. (*ақша*) қайырту, артығын бергізу.

ХАРИУЛУУЛА-Х II (*мал*) қарату, бақтыру, жайытау.

ХАРИУТАЙ I жауабы бар, қарғы бар; 2. (*нәрсе*) қаруы бар, есесі бар; ☆ **хариутай бел бяруутай** (*мақал*) берсең аласың, ексең орасың, судың да сұрауы бар.

ХАРИУЦА-Х I (*іс, әрекет*) жауаптану, жүктеу, жауапқа алу, міндетке алу; ≈ **сан ажил** жауаптанған жұмысы; ≈ **эзэн жауапкер**, жауаптанар не.

ХАРИУЦА-Х II қарсыласу, қарсы шығу, қарсылық білдіру; **өмнөөс** ≈ алдынан қарсыласу.

ХАРИУЦАШҒҮЙ жауаптанбастай, жүктеместей жауапқа алмастай, міндетке алмастай.

ХАРИУЦЛАГА 1. (*іс*) жауап, міндет, жауапкершілік, міндеттілік; ≈ **ыт дэшиллүүлэх** жауапкершілігін арттыу; 2. (*зақ*) қылмыс, айып; **өрүүгнйн** ≈ хүлээх заң алдында қылмыс жүктеу; ≈ **д тагах** қылмыс жауабына алу; түр-мөсе қамару.

ХАРИУЦЛАГАҒҮЙ (*іске*) жауапсыздық жауапсыз, салақ, салқын қарау; **ажилд** ≈ жұмысқа жауапсыз.

ХАРИУЦЛАГАТАЙ (*іс*) жауаптылықты; **ажил хэрэгт** ≈ іске жауапты; ☆ **харнуцлагатай нарийн** бичгийн дарга жауапты хатшы.

ХАРИУЦЛАГАТАН (*мекеме*) жауаптылар, бөлсеңділер; ≈ **ы зөвлөлгөөн** бөлсеңділер кеңесі.

ХАРИУЦУУЛА-Х (*іс, жұмыс*) жауаптандыру, жүктету, жауабына алдыру, міндетіне алыру, міндет жүктету.

ХАРИ-Х 1. (*бағыт*) қайту, қайта келу, қайта оралу; **гэртээ** ≈ үйіне қайту; ≈ **гэж байна** қайтпақшы; 2. (*мә-шер*) асу; ≈ **ж асгарах** асып тогілу; 3.

(*сана*) қайту, жасу, өлсіреу, нашарлау; **төмрийн хар** ≈ төмрдің суы қайту, төмір жасу; **зориг** ≈ қайраты қайту, кеңілі жасу; **эрч нь** ≈ екпіні қайту; 4. (*науқас*) қайту, босөңдеу, тойырлену, басылу, сергу; **хаваз** ≈ ісігі қайту; **өвчнй** ≈ ауруы тойырлену; 5. (*әл-қуат*) қайту, кету, төмендеу, өлсіреу, құру; **Чадал** ≈ қуаты қайту, әлі кету; ☆ **харих урвал** қайтысды реакция.

ХАРЛАГ қарала бел.

ХАРЛА-Х 1. (*өң-түс*) қараю, барандау; **газар** ≈ жер қараю; 2. *ауыс*. бадалу, оңбау, оңға бөсу; **бүр** ≈ жээ бір оңбады, бағы бадалды да қалды; ☆ **дөстөр харлах** иші күю, іштей күдіктену.

ХАРЛИГ қара күл; ☆ **харлиг галуу** қарала қаз (*қус*); ☆ **харлиг хумхи** қара тозақ (*мыс кесте*) да керектешетін майда қаралтым топырақ).

ХАРЛУУЛА-Х 1. (*өң-түс*) қарайту, барандату; 2. қарайтылу, барандатылу; 3. *ауыс*. бадалту, оңдырмау, оңға бастырмау.

ХАРМАГ (*өсімдік*) қарағиы; ≈ **т сондуул** қарағиың бұта; ≈ **ан коньяк** қарағиықты коньяк.

ХАРМА-Х қарыу, орап ұстау, қамту, орайлап жию.

ХАРМУНЗАН (*зат*) шымықой қызыл мәміт.

ХАРНУДЭН (*қус*) күй лашын.

ХАРСАЙ қарсан төс қарабай, қарақутан (*қус*).

ХАРТАЙ 1. сенбей, сенбітенді, сан, абайлап, күдіктенді; ≈ **язх эгебей** жүру; 2. сенбойғы, сенбітенді, күдіктенді; ≈ **күн сенбайтн** адам.

ХАРТИ хаотия, ересек, төртін олимпийн ≈ **ийг хэмгелэх** олимпията ережесін сақтау; **олимпийн** ≈ **ийн дагуу** олимпияла ережесі бойынша.

ХАРУУ I қара мал, муз етет (*мә-дан өгу үшін төлөс топырақ мал*); ≈ **асгах** музлан қара оғнал жасап, музға топырақ төгу.

ХАРУУ II (*дампа*) қара бұлттық, қара бас; **өвёсны** ≈ сұрастыр; қара бүршігі.

ХАРУУ III 1. қарауыш, сан; 2. аяғыш, қимас; **осалт** қойыт ≈ **уғын** қимас, ұйқысын аяғыш.

ХАРУУЛ I 1. қарауыш, күзет; қарауышшы, күзетші; **д тагах** қарауылға шығу; ≈ **ын цээр** күзетші қарауыш бөір қарауылқара, күзетхана; **асуулгах** күзет қою; 2. қарауыл мұшара, күзет мұшара.

ХАРУУЛ II сүргін; ≈ **ын төлөр** сүргіннің төмірі; ≈ **ын ул** сүргіннің табаны; ≈ **ын чих** сүргіннің тықасы; ≈ **ын шааңтаг** сүргіннің сықасы; ≈ **ын тархн** сүргіннің ұңғы ағашы; ≈ **аар** харуулдах сүргімен сүргілеу.

ХАРУУЛА-Х 1. қарату, көрсету; **нэг** ≈ **чих** бір көрсете сал; 2. сақтату, күзету, қорғату.

ХАРУУЛДА-Х I қарайлау, қарай беру; өдоржин ≈ күш бойы қарай беру.

ХАРУУЛДА-Х II сүргілеу; банз ≈ тақтай сүргілеу.

ХАРУУЛДА-Х III шаңқалау; ≈ ж унах шаңқалай жығылу.

ХАРУУЛДА-Х IV бақылау, байқау, сопына түсу; ≈ ж явах хүн бақылап жүретін адам.

ХАРУУЛДУУЛА-Х I қарайлату, қарай берту.

ХАРУУЛДУУЛА-Х II сүргілету.

ХАРУУЛДУУЛА-Х III бақылату, байқату, сопына түсірту.

ХАРУУТА-Х I 1. (дақыл) қараю, қара бастану, қарайш сему; тарна ≈ егін қарайш сему.

ХАРУУТА-Х (эч-түс) қарауыту, қарайшырау.

ХАРХАН (эч) қаралтым, қаралау; ≈ нүдгэй қаралтым көзі бар, көзі қаралтым.

ХАРХИРАА (дүс) қарқыра, қара тырыз.

ХАРЦ (көз) қарасы, қарауы; нүдний ≈ көз қарасы; ширүүн ≈ көзі өткір, сұсты қарас; зөөлөй ≈ жылы шырай, жылы небіз, жайдары қарас.

ХАРЦ II қара, қарапайым, жай; ≈ ард қара халық, бұқара, көпшілік.

ХАРЦАГА I (анат.) бөл, бөлдеме (сүйек); ниг нугалам ≈ бір буын бөлдеме.

ХАРЦАГА II н. қарцгай.

ХАРЦАЙ (дүс) қаршыға; ≈ жигүүргөндөз мүчөй қаршыға күш қана тында.

ХАРЦАР ашпа, арық, қақбын, құшық, күрбегі; ≈ бие ашаң дөне.

ХАРЦИНА-Х (дыбыс) қаршыңдау, қаршылдау, шықырлау; шықылдау; тэрэг ≈ н хэрчинен арба қаршыңдан шықылдау; шүд кз ≈ кісі шықырлау.

ХАРЦИНУУЛА-Х қаршыңдату, қаршыңдау, шықырлату, шықылдату.

ХАРЦИН-Х күршино, тыржино, күшино ашпау.

ХАРЦИН харин (інкі моңғолияның бір тайпа аты).

ХАРЦИЛА-Х күнді-түнге жалғау (керушілердің көз көгеріте аспага шығып, индэг дейін бағытқа жүру).

ХАРЦИ I орда, сарай; орд ≈ орла сарай.

ХАРЦИ II қарсы, жат, қайшы; хуульд ≈ қарсы қарсы шықпалар ұлағанд ≈ ғылымға жат; эрүүн мөвдэд ≈ денсаулыққа қайшы.

ХАРЦИА-Х I 1. (қатты нәрсе) қаршылдату, шақырлату; 2. аңыз. қарсы келтіру, жат болдыру, қайшы келу; 3. (өң-түс) арапастыру, ала-шұбарлау.

ХАРЦИА-Х II (ал-қуат) қарыстыру, әлін күрші, диккесін күрту, арыту, арықтату, қалыту.

ХАРЦИҮЙ I бодасыз, сарайсыз, ордасы жоқ сарайы жоқ.

ХАРЦИҮЙ II қарсы емес, жат емес,

қайшы емес.

ХАРШИЛДА-Х 1. (қатты нәрсе) қаршылдау, шақырлау, шықырлау; 2. қарсы келу, жат болу, қайшы келу; үйлеспеу, сөйкеспеу; 3. (қарым-қатнас) араздасу, қақтығысу, реңкісу, ұрсысу, ала көз болу, ошесу, ошту; ≈ н маргах араздасып айтысу.

ХАРШИ-Х I 1. (қатты нәрсе) қаршылдау, шықырлау, шақырлау; шаазан хөөрөндөо ≈ шыны бір бірине шықырлау; 2. қарсы келу, қайшы келу, жат болу, үйлеспеу, сөйкеспеу; хуульд ≈ заңға қайшы келу; 3. (өңі) өзгеше көру, әйбөт сезілу, тәуір көріну; өңгө ≈ өңі өзгеше көріну.

ХАРШИ-Х II (әлі, күші) қарысу, әлі құру, диккесі құру, ару, арықтау, қажу; ≈ сан мал арықтаған мал; ажылдаа ≈ жұмысқа қажу.

ХАРШИ-Х III қарысу, көңілеіздену; сөзіктену, күдіктену; ≈ ж эс хэлэх қарысын айтпау; ≈ даг хүн күдіктенгінш адам.

ХАРШИ-Х IV қарауыту, бараңдау. **ХАРШИЛАЛҮЙ** I. қарыспай, қарсы келмей, қайшы келмей, жат болмай; үйлесіп, сөйкесіп, үйлестіре, сөйкестіре; 2. аңыз. күдіктенбей, сөзіктенбей.

ХАРШИЛАДААН араздың, қақтығыс, ұрыс, ұрыс-талас; ала көздік, оштік; айтыс-тартыс.

ХАРШИЛАДА-Х араздасу, қақтығысу, ұрысу, ұрыс-талас болу, ала көз болу; айтысып-тартысу.

ХАРШИЛАТТАЙ қарсы келетін, қайшы келетін, жат болатын; үйлеспейтін, сөйкеспейтін, манаспайтын; жат, қарсы, қайшы; ≈ тал қарсы келетін жағы, үйлеспейтін жағы; ≈ хэрэг қайшы келетін іс.

ХАРШИЛА-Х I қарсы келу, қайшы келу, жат болу; үйлеспеу, сөйкеспеу, манаспау, жақпау; ≈ сүйл сэт үгүй қарсы келер еш нәрсе жоқ; уухэд дотөвт ≈ түй ішкесінде ішке жағады.

ХАРШИЛА-Х II қарсыласу, ұрыс иет ойлау; сопына түсу, мін іздеу.

ХАРШИЛУУЛА-Х I. қарсы келтіру, қайшы келтіру, жат болдыру; үйлестіріну, сөйкестіріну, жамастырлау; 2. сопына түсіру, мін іздеу, қарсыластыну.

ХАРШИМАЛ қара инет, арамза, залым, ин нөрес; ≈ хүн қара инет адам.

ХАРШИТАЙ (қатынас) қарсы, араз, бақталас, күндес; хөөрөндөо ≈ хүн өзара бақталас адам.

ХАРШИУЛА-Х I (нәрсе) қаршылдату, қарш-қарш еткізу, шақырлату, шықырлату.

ХАРШИУЛА-Х II 1. қарыстыру, тырыстыру; 2. арықтату, шаршату, диккесін күрту, зорықтыру; мөриэ ≈ атын арықтату.

ХАРШУ I жат, өзге, ботен; ≈ газар жат ел, жат жер, кісі елі; ≈ хүн ботен адам, богде адам, жат адам; ≈ газар

үгзә бәхәл, халуун зуураа эвзә хичзә (мәтәл); жат жердә сөзгә берік бол, тату жақсы кезидә енке берік бол; □ көзиң ауырса қолыңды түй, ішиң ауырса аузыңды түй; ≈ уле өзгә сд, шет ел; ≈ хәл өзгә тил, шет тил; ≈ ийн хуи жат адам, бөгдә адам, ботен адам; ☆ харьд өгөх қыз ұзаду, күйеугә беру.

ХАРЬ тор сүзгә, су сүзгә; ≈ ар шүүрдәх тор сүзгімен сүзип алу.

ХАРЬДА-Х тор сүзгімен сүзү; загас ≈ балықты тор сүзгімен сүзип алу.

ХАРЬДУУЛА-Х тор сүзгімен сүздіру.

ХАРЬТ жауырын (анат.).

ХАРЬТАН мойман, қоңақ.

ХАРЬЦАА 1. (шама) қатынас; хоёр хэмжәгәдәхүүний ≈ екі шаманың қатынасы; тосны ≈ сандық қатынас; 2. (адам, ел) қатынас, қарым-қатнас, байланыс; ≈ сайкрах қатынасы жақсару; олон улсын ≈ халықаралық қатынас.

ХАРЬЦАНГУИ 1. салыстырмалы, арақатысты; ≈ байлалар салыстырмалы шамамен; 2. (грамм) қатысты; ≈ тәздәг нәр қатысты сын өсімдер; ☆ харьцангуй тәғтеортәй байлалх белгілі бәр тұрақтылығын сақтау.

ХАРЬЦА-Х 1. қатынасу, қатынас жасау, қарым-қатнасты болу; 2. тең-бөтен қолу, тең болып шығу.

ХАРЬЦУУЛА-Х 1. қатынастыру, қатынас жасау, қарым-қатнасты болдыру; 2. (шама) салыстыру, теңестіру, бағалау; ≈ н үзәх салыстырып көру.

ХАРЬЦА (өкімдік, пәлік) қарауы, қарасты, қарамақ, қолдасу; ≈ нд байғаз мал қарауындағы мал; ≈ байтуулаға қарасты қысқома; ≈ газар қарасты жер.

ХАРЬЦАЛАГДА-Х қарайтын, бағынатын, қарамағандағы, қолдасындағы; биігіңдегі, иелігіңдегі; ≈ газар қарайтын жер; бағынатын мәкәме.

ХАРЬЦАЛА-Х 1. қарау, бағыну, қарамағында болу, қолдасында болу; биігіңде болу, иелігіңде болу; 2. қарату, бағындыру, қарамағына алу, қолдасына алу; биігіңе алу; ≈ н авах биігіңе алу; ☆ харьцалахым тәйи ялгал ілік өсетігі (грамм).

ХАРЬЦАЛУУЛА-Х қарату, қарамағына беру, қолдасына беру; биігіңе беру, иелігіңе беру.

ХАРЬЦАТ 1. қарауындағы, қарамағындағы, қарасты қарайтын, қолдасындағы; биігіңдегі, иелігіңдегі; ≈ газар қарауындағы мәкәме; 2. ауыс, азамат; көптегімен ≈ көптегі азаматы; гадаадын ≈ шәһәл азаматы.

ХАС I жасақ тас; ☆ хас хатгуур цәцәг қасқа гун (хои шәтә ақ гүл); ☆ хасын туулай ай.

ХАС II (анат.) шат; гун ≈ қоң шат.

ХАС III қас (шар тарапқа берік деген мағына беретін өмір діни шыраш белгі); ≈ тәздәг қас белгісі; ≈ тамта қас таңба.

ХАСАГ I қазақ (түркі тілдес халық); ≈ тәрәг қазақ күйме.

ХАСАГ II (ошақ) құрсау, қарын, донгелек; тулғын ≈ ошақтың құрсау темірі; дөрвен ≈ тай тәрәг төрт қарынды ошақ.

ХАСАГДА-Х 1. (шама, мөлшер) азаю, кему; хэмжәэ нь нилзәэн ≈ жәэ көлемі нәдәуір азайыпты; ≈ саар байғаад азая азая; 2. (мат.) азайтылу, кемітілу; ≈ тоо азайтылатын сан.

ХАСАГДАХУУН 1. азайтын нәрсе, кемитін нәрсе; 2. (мат.) азайғыш.

ХАСАЛГАНА (өсімдік) қас шырақ; қызыл гүлді бұта.

ХАСАЛТ (шама, мөлшер, сан) азаюы, кемуі; азайтылуы, кемітілуі.

ХАСАЛЦА-Х азайтысу, кемітісу.

ХАСАРВААНЬ құрма, құрма жемісі.

ХАСА-Х 1. (шама) азайту, кеміту; шағындау, ықшамдау; өндрөөс нь ≈ ұзынын қысқарту, биіктігінен алу; тоог ≈ санын азайту; 2. (мат.) алу, азайту; ≈ үйдәл азайту амалы; ≈ тәздәг алу белгісі, азайту белгісі; 3. айыру; әрхний ≈ еркінен айыру, еріксіз еру; ☆ хуний тооноос хасах адам санына қоспау, адам демеу.

ХАСДАА (асгр.) меркурый шоқ жулдызы.

ХАСАЛГА артығы, алатышы, кемітетін.

ХАСМАЛ (нәрсенің) алған артығы, алғаны, азайғаны, кеміткені; ≈ юм алған артық нәрсе.

ХАСУУЛА-Х 1. (шама) азайтқызу, кеміткізу; шағындату, ықшамдату; 2. (мат.) алғызу, азайтқызу; 3. (ерік) айырту, еріксіз болдырту.

ХАСУУР темір кескіш.

ХАТ I (темір) шыңы, суы, қаттылығы; ≈ сайтай хулта шыңы жақсы пышпақ; ≈ нь тохирәх суы сәйкесу; ≈ нь гәрақ шыңы қайту, суы қайту.

ХАТ II (өкімші) қап; шы ө. ші ө; хийхәэ ≈ қап, істосеші, істосені ө; ндәхәэ ≈ қап, жесені, жесені ө.

ХАТААГДА-Х 1. (нәрсе) көптірілу, күртартылу; 2. шолдәтлілу, сусын беріліну; 3. ауыс, қаңтарылу, төжелу, шегерту; 4. ауыс, қатырылу, арықтатылу.

ХАТААЛГА (су, дым) көптіріу, күртарту; боссым ≈ жүч көптіріуі.

ХАТААЛГА-Х 1. (дым, су) көптірту, күртартқызу; 2. шолдәттегізу, сусын бертебеу; 3. ауыс, қаңтарту, төжелу, шегерту; 4. ауыс, қатырту, арықтақтызу, жаратқызу.

ХАТААЛЗАИ I (өсімдік) табан шыпақ.

ХАТААЛЗАИ II қаңпыш, күнәк, күңеу, арық; ≈ амытан қаңпыш жан; күншын адам.

ХАТААЛТ I (нәрсе) көптіріуі, күртартуы.

ХАТААЛТ II (темір) шыналуы, сұарылуы, қатаюы.

ХАТААМАЛ (нәрсе) көптірілу, күртартуы.

нен; ≈ талк кептірілген нан.

ХАТАА-Х II 1. кептіру, құрғату; сал-хинд ≈ желге кептіру; ≈ сан загас кептірген балық; 2. *ауыс.* шолдету, су-сын бермсу; ундаа оғелгүі ≈ сусын бермей шолдету; 3. *ауыс.* қақтару, тежеу, исеру; қинау, азаптау; 4. *ауыс.* қағыру, арықтау, жарату.

ХАТАА-Х II (темір) шыңау, суару, қатайту.

ХАТАВЧ 1. (*үй*) босаға; хаалғаны ≈ есіктің босағасы; ≈ аар хүйтән орох босағадан суық кіру; 2. (*есік*) жақтау; хзалга ≈ есін жақтау.

ХАТАГТАЙ ханша (*әйел*).

ХАТАЙ 1. арық, қушық, үлбіреген; 2. (*дақыл*) қарайып қату, дөні қату; ☆ хатайр өяччи қатпа ауру, тырыспа ауру; ☆ хатайр цэцэг қатпа гүл.

ХАТАЙРА-Х (*науқас*) қатпа тию, қатпамен ауру.

ХАТАЙРШИ-Х 1. қақпыштату, қушыю; 2. (*дақыл*) карабастану, дөні қараю.

ХАТАМЖИ-Х шыңаю, қалаю; шынығу, тезімтену.

ХАТАМЖЛА-Х қ. хатамжих.

ХАТАН I шыңы, қаттылығы; құрыштай, қатты; ≈ төмөр құрыштай темір; уян хатан қаттылығы; уян ≈ ынь тааруудак суын тарылту; ☆ уян хатан технологияг нэвтрүүлэх икэмдi технологияны өнгізу.

ХАТАН II (дөм) ашты, шыңылтыр; ≈ амт ашты дөм; ≈ архи ашты арақ; ≈ үнэр ашты иіс; ≈ айраг шыңылтыр қымыз.

ХАТАН III (мінез-құлық) қатыгездатал, қатыбас, мейірімсіз; ≈ сэтгәлтән мінезі өте қатыгез; ≈ дөнген қатыгез ашқан.

ХАТАН IV 1. ханым, хан әйелі; 2. ханша (*әйел*); ☆ хатан тоть ұртағы тоты (*құс*); ☆ хатан хараа караба торғай; ☆ хатан харагай сүр қарлығашша (*кішкентай құс*); ☆ хатан чадағана балауса шырганақ (*өсімдік*); ☆ хатан сүбх сырға ою, шығармалық ою, шыраш ою.

ХАТАНГА I қ. хатан I.

ХАТАНГА II қ. хатаалзай.

ХАТАНАТГА-Х сура танысу, тура бұйыну; ≈ н сазих құнтура танысу.

ХАТАНГІР 1. (*жер*) қақ, көріш, қақтанған, көріштенген, құраған, көнен; ≈ газер көріш жер; 2. (*дене*) арық қақпын, қымыз, қатпа; ≈ амьтан қақпыш жап, қатпа қара; ☆ хатангир эрхтән жәнсызданған мүше, семіп қалған мүше (*дене*).

ХАТАНГІРА-Х 1. (*жер*) қақтану, көріштену, құрау, солу, кебу; 2. (*дене*) арықтау, қақпыштану, қушыю, қатпала-ну.

ХАТАНГІРДА-Х 1. (*жер беті*) қақтанып кету, көріштеніп кету, құрап кету, солып қалу, кейіп кету; 2. (*дене*) арықтап кету, қақпыштананып кету, қу-

шынып кету, ысылып кету.

ХАТАНГІРТА-Х (*қол*) күстену, қатаю; ≈ сан хуруу күстенген саусақ.

ХАТАНГІРУУЛА-Х 1. (*жерді*) қақтандыру, көріштендіру, құрату, солдыру, кептіру; 2. (*дене*) арықтау, қақпыштандыру, қушыту, қатыру.

ХАТАНГІРШЕ-Х 1. (*жер*) қақтана бастау, көріштен бастау, құрай бастау, сола бастау, кебе бастау; 2. (*дене*) арықтай бастау, қақпыштана бастау, қушыя бастау, ысыла бастау.

ХАТАНДА-Х 1. (*темір*) шыңаю, қатаю, құрыштану; 2. (*дөм*) ашты болу, шыңылтырлану; 3. (*мінез-құлық*) қатыгездену, қаталдану, қатыбастану, мейірімсіздену.

ХАТАНДУУЛА-Х 1. (*темірді*) шыңайту, қатайту, құрыштандыру; 2. (*дөмді*) ашты ғып жіберу, шыңылтырландыру; 3. (*мінез-құлық*) қатыгездендіру, қаталдандыру, қатыбастандыру, мейірімсіздендіру.

ХАТАНХАЙРА-І (*дене*) аруы, солуы, семуі; қақпыштануы, қушыноы.

ХАТАНХАЙРА-Х қ. хатагтрах.

ХАТАНХАЙРУУЛА-Х қ. хатангируу-лах.

ХАТА-Х I 1. құрағ, кебу, көберсу; нөйтән өзе ≈ дым шөп құрғау; ≈ сан өзе кепкен шөп; ам ≈ ауыл көберсу; ≈ сан газар құрған жер, қуарған жер; 2. арықтау, жүдеу, ағу, ныну, қушыю; өчинд ≈ аурудан арықтау, ауырып жүдеу; 3. *ауыс.* шөздеу, көберсу, сусау, қаталау; ам қатан ≈ шөзден аузы көберсу; 4. *ауыс.* сағыну, зарығу, ансау, қумарғу; аз өзжез санап ≈ өзе шешесін ойлап сағыну, ам шешесіне зарығу.

ХАТА-Х II (темір) шыңаю, құрыштану, қатаю.

ХАТГАА I (*науқас*) шаныу; ≈ авах шаныу тию.

ХАТГАА II қатарласа, жанаса; морь харваа ≈ орж ірөк ал қатарласа шауып болу.

ХАТГААС (*науқас*) шаныну, қабынуы.

ХАТГАГДА-Х 1. (*нәрсе*) шаныныу, түйреу; 2. (*арна*, *жанарна*) шақтыру; 3. (*ою*, *тіс*) тігілу; 4. (*іс*, *арест*) қоздырылу; 5. (*нәрсе*) ежелдену, шаныылу; 6. (*жылжыс*, *сөздену*) шаныылыту, сүздірту; 7. (*тығандық*) трестіру, сығындытыру; 8. (*дөм*, *арық*) қоздыру, қыздыру, аузын күштену.

ХАТГАГЧ 1. (*үлгі*, *нәрсемен*) қадаушы шаныныуы, түйреуші; 2. (*шыбын*, *тіркей*, *жылан*) шағыны, шағатын; могой бөл ≈ амьтан жыланшаққыш жәндік; ≈ өзе шақта шөл; 3. *ауыс.* қоздырушы, түрткілесуші; қоздығып, түрткілегіп; өдөөн ≈ түрткілеп қоздырушы; 4. кестені, ою түйіш; уран ≈ шебер кестені.

ХАТГАЛА-Х 1. (*нәрсені*) қадалау, шанышықылау, түйреу; 2. (*оюды*, *ті-*

igiti) тиккілеу, кестелеу; 3. (*исәрекетке*) қоздыра беру, түрткілей беру.

ХАТГАЛГА 1. (*науқас*) шаншу, қабыну, зертең; ≈ **авах** шаншу қадалу; **цусаң** ≈ қанды зертең; 2. *ауыс*. түрткі, қоздырғы, түртең, қозғау; **өдөөлөг** ≈ түртең қоздырғы.

ХАТГАЛДААН қақтығыс, соқтығыс, түрткі, түртпек.

ХАТГАЛДА-Х қақтығысу, соқтығысу, түрткілесу, түртісу.

ХАТГАМАЛ кесте, өрнек; ≈ **хөрөг** кестелеген көрік, кестелеген бейне; ≈ **цәцэг** кестегүл, кестелеген гүл.

ХАТГАМАЛЛА-Х кестелеу, өрнектеу.

ХАТГАМАЛТ кестелі, өрнекті; ≈ **хөшиг** кестелі шымылдық.

ХАТГАМАЛЧ кестеші, өрнекші; **уран** ≈ шебер кестеші.

ХАТГАМЛА-Х кестелеу, өрнектеу.

ХАТГАМЛУУЛА-Х кестелету, өрнектету.

ХАТГАС үйенкі жапырағы.

ХАТГА-Х 1. (*нәрсе*) шаншу, түйреу; **кіру**; **шөггөр** ≈ бізбен шаншу; **оргөс** ≈ тікен кіру; 2. (*шыбын, жылан*) шағу; **моғой** ≈ жылан шағу; **зөгий** ≈ ара шағу; 3. (*науқас*) шаншу, қадалу, ашу, **хавиргаар** ≈ қабырғадан шаншу; 4. (*ою, тігіс*) кестелеу; **угәлз** ≈ ою кестелеу; 5. *ауыс*. қоздыру, түрткілеу, қоздырғы салу, түрткі салу; 6. (*нәрсеңі*) орнату, шаншу, тұрғызу, қадау; **туг** ≈ ту қадау; 7. (*жығылыс*) шаншылу, сүзу, соқтығу; ≈ **н унах** шаншыла жығылу; 8. (*тығыздық*) тіресу, сығылысу; ≈ **ж суух** сығылысып отыру; 9. (*дандайлық*) лепіру, көпіру; **қозу**, **қызу**; **хәолі нь** ≈ көмейі қызу.

ХАТГИН хатгин (*моғолдық бір тайпасы*) ≈ **өвгийн** хүн хатгин руының адамы.

ХАТГУУЛА-Х 1. (*нәрсеңі*) шаншығу, түйрету; 2. (*шыбын, жыланға*) шаққызу; 3. (*ағрудың*) шаншықызу, қадалту, тигізу; 4. (*тігін*) кестелету; 5. *ауыс*. қоздырту, түрткілету, түртеңдеткізу, түрткі салғызу; 6. (*нәрсеңі*) орнатқызу, шаншықызу, тұрғыздыру, қадату; 7. (*жығылыс*) шаншылдыру, сүздіру, соқтықтыру; 8. (*тығыз*) тірестіру, сығылыстыру; 9. (*дандайлық*) лепірту, көпірту, қоздыру, қыздыру.

ХАТГУУР 1. (*орыс*) қондырғы, отырғы, шаншығыш, қадағыш; **лазны** ≈ шам қондырғы; 2. (*аспан*) қандауыр; ≈ **хутга** қандауыр шышақ; 3. (*әшекейлік*) шаш түйреуіш, құлақ; **үсний** ≈ шаш құлақ; ☆ **хатгуур** гәр уық қос (*баспана*); ☆ **хатгуур** цәцэг қасқалдан гүл (*әсімдік*).

ХАТГУУРЛА-Х шаш құлақ тағу, шаш безендіру.

ХАТИАР қ. хатайр.

ХАТИАРТА-Х қ. хатайрта-х.

ХАТИГ сыздауық; ≈ **гарах** сыздау-

ық шығу; ≈ **үрәсәх** сыздауық қабынып ісу; ☆ **үмхий** хатыг бөбемжік ісу.

ХАТИГТА-Х сыздауық шығу.

ХАТИР (*ат*) желіс, шабыс; ≈ **аар** явах желіспен жүру; **задгай** ≈ көсіле желіс; **удган** ≈ қосаяқ, сар желіс; ≈ **тай мөр** желісті ат.

ХАТИРА-Х 1. желу, желе жүру, желіспен жүру; ≈ **ч яваад** жороолож желе келіп жорғалау; 2. *ауыс*. билеу, жүгіре билеу.

ХАТИРУУЛА-Х 1. (*ат*) желдіру, желдіре жүру, желдіріл отыру; 2. *ауыс*, билету, жүгіре билету.

ХАТИРЧ желісті, шабысты; желгіш, шапқыш; ≈ **морь** желісті ат.

ХАТМАЛ қатпа, кепсе, кепкен; ≈ **өвс** кепкен шөп; ≈ **бяслаг** кепкен ақ ірімшік.

ХАТУУ 1. қатты; **хулуу мэт** ≈ гас-тай қатты; ≈ **хүтүү** ≈ **хәтүү** қатты-құтты; ≈ **үг** қатты сөз; ☆ **хатуу чиктэй** ≈ **чик хатуу** керек, дүлей, саңырау; ☆ **хатуугийн** тәмдег жуандық белгісі; 2. серіппейтін, тартылмайтын; ≈ **нум** серіппейтін садақ; ≈ **амтай морь** басы қатты ат; 3. (*дәм*) ашты, күшті, ұлы; ≈ **арх** күшті араң; ≈ **эм** ұлы ем, ашты ем; ☆ **хатуу хөрсөгө** ащытығы; 4. бір бет, үзілді-кесілді, шешімді; ≈ **хүн** бір бет адам; ≈ **зориг** қайраттылық; 5. нілмейтін, мейірімсіз, қатыгез; 6. *ауыс*, күнды, қымбат, бағалы; ≈ **хәтүү юм** қымбат заттар; ☆ **хатуу амтай** тілі шайлау, тілі ащты; ☆ **хатуу естгәл** — **хатуу дотгәр** мейірімсіз, қатыгез, рақымсыз; ☆ **хатуу зориг** = **хатуу санаа** табанды, қайратты; ☆ **хатуу гәр сараң**; ☆ **хатуу шийтгәл** қатал жаза; ауыр жаза; ☆ **хатуу ширүүн** шалғал аса қатал сындар.

ХАТУУВТАР 1. (*нәрсе*) қаттырақ, қаттылау; 2. (*дәм*) ащтылау, күштілеу.

ХАТУУДА-Х 1. қатты болу; 2. *ауыс*. қатал болу; ауырлау, аямау, мейірімсіз қарау; **шийтгәл** ≈ жазасы ауыр болу.

ХАТУУДУУЛА-Х 1. (*нәрсе*) қатайту, қатты болдыру; 2. *ауыс* қатадалту, ауырлату, ауырғыз беру.

ХАТУУНИЛ тезім, шыдам; сабыр, тағат; ≈ **сайтай** тезімді, шыдамды; ≈ **жуутай** тезімсіз; ≈ **хийх** тезім болу.

ХАТУУЖИЛГҮНІ тезімсіз, шыдамсыз, сабырсыз, тағатсыз, шынықпаған; ≈ **хүн** тезімсіз адам.

ХАТУУЖИЛТАЙ тезімді, шыдамды; сабырлы, тағатты, шыныққан.

ХАТУУЖИ-Х тезімдену, тезімді болу, шыдамды болу, сабырлы болу, шынығу; **зовлонг** ≈ **е** давах қынышылықтан тезім асу.

ХАТУУЖУУЛА-Х тезімдендіру, тезімді болдыру, шынықтыру, шыдамды болдыру, сабырлы болдыру.

ХАТУУЛА-Х (*мінез*) қатулану, қа-

барлану, буырқану, қатаю; **зоргоор нь тавихгүйн тул** ≈ ж үзэх өз бетіне жібермеу үшін қатуланып көру.

ХАТУУЛУУЛА-Х қатуландыру, қабарландыру, буырқандыру, қатайту.

ХАТУУРА-Х қатулана түсу, қабарлана түсу, буырқана түсу, қатай түсу.

ХАТУУРУУЛА-Х қатуландыра түсу, қабарландыра түсу, буырқандыра түсу, қатайта түсу.

ХАТУУРХАГ қаттырақ, қаттылау.

ХАТУУРХА-Х 1. (қатнас) қатаю, қатулану; 2. ауыс. қиынсыну, тайсалу, жасқану, бақтау.

ХАТУУРХУУ қ. хатуурхаг.

ХАТУУРХУУЛА-Х 1. (қатнасын) қатайту, қатуландыру; 2. ауыс. қиынсындыру, тайсалдыру, жасқандыру.

ХАТУУХАН қаттылау, қаттырақ.

ХАТУУШИГ қ. хатуувар.

ХАТУУШУУ қ. хатуухан.

ХАХААС (балық) қармақ.

ХАХАА-Х 1. (ғамакқа) қақалту, түйілдіру; 2. ауыс. қысылдыру, сығылыстыру.

ХАХА-Х 1. (ас) қақалу, түйілу; мах үмхээд ≈ ет асап қақалу; хуурай гурилд ≈ құрғақ ұнға қақалу; 2. ауыс. қысылу, сығылысу, қақтығысу; ≈ лдан чихэлдэх қысылып қымысырылу, сығылысып қақтығысу.

ХАХАЛЛА-Х қысылысу, сығылысу.

ХАХИЛІГ (күс) қақпылық, кенілік.

ХАХИНАЛДА-Х 1. (нәрсе) шықыршықыр ету, қақалысу, шақыр-шұқыр ету; 2. ауыс. (топ) апыр-топыр болу, топырласу, жабырласу.

ХАХИНА-Х 1. (нәрсе) шықырлау, шықылдау, шабырлау; тэрэс ≈ арба шықырлау; 2. ауыс. топырлау, жабырлау, үймелеу; битгий ≈ ад бай топырлама.

ХАХИНУУЛА-Х 1. (нәрсені) шықырлату, шықылдату, шақырлау; 2. ауыс. топырлату, жабырлату, үймелеу.

ХАХИР 1. қатты, тастақ; ≈ газар тастақ жер; 2. (дыбыс) қақыр, сықыр, шықыр; жаңғырықты, қатты; ≈ чанга дуу ашты дауыс; жаңғырықты дауыс; ≈ хатуу жаңғырықты.

ХАХИРА-Х қақыру, түкіру; цусзар ≈ қан қақыру, қан түкіру; ≈ ч нэр гаргах қақырынып қақырығын түкіру.

ХАХИРДА-Х (дыбыс) қақырлау, сықырлау, шықырлау.

ХАХИРУУЛА-Х қақырту, түкірту

ХАХИШИ-Х 1. (жар) қаттылану, тастақтану; 2. (дыбыс) қақырлану, сықырлау, шықырлау.

ХАХИ-Х (жара) құрғауы, қатуы.

ХАХРАА-Х 1. (нәрсені) қақырату, сөгу, тарамдау, түтелеу; 2. (ас дәлі) ашыту, ашытып жіберу, шыңылтырландыру.

ХАХРА-Х 1. (нәрсе) қақырау, сөгілу; тарамдану, түтелеу; 2. (дәлі) ашу, ашып кету, шыңылтырлану; ≈ сан айраг ашып кеткен қымыз, шыңылтыр

қымыз.

ХАХРУУЛА-Х қ. хахраах.

ХАХУУЛ қармақ; загасны ≈ балық қармағы; ☆ хахуул хаалга сыртқы есік.

ХАХУУЛА-Х 1. (асқа) қақалту, түйілту; 2. ауыс. жабырлату, топырлату, үймелеу.

ХАХУУЛДА-Х 1. қармақтау; 2. пара беру, алым алу, ауыз бастырық беру; 3. бітелу, тірелу; данхны цэргю ≈ шөйнектің шүмегі бітелу.

ХАХУУЛДУУЛА-Х 1. қармақтау; 2. пара бергізу, алым алғызу, ауыз бастырық бергізу; 3. ауыс. бітеу, тіреу.

ХАХУУЛИЛА-Х пара беру, алым беру, ауыз жабу.

ХАХУУЛЬ I пара, пәре, ауыз жапқы; хээл ≈ ауыз жапқы; ≈ оғөх ауыз жабу, пәре беру; ≈ идэхдээ дуртай паракор, парашыл, жемқор.

ХАХУУЛЬ II тұмша, жапқыш; бөмбөгний ≈ доп тұмшасы, доп аузын жапқыш.

ХАХУУЛЬ III жапқыш, бітегіш; утуурын ≈ мор тесігін жапқыш; нүхний ≈ тесік бітегіш.

ХАХУУЛЬДА-Х пара беру, пәре беру, аузын жабу.

ХАХУУЛЬЧ паракор, пәреқор, жемқор.

ХАХУУН 1. ашты, күшті, пыңдылтыр; ≈ айраг ашты қымыз; ≈ амт шыңдылтыр дәм; 2. күйдіргіш, ойып түсетін, ащы; ≈ натри апы натр; ≈ шүлт күйдіргіш қышқыл.

ХАХУН қ. хахуун.

ХАЦАВЧ қ. хатавч.

ХАЦАР 1. бет, жақ; хэёр ≈ нь час улаан екі беті қып-қызыл; ≈ ыг нь үнсэх бегін сую; тэрээ ≈ томпақ бет; ≈ ын төмөр жүргеннің жақтау темірі; хуйны ≈ мылтықтың құндақ темірі; 2. (нәрсе) сыртқы жағы, сырт беті; дәвтрийн ≈ дөңгердің қабы; 3. жақтау-хаалғаны ≈ мод есіктің жақтау ағашы.

ХАЦАРЛА-Х 1. (нәрсеге) бетін істету, жақтау істеу; 2. (асқа) шеттеу, шеті қату; гол ≈ өзеннің шеті қату.

ХАЦА-Х қысу, қы жақтау.

ХАЧ I: хөв хач өсек, өсек аял.

ХАЧ II: хач гургэм қызылтабан (жапырақ шөбі).

ХАЧИГ қашық, бүрге; ≈ хувалз жабысқақ бүрге; ≈ шиг нәулдэх қашықша жабысу.

ХАЧИГТА-Х қашықтау, қашық түсу, бүрге түсу.

ХАЧИН қызық, ғажап, таңғаларлық; ≈ яаааа эд біртүрлі қызық нәрсе; эмни ≈ ғажап қызық; ≈ хэрэг қызық с.

ХАЧИУ I 1. (ас) шөп қатық, шөп қосымшасы; ≈ тай хуурга шөп қосымшасы бар құырдақ; 2. (ем) қоспа; эмний ≈ емнің қоспасы.

ХАЧИР II тасқара (күс).

ХАЧИРЛА-Х (ас) шөп қоспа қосу,

жемiс коcу.

ХАЧИРХАЛТАН 1. тамаша, ғажап; 2. оғаштық, ағаттық, жаңылыс; **Иңгәж** ярих нь ≈ гар барахгүй, бүр ч осолтой осылайша айтуы ағаттықпен тынбайды, тiнгi қатерлi.

ХАЧИРХА-Х тамашалау, тамсапу, таңдай қағу.

ХАЧИРХУУЛА-Х тамашалату, тамсандыру, таңдай қақтыру.

ХАЧИ-Х қысу, сығу.

ХАЧЛАҒДА-Х қыспақталу, өсектелу, өсекке iлiну.

ХАЧЛА-Х қыспақтау, өсектеу, жамандау; **хевлох** ≈ өсектеп қыспақтау; ≈ и мэдүүлэх өсектеп шағым жасау; ≈ и заалдах жамандап айтысу.

ХАЧЛУУЛА-Х қыспақтату, өсектету, жамандату.

ХАЧРААГҮЙ өжет, қайсар, өр; ≈ хун өжет адам.

ХАШ көуһар, гауһар (*гас*); ≈ соруун көуһар тас сорғыш; ≈ аяга гауһар аяқ.

ХАШАА 1. қаша, қора, аула; **өвнiй** ≈ шөп қаша, малын ≈ мал қора; ≈ **барих** қаша салу, қора салу; 2. аула, аумақ; **агуулах** ≈ қойма ауласы; **хамар** ≈ ортақ қабырғалы аула.

ХАШААЛА-Х қашалау, қоралау, аулалау; ≈ и орхих қоралап тастау.

ХАШААЛУУЛА-Х қашалату, қоралау, аулалату.

ХАШААС қ. хаштаға.

ХАШГАРАА қышқырғыш, айғайлағыш, айғай; ≈ хун қышқырғыш адам; **өвиуро** ≈ даңғой айғайлағыш адам.

ХАШГАРААН қ. хашгаралдаан.

ХАШГАРАЛДААН (*дыбыс*) қышқырып, айғай.

ХАШГАРАЛДА-Х қышқырысу, айғайласу.

ХАШГАРАЛЦА-Х қ. хашгаралдах.

ХАШГАРАМТҒАЙ қышқырауық, барқырауық, айғайлағыш.

ХАШГАРА-Х қышқыру, бақыру, айғайлау; ≈ дуу сөндөх айғайлаған дыбыс естілу.

ХАШГАРУУЛА-Х қышқырту, бақырту, айғайлау.

ХАШҚЫРҒАА-Х қышқырысу, бақырысу, айғайласу.

ХАШҒИЧАА қ. хашгараа.

ХАШҒИЧИ-Х қышқыра беру, бақыра беру, айғайлай беру.

ХАШИВТАР 1. (*ат*) шабандау, шабансрақ; 2. (*адам*) сылбырлау, еріншектеу, жалқаулау.

ХАШИГ ақтауы, ара түсуі, қорғауы.

ХАШИГДА-Х 1. қамалу, бөгелу, тұйықталу; **усанд** ≈ суға қамалу; 2. қамалану, қоршалу; **эргән тойрөн** ≈ айналдасы қоршалу.

ХАШИГНА-Х 1. (*ат*) шабандау, қажып жүрмеу, тұралап жүрмеу; **морь**

≈ **ад байна** ат қажып жүрмей қалды; 2. (*адам*) жалқаурау, ерiну, селқостану; **ажилд** ≈ жұмысқа жалқаурау.

ХАШИГНУУЛА-Х 1. (*атты*) шабандату, қажыту, тұралату; 2. (*адамды*) жалқаурату, ерiндiру, селқостандыру.

ХАШИЦА-Х 1. қашаласу, қораласу, аулаласу; 2. (*мал*) қамаласу, ұтыласу; 3. *ауыс*. ортаға алу, қыспақтау.

ХАШИИ I 1. (*мал*) шабан, сағыз; ≈ **морь** шабан ат; ≈ **моринд** газар хол шабан атқа жер алыс; 2. (*адам*) жалқау, ерiншек, сылбыр, селқос; ≈ **хойрго** ерiншек жалқау; ≈ **мохдог** жалқау жасық.

ХАШИИ II (*нәрсе*) тозық, қонескi; тозған, қонерген, ескiрген; ≈ **гугал** тозық етiк, тозған етiк; ≈ **ул** тозық ұлтаң, тозған ұлтан.

ХАШИИ III қасаң, қалдық; ≈ **тос** қасаң май, қалдық май.

ХАШИИ IV шары, сiрiс; **қайны** ≈ шайдың шары.

ХАШИИДА-Х I 1. (*мал*) шабандау, сағыздану; 2. (*адам*) жалқаулану, ерiншектену, сылбырлану, селқостану; 3. (*нәрсе*) тозу, қонеру, ескiру; 4. (*мәлшер*) қасаңы қалу, қалдығы қалу.

ХАШИР тақыс, ысылған, көндiккен, сұңғы, сұңғыла; сақ қу; ≈ **хун** тақыс адам; **хал үзәж** ≈ **таних** көптi көрiп ысылу; **ащы-тұңы** көрiп көндiгу; ≈ **суух** обден ысылу, обден көндiгу.

ХАШИРҒҮЙ 1. аңқау, ысылмаған, көндiкпеген; 2. ақкөңiл, тура, адал, ақ ниет.

ХАШИРДА-Х тақыстану, ысылу, көндiгу, сұңғылану.

ХАШИРЛА-Х сақтану, сақсыну, абайлау, абай болу, сақ болу; ≈ **ад байд** хун сақтана беретiн адам; ≈ **ад яах юм бә** сақсынып қайтпекшiсiң.

ХАШИРЛУУЛА-Х сақтаңдыру, сақсындыру, абайлату, абай болдыру, сақ болдыру.

ХАШИРТАЙ 1. бөгеттi, кезергiлi, iлгiшектi, тосқауылды; ≈ **явдал** iлгiшектi iс; 2. *ауыс*. айталы, айтакер, тәсiлсөй, айлашыл.

ХАШИ-Х 1. қашалау, қоралау, қамалау; **худаг** ≈ құдың қоралау; **өвс** ≈ иноп қашалау; 2. қамалу, қашаға енгiзу, қораға енгiзу; **хурга** ≈ қозыны қамалу; 3. (*мал*) қамалау, ұтылау; **морийг** ≈ **ж барих** аты қамалап ұстау; 4. *ауыс*. қысу, қыспақтау, ұтылау.

ХАШИЛАГ I қаралық, аңлық (*Әәмi* ашты, *балмақтай* жемiс).

ХАШИЛАГ II (*құдық*) шеген, қима; **худгийн** ≈ құдықтың шегенi.

ХАШИЛАГА 1. жанжапқы, жапқыш; шеген, қима жақтау, жаңдау; **худгийн** ≈ құдық шегенi; **тэрэгний** ≈ арба жаңдауы; **тулганы** ≈ ошақтың жақтауы; ≈ **далан** шеген бөгет; 2. (*ойын*) атқыш, қаққыш; ≈ **сум** құс атқыш (*асық*).

ХАШРАА-Х запы қылу, зәтте қылу, аузын күйгізу, жүрексіндіру, тайсалдыру.

ХАШРАЛ запы, запылық, зәттелік; ≈ үзүүлэх запы қылу.

ХАШРАЛТАЙ запы боларлық, ауыз күйерлік; жүрексінерлік, тайсаларлық.

ХАШРАМЖ запылық, запыланған, зәттелік, зәтте болған, запы болған.

ХАШРА-Х запылану, запы болу, зәтте болу, зәттелену; тайсалу, жүрексіну, жүрегіне тию; ≈ залхах әбден запы болу, аузы әбден күйо.

ХАШУУЛА-Х 1. қашалату, қоралату, қамалату; 2. қамату; 3. (мал) ұтылау, қамалату.

ХАЮУЛА-Х тастату, тыстату; хог ≈ боқтық тастату.

ХАЮУР (қайық) ескек, қалақ.

ХАЮУРДА Х ескектеу, қалақпен есу.

ХАЯА шет, жиек, кемер; **гәрийн** ≈ үй іргесі; ≈ манах ірге көму; ≈ сохөх ірге түрү; ≈ буулгах ірге түсіру; **модны** ≈ ағаштың шеті; **уулын** ≈ тау жиегі; ≈нд іргесінде, көрші; қасында, жанында; **тәнгәрийн** ≈ аспан жиегі, көк жиегі; ☆ **хаягаа** манах аузын бағу, сақтану, абайлау, сақ болу, түбін ойлау, жасқану.

ХАЯАВЧ I (үй) іргешік, ірге жапқыш; **гәрийн** ≈ киіз үйдің іргешігі; **модон** ≈ ағаш іргешік; ≈ **татах** іргешік ұстау.

ХАЯАВЧ II (палуан) ұпайшы, ұпай есепші; **зүүн** ≈ сол жақтағы ұпай есепшісі; **баруун** ≈ оң жақтағы ұпай есепшісі.

ХАЯЛА қ. хаяалид.

ХАЯЛА-Х 1. кемерлеу, жиектеу; уул ≈ тауды кемерлеу; 2. жиегі көтерілу, кемерлей ашылу; **ҮҮЛ** ≈ бүлт жиегі көтерілу; **манан** ≈ тұман көтерілу; ☆ **муугаа хаялах** жамандығын білдіру, жамандығын жасыра алмау.

ХАЯЛИД өбері; ≈ **ах** өбере аға; ≈ **дүү** өбере бауыр; ≈ **хүү** өбере бала.

ХАЯЛДА-Х 1. жиегі ашылу, кемері көтерілу; **будан** ≈ тұман жиегі ашылу; 2. толастау, бөсеңдеу; сиреу, алыстау; **тәнгәрийн дуу** ≈ күн күркіреуі бөсеңдеу.

ХАЯЛУУЛА-Х 1. кемерлету, жиектеу; 2. жиегін көтерту, кемерін ашықу.

ХАЯРА-Х таң жару, таң сөгілу; **үүр** ≈ таң сәулесі жару.

ХАЯРУУЛА-Х таң жарғызу, таң сөгітату, таң атыру.

ХАЯТ 1. қайдалық, тұрақ; аты; **ажлын** ≈ жұмыс тұрағы; ≈**аар нь бичих** тұрағы бойынша жазу; 2. адрес.

ХАЯГДАЛ 1. (сүйық) қалдық, сарқын, сарқыншақ; 2. (нәрсе) қалған, тастанды; болымсыз, қажетсіз; ≈ **төмер** тастанды темір, қалдық темір, қыңым темір.

ХАЯГДАЛГҮЙ қалдықсыз.

ХАЯГДАС 1. (сүйық) сарқын, шайынды; ≈ **угаадас** шайынды; 2. (нәрсе) қықым, қық, кесінді; ≈ **өөдөс** қажетсіз қықым.

ХАЯГДА-Х тасталу, қалдырылу; түсіп қалу, жоғалу; ≈**сан юм** тасталған нәрселер; **машинаас** ≈ машинадан түсіп қалу.

ХАЯГДМАЛ тастанды, қалдық; тасталған, қалтырылған; ≈ **эд** тасталған нәрсе.

ХАЯГЛА-Х I тұрағын белгілеу, қайдалығын белгілеу, адресітеу, адресін белгілеу.

ХАЯГЛА-Х II бөзектеу, жолатпау, жуытпау.

ХАЯГЛА-Х III (ит) сарып тыпырлау; **нохой** ≈ ит сарып тыпырлау.

ХАЯЛА-Х (нәрсе) тастай беруді, лақтыра беру.

ХАЯЛТ тасталыс, лақтырыс; тастау, лақтыру; **ажил** ≈ жұмыс тастау, ереуіл.

ХАЯЛЦА-Х 1. (нәрсе) лақтырысу, тастасу; 2. (сауда) баға берісу, баға қосу, баға үстесу; 3. итерісу, түрткілесу.

ХАЯН 1. (түйе) жапырық, жығылған; ≈ **бөх** жапырық оркеш; 2. тең, бірдей; ≈ **цах** тең түсу; ≈ **бөлэх** тең жығылу, ит жығыс түсу.

ХАЯНЦА-Х 1. (палуан) тең жығылу, тең түсу, ит жығыс түсу; ≈**сан хоёр бөх** тең жығылған екі палуан; 2. (шахмат, дойбы) тең ойнау, тең көшу.

ХАЯРА-Х (інген) қаю, буаз болу, бурадан шығу; ≈**сан ингэ** қайыған інген; **нигэ** ≈ інген қаю.

ХАЯ-Х 1. (нәрсе) тастау, тыстау, лақтыру; **хог** ≈ боқтық төгу, боқтық тастау; **чулуу** ≈ тас лақтыру; ☆ **цүү хаях** ақ сүйек тыстау (ойын); ☆ **яс хаях** араздастыру, ешкірту, өөштіру; 2. түсіріп алу, жоғалту; **монгөө** ≈ ақшасын жоғалтып алу; **замдаа** ≈ жолда түсіріп алу; 3. (іс-әрекет) қаю, доғару, қайталамау, тоқтату; **тавхэа** ≈ темекіні қою; **ажил** ≈ жұмысты тоқтату; 4. (мал) іш тастау, шала туу; **гүү унагаа** ≈ бие құлынын тастау; **үшээ туғалаа** ≈ сиыр бұзауын шала табу, сиырдың бұзауы шала туу; ☆ **гараа хаях** қолын тастау; ☆ **ингэ хаях** інген қаю; ☆ **үг хаях** кекеу, мұқау; көмөсу, мұқасу.

ХАЯЦА-Х (іс, әрекет) жабысу, итерісу, сен мен десу; ≈ **хэрәггүй** бір-небір; жабысудың қажеті жоқ; сен мен десудің керекі жоқ.

ХАЯЧИ-Х 1. қ. хаялах; 2. тастай салу, лақтыра салу.

ХИА атқосшы, көтеші; жәрдемші, күтуші; **ноёны** ≈ төрешің көтешісі; ≈ **дагалт** еретін атқосшы; ≈ **барна** атқосшы сөрік; ≈ **лам** көтеші лама.

ХИАГ (өсімдік) қияқ; **ногоон** ≈ жасыл қияқ; ≈**тай газар** қияқты жегу.

ХИАГЛА-Х I (малды) қияқтау.

қияққа жайылту.

ХИАГЛА-Х II (*құс*) қияқтау, қияқ-қияқ шақыру.

ХИАМ I (*өсімдік*) дала кендірі; ≈ олс бос кенді.

ХИАМ II (*ет*) шұжық, қолбаса.

ХИАРА-Х қирау, күйзелу, қырылу, олу, апат болу, **шуурғанд мал** ≈ қарлы боранда мал қырылу; **өвчнөөр** ≈ аурудан апат болу; ≈ **тал хядах** қырып йаю.

ХИАТА-Х 1. көтеші болу, атқосшы болу; 2. *ауыс*. жағыну, жағымпазасу, жарамсақсу.

ХИАЧИ-Х I. қыру, қирату, күйзелту; ≈ **ж дуусах** қырып аяқтау; 2. (*ағаш*) кесу, жығу; **модыг** ≈ **ж цөөрүү**-лэх ағашты кесіп азайту.

ХИВ үлбірек; **онгийн** ≈ үлбірек торғын; ≈ **хадаг** үлбірек қадақ.

ХИВС кілем; ≈ **зи олбог** кілем төсенін; ≈ **нэхэх** кілем тоқу; **зузаан** ≈ қалың кілем; **нимгэн** ≈ жұқа кілем; ≈ **ний үйдвэр** кілем өндірісі.

ХИВШИ-Х I өксу, солқыдау; ≈ **ж уйлах** өксіп жылау.

ХИВШИ-Х II (*сірі бұйым*) тоқпақтау, тую; **сур** ≈ қайысты тоқпақтау; **шир** ≈ сіріні тоқпақтау.

ХИВЭН: **хивэн хорхой** жұлдыз құрт.

ХИГ (*судың*) қара балдыр, су қына.

ХИГД: **хигд алт** қақтама алтын, жүқа алтын.

ХИГТЭР (*судың*) тас балдыры.

ХИГТЭ-Х балдыр тоқтау, су қынасы пайда болу.

ХИГШИ-Х балдырлану, қыналану.

ХИГЭЭС (*арба*) кегей, сым шабақ, тіс; **дугуйны** ≈ доғаның кегейі.

ХИГЭЭСЛЭ-Х (*арбаны*) кегейлеу, сым шабақтау.

ХИГЭЭСРЭ-Х кегей секілдену, сым шабақ секілдену.

ХИЕВЭН алаңа (*тоқыма*).

ХИЕН I (*өсімдік*) қыяң, бұрыштық.

ХИЕН II (*көңіл-күй*) қаяу, қайғы, уайым, шер; **санааны** ≈ **тэй** көңілі қаяулы; ≈ **болсон азьган** қайғы басқан жан.

ХИЕН (*жіп*) жірме шумак; ≈ **утас** жірген шумак жіп.

ХИЕНТЭ-Х (*көңілі*) қаяулану, қайғылану, уайымдау, шерлену.

ХИЖИГ (*індет*) сүзек; ≈ **тусах** сүзек тию; **гэдэсний** ≈ іш сүзегі; **бэж-руут** ≈ бөртпе сүзек; ≈ **тахал** оба.

ХИЖИГРЭ-Х сүзекпен ауру, сүзек тию.

ХИЖИГТЭ-Х сүзек тию, сүзекпен ауру.

ХИЖИМ I сабалақ құрт.

ХИЖИМ II (*сарлақғың*) қарын қылшығы, бауыр қылшық.

ХИЖИМДЭ-Х қарын қылшығынан ұстау.

ХИЖИМЛЭ-Х қарын қылшығын қырку.

ХИЖЭЭЛ (*адам*) кексе; ≈ **нас** кексе

жас.

ХИИ 1. газ; **ндэвхгүй** ≈ солғын газ; **шатах** ≈ жанғыш газ; 2. ауа; ≈ **дүүр-эх** ауа толу; ≈ **сруулах** ауа кіргізу; 3. тек, бос, бекер; ≈ **ивах** тек жүру; ≈ **үрэх** текке жұмсау, тек шығындау; ≈ **буу тавих** босқа ату, бекер ату; 4. жалған, отірік; қиял, құрғақ; ≈ **санаа** қиял ой; ≈ **бөдлоло** құрғақ қиял; ≈ **зэгдэл** жалған көрініс; ≈ **ханналга** құрғақ жөтел; ☆ **хий огих** лоқсу. ☆ **хий эргэх** бос айналу; 5. уақыт, мұрса, мұрсат; ≈ **гий нь харах** мұрсасын байқау; ☆ **хий хуй шиг** құйындай, өте шалшаң, лезде, лезімге; ☆ **хий цохиг**; 1) суық ұстау, шаншу қадалу; 2) (*пал-уан*) аяққа қағу; ☆ **хий мөргөх** (*пал-уан*) қарсыласы болмау; ☆ **хий ачих** ретімен көгеру; ☆ **хий харгах** қараңғы тарту; ☆ **хий хөдлөх** 1) жел қозғалу; 2) көтерілу; ☆ **хий хөөрөх** қызбалану, қызу; ☆ **хиймөр** 1) бақытты, салымды; 2) мұраттың ақбоз ат; ☆ **хиймөр доройтох** жолы болмау, сәті болмау, реті келмеу; ☆ **хиймөр дэлгэрэх** жол болу, сәті түсу, реті келу; ☆ **хий хоол-ой** кеңірдек.

ХИЙГҮЙ 1. қауіпсіз, сенімді, табанды; ≈ **барилддаг бөх** табанды күресетін палуан; 2. (*достық*) тонның ішкі бауындай, ауыз жаласқан; ≈ **нөхөрлөх** ауыз жаласшы достасу; 3. ауасыз.

ХИЙГЭЭД және, жөнесінде, тағы.

ХИИД (*дін*) ғибадатхана.

ХИИДҮҮЛЭ-Х 1. үздіру, үзгізу; бос қалдыру; **ажлаа** ≈ жұмысын үздіру.

ХИИДЭ-Х 1. (*іс, әрекет*) үзілу, бос қалу, үзіліп қалу; **ажил** ≈ жұмыс үзілу; 2. (*ауа*) желдену, желге толу.

ХИИЛ 1. (*күй аспабы*) скрипка, төрт ішекті, төрт қылды; ≈ **ээр наадах** скрипкамен ойнау; 2. —қобыз.

ХИИЛГЭ-Х 1. (*іс, жұмыс*) істету, әрекеттендіру; **ажил** ≈ жұмыс істету; **сургууль** ≈ машықтандыру, дағдыландыру, өдеттендіру; **чай** ≈ шай кайнатқызу; **хөөл** ≈ тамақ істету; **Гэм** ≈ кемістік шығарту, қателік істеткізу; 2. (*нәрсені*) ыдыс ішіне салғызу; қойғызу, сақтау; **авдарт** ≈ абдыраға салғызу; **хувинд** ≈ шелек іш-не салғызу; **хашаанд** ≈ қора ішіне қойғызу; **давс** ≈ түз салғызу; ☆ **дайрин дээр нь давс хийлгэх** пәлеге пәле жапсырту, пәле үстіне пәле қосу, кесел үстіне кесел болғызу; 3. (*ашкейлік*) тақтыру; **зэмэг** ≈ сырға тақтыру; **бөгж** ≈ қолға сәкіна салғызу; 4. (*қажеттілік*) әзірлету; **бэл хөрөнгө** ≈ негізгі дәулетін әзірлету; ☆ **гар хөл хийлгэх** қол шоқпар еткізу; ☆ **мод хийлгэх** ағаш әзірлету, ағаш кестіру; ☆ **идэч хийлгэх** мал сойғызу; ☆ **саад хийлгэх** бөгет жасату, бөгет істету; ☆ **алдаа хийлгэх** қателестіру; ☆ **тоглоом хийлгэх** ойыншық істету.

ХИИЛТ істесі, істеуі.

ХИЙЛҮҮЛЭ-Х 1. үрлеу, аяа толтыртуу; 2. (*денелі*) желдендіру, жарату; 3. (*палуан*) жолын бергізу; 4. (*мекен*) алшақтауу.

ХИЙЛҮҮР (*аспан*) үрлеуш, үрлегіш.
ХИЙЛЦЭ-Х 1. (*жұмыс*) істесу; 2. (*ыбысқа*) салысу; 3. (*қажет*) өзирлесу.
ХИЙЛЧ 1. скрипкамен ойнаушы; 2. =қобызшы.

ХИЙЛЭ-Х 1. үрлеу, аяа толтыру; **гүзээ** ≈ қарын үрлеу; 2. (*дене*) жарау, жеңілдеу; **зутан ууш** ≈ түрші суып ішін жарау; 3. (*палуан*) жолын беру; **бөх** ≈ палуан жолын беру; 4. (*мекен*) алшақтау.

ХИЙМӘЛ жасамалы, жасанды; ≈ **цеңег** жасанды гүл; ≈ **ичүд** жасанды тіс; ☆ **хиймәл** дагууал жасанды серік, спутник.

ХИЙР қ. **хиур**.

ХИЙРХҮҮ 1. аз аяа бар; 2. (*линез*) желікке әулеті, данғей, дарақы.
ХИЙРХҮҮЛЭ-Х 1. ауалану, ауалы болдыру; 2. желіктіру.

ХИЙРКӘМ желік, желікпе; **даймы** ≈ соғыс желігі; **милитарист** ≈ милиитаристік желікпе.

ХИЙРКӘ-Х (*науқа*) желдену, көтерілу, желігу.

ХИЙРӘ-Х ауалану, аяа төлу; ≈ **чикжээ** аяа төлып көтілі.

ХИЙСӨР 1. дерексіз, ойша; ≈ **ойл-гөлт** дерексіз ұым; 2. *ауыс*, жеңілтек, ұшқалақ, дөйексіз, жүрді-барды; **хөнгөн** ≈ жеңіл желігі, астым-үстем, немқұрайды.

ХИЙСӨРДҮҮ 1. дерексіздеу, деректі аздау; 2. *ауыс*, жеңілтектеу, ұшқалақтау, дөйексіздеу.

ХИЙСӨРДҮҮЛЭ-Х 1. дерексіздендіру, дерекін азайту; 2. *ауыс*, жеңілтектеңдіру, ұшқалақтандыру, дөйексіздендіру.

ХИЙСӨРДЭ-Х 1. дерексіздеу, деректі азайту; 2. *ауыс*, жеңілтектеңу, ұшқалақтау, дөйексіздеу.

ХИЙСӨРЛҮҮЛЭ-Х қ. **хийсөрдүүлэх**.

ХИЙСӨРЛЭ-Х қ. **хийсөрдэх**.

ХИЙСӨРШҮН қ. **хийсөр**.

ХИЙСӨ-Х ұшыру; **салхид үнс** ≈ желге күлді ұшыру; **салх** хамжуулығ ≈ жел қаңбақты ұшыру; ☆ **пағға** хийсөз көздің ағын ұшыру; ☆ **хөронғай** нь хийсөз дәулетін алу, дәулетін шашу; ☆ **хийсөтэн талах** дүние мүлкіні талау.

ХИЙСДҮҮ қ. **хийсөрдүү**.

ХИЙСДЭ-Х қ. **хийсөрдэх**.

ХИЙСӘ-Х ұшу, көгерілу, оуелеу, қалықтау; **салхид туғ** ≈ желге ту желбіру; **салхид** ≈ сән хамжуулы желге ұшқан қаңбақ; ☆ **пудний** пағға **хийсөз** көздің ағын ұшу; ☆ **хөронғө хийсөз** дәулет шабылу; дәулетінен айрылу.

ХИЙТЭН 1. ауалы, ауалмен толтырылған, үрген; ≈ **дугуй** үрген рөңгалақ; 2. қауіпті, кодек, аңдау, осал; ≈ **бөх**

әдіскей палуан; 3. желікпен, құтырған; ≈ **көхой** құтырған ығ.

ХИЙТЭ-Х аяа үру, аяа керу.

ХИЙ-Х 1. (*іс, әрекет*) істеу, өрекеттену; **ажил** ≈ жұмыс істеу; ≈ **ажил** істейтін жұмыс; **хурал** ≈ миналыс істеу; **сургууль** ≈ машықтау, дағдылау, өдеттену; **ғай** ≈ шай қайнату; **хоол** ≈ тамақ істеу, тәм ≈ кемістік шығару, қателік істеу; 2. (*нәрсені ішіне қарай*) салу, қою, сақтау; **авдарт** ≈ абдыраға салу; **хувид** ≈ шелек ішіне салу; **хашаанд** ≈ иора ішіне қою; **хослоид давс** ≈ таманы түз салу; ☆ **дәйрин дээр нь давс хийх** пөлеге пөле жапсыру, кесел үстіне кесел істеу; 3. (*әшекейлік*) тағу, салу; **әзмәг** ≈ сырға тағу, сырға салу; **бөгә** ≈ сақина салу; ☆ **бәл хөронғө хийх** дәулет ету; ☆ **гар хөл хийх** қол шоңдар ету, өзіне серік қылу; ☆ **мод хийх** ағаш әзірлеу, ағаш кесу; ☆ **идәш хийх** мал сою, соғым сою; ☆ **мал хийх 1)** мал боғылау, асырау, адам қылу; 2) мал сою; ☆ **ял хийх** айыптау, жала жүктету, қылмыс жүктету; ☆ **сәд хийх** бөгет жасау, бөгет істеу; ☆ **алдәз хийх** қателесу, қателік істеу; ☆ **төлтөм хийх** ойыншық істеу.

ХИЙХИИ (*одағай*) ий-ий, ке-ке-ке; ≈ **хәхә** бөлек ий-ий, қаналан күлу; ≈ **хәхә** ке-ке-ке қа қақа (*күлі*).

ХИЙЦ I істем, жасау; істеу, жасау; ≈ **сайтай** істеуі жақын; ≈ **муутай** істеуі нашар.

ХИЙЦ II 1. жөйтін нәрсә, азық; ≈ **ихтәй** аяақ жөйтін нәрсені көн алып жүру; 2. бордақ, борлама; ≈ **тәй** цай борлама шай, бордақ шай.

ХИЙЦЛҮҮЛЭ-Х 1. азықты мол әзірлеу; 2. шайды борлау, борлама шай істеу.

ХИЙЦЛЭ-Х I. 1. азықты мол әзірлеу; 2. шайды борлау, борлама шай істеу.

ХИЙЦЛЭ-Х II алдақ, әрбау; түүнийг ≈ оны алдау.

ХИЙЧИ-Х істеп тастау, істеп қою; **хийдәг** аялаа ≈ сән істейтін жұмысымды істеп қойдым.

ХИЛ I шекара; ұлсын ≈ мемлекеттік шекара; ≈ **хәзгәз** шет шекара; ≈ **ийн** өлсе шекаралық белгі; ≈ **ийн** цәмх шекаралық мұнара ағаш; ≈ **ийн** харуул шекаралық қарауыл; ≈ **хам-гаалағ** шекара қорғаныш; ≈ **нәзтрәх** шекарадан оту; ≈ **залғаз** шекара жалғасу; ≈ **ийн** будлан шекаралық дау; ≈ **ийн** шугам шекаралық шөк.

ХИЛ II (*куй аспабы*) қыл көрілген шыбық.

ХИЛЛЭ-Х шекараласу, шекара жалғасу.

ХИЛС нақақ, айыпсыз, жақсақ; ≈ **гүжир** нақақ жала; ≈ **хәрәг** нақақ іс; ≈ **ядал** нақақ іс.

ХИЛСГҮЙ нақақсыз, нақты, нақ, айыпты; ≈ **хәрәг** нақақсыз іс; ≈ **үнән** нақ ақиқат.

ХИЛСДҮҮЛЭ-Х нақақ іске байланыстыру, нақақ іске шатыстыру.

ХИЛСДЭ-Х нақақ іске байланысу, нақақ іске шатысу.

ХИЛЧИН шекарашы, шекара күзетуші.

ХИЛЭГНҮҮЛЭ-Х буырқандыру, буырқанту, долдандыру, ызаландыру.

ХИЛЭГНЭ-Х буырқану, долдану, шапшу.

ХИЛЭМ (балық) бекіре.

ХИЛЭН I барқыт; **хамба** ≈ манат; **ямаан** ≈ мақпал; **битүү** ≈ бүліс; **тансар** ≈ ши барқыт.

ХИЛЭН II ыза, ашу; **уур** ≈ ызалық, ыза, ашу; ≈ **төрөх** ызалану, ашулану; **уур** ≈ **бадрах** ыза көрнеу, ашу қысу.

ХИЛЭН III қ. **хирс**.

ХИЛЭН IV түлеген ағаш, жалаңаш ағаш; ☆ **хилэн хожтор** жылтыр таз.

ХИЛЭНЛЭ-Х қ. **хилэгнэх**.

ХИЛЭНЦ күна, күнө, күна, айып; **нүгэл** ≈ күна айып.

ХИЛЭНЦЭТ күналы, күнәлі, күналы, айыпты; ☆ **хилэнцэт хөрхой** шаян.

ХИМ I (сүйес) кемік; **ясны** ≈ сүйектің кемігі.

ХИМ II шүжык.

ХИМ III қарақурай (өсімдік).

ХИМИ химия; ≈ **йн ухаан** химия ғылымы; ≈ **йн үйлдвэр** химиялық өндіріс; ≈ **йн урвал** химиялық реакция; **органик** ≈ органикалық химия; **органик бус** ≈ органикасыз химия.

ХИМИЧ химик (маманы).

ХИМРЭ-Х кеміктену; **яс нь** ≈ сүйегі кеміктену.

ХИМШИ-Х кемікесу, кемік сенілдену.

ХИН үшкіліше, қобызша (күй аспабы).

ХИНЭ қына (өсімдік).

ХИНИЦИ-Х қылғиы, қылғымсу, тәлімсу; ≈ **н үзэх** қылғымсып қарау.

ХИР I шама, шарық, әл; қанынша (-кенінше, -ғанынша, -генінше); **чадахын** ≈ **ээр хийх** шамаға жарай істеу; істегенінше істеу; ≈ **ээ мэдэх** шама шарқын білу; ≈ **ээс хэтрэх** шамадан тыс кету, шамадан асу; 2. (уақыт, шама) қанша, қай, шен, кез; ≈ **олон** қаншалық көп; ≈ **зэргийн** қаншалық; **аль** ≈ қандайлық, шамасы қанша, қаншалық; **үдийн** ≈ **д түс** шенінде, түс кезінде; **шөно дүлийн** ≈ **д түн** ортасы ауған кезде; **одоо** ≈ **дээ** өзірше, тап қазір; **энэ** ≈ **өзір**, **өзірге**; 3. жай, қарапайым, кез келген; ≈ **тэй хун** чадмааргүй жай адамның қолынан келмейтін; жөпшөкім адамның қолынан келмейтін; ≈ **тэй морь гүйцээргүй** жөпшөкім ат жете алмайтын; ≈ **ийн юм** аз-мүз нәрсе, онымуны; 5. дәулет, аukat; ≈ **ээ мэдэж** бярәа **тань** аukatыңа қарай күш сынас (мәтел); ≈ **ийг** дағак дәулетіне сүйену; ≈ **олохгүй** = **хиргүй** дәулет қонбас, іш майы кеткен; ☆ **хун хирээрэе, тэмээ тэнгээрэе** тең теңімен, тезек қабымен;

бай байға құяр, сай сайға құяр; (мәтел) ☆ **чадлын хирээр хийж хэрэглэхийн хирээр авах** қаблетіне жарай істеп, қажетіне жарай алу; ☆ **хөңжийн хирээр хөлөө жийх, адууыңхаа хирээр исгэрэх** көрпесе жарай көсіл, жылқыңа жарай ысқыр (мәтел).

ХИР II 1. кір; ≈ **суртаг** кір дақ; **хувцасны** ≈ киімнің кірі; **өлөн** ≈ а) болымсыз кір; б) түңгі кір, етек кір; **нарийн** ≈ болымсыз кір; **бүдүүн** ≈ баттасқан кір; 2. **ауыс**. мін, кемістік; ≈ **халдаахгүй байх** мін жуытпау, шаң жуытпау; ☆ **хир хөрхой** қыл күрт. жи-рен күрт.

ХИРВЭЭС жұрын; ≈ **т малгай** жұрынды тымақ.

ХИРВЭЭСЛЭ-Х жұрындау, жұрын тігу.

ХИРГИСУУР көрсөур (оба).

ХИРГУУЦАЙ қырынша (қус).

ХИРГУҮЙ 1. кірсіз, кіршіксіз, кірі жоқ; ≈ **хувцас** кірсіз киім; 2. **ауыс**. (көңіл) кіршіксіз, адал, ақ; ≈ **сэтгэл** кіршіксіз көңіл, адал көңіл.

ХИРДХИЙ-Х тырың ету, быржың ету, жүрегі зу ету.

ХИРЛҮҮЛЭ-Х кірлету, кір болғызу.

ХИРЛЭ-Х 1. шамалау, долбарлау, мөлшерлеу, жобалау; 2. шамасын ойлау, шама-шарқын ойлау; **чи ер нь** ≈ **эрэй** сен жалпы шама-шарқыңды ойларсын.

ХИРЛЭШГҮЙ шамадан тыс, мөлшерсіз, лайықсыз.

ХИРС (жәндік) керік.

ХИРСЭ-Х қырысу, керісу, жирылу (жәндіктің долыланып қозғалмай қалуы).

ХИРСЭЭ-Х (жәндікті) қырыстыру, керістіру, жирылту.

ХИРТҮҮЛЭ-Х кірлету, кір қыту.

ХИРТЭЙ I шамалы, долбарлы, мөлшерлі; шамасындай, долбарындай, мөлшеріндей; **аль** ≈ қаншалықты; **пийм** ≈ осындайлық; **тнийм** ≈ сондайлық; **метр** ≈ метрдей.

ХИРТЭЙ II кірді, кірлі, кірі бар; ≈ **хувцас** кірлі киім.

ХИРТЭЛ 1. (нәрсе) кірленіс, кірлеуі, кірленуі; 2. (ай, күн) тұтылыс, көленкеленуі.

ХИРТЭЛТ 1. (нәрсенің) кірленісі, кірлеуі, кірленуі; 2. (күн, ай) тұтылысы, көленкеленуі.

ХИРТЭМТГИЙ кірлетіп, кір ұстағыш, кір жүккыш.

ХИРТЭМХИЙ қ. **хиртэмтгий**.

ХИРТЭ-Х 1. кірдеу, кірлеу, кір жүгу; ≈ **чихсэн юм** кірлеп кеткен нәрсе; 2. (ай, күн) тұтылу, көленкелену; **нар** ≈ күн тұтылу.

ХИРТЭЭ-Х 1. (нәрсені) кірлету, кірлетіп жіберу, кір ғып жіберу; 2. тұтылдыру, көленкелету.

ХИРУРГИ хирургия.

ХИРУРГИЧ хирург.

ХИРХРЭ-Х 1. (науқас) күркілдеу, күркілдеп жөтелу; 2. (дыбыс) кіркілдеу.

кiркiлдeу; ≈ сән дуу кiрiлдeгeн дыбыс.

ХИРХРЭЭ (*ауру*) кiркiрeк, сiркiрeк, кoкcaу.

ХИРЦЭ-Х дoлбapлaу, шaмaлaу, бoл-жaлaу.

ХИРЦЭЭ дoлбap, шaмa, бoлжaлaл.

ХИРЧЭЭ қ. хэрчээ.

ХИРЭЭ шaмa, мөшiр; хэмжээ ≈ шaмa шapық; хэмжээ ≈ гүй их шaмa-дaн тьс артық, мөшiрciз көп.

ХИСМЭС: кэсмэс үзэм жасыл жүзім (*эсимдік*).

ХИТЭГ (*қайың*) артық қанақша; ≈ бapиx артық қанақшамен есу.

ХИУР жалау, ≈ тэмдэг жалау бел-гi; ☆ жиур хорхой сарқанат күрт (*жәндiк*).

ХИУРМАГ жалақ тас, қайрақ тас; өнтөт ≈ өңдi қайрақ тас.

ХИУРС сiрeс (*бигiң жұмыртқасы*).

ХИХИЙ: хихий луус қашар, қашыр (*будан есек*).

ХИЧ қыша (*эсимдік*).

ХИЧИР қышыр, сұғынды, киіндi; **нумғы** ≈ садақтың жақ сұғындысы; ≈ заадаслах садақтың жақ сұғынды-сын жеңімдеу.

ХИЧИРЛЭ-Х (*садақ*) қышырлау, сұ-ғындыру, киіндіру.

ХИЧЭЛ I талап; ұмтылыс, тыры-сым; ≈ сайтай талапты; ұмтылғыш, ты-рысқыш; **эрлийг сурлаар эрдмийг** ≈ ээр iздегендi сұраумен табар, өнер-бiлiмдi тaлaппeн табар.

ХИЧЭЛ II сабақ, оқу; ≈ заах са-бақ үйрегу; заах ≈ үйретiн сабақ; ≈ ийн жил оқу жылы; ≈ ийн эрхлэгч оқу меңгерушiсi; ≈ ийн цаг сабақ кезi.

ХИЧЭЛГҮЙ I сабақсыз, сабақ жоқ.

ХИЧЭЛГҮЙ II талапсыз, талпын-байтын, ұмтылмайтын.

ХИЧЭЛГЭ-Х талаптандыру, талпын-дыру, ұмтылдыру, тырыстыру.

ХИЧЭЛЛҮҮЛЭ-Х сабақ iстету, са-бақ үйреткiзу.

ХИЧЭЛЛЭ-Х сабақ iстеу, сабақ үй-рену.

ХИЧЭЛТЭЙ I талапты, талпынғыш, ұмтылғыш; ≈ сурагч талапты оқушы.

ХИЧЭЛТЭЙ II 1. сабағы бар, сабақ бар; 2. мектепте, мектептегі.

ХИЧЭНГҮЙ ұқыпты, жинақы, тия-нақты; ≈ хун ұқыпты адам; ☆ хичээн-гүй үсэг көркем жазу.

ХИЧЭНГҮЙЛЭ-Х ұқыптану, жина-қылану, талпыну, тырмысу; ≈ н орол-дох ұқыпты түрде кiрiсу.

ХИЧЭНГҮЙТЭЙ ұқыптылығы бар, өте ұқыпты, өте жинақы.

ХИЧЭНГЭ I. қ. хичээнгүй; 2. та-лапты, талпынғыш.

ХИЧЭНГЭДЭ-Х қ. хичээгүйлэх.

ХИЧЭЭ-Х тырмысу, ұмтылу, талпы-ну, құлшыну; ≈ ж үз тырмысып қор; ≈ вэл бүтнэ ұмтылса орындалар; ☆ амь хувиа хичээх қара басының қамын ойлау.

ХИШИГ I сыбаға, үлесі, тиесі; ≈

өгөх сыбағасын беру; ≈ хуртэх үлес алу, сыбаға алу; ☆ амны хшиг аузы-ның салымы, несібесі; ☆ буян хшиг бақ, бақыт.

ХИШИГ II 1. жексенбі; ≈ өдөр жексенбі күн; 2. кезек, өнөөдөр манай хонийн ≈ бүгін біздің қой жаятын кезегіміз.

ХИШИГТЭЙ I. хшигтэен (*ишлі моң-годың бір тайпасы*); 2. бағы барлар, бақтылар, аузының салымы барлар.

ХИЮУ көлбеу, ытди, сңкiн.

ХИЮУД Бөригін (*Моңғолдың бір көне та.пасы*).

ХЛОР (*хлор*), хлор; ≈ ын шохой хлор әгі.

ХЛОРТ хлорлы; ≈ кальц хлорлы кальций.

ХЛОРТОЙ қ. хлорт.

ХЛОРТОЙВТОР хлорлылау.

ХЛОРФОРМ хлорформ (*хлорлы, түс-сіз сұйық зат, дәрігерде ауруды ұйықтату үшін қолданылады*).

ХО хо (*3,75 миллиграмм салмақ өл-шемі*).

ХОВ I өсек, қайбат; ≈ жив өсек-аяң, өсек-өтірік; ≈ зөөх өсек тасу; ≈ хэлэх өсек айту; ≈ хөөцөлдөх өсектің соңына түсу, өсекпен шұғылдану.

ХОВ II күп, түк (*мағына күшейткіш сөз*); ≈ хоосон күп-қуыс.

ХОВД I (*ыдыс*) қобди; **сумвы** ≈ оқ-тың қобды; ≈ од хийх қобдиға салу.

ХОВД II домалақтаған, жұмарла-ған; ≈ унғас домалақтаған жүн.

ХОВДЛО-Х I қобдилау, қобдиға са-лу.

ХОВДЛО-Х II (*жүн*) домалақтау, жұ-марлау.

ХОВДЛУУЛА-Х 1. (*ыдыс*) қобдила-ту, қобдиға салдырту; 2. (*жүнді*) дома-лақтату, жұмарлату.

ХОВДОГ 1. (*асқа*) қомағай; мешкей, тамақсау; ≈ идэх қомағайлана жеу; ≈ хун қомағай адам; 2. жалмауыз, қор-қау, араны кеткен.

ХОВДОГДО-Х қомағайлану, мешкей-лену, тамақсаулану.

ХОВДОГЛО-Х 1. ашкөздік істеу, дү-ниеқорлану, сараңсу; 2. обырлану, оң-азалану, ашқарақтану.

ХОВДОГЛУУЛА-Х 1. ашкөздік істе-ту, дүниеқорландыру, сараңсыту; 2. обырландыру, оңазаландыру, ашқарақ-тандыру.

ХОВДОГРОХОГ қомағайлау, меш-кейлеу, тамақсаулау, ашқарақтау, обыр-лау.

ХОВДОГРОХО-Х қомағайлану, меш-кейлену, тамақсаулану, ашқарақтану, обырлану.

ХОВДОГХОН өте қомағай, өте меш-кей, өте тамақсау, өте ашқарақ, өте обыр.

ХОВДОЛ (*жүрек*) қобылы, қан қуы-сы; зүрхний ≈ жүректің қан қуысы.

ХОВДОС жезтырнақ, жалмауыз (*ер-тегіде айтылатын жағымсыз кейіпкер*).

ХОВИЛ қобыл, қуыс жықпыла; **хутгань** ≈ пышпактың қобылы; ≈ **гаргах** қуыс жықпыла шығару.

ХОВИЛДО-Х қобылдан, қуыс жықпылдау, қобыл шығару.

ХОВИЛДУУЛА-Х қобылдату, қобыл шығарту.

ХОВАЛОГ құмалтақ (салы). Бал ашу.

ХОВЛО-Х өсектеу; қайбағ айту; ≈ **есл** бутрақ, зөвлөвөл **бүтэх** өсектесе ошер, кеңестесе көлтiрер; өсек олтірер, ақыл айттырар, өсек өрге тірер, ақыл жөнге тірер; ≈ **соор** ≈ **соор** өсектей өсектеу.

ХОВЛУУЛА-Х өсектету, өсек айтқызу.

ХОВОЛ I (өсiндiк) тығын емені, қобылды емен; **нүдгән** ≈ барқытша шылік, тандайша емен.

ХЕВОЛ II жықпылыша, қобылыша (нәрсенің ұзыныша келген ойыс жері); ≈ **хонхор** жықпылыша шұңқыр.

ХОВОО қауға; ≈ **гоор ус татах** қауғамен су тарту.

ХОВООДО-Х (суды) қауғалау, қауғамен тарту.

ХОВООДУУЛА-Х қауғалату, қауғамен тартқызу.

ХОВОР сирек, қобыр, кездiкпейтiн; ≈ **тохиолдох** сирек кездесу; ≈ **шахуу** жоқтың қасы; ≈ **өлсегөлөн** ашпа-жалақ аштың қасы; ≈ **живэр** барды-жоқты; ≈ **жил** аш жыл; ☆ **ховор хулгана** қоян-бас тышқан.

ХОВОРДО-Х 1. (нәрсе) сиреу, қобырлау, кездiкпеу, азаю; **мод** ≈ ағаш сиреу; **юм** ≈ нәрсе азаю; 2. (көлем) кішігею, шолтию; **дээл нь** ≈ жзэ шапаны шолтынып кетiптi.

ХОВОРДУУ сирегірек, сиректеу, қобырлау, қобырлау, аздау.

ХОВОРДУУЛА-Х 1. сиректету, қобырлату, кездiктiрмеу; 2. (көлем) кішірейту, шолтыту.

ХОВОРХОН қ. ховордуу.

ХОВОРШИГ сирек секiлдi, сирек тәрiздi, қобыс тәрiздi.

ХОВОРШИ-Х (нәрсе) сирексу, сиреу, қобырлану, азаю; ≈ **ж эхлэх** сирекси бастау; **сүү** ≈ сүт азаю.

ХОВОРШУУЛА-Х (нәрсені) сирексiту, сирету, қобырландыру, азайту.

ХОВРОВТОР қ. ховордуу.

ХОВС II құнанша қабан.

ХОВС I дуа, сиқыр, көз байлау; **илбэ** ≈ дуалаушылық, сиқыршылық, көз байлаушылық.

ХОВСДО-Х дуалау, сиқырлау, көз байлау.

ХОВСЛО-Х дуалық iстеу, сиқырлық iстеу көзiн байлау.

ХОВСОРГОН өсекшi: қайбаткер; ≈ **хүн** өсекшi адам.

ХОВСОРЧ өсекқумар, өсекшiл.

ХОВСРООЧ қ. ховч.

ХОВСРО-Х өсектеу, шағыстыру, қайбаттау.

ХОВХ I жертабан (балық).

ХОВХ II (күшейткiш сөз) сырт, тарс, сарт; қорқ, сорп; ≈ **татах** ірге тарту; ≈ **қохих** сарт еткізу, ұрып қалу; ≈ **зорех** қорқ еткізу, сорп еткізу.

ХОВХИ ойкыла қашау; ойкыла сүргі, доғаша сүргі; ≈ **ор заса** ойкыла қашаумен жөндеу; ≈ **харуул** ойкыла сүргі.

ХОВХИДО-Х ойкыла қашаумен жөндеу, доғаша сүргімен сүргілеу.

ХОВХИДУУЛА-Х ойкыла қашаумен жөндеу, доғаша сүргімен сүргілеу.

ХОВХИЛ шұңқыр өзен; замбын ≈ жолдың шұңқыр өзегі.

ХОВХИНО-Х жүгірісу, шұңытасу, жік-жанар болу, қызыл танау болу; **битгiй** ≈ сд бай шұылдаспай-ақ қой; жік жанар болмай-ақ қой.

ХОВХЛО-Х қопару, ақтару; қазу, ою; **шингтээ** ≈ нақышын қопару; **хэр-зөн** ≈ қн ою.

ХОВАЛУУЛА-Х қопарту, ақтару; қаздыру, ойғызу.

ХОВХОРХОУ қопарынды, ақтарынды, қазынды, ойынды, қопарылған нәрсе.

ХОВХРО-Х I қопарылу, қопсу, ақтарылу; қазылу, ойылу; **цаас нь** ≈ **чээ** қағазы қонысып кетiштi; ☆ **дэр ховхрөх** қақырық жібу, қақырық түсу.

ХОВХРО-Х II (көне) қайту, қайтып келу; ≈ **сон эхнэр** қайтып келген әйел.

ХОВХРУУЛА-Х I қопарту, қонысыту, ақтарту, қазғызу, ойғызу.

ХОВХРУУЛА-Х II (әйелдi) қайтару, қайтарып жіберу.

ХОВХЧИС қ. халцгай I.

ХОВХЧИ-Х қопарғылау, қоныста беру, ақтарғылай беру; қазғылай беру; ойғылай беру.

ХОВХЧУУЛА-Х қопарғылату, қоныста бергізу; ақтарғылата бергізу; қазғылата бергізу; ойғылата бергізу.

ХОВЧ өсекшi, өсекшiл, қайбатшыл; ≈ **хүн** өсекшi адам.

ХОВЧДО-Х өсек болын кету, өсекке айналу.

ХОВЧХОН өсекшiлдеу, қайбат айтқыш.

ХОВШИ-Х сөз көбею, сөз ұлғаю.

ХОВШУУР сөзге өлермен, сөз құмар, сөзге әуес; ≈ **өвгөн** сөзге өлермен қарт.

ХОГ I 1. боқтық, қоқтық, көр-жөр; үйiндi қоқыс; ≈ **новш** көң-қоқыр; ≈ **ийн хайрцаг** боқтық салғын; ≈ **ийн лүү** күл-қоқыр жөшiгi; ≈ **тарих** боқтық шаңу; 2. ұнтақ, үгiндi, қоқым; **талхы** ≈ панның ұнтағы; **өвсний** ≈ шөптің қоқымы; 3. **ауыс** жаман, нашар; ≈ сәг түкке тұрмайтын; ☆ **хог дөв** майдың торғасы.

ХОГ II: хог хий-х ұйқы келу, қалғып кету.

ХОГГҮЙ I боқтықсыз, таза, боқтығы жоқ.

ХОГГҮЙ II біржола, түгелдей, жаппай; әбден, толық, **өвчин** ≈ **эдгэх** ауру әбден жазылу.

ХОГЖРО-Х қ. ховхрох.
ХОГЖРУУ қайызғақ; ≈ унах қайызғақ түсу; ярны ≈ жарашың қайызғары.

ХОГЖРУУЛА-Х қ. ховхруулах.
ХОГЖРУУТА-Х қайызғақтану, қайызғақ түсу.

ХОГЖРУУТУУЛА-Х қайызғақтандыру, қайызғақ түсіру.

ХОГДО-Х (мал) қаптап жайылу.
ХОГЛУУЛА-Х (малды) қаптатып жаю.

ХОГРО-Х ұнтақтану, үгілу, қоқымдану.

ХОГТОН I 1. бөқтықты, қоқтықты, бөқтығы бар; 2. ұнтақты, үгінділі, қоқымы.

ХОГТОМ II дәулетті, ішті; көр-жөрлі.

ХОГТО-Х 1. бөқтықтану, қоқтықтану, бөқтығы көбію. 2. ұнтағы көбею, үгінділі көбею, қоқымы көбею.

ХОГЧ(ЕН) бөқтық тазалаушы, қоқтық тазалаушы, сыпырушы.

ХОГШИЛ I. (үй) жиһаз, бұйым, мүлік; гөрийн ≈ үй жиһазы; сангийн эд ≈ қазына мүлік, қоғам дәулеті; ≈ сайтай тасалғаа жиһазды болме, көп бұйымды болме; 2. дәулетті, ауқатты; ≈ той айлау қатты үй.

ХОГШИЛЖИ-Х 1. жиһаздану, бұйымдану, мүліктену; 2. дәулеттену, ауқаттану.

ХОГШИЛЖУУЛА-Х 1. (үйді) жиһаздандыру, бұйымдандыру, мүліктендіру; 2. дәулеттендіру, ауқаттандыру.

ХОГШИ-Х I бөқтықтану, қоқтықтану, бөқтық болу, қоқтық болу.

ХОГШИ-Х II дәулеттену, ауқаттану; жиһазы молану, бұйымдану, мүліктену.

ХОД I іріктелмей, бөгелмей, бөгетсіз; ≈ түйк іріктелмей жығыру.

ХОД II үнемі, ұдайы, үздіксіз, ылығи; ≈ хөзгөз байх үнемі жағу беру.

ХОД III ықылған тырқ (одағай сөз); ≈ ≈ хийх ықылған қағ; тырқ тырқ күлу.

ХОДООД I жұмысшақ; ≈ ны шүүе жұмысшақ сілекей; ≈ муудах жұмыршақты ас қорғнау.

ХОДООД II ташын тор; зағас барих ≈ бағық сүзетін талшық тор.

ХОДХИ-Х шегінін қалу, жарқ беру.

ХОЕР 1. екі; ≈ бөзге екі бота; бид ≈ екеуміз; 2. мен, бей; нар сар ≈ күл мен ай; ☆ хоёр чавхдаст қос ішекті (күй аспабы); ☆ хоёрын хоеронд шала, талық емес; жоқтың қасы, аты ғана; екі сөзден, не онда, не мұнда емес; ☆ хоёр тал 1) екі жаны; 2) жағы, бөлегі; 3) екі ұшты, дүдәмал, бейтарап; ☆ хоёр мүлғий дуран қос көз дүргі; ☆ хоёр нуурған екі беткей, жалтақой, тұрғексе; ☆ хоёр гартай арамза, ала; ☆ хоёр не хөзгөзх туысынан айрылу, ағайынан айырау; ☆ арье яс хоёр тері сүйкей ғана, жүдеген, арыған, арған; ☆ хоёр төлең қос бейне, қос тұл-

ға; ☆ хоёр шарға қос шырақ (жұлдыз); ☆ хоёр нутағт қос мекенді (бақа т. б.); ☆ хоёр амт хорхой қос ауызды құрт.

ХОЕРДО-Х 1. (көңіл) алаңдау, бөліну, алаң болу; сэтгэл ≈ көңілі алаңдау, ала көңіл болу; 2. (іс әрекет) қайталау; ≈ н гуравдан екі қайта, үш қайта.

ХОЕРДОХЪ екінші; ≈ өдер екінші күні; ≈ ээли екінші көзек.

ХОЕРДУГААР екінші; ≈ сар екінші ай, ақпан; ≈ зэргийн екінші дөрежелі.

ХОЕРДУУЛА-Х 1. (көңілі) алаңдау, бөлу, алаң қылу; 2. (іс әрекет) қайталау.

ХОЕРЛО-Х 1. екеу болдыру; 2. қ. хоёрдох; 3. қабақтау.

ХОЕРЛОХҮЙ алаңдамау, ала көңіл болмау.

ХОЕРЛУУЛА-Х 1. екеулеттіруге; екеу болдыру; 2. қ. хоёрдуулах.

ХОЕРТ 1. екілі, екі саны бар; 2. екінші.

ХОЕРТАА екі рет, екі қайта.

ХОЕРТОЙ 1. екілі; 2. екіде, екі жаста, екідегі, екі жастағы; ≈ хүүхэд екідегі бала, екі жастағы бала.

ХОЕРТОХ екеулену, екеу болу, қабақтасу; юм ≈ ж харагдах нөрсө екеуленіп көріну.

ХОЕРТУУЛА-Х екеулендіру, екеу болғызу, қабақтастыру.

ХОЕРХОН екеу ғана, екі-ақ; ≈ хүн екі-ақ адам; дөнгөн; ≈ екеу ғанасы; ≈ төлгой мал екі-ақ басты мал.

ХОЕУЛ екеу; ≈ аа екеуі; бид ≈ біз екеуміз; ≈ ангий нь екеуін де; ≈ анд нь өгөх екеуіне де беру.

ХОЕУЛХАН екеуі ғана, екеу ғанасы; бид ≈ аа екеуміз ғана; гөрт ≈ аа үйде екеу ғанасы.

ХОЖГОР (бас) ташпа, таз, жалтыр, қотыр; ≈ төлгой қотыр бас, басы таз; дөлоон ≈ нэг можгор жеті ташпаң бір маспаң; =тоғыз төчкылдақ, бір піңкілдек; ☆ хожгор яр ірінді жара.

ХОЖДОМТГОЙ (жұмыстан) үзгіш, қалғын кешіккіш.

ХОЖДОО-Х қалтырту, үзгізу, кешіктірту.

ХОЖДО-Х қалу, үзілу, кешігу; ажлаас ≈ жұмыстан қалу; цагаасаа ≈ уақытынан кешігу; ☆ чи хожид өшір үнінді, дыбысыңды шығарма.

ХОЖДУУЛА-Х қалтыру, үзгізу, кешіктіру.

ХОЖИГДО-Х ұтылу, жеңілу; хожих ≈ уту, ұтылу.

ХОЖИГНО-Х сылдырау; ус ≈ су сылдырлап ағу.

ХОЖИД соң, кейін; урьд ≈ бұрын соңды.

ХОЖИИЛГО-Х 1. (бас) тазыландыру, жалтырау; 2. (орман, ағаш) селдірету, сирету.

ХОЖИИ-Х 1. (бас) тазылану, жалтырау; 2. (орман, ағаш) селдірету, сир-

еу.
ХОЖИМ кейін, көпешекте, кейінір-ек. боламаңға; ≈ хойно кейінгінде, келешекте.

ХОЖИМДОЛ кешігіе, кідіріс, қалыс; кешігу, кідіру, қалу.

ХОЖИМДО-Х кешігу, кідіру, қалу; ≈ ирэх кешігін келу; ≈ од байх кешіге беру.

ХОЖИС тауың.

ХОЖИ-Х ұту, жону; ≈ шахах ұтуға таяу.

ХОЖОО қ. хожжоо.

ХОЖОС қ. хожжос.

ХОЖУУ кеш, жай, кейін, соңында; кешігу, кідірін, қалын; ≈ ирэх кеші келу; ≈ мэдэх койын білу.

ХОЖУУДА-Х кешігу, жайға қалу, кейіндеу, кідіру, қалып кету.

ХОЖУУДУУЛА-Х кешіктіру, жайға қалтыру, кейіндеу, кідіру, қалтырын қою.

ХОЖУУЛ түбір; модны ≈ ағаштың түбірі.

ХОЙ майшабақ.

ХОЙГ түбек; Қырымның ≈ Қырым түбегі.

ХОЙГУУР 1. (той) теріскейі, теріскей жағы, арт жағы; уулың ≈ явах таудың теріскей жағымен жүру; 2. арт жағы, боксе жағы; мөрелы олмыт ≈ татах ат айылан шаптай тарту; 3. (уақыт) кейін, артынан, соң; чамайыг явсан ≈ сен кеткен соң.

ХОЙГУУРДА-Х арттап кету, арт жағына кету, боксе жағына кету, кейіндеп кету.

ХОЙГУУРДУУЛА-Х арттағып жіберу, артына жіберту, кейіндегін жіберу.

ХОЙГУУРЛА-Х кейіндеу, кейін қалу, соңына қалу.

ХОЙД хойд (жоңғалдың бір руы).

ХОЙЛГО койма, аруақ ешкі; (көне заманғы өлікпен бірге көмілген дүние мүлік).

ХОЙЛГОЛО-Х коймалау, аруақ ешкі көму.

ХОЙЛОГ ұлар (құс).

ХОЙМОР (уй) тор; гәрийн ≈ киіз үйдің төрі.

ХОЙНО 1. (бағыт) солтүстік; ≈ ос ирсән солтүстіктен келген; 2. (мекен) арты, соңы; ≈ ос явах артынан кету; ≈ ос нь дагах артынан еру; ≈ хоцрох соңында қалу; 3. (уақыт) соң, кейін, артынан; явсан ≈ кеткен соң; урд ургасан чихнээс ≈ ургасан эвэр бұрын шыққан хулақтан соңғы шыққан мүһіз озар; ☆ ниргәсэн хойно хаширах жәу кеткен соң қылышың суға шабу; өткен іске опық жеу; ☆ өнгөрсөн хойно үгләх өткен іске опық жеу; ☆ хунһий хойно өрох іске тиіп қашу, жалқаурау; ☆ омиә хойно нь явах 1) септігін тигізу; 2) жарамсақсу, жалпылдау, жағымпаздану.

ХОЙНОГШ қ. хойш.

ХОЙНОГШИД қ. хойшид.

ХОЙНОДО-Х 1. (мекен) артына түсу, соңында қалу; 2. (уақыт) кеш қалу, кешігу, жайға қалу, соң қалу, кейін қалу.

ХОЙНОДУУЛА-Х 1. артына түсіру, соңында қалтыру; 2. көшпе қалтыру, кешіктіру, жайға қалтыру, соң қалтыру, кейін қалтыру.

ХОЙРГО жалқау, еріншек; залхуу ≈ еріншек жалқау.

ХОЙРГОДО-Х жалқауран кету, еріншектеп кету.

ХОЙРГОЛО-Х жалқаурау, еріншектеу; ≈ од хойы суух жалқаурап кейін тарту.

ХОЙРГОХОН жалқауырақ, еріншегірек.

ХОЙРГОШН-Х жалқаусу, ерін; ≈ ын хәрәггүд жалқаусудың қажеті жоқ.

ХОЙРГОШУУЛА-Х жалқаусыту, еріншү.

ХОЙТ 1. (бағыт) солтүстік; ≈ зүг солтүстік жақ; 2. арты; визәнийн ≈ бүүрәг ерлің артқы насы; ≈ хөл артыны аяқ; 3. келесі, келер, кейінгі; ≈ ын өдөр келесі күч; ≈ жыл келер жыл; ≈ ын ≈ жыл келесінің келер жылы; ☆ хойт үе келенек ұрпақ, болашақ ұрпақ; ☆ хойт энәг огей өси; ☆ хойт эх огей шене; ☆ хойт нь буух жолдасы түсу (босанган әкел) ☆ хойт мөә о дүние, өлген соң, о жалған; ☆ хойт төрәт о дүниедегі түсе; ☆ хойт нас о дүниеге барған соң, өлген соң.

ХОЙТОН келесі жыл, келер жыл; ≈ гоәс эхләх келесі жылдан бастау.

ХОЙТХИ 1. артқы, арт жақтағы; ≈ уул артқы тау; ≈ зам артқы жон; 2. кейінгі, артындағы, артында тұрған; ≈ эәлх кейінгі көзек; 3. (әйел) жолдасы; ≈ нь буух жолдасы түсу; ≈ нь түдәх жолдасы түспеу.

ХОЙХИО 1. арт жаққа (ғана); арт жақ; ≈ явах арт жақпен жүру; 2. соңырақ, кейінірек; кейін, соң; ≈ ирэх соңырақ келу, соң келу.

ХОЙХИУУР артында гана, арт жағында гана; дөнгөж ≈ сол артында гана, тап артында.

ХОЙЧ келенек, болашақ; ≈ ийг залғамжлах көпешегін жалғастыру; ☆ хейч өдөр кейін, келенекте; ☆ хейчинн хүн келенек адам, болашақ адам, кейінгі ұрпақ.

ХОЙШ 1. (уақыт) кейін, соң, артынан, соңынан; аяллыт ≈ тәбиқ жууықты кейінге қалдыру; дүзәсамәз ≈ Шт-кеннен соң, аяқтаған соң; 2. болғандықтан, себепті; -дықтан, -діктен; ирэх-ээс ≈ келетін болғандықтан, келетін-діктен; 3. солтүстік, артқа; ≈ оо явах солтүстікке қарай кету, арт жаққа қарай кету; ☆ хойшоә яарах арт жағына алаңдау, арт жағына асығу; ☆ надаас хойш 1) мен өлген соң, мен о дүниеге кеткен соң; 2) мен жоқта; ☆ хойшоо явах ілгері баспау, маңғылау, ісі ен-

беу; ☆ **хойшоо** х.рах откенин еске түсүрү; бастан кешкенин кайта еске түсүрү; ☆ **хойш бай**, = **хойшоо бай** жол бер. жолды босат; ☆ **хойш белох**, = **хойшоо белох** жол беру. жолды босату; ☆ **хойш нь хийх**, = **хойшоо хийх** 1) жұмысты аяқтап тастау, істі бітіріп тастау; 2) дүниө мүлік жинау; ☆ **хойш суух**, = **хойшоо суух** жұмыстан ериншектен бас тарту. жұмыстан бүталақтап бас тарту.

ХОЙШҮҮ 1. түбүн ойламайтын, көз алды, келешектээ. ≈ **хүн** түбүн ойламайтын адам; 2. бері, ішінде, дейін; **сарыт арвазас** ≈ айдың онынан бері.

ХОЙШДО-Х 1. (*уақыт*) кейіндеу, кешігу; 2. (*мекен, орын*) артына кету, арт жагына түсү.

ХОЙШДУУЛА-Х 1. (*мезгил*) кейіндеу, кешіктіру; 2. (*мекен, орын*) артына кетіру, арт жагына түсіру.

ХОЙШИД 1. (*уақыт*) кейін, мунан кейін, бұдан соң, болашақта; 2. (*мекен*) кейингінде, кейингі ретте; ≈ **тохиолдох** кейингі ретте кездесер.

ХОЙШИЛДО-Х 1. (*жылақының*) артыкы аягын түсау. 2. кейиншектету.

ХОЙШИЛДУУЛА-Х артыкы аягын түсату.

ХОЙШЛОГДО-Х кейіндетілу, кейинге калтырылу.

ХОЙШЛОГОГУИ қ. **хойшгүй**.

ХОЙШЛОГОТОИ алдын ойлайтын, келешегін ойлайтын, болжамды, бағдарлы.

ХОЙШЛО-Х 1. (*багыт*) солтүстікке беттеу, арт жаққа беттеу; 2. шегіну, кейін бұрылу, кайта беттеу; 3. (*уақыт*) кейіндеу, шегерілу, кейинге қалу; **явахыт** ≈ жүруді кейіндету; 3. (*жұмыс, іс*) баяулау, жайлау, бәсеңдеу.

ХОЙШЛОШҮҮ (*іс, жұмыс*) кезекті, тығыз, асығыс, кідіруге болмайтын.

ХОЙШЛУУЛА-Х 1. солтүстікке беттеу, арт жаққа беттеу; 2. шегіндіру, кейін бұрылу, кайта беттеу; 3. (*уақыт*) кейіндету, шегеру, кейинге қалдыру, кешіктіру.

ХОЙШЛУУШҮҮ қ. **хойшлөшгүй**.

ХОЙШТО-Х (*уақыт*) кейиндей беру, шегоріле беру, кейинге калтырылу.

ХОЙШХИ 1. қ. **хойтхя**; 2. кейингі, келесі; ≈ **ажыл** келесі жұмыс.

ХОЙШХОН 1. (*орын*) артына ала, арт жагына таман; ≈ **суух** артына ала отыру; 2. (*уақыт*) кейінірек, кейіндеу, артынан іле шала.

ХОЛ I 1. алыс, ұзақ, жырақ, шалғай, қашық; **алс** ≈ алыс шалғай; ≈ **шидөх** алысқа лақтыру; ≈ **оос** **харах** алыстап қарау; ≈ **явах** ұзақ кету; ☆ **ертендин гурван хол** жинандагы үш ұзақ (*ашыққан адамға күн ұзақ, арықтаған атқа жер ұзақ, дараланған адамға дос ұзақ*); 2. әлде қайда, әжептәуір, недәуір; ≈ **зузаан** әжептәуір қалық; ≈ **хурдан** әлде қайда жылдам; 3. *ауыс*. болашақ, келешек; ≈ **ыг** **харах** бола-

шақты болжау; ≈ **ын** **бодлого** болашақ саясат.

ХОЛ II (*дыбыс*) лақлақ, қол-қол; **ус хийхэд** ≈ ≈ **хийх** су құйғанда лақлақ егу.

ХОЛВИ (*күшейтпелі сөз*) бұлт, жылп ≈ **үсрэх** бұлт етіп ыршып кету.

ХОЛБИЛО-Х қ. **холбйруулах**.

ХОЛБИРО-Х 1. бұлт егу, жылп ету; **мөрін дээрээс** ≈ аттан бұлт етіп ұшып кету; 2. бұлтарту, жалтару; ≈ **н** **зайлах** бұлтартып қашу.

ХОЛБИРУУЛА-Х 1. бұлт еткізу, жылп еткізу; 2. бұлтарту, жалтару.

ХОЛБИЧИ-Х қ. **холбйрох**.

ХОЛБОГДОЧ 1. (*іс, жұмыс*) қатысушы, кірісуші, араласушы; ≈ **этгээд** қатысушы адам; 2. (*қылмыс*) байланысушы, шатысушы, ілігуші; **хэрэгт** ≈ қылмысқа шатысушы.

ХОЛБОГДОЛ байланыс, қатыс; ≈ **их** көп қатысы бар; ☆ **ач** **холбөгдол** маңыз, мән; пайда.

ХОЛБОГДОЛҮИ қатыссыз, байланыссыз, қатысы жоқ, байланысы жоқ; ≈ **хэрэг** қатысы жоқ іс.

ХОЛБОГДОЛТОИ байланысты, қатысты; **оцдгой учир** ≈ **болох** ереше маңызға ие болу.

ХОЛБОГДО-Х 1. (*іске*) қатысу, кірісу, араласу; 2. (*қылмыс*) байланысу, шатысу, ілігу; **хэрэгт** ≈ қылмысқа байланысу.

ХОЛБОГДУУЛА-Х 1. (*іс, жұмысқа*) қатыстыру, кірістіру, араластыру; 2. (*қылмысқа*) байланыстыру, шатыстыру, іліктіру.

ХОЛБОГО I 1. сылдырауық (*баланың ойыншығы*); 2. (*балық*) қолбақ, қопак, қайтқы.

ХОЛБОГО II шылдырмақ (*бақсылар, ойнайтын даңғара ішіне салып, шылдыргүлдір дыбыс шығаратын; жұртты адамның пәле-қала, дерт дербесін ұшырады деп сендіретін, түйіскен ұзын шығырық темір*); ≈ **гүйлгэх** шылдырмақтен ұшықтау.

ХОЛЕБОГОДО-Х шылдырмақ шылдырлату.

ХОЛБОЛДО-Х түйісу, ұштасу, қосылу.

ХОЛБОЛДУУЛА-Х түйілістіру, ұштастыру, қосып жіберу.

ХОЛБОО 1. мойыншақ, қоспақ; ≈ **той тугал** мойыншақты бұзау; қосақтаған бұзау; **суран** ≈ қайыс мойыншақ; **дээсэн** ≈ жіп мойыншақ; 2. *ауыс*. қатынас, байланыс; ≈ **харилцаа** қарым-қатынас; ≈ **тасрах** қатынас үзілу; ≈ **зузаатгах** қатынасты күшейту, мықты қатынас жасау; ≈ **барих** қатынас жасау; хабар беру, тіл жеткізу; 3. *ауыс*. одақ; ≈ **ны улс** одақтас республика; ☆ **чөдөр холбоо** шынжыр бау; 4. *ауыс*. қатыс, іліктестік; **ямарч** ≈ **гүй** ешбір қатысы жоқ.

ХОЛБООГҮИ 1. мойыншақсыз, қос-

наксыз; 2. *ауыс*. қатынассыз, байланыссыз; қатынасы жоқ, байланысы жоқ; 3. *ауыс*. (*іске*) қатыссыз, қатысы жоқ.

ХОЛВООС жалғау, байлау, түйін; ≈ **сайтай** түйіні берік.

ХОЛВООТ 1. қ. **холбоотөй**; 2. одақтас; ≈ *улс* одақтас ел.

ХОЛВООТОН 1. қатынасты, байланысты; 2. қатысты, байланысты, қатысы бар; *чамд* ≈ саған қатысы бар.

ХОЛВООТОН одақтас, серіктес, сыбайлас; *хань* ≈ сыбайлас серік; ≈ *улсууд* одақтас елдер.

ХОЛВООЧИН қатынас жасаушы, байланысы, қатынас қызметкері.

ХОЛВО-Х 1. түйістіру, ұштастыру, қосу, жалғау, қоспақтау; *олсоор* ≈ жіппен қосақтау; *хүзүүгээр нь* ≈ *сон хоёр тугал* мойнынан қосақтаған екі бұзау; 2. қосу, біріктіру, үйлестіру; *үсэг* ≈ *н унших* әріптерді қосып оқу; ☆ *зуузай холбох* нықтау, қатарласу, теңесу; ☆ *хоёр сэтгэл холбох* көңілі қосылу, ғашық болу; ☆ *ураг холбох* бас қосу, үйлену, бас құрау; ☆ *хушуу холбох* сыбып-нүбір сөйлесу, күңгілдесу; ☆ *толгой холбох* 1) бас қосу, үйлену; 2) (*өлөң*) бірыңғай әріптермен бастау.

ХОЛБУУЛА-Х 1. жалғастыру, түйістіру, ұштастыру, байланыстыру; 2. қ. **холбодох**.

ХОЛГО-Х қажалу, мұжылу, қажау; ≈ *ж шалбалак* қажалып сыдырылу; *хөл* ≈ *аяк* қажалу, аяқты қажау.

ХОЛГУУЛА-Х қажату, қажалту, мұжылту.

ХОЛГҮҮ алыс емес, ұзақ емес, жақын, таюу; *айл* ≈ *ауыл* алыс емес; ≈ *газар* жақын жер.

ХОЛДАХИН алыстағылар, алыс жердегілер.

ХОЛДАХЬ алыстағы, шалғайдағы, жылақтағы.

ХОЛДО-Х 1. алыстау, ұзау, жырактану, шалғайлану; *ойргох тусам* ≈ *од байх* жақындаған сайын алыстай беру; *гэрээсэ* ≈ *ж үзээгүй* үйінен ұзап шықпаған; 2. (*қатынас*) алшақтау, даралану, ошаулану.

ХОЛДУУЛА-Х алыстату, ұзату, жырактану, шалғайландыру.

ХОЛИГДО-Х араластырылу, бытыстырылу.

ХОЛИГЧ араластырушы, бытыстырушы.

ХОЛИДМОЛ араласпалы, араласқан бытыскан.

ХОЛИДДО-Х 1. араласу, бытысу, былығу; *чхэр тос нь* ≈ *шекер мен майы* араласу; 2. бірігу, қосылу.

ХОЛИДДУЛА-Х 1. араластыру, бытыстыру, былықтыру; 2. біріктіру, қосып жіберу.

ХОЛИЛТ араласым, қосым; араластыруым қосым.

ХОЛИЛЦО-Х араласу, қосылып ке-

ту, бірігу, бірігіп кетуі.

ХОЛИМ (*өсімдік*) жүгеріге ұқсас дақыл; ☆ *холим* *дас* сылбы қар.

ХОЛИМОГ араласпалы, қоспалы, араласпа, қоспа, аралас; ≈ *хоол* араласпалы тамақ; *адуу үхэр* ≈ жылқы сиыр аралас.

ХОЛИМОЛ қоспалы, араласпалы, қосылған, араласқан; ≈ *тос* қоспалы май; ≈ *тариа* араласқан егін.

ХОЛИО араласпа, қоспа, қатық; ≈ *хийх* қатық жасау; *хоолны* ≈ тамақтың қоспасы; ≈ *сайтай* қатығы жақсы.

ХОЛИОС (*ас, тамақ*) қоспасы, қатығы, араласпасы.

ХОЛИ-Х 1. қосу, араластыру; *тос* ≈ май араластыру; ≈ *сон тос* 1) араластырылған май; 2) *жент*; 2. бытыстыру, шатыстыру; ≈ *ж зрих* шатыстырып айту.

ХОЛОМДО-Х (*балықты*) шала қақтау.

ХОЛСЛОГ (*күс*) сарша, сар жапалақ.

ХОЛТ (*күшейтпелі сөз*); ≈ *татах* жүла тарту, жулқып қалу; ≈ *цсних* ұрып қалу, соғып қалу.

ХОЛТЛО-Х 1. сыдырғылау, сыдыру, сыпыру; *холтос* ≈ қабығын сыдырғылау; ≈ *од байх* сыдырғылай беру; 2. дәрмені келу, әлі жету, халы келу; *тэр ажлыг* ≈ *байгаа* сол жұмысқа дәрмен келе берген.

ХОЛТЛОХҮЙ (*іске, жұмысқа*) дәрмені келмеу, әлі жетпеу, халы келмеу; ≈ *ажил* әлі жетпейтін жұмыс.

ХОЛТЛУУЛА-Х 1. сыдырғылау, сыдырту, сыпырту; *холтес нь* ≈ қабығын сыдырту; 2. (*іске, жұмысқа*) дәрменін келтіру, әлі жеткізу, халын келтіру.

ХОЛТОРХОЙ (*ағаш*) сыдырылған, жалғанап.

ХОЛТОС қабық; *модны* ≈ *ағаштың* қабығы; ≈ *түлэх* қабық жағу; ☆ *холт-сон кенэг сүттген* (*өсімдік*).

ХОЛТОСЛО-Х қабықтау, қабығын аршу, қабығын сыдыру; ≈ *сон мод* қабықтаған ағаш.

ХОЛТОСРО-Х қабығын сыдырылу, қабығы босау.

ХОЛТО-Х алыстау, ұзау, қашықтау, жырақтау; *холт* ≈ *сөр барза нь* *харагдахгүй болох* алыстай алыстай бараны көрінбей кету.

ХОЛТРО-Х (*қабық*) қосыу, түлеу; *холтос* ≈ *н унах* қабығы қосып түсу.

ХОЛТЧИ-Х 1. қосып беру, түлей беру; 2. қосып түсу, түлей түсу.

ХОЛТЧУУЛА-Х 1. қосымта беру, түлете беру; 2. қосымтал түсіру, түлетіп түсіру.

ХОЛХГОНО-Х қолқандау, қолқаң қағу, қолқылдау.

ХОЛХГОР қолқаң қолқыған, қолқақ, қолқылдақ; ≈ *гэдэс* қолқыған қабын.

ХОЛХИ I алыстағы, ұзақтағы; ≈

уул алыстагы тау.

ХОЛХИ II 1. қолқы, кең; 2. қолқылдау, босау, көну; **хадаас нь** ≈ болох шегесі босап кету.

ХОЛЖИВЧ (тех.) төлке; **Үрлән** ≈ домалақ төлкелер; ≈ ийн завод төлке өндіретін завод.

ХОЛХИДО-Х қолқылдау, қолпылдау, кеңш босау; ≈ **эд сугарч ойчих** қолқылдап суырылып түсу.

ХОЛХИДУУЛА-Х қолқылдату, қолпылдату, кеңейтіп босату.

ХОЛХИНДОГ 1. (етік) қоңылтаяқ, қоңылтақ; **гүтал** ≈ **өмсох** егікті қоңылтаяқ кию; 2. қолқылдақ, қолқақ, қолқан, кең; **углуурга нь** ≈ **болчихжээсү**ғындырғысы қолқылдап кетіпті.

ХОЛХИУЛА-Х 1. қолқылдату, қолқақтау, сылқылдату; 2. ауыс. сенделту, сандалту, теңселту, теңирету.

ХОЛХИ-Х 1. қолқылдау, қолқақтау, сылқылдау; **углуурга нь сулдан** ≈ сұғындырғысы босап қолқылдау; 2. ауыс. сенделу, сандалу, теңселу, сенделіп жүру, сандалып жүру; **хүн** ≈ **ж байдаг** газар адамдар сенделіп жүрегін жер.

ХОЛХСВЧ (тех.) төлке, қолпаш; ≈ нум илек қолпаш темір.

ХОЛХОЙЛГО-Х 1. (ыдыс) қолқиту, қолқайту, теңкіту; 2. (семіздік) шардиту, шардайту, шермиту, қампайту.

ХОЛХОЙ-Х 1. (ыдыс) қолқию, қолқаю, теңкію; 2. (қарын) шардию, шермию, шардаю, қампаю; **гэдэс нь** ≈ **ж таргатак** қарын шардып семіру.

ХОЛХОЛЭО-Х 1. (кеңдік) қолқылдау, қолқаңдау; 2. (іші, қарны) шардаңдау, шермендеу, шардаң қағу.

ХОЛХОЛЭУУЛА-Х 1. қолқылдату, қолқаңдату 2. (ішін) шардаңдату, шермендесту, шардаң қақтыру.

ХОЛХОН I алыстау, ұзақтау, алысырақ, ұзағырақ, жырақтау, шалғайлау.

ХОЛХОН II (ыдыс) қорқ; ≈ **хих** қорқ-қорқ; еті.

ХОЛХЬ қ. холхи I.

ХОЛХОРХОЙ қ. холторхой.

ХОЛХРО-Х қ. холхрор.

ХОЛХРУУ қолқы жарғақ; жарыту, тілну; **салхинд явсаар нүүр** ≈ **идэж орлх** желде жүре-жүре белі қиғақтанып кету; ≈ **ны тес** қиғақтың майы.

ХОЛХРУУТА-Х қиғақтау, жарғақтау, жарыту, тілну; **гар** ≈ қол қиғақтанып кету.

ХОЛЧ I 1. (ар) ұзақшыл, алысшыл; ≈ **морь** ұзақшыл ат; 2. болжағыш, байқағыш, болжамды, сұңғыла; ≈ **хүн** болжамды адам; ≈ **бодлогогүй** болжамсыз; **ноз аидын** ойлайтын; ☆ **холч бяззуухай** сайпауық (қус).

ХОЛЧИРГОН 1. жалтақой, жалтақ, бұлтарғыш, табансыз; 2. жеңілтек, елпен.

ХОЛЧЛО-Х 1. ұзаққа тарту, алысқа беттеу; ≈ **н явах** ұзаққа тартып кету; 2. ауыс. ұзақты болжау, алыстан бай-

қау; ≈ **н бодох** ұзақтан ойлану, алыстан болжау.

ХОЛШОО-Х алыссыну, ұзақсыну; алыссу, ұзақсу.

ХОЛЫС (гері) балық жарғақ.

ХОЛЫЦ қоспа, араласпа, қатық; **хоолны** ≈ тамақтың қоспасы; ≈ **той** алт қоспасы бар алтын.

ХОЛЫЦОЛДО-Х араласу, қосылып кету, араласып кету.

ХОЛЫЦОЛДУУЛА-Х араластыру, қосып жіберу, араластырып жіберу.

ХОЛЫЦОНГУИ 1. (нәрсе) қоспалы, араласпалы, қоспаланған, араластырылған; ≈ **юм** қоспалы зат; 2. (өң) алашұбар, аламыш, ала-құла, ала-шабыр. ≈ **өнгө** өңі ала-құла, аламыш оң; 3. ауыс. (мінез) аумалы-тұрақсыз аумалы-төпелі, бірде олай, бірде бұлай; ≈ **зан ааш** аумалы-төпелі мінез.

ХОЛЫЦО қ. холюю.

ХОЛЫЦООГУИ қоспасыз, араласпасыз, таза, ыңғи, ыңғай; ≈ **алт** таза алтын; ≈ **мах идэх** ыңғай ет жеу; ≈ **мон** тап-таза; өзі ғана.

ХОЛЫЦООТОЙ қоспалы, араласпалы, қоспасы бар; араласпасы бар; ≈ **монгө** қоспасы бар күміс; ≈ **эд** қоспалы зат.

ХОЛЫЦО-Х қ. холиялдох.

ХОМ I (анат.) қом, қомдық; **тэмээний** ≈ түйеңнің қомы, түйе қомдығы (түйеңнің жоға майы).

ХОМ II 1. (жүк) қом, өрнш киіз, белдік киіз; **тэмээний** ≈ **хих** түйеге қом істеу; ≈ **росон тэмээнд ачаа ачих** қомдаған түйеге жүк арту; ≈ **ын бамбай** қом киіз, қом-шом; ≈ **ын ширдэг** қом сырдақ, қом белдік. 2. (арба) мойын тұрғы, қамыт; **тэрэгний** ≈ арбағың мойын тұрғы.

ХОМБОГО (гері ыдыс) көнқап; ≈ **той** ачаа көнқаптағы жүк.

ХОМБОГОР 1. (ауыз) бүрме, қушық, бүріскен, бүрмелі, қушиған, шүрішкен; ≈ **аяга** қушық ауыз аяқ; 2. тік; ≈ **туурай** тік түйек.

ХОМБОЙЛГО-Х 1. (ауызын) бүрмелету, қушиту, бүрістіру, шүріштіру; 2. тікейту, тікшінту.

ХОМБЭО-Х 1. (ауыз жағы) бүрмелену, қушино, бүрісу, шүрішу; 2. тікею, тікшию.

ХОМБЭО көшпап (ыдыс); ☆ **хомбоо** цай сығна шай.

ХОМБОРОЙ құмар (төрт асықты үйіріп тастағанда төртеуі де не бір жағынан, не төрт түрлі жағынан түссе; дәлірек айтқанда төрт асықтан не төрт буге, төрт шіге, төрт ашы, төрт тәйкі түссе; не төрт асықтың бірі буге, бірі шіге, бірі ашы, бірі тәйкі түссе ұпай алатын асық ойыны); ≈ **хях** құмар үйіру; ≈ **буух** құмар түсу.

ХОМБОРОЙДО-Х құмар ойнау.

ХОМБОРОЙЦО-Х қ. хомборойдох.

ХОМГОЛЗОЛГО қомағайлық, мешкейлік, ашқарақтық, обырлық.

ХОМГОЛЗО-Х қомағайлану, мешкейлену, ашқарақтану, обырлану; **бусдын юманд** ≈ біреудің нәрссесіне қызығып қомағайлану.

ХОМГОЛЗУУЛА-Х қомағайландыру, мешкейлендіру, ашқарақтандыру, обырландыру.

ХОМГОР қушық, бүріскен, шүрішкен; ≈ **амтай** заар қушық ауыз құмыра.

ХОМГОРДО-Х қушино, бүрісу, шүрішу.

ХОМГОРДУУЛА-Х қушиту, бүрістіру, шүріштіру.

ХОМГОРХОН қушықтау, қушығырақ, бүрісіңкі, шүрішіңкі.

ХОМЛО-Х қомдану, қом майы шығу.

ХОМНО-Х қомдау, қом шом тарту; **тэмээ** ≈ түйе қомдау; ≈ **сон тэмээнд ачнх** қомдаған түйеге арту.

ХОМНУУЛА-Х 1. қомдату, қом тартқызу; 2. қомдалу.

ХОМОЙЛО-Х қ. **хөмбөйлөх**.

ХОМОЙ-Х қ. **хөмбөйх**.

ХОМООЛ құмақ, құмалақ; **адууны** ≈ жылқының құмағы; **аргал** ≈ құмақ тезек.

ХОМОР қ. **ховор**.

ХОМОРДО-Х қ. **ховордох**.

ХОМРОГО 1. (*аң*) ұтылау, қамалау, қоршау; 2. *ауыс*. кесір, зиян, залал, зардап; ≈ **нд орох** а) ұтылану, қамалану; б) ықпалына кіру, ырықна көну.

ХОМРОГОЛО-Х (*аң*) ұтылау, ұтылап алу, қамалау, қамалап алу, қоршау, қоршап алу; **гөрөсөйг** ≈ жиренді ұтылап алу.

ХОМРО-Х қ. **хөмреголох**.

ХОМС 1. аз, сирек, тарық, шағын; **хор** ≈ өте тапшы; **хөрөңгөр** ≈ адуу айлууд дәулеті аз кәдім ауылдар; 2. олқы, орта, қомыс, кем.

ХОМСДО-Х 1. азаю, сирсу, тартық болу, шағын болу; 2. қомсынү, олқысынү, кемсінү.

ХОМСОДВОР 1. азшылық, тапшылық, сиректік; 2. олқылық, қомсынүшылық, кемсінүшілік.

ХОМСТГО-Х 1. (*нәрсе*) азайту, сирету, тартық болдыру, шағын болдыру; 2. олқыландыру, орталаңдыру, қомыстандыру, кеміту.

ХОМСТО-Х 1. (*нәрсе*) азаю, сирету, тартық болу, шағындау; 2. олқылану, орталану, қомыстану, кему.

ХОМСХОН 1. аздау, сиректеу, тартықтау, шағындау; 2. олқылау, орталау, қомыстау, кемірек; 3. (*дене*) нәзік, кішкентай, биттей, пішкене; ≈ **бнетэй хүүхэд** нәзік денелі бала.

ХОМСШИГ қ. **хөмсхон**.

ХОМСХИ 1. өлермен, жансебіл; ≈ **зантай** хүн өлермен адам; 2. қ. **ховдог**; ☆ **хомхой** дөлек ұшынып кету; ☆ **хомхой хуруу** сұқ қол.

ХОМХОИВОР 1. өлермендеу, жансебілдеу; 2. қ. **ховдогхон**.

ХОМХОИДО-Х 1. өлермендену, жан-

себілдену; 2. қ. **ховдогдох**.

ХОМХОЙЛО-Х қ. **хөмхойлох**.

ХОМХОЙРО-Х 1. өлермендей кірісу, өзегілену, өлердей; 2. аранын ашу, қомағайлану.

ХОМХОЙРУУЛА-Х 1. өлермендей кірістіру, өзегілендіру, өлердей кірістіру; 2. аранын аштыру, қомағайландыру.

ХОМХОЙРХО-Х қ. **хөмхойрох**.

ХОМХРУУ I қ. **хөмхруус**.

ХОМХРУУ II қ. **хөмхруу**; ≈ **хөгирох** қайызғактану, қайызғак түсу.

ХОМХРУУС (*дәнді бақыл*) қауыз, кебек, қабық; **шар будағны** ≈ сөктің қауызы, тарының қауызы.

ХОМХРУУСЛА-Х қауыздау, қабығын аршу, слектеу; **будаагаа** ≈ ж байна бидайын қауыздап жатыр.

ХОН I қ. **өгзөг**.

ХОН II: **хон хон хий-х** (*дыбыс*) қон қон ету, доң доң ету, дүң дүң ету; ≈

≈ **сэн хонх** қон қон еткен қонырау; ☆ **хон хэрээ** құзғын; ☆ **хон өрөв** көкқұтан, ләйлек (*күс*).

ХОНГИЛ қуыс, үңгір, кеуік; **хадны** ≈ жартастың үңгірі; **модны** ≈ ағаштың қуысы; **чкхний** ≈ құлақтың қуысы; **шувууны** ≈ **д зассан үүр** құстың үңгірге салған ұясы.

ХОНГИНО-Х 1. (*дыбыс*) қоңғырлау, дүңғырлау, дыңғырлау; **хонхны** ≈ **сон дуу** қоңыраудың дыңғырлаған даусы; 2. (*жесі*) гуылдеу, дүңдеу; ≈ **төл саахлах** дүңдеп соғу; 3. (*үн, дауыс*) миңгірлеу, күңгірлеу; **дуу нь** ≈ үні миңгірлеу.

ХОНГИНУУЛА-Х 1. қоңғырлату, дүңғырлату, дыңғырлату; 2. дүңдету, гуылдету; 3. (*үні*) миңгірлету, күңгірлету.

ХОНГИО 1. қуыс; ≈ **мөд** қуыс ағаш; ≈ **төмөр** қуыс темір, түтік темір; 2. (*мылтық*) жез; **сумны** ≈ оқтың жезі; 3. *ауыс*. аңы. шыңғырған, шаңқылдаған (*дауыс*); ≈ **дуутай** аңы дауыссыз дауысы шаңқылдаған.

ХОНГО қон, қондық; ≈ **ны хар мах** қонның қара еті; ≈ **шаант** арық жіліктің ойындысы; ≈ **ны шөрмес** татах тілерсек тарамысы тартылу; ☆ **хонгыг** ухах дүре соғу, дүрлеу.

ХОНГОР I (*жылық*) құласыр, сүрқұла; **ухаа** ≈ **морь** құлагер ағ.

ХОНГОР II 1. аққоңыл, ақпейіл, ақнылдақ, жайдары; ≈ **саагатай** амьтан аққоңыл жан, ақкылдақ адам; 2. **нымбатты**, сүйікті, ғашық; ≈ **минь** сүйіктім, сүйсінім; ☆ **хонгор** зул рауағаш (*өсімдік*).

ХОНГОРЦОГ I бір шоқ, бір буда, бір топ; **усан үзмийн** ≈ су жүзімнің бір шоғы.

ХОНГОРЦОГ II (*жүн, шаш*) ұйысқан, бәйланысқан; ≈ **үс** ұйысқан шаш; **нх-ойн** ≈ **суу** иттің ұйысқан құйрығы.

ХОНГОРЦОГ III (*мүз*) сүмелек, сүңгі; ≈ **мөс** сүңгі мүз; ☆ **хонгорцог** пә-

даг шыбыкша гүл, шоқша гүл (өсімдік); ☆ **хонгорцогт** мод шегірінше (өсімдік).

ХОНГОРЦОГЛО-Х 1. (жиынтық) шоқтану, шоқ-шоқ болу, будалану. буда-буда болу, топтану; ≈ **н ургасан жимс** шоқтанып өскен жеміс; 2. өрім-өрім, жемтір-жемтір, пере-пере; **дээлийн хормой** ≈ шапаның етегі өрім-өрім болу.

ХОНГОРЦОГЛУУЛА-Х 1. шоқтандыру, шоқ-шоқ болдыру, будаландыру, буда-буда болдыру, топтандыру; 2. (жыртқық, тозық) өрім-өрім қылу, өрімдеу, жемтір-жемтір қылу, жемтірлеу.

ХОНГОРЦОГТО-Х 1. шоқтану, будалану; 2. (кар) сүңгілену.

ХОНД I жоса; тот; тугалған ≈ қорғасын жоса; **томрийн** ≈ темірдің тоты.

ХОНД II (мал) қорашық, түнсік; ≈ **бууд** көң қорашық; ☆ **хонд шаант** асық жілігі қоң.

ХОНДДО-Х жосалау, жосамен бояу.

ХОНДДУУЛА-Х жосалату, жосамен бояу.

ХОНДЛОИ сауыр, сауырсын; **морны** ≈ аттың сауыры.

ХОНДЛОИДО-Х 1. сауырын сипау; 2. сауырлау, сауырға соғу, сауырға сабалау; 3. (жүк) кейін кету, сауырына кету.

ХОНДЛО-Х қорашыққа түнеу, түнсікке түнеу.

ХОНДОГО I қалақша, белгі; ≈ **шошго** қалақша белгі; **хурдан мориньы** ≈ жүйірг аттың қалақша белгісі; **эмийн** ≈ емнің белгісі.

ХОНДОГО II (ат) керме; **морь уях** ≈ ат байлайтын керме.

ХОНДОГО III кундақ әскер, жарты звод әскер (саны 150-ге жетпейтін әскери бөлшегін көне атауы).

ХОНДРО-Х 1. жосалану, тоттану; 2. көң қорашыққа айналу, көң түнекке айналу.

ХОНЖВОР ұтыс, ұтым; пайда, олжа; ≈ **сугалаа** ұтыс тиражы; ≈ **олох** пайда табу; **ашиг** ≈ пайдалы ұтым.

ХОНЖИГДО-Х 1. (пайдасыздық) ұтылу, пайдасыз қалу; 2. жеңілу.

ХОНЖИГЧ 1. ұтушы, пайдакүнем, пайдашыл, пайдакөр, олжакөр; 2. (сайыс) ұтушы, ұтып алушы, жеңуші.

ХОНЖИЛ қ. **хонжвор**.

ХОНЖИ-Х 1. (нәрседен) ұту, пайда табу, олжа табу, пайда түсіру, олжа түсіру; **худалдаагаар** ≈ саудамен ұту; **ашиг** ≈ пайда түсіру; 2. (ойын) ұту, ұнап алу; жеңу; **шатар тавык** ≈ шахмат ойнап жеңу; 3. *ауыс*. артылу, ұтымды болу, тиімді болу; **тэгвэл** ≈ нә сүйтсе ұтымды болады.

ХОНЖОЛГО ұтымды, ұтысы; пайдасы, олжасы.

ХОНЖОО к. **хонжвор**; ≈ **той наймаа** пайдалы саяда; **ашиг** ≈ жанама пайда.

ХОНЖООЧ ұтқыш, ұтымпаз; пайдакөр, олжакөр; пайдаға дәнкікен, олжа

ға дәнкікен.

ХОНЖУУЛА-Х 1. (сауда) ұтқызу, пайда тапқызу, олжа тапқызу, пайда түсірту, олжа түсірту; 2. (ойын) ұтқызу, ұттыру, ұлай алдыру; жеңгізу, жеңдірту; 3. *ауыс*. артылу, ұтымды болдырту; тиімді болдырту; 4. қ. **хонжигдох**.

ХОНИМЖ ор ілбіс (ұзын құярықты, сүрлдек ілбіс тектес жәндік).

ХОНОГ I 1. (мезгіл) тәулік, сөтке, күн; **өдер шөнийн хорин дөрвөн дагийг** ≈ **гэнэ** күн мен түннің жиырма төрт сағатын тәулік дейді; **гучин** ≈ отыз күн; **долоо** ≈ жеті күн, апта; 2. түн, қонақ; ≈ **тохнолдэс газар** түшейтін жер, қонатын жер; **шөнийн бор** ≈ түнгі дамыл, түнгі ұйқы; ☆ **зуур хснोगийн газар** жолпана, жолтүнек; ☆ **хонног өнгөрүүлэх** күн өткізу, күн көріп жүре беру, күнелту.

ХОНОГ II қонақ (ұсақ дәнді дақыл); **хоног будаа** қонақ бидай; ≈ **амуу** қонақ дақылдар; **улан** ≈ қызыл қонақ; **усан** ≈ су қонақ.

ХОНОГ III (нәрсеге) оймыш, ойынды, тірелгі; **юманд** ≈ **гаргах** нәрсеге тірелгі ойып шығару.

ХОНОГЛО-Х 1. қону, түнеу; ≈ **газар** қонатын жер, түнейтін жер; 2. (қус) қонақтау; **хойлог** ≈ ұлар қонақтау; ұлар қонағына жату; 3. *ауыс*. (нәрсеге) ынтызарлану, күштарлану, аңсары ауу, ынтығы құру; **сэтгэл** ≈ көңілі ауу.

ХОНОГЛУУЛА-Х 1. (серін) қоңдыру, түнегу; 2. (қусты) қонақтату, қонағына жатқызу; 3. *ауыс*. (нәрсеге) ынтызарландыру, күштарландыру, аңсарын аудару, ынтығын құрту.

ХОНОГШИ-Х (каблеті) жадына сақталу, ойына сақталу, жатталу, ойынан шықпау, есінен кетпеу, еске сақталу; **дээжинд** ≈ ойға жатталып қалу; **сэтгэлд** ≈ есінде қалу.

ХОНОГШУУЛА-Х жадына сақтату, ойына сақтату, ойында қалдыру, есінде қалдыру.

ХОНО-Х қону, түнеу, қонып жату, түнеп шығу; ≈ **н өнжих** қонып срулеу; **зуур** ≈ жолға қону, жолға түнеу; **хээр** ≈ далаға қону; ≈ **ед явах** қонып кету.

ХОНОЦ 1. қонақ, қонышы, мейман. ≈ **олонгэй** қонағы көл; 2. жұрт, қонатын жер; ≈ **эрэх** жұрт іздеу; ☆ **хононьы хуухэд** шаға бала.

ХОНТОЛ жарнама, қосымша салық (ақша).

ХОНТО-Х пайда түсіру, әрасиан слага табу.

ХОНУУЛА-Х қонғызу, түнету; **гэртээ** ≈ үйне қонғызу.

ХОНУУР (қус) қонақ, түнек, **хэйлогийн** ≈ ұлардың қонағы, **тэхиланы** ≈ тауықтың қонағы.

ХОНХ I қоңырау; ≈ **дуугарах** қоңырау дынғырлау; ≈ **похих** қоңырау

согу; ☆ **ЧИХЭНД ХОНХ УЯХ** құлаққа маза бермеу, құлаққа тыныштық бермеу; ☆ **ХОНХ ЦЭЭГ** қоңырау гүл, дөңгелек гүл, калта гүл; ☆ **ТӨМСНИЙ ХОНХ** картоп күлтесі (*өсімдік*).

ХОНХ II жапырайта, оя; ≈ **цохих** жапырайта соғу.

ХОНХВОЙ: **хонхвой** цэцэг кілем гүл, қырғауыл гүл (*өсімдік*).

ХОНХГОР шүңірек, шүңғыл, шүңгіл.

ХОНХДО-Х қоңырау соғу, қоңырау дыңғырлату.

ХОНХДУУЛА-Х қоңырау соққызу, қоңырау соқтыру.

ХОНХИГОНО-Х (*көңіл-күй*) қоңқылдау, бұртындау, бырқындау, торсаңдау, окпелеу; ≈ **од байдаг хүн** қоңқылдай беретін адам.

ХОНХИГОР (*арықтық*) қоңқақ, қоңқиған, арықша, жүдеулеу; **царай нь** ≈ бет пішіні қоңқиған.

ХОНХИЙ-Х қоңқию, солу, ысылу, ару, жүдеу, ашаңдау; ≈ **сон царай нь** ашаңдаған жүзі.

ХОЛХИЛДОГ (*кеңдік*) қолқылдақ, кеңірек; кең; ≈ **гутал қолқылдақ етік**.

ХОНХИЛЗОХ қ. **хонхигонх**.

ХОНХИЛУУР көртік, ойық, қобыл, жықпылт.

ХОНХИР қ. **хонхигор**.

ХОНХЛО-Х (*гүл*) күлтелене тербелу; **яргуйн цэцэг** ≈ **ж байна** сарғалдақ гүлі күлтелене тербеліп тұр.

ХОНХЛИГ қоңырауша; ≈ **цэцэг** қоңырауша гүл.

ХОНХОЙЛГО-Х 1. шүңқырайту, шүңқырайту, ойпаңдату; шүңғылдандыру, шүңдірейту; ≈ **чихсон байжээ** шүңқырайтып жіберіпті; 2. *ауыс*. (*мөлшер*) шөмейту, азайту, үңдірейту.

ХОНХОЙЛО-Х қ. **хонхойлгох**.

ХОНХОЙ-Х 1. шүңқыраю, шүңқыраю, ойпаңдану; шүңғылдану, шүңдірею; ≈ **сон газар** шүңқырайған жер; ≈ **н харагдах** шүңғылдану көріну; 2. *ауыс*. (*мөлшер*) шөмею, азаю, үңдірею; **мал нь** ≈ малы азаю; ≈ **гүй малтай** азаймайтын малы бар; ≈ **тол хорох** саны азайып кету, үңдірейп кету.

ХОНХОЛЗО-Х 1. шүңқырандау, шүңдірендеу; ойпаң қағу, шүңғылдана кету, шүңдіредеу; 2. *ауыс*. шөмендеу, азия бастау; кеміп кету; ☆ **гэдэс хонхолзох** насшы ашу.

ХОНХОР 1. шүңқыр, шүңқыр, ойпаң, шүңғыл, шүңірек; **алганы** ≈ алақандағы шүңқыр; ≈ **газар** шүңқыр жер; 2. (*жер*) ойпат, үйең.

ХОНХОРДО-Х 1. шүңқыраю, шүңқырайып кету, шүңқырлану, шүңқыраю, ойпаңдану, шүңдірею; 2. (*жер беті*) ойпаттану, үйектену, ылдилану.

ХОНХОРЛО-Х шүңқырлау, шүңқырайту, шүңқырау, ойпиту, шүңдірейту; ≈ **сон газар** шүңқырайтқан жер.

ХОНХОРХОЙ шүңқыршақ, шүңірек,

шүңқыр, ойыс, шүңқыр; **хаврын** ≈ беттің шүңқыры.

ХОНХОСХИЙ-Х шүңқыраң ету, шүңірең ету, шүңқырлана қалу, шүңіреңе қалу, ойынып кету.

ХОНХТ қоңқылдақ. ≈ **алаг** қоңқылдақ ала үйрек; ≈ **Ураи** сайрағыш ала торғай.

ХОНХТО-Х (*тамшы*) мөлдіреу, отаулану, көбіктену, көпірну.

ХОНХТУУЛА-Х (*тамшыны*) мөлдірету, отауландыру, көбіктендіру, көпіріндіру.

ХОНШООР (*анат*) түмсық; **хатар** ≈ мұрын түмсық; **гахайн** ≈ шошқаның түмсығы; **гүлһын** ≈ етінің түмсығы.

ХОНШООРДО-Х түмсығынан ұстау.

ХОНШООРЛО-Х (*етік*) түмсығын шығару, түмсық салу, бас қондыру; **гутал** ≈ етікке бас қондыру.

ХОНЬ(ХОНИН) қой; **мянган** ≈ мың қой; ≈ **хяргах** қой қырқу; ≈ **н сүрэг** қой түлігі; ≈ **ны мах** қойдың еті; ≈ **зы коос** қой жүні; ≈ **гаргах** қой сою; ≈ **алах** қой сою; ☆ **хонин жыл** қой жылы (*календарь*); ☆ **хумсны бүрт хонь** тұяқтың ақ жолағы; ☆ **хонин арц** қой арша, биязы арша (*өсімдік*); ☆ **хонин шарилж** биязы алабота (*өсімдік*); ☆ **хонин сойх** төрткіл жашырақ (*өсімдік*); ☆ **хонин нүдэн цэцэг** қойғез гүл (*өсімдік*); ☆ **хонин мэхээр** дала қара құмығы (*өсімдік*); ☆ **хонин бургас** бүрген тал (*өсімдік*); ☆ **хонин зангуу** тіксінен бүрген (*өсімдік*); ☆ **хонин гөрөөс** құлжа (*аң*); ☆ **хонин өтөг ұсақ** құрт; ☆ **хонин хараңай** өзен қарлығашы (*құс*); ☆ **хонин хяргуй** кішкене қырғы (*құс*); ☆ **хонин цууцль** тауқұлдірет, таусусылдақ (*құс*); ☆ **хонин шатар** жиырма төрт құмалақ = тоғыз құмалақ (*ойын*); ☆ **хонин хашаа** аласа үйшік, қой қаша.

ХОНЬЖИ-Х қойлану, қойы көбею; ≈ **чихжээ** қойланып кетіпті.

ХОНЬЖУУЛА-Х қойландыру, қойын көбейту.

ХОНЬЧ қойшы; ≈ **нд** қойшылар; **тэргүүний** ≈ озақ қойшы.

ХОНЬЧИН қойшы, шопан; **ахмад** ≈ аға шопан; ≈ **залуус** қойшы жастар.

ХООВГОНО-Х қауғалаңдау, қауғандау, қауғақ қағу; **сонаң қағу**, **сопаң-сопаң ету**, **қауғақ-қауғақ қағу**.

ХООВГОР сопақша, сопақтау, қауғақ; ≈ **толгойтой** басы сопақша, сопақ бас.

ХООВОИЛГО-Х қауғалаңдату, қауғалану, сопақшаландыру, сопақтау.

ХООВОЙ-Х қауғандау, қауғалаңдау, қауғақ қағу, сопақтау.

ХООВОЛЗО-Х қ. **хөөвгөнх**.

ХООВОН 1. сопақ пеш, сүйір пеш; **шармон** ≈ сопақ шойын пеш; 2. (*бейне*) сопақ, сүйір, сопақша; ≈ **толгой** сопақ бас.

ХООЛ ас, тамақ, тағам, дәм; ≈ **ны**

газар асхана; ≈ **идэх** тамақ ішу; **мах-тай** ≈ ет араласқан тамақ; ≈ **хүнс** азық-түлік; **цагаан** ≈ сүт тағамдары; ≈ **ны холио** ас қатығы, тамақ қоспалары; ≈ **ны худалдаа** тамақ саудасы; ≈ **тавих** ас қою, тамақ қою; ≈ **онд орох** тамақ ішетін болу; ≈ **онд муу** тамаққа нашар, ас аз ішетін, тамақ іше алмайтын; ≈ **онд сайн** тамаққа тәуір, тамақ ішетін, ас іше алатын; ≈ **муутай 1)** жұғымсыз тамақ, нәрсіз тамақ; 2) тамаққа тоймаған, аштау; 3) ас суы аз; тамағы аз; ≈ **сайтай 1)** нәрлі тамақ, жұғымды тамақ, тоқ тамақ; 2) тамаққа тойған, жақсы тамақтанған; 3) ас суы мол, тамағы мол; ≈ **хийх 1)** тамақ істеу, ас әзірлеу; 2) қанағат ету, тамақ тұту, ас тұту; ≈ **ноос гарах** тамаққа көңілсіздену, асқа көңілсіздену, тәбеті соқпау; ☆ **хоол боловсруулах эрхтэн** ас қорту мүшелері (*ауыз қуысы, жұмыршақ, қарын, өт т. б.*); ☆ **хоолны сав** әзір астың атасы; ішуге бар, істеуге жоқ; ішкенді ғана білетін; ☆ **хоолны эзэн** бобекің.

ХООЛБОЙ қос-қос (*қой ешкіні қосақтан сауу үшін айтылатын одағай сөз*); ≈, ≈, қос-қос.

ХООЛҒОЙ қ. **хоолбой**.

ХООЛЗУУР жұтқынышақ.

ХООЛЛО-Х тамақтану, тамақ іну, ас ішу; ≈ **ж авах** тамақтанып алу.

ХООЛЛУУЛА-Х тамақтандыру, тамақ ішкізу, ас ішкізу; **хүүхдээ** ≈ **ж байна** баласын тамақтандырып жатыр.

ХООЛОВЧ 1. көбірекше, көкше, алқымша (*жаға сияқты жамылғы*); 2. майлық (*ауыздың майын сүртетін кішкене орамал*).

ХООЛОЙ 1. алқым, тамақ, сағақ; **улаан** ≈ кызыл өңеш; **цагаан** ≈ кеңірдек; **амьсгалын** ≈ тыныс жолы; **буруу** ≈ **хуурай** ≈ кеңірдек; ☆ **хоолой сөөх** тамақ қарлығы, үні қарлығы; ☆ **хоолой сөөгө** тамағы қарлыққан, үні біткен; ☆ **хоолойн зүү** = **хоолойн чим-эг** өндірішек салпыншағы; ☆ **хоолойн шилбэ** алқым түйме бауы; ☆ **хоолойн товч** алқым түймесі; ☆ **хоолой боох** үні біту, тамағы қарлығы; 2. дауыс, үн; **бүдүүн** ≈ **умзад** ≈ күжіл дауыс, күжілдек дауыс; **аргил** ≈ күрлілдек дауыс, арылдақ дауыс; **тунгалаг** ≈ нөзік дауыс, жіңішке дауыс; **шингэн** ≈ шиңкілдек дауыс, жіңішке дауыс; **өтгөн** ≈ жуан дауыс, қою дауыс; ≈ **сайтай** үнді, үні ашық, сазды; ≈ **муутай** үні пыяқпайтын, тамағы қарлыққан; ≈ **охтнөх** үні қарлығы, даусы шыңпау; ≈ **засах** үнін түзеу, тамағын қырнау; ≈ **зангирах** үні біту, булығы; 3. (*жер*) алқым; **халнурсан өвстэй** ≈ **г огтлон гарах** жайқалған шөпті алқымды кесіп оту; 4. арық, жыра; **суваг** ≈ **татах** арық жыра тарту; 5. түтік; **төмор** ≈ темір түтік; **дэвэр усны** ≈ ауыз суының түтігі.

ХООЛОЙВЧ көбірекше, алқымдық,

некше.

ХООЛОЙТОЙ 1. (*аспан*) түтікті, түтігі бар; 2. (*жер*) арықты, жыралы, арығы бар, жырасы бар; 3. (*дыбыс*) үні ашық, әуенді, үнді, үні ырғақты.

ХООЛОЙЧИН (*мал*) қасапшы, сойғыш.

ХООЛОНЦОР ашқарақ, оңаза, тамақсау, обыр, қомағай.

ХООЛТОЙ 1. тамақты, асты, тамағы бар, ішіп-жейтіні бар; ≈ **ховох** тамақ ішіп жату; 2. дәулетті, ас-сулы, ауқатты; ≈ **айл** ауқатты үй; 3. тоқ, нәрлі, қоректі, жұғымды.

ХООЛЧ аспазшы, аспаз; ≈ **хүн** аспазшы адам.

ХООЛШИ-Х 1. тамақ сіңу, ас сіңу; ≈ **ж эхлэх** тамақ сіңе бастау; 2. тамақсыну, ассыну, қанағат тұту.

ХООРМОГ қойырпақ, қоймалжың (*айран*).

ХООРОНД 1. (*мекен*), ара, арасында, аралық, арасы; **хоёр хотын** ≈ екі қаланың арасында; ≈ **ын зай** ара қашықтық; 2. (*қарым-қатнас*) өзара, аралық; ≈ **оо хэлэлцэн тохирох** өзара келісу; ≈ **ын хэлэлцээ** аралық келісім; 3. (*мезгіл*) кезінде, ≈ **ның** (-нің) арасынша, -ның (-нің) арасында, -қанша, -кенше, -ғанша, -генше; **ирэхийн** ≈ келгеннің арасынша, келгенше; **байхгүйн** ≈ жоқ кезінде, жоғында; ☆ **хоёрын хооронд** алын терісі, жеп еті жоқ, жоқтың қасы; немжүрайды, аты ғана.

ХООРОНДОХЪ 1. (*мекендік*), арадағы, арасындағы, аралықтағы; 2. (*қатынас*) өзаралық, аралықтағы, өзарасының; 3. (*мезгіл*) кезіндегі, уақытындағы; -қанға дейінгі, -кенге дейінгі, -ғанға дейінгі, -генге дейінгі; **буцахын** ≈ қайтқанға дейінгі; **ирэхийн** ≈ келгенге дейінгі.

ХООСДО-Х 1. (*орын*) қуыс қалу, бос қалу, қуыстану; 2. (*қажет*) құр қалу, құрғақ қалу, құр алақан қалу,

ХООСДУУЛА-Х 1. (*орын*) қуыс қалтыру, бос қалтыру, қуыстандыру; 2. (*қажет*) құр қалтыру, құрғақ қалтыру, құр алақан қалтыру.

ХООСЛО-Х 1. (*ыдыс*) босату, бос қалтыру; **сав** ≈ ыдысты босату; 2. (*дәулет*) азайту, құр алақан қалтыру, кедейлендіру; **хөрөнгийг** ≈ дәулетін азайту.

ХООСЛУУЛА-Х 1. (*ыдысты*) босатыру, бос қалтырту; 2. (*дәулетін*) азайттыру, құр алақан қалтырту.

ХООСОВТОР кедей, жарлы; кедейлеу, жарлылау, шабан шалағай; ≈ **хүн** келойлеу адам.

ХООСОН 1. құр, қуыс, бос; ≈ **сав** құр ыдыс, бос ыдыс; ≈ **авдар** бос абдыра; ≈ **өрөө** бос бөлме; 2. *ауыс*, жоқ, құр алақан, кедей, жарлы; **ядуу** ≈ **үгээгүү** ≈ кедейлер, жарлылар; ≈ **хүн** құр алақан адам, кедей адам; ≈ **нойтон** шабан шалағай; ≈ **ы туйл** тақаршылық шегі; ☆ **гар хоосон** жұрдай, құр-

алақан, құр қол; ☆ **хоосон хонох** аш қону, аш түнеу; ☆ **хоосон қай ууқ** құрғақ шай ішу, жалаң шай ішу; ☆ **хоосон буу** оқсыз мылтық, құр мылтық; ☆ **хоосон огторгуй** аспан кеңістігі, әуе кеңістігі; ☆ **хоосны агаар** кеңістіктегі ауа; ☆ **хоосны зүг** төбе аспан бағыты; ☆ **хоосон чанар** 1) жалған, отірік, бекер; 2) құдірет, тақсыр; 3) қиял; ☆ **ертөнцийн гурван хоосон** әлемдегі үш жалған (*түс, сағым, жаңғырық*); 3. *ауыс*. жалған, алдамшы. бекер: ≈ **юмнаас горьдох** жалған нәрсені үміттену; ≈ **ярна** бекер сөз; ☆ **хоосон нэр** аты ғана, жоқтың қасы, немқұрайды; ☆ **хоосон ам** ауызы ғана, сөзбен ғана; ☆ **хоосон үг** жел сөз, сөз ғана, ауызбен ғана; ☆ **хоосон санаа** құрғақ қиял, жалған ой.

ХООСООР тек, бекер, құр, босқа, текке, бекерге: ≈ **горьдох** тек үміттену, бекер демелену; ≈ **енгөрөх** тек оту, босқа оту.

ХООСРО-Х 1. түк қалмау, құралақан қалу; кедейлену; ≈ **ч гүйдэх** әбден құралақан қалу; 2. (*ыдыс*) босау; ≈ **сон хувин** босаған шөлк.

ХООСРУУЛА-Х 1. түк қалтырмау, құралақан қалтыру, кедейлендіру, жарлы кылу; 2. (*ыдыс*) босату.

ХООХОЙ 1. ұқын, тиянақ, жинақ; **аминдаа** ≈ **той** өзіне ұқыпты, өзіне тиянадай; 2. күйт, бап, күтім, бағым.

ХООХОЙЛО-Х 1. ұқыптану, тиянақтану, жинақылану; **амиа** ≈ **өзі** ұқыптану; 2. күйттеу, баптану, күту, бағу, қарау.

ХООХОЙЛУУЛА-Х 1. ұқыптандыру, тиянақтандыру, жинақыландыру; 2. күйттету, баптану, күткізу, бақтыру, қарату.

ХОР I 1. у (*химиялық зат*); ≈ **ндэх** у ішу; **их** ≈ **той** ота улы; **могойн** ≈ жыланның уы; ≈ **ны ерөндөг** удың шипасы, у қайтарғыш; 2. *ауыс*. зиян, зардан, зәр, кесір; **гэм** ≈ **хүргэх** зиянын тигізу, зардабын өткізу; ≈ **хөнөөл** қауіп-қатер; ≈ **хийх** 1) біреуге зиянын тигізу, кісіге кесірін тигізу; 2) у салу, ұландыру; ☆ **хор өвс** у қорғасын.

ХОР II ыза, зығыр, ашу; ≈ **нь хөдлөх** ызасы түсу, зығыры қайнау, қапа болу; ≈ **ыг маажин** ашуын түсіру, ызасын келтіру; ≈ **ы нь малтах** ашуландыру, ызаландыру, ашуын түсіру, ызасын түсіру; ≈ **ондоо** қырыстанып, ызаланып; ≈ **нь буцлақ** зығыры қайнау. ыза кернеу; ☆ **хор ихтэй хун** қызғаншақ адам, іші тар адам, күншіл адам.

ХОР III (*дыбыс*) қор; ≈ ≈ **хийх** қор-қор ету; **хоолой нь** ≈ ≈ **дуугарах** тамағы қор-қор ету.

ХОР IV: **хор хөмс** 1. кеуек, қуыс, солғын; 2. үнемсіз, кеуіпа.

ХОРВОЙ-Х қорбию, құржию. құры-

су.

ХОРВОС (*аң*) құнанша қабан.

ХОРГО қорық, қамау, қорғаныш, ық пана; **амьтныг хорих** ≈ жәндіктерді қамайтын қорық; **нөмөрлөх** ≈ ық пана; ☆ **хоргон бишгүүр** үшкірік (*күй аспабы*).

ХОРГОДОО қорғаншақ, жасқаншақ; ≈ **зан** қорғаншақ мінез,

ХОРГОДО-Х 1. (*мекен*), қорғалау, сауғалау, паналау, тығылду, тасалану; **айн бэрхшээж** ≈ қорқып бас сауғалау; **морь** ≈ ат қорғалау; **айлд** ≈ ауылға паналау; 2. (*қарым-қатнас*) тайсалуды, жасқануды, қорғалақтау, имену; ≈ **од байдаг хун** жасқаншақ адам.

ХОРГОДУУЛА-Х 1. қорғалату, сауғалату, паналату, тасалату; 2. тайсалту, жасқандыру, қорғандыру, именту.

ХОРГОЙ қамқа, барша (*алтын, күміс араластырып тоқылған қалың оқа жібек*); **хятад** ≈ қытай қамқасы; **орос** ≈ орыс қамқасы; ≈ **дәэл** қамқа шапан.

ХОРГОЛ ұсақ құмалақ; **хонини** ≈ қойдың құмалағы; **туулайн** ≈ қоянның құмалағы; ☆ **хоргөлоо тоолох** шектен тыс сарансу, шектен тыс қараулану.

ХОРГОЛДО-Х құмалақтанып кету, құмалақтау.

ХОРГОЛЖИН қорғасын; ≈ **сум** қорғасын оқ; ≈ **хэвлэл** қорғасын баспа.

ХОРГОЛЖИТ қорғасынды, қорғасынны бар.

ХОРГОЛЗО-Х 1. (*іске*) айналсоқтау, айналақтау, дүдәмалдану, қобалжу, бөгелу; **аргаа олохгүй дэний** ≈ амалын таппай босқа айналақтау; 2. (*бір жерге*) паналау, тығылду, сауғалау, қорғалау.

ХОРГОМЧ алдаушы, арбаушы, сендірші.

ХОРГОМЧЛОГДО-Х алданғылу, арбау, демелендірілу, сендірілу.

ХОРГОМЧЛООЧ алдағыш, арбағыш, сендіргіш, демелендіргіш.

ХОРГОМЧЛО-Х алдау, арбау, демелендіру.

ХОРГОМЧЛУУЛА-Х 1. алдату, арбау, демелендірту; 2. к. **хоргомчлогдох**.

ХОРГООГДО-Х 1. (*аң*) қамалану, қамауға алыну, ұтылану; 2. бөгелу, қамалу, айналу.

ХОРГООЛГО-Х 1. (*аңды*) қамалату, қамауға алдыру, ұтылату; 2. бөгет жасату, қамату, айналту; 3. қ. **хоргоогдох**.

ХОРГОО-Х 1. (*аң*) қамалау, қамауға алу, ұтылау; **герөөс** ≈ жиренді ұтылау; 2. бөгесу, қамау, айналдыру; **юм авах гэж** ≈ бір нәрсе алмақ боп бөгеп жүргізібеу.

ХОРГОЦО-Х қ. **хоргодох**,

ХОРГҮЙ 1. зиянсыз, ұсыз, залалсыз, зияны жоқ, уы жоқ; ≈ **могой** ұсыз жылан; ≈ **амьтан** залалсыз жан. 2. өші жоқ, кегі жоқ, өш-кегі жоқ; **ямарч**

хор шаргүй ешбір еш-кегі жоқ.

ХОРДЛОГО улық, зақым, улану, зақымдану, залалдану; **хоолны** ≈ асқа улану.

ХОРДО-Х I улану, зақымдану, ула- нып қалу, зақымданып қалу.

ХОРДО-Х II ашулану, кектену, өші- гу, ашыну, зығыры қайнау.

ХОРДО-Х III іші ашу, көре алмау, күншілдік істеу.

ХОРДУУЛА-Х уландыру, улату, уландырып жіберу, зақымдандыру.

ХОРЖИГНО-Х 1. (су) сылдырау, сылдыр қағу, сылдыр-сылдыр ету; **ус** ≈ су сылдырап ағу; 2. (үн, дыбыс) сы- рылдау, сыр-сыр ету, қырылдау, қыр- қыр ету; **хоолой** ≈ тамағы қырылдау.

ХОРЖИГНУУЛА-Х 1. (суды) сыл- дырату, сылдыр қақтыру; сылдыр-сыл- дыр еткізу; 2. (дыбысты, үнді) сырыл- дағу, сыр-сыр еткізу, қырылдағу; қыр- қыр еткізу.

ХОРЗ арақ, ашты ішімдік (іркіт сүттен қайта-қайта қайнатып шығарған шарап).

ХОРЗЛО-Х қорзы шығару, қорзы алу, қорзы әзірлеу.

ХОРЗЛУУЛА-Х қорзы шығарту, қор- зы алдыру, қорзы әзірлету.

ХОРИГ 1. қорық, бөгет, кедергі, тос- қауыл; **саад** ≈ бөгет кедергі; ≈ **тавих** бөгет жасау; тосқауыл қою; 2. **ауыс**, бүкпе, құпия, сыр; ≈ **ий нь уудлак** бүк- песін ақтару, сырын ашын айту; 3. жасқаншақ, аяншақ; **толгойдоо** ≈ морь басы жасқаншақ ат.

ХОРИГОЛ тұтқындар, күзегілен- дер, сотталғандар.

ХОРИГДО-Х қорылу, күзетілу, түрмеге жабылу; **гянданд** ≈ **сон хүмүүс** зынданға жабылғандар, абақтыға түс- кендер; 2. қорғалау, паналау, сауғалау; бөгелу, тоқталу; **бороонд** ≈ жаңбырда қорғалау; **усанд** ≈ суға бөгелу.

ХОРИГЛОЛ 1. қору, күзет, шектеу; 2. азғыру, үгіттеу, көндіру; 3. қорған- ныс, бекініс; **танк эсергүүцех** ≈ танкі- мен барсыласатын бекініс.

ХОРИГЛОЛТ қорғаныс, бекініс, қа- мал, қорған.

ХОРИГЛО-Х 1. қору, күзету, шек- теу; 2. қорғаныс жасау, бекініс жасау; паналау, сауғалау, жасыру; ≈ **н байл- дах** қорғаныс жасап соғысу; **ууланд** ≈ тауға паналау.

ХОРИГЛУУЛА-Х 1. қорыту, күзетті- ру, шектету; 2. үгіттеу, көндірту; 3. қорғаныс жасату, бекініс жасату, пана- лағу, сауғалағу, жасырту.

ХОРИО 1. қору, тыйым; ≈ **тэмдэг** тыйым белгісі; ≈ **тавих** тыйым салу; ≈ **нд орох** тежелу, тыйым салыну; ≈ **той тоглоом** тыйым салынған ойын; 2. ыр- ықпап, тежсу, шек; ≈ **нд орох** ыр- қына көну; 3. зындан, қамау; ≈ **нд хоригдех** зынданға қамалу.

ХОРИОГҮЙ тыйымсыз, тыйым са- лынбаған, шек қойылмаған, тежеусіз;

≈ зам тыйымсыз жол; ≈ **явдал** тыйым салынбаған іс әрекет.

ХОРИОД 1. (сан) жиырма шақты, жиырма шамасы; ≈ **настай** жасы жи- ырма шамасындағы; ≈ **мал** жиырма шақты мал; 2. жиырмадан, жиырма шақтыдан; **хүн бүрт** ≈ әрбір адамға жиырмадан.

ХОРИОТОЙ қорулы, тыйымды, тый- ым салынған, шек қойылған, қорыл- ған; ≈ **тоглоом** тыйым салынған ойын; **хөл** ≈ айл кіруге тыйым салған үй.

ХОРИУЛ I жиырмасы, жиырмасы бірдей; жиырмасы түгел; ≈ **аа ирэх** жиырмасы бірдей келу; ≈ **явах** жиыр- масы түгел кету.

ХОРИУЛ II 1. бөгет, кедергі, тос- қауыл, қалтқы, қамау; **усны** ≈ су бө- геті; **малын** ≈ малдың қамауы; ≈ **барих** қалтқы жасау; 2. тыйым, шек- текеу; ≈ **тавих** тыйым салу.

ХОРИУЛА-Х 1. қорыту, тыйдыру, тый- ым салдыру; 2. (мал) қамату, бөгету, тос- қауыл жасату; 3. (жағымсыздық) тоқ- таттыру, доғарттыру; 4. (түрмеге) қа- мату, салығу, жапқызу; 5. **қ. хоригдох**.

ХОРИУЛГҮЙ қ. хориггүй,

ХОРИУЛТАЙ қ. хоригтой.

ХОРИ-Х 1. қору, тыю, тыйым салу; **хөл** ≈ жүруге тыйым салу; **зодоонг** **ятган** ≈ төбелесті арашалау; 2. (мал) қамау, бөгелу, тосқауыл жасау, бөгет жасау; **хашаалан** ≈ қоралап қамау; 3. (жағымсыздық) тоқтату, доғарту; 4. (зынданға) қамау, салу, жабу; **гянданд** ≈ зынданға қамау.

ХОРЛОГДО-Х 1. өлтірілу, жойылу; **амь** ≈ өлтірілу; 2. (дүние, мүлік) бүлі- ну, қиратылу; **сүйтгэн** ≈ **сон эд хөрөнгө** қиратылған дүние.

ХОРЛОГЧ(ИН) 1. өлтіргіш, жойғыш; 2. арамниет, қараниет, қаскүнем, қас- тықшыл; ≈ **санаа** арамниет ой.

ХОРЛОЛ қас, қастық, арамдық, дұш- пандық, опасыздық, зиянкестік; ≈ **хө- нөөл** қаскүнем зиянкестік.

ХОРЛОЛТ қас, қаскүнем, қастық- шы; ≈ **амьтан** қаскүнем жөндік.

ХОРЛОЛТОЙ қастас, зиянды, зияп- кес, жыртқыш; **чоно** ≈ **дайсан** қасқыр қастас жау; **билчээрт** ≈ жайылымға зиянды.

ХОРЛО-Х 1. өлтіру, қас жасау, қас- тық істеу, зиян шектіру; **бусдын амийг** ≈ біреуді өлтіру; 2. **ауыс** бүлдіру, тал- қандау, қирату, арандату; **эд хөрөн- гийг сүйтгэн** ≈ дүние мүлікті бүлдіру; ≈ **сүйтгэх** арандату, бүлдіру.

ХОРЛУУЛА-Х 1. өлтірту, қас жаса- ту, қастық істету, зиян шектірту; 2. **ауыс** бүлдірту, талқандату, қиратқызу; 3. **хорлогдох**.

ХОРМОГЧ (киім) етекше; шалғып; белдемше; ≈ **өмсөх** етекше кию; **арь- сан** ≈ тері белдемше.

ХОРМОЙ 1. (киім) етек; **хувчасны** ≈ киімнің етегі; ≈ **шуух** етек түру; **уул үзээгүй** ≈ **шуух, ус үзээгүй** гутал

тайлах тау көрмеген етек түрөр, су көрмеген етік шеңгер; ≈ **огних** етегі түрүлү; ≈ **хот** өңір етик; ≈ **сөхөх** етек туру; ☆ **хормойн донтой** = ☆ **хормойд нь салхн орох** қаңгыбас, кезбе, қыдырма; ☆ **хормой дэвсэх** етек жайып сұрану; 2. (*гау*) бөктер, етек: **уулын** ≈ тау бөктері; ☆ **тэнгэрийн хормой** аспан жиегі, көк жиегі.

ХОРМОЙВЧ (*кйм*) етекше; гоёлын ≈ өшекейликке киетін етекше.

ХОРМОЙДО-Х етектеу, етегінен тарту.

ХОРМОЙДУУЛА-Х 1. етектеу, етегінен тартылуу; 2. қ. **хормойдогдох**.

ХОРМОЙЛО-Х етектеу, етекке салу, сиктеп алу; **аргал** ≈ ж **түүх** тезекті етектеп тарту.

ХОРМОЙЛУУЛА-Х етектеу, етекке салдыру, етектетін тергізу.

ХОРОВ құрып, құрпа (*балық*), **ХОРОВГОР** 1. қайғаң, қыйсаң, қайысқан; 2. тығырбайған, құрысқан; ≈ адеғала құрысқан тулаң.

ХОРОГДОЛ 1. (*шала*) шығын, шығасы, азалыс, зиян; **малын** ≈ малдың шығыны; ≈ **ихтэй** шығыны көп, көп шығындайған; 2. (*зат*) қажалыс, мұқарылыс; қажалу, мұқылуу; **элэгдэл** ≈ қажалын мұжылуу; 3. *ауыс*. қамалғандар, түрмөдегілер.

ХОРСГДО-Х (*шала*) азаю, кему; **нөөц бэлтгэл** ≈ қор әзірлігі азаю; ≈ тусам азайтан сайын.

ХОРОГДУУЛА-Х (*шаламы*) азайтү, кеміту.

ХОРОЛ I күлдіреуін; ≈ **төсө** күлдіреуінгі шаңырақ; ≈ **көз** күлдіреуінгі ою; ≈ **дугуй** күлдіреуін доға.

ХОРОЛ II (*оймышық*) дөңгелекше; ≈ **хадгэх** дөңгелекке ойнау.

ХОРОЛДО-Х дөңгелекшемен ойнау.

ХОРОЛЗО-Х (*су*) ирліу, шыр айталу, ширатылуу; **ус салхнд** ≈ су шөгте ирліу.

ХОРОМ ең мынан бір сек; ☆ **көрсө** суур көрлік қаққанша көзді ашып жұмғанша.

ХОРОМЖ қ. **хорогдол**.

ХОРОМАНГУИ 1. шығынсыз, шығасысы аз, зиянсыз; 2. қажалмайтың, шығылмайтын.

ХОРОМКИТ: хөрөмкит нөхөр көз жолдас, қинар жолдас.

ХОРОМКОТОЙ 1. (*шала*) шығынды, шығасын шығыны бар, шығасын бар; 2. қажанғыш, мұжығығыш; 3. *ауыс*. артық, артықтық; ≈ **юм** бия артықтығы жоқ.

ХОРОМКОГО қорамсақ (*белге* байлайтын *сөзгө* *огын* *салғыш*).

ХОРОМКОН ілезде, ілешпаң, ілешіме; ≈ **ағу** кірлік қаққанша, қас қаққанша, көзді ашып жұмғанша.

ХОРОН I азаю, кему; олқы, орта; ≈ **хөмс** аз олқы; **ямар** ≈ **юм** бә негкең олқы нәрсе.

ХОРОН II 1. (*зат*) улы, зарлапты; ≈

юм улы нәрсе; 2. *ауыс*. зәрлі, ащы, кекесін; ≈ **Үг** зәрлі соз; ≈ **үгээр** дайрах кекесін сөзбен түйреу; ☆ **хорон санаа** арам ой. арамзальқ, арам нист. қара нист, бұзық ой; ☆ **хорон хамхаг** түйе табан, тікесіңді қаңбақ (*өсімдік*); ☆ **хорон хажир а)**, түйе табан, тікенді қаңбақ; б) ащы зат; в) кекесін сөзге килікші; г) (*кйи*) тоздырғыш, жыртқыш, жемір; д) қызғаншақ, қызғанғыш.

ХОРОО 1. қора, аула; **малын** ≈ мал қорасы; **малд хашаа** ≈ **засах** малға қаша қора жөндеу; жасау малға қора салу; 2. (*әкімшілік бөлісі*) аудандық бөлім; ≈ **ны** дарға аудандық бөлім бастығы; 3. (*әскери*) бөлік, полк; **дәргийн** ≈ әскери бөлік; 4. (*мекеме*) комитет; **төв** ≈ орталық комитет; **бэлтгэх** ≈ әзірлік комитеті.

ХОРООЛОЛ қоралық, ауталық; **ерон сууны** ≈ тұрғын үй ауданы.

ХОРООЛО-Х 1. қоралау, ауталау, қашалау; 2. (*әкімшілік*) аудандық бөлімге болу; 3. (*әскери*) бөлік ету, бөлікке жүйілеу; 4. (*мекеме*) комитетке бөлу.

ХОРОО-Х I (*шала*) азайтү, қысқарту, ықшамдату; **тоогий нь** ≈ санын азайтү; **газар** ≈ жер қысқарту, жерді ықшамдау; **хөзл** ≈ тамақты азайтү.

ХОРОС-Х II (*қылмыскерді*) өлтіру, басын алу.

ХОРО-Х I (*шала*) азаю, кему; қысқарту, ықшамдалу; **мал** ≈ мал азаю; **төс нь** ≈ саны азаю; **нас** ≈ құшыры қысқарту.

ХОРО-Х II (*мал*) үйіздеу; **хөнь** ≈ қой үйіздеу; ≈ **хөз** хөзгөх үйізден шығу.

ХОРС: мар хөрс уқорғасын.

ХОРСГОЛ қ. **хорсол**.

ХОРСГО-Х құрыстыру, ашыру, құрыру.

ХОРСОЛ ызыт, зығыр, көк, қараашу; ≈ **төрөх** ызыттану, зығыры қайнау, ыза кернеу, ашулану; ≈ **хадггэх** ызыт сақтау, көк сақтау; **өшөө** ≈ өш-көк, өш-пенділік.

ХОРСОЛТОЙ ызытты, некті, ызалы, ашулы; ≈ **гөөр** дайран дөвшілеп ашына шабуыл жасау.

ХОРСО-Х I 1. (*нөрсө*) құрысу, бырысу; жирылу, тырысу; 2. ашу, тызылдау, дуылдау; **нүд** ≈ көз ашу; **шакс** ≈ жарасы ашу; **исгалай** тәс тұрхәхәд **нүүр** ≈ **ащы** май жаққанша бет дуылдау.

ХОРСО-Х II (*кеңді-күй*) құрысу, тырысу, жирылу; ызыттану, зығыры қайнау, іші ашу; ашыну; ≈ **ж** **өг** **харғу** **өгсөнгүй** құрысып ешбір жағал бермеді; ☆ **нүд** **хөрсөк** ширене қарау, жақттырмау, ұнатпау.

КОРТ 1. улы, зиянды; ≈ **бөднө** улы зат; ≈ **могой** улы жылан; ≈ **ән** улы ем; ≈ **хәддәр** улы ісін; 2. *ауыс*. зиян-кес, қастас, дұшпан, арам, арамза; ≈ **чөно** зиян-кес қасқыр; ≈ **дәйсәл** қастас жау, дұшпан жау; ≈ **сәтгәл** арам көңіл.

ХОРТИГ (*ауру*) қортық; ≈ **яр** қортық жара, көтен қызару.

ХОРТОЙ 1. улы, зиянды, зақымды; ≈ **өвс** улы шөп; **их** ≈ өтс зиянды; 2. *ауыс*. Ызыттанғыш, зығыры қайнағыш; іші ашығыш, күңшіл; ≈ **хүн** ызыттанғыш адам; ≈ **шаргай хүн** ызыттанғыш ызақор адам; ☆ **хортойгоор хэрәлэх** = **хортойгоор ашиглах** арамниетпен пайдалану, өзі мүддесі үшін пайдалану; ☆ **хортой харандаа** езілген сиялы қарынлаш.

ХОРТОН I қастас, қаскүнем, зиянкес, арамза; ≈ **дайсан** қастас жау; ≈ **араатан** қастас жыртқыш.

ХОРТОН II кедір-бұдыр, бұдырмақ, кедір, бұдыр; **чулууны** ≈ тастың кедір бұдыры; **толины** ≈ айнаның бұдыры; ≈ **гарах** бұдырлану; ≈ **г арилгах** кедір-бұдырын тегістеу.

ХОРТОНТО-Х кедір-бұдырлану, бұдырмақтану, томпақтану, кедірлену, бұдырлану; **шаазан** ≈ шыны бұдырмақтану.

ХОРТОНТУУЛА-Х кедір-бұдырландыру, бұдырмақтандыру, кедірлендіру, бұдырландыру.

ХОРХИНОГ (*өсімдік*) қорқанақ, бұршақ, қышы.

ХОРХИРОО (*қой індегі*) қышыма.

ХОРХИРООТО-Х (*қойға*) қышыма тию.

ХОРХОГ 1. қорық ет, қорықтаған ет (*малдың терісін бітеу сойып, етін сол бітеу сойылған терісіне қыздырылған таспен араптастыра салып пісірген ет*); ≈ **идэх** қорық ет жеу; 2. (*ніл, сөл*) шулыққан, қойылған; **махны** ≈ **ханд** еттің шулыққан сорпасы; **будааны** ≈ **ханд** бидайдың қойылған нілі.

ХОРХОГЛО-Х 1. (*ет*) қорықтау, қорықтап пісіру; ≈ **сон мах** қорықтап пісірген ет; 2. (*нілін, сөлін*) шулықтыру, қойылыту.

ХОРХОГЛУУЛА-Х 1. (*етті*) қорықтау, қорықтап пісіру; 2. (*нілді, сөлді*) шулықтыру, қойылытыру.

ХОРХОЙ 1. құрт (*жәндік*); ≈ **шавьж** құрт құмырсқа; **өт** ≈ ақ құрт; **ялаа** ≈ шыбын құрт; **пох** ≈ жуалдыз құрт; **чийгийн** ≈ жауын құрты, шубалпаң; **шанаган** ≈ таспа құрт, бақаның баласы; **олгой** ≈ бүйен құрт, ұлы жылан; **урт** ≈ жылан; ≈ **идэх** құрт жеу; 2. құртпа, құрт тәрзіді; ≈ **ааруул** құрт тәрзіді сүзілген құрт, ши құрт (*сүт тағамы*); ☆ **хорхой хялгас** жылқының түп құйрығы; ☆ **хорхой үс** ақ шаш (*жас адамның бір топ ақ шашы*); ☆ **хорхой хөдлөх** = **хорхой хүрэх** ынтығу, құмарту, құштар болу, аузының суы құру; ☆ **хорхойгоо дарах** аптығын басу, ынтығын басу, құмарын қандыру; ☆ **хорхой гозгонох** құмарлана түсу, ынтыға түсу, құштарлана түсу; ☆ **хорхой хүрэээр** аңсары ауарлық, ынтығарлық, құмартарлық; ☆ **хорхойгий нь хүрэх** = ☆ **хорхой-**

гий нь хөдөлгөх аңсарын аудару, ынтықтыру, құмарту, құштарландыру.

ХОРХОЙЛГО-Х (*көңіл-күйін*) 1. құрыстыру, құржиту; түнерту, түксенту; 2. ынтықтыру, құмарту, құштарландыру.

ХОРХОЙЛО Х ынтықтану, құмарлану, құштарлану.

ХОРХОЙСО-Х ынтығу, аңсары ауу, құмарту, құштарлану.

ХОРХОЙТОЙ 1. (*жәндік*) құртты, құртты көп; 2. жыланды, жыланы көп; 3. (*көңіл-күй*) ынтық, ынтызар, құштар, құмар; **морны** ≈ **хүн** ат құмар адам.

ХОРХОЙТО-Х 1. құрттану, құрттану, құрттап кету; ≈ **ж эрхисон байна** құрттап кеткен екен; ☆ **шүд хорхойтох** тісті құрт жеу, тис қабынын үгіту; **баавгай хорхойтох** аю құмырсқа малал қызыну, аю тоғай тастан кету; 2. (*көңіл-күй*) аңсарылану, құмарлану, ынтығу, ынтығарлану.

ХОРХОЙ-Х (*көңіл-күйі*) құрысу, құржию; түнеру, түксену.

ХОРХОРХИЙ-Х (*дыбыс*) 1. құрқырау, қорқырау, қор-қор ету, қорылдау; 2. (*ас, тамақ*) бұрқ-бұрқ ету, бұрқылдау, сарқылдау, сарқ-сарқ ету; **төгөотой хоол** ≈ **н буцлах** қазандағы тамақ сарқылдап қайнау.

ХОРЧГИР 1. (*арықтық*) құрысқан, қатпа, қақпыш, ашаң; ≈ **царай** құрысқан шырай, қатпа бет; 2. (*тері*) құрысқан, бырысқан, тырысқан.

ХОРЧГОНО-Х құржыңдау, құрысу, быржыңдау, тыржыңдау, құржың қағу, быржың қағу, тыржың қағу,

ХОРЧГОР қ. **хорчгир**.

ХОРЧИГНО-Х (*булақ*) сылдырау, сылдыр қағу, сылдырап ағу; **горхины ус** ≈ **н урсах** булақ суы сылдырап ағу.

ХОРЧИГНУУЛА Х (*суды*) сылдырату, сылдыратып ақпазу, сылдыр қақтыру.

ХОРЧИЛГО-Х құржиту, құрыстыру, бырыстыру, тырыстыру.

ХОРЧИЙ-Х құржию, құрысу, бырысу, тырысу; ≈ **чихсан байна** құржиып қапты; **урчийх** ≈ буюісу құржию.

ХОРЧИЛЗО-Х құржыңдау, құржың қағу, быржыңдау, быржың қағу, тыржыңдау, тыржың қағу.

ХОРЧИЛЗУУЛА-Х құржыңдату, құржың қақтыру, быржыңдату, быржың қақтыру, тыржыңдату, тыржың қақтыру.

ХОРЧИН хорчин (*ішкі моңғолияның бір тайпасы*); ≈ **аялгуу** хорчин диалектісі.

ХОРШИЛДО-Х 1. (*тамақ*) қойыртпақталу, араластырылу, сүйілтілу; 2. қауымдасылу, өзара бірлестірілу.

ХОРШИ-Х I қойыртпақтау, араластыру, сүйінтіу; **таргийг сүүтээр** ≈ қатық айранды сүт қүйып қойыртпақтау; **тараг** ≈ айранды араластыру; **аарг** ≈ қайнатқан құртты араластыру.

ХОРШИ-Х II қауымдасу, бірлесу;

≈ **ж хийх** қауымдасып істеу.

ХОРШИ-Х III (тамақ) шулығы, улану; **хоол** ≈ тамақ улану.

ХОРШИЦГОО-Х (іс қимыл) барлығы қоршаласу, түгелдей қауымдасу.

ХОРШОО 1. қауым, бірлік; ≈ **хол-боо** қауымдық; қауымдық одақ; ≈ **нөхөр** қауымдасқан серік; 2. дүкен, сауда орны; ≈ **худалдаа** дүкендік сауда; ≈ **нд очих** дүкенге бару.

ХОРШООЛДО-Х 1. (адам) қолтықта-су, қолтықтасып жүру.

ХОРШООЛОЛ қауымдық, бірлестік; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс бірлестігі.

ХОРШООЛО-Х қауымдасу, бірлесу; ≈ **сон аж ахуй** қауымдасқан шаруашылық.

ХОРШООЛУУЛА-Х қауымдастыру, бірлестіру.

ХОРШУУЛА-Х I (ас, тағам) қойыртпақтату, араластырту, сұйылттыру.

ХОРШУУЛА-Х II қауымдастыру, бірлестіру.

ХОРШУУЛА-Х III (ас) шулықтыру, уландыру.

ХОРЬ(ХОРИН) I 1. (сан) жиырма; ≈ **ийг нэмэх** жиырманы қосу; ≈ **дахин** жиырма қайта; **бүгд хорин хоёр** барлығы жиырма екі; 2. (ай күн) жиырмасы; **сарын хорин тав** айдың жиырма бесі; **өнеөдөр** ≈ бүгін жиырмасы; 3. хорин, ауылнайлық бөлім, ауылдың бөлім; **хоринь дарга** ауылнай; **хоринь нутаг дэвсгэр** ауылдық бөлімге қарасты жерлер.

ХОРЬ II хорь руы (Буриад моңғолдың бір руының аты).

ХОРЬДУГААР (реттік сан) жиырманың, жиырмасыншы; ≈ **зуун** жиырманың гасыр.

ХОРЬТ жиырмалық; ≈ **ын цагаан мөнгө** жиырмалық ақ тиын.

ХОС I: **хос хошгиног** аш ішек, жіңішке ішек (анат.).

ХОС II 1. қос, екі, жұп; ≈ **гутал** қос етік; ≈ **оймс** қос байпақ; ≈ **оор авах** қос қосымен алу; ≈ **мориор явах** қос атпен кету; ☆ **хос алд** қос құлаш, екі құлаш (шамасы 2—3 м); ☆ **хос хол-боо** қос жұбай, ерлі-зайыпты екеуі, қосағымен қоса; 2. бірдей, ұқсас; **нжил** ≈ екеуі де бірдей, екеуі де ұқсас.

ХОСГУЙ 1. қоссыз, жұпсыз, сыңар; 2. ауыс. теңдесі жоқ, айтқысыз, өлшеусіз.

ХОСЛОЛ 1. қосарлық, жұптық; 2. ұштастық, байланыстылық.

ХОСЛО-Х 1. қосарлау, жұптау; ≈ **н унасан морь** қосарлап мінген ат; 2. ұштастыру, байланыстыру; есепке алу; ≈ **н үзэх** ұштастырып көру.

ХОСЛУУЛА-Х 1. қосарлату, жұптау; 2. ұштастырту, байланыстырту; есепке алдырту.

ХОСХ I шөміш балық.

ХОСХ II тапал күрек, қысқа күрек; **тарваганы нүх ухах** ≈ суырдың інін

қазатын шолақ күрек.

ХОТ I 1. қала; ≈ **ын хүн ам** қала халқы; ≈ **ын гүйцэтгэх захиргаа** қалалық атқару әкімшілігі; ≈ **ын гудамж** қала көшесі; **нийслэл** ≈ астапа қала; ≈ **орох** қалаға бару; ≈ **ын хөдөлгөөний дүрэм** қала қозғалысының ережесі; ≈ **тосгон** қала мен село; 2. ауыл; ≈ **айл** қораластар, ауылдастар; ☆ **өрх** қоралас үй, көршілес үй.

ХОТ II қора; **хонины** ≈ қой қора; ≈ **оо манах** қорасын күзету.

ХОТ III (мал) иш; **хонины үрийн** ≈ қойдың шуы.

ХОТ IV (жауырын) шұңқыршақ, қазаншық; **далны** ≈ жауырының қазаншығы.

ХОТ V (мылтық) оқпантай, қалта; ≈ **цэнэг** оқ-дәрі оқпантайы.

ХОТГО (ыдыс) балшық құмыра.

ХОТГОЙД хотгойд (моңғол тайпасының бір руының аты); ≈ **аман аялгуу** хотгойд говоры (тіл).

ХОТГОНО-Х майысу, иілу; майысқақтау, солқылдау.

ХОТГОНУУЛА-Х майыстыру, ию; майысқақтау, солқылдату.

ХОТГОР ойыс, ойпаң; **хонхор** ≈ газар шұңқыр ойпаң жер; **их нуруудын** ≈ көп көлдер ойпаңы.

ХОТГОРДО-Х ойыстану, ойпаңдану; ≈ **чихжээ** ойыстанып кетіпті.

ХОТГОРХОН ойыстау, ойпаңдау, ойысыңқы, ойпаңырақ; ≈ **газар** ойыстау жер.

ХОТИР (өсімдік) балжапырақ.

ХОТЛООР түгелдей, жаппай, баршалай; **гэр** ≈ **амгалан уу** үй іштері түгелдей аман ба?

ХОТЛО-Х 1. (мал) қоралау; **мал** ≈ қоралау; 2. (адам) қораласу, ауылдасу, көршілесу; ≈ **ж буух** қоралас қону, бірге қону.

ХОТЛУУЛА-Х 1. (малды) қоралату; 2. (ауылды) қоралас қондыру, ауылдас қондыру, көршілес қондыру.

ХОТӨЙЛГО-Х 1. (нәрсенің бетін) ойыстандыру, ойпаңдандыру, ойыстау; 2. (дәулетін, ауқатын) ойсырату, азайту, тұқылжырату.

ХОТӨЙ-Х 1. (нәрсенің беті) ойыстану, ойпаңдану, шұңқырау; **юм** ≈ **ж харагдах** нәрсе ойыстанып көріну; 2. (дәулет, ауқат) ойсырау, азаю, тұқылжырау; **хөрөнгө нь** ≈ дәулеті ойсырау.

ХОТӨЛ I бұланның бұзауы.

ХОТӨЛ II түгел, барша, барлық, бүкіл, жалпы; ≈ **олноороо** түгелдей, баршалай, жаппай; ☆ **хотол чуулган** сақдай сай, төрт түлігі сай; ☆ **хотол баясгалан хурим** аспа-төкпе той, мезмәйрам болған той, шат-шадман той.

ХОТӨЛГӨОР түгелдей, баршалай, жаппай, бойынша; -мен, -пен, -бен; **гэр** ≈ үй іші түгелдей; үй ішімен; **аймаг** ≈ аймақ бойынша.

ХОТӨЛЗО-Х қ. хотгонох.

ХОТӨЛЬ құнанша суыр.

ХОТОН I (қуа) бір қазан.
ХОТОН II мұнарашық; **ортооний** ≈ лаухана мұнарашығы; **харуул** ≈ қарауыл мұнарашығы.

ХОТОН III **хохон** (монғолияның батысына мекендеп қалған саны аз, түркі тайпасының бір бөлігі).

ХОТОЧ сақ қорашы (ит); ≈ **нехой** қораға сақ ит.

ХОТОЧЛО-Х (ит) қораға сақ болу, қораны күзетіп тұру.

ХОХИГОНО-Х қ. **хохиволзох**.

ХОХИВОЛЗО-Х қ. **хохигнох**, **хохилзох**.

ХОХИВОЛЗУУР I. түнерген, түккенген, жабырқақты; 2. қоқандаған.

ХОХИГОНО-Х қоқандау, түнеру, түксіну, жабырқау; ≈ **сд юу ч** хөлзегүй түнеріп ешнерсе айтпады.

ХОХИГОР қоқпан қысық, кеңіңір; ≈ уурға қоқпан қысық құрық.

ХОХИЛЗО-Х қ. **хохиволзох**.

ХОХИЛЗУУР қ. **хохиволзуур**.

ХОХИМОЙ (табын) қаңқа; ≈ **не** қаңқа сүйек ≈ **толгой** қаңға бас.

ХОХИНО Х (тамақ) қырылдау, жазығу; **хөлзей** ≈ тамақ қырылдау.

ХОХИО (абал) жұныны, жүдеу.

ХОХИР қ. **хохир**.

ХОХИРОД-Х шығындықтың, шығынға ұшыратылуы, шығындықты, зиян шегуі.

ХОХИРОЧ шығындықты, шығынға ұшыратып, зияндалушы, залал шегуші.

ХОХИРОТ шығын, зиян, залал; ≈ **уурақ** шығынға ұшырау, шығындылу; ≈ **болох** елден болу.

ХОХИРОТЧУ шығынсыз, зиянсыз, залалсыз; **хөзр** ≈ ешбір шығынсыз.

ХОХИРОТОН шығынды, зиянды, залалды; шығын көп, зиян көп, залалы көп.

ХОХИРОУ-Х шығындау, шығынға ұшырау, зиян шегу, залал шектіру, зиян келтіру, залал келтіру; ≈ **ж** болонғы шығынға ұшыратпағанда болмайды.

ХОХИРООХГУИ шығындамайтын; нұсқап көлтірмейтін.

ХОХИРО-Х шығынға, шығынға ұшырау, зиян шегу, залал шегу, зиян келу, залал келу; **их** ≈ көп шығындылу.

ХОХИРУУЛА-Х қ. **хохирсул**.

ХОХИУР I. арық, өзен, қан, қаншы; 2. түнеріңкі, түккенді, жабырқақты; ≈ **тангай хун** түккенді адам.

ХОХОЙ жасақ **хохой** күрші қалсын, өй құрғырай, күрші қалсын.

ХОХОЙЛО-Х құрғырдау, құрғыр қалсын айту, құрғыр деу.

ХОХТНО-Х (тамақ) қырылдау, қырылдау, қырылдай беру, қорылдай беру.

ХОХЬ I. сор, қырсық; ≈ **болох** сорлан қалу, соры кәйнау; **мнши** көл, **чнши** ≈ менің бағым сенің сорың; 2. сопа, жалғыз, жаңғыз; ≈ **толгой** сопа

басы; ≈ **ганц** жападан жаңғыз, жалғыз өзі; ≈ **хоосон** жалғыз өзі, өзгеден жүрдай; ≈ **болох** жалғыз қалу, сопа басы қалу, жүрдай болу; ☆ **хохь чинь** шок, болса сұт, сорың (табалдау сөзі); ☆ **хохь тайж** жалаң тәйжі, сопа тәйжі (өзіне қарасты басыбайлылары жоқ тәйжі).

ХОХЬДОГ I. басын күйттеуші, өз қамын ойлаушы, өзімен өзі, дара; 2. қырылдағаны, тырысқақ, ұрысқақ.

ХОХЬДОГЧ шығындылушы, залал шегуші, зиян шегуші, шығындалған; ≈ **этгэд** шығындалған адам.

ХОХЬДОЛ қ. **хохирол**.

ХОХЬДО-Х I қ. **хохирех**.

ХОХЬДО Х II I. сорлану, соры кәйнау, қырсыққа ұшырау; 2. дара қалу, оқшау қалу.

ХОХЬДУУЛА-Х I қ. **хохирсулақ**.

ХОХЬДУУЛА-Х II I. сорлау, сорын қайнату; 2. дара қалтыру, оқшау қалтыру.

ХОЦРОГО-Х қалтыру, кейіндеу.

ХОЦРОГДМОЛ (дамьс) мешеу, артта қалған қалып қойған; ≈ **орнууд** артта қалған елдер, мешеу елдер.

ХОЦРОГДОЛ (дамьс) мешеулік, артта қалушылық; **хөжнши** ≈ дамьс мешеулік.

ХОЦРОГДОЛГУИ артта қалмаған, дамьсты, мешеу қалмаған.

ХОЦРОГДО-Х I. (дамьс) мешеу қалу, артта қалу; ≈ **сон** ерөн мешеу қалған ел; 2. (уақыт) кешігу, көш қалу, кідіру.

ХОЦРОЛ I. мешеулік, артта қалыс, дамьсыздық; 2. кешігіс, көш қалыс, кідіріс.

ХОЦРОНГУИ I. (қалма) қалмай, қатарласа, шегінбей; 2. (дамьс) мешеу қалмай, артта қалмай, дамьспен.

ХОЦРОНГУИ қалған, қалып қойған, мешеу қалған; ≈ **ерөн** мешеу қалған елдер.

ХОЦРОСЛГУИ қалтырмай, түгелдей; **көйи нь ч** ≈ бірін де қалтырмай.

ХОЦРОУ-Х I. (бір орында) қалтыру, тастау; 2. (уақыт) қалтыру, кешіктіру, кідірту.

ХОЦРООХГУИ I. (орыс) қалтырмай, тастамай; 2. (уақыт) қалтырмай, кешіктірмей, кідіртпей.

ХОЦРО-Х I. (бір орында) қалу, жүрмеу; **гөзгө** ≈ үйіңде қалу; 2. (уақыт) қалу, кешігу, кідіру; **знш** ≈ **ч** ерөх жұмысқа кешігіп келу; ≈ **сд** бұлдағ кешіге берелін; 3. жалғыз қалу; **ончрөн** ≈ **жөт** қалу; 4. **сүл** шарлау, төмендеу; **сұллагаар** ≈ оңу үлгімі төмендеу.

ХОЦРОХГУИ I. қалмай, қатарласа, бірге (жүру); 2. (уақыт) кешікпей, кідірмей, қалмай; ≈ **ерөх** қалмай келу.

ХОЧ I. (ас) сықақ, келене, мазақ, әжуа; ≈ **өгөх** сықақ ат көсу; **будүүлөг** зәр ≈ тұрпайы мазақ атау; 2. өсек, лақап; **хншн юныг нь** ≈ **хөч** болгох іс-

теген нәрсесін өсектеу; 3. күдер, дәме, үміт; ≈ **ий нь барах** үмітін үзу.

ХОЧЛОЛ сықақ, әзіл, келеке, мазақ; ≈ **ын бичиг** сымақтама, әзілдік.

ХОЧЛО-Х сымақтау, келеселеу, мазақтау, ожуалау.

ХОЧЛУУЛА-Х сымақтату, келеселеу, мазақтау, ожуалату.

ХОШ I ат қосшы, көтеші; ≈ **хүн** ат қосшы адам.

ХОШ II (*тисі*) жұрын, комкерме, жисек; ≈ **даруулж** оёх жұрын сап тігу.

ХОШ III: **хош хударга** киіз күйысқан.

ХОШ IV: **хош хош тамақ-мамаск**, ас-су.

ХОШГИНОГ (*сөзгә*) көтен; **малын** ≈ **мадың** көтені; ≈ **хошгиногийн гүвдруу** көтен жара, көтен ішек айпалу.

ХОШГО қ. хөш II.

ХОШГООД қ. хөшгод.

ХОШГНО-Х шешенсеу, күлдіргісіу, дилмарсу; ≈ **әд байдар хүн күлдіргісіген** адам.

ХОШГНУУЛА-Х шешенсіту, күлдіргісіту, дилмарыту.

ХОШИД **хошид** (*моғол ойрат тайпасының бірі*).

ХОШИД (*әсілдік*) жаңпақ.

ХОШИН I әзіл, қалжың, күлдіргі; ≈ **үг** әзіл сөз; ≈ **әзіл** әзілқой, қалжыңбас; **әзіл** ≈ күлдіргі; ≈ **үзэгдәл** күлдіргі пьеса.

ХОШИН II: **хошин мээг түбіртеккүлақ** (*асантың түбіріне шығатын саңырауқулақ*).

ХОШИННО-Х әзілдеу, қалжындау, сымақтау, ожуалау; ≈ **ж хәләх** әзілдеп айту.

ХОШИНЧ әзілқой, қалжыңбас, күлдіргі.

ХОШИНЧЛО-Х әзілдей беру, қалжындай беру.

ХОШЛОН (*тоу*) ноба; ≈ **бүслүүр** ызба белдеу; ≈ **дәсс** ызба арқан; **гәрһин** ≈ киіз үйдін ноба бауы.

ХОШЛО-Х: **нар кәләх күн қоралаһу**, күн жіектену.

ХОШМОГ әлеміш, оймың, өрнек; ≈ **той хантаз** әлембітген көңірекше; ≈ **той дәәл** оймыштаған шапан.

ХОШМОГО көген ішек; ≈ **чәхәх** көтен ішекке ет тығу; ≈ **урвах** көген айналу; ≈ **ийи түрүү** көтен ішектің айналшығы.

ХОШОН екі рәккі, екі мәрте; ≈ **бастар** екі рәккі сатыр; ≈ **чин** вая екі мәртәлі өлке біі (*тарих*); ≈ **хатан** екі мәртәлі би патаның; ≈ **авхай** екі мәртәлі би ханшасы; ≈ **тавһан** ханшаның күйеуі; ≈ **сүһа** ханның асырап алған ханшасы.

ХОШОО түрлі түсті таспа.

ХОШООД екіден ≈ ≈ **оор нь өгөх** екі өкілден беру.

ХОШООНГОР (*әсілдік*) мишық бүр-шақ.

ХОШООЧИН (*қос*) қос, жұп, екіден;

≈ **нугас** қос үйрек; ≈ **тоғоруу** қос тырна, екіден жүретін тырна.

ХОШООНЧ асқан әзілқой, өте қалжыңбас.

ХОШООНЧЛО-Х әзілдеу, қалжындау, күлдіру.

ХОШРО-Х (*қил*) қолқылдау, сүйретілу; ≈ **сон зохижигүй дәәл** қолқылдаған келісімсіз шапан; ≈ **сөн урт** бүс сүйретілген ұзын белбеу.

ХОШРУУЛА-Х қолқылдау, көң ғып жіберу; сүйретілу, ұзын ғып жіберу.

ХОШУУ I (*анат*) түмсың; **шувууны** ≈ **құстың түмсығы**; **урт** ≈ **ұзын түмсық**; **боғина** ≈ **тай** қысқа түмсықты, түмсығын қысқа; ☆ **хөшүү** **кәләхээр хуруу** нәм ауызбен істескенше, қолыңмен істес; ауызбен органша, қолыңмен жүл; ☆ **хөшүү цәрвоһ** а) сұран; өзегеленіп еміну, еміну; б) ықтай жалдау, жабысу; ☆ **хөшүү хүргәх** а) сүю, нисеу; б) өсектеу, даттау, жамандау; ☆ **әсс хөшүү**; = **алтан хөшүү** өсекші, даттағын, жамандағын; ☆ **әсс хөшүү өргөх**; = **алтан хөшүү өргөх сырттай** өсектеу, сыртынан даттау, сыртынан жамандау; ☆ **таваһ хөшүү** мал бес түлік мал; ☆ **нөһойн хөшүү** ит мұрын.

ХОШУУ II (*әкішілік*) хөшүү, аудан; ≈ **нөһә** хөшүүның биі, аудандық би; ≈ **тамға** хөшүүн таңбасы; ≈ **хид** мешіт; ≈ **хүрәә** хөшүүн орталығы; ☆ **хөшүүны бәсс хөшүүн бейсісі** (*төрелерге берілетін төрәһә дәрәжәлі шәһ*); ☆ **хөшүүны хәһәл хөшүүч** патаны (*әһәл*); ☆ **хөшүүны авхай хөшүүн бейсінің қызы**; ☆ **хөшүүны тавһан хөшүүн бейсі қызының күйеуі**; хөшүүн бейсінің күйеу баласы.

ХОШУУ III (*нәрсе*) ұшы, түмсығы; **үзәһәй** ≈ **қаламың** ұшы; **ууһын** ≈ **таудың түмсығы**; **гуһлын** ≈ **әктің түмсығы**; **хадан** ≈ **серетін** жіктенген ұшы; **онғәһә** ≈ **көменің** ұшығы; **әжисһын** ≈ **сөмәнің түмсығы**.

ХОШУУ IV (*сыртқы көңәл*) сүйір үшкір; ≈ **кәһә** сүйірлей қылған торғын; **өрһин** ≈ **түндіктің сүйір ұшы**; ☆ **таған хөшүү** күңдіызға біләл, бесбұрын; ☆ **хөшүү бұдса** **әһә** құмық (*бәһә* дақ).

ХОШУУД қ. хөшид I.

ХОШУУЛА-Х қ. хөшүүләк.

ХОШУУЛДА-Х сүйірлен, үшкілдеу; **торго** ≈ **торғынды сүйірлен** қию; **өрх** ≈ **түндікті** үшкілдеу.

ХОШУУЛДУУЛА-Х сүйірлету, үшкілдету.

ХОШУУМАЛ I сүйір жебе, үшкіл жебе (*оқ*).

ХОШУУМАЛ II (*дақыл*) сүйір билдайың, сүйір сары билдай.

ХОШУУРА-Х 1. (*нәрсе*) сүйірлену, үшкілдену; ≈ **сөн юм** сүйірленген нәрсе; 2. (*мад*) нәрле шұбыру; **хөһә ус руу** ≈ **әд гүйләх** қой суға қарай ирілеп шұбыра монету.

ХОШУУРУУЛА-Х 1. (*нәрәһәні*) сүйір-

лендіру, үшкірлендіру; сүйірлеу, үшкірлеу.

ХОШУУТ үшкір түмсық; ≈ сум үшкір түмсық оқ; ≈ туулай үшкір түмсық қоян.

ХОШУУЧ 1. бастаушы. соңына ертүші, соңына ілестіруші; 2. (*әскери шен*) хошучы, майор; ≈ **дол олгох** хошучы шенін беру, майор атағын беру; 3. (*тон*) алғы бөлім, алғы топ; ≈ **анги** әскери алғы бөлім.

ХОШУУЧЛА-Х бастау, соңына ерту, соңына ілестіру; алдында жүру; **ажилд** ≈ **п явах** жұмыста бастап жүру.

ХОШУУЧЛУУЛА-Х бастату, соңына ертізу, соңына ілестірту; алдында жүргізу.

ХОШХИРО-Х 1. ысқыру; ≈ **чихлоо** ысқырып қалды; ≈ **дуу сондох** ысқырған дыбыс естілу; 2. (*хүс*) оқыру, оқыра ысқыру; **гургуул** ≈ қырғауыл оқыра ысқыру; 3. (*суур*) көкіштеу, аңқитау; **тарвага** ≈ **ч доггойн суух** суыр көкіштен шоқшынып отыру.

ХОШДИЧИ-Х (*дыбыс*) оқырып қалу. оқыра ысқырып қалу.

ХӨВ I 1. (*су*) шүңет, иірім; **голын** ≈ өзеннің иірімі; **нуурын** ≈ көлдің шүңеті; 2. (*нәрсе*) салынды, үйінді; **усны** ≈ су салындысы; **урсгалын хаягдал** ≈ ағын үйірін нығарған салынды; **үерийн** ≈ тасқын үйіндісі; **ойя** ≈ тоғай үйіндісі.

ХӨВ II тұтанған көк, көк шірік; ≈ **идэх** көгеріп тұтану; ≈ **т идэгдэх** тұтанған көкке шіру; ≈ **т дарагдах** көгеріп үгітілу.

ХӨВ III (*күшейгелі сөз*) көп; ≈ **хөх** көп-көк, көкпенбек.

ХӨВҮҮН қ. **хөвүүн**.

ХӨВД (өсімдік) мүк; **ойн** ≈ орманның мүгі; **ногоон** ≈ жасыл мүк.

ХӨВӨГЧ қалпұшы, қалқұшы, батпайтын, қөлқитын. қалпұтын: қалпығыш. қалқығыш; ≈ **завь** қалқып жүретін қайық.

ХӨВӨЛЗӨ-Х қалпақтау, қалқақтау, қалпаңдау, қалқаңдау, қалпаң қағу, қалқақ қағу; **усан дээр завь** ≈ су бетінде қайық қалпаң қағу.

ХӨВӨЛЗҮҮЛӨ-Х қалпақтау, қалқақтау, қалпаңдау, қалқақдау, қалпаң қақтыру, қалқақ қақтыру.

ХӨЗӨН I. мақта: ≈ **гийн тариалан** мақта егісі; ≈ **тавих** мақта салу; ≈ **гөөр беглөх** мақтамен бітеу; ≈ **зулах** мақта жұлу; ≈ **бараа** мақта маталар; 2. мақтадай. мақта секілді: ≈ **цагаан үүл** мақтадай апақ бұлғтар; ☆ **хөвөн оройт** мақталы үйеңкі. мақталы тал; ☆ **хөвөн өвс** үпілмәлік (*өсімдік*).

ХӨВӨНЛӨГ үпілдек, биязы; ≈ **цаас** үпілдек қағаз.

ХӨВӨНТЭЙ мақталы, мақта салған, мақта тартаң; ≈ **цамц** күпәйке; ≈ **өмд** мақталы шалбар; ≈ **дээл** мақталы шапан.

ХӨВӨӨ I 1. (*тігін*) жиек, әдіп, қа-

йыма. комкорме; **дээлийн** ≈ шапанның жиегі; 2. (*ыдыс*) ернеу; **шаазангийн** ≈ шынының ернеуі; 3. (*су*) жаға, жиек; **голын** ≈ өзеннің жағасы; **замын** ≈ жолдың жиегі; 4. (*мекен*) шет, кереғар, шалғай; **хязгаар** ≈ шеткері, кереғар; **зах** ≈ шалғай кереғар.

ХӨВӨӨ II: **хөпшин хөвөө I** кәрі жас; ≈ ≈ **гүй цугларах** кәрі жас демой жиналу; 2) ең кәрі; **малынхаа** ≈ ≈ малының ең кәрісі.

ХӨВӨӨЛӨ-Х I. (*тігін*) жиектеу, әдіптеу, қаю, комкору; 2. (*ыдыс*) ернеулеу, ернеуін өрнектеу; 3. (*суды*) жағалау, жиектеу; 4. (*мекен*) шеттеу, кереғарлану, шалғайлану.

ХӨВӨӨЛҮҮЛӘ-Х I. (*тігін*) жиектеу, әдіптеу, қайыту, комкөрту; 2. (*ыдысты*) ернеулету, ернеуін өрнектеу; 3. (*өзен, көлді*) жағалау, жиектету; 4. (*мекенін*) шеттету, кереғарландыру, шалғайландыру.

ХӨВӨРДӨ-Х I. (*тігіс*) шетін тігу, шеттеп тігу, жиектеу, жиегін тігу, жиектен тігу; **эсгий** ≈ кийіз жиегін тігу; 2. *ауыс*. кезу, қыдыру, аралату; **айл** ≈ ауыл кезу; 3. *ауыс*. тырмалану іздеу. тырмалану іздеу; **хичнээн** ≈ **вч олж чадсангүй** қаншама тырманып іздесе де таба алмады.

ХӨВӨРДҮҮЛӘ-Х I. (*тігіс*) шетін тіктіру, шеттеп тіктіру, жиектету, жиегін тіктіру, жиектетіп тіктіру; 2. *ауыс*. кездіру, қыдырту, аралату; 3. (*нәрсені*) *ауыс*. тырмантып іздету, тырмалатып іздету.

ХӨВӨРХИИ I. (*ішек*) сыпырынды, тарқатынды, сыпырылған бөлегі, тарқатылған бөлегі; **зайдасны** ≈ қапсоқтаның сыпырылған бөлегі; 2. (*байлау*) ітмек, ілме, шешелтін, бос; ≈ **уяа** ілмек байлау; ≈ **уях** ілмектеп байлау.

ХӨВӨ-Х I 1. (*тоқима*) тарқатылу, сөтінеу, **утас** ≈ жіп тарқатылу; **дээс** ≈ арқан тарқатылу; 2. тарқату, жазу; **цуудас** ≈ суыртпақ тарқату; 3. (*жүн*) түту, жазу, созу; **унгас ноос** ≈ жабағы жүнді түту.

ХӨВӨ-Х II (*суда*) қалпу, қалқу. **батпау**; **усанд** ≈ суда қалпу; **усаар** ≈ **ж сэлэх** суда қалқып есу.

ХӨВСӨР I. көпсік, борпас, борпылдақ, жұмсақ, бос; ≈ **аргал** борпас тезек; ≈ **цас** ұлпа қар; ≈ **жинтүү** жұмсақ жастық; 2. болбыр, іркілдек (*дене*).

ХӨВСИЙЛӨГӨ-Х I. (*көлем*) көпсіту, кеушету, кеуаялау, борбиту; 2. (*денені*) үлбірету, болбырайту, іркілдету.

ХӨВСИЙ-Х I. (*көлем*) көпсію, кеушию, кеуаялану, борбию; 2. (*дене*) үлбіреу, болбырау, іркілдеу.

ХӨВСӨГНӨ-Х I. көпсіе беру, кеуписе беру, кеуаялана беру, борбия беру; көпсеңдеу, кеуспеңдеу, борбаңдау; 2. (*дене*) үлбіреңдеу, болбыраңдау, іркілдеңдеу.

ХӨВСӨЛЗӨ-Х I. (*нәрсе*) көпсең-көпсең қағу, кеуспең-кеуспең қағу, борбаң-

борбаң қағу, көпсеңдеу, кеуепсеңдеу, борбаңдау; 2. (*дене*) үлбірең қағу, үлбіреңдеу, болбыраң қағу, болбыраңдау, іркіл-іркіл ету.

ХӨВСӨРГӨН даңғой, слірме, әулекі, бөспе, мақтаншақ, бөжбе, дүр; ≈ **залуу** мақтаншақ жігіт; ≈ **зан** мақтаншақ мінез.

ХӨВСӨРГӨ-Х даңғойлану, сліру, мақтану, бөжу, босу, дүрілдеу; ≈ **өд жаз юм бө** мақтанып қайтпекшісің.

ХӨВSRӨ-Х бөсу, бөжу, дүрілдеу, мақтану, сліру, даңғойлану, әулекілену.

ХӨВҮҮЛЭГ есерсоқ, есер, даңғой, әулекі, мақтаншақ, ұрышшақ.

ХӨВҮҮЛЭ-Х 1. (*мағаны*) тарқаттыру, сегінеттіру; 2. (*суда*) қалпыту, қалқыту, жүздіру; 3. *ауыс*. мүдірмеу, іркілмеу, кідірмеу; **оросоор** ≈ дег **хүн** орысша мүдірмей сөйлейтін адам.

ХӨВҮҮН ұл (*бала*); **миний** ≈ менің ұлым; ≈ **өргөж авах** ұл көтеріп алу, ұлды бауырына сап алу, ұл бала асырап алу; ☆ **хөүүн үе** ағайын балалар.

ХӨВҮҮЧЛЭ-Х (*бала*) асырап алу, бауырына сап алу көтеріп алу, бала қып алу.

ХӨВХ I 1. (*судағы*) көбік, боқтық, ағынды; 2. (*орман*) мүк; **ойн** ≈ орман мүгі.

ХӨВХ II 1. шарбақша (*ыдыс*); **малгайн** ≈ тымақ шарбақшасы; 2. сауыт; ☆ **ховх зул** құбылмалы шырақ (*ойын*).

ХӨВХГӨР I (*нәрсе*) кеуіпдек, кеуіпая, күпігіш; ≈ **дэвсгэр** күпігіш төсепшіш.

ХӨВХГӨР II қ. **хөвсөргөн**.

ХӨВХИЙЛГӨ-Х 1. (*нәрсені*) кеуіпдету, кеуіпаяландыру, күпіту; 2. қ. **хөвсийлгөх**.

ХӨВХИЙ-Х қ. **хөвсийх**.

ХӨВХИ-Х (*тыныс*) бұлғыу, тығылу, тарылу, қылғыну; **саңаа** ≈ ойы тығылу.

ХӨВХЛӨ-Х I шарбақшаға сақтау, сауытқа сақтау; **малгайғаа** ≈ тымағын шарбақшаға сап күту.

ХӨВХЛӨ-Х II қ. **хөвхөлзөх**,

ХӨВХЛӨ-Х III шарбақшалату, сауыттау, шарбақпен қаптау, сауытпен қаптау; **авдар** ≈ ж **авах** абдыраны шарбақпен қаптап алу.

ХӨВХЛҮҮР: **хөвхлүүр гүүр** қалжымалы көпір, қайықша көпір, көрік көпір.

ХӨВХӨГ қ. **хөөргөн**.

ХӨВХӨГНӨ-Х қ. **хөвхөлзөх**.

ХӨВХӨЛЗӨ-Х I (*жұмсақ нәрсе*) кеуіпдеу, кеуіп қағу, күмпеңдеу, күмпең қағу, күмпію, қампаңдау, қампаң қағу.

ХӨВХӨЛЗӨ-Х II қ. **хөвсөргөх**.

ХӨВХӨЛЗҮҮЛЭ-Х I (*жұмсақ нәрсені*) кеуіпдету, кеуіп қақтыру, күмпеңдету, күмпең қақтыру, қампаңдату, қампаң қақтыру.

ХӨВХӨЛЗҮҮЛЭ-Х II (*мінез*) күпі-

ту, әсірелеу, көтермелеу, далиту, орынсыз мақтау.

ХӨВХӨН күбіше, науаша; ≈ **авдар** науаша абдыра; ☆ **хөвхөн самбар** бүк-теме тақта.

ХӨВХӨР I (*өң-түс*) көгілдір, көкшіл; ≈ **хонь** көкшіл қой.

ХӨВХӨР II қ. **хөвсгөр**; ≈ **хөвсгөр** бос борпылдақ; ≈ **зөөлөн хөрстэй газар** борпылдақ жұмсақ қыртысты жер; ☆ **хөвхөр ямаа** тәуешкі, тауешкі (*аң*).

ХӨВХРӨ-Х I. (*ас, тамақ*) көңсу-қопсу, көгеріп көңсу, көк тұтанып босау, базданып көңсу; **мах** ≈ ет көгеріп көңсу, ет базданып босау; 2. (*ат*) суымай босау, демін алмай қонданбау.

ХӨВЧ I 1. (*жер*) сілем, алап; **ой хөвч** орман алабы; ≈ **газар** ну орман, қалың орман, тайға; **хангай** ≈ орманды таулар. 2. (*тау*) қырқа, қырат; **уул** ≈ тау қырқасы.

ХӨВЧ II 1. адырна; **нумны** ≈ садақтың адырмасы, садақтың тартиа қайысы; 2. (*сөзм.*) қорда; **тоғогийн** ≈ шеңбердің қордасы.

ХӨВЧ III келшілік, түгелдей, жаппай, барлығы, бәрі; ≈ **ин бие** а) тұла бой, б) кеуде, көкірек.

ХӨВЧДӨ-Х I 1. (*жер*) қалың орманға айналу, ну орманға айналу; 2. (*тау*) қырқалачу, қыраттану.

ХӨВЧДӨ-Х II (*жүн, мақта*) адырнамен созғылау, адырнамен тұту; **ноос** ≈ жүнді адырнамен тұту; ☆ **хөвчдөн алах** қылқыпдырын өлтіру, мойнын бұрап өлтіру.

ХӨВЧІН бүкіл, барлық, күллі, тұла; ≈ **газар** бүкіл жер; ≈ **бие** тұла бой.

ХӨВЧІРХИИ (*анат.*) шыбық.

ХӨВЧЛӨ-Х I адырналау, садақ көрмелеу; **нум** ≈ садақты адырналау.

ХӨВЧЛӨ-Х II 1. (*тауды*) қырқалау, қыраттау, қырқалап жүру, қыраттап жүру; 2. тоғаймен жүру, орманмен жүру.

ХӨВЧЛӨ-Х III (*бұлшық*) 1. тарғылу, түйілу; **тахилзуурын шөрмәс** ≈ толарсақ тарамысы тартылу; 2. ширату, қатайту; **бізә** ≈ бұлшық еттерді ширату.

ХӨВЧЛӨ-Х IV 1. (*күшін*) сарқу, түгелдей жұмсау, түк қалдырмау; ≈ **н ажиллах** күшін сарқа жұмықтау; 2. жұмысқа кірісу, түгелдей кірісу.

ХӨВЧЛҮҮЛЭ-Х I (*садақты*) адырнадау, көрмелету, адырна тақтыру, көрмесін байлату.

ХӨВЧЛҮҮЛЭ-Х II 1. (*тауды*) қырқалату, қыраттату, қырқасымен жүргізу, қыратымен жүргізу; 2. тоғаймен жүргізу, орманмен жүргізу.

ХӨВЧЛҮҮЛЭ-Х III (*бұлшық ет*) шираттыру, қатайттыру.

ХӨВЧЛҮҮЛЭ-Х IV 1. (*күшін*) сарқыту, түгелдей жұмсау; 2. жұмыла кірістіру, түгелдей кірістіру.

ХӨВЧЛҮҮР (*садақ*) кертік, ойық;

нумны ≈ садақ көртігі, садақтың адырна байлайғын көртігі.

ХӨВЧРӨ-Х (*тарамыс*) тартылу, түйілу; шөрмес ≈ сіңір түйілу, тарамыс тартылу.

ХӨГ I (*күй аспабы*) күй, үн, оңайыс; ≈ дуу күй дыбысы; ≈ **найруулағч** күйге келтіруші; ≈ **нийләх** күйге келу, күйге сөйкесу.

ХӨГ II (*мал*) күйек; хуцын ≈ кошқардың күйегі; ≈ зүүх күйек байлау, күйек тағу.

ХӨГ III 1. күлкі, мазақ, сықақ, мысқыл, ұят; ≈ **шившиг** күлкі мазақ; ≈ **өө тарих** ұятқа қалу, күлкі болу; ☆ **хөгөө** хөлдөө чирәх бәтін арын белбеуге тую, ұялып жерге қарау; 2. ғажап, қызық, сғанш өрес, өрескел, дарақы; **ямар** ≈ **ийн амьтан бэ?** неткен қызық адам.

ХӨГЖИ I 1. дамыс, өрлеу, даму, арту; ≈ **дэвшиг** даму өрлеу; **ийгмийн** ≈ **ийн хуулуд** көгамның даму заңдары; 2. *ауыс* (*жәңіл*) шат, шадыман, думан, қуаныш; нәл ≈ **баясалтай** еге шат-шадыман еге көңілді.

ХӨГЖИДӨ-Х (*көңіл-күй*) шаттану, думандану, шат-шадыман болу; шаттанғысу, думандану; сауулаа ≈ **ж байза** бөрі думандасын жатыр.

ХӨГЖИ II дамыс, өрлеу, дамуы, артуы; үйләзәрлий ≈ өндіріс дамысы; хөдөө аж ақуын ≈ арғы шаруашылық дамыс; манак эл өрпә ≈ оталымыздың дамысы.

ХӨГЖИТЭИ 1. дамысты; дамысы ілгері; ≈ **өркүд** дамысты елдер; 2. *ауыс* шат, көңілді, мез-мәйрам, шат-шадыман; ≈ **хүүхатүүд** шат балалар; 3. *ауыс* күлкі, күлкілі, қызықты; ≈ **ярига** күлкілі көңілде.

ХӨГЖИМ I күй аспабы; **үндесәий** ≈ ұлттың үн дыбысы; 2. (*шығарма*) күй, өн үн, дуу ≈ өн күй; бұжғийн ≈ зохкох би күйі жау; ☆ үлөзәр **найрал** хөгжим **найрал** күй аспаптар алқасы; ☆ **яруу** **найрал** **хөгжим** толық алқасын күй аспаптары; ☆ **дағинаа** **найрал** **хөгжим** жөлдірмелі күй аспаптар алқасын **ийн** удирдаач күй жетекшісі; ≈ **ийн** **хөгжим** өн-күй мектебі; ≈ **анти** күй мектебі; ☆ **ятга** хөгжим **ятга** музыкалы (шекті үшкіл аспап).

ХӨГЖИМДӨ-Х күй шерту, күй тарту; ≈ **ж** **дүлхак** күй көртіс өн шығрау.

ХӨГЖИМДҮҮЛЭ-Х күй шертілеу, күй тартылау.

ХӨГЖИМТ күй-аспапты, музыкалы; ≈ **драмат** театр күй-аспапты драма театры.

ХӨГЖИМЧ күйші, күй шертуші, күй тартушы.

ХӨГЖИНГҮЙ 1. дамысты, дамысы ілгері; ≈ **өркүд** дамысты елдер; 2. кемелденген, толыққан; ≈ **социалдем** кемелденген социализм.

ХӨГЖИХ 1. даму, өрлеу, ілгерілеу; цәдәглән ≈ түндөийн даму; ≈ **тусам**

дамыған сайын; ≈ **н хөгжсөөр** дами келе. 2. *ауыс*. көтерілу, маздау, үдеу; **салхи** ≈ жөл көтерілу; **гал** ≈ от маздау; 3. *ауыс*. (*көңіл*) шаттану, көтерілу, лепіру, көңілдену; **сәтгәл** ≈ көңіл шаттану.

ХӨГЖӨӨН күлдіргі, күлкілі, өзіл; ермек, жұбаныш; ≈ **тэй ярига** күлдіргі әңгіме; ≈ **түй хун** түнерген адам, түнжыраған адам.

ХӨГЖӨӨНГҮЙ түнерген, түнжыраған, түксиген, тымырайған; ≈ **хун** түнерген адам, түксиген адам.

ХӨГЖӨӨТЭИ күлдіргі, өзілдей, өзілшіл, қалжыңбас, қалжыңшыл, сықаққой; ≈ **хун** өзілдей адам.

ХӨГЖӨӨ-Х 1. *қ.* **хөгжүүләх**; 2. *ауыс*. маздау, үдету, маулату; **гал** ≈ отты маздау; 3. *ауыс*. (*көңіл*) шаттандыру, көтеру, лепірту, көңілдендіру; **сәтгәлнй нь** ≈ көңілін көтеру.

ХӨГЖҮҮЛЭ-Х дамыту, дамысын ілгерілету, дамысын өрлету; ≈ **н** **цәдәглүүләх** дамытын күлдендіру; ≈ **төлөз** жөгөө дамыту жоспары; ≈ **сээр** байх дамыта беру.

ХӨГЖҮҮН 1. *қ.* **хөгжингүй**; 2. шат, жайдары, көңілді.

ХӨГИИ (*төл мал*) арамза, марқа; ≈ **хурга** арамза тұрған козы, марқа қозы.

ХӨГЛӨРӨ-Х 1. (*нәрсе*) былығы, бытысу; шашылу; ≈ **сөи** айд былыққан үй, шанылып отыратын үй; **күн нь хөлөөр** ≈ опы-мұнысы аяқ астында шанылып жағу; 2. (*мал*) ұйлығы, үйірілу, топтану, шоғырлау; **мал** ≈ **н** **бытчээрләх** мал үйілығын жайылу; 3. құрысу, бүрісу, тырысу; ≈ **н** **хөдөлж** **ядах** құрысын жүре алмау.

ХӨГЛӨҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) былықтыру, бытыстыру, шашу; 2. (*малды*) ұйлықтыру, үйірілдіру, топтандыру, шоғырландыру; 3. құрыстыру, бүрістыру, тырыстыру.

ХӨГЛӨ-Х I (*күй аспабын*) күйге келтіру, күйге тарылыу, күйге сөйкестіру, ішегін тарылыу; **хөгжим** ≈ күй аспабын күйге келтіру.

ХӨГЛӨ-Х II маскара болу, ұятқа қалу; **олон хүнәй дүнд** ≈ **шахах** көп адамның арасында маскара бола жаздау.

ХӨГЛӨ-Х III (*нәрсе*) түсіп қалу, сыпырылып қалу; **ачаа** ≈ **жүч** түсіп қалу.

ХӨГЛӨ-Х IV (*бұйым*) былығы, бытысу, шашылу.

ХӨГЛҮҮЛЭ-Х I (*нәрсені*) былықтырту, бытыстырту, шаштыру.

ХӨГЛҮҮЛЭ-Х II (*күй аспабын*) күйге келтірту, күйге тарылытыру, күйге сөйкестірту, ішегін тарылытыру.

ХӨГЛҮҮЛЭ-Х III маскараласу, маскара болдырту, ұятқа қалдырту.

ХӨНӨ көген; **хурга** **ишгәий** ≈ қозы лақтың көгені.

ХӨНӨГДӨ-Х (*төл*) көгенделу.

ХӨНӨЛДӨ-Х (*өсілдік*) ұйысу, біті-

су, шырмалу; өс ≈ н ургах шөп ұйысып шығу.

ХӨГНӨ-Х (*мал*) көгендеу; **хурга ишгийг** ≈ қозы лақты көгендеу; **хурга ишгийг** ≈ өс **тавих** қозы лақты көгеннен ағыту.

ХӨГНҮҮЛЭ-Х 1. (*қозы, лақты*) көгендеу; 2. қ. **хөгнөдөх**.

ХӨГСИЙ-Х (*минез*) көксию, кекшию. такапшарсу, паңсу, текешарсу, дандайсу, менменсу; **уурсан** ≈ ызалана көксию, буртыып паңсу.

ХӨГСӨӨ-Х көгерту, бүрқырату, долдандыру, ызаландыру.

ХӨГСӨХ көгеру, бүрқырау, долдану, ызалану; **хилэн нь өрнен** ≈ ыза керісп көгеру.

ХӨГСҮҮЛЭ-Х қ. **хөгсөөх**.

ХӨГТЭЙ I (*қошқар, теке*) күйекті; ≈ **хуц** күйекті қошқар; ≈ **ухна** күйекті теке.

ХӨГТЭЙ II 1. ғажап, қызық, оғаш; 2. масқара, ұят, күлдіргі, күлкілі.

ХӨГТЭЙ III (*күй аспабы*) күйге келтірілген, күйге тарылған, күйге келген.

ХӨГЦ I көкше, көкшіл (*болу*); ≈ **чулуу** көкше тас; ≈ **будар** көкшіл болу.

ХӨГЦ II (*нәрсе*) көгерінді, көк; **ааруулын** ≈ құрттың көгі; ≈ **амт** көгерген дәм; ≈ **үнэр** көгерген иіс.

ХӨГЦӨ-Х 1. (*өң-түс*) көкшелену, көкшілдеу; 2. (*сапа*) көгерінді пайда болу, көгеру, көгеріп кету.

ХӨГЦҮҮЛЭ-Х 1. (*өң-түсін*) көкшелендіру, көкшілдеу; 2. (*сапасын*) көгерту, көгертіп жіберу.

ХӨГШДӨ-Х қартаюу, қартайып кету, көртею, көртейін кету.

ХӨГШДҮҮЛЭ-Х қартайту, қартайтып жіберу, көртейту, көртейтіп жіберу.

ХӨГШИД қарттар, көрілер, қариялар; **өзгөд** ≈ қария қарттар.

ХӨГШИН көрі, қарт; көртейген, қартайған; ≈ **хүн** қартайған адам; ≈ **мал** көрі мал; ☆ **хөгшин** азраға **жороо сурах** 1) *сөзбе*, көрі айғырға жорғалық үйрету; 2) □ қартайған соң сылтаудау, көртейген соң көрбездену, көрі сері, сылқым сері қарт.

ХӨГШИНГӨ қ. **хөгшрөнгө**.

ХӨГШЛӨГ (*жас адам*) көрі бейне, қарт бейне, ажимданған; ≈ **залуу** көрі бейнелі жас жігіт.

ХӨГШЛӨ-Х сарғайту, күйгізу; ≈ **сен тутраға** сарғайтылған күріш.

ХӨГШРӨНГӨ (*бейне*) көртейіңкі, қартайыңқы, ажимданыңқы; **залуу хүний** ≈ байдал жас адамның көртейіңкі бейнесі.

ХӨГШРӨ-Х (*жас*) қартаюу, көртею; ≈ **сөн хойшоо** гэмших қартайған соң қаны қалу.

ХӨГШҮҮЛЭ-Х қартайту, көртейту.

ХӨДВӨР дөрекі, икемсіз, тұрпайы; ≈ **этгэд** дөрекі адам.

ХӨДЛӨЛ қозғалыс; ≈ **ихтэй** қозғалысы көп; ≈ **бағатай** қозғалысы аз; ☆ **газар хөдлөл** жер сілкініс, жер сілкіну.

ХӨДЛӨЛТ қозғалысы, сілкініс; **газар** ≈ жер сілкінісі.

ХӨДЛӨСХИЙ-Х қозғалыңқырау, қимылданқырау, қозғалақтау.

ХӨДЛӨ-Х I, (*матер*) қозғалу, жылжу; **урагш нь** ≈ ілгері қозғалу; ≈ **сөөр байх** жылжи отыру; ≈ **тусам** қозғалған сайын; ≈ **дөг** қозғалатын; **салхинд** ≈ **сөн модны навч** желге тербелген ағаш жапырағы; 2. (*адам*) қозғалу, қимылдау, тырмысу, істеу, жүру, жөнелу; **аажим** ≈ **балу** қозғалу; **хийж дуусгах гэж** ≈ **сөөр байна** істеп бітейік деп қимылдап жатырмыз; **урагш нь** ≈ **өд бай** ілгері тырмыса бер; **тэмээн жин** ≈ түйелі керусп жөнелу; **гар** ≈ **бол ам** ≈ **нө кол** қимылдаса ауыз қимылдайды; ☆ **хөл хөдлөх** 1) бүлік шығу, жаңжал шығу, сойқан болу; 2) думан болу, жиналу, асыр салу, апыр-топыр болу; ☆ **Үл хөдлөх хөрөнгө** тұрақты мүлік, қозғалмайтын мүлік (*үй, аяқ, жер*) ☆ **хөдлөх хөрөнгө** қозғалысты бұйымдар, тұрақсыз бұйымдар (*үй жиһаздары*); ☆ **газар хөдлөх** жер сілкіну; ☆ **ичиггэд хөдлөх** қысқы үйгідан ояну, қайта жандану (*аю, суыр, жылан т. б. жәндіктер*); 3. енбектену, жұмыс істеу, еңбек істеу; **чадлаараа** ≈ қалыңа еңбек істеу; 4. туу, шығу, көтерілу, қозу; **салхи** ≈ жел шығу; **шорсо** ≈ шаң көтерілу; ☆ **сэтгэл хөдлөх** = **сайха хөдлөх** көңіл тербелу, ой тербелу, көңілдену, шаттану; ☆ **хор хөдлөх** ашыну, іні ашу, көре алмау; ☆ **шар хөдлөх** ызасы түсу, ашу келу, ызалану, ашулану; ☆ **ааш нь хөдлөх** = **авир нь хөдлөх** ұстамасы ұстау, қозып кету; **сайхан ааш нь хөдлөх** көңілі жайлану, түспесі түсу; **муу ааш нь хөдлөх** жыны ұстау, қасарысу, қырсығу, қырмыс; ☆ **өгчин хөдлөх** (*чаукас*) талмасы ұстау; ұстамасы ұстау; ☆ **чийг хөдлөх** жер жібу, қымдану; 5. жылыстау, жүзу, кету; **маргааш** ≈ ертен кету.

ХӨДӨЛШГҮЙ I, қозғалмайтын; ≈ **бат** қозғалмайтын бейне; 2. *ауыс*, күманғыз, күдіксіз, шүбәсіз; **чан**, анық.

ХӨДӨГ көден, оман көлөңі (*көгершін тәріздес кішкене көлөңді құс*).

ХӨДӨЛӨРГҮЙ қ. **хөдөлшүгі**; ≈ **үнэн** деп шынық.

ХӨДӨЛГӨӨ қозғалу, жылжу, қозғалыс; ≈ **өрох** қозғалып кету, қимылшып кету; ≈ **тэй болох** қозғалысқа түсу.

ХӨДӨЛГӨӨГҮЙ I, (*орын*) қозғалмайтын, жылжымайтын, тұратын; ≈ **саңдал** қозғалмайтын орындық; 2. (*адам*) сылбыр, жай, баяу, ақырын, ыбылжыған; ≈ **язын амтан** бір ыбылжыған адам; 3. (*минез*) сабырлы, баһылы, ұстамды, салмақты; ≈ **сайн** хүн байыпты жайлы адам.

ХӨДӨЛГӨӨН I, (*матери*) қозғалыс, қимыл; **гаригуудын** ≈ планеталар қоз-

галысы; 2. (*қоғам*) қозғалысы; **хувсгалт** ≈ революциялық қозғалысы; 3. (*көше*) жүрісі, қимыл, қозғалысы; **гудамжыны** ≈ көше қозғалысы.

ХӨДӨЛГӨНТӘЙ 1. қозғалысты, қимылды; ≈ **байр** қозғалысты орын; 2. *ауыс*. жылпос, жылтың, жылпылдақ ұшып-қонған; ≈ **залуу** жылпос жігіт.

ХӨДӨЛГӨ-Х қозғалту, жылжыту; қозғау; **байрнаасаа** ≈ **ж чадсангүй** орнынан қозғалта алмады; ☆ **шороо хөдөлгөх** қыбырлап жүру, бойында жаны жүру, әрең жан сақтап жүру.

ХӨДӨЛГҮҮР қозғалтқыш; ≈ **оныс** қозғалтқыш тетік; **уурын** ≈ бу қозғалтқышы.

ХӨДӨЛМӨР еңбек, жұмыс, қызмет; ≈ **хийх** еңбек істеу; ≈ **өрнөсөн үе** еңбек қайпаған кез; ≈ **т дуртай** еңбек сүйгіші; **биенін** ≈ дене еңбегі; **оюуны** ≈ ой еңбегі; ☆ **хөдөлмөр өдөр** еңбек-күн (*бір күнде істеген еңбегінің мөлшері*); ☆ **хөдөлмөрийн дәвтэр** еңбек дептері; ☆ **хөдөлмөрийн хүмүүжил** еңбек тәрбиесі; ☆ **хөдөлмөрийн хууль** еңбек заңы; ☆ **хөдөлмөрийн чадвар** еңбек қабілеті; ☆ **хөдөлмөрийн сахилга бат** еңбек тәртібі; ☆ **хөдөлмөрийн баатар** еңбек ері; ☆ «**Хөдөлмөрийн гавъяаны улаан тугий одон**» «Еңбек Қызыл Ту ордені»; ☆ **хөдөлмөрийн гавъяат хүмүүс** еңбек сіңірген адамдар; ☆ **хөдөлмөрийн хөлс** еңбекақы.

ХӨДӨЛМӨРГҮЙ еңбексіз, жұмыссыз, бос; ≈ **суух** еңбексіз отыру, бос отыру.

ХӨДӨЛМӨРЛӨ-Х еңбектену, жұмыстау, еңбек істеу, жұмыс істеу; ≈ **чадвар** еңбек істейтін қабілет; ≈ **бололцоо** еңбек істеу мүмкіндігі.

ХӨДӨЛМӨРЛҮҮЛЭ-Х еңбек істеу, жұмыс істеу.

ХӨДӨЛМӨРЧ 1. еңбек сүйгіші, еңбеккер; ≈ **хиячэнгүй хүн** еңбек сүйгіш ұқыпты адам; 2. еңбекші.

ХӨДӨЛМӨРЧИН еңбекші; ≈ **д** еңбекшілер; ≈ **олон түмэн** еңбекші қауым; ≈ **хүмүүс** еңбекші халық.

ХӨДӨӨ 1. қыр, ауыл; ≈ **нөөс ирэх**, ауылдан кету; ≈ **ний** айл қырдағы ауыл; ≈ **гэртээ харих** қырдағы үйіне қайту, ауылына қайту; ≈ **орон нутаг** ауылдық жер; **хот** ≈ **гийн** ялғавар қала мен село айырмашылығы; ≈ **ний байдалтай танилдах** ауыл өмірімен танысу, қыр тұрмысымен танысу; ≈ **гарах**, ≈ **явах** қырға кету, ауылға кету; ≈ **гадаа явах** қыр ойға жүру, онда мұнда жүру; ☆ **хөдөө аж ахуй** ауыл шаруашылығы; 2. (*жер*) дала, иен, жазық; ≈ **хээр** иен дала, иен жер; ≈ **тал** жазық дала; ≈ **газар шөбі** соны жер.

ХӨДӨӨ II қ. хөдөг.

ХӨДӨӨЛӨ-Х 1. қырға шығу, ауылға шығу; **хотоос** ≈ **ж гарах** қаладан қырға шығу; 2. (*судан*) шалғай қону, шалғайлау, алыстау, шеттеу; **голоос** ≈ **ж буух**

өзеннен шалғай қону; 3. (*мекеннен*) ауу, қоныс аудару, тұрағын өзгерту; **шувуу** ≈ құс мекенінен ауу; ☆ **бух хөдөөлөх** буқа қаңғу, бұқа кезу.

ХӨДӨӨЛҮҮЛЭ-Х I. (*адам*) қырға шығару, ауылға шығару, қырға жіберу; 2. (*мал*) қырға жаю, далаға жаю; **мал** ≈ **ж билчээх** малды қырға шығарып жаю; 3. (*табыт*) жерлеу, көму, қою; **хүн** ≈ өлікті жерлеу, табыт қою. **ХӨДӨӨРХҮҮ** қыр секілді, ауыл секілді, қыр тәрізді. ауыл тәрізді; ≈ **газар** қыр тәрізді жер; ≈ **айл** қырдағы ауыл секілді.

ХӨДӨӨРХӨ-Х қыр секілдену, ауыл секілдену, қыр тәріздену, ауыл тәріздену.

ХӨДӨӨШИ-Х 1. қырға ұқсау, ауылға ұқсау; 2. қырға үйрену, ауылға үйрену, қырға жерсінуге, ауылға жерсінуге.

ХӨДӨӨШРӨ-Х қырға жерсінп кету, ауылға үйренп кету, қырға көндігіп алу, ауылға көндігіп кету.

ХӨДӨӨШРҮҮЛЭ-Х қырды жерсіндіріп жіберу, қырға көндіктіріп жіберу, ауылға үйретіп жіберу.

ХӨДӨӨШҮҮЛЭ-Х 1. қырға ұқсату, ауылға ұқсату; 2. қырға үйрету, ауылға үйрету, қырға көндіктіру, ауылға көндіктіру.

ХӨДЭС(ХӨДСӨН) 1. иленген көнелеу тері; ≈ **дээл** көнелесу тон, ескі тон; 2. (*илеген терінің*) пұшпақ, шеті; **арьсны** ≈ терінің пұшпағы, терінің шеті.

ХӨДХӨ көдек, сөлкет, икемсіз, дөрекі.

ХӨӨӨ I (*құстың*) жемсау; **тахяны** ≈ тауықтың жемсауы; **шувууны** ≈ құстың жемсауы.

ХӨӨӨ II (*шөп*) үйінді, үйме пішен; **оготнын** ≈ тышқанның пішені; **оготно** ≈ **хураах** тышқан пішен жинау.

ХӨӨӨЛӨ-Х (*тышқан*) пішен үю, пішен жинау.

ХӨЖ (*одағай*) өтч (*түйе*); өк (*сиыр*); ≈ **гэж тэмээг босгох** өтч, өтч деп түйені тұрғызу; түйені өтчілеп тұрғызу; ≈ **гэж үхэр туух** өк, өк деп сиыр айлау.

ХӨЗЕР карта, көзір, көзді (*ойын*); ≈ **тавих** карта ойнау; ≈ **ийн цэцэг** картаның шытыры, картаның кресі; ≈ **ийн дөрвөлжин** картаның бобы; ≈ **ийн буй-мен** картаның қызыл айыры, картаның түйе табаны; ≈ **ийн гвл** картаның қарғасы.

ХӨЗӨРДӨ-Х карта ойнау, көзір ойнау; ≈ **ж байна** карта ойнап жатыр.

ХӨЗӨРДҮҮЛЭ-Х карта ойнату, көзір ойнату.

ХӨЗӨРЧ карташы, көзірші, картаға шебер.

ХӨЛ 1. аяқ; **хоёр** ≈ екі аяқ; **дөрвөн** ≈ төрт аяқ; **урд** ≈ алдыңғы аяқ; **хойт** ≈ артқы аяқ; **баруун** ≈ оң жақ аяғы; **зүүн** ≈ сол жақ аяғы; ≈ **ийн ороолт** аяқтың орауышы, шүлғау; **хиймэл** ≈

жасанды аяқ, ағаш аяқ; ≈ **нүцгән** жаллаң аяқ, жаңайлақ, байпақсыз, шұлғаусыз; ☆ **модон хөл** ағаш өкше; ☆ **хөлд орох а)** (*бала*) аяғын басу, жүру, тәйтәй басу; б) жүргіштену, қыдырғыштану, кезетін болу; ☆ **хөлөө олох а)** (*жүріс*) аяғы қосылу, аяқ табу, сапта бірдей адымдау, сапта бірдей жүру; б) жөнін табу, жөнін түсіну, байыбына бару; байыптау, салмақтану; аяғынан туру, аңыл кіру, ☆ **хөлөө алдах а)** (*жүріс*) аяғын таппау, аяқ қоса алмау; сапта бірдей жүрмеу; аяғынан жаңылу; б) жөнін білмеу, жөнін түсінбеу, байыбына бармау; байыптамау, салмақтамау, аңылдан айрылу; ☆ **хөлөө татах а)** аяғын жию, тізе бүгу; б) (*жүріс*) аз жүру, көп шықпау, жүрісі салбырлау; ☆ **хөл орох қ. хөлд орох; ☆ хөл хумих а)** (*жүріс*) көп жүрмеу, жүрісін азайту, жүрісі саябырлау; б) үйден шықпау, от басында тапжылмау; ☆ **хөл бөхрөх** бір тізелеу, бір тізесін бүгу; ☆ **хөл бөхрөхгүй** тізе бүкпеу, амыр көрмеу, тыным алмау; үздіксіз, амырсыз, үнемі; ☆ **хөл унаа** мінгіш аты, жалғыз аты, мініп жүрген жалғыз аты; ☆ **хөл машина** аяқ машина, аяқпен жүргізетін машина, аяқтан тігетін машина; ☆ **хөл соль** тік шапқыш, тік шот; ☆ **хөл уур** аяқ келі; ☆ **хөл бөмбөг** доп теппе, теппе доп (*ойын*); ☆ **хөл бөмбөгчид** доп теппешілер алқасы, теппе доп ойнаушылар; ☆ **хөл хянагч**, = **хөлийн түшмэл** палуандар абайшысы; күрес байқаушы; ☆ **хөл залгах** көлік табылу, көлікті болу, мінгішті болу; ☆ **хөл хорих**, = **хөл цээрлэх** баруға тыйым салу, баруды шектеу; аяққа тыйым салу; жүруге шек салу; ☆ **хөл хэрэх** кезу, кезін көту, қаңғу, қыдыру; ☆ **хөл хүнд** екі қабат, жүкті, аяқ ауыр; ☆ **хөл хүндрэх**; а) екі қабат болу, жүкті болу, аяғы ауырлау; б) жүрмеу, қыдырмау, жатып қалу, кезбеу; ☆ **хөлд нь суух** аяғына отыру, жалыну, өтіну; майпаздау, майдалау; ☆ **хөл нь дөрөөнд хэрэх** ат айылын тартып міну, ер жөту, ес біліп етек жию; ☆ **хөл нь газар жүдэхгүй** мақтанпақ, боспе, бөжбе, көпirme; ☆ **хөл хөнгөрөх а)** (*жүріс*) ымылдау, елпек жүру, елпілдеу; б) көңілі жай табу, жайлану; ☆ **хүнд хөлтэй** балау, ақырын; ☆ **хөнгөн хөлтэй** жылдам, шапшаң; ☆ **хөл дээрээ зогсох**, = **хөл дээрээ гарах**, = **хөл дээрээ босох** өз аяғынан түру, өзін өзі асырайтын болу, ат айылын тартып міну, ес біліп етек жинау; ☆ **хөл алдах а)** (*суда*) аяқтамау, малтау; б) пайда табам деп найза табу; артық шығындау, залал шегу, зиян шегу; в) оны көрсе отан сақ, мұны көрсе бұған сақ, қайсысын аларын білмеу; 2. сирақ, бұт; **самдлын** ≈ орындықтың сирағы; ☆ **бууны хөл** мылтық тіреуіш, мылтық сирақ; ☆ **гүүрний хөл** көпір бағанасы, көпірдің тіреуі; 3. *ауыс*. шеті, етегі,

ұшы; **модны** ≈ орман шеті, тоғай шеті; ☆ **уулын хөл** тау тұмсығы; ☆ **усны хөл** су сағасы; ☆ **бууцны хөл**, = **хотны хөл** қораның төменгі жағы; 4. *ауыс*. қауырт, қызу; абыр-сабыр, апыр-топыр, апалас-төпелес; ≈ **хөдлох**, = ≈ **болох** қауырт қимылдау, қызу қимылдау; ≈ **хөлсөөн** жиын топыр, апыр-топыр; ≈ **үймээн** абыр-сабыр; апалас-төпелес; ≈ **татрах** апыр-топыр азаю, аяқ сиреу, жұрт саябырлау; ≈ **тасрах** аяқ басылу, апыр-топыр басылу, қозғалыс тоқтау; ☆ **гудамжны хөл** көше соңы, көше шыға берісі; ☆ **хөл ихтэй а)** дәулетті, ауқатты, хал-жайлы; б) жиын топырлы, адам көп; ☆ **хөл багатай а)** дәулеті аз, шабан-шалағай, ауқаты аз; б) қозғалыс саябыр, адам аз, адам сирек; в) басы аз, үй адамы аз; келімді-кетімді кісі аз; ☆ **хөл муутай 1)** дәулеті аз, ауқаты аз, шабан-шалағай; 2) аяғы кемтар, ақсақ, мертік аяқ; ☆ **хөл сайтай 1)** ауқатты, белді, хал-жайлы, дәулетті; 2) қарулы, қарымды, алымды, күшті, өлді; ☆ **хөлтэй худалдаа** мол сауда, тиімді сауда, алымды сауда, алым-берімі мол сауда; ☆ **хөл хнийх 1)** дәулет ету, дәулет етіп сүйену; 2) тіреніш ету, сүйеніш ету; ☆ **хөлий нь олох** негізгі себебін табу, тетігін табу; ☆ **хөлтэй ус** сулы бастау, қайнар бұлақ, су көзі мол; ☆ **хөл нэгтэй 1)** бірлікте, ым-жымы бір, пікірлес; 2) (*іс*) желілес, ұштас, өзектес; байланысты, қатысты; ☆ **малын хөл** мал міндеттемесі; ☆ **эмийн хөл** ем аты, ем анықтамасы.

ХӨЛБӨР (*арба*) мойынтұрық, қамыт.

ХӨЛБӨРГӨН 1. көлбеу, қия; 2. *ауыс*. айнығыш, жалтақ, жалтарғыш, жалтақой, тұрақсыз, тиянақсыз.

ХӨЛБӨРӨ-Х 1. тоңқаландау, домаландау, тоңқалаң асу, домалау, аунату; **өхрөх** ≈ тоңқалаң асып домалау; 2. (*өзінен*) ауу, бұлтарту, жалтару, алыстау, қашқақтау; ≈ **ч унах** ауыл түсу, бұлтара жығылу; 3. *ауыс*. айну, ауытқу, жалтару, жалтақойлану, бұлтарту; **урвах** ≈ айнып жалтару.

ХӨЛБӨРҮҮ 1. (*деңгей, бет*) көлбеңкі, қиялау, көлбсу, қия; 2. (*мінез*) жалтақ, жалтақой, айнығыш тұрақсыз, жалтарғыш, бұлтартғыш.

ХӨЛБӨРҮҮЛӘ-Х 1. (*нәрсені*) тоңқалдандату, домалдандату, тоңқалаң астыру, домалату, аунату; 2. аудару, бұлтарту, жалтарту, алыстату, қашқақтату; 3. *ауыс*. айныту, ауытқыту, жалтарту, жалтақойландыру, бұлтарту.

ХӨЛГҮЙ 1. ақсақ аяғы кемтар, мертік аяқ; ≈ **морь** ақсақ ат; 2. кедей, дәулеті аз, ауқаты аз, шабан-шалағай; ≈ **айл** кедей үй, дәулеті аз үй; 3. *ауыс*. басы аз, адамы аз; 4. аяғы жоқ, тиянақсыз, сирақсыз; ≈ **ширээ** сирақсыз үстел; 5. түпсіз, терең; ≈ **далай** түпсіз мұхит; ☆ **хөлгүй ус а)** қайнары тартық; суы аз, су көзі тартық; б) (*су*)

терсн, аяктамайтын, өткөлсиз.

ХӨЛДМӨЛ I. тоң қатқан, қатырылған, тоңазытылған; ≈ юм тоң нәрсе; 2. балмүздақ; сүүний ≈ сүт балмүздақ; зэдгөнний ≈ бүлдірген балмүздағы.

ХӨЛДӨӨ-Х I. (нәрсе) қатыру, тоңазыту; махыг ≈ етті қатыру; сүү ≈ сүт қатыру; 2. (суыққа) үсіту, тоңғызу, домбықтыру; хөлөө ≈ аяғын үсіту.

ХӨЛДӨСХИЙ-Х I. (нәрсе) тоңазыңқырау, қатыңқырау; мөс ≈ жээ мүз қатыңқырапты; 2. (суыққа) үсіңкіреу, домбығыңқырау, тоңыңқырау; жаварт гар нүүр нь ≈ чихсэн байна аязда беті қолы үсіңкіреп кетіпті.

ХӨЛДӨ-Х I 1. (нәрсе) қату, тоңазу; ус ≈ су қату; сүү ≈ сүт қату; 2. (суыққа) үсу, домбыну, тоңу; гар хөл нь ≈ қол аяғы үсу; ☆ хөлдөх хэм (физ.) қату нүктесі.

ХӨЛДӨ-Х II аяғынан ұстау, сирағынан ұстау.

ХӨЛДҮҮ (нәрсе) тоң, қатқан. тоңазыған; ≈ мах тоң ет; ≈ сүү қатқан сүт; ≈ цөвдэг тоң мүз; ≈ түүхий эд тоң шнікі зат.

ХӨЛДҮҮВТЭР тоңдау, қатыңқыраған, тоңазыңқы; ≈ юм байна тоңдау екен.

ХӨЛДҮҮДЭ-Х тоң боп кету, өте тоң болу.

ХӨЛДҮҮЛЭ-Х I 1. (нәрсе) қатыру, тоңазыту; 2. (суыққа) үсіту, домбықтыру, тоңғызу.

ХӨЛДҮҮЛЭ-Х II аяғынан ұстату, сирағынан ұстату.

ХӨЛЖИ-Х I көліктену, көлікті болу.

ХӨЛЖИ-Х II дәулеттену, ауқаттану, белдену, іштену.

ХӨЛЖИ-Х III аяқтану, аяқты болу.

ХӨЛЖҮҮЛЭ-Х I көліктендіру, көлікті болдыру.

ХӨЛЖҮҮЛЭ-Х II ауқаттандыру, дәулеттендіру, белдендіру, іштендіру.

ХӨЛЖҮҮЛЭ-Х III аяқтандыру, аяқты болдыру.

ХӨЛЛӨГӨ жеу; әбзелдері, жегетін жабдықтар.

ХӨЛЛӨ-Х I әбзелдерін жеу; жабдықтарын жеу; морь тэрэг ≈ ат әбзелдерін жеу.

ХӨЛЛӨ-Х II (су) аяқтау, тайыздау, саяздау, тартылу, су азау, су қайту; ус ≈ чихжээ су тайыздап кетіпті.

ХӨЛЛӨ-Х III 1. (нәрсе) аяқ салу, сирақ салу, аяқ орнату, сирақ орнату; буу ≈ мылғаққа сирақ салу; 2. (күресте) аяғынан алу, сирағынан алу; ≈ ж барилдах аяғынан ала күресу.

ХӨЛЛҮҮЛЭ-Х I (жабдық) әбзелдерін жеңіру, жабдықтарын жеңіру.

ХӨЛЛҮҮЛЭ-Х II 1. (нәрсе) аяқ салдыру, сирақ салдыру, аяқ орнатқызу, сирақ орнатқызу; 2. (күресте) аяғынан алдыру, сирағынан алдыру.

ХӨЛМӨГ I балдыр, көлмек; усны ≈ су балдыры; ≈ тогтох балдыр көктеу,

балдырлану, көлментену.

ХӨЛМӨГ II (киім) желекше; ≈ тэй хатан желекшесін иягез қатын.

ХӨЛӨГ I көлік; ≈ морь көлік ат; унах эдлэх ≈ мінді түсетін көлік; ≈ ийн сайныг унан байж мэддэг, хүний сайныг ханилан байж мэддэг көліктің қадірі мінгенде білінер, адамның қадірі достықта білінер.

ХӨЛӨГ II: хөлөг онгоц көме, далайн ≈ онгоц мұхит көмесі.

ХӨЛӨГ III (ойын) тақта, кестелі орын; шатрын ≈ шахмат тақтасы; ☆ дөрвөн хөлгийн ёс төрт ғылымның өсеті.

ХӨЛӨГ IV ер. сөмет, жүректі; ≈ баатар өжет батыр.

ХӨЛӨГЛӨГ жүрісті, жүрдек, елпек; ≈ морь жүрдек ат.

ХӨЛӨГЛӨ-Х жүрдек ат міну, жүрісті ат міну, елпек ат міну; морь ≈ и явах жүрдек ат мінші жүру.

ХӨЛӨГЧИН қаратсбил ақбоз ат.

ХӨЛӨЛБӨР қ. хөлөгө.

ХӨЛӨРГӨ-Х терлету, тер шығарту; ≈ эм терлететін ем; морь ≈ ат терлету.

ХӨЛӨРХҮҮ жиынды, тобырлы, адам көп көлетін, көлімді-көтімді, түселді; ≈ айл көлімді-көтімді үй, түселді үй; ≈ хот зээл адам көп көлетін базарлы қаланың.

ХӨЛӨ-Х қ. хөлөгө.

ХӨЛӨМТГИЙ терлегіш, тершіл, тершіл.

ХӨЛРӨ-Х I терлеу, тершу, жіңсу; аяғим халуунд икэд ≈ қапырық ыстықта қапалап терлеу.

ХӨЛРӨ-Х II жіңсө, ери бастау, бо-сау, тершу; мөс ≈ мүз жіңсу; цас ≈ қар ери бастау; төгөө ≈ қазан терши бастау.

ХӨЛС I 1. тер; ≈ гарах тер шығу; ≈ ий булчирхай тері бөзі; ≈ батгах қатғы терлеу, қара тер болу; ≈ цутгах сүмек болу, тер ағу, қапалап терісу; ≈ цөхих, ≈ сөвэх тер қату; ≈ сөвхийх 1) тер кебу, тер басылу; 2) ☆ дамылдау, дем алу; 2. терлік; төхмын ≈ тоғым терлігі.

ХӨЛС II жалақы май; балын ≈ айлөк жалақы; ақшалай жалақы; шан ≈ сыйлық жалақы; унэ ≈ бағасы; ацаг ≈ майы (алағы, берсе); өртөг ≈ құны; морины ≈ ат майы; өөр хөрәглүүлөх майлау, майлап беру; байлингийн ≈ үй майы; өөр ажылауулах майлап жұмыстату.

ХӨЛС III қосымша, пайда, өсім; хүү ≈ үстеме өсімі; үржил ≈ қосымша пайдасы, үстірті өсімі; мөнгөний ≈ ақшалай өсім; ☆ хөлсний этгээд жалдамалылар.

ХӨЛСГҮЙ I. жалақысыз, майсыз; ≈ ажил жалақысыз жұмыс; ≈ унаа майсыз мінетін көлік; ≈ орон сууц төгін отыратын тұрғын үй; 2. қосымшасыз, пайдасыз, өсіссіз, үстіргісіз.

ХӨЛСЛӨГДӨ-Х 1. (*ат*) терлетилу, терін шыгарту; 2. жалақыға берілу, майлану, май алуға берілу; 3. қосымша алуға берілу, пайда алуға берілу, өсім алуға берілу; 4. жалдану, жалға жүру.

ХӨЛСЛӨГЧ 1. (*атты*) терлетуші, терін шығарушы; 2. майлаушы, жалақы алуға беруші; өсімге беруші; 3. жалдаушы, жалдап алуды.

ХӨЛСЛӨ-Х I 1. терлету, тершіту, тер шыгарту; ≈ **ж эмчлэх** терлегіп емдеу; **мэрэ** ≈ атты терлету; 2. терін сүрту, терін тазарту; **морко** ≈ атының терін сүрту.

ХӨЛСЛӨ-Х II жалдау, майлау; **унаа** ≈ көлік жалдау; **байшин** ≈ үй майлау; **машин** ≈ машина жалдау; **хүчээ** ≈ еңбегін жалдау.

ХӨЛСЛӨ-Х III (*ақша*) үстемелі беру, өсімді алуға беру; **мөнгө** ≈ ақшаны үстеме алуға қарыздау, өсімді қарыз ақша беру.

ХӨЛСЛҮҮЛЭ-Х I 1. жалдату, майлау; 2. жалға берілу, майына берілу.

ХӨЛСЛҮҮЛЭ-Х II (*ақшаны*) 1. үстемелі қарыз бергізу, өсімді қарыз бергізу; 2. (*ақша*) үстемелі қарызға берілу, өсімді қарызға берілу.

ХӨЛСӨВЧ 1. іш жейде, тер жейде; 2. (*ер*) ішпек, тердік, терлік; **тохығын** ≈ тоқым ішпегі.

ХӨЛСӨГ қ. **хөлөрхүү**.

ХӨЛСӨӨН жыын, топыр, топ; **хөл** ≈ апыр-топыр, жыын-топ.

ХӨЛСӨӨ-Х I 1. жию, топырлату; 2. (*науқастың*) аяғын ауырлату, тынышын кетіру.

ХӨЛСЭ-Х I (*аяқты*) айқастыру, жанастыру, жабыстыру; ≈ **ж хэвтэх** аяғын айқастырып жату.

ХӨЛСӨ-Х II 1. жиылу, жиналу, топырлау, топтану; ≈ **н сэлгүүдэх** жиналып кезу, тобымен сандалу; 2. (*науқас*) аяқ ауыртау, тынышын кету.

ХӨЛТРӨГ (*киіз үйдің*) жейбау, үзін бау.

ХӨЛТЭЙ 1. аяқты, сирақты, аяғы бар, сирағы бар; 2. жыынды, топырлы, адам көп жүретін, адамы көп; ≈ **айл кісі көп келетін үй**; ≈ **гудамж** адам көп жүретін көше; **зах дээр** ≈ байна базарла адам көп екен.

ХӨЛХ (*көздің*) ақ; **нүдэнд** ≈ **тогтох** көзге ақ түсу.

ХӨЛХӨГ қара балдыр, қылқан балдыр (*суда*); **усны чулууг бүрэн тогтсон** ≈ судағы тас бетіне біткен қара балдыр.

ХӨЛХӨЛДӨ-Х сабылысу, сенделісу, қайшалысу.

ХӨЛХӨ-Х сенделу, сабылу, ләйлу, бос жүру; **дәмий** ≈ босқа сенделу, тек сабылу; **битгий** ≈ **өд бай** текке сенделме, босқа сандалма.

ХӨЛХҮҮЛЭ-Х сенделту, сабылту, ләйліту, бос жүргізу.

ХӨЛЧИ-Х I 1. жылыту, жылыну; **гараа галд** ≈ қолын отқа жылыту, отқа жылыну; 2. жібу, босау.

ХӨЛЧИ-Х II (*астықты*) будалап кептіру, шумақтап кептіру; **гарна** ≈ астықты будалап кептіру.

ХӨЛЧЛӨГ бұлау торсық, бұлау ырыс.

ХӨЛЧӨӨ-Х қ. **хөлчүүлэх**.

ХӨЛЧҮҮ қызған, масан; ≈ **сэгтуу** қызын масандаған.

ХӨЛЧҮҮЛЭ-Х I 1. жылытқызу, жылындыру; 2. жібіту, босату.

ХӨЛЧҮҮЛЭ-Х II (*астықты*) будалап кептіру, шумақтап кептіру.

ХӨЛЧҮҮРХЭ-Х қызбалану, қызыну, делбелену.

ХӨЛЧҮҮРЭ-Х (*шарпаңа*) қызу, масандау, қызын кету, мас боп кету; **архи дарсанд** ≈ арақ шармаққа қызу.

ХӨМ көн (*ірі қараның шала илекпен терісі*); ≈ **дэвсэр** тулақ; ≈ **уут** көнған.

ХӨМӨЛ (*өсімдік*) су сарымсақ, жуа; **таана** ≈ пияз жуа; **гсгод** ≈ дала жуасы; **мангир** ≈ қой жуа.

ХӨМӨЛДРӨГ өмілдірік (*ер жабдығы*); **эмээлийн** ≈ ер өмілдірігі.

ХӨМӨЛДРӨГЛӨ-Х (*атты*) өмілдіріктеу.

ХӨМӨЛДРӨГЛҮҮЛЭ-Х өмілдіріктеу.

ХӨМРӨГ I (*жөндік*) маржанқұрт.

ХӨМРӨГ II бүктеме, төңкерме; ≈ **ор** бүктеме төсек.

ХӨМРӨГ III қамба қойма; **сан** ≈ қазна қамбасы; ≈ **онд байгаа зүйл** қоймадағы заттар.

ХӨМРӨГЧ қамбашы, қоймашы, қамба меккеруші.

ХӨМРӨТЭЙ төңкерген, төңкерулі; ≈ **түмшэн** төңкерулі елген.

ХӨМРӨ-Х 1. төңкеру, аудару; **тогго** ≈ қазан төңкеру; ≈ **сөн тогго** мэт төңкерген қазандай; 2. екпеттету.

ХӨМРҮҮ көмрүү чөзгөт қалпақшалы бүлдірген.

ХӨМРҮҮЛ төңкермелі, төңкеретін; ≈ **тават** төңкермелі табак.

ХӨМРҮҮЛЭ-Х 1. төңкерту, аударту; 2. төңкерілу; 3. екпеттеттіру, екпеттетілу.

ХӨМСӨГ I қас (*анат*); **жпрмийсэн** ≈ қиылған қас; ☆ **хөмсөг зангидах** қабағын тую, түнеру, бүртню.

ХӨМСӨГ II 1. ернеу, құлақ; **шпрээнй** ≈ үстел ернеуі; **донхны** ≈ терезе құлағы; 2. (*тау*) төбесі; (*жартаc*) ұшпа; **уулын** ≈ тау төбесі; **хадны** ≈ жартастың ұшпасы.

ХӨМҮҮЖИГЧ тәрбиеленуші.

ХӨМҮҮЖИЛ тәрбие; ≈ **сэйтэй** тәрбиелі, әдепті; ≈ **муутэй** тәрбиесіз, әдепсіз; ≈ **олох** тәрбиелену, тәрбие алу; **коммунист** ≈ коммунистік тәрбие.

ХӨМҮҮЖИЛГҮЙ тәрбиесіз, әдепсіз.

ХӨМҮҮЖИЛТЭЙ тәрбиелі, әдепті.

ХӨМҮҮЖИ-Х тәрбиелену, тәрбие алу; **сурч** ≈ оқып тәрбиелену; **засарч** ≈ тәрбиеге кайта келу.

ХӨМҮҮЖЛЭГ *к.* хөмүүжил.

ХӨМҮҮЖРЭЛ *к.* хөмүүжлэг

ХӨМҮҮЖРЭ-Х *к.* хөмүүжих.

ХӨМҮҮЖҮҮЛЭГЧ тәрбиеші; **цэцэр-лэгийн** ≈ бакша тәрбиешісі.

ХӨМҮҮЖҮҮЛЭ-Х тәрбиелеу; **асран** ≈ газар асырап тәрбиелейтін орын.

ХӨМҮҮН I *хүн.*

ХӨМҮҮН II үстінгі ерін қобылы.

ХӨМХИЙ астыңғы ерін; ≈ **гөө** зуух астыңғы ерін тістеу.

ХӨНГӨВТӨР жеңілдеу, жеңілірек.

ХӨНГӨВЧЛӨЛ жеңілдік, кешірім; ≈ **үзүүләх** жеңілдік корсету.

ХӨНГӨВЧЛӨ-Х жеңілдік беру, жеңілдету, кешірім ету, кешіру; **албан таттары нь** ≈ ресми салығына жеңілдік беру; **ялыг** ≈ қылмыс жазасын кешіру.

ХӨНГӨВЧЛҮҮЛЭ-Х жеңілдік бергізу, жеңілдеткізу, кешірім еткізу, кешірту.

ХӨНГӨДӨ-Х 1. жеңілдену, жеңіл болу, жеңіл боп кету; 2. жеңіл санау, үстірт қарау, мән бермеу, оңайға есептеу; **дәндүү** ≈ **хүн** өте жеңіл санайтын адам.

ХӨНГӨДҮҮЛЭ-Х 1. жеңілдендіру, жеңілдету, жеңіл болдыру; 2. жеңіл санату, үстірт қарату, мән бергізбеу, оңайға есептеу.

ХӨНГӨЖИ-Х 1. (*салмақ*) жеңілу, жеңілдену, жеңіл болу; **ачаа** ≈ жүгі жеңілдеу; 2. *ауыс. (әйел)* босану, бала табу, бала туу.

ХӨНГӨЖҮҮЛЭ-Х 1. (*салмақ, ауырлығын*) жеңілу, жеңілдендіру, жеңіл болдыру; 2. *ауыс. (әйел)* босандыру.

ХӨНГӨЛӨЛТ (*нәрсе, іс*) жеңілдік, кешірім; ≈ **үзүүләх** жеңілдік корсету; ≈ **гүйх** кешірім сүрау.

ХӨНГӨЛӨ-Х I (*мал*) пішу, тарту, кесу; **хурга ишиг** ≈ қозы лақты пішу.

ХӨНГӨЛӨ-Х II 1. жеңілдету, жеңілдеу, оңайлату, жеңіл ету; **ачаа** ≈ жүгін жеңілдету, жүгін жеңілдеу; **гәр** ≈ үйін жеңілдету; **ял** ≈ қылмыс жазасын жеңілдету; 2. *ауыс.* жеңілге санау, үстірт қарау, мән бермеу.

ХӨНГӨЛҮҮЛЭ-Х I (*малды*) піштіру, тарттыру, кестіру.

ХӨНГӨЛҮҮЛЭ-Х II 1. жеңілдеттіру, жеңілдету; оңайлаттыру, жеңіл еткізу; 2. *ауыс.* жеңілге санату, үстірт қарату, мән бергіздіру.

ХӨНГӨМСӨГ жеңілтек, ұшқалақ, табансыз, байыпсыз, жүрді-барды, дегбірсіз, сабырсыз; ≈ **зан** жеңілтек мінез; ≈ **байдал** жеңілтектік, ұшқалақтық; ≈ **хүн** ұшқалақ адам.

ХӨНГӨМСӨГЛӨ-Х жеңілтектену, ұшқалақтану, жеңілтектік істеу, ұшқалақтық істеу, ұшып-қону.

ХӨНГӨН I. (*салмақ*) жеңіл; **тээхэд** ≈ **ачаа** тиеуге жеңіл жүк; **хүнд** ≈

ауыр-жеңіл; ≈ **дээл** а) жеңіл шапан; б) жеңіл ішкі; 2. шапшаң, жылпос, жылдам, тез, жеңіл, ширақ; ≈ **гавшгай** шапшаң скипінді; ≈ **шингэн** ұшып-қонған жылпос; ≈ **шуурхай** өте жылдам, өте шапшаң; ≈ **хөдөлгөөнтэй** қозғалысы шапшаң, тез қимылдайтын, шапшаң қозғалатын; ≈ **явдалтай морь** жеңіл жүрісті ат, сппек ат, жүрісті ат; ≈ **шингэн өвгөн** қол аяғы жеңіл қарт; 3. (*мінез*) жеңіл, ұшқалақ, жеңілтек, үстірт, жүрді-барды; ≈ **хуумгай** жеңілтек, жүрді-барды; ≈ **хийсвэр** жеңілтек, астым-үстім; үстірт; ≈ **зан** жеңілтек мінез; **хүндээ** ≈ **өөс өгөх** салмақты бола тұра болымсыз нәрсеге жеңілтектік істеу; 4. жұмсақ, жай, жеңіл; ≈ **жанчих** жұмсақ жаншу, ақырын ұру; **ял нь** ≈ қылмыс жазасы жеңіл; ☆ **хөнгөн хоол** сіңімді тамақ, жеңіл тамақ; ☆ **хөнгөн тэрэг** жұмсақ орындықты машина, орындықты тағын машина; ☆ **хөнгөн цагаан** қалайы; ☆ **хөнгөн пулемёт** жеңіл зеңбірек; ☆ **хөнгөн шингэн** жеңіл-желпі, ұсақ-түйек (*бұйым*).

ХӨНГӨНДҮҮ 1. (*салмағы*) жеңілдік, жеңілдеу, ауыр емес; 2. (*мінез*) жеңілдеткеу, ұшқалақтау, жеңілдетірек, жүрді-барды, дегбірсіз, ұшып-қонған; ≈ **зантай хүн** мінезі жеңілдеткеу адам.

ХӨНГӨР көк өңез, көк баз, көк түтек; ≈ **дәлсэх** өңездену.

ХӨНГӨРӨ-Х I 1. (*салмақ*) жеңілу, жеңілдену; **нилээн** ≈ **сөн байна** недәуір жеңілдеген екен; 2. (*жұмыс, іс*) азайу, жеңілдеу, оңайлану, ыңғайлану.

ХӨНГӨРӨ-Х II (*әйел*) босану, бала тауу, баласы туу.

ХӨНГӨРТӨ-Х өңездену, көк өңез түру, баздану, көк түтек түру.

ХӨНГӨҮҮЛЭ-Х I. (*салмағын*) жеңілдету, жеңілдендіру; 2. (*жұмысын, ісін*) азайту, оңайландыру, жеңілдету, ыңғайландыру.

ХӨНГӨСІӨ-Х *к.* хөнгөсгөх.

ХӨНГӨСӨ-Х *к.* хөнгөсөх.

ХӨНГӨСТӨӨ-Х 1. (*салмақ*) жеңілдету, жеңілдендіру; 2. оңайлату, жеңілдеу, азайту.

ХӨНГӨТГҮҮЛЭ-Х 1. (*салмағын*) жеңілдеткізу, жеңілдендіру; 2. оңайлатқызу, жеңілдеткізу, азайтқызу.

ХӨНГӨТӨ-Х жеңілдену, жеңілдей бастау, жеңілдей түсу, жеңілден кету.

ХӨНГӨХӨН жеп-жеңіл, недәуір жеңіл, өте жеңіл; ≈ **юм байна** жеп-жеңіл өкен.

ХӨНДИЙ 1. қуыс, үңгір, кеуік; **до-тооддоо** ≈ **юм** іші қуыс нәрсе; ≈ **гоймон** іші қуыс кеспе көже; **цээжний** ≈ кеуде қуысы; ☆ **хөндий цээж** қуыс кеуде; құр ауыз; аузымен егін оратын, қолынан ештеңе келмейтін; **хөндий цээжнээс цаашгүй амыган** қуыс кеудеден басқа еш нәрсе қолынан келмейтін адам; аузымен ғана егін оратын адам; 2. (*жер*) бөктер, етек; **уулын** ≈ тау бөктері; 3. аңғар, ой жаға; **голын**

≈ озон аңгары; 4. *ауыс*. алыс, аулак, шалгай, қашық, жеке, оңаша, бөлек; **түүнээс** ≈ **явах** онан аулак жүру.

ХӨНДИЙТӨР 1. (*нәрсенің іші*) қуыстау, қуысырақ, үңгірлеу, үңгіррек, кеуіктеу; 2. (*жер беті*) бөктерлеу, бөктеррек, жазығырақ; 3. (*өзен, көл*) аңғардау, ой жағалау; 4. *ауыс*. алысырақ, аулақтау, шалгайлау, қашығырақ, жекерек, оңашалау, бөлектеу, оңашарақ, бөлегірек.

ХӨНДИЛӨ-Х 1. (*қимыл*) қуыстау, қуыс шығару, үңгірлеу, кеуіктеу; **Гәрийн шал** ≈ киз үйдің еденін қуыстап орналастыру; 2. қашау, үңғылау; 3. *ауыс*. іштей арамдық ойлау, арамзальық ойлау, іштей жамандық ойлау.

ХӨНДИЛҮҮЛӘ-Х 1. (*нәрсені*) қуыстау, қуыс шығарту, үңгілету, кеуіктету; 2. қашату, үңғылату; 3. *ауыс*. іштей арамдық ойлату, арамзальық ойлату, іштей жамандық ойлату.

ХӨНДИРӨ-Х алыстау, аулақтау, қашықтау, шалгайлану, оңашалану, бөлектену, жекелену; **улам** ≈ онан бестер алыстай беру; ≈ **ч үзәгүй** аулақтанып көрмеген.

ХӨНДИРҮҮЛӘ-Х алыстату, аулақтату, қашықтату, шалғайландыру, оңашаландыру, бөлектендіру, жекелендіру.

ХӨНДИЙХӨН аулақтау, аулағырақ, қашықтау, қашығырақ, шалгайлау, оңашарақ, оңашалау, бөлегірек, жекерек.

ХӨНДЛӨВЧ 1. колденең ағаш, арқалық, белдік, балағаш, мәтше; ≈ **мод** арқалық ағаш; ≈ **ялуу** белдік.

ХӨНДЛӨН I колденең, бүйірінен, тұсынан; ≈ **ғарах** колденең кесіп оту; ≈ **тавиx** колденең қою; **даавууг** ≈ **қуулах** жүперекті енінен тілу; **зам** ≈ **ғарах** жолды бүйірінен кесіп оту; ☆ **хөндлөн гүлд** ұзынынан, ең ұзынымен, ұзынша-сынан.

ХӨНДЛӨН II бөген, бөгде, өзге, жат, басқа, тысқары; үшінші бір (*адам*); ≈ **гыйн хүн** ботен адам, бөген біреу, өзге адам, өзге біреу; ≈ **этгәэд** үшінші бір адам, өзге біреу; ≈ **ийн гәрч** бөгде кепілдеуші, басқа айғақ; ≈ **гөөс оролдох** ботен біреу кірісу, үшінші адам кірісу, колдененнен кірісу, килігу; ≈ **гыйн үг** жат сөз, бөгде сөз; ≈ **гыйн хәл ам** килікпе сөз, жанғырық сөз; ≈ **гыйн ажил** үшінші бір жұмыс; ☆ **хөндлөн бишгүүр** сырнай; ☆ **хөндлөн зан** сөкпа мінез. қыңырлық, қиқарлық, қырыстық; ☆ **хөндлөн ярах** қарсы сөйлеу; бас десе қулақ деу; далаға кету; о десе, бұ деу.

ХӨНДӨГДӨ-Х 1. (*нәрсе, іс-әрекет*) қозғалу, қозғерілу; қоздану, оршу, жандану, тұтану; **дахин** ≈ **сөн асуудал** қайта көтерілген мәселе; 2. қ. **хөндүүләх**.

ХӨНДӨЛДӨ-Х 1. (*нәрсе*) колденеңдеу, кеселсеу, кесе тұру, колденең тұру; **зам дээр мод** ≈ **н хэвтәх** жолда

ағаш колденең жату; 2. бөгсеу, қарсы тұру, көлбеу; **урдаас** ≈ алдынан бөгсеу; ≈ **ж зогсох** көлбей тұру; 3. килігу, қыстырылу; ≈ **н омосерох** килігіп ақтау, килігіп сөзін сөйлеу.

ХӨНДӨЛДҮҮЛӘ-Х 1. (*нәрсені*) колденеңдету; кеслету, кесе тұрғызу, колденең тұрғызу; 2. бөгету, қарсы тұрғызу, көлбету; 3. киліктіру, қыстырылу.

ХӨНДӨӨ (*асық*) қатар, бүйірлес-үйісқан; қатарласқан, жапасақан, қатарласуы, жапасауы; ≈ **тәй шагаа нясалж болохгүй** қатарласа түскен асық атуға келмейді; ≈ **гый нь гаргах** қатарын алыстау.

ХӨНДӨ-Х 1. (*нәрсені, іс-әрекетті*) қозғау, қозғеру, қоздыру, өршіту, жандандыру, тұтату, түрткілеу; **үг** ≈ сөз қоздыру; **шагаа** ≈ асықты қозғау; **шинэ санаа** ≈ жана ой қозғеру; **асуудлыг дахин** ≈ мәселені қайта қоздыру; 2. (*сезімдік*) тітіркендіру, түршіктіру, асқындыру; **шархыг** ≈ жараны тітіркендіру.

ХӨНДҮҮЛӘ-Х 1. (*нәрсе, іс-әрекет*) қозғау, қозғерту, қоздыру, өршітіру, жандандырту; 2. тітіркендірту, түршіктірту, асқындырту; 3. қ. **хөндөгдох**.

ХӨНДҮҮР (*дене*) ауырсынып ауырғып, сырқағып; түршіктеніп, тітіреніп; ауыратын, сырқайтын; ≈ **газар** ауыратын жер; **их** ≈ өте ауырсынып.

ХӨНДҮҮРЛӘ-Х (*дене органын*) ауырсыну, ауыра қалу, сырқай қалу, түршіге қалу, тітірене қалу; **хөсдәй** ≈ жұтқынышақ ауыра қалу.

ХӨНДҮҮРХИИ қ. **хөндүүр**.

ХӨНЖИЛ көрпе, жамылғы, жамылтқы; ≈ **нөврөх** көрпе жамылғы; **хөвен-тәй** ≈ малтағы көрпе; **көжәй** ~ тері көрпе; **тәрлэг** ≈ шапан жамылғы; **өдөн** ≈ мамық көрпе.

ХӨНӨГ (*ыдыс*) 1. көнек; **сәаль сүүний** ≈ сүт көнегі; **уека** ≈ сүт көнегі; 2. шелек; **үйсэн** ≈ тоз көнек; 3. оқпан-тай, дорі қалта; ≈ **тәй дарь** оқпан-тайдағы дорі, дорі салтан сқпан-тай.

ХӨНӨӨГДӨ-Х зиянлау, залалдану, зақымдану, зардаптану, зиян келу, залал иету, зақым келу, зардап иету.

ХӨНӨӨЛ 1. зиян, залал, зақым, зардап; **хөр** ≈ улы зақым, улы зардап, өте зиян; зиян, залал; **биенд** ≈ **тәй ажил** денеге зиянды жұмыс; ≈ **учруулах** зақым келтіру; **малд** ≈ **тәй** малға зиянды; 2. қараниет, арамниет, арамза, сүм, жауыз; ≈ **тәй муу хүн** қараниет жаман адам.

ХӨНӨӨЛГӨ-Х 1. зияндату, зиян шектіру, залалдату, залал шектіру, зақымдату, зақым келтірту, зардаптандыру, зардап шектірту; 2. қ. **хөнөөгдох**.

ХӨНӨӨЛГҮЙ зиянсыз, залалсыз, зақымсыз, зардапсыз, зияны жоқ, зала-

лы жоқ, зақымы жоқ, зардабы жоқ; ≈ **хүн** зияны жоқ адам; ≈ **амьтан** зиянсыз жөндік; **ямар ч** ≈ ешбір зиянсыз.

ХӨНӨӨЛТЭЙ зиянды, залалды. зақымды, зардапты; зияны бар, залалы бар, зақымы бар, зардабы бар; **их** ≈ өте зиянды; **билчэрт** ≈ жайылымға зиянды.

ХӨНӨӨЛЦӨХ (өзара) зияндасу, залалдасу, зақымдасу, бір-біріне зиян келтіру, өзара зақым келтіру, өзара зардан тигізу.

ХӨНӨӨ-Х 1. зияндау, зиян келтіру, залалдау, залал келтіру, зақымдау, зақым келтіру, зардаптау, зардабын тигізу, қастық істеу; **хорлох** ≈ азаптап қинау, қастықпен зияндау; **гэмгүй амьтныг** ≈ **хэрэггүй** бейуаз жөндікті зияндауға болмайды; ≈ **сэтгэл бүү үүсгэ** қастық ойлама, зиян тигізбе; 2. қырып жою; қырып жоятын; **хүнийг үе олноор** ≈ **н устгах хэрэгсэл** адамдарды жаппай қырып жоятын қару.

ХӨНТӨР 1. (анат) қасара; **хөмсөгний** ≈ екі қастық арасы; 2. дүрдек, томпақ; ≈ **харагдах** дүрдию, дүрдің көріну.

ХӨНТИЙЛГӨ-Х 1. (көз) қабақ түкситу, қабағын түю; **хөмсөг** ≈ қабақ түкситу; 2. дүрдиту, томпиту.

ХӨНТИЙ-Х 1. (көздің) қабағы түкситу, қабағы түйілу; ≈ **сөн хөмсөг** түкситген қабақ, түйілген қабақ; 2. дүрдию, томпию.

ХӨНТӨРГӨН көлбеу, көлбөң, қия, еңкім, үйс; ≈ **газар** көлбеу жер, қия жер; ≈ **тавих** қиялата қою, көлбете қою.

ХӨНТӨРГӨНДӨ-Х көлбеу боп кету, қия боп кету, өте қиялану, өте еңкім болу.

ХӨНТӨРГӨ-Х 1. (ыдыс) төңкеру, аудару; 2. (бүйірінен) көлбету, қисайту, еңкейту; 3. (нәрсені) түгесу, тауысу, бітіру; 4. **ауыс**. (өзінен) аулақтату, алыстату, жекелету, қашықтату; оңашалату, маңайлату.

ХӨНТӨРГӨДӨ-Х 1. (ыдыс) төңкерілу, аударылу; 2. (бір жағына) көлбеулетілу, қисайтылу, еңкейтілу; 3. (нәрсе) түгесілу, тауысылу, бітірілу; 4. **ауыс**. (өзінен) аулақтатылу, алыстатылу, жекелетілу, қашықтатылу; оңашаланылу, маңайлатылмау; 5. қ. **хөнтөргөндөх**.

ХӨНТӨР-Х 1. (ыдыс) төңкеру, аудару, төңкерілу, аударылу; **хувингаа** ≈ **өд асгачхлаа** шелегін төңкеріп төге салды; 2. (бір жағына) көлбеу, қисаю, еңкею; (көлбету, қисайту, еңкейту; ≈ **ч асгах** көлбөң төгу, қисайып төгу; ≈ **ч орхи** көлбете сал, қисайта сал; 3. (нәрсені) түгеу, тауысу, бітіру; **данх цайг** ≈ **ч орхих** бір шейнек шайды түгеп іше салу; 4. **ауыс**. (өзінен) аулақтату, алыстау, жекелеу, қашықтау, оңашалау; маңайлаптау, жалтару; аулақтату, алыстату, жекелету, қашықтату, оңашалату; ≈ **санаатай** аулақтайтып

ойы бар.

ХӨНТҮҮЛЭ-Х қ. **хөнтөргөх**.
ХӨНХГӨР күңкек, күңкиген, шүңірек, шүңкиген; ≈ **нүдтэй** шүңірек көз.
ХӨНХИЙЛГӨ-Х күңкейту, күңкиту; шүңірейту, шүңкиту.

ХӨНХИЙ Х күңкөю, күңкию; шүңірейю, шүңкию; **нүд нь** ≈ **сөн** көзі шүңірейген.

ХӨНХӨР қ. **хөңхөр**.

ХӨӨ I күйе; **тогсоны** ≈ қазанның күйесі; **яндангийн** ≈ мұржаның күйесі; ≈ **хар** күйсдей қара; ≈ **бэлөх** күйелену, күйе болу; ☆ **хөө бөлөх** пәлесі тию, пәлесін тигізу, күйесін жағу; кеселі тию, кеселін тигізу, кесірі тию; кесірін тигізу; ☆ **хөө шиг дотортой** қараниет, арамза, қаскүнем; ☆ **бөөн хөө** қара пәле, бір сүм, бір оңбаған, тұрған күйе, бір масыл.

ХӨӨ II: **хөө дээл**. — **хөө хуяг** көбе, бадана, аймауыг (*багирлар кетгін сауыт*).

ХӨӨ III кесел, пәле, кесір, зияч, залал; ≈ **тарих** кесел шығару, пәле шығару, зиянын тигізу; ≈ **чирэх** пәлеге қалу, кеселге ұрыну, зиян шегу; ≈ **халдах** кеселі тию, пәлесі тию; ≈ **тэй** хэрэг бөлөх пәле болу, кесел болу.

ХӨӨ IV (*одағай*) а. э. ай, өй, ой-әу, әу, әу, аа, ≈ бөлем-ай, а бөлем; **юү гэнэ** ≈ не дейсің-өй.

ХӨӨВӨР 1. көбір (*сыр мен жылқының ұяң жүні*); **адуу**, **үхрийн** ≈ жылқы, сиырдың көбірі; 2. борпылдақ, борпас, күпілдек, кепуая; **хужиртай** ≈ **газар** сортаң борпылдақ жер; ≈ **сэвсгэр талх** кепуая нан.

ХӨӨВӨРЛӨ-Х көбірлеу, жүнін алу; **үхэр** ≈ сиыр көбірлеу; **адуу** ≈ жылқы көбірлеу.

ХӨӨВӨРЛҮҮЛЭ-Х көбірлету, жүнін алғызу.

ХӨӨВӨРЧИН көбірлеуші, жүнін алғышы.

ХӨӨГ (*одағай*) өчі-өчі, өтчі (*түйе*); өк-өк (*сыыр*); ≈ **хөж** өчі-өчі-үй, ой-өчі; өк-өк-өй; ≈ өчі-өчі!

ХӨӨГДӨ-Х 1. қуылу, айдалу, қуалану; ≈ **сөн мал** қуаланған мал; **хориотой билчээрэс** ≈ қорық жайылымнан қуылу; **хол** ≈ алысқа айдалу; 2. **ауыс**. (*жұмыс*) қуылу, алыну; әдейі босатылу, шығарылу; **ажлаас** ≈ жұмыстан босатылу, қызметінен алыну; 3. қуу, қуалау; **нохойд** ≈ ит қуу.

ХӨӨГЛӨ-Х очы, өчі; оок, өк (*деп малды жөбірлеп айдау*).

ХӨӨГЧ 1. қуушы, қуалаушы, қуғыншы; **хойноос** ≈ артынан қуушы; 2. **ауыс**. орыпбасар үкімші, зәңгі орыпбасары; **сұмын** ≈ сұмындық (*аудандық*) орыпбасар үкімші.

ХӨӨДӨГДӨ-Х 1. (өң-түс) күйелену, күйе жағылу, қағалану; 2. **ауыс**. қаралану, жамандалу, айыпталу, мінелу, сыпалу.

ХӨӨДӨ-Х 1. (өң-түс) күйелеу, күйе

жагу, қаралау: ≈ **ж тэмдэглэх** күйелеп белгілсү, күйемен белгілеу; 2. *ауыс*: қаралау, жамаңдау, айыштау, мінеу, сынау; ≈ **өд байдаг хүн** қаралағын адам, миңшіл адам. **ажлыг** ≈ жұмысты қаралау, жұмысқа мін тағу.

ХӨӨДҮҮЛЭ-Х 1. (*өң-тусін*) күйелету, күйе жақтыру, қаралату; 2. *ауыс*: қаралату, жамаңдату, айыштату, мінеу, сынату.

ХӨӨЕ (*одагай*) өй, үй, ой, пөк; ≈, хүлээж бай өй, күте түр.

ХӨӨЛГӨ-Х 1. қудыру, қуғызу, қуалату; 2. *ауыс*: қуғызу, алдыру, әдейі босаттыру, әдейі шығарту; 3. қ. **хөөгдөх**.

ХӨӨЛӨНГИИ қызылқанат, табан (*балық*).

ХӨӨЛӨ-Х күйесін тазалау, күйесін кетіру, күйесін түсіру; **яндан** ≈ мүржа күйесін тазалау; **тогоо** ≈ қазан күйесін тазалау.

ХӨӨЛҮҮЛЭ-Х күйесін тазалату, күйесін кетірту, күйесін түсірту.

ХӨӨЛҮҮР I күйе түсіргіш, күйе көссу (*аспан*).

ХӨӨЛҮҮР II (*қабанның*) шат меңі, шат қалысы.

ХӨӨЛЦӨ-Х 1. қуысу, қуаласу, қуып айдасу; 2. *ауыс*. (*жұмыс*) қууга дем беру, босатуға дем беру, шығаруға дем беру.

ХӨӨМИЙ I (*тері*) пұшпақ, балақ; **үнэгний** ≈ түлкінің пұшпағы; **тасын** ≈ тазқараның балағы; **булғаны** ≈ бүлғынның пұшпағы.

ХӨӨМИЙ II (*анат*) көмей, көмекей; **тагнайн уг** ≈ таңдай арты көмей; ≈ **этээдээр хэлэх** көмейлей сөйлеу; ☆ **хөөмийн гүн бөбекік** (*анат*).

ХӨӨМИЙДӨ-Х көмсімен ысқыру, көмейлей шырқау, күжілдеу.

ХӨӨМИЙЛӨ-Х I (*тері*) пұшпақтау, пұшпағын кесу, балақтау, балағын кесу; **булғаны арғысы** ≈ бүлғын терісінің пұшпағын кесу.

ХӨӨМИЙЛӨ-Х II көмейлету, көмеймен ысқыру, күжілдеу.

ХӨӨМИЙЛҮҮЛЭ-Х I (*теріні*) пұшпақтау, пұшпағын кескізу, балақтату, балағын кескізу.

ХӨӨМИЙЛҮҮЛЭ-Х II көмейлету, көмеймен ысқырту, күжілдету.

ХӨӨНГӨ I (*аспан*) буалдыр, мұнар, буылдыр; **ногооны** ≈ күзгі шөп муңары; **агаарт** ≈ **тогтох** аспан мұнарту.

ХӨӨНГӨ II көблік, қабыну, ісік; **нүүр нь** ≈ **суук** беті көбілігі ісіну.

ХӨӨНГӨРӨ-Х мұнарту, буалдырлану, буылдырлау, мұнар түсу.

ХӨӨНГӨГӨ-Х көбілу, қабыну, ісу, ісіну; **шилээндээ нилээд** ≈ **жээ** жіліншіті недәуір ісіпті.

ХӨӨНӨ (*өсімдік*) көгсе, қотен сабақ.

ХӨӨР (*көңіл*) шат, қуаныш, шадыман; **баяр** ≈ шат-шадыман, мез-мәйрам; **найр** ≈ өзіл думан, ойын күлкі; ≈ **тэй**

бахтай найрлах шат-шадыман болу, өзіл думан жасау; **найр** ≈ **хийх** мез-мәйрам болу, шат-шадыман болу; ≈ **барих** қуану, мез болу, шат болу; ≈ **болох** мез болу, дал болу; ≈ **бах болох** мез-мәйрам болу, шат-шадыман болу; ≈ **сонирхолгүй** мез емес, ошша емес, шөнпас.

ХӨӨРГӨН (*мінез*) ісікпе, желікпе, даңғой, елірме, әулекі; ≈ **хүн хол алдәх** ісікпе адам ілінер, желікпе адам жер тірер, елірме адам есі кетер, әулекі адам әуреге түсер.

ХӨӨРГӨ-Х I 1. көтеру, тасыту; 2. (*көңілін*) шаттандыру, масаттандыру, көңілдендіру; 3. есірту, елірту, даурықтыру, даңғойландыру, әулекілендіру.

ХӨӨРГӨ-Х II 1. ұшыру, әуелету, аспандату; **пуужин** ≈ ракета ұшыру; 2. түру, көтеру; **дээлээ** ≈ **ж бүслэх** шапанын көтеріп буыну.

ХӨӨРГҮЙ (*көңіл-күй*) көңілсіз, жабырқаққы, қамығыңқы, мұңайыңқы, ренжіңкі; **баяр** ≈ көңілі жабырқаққы.

ХӨӨРГҮҮ қ. **хөөргөн**.

ХӨӨРӨГ I көрік, желдік; **тулман** ≈ тұлып көрік; **гар** ≈ қол көрік; **дархны** ≈ ұста көрігі; ≈ **өөр** үлээх көрік басу, көрікпен үрлеу; ☆ **усан хөөрөг** су бүріккіні.

ХӨӨРӨГ II шақша, пасыбай сауыт; **манан** ≈ көкшулан тас шақша; **хөөрч байгаад** ≈ **өө хағалав** даа шалқып отырып шақшаңды шақша; есіріп отырып екпегінен түспе (*мәтел*).

ХӨӨРӨГДӨ-Х 1. көріктеу, көрікпен үрлеу, көрік басу; **гал** ≈ **ж нодоох** от көріктеп тамызу; 2. гулеу, аңырау; **гөрийн хөяагаар салхи** ≈ үй іргесінен жел аңырау; 3. *ауыс*. өсектеу, жамаңдау, даттау; **далдуур** ≈ **ж явдаг хүн** сырттай өсектеп жүретін адам, сыртынан даттап жүретін адам.

ХӨӨРӨГДҮҮЛЭ-Х 1. көріктету, көрікпен үрлету, көрік бастыру; 2. (*жел*) гулету, аңырату; 3. *ауыс*. өсектеу, жамаңдату, даттау; 4. қ. **хөөрөгдөгдөх**.

ХӨӨРӨЛДӨӨН шат-шадыман әңгіме, әңгіме-дүкен, қызу дүкен, күлкілі думан; ≈ **хийх** шат-шадыман әңгіме істеу.

ХӨӨРӨЛДӨ-Х дуласу, думандасу, ұлап-дулау, дүбірлесіп күтісу; ≈ **и суугаа залуучууд** дуласын отырған жастар.

ХӨӨРӨЛТ 1. (*жылудан*) көтерілуі, тасуы, ұлғаюы; 2. (*көңіл-күй*) шаты, шаттық, масатты, масаттық, қуанышы, көңшүі, шаттануы; 3. (*мінез*) есіруі, еліруі, даурынуы, даңғойлығы, әулекілігі, даңғойлануы, әулекіленуі; 4. (*биікке*) ұшыу, әуелеуі, аспандауы.

ХӨӨРӨЛХӨ қ. **хөөргүү**.

ХӨӨРӨЛХӨ-Х даңғойлану, есіру, еліру, даурығу, әулекілену; **бітгий** ≈ **өд** бай даңғойланба, есіріп сілірме.

ХӨӨРӨЛЦӨ-Х қ. **хөөрөлдөх**.

ХӨӨРӨМТГИИ даңғой, сілірме, әулекі, даурықпа, есірме, бөспе, бөжбе,

магтаншаа.

ХӨӨРӨМХИЙ қ. хөөрөмтгий.

ХӨӨРӨӨ 1. өңгіме, дүкен; **яриа** ≈ өңгіме дүкен; 2. сөз, талас, дау, жаңжал; **яриа** ≈ **бөлж** тохирсонгүй сөз таласы болып келіспеді; 3. қ. **хөөргөн**.

ХӨӨРӨ-Х I 1. көтерілу, ұлғаю, тасу, үдеу; **үұл** ≈ бұлт көтерілу; **сүү** ≈ сүт тасу; **үұл** ≈ **зөл барзо орох**, **үг** ≈ **вөл хөрүүл болох** 1) бұлт көтерілсе жаңбыр жауар, сөз көтерілсе дау шығар; 2) ☆ бұлттың түбі—жаңбыр, сөздің түбі—даңғыр: □ аң көбейсе, даң көбейер; сөзді қуса сөз шығар, сиырды қуса бөк шығар; 2. үшу, әуелеу, аспандау, көтерілу; **дәән иъ** ≈ жоғары үшу: ≈ **ч** иңгэх аспандап үшу; 3. өсу, көтерілу, жетілу; **мадзын үс кесе** ≈ **мадзың жүні көтеріну**.

ХӨӨРӨ-Х II 1. (*көңіл-күй*) көтерілу, шалқу, илгерлау, қуану, масаттану; мөз болса көңшү сәттал ≈ **ғөңіш** шалқу; 2. (*мінез*) даңғылану, өлдіру, өсіру даурығу, әулемлену; **срүүй** ≈ **орындыз өліну**; **дәңий** ≈ **атбалы даурығу**; 3. (*ат*) дүрлігу, қозу, мәребесі қозу, алып иңшу, шабытану; **мөр** ≈ **ч давхих** ат дүрліну сәт қашу.

ХӨӨРӨ-Х III өңгімелесу, өңгіме айту, дүкен ашу; **ярих** ≈ өңгіме дүкен күру; ≈ **дуртай хүн** өңгімелескін адам, өңгімелес адам; **ярич** ≈ **део чадамгай өңгімелесу**, өңгімесөй дймар.

ХӨӨРӨ-Х IV (*көксөз*) тау, ұлғаю, көтерілу; **күс** ≈ қан тасу; **дөтуур** ≈ жүрері ұстау.

ХӨӨРІЭЙ (*көңіл-күй*) шат, көңілді, қуанышты, шаңымен.

ХӨӨРҮҮ I қ. хөөрөлхөг.

ХӨӨРҮҮ II хөөрүү бааруу 1) долы, ызатон, ашуман; 2) сирме, өсіріл, даңғой, бөсте, бөлке.

ХӨӨРҮҮЛӘ-Х қ. хөөргөх I. II.

ХӨӨРХИЙ (*өдәңгі сөз*): 1. байқұс, байғұс; **тәр** ≈ амьтныг ерәздөх хөрәгтәй ол байқұсты өсіркеу, аяу керек; 2. бәрекеді, бәрекедә.

ХӨӨРХИЙЛӨТЭЙ аянышты, аярлық, жан ашырлық, өсіркейтін, мүсіркейтін; **иx** ≈ **амьдрал** өте аянышты өмір.

ХӨӨРХИЙЛӨ-Х аяу, аялау, жан ашу, өсіркеу, мүсіркеу; ≈ **хәрәгтәй** аяу керек.

ХӨӨРХИЙҮҮЛӘ-Х аяту, аялату, жан ашыру өсіркету, мүсіркету.

ХӨӨРХӨГ қ. хөөргүү.

ХӨӨРХӨН 1. (*кейпі*) өдемі, сұлу, көрікті, сымбатты, өсем, көркем; **харахад иx** ≈ қарағанда өте көрікті; ≈ **харагдах** көрікті көріну; ≈ **хүүхән** сұлу қыз; ≈ **морь** сымбатты ат; 2. (*мінез*) биязы, ияйдары, жарқын, сыпайы, өдепті; ≈ **ааль** биязы мінез, сыпайы мінез.

ХӨЭС көбік, көпіршік; **сүүний** ≈ сүттің көбігі; **саваңгийн** ≈ сабынның көбігі; ≈ **тогтох** көбік шығу, көбіктену; ≈ **сагах** көпіршу, көбіктену, көпі-

ру; ≈ **цахрах** көпіру, көпіршу; ≈ **цахруулан** ярих аузы көпіршіп сөйлесу; ≈ **замхрах** көбігі тарқау, көбігі басылу; ☆ **далайн хөөс** көбікше меруерт; ☆ **хөссөн цавь** шап жықңылы.

ХӨЭСДӨ-Х көпіршу, көпіру, көбіктену; **иx** ≈ **чихлөө** өте көпіршіп кетті.

ХӨЭСЛӨГ 1. көбігі көп; 2. қ. **хөөсөрхүү**.

ХӨЭСЛӨ-Х 1. көбіктеу, көбігін алу, көбігін қалқу; 2. көбіктену, көпіршу, көпіру.

ХӨӨСӨРХӨГ 1. көбікті, көпіршікті, көбіктенген, көпіршіктенген; 2. көпіргін, көбіктенгін.

ХӨӨСӨРХҮҮ 1. қ. **хөөсөрхөг**; 2. көбік тәрізді, көбік секілді, көбік тәрізденген, көбік секілденген.

ХӨӨСРӨГ көпіршік, көбіктенгін.

ХӨӨСРӨ-Х көбіктену, көпіршу, көпіру; ≈ **сөн сүү** көбіктенген сүт; ≈ **өд байла** сазан көбіктенө беретін сабын.

ХӨӨСРҮҮЛӘ-Х көбіктендіру, көпір-ту, көпіршіту.

ХӨӨСТЭЙ көбікті, көпіршікті, көбіктенген, көпіршіктенген; ≈ **ус** көбікті су, көпіршікті су; ≈ **ундаа** көпірген сұйық айран, қойыртпақ, көпіршік сусын.

ХӨӨТӨ-Х 1. күйселу, күйе жағылу; 2. қараю, ие түру, ыстану, күрымдану; ≈ **сөн гәр** ыстанған үй.

ХӨӨТЭЙ 1. күйелі, күйеленген; 2. қарайған, ыстанған, ие тұрған, күрымданған ☆ **хөэтэй төлөг ыгат** 1) балы бадалып түсу, жаман ырымдай жаман ырым, жаман нынан; 2) ұсқын-өңі, сынсыз, көңілісіз, сұмпылы көткен; ☆ **хөэтэй гайтай** кеселді, күйелі, пәле, қасқуем; ☆ **хөэтэй хәрэг** пәленет, кесел.

ХӨӨ-Х I 1. қуу, қуалау, айдау; **хойноэ иъ** ≈ артынан қуу; ≈ **х гүйпэх** қуып жету; **зайлуулан** ≈ айдал жіберу, қуалап жіберу; **көкөшилән** ≈ артынан қуу, ізіне түсіп қуалау; 2. **ауыс**, іздену, талдану, соньна түзу, шұғыллану, **күч эрдэм** ≈ білім іздену.

ХӨӨ-Х II 1. (*орғачилә*) қуалау, бойлау; **судас** ≈ тамыр қуалау; 2. (*мөлшер*) ісіну, ісу, қабыну, қалқылау, томшиу; **унанд** ≈ **сөн шир** суга ісінген сірі; **хавағаня** ≈ қабынып ісу; **хий дүүрч** ≈ аяа толып томшию.

ХӨӨНӨЛДӨ-Х (*жұмыс*) соьына түсу; **ажил** ≈ **ж байна** жұмыс соьынан түсіп жүр.

ХӨР I (*нәрсе*) ұйма, қасат, қабат; ≈ **цас** ұйма қар; **цасын** ≈ қардың қасаты; **цасын** ≈ **сех** қардың қасаттанып қатаюы; **бууңы** ≈ көңің қабаты, ки; ☆ **хөр цасын хайруу** ақ қар көк мұз, қараған суық.

ХӨР II қ. хөөр.

ХӨРВӨӨЛГӨ-Х 1. (*мінез*) айнытыру, жалтарттыру, бұлтарттыру; 2. (*қозғалыс*) аунагтыру, аунақшыттыру, доңбеншіттыру.

ХӨРВӨӨ-Х 1. (*мінез*) айныту, жал-

тарту, бұлтарту; 2. (*қимыл*) аунату, аунақшыту, дөңбекшіту.

ХӨРВӨ-Х 1. (*мінез-құлық*) айну, жалтарту, бұлгарту; 2. (*қозғалыс*) аунау, аунақшу, дөңбекшу; **налах** ≈ ары-бері аунақшу; **морь** ≈ ағ аунау; ≈ **ж наадах** дөңбекшіп ойнау.

ХӨРВӨШ (*ауру*) 1. есекжем, қышыма; **чонын** ≈ теңге қотыр; 2. (*жылқы*) таңдай қотыр, таңдай бөріне.

ХӨРВӨШӨ-Х (*ауру*) 1. есекжем шығу, қышыма шығу; 2. (*жылқының*) таңдайы бөрту.

ХӨРВҮҮЛЭ-Х 1. (*мінез*) айныту, жалтарту, бұлгарту; 2. (*қимыл*) аунату, аунақшыту, дөңбекшіту; 3. (*тіл*) аудару; **монгол хэлнээс** ≈ монгол тілінен аудару.

ХӨРГӨ-Х 1. суыту, салқындату; 2. тоңазыту, мұздату, қатыру; 3. тоңғызу, үсіту.

ХӨРГҮЙ қ. **хөергүй**.

ХӨРГҮҮР (*аспан*) 1. суытқыш, салқындатқыш; 2. тоңазытқыш, мұздатқыш, қатырғыш.

ХӨРДӨ-Х (*нәрсені*) үйкеу, ысу, үйкелеу, ысқылау; **Чулуу** ≈ тастың бетін үйкелеу; **көмер** ≈ темірдің бетін үйкелеу; ☆ **хөрдөх әлс** үйкөсіп, үйкөсіп.

ХӨРДӨГ бұжыр, қатпар, түрпідей; ≈ **қарай** бұжыр бет; ≈ **хөретэй** бегі бұжыр, бегі қатпар.

ХӨРЗІЙЛГӨ-Х бұжырайту, бұжырлау, баржиту; баржиту, ісіту, бұртиту.

ХӨРЗІЙ-Х бұжыраю, бұжырлану; баржю, баржию, ісіну, бұртіну.

ХӨРЗӨН қи; **бууц** ≈ қоң қиы; ≈ **түлэх** қи жағу; **дағтаршсан** ≈ қатпарланған қи, ығыздалған қи.

ХӨРЗӨНТӨ-Х қи түсу (*қоң*) қилану; **бууц** ≈ **ж байна** қораға қи түсіп келеді.

ХӨРЗӨНТҮҮЛЭ-Х қи түсіру, қораны қиландыру.

ХӨРЛӨ-Х 1. (*қар*) ұйлығу, қасаттану, қатпарлану; 2. **цас** ≈ қар ұйлығу; (*қи*) қалыңдау, қатпарлану, қыртыстану; **бууц** ≈ қораның қиы қалыңдау.

ХӨРМӨГ жапырақ үйіндісі, бүр үйіндісі қылқан үйіндісі; **улшасны** ≈ теректің жапырақ үйіндісі.

ХӨРӨГ (*келбет*) корік, мүсін, бейне; **чулуун** ≈ тас мүсін; **зормол** ≈ ойма бейне; **баримал** ≈ құйма мүсін.

ХӨРӨГЛӨ-Х коріктеу, мүсіндеу, бейнелеу, көрік жасау, мүсін жасау, бейне жасау.

ХӨРӨНГӨ I дәулет, қазна; **улсын** ≈ мсмлекеттік дәулет; **хувийн** ≈ өзіндік дәулет, жеке меншік; **өмчийн** ≈ меншіктік дәулет; **амины** ≈ тән меншік; ≈ **зөөр** а) бар дәулеті; б) алтын, күміс, жамбысы; ≈ **чинээ** дәулет шарқы; дәулеті; ≈ **чинээ сайтай** дәулет шарқы, тәуір, дәулетті; ≈ **чинээгүй** дәулеті нашар, дәулеті аз; **әд** ≈ дүние жиһаз, дүние мүлік, мүкамал; ≈ **хогшиял** бар дәулеті, дүние мүлігі; **хатуу** ≈ асыл қазна; **бэл** ≈, = **эх** ≈ бақ

дәулет, ата дәулет; ≈ **тусгаарлах** дәулет болу, снші болу; ≈ **цайрах** дәулеті азаю, ауқаты азаю; ≈ **ийг цайлах**, = ≈ **ийг цайруулах** дәулетін шашу, дәулетін азайту; ≈ **хураах** а) дәулетін малайту; б) дәулетін аду; **бэлтгэл** ≈, = **ноец** ≈ дәулет қоры; жиған қазнасы; **гүйлгэний** ≈ айналым дәулеті; **үндсэн** ≈ тұрақты дәулет (*үй, машина, техника*) **хувь нийлүүлэсін** ≈ жарна қосқан дәулет; **хөдлөх** ≈ ұсақ бұйым дәулеті; **үл хөдлөх** ≈ қозғалмайтын дәулет; ≈ **оруулалт** жұмсалатын күрделі қаржы.

ХӨРӨНГӨ II 1. (*тамақ*) ұйтқы, ашытқы, қораба; **таргийн** ≈ айранның ұйтқысы; **талхны** ≈ нанның ашытқысы; **айрагны** ≈ қымыздың қорабасы; 2. (*астық*) ұрық, тұқым; **үр** ≈ дән ұрық, дән тұқым; ≈ **цадах** тұқым шашу, ұрық себу; ☆ **өвчиний хөрөнгө** а) дерттің ұясы, дерттің қабы; б) науқастан айықпайтын; ☆ **будлианы хөрөнгө** а) ұрыншақ, іліккіш, ыліккіш; б) өлек, өуре, былық.

ХӨРӨНГӨДӨ-Х 1. (*тамақ*) ұйтқысы көп боп кету, ашытқысы көп боп кету, қорабасы көп боп кету; 2. (*егін*) ұрығы көбею, тұқымы көбею.

ХӨРӨНГӨЖИ-Х дәулеттену, дәулеті молаю, баю; **нилэзи** ≈ **жээ** недәуір дәулеттенігі.

ХӨРӨНГӨЖҮҮЛЭ-Х дәулеттендіру, дәулетін молығу, байыту.

ХӨРӨНГӨЛӨГ қ. **хөрөнгөтэй**.

ХӨРӨНГӨЛӨ-Х (*сүтке*) ұйтқы құю; (*үнга*) ашытқы езіп илеу; (*қымызға*) қораба құю.

ХӨРӨНГӨТ 1. қ. **хөрөнгөлөг**; 2. капиталистік; ≈ **ёс** капиталистік тертіп, капитализм.

ХӨРӨНГӨТӨН капиталист, капиталистік; ≈ **үүд** капиталистер.

ХӨРӨНГӨТЭЙ дәулетті, бай, асқатты; **их** ≈ хүн дәулеті мол адам, өте бай адам.

ХӨРӨӨ I ара; **модны** ≈ ағаш ара; **гар** ≈ қол ара; **төмрийн** ≈ темір ара; **цүзгэр** ≈ шардақ ара; ≈ **ний ир** араның дүзі; ≈ **ний гар** араның сабы; ≈ **ний эрээс** араның сап кергішінің бұрауы; ≈ **ний ир шиг** ара дүзіндей, ара дүзі секілді, ирек-ирек, ирек, тіс, ирек-тіс.

ХӨРӨӨ II (*өзен*) жиек, кемер, жаға; **голын** ≈ хөлдөх өзеннің кемері қату; **гол** ≈ **лж хөлдөх** өзен кемерлей қату; **усны** ≈ **цөмрөх** судың кемер мұзы опырылу.

ХӨРӨӨДӨ-Х I аралау, арамен кесу, арамен тілу; **мод** ≈ ағаш аралау; **төмер** ≈ темір аралау.

ХӨРӨӨДӨ-Х II (*су, жол*) 1. кемерлеу, жиектеу, жағалау; **ус** ≈ су кемерлеу, су жағалау; **зам** ≈ жол кемерлеу, жол жиектеу; 2. кесу, көлденеңдеу, кесіп өту, көлденеңдеп өту.

ХӨРӨӨДҮҮЛЭ, Х I аралату, арамен кестіру, арамен кескізу, арамен тілгі-

зу.

ХӨРӨӨДҮҮЛЭ-Х II 1. кемерлөтү, жикеттеу, жагалату; 2. кесгирү, көлдөнөңдетү, кесип өткүзү, көлдөнөңдөтөп өткүзү.

ХӨРӨӨЛӨ-Х кемерлеу, жикеттеу, жагалату; гол ≈ н хөлдөх өзен кемерлеп кату.

ХӨРӨӨ-Х 1. суыту, салкындату; 2. катыру, тоназыту; **мах** ≈ ет тоназыту; **сүү** ≈ сүт катыру; 3. тоңызу-үсгү; **хүйтэнд** ≈ суыкка тоңызу.

ХӨРӨ-Х 1. суу, салкындау; **чай** ≈ шай суу; ≈ **сөн чай** суыган шай; **сүү** ≈ **ч өрөм тогтох** сүт суып каймак түсү; 2. кату, тоназу; 3. тоңу, муздау, үсү; **хүйтэнд** ≈ **ч халуунд халах** суыкка тоңуп, ыстыкка кую; **даарах** ≈ **тону** жаурау.

ХӨРС I 1. (*жер*) қыртыс, бет, қатпар; **газрын** ≈ жер қыртысы, жердің қыртыс бети; **газрын** ≈ **судлах** жер қыртысын зерттеу; ≈ **өн дорхи ус** жер қыртысы астындағы су; ☆ **хөрс судлал** топырақ тану ғылымы; ☆ **хөрс судлалч** топырақ зерттеуші; 2. (*тері*) тері, қыртыс, қабық, қабықша; **арыс** ≈ тері қыртыс; ≈ **зузаан** терісі қалың; ≈ **ниятэн** терісі жұқа.

ХӨРС II өң, көрік, түр; ≈ **сайтай** өңді, көрікті, ажарлы; ≈ **муутай** өңсіз, көріксіз, ажарсыз; **царайлаг** ≈ **тэй** хүүхэд ниярайлы бала, келбетті бала.

ХӨРСЖИ-Х I 1. (*жер*) қыртыстану, топырағы қалыңдау; 2. (*тері*) қыртыстану, терісі қалыңдау.

ХӨРСЖИ-Х II өңөю, көріктену, түрлену ажарлану.

ХӨРСЖҮҮЛЭ-Х I 1. (*жерді*) қыртыстандыру, топырағын қалыңдату; 2. (*теріні*) қыртыстандыру, терісін қалыңдату.

ХӨРСЖҮҮЛЭ-Х II өңейту, көріктендіру, түрлендіру, ажарландыру.

ХӨРСЛӨГ I. (*өң, бет*) өңді, көрікті, келбетті, ажарлы; ≈ **залуу** келбетті жігіт; 2. (*жер*) қыртысты, шымды.

ХӨРСЛӨ-Х 1. (*тері*) сыдыру, сою, терісін сыныру; **хуйхы нь** ≈ күйқасын сыдыру; 2. (*жер*) қыртыстау, қыртысын көңіру шымын қонару.

ХӨРТӨ-Х қ. **хөрлөх**.

ХӨРТЭЙ қ. **хөөргэй**.

ХӨРХ 1. күркө, күркө, (*пана*) 2. (*төсек*) шымылдық; **орны** ≈ төсек шымылдық.

ХӨРХЛӨ-Х 1. күркөлеу, далдалау; 2. (*төсекке*) шымылдық тарту.

ХӨРХРӨӨ (*су*) күркіреме, сарқырама.

ХӨРШ 1. (*адам*) көрші, іргелес, бірге; ≈ **айл** көрші ауыл; **айл** ≈ **суух** көршілес отыру; 2. (*ел*) көршілес, шекаралас; ≈ **улсууд** көршілес елдер.

ХӨСӨГ көлік; **морин** ≈ ат көлік; **тэмээн** ≈ түйе көлік; түйе керуені; **үхөр тэргэн** ≈ өгіз арба керуені; **ердһин** ≈ көлік керуені, кіре; көлік тасы-

малы; **авто** ≈ авто тасымалы.

ХӨСӨР (*жер*) дала, елсіз, иен, кең; ≈ **хээр** иен дала, елсіз дала; **газар** ≈ жапан дала, иен дала, елсіз дала; ≈ **өрхих** далаға тыстап кету, иен далаға тыстау; ≈ **суух** елсіз даланы мекендеу, иенде оқшау отыру; ☆ **хөсөр даах** қуару, құбаңдау; ☆ **хөсөр юм** қуарған нәрсе, қу нәрсе; ☆ **хөсрийн яс** қу сүйек, ақ сүйек, қуарған сүйек.

ХӨСӨРДӨӨ-Х қ. **хөсөрдүүлөх**.

ХӨСӨРДӨ-Х 1. (*жер*) иен қалу, елсіз қалу; аңырап қалу; 2. (*іс, әрекет*) иесіз қалу, назарынан шығу, есінен шығу; **ажил** ≈ **чихлөө** жұмыс иесіз қап қойды.

ХӨСӨРДҮҮЛЭ-Х 1. (*жерді*) иен қалтыру, елсіз қалтыру; 2. (*жұмыс, іс*) иесіз қалтыру; назарынан шығару, есінен шығару; **ажлыг** ≈ **н орхих** жұмысты иесіз қалтырып қою.

ХӨСӨРШИ-Х 1. (*жер*) құлазу, аңырау, құлазып қалу, аңырап қалу; 2. (*өң-түс*) қуару, құбаңдау, құқылдау, қуарып кету, құбаңдап кету.

ХӨСРИИ қуарған нәрсе, қу нәрсе.

ХӨСРИЙТӨ-Х (*өң-түсі*) қуару, құбаңдау, құқылдану.

ХӨСРИЙШИ-Х (*өң-түс*) қуарыңдырау, құлаңдаңқырау, құқылдаңқырау, қуарайын деу, құбаң тарту, құқыл тарту.

ХӨТЛӨГДӨ-Х 1. (*мал, т. б.*) жетектелу, жетектеліңу, жетекке ертілу; 2. *ауыс*. бағыттатылу, бастатылу; бағыттатыру, бастаттыру; 3. *ауыс*. (*іс, нәрсе*) істелу, жасалу; 4. *ауыс*. ауыстырылу, орнынан қозғалтылу.

ХӨТЛӨГЧ 1. жетектеуші, ертуші; **хөсөг** ≈ көлік жетектеуші; **морь** ≈ ат жетектеуші; 2. (*іс, әрекет*) қозғаушы, жүргізуші; **хэрэг** ≈ іс жүргізуші; ☆ **морь хөтлөгч** атшы, ат бағушы, ат қосшы.

ХӨТЛӨЛДӨ-Х қ. **хөтлөлдох**.

ХӨТЛӨЛЦӨ-Х қ. **хөтөлдох**.

ХӨТЛӨ-Х 1. (*мал, т. б.*) жетектеу, жетекке ерту; **морь** ≈ ат жетектеу; **тэмээ** ≈ түйе жетектеу; 2. ерту, ілестіру; **хүүхэд** ≈ бала ерту; **нохой** ≈ ит ерту; 3. *ауыс*. бағыттау, бастау, сілтеу; 4. *ауыс*. (*іс, нәрсені*) істеу, жасау, жүргізу; **хэрэг** ≈ іс жүргізу; 5. *ауыс*. (*орнынан*) ауыстыру, қозғау.

ХӨТЛҮҮЛЭ-Х 1. (*мал, т. б.*) жетектеу, жетекке ерткізу; 2. ерттіру, ілестірту; 3. *ауыс*. бағыттау, бастату, сілтету; 4. *ауыс*. (*іс, нәрсе*) істету, жасату, жүргіздіру; 5. *ауыс*. (*орнынан*) ауыстырту, қозғату; 6. қ. **хөтлөгдох**.

ХӨТӨВЧ (*ыдыс*) дәрет құмыра, дәрет алғыш.

ХӨТӨЛ I қ. **хөтөч**.

ХӨТӨЛ II (*тау*) мойпақ; **уулын** ≈ тау мойпағы; ≈ **өөр давах** мойпақтан асу.

ХӨТӨЛБӨР 1. басшылық, нұсқау, нұсқама; **ажлын** ≈ жұмыс нұсқамасы;

2. программа; **хичээлийн** ≈ сабақ программасы; **мөрийн** ≈ бір жүйелі программа; **басшылық программа**; ≈ **зохио программа жасау**.

ХӨТӨЛБӨРЛӨ-Х 1. басшылық ету, нұсқау беру, іске үйрету; 2. программаға сүйену, программа бойынша істеу.

ХӨТӨЛГӨӨ айдайтын, бос айдайтын; ≈ **морь** бос айдайтын ат.

ХӨТӨЛЦӨӨЛГӨХ қ. **хөтөлцүүлэх**.

ХӨТӨЛЦӨӨ-Х қ. **хөтөлцөх**.

ХӨТӨЛЦӨ-Х 1. (мал, т. б.) жетектесу, айдасу; 2. ертісу, ілестірісу; 3. ауыс. бағыт сілтесу; 4. ауыс. (іс, әрекет) істесу, жасасу, жүргізісу.

ХӨТӨЛЦҮҮЛЭ-Х 1. (мал) жетектестіру, айдастыру; 2. ертістіру, ілестірістіру; 3. ауыс. бағыт сілтестіру; 4. ауыс. (іс, әрекет) істестіру, жасастыру, жүргізістіру.

ХӨТӨЧ көтеші, күтуші, атқосшы; ≈ **өөр явах** көтешіге еру, атқосшы болу.

ХӨХ I (өң-түс) көк; ≈ **өнгө** көк оң, көк түс; ≈ **саарал** көк сүр; ≈ **цәнхэр** көк қызыл; **цәнхэр** ≈ қызыл көк ≈ **бор** көк боз, бозамық, бозғыл; **хар** ≈ кара көк; ≈ **болсх** көгеру, бозамықтану, бозғылдану; ≈ **хом-оол** көк құмалақ (*жылақы тезегі*); ≈ **аргал** көк тезек; ≈ **утаа** көк түтін; ☆ **хөх тэнгэр** көк аспан, көк төңір; ☆ **хөх огторгуй** көк аспан; ☆ **хөх агаар** өуе, көк. көк аспан; ☆ **хөх сарьс** көк сауыр; ☆ **хөх хас** көгілдір меруерт (*тас*); ☆ **хөхийн шашин** төңірлік дін (*хөгдайдагы будда дінінің бір түрі*); ☆ **хөх ногоо** көк (*шөп*); ☆ **хөх унар** мұнар, буалдыр; ☆ **хөх өвс** пішкен, сүрі шөп; ☆ **хөх хар** жасыл қыла; ☆ **хөх сэрх** көк серке (*шөп*); ☆ **хөх арвай** жасыл арпа; ☆ **хөх будаа** көк бидай; ☆ **хөх яргуй** көкгалдақ гүл; ☆ **хөх хархирраа** көк тырна (*құс*); ☆ **хөх болжмор** көк торғай; ☆ **хөх ногтруу** көк күр (*құс*); ☆ **хөх дэглий** көкқұтан; ☆ **хөх цэглий** ақтөс торғай; **хөх бух** көк кекіл (*құс*); ☆ **хөх бор** азрага көмше торғай; ☆ **хөх хатан хараа** көк қырғауыл; ☆ **хөх түрүү** көкбас сона; ☆ **хөх ялаа** көк шыбын; ☆ **хөх инээд** зәр күлкі, ызғарлы күлкі, кекесін күлкі.

ХӨХ II 1. емшек; ≈ **өө хөхүүлэх** емшегін емізу; **хөхөх** ≈ **нь** еместін емшегі; ≈ **дэлэн** желін; ≈ **ноос нь салгах** емшектен шығару; ≈ **нь хавдах** емшегі ісу; ≈ **ивлэх** емшегі сыздау; ≈ **ений товч** емшек үрпі; ☆ **хөх эрэх** дөмету, емшегі ісу; ☆ **хөх эрэхх** дөмету, емшегі ісу; ☆ **тэмзэн хөх** көкпек (*өсімдік*); 2. еміздік.

ХӨХ III (*қабанның*) торай.

ХӨХ IV (*анат.*) омырау.

ХӨХДЭЙ (*құс*) конетай, самұрықша (*самұрық тәрізді, жүні бес түрлі түспен құбырлы туратын көкшіл құс*).

ХӨХЛӨГ (*көңіл-күй*) көтермелеу, әсірелеу, демеу, кеукеулеу.

ХӨХӨВТӨР көкшіл, көгілдір, көкшілдеу, көгілдірлеу; ≈ **өнгө** көкшіл оң, көкшіл түс; ☆ **хөхөвтор** боғширғо айдарлы бозторғай.

ХӨХӨВЧ емшекте (*емшектегі басатын немесе көтеретін шүперек*).

ХӨХӨГЧИН 1. (өң-түс) көкшіл, көгілдір; 2. көкшулан (*шығыс халықтарында жануарлар атымен жыл қайыруды «ағаш, от, топырақ, темір, су» деп бес элементпен ұштастырып айтады. Осы бес элементтің әрқайсысына «көк, қызыл, сары, ақ, қара» деп, бес өңнің бірі тегіп айтады. Мысалы ағаш элементіне, тек қана, көк түсті тегіп айтады. Ал, әрбір түстің өзін: «көк, көкшулан, қызыл, қызылшулан, сары, сарышулан, ақ, ақшулан, қара, қарашулан» деп екі түспен атайды*) ≈ **туулай жыл** көкшулан қоян жылы.

ХӨХӨЛ I кекіл; ≈ **тавих** кекіл қою; ≈ **үлдээх** кекіл қалдыру; ≈ **дэл** кекіл жал.

ХӨХӨЛ II (*көңіл-күй*) қозу, қызу, оршу; ≈ **хөгжмл** думан, дуыл.

ХӨХӨЛДӨ-Х думандау, дуылдау, дуылдасу.

ХӨХӨЛТ I 1. емісі, емуі, соруы; ≈ **сайтай** емісі тәуір; 2. емізген, асыраған; ≈ **эх** ақ сүгін емізген ана; ≈ **эцэг** асыраған өке.

ХӨХӨЛТ II кекілді; ≈ **хүүхэд** кекілді бала; ≈ **морь** кекілді ат.

ХӨХӨЛТ III шаттық, қоңылділік, қуаныш; **сэтгэлийн** ≈ көңіл шаттығы.

ХӨХӨМДӨГ (өң-түс) көгілдір, көкшіл; ≈ **огторгуй** көгілдір аспан; ≈ **өнгө** көгілдір оң; ☆ **хөхөмдөг хүчил** көгеретін қышқыл (*хим.*).

ХӨХӨӨ I (*құс*) көкек; ≈ **донтодох** көкек шаңырау; ☆ **эрт дуугарсан хөхөөний ам хөлдөх сөзбө**, ерте шаңыраған көкектің тілі қатар; □ аңғармай сөйлесен ауырмай өлер; □ орма ағыздың омыртқасы үзілер; ☆ **хөхөө** сар тамыр айы; ☆ **хөхөөн дарс** тас жылқыше (*таулы, тастақ жерде өсетін солақша келген жидек тәрізді жасылшулан өсімдік*); ☆ **хөхөөи айраг** көкек бөрік, ноян тандай (*өсімдік*).

ХӨХӨӨ II: **хөхөө** овал қақаған суық, қызыл шұнақ аяз, қатғы аяз; ≈ **эийн хүйтэнд, хөр цасын хайрууд** қызыл шұнақ аязда, ақ қар көк мұзда.

ХӨХӨӨ-Х (*көңіл-күй*) қоздыру, қыздыру, лепірту; көтеру, найраттандыру, жігерлендіру, қайрат беру, жігер беру.

ХӨХӨ-Х I 1. (*емшек*) ему, сору; **хөхөө** ≈ емшегін ему; **хүүхэд** ≈ бала ему; **төл хэээ** ≈ төл несін ему; 2. (*дәрігер*) сорғы, сорғыш, сіңіргі, сіңіргіш, жұтқыш; **гоюу** ≈ ірің сорғыш; **гурил** ≈ ұн сіңіргі.

ХӨХӨ-Х II (*көңіл-күй*) қозу, қызу, елігу, лепіру; көтерілу, қайраттану, жігерлену; **сэтгэл нь** ≈ көңілді көтерілу; ≈ **хөгжих** қозып шаттану, қозып лепіру; **хөөрөх** ≈ лепіріп елеуреу, елігіп көтерілу.

ХӨХӨЦ I (*күс*) көкшө торғай; ☆ хөхөц дөңөг көкшө шешек, көк коздің (*өсімдік*).

ХӨХӨЦ II көкшө, көк бояу; **чулуун** ≈ көк тас бояу.

ХӨХРӨЛДӨӨН күлкі-думан, шат-шадыман, у-ду күлкі.

ХӨХРӨ-X I 1. (*өң-түс*) көгеру, көк болу; ≈ **сөн өңгө** көгерген өң-түс; **бие нь** ≈ денеси көгеру; **парай** ≈ шырайы көгеру, бети көгеру; **чай** ≈ шай көгеру; 2. (*жер*) көктеу, көгеру, гүлдөнү, жайнау; **газрын өңгө** ≈ жер көктеу; **газар дөлхөй** ≈ жер көгерип гүлдөнү; ☆ **нүд хөхрөх** көз талу; көз бүлдүрөп кету.

ХӨХРӨ-X II (*күлкі*) сылыкыдау, тыркыдау, сыкылыктау; ≈ **ч хэших** сылыкыдап күлү, тыркыдап күлү; **ниээх** ≈ күлүн сылыкыдау, күлүп тыркыдау.

ХӨХРС-X III сазару, телмиру, қадалу; ≈ **тлөө хэрүүлдах** телмирип талыкканша карай бару; **хүүхэд** ≈ **тлөө уйлах** бала көгөрүп сазарганша жылуу; ☆ **мэл гайхаж** цэл хөхрөх амалы таусылып, ашысын куйрылу; не истерин билмей анттын калу.

ХӨХРҮҮЛЭ-X I 1. (*өң-түсүн*) көгөртү, көгөртүп жөбөрү; 2. (*жердi*) көктөтү, көктөтүп, гүлдөндүрү, жайнату.

ХӨХРҮҮЛЭ-X II (*күлкі*) сылыкыдау, тыркыдау, сыкылыктау.

ХӨХТӨН емшекті, желиди; ≈ **амьтад** емшекті жануарлар.

ХӨХҮҮ I I емзетин, емшектеги; ≈ **хүүхэдтөй** емзетин баласы бар; ≈ **хүүхэд** емшектин бала; ≈ **үнээ** емзетин сыыр; **буздуу** сыыр.

ХӨХҮҮ II (*сухани*) мадак, дөріп; **сайшаал** ≈ мадак дөріп.

ХӨХҮҮЛЭГ I (*дөрісөр*) уыт соргыш, уыт тарткы.

ХӨХҮҮЛЭГ II (*сухани*) мадактау дөрінгөү, мадак, дөріп.

ХӨХҮҮЛЭ-X I өңгө, соргызу; **хөхөө** ≈ емшектин емиз; **дагирхайгаар** ≈ шайырмен соргызу.

ХӨХҮҮЛЭ-X II (*көңүл-күйүн*) коздыру, жызыру, еліктің депіругу, көтөрү, кайра таандыру, жігелендіру; **сайшаан** ≈ мадактап көңүлүн көтөрү.

ХӨХҮҮЛЭ-X III (*хөн жөтел*) күркүлдөгү, көгөртү, булгытыру; ≈ **н ханнах** күркүлдөгүн жөтөлдүрү; ≈ **дөг ханнад** булгытыратын жөтөл.

ХӨХҮҮР I саба; **ширэн** ≈ сирі саба; айргийл ≈ кымыздың сабасы, кымыз саба; ≈ **дүүрэн айраг** саба толы кымыз; ≈ **т түүннй** саам хийх сабага бишин сөзүн сүтүн кую.

ХӨХҮҮР II шақша; **хамрын тамхыны** ≈ насыбай шақша; **чулуун** ≈ тас шақша; **зээр** ≈ мүйіз шақша.

ХӨШИГ I 1. шымылдык; ≈ **татах** шымылдык куру; **орны** ≈ төсөк шымылдык; **қонжы** ≈ терезе шымылдык; 2. далда, таса, қалқа; **утаан** ≈ түтін таса, түтін будақ.

ХӨШИГЛӨ-X I 1. шымылдык тарту,

шымылдык құру; **наагуур нь** ≈ бер жағына шымылдык құру; 2. далдалау, тасалау, қалқалау; **утаа** ≈ түтін далдалау.

ХӨШИГЛӨ-X II (*нәрсені*) кесу, турау, кертү; **мақ** ≈ ст кесу; **ногоо** ≈ асшөп турау, тағамшөп турау; **бяслаг** ≈ ірімшік турау.

ХӨШИГЛҮҮЛЭ-X I 1. шымылдык құрғызу, шымылдык тартқызу; 2. далдалату, тасалату, қалқалату.

ХӨШИГЛҮҮЛЭ-X II (*нәрсені*) кестіру, турату, керттіру.

ХӨШИ-X I сүймендеу; ≈ **ж өргөх** сүйменден көтөрү; ≈ **төнжих** сүйменден сүйеу; ≈ **ж гаргах** сүймендеп шығару.

ХӨШИ-X II (*дене*) сіресу (*буын*) қатаю; **үе гишүү хатууран** ≈ буын-буыны қатайып сіресу; **бие** ≈ дене сіресу.

ХӨШИ-X III (*тігіс*) тешиу; ≈ **ж оёх** тешип тігу; ≈ **сөн оёдол** тешиген тігіс; ≈ **өад оёд** тешип тіге бер.

ХӨШИ-X IV (*іс, әрекет*) қилігу, сіресу, бөгег жасау; **ажилд хөядлоңгөөс орошож** ≈ жұмысқа қолденеңнен қилігу.

ХӨШӨ I (*тарихи*) ескерткіш, құлпытас, мұра; ≈ **дүсгал** мұралық ескерткіш; **чулуун** ≈ құлпытас; ≈ **бсогох** ескерткіш тұрғызу, ескерткіш орнату.

ХӨШӨ II *к. зөрүүд, хөшүүн.*

ХӨШӨӨЛЭ-X (*іс, әрекеткә*) көдергі жасау, бөгег болу, сіресу, қажығырлану.

ХӨШҮҮДЭ-X I. (*нәрсе*) қатю, сіресу, қатайып кету, сіресіп қалу; 2. (*мінез-құлық*) қажығырлану, сіресу, тіркістену, қасарысу.

ХӨШҮҮЛЭ-X (*нәрсені*) сүймендету, сүйменмен көтөрү, сүймендеп көтөрту; ≈ **ж өргөх** сүймендетіп көтөрту; ≈ **эд бай** сүймендетге бер.

ХӨШҮҮН I (*нәрсе*) сірескен, қатты, қарыспа, илікпейтін; **хатуу** ≈ **эд** қатты сірескен зат; ≈ **амтай морь** басы қатты ат.

ХӨШҮҮН II (*мінез-құлық*) қажытыр, тіркіс, қасарған, илікпейтін, берілмейтін; ≈ **зантай хүн** қасарған адам, илікпейтін адам.

ХӨШҮҮР I 1. (*нәрсенің*) сыздық, сына; **үүдний** ≈ есіктің сыздығы; 2. сүймен; ≈ **төмер** сүймен темір; ≈ **сургаар** сүймен сырғавыл,

ХӨШҮҮРДЭ-X 1. (*нәрсені*) сыздықтау, сыналау; 2. сүймендеу, сүйменмен көтөрү.

ХӨШҮҮРЛЭ-X сыздықтап бекіту, сыналап бекіту.

ХӨШҮҮРҮҮЛЭ-X 1. (*нәрсені*) сіресірту, қатайту, қатайтып жіберу, қарыстыру; 2. (*мінез*) қырғытыру, қасарсыту, қажығырландыру, тіркістендіру.

ХӨШҮҮРХЭ-X (*мінез-құлық*) қажығырлану, тіркістену, қасарысу, илікпеу, берілмеу.

ХӨШҮҮРЭГ сүймен; ≈ **ийн хүчээр**

өргөх сүймөн күшімөн көтөрү; ≈ шаах сүймөн шапшу.

ХӨШҮҮРЭГДҮҮЛЭ-Х 1. сүйменде-ту; 2. сүйменделу.

ХӨШҮҮРЭГДЭ-Х сүймендеу, сүймен-мөн сүйөү.

ХӨШҮҮРЭ-Х 1. (дене) сиресу, кат-аю; бие ≈ дене сиресу; 2. (минез-куллык) қасару, қышыраю, қасарысу.

ХӨШҮҮТЭ-Х 1. (дене) сиресе бас-тау, қатая бастау; 2. (минез) қасара беру, қасарыса беру, қышырай беру.

ХРОМ I (хим.) хром.

ХРОМ II хром (жұқа сапалы былға-ры); ≈ гутал хром етік.

ХРОНОМЕТР хронометр (өте дәл жү-ретін қалта сағат).

ХУ 1. ху (3,7301 м-ға тең салмақ өл-шемінің атауы); зуун ≈ нзг пун жүз ху бір пунға тең (пұң ≈ 0,37301 г); 2. ху (3,2 мм-ге тең ұзындық өлшемінің аты) арзан ≈ нзг ячх он ху бір ямхта тең (ямх ≈ 3,2 см).

ХУА I (өң-түс) қуа; ≈ ұлған қуа қызыл; ≈ хоңд күлгін қызыл; ≈ зээрд мөр қызыл сүр ат.

ХУА II (жер) адыр, дөң, дөңес; ≈ газар адырмақ; дөң жер; ≈д мал бил-чээрлүүлэх адырға мал жаю.

ХУА III саусақауыз (әндегін отырып, саусақпен табысатын айып).

ХУАНЖУУ қытай бұрынш (өсімдік).

ХУАНЗ қ. хуайс.

ХУАКС қуағұл (дөңінен болу жасай-тын, ақгүлді, бұришақты өсімдіктер тұқы-мына жататын, бұға өсімдік).

ХУАЛА-Х саусақауыз ойнау.

ХУАЛУУЛА-Х саусақауыз ойнату.

ХУАНГА (өсімдік) қияр.

ХУАНГУЙ ПЕИ (тарихи) кенже хан-ым (патшаның екінші әйелі).

ХУАНДИЙ патша, ел төресі.

ХУАНДИ шақ кесте, уақыт кесте; монгол-төвдiйн түүхән ≈ монгол-төвд-тiң тарихи уақыт кестесі.

ХУАНДИН (өсімдік) рауаған.

ХУАНТАЙЗ патшазға, тақбасар (патшаның мұрагер баласы).

ХУАНХУУ бейбітше ханым (патша-ның үлкен әйелі).

ХУАР 1. гүл; цзэг ≈ шешек гүл; 2. өрнек, әшекей, нақыш; хээ ≈ ою өрнек; зураг ≈ нақыш сурет; 3. (ауру) шешек, қорасан.

ХУАРАГНА-Х әскери ғимаратта ор-наласу.

ХУАРАГНУУЛА-Х әскери ғимаратқа орналасыру.

ХУАРАН әскери ғимарат; улаан ≈ әскери қызыл ғимарат.

ХУАРЛА-Х өрнектеу, әшекейлеу, на-қыштау.

ХУАРТА-Х (ауру) шешек шығу, қо-расан шығу.

ХУАСАН жаңғақ; ≈ цомөх жаңғақ шағу; ≈ гийн идээ жаңғақ дөні.

ХУВ I шайыршық (жер астынан та-былатын иленген шайыр тәріздес қатты

мөлдір зат); ☆ хув дәл тері көкірек-ше.

ХУВ II шұнақ; ≈ қулғар шұн-шұн-ақ; ≈ хоңь шұнақ қой; ≈ толғейт шұн-ақ қулақ.

ХУВ III құп; ≈ хуурай құп құрғақ.

ХУВААГДАГЧ 1. бөлінуші, бөлінген; ≈ уле бөлінген ел; 2. (мат.) бөлінгіш; ≈ тоо бөлінгіш сал; ≈ ба хуваагч бө-лінгіш нен бөлігін.

ХУВААГДА-Х бөліну; хоёрт ≈ тоо елге бөлінетін шаңдар; ≈ түсам бөлін-ген сайын; ≈ шижл бөлінетін қасиет; ☆ сэтгөл хуваагдақ алаңдау, ой бөліну, алаң болу.

ХУВААГДМАЛ бөлінген, бөлек, бөл-шектелінген, бөлмелі (жағдай, күй); ≈ байдалтай байна бөлінген қалпында.

ХУВААГЧ 1. бөлуші, бөлшектеуші; 2. (мат.) бөлігін; хуваагдагчайе ≈ ид хуваақ бөлінгіші болгнше болу.

ХУВААНГА-Х (нәрсе) бөлдiру, бөл-дiру.

ХУВААНЦА-Х 1. бөлме, бөлілеу; хийх қалға ≈ қолетін шұтқысыз бөлі-су; 2. ауыс. Бірдей қору орнақтасу, ор-тақ, бірге болу. Бірге отқису, бірге қо-ру; амьдралын гашуум зөвлөң халт ≈ отірдiң амьдратуың қиыншылықта-рын бірдей қору.

ХУВАА-Х 1. (нәрсе) болу, бөлшек-теу; ханг ≈ нәрсең болу; едд хеддн хээсэт ≈ біресең бөліңе болдн алддн ≈ жұмысың болу; өңг ≈ тегтiң бұлдн; нгж ≈ өңгтi болу; амьт ≈ алдд болу; 2. (мат.) болу; ≈ үйгел болу асалд.

ХУВААНЦА-Х шүнтету, шүнтету.

ХУВАЙ-Х (ауыс) шүнтікө, істінаю; ≈ саяң циттөй и. циттөк қулағы бад.

ХУВАЛЗ 1. (жөндік) қанық, жерме-не, қасиет; ханг ≈ қанық таттөңе; 2. ауыс. көтуу, еңбегін жеу.

ХУВАНЦАР созымды, созылмалы, сымбайтын; ≈ әддәл созығың бұйым-дар.

ХУВГАР шұнақ, шүнтігел; ≈ чих шұнақ күлен; ≈ хоңь шұнақ қой.

ХУВДА-Х (кiч-кешек) қосылау, бү-гіп тігу; хувцае хунарыг ≈ кiчiң кө-шегiң қоскеру.

ХУВИАР I 1. бөліс; аялты ≈ жұм-ыс бөлісі; ≈ т ажил болет; жұмыс; цагйиң ≈ сағат бөлісі; 2. тиесі, үлес, сыбаға; ≈ т юм иь тиесі нәрсең; 3. ауыс. жолдама; сургууль төсөгчдйиң ≈ мектеп бітірушілердің жолдамасы; 4. (мат.) бөлімі; бутархайиң ≈ бөлшек-тің бөлімі; хүртвэр ≈ хоёр алымы мен бөлімі.

ХУВИАР II (егін, шабындық аудачы) 5,76 га; нзг ≈ газар тарна тарих 5,76 гектар жерге егін егу.

ХУВИАРЛАГДА-Х 1. (жұмыс, іс) бө-ліну; зөв ≈ дұрыс бөліну; ≈ агүй бо-лінбеген; 2. тиесісі бөліну, үлес бөлі-ну, сыбаға болу; 3. ауыс. жолдама берілу, жолдама алу.

ХУВИАРЛАГЧ 1. (зат) бөлуші, та-

ратушы, үлестіруші; **бараа** ≈ зат болушы; 2. (*ис, әрекет*) реттеуші, ыңғайлаушы; **аяқид** ≈ жұмысқа реттеуші; 3. (*тех.*) үйлестіруші, сәйкестіруші; **машини хөдөлгөөн** ≈ машина қозғалысын үйлестіруші.

ХУВИАРЛАЛ қ. хувиарлалт.

ХУВИАРЛАЛТ 1. бөліс, үлес, тиесі; 2. *ауыс*. жолдама.

ХУВИАРЛА-Х 1. (*бір нәрсені*) болу; **тәнцүү** ≈ тең болу; ≈ **ад өгөх** бөліп беру; 2. (*тиесі, үлес*) беру; 3. *ауыс*. жолдама беру, жолдау; **аяқид** ≈ жұмысқа жолдама беру.

ХУВИАРЛУУЛА-Х 1. (*бір нәрсені*) бергізу, болдіру; 2. (*тиесісін, үлесін*) бергізу; 3. *ауыс*. жолдама бергізу, іске тағайындату; 4. қ. **хувиарлагдах**.

ХУВИГУҮЙ 1. тиесісіз, үлессіз, сыбағасыз; тиесі жоқ, үлесі жоқ, сыбағасы жоқ; 2. *ауыс*. аузының бағы жоқ, аузының салымы жоқ, аузы **тайқы**; **бақытеыз**; ≈ **хүн** аузының салымы жоқ адам.

ХУВИИН өзіндік, жеке, өз; ≈ **чанар** өзіндік қасиет; ≈ **өмч** жеке меншік; ≈ **аж ахуй** өзіндік шаруашылық; ≈ **жэр-гээр явах** өз шаруасына кету; ≈ **жин** өзіндік салмақ, сыбағалы салмақ.

ХУВИЛА-Х I 1. (*нәрсені*) болу, үлестіру; ≈ **ж өгөх** бөліп беру; 2. (*данасын*) еселеу, көбейту; **бичиг** ≈ хат еселеу, хат данасын көбейту; 3. (*сан*) ессін табу, бөлшегін табу.

ХУВИЛА-Х II (*өң-түс*) құбылу, өзгеру, түрлену; **енгө зүс** ≈ өң-түсі құбылу; **зан** ≈ мінезі өзгеру; ☆ **хувилахуй ухаан** химия.

ХУВИЛА-Х III (*жара*) асқыну, қағыну; оршу, ұлаю; **яр шарх** ≈ жара сықкаты асқыну.

ХУВИЛГААН I құбылыс, өзгеріс, түрленіс.

ХУВИЛГААН II (*діни*) сиқыр, сиқырлық, арбаушы, сиқыршы; **тэвгэрийн** ≈ төңір сиқыры; ☆ **хувилгаан эм мыстан кемпир**.

ХУВИЛГАДАС жалтақой, жалтаң, жалтарғыш, табансыз; **нтай хүн** жалтақой адам.

ХУВИЛГА-Х I 1. (*нәрсе*) болдіру, үлестіру; 2. (*дана*) ессін табу, көбейттіру; 3. (*сан*) ессін таптыру, бөлшегін таптыру.

ХУВИЛГА-Х II (*өң-түс*) құбылту, өзгерту, түрлендіру; **парайтгаа** ≈ бет пішінін құбылту.

ХУВИЛГА-Х III (*жара*) асқындыру, қағындыру; оршүту, ұлғайту.

ХУВИЛЗГАНА қ. хувалз.

ХУВИЛУУЛА-Х I бөлдүрту, үлестірту.

ХУВИЛУУЛА-Х II құбылттыру, өзгертіну, түрлендірту.

ХУВИЛУУЛА-Х III (*жара*) асқындырып алу, қағындырып жіберу, өршітін алу, ұлғайтып кету.

ХУВИН 1. шелек; **модон** ≈ ағаш

шелек; **модыг ухаж хийсэн** ≈ ағашты ойып істеген шелек; **саалийн** ≈ сүт сауатын шелек; 2. көтел; **төмөр** ≈ темір көтел.

ХУВИРАЛ құбылым, құбылыс, өзгеріс, түрленіс; ≈ **д орох** өзгеріске түсу, құбылып кету.

ХУВИРАМТГАЙ (*өң-түс*) құбылғыш, құбылмалы, өзгергіш, түрленгіш.

ХУВИРАМХАЙ қ. хувирамтгай.

ХУВИРА-Х құбылу, өзгеру, түрлену; **онгө зүс нь** ≈ өң-түсі құбылу; **зан ааш нь** ≈ мінез-құлқы өзгеру; ≈ **чанар** құбылу қасиеті.

ХУВИРГА-Х 1. (*өң-түс*) құбылту, өзгерту, түрлендіру; 2. (*дамис*) өзгерту, айналдыру; **механикжсан аж ахуй болгон** ≈ механикаланған шаруашылыққа айналдыру.

ХУВИРУУЛА-Х құбылту, өзгерту, түрлендіру.

ХУВРАГ (*діни*) сопы, діндар, тақуа; **лам** ≈ сопы лама; **бурхан** ≈ күдай сопы; **тойн** ≈ ардақ сопы; **арнун** ≈ қасиетті сопы; ≈ **ууд** сопылар, діндарлар.

ХУВХАЙ 1. (*өң-түс*) құбақай, құбақан, құба, құбақ, құқыл, боз; ≈ **цагаан** ақ құба, құбақай ақ; ≈ **өнгө** құбақан түс; **цагаан нь** ≈ шырайы құбаң, құбақан бет, ақ сапақ; 2. *ауыс*. қу, ақ, қуарған, ақ құба; ≈ **мод** қу ағаш, ақ құба ағаш; ≈ **яс** ақ сүйек, құқыл сүйек; 3. *ауыс*. жалаңаш, құба, ормансыз; ≈ **газар** жалаңаш жер, ормансыз жер; ≈ **тал** құба дала; ≈ **дов** жалаңаш төбе.

ХУВХАЙРА-Х 1. (*өң-түсі*) құбақайлану, құбақандау, құбалану, құбанду, құқындау, бозару, қуару; 2. *ауыс*. құр қалу, құр алақан қалу.

ХУВХАЙРУУЛА-Х 1. құбақайландыру, құбақандату, құбаландыру, құбаңдату, құқылдату, бозарту, қуарту; 2. *ауыс*. құр қалдыру, құр алақан қалдыру.

ХУВХАЙТА-Х құқылдау, бозару, құқыл тарту, бозғылттану, қуару.

ХУВХАЙШРА-Х құқылдану, құқыл тарту, құбаңдану, бозарайын деу, қуа, райын деу.

ХУВЦАД қ. хувцас.

ХУВЦАС киім; ≈ **хунар** киім кешек; **зуны** ≈ жаздық киім; **евлийн** ≈ қыстық киім; **дулаан** ≈ жылы киім; **ажлын** ≈ жұмыс киімі; **дотуур** ≈ ішкі киім; **тадуур** ≈ сыртқы киім; **албаны** ≈ ресми киім; **ёслолын** ≈ салтанаттық киім, жосындық киім; ≈ **өмсөх** киім; **кино**; ≈ **тайлах** киім шешу; ≈ **ны өлгүүр** киім ілгіш; ☆ **хувцсаа буруулах** киім ауыстырып кино.

ХУВЦАСЖИ-Х киімдену, киімді болу.

ХУВЦАСЖУУЛА-Х киімдендіру, киімді болдыру.

ХУВЦАСЛА-Х 1. киіну, киім кино; ≈ **ад авах** киініп алу; **түргэн** ≈ шапшаң киіну; 2. киіндіру, киімін беру; **хэн** ≈ **ж** байна кім киіндіреді, киімін

ким береді.

ХУВЦАСЛУУЛА-Х 1. киіндіру, киімдин кигізу; 2. киіндірту, киімін бергізу.

ХУВЦАСЧИН киімші, киім тигуші.

ХУВЦЛА-Х 1. (киім) кию, киіну; ≈ ад авчихсан киініп алган; 2. киімдену, киімді болу; өвч ≈ ж авах толып киініп алу; ☆ хувцаслах толь киім айна үткен айпа.

ХУВЬ I (уақыт) бір минут.

ХУВЬ II 1. (нәрсе) үлесі, тиесі; мұра, дәулет, енші; ов ≈ тиесі мұра, тиесі дәулет; ≈ ногдол бөлінген дәулет, тиесі дәулет; өмч ≈ меншікті дәулет, меншікті мұра; ≈ нийлэх дәулет қосылу; үлес қосылу; ≈ нийлүүлэх үлес қосу, дәулет қосу; ≈ а авах тиесісін алу, үлесін алу; 2. (адам) өзі, өз басы, өз қамы қара басы; ≈ д нь олгох өзінсе беру; ≈ а бодох өз басын ойлау, қара басының қамын ойлау; ≈ даа завшех өзінсе пайдалану; ≈ ийн жин өзіндік салмағы, сыбағалы салмағы; ≈ ийн зан чанар өзіндік мінез-құлқы, өзіне тән мінезі.

ХУВЬ III 1. бөлік, бөлшек; хуваасан нэг ≈ бөлген бір бөлігі; зуу хуваасны нэг ≈ жүзге бөлгеннің бір бөлігі; ≈ адил тең бөлгі; ≈ илүү бөлігі артық, бір есе артық; ≈ дутах бір есе аз; 2. (мат.) процент; хагас ≈ жарты процент.

ХУВЬ IV бақ, бақыт, несібе, салым; жазмыш, тағдыр; аз ≈ бақ; ≈ заяа бақыт; ≈ зохид маңдайының бағы, аузының салымы; ≈ дутуу бағы жанбайтын, аузының салымы жоқ, сор маңдай; ≈ дутах бағы жанбау, бағы байлану, бағы таю, аузының салымы болмау; ≈ заяагаа үзэх бағын сынау; ≈ заяа мәдэг бағы білсін, аузының салымы білсін; ≈ тавилан жазмыш, тағдыр; ≈ тай бақытты, бақ қонған, аузының салымы бар, бағы жанған; ≈ гүй бағы жоқ, бағы қайтқан, бағы жанбайтын, аузының салымы жоқ; ☆ хувь татах сұры қашу, өңі қашу, реңі кету.

ХУВЬ V (сан) дана; мянган ≈ хэвлэх мың лана басу.

ХУВЬСАЛ құбылыс, құбылым, өзгеріс, түрленіс; байгалийн ≈ табиғи құбылыс, табиғи өзгеріс; тооны ≈ сандық өзгеріс; чанарын ≈ сапалық өзгеріс; тооны ≈ аас чанарын ≈ д шилжих сандық өзгерістен сапалық өзгеріске өту.

ХУВЬСАЛТ құбылуы, құбылысы, өзгеруі, түрленуі, өзгерісі, түрленісі.

ХУВЬСА-Х құбылу, өзгеру, түрлену, бұзылу; байн байн ≈ ж байх әлсін-әлсін құбылып отыру; зан ааш нь ≈ мінез-құлқы өзгеру; цаг торийн байдал ≈ заман реңі өзгеру.

ХУВЬСГАЛ 1. (әлеуметтік) революция, төңкеріс; октябринн социалист их ≈ ұлы октябрь социалистік революциясы; ардын ≈ халық революциясы; ≈ ын өмнөх үе революциядан бұрынғы кез; ≈ ын эсэргүү революцияға қарсы-

лар; 2. (дамьс) революция, өзгеріс, жаңалық; техникийн ≈ техникалық өзгеріс; соёлын ≈ мәдени революция.

ХУВЬСГАЛТ революцияшыл, революциялық, төңкерісшіл; ≈ хөделгөөн революциялық қозғалыс.

ХУВЬСГАЛЧ революционер.

ХУВЬСГА-Х құбыту, өзгерту, түрлендіру.

ХУВЬТАИ 1. (адам) Сақытты, несібелі, салымды, бақ қонған, аузының салымы бар; ≈ хун бақытты адам; 2. (нәрсе) тиімді, сапалы, қорықті; ≈ эд сапалы нәрсе.

ХУГА (мағналық демеу) -ып, -іп, -п (қалу, қою т.б.) ≈ татах тартып қалу; ≈ дарах басып қалу.

ХУГАЛА-Х 1. (нәрсені) сындыру; 2. ауыс. (көңіл-күйін) қайтару, тойтару; урмы нь ≈ жігерін қайтару, талабын қайтару, көңілін тойтару; 3. ауыс. (беделін) түсіру, төгу, кеміту, мұқатту; нэр ≈ беделін түсіру, беделін төгу.

ХУГАЛУУЛА-Х 1. (нәрсені) сындырту; 2. ауыс. (көңіл, жігер, талабын) қайтарту, тойтарту; 3. (беделін) түсірту, токтіру, кеміттіру.

ХУГАРАЛ сыну; гэрлийн ≈ жарықтың сынуы.

ХУГАРАЛТ сыным, сыныс, сынуы.

ХУГАРАМТГАЙ сынғыш.

ХУГАРА-Х 1. (нәрсе) сыну; хөл ≈ аяқ сыну; мод ≈ ағаш сыну; гэрэл ≈ жарық сыну; уурга ≈ құрық сыну; 2. ауыс. (көңіл-күй) қайту, қайтарылу, тойтарылу; зориг ≈ жігері қайту; урмас ≈ көңілі тойтарылу; 3. ауыс. (беделі) түсу, төгілу, кему; нэр ≈ аар яс хугар беделі төгілгеннен бөлі сынуы артық.

ХУГАРУУЛА-Х қ. хугалах.

ХУГАРХАЙ (нәрсе) сынық, сынған; ≈ мод сынған ағаш; модны ≈ ағаштың сынығы; ≈ гар сынық қол, сынған қол; хөреөннй ≈ араның сынығы.

ХУГАЦАА 1. уақыт, мерзім; ≈ тогтоох уақыт белгілеу; ≈ сунгах уақытын созу; ≈ хэтрэх уақыты асу мерзімі асу; түр ≈ гаар уақытына; ≈ тавих уақыт шегін қою; уақыт шегін белгілеу; 2. (уақыт) шама, мөлшер, сачаулы, аз; ≈ тай хоног үлдэх шамалы күн қалу, санаулы күн қалу; нэг сарын ≈ бір ай шамасы бір ай мөлшері.

ХУГАЦААГҮЙ 1. уақытсыз, мерзімсіз; 2. шамасыз, мөлшерсіз.

ХУГАЦА-Х 1. уақыт белгілеу, мерзім белгілеу; хонс ≈ күнн белгілеу; 2. (уақытын) шамалау, мөлшерлеу.

ХУГАЦА-Х II (ис, әрекет, нәрсеге) жеңілдік беру, көшірім беру; ял ≈ сөз жазасына жеңілдік беру; татзар ≈ салық жеңілдігін көрсету.

ХУГАЦУУЛА-Х 1. уақыт белгілеу, мерзім белгілету; 2. (уақытын) шамалау, мөлшерлеу.

ХУГАЦУУЛА-Х II жеңілдік бергізу, көшірту, көшірім бергізу.

ХУГАЧИ-Х (нәрсені) сындыра беру.

өлсін-өлсін сындыру.

ХУГАЧУУЛА-Х сындыртып тастау, сындырта беру.

ХУД құда; ≈ **бололцох** құда болысу, құдаласу; ≈ **худгүй** құда құдағи; ≈ **анд** құдаластар; ≈ **овог** жекижат, құдандал адам.

ХУДАГ құдық; ≈ **ийн ус** құдық суы; ≈ **ухах** құдық қазу; ≈ **малтах** құдық қазу; **өрөмдмөл** ≈ бұрандалы құдық; **сэнстэй** ≈ сормалы құдық; ≈ **ийн усанд загасгүй**, **хуурай модонд навчгүй** құдық суында балық болмас, қу ағашта жапырақ болмас; (**мақал**) ≈ **лайдах** құдық тазалау; ≈ **харьдах** құдық тазалау; ≈ **ийн хашилга** құдық қабырғасы; ≈ **ийн соруул** құдық сорғыш.

ХУДАГҒИ-Х құдықтану, құдықты болу, құдық молаю.

ХУДАГЖУУЛА-Х құдықтандыру, құдықты болдыру, құдықты молайту.

ХУДАГЛА-Х құдықша қазу, құдықша үңгірлеу; **нүх** ≈ **ж ухах** жерді құдықша үңгірлеу, үңгірді құдықша қазу.

ХУДАЛ өтірік, жалған; ≈ **хэлэх** өтірік айту, ≈ **үг** өтірік сөз, жалған сөз; ≈ **унших** өтірік оқу; ≈ **хуумгай** үстірт өтірік, жалған сөз; ≈ **хуурмаг** жасанды, өтірік, алдамшы сөз; ≈ **ташаа** өтірік жаңсақ, теріс жалған, ≈ **зэхий** өтірік; ≈ **хэйжоо**, **хусран хавартаа** өтірігі артынан білінер, қысырлығы жазғығұрым білінер (**мақал**).

ХУДАЛДАА сауда; ≈ **наймаа** сауда сатығы; ≈ **кййх** сауда істеу; **улсын** ≈ мемлекетің сауда; **хувийн** ≈ жоке-меншік саудасы; **үүргийн** ≈ көтерме сауда, жүргін сауда; **ганзагын** ≈ қанжыға сауда, **дамын** ≈ алын сатарлық сауда; **газаал** ≈ сүт сауда, шөгелдік сауда; ≈ **өзінгел** сауда дайындау; ≈ **гүйлгээ** сауда өтімі; **аны хун** саудамен көсіптенетін адам; **ны газар** сауда орны, **бөөнөр** ≈ жекеме; **бөөнөр худалдах** ≈ **Талайым** сауда; **ны гэр** сауда торабы, сауда ошағы.

ХУДАЛДААЛАУ сұдалау, сату; **бараа** ≈ зат сату; **мах ногоо** ≈ ет, тағаммен сату; **зууш** ≈ тамақ сату; **үйдвөрийн бараа** ≈ өндіріс товарларын сату.

ХУДАЛДААЧ сатушы, саудашы, саудагер; ≈ **хүн** сатушы адам; **дамын** ≈ саудагер, алысатар.

ХУДАЛДААЧИН қ. худалдаач.

ХУДАЛДААЧАЛА-Х жүргін сауда істеу, аралап сату.

ХУДАЛДАГДА-Х сатылу.

ХУДАЛДАГЧ сатушы, сауда істеуші; **дэлгүүрийн** ≈ дүкеннің сатушысы.

ХУДАЛДА-Х сату; ≈ **н авах** сатып алу; ≈ **н авагч** сатып алушы; **цагаан идээ** ≈ ақ тамақтар сату, сүт тағамдарын сату; **ангийн үс** ≈ аң терілерін сату; ≈ **н авах чадвар** сатып алу қабілеті, сатып алу мүмкіндігі; ☆ **биез худалдах** 1) берілу, ақшаға сатылу, екі

беткейлік істеу; 2) сайқалдық істеу, жезөкшелікке берілу, төніп сату.

ХУДАЙДУУЛА-Х 1. сатқызу, саттыру; 2. қ. худалдагах.

ХУДАЛЧ өтірікші, алдамшы, жалған; ≈ **хүн** өтірікші адам, алдамшы адам, ☆ **далан худалч** судыр.суайт; **далан худалчийн үлгэрүүд** судыр суайт ертегілері.

ХУДАЛЧДА-Х өтірікші болу, алдамшы болу, жалған айту.

ХУДАР (**балық**) нөлім, қылдырық.

ХУДГУЙ құдағи; **худ** ≈ құда құдағи.

ХУДЛА-Х құдаласу, құда болысу.

ХУДРАГА I 1, құйысқан; **эмээлийн** ≈ ердің құйысқаны; **эмээлийн ар талд** ≈ **торгож бэхлэх** ердің артқы жағына құйысқан байлап беріту; 2. **ауыс** артынап, өкшелей; кейін, соң; **хүний явсан** ≈ **аар** бірсу кеткен соң, бірсудің артынап, бірсуді өкшелей.

ХУДРАГА II садақ қобылы.

ХУДРАГАГУЙ 1. (**ер**) құйысқансыз, құйысқаны жоқ; 2. **ауыс**. құйрықсыз, опасыз, жалтақой, табансыз, тұрақсыз; ≈ **хүн** опасыз адам.

ХУДРАГАЛА-Х I 1. құйысқандау, құйысқан тағу, құйысқан байлау; 2. **ауыс**. көткеншектеу, шегіншектеу, тартыншақтау, бастарту.

ХУДРАГАЛА-Х II садақ қобылдау.

ХУЖГАР (**бет кескіні**) қожығыр, қожыр, бұжыр, оңсіз, кейінсіз; ≈ **царай** қожыр бет; ≈ **муу өнгөтэй эд** бұжыр оңсіз нәрсе.

ХУЖИГИА-Х (**иш**) қорылдау, шұрқырау, қор-қор ету; **гэдэс** ≈ іш қорылдау.

ХУЖИГНУУЛА-Х (**иш**) қорылдату, шұрқырдату, қор-қор еткізу.

ХУЖИЙЛГА-Х құжиту, құжырайту, қожырайту, бұжырайту, мыжырайту.

ХУЖИЙ-Х құжию, құжыраю, қожыраю, бұжыраю; **царай нь** ≈ беті қожыраю.

ХУЖИР 1. (**өсер**) ащы, сор; ≈ **тай газар** ащылы жер, сортаң жер; ≈ **мараа** ащы сор; **мал** ≈ **долгох** мал ащы жалау; ≈ **тай херс тариалайд** зөхимжгүй жердің ащылы қыртысы егінге қолайсыз; **шороон** ≈ топырақ ащы; **мөсөн** ≈ тас ащы; ≈ **ургах** ащы шығу; ≈ **даах** ащы шығу; ☆ **хужир даах** ақ жем болу, бозару; 2. **ауыс**. жеңсік, ынтық.

ХУЖИРЛА-Х ащылау, ащы жесу, ащылату, ащы жегізу; **хонь** ≈ қой ащылау; **мал** ≈ малға ащы жегізу; **мал ащылату**; ☆ **нүд хужирлах** көз айдын болу, көзайым болу, мауқын басу, көңіл көншіу.

ХУЖИРЛУУЛА-Х ащылату, ащы жегізу, ащы бергізу.

ХУЖИРСАА ащылауы, ащы құмартуы; **малын** ≈ **г гаргах** малды ащыға қандыру.

ХУЖИРСА-Х 1. ащылау, ащы құмарту, ащы жегісі келу; мал ащылап

түр, мал ащы құмартып түр; 2. *ауыс*. құмарту, құштарлану, құмарлану; **их** л ≈ соншалықты құмарту; ≈ **ж ухаан жолоогүй зүтгэлэх** құштарланып естүс жоқ умтылу.

ХУЖИРСУУЛА-Х 1. (*малды*) ащылату, ащыға құмарттыру, ащы ацсагу; 2. *ауыс*. құмарттыру, құштарландыру, құмарландыру.

ХУЖИРТАЙ (*жер*) ащылы, сортаң; ≈ **газар** ащылы жер.

ХУЖИРТА-Х ащылана бастау, ащы шығайын деу, сортаңдану; ≈ **ж эклэх** ащы шыға бастау.

ХУЖИРХАЙ (*анат.*) жалбыршақ қарын.

ХУЗГАЙ: хазгай хузгай қыңыр-қисық, қиқы-шойқы, кедір-бұдыр; ≈ ≈ **гишгэх** қыңыр-қисық басу; ≈ ≈ **ярих** қыңыр-қисық сойлеу.

ХУЙ I 1. (*қанжар, қылыш, пынақ*) қын, қынап, қап; **хутганы** ≈ пышақтың қыны; **сөлэмний** ≈ қылыш қынабы; 2. (*мылтық*) құндақ; **бууны** ≈ мылтықтың құндағы; 3. (*ыдыс*) құты; **мөнгон** ≈ **ид хийх** күміс құтыға салу.

ХУЙ II құйын; ≈ **салхи** құйын жел; ≈ **босох** құйын көтерілу, құйын үйрілу; **элсэн** ≈ құм құйын; **узан** ≈ су құйын; су үйріле көтерілу; ≈ **салхи шиг хурдан** құйындай шапшаң, құйын желдей жылдам.

ХУЙ III (*нәрсе*) буда, бума, бір топ, десте, орам, шиыршық; ≈ **торго** буда торғып, десте торғын; ≈ **цаас** шиыршық қағаз; ≈ **дурдан** бір десте жібекше, бір топ дүрдын.

ХУЙ IV; **хурал** хуй жыны топ, жыны өңгіме; ≈ **н хурал** топ өңгіме, топ келес.

ХУЙ V (*балық*) желбек шабағы; ☆ **хуй алаг нугас** (*күс*) қарала үйрекше (*күс*); ☆ **хуй булаг нугас** шұбарала үйрекше; ☆ **хуй шааггай** сұрша сауысқан (*күс*).

ХУИВ ілмекбау, тұзақбау; **уурганы** ≈ құрықтың ілмек бауы; **гурын хүзүүгэр хийх** ≈ елік мойнына лақтыратын тұзақ бау.

ХУИВАЛДААН 1. (*іс-әрекет*) бүлік, былық, әрекет, лаң, сойқан, шатақ; **нууц** ≈ жасырын бүлік астыртын әрекет, құпия былық; ≈ **хийх** а) бүлік шығару, бүлік салу; б) астыртын әрекет жасау, құпия былықтық істеу; 2. астыртын ымыра.

ХУИВАЛДАГЧ бүлікші, бүлікшілі, былық иесі, лаңшы, лаң иесі, сойқанға қағысушы; ≈ **этгээд** бүлікші, бүлік шығарушы.

ХУИВАЛДА-Х 1. астыртын бүлік ұйымдастыру, құпия әрекет жасау; **нам нийлж** сәзі ≈ топ болып астыртын бүлік ұйымдастыру; 2. астыртын ымыраласу.

ХУИВАЛДУУЛА-Х 1. астыртын бүлік ұйымдастырту, құпия әрекет жасау; 2. астыртын ымыраластыру.

ХУИВЛА-Х (*құрыққа*) тұзақбау байлау.

ХУИВЛУУЛА-Х тұзақбау байлату. **ХУЙГУУР** (*мінез*) жарамсақ, жағымпаз, жағынғыш; ≈ **зусар** жарамсақтық, жағымпаздық, жағынғыштық.

ХУЙГУУРЛА-Х жарамсақсу, жағымпаздану, жағыну, жағымпазсу.

ХУЙЛАА бумасы, будасы, дестесі, орамы, шиыршығы; ≈ **нь сулдах** будасы босау, дестесі босау; ≈ **тай торго** дестелі торғын.

ХУЙЛААС қ. хуйлаа.

ХУЙЛА-Х I 1. (*пышақ, қылыш, семсер*) қындау, қынға салу, қынаптау, қынабына салу, қынына тығу; **хутгаа** ≈ **ж авах** пышағын қынына тығып алу; **сэлмээ** ≈ **ж авах** қылышын қынабына салу; 2. (*мылтық*) құндақтау; **буугаа** ≈ мылтығын құндақтау; 3. (*ыдыс*) құтылы болу.

ХУЙЛА-Х II (*мата, қағаз*) бумалау, будалау, дестелеу, орамалау, шиыршықтау, бүктелу; **цаас** ≈ қағазды шиыршықтау; **эд бараа** ≈ пұлды будалау, маталарды дестелеу.

ХУЙЛА-Х III жиналу, жылыу, топтану.

ХУЙЛМАГ ораған, бүктеген, шиыршықтаған, ширатпа, орама, бүктеме; ≈ **бин** ширатпа құймақ; **байцааны** ≈ қапуста орамасы.

ХУЙЛМАЛ жима, жималы, бүктемелі, бүктегіш, орағыш; ≈ **кэмжүүр** жима өлшеуіш; ≈ **зураг** бүктемелі сурет.

ХУЙПРА-Х I 1. (*нәрсе*) жиырылу, бырысу, бүрісу, тырысу; 2. жылыу, жиналу, үйілу, үйрілу; **тоос** ≈ тозаң үйрілу, топырақ-шаң ұйтығын көтерілу; 3. (*мал*) топтану, ұйылыу, ирілу; **хонь** ≈ **ч зогсох** қой ирілін түру.

ХУЙПРУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) жиыру, бырыстыру, бүрістіру, тырыстыру; 2. жинау, топтау, үю; 3. (*мал*) иіру, ұйлықтыру.

ХУЙЛУУЛА-Х I 1. (*қылыш, семсер, пышақ*) қындату, қынына салдыру, қынаптату, қынабына салдыру, қынына тықтыру; 2. (*мылтық*) құндақтату; 3. (*ыдыс*) құтылы болдыру.

ХУЙЛУУЛА-Х II (*мата, қағаз*) бумалау, будалау, дестелеу, орату, шиыршықтату, бүктемелету.

ХУЙЛУУЛА-Х III 1. жинау, жиыдыру, топтану; 2. (*баспа*) жинақтату; **тогтоолыг** ≈ **н нэг эмхтгэл гаргах** қаулыны жинақтатып бір жинақ етіп шығару.

ХУЙМАГ (*үн тағамы*) құймақ; ≈ **хайрах** құймақ пісіру; ≈ **хийх** құймақ істеу; ≈ **идэх** құймақ жеу.

ХУЙРАГ құланқұйрық (*орталық азияның шөлейт жерінде сирек өсетін қабығы сұр, жапырағы қара жасыл, тапал талша өсімдік*).

ХУЙСАЛЗА-Х 1. (*мінез*) буырқану, долдану, түнеру, шапшу; **аш нь хөдлөж** ≈ ұстамасы ұстап буырқану; 2. (*ауа райы*) түнеру, түйілу, бұзылу; **тэн-**

гэр ≈ аспан түнеру.

ХУЙСГАНАХ қ. хуйсалзах.

ХУЙСГАР (*кейіп, рең*) түнеріңкі, түйліңкі, бұзылыңқы; *төнгөрийн царай* ≈ байна аспан түнеріңкі көрінеді; *царай чинь* ≈ байна қабағың түнеріңкі екен, оңиң қанығың екен.

ХУЙСРА-Х түйілу, түнеру, бұзылу, бүлдіну; *төнгәр* ≈ аспан түнеру.

ХУЙСЧИХ түйіле беру, түнере беру, бұзыла беру, бүліне беру.

ХУЙСЧУУР (*мінез*) буырқанғыш долдағынш, түнергінш, бұзылғынш ұстама-сы бар; ≈ **хүн** буырқанғыш адам.

ХУЙХ 1. қүйқа; *толгойн* ≈ бас қүйқа, бастың қүйқасы; *өвчүүн* ≈ тос қүйқа, тостің қүйқасы; 2. қырылған, тақыр; ≈ **ан** малғай қырылған малағай; ≈ **болох** тақырлану; 3. бас тері, төбе қүйқа; ≈ **нь өвдөх** төбе қүйқасы ауру.

ХУЙХАЙ салақ, селқос, ұқынсыз, жадағай.

ХУЙХАЛЗА-Х (*мінез*) қүйқылажу, құбылу, толжу, тербеу.

ХУЙХАРЛА-Х (*мінез*) қиқарлану, қыңырану, қыңырау.

ХУЙХЛА-Х 1. қүйкалау, ұйту; *толгой шийр* ≈ бас сирақ ұйту; *өвчүү* ≈ тостің ұйту; 2. (*мінез*) қүйқалақтау, байбайлау, ұйпа-тұйпа қылу, байбалам салу; ≈ *зантай хүп* байбалам салғыш адам.

ХУЙХЛУУЛА-Х 1. қүйқалату, ұйт-тіру, ұйткізу.

ХУЙХУЙ I дүңген, хотон (*түркі тілдес тайпа*).

ХУЙХУЙ II (*мінез*) қүйкылжыған, құбылмалы, тұрақсыз; ≈ *шиг амьтан* бір қүйкылжыған жан.

ХУЙХУЙ III: хуйхуй шаазгай көк сауысқан.

ХУЙХУЙТА-Х (*мінез*) қүйкылжу, құбылу, тұрақсыздану, қырық құбылу, жүз құбылу; *битгий* ≈ ад байғаақ қүйкылжымашы.

ХУЛ I қ. хулуу.

ХУЛ II (*ыдыс*) шара; *айргайн* ≈ қымыздың шарасы; *айргийг* ≈ сар уух қымызды шарамен шир; *том* ≈ үлкен шара; *янжиг* ≈ кішіше шара.

ХУЛ III 1. (*жылқы түсі*) құла; ≈ *морь* құла ат; *хар* ≈ қара құла; *шар* ≈ сар құла; 2. (*нәрсе*) күлгін қоныр, қоныр күлгін; ≈ *шар терго* қоныр күлгін торғын.

ХУЛАГ қорқау қасқыр; ≈ *бөл маш* ховдог амьтан қорқау қасқыр, өте қорғала жерлік.

ХУЛАГЧ құла; ≈ *гүү* құла бие.

ХУЛАЙЛГА-Х (*құлағын*) шүнтиту, құнтиту, сымпындату.

ХУЛАЙ Х (*құлақ*) шүнтю, құнтю, сымпыно; *чхк нь* ≈ құлағы шүнтю; ≈ *сан* чихтэй шүнтінған құлағы бар.

ХУЛАЛЗА-Х шұнаңдау, құнтыңдау, сымпындау; ≈ ад байх шұнаңдай беру; ≈ **хялалзах** шұнаңдай беру, шұнаң қағу.

ХУЛАЛЗУУЛА-Х шұнаңдату, құнтыңдату, сымпындату.

ХУЛАМГАНА-Х қ. хулмалзах.

ХУЛАМГАНУУЛА-Х қ. хулмалзуулах.

ХУЛАН I құлан (*жылақының тағы тұқымы*); ≈ **чихтэй** құлан құлақ; ☆ **хулан жороо** тарғақ (*жус*); ☆ **хулан гуа** асқабақша (*өсімдік*).

ХУЛАН II (*пештің*) көрней, мұржа, түтік; **зуухны** ≈ пештің мұржасы.

ХУЛАН III жым, тым, тып; **элэн** ≈ жым-жылас, тым-тырыс, тып-тыныш; құлаққа ұрған танадай, жым-жырт; **элэн** ≈ **өдөр** тып-тынын күн; **элэн** ≈ газар жым-жылас жер.

ХУЛАНС I қолаңса (*терлегенде қолтықтан шығатын жағымсыз иіс*); **суганы** ≈ қолтық қолаңсасы.

ХУЛАНС II мүйіз түйемшік (*жылақы сирағының ішкі жағына шыққан мүйіз түйме*).

ХУЛАНЦ ата-баба, ата тек; ≈ **өвог** ұлы ата-баба; **элэнц хуланц** арғы ата-тек; ≈ **эмэг** ата-баба әжесі; ≈ **эцэг** ата-баба әкесі; ≈ **эх** ата-баба ана.

ХУЛАНЦАГ қ. хуланц.

ХУЛБАЙ ойбай, ұйбай, бөрекелді; ≈, **ямар юм бол доо** ұйбай-ау, қандай нәрсе еді; ≈, **бэй мэдэхгүй юм** бөрекелді, мен білмеймін.

ХУЛГА I 1. (*өкініш*) эттегенай, бөрекелді-ай, бөлем, қаң; **халаг, аа** ≈ **мэдсэн ч болоосой** қап бөрекелді-ай, білсемші; 2. текке, босқа; **аа** ≈ **өнгөрөв** қап бөрекелді текке өтті.

ХУЛГА II құлық; **чехний** ≈ құлақтың құлығы; **хурай** ≈ қатқан құлық; **нойтон** ≈ булақ, ақпа құлық.

ХУЛГАВЧ құлақшын, құлақ жапқыш.

ХУЛГАВЧЛА-Х құлақшынын кю.

ХУЛГАВЧЛУУЛА-Х құлақшынын ки-гізу.

ХУЛГАЙ 1. ұрлық ұрдық; ≈ **хийх** ұрлық істеу; ≈ **худал** ұрлық өтірік; ≈ **дээрэм** ұрлық зорлық; ≈ **зэлгий** ұрлық-пұрлық; ≈ **баригдах** ұрлық біліну; ≈ **мэдэгдэх** ұрлық өшкөредену, ұрлық сезілу; ≈ **сэрэх** ұрлықты сезіну; ≈ **сэрдэх** ұрлықты сезінгену, ұрлықты күдіктену; ≈ **авах** ұры алу, ұрлану; **эн хэрэг** ұрлық; ≈ **н үүр** ұрылардың панасы, ұрылардың үкірі; ≈ **н уяа** ұрылардың байлауы, ұрылардың желісі; ≈ **гаар ырах** ұрлықпен келу, жасырын келу, тасалап келу; ≈ **зам** бұлдыр жым жол, көмескі жым жол; ☆ **хулгай гээг** шүйде (*желек шү қырының сәл жоғарғы шені*); ☆ **хулгай нүдээр** харах сығалап қарау бәдірмей қарау, тасалап қарау; 2. берілуші, опасыз, екі жүзді; **урвасан** ≈ берілген; опасыздар; **урвасан** ≈ **ван** екі жүзді уаң, екі жүзді торе.

ХУЛГАЙЛА-Х ұрлау, ұрлап алу, ұрлық істеу; ≈ ад **явчихжээ** ұрлап өкетіп қалған; ≈ **саар** ≈ **саар** ұрлай-ұрлай; ≈ **агүй** ұрламаған, ұрлап алмаған.

ХУЛГАЙЛУУЛА-Х 1. (*нәрсесін*) ұрлату, ұрыға алдыру, ұрлатып алу, ұрлату, ұрдағып алу; **би юмаа** ≈ **чиххлаа** мен **нәрсемді** ұрлатып алдым; 2. (*нәрсені*) ұрлатып алдыру, ұрлық істеткізу, ұрлық істегу, ұрдағып алдыру, ұрдық істеткізу; **хүнээр** ≈ **н** **аваз** біреуге ұрлатып алыру; 3. *қ.* **хулгайлаздах**.

ХУЛГАЙЧ I (*құс*) жымысқы құс, үкі.

ХУЛГАЙЧ II 1, ұры, ұрлықшы, ұрдықшы; ≈ **лар** ұрылар; ≈ **хүк** ұры адам; ≈ **нохой** ұры ит; ≈ **муур** ұры мысық; 2. *ауыс.* жымысқы, астырғын.

ХУЛГАЛЗА-Х 1. (*адам*) опасыздану, скі жүздену, скі беткейлену; 2. (*ат*) жалтақтау, селтектеу, сескену.

ХУЛГАНА 1. (*жәндік*) тышқан; ≈ **ын күх** тышқанның іні; ≈ **ын хаэх** тышқанның қақпаны; **амн** срд тышқан қорық; **мөхээрһийн** ≈ **орман** тышқаны; **атахай** ≈ **атқалман**; **хээрһийн** ≈ **дала** тышқаны; **морһин** ≈ **түйеқулақ**; **гәрийн** ≈ **үй** тышқаны; **чығчай** ≈ **огеуқұйрық**; 2. *ауыс.* (*жыл аты*) тынған; ≈ **жил** тышқан жығы; ☆ **хулгаыз** **яр** тышқаншық (*жар*); ☆ **хулғанһийн** **тос** тағы пиязы (*өсімдік*); ☆ **уһан** **хулғана** **болох** қара терге түсу, алтайрығынан тер кету, тер мошпақтау.

ХУЛГАНА-Х 1. бұлғалақтау, бұлғалаңдау, төңселендеу, шайқалаңдау; ≈ **ад байх юм** бұлғалақтап береді; 2. (*сөз*) мүдіріңкіреу, мүдіріңкірен қалу, кідіріңкіреу, кідіріңкірен қалу; 3. (*ат*) селтендеу, селтектеу, сескену.

ХУЛГАР 1. шұнақ; ≈ **чихтәй иһиш** шұнақ құлақ лақ; 2. суыр, саршұнақ; ≈ **ын мах** суырдың егі.

ХУЛГА-Х 1. бұлғақтау, бұлғаңдау, төңселу, шайқалу; 2. (*сөз*) мүдіру, мүдіріп қалу, кідіру, кідіріп қалу; 3. (*ат*) селтендеу, селтектеу, сескену; 4. (*тылсақ*) қулақтау, құлағын басу; **бүдән** ≈ **ж өмсөх** құлағараның құлағын басып иһно.

ХУЛГУУ иһиш, иментеуіш (*аспан*).

ХУЛГУУЛА-Х *қ.* **хулгайлуулах.**

ХУЛГУУ-Х *қ.* **хулгайлах.**

ХУЛДААС желімқабық, құнтаз (*жәлмиді мата*).

ХУЛДААСЛА-Х желімқабықпен қаптау, құнтаздау.

ХУЛДААСЛУУЛА-Х құнтаздату.

ХУЛДА-Х құлтаздау, қаптау.

ХУЛДУУЛА-Х құлтаздату, қаплату.

ХУЛЖАА-Х *қ.* **хулжуулах.**

ХУЛЖИМГАЙ бұлғалаң, бұлғалақ, бұлғарғыш, жалтарғыш.

ХУЛЖИМТГАЙ *қ.* **хулжимтай.**

ХУЛЖИ-Х 1. (*ат*) бұлт ету, жарқ ету, кілт ету, бұлт беру, жалт беру; **морь** ≈ **ат** бұлт беру; 2. *ауыс.* (*көң*) сусу, жылыну; **бууц** ≈ **көң** сусу; 3. *ауыс.* (*ұйқы*) қашу, келмеу; **нойр** ≈ *ұйқы* қашу, ұйқы келмеу, ұйқысы қашу.

ХУЛЖУУЛА-Х 1. (*ат*) бұлт еткізу, жалт бергізу, бұлт бергізу, жарқ еткізу, кілт еткізу; 2. *ауыс.* (*көңді*) сусыту, жылытыу; 3. (*ұйқысы*) қашыру, келтірмеу.

ХУЛМАГАНА-Х 1, бүгенестеу, жасқаншақтау, қорғалықтау, қорқыңдеу, селкелдеу; **әйж** ≈ **ад байдақ хүн** қорқып дірілдей беретін адам; 2. шүңғыңдау, шүңғыңдау, шүңғың қағу, шүңғың қағу.

ХУЛМАЙЛГА-Х жымысқу, жымысқу, шүңғырайттыру.

ХУЛМАЙ-Х (*құлағын*) жымы, жымыру, жымырайту; **чиккээ** ≈ **құлағын** жымы.

ХУЛМАЛЗА-Х *қ.* **хулалзах.**

ХУЛМАЛЗУУЛА-Х *қ.* **хулалтазуулах.**

ХУЛМАЙ (*қулақ*) шүнақ, шүңғыған; ≈ **чихтәй шұнақ** құлақ, құлағы шүнақ.

ХУЛМАС *қ.* **хуланс I.**

ХУЛС I (*өсімдік*) қамыс; ≈ **ан** **сахал** қамыстың сабағы; ≈ **ан дээс** қамыс арқаң.

ХУЛС II шаған, бамбук (*сабағының іші қуыс, әрі берік келетін қамыс тұқымдас биік солқылдақ өсімдік*); ≈ **н чигһир** **ма** **һәдәг** **бамтук** **гүл**; бамбук шенегі; ☆ **хулсны ятуу** бамбук құры (*құс*); ☆ **хулсны хулғана** сабауқұйрық, мүйыма тынған; ☆ **хулсан шәр** ақпал сарғыш (*түс*); ☆ **хулсны сүсә** балқурақ (*қамыстың қатпай тұрғандағы жас түрі*); ☆ **хулсан хуур** қамыс сырнай; ☆ **хулсан һәсә** қамыс қараз; ☆ **хулсан сувд** қамыс бұрыш, қамыс бұр.

ХУЛСЛАГ I 1. қамыстың 2. қамыс төрізі, қамыс сөкпиді; ☆ **хулслаг улаан** **һәңгүһийн** қызғыңқурақ, қамысша тал (*өсімдік*).

ХУЛСЛАГ II қамыс жоналағы (*құс*).

ХУЛСТ қамысты; ≈ **нуур** қамысты көгі; ≈ **шугуй** қамысты қапа; ≈ **газар** қамысты жер.

ХУЛТ; **хулт** **бәләуужай** қызғылт сары торғай.

ХУЛУУ I (*ауру*) құлаң, сарғу; ≈ **хуһи** **сарғу** **қуяң**; ≈ **шар** **уә** **хуһи** **сарғу**; ≈ **хәдәтә** **қуяң** **үстау**, **қуяңнан** **түру**.

ХУЛУУ II (*өсімдік*) қабан асқабақ; **дәй** ≈ **қабыршақ** **қабак**, **жарғақ** **қабак**.

ХУЛУУ-Х жымыңдыру, жымыңдыру, жасырып алу, ұрлау.

ХУЛҒИ 1. (*анат*) дабылған, жарғақ; **чихһий** ≈ **нь** **цөөрх** құлақтың дабылғағы жарылу; 2. (*нәрсе*) құлық; **чихһий хуурай** ≈ құлақтың күртәң құлығы; **чихһий нойтон** ≈ құлақтың бұлағы; ≈ **ухах** **қулығын** **шүру**, **қулығын** **тазалау**; ☆ **хулжи нь буух а**) **қулақ** **салу**, **қулақ асу**, **көңіл** **бөлу**; б) **жуасу**, **бастығу**, **дөреңкілігін** **қою**.

ХУЛХИДА-Х қулақтау, құлақ жарғағынан үстау; **эмһәг** **мөрийг** ≈ **ж** **ногт** **лох** **асау** **атғы** **қулақтап** **тұрып** **ноқта** **лау**; **әр** **хүн** **гәһән** **гүй** **дээр** **гәж** **зцән** **мөрио** ≈ **ж** **мордох** **сөзбе**, **ер** **жігіт** **өңсе**

сиз кезі тәуір деп арықтаған атын құлақтап мінер: □ арысыз азамат арықтаған атына айбар көрсетер (мәтел).

ХУЛХИТА-Х 1. құлық қату, құлықтану; **чих нь** ≈ жээ құлағына құлық қатыпты; 2. құлығы ауру, құлығы шағу.

ХУЛЧГАНА-Х бүгезектеу, жасқаншақтану, тайсалу, сескену, жүрексіну, жалтақтау; ≈ **ад байдаг хүн** бүгезектей беретін адам, жүрексінгіш адам.

ХУЛЧГАНУУЛА-Х бүгезектеу, жасқандыру, тайсалдыру, сескендіру, жүрексіндіру, жалтақтату.

ХУЛЧГАР 1. бүгезек, жасқаншақ, жалтақ, қорқақ, тайсалғыш, сескенгіш, сескеншек; **их л** ≈ **хүн** өте жасқаншақ адам; 2. (рең, кейін) қуарыңқы жүдсінкі, солыққы; ≈ **цагаан царайтай тураңхай хүн** жүденкі ақсанақ ашаң адам; 3. (сана) шыңылтыр, майлықсыз; ≈ **цагаан гурил** шыңылтыр ақ ұн.

ХУЛЧИЛГА-Х 1. қорқыту, жүрексіндіру, жасқандыру, зәрсін ұшыру, тайсалдыру, сескендіру; 2. (кейін) құрыстыру, бырыстыру, қуарту, бозарту, жүдету.

ХУЛЧИЙ-Х 1. қорқу, жүрексіну, жасқану, зәрсін ұшу, тайсалу, сескену; ≈ **ж байна** қорқып тұр; 2. (кейін) құрысу, бырысу, қуару, бозару, жүдеу; **нүүр нь** ≈ беті құрысу.

ХУЛЧИЛЗА-Х 1. (нәрсе) құржыңдау, сыржыңдау, қыржыңдау, құржың қағу, сыржың қағу, тыржың қағу; 2. қорғалақтау, жүрексініңдіреу, жасқаншақтау, тайсалақтау, сескеншектеу, қорғалай беру, жүрексіне беру, жасқана беру, тайсала беру, сескене беру.

ХУЛЧИН құба, қуцыл, боз, ақшыл; ≈ **цагаан ақ құба**, ақ боз; ≈ **шар** ақшыл сары; ≈ **ногоон** құба жасыл, ақшыл жасыл.

ХУМАГ қоқтық, боқтық, қоңыр, коқым; **хог** ≈ коқыр-соқыр, боқтық-соқтық; **шороо** ≈ топырақ-тозаң, шаң-шаң, шаң-тозаң; ☆ **алтан хумаг** алтын ұнтақ, қола ұнтақ; ☆ **мөнгөн хумаг** күміс ұнтақ; ☆ **хумаг алт** құм алтын, топырақ алтын.

ХУМАГТА-Х қоқтықтану, боқтықтану, коқырдану, коқымдану, шаң басу, шаң-тозаң болу.

ХУМБАГАНА-Х 1. (нәрсе) көлбеңдеу, көлбектеу, көлбеңкілену, көлбең қағу, көлбек қағу, сопақ қағу; 2. ауыс. құнжыңдау, құнжың қағу, домалаңдау, домалаң қағу.

ХУМБАГАР 1. (нәрсенің ернеуі) сопақ, сопақша, көлбең, көлбек, көлбеңкі, көлбектеу, қиғаштау; ≈ **аяга** ернеуі көлбең аяқ, сопақ аяқ; ≈ **тогоо** сопақ қазан; 2. ауыс. домалаңдаған-құнжыңдаған; ≈ **хөөрхөн хурга** домалаңдаған сүйкімді қозы.

ХУМБАЙЛГА-Х 1. (нәрсені) сопиту, сопақтандыру, көлбиту, көлбеңкілендіру; 2. ауыс. домалаңдату, домалаң қақ-

тыру, құнжыңдату, құнжың қақтыру.

ХУМБАЙ-Х 1. (нәрсе) сопию, сопақтану, көлбию, көлбеңкілену; 2. ауыс. домалаңдау, домалаң қағу, құнжыңдау, құнжың қағу.

ХУМБАЛЗА-Х қ. хумбаганах.

ХУМБАН сопақ, сопақша, көлбең, қиғаш, тікше; ≈ **туурай** тікше тұяқ, сопақ тұяқ; ≈ **тогоо** сопақша қазан; ≈ **шаазан** сопақ шыны.

ХУМБИ-Х қомдау, қомақтау, жинау, жию; **шувуу жигүүрээ** ≈ құс қанатын қомдау; дәлгәсэн юмаа ≈ жайған нәрсесін қомақтан жинау; **хөлөө** ≈ аяғын жию; **хорхойгоо** ≈ етегін жию.

ХУМЖАА I дәрі өлшеуіш (шиті мылтығының дәрісін өлшеп салатын ыдыс).

ХУМЖАА II қ. хумжаарга.

ХУМЖААРГА ұқып, жинақ, тиянақ, күтім; ≈ **тай айл** ұқыпты үй, жинақы үй, күтімді үй; ≈ **муутай** ұқыпсыз, саалақ, бошалаң.

ХУМЖААРГАДА-Х ұқыптану, жинақылану, тиянақтану, ұқыптана бастау, жинақылана бастау.

ХУМЖААРГАЛА-Х (нәрсені) ұқыптау, жинақылау, тиянақтау, күту.

ХУМЖААРГАТАЙ (нәрсеге) ұқыпты, жинақы, күтімді.

ХУМИГАР 1. құрысқан, құржыған, тырысқан, жиырылған; ≈ **арьс шир** құрысқан сірі тері; 2. (ыдыс) бүріскеп, шүрішкен, шөмейген; ≈ **сав** шүрішкен ыдыс.

ХУМИГДА-Х 1. (нәрсе) қомақталу, жиналу, жиылу; 2. (жұмыс, іс, әрекет) жинақылану, реттелу, ыңғайлану.

ХУМИРАЛДА-Х (нәрсе) құрысып қалу, құржынып қалу, тырысып қалу, жиырылып қалу.

ХУМИРА-Х 1. (нәрсе) құрысу, құржию, тырысу, шүрішкен; атири ≈ тартылып құрысу; **үрнийж** ≈ тырысып құржию; 2. (ыдыс) бүрісу, шүрішу, шөмею.

ХУМИРУУЛА-Х 1. (нәрсені) құрыстыру, құржыңды тырыстыру, жиырылту; 2. (ыдыс ернеуі) бүрістіру, шүріштіру, шөмейту; 3. қ. хумирагдах.

ХУМИУЛА-Х 1. (нәрсені) қомақтату, жинату, жигызу; 2. (жұмыс, іс, әрекет) жинақылату, реттеу, ыңғайлату; 3. қ. хумиглах.

ХУМИ-Х 1. (нәрсені) қомақтау, жинау, жию; **хураах** ≈ құрау-қомақтау, жинау-қомақтау; **юм хумаа** ≈ оны мұнысын жинау; 2. (жұмыс, іс, әрекет) реттеу, жинақылау, ыңғайлау; **ажлаа** ≈ жұмысын реттеу, жұмысын ыңғайлау; ☆ **хөлөө хумих** а) тізе бұғу, аяғын тарту; б) аяғын тыю, қылдырмайтын болу, кезбейтін болу; ☆ **амаа хумих** аузын тыю, аузын бағу; көп сойлемсу, бейқап сойлеу.

ХУМС тырнақ, тұяқ; **гарын** ≈ қолдың тұяғы; **хуруу** ≈ саусақ тырнақ; ≈ **ургах** тұяқ шығу, тырнақ өсу; ≈ **аа авах** тұяғын алу; ≈ **ны хутга** тұяқ ал-

ғып; \approx ны чинээ, □ \approx ын чинээ түйк-
тай, кішкентай, бармақтай; ☆ **хумсан**
будак цэцэг қынағұл, қына шешек
(өсімдік); ☆ **эмгэн хумс ұлу** (сырты сү-
йір қабыршақ сауытты, іші былқылдаған
жұмсақ, тырнақтың көлеміндей гана, үл-
кен көлдер мен теңізде болатын жәндік).

ХУМСЛА-Х 1. тырнау, шымшу; 2.
ауыс. шымшылау. аздап алу, аздан ұр-
лау; **хуурсаар хуурсаар худалч болох**,
 \approx саар \approx саар **хулгайч болох** алдай-ал-
дай алдамшы болу, шымшылай-шым-
шылай ұры болу.

ХУМСЛУУЛА-Х 1. тырнату, шым-
шыту; 2. ауыс. шымшылату, аздап ал-
дыру, аздан ұрлату.

ХУМХ (ыдыс) құмыра.

ХУМХАТ: **хумхат дан** дабыл, даңға-
ра (соғып ойнайтын күй аспабы).

ХУМХАЧ құмырашы, құмыра істеу-
ші.

ХУМХИ тозан; \approx ийн тоос майда то-
зан; \approx ийн наанги шороо жабысқақ шаң
тозан; **нарийн** \approx ұсақ майда тозан.

ХУМХИ-Х қ. хумих.

ХУН (құс) қу, аққу; \approx **шувууны**
дэгдээхий аққудың балапаны; \approx гийн
дуу аққу үні; \approx т нуур аққулы көл, ақ-
қу көлі; ☆ **хун тайж** падиша. патша.

ХУНАР (сыңар мәндес сөз); **хувқас**
 \approx киім кешек, киім-пийм; **айл** \approx ауыл
маулыл, үй пүй, үй-мүй.

ХУНГАР күртік, қасат, омбы (қар);
 \approx қас күртік қар, қасат қар; \approx т шиг-
дэх күртік қарға түсу, қасат қарға тү-
су.

ХУНГАРДА-Х (қар) күртіктену, қа-
саттану, омбылану, күртіктене беру, қа-
саттана беру, омбылай беру.

ХУНГАРЛА-Х күртік үйілу, қасат
туру, күртіктену, қасаттану; **нөмөр да-
гаад қас** \approx жээ ықтасын жерлерге күр-
тік қар үйілті.

ХУНГАРЛУУЛА-Х күртік үйілту, қа-
сат тұрғызу, омбы қар үйілту.

ХУНДАГА 1. көзе, көзпара, (шарап
ішетін шағын ыдыс) **архны** \approx шарап-
тың көзесі. шарап көзшарасы; \approx а **бар-
их** көзесін ұсыну, көзшарасын ұсыну;
 \approx **өргөх** көзе көтеру; \approx **тулгах** көзе
соғыстыру; 2. ауыс. сырдыаяқ, сыйаяқ.

ХУНДАГАЛА-Х көзелеу, көзшара-
лау, көзеге құю, көзшараға құю; **архи**
 \approx ж уух арақты көзелеп ішу.

ХУНДАГАЛУУЛА-Х (арақты) көзе-
лету, көзшаралату, көзеге құйдыру,
козшараға құйдыру.

ХУНДАҒА 1. қылаң, бозғыл ақшыл;
 \approx қагаан хонь қылаң ақбас қой; 2.
ауыс. шымқай, ылғи; \approx шар шымқай
сары; \approx ұлаан шымқай қызыл.

ХУНИА 1. қ. хуниас; 2. тозшынығап
(ыдыс).

ХУНИАС (киім, тігін) бүрме, қатпар,
қатарма; **хувқасны** \approx киімнің бүрмесі;
 \approx татах бүрмелесу, қатармалау; \approx

гаргах бүрме салу, бүрме шығару.

ХУНИАСЛА-Х бүрмелеу, қатару,
бүрме шығару; \approx н оёх бүрмелеп тігу.

ХУНИАСТАЙ бүрмелі, қатарған,
қатпарлы, қатармалы; \approx **цамц** бүрмелі
жейде; \approx хүүдий қатарған дорба.

ХУНИАСТА-Х бүрмелену, қатпарла-
ну, қатарылу; дәл \approx шапан қатпар-
лану,

ХУНИРАА 1. бүрме, қатпар, қатар-
ма; **хувқасны** \approx киімнің бүрмесі, киім-
нің қатпары; 2. (су) толқын, ирек;
уны \approx судың толқыны.

ХУНИРААТАЛ 1. бүрмеленіс қат-
парланис, қатарылыс; 2. жирылыс, тар-
тылыс, бүрісуі.

ХУНИРААТА-Х 1. (киім, тігін) бүр-
мелену, қатпарлану, қатармалану; 2.
(су) толқындану, ирктену.

ХУНИРААТУУЛА-Х 1. (киімді, тігіс-
ті) бүрмелендіру, қатпарландыру, қа-
тарту, қатармалау; 2. (су) толқындан-
дыру, ирктендіру.

ХУНИРА-Х 1. (киім, тігіс) бүрмеле-
ну, бүрілу, қатарылу, қатпарлану; 2.
(су) толқындану, ирктену; 3. (нәрсе)
жирылу, тартылу, бүрісуі.

ХУНИРУУЛА-Х 1. (тігіс, киім) бүр-
мелеу, бүру, қатару, қатпарлау; 2.
(су) толқындыру, толқыту, ирктен-
діру; 3. (нәрсе) жирылту, тартылды-
ру, бүрістіру.

ХУНИУЛА-Х 1. бүрістірту, қатарту,
жиырту, ысқарттыру; 2. бүрмелету,
бүргізу, қатартқызу.

ХУНИУР бүргіш, бүрмелегіш (ас-
пан).

ХУНИ-Х 1. (тігіс) бүрмелеу, қатару,
қатармалау; 2. қ. қарылу, бүрістіру.

ХУНЛИН (өсімдік) шай құрай, жол
желкен.

ХУНТ қулы, аққулы; \approx нуур аққу-
лы көл, аққу көлі.

ХУНТАЙЖ 1. ханзада, патша бала-
сы; 2. хунтайж, тәйжітекті, бектәйжі
(моңғолия феодалдық қоғамында феодал
төрелерге берілетін шен).

ХУНХ 1. сымбат, көрік, келбет, тұл-
ға; \approx сайтай сымбатты, келбетті; \approx
нуутай сымбатсыз, келбетсіз; \approx тай
морь сымбатты ат; \approx тай залуу келбет-
ті жігіт; \approx тай эд көрікті нәрсе; 2.
қонқа, қонқақ, қонқиған.

ХУНХҮЙ сымбатсыз, көріксіз, кел-
бетсіз, тұлғасыз.

ХУНХТАЙ сымбатты, көрікті, кел-
бетті, тұлғалы, келбетті.

ХУНЧИР 1. шуақ шешек, шуақ гүл
(бұршақ тұқымдасына жататын көп жыл-
дық өсімдік. Тамырын дінкелену үшін дә-
рігері шипалық ретінде қолданады); **мон-
гол** \approx моңғол шуақ гүлі; **хятад** \approx қы-
тай шуақ гүлі; \approx т архи шуақ гүлді ар-
ақ, шуақ гүлді шарап; 2. құмаршық
(қонақ тәртізді өсімдік).

ХУНШ 1. (жолдастық) қасиет, адам-

гершілік, сапа; ≈ **сайтай нөхөр** адамгершілігі күшті жолдас; 2. (*нәрсе*) **корік**, **сымбат**, сапа, он, реп, ажар; ≈ **муутай өңге** көріксіз өң, ажарсыз өң.

ХУНШҮГҮЙ шырғылсыз, ниетсіз, құны кеткен, құлқыны зор, нәпсі кеткен; ≈ **болох нәпсісі** билеу, пиғылы кету.

ХУНШТАЙ пиғылды, ниетті; ≈ **айл** ниғылды үй, ниетті үй.

ХУР I құр; ≈ **тарга** семіз құр, құр семіз; ≈ **хүч** семіздік, семіз; ≈ **морь** құр ат; ☆ **хур дәл** күзелмеген жал, жалы құр; ☆ **хур сонғино** қыстап көтетеген сарымсақ; ту сарымсақ; ☆ **хур тарга** ту егін, жиналмаған егін; ☆ **хур баян** (*күй аспабы*); ☆ **хур салаа** жаңа бүтк.

ХУР II (*күс*) құр.

ХУР III ыяғал, шық; ≈ **бороо** жауын-шашын; ≈ **тунадас** шық-ыяғал, ыяғал-дым; ≈ **орох** жаңбыр қар жауу; ≈ **буух** шық түсу, дымықты тарту; ☆ **хур-ын шүхэр** жаңбыр шағыр; ☆ **хур ус** ақпан соңы көктем лебі.

ХУРААГДАЛ құралған, құрама, құранды, жиған, жиналған; ≈ **мал** құралған мал, құрама мал; ≈ **ын юм** жиған нәрселер.

ХУРААГДА-Х 1. (*нәрсе*) құралу, жинау, топтану; **олон юм** ≈ жез көп нәрсе жиналыпты; **көг газар** ≈ саар овоорох бір жерге жинала-жинала үйілу; ≈ **саар байгаад** **нх болох** құрала-құрала болсою; 2. (*үй, мал, мүлік*) еріксіз алыну, күшпен алыну; **улсын өмч болгон** ≈ **сан** мемлекет меншігі болдырылып еріксіз алынған.

ХУРААГУУР (*аспан*) құрағыш, жинағыш, топтағыш; **дуу** ≈ дыбыс құрағыш, дыбыс жинағыш (*магнитофон*); **зай** ≈ ток жиғыш, ток құрағыш (*батарея*).

ХУРААГУЧ (*нәрсені*) құрақшы, құраушы, жинаушы, топтаушы; ☆ **хураагч далаңлағ** тар жәрбест (*судың ағысын тездету үшін егін тарылтқан бөгет ернеу*).

ХУРААЛГА құрау, жинау, жию, үю; **тариа** ≈ астық жинау.

ХУРААЛГА-Х 1. (*нәрсені*) құрату, жинату, жиғызу, үйгізу, топтату; **Әд юм** ≈ дүнис-мүлік құрату; **мөнгө** ≈ ақша жинау; **хөрөнгө** ≈ дәулет жиғызу; **мал** ≈ мал жинату, мал қайырту; **түләэ** ≈ отын жиғызу, отын үйгізу; **хадлан** ≈ шөп жиғызу, пішен шаптыру; **тариа** ≈ астық жинау, егін орғызу; 2. құрату, теру, қосу, жинату; **гигүүнйй татвараа** ≈ мүшелік жарнасын беру; **татвар** ≈ жарна беру, жарна құрату; **гааль** ≈ баж салығын беру; **түрээс** ≈ жал салығын беру; **газын түрээс** ≈ жерге жал салығын беру; **албан татвар** ≈ ресми салық беру; 3. (*дәулет, мүлкін*) еріксіз алғызу, күшпен алғызу, лажсыз беру, лажсыз өткеру; **хөрөнгөө** ≈ дәулетін лажсыз өткеру; 4. (*мөлшер, шама*) ықшамдату, қысқарттыру, шағындату;

үсәс ≈ әріп қысқарту; **утгы нь** ≈ мағынасын қысқарту; ☆ **нүгәл хураалгах** күнәға батыру, кінәлы болдыру; ☆ **буян хураалгах** ақшайылділік істету, ақкөңілділік істету, ізгілік істету; ☆ **амьсгаа хураалгах** демін тартқызу, олтүру; ☆ **дуугий нь хураалгах** дыбысын шығартпау, үнін өшіру, ауыз аштырмау.

ХУРААЛТ (*езін*) жинау, жию, құрау; **намрын тариа** ≈ күзгі егін жинау.

ХУРААМЖ 1. құрама, құранды; 2. ұқыпты, жинақы, тиянақты; ≈ **сайтай** **айл** жинақы үй, ұқыпты үй; 3. жинақ, жиынтық; **тео бодлогын** ≈ есептерінің жинағы; **дасталын** ≈ жаттығулар жинағы.

ХУРААМЖЛА-Х 1. құрамалау, құрау; 2. жинақылау, жинау, тиянақты болдыру, ұқыптан орналастыру, тияндай болдыру; 3. жинақтау, жинау, жиынтықтау; **хураангуйлан** ≈ қысқартып жинақтау.

ХУРААМЖЛУУЛА-Х 1. құрамалату, құрату; 2. жинақылату, жинату, тияндай болдырту; 3. жинақтату, жиынтықтату, жипату.

ХУРААМЖТАЙ ұқыпты, жинақы, тиянадай, күтімді.

ХУРААНГУЙ (*шала, мөлшер*) 1. қысқаша, қысқа, тұжырымды, қысқа түрде жинақтарған; ≈ **утга** қысқаша мағына; ≈ **агуулга** қысқаша мазмұн; ≈ **өгүүлөх** қысқаша баяндау; ≈ **түүх** қысқаша тарих; ≈ **дүн** жинақтаған қорытынды; 2. ықшам, шағын; ≈ **хәмжээ** шағын ольшем, ықшам мама.

ХУРААНГУЙЛА-Х 1. қысқарту, тұжырымдау, қорыту, қорытындылау, тұжыру, жинақтау; ≈ **н бичих** қысқартып жазу; ≈ **ж бодөх** қорытындылап ойлау; ≈ **н тэмдәглөх** қысқартып белгілеу; **бүтәрхай төөг** ≈ болшек сандарды қысқарту; 2. ықшамдау, шағындау.

ХУРААНГУЙЛУУЛА-Х 1. қысқарттыру, тұжырымдату, қорытындылату, қорытыру, тұжырту, жинақтату; 2. ықшамдату, шағындату.

ХУРАА-Х I 1. (*нәрсе*) құрау, жинау, жию, үю, топтау; **Әд юм** ≈ дүнис-мүлік құрау, дүнис жию; **мөнгө** ≈ ақша жинау; **хөрөнгө** ≈ дәулет жию, дәулетін молайту; **мәдээ** ≈ мәлімет жию; **түләэ** ≈ отын жию; **мал** ≈ мал жию, мал қайырып қосу; **хадлан** ≈ шөп жинау, пішен үю; **тариа** ≈ астық жинау, егін өюу; 2. алу, жинау, құрау; **гигүүнйй татвар** ≈ мүшелік жарна алу; **гааль** ≈ баж салығын алу; **түрээс** ≈ жал салығын алу; **газын түрээс** ≈ жер үшін жал салығын алу; **албан татвар** ≈ ресми салық алу; 3. (*дәулет, мүлік*) еріксіз алу, күшпен алу; **хөрөнгийг** ≈ дәулетін еріксіз алу, дәулет-мүлкін күшпен алу; 4. (*мөлшер, шама*) қысқарту, ықшамдау, шағындау; **утга** ≈ мағынасын қысқарту; **үсәс** ≈ әріп қысқарту; ☆ **нүгәл хураах** күнәға багу, күнәлі

болу; ☆ **буял хураах** ақпейілдік істеу, ақкөңілдік істеу, ізгілік істеу; ☆ **амсыгаа хураах** демін тарту, олу; ☆ **дуугаа хураах** дыбысын шығармау, үнін өшіру, ауыз ашпау, аузын бағу, үндемеу, сөйлемеу.

ХУРАА-Х II (*ықпал*) құрау, топтандыру жинау, аузына қарату, ықпалына көндіру, ырқына көндіру, еркіне көндіру, ыңғайына келтіру; **эрдмээр татан** ≈ білімімен аузына қарату; **сүр хүчээр албадан** ≈ қаһарымен ықпалына көндіру.

ХУРАГЧ: хурагч бор ала торғай.

ХУРАЙ (*осағай*) құроу, құрау, құру; ≈ құроу-қуру.

ХУРАЙЛА-Х құроулау, құраулау, құрау-қураулап шақыру.

ХУРАЛ I құрыл, жиналыс; ≈ хийх құрыл істеу, жиналыс істеу; ≈ аар хэллэх жиналыста сөйлесу, жиналыста талқылау; ≈ ын тэргүүлэгчид жиналыс басқармалары; ≈ хүй мәслихат, мәжіліс, кеңес; **хөдөлмөрдийн** ≈ еңбегішілер жиналысы; **намын** ≈ партия жиналысы; **нэгдэлчдийн** ≈ бірлестікшілер жиналысы; **их** ≈ ұлы құрыл, жоғарғы жиналыс, съезд; **бага** ≈ кіші құрыл, құрылтай, конференция; **өкілдер құрылтайы;** **бүгд** ≈ мүшелер құрылтайы, пленум; **үлөсн их** ≈ мемлекеттік ұлы құрыл, мемлекеттік жоғарғы жиналыс; **ардын их** ≈ Ұалық ұлы құрылы, халықтық жоғарғы жиналыс; ≈ **нээх** құрыл ашу, жиналыс ашу; ≈ **хээх** құрыл жабу, жиналыс жабу; ≈ **хуралдақ** құрылдау, құрыл істеу, жиналыс істеу; ≈ **завсарлақ** жиналыс үйлісі болу; жиналыс-аралық демалыс болу; ≈ **ын тогтоол** жиналыс қаулысы; ≈ **тарак** жиналыс тарау.

ХУРАЛ II (*дінн*) 1. жұма-намаз; ≈ неси жұма намаз жиналыс; ≈ **хурах** жұма-намаз оғу, жұма-намазға түру; ≈ **хуруулақ** жұма-намаз оқыту, жұма-намазға түркілеу; ≈ **қоғалық** жұма-намаз тарау; 2. мәңгі, ғибадатхана; ≈ **дөөр өлжк** мешітке бару.

ХУРАЛДААН құрылтай, жиналыс, мәжіліс, кеңес; **әулеттүр**; **өзгөзөлийн** ≈ қауынсаздік кеңесінің мәжілісі.

ХУРАЛДА-Х I құрылтай, құрыл істеу, жиналыс істеп тарау; **қуулақ** ≈ **ж бағана** сессия жиналысы болып жатқан; **их хурал** ≈ а) ұлы құрыл жиналысы; б) съез шақырысу, съез ашпау, съез болу.

ХУРАЛДА-Х II құраулау, жинаулау, топтау, үйілу, молаюу, қорлану; **хүн ағыттай** ≈ н қуғларақ адамдар құралып жинау; **хөрөнгө** ≈ дәулет құралу, дәулет молаю; **мөңгө** ≈ ақишаға қорлану; **хөг** ≈ қозғалыс үйілу, боқиық үйілу.

ХУРАЛДУУЛА-Х I құрылтай, құрыл істеу, жиналыс істеу, жиналыс аштыру; **хурал** ≈ жиналыс істеу.

ХУРАЛДУУЛА-Х II құраулау, құрау, жинау, топтау, үю, **жөлейту**, **қорланды-**

ру; **хөрөнгө** ≈ дәулет жинау.

ХУРАМТ (*байлық*) құралған, қорланған, молайған, қорлы, мол, қоры мол; ≈ **юмтай** айл қорланған дүниелі үй; ≈ **эд хөрөнгө** мол дүние мүлік; ≈ **өс** қоры мол шөп; ≈ **тэжээл** мол жем; ≈ **тай байх** қорлы түру, қоры мол түру.

ХУРАМТЛАГДА-Х I. (*дәулет, байлық*) қорлану, молаюу, жиналу, қобөю; 2. жинақталу; **туршлага** ≈ тәжірибе жинақталу.

ХУРАМТЛАЛ (*дәулет*) қор қорлануы, жинақ, мол байлық, құралған дәулет; **капиталын анхны** ≈ капиталдың алғашқы қорлануы; **төлөвлөгөөнөөс давуу** ≈ жоспардан артық қор жиналу.

ХУРАМТЛА-Х (*қор*) қорлау, қор жасау, жинау, молайту, көбейту; жинастыру; **асар их хөрөнгө** ≈ аса мол дәулет жинау; **мөңгө** ≈ ақиша жинау; **хоол** ≈ тамақ қорын молайту; **хэрэг** ≈ қылмыс әрекетін жинастыру.

ХУРАМТЛУУЛА-Х қорландыру, қор жасату, қорын молайттыру, қорын көбейттіру, қор жинастырту.

ХУРАНДАА (*әскери шен*) қорында; полковник; **дэд** ≈ дед қорында, подполковник; ≈ **генерал** қорында генерал, генерал-полковник.

ХУРА-Х құралу, жиналу, үйілу, топтану, молаюу; **н қуғларақ** құралып жиналу; **хүн амтан өлноорө** ≈ адамдар көп жиналу; **хөггөр газар** ≈ сан өсе хөг шұңқыр жерге үйілген шоп қоқтық; **эд бараа** ≈ пұл, дүние үйілу.

ХУРТА қозы; **хонжық ихэр** ≈ қойдың оң қозысы; **хундан қатаған** ≈ алпақ ақ қозы; ≈ **жарқулақ** қозы жаю; ≈ **ны арзе** қозының елтірісі; ≈ **ны уут** қозының қорғатағы; ☆ **хурған** малғай елтір малақай, елтір тымақ; ☆ **хурған дәл** елтір ішкі; ☆ **хурған кәхээр** қозы жауқаз (*өсімдік*); ☆ **хурған көс** қозықұйрық (*саңырауқұлақ*); ☆ **хурғад** үзем ұсақ жүзім; ☆ **хурған банған** шаш келе, быланың; ☆ **хурған чық** қозықұлақ, қымыздың (*өсімдік*); ☆ **хурған шарылақ** ұсақ анабота (*өсімдік*); ☆ **хурған насла** көкпөр (*өсімдік*); ☆ **хурған әңк** қой арна (*өсімдік*); ☆ **хурған шавар** ұсақ өрік (*өсімдік*); ☆ **хурғашы** бөөр қарыбырқ (*өсімдік*).

ХУРТАЛА-Х қоздау; **хонь** ≈ қой қоздау; **хонь** ≈ үе қой қоздайтын қоз; **хонь** ≈ сағат байла қой қоздауде.

ХУРТАЛИК (*өсімдік*) қозықұйрық.

ХУРТАЛУУЛА-Х қоздау; **хонь** ≈ қой қоздау.

ХУРТА-Х қорғалау, бөгелу, айналсоқтау, тығылу; **утаа** ≈ түтін бөгелу; **эргез** ≈ айналсоқтал қорғалау; **жавар** ≈ аял шөгу.

ХУРД жылдамдық, шұжандық, тездік; **машинны** ≈ машинаның жылдамдығы; **онгөснны** ≈ самолёт жылдамдығы; **дууны** ≈ дыбыс жылдамдығы; **гөрлийн** ≈ жарық жылдамдығы; ☆ **хурдтай** айл жүйрікті үй, жүйрік аты бар

үй: ☆ **хар хурдаараа** бар дөрменімен.
ХУРДАВЧЛАЛ жылдамдатуу, шапшаңдатуу, тездетүү.

ХУРДАВЧЛА-Х жылдамдатуу, шапшаңдатуу, тездетүү, жеделдетүү; **ажлаа** ≈ **хэрэгтэй** жұмысын жылдамдатуу керек.

ХУРДАВЧЛУУЛА-Х жылдамдаттыруу, шапшаңдаттыруу, тездеттіруу, жеделдеттіруу.

ХУРДАН жылдам, шапшаң, тез, лезде; **их** ≈ **өте жылым**, **өте шапшаң**; ≈ **түргөн шапшаң-тез**; ≈ **шалмагай** шапшаң-жылпос; ≈ **гавишгай** **өте тез**, **өте шапшаң**; ≈ **хэйх** тез істеу, шапшаң істеу; ≈ **ушпих** тез окуу, жылдам окуу; ≈ **аяах** тез жүрүү, шапшаң жүрүү; **цаг** ≈ **өнгөрөх** уақыт ісзде **өте шығу**; ≈ **≈!** тез-тез, шапшаң-тез; ☆ **хурдан зан** ашушаң, ашуланшаң, ызақор, зақор; ☆ **хурдан морь** жүйрiк ат сайгүлiк; ☆ **хурдан буу** тез атылыгын мылтык; ☆ **хурдан цагаан** қоңыраубас (гүл).

ХУРДАС (сн) денедө іркілүү, денедө жиналуу, тобырлау.

ХУРДАСТА-Х жылдамдатуу, шапшаңдатуу, тездетүү, жеделдетүү.

ХУРДАСТУУЛА-Х жылдамдаттыруу, шапшаңдаттыруу, тездеттіруу, жеделдеттіруу.

ХУРДАСТУУР жылдамдатқыш, шапшаңдатқыш, тездеткіш, жеделдеткіш (хилмилдiк зат).

ХУРДАТГА-Х қ. хурдасгах.

ХУРДАТТУУЛА-Х қ. хурдасгуулах.

ХУРДАЦ шапшаңдық, тездік; скпін, қарқын; урагшлэх хөдөлгөөний ≈ ілгері басудың қарқыны; **социалист байгуулаалын** ≈ **ыг түргэтгэх** социалистік құрылыстың екінші шапшаңдатуу.

ХУРДАЦ 1. (ат) үшқыр, шапшаң; **онин дээрээ** ≈ **морь** а дегенде үшқыр ат, алғашында шапшаң ат; 2. (адам) шапшаң, шырты етпе, ашушаң, ашуланшаң, ызақор, зақор; ≈ **зантай хүн** тез ашуланатын адам, зақор адам.

ХУРДДА-Х өте жылдамдау, өте шапшаңдау, өте тездеу, өте жеделдеу.

ХУРДДУУЛА-Х өте жылдамдатуу, өте шапшаңдатуу, өте тездетүү, өте жеделдетүү.

ХУРДЛА-Х 1. жылдамдау, шапшаңдау, тездеу, жеделдеу; **та нар** ≈ **арай** сендер тездетіңдер; сіздер тездетіңіздер; 2. жылдамдай бастау, шапшаңдай түсу, тездей түсу, жеделдей бастау, жылдамдығы үдеу; **машин** ≈ **ж эхлэх** машина жылдамдай бастау.

ХУРДЛУУЛА-Х 1. жылдамдатуу, шапшаңдатуу, тездетүү, жеделдетүү; 2. жылдамдата бастау, шапшаңдата түсу, тездете бастау, жылдамдығын үдеттіруу.

ХУРДСА-Х жылдамдау, шапшаңдау, тездеу, үдеу, жеделдеу, жылдамдай түсу, шапшаңдай түсу, тездей түсу, жеделдей түсу, үдей түсу.

ХУРДАТА-Х қ. хурдсах.

ХУРДХАН жылдамдық, шапшаңдық,

тездік, тезірек, жеделірек, жылдамдау, шапшаңдау, тездеу, жеделдеу; ≈ **яв** жылдамдық кет.

ХУРДШИ-Х жылдамдану, шапшаңдану, жеделдену, жылдамдайын деу, шапшаңдайын деу, тездейін деу; жылдамдық пайда болу, шапшаңдық пайда болу.

ХУРЖГАНА-Х 1. (нәрсе) құржыңдау, құржың қағу, құржық қағу; 2. (көңіл-күй) жабырқау, жабырқаққырау, тыржыңдау, быржыңдау.

ХУРЖГАР 1. (нәрсе) құржық, бырыс, құрыс; 2. (бет-әліп) құржық, быржық, тыржық. **быржиган**, **тыржиган**, **бырыс-тырыс**; ≈ **қарайгай** **быржық бет**, **быржиган шырай**; ≈ **өнгөстэй** **тыржық бет**.

ХУРЖИГНА-Х қ. хурчагнах.

ХУРЖИЙЛГА-Х 1. (нәрсені) құржигу, бырыстыру, құрыстыру; 2. (бет-пішін) быржигу, тыржигу, қыржигу.

ХУРЖИЙ-Х 1. (нәрсе) құржию, бырысу, құрысу; 2. (бет-пішін) быржию, тыржию, қыржию; **царай нь** ≈ шырайы быржию, бет пішіні тыржию, беті быржию.

ХУРЖИЛЗА-Х 1. (нәрсе) құржыңдау, құржың қағу, құржық қағу; 2. (бет-пішін) быржыңдау, быржық қағу, тыржыңдау, тыржың қағу, қыржыңдау, қыржың қағу.

ХУРИЛ (тiн) ұя, үңгір; **хэрэмний** ≈ тиісінді ұясы.

ХУРИМ той, тілеу; ≈ **найр** жиын-той, той жиын; ≈ **хйих** той істеу, той қылу; ≈ **идэх** той асын жеу; ≈ **ын юм** той жабдықтары; ≈ **д эролцох** тойға қатысу; ≈ **той** үйлену тойы; **нэрийн** ≈ **балага** ат қойып, бесікке салу шашуы, бесік тойы; **нярайн** ≈ **хүүхдийн** ≈ шілдохана істеу; **гэрийн** ≈ үй көтеру тілеуі; **гэрлэхийн** ≈ үйлену тойы, некелену тойы; **үхдэлийн** ≈, **нөгдсөнийн** ≈ өлікке ас беру.

ХУРИМЛА-Х 1. тойлану, той істеу, тілеу істеу; ас беру; 2. **ауис**, ұлан-асыр болу, у-ду болу; **савтай айргийг сайхан** ≈ ыдыстағы қымызды у-ду бөліп алу.

ХУРИМЛИГ: хуримлаг **цэцэг** алмұрт гүлі (өсімдік).

ХУРИМЛУУЛА-Х 1. тойлату, той істету, тілеу істету, ас бергізу; 2. **ауис**, ұлан-асыр болгізу, у-ду болгізу.

ХУРИМТЛАГДА-Х қ. хурамтлагдах.

ХУРИМТЛАЛ қ. хурамтлал.

ХУРИМТЛА-Х қ. хурамтлах.

ХУРИМТЛУУЛА-Х қ. хурамтлуулах.

ХУРИН: **хурин шариж** қазтабан тікен, тікенді табан жапырақ, түйетабан.

ХУРЛА-Х 1. (мал) құрлану, тулану, семіз күйі жүру; **морь** ≈ ат құрлану, ат семіз күйі жүру; **гүү** ≈ бие тулану, бие құлындамай семіру; 2. (жер) сонылану, шөбеу, тірілу, тыңаю; **өвс ногоо** ≈ **ж байна** шөп соныланып келеді.

ХУРЛУУЛА-Х 1. (малды) құрландыру, туландыру, семіз күйі жүргізу;

2. (жерді) соныландыру, шөбейту, тірлү, тыңайту.

ХУРАМ құрма (ыстық жақта өсетін тәтті жемісті ағаш).

ХУРМАСҒ (дін.) хұрмысты (отыз үш тәңірдің бірі).

ХУРТАК I ығалды, шықты, дымды, жауынды, жауын-пашынды; ≈ жыл жауын-пашынды жылы.

ХУРТАЙ II 1. (дүние-мүлік) құрағаны мол, ішті дүниелі, дүние-мүлікті; ≈ баян құрағаны мол бай, дүние-мүлікті бай; ≈ айл дүние-жиһазды бай; 2. ауыс. құр. семіз; ≈ тарған құр семіз.

ХУРУУ I 1. (анат.) саусақ; **гарын** ≈ қолдың саусақтары; **хөлийн** ≈ аяқтың саусақтары; **гарын арван** ≈ қолдың он саусағы; **эрхий** ≈ бас бармақ; **заак** ≈ сұқ қол; **дунд** ≈ ортан қол; **адам** ≈ аты жоқ қол; **шүгчий** ≈ кішкене бөбек (бесінші саусақ); **доловер** ≈ сұқ қол; **араун** ≈ аты жоқ қол; ☆ **хуруу гаргах** 1) саусақ ұпай (ойын); 2) қол табысу, саусақ табысу (ойын); ☆ **хуруу таалцак** ортан қол табысу (ойын); ☆ **хуруу барих** саусақпен ымдасу, жең ішінде саусақпен ымдасу; ☆ **хурууны өндөг** тұяқтың көбесі; ☆ **хуруугаар жимәлцәх** саусақ әуен ұпайы (екі адамның өзара әндетін отырып шығарған саусаққа сай сан уту ойны); ☆ **хуруу барих гәэд бугуй барих сөзбе**, саусағын ұстаймын деп білегін ұстау, □ таңдаймын деп тазға жолығу; □ болушы болаушы дегенге сақалын бояу: қарға қаз боламын деп аяғын үсіту; ☆ **урт хуруутай** қол сұққыш, сұғанақ, сумақай, ұры; ☆ **хуруу хуусаа нуух** қолын қусыру, қол қусырып отыру, еңбектен бойын тасалау, еңбектен бас тарту, еңбектен жалтару; ☆ **ганц хуруу қолға қияқ түсу (ауру)**; 2. (өлшем) елі, алақандай; **урт нь дөрвөн** ≈, **өргөн нь хоёр** ≈ ұзыны төрт елі, ені екі елі; ≈ **дарам** алақандай; ≈ **зузаан** бір елі қалың, қалыңдығы бір елі; 3. (нәрсе) саусақ, саусақша; **таван** ≈ **тай бәэлий** бес саусақты қолғап; **нэг** ≈ **тай бәэлий** бармақты қолғап; ☆ **тоононы хуруу** уық бөлгіш сына ағаш (уықпен тұтас істелген екі жарты шаңырақтың әр уығын өзара бөлу үшін шаңырақ көзі арасына бекіткен уық бөлгіш сына); ☆ **өвчүүний хуруу** төс шершеу (усақ сүйек); ☆ **хуруун шил** түтік шыны, түтікше шыны.

ХУРУУ II (көз) сүйел, ноғала; **нүдний** ≈ көздің сүйелі, көз сүйел; **нүд-эндэ** ≈ **тай** көзінде сүйелі бар; ☆ **хуруут бүргәд** ақбиық, қыран бүркіт (күс); ☆ **хуруут хэрээ** қара құр (күс).

ХУРУУВЧ I. оймақ; **төмөр** ≈ темір оймақ; **булигаар** ≈ былғары оймақ; ≈ **зүүх** оймақ кию; 2. ауыс. кішкентай, бармақтай, оймақтай; ≈ **ин чинзән хун-дага** оймақтай көзе, кішкентай көзе; ☆ **хуруувчин цәцэг** оймақ гүл, бұрыш гүл.

ХУРУУВЧЛА-Х оймақ кию, оймақ-

тау.

ХУРУУД құрт, жарма; (ақ тағам); **заруул** ≈ жарма құрт, кепкен үлкен құрт.

ХУРУУДА-Х 1. саусағынан ұстау, саусақтау; 2. саусақ шығарып ойнау, саусақпен ойнау, саусақ ұпай ойнау.

ХУРУУЛА-Х құралту, жиналту, үйлту, топтаңдыру, молайту, құрату, жина-ту, үйгізу, топтау.

ХУРУУТА-Х 1. (теріні) саусақтау, саусағымен іреу; **ганц** ≈ бір саусағымен іреу, бір саусақтап сою. 2. (ауру) саусақ жара.

ХУРХАҒ 1. ашаң, арық, нәзік, құрысқан, талдырмаң; ≈ **турхан** құрысқан арық; **мөхөс** ≈ ілбіген нәзік; ≈ **ядуу** оте ілбіген, арық ашаң; 2. сараң, қатты, қытымыр, пейілі тар; **арвич** ≈ өте сараң; **хараңч** ≈ қарау қытымыр.

ХУРХАҒЛА-Х сараңсу, сараңдық жасау, қараулану, қараулық істеу, қаттылық істеу.

ХУРХИРА-Х (мұрын, алқым) құрқырау, қорқырау, қорылдау; ≈ **ч унтах** құрқырап ұйықтау, қорылдап ұйықтау.

ХУРХИРУУЛА-Х құрқырату, қорқырату, қорылдату.

ХУРЦ 1. (сайман) өткір, дүзді, жүзді; ≈ **хутга** өткір пышақ; ≈ **хөрөө** өткір ара; ≈ **мәс** өткір жүзді саймандар; ≈ **үзүүр** үп-үшкір, біздіген ұш; ≈ **ир** өткір дүз; 2. (шам, мөлшер) артық, өте, тым; ≈ **нар** ыстық күн, қапырық күн, шыжыған күн; ≈ **гэрэл** өткір жарық, өте жарық; ≈ **өнгө** ашық өң; ≈ **шар** ашық сары; ≈ **улаан** ашық қызыл; ☆ **хурц хараа** қырағы көз, қырағылық, байқағыш; ☆ **хурц нүд** көреген, көргіш, көзі өткір; көзі ойнақшыған; ☆ **хурц халуун** шыжыған ыстық, қапырық ыстық, тымырсық ыстық, тұмшаланған ыстық; ☆ **хурц ухаан** алғыр, зерек, зейінді ақыл парасат; ☆ **хурц хун** батыл адам, өткір адам, өжет адам, қайсар адам; шелең адам; ☆ **хурц зан** шырылдақ мінез, шырт етпе мінез, ашушаң, ызақор; ☆ **хурц хэл** өткір тіл, көркем сөз; ☆ **хурц үт** орынды сөз, аталы сөз, мәтел сөз; ☆ **хурц морь** үшкір ат; ☆ **хурц идэз** айнайтқыш тамақтар, өте майлы тамақ; ☆ **хурц шөл** майлы күшті сорпа, қою майлы сорпа; ☆ **хурц өөх** шыны май, өткір май; ☆ **хурц амт** керемек дәм; ащы дәм; ☆ **хурц үнәр** өте өткір іс; ☆ **хурц өвчин** жанға батыр ауру, денеге бағарлық науқас, тыныш кетіретер науқас; ☆ **хурц улаан цәцэг** райхан гүл (өсімдік); ☆ **хурц шар цәцэг** шикан гүл, қызылсары гүл.

ХУРЦАВТАР 1. (сайман дүзі) өткірірек; өткірлеу, өнтек өткір; бөлкім өткір; сәл өткір; ≈ **хутга** өткірлеу пышақ; 2. (шаманың, мөлшердің қалтынан артықтығы) -тау, -теу, -дау, -деу, -лау, -леу; -ырақ, -ірек, өнтек, бөлкім, сәл; ≈ **гэрэл** өткірлеу жарық; өткірірек жарық, өнтек өткір; ≈ **өнгө** ашықтау өң;

ашыгыраак өң; бөлгүм ашык.

ХУРЦАДМАЛ (ресми қарым-қатнас) шиеленіскен, тайталасқан, егескен, шөккен, айбатысқан, айбарланған; **олән** улсын харилшааны ≈ байдал халықаралық қатынастың шиеленіскен жағдайы.

ХУРЦАСГА-Х қ. хурцатгах.

ХУРЦАТГА-Х 1. (сайманың дүзі) өткірлеу, дүздеу, жүздеу; 2. (қарым-қатнас) шиеленістіру, тайталастыру, егестіру, шөкістіру, айбатықты, айбарландыру.

ХУРЦА-Х 1. (дүзді сайман) өткірлену, дүзі шығу, жұмыс шығу, өткір болу; 2. (нәрсең) шамасы арту, мөлшері арту; **нәр** ≈ күн шығу, күн ысу; **нәрәл** ≈ жарық күннең, жарық өткірлену; **хосл** ≈ таман күншеу.

ХУРЦДУУЛА-Х 1. (сайманың дүзі) өткірлеу, дүзін шығарту, жүзін шығарту, өткір болдырту; 2. (нәрсең) шамасын арттыру, мөлшерін арттыру.

ХУРЦЛА-Х (сайманың) өткірлеу, дүзін шығару, жүзін шығару; **хутгаа** ≈ пышағын өткірлеу.

ХУРЦЛУУЛА-Х (дүз) өткірлеу, дүзін шығарту.

ХУРЦСА-Х қ. хурцатгах.

ХУРЦТА-Х (сайман) өткірлену, дүздену, дүзі шығу, өткір болу.

ХУРЦКАН қ. хурцатгах.

ХУРЦИГНА-Х 1. (су) сылдырау, сылдырлау, сылдыр-сылдыр қағу; **булғий** ус ≈ үрсақ бұлақ суы сылдырлап ағу; 2. (дәл) қорықпау, қор-қор суу, күрділеу; **гәлсә** ≈ н дүлгарах ил қорықпау, ил қорқов суу.

ХУРЦИГУУЛА-Х 1. (суды) сындырату, сындыртыу, сылдыр-сылдыр қақтыру; 2. (дәл) қорықпату, қор-қор еткізу, күрділету.

ХУРЦААТГА-Х 1. қорыстыру, солдыру; 2. **олән** дәмсіздендіру, дәмін кетіру.

ХУРЦАА-Х қ. хурцатгах.

ХУРЦИ-Х I 1. (дәм) құрысу, солу; 2. (дәм) жылымышпау, сірнесі кету, сөлі кету, керметтену; **ану**, **ашын** кету; **дәм** кету; **тәс** ≈ сар май ашу; **тоң** май ашып кету; **нах** ≈ ет сірнесі кету, ет дәм кету.

ХУРЦИ-Х II (ас, тамақ) күлті болу, соғалу; **хосл** ≈ таманға күлті болу, таман бөтелу; **баас** ≈ илгі бөтелу.

ХУРЦИ-Х III 1. жаңбыр жылдеу, үздіксіз жауу; 2. бұлт күнеру, жаңбыр жауайын доу.

ХУРЦИ-Х IV (нәрсе) құралу, қорлану, жиналу, мөлаю, көбею.

ХУРЦИМАЛ (ас дәм) жылымыш, сірнесі, сөлісіз; кермек, ашты, керметтенген, дәмсіз; ≈ тәс дәм кермек май; ≈ өөх сірнесіз тәс; ≈ амт жылымышы дәм.

ХУРШУУЛА-Х I 1. (нәрсе) құрысыру, солдыру; 2. (дәм) жылымышландыру, сірнесін кетіру, сөлін кетіру, керметтендіру, ашығу, ашығын алу.

ХУРШУУЛА-Х II (асқа, тамаққа) күлті болдыру, бөселдіру, бөктіру.

ХУРШУУЛА-Х III (нәрсе) құрау, қорлау, жинау, молайту, көбейту.

ХУРЫЦАЛ 1. (биол.) жыныс қатнасы, жыныс құмары; ≈ **үйлдәх** жыныс қатнасын істеу, жыныс құмарын басу; ≈ **төрех** жыныс күйті қозу.

ХУРЫЦАЛДА-Х (нәрсе) құштарланысу, құштар болысу, ынтықтасу, ынтызарласу, өзара құмарту, өзара қызығу.

ХУРЫЦАЛДУУЛА-Х құштарланыстыру, құштар болыстыру, ынтықтастыру, ынтызарластыру, өзара құмарттыру, өзара қызықтыру.

ХУРЫЦАНГУИ құштар, ынтық, ынтызар, құмар, сусе; ≈ сәтәлгі құштар кәсіп, ынтық көңіл, ынтызарлық.

ХУРЫЦА-Х (нәрсе) құштарлану, ынтығу, ынтызарлану, құмарту, қызығу; **эд юмақд** ≈ дүннеге құштарлану; **өнгенд** ≈ өңне қызығу.

ХУРЫЦУУЛА-Х құштарландыру, ынтықтыру, ынтызарландыру, құмарттыру, қызықтыру.

ХУС I (ағаш) қайың; **цагаан** ≈ ақ қайың; **ан** арал қайыңды арал; ≈ **ан** тәсін қайың шаңырақ; ≈ **ан** уурға жіңішке қайың құрың.

ХУС II (ыбыс) тозша, тозқан; **идээнһий** ≈ ақ тағамның тозшасы; **жикмәний** ≈ жеміс тозқабы.

ХУС III: **хуэ чулу хус тас** (қайрақ тасындай әрнеке, қалақша төгізді тас).

ХУСАМ 1. қаспақ; **төгтәонд төгтәон** **нәр** ≈ қазан түбіне жабысқан қара қаспақ; ≈ **идәх** қаспақ жеу; 2. **ауыс**, қалдық, қалған құтқан (нәрсе); ☆ **хус** аштай айл қорлы үй; **шті** үй, **нәгізді** үй, **дүжәлі** үй.

ХУСАМТА-Х 1. қаспақтану, қаспақ түру, қаспақ жабысу; ≈ **сан** тәгәо қаспақтанған қазан, қазан жабысқан қазан; 2. **ауыс**, қаспағы қату, құқару, қоры азаю, көдейлену; ≈ **өткән**сөн айл жұқарып кеткен үй, көдейленіп кеткен үй.

ХУСАМТУУЛА-Х 1. (ет күйді) қаспақландыру, қаспақ түршіну, қаспақ жабыстыру; 2. **ауыс**, қазанға қантыру, жұқарту, қорын азаю, көдейлендіру.

ХУСА-Х 1. (нәрсең бөлің) қыру, қырнау, қырын тазалау; **халысы нә** ≈ қыртысын қырнау; **үмәл тә** ≈ жүлпін қыру; **сахл** ≈ сағат қыру; **хусны нә** ≈ қаспағын қыру; **үдрәсәр** ≈ күрекпен қыру; 2. (бөлің, дәмәлі) тегістеу, жайпақтау, жаю; **сағалд жикәсн** будаағ ≈ ыдысқа салған бидайды жайып тегістеу; 3. **ауыс**, (сәудә) сауу, ұту, пайда табу; **қайлаа әлжә** ≈ сауда істеп ұту, саудалану сауу.

ХУСЛИГ ұншат, шеңсел (ауы қызыл жидекті бұта).

ХУСЛУУР тоз (қайыңның қабығы); **хус нәжнә** ≈ қайың ағашының қабығы.

ХУСРАА-Х I (ана малды) қысырату,

кысыр қалдыру.

ХУСРААХ II (*дәулет, малын*) жұқарту, қорын азайту, кедейлендіру.

ХУСРА-Х I (*ана мал*) қысырау, қысыр қалу; **ГҮҮ** ≈ бие қысырау; **ҮНЭЭ** ≈ сауын сырыс қысыр қалу.

ХУСРА-Х II (*мал, дәулеті*) жұқару, қоры азаю, кедейлену; **НИЛЭЭН** ≈ сан айл недәуір кедейленген үй.

ХУСУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) қырғызу, қырнату, қырын тазалату; **САХЛЫ НЬ** ≈ сақалын қырғызу; 2. (*бегін, беңгейін*) тегістету, жайпақтату, жайғызу; 3. *ауыс* (*сауда*) сауғызу, ұтқызу, пайда тапқызу.

ХУСУУР 1. (*аспан*) қырғыш; қыруыш, қырынауыш; **ТОГОСНЫ** ≈ қазанның қырғышы; 2. (*ат*) тер сипағыш, тер сипауыш; **МОРИНЫ** ≈ ағ терін сипағыш; 3. (*астық*) қалақша, тегістегіш; **БҮДАА ТАРИАНЫ** ≈ астық тегістегіш қалақша; 4. (*сауда*) сауғыш, ұтқыш, жеменгер; ≈ **ХҮНТӨЙ НАЙМАЗА БҮҮ ХИЙ** жеменгер адаммен сауда істеме.

ХУСУУРДА-Х 1. қырғыштау, қырғышпен қыру, қырынауышпен қыру; 2. *ауыс* (*сауда*) сауғыштау, ұтқыштау, жеменгерлену.

ХУСУУРЧИН 1. (*астықты*) қалақтап сатушы, шөміштен сатушы, бақырлап сатушы; 2. (*сауда*) алыпсатар, жеменгер.

ХУТАГ бақ, құт, бақыт, береке, мөрей; ≈ **НИЙ ГҮЙХ** бақ тілеу; ≈ **САЙЖАЙ** маңдайының бағы бар, бақытты; **НАСАН** ≈ ұрт бақытты құмыры ұзақ; ≈ **ОЛОХ** бағы жану, мерейлі болу.

ХУТАГТ 1. бақты, құтты, бағы бар, құты бар; 2. (*бани*) суиас, киелі; қасиетті, ардақты; ≈ **ХУБИЛГАД** әулиелер, киелілер.

ХУТГА (*аспан*) пышақ; ≈ **НЫ** иш пышақтың сабы; ≈ **НЫ** ер пышақтың дүзі; ≈ **НЫ** үзүүр пышақтың ұшы; ≈ **НЫ** мер пышақтың қыры; ≈ **НЫ** хуй пышақтың қыны; ≈ **НЫ** ишкі таят пышақ сабының сақинасы; ☆ **ХУТАНЫ ИРЭН ДЭЭ** пышақ дүзінде, пышақ үстінде, қызын кезде, ауыр кезде; ☆ **ХУТРАН СӨД** құстың қара қауырсыны.

ХУТГАЛА-Х I араластыру, сапыру.

ХУТГАЛА-Х II пышақтау, пышақ сүгу, тілгілеу; ≈ **ЧИХЖЭЭ** пышақтап тастағы.

ХУТГАЛДА-Х араласу, қосылу, бірігу, бытысу; **ХАЛИЛДОХ** ≈ бытысып араласу; ≈ **ЧИХСЭН ЮМ БАЙНА** араласып кетіні.

ХУТГАЛДУУЛА-Х араластыру, қосу, біріктіру, бытыстыру.

ХУТГАЛУУЛА-Х I араластыру, сапырту.

ХУТГАЛУУЛА-Х II пышақтату, пышақ сүкқызу, тілгілеу.

ХУТГАЦА-Х араластырысу, қосысу, біріктірісу.

ХУТГАЦУУЛА-Х араластырысып жіберу, сапырысып жіберу.

ХУТГАМЦАГ қ. хутгамш,

ХУТГАМШ (*тағам*) жент; ≈ **ХИЙХ** жент істеу; ≈ **ИДӨХ** жент жеу.

ХУТГАМШЛА-Х жент істеу, жент жасау; **ӨРЭМ ЭЭЗГИЙ** ≈ қаймақ пен ірімшіктен жент істеу.

ХУТГА-Х 1. (*тамақ*) араластыру, сапыру; қосу, біріктіру; **ХОЛІХ** ≈ қосып араластыру; **ТАРАГ** ≈ айран араластыру; **ХӨӨЛ** ≈ тамақ араластыру; тамақты өзара қосу; 2. батыру, ішкіне тығу; **ХАЛБАГААР** ≈ ад ид қалақшын араластырып же; 3. *ауыс*. бытыстыру, шатыстыру; **ҮЙНҮҮЛЭ** ≈ дүрліктіріп бытыстыру; **ХӨВОЛА** ≈ осектеп шатыстыру; ☆ **БӨӨЛЖИЕ ХУТГАХ** лоблу, жоқсу, жүрегі айну, құсығыс келу.

ХУТГУУЛА-Х 1. (*тамақты*) араластырту, сапырту; қостырту, біріктірту; 2. батырту, ішкіне тықтырту; 3. *ауыс*. бытыстырту, шатыстырту.

ХУТГУУР 1. (*аспан*) былғауыш, бұлғауыш, араластыргыш; ≈ **ААР ХУТГАХ** былғауышпен былғау; **АЙРГИЙН** ≈ қымыз араластыргыш; **ТОСНЫ** ≈ май былғауыш; 2. *ауыс*. өсекші, өсекшіні, лақапшы, былғағыш; ≈ **ХҮН** өсекшіні адам; **ТӨРИЙН** ≈ үкіметті дақтаушы; **ТӨРИЯН** ≈ төмріяні жуурай үкіметке түрпідей тип, темірге егудей тип.

ХУУ I (*идыс*) құмыра, қасқарна; ≈ **ДОМБӨ** мыс құмыра, мыс қасқарна; **САА** ≈ мыс қасқарна, мыс құман.

ХУУ II түгел, тоғис, барлық, жанпай, күллі; **ӨР** жолат, бірақ; ≈ **ШАТАХ** түгелдей жану; ≈ **ЖУРААХ** барлығын жинау; ≈ **ИЕЦГЯ** жанпай кетіледі; бірақ кетпеді.

ХУУ III (*мағына күшейткіні өзгер*) сырт, сарт, тарт, түрс; ≈ **ТАТАХ** емрт жүлу, тартып қалу; **ӘӨСӨКМ** ≈ **ТАТАХ** терісін сырт сыпыру, терісін шұтып алу; **ӨКГЯЙ** ≈ **ТАТАХ** екін сыпырып алу; ≈ **ХУУЛӘХ** емрт өкпінді сыпыру.

ХУУБИЛДА-Х (*қатнес*) араласу, ауыз маласу, келісу, ынтықталасу; **НАМ НӘЙЛІ** сөм ≈ астыртын ағыз маласу, жасырын бытыраласу.

ХУУВЪ құн, мақұл, жөн; ≈ **ВЙЛӘХ** құнғасу, мақұлдасу, жөптесу; ☆ **ХУУВЪ** сәйд құнғасуының министр, кеңесші министр; жөптесін арғылғы.

ХУУГИА 1. (*мінез*) жеңілтек, ұшқалақ, обелек, жүрді-барды; ≈ **ХҮН** жеңілтек адам; **ХӨНГЭ** ≈ жеңілтек обелек; 2. (*ат*) обелек, солтек, обелек, селтек; ≈ **МӨРВ** обелек ат, солтек ат.

ХУУГИАДА-Х 1. (*адам*) жеңілтектему, ұшқалақтау, обелектеу, ұшып қону, жүрді-бардылану; 2. (*ат*) обелектеу, солтектеу, обелектеу, селтендеу, обелек қалу.

ХУУГИАРА-Х 1. (*мінез*) жеңілтектеу, ұшқалақсу, обелектей беру, ұшып қона беру, жүрді-бардылана беру; 2. (*аттық*) обелектей беруі, солтектей беруі, обелек қаруы.

ХУУГИАТА-Х 1. жеңілтек бол кету,

үшқалак боп кету, жүрді-барды боп кету, ебелек боп кету; 2. (ат) селтек боп кету, ұша жөнелгін боп кету, ебелек боп кету.

ХУУТИНА-Х I ашық құптау, ашық жөптеу, ашық мақұлдау; ≈н хэлэлцэх ашық құптап сөйлесу.

ХУУГИНА-Х II (су) шуылдау, шу-шу ету; усны ≈н урсах чимээ судың шуылдап аққан дыбысы.

ХУУГИНУУЛА-Х I ашық құптату, ашық жөптеу, ашық мақұлдату.

ХУУГИНУУЛА-Х II (дыбыс) шуылдау, шу-шу еткізу, гүлдеу.

ХУУГИ-Х I (мінез) аңғырттану, аңғалдану, ебелектеу, байқамау, абайламау.

ХУУГИ-Х II (су, жел) шуылдау, шу-лау, гүлдеу, гулеу, шу-шу ету, гу-гу ету; ≈н урсах усны чимээ шулап аққан су дыбысы; салхи ≈ жел гулеу; ≈сая салхи гулеген жел.

ХУГУУНИ-Х (күс) қанат қомдау, түйілу, түйіле суылдау, шүйілу, тону; бүргед ≈ бүркіт түйілу, бүркіт шүйілу; харнага ≈ қаршыға түйіле суылдау.

ХУУДАМ (мінез) 1. аңғырт, аңғал, албырт, албыт, ебелек, үшқалак; хонгөн ≈ зан жөнелтек албыт мінез; 2. жүрді-барды, немқұрайды, аты ғана, үстірт, ат үсті, жеңіл-желпі; ≈ хийх жүрді-барды істеу.

ХУУДАМДА-Х 1. аңғырттану, аңғалдану, албырттану, албыттану, ебелектеу, үшқалақтану; 2. (іс) жүрді-бардылану, немқұрайды болу, аты ғана болу, үстірт болу, ат үсті болу, жеңіл-желпі қарау.

ХУУДАМЛА-Х қ. хуудамзах.

ХУУДАМНА-Х қ. хуудамдах.

ХУУДАМТА-Х қ. хуудамдах.

ХУУДАН: хуудан шувуу дала тауық (күс).

ХУУДАС 1. парақ бет; нэг ≈ цаас бір парақ қағаз; арван хоёр ≈тай дәвтэр си екі беттік дәптер; номын ≈ кітаптың беті; 2. (баспаньч бірлік өлшемі) баспа табак; зохиогчийн ≈ авторлық баспа табак; хэвлэлийн ≈ қағаз баспа табалғы; 3. (іс қағазы) хат; албан ≈ явуулах ресми хат жолдау; ≈ бичиж үйдээх хат жазып қалтыру; илтгэх ≈ байндау хат; 4. (киім) астар; хуучин дәэлийн ≈аар хийх ескі шапанньң астарын айналдырып істеу; ☆ далны хуудас жаурынньң жалпақ еті; ☆ хуудас мах жаурынньң арқа еті; ☆ хуудас алт қақтаған алтын; ☆ хуудас төмор жүка темір, қаңлытыр темір; ☆ уулын хуудас тау тұмсығыньң тепсеңі.

ХУУДАСЛА-Х 1. (қағаз, кітап), парақтау, беттеу; 2. (өлшем) баспа табалғын болу; баспа табалғын есептеу; 3. (іс қағазы) хатты реттеу; 4. (киім) астарын аудару, астарын өңіне айналдыру; 5. (нәрсеңі) жұқалау, қақтау, жұқарту.

ХУУДАСРА-Х 1. (қағаз) парақ болу,

бет болу; 2, (нәрсе) жұқару, қақталу, жұқалану.

ХУУДУУ 1. үшқалак, ебелек, албыт, аңғал, аңғырт, албырт; 2. есалаң, есерсоқ, даңғой.

ХУУДУУГУИ байсалды, байыпты, салмақты, орнықты, ұстамды; ёстой ≈хүн нақты байсалды адам.

ХУУДУУТАЙ (сын) үшқалақтау, ебелектеу, үшқалақтаған, ебелектеген; есалаң, есерсоқ, даңғой; ≈хүн ебелектеген адам.

ХУУЗ қаба (жақты тұтас қаптап шыққан қалың сақал) ≈ сахалтай хүн қаба сақалды адам.

ХУУЗРАХ қабалану, қаба сақалды болу, қаба сақал басу.

ХУУЗШИ-Х қаба қылтио, қаба сақал шығайын деу.

ХУУЛАГДАХ I (өң-беті) сыпырылу, сыдырылу.

ХУУЛАГДАХ II 1. (жазу) көшірілу, қотарылу, көшіріліп жазылу, қотарылып жазылу; 2. (нәрсе) еліктей істелу, ұқсас жасалу.

ХУУЛА-Х I (нәрсеңің өң бетін) сыпыру, сыдыру; хучлага ≈ жамылғысын сыпыру; хальсы нь ≈ қабығын сыдыру; арьсы нь ≈ терісін сыдыру; дәэлийн өнгө ≈ шапанньң тысын сыдыру.

ХУУЛА-Х II 1. (жазу) көшіру, қотару, көшіріп жазу, қотарын жазу; ардын дууг дәвтэр дәэр ≈ халық өлеңін дептерге көшіру; 2. еліктеп істеу, ұқсатып істеу, көшірмесін жасау.

ХУУЛБАР 1. (нәрсеңің) көшірме, қайталама; албан бичгийн ≈ ресми хатғын көшірмесі; ≈ үнэн көшірмесі шың; ≈ зураг көшірме сурет; 2. ауыс, ұқсасы, құддысы.

ХУУЛБАРДА-Х қ. хуулбарлах.

ХУУЛБАРЛА-Х 1. көшірмедеу, көшіру, көшірмесін түсіру, қотару, көшіріп жазу, қотарып жазу; 2. көшірмесін жасау, еліктеп істеу, ұқсатып істеу, ұқсасын жасау.

ХУУЛГА-Х қ. хуулуулах.

ХУУЛИГУИ 1. заңсыз, заң жасалмаған, заң белгіленбеген, заң-ережесіз; ямар ч ≈ үе ешбір заң белгіленбеген кез; ≈ улс гэж байдаггүй заңсыз ел дәйтін болмайды; 2. заңсыз, заңға қайшы, заңға сай емес; ≈ хэрэг үйдээх заңға қайшы әрекет істеу.

ХУУЛИЛА-Х 1. заң ету, заң деп бағыну; заң деп белгілеу; 2. заң бұйыру, заң бойынша жазалау.

ХУУЛИЛУУЛА-Х 1. заң еткізу, заң деп бағындыру, заң ретінде қолдандыру; 2. заңға бұйырту, заң бойынша жазалату.

ХУУЛИРХА-Х заңшылсу, заңмен бопсалау, заңды бетке ұстау, заңмен айбарлау, заңмен айбаттану, заңмен сұстану.

ХУУЛУУЛА-Х I (өң-бетін) сыпырту, сыдырту; арьсы нь ≈ терісін сыдырту; хальсы нь ≈ қабығын сыдырту.

ХУУЛУУЛА-Х II 1. (жазу) көшірту, қотарту, көшіртіп жаздыру, қотартып жаздыру; **гараар** ≈ сан ном қолмен көшіртіп жаздырған кітап; 2. (нәрсе) ел-іктегі істеу; ұқсатып істеу, көшірмесін жасау; 3. қ. хуулагдах.

ХУУЛЬ I. (диалектикалық) заң; **байгалийн** ≈ табиғат заңы; **нийгийн хөгжлийн** ≈ қоғамның дамыс заңы; **сэтгэхүйн** ≈ ойлаудың заңы; 2. (үкіметтік) заң, ереже, қаулы; ≈ **дүрэм** заң ереже; **үндсэн** ≈ негізгі заң; ≈ **цааз** әртүрлі заң ережелер; **эрүүгийн** ≈ қылмыс заңы; **иргэний** ≈ азаматтық заң; **хөдөлмөрийн** ≈ еңбек заңы; ≈ **ийн нас** заң жасы, көмелеткі жас; ≈ **ийн төлөзлөгөө** заңның үлгі жобасы; ≈ **гаргах** заң шығару; ≈ **сахих** заң сақтау, заңды орындау, заңды жүзеге асыру; ≈ **сахигч** заң сақтаушы, заң орындаушы, заңды жүзеге асырушы; ≈ **хамгаалагч** прокурор; ≈ **ийн байгууллага** заң мекемесі; ≈ **ийн харуцлага** заңға жауап, заң алдында жауаптылық; ≈ **бус** заңсыз, заңға қайшы, заңға сай келмейтін; ≈ **цаазны ухаан** заң ғылымы; ≈ **цаазны сургууль** заң мектебі; ≈ **цаазч** заң маманы; ≈ **ийн суртал нэтрүүлэгч** заң насихаты, заң үгігі; 3. төртін, өдет, ереже; **хэв** ≈ машық заңы, өдет заңы.

ХУУЛЬДА-Х заңшылсу, заңды бетке ұстау, заң-заң деу, заң деп тапжылмау, заң деп қатып қалу; заңмен айбарлау, заңмен айбатсу, заңмен сұстану.

ХУУЛЬСА-Х қ. хуульдах.

ХУУЛЬТАЙ I. заңды, заңы бар; **үндсэн** ≈ негізгі заңы бар; 2. заңға қайшы, заңға сай емес; **тэр чинь** ≈ хэрэг оның заңға қайшы нәрсе.

ХУУЛЬЧ заңшы, заң маманы.

ХУУЛЬЧЛА-Х заңды орындау, заңды бұлжытпау, заң бойынша істеу; ≈ **н бататгах** заңдандыру.

ХУУЛЬЧЛУУЛА-Х заңды орындату, заңды бұлжыттырмау, заң бойынша істеу.

ХУУЛЬШИ-Х заңға айналу, заң сыпатына көну; ≈ **ж эхлэх** заңға айнала бастау.

ХУУМГАЙ үстірт, жеңіл, ат-үсті, жеңіл-желпі, жаңсақ, ағат; **хөнгон** ≈ жеңіл-желпі; **мөчид** ≈ ат-үсті, жүрді-барды.

ХУУМГАЙДА-Х үстірттену, үстірт қарау, ат-үсті боп кету, жеңіл-желпіге айналу, жаңсақ кету, ағат кету.

ХУУМГАЙЛА-Х үстірт қарау, жеңіл көру, ат-үсті қарау, жеңілге санау, ағаттық істеу, жаңылу.

ХУУМГАЙРА-Х қ. хуумгайдах.

ХУУМГАЙТА-Х қ. хуумгайдах.

ХУУР хур, қобызша, Ыспа қобыз (қыл ішектегі күй аспабы); **морин** ≈ атбас хур, атбас қобызша; ≈ **дарах** қобызша тарту; **баян** ≈ баян; **тоғөлдөр** ≈ аккордеон; **аман** ≈ сырнай; **хэл** ≈ үшкірік, қамыс сырнай.

ХУУРАЙ I егеу; ≈ **гаар** үрэх егеумен егеу; **хөрөөний** ≈ араның егеуі; **бөөрөнхий** ≈ жұмыр егеу; **хавтгай** ≈ жалнақ егеу; **дөрвөлжин** ≈ төртбұрыш егеу; ≈ **дах** егеу, егеумен егеу.

ХУУРАЙ II құрғақ, кепкен, дымсыз, суы жоқ, дымы жоқ; ≈ **мод** құрғақ ағаш; ≈ **банз** құрғақ тақтай; ≈ **газар** а) құрғақ жер; б) құрылық; ≈ **даавуу** құрғақ шүперек; ≈ **болтол** арчих құрғағанша аршу, кепкенше тазалау; **хуучин хүн хуудуутай**, ≈ **будаа чулуутай** көрі кісі көден келер, кепкен бидігі тасты келер (*модол*); ≈ **жинге** кепкен жеміс; ≈ **сүү** ұнтақ сүт, кептірілген сүт; ≈ **өндөг** ұнтақ жұмырға, кептірілген жұмырға; ≈ **зам** а) құрғақ жол; б) құрылық жолы; ≈ **салхи** ыстық жел, дымсыз жел; ☆ **хуурай хүү** өзі бауыр басу, өзі бала болған бала; өзі сінген бала; ☆ **ам хуурай суухүй** а) аузы құрғамайтын, аузы күр отырмайтын, үнемі жой беретін; б) сөзуар, сөзшең, сойлемнас, сөйлей беретін; ☆ **хуурай хоолой** кепірдес, тыныс түлгі; ☆ **хуурай үе** қозғалмайтын буын (*сүйектің*).

ХУУРАЙДА-Х I егеу, егеумен егеу, егектету.

ХУУРАЙДА-Х II құрғау, көбу, дымсыз болу; ≈ **сан** мод құрғаған ағаш, кепкен ағаш.

ХУУРАЙДУУЛА-Х I егеу, егеумен егеу, егектету.

ХУУРАЙДУУЛА-Х II (су, дымын) құрғату, кептіру.

ХУУРАЙЛА-Х I. (нәрсенің су, дымын) құрғату, кептіру; **нар салхинд** ≈ күн мен желге кептіру; күнге, желге кептіру; 2. (*шүперек, кил*) дым шүперегін ауыстыру, құрғату, су килін ауыстыру; **хүүхөд** ≈ баланы құрғату; **өвчтен** ≈ науқас адамның көрпесін ауыстыру; 3. *ауыс. (дәулетін)* шашу, таусу, құр алақан қалтыру, күр қол қалтыру, түгсу; **эд хөронгоо** ≈ дәулетін таусу.

ХУУРАЙЛУУЛА-Х I. (дым, суын) құрғаттыру, кептірту; 2. (*дым шүперек, килді*) ауыстырту, құрғату; 3. (*дәулетін*) шаштыру, тауыстырту, күр қалтырту, күр алақан қалтырту, түгету.

ХУУРАЙСА-Х кебірсу, көбу, құрғау, кеберсу; **ам** ≈ аузы кеберсу; **хоолой** ≈ тамағы кебірсу; **дотор** ≈ іші қабысу, қаны босау, ішінде ешнәрсе қалмау; ≈ **ч өвдөх** кебірсін толғату, құрғақ толғату.

ХУУРАЙШИ-Х қ. хуурайсах.

ХУУРАЛХИЙЛА-Х лақап айту, дақбырт айту, жалған сөз айту.

ХУУРАМЧ жалған өтірік, алдамшы; ≈ **үг** жалған сөз; ≈ **зан** алдамшы мінсіз, екі беткейлің, екі жүзділің; ≈ **хэрэг** жалған әрекет, алдамшы әрекет; ≈ **хүн** алдамшы адам, екі жүзді адам; ≈ **алт** жалған алтын; алтын емес; ≈ **зүйл сэдэж гаргах** жалған қисын ұсыну.

ХУУРАМЧДА-Х жалған болу, өтірік

болу, алдамшылык болу.

ХУУРАМЧЛА-Х жалган айту, отірік айту, алдау, арбау; **≈ ын хэрэггүй** жалган айтудың негегі жоқ,

ХУУРАМЧХАН жалганшылау, отірікшілеу, алдамшылау; **≈ амьтан** отірікшілеу жан.

ХУУРА-Х I (*нәрсенің оң беті*) қопсу, қопарылу, борпылдау, көтерілу; **наасан цаас нь** **≈** жапсырған қағазы қопсу; **модны холтос** **≈** аташтың қабығы қопсу; **арьс** **≈** тері қонсын көтерілу.

ХУУРА-Х II алдау, алдап-арбау, отірік айту, сендіру, жалган айту; **≈ мөхләх** алдап-арбау, алдап сендіру; **≈ залилах** отірік алдан кету; **≈ саар** **≈ саар худалч болох** алдай-алдай отірікші болу.

ХУУРА-Х III қуыру, сусыз пісіру; **мах** **≈** ет қуыру; **ногсо** **≈** тағамшөп пісіру; **арвай** **≈** арпа қуыру; **буудай** **≈** бидай қуыру; **хуурга** **≈** қуырдақ қуыру; **≈ сан мах қуырған ст.**

ХУУРГА қуырдақ; **махан** **≈** ет қуырдақ; **мөөгтэй** **≈** саңырауқұлақты қуырдақ; **төметэй** **≈** картониллы қуырдақ; **будсагай** **≈** күршіт қуырдақ.

ХУУРГАЛА-Х қуырдақтау, қуырдақ қуыру, қуырдақ істеу.

ХУУРДА-Х хур тарту, қобызша тарту.

ХУУРДУУЛА-Х хур тартқысу, қобызша тартқызу.

ХУУРМАГ отірік, жалган, алдамшы; **худал** **≈** отірік жалган; **≈ зан гаргах** жалган шынә көрсету, мүлөкшөму, дым білмегенсү, қулығын шінгө сайтау; **≈ сүр үзүүтөх** отірік болсағау, алдамшы айбар көрсөтө.

ХУУРМАГЛА-Х отірік болу, жалган болу, отірікші айналу, жалганға айналу.

ХУУРМАГЛА-Х I отірік алдау, жалгандық істеу, алдан, алдап-арбау; **≈ н хэ-лөцөк** отірік алдан сойтөсө; **≈ н айлагах** отірік қорықу, отірік айбар көрсөту.

ХУУРМАГЛА-Х (бидайды) аздан қуырғыштау, аз-аздан қуыру; **будсаг** **≈** билайды аздан қуырғыштау.

ХУУРМАГДУУЛА-Х I отірік алдату, жалгандық істөту, алдау, алдап-арбау.

ХУУРМАГДУУЛА-Х II аздан қуырту, аз-аздан қуырту.

ХУУРС сірке; **үсний** **≈** шанытың сіркесі.

ХУУРСЛА-Х сіркөсін тазалау, сіркөсін кетіру.

ХУУРСТА-Х сіркелену, сірке түсу, сіркелен кету; **үс нь** **≈** шанытың сірке түсу, шаны сіркелену; **гээг** **≈** бұрымы сіркелену, бұрымын сірке түсу.

ХУУРСТУУЛА-Х (шанын) сіркелендіру, сірке түсіру, сіркелестіп жіберу.

ХУУРТА-Х алдану, арбау, отірікке берілу, жалганға берілу, отірікке сену, алдауға түсу; **хүд** **≈ сан хүн** біреусе

алданған адам.

ХУУРЦАГ қобдиша, абдыраша, қобдишық, абдырашық; **≈ т хийх** қобдишыққа салу,

ХУУРЦАГЛА-Х қобдишықтау, қобдишыққа салу.

ХУУРЧ хуршы, хур тартушы, қобызша тартушы; **морин** **≈** атбас хур тартушы.

ХУУСДА-Х қ. хуудамлах; **мөчиддөх.**

ХУУСДУУ қ. хуудам.

ХУУХ қ. хуухнаг.

ХУУХИНА-Х қырылдау, қырқылдау, қарлығы, демін тарту; **≈ н дуугарах** даусы қырылдап шығу, үні қарлығын шығу, тамағы қырқылдау; **≈ н амьсгаадах** қырылдап дем алу, қырқылдап дем алу.

ХУУХИРА-Х (дыбыс) оқырану, ышқыну, өмірену; **морь** **≈** ат оқырану; **буга** **≈** бұғы ышқыну.

ХУУХИРУУЛА-Х (жылақы, бұғы) оқырандыру, ышқындыру, өмірөндіру.

ХУУХНАГ ұмар; **эр малын** **≈** ерке малдың ұмасы; **хуцны** **≈** қошқардың ұмасы; **ухны** **≈** төкенің ұмасы.

ХУУХЪТНА-Х қ. хуухинах.

ХУУЧИН I. (сана) ескі, ескірген, тозған, көне; **≈ хувцас** ескі киім; **≈ гутал** тозған етік; **≈ дээл** ескі шапан; **2. (мезгіл)** бұрын, ертеде, баяғыда, бұрынғы, ертедегі, баяғыдағы, ежелгі; **≈ лам байсан хүд** бұрын лама болған адам; **≈ тийн байжэв** ертеде солай болыпты; **≈ нэг өзгөн өзгөн байж гэнэ** баяғыда бір көмбір шал болты дейді;

≈ цагт бұрынғы кезде, баяғы заманда; **жанайх** **≈ байрамда** бәдің үй бұрынғы орнында; **≈ амгала хийх** бұрынғы жұмысын істеу; **≈ арааа** байна баяғыдағы қалпы; **≈ тийн** бұрынғы таныс; **≈ нөхөр** ежелгі молдас, ежелгі дос; **≈ зангил** ежелгі әдет, бұрынғы әдет, сені әдет; **☆ хууч** үг қанатты сөздер, мәтел сөздер; **☆ хуучны** судалал көнелік сөзтөулер, архаология; **☆ хуучны** дүсөмөлт зүйл тарихи көне ескерткіштер; **☆ хуучен** дөкс караа тарихи көне

іс қағаздарының түбөсі; **☆ хууч** хөерөх, □ **хууч** яргө өткөн-көткенді өңгімөлөсө, өңгімө-түтін күрө; **☆ хуучин** даг өткен кез, өткөн шөк; **☆ хуучин хүн а)** көне адам, бұрынғы адам; **б)** көпті көргөн адам; **тис** қаншан адам; **исылан-тақыс** адам; **тис** жөйдені бұрын тоздырған адам; **☆ хуучин бууин** хуучархай а) талайды бастан көшірген; қанша айтқанмен ескі кез; **б)** ескі сабаның қоры бар; **дөмгөт** қоры үзілмес;

3. (науқас) ескілікті, сінсілі; **≈ өвчин** ескілікті ауру, сінсілі ауру; **хууч** хөддөх ескілікті ауруны қайта ұстау; **4. (ай)** соны, ескі, аяғы; **сарын** хууч ай аяғы, ескі ай; **≈ үдэш** ай аяғы, айдың соны.

ХУУЧВАР қ. хуучивтар.

ХУУЧДА-Х (нәрсө) ескіріп кету, тозып кету, көнеріп кету; **арай л** **≈ жээ** өнгөк ескіріп кеткен өкен; **их л** **≈ өге**

ескіріп кету.

ХУУЧДУУЛА-Х (нәрсені), ескіртін жіберу, тоздырып жіберу, көпөртін жіберу.

ХУУЧИВТАР (сапа) ескілеу, ескірек, тозыңқыраған, тозыңқы, көнелеу, көнерек; ≈ **хүрэн малгай** ескірек күрең малгай, тозыңқыраган күрең тымак; ≈ **гутал** ескілеу етік.

ХУУЧИД I 1. **хучид** (ішкі моңғолдағы *ежелгі моңғол тайпасының аты*); 2. арғы ата, жеті ата; **өвгөд** ≈ арғы аталар арғы ата-бабалар.

ХУУЧИД II (мерзім) аяғы соңы, ескі; жиілігі ≈ жыл аяғы; **сарын** ≈ ай аяғы, ескі ай.

ХУУЧИР (күй аслабы) хучыр, шіңіл кобыз, төрткыл кобыз, ≈ **азар тоглох** шіңіл кобыз тарту.

ХУУЧИРДА-Х хучыр тарту, шіңіл кобыз тарту.

ХУУЧИРДУУЛА-Х хучыр тартқызу, шіңіл кобыз тартқызу.

ХУУЧИРЧ хучыршы, хучыр тартушы, кобызшы.

ХУУЧИС 1. ата-баба, арғы-ата; ≈ **ын яра** ата-бабалар сөзі; 2. тозган нәрселер, ескірген бұйымдар; ≈ **хуадада** газар ескі нәрселер сататын орын; ≈ **хуадада** ескі нәрсе сатушы.

ХУУЧИ-Х 1. (нәрсенің өңі, қыртысы) қыру, қырғылау, сышыру, сыдыру; **газрын хөрс** ≈ жер қыртысын қыру; **хучлагаа** ≈ жамылғысын сышырып алу; 2. (әңгіме) өткенді айту, бұрынғысын айту, кешіргенін айту; **назжаад** ≈ **дуртай бөлжээ** жасы ұлғайып өткенді айта беретін болыпты.

ХУУЧИЛА-Х (әңгіме) өткенін айту, бұрынғысын айту, бастан кешкенін айту; **хөбр өвген** ≈ **ж сууна** екі қарт өткен өмірін әңгімелесіп отыр.

ХУУЧЛУУЛА-Х өткенін айтқызу, бұрынғысын айтқызу, өмірін әңгімелету, бастан кешкенін айтқызу.

ХУУЧРА-Х 1. (нәрсенің сапасы) ескіру, тозу, көнеру; ≈ **сан хувдас** ескірген киім, тозган киім; **гутал** ≈ етік тозу, **дээл** ≈ а) шапаны ескіру; б) ішкі ескіру; **хгол** ≈ тамақ ескіру; 2. (уақыт) өту, кету, аяқтау, озу; **цаг үе** ≈ уақыты өту; **хонг** ≈ күні өту; **сар** ≈ ай аяқтау, ай аяғы болу; **цаг** ≈ **тусам** уақыт озған сайын.

ХУУЧРУУЛА-Х 1. (сапасын) ескірту, тоздыру, көпөрту; 2. (уақыт) өткізуде тіру, аяқтату.

ХУУШААН I: **хуушаан цэцэг** (өсімдік) қосан гүл, бөліше гүл.

ХУУШААН II хушан, қытай соңы, қытай лаза (қытайдағы *будда дінінің қағидасын бұлжытпай орындауға уәде берген діни қауымның мүшесі*).

ХУУШУУР (тағам) самса; ≈ **хайрах** самса қару, самса қарып пісіру; ≈ **идэх** самса жеу.

ХУХАН (дәм) ащы, қышқыл, қуырарлық; **архны** ≈ **амт** арақтың ащы

дәмі,

ХУХРА-Х (дәм) аңылану, қышқылдану, қуыру.

ХУХРУУЛА-Х (дәм) аңы ғып жіберу, қышқылы ғып жіберу, аңыландыру, қышқылдандыру.

ХУХТАЙ (бала) қорылы көп, ұйқысы көп; ≈ **хүүхэд** ұйқысы көп бала.

ХУЦ қошқар; ≈ **тавих** қошқар кою, қошқар ету, қошқар болдыру; ≈ **аа тавих** қошқар кою, қошқарды саулыққа қосу; ≈ **хорих** қошқар қору, қошқарға күйек байлау; ≈ **ялгах** қошқар ығау, қошқарды саулықтан бөлу, қошқарды бөлек бағу; ≈ **аа вийлүүлэх** қошқар қосу, қошқарды саулыққа қосу; ≈ **хөөх** қошқар қуу, қошқар саулықты іштендіру; ≈ **дагах** қошқар еру, қошқар саулық қуу; ≈ **ын хөг** қошқардың күйегі; ≈ **гүйх** қошқар қуу; ☆ **хуцын хуух**, = **хуцын хуухнаг** бүденек, ұмаша гүл (өсімдік); ☆ **хуцын хуухнаг**, = **хуцын хуух** қошқардың ұмасы; ☆ **хуцаң хуулар** сартүмсық (*торғай*).

ХУЦА-Х 1. (ит, түлкі) үру; **нөхой** ≈ ит үру; **үнэг** ≈ түлкі үру; 2. **ауис** оттау, шату, коку, мырку, мылжындау; **битгнй** ≈ **ад бай** оттама, мылжыма; ≈ **ын хэрэг юун билээ** мылжындаудың көрегі не еді.

ХУЦА-Х 1. қошқар қуу, қошқар саулықты іштендіру; 2. қошқарсу, қошқар болу.

ХУЦСА-Х (саулық қой) қошқар іздеу, саулық күйлеу, күйегі болу.

ХУЦТА-Х қошқарсу, қошқар болу; **эр хонь** ≈ еркек қой қошқарсу; ≈ **сан ирэг** қошқар болған ісек; **хуцаң хурга** ≈ **қозы** қошқар болып арғылу.

ХУЦУУЛА-Х I 1. (түлкі, итті) үргізу; 2. **ауис** оттау, шату, кеніту, мылжыту, мылжындату.

ХУЦУУЛА-Х II (*шабуыл*) тал беру, тура ұмтылу, кенет шабуылдау, тұтқиыл ұмтылу, тосынлап тал беру.

ХУЧИАС жапқыш, бүркегіш, жамылғы; **аргалын** ≈ тезек жапқыш; ≈ **ыг хуучих** жамылғысын сышыру.

ХУЧИАСЛА-Х жапқышпен жабу, бүркегішпен бүркеу; жамылғы жабу.

ХУЧИАСТАЙ жамылғылы, жапқышты, жапқышы бар, жапқан, жабулы бүркегішті, бүркеулі; ≈ **иүүре** жабулы көмір, қолған көмір; ≈ **бараа** жабулы жүк, бүркеулі жүк.

ХУЧИГДА-Х 1. (нәрсе) жабылған, жамылған, бүркелген; 2. (*қар*) басу, жабу; **цасаар** ≈ **сан** тал қар басқан да-ла.

ХУЧИГДМАЛ 1. (нәрсе) жабулы, бүркеулі; жамылған, бүркелген, жабылған; 2. (*кен*) жер қойнындағы, жер астындағы; ≈ **байгаа** әрдәнэс баялаг жер қойнында жатқан кен байлық.

ХУЧИ-Х 1. (нәрсені) жабу, бүркеу, қымтау, орау, жамылу; **хөңжил** ≈ көрпе жабу; **эсгийгээр** ≈ киіз жабу, киізбен орау; **дулаан** ≈ **ж унтах** жылы жа-

мылып ұйықтау; 2. (қар) басу, түсу; **час** ≈ қар басу.

ХУЧЛАГА жамылғы, жапқыш. бүркегіш, орағыш. жамылатын (нәрсе); ≈ хөңжіл жамылалық көрпе; ≈ **дөвсгэр** жамылғы мен төсеніш.

ХУЧЛАГАЛА-Х (*ш*) бүрістіру, бұру, бүрілу; ≈ **ж өвдөх** бүрістіріп ауру.

ХУЧУУЛА-Х 1. жаптыру, бүркеу, қымтату; орату, жамылту, жамылдыру; 2. қ. хучидах.

ХУШ балқарағай; ≈ **бол мөнх ногоон** мод балқарағай—мөңгі жасыл ағаш; ≈ **ны самар** балқарағай шөкілдеуігі.

ХУШААНГАР жонышқа (*шөп*).

ХУШГА 1. (жеміс) жаңғақ; ≈ **ны хальс хатуу, дөмөө их** жаңғақтың қабығы қатты, дөні үлкен; ≈ **ны дөм** жаңғақтың дөні; ☆ **хушга харвах** жаңғақ ату, жаңғақ дөңдеу (*ойын*).

ХУШИТ: хужит хамхаг дөнді қаңбақ (*өсімдік*).

ХУШУУМАЛ ұсақ күріш. жарма күріш.

ХУЯГ 1. (*тарихи*) сауыт, бадана, аймауыт, көбе; **ховч** ≈ көкірекше сауыт, көкірекше көбе; **өвч** ≈ тор сауыт, көкірекше сауыт, көкірекше көбе; **хөө** ≈ сақина тор сауыт; **бамбай** ≈ қалқан сауыт; 2. (*сөз.*) тас қабық, қабыршақ, сауыт; **яст мэлхийн** ≈ тасбақаның тас қабығы.

ХУЯГ II (*түрме*) күзетші, қарауылшы; ≈ **харгалзагч** зындан күзетшісі; **гяндны** ≈ зындан күзетшісі, абақты күзетшісі; ☆ **хуяг эр** халық әскері, қара шерік, қарапанын әскер.

ХУЯГЛА-Х I (*батырлар*) сауыт кию, бадана кию, аймауыт кию, көбе кию.

ХУЯГЛА-Х II (*зындан, абақтыны*) күзету, қарауылдау.

ХУЯГДУУЛА-Х I сауыт кигізу, бадана кигізу, аймауыт кигізу, көбе кигізу.

ХУЯГДУУЛА-Х II (*түрмені*) күзеттіру, қарауылдату.

ХУЯГТ 1. сауытты, баданалы, аймауытты қабің; 2. қабықты, қабыршақты, қабығы бар, қабыршағы бар, қауызды қауызды бар; ≈ **загас** тас қабықты балық; ≈ **арнай** қауызды арпа; ☆ **хуяг тэрэг** бітеу машина, бүркеулі машина, дөңір сауытты машина.

ХУЯЛ (*көңіл*) 1. қиял, арман, үміт; 2. күйлем, күйшіл.

ХУЯЛТА-Х 1. қиялану, арман ету, үміттену; 2. күймөрлану, күйшілдену.

ХУЯН I қуяң, сарсу (*буын ауруы*); **хулуу** ≈ сарсу-қуяң; ≈ **шар ус** қуяң-сарсу; ≈ **хөрөх** қуяң ұстау; ≈ **хэрэг** қуяң сыздау, қуяң сырқырау.

ХУЯН II (*анат.*) секпіл, мең.

ХУЯНТА-Х қуяңмен ауру, қуяң ұстау, қуяңны сыздау, қуяңы сырқырау.

ХУЯНТУУЛА-Х қуяң пайда болдыру, қуяң ұстату, қуяңды болдыру.

ХУВРҮҮЛЭ-Х I (*шөп*) қылтиту, көктету.

ХУВРҮҮЛЭ-Х II 1. созу, керу, ұзар-

ту; **утас** ≈ жіп созу; 2. тарқату, жазу; **зангилааг** ≈ түйіншегін тарқату.

ХУВРҮҮЛЭ-Х II (*желге*) бөгеу, бөгелдіру.

ХУВРЭЛ (*өсімдік*) қылтию, көктеуі; **үр** ≈ үрқы, ұрық.

ХУВРЭЛДҮҮЛЭ-Х 1. созылту, керілту, ұзартылу; 2. тарқалту, жаздырту.

ХУВРЭЛДЭ-Х 1. созылу, керілу, ұзару; 2. тарқалу, жазылу; **утас** ≈ жіп тарқалу.

ХУВРЭ-Х I (*шөп*) қылтию, көктеу; **ногоо** ≈ шөп қылтию; **тариа** ≈ егін көктеу.

ХУВРЭ-Х II 1. созылу, керілу, ұзару; 2. тарқатылу, жазылу; **утас** ≈ жіп тарқатылу; **зангилаа** ≈ түйіншегі жазылу.

ХУВРЭ-Х III (*желге*) бөгелу, бөгетілу.

ХУВРЭЭ дөңес, бұдыр, томпақ; ≈ **гарах** дөңкию, бадыраю, томпию.

ХУВРЭЭТЭ-Х дөңестену, бадыраю, томпию.

ХУВЭР 1. оқтау; ≈ **мод** оқтау ағаш; **зуурсан гурилыг хавтгайлах** ≈ илген ұнды жазатын оқтау; 2. (*егін*) жұмыр ағаш, жұмыр білік; **тарияны газрыг дарах** ≈ егіс жерін тегістеп басатын жұмыр ағаш.

ХУВЭРДҮҮЛЭ-Х (*тігіс*) жиегін шалып тіктіру.

ХУВЭРДЭ-Х 1. (*тігіс*) жиегін шалып тігу; **эсгийний зах** ≈ киіздің шетін шалып тігу; ≈ **ж оёх** жиегін шалып тігу; 2. *ауыс* кезу, қыдыру, сандалып жүру; **айл** ≈ ауыл кезу; **өрөө тасалгаа** ≈ бөлмелерді аралап кезу.

ХУВЭРДЭЭС шалма тігіс, шалып тігу; ≈ **нэ ханзрэх** шалма тігісі сөгілу.

ХУВЭРДҮҮЛЭ-Х шалын тіктіру.

ХУВЭРЛЭ-Х (*ұнды*) оқтаулау, оқтаумен жазу; **гурил** ≈ ұнды оқтаулау, ұнды оқтаумен жазу; **элдэх** ≈ илеу оқтаулау.

ХУВЭРХИИ (*байлау*) күрмеу; ≈ **уяа** күрмеу, күрмеп байлау; ≈ **уяа тайлахад хялбар** күрмеу шешуге оңай, күрмеп байлау шешуге оңай; ≈ **зангидах** күрмеп байлау, ілмектеп байлау.

ХУВЭ-Х (*жіп, арқан*) жазу, тарқату, созу, керу, ұзарту; **утас** ≈ жіп тарқату; **дээс** ≈ арқан жазу.

ХҮГД 1. қалың мақталы шалбар; 2. бүкір, бүкіш, еңкіш.

ХҮГДИЙЛГЭ-Х бүкірейту, бүкшиту, еңкейту, қуныстандыру, бүрістіру.

ХҮГДИЙ-Х бүкірею, бүкшию, еңкею, қунысу, бүрісу; **цээж нэ** ≈ кеудесі бүрісу.

ХҮГДГЭНЭ-Х бүкшіндеу, бүкікендеу, еңкеңдеу, бүркендеу, бүкшін қағу, бүкшен қағу, бүкірең қағу, еңкен қағу, бүркен қағу.

ХҮГДГЭР бүкіш, бүкір, еңкіш, бүріскен, қуныс; ≈ **хээр морь** бүкір кер ат; ≈ **пээж** бүкір кеуде, қуныс кеуде.

ХҮГДЭЛЗЭ-Х қ. **хүгдгэнэх**.

ХҮГЖ ырғақ би әуені, ырғақ би әні.
ХҮДВЭР қ. хүдхэ.
ХҮДИЙ: хүдий луус қашыр, қашар (будан есек).

ХҮДЛЭГ (дене) арбиған, алпамсадай, қауқиған; көдек, икемсіз; ☆ **хүдлэг нугас** дала үйрегі.

ХҮДСЭ-Х арбаңдау, қауқаңдау, сенкендеу, сексектеу; **могой** ≈ жылан судан арбаңдап өту.

ХҮДХЭ көдек, икемсіз, бейімсіз, орашолоқ, дорекі; **хүдвэр** ≈ көдек-олақ, олақ-икеменсіз; ≈ **бүдүүлэг** көдек дорекі; ≈ **дорой** көдек сілімтір.

ХҮДХЭДЭ-Х көдексу, көдектену, икемсіздену, бейімсіздену, орашолоқтану.

ХҮДХЭЛЭ-Х дорекілену, тұрпайылану, дорекі мінез көрсету, көдектік істеу.

ХҮДЭН мұнар, буалдыр, бұлыңғыр; ≈ **тунах** мұнар тұну, мұнар шоғу; ≈ **татах** мұнар тарту, мұнарту, мұнарлану, **манан** ≈ көк мұнар, көк буалдыр.

ХҮДЭНТЭ-Х мұнарлану, мұнарту, буалдырлану, бұлыңғырлану.

ХҮДЭР I күдір, тоқал бұғы (жануар), ≈ **ийн заар** күдірдің жұпары; **зусаг** ≈ құнанша күдір; ≈ **шившүүрдэх** күдір шақыру, күдірді ысқырып шақыру, күдірді үшкірктеу.

ХҮДЭР II 1. (дене) күдір, күжірек, қоржақ, күдірейген, күжірейген, қоржиган; ≈ **эр** күдірейген жігіт; ≈ **өвгөн** күжірейген шал; ≈ **чийрэг** күдіре ширақ; 2. мықты, ширақ, төзімді, күдіре.

ХҮДЭР III кен; **зэсийн** ≈ мыс кені; **төжрийн** ≈ темір кені; **тугалганы** ≈ қорғасын кені; ≈ **ийн уурхай** кен шығарылатын жер; ≈ **малтагч** кен қазушы; ≈ **малтах** кен қазу; ≈ **гаргах** кен шығару.

ХҮЖ I 1. қылша темекі (*хот иісті иш темекі*); ≈ **шатаах** қылша темекі тұтату; ≈ **ийн онгоц** қылша темекі сауыты; ≈ **ний хатгуур** қылша темекі шаншығынш; **үнэртэн** ≈ **ис** кош иісті қылша темекі; 2. (өсімдік) қылша; ≈ **өвс** қылқан шөп; ☆ **хүж хорхой** ұзын жұмыр құрт, ішек құрт; ☆ **хүжин зүлгэч** жылқышы (*торғай*); ☆ **хүжийн** гал шырагдан.

ХҮЖ II сүрік, сауыр (*жұмсақ иленген тері жарғақ, былғары*); ≈ **булигаар** сүрік былғары; ≈ **илэг** сүрік жарғақ; ≈ **сарьс** сүрік сауыр; ≈ **саарь** сүрік сауыр.

ХҮЖЛЭГ: хүжлэг хулгана жұмыр тышқан, оқ тышқан.

ХҮЗҮҮ 1. (анат.) мойын; ≈ **ний үе** мойынның бұйыны; ≈ **ний мах** мойын ет; ≈ **салгах** мойын болу; **тахир** ≈ имек мойын; ☆ **аман хүзүү**, = **амаргал** ауыз омыртқа; ☆ **хатан хүзүү** екінші мойын; ☆ **долоон хүзүүт** ұзын мойын, мойны ұзын; ☆ **хүзүүний ороолт** бокебай, мойын орауыш; ☆ **хүзүү гоётох** күйсз ұстау, мойын бұралмау; ☆ **хүзүүн дээр нь сандайлах** басыну, зорлық

көрсету, билеп-төстеу, еркіндеп кету, мойнына мініп алу; ☆ **аман хүзүү зангидах** шырмалау, орап шырмалау, шырмап тану; 2. (*ыдыс*) аузы, мойны, ауыз жағы, мойын жағы; **лонхны** ≈ бөтелкенің мойны; **хөхүүрийн** ≈ сабаның аузы.

ХҮЗҮҮВЧ I 1. (*арба*) мойынтұрық; қамыт; **мориньы** ≈ аттың мойынтұрығы; 2. (*бау, жін*) мойыншақ; мойын бау; **тугалын** ≈ бұзаудың мойыншағы; **нохойн** ≈ иттің мойын бауы; ☆ **хүзүүвч чимэг** алқа; ☆ **хув хүзүүвч** маржан.

ХҮЗҮҮВЧ II 1. (*жер*) мойнақ; **уулын** ≈ таудың мойнағы; ≈ **ээр давах** мойнақтан асу; 2. (*үй*) сенек; **гэрийн** ≈ киіз үйдің сенегі; **байшингийн** ≈ там үйдің сенегі; 3. (*көл*) қылы мойны, шүмегі; **нуурын** ≈ колдің қылы мойны.

ХҮЗҮҮВЧЛҮҮЛЭ-Х 1. (*көлікке*) мойынтұрық байлату, қамыт байлату; 2. (*жін, бау*), мойыншақ тақтыру, мойын бау тақтыру.

ХҮЗҮҮВЧЛЭ-Х 1. мойынтұрық байлау, қамыт байлау; 2. мойыншақ тағу, мойын бау тағу.

ХҮЗҮҮДҮҮЛЭ-Х мойнынан құшақтау, мойнынан ұстату.

ХҮЗҮҮДЭ-Х мойнынан ұстау, мойнынан құшақтау; **туғал** ≈ бұзауды мойнынан құшақтау; **хүүхэд аавыгаа** ≈ бала әкесінің мойнынан құшақтап алу.

ХҮЙ I кіндік, кіндіктес, туыс, жұрағат; ≈ **татах** кіндігіне тарту; туысына тарту; ≈ **тасрах** кіндігі алыстау, туыстығы алыстау; ≈ **цөглөх** баланың кіндігі тусу; ≈ **зузаан** а) туысты, ағайынды; б) бала-шағасы аман; ≈ **бүтэн** бала-шағасы аман, басы аман; ≈ **сайтай** бала-шағасы аман; ≈ **бөхтэй** кіндігі берік, аман-сау; ≈ **муутай** кіндігі осал баласы осал, баласы нашар; ☆ **хүй нэгдэл** алғашқы қауым, қауымдық.

ХҮЙ II (*нәрсе*) топ, жиыш, тобыр; шөк, топтанған; ≈ **олон хүн** топтанған көп адам; ≈ **гээр хэсэг** мод шөк шөк бөлек ағаштар; **нэг** ≈ айд бір топ ауыл; ≈ **гээр ургах** шөк-шөк болып өсу; ≈ **гээр** топ-тобымен, кесен-кесегімен; ☆ **хүй хүй** салхилах жел гу-гу ету, гу-гу соғу.

ХҮЙДЭС қатқан қый, қатқан көң, қатқан тесек; **хотны** ≈ **арилга-х** қораның қатқан қыйын арлыту.

ХҮЙДЭ-Х (*садақ*) көрмесін босату; нум ≈ садақ көрмесін босату.

ХҮЙЛС (*жер*) аралық, аралдық; **усны** ≈ судың аралық жері; **голын** ≈ өзеннің аралдығы.

ХҮЙЛЭ-Х (*күйті*) күйлеу, ылығу; **нохой** ≈ ит ылығу; **чоно** ≈ қасқыр ылығу.

ХҮЙР (*садақ*) қарнау, қарын жібі.
ХҮЙС I (*анат.*) кіндік; ≈ **ний цөнхрөг** кіндіктің тесігі; **хүй** ≈ бөлек кіндік; ☆ **хүйс татах** кіндігіне тарту, туысына тарту; ☆ **хүйс тэмтрэх** күйрету,

қыру, кырып жою.

ХҮЙС II жыныс, кіндік; *эр* ≈ *тэй* бүхнийг еркек жыныстыны, еркек біткенді; ≈ *ний* алғаа жыныстың айырмашылығ; ☆ *хэл зүйн хүйс* грамматикалық род.

ХҮЙС III (*өсімдік*) өзек; *цәңгийн* ≈ *шешек өзегі*, *гүл өзегі*; 2. (*ыдыс, арна*) шұңғыл, орта түбі; *төгесымы* ≈ *қазан шұңғылы*; *жуурың* ≈ *көлдiң орталық шұңғылы*.

ХҮЙТ суық, салқын; ≈ *авақ суық ұстау*; ≈ *даақ суыққа төзу*; ≈ *ороқ* суықта бастау; ≈ *өріх* суық кесулеу, суық сезілу.

ХҮЙТДҮҮЛЭ-Х суыту, салқындату.

ХҮЙТДЭ-Х суу, салқындау, суыну, суыл кету, салқындан кету; ≈ *эд байна* суыл кеткен екен.

ХҮЙТҮҮЛЭ-Х суыту, суық түсіру, салқындату.

ХҮЙТЭ-Х суу, суық түсу, суыту; *их* ≈ *ч байна* қатты суытын келеді.

ХҮЙТЭЙ суықтау, суығырақ.

ХҮЙТШИ-Х суықта бастау, суытайын деу, суыту; *цаг* ≈ *ж байна* күн суытып келеді.

ХҮЙТЭВТЭР суығырақ, суықтау.

ХҮЙТЭВТЭРХЭН суығырақтау, дәрдей суықтау; *енсөдөр* ≈ *байна* бүгін суығырақтау екен.

ХҮЙТЭН I 1. суық, салқын, аяз; *салхин* ≈ *д қысқы суықта*; ≈ *салхи* суық жел; ≈ *жавар* суық аяз; ≈ *зуун* тоңазыған тағам; ☆ *бага хүйтэн* аяз басы, желтоқсан айының соңы; ☆ *их хүйтэн* қаңтардың қавған аязы; ☆ *хүйтэн шүүлэр* сүңгі қырау; ☆ *хүйтэн зэвсэг* суық сәймондар (*пынчақ, қылын, қансөз*); ☆ *хүйтэн дайн* суық соғыс (идеологиялық соғыс); ☆ *хүйтэн цуэт* алыстад суда жүзуші жөндіктер; 2. *ауыс*, зілді, көкті, ызаалы зәрлі; ≈ *ээр* инээх зілмен күлу, зөрмен күлу; ≈ *хард гаргақ* сүстанд карав, суық жүзбеп қарау; *юманд* ≈ *ээр* хандах нөрсеге суық жүзбеп қарау; суық көзбеп қарау; ≈ *инээд хүрэх зөрлі күзлелі* көлу; ☆ *хүйтэн сөтгэл қала* инет, тас бауыр; ☆ *хүйтан санза* арам ой, арам шығыл, жаман ой бөтен ой, арамзанық.

ХҮЙТЭН II (*ауру*) сөз, мерез; *заг* ≈ *іріктелген мерез*; *шүүрэг* ≈ *бөртп* шыққан сөз; *эр* ≈ *жараға* айналған сөз.

ХҮЙТЭНДҮҮЛЭ-Х қ. хүйтдүүлэх.

ХҮЙТЭНДЭ-Х қ. хүйтдэ.

ХҮЙТЭНТҮҮЛЭ-Х (*аурусы*) сөз жүқтыру, мерез жүқтыру, сөзбен ауырту, мерезбен ауырту.

ХҮЙТЭНТЭ-Х сөз жүту, мерез жүту, сөзбен ауыт мерезбен ауыту.

ХҮЛГЭЛЗҮҮЛЭ-Х күтіңкірету, тосынқырату, күттіре туру, тостыра туру.

ХҮЛГЭЛЗЭ-Х күтіңкіреу, тосыңқырау, күте туру, тоса туру; *байнхан түдзехийн* ≈ *сөл аялдан күтіңкіреу*, *сөл кілбін тосыңқырау*.

ХҮЛС күл ыдыс; *хүж шатаах* ≈ *қыл*

ша темекі өртейтін күл ыдысы; ☆ *хүлс цэцэг* қауға шешек, қауға гүл.

ХҮЛТГЭР тұрпайы, дөрекі, анайы.

ХҮЛТНИ-Х тұрпайылану, дөрекілену, анайылану.

ХҮЛТЭГ қыш құмыра (*ыдыс*).

ХҮЛТЭГНЭ-Х қаймығу, жасқану, қорғалақтау, қипақтау; тайсалу, жүрескіну; ≈ *халтганах* қаймығып жалтақ қағу.

ХҮЛҮҮЛЭ-Х 1. матату, таңдыру, шырмату, шандыту, мататын байлату, таңдырын байлату, шырматын байлату, шандығып байлату; 2. *хүлэгдэх*; маталу, тағыну, шырмалу, шандылу, бейлану.

ХҮЛХГЭР (*нәрсенің аумағы*) көлшек, көлкіген, қолшақ, қолшиған; ≈ *халхгар* көлкен-қалқақ, көлкіген-қолкіген; *хувцаас* *элбэгдэж* ≈ *бөлех* қиым кең боп қолқиып кету; 2. (*дене*) шардақ, шардыған, жуан; ≈ *беттэй альтан* шардақ қарын жан.

ХҮЛХГЭРДҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсенің аумағын*) өте көлкіту, өте қолпиту; 2. (*денесін*) өте шардиту, өте шардайту.

ХҮЛХГЭРДЭ-Х 1. (*нәрсе аумағы*) көлкіно, қолшино; 2. (*дене*) шардино, шардау.

ХҮЛХИЙЛГЭ-Х 1. (*нәрсе аумағын*) көлкіту, қолпиту, қолкітіп жіберу, қолпатып жіберу; 2. (*денесін*) шардиту, шарлайту.

ХҮЛХИЙ-Х 1. (*нәрсенің аумағы*) көлкіно, қолшино, көлкініп кету, қолшыып кету; *дээл* ≈ 1) шапан қолшино, шапан кең болу; 2) ішік қолшино, ішік кең боп кету; 2. (*дене*) шардино, шардау; *гэдзехь* ≈ *қарны* шардино, *қарны* шардау.

ХҮЛХҮҮЛЭ-Х (*ауызға*) малтату, малталату; *ааруул* ≈ *күрт* малтау.

ХҮЛХЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) көлкендету, қолпандату, көлкен-көлкен қақтыру, қолпаң-қолпаң қақтыру; 2. (*денені*) шардандату, шардаң-шардаң қақтыру.

ХҮЛХЭГНЭ-Х 1. (*нәрсе*) көлкендеу, көлкен-көлкен қағу, қолпандау, қолпаң-қолпаң қағу; 2. (*дене*) шардандау, шардаң-шардаң қағу.

ХҮЛХЭЛЗЭ-Х қ. хүйлхэгнэх.

ХҮЛХЭ-Х (*күрт, тәтті*) малтау, малталау; *ааруул күрт* малтау; *чххэр* ≈ *тәтті* малтау, көмпит малтау.

ХҮЛЦҮҮЛЭ-Х тағатандыру, сабырланшыру, тағат таптыру, сабыр сақтау, сабыр тұттыру, төзімдендіру.

ХҮЛЦЭЛ тағат, сабыр, төзім, ұстам, байып, шыдам; ≈ *тэсэвр* тағаттық, сабырлық, сабырлық, төзімділік, ұстамдылық, байыптылық; ≈ *өчнх* тағатсыздығына көшірім тілеу, сабырсыздығына көшірім сурау.

ХҮЛЦЭЛГҮИ тағатсыз, сабырсыз, төзімсіз, ұстамсыз, байыпсыз, шыдамсыз.

ХҮЛЦЭЛТ тағатты, сабырлы, төзімді, ұстамды, байыпты, шыдамды.

ХҮЛЦЭНГҮН *қ.* хүлцэлт.

ХҮЛЦЭ-Х тагаттау, тагат табу, сабыр ету, сабыр түту, тезу, тозімді болу, ұс-тамды болу; ≈ **тэзвэрлэх** тагат табу, сабырлық ету; **бэрхшээлийг** ≈ қыныштылыққа тозу.

ХҮЛЭГ I *қ.* хөлөг.

ХҮЛЭГ II (*хөлөг*), байлауыш, матауыш; байлайтын, матайтын; **уяа** ≈ байлауыш жіп, матауыш жіп; ≈ **сур** байлайтын қайыс; ≈ дәес матайтын жіп.

ХҮЛЭГЛЭГ *қ.* хөлөглөг.

ХҮЛЭГЧИН *қ.* хөлөгчин.

ХҮЛӘМИК 1. жер үңгір, жер қойма; **цэңгін** жер үңгірдің жылы орны; 2. жолым, жер үй.

ХҮЛЭР I *қ.* хүрэл.

ХҮЛЭР II қара шым, шымғезек, жертөсек; ≈ **ийг түлшінд хэрэглэнэ** шым-төзекті отынға керектенеді.

ХҮЛЭ-Х матау, таңу, шанду, шыр-мау; **морь нәлыг** ≈ атты матау, атты матап байлау; **юмгы бағлаы** ≈ нәрсеңі будалап таңу; **хүнийг ағдлаж** ≈ адамды матап байлау.

ХҮЛЭЭ *қ.* хүлэг II; **уяа** ≈ байлағыш, матағыш, байлауыш, матауыш; **бағлаа** ≈ буда байлау, байлау пәндү.

ХҮЛЭЭГДҮҮЛЭ-Х күтірілу, тос-тырылу, аялдатылу, кідірітілу.

ХҮЛЭЭГДЭЛ күтуі, тосуы, аялдауы, кідіруі, күтім, тосым, аялдам, кідірім.

ХҮЛЭЭГДЭ-Х күтілу, тосылу, аялда-ну, кідітілу.

ХҮЛЭЭЛГЭ-Х күтіру, күтізу, тос-тыру, тосқызу, аялдану, кідірту; **бид-нийг** их ≈ бзді кол күтірді.

ХҮЛЭЭС 1. (*нәрсе*) буда, байлам, шумак; ≈ **тэй эд зэм буда нәрсе**, шумак нәрсе; **бағлаас** ≈ буда-буда, байлам-байлам, шумак-шумак; 2. байлауы, матауы, таңуы, шандуы; ≈ **ий нь тайлах** байлауын итешу; ≈ **тэй амьтан** байлауы жауар; 3. *ауыс*, бұғау, қапас, қамау, қоршау; **дәрдал нөлжигий** ≈ қанаудың бұғауы; **ықпаләсер**; **мухар сүсегийг** ≈ соқыр сенімнің бұғауы; **орч-лонтгийг** ≈ қапас дүние.

ХҮЛЭЭСЛЭ-Х 1. *қ.* хүлэх; 2. буда-лау, шумактау; 3. *ауыс*, бұғаулау, езгі-леу.

ХҮЛЭЭТӨИ байлауышты, матауыш-ты, байлауыш, матауыш.

ХҮЛЭЭ-Х I күту, тосу, аялдану, кіді-ру; **түр** ≈ уақытша күте түру, біраз күту; ≈ **ж ядах тосып тықыршу**, тоса тоса мазасыздану; **нрэх одохыг** ≈ келу кетуің күту; **ерой белтол хүлэх** кеш болғанша күту; ≈ **ж ≈ ж эвчхлала** тоса-тоса келмеген соң кетіп қалды.

ХҮЛЭЭ-Х II мойындау, мақұлдау, мойынға алу, жүктеу, міндетіне алу; **буруугаа** ≈ бұрыстығын мойындау; **зөв гэн** ≈ дұрыс деп мақұлдау; **хэрэг** ≈ қылмыс жүктеу; **хариуцлага** ≈ жауа-бын мойынға алу, жауап жүктеу; ☆ **хүлээн авах** а) қабылдау, қабыл алу; б) жолығу, бетпе-бет сөйлесу; ☆

хүлээн авагч радио қабылдауыш (*тех.*); ☆ **хүлээн авагч** нәхдәс қабылдағыш талшықтар (*биол.*); ☆ **хүлээн авалт** қабылдау, қонағасы.

ХҮЛЭЭЦ тағат, сабыр; ≈ **тэвчэртэй** тағаты, төзімді.

ХҮМ; юм хүм оны-мұны, ол-пұл ұсақ-түйек, ондай-мұндай, бөкин-нүкин, май-да-шүйде, уақ-түйек; ≈ ≈ **ээ янзлах** оны мұнысын жөндеу, ол-нұлын рет-тосу; ≈ ≈ **ээ авад ятххлээ** оны-мұнысын алып кетті.

ХҮМБАРАА: хүмбараа матер (*зоол.*) ірскодил.

ХҮМУҮС адамдар; жалың, жұрт; **эртхий** ≈ **ийн амьдрэл** ертедегі адамдардың тіршілігі; **орчин үсгийн хүмүүс** қазіргі заманның адамдары; **ажлын чадвартай** ≈ жұмыс қаблеті бар адамдар; ≈ **ийн сананыг хартылах** жұрт пікірін еске алу, жұрт пікірімеш санасу; **гэр бүлийн** ≈ үй адамдары үйші; **хариуцлагатай** ≈ жауапты адамдар.

ХҮМЭЛ (*әсімдік*) жуа; **тал хээрийн** ≈ бала жуасы.

ХҮМЭЭС (*бол.*) жуанық.

ХҮН I 1. адам, кісі; **өлен** ≈ көп адам; **цөон** ≈ аз адам; ≈ **ий бие цөгц** адамның дене турпаты, адамның дене пішіні; ≈ ≈ **ийгээ дарлан нөлжич** **бсыг устгах** адам адамды қапау төртбің жою; **таных** ≈ танытын адам, таныс адам; **таныхгүй** ≈ танымайтын адам, таныс емес адам; **ягтан хүн жауа адам**; **морьтой** ≈ атты адам; ≈ **ээ асуух** кісіден сурау, біреуден сурау; ≈ **ээ хийлгэх** кісіге істету, біреуге істету; **зан сайтай айид** ≈ **болгон** қуғладағ, **замаг сайтай** усанд **шуау** белген қуғладағ **сөзбе**, шығылы жаңсы үйге адам кол жындар, балдыры мол сура күл көп жиылар; — **жібек мінез** лебіне жан біткені үйірілер, балдыры мол суғына күс біткені үйілер; (*мәтел*) ≈ **ахтай дәел** **заятқай** **сөзбе**, адам ағалы, төч жағалы, адам ағалы болсын, төч жағалы болсын; (*мәтел*) ≈ **чадлаарга**, **хүлэг морь хурхивараа** адам ақыл-күшімен танылар, арғымақ жүрсімен танылар; ≈ **болгон ақылгүй**, **хүлэг болгон жорө-гүй** адамның бәрі адал болмас, жылқының бәрі жорға болмас (*мәтел*); ≈ **бол-ох бағасаа**, **хүлэг бөлөх** **ундаасаа** кісі болар бала кіссінен болғалі, тулпар болар жылқы күшыннан болғалі; ≈ **хар кісі қара**; ≈ **хар алта уу кісі қара жоқ па?** ≈ **хар үсэгдәлгүй** байна кісі қара көрінбейді; **баян** ≈ бай адам, дәулетгі адам, бай кісі; **хөссөн** ≈ кедей адам, кедей кісі күрәлекен адам, құр-алақан кісі; **баян** ≈ **белтай**, **хөссөн** ≈ **хочтой** бай адам байбаламшыл келер, кедей адам некесінің келер; **сайн** ≈ жағсы адам, кісілігі бар адам, адамгершілігі бар адам, ақ ичот адам; **муу** ≈ жаман адам, арамаз адам, кісілігі жоқ адам, адамгершілігі жоқ адам; **зэрлэг** ≈ жабайы адам, турпайы адам,

дорекі адам; муухай ≈ а) ұсқыны жаман адам, сиықсыз адам, жөнпас адам; б) адамгершілігі жоқ адам, кісілігі жоқ адам; сонин ≈ ғажап адам, қызық адам; ☆ хүн төрөлхтөн адамзат; ☆ хүн бүл үй-іші, үй-іші адамдары; ☆ хүний ёс адамгершілік; ☆ хүний чанар адамгершілік қасиет, кісілік, адамшылық; ☆ хүний үнэргүй адамгершілігі жоқ, кісілігі аз, оцбаған; ☆ бөх хүн палуан (адам); ☆ бүсгүй хүн әйел; ☆ бүстэй хүн өржек; ☆ хар хүн а) күйеу; б) қарапайым адам; ☆ хүн ам халық; ☆ хүн чулуу балбал, адамша тас мүсін; ☆ хүн хар гөрөөс кісі киік, алмас; ☆ хүн од бес жұлдыз; ☆ хүн орхоодой, = хүн өвс, = хүн эм тамыр дәрі, бөлзэм тамыр (шипалық шөп); ☆ хүн мод сүйеу ағаш, тең сүйегіш; 2. өзге, басқа, біреу, бөтен; ≈ ий юм біреудің нэр-сесі; ≈ ий амаар будаа идэх біреудің аузымен бидай шайнау; кісі сөзін өз сөзі болдырып айту; ≈ ий гараар могой барих біреудің қолымен жылан ұстау; біреуді пөлеге ұрындыру; өз ойлағанын біреуге істету; ≈ ий хүн өзге адам. бөтөн адам.

ХҮН II (ерін) емеурін, емеру.

ХҮНГҮЙ адамсыз, кісісіз, адам жоқ. кісі жоқ; несіз, иен; ≈ айл адам жоқ үй, иен үй; ≈ газар иен жер; ажиллах ≈ байна жұмыстайтын адам жоқ.

ХҮНГЭНҮҮЛЭ-Х 1. (дыбыс) күңгірлету, күңгіренту, дүңгірлету, дүңкілдету, түңкілдету; хэнгэрэг ≈ даңғыраны күңгірлету; 2. (жел) гулету.

ХҮНГЭНЭЛДЭ-Х 1, күңгірлей беру, дүңгірлей беру; күңгірлесу, дүңгірлесу; 2. (жел) гүлдей беру.

ХҮНГЭНЭ-Х 1. (дыбыс) күңгірлеу, күңірену, дүңгірлеу, дүңкілдеу, түңкілдеу; газар ≈ жер күңгірсену; ≈ сэн дуу күңгірлеген дауыс; хэнгэрэг ≈ даңғыра күңгірлеу; 2. (жел) гулеу; салхи ≈ тэл салхилах жел қатты гүлсеп соғу.

ХҮНГЭРДЭ-Х (дауыс) күңгірдеу, күңгірлеп шығу, ашық есітілу.

ХҮНГЭРСЭ-Х күңгірсу, күңгірлей беру, күңгірдей беру.

ХҮНД I 1. (салмақ) ауыр, зілдей; ≈ ачаа ауыр жүк; ≈ ийн жин ауырлық салмақ; ≈ хэнгөн ауыр жеңіл; ≈ чулуу ауыр тас; ☆ хөл хүнд екікабат, жүкті, аяғы ауыр; ☆ хүнд үйлдвэр ауыр өндіріс; ☆ хүнд аж үйлдвэр ауыр өнеркәсіп; 2. (мінез) ауыр, байсалды, салмақты; ≈ хүн мінезі ауыр адам; 3. (хал-жағдай) ауыр, қиын, күрделі; байдал ≈ жағдай ауыр, жағдай қиын; ≈ ажил ауыр жұмыс; ≈ хүчир ауыр күрделі, ауыр-қиын; ≈ шархдах ауыр жаралау; 4. (іс-әрекет) қатал, қатаң, қатты, ауыр; ≈ ял қатал жаза; ≈ хариуцлага қатаң жауапкершілік; ≈ хэрэг ауыр қылмыс.

ХҮНД II абырой, бедел, қадір, құрмет, абыр, абүйір, абүйыр; нэр ≈ абырой-атақ, бет-бедел; алдар ≈ абы-

рой-атақ, бет-бедел, даңқ; ≈ тэй хүн беделді адам, қадірлі адам; нэр ≈ нь дээшлэх бет-беделі арту, беделді болу; нэр ≈ нь буурах бет-беделі түсу; қадірі кету, беделсіз болу; итгэл ≈ ийг олох бедел алу, абырой алу, абыройлы болу; нэр ≈ гүй беделсіз, қадірсіз.

ХҮНД III (көне тарихи) атқосшы, көменпі; хушууны ≈ хошун атқосшысы.

ХҮНДГҮЙ абыройсыз, беделсіз, қадірсіз, абыройы жоқ, беделі жоқ, қадірі жоқ; олонд ≈ болох жұртқа беделсіз болу; нэр ≈ болгохыг оролдох беделін кетіруге тырысу, абыройын төтуге тырысу.

ХҮНДДҮҮЛЭ-Х 1. (салмағы) ауырлату, салмақ түсіру; 2. ауыс. (іс-әрекет) қиындату, көбейту, ұлғайту, ауырлату.

ХҮНДДЭ-Х 1. (салмағы) ауырлау, салмақ түсу, ауырсыну, арту; ачаа ≈ жүк ауырлау, жүк ауыр боп кету; 2. (іс-әрекет) арту, қиындау, қиындап кету, көбею, ауырлау, ұлғаю; үүрэг хариуцлага ≈ міндеті мен жауапкершілігі арту, жауапкершілігі қиындау.

ХҮНДЛҮҮЛЭ-Х 1. құрметтеу, сыйлату, қадірлету; 2. қ. хүндлэгдэх.

ХҮНДЛЭГДЭ-Х құрметтелу, сыйлану, қадірлену.

ХҮНДЛЭЛ құрмет, сый, қадір; ізет, қошамет.

ХҮНДЛЭМДЭ-Х құрметтегенсу, сыйлағансу, қадірлегенсу; қошаметтегенсу, ізет қылғансу.

ХҮНДЛЭ-Х құрметтеу, сыйлау, қадірлеу; ізет көрсету, ардақтау, қошаметтеу; энэг эхийг ≈ өне-шешені сыйлау, ата-ананы құрметтеу; багш нарыг ≈ мұғалімдерді құрметтеу; зочдыг ≈ меймандарды қошаметтеу; ахмад настныг ≈ аға буынды құрметтеу, қарияларды ардақтау.

ХҮНДРҮҮЛЭ-Х 1. (жүк) ауырлату; 2. ауыс. (іс-әрекет) ауырлату, қиындату, көбейту, ұлғайту; 3. (науқас) асқындыру үдету, ауырлату.

ХҮНДРЭ-Х 1. (жүк) ауырлау; ачаа ≈ жүк ауырлау; 2. ауыс. (іс-әрекет, жұмыс) ауырлау, қиындау, көбею, ұлғаю; ажил ≈ жұмыс қиындау, жұмыс ауырлау; 3. (ауыры) асқынғу, үдеу, ұлғаю, ауырлау; овчин улам ≈ науқасы асқына түсу.

ХҮНДСҮҮЛЭ-Х қ. хүндтүүлэх.

ХҮНДСЭХ қ. хүндтэх.

ХҮНДТЭЙ қадірлі, сыйлы, беделді, құрметті; их ≈ хүн өте қадірлі адам.

ХҮНДТҮҮЛЭ-Х (салмағын) ауырлату ауырлата түсу.

ХҮНДТЭ-Х (салмағы) ауырлау, ауырлай түсу.

ХҮНДХЭН қ. хүндэвтэр.

ХҮНДШЭЭ-Х қадірлеу, сыйлау, құрметтеу.

ХҮНДЭВТЭР ауырырақ, ауырлау; арай ≈ өнтөк ауырлау, бөлкім ауырырақ.

ХҮНДЭД қ. хүндээр.

ХҮНДЭТ құрметті, ардақты, қымбатты, қошаметті, сый, қадірлі; ≈ **нөхөр** құрметті жолдас; **Әрхәм** ≈ қымбатты; ≈ **эх** ардақты ана; ≈ **зочид** қошаметті қонақтар; ≈ **тәргүүләгч** құрметті басқармалар; ☆ **хүндэт самбар** құрмет тақтасы.

ХҮНДЭТГЭЛ құрмет, қадір, сый, бедел, қошамет, ардақ; ≈ **хүлээх** қадірлену, бедел алу, ардақталу, сый көру.

ХҮНДЭТГЭ-Х қадірлеу, құрметтеу, сыйлау, ардақтау, қошаметтеу; ≈ **н ёслох** құрметтеп жосылу, құрмет жосынын істеу; ≈ **н цайлах** қошаметтеп шай беру; ≈ **н бараалзах** қошаметтеп сөйлесу, қошаметпен несігу.

ХҮНДЭЭР қатты, ауыр, салмақпен, зілдей; ≈ **өвдөх** қатты ауру; ≈ **жанчих** қатты жаншу, салмақпен жаншу.

ХҮНЖ қ. **хүнцэл**.

ХҮНЖИД (өсімдік) күнжіт; ≈ **ийн тос** күнжіт майы.

ХҮНИЙРХҮУ ұялшақ, жасқаншақ, тосаңсығыш, бөтенсігіш, жатырқағыш; ≈ **зан гаргах** ұялшақ мінез көрсету, ұялу, жасқану.

ХҮНИЙРХҮҮЛЭ-Х ұялту, жасқандыру, тосаңсыту, бөтенсіту, жатырқату.

ХҮНИЙРХЭГ қ. **хүнийрхүү**.

ХҮНИЙРХЭ-Х ұялшақтану, жасқаншақтану; тосаңсу, бөтенсу, жатырқау; ≈ **хэрэггүй** тосаңсудың керсегі жоқ.

ХҮНИЙХ кісінікі; **мяннийх биш**, ≈ менікі емес, кісінікі; **тэр** ≈ ана кісінікі; ≈ **ээр** кісінікімен.

ХҮНС тамақ, азық; **хоол** ≈ азық-түлік, жөйтін тамақ; ≈ **тэжээл а** азық-тамақ; б) жем-азық; ≈ **бэлтгәх** азық әзірлеу; ≈ **ний үйлдвэр** тамақ өндірісі; ≈ **ний дэлгүүр** тамақ дүкені; ≈ **сайтай явах** мол азықпен кету.

ХҮНСЖИ-Х тамақты болу, азықты болу, тамағы молаю, азығы молаю.

ХҮНСЖҮҮЛЭ-Х тамақты болдыру, азықты болдыру, тамағын молайту, азығын молайту.

ХҮНСЛЭГ тамақты, азықты, тамағы мол, азығы мол.

ХҮНТЭЙ 1. кісілі, адамды, кісі бар, адам бар; 2. (*үй-иші*) басы көп, көп басты, көп адамды.

ХҮНХГЭР күңкиген, доңкиген.

ХҮНХИЙЛГЭ-Х күңкиту, шүңкиту, батыңқы, қабысыңқы.

ХҮНХИЙ-Х күңкию, шүңкию, бату, қабысу.

ХҮНХРЭЭ I (*есік*) жақтауы; ≈ **нь буух** жақтауы қашу; ≈ **нь орох** жақтауы ену.

ХҮНХРЭЭ II (*суйр*) бүйір.

ХҮНХЭР күңкиген, шүңіск, шүңкиген, ойдым, қабысыңқы; ≈ **хонхөр** шүңірек-шүңқыр.

ХҮНХЭРДЭ-Х 1. күңкию, шүңкию, қабысу, ойдымдану; 2. *ауыс*. бата сөйлесу, бағыл сөйлесу, турасын айту.

ХҮНХЭРСЭ-Х 1. күңкиңкіреу, шүңкиңкіреу, қабысыңқырау, ойдымданың-

қырау; 2. (*дыбыс*) күңгірлей беру.

ХҮНХЭЭЛ (өсімдік) құм сарымсақ.

ХҮНЦЭЛ (өсімдік) у қорғасын; **араанд** ≈ зуух азуына у қорғасын тистеу.

ХҮР I: **хүр дүү** балдыз; ≈ **охин дүү** қайын бие; ≈ **дүү бэр** қайын іні келін, балдыз келін.

ХҮР II: **хүр хорхой** (*жәндік*) жібек құрт; ≈ **н үүр** жібек құрт ұясы.

ХҮР III: **хүр бөх** (өсімдік) қара шілік; ≈ **өөр сүлжсэн сэгс** қара шіліктен тоқылған торшарбақ.

ХҮР IV тік жар, тік қабақ; **голын** ≈ **өзеннің** тік қабағы.

ХҮР V күллі, барлық, бүкіл; ≈ **их улс** күллі құрама мемлекет.

ХҮРВЭШ: **чонын хүрвэш** (*ауру*) есекжем, бөртпе; ≈ **загатнах** есекжемі қышу.

ХҮРГҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсеге*) тигіздіру, ұстату, соқтықтыру; жолату, таяту; **гар** ≈ **ж болохгүй** қол тигіздіруге болмайды; **ам** ≈ ауыз тигіздіру, дәм тақызу; 2. жеткіздіру, жолату, жеткізу, жіберту, бергіздіру; **бичиг** ≈ ресми хат жеткіздіру; **захидал** ≈ хат жолату; **бөлэг** ≈ сыйлық жеткіздіру; 3. келтірту, жеткіздіру, тақаттыру; 4. білдірту, хабарлату; (*есіне*) салдыру, жолату; (*хабар*) бергізу; **хэл** ≈ хабар бергізу; 5. тигіздіру; **тус** ≈ пайда тигіздіру; 6. келтірту; **инээд** ≈ күлкісін келтірту; **дуры нь** ≈ құштарландырту; **нойр** ≈ ұйқысын келтірту; **ууры нь** ≈ ашуын келтірту.

ХҮРГЭГДЭ-Х 1. (*нәрсеге*) тигізілу, соқтығылу; 2. (*нәрсе*) жеткізілу, жолатылу; жіберілу; бергізілу.

ХҮРГЭГЧ 1. (*нәрсені*) жеткізүші, жолдаушы, апарушы; **шуудан** ≈ почта жеткізүші.

ХҮРГЭН күйеу; ≈ **хүү** күйеу бала; ≈ **дүү** құда бала; құдаша; ≈ **ах** жезде.

ХҮРГЭ-Х 1. (*нәрсеге*) тигізу, ұстату, соқтығу; жолау, таяу; **гар** ≈ қол тигізу; **ам** ≈ ауыз тигізу, ауыз тию; дәм тату; 2. жолау, жіберу, жеткізу; **бичиг** ≈ хат жолдау; **юм** ≈ нәрсе жеткізу; 3. жеткізу, тақату, келтіру; **туйлд нь** ≈ шегіне жеткізу; **эпэст нь** ≈ ақырына тақату; **санасанд нь хүргэх** ойлағанына келтіру; 4. білдіру, хабарлау; (*есіне*) салу; (*хабар*) беру; **хэл** ≈ хабар беру, хабарлау; **сонорт** ≈ есіне салу;

мэнд ≈ сөлем жолдау; **баяр** ≈ қуаныш жолдау; **гашуудал** ≈ кейіс білдіру; 5. тигізу; **тус** ≈ септігін тигізу; **хор** ≈ зиянын тигізу; **гэм** ≈ кесірін тигізу; 6. келтіру; **инээд** ≈ күлкі келтіру; **дур** ≈ құштарландыру; **нойр** ≈ ұйқы келтіру; **уур** ≈ ашу келтіру.

ХҮРД I 1. дөңгелек, доңғалақ, тегершін; **тэрэгний** ≈ арбаның дөңгелегі; ≈ **эт ховоо**, = **этэй** худағ доңғалақты құдық; ≈ **вий моор** дөңгелектің жиегі; ≈ **ний хүйс** дөңгелектің күшшегі; **тоононы** ≈ шаңырақтың дөңгелегі; 2. (*діни*) намаз күшшегі, дұға күшшегі; ≈ **эргүү-**

лэх дуга күпшегин айналдыру.

ХҮРД II бүрге (қан соргыш ұсақ жандык).

ХҮРДЛЭ-Х I доңгелектеу, доңгалақтау, тегершіктеу.

ХҮРДЛЭ-Х II бүргелеу, бүрге түсу.

ХҮРЖИГНҮҮЛЭ-Х 1. (мысықты), күрлдету, гүрлдету, бырыллату; 2. (дыбыс) күрсілдету, дүрсілдету, тарсылдату.

ХҮРЖИГНЭ-Х 1. (мысык) күрлдеу, гүрлдеу, бырылдау; **млягуй** ≈ н дуугарах мысық күрлдеп айбарлау; 2. (дыбыс) күрсілдеу, дүрсілдеу, тарсылдау, күркіреу; **тэнгэр** ≈ н дуугарах күн күркіреу.

ХҮРЭ күрек; **томор** ≈ темір күрек; **модон** ≈ ағаш күрек; **нэг** ≈ шороо хаях бір күрек топырақ лақтыру.

ХҮРЭҮҮЛЭ-Х күректету, күректен қаздыру.

ХҮРЭДЭ-Х күректесу, күректен қазу.

ХҮРМЭЛ (шөл) қоға; ≈ өзөөр овоо-хой гэр хийх қоға шоптен күрке турғызу; ≈ гэр шоп күрке, шалаш.

ХҮРНЭ күзен; **өмхий** ≈ сасық күзен.

ХҮРТВЭР 1. тиесі, жетісі; ≈ нь бага тиесісі аз; 2. (мат.) бөлінді; **тооны** ≈ санның бөліндісі; 3. (бөлшек сан) алым; **бутархайн** ≈ бөлшектің бөліндісі.

ХҮРТҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) жеткізу, жеткізіп беру, үлестіру; 2. бергізу; 3. жеткісіру, қаныадау.

ХҮРТЭЛ дейін, шейін; **эндээс тэр хүртэл** мынадан анаға дейін; **орой** ≈ кешке дейін; **үд** ≈ түске дейін; **нөгөөдөр** ≈ бүрсігүнге дейін; **манайхылт** ≈ біздікіне шейін; **дороос дээр** ≈ томеннен жоғарыға дейін.

ХҮРТЭМЖ (нәрсенің) жетісі, жетімі, қаным; ≈ **сайтай** жетімді, қанымды; ≈ **муутай** жетімсіз, қанымсыз.

ХҮРТЭМЖҮЙ жетімсіз, қанымсыз, жеткіліксіз, қанағатсыз.

ХҮРТЭМЖТЭЙ жетімді, қанымды, жеткілікті.

ХҮРТЭХ I 1. (нәрсе) жету, үлесін алу, тиесісін алу; **ногдох** ≈ үлесін алу; 2. (артықшылық) алу, қору; **шагнал** ≈ сыйлық алу; **өршөөл** ≈ жеңілдік қору, көшірім алу; 3. жету, жетісу; **ухаан** ≈ гүй хэрэг ақыл жетпейтін іс; **олон хүүхдийн өмсөх идэх нь** ≈ гүй юм көп баланың көңілуіне жетпейді.

ХҮРТЭ-Х II қ. **хүртэхүй**.

ХҮРТЭХҮЙ түйсік; ≈ **мәдрэл** түйсік сезімі.

ХҮРТЭЭЛ 1. қ. **хүртээмж**; 2. игілік, қажет, пайда; **олны** ≈ **бөлгөх** жұрт игілігіне айналдыру.

ХҮРТЭЭЛГҮЙ 1. қатыссыз, байланыссыз, қатысы жоқ, байланысы жоқ; **энь хэрэг чамд** ≈ бул іс саған қатысы жоқ; 2. қ. **хүртэмжгүй**; 3. пайдасыз, қажетсіз.

ХҮРТЭЭЛТЭЙ 1. (нәрсеге, іс-әрекетке) кіріскіш, қатысқыш, кірісуге икем-

ді, қатысуға икемді; ≈ **хүн** кіріскіш адам; 2. қ. **хүрэлцээтэй**,

ХҮРТЭЭМЖ қ. **хүртэмж**.

ХҮРТЭЭ-Х қ. **хүртүүлэх**.

ХҮРҮҮЛЭХ қ. **хүртэх**.

ХҮРХРҮҮЛЭ-Х (дыбыс) күркірету, күрлідету; **барсыг** ≈ барысты күрлідету.

ХҮРХРЭ-Х күркіреу, күрлідеу; **барс** ≈ барыс күркіреу, барыс күрлідеу; **буур** ≈ бура күркіреу, бура күрлідеу.

ХҮРХРЭЭ (су) күркіреме, сарқырама, құлама су; **гөлын** ≈ өзеннің күркіремесі.

ХҮРХРЭЭТҮҮЛЭ-Х (суды) күркіремеге айналдыру, сарқырамаға айналдыру.

ХҮРХРЭЭТЭ-Х (су) күркіремеге айналу, сарқырамаға айналу.

ХҮРЦ күрше китше (мұхитта өмір сүретін майы ақ, кит тәрізді, кішкене балық).

ХҮРЦЭ-Х (бұқа) күжілдеу, күжілдеп жер тарлу; **бух** ≈ бұқа күжілден жер тарлу.

ХҮРЧИГНҮҮЛЭ-Х (дыбыс) күрлідету, дүрлідету.

ХҮРЧИГНЭ-Х (дыбыс) күрлідеу, дүрлідеу; ≈ **сэн дуу** күрлідеген дыбыс.

ХҮРЭВТЭР (өң-түс) күреңдеу, күреңірек; ≈ **өнгө** күреңдеу өң; **арай** ≈ әнтек күреңдеу.

ХҮРЭГНЭ-Х күреңдену, күреңге айналу; күреңдеп кету; **өнгө нь** ≈ өңі күреңдеп кету.

ХҮРЭЛ қола (мыс пен қалайы қосындысы); ≈ **зэвстийн үе** қола дәуірі; ≈ **ээр хийсэн зэвсэг** қоладан істеген құрал.

ХҮРЭЛЦҮҮЛЭ-Х (нәрсені) 1. жеткізу, жеткізіп беру, бөліп беру; 2. тиестіру, сүйкету; 3. (ақыл-ойға) жетер, сиярлық.

ХҮРЭЛЦЭ-Х 1. (нәрсе) жету, жетік болу, жеторлік, жетер; **юм элбэг** нәрсе мол жету; ≈ **хунс** жетерлік азық-түлік; **болзоонд** ≈ озара айтқанына жету, озара сертке жетісу; 2. (екі нәрсе) тиісу, сүйкесу, жанасу, жуу; **гар** ≈ қол тиісу; 3. (ақыл-ой) жету, түсіну; **ухаан** ≈ ақыл жету, түсіну.

ХҮРЭЛЦЭХҮЙ 1. (нәрсе) жетпейтін, жетіспейтін, жетік емес; **толық емес**; **арай** ≈ **юм байна** өнтек жетпейтіндей нәрсе екен; 2. (екі нәрсе) тиіспейтін, сүйкеспейтін, жанаспайтын, жуымайтын; 3. (ақыл-ой) жетпейтін, түсінбейтін.

ХҮРЭЛЦЭЭГҮЙ (нәрсе) жетіспейтін, жеткіліксіз, қанағатсыз, аз; ≈ **юм** жеткіліксіз нәрсе.

ХҮРЭЛЦЭЭТЭЙ жеткілікті, жетерлік, қанағатты, толық; **бүх юм** ≈ барлық нәрсе жеткілікті.

ХҮРЭМ I көкірекше, кеудеше; **онөндөй** ≈ жеңді көкірекше; **богано** ≈ шолақ кеудеше; **мэрин** ≈ ұзын кеудеше.

ХҮРЭМ(ХҮРМЭН) II 1. (тау) таз;

уулын ≈ таудың тазысы; 2. (жанар-таудың) ертіңтас; **хүрмэн чулуу бол галт уулын дөлбөрэлтээс бий болдог ертіңтас**—жанартаудың атылуынан пайда болады.

ХҮРЭН (өң-түс) күрең; ≈ өнгөтэй күрең оңді, оңі күрең; ≈ **зүсмийн мал** күрең түсті мал; **өмгө нь** ≈ оңі күрең, түсі күрең; ≈ **улыз** күрең қызыл; ≈ **зөс** күрең жоса; ≈ **мөег** күрең саңырауқұлақ.

ХҮРЭНДҮҮ күреңдеу, күреңірек; ≈ **харагдах** күреңдеу көріну.

ХҮРЭНДҮҮЛЭ-Х (өң), күреңдету.

ХҮРЭНДЭ-Х (өң-түс) күреңдеу, күрең бол кету.

ХҮРЭНТҮҮЛЭ-Х (өң) күреңдендіру, күреңдендіріп жіберу.

ХҮРЭНТЭ-Х (өң) күреңдену, күреңденіп кету; күрең көріну.

ХҮРЭНШИ-Х (өң), күреңсу, күрең тарту; **өвсний толгой** ≈ ж байна шөн басы күрең тартып келеді.

ХҮРЭ-Х 1. жету, жетер, жететін; **түргэн** ≈ тез жету; ≈ **газар** жетер жер; **зорьсондоу** ≈ козлогөніне жету; мақсатына жету; **хэл мэдээ** ≈ тіл-хабар жету; **санасандаа** ≈ ойлаганына жету, арманына жету; **дуу** ≈ дыбыс жету, дауыс жету; **хэнжээнд** ≈ көлеміне жету, қалпына келу; ☆ **ам хүрэх** ауыз тию, дән тату, дән ауыз тию; ☆ **хушуу хүрэх** а) иіскеу; б) иісін қору, иіскен қору, мұрнын тигізу; ☆ **гар хүрэх** а) қолы тию, аздап үру; б) жұмысқа аздап кірісу; ☆ **үгәндээ хүрэх** дегенін орындау, айтқанын орындау, сөзіне жету; ☆ **насанд хүрэх** жасы жету, кәмелеттік жасқа толу; ер жету; 2. (қажет нәрсе) жетер, жетерлік, мол, толық; **идэж** ≈ **хүнэ** жеуге жетерліктей азық; **хэрэглэж** ≈ **хөрөнгө** керсегіне жетер дәулет; **дээл** ≈ **даавуу** шапанға жетерлік пұл; ☆ **зүрхэнд хүрэх** жүрекке тию, жүрегі ашу; 3. (бағыт) бару; жету; **гэрт** ≈ үйіне бару, үйіне жету; **хөгөд** ≈ қалаға бару, қалаға жету; **танайхыг** ≈ **гэж байлаа** сендердікіне бармақышы болып жатты; 4. (бір нәрсе пайда болу) келу, тию; **нойр** ≈ үйің келу, **уур** ≈ ашу келу, ыза кернесу; **өвчин** ≈ ауру тию; **ханиад** ≈ жетел тию; ☆ **дур хүрэх** құштарлану, құмарлану, қызығу, ынтығу; ☆ **хөрхой** хүрэх ынтық болу, ынтызарлану, құмарғу; ☆ **гэжиг хүрэх** қытыны келу; ☆ **халаг хүрэх** тағат таппау, тағатсыздану, сабырсыздану; ☆ **хор хүрэх** а) зияны тию, кесірі тию, зиян болу, зиян шегу, залал шегу; б) қорс алмау, іші ашу; ☆ **дургүй** хүрэх жақтырмау, ұнатпау.

ХҮРЭХГҮЙ 1. (нәрсенің шамасы) жетпес, жетпейтін; **күнд ч** ≈ еш нәрсеге жетпейтін; **алд** ≈ **дөсс** құлашқа жетпейтін жіп; **зуу** ≈ мал жүзге жетпейтін мал; 2. (бағыт) жетпей, бармай; **хот** ≈ **буцаж ирэх** қалаға жетпей қайта келу.

ХҮРЭЭ I 1. жиск, айнала; қоршау, шарбақ; ≈ **хийх** жиектеу; **шалны** ≈ сденнің жиегі; **хашаа** ≈ аула; **хороо** ≈ қора шарбағы; 2. дуал, қорған, қамал; **нйислэл** ≈ астана қорғаны; **хот** ≈ қала дуалы; **хийд** ≈ мешіт дуалдары; 3. құрсау, шеңбер, дөңгелек; **тоононы** ≈ шаңырақтың шеңбері; **сарны** ≈ ай доңгелегі; 4. аумақ, төңірек; **цэргийн** ≈ өскери аумақ; **зочид буух** ≈ мейманхана; 5. ернесу, аузы, айналасы; **тоогооны** ≈ қазанның дөңгелек ернеуі; **аяганы** ≈ алқтың ернеуі; **шархны** ≈ жараның дөңгелек аузы; **мөөгний** ≈ саңырауқұлақтың дөңгелек аумағы.

ХҮРЭЭ II (балық) дөңгелек балық.

ХҮРЭЭЛҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) жиектеу, дөңгелектету; 2. (іс-әрекет) топтандыру, қоршау, айналасына тоқтау, айналасына жинау.

ХҮРЭЭЛЭГДЭ-Х 1. (нәрсе) жиектеліну, дөңгелектелу; 2. (іс-қимыл) топталыну, қоршалу, қоршалану, қамалу.

ХҮРЭЭЛЭН 1. комитет, институт; **шинжлэх укзаны** ≈ ғылыми комитет; **Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл Зохиолын** ≈ Ғылым Академиясының Тіл-әдебиет Институты; 2. бау, бақ; **цэцгийн** ≈ гүл бағы; ☆ **цэцгэлдэх хүрээлэн** стадион; ☆ **хүрээлэн байгаа орчныг хамгаалэх** айналадағы органы қорғау.

ХҮРЭЭЛЭНЧ баушы, бақшы, бау күтуші, бақ күтуші; ≈ **хүн** баушы адам, бақ күтуші адам.

ХҮРЭЭЛЭ-Х 1. (нәрсені) жиектеу, дөңгелектеу; 2. (іс-әрекет) топтану, қоршау, қоршалау, қамалау, жап-жағыған ұтылау; **удирдлагыг** ≈ басығылға топтану; **тойнон** ≈ айнала қоршау.

ХҮРЭЭШИ-Х қоныстану, мекендену, тұрақтану, отырықтау.

ХҮСЛЭГ қ. **хүсэл**.

ХҮСЛЭН 1. құштар, ынтық, ынтызар; ≈ **болөх** құштар болу, құштарлану; 2. арман, мақсат, тілек; **хүний** ≈ адамның арманы.

ХҮСНЭГ I (іс қағазы) кесте, сызық; ≈ **бөлгөх** кестені толтыру, сызыққа мәлімет жазу.

ХҮСНЭГ II: **хүснэг цэцэг** **көкирөр** (егі).

ХҮСНЭГДЭ-Х кестелеу, кесте сызу, сызық тарту.

ХҮСНЭГЛЭ-Х кестелі болдыру, кесте сыздығу.

ХҮСНЭГТ қ. **хүснэг**.

ХҮСҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсеге) құштарландыру, ынтықтаңдыру, ынтызарландыру; 2. (бір нәрсені) арман еткізу, мақсат еткізу, тілету тілек еткізу.

ХҮСҮҮШТЭЙ 1. (нәрсе) құштарланарлық, ынтызарлық, ынтызарланарлық; ≈ **зүйл** құштарланарлық нәрсе; 2. тілер отінер, тілек етер, өтініш етер.

ХҮСЭЛ 1. көксеу, арман, тілек, мақсат; ≈ **боллоцо хоёр** көксеу мен мүмкіндік; **хүний** ≈ адамның арманы; ≈ **эрмэлзлэл** талап, арман-талап, талап-

мақсат; ≈ **мөрөөдөл** ой-арманы, аңсаған арман, арман, көкейтесті ой; ≈ **сонирхол** тілек мүдде; 2. құштар, ынтық, ынтызар; **сурах** ≈ оқуға құштар; **идэх** ≈ жеуге ынтық; **авах** ≈ алуға ынтық; **ажиллах** ≈ жұмыс істеуге ынтық; ≈ **дурлар** ынтық көңіл, құштар көңіл; ☆ **хувиршгүй хүсэл зориг** бұлжымас ерік-жігер.

ХҮСЭЛГҮЙ көңілсіз, ықылассыз, құштар емес, ынтық емес; шабытсыз, жабырқаққы.

ХҮСЭЛТ тілек, өтініш; қалау, сұрау; **эрэлт** ≈ өтініш-тілек, арыз-арман; **санал** ≈ **ээ илэрхийлэх** пікір тілегін білдіру, арыз арманын жолдау; ≈ **ээр нь болгох** өтініші бойынша болдыру, тілегі бойынша болдыру; ≈ **ёсоор** өтініші бойынша, тілегінше, қалауынша.

ХҮСЭЛТЭЙ 1. қ. **хүсүүштэй**; 2. көңілді, ықыласты; ынтық, құштар, ынтызар; **мал маллах** ≈ **болох** мал баққысы келу; **түүнд их** ≈ оған өте құштар.

ХҮСЭМГҮЙ (*нәрсе*) көңілсіз, сүйкімсіз; қызықпайтын, қызғылықсыз; қызықсыз. қызығы жоқ.

ХҮСЭ-Х 1. (*нәрсеге*) ынтығу, аңсау; құштарлану, ынтызарлану; арман ету, мақсат ету, көздеу; **эрднийг** ≈ ғылымға ынтығу; білім үйренуді арман ету; **эхийгээ** ≈ анасын аңсау; **идэхийг** ≈ жегісі келу; 2. (*нәрсені*) тілсу, қалау, отіну, сұрау; ≈ **сэн зүйл** тілеген нәрсе; **сургуульд эрохыг** ≈ мектепке түсуді өтіну.

ХҮҮ I 1. бала; ≈ **минь** балам; ≈ **чинь** балаң; ≈ **нь** баласы; **миний** ≈ менің балам, балам; **чиний** ≈ сенің балаң, балаң; **охин** ≈ **хоёртой** бір қыз, бір ұлы бар; 2. амырақ, сүйікті, сүйкімді; **амраг** ≈ амырақ ұл, сүйкімді ұл; **эвий, хонгор** ≈ **минь** әлди-әлді ақ бепем.

ХҮҮ II 1. қойма (*орын*), ≈ **сан** жүк қойма; **сан** ≈ қазна қойма; 2. (*ақша*) өсім, қосым; **зээлийн** ≈ қарыз өсімі; ≈ **тэй мөнгө** өсімді ақша, өсімі бар ақша; **үржил** ≈ ақшаның үстеме өсімі.

ХҮҮ III сарт, сырт, тарс (*күшейткіш мағына беретін сөз*); ≈ **татах** сарт жүлу, жұлып қалу, тартып қалу; ≈ **дохих** сарт ұру, ұрып қалу; ≈ **гишгэх** басып қалу.

ХҮҮГЛЭ-Х қ. **хүлхэх**,

ХҮҮГҮЙ I 1. баласыз, баласы жоқ; **огт** ≈ айл ешбір баласы жоқ үй; 2. ұлсыз, ұлы жоқ; ≈ **ганц охинтой** ұлы жоқ жалғыз қызы бар.

ХҮҮГҮЙ II 1. дәулетсіз, қорсыз; **сан** ≈ ешбір дәулеті жоқ; 2. (*ақша*) өсімсіз, қосымсыз; өсімі жоқ, үстемесіз, үстемесі жоқ; ≈ **мөнгө** өсімсіз ақша.

ХҮҮГҮҮРДЭ-Х (*өсек-аяқ*) күбірдеу, мінгірлеу, сыбыр-күбір айту; **дэмий** ≈ **ашиггүй** босқа мінгірлеудің ешбір пайдасы жоқ.

ХҮҮГЭ-Х I (*сөз*) күйдеу, сөзуарла-

ну; мылжыңдау, шату, көгу; ≈ **эд бай**-даг **хүн** күйлдек адам, мылжыңдай беретін адам.

ХҮҮГЭ-Х II (*жел*) күйлдеу, ку-ку ету, гүйлдеу, гу-гу ету; **салхи** ≈ жел күйлдеу, жел гүйлдеу; ≈ **тэл салхилах** жел гу-гу ету, жел гүйлдеп соғу.

ХҮҮДИЙ қалта, дорба; **жикиг** ≈ кішкене қалта, кішкене дорба; ≈ **шуудай** дорба қанар; **том** ≈ үлкен дорба.

ХҮҮДИЙЛЭ-Х 1. дорбалау, қалталау, дорбаға салу, қалтаға салу; **аар саар юмаа** ≈ ұсақ-түйек нәрсесін дорбалау; 2. (*нәрсенің арасына*) толу, жиналу, үйілу; **гуталд ус** ≈ етікке се толу; **юмны завсар шороо** ≈ нәрсенің арасына топырақ үйілу.

ХҮҮГЕ (*одағай*) әй, һөй, һүй; ≈, **нааш** нр һүй, бері кел; ≈, ≈, **чи хэн бэ һүй**, һүй, сен кімсің?

ХҮҮЛҮҮЛЭ-Х 1. (*ақша*) өсімге беру, үстеме алуға беру; ≈ **сэн мөнгө** өсімге берген ақша; 2. қ. **хүргүүлэх**.

ХҮҮЛЭГЧ (*ақша*) өсімқор, өсімге беруші, үстеме алушы; **мөнгө** ≈ ақша өсімқоры, ақшаны өсімге беруші.

ХҮҮЛЭ-Х I (*мал, ақшаны*) өсімге беру, үстеме алуға беру; **мөнгө** ≈ ақшаны өсімге беру; **мал** ≈ малын үстеме пайда алуға беру.

ХҮҮЛЭ-Х II қ. **хүрүүлэх**.

ХҮҮР 1. (*адам*) өлік, олген адам, сүйек; **хүний** ≈ олген адамның сүйегі; ≈ **оршуулах** өлікті жерлеу, өлік қою, сүйекті жерлеу, сүйек қою; ≈ **агуулах** газар өлік қоятын бөлме, сүйек сақтайтын бөлме; ≈ **ийн газар** қамыр, бейіт мола (*өлік жерлейтін жер*); ≈ **оршуулах** газар қамыр, бейіт, мола; ≈ **хайлах** өлік еру, өлік солу; ≈ **шатаах** өлікті ортеу, сүйекті ортеу; ≈ **ийн булш** көр, қамыр; зират, бейіт; ≈ **ийн оршил** ескі бейіт, ескі мола, қамыр орны; ≈ **ийн тавиур** өлік қойғыш, өлік арба; ≈ **үждэл** олген дене, өлік дене; ≈ **нясгах** өлікті қолмен ұстау, сүйекті қолмен ұстау; 2. (*мал*) өлксе, жемтік, **малын** ≈ малдың жемтігі.

ХҮҮРЗГЭНЭ (**КЕГҮРЧЕГЕНЕ**) көгершіп (*күс*).

ХҮҮРНЭ-Х баяндау, өңгімелеу, айту; ≈ **н ярилцах** өңгіме дүкен құру, өңгімелесу; ☆ **хүүрнэх** өгүүлбэр хабарлы сөйлем (*тіл*).

ХҮҮРҮҮЛЭ-Х (*күйрек нәрсені*) омыру, опыру, күйресту; сындыру, бұзу, қиыту.

ХҮҮРШИ-Х (*нәрсе*) күйректену, кебіртендену, кебіртектену, омырылғыштану; ≈ **чихсэн юм** күйректеніп кеткен нәрсе.

ХҮҮРШҮҮЛЭ-Х (*нәрсені*) күйректендіру, күйрекке айналдыру, кебіртендету, кебіртектендіру, омырылғыштандыру.

ХҮҮРЧИН өлікші, сүйекші, қамыршы, қамыршы (*өлікті жерлеуші*).

ХҮҮРЭГ I 1. (*сана*) күйрек, күйреу-

ик, күртүлдөк, омырылгыш, морт; ≈ эд күйрөк нөрсө; 2. ұнтақ, үгінді, ұнталған зат; ≈ ийн гурил бұйырғынның бұршігине ұнталған сун.

ХҮҮРЭГ II (мүз) сүңгі, сауыс; **цан** ≈ қырау сүңгі; сүңгі мүз.

ХҮҮРЭГШИ-Х қ. хүүрших.

ХҮҮРЭГШҮҮЛЭ-Х қ. хүүршүүлэх.

ХҮҮРЭ-Х (күйрөк нөрсө) омырылу, опырылу; күйреу, сыну, қырау.

ХҮҮСЭР бедеу, ұрпақсыз, баласыз; ≈ эм бедеу әйел.

ХҮҮХДЭРХҮҮ 1. (кәмелет) балалық, жастық; балаң, балғын; 2. (мінез) балаша. балаға ұқсап, бала тәрізді, бала секілді.

ХҮҮХЛЭГ 1. қ. хүүхэмсэг; 2. бикешсу, қызу, бойжеткенсу, бикеш кісімсу, қыз кісімсу, бойжеткен кісімсу (мінез).

ХҮҮХРЭ-Х (дыбыс) күркіреу, күрлідеу; бақыр, барқырау; ≈ н хашгирах күрлідеп айқайлау; ≈ сэн дуу күркіреген дыбыс.

ХҮҮХЭД бала; **нялх** ≈ сәби бала; **хөхүүл** ≈ емшектегі бала; **эмэгтэй** ≈ қыз бала, қыз; **эрэгтэй** ≈ ұл бала, ұл; **өлгийтэй** ≈ бесіктегі бала; **нялх** ≈ ийг өлгийдөх жас баланы бесікке бөлеу; ≈ бужигналдан наадах балалар шуылдап ойнау; **сургуулийн насыс** ≈ ментеп жасындағы бала; **олон** ≈ тэй айл көп балалы үй; ☆ **хүүхэд олох** бала көтеру, екі қабат болу, жүкті болу; ☆ **хүүхэд дурсах** толғату; ☆ **хүүхэд дурьдах** толғату; ☆ **хүүхэд хөдлөх** бала қимылдау, бала қозғалу; ☆ **хүүхэд амिलाх** бала жандану, бала қимылдау; ☆ **хүүхэд гажих** бала жатырдан ауытқу; ☆ **хүүхэд эвгүйдөх** бала жатырдан ауытқу;

☆ **хүүхэд сатуулах** баланы ойнату, баланы айналдыру; ☆ **хүүхэд саатуулах** газар балалар ясли.; ☆ **хүүхэдийн цэцэрлэг** балалар бақшасы; ☆ **хүүхэд бөйжуулах** бала тәрбиелеу; ☆ **хүүхэд эх барих** бала кіндігін кесу; ☆ **хүүхэд өргөж авах** бала көтеріп алу, бала асырап алу; баланы бауырына салып алу; ☆ **хүүхэд үрчлөх** бала асырап алу, бала көтеріп алу; ☆ **хүүхэд авах** а) бала көтеріп алу, бала асырап алу; б) бала бағу, баланы қарау; ☆ **хүүхэд зан** балаң мінез, бала мінез, албырт,

ХҮҮХЭДГҮЙ баласыз, баласы жоқ, ұрпақсыз, ұрпағы жоқ; ≈ хун баласыз адам; ≈ айл баласыз үй.

ХҮҮХЭЛДЭЙ (ойыншық) қуыршақ; ≈ н театр қуыршақ театры; ≈ гээр тоглох қуыршақ ойнау.

ХҮҮХЭМСҮҮ қ. хүүхэмсэг.

ХҮҮХЭМСЭГ қызша, бикеше, бикешше, бойжеткенше (мінез).

ХҮҮХЭМСЭ-Х 1. (мінез) қызу, бикешсу, бикесу, бойжеткенсу; 2. (әйел) қызша үзілу, қызша нәзіксу, қызша үйірлу, қызша елжіреу, қызша мейірлену.

ХҮҮХЭН 1. қыз (бала); ≈ төрөх қыз бала туу; ≈ хүү хоёр қыз бен ұл;

2. (кәмелет) бикеш, бойжеткен; ≈ хун бойжеткен қыз; ☆ **хүүхэн** ұл етіктің ішкі ұлтаны; ☆ **хүүхэн нуруу** үйдің жіңішке мәтшесі; ☆ **хүүхэн хэл** бөбешік, бөбешік, кішкене тіл (анат.); ☆ **хүүхэн хараа** көз қарашығы, көз жанары; ☆ **хүүхэн цэцгий** көз қарашығы, көз жанары; ☆ **хүүхэн сарьс** етіктің сауыр ішкілігі; ☆ **хүүхэн дурдах** әйел толғату, әйел босануға қиналу.

ХҮҮХЭНЦЭР (мінез) қызсыған, бикешсіген, бойжеткенсіген; қызсымақ, бикешсімақ. бойжеткенсымақ.

ХҮҮХЭР (мінез) күпілдек, күпінгіш, мақтаншақ, дүр, бөжбе, бөспе; ≈ зан күпілдек мінез.

ХҮҮХЭРХҮҮ қ. хүүхэмсэг.

ХҮҮХЭЭЛЭ-Х әкей-үкейлеу, әкей-үкей деп шақыру; ≈ ж явдаг хун әкей-үкейлеп жүретін адам.

ХҮҮХЭЭН әке, балақай (одағай); **хүүе**, ≈ чи нааш ир һой, балақай сен бері кел.

ХҮҮЧИ-Х 1. (ақша) өсім қоса беру, үстеме қоса беру; 2. (нөрсө) омырыла беру, опырыла беру; күйрей беру, сына беру, қирай беру.

ХҮҮЧҮҮЛЭ-Х 1. (ақшаға) өсім қостыра беру, үстеме қостыра беру; 2. (нөрсені) омыра беру, опыра беру; күйрете беру, сындыра беру, қирата беру.

ХҮҮШ 1. көлеңке (жер); 2. (жартас) көлеңке үңгір, көлеңке қуыс.

ХҮҮШДЭ-Х 1. (жер) көлеңкелену; 2. (тау, жартас) көлеңке үңгірге айналу, көлеңке қуысқа айналу.

ХҮҮШЛЭ-Х 1. (еггі), көлеңкеге сорғыту, көлеңкеге тобарсыту; 2. көлеңкелену; көлеңке жабу, көлеңке түсу; **нар** ≈ күн көлеңкелену; **хөндийг** ≈ жазыққа көлеңке түсу.

ХҮХТЭНЭ-Х (дыбыс) оқырану, емірену; **унага янцгааж гүү** ≈ құлын кісінеп, бие оқырану; **эх нь хүүгээ** ≈ ж үнсөх шешсі баласын еміреніп іскеу.

ХҮХЭР күкірт; ≈ ийн хүчл күкірт қышқылы.

ХҮХЭРЛЭГ күкірлі, күкіртті; ≈ натри күкіртті натри.

ХҮХЭРТЭЙ күкіртті.

ХҮХЭЭ I 1. (адам, жәндік) алқым, көмей; 2. (пеш) көмей, алқым, зуухны ≈ пештің көмейі; ☆ **бууны хүүхээ** мылтықтың оқтығы; ☆ **хүүхээ хайраг** оқтық тандайы; оқтық көмейі.

ХҮХЭЭН II қ. хүүхээн.

ХҮХЭЭЛҮҮЛЭ-Х әкей-үкейлету, әкей-үкей деп шақырту.

ХҮХЭЭЛЭ-Х әкей-үкейлеу, әкей-үкей деп шақыру.

ХҮЧ I 1. күш, қуат, қайрат, шама, әл; ≈ чадал күш қуат; ид ≈ күш шама, күш қайрат; **бүх** ≈ барлық күш; **хамаг** ≈ бар күш; ≈ **хүрэх** шама жету, әл жету, күш жету; ≈ **хүрэхгүй** күш жетпеу, шама жетпеу, әл жетпеу; ≈ **ээ хураах** күшін жинау, күшею, әлдену; ≈ **сорих** күш сынау; ≈ **тәнсэх**

күш сынау, күш көрү; ≈ **авах** а) күш алу, күшсөз өлдөнү, халденү; б) көмөк алу, селбек алу, демөө алу; ≈ **орох** а) күшкө, куаттану, өздөнү, куаты арту, күш кирү; б) семіру, күйлөнү; в) көш күш жүмсау, көш сөзбөк жүмсау; **түлөк** ≈ таянак күш, сүйлөөр күш, сүйлөшү таяныш; ≈ **тэмдэх** күшпөн күрсөтү; ≈ **хэрэгдэх** күш көрсөтү; ≈ **нийл-дех** а) күш косу, биригу, күшүн бириктирү; б) ынтымактасу, барту; ≈ **хавсрах** күш кошу, күшүн бириктирү; ≈ **ийг ашыглах** күшүн пайдалану; ≈ **түрөх** күш көрсөтү, көудө көтөрү; ≈ **таарах** күшн дайту, өлсөру, шама кету; ≈ **барагдах** күшн азаю, шама кету, өлсөру; ≈ **мөхөс** күшн напар, шамасы аз, өлсөз, динкөсөз; ≈ **алдах** а) күшн жетию, күшн кайту, шамасы кету; өлсөру, куаты кайту; б) ару, арықтау; ≈ **буурах** а) күшн кайту, өлсөздөнү, шамасы кету; б) арықтау, жүкүрү, ару; ≈ **ээ Үзөх** күшүн сынау, күшүн көрү; ≈ **ий нь Үзөк** а) күшүн сынау; б) семиздигін көрү; ≈ **ээ дайчлах** күшүн жүмсау; ≈ **дайчлөх** күшпөн жүнү, күшпөн алу; ≈ **гаргах** күшн жүмсау, күш салу; ≈ **ээ гаргах** күшүн аямау; бар шамасын көрсөтү; ≈ **мздөх** күшпө сай болу, шамага жарай болу; ≈ **ээр дайрах** күшпөн тап беру; ☆ **зүт-гөх хүчин** көлөк, ат көлөк; ☆ **түлхөх хүч** серпін, скпін, итеру күшн, тебу күшн; ☆ **татах хүчин** тарту күшн, тартылыс күшн; ☆ **хүчин зүйл** қозғаушы күшн, негізгн күшн, негізгн себебн; **2.** (*эскери*) айбын, сус, айбар, айбат; **сүр** ≈ **ин** айбынды күш; **звзөзгт** ≈ қарулы күш; **гол** ≈ **ин** оң басты күш, негізгн күш; **туслах** ≈ **ин** көмөкшн күш, селбек күш; **3.** мейрм, қайырым; ая, пана; қамқорлық, арқасы, арқасында; **нам засгийнхса** ≈ **ээр хүмүүжих** партия, үкімет қамқорлығымен тәрбиелену; **бус-дын** ≈ **инд шүтэж** явах біреудің аясына сынғын жүру; **ахынхаа** ≈ **инд сургууль төгсөх** ағасының арқасында мектеп түгесу; **ач** ≈ мейрм; қайырым; **түших** ≈ паналар, сүйенер, паналайтын, сүйенетін; **эмийн** ≈ эмийн арқасы; **эрдийн** білімнің арқасы; **4.** еңбек; ≈ **хөдөлмөр** еңбек; ≈ **хөлө** табан ет-маңдай тер; **ацаг** ≈ жалдаған еңбек, жал; ≈ **ин үзө-лөх** еңбегімен жан сақтау, еңбек істеп жан сақтау; **биений хүч** дене еңбегі; **5.** семіздік, қон; ≈ **тарган морь** семіз ат; **малын** ≈ **тарга** малдың семіздігі; ≈ **тарга** семіздік; ≈ **нөлөх** семіздік қосу, қондану; ≈ **ээ хадгалах** семіздігін сақтау, қонын сақтау, арылмау, арықтамау; **6.** (*ресми іс*) күшн, іске асуы, жүзеге асуы; ≈ **ин төгөлдөр** қуатында, күшінде; іске асу, жүзеге асу; ≈ **ин төгөлдөр болох** күшінде болу, іске асу, жүзеге асу; **7.** жұмысшы, жұмыскер, қызметкер; **ажиллах** ≈ **ин** жұмыс күшн, жұмыскер, жұмысшы; **боловсон** ≈ **ин** кадрлер, қызметкерлер, **боловсон** ≈ **ний хэлтэс** кадр бөлімі; ☆ **хүчний хүн** жал-

дамалы адам; ☆ **үйлдвэрлөх хүчин** ондіргн күш; ☆ **моринь хүч** ат күшн (*техникада қолданылатын 75 кг-м секундке немесе 0.736 киловатта тең куат өлшемінің бірлігі*); ☆ **хүчин нүдэн** (*елу орынды сан*); ☆ **их хүчин нүдэн** (*бес жүз орынды сан*) ☆ **хүчний хэрэг**, = **хүчингнйк хэрэг** өйселдерді зоруау, жыныстық зоруау.

ХҮЧ II (*дәл*) аштылық, қышқылдық; ≈ **срөх** ащы, қышқылдану; ≈ **тэй тарат** ашты айран, ашыған айран; ≈ **тэй айраг** ашты қымыз, қышқан қымыз.

ХҮЧ III (*малық; шикпағы*) серпін, шаңқыштық.

ХҮЧҮЙ I 1. (*куат*) күшсөз, өлсөз, дәрменсөз, шамасөз, қуатсөз, күшн жоқ, өлн жоқ, дәрменн жоқ, шамасы жоқ, қуаты жоқ; **ямар ч** ≈ ешбір күшсөз, ешқандай дәрменн жоқ; **2.** (*үй*) басы аз, адамы аз, кісісі аз; ≈ **айл** басы аз үй; **3.** (*мал*) арық, семірген, қонсыз, қон алмаған; ≈ **мал** арық мал; **4.** (*адам*) қолдаусыз, сүйеусіз, тірексіз, демесөз; қолдау жоқ, сүйеу жоқ, тірегі жоқ, демөуі жоқ, көмөксіз, жардемсіз; **дүргүйд** ≈ сүйенгенге сүйеу жоқ, жөкөсүрннга демөу жоқ (*мәтел*).

ХҮЧҮЙ II (*дәл*) ашымаған, қышқылданбаған, тұңғы ащы емес, қышқыл емес; солғын; ≈ **тарат** ашымаған айран.

ХҮЧГӨЛӨК (*өсімдік*) долана.

ХҮЧДӨЛ (*тех.*) күш, куат; **өндөр** ≈ куатты ток; **өндөр** ≈ **ийн** тоғ жоғары куатты ток.

ХҮЧДӨХ күштеу, күш шығару.

ХҮЧИЛ (*хим.*) қышқылы; **азотын** ≈ азот қышқылы; **хүхрийн** ≈ күкірт қышқылы; ☆ **хүчл төрегө** оттегі (*хим.*); **хүчл төрегөчөөр** амьсгалах оттегімен дем алу; ☆ **хүчил тоерлн** шапдалы, шис.

ХҮЧИЛДӨР I 1. (*дәл*) ашты, қышқылы; **2.** қышқылы бар, қышқылды (*химиялық элемент*).

ХҮЧИЛДӨР II қышқылдар, қышқыл өсімдіктер (*лимон, апельсин, лантарин*); **2.** күшлө (*шпальдық өсімдік*).

ХҮЧИЛМЭГ (*өсімдік*) ұшқат, шошаты.

ХҮЧИЛТ (*хим.*) қышқылды; ☆ **хүчилт луугннн нүдэн** балық көз ұшқат (*өсімдік*).

ХҮЧИМДӨ-Х қ. хүчлө-х.

ХҮЧИНГИ (*өсімдік*) жер бұршақ,

ХҮЧИНГҮЙ (*ресми іс*) күшсөз, қуатсыз, күшн жоқ, қуаты жоқ; заңды емес, заң күшн жоқ, жарамсыз; ≈ **д тооцох** күшсөзге санау, заңды емес деп көру; ≈ **болөх** қуатсыз болу, заң күшн жоқ.

ХҮЧИНТЭЙ (*заң, іс*) күшінде, қуатында, заңды, жарамды; ≈ **болөх** заң күшнө ону, заңды болу; ≈ **байх** күшінде болу, күшінде тұру; ≈ **д тооцох** күшінде деп көру, заңды деп көру.

ХҮЧИР қиын, ауыр; қатты, азапты; **хүнд** ≈ қатты ауыр; ≈ **ажил** қиын жү-

мыс; ауыр жұмыс: ≈ **хэрэг** ауыр қылымс; ≈ **эвчи** қатты науқас, індет, жүргізілеу ауру.

ХҮЧІРДЭ-Х (*ic*) қыбындау, ауырлау, қатаю; (*науқас*) асығыну, үдеу, күшею, ұлғая; **эвчи** ≈ жұмыс қыбындау; **эвчи эвгэг хүүддэг** ≈ ауру науқас ауырлап асығыну.

ХҮЧІРЛЭ-Х күштеу, зорлау, көп күш жұмсау.

ХҮЧІРХИЛҮҮЛЭ-Х қ. хүчирхүүлэх.

ХҮЧІРХИЛЭ-Х қ. хүчирхэх.

ХҮЧІРХҮҮЛЭ-Х 1. күштету, зорлату, күш жасау; күш көрсетіру; 2. қ. хүчирхәдэх.

ХҮЧІРХЭГ қуатты күшті; оркенді, дамысты; пәрменді, әлді; **социализмийн** ≈ **лагерь** социализмнің қуатты лагері, қуатты социалистік лагері; ≈ **гүрэн** қуатты держава; **эдийн засғаар** ≈ экономикалық жағынан қуатты, экономикасы дамысты.

ХҮЧІРХЭ-Х (*минеэ*) зорлау, күштеу, зорлық істеу, басыну, күш көрсету, кесуде көтеру; ≈ **н** дарлақ зорлап басымшылық істеу, күштеп басу; ≈ **н дайрах** басын кіру, күшпен кіру.

ХҮЧИТ күшті, мықты, діңкелі, пәрменді; ≈ **бөхийн барилдаан** күшті палуандар күресі; ≈ **араатан** күшті жыртқыштар.

ХҮЧЛҮҮЛЭ-Х (*жұмысқа, іске*) күштету, күш нығарту, күш жұмсау, күш салдыру.

ХҮЧЛЭР (*өсіндік*) 1. шабдалы; 2. алмұрт.

ХҮЧЛЭ-Х (*жұмыс, іс*) күштеу, күш шығару, күш жұмсау, күш салу.

ХҮЧТЭЙ I 1. күшті, мықты, діңкелі, пәрменді; ≈ **хүн** күшті адам, мықты адам; ≈ **амьтэн** күшті жануар; 2. (*үй-иш*) көп басты, кісілі, қол аяқты; 3. (*мал*) күйлі, семіз, қонды; ≈ **тарган морь** өте семіз ат; **хур** ≈ **мал** күйлі семіз мал; 4. (*ел*) өте күшті, өте шипалы; ≈ **эм** өте күшті ем; 5. (*қатнас*) қолдаушысы бар, сүйсініші бар.

ХҮЧТЭЙ (*дәм*) ашты, қышқыл; ≈ **ааруул** ашты құрт; ≈ **тарга** ашты айран, қышқыл айран; ≈ **жиме** қышқыл жеміс; ☆ **хүчтэй жүрж** ашы апельсин (*жеміс*).

ХҮЧӨЭЛН қ. хүчгәлн.

ХЭВ I (*нәрсеңің*) ұсқын, сиық, пішін, келбет, тұлға; кейіп, кескін, бейне, түр; ≈ **явз** кейіп-кескін; ≈ **байдал** тұлғалішін; ≈ **магг** сиық-пішін, үлгі; ≈ **хэлбэр** түр-бейне, кескін-тұлға; ≈ **сайтай морь** сымбатты ат; **хөорхөн** ≈ **тэй гэр** көп-көрім көрікті үй; ≈ **мууғайн** көріксіз, сымбатсыз, сиықсыз, ұсқынсыз; ≈ **сайтай** көрікті, сымбатты, сиықты, ұсқынды; ≈ **нь таарамжгүй** кейпі сәйкеспеген, кескінсіз, сымбатсыз; **бичгийн** ≈ жазу кескіні; ≈ **шинжий нь гаргах** бейнесін шығару, тұлғасын бейнелеу, келбетін

кескіндеу.

ХЭВ II 1. (*аспан*) қалың, үлгі; **модон** ≈ аған қалың; ≈ **сиылэх** қалың ою, қалың қанау; **цутгуурын** ≈ құймағың қалыбы; **туйлууны** ≈ кірпіштің қалыбы; **зургийн** ≈ сурет қалыбы; **нсмын** ≈ қытан басағын аған қалып; **эвээнгийн** ≈ тоқаш қалыбы; 2. (*нәрсеңің*) тап, із, дақ, тақба; **гарын** ≈ қолдың табы; **хелийн** ≈ аяқтың табы, аяқтың ізі; ☆ **хэв бээрцог** оюуы бауырсақ, оюулы тоқаш.

ХЭВ III қалыптасқан, үйреншікті, машық; ≈ **эс** салт, әдет, дағды; ≈ **хууль** ширақ, салт; ≈ **суртал** обет; ≈ **зашинь** дағды-салт; **кыйгийн** ≈ **журам** бұқаралық әдет, желпылық тәртіп.

ХЭВ IV тәртіп, әдеп, іба; ≈ **ийг сәх-нх** тәртіп сақтау, әдеп сақтау, іба қылу.

ХЭВ V қалыпты, көдімгі, үйреншікті; қалып, күй; қаралайым, жай; ≈ **ийн байдал** қалыпты жағдай; ≈ **ийн амьдрал** қаралайым тіршілік; ≈ **ээр** қалпынша, күйінше; **хууинь** ≈ **ээр** бұрынғы қалпынша, бұрынғысына, бұрынғыдай; **байсан** ≈ **ээр** сол қалыпта, қалпынша; ≈ **ийн явдал** үйреншікті әрекет; ☆ **үйл үгийн хэв стіс** (*тіл*).

ХЭВ VI тіпті, ешбір, ешқандай, түк; ≈ **хэрэггүй** зүйл түк қажетсіз нәрсе, ешбір керексіз нәрсе.

ХЭВ VII: хэв нәхэн қ. хэвхэн.

ХЭВГИЙ көлбеу, ылди, еңкіш, еңкім; ≈ **газар** еңкіш жер, ылди жер; ≈ **барьсан** гэр көлбеу тігілген үй.

ХЭВГИЙДЭ-Х көлбеулену, ылдлану, еңкіштену, еңкімдену.

ХЭВГИЙЛЭ-Х көлбету, ылдилату, еңкіштену, еңкімденіру.

ХЭВГИРЭ-Х көлбеулену, ылдлану, еңкіштену, еңкімдену.

ХЭВГҮЙ (*нәрсе*) ұсқынсыз, сиықсыз, кескінсіз, кейіпсіз, дөрекі, сымбатсыз.

ХЭВДЭС жың (*малдың күйсеген шөбі*) малшы ≈ малдың жыны.

ХЭВИЙ әңгіме дүкен; кенес, мәслихат.

ХЭВИЙДЭ-Х әңгімелесу, дүкен құру; кенесу, мәслихат істеу; **хэлэлдэх** ≈ сөйлесіп әңгімелесу, ортаға салып сөйлесу; **зөвләдэх** ≈ кеңесін талқылау, кеңесіп ақылдау.

ХЭВИЙЛГЭ-Х 1. көлбету, қиғаштату, ылдилату, еңкіштену, еңкімдену; **ороо** ≈ төсегін қиғаштату; **газры нь** жерін ылдилату; 2. (*күн уақыты*) еңкейді, аударыу, өткізу; **үд** ≈ **ж мордох** күнді еңкейді аттану, түс аударып аттану; **шөно дунд** ≈ **ж** унтах түн ортасын өткізіп ұйықтау.

ХЭВИЙЛЭ-Х қ. хэвийдэх; **олноороо** хэләлцәж ≈ **хэрэгтэй** ортаға салып талқылау керек.

ХЭВИЙ-Х 1. көлбеу, қисаю, еңкіштену, еңкімдену; **гәдрэгээ** ≈ шалқаяу; 2. (*күн уақыты*) ауу, еңкею; **өдөр дунд** ≈ түс ауу, күн еңкею; **шөно дунд** ≈

түн ортасы ауу.

ХЭВЛИЙ *к.* хэвэл.

ХЭВЛҮҮ (*минез*) шалқақ, қыңыр, кер, кердең, паң; ≈ **зан** шалқақ минез.

ХЭВЛҮҮДЭ-Х (*минез*) шалқаю, қыңыраю, кердеңдеу, паңдану.

ХЭВЛҮҮЛЭ-Х (*баспа*) бастыру, басқызу.

ХЭВЛҮҮН (*минез*) асқақ, паң, өр көкірек, текепар, төкаппар, менмен; ≈ **хүүхэд** асқақ бала, текепар бала; ☆ **хэвлүүн мал жемшіл мал, жемпаз мал, жем тілегіш мал, қомағай мал.**

ХЭВЛҮҮР (*киім*) қалып, үлгі; **гутлын** ≈ етік қалып; **малгайн** ≈ тымақтың үлгісі.

ХЭВЛҮҮРДЭ-Х (*киімді*) қалыптау, қалыпта салу, үлгілеу, үлгіге салу; **гутал** ≈ етікті қалыпта салу.

ХЭВЛҮҮРХЭ-Х (*минез*) асқақтау, дандайсу, текепарлану, менменсу, менсінбеу, төкаппарлану.

ХЭВЛҮҮТЭ-Х (*минез-құлық*) асқақтай беру, дандайсу беру, текепарланып кету, менменсіп кету, менсінбей кету, төкаппарланып кету.

ХЭВЛҮҮХЭН асқақтаңқы, дандайсыңқы, менменсіңкі, текепарлау, төкаппарлану.

ХЭВЛҮГДЭ-Х (*баспа*) басылу; **ном** ≈ кітап басылу; **сонинд** ≈ газетке басылу; ≈ **ном** басылатын кітап; **зураг нь** ≈ суреті басылу.

ХЭВЛҮГЧ 1. (*мамач*) кітап басушы; **ном** ≈ кітап басушы адам; 2. (*аспап*) кітап басқыш, басатын; ≈ **машин** кітап басатын машина.

ХЭВЛЭЛ 1. баспа; ≈ **заңналга** баспа тапсыру; ≈ **ийн хуудас** баспа табағы; **сонин** ≈ газет баспа; 2. (*мекеме*) баспа; ≈ **ийн газар** баспа орны баспа жері; **цэргийн** ≈ әскери баспа.

ХЭВЛЭ-Х 1. (*баспа*) басу; **ном** ≈ кітап басу; **сонин** ≈ газет басу; **зураг** ≈ сурет басу; 2. (*мекеме*) баспа; ≈ үйлдзэр баспа өндірісі; ≈ **газар** баспа орны, баспахана.

ХЭВНЭГ 1. (*көне тарихи*) кебенек; **эсгий** ≈ киіз кебенек; 2. сулық, жамылғы (*жауын-шашында киегін киім*); **бороонд** ≈ **нөмрөх** жауында сулық жамылғы.

ХЭВНЭГЛЭ-Х кебенек кию.

ХЭВРЭГ (*осалдық сала*) күйреуік, күйрек, омырылғыш, кебір, сынғыш, морт; ≈ **эд** күйреуік нәрсе; ≈ **шаазан** морт шыны.

ХЭВРЭГДҮҮЛЭ-Х күйректендіру, омырылғыштандыру, кебірлендіру, сынғыштандыру.

ХЭВРЭГДЭ-Х күйректену, омырылу, кебірлену, сынғыштану.

ХЭВРЭГШИ-Х кебірсу, күйрексу, омырылғыш болу.

ХЭВРЭШҮҮЛЭ-Х кебірсіту, күйрекіту, омырылғыш болдыру.

ХЭВРЭ-Х (*арқан, жіп*) тарқатылу, түтілу, тозу; **олс дээс** ≈ арқан жіп тү-

тілу.

ХЭВТҮҮЛ түпгі күзет.

ХЭВТҮҮЛЭ-Х жатқызу; **эмнэлэгт** ≈ дөрігерге жатқызу.

ХЭВТЭЙ I сымбаты, сынды, көрікті; **сайхан** ≈ **гэр** көзге көрікті киіз үй;

хөөрхөн ≈ **морь** әдемі сымбаты ат.

ХЭВТЭЙ II киім қалыпты, үлгілі.

ХЭВТЭЛЦЭ-Х (*орынга*) жатысу.

ХЭВТЭР 1. жатақ, орын; **нохойн** ≈ ит жатағы; **малын** ≈ мал жататын орын; мал қора; 2. жатқан, жатқызып қойған, төсек тартқан; ≈ **хүн** жатқызып қойған адам; ≈ **өвчтөн** төсек тартып жатқан адам (*науқас*).

ХЭВТЭ-Х 1. жату; **орон дээр** ≈ төсекке жату; **хонь хотондоо** ≈ қой қораға жату; ≈ **ж байсан** мөргәнээс, **хэсч** **ысан тэнэг дээр сөзб.** жатып алған мөргөннен, кезіп жүрген кезбе артық; □ жатқанға жан жуымас, жүргенге жөргем ілінер; 2. жатар; **гадаа** ≈ сыртта жатар; 3. (*бүйіктік*) аласару, басылу; **гэр** ≈ үй басылу, үй жалпаю; **майхан** ≈ асыр аласару; 4. ауру, науқастану; аурып жату, науқастанып жату; **гэртээ** ≈ үйде аурып жату; **больницод** ≈ ауруханаға жату.

ХЭВТЭШ I қора, аула; **малын** ≈ мал қорасы; **үхрийн** ≈ сиыр ауласы; **хөт** ≈ аяла-қора, мал қора.

ХЭВТЭШ II (*ана*) жатыр, құрсақ, жатын; **сав** ≈ жатыр орны; **хүүхэн** ≈ бала жатыры, ұрпақ жатыры.

ХЭВТЭЭ 1. жатаған, аласа, тапал, жалпайған, тайпыған; ≈ **гэр** жатаған үй, аласа үй; ≈ **майхан** аласа асыр, аласа шатыр, жатаған шатыр; 2. жатқан; ≈ **хонь** жатқан қой; 3. (*жерге*) бауырлай, сұлай, бауырлап жата, екетпей; ≈ **урғамал** жер бауырлаған өсімдік; ≈ **гээрээ урғак** жер бауырлай көктеу; ≈ **гээрээ хоол идэх** бауырлап жатып тамақ ішу, екетінен жатып тамақ ішу; ≈ **гээрээ ном уншах** екеттеп жатып кітап оқу; 3. бауырымен, екетінен; ≈ **явагч** бауырымен жорғалаушы; 4. көлденең, беттей, түзу, жазық; ≈ **шугам** көлденең сызық, түзу сызық.

ХЭВХЭН 1. (*жай-күй*) кебінде, қалпында, күйінде; түрінде, кескінінде; **бие нь** ≈ **байна** денесі сол қалпында; **миний бие** ≈ **байна** мен сол қалпындамын; 2. (*қозғалыс*) біртіндеп, жайырақ, баяуырақ; аздан соң; **ажилд** ≈ **очих** жұмысқа жайырақ бару, жұмысқа аздан соң бару.

ХЭВЦГИЙ (*минез*), қыңыр, қырыс, қиқар, кері; ≈ **зан** қыңыр минез, қиқар минез, қыңырлық, қиқарлық; ≈ **зан гаргах** қыңыр минез көрсету, қырыстану, қиқарлану; ≈ **хүүхэд** қиқар бала, қырыс бала.

ХЭВЦГИЙДЭ-Х қыңырлану, қырыстану, қиқарлану, керілену.

ХЭВЦГИЙЛЭ-Х қыңыраю, қырысу, қиқарлық істеу, қыңырлық істеу, қырыстық істеу.

ХЭВЦГИЙРХҮҮЛЭ-Х кыңырайту, кырыстандыру, кырыстыру, кықарландыру.

ХЭВЦГИЙРХЭ-Х к. хэвцгийлэх.

ХЭВЦГИЙРЭ-Х к. хэвцгийдэх.

ХЭВЦГИЙТЭ-Х к. хэвцгийлэх.

ХЭВЦЭГ (*минез-күлүк*) кықар, кырыс, кыңыр, кері; ≈ ярдаг кері-кықар; хэдэр ≈ кері кырыс.

ХЭВЦЭГДЭ-Х к. хэвцгийдэх.

ХЭВЦЭГЛЭ-Х к. хэвцгийрэх.

ХЭВЧ I (*минез*) кербез, сылқым, маңгаз, шалқақ, кердең, сал сері.

ХЭВЧ II калыпшы, үлгіші, калып жасаушы, үлгі жасаушы.

ХЭВШИГДЭ-Х дағдылану, өдеттену, машықтану, калыптасу, дағдыға айналду, әдетке айналу, машыққа айналу.

ХЭВШИЛ I өдет, машық, дағды; ≈ болох өдет болу, машық болу, дағды болу; амьдралын ≈ өмірлік өдет, тұрмыс машығы, өмір дағдысы; дадал ≈ үйреншікті өдет; заншил ≈ өдет-салт, машықты салт; кийгмийн ≈ әлеуметтік салт; 2. (*тарихи*) құрылыс; нийгэм эдийн засгийн ≈ қоғамдық-экономикалық құрылыс.

ХЭВШИ-Х I өдеттену, машықтану, дағдылану, үйрену; ажылд ≈ жұмысқа дағдылану; эрт босч ≈ ерте тұрып өдеттену; амарч ≈ дем алып өдеттену; ≈ заншил өдеттеніп кету, машықтанып кету.

ХЭВШИ-Х II (*нәрсені*) желпу, желпи көтеру; сипай соғу; будаа ≈ бидайды желпу; арьс ≈ тері желпу.

ХЭВШМЭЛ калыптасқан, қалпында, күйінде; өдеттегі, бұрынғы дағдылы; ≈ байдалтай өдеттегі калпында, бұрынғы күйінде; ☆ хэвшмэл хэллэг фразеология (*тіл*).

ХЭВШНҮҮЛЭ-Х к. хэвшүүлэх.

ХЭВШНЭ-Х I к. хэвших I.

ХЭВШНЭ-Х II жұмсару, илгу.

ХЭВШҮҮЛЭ-Х өдеттендіру, машықтандыру, дағдыландыру, үйрендіру.

ХЭВЭГ (*дақылдардың*) кебек, қауыз; тарнашы ≈ дәнді дақылдардың кебегі; ≈ ий нь арилгах қауызын тазалау; гурилын ≈ ұның кебегі.

ХЭВЭГЛЭ-Х (*дақылды*) кебектеу, қауыздау; тариаг ≈ астықты кебектеу; будаа ≈ бидайды қауыздау.

ХЭВЭГЧ (*мал*), күйсеуші, күйіс қайырушы; хонь, ямаа, үхэр, тэмээ бол ≈ амьтад мөн қой, ешкі, сиыр, түйе — күйсеуші жануарлар.

ХЭВЭЛ I (*анаг*) бауыр; голын гарам морны ≈ д нь хүрэх өзеннің өткелі ат бауырынан келу; гэдэс ≈ қарын жақ, бауыр жақ; 2. (*ана*) құрсағы; эхийн ≈ ана құрсағы; ☆ хэвлээр явагчид бауырымен жорғалаушылар.

ХЭВЭ-Х I күйсеу, күйіс қайыру; ямаа ≈ ешкі күйсеу; хонь ≈ қой күйсеу; үхэр ≈ сиыр күйсеу; тэмээ ≈ түйе күйсеу; ≈ дэг амьтад күйсейтін жануарлар; 2. (*тамақ*) шайнау, жеу; идэх

≈ жеп шайнау.

ХЭГД сақтыян жарғақ, сауыр (*қой, ешкі терісінен иленген жүқа тері*).

ХЭГДГЭР I (*дене*) бүкір, бүкіш, еңкіш; ≈ бие бүкір десе, еңкіш дене; 2. (*минез*) кекжөк. кекшек, кекжөң, кекшөң, кердең, шалқақ.

ХЭГЖИ-Х кезу, тінтіну; іздеу, тінту; уул хад ≈ тау тасты кезу; авдар сав ≈ абдыра сандығын тінту,

ХЭГЖҮҮН (*минез*) кекжөң, кектең, кекжөк, кекшек; кықар, кыңыр, кырыс; хэдэр ≈ кықар-кекжөң; хөшүүн ≈ кырыс-кекшен.

ХЭГЖҮҮРХҮҮЛЭ-Х (*минезін*) кекжиту, кекшиту, кекірейту, кекшиту; кықарландыру, кыңырайту, кырыстыру.

ХЭГЖҮҮРХЭ-Х (*минез-күлүк*) кекжию, кекшино, кекірею, кейкию; кықарлану, кыңыраю, кырысу; ≈ хэрэггүй кекжинодың керегі жоқ; ≈ дэг хүн кекжигіш адам, кырыс адам.

ХЭГЖҮҮРЭ-Х к. хэгжүүрхэх.

ХЭГЗ сыдыра, жула; суыра, ірке; ≈ татах жула тарту; арьсы нь ≈ татах терісін сыдыра тарту.

ХЭГЗГЭР к. хэгжүүн.

ХЭГЗИИ Х к. хэгжих.

ХЭГЗЛҮҮЛЭ-Х сыдырту, жулдыру; суырту, іріктіру.

ХЭГЗЛЭ-Х (*нәрсені*) сыдыру, жулу; суыру, ірку.

ХЭГЗРҮҮЛЭ-Х сыдырылту, жулындыру, суырылту, іріктірілу.

ХЭГЗРЭ-Х (*нәрсенің өң беті*) сыдырылу, жулыну, суырылу, іркілу; дээл ≈ ішік тысы сыдырылу; ширээшій будаг ≈ үстел бояуы сыдырылу; гарын арьс ≈ қолдың терісі сыдырылу.

ХЭГЭЭЛЭЭ-Х (*минез*) кекжендеу, кекшендеу, кекіреңдеу, қайқаңдау; кықарлану, кырыстану, кыңырлану.

ХЭГСГЭР к. хэгзгэр.

ХЭГСГИИ-Х (*минез-күлүк*) кекшию, кекжию, кекірею, қайқаю, менменсу, пандану, орлену.

ХЭГСЭГНЭ-Х кексендеу, кекшендесу, кекжендеу, кекіректеу, қайқақтау.

ХЭГСЭЛЭЭ-Х к. хэгзээлэх.

ХЭГЭ-Х I (*нәрсені*) ұсақтау, қосу, турау; қию, тілу, қырку; мах ≈ ет турау; цаас ≈ қағаз қию; 2. (*нәрсенің дүзі*) мұқалу, жасу, өтпеу; хайч ≈ қайшы мұқалу.

ХЭГЭЭС күшпек; тэргнгий ≈ арба күшпегі; дугуйны ≈ доғаның күшпегі; ялу ≈ (*арбаның*) көлденең күшпегі; (*доғаның*) көлденең күшпегі,

ХЭГЭЭСЛЭ-Х (*арба, доға*) күшпектеу, күшпек салу, күшпек орнату.

ХЭД I (*есімдік*) қанша, неше, нешеу; хэд вэ? нешеу; ≈ ний авах уу нешені аласың; ≈ хэрэгтэй вэ нешеу керек; ≈ эн хүн неше адам; ≈ дахин неше қайта, неше есе; ≈ энд нешесінде; ≈ нээс нешесінен; ≈ нээр нешесі кезінде, нешесінде; ≈ ний өдөр нешесі күні; ≈ зэр нешеден; нешеге; ≈ зэр өгөх вэ? неше-

ден беру керек; ношаге беру керек; 2. бірнеше, аз, азгана, біраз, шамалы; ≈ адуу бірнеше жылыңы; ≈ **эн хөкөг ажил** - лах бірнеше күн жұмыстау; ≈ **хоногоос би ириэ** бірнеше күннен соң келемін; аз күннен соң келемін; **хөдхэн байна** бірнешеу гана, азгана гана; ≈ ≈ бірнешеу; ≈ **эн удаа** бірнеше рет, бірнеше қайта; 3. шақты, -даган, -деген, -лаган, -леген, -таган, -теген; -дай, -дой, -тай, -тей; **дөчөн** ≈ **эн** қырық шақты қырықтай; **хөрэн** ≈ **эн** жиырма шақты, жиырмадай.

ХЭДГЭНЭ бүгелек (*жылқы малын шағатын ари тектес жөндік*); **шар** ≈ сары бұрсақ.

ХЭДҮГЭЭР нешеші, нешіші; ≈ анги нешеші класс; ≈ бригад нешіші бригада; ≈ сар нешіші ай; ≈ зэрэг нешіші дәреже.

ХЭДИЙ қанша, қаншалық; қандайлық, қаншама; **эндээс** ≈ **хол бэ** осыдан қаншалық алыс; ≈ **том бэ** қаншалық үлкен; ≈ **хиртэй** қандайлық; ≈ **шорвог болох тусам** қаншама ащы болған сабын; ≈ **сайн байыч** қанша жақсы болғанымен; ≈ **түйм байыч** қанша солай болғанымен; ≈ **вээр** қаншалықты; ☆ **хэдийгээр** қай кезде, қай мөлшерде, қашан; **хэдийгээр явах гэж байна** қай кезде кетпекші, қашан кетпекші; ☆ **хэдийд** қашан, қай кезде; **хэдийд ирэх вэ** қашан келеді; ☆ **хэдийн** әлдеқашан, баяғыда; **хэдийн явчихсан** әлдеқашан кетіп қалған; ≈ **ирчихсан** баяғыда келіп қойған; ☆ **хэдийний** баяғыда, әлдеқашан; ☆ **хэдийнээ** әлдеқашан, алда қайда.

ХЭДИЙЧИНЭЭН қаншалық, қаншама; ≈ **их бол тедийчэнэй сайн** байна қаншалық көп болса, соншалық жақсы.

ХЭДМЭН (*жесік*) алмұрт, нөк.

ХЭДРЭГ I 1. (*ағаш аспап*) ирек; **нэхий элдэх** ≈ тері илейтін ирек; ≈ **ээр элдэх** иркенше илеу; 2. (*жер*) кедіргек, кедір-бұдыр.

ХЭДРЭГ II хэдрэг өссер арқалық, бөлкөтерме; ☆ **хэдрэг ед биеш** (*шоқ-жұлдыздың бірі*).

ХЭДРЭГДЭ-Х 1. (*теріні*) иректеу, ир-ектен тартқылау; **хонин** нэхий ≈ қой терісін иректеу; 2. (*жер*) кедіргектену, кедір-бұдырлану; 3. (*нерсе*) сүйкеу, сүйкелу; **юсанд гол** ≈ **в** нәрсеге қол сүйкелу, нәрсені қол сүйкеу.

ХЭДРЭМ (*жануарлардың*) май табаны; **туурайн дотгоод** ≈ тұяқтың ішкі май табаны.

ХЭДРЭМТГИЙ кезбе, қыдырма, кезгіш, қыдырыш, қаңғыбас; **ажилгүй хүн** ≈ байдағ жұмыссыз адам кезбе келер.

ХЭДРЭ-Х 1. (*тау*) қиғаштау, тасқалау, көлденеңдеу; **уулын оройд** ≈ **жарах** тау басына қиғаштап шығу; 2. кезу, қыдыру, қаңғу; **айл** ≈ ауыл козу, ауыл қыдыру.

ХЭДҮҮЛ 1. (*ес*) нешеу, неше (*адам*);

гэртээ ≈ **суудаг үйде** нешеуің тұрасың, үйде неше адамсыңдар; **энэ ажлыг** ≈ **хэйх вэ?** бұл жұмысты нешеуің істейсің? **тэнд байна** алда неше адам бар; 2. (*сан*) бірнешеу, бірнеше (*адам*); **бид** ≈ **биз** бірнешеуіміз.

ХЭДҮҮЛХЭН 1. (*ес*) нешеуі гана; нешеуі; 2. (*сан*) бірнешеуі гана, бірнешеуі гана, азгана.

ХЭДХЭН бірнеше гана, азгана, бірер гана, бірнеше; ≈ **хүн** бірнеше адам; ≈ **үг хэлэх** бірер сөз сөйлесу; ≈ **жалтай айл** бірнеше малы бар үй; ≈ **хөног энд байх** бірнеше күн осында болу.

ХЭДЭНТ бірнеше қайта, неше қайта, бірнеше рет.

ХЭДЭР қ. хэцэг.

ХЭДЭРЛЭ-Х 1. қ. хэцэглэх; 2. (*ит*) арсылдау, айбаттану, айбарлану, ызбарлану; **көхэй** ≈ ит арсылдау.

ХЭДЭЭР (*сан*) нешеден, нешеуден; ≈ **ногдох вэ?** нешеден тиеді?

ХЭДЭ-Х 1. (*көлбеу*) көлбеу кету, қиса-йыл кету; 2. (*өсімдік*) жапырылу, қисаю.

ХЭЭЛЭ-Х 1. қисаю, көлбеу, сұлау; 2. жапырылу, сұлау, қисаю (*өсімдік*).

ХЭЭН 1. (*шүперек*) көнерс, жиек; **давууны** ≈ нүддің көнересі; **нэхмэл барааны** ≈ матаның жиегі, кездеменің жиегі; **зах** ≈ шөг көнерс, шөг жиек; 2. (*жін*) түйдек, түйіск; **утасны зах** ≈ шөг көнерс, шөг жиек; 2. (*жін*) түйдек, түйіск; **утасны** ≈ жіптің түйдегі; ≈ **суух** түйдектелу, түйілу.

ХЭЭНТЭ-Х (*жін*) түйдектелу, түйілу, түйісктелу, түйілің қалу; **утас** ≈ жіп түйілу.

ХЭЭЭ (*асық*) алшы; **шагай орхиход** ≈ **бөсөх асық** үйіргенде алшы түсу.

ХЭЖИМ I балақжүн, бауыржүн (*сарлық, қодастың бауырындағы сабалақ ұзын жүні*); **сарлагийн** ≈ сарлықтың бауыржүні.

ХЭЖИМ II (*көне*) кенім, тоқым.

ХЭЖИМДЭ-Х көжімдеу (*ер тоқымның жиегін өрнектеу*).

ХЭЖИРМЭГ 1. кедірмек, көжірмек; 2. қ. хэжүү.

ХЭЖИ-Х кедірлеу, көксіулдеу, бөге-лу; **уулыг** ≈ **ж авирах** тауды кедірлеп асу.

ХЭЖЛҮҮР қ. хэжүүр.

ХЭЖҮҮ кезеуіл, тосқауыл, бөгет, кедергі; **қойтас**, кедір-бұдыр; ≈ **газар** қойтас жер; ≈ **зам** кедергі жол.

ХЭЖҮҮР қ. хэжүү.

ХЭЗЭЭ (*ес*) қашан, қай кезде; ≈ **явах вэ?** қашан кетеді? ≈ **нээс эхлэх вэ?** қашаннан бастайды? қай кезден бастайды? ≈ **ч** қашанда; **ачийг** ≈ **ч мартахагүй** байх жақсылықты қашанда ұмытпау; ≈ **ямат** орқашан, ордайым; **аль** ≈ **ний** әлдеқашанғы, баяғыдағы.

ХЭЗЭЭД қашанда, орқашан; ≈ **мартахгүй** қашанда ұмытпайды; ≈ **бэлэн** байх орқашан әзір тұру.

ХЭЗЭЭНИЙ әлдеқашанғы, баяғыда-

гы; өлдөкөшан, балгыда; қашаннан, ежелден, ежелгі; ≈ **хүрч ирсөн** өлдөкөшан келін қойған; ≈ **танчл ежелгі** таңгыс.

ХЭЛ I (анат.) тіл; ≈ **бөл амт мэдэрэх эрхтэн** тіл—дәм сезгіш мүше; ≈ **УРУУЛ** хоёр тіл мен ерін; ≈ **ний урд этгээд** тілдің аялдығы жағы; ≈ **ний дунд этгээд** тілдің орта шені; ≈ **ний ар этгээд** тілдің арт жағы; ≈ **ний үзүүр** тілдің ушы; **үхрүйн хэл** сиыр тілі; ≈ **ээрээ долоох** тілімен жалау; ≈ **хургах** тіл тигізу; ≈ **эз гәргах** тілін шығару; ☆ **хүүхән хэл** бөбөжік, бөбөшік; ☆ **хэл чулчрах** кекештену, тұтығу; ☆ **хэл чулчг** кекеш, тұтықпа; ☆ **хэл халтнра** кекештену, тұтығу; ☆ **хэл бүдгэрэх** тіл күрмелу; сөйлей алмау; ☆ **хэл орох** тілге келу, сөйлөуге келу; ☆ **хэлд орох (бала)** тілі шығу, былдырлау; ☆ **хэл эдрэх** сөзге жағылу; ☆ **хэлний хусуур** тіл аршығыш, тіл тазалағын; ☆ **хэл хуур** сырнай, кернай, керней.

ХЭЛ II (қатынас құралы) тіл; алтай язгуурын ≈ алтай төркіндес тілдер; монгол ≈ монгол тілі; қазақ ≈ қазақ тілі; **ярнай** ≈ ауызені тіл, сөйлеу тілі; **хар** ≈ қарапайым сөйлеу тілі; **зигчийн** ≈ жазба тілі; **утга зохиельн** ≈ өлеби тіл; **этгээд** ≈ сөкіше, сөжік тілі, жаргон; ☆ **хэлний шивхлэл** тіл білімі; ☆ **хэлний шивхлэлч** тіл білімін зерттеуші; ☆ **хэл нугарах** тіл жағылу; ☆ **хэл зүгшрүүлэх үге** жаңылтпаш; ☆ **хэл мэдэхгүй а)** тіл білмейтін; б) тілі шықпаған; в) тіл алмайтын, тілге қойбайтын; ☆ **харь хэл**; — **гадаад хэл** шет тілі; ☆ **үндэсний хэл** ұлттық тіл; ☆ **хар хэл ам** жамандаған сөз, сөз сөз; ☆ **цагаан хэл ам** ақтаған ақ сөз, мақтаған сөз; ☆ **хэл сурах** тіл үйрену; ☆ **хэл мэдэх** тіл білу; ☆ **харь хэл мэдэх** шет тілін үйрену; ☆ **хэл ярна гәргах** еңгіме тудығу, жаңжал шығару; ☆ **үт хэл гәргах** сөз шығару, сөз тудығу; ☆ **хэл удах** сөз қоздыру, сөз шығару; ☆ **хэл ам удах** сөз қоздыру, сөз тудығу; ☆ **хэл ам болох** сөз болу, сөз туу; ☆ **хэл ам хийх** айтысу, тартысу; ☆ **хэлээр үйлдэх** дорвен нүгөл тілмен бағатын төрт күне (қарғыс, өсек, өтірік, мазак).

ХЭЛ III хабар, тіл; хабар-ошар; ≈ **суреғ алға байна** хабар-ошар жоқ, хабар-ошарсыз; ≈ **мэдээ** хабар, тіл-хабар; ≈ **хүрғэх** хабар жеткізу, тіл өкелу; ≈ **явуулах** хабар жіберу, хабар беру; ≈ **зоех** тіл тасу, хабар жалғастыру; ≈ **залгах** хабар жалғастыру, хабар жолдау; ≈ **барих** хабар алысу, тіл алысу; ≈ **авах** тіл алу, хабар алу.

ХЭЛ IV тиек, тіл; **гөржинь** ≈ айылбастың тілі; **хонжинь** ≈ қоңыраудың тілі.

ХЭЛБИЙГҮҮ 1. (*жер*) қолбеу, қия, қиялап; ≈ газар қия жер; 2. (*мінез*) қияңқы, қияңыр, қырыс, теңтек; ≈, зан қияңқы мінез.

ХЭЛБИЙЛГЭ-Х 1. қолбету, қиялату, қияғаштағу; 2. (*мінез*) қияңқыландыру, қияңырландыру, қырыстыру, қикарлаңдыру.

ХЭЛБИЙ-Х 1. қолбеу, қиялану, қияғаштану; 2. (*күн*) еңкесю, ауу, қайту; **нар** ≈ күл еңкесю; **нар үд енгөрч** ≈ күн түс ауып еңкесю; 3. (*көңіл-күй*) айну, ауытқу, тұрақсыздану, қобалжу; **санга хувитку** ≈ көңіл-күйі қобалжып ауытқу; 4. (*нәрсе ілгері*) төну, ұмтылу.

ХЭЛБҮҮ 1. қолбеу, қия, күлеме, қияғаш; ≈ газар қия жер, қолбеу жер; 2. (*мінез*) қолбондеу, қолөңдеу, теңселу, шайқалу; марламеыған, дөрінтонгон; ≈ **хүн** мағламсыған адам.

ХЭЛБҮҮЛЭ-Х (*күй*) кергізу, кеңейту, создығу, жаздығу.

ХЭЛБҮҮР (*күйінің*) кергіш, қалып, кершеу; **малгайн** ≈ тымақтың кергіші; **гудлын** ≈ етүегі қалыбы.

ХЭЛБҮҮРДҮҮЛЭ-Х (*күімді*) кергіштету, қалыптағу, кершеулдеу.

ХЭЛБҮҮРДЭ-Х кергіштеу, қалыптау, кершеулдеу.

ХЭЛБЭГНЭ-Х қолбектеу, қолбек-қолбек қату; қикалаңдау, ақсаңдау, теңселөктеу.

ХЭЛБЭГЭР (*нәрсе*) қолбек, қолбең, қикаң, ақсаң, теңселең; қолбеген, жаңтайған еңкіні.

ХЭЛБЭГЭРДҮҮЛЭ-Х (*бір нәрсені*) қолбету, сұлату, жаңтайту, еңкесіту, қияқайту.

ХЭЛБЭГЭРДЭ-Х (*нәрсе*) қолбеу, сұлау, жаңгаю, еңкесю, қияқай.

ХЭЛБЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. тербелту, теңселту, шайқалту; 2. *ауыс*, айнығу, қобалжыту, абырқыту, жалтақтату.

ХЭЛБЭЛЗЭЛ 1. тербеліс, теңселеіс, шайқалыс; **газар хөдлөлейн** ≈ жер сілкінудің тербелісі; ≈ **их** тербелісі шапшаң тербелісі жиі; ≈ **бага** тербелісі баяу тербелісі аз.

ХЭЛБЭЛЗЭ-Х 1. (*нәрсе*) тербелу, теңселу, шайқалу; **сэлхинд бөгөң** ≈ желге нәме теңселу; 2. (*одам*) айну, қобалжу, бей-жай болу, абырқу; жалтақтау; **хоёрын хөзрөнд** ≈ екі ортала қобалжу; не онда жоқ, не мұнда жоқ бей-жай болу.

ХЭЛБЭН: хэлбән хонгөр.

ХЭЛБЭР 1. (*сыртқы көрініс*) пішін, бөйне, қолбет, тұлға, талып, тұрпат, кескін; ≈ **дүр** пішін-көрініс; ≈ **дүрс** қолбет-тұлға, пішін-бөйне; ≈ **яыз** кейіп-кескін, қолбет-тұрпат; ≈ **төлзө** бөйне-пішін, кейіп-кескін, кейіп-қолбет-**гүр-зәлжинь** ≈ үнбұрыш кескіні; **дүрэг** ≈ дөңгелек бөйне, дөңгелек пішін; ≈ **сайтй** сымбатты, қолбетті; 2. (*әлеу-жеттік*) құрылыс, түр; төртіл; **аж ахуйн соққизлест** ≈ шаруашылықтын социалистік құрылысы; **үндэсний** ≈ тәй, социалист ағууалғатай соғл түрі ұлттың, мәзмұны социалистік мәдениет; 3. (*баспа*) үлгі; **көкэйн** ≈ кітаптың үлгісі; 4.

(*тіл*) тұлға, түр, форма; **хэл зүйн** ≈ грамматикалық тұлға.

ХЭЛБЭРДЭ-Х 1. (*нәрсенің*) тек пішініне (бейнесіне, келбетіне, тұлғасына, қалпына, тұрпатына, кескішіне) қарау, сапасына қарамау; 2. (*әлеуметтік*) құрылысына (түріне, төртбіне, үлгісіне) ғана қарау, мазмұнына қарамау; сырттай қарау; 3. еліктеу; ≈ **явдал** еліктеушілік.

ХЭЛБЭРЖИ-Х 1. (*сыртқы көрінісі*) пішіндену, бейнелену, келбеттену, тұлғалану, қалыптану, тұрпаттану, кескіндену, пішінге келу, бейнеге келу, келбетке келу, тұлғаға келу, қалыпқа келу, тұрпатқа келу, кескінге келу; 2. (*әлеуметтік*) қалыптасу, орнығу, тұрақтану; **социалист аж ахуй** ≈ социалистік шаруашылық қалыптасу; 3. әдеттену, дағдылану, үйрену.

ХЭЛБЭРЖҮҮЛЭ-Х 1. (*сыртқы көрінісін*) пішіндендіру, бейнелендіру, келбеттендіру, тұлғаландыру, қалыптандыру, тұрпаттандыру, кескіндендіру, пішінге келтіру, бейнеге келтіру, келбетке келтіру, тұлғаға келтіру, қалыпқа келтіру, тұрпатқа келтіру, кескінге келтіру; 2. (*әлеуметтік*) қалыптастыру, орнықтыру, тұрақтандыру; 3. әдеттендіру, дағдыландыру, машықтандыру.

ХЭЛБЭРҮҮ 1. (*іс, әрекет*) қисық, бұрыс, теріс, өтірік, ағат; арам, бұзық, қараніст, жауыздық, зұлымдық; ≈ **санаа ағуулах** ағаттық ойлау; арамдық ойлау; ≈ **гээр мушгих** өтірік бұрмалау, арам оймен бұрмалау; 2. (*жер*) қия, ылди, құлама; жантайған, қисайған; ≈ **газар** қия жер.

ХЭЛБЭРҮҮЛЭ-Х 1. (*бір жағына*) қисайту, ауытқыту, жаптайту, келбету; 2. (*қозғалыс*) бұлғаңдау, шайқалу, теңселту, бұлғақтату, қисаңдату, бұралаңдау.

ХЭЛБЭРШҮҮІ 1. (*қозғалыс*) қисаймайтын, ауытқымайтын қозғалмайтын; 2. *ауыс*. мызғымас, айнымас, тапжылмас, берік; ≈ **бат найрамдал** мызғымас берік достық; ≈ **чанар** айнымас қасиет, табанды қасиет.

ХЭЛБЭРШИЛ (*қоғамдық*) қалыптасу; құрылыс, жүйелік, формация; **нийгэм эдийн засгийн** ≈ әлеуметтік экономикалық құрылыс; ≈ **ээ олэх** құрылысы қалыптасу.

ХЭЛБЭРШИ-Х қалыптасу, жүйеге келу, қалыпқа келу; **социалист аж ахуй** ≈ **ж эхлэх** социалистік шаруашылық қалыптаса бастау.

ХЭЛБЭРЭЛ бағыт, бұрылыс; ауытқу, айну; **хэрэг явдлын** ≈ іс әрекеттің ауытқуы; ≈ **гүй бат хүн** айнымайтын бір бет адам; **барууны** ≈ оншылдар оншыл бағыт ұстаушылар; **зүүний** ≈ солшылар, солшыл бағыт ұстаушылар.

ХЭЛБЭРЭЛЭ-Х қ. **хэлбэлэх**.
ХЭЛБЭРЭЛТ бағыты, бұрылысы; ауытқуы, айнуы; ≈ **их** көп ауытқитын; ≈ **бага** аз ауытқитын.

ХЭЛБЭРЭЛТГҮҮІ бұрылмайтын, айнымайтын, ауытқымайтын; табанды, бір бет.

ХЭЛБЭРЭ-Х 1. (*бір жағына*) қисаяу, ауытқу, жаптану, келбеу; 2. (*қозғалыс*) бұлғаңдау, шайқалу, теңселу, бұлғақтау, қисаңдау, бұралаңдау.

ХЭЛБЭ-Х (*нәрсені*) керу, созу, тарту, жазу, кеңейту, үлкейту; **гутал** ≈ етін керу, естікті қалыппен кеңейту; **малгай** ≈ тымақ керу, тымақты үлгімен үлкейту.

ХЭЛГИЙ (*тілі*) сақау, мүкіс, шүлдір; ≈ **хүүхэд** шүлдір бала; ≈ **хэлэх** шүлдірлеу; ☆ **хэлгий сарнаа** алқызыл сарана (*өсімдік*); ☆ **хэлгий дэцэг** райхан гүл, райхан шешек; ☆ **хэлгий уураг** кілегей уыз, қоймалжың уыз.

ХЭЛГИЙВЭР (*тіл*) сақаулау, мүкістеу, шүлдірлеу.

ХЭЛГИЙДЭ-Х (*тілі*) сақаулану, мүкістену, шүлдірлеу.

ХЭЛГИЙЛЭ-Х 1. (*бала*) мүкістей сөйлеу, шүлдірлеп сөйлеу, еркелеп сөйлеу.

ХЭЛГИЙЛЭ-Х II (*сүт*) өте қойылу, өте қоюлану, өте қоймалжу,

ХЭЛГИЙРЭ-Х (*сүт*) қойылу, қоюлану, қоймалжу; **сүү** ≈ сүт қойылу; **УУРАГ** ≈ **выз** қоймалжу.

ХЭЛГИЙТЭ-Х (*тіл*) шүлдірлеп сөйлеу, мүкіс сөйлеу, еркелеп сөйлеу.

ХЭЛГҮЙ 1. тілсіз, сақау; 2. *ауыс*. хабарсыз, хабар-шарсыз, тілсіз.

ХЭЛГЭЛЗЭ-Х (*тілі*) күрмелу, кекештену, тұтығу.

ХЭЛЛЭ-Х сөйлену, айтылу.

ХЭЛМЭГДҮҮЛЭ-Х талқандау, қирату, қыру, қырып жою, шығынға ұшырату, апатқа ұшырату, қырғынға ұшырату.

ХЭЛМЭГДЭГСЭД құрбан болғандар, қаза тапқандар; **түрэмгийлэлд** ≈ шабуылда құрбан болғандар.

ХЭЛМЭГДЭЛ талқан, апат, қырғын, зор шығын, күйзеліс, күйрегіс, **дайны** ≈ соғыс күйзелісі.

ХЭЛМЭГДЭ-Х талқандау, қирау, қырылу, қырып жойылу, шығындалу, шығынға ұшырау, апатқа ұшырау, қырғынға ұшырау; **дайн дажны хэлд** ≈ соғыс апатында қырылу.

ХЭЛМЭРЧ тілмеш, тілмаш, аударушы.

ХЭЛМЭРЧЛҮҮЛЭ-Х тілмаш істету, тілмеш істету, аударту.

ХЭЛМЭРЧЛЭ-Х тілмеш істеу, тілмаш істету, аудару.

ХЭЛТГИЙ 1. келтек, келбеу, қиғаш, жантық, еңкіш; ≈ **ширээ** жантық үстел; ≈ **шанага** сопақ шәміш; ≈ **хуваах** көлбете болу; ≈ **толгой** сопақ бас; 2. жарты, келтиген; ≈ **сар** жарты ай; ≈ **сүх** келтиген балта; ≈ **хэнгэрэг** жарты дабыл; ≈ **захтай дээл** 1) доға жағалы шапан; 2) доға жаға ішік.

ХЭЛТГИЙВЭР 1. келтіңкі келтектеу, келеңдеу; көлбеуірек, қиғашырақ, жантықтау, еңкіштеу; 2. жартылау, жар-

тылаңкы.

ХЭЛТГИЙДҮҮЛЭ-Х 1. келтип жиберу; келбегу, қиғаштату, жантиту, еңкіштендіру; 2. жартыландыру.

ХЭЛТГИЙДЭ-Х 1. келтию, келтип кету; келбеулену, қиғаштану, жантию. еңкию, еңкіштену; 2. жартылану, жартыға бөліну.

ХЭЛТГИЙЛЭ-Х 1. (нәрсені) қисайту, қиялату. қырындату, қиғаштату, қыңырауыту, жантиту; 2. ауыс. аудару, бұру, бұрлару, бұрмалау; **хэрэг заргыг** ≈ ж шийггэх дау жаңжалды аударып шешу.

ХЭЛТГИЙЛГЭ-Х (нәрсені) келтиту, қисайту, қиялату, қырындату, қиғаштату. қыңырайту, жантиту.

ХЭЛТГИЙ-Х (нәрсе), келтию. қисаю, қиялау, қырындау, қиғаштану, қыңыраю, жантию; **өрөсөн тийш нь** ≈ бір жағына келтию; **ачаа** ≈ жүк қисаю, жүк ауу; **хажуу тийш нь** ≈ бір жағына қисаю.

ХЭЛТҮҮЛЭ-Х (нәрсені) опырту, омырту. сындырту.

ХЭЛТЛЭ-Х опыру, омыру, сындыру; **цэрд** ≈ н авах бор опырып алу; **боов** ≈ ж идэх бауырсақ сындырып жеу.

ХЭЛТҮҮЛЭ-Х 1. (бір нәрседен) айықтыру, құтқару, босату, азат ету; жеңілдік көрсету; 2. (нәрсені) опыру, омыру, сындыру.

ХЭЛТРЭГДЭ-Х 1. (бір іс, әрекеттен) айықтырылу, құтқарылу, босатылу, азат етілу; жеңілдік берілу; 2. (нәрсе) опырылу, опырылып кету, омырылу, сыну, сынып кету.

ХЭЛТЭРСХИЙ-Х 1. айығыңқырау, құтқарылыңқырау, босаңқырау, босап кету, айығып кету, құтқарылып кету.

ХЭЛТРЭ-Х I (нәрседен) кетілу, опырылу, сыну, омырылу, үзілу; **шаазан** ≈ шыны кетілу, шыны сыну; **мод** ≈ ағаш сыну.

ХЭЛТРЭ-Х II (бір әрекет, істен) кешілу, айыну, құтқарылу, босау, азат болу, құтылу; **ял** ≈ жаладан айығу. жазасы кешілу; **торгууль татвраас** ≈ айып салығынан құтылу; **аюулаас** ≈ қауіптен құтылу; **амь** ≈ а) жапы қалу, аман құтылу, аман қалу; б) өлім жазасынан айықтыру, өлім жазасы кешірілу.

ХЭЛТЧИ-Х (нәрсені) келкілеу, кете беру, опыра беру, сындыра беру, омыра беру, үзе беру.

ХЭЛТЭГ келтек, келтең, шардақ; ≈ загэс келтек балық, сарбауыр балық.

ХЭЛТЭГНҮҮЛЭ-Х келтектету, келтендету, шолтаңдату.

ХЭЛТЭГНЭ-Х келтендеу, келтектеу, шолтаңдау, келтек қағу, келтең қағу, шолтаң қағу; **ширээ** ≈ үстел келтендеу.

ХЭЛТЭЙ 1. тілді, тіл білетін; ша, (-ше), білетін; **орос** ≈ **хүн** орыс тіл білетін адам, орысша білетін адам; 2. сөзуар, сөзшен, сөз қуар; ≈ **амтай хүн** а) сөзуар адам; б) дауіес адам, жаңжалшыл адам.

ХЭЛТЭЛЗЭ-Х қ. хэлтэгнэх.

ХЭЛТЭНХИЙ сынық, сынған, қираған, жарылған; ≈ **аяга** сынық аяқ.

ХЭЛТЭРХИЙ сынық; **шаазангийн** ≈ шыны сынығы; **ааруулын** ≈ құрттың сынығы.

ХЭЛТЭС I 1. (мекеме) бөлім; **ардын боловролын** ≈ халықтың білім бөлімі; **цэргийн** ≈ әскери бөлім; **санхүүгийн** ≈ ақша бөлімі; **худалдааны** ≈ сауда бөлімі; **суртлын** ≈ үгіт бөлімі, насихат бөлімі; **төлөлөгөөний** ≈ жоспарлау бөлімі; **нийгмийг аюулаас хамгаалах** ≈ қоғамды қауіптен сақтау бөлімі; 2. аша, сала; тармақ, айыр; **хоёр** ≈ **туур-ай** екі аша тұяқ, екі айыр тұяқ; ≈ **туурайтан** аша тұяқтылар, айыр тұяқтылар.

ХЭЛТЭС II (өсімдік) гүл жапырақ.

ХЭЛҮҮЛЭ-Х 1. айтқызу; **хүнээр** ≈ біреуге айтқызу, өзге біреу арқылы айтқызу; **өөрөөр нь** ≈ өзіне айтқызу; 2. хэлэгдэх.

ХЭЛҮҮШТЭЙ айтарлық, айтатын, айтарлықтай, айтуға тұрарлық, айтуға тұрарлықтай; ≈ **хэрэг** айтарлық іс; ≈ **үг** айтарлық сөз.

ХЭЛХГЭР 1. көлкес, көлкіген, қолпақ, қолпиган; ≈ **дээл** а) көлкіген шапан; б) көлкіген ішік; ≈ **цув** қолпиган сулық (*киім*); 2. шардақ, шардиган; ≈ **гэдэстэй** шардақ қарын, қарны шардиган; ≈ **тарган** шардиган семіз; ≈ **бие** шардиган денс.

ХЭЛХГЭРДҮҮЛЭ-Х көлкектету, көлкендету, қолпақтату, көлкіту, қолпигу.

ХЭЛХГЭРДЭ-Х көлкектеу, көлкендету, қолпақтау, көлкію, қолпигу.

ХЭЛХИЙЛГЭ-Х 1. көлкіту, қолпигу, көлкітіп жіберу, қолпигып жіберу; 2. (қарнын) шардигу.

ХЭЛХИЙ-Х 1. көлкію, қолпигу, көлкіп кету, қолпигып кету; **дээл нь** ≈ а) шапаны қолпигу; б) ішігі қолпигу; 2. (қарын) шардию; **гэдэс нь** ≈ қарны шардию.

ХЭЛХИМЭЛ тізбе, тізбелі, тізілген, өткізілген; ≈ **сувд** тізбелі моншақ, тізілген моншақ; ≈ **яс** тізбе сүйек, тізілген сүйек.

ХЭЛХҮҮЛЭ-Х 1. тізгізу, тіздіру, қатарлау, өткіздіру; 2. қосақтату, қосарлату, байластырту, мағастырту; 3. (*кіган*) көрсеткішін тіздіру, көрсеткішін бергізу; 4. қ. хэлхэгдэх.

ХЭЛХЭГНҮҮЛЭ-Х 1. көлкендету, қолпақтау, көлкіту, қолпигу, көлкіс-көлкіс қақтыру, қолпаң-қолпаң қақтыру; 2. шардаңдату, шардаң-шардаң қақтыру.

ХЭЛХЭГНЭ-Х 1. көлкендеу, қолпаңдау, көлкіс-көлкіс қағу, қолпаң-қолпаң қағу; 2. (қарын) шардаңдау, шардаң-шардаң қағу.

ХЭЛХЭЛДЭ-Х (*жүріс*) көлкендеу, қолпаңдау; ≈ **ж явдаг** қолпаңдап жүретін.

ХЭЛХЭЛЭ-Х қ. хэлхэгнэх.

ХЭЛХЭ-Х 1. (нәрсені жіпке) тізу, өткізу, қатарлау; **эрх** ≈ тәспих тізу, тәш-

миның тізу; **могс** ≈ саңырауқұлақ тізу; **ааруул** ≈ құрт тізу; **сүзд** ≈ маржап тізу; 2. (*байлау*) қосақтау, қосарлау, байластыру, мастаыру; **бағлаатый юмысыг хооронд нь** ≈ буда нөрселерді өз-ара қосақтап байлау; 3. (*kitan*) тізбе беру, көрсеткішін тізу, көрсеткішін беру.

ХЭЛХЭЭ 1. (*нөрсенің*) байлауы, будасы; бауы, жібі, тізбе бау, тізбе жін; **эрхний** ≈ тәспіх бауы, тәспіхнің бауы; **азруулын** ≈ құртты тізген жін; ≈ **таарах** бауы үзілу, жібі үзілу, қосағы үзілу; 2. *ауыс*. қатыс, шатыс, ілік; байланыс, қатынас; **эр змайи** ≈ еркек еңелдің қатысы; **ұраг төрлийн** ≈ туыстық ілік-шатыс, іліктестік, туыстық; 3. *ауыс*. (*ис-әрекет*) түйін, тоқ етер; қысқасы, негізі; **үйл явдлын төвч** ≈ оқиғачың қысқа түйіні; **төвч** ≈ тоқ етері; 4. *ауыс*. жанасым, үйлесім, қысың. сөйлесім; ≈ **муутай** жанасымсыз, қысыңсыз, үйлесімсіз, қысың жоқ; ≈ **сайтай** үйлесімді, қысыңды, жанасымды; 5. тізбе, көрсеткішін; **үгсийн** ≈ сөз тізбе; **нөрсийн** ≈ ат тізбе; **х хэлхээ яе қанца сүйск.**

ХЭЛХЭЭИ: хэлхээн цэгцэдэй сарыбас шымынқ.

ХЭЛХЭЭЛҮҮЛЭ Х 1. (*нөрсені жіпке*) байлау, будалау, тіздіру, тізгізу, өткіздіру; 2. (*kitan*) тізбе бергізу, көрсеткіш бергізу; 3. *ауыс*. байланыстыру, шатыстыру, қатыстыру, қатынастыру, қарым-қатынас жасау.

ХЭЛХЭЭЛЭ-Х 1. (*жіпке*) тізу, байлау, будалау, өткізу; 2. (*kitanқа*) тізбе беру; көрсеткіш беру; 3. *ауыс*. байланысу, шатысу, қатысу, қатынасу, қарым-қатынас жасау.

ХЭЛХЭЭС 1. (*нөрсенің*) байлау, жін, бау, тізбе жін; **эрхний** ≈ тәспіхтің тізбе бауы; 2. (*kitan*) тізбе; **үгйя** ≈ сөз тізбесі.

ХЭЛХЭЭТЭИ 1. баулы, жіпті, бауы бар, сабағы бар; **уссан** ≈ жін бауы бар, жін баумен қосақталған; 2. қатысты, шатысты, байланысты, қатынасты, қарым-қатынасты, қатысы бар, шатысы бар, байланысы бар, қатынасы бар, қарым-қатынас бар.

ХЭЛЦӘХ қ. хэлэлцәх.

ХЭЛЦӘЭ қ. хэлэлцәэ; **яра** ≈ өзара әңгімелесуі (*сөйлесуі*).

ХЭЛЦӘЭГҮИ 1. қ. хэлэлцәэгүі; 2. (*сәйкелік*) сөз жоқ, айтар жоқ, дәлден; ≈ **сайхан** сөз жоқ жақсы; ≈ **сайхан орсен сууи** айтар жоқ, лайты тұрғын үй; ≈ **тоқтәән** дәл сөйлесу, дәл келу.

ХЭЛЦӘЭТЭИ 1. қ. хэлэлцәэтәй; 2. айтулы, әйгілі, белгілі, аты шулы, атақты, әйдақты; ≈ **эр айулы** азамат, аты шулы азамат; ≈ **хүүхэн** әйгілі өбел; ≈ **морь** атақты ат, белгілі жақсы ат.

ХЭЛНГҮИ айтқысыз, сорақы, тұрпайы дөрекі; ≈ **үг** айтқысыз сөз, тұрпайы сөз; ≈ **муухай амьтан** өте тұрпайы жан, тым дөрекі адам.

ХЭЛЭГДЭ-Х айтылу; **тод** ≈ анық айтылу; **бүдэг** ≈ көмескі айтылу; **муу** ≈ жаман айтылу, жамандалу, датталу; **сайн** ≈ жақсы айтылу, мақғалу; ≈ **байцлаар нь** айтылуына қарай.

ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭ-Х талқылату, сөйлестіру, ортаға салдыру, сарапқа салдыру; **хураар** ≈ жиналыста талқылату, жиналыстан сөйлестіру; **олнээр** ≈ жұрт алдында сарапқа салдыру.

ХЭЛЭЛЦЭ Х 1. сөйлесу, әңгімелесу; **хоорондес** ≈ өзара сөйлесу; 2. талқылау, сөйлесу, ортаға салу, сарапқа салу; **зөвлөн** ≈ кеңесіп талқылау, ақылдасып талқылау; **хурал дээр** ≈ жиналыста талқылау, жиналыста сөйлесу; **шүүмжлөн** ≈ сынал сарапқа салу; ≈ **хэрэг** сөйлесетін мәселе, қаралатын мәселе; ≈ **хэргий төловлөгөс ёсор** қаралатын мәселенің жоспары бойынша, күн тәртібі бойынша; ≈ **асуудат** қаралатын мәселе, талқылайтын мәселе; ≈ **н тохиролнх** өзара келісу, уағдаласу.

ХЭЛЭЛЦЭЭ 1. (*адам*) үзде, сенім, сөз байлау; 2. (*ресми*) келісім, келіссөз, шарт, бітім, келісу; ≈ **хийх** келісім жасау, шарт жасау; **амаи** ≈ ауызша келісу; ≈ **хий бернэг бичүүд** келіссөздің ресми дерекгері.

ХЭЛЭЛЦЭЭҮИ (*ресми*) келісімсіз, келіссөзсіз, шартсыз, бітімсіз, келіспей.

ХЭЛЭЛЦЭЭР келісім, келіссөз, шарт бітім; ≈ **хийх** келісім жасау, шарт жасау; **хийн** ≈ **хийх** шекаралық келіссөз жүргізу; ≈ **т өрөлцөх** келіссөзге қатысу.

ХЭЛЭЛЦЭЭТЭИ (*ресми*) келісімді, келіссөзді, шартты, бітімді, келісімі бар, келіссөзі бар, шарты бар, бітімі бар.

ХЭЛЭМГИИ 1. айтқыш, айта салатын, аузы ашық; аузы жеңіл; 2. өткір, өжет, пысық; іркілмейтін, тура.

ХЭЛЭМГИЕТЭР 1. айтқышпау, аузы ашықпау, аузы жеңілдеу; 2. өткірлеу, өжеттеу, пысықтау, туралау.

ХЭЛЭМГИИДЭ Х 1. айтқыш болу айта салатын болу, ашық ауыздану, аузы жеңілдену; 2. өткірлену, өжеттену, пысық болу, іркілмейтін болу.

ХЭЛЭМГИИРХҮУ тілмарсыған, шешендіген, тілмарсымақ, шешенсізбек.

ХЭЛЭМГИИРХҮҮЛЭ-Х тілмарсыту, шешендіту.

ХЭЛЭМГИИРХЭ Х тілмарсу, шешенсу.

ХЭЛЭМГИИТЭ-Х тілмарсыны кету, шешенді кету.

ХЭЛЭМГИИХЭН тілмарсығандау, шешендігендеу.

ХЭЛЭ-Х айту, сөйлеу; **сажагаа** ≈ ойын айту; **үг** ≈ сөз сөйлеу; **үйәнний нь** ≈ шығын айту; **худал** ≈ өтірік айту; ≈ **ж орхих** айтын салу, айтын қалу; ≈ **нь амар, хийх нь бәрх** айтуы оңай, істеуі қиын; **үлгэр** ≈ ертегі айту; **өөрөөр** ≈ басқаша айтқанда, былайша айтқанда.

ХЭЛЭЭ кезкүйрык (күс).

ХЭМ I 1. (*уақыт*) шек, кезі, шамасы, мөлшері, шені; **≈ ээс хэтрэх** шегінен асу; **хир** **≈** шама шек; **долоон цагийн** **≈** жеті сағат шамасы; **өдрийн уртын** **≈** күннің ұзақтық мөлшері, күндізгі ұзақтық; **шөнийн богиньн** **≈** түннің қысқалық мөлшері; түп қысқалығы; **өдөр дүлийн** **≈** күні бойы; 2. (*мөлшер*) шанақ, тұрық; шама, мөлшері; -тығы, -тігі, -дығы, -дігі; **≈ хэмжээ** мөлшер-шанақ, тұрық-шама; **өндрийн** **≈** биіктік шамасы, биіктік мөлшері, биіктігі; **өргөнийн** **≈** ең шамасы, ең мөлшері, ені; **хол ойрын** **≈** алыс-жуықтығы; **олон цөөнийн** **≈** коп-аздығы, аз көптігі; **нимгэн зузааны** **≈** жұқа-қалыңдығы, қалың-жұқалығы; **зузааны** **≈** қалыңдығы; **нимгэнийн** **≈** жұқалығы.

ХЭМ II кемік; **ясны** **≈** сүйек кемігі; сүйектің кемігі; **өвчүүний ясны** **≈** төс сүйектің кемігі; **≈ суух** кеміктену.

ХЭМЖИГДӨХҮҮН 1. өлшем, мөлшер, шама; **талбайн** **≈** аудан өлшемі; 2. мөлшерлі зат, шамалы нәрсе; **тэнцүү** **≈** тең мөлшерлі зат.

ХЭМЖИГЧ 1. (*аспан*) өлшеуіш; **≈ багаж** өлшеуіш аспап; 2. (*адам*) өлшеуіші, шамалаушы, мөлшерлеуші.

ХЭМЖИЛ өлшемдік, шамалық; мөлшерлік.

ХЭМЖИ-Х өлшеу; шамалау, мөлшерлеу; **малын жинг** **≈** малдың салмағын өлшеу; **газар** **≈** жер өлшеу; **хадлангийн талбайг** **≈** шабындық алаңын өлшеу; **өндөрий нь** **≈** биіктігін өлшеу; **зайгий нь** **≈** а) кеңдігін өлшеу; б) қашықтығын өлшеу; **зэлзүүнийг** **≈** сиымдылығын өлшеу; ☆ **хэмжих ухаан** өлшеу ілімі, мөлшерлік ғылым, геометрия.

ХЭМЖҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) өлшеу, шамалату, мөлшерлету; **газар** **≈** жер өлшеу; **зайг** **≈** 1) қашықтығын өлшеу; 2) кеңдігін өлшеу; 2. қ. хэмжигдэх.

ХЭМЖҮҮР (*аспан*) өлшеуіш; **жин** **≈** салмақ өлшеуіші; **уртын** **≈** ұзындық өлшеуіші; **зэлзүүнийн** **≈** сиымдылық өлшеуіші.

ХЭМЖҮҮРДЭ-Х өлшеуіштен, өлшеуішпен өлшеу, өлшемдеу.

ХЭМЖҮҮРЛЭ-Х 1. қ. хэмжих; 2. (*мөлшерін*) өлшеп тамау, ықшамдау.

ХЭМЖЭЭ 1. мөлшер, шама, көлем, аумақ; **уртын** **≈** ұзындық мөлшері; **хүндийн** **≈** ауырлық шамасы; **газын** **≈** жер көлемі; **их** **≈** тәй аумақты; **өндрийн** **≈** биіктігі; **цар** **≈** ауқым, ая, көлем, шеңбері; **хир** **≈** мөлшер-шама; шама-шарық; **багца** **≈** байым мөлшер-жоба-шама; **≈ авах** мөлшерін алу, мөлшерлеу, шамалау; **≈ тогтоох** мөлшерлеу, мөлшерін белгілеу; **≈ хязгааргүй** мөлшерсіз, шамасыз, шексіз; өте үлкен, өте аумақты; өлшеуге келмейтін; **≈ тавих** өлшеп қою, өлшемін белгілеу, мөлшерін белгілеу; **насны** **≈ болох** а) жас

шамасы келу, жасы ұлғаю, қартаю; б) жасы біту, дүние салу, қайтыс болу; 2. өлшем, өлшеуіш; 3. шек, тежеу, тоқтам, байлам; **хууль** **≈** заң шегі, заң тежеуі; **дүрэм** **≈** ереже тоқтам, ереже байлам, ереже шегі; **≈ хязгаар** шек-мөлшер, мөлшер-шек, тиянақ-тоқтам; **хэм** **≈** мөлшер шегі, шама шегі; 4. шара, әрекет, амал; **арга** **≈** амал-шара, амал-әрекет; **≈ өгөх** а) шара қолдану, айып беру, айыпту; б) мөлшерін білдіру, шарасын білдіру; 5. *ауыс*. көлемінде, бойынша; **сумын** **≈** гээр сұмын көлемінде, сұмын бойынша; **аймгийн** **≈** гээр аймақ көлемінде, аймақ бойынша; **улсын** **≈** гээр мемлекет бойынша, мемлекет көлемінде; 6. *ауыс*. деңгей, дәреже, шанақ; **боловсролын** **≈** білім деңгейі, білім дәрежесі; **чадын** **≈** гээр шанағына қарай; қаблетіне қарай.

ХЭМЖЭЭГҮЙ шексіз, мөлшерсіз, шегі жоқ, өлшеусіз; **≈ эрхт засаг** шексіз ерікті үкімет; **≈ отгоргүй** шексіз аспан.

ХЭМЖЭЭЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) өлшеу, мөлшерлеу, шамалату; 2. шектесту, тежеу, шек салдыру, тежеу салдыру.

ХЭМЖЭЭЛШГҮЙ шексіз, ұшы-қиырсыз, өлшеусіз.

ХЭМЖЭЭЛЭ-Х 1. (*нәрсе*) өлшеу, мөлшерлеу, шамалау; 2. шектеу, тежеу, шек салу, тежеу салу.

ХЭМЖЭЭС мөлшері, шамасы, өлшемі; **зургийн** **≈** сурет мөлшері.

ХЭМЖЭЭСЛЭ-Х мөлшерлеу, шамалау, өлшемдеу, мөлшерін белгілеу, шамасын белгілеу, өлшемін белгілеу.

ХЭМЖЭЭТ 1. (*нәрсе*) мөлшерлі, шамалы, өлшемді; 2. шекті, тежеулі; **≈ эрхт хаант засаг** шекті ерікті патша үкіметі, еркі тежеулі патша үкіметі.

ХЭМЖЭЭТЭЙ 1. қ. хэмжээт; 2. мөлшерінде, шамасында; мөлшеріндей, шамасындай; өлшеулі, шамалы ғана; **метрийн** **≈ банз** метр шамасындай тақтай; **нэг цагийн** **≈ ажиллах** бір сағат мөлшеріндей жұмыстау; **≈ унтах** шамалы ғана ұйықтау; **≈ ндэх** өлшеулі тамақ жеу.

ХЭМЛЭЛ 1. (*күй аспан*) перне; **хөгжмийн** **≈** күй аспабының пернесі; 2. (*өлең*) ырғақ; **дууны** **≈** оленнің ырғағы.

ХЭМЛЭ-Х 1. (*күрт*) малтау, қажау; **ааруул** **≈** күрт малтау; 2. (*сүйек*) кеміктеу, кемік сору; **яс** **≈** сүйек кемігін сору.

ХЭМНҮҮЛЭ-Х I 1. (*ауа райын*) түспалдату, жобалату, шамалау; 2. (*нәрсені*) өлшеу, мөлшерлету; 3. қ. хэмнэгдэх.

ХЭМНҮҮЛЭ-Х II үнемдету, ұқыптату, аялату.

ХЭМНҮҮР қ. хэмжүүр.

ХЭМНЭГ (*нат.*) 1. пропорция; **≈ чанар** пропорцияның қасиеті; 2. теңдеу.

ХЭМНЭГДЭ-Х I 1. (*ауа райы*) түспалдану, жобалану, шамалану; 2. (*нәрсе*)

олшону, молшерлену.

ХЭМНЭГДЭ-Х II (қаржы) үнемделу, ұқыпталу, ысырап етілмеу.

ХЭМНЭЛ I өлшем, олшеу.

ХЭМНЭЛ II үнем, ұқып; үнемдеу, ұқыптау.

ХЭМНЭЛЭГ үнемдік, ұқыптық; үнемдеу, ұқыптауы.

ХЭМНЭ-Х I 1. (ауа райың) түспаллау, жобалау, шамалау; 2. (нәрсе) олшеу, молшерлеу.

ХЭМНЭ-Х II (қаржы) үнемдеу, ұқыптау, ысырап етпеу; **мөңгө** ≈ ақша үнемдеу; **арзилан** ≈ аян үнемдеу.

ХЭМРЭ-Х (сүйек) 1. кеміру; 2. кеміктену.

ХЭМТ өлшемді, көрсеткішті, өлшемі бар, көрсетінші бар; ≈ **гууре** өлшемді түтінше бөтелке.

ХЭМТЭ-Х кеміктену, кемікті болу; **чөмөг нь** ≈ жілігі кеміктену.

ХЭМХ I 1. қарбыз; **өргөст** ≈ қияр; 2. (қарбыздың) кемік дөңі.

ХЭМХ II (елік) сарт, сарт-сұрт, тарт-түрс, дүрс, гүрс; -п (-ың, -ің) қалу, кету; ≈ **татах** сарт жүлу, сарт сұрт жүлу; ≈ **цоих** сарт-сұрт ұру, тарт-түрс соғу; ≈ **унах** дүрс етіп құлау, құлап кеп кету.

ХЭМХДӘГ ұнтақ, үгінді, уатынды, уақ, жарма; **чулууны** ≈ тастың ұнтағы; **модны** ≈ ағаштың үгіндісі; **тарха будааны** ≈ астық жармасы; **сагагийн** ≈ қара құмық жармасы; ≈ **амуу** жарма дақылдар.

ХЭМХДЭС 1. сынық; ≈ **төмер** сынық темір; 2. (темірдің) жоңырдң, сүргі киқымы; **төмерің** ≈ темірдің жоңындысы, темірдің сүргі киқымы.

ХЭМХТҮҮЛЭ-Х 1. сындырту, бүлдірту, бүлдірту, қиратқызу, шаққызу; 2. үгіткізу, уатқызу, ұнтақтау, үгіттіру; (темірді) жоңдыру.

ХЭМХЛҮҮР (аспан) 1. сындырғыш, бүлдіргіш, бүлдіргіш, шаққыш; 2. үгінші, уатқыш, ұнтақтағыш, үгіткіш; (темір) жоңғыш; келсап, түйгіш, ұнтағыш.

ХЭМХЛЭ-Х 1. сындыру, бүлдіру, бүлдіру, қирату, шағу; 2. үгіту, уату, ұнтақтау; (темірді) жоңу.

ХЭМХРЭ-Х 1. сыну, бүліну, қирау, шағылу, жарылу; **эврэх** ≈ бүліну-қирау; **хагарч** ≈ сызын қирау, қирал шағылу; **чулуу** ≈ тас шағылу; **аздар** ≈ абдыра қирау; **сав суула** ≈ ыдыс-аяқ шағылу; **барилга** ≈ құрылыс жарылу, құрылыс бүліну; 2. (күйрек зағ) үгілу, уағылу, ұнталу, үгітілу; (темір) жоңылу.

ХЭМХЧИ-Х 1. сындырып тастау, бүлдіріп тастау, шағып тастау, қиратып тастау; 2. үгін жіберу, уатып жіберу, ұнтап жіберу; (темірді) жоңып жіберу.

ХЭМХЧҮҮЛЭ-Х 1. сындыртып тастау, бүлдіртіп тастау, шақтырып тастау, қиратқызып тастау, қираттырып тастау; 2. үгітіп жіберу, уаттырып жіберу, ұнтатып жіберу,

ХЭМХЭРХИИ 1. сынық, шағылды, қиранды, бүлінді; **шилний** ≈ әйшек сынығы; 2. сынған, шағылған, бүлінген, қираған; ≈ **ширээ** сынған үстел.

ХЭМХЭ-Х (жәндік) қабу, қауып жаралау, тістеп ору; **нохой** ≈ ит қауып жаралау.

ХЭМШИ-Х (сүйек) кеміктену, кемік-ке айналу.

ХЭМЭЛ 1. дөңсіз, құр, қуыс; ≈ **самар** дөңсіз жаңғақ, дөңсіз шөкілдеуік, құр жаңғақ, құр шөкілдеуік; 2. ұрықсыз, бос, құрғақ, қуыс; ≈ **өндөг** ұрықсыз жұмыртқа, құр жұмыртқа.

ХЭМЭРД әулие күс, күс оудиссі, самұрық (мифологиялық ұғым бойынша ең үлкен әулие күс).

ХЭМЭРЛЭГ I қамқа, оқа жібек (алтын, күміс жiп араластырып тоқыған қалық мата); ≈ **дәэл** қамқа шапан.

ХЭМЭРЛЭГ II: хэмэрлэг гургуул алтын қырғауыл, қамқа қырғауыл (күс).

ХЭМЭРСЭН: хэмэрсэн цэцэг ұшқат шешек, ұшқат гүл (өсімдік).

ХЭМЭРТ құлшыр күс, қамқа күс (қырғауыл).

ХЭМЭЭВЧ(ГЭВЧ) десс де, дегенмен; болса да, болғанымен; **сайн** ≈ жақсы десс де, жақсы дегенмен; **байгаа** ≈ бар десс де, бар болғанымен; **олон** ≈ **хүрэл-цэхүй** көп дегенмен жетіспейді.

ХЭМЭЭН(ГЭЖ) деп, дей; **зүйтэй** ≈ **зөвшөөрөх** дұрыс деп мақұлдау; ≈ **хэлэнгүүт** дей бергенде, деп айта бергенде.

ХЭМЭЭ-Х(ГЭХ) деу; дейтін, деген, дөр; айт ≈ **эрдэнэ** алтын деген асыл қазына; **тэйм** ≈ сөзін деу; **аралаан** ≈ **арагтан** арыстан дейтін қырғасын; **ах** ≈ **хүн** аға дер адам; **ийм** ≈ **нь зүйтэй** осылай деуі дұрыс.

ХЭН (се.) кім; кімнің; ≈ **ад** кімге; кімде; ≈ **ийе** кімде; ≈ **ээс** кімнен; ≈ **ээр** кіммен, кім арқылы; ≈ **тэй** кіммен бірге; ≈ **ий хэн бэ?** кімнің кімісі; ≈ **ад ч** кім кімге деп; ≈ **ийе** кім кімді; ≈ **ээс** кім кімнен; ≈ **ээр** кім кіммен; ≈ **тэй** кім кіммен, кім кіммен бірге; **нэр чинь** ≈ **бэ?** атын кім? **таны нэр** ≈ **бэ?** сіздің атыңыз кім? ☆ **хэн тэгш** бiн-бiрдiң, тең-тең; тәлс-тәлс; ☆ **хэн нэдэх** өз бiлмейлiн, қайдан бiлейiн, кім бiлсiн; ☆ **хэм хүнгүй**, -- хән хэнгүй, -- хән янгүй сен мен демей, сен мені жоқ, биала бикенің мені жаппай, түтел-дей, күллі жүрт; ☆ **хән дондой** сайрауық (күс).

ХЭНГЭТ теңіз мығмы (жәндік).

ХЭНГЭНЭ-Х күңірену, еңірену; ≈ **н уйлах** күңіреніп жылау, еңіреніп жылау; ≈ **н буйлах** күңіреніп бозлау.

ХЭНГЭРС алып киік (аңыз жәндігі).

ХЭНГЭРЭГ(ХЭНГЭРТЭН) даңғыра, дабыл; ≈ **дәлдэх** даңғыра қағу, даңғыра дүмбірлету; ≈ **ийн дохиур** даңғыра дүмбіршесі; дабыл таяқшасы; ☆ **днийсэн хэнгэрэг дәлсэх** жөңдім деп желендеу, ойсыраттым деп ордаңдау; ☆

чихний хэнгэрэг құлақтың дабылғагы; (анат.) ☆ хэнгэрген халыс құлақтың пердесі (анат.); ☆ хагархай хэнгэрэг мылжың, сөз құмар, көк ауыз; ☆ хэнгэрэг болх 1) ісу, ісіну; 2) күпіну, бөсу, бөжу; ☆ хэнгэрэг од бикеш (шоқ-жұлабыздың бірі).

ХЭНГЭРЭГДЭ-Х даңғыра соғу, даңғыра қағу, дабыл қағу.

ХЭНДЭЛ: хэндэл соғос қызыл балық.

ХЭНДЭ-Х (науқас) қайта асқыну, қайта ұлғаю, қайта үдеу; **өвчин ялаарышж** байғаад ≈ в ауруы тәуірленіп алды да қайта асқынды.

ХӘНІЗ 1. (мал) кенже; ≈ **хурга** кенже қозы; ≈ **ишиг** кенже лақ; 2. (шөл) балауса, балғын көк, көрпе көк; ≈ **ногоо ұрғак** балауса шығу, балауса көктеу; **намрын** ≈ **ногоо** күзгі балауса; ☆ **хәз өрөм** күзгі қаймақ.

ХӘНЗДҮҮЛЭ-Х 1. (мал) кенжелендіру, кенже қалтыру; 2. **ауыс**. (іс, шаруаны) кенжелеу, кейіндету, кешіктіру, кейінге қалтыру, жайға қалтыру, кешейіндету.

ХӘНЗДЭ-Х 1. (мал) кенжелену, кенже қалу; 2. **ауыс**. (іс, өрекет) кенжелеу, кейіндету, кешігу, кейінге қалу, жайға қалу, кешейіндету.

ХӘНЗЛҮҮЛЭ-Х 1. (малды) кенжелеу, кенже тұтызу, жай тұтызу; 2. (күзгі шөл) күзде көктеу, күзгі балғын өсіру, күзде балауса көктету.

ХӘНЗЛЭ-Х 1. (мал) кенжелеу, кенже туу, жай туу; **хонь** ≈ қой кенже туу; **ямса** ≈ өшкі кенже туу; 2. (күзгі шөл) күз балаусасы көктеу, күзде көктеу, күзгі балғын көктеу; **ногоо** ≈ күзгі балғын көктеу, күз балаусасы көктеу.

ХӘНИИ-Х (ес.) кімдікі; **Энэ чинь** ≈ өз? мұның кімдікі?

ХӘНТ(ХӘНГҮҮ) жолбарыс (жәндік).

ХӘНТЭГ (мінез) көптеп, бұрғап, бұрғап, бұртың; ≈ **зан** көптеп мінез, бұрғап мінез.

ХӘНТЭГЛҮҮЛЭ-Х (мінезін) көптектету, бұртыңдату, бұртыңдату.

ХӘНТЭГЛЭ-Х (мінезі) көптектеу, бұртыңдау, бұртыңдау, бұртыңдау: ≈ **эд** байдаг хүн бұртыңдай беретін адам.

ХӘНТЭГТЭЙ көптектегін, бұртыңдағын. бұртыңдағын, бұртыңдағын.

ХӘНҮҮР құманың, марын құлақ. **өрман кийк** (марал тәрізді, агиліқа өрмелегіш орман кийк).

ХӘНХГЭНҮҮЛЭ-Х (денесін) кеңкедету, кеңкіту; қаңкіту, қаңқайту, қаңқандату.

ХӘНХГЭНЭ-Х (дене) кеңкеңдеу, қаңқандау, кеңкію, қаңкію; ≈ **н хөдлөх** кеңкеңдеп қозғалу.

ХӘНХГЭР кеңкек, кеңкек, қаңқақ, қаңқан, кеңкіген, қаңкіган; ≈ **цээж** кеңкек кеуде.

ХӘНХДЭГ кеуде, төс.

ХӘНХИЙЛГЭ-Х (кеудесін), кеңкіту, кеңкіту.

ХӘНХИИ-Х 1. (кеуде) кеңкію, қаңкію; 2. **ауыс**. кеңкію, кеңшію, кеңкію, кеңкірею, қайкію, шалқаю, мен-меню.

ХӘНХИИ итбалық, тюлень (зоол.).

ХӘНХМЭЛ көмеш, ішті, кең; **хәшир** ≈ хүн тақыс көмеш адаг; қу ішті адам; ≈ **зангай хүүхэд** көмешсіген тақыс бала; ☆ **хәнхмэл самж** қара маймыл.

ХӘНХРЭГ (анат.) 1. төс сүйек, кеуде сүйек; 2. қ. хәнхдэг.

ХӘНХЭГ 1. (ас, тамаққа) оңаза, обыр, ашқарақ, тамақсау, қомағай; **их** ≈ хүн өте оңаза адам; 2. **ауыс**. мылжғау, көк ауыз, мылжың, тантиқ; қылжақ, қылжақбас; **үгний** ≈ мылжғау сөз; **ярианы** ≈ қылжақбас; **айт хәсэхкий** ≈ кезбе тантиқ; **зүгээр суухын** ≈ жалқау қылжақбас.

ХӘНХЭГЛЭ-Х 1. (тамаққа) оңазалану, ашқарақтау, ашқарақтану, тамақсаулану, обырлану, қомағайлану; 2. **ауыс**. мылжғаулану, мылжыңдау, танти, қылжақтау, қылжақтау.

ХӘНХЭГРЭ-Х 1. оңазалану, ашқарақтану, обыр болып кету, тамақсаулану, кету; 2. қ. хәнхәглэх.

ХӘНХЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. хәнхәлзүүнэх.

ХӘНХЭЛЭ-Х қ. хәнхәлэх.

ХӘНХЭРЦЭГ (анат.) көкірек, төс сүйек, кеуде; **цэвэнай** ≈ кеуде төс сүйегі.

ХӘНШИГ (ас) хош иіс, төбетті иіс, зауықты иіс, құмар иіс; **хөөлны газраас** ≈ үзгэр үзгэргэх асханадан төбетті иіс аңқу.

ХӘНШИГХӨН (астың) сөл көт иісі, сөл төбетті иісі, аздаған зауықты иісі, біраз құмарлық иісі.

ХӘНШИ-Х I (иіс) қоңырсу, көңірсу, қоңырсық иіс шығу; **ишигдэг** ≈ ишигжың қоңырсу.

ХӘНШИ-Х II күркілдеу, жөгелу.

ХӘНШҮҮ (иіс) қоңырсық, көңірсік, көңірсік; ≈ **үнертэ** қоңырсық иіс шығу, қоңырсу; ≈ **гаргах** қоңырсық иіс шығару, қоңырсыту; ≈ **хярвас** қоңырсық күйік.

ХӘНШҮҮН қоңырсық иіс, көңірсік иіс, көңірсік иіс, күйік иіс, қоңырсық дем, күйік дем.

ХӘНЭГГҮЙ бойкам, қаперсіз, алаңсыз, жайбарақат; ≈ **суух** бойкам отыру; ≈ **унтах** қаперсіз ұйықтау.

ХӘНЭЭ 1. (сезім) есуас, жарымес, есалаң, есерсок, желіңіс; **сэтгэлийн** ≈ тэй хүн есуас, шалығы бар адам; ≈ **өгчин тусах** есуастану, жарыместену, шалық тию; 2. (артық құштарлық) кензе, нөпсі, аран, ындын, құмар, оңаза; ≈ **гээ** алдах ындыны кету, араны апылу; **эдийн** ≈ дүниеқорлық; **хөөлны** ≈ оңазалық; **төглоомын** ≈ ойын құмарлық.

ХӘНЭЭРХЭЛ қ. хәнзэ; ≈ **нь хөдлөх** араны апылу; **дайны** ≈ соғыс құмар-

лық, соғысқа құмарлану, соғыс желікпесі тию.

ХЭНЭЭРХЭ-Х 1. (*сезімі*) есуастану, жарыместену, есерсоқтану, есалаң болу; 2. (*құштарлық*) кенезелену, нөпіс ашылу, араны ашылу, ыңдыны кету, құмарту, оңазалану.

ХЭНЭЭРЭЛ қ. **хэнээрхэл**.

ХЭНЭЭРЭ-Х қ. **хэнээрхэх**.

ХЭНЭЭТЭЙ 1. (*сезімі*) шалықты, талмалы, шалығы бар, талмасы бар; есуастанған, жарыместенген; ≈ **хүн** шалығы бар адам, шалық тиген адам; 2. кенезелі кеткен, араны ашылған, ыңдыны кеткен, оңаза.

ХЭНЭЭТЭ-Х шалықтау, шалық тию, талу, талмалы болу.

ХЭР I қүйқа; ≈ **арьс** қүйқа тері.

ХЭР II (*еліктеуіш*) қыр, күр; ≈ **хийх** қыр-қыр ету; ≈ **ханнях** күрк-күрк жотелу; ≈ **дуугарах** күр-күр ету.

ХЭР III күзғын, күң қарға (*күс*).

ХЭРВИ қызыл қаз, көкқұтан, ләйлек (*ұзын тұмсық су құсы*).

ХЭРВИ-Х I кенерелеу, танау, мінеу.

ХЭРВИ-Х II (*түйе тісін*) қырқу, тегістеу; **гол хоёроо** ≈ бір қырқу, екі тісін тегістеу; **дөрөв** ≈ екі қырқу, төрт тісін тегістеу; **тэгш** ≈ үш қырқу, алты тісін тегістеу.

ХЭРВЭС сілеусін (*аң*).

ХЭРВЭЭ қ. **хэрэв**.

ХЭРВЭЭС танауы, мінеуі (*танаған бөлегі*).

ХЭРВЭЭСЛЭ-Х танап алу, мінеп алу.

ХЭРГЭМ шен, атақ, лауазым, дәреже; ≈ **зэрэг** шен дәреже; **вангийн** ≈ ван шені, уаң шені (*манж үстемдігі кезінде моңғолдың өлке басқарушы феодалдарына берілген төрт шеннің біріншісі*); **гүнгийн** ≈ гүн шені; (*аталған төрт шеннің екіншісі*); **түшмэлийн** ≈ шенеунік атақ; ≈ **залгамжлах** тұқым қуалаған шен, шенін тұқым қуалату, әулетінен шен жалғастыру.

ХЭРГЭМТЭН шенділер, атақтылар, лауазымдылар, дәрежелілер, шені барлар, атағы барлар.

ХЭРД (*дыбыс*) қырт, күрт, қатыр, қытыр; ≈ **хийх** қырт ету, қытыр ету; ≈ **зажлах** қытыр-қытыр шайнау.

ХЭРДЭС 1. (*жіп*) кеггі шумақ, домалақ, орама; **утсан** ≈ жіп шумақ; **төмөр утсан** ≈ сым темір шумағы; 2. (*нәрсе-ні*) орау, орам, оралған нәрсе.

ХЭРДЭСЛЭ-Х керіп орау, шумақтау, домалақтау, орамалау; **утас** ≈ жіп шумақтау, жіпті орамалау.

ХЭРЗГЭР I кіржік, кіржиген, арық; қаңқа, ырсиған; ≈ **яс** кіржік сүйек, қаңқа сүйек; ≈ **хавирга** кіржиген қабырға, қаңқа қабырға; ≈ **харзгар** кіржік-арық, кіржиген-қыржиган.

ХЭРЗГЭР II (*мінез*) кіржің, тыржың, кіржік, тыржық; қырыс, қыңыр, қиқар; ≈ **аш** кіржің мінез.

ХЭРЗИЙЛГЭ-Х I (*арықтық*) кіржиту,

қаңкиту, ырситу.

ХЭРЗИЙЛГЭ-Х II (*мінез*) кіржіңдеу, кіржиту, тыржыңдату, тыржиту.

ХЭРЗИЙ-Х I кіржію, қаңқию; ырсию, ару; **тураад хавирга нь** ≈ арып қабырғасы ырсып кету.

ХЭРЗИЙ-Х II (*мінез-құлқы*) кіржіңдеу, кіржію, тыржыңдау, тыржію; ≈ **дэг** хүн кіржіңдегіш адам.

ХЭРИГ 1. кері, керім, кер, керден; 2. қарау, сараң; **харамч** ≈ қарау кердең.

ХЭРИГЛЭ-Х 1. керілснү, керімсу, кердендеу; 2. қараулану, қараусу, сараңсу.

ХЭРМЭ қ. **хэрмээ**.

ХЭРЛЭ-Х (*өң-түс*) керілену, керқұбаға айналу, керқұбалану; **бор гөрөөсний үс нь** ≈ еліктің жүні керілену.

ХЭРМЭЛ 1. (*жіп*) кермелі, керме; 2. *ауыс*. кезбе, қаңғыбас, қыдырма; ≈ **тэнэмэл** кезбе-қаңғыбас; ≈ **бадарчин** кезбе дуана.

ХЭРМЭЭ көксе, көкше (*кішкентай мұхит балығы*).

ХЭРМЭЭН майбөкене, тұғылмай (*кішкентай май балық*); ≈ **загас** майбөкене балық.

ХЭРС I түйсқарын, бұзаубас (*мұхит жағасында, аңы сулы көл жағасында өсетін қаңбақ тәрізді сортаң шөп*).

ХЭРС II керік, мүйізтұмсық (*дөрекі үлкен денелі, басы солақша келген, тұмсығы үстінде бір не екі мүйізі бар, терісі қатпар-қатпар қалың, бітік көз, шөп жейтін, сүт керекті жануар*).

ХЭРСЛИГ қ. **хэрс** II.

ХЭРСҮҮ I (*тақыстық мінез*) керсау, керім, керімсал; сақ, ұқыпты, құнтты; абайлағыш, тақыс; **хашир** ≈ өте тақыс; ≈ **хүн** сақ адам; **хаширснаас** ≈ **болах** запылықтан сақ болу; ≈ **юунаас** гэвэл **хаширснаас**, **хэрсэн** юунаас гэвэл **таргалснаас** сақтық-запылықтан болар, кезбелік-семіздіктен болар (*мәтел*).

ХЭРСҮҮ II (*садақ оғының*) керме тепкі; нұмды ≈ садақтың керме тепкісі.

ХЭРСҮҮДЭ-Х (*тақыстық*) керсаулану, керімсу, керімсалдану, сақтану, ұқыптану, құнттану, абайлағыш болу, тақыстану.

ХЭРСҮҮЛЭ-Х керсаулық істеу, керілік істеу, керімсалдық істеу, сақ болу, сақсын, тақыстық істеу.

ХЭРСЭГ тор, шарбан, керме (*қанат*); **барилгын** ≈ **курылыстын** шарбақшасы.

ХЭРСЭГЛҮҮЛЭ-Х торлату, тор жасату, шарбақтау, шарбақ жасату, керме қанат жасату.

ХЭРСЭГЛЭ-Х торлау, тор жасау, шарбақтау, шарбақ жасау, керме қанат жасау.

ХЭРСЭН (*төс тері*) төс қасқа, төс ет, төстік; **өвчүүний** ≈ төстіктің төс қасқасы.

ХЭРҮҮ I (*орман*) шоқ, топ, бөлек; **ойн** ≈ орман бөлегі, шоқ қарағай; ≈ **мод** шоқ қарағай, бөлек ну орман.

ХЭРҮҮЛ керіс, кермал, жаңжал, дау, аң, даң, ерегес, ұрыс; ≈ **цуугнан** ұрыс-керіс, кермал-шу; аң-даң; ≈ **баруул** ұрыс-қағыс, дау-жаңжал, аң-даң; ≈ **тәмцэл** ұрыс-тартыс, дау-жаңжал, ай-тыс-тартыс; ≈ **доруул** дау-жаңжал, аң-даң, дау-шар, дау-кермал; ≈ **хийх** кермалдасу, керілдесу, керісу, ұрысыу, дауласу; ≈ **өдөөх** керіс туғызу, ұрыс шығару, жаңжал туғызу, дау қоздыру; ≈ **өдөх** керіс туу; ұрыс шығу, жаңжал үдеу, дау козу, ерегес туу.

ХЭРҮҮЛЧ керіскіш, кермалшы, жаңжалқой, даукес, ұрысқақ, ерегесшіл; **их** ≈ **хүн** өте кермалшы адам, өте ерегесшіл адам; ≈ **хүн хээр хонох сөзбе**, ұрысқақ адам далаға қонар; □ (*фраза*) ерегес түбі өкініш; ұрысқақ ұрыншақ; жаңжалқой адам жалғыз қалар; бірлік түбі тірлік; ☆ **хэрүүлч гургуул** қызғаншақ қырғауыл, жауынгер қырғауыл; құрқылдақ қырғауыл.

ХЭРҮҮЛЭ-Х I (*жип, арқан*) кергізу, кердіру, керіп байлату, создыру, созғызу, тартқызу, тарттыру.

ХЭРҮҮЛЭ-Х II 1. кездіру, қыдырту, шарлау, қаңғыту; 2. (*науқас, ауру*) сыздату, сырқырату, шаншыту; 3. (*тігіс*) тепшіту, тепшітін тіккізу; ☆ **морь хэрүүлэх** аттарды мағату, мататып байлату; ☆ **үхэр хэрүүлэх** сиырды қосақтау, қосақтатып байлату.

ХЭРҮҮЛЭ-Х III (*жәндік, жануар*) айбаттандыру, ызбарландыру, айбарландыру.

ХЭРХ: **хэрх** могой аждаһа, айдаһар (*ыстық жақта болатын аса үлкен жыртқыш жылан*).

ХЭРХНЭГ (*анат.*) таз қарын, тақия қарын.

ХЭРХЭВЧ ешбір, еш, ешқандай, тіпті; түктес, қайтсе де, қалайда; ≈ **бүтэхгүй хэрэг** ешбір орындалмайтын іс; ≈ **чадахгүй** ешқандай шыдамайды; ешнәрсе істей алмайды; ≈ **няцахгүй** ешбір қайтпайды; ≈ **хүрэлчэнэ** қалайда жетеді.

ХЭРХЭН қалай қайтп, қалайша; ≈ **хийх** қалай істеу; ≈ **санах** қалай ойлау; ≈ **ийм** болох қалайша осылай болу.

ХЭРХЭ-Х I қайту, қалай істеу, не істеу; қайтетін, қайтпекші, не істейтін; ≈ **вэл зохнх** қайту керек, не істеу керек; ≈ **вэл дээр вэ** қайтсе жөн, неесе жөн.

ХЭРХЭ-Х II (*мінез*) кердендесу, кергу, шалқақтау; қыңыраю, қырысу, қиқарлану.

ХЭРЦГИИ мейірімсіз, қатыгез, қатал, қатыбас; ≈ **зан гаргах** қатыгездену; **хэдэр** ≈ қиқар қатыгез; ≈ **догшин** қатал тентек; **ясан** ≈ **хүн бэ** неткен қатыгез адам еді.

ХЭРЦГИИВТЭР мейірімсіздеу, қатыгездесу, қаталдау, қатыбастау.

ХЭРЦГИИДЭ-Х қатыгездену, кәрілену, мейірімсіздену, қаталдану, қатыбастану; ≈ **чихсэн хүн** қатыгезденіп кеткен

адам.

ХЭРЦГИИЛҮҮЛЭ-Х қатыгездік істету, мейірімсіздік істету, қаталдық істету, қатыбастық істету.

ХЭРЦГИИЛЭ-Х мейірімсіздік істеу, қатыгездік істеу, қаталдық істеу, қатыбастық істеу.

ХЭРЦИГДЭ-Х (*нәрсе*) кершілу, қыршылу; туралу, кесілу.

ХЭРЧИГНҮҮЛЭ-Х (*қаттылау нәрсені*) кершілдету, қыршылдату; қытырлату, қатыр-қутыр еткізу.

ХЭРЧИГНЭ-Х (*қаттылау нәрсе*) кершілдету, қыршылдау, қытырлау, қатыр-қутыр ету; **захлахад** ≈ шайнағанда кершілдеу.

ХЭРЧИМ кесім, кесінді; кертпе, кесік, тілім; ≈ **түлээ** бір кесім отын, бір пәркс; ≈ **мах** бір кесім ет; ≈ **гэдэс** бір тілім қарын.

ХЭРЧИ-Х кершу, қыршу; турау, кесу; **гараа** ≈ қолын қыршу; қолын кесу; **мах** ≈ ет турау; **түлээ** ≈ отын кесу.

ХЭРЧЛЭ-Х керши беру, қырши беру; туралау, кесілу.

ХЭРЧЛЭЭ-Х қ. **хэрчлээс**.

ХЭРЧЛЭЭС қ. **хэрчээс**.

ХЭРЧМЭГ 1. кершінді, қыршынды; тураңды, кесінді; ≈ **юм** кесінді нәрсе; 2. (*ет*) борша, тілім; ≈ **мах** борша ет.

ХЭРЧМЭЛ қ. **хэрчмэг**.

ХЭРЧҮҮЛЭ-Х 1. кершіту, қыршыту; турату, кестіру; 2. қ. **хэрчигдэх**.

ХЭРЧҮҮР (*аспап*) кершігіш, қыршығыш; турағыш, кескіш.

ХЭРЧЭЭ кертпе, керткі, тілік, кеспе; ≈ **боов** кертпе бауырсақ.

ХЭРЧЭЭС кершін, кершінді, кетік, кертік, кесінді, кетінді; **модны** ≈ ағаштың кертіні; ≈ **тэй мод** кертілген ағаш; ≈ **тэй шил** сав кетік шыны ыдыс.

ХЭРЧЭЭСЛЭ-Х 1. кершу, кершіп тастау, керту, кертіп тастау; кертік шығару; 2. кесу, кескілеу, турау, туралау.

ХЭРЭВ егер; ≈ **ирвэл** егер келсе; ≈ **хийхгүй бол** егер істемесе; ≈ **хэлсэндээ хүрэхгүй бол** егер айтқанына жетпесе.

ХЭРЭГ 1. іс, жұмыс, шаруа, әрекет; **улсын дотоод** ≈ мемлекеттік ішкі іс; **албаны** ≈ ресми жұмыс; **хувийн хэрэг** а) өз ісі, өз шаруасы; б) өзіне қатысты ресми іс қағаз; **үйл хэрэг** іс, іс әрекет; **нэг** ≈ **ээр** **ирэх** бір жұмыспен келу; ≈ **учраа хэлэх** жөнін айту; ≈ **зориг** жұмыс шаруа; **санамсаргүй** ≈ кездейсоқтық, кездейсоқ іс, кездейсоқ әрекет; ≈ **үүнд оршино** іс мынада, әңгіме мынада; ≈ **бүтэх** іс оңғарылу; **санасан** ≈ **чинь** ойлаған ісін, ойлағанын; **эсрэг** ≈ қарсы әрекет; **ажил** ≈ **ийн чанартай** іс жүінде, нақты жұмыс жүзінде; 2. қағаз дерек, іс, қағаз; **албан** ≈ ресми іс қағазы, ресми қағаз дерекі; **бгчиг** ≈ **ийн эрхлэгч** іс қағаздар меңгерушісі; **нууц** ≈ құпия ресми деректер; 3. керек, қажет; ≈ **болох юм** керек болатын нәрсе; **их** ≈ **болох** өте қажет болу; 4. теріс қылық, қыламыс, жазық, айып, күнә; **улс төрийн**

≈ саяси қылымсы; **гәүт** ≈ қылымсы, қылымсты өрекет; **буруу** ≈ теріс қылық; ≈ алдах қателесу, ағаттық істеу; ≈ тарих теріс қылық істеу, жазықты болу; ≈ ийн өзін қылымсы несі. қылымскер; ≈ **т** өрөх қылымсқа шатасу, қылымсқа ұрыну; ≈ **халдах** нөлесі тию. керсі тию; ≈ **бүртөк** қылымсы тсеу, қылымсын анықтау; ≈ **т** холбогдах қылымсқа байланысу, қылымсты болу; ≈ **т** тарагдах қылымсқа тартылу, қылымсы үшін ұсталу; ≈ **мәшгөх** қылымсты тергөу; қылымсы ізне түсу; ≈ **шүүх** қылымсы тексеру, қылымсты анықтау; ≈ **вердах** қылымсты тергөу, қылымсты анықтау; ≈ **байқах** қылымсы тергөу; ≈ **мәдүүәәх** істеген қылымсын санап айтү; ≈ **хүлзәх** қылымсын жүктеу; ≈ **хүлзәлтәх** қылымсын мойындату; ≈ **нәкәәвәләх** қылымсын қайта қозғау; ≈ **ләгәәтәх** қылымсы ақталу.

ХЭРӘГҮҮИ 1. керексіз, қажетсіз, керекті жоқ, қажеті жоқ; ≈ **зүйл** керексіз нәрсе; қажетсіз нәрсе; **өгөхийн** ≈ берудің қажеті жоқ; 2. босқа, теңге, бос, тек; ≈ **бәһх** босқа бару; ≈ **тәнәх** тек қану.

ХЭРӘГҮҮИ-Х жүзеге (іске) асу.

ХЭРӘГЖҮҮЛӘ-Х жүзеге (іске) асыру.

ХЭРӘГЛҮҮЛӘ-Х (*нәрсеңі*) керектендіру, қажеттендіру, қолдандыру, пайдаландыру; іске асырту, іске жараттырту; **хәрәцәәнд** ≈ қажетіне керектендірту; **ажәлд** ≈ жұмысқа пайдаландыру, жұмысқа іске асырту.

ХЭРӘГЛӘГДӘ-Х (*нәрсе, зат*) керектендіру, қажеттендіру, қолданылу, пайдаланылу, іске асырылу, іске жаратылу; **өдәр тутам** ≈ күштелікті керектендіру, күш сайын қолданылу; ≈ **хүнсний зүйл** керектендіретін азық-түлік; **баралғад** ≈ қуралысқа керектендіру; **зүңгәх хучинд** ≈ **хөсәг** арба жетілетін кәлік.

ХЭРӘГЛӘГДӘХҮҮН 1. керектендіретін зат, қажеттендіретін зат, керекті зат, қажетті зат, бұйым; 2. дерек, іс қағаз, материал; **архивын** ≈ архив деректері.

ХЭРӘГЛӘЛ бұйымдар, керектілер, қажеттілер, жабдықтар; мүлік, дүние; **гәрийн** ≈ үй бұйымдары; **эмәлийин** ≈ ер тоқым жабдықтары; **бчгәийн** ≈ іс қағаз бұйымдары; **зәвсәг** ≈ құрал жабдықтар, құрал саймандар; **цалин** ≈ ақшалай шалақы, ақшалай сөзбек ақы; **хуурай** ≈ азық-түлік.

ХЭРӘГЛӘ-Х керектену, қажеттену, қолдану, пайдалану, іске асыру, іске жарату, жұмсау; **хәрәцәәнд** ≈ қажетіне керектену, керекіне жарату; **зәвсәг бағаж** ≈ құрал сайман қолдану; **әрд-мийн нь** ≈ білімін пайдалану; **хүчий нь** ≈ күшін пайдалану; **хүч** ≈ күш жұмсау, зорлық істеу.

ХЭРӘГЛӘХҮҮН қажетті зат, керекті зат, бұйым, дүние.

ХЭРӘГЛӘӘ тұғыну; **нийгәийн** ≈ **ний**

фонд тұтынудың қоғамдық қорлары.

ХЭРӘГСҮҮЛӘ-Х 1. керексізу, қажетсізу, керек деп көргізу, қажет деп көргізу; 2. қ. **хәрәгзүләх**.

ХЭРӘГСӘ-Х 1. керексу, қажетсу; керек деп қору, қажет деп қору; 2. қ. **хәрәләх**.

ХЭРӘГСӘЖҮҮИ 1. керексіз, қажетсіз, керексінбеу, қажетсінбеу; керексінбейтін, қажетсінбейтін, керек деп көрмейтін, қажет деп көрмейтін; ≈ **зүйл** керексіз нәрсе, керексінбейтін нәрсе; 2. қабыл алмау, күшсіз егу; еске алмау, елемей; **саналыг** ≈ болғәх пікірін қабыл алмау.

ХЭРӘГТӘИ 1. (*нәрсе*) керекті, қажетті; керек, қажет, керекі бар, қажеті бар; ≈ **зүйл** керекті нәрсе; ≈ **ном** қажетті кітап; **их** ≈ өте керек, өте қажет; **чәмд** ≈ үй саған керек не, саған қажет не, саған керекі бар ма, саған қажеті бар ма; 2. тиіс, тиісті; міндетті, керек; **гүңдәтгәх** ≈ орындауға тиіс, орындауға міндетті; **идәвхтәй ашыллах** ≈ болсенді жұмыстау керек.

ХЭРӘГТӘН қылымскер, айыпкер, жауапқа тартылушы; ≈ **әтгәзд** қылымскер адам; ≈ **ий өңг** мәдүүләг қылымскердің жауап мәлідемдесі, айыпкердің берген жауабы; ≈ **ний өмгәөләгч** қылымскердің ақтаушысы.

ХЭРӘГЧИН (*жәндік*) ұрғашы елік.

ХЭРӘЛ қи (*қой, ешкінің қорадағы тапталған қиы*); ≈ **шатах** қи жану.

ХЭРӘЛДҮҮЛӘ-Х 1. керілдістіру, дауластыру, керістіру, ұрмыстыру; 2. (*ит т. б.*) таластыру, ырылдастыру.

ХЭРӘЛДӘГ керілдек, бажыдақ (*аю тәрізді, тақыр қылымшқ жәндік жәндік*).

ХЭРӘЛДӘ-Х 1. керілдісу, дауласу, керісу, ұрмысу; ≈ ийн **хәрәг юуя биллә** керілдісудің керекі не еді; 2. (*ит т. б.*) таласу, ырылдасу; **хәәр нохой** ≈ екі ит таласу.

ХЭРӘЛЗГӘНӘ дала тышқаны.

ХЭРӘМ I (*жәндік*) тиін; ≈ **ний хорил** тиіннің қорғағы, тиіннің ұясы; ≈ **ний хонгио** тиіннің ұясы, тиіннің үңгірі; **хәр** ≈ қара тиін; **хув** ≈ құбаң тиін, бурыл тиін; ☆ **хәрмән сүүә** қарақүй-рық (өсімдік); ☆ **хәрмән дәәл** тиін ішік; ☆ **хәрмән малғай** тиін малақай, тиін тымақ.

ХЭРӘМ II қорған, қамал, дуал; **тоосгон** ≈ көрпінш қамал; **чулуун** ≈ тас қамал; ☆ **Жатадык**; Цагаан Хэрэм Қытайдың Ақ Қамалы.

ХЭРӘМ III (*ауру*) іш сүзек.

ХЭРӘМЧ көкілік (хүс).

ХЭРӘ-Х I 1. (*жіп, арқан*) қору, керіп байлау, сөзу, тарту; 2. (*ауру*) сыздау, сырқырау, шаншу; ≈ **ж өздөх** сыздап ауру.

ХЭРӘ-Х II 1. кезу, қыдыру, шарлау, қаңғу; **әнд тәнд** ≈ н **хәсәх** онда мұнда қыдырып кезу; 2. (*rigid*) тепшу, тепшіп тігу; ≈ **ж оәх** тепшіп тігу; ☆ **морь** хәрәх ат матау, аттарды аяғынан ма-

тау; ☆ **Үхэр хэрэх** снырды косақтау.

ХЭРЭ-Х III 1. (*жөндөк, жануар*) ай-баттану, ызбарлану, айбарлану; **хөөр бух** ≈ **н зөгсөх** екі бұқа (*бір біріне*) айбарласу.

ХЭРЭЭ I бір тобы, бір болегі; **жүжигчдийн** ≈ сауықшылардың бір тобы; **дуучны** ≈ өшпіндердің бір тобы.

ХЭРЭЭ II (*құс*) қарға; **хар** ≈ қара қарға; **хон** ≈ құзғын; **галууг дууриаж** ≈ **усанд унаж үхэх сөзбе**. қазды еліктеп қарға суга түсіп олу; □ қарға қаз боламын деп аяғын үсіту; өлін билмеген өлек; айттыға ерші жааудың таңы айрылар; көрпеге қарай көсілмесе, көз өзегі көгерер; ☆ **хэрээний нүд** қарғағоз, ла-лагул (*өсімдік*).

ХЭРЭЭ III 1. керме, желі; **морины** ≈ ат кермесі; **тугалын** ≈ бұзау желісі; 2. таңғыш; ≈ **дээс** таңғыш жіп.

ХЭРЭЭД (*тарихи*); керейд, керейтер (бүл тайпаны галымдардың бір тобы түркі тілдес тайпа десе, екінші бір тобы моңғол тілдес тайпа болды дейді).

ХЭРЭЭДЭС I. (*жіп*), шумақ, домалақ, орам, ұршық) ≈ **утае** бір шумақ жіп; 2. *қ. хэрдэс*.

ХЭРЭЭДЭСЛЭ-Х I. (*жіпті*) шумақтау, домалақтау, орамалау, ұршықтау; 2. *қ. хэрдэслэх*.

ХЭРЭЭЛЭГ (*құс*) қара қаз.

ХЭРЭЭС I. (*жіп*) кергі, таңғы; ≈ **олс** таңғыны арқан; 2. (*байлам*) керме шанду, торқоз шанду; 3. (*белгі*) төртқұлақ, шыраш, крес; ≈ **тэмдэг** торт құлақ белгі; ≈ **өедөл** шыраш тігіс.

ХЭРЭЭСЛЭ-Х I. (*жіпті*) кергілеу, таңғылау; 2. (*байлау*) кермелеп шанду, торқоздеп шырмау; 3. (*белгілеу*) төртқұлақтау, төртқұлақ белгі салу, шыраштау, крестеу.

ХЭСҮҮЛ кезбе, қаңғыбас, қыдырма; ≈ **хүн** кезбе адам.

ХЭСҮҮЛЭ-Х I. кездіру, қаңғыту, қыдырту, кезгізу; 2. (*біреуден біреуге*) жалғастыру, жалғастырылу.

ХЭСХИЙМ тік, тіп-тік, ұшпа, шағыл; ≈ **ганга** тік жыра; ≈ **хад** тік шағыл; ≈ **хясаа** тік құз, ұшпа иың.

ХЭСЭГ I. (*нәрсенің*) кесек, бөлек, бөлік, топ; **том** ≈ үлкен кесек, үлкеп бөлек; **нэг** ≈ **хүмүүс** бір топ адамдар; ≈ **мал** бір топ мал; ≈ **хүн** бір топ адам; 2. оқшау, аулақ, оңаша, жеке, дара; ≈ **байшин** оңаша бірнеше үйлер; ☆ **хэсэг бусаг** аз-мүздаған, аздаған; ☆ **хэсэг зуур** уақытша, біраз, шамалы, азғантай.

ХЭСЭГЛҮҮЛЭ-Х I. (*нәрсені*) кестіру, бөлдіру, бөлектету, топтату; 2. (*алыстық*) оқшаулату, аулақтату, оңашалату, жекелету, даралату.

ХЭСЭГЛЭ-Х I. (*нәрсе*) кесу, бөлу, бөлектету, топтау; 2. (*қашықтық*) оқшаулау, аулақтау, оңашалау, жекелеу, даралау.

ХЭСЭГХЭН I. біраз, азғантай; бір бөлек; 2. оқшауырақ, аулағырақ, оңашарақ, жекерек, дарарақ.

ХЭСЭГЧИ-Х *қ. хэсэгчлэх.*

ХЭСЭГЧЛҮҮЛЭ-Х *қ. хэсэглүүлэх.*

ХЭСЭГЧЛЭ-Х *қ. хэсэглэх.*

ХЭСЭМТГИЙ *қ. хэсэмхий.*

ХЭСЭМХИЙ кезбе, қыдырма, қаңғыбас.

ХЭСЭ-Х I кезу, қыдыру, қаңғу, аралау; **айл** ≈ ауыл кезу; **орон** ≈ **жуулчин** ел аралайтын саяхатшылар; ☆ **хэсэх хэрэх өвчин** сыздама науқас-сырқырақ науқас.

ХЭСЭХ II күшіген (*құс*).

ХЭСЭЭЧ кезгіш, кезбе, қыдырғыш, қыдырма, қаңғыбас.

ХЭТ I шақпақ тас; ≈ **цохих** шақпақ тас шағу; ≈ **ний уул** шақпақ тастың қуы, шақпақ қуы; ≈ **хазирах** шақпақ қуын тұтату; **хээрийн хүн хээгүй**, ≈ **ний галд утаггүй сөзбе**. дүзде жүрген адамның күйі болмас, шақпақ тастың отында түтіні болмас; □ көн етікті көндіс келер.

ХЭТ II өте, тым, шектен тыс, ≈ **халуун** өте ыстық; **хэмээс** ≈ **гарах** шамадан асып кету; **хэт** ≈ өте ор көкірек; ≈ **үнэлэх** шектен тыс артық бағалау.

ХЭТ III 1. (*уақыт*) болашақ, келешек; келесі, ендігі, кейінгі; **алс** ≈ алыс болашақ; ≈ **ийн зорилго** келешек мақсат; ≈ **ийн хараа** болашақ көздеу; ≈ **дээ** келешекте, болашақта; 2. ежелгі, әуелгі, бұрынғы; ежелден, бұрыннан, ертеден; ≈ **нутаг** ежелгі мекен; ≈ **зэсээ тийм** ежелден солай.

ХЭТИЙДЭ-Х *қ. хэтрэх.*

ХЭТҮҮ (*мінез*) асқақ, дандай, менмен, ор көкірек; ≈ **зантай залуу** асқақ мінез жігіт.

ХЭТҮҮЛЭ-Х I. (*шамадан, мөлшерден*) асыру, артылту, шектен шығару, асырып жіберу, артылыш жіберу. шегінен шығару; **төсвийг** ≈ **н зарах** қаржыны асырып жұмсау; **хэмжээнээс** ≈ шамасынан асыру; ≈ **ж ярих** асырып айту; 2. әсірелсу, қолаптау.

ХЭТРЭЛ (*шаманың*) асуы, артуы, шектен шығуы, асып кетуі.

ХЭТРЭМГИЙ *қ. хэтрэмхий.*

ХЭТРЭМХИЙ (*мінез*) кеудесөк, өр көкірек, киәмелсіз.

ХЭТРЭМХИЙДЭ-Х (*мінез*) кеудесөктану, өр көкіректену.

ХЭТРЭМХИЙЛЭ-Х кеуде көтеру, ки-мелеу.

ХЭТРЭ-Х I 1. (*шам, мөлшер*) асу, арту, шектен шығу, артылып кету; **хэмжээнээс** ≈ шамасынан асып кету; **хугацаа** ≈ уақыт асу; **хврээс** ≈ шектен шығу; 2. (*ауру, мінез*) асқыну, ұлғаю, үдеу.

ХЭТРЭ-Х II (*байлам*) бастыру, басып байлау, бастырып байлау; **ачаагаа** ≈ жүгіні бастырып байлау.

ХЭТРЭЭ I. (*желқом*) бастырғы; қайыс пыстан; **тэрэгний** ≈ арбанын желқом бастырғысы; 2. (*түйе жүгі*) тең жіб; **ачааны** ≈ жүктің тең жібі.

ХЭТҮҮ I 1. желқабық (*жылқының*

et non terisi арасына шығатын ауру)
2. қатты, ауыр; **хатуу** ≈ **ажил** қатты қайрым жұмыс.

ХЭТҮҮ II көбінесе, қауашық, кеузел (дала өсімдігі).

ХЭТЭВЧ әмиян, шилан (ұсақ-түйек зат салатын кішкене былғары қалта); **мөңгө агуулах** ≈ ақша салатын шилан.

ХЭТЭРХИЙ (шама) өтс, тым, шектен тыс; ≈ **бага** өте аз, өте кішкене; ≈ **их** өтс үлкен, өте көп; ≈ **муу** өте нашар; ≈ **шунал** шектен тыс ындын; ≈ **дур** шектен тыс құштарлық.

ХЭХГӨР 1. кекірек, кекіген, кекжіген; ≈ **цэж** кекірек кезде; 2. (мінез) кекжес, кекшен, шалқақ, менмен; ≈ **зан** кекжес мінез.

ХЭХДЭГ кеуде қуысы.

ХЭХИЙ-Х (мінез) кекию, кекжию, кекшию, кекірею, менменсу, дандайсу; **нэг** ≈ **сэн амьтан байна** бір кекіген жан екен.

ХЭХРҮҮЛЭ-Х кекірту; **идсэн хоол** ≈ **ж байна** жеген тамақ кекіртп тұр.

ХЭХРЭГ кекірік.

ХЭХРЭ-Х кекіру (асқазаннан ауа бөлініп шығу); **хоол идээд** ≈ тамақ жеп кекіру.

ХЭХҮС: **хэхүс хэхүс** еміс-еміс, болар-болмас; әлсін-әлсін; ≈ **бороо орох** еміс-еміс жаңбыр жауу; ≈ **салхи салхилах** болар болмас жел соғу.

ХЭХЭГЛЭ-Х (көкек) көкектеу, гүйкөк, гүйк-гөк (деу).

ХЭХЭЛЗЭ-Х (мінез) кекендеу, кекжеңдеу, кекшендеу, кекіректеу, омыраулау.

ХЭЦ I керме; **морины уяаны** ≈ ат байлайтын керме; ≈ **татах** керме тарту; ≈ **энд морь уях** кермеге ат байлау.

ХЭЦ II қия, тік беткей; **уулын** ≈ **энд мал гарах** таудың тік беткейіне мал шығу; ≈ **газар** қия жер.

ХЭЦ III дабыл, даңғыра; **бөөгійн** ≈ баксы даңғырасы.

ХЭЦ IV (істің) ық, еп, ыңғай, икем, қолай; ≈ **хэлхээ нийдэх** ығы-жығы келу, ыңғайы келу; ≈ **хэлхээгій нь тохируулах** ыңғайын келтіру.

ХЭЦ V жұрағат, ілік, туыс, шатыс; ≈ **холбоо ілік-шатыстық**; ≈ **нь бүтэн** туыс жұрағатты; ≈ **нь тасрах** туыстығы алыстау, ілік-шатыстығы алыстау.

ХЭЦДЭ-Х қиялану, тік беткейге айналу.

ХЭЦЛЭ-Х I кермелеу, керме тарту; **юмаа** ≈ **ж өлгөх** нәрсені кермелеп ілу.

ХЭЦЛЭ-Х II қиялау, қияға шығу, тік беткейге шығу; **мал** ≈ **эд явчихлаа** мал қияға шығып кеттігі.

ХЭЦҮҮ 1. қиын, ауыр, күрделі, қатты; **явахад** ≈ **газар** жұрте қиын жер; ≈ **бөрх** қиын қыстау; ≈ **хатуу** қатты қиын; ≈ **утга** күрделі мағына; ≈ **ажил** қиын жұмыс; 2. айрықша, ғажап; ≈ **амт** ғажап дәм; ≈ **үнэр** айрықша іс; ≈ **эм** күрделі ем; ≈ **халуун** ғажап ыстық; 3. өте, тым, айрықша, төтенше.

орен; ≈ **мэргэн харваач** садақ тартуға өте мерген; ≈ **сайн бөх** айрықша мықты палуан; ≈ **хурдан морь** өрен жүйрік ат; ☆ **хэцүү хүн** а) қырағы адам, сақ адам, қу адам, өккі адам, тақыс адам; б) қатал адам, мейрімсіз адам, қайрымсыз адам.

ХЭЦҮҮДҮҮЛЭ-Х қиындату, ауырлату, күрделілендіру, қатайту; асқындыру, үдету.

ХЭЦҮҮДЭ-Х қиындау, ауырлау, күрделілену, қатаю; асқыну, үдеу; **ажил** ≈ жұмыс қиындау; **өвчэн хүндэж** ≈ ауру қиындап асқыну.

ХЭЦҮҮРҮҮЛЭ-Х қиындата түсу, ауырлата түсу, күрделілендіре түсу, қатайта түсу; асқындыра түсу, үдете түсу.

ХЭЦҮҮРХҮҮЛЭ-Х 1. (мінез) а) қырағыландыру, сақтандыру, қуландыру, өккілендіру, тақыстандыру; б) қаталдандыру, мейрімсіздендіру, қайрымсыздандыру; 2. қиынсындыру, жүрексіндіру, сескендіру, батылын барғызбау.

ХЭЦҮҮРХЭ-Х 1. (мінез-құлық) а) қырағылану, сақтану, қулану, өккілену, тақыстану; б) қаталдану, мейрімсіздену, қайрымсыздану; 2. қиынсыну, жүрексіну; сескену, батылы бармау.

ХЭЦҮҮРЭ-Х қиындай түсу, ауырлай түсу, күрделілене түсу, қатая түсу; асқына түсу, үдей түсу.

ХЭЦҮҮТГЭ-Х қ. хэцүүрүүлэх.

ХЭЦҮҮТЭ-Х қ. хэцүүрэх.

ХЭЦҮҮШИ-Х қиындайын деу, ауырлайын деу, күрделіленейін деу, қатайын деу; асқинайын деу, үдейін деу.

ХЭЦҮҮШЭЭ-Х жүрексіну, қорку, қиынсыну, сескену, батылы бармау.

ХЭШИГ қ. хашиг. I, II.

ХЭШИГЛЭ-Х 1. сыйлау, сыйлық ету, тартуға беру; 2. несібесін беру, сыбағасын беру, үлесін беру; 3. (іске) кезек алу, кезегін істеу.

ХЭШИГТ: хэшигт бязлуухай бұлдырық (торғай).

ХЭШИГТЭН қ. хашигтэн.

ХЭЭ I 1. бедер, өрнек, мәнөр, әшекей; ≈ **угалз** ою өрнек, мүйіз бедер; ≈ **хуар** өрнек бедер, ою мәнөр; **торгоны** ≈ торғынның бедері; **цэцэг** ≈ шелек бедер, жапырақ бедер; ≈ **гаргах** оюлау, бедер салу, өрнектеу, ою түсіру, бедер түсіру, өрнек түсіру; ≈ **гуа** өрнегі, бедері, әшекейлігі; ≈ **гуа нь тохирох** өрнегі сәйкесу.

ХЭЭ II ар, ұят, намыс; именіс, жасқанас; ≈ **гээ алдах** арын тоғу, арынан айрылу; ≈ **гээ барах** арын сату, ардан жүрдай болу; ≈ **гүй явах** арланбай жүру, ұялмай жүру, намыстанбай жүру.

ХЭЭ III (од.) ке-ке, қа-қа, еһ-еһ, аһх-аһх.

ХЭЭВНЭГ 1. қарапайым, қалыпты, кебінбейтін, мақтанбайтын; ≈ **хүн** қарапайым адам; 2. каперсіз, қаймықпай, шімірікпей, именбей, ұялмай; **ичихгүй** ≈ **суух** ұялмай каперсіз отыру.

ХЭЭГҮЙ I бедерсиз, өрнексиз, мөнерсиз, эшекейсиз; ≈ **торго** өрнексиз торғын.

ХЭЭГҮЙ II 1. именбейтін, жасқанбайтын, қаймықпайтын, шімірлікпейтін, қарапайым; ≈ **хүн** қарапайым адам; 2. (*көлкі*) көнбіс, мес, төзімді, шыдамды; үнемі, ұдайы; ≈ **әдлэх морь** миіске көнбіс ат; ≈ **өмсөх хувцас** үнемі киетін киім.

ХЭЭЛ I (*урғашы жануар*) іш, тол; ≈ **олох** іштену, іш алу; ≈ **хаях** іш тастау.

ХЭЭЛ II пара, пөре, ауыз бастырық; ≈ **хахууль авах** пөре алу, ауыз бастырық алу; ≈ **идэх** пара жеу, пөре жеу; ≈ **путгах** пара беру, пөре беру.

ХЭЭЛТҮҮЛЭГ (*мал*) іштендіру, қашыру; **мал** ≈ **мал** іштендіру; **зохиомол** ≈ **жасанды** іштендіру; **дур зоригийн** ≈ өз күйтімсі қашу, өз күйімен іштену; **гар** ≈ **қол** іштендіру, қолмен іштендіру.

ХЭЭЛТҮҮЛЭГЧ ата (*мал*) іштендіруші (*мал*); **хээлтэгч** ≈ **малын тохироо** іштенуші іштендіруші малдың күйті.

ХЭЭЛТҮҮЛЭХ (*ана малды*) іштендіру, іш алдыру; **бог мал** ≈ ұсақ малды іштендіру.

ХЭЭЛТЭГЧ ана (*мал*), іштенуші (*мал*); ≈ **мал** іштенуші мал.

ХЭЭЛТЭЙ ішті, буаз; ≈ **мал** ішті мал, буаз мал; ≈ **ингә** буаз іңген; ≈ **ямаа** буаз еңкі; ≈ **үнээ** буаз сиыр.

ХЭЭЛТЭХ іштену, буаз болу; ≈ **сэн үнээ** іштенген сиыр; ≈ **сэн гүү** іштенген бие.

ХЭЭЛҮҮЛЭХ (*нәрсені*) бедерлету, өрнектеу, мөнерлету, эшекейлеу.

ХЭЭЛӘХ бедерлеу, өрнектеу, мөнерлеу, эшекейлеу; ≈ **сэн юм** бедерлеген нәрсе.

ХЭЭНЦӘР 1. кербез, сәнқой, сылқым, сері; ≈ **хүн** кербез адам; 2. (*нәрсе*) өдемі, өсем, көркөм, көрікті; ≈ **әд** көрікті нәрсе; ≈ **сав** өдемі ыдыс.

ХЭЭНЦӘРЛӘХ 1. кербездену, сәнқойлану, сылқымдану, серілену; 2. *ауыс*. майпоздау, мөнерлеу.

ХЭЭР I дала, жазық; ≈ **хөдөө** жазық дала; ≈ **ийн ургамал** дала өсімдігі; ☆ **хээрийн хөгшин** дала қазы; ☆ **хээрийн туулайн бөөр** дала қоянының бүйрегі (*өсімдік*); ☆ **хээрийн үзэм** дала жүзімі, табиғи жүзімі; ☆ **хээрийн цай шөп шай**, дала жапырақ шайы; ☆ **хээрийн галуу** дала қазы; ☆ **хээрийн юм а)** ит-қус; б) қуарып қалған нәрсе; ☆ **хээрийн нохой** қасқыр; ☆ **хээрийн шинжилгээний анги** дала экспедициясы; ☆ **хээрийн жонш** дала ашудасы; ☆ **хээрийн огдой** дала түйеқұлағы (*тышқан*); ☆ **хээрийн вугас** дала үйрегі; **хээрийн хөөгшин** дала қаршығасы; ☆ **хээрийн хулгана** дала тышқаны; ☆ **хээрийн уялгат мод** байтерек; аң, тораңғы; ☆ **хээрийн шүүх** өскери дала соты; ☆ **хээрийн их буу** дала зепбірегі; ☆ **хээрийн дүрэм** өскери қимыл ережесі; ☆ **хээрийн сургууль** далалық өскери сабақ; ☆ **эхийн санаа**

ҮРД, үрийн санаа хээрд ана көңілі балада, бала көңілі далада (*мәтел*).

ХЭЭР II (*мал түсі*) кер; **улаан** ≈ қызыл кер; **хар** ≈ қара кер; **бөр** ≈ керқұба; ≈ **морь** кер ат; ☆ **эх нь хээр алаг бол хүү нь шийр алаг сөзбе**. енесі кер ала болса, баласы құла-ала болар; □ **сне көрген тон пішер**, ата көрген оқ жонар.

ХЭЭРЛӘХ I даламен жүру, далаға серуендеу; ≈ **н явах** далаға серуендеп жүру.

ХЭЭРЛӘХ II дүниеге кету, дүние салу (*өлім*).

ХЭЭРЭВЧ (*жоллаушының*) түз ыдысы; жима, керме (*бұйым*); ≈ **гэр** жима қос; ≈ **тулга** мосы; ≈ **авдар** бүктемелі абдыра.

ХЭЭТЭЙ бедерлі, өрнекті, нақыштаған; ≈ **торго** бедерлі торғын; ≈ **даавуу** бедерлі шүперек.

ХЭЭХГЭР кердең, шалқак, кекжиген.

ХЭЭХЭЛЗЭХ кербездену, сәнқойлану, кербезсу; кердеңдеу, шалқақтау, маңғардану; ≈ **н хөдлөх** кердеңдеп қозғалу.

ХЭЭХЭН бедерлілеу, өрнектілеу, нақышты.

ХЯВУУ қарибас торғай.

ХЯВЦАА қысылтаң, қысылтаяң, қысылшаң, қыпшақ; ≈ **тай хэрэг тохиолдох** қысылтаяң іс кездігу.

ХЯВЦАГ 1. қыпшақ; 2. *ауыс*- қарау, саран; ≈ **хүн** қарау адам.

ХЯВЦАГДАХ 1. (*нәрсеге*) қыпшақталу, қысылу, бөгелу.

ХЯВЦАГРАХ 1. (*кеңдік*) қыпшақтану, тарылу; 2. *ауыс*. қараусу, сараңсу, тарылу, қысылу.

ХЯВЦАГТАХ (*мінез*) тарылу, қысылу.

ХЯВЦАХ (*іс-әрекет*) қысау, қысу, қыспақтау; бөгсу, қыспақ жасау, бөгет жасату; ≈ **гәж байна** қыспақшы; бөгемкші.

ХЯВЦУУЛАХ 1. (*жұмысты*) қысату, қыстыру, қыспақтату, бөгету, қыспақ жасату. бөгет жасату; 2. қ. хявцагдах.

ХЯГУУР ұстара.

ХЯДААН: алаан хядаан қырғын, қантөгіс, қиян-ескі ұрыс.

ХЯДАГДАХ қырылу, өлтірілу, құртылу, жойылу.

ХЯДАГЧ қырушы, өлтіруші, қанішер, құртушы, жоюшы; **алаң** ≈ **вд** қанішерлер.

ХЯДАЛДАХ қ. хядалдах.

ХЯДАЛДАХ қырысу, өлтірісу, құртысу, жойысу, бірін-бірі жою.

ХЯДАЛЦУУЛАХ қырқыстыру, бірін-біріне құртқызу; бірін-біріне өлтірту, бірін-біріне жойғызу.

ХЯДАХ 1. қыру, өлтіру, құрту, жою; **алаң** ≈ қырып жою; 2. (*ағаш*) кесу, қию, турау; **бургасыг олноор** ≈ **чихжээ** талды тобымен қыпш тастапты.

ХЯДЛАГА қырғын, кескілес, қантөгіс; **аллага** ≈ жойқын қырғын, сұрапыл

қан-тогис.

ХЯДУУЛА-Х 1. кыргызу, күрткүзү, өлгүрү, жойгызу; 2. (*агашты*) кескизу, кыргызу, турату.

ХЯЗААЛАН 1. (*жылак, сыйр*) торти, төрт жаста ≈ *насанд нь хагсааж, соболон насанд нь сойж* төрттисинде қаңтарыш, бестисинде жаратыш (*жыргу*).

ХЯЗГААЛШҮҮЙ (*кітаби*) қ. хязгаарлашгүй.

ХЯЗАРЛАН қ. хязаала.

ХЯЗГААР 1. керегар, ашпақ, шалгай; 2. (*өлшөч, шала*) шөк, шөг, шекара; *хия* ≈ шөг шекара; *улыш нутгийн* ≈ мелокеттін шекара; *~гүй кол нутаг* шөксөз алыс жер; 3. (*нәрсенің*) мөлшер, шөк; *үшкүз досд* ≈ баганың төмөнгі мөлшері; *үшкүз дээд* ≈ баганың жоғаргы мөлшері.

ХЯЗГААРҮҮЙ шөксөз, үшкүз-кыргыз, шөгі жок; мөлшерсіз, сөксөз; ≈ *өгторгүз* шөксөз аспап; ≈ *далай үшкүз-кыргыз* мүхит; ≈ *төо шөксөз сан (лат.)*; *эх срондөо* ≈ *үшкүз байх* отанына шөксөз адал болу.

ХЯЗГААРДА-Х 1. (*алыстық*) керегарлану, керегар болу, алыс болу, шалгайлану; 2. (*нәрсенің шөгі*) түйнқтану, шөктөлу, тарау.

ХЯЗГААРЛАГДА-Х (*мөлшер, шөк*) шөктөлу, шөгінө тарау; *ажыл үгүгээр* ≈ *гәл үү жұмыс* осымен шөктөледі дегені бол.

ХЯЗГААРЛАГДМАЛ шөгін, тежеулі, шөктөлгөн, тежелген.

ХЯЗГААРЛА-Х шөктеу, шөк салу, тыйын салу; *эркүйг* ≈ өскін шөктеу, өркіш шөк салу; ≈ *и хәреғдуулах* шөктеп ысқарту.

ХЯЗГААРЛАШҮҮЙ шөксөз, шөктөлместей, шөк қойласай, ұшан-теңіз; ≈ *олән* шөксөз көң, ұшан-теңіз көң; ≈ *уудай* шөксөз байтақ.

ХЯЗГААРЛУУЛА-Х 1. шөктөту, шөк салдыру, тыйын салдыру, тежегу; 2. қ. хязгаарлағдақ.

ХЯЗГААРТАЙ 1. (*жөкө*) шекаралы, шекарасы бер; 2. (*дәстө, іс әрекет*) шөкті, шөгі бар тежеулі; шөктөлгөн, тежелген; ≈ *болғөх шөкті* болдыру, шөк салдыру.

ХЯЛАА (*хар*) қығач, қырбақ; ≈ *ихдәвәл зүд болно, хялағх ихдәвәл хәруүд болғө* қылау көбөсө жұт болар, қырымдай бөрсө дау болар (*мәтел*).

ХЯЛААЛА-Х қылаулау, қылау түсу, қығач түсу, қырбақ жағу.

ХЯЛАБ: хялаз хялаз хий-х (*көз*) жылыңымын қағу, жалт-жалт ету.

ХЯЛАЙЛҒА-Х (*хәліә*) жымыту, жымытату, көз қығымен қарату.

ХЯЛАЙ-Х 1. (*көз*) жымыно, жымындау, көз қығымен қарау; 2. *ауыс*, шадыраю, жөк қарау, сүспен қдалу, жаратнай қарау, катулана қарау, сүстану, айбаттану.

ХЯЛАЛЗА-Х жылмындау, жымындау, жаутандау, жылмың-жылмың қағу,

жымың-жымың қағу, жаутаң-жаутаң қағу.

ХЯЗАЛЗУУЛА-Х жылмыңдату, жымыңдату, жаутандату, жылмың-жылмың қақтыру, жымың-жымың қақтыру, жаутаң-жаутаң қақтыру.

ХЯЛАМХИЙ-Х 1. (*қорқылыш*) жаутаң ету, жалтақ ету, жасқанып қалу, сасып қалу; *айн хәлмәж* ≈ қорқып сөксөңін жаутаң ету; 2. (*сезім*) сөіркеу, мүсіркеу, аялау.

ХЯЛАНҒАР (*көз*) сұқты, қдалған, шалпылған, сүсты; ≈ *буур* жараған сұқты бура.

ХЯЛАНҒАРЛА-Х сұқтану, қдалу, тесіле қарау, сүстана қарау.

ХЯЛАР (*көз*) қыли, шапыраш; ≈ *нүд қыли көз*; ≈ *харах қылышын* қарау.

ХЯЛЕАЛЗА-Х қ. хялмалах.

ХЯЛБАР 1. (*іс-әрекет*) оңай, жеңіл, қыиы емес; *хийхэд* ≈ істеуге оңай; ≈ *ойлғөх жеңіл түсіну*; 2. (*нәрсө*) арзан, қымбат емес, төгін, сү төгін; ≈ *үнөтәй бараа* арзан бағалы зат; *үнә* ≈ мал бағасы арзан мал.

ХЯЛБАРЖИ-Х (*іс-әрекет*) оңайлану, жеңілдену, оңай болу, жеңіл болу.

ХЯЛБАРЖУУЛА-Х (*жұмыс, іс-әрекет*) оңайландыру, жеңілдендіру, оңай болдыру, жеңіл болдыру.

ХЯЛБАРЛА-Х қ. хялбарчлах.

ХЯЛБАРХАН 1. оң-оңай, жең-жеңіл; оңайлау, жеңілдеу; ≈ *ойлғөх оң-оңай түсіну*; *ерғөхэд* ≈ көтеруге жең-жеңіл; 2. оңтайлы, ыңғайлы, икемді, епті, әлуғеті; *ағч ярахад* ≈ алын жүруге оңтайлы.

ХЯЛБАРЧЛА-Х 1. оңайлату, жеңілдету, оңайландыру, жеңілдендіру; *аж-лыз аль болөхсөр* ≈ жұмысты мейлінше оңайлату; 2. (*жеңілді*) көздеу, қарастыру, орайластыру; *хөпгөһийг* ≈ жеңілді көздеу, оңайды орайластыру; *хялдыр ээрч* ≈ арзанды қарастыру.

ХЯЛБАРЧЛУУЛА-Х 1. (*іс-әрекет*) оңайлаттыру, жеңілдеттіру, оңайландырту, жеңілдендірту; 2. (*жеңілдік*) көздету, қарастырту, ойлдастыру.

ХЯЛБАРШИ-Х 1. оңайлана түсу, жеңілдей түсу, оңайлай беру, жеңілдей беру; 2. қ. хялбаржих.

ХЯЛБАРШУУЛА-Х 1. оңайлата түсіру, жеңілдетте түсіру, оңайлата беру, жеңілдетте беру; 2. қ. хялбаржуулах.

ХЯЛГАНА (*өсімдік*) көде, селеу, қылтанбоз, селеубоз; *шивзәт* ≈ қылтан селеу, *дәрсән толғой* ≈ шықұлақ көде; ≈ *хазах шүдгүй, ялаа үргәэх сүүлгүй сөзбө*; селеу шайнар тісі жок, шыбын үркітер қүйрығы жок; □ қызыл иек, көк шолақ (*кәрі*).

ХЯЛҒАР (*көз*) қыли, шапыраш, шадыр; ≈ *нүд шадыр көз, қыли көз*; ≈ *харц* қыли қарашық, шадыр қарашық.

ХЯЛҒАС қылыштық, қылы; ≈ *ан үс* қылыштық жұн; *ямааны* ≈ ешкінің қылы, ешкі қылы; *үхрийн* ≈ сибырдың қылыштық жүні; *хялғасан шүүр* қыл сібіртікі; ☆

хялгасан хорхой қыл құрт (зоол.)

ХЯЛГАСА қылышты, қылды, қылыш жүнді: ☆ хялгас мод сидам құрма (*ағаш*).

ХЯЛГАСЛАГ: хялгаслаг гахай қабан, жабайы шошқа.

ХЯЛГАХАН қ. хялгаслаг.

ХЯЛМАА қ. хелаа.

ХЯЛМААЛА-Х қ. хялаалах.

ХЯЛМАЙЛА-Х қылаңдату, бозамықтандыру, бозаңдату, қуаңдату, бозғылтандыру, бозаңытыру.

ХЯЛМАЙ-Х қылаңдау, бозамықтану, бозаңдау, қуаңдау, бозғылттану, бозаңыту.

ХЯЛМАЛЗА-Х 1. қылмыңдау, жылмыңдау, қылмың-қылмың қағу, жылмың-жылмың қағу; 2. (*ағ*) жымыраңдау; жымыраю.

ХЯЛМАН 1. (*мал*) қылаң, бозғыл, ақшыл; ≈ адуу қылаң жылқы; ≈ **ҰХАР** ақшыл сиыр; 2. (*адам*) қылмаң, жылман; ≈ хун қылман адам.

ХЯЛСӘННІ-Х қылаң ету, жалт етін көріну.

ХЯЛУУ қылау (*түйе, сиырдың тіліне шығатын ауру*).

ХЯЛУУТА-Х қылау шығу, қылаулану, тілге қылау шығу, қылау тию.

ХЯМГА қынап, ұқын, тиянақ, жинақы; ≈ сайтай ұқыпты, жинақы; ≈ **МУУТАЙ** ұқыпсыз, салақ.

ХЯМГАҒҮЙ ұқынсыз, салдыр-салақ, ескермейтін, елмейтін.

ХЯМГАДА-Х қынап болу, ұқыпты болу, жинақы болу.

ХЯМГАДУУЛА-Х ұқыптандыру, жинақыландыру.

ХЯМГАЛА-Х қ. хямгадах.

ХЯМГАЛУУЛА-Х қ. хямгадуулах.

ХЯМГАТАЙ ұқыпты, жинақы, тиянақты, ырыан.

ХЯМД 1. (*баға*) арзан, қымбат емес; ≈ үнетай арзан бағалы; 2. (*жұмыс, іс*) жеңіл, оңай; **ХИХАД** ≈ істеге жеңіл.

ХЯМДАСТА-Х арзаңдату; ≈ **сан үнә** арзаңдатқан баға.

ХЯМДЧЛА-Х 1. арзанның алу, арзанға жүгіру; 2. қ. хялбарчлах.

ХЯМДАЧЛУУЛА-Х 1. арзанның алдыру, арзанға жүгірту; 2. қ. хялбарчлуулах.

ХЯМДДА-Х (*баға*) арзаңдау, арзанға түсу, арзаңдап кету.

ХЯМДДУУЛА-Х арзаңдату, арзаңға түсіну, арзаңдатып жіберу.

ХЯМДРА-Х 1. арзаңдау, арзанға түсу, арзаңдап кету; **бараа** ≈ зат арзаңдау; 2. (*жұмыс, іс*) жеңілдеу, оңайлану; **ажил** ≈ жұмыс жеңілдеу.

ХЯМДРУУЛА-Х 1. (*бағасын*) арзаңдату, арзанға түсірту, арзаңдатқызу; 2. (*жұмысты, істі*) жеңілдету, оңайлату.

ХЯМДТА-Х арзаңдаңқырай түсу, арзаңдай түсу.

ХЯМДЧИЛА-Х қ. хямдчлах.

ХЯМРААН қ. хямралдан.

ХЯМРАЛ 1. абыржу, абдырау, қы-

сылу, сасу; **сәтгәлийн** ≈ қоңыл-күй абыржуы; 2. дардарыс, күйзеліс, кризис; **әдийн засийн** ≈ экономикалық дағдарыс; ≈ **мөргөлдөөнд** идәгдәх дағдарыс шайқалысында қажалу.

ХЯМРАЛҒҮЙ дағдарыссыз, күйзеліссіз.

ХЯМРАЛДАН 1. қақтығыс, араздық, талас; 2. соғыс, ұрыс, қырғын-қабак.

ХЯМРАЛДА-Х 1. қақтығысу, араздасу, таласу; 2. соғысу, ұрыс жасау, қырғын-қабак болу.

ХЯМРАЛДУУЛА-Х 1. қақтығыстыру, араздастыру, таластыру; 2. соғыстыру, қырғын-қабак болдыру.

ХЯМРА-Х қақтығу, араздасу, таласу; алысу, күресу; ☆ **тәнгәр хямрах** аспан түнеру, күн бұзылу; ☆ **бие хямрах** дене тітіркену, дене шіміркену, дене түршігу.

ХЯМРУУЛА-Х араздастыру, қақтықтыру, таластыру; алыстырту, күрестірту.

ХЯМСАЙЛА-Х даңдайсыту, менменсіту, текенарсыту.

ХЯМСАЙ-Х даңдайсу, менменсу, текенарсу; даңғойлану, даурығу, әулекілену.

ХЯМСАЛЗА-Х даңдайсы беру, менменси беру, текенарси беру; даңғойласна беру, даурығна беру, әулекілене беру.

ХЯМСАНА-Х қ. хягсәлзах.

ХЯМСАР (минез) даңдай, мекмен, текенар; даңғой, даурықна, әулекі.

ХЯМСАРДА-Х даңдайсып кету, менменсіп кету, текенарсып кету; даңғойланып кету, даурығып кету, әулекіленіп кету.

ХЯНААЧ қынап, ыспар; ысқай, сындыр.

ХЯНАГЧ 1. қынапшы; минезші; 2. сақылаушы, тексеруші; ☆ **үсәг хянагч** өрін түзетіні.

ХЯНАЛ 1. қ. хяналт; 2. абай, сақпаң, байлам.

ХЯНАЛГА абайлық, сақтық, аңғарым, байқау, байқам.

ХЯНАЛТ бақылау, байқау, тексеру; ≈ **тавич** бақылау қою; ☆ **хяналтын тоо** мөлшерлі сан, шекті сан, сан мөлшері, сан шегі; ☆ **хяналтын хувь** түзету беттері (*баспа*).

ХЯНАЛЦА-Х байқасу, бақыласу, тексерісу; халт ≈ бірге бақыласу.

ХЯНАМГАЙ қырағы, байқағын, абайлағын, сак; ≈ **хун** қырағы адам.

ХЯНАМГАЙЛА-Х қырағы болу, абайлау, аңдау, сақтану, байқау.

ХЯНАМГАЙРА-Х қырағылану, абайлану, аңдану, сақ болу.

ХЯНАМГАЙРХА-Х қырағысу, абайсу, саксу, қырағы кісімеу, сак кісімеу.

ХЯНАМЖ 1. қ. хяналт; 2. абайлық, сақтық.

ХЯНАМЖЛА-Х абайлау, сақтану, абайлық істегу, сақтық істегу.

ХЯНАМЖЛУУЛА-Х абайлату, сақтан-

дыруу, абайлык истету, сақтык истету.

ХЯНА-Х I бақылау, тексеру, байкау, карау ≈ шалгах бақылап тексеру, сынап көрү; ≈ж магадлах тексерип аныктау, аныктап көз жеткизу; ≈н харгалзах аныктап қадағалау; ≈н байцаах тектеп тексеру; үсэг ≈ эрип қателігін тексеру, эрип түзету.

ХЯНА-Х II қынау, танау, мінеу; үс ≈ шаш танау.

ХЯНГА 1. (*тау*) қырат, жота; хяр ≈ қырат жота; 2. (*анат.*) сүйек қыры; ≈н шилбөжіліпшіктің қыры; ≈ яс қыр сүйек; 3. (*мұрын*) жота. қыр; ≈ хамар жоталы мұрын, қырлы мұрын; 4. еңсе, тұлға, сымбат, ажар; ≈тай өвгөн еңселі қарт. ≈тай морь сымбатты ат.

ХЯНГАР қыңғар, қыңыр, жанай; (*жалпақ пышақ*) ≈ хутга қыңғар пышақ; *элдуурийн* ≈ тері илейтін жанай.

ХЯНГАРДА-Х қыңғарлау, қыңғармен қыру, жанайлау; арьс ≈ тері жанайлау.

ХЯНУУЛА-Х I 1. бақылату, тексерту, байқату, қарату; ≈ж байх бақылатып отыру; 2. қ. хянагдах.

ХЯНУУЛА-Х II қынату, танату, міндету.

ХЯНУУР қырағы, сак, абайлағыш көреген; қынап, ұқыпты; ≈ хун қынап адам.

ХЯНУУРДА-Х қырағылану, сақтану, абай болу; қынап болу, ұқыпты болу.

ХЯНУУРЛА-Х қадағалау, абайлау, ұқышпен карау.

ХЯНУУ-Х іштей ашыну, іштей күйіну, іштей сұқтану.

ХЯНХУУЛА-Х (*біреуге*) шаптығу, қақтығу, соқтығу.

ХЯР I (*тау*) қыр, қырат, жота; уул ≈ тау қырат, тау жота.

ХЯР II (*ер*) құрсау, шыбық; эмээлйин ≈ ердің шыбығы.

ХЯРАА: үүрийн хараа алагөбе, алагеуім, таңсәрі, таң сазы.

ХЯРААЛА-Х (*тач*) алаурау, алагобелену, таң жару, таң сызу, таң сазы біліну; үүр ≈ таң алаурау.

ХЯРААЛУУЛА-Х (*тачды*) алаурату, алагөбелендіру, таң жарғызу, таң сыздыру; үүр ≈ад явах таң жарғызып жүру, таң сызып келе жатқанда жүру.

ХЯРАМ ақсу, ақшалап, сұшалап, шалап; (*сүт қосқан қайнатылған су*) ≈ уух ақсу ішу, шалап ішу.

ХЯРАМЛА-Х шалаптау, ақшалап истету, ақсу қайнату; үс ≈ суды шалаптау; айраг ≈ қымызды шалаптау.

ХЯРАМЛУУЛА-Х шалаптау, ақшалап истету, ақсу қайнаттыру.

ХЯРАМЦАГ қимай, қансоқта; ≈ идэх қансоқта жеу.

ХЯРАМЦАГЛА-Х қимай истету, қансоқта истев.

ХЯРА-Х 1. (*жәндік*) бұғу, қорғалау, тығылу, жасырыну, паналау; *дәрсәнд туулай* ≈ ши арасында қоян бұғып қалу.

ХЯРА-Х II турау, керту; мах ≈ж

хөшиглөх етті ұсақтап турау.

ХЯРВАС күйік, қоңырсың, ыс (*иіс*); ≈ үнәртэх қоңырсың иіс шығу; ≈ хангинах қоңырсың иіс ацқу; хәншүү ≈ күйік қоңырсың.

ХЯРВАСЛА-Х 1. күйігін қыру, үйтігін қыру, күйессін қыру; 2. үйту, күйдіру, құйқалау; *толгой* ≈ бас үйту; *өвчүү* ≈ төстік үйту; *галуу* ≈ үйрек үйту.

ХЯРВАСЛУУЛА-Х 1. күйігін қырғызу, үйтігін қырғызу, күйессін қырғызу; 2. үйтігізу, күйдірту, құйқалату.

ХЯРГАГДА-Х қырқыту.

ХЯРГАГЧ 1. қырқушы; *хонь* ≈ қой қырқушы; ≈ машин қырқушы машина; 2. қырықтықшы.

ХЯРГАДАГ 1. қырқатын; 2. қырыққан, қырықпа; ≈ *взхий* қырықпа тері.

ХЯРГАМАЛ (*тері*) қырқылған, қырықпа; ≈ *арьс* қырқылған тері.

ХЯРГА-Х (*жүн*) қырқу; *хонь* ≈ қой қырку.

ХЯРГУУЛА-Х 1. (*жүнді*) қырыққызу; *хонь* ≈ж байна қой қырыққызып жатыр; 2. қ. хяргагдах.

ХЯРГУИ (*құс*) қырғи; ≈ шувуу шаг қырғи күстай.

ХЯРГУУЛ қырғауыл (*құс*).

ХЯРГУУЛИГ: хяргуулиг галуу бірқазан, балықшы (*құс*).

ХЯРЗАН үріп (*анат.*).

ХЯРЛА-Х I қыраттау, жондау; уулыг ≈н явах тауды қыраттап жүру.

ХЯРЛА-Х II (*ерді*) шыбықтау, құрсаулау.

ХЯРЛУУЛА-Х шыбықтау, құрсаулау.

ХЯРМАГ: хярмаг цас қырбақ қар, қылау.

ХЯРМАГЛА-Х (*қар*) қырбақтау, қырбақ жауу, қылаулану; цас ≈ж байна қар қырбақтап жауып тұр.

ХЯРМУИ (*жәндік*) бұғадын.

ХЯРС I (*аң*) қарсақ; ≈ны арьс қарсақтың терісі; ≈ан дәэл қарсақ ішкі.

ХЯРС II қ. хясаа.

ХЯРСМУИ қ. хярмуи.

ХЯРУУ қырау; ≈ унах қырау тұру, қыраулану; ≈ буух қырау түсу, қырау тұру; пан ≈ сүңгі қырау.

ХЯРУУДА-Х қыраулану, қырау тұру; қырауға дымдану; тариа ≈ астық қыраулану.

ХЯРУУЛ: тәмәэн хяруул түйе қырауы.

ХЯРУУЛАГ: хяруулаг галуу қ. хяруулиг.

ХЯРУУЛЧ: хяруулч галуу мысыр қазы (*құс*).

ХЯРУУЛА-Х I бұқтыру, қорғалату, тығылдыру, жасырынту, паналату.

ХЯРУУЛА-Х II (*ет, тағамшөп*) турау, керттіру, кестіру.

ХЯРУУТА-Х қырау тұру, қыраулану, қырауығу; газар ≈ жерге қырау тұру.

ХЯРУУТУУЛА-Х қырауландыру, қырау тұрғызу, қырауыттыру.

ХЯРУУЦАН қаршыға (құс).
ХЯСАА I (уста) көрік.
ХЯСАА II (тау) ұшына, серек; (өзен) тік жар, құлама; **уулын** ≈ тау серегі; **голын** ≈ өзеннің тік жары.
ХЯСАА III (жәндік) қабыршақты, ұсақ ұлу; ≈ **ны яс** қабыршақтылардың сүйегі, ұлудың сүйегі; ☆ **хясаан оо ақ май бояу**; ☆ **хясаан боордог** түшпара (тамақ).
ХЯСАА IV қырсық, бөгет, кедергі, бадалу; **яасан** ≈ тай хэрэг неткен қырсыққан іс.
ХЯСААЛЖ шаянша (жәндік).
ХЯСАГДА-X (іс, әрекет) қырсығу, бөгу, кедергілену, қырысу, қарысу.
ХЯСАЛ қ. хясаа.
ХЯСА-X қысау, қысу; бөгеу, кедергілеу, қысым жасау, бөгет істеу, кедергі жасау; **ғадах** ≈ қысап бөгеу; **боох** ≈ бөгеп қысым жасау; ≈ **ж чадахгүй** қысым жасай алмайды.
ХЯСУУЛА-X 1. қысату, қысқызу; бөгет істету, кедергі жасату; 2. қ. хясагдах.
ХЯТАД қытай; ≈ ын ард түмән қытай халқы; ≈ **бичиг** қытай жазуы; ☆ **хятад гургуул** қытай қырғауыл, төре қырғауыл (тұрқы 2 метр, құйрығының ұзындығы 1 метр, құбылмалы қызыл күрең түсті, төсі сары, қанаты құбылмалы қарасур, көзі қызғылттау келген, қырғауылдың ең үлкені); ☆ **хятад шаазгай** қытай сауысқан, дидар сауысқан (тұжығы мен аяғы қызыл, қанаты қаралтым, құйрығы ұзын, құйрығының ұшы қызғылтым сауысқан); ☆ **хятад байцаа** қытай қапуста, жапырақша тағамшөп; ☆ **хятад гуа** қытай қарбыз; ☆ **хятад өрөл** қытай алмұртшасы; ☆ **хятад хангируу** қытай бұлдырығы (құс); ☆ **хятад хачиг** қытай қандаласы, сасық қандала; ☆ **хятад барраа** қытай бөзі, қытай пұлы; ☆ **хятад давс** қытай тұзы, ащы тұз; ☆ **хятад яр** қытай созы (ауру); ☆ **хятад алгана** қытай алабұғасы (балық).
ХЯТАДЖИ-X 1. қытайлану, қытай ғұрпына көшу, қытай салтына түсу; 2. (сан, шама) қытай көбю, қытайлану.

Ц

ЦАА: цаа буга, цаа гөрөөс бұғы; үй бұғысы, солтүстік бұғысы.

ЦААГУУР 1. арырақ, өрірек, арман, ары, аулақ, алыс, өрі, алысырақ, қашығырақ; ≈ **яв** арман жүр, ары жүр; **нарнаас наагуур надаас** ≈ күннен берірек, менен арырақ; ≈ **бодох** ары ойлау, аргы жағын ойлау, түбін ойлау, тереңге көз жіберу, өріден ойлау; 2. (мекен) ар жағы, ар жағында, ар жақ; **уулын** ≈ таудың аржағы; **голын** ≈ байна өзеннің ар жағында.

ЦААД аргы, ар жақ; **голын** ≈ тал

ХЯТАДРА-X қ. хятаджих 1.
ХЯТАДЧИЛА-X 1. қытайландыру, қытай салтына түсіру, қытай ғұрпына көшіру, қытайша өдеттендіру; 2. қытайшалау, қытай тіліне аудару.
ХЯТАДШИ-X қытай салтына түсу, қытайға ұқсау, қытай ғұрпына көшу.
ХЯТАЙ (анат.) қарта; **адууны** ≈ жылқының қартасы.
ХЯТАНГАР (өсімдік) сныржоңышқа.
ХЯТАР: хятар жиме шаттауың (орманжаңғақ туысына жататын өсімдік).
ХЯТРАН: хятран харааңай қызылбас қарлығаш (құс).
ХЯТРУУ I: хятруу бялзуухай үй торғайы.
ХЯТРУУ II (жіп, арқан) түйдек, түйіртпек; **утасын** ≈ жіптің түйдегі.
ХЯТРУУН: хятруун харааңай қ. хятран харааңай.
ХЯТРУУТА-X (арқан, жіп) түйдектелеу, түйіртпектелеу.
ХЯХАА (мінез) қытымыр, қазымыр, тіркіс; ≈ **хун** қытымыр адам.
ХЯХАА-X қ. хяхуула.
ХЯХАГДА-X (біреуге) қыспақталу, қыспақ көру, қысым көру, қысылу, түртпек көру.
ХЯХАЛТ қыспақ, қысым, түртпек.
ХЯХА-X қысу, қыспақтау, қыспақ көрсету, қысым көрсету, түртпектеу, түртпек көрсету; ≈ **хавчих** қысып түрткілеу; ≈ **н хавчаар байх** қыспақтап түрткілей беру.
ХЯХНА-X 1. (арба дыбысы) қиқылдау, шықырлау, сықырлау, шикылдау; **тэрэгний** ≈ сан дуу арбаның шықырланған даусы; 2. (тамақ) қарлығы, қырылдау; **хоолой** ≈ тамақ қарлығы; ≈ **ж дуугарах** даусы қарлығын шығу.
ХЯХНУУЛА-X 1. (арбаны) қиқылдату, шықырлату, сықырлату, шикылдату; 2. (тамақты) қарлықтыру, қырылдату, қырнау.
ХЯХТНА-X қ. хяхнах.
ХЯХТНУУЛА-X қ. хяхнуулах.
ХЯХУУЛА-X қыспақтату, қыстыру, қыспақ көрсеткізу, қысым көрсеткізу, түртпектету, түртпек көрсеткізу.

өзеннің арғы жағы; ≈ **ууланд** арғы тауда; ≈ **зах нь** арғы шеті; ≈ **өвөг эцэг нь** арғы атасы.

ЦААДАХЪ аргы, ар жағындағы; **голын** ≈ айл өзеннің ар жағындағы ауыл; ≈ **нь аргысы** ар жағындағысы.

ЦААДТАА 1. (бағыт) ар жағына, арман қарай, өрі қарай; **голын** ≈ гарах өзеннің ар жағына өту; 2. (уақыт) кейін, соң артынан; болашақта, келешекте; өткен соң; **сарын** ≈ айдан кейін, айдан соң, ай өткен соң.

ЦААЗ 1. (салси) заң, міндетті среже;

хууль ≈ міндетті заңдар; хууль ≈ ын бичиг заңдар жинагы; 2. өлім жазасы; ≈ аар авах ял өлім жазасының соты; ≈ аар аваачих өлім жазасын бұйыру; ≈ ын нидер өлім баспалдагы, өлім табалдырыгы; 3. тыйым, шек, қору; ≈ тай болгох тыйым салу, қору; ≈ тай ан амьтад аулауды қорыған алдар; ≈ тай газар қорық, қорыған жер.

ЦААЗАТ тыйым салынған, шектелген, қорылған; ≈ ан аулауға тыйым салынған аң; ≈ уул қорылған тау, қорық тау.

ЦААЗЛАГДА-Х өлім жазасы бұйрылу; заң бойынша өлтіру.

ЦААЗЛА-Х 1. тыйым салу, шектеу, қору; мөрийтай тоғалсомы ≈ құмар ойнына тыйым салу; 2. өлім жазасын бұйыру; заң бойынша өлтіру.

ЦААЗЛУУЛА-Х 1. тыйым салдыру, шектеу, қорыту; 2. өлім жазасына бұйыру, заң бойынша өлтірту.

ЦААЗТАЙ қ. цаазат; дархан ≈ ан аулауға заимен тыйым салынған аң.

ЦААНА 1. ар жағында, арғы жағында; уулын ≈ таудың ар жағында; төл-ык ≈ өзеннің ар жағында; 2. аралыс; бүр ≈ тіпті ары; 3. (мезгіл) кейін, соң; хэдэн жылһын ≈ бірнеше жылдан соң.

ЦААНАДА-Х ары болу, алыстау, қашықтау, алыстап кету; ≈ ад байна алыстап кетті; ≈ даа алыстағанда.

ЦААНАДУУЛА-Х ары болдыру, алыстату, алыстатып жіберу, қашықтату.

ЦААНАХЪ қ. цаадахъ.

ЦААРГА (жұмысқа) қажығыр, кері тартпа, жалмақой, тун ч ≈ хун өге қажығыр адам.

ЦААРГАЛА-Х қажығырлау, кері тарту, жалмақойлану; битгий ≈ ад бай қажығырлаба.

ЦААРГАШЫ-Х қажығырлану, жалмақойлау, ершілету.

ЦААС 1. қағаз бичегіні ≈ жазу қағазы; ≈ ны үйбөлгө қағаз өндірісі; ≈ ны цавуу қағаз жалмақой хуртай ≈ көшірме қағаз, қара қағаз; ☆ цаасан дээр нэргүйиң цисан дээр мергүй сөзбе. қағазда аты жоқ, қағазда ісі жоқ; □ тастаған хаты жоқ, миңгін ағы жоқ; сайда саны жоқ, құмда ісі жоқ; 2. сөйл. ақша, сом, теңге, хэдэн ≈ аар өгөх өз? қанша ақшаға бересің, несе теңгеге бересің? 3. (бұйым) қағаз, қағаздан істелген қағазша; ≈ аз жуу қағаз мылтық; ≈ ан сум қағаз оқ; ≈ ан шувуу қағаз күс, қағаз көбелек; ≈ ан вай қарға, көзір (ойын); ☆ цаасан малғай өмсөх көпірту, болдыру, бөсіру.

ЦААСЛА-Х қағаз жапсыру; цонх ≈ терезеге қағаз жапсыру.

ЦААСЛУУЛА-Х қағаз жапсырту, қағаз желімдету.

ЦААСРА-Х қағазға ұқсау, қағаз төріздену.

ЦААТ қ. цаатай.

ЦААТАН цатын (бұғы өсірін кәсіп ететін түркі тектес, моңғолданып кеткен

тайпаның аты); ≈ ардың дуу цатынның халық өні.

ЦААХНА араырақта, арағырақта, араырақ, арағырақ, арманьырақ, өрірек; нн-лээн ≈ недөуір арағырақ.

ЦААХНУУР 1. қ. цаахна; 2. аулақтау, аулағырақ, алысырақ; ≈ явах аулағырақ жүру.

ЦААШ 1. ары, өрі, арман, ары қарай, өрі қарай, арман қарай; ≈ явах ары кету; ≈ нь битгий хэл ары қарай айтпай-ақ кой; ≈ за бай ары тұр; 2. (мезгіл) соң, кейін; сарын тагнаас ≈ айдын бесінен кейін; 3. өзге; надаас ≈ хунгүй менен өзге жан жоқ; ☆ цааш хандах, □ цаашдаа хандах теріс қарау, теріс беттеу, теріс айналу, бет бұру; ☆ цааш харах, □ цаашаа харах а) қарсы болу, теріс қарау, теріс беттеу, теріс айналу; б) дүние салу, о дүниеге кету, ары қарау; ☆ цааш нь харуулах а) ары қарату; теріс қарату, теріс айналдыру; б) өлтіру, бағын алу; ☆ цааш хийх; □ цааш нь хийх а) жасыру, тығу, далданау, тасалау; б) ұрлау, жымқыру.

ЦААШДА-Х алыстау, алшақтау, аулақтану.

ЦААШДУУЛА-Х алыстату, алшақтату, аулақтату.

ЦААШИД көлешекте, болашақта; ≈ тавих зөрүлт көлешекте қойылатын міндетгер.

ЦААШЛАМТГАЙ үдегіш, үдей бергіш, үдемелі.

ЦААШЛАМХАЙ қ. цаашламтгай.

ЦААШЛА-Х 1. ары жүру, ары таманлау, арман кету; ары қарай, ары кәфата; ≈ тутам ары жүрген сайын; ≈ ад байх ары жүре беру; 2. (ауру) үдеу, асқын, үдей түсу, асқына түсу; ≈ ж дордод байна аугуы асқынын төмендеп келеді; 3. (нәсіл) үдей түсу, аранның аша беру; авсан дээрөз явах гээд ≈ алған үдегіне аламын деп үдей түсу.

ЦААШЛУУ қ. цаашламхай.

ЦААШЛУУЛА-Х 1. алыстату, аулақтату, ары жүргізе беру, ары тамандата беру, арман кетіре беру; 2. (науқасын) үдету, асқындыру, үдете түсіру, асқындыра түсіру; 3. (баланы) өсіңдету, еркіне жүгіру, дегенін орындау; хуухайг битгий ≈ ад бай баланы өсіңдете берме, баланың ығына жүгізе берме.

ЦААШХИ 1. (нәрсе) арғысы, ар жағындағысы; ≈ й нь үзүүл арғысын көрсет; 2. қ. цааняхъ.

ЦАВ I жарық, сызат, жарықшақ; ан ≈ жарықшақ; ≈ гарах жарық түсу, сызат түсу.

ЦАВ II анжем, лама тамағы лама тағам; ≈ барих ламаға арнайы тамағын беру.

ЦАВ III: цав қагаан ап-ақ, аппақ; цав қайы оте ақ, аппақ боз.

ЦАВ IV шаң, дәл, дөп; нақ, тура; яв ≈ дәл-дәл, дәлме-дәл; яв ≈ таарах дәл-дәл келу, дәлме-дәл сөйкесу; ≈ хийтэл

бүслөх шап еткізіп буыну; ≈ хийх шап ету.

ЦАВАГ I. (*киіз үй*) жабың; **гөрийн** ≈ киіз үйдің жабығы; 2. қабат, жамылғы; ≈ **наах** қабат жапсыру; **цаасаар** ≈ **тавиң** қағаздан қабат жамылтақ істеу.

ЦАВАГЛА-Х (*киім*) қабаттау, астарлау; **малайиң орой** ≈ тымақтың төбесін астарлау.

ЦАВАГЛУУЛА-Х қабаттату, астарлату.

ЦАВАИ бұрыл аю (*малайя аюы*).

ЦАВДА-Х (*нәрсеге*) су бүрку, су себу, су шашу.

ЦАВДУУЛА-Х су бүріккізу, су соптіру, су шаштыру.

ЦАВЕЙЛАН қ. **цавилуур**.

ЦАВИЛУУР шөптың, шаңгама (*айыл*).

ЦАВЛА-Х аяқкем тамақ жеу (*лама тамағы*).

ЦАВЛУУЛА-Х аяқкем тамақ жегізу.

ЦАВТА-Х жарықтану, сызаттану, жарық түсу, сызат түсу, жарықшақтау.

ЦАВТГА-Х жарықтандыру, сызаттандыру, жарық түсіру, сызат түсіру, жарықшантандыру.

ЦАВУУ желім; ≈ **буцадгах** желім қайнату; **цазны** ≈ қағаз желім; **модны** ≈ ағаш желімі; ≈ **ны сав** желім ыдысы; ≈ **ны үнәр** желім ісі.

ЦАВУУДА-Х желімдеу, желіммен жапсыру; ≈ **чихлаа** желімдеп тастады.

ЦАВУУДУУЛА-Х желімдету, желіммен жапсыру.

ЦАВУУРА-Х желім сөкілдену, жабысқақтану.

ЦАВУУНИ-Х желім тәріздену, желім сөкілдену, жабысқақтану.

ЦАВУУНРА-Х қ. **цавууник**.

ЦАВХИИ-Х I. (*іс, әрекет*) шал ету, доп ету; аябат болу, тиянадай болу, тыңқию; көрсекі көріну, көркем көріну.

ЦАВЧААС I (*өсімдік*) қыша, кертік шөп.

ЦАВЧААС II (*темір, ағаштану*) кертік, сыйқ, таңба, белгі; **модны** ≈ ағаш ағашын кертік белгісі.

ЦАВЧГАНА-Х (*көз кірпігі*) жынылықтау, жыпынтау, қаққылау, жапақтау, жапақ-жапақ қағу.

ЦАВЧАНУУЛА-Х (*көзін*) жынылықтату, жыпынтату, қаққылату, жапақтау, жапақ-жапақ қақтыру.

ЦАВЧДАС жоңқа, жаңқа, қырым, шөпшек; **модны** ≈ ағаш жоңқасы; **төмрийн** ≈ темір қықымы.

ЦАВЧИЛ орман жол, торағ жол (*қалың тоғайдан ағашы кесіліп салынған тар жол*).

ЦАВЧИ-Х I. шапшу; 2. (*өткір аспаннен*) шабу, кесу, турау; **сүхээр** ≈ балтамен шабу; **соляор** ≈ шөптен шабу, шапапотпен шабу; **маҳ** ≈ ет шабу; 3. (*жылқы*) тарлу, шапшу; **адуу цас** ≈ **н** бөлчх жылқы қар тарпын жайылу; 4. (*кірпік*) қағу, жыпылықтату; **түд** ≈ **зуур** кірпік қаққанша, қас қаққанша,

көзді ашып жұмғанша, лезде, жылдам.

ЦАВЧЛА-Х I. шапшылау, шапшы беру; 2. (*аспаннен*) шапқылау, кескілеу, шаба беру, кесе беру, туралау; 3. (*жылқы*) тарпылау, тарпылай беру; 4. (*кірпігін*) қаққылау, жыпылықтата беру, жыпықтата беру.

ЦАВЧЛУУЛА-Х I. шапшылату; 2. (*нәрсені*) шапқылату, кескілету, шаба бергізу, турату; 3. (*жылқыны*) тарпылату, шапшылату; 4. (*кірпігін*) қаққылату, жыпылықтата бергізу, жыпықтата бергізу.

ЦАВЧМАЛ I. шабылған, шауып тегістелген, жонылған, жонып тегістелген; ≈ **мод** шабылған ағаш; ≈ **чулуу** шауып тегістелген тас; 2. (*тау*) жалама, шағыл; ≈ **өндөр хад** тік жалама жарғас, тік шағыл.

ЦАВЧУУЛА-Х I. шапшыту; 2. (*нәрсені*) шапқызу, кескізу, турату; 3. (*жылқыны*) тарпыту, шапшыту; 4. (*кірпік*) қақтыру, қаққызу, жыпылықтаттыру, жыпықтаттыру.

ЦАВЧУУР (*аспан*) шапқын, шапқы; шапапот; ≈ **төмөр** шапқы темір; ≈ **алх** шапапот, шапқы балға.

ЦАВЧУУРДА-Х шапқылау, шабу, шапапотпен шабу.

ЦАВБ (*анат*) шап; **нимгән** ≈ жұқа шап; ≈ **ны булчирхай** шап безі.

ЦАВБДАГЧ (*өң-түс*) шапдал, құлажирен; ≈ **гүү** шапдал бие; ≈ **байгас** шапдал байтал.

ЦАВБДАР (*жылақы түсі*) шабдар; ≈ **мөрө** шабдар ат; ≈ **үрээ** шабдар сөу-рік.

ЦАГ I. шақ, мезгіл, уақыт, мерзім, кез; ≈ **зуур** уақытта; ≈, **өрон зай**, **көдолгөөөөөс** **ангид** **матери** **байдаггүй** мезгіл, кеңестік, қозғалыстан тыс материя дейтін болмайды; 2. сағат (*60 минутқа тең уақыт өлшемі*) **көз хонот** **хорин дөрвөн** ≈ **байдаг** бір тәулік ішінде жанырма төрт есат болады; ☆ **цаг цагт** дер кезінде, кез кезінде, сағатында; ☆ **цаг кәздөөк а)** уақытты тек өткізу, уақытты тек жіберу; б) жұмысты кейінге қалтыру; ☆ **шөнайи цаг түңгі** уақыт, түн кезі, түн; ☆ **едрайи цаг күңдіс**, күңдігі уақыт күңдіз кезі; 3. сөзіз ширек сағат (*мешікмен жыла қайыру жүйесіндегі қайындас ағымен бір тәуліктегі сағатты бөліп айтатын 120 минутқа тең уақыт*); **хулгана** ≈ тышқан сағат (23-31 сағат аралығы); **үхәр** ≈ сныр сағат (01-03 сағат аралығы); **барс** ≈ барыс сағат (03-05 сағат аралығы); **туулай** ≈ қоян сағат (05-07 сағат аралығы); **луу** ≈ ұлу сағат (07-09 сағат аралығы); **моғой** ≈ жылан сағат (09-11 сағат аралығы); **мөрин** ≈ жылқы сағат (11-13 сағат аралығы); **хонян** ≈ қой сағат (13-15 сағат аралығы); **бични** ≈ мешік сағат (15-17 сағат аралығы); **тажхан** ≈ тауық сағат (17-19 сағат аралығы); **похой** ≈ ит сағат (19-21 сағат аралығы); **гахэй**

≈ шонца сагат (21—23 сагат аралыгы); 4. сагат (бір тәуліктің ішіндегі уақытты өлшейтін құрал); **бугуйн** ≈ қол сагат, білек сагат; **хананы** ≈ қабырға сагат; **ширээний** ≈ үстел сагат; **сэрүүлэтэй** ≈ шырылдауық сагат, қоңыраулы сагат; ≈ **үзэх** сагатқа қарау, сагат мерзіміне қарау; 5. мезгіл, тоқсан, кез; **өвөл** ≈ қаз кезі; **хавар** ≈ көктем кезі; **зун** ≈ жаз кезі; **намар** ≈ күз кезі; **дөрвөн** ≈ төрт мезгіл; ☆ **цагийн гачиг** арық-тұрақ кез, жұт кезі; ☆ **цаг уур** ауа райы, әуе райы; ☆ **цаг уурын станци** ауа райын болжау станциясы, әуе райын бақылау станциясы; ☆ **цаг уурын судлал** ауа райын зерттеу ғылымы; ☆ **цагийг заах үйл үг** етістіктің шақтары; ☆ **үйл үгийг ирээдүй цаг** етістіктің келер шағы; ☆ **үйл үгийг өнгөрсөн цаг** етістіктің өткен шағы; ☆ **үйл үгийг одоо цаг** етістіктің осы шағы; ☆ **цаг бус**, □ **цаг бусаар** мезгілсіз, уақытсыз, мерзімінен бұрын, күтпеген кезде; ☆ **цаг төр түвштэх** заман тыныштау, тыныш дәуір болу; ☆ **цаг төрийн үймээн** дәуір тасқыны, заман арпалысы.

ЦАГАА I қайнатқан құрт; ≈ **уух** қайнатқан құрт ішу; **идээ** ≈ құрт-ірімшік, ақ тамақ; **аарц** ≈ құрт-айран, айрап сүт; ☆ **цагаа уух** айран шалап ішін күн көру, айран шалап үшін жалдану, қолғанат болу.

ЦАГАА II (көз) ақ, шел, ногала; **нүдий** ≈ коздің ағы, коздің шелі; ≈ **унах** көзге ақ түсу, козді шел қаптау; ≈ **тогтох** көзге ақ түсу, көзге шел қаптау; ≈ **бүрэх** көзге ақ түсу, көзге шел қаптау.

ЦАГААВТАР ақшыл, ақтау, бозғыл, боздау; ≈ **өнгө** ақшыл түс, бозғыл түс.

ЦАГААВТАРХАН ақшылдау, ақшылырақ, ақтауырақ, бозғылырақ, боздауырақ.

ЦАГААГЧИН ақшулан (урғаны хайуанның түсі); ≈ **гахай** жыл ақшулан доңыз жылы; ≈ **туулай** жыл ақшулан қоян жылы; ≈ **тахна** жыл ақшулан таулық жылы.

ЦАГААДА-Х 1. (өң-түс) ағару, ақшылдану, бозару, ақшылдау; 2. (мінез) ақ пейіл болу, ақ көңіл болу, ақ жарқын болу, көңілленгену; 3. (адам) ағынан жарылу, ештеңе жасырмау, баршынын айту; ≈ **ж хэлэлдэх** ағынан жарылып өңгімелесу; 4. **ауыс**. (айып, қылмыс) ағару, ақтау, тазару.

ЦАГААДУУЛА-Х 1. (өң-түсін) ағарту, ақшылдандыру, бозарту, ақшылдату; 2. (мінез) ақ пейілдендіру, ақ көңілдендіру, ақ жарқын болдыру, көңілшектендіру; 3. (аданды) ағынан жарылу, ештеңе жасыртпау, баршынын айтқызу; 4. (қылмыс, жаза) ағарту, ақтау, тазарту.

ЦАГААЛА-Х I наурыз істеу, наурыз мерекесін істеу; **шинэлэх** ≈ жыл басы наурыз мерекесін белгілеу.

ЦАГААЛА-Х II ықшамдау, шағындау, икемдеу; **мод** ≈ ағашты ықшамдап жию; **чулуу** ≈ тасты шағындап үю.

ЦАГААЛА-Х III (әйел) тұл ақжаулығын кию, қаралы киім кию, азалы жаулық кию.

ЦАГААЛЖ I ақ ауыз, моке (түкті көкшулан балық).

ЦАГААЛЖ II (өсімдік) бозселу, ақселеу; қылтан селеу.

ЦАГААЛИГ I: цагаалиг гургуул ақшулан қырғауыл (құс).

ЦАГААЛИГ II (құс) қызғыш торғай.

ЦАГААЛИН I: цагаалин жимс жаңғақ бал.

ЦАГААЛИН II: цагаалин цэцэг ақшулан гүл ақшешек (өсімдік).

ЦАГААЛИУЛА-Х 1. шөлдетіп талықсыту, шөлдетіп дымны құрту, шөлдетіп қалжырату; 2. (атты) бұрлықтыру, талықсыту.

ЦАГААЛИ-Х 1. шөлдеп талықсу, шөлдеп дымны құру, шөлдеп қалжырау; 2. (ат) бұрлықту, талықсу, әлі құру.

ЦАГААЛУУЛА-Х I наурыз істету, наурыз мерекесін істету.

ЦАГААЛУУЛА-Х II (нәрсені) ықшамдау, шағындау, икемдету.

ЦАГААЛУУЛА-Х III (әйелге) тұлжаулық кигізу, қаралы киім кигізу, азалы жаулық кигізу.

ЦАГААЛХАЙ (мінез) ақ жүрек, ақ жарқын, ақ көңіл, ақ пейіл, ақ ниет, адал, көңілшек; ≈ **амьтан** ақ жүрек жан, ақ көңіл адам; ≈ **сэтгэл** ақ жүректік, ақ көңілдік, ақ пейілдік.

ЦАГААН 1. (өң-түс) ақ, боз; ≈ **даавуу** ақ көрпе; ≈ **зүс** ақ түс; ≈ **өнгө** ақ өң; ≈ **будай** ақ бояу; ≈ **цэгээн** аппақ, шымықай ақ түс, ақ боз; ☆ **цагаан** идээ сүт тағамдар, ақ тамақтар; ☆ **цагаан архи** мөддір арақ, тұнық шарап, ақ арақ; ☆ **цагаан уураг** ақ уыз; ☆ **гурван цагаан** үш аппақ (жас кезінде тіс аппақ, қартайғанда шаш аппақ, қайтыс болса сүйек аппақ); ☆ **цагаан бүрээ** қабыршақ үшкірік; ☆ **цагаан хоолой** кеңірдек (анат.) ☆ **цагаан мөгөөрс** шеміршек; ☆ **цагаан шүүдэр** шық, дымқыл; ☆ **цагаан цэгигий** көздің ағы (анат.); ☆ **цагаан алт** ақ металл, ақ алтын; ☆ **цагаан тугалгаа** қалайы; ☆ **цагаан мөнгө** а) күміс ақша; б) жамбы; ☆ **хөнгөн цагаан** майысқақ күміс, қалайы; ☆ **цагаан тос** ақ жент, торта жент; ☆ **цагаан будаа** күріш; ☆ **гэгээн цагаан** өдер тынық күн, ашық күн, жайлаушақ күн, маужыраған күн; ☆ **хар цагааны газар** көз жегер жер, көз көрім жер; ☆ **цагаан даль** бозбұта (өсімдік); ☆ **цагаан суль** боз қияқ (өсімдік); ☆ **цагаан мэхээр** кикоты (өсімдік); ☆ **цагаан лууван** шомыр, тұрма (өсімдік); ☆ **цагаан уд** боз үйеңкі (өсімдік); ☆ **цагаан ногоо** ақ кануста; ☆ **цагаан яргуй** ақғалдақ, ұлпа гүл (өсімдік); ☆ **цагаан ор**

☆ тууз актікен, ақжирен (өсімдік);
 ☆ цагаан төмс сарана, бек (өсімдік);
 ☆ цагаан түрүү сүттіген (өсімдік);
 цагаан цээнэ таушымылдык, сэлдегүл (өсімдік); цагаан харгана боз қараган (өсімдік); ☆ цагаан шарилж боз жусан, ақ жусан (өсімдік); ☆ цагаан шаваг жібек жусан, шағыр жусан, күм жусан (өсімдік); ☆ цагаан тэрэлж саз қазанақ (өсімдік); ☆ цагаан мөөг қозы-қуырық, қалпақбас (саңырауқұлақ); ☆ цагаан ерхөг тарлау (өсімдік); ☆ цагаан цэцэг қостүс кермен (өсімдік); ☆ цагаан гоёо сұңғыла (өсімдік); ☆ цагаан бургаас сүшілік (тал тектес); ☆ цагаан үүр бозшашырмауықтар, суншырмауықтар (судағы ұсақ балықтар керектенетін өсімдік); ☆ цагаан галуу аққаз, ақ балықшы (құс); ☆ цагаан гургуул бозша қырғауыл (құс); ☆ цагаан хөмсөг қызылторғай, ақкірлік (құс); ☆ цагаан тогоруу ақ тырна (құс); ☆ цагаан тогит ақ тоты (құс); ☆ цагаан божирго ақкөк торғай (құс); ☆ цагаан гарди ақ самұрық (құс); ☆ цагаан дәлғий аққұтан (құс); ☆ цагаан жигүүрт аққанат тоқылдақ (құс); цагаан шерт ақиық ұзақ (құс); ☆ цагаан тагтаа ақкеп, ақкөгершін (құс); ☆ цагаан толгойт үдүд, сасық көкек (құс); ☆ цагаан толгойт сар алабас торғай (құс); ☆ цагаан хушуут бозтүмсық тоқылдақ (құс); ☆ цагаан хэрээ ақ қарға (құс); ☆ цагаан хэрээгчин теңіз тырнасы (құс); ☆ цагаан цойрон бақылдаққұтан (құс); ☆ цагаан цэгцгэй ақтамақ шымшық (құс); ☆ цагаан шаазгай көгілдір сауысқан (құс); ☆ цагаан шонхор ақ сұңқар (құс); ☆ цагаан элэгт сар алақұйрық сар торғай (құс); ☆ цагаан цагархуу қ. цагаан тогоруу (құс); ☆ цагаан могой-ой загас сарғыш жылан балық; ☆ цагаан зарам құртқа (түркі бір сүйемдей, аузы өте кішкене балық); ☆ цагаан ямаа бүрге балық; ☆ цагаан амар оқбалық; ☆ цагаан загас табан (балық); ☆ цагаан тууз загас жарқылдақ таспа балық; ☆ цагаан загас ақ балық; ☆ цагаан тэмээ бүйі (зоол.); ☆ цагаан хорхой ақ құрт; ☆ цагаан хэрэм ақ тиін; ☆ цагаан үнэг ақ түлкі; ☆ цагаан отөг ақ аю; ☆ цагаан аңыгат зээр ақтаңдақ жиреп; теңбіл елік; ☆ цагаан арслан жүндес ақ піл, ұлы киік (қазір өліп таусылған піл); ☆ цагаан баазгай ақ аю; ☆ цагаан ирвэс ақтеңбіл ілбіс; ☆ цагаан суулт ақтаңдақ бұғы; ☆ цагаан хөөмийт ақтос қақа аю; ☆ цагаан хөөмийт саз аю; ☆ цагаан хэрэс ақ керік (хайванат); 2. ауыс. оңай, жеңіл, қолайлы; ≈ үсег оңай өріп; ≈ хэл тілі жеңіл; ☆ цагаан төлгой өліп-пе; ☆ цагаан бичиг, = цагаан хуудас таңбасыз хат; ☆ цагаан газар бөгетсіз жер, жазық жер; ☆ цагаан зам тура жол, тура соқпақ; ☆ цагаан ханнад, =

цагаан томуу құрғақ жотел, жай тұмау; 3. ауыс. адал, таза, шыншыл; ☆ цагаан үйл ақ іс, ақтық; ☆ цагаан санаа, = цагаан сэтгел ақ көңілдік, ақ пейілдік, ақ жарқындық, ақ ниеттік; ☆ арван цагаан буян он адалдық, он ақтық; ☆ цагаан хун а) ақ пейіл адам, ақ ниет адам, ақ жарқын адам; б) жа-зықсыз адам, кінасыз адам, ақ адам; ☆ цагаан бурхан, цагаан цэцэг ақ шешек (ауру); ☆ цагаан тэмээцэг ақтыс ойны; ақбайпақ ойны; ☆ цагаан мах көген ішектің айналшығы; ☆ цагаан сар наурыз, жыл басы (қазакша); ☆ цаган сам ширатпа бауырсақ; ☆ (Их) Цагаан Хэрэм (Ұлы) Ақ Қамал; ☆ цагаан хаан ақ патша (орыстың).

ЦАГААНТАН (тарих) ақтар, ақ гвардиялықтар; ≈ ы цэрэг ақтар өскері.

ЦАГААРАХ 1. (өң-түсі) ағару, бозару, қуару; өнгө нь ≈ чихжээ өңі ағарып кетіпті; 2. (қылмыс, айып) ақталу, ағару, тазару; хэрэг ≈ қылмысы ақталу.

ЦАГААРУУЛА-Х 1. (өңін) ағарту, бозарту, қуарту; 2. (қылмыс) ақтату, ағарту, тазарту.

ЦАГААТГАГДА-Х қ. цагаатах.

ЦАГААТГАХ (қылмыс, айыптан) ақталу, тазарту, ағару, қатығыс болу.

ЦАГААТГАХ (айып, қылмысын) ақтау, ағарту, тазарту.

ЦАГААТГУУЛА-Х 1. (айыптан, жаладан) ақтату, ағартқызу, ақтатқызу, тазартқызу; 2. қ. цагаатгагдах.

ЦАГААХАН (өң-түсі) ақшыл, ақтау; ≈ өнгө ақшып оң.

ЦАГААЧ қ. цагаачин.

ЦАГААЧИН 1. бұратана, бұралқы, кірме, келімсен; ≈ хуууе бұратана адамдар; 2. қорш, малай, қоныстас малай, іргелес малай (бай ауылға үйші түгелдей жалшы болу).

ЦАГААЧЛАХ 1. бұратаналану, бұралқылану, кірмелену, келімсендену; 2. кезу, қаңғу, шарлау.

ЦАГААШРА-Х 1. (нәрсе) көндігу, үйрену, қону, машықтану, дағдылану; ном уншиг ≈ кітап оқып үйрену; морь мал эдәлтәэнд ≈ ат мінбесе көндігу; 2. (мінез) ақшандау, тікшендеу, ақырақтану.

ЦАГАРИГ 1. (ыдыс) құрсау; хувиңгийн ≈ шелектің құрсауы; бұрхээрйин ≈ бүркеме қақпақтың құрсауы, төңкерме күбінің құрсауы; 2. дөңгелек, шеңбер, шығырық; ≈ темөр шығырық темір, дөңгелек темір; ≈ гархи шығырық темір; тоонсны ≈ шаңырақтың дөңгелері.

ЦАГАРИГЛА-Х 1. (күбі, шелекті) құрсаулау; 2. (нәрсе) дөңгелектеу, шеңберлеу, шығырықтау; 3. ширатылу, пірілу; могой ≈ н хэвтэж байтаа юм байна жылан ширатылып жатыр екен.

ЦАГАРИГЛУУЛА-Х 1. құрсаулату,

курсау салгызу; 2. дөңгелектету, шеңберлеу, шығырықтату; 3. ширатылдыру, пірілдіру.

ЦАГВАР ақ барыс (*қарлы тауда өмір сүреді*).

ЦАГДАА (*ресми*) 1. сақшы; \approx **гийн** газар сақшылар мекемесі; 2. күзетуші, қарауыл, тергеуші; **ойн** \approx тоғай күзетуші; **хилийн** \approx шекаралық тергеуші.

ЦАГДА-Х сақтау, күзету. анду, қарауылдау, тергеу; **шүүмжлэлийг** \approx **н** **мохоох** сынды андып тұшықтыру; **манаж** \approx аңдып күзету; **чандлан** \approx қадағалап күзету; \approx **ж цагдах** қамап күзету; ☆ **цагдан сэргийлэх** сақшылар мекемесі, милиция.

ЦАГДУУЛА-Х сақтату, күзеттіру, қарауылдау; тергету, андыту, қарауылдау, тергету.

ЦАГДУУС шоқ-шоқ тал-шіліктер, шоқ-шоқ бұталар (*өсімдік*).

ЦАГЗГАЙ жыл үйрегі, ақтұмсық үйрек.

ЦАГЛАГДА-Х ұғылу, түсінілу, біліну, сезілу.

ЦАГЛА-Х ұғыну, түсіну, білу; сезіну, түйсіну.

ЦАГЛАШГУЙ I ұшан-теңіз, лайықсыз, шексіз қыруар; \approx **олон амьтан** ұшан-теңіз қалың жөндік.

ЦАГЛАШГУЙ II (*мат.*) (62 орынды сан).

ЦАГЛУУЛА-Х ұғындыру, түсіндіру, білгізу, сезіндіру, түйсіндіру.

ЦАГНА-Х қ. **цангах**.

ЦАГЦХАЙ шақшақай, шықылдауық (*шажылбайтын ұзын құйрық сауысқан*).

ЦАГЦХАЙТ: **цагцхайт бүргэд түлек** (*бүркіт*).

ЦАГЧ сағатшы, сағат жөндеуші; \approx **ин хун** сағатшы адам, сағат жөндеуші адам; \approx **ны газар** сағатшылар орны; сағат жөндейгін жер; ☆ **цагч шувуу** тауық, шақырғын құс, азаншы құс; ☆ **цагч загас** майда балық, май шабақ; ☆ **цагч цэдэг** раушан гүл, райхан гүл (*өсімдік*); ☆ **цагч галуу** жаздық қаз, мезгілдік қаз.

ЦАГЧИГ (*мат.*) он миллиард.

ЦАГЧИ-Х (*құс*) шығылдау, шырылдау, шықылықтау; **шаазгай** \approx сауысқан шықылықтау.

ЦАГЧУУЛА-Х (*құс даусы*) шығылдау, шықылықтау.

ЦАДААРА-Х (*дәулетке*) мардамсу, көкірек керу, мақтану, дәріптену, мағансу.

ЦАДААРХА-Х (*дәулетіне*) мардамси тусу, көкірегін көре тусу, кеуделеу.

ЦАДА-Х (*тамаққа*) тою, тоя жесу, қану; \approx **тагаа ндэх** тойғанша жесу; \approx **ханах** ішін жеп тою; \approx **ад цагаан хурганы сүүл хатуу** *сөзбе*. тойғанда ақ қозының құйрығы да қатты болар; □ тойғаннан кейін тоқты еті топырақ татыр (*мәтел*).

ЦАДИГ I өмірбаян; **түүх** \approx тарихи өмірбаян; \approx **намгар** өмірбаян сипатта-

масы.
ЦАДИГ II 1. шама, әл, шама-шарық, күш-қуат; \approx **аа мэдэж яв** шаманды біліп жүр, шамапа шақтап жүр. шама-шарқына сай жүр; \approx **аа мэдэхгүй** шама-шарқын білмейтін, әлін білмейтін; 2. парық, пайым, мән; 3. әдеп; \approx **аа алдах** әдепсіздік көрсету.

ЦАДИГГҮЙ 1. шамасын білмейтін, әлін білмейтін, шама-шарқын білмейтін; шамаға шақтамайтын; 2. парықсыз, пайымсыз, дәлбаса.

ЦАДИГГҮЙРХЭ-Х қ. **цадигүйтэ-х**.
ЦАДИГГҮЙТЭ-Х 1. шамасын білмеу, шама-шарқын байқамау, шамаға шақтамау; 2. парықсыздану, пайымсыздану, дәлбасалану.

ЦАДУУЛ (*ауру*) шиқан, сыздауық.
ЦАДЧИН (*сан*) он триллион.

ЦАЙ 1. шай: \approx **чанах** шай қайнату; \approx **уух** шай ішу; **хийцтэй** \approx бордақ шай, борлаған шай; **сүүтэй** \approx сүтті шай, сүт қосқан шай, ақ шай; **хар** \approx қара шай; \approx **хийцлэх** шай борлау; **хоосон** \approx **уух** құрғақ шай ішу, тамақсыз шай ішу; \approx **ны шаазан** шай шынысы; \approx **ны халбага** шай қасық, шай қалақ; \approx **уулгах** а) шай ішкізу; б) шай шақырып беру; \approx **барих** шай шақырып беру; \approx **ны газар** шайхана; 2. (*шай өнім, өңделген шай*); **чулуун** \approx тас шай; **хатуу** \approx сықпа шай; **бай хуу** \approx қағаз шай; **хээрийн** \approx шөп шай; **уулын** \approx шөп шай, жапырақ шай; **овсон** \approx жапырақ шай; **шар** \approx сары шай; ☆ **цай майхуа цэдэг** шай раушангүл.

ЦАИВАЛЗМУИ аққайраң, қайраңдағыш (*балық*).

ЦАИВАЛЗА-Х құйқылжу, құбылу, құбылжу; **тэнтөр** \approx аспан құбылу; \approx **сан хачин зантай хүн** құйқылжыған гажәп адам.

ЦАЙВАР ақшыл, ақтау; \approx **шар** ақшыл сары; \approx **бор** ақбоз; \approx **болэх** қуару, құқылдау, ақшылдау; ☆ **цайвар ногоо** ақ балақ, ақ капуста, қытай капустаасы; (*өсімдік*); ☆ **цайвар алаг нугас** сұрала үйрек (*құс*); ☆ **цайвар хятруу** сұр қарлығаш (*құс*).

ЦАЙБЕГАР 1. (*өң-түс*) сұрғылт, бозғылт, сұрлау, сұрша; \approx **қонхигөр царай** сұрғылт шөлмек шырай; 2. (*аспан*) сұрғылт, түнерген, күнгірт; **тэнгэрийн энго** \approx **болж байна** аспан сұрғылтталып келеді.

ЦАИДАМ 1. ащылы, сортаң; ащы; \approx **нуур** ащылы көл; **хужир** \approx ащылы жазық; 2. жазық, мидай; \approx **хөндий** жазық бөктер; \approx тал мидай дама.

ЦАЙДУУ: **цайдуу буурицаг** қылтан бүрнәк (*өсімдік*).

ЦАЙЗ 1. қамал, қорған, бекініс; **хот** \approx қалашық қорған; **хэрэм** \approx дуал бекініс; 2. қ. **шилттээн**.

ЦАЙЛА-Х 1. шай беру, шай ішкізу; 2. қонағасы беру; **төлөөлөгчдийг** \approx өкілдерге қонағасы беру.

ЦАЙЛГАН ақ ниет, ақ коңіл, ақ жарқын, ақ пейіл; ≈ **санаа** ақ ниеттік, ақ коңілдік.

ЦАЙЛГА-Х I 1. (*нәрсе*) ағарту, ақ түске айналдыру, бозарту; **Үсээ** ≈ шашын ағарту, шашына ақ кіргізу; **мөнгө** ≈ тиынды ағарту; 2. (*таң*) ағарту, атыру, бозарту, сазарту.

ЦАЙЛГА-Х II (*астық*), ақтау, қауыздау, тазалау; **тариа** ≈ астықты ақтау; **будаа** ≈ бидайды қауыздау.

ЦАЙЛГА-Х III (*дәулет, мүлік*) талау, тонау, тартып алу, жұрдай қылу; **хөрөнгийг хурааж** ≈ дәулетін тартып алу; **үрэгдүүлән** ≈ тоздырып жұрдай қылу.

ЦАЙЛЛАГА қонағасы, қонақасы, сый тамақ; **дәйллага** ≈ қабылдау; қабылдау қонақасы; ≈ **хийх** қабылдау жасау.

ЦАЙЛУУЛА-Х I шай бергізу, шай ішкіздіру; 2. қонақасы бергізу, қабылдау істету.

ЦАЙР I мырыш; ≈ **түрхэх** мырыш жалату.

ЦАЙР II (*өсімдік*) барқыт талшық.

ЦАЙРА-Х I. (*өң*) ағарту, бозарту, қуару; **үс** ≈ шаш ағарту; 2. өңею, өңдену, құлшыру, түрлену, жасару; **мал таргалж** ≈ мал семіріп өңею; 3. (*нәрсеге*) маңықтану, көндігу, жаттыгу, дағдылану, үйрену; ≈ **цагаашрах** көндігіп әбден үйрену; **ном уншихад** ≈ кітап оқуға маңықтану; **үг хэлэхдээ** ≈ сөз сойлеуге жаттыгу; 4. (*дәулет, мүлік*) асаю, таусылу, түгесілу, таю, тайқу; **хөрөнгө** ≈ дәулеті асаю, дәулеті таю; 5. (*мінез*) сазарту, мелшию, міз бақтау; **нэг** ≈ **чхисан амьтан** бір сазарған жан.

ЦАЙРДА-Х мырыш жалату, мырыш жаюу; **толь** ≈ айпаға мырыш жалату.

ЦАЙРМАЛ мырыш жалатқан, мырыш жаққан; ≈ **дотортой** ішіне мырыш жалатқан.

ЦАЙРДУУЛА-Х мырыш жалату, мырыш жақтыру.

ЦАЙРЛА-Х қ. **цайрдах**.

ЦАЙРЛУУЛА-Х қ. **цайрдуулах**.

ЦАЙРУУ I. (*өң-түс*) ақшыл, ақтау, бозғылт; ≈ **өнгөтэй** эд ақшыл түсті нәрсе; 2. қ. **цайлган**.

ЦАЙРУУВТАР ақшылтым, ақшылдау, бозеылтым, бозғылттау.

ЦАЙРУУДА-Х (*өңі*) ақшылдану, ақшыл тарту; бозарту, қуару.

ЦАЙРУУДУУЛА-Х ақшылдандыру, ақшыл тартқызу; бозарту, қуарту.

ЦАЙРУУЛА-Х I 1. (*өң-түсін*) ағарту, бозарту, қуарту; 2. оңейту, өңдендіру, құлшырту, түрлендіру, жасарту; 3. (*іс-әрекетке*) маңықтаидыру, көндіктіру, жаттықтыру, дағдыландыру, үйрету; 4. (*дәулетін, мүлкін*) асайту, тауысу, түгестіру, тайдыру, тайқыту; 5. (*мінез-құлқын*) сазарту, мелшиту, міз бақтырмау.

ЦАЙРУУЛА-Х II (*дәнді дақыл*) ақтау, елеу, қауыздау.

ЦАИС (*шаш*) түйреуіш, қысқы; **алтан** ≈ алтын түйреуіш; **мөнгөн** ≈ күміс қысқы.

ЦАЙСАГ шайшыл, шайқор, шай құмар; **их** ≈ **хүн** өте шайшыл адам.

ЦАЙСА-Х шайшыл болу, шайқорлану, шөй құмар болу.

ЦАЙ-Х I. (*өң-түс*) ағарту, ақшылдау, ақшыл тарту, қуару, қуқып тарту, қуаңдау, бозарту; **үс** ≈ шаш ағарту; **хувдас** киім қуару; **газар** ≈ жер қуаңдау; 2. (*дәулет, мүлік*) кедейлену, асаю, таю, таусылу, тайқу; **хөрөнгө** ≈ дәулеті таю; **хоосорч** ≈ кедейленіп құр алақан қалу; 3. (*мінез-құлық*) сазарту, мелшию, көгеру, сұрлану; міз-бақтау, шіміріктеу; **бүр ч** ≈ **чсан амьтан шив даа тіпті** бір сазарған жан гөй өзі; ешбір шімірікпейтін жан екен; ☆ **ҮҮР цайх** таң бозарту, таң сөгілу, таң сарғаю, таң ұйрайлану; **ҮҮР цайтал хулэх** таң атқанша күту; ☆ **гэдэс цайх** аққа тойым болу, аққа жерігі басылу, ақ тамаққа тою.

ЦАЛ: цал буурал ақ бурыл; ≈ ≈ **ээж** ақ бурыл ана, ақбас ана; ≈ ≈ **морио унах** ақбоз атын міну; ☆ **цал гургуул** ақ қырғауыл.

ЦАЛАЙЛГА-Х шалқайту, шалқиту, шалқайтып ашу.

ЦАЛАЙ-Х (*есік*) шалқаю, шалқию, шалқайтып ашылу, шалқып ашылу; **хаалга** ≈ **тал дэлгэх** есігін шалқайта ашу.

ЦАЛАМ шалма, бұғалық, ілмекті арқан; **адуу барих** ≈ жылқы ұстайтын шалма.

ЦАЛАМДАГДА-Х шалмалану, шалма салыну, бұғалық салыну.

ЦАЛАМДА-Х (*жылықыны*) шалмалау, бұғалықтату; ≈ **ж барих** шалмалап ұстау.

ЦАЛАМДУУЛА-Х I. шалмалау, бұғалықтату, шалма салдыру, бұғалық салдыру; 2. қ. **цаламдагдах**.

ЦАЛАМЛА-Х қ. **цаламдах**.

ЦАЛАМЛУУЛА-Х қ. **цаламдуулах**.

ЦАЛАНТАЙ (*іс, әрекет*) бошалан, сылбыр; көдек, дөрекі, ікемсіз; **юманд** ≈ **хүн** нәрсеге көдек адам.

ЦАЛАНТАЙЛА-Х дөрекілік істеу, тұрпайылық істеу.

ЦАЛГАЙ I. (*іс, әрекетке*) шалағай, олақ, бошалан, сылбыр; ≈ **хүн** шалағай адам; 2. (*кеңдік*) шалағай, алыс; жайпақ, кең; ≈ **амтай хувин** жайпақ ауыз шелек; ≈ **амсаргай** төгсе жайпақ қазан.

ЦАЛГАЙДА-Х I. (*іске*) тіпті шалағайлану, өте олақсу; тым бошаландау, өте сылбырлану; 2. (*кеңдік*) өте шалағайлану, өте алыстау; өте жайпыно, өте кеңу.

ЦАЛГАЙРА-Х I. шалағайсу, олақсу,

шалағайлық істеу, олақтық істеу, бо-шалаңсу, сылбырау; 2. шайғайлану, алыстау, жайпию, кеңу.

ЦАЛГАЙРУУЛА-Х 1. шалағайсыту, олақсыту, шалағайлық істеу, олақтық істеу, бошалаңсыту, сылбырату; 2. шалағайландыру, алыстату; жайыту, кеңейту.

ЦАЛГАР I 1. салғыр, салғырт, салак, селқос, селсоқ, нарау, көңілсіз; ≈ **назгай** салғырт-селқос; салдыр-салақ; 2. абайсыз, аңғал, аңғырт, аңқау, аңдамайтын, аңдармайтын.

ЦАЛГАР II салпы, жайпақ, салпиган, жайпиган, қайқы; ≈ **ам** салпы ауыз; ≈ **амтай дийіз** жайпақ ауыз табақша.

ЦАЛГАРА-Х қ. **цалгардах**.

ЦАЛГАРДА-Х 1. салғыртсу, салақсу, селқостану, селсоқтану, нараулау, көңілсіздену; 2. аңғалдану, аңғырттану, аңқаулану, аңдамау, аңдармау.

ЦАЛГАРДУУЛА-Х 1. салғыртсыту, салақсыту, селқостандыру, нарауландыру, көңілсіздендіру; 2. аңғалдандыру, аңғырттандыру, аңқауландыру.

ЦАЛГИА I. (су) шалқыма, толқын, ақ толқын; **усны** ≈ судың ақ толқыны; 2. шалпыл (судың бір нәрсеге соғылған дыбысы); **усны долгионы** ≈ су толқынының шалпылы.

ЦАЛГИДАС салынды, шығынды (су толқынымен өзен, көл, теңіз, мұхит жағасына шығып қалағын ағаш, қамыс, қоға, шөл-шалам); **далайн** ≈ мұхит салындысы.

ЦАЛГИЛА-Х (су) 1. шалқы, толқы; ≈ **долгион** шалқыған толқын; 2. шалпылдау.

ЦАЛГИЛУУЛА-Х (суды) 1. шалқыту, толқыту; 2. шыпылдытату.

ЦАЛГИУЛА-Х 1. (суды) шалқытып асыру, толқытып асыру; 2. (ыдыстан) шыпылдатып асыру, шайқалтып төктіру, шайқалақтағып төгу.

ЦАЛГИ-Х (су) 1. шалқып асу, толқып асу; **уерийн ус** ≈ сел суы толқын асу; 2. (ыдыстан) шайқалып төгілу, шайқалақтап төгілу; шыпылдап асу, асын төгілу; **хувинтай ус** ≈ шелектегі су шайқалып төгілу; **тогоотой сүү** ≈ қазандағы сүт асын төгілу.

ЦАЛИГ (діни) шалық; кис, ис, ар-уак; **сигод** ≈ кис шалық, жын-шалық.

ЦАЛИН (ақшалай) жалақы, айлық, еңбекақы; **цалин** ≈ ақшалай жалақы; **сарын** ≈ айлық; ≈ **буух** айлық түсу; ≈ **тавих** айлық беру; **сул** ≈ асырау жалақысы, көмек айлық; **бодит** ≈ сатып алу қабілеті, нақтылы еңбекақы; ≈ **нәмәдүүләх** жалақыны арттыру, айлық қосу.

ЦАЛЗГАНА көк шегіртке (жәндік).

ЦАЛИР қ. **парил**.

ЦАЛИРДА-Х қ. **парилдах**.

ЦАЛМА-Х шашынан тарту, шашынан тұқырту.

ЦАЛТА-Х шатасу, жаңылу, ұмыт-

шақтай беру, шатаса беру, жаңыла беру.

ЦАМ (діни) шам биі, шаман биі, абыз биі; ≈ **үзэх** шаман биін көру, абыз биін көру; ≈ **харайх** абыз боп қарғып шоршып билеу; ≈ **цамнах** шаман биін билеу, абыз биін билеу; ≈ **ын баг** абыз биінің перде киімі, шаман биінің сұсты киімі.

ЦАМААН 1. шамшыл; 2. таңдағыш, талғағыш, таңдампаз, талғампаз; ≈ **хүнд тоогдох юм ховор** таңдағышқа ұнайтын нәрсе сирек; таңдағыш адам таңдай-таңдай тазға жолығар.

ЦАМААДА-Х қ. **цамаандах**.

ЦАМААНДА-Х 1. шамкөсеге беру; 2. таңдай түсу, талғай түсу.

ЦАМААНДУУ 1. шамкөс, шамшыл; 2. талғағыш, талғампаз, таңдағыш, таңдампаз.

ЦАМААНШИ-Х 1. шамшыл болу; 2. таңдағыш болу, талғағыш болу.

ЦАМААРА-Х қ. **цамаархах**.

ЦАМААРХАГ қ. **цамаандуу**.

ЦАМААРХА-Х 1. шамшыл болу, шамкөс болу; 2. таңдау, талғау; таңдағыш болу, талғағыш болу.

ЦАМААРХУУ қ. **цамаархах**.

ЦАМААРХУУЛА-Х 1. шамдандыру, шамшыл болдыру, шамкөс болдыру; 2. тандату, талғату; таңдағыш болдыру, талғағыш болдыру.

ЦАМНА-Х 1. шам биін билеу, шаман биін билеу, абыз биін билеу; 2. (хайуанат) шаппу, қарсы атылу, ыршу, секіру.

ЦАМНУУЛА-Х 1. шам биін билету, шаман биін билету, абыз биін билету; 2. (хайуанаттарды) шаппыту, қарсы атылдыру, ыршыту, секірту.

ЦАМХАГ 1. мұнара, күмбез, қулақша; өндөр ≈ биік мұнара; **кремлийн** ≈ кремль мұнарасы; **их бууны** ≈ зеңбірек мұнарасы; 2. (әскери) қақпа, қамал, бекініс; 3. мұнара үйше, мұнарапесен; ≈ **дээр зогсох** мұнара үйшеге шығып тұру; **нефть өрөмдөх** ≈ нефть бұрғылайтын үйшелі мұнара; 4. (шаңырақ) күлдіреуін; **тоононы** ≈ шаңырақтың күлдіреуіші.

ЦАМХАЙ-Х (іш) кебу, қампию, шардию, дүрдию; **дотор** ≈ іші кебу; **гәдәс** ≈ қарны қампию, қарны шардию.

ЦАМЦ 1. жейде, көйлек; **дотуур** ≈ іш жейде, іш көйлек; **гадуур** ≈ сырт жейде, сырт көйлек; **торгон** ≈ торғыл жейде; **хөвөнтэй** ≈ мақталы кеудеше.

ЦАМЦЛА-Х жейделі болдыру, көйлекті болдыру.

ЦАМЧ 1. (діни) шам бишісі, шаман бишісі, абзы бишісі; 2. шам биін қоруші, шаман биін қоруші, абзы биін қоруші; ☆ **цамч тогоруу** ақ тырна, биші тырна, қыталық (күс).

ЦАН I дүңгірше, дүмбірше, күй табақша (жезден дөңгелекке етіп істелінген, қасыра ұрып дыбыс шығаратын күй аспабы); ≈ **цохих** дүңгірше соғу; ≈

хавирах дүмбiршенi қабыстыра ұру.

ЦАН II сүңгi, сауыс (*қырау мұз*);
≈ **хүүрэг** сүңгi қырау, сүңгi мұз.

ЦАНА шаңғы, шаңға; ≈ **ар явах** шаңғымен жүру; ≈ **унах** аяққа шаңғы байлау, аяққа шаңғы таңу; ≈ **ын уралдаан** шаңғы жарысы; ≈ **ын аялал** шаңғы саяхаты; ≈ **ын таяг** шаңғы таяғы; ≈ **ын баг** шаңғышылар жақтасы, жақтас шаңғышылар; ☆ **цана цэцэг** таспағұл; (*таспа*) таушымылдық (*өсімдік*).

ЦАНАЧ шаңғышы, шаңғы тебуші; ≈ **ид** шаңғышылар.

ЦАНАЧИН қ. **цанач**.

ЦАНГАА шөлі шөлдеуі, сусауы-шөлiркеуі, аңауы; **амны** ≈ **гаргах** шөлің қандыру, таңдайын жібіту, аздап сусын ішу.

ЦАНГАА-Х қ. **цангуулах**.

ЦАНГАГ қ. **цангамтгай**.

ЦАНГАМТГАЙ шөлдегіш, сусағыш, шөлiркегіш; **их** ≈ тез шөлдегіш.

ЦАНГАМХАЙ қ. **цангамтгай**.

ЦАНГА-Х шөлдеу, сусау, шөлiркеу; **их л** ≈ қатты шөлдеу; **ам** ≈ шөлдеу, көні кебу, таңдайы кебу., сусау.

ЦАНГИН ақ қырауы (*құс*).

ЦАНГИНА-Х 1. (*дыбыс*) шыңылдау, дыңылдау, шіңілдеу, шылдырлау, сыңғырлау, қыңғырлау; **цан** ≈ дүмберше шыңылдау, күй табақшасы дыңылдау; **төмөр** ≈ темір қаңғырлау; 2. (*адамның дауысы*) шіңкілдеу, шыңқылдау; ≈ **сан нарийн хоолойтой хүн** шіңкілдеген дауысы жіңішке адам.

ЦАНГИНУУЛА-Х 1. (*дүмбiрше*) шыңылдату, дыңылдату, шіңілдету, шылдырлату, сыңғырлату, қаңғырлату; 2. (*адам*) шіңкілдету, шыңқылдату.

ЦАНГИС: **цангис мод** мүкжидек (*қызла түсті, дәлі қышқыла ұсақ жеміс өсетін ыргай тектес ағаш*).

ЦАНГУУЛА-Х шөлдету, сусату, шөлiркету.

ЦАНДАС қ. **хөрүү I**.

ЦАНЗГАЙ (*құс*) көгілдір сауысқан.

ЦАННА-Х қ. **цагнах**.

ЦАНТА-Х сүңгi тұру, сүңгi қырау тұру; сүңгi мұз қату.

ЦАНТУУЛА-Х сүңгi тұрғызу, сүңгi қырау тұрғызу, сүңгi мұз қатыру.

ЦАНХ I кірне (*бүрiп ауыратын іш аурудың аты*); ≈ **татах** кірне ұстау, кірне бұзу; ≈ **евчиш ходлох** іштің кірнесі ұстау, іші бүрiп ауру.

ЦАНХ II (*ат*) қытық, шаңқы; **олом татахад** ≈ **нь ходлох тонгочих морь** айыл тарсқаңда қытығы көп қыршаңқылап моңкитiн ат.

ЦАНХАЙ-Х қ. **цанхайх**.

ЦАНХИР: **цанхир галуу** аққаз, шаңқай қаз.

ЦАНХИРТА-Х (*шап*) жастайынан ағару, жасынан қылауыту.

ЦАНХИРТУУЛА-Х (*шашын*) жасынан ағарту, жасынан ақ кіргізу.

ЦАНХЛА-Х I (*ауру*) кірнесі ұстау, іші бүрiп ауру.

ЦАНХЛА-Х II (*ат*) қытығы келу, қыршаңқыланып тыпырлау.

ЦАНХТАЙ I (*ауру*) кірнесі бар, кірнелі, кірнесі ұстайтын; ≈ **хүн** ішінің кірнесі бар адам, ішінің кірнесі ұстайтын адам.

ЦАНХТАЙ II (*ат*) қытықшыл, қытымыр, қыршаңқы; ≈ **ат** қытықшыл ат.

ЦАНХТА-Х I (*ауру*) кірне тию, кірне ұстайтын болу.

ЦАНХТА-Х II (*ат*) қытықшыл боп кету, қыршаңқыланып кету.

ЦАНХУЙ: **цанхуй цэцэг** раушан гүл (*өсімдік*).

ЦАР I (*ыдыс*) 1. жайпақ, жайпаң, жалпақ; ≈ **таваг** жайпақ табақ; 2. шара (*аяқ*).

ЦАР II мырыш опа, мырыш далап; **толины** ≈ айнаның мырыш далабы.

ЦАР III (*қардың*) қабыршақ мұз, жеуірлек мұз; **цасны** ≈ қардың қабыршақ мұзы.

ЦАР IV (*нәрсе, іс-әрекет*) ауқым, мөлшер, аумақ, көлем; ≈ **ихтэй** ауқымды, аумақты; ≈ **бағатай** ауқымды тар, ауқымды шамалы; ≈ **хүрээ** ауқым.

ЦАР V (*найдың*) батқа, улық; **гансны** ≈ найдың батқасы.

ЦАР VI: (*дыбыс*) шыр-шыр, дыз-дыз; ≈ **хйх** шыр-шыр ету; **царцаа** ≈ **хйх** шегіртке шыр-шыр ету, шегіртке дыз-дыз ету.

ЦАРАА I баран, топан, аумақ, көлем, ауқым; ≈ **бараатай юм** аумақты нәрсе; топанды нәрсе; ≈ **ихтэй** баранды, топанды, ауқымды; ≈ **ихтэй арьс** көлемді тері, үлкен тері.

ЦАРАА II жарық, жырма, төсігі; **сумны** ≈ оқ тиген жері, оқ жырған жер.

ЦАРАЙ I. (*адам*) шырай. көрік, ажар, жүз, оң-түс, әлпет, түр, кейің; **нүүр** ≈ бет шырай, бет ажары; ≈ **зүс** бет жүзі, бет әлпеті; ≈ **барайх** оң-түсі қашу, түксiно, түнеру; ≈ **засрах** оңді кіру, шырайлану, нұрлану, құлпыру, оңею; ≈ **хувьсах** шырайы құару, оң-түсі құбылу, оң-түсі қашу, түрi құбылу; ≈ **улайх а**) бетi қызару, қызыл шырайлану; б) ұялу, қысылу; бетiнен оты шығу; ≈ **аддах а**) шырайсыздану, реңі кету, өңі қашу, жүз сыну; жүдеу, шаршау; б) қараулық істеу, сазару, мөлшию, мiз бақтау; ≈ **дарах** шырайсыздандыру, өңін кетіру, кейің кетіру, ажарын түсіру; ≈ **орох** шырайлану, оңею, көріктену, ажарлану, өңіне кіру; ≈ **муутай а**) шырайсыз, көріксіз, ажарсыз, оң-түсі қашқан, кейіңсіз; б) қарау, сараң, сазарған, мөлшиген, мiз бақтайтын; ☆ **хүний царай харах** біреудің қолына қарау, біреу арқылы жан сақтау; ☆ **бусдын царай харах** біреудің қолына қарау, біреу арқылы жан сақтау, біреуге қарау; ☆ **царайгаа хоржойлох** сараңсу, қараусу, көзі қимау; 2. сыйай, рең, түр, лыппан, нысан, пішін, ыңғай; барыс, бет алыс; **муу** ≈ мэдэгдэх жай-

сыз сыңай біліну; **ажлын** ≈ **бүтэхгүй болж байна** жұмыс бет алысы бітпегендей.

ЦАРАЙЛАГ шырайлы, көрікті, ажарлы, келбетті, нурлы, кейшгі.

ЦАРАЙТ 1. қ. **паражлаг**; 2. кескінді, пішінді; сыңайы бар, реңі бар, ыңғайы бар. түрі бар; **сар адил** ≈ ай тәрізді пішінді.

ЦАРАЙТАЙ қ. **царайт**, **царайлаг**.

ЦАРАЙЧЛА-Х 1. жағыну, жарамсақтану, жалбақтау, жағымпаздану; ≈ **н яздаг хүн** жағынын жүретін адам; 2. (*біреуге*) мүңію. (*біреудің*) ырқында жүру, көз сүзу, жауаңдау, жаудырау.

ЦАРАЙЧЛУУЛА-Х 1. жағындыру, жарамсақтандыру, жалбақтату, жағымпаздандыру; 2. (*біреуге*) мүңіту, көз сүздіру, жауаңдату, жаудырату.

ЦАРАМ I күйік тыртық, күйік, күйген тыртық.

ЦАРАМ II (*желдің, үскіріктің*) өті, оқтыны, бүйір тұсы; **жаврын** ≈ үстіріктің өті; **хөвч** ≈ таудағы жел өті; **хангай** ≈ тау аралық жел өті.

ЦАРА-Х (*алдын-ала*) шамалау, түспалдау, жорамалдау; **юмыг** ≈ **ж бодох** нәрсені түспалдап есептеу; **цәнэх** ≈ бұрышырақ шамалау түспалдау.

ЦАРВАГ (*киім*) жамау, жапсырынды.

ЦАРВА-Х (*қол аяғын*) ербеңдету, шошаңдату, селтеңдету, арбаңдату.

ЦАРВАН ермен (*жусан тектес өсімдік*).

ЦАРВУУ 1. (*анат.*) қар, тоқпан жілік; ≈ **ны яс** тоқпан жілік сүйегі; 2. (*қол*) саусақ.

ЦАРГА I қ. **царга** I.

ЦАРГА II қарау, сараң; ≈ **хүн саран** адам.

ЦАРГА III (*оқтың*) жарасы, тиген жері.

ЦАРГАДА-Х I: қараусу, сараңсу, қараулану.

ЦАРГАДА-Х II (*қар мұзы*) қабыршақтану, қабыршақ кеужірлектену, қату.

ЦАРГАЛА-Х I шаңғымен аулау, шаңғымен аң аулау.

ЦАРГАЛА-Х II қараулық істеу, сараңдық істеу, қараусу, сараңсу.

ЦАРГАС (*бот.*) жоқшықа, беде.

ЦАРГАТА-Х (*жол*) қар соқпақ шығу.

ЦАРГИА (*дыбыс*) шарыл, барыл, шатыр-шұтыр, сатыр-сұтыр, тасыр-тұсыр; ≈ **дуу** шарыл дыбыс; ≈ **хүн шарылдақ** адам, барылдақ адам.

ЦАРГИЛ (*күй аспап*) даңғырша, күңгірше; ≈ **дәлдәх** даңғыршаны даңғырлату; күңгіршені күңгірлету.

ЦАРГИЛДА-Х даңғыршаны ұрғылау, күңгіршені ұрғылау.

ЦАРГИУЛА-Х I (*қарға*) көз қарықтыру.

ЦАРГИУЛА-Х II (*үнін*) қарлықтыру.

ұялу; **цасанд нүд** ≈ қарға көз қарығу. **ЦАРГИ-Х** II (*дыбыс, үн*) қарлығы; **хоолой** ≈ үні қарлығы, тамағы қарлығы.

ЦАРГУУ қ. **цаарга**.

ЦАРГУУЛ қ. **цангин**.

ЦАРДАЙЛА-Х (*қарынды*) шардиту, шермиту, қампиту.

ЦАРДАЙ-Х (*қарын*) шардио, шермю, қамнию; гэдэс ≈ қарын шардио.

ЦАРДАС қ. **цардуул**.

ЦАРДА-Х I 1. үн желім жағу, үн жабысқақ жағу; **даавуу** ≈ шүперекке үн желім жағу; 2. (*су*) бұрку, пашу; **зам** ≈ жолға су пашу.

ЦАРДМАЛ үнжелім жағылған, үнжеліммен қатырылған; жабысқақпен қатырылған, шайырланған; ≈ **зах** үнжеліммен қатырылған жаға; ≈ **даавуу** шайырланған пұл; ≈ **зам** қарашайымен қатырылған жол.

ЦАРДУУЛ I үнжелім, үнжабысқақ; ☆ **цардуул хугарах** көңілі суу, көңілі сыну, көңілі қайту, жігері құм болу, талабы қайту.

ЦАРДУУЛ II 1. (*су*) бүріккіш; 2. қ. **сүрчүүл**.

ЦАРДУУЛА-Х 1. үнжелім жақтыру, үнжабысқақ жақтыру; 2. (*су*) бүріккізу, паштыру.

ЦАРИЛ сүймен, лом (*мүз, тоң қонаратын жұмыр темір*).

ЦАРИЛДА-Х сүймендеу, ломдау.

ЦАРИУ қ. **цариун**.

ЦАРИУДА-Х тілмарсу, білгішсу, шешенсу; тілмарсып кету, білгішсіп кету, шешенсіп кету.

ЦАРИУН 1. тілмарсыған, білгішсіген, шешенсіген; ≈ **зантай хүн** білгішсіген адам; 2. қ. **хэлэмгий**.

ЦАРИА-Х I 1. (*жұқа мұз*) қабыршақтану, қабыршақтап қату; **цас** ≈ қар қабыршақтанып қату, қар қабыршақтану; 2. (*найға*) батқа тұру, улық жиналу; **ганс** ≈ найға батқа тұру, най батқалану.

ЦАРЛА-Х II (*бір нәрсені*) тәптештеу, тәптештеп істеу, тәптештеу, тәптештеп істеу; **тамамдан** істеу, толық бітіру; **ажлаа** ≈ жұмысын тәптештеп істеу.

ЦАРМА-Х (*жылқы, сиыр*) тарпу, тарпылау; **морь цас** ≈ ат қар тарпылау.

ЦАРС (*өсімдік*) емен; ≈ **ны навч урт** еменнің жапырағы ұзынша үлкен; ≈ **ны дурс** еменнің қабығы; ≈ **бол хатуу түжир** мод юм емен қатты семген ағаш; ≈ **ой** емен тоғай; ≈ **ан шүүгээ** еменнен істелген сөре сандық, емен шкаф; ☆ **царсан торгомсог** тұт торғыны; ☆ **царсан дәлдүү** еменделдек, еменкұлақ (*саңырауқұлақ*).

ЦАРТА-Х (*қар*) қабыршақтану, қабыршу, кеужірлектену; **цас** ≈ қар қабыршу.

ЦАРУУ сұңғыла, сақ; **сүрхий** ≈ **хүн** керемет сұңғыла адам.

ЦАРУУЛА-Х (*нәрсені*) шамалату,

түспалдату, жобалату.

ЦАРЦАА шырылдауық, тұздықшы (шегіртке).

ЦАРЦАА-Х (суыққа) 1. тоңазыту, мұздату; тоңазықтату, мұздауықтату; 2. қойырылту, қоймалжыңдату, қойылту.

ЦАРЦААХАЙ қ. царцаа.

ЦАРЦАЙ-Х қ. қарцый.

ЦАРЦАНГИ 1. тоңазыған, мұздаған, тоңазықтаған, мұздауықтаған; ≈ тос тоңазыған май; ≈ мах тоңазыған ет; 2. ауыс. (мінез) алаңғасар, есалаңдау, байыпсыз, парықсыз, жүрді-барды; ≈ хуухэд есалаңдау бала.

ЦАРЦАНГИДА-Х 1. тоңазып кету, мұздап кету, тоңазықтап кету, мұздауықтап кету; 2. ауыс. алаңғасар боп кету, есалаңдап кету, жүрді бардыланыу.

ЦАРЦАНГИРА-Х тоңазу, мұздау, тоңазықтану, мұздауықтану.

ЦАРЦАНГИТА-Х тоңазыын деу, мұздайын деу, тоңазықтанайын деу, мұздауықтанайын деу.

ЦАРЦАНГИШИ-Х тоңазы бастау, мұздай бастау, тоңазықтана бастау, мұздақтана бастау.

ЦАРЦА-Х (суыққа) 1. тоңазу, мұздау, тоңазықтау, мұздақтану; тос ≈ сұйық май тоңазу; өөх ≈ еттің майы тоңазу; 2. (жер су) қату, тоңдану, мұздақтану; газар ≈ жер тоңдану.

ЦАРЦМАГ қабыршақ желім, мөлдір желім.

ЦАРЦМАЛ тоңба, тоңазыған, мұздаған (нарсе).

ЦАРЦУУ тоң, мұздақ, тоңазық, тоңазыған, мұздаған, тондақ; ≈ тос тоңазыған май; ≈ өөх тоңазыған ет майы; ≈ газар тондақ жер; ≈ хөрс тоңдақ қыртыс, тондақ шым.

ЦАРЦУУДА-Х тоңазықтану, мұздақтану, тоңазу, мұздау, тондақтану.

ЦАРЦУУЛА-Х тоңазыту, мұздату, тоңазықтандыру, мұздақтандыру.

ЦАС I қар; ≈ орох қар жауу; ≈ унах қар түсу, қар жауу; ≈ хайлах қар еру; хунгар ≈ омбы қар, қасат қар; хөвсгөр ≈ ұлпа қар; ≈ ны ус қар суы; ☆ қасан шуурга ақтүтін, қарлы борасын, қарды-бұрқақ, бұрқасын; ☆ қас шуурақ бұрқақ соғу, ақтүтін соғу; ☆ қаасаар шуурақ бұрқасын түтеу, бұрқасын соғу, бұрқақ бор ау; ☆ малын қас малға сусын қар, мал сусыны қар, малға сусындық қар; ☆ амны қас ауыз суы қар, ауыз суындық қар, ішетін сусындық қар; ☆ қасан қагаан аппақ қардай; ☆ қасан чихэр күм шекер, ұсақ шекер, ұнтақ шекер; ☆ хөхөө өвлийн хүйтэн, хөр қасны хайруу ақ қар, вок мұз; қақаған суық аяз; ☆ қагаан қасан малғайтай, ногоон модон хурэмтэй аппақ қарлы бөрікті, көкмайсалы көрікті (Ц. Д.).

ЦАС II (металл) жез, ақжез; ≈ сав

ақжез ыдыс; ≈ хонх жез қоңырау.

ЦАСАРХАГ қарлы, қары көп, қары мол, қар қалын.

ЦАСАРХУУ 1. қ. қасархаг; 2. қардай, қар тәрізді, қарға ұқсас, қар секілді, аппақ.

ЦАСДА-Х қар қалыңдау, қар көбею. **ЦАСЛА-Х** (малды) қарға жаю, қар жегізу, қарғы сусындату.

ЦАСЛИГ: қаслиг цэцэг қарақат гүл, алмұрт гүл (өсімдік).

ЦАСМИН (өсімдік) құлмақ.

ЦАСРА-Х (қар) қылауыту, сілбіреу, қылауыта жауу, сілбірей жауу; ≈ ч байна қылауытып тұр.

ЦАСРУУЛА-Х қылауыттыру, сілбірету, қылауыттыра жауғызу, сілбірете жауғызу.

ЦАСТ қарлы, қар басқан, қар жамылған; ≈ уул қарлы тау; ☆ қастны хажир ақбас күшіген (құс).

ЦАСТАЙ қ. қаст.

ЦАСТА-Х қар басу, қар қалыңдау, қар қалың жауу.

ЦАСЧ: қасч дэглий аққұтан (құс); қас цэгцээдэй саржон шымшық (құс).

ЦАТГАЛАН тоқ, тоқтық; ≈ хүп тоқ адам; би ≈ байна мен тоқпын; ≈ морь тоқ ат; ≈ болох тою, тоғаю; ≈ нь өлссөний зовлонг мэдэжгүй а) сөзбе. тоғы, ашыққанның азабын білмес; б) астың дөмін ашықпай білмес; өзгенің өксігін өзі кешпей білмес; өзінің басы ауырмағанның өзгемен ісі бар ма (мәтел).

ЦАТГАЛДА-Х өте тою, өте тоғаю.

ЦАТГА-Х (асқа) тойғызу, тойдыру. **ЦАХ** I 1. (ағаш) сүйеуіш; айргийн ≈ қымыз саба сүйеуіш; 2. (мылтық) сирақ.

ЦАХ II (бала) плақа; улаан ≈ қызыл шақа.

ЦАХАР цахар (моңғол тайпаның аты).

ЦАХАЧ аламоыйм сауысқан, сақшы сауысқан (құс).

ЦАХДА-Х сүйеуішке сүйену, тіреуішке тірелу.

ЦАХДУУЛА-Х сүйенішке сүйеу, тіреуішке тіреу.

ЦАХИЛА-Х I (найзағай, тоқ) жалтылдау, жалт-жалт ету, жарқылдау, жарқ-жарқ ету, жалт-жұлт ету, жарқ-жүркі.

ЦАХИЛА-Х II (мал, аң үйірінен) оқшаулана жөнелу, бөліне жөнелу, онашалана жөнелу, жекелене жөнелу; хонь ≈ қой бөліне жөнелу; гөрөөс ≈ киік оқшаулана қашу.

ЦАХИЛГААН I электр, ток; ≈ гэрэл электр жарығы; сөрөх ≈ электрдің тікше заряды, электрдің қарсы заряды (—заряд) зэрөх ≈ электрдің ирек заряды, электрдің ықтың заряды (+заряд) ≈ гагнуур электр дөнекер; ≈ дамжлага электр жүргізу сымы; ≈ задлал электрмен ажырату; ≈ соронзон электр тартылыс; ≈ тэрэг

электр поёзи; ≈ хөрөө электр ара; ≈ ховсон электр кауга; ≈ хөдөлгүүр электрқозғағыш; ≈ ны хүч электр қуаты; ≈ эмнэлэг электрмен смдеу; ≈ зуух электр пеш; ≈ индүү электр үтігі; ≈ данх электр шөйнек; ≈ утас электр сым; ≈ чимэглэл электр безендірулер; ≈ хонх электр қоңырау; ≈ станци электр станциясы; ≈ ток электр тоғи; ≈ мэдээ телеграф; ≈ улсхийх электр жылытпдау, электр жылт-жылт ету; ≈ гялсхийх электр жаркылдау, электр жарк-жарк ету; ≈ жирэвхийх электр жылт-жылт ету; ≈ жалбалзах электр жаркылдау; ≈ цахих электр жарк ету, электр жалт ету; ☆ цахилгаан төвч тіс түйме.

ЦАХИЛГААН II сөйл. телеграмма; ≈ явуулах телеграмма жолдау.

ЦАХИЛГААНЖИХ электрлену, электрлі Солу.

ЦАХИЛГААНЖУУЛА-X электрлендіру; ≈ төловлогөө электрлендіру жоспары.

ЦАХИЛГААНТА-X ногала (жылқыны көз ауруы).

ЦАХИЛГААНЧЛА-X 1. электр керектену, электр қолдану; 2. ауыс. шапшаңдату, тездету, жітірмелету.

ЦАХИЛГААНЧЛУУЛА-X 1. электр керектендіру, электр қолдандыру; 2. ауыс. шапшаңдаттыру, тездеттіру, жітірмелеттіру.

ЦАХИЛГАНА (жәндік) қаратышқан, тұнтышқан.

ЦАХИЛДАГ шықылдақ, жыланқияқ, таспажашырақ; бут бутаар ургасан ≈ түп түп болып өскен жыланқияқ; цаг цагаараа байдаггүй, ≈ ногооноороо байдаггүй сөзб. а) уақыт сол қалпында тұрмайды; жыланқияқ көл қалпында тұрмайды; б) әр нәрсе өз тұсында; дүние бір қатыпты тұрмайды; ≈ ний үр жыланқияқ ұрғыы.

ЦАХИЛУУЛА-X (ток) жаркылдату, жалтылдату, жарк-жарк еткізу, жалт-жалт еткізу.

ЦАХИР I (тырнак) ақжолоак.

ЦАХИР II қ. цахиур; ≈ чулуу шақпақ тас; ☆ цахиур дуу шықкылдақ дауыс, шықылдақ дауыс; ☆ цахиур нуғас ақсапақ үйрек (құс); ☆ цахиур шөнхор ақсапақ (құс); ☆ цахиур бүргәд суқараңғус, ала бүркіт (бүркіт тектес құс).

ЦАХИРАНЦАР (тас) шірімтал.

ЦАХИРМАА (өсімдік) жұпаршоң.

ЦАХИУЛА-X 1. (тас) шақтыру; 2. (ток) жаркылдату, жалтылдату.

ЦАХИУР шақпақ (тас); ≈ цахих шақпақ тас шағу, шақпақ шағу; ☆ цахиур буу шиті мылтық, бітгелі мылтық.

ЦАХИХ 1. (тас) шағу; цахиур ≈ шақпақ тас шағу; хэт ≈ шақпақ шағу; 2. (ток) жарқ ету, жалт ету.

ЦАХЛАЙ I шағала (құс) ≈ н дуу шағаланың даусы; тәнгисийн ≈ теңіз шағаласы; ≈ загас иднэ шағала балық

жөйді.

ЦАХЛАЙ II (ауру) теміреткі; ≈ гарах теміреткі түсу.

ЦАХЛАЙТА-X теміреткі шығу, теміреткі түсу.

ЦАХЛАЙТУУЛА-X теміреткі түсіру.

ЦАХЛУУР тіреніш, сүйеніш, тірсуше, сүйеуше (ағаш).

ЦАХТНА-X (әйел) ғайбаттау, ғайбат айту, өсектеу, даттау, жамандау, шәншәндау, тіл тигізу.

ЦАХТНУУР ғайбатшыл, ғайбаг айтқып, өсекшіл, даттағып, лақапшы; шайпау, тілі аңы (әйел).

ЦАХЧ аламоийн сауысқан (құс).

ЦАЦ I: цац жимс шаша жеміс, шөкшо (өсімдік).

ЦАЦ II (діни) солақша мұнар.

ЦАЦАА-X қ. цацуулах.

ЦАЦАГ 1. шашақ, тармақ, күлте; утсан ≈ жіп шашақ; 2. (құс) айдар, кекіл; ☆ цацаг өөвөг кекілік (құс); ☆ цацаг тоғоруу кекілі тырна (құс); ☆ цацаг хяргуул күрке тауық.

ЦАЦАГДА-X шашылу, шашырау, бытыратылу, таратылу.

ЦАЦАГЛА-X шашақтау, күлтелеу, шашақ шығару; ≈ ж уях шашақтап байлау, күлтелеп байлау.

ЦАЦАГЛУУЛА-X шашақтату, күлтелеу, шашақ шығарту.

ЦАЦАГТ 1. шашақты, күлтелі, шашағы бар, күлтесі бар; ≈ туг шашақты ту; 2. (құс) айдарлы, кекілді, айдары бар, кекілі бар; ☆ цацагт цэцэг шашақгүл, күлтегүл, масақгүл қылтангүл (өсімдік); ☆ цацагт хяруул күрке тауық.

ЦАЦАГТА-X шашақтау, күлтелену, шашақ шығу, күлте шығу.

ЦАЦАЛ (діни) шашқы қалақша (жер мен көкке стькып, ақтамақ шашатын тоғыз тесікті қалақша); ≈ цацаж өчил өчх көкке ақ шашып төңірге жалбарыну.

ЦАЦАР жалац асыр, күрке асыр; ≈ ын нуруу күрке асырдың арқалығы; ≈ ын бағана күрке асырдың бағанасы.

ЦАЦА-X I 1. (нәрсе) шәнү, шашырату, жаң; шероо ≈ тоңырақ шәнү; 2. (сүйік) бүрку, себу, шашу, шашырату; ус ≈ су бүрку.

ЦАЦА-X II (сүйікка) шашалу; цайдаа ≈ шайға шашалу.

ЦАЦЛАГА (әріп) ирек тісі, ирегі.

ЦАЦРАГ өткір сәулес, шашырақ сәулес; рентгенний ≈ рентгеннің өткір сәулесі.

ЦАЦУУЛА-X I 1. (нәрсені) шашқызу, шашыраттыру, жайғызу, бытыратқызу; 2. (сүйікты) бүріккізу, бүріктіру, септіру, сепкізу, шашқызу, шаштыру.

ЦАЦУУЛА-X II шашалту; цайнд ≈ шайға шашалту.

ЦЕЛЛУЛОИД целлулойд (целлюлозадан жасалған қатты мүйіше зат).

ЦЕЛЛЮЛОЗ целлюлоза (қағаз, кино

плёнкасы, жасанды торғын, оталғыш-жарылғыш заттар жасауға жұмсалатын ағаштан шығатын қышқыл зат).

ЦЕМЕНТ цемент (гастардың араласпа жеміше ұнтағы); **≈ ийн завод** цемент заводы; **≈ зуурах** цемент илеу.

ЦЕМЕНТЛҮҮЛЭ-Х цементтету.

ЦЕМЕНТЛЭ-Х цементтеу.

ЦЕНТНЕР центнер (=100 кг).

ЦЕС баклажан (алқа тұқымдасына жататын көп жылдық өсімдік; тағалиһи ретінде қолдан өсіріледі; жемісі жұмыр, алмұрт тәріздес, жылу ылағал сүйгіш өсімдік).

ЦЕХ цех (заводтар мен фабрикалардағы түрлі өнімдер өндіретін, сондай-ақ жұмыс процесінің белгілі бір бөлегін орындайтын бөлім); **≈ ийн масгер** цех мастери **гутлын** **≈ сгік** цехы.

ЦИЙДҮҮЛЭ-Х (суды) бозарту, қылаулату, шалаптандыру, ағарту.

ЦИЙДЭМ шалап, ақсу (сут қосылған су).

ЦИЙДЭМЛЭ-Х шалаптау, ақсулау, шалап істеу, ақсу істеу.

ЦИЙЛГЭР 1. (көз) ақшық, ақшиған, ақсың, ақшиған; **≈ нүдтэй хун** ақшық көз адам, көзі ақшиған адам; 2. бұлдыр, күңгірт, мұнар, көгілдір; бұлдыраған, сағымданған, көгілдірленген, мұнартқан, күңгірттенген; **≈ тал хөндий** бұлдыраған жазық дала; **≈ өргөн ус** көгілдірлене көсілген су; **≈ өнгөтэй тәнгэр** көгілдір көк аспан.

ЦИЙЛИЙЛГЭ-Х 1. (көзін) ақшиту, ақситу, ақшырайту; 2. (алыс, ұзақ) бұлдырату, сағымдандыру, көгілдірлендіру, мұнарттыру, күңгірттендіру.

ЦИЙЛИЙ-Х 1. (көзі) ақшию, ақшию, ақшыраю; 2. (ұзақтық) бұлдырау, сағымдану, көгілдірлену, мұнарту, күңгірттену.

ЦИЙЛЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (көзін) ақшандату, ақшырандату, ақшан-ақшан қақтыру, ақшыраң-ақшыраң қақтыру; 2. (алыс, ұзақ) бұлдырандату, шұбалаңдату, ебелеңдету, бұлдыраң-бұлдыраң қақтыру, шұбалаң-шұбалаң қақтыру, ебелең-ебелең қақтыру.

ЦИЙЛЭГНЭ-Х 1. (көзі) ақшандау, ақшыраңдау, ақшан-ақшан қағу, ақшыраң-ақшыраң қағу; 2. (алыстық) бұлдыраңдау, шұбалаңдау, ебелеңдеу, бұлдыраң-бұлдыраң қағу, шұбалаң-шұбалаң қағу, ебелең-ебелең қағу.

ЦИЙЛЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. **цийлэгнүүлэх**.

ЦИЙЛЭЛЗЭ-Х қ. **цийлэгнэх**.

ЦИЙ-Х 1. (көз) ақшию, ақшию, ақшыраю; 2. (көзге) ақ түсу; (көз) ноғала болу; **≈ сөхрох** көзі ақ түсіп соқыраю.

ЦИРК цирк; **≈ үзэх** цирк қору.

ЦИСТЕРН цистерна (сұйық зат құюға арналған ылаken ыдыс).

ЦОВОО ширақ, пысық; **≈ сөргэлэн** ширақ-сергек, пысық-сергек.

ЦОВООДО-Х ширақсу, пысықсу, пысықсыну, ширақсып кету, пысықсып

кету.

ЦОВООРО-Х ширау, пысу, ширайын деу, пысайын деу.

ЦОВООТО-Х ширақтық істеу, пысықтық істеу, ширақтық көрсету, пысықтық көрсету.

ЦОВООШИ-Х қ. **цовоорох**.

ЦОВД I шикняк, шитарлау (бұтақараған, иш түбіне көктер шыққан құнарлы шөп); **малд** **≈ ногоо идүүлэх** малды шитарлауға жаю.

ЦОВД II (сірі, тері) кергі, кергіш; ☆ **цовд** тах табан таға, таңғыш табан (етіктің).

ЦОВДЛО-Х I (тері, сіріні) керу, кергілеу.

ЦОВДЛО-Х II жаншу, тоқпақтау.

ЦОВХОР бүйірлі саптыаяқ (ыдыс); **үндсэн** **≈ түбір** саптыаяқ (ағаштың торланған түбірінен ойып істеген ағаш аяқ).

ЦОВХРО-Х шоршу, қарғу, секіру, ыршу; **дөвхрэх** **≈ ыршып** шоршу; **харайх** **≈ қарғып** шоршу, қарғып секіру; **хүүхдүүд** **≈ н наадах** балалар шоршып ойнау; **хурга ншиг** **≈ н гүйлдэх** қозылақ ыршып-шоршып жүгіру.

ЦОВХРУУЛА-Х шоршыту, қарғыту, секірту, ыршыту, ыршып-шоршыту.

ЦОВХЧИ-Х шоршаңдау, секірсендеу, шоршып-шоршып кету, ыршып-ыршып кету, секіріп-секіріп кету, шоршаңдай беру, ырши беру, секіре беру.

ЦОВХЧУУЛА-Х шоршаңдату, секірсендету, шоршаңдата бергізу, ыршыта бергізу, секірсендете бергізу.

ЦОГ I (от) шоқ; **галын** **≈ оттың** шоғы.

ЦОГ II 1. масат, шат, көңіл, қуаныш; **≈ жавхлан бүрдсэн** масатыдай құлпырған, масатыдай жайнаған; **ид** **≈ нь** **бадарсан** масайраған, жадыраған, назданған; 2. айбын, ажар, сус, қаһар; **төрийн далбаа** **≈ той хийсэх** мемлекеттік ту ажарын жөнбіреу; **≈ жавхлан бадрах** айбаттану, сұстану, қаһарлану, айбындыну; **≈ заль** сус, қаһар, айбын.

ЦОГВОР қ. **цовхор**.

ЦОГМУЛА-Х (атпен) қосаяқтау, тарғаяқтау.

ЦОГИО қосаяқ, тарғаяқ (аттың жүрсісі).

ЦОГИ-Х (ат) қосаяқтау, тарғаяқтау; **≈ ж** **хатирсаар** **явад** **ирэх** қосаяқтап шавын келу.

ЦОГЛИГ: **цоглиг** **жиме** маржап алмұрт (жеміс).

ЦОГТ қ. **цөгтой**.

ЦОГТОЙ 1. шоқтай, жалынды, жігерлі, талапты; **батыл**, **өжет**, **ер жүрек**; **≈ залуучууд** **жалынды** **жастар**; **≈ тэмцэг** **батыл** **күрескер**; 2. (от) шоқты, шоғы бар.

ЦОГЦ 1. (анат.) тән, дене; **эрхтэн** **≈ тән** **мүше**, **тұла** **бой**, **он** **екі** **мүше**; ☆ **бне** **цогц** (дене) **тұрпат**, **тұлға**, **пішін**, **кескін**; 2. (нәрсе) **үйме**, **үйінді**, **жима**, **жиынды**, **погыр**; **галын** **≈ от** **погыры**, **алау**; **өвсний** **≈ (шөп)** **копене**, **шомсле**.

күпөнө; үүлний ≈ бүлт шогыры; элсний цогд күм төбө, үйлген күм.

ЦОГЦГОР шоқша, үшкір, шоқшиғам, үшкірген, шоғыр, сүйір.

ЦОҒЛО-Х 1. шоқшайту, үшкиту, шоқшиту, үшкірейту, шоғырайту, сүйірлеу; **комыг** ≈ **н хураах** нәрсені үшкитте жинау; **байшинг** ≈ **н баржх** үйді шоқшита салу; 2. (*исти*) жүйелеу, реттеу.

ЦОҒЦОЛБОР 1. тиркес, жалгас, тиркеме, жалғама; **машины** ≈ машинаның тиркемелері; 2. (*тех.*) тетік, түйін; 3. (*экон.*) бір жүйелі, бір гаранты; **СЭВ-ийн орнуудын** ≈ **программ ЭОКС-іне** мүше елдерінің бір жүйелі программасы; 3. тұжырымды; ≈ **тодорхой санал**, **саваачлага** тұжырымды нақты ұсыныстар.

ЦОҒЦЛУУЛА-Х 1. шоқшайттыру, үшкиттіру, шоқшиттыру, үшкірейттиру; 2. (*исти*) жүйелеу, түйіндету, реттету.

ЦОҒЦОЙ-Х шоқша, шоқшаю, үшкію, шоқшию, үшкірейю; ≈ **н суух** шоқшыяч отыру.

ЦОҒЦИН (*дини*) намаз, тарауық; ≈ **хурах** намазға жылуу, намаз оқу; тарауық оқу; ≈ **дуган** намазхана, тарауықхана.

ЦОҒНИ-Х (*от*) шоқтану, шоқ түсу; **гал** ≈ **ж байца** от шоқтанып келеді, отқа шоқ түсіп келеді.

ЦОҒШУУЛА-Х (*отты*) шоқтандыру; (*отқа*) шоқ түсіру.

ЦОД I сүт (*шахмат ойынында баламен көшіп «тап, көш» деген мағынада айтылатын сөз*); **өңчин хүүгийн өрлөг** ≈, **өрөлтэй морины өшгөлөж** ≈! аяқсыз баланың айбынды сұты, өрелі аттың өкпек сұты!

ЦОД II өршеленіс, шебеленіс; үдеу, шабалану, шебелену; **хүүхэд багачуудын** ≈ бала-шаралардың өршеленуі; **гөлгөн нохойн** ≈ күшік иттің шебеленуі; **мөндөн таргаганы** ≈ **мөндөм** суырдың шебелене шүжкиттеуі.

ЦОДГОНОХ (*қарын*) шермеңдеу, шертеңдеу, қампаңдау, шардаңдау, шермең-шермең қағу, қампаң-қампаң қағу, шардаң-шардаң қағу.

ЦОДГОР (*қарын*) шермең, шертік, қампық, шардаң; ≈ **хүүхэд шертік** қарын бала, шермиген бала.

ЦОДЛОҒДО-Х сүт деліну, сүттату. **ЦОДЛО-Х** 1. (*шахмат*) сүт деу, сүтату; 2. *ауыс*. (*сөзбен*) аузын ашырмау, үнін өшіру, сөзбен бөгеу.

ЦОДЛУУЛА-Х қ. **подлогдох**. **ЦОДОЙЛО-Х** 1. (*қарын*) шермиту, шермеңдеу, шертеңдету, қампаңдату, шардаңдату; 2. *ауыс*. шертиту, шалқайту, пансыту.

ЦОДОЙ-Х 1. (*қарын*) шермию, шермеңдеу, шертеңдеу, қампаңдау, шардаңдау; 2. *ауыс*. шалқаяу, шертию, пансыну, пандану.

ЦОДОЛЗО-Х қ. **подгонох**. **ЦОЖИН** табан (*балық*).

ЦОЗГОНО-Х қ. **подгонох**.

ЦОЗГОР қ. **подгор**.

ЦОЗОЙЛГО-Х қ. **подойлгох**.

ЦОЗОЙ-Х қ. **цодой**.

ЦОЗОЛЗО-Х қ. **цодолзох**.

ЦОЙ (*өсімдік*) үпілмәлік.

ЦОЙЛГО-Х қ. **цойлуулах**.

ЦОЙЛО-Х 1. (*топтан*) оқшаулана жөнелу, жекелене жөнелу, бөлскетене жөнелу, оңашалана жөнелу; **морь** ≈ ат оңашалана жөнелу; 2. (*оқ*) шарлу, шалқу, ұйтқу, шарпын кету, шалқып кету, ұйтқып кету.

ЦОЙЛУУЛА-Х 1. (*тобынан*) оқшау шығару, жеке шығару, бөлектеп жіберу, оңашалап жіберу; (*оқты*) шарпыту, шалқыту.

ЦОЙРОН I ботакан (*түйе*).

ЦОЙРОН II: **цойрон цудал** түйемойын жылықышы (*күс*).

ЦОЙ-Х қ. **цойлох**.

ЦОЙЦОНО-Х маймаңдау, маймаң қағу, маймаң-маймаң қағу.

ЦОЙЦГОР 1. қ. **цомбогор**; 2. маймақ, маймаң; ≈ **хөлтэй морь** маймақ аяқ ат; ≈ **хөлтэй ширээ** маймақ сирақ үстел.

ЦОЙЦОЙЛГО-Х маймиту, қисайту, майыстыру, маймаң ету, маймақ болдыру.

ЦОЙЦОЙ-Х маймию, қисаю, майысу; ≈ **н суух** майысып отыру.

ЦОЙЦОЛЗО-Х майпаң-майпаң қағу, маймаң-маймаң қағу.

ЦОЙЦОН қ. **цойцгор** 2; ≈ **аяга** қайқы ерін аяқ (*ыдыс*); ≈ **хөлтэй** маймақ аяқ, маймақ сирақ.

ЦОЙЦРО-Х майпаңдау, маймаңдау, маймию; ≈ **н явах** майпаңдап жүру, майпаңдап басу.

ЦОЛ I 1. (*ресми*) атақ, дәреже; шен, лауазым; **эрдмийн** ≈ ғылыми атақ; **цэргийн** ≈ әскери шен; **зэрэг** ≈ атақ-дәреже; **хөдөлмөрийн баатар** ≈ еңбек срі атағы; **гавьяат багш** ≈ еңбек сіңірген мұғалім атағы; 2. **мадақ**; **бөхийн** ≈ палуандар мадағы; ≈ **дуудах** мадақтау; **морины** ≈ **дуудах** атты мадақтау; 3. күлдіргі, мысқыл, шенеу, келеке, әжуа; **нэр** ≈ мысқыл ат, күлдіргі ат, шенеу ат, келеке ат; **нэр** ≈ **өгөх** күлдіргі ат беру.

ЦОЛ II (*Әнбыс*) шолп, шалп, салқ; ≈ ≈ **хийх** шалп-шалп ету; **хөхүүртэй айраг** ≈ ≈ **хийх** сабадағы қымыз шалп-шалп ету.

ЦОЛБОН (*қылшық*) сабалақ, желкідек; ≈ **тайга** сабалақ құмай, желкідек тазы (*аң алатын жүйрік ит*).

ЦОЛГИЛДМУИ (*балық*) шоршығыштар, шолпығыштар.

ЦОЛГИЛО-Х шолжаңдау, шолжыңдау, қылжыңдау.

ЦОЛГИЛУУЛА-Х шолжаңдату, шолжыңдату, қылжыңдату.

ЦОЛГИЛЦМУИ шоршығыш балықтар, шолпығыш балықтар.

ЦОЛГИМУИ ұшқыш балық, шолпы

балык.

ЦОЛГИО (сөзгө) киликпе, киликкеш, араласкыш, аузы жеңил, мылжың, дуа-сыз; ≈ **хүн** киликпе адам.

ЦОЛГИУЛА-X (балыкты) шолпыту, шоршыту, шолпылдаттыру.

ЦОЛГИ-X (балык) шолпу, шоршу, шолпылдату, секіру; **загас** ≈ балык шолпу; **ойх** ≈ тулап шолпу.

ЦОЛЛО-X мадақтау, мақтау, мадак жырын айту; **бөх** ≈ палуандарды мадақтау; **морь** ≈ атты мадақтау, атқа мадак жыр айту.

ЦОЛЛОГДО-X (ат, палуан) мадақта-лу, мадак жыры айтылу, мақтау.

ЦОЛЛУУЛА-X (атты, палуанды) ма-дактату, мадак жырын айтқызу, мадак-тайту; 2. к. **цоллогдох**.

ЦОЛМОН (жүлдүз) шолпан; **үүрийн** ≈ таңы шолпан; **үдшийн** ≈ кешки шолпан; ≈ **гаргаад мордох** таң шолпа-ны көзүндө аттану.

ЦОЛМОГ: **цоломгой заарт мод** сүйсөлдү кайың, сүйсөлдү терек.

ЦОЛЮЙ: **цолон хэрээ гау қарға** (құс).
ЦОЛОС: **цолос хэрээ ақтөс қарға** (құс).

ЦОЛТ к. **цолтой**.

ЦОЛТОЙ (ресми) атақты, дөрежелі, пенді, лауазымды, атағы бар, дәреже-сі бар, шені бар, лауазымы бар; ≈ **бөх** атақты палуан; **эрдмиён** ≈ ғылы-ми атағы бар; **улсын баатар** ≈ мемле-кеттік бағыр атағы бар.

ЦОЛХИЙ-X (су) шолы ету, шалп ету; (суға) шүп ету; ≈ **сэн чинээ** шолп еткен дыбыс.

ЦОЛЧОНО-X к. **цулчанах**.

ЦОЛЦГОР к. **цулцгар**.

ЦОЛЦОН к. **цулцап**.

ЦОЛЦОНТО-X к. **цулцантах**.

ЦОЛЦОНТУУЛА-X к. **цулцантуулах**.

ЦОЛЧОНО-X (ис, әрекет) майпаздау, мөнерлеу, майдалау, майпаңдау; жа-ғыну, жағымсу, жарамсақсу, жағым-паздану.

ЦОЛЧОНУУЛА-X (өз, ис) майпаз-дату, мөнерлету, майдалату, майпаңда-ту; жағындыру, жағымсыту, жарам-сақтандыру, жағымпаздаандыру.

ЦОЛЧДО-X (мінез) шолжыңдау, шол-жаңдау, қылжаңдау, қылжыңдау; бұ-лаңдау, арқа сүйеу.

ЦОЛЧОО 1. (тілі) быдық, шолжың, шолжақ, шолжаң; 2. тамтық, мылжық, мылжау.

ЦОЛЧРОО (тіл) быдықтайтын, шол-жың сөйлейтін, шолжақ сөйлейтін, шол-жақ сөйлейтін; шолжыңдарыш, шол-жақтарыш.

ЦОЛЧРО-X 1. (тілі) быдықтау, шол-жыңдау, шолжақтау, шолжаңдау, тілін шайнай сөйлеу; 2. танту, мылжыңдау, мылжу, көку.

ЦОЛЧРУУЛА-X 1. (тілін) быдықта-ту, шолжыңдату, шолжақтату, шол-жаңдату; 2. тантығу, мылжыңдату, мыл-жығу, көкіту.

ЦОЛЬД 1. қолшіктер, ұсақ көлдер, бөгендер; ≈ **газар** көлшікті жерлер; 2. егін жиегі, ағыз жиегі, аңыз жиегі; ≈ **үлдээлгүй хадах** егін жиегін қалтыр-май ору; 3. (білім) дүмше, білімі ша-ла; қалып қойған, шалғай қалған; ≈ **хүн** дүмше адам.

ЦОМ I (нәрсеге) жинақы, ұқыпты, тыңғылықты; жинақтап, ұқыптап, тың-қытып; **юмаа** ≈ **байлга** нәрсеңді жина-қы қой, нәрсеңді жинақтап қой.

ЦОМ II (ыдыс) көзе, қыш-құмыра; 2. (спорт) қыш-құмыра бөйгеге, құты бөйгесі.

ЦОМБОГОР 1. тіктеу, тікшелеу, тік-ше, тікіген, тікішелеген; ≈ **шаазан** тікше шыны; 2. (нәрсе) ықшам, ебдей-лі, епті, шағын, ыңғайлы; ≈ **боодолтой юм** ықшам бума нәрсе, шағын буда.

ЦОМБОЙЛГО-X 1. тікиту, тікшиту, тікейту; 2. (нәрсені) ықшамдау, ебдей-леу, ептейлеу, шағындау, ыңғайлау.

ЦОМВОЙ-X 1. тікію, тікішию, тік-ею; 2. (нәрсе) ықшамдалу, ебдейлену, ептейлену, шағындау, ыңғайлану.

ЦОМБОН 1. тікше, тік; ≈ **аяга** тік-ше аяқ; ≈ **туурай** тік тұяқ; ≈ **тогоо** тікше қазан.

ЦОМОГ (шөп) шумақ, десте, қомақ; үйме, қайтама.

ЦОМОГЛО-X (шөпті) шумақтау, дес-телеу, қомақтау; үймелеу, қатталау; **өвс** ≈ шөпті қомақтау; **мод** ≈ ағашты қатталап жию.

ЦОМОГЛУУЛА-X (ағаш, шөпті) шу-мақтату, дестелету, қомақтату; үймеле-ту, қатталау.

ЦОМОО (ыдыс ернеуі) шөмейген, шү-рішкен, бүріскен; шөмейіңкі, шүрішің-кі, бүрісіңкі; **амсар** ≈ **аяга** ернеуі шө-мейген аяқ.

ЦОМОРЛИГ 1. (гүл) бүршік, бүр, күлте; **цэцгийн** ≈ пөшек бүрі, гүл бүр-шігі; 2. (дақыл) масақ дән; **амуу тарианы** ≈ дөңді дақылдардың ұрығы; **тарианы** ≈ астық дөңі; 3. буда, бай-лам, шоқ, шоғыр; **цэцгийн** ≈ гүл буда-сы; 4. сомдалған, сұрыпталған, таң-далған; **зохиолын** ≈ таңдамалы әдеби жинақ.

ЦОМОРЛИГЛО-X (әдебиет) сұрып-тап жинақтау, таңдап жинақтау.

ЦОМОРЛИГТО-X (гүл) бүршіктену, бүрлену, күтелену.

ЦОМОРЛИГТУУЛА-X (гүлді) бүр-шіктендіру, бүрлендіру, күтелендіру.

ЦОМРО-X 1. (нәрсе) жинақылану, оңтайлану, икемдену, ықшамдалу, ша-ғындалу, ықшам болу, ыңғайлы болу; 2. (ыдыс) сомдану, жұмырлану; қыш-құмыра тәріздену, көзе тәріздену.

ЦОМРУУЛА-X 1. (нәрсені) жинақы-лау, оңтайлау, икемдеу, ықшамдау, ша-ғындау; 2. (ыдысты) сомдау, жұмыр-лау, сомдап істеу, жұмырлап істеу.

ЦОМСГО-X к. **цомгтох**.

ЦОМСОХ к. **цомтох**.

ЦОМТГОХ к. **цомурулах**.

ЦОМТОХ қ. цомрох.

ЦОМХДО-Х оте ықшамдалу, оте шағындану, оте икемделу, оте жиылу.

ЦОМХОН (көлөмі) ықшам, шағын; ебдейлі, ептөйлі; оңтайлы, икемді ыңғайлы; авч явахад ≈ юм алып жүруге ықшам нарсе.

ЦОМХОТГО-Х 1. ықшамдау, шағындау, икемдеу, ебдейлеу, ыңғайлау, бейімдеу; 2. (жұмыс орнын) қысқарту, азайту, кеміту.

ЦОМХРО-Х 1. (көлөмі) ықшамдалу, шағындалу, икемделу, ебдейлену, ыңғайлану, бейімделу; 2. (жұмыс орны) қысқартылу, азайтылу, кемітілу.

ЦОМХТО-Х қ. цомтох.

ЦОМЦГОР шошақ, шошаң, үшкір, сүйір, шошала; ≈ хувин шошақ шелек; ≈ цагаан гэр шошақ ақ отау, шошала ақ үй.

ЦОМЦГОРДО-Х өте шошақ, өте шошты, өте үшкірею, өте селтию.

ЦОМЦОЙЛГО-Х шомайту, шоқиту, шоштиту; шоқайту, үшкірейту, селтиту.

ЦОМЦОЙ-Х шошаю, шоштыю, шоқ-аю, шоқию; үшкірею, селтию; ≈ ж суух шомайтып отыру, шоқайтып отыру.

ЦОМЦРИУЛА-Х (шөп арасымен) аттап шоштаңдату, аттап бүкіреңдету, аттап еңкеңдету.

ЦОМЦРИ-Х аттап шоштаңдау, аттап бүкіреңдеу, аттап еңкеңдеу.

ЦОН күлгін ақық, күлгін меруерт (асыла тас).

ЦОНГОР шұңқыр, шұңғыл, шұңқыр; онгор ≈ ұңғыр-шұңқыр, ұңғыл-шұңғыл.

ЦОНГОРХОЙ шұңқырқай, шұңғылқай, шұңқырқай, шұңғылқай, шұңқыршақ; онгорхой ≈ ұңғырқай-шұңқырқай.

ЦОНДГОР 1. шұңқыршақ, шұңқырайған; 2. (дәме) шардақ, шардаң, шардаңған; ≈ гэдэс шардақ қарын.

ЦОНДОГ (түндік) тіреуіш; (түндік) көтетіні.

ЦОНДОГЛО-Х (түндік) тіреу; (түн-дік) көтеру; өрхийг ≈ үзікті тіреу, үзікті тәрей көтеру.

ЦОНДОЙЛГО-Х (дәме) шардиту, шардайтту; діңкиту, қамниту, қампайту.

ЦОНДОЙ-Х (қарны) шардино, шардаю; діңкено, қамнаю, қампыю; гэдэс нь ≈ қарны шардино.

ЦОНДОН I қ. цондгор.

ЦОНДОН II нышан, сыңай, белгі, бет; сайны ≈ жақсылықтың нышаны; муугийн ≈ жаманшылықтың белгісі.

ЦОНДУУЛ қара тоқылдақ (күс).

ЦОНОГ тік ін, тікше ін; хулғанын ≈ тышқанның тік іні.

ЦОНОГЛО-Х тік ін қазу, тікше ін қазу.

ЦОНО-Х тұтану, түтсену, от алайын деу, жанайын деу; галд ≈ отқа тұтану, от қызуымен тұтану; наранд ≈ күнге тұтану, күнге түтсену, күн қызуымен от алайын деу.

ЦОНОО-Х (отқа, күнге) тұтаңдыру, тұтсндіру.

ЦОНХ терезе; ≈ ны шил терезе әй-негі; дан ≈ жалаң терезе; давхар ≈ қабақ терезе; ≈ ны салхивч терезенің жолдеткіші; ≈ ны хүрээ терезенің жиегі; ≈ ны ялуу терезенің көз ағашы; ≈ ны мөгөө терезенің пішіні.

ЦОНХИГОР шұңқыр, шұңдық, шұңғыл, шұңділ, шұңқырайған, шұңдірейген; ≈ царайтай хун шұңдірек бет адам.

ЦОНХИИЛГО-Х шұңқырайту, шұңдірейту.

ЦОНХИЙ-Х (бет пішіні) шұңқыраю, шұңдірею, шұңқырақтану, шұңдіректену, шұңғылдану, шұңғылдену.

ЦОНХИОЛ тұнық иірім, шүңдет (су).

ЦОНХИРТО-Х шұңқырақтану, шұңдіректену, шұңқыраю, шұңдірею, шұңғылдану, шұңғылдену.

ЦОНХОР I шұңқыр; онхор ≈ ұңқыр-шұңқыр.

ЦОНХОР II сұңқар; ≈ шувуу шиг сұңқар күстай.

ЦОНХОРХОЙ 1. шұңқыршақ, шұңқырақ, шұңдірек, шұңғыл, шұңқыр; хонхорхой ≈ ұңғыл шұңғыл, үңдірек-шұңдірек; 2. қ. онгорхой.

ЦОО I ойсырата, өткізе, тесе, сұға, қатты; ≈ цохих өткізе ұру, ойсырата соғу; ≈ харвах садақты шерте тартып ағу; ≈ татах қатты тарту.

ЦОО II жап-; бүп-; ≈ шинэ жап-жаңа, тозбаған, ескірмеген; ≈ бүтэн бүп-бүтін, бүлінбеген.

ЦОО III: цоо начин бөктергі (сұңқар тұқымдасына жататын жыртқыш күс).

ЦООВОР бұрыш.

ЦООГ: алағ цоог ала-құла ала-шұбар, біркелкі емес, өртүрлі; цас ≈ ≈ цөөхортох қар ала-құла шұбарлана еру.

ЦООГЛО-Х шоғырлану, топтану, шоғырту; ≈ н зогесх шоғырланын тұру; овоорон ≈ жиылып топтану.

ЦООГЛУУЛА-Х шоғырландыру, топтаңдыру, шоғырту.

ЦООГОНДОЙ 1. жанат ит (күрсөң сары, қымбат терілі аң); ≈ н арьс жанат терісі; ≈ зах жанат жаға; 2. жан-ағ мысық.

ЦООГЧЛО-Х 1. (өң) ала-құлалау, алалау, ала-шұбарлау; 2. ауыс алалау, ала көру, жек көру, өркімге өртүрлі қарау; ≈ н үзэх алалап көру; ≈ н ялгах алалап жекке бөлу.

ЦООГЧЛУУЛА-Х 1. (өң) аламыштау, алақұлалату, алалату, ала-шұбарлау; 2. ауыс алалату, ала көргізу, жек көргізу.

ЦООЖ құлып; ≈ түлхүүр құлып кілт; монгол ≈ моңғол құлып; ≈ ны өргес құлыптың тілі.

ЦООЖЛОГДО-Х құлыпталыну, құлыпталу; ≈ сон хаалга құлыпталған есік.

ЦООЖЛО-Х құлыптау, құлып салу; хаалга ≈ есігін құлыптау.

ЦООЖЛУУЛА-Х 1. құлыптату, құлып салдыру; 2. қ. цоожлогдох.

ЦООЖТОЙ 1. кұлыпты, кұлыбы бар; 2. кұлыпталған, кұлып салынған; **жаалга нь** ≈ **байна** есігі кұлышты тұр.

ЦООЛБОР 1. оймын, ойық; кесілген, тесілген, ойылған; кеспе, теспе, ойма; ≈ **угалзтай** оймыш оюлы; ≈ **снийлбәртэй** ойып қашалған орнегі бар; 2. бұрғы, тескі, ойғы (*тескіш аспап*); ≈ **ын хутта** бұрғының үскісі.

ЦООЛБОРЛО-Х 1. тесіп оймыштау, тесіп нақынтау, тесіп оюлау; 2. бұрғылау, тескілеу, ойғылау.

ЦООЛБОРЛУУЛА-Х 1. тесіп оймыштату, тесіп нақынтату, тесіп оюлату; 2. бұрғылату, тескілету, ойғылату.

ЦООЛГО 1. ойық, мұз суат; **мөсний** ≈ мұз суат; 2. тесік, саңлау, жарық.

ЦООЛГОЛО-Х (*мұз*) суат шығару, ою; 2. тесік шығару, саңлау шығару.

ЦООЛО-Х тесу, тесік жасау, ою; **төмөр** ≈ темір тесу; **мөс** ≈ мұз ою; **банз** ≈ тактай тесу.

ЦООЛТУУР 1. тескіш, ойғыш, бұрғы 2. үскі, бәрбі.

ЦООЛТУУРДА-Х 1. тескішпен тесу, бұрғымен тесу; 2. үскімен тесу, бәрбімен тесу.

ЦООЛТУУРЛА-Х 1. (*тескішпен*) тескілеу, бұрғылау; 2. үскілеу, бәрбілеу.

ЦООЛУУЛА-Х тесірту, тесік жасату, ойдыру.

ЦООНОГ 1. тік ін; **хулганын** ≈ тышқаншың тік іні; 2. шұрып (*кенді іздеу мақсағымен тіке қазып түскен жер*); **нефтийн** ≈ нефть шұрыпы, нефть бұрғылау мұнарасы.

ЦООНОГЛО-Х 1. тік ін қазу; тігінен қазу, тік қазу; 2. (*кен іздеуде*) шұрыптау, тіке қазу.

ЦООНОГЛУУЛА-Х 1. тік ін қаздыру; тігінен қаздыру; 2. (*кен*) шұрыптау, тіке қаздырту.

ЦООНОГРО-Х 1. тік інге айналу, тік ін бол кету; 2. (*кен*) шұрыптану, шұрыпқа айналу.

ЦООНОГТО-Х 1. тік інді болу, тік ін қазылу.

ЦООР I қ. **цуур** I.

ЦООР II қ. **цуур** II.

ЦООРДО-Х қ. **цуурдах**; **сайхан** ≈ доғ хүн сыбызғыны жақсы тартатын адам.

ЦООРДУУЛА-Х қ. **цуурдуулах**.

ЦООРО-Х 1. (*нәрсе*) тесілу, тесік шығу; ойылу, саңылаулану; **хувингийн ёроол** ≈ шелектің түбі тесілу; 2. *ауыс*. (*жаңбыр*) үздіксіз жауу, толастамай жауу; **тәнгәр** ≈ жаңбыр толастамай жауу; 3. *ауыс*. ағытылу, нешіле сөйлеу, суырғыла сөйлеу; ☆ **од нь цоорох** бағы найту, бағы бадалу.

ЦООРУУЛА-Х (*нәрсені*) тескізу, тесірту, тесік шығарту; ойғызу, саңылау шығарту.

ЦООРХОЙ 1. (*нәрсенің*) тесік, саңылау, тесік жер; **гэрнийн** ≈ үйдің тесігі, үй саңылауы; **онгорхойн** ≈ есік-тесік, қырық тесік; **хагархай** ≈ **гоо хатгах** жыртық тесігін жамау; 2. ашық алаң-

қы; ашық жер, алаң; **ойн** ≈ орман алаңқысы; **үүлнийн** ≈ бұлттың ашық жері, бұлттың сөйілген жері.

ЦООХОЛ (*өсімдік*) масақшөп, мекеншөп.

ЦООХОР I 1. (*адам*) теңбіл, секпіл, дақ; ≈ **царайтай хүн** секпіл бет адам; **нүүр** ≈ беті теңбіл; 2. (*жылқы*) теңбіл, шұбар; **алаг** ≈ теңбіл ала, теңбіл шұбар; **бидәртэй** ≈ бедерлі шұбар, теңбіл шұбар; 3. (*пұл, мата*) аламыш, шұбар-ала, шыбар-ала; ≈ **даавуу** шұбар-ала шыт; 4. (*жер беті*) ала-күбь аламыш, ала, біркелкі емес, түгелдей емес, тегіс емес; **цас ов тов** ≈ **болох** қар аламыштаныш еру; ☆ **цоохор** тегь ала тоты (*күс*); теңбіл жапалақ (*күс*); ☆ **цоохор цүрхээ** құбылмалы теңбіл балық; ☆ **цоохор болжмор** құбылмалы сар торғай; ☆ **цоохер цөрх** қ. **цоохор цүрхэ**; ☆ **цоохор цох** сарқасқа тоқылдақ (*күс*); ☆ **цоохор цорц** теңбіл торай (*шоцканың төлі*); ☆ **цоохор цоргилууй** ұшқыш зауза (*қоңыз*); ☆ **цоохор хулс** теңбіл қамыр; ☆ **цоохор майз** қарғатяқ (*шатыр гүлділер тұқымдасына жататын шөп*).

ЦООХОР II қара ажырық, қара шағыр (*суармалы егістіктің арал шөбі*).

ЦООХОР III алапес, ешкі қотыр, теңге қотыр (*ауру*).

ЦООХОР IV (*жазу*) қолшұбар, әуелгі қолжазба; **бичгийн** ≈ жазбаша қолшұбар.

ЦООХОРДО-Х шұбарлану, теңбілдену, тарғылдану, аламыштану.

ЦООХОРДУУЛА-Х шұбарландыру, теңбілдендіру, тарғылдандыру, аламыштаңдыру.

ЦООХОРЛО-Х 1. шұбарлау, теңбілдеу, тарғылдау, аламыштау, шұбарыту; 2. (*жазба іс*) қолшұбар жазу, қолжазба әзірлеу.

ЦООХОРЛУУЛА-Х 1. шұбарлату, теңбілдету, тарғылдану, аламыштату; 2. (*жазу*) қолшұбар жазғызу, қолжазба әзірлеу.

ЦООХОРТО-Х I аламыштану, шұбарлану, аламыш болу, шұбар болу; теңбілдену; **цас** ≈ қар аламыштаныш еру; **ногоо** ≈ шөп аламыштана көктеу, **нүүр** ≈ бет шұбарлану.

ЦООХОРТО-Х II (*мал, адам*) ешкі қотыр түсу, теңге қотыр түсу.

ЦООХОРГУУЛА-Х 1. аламыштандыру, шұбарландыру, теңбілдендіру; шұбарлау, теңбілдеу, аламыштау; 2. (*мал, адамға*) ешкі қотыр түсіру, теңге қотыр түсіру.

ЦООЧИ-Х 1. сұңқылау, тескілеу; 2. ойын алу, тесіп алу.

ЦООЧУУЛА-Х 1. сұңқылату, тескілету; 2. ойғызып алу, тескізіп алу.

ЦОР I: **цорын ганц** — **цор ганц** жападан жалғыз, жап-жалғыз, жалғыз ғана.

ЦОР II (*дыбыс*) сор, шу, шыр; ≈ **хийх** 1) сор-сор ету (*сүйық зат*); 2) шу-

шу ету (балалар); 3) шыр-шыр ету (торгай).

ЦОРВОЙЛГО-Х (еріні) дүрдиту, қомпиту, томпайту, бұртиту.

ЦОРВОЙ-Х (еріні) дүрдию, қомпию, томпию, бұртию; **ам** ≈ аузы дүрдию; ☆ хушуу **цорвойх** қ. хошуу **цорвойх**.

ЦОРВОЛЗО-Х (ерін) дүрдендеу, дүрдіңдеу, қомпаңдау, томпаңдау.

ЦОРВОЛЗУУЛА-Х (еріні) дүрдендету, дүрдіңдету, қомпаңдату, томпаңдату.

ЦОРГИЛО-Х 1. қызған шұрық (темір істікпен) күйдіріп тескілеу, күйгізіп тескілеу; 2. (от) лапылдау, лаулау; (түтін) будақтау, бұрқырау.

ЦОРГИҮЛ шұрық, темір істік (нәрсені күйгізіп тесетін аспап); ≈ төмөр шұрық темір.

ЦОРГИҮЛА-Х 1. шұрықтату, істіктету, шұрықпен тескізу, істікпен тескізу; 2. (ыстық) тершіту, жіпсіту, бусандыру.

ЦОРГИ-Х 1. шұрықтау, істіктеу, шұрықпен тесу, істікпен тесу (отқа қызарған біз тәрізді темірмен күйгізіп тесу); 2. (ыстыққа, буга) тершу, жіпсу, бусану; **цайны уур гар өөд** ≈ шайдың буына қол тершу.

ЦОРГО 1. шұрғы, шүмек; **дәххны** ≈ шәйнектің шүмегі; **бүрхээрйін** ≈ бүркеме күбінің шүмегі; 2. түтік; **усны** ≈ судың түтігі.

ЦОРГӨЛО-Х шұрғыдан тоғу, шүмектен төгу, шүмектен сорғалату.

ЦОРГОТОЙ шұрғылы, шүмекті; ≈ гүң қуман.

ЦОРД шорта (балық).

ЦОРДОН кернай (жезден істелген, үрлеме күй аспабы).

ЦОРЖ чоржы, имам (буддистердің дін басы).

ЦОРОВ (жылқы) үстіңгі ерін; үстіңгі урт; салпы ерін.

ЦОРОВГОНО-Х (еріні) салбырандау, салпалаңдау, салпаң-салпаң қағу, салбыраң-салбыраң қағу, сүйрелендеу.

ЦОРОВГОНУЛА-Х (еріні) салбырандату, салпалаңдату, салпаң-салпаң қақтыру, салбыраң-салбыраң қақтыру, сүйрелендету.

ЦОРОВГОР (ерін) салпы, сояпы, салбыраңқы, солбыраңқы, салпыған, солпыған; ≈ уруул салпы ерін.

ЦОРОВДО-Х (жылқыны) еріндеу, ерінінен ұстау, ерінінен ауыздықтау.

ЦОРОЙ (анат.) шұрай; **өвчүүлэй** ≈ төстіктің шұрайы, төстіктің етек егі; ≈ той өвчүү шұрайлы төстік; ☆ **цорой татах** іші бұру, кірнесі ұстау (ауру).

ЦОРОЙЛГО-Х 1. (биікке) шапшыту, секірту, ырғыту, қарғыту; 2. (жылқыны) артқы аяғымен тік тұрғызу; 3. (қолын) ербендету, сермендету.

ЦОРОЙЛО-Х 1. (өрге, биікке) шапшылдау, секірендеу, қарғылау, шапшы беру, секіре беру, қарғы беру.

ЦОРОЙ-Х 1. шапшу, секіру, ырғу,

қарғу, өрлеу, өрмелеу; **мод өөд** ≈ ағашқа қарай шапшу; **гэр өөд** ≈ үйге қарғу; **уул өөд** ≈ тауға қарай өрлеу; 2. (жылқы) артқы аяғымен тік тұру; **морь** ≈ ат артқы аяғымен тік тұру; 3. (қол) ербендеу, сербендеу, сермендеу.

ЦОРОЛ (өсімдік) шегіргүл.

ЦОРС чорус (моңғолдың төрт ойрат тайпасының бір ру аты).

ЦОРХИРУУ шұрқырақ (қус).

ЦОХ I (анат) шеке; ≈ авах шекеге шерту.

ЦОХ II (өң-түс) шымқай, ылғи бір ыңғай; ≈ хар шымқай қара; ≈ хүрэн шымқай күрек; ≈ цагаан шымқай ақ.

ЦОХ III: **цох хорхой** қарақоңыз (жандік).

ЦОХДОС (іс-қағаз) нұсқама, бұрыштама.

ЦОХДО-Х шекеге шерту, шекеге шертіп қалу.

ЦОХДОГДО-Х шекеге шертілу.

ЦОХДУУЛА-Х шекеге шертікізу.

ЦОХИГДО-Х 1. (нәрсе) соғылу, ұрылу, түйгілену; 2. ауыс, жеңілу, соққы жеу, талқандалу, тойтарылу.

ЦОХИЛО-Х (нәрсені) соққылау, ұрғылау, түйгілеу; ≈ од байх соққылай беру.

ЦОХИЛТ 1. соққы, тойтарыс; талқандауы, жеңуі; ≈ өгөх соққы беру, тойтару; 2. (сарат) соғу, жүру.

ЦОХИЛУУЛА-Х соққылату, ұрғылату, түйгілету.

ЦОХИМОГ (ас) тартылған домалақ ет; ≈ идэх тартылған домалақ ет жеу.

ЦОХИО I серек ұшпа, шоқы; хадаң ≈ серек жартас, шоқы жартас; улааң ≈ қызыл серек.

ЦОХИО II (мотор) ұру, соқтығыс, қатталыс; **машня** ≈ той байна машина ұрып жүргізбейді.

ЦОХИУЛА-Х 1. (нәрсені) соққызу, соқтыру, ұрғызу, түйгілету; 2. ауыс, соққы бергізу, талқандату, тойгарту; 3. қ. цохигдох.

ЦОХИ-Х 1. (нәрсені) соғу, ұру, түю; **зодож** ≈ ұрын соғу; **алхаар** ≈ бағрамен соғу; **тачуураар** ≈ қамшымен ұру; **хэмх** ≈ қирата соғу; **зад** ≈ селгі жіберу, ұрып қалу; 2. жеңу, тойтару, соққы беру; **дайсныг бүсэлж бут** ≈ жауды қоршап ал соққы беру; 3. (қозғалыс) соғу, қозғалу; **зүрх** ≈ жүрек соғу; **цаг** ≈ сағат соғу; 4. (күй аспабы) қағу, соғу; **хонх** ≈ қоңырау соғу; **бомбер** ≈ барабан соғу; 5. (суық, жел) тию, қадалу, ұстау; **сэлхн** ≈ жел тию; **жабар** ≈ суық қадалу; 6. жапырылу, басылу; **тарнаг мөндөр** ≈ егінді бұршақ жапырын кету; ☆ **утас цохих** телеграмма жолдау; ☆ **машин цохих** жазу машинасымен жазу; **туйпуу** ≈ керініш қалыптап шығару, керініш соғу.

ЦОХЛО-Х I (іс қағазына) бұрыштамалай беру, бұрыштама жаза беру.

ЦОХЛО-Х II ерекшелеп атау, ерекше

атап өтү.

ЦОХОЛТ (*ис-қағаз*) бұрыштама қағаз, нұсқама қағаз; **дарғын** ≈ **оор авах** бастықтың бұрыштама қағазы бойынша алу.

ЦОХОРЧУХУИ (= **цохорчээ**) құжынаған, быжынаған.

ЦОХО-Х I 1. (*ресми*) бұрыштамалау, бұрыштамаға қол қою; **бичиг** ≈ нұсқап қол қою; 2. мөр басу, белгі қою; **дәмс дээр** ≈ тізбе кітапшасына белгі қою.

ЦОХО-Х II (*көп ішінен*) атын атау, атап өту; **оңдлон нэр** ≈ ерекшелен атын атау.

ЦОХРОЖ құжынақ, быжынақ (*құмырысқа тәрзіді ұсақ жәндіктер үймелейтін ұяшық орны*).

ЦОХРОЛДЖУХУИ құжынады, быжынады.

ЦОХРОЛДО-Х (*ұсақ жәндіктер*) құжынасу, быжынасу, үйлігу, үймелесу.

ЦОХРО-Х (*құрт-құмырысқа*) құжынау, быжынау, үйілу, үймелеу.

ЦОХРУУЛА-Х (*ұсақ жәндіктерді*) құжынату, быжынату, үйліктіру, үймелету.

ЦОХУУЛА-Х I 1. (*ис-қағазына*) бұрыштамалату, бұрыштама қойғызу; 2. мөр бастыру, белгі қойғызу.

ЦОХУУЛА-Х II атын атау, ататып өткізу.

ЦОЦО-Х (*нәрсенің*) реті келу, лайықтану, сәйкесу, сай келу; күйіне келу, қалпына келу.

ЦОЦУУЛА-Х ретін келтіру, лайықтандыру, сәйкестендіру, сай келтіру.

ЦОЦУУР шошымыр, қатыгез, қияңқы (*адам*).

ЦОЧИМГОИ қ **цочимхой**.

ЦОЧИМХОИ шошығыш, қорқақ, үрсіленгіш, үркек, шошыңғыш, зәреленгіш, селтекей.

ЦОЧИР кенет, кенеттен, аяқ астынап, тосын, тұтқиылдан, күтпеген жерден; ≈ **хүйгәх** кенет сұыту; ≈ **өвдох** аяқ астынан ауру; ≈ **шйідах** кенет ішшім шығару.

ЦОЧИРДО-Х (*ис-әрекет*) кенетке айналу, тосынға тап болу, тұтқиыл болу, кенет тап болу.

ЦОЧИРДУУЛА-Х (*ис-әрекетті*) кенетке айналдыру, тосынға тап болдыру, тұтқиыл болдыру, қапылыс болдыру.

ЦОЧИ-Х шошу, қорқу, үрейлену, сескену, зәрелену; селтендеу; **айх** ≈ қорқып шошу; ≈ **чххлаа** шошып қалды; **булчирхай** ≈ безі шошу, без томпып ісіну.

ЦОЧМОГ I. (*адам*) ызақор, ашушаң, ашуланшақ, шырт өту; ≈ **ууртай хүн** өте ызақор адам; 2. (*жылқы, түйе*) тарпаң, шалқос; үркек, сескенішк; ≈ **зантай мөрз** мінезі тарпаң ат; ☆ **цочмог өвчин** безіск (*ауру*); **цочмог өвчин** хұрах безгек тию, безгекпен ауру.

ЦОЧМОГДО-Х I. (*адам*) ызақорлану, ашушаң болу, ашуланшақтану, шырт мінез боп кету; 2. (*жылқы, түйе*) тар-

паңдану, шалқестену, үркек боп кету, сескеніштену; 3. (*ауру*) безгектену, тітірктену.

ЦОЧМОГДУУ I. (*мінез*) ызақорлау, ашушаңдау, ашуланшақтау, шырт етпелеу; 2. (*түйе, жылқы*) тарпаңдау, шалқестеу; үркектеу, сескенгіш; 3. (*ауру*) безгектігіш, тітірктетгіш.

ЦОЧМОГДУУЛА-Х I. ызақорландыру, ашушаң болдыру, ашуланшақтату; 2. (*жылқы, түйені*) тарпаң ғып жіберу, шалқестендіру, үркек қып жіберу, сескенішк қып жіберу.

ЦОЧОО I. (*ақыл*) саңлау, түйсік; сезік, сұлде, сұлдер; ≈ **орох** түйсіну, сезіну; 2. қышыр-табандылық, төзім; **чамд тайм** ≈ **байна уу** сенің табаныңның сондай қышыры бар ма.

ЦОЧООГҮИ I. саңлаусыз, түйсіксіз, сезіксіз, қусұлдер; 2. қышырсыз, табансыз, төзімсіз; 3. селқос, селсоқ, бейжай.

ЦОЧООЛГО-Х шошыттыру, қорқыттыру, үрейлендірту, сескендірту, зәрелендірту, селтектеттіру.

ЦОЧОО-Х шошыту, қорқыту, үрейлендіру, сескендіру, үрейін алу, зәресін ұшыру.

ЦӨВ I (*қалдық*) тұнба, торта, маңыз, шөпк **өрөмний** ≈ сріген қаймақтың тұнбасы; **шар тосы** ≈ сар майдың тұнбасы.

ЦӨВ II кедергі, бөгет, тосқауыл; ≈ **орсх** кедергі болу, бөгет болу; ☆ **көвийн цаг** әбден қалжыраған кез; жуаның жіңішкерген, жіңішкенің үзілген кезі.

ЦӨВДӨЛ (*заттың*) ұнтақ, үгінді; қырым, жұлынды; **талхны** ≈ нанның ұнтағы, нанның үгіндісі; **маххы** ≈ еттің жулындысы, жұлынды өт; ☆ **цөвдөл тарла** қауашақ құмың (*өсімдік*).

ЦӨВДӨЛДӨ-Х ұнтақтану, үгінді болу, үгілу, қиқыдану, жұлынып калу.

ЦӨВДӨЛЛЕ-Х ұнтағын ылғау, үгіндісің ылғау; қиқымын бөлектеу.

ЦӨВДӨЛРӨ-Х ұнталу, үгітілу; қиқым болу, жұлыну.

ЦӨВДӨЛТӨ-Х ұнтақ түсу, ұнталып кету; қиқым түсу.

ЦӨВӨГ: цөвөг арғал арқар, үлкен қалияң.

ЦӨВРҮҮ қ. цөврүү.

ЦӨВРҮҮТЭ-Х қ. цөврүүтэх.

ЦӨВТӨ-Х I (*май, қаймақ*) тұнбалану, торталану, тұнбасы болыну, тортасы бөліну; **тос** ≈ май тұнбалану, май тұнбасы болыну.

ЦӨВТӨ-Х II кедергілену, бөгеттену, кедергіге ұшырау, бөгетке ұшырау; 2. *ауыс* қалжырау, әлсіреу, титығы құру, мысы құру.

ЦӨВТҮҮЛЭ-Х I (*қаймақ, майды*) торталандыру, тұнбаландыру, торта түсіру, тұнбасын ажырату.

ЦӨВТҮҮЛЭ-Х II I. кедергі жасау, бөгет жасау, кедергі болу, бөгет болу; 2. *ауыс* қалжырату, әлсірету, титығын

күрту, мысын күрту.

ЦӨГДИЙ-Х кұнысу, бүрісу, ұйыгу.

ЦӨГЦ I 1. (*Әни*) шырағдан тостағаны, шырақ тостағаны; шырақ көзесі; *тахилын* ≈ сибну тостағаны; *зулын* ≈ шырақ тостағаны; *усны* ≈ су кұйып табынағын тостаған; 2. (*баланың*) тостаған; *хүүхдийн* ≈ баланың тостағаны.

ЦӨГЦ II мөр, тілдік (*жылқының маңдай тісі ортасындағы шұңқыр дақ*); ≈ *сайтай морь* тілдігін баспаған ат; ≈ *нь барагдаж яваа морь* мөрі кетейін деген ат.

ЦӨГЦӨР (*дене*) шомек, шөке, бүкшен, кұныс, еңкіш.

ЦӨГЦИЙЛӨ-Х (*денесін*) шөмейту, шүкшиту, бүкшиту, кұныстыру, бүрістіру.

ЦӨГЦИЙ-Х (*денесі*) шөмсю, шүкшию, бүкшию, кұнысу, бүрісу; ≈ *ж суух* кұнысын отыру; ≈ *ж зогсох* бүрісіп тұру.

ЦӨГЦЛӨ-Х I тостағанға кұю, тостағандау.

ЦӨГЦЛӨ-Х II (*жылқы тісі*) морлену, тілдіктену.

ЦӨГЦӨГНӨ-Х 1. бүгежектеу, бүгжецдеу, бүкшендеу, кұнжыцдау, бүгежек қағу, бүгжец қағу, бүкшец қағу, кұнжың қағу, бүгшец-бүгшец қағу, бүкшец-бүкшец қағу, бүкшец-бүкшец қағу, кұнжың-кұнжың қағу; 2. *ауыс*. (*мінез*) жарамсақсу, жалпылдау, жағыну.

ЦӨГЦӨГНУҰЛӨ-Х 1. бүгежектету, бүгжецдету, кұнжыцдату, бүгшец қақтыру, бүгжец қақтыру, бүкшец қақтыру, кұнжың қақтыру, бүгшец-бүгшец қақтыру, бүкшец-бүкшец қақтыру, кұнжың-кұнжың қақтыру; 2. *ауыс*. (*мінез*) жарамсақтандыру, жалпылдату, жағындыру, табындырын кою, бас игізу.

ЦӨГЦӨЛЗӨ-Х қ. *цөгцөгнөх*.

ЦӨГЦӨЛЗҰҰЛӨ-Х қ. *цөгцөгнүүлөх*.

ЦӨГЦҮҮРЭГ: цөгцүүрэг авах қ. зоо авах.

ЦӨЛ шөл, шолсйт (*жер*): ≈ газар шөл жер; *зәлүүд* ≈ киян шөл, иси шөл; ≈ тал шөл дала; *хээр* ≈ құба шөл; *говь* ≈ шолсйт; *әлсэн* ≈ құмайт шөл.

ЦӨЛБӨГДӨ-Х бір-бірден терілу, бірден теріну, жалғыздан терілу.

ЦӨЛБӨХ 1. бірден-бірден теру, бір-бірден теру, жалғыздан теру; ≈ *н түүх* бір-бірден теру; 2. тартып алу, күшпен алу; ≈ *н хурах* өзіне күшпен тартып алу.

ЦӨЛБҰҰЛӨ-Х 1. бір-бірден тергізу, бір-бірден тергізу, бірден тергізу, жалғыздан тергізу; 2. тастып алдырту, күшпен алдырту; 3. қ. *цөлбөгдөх*.

ЦӨЛІЙЛӨ-Х әлсірету, нашарлату, қалжырату, төмендету.

ЦӨЛІЙ-Х әлсіреу, қалжырау, нашарлау, төмендеу.

ЦӨЛЛӨГ айдау, жер аудару; ≈ *т явуулах* айдауға жіберу, жер аударып жіберу; ≈ *т байх* айдауда болу.

ЦӨЛМӨГДӨ-Х 1. тоналу; 2. қаналу, езілу, жәншілу.

ЦӨЛМӨ-Х 1. қ. *цөлбөх*. 2. *хөрөңгийг* ≈ дәулетін тартып алу; ≈ *н дэрээмдөх* күшпен тонап алу; 2. *ауыс*. қанау, сүліктей сору.

ЦӨЛМӨЧИ-Х 1. біреқ тонап алу, түгін қоймай алу, жұрдай қылу; 2. әбден қанау, сорып біту.

ЦӨЛМҰҰЛӨ-Х 1. күшпен тонату, күшпен талату; 2. қанату, сүліктей сорғызу.

ЦӨЛӨГДӨ-Х (*жаза*) айдауға жіберілу, жер аударуға жіберілу.

ЦӨЛӨ-Х айдауға жіберу, жер аудару.

ЦӨЛҰҰЛӨ-Х айдауға жіберту, жер аударту.

ЦӨМ I барлығы, түгел, жаппай, бүкіл, барша, бөрі; ≈ *бәлән* барлығы өз-ір; *бид* ≈ барлығымыз; ≈ *ийн* барлығышы; ≈ *тәй нь* барлығымен; ≈ *ийг* барлығын; ≈ *өөс* барлығыман; ≈ *өорөо* түгелдей, жаппай.

ЦӨМ II қымқыра, жымқыра, шөмейте, жапыра, түйрей; *өм* ≈ қымқыра-жымқыра; ≈ *татах* қымқыра тарту; ≈ *цохих* жапыра ұру; ≈ *хатгах* түйрей шаншу.

ЦӨМ III шөме, өзек, ядро; ≈ *ийн зэвсэг* ядролық қару; ≈ *ийн урвал* ядролық реакция; ≈ *ийн дайн* ядролық соғыс; ≈ *ийн физик* ядролық физика.

ЦӨМ IV қ. *цөмөо*.

ЦӨМЛӨЛЦӨ-Х ойысу, опырысу.

ЦӨМЛӨ-Х ойын жіберу, опырып жіберу.

ЦӨМЛҰҰЛӨ-Х ойғызып жіберту, опырытып жіберту.

ЦӨМӨӨ шөме, дән, өзек; *самрын* ≈ шәкілдеуік дән; *хушганы* ≈ жаңғақ дәні.

ЦӨМӨӨЛӨН алаөзек терек.

ЦӨМӨТӨ-Х дәнi бұршіктену, дәнi күлтелену, дән ұрық шығу, масақтану; *тарна* ≈ егін масақтану; *самар* ≈ шәкілдеуік дөңдену.

ЦӨМӨХ шөмөсу, дәнiн жару, дәнiн шағу; *самар* ≈ шәкілдеуік шағу; *хуасан* ≈ жаңғақ шағу.

ЦӨМРӨ-Х 1. опырылу, омырылу, ойылу; *мөс* ≈ мұз ойылу; *нүх* ≈ іп омырылу; 2. (*ішiне*) ойыса кіру, іштей кіру; ≈ *н орох* ойыса кіру.

ЦӨМРҰҰЛӨ-Х 1. (*нәрсенi*) опырылту, омырылту; опыру, омыру; 2. (*қозғалыс бағыты*) ойыстыра кіргізу, іштей кіргізу.

ЦӨМУҰЛӨ-Х (*жаңғақ, шәкілдеуік*) шөмету, шәктыру.

ЦӨМЦӨР 1. қ. *цөмцгор*; 2. шөмек, кұның шөмейген, шүрішкен.

ЦӨМЦӨРДӨ-Х 1. қ. *цөмцгордох*; 2. шөмею, шүрiшiу, кұшию.

ЦӨМЦӨРДҰҰЛӨ-Х шөмейту, кұшиту, шүрiштiру.

ЦӨМЦИЙЛӨ-Х шүрiштiру, шөмейту, кұшиту, бүрістіру.

ЦӘМЦИН-Х шүршү, шәмсю, қушию, бүрису, құнысу; ≈ ж суух шөмейип отыру, құнысып отыру.

ЦӘМЦРӨ-Х шөмендеу, қушыңдау, бүрсендеу, құнжыңдау; ≈ ч явах қушыңдап жүру.

ЦӘМЦРҮҮЛӘ-Х шөмендету, қушыңдату, бүрсендету, құнжыңдату.

ЦӘМЧИ-Х I омырыла беру, опырыла беру; ойыла беру.

ЦӘМЧИ-Х II титығы құру, діңкесі құру, қалжырау, әлсіреу, әлі құру.

ЦӘМЧҮҮЛӘ-Х I омырылта беру, опырылта беру, омыра беру, опыра беру.

ЦӘМЧҮҮЛӘ-Х II титығып құрту, діңкесін құрту, қалжырату, әлсірету, әлін құрту.

ЦӘН I 1. (тех.) толке; дугуйн ≈ дөңгелентің төлкесі; 2. білік; тәргәний ≈ арбаның білігі; ≈ суулгах білік отырығызу.

ЦӘН II (мүз) сең; мөский ≈ мүз сеңі; ≈ гүйк сең ағу, ≈ түрөх сең сығылысу.

ЦӘНХРӨГ I (ағаш) өзек ұшы; мөдны ≈ ағаштың өзек ұшы.

ЦӘНХРӨГ II (түйе) шөл қарын; тәвәзний ≈ түйенің шөл қарыны.

ЦӘӨВӨР I аздаған, біраз, азғана; талд ≈ адуу бәлкіш байна жазықта біраз жытқы жайылын жатыр.

ЦӘӨВӨР II шиөборі; ≈ чоно шиөборі қасқыр.

ЦӘӨВЧЛӘ-Х азайту, шағындау; тоог ≈ санын азайту.

ЦӘӨВЧЛҮҮЛӘ-Х (санын) азайттыру, шағындату.

ЦӘӨДЕ-Х өте азаю, өте шағындану; тоо нь ≈ ед байна саны өте азайын барады.

ЦӘӨДҮҮЛӘ-Х (санын) өте азайту, өте шағындау.

ЦӘӨЛЕ-Х (орын, санды) азайту, шағындау; кеміту, қысқарту; срон теог ≈ жұмыс орын азайту.

ЦӘӨЛҮҮЛӘ-Х (санды, орынды) азайтқызу, шағындату; кеміткіру, қысқарту.

ЦӘӨН (саны) аз, азғана, шағын, шамалы; хүн бүл ≈ үй іші аз; үй адамы аз, басы аз; ≈ бәлөх азаю, шағындану; үгәний ≈ нь дәер сөздің азы жақсы; ☆ бөен көөн тсымен, түелдөй.

ЦӘӨНХ аз, азғана, азшылығы; ≈ ийн сәнел азғана адамның пікірі, азшылық пікірі; ☆ нәсәх үндөсәи ұлт азшылығы, саны аз ұлт.

ЦӘӨРГӨНӨ шөгірген, шырылдауың (шегіртке).

ЦӘӨРЕМ 1. (су) тоған, бөгет, жағанды қолшық; ≈ байғуулах тоған орнату, бөгет су орнату; 2. (табиғи) шүңет қара су; өмхний ≈ қатпайтын қарасу тоған.

ЦӘӨРӨ-Х (сан, мөлшер) азаю, кему, шағындану, шамалы ғана болу; жыл-

әс жылд ≈ жылдан жылға азаю; хөл ≈ аяқ азаю, абыр-сабыр басылу, қозғалыс азаю.

ЦӘӨРС таспақылқанды шырша (өсімдік).

ЦӘӨРҮҮЛӘ-Х (санын, мөлшерін) азайту, кеміту, шағындау, шамалы ғана болдыру.

ЦӘӨСӨ-Х қ. цөөтгөх.

ЦӘӨСӨ-Х қ. цөөтөх.

ЦӘӨТГӨ-Х азайтып жіберу, кемітіп жіберу, шағындап жіберу.

ЦӘӨТӨ-Х азайып кету, кеміп кету, шағындау.

ЦӘӨХӨН азғана, аздау, аз ғана, шағын ғана, шамалы ғана; ≈ мал азған, мал, шағын ғана мал; ≈ нь оломоо автәгдах азшылығы көпшілігінің ыркына көну.

ЦӘӨХӨНХ қ. цөөнх.

ЦӘӨХРӨ-Х қ. цөөрөх.

ЦӘР 1. шортүз, сортүз; 2. ашудас.

ЦӘРВИНЛГӨ-Х істату, үшкірейту, біздіту.

ЦӘРВИН-Х (түмсық) істіно, үшкірею, біздіно; хушуу ≈ мүрпы істіно; түмсығы үшкірею.

ЦӘРВӨЛЗӨ-Х істіңдеу, үшкірендеу, біздіңдеу, істің қағу, үшкірең қағу, біздің қағу.

ЦӘРТӨР шиөбігеч, талдырмаш, нәзік, әлжуаз, қылдырықтай, жіп-жіңішке шиөбік, шиөбік, апаң нәзік.

ЦӘРВИНЛГӨ-Х шиөбіту, талдырмаштандыру, нәзіктендіру, әлжуаздандыру, қылдырықтай болдыру, жіп-жіңішке болдыру.

ЦӘРВИН-Х шиөбіно, талдырмаштану, нәзіктену, әлжуаздану, қылдырықтай болу, жіп-жіңішке болу.

ЦӘРӨБГӨНӨ-Х істің қағу, істің істің қағу, біздің қағу, біздің-біздің қағу, үшкірең қағу, үшкірен-үшкірең қағу, істендеу, біздендеу, үшкірендеу.

ЦӘРӨВГӨР істен, үшкір, бізден; істеген, үшкіреген, біздіген; ≈ хушуу-тай үшкір түмсықты, түмсығы; үшкір.

ЦӘРӨМ іркіт; ≈ хураах іркіт жинау, іркіт жино; ≈ ийн ағуул іркіттің күрті.

ЦӘРЦ (шошқаның) төрай, шөрше.

ЦӘРЧГӨР қ. цөргөр, цөргөр.

ЦӘРЧГӨРДӨ-Х қ. цөрайх.

ЦӘРЧГӨРДҮҮЛӘ-Х қ. цөрийлгөх.

ЦӘРЧВИНЛГӨ-Х қ. цөрийлгөх.

ЦӘРЧИЙ-Х қ. цөрайх.

ЦӘС I өт; әлэг ≈ бауыр өт; ≈ ийн шар өттің сарғылт заты.

ЦӘС II: цес еве сары маралоты (өсімдік).

ЦӘСТӨ-Х өті ауру, өті сарғаю.

ЦӘХЛИЙТӨ-Х (асықты) алшы түсіру, тәйке түсіру.

ЦӘХ құнан марал, құнажын марал.

ЦӘХӨГ (тамақ) кебірленбеген, тұт-

кырланбаган.

ЦӨХӨГШИ-Х 1. тайсалу, көңілі сыну, көңілі суу, көңілі қайту, көңілі тойтарылу; 2. (*ағаш*) басылып майысу, басылып қисаю.

ЦӨХӨӨ-Х қ. *цөхөргөх*.

ЦӨХӨРГӨ-Х қ. *цөхрүүлөх*.

ЦӨХӨ-Х 1. тайсалу, батпау, қорғалақтау, тайсалақтау, қипақтау, жүрексіну, үрейлену, жасқану; ≈ **ж** *ядах* тайсалақтап тағат таппау. 2. (*іс*) қажу, талу, жалығу.

ЦӨХРӨЛТ 1. жүрексіздік, тайсалақ, қорғалақ, қипақ, жасқаныс, қаймығыс; 2. (*іс-әрекет*) қажу, болдыру, талу, жалығу.

ЦӨХРӨЛТҮҮІ 1. (*батылдык*) тайсалмай, қорғонбай, жасқанбай, қаймықпай, батыл, өжет, тайынбай; 2. (*іске, жұмысқа*) қажымай, талмай, жалықпай, ерінбей, мұқалмай; ≈ *сүтгөх* қажымай ұмтылу, жалықпай кірісу.

ЦӨХРӨӨ-Х қ. *цөхөргөх*.

ЦӨХРӨ-Х қ. *цөхөх*.

ЦӨХРӨШҮҮІ 1. (*батылдык*) тайсалмас, қайтпас, өжет, батыл, тайынбас, жасқанбайтын, қорғанбайтын; 2. (*іске, жұмысқа*) қажымайтын, талмайтын, жалықпайтын, ерінбейтын, мұқалмайтын; 3. қ. *цөхрөлтүі*.

ЦӨХРҮҮЛӘ-Х 1. тайсалдыру, тайсалақтау, қорғалақтау, қаймықтыру, қипақтау, жүрексіндіру, үрейлендіру, жасқандыру; 2. (*іске, жұмысқа*) қажыту, шаршау, жалықтыру, талдыру.

ЦӨХҮҮЛӘ-Х қ. *цөхрүүлөх*.

ЦӨҒИЙ кілегей; *сүүстй* ≈ сүттің кілегейі; ≈ **т** *төс* кілегейдің майы; ☆ *цөғий* мөт хайғлақ қарашықтай сақтау, қараңдытай қорғау.

ЦӨҒИЛРӨ-Х кілегейлену, кілегей түсу, шибің қаймақ түсу.

ЦӨҒИНИҢИ-Х кілегейсу, кілегей сөкіледу.

ЦӨҒӨР шибің, жіңішке, шибен, апаң, нозақ, арың, қылтырықтай; ≈ **уурга** шибің құрық; ≈ **хурга** арың қозы.

ЦӨЧИГНӨ-Х шибіндеу, шибендеу, шибің қағу, шибен қағу, шибің-шибің қағу.

ЦӨЧИЛГӨ-Х шибіту, шибендету, қылдырықтай болдыру.

ЦӨЧИ-Х шибіно, шибендеу, қылдырықтай болу.

ЦӨЧИЛЗӨ-Х шибің-шибің қағу, шибен шибен қағу.

ЦУВ (*күй*) сулық; ≈ **аа** өмсөх сулығын күй.

ЦУВАА 1. шұбырын, шұбақ, шұбау, тізбек; малың ≈ мал шұбырыңы; **жигін** ≈ кіре тізбегі, шұбырған кіре; **тоғоруу** ≈ тырналар тізбегі; **ғалт тэрөгний** ≈ поёзд тізбегі; 2. топ, қатар, тізбек; **таикийн** ≈ таик қатары; 3. құрам, алқап, топ; **цэргийн** ≈ әскери құрам.

ЦУВАЛДА-Х шұбырысу, шұбыру,

шұбау, тізілу; **үргэлжлән** ≈ тізіле шұбыру, іркес-тіркес шұбау.

ЦУВАН: **уван цуван** 1. ұбап-шұбап, ұбыра-шұбыра, ұбақ-шұбақ; іркес-тіркес; ≈ ≈ **ирөх** ұбап-шұбап келу; ≈ ≈ **явах** ұбыра-шұбыра кету; 2. жалғастыра, жітірмелесте; ≈ ≈ **идөх** жітірмелесте жеу.

ЦУВА-Х 1. шұбау, шұбыру; ≈ **н** *нс-эх* шұбап ұшу; ≈ **ж** *өрөх* тізіліп кіру, шұбырып кіру; ≈ **ж** *явсан барснаас*, **цуглаж суусан шаазгай дээр сөзбе**, шұбап жүрген барыстан, тонтана қонған сауысқан артық □ жалғыз ұшқан қыраннан, тобымен ұшқан торғай артық; 2. (*сүйык нәрсе*) сорғалау, ағу; сусу, сусып ағу; **ус** ≈ су ағу; **будаа** ≈ бидай сусып ағу; **шавар** ≈ батпақ сусып ағу; 3. жазылу, тарқатылу, созылу; **дөс** ≈ арқан жазылу; **утас** ≈ жыл тарқатылу; **үтас** ≈ жабағы жүн созылу, олі жүн созылу.

ЦУВДАИ (*ұсақ малдың*) іші-қарын; ≈ **идөх** іші-қарын жеу.

ЦУВРА-Х 1. шұбыру, шұбау; ≈ **ч** *ирөх* шұбырып келу; 2. (*сүйык т. б. нәрсе*) сорғалау, шұбыру, ағу; сусып ағу, сусу; **цус** ≈ қан сорғалау; **шүлс** ≈ сілсілі шұбыру; **тарна будаа** ≈ астық сусып ағу.

ЦУЭРУУЛ тіркеме түтіктер; **бохир усны** ≈ лас судың тіркеме түтіктері.

ЦУВРУУЛА-Х 1. шұбырту, шұбату; 2. сорғалау, ағызу, сусыту, сусытып ағызу.

ЦУВУУЛА-Х қ. *цувруулах*.

ЦУВХ: **цувх сулғарах** (*жалырақ*) солып жұлыну, солып түсу.

ЦУВЦ шұбырма, шұбырыңғы (*жол*.)

ЦУГ 1. бірге, қоса; ≈ **явах** бірге кету, қоса кету; ≈ **байх** бірге болу; ≈ **хийх** бірге істеу; **көмөстөо** ≈ бөріміз бірге; ≈ **таа** а) бірге, б) бір жерде; 2. *ауыс* бөрі, түгел, барлығы, тегіс; **эй шь аз бөрін аз**; та **нар** ≈ **арна хийгээрэй** сендер барлығың істемде.

ЦУГААР барлығы, түгел, бөрі, тегіс; ≈ **аа** **иркөз** барлығы келіпті, түгелдей келіпті.

ЦУГЛААН жикі, мөсінат, шағын жиялыс; **ажилчдын** ≈ жиялыстардың жиялы; ≈ **дээр** жиялда, жиян үстінде.

ЦУГЛАВАР жиналған нәрсе.

ЦУГЛАРА-Х жиялысу, жиялысу.

ЦУГЛАРАЛ (*нәрсеңің*) жиналуы, топтануы.

ЦУГЛАРАЛТ (*адам*) жиялуы, келуі; **хичөэлийн** ≈ оқушылардың мектепке жиялуы.

ЦУГЛАРА-Х (*бір жерге*) жиналу, жиялу, келу; топталу, шоғырлану; **бүгдөөзөэ** ≈ **чөз** барлығы жиналыпты.

ЦУГЛАРУУЛА-Х жинау, жияу, жинату, жиялу; топтау, шоғырлау.

ЦУГЛА-Х 1. жиялу, жиналу, келу; ≈ **сак хүмүүс** жиялған адамдар; **олоп юм** ≈ көп нәрсе жиялу; **хурақ** ≈ құ-

раду, жиналу; 2. (нәрсені) буу, будалау, байламдау; **боох** ≈ буып байламдау; **жиып-теріп буу**.

ЦУГЛУУЛАГЧ 1. жиюшы, жинаушы; 2. (нәрсә) буушы, будалаушы.

ЦУГЛУУЛА-Х жинау, жиыстыру, жиып теру; үю; юм ≈ парсе жинау; **аргал** ≈ тезек жинау, тезек теріп үю; **марк** ≈ марка жиыстыру; **ном судар** ≈ кітап мураларын жиыстыру.

ЦУГЛУУЛБАР жинама, жинастырылган, жиылган; ≈ **зураг** жинама суреттер.

ЦУГЛУУЛГА (нәрсенің) жинама, терме, жүйелеме, жинақ; **урғамлын** ≈ өсімдіктердің терме жинағы; **көзөр ном әәхиолын** ≈ сирек кездесетін әдеби кітаптардың жинамасы; **чулуун зәвсғин** ≈ тас құралдарының жинамасы.

ЦУГНА-Х (қолмен) екі елілеу, екі елімен өлілеу (=3,2—3,5см).

ЦУЛ I 1. нағыз, тұнық, таза, қосындысыз, біртұтас, бірыңғай ылғи, шымқай; ≈ көлөр нағыз темір, таза темір; ≈ **мах** таза ет шымқай ет; ≈ **уе** таза су, тұнық су; 2. қатты, бүтін, тұтас, берік; ≈ **гәнгиг** қатты тұтас мөрмөр (тас); 3. қоспасыз, таба; ≈ **алт** таза алтын; ≈ **кәңге** таза күміс; 4. шымқай, бірыңғай; ≈ **улаан шымқай қызыл**; ≈ **хар шымқай қара**; ≈ **төргө шыңқай торғын**, өрнексіз торғын; ☆ **қул саразана сарана**, (садана; ☆ **тазан қул көзік** талшықты бес мүше (екпе, бауыз, жүрек, бүйрек, көкбауыр); ☆ **қурған қул** алты көлілдек мүше (өт, қарын, жүмыршақ, бүйек, ішек, қуық).

ЦУЛ II салқ, шалқ, шулп (суйық нәрсенің дыбысы) ≈ **хәйк** шалқивал ету, шалқиву ету.

ЦУЛБҰУР шылбыр; **жәзәрын** ≈ жүгенің шылбыры; **жәзә** ≈ дізгін шылбыр; **әәәе барих** шылбырынан ұстау; ☆ **қулбұур** бес таспажапырақ, жылаңқияқ.

ЦУЛЕЗУРДА-Х шылбырынан ұстау.

ЦУЛБҰУРДУУЛА-Х шылбырынан ұстату.

ЦУЛБҰУРТ жайын (үзіндығы 60 см-ге жуық, амур балығы).

ЦУЛҒУН (өң-түс) 1. түстес, бір түсті, өрнексіз, бедерсіз; қарапайым, жай; ≈ **даауу** бір түсті шүперек, өрнексіз шүперек; ≈ **әәдә** қарапайым абдыра, өрнексіз абдыра; ≈ **хуын** қарапайым көтел; 2. шымқай, бірыңғай, біркелкі ылғи; ≈ **дәгәән** шымқай ақ; ≈ **хүвәж** шымқай күрең; ≈ **улаан шымқай қызыл**.

ЦУЛҒУИДА-Х 1. бір түсті болу, өрнексіз болу, бедерсіз болу, қарапайымдану; 2. (дастархан) қоңылтақсу, олқылану, мәзірсіздену.

ЦУЛҒУИДУУЛА-Х 1. түстестендіру,

өрнексіздендіру, бедерсіздендіру, бір түсті ғып жіберу, өрнексіз болдыру, бедерсіз болдыру; 2. (дастарханды) олқы әзірлеу, мәзірсіздендіру, қоңылтақсыту.

ЦУЛҒУИЛА-Х (тері, сіріні) шылғылау, өң и жағу; **пәхий** ≈ ұсақ мал терісін шылғылау; **шыр** ≈ сіріні шылғылау, ірі қара терісін шылғылау.

ЦУЛҒУИДУУЛА-Х шылғылату, өң и жақтыру.

ЦУЛҒУИРА-Х (өң-түс) 1. бір түсті болу, өрнексіз бол кету, бедерсіз бол кету; қарапайым бол кету; 2. шымқайлану.

ЦУЛҒУИРУУЛА-Х 1. бір түсті болдыру, өрнексіз болдыру, бедерсіз болдыру; қарапайым болдыру; 2. шымқайландыру.

ЦУЛҒУЕШИ-Х 1. түсі бірыңғайлану, өрнексіздену, бедерсіздену, қарапайымға айналу; 2. шымқайсу, шымқай өңге айналу.

ЦУЛС: цулс баязууқай бұлбұл.

ЦУЛХАЙРА-Х қ. қулғ, йрақ.

ЦУЛХАЙ-Х томпио, дүмпино, бұлтио, күмпино; **хақар нь** ≈ беті томпио.

ЦУЛХАЛЗА-Х томпаңдау, дүмпиендеу, бұлтыңдау, күмпөңдеу, томпаң-томпаң қағу, дүмпиен-дүмпиен қағу, бұлтын-бұлтын қағу.

ЦУЛХАН (ағаш) шор, ұры, томпақ; **модия** ≈ ағаштың шоры.

ЦУЛХАНА-Х қ. қулхалзақ.

ЦУЛХАР (баланың қарын, беті) томпақ, дүмпиен, томпаған, бұлтыған, күмпиген; ≈ **қарай** томпақ бет; ≈ **гәдәс** томпаған қарын, дүмпиен қарын.

ЦУЛХИР күм күмаршық, бүйргүл күмаршық, айлажапырақ күмаршық (жазлақ жәпйрақты, тікенекті, сабағы бойында бұршақ дәнді қауашыңтары бар, қызыл түсті, шөлейт құмда өсетін өсімдік. Көбінде түіе өседі); ≈ **ын** гүрл күмаршық ұны күмаршық дөнінен сүйлген үн.

ЦУЛЦАЙЛГА-Х бүртіндіру, ісіндіру, көбіндіру, қабындыру, томпағу, дүмпағу, бұлтығу.

ЦУЛЦАЙ-Х бүртіну, ісіну, көбіну, қабыну, томпино, дүмпино, бұлпино.

ЦУЛЦАЛЗА-Х қ. қулхалзақ.

ЦУЛЦАЛЗУУЛА-Х томпаңдату, дүмпиендету, бұлтыңдату, күмпөңдету, томпаң-томпаң қақтыру, бұлтын-бұлтын еткізу.

ЦУЛЦАН (дененің) шор, бүртық, томпақ, күж, буж.

ЦУЛЦАНТА-Х шорлану, бүртықтану, томпақтану, күждану, бұждану.

ЦУЛЦАНТУУЛА-Х шорландыру, бүртықтадыру, томпақтандыру, күжделтіру, бұждандыру.

ЦУЛЦАНА-Х бүлтіңдеу, бүртыңдау, бүлтеңдеу, бүлтектеу, томпаңдау; **бүлтің-бүлтің қағу**, бүртың-бүртың қа-

ғу, бұлтең-бұлтең қағу, бұлтек-бұлтек қағу, томпаң-томпаң қағу.

ЦҮЛЦҒАНУУЛА-Х бұлтиңдету, бұртыңдату, бұлтендету, бұлтектету, томпаңдату, бұлтиң-бұлтиң қақтыру, бұртың-бұртың қақтыру, бұлтең-бұлтең қақтыру, бұлтек-бұлтек қақтыру, томпаң-томпаң қақтыру.

ЦҮЛЦҒАР бұлтиң, бұлтиген, бұлтек, бұлтық, бұлтиған, томпақ; ≈ хаңар бұлтиқ бет; ≈ өөх бұлтиған май; ≈ мах бұлтық ет; ≈ бұлцян бұлтиған бұлшық ет.

ЦҮЛЦҒАРДА-Х бұлтиктену, бұлтино, бұлтектену, бұлтықтану, бұлтино, томпино.

ЦҮЛЦҒАРДУУЛА-Х бұлтиктендіру, бұлтиту, бұлтектендіру, бұлтықтандыру, бұлтиту.

ЦҮЛЦҒИ (*тілі*) быдық, шүлдір; хэл нь ≈ хуузед тілі быдық бала.

ЦҮЛЦРА-Х быдындау, шүлдірлеу; ≈ ил кәләх быдындап айту.

ЦҮМ сом, нық; ықшам, ыңғайлы, шарын.

ЦҮМХАН қ. цомхян.

ЦҮМХАТГА-Х қ. цомхотгах.

ЦҮМХРА-Х қ. цомхрех.

ЦҮМХРҰУЛА-Х қ. цумхатгах.

ЦҮМХТА-Х қ. цомхотх.

ЦҮИ екі елі (=3,2 см); ≈гаар хәм-жих екі елілеп өлшеу; ≈тйиң хәмжжэ-тэй екі елі молшериндей.

ЦҮИПА-Х екі елілеу, екі елімен өлшеу.

ЦҮНХИЛ (*су*) шүмғыл, шүңет,түң-ғыкы, шүңіл.

ЦҮНЦАЙЛТА-Х қ. цунцайлгах.

ЦҮНЦАЙ-Х қ. цунцайх.

ЦҮНЦАЛСА-Х қ. цунцалсах.

ЦҮНЦРАНА-Х қ. цунцразах.

ЦҮНЦҒАР қ. цунцғар.

ЦҮНЦҒАРДА-Х қ. цунцғардах.

ЦҮНЦҒАРДУУЛА-Х қ. цунцғардуулах.

ЦҮР I қоймақты сүзебе (*күрт*).

ЦҮР II: цур нар хийх шуылдасу, дуылдасу.

ЦҮРАА-Х жару, жарықшақтаңдыру.

ЦҮРАЗ I (*қус*) балапан; улаан ≈ бір үй балапан; цурааны ≈ үйректің балапаны; галууы ≈ қаздың балапаны; ☆ цураз зөгсо салғын шөп, көк майса, көк шалғын, жасыл шалғын.

ЦҮРАЗ II күйік, кара күйік, ортең, күйік; цүйрзхэн ≈ күйік сорабы, ортеңсөн жер; ≈ мох ортең карағай, күйің ағаш.

ЦҮРАЗДА қырғауыл балапан.

ЦҮРАВДА-Х (*өртген*) күйіктену, қара күйікке айталу, ортеңге айналу, күйіңге айналу.

ЦҮРАМ қ. цураз II.

ЦҮРАМДА-Х қ. цураздах.

ЦҮРА-Х (*суықта*) мұз жарылу, мұз сызаттану, мұз жарықшақтану; мес ≈ мұз жарылып жалдану.

ЦҮРВАГ балапан тауық.

ЦҮРВАГА (*тауықтың*) қызылшақа балапан.

ЦҮРВАН қ. цурвага.

ЦҮРГА шортан шабақ (*балық*).

ЦҮРЖАЙ шортан (*балық*).

ЦҮРЖИЛДА-Х (*дыбыс*) шұрқылдау, шұрқырасу, шұрқырау, шуылдасу.

ЦҮРЖИРАЛ шұрқырақ, шұрқырау, қорыл, қорылдақ; шуыл, шу, аң-даң.

ЦҮРЖИРАЛДА-Х шұрқырасу, шуылдасу.

ЦҮРЖИРАЛЦА-Х қ. цуржиралдах.

ЦҮРЖИРА-Х шұрқырау, шуылдау; ≈ и уйлақ шұржирал жылау.

ЦҮРЖИРҰУЛА-Х шұрқырату, шуылдату.

ЦҮС қан; ≈ гарах қан шығу; ≈ асгарах қан төгілу; ≈ харвах қан шабу, қан тамыры үзілу; ≈ нөж ұйыған қан; ≈ курах қан үю; ≈ хөөрөх қан тасу; ≈ багатай қаны аз, қан азайған; ≈зы эргелт қан айналысы; ≈ алдах қан кету; ≈зы судал қан тамырлары; ≈ жиярах қан алмасу, қан ауысу; ☆ цусан улаан қан қызыл; қып-қызыл; ☆ цусан халғалга зертең; ☆ цусан суула = цусан чақта қан тышқақ; ☆ цусар хансах зертең тино, қан түкіру; ☆ цусе буух (*жылақ*) ақсау, аяғына қан түсу; ☆ цусе таргах өлтіру, сою; ☆ цусал төрзи анасының туыстары; ☆ цусар цусаны асыл тұқым, таза тұқымды.

ЦУСАРХАГ қаны көп.

ЦУСАРХА-Х қаны көбею.

ЦУСАРХУ I қ. цусархат; 2. қан төгілі, қан сенді.

ЦУСАРХУУЛА-Х қанын көбейту.

ЦУСТҮМ қаныз, қан жоқ.

ЦУСУҢДЭ-Х қанысырау.

ЦУСЛА-Х қантану, қан жағу.

ЦУСДУУЛА-Х қандату, қан жақтыру.

ЦУСАЛЦА-Х қан шығарысу.

ЦУСЛА-Х қан алу, қан шығару.

ЦУСЛУУЛА-Х қан алдыру, қан шығарту.

ЦУСТ I қанды, қаны бар; 2. ауыс, қиян-кескі, шиеленіскен; ≈ дайы қиян-кескі соғыс; ≈ арғаар қан төгіскен; кескілескен түрде.

ЦУСТАЙ қанды; ≈ пәр қанды қакырық.

ЦУТГАГЧ қ. цутгуурч.

ЦУТГАЛ I (*өзен*) саға; голык ≈ өзеннің сағасы; 2. су құйғыш (*дыбыс*).

ЦУТГАЛАН I қ. цутгал.

ЦУТГАЛАН II аяң ішектің ұшы.

ЦУТГАЛЦА-Х құйысу.

ЦУТГАМАЛ құйма асық, құйма шахмат

ЦУТГА-Х I (*өзен*) құю; гол ≈ өзен құю; 2. (*жаңбыр*) құю, төбелеп жауу; бороо ≈ жаңбыр жауу; 3. (*суды*) себу, төгу, шашу, құю; нүхэнд ус ≈ інге су құю; тариаланд ус ≈ егінге су шашу; 4. (*бейне*) құйып істеу, құйып жасау.

күю; үсөг ≈ өрп күю; тэмдэг ≈ бел-
гини күйып істеу; 5. (пара) беру, көн-
діру; хээл ≈ ауыз жабу, пара беру;
хахууль ≈ ауыз бастырық беру.

ЦУТГУУЛА-Х 1. (су) күйғызу, төк-
нізу, шаштыру; 2. (бейне) күйызып
істеу, күйызып жасату, күйдіру; 3.
(пара) бергізу; (парезе) көндіру.

ЦУТГУУР 1. (нәрсе) күйғыш, қалып;
2. (су) сепкіш.

ЦУТГУУРЧ күймашы, күйма күй-
ғыш; ≈ дархан күймашы ұста; ≈ уран
шебер күймашы.

ЦУУ I сірке, сірке су, сірке қышқы-
лы; ≈нд дарах сірке суына салу.

ЦУУ II лақап, дақбырт, қауесет, өс-
ек; ≈ үг лақап сөз; ≈ тарах лақап та-
рау, қауесет тарау.

ЦУУ III абырой, атак, даңқ; нәр ≈
абырой, атақ абырой; алдар ≈ абырой-
атақ, атақ-бедел.

ЦУУ IV (одағай) шөгө, шөгө; ямааг
≈ гөх сшкіні шөгө шөгө деу.

ЦУУ сарт, сүрт; ≈ цсхх сарт ұру;
≈ татах сырт еткізін жұлу.

ЦУУВАЙ цуувай цағалам аяғу, ақ
мата.

ЦУУТИАН шу, шувл, үйітсем ≈ шу
бүтк; керүүл ≈ дөм жаңыра.

ЦУУГИЛ қ. куугил.

ЦУУГИЛДА-Х шувлдану, шувлдасу,
у-шу болысу, айғайласу; та нәр беттінгі
≈ ақ бай сендер шувлдамаңдар.

ЦУУГИЛДУУЛА-Х шувлдату, у-шу
солтыру айғайлату.

ЦУУГИНАЛДА-Х қ. куугилдах.

ЦУУГИНА-Х қ. куугил.

ЦУУГИУЛА-Х шулату, айғайлату,
шувллату, у-шу болдыру.

ЦУУГИ-Х шулау, айғайлау, шувл-
дау, у-шу болу; хәрсәдх ≈ дауласын
шувла; дәмнн ≈ төккө шулау.

ЦУУДАМ қауесет, лақап; ≈ үг ла-
қап сөз; ≈ яғна лақап өңіме.

ЦУУДАМЛА-Х лақап айту, лақап
тарату, дақбырт болдыру.

ЦУУДАМНА-Х қ. цуудамлак.

ЦУУДАМНУУЛА-Х лақап айтысу,
лақап таратысу, дақбырт болдырту.

ЦУУДАМЧ 1. лақап айтушы, қауе-
сет таратушы, дақбырт таратушы, өс-
екші; 2. сөйт, отірікші, жанталшы.

ЦУУДАС 1. (нәрсең) қышым, қыш.
кесінді жарынды үлік ≈ тергө қышым
терғын; ≈ бараа қышым нүл; ≈ мод
жарынды ағаш; ≈ утас үлік жін; 2.
(ағаш) жонка, жанка.

ЦУУДАСНА-Х 1. қыш-ыдау, қыш-
тау, қыш, кесу, жару, үзу; 2. (ағаш)
жонкалау, жанкалау.

ЦУУЛА-Х тілау, жару, жармалау;
қыш, кесу, үзу; әд бараа ≈ шүперекті
сөз жармалау; мод ≈ ағаш жару; дүңз
≈ бөшене жармалау.

ЦУУЛБАР тілме, жәрма; қыста, ке-
сіңді, үсінді; ≈ мод тілме ағаш жарма
ағаш; ≈ бараа жәрма шүперек; ☆

цзулбар ил тілік ен (жал).

ЦУУЛДАС қ. цуудас.

ЦУУЛУУЛА-Х тілдіру, жардыру, жар-
малау, қидыру, кестіру, үздіру.

ЦУУЛЬСДА-Х ағат кету, жаңылыс
болу, қате боп кету, теріс боп кету.

ЦУУР I сыбызғы; ≈ үлээх сыбызғы
тарту.

ЦУУР II; цуур сөс убалдырған
(өсіндік).

ЦУУРАЙ I жаңғырық; хадны ≈ жар-
тастың жаңғырығы; уулын ≈ тау жаң-
ғырығы.

ЦУУРАЙ II қарашұбар торғай (құс).

ЦУУРА-Х 1. (қим, шүперек) өрімде-
ну, өрім-өрім жыртғылу, пәресі шығу;
дәэл ≈ ч урагдах шапан өрімденіп жыр-
тылу; аадар хагарч ≈ абдыра шағылып
пәресі шығу; 2. дақбырт айту, сөз жаң-
ғырту, қауесет тарату; ам ≈ дақбыртқа
айналдыру.

ЦУУРА 1. бастырық, бастырма
(темір); 2. құлып; цзож ≈ құлып бас-
тырғы, бастыртғы бекіткіш.

ЦУУРАЛА-Х 1. бастырығылау, бас-
тырғымен басу, бастырма басу; оыс-
лох ≈ бастырылған бөкіту; 2. құлып-
тау; цзожлох ≈ бастырығылап құлыптау.

ЦУУРАЛУУЛА-Х 1. бастырығылату,
бастырығымен бастыру, бастырма бас-
тыру; 2. құлыптау.

ЦУУРЛА-Х сыбызғы тарту; ≈ даг
хүн сыбызғы тартатын адам.

ЦУУРДУУЛА-Х сыбызғы тартқызу.

ЦУУРДУУЛА-Х 1. (қимді, шүперекті)
өрімдесту, өрім-өрім тып жыртқызу, пә-
ресін шығарту; 2. дақбырт айтысу; сөз
жаңғырттығу, қауесет таратығызу.

ЦУУРХАН 1. өрімденген, пәресі
шыққан, өрім-өрім, пәре-пәре; 2. жеңіл
ауыз, аузына сөз тұрмайтын; ≈ амтай
хүн жеңіл ауыз адам.

ЦУУРХАЛ лақап, дақбырт, қауесет;
≈ гарах лақап тарау.

ЦУУРХА-Х 1. лақап айту, дақбырт
айту, қауесетке айналдыру; 2. сөзге
іліну, ауызға іліну.

ЦУУРХУУЛА-Х 1. лақап айтысу,
дақбырт айтысу, қауесетке айналдыр-
ту; 2. сөзге іліндірту, ауызға іліндірту.

ЦУУТ I аты шулы, дақты, әйгілі;
≈ өзгерткен аты шулы ғалым, өйгілі
ғалым; ≈ ен цағалам цуу аты шулы ақ-
шудан бие.

ЦУУТ II қ. цуурай II.

ЦУУТАЙ I дақты, атақты, аты шу-
лы, әйгілі; ≈ хүл қысқы адам; ≈ мерь
ағашы ат; ≈ балах атағы қығу, өйгі-
лену.

ЦУУТАЙ II сіркелі, сірке суы бар,
сірке қышқынды бар.

ЦУУХАЛ (бақы) қыш қауашақ; ≈
үр қыш қауашақты деп; ≈ тарпа ас-
тықтың қыш қауашағы.

ЦУУХАЛ қышқынды (құс).

ЦУУХУУЛА-Х (еңкілі) пәгеллеу, шө-
ге-шөге деу.

ЦУУЧИ-Х тығілеу, жарғылау, жар-
малай беру, қышқызу, кескілеу, үзгілеу.

ЦУУЯМБУУ (мата) ақ бөз.

ЦУХАЛ I тар, қушық жабысынқы, қушиған жабысқан; ≈ гәр тар үй; ≈ хуңдас тар кийм; ≈ сав қушық ыдыс.

ЦУХАЛ II 1. (іс-әрекет) шұғыл, жедел, асығыс; тез, кенет, тосын; ≈ хәрәг шұғыл іс; 2. (мінез) тар, ызақор, ашулан; ≈ ихтәй хун өте ызақор адам.

ЦУХАЛДА-Х I (ішкі сыйымдылық) тараю, тарылу, қушию, жабысу, шөмею, бүрісу.

ЦУХАЛДА-Х II (мінез) тарыту, кею, булығы, қысыю, ызалану, ашулану; дотөр ≈ іштің тарыту, зығыры қайнау.

ЦУХАЛДУУЛА-Х I (үй, кийм, ыдыс) тарайту, тарылату, қушиту; шөмейту, бүрістіру.

ЦУХАЛДУУЛА-Х II (мінезін) тарықтыру, кейіту, булығыру, қысылту; ызаландыру, ашуландыру.

ДУХАЛЗА-Х 1. жылтыңдау, жылтың-жылтың көріну, жылтың-жылтың қарау; тарбаға нұхнәсәэ ≈ суыр інінен жылтыңдау; 2. (құпиясы, сыры) әшкерелену, әйгілену, біліну, масқаралану; шығу, көріну; гэм нь ≈ айыбы әшкерелену; мнй біліну; зәс нь ≈ 1) мысы шығу, жезі көріну; 2) масқарасы шығу, масқара болу.

ДУХАЛЗУУЛА-Х 1. жылтыңдату, жылтың-жылтың көрсету; жылтың-жылтың еткізу; 2. (сырын, құпиясын) әшкерелету, әйгілеу, масқаралау; шығару, көрсету.

ДУХАС аздап, шамалап, шет-пұшпақтап; ≈ дурдах аздап айту, шамалап айту; ≈ мәдәдәх аздап білдіру, шет жағасын айту; ☆ духас духас хийх әлсін-әлсін жылтыңдау, жылтың-жылтың ету.

ДУХАСХИ-Х жылты ету, жылтың ету, жылты көріну.

ДУХАЙЛГА-Х 1. (нәрсені) жылтиту, жылтиту, жылтыңдату, қылтыңдату 2. (іс-әрекеті) әшкерелету, әйгілеу, масқаралау; шығару, көрсету.

ДУХУЙ-Х 1. (кәссә) жылтыю, қылтыю, жылтыңдау, қылтыңдау; тарбаға ≈ суыр жылтыю; тогоо ≈ шөл жылтыю; 2. (іс-әрекет) әшкерелену, әйгілену, масқаралану, біліну; шығу, көріну; хәрәг ≈ ісі әшкерелену; зәс нь ≈ 1) жезі шығу, мысы көріну; 2) сыры әшкерелену, сыры біліну; гүлль нь ≈ 1) масқарасы шығу, құпиясы біліну; 2) мысы шығу, мысы көріну.

ДУЦАА I қ. дуцал II.

ДУЦАА II: унаа дуцаа көлік, көлік мал.

ДУЦАА III (қус) ұшып қонуы.

ДУЦААТАЙ шаршаған, қалжыраған, қажыған, әлсіреген

ДУЦАА-Х шаршату, қалжырату, қажыту, әлсірету.

ДУЦАЛ I шала (толық жаным бітпеген оттағы ағаш); галыя ≈ оттағы шала; ≈ мөд шала жанған ағаш.

ДУЦАЛ II шаршау, қажу, қалжырау, әлсіреу.

ДУЦАЛГА-Х қ. цудаах.

ДУЦАЛТ 1. шаршауы, қажуы, қалжырауы, әлсіреуі; шаршау, қажу, қалжырау, әлсіреу; 2. қайту, айну, бас тарту, қатынас үзу.

ДУЦАЛТҮЙ 1. шаршамай, қажымай, қалжырамай; 2. қайтпай, айнымай, табанды, батыл, жүректі, тайынбай; ≈ ажиалах айнымай жұмыстау; ≈ тәңдәх табанды күрес жүргізу.

ДУЦАМХАЙ 1. шаршағыш, қажығыш, қалжырағыш; 2. айнығыш, табансыз, жүрексіз, қинақтағыш.

ДУЦАРХАЙ қ. цуцамхай.

ДУЦА-Х 1. қалжырау, әлсіреу, шаршау, қажу, дымы құру; алдәах ≈ өлі құрып шаршау; әқәх ≈ шаршап дымы құру; 2. айну, қайту, жүрескіну, қинақтау, жалтақтау, тайсақтау.

ДУЦАШҮЙ 1. шаршамайтын, қажымайтын, шаршамас, қажымас; мес, төзімді; 2. қайтпайтын, айнымайтын, табанды, жүректі, батыл, табынбайтын; ≈ тәңдәх табанды күрескер.

ДУЦЛАГДА-Х I (шумақ, өрім) тарқатылу.

ДУЦЛАГДА-Х II (келісім, қатынас) үзілу, доғарылу.

ДУЦЛА-Х I (өрімін, шумағын) тарқату; гәзәг ≈ бұрым тарқату.

ДУЦЛА-Х II (қатынас, келісімді) үзу, доғару; дипломат харицаагаа ≈ дипломатиялық қатынасын уау; гәрәэ ≈ келісімді үзу.

ДУЦЛУУЛА-Х I (шумақ) тарқаттыру.

ДУЦЛУУЛА-Х II (келісім, қатынас) үздіру, доғарту.

ДУЦЧИ-Х тарқатып тастау.

ДУЦДУУЛА-Х тарқаттырын тастау.

ДУЦДҒӘР (жауырын) құныс, дөңдөңес; еңкіш, бүкір.

ДУЦДИЙЛГӘ-Х құнженту, еңкеждету, бүкшкендеу, еңкіту, бүкшенту.

ДУЦДИЙ-Х құнысу, еңкею, бүкшею, еңкію, бұншию; ≈ х сүух құнысыя отыру.

ДУЦДӘГНӘ-Х құнжынсау еңкейлеу, бүкшкендеу, еңкең қағу, сүшшөң қағу.

ДУЦДӘЛЗӘ-Х қ. дүгдәгнәх.

ДУЦДӘСХИ-Х құныса түсу, бүрісе түсу, ұйғау түсу.

ДУЦДҒРӘГ қ. цуцдүүрәг.

ДУЦДҒҮРӘТ істен, ілмек, қармақ (теңір).

ДУЦГӘР (қарық) шардақ, қампақ, шермақ, шаршған, қампиган, шермиген; ≈ гәдәстәк шардақ қарын, шаршған қарын; ≈ хөрөө шардақ ара; ≈ хәлбәргәй сәж бүйірі шығынқы ыдыс.

ДУЦГӘРДҮҮЛӘ-Х өте шардиту, өте қампиту, өте шермиту, өте шардайту, өте қампайту.

ДУЦГӘРДӘ-Х өте шардно, өте қампно, өте шермию, өте шардаю, өте қампаю.

ДУЦИЙЛГӘ-Х шардиту, қампиту,

шермиту, шардайту, кампайту.

ЦҮЗҮЙ-Х шардию, кампию, шермию, шардаю, кампаю; гэдэс нь ≈ қарны шардио

ЦҮЗӨГНҮҮЛЭ-Х шардаңдату, шермендету, кампаңдату; шардаң-шардаң қақтыру- шермең-шермең қақтыру.

ЦҮЗӨГНЭ-Х 1. шардаңдау, шермеңдеу, кампаңдау, шардаң-шардаң қағу, шермең-шермең қағу; 2. ауыс. (іске) қолбаңдау, далбаңдау, қобалақтау, абыржу, асып-сасу.

ЦҮЗЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. пүзэгнүүлэх.

ЦҮЗЭЛЗЭ-Х қ. пүзэгнэх.

ЦҮЙЦГЭР: пүйцгэр шаазгай су сауысқан (күс).

ЦҮЛ: цұл хий-х (дыбыс) шолп ету, шолп ету; чулуу усанд ≈ ≈в тас суға шолп етті; ≈ цал хийх шалп-шұлп ету; ≈ ≈ хийх шалп-шалп ету.

ЦҮЛХГЭР қ. пүзгэр.

ЦҮЛХГЭРДҮҮЛЭ-Х қ. пүзгэрдүүлэх.

ЦҮЛХГЭРДЭ-Х қ. пүзгэрдэх.

ЦҮЛХИЙЛГЭ-Х қ. пүзийлгэх.

ЦҮЛХИЙ-Х қ. пүзийх.

ЦҮЛХЭГНЭ-Х қ. пүзэгнэх.

ЦҮЛХЭЛЗЭ-Х қ. пүзэлзэх.

ЦҮЛХЭН томағашоп (өсімдік).

ЦҮЛЭГ 1. бір шок, үйінді, үйме; 2. топ, тобыр, шоғыр; бүлэг ≈ бір топ, тобыр.

ЦҮН: цүн шаа шушынша, шыншу (торғынша нұл).

ЦҮНДГЭР дөңес, томпақ, бұлтық, бұлтік дүңкиген.

ЦҮНДИЙЛГЭ-Х дөңкиту, томпиту, бұлтитү, бұлтитү, дүңкиту.

ЦҮНДИЙ-Х дөңкию, томпию, бұлтию, бұлтию, дүңкию.

ЦҮНДЭГНЭ-Х дөңсеңдеу, томпаңдау, бұлтыңдау, бұлтіндеу, дүңкіңдеу.

ЦҮНДЭЛЗЭ-Х қ. пүндэгнэх.

ЦҮНХ сумка; ≈энд хийх сумкасына салу; ≈ээр барых сумкасын ұстау.

ЦҮНХГЭР қ. дүңгэр.

ЦҮНХГЭРДҮҮЛЭ-Х дөңестендіру, томпайыңқырату, бұлтиыңқырату, дүңкиңкіретү, бұлтиңкіретү.

ЦҮНХГЭРДЭ-Х дөңестену, томпайыңқырау, бұлтиыңқырау, дүңкиңкіреу, бұлтиңкіреу.

ЦҮНХИЙ: цүнхий цэцэг томаға гүл (өсімдік).

ЦҮНХИЙЛГЭ-Х қ. пүндийлгэх.

ЦҮНХИЙ-Х қ. пүндийх.

ЦҮНХГЭР бұжырден (өсімдік).

ЦҮНХЭЭЛ шүңгіл, шүңдет, шүңғыл, түңғыық (ірім су); ≈ ус шүңгіл ірім су.

ЦҮНЧУУ шыншу, шушынша (торғын нұл).

ЦҮРГЭР қ. пүзгэр.

ЦҮРГЭРДҮҮЛЭ-Х қ. пүзгэрдүүлэх.

ЦҮРГЭРДЭ-Х қ. пүзгэрдэх.

ЦҮРДГЭР қарынсау, шерміш, шардақ.

ЦҮРДГЭРДҮҮЛЭ-Х қарынсаулан-

дыру, шермиту, шерміштендіру, шардайту.

ЦҮРДГЭРДЭ-Х қарынсаулану, шермию, шерміштену.

ЦҮРДИЙЛГЭ-Х шармиту, шермиту, кампайту, шардигу.

ЦҮРДИЙ-Х шармию, шермию, кампаю, шардио.

ЦҮРДЭГНҮҮЛЭ-Х шермендету, шардаңдату.

ЦҮРДЭГНЭ-Х шермендеу, шардаңдау.

ЦҮРДЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. пүрдэгнүүлэх.

ЦҮРДЭЛЗЭ-Х қ. пүрдэгнэх.

ЦҮРИЙЛГЭ-Х қ. пүзийлгэх.

ЦҮРИЙ-Х қ. пүзийх.

ЦҮРЭГНЭ-Х қ. пүзэгнэх.

ЦҮРЭЛЗЭ-Х қ. пүзэлзэх.

ЦҮҮ I шығыршық, дөңгелек (темір).

ЦҮҮ II (ойын) ақсүйек; ≈ хаях ақсүйек тыстау, ақсүйек лақтыру; ☆ **ЦҮҮ** гадас арбаның қазықшасы.

ЦҮҮВЭН қ. түрээс; ≈ хураах алым жию.

ЦҮҮВЭНГЭ бүйірлі қазан.

ЦҮҮЛҮҮЛЭ-Х шығыршықтату, дөңгелектеу, шығыршыққа ілдіру, дөңгелекке ілдіру.

ЦҮҮЛЭ-Х I дөңгелектеу, шығыршықтау, дөңгелекке ілу, шығыршыққа ілу.

ЦҮҮЛЭ-Х II (біреуді) ілгіштеу, шырмау, пәлеге қалтыру, кеселге қалтыру.

ЦҮҮРГЭНЭ көкқасқа шегіртке (жәндік).

ЦҮҮРГЭР қ. дүцгэр.

ЦҮҮРГЭРДҮҮЛЭ-Х шибиту, талдырмаштандыру, жіңішкерту, нәзіктендіру, талдырмаш қып жіберу, жіңішке қып жіберу, нәзік қып жіберу.

ЦҮҮРГЭРДЭ-Х талдырмаштану, жіңішкеру, нәзіктену, талдырмаш боп кету, жіңішке боп кету, нәзік боп кету.

ЦҮҮРИЙЛГЭ-Х қ. дүцгэрдүүлэх.

ЦҮҮРИЙ-Х қ. дүцгэрдэх.

ЦҮҮРС (өсімдік) шамшат.

ЦҮҮРЭГНЭ-Х қ. дүццэгнэх.

ЦҮҮРЭЛЗЭ-Х қ. дүццэлзэх.

ЦҮҮЦ қашау (аспан); ≈ээр ухах қашаумен уңғу.

ЦҮҮЦГЭР шибік, шибің, шибен, талдырмаш, жіңішке, нәзік, шибиген; ≈ хөлтэй шибік сирақ, жіңішке сирақ, сирағы жіңішке; ≈ нарийн унь шибиген жіңішке уық.

ЦҮҮЦГЭРДҮҮЛЭ-Х қ. дүцгэрдүүлэх.

ЦҮҮЦГЭРДЭ-Х қ. дүцгэрдэх.

ЦҮҮЦДҮҮЛЭ-Х қашаулату, қашаумен уңғу, қашаумен тескізу.

ЦҮҮЦДЭ-Х қашаулау, қашаумен уңғу, қашаумен тесу.

ЦҮҮЦИЙЛГЭ-Х шибиту, шибендету, шибіңдету, талдырмаштандыру, жіңішкерту, нәзіктендіру, шибітп жіберу.

ЦҮҮЦИЙ-Х шибю, шибендеу, шибендеу, талдырмаштану, жіңішкеру, нәзіктену, шибіп кету.

ЦУУЦЭГНЭ-Х шибендеу, шибіндеу, шибсн қағу, шибін қағу, шибсн-шибсн қағу, шибін-шибін қағу.

ЦУУЦЭЛЭЭ-Х қ. цууцэгнэх.

ЦЭВ: цэв цэвэр тап-таза; цэв цэгээн аппақ; цэв цэхээр көп көк, көкпеңбек; цэв хүйтэн сүй-суық.

ЦЭВДЭГ 1. мұздақ, тоң, тондақ; ≈ хөлдүү мұз тоң, тоң мұздақ; ≈ газар тоң жер; ≈ хөрс тоң шым, тондақ шым; ≈ суддал мұздақ; зерттеу ғылымы; мөнх ≈ мөңгі мұз, мөңгі тондақ; 2. (мінс) суық, салқын, жек; ≈ сәтэлээр хандах суық жүзбен қарау, жақтырмау, жек көру.

ЦЭВДЭГДЭ-Х мұздақ боп кету, тондақ боп кету, тоң боп кету.

ЦЭВДЭГРҮҮЛЭ-Х мұздақтандыру, тондақтандыру, тондандыру.

ЦЭВДЭГРЭ-Х мұздақтау, тондақтау, тондану.

ЦЭВДЭГТҮҮЛЭ-Х мұздаққа айналдыру, тондаққа айналдыру, тонға айналдыру.

ЦЭВДЭГТЭ-Х мұздаққа айналу, тондаққа айналу, тонға айналу.

ЦЭВДЭГШИ-Х қ. цэвдэгрэх.

ЦЭВДЭГШҮҮЛЭ-Х қ. цэвдэгрүүлэх.

ЦЭВРҮҮ қолдырақ, күлдірек, үлбірек; қолдырау, күлдіреу, үлбіреу; ≈ ұсрақ қолдырай қалу; ≈ гарах қолдырап кету.

ЦЭВРҮҮТҮҮЛЭ-Х қолдырату, күлдірету, үлбірету.

ЦЭВРҮҮТЭ-Х қолдырау, күлдірү, үлбіреу; гэр ≈ қолы қолдырау.

ЦЭВЦГЭР аппақ, өте ақ, кіршіксіз (ақ); ≈ цагаан өте аппақ; ≈ өөх аппақ май.

ЦЭВЦИЛГЭ-Х аппақ болдыру, өте ағарту, кіршіксіз болдыру.

ЦЭВЦИ-Х аппақ болу, өте ағару, кіршіксіз болу.

ЦЭВЦЭГНЭ-Х ағараңдау, өте ағараңдау, мылаңлау, бозаңдау.

ЦЭВЦЭЛЭЭ-Х қ. цэвцэгнэх.

ЦЭВЭР 1. таза, кірең, мөлдір, мұнтаздай; ≈ зяға таза аяқ; ≈ айла таза үй, мұнтаздай үй; ≈ агаар таза аға; ≈ хувцас таза киім; әршн ≈ тазалық; ≈ ус арыс суы, таза су; 2. керікті, ақарлы, көркем, өдемі, көрім, жатық; ≈ оөх жағтық тігу; ≈ жийх көрікті істеу; ≈ қарай көрікті пішін, бет пішіні ақарлы; 3. шығышыл, адал, ақ; ≈ ичымгншй өлсіл, адал; ≈ явдан ақ іс, адал кірсе; 4. бүтін, шығынсыз; ≈ ашиг шығынсыз пайда, таза пайта.

ЦЭВЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. тазалату, кіршіксіз болдырту, мұнтаздай болдырту; 2. қ. цэвэрлэгдэх.

ЦЭВЭРЛЭГДЭ-Х тазалану, кіршіксіз болу, мұнтаздай болу.

ЦЭВЭРЛЭГЧ тазалаушы; өрсө ≈ белме тазалаушы; ≈ ээр ажиллақ тазалаушы болып істеу.

ЦЭВЭРЛЭИ тазалау.

ЦЭВЭРЛЭЛЦЭ-Х тазаласу; ≈ чих тазаласыл жібер.

ЦЭВЭРЛЭ-Х тазалау; өрсө ≈ бөлмені тазалау; гэр өршо ≈ үй-ішін тазалау; шүдээ ≈ тісін тазалау; хувцас ≈ киім тазалау; гудамг ≈ көше тазалау; зам ≈ жол тазалау; ус ≈ суды тазалау;

ЦЭВЭРХЭИ 1. таза, тап-таза; их ≈ өрсө өте таза бөлме; 2. сұлу, сымбатты; ≈ морь қарагдах сымбатты ат көріну.

ЦЭВЭРЧ таза, ұқыпты, мұнтаздай; ≈ хүүхэд мұнтаздай бала; ≈ хүн ұқыпты адам.

ЦЭВЭРШИ-Х тазалану, тазару, таза болу; ≈ ж байна газарып келеді.

ЦЭВЭРШҮҮЛЭ-Х тазарту, тазалау, таза болдыру.

ЦЭГ 1 нүкте; ≈ тавих нүкте қою; давхар ≈ қос нүкте; ≈ таслал нүктелі үтір

ЦЭГ II (асықтың) шіге; цагааны ≈ этгээд асықтың шіге жағы; буг ≈ няслах буге шіге ату.

ЦЭГДЭГ мақталы кеудеше.

ЦЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. нүктелету, нүкте қойғызу; 2. ауыс. (жұмысты) доғарту, қойғызу, үздіру, қол қойғызу.

ЦЭГЛЭЛ тыныс белгілері; цэг ≈ ийн учир тыныс белгілерінің жүйесі.

ЦЭГЛЭ-Х 1. нүктелеу, нүкте қою; 2. ауыс. (жұмыс) доғару, қою, үзу, қоя қою; арзагаа ≈ еңгімені доғару; ажил ≈ жұмысты қою.

ЦЭГНҮҮЛЭ-Х таразылату, таразымен өлшеу.

ЦЭГНЭ-Х 1. таразылау, таразымен өлшеу; ≈ ж хэмжих таразылап өлшеу; 2. тәпшенгеу; дүгнэх ≈ қорытып тәп-тештеу.

ЦЭГСЭН: цэгсән және ішкір жеміс.

ЦЭГЦ 1. тура, түзу, дұрыс, дәл, тік; эрс ≈ түп-тура, түп-түзу; шулуун ≈ түп-тура, ап-анық; шудрага ≈ адал түзу, адал тура; ≈ мод түзу ағаш; ≈ сайхан учрга түзу сыптығыр құрық; 2. жинақы, ұқыпты, тығыздықты; эмх ≈ тэй хүн ұқыпты жинақы адам; эмх ≈ рет тәртіп.

ЦЭГЦГЭР пысық, ширақ, сергек; ≈ хун пысық адам, ширақ адал.

ЦЭГЦДЭ-Х 1. туралыу, түзулену, дұрысгалу, дәл болу, тура болу, түзу болу; 2. жинақылану, жиналу, реттелу, ыңғайлану.

ЦЭГЦДҮҮЛЭ-Х 1. жинақылату, жинау, реттелу, ыңғайлату, жөндету, тәртіпке келтіру; 2. қ. цэвдэгдэх.

ЦЭГЦДЭГДЭ-Х жинақылану, реттелу, ыңғайлану, жиналу, ретке келтірілу.

ЦЭГЦДЭЛЦЭ-Х реттесу, жинақыласу, ыңғайласу, жөнге келтірісу, ретке келтірісу.

ЦЭГЦЛЭ-Х реттеу, жинақтау, ыңғайлау, жөнге келтіру, ретке келтіру; гэр өршо ≈ үйін реттеу.

ЦЭГЦРҮҮЛЭ-Х қ. цэвдэгдэх.

ЦЭГЦРЭ-Х қ. цэгцлэгдэх.

ЦЭГЦСЭ-Х қ. цэгцтэх.

ЦЭГЦТЭЙ ретті, жинақы, ыңғайлы, орынды, тыңғылықты; **ажил нь их** ≈ жұмысы өте ретті; ≈ **болгох** ретті болдыру.

ЦЭГЦТЭ-Х реттелу, ретке келу, жинақилану, ыңғайлану, ретті болу, жинақы болу, ыңғайлы болу, орынды болу, тыңғылықты болу.

ЦЭГЦЭСГЭ-Х қ. цэгцэтгэх.

ЦЭГГЭ қымыз; айрағ ≈ қымыз қымыран.

ЦЭГГЭЭН қ. цагаан; ☆ **цэггээн шавар** сортаң өрік, ақшыл өрік; ☆ **цэггээн шарилж** ақ жусан (*өсімдік*); ☆ **цэггээн гургуул** боз кырғауыл; ≈ дәлғий ағылдыр күтан (*күс*).

ЦЭГГЭЭХЭН қ. цэгаахан.

ЦЭДГЭР қ. цэзгэр.

ЦЭДИЙЛГЭ-Х шардиту, қампиту, тырбышлату.

ЦЭДЧИ-Х шардию, қампию, тырбию.

ЦЭДЭГНЭ-Х шардацдау, қампандау, шардац қағу, шардац қағу; тырбың қағу.

ЦЭДЭЛЭЭ-Х қ. цэдэгнэх.

ЦЭЖМЭГ тесеніш; ≈ дәвсэх тесеніш тессөв

ЦЭЗГЭР дембеліше, бақал, тырбың, мыртық, талпақ, төпелтек; тырбыған, талпыған, тейпеген; ≈ **блетэй хүүхэд** дембеліше бала.

ЦЭЗИЙЛГЭ-Х мыртиту, тырбиту, талпайту, талпиту, тейлиту.

ЦЭЗИЙ-Х мыртно, тырбно, талпаю, талпию, тейлчию.

ЦЭЗӨГНЭ-Х мыртыңдау, тырбыңдау, талпаңдау, тейпегедеу; ≈ ж кэддөх тырбыңдау көзгәду.

ЦЭЗӨЛЭЭ-Х қ. цэзөгнэх.

ЦЭЛ (*дәлғия күшейткіш сөздер*); цэл көгөөл жан-жазыл; цэл хүйтөм сүл-сүлік; цэл көк көп-көк; цэл бұттал бұл-бұттал; цэл залуу жан-жас.

ЦЭЛБӨН: цөлбөк цагаан өте ақ, ап пақ, шыммай ақ.

ЦЭЛГЭР байтақ, көк, қолпақ, жазық; ≈ нутағ байтақ көк көн өлке; ≈ тал хөндий көн дала бөктер; ≈ зайтай гэр көн үй; ≈ **бэйлчи** көк үй.

ЦЭЛГЭРДҮҮНЭ-Х көңейту, жалпайту, ұлғайту, ұлғайту.

ЦЭЛГЭРДЭ-Х көңөю, жатпаю; үл-көю, ұлғөю.

ЦЭЛӨН (*өң-түс*) -шыл, -шіл, -шылтың, -шылтм; -ғыл, -гілт, -лғым, -лғтм, -ғылтым, -гілтм; ≈ **хөх көңшіл**; ☆ **хәр қаралтың**.

ЦЭЛИЙЛГЭ-Х шөлейту, дәлету, ұлғайту, көңейту.

ЦЭЛИЙ-Х шөлею, дәлчию, дәлаю, кө-нею, бұлдырау, созылу; ≈сэн тал бұлдыраған жазың.

ЦЭЛМҮҮЛЭ-Х айықтыю, жадырату, арлыту.

ЦЭЛМҮҮН қ. цэлмэт.

ЦЭЛМЭГ 1. (*аспан*) ашық, айық, жарық, бұлтсыз; **төнгэр** ≈ **байна** аспан ашық екен; ≈ **өдөр** ашық күн; ≈ **шөно** ашық түн, бұлтсыз түн; 2. (*ақыл*) жайдары, жарқын, ашық; ≈ **ухаантай хүн** жайдары абылды адам.

ЦЭЛМЭН қылшық, түк (*матаның бетіндегі түгі*); ≈ **цэмбэ** түкті шұға, түкті мауыт; ≈ **дагуу** түктің ығына қарай, түктің жатысына қарай; ≈ **сорж** түктің жатысына қарсы, түктің ығына қарсы.

ЦЭЛМЭНТ түкті қылшықты; ≈ **цэмбэ** түкті шұға, түкті мауыт.

ЦЭЛМЭНТЭЙ қ. цэлмэнт.

ЦЭЛМЭ-Х (*аспан*) ашылу, айығу; **төнгэр** ≈ аспан ашылу, күн ашылу; **төнгэр** ≈ ж **байна** аспан ашылып келеді.

ЦЭЛХЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. цэлцөлзүүлэх.

ЦЭЛХЭЛЭЭ-Х қ. цэлцөлээх.

ЦЭЛЦГҢИ сәлікпе, ұйыма, дірілдек (*ег, қуйқаны езіліп қайнатп, теңазытып жейтін тағам*).

ЦЭЛЦГЭР бұлтық, бұлтік, бұлтек, бұлтиған, бұлтиген; ≈ **хаңар** бұлтек бет; ≈ **өөх** бұлтиған май; ≈ **гәдәс** бұлтиген қарын.

ЦЭЛЦГЭРДЭ-Х бұлтию, бұлтию, бұлтиып кету, бұлтиіп кету.

ЦЭЛЦЙЙЛГЭ-Х бұлтигу, бұлтигу, бұлтигып жіберу, бұлтигіп жісеру.

ЦЭЛЦИЙ-Х бұлтию, бұлтиіп кету, бұлтиіп, бұлтиып кету.

ЦЭЛЦӨГНҮҮЛЭХ- бұлтеңдету, бұлтеңдету, бұлтеңдету, бұлтеңдету, бұлтең-бұлтең еткізу, бұлтең-бұлтең қақтыру, бұлтең-бұлтең қақтыру.

ЦЭЛЦӨГНЭ-Х бұлтеңдеу, бұлтеңдеу, бұлтеңдау, бұлтеңтеу, бұлтең-бұлтең қағу, бұлтең-бұлтең қағу, бұлтең-бұлтең көгу.

ЦЭЛЦӨЛЗҮҮЛЭ-Х қ. цэлцөпзүүлэх.

ЦЭЛЦӨЛЭЭ-Х қ. цэлцөпгнэх.

ЦЭЛӨГ (*ат*) алын қашпа, ұмтылғыш, ойнақшыған, жыңғам; ≈ **мөр** алын қашпа ат, ұмтылғыш ат.

ЦЭЛӨГНҮҮЛЭ-Х 1. (*атты*) ұлғылту, ойнақшыту, тұқырта жөнету; 2. **көл** шалтағу, мөңгілдету.

ЦЭЛӨГНЭ-Х 1. (*ат*) ұмтылу, ойнақшы, тұқырта жөнету; 2. (*ср*) көлшәлдеу, мөңгілдеу.

ЦЭЛӨЛЗҮҮЛЭ-Х (*теңіз суын*) мөңгілдету, шыпыдау, көлкілдету.

ЦЭЛӨЛЭЭ-Х 1. (*сұйық*) мөңгілдеу, шыпыдау, көлкілдеу; **хул дүүрэн** ≈сэн айрағ шаға талы шыпылтаған қыныз; 2. (*орын, мақан*) көк, байтақ, алданы, үлкен, аулақты; ≈сэн том срөө көң үлкен болма; ≈сэн тал нутағ байтақ дала.

ЦЭЛӨМ жұба мауыт (*мата*)

ЦЭМБӨЙЛГЭ-Х көрбездөңдіру, сөңқойландыру, көрмиту.

ЦЭМБИЙ-Х көрбездөңу, сөңқойлану, көрмию.

ЦЭМБЭ шуга, мауыт; ≈ **ний фабрик** шуга фабрикасы; ≈ **н дээл** мауыт шапан; ≈ **н бүтээлэг** шуга жамылгак, мауыт жапқыш; **хятад** ≈ қытай шугасы; **орос** ≈ орыс шугасы; **тод** ≈ түбіт шуга, майда шуга; **тал** ≈ оңбетті шуга.

ЦЭМБЭГНЭ-Х қ. цэмбэлзэх.

ЦЭМБЭГЭР 1. кербез. сәнқой, кермиық, кер. сылқым; ≈ **хүүхэн** кербез келіншек; 2. жинақы, ұқыпты, сәнді, әсем; ≈ **сыйхан айл** жинақы сәнді үй.

ЦЭМБЭЛЗЭ-Х кербезсу, кербездену, кербезсіну, сәнқойыну.

ЦЭМБЭЛҮҮЛЭ-Х шұғамен қаптату, мауытпен қаптату.

ЦЭМБЭЛЭ-Х шұғамен қаптау, мауытпен қаптау; **ширээ** ≈ үстелді шұғамон қаптау.

ЦЭМБЭН қ. цэмбэ.

ЦЭМБЭЧ шұғашы, шұға тоқушы, шұға басушы.

ЦЭМБҒЭР 1. таза, жинақы, ұқыпты; 2. кербез. сәнқой, кер, сылқым; 3. кермиық келбетті, әсем.

ЦЭМБҒЭРДЭ-Х кербезсіп кету, кермиіл кету, кербезденіп кету, керліеніп кету.

ЦЭМБИЛГЭ-Х кермиту, кербезсіту, кербездендіру, сәнқойландыру.

ЦЭМЦИЙ-Х кермию, кербезсу, кербездену, сәнқойлану.

ЦЭМЦЭГНҮҮЛЭ-Х кердецдету, маңғазданыру, шалқақтату, кердеңкердең қақтыру.

ЦЭМЦЭГНЭ-Х кердендеу, маңғаздану, шалқақтау, кердеңкердең қағу.

ЦЭМЦЭЛЗҮҮЛЭ-Х қ. цэмцэгнүүлэх.

ЦЭМЦЭЛЗЭ-Х қ. цэмцэгнэх.

ЦЭН I мысқал, тең (4 граммға тең салмақ өлшемі); **хоёр** ≈ **гийн бөгж** екі мысқалдық жүзік.

ЦЭН II (қус) көшкене аққу; тундра аққуы; ☆ **дэн** тоғору ақ тырна.

ЦЭНГҮҮЛЭ-Х масаттандыру, масайрату, шаттандыру, жадырату.

ЦЭНГЭГ (су) тұны, қаусар, таза, мөлдір ≈ **устай нуур** тұны сулы қол.

ЦЭНГЭЛ шаттық, қуаныш, көңілділік, жадыарылық, масат, ләззат; рақат; **баяр** ≈ **шат-шалыман**, маз-мәйрам, шат-думан; **жарғал** ≈ рақат ләззат; ≈ **әділх** рақат бәсу ләззат алу; ≈ **хәйх** рақаттану, ләззаттану сайрандау, рақат табу; ☆ **кәнгәл** нәкәг шәңгел мөшәк, шәңгәл гүл (өсімдік).

ЦЭНГӘЛДҮҮЛЭ-Х 1. шаттандыру, көңілдендіру, масаттандыру, маз болдыру, масайрату; 2. серуендету, саяхат істегу, саяхаттату.

ЦЭНГӘЛДЭ-Х 1. шаттану, көңілдену, масаттану, маз болу, масайрау; 2. серуендеу, саяхаттау, саяхат істеу.

ЦЭНГЭ Х шаттану, қуану, масайрау, масаттану, көңілдену, жадырау, рақаттану, бағану; **баясч** ≈ қуанып шаттану; **нәдәж** ≈ ойлап жадырау; **жаргаж** ≈ қызыған масайрау.

ЦЭНДГИЙ қызылторғай (қус).
ЦЭНДГЭР шерміш, шермиген, шардақ, шардиган; ≈ **гәдэс** шерміш қарын.
ЦЭНДИЙЛГЭ-Х шермиту, шардиту (қарынды).

ЦЭНДИЙ-Х (қарыны) шермию, шардию; **гәдэс нь** ≈ **сән** қарыны шермиген.

ЦЭНДЭГНЭ-Х шермендеу, шардақтау, шермең қағу, шардаң қағу; ≈ **н явах** шермендеп жүру.

ЦЭНДЭЛЗЭ-Х қ. цэндәгнэх.

ЦЭНЛҮҮР қадақ (салмақ өлшеуіші).
ЦЭНЛЭ-Х қадақтау, қадақпен өлшеу.

ЦЭНХГЭР 1. шүңірек, шүңірейген; ≈ **царай** шүңірек шырай, шүңірек бет; 2. (нәрсенің өні) жөнпас, оңсіз, сұрсыз, сұқымтәсіз; ≈ **өнгөтәй** әд өңі жөнпас нәрсе.

ЦЭНХИЙ-Х 1. шүңірею, үңірею; 2. (нәрсе) жөнпастану, өңсіздену, сұрсыздану, сұқымтәсіздену, өңі қашу, сұры қашу.

ЦЭНХЭР көк, көгілдір, көкшіл; **хөх** ≈ **далай** көгілдір мұхит; ☆ **цәнхәр** жармақай көгілдір шабақ, тікен шабақ, тікенекті шабақ, шапышқылы шабақ.

ЦЭНХЭРДҮҮЛЭ-Х көкшілдету, көгілдірлендіру.

ЦЭНХЭРДЭ-Х көкшілдеу, көкшілдену, көгілдірлету.

ЦЭНХЭРЛҮҮЛЭ-Х көгертіру, көкшілдеттіру, көгілдірлеттіру.

ЦЭНХЭРЛЭ-Х көгерту, көкшілдету, көгілдірлету.

ЦЭНХЭРТҮҮЛЭ-Х көкшілдетте түсу, көгілдірлетте түсу, көгерте түсу.

ЦЭНХЭРТЭ-Х көкшілдене түсу, көгілдірлене түсу, көгерте түсу; **уе** ≈ **су** көкшілдей түсу; **агаар** ≈ аспан көгілдірлене түсу.

ЦЭНЭГ 1. (мылтық) оқ дәрі, оқ дәрі; **бууны** ≈ мылтықтың оқ дәрісі; ≈ **бұхйи буу** оқты мылтық, оқталған мылтық; 2. (электр) қуат, заряд; **цәкхәлаан** ≈ **электр** қуаты; **зәрэг** ≈ **электрдің** оқ заряды; **сөрөг** ≈ **электрдің** қарсы заряды.

ЦЭНЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. (мылтықты) оқтату, дәрілету, оқ салдыру, оқ дәрі салдыру; 2. (электрді) қуатын арттыру, зарядтату.

ЦЭНЭГЛЭЛ 1. оқталуы, дәріленуі, оқ дәрі салынуы; 2. (тоқ) қуат артуы зарядталуы.

ЦЭНЭГЛЭ-Х 1. (мылтық) оқтау, дәрі салу, оқ дәрі салуы; **буу** ≈ мылтықты оқтау, мылтыққа оқ дәрі салу; 2. (тоқ) қуат қосу, зарядтау, заряд қосу; **гар чийдэн** ≈ қол жарықты зарядтау.

ЦЭНЭГТЭЙ 1. оқты, дәрілі; оқ дәрілі; ≈ **буу** оқты мылтық; 2. қуатты, зарядты, күшті, күшейтілген; ≈ **хор** қуатты у.

ЦЭНЭ Х абайлау, аңдау, сақсыну, сақтану, сақ болу; **анах** ≈ абайлап сақсыну, аңдап байқау; **болгоомжилж**

≈ абайлап сақсыну, сескеніп сақтау; **хардаж** ≈ күдіктеніп алдау; **манаж** ≈ күзетіп сақсыну; **хаширлаж** ≈ тақыстанып сақтау.

ЦЭР I қақырық; **цугтай** ≈ қанды қақырық.

ЦЭР II (*дыбыс*) сыр, қыр, шұр, шар; ≈ **хийх** сыр-сыр ету, қыр-қыр ету.

ЦЭРҮҮ I жуық, таяу, тақау, жақып; жуықтай, таяп, тақап, жақындай; ≈ **барих** таяп ұстау, қолынан ұстау; ≈ **барилдах** таяп ұстасу, қолынан ұстасу; 2. алшақ, шалғай, жырақ, алыс; ≈ **хол** өте алшақ.

ЦЭРҮҮДҮҮЛЭ-X 1. жуықтату, таяту, тақтау, жақындату, жуықтатып жіберу, таятып жіберу, тақтаып жіберу жақындатып жіберу; 2. алшақтату, шалғайдату, жырақтату, алыстату.

ЦЭРҮҮДЭ-X 1. жуықтау, таяу, тақау, жақындау, жуықтап кету, тақап кету, жақындап кету; 2. алшақтау, шалғайлау, жырақтау, алыстау.

ЦЭРҮӨГ қ. **дөрвүү**.
ЦЭРҮӨГДЭ-X қ. **дөрвүүдэх**.
ЦЭРҮӨЛЗЭ-X (*егін, шөп*) тербелу, жайғалу, теңселу, ыргалу.

ЦЭРҮӨЗ-X жалтау, султарту, тайсалу, қаймығу, жасқану; юмнас ≈ нәр-сеген жасқану.

ЦЭРД бор; ≈ **ээр** самбар **дээр** бичих бормен аяқтаға жазу.

ЦЭРДГЭР I (*қары*) шерден, шермен; 2. (*дене*) дембелше.

ЦЭРДИЛГЭ-X (*қарынын*) шердиту, шермиту, шардиту, шардейту, дінкиту, қампиту, қампайту.

ЦЭРДИИ-X (*қары*) шердию, шермию, шардию, шардаю, дінкию, қамлию, қамтаю.

ЦЭРДЭГЭ-X шердендеу, шермендеу, шардандау, дінкендеу.

ЦЭРДЭЛЗЭ-X қ. **дәрдегнэх**.
ЦЭРМҮҮЛЭ-X (*жылау*) тарпылату, тарпыту.

ЦЭРМЭ-X тарпу, тарпылау; **морь** **дас** ≈ ж бәтчих ат қар тарпып жайылу.

ЦЭРДГЭР арық, жүдеу; ≈ **туғал** арық бұлау; ≈ **хуухад** арық бала.

ЦЭРДИЛГЭ-X (*жаңбыр, суық*) дір-дектету, дірледету, қалтырату, тітіркен-ту.

ЦЭРДИИ-X (*жаңбырда, суықта*) дір-дектету, дірледету, қалтырау, тітіркену; **борсонд** ≈ жаңбырда дірдек қағу.

ЦЭРДЭГНЭ-X дірдектету, дірден қағу дірдек-дірдек ету.

ЦЭРДЭЛЗЭ-X қ. **дэрцэгнэх**.
ЦЭРЭВ керме; **хэд** ≈ керме арқан;

зэл ≈ керме желі; ≈ **татах** керме тар-ту.

ЦЭРЭГ әскер; **ардын** ≈ халық әске-рі; **морин** ≈ атты әскер; **усан** ≈ су әскері; **хуурай замын** ≈ қурылық әс-кері; **агаарын** ≈ ауа әскері; **Улаан** ≈ Қызыл әскер; **ардын журамт** ≈ халық-тық еркін әскер; **сайн дурын** ≈ ерікті

әскерлер; ≈ **т элэх** әскерге ілессу; ≈ **татах** әскерге тарту, әскерге алу; ≈ **татах** әскер тарту, әскер алу; ≈ **дайч-лах** әскер жұмсау, әскерді жұмылды-ру; ≈ **т мордэх** әскерге аттану; ≈ **т явах** әскерге кету; ≈ **ийн тангараг** әскери аңғ; ≈ **ээс халагдах** әскерден босау, әс-кери міндетін өтеп қайту; ≈ **ийн бэлт-гэл** әскери өзіндік; ≈ **ийн хувцас** әс-кери киім; ≈ **ийн сургууль** әскери жатты-ғу; ≈ **ийн аңгч** әскери бойым; ≈ **ийн бүртгэл** әскери тізім; ≈ **ийн эмч** әскери дәрігер; ≈ **ийн эмзэлэг** әскери ауруха-на; ≈ **ийн шүүх** әскери сот; ≈ **ийн үйлдвэр** әскери өндіріс; ≈ **ийн хэлтэс** әскери бойым; ≈ **ийн бааз** әскери база.

ЦЭРЭГЖИЛ әскери сабақ, әскери машық, әскери жаттығу; ≈ **ийн хичээл** әскери машықтау сабағы.

ЦЭРЭГЖИ-X 1. әскерлену, әскерлі болу, әскер молаю; 2. әскери маман алу.

ЦЭРЭГЖҮҮЛЭ-X 1. әскерлендіру, әскерлі болдыру, әскерді молайту; 2. әскери маман алдыру.

ЦЭРЭГЖӨЧ әскери күш.
ЦЭРЭГЛЭ-X әскери күш көрсету.
ЦЭРЭГШИЛ әскери бола бастау, әс-керден кету.

ЦЭРЭГШИ-X әскерсу, әскерге ұқ-сау.

ЦЭС I қарабадана (*өсімдік*).
ЦЭС II тізім, тізбе; **нэрсийн** ≈ аттар тізімі; **дэргийн** ≈ әскери тізім; **цалин-гийн** ≈ айыптың тізімі.

ЦЭСЧҮҮ қ. **чнечүү**.
ЦЭХ I тура, түсу, тік; ≈ **харах** ту-ра қарау; ≈ **явах** түзу кету; ≈ **согох** т.к. түсу; ≈ **зам** тура жол; ≈ **шугам** тік сызық; 2. (*минез*) тура тұрашыл, шыншыл, әділ; ≈ **шудрага** тура адал; ≈ **хви** тура алам.

ЦЭХЛҮҮЛЭ-X туралату, түзулету, тік болып ту тіктейту.

ЦЭХЛЭ-X туралау, түзулеу, т.к. бол-ғызу тіктейту.

ЦЭХЧ тура, әділ, шыншыл, тура-шыл.

ЦЭХӨР шағыр, шегір; ≈ **мүд** шегір көз; ≈ **өнгөтэй** шағыр түсеті.

ЦЭЦ I (*сөз*) түйін, байлам, шешім, мәйек, қорытын; ≈ **булаагдах** сөз тү-йініне теласу; ≈ **хэлэлдэх** шешендік сөздер айтысу; ≈ **харвах** шешенсу, сөз-ге шеберсу білгінесу; 2. (*жаман*) тү-зу, дәл, тигін, түзулік дөлігі тиісін-тік; **бууны** ≈ **үзэх** мылтықтың түзулі-гін қозу.

ЦЭЦГИИ (*көз*) қарашық, шешкей; **нүднэй** ≈ көздің қарашығы; ≈ **мэт** хангәзалах қарашықтай сақтау.

ЦЭЦЛЭГ (*сөзге*) шешендік ұсталық, шеберлік, тілмарлық.

ЦЭЦЛЭ-X (*сөзге*) шешенсу, тілмар-су, шеберсіну, білгінесіну.

ЦЭЦЭГ I 1. (*өсімдік*) шешек, гүл; ≈ **дэлгэрэх** шешек ату, гүл жару; ≈

тарих гүл егу; ≈ түүх гүл теру; үкэр-тэй ≈ жупар илгит гүл, қош илгит гүл; ≈ ийн хэлтэс гүл күлтесі; ≈ ийн хүйс гүл кіндігі; ≈ ийн тоордог гүл қалпақшалары; ≈ ийн дэлбэ гүл күлтесі; ≈ ийн дуттүй гүл қауаңағы; ≈ ийн цаморлиг гүл шоғы; ≈ ийн бағлаа гүл будасы; ≈ ийн сав гүл есетін ыдыс; ≈ ийн хүлэмж қалхана, гүл есетін орын; ≈ ийн хүрээ = ≈ ийн хүрээлән гүлдік алаң, гүл өсіретін алаң; ≈ ийн ваар гүл құмырасы; ☆ цэцгін хатаң крес-тің қатыны, шытырдың қатыны; 2. (адам, мал) түйме; чигний ≈ құлақ түймесі; 3. (тауық) айдар; тахнады ≈ тауықтың айдары; ☆ цэцэг толгойт 1) бөбісек (құс); 2) бөдене.

ЦЭЦЭГ II 1. (ауру) шешек, қызылша; ≈ туурах шешек шығу, қызылша шығу, шешек бөрту, қызылша бөрту; 2. күл (қой, ешкі ауруы); конны ≈ өвчия койдың күл ашууы.

ЦЭЦЭГЛҮҮЛЭ-Х I. гүлдендіру, шешектендіру гүл жарығы, шешек атқызу; 2. ауыс. құлпырту, жайнату, дамыту, өркендеу, саулеттендіру; ≈ н хөгжүүлэх құлпыртып дамыту.

ЦЭЦЭГЛЭГ шешекті, гүлді, гүл-бөй-шешекті; ≈ газар гүл-бөйшешекті жер.

ЦЭЦЭГЛЭЛТ I. (өсімдік) гүлденіс, гүлдену, шешек ату; 2. ауыс. (қоғалдык) дамыс, өркен; даму, өркендеу; эх орны ≈ отандық дамыс, отан өркені; соёлын ≈ мәдени дамыс

ЦЭЦЭГЛЭ-Х I. (өсімдік) гүлдену, гүлдеу, шешектеу, шешек ату, шешек жару, гүл жару; цэцэг ≈ шешек гүл жару, гүл шешек ату; мод ≈ ағаш гүлдену; 2. ауыс. (қоғал) гүлдену, құлпыру, жайнау, даму, өркендеу; ≈ н хөгжих гүлденіп даму.

ЦЭЦЭГТ I (өсімдік) шешекті, гүлді, шешек бар, гүлі бар; ≈ ұрғамал шешекті өсімдік, гүлді өсімдік; ☆ цэцэгт гоо айдарлы торғай.

ЦЭЦЭГТ II қ. цэцэгтэй II.

ЦЭЦЭГТҮҮЛЭ-Х қ. цэцэгтүүлэх.

ЦЭЦЭГТЭЙ I (өсімдік) гүлді, шешекті, гүлі бар, шешегі бар; ≈ мод гүлді ағаш; ≈ тал гүл жайқалған даға.

ЦЭЦЭГТЭЙ II (ауру) 1. шешекті, қызылшаны, шешегі бар. қызылшаны бар; 2. күлді, күлі бар (қой ауруы).

ЦЭЦЭГТЭ-Х I (өсімдік) гүлдену, шешектену, гүл жару, шешек ату; ≈ эх эхлэх гүлдене бастау.

ЦЭЦЭГТЭ-Х II (ауру, ішдет) 1. шешек шығу, қызылша шығу, шешекпен ауру, қызылшамен ауру; 2. (қойға) күл шығу.

ЦЭЦЭМ I. (сөзге) шешен, тілмар, ұста, шебер; ≈ хүй шешен адам; ≈ цэлмен. = ≈ мәрхөл шешен тақпа, шешен сөздер; ≈ ұхазмтай хүй шешен ақылды адам; ≈ уг шешендік сөз, мақал сөз, маңыл сөз; ≈ уг нэжжид, цэцэг навч уулаңд шешендік сөзі ба-

сында, гүл-бөйшешек тауында; 2. ауыс. тиетін, тигіш, түзу (мылтық); ≈ буу тистін мылтық, түзу мылтық; ☆ цэцэн өөс күятелі бозкілем (өсімдік); ☆ цэцэн тоть еліктерін тоты (құс).

ЦЭЦЭР: цэцэр тахиа айдарлы тауық; **ЦЭЦЭРЛЭГ I** (ағаш) бақ, бау, бақша; хотын ≈ қала бақшасы; тоө ≈ орталық бақша; жимсний ≈ жеміс бағы.

ЦЭЦЭРЛЭГ II (мекеме) бақша, тәрбие орны; хүүхдийн ≈ балалар бақшасы; ≈ ийн эрхлэгч балалар бақшасының менгерушісі.

ЦЭЦЭРЛЭГЖИ-Х (ағаш) бақтану, баулану, бақшалану, бақты болу, баулы болу, бақшалы болу, баққа айналу, бақшаға айналу.

ЦЭЦЭРЛЭГЖҮҮЛЭГЧ баққандырушы, бауландырушы, бақшаландырушы, бақ егуші, бау отырығызушы.

ЦЭЦЭРЛЭГЖҮҮЛЭ-Х баққандыру, бауландыру, бақшаландыру.

ЦЭЦЭРЛЭГЧ бақшаның, бауны, бақшы, бақ күзеші, бау күтуші.

ЦЭЦЭРЛЭГШИ-Х қ. цэцэрлэгжих.

ЦЭВЭРХҮҮЛЭ-Х шешенсізу, тілмарсыту, бөлінеу, тақуасыту.

ЦЭВЭРХ-Х шешенсу, тілмарсу, білгішсу, тақуасу.

ЦЭЭ: эрйиг эжегетіс, бойжетіс; ≈ ≈нд хүрэх оржету, бойжету; ат айылын тартыл мичу.

ЦЭЭЖ I кеуде, көкірек; ергөн ≈тэй кең кеуделі, кеудесі кең; ≈ мхтэй а) слайтос алып кеуде; б) ұмыннайтын, өстен шығармайтын, жадында сақтайтын, жаңылмайтын; ☆ нэжж сайтай алғыр, зорек, зейінді, ұрықпаз; ұмытпас, жақылмас; ☆ цэжж тэләх тыныс алдырмау, кеуде қабыну (ауру); ☆ цэжж түрэх кеуде көтеру, кеуде керу, көкірек керу, кеуде қару; ☆ цэжж бичиг жат газу, диктант; ☆ цэжжээр бичиж жағқа жазу, диктант жазу; ☆ цэжжээр дрих жатқа айту, жат айту.

ЦЭЭЖ II (ауру, ішдет) көксау, көкжөтел.

ЦЭЭЖДҮҮ I. (жуқ) мойыңға кету; 2. (миез) кеудесок, ор кеуде, ор көкірек.

ЦЭЭЖДҮҮЛЭ-Х I. (жуғын) мойынына кету, мойынына жіберу; 2. (миез) кеуде көтерту, кеуде көргізу, көкірек көргізу, кеуде мақтыру.

ЦЭЭЖДЭ-Х I. (жуғын) мойыңға кету, мойыңға тусу; 2. (миез) кеуде көтеру, кеуде керу, көкірек керу, кеуде қару, даялайсы менменену, таңдану.

ЦЭЭЖИЖИ (қайн) кеудеше, көкірекіне.

ЦЭЭЖЛҮҮЛЭ-Х жаттату (сөз, өлең, тақпақ т. б.).

ЦЭЭЖЛЭ-Х жаттау, жаттап алу; уг ≈ сөз жаттау; шүлэг ≈ тақпақ жаттау.

ЦЭЭЖМӨГ қ. цэжжмөж.

ЦЭЭЖМӨГЧ (қайн) бешшент, бешшет, мешшет.

ЦЭЭЖТЭЙ 1. (*дене*) ксудели, ксуде-
си зор; 2. (*ақыл*) зерек, зейінді, ұғым-
тал, қабілетті.

ЦЭЭЖТЭ-Х (*малға*) көксау тию, көк-
жетел тию.

ЦЭЭЛ 1. (*өзен*) көк ирім, шүңгіл,
шүңет; 2. (*су*) қайнар, көз, бұлақ, бас-
тау, тұма; \approx *ийн ус* қайнар суы; 3.
(*мекен, орын*) кең, байтақ, алқапты, ау-
мақты, көлемді; \approx *тасалгаа* кең бөлме;
4. (*ақыл*) кең, сабаз, толғамды, ойлам-
ды, терең; \approx *ухаан* кең толғам, терең
ой, байсалды ақыл; 5. (*үң, тамақ*) саз-
ды, ыңғақты, әуезді, әуенді; \approx *хоолэй*
нәзік сазды, нәзік әуезді.

ЦЭЭЛДЭ-Х 1. (*өзен*) көк ирімдену,
шүңгілдену, шүңеттену; 2. (*су*) қайнар
көбею, көз көбею, бұлақ көбею, бастау
көбею, тұма көбею; 3. (*мекен, орын*)
көнею, байтақ болу, алқаптану, аума-
ғы ұлғаю, көлемі ұлғаю, шелею; 4.
(*ақыл*) кең болу, сабаз болу, толғамды
болу, ойдамды болу; 5. (*тамағы, үңі*)
саздану, ыңғақты болу, әуезді болу,
әуенді болу, нәзіктену.

ЦЭЭЛХИИ-Х қ. *цээлдэх*.

ЦЭЭЛШИИ-Х қ. *цээлшйх*.

ЦЭЭНЭ (*өсімдік*) таушымылдық, сәл-
дегүл.

ЦЭЭР I қ. *цэвэр*; \approx *цэвэр* тап-таза.

ЦЭЭР II 1. (*діни*) тергеу, табу (сөз);
2. шек, тыйым, тежеу; *жориг* \approx қорық
шек, тыйым шек; \approx *тавиж а)* шек қою,
тыйым салу, тежеу салу; б) тыйымға
рұқсат берілу, шекке еркіндік берілу,
қарағанды ашу.

ЦЭЭРГҮЙ 1. (*діни*) тергеусіз, терге-
мейтін; 2. шексіз, тыйымсыз, тежеусіз,
еркін; 3. қарапайым, жай; *эрээ* \approx а)

хүн қарапайым адам; б) арсыз, ұятсыз.

ЦЭЭРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*діни*) тергету,
тергетіп айтқызу; 2. (*бір әрекетке*) шек
қойғызу, тыйым салдырту, тежеу, те-
жеу қойғызу; тыйғырту, доғарту, қой-
дырту; 3. (*жаза, айып*) жұтету, бұйыр-
ту.

ЦЭЭРЛЭЛ 1. (*іс, әрекетке*) тыйым,
шек, тежем, доғарым, қойым; \approx **болгох**
тыйым салу, шектеу, доғару; 2. түсін-
діру, аңғарту, абайлату; 3. (*заң*) жаза,
сазай; *ял* \approx сот жаза; \approx *үзүүлэх* жа-
залау, сазайын беру.

ЦЭЭРЛЭЛГЭЭ 1. тыйымдық, шектік,
тыйышылық, шектеушілік; 2. (*нәрсе*)
тыйым белгісі, доғару белгісі, шек
қойған белгі.

ЦЭЭРЛЭЛТ (сөз) қ. *цээрлэл*.

ЦЭЭРЛЭМТГИИ қ. *цээрч*.

ЦЭЭРЛЭ-Х 1. (*діни*) тергеу, тергеп
айту; *нэр* \approx ат тергеу, атын бұрып ай-
ту; 2. (*іс, әрекетке*) шек қою, тыйым
салу, тежеу, тию, доғару, қою; *архн*
 \approx арақты йнуге шек қою; *хэл* \approx аяқ-
қа тыйым салу, жүруді доғару; 3.
қымсыну, қысылу, имену, қынжылу;
 \approx *сөзгөлөх* қымсынып сезінгену.

ЦЭЭРТ қ. *цээртай*.

ЦЭЭРТЭЙ 1. (*діни*) тергеулі, тергеп
айтатын, бұрып айтатын; \approx *нэр* тергеп
айтатын ат; 2. (*қозғалысы*) шекті-шек-
телген, шек қойылған, тыйым салын-
ған, тежеулі, тежеу қойылған; \approx *газар*
жүруге шек қойылған жер; *хэл* \approx айл
баруға шек салынған ұй.

ЦЭЭРЧ (*адам*) кірпіяз, сылқым, сал,
сері, мырса; \approx *цэвэрч* сері-кербез ке-
лер.

Ч I 1. «ч» дыбыс; 2. «ч» әріп.

Ч II (*шылау*) да, де, та, те; \approx у,
 \approx уың; \approx ың; **чиэ** \odot \approx бул да, бұ да,
мынау; *тэр* \approx ол да, о да, оның да;
бас \approx тағы да, және де; \star *харин ч*
қайта, керісінше; оден төрі, оның ор-
нына; *харин ч*, көг их жалдаагүй күү
қайта, онша көп соқтыққан жоқ-қой.

ЧАА (*одағай*) көй, шек, көй-шек;
хаал \approx , ай-шек, көй-шек; *хүүе* \approx , үй-
шек; көй-шек.

ЧААБАС бейшора, сорлы; *эо чаабас*
эй, бейшорай, ей, сорлай.

ЧАРГА (*жаміс*) өрік; *хар* \approx кара-
өрік; *улгаан* \approx қызыл өрік; *нашжин* \approx
қытайөрлік.

ЧАВГАНЦ 1. кейуана, кемпір; \approx
болох кейуана болу, кемпір болу; 2.
(*діни*) сопы әйел, әйел сопы, дидарсо-
пы; \star *чавганц яри* катын өсек, жел
сөз, дақпырт сөз, лақап сөз.

ЧАВДАГ 1. (*нәрсе*) тапшы, тартық,

жетімсіз, жеткіліксіз, кем, аз; *юм* \approx
жыл нәрсе тапшы жыл, дүние тартық
жыл; *едэх юмаар* \approx жойтұл нәрсе тап-
шы тамақ аз; 2. (*пигыл*) сарап сыған,
қытымыр; \approx *жаранч сарап* қарау; \approx
хэригч сарап қытымыр; \approx *хүн* сарап
адам; 3. (*сүйык*) тамшы, сыздық.

ЧАВДАГДА-Х (*нәрсе*) өте тапшыла-
ну, өте тартықтану, өте кем болу, өте
аз болу.

ЧАВДАГЛА-Х 1. (*пигыл*) сараңсу,
қараусу, сараңдық істеу, нараулық іс-
теу; 2. (*сүйык нәрсе*) сыздықтау, тамы-
зықтау, сыздықтану таму.

ЧАВДАГРА-Х 1. (*нәрсе*) тапшылану,
тартықтану, тапшы болу, тартық болу;
юм \approx нәрсе тапшылану; 2. (*сүйык*)
тапшылау, тамғылау, сыздықтау, та-
мызықтау; *шэсэ* \approx сідігі сыздықтап
тапшылану.

ЧАВДАГРУУЛА-Х 1. (*нәрсе, дүние-*
ні) тапшыландыру, тартықтандыру.

тапшы болдыру, тартық болдыру, аз айту; 2. (сүйықты) тамшылау, тамғылату, сыздыктату, тамызыктату.

ЧАВДАГСА-Х қ. чавдаграх.

ЧАВДАГТА-Х қ. чавдгархак.

ЧАВДАГШИ-Х қ. чавдагсах.

ЧАВДАРХА-Х (ниғыл) қараусу, сарансу

ЧАВРИ чаври (будда дінін кутуші дінкөстердің алдыңғы өңіріне тағып жүретін төртбұрыш тұмары).

ЧАВХ I сақпан; (тас оқпен ататын садақ тәрізді көне құрал); ≈ **зар харвах** сақпанмен ату.

ЧАВХ II керме жіп, шертпе жіп (дақ, із түсіретін жіп); **зсгүүрчннй** ≈ пішүшінің керме жібі; **мужааны** ≈ ағаш ішберінің дақ жібі.

ЧАВХ III сақпан тұзақ; ≈ **ан урхи** сақпан тұзақ.

ЧАВХААХАИ қ. чавх.

ЧАВХАЙ (дене) тығыршықтай, шымыр, мырым, нығыз, жұмыр.

ЧАВХАЙРА-Х тығыршықтану, шымырлану, мығымдану, нығыздалу, жұмырлану.

ЧАВХДАС (күй аспабы) ішек; **хуурын** ≈ қобыздың қыи ішегі; ≈ **т хөгжим** ішекті күй аспап; **ятғын** ≈ арфа ішегі, үшкілше ішегі.

ЧАВДАСЛА-Х (күй аспабына) ішек тағу.

ЧАВХДАСТАЙ ішекті, ішегі бар; **хоёр** ≈ екі ішекті; **олон** ≈ көп ішекті

ЧАВХДА-Х 1. сақпан тұзақ құру; **булга** ≈ ж **агнах** бұлғынды сақпан тұзақ құрып аулау; 2. сақпанмен ату; **зурам** ≈ ж **харвах** тараққұйрықты сақпанмен ату; 3. (нәрсеге) шертпе жіпшен із түсіру; 4. шертү, шертпін қалу; **хуруугаар** ≈ саусақпен шертпін қалу; 5. **ауыс** тарғаяқтау, безек қағу, зуылдау, зымырау, зығу; **хүүхэд** ≈ **н гүйх** бала тарғаяқтап жүгіру; ≈ **н хөөх** тарғаяқтау күү.

ЧАВХУУИ 1. (мінез) қажығыр, қасарған, сірескен, қасарғыш, сірескін; керенау, жалқау, кертартпа; **мэг** ≈ **амьтан** бір қажығыр жан; 2. (ниғыл) сараң, қарау, ниеті кеткен.

ЧАВХУУРА-Х 1. (мінез!) қажығырлану, қасару, сіресу, қасарысу, қарысу; керенаулану, жалқаулану, кертартпалану; 2. (ниғыл) сараңсу, қараусу, сараң боп кету, қарау боп кету.

ЧАВХУУРУУЛА-Х 1. қажығырландыру, қажыту, қасарсыту, сірестіру, қарыстыру; 2. сараңсыту, қараусыту, сараңғып жіберу, қарау ғып жіберу.

ЧАВХУУРХА-Х қ. чавхуурах.

ЧАВЧИРГА I (көне) дүре шыбық, дүре қалақша (айытты адамдарды қуырығы мен арқасына 60—100 рет шыпылдатып ұратын жұқа тақтай қалақша); ≈ **авах** дүре қалақшамен шыпылдату, дүре қалақшамен соғу.

ЧАВЧИРГА II (өсімдік) шілік, ұсақ талшық.

ЧАВЧИРГАДА-Х (жаза) дүре қалақшамен соғу, дүре қалақшамен шыпылдату.

ЧАВЧИРГАДУУЛА-Х дүре қалақшамен соқтыру, дүре қалақшамен шыпылдатыру.

ЧАВЧИРГАЛА-Х қ. чавчиргадах.

ЧАГИРАМ; **чагирам** цөцэг сүйсін гүл (өсімдік); **чагирымьн жүж** қытай иткендірі (күрделігүлділер тұқымдасына жататын өсімдік).

ЧАГНААЛ дыбыс белгісі, сигнал; **машыны** ≈ машина сигналы, машинаның дыбыс белгісі.

ЧАГНААЛДА-Х (машина) дыбыс белгісін беру.

ЧАГНАЛ(СИГНАЛ) дыбыс белгі, дабыл; ≈ **дарах** дабыл беру, дабыл басу.

ЧАГНА-Х 1. тыңдау, есту, құлақ асу, құлақ салу; **үгнйг** ≈ сөзді тыңдау, сөз тыңдау; **чих тавин** ≈ құлақ салып тыңдау, құлақ түріп тыңдау; 2. құпия тыңдау, тың тыңдау, жасырын тыңдау, білдірмей тыңдау.

ЧАГНУУЛ тың тыңдаушы, тыңдаушы (адам).

ЧАГНУУЛА-Х 1. тыңдату, естіту, құлақ астыру, құлақ салдыру; 2. тың тыңдату, құпия тыңдату, жасырын тыңдату.

ЧАГНУУЛЧ қ. чагнуул.

ЧАГНУУР (аспан) тыңдаушы; **утасны** ≈ телефон тыңдаушысы; **эмчнйи** ≈ емшінің тыңдаушысы, дәрігері тыңдаушы.

ЧАГТ 1. тиек, мұрындық, ілгек, тегтік; **модон** ≈ ағаш тиек, **ясан** ≈ сүйск тиек; ≈ **ан товч** тиек гүйме; **туғалын** ≈ бұзаудың мұрындығы; **зэлийн** ≈ желінің тиегі; 2. **ауыс** кедергі, бөгет, қолденең, тосқауыл; ≈ **тазых** кедергі жасау, бөгет болу; ≈ **хййх** қолденең болу, бөгет болу.

ЧАГТАЙ-Х (қарын) шертпін, кебу, дінкино, қампино, шермино; **гэдэс** ≈ қарыны шертпін, іші кебу.

ЧАГТГА 1. (киіз үй) желбау, күлдірсүйп бау, шаңырақ бау, ≈ **авах** желбауын басу; 2. **ауыс** бөгет, кедергі; тосқауыл, қолденең; **саад** ≈ қолденең кедергі, кедергі бөгет; ≈ **тавнх** бөгет жасау, кедергі жасау; ≈ **хнйх** бөгет істеу, кедергі істеу; ≈ **болох** бөгет болу, кедергі болу.

ЧАГТГАЛА-Х 1. (үй) желбауын басу, желбауын бастыру, шаңырақ бауын басу; 2. **ауыс** бөгет болу, кедергі болу, қолденең болу, тосқауыл болу, бөгет істеу, кедергі жасау, бөгет жасау; **звахын даван дээр** ≈ жүргелі жатқанда бөгет болу; ≈ **ад яах юм бэ** бөгет жасап қайтпеншісін.

ЧАГТГАЛУУЛА-Х 1. (киіз үйдің) желбауын бастырту, шаңырақ бауын бастырту; 2. **ауыс** бөгет жасау, бөгет істеу, кедергі жасату, кедергі істеу.

ЧАГТЛАГДА-Х 1. тиектелу, мұрын-

дыкталу, тиек тағылу, мұрындық тағылу; 2. *ауыс.* бөгет жасалу, бөгет істелу, кедергі жасалу, кедергі істелу.

ЧАГТЛА-X 1. тиектесу, мұрындықтау, тиек тағу, мұрындық тағу; 2. *ауыс.* бөгет жасау, бөгет істеу, кедергі жасау, кедергі істеу.

ЧАГТЛУУЛА-X 1. тиектесу, мұрындықтату, тиек тақтыру, мұрындық тақтыру; 2. *ауыс.* бөгет жасату, бөгет істету, кедергі жасату, кедергі істету; 3. қ. **чагтлагдах.**

ЧАГТҮҢ 1. (*садақ*) қатты керілген, серіппелі; ≈ **хағуу** оте қатты керілген; ≈ **нум** қатты керілген садақ; 2. *ауыс.* (*құлақ*) көрең, тосаң, меңіреу, саңырау.

ЧАГЧИГ қ. **чагчиг.**

ЧАДАГДА-X 1. шыдалу, үлгірілу, көндігірлу; 2. қ. **чадуулах.**

ЧАДАЙ 1. қуат, күш, діңке, дәрмен, қайрат, әл жігер; **күч** ≈ күш қуат; ≈ **тамир** әл-діңке; **бяр** ≈ күш қайрат; ≈ **суух** = ≈ **нәмэх** күшею, діңкелену, әлдену, күш қосылу, әлі күшею; қайраттану, жігерлену; ≈ **ғарғак** күш кіру, әл кіру, күш алу; ≈ **гарғак** күш шығару, тырмысу, ұмтылу; ≈ **сайтай** = **пхтэй** 1) қуатты, күшті, қуатты артық, күшті артық; күші басым; жеткілікті, қолынан келетін; ≈ **муугай**, = ≈ **багатай** қуатсыз, күшсіз, қуатты нашар, күші аз, әлсіз, күші осал) жетіспейтін. қолынан келмейтін, дәрменсіз; ≈ **аа үзәл-цәх** а) күш сынасу; б) білімін сынасу; в) дәулет сынасу; ≈ **мәлэх** а) күшке жарай, өлге қарай; күш білу, әл білу; б) білімге қарай, бас білу, білімге сай; в) дәулет білу, дәулетке сай, дәулетке жарай; 2. (*қабілет*) білім, өнер, ақыл, ой; **әрдәм** ≈ білім өнер, өнер білім; ≈ **заак** білімін көрсету, өнерін көрсету; 3. дәулет, дүние-мүлік, байлық; **хөрөгтә** ≈ дәулет, мал-дәулет, дүние мүлік; ≈ **чинзәнһий** байдлар дәулетіне қарай; ☆ **худалдан авах чадал** сатып алу қабілеті.

ЧАДАЛУҒҮЙ 1. (*дене*) қуатсыз, күшсіз, дәрменсіз, діңкесіз, әлсіз, қайратсыз, жігерсіз; 2. білімсіз, оқымаған, نادан төлөс; 3. үлбіреген, сілімтір, олімтігі; 4. келей, нашар, дәулетсіз.

ЧАДАЛУҒИ-X 1. қуаттану, күшею, діңкелену, әлдену; 2. қайраттану, жігерлену.

ЧАДАЛУЖУУЛА-X 1. қуаттандыру, күшейту, діңкелендіру, әлдендіру; 2. қайраттандыру, жігерлендіру.

ЧАДАЛТАЙ 1. (*дене*) қуатты, күшті, дәрменді, мықты, діңкелі, әлді, қарымды; қайратты, жігерлі; **ажиллах** ≈ жұмысқа дәрменді; ≈ **бөх** мықты палуан; 2. білімді, оқыған, көзі ашық, сауатты, ағылды; 3. егі тірі, пысық, сергек, ширақ; 4. дәулетті, ауқатты; **амьдрах** ≈ тәуелсіз дәулетті.

ЧАДАЛТАН 1. күштілер, дәрменділер, мықтылар; 2. білімділер, оқығандар; 3. пысықтар, сергектер, ширақ-

тар; 4. дәулеттілер, ауқаттылар.

ЧАДАМГАЙ шебер, іскер, ыспар, төселген, дағдыланған, машықтанған; ысылған; батыл, епті; ≈ **мужаан** дағдыланған ағаш шебері; ≈ **оёдолчин** шебер тігінші; ≈ **жүжигчин** дағдыланған артис; **ажилд** ≈ жұмысқа ысылған; ≈ **илчилж** байх шебер әшкерелеп отыру.

ЧАДАМГАЙДА-X шеберлену, іскерлену, ыспарлану, төселу, дағдылану, машықтану, ысылу, батылдану.

ЧАДАМГАЙРХА-X шеберсу, іскерсу, ыспарсу, төселген кісісу, дағдылы кісісу; ыспар кісісу; батылсу, ожетсу.

ЧАДАМГАЙРХУУЛА-X шеберсіту, іскерсіту, ыспарсыту, төселген кісісіту, дағдылы кісісіту, ыспар кісісіту; батылсыту, ожетсіту.

ЧАДАН: **чадан** ядан өрсө, өрең-пәрең, зорға, өрсө дегенде, өрең-зорға; ≈ **хийх** өрең-пәрең істеу; ≈ **орчуулах** өрсө-зорға аудару; ≈ **гүйх** өрең-пәрең жүгіру.

ЧАДА-X 1. шыдау, әлі жету, халі келу, шама келу, қолынан келу; кону, төзу; -а (-с, -й) алу; **чи** ≈ **уу** сен шыдайсың ба, сенің әлің жете ме; **хийж** ≈ **ажил** істей алатын жұмыс; **морь унаж** ≈ ат міне алу; **дуу дуулиж** ≈ ән шырқай алу; **ярж** ≈ сөйлес алу; **бич-ик** ≈ жаза алу; ≈ **чинзәгээрә** шыдампына қарай, әліңше, халіңше, шамасыңша, өліңе жарай, халіңе жарай; шамасына жарай; ≈ **ядахаараа** қолдан келгенше, әлі жеткенше, бар шамасымен, халі жеткенше, халі келгенше, шамаға жарай, шама келгенше, әліңше, халіңше; бар шамасынша; 2. *ауыс.* қысу, қақпайлау, бөгеу, бөгет жасау, дәт дегізу, кедергі жасау, бөгет болу, кедергі болу; **сайхан** ≈ **лаа даа!** қапысын тауып бөгеді, еі дәт дегізді е!

ЧАДВАР шыдам, күш, қуат, діңке, әл, хал, шама; ыспарлық, іскерлік, икем, бойым, ыңғай, қабілет; еп; **чадал** ≈ күш қуат; ≈ **бага** діңкесіз, әлсіз, халсыз, әлі аз, халі аз; ≈ **мөхөс** діңкесі жоқ, әлі жоқ, халі жоқ; ≈ **сайн** күшті, әлді, халді, шамалы; **ажиллах** ≈ жұмыс халі, жұмысқа шамасы, жұмыс қабілеті; **әрдәм** ≈ білім қабілеті; **самбаа** ≈ икемділік, ыспарлық, іскерлік; **дадлага** ≈ машық, машықтық, дағды, дағдылық; ≈ **аа дөшилүүләх** ыспарлығын арттыру, икемделе түсу, бейімделе түсу; ≈ **суух** күшею, діңкелену, әлдену, халдену; ≈ **нәмөгдәх** күшейе түсу, әлдене түсу, халдене түсу.

ЧАДВАРҒҮЙ шыдамсыз, күшсіз, қуатсыз, діңкесіз, әлсіз, халсіз, шамасыз; икемсіз, бейімсіз, қабілетсіз; **хөдолмөр-ийн** ≈ епбек қабілеті жоқ.

ЧАДВАРЖИ-X күшею, қуаттану, діңкелену, әлдену, халдену; икемдену, бейімделу, қабілеттену.

ЧАДВАРЖУУЛА-X күшейттіру, қуаттандыру, діңкелендіру, әлдендіру

халдендіру, икемдендіру, бейімдендіру, кабілеттендіру.

ЧАДВАРЛАГ 1. қ. чадамгай; 2. қ. чадвартай.

ЧАДВАРЛА-Х күш салу, күш жұмсау, күштеу, бар шамасын салу, іскерлігін көрсету, ыспарлығын көрсету, бар өнерін көрсету.

ЧАДВАРТАЙ шыдамды, күшті, қуатты, діңкелі, әлді, халді, кабілетті, шамалы; ыспар, іскер, епті, икемді бейімді, ыңғайлы; **хөдөлмөрийн** ≈ еңбекке кабілетті, еңбекке шыдамды; **хийх** ≈ істеуге ыспар; **ажилд** ≈ жұмысқа іскер; ≈ **чинээлэг айл** шамалы ауқатты үй, халді бай үй.

ЧАДЛАРХАГ қ. чадамгай.

ЧАДЛАРХА-Х қ. чадамгайрхах.

ЧАДЛАРХУУ қ. чадлархаг.

ЧАДМАГ 1. ыспар, іскер, епті, икемді, бейімді, ыңғайлы; ≈ **хүн** ыспар адам; ≈ **мужаан** іскер ағаш шебері. 2. **ауыс**, ауқатты, дәулетті, халді, шамалы; ≈ айл ауқатты үй.

ЧАДМАГДА-Х 1. өте ыспар болу, өте іскер болу, өте бейімделу; 2. өте ауқаттану, өте дәулеттену, өте баюу, ауқаттанып кету, дәулеттеніп кету.

ЧАДУУЛА-Х шығату, төздіру, көндіру.

ЧАДУУХ масақ (*егіннің дәнді басы*); **тарна** ≈ егін масағы.

ЧАДХАЙ-Х (*бет аузы*) тыржындау, быржындау, қызарақтау, қызарақтау; нэг ≈ **саа сүрхэй амьтан** бір тыржындаған пәле жан.

ЧАДХАГАР 1. (*дене*) тығыршықтай, жұмыр, жіптіктей, толық, жұп-жұмыр, топ-толық; ≈ **нарйин биетэй** тығыршықтай талдырмаш денелі; 2. (*киім*) тар, күншық, жабысыңқы, қысыңқы ұстаңқы; ≈ дәл а) тар шанан; б) тар ішік.

ЧАЛБАН (*көз*) қызарған, қалталаған, қызарыңқы, талаураған, талаураңқы; ≈ **цаған** талаураған ақшық.

ЧАЛЖАА көк шегіртке.

ЧАЛЧАА шатпақ, мылжың, тантық, езбе, көк ауыз, сөзшең, сөз құмар; ≈ **хүн** мылжың адам; ≈ **үг** шатпақ сөз, мылжың сөз.

ЧАЛЧААДА-Х (*қарт*) жаңғалақтай беру, шатпақтай беру, мылжың боп кету, жаныла беру, жаңсақтай беру.

ЧАЛЧААРА-Х қ. чалчаадақ.

ЧАЛЧИ-Х шату, мыжу, танту, көку, шатпақтау, мылжыңдау, көп сойлеу; **дэмй** ≈ албаты шату, босқа танту, қажетсіз мыжу; ≈ **ж байдаг хүн** шати беретін адам, көки беретін адам.

ЧАЛЧРАА (*тіл*) шолжың, мүкіс; ≈ **хэлтэй** шолжың сөйлейтін, тілі мүкіс.

ЧАЛЧРААТА-Х шолжыңдау, шолжың сөйлеу, мүкіс сөйлеу, сақауланып сөйлеу.

ЧАЛЧРА-Х (*тілі*) шолжыңдау, мүкістену, шолжаңдау, сақаулану; **хэл** ≈ тілі шолжаңдау; ≈ **н хэләнү** шолжыңдай сөйлеу, мүкістей сөйлеу.

ЧАЛЧРУУЛА-Х (*тілін*) шолжыңдату, мүкістендіру, шолжаңдату, сақауландыру.

ЧАМ I (*есімдік*) саға-, се-, ≈ **д өгсөн** үу саған берді ме; ≈ **аас** сенен; ≈ **айг** сені; ≈ **тай** сенімен, сенімен бірге; ≈ **шиг** сендей, сен секілді; ≈ **аар** сенімен; сен арқылы; ≈ **дээр** саған, сенде.

ЧАМ II сүнгүйр үйрек (*құс*).

ЧАМАИ өрсц, зорға, өзер; **арай** ≈ өрең-пөрең, зорға-дегесіде, **чуу** ≈ зорға-дегенде, өрсц-дегенде, өрең-пөрең, өреңге; **арай** ≈ **гүйдэх** өреңге қуып жету; **чуу** ≈ **амжих** зорға дегенде үлгіру, өрсц-пәрең үлгіру.

ЧАМАЛХАЙ (*тиғыл-ниет*) олқысыңғыш, қомсыңғыш, кемсіңгіш, місе тұтпайтын; өкпелегіш, бұртандағыш, өкпеші.

ЧАМАР майлы қамыр (*майға илеген арпа ұны*).

ЧАМАРЛА-Х ұнды майға илеу.

ЧАМАРЛУУЛА-Х ұнды майға илету.

ЧАМАРХАЙ (*анат*) самай.

ЧАМАРХА-Х олқысыну, қомсыну, кемсіну, місе тұтпау; өкпелеу, бұртандау, бұртію; **гоморхөх** ≈ өкпеленіп олқысыну; **чамлах** ≈ олқысынып бұртандау, місе тұтпай өкпелеу.

ЧАМИН: **чамин** үг майға сөз, лепір-мелер.

ЧАМЛАМТГАЙ қ. чамламхай.

ЧАМЛАМХАЙ қ. чамламхай.

ЧАМЛА-Х (*нәрсені, нәрсеге*) өкпелеу, бұртандау, бұртыңдау, олқысыну, қомсыну, кемсіну, місе тұтпау; **хүүдэд хусмаа** ≈ бала қаспаққа өкпелеу; **эрдмээ** ≈ білімін олқысыну, біліміне қомсыну; **сүрлагтг** ≈ қоғу үлгірімін олқысыну; ☆ **чамлахаар чанга атга** олқысыңғыш орнын толтыр; қомсыңғышқа қойнын толтыр; қомсіңгенше кетгіш толтыр; өкпелен өзегінді үзбе (*мәтел*).

ЧАМЛУУЛА-Х өкпелету, бұртандату, бұртыңдату, олқысындыру, қомсындыру, кемсіндіру, місе тұттырмау.

ЧАМХУУН қ. чамхуун.

ЧАНАГҮН қ. 1. цааш; 2. цаана.

ЧАКАГНДА-Х қ. 1. цаашдах; 2. цаашдах.

ЧАНАГНДУУЛА-Х қ. 1. цаашдуулах; 2. цаашдуулах.

ЧАНАГВЛА-Х қ. 1. цаашлах, 2. цаашдуулах.

ЧАНАГШЛУУЛА-Х қ. 1. цаашлуулах.

ЧАНАЛГА 1. қайнату, қайнау, қайна-нас, пісіру, қорыту; ≈ **даах** гүрл қайнатуға төзімді үн; 2. қайнатар, қайнататын; пісіретін, қорытатын; ≈ **тос** қайнататын май; 3. **ауыс**, асап, мехнат, бейнет.

ЧАНАМАЛ 1. қайнатылған, пісірілген, піскен; ≈ **жимс** қайнатылған жеміс; ≈ **тутрага** қайнатылған күрші; 2. (*ас, тағам*) илі, суы, маңыады; **тутраганы** ≈ қайнатқан күршінің илі.

ЧАНАР (*нәрсе*) сапа, қасиет; белгі, өзгешелік; **юңы яс** ≈ нәрсенің сапасы, нәрсенің сүйектілігі, нәрсенің жіңіктілігі; **шынж** ≈ өзіндік сапа, өзіндік қасиет; **өөртөө өвөрмоц** ≈ өзіне тән қасиет, өзіне тән сапа; ≈ **сайтай**, = **сайн** ≈ **тай 1)** (*нәрсе*) сапалы, қасиетті; сүйекті, жіңікті; 2) (*адам*) адамгершілікті, адамгершілігі бар, ар-ұяты бар, саналы, затты, ұқданды; ≈ **муутай**, = **муу** ≈ **тай 1)** (*нәрсе*) сапасыз, қасиетсіз. нашар, сүйексіз, жіңіктісіз; 2) (*адам*) адамгершіліксіз, адамгершілігі жоқ, ар-ұятсыз, санасыз, затсыз, ұқдандысыз; **тоо** ≈ сан мен сапа: **тооноос** = **шилжих** саннан сапаға өту; **үнэн** ≈ нақты сапа, нақ қасиет; **бодит** ≈ нақ сапа, нақ қасиет; ≈ **тай хоол** сапалы тамақ, қоректі тамақ; тоқ тамақ; ≈ **тай эм** шипалы ем, дару ем; **халуун** ≈ **тай** ыстықтық қасиеті бар; **хүйтэн** ≈ **тай** суықтық қасиеті бар; ≈ **тай ажил** сапалы жұмыс; **хуурамч чанар** жалған қасиет; ≈ **ын хувьсал** сапалық құбылыс; ☆ **мөн чанар** мөн (*филос.*); ☆ **чанартай** үг салмақты сөз, асыл сөз.

ЧАНАРГУЙ 1. (*нәрсе*) сапасыз, сүйексіз, жіңіктісіз, нашар; ≈ **эд** сапасыз нәрсе; 2. *ауыс*, ұятсыз, арысыз, ұқдандысыз; адамгершіліксіз, адамшылығы аз, кісілігі аз.

ЧАНАРЖИ-Х (*нәрсе*) сапалану, сапасы жақсару, сапасы арту; ≈ **ж эхлэх** сапалана бастау.

ЧАНАРЖУУЛА-Х сапаландыру, сапасын жақсарту, сапасын арттыру.

ЧАНАРТ қ. **чанартай**.

ЧАНАРТАЙ сапалы, сапасы жақсы, сапасы артық; ≈ **хийх** сапалы істеу; ≈ **бүтээгдэхүүн** сапалы өнім.

ЧАНАТ арғы жағы, ар жағы, ар жағында; **мөркий** ≈ өзеннің ар жағы; ≈ **гэр** харагдах ар жағында үй көріну.

ЧАНА-Х қайнату, пысыру, пісіру, асу; **чай** ≈ шөй қайнату; **хоол** ≈ тамақ пісіру; **мах** ≈ ет асу; ≈ **сан мах** асқан ет; ≈ **сан будаа** қайнатқан күріш.

ЧАНГА 1. (*дыбыс*) қатты, ащы, шаңқылдаған, шаңқ еткен; ≈ **дуу** қатты дыбыс, шаңқ еткен дауыс; ≈ **ярх** қатты айту, қатты сөйлеу; ≈ **дуугарах** қатты айқайлау, қатты шаңқылдау, дауыс қатты шығу; 2. (*нәрсені*) қатты, күштеп, күшпен; қысып, сығып, мықтап; ≈ **цоих** қатты ұру; **тасхийтэл** ≈ алғадых алақанмен шарт еткізу; ≈ **барих** қатты ұстау; ≈ **атгах** қатты қысу, қысып ұстау; ≈ **түлхэх** қатты итеру; ≈ **үлэх** қатты үрлеу; 3. (*заң, мінез*) қатал, қатты, қатыгез; мейрімсіз, қайрымсыз, рақымсыз; ≈ **шийтгэл** қатал жазала; ≈ **хүн** мейрімсіз адам; ≈ **хууль** қатал заң; 4. берік, мықты; тығыз, нығыз; қалың, жиі, мықтап, қатты; ≈ **нэхээстэй** бес берік тоқылған пұл; ≈ **баглаатай ачаа** берік байланған жүк;

≈ **татаж уях** қатты тартып байлау; 5. (*мөлшер шама*) басым, артық, күшті, мол; **давс нь** ≈ **байна** тұзы басым екен, тұзы ащы екен; ☆ **чанга эм** мықты әйел, қарымды әйел; ☆ **чанга эгшиг** жуан дауысты дыбыс (*тіл*).

ЧАНГААЛГА-Х 1. (*нәрсені*) жұлқыту, тартқызу, сілке тартқызу; 2. (*іс-әрекетке*) бөгет жасау, кедергі келтіру, тосқауыл жасау.

ЧАНГААЛБ (*анат*) шеңгел, тегеурін; **бүргэдийн** ≈ бүркіттің тегеуріні.

ЧАНГААМАЛ қуырылған, қуырған; ≈ **будда** қуырылған бидай.

ЧАНГАА-Х 1. (*нәрсені*) жұлқу, тарту, сілке тарту, **татаж** ≈, = **үгтэх** ≈ жұлқып қалу, жұлқа тарту, сілке тарту; **хормойгоос нь** ≈ етегінен тарту; **бүслүүрээс нь** ≈ бауынан сілке тарту; 2. (*іс-әрекетке*) бөгет жасау, кедергі келтіру, тосқауыл жасау; **хойш сууж** ≈ кері тартып бөгет жасау.

ЧАНГААЦАЛДА-Х 1. жұлқысу, тартысу, сілке тартысу; 2. бөгет жасау, кедергі келтірісу, тосқауыл жасау.

ЧАНГАД қатал, қатты, ауыр; **их л** ≈ **шийтгэх** өте қатал жазалау.

ЧАНГАДА-Х 1. қатаю, қаталдау, қаттылану, ауырлау, қатаю түсу; **дуу нь** ≈ даусы қатаю, даусы күшею; **олом нь** ≈ айылы қатаю; **шийтгэл** ≈ жазасы ауырлау; 2. (*дәм*) дендеу, мол болу, басым болу, күшею, аңы болу; **хужир нь** ≈ ащысы дендеу.

ЧАНГАДУУЛА-Х 1. қатайту, қаталдандыру, қаттыландыру, ауырлату, қатайта түсіру; 2. (*дәм*) дейдету, дендетіп жіберу, мол ғып жіберу, басым ғып жіберу, күшейтіп жіберу.

ЧАНГАЛАГ қ. **чангалак**.

ЧАНГАЛА-Х 1. (*жіп, арқанды*) қатайту, қатты бекіту, қатты тарту; қатты ширату; **аргамжаар** ≈ арқанмен қатты бекіту; 2. (*нәрсенің сапасын*) тығыздау, нығыздау, берік жасау; 3. (*дыбысты*) күшейту, қатайту, шаңқылдату; **дуугий нь** ≈ дыбысын күшейту, дыбысын қатайту; 4. (*заң, ережені*) күрделілендіру қатайту, күшейту, қиындау; **хууль дүрмайг улам л** ≈ заң срезелерді барған сайын күрделілендіре түсу.

ЧАНГАЛУУЛА-Х 1. (*жіп*) қатайттыру, қатты бекіттіру, қатты тартқызу, қатты тарттыру; қатты ширатқызу; 2. тығыздату, нығыздату, берік жасау; 3. (*дыбыс*) күшейттіру, қатайттыру, шаңқылдаттыру, шаңқылдатқызу; 4. (*тәртіп, заң*) күрделілендіре түсірту, қатайттыру, күшейттіру, қиындаттыру.

ЧАНГАРА-Х 1. (*байлау*) қатаю, қатты беку, қатты тартылу; қатты ширау; **ула хүлээс** ≈ байлау матауы қатты беку; 2. (*мінез*) қатаю, қатыгездену, қаталдану, рақымсыздану, мейрімсіздену; **хүний зан** ≈ адамның мінезі қаталда-

ну; 3. (дене) ширау, шынығу, шыңдалу, төзімді бола бастау; бейімделу, көндігу; бие чыйрәкжж ≈ дене ширап шынығу; 4. (суық) күшею, қатаю; хүйтән ≈ ч эхләх суық күшейе түсу; 5. (ауру) үдеу, асқыну, ұлғаю, күшею; өвчин ≈ ауруы асқыну) 6. (киіз) пысу, ширау, нығыздалу; эсгий ≈ киіз ширау; 7. (дыбыс) қатаю, күшею.

ЧАНГАРУУЛАГЧ 1. (байлаудың) тиектегіш, бұрауыш, тиек, бұрау; 2. (дыбыс) күшейткіш, қатайтқыш; 3. (дене) ширатқыш, шынықтырғыш, шыңдағыш (нәрсе); 4. (ауру) үдеткіш, асқындырғыш, ұлғайтқыш, күшейткіш.

ЧАНГАРУУЛА-Х 1. (байлауын) қатайту, қатты бекіту, қатты тартқызу; 2. (заң, ереже) қатайту, күшейту; 3. (дене-ні) ширату, шынықтыру, шыңдау; 4. (ауруын) үдету, асқындыру, ұлғайту; 5. (киізді) пысыру, ширату.

ЧАНГАСА-Х 1. (дыбыс) қатаю, күшею; дуу ≈ дыбыс күшею; 2. (суық) үдеу, күшею; хүйтән хүч ≈ суықтың ызғары күшею; қаталдау; 3. (заң) қатаю, күрделлену, жіңішкеру; хууль ≈ заң қаталдану.

ЧАНГАСГА-Х қ. чангатгах.

ЧАНГАТА-Х қ. чангара.

ЧАНГАТГАГЧ қ. чангаруулагч.

ЧАНГАТГА-Х қ. чангаруулах.

ЧАНГАХАН 1. (дыбыс) қаттырақ, күштірек, шаңғылдай; ≈ хэлэх қаттырақ айту; 2. (байлау) беріктеу, қаттырақ, мықтырақ, бекіте, қатты тарта; ≈ уях қаттырақ байлау; 3. (қатынас, мінез) қаталырақ, қаталдау, қатыгездеу; ≈ харьцах қаталдау қатынасу; 4. (заң, тәртіп) қатайыңқы, жіңішкеріңкі, қаталдау, жіңішкелеу; 5. (суық) күшейіңкі, қаттырақ, қаталдау.

ЧАНГИЛЗУУР шіңкілдек (күй аспыбы).

ЧАНГИС: чангис мод қ. дангис мод.

ЧАНД 1. (беріктік) өте, керемет, өте берік; шыңдалған, тапталған, шыңдала, таптаса, жабыса, жымдаса; ≈ хатуу өте қатты; ≈ хөлдөх өте берік қату, жымдаса қату; 2. (іс-әрекет) қатал, қатаң, қатты, бұрмай, бұлтармай, бұлжытпай, тапжылтпай, айнымай; ≈ сахих қатал сақтау, бұлжытпай орындау; ≈ баримтлах қатал орындау; бұлжытпай орындау; **нарийн** ≈ өте қатал, бұрмай, бұлтармай.

ЧАНДАА (көне) баж салығы тізбесі.

ЧАНДАГА (зоол) ақ жоң.

ЧАНДАР I мамық (жүн); шувууны ≈ күс мамығы; өд ≈ жұмсақ мамық.

ЧАНДАР II қ. чандруу I.

ЧАНДАР III өлік; хүүр ≈ өлік сүйегі.

ЧАНДЛАЦА-Х 1. (іс-әрекетті) өзара қатал орындау, өзара қатал сақтау, өзара бұлжытпау; 2. (күресте) сіресеу, тіресеу, күш теңесу.

ЧАНДЛА-Х (іс-әрекет) қатал ұстау, қатаң сақтау; бұрмау, бұлжытпау, бұл-

тармау, тапжылтпау, айнымау.

ЧАНДЛУУЛА-Х қатал ұстату, қатан сақтау; бұрғызау, бұлжыттырмау, бұлтартпау, тапжылттырмау, айнытпау.

ЧАНДМАНЬ 1. гауһар (асыл нұрлы тас); 2. асыл, құнды, бағалы; мал бол манай хүслийг хангагч ≈ эрдэвэ мал — біздің қажетімізді өтеуші асыл қазына.

ЧАНДРУУ I күл; галын ≈ оттың күлі; үнсән ≈ ақ гүл; ☆ үнсән чандруу болгөх тас талқанын шығару, күл талқанын шығару.

ЧАНДРУУ II (ауру) күл; цэдэг ≈ күл шешек.

ЧАНДРУУТА-Х 1. (отқа) күл түсу, күлдену; 2. (ауру) күл шығу, күл түсу, күлмен ауру.

ЧАНДРУУШИ-Х 1. (от) күл секілдену, күлге айналу; 2. (ауру) күл шығайын деу, күл түсейін деу, күлмен ауырайын деу.

ЧАНС: чанс жимс түздалған мия (жеміс).

ЧАНСАА сапа, тек, сүйек, шынызады; чанар ≈ сапалылық, сүйектілік.

ЧАНТУУ сарт, өзбек; ≈ мангай сарт кепеш; ≈ эсгий өзбек киіз (өзбектердің талдырмаш киізі).

ЧАНУУЛА-Х (шай, тамақ) қайнаттыру; пысырту, пісірту, астыру; пай ≈ ж уух шай қайнаттырып ішу; мах ≈ ж идэх ет астырып жеу.

ЧАНХ 1. (бағыт) тура, түп-тура, тіке, дәл түзу; ≈ зүүн тийш тура шығысқа қарай; ≈ урагшлах түп-тура ілгерілеу; ≈ өөдөөс тура қарсы алдынан; 2. тіпті, мүлде, өте, тым, ешбір, ешқандай; ≈ өөр мүлде өзгеше, ешбір ұқсамайды; ≈ буруу тіпті теріс, мүлде теріс; ≈ зөрүү өте қиыр, өте қырыс.

ЧАНХИЛЗУУР бұла, науетек, мөпенген, үлпідек, ерке, нәзік, төзімсіз; ☆ чанхилзуур таяг өңгіртаяқ.

ЧАНШ (өсімдік) мия; ≈ аа жимс мия жеміс.

ЧАНШМАГ (өсімдік) мияшық.

ЧАРАЙ: арай чарай әреңдәрең, әз-әрең, зорға, әреңге, өзер дегенде, зорға дегенде; ≈ ≈ өргөх әрен-пәрең көтеру; ≈ ≈ дийлөх әлі әреңге жету.

ЧАРАЙ-Х (іске) ыждаһаттану, ықыластану, ынталану, тырысу; ажилд ≈ ж ажиллах жұмысқа ыждаһаттана кірісу; ноцолдох гэж ≈ жағаласуға тырысу.

ЧАРАМ тыр, тырдай; ≈ бие тырдай жалапаш.

ЧАРАМХАН жұқалаң, жұқаша, жұқа; ≈ хувдас өмсөх жұқаша киім кию.

ЧАРАМХИЙ-Х (жұмыс, іске) қозғала алатыны, істей алатыны; ажилд ≈ нь гарах хэрэгтэй жұмысқа қозғала алатыны шығу керек.

ЧАРГА I (із, жол) шыыр; хонь ялааны ≈ қой ешкінің шыыры; малын ≈ гарах малдың шыыр жолы шығу; ≈ дагаж явах шыырмен жүру.

ЧАРГА II шырға (қар, мұз үстінде сырғанайтын аспап); шана; ≈ чирэх шыр-

ға сүйрету; ≈ ар гулгах шанамен сыр-
ғанау; ≈ ар явах шанамен бару, шана-
мен кету.

ЧАРТАГ 1. шұғыл, тар; ≈ углуурга
шұғыл қима, тар сұғындырғы; 2.
(*дауыс*) қарлыққан, қырылдақ.

ЧАРТАГДА-Х 1. (*қизынды*) шұғылда-
ну, тар боп кету, шұғыл боп кету; **УГ-
ЛУУРГА Ы** ≈ қиындысы тар боп кету;
2. (*дауыс*) қарлығы, қырылдау; **ХООЛОЙ**
≈ тамағы қарлығы.

ЧАРГАЙ (*орман*) ну, қалың, қою,
тығыз, жиі.

ЧАРГАЛА-Х шырғалау, шаналау; ша-
намен сүйрету, шанамен жүру.

ЧАРГАЛУУЛА-Х шырғалату, ша-
налату, шанамен сүйреткізу, шанамен
жүргізу.

ЧАРГУУ 1. (*нәрсе*) тығыз, нығыз,
қатты берік; 2. (*адам*) дөрекі, тұрпа-
йы; **НӨГ** ≈ амьтан бір дөрекі жан.

ЧАРГУУДА-Х 1. (*нәрсе*) тығыздану,
нығыздану; қатаю, беку; 2. (*адам*) дө-
рекілену, тұрпайылану.

ЧАРГУУДУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) ты-
ғыздандыру, нығыздандыру, қатайту,
бекіту; 2. (*адамды*) дөрекілендіру, тұр-
пайыландыру.

ЧАРГУУЛА-Х (*біреуге, бір нәрсеге*)
жабыстыру, жармастыру.

ЧАРГУУЛДА-Х (*біреуге, бірдемеге*)
жабысу, жармасу; **ПАДААС БИТГИЙ** ≈ ад
байғарай маған жабыса берме.

ЧАРГУУСА-Х 1. (*нәрсе*) тығыздай
беру, нығыздай беру, нығыздала беру,
қатай беру, беки түсу; 2. (*адам*) дөре-
кілене беру, тұрпайылана түсу.

ЧАРГУУСГА-Х 1. (*нәрсені*) тығызда-
та түсу, нығыздата түсу, қатайта беру,
бекіте түсу; 2. (*адам*) дөрекілендіру;
тұрпайыландыру.

ЧАРГУУТА-Х қ. чаргуусах.

ЧАРГУУТГА-Х қ. чаргуусгах.

ЧАРДАЙЛГА-Х (*бала қарнын*) шар-
диту.

ЧАРДАЙ-Х (*бала қарны*) шардию.

ЧАРДАЛЗА-Х қ. чардганах.

ЧАРДАЛЗУУЛА-Х қ. чардгануулах.

ЧАРДГАНА-Х шардаңдау, шардаң
қағу, шардаң-шардаң қағу.

ЧАРДГАНУУЛА-Х шардаңдату, шар-
даң қақтыру, шардаң-шардаң қақтыру.

ЧАРДГАР 1. (*арық кескін*) шардаң,
шардақ, шардиган, арық, жүдеу; ≈
хүүхэд шардақ бала; 2. жалаңаш, жа-
лаң, тақыр, ашық.

ЧАРЛАА шырылдақ, бажылдақ, шы-
рылдауық, қаңсылауық, бақырауық; ≈
хүүхэд шырылдақ бала.

ЧАРЛАА-Х қ. чарлуулах.

ЧАРЛАМТГАЙ қ. чарламхай.

ЧАРЛАМХАЙ қ. шырылдақ, бақы-
рақ, бажалақ, шырылдауық, бақырау-
ық, бажылдауық.

ЧАРЛА-Х (*дыбыс*) шарылдау, шы-
рылдау, бақыру, бажылдау; айғайлау,

ойбайлау; **хүүхэд** ≈ бала шырылдау,
бала бақыру; **орилож** ≈ ойбайлап ба-
қыру; **бархирах** ≈ барқырап шарылдау.
ЧАРЛУУЛА-Х шарылдату, шырыл-
дату, бақырту, бажылдату, айғайлату,
ойбайлату.

ЧАРМАА тырдай, тұттай, тыр; ≈
нүцгән тырдай жалаңаш, тұттай жала-
ңаш, тыр жалаңаш.

ЧАРМАЙЛГА-Х (*ис-әрекетке*) тырыс-
тыру, тырмыстыру, ұмтылдыру, тал-
пындыру, талаптандыру, өрмелеу, тыр-
бандыру.

ЧАРМАЙЛТ тырысым, тырмысым,
ұмтылыс, талпыныс, талаптаныс; тыр-
ысу, тырмысу, ұмтылу, талшыну, талап-
тану; ≈ **тавих** тырысып бағу, тырмы-
сып көру; ≈ **гаргах** ұмтылыс жасау,
талпыныс жасау; **үчү** ≈ күш жігер.

ЧАРМАЙ-Х (*ис-әрекетке*) тырысу,
тырмысу, ұмтылу, талпыну, талаптану;
өрмелеу, тырбану; ≈ **ж хийх** тырысып
істеу; ≈ **саар байгаад** тырмыса отырғып;
≈ **ж үз** талпынып көр, тырысып көр.

ЧАРМА-Х 1. (*көп нәрсеге*) шырмалу,
шатасу, шатылу, шатысу, былығы, бы-
тысу; **олон юманд** ≈ хэрэг юун билээ
көп нәрсеге шырмалудың керегі не; 2.
қ. чармайх.

ЧАС I: час улаан қып-қызыл, қан-
қызыл; ≈ ≈ болох қып-қызыл болу.

ЧАС II 1. атыз, жүйек (*көк тағам-
шөп егетін жердің бір бөлегі*); 2. күріш
атызы; ☆ **цэцгийн час** гүлдер егілген
үйме топырақ.

ЧАС III: час час хий-х 1. (*дыбыс*)
шыр-шыр ету, шық-шық ету, шик-шиқ
ету; 2. (*сүйік нәрсе*) шып-шып ету,
мөлт-мөлт ету; **хурууны өңдег** ≈ ≈
саусақ қаны шып-шып ету; 3. (*мүз*)
шарт-шұрт ету, шарт ету, шырт ету.

ЧАТХАЙ-Х 1. (*бет пішіні*) қызару,
қызарақтау; 2. (*дене*) қабынып қызару,
қызара ісіну.

ЧАТХАГАР 1. (*мінез*) тар, булықпа-
қысылғыш, ашушан; 2. (*киім*) тар, қы-
сыңқы, ұстаңқы; ≈ **памц** тар жейде.

ЧАХРА-Х (*дыбыс*) шақырлау, шық-
ырлау, сақырлау, сықырлау; шиқыл-
дау, қиқулау; **тэрэг** ≈ арба шықырлау,
арба шиқырлау; **час** ≈ қар сықырлау.

ЧАХРУУЛА-Х (*дыбысын*) шақырлату,
шықырлату, сақырлату, сықырлату; ши-
қылдату, қиқулату.

ЧАХРУУН шақыр, шықыр, сақыр,
сықыр, шиқыл, қиқу; (*дыбыс*) шақыр-
лаған, шықырлаған, сақырлаған, сықыр-
лаған, шиқылдаған, қиқулаған (*дыбыс*);
≈ **дуу** шақыр дыбыс, шықырлаған ды-
быс.

ЧАЦ (*анат.*) бой, тұрқы; ≈ **мөч** бой
тұрқы; ≈ **урт** бойшан, бойы ұзын, ұзын
бойлы, тұрқы биік; ≈ **богно** бойы та-
пал, бойы аласа, тұрқы қысқа.

ЧАЦАВ 1. (*дене*) жыбыр, жырыбың;
≈ ≈ **хийх** жыбыр-жыбыр ету, жырыбың-

жырбың қағу; ≈ татав хийх жырбың-жырбың тарту; 2. (үйқыда) дiр, селк. зу.

ЧАЦАВГАНА-Х жыбырлау, жырбыңдау, жыбыр қағу, жырбың қағу; тыр-жыңдау; тыржың қағу; **хацар** ≈ бетi жырбыңдау, бетi жырбың қағу.

ЧАЦАВХИИ-Х (дене) тыржың ету, быржың ету; дiр ету, селк ету; зу ету; **нойрон дунд цочин** ≈ ұйқы үстiнде шошып селк ету; шырты ұйқыда шошып тыржың ету; **өргөсөнд хатгагдаж** ≈ тiкөн кiрiп быржың ету; **галд найрагдаж** ≈ отқа күйiп тыржың ету.

ЧАЦАЛЗА-Х қ. **чацганах**.
ЧАЦАРГАНА (өсiмдiк) шырғанақ; ≈ **ы тос** шырғанақтың майы.
ЧАЦАРХАГ (дене) бойшаң, ұзын бойлы, бойы биік, тұрғы биік.

ЧАЦАРХАЙ (анат.) шажырқай; ≈ өөш шажырқай май.

ЧАЦАРХАЙЛА-Х (төл мал) тышқақ тау.

ЧАЦАРХУУ қ. **чацархаг**.
ЧАЦАСХИИ-Х қ. **чацавхийх**.
ЧАЦАЛЗА-Х 1. қ. **чацавганах**; 2. қ. **чацавхийх**; 3. (адам) тұрақсыздану, орнықсыздану, тилнақсыздану, мазасыздану, тықыршу, дегбiрiздену.

ЧАЦГА (физиол) тышқақ; ≈ алдах тышқақ тию, тышқақтау; **цусан** ≈ қан тышқақ.

ЧАЦГАНА-Х қ. **чацавганах**.
ЧАЦУУ 1. (шама, мөлшер) тең; бiрдей; **хэмжээ** ≈ шамасы бiрдей, тең мөлшерлi; 2. (адам) құрдас, құрбы; **бид хоёр** ≈ бiлгээ есумiз құрдас едiк; 3. (уақыт) кезде, мезгiлде; -а бергенде, -й бергенде, -е бергенде; **ирэхийн** ≈ келген кезде, келе бергенде; **очэхын** ≈ барған кезде, бара бергенде; ☆ **чацуу хажуут гурвалжин** тең бүйiрлi үшбұрыш.

ЧАЦУУДА-Х 1. (шама, мөлшер) теп-тең болу, бiп-бiрдей болу; 2. (жасы) түйдей жасты болу, құрдас боп шығу, құрбы боп шығу; 3. (уақыт) дәл келу, сөйкесу.

ЧАЦУУДУУЛА-Х 1. (шаманы, мөлшердi) теңестiру, теп-тең болдыру, бiп-бiрдей болдыру; 2. (уақытты) дәл сөйтестiру.

ЧАЦУУЛА-Х (нәрсенi) теңеу, теңестiру; **уртаар нэ** ≈ ұшынынан теңеу; **өргөннi нэ** ≈ енiн теңестiру.

ЧАЦУУЛУУЛА-Х теңету, теңестiрту.
ЧАЦУУРА-Х (шама, мөлшер) теңелу, тең болу.

ЧАЦУУРУУЛА-Х 1. қ. **чацуулалах**; 2. теңелдiру, тең болдыру.

ЧАЦУУСА-Х теңеле түсу, теңесе түсу; теңелейiн деу.

ЧАЦУУСГА-Х теңелте түсу, теңестiре түсу; теңелтейiн деу.

ЧЕК чек (банктен ақша алатын арнаулы белгi қағаз).

ЧИ I сен (жiктеу есiмдiгiнiң екiншi жағы); ≈ **ний миний гэх явдалгүй сенiң**

менiң дер жоқ; ☆ **чи би дээ хүрэлдэх**, = **чи би дээ хүрэх** 1) сөзбе, сен мен десу, сен менге келу; 2) аузына келгенiн айту; аузына ақ ит кiрiп, көк ит шығу; ренжiсу; арғы бергiсiн қазғылау.

ЧИ II чи, сыбызғы; ≈ **хөгжмөөр хөгжимдөх** чи аспабын үрлеу, чи тарту, сыбызғы тарту.

ЧИВ I: **чив чимээгүй** жым-жырт, тым-тырыс, жым-жылас, құлаққа ұрған танадай, үн жоқ, түн жоқ, үнсiз, үн-түн жоқ, дыбыссыз; тып-тышың; ≈ ≈ **болөх** жым-жырт болу, жым-жылас болу.

ЧИВ II (анат.) шыбық; **нохойн** ≈ итiң шыбығы; **бутын** ≈ бұғы шыбығы.

ЧИВ III (ел) шып, тамп; **ус** ≈ **дусах** су шып-шып таму; **усны дусал** ≈ ≈ **хийх** су тамшысы тамп-тамп таму.

ЧИВ IV түп, түп; ≈ **чиг** түп-тура, түп-түзу; ≈ **чиг яваад хүрэх** түп-тура жүрiп отырып жету; ≈ **чигээрээ** түп-туралап.

ЧИВҮҮЛЭ-Х қ. **живүүлэх**.
ЧИВҮҮР батырғы, бағырғыш, салмақ (суға батыратын нәрсе); **сөшинд** ≈ уях суға батырғы байлау.

ЧИВХ iлгек, iлмек, iлгешек, iлгекше; қармақ.

ЧИВХДҮҮЛЭ-Х iлгектету, iлмектету, iлгешектету, iлгекшелеу, қармақтау.

ЧИВХДЭ-Х iлгектеу, iлмектеу, iлгешектеу, iлгекшелеу; қармақтау.

ЧИВХИИ-Х (су тамшысы) шыпылдау, шып-шып таму, шоп-шоп тамшылау.

ЧИВЧИН чивчин (iшкi монголиядағы Баргы монгол тұқымдас тайпа аты).

ЧИВЧҮҮР кепетесе (жер қазатын шот тәрiздi сайман).

ЧИВЭГЧ (киiл) дулыға құлақшыны; **дуулганд** ≈ хадах дулығаға құлақшып қадау.

ЧИВЭГЧИТ (дулыға) құлақшынды, құлақшыны бар; ≈ **малгай** құлақшынды дулыға.

ЧИВЭЛ қ. **нүгэл**.

ЧИВЭЛТ қ. **нүгэлт**.

ЧИВЭ-Х қ. **живэх**.

ЧИГ I 1. (күннiң) бағыт, бағдар, жақ; **зүг** ≈ күн бағыты, бағыт; ≈ ≈ **тээ** жақ жаққа, бет бетiмен; 2. тура, тiке, түзу; ≈ **шулуун** тура, түп-тура, түп-түзу; ≈ **замаар явах** тура жолмен жүру; ≈ **урагшаа** тура iлгерi; ≈ **бөрүүн тийшээ**

тура батысқа қарай; ≈ **харалдаа** айл тiке қарсы алдындағы ауыл; ≈ **тээ явах**

а) келген бетiне тура тарту; б) бiржолата кету, бiрақ кету; ☆ **хэвтээ чиг** а) батысқа қарай; құбылаға қарай; б) жатағаны жазық бет; ☆ **бссөө чиг** өрге қарай, тiкке қарай; көкке қарай; тiгi;

☆ **чигтээ хоөх**, = **чигтээ** харах өз қамын ойлау, өз қамын жеу, өз жөнiне түсу, өз жағдайын ойластыру; ☆ **алсын чиг**

алысты көздеу, келешектегi мақсат, болашақ мiндет; ☆ **чиг журам** калыпты әдет, үйренiшкiтi салт, ежелгi әдет-ғұрып; ☆ **чиг үүд** қамыс шымылдық, ши шымылдық; ☆ **чигтээ амьдрах** өз

бетімен жүнелту, жеке өмір сүру; 2. (бір нәрсенің, істің) жөні, жайы; хақы. туралы, себебі; ажлын ≈ ийг олох жұмыстың жөнін түсіну; учир ≈ нь жөн-жобасы.

ЧИГ II шыбықша (талшық ағаш); бәртсән гарт нь ≈ барих мерткікен қолына шыбықша таңу; уурганы залғаасанд ≈ барьж бәхлэх құрықтың жалғашына шыбықша таңып бекіту.

ЧИГ III (шыл) да, де, та, те; -дай, -дсй, -тай, -тей; сияқты, секілді, тәрізді; ямар ≈ гэсэн қандай да болмасын, қайткенде де қалай болғанда да, нағыса да; зәэ ≈ мынандай, мына секілді, мына тәрізді; знуун ≈ дәл осындай, дәл осы тәрізді, дәл осы секілді.

ЧИГ IV I. (тех) құрсау; 2. таңғыш, таңғышша, таңғыш қалақ (сынған сүйекті, мертіккен жерді орнына салып, таңғыш қоятын тақташа).

ЧИГҮЙ I. бағытсыз, бағдарсыз, беталды, қалай болса солай; 2. ауыс, көздеусіз, мақсатсыз, пайымсыз, нысаңасыз; 3. ауыс, табансыз, тұрақсыз, тиянақсыз; 4. ауыс, хабарсыз, жым-жылас, жым-жырт; ада-гүде.

ЧИГЖ тығыз, нығыз, нық; сығылған; қалың, сықталған.

ЧИГЖИ-X 1. тығыздау, нығыздау, нығау, нықтау, нығарлау, сығу, қалыңдату; шороо ≈ топырақ нығау; 2. сыналау, тығындау, сынамен бекіту, тығынмен бекіту; модоор ≈ ағашпен сыналау.

ЧИГЖРҮҮЛӘ-X тығыздандыру, нығыздандыру, нығалту, нығыздату, нығату, нығарлату, сықтыру, қалыңдату.

ЧИГЖРӘ-X 1. тығыздалу, нығыздалу, нығалу, нықталу, нығарлану, сығылу; қалыңдалу; 2. сыналану, тығындау.

ЧИГЖҮҮ I. қ. чигж; 2. жиі; ≈ бичих жиі жазу.

ЧИГЖҮҮДӘ-X өте тығыздалу, өте нығыздалу, өте нығалу, өте сығылу; өте қалыңдау, өте сығылу.

ЧИГЖҮҮЛӘ-X 1. тығыздату, нығыздату, нығату, сығылту, нығарлау; қалыңдату; 2. сыналату, тығындату.

ЧИГЖҮҮХӘН нығызырақ, тығызырақ, шығыздау, тығыздау, нығалыңқы, шығылтыңқы.

ЧИГЖЭЭ сына, тығын.

ЧИГЖЭЭС қ. чигжээ.

ЧИГЖЭЭСЛҮҮЛӘ-X сыналату, тығындау.

ЧИГЖЭЭСЛӘ-X сыналау, тығындау, сынамен бекіту, тығынмен бекіту.

ЧИГИЙРМАА қ. цахирмаа.

ЧИГЛҮҮЛӘГЧ 1. бағыттаушы, сілтеуші, жөнелуші; бағыт беруші, жөн сілтеуші, жол көрсетуші, жол сілтеуші; удирдан ≈ бастап жол сілтеуші; 2. (тех.) бағытталушы, бұрушы; ≈ аппарат бағытталушы аппарат.

ЧИГЛҮҮЛӘ-X 1. бағытталу, сілтеу, жөнелу, бағыт беру, жөн сілтеу, жол

көрсету, жол сілтеу; удирдан ≈ бастап жол сілтеуші; 2. (тех.) бағытталу, бұру; бағытталатын, бұратын; ≈ аппарат бағытталатын аппарат.

ЧИГЛЭГ (құс) дала өтеші, дала қоразы.

ЧИГЛЭЛ бағыт, бағыш, жөн, жол; ≈ өгөх бағыт беру, жөн сілтеу.

ЧИГЛЭЛТ бағыты, бағышы, жөні, жолы, ажлын ≈ жұмыс бағыты.

ЧИГЛЭРҮҮЛӘ-X 1. қ. чиглүүлэх; 2. чигжрүүлэх; хүчээ ≈ күшін қалыңдату.

ЧИГЛЭРӘ-X 1. қ. чигжрэх; 2. бағытын алу, жөніне түсу, жөнін табу, жолына түсу, жолын табу.

ЧИГЛӘ-X I 1. бағыттау, бағыт алу, бет алу, беттеу, жөнелу; баруун зүг ≈ батысқа қарай бет алу; ≈ зүглэх бағыт-бағдар алу; 2. (ис-әрекетке) бел байлау, бел бұру, тәуекелге келу.

ЧИГЛӘ-X II (сынықты, мертіккі) шыбықшалап таңу, таңғыш таңу, таңғышшалап байлау.

ЧИГЛӘ-X III қ. чигжих.

ЧИГНҮҮЛӘ-X қ. жигнүүлэх.

ЧИГНҮҮР қ. жигнүүр.

ЧИГНӘХ қ. жигнәх.

ЧИГТЭЙ 1. бағытты, бағдарлы, бағышты бағыты бар, бағдары бар; 2. ауыс, тура, турашыл, шыншыл, әділ.

ЧИГЧ I (мінез) турашыл, шыншыл, адал, тура-әділ, турасын айтатын, шорт айтатын; ≈ үнөнч тура, шыншыл; ≈ шудрага турашыл, адал.

ЧИГЧ II: чигч хахилэг тәж қақылық, дала қырғауыл, дала өтеш, дала қораз (құс); чигч хулгана ақбауыр тышқан.

ЧИГЧИЙ шынашақ, шылдыр шүмек (бес саусақтың ең соңғы кішкентайы); ≈ хуруу шынашақ саусақ; ≈ хурууны чинзән шынашақ саусақтай; ☆ чигчий хулгана қызылшақа тышқан (тышқан-ның баласы).

ЧИГЧИЙЛҮҮЛӘ-X (тіс) шұқыту.

ЧИГЧИЙЛӘ-X (тісін) шұқу; шүд ≈ тіс шұқу.

ЧИГЧЛҮҮР (тіс) шұқуыш, шұқығыш; шүдний ≈ тіс шұқуыш, тіс шұқығыш; ясан ≈ сүйек шұқуыш.

ЧИД: чид гургуул қызыл қырғауыл; чид харааңдай қызыл қарлығаш.

ЧИДУН: чидун жимс майлық миуа (өсімдік).

ЧИЖИН: чижин хас таңдай меруерт; таңдайлаған асыл тас.

ЧИЙ I (ұзындық өлшем) қарыс жарым (= 32 см).

ЧИЙ II лак сыр; ≈ маажин қытай лак сыр.

ЧИЙГ шық; дым, сыз, ылғал, дымқылдық, ылғалдық, дымдылық; ≈ даах (жерден) сыз шығу, сыз боп кету; ≈ болох дым болу, сыз болу, дымдану, сыздану; ≈ авах дым алу, дым алу; сыз тарту, ылғалдану, сулану; ≈ татах дым тарту, сыз тарту, дымдану, сыздану; ≈ амсах дым алайын деу; сыздана бастау, ылғалданайын деу; ≈

амьсах дым сезилү, сыз біліну; **хар** ≈ шык, дымкыл; ☆ **чийг бам** сарбуын, сарыш (*ауру*).

ЧИЙГДЭ-Х өте шықтану, өте дымдану, өте сыздану, өте ылғалдану. Дым боп кету, сыз боп кету.

ЧИЙГЛҮҮЛЭ-Х шықтату, дымдату, дымданттыру, дымкылдандыру, сулату, ылғалдату, су бүркіту, дым бүркіту, су септіру.

ЧИЙГЛЭ-Х шықтау, дымдау, дымдандыру, дымкылдату, су бүркү, дым бүркү, су себу.

ЧИЙГТҮҮЛЭ-Х қ. **чийглэх**.

ЧИЙГТЭЙ шықты; дымкыл, сыз; дымкылды, сызды, ылғалды, сулы-дым, қос; ≈ газар шықты жер, дымкыл жер, сыз жер; ≈ даавуу дым шүперек, дымкыл шүперек; ≈ эсгий дым киіз, дымкыл киіз; их л ≈ юм байна өте дымкыл екен.

ЧИЙГТЭ-Х 1. (*нәрсе*) дымдану, дым алу, сыздану, сыз алу, дымкылдану, дымкыл болу, сулану, ылғалдану; ≈ чихжээ дымданып кетіпті; 2. (*ауру*) сарбуын болу.

ЧИЙГЧ шықшы, шық сүйгіш, дым сүйгіш, сыз сүйгіш; ылғал сүйгіш; ☆ **чийгч хорхой** шықшы құрт, жауын құрты, пубалшаң.

ЧИЙДЭН электр шам; ≈ гийн гэрэл электр шамының жарығы; ≈ асаах электр шамын жағу; ≈ гийн унтраалга электр шамының сөндіргісі; ≈ г унтраах электр шамын сөндіру; гар ≈ қол электр шамы қол жарық.

ЧИЙР I (*із*) шыыр, шыыр жол; **малын** ≈ малдың шыыры, малдың шыыр жолы.

ЧИЙР II: **чийний чийр болох** құлақтың тынышын алу, құлаққа маза бермеу.

ЧИЙР III 1. қарым, қары, қармау, қару, әлует, күш; ≈ тэй залуу қарымды жігіт; әлуетті жігіт; 2. төзім, шыдам, тағат, сабыр; ≈ сайтай мал төзімді мал.

ЧИЙРМЭГ қ. **чийрэт**.

ЧИЙРС 1. қоға, сабан, таспа (*шөл*); жөке, шетпір; шетен; ≈ сэн малғай шетен қалпақ; ≈ сэн дэвсгэр шетпірден істелген төсеніш; ≈ сэн дэуур шетен желіуіш; ≈ өвс қырғауыл құйрық, таспа шөл, елекшоп (*өсімдік*),

ЧИЙРЭГ 1. (*серектік*) ширақ, пысық, шапшаң, сэмдағай; ≈ залуу ширақ жігіт; 2. (*күш-қуат*) қарымды, қармаулы, әлуетті, күшті, мықты; ≈ бөх қарымды палуан; ≈ морь қарымды ат; 3. (*беріктік сапа*) тығыз, қалың, шымыр, нығыз, берік; ≈ торгомсог тығыз жібек; **хатуу** ≈ қатты шымыр; **бат** ≈ берік нығыз, қалың шымыр.

ЧИЙРЭГДЭ-Х 1. өте ширақ болу, өте пысық болу, өте шапшаң болу, өте самдағай болу, өте ширау; 2. өте қарымды болу, өте қармаулы болу, өте әлуеттену, өте күшею; өте мықты болу;

3. өте тығыз болу, өте қалың болу, өте шымырлану, өте нығыз болу, өте берік болу.

ЧИЙРЭГЖИ-Х 1. ширақтану, ширау, пысу, шынығу; 2. қарымдану, қармаулану, әлуеттену, күшею, әлдену, мықты болу; 3. тығыздану, қалындау, шымырлану, нығыздалу, беріктену.

ЧИЙРЭГЖҮҮЛЭ-Х 1. ширақтандыру, ширату, пыстыру, шынықтыру; **блес** ≈ донесін шынықтыру; 2. қарымдандыру, қармауландыру, әлуеттендіру, күшейту, мықты болдыру; 3. тығыздандыру, қалындату, шымырландыру, нығыздау, беріктеу.

ЧИЙРЭГШИ-Х 1. (*серектік*) ширақсу, ширақси түсу, ширақтана түсу, ширай түсу, шыныға түсу; 2. (*күш-қуат*) қарымдана түсу, қармаулана түсу, әлуеттене түсу, күшейе түсу, әлдене түсу, қарулана түсу; 3. (*беріктік*) нығыздай түсу, қалындай түсу, шымырлай түсу, нығыздай түсу.

ЧИЙРЭГШҮҮЛЭ-Х 1. ширақсыту, ширақсыта түсу, ширақтандыра түсу, ширата түсу, шынықтыра түсу; 2. қарымдандыра түсу, қармауландыра түсу, әлуеттендіре түсу, күшейте түсу, әлдендіре түсу, қаруландыра түсу; 3. тығыздата түсу, қалындата түсу, нығыздата түсу, шымырлата түсу,

ЧИЙТҮҮ төрткыр боренс.

ЧИЙХРА-Х тершу, шыпу, жіпсу, бусау; хөлс ≈ тер шыпу, тер шығу.

ЧИЛГЭР 1. сымбатты, ажарлы, бітісті; ≈ бие сымбатты дене; **хатуу** ≈ шымыр бітісті; 2. (*беріктік*) шыңылтып, қатты ширақ, нығыз.

ЧИЛГЭРШИ-Х 1. (*дене тұлғасы*) сымбаттану, көріктеу, келбеттену, ажарлану, келісімдену, келісімсі болу, сымбаттана түсу, көріктене түсу; 2. шыңылтырлану, қаттылану; ширақсу, қатау, нығыздану, шымырлану; ≈ сэн хатуу мод нығызданған қатты ағаш; ≈ сэн хатуу ааруул шыңылтырланған қатты құрт.

ЧИЛГЭРШҮҮЛЭ-Х 1. (*тұлғасын*) сымбаттандыру, көріктендіру, келбеттендіру, ажарландыру, көріктендіру; 2. шыңылтырландыру, қаттыландыру, ширақсыту, қатайту, нығыздандыру, шымырландыру.

ЧИЛГЭ-Х (*дым қатты нәрсе*) кебу, құрғау, тобарсу, кеберсу, дегду, сорғу; мод ≈ ағаш кебу, ағаш құрғау; **банз** ≈ тақтай кебу.

ЧИЛГЭЭ-Х кептіру, құрғату, тобарсыту, кеберсіту, дегдту, сорғыту; **модыг тусгайлан** ≈ ағашты арнайы кептіру.

ЧИЛДГЭР (*тері*) шыңылтыр, қонбаған, жұмсармаған; ≈ арьс шыңылтыр тері, қонбаған тері; ≈ үдээр шыңылтыр көк, шыңылтыр таспа.

ЧИЛДИЙ-Х 1. (*тері*) шыңылтырлану, қонбай қаттылану, жұмсармау; ≈ сэн арьс шыңылтырланған тері; 2. (*уақыт*)

үзау, үзару, созылу; ≈ сән урт өдөр созылган ұзақ күн.

ЧИЛДЭН: чилдэн хар қара торы (өң) ≈ сән қарайтай қара торы шырайлы, қара торы пішінді; ☆ **чилдэн (өс)** қатқан тоз (қайыңның сыдыруға келмейтін қатты қабығы).

ЧИЛИЙЛГЭ-Х I қ. чилгэршүүлэх.

ЧИЛИЙЛГЭ-Х II жып еткізу, сып бергізу, жып бергізу, сып еткізу.

ЧИЛИЙЛГЭ-Х III (уақытты) ұзарту, созу.

ЧИЛИЙ-Х I қ. чилгэрших.

ЧИЛИЙ-Х II жып ету, сып ету, жып беру, сып беру. жоқ болу; **түргән** ≈ тез жып ету,

ЧИЛИЙ-Х III (уақыт) ұзару, созылу; ұзаққа созылу; **өдөр** ≈ күн ұзару; ≈ сән хавар болох ұзаққа созылған көктем, көктем ұзаққа созылу.

ЧИЛҮҮР I. (дене) зорық, шаршауы, талуы, қақубы, зорығуы, болдыруы, жалығуы; **лагшин** ≈ дене зорығы; 2. (көңіл-күй) қалу, уайым, қайғы, шер, мұң; **сэтгэл нь** ≈ тэй байгаа бололтой көңілінде қауа бар секілді, көңілі қауа-лы секілді.

ЧИЛЭ-Х (дене мүшесі) 1. талу, талығу, қалжырау, әлсіреу, шаршау; **нүд** ≈ көз талу; **гар** ≈ қол талу; 2. ұю, шымырлау.

ЧИЛЭЭ I. (тіл) күрмеліс, байланыс; күрмелуі, байланыы; ≈ **хурэх** тілі күрмеліп қалу; 2. қ. **чилүүр; биенийхээ** ≈ **г гаргах** дене зорығын шығару; 3. (көз) шырым.

ЧИЛЭЭРХЭ-Х қ. чилээрэх.

ЧИЛЭЭРЭ-Х I. талмаусырау, талығу, талу, әлсіреу, қалжырау, болдыру, зорығу; 2. шымырлау, ұю.

ЧИЛЭЭ-Х I. (денені) талдыру, талықтыру, қалжырату, әлсірету, шаршату; 2. нымырлату, ұйыту.

ЧИМҮҮЛЭ-Х I. безету, әшекейлету, нақыштату, өрнектету, әдсімілету; 2. (сөз) түрлендіру, мәнерлету, майпаздау, маймонкелету.

ЧИМХ (шама) бір шымышым, бір шөкім; ≈ **давс** бір шымышым тұз, бір салым тұз; ≈ **тамхи** бір шымышым темекі, бір атым насыбай; **үмх** ≈ бір асам, бір шайнам; **атга** ≈ бір уыс.

ЧИМХИЙЛГЭ-Х (денені) шымырлату, шақтыру, тітіркендіру, түршіктіру.

ЧИМХИЙ-Х (дене) шымырлау, шағу, тітіркену, түршігу; **хурууны өндөг** ≈ саусақтың ұшы шымырлау,

ЧИМХЛҮҮЛЭ-Х I. шымырлату, шымышыага бергізу, қысқылату; 2. (үнем-шілдік) үнемдету, сығымдату, талшықтату; 3. **чимхлэгдэх;** 4. (төлге) шөп жүлдгізу.

ЧИМХЛҮҮР мәнерлі, әшекейлі, өрнекті, нақышты; ≈ **оёдолтой** мәнерлі тігісті; тігісі мәнерлі.

ЧИМХЛЭГДЭ-Х I. шымышылу, шымышылану, қысқылану; 2. (нәрсе) үнемделу, сығымдалу, талшықтану, сығым-

далып жұмсалу, талшықтанып жұмсалу; 3. (нәрсе) жұлынғу, тартылу.

ЧИМХЛЭ-Х I. шымышылау, шымышылай беру, қысқылау; 2. үнемдеу, сығымдау, талшықтау, сығымдап жұмсау, талшықтап жұмсау; 3. (төл) шөп жүлділау, оттығу, шөп жейін деу.

ЧИМХҮҮЛЭ-Х I I. (екі саусақпен) шымышыту, қысқызу 2. (тістеуікпен) тістету, қысқызу.

ЧИМХҮҮЛЭ-Х II (киім т. б. бұйымды) жиектету, көмкерту, әдіптету, жұрыңдату.

ЧИМХҮҮЛЭ-Х III (сөзбен) түйрету, шенету, сықақ еткізу, мысқылдату.

ЧИМХҮҮН шымыр, тымырсық, тымық, тұнған, шөккен; ≈ **хүйтән жавар** тымырсық суық аяз.

ЧИМХҮҮР I. (қурал) шымышыш, жүлғыш; **сахлын** ≈ сақал шымышыш, сақал жүлғыш; 2. **ауыс.** еңбегі көп, жұмысы көп; ≈ **ажил** еңбегі көп жұмыс.

ЧИМХЭЛХИЙЛЭ-Х I. көп шымышылау, көп шымышылай беру; 2. (нәрсені) сығымдай түсу, сығымдаққырау, үнемдендіреу, үнемдей түсу, талшықтаңқырау, талшықтай түсу.

ЧИМХЭР мәнер, өрнек, әшекей (ою); **гулын** ≈ етік мәнері.

ЧИМХЭРЛҮҮЛЭ-Х мәнерлету, өрнектету, әшекейлету.

ЧИМХЭРЛЭ-Х мәнерлеу, өрнектеу, әшекейлеу.

ЧИМХЭ-Х I I. (екі саусақпен) шымышу, қысу, сығу; 2. (тістеуікпен) тістеу, қысу; ≈ **хавчих** тістеп сығу.

ЧИМХЭ-Х II (киім т. б. бұйымды) жиектеу, көмкеру, әдіптеу, жұрындау; **эмжих** ≈ жұрындап жиектеу.

ЧИМХЭ-Х III (сөзбен) түйреу, шенету, сықақ ету, мысқылдау; **бие биеэ үгээр** ≈ бірін-бірі сөзбен түйреу.

ЧИМХЭЭР (киім т. б. нәрсеге) жиек, көмкерме, әдіп, жұрын; **эмжээр** ≈ жиек-жұрын, әдіп-көмкерме.

ЧИМХЭЭРЛҮҮЛЭ-Х жиектету, көмкермету, әдіптеу, жұрындату.

ЧИМХЭЭРЛЭ-Х жиектеу, көмкеру, көмкермету, әдіптеу, жұрындау.

ЧИМЧИГНҮҮЛЭ-Х I. (күйікті, жараны) құрыстыру, тырыстыру, күйдіру, дуылдату, қуыру, шымырлату; 2. (ащы дәм) дуылдату, қуыру.

ЧИМЧИГНЭ-Х I. (күйік, жара) құрысу, тырысу, қую, дуылдау, қуырылу, шымырлау; **түлсэн газар** ≈ күйген жері құрысу; 2. (ащы дәмге) дуылдау, қуырылу; **хэл** ≈ тіл дуылдау; **уруул** ≈ ерін қуырылу.

ЧИМЭГ әшекей, зейнет, өрнек, сәнді ою, сән; **толгойл** ≈ бас әшекейі, сәуке, ле; **чихний** ≈ құлға сәні, сырға; **хүзүүний** ≈ мойын меруерт, алқа; **шүрэн** ≈ тізбе маржан; **эрдийн** ≈ асыл алқа, ақық тас әшекей, ақық меруерт; **алтан** ≈ алтын алқа; **оройн** ≈ бас сәні; ☆ **цол чимэг** атак дәреже, абырой атак; ☆ **чимэг үг** өрнекті сөз, теңеу сөз, әсі-

редеу сөзі.

ЧИМЭГГҮЙ көркісиз, ажарсыз, келбестіс, кейіпсіз, өңсіз, сұқпытсыз, өрнексіз; **олны нүдэнд** ≈ **харагдах** көптің көзіне көркісиз көріну; ≈ **үг чихэнд чийр** зердесіз сөзге (құлақ) зерігер.

ЧИМЭГДЭ-Х 1. (нәрсе) безену, әшекейлену, нақыштау, өрнектелу, әдемілену, безендірілу; 2. (сөз) мөнерлену, майпаздалу, маймөңкелену.

ЧИМЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. безендірту, әшекейлету, нақыштану, өрнектету, безету, әдмілету; 2. (сөзді) мөнерлету, майпаздату, маймөңкелету.

ЧИМЭГЛЭЛ (зат) әшекей; зейнет; (қимыл) безеу, әшекейлеу, әдемілеу; **тайзны** ≈ сахна әшекейі; **баярын** ≈ меркелік бөсу.

ЧИМЭГЛЭЛТ қ. **чимэглэл**.

ЧИМЭГЛЭ-Х 1. безеу, әшекейлеу, нақыштау, өрнектеу, безендіру, әдемілеу; **хурлын байрыг** ≈ жиналыс орны; **безеу**; **тайзыг** ≈ сахнаы әшекейлеу; 2. (сөзді) мөнерлеу, майпаздау, маймөңкелеу.

ЧИМЭГТ қ. **чимэгтэй**.

ЧИМЭГТЭЙ 1. әшекейлі, зейнетті, өрнекті, оюлы, нақышты; 2. көркіс, ажарлы, келбетті, кейіпті, өңді, ретті; ☆ **чихэнд чимэгтэй үг құлаққа жылы сөз**; зерделі сөз, көкейге қонымды сөз.

ЧИМЭГЧ 1. зергер, оюшы, өрнек салушы, безеуші, әшекейлеуші, нақыштаушы; 2. *ауыс*. жатымпаз, жарамсақ, жағынғыш; майпаздаушы, майпаңдаушы.

ЧИМЭРХЭГ 1. (адам) кербес, сәнқой, сылқым, кер; 2. (мінез) мақтаншақ, бөспе, дүр, күшілдек, күлсінгіш, күпіншек.

ЧИМЭ-Х 1. безендіру, безеу, әшекейлеу, өрнектеу, әдмілеу, нақыштау, көріктеу; **тайз** ≈ сахнаы безендіру; **тасалгаа** ≈ бөлмені әшекейлеу; **эдээр биеэ** ≈ **снээс эрдмээр биеэ** ≈ **сэн нь дээр сөзбе**. бойын дүниесмен безендіргенше, біліммен безендіргені артық; үйіне дүние жима, басына білім жина; дүниесмен жылтырама, біліммен жылтыра; 2. (сөзді) маймөңкелеу, майпаздау, мөнерлеу; **гоёх** ≈ майдалап маймөңкелеу.

ЧИМЭЭ 1. дауыс, дыбыс, үн, ызың, шу, даңғыр, шуыл; ≈ **гарах** дыбыс шығу; ≈ **анар** даңғыр дауыс; **салхинь** ≈ жел ызыңы, жел шуылы; **хөлийн** ≈ аяқтың дүбірі; ≈ **авах** дыбыс есту; ≈ **өгөх** дыбыс беру, дыбыстап қою; ≈ **чагнах** дыбыс тыңдау, дауысына құлақ салу; ≈ **гүй** а) тым-тырыс, дыбыссыз, үнсіз; б) хабарсыз, хабар ошарсыз, жым-жылас; 2. хабар, сыбыс, хабар-ошар; дерек, мәлімет; **сураг** ≈ хабар-ошар; ≈ **ажиг** сыбыс-хабар; **мэдээ** ≈ мәлімет-хабар; ≈ **гүй болох** хабарсыз болу, хабарсыз кету.

ЧИМЭЭГҮЙ 1, (дауыс) дыбыссыз, үнсіз; ызыңсыз, шусыз, даңғырсыз,

шуылсыз; **чив** ≈ жым-жылас, тып-тыныш, үнсіз-түнсіз; **чив** ≈ **болох** жым болу, тыныштала қалу; 2. хабарсыз, сыбыссыз, хабар-ошарсыз; жым-жылас; **сураг** ≈ **болох** хабар-ошарсыз болу, хабарсыз кету.

ЧИМЭЛҮҮЛЭ-Х 1. шулату, шуылдану, у-шу болғызу; ызыңдату, ызылдану, даңғырлату; 2. хабарлату, хабар бергізу, сыбыстату, сыбыс бергізу, дыбыстату, дыбыс бергізу.

ЧИМЭЭЛЭ-Х 1. шулау, шуылдау, у-шу болу; ызыңдау, ызылдау, даңғырлау; 2. хабарлау, хабар беру, сыбыстау, сыбыс беру, дыбыстау, дыбыс беру.

ЧИМЭЭТ қ. **чимээтэй**.

ЧИМЭЭТЭЙ 1. дауыс қатты-дыбыс қатты, үңі қатты, ызыңды, шулы, даңғырды, шулы күшті; 2. хабар бар, сыбыс бар, хабарлы, сыбысты, хабар-ошары бар; 3. думанды ойынды, сауықты; азан-қазан, у-шу; ≈ **хурим** думанды той.

ЧИН I чин (мойынға асын шертетін күй аспабы).

ЧИН II: Чин Улс (Қытайдағы хан тағылы мемлекет); ☆ **чин ван** чин ван, чин уаң (хандалық басқарушы).

ЧИН III: (құс) көкқұтан ләйлек.

ЧИН IV 1. шын, адал, нақты; ≈ **үнэң** нақ шын; ≈ **шудрага** шын адал, нақ адал; ≈ **зүрх** шын жүрек, адал ниет; ≈ **сзһаа** шын ой, адал ой, нақ пейіл, шын көңіл; 2. берік, сенімді, табанды, аумайтын, таймайтын, айнымайтын, тинақты, аумас, таймас, айнымас; ≈ **бат байна** берік, айнымастай; ≈ **зориг** табанды қайрат, өжет жігер; 3. ақиқат, шындық, шын; ≈ **гәж үзэх** ақиқат деп көру; ≈ **гәж батлағ** шындық деп мақұлдау.

ЧИНГЭЛЭГ (ыдыс) шеңгелек, ағаш абдыра.

ЧИНГЭНҮҮЛЭ-Х (темірді) шіңгілдету, шыңғырлату, сыңғырлату, дүңгірлету, дыңғырлату, шің-шің еткізу, шын-шың еткізу, дың-дың еткізу.

ЧИНГЭНЭ-Х (темір дыбысы) шіңгілдеу, шыңғылдау, шіңгілдеу, шыңылдау, шынғырлау, шіңгірлеу, дыңғырлау, дүңгірлеу, сыңғырлау, шың-шың ету, шің-шің ету.

ЧИНГЭР (дыбыс) шыңғыр, шіңгір, жаңғыр, жіңгір, шыңыл, шіңіл, шыңғыл, шіңгіл, сыңғыр, сіңгір, дыңғыр, дінгір, шың, шің; **хангыр** ≈ **хийх** қаңғыр-жаңғыр ету, дыңғыр-дінгір ету; ≈ **хийх** шыңғыр-шыңғыр ету.

ЧИНЖАЛ: **чинжал хутга** қанжар (екі жағы да жүзді, ұшы үшкір, пышақ тәрізді қару).

ЧИНЖАЛДА-Х қанжардау, қанжар салу, қанжар сүгу.

ЧИНЖҮҮ қызыл бұрыш, қабықты бұрыш (тағам дәмдейтін ащы еспе өсімдік); **хоолонд** ≈ **хийх** тамаққа қызыл бұрыш салу.

ЧИННИЙ (ес) сенің; ≈ юм сенің нәрсең; ≈ бие сен өзің, өзің, өз басың, көріпжаның; ≈ бие сайн уу өз басың аман ба, көріпжаның күйлі ме; ≈ **миний гэх явдалгүй** сен мен дер жоқ; биялай бикеші жоқ; сенікі менікі демей-ақ.

ЧИННИЙХ (ес) сенікі; **эвэ минийх**, **тэр** ≈ мышау менікі, анау сенікі.

ЧИНХ: **чинх нохойн хушуу** (дөңдү өсімдік) 1. кәдімгі арпа; тауарна; 2. қарабидай.

ЧИНХЭР жылтыр сыр, әлеміш сыр (ыдыстығы іші-сыртың жалататын, сырлайтың жылтыр зат).

ЧИНЭГ (сапа, көрік) шынбай, кері, кербез, сырбаз, сәнді, өсем, өдем; ≈ **хүн** кербез адам, сәнді адам.

ЧИНЭРҮҮЛЭ-Х шымырқандыру. ш., мырлату, сырқырату, сыздату, шаншыту, солжындату.

ЧИНЭРЭ-Х шымырлау, шымырқану, сырқырау, сыздау, шаншу, солжындау; **гар** ≈ қол шымырлау; **нүүр** ≈ бет шымырлау.

ЧИНЭ-Х қ. **чинэрэх**; **боосон хуруу** ≈ ораган саусақ сыздау; **хөх** ≈ емшек сыздау, емшек шымырлау.

ЧИНЭЭ I 1. шама, әл, дәрмен, хал шарық, шамақ, шама-шарық; **хүч** ≈ әл-қуат; **чадал** ≈ күш қуат; **хир** ≈ шама-шарық; 2. дәулет, ауқат, дүние, байлық; **хөрөнгө** ≈ дәулеті, ауқаты; ≈ ядуу дәулеті аз, ауқаты аз, кедей; **хөрөнгө** ≈ **ний байдлаар** дәулетіне қарай; **хөрөнгө** ≈ **сайтай** дәулетті, ауқатты; 3. қабілет, шама, икем, бейім; **мэдңийн** ≈ білім қабілеті; **чадах** ≈ **гээр ажылдах** қабілет шамасына қарай жұмыстау.

ЧИНЭЭ II (мөлшер, шама) 1. секілді, тәрізді, сияқты, мөлшері, шамасы; -дай, -дей, -тай, -тәй; **туулайн** ≈ **н чхтэй сөзбе**. қоян секілді құлақты; □ қоянның құлағындай, қоян құлақ, құлағы қоянның құлағы тәрізді; **аяғын** ≈ **н нүдтэй сөзбе**. аяқ мөлшеріндей, көзі бар; □ көзі тостағандай, тостағандай көзі бар; көзі тостаған тәрізді; **уулын** ≈ **н биетэй сөзбе**. тау секілді дөңелі; □ денесі таудай, таудай денесі бар, дене шамасы тау тәрізді; 2. (өсімдікпен бірге) -ншама, -ншалық, -ндайлық, -ншалықты, -ндайлықты; **өдий** ≈ осыңнама, осыншалық, осындайлық; **тодий** ≈ соншама, соншалық, сондайлық; **хир** ≈ қаншама, қаншалық, қандайлық, қаншалықты, қандайлықты; 3. ақыры шегі; ≈ **нд нь тултал** шегіне жеткенше, ақырына шейін; ≈ **нд нь хүртэл** шегіне жеткенше, шегіне жеткізе, ақырына дейін.

ЧИНЭЭГҮЙ 1. (күш-қуат) дәрменсіз, әлсіз, дәрмені жоқ, әлі жоқ, хал жоқ; **ажыл хийх** ≈ **хүн** жұмыс істер дәрмені жоқ адам; 2. дәулетсіз, ауқатсыз, дәулеті аз, ауқаты аз; **хөрөнгө** ≈ **ядуу хүн** дәулеті аз, кедей адам.

ЧИНЭЭЖИ-Х 1. (күш-қуаты) әлдену, халдену, дінкелену, тыңаю, әл кіру, хал кіру, дінке алу, күшею, күш алу; 2. дәулеттену, ауқаттану, баю, дәулет біту, ауқат біту, дәулеті молаю, ауқаты молаю.

ЧИНЭЭЖҮҮЛЭ-Х 1. әлдендіру, халдендіру, дінкелендіру, тыңайту, әл алдыру, хал алдыру, күш алдыру; 2. дәулеттендіру, ауқаттандыру, байыту, дәулет бітіру, ауқат бітіру, дәулет бергізу, ауқат бергізу.

ЧИНЭЭЛЭГ (тіршілік, тұрмыс) ауқатты, дәулетті, ауқаты мол, дәулеті мол; бай, әлді, халді, мол жеткілікті, қанағатты; ≈ **хүн** ауқатты адам; ≈ **айл** ауқатты үй, бай үй; ≈ **амьдраал** ауқатты тұрмыс, жеткілікті тіршілік.

ЧИНЭЭРХЛЭ-Х қ. **чинээрэх**.

ЧИНЭЭРХҮҮ ауқаттылау, дәулеттілеу, ауқаты молдау, дәулеті молдау, байсымақ, әлділеу, халділеу, молдау, жеткіліктілеу, қанағаттылау.

ЧИНЭЭРХҮҮЛЭ-Х 1. (күш-қуат) әлді кісімісіу, халді кісімісіу, дінкелі кісімісіу, күшті кісімісіу, қарулы кісімісіу, дәрменді кісімісіу, мықты кісімісіу, қармаулы кісімісіу; 2. (байлық) ауқаттысыту, дәулеттісіту, байсыту, ауқаты молсыту, дәулеті молсыту, байсыту, ауқатты кісімісіу, дәулетті кісімісіу, бай кісімісіу; 3. (асқақ мінез) дандайсыту, менменсіту, асқақтату, өктемсіту.

ЧИНЭЭРХЭГ 1. (күш-қуат) әлді, халді, дінкелі, мықты, күшті, қарулы, қармаулы, дәрменді; 2. (байлық) бай, ауқатты, дәулетті; 3. (мінез) дандайсыған, менменсіген, асқақтаған, өктемсіген.

ЧИНЭЭРХЭ-Х 1. (дінке, күш) әлдісу, әлді кісімсү, халдісу, халді кісімсү, дінкелісу, дінкелі кісімсү, мықтысу, мықты кісімсү, күштісу, күшті кісімсү, қарулысу, қарулы кісімсү, дәрмендісу, дәрменді кісімсү, қармаулысу, қармаулы кісімсү; 2. (байлығы) ауқаттысу, ауқатты кісімсү, дәулеттісу, дәулетті кісімсү, байсу, бай кісімсү, ауқаты молсу, дәулеті молсу; 3. (мінез) дандайсу, менменсу, асқақтау, өктемсу.

ЧИНЭЭТЭЙ 1. әлді, халді, дінкелі, дәрменді, шамалы, әлі бар, халі бар, дінкесі бар, шамасы бар, қарулы, қар, маулы; 2. дәулетті, ауқатты, дәулеті бар, ауқаты бар.

ЧИНЭЭ-Х қ. **чинэрүүлэх**, **ЧИРВЭС** (зоол.) қаблан (мысық тұқымдас, түсі теңге шұбар, сүт қоректі жыртқыш аң).

ЧИРГАЙ (өсімдік) қою, қалың, нұ, тығыз, жиі, нығыз.

ЧИРГҮҮЛ (жүк таситын) сүйретпе, сүйреткі, тіркеме, тіркесуіш; **машанын** ≈ машина сүйреткісі; **тэрэгний** ≈ арба тіркесісі; ≈ **тэрэг** сүйреткі арба.

ЧИРГҮҮЛДЭ-Х 1. сүйретпеу, сүйретпе жалғау, тіркемелсу, тіркеме жал-

ғау; 2. сүйретілу, тіркелу.

ЧИРГҮҮЛЭ-Х 1. сүйреткізу, сүйреттіру; 2. қ. **чирэгдэх**.

ЧИРД (ел) ету, сырт; шыр, сыр; ≈ хийх шырт ету, шыр ету; ≈ Гэх шырт деу.

ЧИРУҮЛІ сүйретпе, сүйрететін, тіркеме, тіркейтін; ≈ завь тіркеме қайық; ≈ тэрэг сүйретпе арба.

ЧИРҮҮЛЭ-Х 1. сүйреттіру, сүйреткізу; 2. қ. **чирэгдэх**.

ЧИРС (зоол.) 1. сірке; 2. (ит, мысық) бүрге.

ЧИРХРҮҮ (өсімдік) 1. шіркейгүл; 2. тасжарған.

ЧИРХРЭ-Х (дыбыс) шырқырау, шырқырап айғайлау; **бахирах** ≈ бақырып шырқырау.

ЧИРГӘДҮҮЛЭ, Х 1. (нәрсе) сүйретілу; 2. (іс-әрекетті) созу, ұзарту, көпке созу, соңынан ерту, созбақтау, сандалту, сенделту, бос салпақтату, тентірету; 3. (Әулетін, нәрсесін) шығындату, шығынға ұшырату, шығынға батқызу, залалдау, зияндау, залал шектіру.

ЧИРЭГДЭЛ 1. (іс-әрекетке) сандалыс, сенделіс, бос салпақ, тентірес, сандалу, сенделу, салпақтау, тентіреу; 2. (Әулет, нәрсенің) шығын, залал, зиян; шығыншы залалы, зияны; **үрэгдэл** ≈ тек шығын; ≈ ихтэй шығыны көп, көп шығыны бар; ≈ болох шығын болу; зиян болу; залал шегу.

ЧИРЭГДЭ-Х 1. (нәрсе) сүйрелу; 2. (іс-әрекет) сандалу, сенделу, тентіреу, салпақтау, бос салпақтау, тек тентіреу, әурелену, әлектену, созылу, ұзару, көпке кету; **хий** ≈ босқа сандалу, тек салпақтау; 3. (Әулет, нәрсе) шығындалу, шығын болу, залал кету, зиян шегу.

ЧИРЭГЧ сүйреуші.

ЧИРЭ-Х 1. (нәрсені) сүйреу, сүйрету, сүйрей тарту, сүйресте тарту; **тэрэг** ≈ арба сүйреу, арбаны сүйреу; **мод** ≈ ағаш сүйреу; ≈ ч **оруулах** сүйреп жіргізу; ≈ ч **татах** сүйрей тарту; **олсоор оосорлон** ≈ арқанмен байлап сүйреу, жіп байлап сүйреу; ≈ ч **гаргах** сүйреп шығару; 2. (іс-әрекет) сандалту, сенделту, салпақтау, тентірету, әлектеу, әлекке салу, әурелену, әуреге салу; **өвөг** ≈ сандалту, әуреге түсіру; **гай тотгор** ≈ әлектену, әлекке түсу.

ЧИСЧҮҮ шыншына, шыншу (тығыз жібек мата); **орос** ≈ орыс шыншу; **хятад** ≈ қытай шыншу.

ЧИХ I 1. (анат.) құлақ; ≈ ээр сонсох құлақпен есіту; **хулгар** ≈ шұнақ құлақ; **дэлдэн** ≈ делден құлақ; **соотон** ≈ тік құлақ, үшкір құлақ; **сээтэн** ≈ үшкір құлақ, тік құлақ; ≈ ний булаг құлақтың булағы; ≈ ний хуудас қ. ≈ ний дэлбэ; ≈ ний язгуур құлақтың артқы түбі; ≈ ний ёроол құлақтың сырт түбі; ≈ ний омог құлақтың жоғарғы ернеуі; ≈ ний хозөө құлақтың шеміршек жиегі; ≈ ний унжлага құлақтың салпыншақ ұшы; ≈ ний гэдэл қ. ≈ ний гэдэс;

құлақтың қарыншасы; ≈ ний дэлбэ құлақтың делбегі (құлақтың кесіп алғандағы пішіні); ≈ ний цэцэг құлақ түймешігі; ≈ ний хулхи құлақтың құлығы; ≈ ний ухуур құлақ шұқуыш; ≈ ний сүв құлақтың қуысы; ≈ ний сүйх құлақ сырға; ≈ энд хэлэх құлағына айту, сыбырлау; ≈ ээ сэрһийлгэх (ар) құлақ тігу, елен ету; 2. ауыс. есту, есіту, хабар, дыбыс, сыбыс; ≈ тавих а) тындау, құлақ салу, құлақ тігу, құлақ асу; б) хабар күту, сыбыс күту, дыбыс күту; ≈ дәлэсх құлаққа шалыну, шала есіту, шалаңғырт есту; шала хабар алу; ≈ цохих біреуен есту, бөгде адамнан есту; ≈ энд дуулдаагүй, нүдэнд харагдаагүй құлаққа естілмеген, көзге көрінбеген; **сонор** ≈ тэй а) сақ құлақ, жақсы естігіш; б) сұнғыла, естіп қоятын, хабар алғыш, сыбыс алғыш; ≈ дүлһий құлағы дүлей, керен, дүлей, саңырау; ☆ **чихэн чийр** болох құлақ тынышын алу; ☆ **нүдэн** балай, **чихэн дүлһий** ешнәрсе көрмеген, ешнәрсе естімеген; түйық тұмша, түк көрмеген; бас десе құлағын көрсететін; ☆ **нэг чихээрэ сонсоод, нөгө чихээрэ гаргах сөзбе**, бір құлақпен тындап, екінші құлақпен шығару; □ күйма құлақтан күйғанда ақпа құлақтан ағып кету; тез ұмытқыш, ұмытшақ.

ЧИХ II 1. тұтқа, сап, құлақ; **тогооны** ≈ мазанның тұтқасы, қазанның құлағы; **авдрын** ≈ абдыра тұтқасы; **хавчигны** ≈ қыпшақ күбінің тұтқасы; **малгайн** ≈ тымақ құлағы; 2. (тех.) тұмсық, мұрындық; **тэрәгһий** ≈ арба тұмсық; ≈ цүү арба білігінің мұрындығы; 3. қосалқы, жаналқы; ≈ эн гэр қосалқы үй, пошала үй, тошала үй; ☆ **бууны чих** бітелі мылтықтың оқ көмейі; ☆ **чихэн дарь** бітелі мылтықтың дәрі көмейшесі; ☆ **чихэн боов** құлақша тоқаш (бауырсақтың бір түрі).

ЧИХ III (өсімдік) құлақ; **тарнаны** ≈ қухуй егін құлақтары қылтио.

ЧИХДҮҮЛЭ-Х құлақтату, құлақтан тартқызу, құлақтан жұлғызу

ЧИХДЭ-Х құлақтау, құлақтан тарту, құлақтан жүлу; **морно** ≈ атын құлақтау; ☆ **өргөж босгоод, чихдэж мордох** 1) арық деп астындағы атыңа сенбе; жыларды үш кертсе де кесерткелін қауқары бар; 2) елемей жүріп екпетіднен түспе; жаман деп жүріп, жалманыңнан түспе, ерді жамандама састырап, асты жамандама құстырап.

ЧИХЛҮҮЛЭ-Х (егін бағын) қылтиту, құлақтандыру.

ЧИХЛЭГ: чихлэг үнэг, орман түлкі (ұзын тік құлақты, ақ құйрықты түлкі. «Дэлден қаққыр» деп те айтады).

ЧИХЛЭ-Х I (егін) қылтио, құлақтау; **тарна** ≈ егін қылтио, егін қылтыш шығу, егін құлақтану.

ЧИХЛЭ-Х II (тымақ) құлақ салу, құлақ тігу, малгай ≈ тымаққа құлақ салу, тымаққа құлақ тігу.

ЧИХЛЭ-Х III 1. (нәрсені ыдысқа)

сыккылау, тыккылау, нығау, нығарлау; шуудайд ноос ≈ қанарға жүн сыққылап нығау; 2. (*ис-әрекет*) бастырмалау, жітірмелеу.

ЧИХМАЙ 1. (*салмақ*) шойдай, зілдей, зілмандай. зілкөтерем; ≈ **жинтэй** юм зілдей ауыр нәрсе, зілкөтерем нәрсе; 2. ақылды, ойлы, сұңғыла; ≈ **хүн** ақылды адам, сұңғыла адам; 3. реңді, көрікті, ажарлы, келбетті, шырайлы; ≈ **сайхан** авғай көрікті сұлу әйел.

ЧИХМЭЛІ 1. сықпалы, тықпалы, нығамалы (*ішіне шөп, мақта, жүн нығалған нәрсе*); тугалың ≈ баспақ бұзау, баспақ; 2. қ. садағ. III.

ЧИХРЭГ 1. шықырлақ, тұтқыр, сықырлақ (*тесікке, жапсарға сия тұра, еркін өтіп кетпестей шықырлай сиюы*); 2. қ. **чаргаг**.

ЧИХРЭ-Х 1. (*тесіктен*) шықырлау, шықырлай кіру, тұтқырлау, тұтқырлана кіру, сықырлау, сықырлай кіру; 2. қ. **чаргагдах**.

ЧИХТ қ. **чихтэй** I.

ЧИХТЭЙ I 1. (*анат.*) құлақты, құлағы бар; дәлдэн ≈ делден құлақты, делден құлақ, делден құлағы бар; **хулгар** ≈ шүнақ құлақты, шүнақ құлақ, шүнақ құлағы бар; 2. (*ыдыс т. б.*) тұтқалы, сапты, кулақты; ≈ **тоғоо** құлақты қазан; ≈ **хавчинг** құлақты қышпақ күбі; ☆ **совор чихтэй** I) естігіш жақсы еститін; 2) сұңғыла, сақ.

ЧИХТЭЙ II *ауыс.* құлан; **хулан** ≈ мэт **хурдан** күландай жүйрік.

ЧИХҮҮЛЭ-Х 1. (*ыдысқа*) сықтыру, тыққызу, нығату; 2. (*ис-әрекет*) бастырмалату, жітірмелету; 3. қ. **чихэгдэх**,

ЧИХҮҮР 1. (*нәрсені ыдысқа*) сықыш, тыққыш, нығағыш (*аспан*); 2. *ауыс.* жасырғыш, бүгнелегіш, бүркегіш.

ЧИХЦЭЛДҮҮЛЭ-Х (*тығыздық*) сығу, сығыстыру, қысу; ұйлытыру.

ЧИХЦЭЛДЭ-Х сығылысу, сығылу, қысылу, қысылысу, ұйлығу; ≈ **н суух** сығылысып отыру, қысылып отыру.

ЧИХЦЭ-Х қ. **чихэлдэх**.

ЧИХЭВЧ 1. құлақшың; 2. (*тех.*) құлақ аспабы, нұлаққа салғыш.

ЧИХЭГДЭ-Х 1. (*ыдысқа*) нығалу, сығылу, нығалып салыну, сығылып салыну; 2. (*ис-әрекет*) бастырмалану, жітірмелену, қысалу, төпеле беру, күшпен жүктелу, күшпен ұрыну; **хэрэгт** ≈ қылмысқа қысалу.

ЧИХЭЛ 1. (*нәрсе*) серпінді, созымалы; 2. (*мата*) күйрек, кеурек, сыңғыш, сусымалы.

ЧИХЭЛДҮҮР дегене, тегене (*малда болатын ауру*).

ЧИХЭЛДЭ-Х 1. сығылу, сығылысу, қысылу, қысылысу; ≈ **н орох** қысылып кіру; 2. (*ауру*) дегене тию, тегенемен ауру.

ЧИХЭЛТ 1. (*ыдысқа*) сығу, тығу, нығау, толтыру; 2. *ауыс.* (*ис-әрекет*) бастырмалау жітірмелеу.

ЧИХЭЛЦЭ-Х 1. (*ыдысқа*) сығысу,

тығысу, нығасу, толтырысу; 2. *ауыс.* бірге бастырмалау, бірге жітірмелеу.

ЧИХЭР I (*көз*) шегір.

ЧИХЭР II шекер, қант; ≈ **ийн лууван** қант қызылшасы; **элсән** ≈ құм шекер; **мөсөн** ≈ шақпақ қант; ≈ **ийн үйлдвэр** қант өндірісі; ≈ **амт** қант дәм, тәтті дәм; ≈ **шиг** үг тәтті сөз. балдай сөз; ☆ **чихэр өвс** балшытыр (*өсімдік*).

ЧИХЭРЛҮҮЛЭ-Х шекер араластырту, шекер қостырту, қант араластырту, қант қостырту.

ЧИХЭРЛЭ-Х шекер араластыру, шекер қостыру, қант араластыру, қант қостыру.

ЧИХЭРХҮҮ 1. қ. **чихэрлэг**; 2. құлақ төрізді, құлақ секілді.

ЧИХЭРХЭГ қалқан құлақ.

ЧИХЭ-Х 1, (*ыдысқа*) сығу, сығып салу, тығу, тығып салу, нығау, нығал салу, толтыру, толтырып салу; 2. (*ис-әрекет*) жітірмелету, бастырмалату, жітірмелеу, бастырмалау, төпелеу, төпелей беру; 3. (*бір әрекетке*) қыспақтау, күшпен жүктету, күшпен мойындау.

ЧИХИГДЭ-Х 1. (*нәрсе*) тұртілу, шұқылу; 2. (*үшкір нәрсемен*) түйрелу, шаншылу; 3. *ауыс.* (*ис-әрекет*) тұрткілену, құдалану, тұрткіге түсу, қуданға түсу; нүд ≈ көзге тұрткі болу.

ЧИЧИГНҮҮЛЭ-Х (*денені*) тітіркенету, дірілдету, қалтырату, дірдендету, дірдекдету, қалтырандату.

ЧИЧИГНЭ-Х (*дене*) тітіркену, дірілдеу, қалтырау, дірдендеу, дірдектеу, қалтырандау.

ЧИЧИЛГАНА (*жәндік*) ақ ауыз тышқан (*канномис*).

ЧИЧИРХИЙЛЭ-Х қ. **чичигнэх**.

ЧИЧИРХЛЭ-Х қалтырау, дірілдеу, дірдектеу, дір-дір ету.

ЧИЧИ-Х 1. (*нәрсені*) тұрту, шұқу; 2. (*үшкір нәрсемен*) түйреу, шаншу; 3. *ауыс.* (*ис-әрекет*) тұрткілеу, қудалау, қыспақтау, құғындау, шеттету, сырттату; **та** **замайг** **ямагт** **нүд** ≈ **ж** **байхын** **хэрэг** **юу** **бэлэ** сіз мені қашанда көзге тұрткі етудің керекі не еді.

ЧИЧЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) тұрткілету, шұққылату, тұрткілете беру, шұқылата беру; 2. (*үшкір нәрсемен*) түйрелету, шаншылату, түйрелете беру, шаншылата беру; 3. *ауыс.* (*ис-әрекет*) тұрткілету, қудалату; тұрткіге түсу, тұрткілену, қыспақтау, қыспақталыну, құғындату, құғындалу, шеттетілу, сыртталылу.

ЧИЧЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) тұрткілеу, шұқылау, тұрткілей беру, шұқылай беру; 2. (*үшкір нәрсемен*) түйрелеу, шаншылау, түйрелей беру, шаншылай беру; 3. *ауыс.* (*ис-әрекетте*) тұрткілеу, қудалау, тұрткіге түсіру, тұртектету, қыспақтау, құғындау, шеттету, сырттату; тұрткілей беру, қудалай беру, тұртектете беру қыспақтай беру.

ЧИЧРҮҮЛЭ-Х тітірету, дірдекдету, қалтырату.

ЧИЧРЭГЛЭ-Х титіректеу, титіреңдеу, дірдектеу, қалтырау, қалшылдау, дір-дір егу, дірдең қағу, дірдек қағу, дір-рәдеу; **даарч** ≈ тоңып дірдек қағу; **айж** ≈ қорқып дірілдеу.

ЧИЧРЭЛ 1. діріл, титірек, қалшыл, қалтыр; ≈ **бий болох** діріл пайда болу; 2. дірілдеу, титіреу, қалшылдау, қалтырау.

ЧИЧРЭ-Х титіреу, дірілдеу, дірдектеу, қалшылдау, қалтырау; **даарч** ≈ тоңып дірілдеу; **айж** ≈ қорқып дірілдеу; ≈ **ч дагжих** дірдектеп қалшылдау, дірдек қағу; **зүрх** ≈ жүрек титірену.

ЧИЧУУ қ. **чисчүү**.

ЧИЧУУЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) түрткізу, шұқтыу; 2. (*үшкір нәрсемен*) түйреу, шаншыту; 3. *ауыс*. (*іс-әрекет*) түрткілету, қудалату, қыспақтату, қуғындату, шеттеу, сырттату, түрткілену, қудалану, түрткіге түсу, қудандалу, қуданға түсу, қыспақтау, қуғындалу, шеттетілу, сырттатылу.

ЧИЧУУР (*аспан*) 1. түрткіш, шұқығыш; 2. түйрегіш, шаншығыш; ☆ **чи-чүүр хорхой** есекқұрт (*зоол.*).

ЧИЧЭЭС сүйірік, сабақ, қыланша балапан (*ағаштық, талдың қылтып келе жатқан сабағы*).

ЧИЧЭЭСЛЭ-Х сүйіріктену, сүйірік шығу, сабақтану, сабақ көктеу, балапан көктеу.

ЧОБС жалмағыш балық, жемір балық.

ЧОГЧГОР сыптығыр, талдырмаш; ≈ **залуу** сыптығыр жігіт.

ЧОГЧОЙ-Х сыптығырлану, сыптию, талдырмаштану.

ЧОЙЧГОР маймақ, қысық (*аяқ*).

ЧОЙЧИЙ-Х (*аяғы*) маймию, қисаю.

ЧОНО қасқыр; **азарган** ≈ арлан қасқыр, қасқырдың арланы; **өлөгчин** ≈ өлекшін қасқыр, қаншық қасқыр; ≈ **ын бэлтрэг** қасқырдың белтірігі, қасқырдың күшігі; ≈ **ын үүр** қасқырдың үңгірі, қасқырдың ұясы; ☆ **чянын өргөс** еңкіш түйетікен (*өсімдік*); **чонын төмс** саргүлді малағұл (*өсімдік*); ☆ **чонын хялгана** көде тікеншөбі (*өсімдік*); ☆ **чono халтар** түйенкөп (*өсімдік*); ☆ **чонын элэг** итнөмырт (*өсімдік*); ☆ **чонын сүүл** 1) мойыл (*өсімдік*); 2) аю жуа (*өсімдік*); ☆ **чono яр** теміреңкі (*ауру*); ☆ **чонын хөрвөш** есекжем (*ауру*); ☆ **чно хонь хоёр шиг** (*сөзбе. қасқыр қой екеуіндегі*) □ күндес адамдардай; бақталас адамдардай, күндес адамдарша; бақталас адамдарша, күндес болғандай; бақталас болғандай.

ЧОНОГ (*аң*) орман түлкі.

ЧОНОГОНО түйетабан (*сабақсыз, тік-кенегі, сопақша жапырағы бар, үпелекті өсімдік*).

ЧОНОМБАР қанден (*қаблан тәріздес кішкене ит*).

ЧОНОН; **чонон бар** қ. **чономбар**; **чонон бор** қорқау қасқыр; теңбіл қасқыр; **чонон ирвэс** қаблан.

ЧОНОНЦОР шиөбері (*қасқырдан бәлкім кішілеу, түсі қызыл сары, тобымен жүретін ит тұқымдас жыртқыш хайуан*).

ЧОРД шорта (*қызыл көз балық*).

ЧОХОЙ қ. **шохой**.

ЧОХОЙДО-Х қ. **шохойдох**.

ЧОХОЙДУУЛА-Х қ. **шохойдуулах**.

ЧӨДӨР 1. (*нәрсе*) шідер; **суран** ≈ қайыс шідер; **төмөр** ≈ темір шідер; ≈ **зангидах** шідер тую; ≈ **ийн сум** шідердің оқтыны; ≈ **ийн жұмс** шідердің тиегі; ≈ **ийн хаа** шідердің бұтағы; ≈ **ийн шилбэ** қ. **чодрийн сум**; ≈ **ийн гогцоо** шідердің ілмегі; ≈ **ийн алга** шідердің алақаны; ☆ **чөдөр холбоо** ілмек байлау, тиек байлау; ☆ **чөдөр өвс** шырмауық (*өсімдік*); ☆ **чөдөр сэдэргэнэ** далалық шырмауық (*өсімдік*); ☆ **чөдөр ороомог** бұйырғын шырмауық (*өсімдік*); ☆ **чөдөр төмөр** шақпақ тіс (*мылтықтың*); ☆ **чөдөр галзуу** қ. **чөдрөг**; 2. *ауыс*. (*іс-әрекет*) бөгет, кедергі, тосқауыл, ілгішк; **ажлын** ≈ жұмыс бөгеті, жұмысқа кедергі; **ажилд** ≈ **болох** жұмысқа кедергі болу.

ЧӨДӨРЛӨГДӨ-Х 1. шідерлену, шідер салыну (*жылқы*); 2. *ауыс*. (*іс-әрекет*) бөгелу, кедергілену, бөгелін қалу, күтін қалу; байлану, көшігу.

ЧӨДӨРЛӨ-Х 1. (*ат*) шідерлеу, шідер салу; **морь** ≈ ат шідерлеу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекет*) бөгелу, бөгет жасау, кедергі жасау, кедергі болу, тосқауыл болу.

ЧӨДӨРЛҮҮЛЭ-Х 1. (*атты*) шідерлету, шідер салдыру; **морь** ≈ ат шідерлету; 2. *ауыс*. (*іс-әрекет*) бөгету, бөгет жасату, кедергі жасату, кедергі болдыру, тосқауылдату; 3. қ. **чөдөрлөгдөх**.

ЧӨДӨРТЭЙ (*жылқы*) шідерлі, шідерлі бар; ≈ **морь** шідерлі ат.

ЧӨДРӨГ (*ауру*) құтырық, құтыру, жындану; ≈ **нохой** құтырған ит.

ЧӨЛӨӨ 1. (*орын*) кең, көлемді байтақ, алаң, алаңғы; **өргөн** ≈ кең көше, үлкен көше; **Сүхбаатарын** ≈ Сүхбаатар алаңы; 2. (*уақыт*) аралық, арасы; бос уақыт, қол бос уақыт; **ажлын зав** ≈ **нд** жұмыс аралығында, жұмыстан бос уақытта; ≈ **зав** бос уақыт, мүрсат; **зав** ≈ уақыт, мүрсат; 3. бос, еркін, азат; ≈ **тэй суух** еркін отыру; ☆ **чөлөө** ≈ рұқсат сұрау; ☆ **чөлөө эрэх** 1) рұқсат сұрау; 2) мін іздеу, қаралауға тырысу; өкше сығалау; 3) ығып табу, жөніне келтіру; ☆ **чөлөө авах** рұқсат алу; ☆ **чөлөө тавих** рұқсат етілу, демалыс берілу; ☆ **амралтын чөлөө** демалыс кезі; ☆ **чөлөөний хуудас** рұқсат хат, рұқсат қағаз; ☆ **эрх чөлөө** еркіндік, бостандық; ☆ **үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөн** ұлт азаттық қозғалысы.

ЧӨЛӨӨГҮЙ 1. (*лекен*) орыңсыз, бос жер жоқ, тар; 2. (*уақыт*) бос уақыт жоқ, мүрса жоқ, мүрсасыз; 3. еркін емес, еріксіз.

ЧӨЛӨӨЛӨГЧ азаттаушы азат етуші; ≈ **арми** азат етуші армия.

ЧӨЛӨӨЛӨ-Х 1. рұқсаттау, рұқсат

ету, рұқсат беру, лұқсаттау, лұқсат беру, босату; **аклаас** ≈ жұмыстан рұқсат ету; 2. азаттау, азат ету, құтқару; **хөрөнгөтний дарлалаас** ≈ капиталистік қанаудан азат ету.

ЧӨЛӨӨЛҮҮЛӘ-Х 1. рұқсаттату, рұқсат еткізу, рұқсат бергізу, лұқсаттату, лұқсат бергізу, босатқызу; 2. азаттату, азат еткізу, құтқарту.

ЧӨЛӨӨТ 1. (*уақыт*) бос, бос уақыт, мұрса, мұрсат; ≈ **пагаар** бос уақытта, мұрсалы кезде; 2. (*қоғамдық*) еркін, еркіндік, бос, бостандық, тәуелсіз, еркінше, мейлінше, өзінше, бетімен; ≈ **байдлаар амьдрах** еркінше өмір сүру; ≈ **ертөнц** еркін дүние.

ЧӨЛӨӨТЭЙ 1. қ. **чөлөөт**; 2. рұқсатты, рұқсаты бар, рұқсат алған; **сарын** ≈ ай рұқсат алған.

ЧӨЛӨӨЧЛӨ-Х 1. (*уақыт*) мұрсатын табу, бос уақытын пайдалану; 2. иесізін пайдалану.

ЧӨМӨГ 1. жылк май: ≈ **идэх** жылк майын жеу; **хурга таргалавч** ≈ **нь бор** қозы семірсе де жылкі қара кемік; 2. жылк (*сүдек*); **шагаат** ≈ асыл жылк; **бугалаг** ≈ тоқпас жылк; **атгаал** ≈ тоқпас жылк; **дунд** ≈ ортан жылк; **богтос** ≈ көркілдік; ≈ **таших** жылк шағу; 3. (*мал*) қоң, күй, семіздік; ≈ **суух** қоң алу, қоңдану, жылктену, қоң жию, ет алу, тойыну; ≈ **алдах** қоңынан айрылу, арықтау, жылкінен май кету; ≈ **тэй мал** қонды, күйлі, семіз, жылкті (*мал*).

ЧӨМӨГҮЙ (*мал*) арық, қоңсыз, қоңынан айрылған, жылкісіз, жылкінен май кеткен.

ЧӨМӨГЛӨ-Х (*мал, ал*) қоңдану, жылктену, семіру, күйлену.

ЧӨМӨГЛҮҮЛӘ-Х қоңдандыру, жылктендіру, семірту, күйлендіру.

ЧӨМӨГТЭЙ 1. жылк майлы, жылк майы бар; 2. жылкті, қоңды, семіз, күйлі.

ЧӨМӨГЧЛӨ-Х (*малдың*) жылктісін таңдау, семізін таңдау; **хотгой хониноосоо** ≈ **ж идэх** қоралы қойдан ең семізін таңдап жеу; ≈ **ж худалдах** семізін таңдап сату.

ЧӨМӨГЧЛҮҮЛӘ-Х (*мал*) жылктісін таңдау, семізін таңдау.

ЧӨРГӨР шибік, шиби, жіп-жіңішке, талдырмаш, нәзік, әлжуаз, қылдырықтай; ≈ **хурга** шибік қозы; ≈ **уурга** жіп-жіңішке құрып.

ЧӨРИЙЛГӨ-Х шибиту, шибіндету, шибендету, талдырмаштандыру, нәзіктендіру, әлжуаздандыру, қылдырықтай болдыру.

ЧӨРИЙ-Х шибию, шибіндеу, шибендеу, талдырмаштану, нәзіктену, әлжуаздану, қылдырықтай болу.

ЧӨРӨГНӨ-Х шибіндеу, шибің қағу, шибендеу, шибен қағу, шибің-шибін қағу, шибен-шибен қағу.

ЧӨРХ: **чөрх нугас** шүрегей үйрек (*құс*).

ЧӨРӨЛЗӨ-Х қ. **чөрөгнөх**,

ЧӨТГӨР (*біни*) шайтан, ібіліс, сайтан, жың; **буг** ≈ жың-шайтан, ≈ **шулам** ібіліс-сайтан, жың-шайтан; ≈ **нийн гал** сайтанның оты (*фосфор оты*); ☆ **чөтгөр хорхой** қандала; ☆ **чөтгөр бөсс** қандала; ☆ **чөтгөрийн идэх** қарға шөп, ақшағұл, алауғұл (*өсімдік*).

ЧӨХ чөк, чу, шүү (*мінген атын жүргізу үшін айтылатын одағай сөз*).

ЧӨЧГӨР шөштөк, шөштіген, шибік, шибиген, жіп-жіңішке; ≈ **хөлтэй шарээ** шибік сирақ үстел; ≈ **саваа** шибиген сабау (*тал*).

ЧӨЧИГНӨ-Х 1. (*жіңішке нәрсе*) шөштөктеу, шөштөңдеу, шөштөк қағу, шөштөң қағу, шибіндету, шибің қағу, шибіктеу; 2. қ. **чичигнөх**.

ЧӨЧИЙЛГӨ-Х 1. шөшиту, шөшгиту, шибиту, шибіндету, шибендету; 2. (*бұтақ*) сораиту, сойдиту.

ЧӨЧИЙХ 1. шөшию, шөштию, шибию, шибіндеу, шибендеу; 2. (*бұтақ*) сораю, сойдю.

ЧӨЧИЛЗӨ-Х қ. **чөчигнөх**.

ЧӨЧИ-Х 1. (*мінез*) сүйреңдеу, танту, шату, мылжындау; қырысу, қиқарлану, қыңырылану; **ярдаглан** ≈ кікіне танту; 2. (*нәрсе*) сүйретілу, шұбатылу; **хормой** ≈ етек сүйретілу.

ЧӨЧҮҮ 1. (*мал*) сүйреңдегің, тантығыш, шатығыш, мылжындағыш, сүйрең, тантық шатпақ, мылжың, қырыс, қиқар, қыңыр; ≈ **зан** тантық мінез; қыңыр мінез; 2. (*нәрсе*) сүйретілген, шұбатылған; ≈ **хормойтой** дәл етегі сүйретілген шалап.

ЧУГУУЛА-Х қ. **чуулах**.

ЧУЙ: **чуй галуу** қарабас қаз (*құс*); **чуй** нақын лашын (*құс*).

ЧУЛУУ тас; ≈ **шидэх** тас лақтыру;

хайр ≈ қиың тас, малта тас; **үхэр** ≈ үй тас, үлкен домалақ тас; **тәжээн** ≈ түйе тас, үй тас; **адун** ≈ домалақ тас-тар, үй тастар; **хонин** ≈ қой тас, қорым; **эрдэнийн** ≈ асыл тас, бағалы тас; ≈ **н зэвсэг** тас құралдар; ≈ **н зэвсгийн** **уе** тас дәуірі, тас құралдар дәуірі (*тарихи*); **хуучин** ≈ **н зэвсэг** көне тас құралдар; **шикэ** ≈ **н зэвсэг** жаңа тас құралдар; ≈ **н бар** тас қалып баспа (*кітап басатын орын*); ≈ **н барч** тас ошпы (*тасқа әріп, сурет оюшы*); ≈ **н нүүрс** таскөмір; ≈ **н хүн** кісі тас, тас кісі, пұт тас (*адам кейіп салынған тас*); ≈ **н давс** тас түз, ашудас; ≈ **н самбар** тас тақта; ≈ **н шунх** тас бояу; ≈ **н нөгөц** жасыл тас бояу; ≈ **н хөгц** көк тас бояу; ☆ **чулуу тавих** құмалақ салу, бал ашу; ☆ **чулуун зүрхтэй** 1) батыл, қайсар, ер жүрек, тайсалмайтын, тайынбайтын, қайтпайтын, тас жүрек; 2) мейрімсіз, рақымсыз, қатыгез, қатал, қытымыр; ☆ **чулуу хаях** араздастыру, өшіктіру, өшестіру, жік салу; ☆ **чулуу хөөлгөх** сөз бұйдаға салу, өле-міне деп кешкітіре беру, амттендіріп сенделту; жалған сөзбен сандалту; ☆ **чулуун дэгдээ** таспа балық, камбала (*теңізде болатын*

бір жагында көзі бар жалпақ балық); ☆ чулууны хэмх аскабақ (өсімдік); ☆ чулууны туулайн бөөр қоянбұршақ (өсімдік); ☆ чулуун найлзуурт агаруу мод қызыл гүлді бұта (өсімдік); ☆ чулуун тэгтүү қоянбас балық (зоол.); ☆ чулуун үтэг актөс қара аю (зоол.).

ЧУЛУУДА-Х I (нәрсені) лақтыру, тастау; ≈ чихсан лақтырып жіберді; **баттйи** ≈ арай лақтырма.

ЧУЛУУДА-Х II (жер) тастақ болу, тастаққа айналу, тас шығу; ≈ ад ухаж болохгүй байна тастаққа айналып қазуға келмеді.

ЧУЛУУДУУЛА-Х (затты, бір нәрсені) лақтырту.

ЧУЛУУЖИ-Х I. (нәрсе) тастану тасқа айналу, тас боп кету; ≈ сан мод тасқа айналған ағаш; 2. (жер) тас шығу, тастаққа айналу.

ЧУЛУУЖУУЛА-Х тасқа айналдыру, тас кып жіберу.

ЧУЛУУЛАГ I. тастақ, тасы көп, тасты; ≈ газар тастақ жер, тасты жер; 2. тас, тас жынысы; тау жынысы.

ЧУЛУУРА-Х I. қ, чулуурах; 2. қатаю, қатайып кету, қатты боп кету.

ЧУЛУУРХАГ тасты, тастақты, тасы көп, тастақ.

ЧУЛУУРХУУ I. қ, чулуурхаг; 2. тас төрөді, тас секілді, тастай.

ЧУЛУУТ тасты, тасы бар.

ЧУЛУУТАИ I. тастақ, тасты, қорымды; ≈ газар тастақ жер; ≈ зам тасты жер; 2. қ, чулуут.

ЧУЛУУЧИН тасшы, тас қашағыш.

ЧУЛУУШИ-Х I. қ, чулууших.

ЧУН күлгін ақық (асыл тас); ≈ эрх күлгін ақық тәспих; ≈ шигтгээ күлгін ақық өрнек.

ЧУУ әрең, зорға, өзгер; ≈ чамай әрең дегенде, зорға дегенде; арай ≈ әреңге, зорға дегенде; ≈ чай әрең-пәрең, әлдім, талдым дегенде.

ЧУУЛАЛ жиын, мәслихат, мәжіліс, кеңес; ≈ болох жиын болу, кеңес болу, мәжіліс істеу; ≈ д очих жиынға бару, мәжіліске бару.

ЧУУЛА-Х мәжіліс істеу, кеңес істеу; чуулан ≈ мәжіліс істеу, мәжіліс болу.

ЧУУЛГА: чуулга уулзалт мәслихаттық кездесу.

ЧУУЛГАН I. мәжіліс, кеңес, мәслихат, жиын; олыны ≈ жұрт мәжілісі, топ кеңес; 2. сессия; Дээд Зөвлелийн ≈ Жоғарғы Совет сессиясы.

ЧУУЛУУЛА-Х мәжіліс істету, кеңес істету.

ЧУХАГ I. сирек, табылмайтын, аз; ≈ эрдэнэ сирек дүние, сирек асыл зат; 2. өте қажет, өте керекті; ≈ зүйл өте қажет нәрсе; 3. айрықша, ерекше; ≈ жыл айрығыша жыл.

ЧУХАГДА-Х I. сиректену, табылмайтын болу, азаю; 2. өте қажет болу, өте керекті болу; 3. айрықша болу, ерекше болу.

ЧУХАЛЧЛА-Х I. маңызды деп көру, ерекше деп көру, аса құнды деп көру; 2. тығыздату, жеделдету, асықтыру.

ЧУХАЛ I. (нәрсе) қажет, керек, мұқтаж, маңызды, қажетті, керекті; гөйд ≈ еренше маңызды; хамгийн ≈ ең қажетті; снц ≈ өте қажет, өте керек; 2. тығыз, асығыс, жедел; ≈ асуудал тығыз мәселе; ≈ мэдээ тығыз хабар; ≈ арга хэмжээ тығыз, жеңел шаралар.

ЧУХАЛЧЛАГДА-Х I. қажет деп көрілу, маңызды деп көрілу, қажет етілу, керек етілу; 2. тығызға саналу, асығыс деп көрілу, тығыз деп көрілу, жедел деп көрілу.

ЧУХАЛЧЛА-Х I. қажет деу, қажетке есептеу, керек деу, керек деп көру, қажет деп көру, маңызды деп көру; 2. тығызға есептеу, тығыз деп көру, асығыс деп көру, жедел деп көру.

ЧУХАЛЧЛУУЛА-Х I. қажет дегізу, қажетке есептеу, керек дегізу, маңызды дегізу; 2. тығызға есептеу, тығыз деп көргізу, асығыс деп көргізу, жеделдету, асықтыру, тығыздату.

ЧУХАМ нақ, дәл, тап тура; эзэн нь ≈ хэн бэ иесі нақ кім екен; ≈ мөн дәл өзі; ≈ үнэн нақ шындық; ≈ ыг хэлбэл турасын айтса, нағын айтса; ≈ даа шынында, шын мәнінде, шынын айтқанда.

ЧУХАМЛА-Х I. (себебин) нақтау, дәлдеу, анықтау, нағына жету, анығына жету; 2. нағын айту, шынын айту.

ЧУХАМЛУУЛА-Х I. (себен) нақтау, дәлдеу, анықтау, нағына жеткізу, анығына жеткізу; 2. нағын айтқызу, шынын айтқызу.

ЧУХАМХУУ нақты, нақтылы, шынында; ≈ хэн болохыг нақты кім екендігін.

ЧҮДЭНЗ сірлікке; нэг багц ≈ бір бақша сірлікке; толгой ≈ бір жәшік сірлікке; нэг хайрцаг ≈ бір қалпық сірлікке; ≈ зурах сірлікке шағу, сірлікке тамызу; ≈ ний толгой сірліккенің басы; ≈ ний мод сірліккенің шырыңысы; ≈ ний зуруул сірлікке тамызығы; ≈ ний фабрик сірлікке фабрикасы.

ЧҮНГҮИ ЦЭЦЭГ өрік гүл (өсімдік).

ЧҮУ шү, шу (малды тұрғызғанда, айдағанда айтатын одағай сөз).

ЧҮЧЭЭ: ачаа чүчээ жүк-мүк, жүк-цүк, оны-мұны.

ЧЭГСЭН: чэгсэн жимс айшық акмия (өсімдік).

ЧЭЭГ шек, шек (мал қозғалысын шектеу үшін айтлатын одағай сөз).

ЧЭЭГЛЭ-Х шектеу, шек-шектеу (одағай сөз); ямаа ≈ ешкі шектеу.

ЧЯС: чяс хий-х I. (дыбыс) бар ету, баж ету, барқ ету; ≈ тэл орилох баж етіп бақырып қалу; 2. шымырлау, шымыр ету, тітіркену, түршігу; тітіркен ету, тыржың қағу.

Ш

Ш 1. «ш» дыбысы; 2. «ш» өрпү.

ШАА II. селдир мата, сирек мата, жүккө мата (*торгын т. б.*), **хялгасан** ≈ кыл торкөз мата; **гуулин** ≈ оқа торкөз мата; **мяндсан** ≈ торгын торкөз мата; ≈ **магнаг** селдир торкөз маңлык; ≈ **зомдом** селдир торкөз мата; 2. (*аспан*) елек, тор, ау, сетки; **шигшүүрийн** ≈ елек тор, елек сетки.

ШАА II 1. мүйіз түймөш (*түйөнүн* *эки қолтыгына шығатын мүйізденген буртік нәрсе*); ≈ **тай тэмээ** мүйіз түймөштү түйе; 2. түралаған, түйгө мүжылған, түйгө желінген (*түйгө қажалып табанына теңелуі*); ≈ **тай морь** түралаған ат.

ШАА III (*сөйл.*) шу, шақ.

ШАА IV (*анат*) асық сүйегі.

ШААВАЙ I. көрікті, келбетті, сымбатты; ≈ **нуруутай хүн** бойы сымбатты жігіт; 2. сөңді, сылқым, сері, мырза, сөнқой, кербез; **газган** ≈ сылақтаган сөнқой; ≈ **залуу** кербез жігіт, мырза жігіт.

ШААВАР қ. шаахай.

ШААГДА-Х I. (*үшкір нәрсе*) қағылу, қағылып кіру, кіру; **гадас** ≈ қазық қағылу; 2. (*құсқа*) шоңылу, шұқылу; 3. (*қолиен*) жәбірлену, қадағалану; 4. (*асыр, үй*) тігілу, тұрғызылу; 5. (*іс-әрекет*) жүктелу, артылу, тапсырылу; 6. (*мекен, орын*) жуықтатылу, тақалу, таялу; 7. (*жүк*) ауырлану, ауырлау, ауыр болу.

ШААГИУЛА-Х (*қимылды, іс-әрекетті*) жылпыңдату, жылпылдату, жылмандау, жыландату, шапшандату, елпіндету, дікілдету, дікендету; **ажлаа** ≈ **н хийх** жұмысын жылпындатып істеу.

ШААГИ-Х I (*қимыл, іс-әрекет*) жылпыңдау, жылпылдау, жылмандау, жал-аңдау, шапшандау, елпіндеу, дікілдеу, дікендеу; **шуутх** ≈ **дулап** жылпыңдау; ≈ **сан гавишгай ажилгын** жалаңдаған елпінді жұмысшы; ≈ **сан сайхан явдалтай морь** елпіндеген жүрдек ат.

ШААГИ-Х II I. (*бұлт*) түнеру, түйілу, шоғырлану; **үүл** ≈ бұлт түнеру; 2. (*жаңбыр*) нөсерлеу, құя жауу, төбелей жауу; **бероо** ≈ жаңбыр нөсерлеу, жаңбыр құйып жауу; ≈ **ж орох** құя жауу, қатты жауу.

ШААГУУ (*өсімдік*) алмұртша.

ШААЗ I қосындылы қоспалы, арам, таза емес; ≈ **алт** қосындылы алтын, қоспа алтын, арам алтын; ≈ **монгө** қоспалы күміс.

ШААЗ II бытыра (*үсақ домалақ қорғасын оқ сап ататын, ақ мылтығы*).

ШААЗАН шыны; ≈ **аяга** шыны аяқ; ≈ **таваг** шыны табақ; ≈ **сав** шыны ыдыс; **нарийн** ≈ әшекейлі шыны; **бүдүүн** ≈ қарапайым шыны; ≈ **гыйн нарийн шавар** шыны істейтін майда құм; ≈ **гыйн үйлдвэр** шыны өндірісі; **гангар**

≈ майда шыны.

ШААЗГАЙ (*құс*) сауысқан; ≈ **н урт сүүл** сауысқанның ұзын құйрығы; ≈ **шагшрах** сауысқан шығылықтау; ≈ **н үүр** сауысқанның ұясы; **эрээн алаг** ≈ қарала сауысқан; **гайхамшигт** ≈ хабаршы сауысқан, сақ сауысқан, көреген сауысқан, болжағыш сауысқан, сұңғыла сауысқан; **цагаан** ≈ дала көгілдір сауысқаны; **уулын** ≈ тау сауысқаны; **усан** ≈ су сауысқаны, жылқышы сауысқан; **хуй** ≈ көгілдір сауысқан, құр сауысқан; **урт сүүлт цагаан хуй** ≈ ұзын құйрық ақшулан сауысқан.

ШААЗГАЙЛИГ: шаазгайлиг хөхөө (*құс*) ұзақ.

ШААЛАЙЛА-Х қолқылдату, кеңгіп жіберу (*киімді*).

ШААЛАЙ-Х (*киім*) қолқылдау, кең келу, кең боп кету; **өмд** ≈ 1) шалбар қолқылдау; 2) дамбал қолқылдау; **дээл** ≈ 1) шапан қолқылдау, шапан кең боп кету; 2) ішік қолқылдау, ішік кең боп кету.

ШААЛА-Х I (*қабық, өң бетін*) сыдыру, сыпыру; **модны дурс холтсыг** ≈ ағаштың қабық қыртысын сыдыру; **хуцасын гадар өнгийг** ≈ киімнің тысын сыпыру; **хуулах** ≈ сыдыра сою; сөге сыпыру.

ШААЛА-Х II (*сөйл.*) қадалу, қадалып қалмау, жабысу, жабысып қалмау.

ШААЛУУЛА-Х I (*өң бетін, қабығын*) сыдырту, сыпырту.

ШААЛУУЛА-Х II қадалту, жабыстыру, қадалта беру, жабыстырта беру.

ШААМУИ (*аң*) тап беру, лақтыру, ату.

ШААН: шаан паан аң-даң, шаң-шүң (*ренжісу*); ≈ ≈ **хийх** хәрәгүй аң-даң болмау керек, шаң-шүң ренжіспеу керек.

ШААНТ асықты; ≈ **чөмөг** асықты жілік, асық жілік.

ШААНТАГ сына; **сүхний** ≈ балтаның сынасы; **тэрэгийг** ≈ арбаның сынасы; ☆ **шаантаг бичиг** сына жазу.

ШААНТАГДА-Х I. сыналану, сына қағылу; 2. *ауыс*, тықпалау, тықсыру, ығыстыру, итермелеу, айбарлану, айбаттану, ызбарлану.

ШААНТАГДУУЛА-Х I. сыналату, сына қақтыру; 2. *ауыс*, тықпалату, тықсырту, ығыстырту, итермелету, айбарландыру, айбаттандыру, ызбарландыру, **ШААНТАГЛА-Х** сыналау, сыналы болдыру, сына кагу.

ШААНТАГЛУУЛА-Х сыналату, сыналы болдырту, сына қақтырту.

ШААР I. шары, сарқынды тұнба, қалдық; **данхы ёроолд үлдсэн** ≈ шөйнек түбінде қалған шары; ≈ **шавхруу** сарқынды шары; 2. қоқтық, қоқыс, қоқыр; **үйлдвэрийн** ≈ өндіріс қоқтықта-

ры; 3. *ауыс*, азғын, бұзық, бұзылған, опасыз (*адам*); **хүний** ≈ адамның опасзын опасыз адам; 4. (*мал, жәндік, зат*) ақау, сапасыз, жарамсыз; ≈ **мал** ақау мал; **малын** ≈ малдың сапасызы; **эдийн** ≈ заттың сапасызы, сапасыз зат; 5. **қ. шаараг**.

ШААРАГ 1. шыжық, сірне (*майын ертіп, сығып алған соң қалған қалдық*); 2. (*сыра, шарап*) қораба, бортне тұнба, дөн сірнесі; 3. (*өндіріс*) сарқын, қалдық, тұнба, қоқыр, қиқым; 4. (*шай*) шары.

ШААРДАГДА-Х 1. (*қажеттілік*) қажет, керек, қажетті, қажет етілетін, қажет болатын, керекті, керек етілетін, қажет үшінгі, керек үшінгі; ≈ **бұх** зүйіл қажетті барлық нәрселер; ≈ **үед** қажетті кезінде қажет болған жағдайда; 2. талап етілу, мақсат етілу, тілек етілу.

ШААРДАЛ **қ. шаардлага**.

ШААРДА-Х 1. (*қажеттілік*) қажет ету, керек ету, қажет қылу, керек қылу; ≈ **сан зүйіл** қажет еткен нәрсе; 2. талап ету, мақсат ету, тілек ету, сұрау; **чанартай хийхийг** ≈ сапалы істеуді талап ету; 3. асықтыру, мазалау, тақауырлау, діккетету.

ШААРДЛАГА 1. қажеттілік, керектілік, қажеті, керегі; 2. талап, міндет; **ажлын** ≈ жұмыс талабы; **енөгәйін** ≈ бүгінгі талап; ≈ **сайтай** талап қойғыш, талап еткіш; ≈ **муутай** талап қоймайтын, талап етпейтін; **хагуу** ≈ қатал талап.

ШААРДУУЛА-Х 1. қажет еткізу, керек еткізу, қажет болдыру, керек болдыру; 2. талап еткізу, мақсат еткізу, тілек еткізу, сұратқызу; 3. асықтыру, мазалау, тақауырлау, діккетету.

ШААРИЙ: шаарий шувуухай нара-торгай.

ШААРИГГАА **қ. шаазий**.

ШААРЛАГДА-Х 1. (*шай*) шарысы сарқылу, шарысы тұндырылу; 2. (*мал*) ақауға шығарылу, ақауға есептеліну, жарамсыз деліну.

ШААРЛА-Х 1, (*шайдың*) шарысын сарқу, шарысын тұндыру; **ңай** ≈ шайдың шарысын сарқу; 2. (*мал т. б. зат*) ақауға шығару, сапасызға есептеу, жарамсыз деп көру; **мал** ≈ малды ақауға шығару.

ШААРЛУУЛА-Х 1. (*шай*) шарысын сарқыту, шарысын тұндырту; 2. (*мал т. б. зат*) ақауға шығарту, сапасызға есептеу, жарамсызға шығарту; 3. **қ. шаарлагдах**.

ШААТА-Х (*жылқыға*) сақау тию, сақау шығу, сақаумен ауру.

ШАА-Х 1. қағу, ұрып енгізу, ұрып кіргізу; **гадас** ≈ қазық қағу; 2. (*қус*) шоқу, шүку; **бүргэд** ≈ бүркіт шоқу; 3. (*қол*) тую, жөбірлеу; **гараар** ≈ жұдырығын тую, жөбірлеу ұрсу; 4. (*орын, пана*) тігу, тұрғызу, көтеру; **майхан** ≈ шатыр тігу; **асар** ≈ асыр

тігу; 5. (*істі біреуге*) тықпалау, итер-мелеу, тықпаштау; **лаахай** ≈ **ж орхиод явах** тықпалап тастап кету; **ам** ≈ өзінен итермелеу; 6. (*орын, мекенге*) таяу, тақау, жақындау, жуықтау; **даваанд** ≈ **ж буух** мойнаққа таяп қону.

ШААХАЙ I (*аяқ киім*) шақай, шоқай, шөрке; ≈ **өмсөх** шақай кию; **зөөлөн** ≈ жұмсақ шақай; **өрөөсен** ≈ шөрке.

ШААХАЙ II (*көне тарихи*) дүре қалақша; ≈ **банз** дүре соғатын тақтай қалақша.

ШААХАЙДА-Х дүре қалақшамен соғу.

ШАВ I 1, нысана; ≈ **буудах** нысана ату; **буудлагын** ≈ ататын нысана; 2. (*қоныс*) белгі, қойма; **гәрийн** ≈ **тавих** үй қонатын жерге белгі қою; ≈ **тәмдэг** қоныс белгісі, жұрт белгісі.

ШАВ II (*еліктеуіш сөз*) шап, шып; **ташуур** ≈ **хийх** қамшы шып ету; **савааны дуу** ≈ **хийх** сабаудың дыбысы шып ету; ≈ **хийх** шып-шып ету.

ШАВ III: **шав шар** сап-сары (өң).

ШАВ IV: **шав хийсэн** 1. пысық, сергек, ширақ, ұтымды, татымды; ≈ **хүн** пысық адам; 2. (*нәрсе*) ебдейлі, қолдайлы, икемді, ыңшам, сыштығыр; ≈ **эмзэл** ебдейлі ер.

ШАВААРЛАДА-Х (*бір жерге*) ұйлығысу, жиналысу, топтану, шоғырлану, үймелесу; ≈ **н зогсоң**; **байгаа олон хүн** ұйлығысып тұрған көп адам.

ШАВААРАЛДУУЛА-Х ұйлығыстыру, жиналыстыру, топтандыру, шоғырландыру, үймелестіру.

ШАВААР-Х ұйлығыу, үймелеу, жиналу, топтану, шоғырлану; **малын сэг дээр** ≈ **сан ялаа шиг** малдың жемтігіне үймелеген шыбындай.

ШАВААРУУЛА-Х ұйлықтыру, үймелету, топтандыру, шоғырландыру.

ШАВААС I 1. сылақ, сылау; **бай-ширгийн** ≈ үйдің сылағы; 2. баттама, ұрма; **аргалын** ≈ тезектің баттамасы.

ШАВААС II (*өсімдік*) сабан, салам.

ШАВААСЛА-Х 1. сылау, сылақтау; **шар шавраар** ≈ сары батпақпен сылау; 2, баттау, баттамалау, ұру; **өвоолсон** аргалаа ≈ үйген тезегін баттамалау.

ШАВААСЛУУЛА-Х 1. сылату, сылақтау; 2. (*тезекті*) баттату, баттамалау, ұрғызу.

ШАВАГ (*өсімдік*) жусан; **цагаан** ≈ ақ жусан; **шар** ≈ сар жусан; **хар** ≈ қара жусан.

ШАВАГДА-Х 1. (*батпақпен*) сылану; 2. (*тезек*) батталу, баттамалану.

ШАВАИ қымай (*малдың қалына сарымсақ, бұрыш, май араластырып, оны бүйенге қуып пісіріп жейтін тамақ*); **хонинны** ≈ қойдың қымайы; ☆ **шавай нь дүүрөх** табасы тасу, табасына толу, табасы қану; ☆ **шавай нь ханах** табасы қану, таба қылу, таба ету, табалау.

ШАВАЛДА-Х 1. сылану, бітелу, жапсырылу; 2. үймелесу, ентелесу, үйілу, топтану, шоғырласу, үйіліп-тегі-

лу; 3. (*палуан*) сыбануу.

ШАВАЛДУУЛА-Х 1. сылай беру, бітей беру, жапсыра беру; 2. (*бір жерге*) үймелету, ентелету, үймелей беру, топтандыру, шоғырлуу.

ШАВАН құйма калып; **алт мөңгөнний** ≈ алтын мен күмістің құйма калыбы.

ШАВАНДА-Х құйма калыпқа кую.

ШАВАР 1. батпақ, шалшық; **шар** ≈ сар батпақ; **цагаан** ≈ ақ балшық, ақ батпақ; **нарийн** ≈ майда батпақ, майда шалшық; ≈ **зуурах** батпақ езу; ≈ **тшигдэх** батпаққа түсу, батпақтап қалу; ≈ **бялдах** батпақ жағу; ≈ **аар шавых** батпақпен сылау; 2. балшық; ≈ **байшин** балшық үй, там үй; ≈ **зуух** балшық пеш, тандыр пеш; 3. саз, балшық; ≈ **намаг** саз балшық; ≈ **шавхай** саз батпақ.

ШАВАРДА-Х 1. батпақтау, батпақпен сылау; **байшин** ≈ үйді батпақпен сылау; 2. (*нәрсеге*) батпақ жүгу, батпақ болу; **гутал** ≈ етікке батпақ жүгу, етік батпақ болу; 3. (*бөгет*) батпақтау, батпаққа кіру, батпақтап қалу; **машин** ≈ машина батпақтап қалу.

ШАВАРДУУЛА-Х 1. (*үй т. б.*) батпақтату, батпақпен сылату; 2. (*нәрсеге*) батпақ жүқтыру, батпақ жағу; 3. (*бөгет*) батпақтату, батпаққа кіргізу, батпаққа түсіру.

ШАВАРЛАГ 1. сазды, саздақ; ≈ **хөрстэй газар** сазды шым жер; 2. батпақты, балшықты.

ШАВАРТ шалшықты, батпақты.

ШАВАРТАЙ 1. батпақты, шалшықты; ≈ **газар** батпақты жер; 2. батпақ жабысқан батпақ жүкқан; ≈ **гутал** батпақ жабысқан етік.

ШАВАРТА-Х батпақтану, батпақ шығу, шалшықтану, шалшық шығу, батпақ боп кету.

ШАВАРТУУЛА-Х батпақтандыру, батпағын шығару, шалшықтандыру, шалшық шығару.

ШАВАРЧИН батпақшы, лайшы, батпақ илсуші, лай илсуші.

ШАВА-Х I 1. (*балшық*) сылау, жағу. **шавраар** ≈ балшықпен сылау; **байшин** ≈ үй сылау; 2. (*тесікті*) бітету, жамату, жапсыру, жабу; **хөхүүлж** ≈ сұғындыра бітеу; 3. (*бір жерге*) үйілу, үймелеу, ентелету қорналау, аймалау, топтану, шоғырлану; **хүүхдүүд** ≈ балалау үймелеу.

ШАВА-Х II 1. (*палуан*) шабыну, айбарлану; **бөх** ≈ палуан шабыну; 2. (*түйе*) талтау, құйрығын сипақтату; **буур** ≈ бура құйрығын сипақтату.

ШАВГА I 1. шыбық, тығын, сына (*ағаш*); ≈ **савх** шыбық сына; 2. зереме; ≈ **татах** зереме сығу; ≈ **орхих** зереме салу; ≈ **гүйлгэх** зереме алысу.

ШАВГА II: **шавга нугас** сүцгүір үйрек.

ШАВГАЛА-Х I (*ағаш ыдысты*) шыбықтау, тығындау, сыналау; 2. зеремелеу.

ШАВГАЛУУЛА-Х 1. шыбықтату, тығындату, сыналау; 2. зеремелеу.

ШАВДАГДА-Х I (*саусақпен*) шертілу; 2. (*ағынға*) желіну, үңгілу, мұжылу; **үерийн усанд** ≈ **сан газар** тасқын суға үңгілген жер.

ШАВДАЛ: **шавдал авах** шерту, шертіп қалу.

ШАВДАН: **шавдан бат** құмыры ұзақ, ұзақ құмырлы; ≈ ≈ **болтугай** құмыры ұзақ болсын.

ШАВДА-Х I (*саусақпен*) шерту, шертіп қалу.

ШАВДА-Х II асықтыру, діктектеу, алқымдау, тақымдау; **шаардах** ≈ діктектеп асықтыру; **шалах** ≈ тақымдап діктектеу дікек қағу; **шахах** ≈ қысып асықтыру, тақымдап асықтыру,

ШАВДА-Х III (*оқ т. б.*) шалқу-шалқып тию, шарпу, шаршып тию.

ШАВДА-Х IV (*нәрсені*) үңгу, тесу, үңги қуыстау.

ШАВДА-Х V (*затты*) керу, тарту, созу, жазу; **арьсыг** ≈ **н дэлгэв** теріні керіп жайды; **хэцийг** ≈ **ж татах** кермені керіп тарту.

ШАВДА-Х VI (*су*) жеу, үңгу, мұжу, кеулеу; **ус** ≈ су үңгу, су кеулеу; ≈ **ж эвдэх** үңгіп тесу, кеулеп жыру.

ШАВДУУ 1. әбігер, абыр-сабыр, жанталас, қарбалас, шұғыл, жедел; **яруу** ≈ байбай әбігер, дікілдеген абыр-сабыр; **түргэч** ≈ күйгелек, шұғыл; **ажилд** ≈ **хүн** жұмысқа жанталасқан адам; 2. (*ис-эрекет*) талап еткіш, талап қойғыш.

ШАВДУУЛА-Х I әбігерлеу, әбігерге түсіру, жанталастыру, қарбаластыру, қарбаласқа салу, шұғылдату, жеделдету; 2. жедел талап ету, шұғыл талап қою; 3. **шавдагдах**.

ШАВИЛА-Х I шөбілену, шөбіше киіну (*Будда діні ламаларының ламага шөкірттік киімін киюі*); 2. (*Губадатханада*) лама болу, лама тағында отыру.

ШАВИЛА-Х II ламаша алғау, ламаша арбау.

ШАВИР: **шивэр шавир хий-х** сыбыр-күбір ету, күбірлесу, күбір-күбір сөйлесу; ≈ ≈ ≈ **ж яриллах** күбір-күбір сөйлесу, сыбыр-күбір сөйлесу.

ШАВИРААЧИН диуана, пітірші (*жұмыс істемей, ел кезіп, ырзығын көптен тілейтін адам*).

ШАВИРААЧЛА-Х диуана болу, пітірші болу.

ШАВУУЛА-Х I 1. (*балшық*) сылату, жақтыру; 2. (*тесікті*) бітету, жамату, жапсыру; жапқызу; 3. (*бір жерге*) үю, үйілу, үймелету, ентелету, воршалату, аймалату, топтандыру, шоғырландыру.

ШАВУУЛА-Х II (*палуан*) шабындыру, айбарландыру.

ШАВХ I, **көріш**, **қақ** (*топырақ*);

шавар ≈ керіш батпақ; 2. саз, батпақ;

☆ шавх нугас сүңгүір үйрек.
ШАВХАГДАШГҮЙ сарқылмас; ≈ боломж сарқылмас мүмкіндіктер.

ШАВХАЙ саз, шалшық; гудамжы ≈ қоше шалшығы; хотны ≈ қора шалшығы.

ШАВХАЙДА-Х саздану, шалшықта-ну, саз боп кету, шалшық боп кету.

ШАВХАЙДУУЛА-Х саздандыру, шалшықтандыру, саз ғып жіберу, шалшық кып жіберу.

ШАВХАЙТ қ. шавхайтай.
ШАВХАЙТАЙ сазды, шалшықты, саз боп кеткен, шалшық боп кеткен; ≈ гудамж шалшық боп кеткен қоше.

ШАВХАЙТА-Х сазданып кету, шалшықтану, шалшық боп кету, шалшықтанып кету.

ШАВХАЙТУУЛА-Х саздандыру, саз ғып жіберу, шалшықтандыру, шалшық ғып жіберу.

ШАВХАР лай су, төгін су, шапқырынды су; худгийн ≈ құдық ернеуінің төгін суы.

ШАВХАРГА-Х қ. шавхруулах.

ШАВХАРТА-Х 1. шапқырынды су тоқтау, лай су тоқтау, төгін су тоқтау; 2. (мүз) сүмелек кату, сүңгі кату, үмелектеу, сүңгілену; байшингийн дээрин қас хайлж ≈ үй үстіндегі қар еріп, сүмелек кату.

ШАВХА-Х 1. (сұйық қалдығын) сарқу, сарқа құю, сарқа төгу, түгесу, тауысу; дайг ≈ ж уух шайды сарқып ішу; худгийн ус ≈ құдың суын сарқып тогу; 2. (іс-әрекет) толық біту, толық аяқтау, толық жұмсау, түгелдей тауысу; байтаагаа барж ≈ барын түгелдей тауысу; тарнагаа хурааж ≈ егінін толық жинап біту; бүх хүчээ ≈ күшін толық жұмсау, бар күшін салу; хөрөн-гөө ≈ дәулетін тауысу.

ШАВХДА-Х қ. шавардах.

ШАВХДУУЛА-Х қ. шавардуулах.

ШАВШИИ-Х 1. аласұру, жанталасу, жыпылдау, дікетеу, дікендеу; ≈сэн хүн аласұрған адам, жанталасқан адам; ≈сэн морь аласұрған ат; 2. сапалану, жақсару, сүйенгену; ≈сэн ястай торго сапалы сүйекті торғын; ≈сэн модтой эмээл ағашы сапалы ер; 3. тыңқию, ебдейлену, қолайлы келу, ықшам келу; ≈сэн тохтой гэр тыңқиған қолайлы үй.

ШАВХРАА-Х қ. шавхруулах.

ШАВХРАГА 1. қ. шавхруу; 2. қ. шавхар; 3. (мәткенің) шуы.

ШАВХРАГАДАС 1, қ. шавхрага; 2. сарқышпақ, сарқын.

ШАВХРАГДА-Х 1. (сұйық) сарқылу; ус ≈ су сарқылу; 2. (су, дымы) сығылу, қысылу, бұралу; 3. (мөлшер, шама) тауысылу, түресілу, біту.

ШАВХРА-Х I 1. (сұйықты) сарқу; данхаа ≈ шөйнекті сарқу, шөйнектегі шайды сарқу; 2. (суын, дымын) сығу.

қысу, бұрау; усы нь ≈ хэрэгтэй суын сығу керек; 3. (нәрсе) тауысу, түгесу, бітіру; байгаа юмаа ≈ ойртох бар нәр-сесін тауысуға таяу.

ШАВХРА-Х II тырнау, жыру, сыдыру; арс ≈ теріні сыдыру.

ШАВХРА-Х III шықпырту, осу, осын жіберу, шықпыртып жіберу; сураар ≈ қайыспен осу.

ШАВХРУУ (нәрсе) қалдық, қалғаны, сарқын, сарқыншақ; цайны ≈ шайдың сарқыны; хоолны ≈ тамақтың қалдығы; гурилын ≈ ұнның қалдығы; малын ≈ малдың қалғаны.

ШАВХРУУЛА-Х I 1. (сұйықты) сарқыту; 2. (суын, дымын) сықтыру, қыстыру, бұрату; 3. (нәрсе) тауыстыру, түгестіру, бітірту.

ШАВХРУУЛА-Х II (бір нәрсемен) тырнату, жыртқызу, сыдырту.

ШАВХРУУЛА-Х III шықпырттыру, орстыру, оскызу, осын жіберту, шықпыртып жіберту.

ШАВХТА-Х қ. шавхайтах.

ШАВХТУУЛА-Х қ. шавхайтуулах.

ШАВХУУЛА-Х 1. (сұйықты) сарқыту; 2. (іс-әрекет) толық бітірту, толық аяқтау, толық жұмсау, тауыстыру, түгестіру.

ШАВХУУРДА-Х (қайыс, белбеу, шыбыртқымен) осу, шыпылдау, шықпырту; бүсээр ≈ бөлбемен осу; бургасаар ≈ тал шыбықпен шыпылдану.

ШАВХУУРДУУЛА-Х (қайыс, белбеу, шыбықпен) оскызу, шыпылдаттыру, шықпырттыру.

ШАВШИГДА-Х 1. (жаңбыр) себелену, құйылу; 2. (су) бүркілу, себілу, шашылу, шашыратылу, себелей шанылу; 3. (нәрсе) сулану, дымдану, құйылу, төгілу.

ШАВШИ-Х 1. (жауын) себелеу, себелей жауу, құю; бороо ≈ жаңбыр себелеу; 2. (су) бүркіу, себу, шашу, шашырату, себелену; ≈ ж дәвтээх бүркіп жібіту; усаар ≈ су шашу; 3. (нәрсені) сулау, дымдау; (нәрсеге) құю, төгу; толтойгоо хүйтэн усаар ≈ басын суық сумен сулау; басына суық су құю.

ШАВШЛАГА 1. (су) себетін, бүркетін, шашатын, құятын, төгетін; ≈ ус себетін су, бүркетін су; 2. емді шүперек (шүперекті, винтті сұйық дәріге малып, ауырған жерге тартатын шүперек).

ШАВШРАГА 1. (ағаштың) талшық ұшы; 2. шыбық, көк шыбық.

ШАВШУУЛА-Х 1. (жауынды) себелеу, себелей жаудыру, құйдыру; 2. (суды) бүркіту, бүркікізу, сепкізу, септіру, шашқызу, шаштыру, себелете паштыру; 3. (нәрсені) сулату, дымдату; (нәрсеге) құйғызу, тоқкізу, тоқтіру; 4. қ. шавшигдах.

ШАВШУУ 1. бүркікіш, сепкіш, пашқыш, себелегіш (суды себелеп шашатын аспап); 2. (тал) шыбық, көк шы-

бык сабау.

ШАВШУУРДА-Х 1. бүркінішпен бүрку, сепкінішпен себу, себсегішпен себелу; 2. шыбықтау, шыбықпен ұру, сабаулау, сабаумен сабаулау.

ШАВШУУРДУУЛА-Х 1. бүркінішпен бүркінізу, сепкінішпен сепкізу, себелішпен себелету; 2. шыбықтату, шыбықпен ұрғызу, сабаулату. сабаумен сабалату.

ШАВЬ I шавь, шәкірт; ламд ≈ **орох** ламаға шәкірт болу; багш ≈ **хоёр** ұстаз бен шәкірт; багшийл ≈ мұғалімнің шәкірті; ≈ **сурагч** шәкірт оқушы.

ШАВЬ II 1. (тарих) шәбі; сар бодан (*Буддизмнің сары феодалдарына бағынышты басибайлы адамдар*); **Богдын** ≈ Богда шәбілері, Богда бодандары; **хутагтын** ≈ хутагт шәбілері, хутагт бодандары; ≈ **ийн отог** шәбілік аудан (*Моңғолияда революцияға дейін болған әкімшілік бірлігі*); ≈ **ийн лам** шәбілерді басқаратын мекеме; 2. (тарихи) ғибадатхана ламасы; лам ≈ лама шәбі, бодан лама.

ШАВЪЖ (биол.) буын аяқтылар; **хорхой** ≈ құрт-құмырысқа, шыбын шіркей; ≈ **ийн судлал** құрт-құмырысқа зерттеу; ≈ **судлаач** құрт-құмырысқа зерттеуші.

ШАВЦАН: шавцсан бязуухай саргалдақ торғай (құс); шавцсан шагал шисбөрі, қызыл қасқыр.

ШАГ I (әліптеуіш сөз) шақ, шық; ≈ хийк шақ ету, шық ету; ≈ ≈ хийк шақ-шақ ету, шық-шық ету; ≈ **шут** шақ-шүк, шық-шак; ≈ **шнг** шақ-шық.

ШАГ II шақ, шах, шәк (*шахмат ойынында айтылатын сөз*).

ШАГ III: шаг хийсэн икемді, бейімді, қолайлы, шебер ұспа; ≈ ≈ **хүн** икемді адам; ≈ ≈ гэр қолайлы үй; ≈ ≈ **саидал** қолайлы оршыдық; ≈ ≈ **зурагч** шебер суретші; ≈ ≈ **дархан** шебер ұста.

ШАГ IV (тамақтың) тұнбасы, қалдығы. қоюы.

ШАГ V шах (Ирандағы патшаның және Индиядағы кейбір мұсылман дініндегі әкімдердің аты).

ШАГАА асық; ≈ **орхнх** асық үйіру; ≈ **наслах** асық ату; ≈ **харвах** асық атысу; ≈ **таалнах** асық табысу; ≈ **өлгөпөх** асық қағысу; ≈ **шүүрэх** асық сыпыру.

ШАГААВАР сығалақ, сығалама саңлауша (*мылтық, леңбірек атуға арналған қамалдың тесік жері*).

ШАГААГУУР тесікше, көзіпк (*қар-ау үшін жасалған тесік*).

ШАГААЛГА-Х I 1. (көзбен) сығалау, жасырын қарату; 2. (*нәрсені*) қылтиту, жылтиту, сығырайту, сәл көрсету; 3. (*іс-әрекетте*) қадалту, қоз алдырмау, тесірейту, өзгеге бұрылтыу.

ШАГААЛГА-Х II (*арасын, жапсарын*) сыздықтау, сыздық салу.

ШАГАА-Х 1. (*көзбен*) сығалау, жасырынып қарау; **хаалгаар** ≈ есіктен сығалау; **ор гэхэд** ≈, **ид гэхэд долоох** кір десе сығалау, же десе жалау; бас десе құлақ деу, кері түсіну, сөзді дұрыс ұқтау. дұрыстап байымдай алмау; 2. (*нәрсе*) қылтито, жылтито, сығырық, сәл көріну; **уулын толгойгоор нар** ≈ тау басынан күн қылтито, тау төбесінен күн жылтито; **тоонноор гэрэл** ≈ **ж байна** шаңырақтан күз сәулесі қылтып келеді. 3. (*іс-әрекетте*) қадалу, көз алмау, тесіреу, өзгеге бұрылтыу; **ном** ≈ кітапқа қадалу; ☆ **ул шагаах** өңше сығалау, біреуден мін іздеу, біреудің мінін тізбелеу.

ШАГААЦА-Х (*асық*) қағысу, сыпырысу, қағу, сыпыру; ≈ **ж тоглөх** асық қағысып ойнау.

ШАГААЧИН асық қағушылар.

ШАГАЙ қ. шагаа.

ШАГАЙВАР қ. шагааавар.

ШАГАЙВЧ шақайша қысқа қоныш; (*қысқа қонышты етік*); ≈ **гутал** шақайша етік, ғысқа қоныш етік,

ШАГАЙГУУР қ. шагаагуур.

ШАГАЙ-Х 1. (*көзбен*) сығалау, сығырау, сықсию; **қонхоор** ≈ терезеден сығалау, терезеден сықсию; **гэрийн цөөрхойгоор** ≈ киіз үйдің жыртығынан сығалау; 2. (*мылтық*) сығалау, көздеу, қадалу, қоз алмау; нысананы бағдарлау; **ном** ≈ кітапқа қадалу, кітаптан қоз алмау.

ШАГАЙЧИН қ. шагааачин.

ШАГАЛ: шавцсан шагал қ. шавцсан. **ШАГАЛГАР** (*тұрқы*) тапал, тайпақ, аласа, жатпаң.

ШАГАЛЦА-Х қ. шагааца-х.

ШАГЛААС (*тігіс*) шалыс, шалу, шалыс тігіс.

ШАГЛА-Х I (*нәрсені*) шалып тігу, шалу; ≈ **ж оёх** шалып тігу.

ШАГЛА-Х II (*шахмат*) шахтау, шах деу, шәк деу.

ШАГМАЛ (*зоол.*) итбас маймыл.

ШАГНАГАР (*мұрын*) таңқы, талпақ, таңқыш, пұшық, талпаған, жалпыған; ≈ **хамаргай** хав таңқы мұрын қанден.

ШАГНАГДА-Х 1. сыйлану, сыйлық берілу, тарту берілу; **одонгоор** ≈ орденмен сыйлану; 2. сыйлық алу.

ШАГНАЙЛГА-Х (*мұрынның*) таңқитү, талпитү, пұштитү, жалпитү.

ШАГНАЙ-Х (*мұрынның*) таңқию, талпию, пұштию, жалпию; **хамар нь** ≈ мұрынның таңқию, мұрынның пұштию.

ШАГНАЛ сыйлық, тарту; **төрийн** ≈ мемлекеттік сыйлық; **мөнтөн** ≈ ақшалай сыйлық; **зохиолын** ≈ әдеби шығармаға алатын сыйлық.

ШАГНАЛТ сыйлықты, сыйлық ал-

гай; төрийн ≈ мемлекеттік сыйлық алган.

ШАГНА-Х сыйлау, сыйлық беру, тарту беру; (атақ) беру; **хөдөлмөрийн баатар цолоор** ≈ еңбек ері атагын беру; **эд мөнгөөр** ≈ заттай, ақшалай сыйлық беру; **одонгоор** ≈ орденмен сыйлау; **сайшаалын үнэмлэхээр** ≈ мақтау күөлiгiмен сыйлау.

ШАГНУУЛА-Х 1. сыйлату, сыйлық бергiзy, тарту, бергiзy; 2. қ. шагнагдах.

ШАГТЬ 1. ширақ, сергек, тың, самгадай; 2. семсер.

ШАГШААВАД (дiни) парыз уәде-парыз мiндет, парыз месе.

ШАГШИГДА-Х таңдай қағылу, шуға iлiну, шу қылу, ауызға iлiну, таңдандыру.

ШАГШИЛЦА-Х 1. таңдай қағысу; тамсанысу, таңырқау, шуласу, сөз етiсу; 2. (құс) шықылықтасу, шық-шық етiсу.

ШАГШИ-Х 1. (құс) шықылықтау, шық-шық ету; **шаазгай** ≈ сауысқан шықылықтау; 2. ауыс. таңдай қағу, тамашалау, таң қалу; тамсану, таңдану, таңырқау; ≈н **магтах** тамашалап мақтау; ≈н **хэллэх** таңдана сөз етiсу; 3. қ. шагшрах.

ШАГШРА-Х 1. (құс) шықылықтау, шықылық қағу, шық-шық ету; 2. ауыс. таңдай қағу, тамаша болу.

ШАГШРУУЛА-Х қ. шагшулах.

ШАГШУУЛА-Х 1. (құс) шықылықтату, шық-шық еткiзy; 2. ауыс. таңдай қақтыру, тамашалау, таң қалдыру, тамсандыру, таңдандыру, таңырқату; 3. қ. шагшигдах.

ШАГШУУРГА 1. дым тамшы, шық тамшы; **өвсний толгойд** ≈ **тогтох** шөп басына дым тамшы түру; 2. шоқ құрақ (қамыс); ☆ **шапшуурга бэлзуухай** шоқша торғай, құрақ торғай.

ШАЖИНТ: **шажинт** шувуу ала қарға (тоқылдақ тұқылдақ құс).

ШАЛАВ: **шалав** шулав (балық) шалп-шүлп, шалп-шалп.

ШАГШУУРГАЛА-Х дым тамшы түру, шық тамшы түру.

ШАГШУУРГАТА-Х дым тамшылы болу, шық тамшылы болу.

ШАГШЧИ-Х 1. (құс) шықылық қағу, шықылықтасу, шық-шық етiсу; 2. ауыс. таңдай қағысу, тамашаласу, таң қалысу, тамсанысу, таңданысу, таңырқасу.

ШАД I жол, жолды (тақпақ жолы) дөрвөн ≈ шүлэг төрт жолды тақпақ.

ШАД II: **шад цэцэг** бұйрагүл (өсімдік).

ШАД III: **шад хий-х** шат, шыт, шырт (дыбыс); ≈ ≈сән дуу шарт еткен дыбыс.

ШАДАР 1. жуық, жақын, таяу, тұстас; ≈ айл жуық ауыл; **хогод** ≈ **оршдог** қалаға жуық жерде тұратын; **ойр** ≈ жақын жуық; ≈ газар жақын жер;

2. сенімді, жуық, сырлас; ≈ **нөхөр** сенімді жолдас; ≈ **хүн** сенімді адам; ☆ **шадар сайд** сарайлас министр, ордалық министр, үкіметтік министр (**үкімет басшысымен бірге ерiн жүретiн, iс басқарысатын министр**).

ШАДАРДА-Х (нәрсеге) жуықтау, жақындау, таяу, жуық келу, жақын келу, таяп келу.

ШАДАРДУУЛА-Х (нәрсеге) жуықтау, жақындату, таяту, жуық келтіру, жақын келтіру, таятып келтіру.

ШАДАРЛАЛ 1. жуықтық, жақындық, таяулық (нәрсенің орналасуы); 2. сенімділік, сырластық.

ШАДАРЛА-Х 1. (нәрсеге) жуықтау, жақындау, таяу; 2. (нәрсеге) жуықтау, жақындату, таяту; 3. ауыс. (адам) жуық тарту, жуықтау, сырласу. сенімдесу, сырлас болу, сенімдес болу.

ШАДАРЛУУЛА-Х 1. (нәрсеге) жуықтату, жақындату, таяту; 2. (нәрсені) жуықтаттыру, жақындаттыру, таяттыру; 3. ауыс. (адам) жуық тартқызу, жуықтатқызу, сырластыру, сенімдестіру, сырлас болдыру, сенімдес болдыру.

ШАЖИГНА-Х (нәрсенің дыбысы) сықырлау, шықырлау, шықылдау, сықырсықыр ету, шықыр-шықыр ету; **цас** ≈ қар сықырлау; **модны навч** ≈ ағаш жапырағы сықырлау, ағаш жапырағы сыбырлау; **цаас** ≈ қағаз сықырлау; **ор** ≈н **хөдлөх** төсек шықырлап қозғалу.

ШАЖИГНУУЛА-Х (дыбыс) сықырлату, шықырлату, шықылдату, сықырсықыр еткізу, шықыр-шықыр еткізу.

ШАЖИН қ. шапши.

ШАЖЛА-Х түрмеге жабу, абақтыға қамау.

ШАЖЛУУЛА-Х түрмеге жаптыру, абақтыға қамау.

ШАЗ сiлiкпе, елжiреген, eзiлген; (eзiлiп пiскен ет); ≈ **мах** сiлiкпе ет; ≈ **толгой** сiлiкпе боп пiскен бас; ≈ **чанах** сiлiкпе гып пiсiру.

ШАЗАЙЛА-Х 1. ырсиу, ыржиту; 2. ыржаңдату, ыржаңтату.

ШАЗАЙ-Х 1. (тесік, аралық) ырсию, ыржию, ашылу; **шүд** ≈ тіс ырсию; **дэвэр** ≈ үзік ырсиып ашылу; 2. (мінез) ыржиңдау, ыржақтау, арсалаңдау.

ШАЗАЛЗА-Х 1. ырсыңдау, ыржиңдау, ырсың қағу, ыржиң қағу; 2. (сұйық) шымырлау, шымырлап қайнау, шымыр-шымыр ету.

ШАЗАЛУУЛА-Х 1. ырсыңдату, ыржиңдату, ырсың қақтыру, ыржиң қақтыру; 2. (сұйық) шымырлату, шымырлатып қайнату, шымыр-шымыр еткізу.

ШАЗГАНА-Х қ. шазалзах.

ШАЗГАНУУЛА-Х қ. шазалзуулах.

ШАЗГАР 1. (мінез) шалдуар, бейбас, шөлкес, тентек қырыс; ≈ **хүүхэд** шалдуар бала; ≈ **зан** шөлкес мінез; 2. (ерін) ырсиған, ыржиған, ырсық, ыржиқ; ≈ **уруул** ырсық ерiн.

ШАЗЛА-Х 1. (*етти*) сілікпелеу, сілікпе ғып қайнату, елжірету, езілту; **мах** ≈ *етти* сілікпе ғып қайнату, *етти* елжіретіп пісіру; 2. шіру, бұзылу, жалқақтандыру, іріңдету; 3. күйгізу, қолдырату, ақжемдету; **халуун усанд гар-аа** ≈ ыстық суға қолын қолдыратып күйгізіп алу.

ШАЗЛУУЛА-Х 1. (*етти*) сілікпелендіру, сілікпе ғып қайнаттырту, сілікпе ғып пісірттірту, елжіреттірту, езілттірту, 2. шірту, бұзу, жалқақтандырту, іріңдеттірту, күйдірту, күйгіздірту, қолдыраттырту, ақжемдеттірту.

ШАЗРА-Х 1. (*ет*) сілікпелену, сілікпе болу, езілу, елжіреу, сілікпе боп кету, сілікпеленіп кету, езіліп кету, елжіреп кету; ≈ **сан мах** сілікпеленген ет, елжіреген ет; 2. шіру, бұзылу, жалқақтану, іріңдеу; 3. кую, қолдырау, ақжемдену.

ШАЗРУУДА-Х 1. қ. **шазрах**; 2. **ауыс**. (*мінез*) биязылану, момақансу, момынсу, жуассу; 3. **ауыс**. (*мінез*) шыртылдау, шырт ету, ашулану.

ШАЗРУУЛА-Х 1. (*етти*) сілікпелендіру, сілікпе болдыру, езілту, елжірету, сілікпе ғып жіберу, сілікпелендіріп жіберу, езіліп жіберу, елжіретіп жіберу; 2. шірту, жалқақтандыру, іріңдету; 3. **ауыс**. күйгізу, қолдырату, ақжемдендіру.

ШАЗРУУН (*мінез*) шыртылдақ, шырт етпе, ашушаң; **ласан** ≈ залуу **вэ** неткен шырт етпе жігіт.

ШАЗУУР шықшыт; ≈ зуух а) шықшытын түю; б) тісін қайрау, кек сақтау, ыза болу, тістену.

ШАЗУУРЛА-Х шықшытын түю, тістену.

ШАЛ I (*үйдің*) еден, төсеніш; ≈ **тавих** еден төсеу; **гәрийн** ≈ үйдің едені; **модон** ≈ ағаш еден, тактай еден; **чулуун** ≈ тас төсеніш; **тоосгон** ≈ кірпіш төсеніш.

ШАЛ II күдері, жарғақ тері (*жұмсақ иленген ірі қара малдың терісі*).

ШАЛ III (*дыбыс*) шалп, шолп, шүлл, шалп-шүлл; ≈ **хийх** шалп ету, шолп ету; ≈ ≈ **хийх** шалп-шалп ету, шолп-шолп ету; ☆ **бие шал хийх** дене салдырау, дел-сал болу, дел-салдану; ☆ **шал шал хийх** мылжыңдау, көку, шатпақтау; ☆ **шал шул хийх** быдырлау, бындыр-бындыр қағу; ☆ **шал бэл** быдың-быдың, шүлдір-шүлдір, мыңқы-мыңқы, дат-дүт, бат-бұт (*түсініксіз сөздер*); ☆ **шал пал хийх** 1) быдың-быдың сөйлеу быдыңдау, дат-дүттау, бат-бұттау; 2) (*ш*) салп-салп еткізу, "шалп-шүлл еткізу; 3) шалп-шалп ету, шалп-шүлл ету (*саздақ жерден жүргендегі дыбыс*).

ШАЛ IV тіпті, тіптен, әбден, мүлдем, мүлде; **тым өте**: ≈ **тәлэг** мүлде ақымақ; ≈ **дәмий** тіпті қажетсіз, мүлде қажетсіз, **түкке** тұрмайтын; ≈

худал тіпті өтірік, мүлде өтірік.

ШАЛАВ шапшаң, жылдам, тез; ≈ **прэх** шапшаң келу, тез келу; ≈ **явах** шапшаң кету, тез кету.

ШАЛАВЛА-Х шапшаңдау, жылдамдау, тездеу.

ШАЛАВЛУУЛА-Х шапшаңдату, жылдамдату, тездету.

ШАЛАВХАН шапшаңырақ, жылдам-ырақ, тезірек, шапшаңдау, жылдамдау, тездеу; ≈ **явах** шапшаңырақ кету.

ШАЛАВЧ төсеніш; ≈ **ширдэг** төсеніш сырдақ; ≈ **дэвсэх** төсеніш төсеу; ≈ **дэвсгэр** төсеніш киіз.

ШАЛАГНА-Х 1. (*арба көлігіне*) мойынтырық бекіту, мойынтырық байлау; 2. (*кеңдік*) салпаңдау, салпино, қолқию, қолқаңдау; **өмд** ≈ шалбар қолқию; **бүслүүр** ≈ белдеу қолқию.

ШАЛАГНУУЛА-Х 1. мойынтырық бекіттірту, мойынтырық байлаттырту; 2. (*нәрсені*) салпаңдату, қолқаңдату, салпиту, қолқиту.

ШАЛАЙ I қан жалқақ.

ШАЛАЙ II: **шалай балай** қалай болса солай, бет-бетімен, албаты, қажетсіз, керексіз; ≈ ≈ **яриа** қажетсіз сөз.

ШАЛАЙЛГА-Х 1. (*денені*) салғыртсыту, селқостандыру; 2. (*кеңдік*) қолқиту, қолқаңдату, салпиту, салпаңдату.

ШАЛАЙ-Х 1. (*дене*) салғыртсу, селқостану, босаңсу, бөсендеу; **бие** ≈ дене салғыртсу; **ажил** ≈ жұмыс бөсеңдеу; 2. (*киім т. б. нәрсе*) қолқию, қолқаңдау, салпино, салпаңдау; **өмд** ≈ шалбар қолқию.

ШАЛАМ қ. **шалав**.

ШАЛАМГАЙ (*іске*) шапшаң, жылдам, тез; ≈ **ажиллах** шапшаң жұмыс-тау.

ШАЛАМГАЙЛА-Х шапшаңдату, жылдамдату, тездету; шапшаңдау, жылдамдау, тездеу; **ажлаа** ≈ жұмысын шапшаңдату.

ШАЛАМГАЙЛУУЛА-Х шапшаңдаттырту, жылдамдаттырту, тездеттірту, шапшаңдатқызу, жылдамдатқызу, тездеткізу.

ШАЛАМТГАЙ қ. **шаламхай**.

ШАЛАМХАЙ сұраншақ, өтініск, жалыншақ, жабысқыш, жармасқыш; ≈ **хүн** өтінішк адам.

ШАЛАН I әуке, омырау (*сыырдың омырау терісі*).

ШАЛАН II (*арба*) құйысқанша; ≈ **оосор** құйысқанша бау.

ШАЛАН III: **шалан палан гэх** бат-бұт деу, пат-пұт деу; **шалан палан хий-х** бат-бұттау, пат-пұттау.

ШАЛАННА-Х қ. **шалагнах**.

ШАЛАНТ бордақы сиыр.

ШАЛАНУУЛА-Х қ. **шалагнуулах**.

ШАЛАР: **шалар шалар хийх** 1. салп-сұлп ету, салп-салп ету; 2. (*жүріс*) найқала басу, жайқала басу.

ШАЛАРГА-Х (*киім*) салпаңдау, қолқаңдау, салпаң қағу, қолқаң қағу;

≈ **саң хүн харагдах** салпаңдаған адам көрүнү.

ШАЛА-X I жабысу, қадалу, сұрану, жалыну, өтінү; ≈ **шаргаах** жалынып жабысу, сұранып қадалу; **шалгаах** ≈ қадала сұрану, қадалып жабысу; **шаардах** ≈ талап ете қадалу, талап ете жалыну; **асууж** ≈ сұрап жабысу, сұрап жалыну; **гуйж** ≈ қалап жалыну.

ШАЛА-X II (*шахмат*) шах деу, шәк деу, көш деу.

ШАЛБА: **шалба тавчир** саз қызғышы (*құс*); **шалба шалз** жеркене, таскене (*ұсақ жәндік*); **шалба шалзгана** қ. **шалба шалз**.

ШАЛБАА I. тоқтау су; 2. қ. **шалбааг**.

ШАЛБААГ шалшық, саз, батпақ; **шавар** ≈ батпақ шалшық; **намаг** ≈ саз батпақ, құй батпақ; ≈ **тай газар** батпақты жер, шалшықты жер.

ШАЛБАЙ-X I. (*жер*) шалшықтану, саздану, батпақтану, шалшық боп кету, саз боп кету, батпақ боп кету; **дас хайлж** ≈ қар еріп шалшықтану; 2. су өту, су болу; су соқта болу; **бороонд** ≈ жаңбыр суы өту, жаңбырға су соқта болу; 3. (*дене*) салгырттау, селқостану, салғыртсу, босапсу; **бие** ≈ дене салгыртсу.

ШАЛБАЛА-X қ. **шалбаруулах**.

ШАЛБАЛЗА-X (*іс-әрекетге*) шапшаңдау, жылпыңдау, жыпылдау, сумаңдау, қылмаңдау жылмаңдау, жылпылдау.

ШАЛБАЛЗУУЛА-X жылпылдау, жылпыңдау, жылмаңдау, сұмандау, қылмаңдау, шапшаңдау, жыпылдау.

ШАЛБАЛУУЛА-X қ. **шалбаруулах**.

ШАЛБАР I. тұлш етік (*судан өтуге арналған тері етік*); 2. тері етік.

ШАЛБАРА-X I. (*ет, тері*) сыдырылу, сыпырылу, сойылу, жырылу, жаралану; **арс** ≈ тері сыдырылу, тері жырылу; 2. (*қабық, өң*) қопсу, босап сыдырылу, босап сыпырылу; **будаг нь** ≈ сыры қопсу, сыры қопсып сыдырылу, бояу қыртысы қопсу; 3. (*ет т. б. зат*) сыдырылу, сілікпелену, елжіреу, езілу; ≈ **тал чанах** сыдырылғанша қайнату, сілікпеленгенше қайнату.

ШАЛБАРУУЛА-X I. (*терісін, етін*) сыдырылту, сыпырылту; сыдыру, сыпыру, сою, жаралау, жыру; 2. (*қыртысын, қабығың, өңін*) қопсыту, қосыта сыдыру, қосыта босату; 3. (*ет т. б. затты*) сілікпелендіру, сыдырылту, елжірету, езілту.

ШАЛБАРХАЙ (*тері*) жалбырақ, жырық, сызат; сыдырылған, жырылған; **шарх биш** ≈ жара емес жалбырақ.

ШАЛБАЧИ-X қ. **шалбалах**.

ШАЛБАЧУУЛА-X қ. **шалбалуулах**.

ШАЛБИГАНА-X бүрсендеу, жиырыңдау, құржыңдау, сүмендеу, сүмсеңдеу, тыржыңдау, жиырын қағу, құржың қағу, тыржың қағу, быржың қағу.

ШАЛБИГАР I. (*дене*) ашаң, нәзік, арық, әлжуаз, талдырмаш; ≈ **царай** ашаң шырай, ашаң жүз; **хүч таргаар** ≈ семіздігі нашар арық; 2. (*нәрсе*) жұқа, жұқалаң, жұқаша; ≈ **малгай** жұқалаң тымак.

ШАЛБИЙЛГА-X I. (*нәрседен*) су өткізу, су соққа болғызу; 2. (*нәрсені*) бүрістіру, жиырылту, құржиту, тыржиту, быржиту.

ШАЛБИЙ-X I. су өту, су болу, су соққа болу, сүмектеу, сорғалау; **бороонд** ≈ жаңбырда су болу, жаңбырда су өту; ≈ **тлаа корох** су сүмектей өту; 2. (*түлға, пішін*) сүмсию, бүрісу, сүмірею, сүмшию, жиырылу, құржию, тыржию, быржию.

ШАЛБИЛЗА-X (*нәрсе*) сүмсеңдеу, сүмендеу, бүрсендеу, сүмсең қағу, сүмең қағу, бүрсен қағу; жиырыңдау, құржыңдау, быржыңдау, тыржыңдау, жиырың қағу, құржың қағу, быржың қағу, тыржың қағу.

ШАЛБИ-X (*су*) сүмектеу, сорғалау, саулап ағу, су өту, су болу; **бороонд** ≈ **сан хувдас** жаңбыр суы сүмектеген ким.

ШАЛГААГДА-X I. жабысылу, қадалыну, сұранылу, жалынылу, өтінілу; 2. тергелу, тергеуге түсу, тексерілу.

ШАЛГААЛГА-X I. (*бір нәрсеге*) жабыстыру, қадалту, сұранту, жалынту, өтінтү; 2. (*іс-әрекет*) тергету, тергеуге түсіру, тексерту; 3. қ. **шалгаагдах**.

ШАЛГАА-X жабысу, қадалу, сұрану, жалыну, өтіну; **асуух** ≈ сұрап жабысу; **гуйх** ≈ тілеп қадалу; **шалах** ≈ қадалып жабысу, сұранып жалыну; **хоргоох** ≈ жабысып қалмау, қадалып жібермеу, жалынып жалбарыну.

ШАЛГАДАГ I. сыналған, таңдамалы, байқалған, тексерілген; ≈ **арға** сыналған өдіс; ≈ **ухаан** таңдамалы ғылым; 2. сынайтын таңдайтын, байқайтын, тексеретін.

ШАЛГАЛГА сынас, таңдас, байнас, тексеріс.

ШАЛГАЛТ I. (*іс-әрекет*) тексерінді, тексеру, тексеріс, байқау, байқас, бақылау; **ажлык гүйцөгэлийн** ≈ жұмыс орындалуына тексерінді; ≈ **явуулах** тексеру жүргізу; 2. (*оқу*) сын, сынақ; **аңги дэшин** ≈ класқа көшу сыны; **узсын** ≈ мемлекеттік сын; ≈ **өгөх** сын тапсыру; 3. сынасу, байқасу, тәжікелесу, сайысу.

ШАЛГАМАЛ (*сана*) сұрыпталған, іріктелген, таңдаулы; ≈ **мал** сұрыпталған мал.

ШАЛГАР I. (*дене*) салғыр, салгырт, селқос; (*бет өңі*) жүдеңкі, түсіңкі; ≈ **биетэй хүн** салгырт денелі адам; 2. (*кеңдік*) қолқы, солпық қолқиган, солпыған; ≈ **өмд I**) қолқиган шалбар; 2) қолқиган дамбал; ≈ **түрнитэй гутал** қонышы қолқиган етік.

ШАЛГАРАГДА-X (*сапалық*) сыналы-

ну, сүрүптальну, іріктеліну.

ШАЛГАРА-Х 1. (*сана*) сыналу, сүрүптальну, іріктелу; **ажлаар** ≈ жұмыспен сыналу, жұмыс арқылы сыналу) **уралдаан тэмцээнд** ≈ жарыс бәсекеде сыналу; 2. озып шығу, үздік шығу.

ШАЛГАРУУЛА-Х 1. (*сапасын*) сыналту, сүрүптату. іріктету; 2. озық шығару. үздік шығару.

ШАЛГА-Х 1. (*ис-әрекет*) тексеру, бақылау, қарау, көру; **ажлын биелэлтийг** ≈ жұмыстың орындалуын тексеру; **хянаж** ≈ бақылап көру; **харьцуулан** ≈ салыстыра тексеру) **билет** ≈ билет тергеру; ≈ **н байцаах** тексеріп тергеу, тергеп көру; ≈ **н байцаах комисс** тексеру комиссиясы; **хянан шалгах хороо** бақылау тексеру комитеті; 2. (*оқу*) сынау, сын алу, сынап көру, сынақ алу, тексеру; **амаар** ≈ ауызша сынау; **бичгээр** ≈ жазбаша сын алу; 3. (*тех.*) сынап көру, сыннан өткізу; **мотор** ≈ моторын сынап көру.

ШАЛГУУЛА-Х 1. (*ис-әрекет, жұмыс*) тексерту, бақылату, қарату, көрсету; **ажлаа** ≈ жұмысын тексерту; 2. (*оқу*) а) сын беру, сынға түсу; б) сынату, сын алғызу. сын алдыру, сынақ бергізу; **бичгээр** ≈ жазбаша сын беру; 3. (*тех.*) сынатып көргізу, сыннан өткіздіру; 4. қ. **шалгагдах**.

ШАЛГУУР сынау олшемі, баға беру олшемі; **тәдний үйл ажиллагааны** ≈ нь олардың қызметіне баға беру олшемі.

ШАЛДАГНА-Х (*киімсіздік*) тырдию, тыр жалаңаштану, тырдай болу. тыр жалаңаш болу.

ШАЛДАГНУУЛА-Х тырдиту, тыр жаалцаштау, тырдай болдыру, тыр жаалаңаш болдыру.

ШАЛДАН 1. (*киімсіз*) тырдай, тыр жалаңаш, тырдиган; **халуун элсэнд** ≈ **хэвтэх** ыстық құмда тыр жалаңаш жату; ≈ **болтлоо** тырдай болғанша, тыр жалаңаш болғанша; 2. (*мал*) тақыр, қырқылған, қызылшақа; **нүцгән** ≈ жалаңаш тақыр; 3. (*қабатсыздық*) жалаң, жұқа жалаңаш. қабатсыз; ≈ **гэр** жалаң үй; 4. (*жер*) тақыр, өсімдіксіз; ≈ **газар** тақыр жер; ☆ **ам бардам, гуя шалдан** басы бапан, аяғы сапан; аузымен егін оратын, кісі үйінде май шелпек, өз үйінде қу шелпек; сырты жылтыр. іші қалтыр.

ШАЛДАС (*өсімдік*) жұмыр тік емен.

ШАЛДА-Х I еденсеу, еден төсеу, төсеніштеу, төсеніш тоссу; ≈ **сан зам** сдендеген жол, төсеніш төсеген жол; **чулуугаар** ≈ **сан зам** тас жол, тас төсеген жол.

ШАЛДА-Х II жүрдай болу, құр қалу, жалғызсырау, жалғыз қалу, жалғыздық көру.

ШАЛДЛА-Х 1. (*киімін*) тырдиту, жалаңаштау, тыр жалаңаштау, тырдай

қылу; 2. қ. **шалдруулах**.

ШАЛДЛУУЛА-Х (*киімін біреуге*) тырдиттыру, жалаңаштату, тыр жалаңаштату, тырдай болдырту.

ШАЛДРА-Х 1. (*киімсіздік*) тырдию, жалаңаштану, тыр жалаңаштану, тырдай болу, тыр болу, тыр қалу; 2. *ауыс*. (*дәулет*) азау, құралақан қалу, жүрдай болу, дәулет кету, дәулет таю.

ШАЛДРУУЛА-Х 1. (*киімін*) тырдиттыру, жалаңаштандыру, тырдай болдыру, тыр қылу, тырдай қылу; 2. *ауыс*. (*дәулетін*) азайту, құралақан қалдыру, жүрдай болдыру, дәулетін тайдыру, дәулетін ксірту.

ШАЛДЧИ-Х 1. (*киім*) тырдита салу, жалаңаштай салу, тырдай қыла салу; 2. *ауыс*. (*дәулетін*) жүрдай қылу, жүрдай болдыру, құралақан ету.

ШАЛДЧУУЛА-Х 1. (*киімін*) тырдита салдыру, жалаңаштай салдыру, тырдай қыла салдыру; 2. *ауыс*. (*дәулетін*) жүрдай қылдыру, жүрдай болдырту, құралақан еткізу.

ШАЛЗ(АН) I көне (*буын аяқтылар тобына жататын, қой жүніне кіріп ап, қой соратын ұсақ жәндік*); ☆ **шалзан хадаас** бүршікбас ұсақ шеге; ☆ **шалзан шивээ** бүршікбас ұсақ шеге.

ШАЛЗ II қ. **шаз**.

ШАЛЗЛА-Х (*ег, құйқа т. б.*) сілікпелеу, езілту, елжірету; **толгой шийр** ≈ бас сирақты сілікпелеу **мах** ≈ етті сілікпелеу, етті езілтіп пісіру; **ногоо** ≈ тағамшепті езілтіп пісіру.

ШАЛЗЛУУЛА-Х сілікпелету, езілтіру, елжіреттіру, сілікпе ғып пісірту, елжіретіп пісірту.

ШАЛЗРА-Х (*ег, т. б.*) сілікпелену, езілу, елжіреу.

ШАЛЗРУУЛА-Х сілікпелендіру, езілтіу, елжірету.

ШАЛИА I. тоқмейіл, қанағатты, місе тұтқыш, тойымды ниетті, мәейкті; ≈ **хүүхэд** тоқмейіл бала; ниетті бала; ≈ **хурга** мәейкті қозы, тоқ қозы; 2. (*адам*) жаңғалақ, жаңылшақ, жаңылғыш, ұмытшақ; **хөгширсөн** ≈ **хүн** қартайған жаңғалақ адам, жасы ұлғайған жаңғалақ адам; **солио** ≈ алжасқан жаңғалақ.

ШАЛИАГУЙ қ. **шалігуй**.

ШАЛИАРА-Х тоқмейілсу, қанағатсу, місе тұту, нәпсі ұстау.

ШАЛИАТА-Х 1. жаңғалақтану, жаңылпақтану, жаңылғыштану, ұмытшақтану, жаңғалақ боп кету, жаңылғыш боп кету; 2. қ. **шалнарах**.

ШАЛИГ сайқал, жезөкше, жүргіш (*әйел*); ≈ **самуун** сайқалдық, жезөкшелік; ≈ **савсаг** сайқал; ≈ **явдал** жезөкшелік, сайқалдық; ≈ **самуун явах** сайқалдыққа түсу.

ШАЛИГДА-Х I (*дүние, мүлік*) шайылу, шығындалу, тек кету, шығын болу, ысырап болу; **ашитгүй ажлэд эд хөрөнгө** ≈ пайдасыз жұмысқа дүние мүлік

шашылу.

ШАЛИГДА-Х II (*әйел*) сайқалдыққа түсу, жезөкшелікке түсу, жүргіш боп кету.

ШАЛИГЛА-Х сайқалдау, сайқалдану, жезөкшелену, сайқалдық істеу, жезөкшелік істеу; **дәмий** ≈ **хэрэггүй** албаты сайқалдаудың керегі жоқ.

ШАЛИГҮЙ болымсыз, болмашы, шамалы, түкке тұрмайтын, қажетсіз; ≈ **юмны хойноос хөөцөлдөх** болымсыз нәрсенің соңынан түсу.

ШАЛИМТАЙ қ. **шалимхай**.

ШАЛИМХАЙ I. (*дүние, мүлікті*) шайғыш, шашқыш, шығындағыш, ысыраптағыш; 2. тоқмейілсіген, қанағатсыған, місе тұтқыш, нәпсі ұстағыш.

ШАЛИУЛА-Х I. (*баланы асқа*) тамсандыру, тамсанту, дәмін көргізу, жуықтау; 2. (*дүние, мүлікті*) тоқмейілісіту, қанағатсыту, місе тұтқызу, нәпсі ұстатқызу; (*дүние, мүлікті*) тоқмейілісітіп иеліштіру; қанағатсытып шаштыру.

ШАЛИУЛА-Х II жаңғалақтату, жаңылту, жаңылта беру, жаңғалақтатта беру.

ШАЛИ-Х I. (*бала асқа*) тамсану, дәмін көру, жуықтау, татып көру; **хүүхэд хосл** ≈ бала тамаққа тамсану; 2. (*дүние, мүлікті*) тоқмейілісіп шашу, қанағатсып шашу; тоқмейілісу, қанағатсу, місе тұту, нәпсін ұстау.

ШАЛИ-Х II жаңғалақтау, жаңылу, жаңғалақтай беру, жаңыла беру; ≈ **солих** жаңғалақтап ауыстыру.

ШАЛИХҮЙ болымсыз, түкке тұрмайтын, қажетсіз, болмашы, шамалы; ≈ **хэрэг** болымсыз нәрсе.

ШАЛЛА-Х едендеу, еден салу, төсеніштеу, төсеніш салу, еден тоссу, төсеніш төсеу; **байшиг банзаар** ≈ үйді тақтаймен едендеу; **чулуугаар** ≈ тастан еден төсеу, таспен едендеу.

ШАЛМАА (*ыдыс*) шалма бастырғы, бастырғы темір, бастырғы құрсау; **хувингийн** ≈ шелектің бастырғы темірі; **хавхгийн** ≈ қақпақтың бастырғы шалмасы.

ШАЛМАГ (*іс-әрекетте*) шапшаң жылпос, жылпың, жылдам, тез, жылп-жылп, ылп-ылп, ылпың-жылпың; ≈ **хийх** шапшаң істеу, тез істеу; ≈ **көддөх** шапшаң қозғалу, ылпың-жылпың қозғалу.

ШАЛМАГДА-Х шапшаңдап кету, жылпыңдап кету, өте шапшаңдау, өте жылпыңдау, тым жылп-жылп ету, тым ылпылдау.

ШАЛМАГЛА-Х (*іс-әрекетті*) шапшаңдату, жылпыңдату; жылп-жылп еткізу; ылп-ылп еткізу, ылпың-жылпың қозғалу жылдамдату, тездету.

ШАЛМАГРА-Х (*іс-әрекет*) шапшаңдау, жылпыңдау, жылпылдау, жылпостану, тездеу, жылп-жылп ету, ылп-ылп ету, ылпылдай бастау, жылпылдай бастау, шапшаңдай түсу, жылпыңдай түсу.

ШАЛРА,Х (*дене*) салдырау, дел-сал болу, салғырттау, салғырғу, селқостану, бей-жай болу; (*нәрсеге*) көңілсіздену, жадағайлану, салақсу, салақ болу.

ШАЛТАА қ. **шалтгаа**.

ШАЛТААЧ сылтаушы сылтау етуші, сылтауратушы; ≈ **ид шалтаг мундахгүй** сылтаушыға ұсақ-гүйсектің бөрі сылтау.

ШАЛТАГ I (*іс-әрекеттен*) сылтақ, сылтау, себеп, сылтық; ≈ **хийх** сылтау ету, сылтау қылу; ≈ **болгох** сылтау болдыру, сылтау ету, сылтаурату; ≈ **заах** сылтау тауу, сылтау айту; ≈ **т балтаг** сыныққа сылтау, сынықты сылтау ету, жоқтан өзгені сылтау ету; ≈ **эрэх** сылтау іздеу, сылтау қарастыру, сыныққа сылтау көздеу, мін іздеу.

ШАЛТАГ II (*әйел*) жүкті, екіқабат, аяғы ауыр.

ШАЛТАГЛАЛ I. сылтаулық, сылтақтық, сылтықтық, себептік, сылтау, сылтақ, сылтық, себеп; 2. сылтаурату, сылтау іздеу, сылтау қылу.

ШАЛТАГЛА-Х (*іс-әрекетте*) сылтаурату, сылтау қылу, сылтау ету; **ялихгүй юмгы** ≈ болымсыз нәрсені сылтаурату.

ШАЛТАГЛУУЛА-Х сылтаураттыру, сылтау қылғызу, сылтау еткізу.

ШАЛТАЛХИЙЛЭ-Х (*іс-әрекеттен*) жалтаңдаңқырау, жалтарыңқырау, жалтақтаңқырау, қашқақтаңқырау, сырғақтаңқырау, жалтаңдай беру, жалтара беру, жалтақтай беру, қашқақтай беру, сырғақтай беру, бұлталақтай беру.

ШАЛТА-Х (*жұмыстан, іс-әрекеттен*) жалтаңдау, жалтару, жалтақтау, қашқақтау, сырғақтау, бас тарту, бұлтару, бұлталақтау.

ШАЛТГАА I. құрсақтағы бала; 2. қ. **шалтаг II**.

ШАЛТГААЛА-Х (*іс-әрекетті*) сылтаурату, жалтару, бұлтару, бұлталақтату сырғақтату.

ШАЛТГААН I. қ. **шалтаг I, II**. 2. мән, жөн, жай, мән-жай, себеп, дәйіс, сылтау, дәлел; **уг** ≈ әуелгі мән, әуелгі себеп; **учир** ≈ мән-жай, жөн себеп, жөн-жоба, жөн-жосық; **өвчий** ≈ аурудың себебі, науқастың жөні; **хүндтэй** ≈ ерекше жай, айрықша себеп; **онцғын** ≈ ерекше себеп, айрықша жай; **ямар** ≈ аар қандай себеппен, қандай жаймен, нендей себеппен, нендей жаймен.

ШАЛТГААНГҮЙ себепсіз, сылтаусыз, дәлелсіз, жөнсіз, мәнсіз; **ямар ч** ≈ ешбір себепсіз, ешбір сылтаусыз.

ШАЛТГААНТ қ. **шалтагантай**.

ШАЛТГААНТАЙ I. себепті, себебі бар, мәнді, мәні бар, жөнді, жөні бар, мән-жайлы, мән-жайы бар; **тийм** ≈ юм сондай себебі бар нәрсе, сондай мәні бар нәрсе; 2. (*әйел*) екіқабат, жүкті.

ШАЛТГААЦА,Х қ. **шалтаглах**.

ШАЛТУУЛА-Х (жұмыстан, іс-әрекеттен) жалтаңдату, жалтарту, жалтақтату, қашқақтату, сырғақтату, бас тартқызу, бұлтартқызу, бұлталақтату.

ШАЛУУЛА-Х I (бір нәрсеге) жабыстыру, қадалту, сұранту, жылыту, өтінту.

ШАЛУУЛА-Х II (шахмат) шах дегізу, шәк дегізу, көш дегізу.

ШАЛХАЙЛҒА-Х I. (дене т. б. нәрсені) шалқайту, шалқиту, шардайту, шардиту, кекжитү, кекшиту, салқиту, салпиту, салпайту; 2. (кеңдік) қолпайту, қолпиту, қолқиту, көлпиту, көлкиту; 3. (семіздік) шардайту, дүмшиту, шардиту; 4. (қозғалыс) қолапайсыздандыру, икемсіздендіру, дөрекілендіру, ебдейсіздендіру, көдексіту; 5. ауыс. (ас дәмін) жылымшы татқызу.

ШАЛХАЙ-Х I. (дене т. б. нәрсе) шалқаю, шалқию, шардаю, шардию, кекжию, кекшию; салқию, саллию, салпаю; гэдэс нь ≈ қарны шардию; **арьс нь** ≈ терісі саллию; 2. (кеңдік) қолпаю, қолпию, қолқию, көлпию, көлқию; 3. (семіздік) шардаю, дүмшию, шардию; 4. (қозғалыс) қолапайсыздану, икемсіздену, дөрекілену, ебдейсіздену, көдексу; 5. ауыс. (ас дәмі) жылымшы тату.

ШАЛХАЛЗА-Х I. (дене) шалқақтау, шалқаңдау, шардаңдау, шардақтау, кекжектеу, кекжеңдеу, салқаңдау, салқақтау; 2. (кеңдік) қолпаңдау, қолқақтау, қолқақтау, қолқаңдау, қолпеңдеу, қолкеңдеу, көлпеңтеу, көлкектеу; 3. (қозғалыс) қобалаңдау, қобалақ қағу.

ШАЛХАЛЗУУЛА-Х I. (денені) шалқақтату, шалқаңдату, шардаңдату, шардақтату, кекжектеу, кекжеңдету, салқаңдату, салқақтату; 2. (кеңдік) қолпаңдату, олақтату, қолпақтау, қолқаңдату, көлпеңдету, көлкеңдету, көлпектету, көлкетету; 3. (қозғалыс) қобалаңдату, қобалақ қақтыру.

ШАЛХАНА-Х қ. шалқалзах.

ШАЛХАНУУЛА-Х қ. шалхалзуулах.

ШАЛХГАР I. (дене) шалқақ, шардақ, кекжік, шалқаң, шардаң, кекжең, салқақ, салпақ, шалқиған, шардиған, кекжиген, салпиған; 2. (кеңдік) қолпақ, қолқақ, қолқаң, көлпек, көлпен, көлкен, көлкең; қолпиған, қолпаңдаған, қолқақтаған, қолқаңдаған, көлпектеген, көлпеңдеген, көлкетеген, көлкеңдеген; ≈ **өмд** қолқиған шалбар; 3. (семіздік) шардақ, дүмшиген, шардиған, дүмдей; ≈ **тарған үхэр** дүмдей семіз сиыр; 4. (қозғалыс) қобалақ, қобалаң, көдек; қобалақтаған, қобалаңдаған, қолапайсыз, икемсіз, дөрекі, ебдейсіз, көдексіген; ≈ **мүу эр** қобалақ нашар жігіт; 5. ауыс. (ас дәмі) жылымшы, сүйкімсіз.

ШАЛХГАРДА-Х I. (дене) өте шалқақтану, өте шалқию, өте шалқаңдау, өте салқию, өте салпақтау, өте салпию, тым шардию, 2. (кеңдік) өте қол-

паю, өте қолпию, өте қолқақтау, өте қолқаңдау, өте көлпектеу, өте қолкеңдеу, өте көлкеңдеу; 3. (қозғалыс) өте қобалақтау, өте қобалаңдау, тым қолапайсыздану, өте дөрекілену, тым көдексу.

ШАЛХГАРДУУЛА-Х I. (денені) өте шалқақтандыру, өте шалқиту, өте шалқаңдату, өте салқиту, өте салпақтату, өте салпиту, тым шардиту; 2. (кеңдік) өте қолпайту, өте қолпиту, өте қолқақтау, өте қолқаңдату, өте көлпектету, өте көлпеңдету, тым көлкеңдету; 3. (қозғалыс) өте қобалақтау, өте қобалаңдату, өте қолапайсыздандыру, өте дөрекілендіру, өте көдексіту.

ШАЛХМАҒ I. (тамақ) сүт қойыртпақ, қоймалжың; 2. қолдырау, қолбырау, көлбіреу; нүд ≈ **болтлоо хавдах** көзі қолдырағанша ісу.

ШАЛХМАҒТА-Х I. (ақ тамақ) қойыртпақтану, қоймалжыңдану; 2. (сулану) қолдырау, қолбырау, көлбіреу.

ШАЛЧГАНА-Х I. (жұқа нәрсе) желпілдеу, желпеңдеу, желпең-желпең қағу, желбірепдеу, желбеңдеу, желбең-желбең қағу; 2. ауыс. (мінез) жалбақтау, жарамсақтану, жалпылдау, желпілдеу, далақтау; **чи битгий** ≈ ад бай сен жалбақтай берме.

ШАЛЧГАНУУЛА-Х I. (жұқа нәрсені) желпілдету, желпеңдету, желпең-желпең қақтыру, желбіреңдету, желбеңдету, желбең-желбең қақтыру; 2. ауыс. (мінез) жалбақтау, жарамсақтандыру, жалпыллату, желпілдету, далақтау.

ШАЛЧГАР I. (нәрсе) талдырмаш, ашаң, жалаң, желең, жұқа, қағанақтай; ≈ **тэрлэг** жалаң шапан, жұқа шапан; **нимгэн** ≈ қағанақтай жұқа; ≈ **исгий** жұқа киіз; ≈ **туранхай хун** ашаң арық адам; 2. ауыс. жалтақ, батылсыз, қорқақ, жүрексіңгіш, табансыз, жасқаншақ, сескейіш, қаймыққыш; **ясан** ≈ **хун бэ** неткен жасқаншақ адам еді.

ШАЛЧИГ шалшық (саз); ≈ **хний** шалшық шалп-шалп ету, саз шалп-шүлп ету; ≈ **балчиг хийх** шалпұл-шүлпыл ету.

ШАЛЧИГНА-Х (шалшық) шалпылдау, шалқылдау, шалп-шүлп ету.

ШАЛЧИГНУУЛА-Х (шалшықты) шалпылдату, шалқылдату, шалп-шүлп еткізу.

ШАЛЧИЙЛҒА-Х жалтақтату, батылсыздаңдыру, қорқыту, жүрексіңдіру, табансыздандыру, үрсейлендіру, жасқандыру, сескендіру, қаймықтыру.

ШАЛЧИЙ-Х жалтақтау, батылсыздану, қорқу, жүрексіну, табансыздану, үрейлену, жасқану, сескену, қаймығу.

ШАЛЧИЛЗА-Х қ. шалчганах.

ШАЛЧИЛЗУУЛА-Х қ. шалчгануулах.

ШАЛЬ: шаль бұл 1. аңғал, албырт, аңғырт, аңқа, алаңғасар, шалдыр-бұлдыр; 2. (асқа) зауқы соқпай, зауықсыз, құмартпай, құмары соқпай, кө-

ңілі соқпай; ≈ ≈ **идэх** зауқы соқпай жсу; ≈а ≈ээ зауықсыз, көңілсіз, құмарсыз.

ШАЛДЫДАР: шалдыр бүлдэр шалдыр-бүлдэр, алып ұшқан, лепірген, албырт, аңғал, аңғырт, аңқау, алаңғасар; ≈ ≈ **хүүхэд** шалдыр-бүлдэр бала, аңғал бала.

ШАЛДЫДАРДА-Х шалдыр-бүлдэр болу, алып ұшу, лепіру, албырттану, аңғалдану, аңғырттану, аңқаулану, алаңғасарлану.

ШАМ: шам хий-х жарысу, қоса жарысу, жарғысып қалмау, құр қалмау (*ішін жегенде қалыспау туралы*); **шар** нохой ≈ ≈эс **хөждөхүй** сары ит салт еткеннің бәрінен құр қалмайды.

ШАМАРГА сылбы (*жаңбыр араласқан қар*); **цасан** ≈ **хаялах** сылбы қар борай жауу; **шуурга** ≈ сылбы бұрқасын.

ШАМАРГАДА-Х (*қар*) сылбылану, сылбыланып кету, сылбыға айналу.

ШАМАРГАЛА-Х сылбы жауу, сылбы қар жауу; ≈ **ж байна** сылбы жауып тұр; ≈ **толовтэй байна** сылбы жауатын сөкілді.

ШАМАРС күлгін тиынтақ (*таулы өлкеде өсетін, күлгін гүлді, жемге құнарлы көпжылдық өсімдік*).

ШАМБАРАМ көтен түру, көтен айналу (*артқы ішектегі қан тамыры кеңейіп ауыратын сырқат*).

ШАМБАРАМТА-Х көтені айналу, көтені түсу, көтені айналып ауру, көтені түсіп ауру.

ШАМБИГАНА-Х (*жұқа нәрсе*) жұқаландау, жұқашалану, ашаң қағу, ашаңдау, жұқалаң қағу.

ШАМБИГАР 1. (*жұқалық*) жұқалаң, жұқаша, қағанақтай қабыршықтай; ≈ **амтай** жұқалаң ауызды, ерші жұқалаң; ≈ **царайтай** жұқалаң шырайлы, беті жұқана; 2. **қ. шалчгар** 1.

ШАМБИЙЛГА-Х (*жұқа нәрсені*) жұқалаңдату, жұқашаландыру, ашаңдандыру, жұқалық қақтыру.

ШАМБИМ-Х (*жұқа нәрсе*) жұқалаңдау, жұқашалану, жұқарандау, ашаңдану, жұқалаң қағу.

ШАМБИЛЗА-Х **қ. шамбиганах.**

ШАМДА-Х 1. (*іске*) тырысу, ұмтылу, талпыну, талаптану, ықыластану, ынталану, ықдағаттану; ≈ **н хичээж суранцах** тырысып ынталана үйрену; 2. (*қозғалыс*) асығу, шапшаңдау, тездеу, жылдамдау; асықтыру, шапшаңдату, тездету жылдамдату.

ШАМДГАЙ I (*ас. дүниесе*) қомағай, тойымсыз, ашкөз, қанағатсыз.

ШАМДГАЙ II 1. (*іске*) тырысқыш, ұмтылғыш, талпынғыш, талаптанғыш; ықыласты, ынталы ықдағатты; 2. дікендегіш, дікетегіш, дікілдек, мазасыз.

ШАМДГАЙЛА-Х I қомағайлану, тойымсыздану, ашкөздену, қанағатсыздану.

ШАМДГАЙЛА-Х II **қ. шамдах.**

ШАМДГАЙРА-Х қомағайланып кету, тойымсызданып кету, ашкөзденіп кету, қанағатсызданып кету.

ШАМДГАЙТА-Х **қ. шамдгайлах** I.

ШАМДУУ (*ис-әрекетте*) 1. дікілдек, дікетегіш, дікендегіш, мазасыз; 2. (*шапшаңдық*) апалас-төпелес, абырсабыр, асып-саса, асыға-үсіге, апалаң-төпелен; ≈ **ажиллах** абырсабыр жұмыстау; ≈ **хүрэлдэн очих** апалас-төпелес жетіп бару.

ШАМДУУЛА-Х 1. (*іске*) тырыстыру, ұмтылту, талпындыру, талаптандыру, ықыластандыру, ынталандыру; 2. (*қозғалыс*) асықтыру, шапшаңдату, тездету, жылдамдату, жітірмелету, жітілету; 3. (*талап*) дікетеу, дікендету, дікілдету, мазасыздандыру.

ШАМЛА-Х (*жең*) сыбану, түріну, қайыру; **ханцуй** ≈ жең сыбану, жең түру; ☆ **ханцуй чамлан оролдох** сыбаныш кірісу, белсене кірісу (*іске, жұмысқа*).

ШАМЛУУЛА-Х (*жеңін*) сыбанту-түргізу, қайырту.

ШАМНАНЦ **қ. чавганц.**

ШАМНАЦ **қ. шамнанц.**

ШАМРА-Х I 1. (*нәрсенің шетін*) қайыру, бүктеу, сыбану, түру, түріну; **хормой** ≈ етек түру, етек қайыру; **ханцуй** ≈ жең сыбану; **цаас** ≈ қағаз бүктеу; **арьс** ≈ тері бүктеу; 2. (*үш, дүз*) майрылу, майысу, жанырылу, иілу, қайрылу; **ир нь** ≈ дүзі майрылу, дүзі майысу; **үзүүр нь** ≈ ұшы жапырылу, ұшы иілу; **гадас** ≈ қазық майрылу; **хадаас** ≈ шеге майысу, шеге жапырылу.

ШАМРА-Х II (*қар*) бұрқақ жауу, бұрқай жауу; **цасаар** ≈ қар бұрқатай жауу; **шуурах** ≈ қар борау, борай жауу.

ШАМТУУ: шамтуу балзуухай кішкене көкек.

ШАМШГАР 1. (*ерін, мұрын*) солпынмек, солпырайған, имген; ≈ **уруул** солпы ерін; ≈ **хамар** имек мұрын; 2. (*кескін, пішін*) жайпақ, мұжық, жайпаған, мұжиган; ≈ **хувин** жайпақ шелек. ≈ **сав** мұжиган ыдыс.

ШАМШИГДАЛ (*дүние, қаражат*) 1. шығын, зиян, ысырап, артық жұмсалыс, артық шығыс; артық жұмсау, артық жою; ≈ **гүй** шығынсыз, ысырапсыз; ≈ **бағатай** шығыны аз, ысырабы аз, артық шығыны аз; 2. шымшылау, ұрлау, жеу, тонау.

ШАМШИГДА-Х (*қаражат, дүние*) 1. шығындалу, зияндалу, ысырапталу, артық шығындалу, артық жұмсалу; 2. шымшылану, ұрлану, желіну, тоналу.

ШАМШИГДУУЛАГЧ (*дүние, дәулеті*) 1. шығындатушы, зияндатушы, ысырапдатушы, артық шығындаушы, артық жұмсаушы; 2. шымшылатушы, ұрлатушы, жегізуші, тонатушы.

ШАМШИГДУУЛА-Х (*қаражат, дәу-*

лет) 1. шығындату, зияндату, ысырап-тату, артық шығындау, артық жұмсау; 2. шымшылату, ұрлату, жегізу, тонату.

ШАМШИГЧ (дәулет) 1. шығындаушы, зияндаушы, ысыраптаушы, артық шығындаушы, артық жұмсаушы; 2. шымшылаушы, ұрлаушы, жеуші, тол-аушы; **эд хөрөнгө** ≈ дәулет шымшылаушы.

ШАМШИЙЛГА-Х 1. (ерінін, мұрынын) солпиту, имиту, солшырайту; 2. (кескін, пішінін) жайпиту, мүжіту.

ШАМШИЙ-Х 1. (мұрын, ерің) солпию, имию, солшыраю; 2. (пішінін) жайпию, мүжію.

ШАМШИ-Х (дәулет, қаражат, нәрсе-ні) шымшы, шымшылау, ұрлау, тонау, жеу; шығындау, зияндау, ысыраптау; **улсын хөрөңгийг** ≈ мемлекеттік дәулетті шымшы; **бусдын юмыг завшин** ≈ біреудің нәрсесін ұрлан пайдалану.

ШАМШУУЛА-Х (нәрсе, дәулетті) шымшыту, шымшылату, ұрлату, тонау, жегізу; шығындату, зияндату, ысырап-тату.

ШАН I 1. сыйлық, сый, тарту; **хэшиг** ≈ сый-тарту, тарту-таралғы; **хувь** ≈ тиесі сыйлық, сый-тарту; ≈ **өгөх** сыйлық беру, тарту беру; ≈ **хүртээх** тарту, тарту беру; ≈ **олгох** сыйлық тапсыру, сыйлық беру, тарту беру; 2. ақы, жалақы; ≈ **өртөг** ≈ еңбек ақы, жалақы; **хөлс** ≈ терақы, еңбек ақы жалақы.

ШАН II атыз, аңыз (егістік алаңындағы екі тоған арасындағы бөлек айғыз жер); **тарваны** ≈ егіннің атызы.

ШАН III ақшыл жібек (ақшыл селдір торғын мата).

ШАНАА (анат.) 1. бет сүйек; 2. самай; ≈ **ныс үс** самай шан.

ШАНААРХАГ бет сүйекті; бет сүйегі сопайған, бет сүйегі томпаған.

ШАНААРХУУ қ. шақаархаг.

ШАНАГА (ыдыс) шөміш; **тогоо** ≈ қазан-шөміш, шөміш-қазан; ≈ **халбага** ожау-шөміш, шөміш-ожау; **ингэн** ≈ үлкен жайпақ шөміш; ≈ **н** илүүр шөміш шылақша; ≈ **н шүүр** шөміш сүзгі, сүзгі шөміш, тесік шөміш; ☆ **шанаған хорхой** кішкене бақа (бақаның баласы); ит балық.

ШАНАГАЛА-Х шөміштеу, шөмішпен құю; шөмішпен көсу, шөміш батыру; **сүү** ≈ сүт шөміштеу, сүтті шөмішпен құю; **будаа** ≈ бидайды шөміштеу; **давс** ≈ түзлы шөміштеу.

ШАНАГАЛУУЛА-Х шөміштету, шөмішпен құйғызу, шөмішпен кестіру, шөміш батырту.

ШАНАЛАЛ азап, бейнет, мекнат; қайғы, зар, мұң, қасірет, күйініш; **эмгөнэл** ≈ азап қайғы, қайғы-қасірет; ≈ **ихтэй** азабы қатты; ≈ **бағатай** азабы аз, бейнеті аз.

ШАНАЛА-Х азаптау, бейнеттену, мекнаттану, азап шегу, азап

көру, бейнет шегу, бейнет көру, мекнат шегу, мекнат көру; қайғылану, зарлану, мұңдану, қайғы шегу, зар болу; **зовох** ≈ азап шегіп қайғылану; **эвэлэх** ≈ іші күйіп зар болу; **өвчинд** ≈ аурудан азап шегу; **сэтгэл өзж** ≈ күйініп мұнаюу қайғылашып азап шегу.

ШАНАЛГА қ. шаналал.

ШАНАЛГАТАЙ азапты, бейнетті, азабы көп, бейнеті көп, қайғылы зарлы, мұңды, қасіретті, күйінішті; ≈ **өвчин** азапты ауру; **сэтгэлийн** ≈ хүн көңілі қайғылы адам; қайғылы мұңды адам.

ШАНАЛУУЛА-Х азаптаудыру, азап шектіру, бейнеттендіру, бейнет тарттыру; қайғыландыру, зарландыру, мұңайту, күйіндіру, бейнет шектіру, бейнет көрсету, мекнат тартқызу, мекнат шектіру.

ШАНАРУУ түз мысық (мәлін торіз-дес, бұғыға, сыйрға шықылдағыш, кішкентай жәндік).

ШАНГУУНА түз тауық, дала тауығы (күс).

ШАНД (су) тұма, бастау, қоз; **булаг** ≈ бұлақ тұма, тұма бұлақ; ≈ **ын ус** бастау суы.

ШАНДАН сарзу (тығыз тоқылған (жұқа пұл); **торгон** ≈ торғынша сарзу; ≈ **давуу** сарзу пұл, сарзу мата; ≈ **хөшиг** сарзу шымылдык.

ШАНДАС I. (анат.) сіңір, тарамыс; ≈ **шөрмөс** сіпір тарамыс; 2. **ауыс** қарым, алым, қармау, қару, күш; ≈ **тай залуу** қарымды жігіт, қарулы жігіт; ≈ **сайтай бөх** қарулы палуан, күшті палуан; 3. **ауыс** шыдам, төзім, көнбіс; ≈ **тай морь** көнбіс ат, мөс ат.

ШАНДАСТАЙ I. (анат.) сіңірлі, тарамысты, сіңірі бәр, тарамысы бар; 2. **ауыс** қарымды, алымды, қармаулы, қаруды, күшті; 3. **ауыс** шыдамды, төзімді, көнбіс, мөс.

ШАНДА-Х I. (майдан) айну, қайту, жүрек айну, лоқсу, құсқысы келу; **дотөр бәлайж** ≈ іші тітіреп жүрек айну; 2. (жарық) күңгірттеу, әлсіреу, бұлыңғырлау, бұлдырау, қарауыту; **зул** ≈ шырақ күңгірттену, шырақ жарығы бұлыңғырау.

ШАНДСАРХАГ қ. шандастай.

ШАНДУУРАЛТАЙ (майға т. б. асқа) айнырлық, қайтарлық, жүрек айнырлық, лоқстын, құсқы келерлік.

ШАНДУУРА-Х (май, тәтті т. б.) айну, қайту, жүрек айну, құсқысы келу, лоқсу; **өөхөнд** ≈ майға жүрегі айну; **чихэрт** ≈ тәттіден айну.

ШАНДУУРУУЛА-Х айныту, қайтару, жүрегін айныту, лоқсыту, құсқысын келтіру.

ШАНЗ I панз (үш ішекті, бір сау-сақпен ішегін басып, екінші қолмен тыңқылдатып шертетін моңғол күй аспабы).

ШАНЗ II дәмделген, майдалаған (ет т. б. нәрсе); **баншны** ≈ бәншінің

дәмделген еті; түшпараның дәмделген еті.

ШАНЗДА-Х шанз тарту, шанзымен ойнау.

ШАНЗДУУЛА-Х шанз тартқызу, шанзымен ойнату.

ШАНЗЛА-Х (ег т. б. тағамды) дәмдеу, майдалау.

ШАНЛИГ итбас маймыл (жандік).

ШАНТАЙЛГА-Х 1. (мұрнын) шүнтиту, пұштиту, таңкиту; 2. (мұрнын) тыржиту, тырыстыру, бырыстыру, құржиту, құрыстыру; 3. ауыс. мұрнын көтеру, менсінбеу, паңдану, төкаппарлану, текепарлану, мұрнын шүйіру, қомсыну, жаратпау.

ШАНТАЙ-Х 1. (мұрыны) шүнтию, пұштию, таңқию; 2. (мұрыны) тыржию, тырысу, бырысу; құржию, құрысу; 3. ауыс. мұрыны көтерілу, мұрыны шүйірілу; менсінбеу, паңдану, текепарлану, қомсыну.

ШАНТАЛЗА-Х 1. (шүнтиған нәрсе) шүнтыңдау, шүнтаңдау, пұштыңдау, пұштаңдау, таңқыңдау, таңқаңдау, шүнтың қағу, шүнтаң қағу, пұштаң қағу, таңқаң қағу; 2. (мұрын т. б. нәрсе) тыржиңдау, быржиңдау, құржиңдау.

ШАНТАЛЗУУЛА-Х 1. (таңқы нәрсені) шүнтыңдату, шүнтаңдату, пұштаңдату, пұштыңдату, таңқыңдату, таңқаңдату, шүнтың қақтыру, шүнтаң қақтыру, пұштың қақтыру, пұштаң қақтыру, таңқаң қақтыру; 2. (мұрын т. б. нәрсені) тыржиңдату, быржиңдату, құржиңдату.

ШАНТГНАХ қ. шанталзах.

ШАНТГАНУУЛА-Х қ. шанталзуулах.

ШАНТГАР 1. (тұмсық, мұрын) шүнтаң, пұштаң, таңқы, таңқыш, пұшық; ≈ хамартай хав таңқы мұрын қанден; 2. қайқы, имск, шалқақ, қайқан; қайқиган, имиген, шалқиган; ≈ хамартай гутал қайқы бас етік.

ШАНТЛА-Х қ. шантруулах.

ШАНТЛУУЛА-Х қ. шантруулах.

ШАНТРАА-Х қ. шантруулах.

ШАНТРА-Х 1. (нәрсенің ұшы) майысу, майрылу, жапырылу, иілу, қайрылу; ир нь ≈ дүзі майрылу; хадаас ≈ шеге майысу; 2. ауыс. (іс-әрекетте) қиыпсыну, ауырсыну, жүрексіну, қауіпсіну, қорқу, сескену, батылы бармау, қайту, тайсалу; ажлаас ≈ жұмысты қиыпсыну, жұмыстан жүрексіну; зүрх ≈ жүрегі қайту, батылы бармау; зориг ≈ жігері қайту; дур сонирхол ≈ көңілі қайту, ынтасы түсу, көңілсіздеу, ынтасыздану.

ШАНТРУУЛА-Х 1. (нәрсенің дүзін, ұшын) майыстыру, майрылту, жапырылту, иілту, қайрылдыру; 2. ауыс. (іс-әрекетте) қиыпсынту, ауырсынту, жүрексіндіру, қауіпсіндіру, қорқыту, сескендіру, батылын барғызбау, қайтару, тайсалдыру.

ШАНХ 1. самай; ≈ үс самай шаш;

2. (шаш) жарма, өрме; жарылған, өрілген, таралған; ≈ тавих шаш жармалау; ≈ шаах шашын тең жару, шашын тең өру; ≈ ан дәл жарма жал, жарылған жал; дөгжин ≈ өдемілеп жара өрген шаш.

ШАНХАВЧ (шаштық) жарма бастырғы, өрме бастырғы, шаш қысқы.

ШАНХАН: шанхан бялзуухай сарғалдақ (құс); бұлбұл (құс); шанхан зағас налым (жіңішке, ұзын, жыртқыш теңбіл балық).

ШАНХАР: шанхар галуу қызыл тұмсық қаз, түйе қаз (құс); шанхар нугас қырқылдақ үйрек, сартұмсық үйрек (құс).

ШАНХАТ: шанхат малтай жармақұлақ тымақ (әйелдердің жарма шашын басып киетін тымағы).

ШАНХЛАГ жармашаш, ормешаш (жасанды киме шаш).

ШАНХЛА-Х 1. (шашты) самайға жару; 2. (шашын) жармалау, өрмелеу, жару, өру; үсээ ≈ шашын жармалау, шашын жарып өру.

ШАНХЛУУЛА-Х 1. (шаш) самай жарғызу; 2. (шашын) жармалату, өрмелету, жарғызу, өргізу.

ШАНЦАГЛА-Х (жұмыс, іс-әрекет) қабаттасу, қосарласу, қарбаласу.

ШАНЦ талшын (ас дәмдеу үшін қолданылатын өсімдіктердің кептірілген хош иісті қабығы).

ШАНЦАЙ тұздалған тағамшөп; ≈ тай хоол тұздалған тағамшөпті тамақ.

ШАНДАНДИВАА диуакұс (суретін қамыс таяқтың ұшына салып ап жүрсе, адамды кедейшіліктен айықтырып арманына жеткізетін аңыз құсы).

ШАНШАНТ қ. шанлиг.

ШАР I өгіз (сыыр); монгол ≈ моңғол өгіз; қазах ≈ қазақ өгіз; амбан ≈ атан өгіз; хайнагийн ≈ кәйнек өгіз; сарлагийн ≈ сарлық өгіз.

ШАР II (өң-түс) сары; ≈ өнгө сары өң, сары түс; ≈ цюңг сары шешек, сары гүл; ≈ цаас сары қағаз; ≈ хун сары кісі; ≈ уураг сары уыз; өндөгний ≈ жұмыртқаның сарысы; ангр ≈ уураг қызыл сары уыз; ≈ ус сары су; ≈ үс сары шаш; ≈ тос сары май; ≈ зос сары жез; ≈ цай сары шай; ≈ хальс сары қыртыс (ег); ≈ феодал сары феодал (діни.); ≈ малғайтан сары тымақтылар (Будда дініне табынып сары тымақ киюшілер); ≈ ыт үззеж ширвах, улааныг үззеж урвах 1) сөзбе. сарыны көріп сипақтау, қызылды көріп қипақтау; □ 2) оны көрсе оған сақ, мұны көрсе бұған сақ; □ оған бір, бұған бір берілу; анаған бір мынаған бір жалпақтау; ≈ айраг сары қымыз, сыра; ≈ хув сары шайырланған зат; ☆ шар өвчин сүзек, сары ауру; ☆ шар цай 1) (көзір шай, әшмушке шай, сары шайдың сегізден бір бөлегі); 2) буда шай (бір сомға балап беретін орама шай); 3)

қ. тийэ (=51,2 г. күміс ақша); ☆ шар үсег тибет әрпі (сүйреге жазатын жазба тәрізді көлбеу әріп); ☆ намрын шар нар қоңыр күз, күзгі быстық күн; ☆ шар хальслаг ұсақ барқытшөп (сары өрік тәрізді ұсақ жеміс); ☆ шар эм сыйр тіл (сабағы күрең жасыл, жапырағы түкті, дәмі қышқыл өсімдік); ☆ шар цэцэг сарғылт кермек (өсімдік); ☆ шар ороого дала арамсоюуы, гүлтабан арамсоюуы; ☆ шар бударгана 1) жапырақты сорқаңбақ; 2) сарбұйырғын (өсімдік); ☆ шар хорс уқорғасын (өсімдік); (=хүн-цэл, гожиал); ☆ шар дар тышқанқұйрық, шошан от (өсімдік); ☆ шар борозой сарбас түймешетен (өсімдік); ☆ шар сараана бұйра лалагүл, түймешырмауық (өсімдік); ☆ шар сарнаа қ. шар сараана; ☆ шар хойч жабысқақ қызыл-боду (өсімдік); ☆ шар удвал жанаргүл, алтынгүл (өсімдік); ☆ шар зээрғанэ қос масакшалы қылпа (өсімдік); ☆ шар хялгана сар суоты (өсімдік); ☆ шар цахилдаг сар жыланқияқ (өсімдік); ☆ шар буурцаг асбұршақ (өсімдік); ☆ шар төмс жабайы картоп (өсімдік); ☆ шар мод бөріқарақат (орманды өңірде, тау басында өсетін тікенекті, ұсақ түптүп бұташық өсімдік); ☆ шар цайр мод 1) сілті ағаш; 2) саршайыр терек (өсімдік); ☆ шар яргуй сарғылт құндызшөп (өсімдік); ☆ шар шаваг құм жусан, шағыр жусан (өсімдік); ☆ шар мөөг сарғылт саңырауқұлақ (өсімдік); ☆ шар өлон қызыл өлен (өсімдік); ☆ шар харгай сарғылт балқарағай (өсімдік); ☆ шар лууван сөбіз (тағамшөп); ☆ шар маахай сар аю (жәндік); ☆ шар ирвэс сартеңбіл ілбіс (жәндік); ☆ шар урацай сарғылт қарлығаш (құс); ☆ шар божирго сарғыш көк талға (құс); ☆ шар хөмрөг сарторғай (құс); ☆ шар тоть сарғыш тоғы (құс); ☆ шар шувуу үкі (құс); ☆ шар зөгий сона (шыбынның бір түрі); ☆ шар ал сүүл сарқұйрық аққу, айғайшы аққу (құс); ☆ шар бэдэрт шүбар зырындауық, шүбаркүтан (ұзын тұмсықты, ұзын мойынды, сарышұбар бедерлі, батпақты, көлшік жердің құсы); ☆ шар гарди сар самұрық (әулие құс); ☆ шар дэглий сарқұтан-сар дегелей (құс); ☆ шар завьж саржағал, сарезу (құс); ☆ шар могой загас сарғын жылан балық; ☆ шар омфруу цэгцүххэй сартөс торғай (құс); ☆ шар өөхий сартөс суыр (аң); ☆ шар тоншил сарғыш тоқылдақ (тоқылдақ тәрізді дала құсы); ☆ шар туруун блззуухай сараяқ шыпшық (торғай); ☆ шар үнэ саркүзен, орман күзен (сасықкүзен, саскүзен); ☆ шар үнэг күрең түлкі, жирен түлкі; ☆ шар хархирраа сарғылт қарабай (теңіз құсы); ☆ шар хацар сарқасна балық (солтүстік өзендерде болатын жыртқыш балық); ☆ шар хун қ. шар ал сүүл; ☆ шар хушуухай

сарғыш тұмсық тоқылдақ; ☆ шар хэдгэнэ бүгелек, сар сона (шыбын-шіркейдің бір түрі); ☆ шар хэлтэг саркелгек, сар табан (балық); ☆ шар цоохор арт саршұбар тоқылдақ (үш саусақты құс); ☆ шар цдохот саршеке тоқылдақ (құс); ☆ шар цэгцгэй сарбұлдырық (құс); ☆ шар энхэт ысқырықшы, шоқшақ (торғай); ☆ шар эсгий көкжал қасқыр.

ШАР III 1. (биол.) запыран, қыжыл; күю, қыжылдау; ≈ дэврэх запыран ұстау, запыран көтерілу; ≈ хөдлөх запыран қозғалу, запыран ұстау; ≈ хусах жүрек қыжылдау, жұмыршақ қыжылдау; ≈ нь хөдлөх 1) запыраны қозғалу, запыраны ұстау; жұмыршағы қыжылдау, жүрегі күю; 2) ашуы ұстау, ашу келу, ызасы түсу, ыза кернеу; ≈ нь хөөрөх 1) запыран көтерілу, запыран қозғалу, запыран ұстау; 2) ызасы кернеу, ашу шақыру, ашу қысу, ашудан булығы; 2. (мастық) салдар, делсал, делдал, бей-жай; архины ≈ арақтың делсалы, арақтың бей-жайы; ≈ тайлах бей-жайын сергіту, делсалын сергіту.

ШАР IV (мінез) ыза, ашу; ≈ гаргах ыза болу, ашу шақыру, ызалану, ашулану.

ШАР V. (еліктеуіш сөз) шар, шыр, сытыр, дар, дүр, дыр; ≈ хийх чимээ шар еткен дыбыс; сытыр еткен дыбыс; ≈ шир хийх шар-шыр ету, сытыр-сытыр ету; ≈ шор хийх дар-дүр ету; ≈ шур хийх сатыр-сұтыр ету.

ШАРАВАТАР I (өң-түс) сарғыш, сарғылт; ≈ өнгө сарғыш өң, сарғыш түс; арай ≈ әнтек сарғыш, бәлкім сарғылт; ☆ шараватар самж сабаләк маймыл; ☆ шараватар цагцгай сарша бүркіт (құс).

ШАРАВАТАРХАН (өң-түс) сарғыштау, сарғышырақ, сарғылтым, сарғылтымдау.

ШАРАВЧ: шаравч хэрээ күрең қарға (құс).

ШАРАГДА-X 1. (күнге, ыстыққа) қыздырылу, қыздырыну; күйдірілу, күйгізілу, қақталу; наранд ≈ күнге қыздырыну; галд ≈ отқа қыздырыну; 2. (тамақ) қақталу, қарылу; ≈ сан мах қақталған ет; 3. (алтын, күміс) апталу, жалатылу, жылтыратылу, жағылу, сүртілу; алтаар ≈ сан алтын жалатылған.

ШАРАГЧ I 1. (нәрсені) қыздырушы, күйдіруші, күйгізуші, қақтаушы; 2. (тамақ) қақтаушы, қарушы; 3. (алтын, күміс) алпаушы, жалатушы, жылтыратушы жағушы.

ШАРАГЧ II: шарагч бяззуухай саршулан торғай (құс).

ШАРАГЧИН саршулан (ұрғашы жануардың түсі); ≈ туулай саршулан қоян; ≈ үхэр саршулан сиыр.

ШАРАЛГА-X шырылдату, шырқырату, азаптау, азап шектіру, бейнет шектіру.

ШАРАЛХА-X 1. шарылдау; шыжғы-

ру, буырканы, долдану, байбайлау, бай-балам салу; 2. айбарлану, ызбарлану, айбаттану.

ШАРАМ шыжыған, қапырық, күй-дирерлік, тымырсық, шіліңгір; (*ыстық*) **нары** ≈ *халуу* күннің шыжыған ыстығы; ≈ *өдөр* қапырық күн.

ШАРАМДАГ сүргінді, сүргін шыра, сүргін шомшек (*ағашты қобылап сүргі-легенде түсетін жұқа қабыршақ шыры*).

ШАРАНГУЙ I сарғыштау, сарғылттау, сарғышырақ, сарғылтым.

ШАРАНГУЙ: шарангуй **бязуухай** сарғұмсық торғай (*емен тоғайында болатын торғай*); **шарангуй** самж нұшық маймыл, таңы маймыл (*адамға ұқсас маймыл*); **шарангуй** цаггай сарша бүркіт (*құс*).

ШАРА-Х I (*күнге, ыстыққа*) қыздыру, күйдіру, қақтау; **биеэ наранд** ≈ денесін күнге қыздыру; **гэралд** ≈ соулеге қыздыру; 2. (*тамақ*) қақтау, қару; **мах** ≈ ет қақтау; **элэг** ≈ бауыр қару; 3. (*алтын, күміс*) аптау, жалату, жылтырату, жағу, сүрту; **алт** ≈ алтын жалату; **мөңгө** ≈ күміс жалату.

ШАРВАА-Х қ. шарвуулах.

ШАРВААЧ (*ит*) бұлғақтағыш. бұлғаңдағыш, бұлғақшыл, бұлғаңшыл; **нохой урваач** **нохой** ≈ тере бұлғақшыл келер, ит бұлғақшыл келер (*мәтел*).

ШАРВАГАНА-Х қ. шарвалзах.

ШАРВАЛЗА-Х I. (*құйрық*) сипалаңдау, сипалақтау, қипалаңдау, қипалақтау, бұлғалаңдау, бұлғалақтау; 2. (*ит*) бұлғаңдау, бұлғақтау (*құйрығын*) бұлғаңдау, бұлғақтату, еркелеу; **нохой сүүлээ** ≈ ит құйрығын бұлғаңдау; 3. (*біреуге*) наздану, еркесу, бұлғаңдау, қышымасу, бәлсу, төлімсу; 4. (*іс-әрекетке*) тайсалғансу, батпағансу, жүрексінгенсу, қаймықансу, жасқанғансу.

ШАРВАЛЗУУЛА-Х I. (*құйрығын*) сипалаңдату, сипалақтату, қипалаңдату, қипалақтау, бұлғалаңдату, бұлғалақтау; 2. (*итті*) бұлғаңдату, бұлғақтату (*құйрығын*) бұлғаңдақтыру, бұлғақтатыру, еркелету; 3. (*біреуге*) наздандыру, еркесіту, бұлғаңдату, қылымсыту, бәлсіту, төлімсіту; 4. (*іс-әрекетке*) тайсалту, жүрексіндіру, қаймықтыру, жасқандыру.

ШАРВА-Х I. (*құйрығын*) сипаңдату, сипақтату, қипаңдату, қипақтату, бұлғаңдату, бұлғақтату; (*ит*) бұраңдау, еркелеу; 2. (*арба, машина*) шарпу, тайқу, ауытқу, тайғақтау, сырғу, таю, тайғанау; **машин** ≈ машина тайқу; 3. (*жүк*) ауу, ауытқу, қисаю; **ачаа** ≈ жүк ауу; ☆ **урвах шарвах** бұлтару, жалтару, ауытқу, айну, бұлғақтау, бұлғалақтау.

ШАРВИГАР (*шаш, шөп*) тікенектік, қайратты, қатты; ≈ **өвс** тікенек шөп, қатты шөп; ≈ **сахал** қайратты сақал, тікенек сақал.

ШАРВИГНА-Х I. (*аспан*) түнеру, түйілу, төну, шүкшию, шүйілу; **тэңгэр** ≈

аспан түнеру, бұлт төну; 2. *ауыс*. (*адам*) түйілу, қабағын түю, түксію, түнеру; ≈ **даг нь хөдлех** қабағын түйіп түнеру, ұстамасы ұстау.

ШАРВИЙ-Х тікшию, тіксіну, секем алу, едірею.

ШАРВИР қоңыр сары (*түс*).

ШАРВУУЛА-Х I. (*құйрығын*) сипаңдатқызу, сипақтатқызу, қипаңдатқызу, қипақтатқызу, бұлғаңдатқызу, бұлғақтатқызу; (*итті*) бұраңдату, еркелету; 2. (*арбаны, машинаны*) шарныту, тайқыту, ауытқыту, тайғақтау, сырғыту, тайдыру, тайғанақтау; 3. (*жүкті*) аудару, ауғызу, ауытқызу, қисайту.

ШАРГА шабар, аққұла (*жылқының түсі*); ≈ **морь** шабар ат.

ШАРГАА-Х I I, (*нәрсе үшін*) шарылдату, тайталастыру, қарсыластыру, таластыру; 2. шырғалану, сүйретілу, қадалу, жабысу, сұрану, өтіну; **шаллах** ≈ сұранын қадалу; **шалгаах** ≈ шырғаланын жабысу; **авч ег гэж** ≈ алып бер ден жабысу.

ШАРГАА-Х II (*ет май*) шыжыру, қуыру, шыжыту; **дотор сөх** ≈ іш май шыжыту; **сөх** ≈ май қуыру.

ШАРГАГЧИН ұрғашы қарақұйрық (*кіктің бір түрі*).

ШАРГАД қорқау, шақал, шағал (*қасқыр тектес ақ*).

ШАРГАЛ құла шабар, жирен шабар; ≈ **морь** жирен шабар ат; ☆ **шабгал самж** қ. шарангуй самж.

ШАРГА-Х I I. (*нәрсе үшін*) шарылдау, тайталасу, қарсыласу, таласу; 2. (*суыр т. б. жәндік*) шырқау, әрі кегу; **тарвага** ≈ суыр інінде ары шырқау.

ШАРГА-Х II қ. шаргаах II.

ШАРГУУ I. табанды, қажырлы, төзімді; ≈ **ажиллах** табанды жұмыстау, қажырлы еңбек ету; 2. батым, тайсалмай, қайтпай, іркілмей; ≈ **тулалдах** батыл шайқасу; ≈ **хэлэндэх** батыл сөйлесу.

ШАРГУУЛА-Х қ. шаргаах.

ШАРД (*дыбыс*) шарт, шырт, шұрт, шар; ≈ **хийх** шарт ету, шар ету.

ШАРЖИГНА-Х I. (*нәрсе*) сыбдырлау, суылдау, сусылдау; **модны навч** ≈ ағаштың жапыраты сыбдырлау; 2. (*май*) шыжылдау, быжылдау.

ШАРЖИГНУУЛА-Х I. (*нәрсені*) сыбдырлату, суылдау, сусылдау; 2. (*майды*) шыжылдату, быжылдату.

ШАРЖИЛ: шаржил модон шырмаш терек (*асімдік*).

ШАРЗ I (*хим*) күкіртті күшәле.

ШАРЗ II сұтшарап.

ШАРЗАН (*ачат*) шат, бұт.

ШАРИЛ өлік, сүйек; ≈ **ыг оршуулах** өлікті жерлеу, сүйекті жерлеу; ≈ **хайлах** сүйекті өртеу; ≈ **бүтәэх** өлікті табыттау, сүйекті табыттау (*өлікті бұзылмайтын, шірімейтін етіп сақтау*).

ШАРИЛЖ I. шыраджын, жусан;

хонин ≈ қой жусан, жібек жусан;
морин ≈ ат жусан, биік жусан; **цагаан**
≈ ақ жусан; **бср** ≈ сұр жусан; **өмхий**
≈ кермек жусан ащы жусан; **хамба**
≈ ермен жусан, түкті жусан; 2. алабо-
та: **бууцархаг газар ургасан** ≈ көңдеу
қораға шыққан алабота.

ШАРИС сілеусін.

ШАРЛАА-Х I (*өң-түсін*) сарыланды-
ру, сарғайту, сарыға айналдыру.

ШАРЛАА-Х II (*көңіл-күйі*) жүдету,
шаршату, сарғайту, талықтыру, ша-
рылдату, шырылдау.

ШАРЛАГ: **шарлаг шувуу** қ. **шар**
бэдэрт.

ШАРЛА-Х I 1. (*өң-түс*) сарылану,
саргаю, сарыға айналу; **өвс** ≈ шөп
саргаю; **мөдны навч** ≈ ағаштың жапы-
рағы саргаю; 2. (*науқас*) саргаю, сар-
ғайып ауру, сары аурумен ауру; ≈ **ж**
өвдөх сарғайып ауру; ≈ **өвчин** сары
ауру; ☆ **үүр шарлах** таң алағөбелену,
таң саз беру, таң саргаю; ☆ **гэгээ шар-**
лах таң саз беру, таң саргаю, таң сөгі-
лу, тән бозеру, таң ырайлану.

ШАРЛА-Х II (*көңіл-күйі, тұрмыс*) ша-
рылдау, шырылдау; шаршау, жүдеу,
саргаю, талығу; **амьдрах гэж** ≈ тірші-
лік ету үшін шырылдау.

ШАРЛУУЛА-Х I (*өң-түс*) сарылан-
дырту, сарғайттыру, сарығы айналдыр-
ту.

ШАРЛУУЛА-Х II (*көңіл-күйін, тұр-
мысын*) шарылдаттыру, шырылдатыру,
жүдеттіру, шаршаттыру, сарғайттыру,
талықтырту, шарылдаттыру, шырыл-
датыру.

ШАРЛУУЛА-Х III (*іш-май*), шыжғыр-
ту, шыжыттыру; **өөх** ≈ малдың іш-ма-
йын шыжғырту.

ШАРМААХАЙ қ. **шар маахай.**

ШАРМИГАР қ. **саримгар.**

ШАРМИИ-Х қ. **сармийх.**

ШАРНАД қ. **цөөөр.**

ШАРНУУ қ. **шарнууд.**

ШАРНУУД қ. **шарнад.**

ШАРСУН: **шарсун** бязуухай сартөс
торғай

ШАРСХАН шырмалған миуа (*же-
міс*).

ШАРТАЙ (*мінез*) ашушаң, ашулаң-
шақ, ызақор, шырт етпе; **яасан** ≈ хүн
бэ неткен ызақор адам еді.

ШАРТА-Х I. (*қымызға, шараңқа*)
бей-жай болу, дел-сал болу, салғыртсу,
селқостану; **архинд** ≈ араққа дел-сал
болу; **айратг** ≈ қымызға бей-жай болу;
2. (*асқазан*) запыраны қозғалу, запы-
ран құсу; күшті болу; ≈ **ж** **шараар бөөл-**
жих күшті болып запыран құсу.

ШАРТОС қ. **шар тос.**

ШАРУУЛА-Х I. (*күнге, ыстыққа*)
қызырту, күйдірту, қақтату; 2. (*тамақ*)
қақтату, қарыту; 3. (*алтын, күміс*) аш-
тату, жаматтыру, жылтыраттыру, жақ-
тыру, сурткізу; 4. қ. **шарагдах.**

ШАРХ жарақат, сырқат, жара; ≈
гарах сырқат алу, жаралану; **жумны** ≈

аних жара біту, жара жазылу; ≈ **боох**
жара орау, жара буу; **хугтаны** ≈ пыш-
ақтың жарасы пышактың жарақаты;
≈ **битүүрөх** жара бітеулену, жара біту,
жара жазылу; ≈ **сэдрөх** жара сетінеу,
жара ашылу, жара бюслю.

ШАРХАН: **шархан тас** сарқұтан,
сарлөйлек (*күс*).

ШАРХАТ қ. **шархтай.**

ШАРХИРАА I. сырқырақ, қақсауы,
сырқырауы, сыздауы солкылдауы; **хө-**
лийн ≈ аяқтың сырқырағы; ≈ **намжих**
сырқырағы басылу; 2. шымыр, тітірек,
түршік.

ШАРХИРА-Х I. (*буын, дене, сүйек*)
сырқырау, қақсау, сыздау, солкылдау,
шаншы; **гар** ≈ қол сырқырау, қол қақ-
сау, **өвдөг** ≈ дізе қақсау; 2. шымыр-
лау, тітіреу, түршігу.

ШАРХИРУУЛА-Х I. (*буын, дене, сү-
йекті*) сырқырату, қақсату, сыздату,
солкылдату, шаншыту; 2. шымырдату,
тітірету, түршіктіру.

ШАРХЛА-Х жарақаттану, жаралау,
сырқаттану; **гар** ≈ қолы жаралану;
хөл ≈ аяғы жарақаттану.

ШАРХТАЙ жарақатты, жаралы, сыр-
қатты; ≈ **бөлөх** жарақатты болу, жара-
қат алу; ≈ **гөрөөс** жаралы елік.

ШАРХТАН жарақаттылар, жаралан-
ғандар, жаралылар, сырқаттылар; **хүнд**
≈ ауыр жарақаттылар, ауыр жаралы-
лар.

ШАРХТА-Х жаралану, жарақаттану,
жаралы болу, жарақатты болу; сырқат-
тану; **толгой** ≈ бас жаралану, бас жа-
рақаттану.

ШАРХТҮУЛА-Х жаралау, жарақат-
тау; жараландыру, жарақаттандыру,
сырқаттау, сырқаттандыру.

ШАРХЧ жарақатты, жаралы, жа-
рақат айырушы, жара айырушы (*ма-
ман*).

ШАРХШИ-Х жарақатқа айналу, жа-
раға айналу.

ШАРХ I. 1. шырапта (*шырмалып желі-
лене өсетін мейіз тәрізді жеміс*); 2. итмү-
рып тікөншесі (*ағаш*).

ШАРЦАН: **шарцан** хөмсөгт саркір-
пік бөдене (*бөдененің ұрғашысы*); **шар-**
цан шарцай қ. **шараттар қаңғай;** **шар-**
цан бязуухай саркірлік торғай (*күс*).

ШАРЦУГАЙ қ. **шалчгар.**

ШАРЧИГНА-Х қ. **шажигнах.**

ШАРЧИГНУУЛА-Х қ. **шажигнуулах.**

ШАРЧИИ-Х қ. **шалчийх.**

ШАРШИГ: **шаршиг** загас саранша
балық.

ШАРШУУ: **шаршуу** бязуухай емен
торғай (*күс*).

ШАШТАР (<*шаастра санскр*) шәст-
ра; шежіре, тарихи шығарма: ата-баба
тарихи; **түүх** ≈ тарихи шежіре; **судар**
≈ тарихи шығарма.

ШАТ I 1. саты, баспалдақ, баскыш;
≈ **аар өгсөх** сатымен өрлеу, сатымен
шығу; **модон** ≈ ағаш саты, ағаш бас-
палдақ; **чулуун** ≈ тас саты, тас баспал-

дақ; олсон ≈ жіп саты, жіп баспалдақ; дүүжин ≈ аспа саты, керме саты; 2. қадам саты, дәреже; боловсролын талаар ≈ ахих білімін бір сатыға көтеру; 3. алғашқы әуелгі, бастапқы, бірінші; анхан ≈ ны сургууль алғашқы сатылы білім беретін мектептер; бастауыш білім беретін мектептер; намын анхан ≈ ны байгууллаға бастауыш партия ұйымы; 4. кезең, дәуір. саты (тарихтың даму барысындағы белгілі бір кезең) социализм бол коммунизмын анхны ≈ мен социализм—коммунизмнің алғашқы кезеңі болып табылады.

ШАТ II шыта (түйенің қомын бастыратын ағаш); хом ≈ қом шыта; ≈ бамбай шыта қомыт.

ШАТААГДА-Х (нәрсе) өртену, жану, күйу, өртелу, жағылу.

ШАТААГЧ 1. (от) өртегіш, жандырғыш, күйдіргіш; ≈ бөмбөг өртегіш бомба; 2. ауыс. (іс-әрекет) қоздырғыш, қоздырушы, тұтандырушы, өршітуші; дайны галыг ≈ ид соғыс өртін тұтандырушылар.

ШАТААЛГА-Х 1. (от) өртеу, жандырту, күйдірту; 2. ауыс. (іс-әрекет) қоздырту, тұтандырту, өршіттіру.

ШАТАА-Х 1. (от) өртеу, жағу, тұтату, күйдіру; гал ≈ отты өртеу; ≈ чихлаа өртеп жіберді; 2. ауыс. (іс-әрекет) қоздыру, тұтандыру, өршіту; дайны галыг ≈ соғыс өртін қоздыру; 3. ауыс. (мінез) кернеу, ызаландыру, қайнату; ууры нь ≈ ашуын кернеу, зығырданын қайнату.

ШАТАИ тұралаған, мүжылған (ат тұяғы қажалып жуқаруы).

ШАТАЛЗАЙТ: шаталзайт модон аса терек (ағаш).

ШАТАЛЗАЙ: шаталзай цәдәг қатқатгүл (өсімдік).

ШАТАМТГАН қ. шатамхай.

ШАТАМХАИ жанғыш, өртенгіш, тез жанатын, тез өртенетін, тез тұтанғыш.

ШАТАР шахмат (ойын); ≈ тоглох шахмат ойнау; ≈ ын тәмцээн шахмат бөсекесі; ≈ тавих шахмат ойнау; ≈ ын хөлөг шахмат тақтасы.

ШАТАРЦА-Х шахмат ойнау.

ШАТАРЦУУЛА-Х шахмат ойнату.

ШАТАРЧ(ИН) шахматшы; тәргүүний ≈ оват шахматшы.

ШАТАРЧЛА-Х шахмат көзімен, шахмат жолдап, көз ретімен; ≈ ж барылдах шахмат көздеп күресу, ретімен түгелдей күресу.

ШАТА-Х 1. (от) өртену, жану, тұтану, күйу; гал ≈ от жану; түймэр ≈ өрт жану, өрт шығу; 2. ауыс. (іс-әрекет) қозу, тұтану, өршу; дайн ≈ соғыс қозу, соғыс өршу; 3. ауыс. (мінез) кернеу, ызалану, қайнау; уур ≈ ашу кернеу, зығырданы қайнау; 4. (зат) жанғыш, өртенгіш, тез жанатын, тұтанғыш; ≈ хий жанғыш газ; ≈ занар жанғыш шым; ≈ бодис өртенгіш заттар.

ШАТАХУУН (тех.) жанармай; машина ≈ машинаның жанармайы; ≈ дуусах жанармайы таусылу; ≈ хэмнэх жанармай үнемдеу.

ШАТЛАЛ (іс-әрекетте) саты, рет, кезек.

ШАХ сақа, құс (асық ойнында лақтыратын құс асық).

ШАХААН (Дини) ант су қасам; ≈ өгөх ант су ішкізу, қасам ішкізу.

ШАХАГ оқшантай, дәрі сауыт; нэг ≈ дарь бір оқшантай дәрі.

ШАХАГДА-Х I (өзара жақындық) сығылу, қысылу, тығыздалу, нығыздалу; 2. (өзара алыстық) сығылып шығу, қысылып шығу; ☆ шахагдаж гарах қыспақталып шығу, қысым көріп шығу, сырттатылып шығу, шеттегіліп шығу; ☆ багалзуур шахагдах алқымдалу, алқымдалыну; ☆ хоолой шахагдах тамақталу, тамақталыну, тамағы қылқындырылу.

ШАХАГДА-Х II (іс-әрекет) асықтырылу, теңдетілу, шапшаңдатылу, жеделдетілу, жылдамдатылу, шұғылдатылу, тықпалану.

ШАХАМ пақты, жуық, таяу, жақын; -дай, -дей, -тай, -тей, дерлік, сайын (мәлишерлік үстеме мағына беретін сөздер); арав ≈ оншақты, онға жуық; мянга ≈ мыңға жуық; мындай; арван жыл ≈ оншақты жыл; цаг ≈ сағаттай, сағатқа жуық, сағатқа таяу. 1. (нәрсе) сығымдалу, нығыздалу; тығыздалу.

ШАХАМДА-Х 2. (іс-әрекетте) қысылу, абыржу, уайымдау; 3. асығу, асыпсасу, ала-сұру, жанталасу.

ШАХАМДУУ 1. (нәрсе) сығымдау, нығыздау, тығыздау, сығымырақ, нығызырақ, тығызырақ; 2. (іс-әрекетте) қысылыңқы, абыржынқы; 3. асығыстау, шұғылдау, жеделдеу, асығысырақ, шұғылырақ, жеделірек.

ШАХАМДУУЛА-Х 1. (нәрсені) сығымдау, нығыздау, тығыздау; 2. (іс-әрекет); 2. қысу, сығу, абыржыту; 3. асықтыру, астырып-састыру, аласұрту, жанталастыру.

ШАХАРДА-Х 1. тықыршу, шыыршық ату, дегбірсіздену, мазасыздану, шыдамсыздану; 2. (біреуге) діккету, қоқилату, тепектеу, кідіндеу, қоқандау.

ШАХАРДУУЛА-Х 1. тықыршығу, шыыршық атқызу, дегбірсіздендіру, мазасыздандыру, шыдамсыздандыру; 2. (біреуге) діккету, қоқилату, тепектеу, кідіндету, қоқандату.

ШАХА-Х I 1. (жақындық) сығу, қысу, тығыздау, нығыздау; бяслаг ≈ ірімшікті сығу; шал ≈ еден тақтайын қысу; ≈ ж суух қыса отыру; 2. (алыстық) сығып шығару, қысып шығару; өөх ≈ майын сығып шығару; идэз бээрйй нь ≈ іріңін сығып шығару; ☆ шахаж зайлуулах қыспақтап ығыстыру, қыспақтау, шеттету, сырттату, сырт-

татып ысыру, шеттетип шыгару, ысырып шыгару; ☆ **шахаж гаргах** кыспақтап шыгару, ысырып шыгару, сырттатып шыгару, шеттетип шыгару; 3. (*ис-эрекет*) таяу, жақындау, жуықтау, жаздау; **хүрэх** ≈ ж байна жетуге таяп калды; **баяр болох** ≈ мерекеге таяу; **унах** ≈ жыгыла жаздау; 4. (*бір багытка*) тыңсыру, күштөү, камалау; **хонно усаар** ≈ ж гаргах койын судан тыңсырып өткізү; **морно хаданд** ≈ ж барих атын жартаска камалап ұстау; ☆ **багалзуур** ≈ алкымдау, кылкындыру, ☆ **хосолой шах-ах** тамағын кылкындыру, тамағын қырылдату; 5. (*ет малын*) бордақылау, бордақылап семірту, баптап семірту; **үхэр** ≈ сиырды бордақылау, сиырды бордақылап семірту; **гахай** ≈ шошқаны бордақылау, шошқаны баптап семірту.

ШАХА-Х II 1. (*ис-эрекет*) асықтыру, тездету, шапшаңдату, жеделдету, жылдамдату, шұғылдату, тықпалау, дікектеу; **шаардаж** ≈ асықтыра талап ету; **уу нд гэж** ≈ ип, же деп тықпалау; **айргаар** ≈ қымызбен тықпалау; **архиар** ≈ арақпен тықпалау; 2. (*көне*) күшпен ішкізү, күштеу; **шахаа** ≈ ант суын күшпен ішкізү, қасамды күшпен ішкізү.

ШАХИНА-Х қ. чахрах.

ШАХИНУУЛА-Х қ. чакруулэх.

ШАХИР шаттауық (*орман жаңғақ туысына жасатын ағаш*).

ШАХЛАГА I. сыққы, қысқы, сыққыш, қысқыш нығыздағып, тығыздағып; ≈ **сыйтай** сыққысы төбір; **бяслагийн** ≈ ірімшіктің қысқышы; 2. (*ис-эрекет*) тықпалау, қыспалау дікектеу; тықпалаған, қыспалаған дікектеген; ≈ **шаардажға** тықпалаған талап.

ШАХМАН I сықпалы, қыспалы сықпа, қыспа сығылған, қысылған, сықпалаған, қыспалаған; ≈ **цай** сықпа шай

ШАХМАЛ II бордақылаған, бордақымен семірткен, баптап семірткен; ≈ **шар** бордақылап семірткен егіз; ≈ **гахай** бордақылаған шошқа.

ШАХТАС сығыллы, қысынды (*қысылып шүккен нәрсе*).

ШАХУУ I сығысқан, сығылысқан, қысылысқан, нығыз, тығыз.

ШАХУУ II таяу, жуық шақты, жақын, дерам, сайын; -дай, -дей, -тай, -тей; -луктей, -лықтай; **мыңга** ≈ адуу мыңга таяу жылқы; **нэг суурин ховинд хүрэх** ≈ өзе бір табын қойға жетерліктей шөп сар ≈ **хугацаа** айға жуық уақыт; **едор тұтам** ≈ дерлік күн сайын.

ШАХУУЛА-Х I 1. (*жақындық*) сықтыру, қыстыру, нығыздату, тығыздату; 2. (*алыстық*) сықтырып шығарту, қыстырып шығарту; 3. (*ис-эрекет*) таяту, жақындату, жуықтату, жаздату; 4.

(*бір бағытка*) тықсырту, күштету, қамалату; 5. (*адам*) қыспақтату, шеттетіру, сырттаттыру; 6. (*малды*) бордақылату, бордақылатып семірттіру, баптап семірткізу.

ШАХУУЛА-Х II (*ис-эрекет*) асықтырту, тездеттіру, шапшаңдатыру, жеделдеттіру, жылдамдатыру, шұғылдаттыру, тықпалату, дікектеу.

ШАХУУР 1. (*аспан*) сыққы, қысқы, басқы; ≈ **мод** сыққы ағаш; 2. (*су*) сығып айдағыш, қысып айдағыш, су сыққыш, су айдағыш.

ШАХУУРГА 1. сыққыш, қысқыш, басқыш (*құрал*); 2. қ. **шахуур**.

ШАХУУТ (*екиқабат әйел*) күні таяған, күні жеткен, босануға таяған; ≈ **эмэгтэй** күні жеткен әйел.

ШАХЦАГДА-Х сығылыстырылу, қысылыстырылу.

ШАХЦАЛДААН сығылыс, қысылыс. **ШАХЦАЛДА-Х** сығылысу, қысылысу.

ШАХЦА-Х сығылу, қысылу; ≈ **н суух** сығылып отыру.

ШАШАА: **шашаа** бялзуухай тау шығмық (*күс*).

ШАШИИТ: **шашинт шувуу** ала қарға (*тоқылдақ тұқымдас күс*).

ШАШДАР қ. шаштар.

ШАШИН дін; **бөөгийн** ≈ шаман діні (*алғашқы қауымдық қоғам ыдырап, таптық қоғам туа бастаған кездегі сиқыр-бақсы бөлгерге табынатын дін*); **лалын** ≈ Алла діні, мұсылман діні; **бурханы** ≈ буддизм, будда діні; **ламьы** ≈ лама діні, ламаизм (*тибет, моңғолияда кеңінен тараған будда дінінің бір түрі*); **шарын** ≈ сабыллар діні, лама діні, ламаизм; **христос** ≈ христос діні, христиан діні; ≈ **ны сургаат** дінге өсиет; ≈ **ны номлол** діни ұағыз, діни өсиет; ≈ **ны суртал** діни насихат; ≈ **шүтлэг** дін күту, дінге сиыну, дін тұту; ≈ **шүтлэгтэй хүн** дін күтетін адам, діндар адам, діпкос адам.

ШЕВИОТ шевинот (*костюмдық жүн тоқыма*).

ШЕВРЕТ шеврет (*қой терісінен иленген жұмсақ бығары*).

ШЕВРО шевро (*ешкі терісінен иленген жұмсақ бығары*).

ШЕФ шеф (*қамқорына алушы ұйым*); ≈ **ийн холбоо байгуулах** шефлік одақ жасау.

ШИВ I 1. (*дыбыс*) шын; **буузы сум** ≈ **хийх** мылтық оғы шын ету; 2. сыбыс, дыбыс; **хов** ≈ өсек сыбыс, сыбыс өсек.

ШИВ II жап (*мағына күшейткіш сөз*); ≈ **шинэ хувдас** жап-жаңа кнім; ≈ **шинэхэн** жап-жаңа; ≈ **шинээрэ** жап-жаңа қалпында.

ШИВ III секілді, сияқты, тәрізді; -дай, -дей, -тай, -тей; **явах гэж байх** ≈

дээ кеткелі жатқан сенілді ғой, кететін тәрізді.

ШИВАТИ-Х: шиватих цэцэг күлгін-сары шешек. (*өсімдік*).

ШИНВЭЭ қырықбуын (*өсімдік*).

ШИНВУУЛЭ-Х 1. (*сөз*) сыбырлату, күбірлету; 2. (*көмей, үні*) қарлықтыру, қырылдақтыру.

ШИНВУУР I (*анат.*) бақай, бақайшық, бақайшақ, башпай, ≈ яс бақай сүйек.

ШИНВУУР II (*мінез*) сыбыршы, күбірші, сыбырлағыш, күбірлегіш; ≈ зантай хүн сыбырлағыш адам.

ШИНВУУР III (*үні*) қарлыққап, қырылдаған, сыбырлақ, сыбырлаған; ≈ хоолойтой тамағы қарлыққан; ≈ дуутай үні сыбырлақ.

ШИНВЭЛДЭ-Х сыбырласу, күбірлесу; ≈ н ярилдақ сыбырласын сойлесу.

ШИНВЭ-Х 1. (*сөз*) сыбырлау, күбірлеу; **шихэнд нь** ≈ құлағына сыбырлау; ≈ ж ярих сыбырлап айту; 2. (*үні*) қарлығы, қырылдау; **хоолой** ≈ үні қарлығы.

ШИНВЭЭ (*үні*) қырылдақ, сыбырлақ, қарлыққан, қырылдаған; ≈ хоолой қырылдақ тамақ; ≈ дуу сыбырлақ үн, сыбырлаған дыбыс.

ШИНВУУЛЭ-Х 1. (*суды*) сіркірету, себелету, сенкізу, шашкізу; 2. (*сұйық нәрсені*) тамшылау, сыздақтату, создақтату.

ШИНВЭ-Х 1. (*жаңбыр, су*) сіркіреу, себелеу, себезгілеу; **бороо** ≈ жаңбыр сіркіреу, жаңбыр себезгілеп жауу; 2. (*сұйық*) тамшылау, сыздықтау, создақтау; **ус** ≈ су тамшылау; **шээ** ≈ несөбі сыздақтау, несөбі тамшылау.

ШИНВЭЭ 1. сіркірек, сіркіреген; ≈ бороо сіркірек жаңбыр, сіркіреген жаңбыр; 2. (*несеп*) шыжын, сыздақтағыш; **шижян** ≈ шыжын сыздақтағыш.

ШИНВЭР (*ііс*) 1. шуаш; 2. несеп іісі; ≈ үнэртэх а) шуаш іісі-шығу; б) несеп іісі шығу.

ШИНВУУ (*мата*) таңдай шұға.

ШИНВУУЛЭ-Х 1. (*тііс*) түйрету, шанышқызу; 2. **шивэгдэх**.

ШИНВУУР (*аспан*) түйрегін, шаншығыш, біз; **гутлын** ≈ егіктің түйрегінші; **сийлбэрийн** ≈ нағыш түйрегінші.

ШИНВУУРДУУЛЭ-Х (*бізбен*) түйрегін, шанышқызыру.

ШИНВУУРДЭ-Х түйрету, шанышқызу.

ШИНВ қи (*қорада тапталған көң*); **бууд** ≈ көң қи.

ШИНВХЛҮУЛЭ-Х қимен тыңайттыру, қимен өңдету.

ШИНВХЛЭ-Х қимен тыңайту, қимен өңдеу; **тарианы газрыг** ≈ н бордох егістік жерді қимен тыңайту.

ШИНВХРҮУЛЭ-Х (*шаманы*) сирету, селдірету азайту, кеміту.

ШИНВХРЭ-Х (*шама*) сиреу, селдіреу, азаю, кему; **цугларсан хүмүүс тарж** ≈ жиналған адамдар тарап сиреу;

хөрөнгө ≈ дәулет азаю; **ажил** ≈ жұмыс азаю.

ШИВШИГ 1. масқара, ұят; ≈ **болох** масқара болу, ұятқа қалу; ≈ **болгох** масқаралау, ұялту; ≈ **тарих** масқаралық істеу, ұятқа қалу, масқара болу; ≈ **ээ хутгах** масқаралану, масқарасы шығу, ұятқа қалу, масқара болу; 2. оңбағандық, жексұрындық, масқаралық, ұятсыздық, арсыздық.

ШИВШИГТ қ. **шившигтэй**.

ШИВШИГТЭЙ 1. масқара, сұмдық, ұятты; ≈ **хэрэг** масқара ісі; ≈ **явдал** сұмдық әрекет, масқара ісі; 2. оңбаған, жексұрын, масқара, ұят.

ШИВШИРГА 1. (*өсімдік*) көк шыбық; 2. шыбық таяқ.

ШИВШИ-Х 1. (*су*) бүрку, себу, шаңу; **ус** ≈ ж **норгох** су бүркіп дымдау; 2. (*көне*) үшкіру, ұшықтау, дем салу (*дини сезіммен байланысты аурудың, иесін» ұшыру үшін аят оқып, сұйық нәрсе бүрку*); 3. (*дини*) бал ашу, бал үрлеу (*ертеңгі күннің белгісіз жақтарын болжау*); **зоос** ≈ мыс ақшамен бал ашу; **шоо** ≈ сүйекпен бал үрлеу.

ШИВШИЛЭГ (*дини*) 1. үшкірін, ұшық, дем; 2. дуа, сиқыр, арбау.

ШИВШИРЭГ (*іс-әрекетте*) ісі бадалғап, бағы бадалған, ілгері баспайтын, бағы жапбайтын; ≈ **хүн** бағы бадалған адам; ≈ **явдал** ілгері баспайтын іс.

ШИНВШУУЛЭ-Х 1. (*су*) бүркікізу, сенкізу, шашкізу; 2. (*дини*) үшкірту, ұшықтату, дем салдыру; 3. (*дини*) бал ашқызу, бал үрлету.

ШИНВШУУР мүштік (*темекі тартатын сорғыш*).

ШИНВЭГНУУР 1. қ. **шивнээ**; 2. қ. **шивнүүр** III.

ШИНВЭГЧИН күң, малай әйел (*еріксіз жалшы әйел*); **зарц** ≈ жалшы малай әйел.

ШИНВЭЛ: шивэл өвс қыстық қырықбуын (*өсімдік*).

ШИНВЭЛДЭ-Х қырықбуынмен үйкелеу.

ШИНВЭР I 1. шуаш; **хөлийн** ≈ аяқтың шуашы; 2. (*анат*) шуаш без.

ШИНВЭР II (*өсімдік*) 1. шаттауық; 2. орманжаңғақ (*ағаш*); ☆ **шивэр бут** шырмауық бұта; ☆ **шивэр мод** нығыз өскен ағаш; ☆ **шивэр төлег** көдімгі мыржапырақ.

ШИНВЭР III: **шивэр агыр хий-х** сыбыр-күбір ету, сыбыр-күбір сөйлесу, ≈ **хийх** сыбыр-сыбыр ету.

ШИНВЭР IV (*жаңбыр*) сіркірек, сіркіреген, себезгі; ≈ **бороо** сіркірек жауын; **бороо** ≈ **орох** жаңбыр сіркіреп жауу.

ШИНВЭРГЭЛ самай қалта, бұрым қалта (*екі бұрымын өріп салатын, безендірген қалта*).

ШИНВЭРГЭНЭ-Х (*жаңбыр*) сіркіреу,

себезгілеу, сіркіреп жауу, себезгілеп жауу; **бороо** ≈ ж **орох** жаңбыр сіркіреп жауу, жауын себезгілеп жауу.

ШИВЭРЛЭ-Х (*ис-эрекетте*) екпіндеу, қарқындау, шапшаңдау.

ШИВЭРС (*өсімдік*) кәдімгі шаттауық.

ШИВЭРТТИН: шивэрттін элжгэнэ есек тышқан; шивэрттін зүрхэвч ала тышқан, ақсары тышқан; шивэрттін хурь жібек құрт; шивэрттін шиврэг сібір сұры.

ШИВЭРТҮҮЛЭ-Х шуаштандыру, шуашты болдыру.

ШИВЭРТЭ-Х 1. (*аяқ*) шуаштану, шуашты болу; 2. (*жылқы бақайы*) шапалану.

ШИВЭ-Х (*тігіс*) шаншу, түйреу, шаншып тігу, түйрен тігу; **гөлөм** ≈ тоқымды шаншып сыру, тоқымды түйреп тігу; ≈ ж **мөр гаргах** шаншып із шығару, түйреп із шығару; зүүгээр ≈ инемеш түйреу.

ШИВЭЭ I (*өсімдік*) селеу, көде.

ШИВЭЭ II 1. шарбақ, қоршау, қоршам; 2. (*әскери*) пана, қорғаныс; **хороо** ≈ қорғаныс пана.

ШИВЭЭ III: шивээ хавьс қысқа сүбе, қысқа қабырға.

ШИВЭЭЛҮҮЛЭ-Х 1. шарбақ орнаттыру; қоршау орнаттыру; 2. (*әскери*) пана жасату, қорғаныс жасату; 3. қорғалату, паналату, жан сауғалату.

ШИВЭЭЛЭ-Х 1. шарбақ орнату, қоршаулау, қоршау орнату, шарбақтау; 2. (*әскери*) пана жасау, қорғаныс жасау; 3. қорғалау, паналау, жан сауғалау; **гөрөө ойд** ≈ киік тоғайға қорғалау.

ШИВЭЭС (*тігіс*) шаншыған із, түйреген із.

ШИВЭЭСЛЭ-Х шаншып із шығару, түйреп із шығару.

ШИВЭЭТ: шивээт хялгана қылтан селеу, тырса, қылтан боз.

ШИВЭЭТЭ-Х 1. (*шөп*) қылтандану, тіксендену; **өвс** ≈ шөп қылтандану; 2. (*мал жүніне*) қылтан қадалу, тікен қадалу; **мал** ≈ мал жүніне қылтан қадалу.

ШИГ I шік, секунд (*уақыт мөлшері*).

ШИГ II -дай, -дей, -тай, -тей; -ша, -ше; секілді, сияқты, тәрізді; **өдөр** ≈ күндіздей; **шөне** ≈ түнгідей; **тэрүүн** ≈ сол секілді, сол тәрізді; **эр хүн** ≈ ер азаматша; **шил** ≈ тунгалағ әйнектей мөдір; **гэрэл** ≈ хурдан жарықтай жылдам.

ШИГ III: шиг шуг ақырын ғана, аспай-саспай, жәй; ≈ ≈ **арылдах** ақырын ғана өңгімелесу.

ШИГ IV (*көне*) әскери топ, әскери шоғыр.

ШИГДҮҮЛЭ-Х 1. батыру, тереңге түсіру, түбіне шөктіру; 2. *ауыс*. (*үйге*) тығу, шығармау.

ШИГДЭ-Х 1. бату, тереңге түсу, тү-

біне шөгу; **шаварт** ≈ батпаққа кіру, батпақтау; **хунгарт** ≈ омбыға кіру, омбылау; 2. тығылу, шыңпау; **гэрийн мухарт** ≈ үйге тығылу; үйден шықпау; 3. (*бір нәрсенің арасына*) нығалу, тығылу, кіру.

ШИГТГҮҮЛЭ-Х 1. батырту, тереңге түсірту, түбіне шөктірту; 2. (*шамға*) білте орнаттыру.

ШИГТГҮҮР (*аспан*) орнатқыш, сыққыш, нығағыш; **зулын** ≈ шырақ орнатқыш

ШИГТГЭМЭЛ нығалған, тығылған; **чулуу** ≈ зам тас нығалған жол.

ШИГТГЭ-Х 1. батыру, тереңге түсіру, түбіне шөктірту; 2. (*шамға*) білте орнату; 3. (*нәрсені*) қиюлау, сыздықтау, оймыштау.

ШИГТГЭЭ сыздық, оймыш, өрнек; **чулуун** ≈ тас сыздық, тас оймыш; **шилэн** ≈ әйнек сыздық, әйнек оймыш.

ШИГҮҮ сығылысқан, нығыз, тығыз; **елг** ≈ нық сығылысқан; ≈ **нэхээстэй** эд нығыз тоқылған пұл; ≈ **үстэй арс** нығыз жүнді тері; ≈ **ой** тығыз өскен тоғай, ну оман.

ШИГҮҮЛЭ-Х 1. қ. шигдүүлэх; 2. (*арасына*) нығату, тығу, кіргізу.

ШИГҮҮХЭН нығыздық, тығызыр-ақ, шығырақ, нығыздау, тығыздау, нықтау.

ШИГЧИЙ: шигчий хуруу кішкентай бөбек (*бесінші саусақ*).

ШИГЧИЙЛЭ-Х қ. шигчлэх.

ШИГЧЛҮҮР (*тіс*) шүкұыш, шүкығыш; **шүдний** ≈ тіс шүкұыш.

ШИГЧЛЭ-Х 1. (*тіс*) шүкұу, шүкұылау; **шүд** ≈ тіс шүкұылау; 2. (*ис-эрекет*) шүкұылау, түрткілеу, қоздыру; қадалу, жабысу; **хүнийг** ≈ эд байдағ хүн адамды түрткілей беретін кісі.

ШИГЧҮҮР қ. шигчлүүр.

ШИГШДЭС 1. (*астық*) елснді, кебек; **тарианы** ≈ астықтың елсндісі; 2. (*көмір, топырақ*) іріктенді, елснді, қыршық, іріктелген; ≈ **нүүрс** қыршық көмір, іріктелген көмір.

ШИГШИГ I (*киімнің*) ендірме, ен-жазма, әдіп; ≈ **зүйдэл** ендірме әдіп.

ШИГШИГ II 1. (*шаңырақ*) желбау; 2. (*үзік, туырдык*) бау.

ШИГШИГДЭЛ қ. шигшдес.

ШИГШИГДЭ-Х 1. (*нәрсе*) сығайлау, іріктелу, сұрыптау, таңдалу; 2. (*астық, топырақ, көмір* т. б.) елену, електелу, електен өткізілу.

ШИГШИ-Х 1. (*нәрсе*) сығайлау, іріктеу, сұрыптау, таңдау; **шилэх** ≈ таңдап сұрыптау; ≈ ж **авах** іріктеп алу; ≈ ж **ялгах** іріктеп ыңғайлау, сұрыптап ылғау; 2. (*астық, топырақ, көмір*) елеу, електеу, електен өткізу; **тариа** ≈ астық елеу; **гурил** ≈ үн елеу.

ШИГШҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) сығайлау, іріктеу, сұрыптау, таңдату; 2.

(топырак, астық, т. б.) елету, електету, електен өткіздірту.

ШИГШҮҮР (*аспан*) елек, елегіш, едеуіш, сүзгі; **тарьяны** ≈ астық елегі; астық елеуіш; **гурилыз** ≈ үн елегіш; **шорооны** ≈ топырақ елсуіш; **эмийн** ≈ ем сүзгі, емнің сүзгісі.

ШИГЭ-Х 1. (*нәрсениң арасына*) нығалу, тығылу; **хэвсэнд шороо** ≈ кілемге топырақ нығалу; 2. (*үшкір нәрсемен*) шаншу, түйреу; **зүүгээр** ≈ инемен түйреу; 3. (*тикен*) қадалу, шаншылу; **өргөс** ≈ тікен қадалу.

ШИД I (*өсімдік*) жаңғақ (*жеміс*); ≈ мод жаңғақ ағашы; ≈ **мөөг** сарғыш ұсақ саңырау құлақ.

ШИД II сиқыр, арбау, алдау, байлау; **нд** ≈ сиқырлық, көз байлау; ≈ **ийг олох** козін байлау; **нд** ≈ **ийн** хүчээр сиқырлықпен, көз байлаумен.

ШИДИНЦ: **шидинц** цэдэг жалынғұл (*өсімдік*).

ШИДРЭ-Х 1. (*анат*) сыдырылу, созылу; **шидрэс** ≈ сиңір созылу; 2. талаурау, қызару, ісіну; 3. шойырылу.

ШИДРЭЭС қ. **шидрэх**.

ШИДТЭЙ қ. **шидэт**.

ШИДТЭН 1. сиқырлар, арбаушылар; көз байлаушы; 2. бақсы-бөлгер.

ШИДУҮЛЭ-Х 1. (*тігіс*) тепшіту, тепшітіп тіккізу; 2. қ. **шадэгдэх**.

ШИДЭГДЭ-Х (*тігін*) теңшілу, тепшіліп тігілу.

ШИДЭМС үзік жіп, жіптің үзігі, қысқа жіп; ≈ **ээр боох** үзік жіппен буу.

ШИДЭТ сиқыр, арбайтын; көз байлағыш; сиқырлық; ≈ **хүүрийн үлгэрүүд** сиқырлы табыт ертегілері; ≈ **амьтан** сиқыр жөндіктер.

ШИДЭ-Х I (*тігіс*) тепшу, тепшіп тігу; **дээл** ≈ шапанды тепшіп тігу.

ШИДЭ-Х II (*нәрсени*) лақтыру, тастау, ытқыту, ату; **чулуугаар** ≈ тас лақтыру.

ШИЖГЭР (*сана*) бірегей, самдағай; пысық, ширақ; ≈ **залуус** бірегей жастар.

ШИЖИГНҮҮЛЭ-Х 1. (*дыбыс*) шыжылдату, быжылдату, ысылдату, ызындату, ызылдау; сусылдату, суылдату, сықырлату; 2. (*денені*) тітіркендіру, түршіктіру, шіміркену; тыржың еткізу, жирың еткізу; 3. (*қозғалыс*) сыпылдату, жыпылдау, сып-сып еткізу, жып-жып еткізу.

ШИЖИГНҮҮР 1. сыпылдақ, жыпылдақ, сыпылдаған, жыпылдаған, сып-сып еткен, жып-жып еткен; 2. қ. **шижгэр**; ≈ **залуу** самдағай жігіт.

ШИЖИГНЭ-Х 1. (*дыбыс*) шыжылдау, быжылдау, ысылдау, ызындау, ызылдау, сусылдау суылдау; **салжн** ≈ жел ызылдау; **дас** ≈ қар сықырлау; 2. (*дене*) тітіркену, түршігу, шіміркену; тыржың ету, жирың ету; суылдау, зу ету; **бие** ≈ дене тітіркену; **дотор** ≈ жүрегі зу ету, шіміркеніп қалу; 3.

(*қозғалыс*) сыпылдау, жыпылдау, сып-сып ету, жып-жып ету.

ШИЖИМ 1. желі, арқан; бау, жіп; **оосор** ≈ желі бау; арқан жіп; **хөгнийн** ≈ көгеннің желісі; **туталын хүзүүвчний** ≈ бұзау мойншағының арқаны; **өөшнийн** ≈ қармақтың бауы; 2. *ауыс*. (*іс-әрекетте*) жүйе, арқау, желі, негіз, жөн; ≈ **ийг олох** жүйесін табу, желісін табу; **сәжүүр** ≈ **ийг** мэдэх жөн жүйесін білу; 3. қосалқы, қабат; ≈ **ийн морь** қосар ат, жетек ат.

ШИЖИМЛҮҮЛЭ-Х 1. желі тартқызу, арқан тартқызу; бау таңқызу, жіп таңқызу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекетке*) жүйе болдыру, арқау болдыру, желі ету, негіз ету.

ШИЖИМЛЭ-Х 1. желі тарту, арқан тарту, бау тағу, жіп тағу; 2. *ауыс*. (*іс-әрекет*) жүйе болу, арқау болу, желі болу, негіз болу.

ШИЖИМНҮҮЛЭ-Х (*көлік*) қосарлату, қабаттату.

ШИЖИМНЭ-Х (*көлік*) қосарлау, қабаттау; **тэргэнд морь** ≈ арбаға ат қосарлап жегу.

ШИЖИМЧ жандайшап, жағымпаз, жарамсақ; ≈ **муу хүн** жандайшап жайсыз адам.

ШИЖИМЧЛЭ-Х жағыну, жағымпазсу, жарамсақсу; ≈ **ж явах** жағынып жүру.

ШИЖИН шыжың; ≈ **мал шыжым** мал.

ШИЖИР (*металл*) таза, нағыз, нақ, қоспасыз, қосындысыз; ≈ **алт** таза алтын, қызыл алтын; ≈ **монгө** таза күміс, нақ күміс; ≈ **зоос** алтын ақша.

ШИЖЭЭР (*мінез*) жуас, момын-жайдары, тыныш.

ШИЖЭЭРГҮЙ (*жағымсыз мінез*) 1. (*адам*) қыңыр, қиқар, қырыс, шөлкес; ≈ **аштай хүн** қыңыр мінез адам; 2. (*мал*) тарпаң, асау, шөлкес, шадыр; ≈ **зантай морь** тарпаң мінезді ат, мінезді шөлкес ат.

ШИЙ пьеса, шя; ≈ **тоглох** пьеса ойпау; ≈ **гарах** пьеса шығу; ≈ **д гарах** пьесада ойнау; ≈ **ий зарла** пьеса жариясы, пьеса жарнамасы; ≈ **янгуу** ағашаяқ шіі (*ағаш аяқ істеп ойнайтын маска ойыны*).

ШИЙГ (*биол.*) бит, сірке.

ШИЙГАНА-Х (*дыбыс*) шықылдау, шиқ-шиқ ету, ысылдау, ыс-ыс ету; **могой** ≈ жылан ысылдау.

ШИЙГУА (*өсімдік*) қарбыз.

ШИЙГЭНЭ-Х қ. **пийгаяах**.

ШИЙДАМ (*сайман*) шоқпар; **модов** ≈ ағаш шоқпар; **төмер** ≈ темір шоқпар.

ШИЙДАМДА-Х шоқпардау, шоқпармен соғу, шоқпармен ұру.

ШИЙДАМЛА-Х шоқпардай беру, шоқпармен соға беру.

ШИЙДВЭР шешім, қарар; ≈ **гаргах** шешім шығару; ≈ **хүлээх** шешім күту.

хурлын ≈ жиналыс шешімі; **тогтоол** ≈ қаулы қарар; **тушаал** ≈ бұйрық шешімі; ≈ ээр шешімімен, шешімі бойынша.

ШИЙДВЭРГҮЙ 1. шешімсіз, қарарсыз; ≈ **ажил** шешімсіз жұмыс; 2. (*адам*) тайсалақ, қорғалақ, қорғаншақ, тайсалғыш, қорғанғыш, жасқаншақ; ≈ **дарға** қорғаншақ бастық; 3. табансыз, батылсыз.

ШИЙДВЭРЛҮҮЛЭ-Х (*ресми істі*) шештіру шешкізу.

ШИЙДВЭРЛЭЛ (*істің*) шешіліс, шешім.

ШИЙДВЭРЛЭЛГҮЙ шешімсіз.

ШИЙДВЭРЛЭ-Х 1. (*істі*) шешу, ұйғару, шешім шығару, шешім белгілеу; **асуудыг** ≈ мәселені шешу; ≈ **сэн хэрэг** ең негізгі іс; 2. шешуші, ең маңызды, ең негізгі; ең тығыз; ≈ **он** шешуші жыл; ≈ **үе** ең тығыз кез, шешуші кезен.

ШИЙДВЭРТЭЙ 1. (*ресми істе*) шешімді, қарарды, шешім шыққан, шешім белгілеген, шешкен; **дээрээс** ≈ жоғарыдан шешім шыққан; 2. (*іске*) тура, шешімді, іскер, шебер; қолма-қол, дерсу; ≈ **харну өгөх** істі тура шешу; іске қолма-қол жауап беру; 3. батыл, тайсалмайтын, қорғанбайтын, жасқанбайтын.

ШИЙДҮҮЛЭ-Х қ. шийдвэрлэх.

ШИЙДЭМ қ. шийдам.

ШИЙДЭМГИН қ. шийдвэртэй. 2. 3.

ШИЙДЭМГИЙДҮҮ (*іске*) турадау, шешімділеу, іскерлеу, шеберлеу.

ШИЙДЭМГИХЭН қ. шийдэмгийдүү.

ШИЙДЭМДҮҮЛЭ-Х шоқпардату, шоқпармен ұрғызу, шоқпармен соқтыру.

ШИЙДЭМДЭ-Х қ. шийдамдах.

ШИЙДЭ-Х 1. қ. шийдвэрлэх; 2. (*іс-әрекетте*) бел байлау, тәуекел деу, тәуекел ету; қоз жұму; -мақ (-мек, -пақ, -пек) болу; **явахару** ≈ кетуге бел байлау, кетпек болу; ≈ **сэн хүн** бел байлаған адам, тәуекел деген адам; ≈ **сэн хэрэг, үзээд** алдана нар тәуекел, не боса со босын; не болса да, нар тәуекел.

ШИЙР I (*анат*) сирақ; ≈ **хуйхлах** сирақ құйкалау, сирақ ұйту; **толгой** ≈ **хуйхлах** бас сирақ ұйту; 2. *ауыс*. (*мылтық т. б. нәрсенің*) сирақ, аяқ; **бууны** ≈ мылтықтың сирағы; **хөл** ≈ аяқ сирақ; 3. (*адам*) аяқ, сирақ; ≈ **ээ цааш нь тат** сирағыңды ары тарт; ☆ **шийр заах** қарысып көру, тәзіп көру, мыдап көру; ☆ **шийр зерүүлэх** қолтыңтасып амандасу, құшантасып амандасу.

ШИЙР II (*анат*) жіліншік, жілік.

ШИЙР III шыыр, із, жол.

ШИЙРЛЭ-Х I (*нәрсеге*) сирақ салу, сирақ орнату; **цахур бууг** ≈ шият мылтыққа сирақ орнату.

ШИЙРЛЭ-Х II шыырлау, шыыр із

шығару; **бог малын** ≈ сән зам ұсақ малдың шыырлаған жолы.

ШИЙТГҮҮЛЭ-Х 1. (*қылмыс*) соттау, жазалау, сот жүктеттіру, жаза жүктеттіру; 2. сотталу, жазалану, сот жүктелу, жаза жүктелу; 3. (*зақ, ереже*) жүзеге асырту, іске асырту, орындату; **дагаж** ≈ **хууль дүрмүүд** жүзеге асыратын заң ережелер.

ШИЙТГЭВЭР қ. 1. шийдвэр; 2. шийтгэл.

ШИЙТГЭГЧ соттаушы, жазалаушы, сот жүктетуші, жаза жүктетуші.

ШИЙТГЭЛ сот, жаза, айып; ≈ **хүлээх** сот жүктеу, жаза жүктеу; ≈ **ногдуулах** сот жүктету, жаза жүктету; **ял** ≈ сот-жаза; **төргууль** ≈ салық айыбы.

ШИЙТГЭ-Х 1. (*қылмыс үшін*) соттау, жазалау, сот жүктету, жаза жүктету; **ял хүлээлгэж** ≈ жазасын мойындатып соттау; **хатуу** ≈ қатал жазалау; 2. (*зақ, ережені*) жүзеге асыру, іске асыру, орындау; **дагаж** ≈ жүзеге асырып қолдану.

ШИЙЧ шниц, пьеса ойнаушы.

ШИЛ I желке, шүйде; **хүзүүний** ≈ **идэх** мойынның желкесін жеу; ≈ **эн хүзүү** көк желке; ≈ **ээ харах** желкесін қарау; ≈ **ээ маажих** желкесін қасу; ≈ **нь татах** желкесі тартылу; ☆ **шилий нь хараж** а) ақырғысын көру, соңын көру; б) іргесін бөлу, ажырау; ☆ **шил нь татах** а) күйезі ұстау; б) кежегесі кейін тарту.

ШИЛ II 1. (*тау*) жота, қырат, қырқа, қыр; **уулын** ≈ тау жотасы, тау қырқасы; 2. (*нәрсенің*) арты, арт жағы.

ШИЛ III 1. өйнек, шыны; **цонхны** ≈ терезенің өйнегі; ≈ **ээр хийсэн** эд өйнектен істеген бұйым; ≈ **эн аяга** шыны аяқ; ≈ **эн сав** шыны ыдыс; ≈ **эн байшин** өйнек үй; **гөлмон** ≈ жалпақ өйнек; ☆ **галт шил** үлкейткіш, луна; ☆ **нүдийн шил** нозілдірік, көзөйнек; ☆ **архны шил** шарап бөтелке; **шил архи** бір бөтелке арақ; ☆ **чйдэнтгийн шил** лампа; ☆ **шил будаг** сұйық сыр; ☆ **шил чулуу** мөлдір тас; ☆ **халууны шил** ыстық өлшеуір; ☆ **шил нугас** ақ үйрек.

ШИЛБИЙ сілбі, бекіре (*балық*).

ШИЛБҮҮР бишік, оспа; **хурга тугал туух** ≈ қозы, бұзау айдайтын бишік.

ШИЛБҮҮРДҮҮЛЭ-Х бишікпен осырту, бишікпен айдау.

ШИЛБҮҮРДЭ-Х бишікпен осу, бишікпен айдау; **хурга** ≈ **н** көөх қозыны бишікпен қуып айдау.

ШИЛБЭ I (*анат*) 1. жіліншік, қызыл асық; ≈ **ний ороолт** жіліншік орауыш; 2. қыр сүйек, жіңішке сүйек; **нарийн** асық жіліктің жіңішке сүйегі; **хялгар** ≈ асық жіліктің қыр сүйегі; ☆ **там-хины** ≈ темекі тұқылы.

ШИЛБЭ II (*қим*) бау, сабақ, ілгек; **товч** ≈ түйме бау, түйменің сабағы;

ташааны ≈ түйменің мықын бауы, мықынның түйме бауы; **энгэрийн** ≈ қойынның түйме бауы.

ШИЛБЭ III (өсімдік) сабақ; **ногооны** ≈ шоптің сабағы; **дайны** ≈ шайдың сабағы.

ШИЛБЭ IV: **шар шилбэ** сарша, құнанша (екі жастағы түйе).

ШИЛБЭ V құс жіліншігі.

ШИЛБЭЛЗЭ-Х (мінез) быржындау, тыржыңдау, быржың қағу, тыржық қағу.

ШИЛГЭЭЛГЭ-Х 1. (атты) сілкіндіру, қағындыру; 2. (мойынын) бұралату, бұлғақтаттыру; 3. (нәрсені) сілкіту, қақтыру.

ШИЛГЭЭ-Х 1. (ат) сілкіну, желпіну, қағыну; **морь** ≈ ат сілкіну, 2. (мойынын) бұралау, бұлғақтату; **хүзүүгээ** ≈ мойынын бұралау; 3. (нәрсені) сілкіту, қағу, желпіу; **юмыг** ≈ нәрсені желпіу.

ШИЛДЭГ таңдаулы, таңдамалы, жарамды, ең жақсы; іске татыр, тәуір; ≈ **хүмүүс** таңдаулы адамдар; ≈ **зохнол** таңдамалы шығарма; ≈ **морь** ең жақсы ат; ≈ **сайн эд** іске татыр нәрсе.

ШИЛЖИЛТ (қозғалыс) жылжым, ауысым, өтім жылжымалы; ауыспағы, өтпелі, жылжу, ауысу, өту; ≈ **ийн үе** өтпелі дәуір.

ШИЛЖИ-Х жылжу, ауысу, өту; **ажлаас** ≈ жұмыстан ауысу; **хотоос хөдөөд** ≈ қаладан қырга ауысу; **өөр ажилд** ≈ өзге жұмысқа ауысу.

ШИЛЖҮҮЛЭГ (ресми дерек) откеру, ауыстыру; ≈ **ээр авахаар** ресми дерек бойынша ауыстыру; **мөнгөний** ≈ ақша ауыстыру дерегі.

ШИЛЖҮҮЛЭ-Х жылжыту, ауыстыру, откеру; **өөр ажилд** ≈ өзге жұмысқа ауыстыру.

ШИЛИМДЭГ шалқан капуста (жеміс).

ШИЛИН: **шилия** мод жарма терек.

ШИЛҮҮЛЭ-Х әйнек салдыру; **донх** ≈ төрөзеге әйнек салдыру.

ШИЛЛЭ-Х I (тауды) жоталау, қыраттау, қырқалау, ғырлау; **уул** ≈ **ж** явх тау жоталап жүру.

ШИЛЛЭ-Х II әйнек салу; **донх** ≈ төрөзеге әйнек салу.

ШИЛЛЭ-Х III әйнекпен қақпақтау, әйнекпен қаптау.

ШИЛИМ қымыздық, саумалдық (өсімдік).

ШИЛМҮҮС қылқан, тікен; **гачуурын** ≈ шырша қылқаны; **нарсны** ≈ самырсын қылқаны.

ШИЛМҮҮСТ қылқанды, тікенді (ағаш); ≈ мод қылқанды ағаш.

ШИЛМҮҮСТЭ-Х (ағашқа) қылқан көктеу, қылқан шығу.

ШИЛМЭЛ қ. **шилдэг**.

ШИЛРҮҮЛЭ-Х бопалату.

ШИЛРЭ-Х бошалау (буаз мал туар алдында толғақ қысып өз бетімен бір жаққа кетіп қалуы); **ингэ** ≈ іңден бо-

шалау; **үнээ** ≈ сныр бошалау.

ШИЛТЭНЭМ сыпайы, әдепті, ибалы, инабат; ≈ **хайртай** сыпайы қайырымды.

ШИЛТЭНЭ-Х сыпайылану, сыпайылық көрсету, әдептілік көрсету, ибалық көрсету.

ШИЛТГЭЭН (көне) сарай, орда, қорған.

ШИЛТЭС: **шилтэс** мод жаңғыз ағаш.

ШИЛТЭ-Х (күйе) тотығу, қақтану, ыстану; **зуух** ≈ пештің күйесі қақтану; **тоғоо** ≈ қазанның күйесі қақтану; **данхны дотер** ≈ шайнек іші тотығу.

ШИЛҮҮЛЭ-Х (сапалысын) таңдау, талғау, іріктеу.

ШИЛҮҮС(ЭН) (зоол) сілеусін (аң).

ШИЛХРЭ-Х (бет) көблігу, ісіну, ісу; **хүүр нь** ≈ беті көблігу.

ШИЛЧ әйнекші, әйнек қиғыш.

ШИЛЭЛТ таңдам, талғам, іріктес, сұрыптауы, таңдауы, талғауы, іріктеуі; ≈ **сонголт** таңдау іріктеуі; ≈ **явуулах** сұрыптау жүргізу.

ШИЛЭМ сілем (нәрсенің пішіп кесетін жеріне қойған белгі).

ШИЛЭМДЭГ қ. **шилимдэг**.

ШИЛЭМДЭ-Х 1. сілемдеу, сілем салу (белгі қою); 2. (нәрсені) дымдау, дым салу.

ШИЛЭР ақтышқан (сусар тұқымдас аң).

ШИЛЭРГЭ-Х маймаңдату, сүйретілу (ақырын жүріс).

ШИЛЭРХҮҮ әйнектей, әйнек секілді, әйнек тәрізді, мөлдір (нәрсе).

ШИЛЭРХЭГ қ. **шилэрхүү**.

ШИЛЭРХЭ-Х (жүріс) маймаңдау, сүйретілу.

ШИЛЭ-Х (сапасын) таңдау, талғау, іріктеу, сұрыптау; ≈ **ж сонгох** таңдап сұрыптау; **хонь** ≈ **ж суурилах** қой іріктеп табынға бөлу.

ШИЛЭЭВЭР шымшыыр, қысқан (от көсейтін, жағатын аспап) галын ≈ от шымшыыры.

ШИЛЭЭГҮҮР қ. **шилэзэвр**.

ШИЛЭЭЛГЭ-Х (отты) көсету, қағыстырту.

ШИЛЭЭ-Х (от) көсеу, қағыстыру; **гал** ≈ от көсеу.

ШИМ I нәр-көрек жұғын; сөл, шырын; құнар; ≈ **шүүс** нәр, сол; ≈ **шүлт** сөл шырын; ≈ **тэжээл** қоректік, азықтық; **ҮР** ≈ құнар; **ашиг** ≈ пайда, түсім, өнім; ≈ **татрах** солі азау, нәрі кету; ☆ **шимийн** архи сүт шарап; ☆ **шим татрах** а) сауын малы сүалу; б) діңкесі азау, әл-қваты кету, дәрмені кету.

ШИМ II: **шим ертөнц** органикалық дүние.

ШИМГҮЙ нәрсіз, қорексіз, жұғымсыз, сөлсіз, шырынсыз, құнарсыз.

ШИМДҮҮЛЭ-Х қ. **чармайлах**.

ШИМДЭ-Х қ. **чармайх**.

ШИМТ қ. амт.

ШИМТГҮЙ қ. амтгүй.

ШИМТГЭЛ қаржы үлесі; **цалингийн** ≈ айлықтан алынатын қаржы үлесі, жалақыдан алынатын қаржы үлесі; **татварын** ≈ жарналық қаржы үлес.

ШИМТГЭ-Х қаржы үлесін алу; **орлогоос** ≈ кірістен қаржы үлесін алу; **гааль татвараас** ≈ баж салығынан қаржы үлесін алу.

ШИМТЭГЛЭЭ шөпшай (өсімдік).

ШИМТЭИ 1. (өсімдік) шырынды, сөлді, нілді; құнарлы, нәрлі; ≈ **ногоо** шырынды шөп, құнарлы шөп; 2. (ас, тамақ) тоқ, қоректі, жұғымды; ≈ **хоол** тоқ тамақ; 3. (топырақ) құнарлы; ≈ **хөрс** құнарлы топырақ; 4. (мал) өнімді, пайдалы, түсімді; **ашиг** ≈ тэй мал пайдалы мал.

ШИМТЭ-Х I (нәрсеге) құмарту, құмарлану, әуестену. құмар болу. Ынтызар болу, ынтық болу; **тоглоомд** ≈ ойынға құмарту; **ажил** ≈ жұмысқа құмарлану.

ШИМТЭ-Х II (сұйық нәрсе) сіңу, өтіп кету; **газарт ус** ≈ жерге су сіңу; **хувцсанд тос** ≈ киімге май сіңу.

ШИМУҮЛЭ-Х сорғызу, емізу, жұтқызу.

ШИМХЭ-Х (нәрсенің арасына) тығылу, паналау, жасырыну.

ШИМШИРТЭ-Х (сүйек) қақсау, сырқырау, сыздау, кеміріп ауру.

ШИМШРҮҮЛЭ-Х I 1. қақсату, сырқырау, сыздау; 2. шымырлату, тітіркену, түршіктіру, шіміркену, тітіркендіру.

ШИМШРҮҮЛЭ-Х II (жиһаз, дәулеті) шымшылау, азайту.

ШИМШРЭ-Х I 1. қ. **шимширтэх**; 2. шымырлау, тітіркену, түршігу, шіміркену, тітіреу; **бие** ≈ дене тітіркену; **зүрх** ≈ жүрек шымырлау.

ШИМШРЭ-Х II (дәулет, мүлік) шымшылану, азаю; **эд хөрөнгө** ≈ дүние дәулет шымшылану; дәулет мүлік азаю.

ШИМЭГДЭ-Х сорылу, емілу, жұтылу.

ШИМЭЛДЭГ I қонақбидай (дәнді дақыл).

ШИМЭЛДЭГ II (өсімдік) 1. киікшөп, киікот; 2. тамыр дәрі.

ШИМЭЛДЭГ III шыжық; **өөжний** ≈ қуырған майдың шыжығы.

ШИМЭЛЗЭН қоныр тауық (құс).

ШИМЭРГЭН шимэргэн қас сылбы қар (жаңбыр араласқан қар).

ШИМЭ-Х I (емшек) сору, ему; **хөхөө** ≈ емшегін сору, емшегін ему; 2. (сұйық нәрсені) жұту, сораптау, сору; **цай** ≈ ж уух шайды жұтып ішу.

ШИН I шин (унтақ нәрсе өлшейтін, сымдылығы 1,0354688 л мөлшеріндегі ыдыс).

ШИН II сақиналы үшкірік (сыбызғының бір түрі).

ШИН III: шин нугас сұңгуір үйрек (құс); шин тахиа үй қырғауылы (құс).

ШИНБАД (өсімдік) сиырбүйрек (же-

міс); ☆ **шинбад цэцэг** лалагүл.

ШИНГЭВТЭР сұйығырақ, сұйықтау, сәл сұйық.

ШИНГЭВТЭРХЭН сұйығырақтау, әнтек сұйығырақ, әнтек сұйықтау, сәл сұйығырақ.

ШИНГЭВДҮҮЛЭ-Х 1. сұйық қып жіберу, сұйықтатып жіберу, сұйылтып жіберу; 2. (өсімдік, шаш т. б.) сиректеу, сирету, селдірету, сиректендіру, сирексіту; 3. ауыс. (дыбыс, үн) шіңгірлету, шыңғырлату, шіңкілдету.

ШИНГЭДЭ-Х 1. сұйылу, сұйық болу, сұйықтау; **арай** ≈ **чихжээ** өнтек сұйылып кетіпті; 2. (өсімдік, шаш т. б.) сиреу, селдірету, сиректену, сирексу; 3. ауыс. (үн, дыбыс) шіңгірлеу, шыңғырлау, шіңкілдеу; ≈ **сэн дуу** шіңгірлеген дыбыс.

ШИНГЭЛТ (бойға) сіңім, жұғым; қорытылу; таралу; ≈ **сайтай** сіңімді; жұғымды, тез қорытылатын, тез тарайтын; ≈ **муутай** сіңбейтін, сіңімі нашар, тез қорытылмайтын.

ШИНГЭЛТТЭИ сіңімді, жұғымды, тез қорытылатын, тез таралатын.

ШИНГЭЛҮҮЛЭ-Х 1. сұйылттыру, сұйық болдырту; 2. сиреттіру, селдіреттіру.

ШИНГЭЛЭГ шеңгелек, көзтор (торғай ұстайтын ау тор).

ШИНГЭЛЭ-Х сұйылту, сұйық болдыру; сирету, селдірету; **тараг сүү** ≈ айран, сүтті сұйылту; **шавар** ≈ илген батпақты сұйылту; **эм** ≈ емді сұйылту; **цай** ≈ шай бояуын сұйылту.

ШИНГЭН 1. сұйық; ≈ **бодис** сұйық зат; ≈ **цай** сұйық шай; ≈ **хоормог** қойыртпақтаған айран, қоймалжың айран; сұйылған айран; ≈ **цай** бояуы сұйық шай; 2. селдір, андыз, сирек, сұйық, сиреу; ≈ **сахал** селдір сақал; ≈ **үс** селдір шаш; ≈ **ой** андыз тоғай, сұйық орман; ≈ **ураг** селдір шығым, андыз көктеген; 3. (үн, дыбыс) шіңгір, шыңғыр, шіңкілдек, шыңқылдақ, шіңгірлеген, шыңғырлаған, шіңкілдеген, шыңқылдаған, жіңішке; ≈ **дуу** шіңгір дыбыс, шіңгірлеген дыбыс; ≈ **хоолой** үні жіңішке, үні шіңкілдек; ☆ **шингэн мөр үзэх** дүзге отыру, дәрет сындыру.

ШИНГЭРҮҮЛЭ-Х 1. сұйылту, сұйық болдыру; 2. селдірету, сирету, ыдырату, сұйылу, азайту; 3. (үн, дыбысын) шіңгірлету, шыңғырлату, жіңішкерту.

ШИНГЭРЭ-Х 1. (сұйыққа тән нәрсе) сұйылу, сұйық болу; **тараг** ≈ айран сұйылу; **цай** ≈ шай бояуы сұйылу; 2. (сан, тығыздық) сиреу, селдірету, андыздану, сиректену, сұйылу, кему, азаю; **цөөрөх** ≈ азайып сиреу; **хорогдох** ≈ кеміп сиректену, кеміп сиреу; **мод** ≈ ағаш азайып сиреу; **үс** ≈ шаш сұйылу, шаш селдірету; **өвс** ≈ шөп селдірету; **хүн** ≈ адам азаю; 3. (дыбыс, үні) шіңгірлеу, шыңғырлау, сыңғырлау, жіңіш-

керу: дуу ≈ дауысы шипіргілеу, үні жіңішкеру.

ШИНГЭТГЭ-Х қ. шингэрүүлэх.

ШИНГЭТЭ-Х қ. шингэрэх.

ШИНГЭ-Х 1. (сүйык нәрсе) сіңу, жұғу, өту; элэнд ус ≈ құмға-су сіңу; дәлэнд тос ≈ шапанға май жұғу; 2. (ас, тамақ) сіңу, жұғу, қорытылу, бойға таралу; хоол ≈ тамақ сіңу; 3. (ақыл-ой) қону, ұғылу түсіну, білу, тоқу, қалу; тархинд нь шнагэтэл ≈ мыына қонғанша айту, жадында қалғанша айту; 4. (біреудің нәрсеі, малы) сіңу, өзінікі болу, сіңіп кету; боп кету; хүнд ≈ сән мал біреуге сіңген мал; өзгенікі боп кеткен мал; 5. (шама) ауысу, ұтылу; оёдол ≈ тігісі бір жағына ауысу; 6. ауыс. (адам) сіңу, сіңіп кету. кісісі болу, адамы боп кету, азаматы боп кету; өөр айлд ≈ өзге үйге сіңу, өзге үйдің кісісі боп кету; харь улсад ≈ басқа елге азамат боп кету; ☆ нар шингэх күн бату, күн ұялау; ☆ нэг шангэх эм бір кезек ішетін ем.

ШИНГЭЦ (ас, тамақ) сіңім, жұғым; ≈ сайтай сіңімді, жұғымды; ≈ муутай сіңімсіз, жұғымсыз.

ШИНГЭЭ-Х 1. (сүйык нәрсеі) сіңіру, жұққызу, өткізу; 2. (ас, тамақ) бойға сіңіру, қорыту; хослоо ≈ жеген тамағын сіңіру; 3. (ойлау, ұғым) миға қондыру, ұғын алу, миға тоқу, жадында қалдыру.

ШИНЕЛЬ шинель (әскери киім); ≈ өмсөх шинель кию; ≈ ээ тайлах шинелін шешу.

ШИНЖ 1. түр, тұлға, тұрпат, пішін, кескін; ≈ байдал түр тұлғасы, тұрпаты; өвор ≈ тұрпаты, тұлғасы; ≈ төлөв кескіні, пішіні; дүр ≈ бейнесі, тұлғасы; 2. сапа, қасиет; бодисын ≈ чанар заттың қасиеті; өвөрмөц ≈ чанар өзіне гөн қасиет; ≈ байдал сапасы, сапалық күйі; ≈ сайтай сапалы, қасиетті; ≈ муутай қасиетсіз, сапасыз, қасиеті аз, сапасы нашар; хүний ≈ гүй адамшылық қасиеті жоқ, адамгершілігі аз, арсыз; 3. белгі, нышан; Ырым жорамал сынай, ыңғай; ≈ тэмдэг өзіндік белгісі; сайны ≈ тэмдэг жақсылықтың нышаны, жақсы Ырым; муугийн ≈ тэмдэг жамаандықтың белгісі; тэнгэр хүйтрэхийн ≈ тэмдэг күн сүйтер сыңай; ≈ тэмдэг ірлэх белгі беру, сынай беру; яэгуур ≈ чанар түбегейлі белгілері.

ШИНЖГҮЙ 1. арам, арамза, оңбаған, қиянатшылы; ≈ амьтэн оңбаған адам; 2. мейірімсіз, қатыгез, қайырымсыз; 3. сараң, қарау.

ШИНЖИГЧ 1. қ. шинжыч; 2. шинжээч.

ШИНЖИЛГЭЭ (ғылыми) 1. сынаулар, іздеулер, іздеу, зерттеу; геологи ≈ геологиялық іздеулер; химийн ≈ химиялық сынаулар; 2. ғылыми; эрдэм ний салбар ғылыми бөлімше; эрдэм

≈ гээлэй ажилтан ғылыми қызметкер; 3. талдау, ажырата зерттеу, анализ жасау, талдау жасау; цусны ≈ хийх қанға талдау жасау; ≈ хийлгэх талдау жасау.

ШИНЖИЛЦГЭЭ-Х тобымен зерттеу, барлығы зерттеу.

ШИНЖИ-Х 1. қ. шинжлэх; 2. (дин) сәуегейсу, болжағансу; сәуегейлік істеу, болжам айту, бал ашу.

ШИНЖИЧ (дин) сәуегей, бөлгер, бал ашушы.

ШИНЖЛҮҮЛЭ-Х 1. зерттеу; 2. талдау, ажырату, талдау жасау; 3. қ. шинжлэгдэ-х.

ШИНЖЛҮГЧ 1. зерттеуші; 2. талдаушы, ажыратушы, талдау жасаушы.

ШИНЖЛЭЛ 1. зерттеу, тексеру; 2. бақылау, байқау, қарау; ☆ хэл шинжлэл тіл білімі.

ШИНЖЛЭ-Х 1. зерттеу, зерттеп тану, зерттеп білу, тану; байгалийн хуулд зүйг ≈ табиғат заңдарын зерттеу; нийгмийн хөгжэлийн хуулхуудыг ≈ н судлах қоғамдық дамыс заңдарын зерттеп тану; 2. ғылым, ғылыми; ≈ ухаан ғылым; ≈ ухааны байгууллага ғылыми мекеме; ≈ ухааны үүднээ ғылыми тұрғыдан; ≈ ухааны академи ғылым академиясы; БНМАУ-ын ≈ Ухааны Хүрээлэй МХР-ның Ғылыми Комитеті.

ШИНЖҮҮЛЭ-Х қ. шинжлүүлэх.

ШИНЖЭЭЧ қ. шинжлөгч.

ШИНХЭГ 1. саспақ, нессеп иісі; ≈ шивтер саспақ иіс; 2. қолдас без (қустардың құйрық түбінде болатын сасық безі) ☆ шинхэг тулжуу-хай көкқаска торғай (құс).

ШИНШ кескін, тұрпат, пішін; өвор ≈ бейне тұлға, кейіп кескін.

ШИНШИГЧ I (көне) ай санаушы, күн райын болжаушы.

ШИНШИГЧ II тіміскілеуші, іске-леуші.

ШИНШИ-Х тіміскілеу, тімсіну, тіміс-іску, іскелеу; іскелеп іздеу; нохой ≈ ит тіміскілеу, ит іскелеу; хүн хэрэглэхгүй, нохой ≈ гүй юм адам керектенбейтін, ит іскемейтін нәрсе; ешбір қажетсіз нәрсе; қызыл мыс тиім қажеті жоқ нәрсе.

ШИНШЛҮҮЛЭ-Х (итті) тіміскілету, тіміскіту, іскелету.

ШИНШЛЭ-Х (ит) тіміс-іску, тіміскі-леу, іскелеу; нохой ≈ н явах ит тіміс-кілеп жүру.

ШИНШҮҮЛЭ-Х тіміскіту, тіміскіле-ту, тімісіндіру; іскелету.

ШИНЭ жаңа; ≈ хувдас жаңа киім; ≈ зүйл жаңалық; ≈ гэр жаңа үй; ≈ дәл жаңа шапан; ≈ барилга жаңа құрылыс; ≈ техник жаңа техника; ≈ үе жаңа дәуір, жаңа заман; ≈ хот жаңа қала. ≈ ажил жаңа жұмыс; ≈ мах жаңа сойған ет, жас ет; ≈ жыл жаңа жыл; ≈ уран зохиол жаңа әдебиет; ≈ цэрэг жаңа әскер, жаңа шақырылған әскер;

≈эр гэрлэгсэд жаңа үйленгендер, ерлі-зайыптылар; ≈ сар жаңа ай, жаңа туған ай; ≈ийн нэгэн ай жаңасы, айдың алғашқы күні; ☆ шинэ санаачлага жаңашыл ой, жаңашыл талап; ☆ шинийг санаачлагч жаңашылдар.

ШИНЭВТЭР жаңалау, жаңара: сэл жаңа: ≈ хувдас жаңа киім.

ШИНЭД (ай) жаңасы, басы; **сарын** ≈ээр ирэх ай жаңасында келу; **сарын** ≈ ай жаңасы.

ШИНЭДЭ-Х жаңа боп кету.

ШИНЭЛҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) жаңарту, жаңалату, жаңалаттыру; 2. (көне) наурыз істеу, наурызды мерекелеу.

ШИНЭЛЭ-Х 1. (сана) жаңалау, жаңарту; 2. наурыз істеу, наурызды мерекелеу (қазақтардың көктемдегі күн мен түн теңелгенде (21-мартта) істейтін наурыз мерекесі тәрізді моңғолдардың 5—27 февраль аралығында істейтін ұлттық наурызы); сэр шинэд сайхан ≈в үү ай жаңасында жақсы айтшымап жүрсіздер ме; наурыз қабыл болсын.

ШИНЭС балқарағай (өсімдік).

ШИНЭСГЭ-Х жаңаландыру, жаңалай беру, жаңаландыра беру.

ШИНЭСЭ-Х жаңалану, жаңалана түсу, жаңалана беру.

ШИНЭТГЭЛ жаңаланыс, жаңаланым, жаңалау; ☆ шинэртэх өдөр ай жаңасы ай жаңаланған күн.

ШИНЭТГЭ-Х жаңарту, жаңалау, жаңарта беру, жаңалай беру.

ШИНЭТЭ-Х жаңарту, жаңалану, жаңара беру, жаңара түсу.

ШИНЭХЭН жаңалау, жаңарақ, жал-жаңа) ≈ дәл жаңалау шапан; ≈ түүх жаңа тарих.

ШИНЭЧ жаңашы, жаңаны ойлаушы.

ШИНЭЧЛҮҮЛЭ-Х жаңалаттыру, жаңарттыру, жаңалап өзгерттіру, өзгеріс жасату.

ШИНЭЧЛЭЛ жаңаланым, жаңарым, жаңалау, өзгерту.

ШИНЭЧЛЭ-Х 1. жаңалау, жаңарту, жаңалап өзгерту; ≈н тоноглох жаңалап жабдықтау; ≈н өөрчлөх жаңартып өзгерту; 2. жаңасын сұрыптау, жаңасын іріктеу.

ШИР I сiрi, көн (ысқа ұсталған, исе салынған ірі қараның терісі) арьс ≈ сiрi терi, көн терi; арьс ≈ий завод сiрi терi өндiсiтiн завод.

ШИР II сыр (болу).

ШИР III: өр шир борьш, берімсек; ≈ ≈ ихтэй борьшы көп, берімсегі көп; өр ≈тэй хүн борьшты адам, берімсегі адам; өр ≈гүй эвах хэрэгтэй борьшсыз жүру керек.

ШИР IV: шир шир хий-х 1) шыр-шыр ету; 2) қытыр-қытыр ету, күртiл-күртiл ету; (жапырақ) сыбдыр-сыбдыр қағу; (жаңбыр) сыр-сыр ету, сiркiреу; навч ≈ шор хийх жапырақ сыбдыр-сыбдыр қағу; бороо ≈ орох жаңбыр сыр-сыр ету.

ШИРАЙХ (зоол.) күшік сілеусін.

ШИРВҮҮЛ 1. (аспан) шыбын ұрғыш; шыбын қаққыш; ялаа багтаным ≈ қара шыбын қаққыш; 2. (шаң, тозаң) қаққыш, бұлғауыш; хог тоосны ≈ шаң тозаң қаққыш.

ШИРВҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсемен) тербелте ұрғызу, шайқалта ұрғызу, теңселте ұрғызу; 2. бұлғату, қақтыру, ұрғызу; 3. (боқтық, тозаң) қақтыру, сыпырту, тазалату; 4. (көз) қырылдау, көлденеңдей қарау, ойқастай қарау; 5. қ. ширвэгдэх.

ШИРВЭГДЭ-Х 1. (ұрғанда) тербелу, шайқалу, теңселу; 2. бұлғандау, ұрылу; 3. (боқтық, тозаңы) қағылу, сыпыртылу, тазалану.

ШИРВЭГНҮҮЛЭ-Х 1. (қар) қылаулату, сілбіретіп жауғызу; (жаңбыр) сiркiрсiту, себезгілету; 2. (жел) баяу соқтыру, самал соқтыру, ақырын соқтыру; 3. (ағаш, шөпті) тербелендеу, теңселдету, ыргаландату; 4. (от) жылт еткізу, далп еткізу; 5. (көзі) жыпылықтату, ойнақыту.

ШИРВЭГНЭ-Х 1. (қар) қылаулау, сілбіреп жауу; (жаңбыр) сiркiреу, себезгілеу, сiркiреп жауу, себезгілеп жауу; бороо ≈н орох жаңбыр сiркiреп жауу; 2. (жел) баяу соғу, самал соғу, ақырын соғу; ≈н салхилах жел баяу соғу; 3. (шөп, ағаш) тербелендеу, теңселетсеу, ыргаландау; өвс ≈ шөп тербелендеу; 4. (от) жылт ету, далп ету; жылыттыдау; ≈ж ноцох далп етiп жану; 5. (көзі) ойнақыту, жыпылықтау; нүд ≈ көзі жыпылықтау.

ШИРВЭЛЗҮҮЛЭ-Х 1. (құйрығын) бұлғандату, бұлғақтату, бұлғаландату; 2. (жақтырмағандық) қырындау, түкситу, жараттырмау, қабағын түйдіру.

ШИРВЭЛЗЭ-Х 1. (құйрығы) бұлғандау; бұлғақтау, бұлғаландату; 2. қырындау, жақтырмау, түкситу, жаратпау, қабағын тую.

ШИРВЭ-Х 1. (нәрсемен) тербелте ұру, шайқалта ұру; теңселте ұру; 2. (қаққышпен, жеңмен) бұлғау, қағу, ұру; гүвүүрээр ≈ қаққышпен қағу; ханщуйгаар ≈ жеңмен ұру; 3. (тозаңды, боқтықты) қағу, сыпыру, тазалау; 4. (көзімен) қығымен қарау, қырындап қарау; нүдээрээ ≈ көз қығымен қарау; ≈ж харах қырындап қарау.

ШИРВЭЭ 1. жырбыс, жіңішке; ≈ хар сахал шоқша қара сақал; 2. жіңішке бұтақ, сида бұтақ; ойгоос ≈ түүж түлэх тоғайлан сида бұтақ теріп жағу.

ШИРВЭЭДҮҮЛЭ-Х 1. тайсалдыру, қорқыту, сескендіру; 2. (суықтан, қорқудан) дiрдектеу, дiрiлдету, қалтырату, селкiлдету, қалшылдату.

ШИРВЭЭДЭ-Х 1. тайсалу, қорқу, сескену; 2. (суықта, қорыққанда) дiрдектеу, дiрiлдеу, қалтырау, селкiлдеу; қалшылдау; хүйтэнд ≈ суықта дiрдектеу.

ШИРВЭЭТЭ-Х 1. (*қорыққанда*) тітіркену, шіміркену, түршігу, тітірену; 2. (*ауырғанда, тоңғанда*) тітіреу, қалтырау, дірілдеу, селкілдеу, дірдектеу, қалшылдау.

ШИРГЭ-Х 1. (*сұйық нәрсе*) суалу, тартылу, құру; **дай** ≈ шай суалу; **нуурың ус ширгэх** көл суы тартылу; **горхи** ≈ жылға суы құру, бұлақ суы құру; **булаг** ≈ бұлақ тартылу, бұлақ құрып қалу; 2. (*мал*) суалу, сүті қайту; **хонь** ≈ қой суалу; **үнээ** ≈ сиыр суалу; 3. (*дене, көз*) шүңірею, үңірею, арықтау, жүдеу, жағы суалу; **нүд нь** ≈ көзі шүңірею; **ухархай нь** ≈ көз шүңғылы үңірею.

ШИРГЭЭЛГЭ-Х 1. (*сұйық нәрсені*) суалттыру, тартылттыру, құрыттыру; 2. (*мылтықты*) тұқырттыру, тұқырта сығалаттыру.

ШИРГЭЭ-Х 1. (*сұйықты*) суалту, тартылу, құрыту, сусыз қалтыру; **дай** ≈ шайды суалту; **ус** ≈ суды тартылу, суды құрыту; 2. (*мылтықты*) тұқырту, тұқырта сығалау; ≈ **ж буудах** тұқырта ату; **буу** ≈ мылтықты тұқырта сығалау.

ШИРДУУЛЭ-Х сырлату, сырмен бояту.

ШИРДЭГ сырдақ, сырмақ; ≈ **ширэх** сырдақ сыру; **ширмэл** ≈ сырмалы сырдақ, сырған сырдақ; **орны** ≈ тосек сырмақ; **хом** ≈ қом сырдақ.

ШИРДЭ-Х сырлау, сырмен бояу.

ШИРИИ шабақ сазан (*балық*).

ШИРЛУУЛЭ-Х (*ыдыс т. б. нәрсені*) сірлету, сірімен қапталу.

ШИРЛЭ-Х сірлеу, сірімен қапталу; **хыгэрэг** ≈ барабаңды сірімен қаптау; даңғыраны сірімен қаптау; **авдар** ≈ абдырманы сірімен қаптау.

ШИРМЭГЛҮҮЛЭ-Х сырмаштату, сырыту, сырмалату, сырмаштатып тіккізу, сыбытып тіккізу.

ШИРМЭГЛЭ-Х (*тігіс*) сырмаштау, сыру, сырмалау, сырманшап тігу, сырып тігу.

ШИРМЭЛ I сырмалы, сырған, сырма; ≈ **ширдэг** сырмалы сырдақ, сырма сырдақ; ≈ **ул** сырған ұлтап, сырма ұлтап.

ШИРМЭЛ II суарылған, шыңдалған (*темір*).

ШИРМЭН қ. **ширэм**; ≈ **тогоо** шойын қазан.

ШИРТВЭЛЗЭ-Х 1. қымындап қадалу, қылы қаару, тесіле қаару; 2. (*ат*) елеңдеу, алендау, жымырақтау.

ШИРТҮҮЛЭ-Х телмірту, қадалту, көз алдырмау тесіле қарату.

ШИРТЭЛХИИЛЭ-Х телміріңкіреу, қадалыңқырау, тесіле қараңқырау, көз алманқырау.

ШИРТЭ-Х телміру, қадалу, көз алмау тесіле қаару; ≈ **н харах** телміре қаару, қадала қаару; **алсыг** ≈ ұзақтан көз алмау, ұзаққа тесіле қаару.

ШИРҮҮДҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) қатқылдандыру, қатты болдыру, түрпідей болдыру; 2. *ауыс. (мінезі)* тұрпайымандыру, дөрекілендіру, қаталдату, қатыгездендіру, қайырымсыздандыру, қаталдандыру, мейірімсіздендіру.

ШИРҮҮДЭ-Х 1. (*нәрсе*) қатқылдану, қатты болу, түрпідей тию, тікенше қадалу; 2. *ауыс. (мінезі)* тұрпайылану дөрекілену, қаталдау, қатыгездену, қайырымсыздану, қаталдану, мейірімсіздену.

ШИРҮҮЛҮҮЛЭ-Х I (*нәрсені*) сырытқызу, сырытқызып тіккізу.

ШИРҮҮЛҮҮЛЭ-Х II (*темір, болат*) қорытқызыду, балқыттырту.

ШИРҮҮЛҮҮЛЭ-Х III 1. қ. **ширүү**; **дүүлэх**; 2. (*қозғалысын*) шапшаңдаттыру, тездеттіру, жеделдеттіру.

ШИРҮҮЛЭ-Х I (*нәрсені*) сырыту, сырытып тіккізу.

ШИРҮҮЛЭ-Х II (*болат, темірді*) қорытқызу, балқыттыру.

ШИРҮҮЛЭ-Х III 1. (*мінезі*) қатаю, тұрпайылану, дөрекілену, қаталдану, қатыгездену, қайырымсыздану, мейірімсіздену; 2. (*жел, жаңбыр, қар*) үдеу, күшею, қатаю, екпіндеу, қарқындау-ұлғаю; **салхи** ≈ жел үдеу, боран күшею; **бороо** ≈ жаңбыр үдеу, жауын екпіндей жауу; **ңас** ≈ қар қапалай жауу; 3. (*қозғалыс*) шапшаңдау, тездеу, жеделдеу, үдеу, бастырмалау, жітірмелеу; тездету, шапшаңдату, үдету, жеделдету, бастырмалату, жітірмелету.

ШИРҮҮН 1. қышырлы, түрпідей, қайратты, кедіргек, кедір-бұдыр; **хатуу** ≈ қатты түрпідей; ≈ **даауу** қышырлы пұл; ≈ **үс** қайратты шаш; ≈ **былүү** қышырлы қайрақ; 2. (*ат*) тарпаң, шөлкес, шадыр, асау; ≈ **морь** тарпаң ат-шөлкес ат; **хурц** ≈ өте тарпаң; 3. (*адам*) қатыгез, қатал, тұрпайы дорекі, шайпау; ≈ **хүн** қатыгез адам; ≈ **зан** дорекі мінез, тұрпайы мінез; | ≈ **үт** тұрпайы сөз; 4. (*құбылыс*) сұрапыл, керемет, қатты; ≈ **салхи** қатты жел; ≈ **дәйн** сұрапыл соғыс.

ШИРҮҮСГЭ-Х 1. қағайту, қушейту, екпіндету, қарқындату; үдету, ұлғайту; 2. (*қозғалыс*) шапшаңдату, тездету, жеделдету, бастырмалау, жітірмелету.

ШИРҮҮСЭ-Х 1. қатаю, күшею, екпіндеу, қарқындау, үдеу, ұлғаю; 2. (*қозғалыс*) шапшаңдау, тездеу, жеделдеу, бастырмалау, жітірмелеу.

ШИРҮҮТГЭ-Х қ. **ширүүсгэх**.

ШИРҮҮТЭ-Х қ. **ширүүсэх**.

ШИРХ I (*зоол.*) бүрге, кене; **хөх** ≈ бүрге; **шар** ≈ кене.

ШИРХ II 1. (*өсімдік*) тығыз, пығыз, бітік, жиі, қалың, ну; ≈ **ургаң** бітік пығым; 2. (*жүн, шаш*) қою, нығыз, қолаң, қалың; ≈ **үстэй** қалың шашты, қолаң шашты; 3. (*мата, пұл*) жиі, нығыз, берік; ≈ **нэхэзестэй** жиі тоқылған, берік тоқылған; 4. (*тері*) қыртысты, қа-

шың; ≈ хөрстэй арьс қалың қыртысты гері.

ШИРЦ баулық қызжүзім (*өсімдік*).

ШИРХРЭ-Х сырқырау, сыздау, шаншу, солкылдау; **гар** ≈ қол сырқырау; **бұлчин** ≈ бұлшың сыздау.

ШИРХТҮҮЛЭ-Х (*малга*) бүрге түсіру, кене түсіру; сірке түсіру.

ШИРХТЭ-Х сіркелену, кенелену, бүргелену, сірке түсу, бүрге түсу, кене түсу; **мал** ≈ мал сіркелену; **малга** кене түсу, **малга** бүрге түсу.

ШИРХЭГ 1. (*нәрсе*) тал; **нэг** ≈ **өвс** бір тал шоп; **нэг** ≈ **утас** бір тал жіп; **нэг** ≈ **үс** бір тал шаш; 2. (*сан*) дана, бөлек, түйір; **номын** ≈ кітаптың данасы; **чулууны** ≈ тастың кесегі; **махлы** ≈ бір түйір ет; ≈ **ч** байлғүй бір түйір де жоқ; **гаңа** ≈ бір дана, жалғыз.

ШИРЧ I сырышы, бояушы, сыр жағушы, бояу жағушы.

ШИРЧ II сіріші, көнші, сірі илеуші, көн илеуші.

ШИРЧИГ: **ширчиг ширчиг хий-х** сықыр-сықыр ету, шыңыр-шыңыр ету.

ШИРЧИГНҮҮЛЭ-Х (*дыбыс*) сықырлату, шыңырлату, сықыр-сықыр еткізу, шыңыр-шыңыр еткізу.

ШИРЧИГНЭ-Х (*дыбыс*) сықырлау, шыңырлау, сықыр-сықыр ету, шыңыр-шыңыр ету.

ШИРШИН 1. (*зоол.*) кісі киік; 2. **қ. хун** гөрөөс.

ШИРЭГ сірік, шым; ≈ **суулгах** сірік отырғызу, шым төсеу, шым отырғызу; **зүлэг** ≈ шым-сірік.

ШИРЭДҮҮЛЭ-Х (*жүн, шаш*) ұйыстыру, жабағыландыру, байландыру.

ШИРЭЛДЭ-Х (*шаш, жүн т. б.*) ұйысу, жабағылану, байлану; **гээг** ≈ бұрым ұйысу; **морины** дэл ≈ аттың жалы ұйысу.

ШИРЭМ шойын; ≈ **хайлуулах** шойын қорығу, шойын еріту; ≈ **дугтах** шойын кую; **зуухны** ≈ пештің шойыны; ≈ **ийн үйдээр** шойын өндірісі; ☆ **ширмэн** жанчур жер таптағыш.

ШИРЭМШИ-Х (*унтақ нәрсе*) тапталу, нығыздалу, тығыздалу; **цас** ≈ қар тапталу, қар қасаттану; **үнс** ≈ күл тапталу.

ШИРЭНГЭ шоқ орман, шоқ шілік, шілік тоғай; ≈ **д орж төөрөлдөх** шілік тоғайға кйіп адасу.

ШИРЭ-Х I (*тігіс*) сыру; **ширдэг** ≈ сырдақ сыру; ≈ **сэн ширдэг** сырыған сырмақ; **ул** ≈ ұлтан сыру.

ШИРЭ-Х II (*темір, шойын, болат*) қорыту, еріту, балқыту.

ШИРЭЭ I серек, тік; ≈ **бөхтэй тэмээ** тік өркеш түйе.

ШИРЭЭ II 1. үстел; **хоолны** ≈ тамақ үстелі; **бичгийн** ≈ жазу үстелі; **дугуй** ≈ доға үстел, доңгелек үстел; ≈ **н дээр гавих** үстел үстіне қою; ≈ **засах** үстел жондеу (*үстел үстіне тағамдар әзірлен қою*); ≈ **авах** үстел алу (*үстел үстінде әзірлен қойған тағамдарды*

сатып алып, ішін-жеу); ≈ **ний дэн** үстел шамы; ≈ **ний бүтээлэг** үстел жапқыш; 2. (*тарихи*) тақ, орын; **хаан** ≈ **нд суух** хан тағына отыру; ≈ **булаацалдах** 1) таққа таласу, хан тағына бақталасу; 2) мәнсапқа таласу, мәнсапқа қызғану, мәнсабын алуға тырысу.

ШИРЭЭЖИН: **ширээжин** цэдэг өрмекул, торгүл (*өсімдік*).

ШИРЭЭЛДЭ-Х 1. тікшию, тікею, тікию, тік тұру; ≈ **ж зогсох** аяғымен тікшип тұру, аяғымен тік тұру; 2. сіресу, қарысу.

ШИРЭЭЛЭ-Х I (*түйе*) өркештену, өркеші тікею, өркеші тікірею.

ШИРЭЭЛЭ-Х II олікті үстелге қою, сүйекті үстелге қою.

ШИРЭЭС (*тігіс*) сырыс сыруы, сырым, сырылған; ≈ **сайтай ширдэг** сырысы жақсы сырдақ, берік сырылған сырдақ.

ШИРЭЭ-Х (*темірді*) шыңдау, шыңдау, таптау; **томөр** ≈ темірді шыңдау.

ШИХ: **ших мах** сыздық ет; **шүдний** ≈ мах тістің сыздық еті (*тіс аралық ет*).

ШИХЭН болымсыз, титтей; **өчүүхэн** ≈ оте титтей.

ШИХЭР **қ. чихэр**; ☆ **шихэр шавтал** құрма (*ыстық жақта өсетін тәтті жеміс және соның ағашы*).

ШИШ қонақ күмай, кәдімгі күмай (*асық тұқымдас өсімдік*); **эрдэнэ** ≈ жүгері; **эрдэнэ** ≈ **тарих** жүгері егу; **эрдэнэ** ≈ **ийн дарш** жүгері сүрлеуі; **эрдэнэ** ≈ **ийн гурил** жүгері ұны; ☆ **хэрчмэл ших** кертпе ұн; ☆ **татмал ших** кеспе көже; ☆ **өлгәмел ших** ши көже.

ШОВ (*дыбыс*) шоп, шүп; ≈ **хийх** шоп ету, шүп ету; ≈ ≈ **хийх** шоп-шоп ету, шүп-шүп ету.

ШОВГОНО-Х (*үшкір, шошақ нәрсе*) шоһаңдау, шоһтаңдау, үшкірендеу, шоһпаң қағу, шоһтаң қағу, үшкірең қағу.

ШОВГОНУУЛАХ шоһаңдату, шоһтаңдату, үшкірендеу, шоһпаң қақтыру, шоһтаң қақтыру, үшкірең қақтыру.

ШОВГОР шошақ, үшкір, сүйір, үшкіл; ≈ **малгай** шоһпақ тымақ; ≈ **уул** үшкіл тас, сүйір тау; **гозгөр** ≈ сүйір шоһпақ.

ШОВИНИЗМ шовинизм (*басқа халықтарды құдалау, арандату, олардың арасында ұлт араздығын қоздырып жауластырушы, тері өңіне бөлу теориясын ұағыздауға бағытталған реакцияшыл саясат. Басқа халықтарды құл етуге бағытталған империалистік буржуазияның басты саясатн*).

ШОВИНИСТ шовинист (*шовинизмді жақтаушы*).

ШОВИР: **шовир шүвэр** сыбыр-күбір; ≈ ≈ **хийх** сыбыр-күбір ету; ≈ ≈ **ярилцах** сыбыр-күбір сойлесу.

ШОВОЙЛГО-Х шоһтиту, шоһайту, үшкірейту.

ШОВОЙ-Х шоһтию, шоһаю, үшкірею.

ШОВОЛЗО-Х қ. шовгонох.

ШОВОЛЗУУЛА-Х қ. шовгонуулах.

ШОВХ шошак, үшкір, сүйір, біздіген, істиген; ≈ **хад** шошақ жартас, үшкір серек; ≈ **орой** ұшар басы; ≈ **ҮЗҮҮР-тэй хутга** үшкір ұшты пышақ, ұшы үшкір пышақ; ≈ **хамар** сүйір тұмсық; ≈ **зүү** а) біздіген ине; б) істиген істік; ☆ **шовхо** үзэх ақырғы рет ойнау.

ШОВХГОР (нәрсенің ұшы) 1. шошақтау, үшкірлеу, сүйірлеу, шошақ, үшкір, сүйір, біздіген, істиген; 2. сыптығыр, сымпыс, жіңішке.

ШОВХИЙ-Х (дыбыс) 1. шоп ету, шүл ету; **загас усанд** ≈ а) балық суда шоп ету; б) балық суға шоп ету; 2. шоп еткізу, шоп дегізу; ≈ **тэл үнсэх** шоп еткізіп сүю; 2. шопылдату, шоп еткізу; **хөхөө** ≈ емшегін шопылдату, шопылдатып ему.

ШОВХЛО-Х 1. шошайту, үшкірейту, сүйірлеу; біздіту, іститү; **хараңдааны үзүүр** ≈ қарындаштың ұшын үшкірейту; 2. (ойын) ақырында ұту, соңғы ойында жеңу.

ШОВХЛУУЛА-Х 1. шошайттыру, үшкірейттыру, сүйірлету; біздіттыру, іститтыру; 2. (ойында) ақырында ұтылу, соңғы ойында жеңілу.

ШОВХОЙЛГО-Х қ. шовойлгох.

ШОВХОЙ-Х қ. шовойх.

ШОВШГОР (тұмсық) сүйір, сүйірік; сопақша; ≈ **нохой** сүйірік тұмсық ит.

ШОВШООР сүйірік тұмсық, ала қарға (тоқылдақ тұқымдас құс).

ШОВШУУР I тоз үшкірік (киік, марал шақырғанда үрлеп ысқыратын сопақша аспан); ≈ **урна** шақырғыш тоз үшкірік.

ШОВШУУР II түн көкек (түнде шақырып, күндіз көрінбейтін орман құсы).

ШОВШУУРДА-Х тоз үшкірікпен шақыру.

ШОВШУУРДУУЛА-Х тоз үшкірікпен шақырту.

ШОВШУУРЛА-Х түн көкек шақыру.

ШОГ 1. әзіл, қалжың күлдіргі, күлкі, мысқыл; ≈ **зан** әзілқой, қалжыңбас, мысқылшыл; ≈ **хүн** күлдіргі адам, қалжыңбас адам; 2. сықақ, келеке, келемеж, мазақ, ажуа, шымшыма; ≈ **ҮГ** сықақ сөз; ≈ **өгүүлэг** сықақ әңгіме; ≈ **Үлгэр** сықақ ертегі; ≈ **зураг** келеке сурет; ≈ **гараа** сахнадағы сықақ әңгіме; ≈ **найрууал** фельетон.

ШОГЛО-Х 1. әзілдеу, қалжыңдау, күлдіру, мысқылдау; 2. сықақтау, келекелеу, келемеждеу, мазақтау, ажуалау, шымшылау, кеңеу, мұқау; **шоолох** ≈ а) әзілдеп күлдіру, қалжыңдап күлдіру; б) кеңеп мұқау.

ШОГЛУУЛА-Х 1. әзілдету, қалжыңдату, күлдірту, мысқылдату; 2. сықақтату, келекелету, келемеждету, мазақтату, ажуалату, шымшылату, кеңету, мұқатту.

ШОГТОЙ 1. әзілқой, қалжыңбас,

күлдіргіш; 2. кекегіш, мұқағыш, сықақтағыш.

ШОГЧ 1. әзілдегіш, қалжыңдағыш, күлдіргіш, мысқылшыл; ≈ **хүн** қалжыңдағыш адам; 2. қ. **шогтой**.

ШОГШГОЙ (өсімдік) бүршік, бүрі; **харгай модны** ≈ қарағайдың бүрі; **самрыя** ≈ жаңғақ бүршігі.

ШОГШИГО қ. шонго.

ШОГШИЙ-Х шоқшию, шекшию; ≈ **н суух** шоқшиып отыру.

ШОГШИ-Х I 1. (ат жүрісі) шоқырақтау, текіректеу, бүлкілдеу, шоқырақтай желу, текіректей желу; 2. (адам) бүлкенгеу, бүлкен қағу.

ШОГШИ-Х II өксу, солқылдау, өксіп жылау, солқылдап жылау; ≈ **н уйлах** өксіп жылау, солқылдап жылау.

ШОГШИ-Х III (айран, қымыз) божу, быжылдау, көпіршу; **тараг** ≈ айран божу.

ШОГШОО I (ат жүрісі) шоқырақ текірек, бүлкіл; **моривы** ≈ аттың шоқырағы.

ШОГШОО II (жөтел) күркіл, күркілдек; ≈ **ханиад** күркілдек жөтел.

ШОГШРО-Х шықылықтау, таңдай қағу, таңдану.

ШОГШРУУЛА-Х шықылдаттыру, таңдайып қақтыру, таңдандыру.

ШОГШУУЛА-Х I (атты) шоқырақтау, текіректеу, бүлкілдету.

ШОГШУУЛА-Х II өксіту, солқылдату, өксітіп жылату, солқылдатып жылату.

ШОГШУУЛА-Х III (айран, қымызды) божыту, быжылдату, көпіршіту.

ШОДГОНО-Х қ. шодолзох.

ШОДГОНУУЛА-Х қ. шодолзуулах.

ШОДГОР шолақ, келте, келтек, қысқа, ≈ **сүүл** шолақ құйрық, келте құйрық; ≈ **гээг** қысқа бұрым.

ШОДОЙЛГО-Х шолтитү, келтитү, келтектеу, қысқарту.

ШОДОЙ-Х шолтию, келтию, келтектеу, қысқарту.

ШОДОЛЗО-Х шолтаңдау, келтендеу, келтектеу, шолтаң қағу, келтең қағу, келтек қағу.

ШОДОЛЗУУЛА-Х шолтаңдату, келтендету, келтектеу, шолтаң қақтыру, келтек қақтыру.

ШОДОН сымпыс келте, сымпыс шолақ, сидам келте, сидам шолақ, сидаң қысқа; ≈ **сүүлтэй морь** сымпыс шолақ құйрық ат.

ШОДО-Х зереме салу, зереме суыру (көпке жегіспейтін нәрсені біреуге беру үшін бал ашу; асық үйіру сияқты жолмен ауызының салымын көру); ≈ сугалах зереме суыру.

ШОДУУЛА-Х зереме салдыру, зереме суырту.

ШОЖГОР (мінез) менмен, дандай, өркөкірек, менменсіген, дандайсыған, паң.

ШОЖИГНО-Х (сұйық нәрсе) сорыл-

дау, сор-сор ету.

ШОЖИГНУУЛА-Х сорылдату, сор-сор еткізу.

ШОЖИЙ-Х (*минезі*) менменсу, дандайсу, өркөңиректеу, паудану.

ШОЛ шол шол **хий-х** шолл-шолл ету, тамп-тамп ету (*гамшы*).

ШОЛБОЙЛГО-Х 1. (*денени*) салбыр, бос, былжыр, солпаң, солқақ; ≈ **биетэй хүүхэд** солбыр денелі бала, денесі салбыр бала; 2. (*заттың сапасы*) үлбірек, ұяң, үлбіреген, сүйексіз, сапасыз; ≈ **эд үлбірек** нәрсе.

ШОЛБОЙЛГО-Х 1. (*денени*) солбырату, босату, былжырату, әлсірету; 2. (*тоң нәрсені*) жібіту, ылжырату, ылбырату, езілту; 3. су өткізу, су болдыру.

ШОЛБӨЙ-Х 1. (*дене*) солбырау, сылбырау, босау, былжырау, әлсіреу, солпию, еңсесі түсу, солқию; **бие** ≈ дене, солбырау, дене сылбырау; 2. (*тоң нәрсе*) жібу, ылжырау, ылбырау, езілу; **мах** ≈ **тол гәсэх** ет ылжырағанша жібу, ет жібіп ылжырау; 3. су оту, су болу; ≈ **тоя нэвтрэх** су соқта болу, су қатты өтіп кету.

ШОЛОНТ 1. кішкене айдаһар (*ертегілерде кездесетін қанаты бар; аузынан от шашатын жыланға ұқсас айуан*); 2. кішкене хлу.

ШОЛХГОР 1. қ. шолбөгөр.

ШОЛХОЙ-Х қ. шолбойх.

ШОЛЧГОР қ. шалчгар.

ШОЛЧИЙХ қ. шалчийх.

ШОМБОГОНО-Х (*сопақ нәрсе*) сопаңдау, сопаң қағу, көлбеңдеу, көлбең қағу; жайпақтау жайпаң қағу.

ШОМБОГОНУУЛА-Х сопаңдату, сопаң қақтыру; көлбеңдету, көлбең қақтыру, жайпаңлату, жайпаң қақтыру.

ШОМБОГОР (*нәрсе*) сопақ, сопақша, сопаң, көлбеу, көлбеген; жайпақ, жайпаң.

ШОМБОЙ-Х сопақтану, сопақшалану, сопия) көлбеулену, жайпию.

ШОМБОЛЗО-Х қ. шомбогонох.

ШОМБОЛЗУУЛА-Х қ. шомбогонуулах.

ШОМБОН сопақша, сопақ, көлбек, жайпақ, көлбең; ≈ **толгой** сопақ бас; ≈ **шаазан** сопақша шыны.

ШОМГОР, шомейген, құрыс, бүріс, тырыс, құбысқан, бүріскен, тырысқан, бүжырайған; ≈ **үр құрысқан дән**; ≈ **сағар** шомейген жаңғақ.

ШОМОЙ-Х шомею, құрысу, бүрісу, тырысу, шомейін қалу, құрысып қалу, бүрісіп қалу, тырысып қалу.

ШОН 1. бағана, діңгек; **утасны** ≈ **босгох** телефон діңгегін орнату; **морь уях** ≈ ат байлайтын діңгек; 2. тіреу, тіреуіш (*ағаш*).

ШОНГҮЙ I 1. бағанасыз, діңгексіз; 2. тіреусіз, тіреуішсіз.

ШОНГҮЙ II 1. (*адам*) бүгежек, қорғапшақ, жасқаншақ; тік келмейтін, қарсы келмейтін; 2. (*ит*) үрмейтін, бас көтермейтін; 3. үмітсіз, дәрменсіз, деме-

сіз, үміт жоқ, деме жоқ, үміттенбейтін, демеленбейтін (*адам*).

ШОНТГОНО-Х шұнтаңдау, шұнтаң қағу, пұштаңдау, пұштаң қағу.

ШОНТГОР 1. шұнтаң, пұштаң, таңқы, таңқыш; ≈ **хамар** таңқы мұрын; 2. қайқы, имек; ≈ **эвэр** қайқы мүйіз, имек мүйіз; ≈ **хамартай гутал** қайқы гүмсық етік.

ШОНТОЙЛГО-Х шұнтаңдату, шұнти-ту, таңкиту, шұнтаң қақтыру.

ШОНТОЙ-Х шұнтию, шұнтаңдау, таңқию, шұнтаң қағу.

ШОНГОР қ. шонхор II.

ШОНХЛОЙ боз шағала (*құс*).

ШОНХОГНО-Х қ. шонхолзох.

ШОНХОЛЗО-Х шошаңдау, үшкіреңдеу, сүйреңдеу; істіндеу, біздіңдеу, шошаң қағу, істің қағу, біздің қағу.

ШОНХОР I сұңқар (*құс*); ☆ **шонхор зөгнй** жыртқыш ара (*ұсақ жәндік*); ☆ **шонхор хөхтрүү** көк шіркей (*кішкене ұсақ шыбын*).

ШОНХОР II үшкір, істік, үшкірейген, істиген, біздіген; ≈ **хамар** үшкір мұрын, істиген мұрын.

ШОО I 1. текше, шаршы; төрткіл, төртбұрыш; ≈ **дөрволжин** тең текше, тең төрткіл; 2. бал текше, бал төрткіл, бал шаршы (*бал ашуға арналып; сүйектен, түсті металлдан, ағаштан жасалған алты жақты, әр жағында арнаулы белгі бар тең төртбұрыш зат*); ≈ **орних** бал текше үйіріп тастау; ≈ **наадах** бал текшемен ұтысу (*бал текшені үйіріп тастап, беткі көз белгі саны бойынша ұпай алу ойыны*).

ШОО II: **шоо бута** қортық бұғы, тырбық бұғы (*көзі бітік, күрең түсті, аласа бұғы*).

ШОО III: **шоо гуа** асқабақ (*сопақша дөңгелек пішінді; бақша өсімдігі*).

ШОО IV: **шоо ооль** шапашот; ≈ **ор** **дэвич** шапашотпен шабу.

ШОО V мазак, келсе, күлдіргі.

ШООВИН бидай самса (*бидай ұнына май, жаңғақ араластырып пісірген шеллек*).

ШООВДОР мұжық, жексұрын, көдірсіз, сүйкімсіз, жеккөрінішті; ұнамсыз, жағымсыз; ≈ **хүмүүс** мұжықтар, жүксұрын адамдар; ≈ **хүүхэд** жексұрын бала.

ШООВДОРЛО-Х мұжықсыну, жексұрындату, жек көру, жек көрінішті қылу, көдірсіздендіру, ұнатпау, жақтырмау, мұғтау.

ШООВДОРЛУУЛА-Х мұжықсындыру, жексұрындақтызу, мұқаттыру, жеккөрінішті болғыздыру, ұнаттырмау, көдірсіздендірту.

ШООВОР қортық барыс, тырбық барыс (*айуан*).

ШООД: **ад шоод** зіл күлкі, зәр күлкі; **элэг шоод** кенесін күлкі, мұқасын күлкі; **ад шоод болох** зіл күлкіге салу, зәр күлкіге салу.

ШООДВОР кекесін, мұқасын, кекесін күлкі, мұқасын күлкі.

ШООДВОРЛО-Х кекеу, мұқау, кекесін ету, мұқасын ету, кекесін күлкіге салу, мұқасын күлкіге салу.

ШООДВОРЛУУЛА-Х кекету, мұқату, кекесін күлкіге салдыру, мұқасын күлкіге салдыру.

ШООДОЛТОЙ масқаралық, ұяларлық, сұмшайы, жиренішті, жексұрын, ≈ **хэрэг** масқаралық әрекет; ≈ **этгээд** сұмшайы жан.

ШООДО-Х I бал текшемен бал ашу, бал текшемен жорамалдау.

ШООДО-Х II қ. **шоовдорлох**.

ШООЛОГДО-Х (*біреуге*) 1. мазақ болу, күлкі болу; 2. қ. **шоовдорлуулах**.

ШООЛО-Х 1. мазақтау, мазақ қылу, күлкі қылу, ажуалау, сықақтау; 2. қ. **шоовдорлох**.

ШООР қолбұршақ (*өсімдік*).

ШООРОН серек, серең, серейгенді; ≈ **эвэртэй сэрх** серек мүйіз серке, тік мүйіз серке.

ШООРТОЙ 1. (*мінез*) қиліккіш, кір-іскіш, төбелескіш; пәлекор, жалақор; 2. сайқал жезөңше.

ШООХГОР (*кеуде*) қушық, жабысыңқы келу, бүрісу, бүрісіңкі келу.

ШООЧ I (*өзгені*) мазақтаушы, кемітуші, мұжықсынушы, мысқылышыл, келекелеуші, сықақшыл, ыржаңшыл.

ШООЧ II бал ашушы, балмен жорамалаушы.

ШОР I қ. **чижжал**.

ШОР II 1. (*аспан*) істік, шанышқы; **махны** ≈ ет істік; **малын хамар цөөлөх** ≈ малдың мұрын тесетін істік; 2. (*нәрсеңің ұшы*) үшкір ұшы, біздіген ұшы, істіген ұшы.

ШОР III қ. **шоровог**.

ШОРВИЙ-Х (*сақал, шаң*) сораңдау, сербию, сербию, тікірею, сепсию.

ШОРВИГОР сербиген, ербиген, тікірейген, сепсиген.

ШОРВОГ 1. (*дәм*) сор, сортаң; 2. (*ас, тағам*) аңы, тұзы көп, қышқыл; ≈ **амттай** хоол тұзы аңы тамақ.

ШОРВОГДО-Х 1. (*дәмі*) сор дәм шығу, сортаң болу; 2. (*ас, тамақ*) тұзы аңы болу, тұзы көп болу.

ШОРВОГДУУЛА-Х 1. сор дәм шығару, сортаң ғып жіберу; 2. (*тамақтың*) тұзын аңы қылу, тұзын көп салу.

ШОРВОЙ-Х қ. **шорвийх**.

ШОРГООЛЖ (*зоол.*) құмырысқа; ≈ **ны үүр** құмырысқаның ұясы; **хар** ≈ қара құмырысқа; **алаг** ≈ ала құмырысқа; **саадагт** ≈ қанатты құмырысқа; ≈ **зы бут** құмырысқаның илеуі, құмырысқаның ұясы; ☆ **шоргоолжыны чоно** илеу тұғы (*құмырысқа жегіш көбелек*) ☆ **шоргәлж бялзуухай** түйғын торғай (*құс*).

ШОРДО-Х I істіктеу, істікке шаншу; шанышқылау, шанышқымен шаншу.

ШОРДО-Х II (*кірені*) бастау, бағыш тау, жол сілтеу.

ШОРДОЙ-Х 1. (*ағаш, ісік т. б.*) шортию, шорлану, шормақтану, шодыраю, томшию; 2. *ауыс*. шортию, буртию, ренжу, өшігу, кектену.

ШОРДОЙЛГО-Х 1. шортиту, шорландыру, шормақтандыру, шодырайту, томшиту; 2. *ауыс*. буртиту, шортиту, ренжіту, кектендіру, өшіктіру.

ШОРЖИГНО-Х 1. (*дыбыс*) шорылдау, сорылдау, шор-шор ету, сор-сор ету; 2. (*бұлақ суы*) сылдырау, сылды, рап ағу.

ШОРЖИГНУУЛА-Х шорылдату, сорылдату, сор-сор еткізу, шор-шор еткізу.

ШОРЛОГ істіктеген ет, шанышқан ет.

ШОРЛИГ: **шорлиг** жимс сәлті жеміс.

ШОРЛО-Х 1. істіктеу, істікке шаншу, шанышқылау, шанышқымен шаншу; **мах** ≈ етті істікке шаншу, ет істіктеу; 2. (*нәрсеңің ұшы*) үшкірлеу, үшкірейту, біздіту, істіту.

ШОРЛУУЛА-Х 1. (*етті т. б.*) істіктеу, істікке шаншыту, шанышқылау, шанышқымен шаншыту; 2. (*нәрсеңің ұшы*) үшкірлету, үшкірейттіру, біздіттіру, істіттіру.

ШОРНО(Й) (*өсімдік*) 1. қалпықпапырақ алабұта; 2. үшкірсабақ алабұта.

ШОРОВГОР қ. **шорвигор**.

ШОРОЙ қ. **шороо**.

ШОРОЙ I (*жартақ*) сораң, серек, серен; сорайған, серейген.

ШОРОН II түрме, абақты; ≈ **д хорих** түрмеге қамау; ≈ **гийн хуяг** түрме бақылаушысы, түрме байқаушысы, абақты қараушысы; ≈ **гындам** түрме зындан, абақты зындан.

ШОРОО топырақ; **хар** ≈ қара топырақ; **хүрэн** ≈ күрең топырақ; **үржил шимтэй** ≈ қунарлы топырақ; ≈ **гоор** бұлақ топырақпен кому; ≈ **тавих** шаң топырақ сегу, шаң топырақ көтерілу; ≈ **н хороо** үйген топырақ, топырақ қамал; **төрсан нутгийя** ≈ **алт** туган жердің топырағы алтын; 2. тозан, шаң; ≈ **тоос** топырақ тозақ, шаң тозақ; ≈ **тоосонд** дарагдах шаң тозаққа басылу; ≈ **тоос болох** шаң-тозақ басу, шаң-тозақ болу; 3. (*көне*) топырақ элементі; ☆ **шороон** бұдағ тас болу.

ШОРТОЙ 1. (*тіл, сөз*) зәрлі, аңы; зілді, зәрдей; ≈ **хүн** тілі зәрдей адам; 2. (*дәм*) аңы, сортаң, соры бар.

ШОРХИРО-Х шұрқырау, қорылдау; ≈ **н унтаж байгаа хүн** шұрқырап ұйықтап жатқан алам.

ШОРЧИГНО-Х қ. **шоржигнөх**.

ШОХИН: **шохин** нугас сұқсыр (*сусылдан тез ұшатын үйректің бір түрі*).

ШОХОЙ әк, ақ бор; ≈ **н чулуу** әк тасы; ≈ **н завод** әк заводы, ақ бор заводы.

ШОХОЙДО-Х әктеу, өлпен бояу, әк жағу, ақ бормен бояу; ≈ **сон байшин** өктеген там үй.

ШОХОЙДУУЛА-Х өктету, өкпен бояту, өк жақтыру, ақ бормен бояту.

ШОХООРО-Х қ. **шохоорхо**.

ШОХООРЛУУЛА-Х қ. **шохоорхуулах**.

ШОХООРХОЛ (*нәрсеге, бйреуге т. б.*) мауыкы, ынтызары, құмары, ынтығы.

ШОХООРХО-Х (*нәрсеге т. б.*) мауықтану, ынтызарлану, құмарлану, ынтықтану, тамсану, тамсана құмарту, құмар болу, мауқы арту, ынтызар болу, ынтық болу.

ШОХООРХУУЛА-Х мауықтандыру, ынтызарландыру, құмарландыру, ынтықтандыру, тамсандыру, тамсандыра құмарттыру.

ШОШ (*өсімдік*) ірі бұршақ; **түрэг** ≈ асбуршақ.

ШОШГО 1. қалақша белгі, таяқша белгі; 2. тізім, тізбе.

ШӨВГӨР 1. шөмеқ, шөмейген, шүршіккен (*нәрсенің бүрісіп, сүйірлеккен тар аузы*); ≈ **уруул** шүршіккен ерін; 2. (*нәрсенің ұшы*) үшкіл, үшкір, біздіген; ≈ **хутга** үшкір пышақ, үшкіл пышақ; ≈ **гутал** тұмсығы үшкіл етік, үшкір тұмсық етік.

ШӨВГӨРДҮҮЛӘ-Х 1. өте шөмейту, өте шүршірту; 2. тым үшкілдендіру, тым үшкірлендіру, өте біздіту.

ШӨВГӨРДӨ-Х 1. (*нәрсенің аузы*) өте шөмею, өте шүршіту; 2. (*нәрсенің ұшы*) үшкірлену, үшкір боп кету, үшкілдену, үшкіл боп кету, біздію, бізділп кету.

ШӨВГӨРДҮҮ үшкілдеу, үшкірлеу, біздіңкі, үшкілірек, үшкірірек, үшкілденкі, үшкірейтінкі.

ШӨВГӨРХӨН қ. **шөвгөрдүү**.

ШӨВИЙЛГӨ-Х 1. шөмейту, шүршірту, бүрістіру; 2. үшкірейту, үшкілдеу, біздіту.

ШӨВИЙ-Х 1. (*нәрсенің тесігі, аузы*) шөмею, шүршіту, бүрісу; 2. (*нәрсенің ұшы*) үшкірею, үшкілдеу, біздію.

ШӨВӨГ 1. шөмеқ, шүмек (*тесік нәрсе*); 2. біз (*тесік шығарғыш аспап*); ≈ **өөр нүхлэх** бізбен тесу; **нарийл** ≈ жіңішке біз; **бүдүүн** ≈ жуан біз; ☆ **шөвгийн бөх** а) барлығын жыққан палуан, түгелдей жыққан палуан, тесіп шыққан палуан, маңдай ұшындағы палуан; б) бесінші кезеңнен өткен палуандар; ☆ **шөвгийн даваа** күрестің бесінші кезеңі.

ШӨВӨГДӨ-Х 1. бізбен тесу; біз шаншу; 2. *ауыз* қоздыру, түрткілеу, сөзбен шаншу, сөзбен түйреу.

ШӨВӨГДҮҮЛӘ-Х 1. бізбен тестіру, біз шаншыту; 2. *ауыз* қоздырту, түрткілету, сөзбен шаншыту, сөзбен түйрету.

ШӨВӨГЛӨ-Х 1. қ. **шөвөгдөх**; 2. қ. **шөвөгрөх**.

ШӨВӨГЛҮҮЛӘ-Х қ. **шөвөгдүүлэх**.

ШӨВӨГРӨ-Х (*күресте*) 1. барлығын жығу, түгел жығу; тесіп шығу, маңдай ұшы болу; 2. бесінші кезеңнен өту.

ШӨВӨР: **шөвөр** мод еменше (*жалпақ жапырақты, емен тәріздес ағаш*).

ШӨВХ шөнке, шөгір, шөңге; үшкір, шошақ істің, біздің (*нәрсе*).

ШӨВХГӨР шөгірдей, шөңгедей, үшкірдеу, үшкілдеу, шошақтау, біздіген, істіген.

ШӨВХГӨРДӨ-Х шөгір тәріздену, шөңге секілдену, үшкірейіп кету, үшкілденіп кету, істііп кету, біздіңп кету.

ШӨВХГӨРДҮҮЛӘ-Х шөгір тәріздендіру, шөңге секілдендіру; үшкірейтіп жіберу, істітіп жіберу, біздітіп жіберу.

ШӨВХГӨРДҮҮ шөгір тәрізді, шөңге секілді, үшкірлеу, істітінкі, біздітінкі.

ШӨВХГӨРХӨН қ. **шөвхгөрдүү**.

ШӨВХИЙ-Х 1. (*дене*) шөмею, шүршіту; 2. үшкірею, біздію, істію.

ШӨВХЛӨ-Х үшкірейту, біздіту, істіту.

ШӨВХРӨ-Х үшкірею, біздію, істію.

ШӨЛ 1. (*ет, тағамшоп, т. б*) солділ; **мажы** ≈ еттің қан сөлі; **турағаны** ≈ күріштің ылі; 2. сорпа; ≈ **уух** сорпа ішу; ≈ **хийх** сорпа істеу; **ноғоотой** ≈ тағамшоп сорпа; **хоосон** ≈ **уух** құрғақ сорпа ішу, жалаң қорпа ішу; **шинэ** ≈ жаңа сорпа, жас сорпа; **хар** ≈ ет сорпа, қара сорпа, тураған етті сорпа; ☆ **шөл гаргах** а) етті сілікпелеп ісіру; б) мал сою; **өнеөдер манайх шөл гаргасан** бүгін біздікі мал сойды.

ШӨЛГҮЙ 1. сөзсіз, нілсіз; 2. сорпасыз; ≈ **хөел** сорпасыз тамақ.

ШӨЛГҮЙДҮҮЛӘ-Х 1. сөлін кетіру, нілліп кетіру; 2. сорпасыз қалтыру.

ШӨЛГҮЙДӨ-Х 1. сөлі кету, нілі кету; сөлінен айрылу, нілінен айрылу; 2. сорпасыз қалу.

ШӨЛТЭЙ 1. солді, нілді; 2. сорпалы; ≈ **хөол** сорпалы тамақ.

ШӨМБИЙЛГӨ-Х 1. шөмейту, шүршірту, бүрістіру; 2. үшкірейту, үшкіту, шөмайту, сүйірлендіру.

ШӨМБИЙ-Х 1. шөмею, шүршіту, бүрісу; 2. үшкірею, үшкію, шөпаю, сүйірлену.

ШӨМБӨГӨР 1. шөмейген, шүршіккен, бүріскен; 2. сүйір, сүйірік, үшкір.

ШӨМБӨН I қ. **шөмбөгөр**.

ШӨМБӨН II: **шөмбөн гумбир** сүйір тұмсық крокодил (*ыстық жақта болатын теңіз жануары*).

ШӨНӨ түн; ≈ **ийн харанхуй** түн қараңғысы; түнгі қараңғы; ≈ **ийн ажил** түнгі жұмыс; ≈ **ийн цаг** түнгі шақ, түнгі кез, түн кезі; ≈ **ийн мазаа** түнгі күзет; ≈ **дуусан** түні бойы, таң атқанша; ≈ **дүй** түн ортасында; ≈ **ийн ээлж** түнгі кезек, түн кезегі; ≈ **өдергүй** түн күнсіз, түн күн демей, күндіз түні; дәзе бүкпей, мүрсатсыз, үздіксіз.

ШӨНӨЖИН түні бойы; ≈ **гөө явах** түні бойы жүру; **өдержин** ≈ күні бойы-түні бойы; күндіз-түні; **өдержин** ≈ **ажыллах** күндіз-түні жұмыстау.

ШӨНТӨР қ. **шөнтөр**.

ШӨНТИЙЛГӨ-Х қ. шонтойлгох.

ШӨНТИЙ-Х қ. шонтойх.

ШӨНХГӨР қ. шөнтгөр.

ШӨНХИЙ-Х қ. шөнтийх.

ШӨР қ. шөрөг.

ШӨРВИЙЛГӨ-Х (сақалын, шашын)

шоқшиту, тікireйту, үрпиту; (ернін, мұрнын) шүйіру, шүршітіру, сүйреңдету.

ШӨРВИЙ-Х (сақалы, шашы) шоқшию, тікireю, тікшию, үрпю; (ерні, мұрны) шүйірілу, шүршіу, сүйреңдеу.

ШӨРВӨГНӨ-Х (сақал, шаш) шоқшаңдау, шоқшаң қағу, тікireңдеу, тікireң қағу, тікшеңдеу, тікшең қағу, үрпөңдеу, үрпөң қағу; (ерін, мұрын) шүйрелеңдеу, шүршең қағу, сүйрелеңдеу, сүйрең қағу.

ШӨРВӨЛЗӨ-Х қ. шөрвөгнөх.

ШӨРВӨС қ. шөрмөс.

ШӨРВӨСТЭЙ қ. шөрмөстэй.

ШӨРГӨӨЛГӨ-Х сүйкесдіру, үйкендіру, сүйкесту, үйкесту.

ШӨРГӨӨ-Х (бір нәрсеге) сүйкену, үйкену; сүйкеу, үйкеу; морь гэр ≈ ат үйге сүйкену. ат басын үйге сүйкеу; хамуутай мал ≈ дуртай қотыр мал сүйкенгіш келеді.

ШӨРМӨС (анат) тарамыс; сіңір; ≈ шандас тарамыс сіңір; ≈ татах тарамыс тартылу, сіңір түйілу; ☆ шөрмөсөн чулуу шандыр тас; сіңірше тас (жылы жібөрмейтін, отқа төзімді тас).

ШӨРМӨСЛӨ-Х 1. тарамыстау, тарамысын алу; 2. ауыс. мықты болу, күшті болу, күшею. діккелену.

ШӨРМӨСРӨ-Х тарамыстану, сіңірдену, тарамыс тәріздену, сіңір тәріздену.

ШӨРМӨСТ қ. шөрмөстэй.

ШӨРМӨСТӨ-Х тарамыстану, сіңірлену, тарамысты болу, сіңірлі болу.

ШӨРМӨСТЭЙ 1. тарамысты. сіңірлі, тарамысы бар, сіңірі бар; 2. ауыс. мықты, күшті, діккелі.

ШӨРӨГӨР (сақалы, шашы) шоқша, тікireк, үрпек; (ерні, мұрны) сүйрең, шүршіккен, шүйірген; ≈ сақал шоқша сақал; үс нь ≈ шашы тікireк.

ШӨРӨГ 1. сірге (енесін емізбеу үшін бұзау, тайыншаның тұмсығына байлайтын үшкір ағаш); тугалд ≈ хийх бұзауға сірге салу, сірге байлау.

ШӨРӨГДӨ-Х сірге шаншу; сіргемен шаншү.

ШӨРӨГЛӨ-Х (бұзау, тайыншаға) сірге салу; сірге байлау.

ШТАБ 1. (әскери) штаб; жанжин ≈ бас штаб; ≈ ың дарга штаб бастығы; 2. ауыс. штаб (әсетекші орын) нам бел ажилчиан ангийн дайчим ≈ мөн партия жұмысшы табының жауынгер штабы.

ШУАЙЗ (киім, етік, тіс) шөткі; шүдний ≈ тіс шөткісі; хувцасын ≈ киім шөткісі; гутлын ≈ етік шөткісі;

ШУАЙЗДА-Х шөткілеу; шөткімен тазалау; гутал ≈ етік шөткілеу; шүдэ

≈ тісін шөткілеу.

ШУАЙЗДУУЛА-Х шөткілету, шөткімен тазалату.

ШУВАР жолбарыс (айуан).

ШУВТ 1. (кушпен) ірне, жүлқа қатты, түйреі; ≈ татах ірне тарту; ≈ хатгах қатты түйреу, түйреі шаншу; ≈ шаах түйреі шаншу, пісін алу; 2. (қозғалыс) тура, түзу, үздіксіз, кідірмей; ≈ явсаар байх тура жүре беру, кідірмей жүре беру; 3. (уақыт) бойы, үздіксіз, дамылсыз, үнемі; шөмө ≈ явах түні бойы жүру, түнде дамылдамай жүріп отыру.

ШУВТАЙЛГА-Х сыптиту, сынтығырландыру, сымпыстандыру, сымпиту.

ШУВТАЙ-Х сыптию, сынтығырлану, сымпню, сымпыстану.

ШУВТАЛГА-Х I 1. (нәрсені) тескілету, үңгілету; 2. (іс-әрекетті) аяқтату, төмөмдату, түгестіру.

ШУВТАЛГА-Х II (киім) шештіру, сымптитыру; (мал жүнін) сыпыржу, сымптитыру.

ШУВТАЛЗА-Х (сыптығыр нәрсе) сыптыңдау, сыптың қағу.

ШУВТАН сыптығыр, сыптың, сым^тпыс (нәрсе); ≈ сүүл сыптың құйрық, сымпыс құйрық.

ШУВТАНДА-Х сыптығырлану, сыптыңдану, сымпыстану.

ШУВТАНДУУЛА-Х сыптығырландыру, сымпыстандыру.

ШУВТАРГА-Х 1. (іс-әрекетті) бітірту, аяқтату, түгестіру, төмөмдату; 2. (киім т. б. нәрсе) сыпыру, жалаңаштау; 3. сыққылату, қысқылату; 4. (нәрсені) түйрету, тескізу.

ШУВТГАНА-Х қ. шувталзах.

ШУВТГАР I қ. шувтақ.

ШУВТГАР II; шувтгар алаг нугас сымпыс ала үйрек.

ШУВТГАРДА-Х қ. шувтандах.

ШУВТГАРДУУЛА-Х қ. шувтандуулах.

ШУВТГАРХАН сыптығырдау, сыптығырыдақ, сымпыстау.

ШУВТЛА-Х I 1. (нәрсені) тескілеу, үңгілеу; ≈ қоолох үңгіл тесу; 2. (іс-әрекетті) аяқтау, төмөмдау, түгесу; ажлыг ≈ жұмысты аяқтау.

ШУВТЛА-Х II (киім) шешу, сымпиту, тырдай қылу; (мал жүнін) сыпыру, сымпиту; ☆ шар шувтләх лама дін күтүден айрылу, лама дінін қою; ☆ ял шувтләх жазадан құтқару, қылмысын артау.

ШУВТЛУУЛА-Х қ. шувталгах.

ШУВТРАГА (іс-әрекеттің) соңы, ақырғысы, таусыншың; ажлын ≈ жұмыс соңы

ШУВТРА-Х I 1. (қимыл, іс-әрекет) біту аяқтау, түгесу, төмөмдалу; ажил ≈ жұмыс біту; жыл ≈ жыл аяқтау; 2. (киім т. б. нәрсе) шешілу, сыпырылу; хүүхдийн өмд нь ≈ баланың шалбары шешіліп қалу; 3. (нәрсені) сыққылау,

қысқылау; 4. (нәрсені) тесіп шығу, түйреп шығу; сум ≈ н гарах оқ тесіп шығу.

ШУВТРА-Х II сығу, қысу.

ШУВТРУУЛА-Х қ. шувтаргах.

ШУВТЧИ-Х 1. (жұмыс) бітіп кету, аяқтап кету; тәмәмдалып кету; 2. (киім) шешіп тастау; сыпырып тастау; 3. сыққылай беру; қысқылай беру; 4. (нәрсені) тесіп шыға келу, түйреп шыға келу.

ШУВТЧУУЛА-Х 1. бітіртіп тастау, аяқтатып тастау, тәмәмдатып жіберу; 2. (киім) шештіріп тастату, сыпыртып тастату; 3. сықтығып тастату, қыстырып тастату; 4. тесітіріп шығару, түйретіп шығару.

ШУВУУ құс; ≈ нисэх құс ұшу; ≈ ны өндөг құстың жұмыртқасы; **Гэр-ийн** ≈ үй құсы; **усны** ≈ су құсы; **мах-чил** ≈ жыртқыш құс; ≈ ны аж ахуй құс шаруашылығы; **нүүддийн** ≈ жыл құсы, мезгіл құсы; ≈ **тэжээх** құс асырау; ≈ ны судлал құс зерттеу; ≈ ны буу құс мылтығы, бытыра; ☆ **шувуун нудрага** қырықаяқ (өсімдік); ☆ **шувуун хөл** қырықбұын (өсімдік); ☆ **шувуун таваг** құстабан, пілтабан (өсімдік); ☆ **цаасан шувуу** қағазқұс (ойыншық).

ШУВУУХАЙ кішкене құс.

ШУВУУЧ 1. құс асыраушы; 2. құс бергі.

ШУГАМ 1. сызық; **шулуун** ≈ түзу сызық; **тахир** ≈ имек сызық, иір сызық; **дөрвөлжин** ≈ **тай дэвтэр** төртбұрыш сызықты дәптер; 2. бағыт, беталыс; **намын жанжин** ≈ партияның ең негізгі бағыты.

ШУГАМДА-Х сызық тарту; **цаас** ≈ қағазға сызық тарту.

ШУГАМДУУЛА-Х сызық тартқызу.

ШУГАМЛА-Х қ. шугамдах.

ШУГАМЛУУЛА-Х қ. шугамдуулах.

ШУГАМТАЙ сызықты, сызығы бар; ≈ **дэвтэр** сызықты дәптер.

ШУГУЙ шілік; **ой** ≈ шілік тоғай;

☆ **шугуй** хэрээ ұзынтүмсік қарға.

ШУДАНГИ ақшайыр (өсімдік).

ШУДАРГУУЛИГ: шударгуулиг модон емсарна (өсімдік).

ШУДРАГА I 1. тура, тік, түзу, дұрыс, дәл; **шулуун** ≈ түзу тура; 2. (мінез) адал, шыншыл, тура, әділ, шорт; ≈ **үнэнч** адал шыншыл; ≈ **хүн** әділетті адам; ≈ **хөдөлмөр** адал еңбек; ☆ «Шудрага журам» медаль «Адалдығы үшін» медаль.

ШУДРАГА II 1. қ. шанз; II; ≈ модон ағаш шанз.

ШУДРАГА III талқы (тері жұмсартағын ағаш құрал).

ШУДРАГА IV (көне) сүйреткіш ат, шөйт ат (қылмыскер адамдарды азаптайтын ат).

ШУДРАГАДА-Х I 1. тура боп кету,

түп-түзу боп кету, түп-тура боп кету; 2. (мінез) өте адал болу, өте шыншыл болу, өте тура болу, өте әділ болу, өте шорт болу.

ШУДРАГАДА-Х II 1. қ. шанздах.

ШУДРАГАДА-Х III атқа сүйрету.

ШУДРАГАЛА-Х 1. (мінез) адал жүру, шыншыл болу, турашыл болу, әділ болу; 2. (жол, бағыт) туралау, түзу тарту, түп-түзу кету.

ШУДРАГАСА-Х адалсу, шыншылсу, турашылсу әділсу.

ШУДРАГАСА-Х адалсыту, шыншылсыту, турашылсыту, әділсіту.

ШУДРАГАТА-Х қ. шудрагадах.

ШУДРАГАХАН 1. (мінез) адалдау, адалырақ, шыншылдау, турашылдау, әділдеу, әділірек; 2. (жол, бағыт) тұрарақ, туралау, түзулеу, түзуірек.

ШУДРАГ: шудран цэцэг ақгүлді бұта (өсімдік).

ШУИДАН ақшалақ (балық).

ШУЛАГДА-Х (ет т. б.) сылыну, сыдырылу, кесілу.

ШУЛАМ қ. шулмас.

ШУЛА-Х 1. (ет) сылу, сүйегінен бөлу; **мах** ≈ етті сылу; 2. (ағаш қабығын) сыдыру, сыпыру; **дүңз** ≈ бөрене қабығын сыдыру; 3. **ауыс** артық алу, артық сыпыру; ≈ **мөлжих** артық алып қанау.

ШУЛБА жұла, жұлқа, жұлқи, қатты; батыра; ≈ **татах** жұлқа тарту, қатты тарту; ≈ **цоких** батыра соғу, қатты уру; ≈ **чанах** қатты қайнату, сыдырылғанша қайнату.

ШУЛГА (тілі) быдық, быдың, былдыр; ≈ **хэлтэй** быдық тілді, тілі быдық; ≈ **хэлтэй хүүхэд** былдырлап сөйлейтін бала.

ШУЛГАЛА-Х (теріні) сыдырғылау, сылғылау, сышырғылау, жұлғылау.

ШУЛГАЛУУЛА-Х сыдырғылату, сылғылату, жұлғылату.

ШУЛГАНА-Х (тілі) быдықтау, быдырлау, былдырлау.

ШУЛГАНУУЛА-Х быдықтату, былдырлату, бычтырлату.

ШУЛГАРА-Х (тері) сыдырылу, сылыну.

ШУЛГАРУУЛА-Х (терісін) сыдырылу, сылыну, сыдыру, сылу.

ШУЛГАЧИ-Х (терісін) сыдырып тастау сылып тастау.

ШУЛГУЙ қураған шөп, сар шөп.

ШУЛДАН (ет) жалаң қол, қабырғасыз қол (қабырғасын сөгіп алған кәрі жілік, тоқрас жілік, жауырын); ≈ **хаа** қабырғасыз қол.

ШУЛДАС 1. (ет) сылынды, сылынғаны; **махны** ≈ еттің сылындысы, сылынған еті; 2. (ағаш) сыдырынды, шабынды; **модны** ≈ ағаштың шабындысы, ағаштың сылындысы.

ШУЛДАСЛА-Х 1. (етті) сылу, сы-

лып алу; 2. (*агаши*) сыдыру, шабу.

ШУЛМАС 1. (*бiшi*) перi, iбiлiс, жын-шайтан; 2. *шилж* кырсык, пеле.

ШУЛУУДА-Х 1. (*багыты*) түп-түзү болу, түп-тура болу; 2. (*ис-эрекет*) бел байлау, төуекел деу, батыл кирису, нар төуекел деу; **явахаар** ≈ кетуге бел байлау; **эргэлзэхгүй шууд** ≈ айналсоқ-тамай нар төуекел деу.

ШУЛУУДУУЛА-Х 1. (*багытын*) түп-түзү болдыру, түп-тура болдыру; 2. (*ис-эрекетке*) бел байлату, төуекел деюу, батыл киристер, нар төуекел деюу.

ШУЛУУЛА-Х 1. (*етги*) сылдыру, сылыту, сылызыу, сүйөгөнүн бөлдіру; 2. (*агаши кабыгы*) сыдырту, сыпырту; 3. *ауыс*, жегізу, қанату, соргызу; 4. қ. шулагдах.

ШУЛУУН 1. (*багыт*) тура, түзу, тік; ≈ **зам** түзу жол; ≈ **шугам** түзу сызық; ≈ **явах** тура кету; 2. (*мінез*) тура, дүрыс, адал, шыншыл, әділетті, тура, ақ; ≈ **шудрага** хүн адал ақ-ниет адал; ≈ **хүн** адал адам, тура адам; 3. (*нәрсе*) қарапайым жай.

ШУЛУУРА-Х 1. (*багыт*) туралану, түзулену, тура болу, түзу болу; 2. (*ис-эрекетке*) бөгетсіз болу, ыңғай болу, реттену.

ШУЛУУСА-Х 1. қ. шулуурах; 2. қ. шулуурах.

ШУЛУУСГА-Х 1. (*багытын*) туралату, түзулету, тура болдыру, түзу болдыру; 2. (*ис-эрекетін*) бөгетсіз болдыру, ыңғайына келтіру, ретіне келтіру.

ШУЛУУТА-Х қ. шулуусах.

ШУЛУУТГА-Х қ. шулуусах.

ШУЛУУХАН 1. (*багыт*) түп-тура, түп-түзу; 2. (*мінез*) түп-тура, дүп-дүрыс, ап-адал, шын-шыншыл, туралып, әділетшіл; 3. (*жұлыс, ис-эрекет*) ешбір бөгетсіз, өте ыңғайлы, тәте.

ШУМАЙЛА-Х кұрыстыру, тырыстыру, бырыстыру, кұрынту.

ШУМАН-Х кұрысу, тырысу, бырысу, бырыно, кұрыно.

ШУМАЛ қ. шумуул.

ШУМБАГЧ сүңдіру; ≈ **жолғ** оңғоң сүңгір кемелер.

ШУМБА-Х 1. *шомбу*, *шому*, *сүңгу*; **усанд** ≈ **суға** *шомбу*, *суға* *шому*; 2. *ауыс*, *ойға* *бату*, *ойға* *шому*, *ойға* *кету*; 3. *ауыс*. (*молишылық*) *кешелу*, *бөлону*, *қарық* болу, *молығы*, *рахатқа* *бату*; **хоал-өзд** ≈ **тамаққа** *молығы*, **төргөзд** ≈ **горғына** *бөлону*, *үлде* *мен* *дүлдеге* *бөлону*.

ШУМБУУЛА-Х 1. (*суға*) *шомбыту*, *шомыту*, *сүңгіту*; 2. *ауыс*, *ойға* *батыру*, *ойға* *шомыту*, *ойға* *кетіру*; 3. *ауыс*. (*молишылыққа*) *көсету*, *бөлету*, *қарық* болдыру, *молығыту*, *рахатқа* *батыру*.

ШУМГАЙ сүйір, сүйірік, үшкіл; ≈ **үзүүртэй** сүйір ұшты, ұшы сүйір; ☆ **шумгай давчуур** жер тескі, жер тескіш.

ШУМГАЙВТАР (*ұшы*) сүйірлеу, сүй-

ріктеу, үшкілдеу.

ШУМГАЙДА-Х сүйірлену, сүйірленіп кету, сүйіріктену, үшкілдену.

ШУМГАЙХАН қ. шумгайвтар.

ШУМГАР солған, кұрысқан, тырысқан, бырысқан, быржиган, кұржиган; ≈ **жнмс** солған жеміс; ≈ **хурга** кұржиган қозы.

ШУМНАС қ. шулмас; ☆ **шумнасым сорви** үштікенді (*бұршақ тұқымдас өсімдік*).

ШУМУУЛ шіркей; ≈ **д хаттуулах** шіркейге шақтыру.

ШУНААЧ өте ашкөз, өте дүниеқор, араны ашылған, ыңдыны кеткен.

ШУНАГ қ. шунахай.

ШУНАЛ араң, құлқын, ыңдын, нәпсі; ≈ **ихдвэл шулам** бөлнө араның ашылса албастыға айналасын; ыңдының кетсе ыңжық боларсың (*мәтел*); **эдийн** ≈ дүниеқұмарлық.

ШУНАЛТ қ. шуналтай.

ШУНАЛТАЙ дүниеқор, ашкөз, дүниеқұмар, араны ашылған, ыңдыны кеткен, нәпсіден айрылған; ≈ **этгэд** дүниеқор алам; **эдийн** ≈ дүниеқұмар.

ШУНАМГАЙ қ. шунахай.

ШУНАМГАЙВТАР қ. шунахайвтар.

ШУНАМГАЙДА-Х қ. шунахайдах.

ШУНАМГАЙХАН қ. шунахайхан.

ШУНАМКАН қ. шунамкан.

ШУНАМХАЙДА-Х қ. шунамхайдах.

ШУНАНГИ дүниеқорланған, ашкөзденген, дүниеқұмарланған, араны ашылған, ыңдынысыз.

ШУНАРУУ қамыс мысығы, сармысық.

ШУНА-Х 1. (*дүниеге*) дүниеқорлану, ашкөздену, дүниеге кұмарту, кұмарту; **эдэд** ≈ дүниеге кұмарту, дүниеқорлану; 2. (*көңіл-күй*) кұмарлану, кұмарту, оуестену, ыңтызарлану, кұмар болу, ыңтызар болу; **енгөнд** ≈ өңіне кұмарту.

ШУНАХАЙ 1. дүниеқор, ашкөз, ашқарақ, қомағай; 2. (*сауда*) алыпсатар, пайдакүнөм; ≈ **худалдаачын** алыпсатар, саудагер.

ШУНАХАЙДА-Х 1. дүниеқорлану, ашкөздену, ашқарақтану, қомағайлану; 2. (*саудада*) алыпсатарлану, пайдакүнөмдену.

ШУНАХАЙВТАР 1. дүниеқорлау, ашкөздеу, ашқарақтау, қомағайлау.

ШУНАХАЙЛА-Х қ. шунахайдах.

ШУНАХАЙРАЛ 1. (*дүниеге* *п. б.*) дүниеқорлық, ашкөздік, дүниеқұмарлық; ашқаратқық қомағайлық; 2. (*саудада*) алыпсатарлық, пайдакүнөмдік.

ШУНАХАЙРА-Х қ. шунах.

ШУНАХАЙРУУЛА-Х қ. шуңуула-х.

ШУНАХАЙРХА-Х 1. дүниеқорлық істеу, дүниеқор бола бастау, ашкөздік істеу, ашкөз бола бастау, ашқаратқық істеу, ашқарақ бола бастау, қомағай бола бастау; 2. қ. шунахайдах.

ШУНАХАЙХАН қ. шунахайвтар.

ШУНГААЧ I к. шунаач.

ШУНГААЧ II сүндүгүш, шомбыгыш;

≈ алаг сүндүгүр үйрөк.

ШУНГАГАЧ сүндүгүш, шомбушы, сүндүгүр.

ШУНГАЛА-Х (*суга*) сүңги берушомбы беру; шомн беру.

ШУНГА-Х I. (*суга*) сүңгү; шомбу; шому; усанд ≈ суға сүңгү; ☆ **шунгадаг** онгоң сүңгитин кеме; сүңгүр кеме; ☆ **шунгадаг завь** сүңгитин кайык; сүңгүр кайык; 2. *ауис*. күмарту; әуестену; күмарлану; ынтызарлану; 3. (*күс*) шүйлү; түйлү; төну; **бүргөд үнэг рүү** ≈ бүрктү түлкиге карай шүйлү;

ШУНГУУЛ: **шунгуул нугас** сүндүгүр үйрөк;

ШУНГУУТ алгызыл бирказан (*күс*).

ШУНГУУЛА-Х I. (*суга*) сүңгү; шомбу; шомбу; 2. *ауис*: күмарттыру, әуестендіру, күмарландыру, ынтызарландыру; 3. (*күсты*) шүйлү; түйлү; төндүрү.

ШУНУУЛА-Х I. дүңсөрдөндүрү, ашкөздөндүрү, дүңсөгө күмарттыру; 2. (*көйш*) күмарландыру, күмарттыру, әуестендіру, ынтызарландыру, күмарт болдыру, ынтызар болдыру.

ШУНХ сеңге (*болу*); **чулуун** ≈ кызыл сеңге, тас сеңге; **кагаан** ≈ ақ сеңге; **туңгалаг** ≈ мөлдүр сеңге; **хуңд нулуун** ≈ өткөр ашың түсті сеңге; **будуг** ≈ болу сеңге.

ШУНХАН: **шунхан нүдөт** кызыл көз ұрғашы бөдене (*күс*).

ШУНХДА-Х сеңгелетү, сеңгемен болу, сеңге жабу.

ШУНХДУУЛА-Х сеңгелетү, сеңгемен болу, сеңге жақтыру.

ШУНХЛА-Х жоса болу, кап агу (*тергөү сөз*).

ШУРАГ I сырык (*көпкөн, ұзын, жіңишке ағаш*); ≈ **мөд босгөх** сырык ағаш тұрғызу, сырык шаншу.

ШУРАГ II бурама, бүрандалы (*заг*); эрэг ≈ бурама (*шеге*).

ШУРАГ III сүгым (*суга сүгына кірген құрғақ жер*).

ШУРАГДА-Х бүрамалау, бүрамамен бүрау, бүрамалан бекіту; эрэгдөх ≈ бүрамамен бүрау.

ШУРАГДУУЛА-Х бүрамалату, бүрамамен бүрату, бүрамалан бекіттіру.

ШУРАГЛА-Х к. шурагдах.

ШУРАГЛУУЛА-Х к. шурагдуулах.

ШУРГААГ сырғауыл (*ағаш*).

ШУРГАЛА-Х I. (*нәрсені*) ары-бері жүгірту; 2. (*ішіне*) кіріп кету, өтіп кету; **чухал газар** ≈ ең тығыз жерге кіріп кету.

ШУРГАЛУУЛА-Х I. (*бір нәрсені*) ары-бері жүгірттіру; 2. (*ішіне*) кіргізіп жіберу, өткізіп жіберу;

ШУРГА-Х I. (*нәрсенің астынан*) ары-бері жүгірту; **гүүрән доогуур** ≈ көпір

астынан жүгірту; 2. (*ішіне қарай*) кіру, өту, кіріп кету, өтіп кету; **сию, сию алу**; **камд** ≈ партияға кіріп кету; **өөр улсад** ≈ өзге елге өтіп кету; 3. (*ішіне*) сіңу, таса болу, сіңіп жоғалу; **ус, газар доогуур** ≈ су жер астына сіңіп кету; 4. сүрінү; сүрініп жығылу; ≈ **ж унах** сүрине жығылу.

ШУРГУУ табанды; қажырлы; қажымас; табан тірескен; ≈ **ажиллах** табанды жұмыстау; ≈ **зүтгәл** қажырлы талап; ≈ **тулалдаан** табан тірескен күрес (*шайқас*).

ШУРГУУЛ суырма көз (*үстелді*); **ширәзней** ≈ үстелдің суырма көзі.

ШУРГУУЛА-Х I. (*астына*) жүгірту; 2. (*ішіне*) кіргізу; өткізу; кіргізіп жіберу; өткізіп жіберу; 3. (*ішінде*) сіңіру; сіңіріп жіберу; 4. сүріндіру; дүңсесін құрту.

ШУРГУУЛГА (*ыдыстың*) шыныкөз, ыдыскөз; **аяғань** ≈ шыныкөз суырма.

ШУРТ сырт, шаршүр (*жыланның дыбысы*).

ШУРХНАВЧ дөзекан (*киім*).

ШУРХНАГ (*шалбардың*) балағы.

ШУУ I (*ағар*) білек; ≈ **маас нь барих** білегінен ұстау.

ШУУ II: **шуу гүй-х** тұлып боп ісу; **хөл нь** ≈ **ж орхик** аяғы тұлып боп ісіп кету.

ШУУГДА-Х I. түрілу, көтерілу, жоғары қайрылу; 2. (*етікке*) ысылу, арылу; **мак нь** ≈ еті ысылу, етінен арылу.

ШУУГНАН шуыл, шуу, шуындақ, даңғыр; **үймәзәй** ≈ айғай-шу; ≈ **гаргах** шу көгеру, шуылдасу; ≈ **дөгдәэх** жақжал шығару, айқай салу.

ШУУГИЛДА-Х шуылдасу, шуласу, айғайласу, даңғырласу, у-шу болу; **үймәллек** ≈ азан-қазан шуласу.

ШУУГИЛДУУЛА-Х шуылдастыру, шуластыру, айғайластыру, даңғырластыру, у-шу болыстыру.

ШУУГИНА-Х қатты ызыңдау, қатты гүлдеу, қатты шулау.

ШУУГИУЛА-Х шуылдату, шулату, у-шу болдыру, гүлдету.

ШУУГИ-Х I. (*дыбыс*) шуылдау, шулау, у-шу болу, гүлдеу, ызыңдау; **хүүхэд бағачуун** ≈ балақар шуылдау; **салхи** ≈ жел гүлдеу; **ой мөд** ≈ тоғай ызыңдау; 2. (*сөз*) айту, айтысу, сөз сөз сөз ерісу, өңімелесу, шуласу.

ШУУД I. тура, түзу; ≈ **язак тура** кету; 2. бөгелмей, ірілмей; ≈ **харнулах** ірілмей жауап беру; 3. тұн-тура, тік, тура, түзу; ≈ **әзәргүүңәх** тұн-тура қарсыласу; ≈ **хүн** тура адам, түзу адам; ≈ **зан** тік мінез, түзу мінез.

ШУУДАГ мықын шалбар (*палуандардың күресте киегіч мықынды шалақ шалбары*); **зодег** ≈ жеңді жауырынақ пен мықын шалбар; **бөхийн** ≈ палуандардың мықын шалбары.

ШУУДАГДА-Х мыкын шалбарынан ұстау.

ШУУДАГДУУЛА-Х мыкын шалбарынан ұстату.

ШУУДАГЛА-Х мыкын шалбар кию.

ШУУДАГЛУУЛА-Х мыкын шалбар кигізу.

ШУУДАЙ қанар, дағар; **таар** ≈ дағар қанар; **хялгасан** ≈ қылдан тоқылған қанар; **нэг** ≈ **гурил** бір қанар үн.

ШУУДАЙЛА-Х қанардау, қанарлау, дағарлау, дағардау, қанарға салу, дағарға салу; **гурил** ≈ үн қанарлау; **будаа** ≈ бидайды қанарлау.

ШУУДАЙЛУУЛА-Х қанарлату, қанардату, дағарлату, дағардату, қанарға салдыру, дағарға салдыру.

ШУУДАН шудын, почта; ≈ **гаар явуулах** шудынмен жүргізу, почтамен жүргізу; ≈ **дээр очих** шудынға бару, почтаға бару; ≈ **гийн зарлага** шудын жеткізуші, почта тасушы; ≈ **гийн хайрцағ** шудынның жәшікшесі, почта жәшігі; ≈ **зоелг** қ. ≈ **гийн зарлага**; ≈ **гийн машин** шудын машинасы, почта машинасы.

ШУУДА-Х қ. **шуудрах**.

ШУУДРА-Х (*ис-арекетке*) қамдану, әзірлену, дайындалу.

ШУУДРУУЛА-Х қамдандыру, әзірлендіру, дайындалдыру.

ШУУЛГА-Х I. (*етегін*) түргізу, қайырту, көтергу.

ШУУЛГУУЛА-Х түргіздіру, қайырттыру, көтерткізу.

ШУУМАГ балақ (*шалбар, дамбалдың*); **өмдний** ≈ шалбардың балағы.

ШУУМАН сыптығыр, қомдаған; ≈ **жигүүр** сыптығыр қанат.

ШУУМГАЙ I жіңішке, үшкіл, үшкір, сүйір; ≈ мод жіңішке үшкіл ағаш; **нэгэн үзүүр нь** ≈ бір ұшы сүйір.

ШУУМГАЙ II: **шуумгай даарь** құнашша бұғы.

ШУУРА-Х (*қар, жел*) борау, ұйтқу, борап соғу, ұйтқып соғу; **цас** ≈ қар борау, қар борап соғу.

ШУУРГА дауыл, қатты жел; **шо-роол** ≈ шаңдатқан қатты жел; **цасан** ≈ қарлы боран, қарлы бұрқақ; **явган** ≈ жаяу жорға (*соғу*); ақ жорға (*соғу*); **баду** қарлы боран (*соғу*); **морин** ≈ құйындатқан қатты жел; **салхи** ≈ дауыл жел; ≈ **тавих** борап соғу.

ШУУРГАДА-Х I. дауылға шаршау, желге шаршау; 2. дауылға ығу, желге ығу.

ШУУРГАЛА-Х қ. **шуурах**.

ШУУ-Х I. түру, көтеру, қайыру; **хормой** ≈ етек түру; **хаяа** ≈ ірге түру (*киіз үйдің*); **ус үзээгүй байж гутал** ≈ уул үзээгүй байж **хормой** ≈ су көрмей тұрып етік шешу, тау көрмей тұрып етек түру; су көрмеген етік шешер, тау көрмеген етек түсер (*мәтел*); 2. (*егі*) ысылу, арықтау; **мах нь** ≈ еті ысылу, етінен айрылу.

ШУУХАД: хүүхэд **шуухад** бала шаға.

ШУУХАЙЛГА-Х қушиту, жабыстыру, бүрістіру.

ШУУХАЙ-Х қушию, жабысу, бүрісу.

ШУУХГАР қ. **шоохгор**.

ШУУХИНА-Х (*мұрны*) шұрылдау, шуылдау, шұр-шұр ету, шу-шу ету; **хамар битүүрч** ≈ мұрны бітін шұрылдау.

ШУУХИНУУЛА-Х (*мұрнын*) шұрылдату, шуыйдату, шұр-шұр еткізу, шу-шу еткізу.

ШУУХИРА-Х қ. **шуухинах**.

ШУУХИРУУЛА-Х қ. **шуухинуулах**.

ШУУХИТНА-Х қ. **шуухихрах**.

ШУУХИТНУУЛА-Х қ. **шуухируулах**.

ШУШ: **шүш цэцэг** нарғызгүл.

ШУШИГ шошанжұлдыз (*28 топ жұлдыздың бірінің аты*).

ШҮВТЭР I. саспақ (*uic*), шуаш (*uic*); ≈ **үизр** саспақ иіс; 2. аммиак.

ШҮГЭЛ ысқырық; ≈ **дуугарах** ысқырық дыбысы шығу.

ШҮГЭЛДҮҮЛЭ-Х ысқырту.

ШҮГЭЛДЭ-Х ысқыру.

ШҮД I 1. тіс; **үүдэн** ≈ маңдай тіс;

араа ≈ азу тіс; ≈ **ээ цэвэрлэх** тісін тазалау; ≈ **өвдөх** тіс ауру, тіс қақсау;

≈ **ээ хавирах** тісін қайрау, тісін қаршылдау, ≈ **ээ ярзайлгах** тісін бржиту,

тісін ырситу; ≈ **зуурах** тісі тістесу, жағы қарысу; ≈ **зуух** 1) тісін тістеу; 2)

☆ қиыншылыққа қарысу, қиыншылыққа төзу; 3) тісін қайрау; ≈ **ний шуайз**

тіс тазалағыш; ≈ **ний оо** тістің боры; ≈ **ургах** тіс шығу; ≈ **гарах** а) тіс шығу;

б) нәрсеге тіс шығу; 2. (*нәрсе*) **дүз**, жүз, тіс; **хорөөний** ≈ араның дүзі; араның тісі; **тармуурин** ≈ тырнауыштың дүзі;

≈ **гаргах** нәрсеге дүз шығару, нәрсеге тіс шығару.

ШҮД II: **шүд хулгана** жыланышы тышқан.

ШҮДГҮЙ тіссіз, тісі түскен, тісі жоқ; ≈ **хүн** тісі түскен адам.

ШҮДЛҮҮЛЭ-Х I. (*адам, жануарды*) тісету, тісін қайта шығару; 2. (*малды*) тісінен айырту; 3. (*нәрсеге*) дүз шығарту, тіс шығарту.

ШҮДЛЭН I. (*мал*) қасқа тіс; ≈ **үрээ** дөненше, дөнен (*жылақы*); 2. құнан, құнанша; ≈ **хонь** ісек; ≈ **ямаа** құнан серке.

ШҮДЛЭ-Х I. (*адам, жануар*) тіссу, тісі қайта шығу; **хүүхэд** ≈ бала тісеу; 2. (*малдың*) тісін айыру, тісінен айыру; **морь** ≈ аттың тісін айыру; **мал** ≈ малдың тісін айыру; 3. (*нәрсеге*) тіс шығарту, дүз шығару; **тармуур** ≈ тырнауышқа дүз шығару.

ШҮДЭНЗ сіріңке; ≈ **зурах** сіріңке шағу.

ШҮДЭТ тісті, тісі бар.

ШҮЙ баж салығы; ≈ **хураах** баж салығын салу.

ШҮЙЛҮҮЛЭ-Х баж салдыру, баж

салығын салдыру.

ШҮЙЛЭ-Х баж салу, баж салығын салу.

ШҮЛНИТЭ-Х (*ис-әрекетке*) бел байлау, тәуекел деу; **дуртай үйлдээ санаа** ≈ қалаған ісіне бел байлау.

ШҮЛМҮҮС қ. шилмүүс.

ШҮЛМҮҮСТ қ. шилмүүст.

ШҮЛМҮҮСТЭ-Х қ. шилмүүстэх.

ШҮЛС I сілекей, түкірік; ≈ **гаргах** сілекей шығару; ≈ **ээ гоожуулах** сілекейін шұбырту; ≈ **залгих** сілекейін жұту; ≈ **савируулах** сілекейін шұбырту; ≈ **ний булчирхай**; ☆ **шүлс қазақ аңсары** ауу, құмары ауу; аранын ашу; ☆ **шүлс асгарах** құмарту, ынтызарлану, аңсау, ынтығу; ☆ **аалзны шүлс ормекшінің ұясы**, өрмекшінің торы.

ШҮЛС II қ. **шүлхий** II.

ШҮЛСДҮҮЛЭ-Х сілекей жақтыру; түкірік жақтыру.

ШҮЛСДЭ-Х сілекейлеу, сілекей жағу, түкіріктеу, түкірік жағу.

ШҮЛСТЭ-Х қ. **шүлхийтэх**.

ШҮЛТ 1. (*ас-тағам*) ніл, сөл; 2. (*хим.*) сілті; ≈ **ийн урвал** сілті құбылуы, сілті реакциясы.

ШҮЛТҮҮЛЭ-Х I (*нәрсеге*) тамсандыру, таңдандыру, таңырқату, аңсарын аудару, ынтызарландыру.

ШҮЛТҮҮЛЭ-Х II тотықтыру.

ШҮЛТЭГНЭ-Х (*мінез*) қауқалақтау, қалбалақтау, қауқылдау, жалпылдау.

ШҮЛТЭ-Х I (*нәрсеге*) тамсану, таңдану, таңырқату, аңсары ауу, ынтызарлану; нәм ≈ **ж унших** кітапты тамсана оқу.

ШҮЛТЭ-Х II тотығу.

ШҮЛҮҮС қ. шилүүс.

ШҮЛХИЙ I сілекейі шұбырған; ≈ **хүүхэд** сілекейі шұбырған бала.

ШҮЛХИЙ II аусыл (*сыыр мен шошқа, қой малының аузынан көбік ағызып ауыратын ауру*).

ШҮЛХИЙ III (*өсімдік*) асүттіген; ☆ **шүлхий шиш** көдімгі арпа; ☆ **шүлхийн тутраға** жабысқақ күріш, жарма күріш; ☆ **шүлхий монғол амуу** ақ тары.

ШҮЛХИЙРЭ-Х 1. сілекей болу, сілекейлену; 2. қ. **шүлхийтэх**.

ШҮЛХИЙТЭ-Х аусыл тию, аусылмен ауру.

ШҮЛХТҮҮЛЭ-Х қ. **шүлтүүүлэх**.

ШҮЛХТЭ-Х қ. **шүлтэх**.

ШҮЛЭГ тақпақ; ≈ **бичих** тақпақ жазу; ≈ **унших** тақпақ оқу; ≈ **ийн толгой холболт** тақпақтың бас үйлестігі, аллитерация (*өлең шумағында әрбір жұп жолдар бірыңғай дыбыстан басталуы*).

ШҮЛЭГЛҮҮЛЭ-Х 1. тақпақ айтқызу; 2. тақпақ жаздыру.

ШҮЛЭГЛЭЛ тақпақтаған, тақпақпен жазылған.

ШҮЛЭГЛЭ-Х 1. тақпақ жазу; 2. тақпақ жазу.

ШҮЛЭГЧ тақпақшы, ақын.

ШҮЛЭР қ. **үнэ**.

ШҮР 1. маржан (*мұхит түбіндегі жартастар арасында тобымен жүретін тас қабыршақты жәндік*); ≈ **ән арал** маржан аралы, маржанды арал; 2. маржан (*қызыл, қызғылт, ақ, сарғыш, сары түсті сүйір тұмсық тас қабыршақ*); ≈ **сувд** інжу маржан, асыл маржан, қымбат меруерт; ≈ **ән чимэг** маржан моншақ; ☆ **шүрән** бязуухай қызыл торғай.

ШҮРИЙ шор (*балық*).

ШҮРГҮҮЛЭ-Х (*бір нәрсеге*) сүйкету, тигізу, жанағу, сипату, тигізіп қалу, жанатып қалу, сипатып қалу.

ШҮРГЭ-Х (*нәрсеге*) сүйкеу, тию, жанау, тиіп кету, жанап кету; ≈ **ж өнгөрөх** жанап оту, тиіп оту, сүйкеп оту; ☆ **шүргэх** гийгүүләгч ызың дауыссыздары (*тіл*).

ШҮРШИ-Х (*сұйық нәрсені*) бүркіу, себу, шашу, шашырату; **ус** ≈ су бүркіу; **цэңгийг** ≈ **ж услах** гүлді бүркіп сулау; **үнэртэй ус** ≈ нис су бүркіу, өтір бүркіу; **зүлгэнд ус** ≈ шымға су шашу.

ШҮРШҮҮЛ қ. **шүршүүр**.

ШҮРШҮҮР 1. (*аспан*) бүріккіш, сепкіш, шашқыш; 2. себезгі монша; ≈ **т орох** себезгі моншаға түсу.

ШҮТЛЭГ (*дінге*) сиыну, табыну, жалыну, жалбарыну; **шашин** ≈ діни сенім, дінге сиыну, дін күту; **шашин** ≈ **тэй** хүн дін күтетін адам.

ШҮТҮҮЛЭХ 1. дінге сендіру, дінге сиындыру, дін күттіру, дінге табындыру; 2. сендіру, нандыру, бас идіру.

ШҮТЭЛЦЭЭ өзара байланыс, өзара іліктестік

ШҮТЭ-Х 1. (*көне*) дінге сену, дінге сиыну, дін күту, дінге табыну; **лалын шашныг** ≈ мұсылман дінін күту; **буддын шашныг** ≈ будда дінін күту; 2. (*біреуге, бір нәрсеге*) сену, нану, бас ию, табыну; ≈ **н бишрэх** сеніп бас ию; ≈ **н итгэх** өбден сену; **нэг хүнийг тахин** ≈ бір адамға сиынушылық.

ШҮТЭЭН (*діни*) сиыныш, табыныш, сиынар, табынар, әулие, киc; **бурхан** ≈ сиынар құдайы, құдай тағаласы, ≈ **ий тэмдэг** киcлік белгі.

ШҮҮ сөр, мөлдір тас, тұз, мұз тұз.

ШҮҮГДЭ-Х I (*ис-әрекеттің жөні*) тексерілу, айқындалу, қаралу; ≈ **сэн хэрэг** тексерілген іс.

ШҮҮГДЭ-Х II (*нәрсе*) сүзілу, сүзгімен сүзілу, сүзгішпен айрылу.

ШҮҮГЧ I 1. (*ис-әрекетті*) тергеуші, тексеруші, айқындаушы, қараушы; **ардын** ≈ халық тергеушісі; 2. (*сайыс, бәсекеде*) сарапшы, сарапкер; **тэмцэний ерөнхий** ≈ бәсекенің бас сарапшысы.

ШҮҮГЧ II (*аспан*) сүзгі, сүзгіш.

ШҮҮГЭЭ шкаф, жабық сөре; **хуцпасны** ≈ киім шкафы; **номын** ≈ кітап шкафы; **ханын** ≈ қабырға шкаф; **үл шатах** ≈ өртенбейтін шкаф.

ШҮҮГЭЭЛЭ-Х шкафқа салу, жабық сөреге салу.

ШҮҮДҮҮЛЭ-Х (*сирині, терині*) сорга салдыру; сорлату; ащы-түзга салдыру.

ШҮҮДЭР шық, дымқыл; ≈ **буух** шық қону шық түсу; ≈ **тогтох** шық тұру, дымқыл тарту.

ШҮҮДРИЙН: шүүдрийн зонс көк-тырна (*күс*).

ШҮҮДЭРГЭНЭ у сарғалдақ (*өсімдік*).

ШҮҮДЭРТЭ-Х шықтану, дымқылдану шық түсу, шық тұру.

ШҮҮДЭ-Х (*терині, сирині*) сорлау, сорга салу, ащы-түзга салу; **арс** ≈ терні сор-түзга салу; **шар** ≈ сирині сор-түзга салу.

ШҮҮЛГЭ-Х I 1. (*іс-әрекеттің жөнін*) тексерту, айқындату, қарату; 2. (*сайыс, бәсекені*) саранка салдыру, сараптау.

ШҮҮЛГЭ-Х II (*нәрсені*) сүздіру, сүзгізу, сүздірту.

ШҮҮЛҮҮЛЭ-Х қ. шүүдүүлэх.

ШҮҮЛЭ-Х қ. шүүдэх.

ШҮҮМЖ сын: уран зохнолым ≈ өдеби сын; ≈ баях сын жазу; ≈ гарах сын шығу.

ШҮҮМЖЛҮҮЛЭ-Х сынау, сын айтықыз, сын жаздыру.

ШҮҮМЖІЛЭГДЭ-Х сыналу, сын айтылу, сын жазылу.

ШҮҮМЖІЛЭГЧ сыншы; утга зохнолын ≈ өлебнет сыншысы.

ШҮҮМЖІЛЭЛ сын, сынау, талдау, талғылау; **санал** ≈ сын пішір; **ақыл хәргийн чынартай** ≈ іс жүзіндегі сын; **шудрага** ≈ өділетті сын; **хурд** ≈ өткір сын; ≈ **мән мерээр** сын жолымен; ≈ **өөрйін** ≈ сын-өгара сын; ≈ **тэй хасдах** сын көз-мен қарау.

ШҮҮМЖІЛЭ-Х сынау, сын айту, талқылау; **зөв** ≈ сөн дүрыс сынаған; ≈ **л хәлзәкөх** талқылап сойлесу; **жайр найргүй** ≈ аяусыз сынау; **бетің-дүзің** демей сынау; **зөвлөлдөн** ≈ кеңесін талқылау.

ШҮҮР I сүзгі, сүзгіш, елек; **шалаган** ≈ сүзгі шөміш; ≈ **хувын** сүзгіш көгел; ≈ **зэр шүүх** сүзгімен сүзу, електен елеу.

ШҮҮР II тарақ; **гәзәргийн** ≈ бұрым тарағы; ≈ **зэр шүүрдэх** тарақпен тарау.

ШҮҮР III сібірткі, сыпырғыш, сыпырты; **хөлийн** ≈ қоттың сыпырғыш; **өсәң** ≈ шөң сібірткі; **хәлгәсан** ≈ қыл сыпырты; **бұргәсан** ≈ тая сыпырғыш.

ШҮҮР IV: шүүр шөмі електен (*өсімдік*).

ШҮҮРГЭЛЭ-Х I. (*мал*) жүре жайылу, сонырқалау, сонырқалай жайылу; 2. сипақтау, қиықтау, тықыршу; 3. (*жұмысқа, іске*) қызумен кірісу, ынта-лаңа кірісу.

ШҮҮРДҮҮЛЭ-Х I. сібірткілету, сыпырту; 2. сүздіру, сүздіріп алдыру, сүзгізу; 3. *ауыс*. тазалату, шығару.

ШҮҮРДЭ-Х I 1. сібірткілеу, сібірткімен тазалау, сыпыру, сыпырғыншен тазалау; 2. *ауыс*. (*ресми*) тазалау, шы-

ғару.

ШҮҮРДЭ-Х II 1. аралап іздеу, аралап көру, ақтарып көру; **хөнь мал** ≈ койды аралап іздеу; **ном** ≈ кітап ақтарып көру; 2. сүзу, сүзін іздеу; ≈ **ж әрәх** сүзін іздеу; **зағас** ≈ балтық сүзу.

ШҮҮРМЭГ: шүүрмэг бын құймақ, қоймалық шөпек.

ШҮҮРМЭГЛЭ-Х қоймалық ағу, қойла ағу.

ШҮҮРҮҮЛЭ-Х I 1. (*қолымен*) жүлғызу, жүлдйру, жүлғызын алғызу, жүлдйрып алдырту; 2. (*күс*) шөңгелдету, тәсуіріңдету; сыпырту; 3. (*қолымен*) ұыстау, шөңгелдету.

ШҮҮРҮҮЛЭ-Х II 1. (*іріктету*) сүздіру, сүзгізу, електу; 2. (*қан, ірі/бі*) қысып шығарту, шыпылдату.

ШҮҮРХИЙ 1. (*ас, тағам*) дүмбілез, шикірек, шикілеу, шала піскен; ≈ мах дүмбілез ет; ≈ **хоол** шикілеу тамақ, шала піскен тамақ; 2. *ауыс*. шала, шала-шарпы. жүрді-барды, шалағай; **хүйсәл әжил нь** ≈ **л байна** істеген жұмысы шала-шарпы көрнеді.

ШҮҮРХИЙДЭ-Х 1. (*тамақ*) дүмбілездену, шикірек боп кету, шикі боп кету, шикілеу пісу; 2. *ауыс*. (*жұмыс, іс-әрекет*) шала істеу, шала-шарпы істелу, жүрді барды істелу.

ШҮҮРХИЙЛЭ-Х 1. (*тамсақты*) дүмбілез пісіру, шикі пісіру, шала пісіру; 2. *ауыс*. (*іс-әрекет, жұмысты*) шала істеу, шала қалтыру, шала-шарпы істеу, жүрді-барды істеу.

ШҮҮРЭГ құсасық (*асық, ойысында үйіріп тарага тастаған асықты ұыстау алдында жоғары лақтыратын салмақты жәлғыз асық*); **дәш хаясан сум** ≈ **ийг төсөн авах** жоғары лақтырған құсасықты төсөн ағу.

ШҮҮРЭ-Х I 1. (*нәрсені қолынан*) жүлу, жүлып алу, тартып алу; **ғараас нь** ≈ қолынан жұлып алу; 2. (*күс*) шөңгелдеу, шөңгелдей сыпыру; **зәзә** ≈ көзқуірәк шөңгелдей сыпыру; 3. (*қолмен*) сыпыру, ұыстай сыпыру, шөңгелдей сыпыру; **шәгаз** ≈ азық сыпыру, асықты ұыстай сыпыру.

ШҮҮРЭ-Х II 1. (*нәрсені*) сүзу, іріктету, елеу, електету, сүзілу, іріктелу, елену, електелу; **ағд** ≈ құрт сүзу; **ус нә шаххрәч** ≈ сүй сарғылып сүзілу; 2. (*тер, қан, ірің, сүйегі*) шығу, шыпылдау; **күс** ≈ нәң пішеу; **идээр** ≈ ірің шығу; **ус** ≈ су шыпылдау.

ШҮҮС I 1. шырын, сол, нәр; **шәм** ≈ нәр, шырын; **чаңарғаны** ≈ шырғанақтың шырыны; ≈ **ийг сорох** шырынын сору; ≈ **ий нә шахах** шырынын сығу; 2. сый, ас, тамақ, қорек, азық; **идээ** ≈ сый тамақ, қонметті тамақ; **хоол** ≈ сый ас-су, сый тағам, сый тамақ; ≈ **бярх** сый тамақ тарту; ☆ **хуур-ай шүүс** жолтағам ақшасы, жолтамақ ақшасы, ақшалай жолтағам, ақшалай жолтамақ; ☆ **шүүс нийлүүлэх** а) фео-

далдарга мал салыгын беру; б) ұлау-ханадан тамақ беру; 3. талшын, ас дәмдегін.

ШҮҮС II 1. дәулет, дән; **шим** ≈ ийг серж молжик халық дәулетін сорып қанау; 2. (*жараның*) суы, қанды сар-суы; 3. дәм, сол, ніл (*сүрлеген нәрсениң*).

ШҮҮСЛҮҮЛЭ-Х 1. (*етгі*) тұздықтау, тұздық күйгізу, дәмдету; 2. (*кірпіш, шыны*) күйдірту, ертету; 3. сый тамақ ішкізу;

ШҮҮСЛЭГ: шүүселг модон шавтал құрма жеміс;

ШҮҮСЛЭ-Х 1: (*етгі*) тұздықтау, тұздық күй; дәмдеу; **мах** ≈ етті тұздықтау; ет дәмдеу; 2. (*кірпіш, шыны*) күйгізу, күйдірту, ортеу; **тоосго** ≈ кірпіш күйдіру; 3. сый тамақ ішу; ☆ **шүүселх уурхай** құндан (*қыш, шыны өртейтін орын*).

ШҮҮ-Х I 1. (*іс-әрекет*) тексеру, анықтау, айқындау, анығына жету, ақ-қарасына жету; **хэрэг** ≈ қылмысты тексеру, қылмысты анықтау; **байцаан** ≈ тереп тексеру; 2. сот (*мекеме*); ≈ **цааз** сот заң, заң орны; **нүүдлийн** ≈ көшпелі сот; **хэсгийн** ≈ бөлімше соты; **аймгийн** ≈ аймақтық сот; **Ульсын дээд** ≈ мемлекеттік жоғарғы сот; ≈ **ийн тогтоол** (*көне*) дүре, жаза; **жачиж** ≈ жаншып дүрелеу, қалақшамен шапалақтап дүрелеу.

сот қаулысы; **цэргийн** ≈ әскери сот; 3. **ШҮҮ-Х** II сүзу, сүзіп айыру, сүзіп тұндыру; **аарц** ≈ қайнатқан құртты сүзу; **ус** ≈ суды сүзіп тұндыру; **далайн давст усыг** ≈ мұхит суын тұщыту.

ШҮҮ-Х III 1. (*баспада*) қатесін анықтау, қатесін түзету; **ном** ≈ кітап қатесін түзеу; 2. (*мал, нәрсе*) аралап іздеу, арылтып іздеу; ақтарып іздеу;

мал ≈ малды аралап іздеу; **юмаа** ≈ нәрсесін ақтарып іздеу.

ШҮҮ-Х IV (*ойында*) жеңу, ұту, ұпай алу; **шатар тоглож** ≈ шахмат ойнап ұту.

ШҮХЭР I қолшатыр; **нар, борооны** ≈ күн мен жаңбырдың қолшатыры.

ШҮХЭР II парашют, кеулеме шатыр; **онгодисс** ≈ зэр буух самолёттен кеулеме шатырмен түсу.

ШҮХЭР III (*өсімдік*) шыбыртқы қазтабан; ≈ **лэдэг** қазтабан гүл.

ШҮХЭРЛЭ-Х (*тоты*) мамығып тікірейту; **тогос** ≈ ж байна тоты мамығып тікірейтп жатыр.

ШЭГЭР (*өсімдік*) орманжаңғақ.

ШЭЭ ше (*36 граммға тең салмақ өлшемі*).

ШЭЭЗГИЙ шарбақша; **арак** ≈ кішкене тал шарбақша; ≈ **сээг** тоқыма шарбақ, қамыс шарбақ, шебік.

ШЭЭЛГЭ-Х дәрет сындырту, дәрет алдырту.

ШЭЭР шаттауық, жаңғақ (*ағаш*).

ШЭЭРЭН шыжын, сисек; ≈ **хүн** шыжың адам; ☆ **шээрэн хорхой** текқанат құрт (*қара түсі, қабаршағы қатты, қанатты, зәрі улы, шыбын шіркейдің бір түрі*).

ШЭЭРЭНГЭ (*өсімдік*) ешкі мия.

ШЭЭС зэр, несеп; ≈ **хүрэх** қуығы сыздау; ≈ **чавдаграх** қуығы тұтығу, несепі бөгелу, шықнау; ≈ **чавдагших** қ. ≈ **чавдаграх**; ≈ **хаагдах** бөгелу, қуығы тұтығу.

ШЭЭ-Х зәрін шығару, несепін шығару.

ШЯН шян (*0,00037301 мг тең салмақ өлшемі*).

ШЯНЧУУ шыңшу (*қаттылау торғын пул*).

Э

Э э (*дыбыс*); э (*әрін*).

ЭВ I 1. сп. ыңғай, икем; қолай, рет, жөн; амал, әдіс, айла; ≈ **зүй** ебі, реті, жөні; ≈ **ий нь олох** сбін табу, ретін келтіру, жөнін келтіру; **эвд нь оруулах** ебіне келтіру, жөніне келтіру; ≈ **хавгүй** епіс, икемсіз, көдек дөрекі, тұрпайы, оранолақ; ≈ **хав муутай** ебі жоқ, епіс, дөрекі, икемсіз; ≈ **дүнгүй** сөлекет, икемсіз, дөрекі; ≈ **зэвгүй** қ. **эв хавгүй**; 2. татулық, бірлік, достық, тілектестік, ниеттестік, еп, ептілік; ≈ **засах** ешпелесу, епке тырысу; ≈ **нийлэх** ептесу, тату болу, тіл табысу, жөнге келу, ниеттес болу; ≈ **нэгдэх** қ. **эв нийлэх**; ≈ **найрамдал** достық, татулық, бейбітшілік; ≈ **найрамдыг** эрхәмлэх бейбітшілікті сүю; ≈ **муудах** ренжису.

араздасу, кектесу, қастасу; ≈ **муутай** байх ренжисіп жүру, араздасып жүру, қатынасы нашарлау; ≈ **эвдрэх** қ. ≈ **муудах**; ≈ **хамт** коммунист; 3. (*нәрсениң*) жік, жапсар, аралық, түйіліс-кию, жым; ≈ **нь салах** жігі ашылу, жапсарынан бөліну; ≈ **зэр нь нийлүүлэх** а) жігін келтіру, дәл түйілістіру, қиюластыру, жымдастыру; б) жайымен келістіру, жөнімен райластыру; ≈ **т нь оруулах** қиюын келтіру, орнына түсіру, жігін жымдастыру; ☆ **эв мод** қима ағаш, достық ағаш (*екі жақтың шекарашы әскерлері өзара шындық, достық ниетін арнайы бір кезде жолығып білдіргенде жігін қиюластыратын белгі ағаш*); ☆ **эв санааны** нэгдэл ынтымақтастық.

ЭВ II ұрғашы құндыз (*жәндік*).

ЭВГҮЙ 1. епіс, ыңғайсыз, икемсіз;

қолайсыз, ретсіз, жөнсіз; амалсыз, әдіссіз, айласыз; 2. (қатынаста) араз, бірлігі жоқ, тату емес; кектес, өш; **хоорондоо** ≈ **хүн** өзара араз адамдар.

ЭВГҮЙДҮҮЛЭ-Х епсіздендіру, ыңғайсыздандыру, икемсіздендіру, қолайсыздандыру, ретсіздендіру, жәйсіздендіру.

ЭВГҮЙДЭ-Х епсіздену, ыңғайсыздану, икемсіздену, қолайсыздану, ретсіздену, жәйсіздену.

ЭВГУЙРХЭ-Х епсіз сезілу, ыңғайсыз көріну, қолайсыз көріну, жәйсіз сезілу.

ЭВГУИТЭ-Х қ. **эвгүйдэх**.

ЭВДЛҮҮЛЭ-Х бүлдірту, қираттыру, талқандау.

ЭВДЛЭ-Х (нәрсені) бүлдіру, қирату, талқандау; ≈ **чихсэн байна** бүлдіріп тастаған екен.

ЭВДРҮҮЛЭ-Х қ. **эвдлэх**.

ЭВДРЭЛ бүлініс, қиралыс, талқандалыс, бүліншілік; **их хэмжээний** ≈ **сүйдэл** недәуір бүліншілік.

ЭВДРЭЛДҮҮЛЭ-Х қ. **эвдрэлцүүлэх**.

ЭВДРЭЛДЭ-Х қ. **эвдрэлцэх**.

ЭВДРЭЛЦҮҮЛЭ-Х араздастыру, ренжітіру, өзара қынжылыстыру.

ЭВДРЭЛЦЭ-Х араздасу, ренжісу, қынжылысу.

ЭВДРЭ-Х 1. (нәрсе) бүліну, қирау, талқандалу; ≈ **хэмхрэх** бүлініп шағылу; 2. (адам) араз болу, ренжу, бұзылу, өзгеру; **хэрэлдэж** ≈ кермалдасып ренжісу, ұрсысып ренжу.

ЭВДРЭШГҮЙ 1. (нәрсе) бүлінбейтін, берік, қирамастай, шағылмастай; 2. (қоғамдық) берік, мызғымас, тапжылмас; **Монгол-зөвлөлтөйін ард түмний** ≈ **бат найрамдал** Монгол-совет халықтарының мызғымас берік достығы.

ЭВДҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) шақтыру, бүлдірту, қираттырту, талқандату; 2. (адамды) араздастыру, ренжіту; (минезін) бұздыру, өзгерту; 3. (лауазымын) төмендетіру, құлдыраттыру.

ЭВДЧИ-Х шағып тастау, бүлдіріп тастау, қиратып тастау, талқандап тастау.

ЭВДЧҮҮЛЭ-Х шағып тастату, шақтырып тастату, бүлдіртіп тастату, қираттырып тастату, талқандатып тастату.

ЭВДЭГДЭ-Х (нәрсе) шағылу, бүлдірілу, қиратылу, талқандалу.

ЭВДЭГЧ 1. (нәрсені) шағушы, бүлдіріші қиратушы, талқандаушы; 2. (тәртіп, қатынас) бұзушы, өзгертуші.

ЭВДЭРХИЙ бүлінген, қираған, талқандалған, шағылған; ≈ **юм** бүлінген нәрсе; ≈ **хот** бүлінген қала; ≈ **балгас** бүлінген қала; ≈ **тоглоом** бүлінген ойыншық.

ЭВДЭ-Х 1. (нәрсені) шағу, қирату, бүлдіру, талқандау; ≈ **хэмлэх** шағып бүлдіру; **савыг** ≈ ыдысты шағу; **байшин барилгыг** ≈ үй-құрылыстарды тал-

қандау; 2. (қатынас) бұзу, араздастыру, ренжіту; 3. (лауазымын) төмендету, құлдырату.

ЭВИЙ (одағыз) үбәй, үй-бүй, өй-бүй, өй, ой; ≈ **зайлуул** өй-бүй байғұс-ай, ой сорлы-ай; ≈ **хөөрхий** ой байғұс-ай; ≈ **халхай** үй-бүй қарақ.

ЭВИЙЛҮҮЛЭ-Х үй-бүйлету, өй-бүйлету, өйлету, ойлату, үбәйләту.

ЭВИЙЛЭ-Х үй-бүйлеу, өй-бүйлеу, өйлеу, ойлау, үбәйләу; **хүүхдээ** ≈ баласын үбәйлеу.

ЭВИ-Х байбайлау ойбайлау, жолатпау.

ЭВЛҮҮЛЭГ құрама, құрастырма, қиыстырма, композиция; **радио** ≈ радио композиция.

ЭВЛҮҮЛЭГЧ 1. құрастырушы, қиыстырушы, ебіне келтіруші; 2. **ауыс** райластырушы, татуластырушы, табыстырушы, жарастырушы, достастырушы.

ЭВЛҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсені) құрастыру, қиыстыру, орнына келтіру, ебіне келтіру; 2. **ауыс** райластыру, татуластыру, табыстыру, жарастыру, достастыру.

ЭВЛҮҮР I (тоқымада) жанағаш; ≈ мод жанағаш.

ЭВЛҮҮР II (адам қатынасында) үйірсек, жақын, бауырмал; райласқыш, татуласқыш, табысқыш, жарасқыш, достасқыш; ≈ **хүн** райласқыш адам; ≈ **хүүхэд** үйірсек бала бауырмал бала.

ЭВЛЭГ 1. (минез) үйірсек, бауырмал, жуықтағыш, жақындағыш; ≈ **зантай** **хүүхэд** бауырмал бала, үйірсек бала; 2. жайдары, биязы, сұпайы; әдепті, жарқын; 3. мол.

ЭВЛЭЛ одақ, ұйым (мекеме); **залуучуудын** ≈ жастар одағы; **үйлдвэрчний** ≈ кәсіпшілер одағы; **анчны** ≈ ащылар одағы.

ЭВЛЭЛДҮҮЛЭ-Х 1. (одаққа) біріктіру, бірлестіру, ұйымдастыру, ынтымақтастыру; 2. (қатынаста) татуластыру, райластыру, келістіру, жарастыру.

ЭВЛЭЛДЭ-Х 1. (одаққа, ұйымға) бірігу, бірлесу, ұйымдасу, ынтымактасу; 2. (қатынас) татуласу, райласу, келісу, жарасу.

ЭВЛЭН: **эвлэн ховлон уйлах** ағыл тегіл жылау; көз жасын, мұрын боғын ағыза жылау.

ЭВЛЭРҮҮЛЭ-Х 1. қ. **эвлэлдүүлэх**. 2. ымыраластыру, ымыраластырып жас-ырттызу.

ЭВЛЭРШГҮЙ келіспейтін, ымыраласпайтын, келісімге келмейтін, ымыраға көнбейтін; тірескен, ымырасыз; ≈ **тэмцэл** келісімге келмейтін күрес; ≈ **дайсан** тірескен жау.

ЭВЛЭРЭГЧ келісуші, ымыраласушы; **дутагдалтай** ≈ кемістікпен ымыраласушы.

ЭВЛЭРЭ-Х 1. қ. **эвлэлдэх**; 2. (ис-арекетте) ымыраласу, өзара жасыру; **дутагдалтай** ≈ **н явж болох уу** кеміс-

тікпен ымыраласып жүруге болама.

ЭВЛЭ-Х 1. қ. **эвлэрэх**; 2. епшилесу, епке келу; 3. (*өзара*) елбесу, селбесу, жалғасу, септесу; ≈ **элбэх** елбесіп селбесу.

ЭВРҮҮЛЭ-Х (*дым нәрсе*) апшыту, жиырылту, бүрістіру, кептіріп апшыту, кептіріп жиырылту, кептіріп бүрістіру.

ЭВРЭЛХЭГ мүйіздей, мүйіз тәрізді, мүйіз секілді.

ЭВРЭ-Х (*су, дым нәрсе*) апшу, жиырылу, бүрісу, жиылу; **угаасан хувцас** ≈ жуған киім апшу, жуған киім жиырылу.

ЭВРЭЭЛГЭ-Х апшыттыру, жиырылтыру, бүрістірту.

ЭВРЭЭ-Х қ. **эврүүлэх**.

ЭВСҮҮЛЭ-Х 1. одақтастыру, бірлестіру; 2. (*жұмыс, іс*) епшилестіру, елбестіру, селбестіру, септестіру.

ЭВСЭЛ 1. одақ, бірлескен ұйым; ≈ **холбоонд ороллох** одақ ұйымға қатысу одаққа қатысу; 2. елбестік, селбестік, септестік.

ЭВСЭЛДҮҮЛЭ-Х қ. **эвлэлдүүлэх**.

ЭВЛЭЛДЭ-Х қ. **эвсэлдэх**.

ЭВСЭ-Х 1. одақтасу, бірлесу, одақ жасау, бірлік жасау; ≈ **н нэгдэх** одақтасып бірлесу; 2. ептесу, епшилесу, селбесу, септесу; ≈ **эд хийх** ептесіп істеу, селбесіп істеу; ≈ **хамсах** ептесіп селбесу.

ЭВТ епті, екемді, ыңғайлы, ебін білетін, жөнін білетін; ☆ **эвт эх** емшегін емізген ана, бауырына басқан ана, емшек ана; ☆ **эвт шаазгай буга барина** қалауын тапса, қар жауар, өзегін тапқан іс өрге басар; рет-ыңғайын тапқан іс орнына келер.

ЭВТЭЙ 1. қ. **эвт**; 2. тату, дос, сыйлас, бірлік, ынтымақ; **хүн** ≈ **байх** адам тату болу, адамда бірлік болу; 3. ебімен, жөнімен, ыңғайымен, ретін келтіріп, жөнін тауып, ебіне келтіріп, ыңғайын тауып; ≈ **ярих** ебімен айту, жөнін келтіріп айту.

ЭВТЭЙХЭН 1. ептейлі, ыңғайлы, қоллайлы, ықшам; **авч явахад** ≈ алып жүруге ептейлі, алып жүруге ықшам; 2. ыңғайымен, еппен, етпен, жөнімен, ебімен.

ЭВҮҮ (*одағай*) үй-бүй, өй-бүй, әттегенай бөле, бөрекелді; ≈ **халаг!** өй-бүй, әттегенай!

ЭВҮҮЛЭ-Х қ. **ивүүлэх**.

ЭВҮҮР қ. **ивуур**.

ЭВХАМТ коммунизм, коммунист; ≈ **ын үе** коммунизм кезі; ≈ **ын нийгэм-лэг** коммунистік қоғам.

ЭВХАМТАЧ коммунист (*адам*).

ЭВХМЭЛ бүктемелі, жинамалы, жимамалы, бүктеме, жима; ≈ **ор** бүктемелі төсек; ≈ **сандал** бүктемелі орындық; ≈ **ширээ** жимамалы үстел.

ЭВХРҮҮЛЭ-Х 1. (*денені*) бүрістіру, құрыстыру, бүк түсіру; 2. (*нәрсені*) бүктету, жиғызу, бүктемелету, жима-

лату.

ЭВХРЭЛДЭ-Х 1. (*дене*) бүрісіп қалу, құрысып қалу; 2. (*нәрсе*) бүктелену, жималану, бүктеліп қалу, жүймалану.

ЭВХРЭ-Х 1. (*дене*) бүрісу, құрысу, бүгілу, бүк түсу; ≈ **н хэвтэх** бүрісіп жату, құрысып жату; **дотор** ≈ іші бүрісу; 2. (*нәрсе*) бүктелу, жиылу; **ор** ≈ төсек бүктелу.

ЭВХҮҮЛЭ-Х (*нәрсені*) бүктету, жинату, қаттату, ықшамдату, қабаттату.

ЭВХҮҮРЭГ бүктемелі, жималы, жинамалы, шаппалы; ≈ **хутга** шаппалы пышақ, бәкі пышақ; ≈ **ширээ** жималы үстел.

ЭВХЭС (*тоқымада*) 1. арқау ағаш; 2. арқау жіп.

ЭВХЭ-Х (*нәрсені*) бүктеу, жинау, қаттау, ықшамдау, қабаттау, орау; **дээлээ** ≈ шапанын бүктеу; **сур дээс** ≈ қайыс арқанын бүктеу; **цаас** ≈ қағаз бүктеу, қағазды орау; **даавууг** ≈ пұлды қаттау.

ЭВХЭЭ қайырма, қайрылатын; ≈ **зах** қайырма жаға.

ЭВХЭЭС бүктесін, қаттасын, бүктеген жері, қаттаған жері; ≈ **сайтай** бүктесіні берік, жақсы бүктелген; ≈ **муутай** бүктесіні нашар, нашар бүктелген; ≈ **нь задрах** бүктесіні жазылу.

ЭВХЭЭСТЭЙ бүктесінді, қаттасынды; бүктелген, қатталған.

ЭВХЭЭТЭЙ қайырмалы, бүктемелі, қайрылған, қатталған.

ЭВЦҮҮЛЭ-Х қ. **эвсүүлэх**.

ЭВЦХЭН қ. **эвчхэн**.

ЭВЦЭЛ қ. **эвсэл**.

ЭВЦЭЛДҮҮЛЭ-Х қ. **эвсэлдүүлэх**.

ЭВЦЭ-Х 1. қ. **эвсэх**; 2. (*еркек, ұрғашы жәндік*) ұйығу, үйірлесу, үйір құрау; 3. (*өсімдік, жәндік*) будандасу; **мал адгуус** ≈ мал мен айуандар будандасу; **ургамал** ≈ өсімдік будандасу.

ЭВЦЭЭ-Х қ. **эвцүүлэх**.

ЭВЧ епті, бауырмал, үйір, жуығыш; ≈ **хүн** бауырмал адам.

ЭВЧХЭН ептілеу, бауырмалдау, үйірсектеу, жуығыштау.

ЭВШ (*жәндік*) ұрғашы сары аю; ≈ **адаг** сары итаю.

ЭВШГЭС ұрғашы бұлғын.

ЭВШЭЭЛГЭ-Х есінету, керілту, созылту, бой жаздыру; ☆ **нум** ≈ садақ кергізу.

ЭВШЭЭ-Х есінеу, керілу, созылу, бой жазу; **нойр хурч** ≈ ұйқы келіп есінеу; ≈ **гээд байдаг хүн** есіней беретін адам.

ЭВЭР I 1. (*мал, айуан*) мүйіз; **солжир** ≈ сыңар мүйіз; **даргай** ≈ қошқар мүйіз; **далгай** ≈ ай мүйіз, шалқақ мүйіз; **шоргор** ≈ тік мүйіз; **ишиг** ≈ **ээ ур-гахаар эхийгээ мөргөх** лақ мүйізі шыққанда енесін сүзер; □ жаман атқа жал бітсе, жанына торсық байлатпас; ☆ **шуудайд хийсэя үхрийн эвэр шиг** 1)

сөзбө. қанарға салған сиырдың мүйізіндей; 2) ☆ алты бақан ала ауыз; үй іші толған ала көреге басы толған пәле; 2. (нәрсе) мүйіз, мүйізден істелген; ≈ **сам** мүйіз тарақ; ≈ **товч** мүйіз түйме; ≈ **иштэй хутга** мүйіз сапты шыпақ; 3. (адам, хайуан) тұяқ; 4. айдар, кекіл.

ЭВЭР II сүйел шор, беріш, мүйіз шор, күс шор; хурууны ≈ саусақтың сүйелі; көлігін ≈ аяқтың күс шоры.

ЭВЭР III; эвэр буга киік бұғы; эвэр тэнь су перісі (жалғыз мүйізді теңіз айуаны).

ЭВЭРДИИ (сиырдың) мүйіз шылбыр, мүйіз бау, мүйізтақпа.

ЭВЭРДЭ-Х (малды) мүйіздеу, мүйізнен ұстау.

ЭВЭРЖ итаю (айуан).

ЭВЭРЖИ-Х мүйіздену, мүйізге айналу, сүйелдену, шорлану.

ЭВЭРЖҮҮ мүйізденген, мүйіз сөкілді, мүйіз тәрзідеген.

ЭВЭРЛЭГ I (нәрсе) мүйіз, мүйізден істелген; ≈ әд мүйіз нәрсе.

ЭВЭРЛЭГ II ақ керік (ат тәрізді, ақ түсті, құйрығы қара, жалғыз мүйізді, сол тісті жануар).

ЭВЭРЛЭГ III; эвэрлэг мод шамшат емен (жылатыр қабықты қатты ағаш).

ЭВЭРЛЭ-Х I, мүйіздену, мүйіз шығу; 2. сүйелдену, шорлану; 3. ауыс, қақсатын ауру, зарлатын ауру, сырқырап аралату, сыздап қақсау.

ЭВЭРТ I, қ. эвэртэй; ☆ эвэрт цох мүйізді қорық (жолдік); ☆ эвэрт гахай мүйізгі қоныс, мүйізді шошқа.

ЭВЭРТЭИ мүйізді, мүйізгі бар; ≈ бух мүйізді бұқа; ≈ сэрх мүйізді серке.

ЭВЭРХИИ--ЭВЭРХЭИ қ. эвэрт гахай.

ЭВЭРШИ-Х мүйізсу, мүйізсіп кету, мүйіз тәріздену, мүйіз сөкілдену.

ЭВЭРШИЭЛ (аусуда) азап, бейнет, мекнат, машақат; зовтен ≈ азап мекнат.

ЭВЭРШИЭ-Х (ауру) азап тартқызу, бейнет тартқызу, қақсатып ауру, зарлатып ауру, сырқырап зарлату.

ЭГДҮҮ I, зығыр, зығырдан, ыза, намыс; ≈ **хүрэх** зығырына тию; ≈ **хөдлэх** зығыры қайнау, зығырданы қайнау, ыза кернеу, намысын қоздыру; 2. (нәрсеге) елігі, қызық, құмар, әуес; ≈ **хүрмээр хөрхөн** елігерлік сүйкімді; ≈ **тэй хүүтэд** елігінш бала, қызықпыш бала; 3. (ойын) мысқыл, өзіл, қалжың, күлді.

ЭГДҮҮТЭИ 2. зығырлы, зілді, кекті, ашулы; ≈ **хүд** зығырлы адам; ≈ **үт** зілді сөз; 2. өлігерлік, қызығарлық.

ЭГДҮҮЦҮҮЛЭ-Х I, зығырына тигізу, зығырды қайнату, зығырданын қайнату, ызасын керноту, намысын қоздырту; 2. (нәрсеге) еліктіру, қызықтыру, құмарттыру, әуестендіру; 3. жирендіру, жеркендіру.

ЭГДҮҮЦЭЛ I, зығыры, зығырданы, ызасы, намысы; ≈ **төрөх** зығыры қайнау; 2. жиреніш, жеркеніш; ≈ **тэй үйл** ялдал жиренішті оқиға.

ЭГДҮҮЦЭ-Х I, зығыры қайнау, ызасы кернеу, зығырданы қайнау, намысы қозу, намысына тию; 2. (нәрсеге) елігу, қызығу, құмарту, әуестену; 3. жирену, жеркену, тұрығу; жоғой хараад ≈ жыланды көріп жеркену.

ЭГДҮҮРХЭ-Х қ. эгдүүцэх-эгзэг I. (нәрсе) анау, кемістік, мін; нэг ≈ бір ақауы бар; 2. (іс-әрекет) сезік, күдік, күмән, шүбә; **хэргийн** ≈ **нь** істің сезігі; ☆ эгзэг заам коммерме, ақурын (қимыл).

ЭГЗЭГЛЭ-Х I, (нәрсені) ақау деп қору, кеміс көру, міні бар деп көру; 2. (іс-әрекетке) сезіктену, күдіктену, күмәндену, шүбәлену.

ЭГЗЭГТЭИ I, (нәрсе) ақаулы, кемістігі бар, ақауы бар, міні бар; 2. (іс-әрекеттің) сезікті, сезігі бар, күдікті, күдігі бар, күмәнді, күмәні бар, шүбәлі, шүбәсі бар; ≈ **хэрэг** сезікті іс, күдікті әрекет.

ЭГЦҮҮЛЭ-Х I, (нәрсе) қатарластыру, қатар қойғызу; 2. (сапта) қатарластыру, қатар тұрғызу; 3. ендестіру, енімен қою.

ЭГНЭГТ I, біржолата, бір өңкей, бір келкі, бір тегіс, бірыңғай; ≈ **орхих** біржолата тастау, біржолата қою; 2. қашанда, калайда, нақ, тап, тура; ≈ **үнэн** қашанда ақиқат; ≈ **баглах** тура дәлелдеу, нақ дәлелдеу.

ЭГНЭ-Х I I, (нәрсе) қатарласу, қатар қойылу; ендесу, енімен қойылу; **давуу** ≈ пұл енімен қойылу; 2. (сапта) қатарласу, қатар тұру; **жагсаалд** ≈ **н** зогсөх сапта қатар тұру.

ЭГНЭ-Х II (шам, қуш, қуат) қатар келу, тең түсу, тең келу, пар келу, пар түсу, пара-пар түсу, паратар келу; **түүнтэй** ≈ **чадалтай** онымен тең түсерлік, онымен пар келерлік.

ЭГНЭХГҮЙ (шамасы, қуш, қуат, қаблеті) пар келмейтін, пара-пар емес, тең келмейтін, салыстыруға келмейтін.

ЭГНЭЭ I, (орын) қатар, рет; **таван** ≈ бес қатар; **жагсаалын** ≈ сап қатары; 2. (сан шам) қатар, құрамы; **намын** ≈ партия қатары; **ажилчын ангийн** ≈ жұмысшы табының қатары; **тэргүүн** ≈ **нд тавигдах** бірінші кезекке шығарылу.

ЭГҮҮЛЭ-Х I, (нәрсені) қайтару, қайтарып беру, қайта беру; **юны нь** ≈ **н өгөх** нәрсесін қайтарып беру; ≈ **н авчрах** қайтарып өкелу; 2. (қимыл бағыты) қайтару, қайта беттеу, қайтарылу, қайта жіберілу; ≈ **н буцаах** қайтарып жіберу.

ЭГЦ I, түзу, тура, тік, қарсышорт; ≈ **уурга** түзу құрық; ≈ **босоо** тіп-тік; ≈ **гудамж** түзу көше, тура көше; ≈ **харалдаа** қарама-қарсы; ≈ **харах** тура

қарау; тесіле қарау; ≈ хугалах шорт сындыру; ≈ *шутам* тік сызық; 2. (*сөйл.*) тік, тура, таясалмайтын, өжет қайсар, қайтпайтын, тәуекел; ≈ *қудраға* тура адал; ≈ *кәндемей* тура тәуекел; ≈ *зораттой* қайтпес өжет.

ЭГЦДҮҮЛӘ-Х түзу ғыш жіберу, тура ғыш жіберу, тік ғыш жіберу, қарсы ғыш жіберу.

ЭГЦДӘ-Х түзу боп кету, тура боп кету, тік боп кету; қарсы боп кету.

ЭГЦЛҮҮЛӘ-Х түзулету, түзу болдырту, туралату, тік ғыш жіберту, қарсы болдырту.

ЭГЦЛӘ-Х түзулету, түзу болдыру; туралау, т.к. болдыру; қарсы болдыру.

ЭГЦРҮҮЛӘ-Х қ. эгцлэх.

ЭГЦРӘ-Х түзулету, түзу болу, туралану; тік болу, қарсы болу.

ЭГЦХӘН түп-түзу, тіп-тура, тіп-тік.

ЭГЦӘВТӘР қ. эгцхән.

ЭГЧ 1. (*турғам*) әнеке, анай; *төрсөн* ≈ туған әнеке; *жадам* ≈ қайын әнеке; *нағак* ≈ нағайын әнеке; ≈ **ДУУ** хәйр әнекемі сінді екеуі, әнекемі мен сіндісі; 2. (*жасы бойынша*) анай; ≈ **ӘӘ** *танғы алдар хәй бә?* анай сіндіз атыңыз кім.

ЭГЧИС 1. (*адам*) алушпақ, шапшаң, ызақор; ≈ **ХҰН** ызақор адам; 2. (*ағ*) шөлкес, гарпан, асау; ≈ **МОРЬ** шөлкес ат, тарпан ат.

ЭГЧМӘД үлгісә анай.

ЭГШИГ әуен, үн, дауыс, дыбыс, айыс, ырғақ; ≈ **ИЙЛҮҮЛӘН ДУУЛАХ** үн қосып ән шырмау; **ДУУЛЫ** ≈ ән ырғағы, өшпін айысы; **ХӘГЖИМ** ≈ күй аспабының ырғағы; **ЯРУУ** ≈ ашық үн; ☆ **ЭГШИГ АВИА** дауысты дыбыс (*гил*); ☆ **ЭГШИГ ҮЗӘГ** дауысты әрп (*гил*); ☆ **ТУСЛАХ** эгшиг қолекті дауыстылар, туынды дауыстылар, байығы смес дауыстылар (*м, б, ю, м, ө, й*) (*гил*); ☆ **ҮНДСӘН** эгшиг нәзәгі дауыстылар, байығы дауыстылар (*а, ә, и, о, ө, у, ү*) (*гил*); ☆ **ҮРТ** эгшиг сызылыңқы дауыстылар; (*гил*); ☆ **ХӘС** эгшиг қосарлы дауыстылар, «й» сыңарлы дауыстылар (*әй, эй, өй т. б.*) (*гил*); ☆ **ЭГШИГ ЗОХЛОХ ӘС** дауысты дыбыстар үндестігі (*гил*).

ЭГШИГЛҮҮЛӘ-Х өндеттіру, шырмау, әуендәттіру, ән салдыру, ән шырмау, күңгірлету, күңгірету.

ЭГШИГТӘ-Х (*ән, күй*) өндегу, шырмау, өндетегу, ән салу, ән шырмау, күңгірлеу, күңгірету; ≈ **ДУУ** *сонсдох* сөзді ән әстілу; **ХӘГЖИМ** ≈ күй аспабы күңгірлеу.

ЭГШИГТӘ әуенді, үнді, дауысты, дыбысты, айысты, ырғақты; ☆ **ЭГШИГТ ХАЙРЦАГ** ән-күй жәпәкшесі патефон; ☆ **ЭГШИГТ ГИЙГҮҮЛӘГ** дауыстылы дауыссыздар, бұны жасаушы дауыссыздар (*м, н, л; г, б, в; р*).

ЭГШИ-Х 1. (*дым килд*) ашшу, тартылу, жирылу, бүрісу; **НОРСОН** хувцас

≈ су болған ким ашшу; 2. қ. **ЭВРӘХ**; 3. кебірлену, тұтқырлану.

ЭГШРҮҮЛӘХ 1. (*дым килд*) ашшуту, тартылдыру, жирылдыру, бүрістіру; 2. қ. **ЭВРҮҮЛӘХ**.

ЭГШРӘ-Х 1. қ. **ЭГШИХ**; 2. қ. **АГШРАХ**.

ЭГШҮҮЛӘ-Х қ. **ЭГШРҮҮЛӘХ**.

ЭГШҮҮН 1. (*дым нәрсе*) ашшыған, тартылған, жирылған, бүріскен; 2. дымсыз, кұраған, құрғақ; 3. кебір, тұтқыр.

ЭГШЭЭЛТӘ-Х 1. қ. **ЭГШРҮҮ** *эзек*; 2. кебірлендірту, тұтқырландырту, кебір болдырту, тұтқыр болдырту.

ЭГШЭӘ-Х 1. қ. **ЭГШҮҮЛӘХ**; 2. кебірлендіру, тұтқырландыру.

ЭГЭВЧ сұйық шығырық (*жүгеннің судығына бекітілген ілмекті дөңгелек темир*).

ЭГЭЛ 1. май, қарапайым, кәдімгі, қатардағы; ≈ **ӘРД** қарапайым халық; ≈ **ХҰН** қарапайым адам, қатардағы адам; ≈ **АМЫҒЕН** қарапайым жан; ≈ **БИИ** асқақ дәстөу; 2. жеңіл, оңай, қарапайым, жәй; ≈ **БӨЛӘХ** жеңілдену, оңайлану, қарапайымдану, жеңіл болу, оңай болу, қарапайым болу; ≈ **БӨЛӘХ** жеңілдету, оңайлату, қарапайымдату.

ЭГЭЛДРҮҮЛӘ-Х I шықтату, ышққа ілдіру, шынтақтау, шынтаққа ілдіру; шынтақтып көтерту, ышққа ілдіріп көтерту.

ЭГЭЛДРҮҮЛӘ-Х II (*арқан, жіпті*) ілмектегу, ілмектетіп байлату.

ЭГЭЛДРӘГЛҮҮЛӘ-Х 1. (*нәрсені*) шықтату, ышққа ілдіру, ышққа астыру, ышққа артылу, шынтақтау, шынтаққа ілгізу, шынтаққа салбыраттыру; 2. қолын желкеге астыру; 3. белбеуін шынтақтау, белбеуін шынтаққа орату.

ЭГЭЛДРӘГЛӘ-Х 1. (*нәрсесін*) шықтау, ышқына ілу, ышқына асу; шынтақтау, шынтағына ілу, шынтағына салбырату; **ДӘЛӘЭ** ≈ шапанын ышқына асу; 2. қолын желкесіне асу; **ГАРЗА** ≈ қолын желкесіне асу; 3. белбеуін шынтағына орату; **БҮСӘЭ** ≈ белбеуін шынтағына орау.

ЭГЭЛДРӘ-Х I ышқрау, ышққа ілу, шынтақтау, шынтаққа ілу; ≈ **Ч** *үүрәх* шынтақ көтеру, ышққа іліп көтеру; ≈ **Ч** *чирәх* ышққа іліп сүйреу, шынтақтап сүйреу.

ЭГЭЛДРӘ-Х II (*арқан, жіп*) ілмектеу, ілмектеп байлау; **ДӘЭЭ** ≈ жіпті ілмектеп байлау.

ЭГЭЛЖИРГӘНӘ бозторғай (*күс*).

ЭГЭЛТ оралу, қайту, бұрылу, қайта оралу; ≈ **ГҮЙ** *явах* оралмай кету, оралмау, қайта келмеу; ≈ **ТӘЙ** *хәрәг* оралатын іс, қайта оралар іс.

ЭГЭМ бұғана, өндіршек сүйек, бұғана қабырға; ≈ **НЬ** *хугарах* бұғанасы сынғу.

ЭГЭМДӘ-Х бұғанасынан тіреу, өндіршектеу, өндіршегінен тіреу; ≈ **Ж** *аваад* *эргүүлән мушғих* өндіршегінен

Тіреп тұрып, бұрай шыр айналдыру (куресте).

ЭГЭСХИЙ-Х 1. (*ис-әрекетте*) шегіншектеу, көгкеншектеу, шегіну, бас тарту; 2. (*батылсыздық*) жалтақтау, батпау, жасқану, тайсалы, сескену, қорғалақтау.

ЭГЭСХИЙЧ 1. шегіншек, көткеншек, керітартпа, бас тартқыш (*адам*); 2. (*тұрақсыздық*) жалтақой, жасқаншақ, тайсалғыш, сескенгіш, қорғалақ.

ЭГЭ-Х қайту, қайта оралу, бұрылу, оралу; **нутағтаа** ≈ туған жеріне қайта оралу.

ЭГЭЭ I әй. үлкен кісі (*танымайтын аға адамдарға арнап айтатын қаратпа сөз*).

ЭГЭЭ II әнтек, бөлкім, сөл, өйтеу; сгей; ≈ **ийм байх ёсгүй** әнтек, осылай болар жөні жоқ; ≈ **үхсэнгүй** өйтеу өлмей қалды; ≈ **л түрүүлсэнгүй** бөлкім оза алмады.

ЭГЭЭ III алла (*бір нәрсеге жығымғанда айтатын одағай мәндес, қаратпа сөз*).

ЭГЭЭЛ шынында, шынымен, нақтылы, шынбайлы, расында, шындығында, ақиқатында; **энэ** ≈ **сайн** бұл шынында жақсы, бұл шынбайлы жақсы; **энэ** ≈ **эрхэм** бұл шынымен ардақты.

ЭГЭЭРЭЛ үміт, дәме, ниет, тілек; арман; ≈ **хүсөл** үміт тілек; ≈ **горилол** құштар үміт; ынтқы дәме; ≈ **мерөөдөл** үміт арман; тілек дәме.

ЭГЭЭРЭ-Х үміттену; дәмелену; ниеттену; ынтызарлану; құштарлану; **хэтэрхий** ≈ қатты ынтызарлану; өте құштарлану; ≈ **н хүсэх** үміттене аңсау; құштарлана аңсау.

ЭГЭЭТЭЙ сәті болғанда; сәті түскенде; сәті болып; сәті түсіп; ≈ **хоцорсонгүй** сәті болғанда қалмадым.

ЭГЭЭ-Х (*нәрсенің ұшын*) қайыру; майыру, тойтару; **хадаас** ≈ шегені қайыру; шегені тойтару.

ЭД I бұлар (*ес*); ≈ **ний** бұлардың; ≈ **энд** бұларға, бұларда; ≈ **нийг** бұларды; ≈ **нээс** бұлардан; ≈ **нээр** бұлармен; ≈ **өлтэй** бұлармен, бұлармен бірге; ≈ **нийд** бұлардікіне, бұлардың үйіне; ≈ **нийх** бұлардікі.

ЭД II 1. зат, нәрсе; **хэврэг** ≈ күйрек нәрсе; ≈ **хөрөнгө** дәулет; ≈ **хогшил** дүние мүлік, дүниелік, мүлік; ≈ **уурс** керекті зат, мүкәмәл, қажетті бұйым; ≈ **юм қ.** эд **уурс**; 2. пұл, кездеме, мата **ноосон** ≈ жүнінен тоқылған пұл; **торгон** ≈ торғын пұл; **даавуу** ≈ кездеме пұл; **чанар сайтай** ≈ сапалы пұл; ≈ **ээр биез чимсэлгээс**, **эрдмээр биез чимсэн дээр торғынға бөленгеніс**, білімге бөлен (*мәтел*); ≈ **таваар** пұл дүние, товар ≈ **бараа** керекті товар; ☆ **эд хэрэглэгчдийн хоршоо** тұтынушылар кооперациясы, сауда қауымы; ☆ **эд хүргэх** тарту жеткізу; 3. (*нәрсенің құрамы*) нәрсе, зат; **ямар** ≈ **ээр хийх** қандай нәрседен істеу; 4. (*хим.*) дене, зат; ☆ **эдийн засаг** экономика; ☆ **улс төрийн эдийн**

засгийн ухаан саяси экономия (*Ғылымы*) ☆ **эд бөлгөх** ауыз жабу, пәре беру; ☆ **эд хонжих** саудада ұту; ☆ **эд авах**; = **эд жавших** пәре алу, пара алу, ауыз бастырық алу; ☆ **эдийн эээн** ұрлатқан неси; ☆ **эд хуваах** а) дүние мүлкін бөлісу; б) олжаны бөлісу; ☆ **эд бод хийх** бүтін нәрсені бүлдіру, нәрсені талқандап шығу, быт-шытын шығару.

ЭДГЭРҮҮЛЭ-Х 1. (*аурудан*) жазу, сауықтыру, айықтыру; 2. (*өсімдікті*) жандандыру, қайта тірілту, қайта көктету; 3. (*жер, топырақты*) басу, таптау, төмендете тегістеу.

ЭДГЭРШ (*ауру*) жазылуы, сауығуы, айығуы, жазылыс, сауығыс, айығыс.

ЭДГЭРШГҮЙ (*науқас*) жазылмас, сауықпас, айықпас; жазылмастай, сауықпастай, айықпастай; ≈ **өвчин** жазылмас ауру; ≈ **шарх** жазылмастай сырғат.

ЭДГЭРЭЛ (*науқас*) жазылыс, сауығыс, жазылым, сауығым; жазылуы, сауығуы; ☆ **эдгэрэл мод** жантақ терек (*ағаш*).

ЭДГЭРЭ-Х 1. (*ауру*) жазылу, сауығу, айығу; **өвчин** ≈ ауруы жазылу; 2. (*өсімдік*) жандану, қайта тірілу, қайта көктеу; **мод** ≈ ағаш жандану; **цэцэг** ≈ шешек жандану, гүл жандану; 3. (*топырақ, жер*) басылу, тапталу, төмендей тегістелу; **газар** ≈ жер тапталу.

ЭДГЭ-Х (*науқас*) жазылу, сауығу, айығу, төуірлену.

ЭДГЭШ қ. **эдгэрш.**

ЭДГЭШГҮЙ қ. **эдгэршгүй.**

ЭДГЭЭР бұлар, осылар, мыналар; бұл, осы, мына; ≈ **хүмүүс** бұл адамдар, осы адамдар, мына адамдар; ≈ **ийг** бұларды, осыларды, мыналарды.

ЭДГЭЭ-Х (*ауруды, науқасты*) жазу, сауықтыру, айықтыру.

ЭДЛҮҮЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) керектендіру, пайдаландыру, қажеттендіру, керегіне жаратқызу, пайдаға асырту, қажетіне жаратқызу; 2. (*күші, еңбегін*) пайдаландыру, жұмсату; (*көлік*) мінгізу, мініске пайдаландыру; 3. (*ис-әрекетте*) жүктету, талсырту, мойындату, міндет артқызу; 4. (*ерік, еркіндік*) бергізу, бердіру, алдыру, алғызу, иелендіру; 5. қ. **эдлэгдэх.**

ЭДЛЭГДЭ-Х 1. (*нәрсе*) керектеліну, пайдаланылу, қажеттенілу, керегіне жаратылу, пайдаға асырылу, қажетіне пайдаланылу; 2. (*күші, еңбегі*) жұмсалу, пайдаланылу; (*көлікке*) мінілу, мініске пайдаланылу; 3. (*ис-әрекет*) жүктелу, талсырылу, мойындағылу, міндет артылу; 4. (*ерік, еркіндік*) берілу, алыну, иеленілу.

ЭДЛЭГДЭХҮҮН керек, қажет, мұқтаж (*нәрсе*).

ЭДЛЭЛ бұйым, нәрсе, зат, дүние, мүлік; эд ≈ бұйымдар; **мөнгөн** ≈ күміс бұйымдар; **хөвөн** ≈ мақтадан тоқылған заттар; **мяндсан** ≈ жібек бұйымдар.

ЭДЛЭ-Х 1. (*нәрсені*) керектену, пай-

далану, қажеттену, керегіне жарату, пайдаға асыру, қажетіне пайдалану; **гамтай** ≈ ұқыпты керектену; **газар** ≈ жер пайдалану; 2. (*күш, еңбек*) жұмсау, пайдалану; (*көлік*) міну, мініске пайдалану; **морь** ≈ зтты мініске пайдалану; **тэмээ** ≈ түйені көлікке керектену; 3. (*іс-әрекет*) жүктеу, тапсыру, мойындау, міндет арту; шегу, кешу, көру; **ял** ≈ жаза жүктеу; **зовлон** ≈ азап шегу, бейнет көру; **үйлээ** ≈ талайды көру, ашы-тұңы тату; азап шегу, бейнет тарту; 4. (*ерік, еркіндік*) беру; алу, иелену; **сонгогдох эрхээ** ≈ сайланатын ерік алу.

ЭДЛЭХҮҮН 1. қ. **эдлэл**; 2. иелік, меншіктік, исленетін, меншіктенетін; ≈ **газар** иелік жер.

ЭДЭЛБЭР 1. иелік, меншіктік, пайдаланатын (*жер*); ≈ **газар** иелік жер; 2. пайдалану, қолдану, керектену; ≈ **сайтай** пайдалануға сапалы.

ЭДЭЛГЭЭ керектену, пайдалану, қажеттену; (*көлік*) мініс, міну, мініп тұсу; ≈ **сайтай** керектенуге сапалы; ұзақ уақыт керектенетін; ≈ **ний чанар** пайдалану сапасы; ≈ **сайтай морь** мініске төзімді ат; ≈ **муутай** а) керектенуге сағысыз, ұзақ пайдалануға келмейтін; б) мініс көтермейтін, мініске төзімсіз.

ЭДЭН ара тұмсық, ирек тұмсық, су барыс (*балық*).

ЭДМЭГ 1. бөртпе (*дақыл жем*); ≈ **ээр мал тэжээх** бөртпемен мал асырау, малды бөртпемен жемдеу; ☆ **ЭДМЭГ боорцог** ашытқан бауырсақ; кеупая нан.

ЭДМЭГРЭ-Х (*нұл, шүперек*) сүзілу, жұқару, тозу; **дээлийн хажлага** ≈ **ч байна** шапанның емеруі сүзіліп тозып келеді.

ЭДМЭГШИ-Х сүзіле бастау, жұқара бастау, тоза бастау.

ЭДМЭРТЭ-Х (*шүперек*) жұқару, сүзілу, сойылу, ыдырау; **зөөлэл эдлэл** ≈ жұмсақ нұл сүзілу.

ЭДМЭРШИ-Х (*нұл*) жұқарайын деу, сүзілейін деу, сөтіңсін деу, ыдырайын деу.

ЭДНИИ-Х (*ес*) бұлардікі, бұлардың үйі; ≈ **энд очих** бұлардікіне бару, бұлардың үйіне бару.

ЭДҮҮГЭЭ одоо; эрт ≈ ертеде қазір, бұрын және бүгін.

ЭДҮҮЛБЭР бастама, бастамасы, басы.

ЭДҮҮЛБЭРЛЭ-Х бастау, бастап кірісу, басын бастау.

ЭЕ I 1. қ. **эв**; ≈ **эв** орайы қолайы, жөні, реті, ыңғайы; ≈ **зүй** жүйесі, жөні, қисыны, икемі; 2. үйлесім, сәйкесім, жарасым, қисын, ыңғай; ≈ **нийлэмж**, = ≈ **зохис** үйлесім, келісім, жарасым; ≈ **эр бүтэх** көңілі сәйкесу, көңіліне сай келу; ≈ **ер зохицох** еппен келісу, көңіл сай келу.

ЭЕ II (*көне*) шеше, апа.

ЭЭВРЭГ қ. **ээлдэг**.

ЭЭВЭРГҮҮ қ. **зэврэг**.

ЭЭГҮЙ қ. **эвгүй**.

ЭЭДЭ-Х 1. (*көңіл*) иілу, кішірею, иба қылу, иба тұту; сыпайылану, әдептену; 2. жұмсару, бәсеңдеу, босау; сыну, әлсіреу; (*суық*) қайту, жылыну; **өвчин** ≈ науқасы бәсеңдеу; **цаг** ≈ **ж байна** суық сынып келеді; күн жылынып келеді.

ЭЭЛДЭГ 1. (*мінез*) иілгіш, иілшек, ибалы, кішіпейіл, биязы, әдепті, жылы, мейрімді, жұмсақ; ≈ **зан** иілгіш мінез, кішіпейіл; ≈ **зөөлөн** биязы жайдары; ≈ **заг байдал** сыпайылық; 2. (*нәрсе*) жұмсақ, майда, биязы.

ЭЭЛҮҮЛЭ-Х 1. (*жүн, қылшықты*) түткізу, майдалату, биязылату, ұяңдату; 2. (*қатынас, іс-әрекетте*) ебін келтірту, ыңғайын келтірту, жөнін тапқызу, икеміне келтірту, қолайына келтірту, ретін таптыру, амалын таптыру, әдісін таптыру; 3. ығына жүгірту, ыңғайы жалдау, дегенімен болдыру.

ЭЭЛЭЛ 1. (*нәрсе*) майдалық, биязылық, ұяңдық; 2. (*іс-әрекет*) еп, ыңғай, жөн, икем, қолай; амал, әдіс; 3. ығы дегені, айтқаны.

ЭЭЛЭ-Х 1. (*жүн, қылшық*) түту, майдалау, биязылау, ұяңдату. 2. (*іс-әрекет, қатынас*) ебін келтіру, ыңғайын келтіру, жөнін табу, икеміне келтіру, қолайына келтіру, ретін табу, амалын табу, әдісін табу; ≈ **эвлэх** ептеп епке келтіру; 3. ығына жүгіру, ыңғайы жалдау, дегенімен болу; ≈ **аялах** ептеп ыңғайы жалдау.

ЭЕР I 1. бүлтік май, іш май (*балықтың, бағаның арқа жотасына жабысқан ақ май*).

ЭЕР II 1. (*асқа*) тоқмейіл; тояттау, көні (*болу*); тойымсу; ≈ **тэй болсон хүн** тоқмейілсіген адам; ≈ **нь ханах** тоқмейілсу, тояттап қалу; 2. (*ас, тамақ*) дәмді, тіл үйрімді, татымды.

ЭЭРЭГ үйірек, бауырмал, жуық, жағымды, ұнамды, сүйкімді.

ЭЭТЭЙ қ. **эвтэй**.

ЭЖ қ. **эжж**.

ЭЖГИЙ (*од.*) бәрекелді, өттегенай, ой-бүй.

ЭЖИЙ қ. **эжж**.

ЭЖҮҮХИЙ I әй-әй, әй-ей (*бала көңілін аулағанда айтатын одағай сөз*).

ЭЖҮҮХИЙ II: **эжүүхий хажуухай** құртымыштай, титтей, тигімдей, бітей.

ЭЗ нышан, белгі, ныспы; ≈ **тэй халуун байна**, **бороо орох нь магадгүй байх** нышанды ыстың екең, жауын жаууы мүмкін; ыстықтың ныспына қарағанда, жаңбыр жауса мүмкін; ☆ **эз нь хатгах**, = **эз нь ирэх**, = **эз нь татах** а) тым шыбықтау, тым далақтау; б) нышан тұрту, нышаны сезілу, белгі беру; ☆ **эз дийлэх** өктеу, көктеу, баса көктеу, күштеу, омбыраулау.

ЭЗГҮЙ иссіз, иен; несі жоқ; ≈ **хой-**

гуур неси жокта, нен турганда; ≈ хооронд иен кезинде, кісі жокта.

ЭЗГҮЙДҮҮЛЭ-Х иесіздендіру, иесіз калтыру, нен калтыру.

ЭЗГҮЙДЭ-Х иесіздену, иесіз қалу, иен қалу; мал ≈эд шуургаңд уруудах мал иен қалып қарлы боранда ыгу.

ЭЗГҮЙРҮҮЛЭ-Х (жерді, мекенді) нен тастату, иен калтыру, құлазыту, аңырату, бос калтыру.

ЭЗГҮЙРЭ-Х (мекен, жер) иен қалу, құлазу, аңырау, иесіз қалу, бос қалу; *нутаг нь* ≈ жері иен қалу.

ЭЗГҮЙЧЛҮҮЛЭ-Х иесінің пайдаландыру, кісі жогын пайдаландыру, иесі жогын пайдаландыру.

ЭЗГҮЙЧЛЭ-Х иесіні пайдалану, кісі жогын пайдалану, иесі жогын пайдалану.

ЭЗЛҮҮЛЭ-Х 1. (нәрсе, бұйым) иемдендіру, меншіктендіру, иелендіру; 2. (мекен, орын) пайдаландыру, орналастыру, жайландыру; орын алдыру, жер алдыру; 3. (сайыс, бәсекеде) орын иелендіру орын алдыру; 4. қ. эзлэгдэх.

ЭЗЛЭГДЭ-Х 1. (бұйым, нәрсе) иемденілу, меншіктенілу, иеленілу; 2. (мекен, орын) пайдаланылу, орналасылу, жайланылу; орын алыну, жер алыну; 3. (бәсеке, сайыстан) орын иеленілу, орын алыну.

ЭЗЛЭ-Х 1. (нәрсені, бұйымды) иемдену, меншіктену, иелену, иемденіп алу, меншіктен алу, иеленіп алу; үлс ернэг ≈ елді иемденіп алуэд хөрөнгіг ≈ дүние мүліккі меншіктеніп алу; 2. (бос орын, мекенді) пайдалану орналасу, жайлану, орын тебу, орналасып алу, жайланып алу, жер алу, орын алу; *нэг га талбай* ≈ бір га аудан иелену; 3. (бәсеке, сайыстан) орын иелену, орын алу, рет алу, дөреже алу; *нэгдүгээр байр* ≈ бірінші орын иелену, бірінші дөреже алу.

ЭЗТЭЙ нышанды, белгіні, нысаны, нышаны бар, белгі берген, ныспы жаман, ныспы жон; жаксы емес, иенген тыс; ≈ халуун өдөд нышанды ыстық күн; ≈ дүрсегүй хүүхөд ныспы жон сотқар бала; ≈ кулгайч шенген тыс ұры.

ЭЗНИ-Х қ. эзэнник.

ЭЗЭГНҮҮЛЭ-Х қ. эзэнгүүлэх.

ЭЗЭГНЭ-Х 1. қ. эзэнник; 2. баурау; *уэруулаз* ≈ бауран алу.

ЭЗЭЛГҮЙ қ. эззегүй.

ЭЗЭМДҮҮЛЭ-Х қ. эззүүлэх.

ЭЗЭМДЭ-Х қ. эззэх.

ЭЗЭМШИГДЭ-Х 1. (нәрсе, бұйым) иемделу, меншіктелу, иеленілу, меншігі болу; 2. (нәрсе) игерілу, меңгерілу, басқарылу пайдаланылу, қолданылу.

ЭЗЭМШИГ 1. иелік, меншіктік, меншік, иемденген, меншіктенген; ≈ хөрөңгө меншікті дәулет; ≈ ийн газар иелік жер, меншік жер; 2. басқын, қаранды, басып алған, жаулап алған; ≈ ийн бүс басқын жері, қарауындағы аумақ

жері.

ЭЗЭМШИ-Х 1. (дәулет, нәрсені) иемдену, меншіктелу, иелену, меншік ету, иемденіп (алу); меншіктеніп (алу); иеленіп (алу); өв хөрөңгө ≈ мұра дәулеті меншіктелу; алдуул мал ≈ иесіз малды меншіктелу; 2. (жер) и. еру, меңгеру, пайдалану, пайдарз асыру; атар газар ≈ тың жер игеру; 3. (бір нәрсені) үйрену, меңгеру, басқару, толық білу, толық игеру, қолдану; **бүтээлчээр** ≈ іскерлікпен қолдану, шебер қолдану; ≈ ж аяңдуулах меңгеріп жұмыстату; *гадаад хэл* ≈ шет тийн меңгеру.

ЭЗЭМШҮҮЛЭ-Х 1. (дәулетті, нәрсені) иемдендіру, меншіктендіру, иелендіру, меншік еткізу, не болдыру; 2. (жерді) игерту, меңгерту, пайдаландыру, пайдарз асырту; 3. (бір нәрсені) үйрендіру, меңгерту, басқару, толық білігу, толық игерту, қолдандыру; 4. қ. эзэмшигдэх.

ЭЗЭН 1. не, қосқа; малын ≈ мал иесі; гөрийн ≈ үй иесі; үйадарыян ≈ ондіріс иесі; үйлігін ≈ іс-ерекеттің иесі; **үгәлдээ** ≈ болғох айтыпқан сөзіне не болу; *үдөссінде болу, үдө бүзбау; газрын* ≈ жер иесі, помещик; ☆ **эзэн суух** иемдену, меншіктену, меншік ету; ☆ **эзэн сууғлах** иемдендіру, меншіктендіру, меншікке беру, меншік еткізу; ☆ **эзэн хаан патша**; ☆ **эзә** үлс отарлаушы ел басқаруыны ел.

ЭЗЭНГҮЙ 1. иесіз, иесі жоқ; ≈ өркіс иесіз қалтыру; 2. (жер) иен, құлазыған, аңыраған, елсіз иен; ≈ тал иен дала, жапан дала; ≈ тазэр иесіз жер, иен жер.

ЭЗЭНТ иелі, қожалы; патшалы; ≈ үлс патшалы ел (империя).

ЭЗЭНТЭЙ 1. (нәрсе, меншік) иелі, қожалы, иесі бар, қожасы бар; кісісі бар; ≈ мал иелі мал; ≈ айа иелі үй; *буух* ≈, *буух замтаз* түсуге иесі бар, қайтуға иелі бар; ≈ кейін кетер кісілі үй; ≈ түсел түсіп ақататын үй; 2. (жер, мекен) елді, елі бар, мекендейтін; ≈ *нутаг* елді мекен; ел мекендейтін жер.

ЭЗЭРХҮҮЛЭ-Х 1. өктеу, баса көктеу, күш көрсетіру, омыраулау; 2. иелендіру, иеленіп алыуы, басып алытуы жаулау, жаулап алыуы.

ЭЗЭРХЭГ өктемдік, үстемдік; зорлық; ≈ **харгис** өктемшіл, зорлықшыл; ≈ түрәмгін а) басықор, зоракер; б) империалистік агрессивтік.

ЭЗЭРХЭГЛЭ-Х өктемдік істеу, үстемдік істеу, зорлық көрсету; басым-қорлық көрсету, зоракерлік жасау.

ЭЗЭРХЭ-Х 1. өктеу, баса көктеу, күш көрсету, омыраулау; 2. (ел, жер) иелену, иеленіп алу, басып алу, жаулау, жаулап алу; **үлс орныг** ≈ елді жаулап алу; ≈ н **булаах** күшпен жаулап, тартып алу.

ЭЗЭЭГҮЙ лажсыз, амалсыз, шара-сыз; ≈ **хүч үл хүрэх** лажсыз шамасы

жетпеу; ≈ тәнд л өгъе амалсыздан сізге ғана бөрейін.

ЭЗЭЭНГҮЙ қ. эзезүгүй.

ЭКРАН экран; жайма; **КИЛОН** ≈ кино экраны.

ЭККУРС экскурсия; ≈ хийх экскурсия істеу; ≈ ээр аялах экскурсиямен саяхат жасау.

ЭКСПЕДИЦ экспедиция; эрдәм шнн-жилгезәннй ≈ ғылыми экспедиция; ≈ ийн бүрәлдәжүүн экспедиция алғасы.

ЭКСПОРТ экспорт (товарды, капиталды шет елге шығату); ≈ од таргах экспортқа шығару

ЭКСПОРТЛО-Х экспорттау, экспортқа шығару

ЭКСПОРТЛУУЛА-Х экспорттау, экспортқа шығарту.

ЭЛ I бар барлық; турған; байға ≈ юм нь турған бар нәресе; байға ≈ баялағ бар байлық, барлық байлық.

ЭЛ II бұл осы; ≈ нем осы кітап; ≈ хун осы адам, бұл адам.

ЭЛ III (өсімдік) бұрын жалбызды.

ЭЛ IV: эл әсгүй туысымайтын, бауыр тартпайтын, жақынсыбайтын, жақын тартпайтын, қатыгез; ☆ эл хәрш алақуғасы биоләй би-кәші, ала бәгені, ала бәлсігі; ☆ эл дәкәсан гәс дәс, дәс жұшпаң; ☆ эл хул мәт нутаг жапан даладай, ең дала ымы-тырыс дала.

ЭЛБӘГ I. мол көп, бай; ≈ дәлбәг мол, ағыл-тегіл; ≈ хоол мол тамақ; арғал ≈ газар арқары көп жер; ≈ баян айл ауқатты бай үй; мал ≈ ерон малға бай ел; 2. (киім) көң үлкен қолқылытақ мол; ≈ дәл көң шыпаң.

ЭЛБӘГҮЙ (азилык) тапшы, көп емес, мол емес, аз, жеткіліксіз; юм ≈ байға чәрсә тәпшылау.

ЭЛБӘДҮҮЛӘ-Х I. (нәрсені) молайту, көбейту, қанағатты болдыру; молайтын жіберу, көбейтін жіберу; 2. (киімді) көң тып жіберу, көң істен қою, қолқылытарын жіберу.

ЭЛБӘГДӘ-Х I. (нәрсе) молаю, көбею, молайын кету, көбейін кету; юм ≈ нәрсе молаю; 2. (киім) көң бөп кету, көң істен қою, қолқылыдан кету; хуызас ≈ киім көң бөп кету.

ЭЛБӘГҢИ-Х (қажетті бұйым) молаю, көбею, молшылық болу; бараа тазаар ≈ қажетті товар молаю.

ЭЛБӘГЖҮҮ I. (қажетті нәрсе) молдау, мол көп, жеткілікті; юм ≈ нәрсе молдау; ≈ айт қажетті мол үй; 2. (мінез, көңіл) тоқмейіл, нысалты, негетті, қанағатты; ≈ сан тоқмейіл мінәз.

ЭЛБӘГЖҮҮЛӘ-Х (қажетін, көресін) молайту, көбейту, жеткілікті болдыру, қанағатты болдыру.

ЭЛБӘГТӘИ мол көп; бай; -ты, -ті, -ды, -ді, -лы, -лі; мод ≈ ағашы мол, ағашы көп, ағашты; ус ≈ газар суы мол жер, сулы жер; сааль ≈ сауыны мол, сауыны көп, сауатын малы көп,

сауын малы көп.

ЭЛБӘГТ: элбәгт цәцәг бұрандагүл (өсімдік).

ЭЛБӘГҢИ-Х молаю бастау, көбейе бастау, молайын деу, көбейсін деу.

ЭЛБӘГШҮҮЛӘ-Х молайға бастау, көбейте бастау.

ЭЛБӘДӘН кісікөз жанат (жәндік).

ЭЛБӘНХ I. (аң) жанат; ≈ тәй газар жанатты жер, жанатты бар жер; 2. (киім) жанат, жанаттан істелген; ≈ дәл жанат ішік.

ЭЛБӘРҮҮЛӘ-Х I. елбірету, елжірету, ардақтау, аялау, әлпештету, құрметтеу, қадірлеу; 2. қ. элбәрәгдәх.

ЭЛБӘРӘГДӘ-Х ардақталу, аялану, әлпештену, құрметтеу, қадірлену.

ЭЛБӘРӘЛ ардақ, аяныш, әлпеш-құрмет, қадір, мейір; ардақтаушылық, аялаушылық, әлпештеушілік, құрметтеушілік, қадірлеушілік; аччал ≈ аяныш мейір.

ЭЛБӘРӘЛТ ардақты, аянышты, мейірімді, мейірлі, қадірлі, құрметті; ≈ элжй мейірлі ана.

ЭЛБӘРӘНГҮЙ I мейірімді, қайырымды, рағымды, шалағатты, аялағыш, ардақтағыш; ≈ хун мейірімді адам.

ЭЛБӘРӘНГҮЙ II: элбәрәнгүй хәрәә куғзын (құс).

ЭЛБӘРӘ-Х (көңіл) елбіреу, елжіреу, аялау, мейірлеу, жаны ашу, қадірлеу, құрметтеу, ардақтау.

ЭЛБӘ-Х (ә-ара) елбесу, сәлбесу, жалғасу, сәтесу; ≈ ж хийх әлбесіп істеу; ≈ ж дәлбәж байғаад энә ажалыг дуугах сәлбесе-сәлбесе отырын осы жұмысты біту.

ЭЛБӘЧ бауырынтақ, бауыраң. қарын тартқы, іш тартқы; (киім); белдемше.

ЭЛБӘЧЛӘ-Х бауырынтақ, кию, бауыраң кию; белдемше кию.

ЭЛГӘГ (аспап) әлек, елсүйін, екшеуіш; ≈ шығашүүр әлек сүзгі, екшеуіш сүзгі.

ЭЛГӘГДӘ-Х (құл, топырақ, үйды) әлектеу, әлек, әлектен әкізу, екінеу, екішеуіштен оқызу.

ЭЛГӘМСӘ-Х бауыр тарту, туыс тарту, жақын тарту; жұмық көру, іш тарту.

ЭЛДҮҮЛӘ-Х I. (теріш, қатты нәрсені) илету, жұмсартыру, ұқалату, ұқалату; 2. (үй, балиық) илету, былғату, иін қандырту; 3. ауыс, өзгілету, жаншыту, өзгіретіп жаншыту.

ЭЛДҮҮР I (тері, сіріні) илем, ұқалам, илес, ұқалмас; илеуі, ұқалауы; илеген, ұқалаған; ≈ сайтай илемі иаксы, илеуі сапалы; сапалы илеген, жұмсақ иленген; ≈ жуутай илемі пазғар, илеуі сапасыз; қатты иленген илеуі қатты; гар ≈ ийн арс қол иленген тері, қолмен илеген тері.

ЭЛДҮҮР II оқтау (илеген үн жазатын ұзынша жұмыр ағаш); ≈ мод оқтау ағаш.

ЭЛДҮҮРЧИН (*сiрi, тeрi*) илеушi, илегиш, укалаушы, укалагышы.

ЭЛДЭВ түрлi, эртүр. эралуан, эркилы, түрлiше, эртүрлi, түрлi-түрлi; ≈ юм эр түрлi нәрсе; ≈ **өнгө** түрлi өң, түрлi түс; ≈ **амьтан** эр түрлi жөндiк; ≈ **бодолд автагдах** эркилы ойға кету; ≈ **хангай**, = **хангай**. = ≈ **шалдав** эр түрлi, эралуан, түрi-түрлi; ≈ **бусын** эртүрлi, эралуан, алуан түрлi; ≈ **зүйл** эртүрлi нәрселер, алуан түрлi нәрселер; ≈ **янзын** эралуан түрлi-түрлi; ≈ **туухай** алыан түрлi, эртүрлi; ≈ **ээр оролдох** эртүрмен көрү, эралуан әдiс-пен айналысу; эралуан түрмен көрү; ☆ **элдвийг үзэх** алуан нәрсенi көрү; ащы түшчi тату, алыс-жуык жорту; коптi көрү, талайды бастан кешiрү; ☆ **элдвий нь үзэх** а) нәрсенi көрсету, ащы-түшчынi таткызу, талайды басынған кешiрту; б) олай да, бұлай да көрү, аударып төңкерiп көрү.

ЭЛДЭВЛҮҮЛЭ-Х 1. эркилы әдiс қолданту, алдап-арбатып көргiзу, оспақтау- 2. құбылттыру, өзгерттiру, түрлендiрту.

ЭЛДЭВЛЭ-Х 1. эртүрлi әдiс қолдану, алдап-арбап көрү, оспақтау; 2. құбылту, өзгерту, түрлендiру.

ЭЛДЭВТЭЙ қу, зальым, сұм; ≈ **хүн** зальым адам.

ЭЛДЭВЧЛҮҮЛЭ-Х қ. элдэвлүүлэх.

ЭЛДЭВЧЛЭ-Х қ. элдэвлэх.

ЭЛДЭГНЭ-Х жұмсару, жұмсау, жұмсақ болу, босау.

ЭЛДЭНШИ-Х (*тeрi, сiрi*) иi қану, әбден жұмсару; **арьс** ≈ терiнiң иi қану.

ЭЛДЭ-Х I 1. (*тeрi*) илеу, уқалау, ұйқалау, жұмсарту; **арьс** ≈ терi илеу; **шир** ≈ сiрi илеу; 2. (*ун, балшык*) илеу, былғау, иiн қандыру; **гурил** ≈ үн илеу; 3. *ауыс*. езгiлеу, жаншу; ☆ **элдэх шүү** терiнiң иi. терi соры.

ЭЛДЭ-Х II қуу, қуалау; **морнор** ≈ атпен қуу; ≈ **н хөөх** өкшелей қуу, iзi-мен қуу.

ЭЛЕКТРОН электрон (*тeрiс электрдiң ең кiшкентай бөлшегi, атомның бөлшегi*).

ЭЛЖИГ(ЭЛЖГЭН) есек (*дене түркы аласа, құлағы ұзын, мойны жуан, жылқы тұқымдас жануар*) ≈ **аний чих урт** есектiң құлағы ұзын; ≈ **худраганда тохирно** есек құйысқандап арба жексең келiсер (*мәтел*); ☆ **элжигний чихэнд алт хийвч сэгсэрнэ**, арғал хийвч сэгсэрнэ 1) сөзбе есектiң құлағына алтын тықсаңда құлағын сiлкедi, тезек тықсаңда құлағын сiлкедi; □ 2) ☆ ақпа құлаққа айттың не, айтпадың не; құйма құлақтан қуйған сөз, ақпа құлақтан агыш кетер; айтқан сөз түйенiң құлағынз домбыра шерткендей; ☆ **элжгэн чих** есек-қулақ, сопақ өрiк (*түсi сары, дәмi тәттi, ағашқа шығатын жемiсi*); ☆ **элжгэн чих-эн цэцэг** сарғал гүл (*өсiмдiк*); ☆ **элжгэн хулғана** түйеқұлақ тышқан (*жән-дiк*).

ЭЛЖГЭНЭ қалқанқұлақ (*тышқан*).

ЭЛЖИМЧ қалқанқұлақ маймыл, тау маймылы.

ЭЛЖИН китiң мұрты.

ЭЛИЙ: элий балай есалаң, есуас, есiз, есiнен танған; ≈ **болох** есалаңдау, есуастану, есiздену, есiнен тану.

ЭЛИЙРЭ-Х есалаңдау, есалаңдап кету, есуастану, есуас боп кету, есiнен тану.

ЭЛИЙ-Х қ. элийрэх.

ЭЛМЭГ 1. (*мал*) эсау, тарпаң, шөлкес; 2. (*адам*) надан, түйық, топас; ≈ **хүн** надан адам.

ЭЛМЭГДЭ-Х 1. (*мал*) асау боп кету, тарпаң боп кету, шөлкес боп кету; 2. (*адам*) өте надан қалу, өте топас болу, томаға түйық қалу.

ЭЛМЭГРЭ-Х 1. асаулану, тарпаңдану, шөлкестену; 2. (*адам*) надан қалу, топас болу, түйық қалу.

ЭЛМЭГШИ-Х 1. (*көлік*) асаусу, тарпансу, шөлкессу; асаусып қалу, тарпаңсып қалу; 2. надансу, топассу, түйықсу, нзданси бастау, топасси бастау.

ЭЛМЭЛ ХӨДӨГ көк көдек, орман кептер (*көгершiн тектес кiшкене құстың бiр түрi*).

ЭЛМЭРҮҮ жарымес, делқұлы, есуас; ≈ **хүн** жарымес адам.

ЭЛМЭРЭ-Х 1. жарыместену, делқұлылану, есуастану; = ≈ **сан хүн** жарыместенген адам; 2. (*ic-өрекетге*) аңырудағдару, телмiру, абыржу, не iстерiн бiлмеу, тоқталып қалу; ≈ **н гайхах** аңырыш аңтаң болу.

ЭЛС құм; ≈ **тэй газар** құмды жер; ≈ **эи цөл** құмды шөл; ≈ **эн шороо** құм топырақ; **торгоя** ≈ майда құм; ≈ **эн чулуу** құм қайраң; ≈ **эн ширхэг** қиыршық құм; ≈ **манх** құм төбе; ≈ **эн шуурга** құм дауыл; ≈ **эн чихэр** құм шекер, құм тәтті; ☆ **элсний харацай** су қарлығышы, жаға қарлығышы (*құс*).

ЭЛСДЭ-Х құмдану, құм боп кету, қалып құмға айналу.

ЭЛСЛЭ-Х құмын тазалау, құмын елсегу, құмын арылту.

ЭЛСРЭ-Х құм секiлдену, құм тәрiздену.

ЭЛСТ құмды, құмы бар; ≈ **толгой** құмлы төбе.

ЭЛСТЭЙ (*жер*) құмды, құмы коп; их ≈ газар өте құмды жер.

ЭЛСҮҮЛЭГДЭ-Х (*құралына*) iлестiрiлу.

ЭЛСҮҮЛЭЛТ iлестiруi, лестiруi.

ЭЛСҮҮЛЭ-Х (*қатарға, қауымға*) iлестiру, лестiру, ертiру; **намд** ≈ партияға iлестiру; **ажилд ажилчин** ≈ жұмысқа жұмысшы iлестiру.

ЭЛСЭГ 1. елсек; 2. туысшыл, туыс құмар, жақын тартқыш; жолдас құмардос құмар.

ЭЛСЭГДЭ-Х iлесiлу, лесiлу, ертiлу.

ЭЛСЭГЛЭ-Х 1. елсектену, ел құмарлану; 2. туысшыл болу, туыс құмар

болу, жақын тарту, жолдас көру. дос көру; амырақ болу.

ЭЛСЭГЧ (*қатарға, мүшеге*) ілесуші, лессуші, еруші.

ЭЛСЭЛТ ілесім, лесім; кіру, түсу, ілесу; **дээд сургуульд** ≈ **ийн шалғалт** жоғарғы оқу орнына ілесу сыны.

ЭЛСЭНЦӨР құмай; ≈ **хөрс** құмайт қыртыс, құмайт топырақ.

ЭЛСЭРХҮҮ 1. құмды, құмайт; 2. құм тәрізді. құм секілді.

ЭЛСЭРХЭГ қ. элсэрхүү.
ЭЛСЭ-Х (*мекеме, мүше, мектеп*) ілесу, лесу, түсу, кіру; **намд** ≈ пэртияға ілесу; **ғишүүнд** ≈ мүшеге ілесу; **сургуульд** ≈ мектепке ілесу.

ЭЛТ сарт, шарт, тарс, сырт, шырт; -ыш, -іп, -п (*қалу, кету*); ≈ **цохих** сарт ұру, соғып қалу; ≈ **үсрэх** ескіріп кету; ≈ **татах** тартып қалу.

ЭЛТЛҮҮЛЭ-Х (*кеурек нәрсе*) үктіру, ұнтақтату, майдалату, ұсақтату, қоқымдату, ұнтау.

ЭЛТЛЭ-Х I үгу, ұнтау, ұнтақтау, майдалау, қоқымдау.

ЭЛТЛЭ-Х II тоқу, ору; орап тоқу; айқастыра тоқу.

ЭЛТРҮҮЛЭ-Х үгілдіру, ұнталдыру, үгітілдіру.

ЭЛТРЭ-Х (*кеурек нәрсе*) үгілу, ұнталу, үгітілу; **шаазан** ≈ шыны үгілу; ≈ **н унах** үгітіліп түсу.

ЭЛТЭРХИЙ үгінді, ұнтақ, үгітінді; ≈ **хэлтэрхий** үгінді қоқым.

ЭЛҮҮ илеу, ін (*суыр, түлкі т. б. жән-діктің*); **тарвағаны** ≈ суырдың іні; **үнэг-ний** ≈ түлкінің іні.

ЭЛҮҮЛЭ-Х 1. қ. элээх; 2. элэгдэх.

ЭЛХЭГ қ. элэг.

ЭЛХЭГДҮҮЛЭ-Х (*құм, топырақ, ұнды*) електеу, елету, електен өткіздіру, екшету, екшеуіштен өткіздіру.

ЭЛХЭГДЭ-Х електеу, елеу, електен өткізу, екшеу, екшеуіштен өткізу.

ЭЛЧ I шабарман, хабаршы, хабар жеткізуші; **шуудан хүргэгч** ≈ ресми хабар жеткізуші; ≈ **ийн уналга** шабарманның көлігі.

ЭЛЧ II жылу, қызу; **нарны** ≈ күннің жылуы; **галын** ≈ оттың жылуы; ≈ **гаргах** жылу шығару.

ЭЛЧИЛГҮЙ иен, елсіз, жапан; ≈ **говь** иен шөл дала, жапан шөл дала; ≈ **элс** мидай құм дала.

ЭЛЧИН елші, елшілік; ≈ **телөөлөгч** елші өкіл- ≈ **сайд** елші; ≈ **сайдын яам** елшілік; ≈ **гийн газар** елшілік орны.

ЭЛЧИТ қызулы, жылулы; ≈ **түлш** қызулы отын; ☆ **элчит** тэрэг тепловоз, пөзд.

ЭЛЧТЭЙ қызатын, қызулы, жылулы; **нх** ≈ **нүүрс** өте қызулы көмір.

ЭЛЭГ I 1. (*анат.*) бауыр; ≈ **уушиг**, **зүрх** бауыр, өкпе жүрек; ≈ **ний өвчин** бауыр ауруы; ≈ **шарж идэх** бауыр қа-

рып жеу; ☆ **элгээ тэврэх** екі қолымен кеудесін күшөктау; ☆ **элгээ эвхэх** бүр-сектеу, дірдектеу, тоңып бүрісу, қал-шылдау; ☆ **элгэн өнгө** қоңыр күрең өң, күрең қоңыр түс; ☆ **элгэн тараг** қатың айран; ☆ **элэг эмтрэх** жан ашу, жаны-на бату, есіркеу, мүсіркеу; ☆ **элэг хөших** ішегі қату, ішек-сілесі қату, ішін тарту; ☆ **элгээ хөштөл инээх** ішегі қатқанша күлу; ішек-сілесі қатқанша күлу; ішек сілс жоқ күлу; ішін тартып күлу; ☆ **нумын элэг** садақтың қарны, садақтың доғасы; 2. **ауыс** бауырлас, туысқан, туысы бір; ≈ **н төрөл** бауырлас туыс, ағайын туыс; ☆ **элэг хатах а)** бала өкс шешесін сағыну, қатты сағыну; б) қатты шөлдеу; ☆ **элэг татагдах** туысын ойлау, туысына қам көңіл болу; ☆ **элэг татуу** туысына тарту, руына тарту; ☆ **элэг татах а)** іш тарту, жақын тарту, туысқа тарту; б) іші тартып ауру, шеміршек тартып ауру; в) садаққа мүйіз жапсыру- ☆ **элгэн хад** жалама жарғас, тік шағыл.

ЭЛЭГ II ажуа, мысқыл, сықақ, мазақ, келсеке, келемек; ≈ **доог** ажуа, ажуа күлкі, мысқыл, мысқыл күлкі, мазақ, мазақ мысқыл; ≈ **доог хийх** ажуалау, мысқылдау, мазақтау; ≈ **доог болгох** ажуа қылу, мысқыл қылу, мазақ қылу, сықақ қылу, ажуа ету, мысқыл ету, мазақ ету, сықақ ету; ☆ **элэг барих** менсінбеу, тенгермеу, елемей, басыну.

ЭЛЭГДЭЛ 1. тозық, ескіріс, көнеріс; ≈ **хорогдол** тозық жұқарыс, тозық ескіріс, тозығы; 2. үгінді, ұнтақ.

ЭЛЭГДЭ-Х I 1. (*нәрсе*) тозу, ескіру, көнеру, жұқару; **гутал** ≈ етік тозу; **хувлас** ≈ киім тозу; 2. үгілу, ұнталу.

ЭЛЭГДЭ-Х II (*теріге*) бауыр жағу, бауыр и жағу; **арьс** ≈ теріге бауыр жағу.

ЭЛЭГЛҮҮЛЭ-Х I 1. (*баланы*) еңбектеу, екпеттетіп жүргізу; 2. бауырына бастыру; екпеттетіп бастыру; 3. (*малды*) көкке тойғызу, бауырын толтыру; қанын толтыру; 4. (*нәрсе*) ұйыту, қойылу.

ЭЛЭГЛҮҮЛЭ-Х II 1. (*біреуді*) еліктеу, ұқсату- 2. (*өзгені*) менсінпеу, елетпеу, тенгертпеу, басындырту.

ЭЛЭГЛЭЛ қ. элэг II.

ЭЛЭГЛЭ-Х I 1. (*бала*) еңбектеу, еңбектеп жүру, екпеттеп жүру; **хүүхэд** ≈ **н явах** бала еңбектеп жүру; 2. (*нәрсені*) бауырымен басу, екпеттеп басу; 3. (*мал*) көкке тою, бауырын толу, қаны толу; 4. (*нәрсе*) қойылу, үю; **давуу** ≈ желім қойылу; **шавар** ≈ батпақ қойылу; ☆ **нум элэглэх** садақ жақтауына мүйіз жапсыру.

ЭЛЭГЛЭ-Х II 1. (*біреуге*) еліктеу, ұқсау; ≈ **н дуурнах** біреуге еліктен ұқсап бағу; 2. (*өзгені*) елемей ажуалау, елемей мазақтау, елемей сықақ ету.

ЭЛЭГЛЭ-Х III қ. элэгдэх II.

ЭЛЭГРЭ-Х бауырлану, бауыр гәріздену, бауырдай болу, үю, қоюлану; **цус** ≈ қан бауырлану, қан үю; **тараг** ≈ айран бауырдай боп үю, айран қатық боп үю.

ЭЛЭГСЭГ жуық тартқыш, іш тартқыш, достас, ниеттес, тілектес, ізгі ниет; ≈ **хүн** жуық тартқыш адам, ниеттес адам; ≈ **найртай болж өнгөрөх** ізгі ниеттес болып өту; ≈ **дотно байдалд болж өнгөрөв** жылы шырайлы жағдайда болып өтті.

ЭЛЭГСӘ-Х бауырсыту, туыссыту, жуық тарту, іш тарту, досқа санау, тілектеске санау.

ЭЛЭГТЭЙ бауырмал, ниетті, тілектес, ниеттес; **их** ≈ **хүн** өте бауырмал адам; **зөв** ≈ дұрыс ниетті, жақсы ниетті; **буруу** ≈ теріс ниетті, жек көретін; ☆ **хар элэгтэй а**) қара ниет, тас бауыр; б) туыс емес, жат (адам).

ЭЛЭГШЭЭЛГЭ-Х бауырсыттыру, туыссыттыру, жуық тартқызу, іш тартқызу, дос санату.

ЭЛЭГШЭЭ-Х қ. элэгсэх.

ЭЛЭН: элэн **хулин** елеңсіз, тым-тырыс, жым-жылас, құлаққа ұрған танадай.

ЭЛЭНГЭ тозған нәрсе, тозығы жеткен нәрсе, көнерген, ескірген нәрсе.

ЭЛЭНХИЙ тозған, тозыңқы, тозығы жеткен; ескірген, көнерген; ≈ **юм** тозған нәрсе.

ЭЛЭНХИТЭ-Х тозу, тозығы жету.

ЭЛЭНЦ: элэнц **эх**, = элэнц эмэг үлкен апа үлкен әже (өз шешесінің, шешесінің шешесі яғни үшінші шеше); **элэнц эцэг**, = элэнц өвөг үлкен ата (өз әкесінен есептегенде үшінші әке, яғни әкесінің әкесінің әкесі).

ЭЛЭНЦЭГ қ. элэнц.

ЭЛЭ-Х I 1. (нәрсе, бұйым) тозу, көнеру, ескіру, жұқару, сүзілу, тесілу, жыртылу; 2. (нәрсені) үңгіп тесу, үңгіп жұқарту.

ЭЛЭ-Х II қалықтау, шарықтау; агаарт ≈ **н халин нисэх** аспанда қалықтап ұшу; ≈ **халих** самғап қалықтау.

ЭЛЭЭ (қус) кезқұйрық; **толгод дэегүүр** ≈ элэн халин эргэж явна төбе үстінде кезқұйрық қалықтап айнала ұшып жүр; ☆ **элээ үнэг** бөкене (шыбын) құрт (усақ жәндік); ☆ **элээ хар** қара қонақ (астық тұқымдас өсімдік).

ЭЛЭЭ-Х (нәрсе, киімді) тоздыру, көнерту, ескірту, жұқарту, сүзілту, жыртылғанша кию; **гуглаа** ≈ етігін тоздыру.

ЭМ I 1. ұрғашы; ≈ мал ұрғашы мал; ≈ **хонь** саулық кой; ≈ **ямаа** саулық ешкі; ≈ **гахай** мегежін; **эр** ≈ **хоёр** еркек пен әйел, ерлі зайыпты екеуі; **эр** ≈ **болох** үйлену, тұрмыс құру, бас құрау; ≈ **зан** әйел мінез; ☆ **эм дэгээ** бір аяғын ішке қағу (күресте); ☆ **эм шилбэ** түйме бау; ☆ **эм эрэг** бұрама бұ-

рашда; ☆ **эм домоо** өзекті жеке (өсімдік); 2. ағай.

ЭМ II ем, дәрі; ≈ **дом**, = ≈ **тан** ем дәрі, дәрі дәрмек; ≈ **уух** ем ішу; ≈ **боловруулах** ем өндіру; ≈ **тутнах** емді ішімге болу, ем өлшеу, ем таразылау; ≈ **ийн үйлдвэр** ем өндірісі; ≈ **барих** дәрігер болу, емші болу; ≈ **ийн сан** емхана, дәріхана; ≈ **ийн ургамал** дәрілік өсімдіктер; ≈ **ийн жор** дәрі араластыру өлшемі, ем араластыру нұсқауы; ≈ **ийн шошго** емнің аты; ≈ **найруулах** ем араластыру; ≈ **найруулагч** ем араластырушы; ≈ **судлал** дәрі шипалығын зерттеу; ≈ **судлалч** дәрі зерттеуші, ем зерттеуші.

ЭМ III (тіл) жіңішке, жіңішкелік; ≈ **эгийнг** жіңішке дауыстылар; ≈ **үг** жіңішке сөз; **хүйс** жіңішкелік тек, әйелдік тек; ☆ **эм шармаахай** ұрғашы сары аю.

ЭМБҮҮЛ шалаш, күрке (ағаш бұтағымен яки сабанмен жауып жасалған баспана); **өвсөн** ≈ шөп күрке.

ЭМБЭРЭ-Х омырылу, опырылу, омырылып (құлау), опырылып (құлау); **уул хад** ≈ тау жартас омырылу; **шороо** ≈ **и унах** топырақ опырылып құлау.

ЭМГЭГ дерт, сырқат, ауру; **өвчин** ≈ дерт дербез, ауру науқас; ≈ **тусах** дерт тию, сырқаттану; **хуучин** ≈ ескі-жікті ауру.

ЭМГЭГЛҮҮЛЭ-Х дерт тигізу, дерт жұқтыру, ауру жұқтыру, сырқаттандыру.

ЭМГЭГЛЭ-Х дерт тию, дерт жұғу, ауру жұғу, сырқаттану.

ЭМГЭГРЭ-Х дерт тию, дерт жабысу, сырқаттану, сырқат алу.

ЭМГЭЛЖ үй тұмар (шаман дінінің өсиеті бойынша, үйге сыртан кіретін тағамның пәле-қаласын ұшыруға арнап, есікке іліп қоятын тұмар белгісі).

ЭМГЭН кемпір; ≈ **өвгөн хоёр** кемпір мен шал; ≈ **эх** қария кемпір; ☆ **эмгэн хумс** ұлу (жәндік); ☆ **эмгэн шилбэ** бозғылт түйеіңір (өсімдік).

ЭМГЭНЭЛ кейіс, қайғырыс, өкініш; ≈ **хүргэх** кейіс жолдау; ≈ **илэрхийлэх** кейіс білдіру; ≈ **гашуудал** қаралы кейіс.

ЭМГЭНЭЛТЭЙ кейісті, қайғырысты, өкінішті.

ЭМГЭНЭ-Х кею, қайғыру, өкіну; мұңаю; **хамаатан садаггаас** салж ≈ ағайын туысынан айрылып қайғыру; **гомдон** ≈ өкпелеп кею; ≈ **бичиг** кейіс хат; қаралы хат.

ЭМГЭЭ 1. қ. эмгэн; эмээ; 2. эмэг.

ЭМДҮНЗ ұрғашы бөдене.

ЭМЖИ-Х (нәрсе, бұйым шетін) жиектеу, көмкеру, бүгіп тігу; дээл ≈ шапанды жиектеу; **ширдэг** ≈ сырдақты жиектеп тігу.

ЭМЖҮҮЛЭ-Х (нәрсенің шетін) жиектету, көмкерту, бүктіріп тіктіру.

ЭМЖЭЭР жиек, көмкерме; дээлийн

≈ шапакжың жиегі; ≈ ~~ши~~ торго жиектік торғын, қамқа.

ЭМЖЭЭРЛҮҮЛӘ-Х жиектеу, көмкерту.

ЭМЖЭЭРЛӘ-Х жиектеу, көмкеру; хоргойгоор ≈ қамқамен жиектеу.

ЭМЗЭГ 1. нәзік, әлсіз, осал; ≈ **эрхтән** нәзік мүше; ≈ **хүүхэд** нәзік бала; 2. күйрек, кеурек, көбір; сынғыш; **шил бол** ≈ эд шыны-кеурек нәрсе; 3. ерке, бұла, шолжың; ≈ **хүн** бұла адам; ≈ **зан** шолжың мінез.

ЭМЗЭГЛҮҮЛӘ-Х 1. тағат талтырмау, сабырсыздандыру, шыдаттырмау; 2. (*күйрек нәрсені*) абайлату, ептеу; 3. еркелеу, шолжыңдату, бұлғақтау.

ЭМЗЭГЛӘ-Х 1. тағат таппау, сабырсыздану, шыдамау; 2. (*күйрек нәрсені*) абайлау, ептеу; 3. еркелеу, шолжыңдату, бұлғақтау.

ЭМЛӘ-Х қ. **эмчлэх**.

ЭМНҮҮЛӘ-Х (*науқасты*) емдету.

ЭМНЭГ 1. асау, тарпаң, шөлкес; ≈ **хангал** жүген құрың тимеген асау; ≈ **догшин** асау шөлкес; ≈ **сургах** асау үйрету; ≈ **үрәэ** асау сәурік; 2. (*жер*) тын қатты; ≈ **газар** тың жер.

ЭМНЭГШИ-Х асаусу, тариансу, шөлкессу.

ЭМНЭГШҮҮЛӘ-Х асаусыту, тарпаңсыту, шөлкессіту.

ЭМНЭЛЭГ 1. шипа, ем, емдеу; ≈ **авах** шипа болу, ем қону; ≈ **хийлгэх** емдету; 2. дәрігер орны, дәрігері мекеме; **хүн** ≈ адам дәрігері; **мал** ≈ мал дәрігері.

ЭМНЭ-Х емдеу, ем беру; **эмээр** ≈ еммен емдеу; **аршаанаар** ≈ арасанмен емдеу.

ЭМСГИН қ. **эмсгэр**.

ЭМСГЭР емсірейген, омсырайған, кетік, кетілген (*маңдай тісі түсіп, ерні ойсырап көріну*); ≈ **шүдтәй** хүүхэд тісі емсірейген бала.

ЭМСИЙ-Х емсию, емсірею, омсию, омсыраю; **шүд нь** ≈ тісі емсию; **уруул нь** ≈ ерні емсірею, ерні омсыраю.

ЭМСЭГ I қ. **эмзэг**.

ЭМСЭГ II 1. әйелсіген, әйел кісімісінген (*мінез*); 2. қ. **хүүхэмсүү**.

ЭМСЭГЛҮҮЛӘ-Х емсеңдету, кемсеңдету; емірену, мейірлендіру.

ЭМСЭГЛӘ-Х 1. емсеңдеу, кемсеңдеу; емірену, мейірлену; **хүүхэд** ≈ баланы емірініп көтеру; 2. қ. **эмзәглэх**.

ЭМТ қ. **элт**.

ЭМТГИЙ қ. **эмсгий**.

ЭМТГЭР қ. **эмсгэр**; ≈ **аяга** кетік аяқ; ≈ **сәлтгэр** омсырайған кетік.

ЭМТИЙЛӘ-Х емсірейту, омсырайту, кетіту, кемсірейту.

ЭМТИЙ-Х емсірсю, омсыраю, кетію, кемсірею.

ЭМТЛҮҮЛӘ-Х 1. (*нәрсені*) емсірейтіру, омсырайттыру, кетіттіру, кемсі-

рейттіру; 2. (*пұл, шүперекті*) сөтінеттіру, тарқаттыру, ыдыраттыру.

ЭМТЛӘ-Х 1. (*нәрсені*) емсірейту, омсырайту, кетіту, кемсірейту; 2. (*шүперек*) сөтінету, тарқату, ыдырату.

ЭМТРҮҮ әдіп; **дээліһн доторг** ≈ оруулах шапанның астарын әдіптеу.

ЭМТРҮҮДӘ-Х әдіптеу, әдіп салу, әдіп жүргізу; **дээліһн дотор** ≈ шапанның астарын әдіптеу, шапан астарына әдіп салу.

ЭМТРҮҮС қ. **эмтрүү**.

ЭМТРӘ-Х 1. (*нәрсенің шеті, қыры*) сөтінеу, кетілу; **аяғаны амсар** ≈ аяқтың ернеуі кетілу; ≈ **н унах** кетіліп тұсу; 2. есіркеу, мүсіркеу, жан аяу; аяу; **элэг** ≈ жаны қатты ашу.

ЭМТЭН 1. қ. **эмтәрхай**.

ЭМТӘРХИЙ (*нәрсе*) 1. кетік, шөтінек, мүжік, кетілген, шөтінеген, мүжілген, ≈ **шаазан** кетік шыны; 2. (*пұл, шүперек*) сөтінек, сөтінеген, жырық, жырылған; ≈ **бөс** сөтінеген бөз.

ЭМХ рет, жөн, тәртіп; ≈ **цэгц**, = ≈ **журам** рет тәртіп, жинақылық, реттілік; ≈ **замх**, = ≈ **замбараа** ретті тәртіп, рет-жөн, жүйелі тәртіп; ≈ **замбараагий нь алдуулах а)** жүйелі тәртібін бұзу, ретсіздікке түсіру, тәртіпсіздікке түсіру; б) шырқын бұзу, тынышын алу; мазасын кетіру; ≈ **журамтай байх** тәртіпті болу, рет-жөнімен тұру; ☆ **эмх журамгүй явдал** ықтиятсыздық.

ЭМХГҮЙ ретсіз, жөңсіз, тәртіпсіз; қалай болса солай; ≈ **байх** ретсіз тұру, тәртіпсіз болу.

ЭМХЛҮҮЛӘ-Х (*нәрсенің*) реттеу, жөңдету, тәртіпке түсірту, жөңге келтірту.

ЭМХЛӘ-Х (*нәрсені*) реттеу, жөңдету, тәртіпке түсіру, жөңге келтірту; **юмаа** ≈ нәрсенің жөңдеу, нәрсенін реттеу.

ЭМХРҮҮЛӘ-Х 1. реттелдіру, жөңделдіру, тәртіпке түсірдіру, жөңге келіндіру; 2. қ. **эмхлэх**.

ЭМХРӘ-Х реттелу, жөңделу, тәртіпке түсірілу, жөңге келіну, жөңге келу; **ажил** ≈ жұмыс реттелу.

ЭМХЭРДҮҮЛӘ-Х 1. (*шетін*) қайырту, бүктеу, тұйықтау; 2. (*темір*) қабыстырту, емерту, майыстыра бүктеу.

ЭМХЭРДӘ-Х 1. (*тері, шүперек шетін*) қайыру, бүктеу, тұйықтау; **алчуурын зах** ≈ шығ шетін бүктеу; 2. (*жұқа темірді*) қабыстыру, емеру, майыру, майырып бүктеу; **ялдангийн амсрыг** = түтіктің аузын майыру.

ЭМХЭРДЭЭС қайырма (*тігіс*), бүктеме (*тігіс*), тұйықтама (*тігіс*).

ЭМХЭТГЭЛ жинақ, жиынтық; **амаң зохиолын** ≈ ауыз әдебиетінің жинағы; **шүлгийн** ≈ тақпақтар жинағы; **авсаар** ≈ шағын жинақ.

ЭМХЭТГӘ-Х 1. қ. **эмхлэх**; 2. жинақтау, жиынтықтау; **уран зохиол** ≈ әде-

би шығарманы жинақтау.

ЭМЦГЭР (*үстіңі еріні*) емсірек, омсырақ, емсірейген, омсырайған; ≈ **уруултай** үстіңгі еріні емсірейген.

ЭМЦГЭРХЭН (*үстіңгі еріні*) емсіректеу, омсырақтау, емсірейгендеу. омсырайғандау.

ЭМЦЭРХИЙ қ, **эмтэрхий**.

ЭМЧ дәрігер (маман); ≈ **домч** емші домшы; **хүний** ≈ адамның дәрігері; **малын** ≈ мал дәрігері; **бага** ≈ кіші дәрігер; **их** ≈ аға дәрігер; ≈ **ийн хуучин нь дээр**, **зурхайчийн шинэ нь дээр сезбе**. дәрігердің ескісі тәуір, жұлдызшының жаңасы тәуір; □ сақа дәрігер жаңыңа сауға болар, жұлдызшының жаңасы жарна болар; □ молла көбейсе қой арам өлер, жұлдызшы көбейсе жол болар; ≈ **сайн ч гэсэн өөртөө тусгүй хутга хурч ч гэсэн ишиндээ тусгүй** дәрігерді қанша білгір десең де өзінсептігі жоқ, пышақты қанша өткір десең де сабына септігі жоқ; □ ұштасып тұрып ұшы тимес, септесе тұрып септігі тимес (*мәтел*).

ЭМЧИЛГЭЭ емдеу, емделу, емшілік, шипалық; (*ici*); ≈ **авах** емдеуге келу, ем қону; ≈ **үйлчилгээний ажил** емшілік даяшылық жұмысы; ≈ **сайтай** емдеуі жақсы.

ЭМЧЛҮҮЛЭГЧ емдетуші, емделуші; ≈ **хүн** емдетуші адам, емделуші адам.

ЭМЧЛҮҮЛЭХ емдету, емделу; **энд** ≈ **ж байна** мұнда емдетіп жатыр; ≈ **ээр явах** емделуге кету, емделуге кету.

ЭМЧЛЭГДЭХ емделу, емдету; **удаан** ≈ **узақ** емделу, **узақ** емдету.

ЭМЧЛЭХ емдеу, ем беру; **удаан** ≈ **узақ** емдеу.

ЭМЭГ: **эмэг эх** үлкен әже, үлкен шеше; **эмэг эжий** үлкен шеше, үлкен әже.

ЭМЭГЖЭЭЛ қ, **эмэжээр**.

ЭМЭГЖЭЭР 1. кемпір реңді кемпір секілді; 2. бөйбіше.

ЭМЭГТЭЙ әйел; ≈ **хүн** әйел адам.

ЭМЭГТЭЙЧҮҮД әйелдер; ≈ **ийл баяр** әйелдер мерекесі.

ЭМЭГЧИН ұрғашы; ≈ **тахиа** мекен, ұрғашы тауық.

ЭМЭЭ кейүана, кемпір; әже, шеше.

ЭМЭЭЛ I ер; ≈ **хазаар** ер жүген; **монгол** ≈ монғол ер; **орос** ≈ орыс ер; **казах** ≈ қазақ ер; **эрвэлжин** ≈ ашамай, ашамай ер; ≈ **тохох** ер тоқу, ер ерттеу, ер салу; ≈ **авах** ер алу, аттың ерін алу; ≈ **шуух** ер түру (*үзеңгі мен аяқ тоқымын ер үстіне жиын байлау*); ≈ **ийн мод** ердің ағашы (*ердің екі қасы, екі қанталы*); ≈ **ийн бүүрэг** ердің қасы (*ердің алдыңғы, артқы екі тікше ағашы*); ≈ **ийн хавтас** ердің қанталы (*ердің екі жан ағашы*); ≈ **ийн хонго**, = ≈ **ийн хонх** ердің оқтығы (*ердің арқа қуысы*); ≈ **ийн хлар** ердің кыры; ≈ **ийн тоног** ер өзбелі-ер-тұрман; ердің сәндік әшекейі; ≈ **ийн галзага** ердің қанжығасы; ≈ **ийн угсуурга** ердің айыл жырым байлауыш;

≈ **ийн даруулга** ердің көпшік бастырығысы; ≈ **ийн баавар** ердің күміс құймасы (*ер қанталының төрт шетіне бастыратын күміс әбзел*); ≈ **ийн олондог** ердің көпшігі; ≈ **ийн хэрэглэл** ер жабдықтыры, ер-тұрман; ≈ **ийн шууал** ердің түрме бауы (*ердің үзеңгісі мен балақ тоқымын ер үстіне көтеріп байлайтын баушық*);

☆ **эжнэрээсээ ондоо хүн танихгүй, эмээлээсээ өндөр даваа даваагүй сезбе**. 1) әйелінен өзге жан көрмеген, ерінен биік төбе көрмеген; □ 2) алыс жуық жортпаған, ащы тұщы татпаған; отбасы ошақ қасынан ұзап шықпаған; үйкүшікпен өмірі өткен; ☆ **эр хүний дотор эмээлтэй хазаартай морь багтана сезбе**. 1) ер жігіттің ішіне ерлі жүгенді ат сияр; □ 2) ер азамат ащы-тұщының бөріне төзер, ер жігіт жақсылыққа жарылмас, жаманшылыққа налымас.

ЭМЭЭЛ II жасқаныс, жүрексініс, тайсалыс, қорқыныш, үрей, қатер, шошыныс; **аюул** ≈ қауіп-қатер; ≈ **тэй үйл явдал** қатерлі оқиға.

ЭМЭЭЛГҮЙ I ерсіз, ері жоқ; **морно** ≈ **унах** атын ерсіз міну, атын жайлақ міну.

ЭМЭЭЛГҮЙ II жасқаныссыз, жүрексініссіз, тайсалыссыз, қорқынышсыз, үрейсіз, қатерсіз, шошыныссыз, қаперсіз.

ЭМЭЭЛГЭХ жасқандыру, жүрексіндіру, тайсалдыру; үрейлендіру, қатерлендіру, шошындыру, қорқыту.

ЭМЭЭЛЛҮҮЛЭХ ерттеу, ер-тоқым салдыру; **морь** ≈ ат ерттеу.

ЭМЭЭЛЛЭХ (*ат*) ерттеу, ер-тоқым салу; ≈ **сэн морь** ерттеген ат; **морь** ≈ ат ерттеу.

ЭМЭЭЛЧИН ерші, ер істеуші.

ЭМЭЭХ жасқану, жүрексіну, тайсалу, ұялу, батылы бармау, үрейлену, қорқу, шошу, қатерлену; **настай хүнээс** ≈ жасы үлкен адамнан жасқану; **айх** ≈ қорқып тайсалу.

ЭН I 1. (*пұл, шүперек т. б.*) ең көлденең; **нарйя** ≈ **тэй даавуу** жіңішке енді пұл, ені тар пұл, ≈ **өргөнтэй торго** ені кең торғын, енді торғын; 2. (*пұл, шүперектің*) кенере, жиек, шет; ≈ **зах жиек кенере**; ☆ **нэг эн бір топ; нэг эн торго бір топ торғын**; ☆ **эн чадуу бірдей, тең, дәл (өлшем)**.

ЭН II алымды, қарымды, белді, әлді, қарулы, мықты; ≈ **тэй бөх** қарымды палуан; ≈ **тэй худалдаачин** белді сәудгер; ☆ **эн зэрэгцэх** өрелесу.

ЭН III кең, аумақты, көлемді, байтақ; ≈ **ихтэй дутаг** кең байтақ мекен; ≈ **тэй уул аумақты тау**; ☆ **эн захгүй** шексіз, созылған, ұшы-қырсыз, шек жоқ; ≈ **захгүй тоо** шексіз сан; ≈ **захгүй их нутаг** созылған кең мекен; **шинжлэх ухаан** ≈ **захгүй** ғылым шексіз, ғылымда шек жоқ; ☆ **эн суртал** мінез-құлық, кейіп-кескін.

ЭН IV: **эн тэргүүн** аригам, тұңғыш,

ең алғаш, ең алдымен, бөрінен бұрын; ≈ **төргүүн** удаа алғаш рет, тұңғыш рет.

ЭНГИЙН жай, жөй, қарапайым, қатардағы; ≈ **хүн** жөй адам, қарапайым адам; ≈ **биш** жай емес, қарапайым емес; ерекше, айрықша, төтенше; ≈ **юм** жөй нәрселер, ұсақ-түйек нәрселер; ≈ **өдер** жөй күн, еркін-бос күн, жұмыссыз күн; ≈ **цаг** бос уақыт, жұмыссыз кез; ≈ **үг** жөй сөз, қарапайым сөз; ≈ **явдал** жөй әрекет, қарапайым оқиға; ≈ **хәрэг** жөй шаруа, қарапайым шаруа, ресми емес шаруа; ≈ **яриа** жөй әңгіме, қарапайым әңгіме; бос сөз; ≈ **худалда** жөй сауда, жеке меншік сауда; ≈ **хувцас** жөй киім, қарапайым киім; ≈ **залуучууд** жөй жастар, қатардағы жастар, мүше емес жастар.

ЭНГҮЙ шексіз, ушан-теңіз, ұшы-қиырсыз, өлшеусіз, теңдесі жоқ; ұлан-асыр, ағыл-тегіл; ≈ **баян** шексіз бай; ≈ **әрдәнтәй хүн** теңдесі жоқ, білімді адам; ≈ **олон амьтан** ұшап-теңіз қалың жәндік.

ЭНГҮҮН қ. энгийи, ерийн.

ЭНГДЭ-Х кәудесін ашу, төсін ашу.

ЭНГЭР 1. оңір (*киімнің алдыңғы екі бойы*); омырау; **гадаад** ≈ сыртығы өңір; **дотод** ≈ ішкі өңір; ≈ **хормой** өңір стек; ≈ **заам** өңір омырау, омырау өңір; ≈ **ийн** хараа өңірдің түймешегі (*түйме қадайтын орын*); ≈ **ийн товч** өңір түймесі, өндірішк түймесі; ≈ **ийл шилбэ** омырау түйме бауы; ≈ **ийн зүүлт** өңір-омырау моншағы; ≈ **ийн цаг** омырау сағат; 2. (*тау*) күңгей, қойнау, қойын; **уулын** ≈ тау күңгейі, тау қойнауы; ≈ **руу** күңгейге қарай; ≈ **газар зэвэр дулаан** қойнау жер шуақ жылы.

ЭНГЭРЛҮҮЛЭ-Х (*тауды*) күңгейлету, қойнаулату, қойындату; **хонно** ≈ қойын күңгейлету.

ЭНГЭРЛЭ-Х (*тауға*) күңгейлету, қойнаулау, қойындау, **хонь** ≈ **н билчих** қой тауды күңгейлей жайылу.

ЭНГЭСЭГ I далап (*майлы қызыл болу*); ≈ **түрхэх** далап жағу; **оо** ≈ опа далап.

ЭНГЭСЭГ II шіркей, шыбын-шіркей, **ЭНГЭСЭГДҮҮЛЭ-Х** далап жақтыру, далаппен бояту.

ЭНГЭСЭГДЭ-Х далап жағу, далаппен бояу.

ЭНД (*ес.*) мұнда, осында; ≈ **ирэх** мұнда келу, осында келу; ≈ **эс явах** осынан кету, осы жерден кету; ≈ **байх** мұнда болу, осында болу; ≈ **тэзд** анда-мұнда; онда-мұнда; өне-жерде, міне-жерде; ≈ **тэндгүй** өне жер, міне жерде, барлық жерде; айнала, төңірек.

ЭНДҮҮ жаңсақ, жаңылыс, теріс, қате; ≈ **ярих** жаңсақ айту; ≈ **ташаа** жаңсақ бұрыс, теріс жаңсақ; ≈ **бодох** жаңсақ есептеу.

ЭНДҮҮЛЭ-Х 1. (*ис-әрекетте*) жаңылдыру, жаңсақтандыру, қателестіру, шатастыру.

ЭНДҮҮРҮҮЛЭ-Х қ. эндүүлэх.

ЭНДҮҮРЭЛ жаңылыс, жаңсақтық, терістік, ағаттық, қателік, қате жіберушілік; ≈ **эс болох** жаңылыстан болу.

ЭНДҮҮРЭ-Х жаңылу, жаңсақтану, қателесу, шаталасу; ағат жіберу, ағат кетіру, жаңылып қалу, жаңсақ істеу; ағаттық істеу, шатасып қалу; ≈ **ч ярих** жаңылып айту; ≈ **ч таних** жаңсақтану; ≈ **ч ташаарах** жаңылып қателесу.

ЭНДҮҮРЭМ жаңыларлық, шатасарлық, жаңсақ істерлік; ағат кетерлік; ≈ **адилхан** жаңыларлықтай бірдей (*ұқсас*).

ЭНДЭГДЭЛ жаңсақтық, қателік, ағаттық, жаңылыстық; ≈ **гаргах** жаңсақтық істеу, жаңылу.

ЭНДЭГДЭ-Х 1. қ. эндүүлэх; 2. қ. эндэх.

ЭНДЭЛ (*ис-әрекетте*) жаңылыс, ағаттық, аңғалдық, абайсыздық; байқамсыздық; алдал ≈ жаңылыстық, аңғалдық; **осол** ≈ кенет жаңылыс, кенет ағаттық.

ЭНДЭ-Х I 1. (*жұмыста, ис-әрекетте*) жаңылу, шатасу, жаңсақ істеу, қателесу, аңғалдану, аңғармау; **алдах** ≈ қателесіп жаңылу; ≈ **ташаарах** жаңылып шатасу; ≈ **гөндэх** ойламай аңғалдану, аңғармай қателік істеу; 2. *ауыс*. о дүниеге кету, жазатайым болу, жаны ұшу (*өлу*).

ЭНДЭХ II 1. мұндағы, осындағы, бұл жердегі, осы жердегі; ≈ **ийн хүмүүс** осындағы адамдар, мұндағы адамдар; 2. бұ кісілер, бұлар, бұл адамдар; ≈ **ийн бодол** бұ кісілердің ойы.

ЭНДЭХГҮЙ жаңылмайтын, шатаспайтын, абайлағыш, сақ, алдырмайтын; ≈ **хашир хүн** жаңылмайтын тақыс адам.

ЭНЕРГИ энергия; **механик** ≈ механикалық энергия; **дулааны** ≈ жылу энергиясы; **цахилгаан** ≈ электр энергиясы; **атомьн** ≈ атом энергиясы.

ЭННЭ-Х қ. эгнэх.

ЭННЭХҮЙ қ. эгнэхгүй.

ЭННЭЭ қ. эгнээ.

ЭНСЛЭ-Х 1. еңселу, теңселу, ырғалу, шайқалу; ≈ **донслох** еңселу-теңселу; 2. (*көңіл-күйі*) еңсесу, ойсырау, еңсесі түсу; азап шегу, мұхлат шегу.

ЭНСЭН: **энсэн хонсон уйлах** емсең-қомсаң жылау, емсеңдеп-қомсаңдап жылау.

ЭНСЭ-Х еңсеу, аңсау, көксеу, сағыну.

ЭНТЭЙ енді, жалпақ, кең, көлденеңді; ≈ **дурдам** енді жібек; ≈ **Уул** жалпақ тау; ≈ **нуур** енді үлкен көл; ☆ **энтэй хүн** алымды адам, қарымды адам; ☆ **энтэй айл** бай үй, дәулетті

үй, аунатты үй; ☆ **Этэй морь** мықты ағ, алымды ат, жүрісті ат; ☆ **Энтэй наадам** думанды той, үлкен той; ☆ **Энтэй дурдам** бір топ жібек.

ЭНТЭЭ бергі, осы, мына; **госын** ≈ **тал** өзеннің бергі жағы, өзеннің осы жағы; өзеннің мына жағы.

ЭНТЭЭШЭЭ осыдан былай, бүдән былай, мұнан былай; ≈ **сайжрах** осыдан былай жақсару.

ЭНҮҮНИИ мынаның, осының; ≈ **юм** мынаның нәрссі, осының нәрссі; ≈ **морь** мынаның аты; ≈ **даана** мынаның ар жағында.

ЭНҮҮНИИХ мынаныкі, осыныкі; **Энэ юм** ≈ осы нәрсе осыныкі.

ЭНҮҮХЭН 1. (*жақындық*) міне ғана, осында ғана, мұнда ғана; ≈ **Д ойр** жақын, осында ғана; 2. (*азығу*) мынау-ақ, осы-ақ; ≈ **ҮҮ** осы-ақ **ма**, мынау-ақ **па**; ≈ **ээр юу хийх юм бэ** мұнымен не істеймін.

ЭНХ I тыныш, жайлы; ≈ **амгалан** тып-тыныш, бейғам; ≈ **түвшин** жайбарақат, бейғам; ≈ **тайван** бейбіт, бейбітшілік, тыныштық; ≈ **амар** тыныш, бейғам; ≈ **мэнд** аман-есен, тыныш-есен; ≈ **зрүүд** аман-сау, аман-есен; ≈ **тунх** ап-аман, сап-сау.

ЭНХ II: **эих** цөцөг шантүр гүл (*өсімдік*).

ЭНХЖИН қ. **диважин**; ≈ **гийн оронд** **отих** ұжмаққа бару, жұмаққа бару (*діни*).

ЭНХЖИ-Х тынышталу, тыныш болу, жайлану, бейғам болу; ≈ **сэн цаг** тынышталған шақ, тыныш кез.

ЭНХЖҮҮЛЭ-Х тынышталдыру, тыныш болдыру, жайландыру, бейғам болдыру.

ЭНХЛЭГ: **энхлэг** мод қызыл терек (*өсімдік*); **энхлэг цөцөг** **лалагүл** (*өсімдік*); **энхлэг шувуу** жапалақ (*құс*).

ЭНХРИИ аяулы, ардақты, қадірлі; қыбатты; **эрх** ≈ ерке аяулы; ≈ **хайрт** ардақты сүйікті; ≈ **хүүхэд** аяулы бала.

ЭНХРИИЛҮҮЛЭ-Х аялату, ардақтату, қадірлету, әлпештету, құрметтету.

ЭНХРИЙЛЭ-Х аялау, ардақтау, қадірлеу, әлпештеу, құрметтеу; хүүхдийг **тансаглан** ≈ баланы әлпештеп аялау; **хайрлан** ≈ аялап ардақтау.

ЭНХРЭГ қ. **энхрий**.

ЭНХРЭГЛЭ-Х қ. **энхрийлэх**.

ЭНХРЭ-Х 1. қ. **энхрийлэх**; 2. құшақтасу, құшақ алысу, құшақтасып амандасу.

ЭНХТ: **энхт** **балзуухай** шақшақ торғай (*құс*).

ЭНХЭЛ: **энхэл** **тунхал** кедрі-бұдыр, томпақ, ұтырлы-тегірлі (*өсер*).

ЭНХЭР қ. **энхрий**.

ЭНЭ (*ес*) **алқымы** (*анат*).

ЭНЭ (*ес*) мына, міне, осы, мынау, бұл; ≈ **хүн** мына кісі, мына адам, осы кісі, осы адам; бұ кісі; **нөгөө юм чинь** ≈ **өлгі нәрсең** міне, **өлгі нәрсең миң!**

ау, **өлгі нәрсең осы**; ≈ **тушаа** осы тұста; ≈ **уулын даана** мына таудың ар жағында; ≈ **тэр оны-мұны**; **эне-міне**; **Энэ одор** бұл күн, бүгін; ≈ **жил** осы жыл, бұл жыл, биыл; ≈ **өглөө** осы төңертең, бұл төңертең, бүгін төңертең; ≈ **ний** мынаның, осының, бұның, мұның; ≈ **ийг** мұны, осыны, бұны, мынаны; міне біреуді; ≈ **эс** мынадан, осыдан, мұнан, бұдан; ≈ **ээр** мынамен, осымен, бұныммен, мұныммен; ≈ **тэй** мынамен бірге, осымен бірге, мұныммен бірге, бұныммен бірге; ≈ **мэт** мынадай, осындай, мына тәрізді, осы тәрізді, мына секілді, осы секілді, бұ секілді; ≈ **үү** мынау ма, осы ма, бұ ма; ≈ **дээр** а) бұған, мұның үстіне, бұның үстіне, осыған, осының үстіне, мынаған, мынаның үстіне. ≈ **дээрээс** осыдан, мынадан, бұдан.

ЭНЭГШИЛ бауыр басые, үйір болыс, бауыр басу, үйір болу.

ЭНЭГШИ-Х бауыр басу, үйір болу.

ЭНЭГШҮҮЛЭ-Х бауыр бастыру, үйір болдыру.

ЭНЭЛГЭ-Х (*көңіл-күй*) еңсеріту, ойсырату, азалтау, қинау.

ЭНЭЛҮҮЛЭ-Х қ. **энэлгэх**.

ЭНЭЛЭГ 1) еңсеріс, еңсеріс; ойсырас, азап; 2) қайғы, мұң, қасірет, күйініш.

ЭНЭЛЭГТЭЙ 1) еңсерген, еңсерген, ойсыраған, азаптанған; 2) қайғылы мұңды, қасіретті, күйінішті.

ЭНЭЛЭЛ қ. **энэлэг**.

ЭНЭЛЭЛТ қ. **энэлэлтэй**.

ЭНЭЛЭЛТЭЙ қайғылы, мұңды, қасіретті, күйінішті.

ЭНЭЛЭ-Х 1. еңіреу, еңсеру, ойсырау, азаптану; 2) қайғылану, мұңаю, қасіреттену, күйіну, қайғыру; ≈ **н** зовоқ қайғыланып абаптану; ≈ **н** **шаналах** күйініп азап шегу.

ЭНЭРҮҮЛЭ-Х аяту, есіркету, мүсіркету, жанын ашыту.

ЭНЭРЭЛ аяныш, қайғырым, мейірім, рақым.

ЭНЭРЭЛГҮЙ қайрымсыз, мейірімсіз, рақымсыз, қатыгез, қатал.

ЭНЭРЭЛТ қ. **энэрэлтэй**.

ЭНЭРЭЛТЭЙ қайрымды, мейірімді, рақымды, жаны ашығыш.

ЭНЭРЭНГҮЙ есіркегіш, мүсіркегіш, қайырымды, мейірімді, рақымды, аяғыш; жан ашырлық, адамгершілік; ≈ **сэтгэлээр** қандах жан ашырлық сезімден қарау, адамгершілікпен қарау; ☆ **энэрэнгүй хэрээ** құзғын (*құс*); ☆ **энэрэнгүй** үзел адамгершілік.

ЭНЭРЭ-Х (*көңіл-күй*) аяу, есіркеу, мүсіркеу, жаны ашу; ≈ **хүнгүй** аяйтын адам жоқ, жаны ашыр адам жоқ; ≈ **өршөөх** есіркеп жан ашу; ≈ **сэтгэлгүй** жаны ашпайтын, қатыгез, қатал.

ЭНЭРЭХҮЙ аяныш сезім, жан ашырлық, есіркеніс, мүсіркеніс.

ЭНЭСХ қ. **нмсгэл**. 1.

ЭНСЭГ қ. энэх.

ЭНЭТХЭГ үнді (ел) энэтхэг давс үнді тузы (аммоний).

ЭНЭТЭЭ бер жаңа, осы жақ; бергі жағында; осы жағында; **ГОЛЫН** ≈ өзөнің бергі жағында.

ЭНЭХ тұтқа; хаалғаны ≈ есік тұтқасы.

ЭНЭХҮҮ осы, дәл осы; жаңағы; ≈ дурдсаң осы аталған.

ЭНЭХЭН осындай-ақ, осы-ақ; сомың, сол, о; ≈ төдий юм осындай-ақ нәрсе; ≈ хоорондоо соның арасынша; ≈ зуур сол аралықта; ≈ завсар сол екі ортада; ≈ тэрхэн о-бұ. анау-мынау.

ЭНЭХЭН қ. энэхэн.

ЭР I 1. (*жыныс*) ер, еркек; ≈ **хүн** ер жігіт, ер азамат; ≈ **маж** еркек мал; ≈ **ийг нас дардаг** уулыг қас дардаг ерді жас басар, тауды қар басар; ≈ **ийн бэлэг** еркек жыныс; ≈ **ийл гурван наадам** ерлердің үш ермегі (*жүйрік ағ, күрес, садақ*); 2. азамат, жігіт; ≈ **болох** азамат болу, жігіт болу; ★ **эрийн цээ** көмелеттік жас, жасқа толу, жасы жету; ★ **эрийн цээнд хурэх** көмелеттік жасқа толу, ат айылын тартып міну; 3. күйеу, жұбай, ері; **миний** ≈ **нөхөр** менің күйеуім; ≈ **эм** ерлі-зайып; ≈ **эм болох** ерлі-зайыпты болу; 4. әл. күш, діңке. шыдам; ≈ **чадал** күш қуат, әл қуат; ≈ **тэй** 1) әлді, күшті, діңкелі, шыдамды; 2) (*ағаш*) қышырлы, қатты; ≈ **гүй** әлсіз, діңкесіз, күшсіз, шыдамсыз; әлі жоқ, діңкесі жоқ; ≈ **гаргах** күш жұмсау, бар күшін салу; ≈ **сайтай** әлді, күшті, әлі басым, күші басым; өте діңкелі; ≈ **муутай** әлі жоқ, діңкесі жоқ, күші жоқ; ≈ **эр** пысық азамат, мысық жігіт; **муу** ≈ нашар азамат, сылбыр жігіт; ★ **эр шууд** тура, шорт; ★ **эрийн ханштай** адамгершілігі бар адамгершілігі күшті; ★ **эр байт** бір құлаш; ★ **эрийн нэг** быт-шыт. шашылған; ★ **эр дэгээ** сырттата қағу (*күресте*); ★ **эр хар алхам** тайпалған желіс (*ат жүрісі*); ★ **эр бар** қарымды, қармаулы; ★ **эр цагаан** ақ керік (*ат тәрізді, бір мүйізді сиыр қуырықты аң*); ★ **эр адаг** ит аю (*жәндік*); ★ **эр шармахай** сар аю (*жәндік*).

ЭР II (*тіл*) жуан; ≈ **эгшиг** жуан дауысты дыбыс; ≈ **үг** жуан сөз; ★ **эр хүйс** еркек кіндік, еркектік род.

ЭРВИЙ-Х ербию, селтию, пошаю; ≈ **сэrvийх** ербию сербию; ≈ **тэrvийх** ербию тырбию; ≈ **н** үзегдэх ербию көріну.

ЭРВЭГ ербек, ербең; ≈ **сэrvэг** ербек-сербек, ербең-сербең.

ЭРВЭГНЭ-Х ербектеу, ербеңдеу; ≈ **сэrvэгнэх** ербектеу, сербектеу, ербеңдеу, сербеңдеу.

ЭРВЭГЧ кішкене көбелек.

ЭРВЭЙ бір құлаш (*халық өлшемі*).

ЭРВЭЙЛҮҮЛЭ-Х құлаштау.

ЭРВЭЙЛЭ-Х құлаштау; ≈ **н хэмжих**

құлаштап өлшеу.

ЭРВЭЛЗҮҮЛЭ-Х жылпыңдату, шалшандату, жылпыңдату; аласұрту, жанталастыру.

ЭРВЭЛЗЭ-Х 1. (*іс-әрекетте, қимылда*) жылпыңдау, шалшандау, жылпыңдау; аласұру, жанталасу; **хөдөлмөрт** ≈ **сэн залуус** еңбекте жылпыңдаған жастар; **унахад** ≈ **сэн морь** мінгенде аласұратын ат; ≈ **сэrvэлзэх** жылпыңдау-сыпыңдау; 2. (*ербек нәрсе*) ербеңдеу, ербектеу, ербең қағу, ербек қағу; ≈ **сэrvэлзэх** ербеңдеп сербеңдеу.

ЭРВЭН: эрвэн сэrvэн 1. ербең-сербең, ербек-сербек; ербиген, ербиген-сербиген, серек, серек-серек; ≈ **хад** ербең-сербең жартас, серек-серек жартас; 2. (*аяқ*) ербеңдеу, тырбыңдау.

ЭРВЭСХИЙ-Х (*ат*) ербең ету, елең ету, ербең қағу, елең қағу.

ЭРВЭЭГЧ ұсақ көбелектер, кішкене көбелектер.

ЭРВЭЭЛЖ ашамай (*бала ері*).

ЭРВЭЭЛЖЛЭ-Х (*атқа*) ашамай ерттеу; **морь** ≈ атқа ашамай ерттеу.

ЭРВЭЭХИЙ I (*жәндік*) көбелек; эрвэн алаг ≈ шұбар ала көбелек; ≈ **н** далавч көбелектің қанаты; ≈ **шиг** а) көбелектей, көбелек тәрізді; б) тұрақсыз, ұшып қонған, дегбірсіз, сабырсыз; **удган** ≈ сайтан көбелек; **зулч** ≈ шыр-ақпын көбелек, түн көбелек; ★ **эрвээхийт цэцэг** үшгүсті шегіргүл (*өсімдік*).

ЭРВЭЭХИЙ II: эрвээхий яр шынжара, жалқақ жара (*ауру*).

ЭРВЭЭХЭЙ қ. эрвээхий I.

ЭРГИС бұлыңғыр (*терісі қымбат аң*); сркек бұлғын.

ЭРГҮЙ дәрменсіз, діңкесіз, әлсіз, шамасыз, күші жоқ, қарымсыз.

ЭРГҮҮ I ақылсыз, зердесіз, санасыз; ≈ **мунхаг**; ≈ **тэнэг** есуас, жарыме, ақымақ, нақрүс, дүлей; **шал** ≈ мүлдем нақрүс, барып тұрған ақымақ, есуастын өзі.

ЭРГҮҮ II айналма, делбе, жыңды (*малдың ауруы*); ≈ **бярүү** айналма тайынша, жыңды тайынша; ≈ **хурга** делбе қозы, жыңды қозы.

ЭРГҮҮДЭ-Х (*мал*) айналма болу, делбе болу, жыңды болу.

ЭРГҮҮЛ I бұранда, бұрғы, үңгілеуіш (*аспан*).

ЭРГҮҮЛ II айналушы, тексеруші, тәртіп сақтатушы; ≈ **д** **гаргах** тексерушіге шығу; **гудамжны** ≈ көшеде тәртіп сақтатушы.

ЭРГҮҮЛ III: эргүүл цэцэг шатыршагүл (*өсімдік*).

ЭРГҮҮЛ IV ергенек, сөре (*қазан, астау т. б. ыдыс қоюға арналған сөре*).

ЭРГҮҮЛДҮҮЛЭ-Х бұрандалату, бұрғылату, үңгілету (*арнаулы аспап*).

ЭРГҮҮЛДЭ-Х I 1. (*аспап*) бұрандалату, бұрғылау, үңгілеу; 2. (*шегені*) бұрау.

ЭРГҮҮЛДЭ-Х II жабысу, қадалу, өті'

ну, жалыну; ≈ **эд байдаг хүн** жабысып калмайтын адам.

ЭРГҮҮЛДЭ-Х III (нэрсені) айналдыру, бұралау.

ЭРГҮҮЛҮҮЛЭ-Х 1. (багыт) қайтару, қайта жіберту; 2. аударту, қараттыру, шығарту, қопарту (бір нэрсенің астын үстіне, ішін сыртына); 3. (малды) қайырту, қайта айдау; 4. (іс-әрекет) тексерттіру, бақылаттыру, шолдырту.

ЭРГҮҮЛЭГ I 1. (аспан) шығыр, шығыршық; **төмөр** ≈ темір шығыр; 2. (су) иірім, айналма. көк иірім, дөңгеленген иірім, көк шүңет; **голын** ≈ өзеннің көк иірімі, өзеннің көк шүңеті; 3. (бас) орай; **үсний** ≈ шаштың орайы; 4. дөңгелек шығыр; **аргамжааны** ≈ арқанның дөңгелек шығыры; 5. бұрандаулы, бұрамалы, бұралатын; **худгийн** ≈ **оосор** құдықтың бұрандаулы бауы (жібі).

ЭРГҮҮЛЭГ II қ. эргэнэг.

ЭРГҮҮЛЭ-Х 1. (багыт) қайтару, қайта жіберу; ≈ **буцаах** қайтарып жіберу; ≈ **ж өгөх** қайтарып беру; 2. аудару, қарату, шығару, қопару (нэрсенің астын үстіне, ішін сыртына); **дээлийн өнгийг** ≈ шапанның тысын аудару, шапанның астарын аудару; **хүүдий** ≈ қалта аудару, дорба аудару; **шороог** ≈ топырақты қопару; 3. (мал) қайыру, қайта айдау. жаю; **хонь** ≈ **эд ирэх** қой қайырып келу; 4. (іс-әрекетте) тексерту, бақылату, шолдыру; **манааг** ≈ күзетті тексерту; ☆ **өвчин эргүүләх** аурудан бас алмау, әлсін-әлсін ауру, ауру амьрақ болу; ☆ **хүүхэн эргүүлэх** жігіттік құру, қыз айналдыру, бозбалалық құру, келіншек айналдыру.

ЭРГҮҮТҮҮЛЭ-Х 1. (адамды) есуастандыру, жарыместендіру, ақымақтандыру, нақрұстандыру; дүлейлсндіру. есуас қып жіберу, жарымес қып жіберу; 2. (малды, жәндікті) айналмамен ауырту, делбемен ауырту, жынды болдыру.

ЭРГҮҮТЭ-Х I (адам) есуастану, жарыместену, ақымақтану, нақрұстану, дүлейлену, есуас боп кету, жарымес боп кету.

ЭРГҮҮТЭ-Х II (мал, жәндік) айналмамен ауру, делбемен ауру, жынды болу.

ЭРГЭЛ I 1. айналыс, оралыс; 2. (дини) сиыну, табыну; ≈ **мөргөл** сиынушылық, табынушылық.

ЭРГЭЛ II арқар (аң).

ЭРГЭЛДҮҮЛЭ-Х айналдыру, айналту, оралту, дөңгелендіру.

ЭРГЭЛДЭ-Х 1. айналу, оралу, дөңгелену; **бүжиглэн** ≈ билеп дөңгелене айналу; 2. (су) бүктелу, иірілу; **үерийн ус** ≈ **н ирэх** сел суы бүктеліп келу.

ЭРГЭЛЗҮҮЛЭ-Х күмөндандыру, шүбеландыру, нағайбылдандыру; күдіктендіру, сезіктендіру.

ЭРГЭЛЗЭЛ күмөн, шүбә, нағайбыл; күдік, сезік.

ЭРГЭЛЗЭ-Х I күмөндану, шүбелану, нағайбылдану; күдіктену, сезіктену; ≈ **ж эхлэх** күмөндана бастау.

ЭРГЭЛЗЭ-Х II үміттену, дөмелену, үміт күту, дөме күту.

ЭРГЭЛЗЭЭ қ. эргэлзэл; ≈ **төрүүлэх** күдік тудыру.

ЭРГЭЛТ 1. (қозғалыс) айналым, айналыс; айналуы, дөңгелену; **хүрдний** ≈ дөңгелектің айналымы; **усны** ≈ судың айналысы; 2. (құбылыс) алмасу, ауысу, өзгеру, бетбұрыс; **цагийн** ≈ уақыт өзгерісі, мезгіл ауысуы; **дөрвөн цагийн** ≈ төрт мезгілдің алмасуы; ☆ **эргэлт оруулах** (науқасқа) а) көңілін сұрау, кіріп шығу; б) қосымша тамақ кіргізу (беру); ☆ **эргэлт буцалтгүй** бір-жола, біржолата.

ЭРГЭЛТГҮЙ 1. біржола, біржолата, қайтармайтын; ≈ **тусламж** біржола көмек; 2. айнамайтын, тұрақты, табанды, бірбет.

ЭРГЭЛЭГ (нэрсө) айналу, дөңгелеу.

ЭРГЭМШ-Х дандайсу, менменсу, асқақтау; **хэт** ≈ шектен тыс дандайсу.

ЭРГЭН: **эргэн тойрон** айнала, маңай, төңірек, жан-жақ; ≈ ≈ **оо ажиглах** айналыны байқау.

ЭРГЭНЭГ ергенек, сөре (қазан, аяқ, шөміш т. б. ыдыс қоюға арналған ыдыс қойғыш).

ЭРГЭ-Х 1. айналу, шыр айналу, дөңгелеу; **дугуй** ≈ доға айналу; ≈ **тойрох** шыр айналу; **Дэлхий тэнхлэгээ тойрон** ≈ **нэ** Жер өз осін шыр айналады; 2. қайту, қайта оралу, қайта беттеу; ≈ **ж ирэх** қайтып келу; 3. тексеру, бақылау, шолу; ≈ **шалгах** қайта тексеру, шолып тексеру; **харуул** ≈ қарауылыш шолу; 4. көңілің сұрау, хал-жағдайын сұрау, қосымша көмен беру; артынан келу; **өвтэй хүнийг** ≈ наукас адамның артынан келу; 5. **ауыс**, ауу, айну, тұрақсыздану, табансыздану. сөзінде тұрмау, жалтақойлану; **сазаа** ≈ көңілі ауу; ≈ **ж буцах** айнып жалтақойлану; 6. **ауыс**, зеңгу, бас айналу, көзі қарауыту, ессіңіреу, есінен айрылу. **толгой** ≈ басы айналу; **тархи** ≈ басы зеңгу, миы айналу; 7. **ауыс**, тарығу, дағдару, абыржу, не істерін білмеу; **олохгүй толгой** ≈ таба алмай тарығу; ☆ **чоно эргэх** қасқыр тору, қасқыр анду.

ЭРГЭЦҮҮЛЭ-Х топтешту, тәптіштеу, жан-жақтау, салмақтау, байқау, байымдау; ≈ **н бодох** тәптіштеп ойлау, салмақтап ойлау.

ЭРГЭЦЭГ жарқабақ, жар, тік жар; ≈ **газар** жарқабақ жер.

ЭРГЭЦЭ-Х 1. қ. эргэцүүлэх; ≈ **н бодох** салмақтап ойлау; 2. айналсоқтау, айналақтау, төңіректеу, ұзап кете алмау, маңайлап жүру; ≈ **н хоргодох** төңіректеу, маңайлап жүру.

ЭРГЭЦЭЭ-Х 1. қ. эргэцүүлэх; 2. қ. эргэнэх.

ЭРДҮҮ I 1. ширақ, пысық, самда-

гай, шапшаң: ≈ хун ширак адам; 2. дандай, менмен, өр көкірек.

ЭРДҮҮ II тың, құрғақ; ≈ газар тың жер, құрғақ жер.

ЭРДҮНЭ еркек бөдене (құс).

ЭРДЛӘХ 1. қ. әрсләх; 2. қ. шулуудах.

ЭРДЭМ 1. білім, ілім. ғылым: ≈ боловерол оқу, білім, өнер; ≈ мәдлэг білім, ілім, білім өнер; ≈ сурах өнер үйрену, білім үйрену; ≈ шинжилгээний ажил ғылыми жұмыс; ≈ ийн зэрэг ғылыми дәреже; ≈ ийг хичээлээр сурдаг, эрлийг сурлаар олдог білімді талаппен үйренер жоқты сұраумен табар (мәтсел); ерөхгий ≈ жалшылық білім; ≈ ийн зөвлөл ғылыми кеңес; 2. (нәрсенің) қасиет, белгі, сапа, кәдір; зөвәрдәггүй нь алты ≈ таптанбайтыны алтынның қасиеті; хурдан морины ≈ жүйріктік-аттың қасиеті; ид ≈ артық қасиет, артық сапа; чадал ≈ артық қасиет, артық сапа.

ЭРДЭМТ қ. эрдәмтэй.

ЭРДЭМТЭЙ 1. білімді, білімі бар, өнерлі, өнері бар; ≈ хун білімді адам; 2. (ат) өнері бар, жүрісті; (жорга, жүйрік, шабыс, желіс, аяқ); ямар ≈ морь вә? қандай өнері бар а?

ЭРДЭМТЭН 1. ғалым: ≈ мәргәд оқымысты ғалым; ☆ эрдәмтән нарийн бичгийн дарга ғылыми хатшы; ☆ дәд эрдәмтән ғылым кандидаты; 2. оқымысты, ғалым, ғылыми дәрежесі бар.

ЭРДӘНЭ асыл, қымбат, бағалы; чандмань ≈ өте асыл нәрсе, аса қымбат нәрсе; ≈ ийн чулуу асыл тас, ақық тас; ≈ ийн сан асыл қазна, қымбат жиназ; есөл ≈ тоғыз асыл (алтын, күміс, темір, мыс-жез, қабыршақ-маржан, гауһар, мериурт, маржан, інәсу); ☆ эрдәнә шииш жүгері.

ЭРДӘНӘЛИГ: эрдәнәлиг цәцэг көк-нәр гүл (өсімдік).

ЭРДӘНӘТ қ. эрдәнәтэй.

ЭРДӘНӘТЭЙ асыл нәрселі, қымбат нәрселі, бағалы нәрселі.

ЭРДӘС тау жынысы, минерал; ≈ ийн зүй тау жынысын зерттеу, минералогия; ≈ ийн суддал қ. эрдің зүй; ≈ бордоо минералдық тыңайтқыш.

ЭРДӘХ дандайсу, менменсу, мардамсу, дәрiптену; эрдәм чадалдаа ≈ білімне дандайсу; эд хөрөнгөндөө ≈ дәулетіне мардамсу.

ЭРЖИГ бөкенше есек (есек тәрізді, аша-тұяқты, бөкеннің мүйізі секілді мүйізі бар аң).

ЭРЖИН қ. тана.

ЭРЛИЙЗ 1. будан (екі түрлі тұқымның будандасуынан туған айуанат, өсімдік); 2. қоспақ, шатыс.

ЭРЛИЙЗЖИХ будандасу; ≈ сән мал будандасқан мал.

ЭРЛИЙЗЖҮҮЛӘХ будандастыру.

ЭРЛӘГ 1. перште (қайтыс болған адамның тіріде істеген жақсылық, жаман

шылығын айыртан тергеуші, құдай әмірін орындаушы); 2. ауыс қатер, қауіп, қорқыныш, жау; чово бол малыз ≈ қасқыр малға қатер, қасқыр малдың жауы.

ЭРМӘГ 1. бедеу: ≈ гүү бедеу бие; 2. батыл, өжет, қайсар, өр.

ЭРМЭЛ I эрмэл шувуухай шығыс торғайы.

ЭРМЭЛ II пайдалы қазбалар.

ЭРМЭЛЗЛӘГ қ. эрмәлзләл.

ЭРМЭЛЗҮҮЛӘХ 1. тырыстыру, ұмтылдыру; талаптандыру, талап еткізу; 2. аңсау, сағындыру, зарықтыру.

ЭРМЭЛЗӘЛ талап, тілек, ықылас; хусәл ≈ аңсаған талап; хүмүүсийн ≈ ийг иләрхийлэх адамдардың талабын білдіру.

ЭРМЭЛЗӘХ 1. талаптану, талап ету; көздеу, мақсат ету, ұмтылу; ≈ зүйл талаптанатын нәрсе; хүрэхийг ≈ жетуге ұмтылу; 2. аңсау, сағыну, зарығу.

ЭРМЭЭ ермен (өсімдік).

ЭРС I 1. (бағыт) түзу, тіке, тура; 2. ауыс. (іс-әрекетте) тура, тіке, қатты, қатал, батыл, табанды, жасқанбай, қорғалақтамай; ≈ тәміцәх бағыт күресу; ≈ харах тура қарау, қадала қарау; ≈ хориглох қатал шөктеу; ≈ хәләх тура айту, тікә айту; ≈ эргәлт хийх батыл бетбұрыс жасау; ≈ тас тiп-тiкә, түп-тура; ≈ шууд түп-тура; ≈ шийдзәр тікә шешім; ≈ шийдзәртгәй батыл шешімді, тура шешетін; ≈ хуа тура адам, шешімді адам; ≈ зориг тура батылдық; эрс чиг а) тура, адал, бір бет; б) төте, жақын; ☆ эрс тәс а) оқшау, бөлек, жырақ, жеке, оңаша; б) өзгешіс, өңгешіс, айрықша, бөлекше; 3. тік, биік, түзу; ≈ өндөр уул өте биік тау.

ЭРС II орташа, аралық; ≈ хүйс орта род, аралық род; ≈ хүйст үг орта родтың сөз.

ЭРС III эрс буурцаг үшкіржапырақ бұршақ (өсімдік).

ЭРСДҮҮЛӘХ I батылдандыру, жүректендіру, қайраттандыру, тайынбайтын болдыру, қайтпайтын болдыру.

ЭРСДҮҮЛӘХ II (қауіп қатерге) ұшырату, тап болдыру, душар болдыру, кездестіру, жолықтыру.

ЭРСДӘХ I батылдану, жүректену, қайраттану, тайынбау, қайтпау, тайынбайтын болу, қайтпайтын болу.

ЭРСДӘХ II (қауіп қатерге) ұшырау, тап болу, душар болу, кездесу, жолығу; хилс хәргәт ≈ нақақ іске тап болу; галын аюулд ≈ от қауіпне ұшырау, өртке тап болу.

ЭРСЛҮҮДӘХ 1. (нәрсені) тегістендіру, тегіс болдыру, жатықтандыру, жатық болдыру; түзулендіру, түзу болдыру, тураландыру, тура болдыру; 2. (жол бағытын) туралату, тура тартқызу, тікелету, тіке тартқызу, түзулету, түзу тартқызу; 3. ауыс. (іс-әрекетте) бел байлату, тәуекел еткізу, белін бе-

нем байлату, шындап кірістіру. белін будыру.

ЭРСЛЭГ саркерік (маңдайында, тумсығы үстінде жалғыз мүйізі бар, арыстанмен ырылдап сүзисетін, жыртқыш хайуан).

ЭРСЛЭН қаңшық арыстан (зоол.).

ЭРСЛЭ-Х 1. (қисық, кедір нәрсе) тегістену, тегістелу, тегіс болу, жағықтау, жатық болу, түзулену, түзу болу, туралану, тура болу; **муруй юм** ≈ қисық нәрсе тегістену; 2. (жол бағыты) туралану, туралау, тура тарту, тікелеу, тіке тарту, түзулеу, түзу тарту; **зам** ≈ **ж** **явах** жол туралап тарту; 3. **ауыс**. (іс-әрекетте) бел байлау, тәускел деу, тәускел ету, белін бекем байлау, шындап кірісу, белін буу; батыл кірісу, жасқанбау; **салаа** ≈ тәуекел деу, тәуекелге бел байлау; ≈ **н** **харах** жасқанбай қарау.

ЭРТ 1. (мезгілдік уақыт) ерте; ≈ **босох** ерте тұру; ≈ **явах** ерте кету, сәріден кету, азаннан кету; **өглөө** ≈ төңертең ерте; азаннан, сәріден; 2. (заман) бұрын, өткен кез, ертеде; ≈ **урьд** өте ерте, бұрынғы, өткендегі, ертедегі; ≈ **урьд цагт** өте ерте заманда, бұрынғы өткен заманда, ерте ерте заманда; ≈ **ний** ерте, ертедегі, көне, көне заманғы; ≈ **ний түүх** ерте тарих, көне тарих, ерте заман тарихы, көне заман тарихы; ≈ **ний бичээс** ертедегі жазулар, көне жазулар; ≈ **ний хот балгад** көне қалалар, ертедегі қалалар; ≈ **нээс әдүгээ хұртэл** ерте кезден қазірге шейін; ≈ **ний судлал** көне тарих зерттеу, көне тарих зерттеулер, ертелік зерттеулер; этнографиялық зерттеулер; ≈ **ний судлагч** көнелік зерттеуші, көне тарих зерттеуші, этнограф; ≈ **ний амьгал судлал** көне заман хайуандарын, өсімдіктерін зерттеу, тастанған хайуан-өсімдіктерді зерттеу, палеонтология; ≈ **ний амьтан судлагч** палеонтолог, тасқа айналған хайуандар мен өсімдіктерді зерттеуші.

ЭРТГЭР (нәрсенің ұшы) қайқы, қайққан, шалқақ, иілінкі; ≈ **хушуутай гутал** қайқы тұмсық етік, қайқы бас етік; ≈ **хамартай амьтан** қайқы тұмсық жөндік; ☆ **эртгэр гургуул** ұзынқұйрық қырғавыл (құс).

ЭРТДҮҮЛЭ-Х (уақытынан) бұрын болдыру, бұрыншырақ болдыру, ертерек болдыру.

ЭРТДЭ-Х (мерзімінен) бұрын болу, бұрыншырақ болу, ертерек болу, алдынала болу; **арай л** ≈ **нэ** әнтек ертерек боп кетеді.

ЭРТДҮҮЛЭ-Х (іс-әрекет, жұмысты) ертелеу, ертемен қозғалу.

ЭРТЛЭ-Х (іс-әрекет, жұмыста) ертелеу, ерте, ертемен (қозғалу); **өглөө** ≈ **н** **босох** төңертең ертемен тұру; ≈ **н** **хөдлөх** ерте қозғалу.

ЭРТТЭ-Х ертелеу, ерте болу.

ЭРТҮҮД (сөйл.) ертеректе, өнеугүні, өнегүні, өнеугіректе.

ЭРТҮҮР (сөйл.) қ. **эртээр**.

ЭРТХЭН ертерек, ертелеу, ертемен; ≈ **хөдлөх** ертерек қозғалу; **ажлыг** ≈ **эхлэх** жұмысты ертерек бастау.

ЭРТЭВТЭР ертеректеу, ертелеу, өнтек ерте; **арай** ≈ **байна** өнтек ертеректеу.

ЭРТЭГНЭ-Х қайқандау, қайқаң-қайқаң қағу.

ЭРТЭГЧИН I (аң) саршулан киік.

ЭРТЭГЧИН II ыңшама садақ, ебтейлі жақ.

ЭРТЭД 1. қ. **эртүүд**; ≈ **уулзсан** өнегүні кездесіп сөйлескен; 2. ерте кезде, бұрыншырақта, бұрынғы заманда.

ЭРТЭИ мықты, қарымды, алымды, қарулы; ≈ **хүн** қарымды адам.

ЭРТЭЛЗЭ-Х қайқандау, шалқандау, қайқалақтау, шалқалақтау.

ЭРТЭТГЭ-Х ертелеу, ерте болдыру.

ЭРТЭЧ ертеші, ертешіл, ерте тұрғыш (істерің, қозғалғыш).

ЭРТЭЧЛЭ-Х ертешіл болу, ерте тұру, ерте істеу, ерте қозғалу.

ЭРТЭЭД қ. 1. **эртүүд**; 2. **эртээр**.

ЭРТЭЭР I ерте, ертемен, ертелей; **өглөө** ≈ **босох** төңертең ертемен тұру.

ЭРТЭЭР II ертеректе, өнеугүні, өнегүні, өнеугіректе; ≈ **ирсэн хүн** ертеректе келген адам.

ЭРҮҮ I 1. жақ, иек (сүйек); ≈ **ний** **яс** жақ сүйек, иек сүйек; ≈ **ний шүд** жақ тісі; ≈ **ний углуурга** жақ шыңшыты; ≈ **засах**, = ≈ **заах** жақты айыру, жақты басынан айыру; ≈ **зуурах** жарғын тістеу, тістену; 2. (пеш) аузы; **зуухы** ≈ пештің аузы; 3. (қақпан) тиск; **хавхны** ≈ қақпанның тнегі; 4. (киім) жеңіш; **дээлий**; ≈ шапаның жеңішігі; 5. төпсем (жер); **ууль** ≈ тау төпсеңі.

ЭРҮҮ II қорлық, азап, азар; ≈ **тулгах** қорлық көрсету, азап көрсету, азаптау, қинау; ≈ **цааз**; □ ≈ **хор** қорлық орны, азаптайтын орын; ≈ **шүүят** дүре қалақшасы, дүре қамшысы; ≈ **гийн хэрэг** қылмыс, қылмысты өрнет; ≈ **гийн хууль** қылмыс заңы.

ЭРҮҮДҮҮЛЭ-Х 1. қорлық көрсеттіру, азап шектірту, қинау, азаптану; 2. қылмыс жүктеттіру, қылмысын мойындаттыру.

ЭРҮҮДЭГДЭ-Х 1. қорлық көрсетілу, азап шектірілу, қиналу, азаптальну; 2. қылмыс жүктетілу, қылмысы мойындалтылу.

ЭРҮҮДЭЛ 1. қорлықтық, азаптық, қинау; 2. қылмыс жүктеліс, қылмыс мойындамы.

ЭРҮҮДЭ-Х 1. қорлық көрсету, азап шектіру, қинау, азаптау; 2. қылмыс жүктету, қылмысын мойындату.

ЭРҮҮЛ сау, дені таза, ауруы жоқ; ≈ **мэнд** ден саулық; ≈ **мэндээ үзүүлэх** ден саулығын көрсету; ≈ **эсэн** сау есен; ≈ **саруул** сап сау; ≈ **хүн** сау адам; ≈ **мал** сау мәл; ≈ **ухаан** ақыл парасат сау, ес; **бне** ≈ дені сау.

ЭРҮҮЛЖИ-Х сауыгу, **сау** болу, жа-зылу, аурудан айыгу, тәуір болу.

ЭРҮҮЛЖҮҮЛЭ-Х сауықтыру, **сау** болдыру, аурудан айықтыру, тәуірлен-діру.

ЭРҮҮЛЧ илсшил ит, іздеуші ит.

ЭРҮҮЛШИ-Х қ. эрүүлжих.

ЭРҮҮЛШҮҮЛЭ-Х қ. эрүүлжүүлэх.

ЭРҮҮЛЭ-Х I қ. эрүүдэх.

ЭРҮҮЛЭ-Х II іздету, іздетіп тапты-ру, қарату.

ЭРХ I ерік, ықтияр, қақы, құқы; **хүний** ≈ адамның еркі; **улсын** ≈ мемлекеттік ерік; **тэгш** ≈ тегіс ерік, тең ерік; ≈ **чөлөөний** тэмцэл еркіндік күресі. бостандық үшінгі күрес; **ардын** ≈ халық еркіндігі; **сонгуулийн** ≈ сайлау еркі; **хувийн** ≈ жеке басының еркі; ≈ **чөлөө** еркіндік бостандық; ≈ алдах еркінен айрылу. еріксіз болу; ≈ **хасах** еріксіз болдыру, еркін жою, еркін шектеу; ≈ **олох** ерік алу, ерікті болу; ≈ **барих** еркін ұстау, еркін билеу; ≈ **тэмцэх** ерікке таласу, ерік үшін күресу; ≈ **энд орох** еркіне кіру, ықпалына кіру; ≈ **булаах** еркін алу, еркіне ие болу; ≈ **ийг эвдэх** еркін бұзу, еріксіз ету; ≈ **ийг эзэрхэх** еркін күшпен алу; ≈ **ийг эзлэх** еркін иелену; ≈ **ээр болгох** еркімен болдыру, еркініше болдыру; ≈ **ээр аваачих** еркініше оету; ≈ **мэдэл** еркі билігі; ≈ **хэмжээ** билігі. лауазымы, шені; ≈ **дарх** берілген ерік, берілген шен, берілген лауазым; ☆ **үндэсний эрх** чөлөөний хөдөлгөөн үлт азаттық қозғалысы; ☆ **аргагүйг эрхэнд** лажсыз-дан, амалсыздан; ☆ **эрх сүр сүс**, айдым.

ЭРХ II ерке, шолжын; ≈ **хүүхэд** ерке бала; ≈ **ийг сурахаар** бэрхийг **сур** еркелік үйренгенше, қынышының үйрен (**ягтел**); ≈ **тахи**. = ≈ **танхил а** (**бала**) **бұла**, ерке мөпеленіп өскен; б) (**аг**) **арда**, асау, шөлкес; ≈ **эмзэг а** (**бала**) **арда**, ерке, арда өскен, бұла өскен, мөпеленген; б) **агыншты**, аяншақ; ≈ **дураар** бойбастақ, тентек, сотқар.

ЭРХ III: эрх ялуу жақтау ағам (**арбаньч**).

ЭРХ IV 1. шот тасы; 2. тәсбих (**динь**).

ЭРХБИШ міндетті түрде, сөзсіз, сөз жоқ, даусыз, лажсыз, қайткенде; ≈ **бодоллох** міндетті түрде есепке алу; ≈ **кэг юм хэлэх байх** сөз жоқ, бір нәрсе айтатын шығар; ≈ **явахад хүрэх** лажсыз жүруге мәжбүр болу.

ЭРХГҮЙ 1. еріксіз, ықтиярсыз, қақысыз, құқысыз; ≈ **хүн** еріксіз адам; 2. лажсыз, сөзсіз, сөз жоқ, күмәнсіз, қалетсіз; **тэнгэрийг хар үүл бүрхжээ**, ≈ **бороо орно** аспанды қара бұлт бүркепті, лажсыз жаңбыр жауады.

ЭРХИЙ 1. (**анат**) бармақ; ≈ **хуруу** бас бармақ; ≈ **гээ** хазах бармағын тистеу; ≈ **хурууын** дайтай бас бармақтай; ☆ **эрхий дарах а**) бармақ бөсу, мөр ба-су, бармағымен кепіл ету; б) шымшып қалу, үнемдеп қалу, сығымдап ұту; ?.

(**құс**) артқы тегеурін; 3. тиек; **хавхны** ≈ қақпанның тиегі; ☆ **эрхий мэргэз** бармақ мерген (**ертегі**).

ЭРХИЙВЧ 1. оймақ; ≈ **өмсгөх** оймақ кигізу; 2. (**садақ**) тіреуше; ≈ **хийх** тіреуше салу.

ЭРХИЙВЧЛҮҮЛЭ-Х 1. оймақ кигізу; 2. (**садақты**) тіреушелету.

ЭРХИЙВЧЛЭ-Х 1. оймақ кию; 2. (**садақ**) тіреушелеу.

ЭРХИН: эрхин хэрээ ұзақ (**құс**).

ЭРХИС қ. эргис.

ЭРХЛҮҮЛЭ-Х I еркелету, шолжаңдату; ≈ **сээр байх нь сайн биш** еркелете беру жақсы емес; ≈ **сээр байгаад** еркелете-еркелесте.

ЭРХЛҮҮЛЭ-Х II (**ис, жұмыс**) меңгерту, жауаптандыру.

ЭРХЛҮҮЛЭ-Х III (**динь**) тәсбих салдыру.

ЭРХЛЭГЧ меңгеруші, басқарушы, жауаптанушы; аж **ахуйн** ≈ шаруашылық меңгерушісі; **хэлтсийн** ≈ бөлім меңгерушісі.

ЭРХЛЭ-Х I 1. (**жұмыс, шаруа**) меңгеру, жауаптану, басқару; меңгеретін, жауаптанатын басқаратын; **олон ажыл** ≈ көп жұмыс меңгеру; ≈ **ажыл** меңгеретін жұмыс; 2. (**кәсін**) шұғылдану, айналысу, өркеттену; **эрдэм шинжилгээний ажлыг** ≈ ғылыми жұмыспен шұғылдану; **малын ажлыг** ≈ малмен айналысу.

ЭРХЛЭ-Х II 1. еркелеу, шолжаңдау; **аав ээждээ** ≈ дег хүүхэд өке шөшесіне еркелейтін бала; ≈ **сээр байгаад танхай** бөлох еркелей-еркелей тентек болу; 2. тайрандау, еркіну, масайрау, даңдай-су; ≈ **тоглох** тайрандап ойнау; ≈ **наад-ах** ойнап масайрау; 3. (**үй жануары**) бұлғандау, бұлғақтау, еркелеу; **нохой** ≈ ит бұлғандау; **хурга** ≈ қозы бұлғандау, қозы еркелеу.

ЭРХЛЭ-Х III (**мойынга**) тәсбих салу.

ЭРХРЭ-Х (**сүйек**) сырқырау, қақсау, шашу; ≈ **ч өвдөх** сырқырап ауру; ≈ **ч шархирах** қақсап сырқырау.

ЭРХТ қ. эрхтэй.

ЭРХТЭЙ ерікті, ықтиярлы, яраволы; **сонгох, сонгогдоход бүрэн** ≈ сайлау, сайлануға толық ерікті; **тэгш** ≈ тең ерікті; **таслах** ≈ дауыс беруге яраволы.

ЭРХТЭН I әмірші, билеуші, қожа; **нэргийн** ≈ әскери әміршілер, соғысқумарлар; ≈ **дархтан** билеп төстеушілер, әміршілер.

ЭРХТЭН II (**анат**) мүше; **биений** ≈ дене мүшелері; **нүд бол үзэх** ≈ қоз-көру мүшесі; **чих бол сонсох** ≈ құлақ-есту мүшесі; **бэлгийн** ≈ жыныс мүшесі; **хөдлөх** ≈ қозғалу мүшесі; ≈ **дутуу**, мүгедек кем-кетік, кемтар, жарым-жан; ≈ **эрхтний гар а**) бұтақол (**қабығы сары, иші ақ, үш шені жүсдырықша келген жеміс**); б) салалы жұдырықша (**шипалық өсімдік**).

ЭРХТЭН III мүшел хайуандар (**шы-**

ғыс халықтарының шоқ жұлдыздар жүйесі бойынша жыл, ай, күн, сағат уақытын қайтаруда тұрақты ретпен қолданатын он екі хайуанат аты: тышқан, сиыр, барыс, қоян, улау, жылан, жылқы, қой; мешін; тауық; ит; доңыз).

ЭРХҮҮД христиандар.

ЭРХҮҮЛӘХ I 1. (адам) жәбірлендіру, қиянқыландыру; жабықтыру, қамықтыру; 2. (хайуанат) ырқырату, ырылдау, айбаттандыру, айбат шектіру; өршелендіру, шебелендіру.

ЭРХҮҮЛӘХ II (сырқат, жараны) асқындыру, өршіту, үдету, ұлғайту.

ЭРХЧЛӘХ ерікшілесу, еркімен істеу.

ЭРХШИЛ дөңгіс, дөңдес; дөңігу, дөңдеу, еркінсу, асқыну, даңдайсу; ≈ **нб** **нөндөх** тым дөңгіп кету.

ЭРХШИХ дөңігу, дөңдеу, еркінсу, асқыну, даңдайсу; **юманд үдәешиж** ≈ нәрсеге үйреніп еркінсу; **дураар жаргаж** ≈ еркімен шалқақтап асқыну.

ЭРХШӘЛ ықпал, ырқы, өсері (адамның, нәрсенің); ≈ **д нб орох** ықпалына кіру, ықпалына түсу; ≈ **д нб автагдах** ықпалына түсу, ықпалына көну; ≈ **дәэ авах** ықпалына алу, ықпалына кіргізу, ырқына көндіру.

ЭРХШӘХ 1. қ. **эрших**; 2. ықпалына алу, ырқына көндіру, еркіне көндіру.

ЭРХӘВЧ құлақ, шек тетік, шек қазықша (күй аспабының); **хөгжмийн утсыг чаңгаруулах** ≈ күй аспабының ішегін қатайтатын құлақ; **домборын** ≈ домбыраның құлағы.

ЭРХӘМ I (нәрсе) құнды, бағалы сапалы, нарықты, қастерлі; қаснетті ардақты; **алт бол** ≈ **эд мон алтын**—өте құнды зат; ≈ **сайн өте сапалы**; өте ардақты; 2. (адам) құрметті, қадірлі, ардақты, аяулы; ≈ **нөхөр** құрметті жолдас; ≈ **хүндөт ах аса құрметті аға**; ☆ **эрхэм чигийрмаа цэцэг айлыжапырақты сүйсін гүл** (жапырағы жарты күлаш, мәңгі жасыл күйінде тұратын; гүлдері сары; жасыл түсті; хош иісті өсімдік); ☆ **эрхэм дээд зөрилго мұрат**.

ЭРХӘМЛҮҮЛӘХ 1. ұнаттыру, сүйгізу, артық көргізу, көздегу; мақсат еткізу; 2. қастерлету, құрметтету, қадірлету, ардақтату.

ЭРХӘМЛӘГДӘХ 1. ұнатылу, артық көрілу, көзделу, мақсат етілу; 2. қастерлену, құрметтелу, қадірлену, ардақталу.

ЭРХӘМЛӘХ 1. (бір нәрсені) ұнату, артық қору, көздеу, мақсат ету; **ажил хөдөлмөрийг** ≈ жұмыс еңбекті ұнату; **сурахыг** ≈ білім алуды көздеу; 2. қастерлеу, құрметтету, қадірлеу, ардақтау; ≈ **н хүндөтгөх** қадірлен сыйлау.

ЭРХӘМСӘГ 1. (бала) еркеленіш, ерке, еркінше, шолжың, бетімен кеткен; тентке, соңар; ≈ **хүүхэд** ерке бала еркінше бала; 2. құрметті, қадірлі, ардақты; ≈ **ноён** құрметті мырза.

ЭРХӘМСӘГЛҮҮЛӘХ 1. (баланы) еркелету, шолжыңдату, еркінше жіберу; 2. құрметтету, қадірлету, ардақтату.

ЭРХӘМСӘГЛӘХ 1. (бала) еркелеу, шолжыңдау, еркінше кету, еркімен кету; 2. құрметтеу, қадірлеу, ардақтау.

ЭРХӘН қ. **эрхэм**.

ЭРХЭС I еркен бұлғын (терісі бағалы аң); ☆ **эрхэс хэрээ** ерке қарғалар, ауыл қарғалары, тұрғын қарғалар.

ЭРХЭС II аспан, көк; **тэнгэрийн** ≈ аспан денелері.

ЭРХӘХ I 1. (адам) жәбірлену, қиянқылдану; жабығу, қамығу; **хүний эрхэх нб** адамның қиянқылданып кетуі; 2. (айуанат) ырқырау, ырылдау, айбаттану, айбат шегу; өршелену, шебелену; **адгуусан амьтны ярдаглан** ≈ **нб** хайуанаттардың ырқырап айбат шегуі.

ЭРХӘХ II (сырқат, науқас) мегдеу, асқыну, өршу, үдеу, ұлғайту; **яр шарх** ≈ жарасы мегдеу, жара асқыну; **хатиг** ≈ сыздауық өршу; **хөх** ≈ а) емшек асқынып ісу; б) дөмету, дөметіп ісіну.

ЭРХӘӘХ қ. **эрхүүлэх**.

ЭРХӘӘЧ (мінез) 1. қияңқы, қыныр, жемір жәбірлегіш; ≈ **хүн** қияңқы адам; 2. қамбықыш, жабырқағыш, уайымшыл, қам жегіш.

ЭРЦӘХ (нәрсені) өлгенше іздеу, іздей беру; ізден таппау.

ЭРЧ I (жіп, арқан) ширық, ширақ, ширам, орам; ≈ **оруулах** ширығын қатайту, ширату; ≈ **ий нб чаңгалах** ширығын қатайту, қатты ширату; **зөв** ≈ дүрыс ширақ, ығымен ширақ; **буруу** ≈ теріс ширық; **муу** ≈ **тэй дээс** бос ширықты арқан; бос ширатылған арқан; ≈ **ийг харнулах** ширығын босату; ≈ **нб ончрох** ширығы түйілу, ширағы түйілу.

ЭРЧ II 1. екпін, тебін, қарқын, пәрмен; ≈ **хүч** екпін күші; тебін күші; ≈ **чадал** екпін қуаты, қарқын күші; ≈ **зэрээ гүйх** екпінмен жүгіру; ≈ **индээ явах** екпінмен кету, тебінмен жөнелу, қарқынымен кету; ≈ **ээ хадгалах** екпін сақтау, тебіннің бірқалыпты ұстау; 2. инерция.

ЭРЧ III: **эрч эвэрт** тау тсеке, тәутеке (жабайы ешкінің еркегі).

ЭРЧГЭР қатпарлы, бырысқан, жиырылған, тырысқан, өнімді.

ЭРЧЖИХ 1. (арқан, жіп) ширау, ширықтану, ширақтану, ширығы қатаю; ширығы қатаю; 2. (күш, қозғалыс) екпіндену, тебіндену, қарқындану, екпін алу, тебін алу, екпін күшею, тебін күшею.

ЭРЧЖҮҮЛӘХ 1. (жіпті, арқанды) ширату, ширықтандыру, ширақтандыру, ширығын қатайту, ширағын қатайту; 2. (күш; қуат; қозғалысты) екпіндендіру, тебіндендіру, қарқындандыру, екпін алдыру, тебін алдыру, екпін күшейту, тебін күшейту.

ЭРЧИГНҮҮР зырылдауық (ойын-

шык).

ЭРЧИИДЭ-Х саусақтап дәлдеу (*жебені дәл атуға бейімдеу*); сум ≈ садақ оғын саусақтап дәлдеу.

ЭРЧИЙЛГЭ-Х қатпарлапдыру, бырыстыру, жырылыту, тырыстыру, әжімдендіру.

ЭРЧИИ-Х қатпарлану, бырысу, жырылыту, тырысу, әжімдену.

ЭРЧИМ I: эрчим хүч энергия, энергетика; **дулааны** ≈ жылу энергиясы; **атомын** ≈ атом энергиясы. 2. (*жіп, арқан*) ширьғы, ширағы, ширауы қатты бұралуы.

ЭРЧИМ II (*жұмыс, іс-әрекет*) екпін, тебін, қарқын, пәрмен; **ажлын** ≈ жұмыс қарқыны; ≈ **тэй ажиллах** екпінді жұмыстау.

ЭРЧИМГҮЙ I 1. энергиясыз; 2. (*арқан, жіп*) ширақсыз, ширьқсыз, ширағы бос, ширьғы бос, бос шираған.

ЭРЧИМГҮЙ II (*іс-әрекет, жұмыс*) екпінсіз, тебінсіз, қарқынсыз, пәрменсіз.

ЭРЧИМЛЭ-Х I 1. энергия тудыру; 2. (*жіпті, арқанды*) ширату, ширьғын қатайту, ширағын қатайту.

ЭРЧИМЛЭ-Х II (*жұмыс, іс-әрекетті*) екпіндету, тебіндету, қарқындету, екпін күшейту, қарқынын күшейту.

ЭРЧИМНЭ-Х қ. эрчимлэх.

ЭРЧИМТЭЙ I 1. энергиялы; 2. (*жіп, арқан*) ширьққан, ширағы қатты, ширьғы қатты қатты ширатылған.

ЭРЧИМТЭЙ II (*іс-әрекет, жұмыс*) 1. екпінді, тебінді, қарқынды, пәрменді; 2. дәйекті, табанды, тыңғылықты, тұрақты; ≈ **ажил I**) екпінді жұмыс; 2) дәйекті жұмыс.

ЭРЧИ-Х ары-бері ойлау, есіне түсіруге тырысу, қайта-қайта ойлау.

ЭРЧЛҮҮЛЭ-Х I (*жіп, арқанды*) ширақтыру, ширағын қатайттыру, қатты шираттыру.

ЭРЧЛҮҮЛЭ-Х II 1. ерлік істету; 2. ер қатарына жеткіздірту, азамат болдыру.

ЭРЧЛЭ-Х I (*арқан, жіпті*) ширату, ширағын қатайту, қатты ширату; **утас** ≈ жіп ширату.

ЭРЧЛЭ-Х II 1. ерлік істеу, ерлік көрсету; 2. ер болу, жігіт болу, азамат болу; 3. ерлерін ескеу, ерлерін таңдап алу.

ЭРЧТЭЙ I (*нәрсе*) ширақ, ширағы қатты ширьққан, қатты ширатылған.

ЭРЧТЭЙ II 1) күшті, қуатты; 2. қ. эрчимтэй II.

ЭРШҮҮД (*мінез-құлық*) тура, өжет, батыл, қайсар, өр. бір бет; ≈ **зантай хүн** өжет мінез адам.

ЭРШҮҮДЛЭ-Х өжеттену, қайсарлану, қасару, бетінсн қайтпау.

ЭРЭВГЭНҮҮЛЭ-Х ербендету, ербектеу, ербең-ербең қактыру, ербең-ербең еткізу; шошандату, сербеңдету.

ЭРЭВГЭНЭ-Х ербендеу, ербектеу, ербең-ербең қағу, ербең-ербең ету; **шош**

андау, сербеңдеу; ≈ **н хөдлөх** ербендеп қозғалу.

ЭРЭВГЭР ербек, ербең, ербиген, сербек, сербең, сербиген; ≈ **сэрэвгэр** ербек-сербек, ербең-сербең; ≈ **мод** ербиген ағаш.

ЭРЭГ I жар, жар қабақ, қабзақ, тік қабақ, жаға; **голын** ≈ өзеннің жары, өзеннің жар қабағы; ≈ **нурaa** тік жар, тік қабақ; құлама жар; **дэнжийн** ≈ дөңнің қабағы; **далайн** ≈ мұхит жағасы; **эгц** ≈ тік қабақ.

ЭРЭГ II (*tex*) бұранда, бұрама; ≈ **тэй хадаас** бұрандалы шеге; **эр** ≈ қалпақты бұрандалы шеге; **эм** ≈ ойма, қазнақ, бұранда қазнақ.

ЭРИГ III: эрэг муриг қатыгез, тас бауыр, мейірімсіз, рақымсыз (*мінез-құлық*).

ЭРЭГДҮҮЛЭ-Х бұрандалату, бұрамалату, бұрату.

ЭРЭГДЭ-Х I (*шөгелі*) бұрандалау, бұрамалау, бұрау.

ЭРЭГДЭ-Х II жар қабақтау; жағаға қону.

ЭРЭГЛҮҮЛЭ-Х жар қабақ шығару, қабақтандыру.

ЭРЭГЛЭ-Х 1. қабақтау, қабақ шығу, жардану, жар шығу; **усны урсгалд эвдэрч** ≈ су ағынына опырылып қабақтау; 2. (*көз*) қабақтау, шүңдеу, шүңдірею; **нүд хонхойж** ≈ коз шүңдірейіп қабақтау.

ЭРЭГМЭЛ айналма саты, дөңгелек саты, бұралма саты.

ЭРЭГНЭГ 1. ергенек, үлдірік, соре (*ыдыс аяқ қоятын ергеншек тәрізді сөре*); 2. торкөз ыдыс.

ЭРЭГТЭЙ еркек, ер; ≈ **хүн** еркек адам; ≈ **хүүхэд** еркек бала; ≈ **эмэгтэй** еркек әйел; ≈ **чүүд** еркектер, азаматтар.

ЭРЭГТЭЙЧҮҮД еркектер, азаматтар.

ЭРЭГЦҮҮЛЭ-Х пайымдау, бағдарлау, абайлау, ақылға салу, салмақтап ойлау, тәптештеп ойлау; **тал бүрээ нь** ≈ **н бодох** жаң-жақты пайымдау.

ЭРЭГЦЭГ 1. сұғым жар, жар сұғым, тік жар сұғым; **голын** ≈ өзеннің сұғым жары; 2. (*ат*) арындағыш, кекшең, алып қашпа, селтектегіш.

ЭРЭГЦЭ-Х қ. эрэгцэх.

ЭРЭГЧИН (*айуанат*) еркекшулан, еркегі; ≈ **тахна** еркекшулан тауық; ≈ **эмэгчин** еркекшулан ұрғашышулан; ☆ **эрэгчин эмэгчинээ үзэх** 1) *сөзбе*, еркектің; ұрғашылығын көрісу; 2) азаматтығын сынасу; күш сынасу; қабілетін көрісу.

ЭРЭЛТ тілеу; қалау; тілек; қалам; ≈ **хүсэлт** тілек өтініш; арыз арман; ≈ **шаардлага** тілек талап; ≈ **хэрэгцэний түвшин** сұраным қажеттінің деңгейі.

ЭРЭЛХҮҮ (*мінез*) өктем; зоракер; өктемшіл; зорлықшыл; басымкор; кеудесок; **ноёд баядын** ≈ **зан** төрелер мен байлардың өктемшіл мінезі.

ЭРЭЛХҮҮЛЭ-Х өктемсіту; өклету;

омыраулату; зорлык іетету; басымшылык іетету.

ЭРЭЛХЭГ 1. қ. эрэлхүү; 2. батыл, өжет, қайсар, табанды, қайратты; ≈ **зоригтой хүн** табанды өжет адам; 3. қуатты, дамысты, күшті; ≈ **чадалтай улс** қуатты ел.

ЭРЭЛХЭ-Х өктемсу, өктеу, омыраулау, зорлық істеу, басымшылық істеу.

ЭРЭМ (өсімдік) қаражусан, ерменжусан.

ЭРЭМБЭ рет, қатар; ≈ **дараа** рет.

ЭРЭМГИИ қажырлы, қайсар, өжет, батыл, табанды, қайратты; ≈ **зоригтой** батыл өжет.

ЭРЭМГИЙДҮҮЛЭ-Х қажырландыру, қайсарландыру, өжеттендіру, батылдамдыру, қайраттандыру.

ЭРЭМГИЙДЭ-Х қажырлану, қайсарлану, өжеттену, батылдану, қайраттану.

ЭРЭМГИЙЛЭ-Х қажырлық істеу, қайсарлық істеу, өжеттік істеу, батылдық істеу, қайрат көрсету.

ЭРЭМГЭЛЗЭ-Х армандау, демелену, үміттену; **шэг юмыг** ≈ бір нәрсені демелену.

ЭРЭМДЭГ 1. мүгедек, жарымжан, кемтар; ≈ **дутуу** кем, мүгедек; ≈ **зэрэмдэг** кем, мүгедек, кемтар, жарымжан; ≈ **зэмдэг** мүгедек, кем, жарымжан кемтар. 2. (*ауру, науқасқа*) меңдеген, қалжыраған, әлсіреген, үлбіреген; ≈ **болсон амьтан** ауруға меңдеген жам.

ЭРЭМХИЙ қ. эрэмгий.

ЭРЭМЦЭЛ аяныш; әлпеш, мөпе.

ЭРЭМЦЭ-Х аялау; әлпештеу, мөпелеу; таса қылмау.

ЭРЭМШИЛ 1. дөнігіс, дөндес; дөнігу, дөндеу; дандайсу, еркінсу; 2. үдем, үдес, асқыныс; үдеу, асқыну.

ЭРЭМШИ-Х 1. дөнігу, дөндеу, дандайсу, еркінсу; ≈ **нихсэн залуу** дөнігіп кеткен жігіт; 2. үдеу, үдей түсу, асқыну, асқынып кету; **эрдэх** ≈ дандайсын үдей түсу.

ЭРЭМШҮҮЛЭ-Х 1. дөніктіру, дөндеу, дандайсыту, еркінсіту; 2. үдету, үдету түсіру, асқындыру, асқындырып жіберу.

ЭРЭН 1. эра жыл басы (*жыл есебі басталған кезең*); 2. заман, кезең, қазіргі; ≈ **цагийн үйл явдууд** қазіргі заман оқиғалары.

ЭРЭНД үпілмәлік, майкене (*ыстық жақта өсетін, тікенекті, майлы дәні бар өсімдік*); ≈ **ийн тос** үпілмәлік майы, майкене майы (*сабын жасауға, резина өндірісінде, дәрігері істерде керектелінетін қою май*).

ЭРЭНЦЭ-Х қарғу, шоршу.

ЭРЭ-Х I 1. буу, таңу, шанду; **олсоор** ≈ арқанмен таңу; ≈ **4 чангаруула**х быуш таңу; 2. бұрау, бұрандалау, бұрамалау.

ЭРЭ-Х II іздеу, іздестіру, қарастыру, табуға талпыну; ≈ **сурах** іздеп сұрастыру; ≈ **хайх** жүріп іздеу, іздеп

қарастыру; ≈ **ж сурвалжлах** іздеп сұрастыру; **олохоор** ≈ табу үшін іздеу; **арга** ≈ амаз іздеу, айла қарастыру; ≈ **ж сувэгчлэх** іздестіру; ≈ **ж сурах** іздеп сұрастыру, сұрастырып іздеу; ★ **амрыг эрэх** сәлемдесу, амандасу, амаңдық білісу, амаңдық сұрасу; сәлем жолдау.

ЭРЭ-Х III (*жерді*) қазу, үңгу; ≈ **ж малтах** үңгім қазу.

ЭРЭ-Х IV (*емшек*) дөмету; ісіну; **хөх** ≈ дөмету; емшек ісу.

ЭРЭЭ I ар, намыс, ұят; қымсыныс, қысылыс; ≈ **цээр** ар ұят, ар намыс; ≈ **цээргүй аашлах** арсыздықпен беттен алу, арын төгіп ашу шақыру; ≈ **гээ алдах** а) арын төгу, арын сату, **арьж** аяққа басу; ұятсыздық істеу, ұяттан жүрдай болу б) ықпалына кіру; **баеы** ауған жаққз кету; ыркына көну, ыркымен жүру, ыркынан шықпау.

ЭРЭЭ II үйір, топ; **загасны** ≈ балькытын үйірі.

ЭРЭЭВЭР: **эрэвэр хураавар** а) жиыстырған, терістірген, құрастырған; жиынтық; б) ала-шұбар, қырық қылау.

ЭРЭЭГҮИ арланбайтын, намыстанбайтын, қарапайым, ар көрмейтін, намыс көрмейтін.

ЭРЭЭГЧ қарала сиыр (*урғашы*); ≈ **үнээ** қарала сауын сиыры.

ЭРЭЭДҮҮЛЭ-Х (*сыр, ойын*) сыр тартқызу, жалтарту, жалтарта сұрату, бұлтарту, бұлтарта сұрату, қалтарту, қалтара сұрату, шалдыру, шалдырып сұрату, сырын алдыруға тырыстыру, бұлтақтаттыра сұрау, жалтақтаттыра сұрату.

ЭРЭЭДЭС бұрау (*бұрап қатайтатын аспап*); ачааны тағлага даруула **чангалах** ≈ жүктің тартуын, бастыргысын қатайтатын бұрау; **мүшгжз чангаруула**х ≈ бұралап қатайтатын бұрау.

ЭРЭЭДЭСЛЭ-Х бұраумен қатайту.

ЭРЭЭДЭ-Х (*ойын, сырын*) сыр тарту, жалтарту, жалтара сұрау, бұлтарту, бұлтара сұрау, қалтарту, қалтара сұрау, шалду, шалып сұрау, сырын алуға тырысу, бұлтақтату, бұлтақтата сұрау, жалтақтата сұрау; **намайг юуид** ≈ **ж байгаа юм бол!** менен неге сыр тартып отыр!?

ЭРЭЭЛЖ алғаша жібек таспа (*лентә*).

ЭРЭЭЛЖЛҮҮЛЭ-Х бұлдырату, бұлдырлату, қарауыттыру, мұнарттыру, көмескілендіру, сағымдандыру.

ЭРЭЭЛЖЛЭ-Х бұлдырау, бұлдырлау, қарауыту, мұнарту, көмескілену, сағымлану; нүд ≈ көз бұлдырау.

ЭРЭЭЛҮҮЛЭ-Х I 1. (*нәрсені*) шұбарлау, теңбілдеу, тарғылдау, ала-құда ету, бұдырлау, кедір-бұдыр ету; 2. (*өң-түсін*) өшекейлету, сәндеу, шұбарлау, шұбарыттыру, түрлендірту.

ЭРЭЭЛҮҮЛЭ-Х II арландыру, намыстандыру, ұятсыту; қымсындыру, қысылату, ұялту.

ЭРЭЭЛЭ-Х I 1. (*нәрсе*) шұбарлану, теңбілдену, тарғылдану, ала-құла болу; бұдырлану, кедір-бұдыр болу; газар ≈ **н** **харагдах** жер теңбілденіп көріну; 2. (*өң-түсін*) әшекейлеу, сәндеу, шұбарлау, шұбарыту, түрлендіру; ≈ **ж** **будах** әшекейлеп бояу, сәнден бояу.

ЭРЭЭЛЭ-Х II арлану, намыстану, ұятсу; қымсынгу, қысылу, ұялу; ≈ **ж** **санах зүйл юүн** арланатын не бар, қымсынатын не бар; **та битгий** ≈ **эрэй** сіз арланбаныз.

ЭРЭЭН I. (*өң-түс*) шұбар, ала, түрлі, дақты, теңбіл, тарғыл; ≈ **алаг** шұбар-ала, ала-шұбар; ≈ **цоохор** шұбар-ала, ала-құла; ≈ **мяраан** теңбіл, тарғыл; ≈ **дааву** түрлі түсті кездеме, шыт; ≈ **тарлан** тарғыл, теңбіл; аламыш; 2. *ауыс. (жаман ой)* аласы, арамзалығы, іш-мерезі, зұлымдығы, қараннеті; **хүн-ий** ≈ **дотроо**, **могойн эрээн гаднаа** адамның аласы ішінде, жыланның аласы сыртында; ☆ **эрээн загас** итбалық, теңбіл балық; шұбар балық; ☆ **эрээн махи** тарлан енеке, тарғыл дала өгізі (*буй-вол*); ☆ **эрээл тахи** жолақ жылқы, теңбіл жылқы (*африканың тағы жылқысы*); ☆ **эрээн хөхөө** көдімгі көкек (*құс*); ☆ **эрээн шийр** қ. **эрээн тахи** ☆ **эрээн шувуу** тарғыл торғай, теңбіл торғай (*құс*); ☆ **эрээн шувуухай** ала торғай (*құс*); ☆ **эрээн удвал** цэцэг күренше шешек, күрен гүл, тобылғытүс шешек, тобылғытүс гүл (*өсімдік*).

ЭРЭЭНДҮҮЛЭ-Х өте шұбарландыру, өте алаландыру, өте түрлендіру; өте теңбілдендіру, өте тарғылдандыру.

ЭРЭЭНДЭ-Х өте шұбарлану, өте алалану, өте түрлену; өте теңбілдену, өте тарғылдандыру.

ЭРЭЭНТҮҮЛЭ-Х шұбарландыру, алаландыру, түрлендіру, теңбілдендіру, тарғылдандыру.

ЭРЭЭНТЭ-Х шұбарлану, ала-шұбар болу, алалану, құлпырту, түрлену, теңбілдену, тарғылдану; **газар** ≈ жер шұбарлану, жер теңбілдену; **цэцэг навч** ≈ гүл бәйшешек түрлену.

ЭРЭЭС I қ. **эрээдэс**.

ЭРЭЭС II (*tex.*) ойма, қазнақ; **эрэг шургийн** ≈ бұранда қазнағы.

ЭРЭЭЧИ-Х I. шұбарлай беру, ала-шұбарлай беру; түрлендіре беру, әшекейлей беру; 2. (*жазу, сызуда*) шимайлау, сызғылау, айғыздау, айқыш-ұйқыш сызу; ≈ **сараачих** шимайлау сызу.

ЭРЭЭЧҮҮЛЭ-Х I. шұбарлата беру, ала-шұбарлата беру, түрлендірте беру; әшекейлете бергізу; 2. (*сызу, жазу*) шимайлату, сызғылату, айғыздату, айқыш-ұйқыш сыздыру.

ЭС I (*биол.*) талшық, клетка; **нэг** ≈ **т амьган** бір талшықты жәндік; **олон** ≈ **т көп** талшықты жәндік.

ЭС II (*болымсыздық*) -ма, -ме, -ба, -бе, -на, -не, -сыз, -сіз; ≈ **явах** кетпеу; ≈ **үзэх** көрмеу; ≈ **харах** қарамау; ≈

мэдэх білмеу; ≈ **тоох** есепке алмау, **кө'** рек етпеу; **санга** салмау; ≈ **гүйцэх** жетпеу, жете алмау.

ЭСВЭЛ не, немесе, әлде, не болмаса, әйтпесе; ≈ **чи**, ≈ **би** не сен, не мен.

ЭСВЭЭС қ. **эсвэл**.

ЭСГИЙ кигіз, киіз; ≈ **хийх а)** киіз басу, киіз істеу; б) киіз яндіру; ≈ **дар-ах** киіз пісіру, киіз шынықтыру; ≈ **татах** киіз тарту, киіз домалату, киіз сүйрету (*шиге салған жүнді, ыстық су құйып, шімен орап таңып, олай бұлай сүйрету*); ≈ **ний бул** киіздің өзек ағашы (*шімен сүйрететін киіз ортасынан өткізген, сүйретуге арналған ағаш*); ≈ **гутал** киіз етік, пима; ≈ **малгай** киіз тымақ; ≈ **хэмнэг** киіз кебенек; ≈ **оймс** киіз байпақ; ≈ **өрх** киіз түндік; ≈ **тохом** киіз тоқым.

ЭСГҮҮЛ қ. **эсвэл**.

ЭСГҮҮР I 1. ысқауыр (*нәрсені пішуге, тілуге, үй ағашқа өрнек салуға арналған аспап*); 2. кездік; ≈ **хутга** кездік пышақ, кішкене пышақ.

ЭСГҮҮР II ашытқы, ашытқыш, ашытатын қор; **гурилын** ≈ үн ашытқы.

ЭСГҮҮЛЭ-Х I ашыттыру, қышқылдандырту, божыттыру, бьжылдаттыру.

ЭСГҮҮЛЭ-Х II 1. (*киім, т. б.*) піштіру, өлшеп кестіру; 2. (*пышақ т. б.*) кестіру, тылдіру.

ЭСГЭЛ I (*тамақ, ішімдік*) 1. ашым, божым, қышқылдық; ашуы, божуы, қышқылдануы; 2. қор, ашытқы, божытқы.

ЭСГЭЛЭН ащы, қышқыл, ашты, ашқылтым; ≈ **тараг** ащы айран, ащы айран; ≈ **ус** қышқыл су; ≈ **шүүс** қышқыл шырынды сусын (*сок*).

ЭСГЭМЭЛ I. боза; ≈ **ундаа** боза сусын; 2. ашытқан; ≈ **байцаа** ашытқан капуста.

ЭСГЭ-Х I ашыту, қышқылдандыру, ашқылтымдандыру, божыту, бьжылдату; **айраг** ≈ қымыз ашыту; ≈ **хөрөнгө** ашытатын қор; **мантуу** ≈ менті ашыту, мома ашыту, кеупая ашыту (*буға пісіретін нан*).

ЭСГЭ-Х II 1. (*киім, т. б. нәрсе*) пішту, өлшеп кесу; **хувцас** ≈ киім пішу; **дээл** ≈ шапан пішу; **гутлыл түрий** ≈ етіктің қоңшын пішу; 2. (*дүзді нәрсе*) кесу, тілу; **гараа** ≈ қолын кесу, қолын тілу; ≈ **огтлөх** кесу тілу.

ЭСЛЭГ талшықша (*адамның, өсімдіктердің, жануарлардың ұла қабығы құралағын зат*).

ЭСНЭ-Х есінеу, дүниеге келу (*қадірлі адамдардың тууы*).

ЭСРЭГ I. (*бағыт*) қарсы, қарсы алды, қарсы бет; ≈ **талд нь** қарсы алдында, қарсы жағында; ≈ **харалцах** қарсы қарасу; ≈ **салжихлах** жел қарсы соғу; ≈ **ээс ирэх** қарсы алдынан келу, қарсы жағынан келу; 2. (*іс-әрекетте*) қарсы, жат, үйлеспейтін, сөйлеспейтін, сай келмейтін; ≈ **хандах а)** қарсы тұру, қарсы беттеу; б) айну, ауытқу, уә-

де бұзу, уәдеден таяу, қайта қарсы шығу; ≈ **тавиқ** қарсы қою, қарсы айдау; ≈ **бүлэг** қарсы топ, үйлеспейтін топ; **хувьсғалы** ≈ революцияға қарсы; **төрнийн** ≈ үкіметке қарсы; **төрнийн бодлығын** ≈ үкіметтік саясатқа қарсы; **шинжлэх ухааны** ≈ ғылымға қарсы, ғылымға жат; **шашны** ≈ дінге қарсы, дінге жат; **шашны** ≈ **суртал нэвтрүүлэг** дінге қарсы насихат, ғылыми атеистік насихат; ≈ **бослого** қарсы көтеріліс; ≈ **тэсрэг** а) ары-бері, әрі-бері, арман-бермен, өрмен-бермен, ≈ **тэсрэг явалдах** ары-бері жүрісу; ≈ **тэсрэг булаалдах** ары-бері таласу; б) олай-бұлай, екі жаққа, екі бағытқа, екі бетке; ≈ **тэсрэг хандалдах** олай-бұлай беттеу, екі жаққа беттеу; ≈ **тэсрэг гүйлдэх** екі жаққа жүгірісу, олай-бұлай жүгірісу; в) алды-артынан, қарама-қарсы; ≈ **тэсрэг салхилах** алды-артынан соғу; ≈ **тэсрэг зорчих** қарама-қарсы өту; г) ымыраласпайтын, ымырасыз, келіспейтін; ≈ **тэсрэг тэмцэл** ымыраласпайтын күрес; ☆ **эсрэг атга** қос уыс; ☆ **эсрэг тэсрэгнийн зорчих** қарама-қарсылықтың қайшылығы (*фил.*).

ЭСХҮҮЛ қ. **эсвэл**; **эсгүүл**.

ЭСЭГ 1. қышқыл, ащы, ашты (*дәм*); 2. қышқыл сусын, ашты сусын, ащы сусын, боза; 3. қымыран, шұбат; қымыз; ≈ **уух** қымыран ішу; 4. ашыған қамыр, ашыған ұн.

ЭСЭЛ тотық, қышқыл (*химиялық элемент пен оттегінің қоспасы*).

ЭСЭЛДЭ-Х (*хим.*) қышқылдану, тоқтытану.

ЭСЭЛЖ бозторғай, шырылдақ торғай (*құс*).

ЭСЭН есен; ≈ **мэнд** есен-аман, аман-есен; **энх** ≈ есеншілік, сау-есен, аман-сау, **эрүүл** ≈ сау-есен, аман-есен, саушылық; ≈ **мэнд явж ирэх** аман-есен жүріп кету.

ЭСЭРГҮҮ қарсы, ерегескен, кесе көлденен, наразы; **хувьсғалын** ≈ **хэрэг явдал** революцияға қарсы әрекеттер; **хувьсғалын** ≈ **этгээд** революцияға қарсылар, революцияға наразылар.

ЭСЭРГҮҮЦҮҮЛЭ-Х (*ис-әрекет*) 1. қарсыластыру, қарсы тұрғызу, қарсы болдыру; 2. қарсылық білдірту, наразылық білдірту.

ЭСЭРГҮҮЦЭЛ 1. қарсылық, наразылық; **ширүүн** ≈ күшті қарсылық; ≈ **ийг даван туулах** қарсылықты жеңу; ≈ **илэрхийлэх** қарсылық білдіру, наразылық білдіру; 2. қарсы жақ, дұшпан, жау; ≈ **этгээд** қарсы жақ.

ЭСЭРГҮҮЦЭЛДҮҮЛЭ-Х қ. **эсэргүү-цүүлэх**.

ЭСЭРГҮҮЦЭЛДЭ-Х қ. **эсэргүүцэх**.
ЭСЭРГҮҮЦЭ-Х (*ис-әрекетті*) 1. қарсыласу, қарсы алмзу, қарсы күресу, қарсы тұру, қарсы болу; **тавьсан шаардлагыг** ≈ қойған талаппен қарсыласу; **зудыг** ≈ жұтпен қарсыласу; 2. наразы

болу, наразылық білдіру, қарсылық білдіру.

ЭСЭРГЭН келер, келесі, ендігі, кейінгі; ≈ **жил** келер жыл, келесі жыл, ендігі жыл; ≈ **зун** келесі жаз, ендігі жаз.

ЭСЭРГЭНЭ есекжем, есекжем, бөртпе, бөрткен, желемік (*денеге қызарып бөртін шығатын ауру*); ≈ **туурах** есекжем бөртін шығу; **улаан** ≈ қызамық; қызылша.

ЭСЭРГЭНЭТЭ-Х есекжем шығу, бөртпе шығу, желеміктену, қызамықтану, қызылша шығу.

ЭСЭ-Х I ашу, қышқырдану, ашқылтымдану; божу, быжылдау, быршу; **айраг** ≈ қымыз ашу; **тараг** ≈ айран божу; **гурил** ≈ қамыр ашу, ұн ашу.

ЭСЭ-Х II -дығы, -дігі, -тығы, -тігі, -лығы, -лігі; **очих** ≈ баратындығы; **ирэх** ≈ келетіндігі; **зөөлөн** ≈ жұмсақтығы; **зоригтой** ≈ өжеттігі; **бий** ≈ барлығы.

ЭТГЭР I 1. қайқы, шалқы, кайқақ, шалқақ, қайқаң, шалқаң; ≈ **хоншоортой гутал** қайқы тұмсық стік, қайқы бас етік; 2. (*ұшы*) майысқан; ≈ **үзүүртэй зүү** ұшы майысқан иіс.

ЭТГЭР II жабайы үйрек, қайқы тұмсық (*құс*).

ЭТГЭЭД 1. жақ, бағыт, тарап, бет, бет алыс; **баруун** ≈ батыс жақ, батыс бет; **зүүч** ≈ шығыс жақ, шығыс бет; **хоёр** ≈ **ийн хэлэлцээ** екі жақтың келісімі, екі жақтың келіссөзі; 2. (*мінез*) дарақы, бейбастақ; оғаш, жат, қарсы, жек, қыңыр, қиқар; ≈ **зөрүүд** дарақы, оғаш; ≈ **зантай** қыңыр мінезді, мінезі қыңыр; ≈ **суртал** жат насихат, қарсы насихат; ☆ **этгээд хэл** ежікше, ежік тіл (*жаргон*); 3. (*адам*) -лар, -лер, -дар, -дер, -тар, -тер; қар, -иер; адамдар, адам; оңбағандар, оңбаған, жексұрындар, жексұрын, сұмпайылар, сұмпайы, қарсылар; қарсыласушылар; **зарим** ≈ кейбіреулер, кейбір адамдар; **хорт** ≈ зиянкестер, зиянкес адамдар; **дайсан** ≈ дұшпандар, жаулар, дұшпан адамдар, жау адамдар; **үл бүтэх** ≈ оңбағандар, оңбаған адамдар; **хувьсғалын эсэргүү** ≈ революцияға қарсылар; **хэрэгтэн** ≈ қылмысты адам, қылмыскер.

ЭТГЭЭДДЭ-Х (*мінез*) дарақыланып кету, бейбастақтанып кету, оғаштанып кету; қиқарланып кету, қыңырланып кету.

ЭТГЭЭДЛЭ-Х (*мінез*) дарақылану, бейбастақтану, оғаштану, қиқарлану, қыңырлану, дарақы болу, бейбастақ болу, оғаш болу, қиқар болу, қыңыр болу; **битгий** ≈ **ээд бай** дарақыланба, дарақы болма.

ЭТИЛГЭ-Х (*нәрсенің ұшын тұмсығын*) 1. қайқиту, шалқиту, қайқы болдыру, шалқы болдыру, қайқаң болдыру, шалқаң болдыру, қайқақ болдыру, шалқақ болдыру; 2. майыстыру, ию.

майыру.

ЭТИЙ-Х (ушы, түмсығы) 1. қайқию, шалқию, қайқы болу, шалқы болу, қайқаң болу, шалқаң болу; 2. майысу, иілу, майырылу; **УЗУУР НЬ** ≈ **ЧХЖЭЭ** ұшы майырылып қапты.

ЭТРУУЛЭ-Х 1. (іс-әрекет, жұмыстың) оның келтіру, оңына бастыру, сөтін түсіру, ретіне келтіру, жолын болдыру, жөніне түсіру; демеп жіберу; 2. (нәрсенің бір жағын) қоқайту, қоқшиту, сорайту, сойдиту.

ЭТРЭ-Х 1. (жұмыс, іс-әрекет) оңу, оңы келу, оңына басу, сәті түсу, реті келу, жолы болу, жөні түсу; демелу, оңдалу; 2. (нәрсенің бір жағы) қоқаю, қоқшию, сораю, сойдю.

ЭТҮҮЛЭ-Х I (нәрсені) шұқылату, шұқыту, қаздыру; ойдыру, ілдіру, ойдырып алдыру, ілдіріп алдыру.

ЭТҮҮЛЭ-Х II (нәрсені, іс-әрекетті) қоздырту, тудырту, өршіттіру, көтерту. **ЭТҮҮР** (аспан) шұқылағыш, шұқығыш, шұқыуыш, қазғыш; ойғыш, ілгіш, ойын алғыш, іліп алғыш.

ЭТЭ-Х I (нәрсені) шұқылау, шұқу, қазу, шымшу; ою, ойып алу, ілу, іліп алу (арнаулы аспаппен); **хуруугаар** ≈ қолмен шұқылау; **ЭТҮҮРЭЭР** ≈ ілгішпен іліп алу; ≈ **хамах** қамтып ойып алу; **хоол** ≈ тамақты шымшып іліп алу; ≈ **ухах** а) ойып қазу, ойып уңғу; б) ауыс. түрткілеу, қоздыру, шымшылау.

ЭТЭ-Х II (іс-әрекет) 1. қозу, туу, өршу, көтерілу; 2. қоздыру, тудыру, өршіту, көтеру, шымшылау.

ЭФИР эфир (спирттің және қышқылдың қоспасы); ≈ **ийт тос** эфирлі май; **хүхрайн** ≈ күкіртті эфир.

ЭХ I 1. ене, шеше, ана; **төрсөн** ≈ туған ана, туған шеше; **нагад** ≈ нағамы аяғ; ≈ **ийн ач** ана менірімі; ≈ **ийн ачийг** хариулах ана сүтін ақтау; **эмэг** ≈ үлкен шеше, үлкен ана; ≈ **ийн санаа үрт**, **үрийн санаа ууланд** ана көңілі балада, бала көңілі далада; **хөхөлт** ≈ емшегін емізген ана, ана сүтін емізген ана; **хадам** ≈ қайын ене, қайын шеше; **хойт** ≈ өгей шеше, өгей ана; **эцэг** ≈ **ийн хороо** ата-аналар комитеті; ☆ **эхийн алдар одон** ана даңқы ордені; ☆ **эх барих** ухаан әйсадер босандығу ғылымы, сәбилер тудыру жөніндегі дәрігері ғылым; ☆ **эх барих** кіндік кесу, босанушы әйелдерге көмен көрсету; ☆ **эх барих** кіндік кесуші, босанушы әйелдерге көмек көрсетуші; ☆ **эх барьсан** эх кіндік шеше; ☆ **эхий нь эцээхгүй**, **туғалы нь тұраахгүй** а) *сөзбе*, анасын шаршатпай, бұзауын арықтатпай; □ б) о-бү деп көңіліне қалау салмай; көңіліне кір келтірмей; көңіліне қарай реижітпей; көңіліне дақ кірбін келтірмей; в) қай-қайсына да ортақ, реңжітпей; қай-қайсысының қабағына сай,

қоян бұлтаққа салмай; 2. *ауыс*. туған, кіндік кескен, туып өскен; ≈ **орон** отан; **өсөн төрсөл** ≈ **орон** туып өскен отан; ≈ **нутаг** туған жер, кіндік кескен жер; отан; ☆ **эх оронч** үзәл отандық көзқарас, отаншыл идея; ☆ **этүкен эх** а) жер; б) кіндік кескен жер, туған жер; 3. (мал) ана, туатын, төлдейтін; ≈ **мал** ана мал; ≈ **малыг өсгөх** ана малды өсіру; **төллөх** ≈ **мал** төлдейтін ана мал; 4. (нәрсенің) өсім, пайда, тууы; өңуі, пайда болуы; нұсқа тудыру; ☆ **эх эсгий** басқан киіздің төсеніш киізі; ☆ **эх бичиг** әуелгі қол жазба, бастапқы нұсқа, әуелгі нұсқа (*шығарма, ресми хат*); ☆ **эх хэмжээ** шамағы, мөлшері, негізгі өлшемі; ☆ **эх хөрөнгө** а) негізгі дәулет, ұйтқы дәулет; б) ұйтқы ашытқы; **таргыйа** ≈ ≈ айраннын ұйтқысы; **дарсны** ≈ ≈ шараптың ашытқысы.

ЭХ II 1. (орын, мекен) басы, бас шені, көзі; бастамасы; **голын** ≈ өзгенің басы; **булгийн** ≈ бұлақтың кезі; **хэргийн** ≈ істің бастамасы; 2. (іс-әрекетте) нұсқа, түп негіз; ≈ **бичиг** түп нұсқа; **судар бичгийн** ≈ жазба шығармаларының түп нұсқасы; **гэрээ бичгийн** ≈ келіссөздің нұсқасы; **гэрээ зохиогч** а) жазбашы, жоба жасаушы (*соғыс шабуылда*) б) кеңсе хатшысы; ресми хат нұсқалаушы, іс қағазын жобалаушы; ≈ **данс** түпкі даңса, есеп-қисаптың түпкі нұсқасы; ☆ **эх татах** а) жобасын жасау, нұсқасын жасау; б) сілтеме алу, үлгі алу, еліктеп алу; 3. (жер) бас жағы, биік жері, ең үсті; **жалганы** ≈ жылғаның бас жағы; **хондийн** ≈ бөктердің биік жері; **хоолойн** ≈ алқымның биік жері; 4. алдыңғы шені, бас шені. алды; **суудлын** ≈ орындықтың алдыңғы шеңі; 5. (*уақыт*) бас кез, алғашқы кез; басында; **сарын** ≈ ээр айдың бас кезінде; **жилгийн** ≈ энд жыл басында; ☆ **эх адаггүй** бас жоқ, аяқ жоқ; бас аяқ жоқ; қалай болса солай; басыз-аяксыз; эдепсіз; ☆ **эх толгойгүй** бассыз, бас-аяксыз, жүгенсіз, ай дейтін ажа, қой дейтін қожа жоқ; ☆ **эх захгүй** а) ретсіз, қалай болса-солай, өз еркімен; б) бығысу былығы, шатасу; ☆ **эх толгойгоо** алдах бас аяғын жаңылу, жаңылып шатасу, бытысып шатасу; ☆ **эх сүүлгүй** басы жоқ, аяғы жоқ; бас-аяғы белгісіз, жаңылған, шатысқан.

ЭХЛҮҮЛЭ-Х (іс-әрекетті, жұмысты) басталу, бастап істету, істей бастату.

ЭХЛЭЛ бастама, басы; **ажлын** ≈ жұмыс бастамасы; ≈ **үүсэл** әуелгі бастама, әуелгі басталуы.

ЭХЛЭЛТ басталуы, бастап шығуы; басы; **ажлын** ≈ жұмыс басталуы жұмыстың басы; **оны** ≈ **дээр** жыл басталғанда, жыл басында.

ЭХЛЭ-Х (жұмыс, іс-әрекет) бастау, басталу, бастап істеу, істей бастау; **ажил**

≈ жұмыс бастау, жұмысты істей бастау; **хичээл** ≈ сабақ басталу; сабақты бастау; **уншиж** ≈ оқи бастау; **бичиж** ≈ жаза бастау.

ЭХНЭР 1. әйелі, жары, жұбайы, зайыбы; ≈ **тэйгээ хамт** әйелімен бірге; ≈ **тэй болох** әйел алу, ерлі-зайыпты болу; ≈ **аваагүй** әйел алмаған, үйленбеген; 2. қалыңдық (*жигітке атап қойған қыз*).

ЭХНЭРГҮИ әйелсіз, жарсыз, жұбайсыз, зайыпсыз, әйел алмаған; ≈ **хүн** әйелсіз адам.

ЭХҮҮДЭЛ балық ұландыру.

ЭХҮҮН (*дәм*) 1. ұлы, ащы, күйдіретін, ойып түсіретін; ≈ **натри** ащы натри; 2. (*шай бояуы*) құрым, ашғы; ≈ **чай** бояуы құрым шай, бояуы ашты шай.

ЭХЭЛБЭР 1. (*нәрсе*) мол, көп, қалың; ≈ **бууц** қалың көң; 2. (*су*) суатты, суы мол; ≈ **худаг** суы мол құдық.

ЭХЭЛЖИРГЭНЭ қарабас торғай (*күз*).

ЭХЭЛМИИ қ. **эхэлбэр**.

ЭХЭЛМЭР арамза туған, марка туған, бұрын туған; ≈ **үнээ** марка туған сиыс; ≈ **хонь** арамза туған қой, марка туған қой.

ЭХЭР: **эхэр тата-х** өксу, солқылдау; ≈ **н уйлах** өксіп жылау, солқылдап жылау.

ЭЦЛЭ-Х дәмі таусылу, құмыры таусыту, өмірі аяқталу, олу; **нас** ≈ дәмі таусылу.

ЭЦЭГ 1. өке, ата; **төрсөн** ≈ туған өке; **хойт** ≈ өгей өке, екінші өке; ≈ **эх** өке шеше; **өвөг эцэг** ата; **хадам** ≈ қайын өке, қайын ата; ≈ **ийн төрөл** әкесінің туыстары; **элэнц** ≈ ұлы ата, үлкей ата; ≈ **ийн өв хөрөнгө** өке дәулеті, өке мұрасы; 2. (*мал*) ата; ≈ **мал** ата мал.

ЭЦЭГЛҮҮЛЭ-Х (*дин*) ақ шаштыру, тасаттау, тасаттың істету.

ЭЦЭГЛЭ-Х (*дики*) ақ шашу, тасаттау, тасат істеу; **сүү** ≈ аспанға ақ шашу, төңірге сүт шашу; **архи** ≈ шарап шашу, шарап тасатын істеу.

ЭЦЭЛГЭ-Х ары қарағу, өлтіру, демін аяқтату; **нас** ≈ өмірін аяқтату, өмірін аяқтату; өлтіріп тастау.

ЭЦЭЛТ қалжырау, қажу, жалығыс; жалығу; болдыру; ≈ **цуцалт** шаршап қажу; болдыру-шаршау; ≈ **цуцалтгүй** **хөдөлмөрлөх** қажымай талмай еңбектену.

ЭЦЭНГЭ 1. есеңгі (*халі нашар*) 2. жүдеңкі, арық, жүдеу, жаданқы; ≈ **царай** жүдеңкі шырай, жүдеу пішін.

ЭЦЭНГЭР 1. есеңгірек, сандырақ (*халі нашарырақ*); 2. жүдеңкірек, арығырақ, жүдеулеу, жаданқылау, арықтаған; ≈ **царай** жүдеңкірек пішін; ≈ **мал** арықтаған мал.

ЭЦЭНХИИ арық, арықтаған, көтерем, тұрамаған; ≈ **морь** арық ат, тұрадаған ат; ≈ **туранхай** мал арық-тұрақ

мал, арық-көтерем мал.

ЭЦЭС ақыр, соң, аяқ; ақыры, соңы, аяғы; ақырғы, соңғы; **насны** ≈ жас ақыры, ақырғы өмір; ≈ **ийн** ≈ **т** ақыр аяғында, ақырында, түбінде, барын-барып; ≈ **ий нь үзэх** ақырын көру, аяғын көру; ≈ **ий нь харах** ақыр-аяғын көру; **уилрлын** ≈ мезгіл аяғы; тоқсан аяғы; **хурлын** ≈ жиналыс соңы; **хэргийн** ≈ істің ақыры, істің аяғы; ≈ **ийл мәдүү-лэг** соңғы мәлімдеме; соңғы тергеу; ≈ **хойтыг бодох** ақырғысын ойлау; кейінгісін ойлау; ≈ **болох а)** ақыр болу, аяқтау; біту, түгесу; б) дәмі таусылу, қайтыс болу, өмірі аяқтау; ≈ **болтол а)** ақырына дейін; біткенше, түгескенше, аяқтағанша; б) өл өлгенше, демі біткенше, ақырғы өміріне дейін; ≈ **ийн үг** соңғы сөз, ақырғы сөз, арыз сөз; ≈ **ийн үе** соңғы кез, ақырғы кез; ≈ **болгох** тыйым салу, ақыр болдыру; ≈ **ийл зорилт** түпкі мақсат; ≈ **ийн дүнд** сайып келгенде.

ЭЦЭСГҮИ ақырсыз, соңсыз, аяқсыз; шексіз, ұшы-қиырсыз, шегі жоқ.

ЭЦЭСЛҮҮЛЭ-Х 1. (*ис-эрекетт*) ақырына жеткізу, соңына жеткізу, аяқтату, шегіне жеткізу; 2. (*адамды*) дәмін бітіру, өмірін аяқтату, өлтіру.

ЭЦЭСЛЭЛ 1. (*қимыл-эрекет*) ақырына жетіс, соңына жетіс, аяқталыс, шектеліс; 2. (*адам*) дәм бітіс, өмір аяқталыс, өлімі.

ЭЦЭСЛЭ-Х 1. (*ис-эрекет*) ақырына жету, соңына жету, аяқталу, шегіне жету; 2. (*адамның*) дәмі біту, өмірі аяқтау, өлу, қайтыс болу; **насан** ≈ **тэл** дәмі біткенше, ақырғы өміріне дейін.

ЭЦЭСТ ақырында, соңында, аяғында, ақыр-аяғында, ақыр-соңында; ақырына, соңына, аяғына; ≈ **нь олыгтой болсонгүй** ақырында оншама болмады; ≈ **нь хургэх** ақырына жеткізу.

ЭЦЭСТЭ-Х қ. **эцэслэх**.

ЭЦЭ-Х 1. (*егінен*) ашаңдау, ару, арықтау, тұралау; ысылу; ≈ **ж турах** ашаңдап тұралау, ысылып арықтау; 2. болдыру, шаршау, қажу, жалығу; діңкесі құру, әлі құру; ≈ **цуцах** болдырып-шаршау, шаршап-болдыру; ≈ **алжаах** қажып жалығу, жалығып қажу; ≈ **ж цуцахаа мәдэхгүй** болдырып шаршауды білмейтін; жалығуды білмейтін; ешбір жалықпайтын.

ЭЦЭШГҮИ 1. (*егінен*) ашаңдамайтын, арықтамайтын, арықтамайтын, тураламайтын; 2. болдырмайтын, шаршамайтын, қажымайтын, жалықпайтын.

ЭЦЭЭ-Х 1. (*көлік*) арыту, арықтату, тұралату, ысылту; 2. болдырту, шаршау, қажыту, жалықтыру; діңкесін құрту, әлін құрту; **морно** ≈ **чихлээ а)** атын арықтатып алды; б) атын болдыртып алды.

ЭЦЭЭХЭН жарамды, тауір; жүрдек, жүргіш (*көлік*); ≈ **морь** жарамды ат.

ЭЧИ-Х жөнеу, беттеу, жүріп кету,

тайын түрү.

ЭЧНЭЭ 1. иштей, жымысқы, астыртып, көмөскү, таса, арам, арамза; ≈ **сагагаар үйдөсү хэрэг** жымысқы оймен истеткен эрекет; ≈ **бодлого** жымыр-кы саясат, астыртын саясат; ≈ **ээр** жымысқы түрдө, астыртын жолмен; 2. өз бети, сырттан, өзи жок; ≈ **гээр суралцах** өз бетимен окуу, сырттан окуу.

ЭШ I 1. (*ыдыс, сайман*) сап, тутка; 2. (*өсімдік*) сабак; өзек; 3. *ауыс. (ис-арекетте)* тегі, жөні, негізі; шарт, себеп; ≈ **хийх** а) тутка істеу; б) істі жөнімөн көрү; ≈ **ёс** жосыпымен, эдетимен, тәртібимен, ретимен, ыңғайымен; ≈ **авах**; = ≈ **өлөх** рүксат алуу, лүксат алуу; ≈ **тат-ах** негіз алуу, сйлтеме алуу; ≈ **үзүүлөх** сырын баяндау, күпиясын ашу.

ЭШ II (*өд.*) өттең, өттегені, бөрөкөлдү; ≈ **би эд дэмий иржээ** өттегені, мен мунда бекер келишим.

ЭШЕЛОН тизбек, шубак, шубырма тизбек, эшелон; **танкийн** ≈ танки тизбеси, танки эшелоны; **галт тэрэгний** ≈ от арба тизбегі, поезд тизбегі.

ЭШЛЭ-Х 1. (*ыдысты, сайманды*) саптау, туткалуу, сап орнатуу, тутка салу; сап шыгаруу, тутка шыгаруу; 2. (*өсімдік*) сабактануу, сабак шыгуу; 3. (*ис-арекет*) тегин үстөу, жөнімөн жүрүү, жосын үстөу, тәртіп сақтау, түзүү жүрүү; ≈ **ж аж төрөх** жөнімөн жүрүп өмүр сүрүү.

ЭШТЭ-Х (*астык, өсімдік*) сабактануу, өзөктөнүү, сабак шыгуу, өзөк шыгуу, көктөү; **тариа** ≈ астык сабактануу, астык көктөү; **өвс** ≈ шөп сабактануу, шөп көктөү.

ЭШҮҮ (*күстың*) жақ түмсык, астыңгы түмсык, күс жагы.

ЭШ I 1. (*өд.*) с, ей, өй-а, э; ≈, **алдуурай өй**, айрылып калдың! ≈, **тийм үү э**, солай ма? ээ, хөөрхңи э, байкүс-ай! ≈, **тэр яах вэ эй**, оны кайтесиң! ≈ **хээ е-ке, е-не, а-ней**; ≈ **дээ а-ней, е-ней**; ≈ **дээ! мэдэхгүй эй!** билмеймин.

ЭШ II (*шыл*) -а, -е! шыгар, гөй, (ем-сс) не; **ээж ээ!** ана-а! шеше-е! **худал биз ээ!** отүрүк шыгар.

ЭЭВЧ к. ээвэр.

ЭЭВЭР (*күн сүүлеси*) шуақ, шуактангал, маужыраган, елжіреген, жылымык, жылы, ≈ **энтэр** шуақ койнау, маужыраган күнгөй; ≈ **нөмөр** шуақ койын, жылымык ык жер, жылы ыктасын жер; **өвлийн хүйтэнд малыг** ≈ газар билчээх кыскы суыкта малды шуақ койнау жерге жаю.

ЭЭВЭРДҮҮ (*сын*) шуақтау, жылымыктау, жылылау, шугагырак, жылырақ; ≈ **нөмөр газар** шуақтау ыктасын жер.

ЭЭВЭРДЭ-Х өтө шуактануу, өтө шуактанган, өтө маужыраган, өтө жылымыктануу.

ЭЭВЭРЛЭ-Х (*ет*) шуақтау, шуактау, шуақ ыгымен, ыктасындай, шү-

ак койнаулау, жылымык бойлау.

ЭЭГДЭХ 1. (*кызуга, жылууга*) жылынуу; кызу; жібуу, баурау; 2. *ауыс. (көңіл)* егилу, босау, мейрленуу, елжіреу.

ЭЭДИЙ топас, түрпайы, дөкір; ≈ **буудай болох** топастануу, түрпайылануу, дөкірленуу, шатуу, шатпақтау, мыжуу, мылжындау; ≈ **болох** а) алжуу, алжасу, жангалак болуу; б) зорго козгалуу, өрөң-пөрөң козгалуу.

ЭЭДИЙРЭ-Х 1. іртімиктенуу, іртімик каймак түсүү (*күрш көжөгө, бордак шайга т. б-ға*); **хийдтэй дай** ≈ борлаган шайга іртімик каймак түсүү; 2. (*ақылдан*) алжасу, алжуу; **ухаан** ≈ ақылдан алжасу.

ЭЭДМЭГ к. ээдэм.

ЭЭДМЭГЛЭ-Х (*сүттен*) ірімшік істеу, ірімшік болдыруу, сүтті іртіу, іртімиктендіруу.

ЭЭДМЭГРЭ-Х (*сүт*) ірүү, ірімшіктенуу, ірімшік болуу, ірүү кету; **халуун сүүнд тараг холиход** ≈ дэг ыстык сүтке айран куйганда ірімшіктенеді.

ЭЭДМЭГТЭ-Х іртіктенуу, іртімиктенуу, іртімиктенуу, іртімшікке айналуу; **сүү** ≈ **чылдээ** сүт іртіктеніп кетті.

ЭЭДМЭГШИ-Х (*сүт*) іртин деу, іртіктеніңкіреу, іртімиктеніңкіреу, іртімшіктенейін деу.

ЭЭДРҮҮЛЭ-Х 1. (*жіп, арқанды*) түйлү, шиеленістірүү, түйдектелдірүү, түйінделтүү; 2. *ауыс. (кылмыс, эрекетті)* бытыстыруу, шатыстыруу, шиеленістірүү; 3. *ауыс. (сөздү)* мүддірүү, жаңылтуу, шүлдірлетуу, былдырлатуу.

ЭЭДРЭ-Х 1. (*арқан, жіп*) түйлү, түйдектелуу, түйінделуу, шиеленуу; **утас** ≈ жіп түйлү; 2. *ауыс. (кылмыс, эрекет)* бытысуу, шатысуу, былыгуу, шиеленісуу; **хэрэг нь** ≈ кылмысы бытысуу, керегі былыгуу; 3. *ауыс. (сөзгө)* мүддірүү, жаңылуу, шүлдірлеу, былдырлау; **хэл** ≈ тілі мүддірүү, сөзгө жаңылуу.

ЭЭДРЭЭ түйін, түйдек, шиеленіс (*нәрсе, ис-арекеттің*); **утаслы** ≈ жіптің түйдегі, **хэргийн** ≈ істің түйіні; ≈ **гий нь гаргах** түйінін шешүү; ≈ **тэй талы нь олох** түйінді жерин рөбүү; ≈ **тэй байдал** шиеленісті жагдай.

ЭЭДРЭЭТЭ-Х (*нәрсе, ис-арекет*) түйінделуу, түйдектелуу, шиеленісуу; бытысуу, шатысуу.

ЭЭДРЭЭ-Х к. ээдрүүлөх.

ЭЭДҮҮЛЭ-Х (*сүт тагамын*) іртіу, іртіктендіруу, сарысуландыруу, іртімиктендіруу; **сүү** ≈ сүтті іртіу.

ЭЭДЭМ іртіпте, іртімшік, іртімшік; ≈ **хийх** іртімшік істеу; ≈ **ндэх** іртімшік жеуу, іртімшік жеуу.

ЭЭДЭН 1. быламык желім, үн желім; **гурилын** ≈ үннан істелген желім; 2. (*тамак*) быламык, догалатпа, үйртілме, коймалжын; **будааны** ≈ жарма быламык.

ЭЭДЭ-Х иру, ирмиктену, иртіміктену, сарсулану; **СҮҮ** ≈ сүт иру, сүт ирміктену; **айраг** ≈ қымыз ирміктену, қымыз сарсулану.

ЭЭЖ ана, шеше; **бөөрөнхий бнейи нь өсгөсөн** ≈ **ийнхээ ачигт яанам бэ хөө** жүдырықтай денемді алақандап өлділеп, өлпештеген анамның ақ сүтін қалай ақтармын? (*халық әні*) **аав** ≈ **ийн алтан сургаал** әке-шешенің алтын өсиеті; ≈ **ээ-апа-а!**

ЭЭЗГИЙ ежігей, қызыл ірімшік; ≈ **будалғаш** ежігей қайнату, қызыл ірімшік қайнату; ≈ **ширгээх** ежігей қайналып суалту, қызыл ірімшік суалту; **ааруул** ≈ құрт ежігей, құрт пен ежігей.

ЭЭЛ 1. жанашыр, қамқоршы, аяушы; жан ашушы; ең жақын (*адам*); **милай ганц** ≈ **хардаг хүн** менің жалғыз жанашыр адамды; 2. шүкір, аман-есен; **жанай үүгээр ч** ≈ **л байна** біздің жақ, шүкір, аман-есен.

ЭЭЛГЭ-Х 1. (*жылу, қызуға*) жылыттыру, қыздырту; жібіттіру, баураттыру; 2. *ауыс*. (*көңілін*) жібіттіру, егілттіру, босаттыру, мейірлендірту, елжіреттіру; 3. қ. **ээгдэх**.

ЭЭЛЖ (*жұмыс, шаруа*) кезек; алмасу, ауысу; ≈ **ээр ажиллаах** кезекпен жұмыстау, кезекпен жұмыс істеу; **малын** ≈ мал кезегі, мал бағатын кезек; **хонийи** ≈ қой кезегі, қой бағатын кезек; ≈ **ийн ажил** кезекі жұмыс, кезекті жұмыс; **өдрийн** ≈ күнгі кезек, күндізгі кезек; **шөнийн** ≈ түнгі кезек; ≈ **ийн манаа** кезекті күзет, кезекі күзет, кезекпен істейтін күзет.

ЭЭЛЖИТ 1. кезекті, кезектейтін, кезекпен, кезекшілі (*жұмыс, шаруа*); ≈ **ажил** кезекті жұмыс, кезекпен істейтін жұмыс; 2. (*мақсат, көздеу*) кезекті, кезек күткен, көздеген, келесі, алдағы; ≈ **зорилт** кезекті міндет, алдағы мақсат; ≈ **зорилго** көздеген мақсат; алдағы мақсат; ≈ **курал** кезекті жиналыс.

ЭЭЛЖҮҮЛЭ-Х кезектестіру, кезектету; алмастыру, ауыстыру (*жұмыс, шаруада*).

ЭЭЛЖЛЭЛ кезектік, кезектестік.
ЭЭЛЖЛЭ-Х кезектесу, кезектеу, кезектесіп істеу, кезектем істеу, кезекпен істеу; **манаанд** ≈ **н гарах** күзетке кезектесіп шығу; **хонинд** ≈ **н явах** қойға кезектесіп бару, қойды кезекпен жаю.

ЭЭЛЖТЭЙ (*жұмыс*) кезекті, кезегі бар; кезектегі, алмасатын, ауысағын; **шөнийн** ≈ түнгі кезекті, түнгі кезектегі; түнде істейтін; **өдрийн** ≈ күндізгі кезекті, күндізгі кезектегі; күндіз істейтін.

ЭЭЛЛЭ-Х I тимуе, жоламау, соқпау, аман қалу, сәті болу, пәледен қағылу; **аюултай хөнөөлтэй юм** ≈ **ж өнгөрөх** қауіпті қатерлі нәрсе соқпай өту, қауіпті қатерлі нәрседен аман қалу.

ЭЭЛЛЭ-Х II жаны ашу, аяу, есіркеу, мүсіркеу; ≈ **дэг хүн нь жана аштын** адамы.

ЭЭЛТ I аптап, ыстық, қызу, қапырық, аптап ыстық; ≈ **сайтай** қатты ыстық, қызулы, аптап ыстық; ≈ **муутай** аптабы бөс, қызуы нашар; қапырық емес.

ЭЭЛТ 1. мейірімді, мейірбан, қайырымды, жан аштын; 2. ардақты, қадірлі, аяулы, ыстық; ≈ **кутаг** ардақты мекен, ыстық жер; ≈ **унаа** аяулы көлік.

ЭЭЛТ III: **ээлт гөрөөс** тау ілбісі (*аң*).

ЭЭЛЭ-Х (*қауіп-қатерден*) маужырау, мендеу, қалжырау, мең-зең болу делсал болу, меңзығырдау; **ойх** ≈ **эбден** мендеу.

ЭЭМ: **ээм халуун** қапырық, аптап, тымырсық (*ыстық*).

ЭЭМЭГ сырға, шығыр; **алтан** ≈ алтын сырға; **мөнгөн** ≈ күмбес сырға; **сүвд** ≈ маржан сырға.

ЭЭНЭГШИЛ үйірлік, үйір болыс; үйреніс, көндігіс.

ЭЭНЭГШИ-Х үйірлесу, үйір болу; үйрену, көндігу, ұяласу; ≈ **чххсэн** үйірлесіп кеткен; ұялас боп кеткен.

ЭЭНЭГШҮҮЛЭ-Х үйірлестіру, үйір болдыру; үйірлендіру, көндіктіру; ұялас-тыру.

ЭЭРМЭГ ірімек, ірім, ірмек, ірмік (*сүт тағамының іртінді бөлшегі*).

ЭЭРҮҮ тұтықпа, кекеш; ≈ **үүүхэд** тұтықпа бала.

ЭЭРҮҮЛ ұршық (*өсіп шіретін қыла аспан*); ≈ **ийн таваг** ұршықтың дөңгелекшесі; ≈ **ээр утас ээрэх** ұршықпен жіп иіру; ☆ **ээрүүл өрөм** дөңгелек бұрғы, ұршықша бұрғы; ☆ **ээрүүл бялауухай** бөбісек, сасық көкек (*қус*).

ЭЭРҮҮЛЭ-Х I 1. (*жіпті*) иірту, шираттыру; 2. қ. **ээрэгдэх**.

ЭЭРҮҮЛЭ-Х II 1. (*тіл*) тұтықтыру, кекеш сөйлету; 2. (*баланы*) қыңқылдату, қыңқылдата беру; жылата беру.

ЭЭРҮҮЛЭ-Х III (*біреуді*) айналдырту, жабыстырту, қадалту, мыр сарынан қалтырмау.

ЭЭРҮҮЛЭ-Х IV үміттендіру, демеулендіру, ниеттендіру.

ЭЭРХ қара теңбіл бақа (*жәндік*).

ЭЭРЦЭГ I ұршық (*жанбөс пен ортан жіліктің қосылған жері*).

ЭЭРЦЭГ: **ээрцэг дүүжин** әлпешек, алтыбақан (*тербеліп ойнайтын ойыншық*).

ЭЭРЭГДЭ-Х I (*жіп*) иірілу, ширатылу.

ЭЭРЭГДЭ-Х II 1. (*біреу*) айналдырылу, жабыстырылу, қадалыну; 2. *ауыс*. тұйықталу, тірелу, топастану.

ЭЭРЭЛ үміт, дәме; тілем, ниет, үтім; ≈ **горил** үміт дәме, үміт ниет; ≈ **хүсэл** үміт арман, үміт тілем.

ЭЭРЭМ I қ. **ээрмэг** ≈ **иджэ** ірім жеу,

ірімек жеу.

ЭЭРЭМ II егем тилді, кекесінді, келекелі, ажуалы (адам).

ЭЭРЭМ III (жер) иен, жапан, кеп, мидай, елсіз; ≈ тал иен дала, жапан дала, кеп дала, мидай дала.

ЭЭРЭМТЭ-Х іріміктену, ірмектену, ірміктену, іртіміктену (сүт тағалынан ірмік айда болу).

ЭЭРЭНЦЭГ үйіршек би, үйірме би, үйіріле секіру (дөңселеге айнылып, қарғып-шоршып билейтін бидің бір түрі); ≈ хийх үйірме биін билеу.

ЭЭРЭНЦЭ-Х үйіріле билеу, секіріп билеу, шоршып билеу.

ЭЭРЭ-Х I (жип) иіру, ширату; утас ≈ жип иіру.

ЭЭРЭ-Х II 1. (тіл) тұтығу, кекештену, тұтыға сөйлеу, кекештей сөйлеу; ≈ ч эрх тұтыға сөйлеу; 2. (бала) қың-

қылдау, қыңқылдай беру.

ЭЭРЭ-Х III 1. (біреуді) үйіру, айналдыру; (біреуге) жабысу, қадалу, қыр соғынап қалмау; ≈ жоргоох үйіріп айналдыру, шырмап жібермеу; 2. (ауру, науқас) шырмау, үзілмеу, жабысып қалмау, жазбау; өвчлi ≈ ауру шырмау, науқас үзілмеу, аурудан жазбау, аурудан бас алымау.

ЭЭРЭ-Х IV үміттену, дәмелену, ниеттену; горилон ≈ аңсап дәмелену, құмарта үміттену, зарғыып аңсау.

ЭЭТГЭР I қ. ээтэн; этгэр I.

ЭЭТГЭР қ. этгэр II.

ЭЭТИН-Х қ. этийх.

ЭЭТЭН қ. этгэр I.

ЭЭ-Х қыздыру, жылыту; жібіту, босату (күнге, отқа); һаранд ≈ күнге қыздыру; галд гараа ≈ отқа қолын жылыту.

Ю

Ю ю I (этіп=й+у).

ЮАМБҮҮ қ. юмбүү.

ЮАН I: юан улс юан мемлекеті (1271—1367 жылдар кезіндегі моңғолдағы хандық мемлекет).

ЮАН II: юан лаг мөлхий теңіз тасбақасы, алын тасбақа (жәндік).

ЮГУҮРЭЛ (кітаби) 1. (нәрсеңің) тұтануы, көгеруі, өңезденуі; 2. жек сезілуі, жек көрінуі, сүйкімсіздігі.

ЮГУҮРЭ-Х (жазба) 1. тұтану, көгеру, өңездену; 2. жек сезілу, жек көріну, сүйкімсіздену.

ЮД 0,009216 га (36 шаршы құлаиқа тең жер ауданы).

ЮДААГУН 1. соль (музыка гаммасындың бесінші нота); 2. қоюлау, жіңішкелеу; қоюырақ, жіңішкерек (сазды дыбыс).

ЮЛД I семсер (сайман); хутга ≈ екі дүзді семсер.

ЮЛД II теміреткі (тері ауруы); ≈ гарах теміреткі шығу; хяргадаг ≈ құрғақ теміреткі.

ЮЛХГЭР шардақ, шардиган; мес, жуан. ≈ гэдэс шардақ қарын; мес қарын.

ЮЛХИЙ-Х шардио, шардақ болу, шардыш кету.

ЮЛХЭГНЭ-Х шардаңдау, шардақтау, шардаң қағу, шардақ қағу, шардаң-шардаң қағу, шардақ-шардақ қағу.

ЮЛХЭЛЭЭ-Х қ. юлхэгнэх.

ЮМ I нәрсе, нәсте, бұйым, бірдеме, бірнәрсе, бірдеңе; зат; нэг ≈ бірнәрсе; идэх ≈ жейтін нәрсе; ≈аа авах нәрсе-сін алу; тэр ямар ≈ бә ол не нәсте; ≈ хум оны-мұны; ікір-шікір; үзэх ≈ көретін нәрсе; сайн ≈ жақсы нәрсе; тәуір нәрсе; муу ≈ жаман нәрсе, жөнпас

нәрсе; хайран ≈ қайран нәрсе; ≈аа угаах нәрсесін жуу; угаах ≈ жуатын нәрсе; ≈ аар хийх әр нәрседен істеу; ≈аар ≈ хийх нәрседен нәрсе істеу; ≈ олох нәрсе табу, бірдеме табу; хүний ≈ кісінің нәрсесі, бірсудің нәрсесі; танай ≈ сіздің нәрсеңіз; мизий ≈ менің нәрсем; чиний ≈ сенің нәрсең; манай ≈ біздің нәрсеміз; холын ≈ а) алыстағы нәрсе; б) алыс болжам, ұзақ ойлам; ойрын ≈ жақылдағы нәрсе; таяудағы нәрсе; хөсрийн ≈ даладағы нәрселер, иесіз шашылған нәрселер; хээрийн ≈ а) қ. хөсрийн юм; б) итқұс, қасқыр; ≈ үзсэн хүн а) бірдеме көрген адам; б) жөн білетін адам; ащы-тушы татқан адам, өмірдің ыстық-суығын көрген адам, бәрін көрген адам; ≈ үзээгүй амьтан а) ешнәрсе көрмеген адам; б) ащы-тушы татпаған адам; ыстық-суықты көрмеген адам; ≈ мэдэх хүн бірнәрсені білетін адам; көргені көп адам; ≈ мэдэхгүй хүн ешнәрсе білмейтін адам; көргені жоқ адам; мэдэх ≈ білетін нәрсе; ≈ болгон әр нәрсе, нәрсе біткен; муу сайн ≈ жаман-жұты; нәрсе, ескі-құсқы нәрсе; ≈тай хүн бірдемесі бар адам, дәулетті адам; ≈ бодох а) бірдеме ойлау, бір нәсте ойлау; б) көңіліне кір алу, жаман сезілу; ≈ санах бірдеме ойлау; жаман ойлау, көңіліне кір алу; ≈ хэлэх бірдеме айту; ≈ хийх бір нәрсе істеу; ☆ юманд тоохгүй а) шөпек құрлы көрмеу; түлке тұрғысыз ету; елең қылмау; санға салмау; керек етпеу; ойына кіріп шығмау; б) кимелеу, кеуде неру, кеудемен соғу; кеуде көрсету; кеудеге салу; өр көкіректеу; ☆ сарны юм, = сарын юм, = биений юм етек кір, бел бұзылуы;

☆ газрын юм шикан, сыздауык.

ЮМ II е., (көмөкчү еттиктик, магына үс-тегиш сөз); **би үзсэн** ≈ мен көргөн едим, мен көрүп ем; **явсан** ≈ кеткен еді, кетип еді.

ЮМБҮҮ жамбы (күйгөн күмис); **тавин ланггий** ≈ елу лаңдык күмис (лаң= 37,301 граммга тең).

ЮМГУЙ I. (нәрсе, буйым) нәрсесіз, нәстесіз, буйымсыз, бирдемесіз, бирнәр-сесіз, бирдөңсөз, затсыз, ешнәрсесіз, ештеңеси жок; **бариад авах** ≈ ұстап ал-ар нәрсесіз; ұстап алар нәрсе жоқ; ≈ **үлдәх** ештеме қалмау, ешнәрсе қалмау; ≈ **тайван сайхан** ештеңе жоқ, тыныш; 2. (шала, сан) мардымсыз, аз, болым-сыз, болмашы, жартымсыз, болар-бол-мас; ≈ **үлдәсән** аз қалды, болымсыз қалды; 3. (даулет, тұрмыс) кедей, жүр алақан, дөңөңдөсі жок, ештеңеси жок; ≈ **хүн** күр алақан адам, кедей адам.

ЮНГАР қ. юнгәр.

ЮНГӘР I: юнгәр тахиа дала құры (құс); юнгәр цэгцгий қаратамақ шым-шық, тау қаратамағы (құс).

ЮУ I не; **әнэ** ≈ бұл не? мынау не? **тәр** ≈ анау не? ол не? ≈ **ны** ненің ≈ **нд** неге; ≈ **г** нені; ≈ **наас** неден; ≈ **тай** не-мен, неі; ≈ **гаар** неден; немен; ≈ **ны** чийг неңнің; ≈ **тай сайхан** неткен тама-ша; ≈ **н хүн бэ?** неғылган адам? нағыл-ган адам? не ғып жүрген адам? ≈ **ны төлөө** не үшін; неге; ≈ **зовох** несіне қиналу; ≈ **ядах** несіне қиналу; оп-оп-ай; ≈ **хийх** не істеу; істейтіні не; **чи** ≈ **хэләх вэ?** не айтасың; **чи** ≈ **хэләх гэсэн юм бэ?** сен не айтпақшы едің? **өөр** ≈ **хэләх вэ дээ** басқа не айтатың; ≈ **гәнээ** не дейсін; не дейді; ≈ **гэж** не деп; неге; не үшін; қалайша; ≈ **н сайн билээ** не жақсы дейсін; қай жақсы дей-сін; ≈ **н ч их юм бэ?** а) неткен көп нәрсе, неғылган көп нәрсе, нағылган көп нәрсе; б) недеген үлкен нәрсе, не-ғылган үлкен нәрсе, нағылган үлкен нәрсе; ≈ **ны тул** не үшін; ≈ **н юм** не-ғылган нәрсе; ≈ **н хамаа** не қатысы бар, қатысы жоқ; ≈ **наас чухал** а) бәрінеш де тығыз, ең тығыз; б) ең қажетті; ≈ **гүй** не несіз; о бұсыз; әне мінесіз; дереу; қазір, қолма-қол; жедел; ≈ **ч болов** не де болса; тәуекел деп; ≈ **ч болов, дуурсән хэрэг** не де болса, нар тәуекел. ☆ **юу юуны дүханд хүрээгүй байж** ешнәрсенің байыбыңа бармай (жатып); аузынан ана сүті кетпеген; басының дымы кетпеген; арда күйінде; анық-қанығына жете түсібеген; көзі жетпей (тұрып); ақиқатын аңғармай (тұрып).

ЮУ II ма, ме, ба, бе, па, пе (сурау-лық шылау); **замд яваа** ≈ жолда кетіп бара ма? **гэртээ очоо** ≈ үйіне барды ма?

ЮУВАА нәрсе, буйым, зат; оны-мү-ны (кітаби).

ЮУГАА -ымды, -імді, -ыма, -іме

(тәуелдік мағына беретін демеу сөз); **эх орон** ≈ отанымды, отаным; **гар** ≈ қо-лымды; қолыма.

ЮУМ қ. юм I.

ЮУТАЙ неткен, неғылған, недеген; ≈ **сайхан өдөр вэ!** неткен жаймашуақ күн еді! ≈ **муухай** недеген жамаң; ≈ **сонин** неткен гажаң! ≈ **життэй!** неғыл-ган сүйкімсіз; неткен біртүрлі!

ЮУХАН: юухан хүүхэн уақ-түйек, ұсақ-түйек, көр-жөр, ікір-шікір; оны-мұны, қиқым-сиқым; (нәрсе) ≈ **дүг-лууулах** ұсақ-түйек нәрсе қонастыру.

ЮУН I қ. юу I.

ЮУ II қ. юу II.

ЮУГЭ қ. юугаа.

ЮУДЭН (киім) күләпара; ≈ **малгай-гаа өмсөх** күләпарасын кыю.

ЮУЖ (шөп, масақ) буда, бау, бай-лам, десте, шумақ; **өвсний** ≈ шөп бу-дасы, шөп дестесі; **тарианы** ≈ масақ будасы.

ЮУЖЛУУЛӘХ (шөпті, масақты) бу-далату, баулату, дестелету, шумақта-ту, буда-буда етіп байлату, бау-бау етіп байлату.

ЮУЖЛӘХ (масақты, шөпті) будалау, баулау, дестелеу, шумақтау, буда-буда етіп байлау, бау-бау етіп байлау; **тари-аг** ≈ егін масағын будалау; **өвс** ≈ шөп дестелеу.

ЮУЛУУЛӘХ I. (сұйық нәрсені) қо-тарту, ауыстыртын күйгеу; 2. (көлікті) ауыстырту, алмастырту.

ЮУЛУУР I. (сұйықты) қотарғыш, күйгіш (түтік).

ЮУЛӘХ I. (сұйық нәрсе) қотару, ауыстырын кюю; **тоғоотой сүүг хувинд** ≈ қазандағы сүтті көзетке қотару; **цай** ≈ шай қотару; 2. (көлік) ауысты-ру, алмастыру; **морь** ≈ ат ауыстыру; **улаа** ≈ лау ауыстыру; **үз галав юүлэх** заманақыр (болу) ақырзаман (болу).

ЮРДИ қ. гарди.

ЮРС итқабар мал, иткіл (жылқыға ұқсас, сиыр күйрықты, төрт мүйізді, қой көзді, ит сауысты, аңизға айналған жән-дік).

ЮРУУХЭЙ қ. цацагт хязуул.

ЮУМ қ. юум.

ЮУРЭЛ I. (нәрсе) үгітінді, үгінді, уатынды, ұсатынды; 2. ауыс. ағат. бү-ліншілігі, қыргын, күйреу; ≈ **тохиддөх** ағат кезігу, күйреуге ұшырау.

ЮУРҮҮЛӘХ I. (нәрсені) үгіту, ұз-ту, ұсагу; 2. ауыс. бүліндіру, бүлдіру, шағу, қырату.

ЮУРЭХ I. (нәрсе) үгіту, уатылу, үгітілу, ұсатылу; **шил** ≈ әйнек үгітілу, әйнек уатылу; **яс** ≈ сүйек үгіту; 2. ауыс. бүліну, шағылу, қырау; **авдар сав** ≈ алдыра бүліну, кебеже қырау.

ЮУТГҮҮЛӘХ I. (нәрсесін, даулетін) сарқыту, бітірту, түгестіру, тауыстыру, түк қалдырту; 2. ауыс. (нәрсені) бүл-дірту, шақтыру, қыратыру.

ЮУТГЭЛ I. сарқылыс, таусылыс, тү-

гесіліс, бітіс; сарқылуы, таусылуы, түгесілуі, бітуі; 2. бүлдіріс, шағылыс, қиралыс; бүлінуі, шағылуы, қирауы.

ЮУТГЭ-Х 1. (*дәулет, нәрсе*) сарқу, бітіру, түгесу, тауысу, түк қалдырмау; **эд хөрөнгө** ≈ дәулетін сарқу, дәулетін бітіру; 2. *ауыс*. бүлдіру, шағу, қирату; ☆ **шас юүтгэх**, = **төрөл юүтгэх** дәмі таусылу, о дүниеге кету, дүниесалу.

Я

Я я (*әріп, дыбыс. =ä+a*); **я-гийн төрлийн үсгүүд** «я» тектес дауыстылар (*я, е, ё, ю*).

ЯА: **яа яа ай-ай, пай-пай (одағай)**; ≈ **яа, яан муухай юм бә!** ай-ай, негекен жоннас еді!

ЯАЛГА-Х қайткізу, не істеткізу; **ядаар** ≈ **гәсэн юм бә?** маған қайткізбекші екен? маған не істеткізбекші екен?

ЯАЛГУУЛА-Х қайткіздіру, не істеткіздіру.

ЯАМ министрлік; **соёлын** ≈ мәдениет министрлігі; **хөдөө аж ахуйн** ≈ ауыл шаруашылық министрлігі; **элчин сайдын** ≈ елшіні, елшілік, елшілік министрлігі; ≈ **ан дээр очих** министрлікке бару.

ЯАМАИ 1. қаның, -кенің, -ғаның, -генің болып жатыр; (түр, жарайды, т. б.) -қаныңа, -кеніңе, -ғаныңа, -геніңе шүкірлік; **ирсэн чинь** ≈ келгенің болып жатыр; келгеніңе шүкірлік; 2. болды, жарайды, көрім болды, болып жатыр; **хожимдоогүй нь** ≈ кешікпеген соң болды.

ЯАМГҮЙ министрліксіз; ≈ **сайд үкіметтік министр**.

ЯАМЛА-Х I 1. үнемі министрлікте болу, министрлікпен күні кету; 2. *ауыс*. жоғары сілтеу, сөз бұйдаға салу, кешіктер беру, сиыр құйымшаққа салу, текне сендету.

ЯАМЛА-Х II (тарихи) шен айтсыу, мансаққа келісу, шенге салу, мансаққа салу.

ЯАМЛУУЛА-Х 1. министрлікке жүгірте беру; 2. *ауыс*. сөз бұйдаға салдыру, кешіктерге беру, текне сендеттіру.

ЯАРАВЧЛА-Х (іс-әрекеті) жеделдету, асықтыру, жылдамдату, тығыздату, тездету.

ЯАРАВЧЛУУЛА-Х жеделдеттіру, асықтырту, жылдамдаттыру, тығыздаттыру, тездеттіру.

ЯАРАЛГҮЙ 1. (*қимыл, істе*) асықпай, жеделдемей, жай, ақырын, баяу, ебелектемей; ≈ **прэх асықпай келу**; 2. түкке тұрмайтын, санға салмайтын, сыздық та болмайтын (*қолсынғандық*).

ЯАРАЛГҮЙДЭ-Х асықпау, жеделде-

ЮУТЭ-Х 1. (*дүние, дәулеті*) сарқылу, біту, түгесілу, таусылу, түк қалмау; **хөрөнгө** ≈ дәулеті біту, дәулеті түгесілу; 2. *ауыс*. (*қауіп қатерге*) ұшырау, тап болу, дүнгар болу, жолығу; **усны аюулд** ≈ су қатеріне ұшырау, селге тап болу; **өвчин тахалд** ≈ індетке ұшырау, жұқпалы дертке тап болу.

меу, жай қимылдау, ақырындау, баяулау, ебелектемеу.

ЯАРАЛТАИ асығыс, тез, жедел, жылдам, қауырт, шұғыл, ≈ **ажил асығыс жұмыс**; ≈ **хэрэг асығыс шаруа**, асығыс іс.

ЯАРАМТГАИ 1. асыққыш, дегбірсіз, сабырсыз, тағатсыз; 2. қ. **яаралтай**.

ЯАРАМХАИ қ. **яарамтгай**.

ЯАРА-Х асығу, тездету, жеделдету, жылдамдату, шұғылдату, шапшаңдату; ≈ **ч яваа хүн асығын бара жаткан адам**; **чи ≈ ч байна уу?** сен асығып тұрсың ба? ≈ **н сандран гүйх асына үсіге жүгіру**, асығып-үсігіп жүгіру; ≈ **вал даарча асықсаң алдырасың**; сабыр түбі сары алтын, асықпасаң ұтасың.

ЯАРАМГ жәрмеңке (*жыл тәулікте, мерзімді уақытта белгілі бір жерде болып тұратын ұлы жиын сауда орны, зор базар*); **хаврын** ≈ **т оролдох** көктемгі жәрмеңкеге қатысу.

ЯАРУУ асығыс, шұғыл, шапшаң, жедел, тез, жылдам; ≈ **ажил асығыс жұмыс**, шұғыл шаруа; ≈ **сандруу асығыс-үсігіс**; асыға-үсіге; ≈ **тэвдүү шапшаң-асығыс**, асыға-үсіге, асығыс-үсігіс; ≈ **давчуу асығыс-шұғыл**, шұғыл-қауырт; ≈ **явах асығыс кету**.

ЯАРУУДА-Х асығыс болу, асығыс боп кету, шұғыл болу, шұғыл боп кету; шапшаңдау, жеделдеу, тездеу, жылдамдау.

ЯАРУУЛА-Х асықтыру, тездеттіру, жеделдеттіру, жылдамдаттыру, шұғылдатыру, шапшаңдатыру.

ЯА-Х қайту, негу; қал; **чи үүнийг ≈ юм бә?** сен мұны қайтпекшісің? **би үүнийг ≈ юм бә?** мен мұны қайтсемін; ≈ **вал болох вэ?** қайтсе болады? ≈ **вч** қайтсе де; ≈ **гаад ийм байна неге осылай!** ≈ **гаад тийм байна неге солай!** ≈ **вэ а)** қайту керек, негу керек; **б)** қайтпекшісің, негеді; ≈ **чинь вэ** қайтпекшісің, ≈ **нь вэ** қайтпекшісің, негеді; ≈ **арга-гүй а)** қайткенде, негекенде; **б)** лайсыз, шарасыз, амалсыз; ≈ **вал яатугай** қайтсе сүйтсін; неғыса со қылысын; не болса сол болсын; ≈ **вал сайн** қайтсе оңатты; не істесе қолайлы; ≈ **гаа вэ** не болды, не боп қалды; ≈ **гаач үгүй а)** әлі

болган жоқ, бірталай бар; әлі талай, әлі недәуір, әлі көп; болған жоқ: ≈ дағ юм бэ қайткенш, неткенші, не істе- мекші: ≈ дағ билээ қайтушы еді, не істеуші еді; ≈ ийн әрең-пәрең; әрең дегенде; зорға дегенде; әрең, әренге, зорға; әупірімдеп. әупіріммен: ≈ ж ийж а) қ. ≈ ий; б) әреңдеп жүріп, әу- пірімдеп жүріп.

ЯАХ ВЭ 1. қайтеді, қалай; қалай бо- лады; **чингэж** хэлбэл ≈ ≈? солай ай- са, қайтеді? **бнд үүнийг** ≈ ≈ біз мұны қайтеміз? 2. -дашы, -деші; -асың; -есің; -ісің, -ісың; **түүнийг чи хийхгүй** ≈ ≈ оны сен істемегендеш; опы қайткенде сен істейсің; 3. нойшы, былай тұрсын; **хийсэн чинь** ≈ **вэ** істегеніңді қойшы, істегенің былай тұрсын.

ЯАХИН қалай, қалайша, қайтп; ≈ хэрхэн қалай, қайтп; **тийм хэрэг** ≈ гарсан билээ сондай әрекет қалай шық- қан еді.

ЯАЧИ-Х қайту, қайткен, неткен; ≈ нь энэ **вэ** қайткенің бұл; бұл қайткен- нің; ≈ сан хүн юм бэ қайткен адам өзі; не боп кеткен адам өзі.

ЯВ I дәл, нақ, тура, сөйкес, сай, на- ғыз, жып; ≈ тав дәлме-дәл, сайма-сай; ≈ цав сөп-сөйкес, дәлме-дәл, сайма- сай; ≈ цав тохирох дәлме-дәл сөйкесу, дәл-дәл келу; ≈ тав бәлтгэх сайма-сай әзірлеу; **ажилд** ≈ тав хийсэн хүн жұ- мысқа ып-жып еткен адам.

ЯВ: яв ягаан күп-күлгін; ≈ ≈ өнгө күп-күлгін өң.

ЯВААНДАА біртіндеп, сөйте-сөйте, бара-бара, болашақта, келешекте; ≈ сайжрах биз дэ біртіндеп жақсаратып шығар; **ингээд байх нь** ≈ **сайн биш** бүйте беруі бара-бара жақсы емес.

ЯВАГ I қ. ялаарь.

ЯВАГ II: яваг шар шувуу (құс); 1. ор жапалақ; 2. ор үкі.

ЯВАГДА-Х жүрілу, жіберілу, болу (бағыт, қимыл).

ЯВАГШУУ қ. яваг шар шувуу.

ЯВАЙ кейіп, кескін, бейне, пішін, түр; сыңай, ұсқын; ≈ муутай ядан: и дорой кейіпсіз жадаңқы пішін; ≈ сай- тай сәргәлән чадамғай кейіпті сергек ширақ.

ЯВАЙГҮЙ кейіпсіз, кескінсіз, бейне- сіз, пішінсіз, түрсіз; сынайсыз, ұсқын- сыз; нэг ≈ амьтал бір кейіпсіз жан, бір кейіп-кескінсіз жан.

ЯВАЛДА-Х I (айелкен) ойнап күлі- су; сэм ≈ астыртын ойнап күлісу; хү- чирхэн ≈ күштеу, күш жасау.

ЯВАЛДА-Х II (қозғалыс, қимыл) жү- рісу, бірге жүру.

ЯВАЛЦАГЧ бірге жүруші, жолдас, жол серік.

ЯВАЛЦА-Х жүрісу, бірге жүрісу; чи хамт ≈ хэрәгтэй сен бірге жүрісу керек.

ЯВАМТТАЙ кезбе, қаңғыбас, қыдыр- ғыш, кезгіш, аралағыш; ≈ хүн кезбе

адам, қаңғыбас адам.

ЯВАМХАИ қ. явамттай.

ЯВА-Х 1. жүру, кету, бару; **хөдөө** ≈ кырга кету; **хот руу** ≈ аар шийдэх қа- лаға кетпек болу, қалаға кетуге бел байлау; **чырч** ≈ сүйрету, сүйретіп кету, сүйретіп жүру; ≈ тал хүлзэх кеткенше күте тұру; ≈ ж байвал жүре берсе; **морпор** ≈ атиен кету; атиен жүру; **он- гоцоор** ≈ самолётпен кету; **усаар** ≈ сумен кету, кемемен кету; **усанд** ≈ су- ға кету, су әкелуге кету; **аянд** ≈ сая- хатқа кету; **гадуур** ≈ бір жаққа кету; **цуг** ≈ бірге кету; **сайн** ≈ жақсы жүру, аман жүру; аман-есен жүру; тіршілігі жақсы жүру; **муу** ≈ тіршілігі нашар жүру, жайсыз жүру; **өмсөж** ≈ киініп жүру, киіп жүру; киіп кету; **барьж** ≈ қолына ұстап кету; **үүрч** ≈ арқалап кету; **аяар** ≈ ақырын кету, жай кету, баяу кету; **аажим** ≈ баяу жүру, ақы- рын жүру; асықпай жүру; 2. болу, іс- теу, істеп жүру, кез; **дарга** ≈ бастық болу, бастық істеп жүру; **залуу** ≈ жас кез, жас шақ; ☆ **аян замдаа сайн яваа- рай** жол болсын.

ЯВГААР жаяу, көліксіз; ≈ явахад дан ч хол газар жаяуға өте алыс жер.

ЯВГАДА-Х жаяулану, жаяу қалу, кө- ліксіз қалу; ≈ ад байна жаяу қалды, көліксіз қалды.

ЯВГАДУУЛА-Х жаяуландыру, жаяу қалтыру, көліксіз қалтыру.

ЯВГАЛА-Х 1. (адал) жаяулау, жаяу жүру; ≈ ад явах жаяулап жүру; 2. (құс) жорғалау; **хэрээ** ≈ қарға жорға- лау.

ЯВГАЛУУЛА-Х 1. (адамды) жаяула- ту, жаяу жүргізу; 2. (құс) жорғалату.

ЯВГАН жаяу; ≈ хүн жаяу адам; ≈ цэрэг жаяу әскер; ≈ хүнд даваа арвиң, ядуу хүнд ноён арвиң жаяу адамға мойнақ—өр келер, кедей адамға тө- ре—өр келер; ≈ жагсаал жаяу сап; ≈ зам жаяу жол; ☆ **явган** ор аласа төсөк, тапанатқ төсөк; ☆ **явган хэрүүл** ұсақ түйек ренжісу, жәй өң шайысу, болым- сыз нөрсеге ренжісу; ☆ **явган хэл ам** ұсақ-түйек сөз, өсек-аяң, лақап сөз ☆ **явган үлгәр** ауыз ертегілер, халық ер- тегілері; ☆ **явган шуурга** бөсенкі қар- лы бұрқақ, жаяу борасын; жаяу жорға (қар); ☆ **явган салхн** желемің, баяу жол; ☆ **явган өлөн** қияқ олең; сібір қияқ; (өсімдік); ☆ **явган турғала** ақ тұт (өсімдік); ☆ **явган шарилж** дала жусаны.

ЯВГАНА-Х 1. (көп нәрсе) құжынау, быжынау, үймелеу, шоғырлану, топта- ну; **олон хүн** ≈ ж л харағдана көп адам үймелеп жүрген көрінді; 2. (құрт, шы- бын) жыбырлау, қыбырлау, жыбырт- тау, қыбырттау, жыбыр-жыбыр ету, қыбыр-қыбыр ету; **олон хөлт амьтды хөл нь** ≈ көп аяқты жәндіктердің ая- ғы жыбырттау.

ЯВГАРА-Х жаяулану, жаяу қалу

көліксіз калу; уналгагүй ≈ көліксіз жаяу калу; ≈ сан хүн жаяу қалған адам; ≈ тәж үү а) жаяу қалады дегенің бе; жаяу қалғаным ба? б) өстіп жаяу қалам ба; өстіп жаяу қалғаным ба!

ЯВГАРҒУЛА-Х жаяуландыру, жаяу қалтыру, көліксіз қалтыру.

ЯВДАЛ 1. (нәрсе, жәндік) қозғалыс, жүріс, қимыс; **нарны** ≈ күн қозғалысы; **салқаны** ≈ жел қозғалысы; 2. (ат) жүріс; **жорго** ≈ жорға жүріс, тентселген жүріс; ыргалған жүріс; **зөөлөн** ≈ аар явах жай аяңмен жүру; **сайвар** ≈ жол-жорға, жорға-аяц; 3. іс, шаруа, әрекет, жұмыс; **ажил** ≈ жұмыс-шаруа; **хэрэг** ≈ іс-әрекет; **бүтэлгүй** ≈ тай хүн ісі оңбайтын адам; **бичиг үсэг үл мәдэх** ≈ хат білмеушілік, сауатсыздық; **га даарад болсон** ≈ шетелде болған оқиға; **аа алдах** ісінің сөті түспеу, ісі теріс бағыну, ісінің оңы келмеу; 4. себеп, жөн, жөй; **учир** ≈ аа хэлэх себебін айту жөйін айту, жөйін айту; **учир** ≈ себебі, жөні, жөйі; ☆ **гадаад явдлын яам** сырқы істер министрлігі; ☆ **самуун явдал** сайқалдық, жезекшелік, жүріштік (жымыстық жеңілдікке берілу); ☆ **явдалтай хүн** көңіл аударарлық адам, қарағұрлық адам; тыныш жүрмейтін адам, жайсыз адам; ☆ **баатарлаг үйл явдал** ерліктер, ерлік әрекеттер.

ЯВДАЛТАЙ 1. (ат) жүрісті, жүрісі бар; **жорго** ≈ морь жорға жүрісті ат; жорғалайтын ат, жорғалап жүретін ат; **сайвар** ≈ морь жол-жорға ат, жол-жорғалап жүретін ат; 2. (жұмыс, іс-әрекет) бөгеті, кедергіні, қиын, оңай емес, бөгеті бар, кедергісі бар, қиыншылығы көп; ≈ **хэрэг** бөгетті іс, бөгеті көп шаруа; **үнийг хийхэд нилээд** ≈ мұны істеу оңай емес.

ЯВИГНА-Х (сөз) жарысу, қосарлану, жарыса (сөйлеу); салғыласу, сүйреңдеу, мылжындау; ≈ **н хэлэлцэх** жарыса сөйлеу, қосарлана сөйлеу; ≈ **сан сүрхий өвгөн** жарыса сөйлейтін пәлешал.

ЯВЛАГ жапалақ (құс); ≈ **бол шар шувуу шиг** жапалақ-үкі тәрізді; ≈ **галуу** жапалақ қаз, көк қаз, балықшы құс.

ЯВС: явс зағас шайтан башық, вьстнам жайыны.

ЯВУУ I (зоол.) құрсақ аяқтылар (былғылдақ денелі, омыртқасыз, ұзындығы 2 см шамасындай, ашекейлікке керектенсіз ақ сарғыш сауытты балық тектес, құрсақты, мұхит жәндігі).

ЯВУУ II: явуу туруут су бодене, былғыл тұяқ (құс).

ЯВУУЛ: явуудың хүн жолаушы, жүргінші, жол жүруші, өткен-кеткен (адам); **нэг** ≈ **д учрах** бір жолаушы адамға ұшырау.

ЯВУУЛАГДА-Х 1. (бағыт) жүргізілу; 2. (бір нәрсе) жолданылу, алмасы-

лу, жеткізілу, жіберілу; 3. (жұмыс, іс-әрекет) істеліну, өткізілу, жүргізілу; 4. ауыс, әсірелену, ұлғайтылу.

ЯВУУЛАГЧ 1. жүргізуші, жіберуші; 2. (нәрсе) жолдаушы, алмасушы, жіберуші; 3. (іс-әрекет) істетуші, атқарушы, өткізуші, жүргізуші; 4. ауыс, әсірелеуші, ұлғайтушы.

ЯВУУЛА-Х 1. (бағыт) жүргізу, жіберу, беттеу, бағыттеу; **хот руу** ≈ қалаға қарай жүргізу; **хөдөө** ≈ қырга жүргізу; **томилон** ≈ тағайындап жіберу; **уул руу** ≈ тауға қарай беттеу; 2. (бір нәрсе) жолдау, алмасу, жіберу; **захидал** ≈ хат жолдау; **харилдан ном** ≈ өзара кітап алмасу; **утас** ≈ телеграмма жіберу; **мэдээ** ≈ хабар жіберу; 3. (іс-әрекет, жұмыс) істеу, жүргізу, өткізу; **ажлаа эв нэгдэлтэй** ≈ жұмысын ынтымақпен істеу; **сонгууль** ≈ сайлау жүргізу, сайлау өткізу; 4. ауыс, әсірелеу, ұлғайту, дақбырттату, жаңғырықтыру, желендету, лақапқа айналдыру; **бүр ч** ≈ **даг хүн** тіпті жаңғырықтыратын адам, онан бөтер желендететін адам.

ЯВУУЛАГА 1. әрекет, қимыл, қылық, іс; қарақат, көрекет; **ажил** ≈ жұмыс, әрекет, іс-әрекет; **хэрэг** ≈ іс-әрекет, қимыл-әрекет; **арга** ≈ амал-әрекет, айла-шарық, қулық-тәсіл; 2. шара, науқан; **арга** ≈ **ын зардал** іс-шаруасына арналған қаржы; **арга** ≈ іс-шаралары, науқандық шаралар; 3. ауыс, тіміскілік, тімсініс, тіптініс, тіміскі әрекет; **импералистүүдийн** ≈ империалистердің тіміскі әрекеті; ☆ **явуулага хийх а)** айла істеу, қулық жасау, шара істеу; б) алдау, арбау, амалдау.

ЯВУУТ жолда, жошпыбай, жол-жөнекей, жол үстінде; ≈ **айлд буух** жолда ауылға түсу.

ЯВХИЙ-Х (үйлесім, сөйкесім) дөп келу, сай келу, дөп сөйкесу, дөл келу, сөйкесе кету; ≈ **Тэл тохирох** дөп келе кету, дөл келе кету, дөлме-дөл сөйкесе кету; ≈ **тэл нийлэлцэх** дөп үйлесе кету, дөл сөйкесе кету.

ЯВЦ (іс-әрекет) барыс, беталыс; **бағыт**, жай; бағдар, жөн; үсті; **ажлын** ≈ жұмыстың барысы, жұмыс беталысы; **ажлын** ≈ **дүндүүр** жұмыс үстінде; ≈ **ынь уэх** бағытын байқау; жайын көру.

ЯВЦАВ дөл, дөп, сай; нақ, тура, нағыз; ≈ **таарах** дөл сөйкесу, дөл тару; ≈ **тохиолдох** дөл жолығу.

ЯВЦАВХИЙ-Х 1. (үйлестік, сөйкестік) дөп келе кету, дөл келе кету, сай келе кету, дөп келу, сай келу; дөл келу, сөйкесе кету; **моринь нурууд** ≈ **сэя эмээл** ат арқасына дөл келе кететін ер; 2. (іс-әрекет) жыллық қағу; жылжып ету; жыпылдау, ып-жып ету, шалшандау, жылп-жылп ету; **ажилд** ≈ **сэч хүн** жұмысқа жылжып еткен адам; 3. (ат) жүрісті, шаппац, жылпың; **дйг-дйг ету; унахад** ≈ **сэч морь** мінгенде дйг-

дiк еткен ат; жүрiстi ат; 4. тиянадай (болу) ыңшамдану; шағындану, ыңгайлы (келу); икем (келу); ≈ сән айл тиянадай отыратын үй; хийц нь ≈ сән iстелуi ыңшам келген.

ЯҮЦГАА-Х кетiсу, жүрiсу, барысу; бәрi кету, бәрi жүру, бәрi бару; беттесу, бағыттасу, бәрi беттеу, бәрi бағыттау; тэд сая л ≈ лаа олар жаңа ганч кетiстi; олардың бәрi жаңа гана кеттi.

ЯҮЦУУ 1. (орын) тар, тығыз, аумақсыз; енсiз, көлемсiз; гэр орон ≈ үйi тар; ≈ хашаа тар аула; газар нутаг ≈ жерi тар; 2. (нәрсе) тар. қысыңқы, күшық, жабысыңқы, ұстаңқы; бүрiскен, шүрiшкен, шөмейген; ≈ хувас тар кiм, қысыңқы кiм; ≈ амсар тар ернеу, ернеуi бүрiскен; 3. ауыс. (ақыл-ой) тар, түйiк, тымырсық, арамаз, тонас, надан; ухаан бодол ≈ ақылы тар, ақылы аз; ≈ байдал түйiктық, түйiк мiн-ездiлiк; ☆ явцуу үзэл өзiмшiлдiк, эгоизм (қоғамдық мүддеден өз басының мүддесiн iлеерi ұстаушылық); ☆ явцуу язгуур (қоғамдық) аттөбелiндейлер, ерекшеленген топтар; ☆ явцуу эрх ашиг өз мүддесi, қара бастың қамы, өзiмшiлдiк, өз басының қамы; ☆ явцуу ашиг сонирхол тар өрiстi мүдде.

ЯҮЦУУДА-Х 1. (кiм, нәрсе) тарайып кету, тарылып кету, кiшiрейiп кету, тар боп кету, қысыңқы боп кету, енсiздену, қысаңдану; дзэл ≈ шапан тар боп кету; 2. (бiлiм, ақыл, ой) тараю, тарыту, тайыздау, сыңар жақтану, бiр жақты болу, сыңар жақ болу; мәдлэгтiн хүрээ ≈ бiлiм деңгейi тайыздау.

ЯҮЦУУДУЛА-Х 1. (кiмдi, нәрсенi) тарайтып жiберу, тарылып жiберу, кiшiрейтiп жiберу, тэр ғып жiберу, қысыңқы ғып жiберу; 2. (бiлiмiн, ақыл, ойың) тарайту, тарылату; тайыздандыру, сыңар жақтаңдыру, бiр жақты болдыру, сыңар жақ болдыру.

ЯҮЦУРА-Х 1. (орым, кiм, нәрсе) тараю, тарылу, тар боп кету, тарылып кету, қысыңқы келу; 2. ауыс. (ақыл-ой) тараю, тарылу; даралану, оқшаулану, өзiмшiл болу, өз басын ойлау, өз қамын ойлау; хувийл эрх ашигг бодож ≈ өз мүддесiн ойлап даралану.

ЯҮЦУРУУЛА-Х 1. (орынды, кiмдi) тарайту, тарылату, тар ғып жiберу; 2. ауыс. (ақыл, ойың) тарайту, тарылату, дараландыру, оқшауландыру; өзiмшiл болдыру, өз басын ойлату, өз қамын ойлату.

ЯҮЦУУСА-Х қ. явцуутах.

ЯҮЦУУСТА-Х қ. явцуутгах.

ЯҮЦУУТА-Х 1. (кiм, орын) тарая беру, тарыла беру, тар бола беру; 2. ауыс. (ақыл-ой) тарыла бастау, тарая бастау; даралана беру, оқшаулана беру.

ЯҮЦУУТГА-Х 1. (кiмдi, орын) тарайга беру, тарылта беру, тар болдыра беру; 2. ауыс. (ақыл-ойың) тарылта

бастау, тарайга бастау, дараландыра беру, оқшауландыра беру.

ЯҮШАА (мiнез-құлық) 1. тура, шорт, дәл, дұрыс, түзу, үзiлдi-кесiлдi; 2. мылжын, мылжау, шатпақ, көк ауыз.

ЯҮШИ-Х 1. тура айту, турасын айту, шорт айту, дәлiн айту, дұрысын айту, түзуiн айту, үзiлдi-кесiлдi айту; 2. мылжындау, мыжу, мылжылау, шатпақтау, танту, көкү.

ЯҮШУУЛА-Х 1. турасын айтқызу, шорт айтқызу, дәлiн айтқызу, дұрысын айтқызу, түзуiн айтқызу, үзiлдi-кесiлдi айтқызу; 2. мылжындату, мылжыту, мылжылату, шатпақтату, тантыту, көкiту.

ЯҮШУУР қ. явшаа.

ЯГ I 1. дәл, дөп, тап, шах, дөгендей, ≈ бойынша, жым; ≈ ып қойғандай; ≈ я қалу (кету. т. б.) шек, жиек; ≈ тохислдох дәл кезiгу; ≈ таарах дәл сәйкесу, дөп үйiнесу; ≈ таг дәлме-дәл; ≈ тулгарах дәл тап болу; ≈ тахжолдох дәл кез болу; дегендей жолыгу; ≈ мухардах а) шегiне тiрелу; түйiктiлып калу; б) не iстерiн бiлмей қалу, аңтаң болу, анырып қалу; ≈ таг мухардах қ. яг мухардах; ≈ мартах тас ұмыту, бiр-жолда ұмыту, есiнен шығып кету; 2. л. яв I.

ЯГ II (дыбыс) тарс, дүрс, күрс, күрс; ≈ хийтэл унах тарс етiп құлау; ≈ хийтэл мөргөх тарс еткiзiп сүзу; ≈ хийх дүрс-дүрс ету.

ЯГАА мөнер, өшекөй, өрнек, сөндi ою; бағананы ≈ бағана өрнегi.

ЯГААВТАР күлгiндеу, күлгiнiрек, күлгiн қызғылт; ≈ өлгө күлгiндеу ән, күлгiнiрек түс.

ЯГААН күлгiн, қызғылт; ≈ хүрән күлгiн күрән; хуа ≈ қызыл күлгiн; хөх ≈ көкшiл күлгiн; ≈ хацар қызғылт бет; ☆ ягаан цәнә таушымылдык (өсiмдiк).

ЯГААРА-Х күлгiндену, қызғылттану, албырау, қызғылт тарту; ≈ ч харагдах өлгө күлгiнденiп көрiнетiн өң.

ЯГААРУУЛА-Х күлгiндендiру, қызғылттандыру, албырату, қызғылт тарттыру.

ЯГАРЬ салынауыз (үзiн түмсықты, салпы ерiндi, сүт қоректi айуан).

ЯГДА-Х мұқалу, қажу, мұжылу, қажалу, түйiкталу, тiрелу.

ЯГДУУЛА-Х мұқалту, қажыту, мұжыту, қажалту, түйiкталдыру.

ЯГЖГАР қораш, жүдеу, жадау; тырбық, тайпақ, таяла; ≈ өвгөн қораш қарт; ≈ хурга жүдеу қозы.

ЯГЖИИ-Х қораштану, жүдеулену, жадаулану; тырбию, тайпю; ≈ сан ча; далтай мөрь тырбиган мықты ат.

ЯГЗАЙ-Х жүдеу, арықтау, тыртно, ырсию, ыржию.

ЯГЗГАР 1. ырсақ, ырсиған, ыржиған (тiс); 2. қыңыр, қырыс, қикар.

ЯГИА қ. явшаа. 2.

ЯГИРАМ 1. (нәрсенің қурылымы) нығыз, тығыз берік, қатты; **агирам** ≈ нығыз берік, тығыз берік; 2. (дым нәрсе) құрғақ, кепкен, сөмген, солған.

ЯГИРА-Х 1. (нәрсе) нығыздалу, тығыздалу, беріктену, қатаю; 2. (дым нәрсе) құрғау, кебу, сөму, солу.

ЯГИ-Х көку, мыжу, арғық сөйлеу, бетімен лағу; ≈ ж байдағ хун көки беретін адам; **үргәлж** ≈ ж байдағ эмгән үнемі артық сөйлейтін кемпір.

ЯГЛУУН 1. (ағаш) мығым, тамыбы нық; берік, нығыз; 2. (адам) дембелше, тығыршынтай, толық, мығым денелі.

ЯГНА-Х (дыбыс) жаңғыру, күмбірлеу.

ЯҒЦ 1 1. (нәрсе) нықша, нығыз, тығыз; 2. ауыс. лық, толығу қысылысқан, сығылысқан; ≈ **чигжүү** а) нығалған толы (нәрсе); б) ну, қалың (орман); ≈ **чигәлдсэн олон хун** лық толған көп адам, қысылысқан қалың адам.

ЯҒЦ II ну, қалың, тығыз, жиі (орман, өсімдік).

ЯҒЦАТГА-Х 1. (нәрсені) нықшалау, нығыздау, тығыздау; 2. ауыс. лықсыту, лықылдату, толтыру, шүпілдету; қысылдыстыру, сығылыстыру.

ЯҒЦА-Х 1. (нәрсе) нықшалану, нығыздалу, тығыздалу; 2. ауыс. лықсу, голу; лық толу, қысылысу, сығылысу.

ЯҒЦТА-Х 1. (нәрсе) нықшалана беру, нығыздала беру; тығыздала беру; 2. ауыс. лықси беру, тола беру, лық тола беру; қысылыса беру, сығылыса беру.

ЯҒЧ қою, тығыз, бітік, жиі, қалың, ну; ≈ **үс** қою шаш; ≈ **ургамал** тығыз өскен өсімдік, бітік шыққан өсімдік; ≈ **ой** ну орман, қалың орман.

ЯҒЧДА-Х қоюлану, тығыздану, бітіктену, бітік шығу; жиілену, қалың болу, нудану, ну болу.

ЯҒЧТА-Х қоюлана беру, тығыздана беру, бітіктенсе беру, жиілене беру, нудана беру, ну бола беру.

ЯҒЧИТГА-Х қоюландыра беру, тығыздандыра беру, бітіктендіре беру, жиілендіре беру, қалыңдата беру, нудандыра беру.

ЯҒШИ-Х 1. (нәрсе) нықсу, нығызсу, нықтану, нығыздану, тығыздану; 2. ауыс. (іс-әрекетте) байсалдану, салмақтану; табанду, сіресу, қарысу, тіресу, берілмеу; ≈ ж мәдүүләх байсалдана мәлімдеу; **маргаж** ≈ таласып сіресу, айттысып қарысу; 3. ауыс. дәл (келу), дәп (үйлесу), дәлме-дәл (келу); ≈ **тал тохи-рох** дәл келе кету, сәйкесе кету; ≈ ж **хәләңән тогтох** тәптеңгеп талқылап келісу; 4. ауыс. қатаю, беку, қатты болу, берік болу; ≈ **тал боох** қатты ғып буу; ≈ **тал чангал** қатты тартып бекіт; ≈ **тал мөрдөх** қздағалау, қадағалап сақтау.

ЯҒШУУЛА-Х 1. (нәрсені) нықсыту, нығызсыту, нықтандыру, нығызданды-

ру, тығыздандыру; 2. ауыс. (іс-әрекетте) байсалдандыру, салмақтандыру; табандату, сіресітіру, қарыстыру, тірестіру; 3. ауыс. дәл (келтіру), дәп (үйлестіру), дәлме-дәл (келтіру); 4. ауыс. қатайту, бекіту, қатты болдыру, берік болдыру.

ЯҒШУУР 1. (есік) нықсы, нығыздауыш; тығыздауыш; ілмек, тисек (ағаш); **хаалғаны** ≈ мод есіктің нығыздауыш ағашы, есіктің ілмек ағашы; 2. ауыс. (жұмыста іс-әрекетте) епті, жылың, жылпос, шапшаң; **ажилд** ≈ хун жұмысқа жылпос адам.

ЯДАМ: адам хуруу аты жоқ қол, шыялдыр шүмек (төртінші саусақ; бес саусақ аттары: бармақ, сұқ қол, ортан қол, аты жоқ қол, шынашақ, немесе бес бармақ, бағалы үйрек, ортан төрек, шыялдыр шүмек, кішкентай бобек—дейді).

ЯДАНГИ 1. жадаңқы, жүдеңкі, арбық; жадаған, жүдеген, арышаршаған; ≈ **қарай** жадаңқы шырай, жүдеңкі пішіні; ≈ **байдал** жадаңқы жағдай, жүдеңкі тұрмыс; 2. ауыс. кедей, жарлы, нашар; **урьдын** ≈ амьдрал бұрынғы кедейшілік тұрмыс.

ЯДАНГИР қ. яданги.

ЯДАНГИРА-Х 1. жадаңқырау, жүдеңкіреу, арықтау, жадаулану, жүдеп жадау; ≈ **сан байдал** жадаңқыраған жай; 2. ауыс. кедейлену, жарлылану, нашарлау, дәулеті азаю.

ЯДАНГИРУУЛА-Х 1. жадаңқырату, жүдеңкірету, жадауландыру, жүдетіп-жадау, арықтау; 2. ауыс. кедейлендіру, жарлыландыру, нашарлату, дәулетін азайту.

ЯДАТ: ядат хар жадең кара (қабағ тәрізді, тұрқы кішкене, таң сәріде шықыратын, даусы жуан күс).

ЯДА-Х 1. (батылсыздық) бағлау, жүрексіну, таласу, тайыну, жасқану, бағыты бармау; **барыж** ≈ ұстай алмау, ұстауға батпау; **халдаж** ≈ тисе алмау, тисуге батпау, таяуға жүрексіну; 2. (тәзімсіздік) -а, -е, -й, алмау; (т. б. егістік) -сы, -сі, келмеу; (т. б. егістік); **байж** ≈ тұра алмау, сабырсыздану, дегбірсіздену, мазасыздану, мазасы кету; **тогтож** ≈ тоқтай алмау, тұра алмау, тағат таппау, мазасы кету; **үзән** ≈ көре алмау; жек көру, көрпісі келмеу; **бісә барыж** ≈ өзін өзі ұстай алмау, төзе алмау, сабырсыздану, дегбірсіздену; **тәсч** ≈ төзе алмау, шыдамау, тағат таппау, сабырсыздану; **хүләжж** ≈ күге алмау, күтуге сабырсыздану, күге сабырсыздану, асыға күту, күтін тағат таппау; 3. -ған, -ген, -қан, -кеп болу (т. б. егістік); **хөдолж** ≈ қозғалған болу, жүрген болу; **хийж** ≈ істеген болу; **идәж** ≈ жеген болу; 4. (жетімсіздік, тарығушылық) болмаса, тіпті, ең болмағанда, ең берісінен айтқанда; тарығу, қайтерін білмеу; ≈ **даа дулаан хувцас** ч алға болмаса, жылы киімі де жоқ;

≈ даа түлээ ч үгүй газар тилги, отыны да жоқ жер; ≈ даа ажлаас хождох юм ец бергисін айтқанда, жұмыстан кешіге береді; толгой нь өвдөөд ≈ ж байна ба-сы ауырып тарығын тұр; арга ≈ қай-терін білмеу, тарығу, арбадан тарығу, амалы таусылу, не істерін білмеу; дааж ≈ көтере алмай тарығу, көтеруге не істерін білмеу; ≈ ж цөхж шамасын-ша тырмысын бағу, қалынше қарманып көру; 5. қиналу, қиынсыну; хийж ≈ юм биш істен қиналатын нәрсе емес; хийж юу ≈ өз істеуге қиынсынар не бар.

ЯДАХҮҮЙ 1. оңай, жеңіл; қинал-май, қиынсынбау; қиналар, қиынсынар; ≈ зүйл оңай нәрсе; ≈ хийж ажил қиналмай істейтін жұмыс; 2. күдіктенбеу демеу, деп қормеу; кеспеу, кесіп айт-пау, мүмкін деу; тийм болох ≈ солай болар демеу; худал болох ≈ отірік бо-лар деп күдіктенбе; би маргааш явж ≈ мен ертең жүрем деп кесіп айтпай-мын.

ЯДМАГ 1. жадау, жүдеу; жадаған, жүдеген; ≈ амьтан жадау жап, жүде-ген жан; 2. ауыс. кедей, жарлы; ≈ хүн кедей адам.

ЯДРАГАА 1. жадаулық, жүдеулік; 2. шаршам, шаршау, әлсіздік, дәрмен-сіздік; мәдрәлийн ≈ сезім шаршауы; ≈ ихтэй а) қатты шаршаған (адам); б) қатты шаршатағын (жұмыс); ≈ бага-тай а) аз шаршаған, көп шаршамаған (адам); б) аз шаршатағын, көп ша-ршатайтын (жұмыс).

ЯДРАЛ қ. ядрагаа.

ЯДРАНҮЙ жадаңқы, жүдеңкі, жа-даған, жүдеген; шаршаңқы, шаршаған; ≈ байдал жадаңқы үшін, шаршаңқы бейне (табиғи дінке).

ЯДРА-Х 1. жадау, жүдеу, арықтау, жүдеп-жадау, арын-шаршау; хөгширт ≈ картайып жүдеу; 2. (жұмыста) шар-шау, әлі құру, дінкесі құру, әлсіреу, қалжырау; ажилдаа ≈ жұмыста шар-шау; дангаж ≈ шөлдеп шаршау; 3. (тіршілік) кедейлену, жарлылану, на-шарлау, кедей болу, жарлы болу; амьдралаар ≈ тіршілігі нашарлау.

ЯДРАШ қ. ядрал.

ЯДРАШҮЙ жадемастай, жүдемес-тей, најжымастай, шаршамастай.

ЯДРУУЛА-Х 1. (табиғи қаблетін) жа-дату, жүдету, арықтату, жүдетіп-жада-ту, арытып-шаршату; 2. (жұмыстан) шаршату, өлін құрту, дінкесін құрту, әлсірету, қалжырату; 3. (тіршілік, қа-лин) кедейлендіру, жарлыландыру, на-шаршату, кедей болдыру, жарлы бол-дыру.

ЯДУУ 1. (дәулетсіз) жадау, кедей, жарлы, нашар; ≈ зүдүү; = жөссө; = татуу; = үгээгүү ≈ кедейлік, жар-лылық, шабан-шалағай, жоқшылық; ≈ дорой амьдрах кедейшілікпен өмір ке-шу; жоқшылық өмір кешу; 2. (қаблет,

маман) осал, нашар; жетіспейтін; мэр-гәжлээр ≈ хүм маманы жетіспейтін адам.

ЯДУУДА-Х 1. жадаулану; кедейле-ну, жарлылану, кедей болу, жарлы бо-лу; 2. (қаблеті, маманы) жетіспеу.

ЯДУУЛАГ кедейлеу, жарлылау, на-шарлау, дәулеті аз.

ЯДУУРАЛ кедейлік, кедейшілік, жар-лылық, нашарлық; ≈ ын туйлд хүрэх кедейліктің шегіне жету.

ЯДУУРА-Х кедейлену, жарлылану, кедей болу, жарлы болу; их ≈ чихсаа өте кедейленіп кеткен.

ЯДУУРУУЛА-Х кедейлендіру, жар-лыландыру, кедей болдыру, жарлы бол-дыру.

ЯДУУС кедейлер, жарлылар, нашар-лар; ≈ ын эрх ашиг кедейлердің мүдде-сі; ≈ ын хороо кедейлер комитеті; өа-чин ≈ жетім-жесірлер, жетімектер.

ЯДУУХАН кедейірек, жарлылау, ке-дейісу, нашарлау.

ЯЗ ірке, жүла, жүлка, жүлки, сілке (мағына күшейткіш сөз); ≈ татах ірке тарту, жүлка тарту; ☆ яз цохих ұрын қалу, соғыш жіберу; ☆ яз үерэх сүзі-лу, үлбіреп жүқару; ☆ яз чанах (ег-т. б.) сілікпелеу, езілген пісіру.

ЯЗАА: хээээ язааны ежелден, тең-нен, ежелгі; бұрыннан; ≈ ны таних хүн ежелден таныттын адам.

ЯЗАВ: язав татав хий-х (бет-аузы) жырып-жырып ету, жырып-жырып ету; нүүр ам нь ≈ нэ бет аузы жырып-жырып етеді.

ЯЗАЙ-Х 1. (деңгейі) тегістелу, тегіс-тену; 2. ырсно, ыржино, ашылу.

ЯЗАЛЗА-Х 1. (усақ жәндік) құжын-ау, быжынау; шоргоолж ≈ құмырсқа құжынау; 2. шымырлау, бүлк-бүлк ету, жыбырлау (сүйык нәрсе қайнауға талу); цай ≈ шай шымырлау; шай қайнауға талу.

ЯЗАРХАЙ (жұмсақ нәрсе) сүзілген, жұқарған, жұқаланған, үлбіреген; ≈ давуу бүрээс сүзілген жұқа шүперек қаптама; ≈ нэкий жұқарған тері.

ЯЗВАЛЗА-Х 1. (бет, ауыз); жырып-дау, жырып-дау, жырып-қағу, тарту; нүүр ам нь ≈ бет аузы жырып-дау; 2. (сүйык) шымырлау, жыбырлау, шы-мырлап қайнау, жыбырлап қайнау.

ЯЗГАНАЛДА-Х 1. топтаньсу, жиы-лысу (адам, айуан); 2. құжынасу, бы-жынасу (құрт, құмырсқа).

ЯЗГАНА-Х 1. (құрт, құмырсқа) бы-жынау, құжынау, быж-быж ету, құж! құж ету; ≈ муй быжынайды, құжынай-ды; 2. (сүйык нәрсе) шымырлау, бүл-кілдеу, жыбырлау, қайнауға талу; цай ≈ ж байна шай шымырлап қайнап ке-леді.

ЯЗГАНУУЛА-Х 1. (құрт, құмырсқа-ны) быжынату, құжынату, быж-быж еткізу, құж-құж еткізу; 2. (сүйык нәр-сені) шымырлату- бүлкілдету, жыбыр-

лату, кайнауға таяту.

ЯЗГАР (*деңгейі*) тегіс, біртегіс, бір-келкі, деңгейлес; ≈ **шүд** тегіс тіс; ≈ **урғамалтай газар** біртегіс көктеген жер.

ЯЗГУУР 1. түбір, негіз; негізгі, байырғы; ≈ **махбод** түбір элемент, байырғы элемент (*хим.*); **үгін** ≈ сөздің түбірі; түбір сөз; ☆ **квадрат язгуур** жұл түбір, квадрат түбір; (*мат.*) 2. (*адам*) тек, ата тек; ру, сүйек; **бидний дээд** ≈ **угсаа** біздің арғы ата тегіміз; 3. (*өсімдік, жәндік*) тұқым, тұқымдас, туыстас, тектес, туыс, түр; **миин** ≈ **ын амьтан** мысық тұқымдас жәндік; **шүх-эр цэцгийн** ≈ **ын урғамлууд** қазтабан тектес өсімдіктер; 4. тегіннен, ежелден, бұрыннан; тегіндегі, ежелдегі, бұрынғы; ≈ **ын сайн хүн** ежелден жақсы адам; ≈ **аас эндхийн хүн** тегіннен осындағы адам; ☆ **язгуур шинж чанар** түбегейлі белгілер; ☆ **язгуур урлаг** ежелгі өнер, байырғы өнер.

ЯЗГУУРТАЙ текті, затты, нәсілді; ≈ **айлын хүүхэд** текті үйдің баласы; ≈ **хүн затты адам**.

ЯЗГУУРТАН 1. (*адам*) әулет; тектес, тұқымдас; хан ≈ хан әулеті, хан тектес; **тайж** ≈ тайжі тектес, ақсүйектер тектес; 2. ақсүйектер, төрелер.

ЯЗЛА-X (*нәрсені*) жұқарту, үлбірету.

ЯЗЛУУЛА-X жұқарттыру, үлбірету.

ЯЗМАГ үпелек, жапалақ; бүртік, іртік (*нәрсе*); **сүүний** ≈ сүттің бүртігі; ≈ **суух** бүртіктену, іртіктену; ☆ **язмаг урсах** нозден бышық ағу.

ЯЗМАГРА-X (*нәрсе*) үпелектену, жапалақтану; бүртіктену, іртіктену; ≈ **сач сүү** бүртіктенген сүт.

ЯЗМАГТА-X үпелектеніп кету, жапалақтанып кету; бүртіктеніп кету, іртіктеніп кету; **сүү** ≈ сүт іртіктеніп кету.

ЯЗМАГТУУЛА-X үпелектендіріп жіберу, жапалақтандырып жіберу, бүртіктендіріп жіберу, іртіктендіріп жіберу.

ЯЗМАГШИ-X іртіктену, бүртіктену; үпелектену, жапалақтану; іртіктене (бастав), бүртіктене (бастау).

ЯЗРА-X (*нәрсе*) үлбіреу, үлдіреу, жұқару; үлбіреп тесілу, үлдіреп тесілу, жұқарып тесілу; **гәрийн дааву бурээс** ≈ киіз үйдің сыртқы қалтама шүперегі үлбіреу; **арьс** ≈ тері жұқарып тесілу.

ЯЗРУУ қ. **язмаг**.

ЯЗРУУТА-X қ. **язмагта**.

ЯИ яй (9,216 гектарға (за) тең аудан өлшемі).

ЯИВАЛЗА-X 1. (*ерін, иек*) солпию, солбырау; солпандау, солбыраңдау, солпаң-солпаң қағу, солбыраң-солбыраң қағу; 2. (*нәрсе*) кейі; жайпандау, қиқандау, мыжыраңдау, шойқандау, жайпаң қағу, қиқаң қағу, мыжыраң қағу,

шойнаң қағу.

ЯИВГАНА-X қ. **яйвалзах**.

ЯИВГАНУУЛА-X 1. (*ерін, иегін*) солпиту, солбырату; солпаңдату, солбыраңдату; солпаң-солпаң қақтыру, солбыраң-солбыраң қақтыру; 2. (*кейісіз нәрсені*) жайпаңдату, қиқаңдату, мыжыраңдату, шойқаңдату, жайпаң қақтыру, қиқаң қақтыру, мыжыраң қақтыру, шойнаң қақтыру.

ЯИВГАР 1. (*ерін, иек*) солпаң, солбырақ, салпы, салбыраңқы, салпыған; ≈ **эруутэй салбырақ жақ**; ≈ **уруул** салпы ерін; 2. (*нәрсенің кейіні*) жайпаң, қиқаң, шойқаң; мыжыраң, жайпыға, қиқиған, шойқиған, мыжырайған; ≈ **гәр қиқиған үй**; ≈ **араг мыжырайған тал шарбақ**.

ЯИВИЙЛГА-X қ. **яйвгануулах**.

ЯИВИЙ-X қ. **яйвалзах**.

ЯИЖГАНА-X (*нәрсенің кейіні*) жайпалаңдау, қиқалаңдау, шойқалаңдау, мыжыраңдау, жайпалаң қағу, қиқалаң қағу, шойқалаң қағу, мыжыраң қағу.

ЯИЖГАНУУЛА-X (*кейісіз нәрсені*) жайпалаңдату, қиқалаңдату, шойқалаңдату, мыжыраңдату, жайпалаң қақтыру, қиқалаң қақтыру, шойқалаң қақтыру, мыжыраң қақтыру.

ЯИЖГАР (*нәрсенің кейіні*) жайпыға, қиқиған, шойқиған, мыжырайған; ≈ **араг жайпыған тал шарбақ**; ≈ **саравч** қиқиған себетті аула; ≈ **тэрэг** қиқиған арба; ≈ **харагдах** қиқиып көріну, шойқиып көріну.

ЯИЖИЛЗА-X қ. **яйжганах**.

ЯИРА-X 1. (*бір жағына*) жапырылу, қиқиып қалу, шойқиып қалу, мыжырайып қалу; 2. үгілу, үгітілу, уатылу, ұсатылу, майдалану; ≈ **ч хэмхрэх үгіліп кеміктелу**; ≈ **ч бутрах** үгіліп бытырау, уатылып түсу; ≈ **ч унах** үгіліп түсу.

ЯИШИН білік; тэрэгний ≈ арбаның білігі.

ЯЛ 1. жала, айып; 2. *ауыс*. жаза, сазай; ≈ **шнитгэл** қылмыс жазасы, жаза қылмыс; ≈ **торгуулд** жаза салығы; ≈ **төлбөр** төлем жазасы, жазалық төлем; ≈ **зэмлэл** айып-жаза, айып-шара; **торгох** ≈ салық жазасы; **хорих** ≈ түрмеге қамау жазасы; **алах** ≈ өлтіру жазасы; ≈ **хяйх** а) қылмыс істеу; қылмысқа ұрыну; б) қылмыс жазасын жүктеу; ≈ **ын төлөлгөө** қылмыс кесу жобасы; қылмыс жазасының жобасы; ≈ **ноогдуулах**, = ≈ **унагаах** қылмыс жазасын жүктеу; ≈ **хүлээх** жаза жүктеу, қылмысын мойындау; ≈ **тулгах** қылмысын еріксіз мойындату, қылмысын еріксіз жүктеу; ≈ **шнитгэх** қылмысқа жаза-лау; жаза жүктеу; ≈ **торгох** салық жазасын бұйыру, қылмысы үшін салық жүктеу; ≈ **эдлүүлэх** жазасын толық атқару; ≈ **хэлтрүүлэх** жазасын кешіру, қылмысына кешірім беру, қылмысын кешірімге жатқызу.

ЯЛАА шайып; ≈ **шүмуул** шыбын

шіркей: ≈ батгала кара шыбын; ≈ ны үлгүүр шыбын үркіткіш; ≈ баригч шыбыншы (шыбын-шіркеймен қоректенетін торчидың бір түрі); ≈ ны хор а) шыбын қырғыш (шыбын қыратын улы саңырау-құлақ); б) шыбынның уы; ☆ ялаа хөл түрүү көкбас сона (зоол.).

ЯЛААРЬ 1. (ауру, науқас) тәуір, оңды, жақсы; өвчин ≈ болж байна науқас тәуірленіп келеді; 2. (іс-әрекет) жеңіл, оңай: ≈ ажил жеңіл жұмыс, оңай жұмыс.

ЯЛААРЖИ-Х 1. (науқасы, ауруы) тәуірлену, оңдалу, жақсару, жазыла бастау; 2. (іс, шаруа) жеңілдену, оңайлану.

ЯЛААРШИ-Х (науқас) жазылайын деу, тәуірленейін деу, оңына басу, жақсарайын деу.

ЯЛАА-Х (нәрсені) жаймалау, жұқалап жаю, жайып тарату.

ЯЛАДАЛ жеңіліс, ұтылыс (соғыста, сайыста).

ЯЛАГДА-Х жеңілу, ұтылу, жеңілер; дайыд ≈ сан орон соғыста жеңілген ел; ялаз ≈ нь жеңу жеңілуі, жеңер жеңілісірі.

ЯЛАГДАШҒҮЙ жеңілмес, жеңілмейтін; жеңілпаз, жеңілш; марксизм-ленинизмдін ≈ үзәл санаа марксизм-ленинизмдің жеңілпаз идеясы.

ЯЛАГЧ жеңуші, ұтушы; жеңген жақ; ≈ тал жеңуші жақ.

ЯЛАЛГАЛЗА-Х жандайшаптану; жарамсақтану, жағымпаздану, жалпылдау.

ЯЛАЛТ жеңіс; ≈ ын өдөр жеңіс күні; ≈ ны баяр жеңіс мерекесі; ≈ аас ≈ анд хурәх жеңістен жеңіске жету; ардың хуығталын ≈ халық революциясының жеңісі.

ЯЛАМ: ялам мод тұт ағашы (жапырағымен жібек құрты қоректенетін ағаш); ≈ ны хорхой тұт көбелегі, жібек құрты; ≈ ны хурь тұт көбелек, жібек құрт.

ЯЛАМГАЙ (мінез-құлық) 1. жайдары, жайма-шуақ, жадыраңқы; 2. жағымпаз, жарамсақ; жалтақой, жалтаң.

ЯЛАМГАЙЛА-Х 1. жайдарылану, жайма-шуақтану, жадыраңқылану; 2. жағымпаздану, жарамсақтану; жалтақойлану, жалтаңдану.

ЯЛАМГАЛЗА-Х 1. (көзіл-күй) жасу, босау, жүрексіздену, қыратсыздану, күйректену; 2. (тұрақсыздық) жағымсу, жарамсақсу; жағыну, жағымпаздану, жарамсақтану.

ЯЛАНГУА 1. әсіресс, өте-мөте, ер-енше, айрықша, көбінесе; ≈ үхәр сүргүйт ихээр өсгөх әсірессе, сиыр түлігін көштеп өсіру; пән ≈ одоо үед әсірессе қазіргі кезде.

ЯЛА-Х 1 жеңу, ұту; дайыд ≈ соғыста жеңу; социализм бүрәл төгс яласан үед социализм толық жеңген кезде; ≈ давах жеңіп шығу.

ЯЛА-Х II жағу; жалау, сүйкеу, сүрту, жалату; тос ≈ май жағу; май жалату; шавар ≈ батпақ жағу; батпақпен сылау.

ЯЛБАГАР жылбырақ, ылбырақ, былжырақ; жылбыраған, ылбыраған, былжыраған (нәрсе).

ЯЛБАЙ-Х жылбырау, ылбырау, былжырау.

ЯЛГАА 1. ылғам; айырым, айырмашылық, өзгешелік, ерекшелік; ≈ гнй нь гаргах ылғамын көрсету, айырмашылығын табу; ямар ≈ байгаа юн бә қандай өзгешелігі бар; 2. жік, түлік; ≈ хийх жіктеу, түліктеу.

ЯЛГААҒҮЙ 1. ылғамсыз, айырымсыз; бәрі бір; айырмашылығы жоқ, өзгешелігі жоқ, ерекшелігі жоқ; 2. жіктелмеген, түліктенбеген.

ЯЛГААТАЙ 1. ылғамды, айырымды; өзгеше, ерекше; бірдей емес, айырмашылығы бар, өзгешелігі бар; ерекшелігі бар; 2. жіктелген, түліктенген.

ЯЛГАВАР айырма, өзгешелік, айырмашылық; бөтендік, жаттық; үнйы ≈ баға айырмасы, баға өзгешелігі; гарал төрліин ≈ туыстық тегінің айырмашылығы; яс үлдәсний ≈ ұлттық айырмашылық; өвөл зуны ≈ қыс пен жаздың өзгешелігі.

ЯЛГАВАРҒҮЙ 1. айырмасыз, өзгешеліксіз, айырмашылығы жоқ, өзгешелігі жоқ; бөтендігі жоқ, жаттығы жоқ; 2. (қатнас) парықсыз, талғаусыз.

ЯЛГАВАРЛАГДА-Х 1. (нәрсе) ылғану, айрылу, бөлектеліну; жекселену, өзгешелену; 2. (қатнас) бөтен көрілу, жат көрілу, жек көрілу, шетке шығарылу, жат саналу.

ЯЛГАВАРЛА-Х 1. (нәрсені) ылғау, айыру, бөлектеу; жекелеу, өзгешелеу; айырып анықтау; сұрыптау, іріктеу; их бағаар ≈ үлкен, кішісіне қарай бөлектеу; сайт муугаар ≈ тәуір нашарына сай сұрыптау; 2. (қатнас) бөтен көру, жат көру, жікке болу, қомсынұ; парықтау, талғау; үндәсний цөөнхйй ≈ ұлт азшылығын бөтен көру.

ЯЛГАВАРЛУУЛА-Х 1. (нәрсені) ылғату, айырту, бөлектету; жекелету, өзгешелету; айырып анықтау; сұрыптату, іріктету; 2. (қатнас) бөтен көргізу, жат көргізу, жікке болдіру; қомсындыру; адалық істету.

ЯЛГАГДА-Х 1. (нәрсе) ылғану, айрылу, бөліну, жекелену, бөлектеліну; 2. (қатнас) шетке шығарылу, қомсынұлу, жікке бөліну, бөтен саналу, жек көрілу, жат саналу.

ЯЛГАГЧ 1. (нәрсені) ылғаушы, айырушы, реттеуші; сұрыптаушы, іріктеуші; ноос ≈ жүн ылғаушы; архивын материалыг ≈ архив материалын реттеуші; 2. (тарихи) төреші, билік айтушы; ≈ түшмәл төреші бек.

ЯЛГАЙ (тілі) кекеш, сақау.

ЯЛГАЛ 1. (нәрсе) ылғанис, ылғам.

айырым; ылгау, айыру, бөлөктөу, жекелеу; 2. жік, түлік; ☆ **тийн ялгал** септік (*жалгалы*), септік (*тіл*).

ЯЛГАЛГА қ. ялгал. 1.

ЯЛГАЛГҮЙ қ. 1. ялгаваргүй; 2. ялгаатгүй.

ЯЛГАЛЛА-Х 1. (*нәрсені*) ылғай беру, айыра беру, бөлөктөй беру, жекелей беру; 2. жіктеу, түліктеу, жікке ажырату, түлікке бөлу; 3. (*тіл*) септеу, түрлендіру; **тийн ялгалаар** ≈ септік жалғауымен түрлендіру.

ЯЛГАМЖ қ. ялғамжар.

ЯЛГАМЖАА қ. ялғаатай.

ЯЛГАМЖЛА-Х қ. ялғаварлақ.

ЯЛГАРА-Х 1. (*араласқан нәрсе*) ағырылу, ажырау, бөліну, жекелену; **хөнь ямаа** ≈ қой мен ешкі бөліну; **шороо зэс** ≈ топырақ пен мыс ажырау; 2. (*көмескі іс-әрекет*) анықталу, айқындау, (*шындығы*) біліну; **үнән зөв нь** ≈ шындығы анықтау.

ЯЛГАРУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) айыру, ажырату, бөлу, жекелеу; 2. (*іс-әрекетті*) анықтау, айқындау, білу.

ЯЛГА-Х 1. (*нәрсені*) ылғау, айыру, ажырату, бөлу, жекелеу; **мал** ≈ малды бөлу; **хурта** ≈ қозы бөлу; **хар цагааныг** ≈ ақ қарасын айыру; 2. (*сапа, өң, түлік*) сұрыптау, іріктеу, түліктеу, жіктеу; **үр** ≈ тұқым сұрыптау; **ноос** ≈ жүн іріктеу; **ай айгаар нь** ≈ түліктен бөлу, жіктеп бөлу; 3. (*қатнаста*) шетке шығару, қомсыну, жікке бөлу, бөтенге санау, жат көру, шеттету.

ЯЛГУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) ылғату, айырту, ажыраттыру; бөлдіру, бөлгізу, жекелету; 2. (*сапасын, өңін, түлігін*) сұрыптау, іріктету; түліктету, жіктету; 3. (*қатнаста*) шетке шығарту, қомсындырту, жікке бөлдіру, бөтенге санату, жет көргізу, шеттеттіру.

ЯЛГУУМ 1. (*мінез*) сыпайы ширақ, биязы сергек, жайлы жіті, жайдары ойнақы; ≈ **зантай хүн** сыпайы ширақ адам; 2. (*ат*) жүрдек, елпек, дікілдеген, ыпылдаған; ≈ **зөөлөт явдалтай морь** жүрдек аяңшыл ат; 3. (*ас*) жеңсік, дәмді, табет соғар; ≈ **сайхан идээ** жеңсік төтті тағам; **идэхэд** ≈ **хоол** жеңге табет соғар тамақ.

ЯЛГУУМХАН 1. (*мінезі*) сыпайырақ, ширағырақ, биязы, сергерірек; жіті жайлырақ, ойнақы жайдарылу; 2. (*ат жүрісі*) жүрдектеу, елпектеу, дікілденкі, ыпылданқы; 3. (*ас, тамақ*) жеңсіктеу, дәмдірек, табет соғарлықтай.

ЯЛГУУН: ялгуун цэцэг таушымылдық (*сарғалдақтар тұқымдасына жататын гүл*).

ЯЛГУУСАН жеңімпаз, жеңген; ≈ **хувьсал** жеңген революция; ≈ **арми** жеңімпаз армия.

ЯЛГУУ-Х жеңу.

ЯЛГҮЙ жаласыз, айыпсыз; қатысы жоқ.

ЯЛДАМ 1. (*іс-әрекет*) сөт, орай; кезінде, барысында; **ажлын** ≈ **аар гүй-цэтгэх ажил** жұмыс орайында бітіретін жұмыс; 2. (*ат*) елпек, бұрылғыш; ≈ **аятай ұлаа** басы елпек ат; 3. сыпайы, әдепті, ибағатты, ибадатты; ≈ **зантай хүүхэд** мінезі сыпайы бала.

ЯЛДАМЛА-Х 1. (*іс, шаруаны*) сөтіне келтіру, орайына келтіру; кезін сәйкестіру; 2. сыпайылану, сыпайы болу, әдепті болу.

ЯЛДАМХАН (*мінез*) жайдары, сыпайы, әдепті, ибалы, ибағатты, ибадатты; ≈ **хүн байна** жайдары адам сөен.

ЯЛДАН: ялдан морь ұшатын ат қанатты ат; (*аңыз*) ялдан нохой ақ түлкі.

ЯЛДАР рет, сөт, орай; ≈ **сонгох** ретін тауып естірту; ≈ **амрыг эрж ёслох** аман-сәлем берісу.

ЯЛЗ қ. шалз; ≈ **чанах** сілікпе гыл қайнату, сілікпелеу.

ЯЛЗАРХАЙ шірік, борсыған, көгерген, шіріген; ≈ **болсон зүйл** шіріп кеген нәрсе.

ЯЛЗЛАА-Х қ. ялзлуулах.

ЯЛЗЛА-Х қ. ялзруулах.

ЯЛЗЛУУЛА-Х қ. ялзруулах.

ЯЛЗМАГ шірік, шіріген; ≈ **хөрс** шірік топырақ; **ойн** ≈ тоғай шірігі; **бууцны** ≈ көңнің шірігі.

ЯЛЗМАГДА-Х шіру, шіріп кету.

ЯЛЗМАГЛА-Х шіріту, шірітіп жіберу.

ЯЛЗМАГРА-Х шіріін деу, шірі бастау, шіруге бет алу.

ЯЛЗМАГТА-Х шіріктену, шірік пайда болу.

ЯЛЗМАГШИ-Х шіріктенейін деу, шіріін деу, шірі бастау.

ЯЛЗРАА-Х қ. ялзруулах.

ЯЛЗРА-Х 1. (*нәрсе ыстыққа*) сыдырылу, сыпырылу; сілікпелену; ≈ **тал буцалгах** сыдырылғанша қайнату; ≈ **шалзрах** сыдырылып сілікпелену; 2. (*нәрсе*) шіру, шіріктену; **мод** ≈ ағаш шіру; **даавуу** ≈ шүперек шіру; **эсгий** ≈ киіз шіру; 3. *ауыс*. бұзылу, ауытқу, тұрақсыздану; **үзэл санаагаар** ≈ идея жағынан бұзылу.

ЯЛЗРАЛ 1. (*нәрсенің*) сыдырылуы, сыпырылуы; сілікпелену; 2. (*нәрсе*) шіру, шіріктену; 3. *ауыс*. бұзылуы, ауытқуы, тұрақсыздануы.

ЯЛЗРУУЛА-Х 1. (*нәрсені ыстыққа*) сыдыру, сыпыру, сілікпелеу; 2. (*нәрсені*) шіріту, шіріктендіру; 3. *ауыс*. (*іс-әрекетте*) бұзу, ауытқыту, тұрақсыздандыру.

ЯЛИАГҮЙ биттей, титтей; мардымсыз, болымсыз; болмашы, тинамдай; ≈ **юмнаас шалиагүй хэрэг гарах** болымсыз нәрседен пәле шығу; түймедей нәрседен түйседей пәле шығу.

ЯЛИАТАЙ ұсақ-түйек, бөкін-шүкін, уақ-түйек; мардымды, жартымды; ≈ **ч юм биш** мардымды да нәрсе емес; ≈ **ялиагүй юм** ұсақ-түйек мардымсыз

нөрселер.

ЯЛИГУЙ 1. (нәрсе) болымсыз, болмашы, жартымсыз, мардымсыз; ≈ юманд гомдох болымсыз нәрсеге өкпелеу; 2. (шама, мөлшер) сөл, өнтөк, шамалы, азырақ; ≈ том өнтөк үлкөн; 3. (мнөз) кылт етпе, кылткыма; ≈ заа хүнд хэрэг байдаггүй юм кылткыма мнөздүң адамга қажеті болмайды.

ЯЛИМГУЙ к. ялигуй 1; ≈ зүйлээр хөөцөлдөх мардымсыз нәрсенің содына түсу.

ЯЛИН 1. әрқашан, әрдайым, қашанда; қашан көрсөң; ≈ тийм зантай хүн қашанда мнөзү сондай адам; ≈ үй бүтөх ажил әрқашан бітпейтін жұмыс; 2. бірдей, ұқсас, пара-пар; ≈ тәр анамен бірдей; ≈ энэ мынамен бірдей.

ЯЛИХГУЙ к. ялигуй. 1.

ЯЛЛАГДА-Х 1. жалалану, жала жабылу; айыпталу, айып тағылу; 2. ауыс. жазалану, жаза жүктеліну; сазаын тарту.

ЯЛЛАГЧ 1. жалалаушы, жала жабушы, айыптаушы; 2. ауыс. жазалаушы, жаза жүктетүші.

ЯЛЛА-Х 1. жалалау, жала жабу, айыптау; 2. ауыс. жазалау, жаза жүктету.

ЯЛЛУУЛА-Х 1. жалалау, жала жаптыру; айыпату; 2. ауыс. жазалау, жаза жүктеткізу.

ЯЛМА шығу, тїлме (қызарып ісетін ауру); ☆ ялман бязуухай суық торғай (әнші құс); ☆ ялмыз хорхой жібек құрт, тұт құрты; ☆ ялман хүрь жібек құрт.

ЯЛМАТА-Х шығу шығу, тїлме шығу.

ЯЛТ 1. жалалы; 2. ауыс. жазалы, жаза жүктелген; жаза жүктетін, жазасы бар, қылмысты, қылмысы бар; ≈ этгәдә жазалы адам, қылмысты адам; ≈ хәрәг жаза жүктетін іс.

ЯЛТАЙ жазалы, жазықты, киналы, қылмысты, жазасы бар, қылмысы бар; жаза жүктеген; ≈ хүн жазалы адам.

ЯЛТАЙ-Х (ыдыс) жайыю, жайпаю; ≈ сан сав жайпаған ыдыс.

ЯЛТАН I қылмыскер, айыпкер, күнөкер, қылмысты адам, айыпты адам; ≈ хәрәгтән қылмыскер адам; ≈ гәмтән айыпкер; ≈ ы ширәзд суух қылмыскердің үстеліне отыру.

ЯЛТАН II 1. жалтан, жазықай, панаһсыз, қалқасыз (жер); 2. (ыдыс) жайпаң, жайпақ, жалпақ; ≈ шанага жайпақ шөміш; ≈ таваг жайпақ табақ.

ЯЛТАНДА-Х 1. (жер) жалтаң боп кету, жазықай боп кету; 2. (ыдыс) жайпаң боп кету, жайпайыл кету, жайпын кету.

ЯЛТАС қабыршақ, жұқа қабат; чужууны ≈ тас қабыршақ.

ЯЛТАСРА-Х қабыршақтану, қабыршақ тәріздену.

ЯЛТГАР к. ялтан 2.

ЯЛТРА-Х сыдырылу, сыпырылу; арбе нь ≈ терісі сыдырылу; будаг нь ≈ бояуы сыдырылу.

ЯЛТРУУЛА-Х сыдырылту, сыпырылту.

ЯЛУУ 1. (арба) ен ағаш, кесе ағаш, келденең ағаш; тәрәгний ≈ арбаның кесе ағашы; 2. (терезе, есік) көз, көзшік; қонхны ≈ терезенің көз ағашы.

ЯЛУУЛА-Х 1. жеңгізу, жеңдіру; 2. к. ялагдах.

ЯЛХАЙ-Х былшыю, дүмбю; ≈ сан тарган хүн былшыған семіз адам.

ЯЛХАЛЗА-Х былшыңдау, іркілдеу, былш-былш ету, ірк-ірк ету.

ЯЛХАНА-Х к. ялхалза.

ЯЛХГАР 1. былшыған; дүмпиген; дүмдей; ≈ тарган хүн былшыған семіз адам; ≈ том гахай дүмдей семіз шошқа; 2. жылпылдақ, жылпылдақ еткен (батпақ); ≈ шавар жылпылдаған батпақ.

ЯЛЦАЙ-Х к. ялхайх.

ЯЛЦАЙ жылпылдақ; сав, езілген; ≈ шавар жылпылдақ батпақ; ≈ гурял езілген үн.

ЯМ маңқа (көбінесе жылқының және жылқы тұқымдас жануарлардың кеңсірінде болатын, жазымайтын жұқпалы ауру).

ЯМАА ешкі; эвэртэй ≈ мүйізді ешкі; ≈ ны ноолуур ешкі түбіті; ≈ ны хялгас ешкі қылшығы; саалин ≈ сауын ешкісі; ≈ туйлавч ягирдаг эвдэхгүч ешкі тулап ергеншек шақдас; тайынша тулап ыңырнақ шақдас; ☆ ямаан үс қылшық жүн; ☆ ямааны мах халуун дээрәэ 1) сөзбе, ешкі еті ыстығында; 2) істі дер кезінде; ☆ ямаан хилән тақыр барқыт; ☆ ямаан эвэр егеушөп; (өсімдік); ☆ ямаан бор қарабұта (өсімдік); ☆ ямаал арц тікен арша (өсімдік); ☆ ямаал шарылж берте жусан (өсімдік); ☆ ямаал бургас бүрген тал (өсімдік); ☆ ямаан харгана майкараған (өсімдік); ☆ ямаал гөрөөс тау теке, тау ешкі; ☆ ямаан бүрәэ қабыршақтар (теңіз түбінде мекендейтін жән-діктің сүйектері); ☆ ямаан ууд шаян (уыл жәндік).

ЯМААЖИ-Х ешкілену, ешкісі көбек, тәр айл ≈ хичсан байша ол үй ешкіленіп кеткен екен.

ЯМААЖУУЛА-Х ешкілендіру, ешкісің көбейту.

ЯМААЛАГ I 1. к. ямаараг; 2. ешкілден, ешкілілеу, ешкісі келтеу.

ЯМААЛАГ II есек-өгіз (сыртқы тішіні есек тәрізді, ат құйрақды мүйізі деңгелек ұзындау жәндік).

ЯМААРАГ (ауруға, қиыншылыққа) зарлауық, ынқылдағыш; күйінгіш, тартылғыш, кінәлғыш.

ЯМААРА-Х (ауырғанда, қиыншылықта) зарлау ыңқылдау; күйіну, тартылу, қыналу.

ЯМААРХАГ к. ямаараг.

ЯМААРХА-Х қ. ямаарах.

ЯМААРХУУ 1. қ. ямаарах; 2. ешкі секілді, ешкі төрізді, ешкі сияқты; ~ **амьтан** ешкі секілді жөндік.

ЯМААТА-Х күйе жану; **тогоо** ≈ қазан күйесі жану; **зуух** ≈ пештің күйесі жану.

ЯМААТУУЛА-Х күйесін жандыру.

ЯМААХАЙ дәрілік балдырған (өсімдік).

ЯМАГТ ұдайы, үнемі, әрқашан, әр-уақыт, ылғи; ≈ **амьдралың төлөө тэмцэх** әрдайым өмір үшін күресу; **цаг** ≈ әрдайым, әрқашан; ≈ **чингэж байх** әрқашан өстіп отыру.

ЯМАР 1. (*сапа, өң, бейне*) қандай; қай; **чанар нь** ≈ **вэ** сапасы қандай екен; ≈ **өнгийн даавуу вэ өңі** қандай пұл екен; ≈ **байдалтай** қандай күйдегі; ≈ **ч цаг** уед қандай бір кезде, қай кез болса да; 2. ешқандай, нендейбір, ешбір; қандай бір; ≈ **ч бараа таваар үгүй** ешбір зат товар жоқ; 3. неткен, неғылған; ≈ **сайхан юм бэ** неткен әсем нәрсе; ≈ **нэгэн** қандайбір, нендейбір.

ЯМАРВАА қандайбір, нендейбір; ≈ **нэг ажил** қандайбір жұмыс.

ЯМАРС сарлықник (төрт мүйізді, терісі қалың, аңыз бұқа).

ЯМАРХАН қандайлау, қандайырақ; ≈ **юм билээ** қандайырақ нәрсе еді.

ЯМБА 1. шен, атақ, мәртебе, дәреже; **эрх** ≈ **эдлэх** мәртебелі болу; 2. ауыс, аялауы, әлпештеуі.

ЯМБАЛА-Х 1. шен алу, атақ алу, мәртебе алу, дәреже алу; 2. ауыс, өзін аялау, өзін әлпештеу.

ЯМБАЛУУЛА-Х 1. шен алдыру, атақ алдыру, мәртебе алдыру, дәреже алдыру; 2. ауыс, өзін аялату, өзін әлпештеу.

ЯМБАТАЙ 1. шенді, атақты, мәртебелі, дәрежелі, шені бар, атағы бар, мәртебесі бар, дәрежесі бар; 2. ауыл, аяулы, әлпешті.

ЯМБАТАН шенділер, атақтылар, мәртебелілер, дәрежелілер.

ЯМБИГАР бүлінген, тозған, қираған, қаусаған, күйреген, ескі; ≈ **тэрэг** қаусаған арба.

ЯМБИИ қ. ямбигар.

ЯМБИЙЛГА-Х (*нәрсенің кейтін*) мыжырайту, қиқату.

ЯМБИИ-Х (*кейті, тулғасы*) мыжыраю, қиқию, қиқы-жиқы болу; ≈ **сан нэг юм** мыжырайған бір нәрсе.

ЯМБУУ бөз (*жұқа ақ мата*); **цагаан** ≈ ақ бөз.

ЯМПИИ: ямпий шаазан қыш шыны.

ЯМТАЙ I қ. ямбатай.

ЯМТАЙ II маңқалы, маңқасы бар (*жылақы ауруы*).

ЯМТАН қ. ямбатан.

ЯМХ ямх (*32 мл урт хэмжээ*).

ЯМХЛА-Х ямхмен өлшеу.

ЯН I (*дыбыс*) ың; ≈ **ин** ың-дың, ыз-ың; **ялаалы** ≈ **ин дуу** шыбынның ызың дыбысы; ≈ **ин хийх а** (*адам*) даң-дүң ету, аң-дүң болу, шаң-шүң ету; б) (*ит*) саңқ-саңқ үре беру; в) ың-дың дыбыс естілу, ызың-ызың ету.

ЯН II микроб (*тек микроскоппен ғана көруге болатын өте ұсақ айуанат не өсімдік тектес организм*); ≈ **судлал** микробиология; ≈ **судлалч** микробиолог.

ЯН III: **ян даавуу** жұқа бұл, жұқа мата.

ЯНАГ 1. жанақ, амырақ, жуық; ≈ **амраг** ғашықтық, сүйіспеншілік; **ма-хаббат** әндері; ≈ **амрагийн дуу** ғашықтық өңі; 2. ардақты, сүйікті.

ЯНАГД күренот (*өсімдік*).

ЯНАГЛАГЧ амырақ болушы, ғашық болушы, суюш, көңілдес болушы.

ЯНАГЛАЛ ғашықтық, махаббаттық, сүйіспеншілік.

ЯНАГЛА-Х ғашық болу, махаббат болу, сую.

ЯНАГЛУУЛА-Х ғашық болдыру, махаббат болдыру, сүйдіру.

ЯНАГУУН (*сапасыздық*) сыртқы, сырттай; жылтырақ, көгерге; көзге ғана; ≈ **чанар** сыртқы сапа, көзге ғана қасиет.

ЯНАГУУНХИ сырттай қасиет, көгерге ғана, көзге ғана; ≈ **үнээ** сырттай шындық.

ЯНАГШ (*кітаби*) бері: **сарын хориноос** ≈ **зайдың** жиырмасынан бері.

ЯНАГШИД берірекке.

ЯНАГШЛА-Х бері болу; бері тарту.

ЯНАГШЛУУЛА-Х бері болғызу; бері тартқызу.

ЯНАГШИ-Х ғашық болу.

ЯНАД бергі, бері, осы; ≈ **этгээд** бергі жағы, бергі беті.

ЯНАГН(ЯНАНХИ) сегізаяқ, жорық балық (*су жөндігі*).

ЯНАР (*мезгіл*) алдында, бұрын, бері; **очихы** ≈ барудың алдында; **ирэхийн** ≈ келуден бұрын; **хорны** ≈ жиырмасынан бері.

ЯНАГЛЪ саршұбар торғай (*құс*).

ЯНАГН: **янган хэрээ** қара қарға (*құс*).

ЯНАГЧ қ. янгууч.

ЯНГИА I қ. янгирцаг.

ЯНГИА II: **янгиа дуу** іңге дыбыс, іңгелеген дыбыс.

ЯНГИИ: **янгин хэрээ** қ. **янган хэрээ**.

ЯНГИНА-Х 1. (*жіңішке дыбыс*) ың-ылдеу, іңілдеу, дыңылдау, діңілдеу; ≈ **дуу гарах** ыңылдаған дыбыс шығу; 2. қаңылдау, қаң-қаң ету; 3. (*тығыздық*) жымдасу, ұстасу, шаңылдау, шаңылдан калу; ≈ **тал хөлдөх** жымдасып қату; ≈ **тал хүйтрөх** шаңылдап суығу; 4. (*іс-әрекет*) бұлжымау, айнымау, қайтпау; ≈ **тад тохирөх** бұлжымай келісу; 5. қансау, сырқырау, зырқырау, сыз-

дау; гар ≈ ж өвдөх кол қақсап ауру.

ЯНГИНУУЛА-Х 1. (*дыбыс*) ыңылда ту, иңилдету, дыңылдату, дңилдету; 2. қаңылдагу, қаң-қаң еткізу (*дыбыс*); 3. жымдастыру, ұстастыру, шақылдату, шақылдатып қатыру; 4. (*ис-эрекетте*) бұлжытпау, айнытпау, сақылдату, дңилдету.

ЯНГИР: янгир ямаа тау ешкі, гау теке.

ЯНГИРЦАГ ыңыршақ (*сыыр, жылқыға тоқитын жүк артуға арналған ериш*); ямаа туйлач ≈ эвдэхгүй сөзбе. ешкі тулап ыңыршақ шақпас; □ тайынша тулап ыңыршақ шақпас.

ЯНГУУДАЙ елік лағы (*бұғы тұқымдас кішкене жабайы ешкінің лағы*).

ЯНГУУЛА-Х I қ. янгуурхах.

ЯНГУУЛА-Х II (*киім*) сулық кию.

ЯНГУУЛУУЛА-Х I қ. янгуурхуулах.

ЯНГУУЛУУЛА-Х II (*киім*) сулығын киігу. сулық киімін киігу.

ЯНГУУРХА-Х (*әдейі*) ыңырсу, ыңырану. ыңқыдау: қылымсу, тәлімсу.

ЯНГУУРХУУЛА-Х (*әдейі*) ыңыранту, ыңырсыгу, ыңылдату: қылымсыту, тәлімсіту.

ЯНГУУЧ (*төзімсіздік*) ыңыранғыш, ыңырсығыш, ыңқылдағыш; қылымсығыш, тәлімсігіш; ≈ хүүхэд ыңыранғыш бала.

ЯНГУУЧЛА-Х қ. янгуурхах.

ЯНДАА 1. сүйретпе (*сыымдылығы 20 л шамасында қымыз өлшейтін ыдыс*); айргийн ≈ қымыз сүйретпесі; 2. қосбүйір (*екі басындағы сыымдылығы бірдей, екі жағына алма-кезек құм сусытатын өлшемдік ыдыс*); элсний ≈ құмға арналған қосбүйір.

ЯНДААЛА-Х 1. сүйретпемен өлшеу; 2. қосбүйірмен өлшеу.

ЯНДАЙ I қ. яндаа.

ЯНДАЙ II қ. ганс.

ЯНДАН(Г) I (*пеш*) түтік, мойын.

мұржа; ≈ гаар утаа гарах түтіктен гүтін шығу.

ЯНДАН II (*фабрика*) тулеткіш, ықыртқыш, гудок; ≈ дуугарах гудок ықыру; ≈ гийн дуу гудок ықырығы.

ЯНДАН III арықтаған, тұралаған, көтерем; ≈ морь арықтаған ат.

ЯНДА-Х 1. қосбүйір ыдыспен өлшеу; сүйретпемен өлшеу; айраг ≈ қымызды сүйретпемен өлшеу; 2. (*бір орынға нәрсе*) толу, лықылдау, шыпылдау; хонь хурга хотондоо ≈ қой меч қозы қораға толу; ус саваандаа ≈ су ыдысқа толу.

ЯНДАЧ борсықтың күшігі (*жәндік*).

ЯНДУАН селдір жібек (*мата*).

ЯНДУУЛА-Х 1. қосбүйір ыдыспен өлшеу; сүйретпемен өлшеу; 2. (*орыңға*) толтыру, лықылдату, шыпылдану.

ЯНЖУУР ораулы шылым. ораулы темені. янжур.

ЯНЗ 1. (*нәрсе*) түр. кескін, пішіч; өң, ажар, әлпет; ≈ байдал түр пішіз,

кескін келбет; ≈ хэлбэр кескін тұлға; ≈ маяг түр пішін; ≈ үзэмж өң-көрік, өң-ажар; ≈ бүрийн әртүрлі; олон ≈ ын алуан түрлі, әр алуан; ямар ≈ қандай түр, қандай пішін; ≈ сайтай көрікті, ажарлы. өңді; ≈ чнмэг өң-көрік, ажау-көрік; 2. (*мінез-құлық*) сыңай, ұсқын, ыңғай, ой, сиық, кейіп-кескін; ≈ ы нь үзэх сыңайын байқау, ойын аңғарлау; ≈ ыи зан гаргах оғаш мінез көрсету; ≈ ын хүн ғажап адам, жайсыз адам; 3. қалып, күй, жағдай, жай; хуучян ≈ андаа бұрынғы калпында, бұрынғы күйінде; 4. ғажап, өзгеше, таңқаларлық; нэг ≈ ын юм үзэх бір ғажап нәрсе көру.

ЯНЗАГА жайраһның лағы (*аң*).

ЯНЗАГАЛА-Х жайран лақтау.

ЯНЗГҮЙ 1. түрсіз, кескіңсіз, пішінсіз; өңсіз, ажарсыз, әлпетсіз; көріксіз, ұсқынсыз; 2. сыңайы жоқ, түрі жоқ, ойы жоқ; прэх ≈ келер ойы жоқ.

ЯНЗЛАГ I (*нәрсе*) кескінді, пішінді; өңді, ажарлы; көрікті.

ЯНЗЛАГ II балықшы жапалақ (*құс*).

ЯНЗЛА-Х 1. (*нәрсені*) реттеу, жөндеу. ретке келтіру, жөнге келтіру; юмаа ≈ нәрсесін реттеу; 2. (*жұмыс*) бір жағына шығару; ыңғайлау, жайластыру, бітіру.

ЯНЗЛУУЛА-Х 1. (*нәрсесін*) реттеу, жөндеу. ретке келтірту, жөнге келтірту; 2. (*жұмысын*) бір жағына шығарту; ыңғайлау, жайластырту; бітірту.

ЯНЗТАУ қ. янзлаг I.

ЯНТАЙ сия сауыт (*сия құятын ыдыс*).

ЯНТООР сорттық ұрық (*лимон, апельсин, мандарин, алма өсімдіктерінің ұрығы*).

ЯНХАН жезөкше әйел, сайқал әйел; ≈ болох а) жезөкшелік, сайқалдық; б) жезөкшелікке түсу, сайқалдыққа берілу; ≈ ы газар жезөкшелер орны, сайқалхана.

ЯНХИГАНА-Х қорбаңдау, арбаңдау; қорбаң-қорбаң қағу, арбаң-арбаң қағу.

ЯНХИГАР 1. (*дене*) қорбиған, арбиған, қорбаң, арбаң; ≈ биетэй хүн денесі қорбиған адам, арбиған денелі адам; 2. (*нәрсе*) абажадай, дөңкиген, икемсіз, дөрекі; ≈ гэр абажадай үлкен үй.

ЯНХИИ-Х 1. (*дене*) қорбию, арбию, қорбаю, арбаю; 2. (*нәрсе*) абажадай болу, дөңкию, күржию.

ЯНХИЛЗА-Х қ. янхигар.

ЯНХИР қ. янхигар; ≈ өвгөл арбиған пал.

ЯНЦАГЛА-Х ыңқылдау, бүйірін соғу, ентігу, демігу; аһлау, үһлеу; ≈ ы хорвоох ыңқылдап аунақшу, ентігіп дөңбешу.

ЯНЦАГЛУУЛА-Х ыңқылдату, ентіктіру, деміктіру, бүйірін соқтыру; аһлату, үһлеу.

ЯНЦГАА-Х 1. (*жылқы*) кісінеу; оқырана кісінеу; гүү унаганы хойноос ≈

бие құлынның соңынап кісінеу; **морь** ≈ ат кісінеу; 2. (*қус*) кісінеу; **элээ** ≈ кезкүйрық кісінеу.

ЯНЧААН (*тарихи*) теңге ақша (*құл-мистен дөңгелектеп күйған металл сом*); **хятад** ≈ қытай ақша; **орос** ≈ орыс ақша.

ЯНШАА қырт, мылжың, көк ауыз. созуар. сөз құмар; ≈ **хүн** қырт адам; ≈ **эмгән** көк ауыз кемпір.

ЯНШВАР қ. **яшша**.

ЯНШИ-Х қырту, мылжыңдау, көкү, көйту, шату, мырку; **үглэх** ≈ сөйлеп қырту, шатыш көкү.

ЯНШУУЛА-Х қыртқызу, мылжыңдау, көкіту, көйкізу, шатқызу, мылжыту.

ЯНШУУР қ. **яшша**.

ЯР I жара; ≈ **гарах** жара шығу; ≈ **үгдрөх** жарасы асқыну; ☆ **тэмбүү** яр мерез (*ауру*).

ЯР II (*ағаш*) шор, ұры, бұтақшор; **модны** ≈ ағаштың шоры.

ЯРАА I 1. ырақ, жырық, жырақа (*нәрсеңің жырылған жерлері*); 2. (*су*) көбік, көбіршік; **усны** ≈ судың көпіршігі.

ЯРАА II: **яраа** жараа алыпс ырақ (*алпыс орынды*, яғни бірден соң 59 ноль («0») жазылатын сан).

ЯРАЛА-Х (*су*) көбіктену, көпіршу; **ус** ≈ су көбіктену.

ЯРААТА-Х көпіршіктену, көбіктену.

ЯРААТУУЛА-Х көпіршіктендіру, көбіктендіру.

ЯРАВГАНА-Х I. ырбаңдау, ырбыңдау; быржыңдау, тыржыңдау; 2. *ауыс*. (*мінез*) ыржаңдау, мылжыңдау, ыржыңдау, қылжыңдау; шалқақтау, кердеңдеу; 3. (*құрт*) жиырыңдау, жиріндеу, тырбыңдау; **өт хорхой** ≈ құрт жиырыңдау.

ЯРАВГАНУУР 1. (*бет-ауызы, терісі*) быржыңдағыш, тыржыңдағыш; 2. *ауыс*. (*мінез*) ыржақай, қылжақай, ыржыңдағыш, қылжыңдағыш; шалқақ, кердең.

ЯРАВГАР (*мінез*) паң, текепар; ша-қақ, кердең; дандай, менмен; ≈ **хүн** паң адам.

ЯРАГ 1. (*адам*) байбайшыл, ойбайшыл, күйгелек, уайымшыл; ≈ **хүн** байбайшыл адам; 2. (*мал, жәндік*) арыңдарғыш, шапшығыш, екпіндегіш, еңтелегіш, булыққыш; ≈ **мал** арындағыш мал.

ЯРАГЛА-Х 1. (*адам*) байбайлау, ойбайлау, күйгелектеу, уайымдау; 2. (*мал*) арындау, шапшу, екпіндеу, еңтелеу, булығы; **яндаглах** ≈ арындап кісінеу; 3. (*адам, мал, жәндік*) орқырау, қорқырау, қорылдау.

ЯРАЛЖ (*су*) толқын, жықпыл; **усны** ≈ су толқыны; **усанд** ≈ **гарах** суда бұреу толқын пайда болу.

ЯРАЛЖЛА-Х (*су*) толқындану, жық-

пылдану; **ус** ≈ су толқындану.

ЯРАЛЗА-Х 1. жарқырау, жалтылдау, ақсию, ағару; ≈ **сан цагаан шүд** жарқыраған ақ тіс; **шүд нь** ≈ тісі ақсию; 2. (*мал, жәндік*) жайқалу, мыңғырылу; 3. (*ат*) арындау, екпіндеу, қарқындау; ≈ **н давхих** арындап шабу.

ЯРАЛЗУУЛА-Х 1. жарқырату, жалтылдату; ақситу, ағарту; 2. (*малды, жәндікті*) жайқалту, мыңғырылту; 3. (*ат*) арындау, екпіндету, қарқындату.

ЯРАМ қызылбұрыш (*тамақ дәмдендіруге қолданатын ащы дәмді өсімдік*); ≈ **мод** қызылбұрыш ағашы.

ЯРА-Х 1. жару, жыру; бөлу, айыру; **үсей нь** ≈ шаныш жару; **арсы нь** ≈ терісін еттен айыру; 2. ашу, екі жағына бөлу; **хөшиг** ≈ терезе пердесін ашу; **энгэрэ** ≈ қойын ашу.

ЯРВАЙЛГА-Х 1. (*ерін, езу*) ырбиту, жырбиту; 2. (*мінезін*) паңдандыру, текепарландыру; шалқақтау, кердеңдету, дандайсыту, менменсіту.

ЯРВАЙ-Х 1. (*езуі, еріні*) ырбию, жырбию; **уруул нь** ≈ еріні ырбию; 2. (*мінез*) паңдану, текепарлану, шалқақтау, кердеңдеу, дандайсу, менменсу.

ЯРВАЛДА-Х қ. **ярвалзах**.

ЯРВАЛЗА-Х қ. **ярвалзах**.

ЯРВИГ (*іс-әрекет, жұмыс*) ауыр, бөгет, кедергі, қиыншылық; ≈ **кхтэй** **ажил** бөгеті көп жұмыс, өте кедергілі жұмыс, қиыншылық көп жұмыс; ≈ **бага** бөгеті аз, кедергісі аз.

ЯРВИГҮЙ (*жұмыс, іс-әрекет*) жеңіл, оңай; бөгетсіз, кедергісіз, қиыншылықсыз.

ЯРВИГЛА-Х қиынсыну, ауырсу; **ялхгүй юманд** ≈ болымсыз нәрсеңі қиынсыну.

ЯРВИГТАЙ бөгетті, кедергілі, қиыншылықты, бөгеті бар, кедергісі бар, қиын; күрделі; ≈ **ажил** кедергілі жұмыс, қиын жұмыс.

ЯРГА қасап, қырма, сойыс; ≈ **ны газар** қасапхана, қырмахана, соятын орын.

ЯРГАЙ ырғай (*хош иісті гүлі бар, түп-түп болып шығатын қызыл қабықты талшілік өсімдігі*); ≈ **ташуур** ырғай қамшы.

ЯРГАЛА-Х 1. қыру, сою; ырғылау; 2. (*жерді*) қазғылау, үңгілеу.

ЯРГА-Х I 1. (*жер, ін*) қазғылау, үңгілеу; қазу, үңгу; **тарвага** ≈ суыр інін қазғылау; 2. (*іс-әрекет*) жабысу, қада¹лу, сілкілесу; ≈ **ж маргах** жабысып айттысу; 3. (*ат*) мүдіру, кідіру, мүдіріп қалу, кідіріп қалу; **морь** ≈ ат мүдіріп қалу.

ЯРГА-Х II (*көз*) шаншу, қадалу, түйілу; нүд ≈ көз түйілу.

ЯРГАЧИН 1. қасапшы, қырмашы, союшы; **мал ядлах газрын** ≈ мал соятын жердің қасапшысы; 2. *ауыс*.

қан ішер, жауыз, бас кесер: ≈ фашист
қан ішер фашист.

ЯРГИА 1. (*дыбыс*) ырылдак, барқы-
рак, барылдак; ≈ **ДУУ** барылдак ды-
быс; 2. *к.* яншаа.

ЯРИГЛА-Х 1. *к.* яраглах; 2. ярви-
лах.

ЯРГИ-Х I 1. (*адам*) мыжу, көйтү,
шату, мылжындау; ≈ **ЯНШИХ** отпан ша-
ту; 2. (*ит*) абалау, арсылдау, абалай
беру, арсылдай беру; **нохой** ≈ **ит** ар-
сылдау.

ЯРГИ-Х II таңкылдау, қатты тию;
ор ≈ төсек таңкылдау, төсек жанбаска
катты тию; **сандал** ≈ орындық қатты
тию.

ЯРГУИ 1. сарғалдақ, көкғалдақ,
қызғалдақ (көктем соңында, жаз айы-
ның бас кезінде шығатын жұмсақ гүл);
2. желайдар.

ЯРГУИЖИН ақғалдақ (*желайдар*
тектес жұмсақ гүл).

ЯРДАГ (*мінез-құлық*) долы, ызақор,
ашушаң; ≈ **хүн** долы адам, ызақор
адам; ≈ **нохой** ызақор ит; ☆ **ярдаг**
хөдлөх ұстамасы ұстау, сайтаны түсу,
жыны ұстау, жыны қозу, жынына тию.

ЯРДАГЛАЛ долылық, ызақорлық,
ашушандық.

ЯРДАГЛА-Х долдану, ызалану, ашу-
лану, ызасы түсу, ашуы көлу; булығы,
буырқану; ≈ **хөвцәгләх** долданып бу-
лығы, булығып буырқану.

ЯРДАГЛУУЛА-Х долдандыру, ыза-
ландыру, ашуландыру; булықтыру,
буырқандыру.

ЯРДАЙЛА-Х (*мінезін*) тыржиғу,
тырыстыру, қырыстыру; тыржитып
жақтыртпау, қырыстырып елетпеу, ты-
рыстырып жақтыртпау.

ЯРДАЙ-Х (*мінезі*) тыржию, тырысу,
қырысу, тыржиын елемесу, қырысын
елемеу, тырысып жақтырмау.

ЯРДГАР тыржиық, тырыс, қырыс;
бырыс, тыржиған, тырысқан, қырыс-
қан бырысқан.

ЯРЖУУХАЙ жарқанат (*тышқан гә-
різді құс*).

ЯРЗАЙЛА-Х 1. (*ауыз, тіс*) ырситу,
ыржитту, арсайту; **шүдзә** ≈ тісін ырси-
ту; 2. (*нәрсеңің арасын*) ырситу, ашу,
сөгу, жыру; арсалау, бөлу, сыбу; 3.
(*біреді*) тыржитту, тырыстыру, қырыс-
тыру.

ЯРЗАЙ-Х 1. (*тісі, ауызы*) ырсию, ыр-
жию, арсаю; **шүд нь** ≈ тісі ырсию;
нохой ≈ **ж архирах** ит ырсиып арқыру,
ит ырсиып ырылдау; 2. (*нәрсеңің арасы*)
ырсию, арсаю; ашылу; сөгілу, жырылу;
арсалану, бөліну, сылыну; **оёдол нь** ≈
тігісі ырсию, тігісі сөгілу; 3. (*мінез*)
тыржию, тырысу, қырысу; **хөвцәгләж**
≈ долданып тыржию, булығып қыры-
су.

ЯРЗАЛЗА-Х 1. (*тісі, ауызы*) ырсың-
дау, ыржындау, арсалаңдау, орсалаң-
дау; 2. (*ұсақ жәндіктер*) быжынау, кү-

жынау.

ЯРЗАСХИИ-Х 1. (*күлкі*) ыржың-
ету, ыржыңқырау, күлімсіреу; 2.
(*тісі, аузы*) ырсиыңқырау, ырсың ету,
ыржың ету, ыржыңқырау.

ЯРЗГАНА-Х 1. (*тіс, ерін*) ырсыңдау,
ыржыңдау, арсалаңдау, ырсың қағу,
ыржың қағу, арсалаң қағу; 2. (*нәрсеңің*
арасы) ашылып жабылу, ырсыңдау, ыо-
сын қағу.

ЯРЗГАР 1. (*тіс, ерін*) ырсық, ыр-
жық, орсақ, арсалақ, ырсың, ыржың,
арсалаң; ырсиған, ыржиган, арсиған;
≈ **шүд** орсақ тіс; ≈ **уруул** ырсиған
ерін; 2. (*тігісі*) ырсиған, сөгілген; ≈
оёдол сөгілген тігіс.

ЯРИА 1. әңгіме; ≈ **хнйх** әңгіме іс-
теу, әңгімелесу; **ҮГ** ≈ әңгіме сөз, әңгі-
медүкен; ≈ **хэлцзә** өзара әңгімелесу;
☆ **ярианы хэл** сөйлеу тілі; ауызекі
тіл; 2. қырт, қойтігіш, көліргіш, көк
ауыз, көк мылжың; ≈ **хүл** қырт адам;
≈ **чалчаа** қырт сұайт, жел сөз.

ЯРИАҮГҮИ 1. үнсіз, үндемейтін, әң-
гімені сүймейтін (*адам*); ≈ **хүн** үнде-
мейтін адам; 2. сөзсіз, күмәнсіз, сөз
жоқ, айтар жоқ, пәлен дер жоқ; ≈
сайн эд пәлен дер жоқ сапалы нәрсе;
≈ **муу эд** айтуға тұрмайтын сапасыз
нәрсе.

ЯРИАТАМ 1. сөзі көп, сөз құмар,
көк ауыз; ≈ **хүн** сөзі көп адам; ≈
хөрөтэй сөзге іліккіш, сөзге ниліккіш;
2. талас, дауды, таласты жаңжалды,
шатағы бар; қарағұрығы бар; күдікті,
күмәнді; ≈ **зүйл** талас нәрсе.

ЯРИГ мылжың, қырт, тантаық; маза-
сыз, беймаза; езбе, сөз құмар; **дәдүү**
≈ **хүн** өте қырт адам, шектен тыс
танти беретін адам.

ЯРИГДА-Х I мылжың бөл кету, қырт
боп кету; тантаық боп кету, мазасыздану;
беймазалану; езбелену, сөз құмар-
лану.

ЯРИГДА-Х II айтылу, сөйлену; ха-
барлану.

ЯРИГЛА-Х мылжыңдау, қырту, мы-
жу, танту, көйте беру, шати беру.

ЯРИЦАҒЧ әңгімелесуші, сөйлесу-
ші.

ЯРИЦА-Х әңгімелесу, сөйлесу, әң-
гіме істеу; **удаан** ≈ ұзақ әңгімелесу;
≈ **цаг** әңгімелесер уақыт, сөйлесер
уақыт; ≈ **н тохиролцох** сөйлесіп келісу;
харилцаан ≈ **арга** сұрау-жауап ретінде
әңгімелесу әдісі.

ЯРИЦУУЛА-Х әңгімелестіру, сөй-
лестіру, әңгіме істеткізу.

ЯРИМГАЙ 1. сөзуар, сөзқұмар, сөз-
шен; 2. әңгімешіл, әңгімеқой.

ЯРИМТГАЙ сөйлегіш, айта салғыш,
сөзқұмар, сөзуар.

ЯРИМХАЙ *к.* ярымтай.

ЯРИУЛА-Х айтқызу, әңгімелестіру,
сөйлестіру, әңгіме істеткізу; **партизань**
дурдатгал ≈ партизанның естелігін
айтқызу, партизанға естелік айтқызу;

үзсінни ыь ≈ көргенін айтқызу.

ЯРИ-Х айту, сойлеу, әңгімелесу; сөйлесу, әңгімелесу, әңгіме істеу, ≈ **хэрэг-тэй** айту керек; ≈ **ж суух** сойлесіп отыру; ≈ **ж тэхирох** сөйлесіп келісу.

ЯРТАЙ 1. (*ағаш*) бұтақшорлы, шорлы, ұрылы, бұтақшоры бар, шоры бар, ұрысы бар; ≈ **мод** бұтақшоры бар ағаш; 2. (*науқас ауру*) жаралы, жаралысы бар, жара шыққан; ≈ **хүн** жарасы бар адам, жара шыққан адам.

ЯРТАЙ-Х жыртну, жырбию, ырбию (*нәрсенің жапсарынан эрең көріну*) **ярвайх** ≈ ырбию жыртну.

ЯРТА-Х жаралану, жаралы болу, жара шығу (*ауру*).

ЯРТГАР жырттап, жырбиған, ырбиған.

ЯРТУУЛА-Х жаралы болдыру, жаоа жүлдіру, жара шығару.

ЯРУУ I (*дыбыс*) сазды, ыргақты, әуезді, үнді; сыңғыр, сыңғырлақ; ≈ **дуу** сазды үн; сыңғырлақ дауыс; **цээлхэн** ≈ **хоолой** ашық ыргақты тамақ; **хөгжмийн** ≈ **эгшин** күй аспабының ыргақты дыбысы; ☆ **яруу тунчал** найрақ хөгжим симфониялық оркестр, күй аспаптарының құрамы; ☆ **яруу найрағ** өлең, тақпақ, поэзия; ☆ **яруу найрағч** ақын; ☆ **яруу найраға** шебер жазу жүйесі; ☆ **яруу алдар** дан.

ЯРУУ II айқын жарқын; ≈ **тодорхой нотолгоо** жарқын айғағы.

ЯРУУЛАҒ ынқышақ, кісінек (*есектің терсеу аты*).

ЯРУУЛА-Х 1. (*нәрсені*) жарғызу, тілгізу, айыру, болгізу; 2. қ. **ярагдах**.

ЯРУУХАН недәуір сазды, недәуір ыргақты, недәуір үнді, недәуір сыңғыр, недәуір сыңғырлақ, недәуір ашық; ≈ **хоолойтой** хүн тамағы недәуір ашық адам.

ЯРХАЙ тұтпа, тұтша көбелек.

ЯРХИЙ-Х I шарқ ету; шырт ету, шытыр ету; ≈ **сэн чимэг** шарқ еткен дыбыс.

ЯРХИЙ-Х II 1. (*адамның мінезі*) шырт ету, қылт ету, ренжи қалу, қынжыла қалу, кейі қалу; **чамд** ≈ **хэрэг юун билээ** саған қылт етудің керегі не еді; 2. (*итше дыбыс*) арс ету, барқ ету, бар ету, ырсе ету.

ЯРШИГ бөгет, кедергі, ілгішек, масьыл, қиып; ≈ **түвэг** кедергі, бөгет; ≈ **түвэг болох** бөгет болу, кедергі болу; ☆ **яршиг**, **яршиг** ө қойшы, ө керек жоқ оны қой.

ЯРШИГҒҮЙ бөгетсіз, кедергісіз, ілгішексіз, масьылсыз, қиыншылықсыз.

ЯРШИГЛА-Х бөгет жасау, кедергі жасау, ілгішек болу, масьыл болу, қиыншылық тудыру.

ЯРШИГТАЙ бөгетті, кедергілі, ілгішекті, масьылды, қиып, бөгеті бар, кедергісі бар, ілгішегі бар, қиыншылығы бар.

ЯРШИ-Х жара қатаю, жара қотырлану.

ЯРШУУЛА-Х жарасын қатайту, жарасын қотырландыру.

ЯС I 1. (*анат.*) сүйек; **малын** ≈ **мал** сүйегі; **чөмөгний** ≈ **жілктің** сүйегі; **сүүжний** ≈ **жанбас** сүйек; **царбууны** ≈ **білек** сүйек; **загасны** ≈ **балықтың** қылтан сүйегі; ≈ **мөлжих** сүйек мүжу; **нэр хугарахаар** ≈ **хугар** сөзбе. абырой-ат сынғанша, сүйек сынсып; □ ☆

өлімнен ұят күшті, беттің арын белбеуге түйме; бетің күймей етің күйсін;

☆ **яс нясгах** сүйек шығару, өлікті үйден шығару; ☆ **яс барих** а) сүйекті арулау; б) сүйекті жерлеу, өлікті көрге салу; ☆ **ясаа тавих** а) өлікті жерлеу, сүйекті жерлеу; б) олу, дүние салу; ☆

яс амрах жұмысты аяқтап құтылу; шаруадан тынышталу; құлақ тыныш болу; ☆ **яс хагацах** а) босану, туу; б)

жұмыстан құтылу, шаруадан бооу; ☆ **яс хавтайх** а) зәресі үшу; зәре қалмау, суқаны үшу, үрейі үшу; б) жерге кіру, бетінен оты шығу, қатты ұялу; ☆ **яс хаях** жік салу, жік түсіру, өшіктіру, араздастыру; ☆ **ясаа цайх** азап шегу, азап көру, азап тарту, бейнет көру, жаны қиналу, механат шегу; ☆ **яс арьс** болох құр сүлдері қалу, құр сүлдесі қалу, қаңқа сүйек болу, әбден титығына жету, сүлдесін сүйрету; ☆ **ясан хэлхээ** түрі аруақ, жікке тізген қаңқадай, құр сүлдер, құр сүлде, өте арық; ☆ **яс цоож** сүйек түрме, құлықты түрме, қамау түрме (*қылмыскерді жазасы белгіленген соң еркіндік бермей қамап қоятын түрме*); ☆ **яс гаргах**, =

яс заах тыртысу, тырману тырысу, тырысып көру, тәзіп көру; ☆ **ясан бариа** сүйек томпақ, сүйек шоры (*сынықтау аурудан сүйекке пайда болатын томпақ*); ☆ **ясан шүд** сүйек тіс (*жылақы*); ☆ **яс мод** қаңқа ағаш, тірсу ағаш, шатыр ағаш; 2. (*жеміс өсімдік*) қабық сүйек; өзек сүйек; **самрын** ≈ шәкілдектің қабық сүйегі; **жимсний** ≈ жемістің өзек сүйегі; **хушғаны** ≈ жаңғақтың қабық сүйегі; 3. (*адамның*) тек, ата-баба, ру; ұлт, сүйек; ≈ **үйдэс** а) ру, тайпа б) ұлт-сүйегі; ☆ **яс махны тасархай** қандас, тектес, қаны бір, тегі бір.

ЯС II сапа, қасиет, қышыр; ≈ **муутай** эд сапасыз нәрсе; ≈ **ыь таних** сапасын тану; **хүний** ≈ **аар муухан** хүн адамгершілік қасиеті нашар адам; ≈ **аа гаргах** адамгершілігі біліну, адамгершілік қасиеті танылу.

ЯСАРХАҒ 1. (*дене*) сүйекті, денелі, сүйегі ірі, зор; 2. (*сапа*) сапалы, қышырлы; ≈ **давву** қышырлы мата.

ЯСАРХУУ 1. қ. **ясархаг**; 2. сүйек төрізді, сүйек сөкілді, сүйекке ұқсас.

ЯСҒҮЙ 1. сүйексіз, сүйегі жоқ; ≈ **мах** сүйексіз ет, сүйегінен сылып алған ет; 2. (*нәрсе*) сапасыз, қышырсыз, нашар, үлбіреген; 3. (*адам*) табансыз,

қажырсыз, тұрақсыз, тиянақсыз, тозімсіз, нашар; адамгершілігі аз; ≈ **хүн** а) қажырсыз адам; б) адамгершілігі аз адам.

ЯСДА-Х 1. сүйектену. сүйектеніп кету, сүйек боп кету; 2. сапалану, қышырлану.

ЯСЖИ-Х 1. сүйекке айналу, сүйек болу; ≈ **чигжээ** сүйекке айналып кетіпті; 2. сапалану, қышырлану, сапасы жақсару.

ЯСЖУУЛА-Х 1. сүйекке айналдырту, сүйек болдырту; 2. сапаландыру, қышырландыру, сапасын жақсарту.

ЯСЛАГ 1. қ. **ясаргах**; 2. сүйекті, сапалы, қышырлы; ≈ **эд** сапалы нәрсе; ☆ **яслаг жүрж** мандарин; (*өте дәмді, шырынды жеміс*).

ЯСЛА-Х сүйектеу, сүйекпен жиектеу, шыбықтау (*ер т. б. нәрсені сүйекпен жиектеу*).

ЯСРА-Х сүйектену, сүйек болу.

ЯСТ сүйекті, сүйегі бар; ☆ **яст мзлхий** тасбақа.

ЯСТАЙ 1. қ. **яст**; 2. (*адам, мал*) сүйекті, денелі; қарымды, алымды, дичкелі, мықты; 3. (*нәрсе*) сапалы, сүйекті, қышырлы; 4. (*адам*) адамгершілікті, затты, негізді.

ЯСТАН сүйектілер. жұрт, халық; ≈ **ы** хэл халық тілі.

ЯТ шұбар торғай (*құс*).

ЯТАР қара алға (*секпіл гүлді, қияр тәріздер, тағамға керектенетін өсімдік*).

ЯТГА I жетіген. көпішекті, арфа (*ұзынша үшкілденіп жасалған, саусақпен тартатын көп ішекті, күй аспабы*); ≈ **азар жөгжимдөх** көпішектіні тарту, арфада ойнау; ≈ **цохих** көпішекті шерту.

ЯТГА II: **ятга шаазгай** құбылмалы сауысқан, шұбарала сауысқан (*тайға ормандарында мекендейтін, басы қызылсары, тұмсығы қара, қанаты құбылмалы көгілдір, ақжолоқ бедері бар, қыстап қалатын құс*).

ЯТГАГЧ 1. (*терістікке*) азғырушы, айнытушы; 2. (*дұрыстыққа*) үгіттеуші, насихаттаушы.

ЯТГАДА-Х көпішекті шерту, арфада ойнау.

ЯТГАДУУЛА-Х көпішекті шертізу,

арфада ойнату.

ЯТГАЛ 1. (*терістікке*) азғырынды (*сөз*); 2. үгіт, насихат; ≈ **үг** а) азғырынды сөз; б) үгіт сөз.

ЯТГАЛГА азғырынды, азғырушылық, азғыру; **хүний** ≈ **нд орох** біреудің азғырындысына кіру; ≈ **явуулах** азғыру.

ЯТГАЛИГ шағын оңішекті, шағын сегізшекті (*күй аспабы*).

ЯТГАМЖ кеңес, ақыл.

ЯТГАМЖЛА-Х кеңес беру, ақыл беру, кеңес ету, ақыл ету.

ЯТГАН: **ятган эрвээхэй** от көбелек, түн көбелек, сайтан көбелек.

ЯТГА-Х 1. (*терістікке*) азғыру, айныту; 2. (*дұрыстыққа*) үгіттеу, насихаттау; 3. (*жылықыны*) қайыргыштану, байырқалату; **адуу** ≈ **жылқыны** қайыргыштау.

ЯТГУУЛА-Х 1. азғырту, айныттыру; 2. үгіттеу, насихаттату; 3. қайыргыштату, байырқалаттыру; 4. қ. **ятгагдах**.

ЯТУУ шыл, шіл (*орман-тоғайда жүретін кекілікке ұқсас сұрғылт түсті құс*).

ЯТУУЛИГ көкекшес (*көкек тәрізді шыл*).

ЯХИР I мінезі ауыр, ауыр мінезді, салмақты, байыпты, байсалды; ≈ **шахир хүн** мінезі өте ауыр адам.

ЯХИР II: **яхир дуу** қатты дыбыс, дүңк дыбыс, түңк дыбыс.

ЯХИРДА-Х I мінезі ауырлау, ауыр мінездену, салмақтану, байыптану, байсалдану.

ЯХИРДА-Х II дыбысы қатаюу. дыбысы дүңкілге айналу. дыбысы түңкілге айналу.

ЯХИРЛА-Х (*мінез*) ауыр мінез көрсету, салмақтылық көрсету, байыптылық көрсету, байсалдылық көрсету.

ЯИ(АА) омыртқасыз балық, былқыздақ балық (*мұхитта өмір сүретін сүйексіз балық*).

ЯИ тыран (*балық*).

ЯШИЛ итномерт, шөңгіш (*ушқат тұқымдас өсімдік*) ☆ **яшил тоть** жасыл тоты (*құс*).

ЯШИН: **яшин тэглэй** жасыл дегелей (*құс*).

КОСЫМША №1.
ХАВСРАЛТ
ПРИЛОЖЕНИЕ

Б. БАЗЫЛХАН

МОНГОЛ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ
ГРАММАТИКАСЫНАН
ҚЫСҚАША САЛЫСТЫРМАЛЫ
БЕЛГІЛЕУЛЕР

МОНГОЛ КАЗАХ ХЭЛНИЙ
ХЭЛ ЗҮЙГЭЭС
ХАРЬЦУУЛСАН ТОВЧ
ТЭМДЭГЛЭЛ

КРАТКИЙ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ
ОЧЕРК ГРАММАТИКИ
МОНГОЛЬСКОГО И КАЗАХСКОГО
ЯЗЫКА

КІРІСПЕ

1. Қазіргі тіл білімі түркі, монгол, тунгус, маньчжур тілдерінің шығу тегі бір, төркіндес тілдер екендігін дәлелдеп жүр. Олар бұл тілдерді Алтай төркіндес тілдер деп атайды. Бұл тілдерге кейбір ғалымдар жапон, корей тілдерін де жуықтатқысы келеді.

Түркі тілдеріне: азербайжан, түркмен, өзбек, қазақ, қырғыз, ұйғыр, татар, башқұрт, қарақалпақ, чуваш, якут, құмық, хакас, шор т. б. отыздан астам ұлылы-кішілі тілдер мен диалектер жатады.

Қазақ тілі түркі тілдерінің қыпшақ тобына жатады.

Монгол тілдеріне: Бурят, халқа, харачин, қалмақ, дагур, монгор, могол тілдері жатады.

Тунгус, маньчжур тілдеріне: манжы, эвонкі, нанай тілдері жатады.

2. Түркі, монгол тілдері жалғамалы тілдер. Олай дейтіні: Түбір сөздің соңынан түрлі қосымшалар жалғану арқылы сөз тұлғасы түрленеді.

3. Монгол қазақ тілдерінің сөздік қорының негізгі ұйтқысы салыстырмалы шамалықпен ортақ бір желіге байланады деуге болады.

Монгол қазақ тілдеріндегі негізгі ұйтқы сөздік қордың айтылу жүйесі тарихи фонетика тұрғысынан ұқсас келеді.

Бұл екі тілдің морфологиялық құрылысында да бірқатар ортақтықтар бар.

Ал, сөйлем құрылысы негізінен алғанда бірдей.

Біз, бұл арада қазақ, монгол тілдерінің лексикасы мен фонетикасын, морфологиясын мен синтаксисін тарихи төркіндігі тұрғысынан салыстыруды көздеу етпейміз. Тек осы, алдарыңызға ұсынып отырған «Моңғолша-қазақша сөздікті» тіл білімі тұрғысынан тиісті орнымен қолдана білуіне көмекші құрал ретінде ғана кәзіргі моңғол, қазақ тілдерінің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік құбылысына салыстырмалы мінездеме беріп отырмыз.

II. МОҢҒОЛ, ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНІҢ ФОНЕТИКАЛЫҚ САЛЫСТЫРМАЛЫ МІНЕЗДЕМЕСІ

а. Монгол тілінің фонетикасы

«Дауысты дыбыстар»

4. Монгол тілінде 13 жалаң дауысты дыбыс бар: *а, э, и, о, ө, у, ү, ы, й, е, ё, ю, я.*

5. Монгол тілінде созылыңқы дауыстылар сөздің мағанасын ажыратады. Мысалы: *цас-қар, цаас-қагаз, хөх-көк, хөөх-қуу т.б.*

Созылыңқы дауыстылар: *аа, ээ, ий, оо, өө, уу, үү, еэ, ёс, ёу, юу, юу, яа.*

6. Монгол тіліндегі «й» сыңарлы қосынды дауыстылар: *ай, әй, ой, уй, үй, уа, иа, иу.*

Монгол тіліндегі жалаң созылыңқы, дифтонг дауыстылардың айтылуы:

7. «а» сөздің бірінші буынында қазақ тілінің «а» дыбысымен бірдей айтылады да, біріншіден кейінгі буындарда қазақ тілінің қысаң «ы!» дыбысымен бірдей көмескі айтылады. Мысалы: азарған-азырғын, авдарлах-авдырлық т. б.

«й»-дің алдыңғы шенінде келген «аа» дыбысы қазақ тіліндегі «әә» болып айтылады. Мысалы:

цайлаа—цәйләә

байлаа—бәйләә

ж, ч, ш үшеуінен басқа дауыссыздан кейін келген «и»-дің алдыңғы шеніндегі «а» дыбысы қазақ тіліндегі «ә» болып айтылады. Мысалы:

*барих—бәрік
харих—қәрік*

*тарих—тәрік
алим—әлім*

«э» белгінің алдыңғы шеніндегі «а» дыбысы қазақ тіліндегі «ә» болып айтылады да, соңғы шенінде келген «а» дыбысы «і» болып айтылады. Мысалы:

амьд—әмьд

амьтан—әмьтін

амьдрал—әмьдріл

8. «аа»-сөздің барлық шенінде ашық «а» дыбысымен бірдей көмейлей айтылады. Мысалы:

аав—ав

саах—сақ

9. «ай»-сөздің бірінші буын шенінде қазақ тіліндегі «әй»-мен бірдей айтылады да, біріншіден кейінгі буындарға «ай» қалпында айтылады. Мысалы:

сайхан—сәйқын

айх—әйқ

ачаатай—ачатай

10. «э»-сөздің бірінші буынында қазақ тіліндегі «е»-мен бірдей айтылады да, біріншіден кейінгі буында қазақ тіліндегі «і»-мен бірдей айтылады. Мысалы:

гэрэл—гәріл

дэвтэрлэх—дэвтірлік

үхэр—үкір

11. «ээ»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «е» дыбысымен бірдей көмейлей айтылады. Мысалы:

тээвэр—тевір

12. «эй»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «ей» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

чөлөөтэй—чөлөтей

эхтэй—ектей

13. «и»-жуан сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «ы» дыбысымен бірдей айтылады да, жіңішке сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «і» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

*ашиг—ашық
ачит—ачыт
ажил—ажыл*

*ишиг—ішік
жил—жіл
жимс—жімс*

«и» дыбысы жуан сөзде «ми, ни, ли, ги, ви, ри, ти, ди, хи» түрінде келсе, қазақ тіліндегі «і» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

амин—әмін	тарих—тәрік
танин—тәнін	ботийг—ботійг
солих—солиқ	бодит—бодіт
анги—әнгі	салхи—сәлкі
тавих—тәвік	

14. «ий»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «ій» түрінде айтылады. Мысалы:

тийм—тіім	энхрий—энхрій
-----------	---------------

15. «о»-сөздің бірінші буынында қазақ тіліндегі «о» дыбысымен бірдей айтылады да, біріншіден кейінгі буындарда қазақ тіліндегі «ы» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

номхон—номқын	орхон—орқын	гомдол—гомдыл
---------------	-------------	---------------

16. «оо»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «о» дыбысымен бірдей көмейлей айтылады. Мысалы:

хоол—хол	хооронд—хорынд
----------	----------------

17. «ой»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «ой»-мен бірдей айтылады.

хойно—хойны	холбогдолтой—холбыгдылтой
-------------	---------------------------

18. «ө»-сөздің бірінші буынында қазақ тіліндегі «ө» дыбысымен бірдей айтылады да, біріншіден кейінгі буында қазақ тіліндегі «і» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

өсөлт—өсілт	өнгөрсөн—өнгірсін
-------------	-------------------

19. «өө»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі «ө» дыбысымен бірдей көмейлей айтылады. Мысалы:

өөрөө-өрө

«у»-қазақ тіліндегі «ү» секілді айтылады. Мысалы:

туғ—түк	ургах—үрғык	дугуй—дүғұй
---------	-------------	-------------

21. «уу»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі жуан «у»-мен бірдей, яғни айту, бару деген сияқты жуан сөздегі «у»-мен бірдей айтылады. Мысалы:

ужим—ужым	дутуу—дүту	явуулах—явулық
-----------	------------	----------------

22. «уй»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегідей «үй»-мен бірдей айтылады. Мысалы:

уйлах—үйлық	манцуй—манцүй
-------------	---------------

23. «ү»-қазақ тіліндегі «ү»-мен бірдей айтылады. Мысалы:

үрэх—үрік	үсэг—үсік
-----------	-----------

24. «үү»-сөздің барлық шенінде қазақ тіліндегі көру, сөгу деген сияқты жіңішке сөзде жазылатын «у»-мен бірдей айтылады. Мысалы:

үүнээс—унес	түрүү—түру
-------------	------------

авбал—апбыл
авмағц—апмағц

давах—даптық
авч—апчы

36. «г»-жуан сөзде «г» дыбысынан кейін *а, о, у, ы* төртеуінің бірі келсе, қазақ тіліндегі «ғ» дыбысы түрінде айтылады. Мысалы:

газар—газыр
торго—торғы

гурван—ғұрбын
дарғын—дарғыйн

37. «г»-жіңішке сөзде қазақ тіліндегі «г» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

гэр—гер

өргөн—өргін

гинж—гінж

38. «г»-жуан сөзде сөздің аяғында келсе және сөз мейлі жуан, мейлі жіңішке болсын қатаң дауыссыздың алдында келсе, онда «г» қазақ тіліндегі «к» түрінде айтылады. Мысалы:

түг—түк
дарцаг—дарцық
цаг—цақ

агт—акт
гийгч—гийкч

39. «ж, з»-қазақ тіліндегі аффрикат «дж, дз» түрінде айтылады. Мысалы:

жимс—джімс

зам-дзам

40. «н»-дауысты дыбыстан кейін келсе, қазақ тіліндегі «ң» түрінде айтылады. Мысалы:

дүн—дүң

өңө—өңгі

мянга—мяңғы

41. «н»-дауысты дыбыстан кейін келген «н» дыбысынан кейін «д, з, ж, л, т, ц, ч, ш» дауыссыздары келсе, онда «н» қазақ тіліндегі «ң»-мен бірдей айтылады. Мысалы:

өндөр—өндір
хүнтэй—күнтэй
өнцөг—өнцік

өнжих—өнжік
өнчин—өнчин

42. «н»-нен кейін дауысты дыбыс келсе, қазақ тіліндегі «н» түрінде айтылады. Мысалы:

намар—намыр
номхон—номхын

нэгдэл—нэгділ
энэрэх—енірік

43. «р»-«а» қатысқан жуан сөздің басында келген ретте, алдынан «а» қосылып айтылады.

Ал, «е» қатысқан жіңішке сөздің басында келгенде, алдынан «е» қосылып айтылады. Мысалы:

Рагчаа—арықча

Рэнцэн—ерінцін

44. «х»-жуан сөзде қазақ тіліндегі «қ» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

хавар—қабыр

хагас—қағыс

хашаа—қаша

45. «х»-жуан сөзде «б», «и» дыбыстарының алдында не, олардан кейін келсе, қазақ тіліндегі «к» түрінде айтылады. Мысалы:

цохь—цокі

давхих—дәпкік

салхи—сәлкі

46. «х»-жиңішке сөзде қазақ тіліндегі «к» дыбысымен бірдей айтылады. Мысалы:

хэлэх—келік

хөх—көк

47. Монгол тіліндегі «б, д, к, л, м, н, с, т, ф, ц, ч, ш, шү»-дауыссыздарының айтылуы қазақ тіліндегі осы дауыссыздардың айтылуымен бірдей.

6. Казах хэлний авиазүйн зарим онцлог

эгшиг

48. Казах хэлний эгшиг үсгүүд: *а, э, е, о, ө, ү, у, ү, ы, і, ё, и, ю, я*. Казах хэлэнд урт эгшиг байхгүй.

49. «а»-үгийн нэгдүгээр үед монгол хэлний өргөлттэй үеийн ерийн «а» эгшигтэй адил дуудлагатай. Үгийн нэгдүгээр үеэс хойш үед монгол хэлний урт «аа»-гийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

арқа—архаа

тарқа—тархаа

50. «ай»-үгийн аль ч үед монгол хэлний нэгдүгээр үеэс хойш орсон, нэрлэвэл: ачаатай, хангай гэдэг үгийн «ай»-гийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

қаймақ—хаймаах

қалай—халай

51. «э»-үгийн аль ч үед монгол хэлний эр үгийн зөөлөрсөн гийгүүлэгчийн өмнө орсон «а»-гийн адил дуудлагатай; өөрөөр хэлбэл салхи, сахь, дахих гэдэг үгийн «а» эгшигийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

экем—ахьээм

дәрі—дарь

тәрбие—тарьбиэ

дәлел—дальээл

52. «е»-үгийн нэгдүгээр үед монгол хэлний өргөлттэй үеийн ерийн «э» эгшигтэй адил дуудлагатай. Үгийн нэгдүгээр үеэс хойших үед монгол хэлний урт «ээ»-гийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

екен—экээн

дүкендерге—дүкэндээргээ

есепші—эсэвчи

53. «ей»-үгийн аль ч үед монгол хэлний «эй» хос эгшигийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

кейде—кэйдээ

өнкей—өнкэй

дөңгелей—дөнгээлэй

54. «о»-үгийн нэгдүгээр үед монгол хэлний өргөлттэй үеийн ерийн «о» эгшигтэй адил дуудлагатай. Казах хэлэнд нэгдүгээр үеэс хойш «о» орохгүй.

орамал—ораамаал

отар—отаар

ораза—ораазаа

шоқпар—шохваар

55. «ой»-казах хэлэнд үгийн зөвхөн эхний үед тохиолдох бөгөөд монгол хэлний «ой» хос эгшигийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

ойпаң—ойпаан

тойлау—тойлау

ойла—ойлаа

56. «ө»-үгийн нэгдүгээр үед монгол хэлний өргөлттэй үеийн ерийн «ө» эгшигтэй адил дуудлагатай. Казах хэлэнд үгийн нэгдүгээр үеэс хойш «ө» орохгүй. Жишээ нь:

өзгөшө—өзгээшээ өзгеріс—өзгээрис төрге—төргээ

57. «өй»-казах хэлэнд үгийн зөвхөн эхний үед тохиолдох бөгөөд монгол хэлний «өй» авиатай тохирох юм. Жишээ нь:

көйлек—көйлээк сөйлө—сөйлээ бйткенмен—өйткесмен

58. «ү»-казах хэлэнд үгийн зөвхөн эхний үед тохиолдох бөгөөд монгол хэлний богино «у» эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

құлақ—хулаах тұмсық—тумсах ұл—ул

59. «ү»-казах хэлэнд үгийн зөвхөн эхний үед тохиолдох бөгөөд монгол хэлний богино «ү» эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

үлкен—үлкээн күлү—күлүү

60. «ы»-казах хэлэнд үгийн аль ч үед орох бөгөөд монгол хэлний эр үгийн балархай эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

табыс—табас ыдыс—идас ақы—аха

61. «і»-казах хэлэнд үгийн аль ч үед орох бөгөөд монгол хэлний эм үгийн балархай эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

ішік—ишиг етік—этэг

62. «и»-казах хэлэнд үгийн аль ч үед орох бөгөөд эм үгэнд монгол хэлний «ий» эгшгийн адил, эр үгэнд монгол хэлний «ы» эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

ине—ийнээ жи—жы
ки—кий оқиды—охыда

63. «у»-казах хэлэнд үгийн аль ч үед орох бөгөөд эр үгэнд монгол хэлний урт «уу» эгшгийн адил, эм үгэнд монгол хэлний урт «үү» эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

а. ту—туу б. улы—уула
отыру—оторуу үгу—үгүү
оқу—охуу үәде—үүәдээ

64. «ю» эр үгэнд монгол хэлний урт «юу» эгшгийн адил дуудлагатай. Эм үгэнд монгол хэлний урт «юү» эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

аю—аюу қою—хоюу кею—кэюү

65. «я»-монгол хэлний урт «яа» эгшгийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

яғни—ягааны сая—саяа аяқ—аяах

66. «ё»-жинхэнэ казах үгэнд орохгүй.

ГИЙГҮҮЛЭГЧ

Казах хэлний гийгүүлэгч үсгүүд. б, в, г, ф, д, ж, з, й, к, қ, л, м, н, ң, п, р, с, т, х, ц, ш, щ. Эдгээр гийгүүлэгчээс хэлэгдэх та-лаар онцлогтой нь: «г, ф, ң, қ».

67. «г»-монгол хэлний «а, о, у, ы»-гийн өмнө орсон хэлний гүн үгийн «г» гийгүүлэгчийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

ғалым—галам қағаз—хагааз ғасыр—гасар

68. «г»-монгол хэлний эм үгийн «г» гийгүүлэгчийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

гүл—гүл

өгиз—өгөз

сегіз—сэгээз

69. «н»-монгол хэлний хамрын «н» гийгүүлэгчийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

мың—мин

данғыр—дангар

70. «к»-монгол хэлний эр үгэнд ордог «х» гийгүүлэгчийн адил дуудлагатай. Жишээ нь:

қара—хараа

қалақ—халаах

тақа—тахаа

III. МОҢГОЛ, ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНІҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫСТЫРМАЛЫ МІНЕЗДЕМЕСІ

залгавар (қосымша)

а) дагавар (жұрнақ)

б) нөхцөл (жалғау)

а. жұрнақтар

монгол хэлний дагавар
(монгол тіліндегі жұрнақтар)

қазақ хэлний дагавар
(қазақ тіліндегі жұрнақтар)

1. -аа, -ээ, -ий,
-оо, -өө, -уу, -үү,
2. -в, -г, -д, -ж, -й, -л, -м, -н,
-р, -с, -т, -х, -ц, -ч, -ш
3. -ба, -бэ, -би, -бо, -бэ,
-за, -зэ, -зи, -зо, -зэ,
-га, -гэ, -ги, -го, -гэ, -гу, -гү,
-да, -дэ, -ди, -до, -дэ, -ду, -дү,
-жи
за, -зэ, -зо, -зө,
-йа(я), -йэ(е), -йо(ё), -иу(ю)
-ла, -лэ, -ль, -ло, -лө,
-ма, -мэ, -мь, -мо, -мө,
-ча, -чэ, -чь, -чо, -чө,
-ра, -рэ, -рь, -ро, -рө,
-са, -сэ, -со, -сө,
-та, -тэ, -то, -тө, -ть,
-ха, -хэ, -хо, -хө, -хь,
-ца, -цэ, -цо, -цө,
-ча, -чэ, -чи, -чо, -чө,
-ша, -шэ, -шо, -шө,

1. -а, -е, -ы, -і, -у,
2. -п, -к, -қ, -т, -ш, -с, -з, -й, -л,
-м, -н, -р, -ж, -ң,
3. -ба, -бе, -бы, -бі,
-ға, -ғы, -ге, -гі,
-да, -де, -ды, -ді,
-жа, -же, -жы, -жі,
-за, -зэ, -зы, -зі,
-йы, -йі, -йа, -йе,
-ла, -ле, -лы, -лі,
-ма, -ме, -мы, -мі,
-на, -не, -ны, -ні,
-ра, -ре, -ры, -рі,
-са, -се, -сы, -сі,
-та, -те, -ты, -ті,
-қа, -ке, -қы, -кі,
-ша, -ше, -шы, -ші,

Жоғары да көрсетілген үш типті жалаң жұрнақтар—моңғол тілінде де, қазақ тілінде де есім сөздер, етістіктер, үстеу сөздер және басқа сөз таптары жасалатын; тұлғасы да, сан шамасы да, ең тұрақты жұрнақтар.

Монгол, қазақ тілдерінде жоғарыда аталған үш типті жалаң жұрнақтардан құранды жұрнақтар жасалады. Олардың тұлғасы, сан шамасы жалаң жұрнақтардай тұрақты емес, екіден жоғары бірнеше

жалаң жұрнақтардан құралған қатыстылық сипатта болады. Құранды жұрнақтар екі тілде төмендегідей тұлғада кездеседі.

1) Монгол тілінде: «-цаг, -цэг, -цог, -цөг, -нғуй, -нгүй, -галаг, -гэлэг, -голог, -гөлөг, -мал, мэл, -мол, мөл, -лаг, лэг, -лог, -лөг, -маг, -мэг, -мог, -мөг, -хан, -хэн, -хон, -хөн, -бар, -бэр, -бор, -бөр, -дас, -дэс, -дар, -дэр, -дор, -дөр, -ган, -гэн, -гон, -гөн, -мсаг, -мсог, -мсөг, -нтаг, -вч, -мсар, -дрөг, -нцар, -нцэр, -нцор, -нцөр, -хай, -хий, -хой, -лиг, -сар, -чин, -тай, -тэй, -той, -рхаг, -рхэг, -рхог, -рхөг, -рхуу, -рхүү, -саг, -сэг, -сог, -сөг, -лхаг, -лхэг, -уун, -үүн, -мхай, -мхой, -мхий, -мгай, -мгой, -мгий, -мтгай, -мтгой, -мтгий, -нхай, -нхой, -нхий, -нги, -нгир, -гар, -гэр, -гор, -гөр, -шгуй, -шигт, -ууштай, -үүштэй, -втар, -втэр, -втор, -втор, ...» т. б. көптеген құранды тұлғада кездеседі.

2) Қазақ тілінде: «-пақ, -пек, -ғалақ, -гелек, -уыш, -уиш, -лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік, -шылық, -шілік, -кер, -гер, -дақ, -дек, -лақ, -лек, -тақ, -тек, -айт, -ейт, -паң, -қал, -ынды, -інді, -нды, -нді, -ғыш, -гіш, -қыш, -кіш, -мақ, -мек, -бақ, -бек, -сын, -сін, -мыс, -міс, -мал, -мел, -ман, -мен, -бан, -бен, -уыл, -уіл, -қын, -кін, -ғын, -гін, -асы, -есі, -шақ, -шек, -ғалақ, -гелек, -қарақ, -керек, -мсақ, -мсек, ...» т. б. көптеген тұлғада кездеседі.

б. Жалғаулар (нөхцөл)

Көптік жалғауы (олон тооны нөхцөл)

Монгол тілінде (монгол хэлэнд)

-нар,
-чууд, -чүүд, -чуул, -чүүл,
-нууд, -нүүд, -ууд, -үүд,
-с,
-д.

Қазақ тілінде (казах хэлэнд)

-лар, -лер,
-дар, -дер,
-тар, -тер,

Қолданылуы:

1) Монгол тілінде көптік жалғауының «нар, -чууд, -чүүд, -чуул, -чүүл» тұлғасы тек адамзат атауына ғана жалғанады. «Нар» тұлғасы адамзат атауынан соң бөлек жазылады. «-чууд, -чүүд, -чуул, -чүүл» тұлғалары атау сөзге үндестік заңы бойынша тура жалғанады.

2) «-нууд, -нүүд, -ууд, -үүд, -с, -д» тұлғалары адам мен хайуанат атауларына, жансыз заттар мен құбылыс атауларына тура жалғанады.

Мысалдар:

1. дүү нар (бауырлар)	эмэгтэйчүүд (әйелдер)
ах нар (ағалар)	залуучууд (жастар)
бағш нар (мұғалімдер)	монголчууд (моңғолдар)
эмч нар (дәрігерлер)	байчууд (байлар)
2. ямаанууд (ешкілер)	нөхөд (жолдастар)
хэрээнүүд (қарғалар)	ноёд (терелер)

ардууд (халықтар)
үсгүүд (эриптер)

ядуус (кедейлер)
нялхс (сэбилер)

Септік жалгауы (тийн ялгал)

септіктер (тийн ялгал)	жалгау (нөхцөл)		сұрауы (асуулт)		мысалдар (жишээнуүүд)
	монгол	казах	монгол	казах	
атау (нэрлэх)	—	—	хэн? юу?	кім? не?	ах (аға) эгч (эпеке) орон (орын) өвс (шөп)
йлік (харъяалах)	-ы, -ий, -ын, -ийн, -н,	-ның, -нің, -дың, -дің, -тың, -тің,	хэний? юуны?	кімнің? ненің?	ахын (ағаның) эгчийн (эпекенің) орны (орынның) өвсний (шөптің)
барыс- жатыс (өгөх- орших)	-д, -т, -т.	-қа, -ке, -ға, -ге, -на, -не, -а, -е, -да, -де, -та, -те,	хэнд? юунд? хаама?	кімге? неге? кімде? неде?	ахад (ағага) эгчид (эпекеге) оронд (орынға) өвсөнд (шөпке)
табыс (заах)	-ыг, -ийг, -г,	-н, -ны, -ні, -ды, -ді, -ты, -ті,	хэнийг? юуг?	кімді? нені?	ахыг (ағаны) эгчийг (эпекені) орныг (орынды) өвсийг (шөпті)
шығыс (гарах)	-аас, -ээс, -оос, -өөс,	-нан, -нен, -дан, -ден, -тан, -тен,	хэнээс? юунаас?	кімнен? неден? хаанаас?	ахаас (ағадан) эгчээс (эпекеден) орноос (орыннан) өвсөөс (шөптен)
үйлдэх (көмектес)	-аар, -ээр, -оор, -өөр,	-мен, -бен, -пен,	хэнээр? юугаар?	кіммен? немен?	ахаар (ағамен) эгчээр (эпекемен) орноор (орынмен) өвсөөр (шөппен)

біргелік (хамтрах)	-тай, -тэй, -той,	1. -мен, 1. -бен -пен 2. -лы, -лі, -ды, -ді, -ты, -ті,	хэнтэй? юутай?	кіммен? немен? кіммен бірге? немен бірге?	1. ахтай (ағамен) эгчтэй (әпекемен) оронтой (орынмен) өвстэй (шөппен)
-----------------------	-------------------------	---	-----------------------	--	--

Тәуелдік жалғауы (хамаатуулах ёс)

а. (Биеийн хамаатуулах ёс)

Оңаша тәуелдеу

монгол тілінде

I минь, маань

II чинь, тань

III нь

қазақ тілінде

I -м, -ым, -ім,

-мыз, -міз, -ымыз, -іміз,

II -ң, -ың, -ің,

-ңыз, -ңіз, -ыңыз, -іңіз,

-ңыз, -ңіз, -ыңыз, -іңіз,

III -ы, -і, -сы, -сі,

Қолданылуы:

Моңғол тілінде үш жақпен оңаша тәуелдеудің жалғаулары тәуелденетін сөздерден соң бөлек жазылады.

Мысалдар:

- I малгай минь (тымағым)*
- эх орон маань (отаным)*
- хамт олон маань (қауымымыз)*
- явсан маань (барғаным)*
- II малгай чинь (тымағың)*
- хамт олон тань (қауымыңыз)*
- явсан чинь (барғаның)*
- III малгай нь (тымағы)*
- аав нь (әкесі)*
- ах нь (ағасы)*

б. Ортақ тәуелдеу

(ерөнхийлэн хамаатуулах ёс)

Моңғол тілінде тәуелдеудің үш жаққа ортақ түрі, тәуелденетін сөзге «-аа, -ээ, -оо, -өө» жалғауы жалғану арқылы жасалады. Мысалы:

монгол тілінде

би номоо уншсан
чи номоо уншсан
тэр номоо уншсан

қазақ тілінде

мен кітабымды оқыдым
сен кітабыңды оқыдың
ол кітабын оқыды

Оңаша тәуелдеулі септік жалғауы
(биеийн хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)

I жақ (бие)

септіктер (тийн ялгал)	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)
атау (нэрлэх)	багш минь (мүғалим) ном минь (кітабым)	багш нар маань (мүғалимдерім) номууд минь (кітаптарым)
ілік (харъяалах)	багшийн минь (мүғалим- імнің) номын минь (кітабым- ның)	багш нарын маань (мүғалимдерімнің) номуудын минь (кітаптарымның)
барыс- жатыс (өгөх орших)	багшид минь (мүғалим- ме) номд минь (кітабыма)	багш нарт маань (мүғалимдеріме) номуудад минь (кітаптарыма)
табыс (заах)	багшийг минь (мүғалим- імді) номыг минь (кітабымды)	багш нарыг маань (мүғалимдерімді) номуудыг минь (кітаптарымды)
шығыс (гарах)	багшаас минь (мүғалим- імнен) номыг минь (кітабым- нан)	багш нараас минь (мүғалимдерімнен) номуудаас минь (кітаптарымнан)
көмектес үйдэх	багшаар минь (мүғалим- іммен) номоор минь (кітабым- мен)	багш нараар минь (мүғалимдеріммен) номуудаар минь (кітаптарыммен)
біргелік (хаштрах)	багштай минь (мүғалим- іммен бірге) номтой минь (кітабым- мен бірге)	багш нартай минь (мүғалимдеріммен бірге) номуудтай минь (кітаптарыммен бірге)

II жақ (бие)

септіктер (тийн ялгал)	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)
атау (Нэрлэх)	багш чинь (мүғалимнің) ном чинь (кітабың)	багш нар тань (мүғалимдерің) номууд чинь (кітаптарың)
ілік (харъяалах)	багшийн чинь (мүғалим- іңнің) номын чинь (кітабың- ның)	багш нарын тань (мүғалимдеріңнің) номуудын чинь (кітаптарыңның)
барыс- жатыс (өгөх-орших)	багшид чинь (мүғалим- ңе) номд чинь (кітабыңа)	багш нарт тань (мүғалимдеріңе) номуудад чинь (кітаптарыңа)
табыс (заах)	багшийг чинь (мүғалим- іңді) номыг чинь (кітабыңды)	багш нарыг тань (мүғалимдеріңді) номуудыг чинь (кітаптарыңды)

шығыс	багшаас чинь (мұғалім-багш нараас тань (мұғалімдеріңнен) іңнен)	багш нараас тань (мұғалімдеріңнен)
(гарах)	номос чинь (кітабыңнан)	номуудаас чинь (кітаптарыңнан)
көмектес	багшаар чинь (мұғалім-багш нараар тань (мұғалімдеріңмен) іңмен)	багш нараар тань (мұғалімдеріңмен)
(үйлдэх)	номоор чинь (кітабыңмен)	номуудаар чинь (кітаптарыңмен)
біргелік	багштай чинь (мұғалім-багш нартай чинь (мұғалімдеріңмен) іңмен бірге)	багш нартай чинь (мұғалімдеріңмен бірге)
(хамтрах)	номтой чинь (кітабыңмен бірге)	номуудтай чинь (кітаптарыңмен бірге)

III жақ (бие)

септіктер (тийн ялгал)	жекеше (гаңц тоо)	көпше (олон тоо)
атау (нэрлэх)	багш нь (мұғалімі) ном нь (кітабы)	багш нар нь (мұғалімдері) номууд нь (кітаптары)
ілік (харьяалах)	багшийн нь (мұғалімінің) номын нь (кітабының)	багш нарын нь (мұғалімдерінің) номуудын нь (кітаптарының)
барыс-жатыс (өгөх орших)	багшид нь (мұғаліміне) номд нь (кітабына)	багш нарт нь (мұғалімдеріне) номуудад нь (кітаптарына)
табыс (заах)	багшийг нь (мұғалімін) номыг нь (кітабын)	багш нарыг нь (мұғалімдерін) номуудыг нь (кітаптарын)
шығыс (гарах)	багшаас нь (мұғалімінен) номоос нь (кітабынан)	багш нараас нь (мұғалімдерінен) номуудаас нь (кітаптарынан)
көмектес (үйлдэх)	багшаар нь (мұғалімімен) номоор нь (кітабымен)	багш нараар нь (мұғалімдерімен) номуудаар нь (кітаптарымен)
біргелік (хамтрах)	багштай нь (мұғалімімен бірге) номтой нь (кітабымен бірге)	багш нартай нь (мұғалімдерімен бірге) номуудтай нь (кітаптарымен бірге)

Ортақ тәуелдеулі септік жалғауы

(ерөнхийлөн хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)

тийн ялгал (септін)	нөхцөл (жалғау)		жишээ (мысал)		асуулт (сұрау)	
	монгол	казах	монгол	казах	монгол	казах
атау (нэрлэх)	—	—	мал гэр	мал үй	хэн? юу?	кім? не?
ілік (харьяалах)	-хаа	I -ымның, -імнің,	малын- хаа	I малымның үйімнің	хэний- хээ?	I кімім- нің
	-хээ	II -ыңның, -іңнің	гэрийн- хээ	II малыңның үйіңнің	юуны- хаа?	II кім- іңнің
	-хөө	III -ының, -інің, -сының, -сінің		III малының үйінің		III кімі- нің несімің

барыс- жатыс (өх оршжх)	-аа	I -ымда,		I малыма үйіме	хэндээ? юундаа?	I кіміме неме
	-ээ	-імде	малдаа			
	-оо	-ыма, -іме,	гэртээ	II малыца үйіңе		II кім- іңе
	-өө	II -ыңда, -інде		III малына үйіне		III кім- іме несіне
		-ыңа, -іңе, III -ында, -інде, -ына, -іне -сында, -сінде -сына, -сіне				
табыс (заах)	-аа.	I -ымды,	малы- гаа	I малымды үйімді	хэний? гээ?	I кімім- ді
	-ээ.	-імді,				немді
	-оо.	II -ыңды, -іңді,	гэрий- гээ	II малыңды үйіңді	юугаа?	II кім- іңді неңді
	-өө,	III -ың, -ің, -сын, -сін,		III малын үйін		III кім- ін несін
шығыс (гарах)	-аа:	I -ымнан,	малаа- саа	I малымнан үйімнен	хэнээ- сээ?	I кімім- нен
	-ээ,	-імнен,				немнен
	-оо, -өө,	II -ыңнан, -іңнен.	гэрээ- сээ	II малыңнан үйіңнен	юунаа- саа?	II кім- іңнен неңнен
		III -ынан, -інен -сынан, -сінен,		III малынан үйінен		III кім- інен несінен
көмектес (үйлдэх)	-аа.	I -ыммен,	-малаа- раа	I малыммен үйіммен	хэнээ- рээ?	I кімім- мен
	-ээ,	-іммен,				неммен
	-оо, -өө,	II -ыңмен, -іңмен.	гэрээ- рээ	II малыңмен үйіңмен	юугаа- раа?	II кім- іңмен неңмен
		III -сымен, -сімен,		III малымен үйімен		III кім- імен несімен
біргелік (хамтрах)	-гаа.	I -ыммен	малтай- гаа	I малыммен бірге үйіммен бірге	хэнтэй- гээ?	I кімім- мен
	-гээ, -гоо, -гөө,	бірге -іммен бірге	гэртэй- гээ			бірге неммен
		II -ыңмен бірге -іңмен бірге		II малыңмен бірге үйіңмен бірге	юутай? гаа?	II кім- іңмен бірге неңмен
	III -ымен бірге		III малымен бірге үйімен бірге		бірге III кім- імен	

-імен
бірге
-сымен
бірге
-сімен
бірге

бірге
несімен
бірге

Сын есім (тэмдэг нэр)

*Сын есімнің шырайлары
(тэмдэг нэрийн зэрэг)*

1. жай шырай (ерийн зэрэг)

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де заттың белгісін, түрін-түсін, сапасын, көлемін, салмағын, аумағын, тағы басқа негізгі сын сипаттарын білдіретін сапалық сын есімдер *жай шырай* болып есептеледі. Мысалы:

моңғол тілінде

1. хөх (шар, хүрэн, улаан, ногоон, цагаан, хар) будаг:
2. өндөр (намхан) уул.
3. чанартай цаас.
4. том (жижиг) байшин.
5. хурдан (жороо) морь.
6. дулаан (хүйтэн) өдөр.
7. дугуй талбай. г. м.

қазақ тілінде

1. көк (сары, күрен, қызыл, жасыл, ақ, қара) бояу.
2. биік (аласа) тау.
3. сапалы қағаз.
4. үлкен (кішкене) үй.
5. жүйрік (жорға) ат.
6. жылы (суық) күн.
7. дөңгелек алаң. т. б.

**2. Салыстырмалы шырай
(харьцуулсан зэрэг)**

моңғол тілінде

1) дагавар (журнақ)

-втор, -втор, -втор, -втэр,
-дуу, -дүү, -нгуй, -галдуу,

2) есімнен соң «*лэт, шиг*» сөзін бөлек айту арқылы салыстырмалы шырай жасайды.

қазақ тілінде

1) журнақ (дагавар)

-рақ, -рек, -ырақ, -ірек,
-лау, -леу, -дау, -деу, -тау, -теу,
-қыт, -ғыл, -кылт, -ғылт,
-тым, -шыл, -шіл, -хай, -ақ,
-ен,
-кылым, -кілтім, -ғылым,
-гілігім,
-шылым, -шілігім,

жишээ (мысал)

- 1) цагаавтар (ақшыл)
боровтор (қоңырдау)
хөхөвтөр (көкшіл)
эрээвтэр (шұбарлау)
улаандуу (қызғылт)
шарангуй (сарғылт)
бөөрөнхийдүү (домалақтау)
шаргалдуу (сарғыштау)
- 2) хөө шиг хар (күйедей қара)
цас шиг цагаан (қағаздай ақ)

мысал (жишээ)

қысқарақ (богиновтор)
кішірек (жижгөвтөр)
көгірек (хөхөвтөр)
кішілеу (багавтар)
көкшіл (хөхөвтөр)
ақшыл (цагаавтар)
сұрғылт (сааралдуу)
сарғылым (шаргалдуу)
ақшылтым (цагаандуу)
көкшілтым (хөхөвтөрдүү)

Түсініктеме:

1. Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де, салыстырмалы шырайдың жұрнағы жалғанған сөздерді өзара екі тілге аударғанда сөздің мағына аумағына сай кез келген бір тұлғасына балама келеді.

2. Моңғол тілінде есім сөздерден соң бөлек айтылып, сол есім сөздерге салыстырмалы шырай мағынасын үстейтін «*шиг, мэт*» сөздері, қазақ тілінде «*-дай, -дей, -тай, -тей*» жұрнағына және «*секілді, тәрізді, сияқты*» сөздерге балама келеді.

3. Күшейтпелі шырай (*эрчимжүүлсэн зэрэг*)

Моңғол тілінде күшейтпелі шырай екі түрлі жолмен жасалады:

1). Сын есімнің алдында келген «*тун, маш, нэн, үлэмж, тас, цэл, цоо, асар, хязгааргүй, таг*» сөздері, сын есімге күшейтпелі мағына үстейді. Бұл сөздер, қазақ тілінде (аса, өте, тым, тым-ақ, тіпті, тіптен, шымқай, нағыз, нақ, ең, орасан, керемет) сөздерімен балама келеді.

2) Сын есімдердің алдынан, қазақ тіліндегідей сол сын есімнің басқы ашық буындарына *-в* жалғау арқылы жасалған күшейткіш мағына үстейтін буынды кабаттастыру арқылы жасалады.

Мысалдар:

1) тун тохиромжтой (тым қолайлы), маш том (өте үлкен), нэн олон (орасан көп), тас харацхуй (қап-қараңғы), цэл залуу (жап-жас), цоо шинэ (жап-жаңа), асар том (аса үлкен), тун хурдан (өте шапшаң), хязгааргүй үнэнч (өте адал, шексіз шыншыл); т. б.

2) хав хар (қап-қара), шав шар (сап-сары), хөв хөх (көп-көк), нов ногоон (жап-жасыл), тов тодорхой (ап-анық, бел-белгілі), шив шинэ (жап-жаңа); т. б.

4. Асырмалы шырай (*давуу зэрэг*)

Моңғол тілінде асырмалы шырай екі түрлі жолмен жасалады:

1) Заттың сын сыпатын салыстырған есімді шығыс септігімен тұлғаландырып, сын есімнің алдынан қолданады. Мысалы: *байшингаас* өндөр мод (үйден биік ағаш); *хөөнөөс* хар, *хөвөнгөөс* цагаан (күйеден қара, мақтадан ақ); *тэнгэрээс* өндөр (аспаннан биік); т. б.

2) Сын есімнің алдында «*туйлын, хамгийн, арай, илүү*» сөздері келген ретте сол сын есімге асырмалы шырайдың мағынасын үстейді. Мысалы: *туйлын* хурдан онгоц (асқан жылдам самолёт); *хамгийн* өндөр байшин (әскері биік үй, ең биік үй); *арай* өндөр байшин (әңтек биік үй); *илүү* чанартай (артық сапалы); т. б.

Сан есім (тооны нэр)

Моңғол тілінде төмендегі сан есімдер бар.

1. Есептік сан есім (үндсэн тооны нэр).
2. Реттік сан есім (дэс тооны нэр).
3. Жинақтық сан есім (хам тооны нэр).
4. Болжалдық сан есім (тойм тооны нэр).
5. Бөлшектік сан есім (бутархай тооны нэр).
6. Қайталама (мәртелік) сандар (дахих тооны нэр).
7. Топтық сан есім (түгээл тооны нэр).

1. Есептік сан есімдер

(үндсэн тооны нэр)

1—нэг (бір)	10—арав (он)
2—хоёр (екі)	20—хорь (жиырма)
3—гурав (үш)	30—гуч (отыз)
4—дөрөв (төрт)	40—дөч (қырык)
5—тав (бес)	50—тавь (елу)
6—зургаа (алты)	60—жар (алпыс)
7—долоо (жеті)	70—дал (жетпіс)
8—найм (сегіз)	80—ная (сексен)
9—ес (тоғыз)	90—ер (тоқсан)
	100—зуу (жүз)
	1000—мянга (мың)

1—10	100	1000
1—нэг	зуу	мянга
2—хоёр	зуу	мянга
3—гурван	зуу	мянга
4—дөрвөн	зуу	мянга
5—таван	зуу	мянга
6—зургаан	зуу	мянга
7—долоон	зуу	мянга
8—найман	зуу	мянга
9—есөн	зуу	мянга
10—арван	зуу	мянга

10000—арван мянга, түм (он мың).

100000—зуун мянга, бум (жүз мың).

1000000—сая (миллион).

10000000—арван сая, живаа (он миллион).

100000000—зуун сая, дүнчүүр (жүз миллион).

1000000000—тэрбум (миллиард).

Түсініктеме:

1) 11—999 аралығындагы есептік сандарда «ондык, жүздік» орындагы сандарға «н» дыбысы қосылып айтылады. Мысалдар:

10—100	1	2	3	4	5	6	7	8	9
10—арван	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
20—хорин	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
30—гучин	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
40—дөчин	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
50—тавин	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
60—жаран	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
70—далан	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
80—наян	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
90—ерөн	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес
100—зуун	нэг	хоёр	гурав	дөрөв	тав	зургаа	долоо	найм	ес

2) Зат есімнің алдынан келген «бір, екі»-ден басқа сан есімдерге «н» дыбысы қосылып айтылады. Мысалы: нэг (1) хүн, хоёр (2) хүн, гурван (3) хүн, дөрвөн (4) хүн, таван (5) хүн, зургаан (6) хүн, долоон (7) хүн, найман (8) хүн, есөн (9) хүн, арван (10) хүн, арван нэгэн (11) хүн; есөн зуун ерөн есөн (999) хүн т. б.

2. Реттік сан есім

(*дэс тооны нэр*)

Моңғол тілінде есептік сан есімге -дугаар, -дүгээр, дахь, дэх, қосымшасы жалғанып, реттік сан есім жасалады. Бұл қосымшалар қазақ тілінде -ыншы, -інші, -ншы, -нші, қосымшаларымен балама келеді:

аравдугаар (оныншы)
нэгдүгээр (бірінші)
арав дахь (оныншы)
ес дэх (тоғызыншы)

3. Жинақтық сан есім

(*хам тооны нэр*)

Моңғол тілінде жинақтық сан есімі, есептік сан есімге -уул, -үүл, қосымшасы жалғану арқылы жасалады. Бұл қосымшалар, қазақ тіліндегі -ау, -еу, қосымшасымен балама келеді. Бір өзгешелігі бар, ол, қазақ тілінде -ау, -еу, қосымшасы бірден жетіге (1—7) дейінгі есептік санға жалғанады да, ал моңғол тілінде -уул, -үүл, қосымшасы бірден басқа кез келген есептік санға жалғана береді::

моңғол тілінде

2—хоёр+уул—хоёул (екеуі)
3—гурав+уул—гурвуул (үшеуі)
4—дөрөв+үүл—дөрвүүл (төртеуі)
7—долоо+уул—долуул (жетеуі)
20—хорь+уул—хориул (жиырма бірдей)
30—гуч+уул—гучуул (отызы бірдей)
80—ная+уул—наяул (сексені бірдей)

қазақ тілінде

біреу (нэг)
екеу (хоёул)
үшеу (гурвуул)
төртеу (дөрвүүл)
бесеу (тавуул)
алтау (зургуул)
жетеу (долуул)

4. Болжалдық сан есім

(*тойм тооны нэр*)

Моңғол тілінде болжалдық сан есімдер үш түрлі жолмен жасалады: 1) есептік сан есімдерге «-аад, -ээд, -оод, -өөд» қосымшасы жалғану арқылы; 2) есептік сан есімдерден соң «орчим, шахам, хэр, гаруй» (таяу, тарта, шақты, жуық) сөздерін тіркеп айту арқылы; 3) есептік сан есімдерді қайталама қос сөз ретінде қолданылу арқылы жасалады. Мысалы:

- 1) арваад (ондай, он шақты)
хориод (жиырмадай, жиырма шақты)
ерээд (тоқсандай, тоқсанға жуық)
мянгаад (мыңдай, мыңға жуық)
- 2) гуч орчим (отыз шақты, отызға жуық)
тавь гаруй (елу шақты, елуге тарта)
арав шахам (он шақты, онға жуық)
- 3) зургаа долоон (алты-жеті)
хорь гучин (жиырма-отыз)
тавь жаран (елу-алпыс)

5. Бөлшектік сан есімдер

(*Бутархай тооны нэр*)

Моңғол тілінде бөлшектік сан есімдердің бөлшек бөлімі ретінде айтылатын яғни бірінші сыңары ретінде айтылатын сан ілік септігінде тұрады да, бөлшек алымы ретінде айтылатын яғни екінші сыңары ретінде айтылатын сан атау тұлғада тұрады. Мысалы:

тоғыздың екісі $\frac{2}{9}$ —есний хоёр.

елудің он жетісі $\frac{17}{50}$ —тавины арван долоо.

Қазақ тілінде бөлшектік сан есімдердің бірінші сыңары яғни бөлімі ілік, шығыс септігінде тұрады да, екінші сыңары яғни алымы тәуелдік жалғауының үшінші жағында тұрады. Мысалы:

тоғыздың екісі $\frac{2}{9}$

тоғыздан екісі $\frac{2}{9}$

елудің он жетісі $\frac{17}{50}$

елуден он жетісі $\frac{17}{50}$

6. Топтық сан есімдер

(*түгээл тооны нэр*)

Моңғол тілінде топтық сан есімдер екі түрлі жолмен жасалады:

1) Есептік сан есімдерді қайталама қос сөз ретінде қолдану арқылы жасалады. Мысалы: хоёр хоёроор (екі-екіден); долоон долоон (жеті-жетіден);

2) Есептік сан есімдерге «-аад, -ээд, -оод, -өөд» қосымшалары жалғану арқылы жасалады. Мысалы: нэжгээд (бірден), хошоод (екіден).

Моңғол тілінде аталған екі түрлі жолмен жасалған топтық сан есімдері қазақ тілінде «-дан, -ден, -тан, -тен» қосымшасы арқылы жасалған топтық сан есімдермен балама келеді.

7. Қайталама (мәртелік) сан есімдер)

(*дахих тооны нэр*)

Моңғол тілінде қайталама (мәртелік) сан есімдер екі түрлі жолмен жасалады: 1) Есептік сан есімдерге -т (-таа, -тээ, -тоо, -төө) жұрнағы жалғану арқылы; 2) Есептік сан есімнен кейін «дахин, удаа» (қайта, дүркін, рет, мәрте) сөздерін тіркеп айту арқылы жасалады. Мысалы:

Хоёр удаа (екі рет, екі мәрте).

дөрөв дахин (төрт қайта, төрт мәрте).

гурвантаа (үш дүркін, үш рет).

Есімдік

(төлөөний үг)

Моңгол тiлiнде төмендегi есімдіктер бар:

1. Жиктеу есімдігі (биеийн төлөөний үг).
2. Сiлтеу есімдігі (заах төлөөний үг).
3. Сұрау есімдігі (асуух төлөөний үг).
4. Белгiсiздiк есімдігі (тодорхойгүй төлөөний үг).
5. Өздiк есімдігі (өөрийн төлөөний үг).
6. Жалпылау есімдігі (ялгах төлөөний үг).
7. Қимыл есімдігі (үйлийн төлөөний үг).

1) Жиктеу есімдігі (биеийн төлөөний үг)

ЕСКЕРТУ: Моңгол тiлiндегi жиктеу есімдігiнiң тәуелдiк жалғаулы септiктегi тулғасын, бұл ретте, қазақ тiлiндегiден гөрi не өзгешелiгi бар екендiгiн аңғарту үшiн сөзбе сөз аударып бердiк.

I жақ (бие)

септiктер (тийн ялгал)	жай септiк (энгийн тийн ялгал) жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)	тәуелдiк (хаматуулах жекеше (ганц тоо)	жалғаулы септiк (нохцөлтэй тийн ялгал) көпше (олон тоо)
атау (нэрлэх)	би-мен	бид-бiз, бiздер	би-мен	бид-бiз, бiздер
iлiк (харъяалах)	миний-	бидний- бiздiң мапай-	минийхээ-	биднийхээ-
барыс- жатыс (өх орших)	надад- магач менде	бидэнд- бiзге бiзге	наддаа- менiң өзiме	бидэндээ- бiздерiңе
табыс (заах)	намайг- менi	биднийг- бiздi	намайгаа- менiң өзiмдi	биднийгээ- бiздерiңдi
шығыс (гарах)	надаас- менен	биднээс- бiздөн	надаасаа- менiң өзiмнөн	биднээсээ- бiздерiңнөн
көмөктес (үйлдэх)	надаар- менiмен	биднээр- бiзбiн	надаараа- менiңмен	биднээрээ- бiзiңменен
бiргелiк (хамтрах)	надтай- менiмен бiрге	бидэнтэй- бiзбiн бiрге	надтайгаа- менiңмен бiрге	бидэнтэйгээ- бiзiңмен бiрге

II жақ (бие)

септіктер (тийн ялгал)	жай септік (энгийн тийн ялгал)		тәуелдік жалғаулы септік (хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)	
	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)
атау (нэрлэх)	чи-сен та-сіз	та нар- сендер сіздер	чи-сен	та нар-сендер сіздер
ілік (харъяалах)	чиний- сенің таны- сіздің	та нарын- сендердің сіздердің	чинийхээ- сенікінің таныхас- сіздікінің	та нарынхаа- сендердікінің сіздердікінің
барыс- жатыс (өгөх- орших)	чамд- саган сенде танд-сізге сізде	та нарт- сендерге сендерде	чамдаа- сенің өзіңе сенің өзіңде тандаа- өзіңізге	та наргаа- сендерімізге сіздерімізге
табыс (заах)	чамайг- сені таныг- сізді	та нарыг- сендерді сіздерді	чамайгаа- сенің өзіңді таныгаа- сіздің өзіңізді	та нарыгаа- сіздерімізді сендерімізді
шығыс (гарах)	чамаас- сенен танаас- сізден	та нараас- сендерден сіздерден	чамаасаа- сенің өзіңсен танаасаа- сіздің өзіңізден	та нараасаа- сендерімізден сіздерімізден
көментес (үйлдэх)	чамаар- сенімен танаар- сізбен	та нараар- сендермен сіздермен	чамаараа- сенің өзіңмен танаараа- сіздің өзіңізден	та нараараа- сендерімізден сіздерімізден
біргелік (хамтрах)	чамтай- сенімен бірге тантай- сізбен бірге	та нартай- сендермен бірге сіздермен бірге	чамтайгаа- сенің өзіңмен бірге тантайгаа- сіздің өзіңізбен бірге	та нартайгаа- сендерімізбен бірге сіздерімізбен бірге

III жақ (бие)

септіктер (тийн ялгал)	жай септік (энгийн тийн ялгал)		тәуелдік жалғаулы септік (хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)	
	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)
атау (нэрлэх)	энэ-бұл тэр-ол	эд-бұлар тэд-олар	энэ-бұл тэр ол	эд-бұлар тэд олар
ілік (харъяалах)	үүний- бұның түүний- оның	эдний- бұлардың тэдний- олардың	үүнийхээ- бұның түүнийхээ- оның	эднийхээ- бұларыңның тэднийхээ- оларыңның

барыс-жатыс	үүнд-бүгэн мунда	эдэнд-бүларға	үүндээ-бүныңа	эдэндээ-бүларыңа
(өгөх-орших)	түүнд-оған онда	тэдэнд-оларға	түүндээ-оныңа	тэдэндээ-оларыңа
табыс	үүнийг-бүны	эднийг-бүларды	үүнийгээ-бүныңды	эднийгээ-бүларыңды
(заах)	түүнийг-оны	тэднийг-оларды	түүнийгээ-оныңды	тэднийгээ-оларыңды
шығыс	үүнээс-бүдан	эднээс-бүлардан	үүнээсээ-бүныңнан	эднээсээ-бүларыңнан
(гарах)	түүнээс-онан	тэднээс-олардан	түүнээсээ-оныңнан	тэднээсээ-оларыңнан
көмөктөс	үүгээр-бүнымен	эднээр-бүлармен	үүгээрээ-бүныңмен	эднээрээ-бүларыңмен
(үйлдэх)	түүгээр-онымен	тэднээр-олармен	түүгээрээ-оныңмен	тэднээрээ-оларыңмен
биргелік	үүнтэй-бүнымен	эдэнтэй-бүлармен	үүнтэйгээ-бүныңмен	эдэнтэйгээ-бүларыңмен
(хамтрах)	түүнтэй-онымен бирге	тэдэнтэй-олармен бирге	түүнтэйгээ-оныңмен бирге	тэдэнтэйгээ-оларыңмен бирге

2) Сілтеу есімдігі (заах төлөөний үг)

Моңғол тіліндегі сілтеу есімдіктері: энэ, тэр, эд, тэд, ийм, тийм, эдгээр, тэдгээр.

Моңғол тілінде «энэ, тэр, эд, тэд» сілтеу есімдіктерінің септелуі жіктеу есімдігінің III жағымен бірдей.

«ийм, тийм, эдгээр, тэдгээр» есімдіктерінің септелуі төмендегідей:

	жай септіктер		тәуелдік жалғаулы септік	
	(тиін ялгал)	(энгийн тийн ялгал)	(хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)	
	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)	жекеше (ганц тоо)	көпше (олон тоо)
атау	ийм-	эдгээр-	ийм-осындай	эдгээр-осылар
(нэрлэх)	осындай тийм- сондай	осылар тэдгээр- солар	тийм-сондай	тэдгээр-солар
ілік	иймийн-	эдгээрийн-	иймийнхээ-	эдгээрийнхээ-
(харъяалах)	осындай- дың ийм- сонда- йының	осылардың тэдгээрийн- солардың	осындайының тиймийнхээ- сондайының	осыларының тэдгээрийнхээ- соларының

барыс-жатыс	иймд-осын-дайда	эдгээрт-осыларда	иймдээ-осындайына	эдгээртээ-осыларына
(өгөх-орших)	тиймд-сондайда	тэдгээрт-соларда	сондайына	соларына
табыс	иймийг-осындай-ын	эдгээрийг-осыларды	иймийгээ-осындайын	эдгээрийгээ-осыларын
(заах)	тиймийг-сондайын	тэдгээрийг-соларды	сондайын	соларын
шығыс	иймээс-осындай-дан	эдгээрээс-осылардан	иймээсээ-осындайынан	эдгээрээсээ-осыларынан
(гарах)	тиймээс-сондайдан	тэдгээрээс-солардан	сондайынан	соларынан
көмөктөс	иймээр-осындай-мен	эдгээрээр-осылармен	иймээрээ-осындайымен	эдгээрээрээ-осыларымен
(үйлдөх)	тиймээр-сондаймен	тэдгээрээр-солармен	сондайымен	соларымен
биргедік	иймтэй-осындай-мен бирге	эдгээртэй-осылармен бирге	иймтэйгээ-осындайымен бирге	эдгээртэйгээ-осыларымен бирге
(хамтрах)	тиймтэй-сондай-мен бирге	тэдгээртэй-солармен бирге	тиймтэйгээ-сондайымен бирге	тэдгээртэйгээ-соларымен бирге

3) Сұрау есімдігі (асуух төлөөний үг)

Моңғол тіліндегі сұрау есімдіктері: **хэн, юу, аль, ямар, хэд, аль хэр, хэдий хэр, хаа, хэдий, хичнээн, хэзээ** (кім, не, қай, қандай, неше, қаншалық, қайда, қаншама, қанша, қашан).

Моңғол тілінде сұрау есімдіктерінің септелуі төмендегідей:

а) жай септеумен септелуі

а.	хэн	юу	аль	ямар	хэд	хаа	хэдий	хич-нээн	хээ-зэ	аль хэр хэд-ий хэр
і.	хэний	юуны	алины	ямрын	хэд-ийн	—	хэдий-ний	хич-нээ-ний	хээ-зэ-ний	аль хэр-ийн хэд-ий хэр-ийн

б.	хэнд	юунд	алинд	ямарт	хэд- эд	хаа- ма	хэдийд	хич- нээ-	—	аль хэрд
ж.					хэд- энд			нд		хэд- ий хэрд
(ө. о)										
т.	хэнийг	юуг	алийг	ямрыг	хэд- ийг	хааг	—	хич- нээ- нийг	хээ- ээг	аль хэр- ийг хэд- ий хэр- ийг
(з)										
ш.	хэнээс	юунаас	алинаас	ямраас	хэд- ээс	хаа- наас	хэдий- нээс	хич- нээ-	хээ- ээ	аль хэр- ээс хэд- ий хэр- ээс
(г)					хэд- нээс			нээс	нээс	
к.	хэнээр	юунаар	алинаар	ямраар	хэд- ээр	хааг- уур	хэдий- гээр	хич- нээ- нээр	хээ- ээн ээр	аль хэр- ээр хэд- ий хэр- ээр
(ү)										
б.	хэнтэй	юутай	алинтай	ямартай	хэд- тэй	—	—	хич- нээн- тэй	—	аль хэр- тэй хэд- ий хэр- тэй
(х)										

4) Белгисздік есімдігі (тодорхойгүй төлөөний үг)

Моңгол тіліндегі белгисздік есімдіктері: «хэн ч, юу ч, ямар ч, ямарваа, аль ч, аливаа, хэзээ ч, хаа ч,».

Бұлардан «хэн, юу, аль, ямар» есімдіктері ғана сұрау есімдігіндегідей септеледі де «ч» олардан кейін бөлек жазылады.

5) Жалпылау есімдігі (ялгах төлөөний үг)

Моңгол тіліндегі жалпылау есімдіктері: «хамаг, цөм, бүгд, бүр, өөр, тус тус, зэрэг, ондоо, бусад, зарим». Бұлардың кейбіреуі толық септеледі де, кейбіреуі жартылай, яғни кейбір септіктермен ғана септеледі.

Септелетін жалпылау есімдіктері

атау (нэрлэх)	хамаг (күллі)	цөм (жаппай)	бүгд (бар- лығы)	бүр (эрбір)	өөр (өзге)	тус тус (эр қайсы)	зэрэг (қатарлы)	ондоо (өз- ге)
ілік (харъяалах)	хамгийн	цөмийн	бүгд- ийн	бүрийн	өөрийн	тус тусын	зэр- гийн	—
барыс-жатыс (өх орших)	—	цөмд	бүгд- эд	бүрд	өөрт	тус тусад	зэр- эгт	—
табыс (заах)	хамгийг	цөмийг	бүгд- ийг	бүрийг	өөрийг	тус тусыг	зэр- гийг	он- доо
шығыс (гарах)	хамгаас	цөмөөс	бүгд- ээс	бүрээс	өөрөөс	тус тусаас	зэр- гээс	—
көмектес (үйлдэх)	хамгаар	цөмөөр	бүгд- зэр	бүрээр	өөрөөр	тус тусаар	зэр- гээр	он- доо- гоор
біргелік (хамтрах)	—	цөмгэй	бүгд- тэй	бүртэй	өөртэй	тус тустай	зэр- эгтэй	он- доо- той

б) Өздік есімдігі (өөрийн төлөөний үг)

Өздік есімдігіне моңғол тілінде «*өөрөө*» сөзі; қазақ тілінде «*өз*» сөзі жатады. Өздік есімдігі моңғол тілінде де, қазақ тілінде де, жеке-ше көпше түрде; онаша және ортақ тәуелдеулі септік тұлғасында; қазақ тілінде үш жақта қолданылады да, моңғол тілінде үш жаққа ортақ қолданылады. Мысалы:

Моңғол тілінде (моңғол хэлэнд)

- Би өөрөө уншина (мен өзім оқимын)
- Чи өөрөө уншина (сен өзің оқисын)
- Та өөрөө уншина (сіз өзіңіз оқисыз)
- Тэр өөрөө уншина (ол өзі оқиды)

Қазақ тілінде (казах хэлэнд)

- өзім—би өөрөө
- өзің—чи өөрөө
- өзі—өөрөө

Өздік есімдігінің септелуі

(өөрийн төлөөний үгийг тийн ялгалаар ялгаллах нь)

а) жекеше (ганц тоо)

септік (тийн ялгал)	жай септік (энгийн тийн ялгал)	ортақ тәуел- деулі септік (ерөнхийлөн хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)	оңаша тәуелдеулі септік (гурван биед хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)
атау (нэрлэх)	өөрөө (өзі)	өорөө (өзі)	өөрөө (өзі)
ілік (харъяалах)	өөрийн (өзінің)	өөрийнхөө (өзінің гана)	өөрийн минь (өзімнің) өөрийн чинь (өзіңнің) өөрийн нь (өзінің)
барыс-жатыс (өгөх-орших)	өөрт (өзіне)	өөртөө (өзіне гана)	өөрт минь (өзіме гана) өөрт чинь (өзіңе гана) өөрт нь (өзіне гана)
табыс (заах)	өөрийг (өзін)	өөрийгөө (өзін гана)	өөрийг минь (өзімді) өөрийг чинь (өзіңді) өөрийг нь (өзін)
шығыс (гарах)	өөрөөс (өзінен)	өөрөөсөө (өзінен гана)	өөрөөс минь (өзімнен) өөрөөс чинь (өзіңнен) өөрөөс нь (өзінен)
көмектес (үйлдэх)	өөрөөр (өзімен)	өөрөөрөө (өзімен гана)	өөрөөр минь (өзіммен) өөрөөр чинь (өзіңмен) өөрөөр нь (өзімен)
біргелік (хамтрах)	өөртэй (өзімен бірге)	өөртэйгөө (өзімен бірге гана)	өөртэй минь (өзіммен бірге) өөртэй чинь (өзіңмен бірге) өөртэй нь (өзімен бірге)

б) көпше (олон тоо)

септік (тийн ялгал)	жай септік (энгийн тийн ялгал)	ортақ тәуел- деулі септік (ерөнхийлөн хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)	оңаша тәуелдеулі септік (гурван биед хамаатуулах нөхцөлтэй тийн ялгал)
атау (нэрлэх)	өөрсед (өздері)	өөрсед (өздері)	өөрсед минь (өздеріміз) өөрсед чинь (өздерің) өөрсед нь (өздері)
ілік (харъяалах)	өөрсед- ийн (өздері- нің)	өөрсдийнхөө (өздерінің гана)	өөрсдийн минь (өздеріміздің) өөрсдийн чинь (өздеріңнің) өөрсдийн нь (өздерінің)
барыс-жатыс (өгөх- орших)	өөрседө (өздеріне)	өөрседөдө (өздеріне гана)	өөрседөд минь (өздерімізге) өөрседөд чинь (өздеріңе) өөрседөд нь (өздеріне)

табыс (заах)	өөрсдийг (өздөрін)	өөрсдийгөө (өздөрін гана)	өөрсдийг минь (өздерімізді) өөрсдийг чинь (өздеріңді) өөрсдийг нь (өздөрін)
шығыс (гарах)	өөрсдөөс (өздері- нен)	өөрсдөөсөө (өздерінен гана)	өөрсдөөс минь (өздерімізден) өөрсдөөс чинь (өздеріңнен) өөрсдөөс нь (өздерінсн)
нөмөктес (үйлдэх)	өөрс- дөөр (өздері- мен)	өөрсдөөрөө (өздерімен гана)	өөрсдөөр минь (өздерімізбен) өөрсдөөр чинь (өздеріңмен) өөрсдөөр нь (өздерімен)
біргелік (хамтрах)	өөрсөд- тэй (өздері- мен бірге)	өөрсөдтэйгөө (өздерімен бірге гана)	өөрсөдтэй минь (өздерімізбен бірге гана) өөрсөдтэй чинь (өздеріңмен бірге гана) өөрсөдтэй нь (өздерімен бірге гана)

7) Қимыл есімдігі (үйлийн төлөөний үг)

Моңғол тіліндегі қимыл есімдері: «ингэ, тэг, яа, хэрх (бүйт, сүйт, қайт, қалай) сөздері. Бұлардан «ингэ, тэг» (бүйт, сүйт) сөзі сілтеп көрсету мағынасында; «яа, хэрх» (қайт, қалай) сөзі сұрау мағынасында қолданылады.

Моңғол тілінде қимыл есімдері етістік формаларының жұрнақтарымен тұлғаланады.

Мысалдар:

ингэнэ (бүйтеді)	яана (қайтеді)
ингэжээ (бүйгіпті)	яажээ (қайтіпті)
ингэв (бүйтті)	яав (қайтті)
ингэе (бүйтейін)	яая (қайтейін)
ингээрэй (бүйтіңіз)	яаж (қайтіп)
ингэж (бүйтіп)	яасан (қайткен)
ингэсэн (бүйткен)	яах (қайту)
ингэх (бүйту)	яадаг (қайтетін)
ингэдэг (бүйтетін)	

Етістік (үйл үг)

етістіктің болымсыз түрі

Моңғол тілінде етістіктің болымсыздық мағынасы екі түрлі жолмен жасалады: 1) етістіктің алдынан «үл, эс, бүү, битгий» сөзі бөлек келгенде; 2) етістіктің есімше тұлғасына «-гүй» жұрнағы жалғанғанда болымсыздық мағына үстеледі. Аталған «үл, эс, бүү, битгий» сөздері мен «-гүй» жұрнағы, қазақ тіліндегі етістіктің есімше тұлғасынан кейін бөлек тұрып болымсыздық мағына үстейтін «емес, жоқ» сөздеріне; етістік негіздерінен кейін жалғанатын «-ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе, -сыз, -сіз» жұрнағына балама келеді.

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

1) -гүй

Мысалдар (жишээнүүд):

2) үл, эс, бүү, битгий

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

1) -ма, -ме, -ба, -бе, -па, -пе,
-сыз, -сіз

2) емес, жоқ

- 1) явсангүй (кетпеді, кеткен жоқ)
 яваагүй (кетпеген, кеткен жоқ)
 явахгүй (кетпейді)
 явдаггүй (кетпейтін, кеткен жоқ)
- 2) бүү гар (шықпа)
 битгий суу (отырма)
 үл үзэгдэх (көріпбеу)
 эс унтах (ұйықтамау)

Етістіктің жіктік жалғауы
 (үйл үгийг бие ялгах нөхцөл)

Қазіргі халха-моңғол диалектісіне негізделген моңғол әдебиет тілінде етістіктің жіктік жалғауы болмайды.

Етістіктің алдынан жіктеу есімдігінің жекеше, көпше түрі айтылу арқылы етістіктің үш жағы ажыратылады. Қазақ тілінде жіктік жалғауы жекеше, көпше түрде кездеседі.

моңғол тілінде
 (монғол хэлэнд)

қазақ тілінде
 (қазақ хэлэнд)

I —, —

I -мын, -мін, -пын, -пін,

II —, —

-мыз, -міз, -пыз, -піз,

II -сың, -сің, -сыз, -сіз,

III —, —

-сыңдар, -сіңдер,

-сыздар, -сіздер,

III -ды, -ді, -ты, -ті,

Мысалдар:

I би очно (мен барамын)

бид очно (біз барамыз)

II чи очно (сен барасың)

та очно (сіз барасыз)

та нар очно (1. сендер барасыңдар; 2. сіздер барасыздар).

III тэр очно (ол барады)

тэд очно (олар барады)

Етістер (хэвүүд)

Моңғол, қазақ тілінде төмендегі етістер бар. Олардың жұрнақтары:

моңғол тілінде
 (монғол хэлэнд)

қазақ тілінде
 (қазақ хэлэнд)

1. Өздік етіс (өөрөө үйлдэх хэв):

1. Өздік етіс:

—, —

-н, -ын, -ін,

2. Өзгелік етіс (үйлдүүлэх хэв):

2. Өзгелік етіс:

-уул, -үүл,

-т, -ыт, -іт,

-га, -гэ, -го, -гө,

-дыр, -дір, -тыр, -тір,

-аа, -ээ, -оо, -өө,

-қыз, -кіз, -ғыз, -гіз,

-лга, -лгэ, -лго, -лгө,

3. Ырықсыз етіс (үйлдэгдэх хэв):

3. Ырықсыз етіс:

-гд,

-л, -ыл, -іл,

-ы, -ын, -ін,

4. Ортақ етіс (үйлдэлцэх хэв):

-лц,

4. Ортақ етіс:

-с, -ыс, -іс,

5. Ортақ етіс (үйлдэлдэх);

-лд,

Моңғол тілінде жоғарыда көрсетілген бес (5) етіс, қазақ тіліндегі төрт (4) етіске сәйкеседі.

Мысалдар:

1. яв (жүр), үз (көр), суу (отыр), гар (шық), сэр, (оян), барь (ұста);

2. явуул (жүргіз), үзүүл (көрсет), суулга (отырғыз), гарга (шығар), сэрээ (оят), бариул (ұстат);

3. явагд (жүріл), үзэгд (көрін), гаргагд (шығарыл), сэрээгд (оятыл);

4. явалц (жүріс), үзэлц (көріс), суулц (отырыс), гаргалц (шығарыс), сэрээлц (оятыс).

5. барилд (ұстас, күрес), зодолд (ұрыс, төбелес).

Етістіктің шақтары

(үйл үгийн цаг)

Моңғол, қазақ тілдерінде өзге тілдердегідей етістіктің үш шағы бар:

1. Өткен шақ (өнгөрсөн цаг).

2. Осы шақ (одоо цаг).

3. Келер шақ (ирээдүй цаг).

Моңғол тілінде етістіктің шақтары үш жақта, жекеше көпше түрде қолданылмайды, яғни үш жағы, сандығы (жекеше көпше түрі) ортақ тұлғада тұрады. Қазақ тіліндегі етістіктің шақтары үш жақта, жекеше көпше түрде қолданылады.

Өткен шақ (өнгөрсөн цаг)

моңғол тілінде			қазақ тілінде (қазақ хэлэнд)
(монгол хэлэнд)	жақ	сандық	қазақ тілінде сәйкесетін жұрнақтары (қазақ хэлэнд тохирох нөхцөл)
	(бие)	(тоо)	
-в	I	жекеше	-дым, -дім, -тым, -тім,
-лаа	жақ	(ганц тоо)	-қанмын, -кенмін, -ғанмын, -генмін,
-лээ	(бие)	көпше	-атынмын, -етінмін,
-лоо		(олон тоо)	-йтынмын, -йтінмін,
-лөө			-дық, -дік, -тық, -тік,
			-қанбыз, -кенбіз, -ғанбыз, -генбіз,
			-атынбыз, -етінбіз,
			-йтынбыз, -йтінбіз,
			-дың, -дің, -тың, -тің,
			-дыңыз, -діңіз, -тыңыз, -тіңіз,
			-қансың, -кенсің, -ғансың, -генсің,
			-қансыз, -кенсіз, -ғансыз, -генсіз,
-в	II	жекеше	-атынсың, -етінсің, -йтынсың, -йтінсің,
-лаа	жақ	(ганц тоо)	-атынсыз, -етінсіз, -йтынсыз, -йтінсіз,
-лээ	(бие)	көпше	-дыңдар, -діңдер, -тыңдар, -тіңдер,
-лоо		(олон тоо)	-дыңыздар, -діңіздер, -тыңыздар,
-лөө			-тіңіздер,

			-қансыңдар, -кенсіңдер, -ғансымдар, -генсіңдер, -қансыздар, -кенсіздер, -ғансыздар, -генсіздер, -атынсыңдар, -етінсіңдер, -йтынсыңдар, -йтінсіңдер, -атынсыздар, -етінсіздер, -йтынсыздар, -йтінсіздер,
-в, -лаа, -дээ -лоо, -лөө,	III жақ (бие)	жекеше көпше (ғанц, олон тоо)	-ды, -ді, -ты, -ті, -қан, -кен, -ған, -ген,
-жээ, -чээ,	I жақ (бие)	жекеше (ғанц тоо) көпше (олон тоо)	-ыппын, -іппін, -ппын, -ппін, -ыппыз, -іппіз, -ппыз, -ппіз,
-жээ, -чээ,	II жақ (бие)	жекеше (ғанц тоо) көпше (олон тоо)	-ыпсың, -іпсің, -псың, -псің, -ыпсыз, -іпсіз, -псыз, -псіз, -ыпсыңдар, -іпсіңдер, -псыңдар, -псіңдер, -ыпсыздар, -іпсіздер, -псыздар, -псіздер,
-жээ, -чээ,	III жақ (бие)	жекеше көпше (ғанц, олон тоо)	-ынтты, -іпті, -пты, -пті,

Мысалы (жишээ нь)

би	үзев—көрдiм үзлээ—көрдiм үзжээ—көріппiн гарчээ—шығыппын	мен
бид	үзев—көрдiк үзлээ—көрдiк үзжээ—көріппіз гарчээ—шығыппыз	біз
чи	үзев—көрдiң үзлээ—көрдiң үзжээ—көріпсiң гарчээ—шығыпсың	сен
та нар	үзев—көрдiңiздер (көрдiңдер) үзлээ—көрдiңiздер (көрдiңдер) үзжээ—көріпсiздер (көріпсiңдер) гарчээ—шығыпсыздар (шығыпсыңдар)	сiздер (сендер)
тэр	үзев—көрдi үзлээ—көрдi үзжээ—көріптi гарчээ—шығыпты	ол
тэд	үзев—көрдi үзлээ—көрдi үзжээ—көріптi гарчээ—шығыпты	олар

Осы шақ (одоо цаг)

моңғол тілінде (монгол хэлэнд)			қазақ тілінде (қазақ хэлэнд)	қазақ тілінде сәйкесетін жұрнақтары (қазақ хэлэнд тохирох нөхцөл)
жақ (бие)	сандық (тоо)			
-ж, -на,	I	жекеше	-ып, -іп, -п	-мын, -мін,
-ж, -нэ,	жақ	(ғанц тоо)	-а, -е, -й,	
-ж, -но,	(бие)	көпше	-ып, -іп, -п,	-мыз, -міз,
-ж, -нө,		(олон тоо)	-а, -е, -й,	
-ж, -на,	II	жекеше	-ып, -іп, -п	-сын, -сің, -сыз, -сіз,
-ж, -но,	жақ	(ғанц тоо)	-а, -е, -й,	
-ж, -нэ,	(бие)	көпше	-ып, -іп, -п,	-сындар, -сіндер,
-ж, -нө,		(олон тоо)	-а, -е, -й,	-сыздар, -сіздер,
-ж, -на,	III	жекеше	-ып, -іп, -п,	отыр, тұр, жатыр,
-ж, -нэ,	жақ	(ғанц тоо)	-а, -е, -й,	жүр т. б.
-ж, -но,	(бие)	көпше	-ып, -іп, -п,	отыр, тұр, жатыр,
-ж, -нө,		(олон тоо)	-а, -е, -й,	жүр т. б.

Мысалы (жишээ нь)

I Би уншиж байна—Мен оқып отырмын.

Бид уншиж байна—Біз оқып отырмыз.

II Чи уншиж байна—Сен оқып отырсың.

Та нар уншиж байна—Сендер оқып отырсындар.

(Сіздер оқып отырсыздар).

III Тэр уншиж байна—Ол оқып отыр.

Тэд уншиж байна—Олар оқып отыр.

Келер шақ (ирээдүй цаг)

моңғол тілінде (монгол хэлэнд)			қазақ тілінде	(қазақ хэлэнд)
жақ (бие)	сандық (тоо)			қазақ тілінде сәйкесетін жұрнақтары (қазақ хэлэнд тохирох нөхцөл)
-на,	I	жекеше		
-нэ,	жақ	(ғанц тоо)		-а+мың, -е+мін, -и+мын, -й+мін,
-но,	(бие)	көпше		-а+мыз, -е+міз, -и+мыз, -й+міз,
-нө,		(олон тоо)		
-на,	II	жекеше		-а+сың, -е+сің, -и+сың, -й+сің,
-нэ,	жақ	(ғанц тоо)		-а+сыз, -е+сіз, -и+сыз, -й+сіз,
-но,	(бие)	көпше		-а+сындар, -е+сіндер, -и+сындар,
-нө,		(олон тоо)		-а+сыздар, -е+сіздер, -и+сыздар,
				-и+сіндер,
				-и+сіздер,
-на,	III	жекеше		-а+ды, -е+ді, -и+ды, -й+ді,
-нэ,	жақ	(ғанц тоо)		
-но,	(бие)	көпше		-а+ды, -е+ді, -и+ды, й+ді,
-нө,		(олон тоо)		

Мысалы (жишээ нь)

I Би орой очно (ирнэ)—Мен кешке барамын (келемін).

Бид орой очно (ирнэ)—Біз кешке барамыз (келеміз).

II Чи орой очно (ирнэ)—Сен кешке барасың (келесің).
Та нар орой очно (ирнэ)—Сендер кешке барасыңдар
(келесіндер).

Сіздер кешке барасыздар
(келесіздер).

III Тэр орой очно (ирнэ)—Ол кешке барады (келеді)
Тэд орой очно (ирнэ)—Олар кешке барады (келеді).

Бұйрық, қалау рай жұрнақтары

(Захирах, хүсэх төлвийн нөхцөл)

а) бұйрық рай (захирах төлөв)

жақ (бие)	сан (тоо)	моңғол тілінде (монгол хэлэнд)	Қазақ тілінде (қазақ хэлэнд)
I жақ (бие)	жекеше (ганц тоо)	-аач, -ээч, -ооч, -өөч, -аарай, -ээрэй, -оорой, -өөрэй	-шы, -ші, -саңшы, -сеңші, -ңыз(шы), -ңіз(ші), -ыңыз(шы), -іңіз(ші), -саңыз(шы), -сеңіз(ші),
II жақ (бие)	көпше (олон тоо)	-аач, -ээч, -ооч, -өөч, -аарай, -ээрэй, -оорой, -өөрэй -гтун, -гтүн,	-ндар(шы), -індер(ші), -ындар(шы), -індер(ші), -ңыздар(шы), -ңіздер(ші), -ыңыздар(шы), -іңіздер(ші), -сандар(шы), -сендер(ші), -саңыздар(шы), -сеңіздер(ші),
III жақ (бие)	жекеше, көпше (ганц, олон тоо)	-г, -тугай, -түгэй, -сугай, -сүгэй,	-сын, -сін, -сыншы, -сінші,

Мысалы (жишээ нь):

- II Чи очооч — Сен баршы
Сен барсаңшы
Чи ирээч — Сен келші
Сен келсеңші
Чи очоорой — Сен баршы
Сен барсаңшы
Чи ирээрэй — Сен келші
Сен келсеңші
Та очооч — Сіз барыңызшы (барсаңызшы)
Та ирээч — Сіз келіңізші (келсеңізші)
- II Та нар очооч — Сендер барыңдар(шы)
Сіздер барыңыздар(шы)
Та нар ирээрэй — Сендер келіңдер(ші)
Сіздер келіңіздер(ші)
Та нар очигтун — Сендер барыңдар(шы)
Сіздер барыңыздар(шы)
Та нар ирэгтүн — Сендер келіңдер(ші)
Сіздер келіңіздер(ші)
- III Тэр очиг — Ол барсын
Тэр ирэг — Ол келсін
Тэр очтугай — Ол барсыншы
Тэр иртүгэй — Ол келсінші

Тэд очиг — Олар барсын
 Тэд ирэг — Олар келсін
 Тэд очтугай — Олар барсыншы
 Тэд иртүгэй — Олар келсінші

ә) қалау рай (хүсэх төлөв)

Моңғол тілінде (монгол хэлэнд)		Қазақ тілінде (казах хэлэнд)	
жақ (бие)	сан (тоо)	журнақ (нөхцөл)	сан (тоо) журнақ (нөхцөл)
I жақ (бие)	жекеше, көпше (ғанц, олон тоо)	-аасай, -ээсэй, жекеше -оосой, -өөсэй, (ғанц тоо)	-ғаймын, -геймін, -қаймын, -кеймін, -са(се) игі едім -сам(-сем) екен
			көпше (олон тоо) -ғаймыз, -гейміз, -қаймыз, -кейміз, -сақ(сек) игі едік, -сақ(сек) екен
			жекеше (ғанц тоо) -йын, -йин,
			көпше (олон тоо) -йың, -йік,
II жақ (бие)	жекеше, көпше (ғанц, олон тоо)	-аасай, -ээсэй, жекеше -оосой, -өөсэй, (ғанц тоо)	-ғайсың(-гейсің), -қайсың(-кейсің), -ғайсыз(-гейсіз), -қайсыз(-кейсіз), -саң(-сең) игі едің, -саңыз(-сеңіз) игі едіңіз, -саң(-сең) екен;
			көпше (олон тоо) -ғайсыңдар(-гейсіңдер), -қайсыңдар(-кейсіңдер), -ғайсыздар(-гейсіздер), -қайсыздар(-кейсіздер), -саңдар(-сеңдер) игі едіңдер, -саңыздар(-сеңіздер) игі едіңіздер, -саңдар(-сеңдер) екен
			жекеше -ып(-іп, -п) қойдың (қойма т.б.), қалдың (қалма т.б.),
			көпше (олон тоо) -ып(-іп, -п) қойдыңыз (қоймаңыз), қалдыңыз (қалмаңыз) т.б.
III жақ (бие)	жекеше, көпше (ғанц, олон тоо)	-аасай, -ээсэй, жекеше -оосой, -өөсэй, көпше	-ғай(-гей), -қай(-кей); -са(-се) игі еді -са(-се) екен
			жекеше -ып(-іп, -п) қалмасын, қоймасын т.б.
			көпше

Мысалы (жыниээ нь):

I а) би аваасай — мен алғаймын
 мен алса игі едім
 мен алсам екен

- би очоосой** — мен баргаймын
мен барса игі едім
мен барсам екен
- бид аваасай** — біз алғаймыз
біз алсақ игі едік
біз алсақ екен
- бид очоосой** — біз баргаймыз
біз барсақ игі едік
біз барсақ екен
- б) би авъя** — мен алайын
би очъё — мен барайын
би үзье — мен көрейін
би авсугай — мен алайын
би үзсүгэй — мен көрейін
бид авъя — біз алайық
бид үзье — біз көрейік
бид авсугай — біз алайық
бид үзсүгэй — біз көрейік
- II а) чи аваасай** — сен алғайсың
сен алсаң игі едің
сен алсаң екен
- та аваасай** — сіз алғайсыз
та нар аваасай сендер алғайсындар
сіздер алғайсындар
сендер алсаңдар игі едіңдер
сіздер алсаңыздар игі едіңіздер
сендер алсаңдар екен
сіздер алсаңыздар екен
- б) чи авуузай** сен алып қойдың (қойма)
та авуузай — сіз алып қойдыңыз (қоймаңыз)
та нар авуузай — сендер алып қойдыңдар (қоймаңдар)
сіздер алып қойдыңыздар (қоймаңыздар)
- III а) тэр аваасай** — ол алғай
ол алса игі еді
ол алса екен
- б) тэр авуузай** — ол алып қоймасын

Шартты рай (болзох төлөв)

жақ (бие)	сан (тоо)	монғол тілінде (монғол хэлэнд)	қазақ тілінде (казах хэлэнд)
I жақ (бие)	жекеше (ганц тоо)	-бал. -бэл. -бол. -бөл.	-сам. -сем.
	көпше (олон тоо)	-вал. -вэл. -вол. -вөл.	-сақ. -сек.
II жақ (бие)	жекеше (ганц тоо)	-бал. -бэл. -бол. -бөл.	-саң. -сең.
	көпше (олон тоо)	-вал. -вэл. -вол. -вөл.	-саңыз. -сеңіз.
III жақ (бие)	ганц тоо олон тоо (жекеше)	-бал. -бэл. -бол. -бөл.	-са. -се.
	көпше	-вал. -вэл. -вол. -вөл.	-саңыздар. -сеңіздер.

Моңғол тiлiнде етiстiктiң шартты райы үш түрлi жолмен жасалады:

1. Негiзгi және туынды етiстiк түбiрлерiнiң болымды түрiне «-бал, -бэл, -бол, -бөл, -вал, -вэл, -вол, -вөл» жўрнағы қосылу арқылы шартты рай жасалады. Мысалы:

I жақ (бие)

би очвол—мен барсам
би ирвэл—мен келсем
бид очвол—бiз барсақ
бид ирвэл—бiз келсек

II жақ (бие)

чи очвол —сен барсаң
чи ирвэл —сен келсең
та очвол —сiз барсаңыз
та ирвэл —сiз келсеңiз
та нар очвол —сендер барсаңдар
сiздер барсаңыздар
та нар ирвэл —сендер келсеңдер
сiздер келсеңiздер

III жақ (бие)

тэр(тэд) очвол—ол(олар) барса
тэр(тэд) ирвэл—ол(олар) келсе

2. «-бал, -бэл, -бол, -бөл, -вал, -вэл, -вол, -вөл» жўрнағы жалғанған негiзгi және туынды етiстiк түбiрлерiнiң алдынан «үл, эс» шылау сөзi бөлек тiркесу арқылы шартты райдың болымсыз түрi жасалады. Мысалы:

I жақ (бие)

би эс очвол —мен бармасам
би эс ирвэл —мен келмесем
бид эс очвол —бiз бармасақ
бид эс ирвэл —бiз келмесек

II жақ (бие)

чи эс очвол —сен бармасаң
чи эс ирвэл —сен келмесең
та эс очвол —сiз бармасаңыз
та эс ирвэл —сiз келмесеңiз
та нар эс очвол —сендер бармасаңдар
сiздер бармасаңыздар
та нар эс ирвэл —сендер келмесеңдер
сiздер келмесеңiздер

III жақ (бие)

тэр(тэд) эс очвол—ол(олар) бармаса
тэр(тэд) эс ирвэл—ол(олар) келмесе

3. Есiмшенiң «-х, -аа, -ээ, -оо, -өө» тұлғасынан кейiн «-гүй» жўрнағы жалғанып, онан соң «бол» сөзi тiркесу арқылы шартты райдың болымсыз түрi жасалады. Мысалдар:

I жақ (бие)

би очихгүй(ирэхгүй) бол —мен бармасам(келмесем)
 бид очихгүй(ирэхгүй) бол—біз бармасақ(келмесек)
 би очоогүй(ирээгүй) бол—мен бармаған(келмеген) болсам
 бид очоогүй(ирээгүй) бол—біз бармаған(келмеген) болсақ

II жақ (бие)

чи очихгүй(ирэхгүй) бол —сен бармасаң(келмесен)
 та очихгүй(ирэхгүй) бол —сіз бармасаңыз(келмесеңіз)
 та нар очихгүй(ирэхгүй) бол—сендер бармасаңдар(келмесеңдер)
 сіздер бармасаңыздар(келмесеңіздер)

III жақ (бие)

тэр(тэд) очихгүй бол—ол(олар) бармаса
 тэр(тэд) очоогүй бол—ол(олар) бармаған болса

Есімше (үйлт нэр) журнақтары (нөхцөл)

Моңғол тілінде (монгол хэлэнд)	Қазақ тілінде (қазақ хэлэнд)
1. -сан, -сэн, -сон, -сөн,	1. -қан, -кен, -ған, -ген,
2. -даг, -дэг, -дог, -дөг,	2. -атын, -етін, -йтын, -йтін,
3. -х,	3. -у, -ар, -ер, -р,
4. -гч,	4. -ушы, -уші,
5. -аа, -ээ, -оо, -өө,	5. -а, (-е, -й) жатыр т.б.

Моңғол тілінде есімшенің төмендегі тұлғалары бар:

1. Есімшенің өткен шағы «-сан, -сэн, -сон, -сөн» журнақтары арқылы жасалады. Бұл тұлғалар, қазақ тілінде есімшенің «-қан, -кен, -ған, -ген» тұлғасына балама келеді:

I жақ (бие)

би авсан(өгсөн) —мен алғанмын(бергенмін)
 бид авсан(өгсөн)—біз алғанбыз(бергенбіз)

II жақ (бие)

чи авсан(өгсөн) —сен алғансың(бергенсің)
 та авсан(өгсөн) —сіз алғансыз(бергенсіз)
 та нар авсан(өгсөн)—сендер алғансыңдар(бергенсіңдер)
 сіздер алғансыздар(бергенсіздер)

III жақ (бие)

тэр(тэд) авсан—ол(олар) алған

2. Есімшенің дүркінді осы шағы «-даг, -дэг, -дог, -дөг» журнақтар арқылы жасалады. Бұл журнақтар, қазақ тілінде есімшенің «-атын, -етін, -йтын, -йтін,» тұлғасына балама келеді:

- 1) би(бид) хийдэг —мен(біз) істейтін
- 2) чи(та) хийдэг —сен(сіз) істейтін
та нар хийдэг—сендер(сіздер) істейтін
- 3) тэр(тэд) хийдэг—ол(олар) істейтін

3. Есімшенің келер шағы «-х» журнағы жалғану арқылы жаса-

лады. Бұл жұрнақ, қазақ тілінде қимыл есімдерінің «-у» тұлғасына балама келеді. Мысалы:

очих—бару
ирэх—келу
үзэх—көру
хийх—істеу

Моңғол тілінде зат есімнің алдынан келген есімшенің «-х» тұлғасы қазақ тіліндегі есімшенің «-атын, -етін, -йтын, -йтін,», «-р, -ар, -ер» тұлғасы мен қимыл есімінің «-асы, -есі, -қы, -кі, -ғы, -гі,» тұлғасына балама келеді. Мысалы:

очих хүн —баратын адам, барар адам
ирэх жыл —келесі жыл, келер жыл
үзэх зүйл —көретін нәрсе, көрер нәрсе
хийх ажил —істейтін жұмыс, істер жұмыс
буцах бодолгүй—қайтқы ойы жоқ

4. Моңғол тілінде «-гч» жұрнағы жалғану арқылы жасалатын есімше, іс-қимыл процесін меңгеруші кәсіптік мәнді есім мағынасында да, әрекет-қимыл процесінің шақтық мағынасында да қолданылады. Қазақ тілінде қимыл есімдерінің «-ушы, «-уші,» тұлғасына балама келеді. Мысалы:

очигч—барушы
ирэгч—келуші
үзэгч—көруші
хийгч—істеуші

5. Моңғол тілінде «-аа, -ээ, -оо, -өө,» жұрнағы жалғану арқылы жасалатын есімшенің осы шағы бар. Есімшенің бұл тұлғасы, қазақ тілінде «-а, -е, -й, -п, -ып, -іп» тұлғалы көсемшеден кейін жіктеліп келген «отыр, бар, жатыр, тұр, жүр» етістіктері тіркесіп жасалатын осы шақ райына балама келеді. Мысалы:

замд яваа —жолда кетіп барады
ном уншаа—кітап оқып отыр
хэлээ —айтып жатыр
өгөө —беріп жатыр

Есімшенің есімдерше түрленуі

(Үйлт нэрийг тийн ялгалаар ялгалаах нь)

Моңғол тілінде, есімшелер төмендегі тұлғамен түрленеді:

1. Моңғол тілінде есімшелерден соң үш жақтық (I-минь, маань; II-чинь, тань; III-нь) тәуелдік жалғауы бөлек тіркесе келіп, оңаша тәуелдік мағына береді. Моңғол тіліндегі бұл аталған тәуелдік жалғауы, қазақ тіліндегі оңаша тәуелдік жалғауының «I. -ым, -ім, -м, II. -ың, -ің, -ң, III. -ы, -і, -сы, -сі,» түріне сәйкеседі:

моңғол тілінде	қазақ тілінде
I уншсан минь	I оқығаным
II уншсан чинь	II оқығаның
III уншсан нь	III оқығаны

2. Моңғол тілінде тек «-гч,» тұлғалы есімшеге ғана көптік жалғауы жалғанып, өзге тұлғадағы есімшелерге көптік жалғауы

жалғанбайды. Қазақ тілінде есімшелердің барлық түрінен соң көптік жалғауы жалғанады. Мысалы:

а) Моңғол тілінде: хий—істе
хийгч—істеуші
хийгчид—істеушілер

б) Қазақ тілінде: істе(хий-)
істеген(хийсэн)—істегендер
істейтін(хийдэг)—істейтіндер
істер(хийх)—істерлері

3. Моңғол тілінде есімшелердің барлық түрі қазақ тіліндегі есімшелердей септеледі. Мысалы:

Септіктер (энгийн тийн ялгал)	Моңғол тілінде (монгол хэлэнд)	Қазақ тілінде (казах хэлэнд)
1. Нэрлэх (атау)	1. уншсан	1. оқыған
2. Харъяалах (ілік)	2. уншсаны	2. оқығанның
3. Өгөх орших (барыс-жатыс)	3. уншсанд	3. оқығанға оқығанда
4. Заах (табыс)	4. уншсаньг	4. оқығанын
5. Гарах (шығыс)	5. уншсанаас	5. оқығаннан
6. Үйлдэх (көмектес)	6. уншсанаар	6. оқығанмен
7. Хамтрах (біргелік)	7. уншсантай	7. оқығанмен бірге

4. Моңғол тілінде етістіктің жіктік жалғауы болмайды. Сондықтан моңғол тіліндегі есімшелерге жіктік жалғауы жалғанбайды. Жіктік жалғауының мағынасы: 1) есімшенің алдынан келген жіктеу есімдігінің жекеше, көпше үш жағы арқылы; 2) есімшеден кейін «минь, чинь, нь» жалғану арқылы ажыратылады.

Қазақ тілінде етістіктің үш шағы жіктік жалғауымен ажыратылады. Сондықтан қазақ тілінде есімшенің үш жағы жіктік жалғауының жекеше, көпше үш жағымен ажыратылады. Мысалы:

моңғол тілінде	қазақ тілінде
а) I уншсан минь	а) I оқығаным
II уншсан чинь	II оқығаның
III уншсан нь	III оқығаны
б) I би уншсан	б) I мен оқығанмын
бид уншсан	біз оқығанбыз
II чи уншсан	II сен оқығансың
та уншсан	сіз оқығансыз
та нар уншсан	сендер оқығансындар
	сіздер оқығансыздар
III тэр(тэд) уншсан	III ол(олар) оқыған

5. Моңғол, қазақ тілдерінде есімшелерге көптік, тәуелдік, септік, жіктік жалғаулары төмендегі ретпен жалғанады:

а) Қазақ тіліндегі есімшелерге, дәлірек айтқанда, есімшенің бір түріне көптік, тәуелдік, жіктік, септік жалғаулары бір ретте шұбыра жалғанса, онда: 1) көптік жалғауы; 2) тәуелдік жалғауы; 3) жіктік жалғауы; 4) септік жалғауы жалғанады. Мысалы:

Оқыған⁺дар⁺ты⁺мыз⁺дың—оқығандарымыздың (бид уншсаныхаа, бид уншсан зүйлийнхээ).

б) Моңғол тілінде есімшенің бір түріне *көптік, тәуелдік, жіктік, септік* жалғаулары бір ретте шұбыра жалғанса, онда: 1) септік жалғауы; 2) тәуелдік жалғауы жалғанады да, «-гч» тұлғалы есімшеге ғана 1) көптік жалғауы; 2) септік жалғауы; 3) тәуелдік жалғауы жалғанады. *Мысалдар:*

I уншсаны минь—оқығанымның

II уншсаны чинь—оқығанының

III уншсаны нь —оқығанының

«-гч,» (-ушы, -уши) тұлғалы есімшенің септелуі:

Моңғол тілінде

Қазақша баламасы

1. Н. (а.) явагчид	1. кетушілер
2. Х. (і.) явагчдын	2. кетушілердің
3. Ө. о. (б.ж.) явагчдад	3. кетушілерге
4. З. (т.) явагчдыг	4. кетушілерді
5. Г. (ш.) явагчдаас	5. кетушілерден
6. Ү. (к.) явагчдаар	6. кетушілермен
7. Хам. (б.) явагчидтай	7. кетушілермен бірге

Көсемше (нөхцөл үйл)

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де негізгі қимыл, амалды білдіретін, кейде сол қимыл, амалды айқындап тұратын етістіктің түрін көсемше дейді. Осы екі тілдегі көсемшелер етістіктен қосымшалар арқылы жасалады.

Қазақ тілінде көсемшенің бес түрі бар:

1. «-п, -ып, -іп,» тұлғалы түрі
2. «-а, -е, -й,» тұлғалы түрі
3. «-ғалы, -гелі, -қалы, -келі» тұлғалы түрі
4. «-ғанша, -генше, -қанша, -кенше,» тұлғалы түрі
5. «-мастан, -местен, -пастан, -пестен,» тұлғалы.

Моңғол тілінде көсемшенің он екі түрі бар. Олардың қазақ тіліндегі атауы мен қосымшасының баламасы төмендегідей:

а) Моңғол тіліндегі көсемше атауларының қазақша баламасы

1. Зэрэгцэх нөхцөл үйл (көсемшенің тетелестік түрі).
2. Урьдчилах нөхцөл үйл (көсемшенің алдыналық түрі).
3. Хам нөхцөл үйл (көсемшенің біргелік түрі).
4. Үргэлжлэх нөхцөл үйл (көсемшенің созылмалы түрі).
5. Болзох нөхцөл үйл (көсемшенің шартты түрі).
6. Дутагдах нөхцөл үйл (көсемшенің алмаспалы түрі).
7. Бэлтгэх нөхцөл үйл (көсемшенің әзірлік түрі).
8. Угтах нөхцөл үйл (көсемшенің шектік түрі).
9. Дагалдах нөхцөл үйл (көсемшенің жалғаспалы түрі).
10. Зорих нөхцөл үйл (көсемшенің мақсатты түрі).
11. Далимдах нөхцөл үйл (көсемшенің кездейсоқтық түрі).
12. Дашрамдах нөхцөл үйл (көсемшенің жөнекейлік түрі).

Моңғол тіліндегі көсемшенің жалғауы
(*Моңғол хэлний нөхцөлт үйлийн нөхцөл*)

№	көсемшенің түрлері (нөхцөлт үйлийн хэлбәр)	моңғолша жалғауы (монгол нөхцөл)	қазақ тіліндегі баламасы (казах хэлэнд дүйх нөхцөл нь)
1.	зэрэгцэх (тетелестік)	-ж, -ч,	-и, -ып, -іп, -а, -е- -й,
2.	урьдчилах (алдыналық)	-аад, -ээд, -оод, -өөд,	-п, -ып, -іп, -ды да, -ді де, -ты да, -ті де,
3.	хам (біргелік)	-н,	-п, -ып, -іп, -а, -с- -й,
4.	үргэлжлэх (созылмалы)	-саар, -сээр, -соор, -сөөр,	-уда, -уде, -а -э, -е -е, -й -й,
5.	болзох (шартты)	-бал, -бэл, -бол, -бөл, -вал, -вэл, -вол, -вөл,	-са, -сс,
6.	дутагдах (алмаспалы)	-вч,	-ганымен, -генімен, -қанымен, -кенімен, -са да, -се де,
7.	бэлтгэх (эзірлік)	-магц, -мэгц, -могц, -мөгц,	-а сала, -е сала, -й сала, -сымен, -сімен, -ысымен, -ісімен,
8.	угтах (шектік)	-тал, -тэл, -тол, -тол,	-ғанша, -генше, -қанша, -кенше,
9.	дағалдах (жалғаспалы)	-хлаар, -хлээр, -хлоор, -хлөөр,	-ғанда, -генде (ғана), -қанда, -кенде, (ғана),
10.	зорих (мақсатты)	-хаа, -хээ, -хоо, -хөө,	-арын, -ерін, -рын, -рін, -атынын, -етінін, -йтiнін, -йтынын,
11.	далимдах (нездейсоқтык)	-нгуут, -нгүүт,	-а сала, -е сала, -й сала, -сымен, -сімен, -ысымен, -ісімен,
12.	дашрамдах (жөнекейлік)	-нгаа, -нгээ, -нгоо, -нгөө,	-а бергенде, -й бергенде, -е бергенде,

Мысалдар (жишээ нь)

1. *Зэрэгцэх* (тетелестік):
очиж—барып; очиж үзэх хэрэгтэй (барын көру керек).
гарч—шығып; кино үрч байна (кино шығып жатыр).
2. *Урьдчилах* (алдыналық):
очоод—барды да, барып; очоод ажил хийв (барды да жұмыс істеді)
гараад—шықты да, шығып; гараад буцаж ирээ (шықты да қайтып келді).
3. *Хам* (біргелік):
очин—барып; очин үзэх барып көру.
4. *Үргэлжлэх* (созылмалы):

очсоор—бара-бара; очсоор байна—баруда.
гарсаар—шыга-шыга; гарсаар байна—шыгуда.
хийсээр—истой-истой; хийсээр байна—истеуде.

5. *Болзох* (шартты)

очвол—барса; ажилд цагтаа очвол—жұмысқа сағатында барса.

гарвал—шықса; гадаа түргэн гарвал—тысқа тез шықса.

6. *Дутагдах* (алмаспалы):

очивч—барса да, барғанымен;

гаравч—шықса да, шыққанымен;

7. *Бэлгэх* (эзірлік):

очмогц—бара сала, барысымен;

гармагц—шыга сала, шығысымен;

8. *Уггах* (шектік):

очтол—барғанша; очтол хүлээ—барғанша күт.

гартал—шыққанша; хотоос гартал—қаладан шыққанша;

9. *Дагалдах* (жалғаспалы):

очихлоор—барғанда ғана, барғанда;

гарахлаар—шыққанда ғана, шыққанда;

10. *Зорих* (мақсатты):

очихоо—барарын, баратынын;

гарахаа—шығарын, шығатынын;

11. *Далимдах* (кездейсоқтық):

очингуут—бара сала, барысымен;

гарангуут—шыга сала, шығысымен;

12. *Дашрамдах* (жөнекейлік):

очингоо—бара бергенде;

гарангаа—шыга бергенде;

Септеулік

(Дагавар үг)

Өзара бағынынкылық қатынастағы сөздерді байланыстыру үшін жұмсалатын шылау сөздерді септеулік дейді.

Моңғол, қазақ тіліндегі септеуліктер, қатысты сөзінен кейін келіп, өзінен бұрынғы қатысты сөзінің белгілі бір септік жалғауында тұруын талап етеді. Өзіндігінен сөйлем мүшесі болмайды. Тск, өзі қатысты сөзімен бірге бір мүше болады.

Моңғол тілінде: *мекендік, шақтық, мақсаттық, себептілік, бірге-лік, теңеулік* мағыналы септеуліктер бар. Бұлардан:

1. Мекендік мағыналы септеуліктер

(Орон заах дагавар үг)

дээр—«қа, -ке, -ға, -ге, -на, -не, -та, -те, -да, -де.»

сандал *дээр* суух—орындыққа отыру;

сургууль *дээр очих*—мектепке бару;

дор—төмен, асты; -да, -де, -та, -те,

түүнээс *дор*—онан төмен

удирдлагын *дор*—басшылығында

дотор—ішінде; түүний *дотор*—соның ішінде

өмнө—алдында; тэдний *өмнө*—олардың алдында

хооронд—арасында; уулын *хооронд*—таудың арасында
дунд—ортасында; тэдний *дунд*—олардың ортасында
хүртэл—дейін, шейін; хот *хүртэл*—қалаға дейін
уруу—қарай; уул *уруу*—тауға қарай.

2. Мезгілдік мағыналы септеуліктер

(цаг заах дагавар үг)

хойш—кейін, сон; өглөөнөөс *хойш*—тәнертеңнен кейін
өмнө—бұрын, алдында; нэг жилийн *өмнө*—бір жыл бұрын
урьд—бұрын, алдында; ирэхээс *урьд*—келуден бұрын
хүртэл—дейін, шейін; өглөө *хүртэл* тәнертеңге шейін
дотор—ішінде; нэг цагийн *дотор*—бір сағаттың ішінде
туриш—бойы; жилийн *туриш*—жыл бойы

3. Мақсаттық мағыналы септеуліктер

(зорилго заах дагавар үг)

төлөө, тул, тулд—үшін; -қандықтан, -кендіктен,
-гандықтан, -гендіктен,
эх орны *төлөө*—отаны үшін
хэлсэн *тул*—айтқаны үшін; айтқандықтан

4. Себептілік мағыналы септеуліктер

(шалтгаан заах дагавар үг)

тул, учир, себепті,
учраас, -дықтан, -діктен,
дээрээс

Мысалдар:

хэлсэн *тул*—айтқандықтан, айтқаны үшін
хэлсэн *учир*—айтқан себепті, айтқандықтан
тийм *учраас*—сол себепті, сондықтан
тийм *дээрээс*—соның үшін, сондықтан да

5. Біргелік мағыналы септеуліктер

(хам санаа заах дагавар үг).

хамт, цуг—бірге, қоса, қатар, қабат;
-ахтай *хамт* ажиллав—агаммен бірге жұмыс істедім
-ажиллахын *хамт* сургуульд суралцав—
жұмыстаумен *қатар* мектепте оқыдым
-тэдэнтэй *цуг* ажиллав—олармен
бірге жұмыс істедім

6. Теңеулік мағыналы септеуліктер

(адилтгасан санаа заах дагавар үг)

мэт, шиг—сияқты, секілді, ұқсас; -дай, -дей, -тай, -тей,
уул *шиг*—тау секілді, таудай
үзсэн *мэт*—көргендей

Жалғаулық
(*холбоос үг*)

Сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемдерді байланыстыратын сөздерді жалғаулық дейді. Жалғаулық, өзара тең тұрған сөздерді, сөйлемдерді (яғни бірыңғай мүшелерді, салалас сөйлемдерді) байланыстырады.

Моңғол тіліндегі жалғаулықтар:

№	моңғол тілінде (монгол хэлэнд)	қазақ тіліндегі баламасы (казах хэлэнд тохирох хувилбар нь)
1.	ба, болон	мен, бен, пен, менен, бенен, пенен, жене
2.	бөгөөд, хийгээд, болоод,	да, де, та, те, және, әрі
3.	буюу, уу	не, немесе, не болмаса, я, яки
4.	эсвэл	ис, немесе, әлде, болмаса
5.	харин	қайта, тегі, бәсе.

Ескерту: Кейде «ба» орнына «хоёр» (екеуі) сөзін қолданады.

Мысалдар:

аав ба ээж—эке мен шеше
аав ээж хоёр—эке шеше екеуі
өндөр бөгөөд бөх—биік те берік
харандаа буюу үзэг—қарындаш немесе қалам
эсвэл чи хий—не сен істе
харин чамд ашигтай—қайта саған пайдалы

Демеулік
(*сул үг*)

Моңғол тіліндегі демеуліктер қазақ тіліндегідей өзі тіркескен сөзге қосымша мағына үстейді. Тіркескен сөзінің мағынасын күшейтеді, тежейді, сұраулық мағына қосады.

Моңғол тіліндегі демеуліктердің қазақша баламасы:

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

- а) уу, үү, юу, юү, бэ, вэ
б) бүү, битгий
в) үл, эс
- биз
- шуу, шүү, даа, дээ,
доо, дөө,
- л, ч
- за

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

- ма, ме,
ба, бе,
па, пе,
- шығар
- қой, ғой, -ақ, -ау,
-ды, -ді, -мыс, -міс,
- қана, ғана, -ақ,
да, де, та, те.
- кәне, жә

Мысалдар (жишээнүүд):

- Би хамт явах уу?—мен бірге жүремін бе?
Чи битгий оч—сен бар ма
Үл үзэгдэх юм—көрінбейтін нәрсе

2. Чи үзсэн биз—сен көрген шығарсың
Чи хамт байсан биз—сен бірге болған шығарсың
3. Тэр ирсэн шүү—ол келген еді ғой.
4. Тэнд хонь ч, үхэр ч бэлчиж байна—анда қой да,
сиыр да жайылып жатыр.
5. За хоёулаа цуг явах уу?—көне, екеміз бірге жүрейік пе?

IV. МОНҒОЛ ҚАЗАҚ ТІЛДЕРІНІҢ СИНТАКСИСТІК САЛЫСТЫРМАЛЫ МНЭЗДЕМЕСІ

Сөз тіркесі (холбоо үг)

Моңғол тіліндегі сөз тіркесі қазақ тіліндегідей кемінде толық мағыналы екі сөзден құралып, оның біреуі бағыныңқы; екіншісі басыңқы болады да, әр уақытта сабақтаса байланысады. Орын тәртібі жағынан бағыныңқы сөз *бұрын* орналасады; басыңқы сөз *соң* орналасады. Мысалы:

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

шар цэцэг
ширүүн салхи
өндөр уул
чулуун байшин
модны мөчир

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

сары гүл
қатты жел
биік тау
тас үй
ағаштың бұтағы

Екі тілде аталған сөз тіркесінде бағыныңқы сөздер: *шар* (сары), *ширүүн* (қатты), *өндөр* (биік), *чулуун* (тас), *модны* (ағаштың); басыңқы сөздер: *цэцэг* (гүл), *салхи* (жел), *уул* (тау), *байшин* (үй), *мөчир* (бұтақ).

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де сөз тіркестерін басыңқы сөзінің қай сөз табынан болғанына қарай есімді тіркес, етістікті тіркес деп екі топқа бөледі. Мысалы:

1. Есімді тіркес (нәр үгийн холбоо)

а) зат есімді тіркес

(бодит нэрийн холбоо үг)

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

туйвуу байшин
өндөр улиас
тавин ажилчин
бүх хөдөлмөрчид
биелэгдсэн ажил

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

кірпіш үй
биік терек
елу жұмысшы
барлық еңбекшілер
орындалған жұмыс

б) сын есімді тіркес

(тэмдэг нэрийн холбоо үг)

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

улаан царайт
битүү сахалтай
хонин нүдтэй
байшингаас өндөр

қызыл шырайлы
қаба сақалды
қой көзді
үйден биік

2. Етістікті тіркес

(үйлийн холбоо үг)

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

сургуульд ирэх
завсарлагааг хүлээх
хүүхдүүдтэй ярилцах
түргэн явах
жимийн инээх

қазақ тілінде
(қазақ хэлэнд)

мектепке келу
үзілісті күту
балалармен сөйлесу
тез жүру
жымып күлу

Сөз тіркестерінің құрылысы

(холбоо үгийн бүтэц)

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де сөз тіркесінің құрылысы төмендегідей:

- I. сөз+сөз
- II. сөз тіркесі+сөз
- III. сөз+сөз тіркесі
- IV. сөз тіркесі+сөз тіркесі... т.б.

Мысалдар:

- I 1. Зайтай өрөө—кең бөлме (сын есім+зат есім).
2. Өрөөг цэвэрлэх—бөлмені тазалау (зат есім+етістік).
3. түргэн хөдлөх—шапшаң қимылдау (сын есім+етістік).
- II. Ховд голын⁺урсгал—Ховда өзенінің⁺ағысы.
- III. Жимс⁺тарьсан газар—жеміс⁺еккен жер.
- IV. Миний аавын⁺тарган хээр морь—менің өкемнің⁺семіз кері аты.

Ховд голын⁺ширүүн урсгал—Ховда өзенінің⁺қатты ағысы

Сөздердің байланысу тәсілдері

(Үг холбох аргууд)

Сөз тіркесінде болсын, сөйлемде болсын сөздер бір-бірімен әртүрлі тәсілдер арқылы байланысады.

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де сөз байланысының төрт түрлі тәсілі бар: 1) қосымшалар арқылы; 2) септеулік шылаулар арқылы; 3) сөздердің орын тәртібі арқылы; 4) дауыс екпіні арқылы байланысады.

1. Қосымшалар арқылы байланысу

Моңғол тілінде «бид(біз), нуур(көл), зах(жаға), зогс(тоқта), бай (түр) сөздері, бид нуурын захад зогсож байна (біз көлдің жағасында тұрмыз) деген түрде сөйлем құрамына енгенде «-ын, -д, -ж, -на (-дің, -сын⁺да, -мыз,) қосымшалары арқылы өзара байланысын түр.

2. Септеулік шылаулар арқылы байланысу

Моңғол тілінде қазақ тіліндегідей сөз бен сөз, не сөз бен сөз-тіркесі өзара септеулік шылаулар арқылы байланысады. Мысалы: бид эх орны төлөө тэмцэнэ (біз отанымыз үшін күресеміз) деген сөйлемде эх орны деген сөз тіркесі тэмцэнэ деген сөзбен «төлөө» септеулік шылауы арқылы байланысып тұр.

3. Сөздердің орын тәртібі арқылы (мағыналық) байланысуы

Моңғол, қазақ тілдерінде сөйлемдегі сөздің орынын ауыстырса, сөйлем мүшелерінің мағынасы өзгереді. Мысалы: «нохой чоно барив (ит, қасқыр ұстады)» деген сөйлемде «нохой (ит)» сөзі қимылдың иесі; «чоно(қасқыр)» сөзі қимылға тиесі нәрсе; «барив(ұстады)» сөзі қимыл. Егер, бұл сөйлемдегі басқы екі сөздің орынын «чоно нохой барив (қасқыр ит ұстады) деп ауыстырса, онда «чоно(қасқыр)» сөзі қимылдың иесі; «нохой(ит)» сөзі қимылға тиесі нәрсе болып, сөйлем мүшелерінің мағынасы өзгереді.

4. Дауыс екпіні (интонация) арқылы байланысу

Моңғол тілінде сөз бен сөздің бір-бірімен мағыналық қарым-қатынасы дауыс екпіні арқылы ажыратылады. Қатар тұрған екі сөз бір леппен айтылса, олар сөз тіркесі түріндегі қарым-қатынасты білдіреді; ал, сол екі сөздің арасы сәл кідіріспен айтылса, олар кейде сөйлем болады, кейде сөйлем мүшелерінің мағынасы өзгереді. Мысалы: «цэрэг малгай өмсөв (әскер тымақ киді)» деген сөйлемде «цэрэг малгай» сөзін бір леппен айтса, бұл екі сөз, сөз тіркесі түріндегі қимылға тиесі нәрсе яғни тура толықтауыш мүше болады. Егер, «цэрэг малгай» сөзінің арасын кідіріспен айтса, «цэрэг, малгай өмсөв (әскер, тымақ киді)» деп «цэрэг(әскер)» сөзі қимыл иесі яғни бастауыш мүше болады.

Сөздердің байланысу түрлері (Үгсийг холбох хэлбэр)

Моңғол, қазақ тілдерінде сөйлемдегі және сөз тіркесіндегі сөздер 1) қиысу; 2) меңгеру; 3) матасу; 4) қабысу; 5) жанасу арқылы байланысады.

1) Қиысу (зохицох хэлбэр)

Сөз бен сөздің жіктік жалғаулары арқылы жақ бойынша жекеше, көпше түрде үйлесе байланысуың қиысу дейді. Қиысу, сөйлемнің негізін құрастырушы мүшесі бастауыш пен баяндауыштың арасында болады.

Халха-моңғол диалектісіне негізделген қазіргі моңғол әдебиет тілінде сөйлемнің негізін құрайтын бастауыш пен баяндауыш арасында қазақ тіліндегідей қиысу болмайды. Мысалы:

Моңғол әдебиет тілінде «би, дуучин, оч» сөздері қазақша «мен, әнші, бар» деген сөз. Бұл сөздердің осы екі тілде қатысуын салыстырса, төмендегідей:

Жекеше қыысу (ганц тоогоор зохицох)

жақ (бие)	моңғол әдебиет тілінде (монгол утга зохиолын хэлэнд)	қазақ әдебиет тілінде (казах утга зохиолын хэлэнд)
--------------	--	---

I	би дуучин би очно	I	мен әншімін мен барамын
II	чи дуучин та дуучин чи очно та очно	II	сен әншісің сіз әншісіз сен барасың сіз барасыз
III	тэр дуучин тэр очно	III	ол әнші ол барады

Көпше қыысу (олон тоогоор зохицох)

жақ (бие)	моңғол әдебиет тілінде (монгол утга зохиолын хэлэнд)	қазақ әдебиет тілінде (казах утга зохиолын хэлэнд)
--------------	--	---

I	бид дуучин бид очно	I	біз әншіміз біз барамыз
II	та нар дуучин та нар очно	II	сендер әншісіңдер сіздер әншісіздер сендер барасыңдар сіздер барасыздар
III	тэд дуучин тэд очно	III	олар әнші олар барады

2. Меңгеру (найрах хэлбәр)

Сөз бен сөздің іліктен басқа септік жалғаулары арқылы байланысуын меңгеру дейді. Дәлірек айтқанда, меңгеру дегеніміз: 1) сөз тіркесінде, бағыныңқы мен басыңқы сөздердің арасындағы байланыс; 2) сөйлемде, тұрлаусыз мүше (толықтауыш, пысықтауыш) мен оны керек етіп тұрған мүшенің арасындағы байланыс деген сөз.

Моңғол, қазақ тілдерінде сөз бен сөз байланысудың меңгеру түрі бірдей. Мысалы:

моңғол тілінде (монгол хэлэнд)	қазақ тілінде (казах хэлэнд)
би захиагаа харандаагаар бичив	мен хатымды қарындашпен жаздым

Бұл сөйлемде тәуелді-табыс септігінде тұрған «захиагаа (хатымды)» сөзі, «захиагаа бичив (хатымды жаздым)» түрінде; көмектес септігінде тұрған «харандаагаар (қарындашпен)» сөзі, «харандаагаар бичив (қарындашпен жаздым)» түрінде меңгеріле байланысып тұр. Бұл, толықтауыш пен баяндауыш мүше арасындағы байланыс.

3. Матасу (хамаарал хэлбәр)

Сөздердің ілік септік пен тәуелдік жалғаулары арқылы жақ жағынан жекеше, көпше түрде үйлесе байланысуын матасу дейді. Дәлірек айтқанда, матасу дегеніміз: 1) сөз тіркесінде, бағыныңқы сөз бен басыңқы сөздің арасындағы байланыс; 2) сөйлемде, анықтауыш пен анықталушы мүшенің арасындағы тәуелділік байланыс деген сөз. Мысалы:

1) Сөз тіркесіндегі матасу

(Холбоо үгийн хамаарал хэлбэр)

жақ (бие)	моңғол әдебиет тілінде жақ (монгол утга зохиолын хэлэнд)	жақ (бие)	қазақ әдебиет тілінде (казах утга зохиолын хэлэнд)
I	миний ном бидний ном	I	менің кітабым біздің кітабымыз
II	чиний ном таны ном та нарын ном	II	сенің кітабың сіздің кітабыңыз сендердің кітаптарың сіздердің кітаптарыңыз
III	түүний ном тэдний ном	III	оның кітабы олардың кітабы

Келтірілген мысалдардан мынандай қорытынды жасауға болады:

Моңғол тілінде матаса байланысқан сөз тіркесіндегі бағыныңқы сөз ілік септігінде, басыңқы сөз атау септігінде тұрады. Ал, қазақ тілінде бағыныңқы сөз ілік септігінде, басыңқы сөз тәуелдік жалғауында тұрады.

2) Сөйлемдегі матасу

(өгүүлбэр дэх хамаарах хэлбэр)

моңғол тілінде (монгол хэлэнд)	қазақ тілінде (казах хэлэнд)
— Би таны авчирсан номыг уншив.	— Мен сіздің әкелген кітабыңызды оқыдым.

Жоғарыда аталған моңғол сөйлемде «би номыг уншив» — басыңқы сөйлем; «таны авчирсан» — анықтауыш бағыныңқы сөйлем. Ал қазақ сөйлемде «мен кітабыңызды оқыдым» — басыңқы сөйлем. «сіздің әкелген» — анықтауыш бағыныңқы сөйлем.

Моңғол сөйлемде анықтауыш бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы «авчирсан (әкелген)» сөзі, басыңқы сөйлемдегі толықтауыш мүше «ном(кітап)» сөзін анықтап тұрғандықтан; бағыныңқы сөйлемнің ілік септігіндегі бастауышы «таны(сіздің)» сөзі, басыңқы сөйлемдегі табыс септікті толықтауыш мүше «номыг(кітабыңызды)» сөзімен матаса байланысып тұр.

4. Қабысу (хамжих хэлбэр)

Сөздердің ешбір жалғаусыз, тек орын тәртібі арқылы байланысуын қабысу дейді. Дәлірек айтқанда, қабысу дегеніміз: 1) сөз тіркесінде, бағыныңқы сөз бен басыңқы сөздің арасындағы байланыс; 2) сөйлемде не анықтауыштың не пысықтауыштың өздері қатысты мүшелері арасындағы байланыс деген сөз. Қабыса байланысқан сөздер өзі қатысты сөзіне іргелесіп қатар тұрады.

1) Сөзтіркесіндегі қабысу

(Холбоо үгийн хамжих хэлбэр)

моңғол тілінде (монгол хэлэнд)	қазақ тілінде (казах хэлэнд)
— том цонх	— үлкен терезе
— том цонхтой байшин	— үлкен терезелі үй

— дөрвөн хувиң
— дөрвөн хувин ус

— төрт шелек
— төрт шелек су

2) Сөйлемдегі қабысу

(Өгүүлбэр дэх хамжих хэлбэр)

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

1. Сурагч Бат хурдан уншив
2. Хээр морь сайн давхив

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

1. Оқушы Бат тез оқыды.
2. Кері ат жақсы шапты.

Жоғарыда аталған сөйлемдерде «сурагч(оқушы),хээр(кері) сөзі, «Бат(Бат), морь(ат)» сөзін анықтап, қабыса байланысқан; «хурдан (тез), сайн(жақсы)» сөзі «уншив(оқыды), давхив(шапты)» сөзін анықтап, қабыса байланысқан.

5. Жанасу (зэрэгцэх хэлбэр)

Сөз бен сөздің ешбір жалғаусыз, бірде іргелес, бірде алшақ тұрып байланысуын жанасу дейді. Дәлірек айтқанда, жанасу дегеніміз: 1) сөз тіркесінде, бағыныңқы сөз бен басыңқы сөздің іргелес тұратын байланысы; 2) сөйлемде, пысықтауыш пен пысықталушы мүшенің арасындағы алшақ та, іргелес те тұратын байланысы деген сөз.

Моңғол, қазақ тілдерінде сөз бен сөздің жанасуы бірдей. Төмендегі екі тілге ортақ мысалды салыстырыңыз:

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

1. Өнөөдөр зуугаад га газрын өвсийг хадав.
2. Тэр байшинд зочид хэдэн өдөр байрлажээ.

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

1. Бүгін жүздеген гектар жердің шөбін шапты.
2. Сол үйде қонақтар бірнеше күн орналасыпты.

Бірінші сөйлемде «өнөөдөр(бүгін)» сөзі, «хадав(шапты)» сөзімен алшақ тұрып, жалғаусыз жанасып тұр. Екінші сөйлемде «хэдэн өдөр(бірнеше күн)» сөзі, «байрлажээ(орналасыпты)» сөзімен қатар тұрып, іргелесе жанасып тұр.

Моңғол тіліндегі сөйлемдер

Моңғол тілінде сөйлемдерді айтылу мақсатына қарай, құрылысына қарай бөледі.

1. Айтылу мақсатына қарай қазақ тіліндегідей а) хабарлы (хүүрнэх); б) сұраулы (асуух); в) бұйрықты (захирах); г) лепті (анхааруулах) сөйлемдер деп бөледі.

2. Құрылысына қарай а) жай сөйлем; б) құрмалас сөйлем деп бөледі.

Сөйлемнің түрлері

Моңғол тілінде айтылу мақсатына қарай:

а) **Хабарлы сөйлем (хүүрнэх өгүүлбэр).** Біреу туралы, не бір-нәрсе туралы хабарлауды, баяндауды, суреттеуді білдіретін сөйлемнің түрін хабарлы сөйлем дейді. Хабарлы сөйлемді айтқанда сөйлемнің басқы жағы көтеріңкі айтылып, соңғы жағы бәсеңдейді. Мы-

салы: Бид дээд сургуульд сурдаг. Біз жоғарғы мектепте оқимыз).
Өнөөдөр цаг агаар их хүйтэн байна (Бүгін ауа райы өте суық екен).

б) Сұраулы сөйлем (асуух өгүүлбэр). Бірнәрсе туралы, біреу туралы сұрап білуді мақсат ететін сөйлемді сұраулы сөйлем дейді. Сұраулы сөйлемді айтқанда, сөйлемнің бас жағы көтеріңкі айтылып, соңғы жағы онша бәсеңдемейді.

Моңғол тілінде сұраулы сөйлем төмендегі жолмен жасалады:

1. Сұрау есімдігі (хэн, юу, аль, ямар, хэд, хичнээн, хэзээ, хаа т. б. сөздер) арқылы жасалады.
2. Сұраулық шылаулар (уу, үү, юу, юү, бэ, вэ, биз, даа, дээ, доо, дөө) арқылы жасалады.
3. Дауыс екпіні арқылы жасалады.

Мысалдар:

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

1. Чи хэзээ ирсэн бэ?	1. Сен қашан келдің?
2. Энэ хэвтэж байгаа юм юу вэ?	2. Мына жатқан нәрсе не?
3. Тэр чиний юм?	3. Анау сенің нәрсең?
4. Энэ таны морь?	4. Бұл сіздің атыңыз?

в) Бұйрықты сөйлем (захирах өгүүлбэр)

Айтылу мақсаты біреуге бұйыруды, тілек-отініш етуді білдіретін сөйлемді бұйрықты сөйлем дейді. Бұйрықты сөйлем хабарлы сөйлемге жуық екпінмен айтылса, соңынан нүкте қойылады. Егер лепті сөйлем екшінімен айтылса, соңынан леп белгісі қойылады.

Моңғол қазақ тілдерінде бұйрықты сөйлемнің баяндауышы етістіктің бұйрық-қалау рай тұлғасында тұрады.

Мысалдар:

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

1. Чи ажлаа түргэн хий (хийгээч)	1. Сен жұмысыңды тез істе (істеші).
2. Та ажлаа түргэн хий (хийгээч)	2. Сіз жұмысыңызды тез істеңіз (істеңізші).
3. Тэр ажлаа түргэн хийг.	3. Ол жұмысын тез істесін.
4. Энх тайван мандтугай!	4. Бейбітшілік жасасын!

г) Лепті сөйлем (анхааруулах өгүүлбэр)

Сөйлеушінің көңіл-күйін (жуану, ренжу, өкіну, аяу) білдіріп, ерекше әуенмен айтылатын сөйлемді лепті сөйлем дейді.

Моңғол тілінде лепті сөйлемді айтқанда дауыс екпіні сөйлемнің басында да, соңында да көтеріңкі қалыпта болады.

Моңғол тілінде лепті сөйлемнің жасалуы төмендегідей:

1. Лепті сөйлем алдында одағай сөздер айтылады.
2. Сөйлемде соңғы сөздің соңғы буынында жалаң дауысты дыбыс созылыңқы дауысты дыбысқа айналу арқылы жасалады.
3. Сөйлемдегі соңғы сөздің соңғы дауыссыз дыбысынан кейін созылыңқы дыбыс пайда болу жолымен жасалады.

Мысалдар:

моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)

1. Хүүе, чи хичээлээ давт!
2. Дорлиг явсаан!
3. Энэ номоо!

қазақ тілінде
(казах хэлэнд)

1. Әй, сен сабағыңды пысықта!
2. Дорлиг кеткеен!
3. Мына кітабыңды!

Келтірілген 2—3-ші сөйлемдегі «явсаан, номоо» сөздері, хабарлы сөйлемде «явсаан, ном» түрінде айтылады.

Жай сөйлем (энгийн өгүүлбэр)

А. Жалаң сөйлем (хураангуй өгүүлбэр)

Моңғол тілінде де, қазақ тіліндегідей бастауыш пен баяндауыштан ғана құралған сөйлемді жалаң сөйлем дейді. Мысалы: *Зун эхлэв—жаз басталды. Тэнгэр дуугарав—күн күркіреді. Би эмч—мен емшімін.*

Екі тілде де бастауыш пен баяндауышты тұрлаулы мүше (гол гишүүн) дейді.

Анықтауыш, толықтауыш, пысықтауыш мүшені тұрлаусыз мүше (дэд гишүүд) дейді.

Бастауыш болатын сөз таптары

Моңғол, қазақ тілдерінде сөз таптарының қайсысы болса да бастауыштың қызметін атқарады. Кей ретте, моңғол тіліндегі бастауыш пен баяндауыш қазақ тіліндегідей қиыспайды.

Моңғол тілінде бастауыш болатын сөз таптары:

Зат есім бастауыш болады. Мысалы: *багш ирэв—мұғалім келді.*

Нар гарав—күн шықты.

Сын есім бастауыш болады. Мысалы: *сайн нь олшров—жақсысы молайды. Хөнгөн нь сайн—жеңілі жақсы. Өмдөр нь таарчээ—биігі сөйкесіпті.*

Сан есім бастауыш болады. Мысалы: *гурав нь үлджээ—үші қалыпты. Гуцаад нь иржээ—отыздайы келіпті.*

Есімдіктер бастауыш болады. Мысалы:

а) -би үзэв	—мен көрдім.
бид үзэв	—біз көрдік
-чи үзэв	—сен көрдің
та үзэв	—сіз көрдіңіз
та нар үзэв	—сендер көрдіңдер, сіздер көрдіңіздер.
-тэр үзэв	—ол көрді.
тэд үзэв	—олар көрді.
б) цөм иржээ	—барлығы келіпті.
энэ нь болохгүй	—мынасы болмайды.
тэр нь таных	—анасы сіздікі. т. б.

Есімше бастауыш болады. Мысалы:

ирсэн нь ажил хийв—келгені жұмыс істеді.

хийдэг нь ажил—істейтіні жұмыс.

ажил хийж байгаа нь ашигтай—жұмыс істеп жатқаны пайдалы.

Сөз тіркестері бастауыш болады. Мысалы:

Халуун хүйтэн нь таарчээ—ыстық суығы сөйкесіпті. Хонь мал олшров—қой малы көбейді. Орлого зарлага нь нэмэгдэв—кіріс шығысы қосылды.

Баяндауыш (өгүүлхүүн)

Моңғол, қазақ тілдерінде бастауышқа бағынып, онымен жақ жағынан жекеше, көпше түрде үйлесіп байланысатын тұрлаулы мүшені баяндауыш дейді.

Моңғол, қазақ тілдерінде баяндауыш көбінесе етістіктен болады. Есім сөздер де баяндауыш болады. Екі тілде де, бір сөзден болған баяндауышты дара баяндауыш (энгийн өгүүлхүүн) дейді. Сөз тіркесінен, күрделі сөзден, не тұрақты тіркестен болған баяндауышты күрделі баяндауыш (нийлмэл өгүүлхүүн) дейді.

Моңғол тілінде баяндауыштың жасалуы төмендегідей:

1. Етістіктің үш шағымен тұлғаланған дара баяндауыш. Мысалы:

Намрын сэрүү орлоо—күзгі салқын түсті.

Тэд явжээ—олар кетіпті.

Машин ирэв—машина келді.

2. Етістіктің бұйрық, қалау райымен тұлғаланған дара баяндауыш. Мысалы:

Та нар ажлаа хийгээрэй—сендер жұмыстарыңды істедер.

За, би сонсё—жә, мен тыңдайын.

Тэр амраг—ол тынықсын.

3. Көсемшенің «-н, -ч, -ж, -аад(-ээд, -оод, -өөд), -саар(-сээр, -соор, -сөөр)» жұрнағымен тұлғаланған етістік, үш шақтағы «бай-» көмекші етістігімен тіркесіп, күрделі баяндауыш жасайды. Мысалы:

Өндөр яндангаас утаа суунаглаж байна—биік мұржадан түтін будақтап жатыр. Энд кино гарч байна—мұнда кино шығып жатыр. Байгаль нуурын хөвөөнд ирээд байна—Байкал көлінің жағасына келіп тұрмыз. Ажилчид ажлаа хийсээр байна—жұмысшылар жұмысын істеуде.

4. Екіден жоғары есім сөздер, есім сөз бен «ажээ», «билээ» тіркесі күрделі баяндауыш болады. Мысалы: Энэ хөвүүн арван таван настай—бұл бала он бес жаста. Морь чинь сайн морь билээ—атың жақсы ат еді. Залд хүн олон ажээ—залда адам көп екен.

5. Есім сөздер «бол-, бай-,» көмекші етістігімен тіркесіп, күрделі баяндауыш жасайды. Мысалы: Би инженер болно—мен инженер боламын. Өвгөн ажилд идэжтэй байлаа—қарт жұмысқа белсенді еді.

6. Есім сөздер мен есімше тіркесі, есімше мен «юм, биз» сөздерінің тіркесі күрделі баяндауыш болады. Мысалы: Бид цөмөөрөө ирсэн—біз түгелдей келгенбіз. Тэр мөдхөн ирэх юм—ол кешікпей келеді. Та нар сонсоо биз—сендер естіген шығарсыңдар.

Бастауыш пен баяндауыштың байланысы

1. Моңғол тілінде баяндауыш етістіктің бұйрық райынан болғанда ез бастауышымен II және III жақта, жекеше кепшесі ортақ тұлғада қыса байланысады. Мысалы:

II. Чи оч	—сен бар
Чи очооч	—сен баршы
Чи очоорой	—сен бар
Та оч	—сиз барыңыз
Та очооч	—сиз барыңызшы
Та нар оч	—сендер барыңдар, сиздер барыңыздар
Та нар очооч	—сендер барыңдаршы, сиздер барыңыздаршы
III. Тэр очиг	—ол барсын
Тэд очиг	—олар барсын
Тэр очугай	—ол барсын
Тэд очугай	—олар барсын

2. Моңғол тілінде баяндауыш етістіктің қалау райынан болғанда, өз бастауышымен үш (I, II, III) жақта, жекеше, көпшесі ортақ тұлғада қыыса байланысады.

Мысалы:

I. би очоосой—мен барғаймын; мен барсам игі едім; мен барсам екен.

бид очоосой—біз барғаймыз; біз барсақ игі едік; біз барсақ екен.

би очъё—мен барайын.

бид очъё—біз барайық.

II. чи очоосой—сен барғайсың; сен барсаң игі едің; сен барсаң екен.

та очоосой—сиз барғайсыз; сиз барса игі едіңіз; сиз барсаңыз екен.

та нар очоосой—сендер барғайсыңдар; сендер барсаңдар игі еді; сендер барсаңдар екен.

—сиздер барғайсыздар; сиздер барсаңыздар игі еді; сиздер барсаңыздар екен.

чи очуузай—сен барып қойдың! сен барып қойма!

та очуузай—сиз барып қойдыңыз! сиз барып қоймаңыз!

та нар очуузай—сендер барып қойдыңдар! сендер барып қоймаңдар!

—сиздер барып қойдыңыздар! сиздер барып қоймаңыздар!

III. тэр очоосой—ол барғай; ол барса игі еді; ол барса екен.

тэд очоосой—олар барғай; олар барса игі еді; олар барса екен.

тэр очуузай—ол барып қоймасын!

тэд очуузай—олар барып қоймасын!

3. Моңғол тілінде етістік баяндауыш, көптік мағына беретін «-цгаа, -цгээ, -цгоо, -цгөө» жұрнағымен тұлғаланса, бастауышын жіктеу есімдігінің I, II, III жақ көпше түрінде болуын талағ етеді.

Мысалы:

I бид очцогооё—біз барайық.

II та нар очцогоо—сендер барыңдар, сиздер барыңыздар.

III тэд очцогоов—олар барды.

4. Моңғол тілінде жіктеу есімдіктері үш жақта жекеше, көпше түрде тұрып, бастауыш болғанда баяндауышпен қазақ тіліндегідей қыыспайды.

Мысалдар:

**моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)**

- I би очно
бид очно
II чи очно
та очно
та нар очно
III тэр очно
тэд очно

**қазақ тілінде
(казах хэлэнд)**

- I мен барамын
біз барамыз
II сен барасың
сіз барасыз
сендер барасындар
сіздер барасыздар
III ол барады
олар барады

5. Қазақ тілінде тәуелдік жалғаулы өздік есімдігі үш жақта, жекеше көпше түрде тұрып бастауыш болғанда баяндауышы жіктік жалғауының үш жағында жекеше көпше түрде тұрып, бастауышпен қиысады. Моңғол тілінде өздік есімдігі «өерөө (өзі) сөзінің алдынан «би, чи, та, тэр» есімдігі келмейінше қазақ тіліндегідей қиысу болмайды. Мысалы:

**қазақ тілінде
(казах хэлэнд)**

- I езім барамын
өзіміз барамыз
II өзің барасың
өзіңіз барасыз
III өзі барады
өздері барады

**моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)**

- I (би) өерөө очно
(бид) өерсдөө очно
II (чи) өерөө очно
та өерөө очно
III (тэр) өерөө очно
(тэд) өерсдөө очно

6. Моңғол тілінде ортақ тәуелдік жалғаулы жалпылау есімдігі мен сан есім, көптік мағына білдіріп, бастауыш болғанда баяндауышпен қазақ тіліндегідей үш жақта қиыспайды. Мысалы: (бүгдээрээ—бәрі, хоёулаа—екеуі).

**моңғол тілінде
(монгол хэлэнд)**

- I бүгдээрээ очно
хоёулаа очно
II бүгдээрээ очно
хоёулаа очно
III бүгдээрээ очно
хоёулаа очно

**қазақ тілінде
(казах хэлэнд)**

- I бәріміз барамыз
екеуіміз барамыз
II бәрің барасың
бәрілерің барасындар
бәріңіз барасыз
бәрілеріңіз барасыздар
екеуің барасың
екеулерің барасындар
екеуіңіз барасыз
екеулеріңіз барасыздар
III бәрі барады
екеуі барады

Бастауыштың айқындауышы

Моңғол тілінде бастауыш төмендегі тәсілдер арқылы айқындалады:

1. Ауызекі тілде дауыс екпіні арқылы айқындалады. Мысалы: цэрэг, малгай өмсөв—әскер, тымақ киді.
2. «нь, ч, л, бол»-дан бұрын келген сөз бастауыш болады. Мы-

салы: «ард нь иргэний хуультай танилцав—халқы азаматтық заңмен танысты» деген сөйлемде «ард» сөзі бастауыш. Егер, «нь»-ды түсірсе, онда «ард иргэний» (азаматтық) болып, «ард» сөзі бастауыш болмайды. Балдан ч багш—Балдан да мұғалім; Дорж бол сурагч—Дорж оқушы; цэрэг л малгай өмсөв—эскер, тымақ киді.

Б. Жайылма сөйлем (дэлгэрэнгүй өгүүлбэр)

Бастауыш пен баяндауыштың басқа тұрлаусыз мүшелері бар сөйлемді жайылма сөйлем дейді. Тұрлаусыз мүшелер тұрлаулы мүшелерді анықтап, толықтап, пысықтап тұрады да, олармен өзара синтаксистік байланыста тұрады.

Моңғол тілінде анықтауыш, бастауышты және толықтауышты анықтайды да, сол анықтаған сөзіне тәуелді болады. Мысалы: манай багш сонин үлгэр хэлэв—біздің мұғалім қызық ертеқ айтты. Бұл сөйлемде манай(біздің), сонин(қызық) сөздері анықтауыш.

Моңғол тіліндегі толықтауыш (нәмэлт гишүүн) пен пысықтауыш (байц гишүүн) баяндауышты толықтап, оның қимылын бейнелеп тұрады да, баяндауышқа тәуелді болады. Мысалы: би ахын морийг түргэн барив—мен ағамның атын тез ұстадым.

Анықтауыш (тодотгол)

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де есім сөздерден, етістіктерден болған мүшені сын, сапа, сан, мөлшер және тәуелділік жағынан сипаттайтын тұрлаусыз мүшені анықтауыш дейді.

Моңғол тіліндегі анықтауыштар төмендегі сұрауларға жауап береді:

- ямар (қандай)
- аль (қай)?
- хэд (неше)?
- хичнээн (қанша, неше)?
- хэддүгээр (нешінші)?
- хэний (кімнің)?
- юуны (ненің)?

Анықтауыш болатын сөз таптары

—харанхуй шөно болов—қараңғы түн болды.

—өндөр уулыг давлаа—биік таудан асты.

1. Сын есім:

—хөгшин хүн нам дуугаар сонин үлгэр ярьж суув—қарт адам бәсең дауыспен қызықты ертеқ айтып отырды.

2. Зат есім:

—чулуун байшин барилаа—тас үй салды.

—миний аавын морийг барьж, дүүгийн эмээлийг тохов—менің әкемнің атын ұстап, бауырымның ерін ерттеді.

—морьтой хүн ирлээ—атты кісі келді.

3. Сан есім:

—долоон зуун хүүхэд сурч байна—жеті жүз бала оқып жатыр.

—дөрөвдүгээр цагийн хичээл эхлэв—төртінші сағаттың сабағы басталды.

—олон хүн ажиллав—көп адам жұмыстады.

4. Есімдік:

энэ морь хурдан—мына ат жүйрік
ийм үзег сайн—осындай қалам жақсы
ташы ах ирсэн—сіздің ағаңыз келді

5. Етістіктің есімше түрі:

—явсан хүн ирлээ—кеткен адам келді.
—унах морийг сойв—міметін атты жаратты.

6. Көсемшенің тетелестік (зэрэгцэх), алдыналық (урьдчилах), біргелік (хам) тұлғасы қимыл-әрекетті анықтайды:

—доголж явсан морины хөл зүгээр болжээ—ақсақтап жүрген аттың аяғы тәуір болыпты.
—олон хүн хуралдан ярилцаж байна—көп адам жиналып әңгімелесіп жатыр.

Ескерту: Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де анықтауыштың күрделі сын есім, күрделі сан есім, күрделі етістік, сөз тіркесінен жасалған түрі де жиі қолданылады.

Толықтауыш (нэмэлт гишүүн)

Моңғол қазақ тіліндегі сөйлемде атау, іліктен басқа септіктердің бірінде тұрып басқа мүшені заттық мағына жағынан сипаттап толықтыратын тұрлаусыз мүшені толықтауыш (нэмэлт гишүүн) дейді.

Моңғол тіліндегі толықтауыштар төмендегі сұрауларға жауап береді:

хэнийг (кімді)?
юуг (нені)?
хэнд (кімге)?
юунд (неге)?
хэнээс (кімнен)?
юунаас (неден)?
хэнээр (кіммен)?
юугаар (немен)?
хэнтэй (кіммен бірге)?
юутай (немен бірге)?
хаанаас (қайдан)?
хэдийг (нешені)?
хичнээнийг (қаншаны)?

Толықтауыш болатын сөз таптары

1. Зат есім:

—багш сурагчдыг аялалд дагуулж явлаа—мұғалім оқушыларды саяхатқа ертіп кетті.
—өнөөдөр бид ажилд явна—бүгін біз жұмысқа кетеміз.
—би гэрээсээ мориор ирэв—мен үйімнен атпен келдім.
—хөрөөгөөр түлээ хөрөөдөв—арамен отын аралады.

2. Сын есім:

—будгийн шарыг авлаа—сырдың сарысын алды
—морины хурдныг шилж авав—аттың жүйрігін таңдап алды
—хонины тарганыг шилэв—қойдың семізім таңдады

3. Сан есім:

—арваас тавыг хасахад тав үлдэнэ—оғиан бесті азайтқанда бес қалады

—наян хоёрыг хоёрт хуваахад дөчин нэг ноогдоно—сексен екіні екіге бөлгенде қырық бірден тиеді.

4. Есімдік:

—бид чамайг хүлээнэ—біз сені күтеміз.

—ах над олон ном өгсөн—ағам маған көп кітап берген.

—би чамаас хоёр харандаа авсан—мен сенен екі қарындаш алғанмын.

5. Есімше:

—чамайг шөнө ирснийг мэдсэнгүй—сен түнде келгеніңді білмедім.

—би ажил хийхээс залхуурахгүй—мен жұмыс істеуден ерінбеймін.

6. Көсемшенің кей түрі:

—чи ирэхээс өмнө әхлэсэн—сен келуден бұрын бастады.

—бид ирвэл ажил әхлэнэ—біз келсек жұмыс басталады.

Тура толықтауыш пен жанама толықтауыш

Моңғол тілінде табыс септік тұлғасындағы толықтауышты тура толықтауыш (шууд нәмәлт гишүүн) дейді.

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де тура толықтауыш өзі толықтайтын мүшесімен іргелес те, алшақ та тұра береді. Іргелес тұрғанда, кейде табыс септік жалғауы түсіп қалады да, алшақ тұрса табыс септік жалғауымен тұлғаланады. Мысалы:

—Сурагчид цэцэг тарив—оқушылар гүл екті.

—Сурагчид цэцгийг өнөөдөр ангидаа тарив—оқушылар гүлді бүгін ұласына екті.

Моңғол тілінде қазақ тіліндегідей барыс, жатыс, шығыс, көмектес септіктерінің бірімен тұлғаланған толықтауышты жанама толықтауыш (шууд бус нәмәлт гишүүн) дейді.

Байц (пысықтауыш)

Моңғол тіліндегі сөйлемде, қазақ тіліндегідей іс-әрекеттің жай-күйін, сын-сипатын, мөлшерін, мезгіл мекенін, себеп-мақсатын білдіретін тұрлаусыз мүшені пысықтауыш дейді.

Моңғол тіліндегі пысықтауыштар төмендегі сұрауларға жауап береді:

аяж (қайтп, қалай)?

хир зэрэг (қаншалық)?

хаана (қайда)?

ямар учраас (неліктен, қалайша, не себептен)?

юунаас болж (неден болып, неліктен)?

ях гэж (не үшін, не мақсатпен, неге)?

юуны тулд (не үшін, не мақсатпен)?

хаанаас (қайдан)?

хаагуур (қай жақпен)?

Пысықтауыштың түрлері (байцын зүйл)

Моңғол тілінде пысықтауыш мағынасына қарай төмендегі түрге бөлінеді:

1. мекен пысықтауыш (орны байц)

2. мезгіл пысықтауыш (цагийн байц)

3. себеп пысықтауыш (шалтгааны байц)

4. мақсат пысықтауыш (зорилгын байц)
5. қимыл-сын пысықтауыш (дүрийн байц)
6. шарт пысықтауыш (болзлын байц)

1) Мекен пысықтауыш (орны байц)

Сөйлемде істің, қимылдың, оқиғаның мекенін, бет алысын, бағытын білдіретін пысықтауышты мекен пысықтауыш дейді.

Мекен пысықтауыштың сұраулары: хаана (қайда)? хаашаа (қалай, қарай)? хаанаас (қайдан)? хаагуур (қай жермен)? хаа хүртэл (қай жерге дейін)?

Мысалдар (жишээнүүд):

—тэд нийслэлд хөлоос ирлээ—олар астанаға алыстан келді.

—бид зочид буудлын дэргэд хүрч ирэв—біз мейманхана қасына жетіп келдік.

—цэргийн парад Улаан талбай уруу чиглэв—эскери парад Қызыл алаңға қарай беттеді.

—тэд хуучин сүмийн дэргэдүүр дайран өнгөрөв—олар көне мешіт қасымен өте шықты.

—ийш тийш хараад, тэр зүг чиглэв—олай бұлай қарап, ана жаққа беттеді

2) Мезгіл пысықтауыш (цагийн байц)

Сөйлемде істің, қимылдың, оқиғаның мезгілін білдіретін пысықтауышты мезгіл пысықтауыш дейді.

Моңғол тіліндегі мезгіл пысықтауыштың сұраулары: хэзээ (қашан)? хэдийд (қай кезде)? хэдийгээс (қашаннан)? хэзээнээс (қашаннан)? хэдий хүртэл (қай кезге дейін)? қай кезден?

Мысалдар (жишээнүүд):

—Бид өчигдөр ирэв—біз кеше келдік.

—Долоон цагаас эхэлсэн хурал одоо хүртэл дуусаагүй—жеті сағаттан бастаған жиналыс қазірге шейін біткен жоқ.

—Түүнээс хойш тэр хүн нэг л дургүй явдаг боллоо—содан кейін ол адам біртүрлі көңілсіз жүретін болды.

3) Себеп пысықтауыш (шалтгааны байц)

Сөйлемде істің, қимылдың, оқиғаның себепін білдіретін пысықтауышты себеп пысықтауыш дейді.

Моңғол тіліндегі себеп пысықтауыштың сұраулары: ямар учраас (не себептен)? юунд (неге)? юунаас (неліктен)? яагаад (қалайша)? яаснаас (қайткеннен)?

Мысалдар (жишээнүүд):

Ах минь буруу ойлгосон учраас тэгж хэлжээ—ағам теріс түсінгендіктен сөйтіп айтыпты.

—Би сандраад тэгж хэлчихжээ—мен сасқалақтап солай айтып қалыпшын.

—Тэр хүн залуудаа сураагүйдээ гэмшинэ—ол адам жас кезінде оқымағанына өкінеді.

4) Мақсат пысықтауыш (зорилгын байц)

Сөйлемде істің, қимылдың, оқиғаның мақсатын білдіретін пысықтауышты мақсат пысықтауыш дейді.

Моңғол тіліндегі мақсат пысықтауыштың сұраулары: яах гэж (не үшін)? яахаар (не мақсатпен)? юуны тул (не үшін)? хэний төлөө (кім үшін)?

Мысалдар (жишээнүүд):

—Дорж амрахаар гэртээ харьсан—Дорж демалуға үйіне қайтқан.

—Бид өндөр амжилтын төлөө ажилласан—біз зор табыс үшін жұмыстадық.

—Хүүхдүүд гэрээсээ тоглох гэж гарсан—балалар үйінен ойнамақ болып шықты.

5) Қимыл-сын пысықтауыш (дүрийн байц)

Сөйлемде істің, қимылдың қалай, қайтіп жүзеге асатынын және оның сын мөлшерін анықтай сипаттайтын пысықтауыштың түрін қимыл-сын пысықтауыш дейді.

Моңғол тіліндегі қимыл-сын пысықтауыштың сұраулары: яаж (қайтіп, қалай)? ямар байдалтай (қандай күйде)? хир зэрэг (қаншалықты) хэдэн удаа (неше рет, қанша рет)?

Мысалдар (жишээнүүд):

—Булгийн ус хоржигнон урсана—бұлақ суы сылдырап ағады.

—Та нар сааргүй түргэн ирээрэй—сіздер іркілмей тез келіңіздер.

—Дүү гэнхээгээрээ ханширав—інім бар дәрменімен айғайлады.

—Их буугаар гурван удаа буудав—зеңбірекпен үш рет атты.

6) Шарт пысықтауыш (болзлын байц)

Сөйлемде істің, қимылдың қайтсе, нетсе, не етсе жүзеге асып, орындалатынын білдіретін пысықтауыштың түрін шарт пысықтауыш дейді.

Моңғол тіліндегі шарт пысықтауыштың сұраулары: яавал (қайтсе, нетсе)? ямар бол (қандай болса)? юу бол (не болса)? хэн бол (кім болса)?

Мысалдар (жишээнүүд):

—Би зав гарвал, орой очъё—мен уақыт шықса, кешке барайын.

—Ажлыг эхэлбэл дуусгах хэрэгтэй—жұмысты бастаса аяқтау керек.

—Чи үүшийг хэрэгтэй бол аваарай—сен мұны қажет болса ала ғой.

—Өгөх нь ном бол авчих—беретіні кітап болса ала сал.

—Найз чинь ирвэл угтаж аваарай—досың келсе алдынан күтіп ал.

Сөйлемнің бірыңғай мүшелері

(өгүүлбэрийн зэрэгцсэн гишүүд)

Сөйлемде қызметі мен сұраулары ортақ болып, бір ғана мүшемен байланысатын екі немесе одан көп мүшелерді сөйлемнің бірыңғай мүшелері дейді.

Бірыңғай мүшелер моңғол, қазақ тілінде өзара салаласа байланысып, біркелкі дауыс ырғағымен бөлініп айтылады, бірыңғай тұлғада, бірыңғай сөз тобымен айтылады.

Моңғол тіліндегі сөйлемнің бірыңғай мүшелері:

1) Бірыңғай бастауыш

(зэрэгцсэн өгүүлэгдхүүн)

Сөйлемдегі қимылдың иесі яғни бастауышы екі немесе одан да көп болса, оны бірыңғай бастауыш дейді.

Моңғол тіліндегі бірыңғай бастауыш:

—зуны цагт тараг, айраг, ааруул, өрөм элбэгжинэ—жаз кезін^т де айран, қымыз, құрт, қаймақ молаяды.

—Сүхбаатарын талбайд ажилчид, албан хаагчид, оюутан, сурагчид, цэрэг, офицерүүд цугларчээ—Сүхбаатар алаңына жұмысшылар, қызметкерлер, студенттер, оқушылар әскерлер, офицерлер жиналышты.

2) Бірыңғай баяндауыш

(зэрэгцсэн өгүүлхүүн)

Сөйлемдегі қимыл иесінің яғни бастауыштың қимылын, іс-әрекетін екі немесе одан да көп баяндауыш сөзбен білдірсе, оны бірыңғай баяндауыш дейді.

Моңғол тіліндегі бірыңғай баяндауыштар көсемшемен тұлғаланады да, ең соңғысы етістіктің шағымен тұлғаланады.

Мысалы:

—Дорж гэртээ ирээд унтаж босов—Дорж үйіне келіп, ұйықтап тұрды.

—төгш тоо бол хоёр, дөрөв, зургаа, найм, арав—жүп сандар—екі, төрт, алты, сегіз, он.

3) Бірыңғай анықтауыш

(зэрэгцсэн тодотгол)

Сөйлемде анықталатын сөздің алдындағы анықтайтын сөзі екі немесе одан да көп болса, оны бірыңғай анықтауыш дейді.

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де бірыңғай анықтауыштың тұлғалану заңдылығы бірдей.

Мысалдар (жишээнүүд):

—мөд, чулуу, тоосгон байшингуудыг эгнүүлөн барьжээ—агаш, тас, кірпіш үйлерді қатарластыра салышты.

—уулын хормойд улаан, цагаан, шар, ягаан цэцэг ургажээ—тау бөктерінде қызыл, ақ, сары, күлгін гүлдер өсіпті.

—хурга, тугал, ишигний хашаа том байна—қозы, бұзау, лақтың қашасы үлкен екен.

Ескерту: Ілік септігімен тұлғалануға тиісті әрбір бірыңғай анықтауыштың ең соңғысы ғана ілік септігімен тұлғаланады. Айталық, жоғарыда келтірілген «хурга, тугал, ишигний» сөздері, шын мәнінде, «хурганы, тугалын, ишигний» түрінде тұлғалануға тиіс бірыңғай тұлғалы анықтауыштар. Қазақ тілінде де «қозының,

бұзаудың, лақтың» деген бірыңғай анықтауышты «қозы, бұзау, лақтың» деген түрде тұлғаландырады.

Моңғол қазақ тілінде бірыңғай анықтауыш, кей ретте, әр сөз табынан, әр тұлғада тұрады. Мысалы:

—ахын модон эмээлтэй, тарган, хурэн морь—ағамның ағаш ерлі семіз күрең аты.

4) Бірыңғай толықтауыш

(зэрэгцсэн тусагдхуун)

Сөйлемде қимылды, іс-әрекетті яғни баяндауышты екі немесе одан да көп бірыңғай тұлғадағы дара және күрделі сөздермен толықтырса, оны бірыңғай толықтауыш дейді.

Моңғол тілінде бірыңғай толықтауыштардың ең соңғысы атау мен іліктен басқа септік жалғауымен тұлғаланады. Ал қазақ тілінде бірыңғай толықтауыштың әрқайсысы атау мен іліктен басқа септік жалғауымен бірыңғай тұлғаланады.

Мысалдар (жишээнүүд):

—үлгэр, онього, цэцэн үгийг бүдрэлгүй ярьдаг хүн—ертекті, жұмбақты, мәтелді іркілмей айтатын адам.

Бұл келтірген мысалда бірыңғай толықтауыш «үлгэр, онього, цэцэн үг» сөздерінің ең соңғысы табыс септігімен (ийг) тұлғаланған. Ал қазақ тілінде бірыңғай толықтауыштың әрқайсысы табыс септігі (-ты) мен тұлғаланған.

5) Бірыңғай пысықтауыш

(зэрэгцсэн байц)

Сөйлемде қимылдың, іс-әрекеттің яғни баяндауыштың мекенін, мезгілін, қимыл-сынын, себеп-салдарын мақсатын екі немесе одан да көп бірыңғай тұлғадағы дара және күрделі сөздермен білдірсе, оны бірыңғай пысықтауыш дейді.

Мысалдар (жишээнүүд):

—Ховд, Увс, Баян-Өлгийгээс олон оюутан сурч байна—Ховд, Увс, Баян-Өлгийден көп студент оқып жатыр.

—Малчид өвөл, хаврын цагт их хөдөлмөрлөдөг—малшылар қысқы, көктемгі кезде көп еңбектенеді.

—Би яарч сандарч байгаад мартжээ—мен асып сасып жүріп ұмытып кетіппін.

Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі (өгүүлбэрийн гишүүдийн дэс дараа)

Моңғол, қазақ тіліндегі сөйлемде сөйлем мүшелерінің орын тәртібі тұрақты. Олар төмендегідей:

1. Бастауыш баяндауыштан бұрын орналасып, онымен іргелесте, одан алшақ та тұра береді. Мысалы:

—Дорж ирлээ—Дорж келді.

—Дорж хотоос өчигдөр ирлээ—Дорж қаладан кеше келді.

2. Баяндауыш сөйлемдегі ойды аяқтап, бастауыштан соң орналасады. Мысалы:

—Ербол өчигдөр цэцэг тарив—Ербол кеше гүл екті.

3. Толықтауыш өзі толықтайтын мүшесінен бұрын орналасып,

онымен іргелес те, одан алшақ та тұра береді. Мысалы:

—Дорж жимс түүлээ—Дорж жеміс терді.

—Дорж жимсийг өчигдөр түүлээ—Дорж жемісті кеше терді.

4. Анықтауыш өзі анықтайтын мүшесінен бұрын орналасып, онымен іргелес те, одан алшақ та тұра береді. Мысалы:

—Миний ах дәлгүүрээс сонин ном авлаа—менің ағам дүкеннен кызықты кітап алды.

5. Пысықтауыш өзі пысықтайтын мүшесінен бұрын орналасады. Пысықтайтын мүшесінен кейде алшақ, кейде іргелес орналасады. Мысалы:

—Би яарч сандарч явлаа—мен асып-сасып кетіп қалдым.

—Би яарч сандарч байгаад пәлээд юмаа мартчихжээ—мен асып-сасып жүріп недәуір нәрсемді ұмытып кетіппін.

Құрмалас сөйлем

(нийлмэл өгүүлбэр)

Моңғол, қазақ тілдерінде жай сөйлемдердің бірімен бірі тіркесе жалғасып, күрделі бір ойды білдіретін түрін құрмалас сөйлем (нийлмэл өгүүлбэр) дейді.

Салалас құрмалас сөйлем

(энгийн нийлмэл өгүүлбэр)

Құрамындағы жай сөйлемдерінің баяндауыштары тиянақты болып, өзара тең дәрежеде байланысқан құрмалас сөйлемнің түрін салалас құрмалас сөйлем дейді.

Моңғол тілінде салалас құрмалас сөйлемнің жасалу жолдары

Моңғол тіліндегі салалас құрмалас сөйлемдерде екі немесе әлденеше жай сөйлемдер бірі екіншісіне теңдік дербестігін сақтай бағынышты байланыс жасайды. Дәлірек айтқанда, әр сөйлемнің бастауыштары атау тұлғада тұрады да, алдыңғы сөйлемнің баяндауыштары көсемшенің алдыналық (урьдчилах), тетелестік (зэрэгцэх), біргелік (хам) түрімен тұлғаланып, соңғы тиянақты сөйлемнің баяндауышы етістіктің шақ, бұйрық-қалау рай тұлғасында тұрып салаласа құрмаласады. Мысалдар:

1. Көсемшенің алдыналық (урьдчилах) -аад, -ээд, -оод, -өөд, түрімен байланысқан салалас құрмалас сөйлемдер:

—халуун нь дарагдаад, хамаг бие нь эрүүл болсон

—ыстығы басылды да, тұла бойы сауығып кетті

2. Көсемшенің тетелес (зэрэгцэх) -ж, -ч, түрімен байланысқан салалас құрмалас сөйлемдер:

—багш үлгэр хэлж, сурагчид үлгэрийг бичиж байна

—мұғалім ертеқ айтып, оқушылар ертекті жазып жатыр.

3. Көсемшенің біргелік (хам)-н, түрімен байланысқан салалас құрмалас сөйлемдер:

—хаалга онгойн, цаанаас хүн орж ирлээ—есік ашылып, арғы жағынан адам кіріп келді.

4. Моңғол тілінде, қазақ тіліндегідей алдыңғы сөйлемдердің баяндауыштары соңғы тиянақты сөйлемге көсемшенің жұрнақтарыныңсыз-ақ, жалғаулықсыз-ақ, тек дауыс екпінімен тіркесу арқылы да, салалас құрмалас сөйлем жасалады.

Дауыс екпіні арқылы тіркесіп салаласқан құрмалас сөйлем-

дерде әр сөйлем баяндауыштарының тұлғасы бірқалыпты тиянақты тұлғада бір шақта, бір жақта тұрады. Мысалы:

—Балдангийнх эсгий хийж байна, Цэндийнх хонио нужирлаж байна—Балдандікі кигіз басып жатыр, Цэндікі қойны ащыла-тып жатыр.

—Дамба морь эрэхээр явсан, Гомбо хангай ороод ирсэн—Дамба ат іздеуге кеткен, Гомбо хангайга барып келген.

—Баян Болдын нас нь дөчөөд, толгой нь халзан, гөдөс нь бүдүүн, сахал нь битүү, нүд нь улбар...

бай Болдының жасы қырықта, басы қасқа, қарыны жуан, сақалы қаба, көзі қызыл...

—нэг нь дүгрөг, нөгөө нь гонзгой—бірі дөңгелек, екіншісі сопақ.

—Ах нь сургадаг, дүү нь сурдаг—ағасы үйретеді, бауыры үйренеді.

5. Моңғол тілінде қазақ тіліндегідей жалғаулықты салалас құрмалас сөйлемдер бар. Олардың жасалу ережелері қазақ тіліндегі сияқты. Айталық, моңғол тіліндегі жай сөйлемдер өзара салаласа байланысқанда «ба, бөгөөд, хийгээд, эсвэл, аль, аль эсвэл, нэг бол, үгүй бол, харин, гәвч, бас, гадна, дээр» деген жалғаулықтар арқылы байланысып, салалас құрмалас сөйлем болады.

Моңғол тіліндегі осы аталған жалғаулықтар, қазақ тіліндегі «да, де, және, әрі, не, не болмаса, немесе, яки, яки болмаса, кейде, бірде, біресе т. б.» жалғаулықтарымен балама келеді.

Моңғол тілінде жай сөйлемдерді салаластыратын жоғарыда аталған жалғаулықтар қайталанып та, қайталанбай да айтыла беріледі.

Моңғол тіліндегі салалас құрмалас сөйлемдер салаластыратын жалғаулықтарының мағынасына қарай төмендегі мағынада қолданылады:

1) «ба, бөгөөд, хийгээд» жалғаулықтары арқылы салаласа құрмаласқан жай сөйлемдер бірине-бірі тетелес, іргелес болған оқиғаны, істі білдіреді. Мысалы:

—Ус нь тунгалаг бөгөөд хүйтэн, хурдан урсгалтай—

суы тұнық және суық, шапшаң ағысты

—Энэ хурлаар БНМАУ тунхаглагдсан хийгээд анхдугаар үндсэн хууль батлагдсан—бұл жиналыста МХР-ды жариялады және алғашқы негізгі заң бекітілді.

—эмээл нь мөнгөн хэрэглэлтэй ба бүүрэг навтгар эмээл байсан—ері күміс әбзелді және қасы жатаған ер болатын.

2) «аль, эсвэл, нэг бол, аль эсвэл, үгүй бол» жалғаулық сөздерімен салаласа құрмаласқан жай сөйлемдер бірине-бірі тіркесіп айтылғанда сол сөйлемдерде айтылып тұрған істің біреуі болғанда, екіншісі болмайтыны білдіріледі. Мысалы:

—маргааш эсвэл бороо орно, эсвэл әлсэн шуурга болно—ертең не жаңбыр жауады, не құм дауыл соғады.

—нэг бол би явъя, үгүй бол чи яв—не мен кетейін, болмаса сен кет.

—энэ ажлыг чи хийх үү? аль эсвэл би хийх үү? мына жұмысты сен істейсің бе? әлде мен істейін бе?

3) «харин, гәвч, гәлээ ч» жалғаулық сөздерімен салаласа құрмаласқан жай сөйлемдер бірине-бірі тіркесіп айтылғанда сол сөйлемдерде айтылып тұрған істің біреуі екіншісіне қарсы қойылған хабарды білдіреді. Мысалы:

—та нар уулын энгэрээр явахад гайгүй, харин уулын араар явахад бартаатай—сендер таудың күңгейімен жүрсендер кідірісі аз, ал таудың теріскейімен жүрсендер кедергісі көп.

4) «гадна, дээр, гадна бас» жалғаулық сөздерімен салаласа құрмаласқан жай сөйлемдердің алдыңғы сөйлемінің баяндауыштары шығыс септігі мен ілік септігіндегі есімшеден болады да, бірнеше оқиға бір кезде қабаттаса болғандығын білдіреді. Мысалы:

—Дорж өдөр бүр хонь хариулахаас гадна аргал түүдөг байлаа-- Дорж күн сайын қой жаюдың сыртында тезек теретін еді.
—тэрэг эвдэрсний дээр бензин дуусчихсан—машина бұзылудың үстіне, бензині таусылып қапты.

5) «заримдаа, хааяа» жалғаулық сөздерімен салаласа құрмаласқан жай сөйлемдер бар. Бұл жалғаулықтар екі я бірнеше сөйлемдегі істің, құбылыстың кезектесіп келетіндігін білдіреді. Мысалы:

—энэ ажлыг би хийдэг, заримдаа Дорж хийдэг—бұл жұмысты мен істеймін, кейде Дорж істейді.

—клубт кино гардаг, хааяа үдэшлэг явагддаг—клубта кино шығады, кейде кештік өткізіледі.

6) «учир, тийм учраас, учир нь» жалғаулық сөздерімен салаласа құрмаласқан жай сөйлемдерде не соңғы сөйлем алдыңғының, не алдыңғы сөйлем соңғының себебін білдіреді. Мысалы:

—ах хөдөө явсан учир би гэртээ байсан—ағам қырға кеткен себепті мен үйде болдым.

—тэр намайг мэдсэнгүй, учир нь би ажилд явсан юм—ол мені білген жоқ, үйткені мен жұмысқа кеткен едім.

—би чөлөө авсан, тийм учраас би лекцид очоогүй юм—мен рұқсат алған едім, сондықтан мен лекцияға барған жоқпын.

Сабақтас құрмалас сөйлемдер

(хаасарсан нийлмэл өгүүлбэр)

Моңғол тілінде салалас құрмалас сөйлемдегі әрбір жай сөйлем, қазақ тіліндегідей, тиянақты болады. Ал сабақтас құрмалас сөйлемдегі алдыңғы жай сөйлемдер тиянақсыз болады да, өзінен соңғы сөйлемге тиянақтап тұрады. Сабақтас құрмалас сөйлемнің осы тиянақты жағын басыңқы сөйлем дейді, тиянақсыз жағын бағыныңқы сөйлем дейді.

Моңғол тілінде де, қазақ тілінде де бағыныңқы сөйлем басыңқы сөйлеммен өзінің мағынасы және белгілі тұлғадағы тиянақсыз баяндауышы арқылы жалғасады. Дәлірек айтқанда, моңғол тіліндегі бағыныңқы сөйлемнің бастауышы мен баяндауышының тұлғасы төмендегідей:

ЕСКЕРТУ: Моңғол, қазақ тілдеріндегі бағыныңқы сөйлемдердің құрылысында өзгешелік бар. Сол өзгешелігін дәл түсіндіру үшін моңғол тіліндегі бағыныңқы сөйлемдерді қазақ тіліне сөзбе сөз аудардым.

а. бағыныңқы сөйлемнің бастауышы

1. Салалас құрмалас сөйлемнің бастауышы атау септігінде тұрса, сабақтас құрмалас сөйлемдегі бағыныңқы сөйлемнің бастауышы көбінесе ілік септігі мен табыс септігінде тұрады. Мысалы:

—Таны захналсан хэвлэл ирсэн байна.

(Сіздің тапсырған баспаларыңыз келген екен).

—Доржийг ирвэл бид угтаж авна.

(Доржыны келсе біз қарсы аламыз).

2. Бағыныңқы сөйлемнің бастауышы төмендегі ретте айтылмайды:

а) тәуелдік жалғауымен бастауышы айтылмай білініп тұрады.

Мысалы:

— модны сүүдэрт суусныг минь тэд мэдсэнгүй.

(ағаштың көлеңкесінде отырғанымды олар-білген жоқ).

— түргэн ирэхийг чинь би тэсч ядан хүлээнэ.

(тез келетіндігіңді мен тағатсыздана күтемін).

— мөдхөн ирэхлээр нь би уулзана.

(кешікпей келгенінде мен сөйлесемін).

б) бастауышы, сол бағыныңқы сөйлем мен басыңқы сөйлемнің мағынасынан-ақ белгілі болса, ондай ретте айтылмайды. Мысалы:

— түргэн ирвэл би уулзья.

(тез келсе мен сөйлесейін).

3. Бағыныңқы сөйлемнің бастауышы елдің, жұмыс мәнсабының, ресми мекеменің атауынан болған ретте шығыс септігімен тұлғаланады. Мысалы:

— ЭЗХТЗ-өөс үзүүлж байгаа тусламж бол манай орны улс ардын аж ахуйг улам хөгжүүлэхэд чиглэгдэнэ (СЭВ-тен көрсетіп жатқан көмек—еліміздің халық шаруашылығын онан әрі дамытуға бағытталады).

4. Бағыныңқы сөйлемнің бастауышы, жіктеу есімдігінен, адамға қатысты атаудан болған ретте көбінде ілік, табыс септігінің жалғауымен тұлғаланады. Мысалы:

— Миний хэлснийг чи ойлгосонгүй.

(менің айтқанымды сен түсінбедің).

— Ээжийг иртэл би энд хүлээнэ.

(шешемді келгенше мен осында күтемін).

б. Бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы

Моңғол тіліндегі бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы төмендегі тұлғада тұрады:

1. Есімшеден болғанда атау, ілік, жатыс, табыс, шығыс, көмектес септігімен тұлғаланады.

— таны надад өгсөн энэ номыг би уншиж сонирхлоо

(сіздің маған берген мына кітабыңызды мен оқып тамашаладым).

— Батын мориор ирснийг би мэдсэнгүй.

(Батының атпен келгенін мен білгемін жоқ).

2. Көсемшенің әзірлік (бэлтгэх), шектік (угтах), жалғаспалы (дагалдах), зорих (мақсатты), кездейсоқтық (далимдах), созылмалы (үргэлжлэх), шартты (болзох), алмаспалы (дутагдах), дашрамдах (жөнекейлік) түрімен тұлғаланады:

— таныг өнөөдөр онгоцоор явбал, би хамт явна.

(сізді бүгін самолетпен жүрсеніз, мен бірге жүремін.

— сурагчдыг энд иртэл бид тэнд хүлээ

(оқушыларды мұнда келгенше біз сонда күте тұрайық).

— тэр хүнийг ирмэгц би гэр лүү явна

(ол адамды келісімен біз үйге кетеміз)

3. Бағыныңқы сөйлемді басыңқы сөйлеммен гә-(де-) етістігінің есімше, көсемшенің түрлері арқылы байланыстырады:

— чамайг маргааш ирнэ гэж миний ах хэлсэн

(сені ертең келеді деп менің ағам айтқан)

—дүү явна гэвэл би явахгүй
(бауырым кетемін десе мен жүрмеймін).

4. Бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы есім сөзден болғанда септік жалғауымен тұлғаланады, кейде септеулік шылау тіркеседі:
—би таныг сургуульд багшийг мэдсөнгүй. (мен сізді мектенте мұғалімдігіңізді білген жоқпын).

Бағыныңқы сөйлемнің түрлері

(*ғишүүн өгүүлбэрийн зүйл*)

Моңғол тіліндегі бағыныңқы сөйлемдерді басыңқы сөйлемге қандай мүшелік қызмет атқаруына қарай **бастауыш бағыныңқылы сөйлем**, **баяндауыш бағыныңқылы сөйлем**, **анықтауыш бағыныңқылы сөйлем**, **толықтауыш бағыныңқылы сөйлем**, **пысықтауыш бағыныңқылы сөйлем** деп бөледі.

Бастауыш бағыныңқылы сөйлем

(*өгүүлэгдхүүн ғишүүн өгүүлбэр*)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі бастауыш бағыныңқы сөйлемдер, басыңқы сөйлемнің бастауышының қызметін атқарады. Бастауыш бағыныңқы сөйлемнің өзінде бастауышы, баяндауышы болады. Бастауышы кейде ілік, табыс септігінде, кейде атау септігінде тұрады. Баяндауышы есімшеден, сын есімнен, кейде өзге есімдерден жасалады да, бірде ілік септігінде, бірде атау тұлғада тұрады.

Бастауыш бағыныңқы сөйлемнен соң оңаша тәуелдеудің «миць, маань, чинь, тань, нь» жалғаулары келіп, бастауыш бағыныңқы сөйлем скендігін айқындап тұрады. Мысалы:

- зочид гийчид ирэх нь тоогүй олон.
(қонақ-меймандар келуі шексіз көп).
- Болатын моринд сайн нь олонд алдаршжээ.
(Болаттың атқа мықтысы жұртқа аян бопты).
- та нарын хийсэн чинь олон түмэнд сайшаагджээ (сендердің істегендерің халыққа мақталыпты).

Баяндауыш бағыныңқылы сөйлем

(*өгүүлхүүн ғишүүн өгүүлбэр*)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі баяндауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемнің баяндауышының қызметін атқарады. Баяндауыш бағыныңқы сөйлемнің өзінде бастауышы, баяндауышы болады. Бастауышы, өзге бағыныңқы сөйлемнің бастауышы секілді ілік септігі мен атау септігінде тұрады. Баяндауышы көбінде есімшеден, кейде есім сөздерден жасалады. Мысалы:

- энэ морь бол өчигдрийн миний унадаг байна.
(бұл ат—кешегі менің мінгенім екен).

Анықтауыш бағыныңқылы сөйлем

(*тодотгол ғишүүн өгүүлбэр*)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі анықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемнің есім сөзден болған бір мүшесін анықтап тұрады. Анықтауыш бағыныңқы сөйлемнің өзінде бастауышы, баяндауышы болады. Бастауышы көбінде ілік септігінде,

кейде атау септігінде тұрады. Баяндауышы атау, ілік септігіндегі есімшеден жасалады. Кейде атау тұлғалы есімше мен есімше жұрнақтары жалғанған гә- етістігінің тіркесі түрінде келеді. Мысалы:

- номын сангаас таны авчирсан номыг би уншлаа
(кітапханадан сиздің әкелген кітабыңызды мен оқыдым).
- чи хүн явсан мөрөөр ороод яв
(сен кісі жүрген ізге түсіп жүр).
- миний унших гэсзи сэтгүүлийг та уншаарай
(менің оқыын деген журналымды сиз оқыңыз).

Толықтауыш бағыныңқылы сөйлем (*тусагдхуун гишүүн өгүүлбэр*)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі толықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемдегі етістік баяндауышын толықтырып тұрады. Толықтауыш бағыныңқы сөйлемнің өзінде бастауышы, баяндауышы болады.

Толықтауыш бағыныңқы сөйлем, өзінің табыс септігіндегі баяндауышы арқылы басыңқы сөйлемнің етістік баяндауышына байланысын құрмаласады.

Толықтауыш бағыныңқы сөйлемнің бастауышы ілік, табыс септігінде тұрады да, баяндауышы табыс септігінде тұрып басыңқы сөйлемге бағынады. Кейде, табыс септігімен тұлғаланған гә- (де-) етістігі арқылы басыңқы сөйлемге бағынады. Мысалы:

- таны хэленийг би бүрэн ойлгосон.
(сиздің айтқаныңызды мен толық түсіндім)
- чамайг ирэхийг би хүлээс.
(сені келуінді мен күтейін)
- чамайг ирнэ гэдгийг бид мэдсэнгүй.
(сені келеді дегенді біз білгенбіз жоқ).

Пысықтауыш бағыныңқылы сөйлем (*байц гишүүн өгүүлбэр*)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі пысықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемдегі етістік баяндауышының мекенін, мезгілін, қимыл-сынын, мақсатын, шарт-себебін білдіреді. Пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің өзінде бастауышы, баяндауышы болады.

Пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің бастауышы табыс септігінде, ілік септігінде тұрады да, баяндауышы септік жалғауымен тұлғаланған есімшеден және көсемшенің шектік (угтах), әзірлік (бэлтгөх), шартты (болзох), алмаспалы (дутагдах), жалғаспалы (дагалдах), мақсатты (зорих), кездейсоқтық (далимдах) түрлерімен тұлғаланған етістіктен жасалады.

Моңғол тіліндегі пысықтауыш бағыныңқы сөйлемдер мағынасына қарай мекен пысықтауыш бағыныңқы, мезгіл пысықтауыш бағыныңқы, қимыл-сын пысықтауыш бағыныңқы, мақсат пысықтауыш бағыныңқы, шарт-себеп пысықтауыш бағыныңқы сөйлемдер болып бөлінеді.

1) Мекен пысықтауыш бағыныңқы сөйлем

(орны байц гишүүн өгүүлбэр)

Моңгол тилинде сабақтас құрмалас сөйлемдегі мекен пысықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемдегі етістік баяндауышының мекенін білдіріп, хаа (қайда)? хаанаас (қайдан, қай жақтан)? хаагуур (қай жақпен, қай жермен)? хаашаа (қалай, қалай қарай)? деген сұрауларға жауап береді.

Мекен пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің бастауышы ілік септігінде тұрады да, баяндауышы барыс-жатыс, шығыс, көмектес септік жалғауымен тұлғаланған есімшеден жасалады. Мысалы:

— миний гэр чиний буусанд буусан.

(менің үйім сенің қонғаныңа қонды).

— таны явснаар бид явна.

(сіздің жүргеніңізбен біз жүреміз).

— би өнөөдөр өчигдөр чиний түүснээс жимс түүнэ.

(мен бүгін кеше сенің тергеніңнен жеміс теремін).

2) Мезгіл пысықтауыш бағыныңқы сөйлем

(цагийн байц гишүүн өгүүлбэр)

Моңгол тилинде сабақтас құрмалас сөйлемдегі мезгіл пысықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемдегі етістік баяндауышының мезгілін білдіріп, хэзээ (қашан)? хэдийд (қай кезде)? хэзээнээс (қашаннан)? хэдийнээс (қай кезден)? хэдийгээр (қай кезде)? хэдий хүртэл (қашанға дейін) деген сұрауларға жауап береді.

Мезгіл пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің бастауышы мен баяндауышы төмендегі тұлғада тұрады:

а) Моңгол тилинде мезгіл пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы, егер, есімшеден болса, онда бастауышы ілік, табыс септігінде тұрады да, баяндауышы жатыс-барыс, шығыс, көмектес, ілік септігімен тұлғаланған есімшеде тұрады. Кейде баяндауышы атау тұлғалы есімшеден болса, одап соң септеулік шылау тіркеседі. Мысалы:

— таны явахад бид энд байсангүй.

(сіздің кеткеніңізде біз мұнда болған жоқпыз).

— би өчигдөр өрой та нарыг ирэхэд ирсен.

(мен кеше көшкө сіздерді келгенде келгенмін).

— таны явсны дараа бид очсон юм.

(сіздің кеткеніңіздің артынан біз барған едік).

— намайг ирэх хүртэл чи энд хүлээж бай.

(мені келгенге дейін сен осында күте тұр).

б) Моңгол тилинде мезгіл пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы, егер, көсемше тұлғалы болса, онда бастауышы табыс септігінде, кейде атау тұлғада тұрады да, баяндауышы көсемшенің әзірлік (бэлтгэх), шектік (угтах), жалғасналы (дагалдах), кездейсоқтық (далимдах) түрімен тұлғаланады. Мысалы:

— би нар гармагц эрт явна.

(мен күн шығысымен ерте кетемін).

— би багшийг хичээлээ заагаад иртэл энд байна.

(мен мұғалімді сабағын үйретіп келгенше осында боламын).

— Болдыг ирэхлээр бид явна.

(Болдны келгенде ғана біз кетеміз).

— Тэднийг ирэнгүүт бид ажилд явна.

(оларды келісімен біз жұмысқа кетеміз).

3) Қимыл-сын пысықтауыш бағыныңқы сөйлем (байдал байц гишүүн өгүүлбэр)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі қимыл-сын пысықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемдегі етістік баяндауышының қимыл-сынын білдіріп, **яж** (қалай, қайтіп)? **ямар байдалтай** (қандай күйде, қандайлық жағдайда)? деген сұрауларға жауап береді.

Қимыл-сын пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің бастауышы атау, ілік, табыс септігінде тұрады да, баяндауышы көсемшенің созылмалы (үргәлжлөх), шектік (угтах) түрімен тұлғаланған етістіктен жасалады. Мысалы:

- Газар дәлхийд эрх чөлөө түгсээр, социалист лагерийн хил өргөжив (жер шарында бостандық етек ала-ала, социалистік лагерьдің шекарасы кеңейді)
- Газар дәлхий донсолтол дуу чимээ гарав (жер дүние тербелгенше дыбыс шықты)

4) Мақсат пысықтауыш бағыныңқы сөйлем (зорилгын байц гишүүн өгүүлбэр)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі мақсат пысықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемдегі етістік баяндауышының мақсатын білдіріп, **юуны төлөө** (не үшін)? **яахын тулд** (қайту үшін, не істеу үшін)? **яахаа** (қайтетінін)? **яахаар** (не істеуге)? деген сұрауларға жауап береді.

Мақсат пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің бастауышы, басыңқы сөйлемнің бастауышымен ортақтасып, атау септігі тұлғасында тұрады. Баяндауышы, көсемшенің мақсатты (зорил) түрімен тұлғаланған етістіктен және ілік, көмектес септігімен тұлғаланған есімше септеулікпен тіркескен түрде тұрады.

Мысалдар:

- Дамба морь эрэхээр явсан (Дамба ат іздеуге кеткен)
- Бид эрдэм сурахын төлөө хамаг хүчээ дайчилна. (біз білім үйрену үшін бар күшімізді саламыз).
- Бид кино үзэхээр ирлээ. (біз кино көруге келдік).

5) Шарт-себеп пысықтауыш бағыныңқы сөйлем (нөхцөл шалтгаан байц гишүүн өгүүлбэр)

Моңғол тілінде сабақтас құрмалас сөйлемдегі шарт-себеп пысықтауыш бағыныңқы сөйлем, басыңқы сөйлемдегі етістік баяндауышының шарт-себепін білдіріп, **ямар учраас** (неліктен, не себептен)? **яаснаас** (қайткендіктен)? **яавал** (қайтсе)? **яасан тул** (неткендіктен, қайткендіктен)? деген сұрауларға жауап береді.

Шарт-себеп пысықтауыш бағыныңқы сөйлемнің баяндауышы септеулікпен тіркескен есімше тұлғалы болса, бастауышы атау септігінде тұрады да, баяндауышы көсемшенің шартты (болзох), алмаспалы (дугагдах) түрімен тұлғаланған етістік болса, бастауышы ілік, табыс септігімен тұлғаланып тұрады. Мысалы:

- Зун өвсийг ихээр хадсанаас бид малаа онд тарган оруулав. (жазда шепті мол шапқандықтан, біз малымызды қыстан семіз шығардық).

Өчигдөр бороо их орж байсан тул бид өвсөө хадсангүй.
(кеше жаңбыр үздіксіз жауып тұрғандықтан біз шөбімізді шапқан жоқпыз).

—Чамайг ажлаа олигтой хийгээд байвал эх чинь баярлаж байна даа (сені жұмысыңды тәуір істей берсең, анаң қуана береді ғой).

Хүйтний эрч улам чангаравч хүдэр эр даарсан шинжгүй байлаа (суықтың қарқыны онан бетер қатайса да, алпамсдай азамат тоңған бейнесіз тұрды).

Аралас құрмалас сөйлем

(холомог нийлмэл өгүүлбэр)

Моңғол тілінде қазақ тіліндегідей үштен жоғарғы сөйлем салаласып та, сабақтасып та, байланысқан құрмалас сөйлемнің түрін аралас құрмалас сөйлем дейді.

Моңғол тіліндегі аралас құрмалас сөйлемдегі салалас сөйлемнің де, бағыныңқы сөйлемнің де, басыңқы сөйлемнің де бастауышы мен баяндауышының тұлғасы жоғарыда аталған тұлғада тұрады.

Аралас құрмалас сөйлемнің құрамындағы салалас сөйлем де, бағыныңқы сөйлем де, басыңқы сөйлемнен бұрын орналасады да, шақтық мағынасы соңғы басыңқы сөйлемнің шақтық мағынасына тиянақталып айқындалады. Мысалы:

- Чамайг худаг дээр очоод ус аваад иртэл би үнээгээ саачихаад, Дулмаа цай чаначихаад байна (сені құдыққа барып, су алып келгенше, мен сибырымды сауып, Дулмаа шай қайнатып қояды)—деген аралас құрмалас сөйлемде бір бағыныңқы сөйлем, екі салалас сөйлем, бір басыңқы сөйлем бар. Дәлірек айтқанда:
- «чамайг худаг дээр очоод»—салалас сөйлем;
- «би үнээгээ саачихаад»—салалас сөйлем;
- «Дулмаа цай чаначихаад байна»—басыңқы сөйлем.

ҚОСЫМША (ХАВСРАЛТ) №2.

Моңғол, қазақ халықтарының ай санау дәстүрлері

Халықтардың жылды айға бөліп санау салтын ай санау деп атайды. Ай санаудың 1) маусым ай; 2) сан ай; 3) жұлдыз ай түрлері бар.

1. Маусым ай (улирал сар). Моңғолдар да, қазақтар да жылды төрт маусым айға бөледі: шөптің шығуы, пісуі, құрауы сияқты құбылыстарға; ауа райының жылуы, ысуы, салқындауы, сууы сияқты құбылыстарға байланысты болған. Әрбір маусымдағы үш айды: бас айы, орта айы, соңғы айы деп атайтыны моңғол, қазақ халықтарында бірдей болды. Олар төмендегідей:

моңғолша	қазақша
(дөрвөн цаг немесе дөрвөн улирал)	(төрт маусым)

1. Хавар сар:

- хаврын эхэн сар
- хаврын дунд сар
- хаврын сүүл сар

2. Зун сар:

1. Көктем айы:

- көктемнің бас айы
- көктемнің орта айы
- көктемнің соңғы айы

2. Жаз айы:

- зуны эхэн сар
- зуны дунд сар
- зуны сүүл сар

3. Намар сар:

- намрын эхэн сар
- намрын дунд сар
- намрын сүүл сар

4. Өвөл сар:

- өвлийн эхэн сар
- өвлийн дунд сар
- өвлийн сүүл сар

- жаздың бас айы
- жаздың орта айы
- жаздың соңғы айы

3. Күз айы:

- күздің бас айы
- күздің орта айы
- күздің соңғы айы

4. Қыс айы:

- қыстың бас айы
- қыстың орта айы
- қыстың соңғы айы

Ертедегі түркі халықтарында жылды айға бөлу, айды аптаға бөліп санау болған. Бірақ оларда жылды айға бөліп санау қазіргіден өзгеше үлгіде болынты. Мұсылман дінінен бұрынғы көпшілі түріктер айды төрт маусымға бөліп атаған.

2. Сан ай (тоон сар). Айды сан ретімен санаудың бұл түрі моңғол, түркі халықтарында көне дәуірден қолданылған. Айды сан ретімен санауы моңғолдарда, қазақтарда, ұйғырларда қазірге дейін сақталған. Айды сан ретімен төмендегіше санайды:

ай реті	көне түріктерде	моңғолдарда	қазақтарда	орысша
1.	Ілкі ай	нәгдүгээр сар	бірінші ай	январь
2.	екінші ай	хоёрдугаар сар	екінші ай	февраль
3.	үчінч ай	гуравдугаар сар	үшінші ай	март
4.	төртүнч ай	дөрөвдүгээр сар	төртінші ай	апрель
5.	бисінч ай	тавдугаар сар	бесінші ай	май
6.	алтынч ай	зургадугаар сар	алтыншы ай	июнь
7.	жетінч ай	долдугаар сар	жетінші ай	июль
8.	сегізінч ай	наймдугаар сар	сегізінші ай	август
9.	тоғұзынч ай	есдүгээр сар	тоғызыншы ай	сентябрь
10.	онунч ай	араудугаар сар	оныншы ай	октябрь
11.	бір йесірімнч ай	арван нэгдүгээр сар	он бірінші ай	ноябрь
12.	екі йесірімнч ай	арван хоёрдугаар сар	он екінші ай	декабрь

Әр айдың бірінен отызына дейінгі (1—30) күнінде сан ретімен санайды. Мысалы: арван хоёрдугаар сарын долоон—он екінші айдың жетісі. т. б.

Моңғол тілінде әрбір айдың бірінен онына дейінгі (1—10) уақытты «сарын гинэд» дейді. Бұл, қазақша «ай жаңасы» дегенге сәйкеседі. Ай дөңгеленіп толған кезді яғни 15-індегі көрінген айды моңғолдар «арван тавны сар» дейді. Бұл, қазақша «толған ай» деген атауға сәйкеседі. Әрбір айдың жиырмамынан (20-сынан) кейінгі уақытты моңғолдар «сарын хуучид» дейді. Бұл, қазақша «ай соңы, ай ақыры» деген атауға сәйкеседі. Айдың жиырма бесінен отызына (25—30) дейінгі аралықты моңғолдар «сар хуучрах» дейді. Бұл, қазақша «ай қараңғысы» деген атауға сәйкеседі.

3. Жұлдыз ай. Жер, «күнді» бір жылда толық айналып шығу

кезінде, жердің түн жағында адамға ғарыш орбитасынан көрінетін, жердің Күнді айналатын шеңбер жолының түспа-түс бойында орналасқан, «Бикеш, таразы, Бүйі, Мерген, Ешкімүйіз, Суқұйғыш, Балықтар, Тоқты, Торпақ, Егіздер, Шаян, Арыстан» деп аталған он екі шоқжұлдыздардың Жерге толық көріну аралығындағы уақытты «Жұлдыз ай» дейді.

Осы аталған он екі шоқжұлдызды «Зодиак» (жануар) шоқжұлдыз дейді. Зодиак деген ат, ерте кезде шоқ жұлдыздарды жануарлардың атымен атауынан шыққан. «Жұлдыз айдың» аттарын әр халық әртүрлі атап келген.

Жұлдыз ай аттары

маусым	зодиактік (жануарлық) шоқжұлдыздың қазақша аты	«Жұлдыз ай» атының оңсікі шоқжұлдызға сәйкесуі			
		орысша	қазақстан қазақтарында	монғолия қазақтарында	монғолия
көктем	бикеш	март III	наурыз	көкек	құбы=хувь сар
	таразы	апрель IV	көкек	мамыр	құжыр=хужир сар
	бүйі	май V	мамыр	маусым	үселжин=өвоөлж сар
жаз	мерген	июнь VI	маусым	шілде	көкой=хөхөө сар
	ешкімүйіз	июль VII	шілде	тамыз	уларұ=улар сар
	суқұйғыш	август VIII	тамыз	мізәм	үййрү=уур сар
күз	балықтар	сентябрь IX	қыркүйек	қазан	ғұрау=ғуруу сар
	тоқты	октябрь X	қазан	қараша	бұғұ=буга сар
	торпақ	ноябрь XI	қараша	желді	қуча=хуц сар
қыс	егіздер	декабрь XII	желтоқсан	қаңтар	келбетүр= . . сар
	шаян	январь I	қаңтар	үштің айы	идөлкү=идлэг сар
	арыстан	февраль II	ақпан	бірдің айы	үйғұмал=уйгамал сар

4. Апталық, сөткелік атаулар

Моңғол халқы айды аптаға, аптаны сөткеге (қонаққа), сөткәні сағатқа, сағатты минуттық бөлшектерге бөліп атайтын болған. Аптаның әрбір сөткесін Күн жүйесінде күнді айналып тұратын дүниенің атымен атаған. Ол атаулар төмендегідей:

а) апталық күндер атауы

ап-та-ның сан реті	моңғол-ша апталық күн аты	моңғол-ша дүниесі мен апталық күн атауы	қазақша апталық күнге сәйкесуі	орысша апталық күн атауы	орысша дүниесі атауына сәйкесуі
I	даваа	сумъяа	дүйсенбі	понедельник	луна
II	мясмар	ангираг	сейсенбі	вторник	марс
III	лхагва	буд	сәрсенбі	среда	меркурий
IV	пүрөз	бархасвадь	бейсенбі	четверг	юпитер
V	баасан	сугар	жұма	пятница	венсера
VI	бямба	санчир	сенбі	суббота	сатурн
VII	ням	адъяа	жексенбі	воскресенье	нептун

**б) Аптаның әр күнінің элементтік-жұлдыздық атаулары
(долоо хоногийг махбод гариг одонгоор нэрлэх нь)**

апталық күн реті	элементтік дүниемен атауы (махбод гаригаар нэрлэх нь)		элементтік жұлдызбен атауы (махбод-одонгоор нэрлэх нь)		орысша планета-мен сәйкесуі
	моңғолша	қазақшасы	моңғолша	қазақшасы	
I	наран гариг	күн дүние	наран одон	күн	солнце
II	саран гариг	ай дүние	саран одон	жұлдыз ай	луна
III	гал гариг	от дүние	гал одон	жұлдыз от	марс
IV	усан гариг	су дүние	усан одон	жұлдыз су	меркурий
V	модон гариг	ағаш дүние	модон одон	жұлдыз ағаш	юпитер
VI	алтан гариг	алтын дүние	алтан одон	жұлдыз алтын	венера
VII	шороон гариг	топырақ дүние	шоросн одон	жұлдыз топырақ	сатурн

**5. Сәткелік (қонақтық) уақыт атаулар
(хоног цагийг нэрлэх нь)**

Моңғол календары бойынша бір сәткені он екі (12) сағатқа бөліп, әрбір сағатты жыл қайыру жүйесіндегі онекі (12) жөндіктің атымен атайды. Моңғол календарының бір сағат уақыты бұрын григориан календарының екі (2) сағат уақытына тең болған.

Моңғол календарында бір сағат уақытты төмендегі ұсақ атауларға бөлген:

- мөч=15 минут
- хувь=1 минут
- нарийн хувь=1 секунд

Бір сәткені (қонақты) бұрынғы моңғол календары бойынша онекі (12) сағатқа бөліп, оны жыл қайыру жүйесіндегі онекі хайуан атымен атаған. Олар:

моңғолша аты	сәйкесетін сағаты
1. Хулгана цаг (тышқан сағат)	23—01
2. Үхэр цаг (сиыр сағат)	01—03
3. Бар цаг (барыс сағат)	03—05
4. Туулай цаг (қоян сағат)	05—07
5. Луу цаг (ұлу сағат)	07—09
6. Могой цаг (жылан сағат)	09—11
7. Морин цаг (ат сағат)	11—13
8. Хонин цаг (қой сағат)	13—15
9. Бичин цаг (мешін сағат)	15—17
10. Тахиа цаг (тауық сағат)	17—19
11. Нохой цаг (ит сағат)	19—21
12. Гахай цаг (доңыз сағат)	21—23

Мысалы: Бір моңғол адам біреуге 1986 жылы хат жазып, хат соңында уақытын «бар жилийн баасан гаригт морин цагт бичив» десе, ол қазақша «1986 жылы жұма күні 11—13 сағатта жаздым» деген сөз.

Жыл қайыру жайлы

Моңғолдар уақыт мөлшерін екі түрлі жыл қайыру жүйесімен есептеген. Оның бірі тибетше «Алпыстық жыл қайыру» (жаран) жүйесі. Алпыстық жыл қайыру жүйесі 1027 жылдан басталынты. Екіншісі, шығыс халықтарында қолданылған «он екі мүшел жыл» жүйесі.

«Он екі мүшел жыл» аттары

моңғолда	қазақта	көне түрік тілінде (VIII—X ғ.)
Хулгана	Тышқан	Қуску/сычган
Үхэр	Сыыр	Уд/сығыр
Бар	Барыс	Барс
Туулай	Қоян	Табышқан
Луу	Ұлу	Лу/нек
Могой	Жылан	Иылан
Морин	Жылқы	Иунд
Хонин	Қой	Қон/кой
Бичин (мичин)	Мешін	Бічін
Тахиа	Тауық	Тақығу/тақағу
Нохой	Ит	Ыт
Гахай	Доңыз	Лағзын/тоңуз

Алпыстық жыл қайыру («жаран»)

Алпыстық жыл қайыру жүйесі «он екі мүшел жыл» реті бойынша әрбір хайуанды бес элементпен (ағаш, от, топырақ, темір, су) және байырғы бес (көк, қызыл, сары, ақ, қара) өңмен атап, әрбір элементті «еркек», «ұрғашы» деген ұғым беретін өңмен атау арқылы «Алпыстық жыл қайыру» (жаран) жүйесін қолданған. Ол жүйенің кестесі төмендегідей:

элементтер реті		I		II		III		IV		V	
элемент аты		ағаш (модон)		от (гал)		топырақ (шороо)		темір (төмор)		су (усан)	
жыл реті жыл аты	өң (өнгө)	көк (хөк)	көкшүлан (хөхөгчин)	қызыл (улаан)	қызылшүлан (улаагчин)	сары (шар)	сарышүлан (шарагчин)	ақ (цагаан)	ақшүлан (цагагчи)	қара (хар)	қарашүлан (харагчин)
	1.	қоян (туулай)		49		1		13		25	
2.	ұлу (луу)	38		50		2		14		26	
3.	жылан (могой)		39		51		3		15		27
4.	ат (морин)	28		40		52		4		16	
5.	қой (хонин)		29		41		53		5		17
6.	мешін (бичин)	18		30		42		54		6	
7.	тауық (тахиа)		19		31		43		55		7
8.	ит (нохой)	8		20		32		44		56	
9.	доңыз (гахай)		9		21		33		45		57
10.	тышқан (хулгана)	58		10		22		34		46	
11.	сиыр (үхэр)		59		11		23		35		47
12.	барыс (бар)	48		60		12		24		36	

Моңғолдарда «Алпыстық жыл қайыру» жүйесі 1027 жылы от элементті қызылшулан қоян жылынан басталып, 1986 жылға дейін «Алпыстық жыл қайыру» жүйесі, он алты рет қайталапты.

«Алпыстық жыл қайыру» жүйесінің реті, жылға сәйкесуі төмендегідей:

«Алпыстық жыл қайыру» жүйесінің реті	Европа календарына сәйкесуі	«Алпыстық жыл қайыру» жүйесінің реті	Европа календарына сәйкесуі
I	1027—1086	IX	1507—1566
II	1087—1146	X	1567—1626
III	1147—1206	XI	1627—1686
IV	1207—1266	XII	1687—1746
V	1267—1326	XIII	1747—1806
VI	1327—1386	XIV	1807—1866
VII	1387—1446	XV	1867—1926
VIII	1447—1506	XVI	1927—1986

Қысқартылған сөздер (товчилсон үг)

- агр. — агрономия — агрономи
 ауыс. — ауыспалы мағына — шилжмэл утга
 биол. — биология — биологи
 бот. — ботаника — ботаник
 гидр. — гидрология — гидрологи
 диал. — диалектология — диалектолог
 ес. — есімдік — төлөөний үг
 ет. — етістік — үйл үг
 қаз. — қазақ — казах
 орг. — органикалық — органик
 соц. — социология — социалог
 теор. — теорема — теорем
 тех. — техника — техник
 экон. — экономика — эдйин засаг

Монгол-казах толийн залруулга
(монголша-қазақша сөздіктің түзетуі)

бстг	мөр (жолы)		ташаарсан нь (төріс басылуы)	залруулсан нь (дұрыс оқылуы)
	жоғарыдан (дээрээс)	төменнен (доорос)		
362	—	25	дауыссыздар	дауыстылар
381	29	—	өвөрмцлэх	өвөрмөцлөх
387	18	—	өмгөөлөл	өмгөөлөл
389	—	8	хөхнүүр	хөхүүр
392	32	—	етуге	ету
393	—	13	үг	үе
394	11	—	хүн	≈ хүн
396	35	—	туйлуург	туйнууг
397	29	—	қымызғың	қымыздың
417	—	17	таңырқарлықтай(тай)	таңырқарлық(тай)
420	17	—	қылилаттыру	
424	—	12	асууж сурагдаж	асууж сураглах
428	33	—	СҮЙ-Х I	СҮЙХ I
428	37	—	СҮЙ-Х II	СҮЙХ II
431	—	15	сэм	сэв сэм
449	—	17	дәрмені	дөрменді
450	20	—	тахилзуур	танхилзуур
479	—	13	сүймийн	сүмийн
486	—	21	түйіріпкелту	түйіртпектелу
487	—	3	түрглүүүлэх	түргэлүүүлэх
496	3	—	☆	≈
497	27	—	захас	ахас
522	—	20	тоосно	тоосго
523	19	—	ауыр	ауыс
530	16	—	сэтгэлййн	сэтгэлийн ≈
533	—	6	өнегеге	өнесге
540	12	—	хэргий нь	хэргий нь ≈
549	—	19	ерін	еркін
551	—	2	толық қатқан	толық қатпаған
552	10	—	ХАЛ-Х	ХАЛХ I
568	7	—	хөлтэй	хэлтэй
570	—	26	≈од	≈ад
572	10	—	көмекесу	көмектесу
575	27	—	сру	ету
587	—	13	урд	урьд
599	9	—	☆ өрх	☆ хот өрх
599	—	6	хотолгоор	хотлоор
602	11	—	≈ ≈	≈
609	—	11	чулууг	чулууд
617	5	—	емшекте	емшекше
620	29	—	цагаан нь	царай нь
627	1	—	≈ны чинээ □ ≈ны чинээ	□ ≈ны чинээ
627	—	22	тэйжітекті	тектэйжі
640	—	16	ааруул	ааруул ≈

648	--	20	эрдмийн	эрдмийн ≈
659	—	8	айулы	айтулы
659	28	—	хэгхэглэх	хэнхэглэх
661	—	9	жүинде	жүзінде
662	16	—	байцах	байцаах
665	29	—	қарябас	қарабас
673	1	—	☆ тууз	☆ ≈ тууз
688	4	—	дэрээмдэх	дээрэмдэх
697	—	10	☆ хар	≈ хар
701	--	23	эрээ ≈	эрээ ≈ хүн
704	—	2	маңызды	маңызы
704	—	14	цаагдуурдах	цаагуурдах
705	15	—	тооноос=шил	тооноос ≈ т шил
705	—	25	мөркий	мөрний
708	13	—	найраг-	хайраг
708	—	10	чацуулалах	чацуулах
708	24	—	батырғыш	батырғыш
711	—	5	эрдийн	эрденийн
716	—	18	чолое ≈	≈ гуйх
722	32	—	белбемсн	белбеумен
727	25	—	көне	кене
731	31	—	давуу	даавуу
731	32	—	≈ өртөг ≈	≈ өртөг
741	—	6	нарийн	нарийн шилбэ
744	11	—	≈	ярих
749	*8	—	ШОЛБОЙЛГОХ	ШОЛБОГОР
749	8	—	(денені)	(дене)
754	3	—	шилж	ауыс.
757	14	—	☆	сілекей безі
768	8	—	≈ хангай ≈ хангай	≈ хангай =
770	19	—	хүйс	≈ хүйс
783	—	4	≈т	≈т амьтан
786	9	—	нен	ген
787	5	—	жымыр	жымыс
790	13	—	лууулах	луулах

ИНДЕКС 4М(03) X—1
Б—166 738—84

Б. БАЗЫЛХАН

МОҢҒОЛША—ҚАЗАҚША СӨЗДІК

40000-ға жуық сөз

кеңес берген
Қазақ ССР Ғылым Академиясының
академигі, доктор, профессор
А. Т. ҚАЙДАРОВ

Редакторлары: Н. СЕЙІЛХАН, Х. ШАЙМАРДАН

Техник редактор **Ж. Күлзат, Б. Муса.**

Хянагч нар: **Р. Касмия, Х. Алпысбай,**

Ж. Күлзат, Т. Нурпейс,

А. Алтай,

1984 оны 3-р сард ерөлтөнд оруулж,
1987 онд 10000 ш. хэвлэв. Цаасны
хэмжээ 70X108 1/16. Х.х. 55,5. Х.н.х. 77,7,
Тосцооны Х.х. 72. Ж—06009.

**Баян—Өлгий аймгийн СХ-ийн «Жана Өмир»
сонины Хэвлэх үйлдвэрт хэвлэв.**

Улаанбаатар — Өлгий — 1987 он.

Үнэ 30 төг.